

PRINTED AND PUBLISHED BY KHEMRAJ SHRIKRISHNADASS

AT THEIR "SHRI VENKATESHWAR" STEAM PRESS, BOMBAY.

All Rights Reserved

सुभाषितसुधारत्रभाण्डागारस्य तत्तद्विषयपृष्ठपद्यसंख्यानिर्देशः ॥ १२

विषयः	पृष्ठे	पद्यानि	विषयः	पृष्ठे	पद्यानि
प्रथम-भाण्डम् ।					
मुखवन्धः	... १	४	वराहस्तुतिः	... ३०-३१	१३
परब्रह्मस्तुतिः	... १-२	२५	नृसिंहस्तुतिः	... ३१-३३	२०
गणेशस्तुतिः	... ३-५	३६	वामनस्तुतिः	... ३३	९
सरस्वतीस्तुतिः	... ५-६	१७	परशुरामस्तुतिः	... ३३-३४	६
शङ्करस्तुतिः	... ६-१४	१०७	राघवस्तुतिः	... ३४-३५	१८
गङ्गास्तुतिः	... १४-१५	११	सीतास्तुतिः	... ३५	३
चन्द्रकलाया मङ्गलचरणम्	१५	३	हनुमस्तुतिः	... ३५	२
लोचनस्तुतिः	... १५-१६	५	रामकृष्णयोः स्तुतिः	... ३५-३६	३
कण्ठस्तुतिः	... १६	४	कृष्णस्तुतिः	... ३६-४२	१०४
शिरोमालिकास्तुतिः	... १६	१	बलभद्रस्तुतिः	... ४२-४३	४
गणस्तुतिः	... १६	१	चक्रिणीस्तुतिः	... ४३	१
नन्दीस्तुतिः	... १६	१	राधास्तुतिः	... ४३	२
शिवताण्डवस्तुतिः	... १६-१७	१०	नन्दकस्तुतिः	... ४३	१
अर्धनारी (श्वर) स्तुतिः	१७-१८	६	वेणुस्तुतिः	... ४३	१
पार्वतीस्तुतिः	... १८-२१	५५	बुद्धस्तुतिः	... ४३-४४	६
पद्मखस्य स्तुतिः	... २२	३	कल्किस्तुतिः	... ४४	३
हरि (हैर) स्तुतिः	२२-२३	११	सूर्यस्तुतिः	... ४४-४५	१७
त्रिमूर्तिस्तुतिः	... २३	५	उषाश्वस्तुतिः	... ४५	२
गणेशकुमारस्तुतिः	... २३	२	चन्द्रस्तुतिः	... ४५-४६	५
विष्णुस्तुतिः	... २३-२६	५१	पृथिवीस्तुतिः	... ४६	३
शङ्खस्तुतिः	... २६	२	द्वितीय-भाण्डम् ।		
चक्रस्तुतिः	... २७	२	कविभारतीस्तुतिः	... ४७	१
गरुडस्तुतिः	... २७	१	सुभाषितस्तुतिः	... ४७-४८	२०
शेषस्तुतिः	... २७	३	विद्यास्तुतिः	... ४८-४९	१९
लक्ष्मीस्तुतिः	... २७-२८	२३	कवितास्तुतिः	... ४९-५१	४९
समुद्रस्तुतिः	... २८	२	असत्कवितागिन्दा	... ५१-५२	३
ब्रह्मस्तुतिः	... २८	३	नाटकस्तुतिः	... ५२	३
दगावतारस्तुतिः	... २९	५	कविस्तुतिः	... ५२-५५	५६
मत्स्यस्तुतिः	... २९-३०	११	कन्दर्पमहिमा	... ५५-५७	३१
सूर्यस्तुतिः	... ३०	६	नायिकामहिमा	... ५७-६०	६९
			नायकस्तुतिः	... ६०	७
			नायिकावर्णनम्	... ६०-६४	६७

१ एतद्विधान्तर्गतं प्रमादान्मूले नुटितः पाठः ।
२ एतद्विधान्तर्गतं पाठस्तु प्रमादान्मूले नुटितः ।

विषयः	पृष्ठे	पद्यानि	विषयः	पृष्ठे	पद्यानि
नायिकातारुण्यप्रवेशमहिमा	६४-६८	६८	मेखलावर्णनम्	... ९०	२
नायिकाधम्मिल्लमहिमा	६८-६९	२	जघनवर्णनम्	... "	४
अभ्यङ्गमहिमा	... ६९	६	गुह्याङ्गवर्णनम्	... "	२
केशपाशवर्णनम्	... ७०	८	ऊरुवर्णनम्	... ९०-९१	११
केशसिन्दूरवर्णनम्	... "	४	जङ्घावर्णनम्	... ९१	५
भालस्तुतिः	... "	२	पादप्रशंसनम्	... "	१४
तिलकवर्णनम्	... ७०-७१	१२	गुल्फवर्णनम्	... ९२	१
श्रुवोः प्रशंसा	... ७१	८	चरणाङ्गुलिवर्णनम्	... "	१
लोचनमहिमा	... ७१-७३	४२	पादनखवर्णनम्	... "	३
अपाङ्गवर्णनम्	... ७३-७४	२०	संचारशोभावर्णनम्	... "	४
अश्रुवर्णनम्	... ७४	१	जृम्भावर्णनम्	... "	२
नासिकाशोभावर्णनम्	... "	४	शयनवर्णनम्	... ९२-९३	३
नासिकामरणशोभाप्रशंसा	७४-७५	५	सौन्दर्यप्रशंसा	... ९३	२
कर्णकमनीयतादर्शनम्	... ७५	८	समस्ताङ्गसौन्दर्यमहिमा	... ९३-९७	७८
ताटङ्कप्रशंसा	... "	३	नायकयोरन्योऽन्यालोकनवर्णनम्	... ९७	२
कपोलवर्णनम्	... "	३	नायिकानायकयोरानुरूप्यप्रशंसा	... ९८	२
अघररमणीयतानिदर्शनम्	... ७६	१७	नायकालोकनम्	... "	६
दशनकमनीयतावर्णनम्	... "	४	नायिकालोकनवर्णनम्	... ९८-१००	३८
चिबुकवर्णनम्	... "	१	विलेपदशावर्णनम्	... १००	३
वदनवर्णनम्	... ७७-८१	९२	विश्लिष्टदशावर्णनम्	... १०१	११
मन्दहासवर्णनम्	... ८१	९	विश्लिष्टदशावर्णनम्	... १०१-१०५	६७
कण्ठवर्णनम्	... "	१०	विरहिणः स्वात्मनिर्देशः	... १०५-११२	१२८
वाक्प्रशंसा	... ८१-८२	७	कन्दर्पं प्रति प्रलापाः	... ११२-११४	२७
भुजलताप्रशंसा	... ८२	६	चन्द्रं प्रति प्रलापाः	... ११४	७
हस्तवर्णनम्	... "	६	वायुं प्रति वचनम्	... "	२
वलयवर्णनम्	... ८२-८३	८	जलधरं प्रति प्रलापाः	... ११४-११५	३
पाणिरेखावर्णनम्	... ८३	२	अशोकं प्रति वचनम्	... ११५	२
अङ्गुलीवर्णनम्	... "	२	तमालं प्रति वचनम्	... "	१
अङ्गुलीयकप्रशंसनम्	... "	२	विषावली प्रति वचनम्	... "	१
कुचवर्णनम्	... ८३-८५	५४	भ्रमरं प्रति वचनम्	... "	४
कञ्चुकीवर्णनम्	... ८६	१	मरालं प्रति वचनम्	... "	१
मुक्तावलिवर्णनम्	... "	१२	चक्रोरं प्रति वचनम्	... "	१
उदरवर्णनम्	... ८६-८७	१३	कृष्णसारं प्रति वचनम्	... "	१
नाभिवर्णनम्	... ८७	४	सारङ्गं प्रति वचनम्	... ११६	१
त्रिवलिवर्णनम्	... ८७-८८	१७	मयूरं प्रति वचनम्	... "	१
रोमराजिवर्णनम्	... ८८-८९	३१	हारं प्रति वचनम्	... "	१
पृष्ठभागवर्णनम्	... ८९	१	कोकिलं प्रति वचनम्	... "	२
नितम्बशोभाप्रशंसा	... ८९-९०	९	विरहिण्याः प्रलापाः	... ११६-११९	४१
			कामं प्रति वचनम्	... ११९	३

विषयः	पृष्ठे	पद्यानि	विषयः	पृष्ठे	पद्यानि
चन्द्रमसं प्रति वचनम्	११९	३	कैतवकेलिकलाकलना	१७२	६
रोहिणीं प्रति वचनम्	”	१	आलिङ्गननिरूपणम्	१७२-१७४	२८
सख्या विरहिणीं प्रति वच०	११९-१२१	३२	रमणमहिमा	१७४	१०
नायिकायाः संकल्पकल्पना	१२१-१२२	९	नवोढां प्रति सख्या भाष-		
द्वुतीमहिमा	... १२२	१	णानि	... १७४-१७५	६
द्वुतीप्रेषणम्	...	१२	नवोढासुरतम्	... १७५-१७६	२०
नायकं प्रति द्वुतीवचनम्	१२३-१२९	१०४	प्रौढासुरतम्	... १७६-१७९	५३
सन्देशप्रेषणप्रशंसा	... १२९	२	पुरुषावितरमणम्	... १७९-१८०	२१
कान्तायाः सन्देशप्रेषणम्	”	६	रमणाद्विरतिः	... १८०-१८२	३४
कान्तस्य सन्देशः	... १२९-१३२	४१	शशाङ्कास्ताचलप्रस्थानावसर-		
कान्तायाः द्वुती प्रति प्रश्नाः	१३२	६	वर्णनम्	... १८२	१४
दूत्यपहासाः	... १३२-१३३	१३	निशीथरमणम् (निशान्तवर्ण-		
कान्तदशाबोधनम्	... १३३-१३४	७	नम्)	... १८३	५
प्रदोषवर्णनम्	... १३४-१३८	८१	विमातवर्णनम्	... १८३-१८७	६९
हंसप्रशंसा	... १३८	२	उषोमासप्रशंसनम्	... १८७-१८९	४१
कोकदशावर्णनम्	... १३८-१३९	१४	मानन्दप्रशंसनम्	... १९०-१९१	२५
सायंसन्ध्यावर्णनम्	... १३९	९	प्रभाते सुन्दरीवर्णनम्	१९१	६
निशाऽऽख्यानम्	... १३९-१४०	९	सयोगप्रादुर्भावनम्	... १९२-१९३	२४
अन्धकाराख्यानम्	... १४०-१४२	४३	प्रवत्स्यन्नायकाया नायिकाया		
अभिसरणवर्णनम्	... १४२-१४३	२३	दशा	... १९३-१९४	२३
ताराप्रशंसा	... १४३-१४४	४	सख्योर्भाषणम्	... १९४-१९५	३
निशाकररमणीयता	... १४४-१५३	१७२	प्रवसन्तं कान्तं प्रति कान्ता-		
प्रवासात्प्रयावर्त्तने कान्तादशा	१५३	६	या उक्तयः	... १९५	८
कान्तोपस्थितौ सखी प्रति			आल्याः कान्तं प्रति वचनम्	१९५-१९६	४
हर्षवेदनम्	... १५४	५	मित्रालापः	... १९६	१
कान्तागमन आह्लादावेदनम्	”	५	सख्योर्भालापः	...	१
कान्तायाः कुशलाशंसनम्	”	३	प्रोषितवर्णनम्	...	३
प्रणयमाने विनयः	... १५५-१५८	७२	मधुवर्णनम्	... १९६-२०१	१०६
सख्या अन्वर्थनम्	१५९-१६०	२३	समयविशेषे कान्तानेपथ्य-		
खण्डिताया नायिकायानाना-			शोभा	... २०१	१
ऽन्तस्तापव्यञ्जनानि	१६०-१६१	१८	वामानां पुष्पादानम्	२०१-२०२	१६
दूयितानुनयः	... १६१	४	दक्षिणपवनः	... २०२-२०२	१८
कान्तापराधशंसनम्	१६१-१६२	१२	वासन्तिकपान्यवर्णनम्	२०३-२०४	१०
कान्ताऽपराधमार्जनविधिः	१६२-१६३	८	निदाधमहत्त्ववचनम्	२०४-२०७	६०
मानिन्या मानापनयः	१६३	५	जलक्रीडा	... २०७-२१०	५८
अन्योऽन्यं प्रमोदोदयः	१६३-१६५	३२	जलपानालयनायिकावर्णनम्	२१०	७
प्रणयवचनानि	... १६५-१६९	७९	निदाधमारुतवर्णनम्	२११	३
मधुपानप्रशंसनम्	... १६९-१७२	६७			

१ एताचिहान्तर्गतमेव पठनीयम्, मूले स्थितम् ।
प्राप्तादिकः पाठः ।

विषयः	पृष्ठे	पद्यानि	विषयः	पृष्ठे	पद्यानि
निदाघे पान्यावस्था ...	२११	४	विरहोत्कण्ठिताया नायि-		
प्रावृद्धवर्णनम् ...	२११-२१२	१३	काया वर्णनम्	२४५-२४६	७
प्रावृष्टः प्राकृतिकवर्णनम्	२१२-२१५	६८	वीरसवर्णनम् ...	२४६-२४९	५२
दोलाक्रीडावर्णनम् ...	२१६	५	करुणवर्णनम् ...	२४९-२५१	४१
प्रावृट्कालिकमरुद्वर्णनम्	॥	३	अद्भुतवर्णनम् ...	२५१-३५३	२५
प्रावृषि विराहिणां वर्णनम्	२१६-२१७	१७	हास्यवर्णनम् ...	२५४-२५८	७८
प्रावृषि विराहिणिवर्णनम्	२१७-२१८	३३	भयानकवर्णनम् ...	२५८-२५९	१४
ज्योतिरिङ्गणवर्णनम् ...	२२८	१	वीभत्सवर्णनम् ...	२५९-२६०	११
प्रावृषि मरालचौष्टितम्	२१८-२२१	५४	रौद्रवर्णनम् ...	२६०-२६१	१७
मधुकरकेलिवर्णनम् ...	२२१	७	शान्तवर्णनम् ...	२६१-२६८	११६
शरादे पवनः ...	॥	३	विषयोपहासः ...	२६८-२७६	१५९
शरादि पान्यावस्थानिदर्शनम्	२२२	२	शृङ्गारशान्तयोरेकत्र वर्णनम्	२७६-२७७	१८
हेमन्तशोमानिदर्शनम्	२२२-२२३	३६	तृतीय-भाण्डम् । (विशिष्टकविवर्णनम्)		
कन्दुकखेलावर्णनम् ...	२२४	१०			
हेमन्ते पवनः ...	॥	३	नारायणकविप्रशंसा...	२७८	५
हेमन्ते विराहिशिववर्णनम्	२२४-२२५	६	अमरसिंहप्रशंसा ...	॥	१
शिशिरशोभोद्भावनम् ...	२२५	१७	कालिदासप्रशंसा ...	॥	६
नयननिमीलनखेलनम्	२२६	२	गणेश्वरप्रशंसा ...	२७९	२
शैशिरपवनप्रशंसनम् ...	॥	२	गुणाढ्यप्रशंसा ...	॥	४
शिशिरे विराहिणां दशावर्णनम्	॥	३	गोविन्दराजप्रशंसा...	॥	२
नारीगर्हणा ...	२२६-२२९	८३	पण्डितराजजगन्नाथप्रशंसा	॥	५
सतीवर्णनम् ...	२३०-२३२	४३	जयदेवप्रशंसा ...	॥	२
निन्द्यस्त्रीनिदर्शनम्	२३२-२३६	६७	ज्योतिरीशप्रशंसा ...	२८०	२
सङ्केतचेष्टा ...	२३६-२३७	२२	दण्डिप्रशंसा ...	॥	३
गणिकाप्रशंसा ...	२३८	९	द्रोणप्रशंसा ...	॥	२
गणिकानिन्दा ...	२३८-२३९	११	धनदप्रशंसा ...	॥	२
स्वाधीननायिकावर्ण०	२२९	१८	नरहरिप्रशंसा ...	॥	१
खण्डितनायिकाया वर्णनम्	२३९-२४०	१४	प्रवरसेनप्रशंसा ...	॥	१
अभिसारिणीवर्णनम्	२४०-२४१	१९	अकालजलदप्रशंसा	॥	२
कलहान्तरिताया नायि-			वाणप्रशंसा ...	२८०-२८१	५
काया वर्णनम्	२४२-२४३	२८	विल्हणप्रशंसा ...	२८१	१
विप्रलब्धाया नायिकाया			महारकहरिचन्द्रप्रशंसा	॥	१
वर्णनम् ...	२४३-२४४	११	विजयाङ्कप्रशंसा ...	॥	२
प्रोषितभर्तृकाया नायि-			भवभूतिप्रशंसा ...	॥	४
काया वर्णनम्	२४४-२४५	७	भासप्रशंसा ...	॥	३
वासकसज्जाया नायि-			मयूरप्रशंसा ...	॥	२
काया वर्णनम्	२४५	९	मातङ्गदिवाकरप्रशंसा	२८२	१
			मुरारिप्रशंसा ...	॥	८
			कुलशेखरप्रशंसा ...	॥	३

विषयः	पृष्ठे	पद्यानि	विषयः	पृष्ठे	पद्यानि
रत्नखेटदीक्षितप्रशंसा	२८२	१	श्रीपालप्रशंसा	२८६	१
राजशेखरप्रशंसा	"	३	कृष्णरामप्रशंसा	"	३
वाल्मीकिप्रशंसा	२८२-२८३	१२	गोपालदत्तप्रशंसा	२८७	२
सुरानन्दप्रशंसा	"	१	कृष्णदत्तप्रशंसा	"	१
सुमद्राप्रशंसा	"	१	रामचन्द्रपण्डितप्रशंसा	"	१
शालाभट्टारिकाप्रशंसा	"	१	हेमचन्द्रप्रशंसा	"	४
विज्जिकाप्रशंसा	"	१	श्रीहर्षप्रशंसा	"	२
व्यासप्रशंसा	"	४	माधप्रशंसा	"	२
शाकल्लमल्लप्रशंसा	"	१	भारविप्रशंसा	"	२
सातवाहनप्रशंसा	"	२	भासप्रशंसा	"	१
कृष्णशङ्करप्रशंसा	"	१	श्रीगङ्गासहायप्रशंसा	२८८	३
कैकटनितम्बप्रशंसा	२८४	१	चेतरामप्रशंसा	"	१
सुदर्शनप्रशंसा	"	१	गोविन्दसहायप्रशंसा	"	१
सुबन्धुप्रशंसा	"	२	जगन्नाथप्रशंसा	"	१
तरलप्रशंसा	"	१	पण्डितराजोपनामजगन्नाथ		
देवीसहायप्रशंसा	"	२	प्रशंसा	"	२
शिवनाथप्रशंसा	"	२	चन्द्रदत्तप्रशंसा	"	१
मेण्ठराजप्रशंसा	"	१	दुर्गाप्रसादप्रशंसा	"	१
प्रभुदेवीप्रशंसा	"	१	सरयूप्रसादप्रशंसा	"	१
भीमटप्रशंसा	"	१	रघुवरप्रशंसा	२८९	१
माथुराजप्रशंसा	"	१	कविसमाजप्रशंसा	"	९
देवसूरिप्रशंसा	२८५	२	कुकाविर्हा	२८९-२९०	३०
उदयप्रभप्रशंसा	"	२	सत्पण्डितप्रशसनम्	२९१-२९२	२८
यशोविजयप्रशंसा	"	१	असत्पण्डितगर्हणम्	२९२-२९५	७७
हजारिलालप्रशंसा	"	१	सच्छान्दसप्रशसनम्	२९६	१
हरिवल्लभप्रशंसा	"	१	असच्छान्दसगर्हणम्	"	१
धर्मसूरीश्वरप्रशंसा	"	१	वैयाकरणप्रशंसा	"	८
धनञ्जयप्रशंसा	"	१	वैयाकरणपादागर्हणम्...	२९६-२९७	३
पाणिनिप्रशंसा	"	१	सत्तार्किकप्रशंसा	२९७	५
प्रद्युम्नप्रशंसा	"	१	असत्तार्किकगर्हणम्	२९७-२९८	१०
गोमन्दनप्रशंसा	"	१	सन्मीमांसकप्रशसनम्	२९८	५
गणपतिप्रशंसा	"	१	असन्मीमांसकगर्हणम्	"	२
कुमारदासप्रशंसा	"	१	सद्भिपक्षप्रशसनम्	२९८-२९९	६
आनन्दवर्धनप्रशंसा	"	१	असद्भिपक्षगर्हणम्	२९९	९
बल्लुपालप्रशंसा	२८६	४	सद्द्वैतप्रशंसा	"	६
बल्लन्तपालप्रशंसा	"	१	असद्द्वैतगर्हणम्	३००	६
हरिहरप्रशंसा	"	२	सत्पौराणिकप्रशंसा	"	२
रामचन्द्रप्रशंसा	"	३	असत्पौराणिकगर्हणम्	"	३

विषयः	पृष्ठे	पद्यानि	विषयः	पृष्ठे	पद्यानि
सत्पुरोहितप्रशंसा ...	३००	२	मौनप्रशंसनम् ...	३६५	५
असत्पुरोहितगर्हणम् ...	"	१	आवासप्रभावः ...	३६५-३७६	१५
सत्कायस्थप्रशंसनम् ...	"	१	साधुसङ्गप्रशंसनम् ...	३६६-३६८	५७
असत्कायस्थगर्हणम् ...	"	३	असाधुसङ्गगर्हणम् ...	३६८-३६९	२४
सत्पुरुषप्रशंसनम् ...	३००-३१४	२८६	प्रेमप्रशंसनम् ...	३६९	६
असत्पुरुषगर्हणम् ...	३१४-३२७	२९१	सुदृष्ट्यगंसनम् ...	३६९-३७०	३३
लक्ष्मीप्रकृतिनिदर्शनम् ...	३२७-३२९	४४	दुर्दृष्ट्यगर्हणम् ...	३७०	३
द्रविणमहिमप्रशंसनम् ...	३३०	१७	विश्वनिदर्शनम् ...	३७१	७
द्रविणगर्हणम् ...	३३०-३३१	२२	सद्गृहस्थाश्रमप्रशंसनम् ...	३७१	८
इम्यप्रशंसनम् ...	३३१-३३२	१७	असद्गृहस्थाश्रमगर्हणम् ...	३७१-३७२	७
दुर्विधगर्हणम् ...	३३२-३३७	८८	पुत्रप्रशंसनम् ...	३७२	१८
त्याग-प्रशंसनम् ...	३३७-३३८	३५	पुत्रीगर्हणम् ...	"	२
छुब्धतागर्हणम् ...	३३८	१७	सत्पुत्रप्रशंसनम् ...	३७३	१३
दातृप्रशंसनम् ...	३३९-३४०	४४	असत्पुत्रगर्हणम् ...	३७३-३७४	१२
अदातृगर्हणा ...	३४०-३४३	६१	प्रारब्धप्रभावप्रशंसनम् ...	३७४-३८०	१४८
याचकगर्हणम् ...	३४३-३४५	५०	वार्धक्यवचनम् ...	३८१-३८२	२०
परहितसाधनप्रशंसनम् ...	३४६	३५	क्षुधाप्रभाववर्णनम् ...	३८२	३
कृतज्ञगर्हणम् ...	३४६	७	याचकदशावर्णनम् ...	"	५
निःस्पृहप्रशंसनम् ...	३४६-३४७	२१	इतरालयाश्रयगर्हणम् ...	"	४
लोभगर्हणम् ...	३४७-३५०	६०	उदरभरणस्य गर्हणम् ...	३८२-३८३	१५
धृतिमत्प्रशंसनम् ...	३५०-३५१	१४	किङ्करतागर्हणम् ...	३८३-३८४	१८
उत्साहिप्रशंसनम् ...	३५१-३५२	१५	सुजीवनप्रशंसनम् ...	३८४	१३
तेजःप्रशंसनम् ...	३५२-३५३	२३	ऋणगर्हणम् ...	३८४-३८५	७
सहृदयप्रशंसनम् ...	३५३-३५५	५३	देशान्तरिनिषेवणम् ...	३८५	७
आलस्यगर्हणम् ...	३५५	३	व्यापारिप्रभावप्रशंसनम् ...	"	५
गुणप्रशंसनम् ...	३५५-३५८	५८	कलिप्रभाववर्णनम् ...	३८५-३८७	३
गुणगुणप्रशंसनम् ...	३५८	११	मदिरागर्हणम् ...	३८७-३८८	१
उद्यमप्रशंसनम् ...	३५८-३५९	२५	तमाखुः ...	३८८	७
साहाय्यप्रशंसनम् ...	३५९	७	चतुर्थ-भाण्डम् ।		
क्षान्तिप्रशंसनम् ...	३५९-३६०	६	विद्वत्समाप्रशंसनम् ...	३८९	७
नम्रताप्रशंसनम् ...	३६०	३	राजसमाप्रशंसनम् ...	३८९-३९०	१६
सत्यवचनप्रशंसनम् ...	"	६	राजमेलनम् ...	३९०	३
मिथ्यावचनगर्हणम् ...	"	७	राजप्रशंसनम् ...	३९०-४०८	३१०
आत्मप्रशंसागर्हणम् ...	३६०-३६१	८	वीरप्रशंसनम् ...	४०८-४०९	७
प्रकृतिप्रशंसनम् ...	३६१-३६२	३०	अकवरप्रशंसनम् ...	४०९	४
वाक्प्रभावः ...	३६२-३६४	३५	अनङ्गभीमप्रशंसनम् ...	"	१
वाग्मिप्रशंसनम् ...	३६४	१५	अर्जुनेन्द्रप्रशंसनम् ...	"	१
बुद्धिप्रशंसनम् ...	३६५	५	मृगुतन्दनप्रशंसनम् ...	४०९-४१०	३

तत्तद्विषयपृष्ठपद्यसंख्यानिर्देशः ।

(७)

विषयः	पृष्ठे	पद्यानि	विषयः	पृष्ठे	पद्यानि
शंखसंग ...	४१०	४	मुहम्मदशाहप्रशंसनम् ...	४१८	१
उपसुन्धराविपप्रशंसनम् "	"	१	राजबहादुरप्रशंसनम् ...	"	१
लेखेश्वरप्रशंसनम् ...	"	२	राजेन्द्रसिंहप्रशंसनम् ...	४१९	१
गल्याणदासप्रशंसनम् "	"	१	रामचन्द्रप्रशंसनम् ...	४१९-४२३	५५
गोविलेन्द्रप्रशंसनम् ...	४१०-४११	२	रामजामप्रशंसनम् ...	४२३	१
महर्षिविषयप्रशंसनम् ...	४११	१	रामनाथप्रशंसनम् ...	"	१
श्रीमुकुन्दसिंहप्रशंसनम् "	"	४	रुद्रदेवप्रशंसनम् ...	४२३-४२४	५
उदयसिंहप्रशंसनम् ...	"	१०	रूपनारायणप्रशंसनम् ...	४२४	१
कुसुमेन्द्रसाहिप्रशंसनम्	४१२	१	रूपमणिप्रशंसनम् ...	"	१
कृष्णप्रशंसनम् ...	"	४	विक्रमार्कप्रशंसनम् ...	"	४
गुर्जराधीशप्रशंसनम् ...	"	१	विग्रहराजप्रशंसनम् ...	"	१
लेखप्रशंसनम् ...	"	२	वीरमानप्रशंसनम् ...	"	२
जगदेवप्रशंसनम् ...	"	१	वीरवरप्रशंसनम् ...	४२४-४२५	२
महाकप्रशंसनम् ...	"	१	वीरसिंहप्रशंसनम् ...	४२५	३
रूपतिरायप्रशंसनम्	४१३	१	वेङ्कटपतिप्रशंसनम् ...	"	१
शंखप्रशंसनम् ...	"	२	शाहिजहानप्रशंसनम् ...	"	१
दिवाकरचन्द्रामणिप्रशंसनम्	"	१	सिन्धुराधीश्वरप्रशंसनम् ...	"	१
नामप्रशंसनम् ...	"	१	हम्मीरप्रशंसनम् ...	४२५-४२६	७
निगमशाहप्रशंसनम् "	"	८	राजराजप्रशंसनम् ...	४२६	१
शंखप्रशंसनम् ...	४१४-४१५	१८	वनपतिप्रशंसनम् ...	"	३
पाण्डवप्रशंसनम् ...	"	३	वेमराजप्रशंसनम् ...	"	२
गरगीकवितीशप्रशंसनम्	"	१	अनन्तप्रशंसनम् ...	"	१
वी राजप्रशंसनम् ...	"	१	अनन्तप्रशंसनम् ...	"	३
शालिदासप्रशंसनम् "	"	१	कुमारगिरिप्रशंसनम् ...	४२७	२
शंखप्रशंसनम् ...	"	१	नरहरिप्रशंसनम् ...	"	१
शोणिकप्रशंसनम् ...	"	१	रामराजप्रशंसनम् ...	"	१
शंखप्रशंसनम् ...	"	१	तिलमलप्रशंसनम् ...	"	१
शोणिकप्रशंसनम् ...	"	१	मल्लिकप्रशंसनम् ...	"	१
शंखप्रशंसनम् ...	"	१	इन्द्रराजप्रशंसनम् ...	"	१
भावासेहप्रशंसनम् ...	४१६	१	अमोघवर्षप्रशंसनम् ...	"	१
मीमाप्रशंसनम् ...	"	१	सुन्दरपाण्डवप्रशंसनम् ...	"	२
मैरवप्रशंसनम् ...	"	१	सङ्गमेन्द्रप्रशंसनम् ...	"	१
भोजप्रशंसनम् ...	४१६-४१७	२५	माधवसिंहप्रशंसनम् ...	४२८	१
मणिपालप्रशंसनम् ...	४१७	१	रामसिंहप्रशंसनम् ...	"	२
मल्लशारप्रशंसनम् ...	"	३	विजयसिंहप्रशंसनम् ...	४२९	१
माणिकप्रशंसनम् ...	४१७-४१८	५	गोविन्दसिंहप्रशंसनम् ...	"	१
माधवप्रशंसनम् ...	४१८	१	रावलफतेसिंहप्रशंसनम्	"	१
मानसिंहप्रशंसनम् ...	"	१	राजावतनारसिंहप्रशंसनम्	"	१
मालवाखण्डलप्रशंसनम्	"	१	गोतावतलक्ष्मणसिंहप्रशंसनम्	"	१
मुकुन्ददेवप्रशंसनम् ...	"	१			
मुकुन्दप्रशंसनम् ...	"	१			

विषयः	पृष्ठे	पद्यानि	विषयः	पृष्ठे	पद्यानि
श्रीशोभनप्रशंसनम् ...	४२९	५	पुरोधःप्रशंसनम् ...	४६०	२
पुलिनदसेनप्रशंसनम् ...	"	१	दानादिकर्माध्यक्षप्रशंसनम्	४६१	२
महतावर्षिहप्रशंसनम् ...	४२९-४३०	३	मिपकप्रशंसनम् ...	"	२
प्रतापसिंहप्रशंसनम् ...	४३०	२	अमात्यप्रशंसनम् ...	"	१५
किसनसिंहप्रशंसनम् ...	"	२	सेनानीप्रशंसनम् ...	"	३
लक्ष्मणसिंहप्रशंसनम् ...	"	१	हस्तिप्रशंसनम् ...	४६२	१७
जवाहरसिंहप्रशंसनम् ...	"	१	अश्वप्रशंसनम् ...	४६२-४६३	१०
परन्तपप्रशंसनम् ...	"	१	कृपाणप्रशंसनम् ...	४६३	३
अवन्तिनाथप्रशंसनम् ...	"	१	सेनाप्रशंसनम् ...	"	५
नैषधराजप्रशंसनम् ...	"	३	दुर्गाश्रयप्रशंसनम् ...	"	८
राजनारायणप्रशंसनम् ...	४३१	२	सन्देशहरप्रशंसनम् ...	४६३-४६४	५
तोमरसिंहप्रशंसनम् ...	"	३	धनाध्यक्षप्रशंसनम् ...	४६४	१
राजरामप्रशंसनम् ...	"	२	लेखकप्रशंसनम् ...	"	६
नृपाहोपकरणप्रशंसनम् ...	"	८	प्रतीहारिप्रशंसनम् ...	"	१
नागप्रशंसनम् ...	४३१-४३२	४	सूपकारप्रशंसनम् ...	"	१
अश्वप्रशंसनम् ...	४३२	११	चारप्रशंसनम् ...	"	१
कृपाणप्रशंसनम् ...	४३२-४३३	१८	अन्तःपुरनियोजनम् ...	"	—
नृपतिप्रयाणप्रशंसनम् ...	४३३-४३५	२७	वनितावर्णनम् ...	"	—
पताकावर्णनम् ...	४३५	१	महिषीनिर्देशः ...	"	—
दुन्दुमिवर्णनम् ...	"	३	भृत्यनिर्देशः ...	४६४-४६५	—
आतायनवर्णनम् ...	"	१२	स्नानवर्णनम् ...	४६५	—
संग्रामोपकरणवर्णनम् ...	४३६-४३७	२४	ताम्बूलगुणनिर्देशः ...	"	—
युद्धस्थलप्रशंसनम् ...	४३७-४४२	१२५	आयुधवर्णनम् ...	"	—
रणात्यलायितानां मयानां वर्णः	४४२-४४५	४७	आतपत्रनिर्देशनम् ...	"	—
तेजःप्रशंसनम् ...	४४५-४४६	३०	चामरम् ...	"	—
शशःप्रशंसनम् ...	४४७-४४८	९३	सिंहसनप्रशंसनम् ...	"	११
शशस्तेजसोः प्रशंसनम् ...	४४३	१०	चन्दनलेपप्रशंसनम् ...	४६६	१
शासनदोषनिर्देशनम् ...	"	५	मालाप्रशंसनम् ...	"	२
राजपुरुषवर्णनम् ...	४५४	५९	राजप्रयाणवर्णनम् ...	"	३
स्यन्दनवेगप्रशंसनम् ...	"	७	उपवनप्रशंसनम् ...	"	२
सागरप्रशंसनम् ...	४५४-४५५	७	तरुप्रशंसनम् ...	"	२
गिरिशोभानिर्देशनम् ...	४५५-४५७	३६	हितोक्तिनिर्देशनम् ...	४६६-४८०	३८२
वनश्रीवर्णनम् ...	४५७-४५८	८	साधारणनीतिप्रशंसनम् ...	४८०-५१९	१०५९
तडाकवर्णनम् ...	४५८	३	पञ्चमं भाण्डम् ।		
आखेटक्रीडावर्णनम् ...	"	८	समस्यानिर्देशनम् ...	५२०-५२८	१४५
आखेटादुपरमः ...	"	२	प्रहलिकानिर्देशनम् ...	५२८-५३१	४१
आखेटगुणवर्णनम् ...	४५९	२	अपह्नुतिनिर्देशः ...	५३१-५३२	१५
आश्रमप्रशंसनम् ...	४५९-४६०	१५	कृतानि ...	५३२-५४५	१०८
राजप्रशंसनम् ...	४६०	१८			
सम्बोक्त्यप्रशंसनम् ...	"	३			

विषयः	पृष्ठे	पद्यानि	विषयः	पृष्ठे	पद्यानि
क्रियागोपनम् ...	५४५-५४६	१७	हयप्रशंसनम् ...	"	५
कर्तृपदगोपनम् ...	५४६	८	वानरवर्णनम् ...	"	१
कर्मपदगोपनम् ...	५४७	३	वृषभवर्णनम् ...	"	१
करणपदगोपनम् ...	"	२	सुरभिवर्णनम् ...	"	१
सम्प्रदानगोपनम् ...	"	२	गर्दभवर्णनम् ...	५७३	१
अपादानगोपनम् ...	"	२	अजवर्णनम् ...	"	१
सम्बन्धगोपनम् ...	"	३	मेघवर्णनम् ...	"	१
अधिकरणगोपनम् ...	"	२	मयूरवर्णनम् ...	"	८
सम्बोधनपदगोपनम् ...	५४७-५४८	४	चातकवर्णनम् ...	"	१
कर्तृक्रियापदयोगोपनम्	५४८	१	परावतवर्णनम् ...	"	१
कर्तृकर्मक्रियापदगोपनम्	"	२	बकवर्णनम् ...	"	२
संहितागोपनम् ...	"	१	कुक्कुटवर्णनम् ...	"	२
समासगोपनम् ...	"	२	गौरखरकुलसयोर्वर्णनम्	"	१
लिङ्गगोपनम् ...	"	२	भुजगवर्णनम् ...	"	१
सुव्वचनगोपनम् ...	"	१	पुल्लिन्दवर्णनम् ...	५७४	१
तिङ्ग्वचनगोपनम् ...	"	१	पथिकवर्णनम् ...	"	४
मात्रावैपरीत्यनिदर्शनम्	५४९	२	वीरजनप्रशंसनम् ...	"	३
त्रिन्दुवैपरीत्यनिदर्शनम्	"	२	बालकवर्णनम् ...	"	३
विषर्गवैपरीत्यनिदर्शनम्	"	२	कुमारप्रशंसनम् ...	"	३
अक्षरवैपरीत्यनिदर्शनम्	"	२	नर्तकीवर्णनम् ...	"	३
स्थानवैपरीत्यनिदर्शनम्	"	२	लेखिकावर्णनम् ...	५७५	२
व्यञ्जनवैपरीत्यनिदर्शनम्	५५०	२	कलमकण्डनीगीतिनिर्देशः	"	१
च्युतदत्ताक्षरनिदर्शनम्	"	३	भिल्लीवर्णनम् ...	"	१
अन्तरालापाः ...	५५०-५५४	४९	तिर्यक्कैलिवर्णनम् ...	"	१
बहिरालापाः ...	५५४-५६४	१२२	मलयानिलवर्णनम् ...	"	१
युगपत्प्रश्नोत्तरे ...	५६४	१३	रेलगाकटीवर्णनम् ...	"	६
व्यतिरेकविच्छित्तिनिर्देशः	५६५	५	तारप्रशंसनम् ...	"	१
व्याजस्तुतिविच्छित्तिनिर्देशः	"	४	तारमन्तराऽपि वृत्तोवदकयन्त्र-		
चित्रम् ...	५६५-५६८	२४	प्रशंसनम् ...	"	१
भाषाचित्रम् ...	५६८-५७०	१६	विलोमचित्रम् ...	५७६-५८४	३६
गीतानि ...	५७०	४	षष्ठ-भाण्डम् ।		
पक्षावर्णनम् ...	"	७	सूर्यान्योक्तिनिदर्शनम् ...	५८५-५८६,	२१
भङ्गावर्णनम् ...	५७१	६	चन्द्रान्योक्तिनिदर्शनम्	५८६-५८९,	५७
क्षीयवर्णनम् ...	"	३	जलधरान्योक्तिनिदर्शनम्	५९०-५९४,	९४
तमालपत्रचूर्णवर्णनम् ...	"	१	पवनान्योक्तिनिदर्शनम्	५९५	१७
सिंहप्रशंसनम् ...	"	४	भूधरान्योक्तिनिदर्शनम्	५९५-५९६,	५
नरक्षुप्रशंसनम् ...	५७२	१	हिमालयान्योक्तिनिदर्शनम्	५९६	५
गजप्रशंसनम् ...	"	३	सुवर्णाचलान्योक्तिनिदर्शनम्	"	६
मृगप्रशंसनम् ...	"	१	विन्ध्याचलान्योक्तिनिदर्शनम्	"	१
भल्लप्रशंसनम् ...	"	१	मलयाचलान्योक्तिनिदर्शनम्	"	४

विषयः	पृष्ठे	पद्यानि	विषयः	पृष्ठे	पद्यानि
मन्दराचलान्योक्तिनिदर्शनम्	५९७	१	करटान्योक्तिनिदर्शनम्	६१९-६२०	२६
मैनाकाचलान्योक्तिनिदर्शनम्	"	२	बकान्योक्तिनिदर्शनम्	६२०-६२१	११
लोकालोकाचलान्योक्तिनिदर्श०	"	१	उल्लूकान्योक्तिनिदर्शनम्	६२१	३
रोहणाचलान्योक्तिनिदर्शनम्	"	३	सारङ्गान्योक्तिनिदर्शनम्	"	१
गुहान्योक्तिनिदर्शनम्	"	१	ज्योतिरिङ्गणान्योक्तिनिदर्शनम्	"	७
निर्झरान्योक्तिनिदर्शनम्	"	१	मृगेन्द्रान्योक्तिनिदर्शनम्	६२१-६२४	५७
सागरान्योक्तिनिदर्शनम्	५९७-६००	४७	गजान्योक्तिनिदर्शनम्	६२४-६२७	५०
क्षीरोदान्योक्तिनिदर्शनम्	६००	५	कुरङ्गान्योक्तिनिदर्शनम्	६२७-६२९	२९
अगस्त्यान्योक्तिनिदर्शनम्	"	७	उष्ट्रान्योक्तिनिदर्शनम्	६२९	१४
रत्नान्योक्तिनिदर्शनम्	६०१	१७	गर्दभान्योक्तिनिदर्शनम्	६२९-६३०	३
हीरकान्योक्तिनिदर्शनम्	"	१	वृषभान्योक्तिनिदर्शनम्	६३०	१३
कौस्तुभान्योक्तिनिदर्शनम्	६०२	१	वानरान्योक्तिनिदर्शनम्	६३०-६३१	५
सूर्यकान्तान्योक्तिनिदर्शनम्	"	१	मूकरान्योक्तिनिदर्शनम्	६३१	३
चन्द्रकान्तान्योक्तिनिदर्शनम्	"	१	आदिवरान्योक्तिनिदर्श०	"	१
चन्द्रसूर्यकान्तान्योक्तिनि०...	"	२	शुनकान्योक्तिनिदर्शनम्	"	३
स्फटिकान्योक्तिनिदर्शनम्	"	१	वृश्चिकान्योक्तिनिदर्शनम्	"	१
सरकतान्योक्तिनिदर्शनम्	"	३	भेकान्योक्तिनिदर्शनम्	"	२
माणिक्यान्योक्तिनिदर्शनम्	"	१	शृगालान्योक्तिनिदर्शनम्	"	१
काचान्योक्तिनिदर्शनम्	"	१	भुजगान्योक्तिनिदर्शनम्	"	३
शङ्खान्योक्तिनिदर्शनम्	६०२-६०३	७	कोपान्योक्तिनिदर्शनम्	६३२	२
पाञ्चजन्यान्योक्तिनिर्देशः	६०३	२	मत्स्यान्योक्तिनिदर्शनम्	"	१
सरिदन्योक्तिनिर्देशः	"	१०	रोहितान्योक्तिनिदर्श०	"	१
गङ्गाऽन्योक्तिनिदर्शनम्	६०४	५	राघवान्योक्तिनिदर्शनम्	"	१
शोणमद्धान्योक्तिनिदर्शनम्	"	१	कच्छपान्योक्तिनिदर्शनम्	"	२
यमुनाऽन्योक्तिनिदर्शनम्	"	३	महीरुहान्योक्तिनिदर्शनम्	६३२-६३४	३०
सरस्वत्यन्योक्तिनिदर्शनम्	"	१	मन्दारान्योक्तिनिदर्शनम्	६३४	१
सरोऽन्योक्तिनिदर्शनम्	६०४-६०५	२२	कल्पवृक्षान्योक्तिनिदर्शनम्	"	७
मानससरोवरान्योक्तिनि०	६०५-६०६	३	पारिजातान्योक्तिनिदर्शनम्	६३५	२
कूपान्योक्तिनिदर्शनम्	६०६	१०	चन्दनान्योक्तिनिदर्शनम्	६३५-६३६	२२
मरुदेशान्योक्तिनिदर्शनम्	६०६-६०७	८	अगुरुमहीरुहान्योक्तिनिदर्श०	६३६	३
वाडवानलान्योक्तिनिदर्शनम्	६०७	१	चम्पकान्योक्तिनिदर्शनम्	"	८
वनानलान्योक्तिनिदर्शनम्	"	११	बकुलान्योक्तिनिदर्शनम्	६३७	२
गरुडान्योक्तिनिदर्शनम्	"	५	अशोकान्योक्तिनिदर्शनम्	"	३
मरालान्योक्तिनिदर्शनम्	६०८-६१०	३९	यूथीलताऽन्योक्तिनिदर्श०	"	१
अमरान्योक्तिनिदर्शनम्	६१०-६१४	७८	मालतीलताऽन्योक्तिनिदर्शनम्	६३७-६३८	१०
कोकिलान्योक्तिनिदर्शनम्	६१४-६१५	३७	मल्लिकालताऽन्योक्तिनिदर्श०	६३८	१
चातकान्योक्तिनिदर्शनम्	६१५-६१६	२४	दमनकान्योक्तिनिदर्शनम्	"	१
मयूरान्योक्तिनिदर्शनम्	६१७	१५	केतकीवृक्षान्योक्तिनिदर्शनम्	"	६
चक्रवाकान्योक्तिनिदर्शनम्	"	२	पाटलान्योक्तिनिदर्शनम्	"	२
करिगान्योक्तिनिदर्शनम्	६१७-६१९	२३	रसालान्योक्तिनिदर्शनम्	"	३९

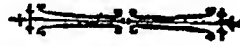
विषयः	पृष्ठे	पद्यानि	विषयः	पृष्ठे	पद्यानि
पनमान्योक्तिनिदर्शनम् ... ६४१	१		रामचन्द्रान्योक्तिनिदर्शनम् ६५०	१	
तमालान्योक्तिनिदर्शनम्	१		सीतान्योक्तिनिदर्शनम् ...	१	
रम्भान्योक्तिनिदर्शनम्	२		इन्द्रान्योक्तिनिदर्शनम् ...	१	
द्राक्षान्योक्तिनिदर्शनम्	२		मदनान्योक्तिनिदर्शनम् ...	१	
दाडिमन्योक्तिनिदर्शनम्	३		आकाशान्योक्तिनिदर्शनम् ...	१	
नालिकेरान्योक्तिनिदर्शनम्	१		वसुधरान्योक्तिनिदर्शनम् ...	१	
तालान्योक्तिनिदर्शनम्	२		जलान्योक्तिनिदर्शनम् ...	२	
भूर्जान्योक्तिनिदर्शनम् ... ६४२	२		मारुतान्योक्तिनिदर्शनम् ... ६५१	१	
अश्वत्थान्योक्तिनिदर्शनम्	२		मृगशृङ्गान्योक्तिनिदर्शनम्	१	
वटान्योक्तिनिदर्शनम् ...	४		सुवर्णान्योक्तिनिदर्शनम् ...	२	
मधूकान्योक्तिनिदर्शनम्	२		सौक्तिकान्योक्तिनिदर्शनम्	३	
शालमल्लिकान्योक्तिनिदर्शनम्	४		सुवर्णकारान्योक्तिनिदर्शनम्	१	
निम्बान्योक्तिनिदर्शनम् ... ६४३	५		हारान्योक्तिनिदर्शनम् ६५१-६५२	६	
वन्बुलान्योक्तिनिदर्शनम्	४		कञ्जुकान्योक्तिनिदर्शनम् ६५२	१	
खदिरान्योक्तिनिदर्शनम्	३		कुण्डलान्योक्तिनिदर्शनम्	१	
पलाशान्योक्तिनिदर्शनम्	३		नासाभूषणान्योक्तिनिदर्शनम्	१	
गाखोटान्योक्तिनिदर्शनम् ६४४	२		वलयान्योक्तिनिदर्शनम्	१	
पीलुवृक्षान्योक्तिनिदर्शनम्	१		रत्नान्योक्तिनिदर्शनम्	१	
करीरान्योक्तिनिदर्शनम्	२		वीणादण्डान्योक्तिनिदर्शनम्	१	
विल्वान्योक्तिनिदर्शनम्	१		मुरल्यन्योक्तिनिदर्शनम्	२	
शालिवृक्षान्योक्तिनिदर्शनम्	१		कुबिन्दान्योक्तिनिदर्शनम् ६५३	१	
कुटजान्योक्तिनिदर्शनम् ...	१		लाङ्गलिकान्योक्तिनिदर्शनम्	१	
इक्षोरन्योक्तिनिदर्शनम् ६४४-६४५	३		कर्णधारान्योक्तिनिदर्शनम्	२	
लवङ्गीलतान्योक्तिनिदर्शनम् ६४५	३		तैलिकान्योक्तिनिदर्शनम् ...	१	
कापान्योक्तिनिदर्शनम्	३		पञ्जरलावकान्योक्तिनिदर्शनम्	१	
शणान्योक्तिनिदर्शनम् ...	१		व्याघ्रान्योक्तिनिदर्शनम्	२	
कण्टकारिकान्योक्तिनिदर्शनम्	१		विपमन्यन्योक्तिनिदर्शनम्	१	
धत्तूरान्योक्तिनिदर्शनम् ... ६४५-६४६	४		मालाकारान्योक्तिनिदर्शनम् ६५४	१	
पलाण्डुरान्योक्तिनिदर्शनम्	२		कायस्थान्योक्तिनिदर्शनम्	१	
वृष्णान्योक्तिनिदर्शनम् ...	२		कविजनान्योक्तिनिदर्शनम्	१	
फलमान्योक्तिनिदर्शनम् ...	२		चिकुरान्योक्तिनिदर्शनम्	१	
तामूलान्योक्तिनिदर्शनम्	२		शैलान्योक्तिनिदर्शनम्	१	
तुम्बिकान्योक्तिनिदर्शनम् ...	२		कुशीलवान्योक्तिनिदर्शनम्	१	
वैग्यान्योक्तिनिदर्शनम् ...	१		बालिकान्योक्तिनिदर्शनम्	१	
कुन्दान्योक्तिनिदर्शनम् ... ६४७	२		पल्लीपतिपुत्र्यन्योक्तिनिदर्शनम्	१	
कमलान्योक्तिनिदर्शनम् ... ६४७-६४९	३८		पथिकान्योक्तिनिदर्शनम् ६५५	२	
लतान्योक्तिनिदर्शनम् ... ६४९	१		कस्तूरिकान्योक्तिनिदर्शनम्	५	
मरेश्वरान्योक्तिनिदर्शनम् ...	६		द्वीपान्योक्तिनिदर्शनम्	३	
परशुरामान्योक्तिनिदर्शनम् ...	१		तुलान्योक्तिनिदर्शनम्	२	
			जलकुम्भान्योक्तिनिदर्शनम् ६५६	२	

विषयः	पृष्ठे	पद्यानि	विषयः	पृष्ठे	पद्यानि
कलत्रान्योक्तिनिदर्शनम्	६५६	१	जिह्वाऽन्योक्तिनिदर्शनम्	६५७	१
दुग्धान्योक्तिनिदर्शनम् ...	"	१	नन्दनवनान्योक्तिनिदर्शनम्	"	१
वह्निशब्दान्योक्तिनिदर्शनम्	"	१	वसन्तान्योक्तिनिदर्शनम्	"	१
शरान्योक्तिनिदर्शनम् ...	"	१	मुसलान्योक्तिनिदर्शनम्	"	१
लम्प्याकान्योक्तिनिदर्शनम्	"	१	अन्योक्तिसांकर्यम्	६५७-६५८	२९
खलान्योक्तिनिदर्शनम् ...	"	१	सप्तमभाण्डम् । (विशिष्टरत्नमयम्)		
कण्टकान्योक्तिनिदर्शनम्	"	१			
कालकूटान्योक्तिनिदर्शनम्	"	१	अकारादिवर्णानुक्रमेण सूक्तिरत्नानि	६५९-५९४	

समाप्तोऽयं सुभाषितसुधारत्नभाण्डागारस्य—तत्तद्विषयपृष्ठपद्यसंख्यानिर्देशः ।

श्रीः ।

सुभाषितसुधारत्नभाण्डागारस्य-अकारादि- पद्यानुक्रमणिका ।

पद्यम्	पृष्ठे	संख्या	पद्यम्	पृष्ठे	संख्या
अंशुकं हतवता (माघस्य)	...	१७३।८	अकुले पतितो	४८८।२५४
अंशुकमिव (अमृतवर्धनस्य)	...	२२५।५	अकृतविशद (संग्रहीतुः)	...	२७७।११
अंशुपाणिभिरतीव	१३५।२५	अकृतोपद्रवः कश्चि	४८४।१३१
अंसाकृष्टदुकूल (कर्णोत्पलस्य)	...	१७५।१६	अकृत्यं मन्यते...	...	४९७।५३५
अकरणत्वमकारण	३०३।२२५	अकृत्वा निजदेहस्य	४३४।२४७
अकरोः किमु	१६०।५	अकृत्वा परसंताप	३४६।२
अकर्तव्येष्व	३४८।२३	अकृत्वा पीक्यं	४८८।२४७
अकलङ्कचन्द्र	१५१।१३०	अकृत्वा हेल्या (माघस्य)	...	३५२।७
अकलितशब्दा	४७।१४	अकृशं कुचयोः (जगन्नाथस्य)	...	८८।३१
अकल्पः स्वाङ्ग	२६९।२७	अकृशं नितम्बभागे धामं
अकस्मादुद्वेष्टि	४६८।६३	(कालिदासस्य)	९३।८
अकाण्डधृतमानस	३९९।१८५	अकृत्वङ्गमतस्तर्क	५२०।२
अकाण्डपातजाताना	४८।२४४	अक्षमालापट्टति	३१६।५५
अकारणाविष्कृत	३२३।२२९	अक्षरद्वयमन्यस्तं	४८०।१३५
अकालजलदेन्दोः	२८०।१	अक्षरमैत्री	५३२।१२
अकिञ्चनस्य दान्तस्य	३४६।१०	अक्षराणि परी	४८८।२५१
अकिञ्चिदपि	५००।६२७	अक्षुण्वन्नपि	४६७।३६
अकुलीनः कुलीनश्च (न्यासस्य)	...	३६१।११	अखण्डमण्डलः (काव्यप्रकाशे)	...	३९३।५९
अकुलीनोऽपि मूर्खोऽपि	४७२।१८४	अखण्डिता शक्ति	३९५।१०७

पद्यम्	पृष्ठे संख्या	पद्यम्	पृष्ठे संख्या
अखर्वपर्वर्गर्तेषु ...	६००।२	अङ्ग भूषणनिकरो ...	९३।१३
अखिलेषु विद्वज्जेषु ...	६१७।१	अङ्गनानामिवा ...	३५८।५
अगजाननपद्मा ...	३।४	अङ्गानामतितानता ...	१५४।३
अगणितगुणेन ...	१२३।२१	अङ्गानि खेदयसि ...	१५५।१४
अगस्तितुल्याश्च ...	३८२।२	अङ्गानि मे दहतु ...	१२४।४५
अगत्यस्य पयो ...	५५४।८	अङ्गारैः खचितेव (भोजराजस्य)	२०५।२७
अगत्यस्य मुनेः ...	५४९।२	अङ्गाः संजातमङ्गा ...	४१३।८
अगाधजल ...	६३२।१	अङ्गासङ्गिमृणाल ...	१०४।५७
अगारेऽस्मिन् कान्ते ...	१०३।३३	अङ्गुलिभङ्गविकल्पन (क्षेमेन्द्रस्य)	२५४।१८
अगुणकणो गुणराशि ...	३३२।२०	अङ्गुलीकिसलय (कालिदासस्य)	१६२।१
अगुणस्य हतं रूप ...	४८९।२६७	अङ्गुलीभिरि (कालिदासस्य)	१४५।२९
अगुररिति वदतु (वल्लभस्य)	६३६।१	अङ्गुलीषु कुरङ्गाद्याः (विहङ्गस्य)	८३।२
अगुरोरपि सत ...	३०६।१४९	अङ्गुल्यग्रनखेन ...	१६०।२२
अग्निदाहे न मे ...	६५१।१	अङ्गुल्यग्रनिरोध ...	२१०।२
अग्निहोत्रं गृह ...	४९०।३२५	अङ्गुल्याकः कपाट ...	४२।१२
अग्निहोत्रफला वेदाः ...	४९७।५३६	अङ्गेन केनापि ...	९०।१
अमसानुपु (भारवेः) ...	२७४।१३५	अङ्गेऽनङ्गज्वर (क्षेमेन्द्रस्य)	१२५।५२
अम्राक्षं हृदयं ...	२२९।७६	अङ्गेष्वाभरणं करोति ...	१२८।९५
अग्ने कस्यचिदस्ति ...	२७६।१५६	अङ्गिदण्डो हरेरुर्ध्व ...	३२।२
अग्ने कुग्राम ...	६२८।२९	अचकमत सपत्न्यां (भारवेः)	१२४।४२
अग्ने गीतं सरसकवयः (भर्तृहरेः)	२७८।१३५	अचतुर्वदनो ...	२८३।२
अग्ने यान्ति रथस्य ...	४५४।६	अचलं चलदिव ...	६५।१५
अग्ने यान्ति पथां (संग्रहीतुः)	४६६।१	अचला कमला कस्य ...	४९८।५६३
अग्ने लघिमा ...	३४४।२४	अचिन्तितानि दुःखानि (व्यासस्य)	३७४।१७
अग्ने व्याधः करधृत ...	६२८।१८	अचिन्त्याः पन्थानः ...	३११।२४८
अग्रयो युक्तिमतां ...	३८।२३	अचिराविष्ठितराज्यः ...	५७४।३२५
अघटितघटितं ...	३७५।४२	अचिरेण परस्य (भारवेः)	४७७।३४६
अङ्गैरेऽपि शय ...	१५३।१००	अचौद्यमानानि ...	३७४।१४
अङ्गे यस्य विभूति (संग्रहीतुः)	७६।९	अच्छप्रकाशवति ...	१५२।१६२
अङ्गुलिनिर्गजानन ...	१८।९	अच्छिन्नं नयनाम्बु (अमरकस्य)	१२६।७५
अङ्गुलिपिरोपितमृग / माधस्य	३५२।८	अच्छिन्नामृतविन्दु ...	१००।२८
अङ्गां येन रथी... ...	१०।६१	अच्युतभक्तिवशा ...	५३७।५८
अङ्गं गालित पलितं (शङ्करा- चार्यस्य)	३४९।३५	अजन्मा पुरुषस्ताव (भारवेः)	४७३।२१४
अङ्गं चन्दनपाण्डु ...	२०७।५६	अजरामरवत्प्राज्ञो (हितोपदेशे)	४९४।४२७
अङ्गण तदिदमुन्मद ...	५६४।९	अजलं लसत्पद्मिनी ...	५८५।८
अङ्गनवेदी त्वा (वाणस्य)	३५०।७	अजस्तमम्यासमुपे (श्रीहर्षस्य)	३९६।१४०
अङ्गमन्त्रेन संपीडय (वसिष्ठस्य)	२६८।४	अजातमृतमूर्खाणां (हितोपदेशे)	३७३।५
		अजातमृतमूर्खेभ्यो ...	३७३।६

पद्यम्	पृष्ठे संख्या	पद्यम्	पृष्ठे संख्या
अज्ञानन्दाहार्ति (भर्तृहरेः)	२७२।१०२	अतिपरिचया	५०३।७२४
अजामिव प्रजां ...	४६६।८	"	॥ १२३
अजायुद्धमृषिश्राद्धं ...	४८१।२९	"	॥ १२२
अजीवतावर्त्तं ...	८२।६	अतिपूजिततारेय	७२।१६
अक्षः सुखमाराध्यः (भर्तृहरेः)	२९३।२५	अतिपेलवमति	३१९।१३७
अशतयाप्रेम्णा ...	६०२।१	अतिप्रचण्डा बहुदुःख	५११।९२२
अज्ञातपाण्डित्यरहस्य	२९३।३४	अतिबहुतरलजा	८८।२२
अज्ञातशास्त्रसद्भावा	२९९।५	अतिमन्दचन्दन	२०२।७
अज्ञातेन्दुपरामर्शं ...	८०।९१	अतिमलिने कर्तव्ये	३१९।१२८
अज्ञातमविरामलौकिक	३८६।२३	अतिमात्रभास्वरत्वं पुण्यति	३६५।९
अज्ञातेन पराङ्मुखी	१६२।१०	अतिरमणीये काव्ये पिशु	२९०।१४
अज्ञो वा यदि वा	४७९।३७५	अतिविपुलं कुचयुगलं (अरसीठक्कुरस्य)	२३।५
अञ्जति रजनिषदञ्जति		अतिव्ययोऽनवेक्षा च तथा	४६७।३०
अञ्जनमिषतः (संग्रहीतुः) ...	६१।२५	अतिशयितकदम्बामोद	२१२।९
अञ्जनस्य क्षयं दृष्ट्वा ...	४८१।४३	अतिसञ्चयकर्तृणां वित्तमन्य	३४१।२८
अञ्जली जलमधीर	२०९।४०	अतिसत्कृता अपि शठाः (रविगुप्तस्य)	३२१।१८५
अटकटकघोटक	४१३।३	अतिसाहसमतिदुष्करमत्या (क्षेमेन्द्रस्य)	३४२।३८
अटवी कीदृशी	५५४।६	अतुहिनश्चिनासी केवलं (माघस्य)	१९७।१५
अट्टशूला जनपदा	५३३।१५	अतो हास्यतरं लोके किञ्चि	३१८।१०३
अणुरपि मणिः प्राण	३१०।२३३	अतुं वाञ्छति वाहनं गण	२५७।७३
अणुरण्यसतां सङ्क्षो	३६८।१४	अत्यच्छं सितमंशुकं शुचि (भोजस्य)	२०५।२९
अत एव निपीयतेऽधरो	२२८।६१	अत्यच्छेनाविस्फेदनं सु	६५१।१
अतन्द्रच्चन्द्रामरणा (काव्यप्रकाशे)	६१।१०	अत्यद्भुतमिदं मन्ये स्वभाव (आरराजा-	
अतसीकुसुमोपमेय	३६।२४	नकस्य) ...	३३९।२१
अतसीपुष्पसंकाशं (विषमादित्यस्य)	५२१।१	अत्यन्तरामाकुलसर्वं (कृष्णरामस्य)	२११।५
अताडयत्यल्लवपाणि (विह्वणस्य)	२०१।३	अत्यन्तमन्यनकद	५१३।९५५
अतिकर्षणं निजशरणं (संग्रहीतुः)	२३।४	अत्यन्ताविमुखे दैवे व्यर्थे	३३२।१०
अतिक्रुपिता अपि	३०४।११३	अत्यपूर्वस्य रागस्य पूर्व	९१।३
अतिक्रान्तः कालो	२६४।५३	अत्यर्थवक्तव्यमनर्थक (मंखकस्य)	२९३।४२
अतिगम्भीरे भूपे	४७७।३२९	अत्यादरादध्ययनं द्विजानां	३९५।११६
अतिशिर्षालकः	४८६।२१३	अत्यायतैर्नियमकारिभिः (काव्यप्रकाशे)	३९७।१५५
अतिथीनां न	३७१।२	अत्यार्यमतिदातारमतिचूर	३२७।५
अतिदर्पे हता लङ्का	४९२।३९०	अत्यासना विनाशाय दूर	४८४।१२६
अतिदाक्षिण्ययुक्तानां	४९२।३६०	अत्युक्तौ यदि न प्रकृत्यति	४४५।१३
अतिदानाद्बलिर्बद्धो	४८०।२०	अत्युच्चाः परितः स्फुरन्ति (काव्यप्रकाशे)	४०४।२५०
अतिदीर्घजीविदोषा	३७९।४	अत्युद्धतन (संग्रहीतुः)	१००।३५
अतिदूरपथशान्ता	४९०।३०५		

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
अत्युज्ज्वलैः (रामकृष्णस्य) ...	५७०।५	अद्भुतस्तर्कपाथोधिर्गाथो ...	२९७।१
अत्युच्छिन्ने मन्त्रिणि पार्थि ...	४७७।३३७	अद्य ब्रूतजिताधरग्रह (गोपादित्यस्य)	१७२।५
अत्युन्नतस्तनमुरो नयने ...	६५।२५	अद्य धारा सदाधारा सदा ...	४१६।१०
अत्युल्लसद्द्विसरहस्ययुजा ...	२०४।३	अद्य शीतं वरीवार्त्तं सरी ...	२२९।१०
अत्युष्णात्सधृतादन्नाद ...	५००।६२८	अद्यापि तत्प्रचलकुण्डल ...	१०७।४३
अत्र मन्मथमिवातिसुन्दरं ...	४२५।१	अद्यापि तां कनकचम्पक (बिह्णस्य)	१०७।४५
अत्रस्थः साक्षि लक्ष्योजन ...	६२०।२५	अद्यापि तिष्ठति दृशोरिदं ...	१०७।५७
अत्रान्तरे च कुलठाकुल ...	१५२।१६१	अद्यापि दुर्निवारं स्तुतिकन्या ...	३०५।१२५
अत्राशित शयितमत्र ...	१०१।३	अद्यापि नूनं दूरकोपवहि ...	११३।९
अत्रिलोचनसमूतज्योति ...	५३७।५२	अद्यापि नोज्जति हरः किल ...	३०८।२०५
अथ कोकिल कुरु मौन ...	६१४।१५	अद्यापि येन (संग्रहीतुः) ...	२८७।२
अथ नमसि निरीक्ष व्या ...	२१४।४८	अद्यापि सा मनसि संग्रति (बिह्णस्य)	१०७।४६
अथ पथिकवधूदहनः शनकैः (क्षेमन्द्रस्य)	१४४।१२	अद्यापि सुन्दरि तवानन ...	१३०।१२
अथ प्रसन्नेन्दुमुखी सिता ...	२१९।२०	अद्यापि स्तनदौलदुर्गा (कान्यप्रकाशे)	१४८।९८
अथ ब्रह्मजटे रामे सुमन्त्रे ...	२४९।५	अद्याप्युन्मदयातुधान (कृष्णमिश्रस्य)	२५८।७
अथ मन्मथवाहिनीपराताः ...	१४४।१९	अद्यारम्य कठोरकार्मुक ...	२४८।४५
अथ लक्ष्मणानुगतकांत (माघस्य)	१४६।५८	अद्यारम्य यदि प्रिये पुन ...	१६०।९
अथर्वाम्नाय ...	४६०।१	अद्यैव हसितं गीत पठितं ...	२७१।७७
अथर्वाभिनिविष्टबुद्धिषु (माघस्य)	२९४।४६	अद्योत्सङ्गवसद्गुजंगकव ...	१८९।३०
अथ सान्द्रसांध्यकिरणा (माघस्य)	१३९।५	अद्योः सर्वमृतेषु कर्मणा (व्यासस्य)	३६१।७
अथ स्फुरन्मीनविधूत (भारवेः)	२०८।१४	अद्वितीय निजं (संग्रहीतुः)	८१।१
अथ स्वस्थाया देवाय ...	१।९	अद्विसंवीक्षणं चक्षुरादि ...	१२१।१
अथ स्वमादाय (नैपथीयचरिते) ...	४५०।२	अद्वैतं सुखदुःखयोरनुगतं ...	३१३।२७४
अथेद रक्षोभिः कनक ...	२५१।३२	अद्वैतोक्तिपटुपटुनपि स्यं ...	२७५।१४९
अथोच्चैर्जगत्कपोत (माघस्य)	४३६।१	अद्यः करोपि रत्नानि मू ...	५९७।४
अथोपगृहे शरदा शशाङ्के ...	२१९।५	अधना धनमिच्छन्ति ...	४९०।२९६
अद्यः समित्समुखवीर ...	४४७।१५	अधर्मं बाधते भूयो दुःख ...	५०२।६९८
अदम्भा हि रम्भा विलम्बा ...	६१।२९	अधरः किसलयरागः क्रोमल ...	६४।१०
अद्राता पुष्पस्त्यागी धनं ...	३३९।२	अधरं खलु विम्यनामकं (श्रीहर्षस्य)	७६।८
अदातारं दानुप्रवरमनस ...	३९८।१७	अधरममृत कः संदेहो ...	७६।१६
अदाता बंधादोपेण कर्म ...	४९२।३८९	अधरस्य मधुरिमाणं ...	५०६।७९९
अदानुमानं क्वापि न सृज ...	३८१।२१	अधरे नम्रवीटिकापुराणो ...	५८।३३
अदुर्गो विषयः कस्य नारोः ...	४६३।४	अधरे मधुरा सरस्वतीय ...	९४।३०
अदृष्टपूर्वः (संग्रहीतुः) ...	८१।१	अधरोऽयमधीराख्या बन्धु ...	७५।६३
अदृष्टपूर्वमस्माभियदेत ...	२१७।१	अधार्थानो लङ्कामयमय ...	४१९।८
अदृष्टनुत्तमद्वय युक्तमन्त्र ...	३४३।८	अधिकरतलतल्यं कल्पित (भवभूतेः)	१२०।१२
अदृष्टव्यापार गतवति (आनन्दवर्धनस्य)	६२१।७	अधिगतपरमार्थान्यष्टि ...	२९२।२६
अदृष्टे दग्धनोत्क्रण्टा दृष्टे (कान्यप्रकाशे)	१२९।२	अधिगमनमनेकास्तारका ...	५८५।१३

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
अधिदेहालि हन्त हेम ...	१०२/१७	अनन्यक्षुण्णश्रीमलय ...	१८८/२४
अधिपञ्चवटीकुटीरवर्ति ...	३४/४	अनन्यसाधारणकान्ति ...	८७/९
अधिमिल्लपह्लिगल्लं ...	२८९/९	अनामिशो गुणानां यो न ...	४७२/१७७
अधियामिनि गजगामिनि ...	१४२/५	अनमिद्या परस्वेषु सर्व ...	४८१/३८
अधिरजनि जगाम धाम (माघस्य)	१६२/२	अनभ्रवृष्टिः श्रवणामृतस्य ...	५०/२८
अधिलवङ्गममी रजसा (माघस्य)	२२५/१३	अनयनपथे प्रियेन व्यथा ...	१२३/९
अधिशीघ्रान्ते त्वमसि ...	६३६/२५	अनयोरनवद्याङ्गि स्तनयो ...	१६६/१६
अधीतव्यवहारश्च मौलं ...	४६१/९	अनर्घ्यमपि माणिक्यं ...	४९१/३२८
अधीतिबोधाचरणप्रचारणै (श्रीहर्षस्य)	३९६/१३०	अनार्थित्वान्मनुभ्याणां ...	२२७/१४
अधीत्य चतुरो वेदान्या (हरिगणस्य)	२७४/१२२	अनलस्तम्भनविद्यां सुभग ...	११६/८
अधुना मधुकरपतिना ...	५३७/५७	अनल्पदग्धारिपुरानलोज्ज्व (नैषधीय- चारिते) ...	३९६/१३५
अधुतपरिपतन्निचोल ...	१०६/३४	अनवरतधनुर्ज्यास्फालन ...	४५८/३
अधोऽधः पश्यतः कस्य ...	४९५/४६७	अनवरतपरोपकरण ...	३०४/१०८
अधोमुखीकृत्य (संग्रहीतुः)	५२१/२	अनलकृतोऽपि (साहित्यदर्पणे)	२४०/३
अधोविधानात्कमलप्रवाल (नैषधीयचरिते)	३९६/१४३	अनवसरे गुणवानपि हृदया ...	३५७/४०
अध्यस्तान्ध्यमपूर्वं (संग्रहीतुः)	२/२३	अनवसरे च यदुक्तं ...	५०५/७५६
अध्याक्रान्ता वसतिरमुना ...	३९९/१८९	अनासि सीदति सैकतव ...	६३०/६
अध्यायोधनवेदि मार्गणकुशा ...	४४६/२४	अनवोतमही ...	४२६/१
अध्याहारः स्मरहराक्षरः ...	४४८/३५	अनस्तमितसारस्य तेजस ...	६०१/३
अध्वानि पदग्रहपरं ...	४९/१३	अनाकाशे चंद्रः सरसिज ...	८१/८३
अध्वन्यध्वनि तरवः पथि ...	६३३/१०	अनाकृतैरेव प्रियसहचरी (मुरारेः)	६५/३१
अध्वन्यध्वनि भूरुहः फल ...	६४१/२	अनागतविधातारमप्रमत्त ...	३२७/६
अध्वन्यस्य वधूर्वियोग ...	२०३/६	अनाम्रातं पुष्पं किसलय (कालिदासस्य)	६५/२९
अध्वन्यैर्मकरन्दशीकर ...	२०४/८	अनादायी व्ययं कुर्या ...	५०१/६५३
अध्वानं नैकचक्रः प्रभवति ...	१३७/७२	अनादिद्योऽपि भूपस्य हृष्टा ...	४६५/९
अनङ्कुरितकूर्चकः स तु ...	२२९/७१	अनादृतचमूपतिप्रहित ...	२४/२५
अनङ्गमङ्गलमुवस्तदपा (काव्यप्रकाशे)	७२/१३	अनायके न वस्तव्यं न ...	४८१/३६
अनङ्गरङ्गपीठोऽस्याः ...	९०/२	अनायासकुशं मध्यमशोक ...	६४/६
अनङ्गेनावलासङ्गाजिता (क्षेमेन्द्रस्य)	५५/७	अनारतपरिस्वलज्जनवारि ...	४४३/१८
अनङ्गोऽयमनङ्गत्वमद्य (श्रीहर्षस्य)	१६५/११	अनार्यप्रज्ञानामिह जनवधू (मिश्रादनस्य)	२३३/३४
अनधिगतमनोरथस्य पूर्वं ...	१६७/४४	अनालोच्य प्रेम्णाः परिणति ...	१५९/१४
अननुरण्णामिमेखल (रुद्रटालङ्कारे)	९१/८	अनादृतो विशेषस्तु अपृष्टो ...	४९५/४७६
अनन्तचन्द्रो (कृष्णरामस्य)	४२९/१	अनिःसरंतीमपि देहगर्भा ...	४४७/१६
अनतिशयं (संग्रहीतुः) ...	५९६/३	अनिभालित एव केवलं ...	६०१/९
अनतिचिरोज्जितस्य (माघस्य)	४५६/१८	अनिराकृततापसं पदं (माघस्य)	३२२/२१०
अनन्तब्रह्म (संग्रहीतुः) ...	३८९/७	अनिर्दयोपभोगस्य रूपस्य ...	१५५/३
अनन्तपदविन्यासरचना ...	५२/१४	अनिर्लेखितकार्यस्य वाग्जा (माघस्य)	४८८/२४५
अनन्तोद्भूतभूतौषसंकुलं ...	३५१/३		

अकारादिपद्यानुक्रमणिका ।

(१७)

पद्यम्	पृष्ठे संख्या	पद्यम्	पृष्ठे संख्या
अनिलनिखिलविश्वं प्रा ...	५९५।८	अनेकविद्वज्जनरत्नपूर्णं वेदो ...	३९०।९
अनिग्रामपि मकरकेतुर्म ...	१०६।२३	अनेकशास्त्र बहु वेदित ...	५०९।८७८
अनिशं मतङ्गजानां वृंहि (शार्ङ्गधरस्य) ...	६२२।१५	अनेकसशयोच्छेदि परोक्षा (पञ्चतन्त्रस्य) ...	४८।४
अनिष्टादिष्टलामेऽपि न ...	४९४।४३२	अनेकसुपिरं बाद्यं कान्तं ...	५२९।५
अनुकृतः खलसुजना (गोभट्टस्य) ...	३०५।११४	अनेन पर्यासयताश्रुविन्दू (कालिदासस्य) ...	३९६।१२९
अनुकूलविधायिदैवतो ...	५५८।६२	अनेन मर्त्यदेहेन यज्ञोक्त ...	४८१।४१
अनुकूलां विमलङ्गीं ...	५०४।७५३	अनेन रम्भोर तवाननेन ...	७९।६२
अनुकूले विधौ देयं यतः ...	२३७।३	अनेन सर्वार्थिकृतार्थता कृता ...	३९५।१२४
अनुकूले सति धातारि भव ...	३७५।४६	अन्तः कटुरपि लघुरपि ...	३०५।१२४
अनुक्षणमनुक्षणं क्षितिप ...	४४।८	अन्तःकरणतत्त्वस्य दंपत्योः ...	३७२।७
अनुगन्तुं सतां वर्त्म कृत्स्नं ...	४८०।१	अन्तः कुटिलतां विभ्रच्छ ...	६०२।१
अनुचितकर्मारम्भः स्वज ...	५०३।७२९	अन्तःकूददुदारकण्ठमस ...	१६९।७७
अनुचितमेवाचरितं पशु ...	३७५।४७	अन्तःकूराः सौम्यमुखो ...	२२६।७
अनुच्छिद्यो देवैरपरिदलि ...	६०।८६	अन्तःक्रोधोज्जिहानज्व ...	३२।१८
अनुदिनमधिकं ते कम्पते ...	१२०।१०	अन्तःपुरचरैः सार्धं यो ...	४७२।१६९
अनुदिनमनुकूलमाचर ...	५१२।९४३	अन्तःपुरघनाध्यक्षैर्वैरैः ...	२७४।२३४
अनुदेहमागतवतः प्रतिमां (माघस्य) ...	१६३।७	अन्तःपुराणां विहितव्यवस्थः ...	४५४।३
अनुनयति पतिं न लज्ज ...	२४२।४	अन्तःपुरीयासि रणेषु सुती (साहि-	
अनुनयमगृहीत्वा व्याज (माघस्य) ...	१८३।२	त्यहर्पणे) ...	३९७।१५७
अनुनेतुं मानिन्या दयित ...	५३०।२९	अन्तःप्रतप्तमरुसैकत (धर्मवर्धनस्य) ...	५१४।९७२
अनुपालयतामुदेष्ट्यतीं (भारवेः) ...	४७८।३४७	अन्तः संतोषवायैः स्थगय (नैषधीय	
अनुप्राप्तिनि ...	२८५।१	चरिते) ...	४५२।८३
अनुभवत युवत्यो भाग्य ...	२०२।१५	अन्तः प्राविश्य ...	२५५।३७
अनुभवश्रवदोलमृत् ...	१९९।६१	अन्तःसारविहीनस्य ...	२९२।७
अनुममार न मारकथं ...	११३।१२	अन्तःसारैरकुटिलैरच्छिद्रैः ...	४६१।१०
अनुययी विविधोपल (माघस्य) ...	२१३।२९	अन्तःकः पर्यवस्थाता जन्मि ...	२७०।५१
अनुयातानेकजनः पर ...	४७७।३३४	अन्तरङ्गमनङ्गस्य शृङ्गार ...	६४।४
अनुरागवती संध्या दिवस (ध्यन्यालोके) ...	३१५।३९	अन्तरायतिमिरोप (मल्लिनाथस्य) ...	३।१६
अनुरागवन्तमपि लोचनयो (माघस्य) ...	१३५।४०	अन्तर्गता मदनवह्निशिला ...	११७।२२
अनुरागवार्तिना तव विर ...	१२३।२०	अन्तर्गतैर्गुणैः किं द्वित्रा अपि ...	३५७।४६
अनुत्प्रेषण ससर्ग ...	३६६।१	अन्तर्गूढानर्थमव्यञ्जयतः ...	५०।२५
अनुत्प्रेषणानि कुमुमान्यवला / माघस्य) ...	१४०।२३	अन्तर्धृतगुणैः ...	३५६।१३
अनुयन वनराजिवधु (माघस्य) ...	२२०।८१	अन्तर्नाडीनियमितमरु ...	१५।२
अनुवादयिता ...	६१।७६	अन्तर्वलान्यहममुष्य मृगां ...	६२२।३०
अनुसरति वरिष्ठपोद अमरः ...	३८४।२२	अन्तर्भूतो निवसति जडे ...	२९३।२८
अनुनयेगादयमन्नितीयच्छा ...	४३२।३	अन्तर्मलिनदेहेन यहिरा ...	३१६।६४
अनुन मत्पमिन्नाटुः सत्य ...	२२।२६	अन्तर्मलिनसंसर्गाच्छृतवान ...	३६८।१२
अनुन मारुस नाया मूर्ध्नि ...	२२६।१	अन्तर्माहिनमालिधूर्णन ...	४२।९६

पद्यम्	पृष्ठ संख्या	पद्यम्	पृष्ठ संख्या
अन्तर्वसति मार्जारी शुनी...	६२४/५	अन्यस्य लगाति कर्णे जीवित	३२०/१५९
अन्तर्वाणि मन्वमानः खलो	३२२/१२८	अन्या जगद्धितमयी	२९१/२५
अन्तर्विपमया ह्येता	२२७/२२	अन्यानि शाल्माणि विनोद	२९८/३
अन्तर्विणोलिलोकी निव	४१४/१५	अन्यायचित्तेन हूनोऽपि	५०७/८३१
अन्तर्हिते ऋग्निं सैव	१८३/१२	अन्यायोपार्जितं द्रव्यं दग्ध	४९९/५९७
अन्तर्द्विद्राणि भूयांसि (भट्टमल्लटस्य)	६४७/४	अन्यार्थमङ्गीकृतवारिपाणौ	३९५/११८
अन्तस्त्व स (सङ्ग्रहीतुः)	५९८/१३	अन्यां कामपि (रामकृष्णस्य)	५६९/१२
अन्तस्तारं तरलतरलाः	१०३/४१	अन्या सा सरसी मरालमुनि	६०९/१२८
अन्तिकान्तिकगतेन्दु (गोभट्टस्य)	१४५/४०	अन्यामु तावदुपमर्दसहा (विकट- नितम्बायाः)	६११/४३
अन्यावस्थोऽपि बुधः स्वगुणं (रविगुप्तस्य)	३०६/१४४	अन्यास्ता गुणरजरोहण (काव्यप्रकाशे)	४०५/२६५
अन्वप्रोतवृद्धकपालनल (भवभूतेः)	२५९/९	अन्यूनं गुणममृतस्य धार (माघस्य)	२१०/५१
अन्त्राकल्यचल्ययोधर	२५८/१०	अन्यूनोन्नतयोऽसिमात्र (माघस्य)	४३७/२३
अन्त्रैः कल्पितमङ्गलप्रति	२५९/७	अन्ये ते जलदायिनो जल	६१६/१९
अन्त्रैः स्वैरपि संयताग्र (धनिकस्य)	२४८/३५	अन्ये ते विहगाः	६१६/२३
अन्धकारगरलं यतो जग	१४५/२२	अन्ये ते विहगाः पवांश्च	११२/९२
अन्धत्वमन्धसमये	५०६/१९६	अन्येऽपि सन्ति कति नो	६५१/५
अन्नदानात्परं दानं विद्या	१८७/२२४	अन्येऽपि सन्ति वत ताम	६१६/१६
अन्नवज्रसुवर्णानि रत्नानि	५४६/२	अन्येयं रूपसंपत्तिरन्या	६४/५
अन्यकालपरिहार्यमजन्तं (माघस्य)	१७६/१६	अन्योऽन्यमुत्साहवदुत्पला (कालि- दासस्य)	८४/२९
अन्यतो यदि निजोपत्ति	३४४/३२	अन्योऽन्यास्फालमिन्द्रादिपि (वेणी- संहारे)	२६०/१३
अन्यत्तन्मधुरं (सङ्ग्रहीतुः)	१९९/२२	अन्योऽन्याहतिदन्तनाद (वाणस्य)	२२५/६
अन्यत्रदेष्टे (कृष्णरामस्य)	२५६/४३	अन्योऽन्येषां पुष्करैरमृ (माघस्य)	४३८/७१
अन्यत्र भीष्माद्राज्ञेयाद	२६८/७	अन्योऽपि चन्दनतरो	५९१/४३
अन्यत्र यापितनिधं	१८४/१७	अन्ययागतविद्यानामन्व	४८४/१२९
अन्यत्र यूयं कुसुमाव (काव्यप्रकाशे)	२०१/४	अन्ययान्यवनिता	१७०/३१
अन्यत्र प्रजतीति का खलु (काव्य- प्रकाशे)	२४४/९	अपः पिवन्प्रपापाली	५३४/२३
अन्यथैव हि सौहार्दं भवेत्	३६९/७	अपकारमसंप्राप्य तुष्ये (व्यासमुनेः)	४१८/१०४
अन्यदा भूषणं पुंसां क्षमा (माघस्य)	४८६/१८५	अपकुर्वन्नापि प्रायः प्राप्नो	३०१/१०
अन्यप्रतापमासाद्य यो	४९६/५०३	अपक्रान्ते बाल्ये तक्षणि	६६/३७
अन्यमाश्रयते लक्ष्मीस्तु	४९१/३४०	अपण्डितास्ते पुरुषा मता	२२८/६५
अन्यमुक्ते दुर्वादो यः (गोवर्धना- चार्यस्य)	५०३/७३०	अपतपारतया विशदग्र (कालि- दासस्य)	१९८/५१
अन्ययान्यवनितागतचिन्तं (माघस्य)	१७०/३१	अपत्यदर्शनस्यार्थे प्राणा	४८६/१९७
अन्यवर्णपरावृत्त्या	२८९/३	अपदो दूरगामी च	५२८/१
अन्यज्जीतुं ह्याल्लो जग	५५२/३८	अपनीतपरिमलान्तरकये	६१०/१९

पद्यम्	पृष्ठ संख्या	पद्यम्	पृष्ठ संख्या
अपमान पुरस्कृत्य मानं...	४९०।३०६	अपि दोर्म्या परिवद्धा बद्धा ...	३२८।१९
अपयायिनि (संप्रहीतुः) ...	३४२।४५	अपि नाम स हस्येत पुरु ...	३३९।१५
अपराधो मया (सङ्ग्रहीतुः) ...	१५५।२	अपि पित्रत चक्रोराः ...	१५१।१३५
अपराधी नूनमह प्रसीद...	१५५।१०	अपि भोगिषु (सङ्ग्रहीतुः) ...	६०७।५
अपराधेऽपि निःशङ्को ...	४७०।९६	अपि मरणमुपैति सा मू... ..	१०२।१९
अपराधो न मेऽस्तीति ...	४९४।४४७	अपि मुदमुपयान्तो वाग्धि (जयदे- वस्य) ...	५३।३५
अपराद्धगीतलतरेण शनै (माघस्य)	१३५।३५	अपि मृगाक्षि तवाधर ...	७६।९
अपरीक्षितलक्षणप्रमाणै ...	२९७।२	अपि मेरुपम प्राञ्चमपि ...	३४८।११
अपर्णयं भूयुद्धनमटति बल्का ...	४४३।२२	अपि विधिः कुसुमानि ...	११३।१६
अपर्णयं सती सेव्या वि ...	१८।३	अपि विभवविहीनः प्रच्युतो ...	३१०।२३१
अपर्याप्तिमुजायामः सखे ...	८९।४	अपि वेत्ति पङ्क्षराणि चेदु ...	३२२।२११
अपवादादभीतस्य समस्य (भारवेः)	३१६।५८	अपि शिशिरतरोपचारं ...	२०५।१६
अपशङ्कमङ्क (माघस्य) ...	४५७।३१	अपि सम्पूर्णतायुक्तैः क ...	४९७।५२३
अपसरणमेव शरणं मीन ...	६०८।६	अपिचभृत (कृष्णारामस्य)	५६५।३
अपसरत रे दूरादस्मा ...	२२९।७४	अपि सुभगं (संप्रहीतुः)	७७।२२
अपसरति न चक्षुषो (त्रिविक्रमभट्टस्य)	१०६।३१	अपि संमानसंयुक्तः कुली ...	४७३।१७९
अपसर मधुकर दूर परि...	६१०।९	अपि स्थाणुवदस्तीनः ...	४७२।१६४
अपसारय घनसारं कुरु (दामोदर- गुप्तस्य) ...	१०१।८	अपि स्वल्पमसत्यं यः ...	१७२।१८३
अपहरति महत्त्वं प्रार्थना ...	३८३।८	अपीतक्षीबकादम्भमसं ...	२१९।४
अपहस्तितयान्वेषे त्वया ...	२५०।१६	अपुत्रस्य गृहं शून्यं सन्नि ...	४९५।४५४
अपहाय शनैः पटोर ...	१८७।७	अपूजितैवास्तु नगिरीन्द्र (विह्वलस्य)	१२२।१
अपाकृत्यानेपाण्यपि ...	२२१।५१	अपूर्वः कोऽपि कोपाभिः ...	३१४।८
अपाङ्गतरले दृष्टौ तरल (कान्य- प्रकाशे) ...	६२।४२	अपूर्वः कोऽपि कोशोऽयं ...	४८।१
अपाङ्गसंस्पर्शि तरङ्गित दृष्टो (काव्य- प्रकाशे) ...	१५४।४	अपूर्वः नैर्विमम्यस्तं त्वया ...	१६५।३
अपार्निधि वारिभिरचरति ...	३०७।१८३	अपूर्वा रसनाब्यालाः खलु ...	३१६।३९
अपायसंदर्शनजां विम ...	५०८।८३६	अपूर्वैः धनुर्विद्या भवता (अमृतदत्तस्य)	३९१।४९
अपायि शुनिना पुरा पुनर ...	४८८।२८	अपवा दृश्यते बहिः कामिन्याः ...	१०५।११
अपारः पाथोधिः पुलिन...	६१८।१५	अपूर्वो भाति भारत्याः ...	५२।९
अपारिघ्नापारिरहरि नयन्तो ...	३८५।१८	अपूर्वोऽयं मया दृष्टः ...	५३०।२६
अभि पापुषो भीरः स्या ...	४७३।१८५	अष्टयस्तु नरः किञ्चिदौ ...	४७३।२१३
अपि तेजो निधिर्हन्त ...	१३८।१	अपेक्षन्ते न च नैह न पात्रं ...	३०२।४३
अपि तदपुत्रि प्रनर्पनो (श्रीहर्षस्य)	८५।४२	अप्याकरसमुत्पन्ना मणि ...	६०१।२
अभि त्वया जैविनि ...	६४७।१७	अप्यापत्समयः साधो प्रयाति ...	३०३।६२
अपि दृग्गन्तुः दृष्टे ...	६६६।३८	अप्युन्नतपदारुदः पूज्यान्त्रै ...	४८२।७५
अभि दिनमन्त्रेण जैविनिः ...	२२३।२९	अप्येकदंशजनुषोः पश्यत ...	५०६।७९५
		अप्यास्तुत्ये महति दयित ...	१७५।१४
		अप्सु प्लवन्ते पापाणा ...	२७१।८०

पद्यम्	पृष्ठ संख्या	पद्यम्	पृष्ठ संख्या
अप्रकटीकृतशक्तिः ...	५०५/७७६	अभिनवनलिनीकिसलय ...	१२३/१७
अप्रगल्भस्य या विद्या ...	४९१/३५७	अभिलषति (कृष्णरामस्य) ...	२७८/१२
अप्रगल्भाः पदन्यासे (त्रिविक्रमभट्टस्य) ...	२८/११	अभिनवनलिनीविनोद (काव्यप्रकाशे) ...	६६१/३६
अप्रतिबुद्धे श्रोतारि वक्तु ...	५०४/७४२	अभिनवनवनीतप्रीत ...	३८/४६
अप्रभृततमनीयसि तन्वी (माघस्य) ...	१८०/९	अभिनवनवनीतसिख ...	३८/४४
अप्रसन्नमपराद्धरि पत्न्यौ (माघस्य) ...	१७०/१७	अभिनवपुलकालीमण्डिता ...	१७७/३४
अप्रस्तावस्तुतिभिरनिशं (क्षेमेन्द्रस्य) ...	३३४/५५	अभिनवयवसश्रीशालि ...	२१४/४९
अप्राकृतस्य चरिताति (भवभूतेः) ...	२४७/२८	अभिभवति मनःकदम्ब (भारवेः) ...	२१३/२१
अप्राज्ञेन च कातरेण च गुणः...	४५४/९	अभिभावितेषु ...	१४७/६८
अप्राप्तकालं वचनं बृहस्पति (व्यासस्य) ...	४६७/२६	अभिभूतोऽपि (सङ्ग्रहीतुः) ...	४७६/३०६
अप्रार्थितं यथा (संग्रहीतुः) ...	३७४/२२	अभिभूतोऽप्यवनातो यो ...	४७४/२३३
अप्रियं नहि (संग्रहीतुः) ...	४८६/२०१	अभिमतफलदाता त्वं च ...	३९९/१८३
अप्रियवचनदरिद्रैः प्रिय ...	३०४/९३	अभिमतमहामानग्रन्थि ...	३८२/१०
अप्रियस्त्रापि पथ्यस्य ...	४९६/४८७	अभिमानधनस्य गत्वरैरुमि (भारवेः) ...	३५४/३४
अप्रियाण्यपि कुर्वाणो ...	४९६/४८६	अभिमानवतो मनस्विनः (भारवेः) ...	४७८/३५०
अफलानि दुरन्तानि सम ...	४९२/३६३	अभिमुखनिहतस्य सत (भास्करस्य) ...	४७७/३२७
अवलाढ्यविग्रहश्रीरम ...	२२/३	अभिमुखपतयाष्टमिर्ल ...	१७९/११
अवला नितरां (संग्रहीतुः) ...	१०१/१	अभिलषन्ति तवाधर ...	७६/१०
अवलानां दृशैवाश्रु (संग्रहीतुः) ...	५५/१	अभिलषसि यदिन्दो वक्र ...	११४/५
अबलावन ...	११६/९	अभिवाद्य (सङ्ग्रहीतुः) ...	१/१
अवला अपि (संग्रहीतुः) ...	५५/३	अभिवाक्ष्य सामिकृतमण्डनं (माघस्य) ...	४३५/७
अवला इत्यव (संग्रहीतुः) ...	५७/१	अभिषिषेणयिषुं भुवनानि (माघस्य) ...	२२५/११
अबलाचरणं (संग्रहीतुः) ...	१३२/३	अभुक्तायां यस्यां क्षणमपि (भर्तृहरेः) ...	३५४/३७
अवला यत्र प्रवला शिशु ...	५०४/७४७	अभूत्माची पिङ्गा रस (भोजराज- कविवर्गस्य) ...	१८५/३६
अवले सलिले तपस्यता ...	७८/५२	अभूदम्भोराशेः सह वसति ...	३२४/२५९
अबुद्धिमाश्रितानां च क्षन्तव्य ...	४६८/५७	अभेदेनोपास्ते कुमुदमुदरे (मुरारेः) ...	३११/२५०
अबुधा अजंगमा अपि ...	५०४/७३६	अभ्यासः कर्मणां सम्य ...	६१/६
अबुधैरर्थलाभाय पण्येलीभि ...	३४१/७	अभ्युत्थानमुपागते गृह (राजशेखरस्य) ...	२३१/३७
अब्जं त्वज्जमयाब्जभू ...	६५०/२	अभ्यस्ता भुवि ...	२७३/१०४
अब्दैर्बोर्जिजृक्षयार्णव ...	४२०/१९	अभ्युद्धता वसुमती दलितं ...	३९७/१४७
अब्धेरम्मः स्थगिन (काव्यप्रकाशे) ...	५९९/३१	अभ्युन्नतस्तनयुगा तरला ...	१५३/४
अभवति कुबलय (सङ्ग्रहीतुः) ...	६२१/१	अभ्युन्नताङ्गुष्ठनखप्रभा ...	९१/१०
अभविष्यस्तपः (सङ्ग्रहीतुः) ...	६०/२	अभ्युन्नतेऽपि जलदे जग ...	६०७/४
अभितापसंपदमथोण ...	१३५/२	अभ्युपयुक्ताः सद्भिर्गतागतै ...	३४२/४४
अभितिग्मराक्षि चिरमा (माघस्य) ...	१३५/४१	अभ्रच्छायां ललप्रीतिर्नव ...	४८५/१५४
अभिद्रोहेण भूतानामर्ज (भारवेः) ...	४९२/३७१	अभ्रच्छाया तृणाग्निश्च ...	४९१/३३१
अभितो नितरां (सङ्ग्रहीतुः) ...	५९०/२४	अभ्रव्यनैर्मुखरितदिशः ...	१२५/६०
अभिनयान्परिचेतुमि (कालिदासस्य) ...	१९८/४४		

पद्यम्	पृष्ठे सख्या
अमदयन्मधुरान्धसनाथ (कालि- दासस्य)	१९९।५७
अमन्त्रमक्षरं नास्ति नास्ति	४८५।१६२
अमन्दमणिनूपुरकणन	२२४।५
अभरतकुसुमसौरभसेवन	६१०।१७
अभरैरमृतं न पीतमब्धे (भागवता- मृतदत्तस्य)	३२२।२१४
अमलमृणालकाण्डकम	६३।५२
अमलात्मसु प्रतिफलन (माघस्य)...	१५४।६४
अमितगुणोऽपि पदार्थो दोषे	३५७।४४
अमितः समितः प्रातिस्तक (काव्य- प्रकाशे)	३९२।४०
अमी तटसमीपनिर्भर	१८८।२२
अमी तिलास्तैलिक नून	६५३।१
अमी पृथुस्तम्बमृतः (भारवेः)	२२०।२९
अमी क्षिरीषप्रसवावत (कालिदासस्य)	२०७।४
अमीषां जन्तूनां कतिपय	२७०।६५
अमीषां प्राणानां तुलितविसिनी	३४९।४८
अमी क्षिरीष	२०७।४
अमी समुद्रतटसरोजरेणु (भारवेः)...	२२०।३४
अमु कालक्षेपं त्यज जलद (अचलस्य)	५९२।५९
अमुना मरुकूपेन के के	६०६।३
अमुभिन्नारामे तरुणि	६१८।१३
अमुभिन्नुद्यानहुमकुहर	१४१।३२
अमुभिन्नुद्याने विहगखल	६१८।११
अमुभिन्ललावण्यामृतसरसि (रामस्य)	८९।२४
अमुप्य दोर्भामीरिदुगं (नैपथीय- चरिते)
अनुय मुपिता लक्ष्मीश्च	७१।६
अमुप्य विद्या रगनाग्रन (नैपथीय- चरिते)	३९६।१३१
अमुया लावण्यं मृदुलमृदुला	६२।४६
अमुप्योर्ध्वमर्तुः प्रसन्नचरम्	३९८।११८
अमृत्यस्य मम त्वर्णतुला (विदुषस्य)	९१।१
अमृतं शिशिरे वक्षिरमृतं	४९६।५०८
अमृतं किरति दिमांशु	३०५।११९

पद्यम्	पृष्ठे सख्या
अमृतजलधेः पायं पायं	५०।३५
अमृतद्रवमाधुरीधुरीणां	८१।१
अमृतवैर्विदधदब्जदृशा (माघस्य)	१४६।६३
अमृतं तदधराविम्बे वचने... ..	६१।२१
अमृतं दुर्लभं नृणां देवाना	४८४।१२७
अमृतममृतं	९९।१८
अमृतं शिशिरे	३७०।१६
अमृतं स्पर्शने	३७०।१४
अमृतं भुज्यते (सङ्ग्रहीतुः)	४८।३
अमृतनिधानं (सङ्ग्रहीतुः)	७७।२४
अमृतमयी	२३१।२६
अमृतममृतं (राजानकविजयपालस्य)	५९।५७
अमृतवचनलीलाविभ्र	६१८।१०
अमृतस्येव कुण्डानि रजां	५७।७
अमृतोत्प्रेक्षणे रागं कुर्व (शार्ङ्गधरस्य)	५२।१०
अमोघचिन्तामणि (सङ्ग्रहीतुः)...	२८७।२
अम्बरं विनयतः प्रिय (माघस्य)...	१७३।२३
अम्बरमनूषलङ्घ्यं वसुंधरा	३०६।१५४
अम्बरमेष रमण्यै यामिन्यै	२२२।१२
अम्बरविपिनमिदानीं	१४०।७
अम्ब भ्राम्यासि	४०।८२
अम्बं श्वश्रु-यादि त्वया	२३५।५६
अम्वा कुप्यति तात मूर्ध्नि	५२७।३
अम्वा तुप्यति न मया न (भट्टकपर्दिनः)	३३३।३५
अम्बुजमम्बुनि जातं न हि	२५२।९
अम्बुजमम्बुनि मग्नं त्रासा	७७।१२
अम्भः कर्दमतामुपैति	४२२।४७
अम्भसा मिद्यते सेतुस्तथा	४९६।५०२
अम्भांसि जलजन्तूनां दुर्गा	४९५।४६५
अम्भोजप्रकोऽय केतक	६१५।३६
अम्भोजाक्ष्याः पुरनवलता	२३०।३
अम्भोजिनीविनविलासन (भर्तृहरेः)	६०८।१४
अम्भोधिः स्थलतां स्थलं (क्षेमन्त्रस्य)	३७९।१२७
अम्भोमुचां सलिलमुद्र	५७२।१
अम्भोरुहमये ज्ञात्वा बापी	५४७।१
अम्भोरुहक्षि गम्भोश्चरणा	२४५।१
अम्भोवाहसुरद्वियो निव	२१८।१३
अम्भानवकजा माला कण्ठे	५४६।११

पद्यम्	पृष्ठ संख्या	पद्यम्	पृष्ठ संख्या
अयश्चक्रचर्वणं फणिफणामणेः	३४३।५८	अयि कोकिल ...	६१४।१५
अयःपिण्ड इवोत्तमे खल ...	३१५।१८	अयि कि गुणवति मालति ...	६३७।४
अयशः प्राप्यते येन येन ...	४९७।५३१	अयि कुरङ्गि तपोवन ...	६२७।९
अयं रत्नाकरोऽम्भोधि ...	५९७।६	अयि कुरङ्गि तुरङ्गम ...	६२७।८
अयं वहति ...	१३८।१	अयि जलद यदि न दास्यसि ...	५९०।१६
अयं वारामेको निलय (मालवसूत्रस्थ)	५९९।२९	अयि त्यक्तसि कस्तुरि ...	६५५।१
अयं विपाको वद कस्य ...	११९।७	अयि दलदरविन्द स्यन्द ...	६४८।३०
अयं स्वभावः स्वत एव ...	३०७।१८१	अयि दुष्कृतकेन केन ...	६४५।१
अयं खलु मृणालिनीनव ...	१९१।९९	अयि दयिने (संग्रहीतुः) ...	७८।३८
अयं ज्योत्स्ना (संग्रहीतुः) ...	८०।८१	अयि दयिते (संग्रहीतुः) ...	७८।४०
अयं पटो मे ...	२५६।५७	अयि दूति सखी ...	१२२।२
अयं त्रयाणां त्रामाणां ...	८१।७	अयि पद्म (रामकृष्णस्य) ...	५७५।१
अयं दरिद्रो भवितेति वैधसी		अयि वत गुरुगर्व मा ...	६५५।४
(नैपथीयचरिते) ...	३९६।१३८	अयि मकरन्दस्यन्दिनि ...	६४७।१२
अयं निजः परो वेति गणना ...	३३९।९	अयि मन्मथचतुर्महारी ...	१६७।३८
अयं नेत्रादत्रैरजनि रजनी ...	१४७।८३	अयि मलयज महिमाय ...	६३५।३
अयमङ्कुरभाव एव तावत् ...	६५।१६	अयि मालति सौरभसार ...	६३७।७
अयमतिजरटाः प्रकामगुर्वी (माघस्य)	४५७।३२	अयि रोपसुरीकरोपि तो ...	५९८।२०
अयमपि खरयोपिक्कणं ...	१३६।५८	अयि सखि गस्तः सखि ...	५३८।६१
अयमपि पुरुहूतप्रेवसी ...	४५७।२	अयि सर्वसदे (संग्रहीतुः) ...	४६।१
अयमभिनवमेवदयामलो (माघस्य)	१३६।६१	अयुक्तं युक्तं वा यदमिहि ...	४७९।३१२
अयममृतनिधानं नायको ...	३७७।९२	अयुक्तं स्वामिनो युक्तं युक्तं ...	४८८।२३५
अयमवसरः सरस्ते सलिले (श्रीवल्लभस्य)	६०४।३	अयुक्तं बहु भापन्ते वत्र ...	३८८।४
अयमविचारितचारुतया ...	३७१।५	अयुद्धे हि यदा पश्यन्न कि ...	४७१।१२५
अयमसौ गगनाङ्गणदीप ...	१३५।४५	अये कीर श्रेणीपरिवृद्ध ...	६१८।१४
अयमुदयति चन्द्रश्चन्द्रिका ...	१४७।७९	अये केयं लीलाधवल ...	९९।१६
अयमुदयति चन्द्रो वारिधे ...	१४७।७८	अये को जानीते निजपुरुष ...	२३३।३८
अयमुदयति मुद्रामञ्जनः ...	१९०।१०	अये ताल व्रीडां व्रज ...	६४१।१
अयमुदयमहीभृन्मूर्ध्नि ...	१८४।३१	अये नीलप्रीव क नु खलु ...	६१७।१०
अयमुदितो हिमरश्मि ...	५५०।११	अये नृपतिमण्डलीमुकुट ...	४४५।१२
अयं पुरः पार्वणवर्षरीशः ...	१५२।१५५	अये वाले दृष्टा ...	७०।४
अयं मार्तण्डः कि स खलु (काव्यप्रकाशे)	३९८।१७५	अये सुन्दरि (संग्रहीतुः) ...	७८।४१
अयं मृगः समायाति त्वरि ...	५२०।५	अये मञ्जुप मा कृथा वत ...	६१२।६३
अयं मृदुमृणालिनीवन ...	१८५।४३	अये मातस्तातः क गत इति ...	४४३।२१
अयं रेवाकुञ्जः ...	२३३।३५	अये यदि समीहसे परपुरा ...	४२४।१
अयं मे वाग्मुष्मो विपद ...	५३।३७	अये लाजानुवैः पथि वचन ...	३३४।५७
अयान्तिताः सुखं दूचे याचि ...	३७४।१८	अये वापीहंसा निजवसति ...	६२७।१

पद्यम्	पृष्ठे संख्या	पद्यम्	पृष्ठे संख्या
अये वारारात्रे कुलिश ...	५९९।३०	अर्थानामीशिषे त्वं वयमपि ...	३५५।५१
अयेऽस्तमयते शशी नहि ...	१५९।१५	अर्थान्केचिदुपासते (राघवचैतन्यस्य)	५४।४१
अये हेलवेलाछलितकुल (विह्वणस्य)	५९२।५८	अर्थार्थी जीवलोकोऽयं (विष्णुशर्मणः)	३३०।१
अरक्षितं तिष्ठति दैवराक्षित (श्रीमद्भागवते)	३७५।५४	अर्थहरणकौशल्यं किं स्तुमः ...	२९१।१४
अरण्यं सारङ्गैर्मिरिकुहर ...	५१५।९९०	अर्था हसन्त्युचितदान ...	५१३।९५६
अरण्यरदितं कृत शव (भर्तृहरेः)	२९४।५५	अर्थिनां कृपणा दृष्टिस्त्वन्मुखे (दण्डिनः)	३९३।६०
अरतिरियमुपैति नापि निद्रा (विह्वणस्य)	११७।१९	अर्थिनि कवयति कवयति ...	३४२।४१
अरविन्दमिद वीक्ष्य खेल ...	१०५।१४	अर्थिने न तुणवद्वनमात्रं (नैषधचरितस्य)	३३७।२३
अरविन्ददृष्टन्दमकरन्द ...	१८७।९	अर्थिभ्यश्च द्विषद्भयश्च ...	३५३।१
अरविन्देषु कुन्देषु रामितं ...	६३८।१	अर्थिप्रत्यर्थिलक्षैरप्यपरा ...	३९३।५७
अरसिकजनमापणतो ...	५०४।७५४	अर्थिभ्रंशबहूभवत्फलमर ...	४००।१९९
अरातिविक्रमालोकविक (काव्यप्रकाशे)	३९३।७०	अर्थी करोति दैन्य लब्धार्थो ...	३४७।१२
अरावयुचित कार्यमस्ति ...	४६८।५९	अर्थी लाघवमुच्छ्रितो ...	५१७।१०३१
अरिणा सह (संप्रहीतुः) ...	४७५।२२८	अर्थेन तु विहीनस्य पुत्र ...	३४२।८
अरुचिर्निशया विना (काव्यप्रकाशे)	५११।९३१	अर्थो गिरामपिहितः पिहित ...	५०।३१
अरुणकिरणजालैरन्तरि ...	१८२।५	अर्थो नराणां पतिरङ्ग ...	५०९।८६८
अरुणजलदराजोत्सुघ ...	१८४।३०	अर्थो नाम जनानां जीवित (क्षेमेन्द्रस्य)	२५५।२७
अरुणयन सभूभङ्ग ...	८।३३	अर्थो विनैवायनयोपसीद ...	३३८।२९
अरुणरागनिषेधिभिरंशु (कालिदासस्य)	१९९।५८	अर्थोऽस्ति चेन्न पदशब्द (पीडितमखकस्य)	२९४।५३
अरुणितखिलशैलवना (कालिदासस्य)	१९९।७४	अर्थो हि कन्या परकीय (कालिदासस्य)	२५०।१४
अरुणे च तरुणि नयने ...	१५९।६	अर्थं सुप्तो निशायाः सर ...	२२१।५३
अरुण्यतीकामपुरांश्चिदस्मी ...	९२।१	अर्थचन्द्रवदाकार लीना ...	५२९।२१
अरैः सन्धार्यते नाभिर्नाभी ...	४६४।५	अर्थचन्द्रसमायुक्तं पुनाम ...	५३०।२८
अर्धायाम्नाधिनिन्दुमण्डल ...	४५०।६२	अर्थं दानववैरिणा गिरिजया (शंकरकवेः)	४०५।२६७
अर्चिष्मन्ति विदीर्य वक्र ...	२२।३	अर्धरात्रे दिनस्थार्थे अर्थ ...	५३४।२५
अर्जुनः कृष्णसंयुक्तः कर्ण ...	७१।४	अर्धस्मितेन विनिमन्त्र्य ...	९८।११
अर्जुनस्य इमे बाणा नेमे ...	५३२।४	अर्धाङ्गाहितपौर्वकीर्तिवनि ...	४४९।५१
अर्जुनान्ते वरारोहे ...	५३६।४२	अर्धागुलपरीणाह ...	३६३।१३
अर्जुनयति यदजने जनो ...	३३१।१६	अर्धाञ्जिता सत्वरसुस्थिता (कालिदासस्य)	४३५।५
अर्थस्य पुरुषो ...	३३१।१२	अर्धोन्मीलितलोचनस्य (वित्त्वमङ्गलस्य)	३९।७०
अर्थः मुख कीर्तिरपीह सा ...	३५१।९	अर्पयन्त्यर्थिने ...	३५३।२
अर्थग्रहणे न तथा व्यथा ...	३२०।१५३	अलं न शास्त्राप्यपि (कृष्णारामस्य)	५२३।१
अर्थनातं मनस्वार्थं गृहे ...	४८१।२८	अर्पयति प्रतिदिवसं प्रिय ...	२४४।१
अर्थप्राप्तिनामार्तनयकर्त्री ...	२७६।१५५	अर्पितं रचितवत्यपि नाम (साधस्य)	१७०।३०
अर्थप्राप्तौ निन्ममोमिता ...	५००।८२३	अर्धं हिमानीपरिदीर्ण ...	२२२।१५
अर्थोत्तराणां न गुप्यते ...	५०८।८४५	अलंकारभूतो (संप्रहीतुः)	५२।१
अर्थं न गन्ति न न गुप्यते (माधकवेः)	३३६।५१	अलकाश्च ग्लान्निव मृध ...	३१४।१२
अर्थनामार्तनय (न्यासस्य)	५०१।६४१	अलकको यथा रक्तो ...	२२७।१७

पद्यम्	पृष्ठे संख्या	पद्यम्	पृष्ठे संख्या
अलक्षितकुचामेगं अ ...	२२१।१	अवगच्छति मूढचेतनः (कालिदासस्य)	५११।९२७
अलक्षितगतागतैः कुलवधू ...	४३२।४	अवज्ञानुदितं प्रेम नवी ...	६८७।२२८
अलंकरोति यः श्लोकं ...	२९१।८	अवज्ञातोऽपि	३६१।४
अलंकरोति हि जरा राजा ...	३८१।३	अवन्तिनाथोऽय (रघुवंशे)	४३०।१
अलंकृतमः (संग्रहीतुः) ...	७८।४५	अवज्ञानात्प्राप्तो भवति ...	४७९।३७१
अलंकारः शंकाकरनर (काव्यप्रकाशे)	३७८।१०३	अवनु नः सन्निवृत्तुरगा ...	४५।२
अलङ्घ्यत्वात्कार्त्तनैरन्यैः श्रुभि (भारवेः)	३६४।५	अवद्यजम्बालावेषणाय ...	२९३।३५
अलङ्घ्यं तत्तदुद्दीक्ष्य यद्य (भारवेः)	३५३।१२	अवधाय कार्यगुस्तामभ (माघस्य)	१४१।२१
अलङ्घ्यं चैव लिप्सेत ...	४९५।१६८	अवन्यकोपस्य विहन्तुरापदां (भारवेः)	४७८।३६०
अलङ्घ्यापि घनं राक्षः संश्रि ...	३६६।१८	अवनी दानैः ...	६२०।३
अलम्प्यं लब्धुकामस्य ...	४८५।१६५	अवनम्य वक्षसि निम्न (माघस्य)	१६३।८
अलम्पितचपलत्वात्स्य (विहणस्य)	५९।५०	अवयः केवलकवयः क्रीराः ...	५३।२५
अलमलमवृणस्य तस्य (वासुदेवस्य)	१७२।४	अवलम्बितविष्णुपदः कर्पित ...	३५७।४३
अलसमुज्जलताभिनादितो ...	४४३।११	अवलोकनमपि सुखयति ...	५८।२४
अलसवर्तितमुग्धलिङ्ग (भवभूतेः)	१०८।६२	अवलोकितमनुमोदिन ...	३६।९
अलसवर्तितैः प्रेमाद्रिभिः (अमरकस्य)	१२०।१३	अवलोक्य स्तनी वच्चा (धर्मदासस्य)	५२९।९
अलसविलसितानामु ...	१०८।६२	अवशेन्द्रियचित्तानां हस्ति ...	४९४।४३८
अलसस्य कुतो विद्या ...	४९०।३२७	अवश्यकारणैः प्राणान्धार ...	१६५।४
अलसानपि ...	४७६।२८८	अवश्यमप्येष्वनवग्रहग्रहा (श्रीहर्षस्य)	३७६।६८
अलामात्सुर्याणां हि भवा ...	२२८।४९	अवश्यंभावितो भावा भवन्ति ...	३७५।२९
अलिकुलमञ्जुलकेशी ...	६१।२०	अवश्यंभाविभावानां प्रतीकारो	३७५।३३
अलिपटलैरनुयातां त्व (भवभूतेः)	५९५।२	अवश्यं वातार ...	२६३।४८
अलुङ्घ्यैः सह सहादं ...	३६९।२	अवाप्य यो (संग्रहीतुः) ...	२८८।३
अलिमिरञ्जनविन्दुसमो (कालिदासस्य)	१९८।५६	अवसरपठिता वाणी गुण ...	५०५।७५८
अलि रसरीत पीरमल ...	५०४।७५०	अवासः प्रागल्भ्यं परिणत(काव्यप्रकाशे)	१५३।१६६
अलिख्यं नलिनीदलमप्य ...	६२१।३७	अविकारिणमपि सज्जन (रविगुप्तस्य)	३२१।१९
अलीकरूपो यदि मध्य ...	९४।२१	अवटितवटितं ...	३७५।४२
अलौकिकमहालोकप्रकाशित(काव्यप्रकाशे)	३९३।६२	अविज्ञातप्रवन्धस्य वचो (भारवेः)	४९२।३८१
अह्यं निर्मितमाकाशमना ...	८४।२०	अविज्ञातविशेषस्य सर्वज्ञो(अवन्तिवर्मणः)	१४०।४
अह्यभुतलव एव प्रायः (रविगुप्तस्य)	३२१।१७८	अविदितगुणापि सुकुले (सुबन्धोः)	४९।१४
अह्याक्षररमणीयं यः कथ ...	३६४।८	अविदितपरमानन्दो ...	५०५।७६७
अह्यानामपि वस्तूनां संहतिः ...	३५९।२	अविदितसुखदुःखं निर्गुणं ...	१७७।३३
अह्यायासवलेन यत्र पतनं ...	६२८।१९	अविद्यः पुरुषः शोच्यः ...	४९३।३९५
अह्मीयसामेव निवास ...	५०९।८७७	अविद्यं जीवनं शून्यं दिक् ...	४९२।३८८
अह्मीयसैव पयसा यत्कु (शार्ङ्गधरस्य)	६००।४	अविद्वांसमलं लोके वि ...	२२८।५३
अह्मेच्छुद्धिमात्राङ्गश्ला ...	४६७।२५	अविद्वानपि भूपालो विद्या ...	८७१।१४३
अह्मेनापि सुरक्तेन साध ...	७६।२	अविद्येयो श्रुत्यजनः शठानि ...	५०३।७२५
अवधपतितो राजा मूर्ख ...	४९३।४१९	अविनयभुवामज्ञानानां (सुरतेः)	२९४।६२

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
अविनाशिनमग्राम्यम् ...	२८३।२	अशक्ताः शक्तिमालीयां ...	३१५।३३
अविनीतः सुतो जातः कथं ...	३७३।८	अशक्नुवन्तोऽनुमधीरलोचनः (माघस्य) ...	२५८।४
अविभावितेषु विषयः प्रथ (माघस्य) ...	१४७।६८	अशठमलोभमजिह्वं त्या (श्रीहर्षस्य) ...	५०३।७३१
अविभाव्यतारकमदष्ट (माघस्य) ...	१३५।४२	अशनं मे वसनं मे जायां ...	२७१।८१
अविभूय सता ...	१३५।४६	अशर्मदहनज्वलत्कटुकटा ...	४२५।१
अविरतमविरामा रागिणां (माघस्य) ...	१८४।२०	अशुचिर्वचनाद्यस्य शुचि ...	४६०।१०
अविरतं परकार्यकृतां ...	३०८।१९४	अशुभपुषि कलावप्यप्रमत्ताः ...	४५४।४
अविरतमङ्गलम् (संग्रहीतुः) ...	२७।२	अशेषलङ्कापतितैन्यहन्ता ...	३५।१
अविरलकमलविकासः (रुद्रस्य) ...	१९७।१३	अशेषशेषेऽपि (सङ्ग्रहीतुः) ...	२७।३
अविरलकरवालकम्पनै (काव्यप्रकाशे) ...	३९५।१०२	अशेषमुचना (सङ्ग्रहीतुः) ...	१२७।१
अविरलपरिवहैरश्रुणः ...	१२५।४९	अशेषविप्रतिषेधदक्ष ...	३।१८
अविरलपल्लवीवनप्रसूनः (भारवेः) ...	२२२।१६	अशोच्यानीह भूतानि यो ...	४९७।५१४
अविरलमदधाराधीत ...	३।२४	अशोच्यो निर्धनः प्राज्ञो ...	४९३।३९४
अविरलमिदमम्भः स्वेच्छ ...	२१०।५६	अश्वनीमहि वयं भिक्षामाशो ...	२६६।८
अविरलविगलनमदजल ...	३।८	अश्वान्तं दृढयन्त्रणेन ...	११९९।६
अविशेकमतिवृत्तिर्मन्त्री ...	४७७।३२८	अशुच्छलेन सुदृशो हुत ...	७४।१
अविशेकि कुचद्वन्द्वं हन्तु ...	८३।६	अश्वः शालं शालं वीणा वाणी ...	
अविशेकिनि भूपाले नश्यन्ति ...	४६८।४७	(पञ्चतन्त्रे) ...	३६५।११
अविशीर्णकान्तपत्रे नव्य ...	२४९।९	अश्वं नैवं राजं नैव व्याघ्रं ...	४८४।१३९
अविशीर्णोऽपि चमू (संग्रहीतुः) ...	४६३।३	अश्वच्छतं वासवगर्जितं च ...	५०७।८२८
अविश्रामं वहेन्द्रारं ग्री ...	४९३।४०८	अश्वमेधवह्नं च सत्यं च ...	३६७।२
अविश्वसन्वृत्तगुरन्वरोऽपि ...	५८।४३	अश्वसु पतनं (सङ्ग्रहीतुः) ...	५९५।२
अशुचित् त्वजेदेवं वृत्ति ...	४८१।२९	अश्रुभिः पाद्य (सङ्ग्रहीतुः) ...	१५४।१
अशुक्तिमयमन्त्रानां मध्याना		अश्व दूरं (संग्रहीतुः) ...	४६२।२
(व्यासमुनेः) ...	३५४।२९	अश्वत्थस्य महत्त्वं ...	६४२।२
अवेद्य स्यात्मान विगुणमपरा		अश्वो यस्य जयस्तस्य यस्या ...	
(ब्रह्मभेदेवस्य) ...	३२५।२६३	(शाङ्गधरस्य) ...	४६२।१
अव्यक्तमधरमुपास्य (श्रीगंगासहायस्य) ...	३७।३७	अष्टकुलाचलसप्तसमुद्रा ...	२७०।५९
अवेम व्यापाराकृत्यन ...	३८।५२	अष्टानां लोक (संग्रहीतुः) ...	४६०।३
अव्यक्तादीनि भूतानि व्यक्त (व्यासस्य) ...	२६९।४४	अष्टमिः किल दण्ड (कृष्णारामस्य) ...	४२८।५
अव्यक्तसागिनमलत्तं देवपर ...	३२७।११	अष्टौ यस्य दिशो दलानि ...	३१।८
अव्याकरणमधीत भिन्न ...	५०५।७५९	अष्टौ हार्दिककोटयस्त्रिनव ...	५६४।१३
अव्याजमुन्दरी तां विना (कालिदासस्य) ...	९३।९	अष्टशयं न्यस्तमुपात्तरक्त (माघस्य) ...	२०८।२३
अव्याजो वाग्नो यस्य (विजयमाधवस्य) ...	३३।१	असज्जनः सज्जनसङ्गि ...	३६७।४३
अव्याजो व्यापारो यो ...	४९८।५६९	असतां यत ...	३१४।१
अव्याजः सततं साधुः ...	४९९।५९३	असतोऽपि ...	३५८।६
		असतो भवति सलज्जा ...	५०५।७८०

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
असत्प्रलपः पारुष्यं पैशुन्य ...	४६८/६५	असुखमथ सुखं वा कर्मणां ...	३००/३
असत्यता निष्ठुरता कृत... ..	५११/९१२	असुलभा सकलैन्दुमुखी ...	१०६/४०
असत्यमप्रत्ययमूलकारणं ...	३६०/५	असूत सद्यः कुसुमान्य ...	१९७/२३
असत्सङ्गाद् गुणज्ञोऽपि विषया (योग- रसायने)	३६८/१७	असूयया हतेनैव पूर्वो ...	४९२/३५९
असद्वर्मस्त्वयं क्लीणामस्मा ...	२२८/५२	असेवितेश्वरद्वारमदृष्टविर... ..	३५३/२०
असद्वृत्तो नायं न च खलु (अमरकस्य)	१५९/१३	असोढा तत्कालोल्लसद (काव्य- प्रकाशे)	८/४०
असंख्यपुष्पोऽपि मनोभव ...	२०१/२	असौभाग्यं धत्ते परमसुख... ..	३२८/३०
असंख्याः परदोषज्ञा	३५८/४	असौ मरुच्छुम्भितचारु (भट्टबीज- कस्य)	१९७/१५
असंतुष्टा द्विजा नद्याः संतु ...	४९३/४१८	असौ हि दत्त्वा तिमिरा... ..	१८२/२
अवमातजिगीषस्य स्त्री (माघस्य)	४७५/२६०	असौ शरण्यः (रघुवंशे) ...	४३०/१
असमैः समीयमानः	४७७/३३३	अस्तंगतवाति सवितारि पायसपिण्डं ...	१५२/१५१
असंपादयतः कंचिदर्थं जाति ...	३५५/२	अस्तंगतवाति सवितारि भर्तारि मधुप ...	१३४/९
असंभवं हेममुगस्य जन्म (हितो- पदेशे)	३७६/६	अस्तंगते शशिनि सैव	२५०/२५
असंभवगुणस्तुत्या जायते ...	५०२/६९५	अस्तंगतोऽयमराविन्द	६१७/२
असंभाव्यं न वक्तव्यं प्रत्य ...	४९४/४२३	अस्तमितविषयसङ्गा मुकु (गोवर्ध- नस्य)	१०१/६
असम्भाव्यं न भाषेत	३६२/११	अस्तावलम्बिराविबिम्ब (रत्नाकरस्य)	१३६/५१
असंभृतं मण्डनमङ्गयष्टे ...	६५/२३	अस्तव्यस्त (रामकृष्णस्य) ...	५७१/१
असंभोगेन सामान्यं कृपण ...	३४१/१९	अस्ति ग्रीवा शिरो नास्ति... ..	५२९/१४
असंमाने तपोवृद्धिः संमा... ..	४९१/३३६	अस्ति पुत्रो वशे यस्य	४९२/३८५
असंमाने समानत्वं म	५२०/१	अस्ति यद्यपि सर्वत्र नीरं... ..	६०८/२
असंमुखालोकनमाभिमु	१७५/६	अस्तोदयाचलविलम्बि	१३९/५
असहायः सहायार्थी मा (न्यासस्य)	२४९/३	अस्त्यद्यापि चतुःसमुद्रपरि ...	३६३/३३
असाधुः साधुर्वा भवति	३११/२४५	अस्त्यप्रतिसमाधेयं स्तन	८८/१३
असाध्यमन्यथा दोषं परि... ..	४६९/८७	अस्त्रामास तृणं	४२२/४२
असार एष संसारः सारं... ..	४८६/१९१	अस्थानाभिनिवेशी प्रायो जड (रवि- गुप्तस्य)	३२१/१७५
असारभूते सवारे सार	२३०/३	अस्थि नास्ति शिरो नास्ति ...	५२९/१३
असारे खलु संसारे	२५४/१२	अस्थिरं जीवितं लोके	४९०/३१४
असारे खलु संसारे	४८५/१४४	अस्थिरमनेकरागं गुणरहितं (शक- वृद्धेः)	२१२/५
असावधाने पाण्डित्यं क्रम	४८९/२७७	अस्थिरवद्विषयैव कुष्ठ	४४७/४
असावनास्थापरयावधी (भारवेः)...	२२०/३३	अस्फुरद्वर्ण	३७१/१
असावन्तश्चन्द्रादिकचनन	८०/७७	अस्पृष्टे राटु (संप्रहीतुः) ...	६४/६७
असावुद्देलालवण्यरत्ना	८१/५	असद्विपूनामनिलाशयाना ...	२०६/३८
असितात्मा संयुज्जदः समा (ऊर्जि- तस्य)	७१/२	अस्माकं सखि वाससी न (रुद्रस्य)	२३९/४
असिधारपथे नीथं शत्रु	३९१/१७		

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
अस्माकं जलजीविनां (आनन्ददेवस्य)	५२६/१	अस्या मुखेन्दावधरः सुधा	७६/१३
अस्माकमात्मभू (संग्रहीतुः)	११३/६	अस्या मुखश्रीप्राप्ति (संग्रहीतुः)	७९/६६
अस्माक परमन्दिरस्य	४२१/२४	अस्या मुनीनामपि मोहपुरे	९०/८
अस्मानवेहि तलमानल	६४६/२	अस्या यदद्यादश संविमज्य	७५/६
अस्मान्विचित्रवपुषः	६१७/९	अस्या यदास्येन पुरस्तिर	६८/१६
अस्माभिश्च	३७०/२९	अस्यारिप्रकरः शरश्च नृप	४०५/२६५
अस्मिन्कुञ्जे विनापि प्रक	४२/१०१	अस्या लज्जटे रचिता सखी (भासस्य)	७१/६
अस्मिन्कोलेवने सुगन्ध	६३७/१०	अस्याश्चेदलकावली कृत	९६/६४
अस्मिन्दिग्विजयोद्यते पति	४०४/२५३	अस्याश्च सुरतं	२३८/२
अस्मिन्वसन्ते (कृष्णरामस्य)	१९८/३९	अस्याश्चेद्वृत्तिचौकुमार्यमधुना	६३/६१
अस्मिन्मोदवृन्दध्वनि		अस्यासिर्जुगः खकोद्य	४३३/११
(मण्डलीकराजस्य)	६२०/२६	अस्यास्तनिमा (सङ्ग्रहीतुः)	८६/५
अस्मिन्प्रकृतिमनोरे	८६/६	अस्यास्तनुस्यन्दनसंस्थि	७१/७
अस्य क्षोणिपतेः पदार्धपदया	४०१/२१७	अस्यास्तनौ विरहताण्डव	१०२/२२
अस्य दग्धोदरस्यार्थे किं	३८२/१	अस्यैव सर्गाय भवत्करस्य	८२/५
अस्य प्रयाणेपु समग्रप्रक्ते (नैपथीयचरिते)	४३३/५	अस्योर्वीरमणस्य पार्वणविधु	४४९/४८
अस्य श्रीभोजराजस्य	४१६/६	अलज्जालावलीद्वप्रतिवल् (वेणी-	
अस्यां सखे वधिरलोक	६१४/२३	संहारस्य)	२४९/५०
अस्याः कचानां शिखिनश्च (श्रीहर्षस्य)	६८/१६	अलं ली (संग्रहीतुः)	४७६/३१३
अस्याः करकृद्विण्डित	७३/८	अलौघप्रचरेण रावणिरखी	२४७/४३
अस्याः करस्पृग्गर्भगर्धन	८२/४	अस्वाध्यायः पिकानां मद	२०७/५८
अस्याः कामनिवासरम्य	७५/५	अहयुवरवर्णिनीजनमदा	६१५/३०
अस्याः खलु ग्रन्थिनिबद्ध	८९/१	अहकार कापि व्रजवृत्तिन	२६४/५२
अस्याः पटी चास्तया महा	९१/११	अह जाल्या	२४७/३३
अस्याः पीठोपविष्टाया अ	६९/२	अह किमम्बा किमभीष्ट	३७२/१६
अस्याः संयमवान्कचो	७१/११	अहं च त्वं च राजेन्द्र	५३४/२२
अस्याः सपक्षैकविधेः	६८/१४	अहमपि परेऽपि कवय	५३/२६
अस्याः सर्गविषी प्रजापति (कालिदासस्य)	६३/५९	अहमस्मि नीलकण्ठ	६१७/१
अस्याः मुगन्धिनवकुङ्कु	७१/९	अहमस्मि नीलकण्ठस्तुष्ये	५९४/९३
अस्याः त्वेदाम्युविन्दु	२२४/९	अह लोकैर्निर्तम्यिन्याः (सङ्ग्रहीतुः)	८१/२
अस्ता भामसरोवरे भुज	१००/३१	अहमिव दिनलक्ष्मीः प्रोषित	२३६/१२
अन्ताननस्य भवतः रण्ड	६२९/५	अहमिह कृतविद्यो (दामोदरदेवस्य)	२७०/६२
अन्ता मनोहराकाङ्क्षरि (वररुचेः)	६८/१	अहमिह स्थितवत्यपि तावः	११७/१५
अन्तामर्त्य इव वारम्भा	७९/७२	अहमेव गुहः मुदादणानां (कुव-	
अन्ता मनोहरा (संग्रहीतुः)	६८/१	लयानन्दे)	३२२/२१२
अन्ता भुगर्भप्रतिष्ठ	७०/६६	अहं न जाने (कृष्णरामस्य)	५२२/१
अन्ता भुगर्भस्तनु न पूर्णि	७९/६३	अहं महानवायातः क	५४७/२
अन्ता भुगर्भस्य विजित्य	७९/६७	अहं चण्डसमीरण दास्यं	५९५/७

पद्यम् ।	पृष्ठे, संख्या	पद्यम् ।	पृष्ठे, संख्या
अहितहितविचारशून्यबुद्धेः	३८३।६	आः क्रिमर्थमिदं चेतः सताः	३०३।७२
अहिभूषणोऽप्यभयदः	७।१७	(गोविन्दराजस्य) ...	३०३।७२
अहिरहिरिति संभ्रमपद	६०७।२	आः पाकं न करोषि पापि ...	२३५।५१
अहिरिपुपतिकान्तातात	५४१।९१	आः पात्री स्यामकृतक ...	११०।९१
अहेरिव गणान्दीतः परा	४८७।२२७	आः सर्वतः स्फुरतु कैर ...	६५७।१०
अहो एषां जंरं जन्म सर्व	६३२।१	आकण्ठदृष्टशिरसाभ्यामि ...	४५५।६
अहो कनकमहात्म्यं वक्तुं	३३०।१	आकर्णपलितः श्यामो (व्यासस्य)	२४६।९
अहो किमपि चित्राणि (देवेश्वरस्य)	३००।१	आकर्ण्य सरोजाक्षि वचः	
अहो कुटिलबुद्धीनां दुर्गह	३१७।८९	(कुचलयानन्दे) ...	१६५।१३
अहो केमिहशी बुद्धिदांरणा (कान्य-		आकर्णितानि रसितानि ...	२१८।५
प्रकाशे) ...	५६४।२	आकर्ण्य गर्जितरवं धन(शार्ङ्गधरस्य)	६३१।३
अहो खलमुज्ज्वलस्य विप	३१६।४४	आकर्ण्य भूपाल यशस्त्वदीयं	४४७।११
अहो गुणानां प्राप्तर्यं यतन्ते	३५६।२५	आकर्ण्य स्मरयौवराज्य (त्रिविक्रम-	
अहो नृणावेक्या सकलजनता		भटस्य) ...	२१५।५६
(क्षेमेन्द्रस्य)	३४९।५१	आकर्ण्यभिफलस्तुतिं जल	६४०।३०
अहो दुर्जनसंसर्गात्मानहानिः	३६८।१	आकर्ण्यनिव गां वमनिव	
अहो धनानां महती विदग्धता	३४२।५३	(सिंहदत्तस्य) ...	५७२।४
अहो नक्षत्रराजस्य सामि	५८६।३	आकल्पं मुरजिन्मुलेन्दु ...	२५।३७
अहो पूर्ण ...	६०४।२	आकस्मिकस्मितमुखीषु ...	२४४।२
अहो नु कष्टं सततं प्रवासः	३३४।४६	आकारः कमनीयताकुल ...	६०९।३१
अहो प्रकृतिसादृश्यं श्लेष्म	३१६।६५	आकारः कारणं जन्तो ...	५०२।६८८
अहो प्रभावो वाग्देव्या य (राज-		आकारमात्रविज्ञानसंपादित	३३९।५
शेखरस्य) ...	२८२।१	आकारेण शशी गिरा पर	२३५।५३
अहो वत खलः पुण्यैर्पूर्वो (क्षेमेन्द्रस्य)	३१७।८२	आकारेणैव चतुरास्तर्क ...	४८८।२४०
अहो वत महत्कष्टं विपरीत (व्यासस्य)	३१५।३९	आकारैरिङ्गितैर्गत्या चेष्टया	४७१।१३२
अहो बाणस्य संघानं	२१९।३	आकाशस्य (सङ्ग्रहीतुः)	२७६।१
अहो महत्त्वं सहतामपूर्वं	३०७।१७३	आकाश-प्रसर प्रसर्पत	४३८।१
अहो मायाजालं	२६४।६२	आकाशभ्रम (सङ्ग्रहीतुः)	१४४।४
अहो मोहो वराकस्य	६१९।३	आकाशमुत्पततु गच्छतु	३७७।८१
अहो रघुशिरोमणेरभिनव	४१९।१३	आकाशवापीसितपुण्डरीक	१४४।१५
अहो विनालं भूपाल भुवन		आकाशात्पतितं पुनर्जल ...	७५।४
(कान्यादर्श) ...	४४७।६	आकाशे नटनं सरोरुह ...	१७४।१०
अहो वैचित्र्यमेतस्य संसार	३५६।२९	आकाशे पश्य	२१२।१२
अहो साहजिकं प्रेम दरा	४८७।२१५	आकित्यन्यादतिपरिचया	३८५।६
अहो वा हरे वा बलवति (भर्तृहरेः)	२६३।४२	आकुञ्च्य पाणिमशुचि मम	
आ शतं नृपते	४०३।२३९	(कान्यप्रकाशे) ...	२५६।६१
आः कष्टं वनवाससाध्य (विष्णुस्य)	६२८।३१	आकुलश्ललपतत्रिकुलाना (भारवेः)	१३५।२९
आः कष्टमग्रहृष्टा शिष्टा अपि	२९६।१	आकृतिप्रेम (सङ्ग्रहीतुः)	५७।९
		आकर इति पाठस्तु मले प्रमादात्पतितः ।	

पद्यम्	पृष्ठ. संख्या
आकृष्टे कवचादहन्	४२१।३०
आकृष्टेऽयुधि कर्मुके रघु	४२२।४६
आक्रम्यान्नेरग्रिमस्कन्ध (माघस्य)	४३१।६०
आक्रम्यैकामग्रपादेन जङ्घा (माघस्य)	४४०।८४
आक्रान्तपूर्वा रमसेन	४३४।५०
आक्रान्त मरणेन जन्म	२७१।६९
आक्रान्तासु वसुधरासु	३०६।२३
आक्रान्ते शैशवेऽस्मिन्	८७।१३
आक्रोशितोऽपि सुजनो न	३०९।२१०
आक्षिपन्त्यरविन्दानि	१६६।१९
आक्षिपसि कर्ममणा	१६६।२५
आक्षेपवचनं तस्य न वक्तव्यं	४६०।१६
आखुः कैलासशैलं वृत्त्यति	३२७।२९०
आखुर्वाञ्छति...	१२।८३
आख्यातनामरचना चतुः	५०।३३
आख्यास्तदीयाः	६५८।२०
आख्यातिं हसितं पितामह	२७।११
आख्यायिकानुरागी व्रजति (क्षेमे- न्द्रस्य)	२५५।२
आगच्छतामपूर्णानां पूर्णा	६०४।१
आगच्छद्भुत्सवो माति यथै	५०३।७१०
आगच्छन्सूचितो येन येना (सोमस्य)	१५३।१
आगच्छागच्छ सजं कुरु	४४४।४१
आगताः पाण्डवाः सर्वे	५४५।१
आगतानगणितप्रतियाता (माघस्य)	१७०।२३
आगत्य प्रणिपातसान्त्व...	१६३।१७
आगत्य संप्रति वियोग (काव्यप्रकाशे)	९०।७
आगमरूपविचारिण्याधि	२९८।२
आगमिष्यन्ति ते भावा ये भावा	३४६।३
आगुह्यद्विरिक्तजङ्घर	४४२।१२०
आमियाञ्जप्रवीणप्रबलमृग	४१५।१
आघूर्णितं पञ्चमलाक्षि	७२।२५
आघ्रातं कमलं प्रियेण	९७।२
आघ्रातं परिलीढमुग्रनख	६०१।१२
आघ्रायाघ्राय गन्वं विकट (मयूरस्य)	५७३।१
आचक्ष्महे तव किमद्यतनी	५९६।१

पद्यम्	पृष्ठ. संख्या
आचरति, तुर्जनो यत्सहसा	३२१।१७०
आचान्तकान्तिकसिद्धि	५०१।६६६
आचुम्ब्य विम्बाधरमङ्ग	३२५।६
आच्छादितायत (माघस्य)	४५५।१
आच्छाद्य पुष्प (माघस्य)	४५६।२२
आच्छन्ने, भित्तिरेजसि	२१५।६१
आजन्मकल्पतरुकानन	६११।४८
आजन्मब्रह्मचारी पृथुल (मुरारेः)	३४९।४८
आजन्मसिद्धं कौटिल्य	३१५।२२
आजन्मस्थितयो महीरह	६९४।१
आजन्मानुगतेऽप्यस्मिन्नाल	(३३१।६
आजी त्वद्वाजिराजिप्रखर	४३५।२७
आजावसौ	४२६।२
आजामौलिषु	४३१।२
आशां मन्मथ (कृष्णरामस्य)	१९८।४०
आशा कीर्तिः पावन	४७८।३५३
आशामङ्गकरानराजा न	४१०।११२
आशामङ्गो नरेन्द्राणां विप्रा	४८८।२५६
आशामात्रफलं राज्यं ब्रह्म	४८६।२००
आटवी कोटि	५३७।५१
आततायेन	४७५।२७४
आतन्वाद्भिर्दिक्षु वलाग्र (माघस्य)	४४१।१०३
आतपे धृतिमता सह वक्त्रा (भारवेः)	१३८।४
आताम्रतामपनयामि किल	१५६।२६
आताम्राभा रोषभाजः (माघस्य)	४४०।७९
आताम्रे नयने स्फुरत्कुच	३९।५९
आत्मे सीमन्तरत्ने मरकति (खण्ड- प्रशस्तौ)	४४४।४३
आत्मनश्च परेषां च यः	४७१।१३९
आत्मजन्मा (सङ्ग्रहीतुः)	६०७।११
आत्मजाऽऽदि (सङ्ग्रहीतुः)	३८१।२
आत्मन्यस्य समुचितीकृत	४०५।२६२
आत्मबुद्धिः सुखायैव गुरु	४८३।९४
आत्माधीनदारीणां स्वपतां (व्यासस्य)	३४६।७
आत्मानमम्भोनिधरेतु	६१६।१४
आत्मानं प्रथम राजा विजये	४६६।४
आत्मैव तावत्स्य चतुर्षु	७९।८

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
आत्मोदयः परग्लानिः (माघस्य)	४६९।७०	आधाराय धरावकागविषये (भूमिधरस्य)	३४०।४१
आदर्शः शिक्षितानां ...	३१४।२८३	आधिब्याधिगतैर्जनस्य ...	२७१।७०
आदरेण यथा स्तौति ...	२७४।१२३	आधोरणाङ्कुगमयात्कारिकुम्भ	३७७।८६
आदर्शायां शशाङ्कमण्डल	४०९।१	आधोरणानां गजसनिपाते (कालिदासस्य)	४३८।२८
आदातुं सकृदीक्षितेऽपि ...	१०४।५६	आध्मातोद्वतदावहि (क्षेमेन्द्रस्य)	२११।१
आदाने विनयान्ति ...	५५३।४६	आननं मृगशावाक्ष्या वीक्ष्य ...	७७।८
आदानपानलेपैः ...	५८।२८	आननानि हरिणीनयना ...	१४५।३५
आदानस्य प्रदानस्य कर्त	४९२।३६१	आननैर्विचकसे हृषिताभि (माघस्य)	१७१।३९
आदाय चापमचलं (काव्यप्रदीपे)	७।२०	आनन्दधामनि (श्रीगङ्गासहायस्य)	३७।४२
आदाय बहुलगन्धानधी (साहित्य- दर्पणे) ...	१८७।६	आनन्द कचिदञ्च मुञ्च ...	२४२।१६
आदाय मांसमखिलं स्तन ...	२५०।२२	आनन्दं कुसुदादीनामिन्द्रुः ...	१४४।९
आदाय वारि परितः (भट्टेन्दुराजस्य)	५९८।२३	आनन्दममन्दमिमं कुव (रुद्रस्य)	१०६।२६
आदायबकुल (साहित्यदर्पणे) ...	५७५।१	आनन्दमन्थरपुरंदरयुक्त (वृत्तिवार्तिके)	१०।१५
आदायादाय मुक्तास्तदनु ...	४१७।३	आनन्दमात्रमकरन्द ...	३।२१
आदायामृतपूर्णमर्कचष ...	१५०।११४	आनन्दमादधतमायत (राघवचैतन्यस्य)	३७।४०
आदावञ्जनपुञ्जलिमवपु (काव्यप्रकाशे)	१२८।९९	आनन्दमृगदावाग्निः शील ...	३६८।१६
आदावेव गजेन्द्रमौलि ...	४३६।१९	आनन्दयति कोऽन्यथ ...	५५४।५
आदिकवी चतुरास्यौ कम ...	२८३।८	आनन्दश्रुतिः समाधिषु ...	९।४
आदित्यचन्द्रावनला ...	५०९।८८६	आनन्दश्रुतिरात्मनो नय ...	३७२।१८
आदित्यस्य गतागतौ ...	२६६।८२	आनन्देन यशोदया सम (चूलितकभट्टस्य)	२६।१८५
आदित्याः किं दशैते प्रलय (कलशस्य) ...	२३।२०	आनम्राः स्तबकभरेण ...	६११।४०
आदिमध्यनिधनेषु सौहृदं ...	३०६।१६३	आनीलां करपलवैरप ...	१५०।११५
आदिमध्यान्तरहितं दद्या ...	२३।२	आनेतुं न गता किमु प्रिय ...	२४६।६
आहता नखपदैः परिरम्भा (भारवेः)	१७३।१२	आन्तरमिव बहिरिव हि ...	५०।२६
आहृष्टिप्रसरात्प्रियस्य (अमरकस्य)	२४५।७	आपत्समुद्धरणधीरधियः ...	३५१।१३
आदौ गृहीतपाणिः पश्चा ...	५२१।८	आपत्सु मित्रं जानीया ...	४९४।४४५
आदौ धर्मे प्रमाणं विविध ...	२९८।५	आपत्स्वेव हि महतां शक्ति ...	३०३।८८
आदौ न वा प्रणयिनां ...	५१२।९५०	आपदर्थं धनं रक्षेद्द्वारा ...	४९१।३५५
आदौ प्रेमकषायिता हर ...	१९।२३	आपदर्थं धनं रक्षेन्महतां ...	५०१।६४२
आदौ रक्तं पुना (सङ्ग्रहीतुः) ...	४४।१	आपदां कथितः पन्था ...	४९३।४१२
आदौ लज्जयति कृतं मध्ये ...	३२१।१७३	आपदामापतन्तीनां हितो ...	५००।६२९
आदौ वैश्या पुनर्दासी पश्चा ...	२५४।१०	आपादि मित्रपरीक्षा शूर ...	५०४।७५५
आदौ हालाहलहुतमुज्जा ...	११७।३०	आपादि येनोपकृतं येन ...	५०५।७७९
आद्यः कोपस्तदनु मदन ...	१२५।५७	आपद्रतः खलु महाशयचक्र ...	३०८।१९६
आद्येन हीना जलवाय ...	५३०।३८	आपद्रतं हससि किं द्रंविणान्ध ...	३३१।१९
आघाय कोमलकराम्बुज ...	९९।१२	आपद्युन्मार्गगमने कार्य (माघस्य)	४९५।४८४
		आपन्नाश्चाय विबुधैः कर्त ...	४९७।५३७
		आपन्नसहितं (संग्रहीतुः) ...	४७५।२७१

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
आपरितोषाद्विदुषां न साधु (शाकुन्तले)	५०४/७४६	आयाच्चतुर्थभागेन व्यय	... ४६८/५३
आपस्काराल्लग्नस्य भूमि	... ४४०/८२	आयातं सखि	... १५४/३
आपाटलैः प्रथममङ्कुरितै	... १८४/१६	आयातः कुमुदेश्वरो वि	... १५९/१६
आपाण्डु पीनकठिनं वर्तुलं	... ५२९/१०	आयान्तं गुणिनं	... ४७६/२८४
आपाण्डुरा शिरसिजालि	... २५६/६३	आयातस्ते समीपं तव गुण	... ४०९/१
आपातालगाभीरे मज्जति...	... ६२४/११	आयाताः सखि वर्षा वर्षा	... २१२/७
आपुंखाग्रममी शरा मनसि	... ११३/२४	आयाता जलदावली	... १९४/२
आ पुष्पप्रसवान्मनोहर (भोजदेवस्य)	६४१/३	आयाता मधुयामिनी यदि	... ११८/३९
आपूरितमिदं श्यामतमसं	... १४०/५	आयाता मधुरजनी मधु	... १९७/१२
आपूर्येत पुनः स्फुरच्छफ	... ६०५/१८	आयातासि विमुख वेपथु	... २३४/४७
आपेदिरेऽम्बरपथं परितः	... ६०४/७	आयाति याति पुनरेव	... १३८/८
आपो विमुक्ताः क्वचिदाप	... ५९१/३३	आयाति श्रियमङ्गसा	... ६४/६५
आषड्कृत्रिमसद्य जटिला (भल्लटस्य)	६२२/३१	आयाते च तिरोहितो	... ५१९/१०५१
आबन्धन्यरिवेषमण्डलमल (त्रिविक्रमभट्टस्य)	७५/३	आयते दयिते मनोरथ	... १७८/४०
आवाख्यं पतिरेष मे जगदिदं	... ४२२/३७	आयाते दयिते मरुस्थल (अद्भुतप-	
आभाति बालिकेय पाणिस्प	... १७५/३	प्यस्य)	... १५४/२
आभाति शोभातिशयं	... ६८/७	आयाते श्रुतिगोचर प्रिय	... १९४/१५
आभुग्रांगुलिपल्लवौ कचभरे (सिङ्गापिदेः)	७०/६	आयातो दयितस्तवेति	... १५३/५
आभ्यां कुचाम्यामिमकु	... ८४/३४	आयातो भवतः पितेति (उत्कटस्य)...	५७४/३६
आमन्त्रणजयशब्दैः प्रतिपद (क्षेमेन्द्रस्य)	२५५/२९	आयान्ति यत्र (सङ्ग्रहीतुः)	... २८/१
आमरणादपि विरुत कुर्वा	... ६१९/४	आयान्त्या दिवसश्रियः	... १९१/२०
आमरणान्ताः प्रणयाः कोपा	... ३०२/४७	आयामिनोस्तदङ्गोरक्ष	... ७२/१८
आमीलनवनीलनीरज	... ९२/३	आयासश्चतलब्धस्य प्राणे	... ३३७/१५
आमीलितालसविवर्तित...	... १७७/३१	आयुः कर्म च वित्तं च	... ४९४/४२८
आमुष्मिकैहिक	... १९२/११	आयुः कल्लोललोलं कति	... २७१/७४
आमूलं क्वचिदद्भुता क्वचि	... ४५९/११	आयुर्दानमहोत्सवस्य विनत	... ४१०/१
आमूलाग्रनिबद्धकण्टक...	... ६४३/३	आयुर्वर्षश्चतं नृणां परिमित	... २७०/६६
आमूलान्तात्सायकेनायतेन (माघस्य)	४३९/६६	आयुर्वायुव्ययितनलिनी	... २६४/५४
आमृशान्द्रिभितो बलिबीची (माघस्य)	१७३/२०	आयुर्वित्तं गृहच्छिद्रं मन्त्र	... ४८६/२०४
आमोदीनि सुमेदुराणि च	... ६४४/१	आयुर्वेदकृताभ्यासः सर्वेषां	... ४६१/२
आमोदैर्मस्तो मृगः क्रिस	... ६३४/२६	आयुर्विद्विषुपैतु	... ४०३/२४३
आमोदैस्ते दिशि दिशि	... ६३५/१३	आयूरेखां चकारास्याः	... ८३/२
आम्नायानामहान्त्या वा (दण्डिनः)	५६६/१४	आरब्धे दयितामुखप (मुरारेः)	... ८०/८९
आम्र यद्यपि गता दिवं	... ६३९/११	आरभन्तेऽल्पमेवाङ्गाः कामं (माघस्य)	३०१/२१
आम्रे पल्लविते स्थित्वा	... १९६/६	आरभ्यते न खलु विप्र	... ३०९/२०८
आयताग्रसितरश्मिनिव	... १५२/१५३	आरम्भगुर्वा अयिणी	... ५०७/८२६
आयताङ्गुलिभूदातिरि (माघस्य)	१७३/२६	आरात्कारीषवहेर्विष	... २२६/३
आयस्ता कलहं पुरेव	... २४३/१८		

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
आराधयितुः ...	२३८।८	आलीभिः शपथैरनेक ...	२४४।११
आराध्य भूपतिमवाप्य ततो ...	२७१।८४	आलीभिः सह भाषितं ...	१२९।३
आराध्यमानो बहुभिः प्रकारैः ...	३२२।२३५	आलेख्यस्यं ...	२५।५८
आरामाधिपतिर्विवेकवि ...	५९४।८७	आलोकवस्तनारीकृत (दिविरकिशोरकस्य) ...	५७३।१
आरामाभरणस्य पल्लव ...	५९३।६७	आलोकमार्गं सहसा ब्रज (कालिदासस्य) ...	४३५।१
आरामोऽयमनर्गलेन बलिना ...	६२६।३८	आलोकवन्तः सन्त्येव (प्रह्लादनस्य) ...	५८६।१
आरुह्य शैलशिखरं त्वद्दद ...	१६६।२३	आलोकान्तप्रतिहततमो ...	३९९।१८८
आरूढः पतित इति स्व (माघस्य) ...	२१०।५३	आलोकैरतिपादलैरच ...	१८७।६६
आरूढक्षितिपालभाळ ...	४३६।२१	आलोक्य चन्द्रमसमभ्यु ...	१५१।१३३
आरूढो मलयानिल ...	२०१।१०३	आलोक्य चिकुरानिकरं ...	९३।१०
आरोग्यं विद्वत्ता सजन (दामोदर- गुप्तस्य) ...	५०५।७५७	आलोचनं च वचनं च ...	२६८।१४
आरोग्यमानुष्यमविप्र ...	५०७।८२४	आलोलामलकावलिं स (अमरकस्य) ...	१८०।१८
आरोपिता शिलायामश्मेव ...	२३२।८	आलोलैरुपगम्यते मधु ...	६०।६५
आरोपिता (संग्रहीतुः) ...	४७६।३०९	आवर्तः संशयानामविनय ...	२२९।८३
आरोप्यते शिला शैले ...	४९५।४७५	आवर्तस्तान्नि नाभिस्ते ...	१६६।२०
आरोहन्तु गिरिशिखरं तदनु ...	३७५।५०	आवर्तश्चोभा नतनाभि ...	२०८।६
आर्ता देवान्नमस्यन्ति तपः ...	४८५।१७२	आवर्त्य कण्ठं सिचयेन स ...	६९।३
आर्तानामिह जन्तूनामार्ति ...	३९१।१२	आवासः क्रियतां गङ्गे ...	४९०।३००
आलक्ष्यदन्तमुकुलानानि ...	३७२।१७	आवासेऽस्मिन् विदग्धा (संग्रहीतुः) ...	२१७।१७
आलपति पिकवधूरिव ...	९३।११	आवासोऽस्तुकपक्षिणः कल ...	१३७।७१
आलम्बे जगदालम्बे (मल्लिनाथस्य) ...	३।१	आवासो विपिनायते प्रिय (जयदेवस्य) ...	१२६।७३
आलम्ब्याङ्गणवापिकापारि ...	१२८।९७	आ विन्व्यादा हिमाद्रेर्वि ...	४१५।१
आलस्यमपि ...	३६६।२३	आविर्भूतानुरागाः क्षण ...	५१९।१०५७
आलस्यं स्त्रीसेवा ...	५०६।७९४	आविर्भूते शशिनि तमसा ...	१६३।१
आलस्य स्थिरतामुपैति ...	३२९।३६	आविश्चन्द्रिस्तज्जाङ्गणं मृगै ...	१३४।१९
आलस्यं हि मनुष्याणां शरी ...	३५९।१७	आवृणोति यदि सा मृगी ...	६५।२४
आलस्योपाहता विद्या पर ...	४८६।१८१	आवृण्वतो लोचनमार्गं ...	४३७।२६
आलानं जयकुञ्जरस्यदृषदां (कान्वप्रकाशे) ...	४०२।२२८	आवृत्तान्यपि निरन्तरम् ...	१७३।१७
आलार्पं कलकण्ठिका न ...	६३०।२२	आशङ्क्य प्रणतिं पटान्तं (भीमस्य) ...	२४३।२०
आलपान्मूषिलसो विर ...	६८।६८	आशा गृहीता ...	३४९।३८
आलपैर्मयुरैश्च काश्चिद ...	२२९।८०	आशा नाम नदी मनोरथ (मर्वहरेः) ...	२६१।७८
आलिङ्गन्ते मल्लजयतरु ...	२०२।९	आशा नाम मनुष्याणां काचि ...	२६५।७८
आलिङ्गन्तो बहुधा निजखुर ...	४५४।१	आशा निष्ठा प्रतिष्ठा मम ...	२६८।१३६
आलिङ्गसे श्वारुलतां लव ...	२६१।२८	आशा वलवती किं नैराश्यं (न्यासस्य) ...	३४८।२४
आलिङ्गिताः परैर्यन्ति ...	३३१।५	आशाया ये दासास्ते दासाः ...	३४८।३०
आलि ग्राह्यतया वलि ...	११६।११	आशावलम्बोपचिता न कस्य ...	३४९।३७
आलिचालितपद्मिनीदल ...	१०५।६३		

अकारादिपद्यानुक्रमणिका ।

(३३)

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
आद्यासु राशीभवदङ्ग (मङ्गिनाथस्य)	५१११	आधिष्ये सुखितो गृहीति विहितो	३५०५८
आद्यु लङ्घितवतीष्टकरा (माघस्य)	१७३१२५	आसीद्वङ्गाऽववायः ...	४२६११
आ शैलेन्द्राच्छिलान्तःस्त्व ...	४०७१३००	आसीत्ताम्रमयं शरीरमधुना ...	३३७१८८
आशौच राक्षसी पुंसामाशौच ...	३४८११५	आसीत्पूर्वं विमलजलधौ ...	६०२१३
आश्वर्यं कथयामि (कृष्णरामस्य)	५२७११	आसीत्सत्ययुगे बलिस्तदनु ...	३८५१३
आश्वर्यं समराम्भरे रिपुयशः ...	४३३११३	आसीदासीमभूमाविलय ...	४०७१२९१
आश्रयः कियतामेष तरुः ...	५९०१९	आसीनः शयितः स्थितः ...	१११११०५
आश्रयवशेन सततं गुरुता ...	३६५११२	आसीने पूणि तूष्णी (लक्ष्मणस्य-	
आश्रयितव्यो नरपति ...	४७७१३३२	ण्डप्रशस्तेः) ...	१२१९
आश्रितानां भृत्यै स्वाभि ...	४९५१४७१	आसीनैः स्वं विमानं (सङ्ग्रहीतुः)	१७१५
आश्रित्य नून (अप्पयदीक्षितस्य)	२६४२	आसुरं कुलमनादरणीयं ...	५०६१८०९
आश्लिष्टभूमि रसितारमुच्चै (माघस्य)	४५५१३	आसे चेत्स्वगृहे कुटुम्बमरणं ...	३३६१८३
आश्लेषजुम्बनरतोत्सव (सुरारेः)	१७२१२	आस्तां दूरेण (सङ्ग्रहीतुः)	१७६१२
आश्लेषशेषा रतिरङ्गनाना ...	१८३१५	आस्तां विश्वसनं सखीषु ...	२३५१६१
आश्लेषाघरविम्बजुम्बन (शूरवर्मणः)	११११६५	आस्तां गाढतरानुशीलन ...	६४०१३७
आश्लेषे प्रथमं क्रमेण विजि ...	१७२१६	आस्तां तावत्किमन्येन ...	२२७१२९
आश्लेषे सुन्दरीणां (सङ्ग्रहीतुः)	६०६९	आस्तां तावद्विगन्त ...	३६८१५७
आश्लेषसङ्ग्रहमक्षीनामेक ...	३९२१३२	आस्तां तावदहो समुद्र ...	५९९१३९
आश्वत्थस्य पर्वतकुलं तप ...	५९११४४	आस्तां तावद्वचनरचना ..	१३११२४
आषाढी कार्तिकी माघी ...	५२१११	आस्तां दूरतया तदीय ...	११११११३
आसंसारान्निमुवनमिदं ...	२६४१६१	आस्तां दूरेण विश्लेषः प्रिया ...	१७६१२
आसक्ताः प्रतिकोटर् विप ...	५९३१७५	आस्तामकण्टकमिदं वसु ...	२६२१३६
आसन्नतामेति मृत्युराद्यु ...	२६९१४३	आस्तामन्यस्तुननाः परो ...	३०५१११५
असन्नमार्गमतिकल्प्य ...	१०७१४७	आस्तीर्यन्तामुपान्ते वन ...	४५८१७
आप्रसन्नमेव नृपतिर्भजते ...	४७८१३६२	आस्तुतेऽभिनवपल्लव (माघस्य)	१८०११५
आसत्तां गुणिन ...	३५६१५	आस्ते दामोदरीयामिय ...	४५२१८५
आसन्नमवलम्ब्य केसर ...	१२०१२१	आस्ते विषुः परमनिर्द्धृत ...	५८७१२६
आसन्नानुरतो भावान्दर्शयि (न्यासस्य)	३४८१२६	आस्थामालम्ब्य नीतेषु (भारवेः)	३०३१७०
आसन्न्यावन्ति याच्यासु ...	५९०१४	आस्थितः स्थगितवारिद (भारवेः)	१३५१३०
आसां व्रतमतीवाङ्गोर्थस्तु ...	७१३	आस्माकी युवतिदृशा (माघस्य)	२०९१४९
आसां जलस्फालनतप (कालिदासस्य)	२०८१५	आस्थग्रीजित (सङ्ग्रहीतुः)	१००१३६
आसादितस्य तमस्य (माघस्य)	४५५११३	आस्थं यस्याः दुष्पार्थु ...	२६९१२२
आसादितप्रकटनिर्मल (साहित्यदर्पणे)	२२०१४७	आस्थं सहास्थं नयनं सल ...	५८४०
आसाद्यापि महोदधि ...	३७८१११२	आस्थे पूर्णसुधानिधि (सङ्ग्रहीतुः)	१११२९
आसाद्याम्रवनीमिमां ...	६१५१३७	आस्थेन्द्रोः परिवेषवद्र ...	९२१२
आसायं सलिलमरे सवि ...	७७११३	आस्वादितोन्मुक्त (सङ्ग्रहीतुः)	७०११
आसारेण न हर्म्यतः प्रिय ...	२१५१६३	आस्वादितं स्वादुमरन्द ...	१९७१२१
		आस्वादितदयिताधर ...	४७११५

१ आस्तामिति पाठो मूले प्रमादात् पतितः ।

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
आस्वाद्य निर्विशेषं विरहि ...	२१२।११	इतो गङ्गाभङ्गा (कृष्णरामस्य) ...	५२४।१
आस्वाद्य स्वयमेव वन्मि ...	३४५।४४	इतस्ततो वातविधूतचञ्च ...	४३८।४७
आस्वाद्यात्र मधूनि षट्पद ...	६१३।७१	इतस्त्रसद्भिद्रुतवैरिभूभृत ...	४४३।९
आस्वाद्यैष कषायमङ्कुर ...	३६४।१३	इतो न किञ्चित्परतो न ...	२६२।३३
आहतं कुचतटेन तरुण्याः (माघस्य)	१७६।१९	इतो विद्युत्पुञ्जस्फुरितमस (गोविन्द-	
आहत्याहृत्य मूर्च्छां द्रुत (मयूरस्य)	५१२।१	राजस्य) ...	१३०।२०
आहवे जगदुदण्डराजमण्डल ...	४१४।१	इतो विद्युद्वल्लीविलसित ...	१०३।३८
आहवेषु च ये ज्ञाताः स्वाम्यर्थे ...	४७१।१५१	इत्थं तल्पतलाधिरोहण ...	१७६।२०
आहारः फलमूलमात्र ...	२६७।९७	इदं तावच्चित्रं ...	२५३।२०
आहारे बद्धवानलश्च शयने ...	३८४।१८	इदं ते केनोक्तं (कान्यप्रकाशे) ...	८३।८
आहारे विरतिः समग्र (राजशेखरस्य)	१२१।२५	इदं दूर्वाकाण्ड ...	१५७।४४
आहारे शुचिता च्चनौ ...	३७९।११३	इदं विश्वं कुटुम्बो न ...	३५३।३
आहारो द्विगुणः स्त्रीणां ...	४९३।४१६	इदं युगसहस्रस्य भविष्य ...	२६९।४१
आहिते नु मधुना मधुरत्वे (भारवेः)	१७२।६१	इदं वक्त्रं साक्षाद्विरहित ...	९५।४२
आहूतेषु विहंगमेषु (भट्टस्य) ...	५१९।१०५३	इदं तल्लेहसर्वस्वं सममाह्वय ...	३७२।३
आहूतोऽपि सहचरैरमी (भवोः) ...	२२४।१	इदं तावच्चित्रं यदवनितले ...	२५३।२०
आहिकोत्ताप ...	१४०।१	इदं दूर्वाकाण्डद्युतिशुषि ...	१५७।४४
आहृत्य रक्ष्यमाणाऽपि यत्नेना ...	३६९।१८	इदं नभसि भीषणभ्रमदु (वासुदेवस्य)	१४१।३०
आह्वानं किं भवति हि ...	५६१।१०१	इदं नृपप्रार्थिभिरुज्झितो ...	३९६।१२७
इक्षुदण्डास्तिलाः शूद्राः ...	४९१।३३४	इदमनुचितमक्रमश्च पुंसां (कान्यप्रकाशे)	५६४।१०
इक्षुध्वंशराः प्रसून ...	५६।२९	इदं परमसुन्दरं (सङ्ग्रहीतुः) ...	६६।४२
इक्षोरप्राक्क्रमशः पर्वणि ...	३०४।११०	इदमपदु कपाटं जजरः (कृष्णमिश्रस्य)	६१८।९
इक्षिताकारतत्त्वज्ञो बलवा ...	४६४।१	इदमयुक्तमहो महदेव ...	२२३।२०
इच्छतां सह बधूमिर (भारवेः) ...	१३८।६	इदमशिशिरैरन्तस्तापाद् ...	१०९।७७
इच्छति शती सहस्रं ससहस्रः ...	३४९।३३	इदमाभाति गगने भिन्दानं ...	१४४।१०
इच्छेच्चोद्विपुलां मैत्री त्रीणि ...	४८७।२३४	इदमिदमिति भूखण्डं प्र (माघस्य) ...	२०२।११
इच्छां सुन्दर... ...	४२७।२	इदमिदमिदमिदं लब्धाव (भारवेः)	३६४।६
इच्छेद्यादि (सङ्ग्रहीतुः) ...	४७५।२७८	इदमेव कछेरस्य (जयपुरविलासे)	५२०।१
इच्छेद्यस्तु सुखं निवस्तु ...	४७९।३७४	इदमेव नरेन्द्राणां स्वर्गद्वारं ...	४६९।६८
इतः पौरस्त्यायां ककुभि ...	१८५।३९	इदं हि माहात्म्यविशेषसूचकं (मेण्ठकस्य)	३०८।१९१
इतः शुक्ला चन्द्रद्युतिमि ...	१८५।३७	इदं मघोनः कुलिशं धारा (दण्डिनः)	२५८।१
इतः स्वपिति केद्यवः कुल (भर्तृहरेः)	५९९।३२	इदं परमसुन्दरं तनुपुंरं ...	६६।४३
इतरकर्मफलानि यदृच्छया ...	२९४।४७	इदानीं तीवामिर्दहन इव (पुष्टिकस्य)	११७।२७
इतरदेव वहिर्मुखमुच्यते (भट्टकल्लटस्य)	३२३।२२६	इदानीं सन्तु ...	२८२।३
इतश्चेतश्चाद्रिर्विचटिततटः ...	४४३।१९	इन्दीवरं लोचनयोस्तुल्यौ ...	७२।२२
इतस्ततो वान्ति (कृष्णरामस्य) ...	२५९।४	इन्दीवरदलव्यामभिन्दि ...	३६।१
इतस्ततोऽस्मिन् (माघस्य) ...	४५५।८	इन्दीवरास्याः स्फुट ...	५४०।८४
		इन्दीवरेण नयनं मुख ...	१५६।२७

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
इन्दुः किं क कलङ्कः (काव्यप्रकाशे)	१६६/२२	इत्येतत्सिन्वा निर ...	६५८/२१
इन्दुः प्रयास्यति विनश्यति ...	६२१/५	इयमैसी तरलायतलोच ...	९८/८
इन्दुं कैरविणीव कोक (राघवचैतन्यस्य)	१२९/५	इयमियं मयदानवनन्दिनी ...	२५०/२०
इन्दु निन्दति चन्दनं न सहते मल्ली	४४९/४०	इयमुदरदरी दुरन्तपूरा ...	३८३/७
इन्दुं निन्दति चन्दनं न सहते विद्वेष्टि	४४९/४१	इयमुत्ततसस्त्वद्यानिनां (देवेश्वरस्य)	३०६/१६१
इन्दुं निन्दति तस्करो ...	५१८/१०३६	इयं पल्ली मिलैरनुचित ...	६१८/१२
इन्दुं निन्दतु नाम बाध ...	८९/४७	इयं प्रीतिर्वल्ली हृदय ...	५१४/९८८
इन्दुप्रमारसविदं विद्वगं (देवेश्वरस्य)	२७९/१	इयं बाला वल्ली मृदुकिञ्च ...	६३३/१७
इन्दुरिन्दुरिति किं दुरा ...	१४५/२६	इयं मुजगिनीभिता ...	९९/२५
इन्दुर्यत्र न निन्दते न ...	२३५/४९	इयं मुखाभ्योवह्वाणि ...	२६८/१३
इन्दुर्यद्युदाद्रिमूर्ध्नि न ...	५८९/५५	इधुत्रयेणैव जगत्त्रयस्य ...	७२/२३
इन्दुर्लित इवाञ्जनेन जडिता ...	९७/७७	इह किं कुरङ्गशावक केदारे ...	६२७/४
इन्दुस्त्वद्यशसा जितोऽवनि ...	४००/२०७	इह जगति रतीश्याप्रक्रिया ...	२४०/२३
इन्दोरस्य त्रियामाश्रुवति ...	१५२/१४५	इह तुरगशतैः प्रयान्तु ...	२९१/२३
इन्दोरैककलाया वद्रेणो ...	१५१/१५०	इह नगरे प्रतिरथ्यं मुजङ्ग ...	२३२/१३
इन्दोर्लक्ष्म त्रिपुरजयिनः (राजशेखरस्य)	४४८/३२	इह निचुलनिकुञ्जे वध ...	२२२/२
इन्द्रः प्रभुवचिचो दिशि ...	४३५/२६	इह पुरोऽनिलकम्पित ...	५३२/१३
इन्द्रस्याशुचिशूकरस्य च ...	२७६/१५४	इह मधुपवधूनां पीत ...	२००/९१
इन्द्रात्प्रभुत्वं ज्वलनात्प्र ...	४६०/१७	इह रूपमात्रसारे चित्र ...	६१०/१८
इन्द्राद्या लोकपाला हरि ...	५२८/१	इह भुवि कलयन्ति ...	३६७/४०
इन्द्रो यमोऽसि वरुणोऽधि ...	६५७/९	इह मुहुर्मुदितैः (माघस्य)	४५६/२३
इभ्या यदि ...	३३१/१	इह विचरन्ति किराता (संग्रहीतुः)	६२७/३
इभं तिलमुमा (संग्रहीतुः)	२७६/८	इह वटवृक्षे यक्षः प्रति ...	२३२/५
इयं चिद्रूपापि ...	१४/१	इह समदशकुन्ताक्रान्त ...	४५७/४
इयं तावल्लीला ...	६४९/३	इह सरसि सध्वं मञ्जु ...	६१२/५३
इमे तारुण्यभीनवपरि ...	६६/३५	इह सर्वस्वफालिनः कुल ...	२३८/३
इयं यथासि द्विषतः सुधा ...	४४७/१४	इह सामान्यानु (कृष्णरामस्य)	२५५/३२
इयं व्याघ्रायते बाला भू ...	६१/८	इह स्फुटं तिष्ठति नाय ...	१६३/२
इयं सुनयना दासी कृत (चन्द्रालंकारे)	७७/९	इह हि नववसन्ते मञ्जरी ...	२००/९३
इयं सुरतरङ्गिणी न पुन ...	२३७/१५	इहानेके सन्तः सततमुप ...	३११/४४९
इयं सुस्तनी मस्तकन्यस्त ...	९८/९	इहाविद्येन पयातिवक्रः ...	७५/५
इयं सृष्टा चञ्चलकनक ...	८९/२५	इहोद्याने संग्रहह ...	६३३/१५
इयती जगती कियती भ ...	४३२/७	इहद्यस्य भवतः कथमे ...	१७७/२२
इत्यत्येतत्सिन्निरवाधि (आदित्यदत्तस्य)	३४०/३८	इर्ष्यां वृणी त्वसन्मुष्टः ...	४९०/३०२
इत्यमामपि सामग्र्यां सुकृतं ...	३८१/९	इशः करस्थीकृतकाक्ष ...	३७६/५८
इत्यस्यां संपत्तावाति च ...	६०४/८	इश्वराः पिशुनान्वाध ...	५०२/६७५

१ निन्दत इति मूले पाठस्तु प्रमादात् पतितः ।

१ इदमसाविति मूले पाठस्तु प्रमादात् पतितः ।

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
ईषत्कम्पयोधरे गुरु (शिवदासदेवस्य)	१७८।५०	उत्कर्षवान्निजगुणौ यथा ...	३०५।१२१
ईषन्मीलितदृष्टि मुग्ध (जयदेवस्य)	१७८।४३	उत्कूजन्तु वटे वटे वत ...	६१६।२४
ईषल्लब्धप्रवेशोऽपि खेह ...	३१६।६६	उत्कृत्य ज्वलितां शवात्क ...	२५९।८
उग्रत्वं च मृदुत्वं ...	४७०।१०९	उत्कृत्योक्त्य कृति प्रथम(भवभूतेः)	२५९।१०
उग्रग्राहमुदन्वतो जल ...	५२८।२	उत्क्रान्तानामामिषायोप (माघस्य)	४४१।१०२
उग्ररूपं कुचद्वन्द्वं हार ...	१७६।३	उत्क्षिप्तं करकंकणद्वयमिदं ...	२४१।९
उचितं गोपनमनयोः कुच ...	१६६।२७	उत्क्षिप्तमुच्छ्रितं (माघस्य)	४५५।६
उचितं नाम नारङ्गाणां ...	६४५।१	उत्क्षिप्ता अपि हस्तीन्द्रैः ...	४३७।१४
उचितमनुचितं वा कु ...	५१३।९७३	उत्क्षिप्य करिमिर्दूरं मु ...	४३७।१५
उच्चित्य प्रथममवस्थितं (जयमाघस्य)	२०१।५	उत्क्षिप्योच्चैः प्रस्फुरन्तं (माघस्य)	४४०।७६
उच्चैःस्थानकृतोदयैर्वहु (त्रिलोचनस्य)	५८८।४५	उत्खातच्छिन्नसंध्याखण ...	१४२।४२
उच्चैः कल्याणवाही कर ...	४०८।३०७	उत्खातदैवतमिवायतनं (देवेश्वरस्य)	२५०।२१
उच्चैर्महारजत (माघस्य)	४५७।९	उत्खातं निधिशङ्कया क्षिति ...	३५०।५२
उच्चैरध्ययनं पुरातनकथा ...	३८२।४	उत्खातान्प्रतिरोपयन्कुसु ...	४६०।१८
उच्चैरुच्चरतु चिरं (भागवतश्रीजय- वर्धनस्य)	६०२।२	उत्तंसः केफिपिच्छैर्मरकत ...	१४३।२२
उच्चैरुत्तालखेलमुज्ज्वलन (भेरीभां- कारस्य)	१७।९	उत्तंसकौतुककरसेन विलासि (उत्पल- राजस्य)	६३९।१६
उच्चैरुत्तालगण्डस्थल ...	७४।३३	उत्तंसेषु न नर्तितः क्षिति ...	६०१।१३
उच्चैरेष तरुः फलं च विपुलं ...	६४१।१	उत्तंसोऽयमुग्रगमः शिखि ...	२०७।५५
उच्चैर्ग्रेष्ठाण्डापिण्डद्वितय (भेरी- भांकारस्य)	४।२८	उत्तमं मुचिरं नैव विपदो ...	३०३।६६
उच्चैस्तरादम्बरशैलमौले ...	३९।३	उत्तमं स्वार्जितं मुक्तं ...	४९०।३२६
उच्चैस्तारां (कृष्णरामस्य)	५२३।१	उत्तमं प्रणिपातेन शूरं ...	४८८।२५३
उच्छिष्टं शिवनिर्माल्यं ...	५२८।४	उत्तमः क्लेशविक्षोभं धमः ...	३०२।५७
उच्छ्वसन्मण्डलप्रान्तरेख ...	८४।२१	उत्तमर्णधनदानशङ्कया ...	३४४।२८
उज्जृम्भते कुमुदिनीसुकृतं ...	१४७।७६	उत्तमर्णमुखं ...	३८४।१
उज्जृम्भाननमुल्लसत्कुच (धनिकस्य)	१२०।२२	उत्तमस्तोषमायाति तदङ्गं ...	५०३।७०८
उज्ज्वली शुचमिवाशु तमि (भारवेः)	१४५।३७	उत्तमपदार्य (सङ्ग्रहीतुः)	६१९।९
उज्जित्वा दिगम्बरं वर ...	११७।७	उत्तमा आत्मना ख्याताः ...	४८२।५६
उड्डगणपरिवारो नायको ...	३८२।४	उत्तमानामपि स्त्रीणां विश्वासो ...	२२७।३७
उड्डराजमुखी मृगराज ...	५८।४४	उत्तमोऽयधमस्य स्याद्या ...	५०३।७०१
उड्डापितः (रामकृष्णस्य)	१३९।८	उत्तरङ्गय ...	१५५।१८
उड्डीनं विहगैर्मृतं जलचरैः ...	६०५।२१	उत्तरङ्गय कुरङ्गलोचने ...	७३।३९
उड्डीना गुणपत्रिणः सुख ...	३४५।३९	उत्तरन्ति विनिकीर्य पल्व ...	१३४।१६
उत्कण्ठयति मेधानां माला ...	२१२।४	उत्तरीयविनयाभ्रपमाणा ...	१७३।७
उत्कर्णोऽयमकाण्डचण्डि ...	५७१।५	उत्तानोच्छ्रनमण्डूकपारि (काव्यप्रकाशे)	२६८।५
उत्कण्ठयन्ति (सङ्ग्रहीतुः)	२१२।४	उत्तालालकमञ्जुनानि ...	६७।६३
		उत्तिष्ठ क्षणमेकमुद्रह सखे ...	३३५।६९
		उत्तिष्ठ दूति यामो यामो (साहित्यदर्पणे)	३४३।१

पद्यम्	पृष्ठे, सख्या	पद्यम्	पृष्ठे, सख्या
उत्तिष्ठन्त्या रतान्ते भर (निशा- नाराण्यस्य) २८।१५	उदञ्चद्विषो ज्ञयतटभर ...	६६।४१
उत्तिष्ठमानस्तु परो नोपे (माघस्य)	४७३।२०२	उदञ्चय दृगञ्चलं चलतु ...	१५६।४२
उत्तुङ्गमत्तमातङ्गमस्तक ...	६४६।२	उदधिरवधिरुच्यस्तं हनूमान् ...	३०९।२२३
उत्तुङ्गवादायनगोपुराणि ...	२७०।५५	उदन्वञ्चज्ञा भूः स च (राजशेखरस्य)	३१०।२३९
उत्तुङ्गशैलशिखरस्थित ...	६२२।२९	उदमज्जि कैटभाजितः (माघस्य)	१४६।५७
उत्तुङ्गस्तनपर्वतादवतर ८९।२८	उदयगिरितटस्थः पद्मिनी ...	१३६।६०
उत्तुङ्गस्तनभरतान्तान्त ६१।२७	उदरार्थ (संग्रहीतुः) ...	४७६।३०१
उत्तुङ्गस्तनभार एष तरले ८९।२९	उदयसिंह (संग्रहीतुः) ...	४११।१
उत्तुङ्गस्तनमण्डलोपरि २७।१०	उदयतटान्तरितमिमं (श्रीहर्षस्य)	१४४।११
उत्थापितः संयति रेणु (कालि- दासस्य) ४३८।३४	उदयति कलमनैः कण्ठ ...	१४७।७९
उत्थाय हृदि लीयन्ते दारि ३३२।२	उदयति तद्वणिमसरणौ ...	६४।१४
उत्थायोत्थाय बोद्धव्यं ४९४।४३२	उदयति यदि भानुः पश्चिमे ...	३१०।२२८
उत्थितो निशि कलानिधि ६९।२२	उदयति निततोर्ध्वरश्मि (माघस्य)	१९०।५
उत्पत्त्युत्पन्नशिष्टा विविध ४०८।३०८	उदयदुदयदीक्षणाया पत्यु ...	६१।२८
उत्पत्तिर्जमदमितः ४१०।३	उदयमेव सविता पद्मेष्वायति	३७०।२१
उत्पादयत्यलमिदं मनसो ११९।९	उदयमयते दिङ्माक्षिण्यं (काव्यप्रकाशे)	१९१।१८
उत्पादिता स्वयमियं यदि (भर्तृहरेः)	... १३४०।३६	उदयमुदितदीप्तिर्याति (माघस्य)	१८२।८
उत्प्लव्य यः शिखरिणं पद ६२३।३४	उदयशिखरिशृङ्गप्राङ्गणे (माघस्य)	१९०।१६
उत्प्लव्यारदर्वचन्द्रेण हने (कालि- दासस्य) ४४०।८५	उदयाद्रेवङ्गिनी (रामकृष्णस्य)	१३८।७७
उत्प्लव्यल्लैराक्षपाः क्रियन्ते (त्रिविक्रममहस्य) ५२।१२	उदरम्भरिता (संग्रहीतुः) ...	६३१।१
उत्प्लव्यपङ्कजनिषक्तलस २००।८६	उदयप्रभ ...	२८५।१
उत्प्लव्यम्यसहकारसाल ६३९।१८	उदयप्रभ ...	२८५।२
उत्प्लव्यमलकोमलोत्पल ३४।७	उदरदरीयं गहना ...	३८२।२
उत्प्लव्यार्जुनसर्जवासित २१५।६१	उदये सविता रक्तो रक्त (काव्यप्रकाशे)	३०१।२०
उत्तरङ्गकलितोरुकटारी ५६८।१	उदरद्वयभरणभयादर्धा (सार्वभौमस्य)	२५४।१७
उत्सवे व्यसने चैव दुर्मिक्षे ३६९।८	उदकभूतिमिच्छद्भिः सद्भिः ...	४८८।२४३
उत्सार्य कुन्तलमपास्य १८७।१०	उदस्य धैर्यं दयितेन साद (भारवेः)	२०९।३५
उत्साहसंपन्नमदीर्घघृणं (पञ्चतन्त्रे)	... ३२८।२५	उदारचरितस्त्यागी याचितः ...	३४१।१४
उत्साहस्य प्रभोर्मन्त्रस्वैवं २७४।२२५	उदारस्य तृणं विसंभूरस्य ...	४८५।१५०
उत्सृष्टं कुचसीम्नि ३५।१	उदासीना लीनामपि वच ...	६३।४९
उत्सिक्तः कुसुमासवैः १८८।२९	उदाहरणमाक्षीषु प्रथमे ते (भारवेः)	३५३।१७
उत्सृष्टमम्बुजदृशामिव २००।८५	उदितं प्रियां प्रति सहार्द (माघस्य)	१२४।३७
उदग्रगोतावत (कृष्णरामस्य)	... ४२९।१	उदितवति द्विजराजे कस्य ...	६४७।८
उदञ्चत्वावेरीलहरिपु (राक्षसपण्डितयोः)	... २०३।१३	उदितवति परस्मिन्प्रत्य ...	५४१।९२
		उदितेऽपि तवावनीन्द्रतेजः ...	४४५।७
		उदितोरुसादमतिवेषुं (माघस्य)	१६३।९
		उदीरितोऽर्थः पशुनापि ...	५१०।९११

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
उदेति पूर्वं कुसुमं ततः फलं (कालि- दासस्य) ३९५।१२३		उद्यन्नित्यं (सङ्ग्रहीतुः) ... ५८५।६	
उद्गता मथन (संग्रहीतुः) ... १४३।१		उद्यमी लभते ... ३५८।१	
उद्गतेन्दुमिविभन्नतमिखां ... १४५।४३		उद्यमी सिद्धि ... ३५८।२	
उद्गर्महूणतरुणीमरणो ... १४७।७२		उद्योगः कलहः कण्डूद्युतं ... ४८४।१४२	
उद्घाटय योगकल्या (अप्यदीक्षितस्य) २४।२०		उद्योगः धयमेति हन्त ... २१५।६४	
उद्घाटितनवद्वारे पञ्जरे ... २६३।१९		उद्योगः खलु कर्तव्यः फलं ... ३५८।३	
उद्घण्डे भुजदण्डे तव कोदण्डे ... ३९३।७२		उद्योगिनः करालम्बं करोति ... ३५९।१५	
उद्दामदानाद्विपत्रं हितैः शतैः ... ४३८।४४		उद्योगिनं पुरुषसिंहमुपैति (कृष्णमिश्रस्य) ३५९।२५	
उद्दामदिग्द्वारदक्षश्चलकर्ण ... १४१।२७		उद्वाहारोपितार्द्राक्षतनिज ... २१।४७	
उद्घाटितनव ... २६२।१९		उद्भूतदैत्यपूतनापतिकण्ठ (भागवता- मृतदत्तस्य) ... २६।२	
उद्दामभ्रमिवेगविस्तृतनटा ... १०।६३		उद्देजयति दरिद्रं पर ... ५०५।७६२	
उद्दामाभ्युदवर्धितान्धतम ... २४१।१७		उन्नतघनमध्य ... ३६७।३८	
उद्दामाकाशुदीप्यदिन ... ५२८।३		उन्नतं पदमवाप्य यो लघुं (काव्यप्रकाशे) ३२३।२२२	
उद्दतैरिव परस्परसङ्गा (माघस्य) १७१।२५		उन्नतावनतमागवत्तया ... १४५।३३	
उद्दतैर्निभृतमेकमनेकै (माघस्य) ... १७७।२१		उन्नतेषु शशिनः प्रभा ... १४५।३१	
उद्दत्तुं किल शैलकैलि ... १४४।३		उन्नमय्य सकचग्रह (विष्णुकायाः) ५२२।२	
उद्भूतपांशुपटलानुमित ... ४५४।२		उन्नतं मानसं (सङ्ग्रहीतुः) ... ४७६।३१२	
उद्भूयेत तनूलतेति विधि ... १०४।५९		उन्नमितैकभूलतमानन (कालिदासस्य) ५७५।१	
उद्भूयेत नतभ्रूः पद्मनि ... १२४।२६		उन्नम्य दूरं मुहुरानमन्त्यः (बिहणस्य) २१५।३	
उद्गन्धकेशन्युतपत्रले (कालिदासस्य) २०८।१०		उन्नादाम्बुदवर्षिदान्ध ... ५२८।१	
उद्गासिताखिलखलस्य ... ३२४।२४७		उन्नालनाभिपङ्केरुह इव ... १८।८	
उद्गिर्भं किमिदं मनोमव ... ८५।५१		उन्निद्रकन्दलदलान्तर (राहुलकस्य) २१४।४४	
उद्गिर्दे प्रतियद्य पक्ववदरी ... ८५।५२		उन्निद्रकोकनदरेणु (विष्णुकायाः) १९०।८	
उद्यतकरकरवालः शक (शार्ङ्गधरस्य) ४४।१		उन्मीलद्रसविन्दुगन्ध ... ६४०।३५	
उद्यत्पौढ ... ४२५।६		उन्मीलद्रदनेन्दुकान्ति ... ६९।२७	
उद्यत्लावण्य ... २८६।३		उन्मीलन्ति नखैर्छनीहि (सत्कवि- मिश्रस्य) ... १२७।७८	
उद्यतेत ययाशक्ति (सङ्ग्रहीतुः) ... ३७४।२१		उन्मीलन्ति निद्यानिद्या ... १८६।५३	
उद्यतेष्वपि शलेषु दूतो वदति ... ४६३।२		उन्मीलन्ति मृणालकोम ... १५१।१३९	
उद्यद्वाहि विर्दुरारवपुषि (बाणभट्टस्य) १९६।३		उन्मीलन्ति नान्तकान्ति ... ११५।४	
उद्यद्वालाङ्कुरादीर्दिशिदिशि ... ४५१।७८		उन्मीलन्मधुगन्धलुब्ध (जयदेवस्य) २०४।७	
उद्यद्विद्रुमकान्तिमिः किस (श्रीहर्षस्य) २००।९८		उन्मीलन्मुकुलकराल ... ११४।१	
उद्यन्त्वभूनि सुवहूनि महा (आनन्द- वर्धनस्य) ... ५८५।११		उन्मील्यन्ति कुसुमानि ... ६३७।२	
उद्यन्नादं धन्विमिर्निष्ठुराणि (माघस्य) ४३९।५६		उन्मीलितं तृल्लिकयेव चित्रं ... ६५।२२	
उद्यमं साहसं धैर्यं बुद्धिः ... ३५८।४		उन्मुक्ताभिर्दिवसमधुना ... १३९।८	
उद्यमेन हि सिध्यन्ति कार्याणि ... ३५८।५		उन्मृष्टपत्राः कलिताल (जयमाधवस्य) २०८।११	
उद्यानपालकलाम्बुनिवे, ... ६३६।५			

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
उन्मेषं यो मम न सहते (काव्य- प्रकाशे)	१६८/५८	उपबर्हमम्बुजद्वयो निजं... ..	१८१/१६
उपकर्ताधिकारस्थः स्वप्न	४७०/१११	उपभुक्त्वादिद्वीटक	२५६/४६
उपकर्तुमप्रकाशं क्षन्तुं	३०६/१५२	उपभोजनं न जानाति श्रियं	४८५/१७१
उपकर्तुं प्रियं वक्तुं कर्तुं	३०२/३९	उपभोगकातराणां पुरुषाणां	३४१/३२
उपकर्तुं यथा स्वल्पः	५०२/६७२	उपमा कालिदासस्य	२८९/१
उपकारः परो धर्मः परार्थ	४८१/४२	उपययौ तनुतां मधुखण्ड	१९८/५३
उपकारकमायतेर्भृशं (भारवेः)	५१५/९३२	उपारि करवालधाराकाराः	३०५/१२९
उपकारगृहीतेन शत्रुणा... ..	४७४/२२०	उपारिगतं हि स्वर्ण	५३७/५८
उपकारपरः स्वभावतः (माघस्य)	३२२/२०८	उपारि घनं घनपटलं (भर्तृहरेः)	२१६/२
उपकारमेव तनुते विपद्रतः	३०४/१०६	उपारिजतरुजानि याचमानां (माघस्य)	२०२/१०
उपकारान्न लोकानां	४९७/५२६	उपारि पयोधरमाला दूरे (भोजस्य)	२१६/१
उपकारिणमपि (सङ्ग्रहीतुः)	३१९/१३३	उपारि पीनपयोधरपातिता	८६/१
उपकारिणि विभ्रम्बे शुद्धमती	३४६/३	उपवनतटनृत्याध्यापने	२०२/८
उपकारीणि वीतमत्सरे	३०७/१६७	उपहरणं विभवानां	७/२१
उपकारिषु यः साधुः साधुत्वे	३०२/४१	उपाहितं विशिरापगम (कालिदासस्य)	१९८/३७
उपकारेण दूयन्ते न सहन्ते (व्यास- मुनेः)	३५४/२७	उपसंध्यमास्त तनुसानु (माघस्य)	१३५/३६
उपकारोऽपि नीचानां	३१४/११	उपादाता यावन्न भवति	३५७/५६
उपकृतमनेन शुद्धदय (रविगुप्तस्य)	३१९/१३०	उपाधिभिः सततसंग	५०९/८८७
उपकृतिरेव खलानां (प्रकाशवर्षस्य)	३२१/१९१	उपाध्यायश्च वैद्यश्च ऋतु	४८६/१९३
उपकृतिसाहसिकतया क्षति	३०६/१५१	उपानीतं दूरालपरिमल	६३५/११
उपगूढवेलमलशूर्मि (माघस्य)	१४६/६६	उपार्जितानां विज्ञानां त्याग (कालि- दासस्य)	३३७/१२
उपचारितव्याः सन्तो यवापि	३०४/१११	उपेक्षितः क्षीणबलोऽपि	४७७/३३९
उपचारः कर्तव्यो याव	५०५/७८८	उपैति घनमण्डली नदति	२१४/५३
उपचारानुनयास्ते कित	१६०/३	उपैति सख्यं परिणाम (भारवेः)	२१४/५३
उपचितावयवा शुचिभिः (कालिदासस्य)	१९९/५९	उपोदरादोणं विलोलतारक (पाणिनेः)	१४५/२१
उपचितेषु परेष्वसमर्थतां (माघस्य)	२२५/१०	उसा कीर्तिलता गुणैस्तव	४२२/४३
उपजीविति स्म सततं (माघस्य)	१४६/१९	उमौ श्वेतौ पक्षौ चराति	३६५/१४
उपताप्यमानमलवृष्णि (माघस्य)	१२४/३३	उमापतिद्विभिरं (रामकृष्णस्य)	५७०/४
उपदेशो हि मूर्खानां प्रको (चाणक्य- नीतौ)	२९२/४	उरःस्थलं कोऽत्र विना	५५९/८१
उपनिदिपुलिने महामला	६४३/३	उरासि निहितस्तारो हारः (अर्गदस्य)	१४३/१७
उपनयनविवाहावुत्सवैक... ..	३८६/१५	उरासि फणिपतिः शिखी	६४९/२
उपनिषदः परिपीता गीता (शङ्करा- चार्यस्य)	५८/२६	उरासि मुरमिदः का गाढ	५६१/९७
उपनेतुमुन्नतिमतेष्वदिवं (माघस्य)	१६३/६	उरस्तव पयोधराकितमिदं	२४०/१०
उपपत्तिभिरम्लाना (अचित्तदेवस्य)	२९३/२१	उरोजवच्चक्रमनोरुखा	८७/४
		उरोजौ वर्धते (संप्रदीतुः)	६६/३६
		उरोरुहाडुद्धमिदैः पयोभि	३७२/१४
		उरोरुहाम्भोरुहदर्शनाय	१७७/२७

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
उत्वेन संवृतस्तस्मिन्नादौ ...	२६९।२६	एकः शतं योषयते प्राकार ...	४६३।७
उल्लङ्घ्यापि सखीवचः समु ...	१२२।३०	एकः स एव जीवति हृदय ...	३८२।३
उल्लसत्सीरमैः ...	४६६।१	एकः स एव तेजस्वी सैहिके ...	३५२।२
उल्लास्य कालकरवालमहा (काव्य- प्रकाशे) ...	४४५।१०	एकः स्तनस्तुङ्गततरः परस्य ...	१७।२
उशानां वेद यन्त्रालं ...	२२७।२०	एक एव खगो मानी ...	६१५।१
उषसि परिवर्तयन्त्या मुक्ता ...	१९२।५	एक एव पदार्थस्तु त्रिधा ...	४८६।१८३
उषसि मलयवासी जाल ...	१८८।१८	एक एव महान्दोषो भव ...	३९१।२२
उष्णालुः शिशिरे निषीद ...	२०७।५३	एकं काञ्चनभूधरं सुवल्यं ...	४२०।२२
उष्णालु कचिदर्कधामनि ...	४३।४	एकचक्रो रथो यन्ता विकलो ...	३५२।११
ऊरुः कुरङ्गकटशश्च ...	९०।३	एकचक्षुर्न काकोऽयं ...	५२९।११
ऊरुद्वयं मृगदृशः कदलेश्च ...	९४।३६	एकतश्चतुरो वेदा ब्रह्मचर्य ...	३८७।२
ऊरुप्रकाण्डद्वितयेन तस्याः ...	९०।७	एकतामिव गतस्य विवेकः (भारवेः)	१४०।१०
ऊरुमूलचपलेक्षणमग्न (साधकवेः)	१७३।२७	एकत्र प्रपठन्ति (संग्रहीतुः) ...	४६०।१४
ऊरु रम्मा हगपि कमलं ...	१०८।६८	एकत्रासनसंस्थितिः परि (पुलिनस्य)	२४३।१९
ऊर्जितं सज्जनं दृष्ट्वा ...	३१४।९	एकदन्तश्रुतिस्थितः (धनददेवस्य)	३।७
ऊर्णा नैष दधाति नापि ...	६२७।४७	एकद्विप्रश्रुति क्रमेण ...	१८६।५७
ऊर्ध्वं नीरदवृन्दमेन्दव ...	९६।६५	एकद्वैः किममावि क्षुरि ...	२६६।८५
ऊर्ध्वीकृतप्रीवमहो मुषैव ...	६१६।९	एकं ध्याननिमीलना ...	१६।४
ऊषरेषु विवरेषु चाम्पसां ...	५९१।३२	एकपदं निरवद्यं ...	६३९।६
ऊर्ध्वत्वं (सङ्ग्रहीतुः) ...	४७०।१०७	एकमेव गुणं प्राप्य नम्रता ...	३९२।३५
ऊर्णत्रयं निराकारं ...	३८५।४	एकमेव बालं बद्धा जगाम ...	८७।२
ऊर्णत्रयं द्विजातीनां ...	३८४।२	एकमेवाक्षि वामाक्षि ...	७१।५
ऊर्णमार्गं ...	३७१।१	एकं भूमिपतिः करोति ...	४७९।३७७
ऊर्णत्रयमपा ...	३८४।३	एकं मनुष्यं हृदयेन ...	२२८।६६
ऊर्ध्वाणां भूरिधात्रां श्रित ...	३५।१७	एकरद द्वैमातुर ...	३।११
ऊर्णकर्ता पिता शत्रुर्मा ...	४८९।२९२	एकशक्तिप्रहारेण म्रियते ...	४६२।८
ऊर्णशेषश्चाशिशेषः शत्रु ...	४८२।५७	एकसार्थप्रयातानां सर्वेषां (व्यासस्य)	२६९।४५
ऊर्णीकृता कि हरिणीभिः ...	७२।२९	एकस्तपो द्विरध्यायी ...	४६७।२१८
ऊर्ध्वरेस्याश्रमे पुण्ये शप ...	५२०।४	एकलिङ्गा वससि चेतसि (काव्यप्रकाशे)	३९७।१४८
एकं लिङ्गं (सङ्ग्रहीतुः) ...	२५५।३३	एकस्थं जीवितेशे त्वयि (आनन्द- वर्धनस्य) ...	२६।५०
एकं वस्तु द्विधा कर्तुं ...	५५।८	एकस्त्वं गहनेऽस्मिन्को ...	६१४।१४
एकं वस्तु यदस्ति विश्व ...	४०२।२३४	एकस्मिन्नयने (सङ्ग्रहीतुः) ...	४४।११
एकं हि चक्षुरमलं ...	३६७।४९	एकस्मिन् विजिते (सङ्ग्रहीतुः) ...	४९०।३१३
एकं हन्यात् वा हन्यादिषु ...	४६७।३३	एकस्त्वं मरुभूखेन्द्र ...	६३४।२८
एकः कर्णमहीपतिं प्रति ...	६५८।२९	एकस्मिन्ननिरावयोः ...	६४८।३४
एकः क्षमावतां ...	३५९।२	एकस्मिन्नायने पराङ्मु (जमरुक्तस्य)	१६४।१९
एकः खलोऽपि यदि नाम ...	३९३।२४१	एकस्मिन्नायने विपक्ष (साहित्यदर्पणे)	२४३।२५

अकारादिपद्यानुक्रमणिका ।

(४१)

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
एकस्मिन्नायने सरोवह १६५।२८	एकैश्वर्यस्थितोऽपि प्रणत १२।८७
एकस्मिन्मलयात्तले बहु ६३६।२२	एको देवः केशवो वा ५०७।१४
एकस्य कर्म संवीक्ष्य करो ४८६।१७७	एको ना विंशतिः स्त्रीणां ५३३।१९
एकस्य तस्य मन्ये धन्या (प्रह्लादस्य) ५९०।१२	एकोऽन्ते द्विसमन्त्रिलोचन ९।५३
एकस्यायमुदेति मूर्धनि ५९१।१	एकोऽपि गुणवानुत्रो निर्गुणै ३७३।१
एकाकिनि वनवासिन्धु ६२२।१४	एकोऽभूत्तुलिना २८१।२
एका भूभयो ६५७।३	एकोऽभूत्तुलिना २८३।१
एकाकिनी यदबला तवणी (रुद्रस्य) २३६।९	एको विश्वसतां हराम्यप ६५३।१
एकादशचक्राणामेका गौरी ४१९।१	एकोऽहमसहायोऽहं कृशो ६२१।१
एकान्ते वत नो गृह २३६।६३	एको हि खञ्जनवरो निलिनी १६७।५०
एका भार्या प्रकृतिमुखरा २५७।६१	एको हि दोषो गुणसंनिपाते ३३४।४४
एकाभूत्सुसुमायुधेषुषि ४०४।२४८	एणः क्रीडति शूकरश्च ६२३।४६
एकामिषामिलषो हि ५०१।६६५	एणाक्षीस्मृह्याहता न कथ २६७।१०७
एकावलीकलितमौक्तिकी ८६।१०	एणाद्याः पशवः किरात ६३६।३
एकासनस्था जलवायुभक्षा २९९।२	एणीगणेषु गुरुगर्भनिमील १२७।१२
एकाहनिष्पन्द २८६।१	एणीदशः पाणिपुटे निरुद्धा ६८।१२
एकीभावं गतयोर्जलपयसो ३२२।१९८	एणीदशः श्रवणसीमि यदा ६३२।४६
एके केचिद्यतिकरगताः पात्र ३६८।५२	एणीदशो विजयते वेणी ६८।५
एके पुम्वा मतिकरगताः ६४६।२	एतर्किक प्रणयिन्यपि प्रण २३९।९
एकेऽथ प्रातरपरे पश्चा (क्षेमेन्द्रस्य) २६९।१३१	एतर्किकीर्तिविवर्तचौतनिखिल ४५०।५७
एकेन केनापि (कृष्णरामस्य) ५२३।१	एतत्कुचस्पर्धितया घटस्य ८४।३२
एकेन तुलकेनाग्विनि २१९।१२	एतत्कुकुडुम्बिनीजनमनः १४९।१०३
एकेन चेतपरिहृतोऽसि ६३८।४	एतत्तर्क्य कैरवक्त्रमहरे १५१।१२८
एकेन तिष्ठताधस्तादन्येनो ३४४।१८	एतत्तर्क्य चक्रवाकसुदृशां १८६।५३
एकेन राजहसेन या शोभा ६०८।३	एतत्तर्क्य चक्रवाकसुदृश्या १९१।२१
एकेन शुष्कदृष्टेण दक्षमानेन ३७३।३	एतदत्र पथिकैकजीवितं (प्रकाशवर्षस्य) ५९१।२९
एकेन स्मितपाटलावर २२९।७७	एतदर्थं कुलीनानां नृपाः ४०४।२४०
एकेन हि सुदृष्टेण पुष्पितेन ३७३।२	एतदुच्छ्रितपीतमेन्दवं १४५।३४
एकेनाक्ष्णा प्रविततरुपा (चन्द्रकस्य) १३८।१०	एतद्वत्सासिवात्तद्वदसुग ४३४।१९
एकेनापि गुणेनाहो (संग्रहीतुः) ४७६।३०७	एतद्वन्तिबलैर्विलोक्य निखि ४१५।३
एकेनापि सुपुत्रेण जायमानेन ३७३।९	एतद्वीतारिनी गिरिविह ४४५।४६
एकेनापि सुपुत्रेण विद्यायुजेन ३७३।४	एतद्विश्वःक्षीरिधिरुगाहि ३९५।११४
एकेनापि सुपुत्रेण सिद्धी ३७३।८	एतद्विमाति चरमाचल १४७।७४
एकेनापि हि शूरेण पदाक्रान्तं ३५१।१	एतद्वयोमवनीवराहवलय १४२।३८
एकेनापि गुणेनहो (संग्रहीतुः) ४७६।३००	एतन्मन्दविपक्वतिन्दुक (काव्यप्रकाशे) ६५४।१
एके सत्यरुपाः पदार्थवटकाः (भर्तृहरेः) ३२६।२७४	एतस्मादमृतं सुरैः शत ५९९।३४
एकैकान्तितशालवः परगुण (भट्टवाणस्य) ३४३।५९	एतस्मिन्नधिकपयः (माघस्य) ४५६।२६
एकैव सामुतमयी सुतरा ५८७।२७	एतस्मिन्दक्षिणाद्यानिल २०४।१०
		एतस्मिन्मरुमण्डले ६०५।११

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
एतस्मिन्मलयाचले बहुवि ...	६१७।१२	एतद्गन्धगज ...	४३१।३
एतस्मिन्वनसार्गभूपरि (भट्टनायकस्य)	६४०।३२	एष तपति ...	२०७।६०
एतस्मिन्विजने वनेऽतनुतरु ...	४४४।३७	एष क्षुभाति पङ्कं दलति ...	४५८।६
एतस्मिन्सहसा वसन्त ...	१९५।५	एष वकः सहसैव विपन्नः ...	६२०।१
एतस्यै रतिवल्लभक्षिति ...	६७।५७	एष बन्ध्यासुतो याति ख ...	२५२।६
एतस्याः करिकुम्भसंनिभ ...	२१०।५८	एष वृक्षशिखरे कृतास्पदो ...	१३४।१७
एतस्याः स्तनपद्मकोरक ...	९६।६०	एष पद्पदयुवा मदायतः ...	६४७।१
एताः करोत्पीडितवारि (कालिदासस्य)	२०८।९	एष सूर्याश्रुसंततो मृगः ...	२०६।३४
एताः संप्रति गर्भगौरव ...	४१४।१३	एष स्वर्गतरङ्गिणीजल (शङ्खधरस्य)	१४८।९७
एताः स्वलद्वलयसंहृतिमे ...	६२।३९	एषा का मुक्तमुक्ता विडु ...	१९१।६
एताः स्वार्थपरा नार्यः केवलं ...	३२१।३४	एषा दोषा यथाऽर्था (संग्रहीतुः)	१६१।१८
एतादृशं कलियुगेऽपि शते ...	३८६।१४	एषा धर्मपताकिनी तट ...	१५।७
एतानि निःसहतनौरसम (कालिदासस्य)	११७।२१	एषा पुष्करिणी मराल ...	६०९।३५
एतानि बालधवल प्रविहाय ...	६३०।७	एषा फुल्लकदम्बनीप ...	२४१।१०
एतां नवाम्बुधरकान्ति ...	६९।२३	एषा भविष्यति विनिद्रसरो ...	६२।४०
एता याः प्रेक्षसे लक्ष्मीदृच्छ ...	२६९।३०	एषैव योषितां धन्या शीलं ...	२३२।२
एतावजन्मसाफल्यं यद ...	४९५।४७०	एष्यति मा पुनरयमपि ...	२३२।१९
एतावत्सरसिजकुड्मलस्य ...	५८५।९	एष्यन्ति यावद्गणनादि ...	९२।१
एतासु केतकिलतासु (महादेवस्य)	६३८।३	एष्यन्त्यवश्यमधुना हृद ...	२१७।४
एता हसन्ति च रुदन्ति च ...	२३८।८	एहि गच्छ पतोत्तिष्ठ वद ...	३३२।७
एता गुरु ...	२०७।३	एहि स्वागतमाविशा ...	५१८।१०४३
एते किं ननु ...	२५३।२५	एहि हे रमणि पश्य कौ ...	५४७।३
एते त्वद्बदनानुकारि (संग्रहीतुः)	१३२।३९	ऐन्द्रं धनुः पाण्डुपयो (पाणिनेः)	२१९।२४
एते वैयाकरण ...	२५७।६६	ऐश्वर्यं महुषस्य शंसुविषय ...	४०७।२९०
एते केतकधूलिधूसर ...	१८६।५०	ऐश्वर्यस्य परा (संग्रहीतुः)	२८०।१
एते ते गिरिकूटसंघटशिला ...	४५७।३६	ऐश्वर्येऽपि क्षमा (संग्रहीतुः)	४७५।२७०
एते ते दुरीतक्रमक्रम (कृष्णपिल्लस्य)	२१६।१	ऐश्वर्यस्य विमूषणं सुजनता ...	३६२।२४
एतेनोत्कृत्तकण्ठप्रतिमुभट ...	४०७।२९८	ऐश्वर्यादनपेतमीश्वरमयं ...	४६९।३७८
एते पाटीरवाटीनवविटप ...	१८९।३६	ऌकारो मदनद्विजम्भ ...	१४८।९५
एते वारिकणाः किरन्ति ...	२३६।६४	ओजसापि खलु नूनमनूनं (भारवेः)	१४६।५०
एतेषु हा तरुण मारुत ...	५९१।४५	ओजोभाजां यद्रेणे संस्थि (माघस्य)	४४१।१०४
एते समुल्लसद्भासो राजतो ...	२२५।४	ओ तत् (संग्रहीतुः)	१।१
एते क्षिण्वतमा इति मा ...	३१८।१२२	ओषामासे मत्सरोत्पातवाता (माघस्य)	४३९।७४
एते हि गुणाः पंकज ...	६४७।९	ओष्ठपल्लवविदंशरुचीनां (भारवेः)	१७१।४९
एतैर्दक्षिणगन्धवाहचलनै ...	६३५।१६	औत्सुक्यमात्रमवसादय (कालिदासस्य)	४५३।२
एतौ द्वौ दशकण्ठकण्ठ ...	३५।१२	औत्सुक्येन कृतत्वरा (श्रीहर्षस्य	
एवमेव नहि जीव्यते (प्रकाशवर्षस्य)	३२३।२२४	रत्नावल्याम्) ...	१९।२२
१ एतस्येति पाठस्तु प्रसादान्मूले पठितः ।		औदार्यं सुवनत्रयेऽपि ...	६३४।५

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
औरसं कृतसंबन्धं तथा ...	३६९।१०	कण्ठे वसन्ती चतुरा यदस्याः ...	८२।६
और्वा इवातिष्ठन्धा भवन्ति धन ...	३४२।४०	कण्ठोचितोऽपि हुंकृतिमात्र ...	१८।१०
औषधार्थसुमन्त्राणां ...	४९७।५११	कतरसुरहरं पर्वणं हालाहल ...	३४४।२३
औषसातपभयादपलीनं (भारवेः)	१४०।९	कति कति न मदोद्धता ...	६२७।७
क सजधान कृष्णः का ...	५५१।१४	कति कति ललिताः कलिताः ...	६११।२५
कंसं ध्वंसयते मुरं तिरय ...	४१।८४	कति कति न वसन्ते बल्लयः ...	६३९।२३
कंसारातेर्वद गमनं केन ...	५५९।७४	कतिचिदुद्धतनिर्भरमत्सराः ...	२९४।४८
कसारिचरणोद्धतसिन्धु (शङ्खधरस्य)	६०।८।१	कति ते कवरीभारः सुमनः ...	५३७।५५
कः कः कुत्र न घुर्षुरा (काव्यप्रकाशे)	६२४।५१	कति न सन्ति जना जगती ...	६३५।८
कः कर्णारिपिता गिरीन्द्र ...	५६३।११८	कति न सन्ति महीषु ...	११७।१८
कः कान्तारमगात्पितुर्वच ...	५५२।३३	कति नो विषया निमालिताः ...	३९१।१४५
कः कुर्यान्नुवनं सर्वं कः ...	५५६।४२	कतिपयदिनपरमायुषि (धनददेवस्य)	३२०।१६४
कः कौ के कं कौ कान् ...	५५१।१५	कतिपयदिवसस्थायी पूरो ...	६०३।४
कः खे चरति का रम्या ...	५५०।२	कतिपयदिवसैः क्षयं प्रया (कुवल्लयानन्दे)	४२३।१
कः खे भाति हतो निशाचर ...	५६३।११६	कतिपयनिमेषवार्तिनं (शङ्खधरस्य) ...	५३।२०
कः पूज्यः सुजनत्वमेति ...	५६३।१२०	कतिपयसहकारपुष्परम्य (भारवेः) ...	२२२।१८
कः प्रार्थ्यते मदनविह्वला ...	५५२।३०	कति पल्लविता न पुष्पिता ...	६३६।१३
कः स्यादम्बुदयाचको ...	५६३।११३	कति सन्ति लवङ्गलता ...	६३७।६
कः स्वभावगभीराणां (कहणस्य) ...	३३३।१९	कथं नाम न सेव्यन्ते यत्नतः ...	४६८।६१
ककुमां गुलानि सहस्रो (माघस्य) ...	१४७।७०	कथमपि कृतप्रत्याहृत्तौ ...	१०४।५१
कचकुचचुवकाग्रे पाणिषु ...	२४।२२	कथमपि सखि श्रीडाकोपा (अमरकस्य)	१६०।१०
कच्छान्वयाय (संभ्रहीतुः) ...	४३०।२	कथमवनिप द्यौं यन्निशा (काव्यप्रकाशे)	४४८।३६
कच्चिदेव समयं समागतं ...	६०८।१२	कथमिह मनुष्यजन्मा स (चाणक्यस्य)	४७।१३
कटाक्षेणापीषत्क्षणमपि ...	१०९।८६	कथमुपरि कलापिनः कला ...	२५२।१७
कटी मुष्टिग्राह्या द्विपुरुष ...	२५७।६४	कथयत कथमेवा मेनया ...	७।३१
कडुक वा मधुरं वा प्रस्तुत ...	५०३।७२१	कथय निपुणे कस्मिन्ष्टः ...	१३२।५
कटु कणन्तो मलदायकः ...	३०७।१७९	कदली कदली करमः (काव्यप्रकाशे)	९१।११
कटुतीक्ष्णोष्णलवणक्षारा ...	२६९।२५	कद्वा कान्तागारे परिमल ...	१०९।७८
कटुभिरपि कठोरचक्र ...	४४।५	कदाचित्पाञ्चालीविपिन ...	५२५।३
कठिनतरदामवेष्टनलेखा ...	३६।११	कदा कार्योद्योगं (कृष्णरामस्य) ...	५२५।६
कठिनहृदये मुञ्च भ्रान्ति (भासस्य)	१५७।५३	कदा गण्डोदञ्च (कृष्णरामस्य) ...	५२४।१
कण्ठस्य तस्याः स्तनबन्धु (कालिदासस्य)	८१।८	कदा सम्यग्व्यायन् (कृष्णरामस्य)	५२४।२
कण्ठस्य विदधे कान्ति (शकवृद्धेः) ...	८१।४	कदा पुण्ये (कृष्णरामस्य) ...	५२४।३
कण्ठाङ्कारघण्टाघणवण ...	१६।१	कदा ब्रह्मेशान (कृष्णरामस्य) ...	५२४।४
कण्ठाङ्कनमङ्गलं ...	४०।८०	कदा श्रीमत् (कृष्णरामस्य) ...	५२४।५
कण्ठाश्लेषिणमुन्नतस्तनभर ...	१७५।१८	कदा भिक्षामक्षैः करकलित ...	२६४।५६
कण्ठे गद्गदता स्वेदो मुखे ...	३३३।२९		
कण्ठे मौक्तिकमालिकाः ...	१०५।७		

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
कदा वाराणस्यामर ...	२६४/५९	कमले कमले नित्यं मधूनि ...	५४७/१
कदा वा साकेते विमल ...	२६४/५८	कमले कमलोत्पत्तिः ...	१६५/१२
कदा वृन्दारण्ये नवधन ...	२६४/५५	कमले निधाय कमलं ...	१०२/११
कदा वृन्दारण्ये विमल ...	२६४/५७	कमलेव मतिर्मतिरिव (काव्यप्रकाशे)	३९४/११
कनककलशस्वच्छे राधा ...	३८/४६	कम्पन्ते गिरयः पुरन्दर ...	६००/७
कनकक्रमुकायितं पुर (श्रीहर्षस्य)	८५/४२	कम्पीकोऽमिविधौ ...	५५४/४९
कनकनिकषभासा सीतया ...	३३/५	कम्बुकण्ठि चरणः शनै ...	१६६/३२
कनकमङ्गपिशङ्गदलैर्दधे (माघस्य)	२२०/४१	कर्मभित्तखल्लयष्टिभी ...	४२३/१
कनकभूषणसंग्रहणोचितो (पञ्चतन्त्रे)	५११/९३९	कराकिसलयं धूत्वा धूत्वा (अमरकस्य)	१८१/१७
कनकमृदुल (संग्रहीतुः) ...	२१७/१२२	करतल्युगपरिणद्धे कुच ...	८४/२६
कनकहरिणं हत्वा रामो ...	२५१/३१	करनखरविदीर्णध्वान्त ...	१९०/११
कान्दर्पव्वरसंज्वराकुल ...	१२८/९५	करप्रचेयामुत्तुङ्गः प्रमुशर्कि (माघस्य)	४६९/८३
कन्दर्पादपि सुन्दरो ...	५६७/१९९	करवदरसदृशमखिलं (सुवन्धोः)	५/९
कन्धरां समपहाय कं धरां ...	३८३/५	करमदयिते यक्षतोतं (भगवतो व्यासस्य)	६२९/९
कन्यां कामयुद्धं प्रविजह ...	३८७/३६	करमदयिते योऽवी पीलु ...	६२९/८
कन्या निष्कासिता श्रेष्ठा ...	४९९/५७१	करमुदयमहीधरस्तनाग्रे ...	१४५/२२
कपिरपि च कापिशायन ...	६३०/४	करयुग्मपद्मकुलापवर्जि (माघस्य)	४३५/११
कपोलपत्रान्मकरात्स ...	७९/६९	कररुद्धनीवि दयितोप (माघस्य)	१६३/४
कपोलपाली तव तन्वि ...	७५/१	करवारिरुहेण सन्धुनाने ...	४१८/१
कपोलफलकावस्याः कष्टं ...	१०१/४	करवालकरालवारिधारा ...	४४७/१७
कपोले जानक्याः करि (महानाटके)	२४६/३१	करस्फोटोऽम्बरत्यागस्तेजो ...	५८५/५
कपोले पत्राली, करतल ...	१५७/४९	कराग्रजाग्रच्छतकोटि ...	८४/३५
कपोले पत्रालीं पुलकिनि ...	३८/५३	करान्त्रसार्यं रविणा दक्षिणा ...	३४४/१७
कपोले पाण्डुत्वं किमपि ...	१०३/३५	करालवाचालमुल्लैश्चमूरवैः ...	४३८/४९
कपोले मार्जारः पय इति (भासस्य)	१४७/८२	कराविव शरीरस्य नेत्रयो ...	३६९/४
कमठकुलाचलादिगङ्गा ...	३०५/१२३	करिष्यति कलनाथः ...	१३४/६
कमण्डलूपमोऽमात्युषानु ...	४६१/३	करेण करिणा वीरः सुगृही ...	४३७/१८
कमनीयतानिवासः कर्ण ...	७५/२	करे वेणीमेणिसदृशमनयना ...	९५/४६
कमनेकतमादानं (रुद्रटस्य)	५६८/३	करे श्लाघ्यस्त्यागः शिरसि ...	३११/२४७
कमलनयना (संग्रहीतुः)	२७६/७	करोति योऽशेषजराति (भारवेः)	५०९/८८९
कमलभूतनया वदनाम्बुजे ...	३९५/१२२	करोति पूज्यमानोऽपि लोकः (व्यासस्य)	३१८/९९
कमलमनम्भासि कमले (काव्यप्रकाशे)	२५२/११	करोति शोभामलकं ...	५५१/२४
कमलाकुचकनकाचल ...	२४/१३	करोतु नाम नीतिज्ञो व्यव ...	३७४/९
कमलाक्षि विलम्ब्यतां ...	१६६/३३	करौ धुनाना नवपल्लवा(भारवेः)...	२०९/३३
कमलासनकमलेक्षण ...	३७/७	करौ धुनाना नवपल्लवा(भारवेः)...	२२१/५
कमलाम्यां युधा (संग्रहीतुः)	७२/१२	कर्कशतर्कविचारव्यग्रः कि ...	२९१/३
कमीलिन मलिनीकरोषि ...	६४७/१८	कर्णलङ्घिगुणोत्कर्षास्त्यागिनो ...	३३४/६
कमलिनी मलिनी दयितं (रुद्रटस्य)	१९९/७५		
कमले कमला श्रेते हरः ...	३५४/१३		

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
कर्णस्त्वचं शिविर्मासं जीवं ...	३३९।११	कलयति मम चेतसा ...	११७।२४
कर्णाधिदन्तच्छदबाहु ...	९४।२५	कलय वलयं धम्मिल्ले ...	१५४।५
कर्णाटं देहि कर्णाधिक ...	४०९।३	कलया तुषारकिरणस्य (माघस्य) ...	१४६।५४
कर्णामृत सूक्षिरसं विमु (विह्वणस्य)	२९०।१७	कलशे निजहेतुदण्डजः (श्रीहर्षस्य) ...	८५।४३
कर्णास्तुदमन्तरेण रणित ...	६१९।१८	कलहान्तानि हर्स्याणि ...	४९८।५४५
कर्णास्तुदमेव कोकिलरुतं ...	९६।५६	कलाधिनाथानयनाय सायं ...	१५२।१५८
कर्णे चामरचारकम्बुकलिकाः ...	६२६।३३	कलानिधिरयं रवेः समु... ..	१४८।९१
कर्णेजपाना वचनप्रपञ्चा ...	३०७।१८२	कलारत्नं गीतं गगन ...	५१४।९७९
कर्णे तत्कथयन्ति दुन्दुमिरवै (कङ्कणस्य) ...	३२६।२८६	कलावत कला सैव यथा ...	३५५।४
कर्णोत्पलेनापि मुखं ...	७२।२६	कलासीमा काव्यं सकल ...	५१५।९९२
कर्णोत्सङ्गविसर्पिणी नयन ...	९६।६२	कलास्तास्ताः सम्यग्वहसि ...	५८८।४०
कर्तव्यमेव कर्तव्यं प्राणिः ...	४९०।३२४	कलिकालमियं यावद ...	५४८।३
कर्तव्यो हृदि वर्तते यदि ...	५९३।८०	कलितमम्बरमाकलयन् ...	१४६।५३
कर्दमदा (सङ्ग्रहीतुः) ...	६०५।१३	कलिभूमे समा ...	३८५।१
कर्पूर इव दग्धोऽपि शक्ति (काव्यप्रकाशे)	५५।१२	कलिमायान्त ...	३८५।२
कर्पूरधूलिधवलद्युतिपूर (काव्यप्रकाशे)	९६।१०	कलिसाम्राज्यमासाद्य ...	३८५।३
कर्पूरधूलिरचितालवालः ...	६४६।१	कलुषं च तवाहितेष्व (काव्यप्रकाशे)	३९४।९
कर्पूरान्ति सुधाद्रवन्ति कमला ...	४४९।४५	कल्पक्षोणिरुहोऽयमित्य ...	४०५।२७३
कर्पूरपूरच्छविवादविद्या ...	५२१।१	कल्पतरुकामदोग्नीचि ...	३९३।७८
कर्पूरप्रतिपान्थिनो हिम ...	४००।२०४	कल्पद्रुमः कल्पितमेव सूते ...	३६७।४२
कर्पूरादपि केतकादपि ...	४४९।४३	कल्पद्रुमो न जानाति न ...	३९१।९
कर्पूराम्बुनिषेकभाजि (त्रिविक्रमस्य)	१०५।६२	कल्पद्रुमोऽपि कालेन ...	६३४।१
कर्पूरेण स्थलविरचना ...	६३।५६	कल्पयति येन वृत्ति येन ...	५०५।७७१
कर्मणा बाध्यते बुद्धिर्न बुद्ध्या ...	३७४।२७	कल्पस्थायि न जीवितमैश्वर्य ...	३३९।२९
कर्मणा मनसा वाचा चक्षुषा ...	४६८।५२	कल्पान्तकूरकेलिः कतु ...	१३।९४
कर्मब्रह्मविचारणां विज ...	२९७।७	कल्पान्तवाससंक्षोभ ...	४८५।१५२
कर्मायत्तं फलं पुंसां बुद्धिः ...	४९२।३८२	कल्पान्ते क्रोधनस्य त्रिपुर (मेरीभां- कारस्य) ...	१३।९८
कर्पद्भिः सिचयाञ्जला (धनददेव) ...	४४४।३२	कल्पान्ते गमितत्रिविक्रम (छित्तमस्य)	९।४४
कलकण्ठ यथा शोभा ...	६१४।१०	कल्याणं वः क्रियाद्युर्मिल ...	१३।९७
कलकण्ठितगर्भेण कण्ठेन (दण्डिनः) ...	५७३।१	कल्याणं वो विघत्तां कर ...	४।३४
कलङ्कदागो गगनाम्बु ...	१८२।१	कल्याणं नः किमधिकमितो ...	६०६।६
कलङ्कहीनः (सङ्ग्रहीतुः) ...	७९।५६	कल्याण भगवत्कथाकथ ...	५४।४५
कलम तथान्तिकमागत ...	६२४।८	कल्याणं भवतां यशः प्र ...	४०६।२८१
कलमाः पाकविनम्रा ...	६४६।१	कल्याणवाक्त्वमिव कि ...	५६०।९२
कलमाग्रनिर्गतमपीबिन्दु (क्षेमेन्द्रस्य)	२५५।२५	कल्याणाङ्गरुचानुरक्त ...	१५८।६१
कलयति कुवलयमाला ...	९३।१६	कल्याणानां निधान कलि (भवभूतेः)	३५।१४
		कल्याणोत्पलससीमा कल ...	३५।१

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
कल्योत्थानपरा निर्व्वं गुरु ...	२३०।१२	कष्टं खलु भूर्खल्वं कष्टं ...	३८२।३
कल्लोलक्षितपङ्कत्रिपुर ...	१६०।१२६	कष्टं जीवति गणिका गण ...	२३८।१५
कल्लोलवेल्लितदृषत्पुरुष (भल्लटस्य)...	५९८।२५	कष्टा वृत्तिः पराधीना ...	४९३।३९७
कल्लोलसंचलदगाधजलै ...	५९७।१	कस्तूरिकाचन्दन (कृष्णरामस्य)	५२२।२
कल्लोलैः स्थगयन्मुवानि ...	५९९।३६	कस्तूरिकां हरिण मुञ्च ...	६२७।१३
कवयः कालिदासाद्याः (कृष्णभट्टस्य)	२७८।१	कस्तूरिकां तृणमुजामटवी ...	३२४।२४९
कवयः किं न पश्यन्ति ...	४९०।३११	कस्तूरिकामृगाणामण्डाद् ...	३२०।१६९
कवयः परितुष्यन्ति नेतरे (धनद्वेयस्य)	५२।६	कस्तूरी जायते कस्मात्को ...	५५०।१
कवयति पण्डितराजे ...	२७९।२	कस्तूरीतिलकं ललाटरचितं ...	५२६।६
कवयो वद कुत्र कीदृशाः ...	५५०।६४	कस्तूरीतिलकान्ति माल ...	१६।३
कविः करोति काव्यानि ...	५२।१७	कस्तूरीतिलकं बाले माले ...	७०।२
कविः करोति पद्यानि ...	५२।१५	कस्तूरीषन्ति माले तदनु ...	१६।४
कविः पिता पोषयति ...	५२।१८	कस्तूरी सिविमानमागत ...	४५१।७३
कवित्वगानाप्रियवादसत्या ...	८१।९	कस्ते शय्याङ्क (संग्रहीतुः)	७७।२१
कवितावनिता (सङ्ग्रहीतुः)	४९।१	कस्ते शौर्यमदो योद्धुं त्व ...	३९२।३७
कविताकुन्द ...	२८७।१	कस्त्वं कृष्णमवेदि मां ...	३९।६७
कविभिर्नृपसेवासु विता (क्षेमेन्द्रस्य)	२८९।२	कस्त्वं ब्रह्मणपूर्वः क्व च ...	३३।९
कविरनुहरति च्छायां ...	२९०।१२	कस्त्वं भद्र खलेश्वरोऽह ...	३२६।२७९
कविरमरः कविरचलः ...	२७८।४	कस्त्वं मोः कथयामि दैव (ध्वन्यालोके)	६४४।२
कविवाक्यामृततीर्थस्नानैः ...	५३।२१	कस्त्वं मोः कविरस्मि ...	६५३।१
कविषु दधत ...	२८७।१	कस्त्वं लोहितलोचनास्य ...	६०९।२९
कविद्वयेष्वनसया ...	५०५।७८४	कस्त्वं शूली मृगय भिषजं ...	८।३५
कवीना संतापो भ्रमण (काव्यप्रदीपे)	२८४।२	कस्मात्कोऽहं किमपि च ...	२६५।७५
कवीनां महतां सूक्तै (अमृतदत्तस्य)	२९३।२४	कस्मात्त्वं दुर्बलासीति सख्य ...	५४८।१
कवीनां मानसं नौमि तरन्ति ...	५२।८	करमादिन्दुरसौ धिनोति... ..	३१३।२७३
कवीन्दुं नौमि वाल्मीकिं (शार्ङ्गधरस्य)	२८२।४	कस्मिञ्छेते मुरारिः क्व नु ...	५९२।३९
कवीनां च बुधानां (सङ्ग्रहीतुः)	२८४।१	कस्मिन्वसन्ति वद मीन ...	५५१।२८
कवीन्द्राणामासन्प्रथम ...	४२३।२	कस्मिन्वपिति कंसारिः... ..	५५६।३४
कवीश्वराणां वचसां विनो ...	२९१।२०	कस्मै किं कथनीयं कस्य ...	२५२।७
कश्चिच्छलापातमूढोऽप (माघस्य)	४४०।९४	कस्मैचित्कपटाय कैटभरिपू ...	३२९।३२
कश्चित्कस्यचिदेव स्यात् ...	५०२।६७४	कस्मै यच्छति सज्जनो ...	५६३।११२
कश्चित्पान्यस्तृषार्तः पथि ...	५२८।१	कस्मै हन्त फलाय ...	६५८।२७
कश्चिद्विषत्सङ्घटतोत्तमाङ्गः (कालिदासस्य)	२४७।२०	कस्यचिरिकमपि नो ...	५०६।८०८
कश्चिन्नवं पल्लवमादधाति ...	६३३।११	कस्यचित्समदनं मदनीय (माघस्य)	१७०।१३
कश्चिद्भूम्याति ...	३८०।१३६	कस्य तृषं न क्षपयति ...	६०४।४
कश्चिन्मूच्छामैल्य गाढप्रहारः (माघस्य)	४४०।८०	कस्य मरी दुरधिगमः ...	५५१।१३
कषायैरुपवासैश्च कृता ...	२९९।४	कस्याख्याय व्यतिकरः ...	१३१।३०
		कस्यांचिद्वाचि कश्चि ...	५५।५६

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
कस्यादेशात्प्रयति ...	३१०।२३७	कांचिन्निवारितबाहिर्ग (उत्प्रेक्षावस्तु- भस्य) ...	९८।५
कस्यापि कौड्यतिथि ...	५१३।९५८	काचे मणिर्मणौ काचो (भट्टभट्टस्य)	४७२।१७८
कस्यामोद (सङ्ग्रहीतुः)	७७।२९	कांचिद्विनाशसमये ...	५२४।१
कस्याश्चिन्मुखमनु धीत	२१०।५५	काञ्चीगुणैर्विरचिता जघ (रत्नाकरस्य)	८७।९
कस्येयं तरुणि प्रपा ...	२१०।६	काञ्चीं काञ्ची न घत्ते कल	४९८।१
कहमस्मि गुहा वक्ति प्रभे	५३४।२७	काठिन्यं कुचकुम्भयोर्नय	१२०।५१
कांश्चित्कल्पशत कृतस्थि (शार्ङ्गधरस्य)	२७१।८७	काठिन्यं कुचयोः सङ्घं	४९४।११
कांश्चित्तुच्छयति प्रपूरयति	३७९।१२०	काठिन्यमङ्गैरखिलैर्निरस्त	८४।२७
काकः कृष्णः पिकः कृष्णः	६१४।६	काणाः कुञ्जाश्च वण्डाश्च	४६४।१
काकः पञ्चवलेन भूपति ...	६२४।५३	का त्वं पुत्रि नरेन्द्र कुब्धक	४४४।३८
काकः पक्षिषु चाण्डालः	४८७।२१९	कानने सरिदुद्देशे गिरीणा	३९३।७१
काकः पञ्चवने राते न कुर्वते	३६२।२५	कानि स्थानानि दग्धान्य (भीमस्य)	२०५।३१
काक आह्वयते काकान्याचको	३४३।१४	कान्तः कृतान्तचरित	१२७।४
काकतालीययोगेन यदना	४८०।१२	कान्तं वक्ति कपोतिकाकुल	३८०।१३३
काकतालीयवत्प्राप्तं हृद्वापि	३५९।१६	कान्तं विना नदीतीरे मद	५४६।१०
काक त्वं फलनम्रमात्र	६१९।१९	कान्त वीक्ष्य विपक्षप	२४०।१४
काकस्य गात्रं यदि काञ्च	६१९।११	कान्तदूत्य इव कुङ्कुमताम्राः	१३५।२७
काकः किं किं न कुर्वन्ति	६१७।३	कान्तं निरीक्ष्य वलया	२४०।७
का कान्ता कालियारतेः	५५६।४०	कान्तया कान्तसंयोगे कि	५४६।७
का कावला निधुवनश्रम	१८४।१८	कान्तया सपदि कोऽप्युप (माधस्य)	१७६।१६
काकाल्लैव यमात्कार्य	३००।१	कान्तसंगमपराजिनमन्यौ (भारवेः)	५७१।४४
काकुत्स्थस्य दशाननो न कृत	३५१।१३	कान्ताकटाक्षविशिखा न	३५१।१२
काकुत्स्थेन शिरसि यानि (विह्वणस्य)	२५३।२२	कान्ताकेलिं कलयतु (शार्ङ्गधरस्य)	६३५।१२
का कृता विष्णुना कीदृग्	५५४।१०	कान्तां कामपि कामयत्य	११।७५
काके काष्ण्यमलौकिकं	६०९।३७	कान्ताऽधरा (संग्रहीतुः)	२७७।१३
काके शीघ्रं व्यूतकारे	५०७।८३	कान्ताननवा (कृष्णरामस्य)	५१२।२
काकैः सह विवृद्धस्य कोकि (तक्षकस्य)	३०२।३६	कांतापत्री (रामकृष्णविलोमकाव्ये)	५७६।४
काकोलं कलकण्ठिका	१४१।३३	कान्तामुखं सुरतकेलि (अमरकस्य)	१०७।४२
का खलेन सह स्पर्शा सज्जन (भट्ट- पृथ्वीधरस्य)	३१८।१०६	कान्तामुखास्वाद (संग्रहीतुः)	७९।५७
काचः काञ्चनसंघर्षाद्विभे	३६६।१४	कान्तारभूमिरुहमौलिनिवास	३६७।५०
का चको हरिणा घने कृपण	५६२।११०	कान्ता वचिं मुनिजन	५४१।८५
काचाः काञ्चनसूषिताः कति	६०१।१७	कान्तारे जलवृक्षवैरिणि	४४६।२३
काचो मणिर्मणिः	३०३।७३	कान्ताऽऽश्लेष (सङ्ग्रहीतुः)	१०१।११
काचिन्मृगाक्षी	५३०।३१	कान्ते कञ्चुलिकावलोकनि	१७६।१९
काचिद्वाला रमणवसति	५४२।९६	कान्ते कस्यपि वासराशि	३७३।३७
काचिद्वियोगानलताम्र	५४०।७९	कान्ते कथंचिद्रदितप्रयागे	१९३।६
काचिद्विलोचनयना	५४३।८८	कान्ते कलितचोलात्ते दीपे	१७६।४

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
कान्ते गृहाण (कृष्णारामस्य) ...	५२३।२	कामान्दुग्धे विप्रकर्षत्यल ...	३६३।२८
कान्ते घोरकृतान्तवक्त्र ...	१६४।३२	कामाय स्पृहयत्यात्मा ...	५०३।७१८
कान्ते जग्मुपि ताम्रचूड ...	१८५।४७	कामिनः कृतरतोत्सवकाल (माघस्य)	१७३।२२
कान्ते तथा कथमपि प्रथि ...	१७७।३०	कामिनामसकलानि विमुग्धैः (माघस्य)	१७३।८
कान्ते तल्पमुपागते विग (अमरकस्य)	१०३।२२	कामिनीनयनकजलपङ्का ...	७३।३८
कान्तेत्युत्पललोचनेति ...	५३।२७	कामिनो हन्त हेमन्तनिशि ...	२२२।९
कान्ते थावय मे पादाविति ...	५३५।३१	कामिन्याः कुचयोः (संप्रहीतुः)	८३।१
कान्ते त्वन्नेत्रकान्तं (संप्रहीतुः)	६४।६६	कामिन्याः स्तनभारमन्यर ...	५६२।१०८
कान्ते विलासिनि (श्रीगङ्गासहायस्य)	३७।३५	कामुकाः स्युः कया नीचाः ...	५५५।१३
कान्ते हन्त सुकोमल (संप्रहीतुः)	१३२।३८	कामुजहार हरिरम्बुधि ...	५६०।९०
कान्तो यास्याति दूरदेश ...	१९५।३	का मेघादुपयाति कृष्णदयिता ...	५६३।१९४
कान्तोऽसि नित्यमधुरो ...	६४।१	कामेन कामं प्रहिता जवेन ...	२१३।५५
कान्तृच्छामः सुराः स्वर्गे ...	४९।२	कामेनाकृष्य चापं हत ...	४४।१
का पाण्डुपत्नी गृहभूषणं ...	५५७।२३	कामोऽसौ न हिताय ...	२७३।१११
कापिशायनसुगन्धिविधुर्ण (माघस्य)	१६९।७	कामो वामदृशां निधिर्नय ...	४२४।१
कापुष्पा कुम्कुरश्च भोजनै ...	३१७।६९	कायः संनिहितापायः ...	४९५।४६६
काऽप्यड्भी रङ्ग ...	२१२।११	कायः कण्ठकभूषितो न च ...	६४२।४
का प्रियेण रहिता वराङ्गना ...	५५७।५६	कायस्थेनोदरस्थेन मातु ...	३००।२
का प्रीतिः सह मार्जारैः ...	५०१।६४८	कारङ्गीं कुञ्जयन्तो निज (वाणभट्टस्य)	२११।२
कामं वनेषु हरिणास्तृणेन ...	३५४।३१	कारणान्मित्रतां याति ...	४९७।५२५
कामं वाचः कतिचिदफलाः ...	३३८।३४	कारणोत्पन्नकौपोऽपि ...	२२५।३
कामकामुकतया कथयन्ति ...	७१।५	कारुण्यं संविभागश्च यस्य ...	४७३।२६२
काम कामदुग्धं धुञ्च्य ...	५२०।१	कारुण्यामृतनीरमाश्रित ...	३४।१०
कामं कामसमस्त्वमत्र ...	४०१।२२१	कार्कश्यं स्तनयोर्दृष्टो ...	२२९।७८
कामं जीर्णपलाशसंहति ...	३४५।४९	कात्स्न्येन निर्घर्णयितुं च ...	९४।२८
कामनाम्ना किरातेन वित ...	२२६।८	कार्पण्येन यशः क्रुधा ...	५१८।१३३
कामं नृपाः सन्ति सहस्र(कालिदासस्य)	३९५।१२०	कार्पासकृतकृपासद्यतैरपि ...	५७।१७
कामं दहन्तु (संप्रहीतुः)	१२२।६	कार्याकार्ये किमपि सत्ततं ...	२६५।७४
कामं शुनको वृषति (संप्रहीतुः)	६२२।१९	कार्यापेक्षी जनः प्रायः ...	५०२।६९०
कामपि श्रियमासाद्य यस्त ...	३५८।१४	कार्येणापि विलम्बनं पर ...	२३६।६२
कामवाणप्रहारेण मूर्च्छितानि ...	८१।५	कार्यं दासी रतौ वेश्या ...	२३०।९
कामं प्रियानपि (भर्तृः)	३१३।४	कार्येषु मन्त्री करणेषु ...	२३१।२८
कामं भवन्तु मधुकम्पट (श्रुतधरस्य)	६४८।२४	कार्यं सत्यपि जातु याति ...	२३५।५२
कामारिरहितामिच्छति भूषः ...	५५९।७८	कार्यं चेत्प्रतिपत्कल ...	१२८।९१
कामसंगरविधौ. मृगीदृशः ...	१८०।६	कालक्रमकमनीयक्रोडैर्य ...	६३८।१
कामकामुकतया ...	७१।५	कालक्रमेण परिणाम ...	५१३।९७०
काममेत (संप्रहीतुः)	४७६।३११	कालञ्जर ...	२८४।१
कामः कुप्यति (संप्रहीतुः)	१२२।४	कालागरी सुरभिनातिशये ...	६३५।१०

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
कालातिक्रमणं वृत्तेर्यो ...	४७९।१९०	काश्मीरद्वर्गारि हन्त ...	१६९।७२
कालातिक्रमणं कुरुष्व ...	५९३।७२	काश्मीरेण दिहानमम्बर ...	१५३।१७२
कालिन्दि ब्रूहि कुम्भोद्भव ...	४१२।१	का श्लाघ्या गुणिनां धमा ...	५१७।१०२१
कालिन्दीनर्मदाम्भःसुत ...	४५२।९२	काष्ठानुपज्ञात्परिवर्धमाने ...	४११।१
कालिन्दीराशि (सङ्ग्रहीतुः) ...	२७६।२	का मनुद्धिः सुभट भवतो ...	५६१।१०२
कालुष्यमुदीक्ष्य (कृष्णरामस्य) ...	५२३।१	कासारेषु सरित्सु सिन्धुषु ...	५९४।८५
कालिन्ध्याः पुलिनेषु काले ...	४१।८३	कासि त्व वद चौर्यकारि ...	३९।६३
काले देशे यथायुक्तं नरः ...	५५५।१६	किं शुक्तमस्माभि ...	३५५।३
कालेन भित्तिवारिवहि (शार्ङ्गधरस्य) ...	२७१।८८	किं रुद्रः प्रियया कन्याचि (साहित्यद-	
काले नीलजलाहके सतडिति ...	२१५।६०	दुर्पणे) ...	२४६।४
काले पयोधराणामय ...	५३१।४	किं रे विधो मृगादृगां ...	११४।४
का लोकमाता किमु देह ...	५५१।१७	किं वर्ण्यतां कुचद्वन्द्व ...	३९१।२४
कालो मधुः कुपित एष (विश्वनाथ-		कि वाच्यं सूर्यशशिनीर्दा ...	३३३।१६
कविराजस्य) ...	६२१।३	कि वाच्यो महिमा तवात्र (चधिरकवेः) ...	५९९।३८
का विद्या कवितां विना ...	५१८।१०३८	कि वापरेण बहुना परि ...	३६७।४६
कावेरीतीरभूमीरुद्रभुजग (राक्षस-		कि वाससा तत्र विचा ...	५०९।८८८
पण्डितयोः) ...	३०३।५७	कि वित्रया कि तपसा ...	४८७।२०७
कावेरीवारिवेल्लहरिपरि (कृष्ण-		किं विश्राम्यसि कृष्ण ...	४११।९०
पिष्टस्य) ...	१८९।३८	किं वीरियो भुवि न सन्ति ...	६४६।१
काव्यं करोषि किमु ते सुहृदो ...	२९०।२२	कि वृत्तान्तेः परगृहगतैः (दिवाकरस्य) ...	४४८।३३
काव्यप्रपञ्चचञ्चू रचयति ...	५३।२२	कि गीर्कैः क्लृप्तविमर्दि ...	१५५।२५
काव्यमन्यो गिरो थावन्न ...	५२।११	कि गीताशुमरीचयः किमु ...	४४९।४५
काव्यं यदीय ...	२८६।१	किशुककलिकान्तर्गत (विज्जकायाः) ...	१९७।११
काव्यस्याक्षरमैत्रीभाजो ...	५०।२४	किशुक कि शुक्रमुख ...	६४३।१
काव्यस्याम्रफलस्यापि ...	४९।९	किशुकभित्तिरुहां विलस ...	१९९।७७
काव्याकुलता ...	५६४।५	किशुक सुम (कृष्णरामस्य) ...	१९८।४१
काव्यामृतं दुर्जनराहुनीतं ...	२९३।४०	किशुके कि शुक्रः कुर्यात्फ ...	३४१।१२
काव्ये भव्यतमेऽपि विश्व ...	२९५।७०	किशुके शुक्र मा तिष्ठ ...	६१७।२
का शशुकान्ता किमु ...	५५१।१६	कि स्याद्विशेष्यनिष्ठं ...	५५७।४९
काशाः क्षीरनिकाशा दधि (गण्डगो-		कि स्वप्नः किमु जागरः ...	१२२।८
पालस्य) ...	२८९।१८	कि हारैः किमु कङ्कणैः ...	४८।१९
काशीनाथ (टिप्पणीकर्तुः) ...	१।१	कि कण्ठे शिथिलीकृतो ...	१५८।५९
का शृङ्गारकथा कुतूहल ...	४२२।३८	कि कंदर्प करं कदर्ययासि (भर्तृहरेः) ...	२६५।७६
का बौलपुत्री किमु नेत्र ...	५५१।१८	कि कन्दाः कन्दरेभ्यः प्रलय ...	३८३।१५
काश्चित्कीर्णार्जोभि ...	४३४।२२	किं करिष्यन्ति वकारः ...	४९४।४२६
काश्मर्याः कृतमालमुद्रत ...	२०७।५०	कि करोति नरः प्राङ्गः शूरो ...	३७४।६
काश्मीरगौरवपुषामभि (जयदेवस्य) ...	१४१।२६	किं करोति नरः प्राङ्गः प्रेर्य (धाणक्यस्य) ...	३७५।३४
		किं करोमि क्व गच्छामि कसु ...	३३३।१३

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
किं कवेस्तस्य काव्येन किं ...	२८९/५	किञ्चिन्सुद्वितपांगवः शिखि ...	२१५/५९
किं कवेस्तस्य काव्येन (त्रिविक्रमभट्टस्य)	२८९/६	किं चेतैर्गुणसेवनैः किमपर ...	१७४/७
किं कारणं सुकविराज ...	३९७/१५०	किं छत्रं किं नु रत्नं ...	४५/१५
किं किं वक्त्रमुपेत्य चुम्बयति ...	१६२/८	किं जन्मना च महता ...	३०९/२०७
किं किं सिद्धस्ततः किं नर ...	३२/१६	किञ्चलकराजिरिव नील ...	२७/८
किं कुप्यसि कस्मैचन सौरभ ...	६४७/११	किं जातैर्वहुभिः पुत्रैः शोक ...	३७३/१०
किं कुर्वन्त्युषसि द्विजाः ...	५५२/३५	किं जातोऽसि चतुष्पथे (ज्ञानवर्मणः)	६३३/१८
किं कुलेन विशालेन विद्या ...	२९१/३	कितव प्रपञ्चिता सा भवता ...	१२३/२२
किं कुलेन विशालेन शील ...	३६१/५	कितवा यं प्रशंसन्ति वं ...	४६७/२१
किं कुलेनोपदिष्टेन शीलं ...	३६१/२	किं तया क्रियते धेन्वा या (विक्रमा-	
किं कूर्मस्य भवत्यथा न ...	३१३/२७६	दित्यस्य ...	३७३/२
किं कृतेन न यत्र त्वं यत्र ...	३९१/६	किं तया क्रियते लक्ष्म्या या ...	३३७/१४
किं केकीव शिखण्डमण्डित ...	६२०/२४	किं तारुण्यतरोरियं रस (बन्धोः)	९७/७३
किं केतकीपरिमलोत्थित ...	६१२/५२	किं तावत्सरसि सरोज (माघस्य)	२०९/४३
किं कोकिलस्य विस्ते ...	५१३/९६६	किं तिष्ठामि किमु व्रजामि ...	११०/१०३
किं कोमलैः कलरवैः पिक ...	६१४/२५	किं तीर्थं हरिपादपद्म ...	५१७/१०१८
किं कौमुदी शशिकला सकला (भट्टोद्भटस्य)	६२/३१	किं तृष्णाकारि कीदृग्रथ ...	५५३/४२
किं क्रमिष्यति किलैष वामनो (माघस्य)	२५२/१५	किं ते धनैर्विन्धुमिरेव ...	२७४/१२९
किं क्रूरं फण्डिदयं पुन ...	५०४/७५२	किं तेन किल काव्येन (जयमाधवस्य)	५१/१
किं क्रूरं स्त्रीहृदयं किं गृहिणः (दण्डिनः)	५०६/७९१	किं तेन जातु जातेन मातृ ...	३७३/१
किं कापि प्रलयानलैर्विष्टपि ...	६१३/६५	किं ते नम्रयता किमुन्नत (भोजस्य)	६३७/४
किं खलु त्वैरेतैः किं पुन ...	५९८/८	किं तेन हेमगिरिणा रजता ...	५९६/३
किं गतेन यदि सा न जीवति (रतिमित्रस्य)	२१६/३	किं ते निसर्गचंचरी ...	१५७/३१
किं गुणैस्तस्य ...	३६९/१	किं प्राणं जगतां न पश्यति ...	५६३/११७
किं गोत्रं किमु जीवन्तं ...	११/७१	किं त्वं न वेत्सि जगति ...	३७५/४४
किं चन्द्रमाः प्रत्युपकार ...	३०८/१८९	किं त्वं निगूहसे द्रुति ...	१३२/३
किं चान्यैः सुकुलाचारैः ...	३३३/१५	किं त्वां भणामि बिच्छेद ...	१५५/४
किं चारुचारित्रविलास ...	५३/३३	किं दूरेण पयोधरा उपरि ...	६१७/१४
किञ्चिद्विक्लिप्तपाणिर्कण (त्रिविक्रमभट्टस्य)	१५४/४	किं दोर्म्या किमु कामुं (हनुमत्तः)	३३/२
किञ्चित्कुञ्चितहारयाष्टि ...	९८/६	किं घनेन कुञ्जरस्य सुभा ...	४९०/३२२
किञ्चित्कोपकलाकलापकल (सुरारेः)	२५८/६	किं न दुःसा जगति जायति ...	६३४/३
किञ्चिन्निर्मुच्यमाने (सङ्ग्रहीतुः)	२६/४९	किं न पश्यसि महेन्द्रदिङ्मुखे ...	६११/३०
किं चित्रं सुवसानि पाव ...	४४९/५०	किं नर्मदाया मम खेय ...	८४/३०
किं चित्रं यदि राजनीति ...	५१७/१०८९	किं नु ध्वान्तपयोधि ...	१५१/१४०
किञ्चित्सविभ्रमोदञ्चि ...	७१/४	किं नु तोय (रामकृष्णविलोमकाव्ये)	५८२/२५
किञ्चिदाश्रयसंयोगाद्भवे ...	३६५/२	किं नु मे स्यादिदं कृत्या ...	४९२/३६३
किञ्चिद्विश्रुत्यकेशवान्त ...	१८७/६४	किं पद्मस्य रुचि न हन्ति ...	१६९/७५
किञ्चिन्निर्मुच्यमाने गगन ...	२६/४९	किं पुण्यैः किं फलैस्तस्य ...	६४४/२

पद्यम्	पृष्ठः सख्या	पद्यम्	पृष्ठः सख्या
किं पृष्टेन द्रुततरमितो ...	१२५/५३	किमिन्दुः किं पद्म किमु ...	६३/५३
किं पौषं रक्षति यो ...	५०७/८३०	किमिवाखिललोफकीर्तित (माघस्य) ...	३०८/१५८
* किं बान्धवेन रविणा हरि ...	६४८/१२७	किमिष्टमन्नं खरसूकरा ...	५०८/८६१
किं द्रुमो हरिमस्य विश्व ...	२५३/१२३	किमिह बहुभिरुक्तं (भट्टोद्भटस्य) ...	५९/५९
किं भक्तोनासमर्थेन किं ...	४६७/१२७	किमुत्तीर्णः पन्थाः कुपित ...	२४०/४
किं भूमौ परितः स्फुरन्ति ...	१४१/३४	किं मालतीकुसुमं ताम्बायि (नर्मस्यस्य) ...	६३७/८
किं भूषणं सुहृदमत्र ...	५१२/१४८	किं मुक्तमादनमलं मयि ...	१५६/१२८
किं भूषणं सुन्दरसुन्दरी ...	५५१/१२५	किं मुञ्चन्ति पयोवाहा ...	५५५/१२३
किं मे सद्गुरु (सङ्ग्रहहीतुः) ...	११०/९९	किं मृष्टं गुतवचनं मृष्टतर ...	५७२/११
किं स्तुमः शब्द ...	२८७/३	किं मे सद्गुरुसर्वनः प्रति ...	११०/९८
किमकरवमहं हरिमहं ...	५५८/६८	कियतो पञ्चसहस्री कियतो ...	३३९/१२३
किमकारि न कार्पण्यं कस्या ...	३८२/३	किमन्मात्रं जल विप्र ...	५६४/२
किमकारि मन्दमतिना ...	१३०/५	किराति प्रकरं गवां प्रक्रमं ...	५८७/१७
किमङ्गारवद्वां खुरैः स्वर्ग ...	४३२/८	किराति मिहिरे विष्वक्वीचः ...	२०६/४१
किमत्र चित्रं यस्तन्तः परा (कालि- दासस्य) ...	३०२/३५	किसलयमिव मुग्धं यन्ध ...	१०२/२६
किमधिकमस्य द्रुमो महि ...	५९८/१०	किसलयानि कुतः कुसुमानि ...	५९१/४०
किमनन्ततया ख्यात ...	५५६/१२६	कीदृगृहं कुटिलोऽन्तः (शार्ङ्गधरस्य) ...	६०२/३
किमपि कान्तभुजान्तर ...	१९२/८	कीदोऽपि सुमनःशङ्कादारोह ...	३६६/१३
किमपि किमपि शङ्के ...	१५६/३३	कीदृकि स्यान्न मत्स्यानां ...	५५४/७
किमपेक्ष्य फलं पयोधरा ...	३०६/१५५	कीदृक्तोयं दृष्टारं स्या ...	५५९/७१
किमप्यवाप्यं महतां सिद्धि ...	४६८/५८	कीदृक्प्रातर्दापिवर्तः शिखा ...	५५९/७२
किमप्यस्ति स्वभावेन ...	४९५/४७७	कीदृक् सति बलं निहन्ति ...	५५९/७७
किं मधुना किं विधुना ...	३०५/१३७	कीदृक्षाः सकलजनो भवेत्सु ...	५५९/७५
किं मध्याह्नादिवाकरोऽयं ...	४१४/१०	कीदृक्षा गिरिशतनुर्जये ...	५५१/२६
किमलम्बताम्बरविलस्य (नरसिंहस्य) ...	१४०/१९	कीदृक्तेना भवति रणे ...	५५९/७३
किमकारि मन्द ...	१०६/२९	कीदृक्गृहं याम्यगृहं गतस्य ...	५५७/५१
किमपि ब्रवीषि (संग्रहहीतुः) ...	५९५/३	कीदृग्वनं स्यान्न मयाय ...	५५७/५२
किमव्ययतया ख्यातं ...	५५५/२१	कीदृहसुसमतङ्गजः कमभि ...	५५२/३४
किमपि विमनाः किं चो ...	६०७/७	कीदृशं वद मरुत्थलं मतं ...	५५८/५५
किमस्ति यमुनानद्यां ...	५५६/३९	कीदृशं हृदयहारि कृजितं ...	५५८/५७
किमहं वदामि खलु ...	६५६/१	कीदृशी निरयभूरेकधा ...	५५८/५८
किमाद्यत्त्वगुरुत्वान्मां चरमो ...	३५६/१५	कीर नीरसकरीरपादपे ...	६१८/५
किमाराध्यं सदा पुण्यं ...	५०१/६६४	कीर्णा रेजे साजिभूमिः (माघस्य) ...	४४१/१०८
किमासेष्यं पुषां सविध (काव्यप्रकाशे) ...	५१४/९८४	कीर्तिः प्रवरत्नेनस्य प्रयाता ...	२८०/११
किमिच्छति नरः काव्यां ...	५५६/३५	कीर्तिः श्रीनरसिंह ते विपथ ...	४१४/१४
किमिति कृणासि कृणादरि ...	२३६/५	कीर्तिः श्रीरघुवच्यदीप भवतो ...	४२०/२१
किमिति सखे परदेये ...	१९५/१	कीर्तिः श्रीरघुवंशरत्न भवतः ...	४१९/१४
		कीर्तिः स्वर्गतपङ्क्तिणीभि ...	४५३/७

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
कीर्तिः स्वर्गतरङ्गिणीहिम ...	४१०।१	कुत्रायोऽथा क्व रामो दश ...	३८०।१४०
कीर्तिस्तव क्षितिप याति ...	४४७।२१	कुत्रोदेत्युदयाचलस्य ...	५५२।३७
कीर्तिस्ते दयिता तदीय ...	४२४।४	कुदेश च कुवृत्ति च ...	४९२।३८४
कीर्तिं मृणालकमनीय ...	५१३।९६१	कुदेशमासाद्य कुतोऽर्थ ...	५११।९१५
कीर्तिर्वृत्यति नर्तकीव भुवने ...	३६८।५५	कुघ्नेनसुप्रीनयनाश्रया ...	५४१।८६
कीर्तौ व्याप्तिमवेत्य वैरि ...	४२०।१५	कुन्दकुल्लमसुं पश्य सरसी ...	५३३।१६
कीर्तिस्ते पूर्णचन्द्रं (संग्रहीतुः) ...	४०८।३१०	कुन्दकुल्लमलमुपास्यता ...	६११।३४
कीर्तिरेका (संग्रहीतुः) ...	३८४।२	कुन्दं दन्तैर्मधु निगदितैः ...	१०८।७०
कीर्तिं मृषैवा (संग्रहीतुः) ...	३९६।१४२	कुन्दे कदम्बे कुसुदे ...	६३९।९
कीर्त्या सौरभ ...	२८६।१	कुपात्रदानाच्च भवेद्वरिद्री ...	५०८।८५०
कीर्त्या पूर्णसुधा (संग्रहीतुः) ...	४३०।२	कुपितापि मनः पतिना ...	२००।८८
कीर्त्या ते तैवरा (संग्रहीतुः) ...	४५०।५४	कुपितासि यदा तन्वि ...	५५९।२
कीर्त्यास्य चन्द्रकर ...	४५३।५	कुप्यताश्च भवतानत (भारवेः) ...	१७१।४५
कीललैः कुङ्कुमानां सक ...	१९१।२५	कुप्यल्लङ्घेयवाहुप्रकरणिय ...	१८९।३४
कुक्कटे कुर्वति क्राणामाननं ...	१८३।२	कुचोऽक्रुषी च शेषो ...	२९६।३
कुक्षेः पूर्णै यवनवितते भृत्य ...	३८६।१९	कुबेरगुतां दिशमुष्ण ...	१९७।२२
कुग्रामवासः कुजनस्य ...	५०९।८७६	कुब्जस्य कीटखातस्य दाव (व्यास- मुनेः) ...	३३३।२४
कुङ्कुमपङ्केनाङ्कितदेहा गौर ...	६१।१३	कुमोज्येन दिनं नष्टं ...	४८२।५८
कुचकलशेषबलानां ...	४४७।८	कुमारगिरिमूपो ...	४२७।१
कुचकुम्भी समालम्ब्य ...	८७।२	कुमारा वा जरन्तो (सङ्ग्रहीतुः) ...	५५।९
कुचदुर्गाराजधान्योर्मध्ये ...	८८।८	कुसुदमपि (सङ्ग्रहीतुः) ...	३९०।२
कुचद्वये चकोराक्षी ...	८३।१०	कुमारसंभवं दृष्ट्वा रघु ...	४३५।३५
कुचाम्यां मास्वन्ती वि ...	६३।५१	कुसुदकमलनीलनीरजा ...	१६७।१४६
कुचावस्याः कामद्विप ...	८५।४६	कुसुदवनमपशि श्रीमदम्भो (माघस्य) ...	१८४।३२
कुचौ तु परिचर्चितौ गरि ...	२७२।१०३	कुसुदशबलैः फुल्लाम्भोजैः (जीवनाय- कस्य) ...	६२९।७
कुञ्जिताधरपुटेन पूर ...	३६।२२	कुसुदेष्वधिकं भान्ति पति ...	१४४।४
कुजनश्च सरश्च ...	३२१।१८७	कुम्भः परिमितमम्भः ...	३७३।११
कुटिला लक्ष्मीर्यत्र प्रभवति ...	३२७।१०	कुम्भौ सदम्भौ करिणां ...	८३।१४
कुटुम्बचिन्ताकुलितस्य ...	२६२।२७	कुरङ्गाक्ष्यां वेणी सुमगा ...	४३२।८
कुण्ठत्वमायाति गुणः कवी ...	५३।३१	कुरङ्गीणां यूयं निभृतमिद ...	६२३।३७
कुतः कुवल्यं कर्णे करो ...	१६५।५	कुरङ्गीवाङ्गानि स्तिमित (काव्यप्रकाशे) ...	१६३।३
कुतः प्रेमलवोऽप्यस्ति ...	१०५।१७	कुव गम्भीराशयतां ...	६०३।६
कुतः सेवाविहीनानां ...	४७२।१८२	कुरु त्वं जार ...	२५७।६५
कुत आगत्य घटते ...	३३०।५	कुरुवक कुचाघात ...	४४३।१७
कुत्र विधेयो यत्नो विद्या ...	५०५।७६४	कुर्यान् परदारेच्छां विश्वा ...	४८२।६३
कुत्र विधेयो वासः सजन ...	५०५।७६५		
कुत्र श्रीः स्थिरतामुपैति ...	५६३।११५		
कुत्रायासीः किमिदमक ...	२३७।१४		

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
कुर्यान्नीचजनभ्यस्तां न (क्षेमेन्द्रस्य)	४८२/६९	कुसुमशरविलासे भङ्गु	... ७३०
कुर्वन्ज्योत्स्नाविभूषां वृत्य (माघस्य)	४४०/८०	कुसुमसुकुमारमूर्ति (श्रीहर्षस्य)	... २०१/१
कुर्वणा पथि (रामकृष्णस्य)	... ५७५/४	कुसुमस्तवकस्येव द्वयी (भर्तृहरः)	... ३५३/७
कुर्वता मुकुलिताक्षि (माघस्य)	... १७१/३३	कुसुमस्तवकानम्राः सन्त्येव	... ६३७/१
कुर्वते स्वमुखेनैव बहु	... ३१६/५७	कुसुमादपि स्मितदृशः (माघस्य)	... १२४/३५
कुर्वन्ति देवा अपि	... ३६०/४	कुसुमायुधकोदण्डे हर्ता	... ८२/१
कुर्वन् पद्मे जनुः	... ८२५/५	कुसुमितलताभिरहृताप्य (काव्यप्रकाशे)	१०२/१५
कुर्वन्ति तावत्प्रथम प्रिया	... २२८/६८	कुस्थानस्य प्रवेगेन गुणवा	... ३६५/३
कुर्वन्तु नाम जनतोष (भानुपण्डितस्य)	६४२/२	कृजन्ति क्रोफिलाः साले	... ५५०/३
कुर्वन्पि व्यलीकानि यः प्रियः	... ४९५/४८५	कृजितानि कलयन्वन	... १९९/७९
कुर्वन्नाभुमपृष्ठो मुखनिकट	... १८७/६८	कृदसाक्षी मृयावादी यथा (मार्कण्डेयस्य)	४९१/४९
कुलगुरुरबलानां कैलि	... ५६१/३	कृपाभ्यां सि पिवन्तु कूप	... ५०३/७९
कुलपतनं जनगर्हा	... २३२/९	कूपे पानमधोमुख भवति मे	... ५०३/६९
कुलमीलगुणोपेतः सर्व	... ४६१/१	कूर्मः पातालगङ्गापयसि	... ४१७/२५
कुलाचला यस्य मही	... ३३/१	कूर्मः पादोऽस्य यष्टिर्भुज (हनुमत्)	४२२/४९
कुलाचर्या महात्मानः	... ३००/२	कूर्मो मूलवदालवालवद	... ३४/११
कुललालिलाव (रुद्रटस्य)	... ५६८/२	कूर्माण्डोफलवत्फलं न (शार्ङ्गधरस्य)	६४०/३३
कुलीना रूपवत्यश्च नाथ	... २२८/४२	कृच्छ्राणुवृत्तयोऽपि हि परो	... ३४६/१०
कुलीनैः सह संपर्क पण्डितैः	... ४९३/३९६	कृच्छ्रेण कापि गुच्छेव (उत्प्रेक्षाचल- भस्य)	... ९८/३
कुले कलङ्कः कवले	... ५११/९२३	कृच्छ्रेणामेध्यमप्ये नियमित	... ३७१/७
कुल्याभ्यामभिः पवनचप	... ४५९/५	कृतं वपुषि भूषण चिकुर	... २४५/३
कुविन्दस्त्वं तावत्पटयसि (काव्यप्रकाशे)	४४८/३०	कृतककृतकैर्मायाग्राठयै (भासस्य)	१६२/५
कुशलं तस्या जीवति	... १२३/२४	कृतकर्मफला	... ३२२/२०१
कुशलाः शब्दवार्तायां वृत्ति	... ३८६/८	कृतचक्रमणं	... ३७२/१४
कुशेयैरत्र (माघस्य)	... ४५५/१२	कृतकान्तकैलिकुतुक	... २८/२
कुसङ्गेन भतिह्लासः	... ३६८/३	कृतकृत्यस्य मृत्यस्य	... ४७२/१५२
कुसङ्गतेः कुशुद्धिः	... ३६८/४	कृतक्रोधे यस्मिन्नमर	... ३५/२
कुसुमकार्मुककार्मुकसंहित (माघस्य)	१९९/७२	कृतमस्य शिशुमस्य	... ४९८/५५९
कुसुमं कोशातक्या विक (कृष्णस्य)	६४७/७	कृतचक्रमणं गणेषु	... ३१२/१५
कुसुमजन्म ततो नवपल्लव (कालिदा- सस्य)	... १९८/३६	कृतं च गर्वाभिमुखं मन (काव्यप्रकाशे)	३९६/१२८
कुसुमनगवान्युपैतु कामा (भारवेः)	१९९/८१	कृतदुरितनिराकरणं	... २९६/३
कुसुमपरिमलेनामोदिता	... १८८/१९	कृतधवलमिमेदैः कुङ्कुमेनेव (माघस्य)	१८४/२६
कुसुममेव न केवलमार्तर्धं	... १९८/४६	कृतनिश्चयिनो बन्धास्तु	... २९७/५३३
कुसुमं पतदेत्य नाकतो	... ५५८/६३	कृतमद निगदन्त इवा (माघस्य)	२२०/४५
कुसुमयन्फलिनीरलिनीर (माघस्य)	२२५/९	कृतमनुमत दृष्टं वा वैरिदं (त्रेणीसंहारे)	२६०/४
कुसुमशयनं न प्रत्यग्रं	... १०९/७६	कृतमन्दपदन्यासा	... ४९/१६
कुसुमशयनेऽयङ्गं ताम्यत्य	... १२६/६७		

पद्यम्	पृष्ठे संख्या	पद्यम्	पृष्ठे संख्या
कृतमपि महोपकारं पय ...	३१८।१२०	कृशा केनासि त्वं प्रकृति (मारुतायाः)	१५४।२
कृतं पुरुषशब्देन जातिभावा ...	३५०।३	कृशाऽसीत्यालीना (साहित्यदर्पणे)	१५४।१
कृतवानन्यदेहेषु कर्ता च (भारवेः)	४९२।३७६	कृशोदर्याः स्मेरा (सङ्ग्रहीतुः) ...	२७७।९
कृतशतमसत्सु नष्टं सुभा ...	५०५।७७३	कृशाङ्ग्याः कुचमारेण ...	८२।६
कृतस्य करण नास्ति ...	४९०।३०७	कृष्टा केशेषु भार्या तव तव (वेणी-	
कृतान्तपाद्यबद्धानां दैवो ...	४८६।१९५	संहारस्य) ...	२४९।५१
कृतान्तस्य दूती जरा कर्ण ...	३८१।१५	कृष्णं वपुर्वहत्तु सुम्बतु (जयवर्धनस्य)	६१९।१४
कृतापचारोऽपि परैरना (माघस्य)	४६९।७४	कृष्णत्वं धनमण्डलस्य ...	४०१।२१५
कृतार्थः स्वामिनं द्वेष्टि ...	४८४।१४३	कृष्ण त्वं नवयौवनोऽसि ...	३९।६१
कृतावधानं जितवर्हिण (भारवेः)	२२०।३२	कृष्ण त्वं पठ किं (बिल्वमङ्गलस्य)	३९।६४
कृतिनामकृती कथं कथं ...	५११।९३०	कृष्णवर्णद्वयं सितदीप्ति ...	१५२।१५२
कृते च रेणुका कृत्या त्रेतायां ...	३८६।१०	कृष्णवत्सर्नि गुणान्नाय ...	३८१।१४
कृतेऽप्याशामङ्गे कथमिव ...	१५७।४८	कृष्णस्निग्धकनीनिके ...	१६३।५
कृते प्रतिकृति कुर्यात् ...	४९८।५४६	कृष्णा ते कचसंहति ...	१३०।७
कृतो दूरादेव स्मितमधुर ...	१५६।४३	कृष्णार्जुनानुरक्तापि (दण्डिकवेः)	१६५।१
कृतोपकारं प्रियबन्धु (भोजस्य)	१३४।१०	कृष्णास्या ननु ...	५३०।२५
कृत्वा ग्रन्थांश्च ...	२८५।२	कृष्णाऽप्यन्तः ...	६०४।३
कृत्वा कार्णाटकान्ता ...	१८९।३५	कृष्णोनाम्ब गतेन रन्तु ...	४०।८३
कृत्वा दीननिपीडनां निज (साहित्यदर्पणे)	२६६।५८	कृष्णो गोरसचौर्यमम्ब ...	३९।६१
कृत्वा पुंवत् (माघस्य) ...	४५५।४	केका कर्णामृतं ते सकुसुम (शार्ङ्गधरस्य)	६७।१५
कृत्वापि कोचपानं भ्रमर ...	६१०।१०	केकाभिः कलयन्तु ...	१६१।१७
कृत्वापि येन लज्जामुपैति (रविगुप्तस्य)	३२१।१९२	केकां श्रुत्वा (सङ्ग्रहीतुः)	६१७।५
कृत्वा प्रबुद्धकमलामलि ...	१३६।५४	के कैकटनितम्बेव ...	२८४।१
कृत्वा मेरुमुखलं प्रह ...	४४९।५२	केचन वितरन्ति ...	३४२।४३
कृत्वा विग्रहमश्रुपात ...	१६३।२०	केचित्तिलस्य कुसुम शुक ...	७४।४
कृत्वा शस्त्रविभीषिकां ...	२७३।११६	केचिदज्ञानतो नष्टाः केचि ...	४८०।१४
कृत्वोपकारं यस्तस्माद्वा ...	३४१।३०	केचिद्वदाः केऽपि सचाप ...	४३८।३१
कृपणः स्ववधूस्त्रं न करोति ...	३४१।१६	केचिद्वदाः सहेलं निज ...	४०८।३०६
कृपणसमुद्भूतनामपि मोक्षारः (प्रका-		केचिद्वदन्ति धनहीन ...	२७४।१३२
शवर्षस्य) ...	३४२।३६	केचिल्लोचनहारिणः कति ...	६३५।१४
कृपणेन श्वेनेन मृतेनापि न ...	३४१।८	केतकीकुसुमं भृङ्गः खण्डय ...	३५६।१६
कृपणेन समो दाता न भूतो ...	३४०।१	केतव्यः कटुकपटकाः ...	६१३।७५
कृपाणकिरणानलं शशिर ...	४४१।११२	केदारभाजा शिशिरप्रवेशा ...	७३।३१
कृपाणीयं काली तव रिपु ...	४३३।९	केदारे कीदृशो मार्गः कुत्र ...	५५६।४१
क्रमयो भस्म विष्टा वा ...	२६८।२	केनचिन्मधुरसुखणरागं (माघस्य)	१७३।१६
क्रमिकुलचितं लाला ...	५१५।९९७	केनाजितानि नयनानि ...	३०८।२०४
क्रमिभिः क्षतसर्वाङ्गः ...	२६९।२४	केनात्र चम्पकतरो वत (विज्जाकायाः)	३३६।४
क्रुशः काणः खङ्गः ...	२६८।१८	केनादिष्टौ कमलकुमुदो ...	३३०।२३६

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
केनाप्यनर्थरचिना कपटं ...	२७४।१३४	कैलासाद्राबुदस्ते परि ...	१२।८८
के नाम न विनश्यन्ति ...	२२७।२६	कैलासायितमद्रिभिर्वि (त्रिविक्रम-	
केनासीनः सुखमकरुणेना (शर्ववर्मणः)	६०२।२	भट्टस्य) ...	१४९।९९
केऽपि स्वभावलुब्धास्तौत्र ...	३४२।३९	कैलासालयभाललोचन (कान्यप्रकाशे)	२०।३६
के प्रवीणाः कुतो हीनं ...	५५५।१८	कैलासीयाति कैतकीयाति ...	४५१।७०
के भूषयन्ति स्तनमण्डला ...	५५१।१९	कैवर्तककेशकरग्रहणच्युतो ...	३७७।८३
केयं मान्यवती तवोरसि ...	४०।७७	कोकः स्तोक ...	१७८।५२
केयं मूर्धन्यकारे तिमिर ...	१३।९१	कोकानाकुल्यंश्चकोर ...	१४९।११०
केयं श्यामोपलविरचितो ...	९९।१९	कोकानुदग्रीवयन्तः पथि पथि ...	१८७।६९
केयूरं न करे पदे न कटक ...	७१।१२	कोकिल कलमालपैरल (धनददेवस्य)	६१४।११
केयूरा न विभूषयन्ति पुष्पं ...	३६३।३२	कोकिल कुटिलैः (संप्रहीतुः)	६१४।२१
केयूरीकृतकङ्कणीकृत ...	११।७४	कोकिलचूतगिरिरो मञ्जरी ...	१९६।५८
कोलिः प्रदहति मण्जरां ...	२३२।१४	कोकिलानां स्वरो रूपं ...	४९२।३८७
केलिं कुरुष्व परिमुञ्चस्व (आनन्दव-		कोण्डुवीडु ...	४२७।२
र्धनस्य) ...	६२५।१९	कोकिलोऽहं भवान्काकः ...	६१४।८
कोलिचलाङ्गुलिलम्भिता ...	२४।१०	कोटरान्तःस्थितो वृद्धिः ...	३७३।४
केलीकौतुकमादराण्डवृण ...	६१।६२	कोटिद्वयस्य लभेऽपि ...	६५६।१
केवलं व्यसनस्योक्तं मेघजं ...	१७१।५३९	कोऽतिमारः समर्थानां (पञ्चतन्त्रे)	४९३।४११
के वा न सन्ति भुवि वारि ...	५९२।५१	को नाम त्रिषु लोकेषु (सङ्ग्रहीतुः)	५५।५
केशः काशस्तवकविलासः (शङ्करा-		कोऽत्र भूमिवलये जनां (कुवलयानन्दे)	१३४।२३
धार्यस्य) ...	२६८।१३	कोऽत्रेत्यहमिति ब्रूयात्स ...	४६७।२४
केशः कुन्दमिषादिवोप ...	२३८।१०	कोदण्ड न ददाति देव ...	४०२।२२६
केशाञ्छनसाम्येऽपि हन्त ...	२५४।६	कोदण्डस्तव हस्तगो हृदि ...	४०१।२२३
केशव पतितं दृष्ट्वा ...	५३२।१	कोदण्डो विविस्त्रो मनो ...	१२७।८३
केशाः सवामिनः श्रुतेरापि ...	१६८।६९	को दुःखी सर्वकार्येषु ...	५५५।१४
केशान्धुमनसां (सङ्ग्रहीतुः)	७०।१	को दुरादयस्य मोहाय ...	५५४।२
केशानाकुल्यन्दशौ मुकु ...	२२६।१	को धन्यो बहुभिः पुत्रैः ...	३७३।५
केशान्धकारादय दृश्यभाल ...	६८।४१	को धर्मो भूतदया किं ...	५०५।७६९
केशान्धामकरावलाम्बित ...	७०।८	को नयति जगदशेषं ...	५५७।४८
केशैः कोमलमालिकामपि ...	१०४।५८	को न याति वशी लोके ...	४८५।१५९
केशा मानगजा ...	५३५।३९	को नाम नानुवृत्ति मुमहा ...	३३२।९
केषांचिद्वलाभिरं निवसिताः ...	६३०।११	को निर्दग्धलिपुररिपुणा ...	५५१।३२
केषांचिद्वाचि शुक्रवत् (अर्चितदेवस्य)	२९३।२२	कोऽन्धो योऽकार्यतरः ...	५०५।७६३
केषांचिन्निजबेधमनि स्थितव ...	३८०।१३५	कोपं चम्पक मुख याचक ...	६३६।७
केसरद्रुमतलेषु संस्थितः ...	५५८।५९	कोऽपवादः स्तुतिपदे (भारवेः)	४९२।३७५
के स्थिराः के प्रियाः स्त्री ...	५५४।९	कोपप्रसादवस्तूनि ये ...	४७१।१५३
कैरपि निरधारि ...	२५५।४३	कोपवत्यनुनयानग्रहीत्वा (भाषस्य)	१७१।३२
कैलासस्य प्रथमशिकरे (काव्यप्रकाशे)	४४८।३४	कोपस्तवया हृदि कुतो ...	१६१।५४

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
कोपात्किञ्चिदुपानतोऽपि (रुद्रस्य) ...	१६२।५	कयविक्रयकूटतुलालाघव (क्षेमेन्द्रस्य) ...	२५४।२१
कोपात्कोमललोलवाहु ...	१६२।७	कव्यात्पूगैः पुष्कराण्यनकानां (माघस्य) ४४१।१०७	
कोपो यत्र भ्रुकुटिरचना ...	१६२।६	क्रान्तक्रान्तवदनप्राप्ति (माघस्य) ...	१६९।६
कोऽप्यन्यः कल्पवृक्षो ...	३९१।१८	क्रामन्त्यः क्षतकोमलाङ्गुलि (ध्वन्या- लोके) ...	४४४।२९
कोऽप्येव खण्डितशिरा (वादीश्वर- काञ्चनस्य) ...	२४७।२४	क्रियते धवलः खल्लुच (माघस्य) ...	५११।९२९
को माद्यति मकरन्दैः ...	५५७।४६	क्रौडन्तु नन्दन्तु (सङ्ग्रहीतुः) ...	५७१।२
को मोहाय दुरीश्वरस्य ...	५६२।१०७	क्रौडन्मन्दरकन्दरोदर ...	११।७८
कोऽयं कोपविधिः प्रय ...	१५७।५५	क्रौडन्माणवकाङ्क्षिताडन ...	४५९।१३
कोऽयं द्वारि हरिः प्रया ...	४०।७३	क्रौडाकारी तडागवारिणि ...	६२६।४२
कोऽयं भ्रान्तिप्रकारस्तव (अमृतदत्तस्य) ; ५९५।१६		क्रौडामिचाहिरण्यशुक्ति ...	२७।१२
कोऽयान्प्राप्य न गर्वि (पञ्चतन्त्रे) ५१६।१०११		क्रौडालु च नरेन्द्राणां जले ...	४६२।९
कोलः केलिमलंकरोतु ...	६२३।४१	क्रुद्धोऽसि किं मयि ...	११६।२
कोलाकृतिरपारेषो मोरो ...	५३५।३४	क्रुद्धस्य दन्तिनः पत्तिर्जिवृक्षो ...	४३७।१६
को लामो गुणिसंगमः ...	५१८।१०४५	क्रुद्धोऽकनखप्रपातविगलत् ...	६१०।३८
कोलाहले काककुलस्य ...	३६५।५	क्रेङ्कारः स्मरकार्मुकस्य (कान्यप्रकाशे)	४३।१
को वीरस्य मनस्विनः स्वविप ...	३५१।११	क्रोडं तातस्य गच्छन्निव ...	४।३२
कोपः स्फीततरः स्थितानि (विल्लाकायाः) ८०।८८		क्रोधेद्वैदीष्टपातैस्त्रिभि ...	१२।८९
कोऽहं कौ देगकाली सम ...	४८०।३८२	क्रोधो मूलमनर्थानां ...	४९०।३२०
कोऽहं ब्रूहि सखे स्वय (महानाटके) २५१।३५		क्रोधे रुद्रः (संग्रहीतुः) ...	४११।५
को हि वृलामभिरोहति ...	६५६।१	क्रोधो हि शत्रुः प्रथमो ...	५०९।८८०
कौटिल्यं कचचिचये कर ...	१६६।२४	क्रोशस्तः शिशवः सवारि ...	३७२।६
कौन्तेयस्य सहायतां कर ...	३९।५७	क्रौञ्चः क्रौडतु कूर्दतां च ...	६०५।१०
कौपं वारि विलम्बे वारण ...	६२६।३९	क्रुशत्यागकृतेऽपितेन करण ...	२७५।१५०
कौपीनं धृतवान्हरोऽपि भग ...	३८५।५	क गन्तासि भ्रातः कृतवसतयो ...	३४४।३६
कौपीनं शतखण्डजर्जर ...	२६८।१३	क च ननु जनकाधिराज ...	३७६।७१
कौपे पयसि लघीयसि ...	२२४।७	कचिच्चारुचामीकरारम्भ ...	३९०।१४
कौमुदीव दुहिनांशुमण्डलं ...	४१४।३	कचिच्छिल्पीनादः कचिद ...	६१५।३१
कौर्म संकोचमास्थाय (व्यासस्य) ...	४७४।२२२	कचित्कन्याधारी कचिदपि (भर्तृहरेः)	२६३।४१
कौ विख्यातावहेः शत्रू ...	५५५।२२	कचित्कार्यवगानीचोऽप्यलं ...	३१७।७४
कौ शंकरस्य वलबाय ...	५६०।८९	कचित्कृष्णार्जुनगुणा कचि ...	७३।२
कौशेयं कृमिजं सुवर्णमुपल्य ...	३५८।५८	कचित्ताम्बूलाक्तः कचिद (साहित्य- दर्पणे) ...	१९२।१५
कौशिके (रामकृष्णविलोमकाव्ये) ...	५७९।६	कचित्पाणिप्राप्तं घटितमपि ...	३७७।९५
कौशलस्य च भाग्यस्य ...	३८५।१	कचित्सर्पोऽपि मित्रत्वमी ...	३१४।१०
कौस्तुभमुरासि मुरारेः ...	६५७।४	कचित्सुभ्रूमङ्गैः कचिदपि ...	६२।४४
कतौ विवाहे व्यसने रिपु ...	४७८।३५८	कचिद्रूसौ गय्या कचिदपि ...	३५४।३८
क्रमसरलितकण्ठप्रक्र ...	१०८।६४	कचिद्रुष्टः कचिचुष्टो रुष्ट ...	४८६।१७८
क्रमोद्धता पीवरता ...	९१।५		

अकारादिपद्यानुक्रमणिका ।

(५७)

पद्यम्	पृष्ठे, सख्या
क्वचिद्विद्वद्भोषी क्वचिदपि ...	३७१।६
क्वचिल्लसद्धननिकुरम्भकर्तुं (माघस्य)	४३६।५
क्व तिष्ठतस्ते पितरौ ममे ...	७।३०
क्व दोषोऽत्र मया लभ्य...	२९२।२०
क्व नु कुलमकलङ्कमायता ...	३७६।७२
क्व पिशुनस्य गतिः प्रतिहन्यते ...	३२३।२२७
क्व प्रस्थितासि करभोरु (अमरुकस्य)	१४३।१४
क्व यासि खलु चौरिके (दीपकस्य)	३८।५६
क्व रुजा हृदयप्रमाथिनी ...	११३।११
क्व वनं तद्वल्कभूषणं ...	३७६।७४
क्व वसति लघुजन्तुः कि ...	५५२।३१
क्व वाम्भोषी जन्म क्व च ...	६०३।६
क्व स भावः क्व वा ...	२३८।४
क्व सरसि वनखण्डं ...	३७०।३२
क्वापि गतः पतिरह्वां ...	६२१।३
क्वेन्दोर्मण्डलमम्बुधिः क्व च ...	३६९।६
क्वैतद्वक्त्रारविन्दं क्व तद ...	२६९।२३
क्वैतन्मार्तण्डविस्मं सरसि ...	१५१।१२८
क्षणं सरलवीक्षणं क्षण ...	६६।४५
क्षणं कान्तागारप्रसर (भानोः) ...	४४३।२०
क्षणक्षयिणि सापाये भोगे (कुसुम- देवस्य) ...	३०३।६५
क्षणदासावक्षणदा वन (काव्यप्रकाशे)	३९८।८२
क्षणदृष्टनष्टतडितो निज ...	५९०।१४
क्षणमपि विरहः पुरा न (जयदेवस्य)	१२४।३९
क्षणमप्यनुग्रहाति यं ...	३९२।५१
क्षणमयमुपविष्टः क्मातल (माघस्य)	१९०।१७
क्षण बालो भूत्वा क्षण ...	२६३।४०
क्षणं मूर्च्छामेति भ्रमति ...	१२६।६६
क्षणाप्यबोधमायाति लङ्घ्यते ...	३८१।४
क्षणाद्वारं सारं च ...	३६७।३३
क्षणौ दिन दिनं (संग्रहीतुः) ...	१२३।१
क्षताय मा (रामकृष्णविलोमकाव्ये)	५८३।३४
क्षत्रास्यारि ...	२५१।३४
क्षतात्किल त्रायत इत्यु (कालि- दासस्य) ...	४७७।३३६
क्षते प्रहारा निपतन्त्यमी ...	५०८।८४४

पद्यम्	पृष्ठे, सख्या
क्षत्रियस्योरसि क्षत्र पृष्ठे (व्यासस्य)	४७९।२२७
क्षन्तव्यो मन्दबुद्धीना ...	४९८।५६६
क्षपां क्षामीकृत्य प्रसभ (पाणिनेः)	२१४।७१
क्षमातुत्य तपो नास्ति ...	४९९।६००
क्षमा बलमशक्तानां शक्तानां ...	३५९।५
क्षमावतामय लोकः ...	३५०।१
क्षमा अर्त्रा च मित्रे च ...	४९६।४९५
क्षमाग्ल करे यस्य दुर्जनः ...	३५९।३
क्षमी दाता शुचि ...	५२।७
क्षयक्षयिणि ...	३०३।६५
क्षययुक्तमपि स्वभावज (भारवेः)...	४७८।४८
क्षान्तं न क्षमया गृहो (भर्तृहरेः)	२७३।१०६
क्षान्तिश्चेद्वचनेन कि ...	५१७।१०१९
क्षामक्षामकपोलमानन ...	१०५।६१
क्षामं गात्रमतीव पाण्डु ...	१२१।२६
क्षार जल वारिमुचः पिबन्ति ...	३०७।१८०
क्षारं वारि न चिन्तितं ...	६३२।१
क्षारताऽऽदिभि ...	३४४।३१
क्षारो वारिनिधिः कलक ...	३१३।२७२
क्षितिप किमपि चित्रं ...	४५३।६
क्षिपासि शुक्रं वृषदंशक ...	२७०।५७
क्षिपिद्वाक्यगरान्धोरान् (क्षेमेन्द्रस्य)	४८२।६७
क्षितो हस्तावलग्नः प्रस (अमरुकस्य)	१३।९६
क्षिप्रमायमनालोच्य व्यया ...	४६७।३१
क्षीणः क्षीणः समीपत्वं ...	५८६।५
क्षीणः क्षीणोऽपि शशी (रुद्रटस्य)	१५५।१३
क्षीर्णः क्षीणोऽप्यनुजुः (सङ्ग्रहीतुः)	५८७।१३
क्षीणः क्षीण उपैपि (संग्रहीतुः)	५८७।१४
क्षीणयावकरसोऽप्यतिपातैः ...	१७१।५४
क्षीर्णाशुः शशलाञ्छनः ...	१५७।५८
क्षीवतामुपगतास्वनुवेलं (माघस्य)	१७१।३७
क्षीरक्षालितपाञ्चजन्य ...	४१२।३
क्षीरसागरकल्लोललोल (आकाशपोलः)	९८।२
क्षीराब्धेरुहरीषु फेनधव ...	१४९।१०४
क्षीरेणात्मगतोदकाय हि गुणा ...	३७०।२८
क्षीरोदन्वदपः प्रमथ्य (नैषधचरिते)	४०४।२५९
क्षीरोदीयन्ति सद्यः सकल ...	४५१।७७

१ क्षीणे इति प्रामादिकः पाठः ।

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
क्षुत्क्षीमाः शिखरः शिवा इव ...	३३५/६७	खद्योतास्तरला भवन्ति ...	६४८/३७
क्षुत्क्षामार्मकसंभ्रमोक्ति ...	३९०/३	खद्योतो द्योतते तावत् ...	५८५/२
क्षुत्क्षामोऽपि जराकृशो (रत्तिसेनस्य)	६२३/४३	खनन्नालुविलं सिंहः पापाण	६२१/५
क्षुत्क्षुदाशाः कुट्टम्विन्यो मयि ...	३४८/१६	खनिजत्वा ...	६०२/२
क्षुद्राः सन्ति सहस्रशोऽपि ...	६२३/४०	खर श्वानं गजं मत्तं रण्डां	४८३/९९
क्षुद्राः सन्ति सहस्रगः स्व ...	३१२/२६४	खरनखरविमुक्ता रक्त	६५७/११
क्षुद्राः संवासमेते विज (काव्यप्रकाशे)	२४९/४९	खर्वग्रन्थिविमुक्तसंधि	३३/३
क्षुद्रोद्भवस्य कटुतां प्रक	३२०/१५८	खलः सजनक्रापांसधक्षणे	३१६/६२
क्षुद्रोऽपि तनुते तात तेज	३६७/२५	खलः सर्पपमानाणि पर (व्यासस्य)	३१४/२
क्षुभ्यत्प्रत्यर्थिपृथ्वीपाति ...	४२३/१	खलः सक्त्रियमाणोऽपि	३१५/२७
क्षेमं ते ननु पश्मलाक्षि (साहित्यदर्पणे)	५६८/२२	खलः मुजनपैशुन्ये सर्वतो	३१७/८३
क्षोणी कं सहते करोति ...	५६३/१२१	खलः करोति दुर्द्वितं नून	३१६/५६
क्षोणीकाम निजामशाह ...	४१३/४	खलयोः सङ्गमे ...	३१०/३
क्षोणीकाम निजाम तावक	४१३/५	खलसख्यं प्राङ्मधुरं वयो	३०५/१३३
क्षोणीकोण शतांग ...	२७५/१४४	खलानां कण्टकानां च ...	३१४/७
क्षोणीन्द्रोदयसिंह (संग्रहीतुः)	४५१/७६	खलानां धनुषां चापि ...	३१५/१३
क्षोणी यस्य हिरण्मयी मणि	५९६/५	खलास्तु कुशलाः साधुहित	३१५/३८
क्षोणीपर्यटनं श्रमाय वि	२७३/११७	खलेन धनमत्तेन नीचेन	३१७/८७
क्षोणीपाल त्वदरिहरिणी	४४३/२५	खलेषु सत्सु निर्याता वय	३१७/९०
क्षोणीशाश्र्विणां परोप ...	५१९/१०४९	खलो न साधुतां याति	३१५/३०
क्षोभं घटे यदतिवहलः ...	६६/४६	खलोलापाः सोढाः (भर्तृहरेः)...	३४९/४६
क्षेदाभिः ककुभः पृथक्	४४२/११९	खल्वाटो दिवसेश्वरस्य (देवादित्यस्य)	३७९/१२९
क्षेलातर्जितसिंहगर्जित ...	५८/५	खद्यमाप्यं दु काव्येन काव्यं	३३३/३१
खचित्रमपि मायावी रचय	३१७/८६	खाटीच्छाशिपलेहपाप ...	५४४/१०४
खट्वा नितान्तलघुका ...	२५६/६०	खिद्यति कृणाति वेल्लति	१७५/४
खण्डितानेत्रकंजालि मञ्जु...	४४/२	खिन्नं चापि सुभाषितेन	४८/२०
खङ्गनिर्लूनमूर्धानो निपतन्तो	४३७/८	खिन्नालसनयनान्तं खिन्ना	१८०/३
खङ्गमूलं भवेद्राज्यमल्ली ...	४८९/२९१	खिन्नोऽपि मुञ्च शैलं (सुवन्धोः)	३६/१२
खङ्गवारि भवतः किमुच्यते	४३२/२	खेलत्तल्लननेत्रया परि ...	१००/३३
खङ्गहस्तोऽरिमात्येक्य ह्यां	५७४/१	ख्यातः शक्रो भगाङ्को ...	५१९/१०५५
खङ्गाः शोणितसंदिग्धा नृत्यन्तो	४३७/११	ख्याता वयं समधुपा ...	१४७/७१
खङ्गा रधिरसंलिताश्चण्डाश्च	४३७/९	ख्याति गमयति सुजनः	४९/१५
खङ्गात्लम्भीस्तथा राज्यं वशः (नकुलस्य)	४६३/१	ख्याति यत्र गुणा न यान्ति	३१३/२७९
खङ्गास्तिष्ठन्नु मत्तेभङ्गम्	२४६/४	गगनविपिनसिंहः कामः	१४७/७७
खङ्गेन शितधारेण भिन्नोऽपि	४३७/२२	गगनमिव विकारै (संग्रहीतुः)	२/१६
खङ्गेनामूलतो हत्या दन्ति	४३७/१७	गङ्गां च धारयति मूर्ध्नि सदा	३३२/१५
		गङ्गातरङ्गकणशीकरशीत	३८३/९
		गङ्गातीरे हिमगिरिदिशि	२६५/६७

पद्यम्	पृष्ठे, सख्या	पद्यम्	पृष्ठे, सख्या
गङ्गादीनां सकलसरितां ...	६३१।२	गण्डे पाण्डौ कलयति ...	१०३।४५
गङ्गा पापं शशी ताप ...	३०१।६	गण्डौ पाण्डिमसात्तनूत ...	४००।२०२
गङ्गासहायो ...	२८८।१	गतः कामक्रथोन्मादो ...	२६१।१६
गङ्गाम्भसि सुरत्राण तव ...	४३५।१	गतः कालो यत्र द्विचरण ...	२६३।५७
गङ्गां धारयते (कृष्णरामस्य) ...	२७८।३	गतः क्लेगायाया विमलमनसा ...	५६१।१०३
गङ्गायत्यसितापगा फणि ...	४०३।२४१	गतं तत्तारुण्यं तरुणिहृदया ...	३४९।४४
गङ्गावारिमिश्रिताः ...	१४१।०७	गतं तद्गाम्भीर्यं तटमपि ...	६०९।२४
गङ्गासागरसङ्गमे कृतशत ...	४५०।६१	गतप्राया रात्रिः शशि (घाणभट्टस्य) ...	१५७।४५
गङ्गेवाषविनाशिनी जनमनः ...	३६८।५४	गतया पुरः प्रतिगवाध (माघस्य) ...	१३५।३३
गङ्गे तव (सङ्ग्रहीतुः) ...	६०४।५	गतवति दिननाथे पश्चिम ...	१३६।५९
गङ्गाया इव (सङ्ग्रहीतुः) ...	४३०।३	गतवत्यराजत जपाकुसुम (माघस्य) ...	१३५।३८
गङ्गोत्तुङ्गतरङ्गरिङ्गणलघू ...	२६८।११२	गतश्रीर्गणकान्देष्टे गतायु ...	४८३।९३
गच्छ गच्छसि चत्कान्त (कुवलयानन्दे) ...	१९५।१	गतसारेऽत्र संसारे सुख ...	२६२।२२
गच्छति न तृप्तिमेतत् ...	९८।४	गताः कैचित्प्रयोधाय स्वयं ...	२५४।११
गच्छन्ति कानि वही ...	५५३।४०	गतागतकुतूहलं नयनयो ...	२३१।३५
गच्छामीति मयोक्तया ...	१९४।२३	गता गीता नाशं क्वचित्पि ...	३८६।१७
गच्छाम्यच्युतदर्शनं (कान्यप्रकाशादौ) ...	३९।७१	गतातुगतिको लोकः ...	४९४।४३५
गजकदम्बकमेचकमुचकै (माघस्य) ...	२१३।२८	गता सा किं स्थानं पथि ...	५४१।९४
गजपातद्वयसौरपि हैमन (माघस्य) ...	२२३।१९	गतास्तावन्नातृप्रमुख (राघवदेवस्य) ...	२६३।४३
गजवदन (सङ्ग्रहीतुः) ...	२।९	गतास्ते दिवसा यत्र ...	६५७।१
गजानां च हयानां च (सङ्ग्रहीतुः) ...	४६३।१	गतनिर्गन्धामा (सङ्ग्रहीतुः) ...	५९।५३
गजमुजङ्गमयोरपि बन्धनं (हितोपदेशे) ...	३७६।७६	गते तस्मिन्मानौ विशु (भल्लट्टस्य) ...	५८५।१४
गजव्रजाक्रमणभरावन (माघस्य) ...	४३६।१४	गतेनापि न सवन्धोन (देवगणस्य) ...	२६९।३९
गजस्य पङ्कमस्य त्रपा ...	६२४।१	गतेऽपि वयसि श्रद्धा विद्या (व्यासस्य) ...	४८०।६
गजाननाय महत्ते ...	३।२	गते प्रेमाबन्धे प्रणय (विष्णाकायाः) ...	१२१।६
गजराजदान (सङ्ग्रहीतुः) ...	६२५।१७	गते सुखच्छदपटसाहशी ...	४३६।१६
गजराज (सङ्ग्रहीतुः) ...	६२५।१३	गतेर्मङ्गः स्वरो हनी गोत्रे ...	३४३।९
गणिकाऽगण्य ...	२३८।१	गते शोको न कर्तव्यो ...	४८९।२८४
गणघातु (कृष्णरामस्य) ...	२५५।३४	गते सुहृदि शत्रुतां सतत ...	३३४।५४
गणेश्वरकविः साक्षादवतीर्णो (सङ्ग्रहीतुः) ...	२७९।१	गतैः सहायैः कलहंस (भारवेः) ...	२०८।१६
गणयति गगने गणकः ...	२५५।२४	गतोऽस्मि तीर जलधेः ...	६००।५
गणयन्ति नापशब्दं न ...	३८९।१०	गत्वा द्वारवतीं नयामि ...	२५७।६९
गणिकागणकौ समान ...	३००।२	गत्वा नूनं वैलुष सप्त (माघस्य) ...	४४०।९३
गणेश्वरकवेर्वचोविरच ...	२७९।२	गदोदन्ता दन्ताः पलितकलितः ...	३४९।३३
गण्डमिच्छिषु पुरा सदसीधु (माघस्य) ...	१७१।३४	गन्तव्या राजसभा द्रष्टव्या ...	४७७।३२३
गण्डस्थलीगल (आसीनगरप्राकारप्रशस्तेः) ...	३।२२	गन्तु प्रिये वदति निःश्वसितं ...	१९३।१०
गण्डस्थले हि मदवारिज ...	६२५।२३	गन्तु सत्वरमीहते यदि ...	२९०।४
गण्डामोगे विहरति मदै ...	४१४।४		

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
गन्तुर्विष्वदुदये हृदये (युक्तिसहस्रे)	१९३।८	गवादीनां पयोऽन्येद्युः सद्यो (देवे-	
गन्धः सुवर्णे फलमिक्षु ...	५०८।८५३	श्वरस्य) ...	३०१।५
गन्धमुद्धतरजःकणवाही (भारवेः)	१४६।४८	गवाशनानां स शृणोति ...	३६७।४१
गन्धर्वनगराकारः संसारः (देवगणस्य)	२६९।३८	गवीशपत्रो नगजातिहारी ...	२२।५
गन्धवाह गहनानि गाहसे ...	५९५।६	गाङ्गमम्बु सितमम्बु यासुनं (काव्य-	
गन्धादथा नवमल्लिकां मधु ...	३४६।१९	प्रकाशे) ...	६०८।११
गन्धैरादथा जगति विदिता ...	६१२।५५	गाजीजल्लालुदीन क्षितिप ...	४०९।४
गभीरनामीहृदपाश्वर्तिनी ...	८८।१८	गाढकान्तदशनक्षतव्यथा (काव्यप्रकाशे)	३९४।९३
गभीरश्च कुलीनश्च ...	४६१।५	गाढं गुणवती विद्या न ...	४८७।२१४
गभीरनामीहृदपाश्वर्तिने (लक्ष्मीधरस्य)	८८।१५	गाढं प्रौढाङ्गनाभिः सुरत ...	१३७।७५
गमनमल्लं शून्या दृष्टिः ...	१०१।५	गाढालिङ्गनपूर्वमेकमनया (उडुयकवेः)	१७२।४
गम्यतामुपगते मयनानां (भारवेः)	१३८।४	गाढालिङ्गनवामनीकृत (अमरकस्य)	१७८।४१
गम्यते यदि मृगेन्द्रमेन्द्रे ...	६२२।२६	गाण्डीववांक्षिमु ...	५५३।४४
गरलद्रुमकन्दमिन्दुबिम्बं ...	११६।१२	गाढालेषनिपीडनाक्षिपति ...	१७८।४५
गरीयः सौरभ्यं सपादि ...	६४१।१	गाढालेषविशीर्णचन्दन ...	१९३।२३
गरीयसः प्रचुरसुखस्य रागि (माधरय)	४३६।३	गात्र कण्टकसंकटं प्र ...	६४३।२
गर्जति वारिदपटले वर्षति ...	३५५।१२	गात्रं ते मलिनं तथा श्रव (शार्ङ्गधरस्य)	६१९।१६
गर्जन्दीममुजङ्गमीषण ...	११।७९	गात्रं संकुचितं गतिर्विग ...	३८१।१८
गर्जन्मन्त्रु ददाति तच्च ...	५९३।७४	गात्रं संकुचितं ...	२७३।११०
गर्जन्हरिः साम्मसि शैल (भट्टः)	५७१।१	गाधिजा (रामकृष्णविलोमकाव्ये)	५७८।९
गर्जं वा वर्षं वा मेघ मुञ्च ...	१४२।४	गानाब्धेस्तु परं पारं नोपे ...	३६२।९
गर्जसि मेघ न यच्छसि ...	५९१।३८	गाने वाद्ये च ...	२३८।२
गर्जितवधिरीकृतककुभा ...	५९१।३७	गान्धर्व गन्धसंयुक्तं ...	२८९।२७३
गर्जितमाकर्ण्य मनाग ...	६२२।२३	गान्धारा गुप्तदारास्त्वयि ...	४३४।२१
गर्जति वारिद ...	२१२।८	गाम्भीर्ये पयसां (संप्रह्रीतुः)	४११।३
गर्जित्वा मेघधीर प्रथम ...	५७२।१	गाम्भीर्येण महोदयेन ...	४२१।३४
गर्दभ रसिको (सङ्ग्रहीतुः)	६२९।२	गायति गीते शंसति वंशे ...	१२३।१५
गर्दभः पटहो दासी ग्रामीः ...	४९८।५६४	गायति हसति च नृत्यति ...	५७४।१
गर्भग्रन्थिषु वीरुषां सु ...	२०१।१०६	गायन्तीनां गोपसीम ...	३७।२५
गर्वग्रन्थिलगुर्जरज्वरकरः ...	४०९।५	गायन्तु किनरगणाः सह (श्रीवाल्मी-	
गर्वं नोद्वहते न निन्दति ...	३१३।२७५	कस्य) ...	४१९।४
गर्वं मा कुरु शर्करे तव ...	६४०।३४	गाहन्तां महिषा निपान (कालिदा-	
गर्वायसे विकचकोरकमञ्जु ...	६३७।१	सस्य) ...	४५८।२
गर्वावेशविशालरावणमुज ...	४२२।२६	गिरयो गुरवस्तेभ्योऽप्युर्वी ...	३०४।१०७
गल्लयेका मूर्च्छां भवति ...	१२५।६१	गिरयोऽन्यनुन्नतियुजो मरु (काव्य-	
गलितानीन्द्रलक्ष्माणि (वासिष्ठे)	२६९।३३	प्रकाशे) ...	३९४।८४
गले पाशस्तीव्रश्वरणयुगले ...	६२५।२७	गिरां देवी वीणागुणरणन ...	२७९।४
		गिरिगङ्गरेषु गुरुगर्वगुम्फितो ...	६२५।१६

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
गिरिर्महान्निरेरविर्महा...	... ३४८।१४	गुणानां भो तिरस्कारं ३५६।१२
गिरौ मयूरा गगने ५०९।८६६	गुणानाकर्ण्य (संग्रहीतुः) ४७६।२८३
गीतं कोकिल ते मुदा रस ३७९।११४	गुणानर्चन्ति जन्तूनां न ३५७।३६
गीतशास्त्रविनोदेन कालो ४८०।२३	गुणानां सा शक्तिर्विपद ३२५।२६२
गीतान्तरेषु श्रमवारि १९८।३३	गुणानामज्ञाता प्रचुरधन ३५७।५५
गीत्वा किमपि व्याधः (शार्ङ्गधरस्य)	५३०।३०	गुणानामज्ञानादनुभवतु ६५२।१
गीयन्ते यदि पन्नगीमि ४५०।६५	गुणानामन्तर प्रायस्तज्जो (कुसुमदेवस्य)	५०२।६७७
गीर्भिर्गुरुणां परुषाक्षरा ५०८।८६०	गुणानामेव दौरात्म्याद्वारि (कान्धप्रकाशे)	६३०।४
गीर्वाणाः प्रतियन्ति नैव २५८।८	गुणान् गुणशोऽभि ३५७।५१
गुह्यन्ति मञ्जु मिलिन्दे ६३७।३	गुणान्मूययते रूपं शीलं ४८८।२६६
गुह्यन्ति प्रतिकुलमम्बुद ११८।४१	गुणापवादेन तदन्यरोप (भारवेः) ३२३।२३१
गुण आकर्षणयोग्यो धनुष ३५७।३८	गुणा यदि तदा ३५६।२०
गुणग्रामाविसंवादि नामा ३०१।१२	गुणायन्ते दोषाः सुजन ३११।२४२
गुणदोषसमाहारे ३५८।१	गुणालयोऽन्यसन्मन्त्री ४७३।२०८
गुणदोषावनिश्चित्य विधि...	... ४९६।४८९	गुणाश्रय कीर्तयुत च २२८।६२
गुणदोषावशास्त्रज्ञः कथं विम ३१७।९३	गुणिगणगणनारम्भे (हितोपदेशे)	२९३।२६
गुणदोषी बुधो गृह्यन्तिन्दु (कुचलया- नन्दे) २९१।१०	गुणिनः समीपवर्ती पूज्यो ३०६।१४७
गुणभेदविदग्निमप्रसङ्गे ३९४।९९	गुणिनं जनमालोक्य निज ३२७।२
गुणमधिगतमपि धन ५०४।७३५	गुणिनां स्वयमेव ३५७।३९
गुण पृच्छस्व मा रूप ५०१।६४५	गुणिनां गुणेषु सत्त्वपि ३१९।१२३
गुणयुक्तोऽपि पूर्णोऽपि कुम्भः ३५६।२८	गुणिनां निर्गुणानां च ४८५।१६४
गुणयुक्तोऽन्यथो याति रिक्तः ३५६।२८	गुणिनामपि निजरूप (सुवन्धोः)	... ३०५।१२०
गुणराशिमहाभारानिर्मा ३०३।७५	गुणिनिः गुणशो रमते नाशु ३५७।४२
गुणवज्जनसंपर्काद्याति ३५५।३	गुणिनोऽपि हि सीदन्ति ३५६।३२
गुणवतस्तव हार न गुण्यते ६५१।२	गुणी भक्तो (संग्रहीतुः)	... ४६३।३
गुणवदगुणवद्वा कुर्वता कार्य ३७७।९०	गुणी गुण वेत्ति न ५११।९१७
गुणवद्भिः सह संगममुच्चैः ३२७।१२	गुणेन स्पृहणीयः स्यात् रूपे ३५६।२६
गुणवन्तः क्लियन्ते प्रायेण ३५७।४१	गुणेषु यत्नः पुरुषेण कार्यो ३५७।५०
गुणवानपि नोपयाति ५१२।९३४	गुणेष्वेवादरः ३५६।११
गुणवान्मुचिरस्थायी दैवे ३५७।३८	गुणेष्वेव हि कर्तव्यः प्रयत्नो ३५६।१८
गुणाः कुर्वन्ति दूतत्वं दूरेऽपि ३५५।२	गुणैः पूजा भवेत्पुंसां नैक ३५६।३४
गुणाः सर्वत्र पूज्यन्ते पितृ ३५६।८	गुणैः सर्वशक्योऽपि सीद (रविगुप्तस्य)	३५६।१९
गुणागारे गौरि यन्नासि ४५३।८	गुणैरुत्तुङ्गतां याति नोच्चै ३५६।२४
गुणा गुणेषु गुणीभवन्ति ३५७।४७	गुणैर्दारिः (संग्रहीतुः)	... ४३०।१
गुणा अपि न मोदाय ३६६।२२	गुणोऽपि प्राणघाताय ३६८।११
गुणाढ्यः कस्य (सङ्ग्रहीतुः)	... २७९।१	गुणो वित्तवतां ३३९।१८
गुणा गौरवमायान्ति ३५६।६	गुदरन्त्र खलवदनं (सङ्ग्रहीतुः)	... ३२०।१४८
		गुप्तो भवत्याः ६०४।१

पद्यम्	पृष्ठे: संख्या	पद्यम्	पृष्ठे: संख्या
गुरवो नम्रतां याति ...	३६०।१	गृह्णन्तु सर्वे यदि वा यथेच्छं (कुव-	
गुणो गुणान्तरापेक्षी स्वल्प	३५६।३३	ल्यानन्दे) ...	२९०।१९
गुणो दूषणतां याति दूषणं	३५६।२३	गेहं दुर्गतवन्धुभिर्गुरुगृहं	३१४।२८२
गुणोऽपि दोषता याति वक्राभूते	३७५।२८	गेहादङ्गणमङ्गणादपि ...	१२६।७१
गुणोऽपि नूनं दोषाय दुषि	३०२।५३	गेहे गेहे सुभग भवतो	४१९।१२
गुणो भूपयते रूपं शीलं	५०१।६४६	गेहे यस्य विराजते (संप्रहीतुः)	४२९।३
गुम्फः पङ्कजकृडमलवृत्ति	५१।४९	गौरिकमनःशिलादिः प्राये	५५१।१२
गुरुणा स्तनभारेण सुखं (शङ्कस्य)	९३।२	गोकर्णं गाहमानाः पृथु	२१६।३
गुस्तरकलन्पुराचुनादं (माघस्य)	९२।४	गोकर्णराडाभरणं यदीयं	५४०।७७
गुरुतामुपयाति यन्मृतः	३४४।२६	गोगजवाहनभोजनभक्ष्यो	५३९।७४
गुरुत्रासादासादितभवदु	१९१।२	गोत्रस्थिति न मुञ्चन्ति सदा	३०२।५०
गुरुपत्न्यां निद्राधीनो ...	४८६।१७९	गोत्राचारविचारपारगतया	४०९।२
गुरुं प्रयोजनोद्देशादर्थय	५०३।७१४	गोत्रे साक्षादजनि भगवा	१६८।६०
गुरुरभिर्द्विजातीनां वर्णा	५०३।७१५	गोनासाय नियोजितागद	१९।३०
गुरुरपि लघूपनीतो न निम	३६७।३६	गोधूमसर्पि (कृष्णरामस्य)	२१९।२
गुरुरेकः कविरेकः सदसि	३९०।८	गोपालमक्तः (संप्रहीतुः)	२८७।१
गुरुनायं भारः कचचिदपि	६३०।८	गोपायन्ती विरहजनितं ...	१२०।१५
गुरुश्रूयया विद्या पुष्क	४८८।२६४	गोपालेन प्रजाधेनोर्वित्त	४७३।१९७
गुरुषु मिलितेषु निरसा	६५५।१	गोपालो नैव गोपाल	५२८।३
गुरुसमीरसधीरितभूधरा	४३८।५१	गोपीलोचन (रामकृष्णस्य)	३७।३९
गुरुणामपमानो (सङ्ग्रहीतुः)	४७६।२९९	गोभिः क्रीडितवान्कृष्ण	३२७।४
गुरुकुर्वन्ति ते वय्या नन्व (भारवेः)	३५३।१६	गोभिर्विप्रेभ्य वेदैश्च सतीभि	३६०।३
गुरोः सुतां मित्रभार्या	४९७।५३०	गोष्ठेषु तिष्ठति पतिर्व	२३३।३१
गुरोरधीताखिलवैद्यविद्या	२९८।१	गौरमुधवनितावराङ्गके	९०।२
गुरोरप्यबलितस्य कार्या	५००।६३४	गौरवं प्राप्यते दानात्तु	३३७।९
गुरोरवज्ञां (कृष्णरामस्य)	५२३।१	गौराङ्गया भुजलावण्य	८३।१
गुरोर्गिरिः पञ्च दिनान्यधीत्य	२९७।२	गौरिभ्रमं भूधरजाहिनाथः	५४०।८१
गूढमैथुनधाष्ट्ये च काले	४९३।४०९	गौरिचुम्बनचञ्चलं परि	१२।८०
गूढालिङ्गनगण्डचुम्बन	१३१।३३	गौरि चम्पककलिका (शार्ङ्गधरस्य)	६१०।७
गुप्ताकारोऽपि सेव्यः स्या	४७३।२४९	गौरि तनुर्नयनमायत	२५६।६२
गृहमध्यातिस्वातेन धनेन रमते	३४१।२७	गौरीनखरसादृश्यश्रद्धया	५४६।१
गृहस्थाश्रममासाद्य	३७१।२	गौरीपतेर्गौरीयो गरलं	३०४।९७
गृहिणीसचिवः सखी मिथ (कालिदासस्य)	२५०।१५	गौरीव पत्या सुभगा	८८।११
गृहीतं ताम्बूलं परिजन (विह्वणस्य)	१२५।६२	गौरीस्वरूपां (कृष्णरामस्य)	५२३।१
गृहीताः पाणिभिर्वैरिभिः	४३७।१०	गौरीः कामदुषा सन्ध	५००।६०८
गृहे जातुचरः केल्यां सुग	३७२।१५	ग्रन्थिमुद्ग्रथयितुं हृदयेनो (माघस्य)	१७३।२४
		असति कोऽपि विमोह	१०७।३९
		असति चक्रोरो	३६९।४

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
असमानमिवौजांसि सहसा (भारवेः)	३५०।४	घ्रात तालफलाशया	४४४।३५
ग्रामतरुणं तरुण्या नव (काव्य- प्रकाशे)	२३२।२०	घ्रात्वा श्रोणीमजाया वितत (घाण- भट्टस्य)	५७३।१
ग्रामाणासुपशत्यसीमनि (रहणस्य)	६२३।४५	घूर्णन्ते तूर्णमेतत्कुलधराणि	४३५।२४
ग्रामेऽस्मिन्पथिकाय	२१७।१२	घृतकुम्भसमा नारी तप्ता	४९३।४१५
ग्रामेऽस्मिन्प्रस्तराग्रे (साहित्यदर्पणे)	२३६।१	घृतं न श्रूयते कर्णे	५२०।१
ग्रावाणो मणयो हरिर्जल	५९९।३३	घृतलघणैतलतण्डुलशाकेन्धन	३३४।४०
ग्रासादर्धमपि ग्रासमर्थि	३३७।८	घृष्टं घृष्ट पुनरपि पुनश्चन्दन	३१०।२३५
ग्रासाद्गलितसिन्धस्य कि...	६२४।३	चकितहरिणलोलोच (काव्यप्रकाशे)	२४२।२
ग्रीवाद्भुतैवावड शोभि	८६।७	चकोरनेत्रैणहृत्पुलानां	७२।२८
ग्रीवास्तम्भमृतः परोक्षति (क्षेमेन्द्रस्य)	२९५।६५	चकोराणां चन्द्रः कुसुम	३९८।१६८
ग्रीष्मादित्यकरप्रतप्त	५७३।१	चक्र येन भृत (संप्रहीतुः)	४७०।१०२
ग्रीष्मे ग्रीष्मतरैः करैर्दिन	५९४।८८	चक्र सेव्य नृपः सेव्यो	४६८।४९
ग्रीष्मोष्मप्लोषशुष्यत्पयसि (भट्ट- बाणस्य)	२११।३	चक्रधरोऽपि सुखं सुरोऽपि	३४९।३४
ग्लानिच्छेदि क्षुत्प्लोषाय (माघस्य)	४४१।१०६	चक्रः प्रपञ्च पान्यं कथय	४१२।१
घटं विघटनमथवा कार्याणां	३३९।२८	चक्राहो विरही हतोऽपि	१३८।११
घटमानकोककुचसामृशन्	१९०।६	चक्रीकृतमुजलतिकं वक्री	९२।१
घण्टं मिन्द्यात्पटं छिन्द्यात्	४८१।५०	चक्री त्रिशूली न हरो न	५३०।३७
घटितमिवाञ्जनपुङ्खैः पूरित	१४०।८	चकुरेव ललनोरुपु राज्ञीः (माघस्य)	१७४।२८
घटीयन्त्रायते हारो	८६।१	चक्रे चण्डरुचा समं रण	२२३।३५
घटो जन्मस्थान मृगपारि	३१२।२६१	चक्रेण विश्वं युधि मत्स्य	९०।८
घण्टानादो निस्वनो डिण्डि (माघस्य)	४३९।५७	चक्षुःपूर्वं न्यसेत्पाद बल (मार्कण्डेये)	४८४।१४४
घण्टारवे रौद्रतरिर्निरन्तरै	४३८।४८	चक्षुःप्रीत्या निषण्णे मनसि	११२।१२८
घनघनमपि दृढं व्योम (हरिगणस्य)	१६१।२	चक्षुर्जाड्यमपैतु मानिनि	१५८।६०
घनघनाघनकान्ति घनो	५४८।१	चक्षुर्मेचकमम्बुजं विजयते	९६।५७
घनतरघनवृन्दच्छादिते	२१४।४७	चक्षुर्लुप्तमपीकणं कवलितः	१६४।२५
घनतरघनवृन्दच्छादिते	२१४।४६	चञ्चच्चण्डनलाग्रमेदवि	३२।११
घनतरतिमिरशुणोत्कर	१४३।२	चञ्चच्चन्द्रिकचन्द्रचार	११।६७
घनसन्तमसमलीमस दश (भट्टस्य)	६२१।२	चञ्चच्चेलञ्जलानि प्रतिसर	२२४।९
घनसमयमहीश्रुत्पत्तन	२१४।४५	चञ्चद्विद्यु (कृष्णरामस्य)	२११।२
घनसमये शिखिषु स्यात्...	५५६।४३	चञ्चत्कूर्पूरचौरा मलयगिरि	१८९।३९
घनैर्विलोक्य स्थगितार्क	४३८।४१	चञ्चत्काञ्चनशैलावस्था	८४।२५
घनोद्यमे गाढतमेऽन्धकारे	२१२।१४	चञ्चद्वादशनीलनीरज (शाङ्गधरस्य)	५४२।९८
घनोऽयं चेदञ्चेदुपरि	१०३।३७	चञ्चद्भुजप्रभितचण्डगदा (वेणीसंहारस्य)	२६०।३
घमर्तं न तथा सुशीतलं...	३१२।२६	चञ्चरीक चतुरोऽसि चन्द्रि	६११।३१
घाटोद्यान (रामकृष्णस्य)	५६९।१३	चञ्चलं वसु नितान्तसुख (भारवेः)	४७८।३५२
घासग्रासं गृहाण त्यज (हस्तिपकस्य)	६२७।४८		

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
चट्वाटिति चर्मणि च्छमि ...	३२।९	चन्द्रोऽनेन कलङ्कितो ...	४२४।४
चण्डांशो विरमाद्युः (संग्रहीतुः) ...	११२।१२५	चन्द्रो वहिः ...	१०४।४६
चण्डीजङ्घाकाण्डः शिरसः ...	१८।७	चपलतरतरङ्गैर्दूरमुत्सा ...	५९८।२७
चण्डीक्षचूडामरण चन्द्र ...	११४।२	चपलहृदये किं स्वातन्त्र्या(अमरकस्य) ...	१५९।११
चतुरः सजतः पूर्वमुपाया ...	२२७।१०	चरणक्रमलदास्तत्त्वेषु ...	१५६।३६
चतुरङ्गबलो राजा जगती ...	२९९।१	चरणक्रमलं तदीयं लाक्षा ...	९१।७
चतुर्युद्धिं स्नात्वा त्रिदिन ...	२३०।३४	चरणपतनप्रत्याख्याना ...	२४२।१०
चतुर्मुखो न च ब्रह्मा ...	५२९।२४	चरमगिरिकुरङ्गीश्वर ...	१८२।७
चतुष्पाणि समुद्रेषु संख्या (वाल्मीकेः) ...	२५१।४	चरमगिरिनिबुद्धमुष्ण ...	१४१।२५
चत्वारो प्रथयन्तु विद्रुम ...	२५।३५	चरेद्धीमानकटको युद्धे ...	४७४।२४४
चत्वारो धनदायादा ...	४८५।१६८	चर्मखण्डं द्विधा भिन्न ...	२६८।९
चत्वारो वयमृत्विजः स (वेणीसंहारस्य) ...	२४८।४४	चलं वित्तं चलं चित्तं चले ...	३८४।७
चन्दनं शीतलं लोके चन्द ...	३६६।८	चलं चेतः पुंसां सहज ...	२४२।१५
चन्दनं स्तनतटेऽधर ...	१९२।६	चलत्कर्णानिलोद्धत ...	३।६
चन्दनजन्म (सङ्ग्रहीतुः) ...	५९६।२	चलत्कामिमनोमीनमादा ...	६८।४
चन्द्रकान्तो ...	६०२।१	चलत्तरङ्गरङ्गायां गङ्गा ...	५२०।२
चन्दने विपवरान्सहामहे (भट्टस्य) ...	६४३।२	चलत्येकेन पादेन तिष्ठ ...	४८१।३५
चन्द्रं समाश्रयति नाम ...	५८८।३२	चलद्दलाकादशनाशि ...	२१२।७
चन्द्रः कवी प्रकृतिवक्त्र ...	३०८।१९९	चलद्दृङ्गमिवाम्भोजम् ...	७७।२
चन्द्रक्रान्तगलदम्बुनाधुना ...	१८३।७	चलन्ति गिरयः कामं युगान्त ...	३५०।२
चन्द्रं कलङ्कारहितं शफर ...	७९।७१	चलन्ति येषां न शतं ग (गुणाकरस्य) ...	४६२।११
चन्द्रं चन्दनकर्दमेन ...	१२७।८८	चलापाङ्गां दृष्टिं स्पृशसि(कालिदासस्य) ...	११५।३
चन्द्रं चन्द्रार्धचूडं चतु ...	४१३।१	चाञ्चल्यं चरणौ विहाय ...	६८।६७
चन्द्रपादजनितप्रवृत्ति ...	१४५।३२	चाञ्चल्यमुच्चैःश्रवसस्तुरङ्गा ...	३२८।२३
चन्द्रमाश्चन्द्रमा (संग्रहीतुः) ...	१०१।२	चाणक्यविशेषो ...	३६५।४
चन्द्रविम्बरविबिम्ब ...	२१२।९	चाटत्स्करदुर्वृत्तैस्तथा ...	४७३।२०५
चन्द्रश्चण्डकरायते मृदु ...	१०१।९	चाण्डालः पक्षिणां काकः ...	४८९।२८७
चन्द्रश्चन्दनमिन्दुरिन्दु ...	४५०।५९	चाण्डालश्च दरिद्रश्च द्रावे ...	३३२।७
चन्द्रादिलोचनेत्रः कमल ...	३०।९	चातकः स्वानुमानेन जलं ...	५९०।२
चन्द्राद्रुच्यकमण्डलोः समु ...	४५०।६०	चातकं घूमसमूहं दृष्ट्वा ...	६१५।५
चन्द्रार्थिकेतन्मुखचन्द्रि ...	७६।२	चातकं जलोधि (संग्रहीतुः) ...	६१६।१०
चन्द्राननार्धदेहाय ...	६।५	चातकलिचतुरान्ययःकणा ...	३०६।१६६
चन्द्रे कलङ्कं (कृष्णरामस्य) ...	५२३।१	चातकस्य खलं चञ्चुसंपुटे ...	५९१।३१
चन्द्रायते शुक्लचापि ...	२१९।२३	चातुर्यस्यैकचिह्नं कलममल ...	८१।९२
चन्द्रे शीतल्यत्वलीक ...	५६।२८	चादय इति यत्र स्यादु ...	५५७।४४
चन्द्रो जडः कदलिकाण्ड ...	६२।३५	चान्दी लेखां दशति ...	५१६।१००६
चन्द्रोदये चन्दनमङ्ग ...	१४२।१०	चापाचार्यलिपुरविजयी (राजशेखरस्य ...	
चन्द्रो द्वादश भास्कराः ...	१३२।३७	वालरामायणे) ...	३७७।३४

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
चामरं श्रीकरं दिव्यं राज्य ...	४६५।१	चिररतिपरिखेदप्राप्तनिद्रा (माघस्य)	६८३।३
चारुता परदारार्थं धन ...	३१८।९७	चिरविरहिणो रत्युत्कण्ठः (अमरुकस्य)	१७७।३७
चारुता वपुरभूषयदासां (माघस्य)	१७१।३६	चिरश्रान्तो दूरादहमुपगतो ...	६४०।२७
चारुनूपुरमणत्कृतं रते (शार्ङ्गधरस्य)	१७६।९	चिरादट्ठणोर्जाड्यं ग्रमयति ...	४१३।१
चिकुरप्रकरा जयन्ति ते (श्रीहर्षस्य)	६९।२०	चिराद्यत्कर्त्तुकाविष्टं कल्प ...	३९१।६
चित्तां प्रज्वलितां दृष्ट्वा ...	२९९।३	चिराय सत्संगमशुद्धमानसो ...	३०८।१९०
चित्तं यावन्न लीयते ...	३६९।३	चिरेण मित्र सधीयाच्चि ...	४९९।५८२
चित्तनिर्द्वैतिनिधायि ...	१७२।६३	चीत्कारैर्नाशयन्तः स्वपति ...	४६२।१५
चित्तभूषितभूमत्तमूपाल ...	२७२।१००	चीराणि किं पथि न सन्ति (भगवते)	३४७।१६
चित्तायत्तं धातुबद्धं श ...	५०७।८१५	चुम्बनेषु परिवर्तिताधरं (कालिदासस्य)	१७५।७
चित्ते निवेद्य परिकल्पित ...	६२।३४	चुम्बन्तो गण्डमितीरल ...	२२६।२
चित्ते भ्रान्तिर्जायते मय ...	३८८।६	चुलकयासि चन्द्रदीधिति ...	११५।१
चित्रं कनककलायां पल्लव ...	२५२।८	चूडापीडकपालसंकुल ...	१४।१०६
चित्रं कनककलायां शरदि ...	२५२।१२	चूडापीडाभिरामः स्फुर ...	४३३।१८
चित्रं चित्रं बत बत मह ...	६४३।४	चूडारत्नमपांनिधिर्यदि ...	१२९।१०३
चित्रं तपति राजेन्द्र ...	४४५।१	चूडारत्नैः स्फुरद्भिर्विषधर ...	१४२।४३
चित्रं न तद्यदयमम्बुधि ...	६०६।८	चूडागीतकरस्तनधय ...	१४।२
चित्रं नर्तनमम्बरे क्षिप्त ...	५२८।१	चूतश्रेणीपरिमलमुषश्च ...	१८८।२७
चित्रं बटतरो ...	२५१।१	चूताङ्कुरास्वादकपायकण्ठः ...	१९७।२९
चित्रं महानेष्ट बतावतारः (काव्यप्रकाशे)	२५२।१३	चूतानां चिरनिर्गतापि ...	२००।९९
चित्राभिरस्योपरि मौलि (माघस्य)	४३१।३	चूलीसीमनि गोरसार्द्र ...	२२५।१७
चित्राय त्वयि चिन्तिते ...	१२८।९८	चेतः कर्षन्ति सप्तच्छद (श्रुतधरस्य)	२२१।५४
चित्रास्वातिगता वर्षाः ...	४९९।५८५	चेतनं पुष्करं ...	५३६।४३
चित्रास्वादकयैर्भूत्यैरना ...	४७३।२०९	चेतः प्रसादजननं विबुधो ...	२९४।५१
चित्रोत्कीर्णादपि विष (हरिहरस्य)	१२५।५४	चेतोभुवश्चापवाति प्रसङ्गे ...	५६।१६
चिन्तनीया हि विपदा (व्यासस्य)	४८०।१७	चेतोहरा युवतयः स्वजनो (विक्रमादित्यस्य)	२७०।६०
चिन्तागम्भीरकूपादनव ...	४०९।६	चेत्पौरादपि झङ्गते हिम ...	२३५।५०
चिन्ता जरा मनुष्याणामन ...	४८२।८२	चेलाञ्जलेन चलहार ...	२२१।६
चिन्तामणि (संग्रहीतुः)	२८७।२	चोलं नीलनिचोलकर्षण ...	२४५।६
चिन्तामिः स्तिमितं मनः ...	१२१।२९	चोलाङ्गनाकुचनिचोल ...	१८७।११
चिन्तामोहविनिश्चलेन मन ...	१९४।१९	चोली चोली न तु कलयते ...	४३४।९
चिन्तां मुखं ग्रहणं पल्लव ...	६२९।११	च्युता दन्ताः सिताः केशा ...	३४८।८
चिन्तासक्तनिमग्नमन्त्रि ...	३९०।१६	च्युतोऽप्युद्रच्छति पुनः प्रज्ञा ...	३०३।७८
चिन्त्यते नय एवादाव ...	४७५।२६१	छत्रच्छन्नैव (सङ्ग्रहीतुः)	४५८।८
चिन्वचौरचिकीर्षितानि ...	१४१।३६	छत्रधारी न राजासौ जटा ...	५२९।१२
चिरं ध्याता रामा क्षण ...	२७२।१०२	छन्नं सैन्यरजोमरेण ...	४१६।१८
चिरं विरं (रामकृष्णविलोमकाव्यस्य)	५७६।२	छन्नं कार्यमुपधिपन्ति पुरुषा ...	४५३।५
चिरमपि कलितान्यपार (भारवेः)	१२४।४१	छादितः कथमपि प्रपया (माघस्य)	१७०।२९

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
छायां प्रकुर्वन्ति नमन्ति ...	६०३/९	जडेषु जातप्रतिभाभिमानाः ...	२९३/३१
छायाफलानि मुकुलानि ...	६०७/५	जनकः सानुविद्योपा जातिः ...	६३५/६
छायाभिः प्रथमं ततस्तु ...	६३४/२५	जनं जनपदा नित्यमर्चं ...	४६७/२८
छायामन्यस्य कुर्वन्ति ...	६३२/४	जननी जन्मभूमिश्च जाह्नवी ...	४८५/१७४
छायावन्तो गतव्यालाः ...	३०१/७	जनयन्त्यजने दुःखं ताप ...	३३१/८
छाया वियोगिवानितेव ...	२०५/१८	जनस्थाने भ्रान्तं कनकमृग (भट्ट- वाचस्पतेः) ...	३४४/३५
छाया संश्रयते तलं विट ...	२०७/५२	जनिः सरोऽङ्गादतिपङ्क्तिनो ...	६४७/१६
छायासुप्तमृगाः शकुन्त (वीजकस्य)	६३३/१९	जनिता चोपनेता च यश्च ...	२९७/५४२
छिन्त्वा पाशमपास्य कूट (मुक्तापीडस्य)	३७९/११५	जनो दुर्लभ्योऽयं कुलम ...	२४०/५
छिद्रान्वेषणतत्परः प्रिय ...	२४१/१२	जन्तोर्निरुपमोगस्य ...	५०२/६८७
छिन्नः सुनिश्चितैः शस्त्रैः ...	६४६/१	जन्म क्षीरनिर्घा तथैव ...	५८९/५४
छिन्नेऽपि शस्त्रमिन्नेऽप्या ...	२४६/१६	जन्म क्षीरमहर्षिणे सहस्रवः ...	५८९/४६
छिन्नोऽपि रोहति तत्र ...	३०४/९५	जन्मनि क्लेशवह्नुले किं तु ...	४९५/४६३
छेत्ति ब्रह्मशिरो यदि (योर्द्विकवेः) ...	६४९/६	जन्म ब्रह्मकुलेऽप्रजो धन ...	३८०/१२८
छेदश्चन्दनचूतचम्पक ...	५१६/१०१६	जन्मस्थानं न खलु विमलं (विद्यापतेः)	६५५/४
जगति जयिनस्ते ते मावा (भवभूतेर्मा- लतीमाधवे) ...	१०८/७३	जन्मान्तरीणरमणस्य ...	१८/५
जगति नैशमशीतकरः (माघस्य) ...	२२०/३८	जन्माभूदुदघौ विधौ सहजता ...	६३४/७
जगति विदितमेतत्काष्ठ ...	६५७/१	जन्मिनोऽस्य स्थितिं विद्वा (भारवेः)	४९२/३८०
जगत्प्रसूतिर्जगदेकपावनी (भारवेः) ...	२२०/३१	जन्मेन्दोरमले कुले व्यय (वेणीसंहारस्य)	२४८/३६
जगत्तापकरे ...	१३९/१०	जन्मैव मास्तु यदि वा ...	२३३/३०
जगन्नाथो (सङ्ग्रहीतुः) ...	२७९/१	जन्मैव व्यर्थतां नीतं ...	२७२/९२
जगदिव बहुलातपा ...	१३६/४९	जम्बीरं वा कमलमुकुलं ...	८५/४७
जगद्बभूवर्षसु रूपदर्पा ...	९१/१२	जम्बीरश्रियमतिलङ्घ्य ...	८५/४४
जगत्प्रेमानन्दं वदनम ...	८०/८२	जम्बुद्वीपगृहप्रकाशनकरी ...	४२५/१२
जगौ विवाहावसरे वन ...	१९७/१९	जम्बूफलानि पक्वानि ...	५२१/१
जग्ध्वा मापमयानपूप ...	२५७/७५	जम्भारातीमकुम्भोद्भव (मयूरस्य)	४५/१२
जघनस्थल (साहित्यदर्पणे) ...	५७५/१	जम्भारिरेव जानाति ...	६५०/१
जघान वाणैर्दशभिर्दशा ...	१६७/३७	जम्भारेः प्रियया (रामकृष्णस्य)	१३८/८९
जङ्घाकाण्डोचनालो नख (कान्यप्रकाशे)	२१/४८	जयाति जटाकिञ्चलं (गोवर्धनाचार्यस्य)	७/१८
जङ्घे तदीयि संतापं य (शकपुष्टेः) ...	९१/१	जयाति परिमुपितलक्ष्मा ...	१५/२
जटा नेयं वेणीकृतकच (कुवलयानन्दे)	११९/१२	जयाति प्रियापदान्ते (गोवर्धनाचार्यस्य)	६/१४
जटामामिर्भाभिः करधृत (भर्तृसारस्व- तस्य) ...	१४७/८४	जयाति मनसिजः सुखैक ...	५६/१५
जठरज्वलनज्वलताप्यप ...	६२२/२१	जयाति ललाटकटाक्षः ...	१५/१
जडाशयाम्यन्तर ...	७३/३७	जयाति स नामिर्जगतां ...	२३/६
जडास्तपौमिः शमयन्ति ...	२७४/१२८	जयाति स मगवान्कृष्णः (गोवर्धनाचार्यस्य)	२३/३
जडे प्रभवति प्रायो दुःखं (कुसुमदेवस्य)	५०२/६७३	जयत्युपेन्द्रः स चकार (वाणभट्टस्य)	२४/१७
		जयन्ति जगतां मातुः स्तन (मुकुन्दानन्दस्य)	२७/१३

अकारादिपद्यानुक्रमणिका ।

(६७)

पद्यम्	पृष्ठे. सख्या	पद्यम्	पृष्ठे. सख्या
जयन्ति जितमत्सराः पर	... ३१२।२६२	जह्नीहि कोप दयितोऽनु (भारवेः)	६२५।३०
जयन्ति ते पञ्चमनादमित्र	... ५३।३०	जह्नीहि गुरुगर्जितं विजहि	... ६२५।३०
जयन्ति ते सुकृतितो रस (भर्तृहरेः)	५२।२	जागरणे	... ३६९।५
जयश्रीः कृपाणीयं वेणी	... ४१३।१	जाग्रत्स्वप्न	... २७५।१४६
जयश्रीविन्यस्तेर्महित	... ३८।५४	जाग्रतः कमलास्लभी य (विहणस्य)	९१।४
जये च लमते लक्ष्मीं मृते	... ४७०।१२६	जाह्न्यं धियो हरति सिञ्चति	... ३६७।४७
जये धरित्र्याः पुरमेव	... ५८।३९	जाह्न्यं ह्रीमति गण्यते व्रतरुचौ (भर्तृहरेः)	३२५।२७२
जरठ इव मरालो जर्जराग्र	... १८२।६	जातः कूर्मः स एकः पृथु (भर्तृहरेः)	३८४।१३
जराभरणदौर्गत्यव्याधय	... ३३९।१४	जातः केलिकलावतीकुच	... ६३६।२१
जरा रूपं हरति हि धैर्यं	... ५११।९३३	जातः सूर्यकुले पिता दश	... ३७८।११०
जरीजृम्भत्प्रौढयुगणिकर	... २२३।३०	जातः स्तन्यं न जग्राह	... ६२२।१०
जर्जरतृणाग्रमदहन्सर्प (जयवर्धनस्य)	६२१।१	जातमात्रे न यः शत्रुं व्याधि	... ४६९।८८
जलदः समुद्रेयवामाचरति	... ५९०।१९	जातश्च नाम न विनश्यति	... ३४०।३५
जलदुग्धनिर्णय (सङ्ग्रहीतुः)	... ५।८	जातस्ते निधि जागरो	... २४०।११
जलदे गर्जति (सङ्ग्रहीतुः)	... ६१७।४	जाताः पक्वपलाण्डुपाण्डु (सुरारेः)	१८६।५५
जलदपङ्क्तिरनर्तयदुन्मदं (माघस्य)	२१३।३३	जाताः प्रासादपल्लीकन	... १४३।२१
जलधर जलभरनिकरै (चन्द्रस्य)	... ५९०।१५	जाता पुत्री तवे	... ३७२।१
जलधेरधिकं (सङ्ग्रहीतुः)	... ५९०।२५	जाता नोत्कलिका स्तनौ	... १६५।३०
जलधर निर्लेजस्त्व यन्मा	... १४२।६	जाता लता हि शैले जातु	... २५२।१०
जलधी रत्नाकर (सङ्ग्रहीतुः)	... ६००।६	जाता शिखाण्डिनी प्रग्यथा	... २८१।४
जलधर त्रिमलै (सङ्ग्रहीतुः)	... ५९०।२२	जाता शुद्धकुले जधान	... ५३१।४१
जलमपि न ते (सङ्ग्रहीतुः)	... ५९८।१७	जातिमात्रेण किं कश्चिद्	... ४९४।४४३
जलबलि (रामकृष्णस्य)	... ५७०।५	जातिर्यातु रसातलं गुण (भर्तृहरेः)	... ३३०।१६
जलस्योच्चैः पुच्छं	... ६३१।१	जातिस्तस्य न मानसे न	... ६२०।९
जलनिधौ जननं धवलं	... ६०२।४	जाते जगति वाल्मीकौ	... २८०।३
जलबिन्दुनिपातेन क्रमशः	... ४८५।१५६	जातेति कन्या महती हि	... ३७२।२
जलभ्रमोत्पत्तिकृतो गुणौ	... ६५१।१	जातोऽहं जनको ममैव (कृष्णमिश्रस्य)	२६७।१०८
जलमभिर्विषं शस्त्रं सुत	... ४९५।४५७	जातोल्हासित	... ५९७।५
जलविलुलितवस्त्रवत्	... २१०।५७	जानकीहरण	... २८५।१
जलसेक्रेण वर्षन्ते तरवो	... ३५४।२८	जात्यन्धाय च दुर्मुखाय	... २३८।९
जलध्राः शष्पाणां विस	... २०५।२४	जात्युत्कृष्टस्य हि मणेर्नोचितं	... ३५६।३०
जले तैलं खले गुह्यं पात्रे	... ४८४।१४१	जानन्ति पशवो गन्धाद्	... ४८०।२४
जल्पन्ति सार्धमन्वेन पश्य (व्यासस्य)	२२६।५	जानन्ति हि गुणान्वक्तु	... ४८४।१२४
जवो हि सतेः परम (पाण्डवनकुलस्य)	५०९।८९७	जानन्नपि जनो दैवात्	... ४९१।३४२
जहाति चांसत्पुखं	... ३४३।५७	जानामि हृदयं (सङ्ग्रहीतुः)	... १३२।२
जहाति सहस्रायनं द्योति	... ३४३।५७	जानामि नागेन्द्र तव प्रभावं	... ३६५।१३
जह्नीहि कोपं	... १५९।१९	जानीमस्तव तन्नि चेतसि	... १२१।३०
		जानीमहेऽस्याः खलु ९८।५

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
जानीमो वदनं सरोरुह ...	१७/७४	जीवन् किञ्चिद्वत्वा ...	३४२/४४
जानीमो वयमासनस्थ ...	१७/७५	जीवन्नदत्त्वाऽपि ...	३३८/३१
जानीयात्सगरे भृत्यान् ...	४८३/९८	जीवन्जीवयनि हि यो ज्ञातिजनं ...	३३९/२५
जानुम्यामुपविश्य पार्थिव ...	६९/५	जीवति जीवति नाथे (शार्ङ्गधरस्य)	२३०/२०
जानुस्थापितदर्पणं परि ...	७०/७	जीवनग्रहणे नम्रा गृहीत्वा (क्षेमेन्द्रस्य)	३१६/५३
जाने कोपपराङ्मुखी (निम्नादरिद्रस्य)	११०/९३	जीवन्तोऽपि मृताः पञ्च ...	४८४/१२५
जानेऽतिरागादिदमेव ...	७६/१४	जीवन्यर्थक्षये नीचा याच्यो ...	३३३/३२
जाने सुम्नस्यपाणे क्षिति...	४३४/२३	जीवन्नेव मृतोऽपि यस्य (दामोदर- गुप्तस्य) ...	२४६/१४
जाने रात्रिषु तन्मध्ये ...	८८/७	जीवन्निप न तत्कर्तुं शक्नोति ...	३१८/११२
जाने स्वप्नविधौ प्रमाद्य ...	११२/१२४	जीवाकृष्टि स चक्रे मृध ...	४४२/१२४
जामाता जठरं जाया जात ...	४८५/१७३	जीवाम इति मन्वानाः ...	३४६/१
जामाता पुरुषोत्तमो ...	३७८/१११	जीवामीति वियोगिनी (लोठितकस्य)	१२२/९
जायन्ते नव सौ तयाभि च ...	५४५/१०६	जीवित इव कण्ठगते ...	२९३/२९
जालन्तप्रेषितदृष्टिरन्या (कालिदासस्य)	४३५/४	जीवितनाथेन ...	१६०/२
जाल्मो गुह्यः सुधृष्टो ...	६३०/५	जीवित तदपि जीवित ...	५०६/८१०
जिगाय विस्फूर्ति ...	२८७/१	जीवेति प्रयुक्तोक्तः ...	४७२/१६७
जाह्नवी मूर्ध्नि पादे वा (मल्लिनाथस्य)	२१/२	जीवेन वृल्लित प्रेम सखि ...	१०१/३
जिघ्रत्याननमिन्दुकान्ति ...	९६/५४	जृम्भाजर्जरिडिन्वडम्बर ...	४५७/४
जितरोषराया महाधियः (साधस्य) ...	३०६/१६०	जृम्भां निष्ठीवन कौर्य ...	४७४/२३६
जितेन्द्रुपल्लावण्यं कः ...	७७/१	जृम्भारम्भप्रविततदलो ...	१८५/४४
जितेन्द्रियतया सम्यग्वि ...	३९३/६८	जृम्भाविस्तृतवक्रपङ्कज ...	२९/६
जितेन्द्रियत्व विनयस्य (भारवेः) ...	५०८/८६९	जेतु यक्षिपुर हरेण हरिणा ...	४/२६
जिते लक्ष्मीमृते स्वर्गः ...	२७५/२५७	जेताज्ञाज्जितौजा ...	५६८/२१
जिह्वो लोकः कथयति पुरा ...	३२५/२६७	जातं ज्ञातिजनैः प्रमृष्ट ...	२३५/५४
जिह्वादूषितसत्तात्रः पिण्डार्यो ...	३१७/८९	जाता मैत्री सहजमधुरा ...	२३४/४०
जिह्वाऽप्रविस्फूर्जित ...	२८८/९	जातिमिर्वन्व्यते नैव ...	४८/७
जिह्वायावच्छेदनं नास्ति ...	२५४/१	जाते तत्पुत्र्ये ...	४२०/१८
जिह्वे लोचन नासिके ...	२६७/१०२	ज्ञानविद्याविहीनस्य विद्या ...	२९२/१२
जिह्वालौल्यप्रसक्तानां जल ...	४९७/५२०	ज्ञानाभिवराक्षिचरणा कण ...	२९७/४
जीमूतमाला (कृष्णरामस्य) ...	२११/६	ज्ञानिन इव (संप्रहीतुः) ...	६१९/७
जीवनाशां (संप्रहीतुः) ...	६०६/२	ज्याकृष्टिद्वन्द्वस्तकामुल ...	१८/१७
जिह्वैकैव सतामुमे फण ...	३६०/७	ज्याघातः कार्मुकस्य भयति ...	४१२/१
जीयादम्बुधितनयाधर ...	२४/१३	ज्यायांसमपि शौलेन ...	४९१/३४६
जीयासुः शकुलाकृते ...	२९/३	ज्योतिःप्रदान (संप्रहीतुः) ...	६२१/२
जीर्णमन्नं प्रशस्यन्ति ...	४९३/४१७	ज्योत्स्नाचमत्कृति (कृष्णरामस्य)	५२४/२
जीर्णां तरिः सरिदियं ...	६५३/२	ज्योतिःशालमहोदधी ...	३००/६
जीर्णेऽयुक्तकालकूट ...	११/७०	ज्योतिस्तमोहरमलोचन ...	५/१३
जीर्णेऽपि क्रमहीनोऽपि (मुष्पाकरस्य)	६२१/६		

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
ज्योत्स्नाचयः पयःपूर (काव्यप्रकाशदौ)	१४४।८	तत्कृतं यन्न केनापि न	४२७।१
ज्योत्स्नाचन्दोह ...	२१।५२	तत्तद्विज्ञैत्रयात्रोदुरतरुण	४३४।२०
ज्योत्स्नाचन्द्रा (संग्रहीतुः)	९८।२	तत्तद्वदव्यपि बथावसर	२४२।७
ज्योत्स्नाभस्मच्छुरणध (भवभूतेः)	१४०।९	तत्तत्स्याः कमनीयकान्ति	६७।६१
ज्योत्स्ना मौक्तिकदाम (काव्यप्रकाशे)	१२८।१००	तत्तादृक्कृष्णपूलाक्ष ...	४५९।८
ज्योत्स्नी श्यामलिमान ...	११०।१०३	तत्तेजस्तरणेर्निदाधसमये	६४२।१
ज्योत्स्नेव नयनानन्दः सुरेव(काव्यप्रकाशे)	५७।१६	तत्तथ्यमेवास्ति (कृष्णरामस्य)	५२३।३
ज्वरादिता (रामकृष्णस्य)	५६९।७	तत्त्वं किमपि काव्यानां	५३।१९
ज्वाला जातु (सङ्ग्रहीतुः)	१२।८२	तत्र मित्र न वस्तव्यं यत्र	५००।६३१
ज्वलति च्लितेन्धनो ...	५०४।७४८	तत्पादनखरत्नानां मद	९२।२
ज्वलतु गगने रात्रौ रात्रा	११७।२६	तथा न पूर्वं कृतभूषणा (भारवेः)	२०८।२६
ज्वलितं न हिरण्यरेतस चय (भारवेः)	३५४।३५	तथा पौरस्त्यायां दिशि	१४८।८५
ज्ञानिति जगतीमागच्छ	४१९।१०	तथारिभिर्न व्यथते शिली	३२३।२३०
ज्ञानानिलोऽपि सुरतान्त	१८७।१३	तथ्यं पथ्यं सहेतु प्रिय	३६४।३५
ज्ञानज्ञानितकङ्कणकणित	४४१।११३	तदङ्गमपि नाम तत्सहज	११०।९१
टिड्ढाण्डयसञ्चुट्टहसि	२९६।१	तदपकृतं विधिनार्थेषु	३०५।११८
ढकामाहृत्य मदं वितन्वते	२३१।२५	तदवधि केचन वीरा (संग्रहीतुः)	५८।३७
त एव पदविन्यासास्ता	४९।७	तदवितथमवादीर्यन्मम (माघस्य)	१६२।३
त एवामी बाणास्तदपि	३७८।१०२	तदाखण्डलाशां महीमण्ड	५९।४५
तद्यकस्य विषं दत्ते मक्षि	३१६।४०	तदा तदङ्गस्य विभर्ति	९४।२९
तदमुपगत पक्षे पक्षे निवे	२१८।१	तदात्वप्रान्मिलिन्नादिम	६६।३८
तदस्थैः ख्यापिताम्नेतो ...	५०२।६९६	तदा सुगंधं वक्ता किसलय	१०९।८०
तटिनि चिराय विचारय	६०३।३	तदा त्वज्जातानां दरदलित	२०५।२३
तडिन्मालालोऽं प्रतिदिवस	२६३।४९	तदा रम्याप्यरम्याणि (भारवेः)	४९२।३७८
तडिल्लेखा नेयं विलसति	९९।१६	तदीयजघनाभोगगरिमा	९०।३
ततः कुमुदनाथेन कामिनी (व्यासस्य)	१४४।३	तदीयत्रिवलीमार्गसोपाना	८७।३
ततः कोकवधूवन्धुर्वन्धूक (शार्ङ्गधरस्य)	१९०।१	तदेवाजिह्वाक्षं मुखमवि (संकुलस्य)	१६४।१५
ततः परामर्शविष्टमन्यो	२५८।२	तदेवास्य पर मित्रं यत्र	३७०।१२
तत उदयगिरिं ...	१५०।१२२	तदोजसस्तद्यक्षः स्थिता (श्रीहर्षस्य)	४५३।४
ततश्चाभिज्ञाय स्फुरदरुण (दुर्बहकस्य)	२४२।१४	तदग्रह यत्र वसति ...	४९९।५७४
ततान दाम (रामकृष्णविलोमकाव्ये)	५८०।१७	ताद्व्यमव्ययं धाम ...	५।५
ततोऽरुणपरिस्पन्दमन्दी (वात्सीकमुनेः)	१८३।१	तद्गोदोऽन्तरसततान्ध ...	१३७।६८
तत्काक त्वपि शुक्राः ...	६१९।५	तद्वः प्रमाह्विषदः प्रण	१८।१२
तत्कालारमदीविजृम्भण ...	१०।६५	तद्वत्का सदसि ब्रवीतु	३६४।१५
तत्कि कामपि कामिनी ...	२४४।७	तद्वक्त्र नेत्रपद्म प्रकटित ...	९२।३
तत्कि जन्म (सङ्ग्रहीतुः)	२७६।१५८	तद्वक्त्र यदि मुद्रिता शशि (कुवलय-	
तत्कि स्मरसि न शुक्र	६१४।१२	नन्दे) ...	९५।५१
तत्कुचौ चरतः किञ्चिन्ननं	८४।१६	तद्वक्त्रामिमुख मुख विन (अमरकस्य)	१६१।१४

पद्यम्	पृष्ठे संख्या	पद्यम्	पृष्ठे संख्या
तद्विच्छेदकशस्य कण्ठ ...	११४/२६	तं भूसुता (रामकृष्णविलोमकाव्ये)	५७६/१
तद्वियोगसमुत्थेन तन्निन्ता ..	१०५/६	तमङ्गदे मन्दरकूटकोटि ...	४३१/४
तनुता तनुता नीता तेन ...	५६५/३	तमांसि बराकक्षीरो हाहा (क्षेमेन्द्रस्य)	२५५/२८
तनुत्यजां वर्मभृतां विकोशैः (कालि- दासस्य) ...	४३७/२९	तमःस्तोमः पूर्वं तदनु (देवयोधेः)	९५/४३
तनुत्राणं तनुत्राण शब्दं ...	४३७/२	तमःस्तोमो मृदा सोममण्ड ...	६८/६
तनुवहाणि पुरोविजित ...	२२०/४०	तमःस्तोमं सोम गिलति ...	१७९/१६
तनुल्लभा इव ककुभः ...	१४०/६	तमांसि ध्वसन्ते परिणमति ...	३११/२५४
तनुस्पर्शदास्या दरसुकु ...	६३/५४	तमाखुपत्रं राजेन्द्र भज मा ...	३८८/१
तनोतु ते यस्य फणी ...	५४९/१	तमृषि मनुष्यलोकप्रवेग ...	२८३/९
तन्त्रावापविदा योगैर्म (माघस्य)	४६९/८२	तमोगणविनाशिनी ...	५/१५
तन्द्रातुन्दिल्लोणलोचन ...	१८१/३०	तमोभिः पीयन्ते गतवयसि ...	१८५/३८
तन्नास्ति कारयति यन्न (शशिवर्धनस्य)	१७९/१२	तया गाढं मुक्तो भ्रुवि ..	१०९/७९
तन्निर्तम्बस्य निन्दन्ति वृद्धि ...	८९/१	तयाऽपि (रामकृष्णविलोमकाव्ये)	५८१/२१
तन्मूलं गुह्यतायास्तत्सौख्यं ...	३४७/१३	तरङ्गय दृशोऽङ्गने पततु (राजशेखरस्य)	१५६/४०
तन्वङ्गथाः स्तनयुग्मेन मुख (काव्यप्रकाशे)	८३/३	तरत्तरल्लुप्येन किमिवास्ति ...	२७२/९३
तन्वङ्गथा गुह्यनिधौ नयन ...	१०४/५२	तरलास्तुरगा (संग्रहीतुः)	४६२/३
तन्नि त्वद्वदनस्य विभ्रम ...	१६९/७८	तरकुलसुषमापहरां जन ...	५९६/१
तन्वी चारुपयोधरा ...	५३२/१४	तरुणतरणिजेजःपुङ्गवतप्त (शार्ङ्गधरस्य)	२०६/४०
तन्वीमुञ्चतमूषणां कल ...	४४४/३०	तरुणतमालकोमलमली ...	१५३/१५९
तन्वी शरन्निपथगापुलिने ...	९४/३८	तरुणां दिवाकरमयूख ...	१८३/९
तन्वी ध्यामा शिखरि ...	९५/४९	तरुणिमनि कलयति कला (काव्यप्रकाशे)	९३/१७
तन्वी सा यदि गायति ...	११०/१००	तरुणिमनि कृतावलोकना ...	५८/३६
तन्व्याः स्तनौ (संग्रहीतुः)	६५/२६	तरुणीनां कृते ...	११६/१
तपनस्य तीव्रमहसा (संग्रहीतुः)	१४६/६५	तरुण्यालङ्कितः कण्ठे (धर्मदासस्य)	५२९/८
तपनस्तपनो नैव ...	३९०/४	तरुमूर्युगेण सुन्दरी किमु (श्रीहर्षस्य)	९०/४
तपति तनुगानि मदनस्त्वा ...	१३०/६	तरुमूलादिषु निहित ...	३०३/९०
तपनस्तपति स्म मन्दमन्दं ...	२२५/८	तरौ तीरोद्भूते कचिदपि ...	६०९/२३
तपस्विनोऽत्यन्तमहासुखा ...	५६०/८४	तर्के कर्कशवक्रवाक्यगहने ...	५५/५२
तपस्वी कां गतोऽवस्था ...	१८/६	तर्केषु कर्कशतराः स्युर ...	५३/३४
तपापाये गोदापरतट ...	५२५/४	तर्तुं पर्वतसन्निभेन कपिना ...	५२७/१
तप्तं कैर्न तपोभिः फलित ...	३६/१६	तत्प्रीकृताहिरगणित ...	२७/५
तप्तां गामिव सस्पृशन्ति ...	४३२/११	तल्ये प्रभुरिव गुह्रिव ...	२३०/२४
तप्तामहीविरहिणामिव ...	२०५/१७	तल्लोपान्तमुपेयुषि प्रियतमे ...	२४३/२६
तप्ते महाविरहवह्निशिखा (छमच्छ- मिकारस्य) ...	१०७/४१	त वन्दे पद्मसद्गानमुप (राजशेखरस्य)	२८/१
		तव करकमलस्था स्फा ...	५/१४
		तव कुवल्याक्षि वक्षसि ...	१६६/२९
		तव कुसुमक्षरत्वं शीत ...	११३/२०
		तव तन्नि तरुणपण्यादम्बरं ...	१७६/६

पद्यम्	पृष्ठे. सख्या	पद्यम्	पृष्ठे. सख्या
तव दूति (संप्रहीतुः)	... १३२।१	तस्याः श्रवणमार्गेण चलिते	... ७२।८
तव नित्यमुखवपरपरा	... ३९७।१४६	तस्याः सान्द्रविलेपनस्तन (अमर-	...
तव निर्घर्णयद्गर्णं स्वर्णं	... ३९३।५८	कस्य)	... १६४।२६
तव विरहमसहमाना सा	... १२३।१६	तस्याग्निर्जलमर्णवः	... ३६०।५
तव विरहे मलयमरुद	... १२३।१२८	तस्या महाधिरहवह्निगित्वा	... १२४।४४
तव विरहे विधुवदना	... १२३।७	तस्या मुखस्यातिमनोहरस्य (श्रीहर्षस्य)	... ७९।६१
तव विरहे हरिणाक्षी	... १२४।२७	तस्यास्तु नस्तनच्छाया	... ८४।१८
तव सा कथास्तु परिघट्ट (माघस्य)	१२४।३१	तस्यैवाभ्युदयो भूमाद्रा	... ५८५।३
तवाप्ततो वीर महीमहेन्द्र	... ३९५।११९	ता हेमचम्पकवाचि मृग	... १०७।५६
तव सैन्यस्य (संप्रहीतुः)	५२०।१	ता जानीयाः परिमित (कालिदा-	...
तव वदनेन (संप्रहीतुः)	... ७८।४२	सस्य)	... २४४।४
तवाङ्गणे सुन्दर वीर	... ४१५।१	तादृक्मस्यास्तरलेक्षणाया	... ७५।२
तवानन सुन्दरि कुल्ल	... १६६।३४	ताडिता अपि दण्डेन शल्लि	... २२७।२८
तवारिनारीनयनाम्बुपुरं	... ४४५।५	ताडितोऽपि दुस्कोऽपि	... ८६४।७
तवाहवादिन क्लीब निर्हे	... ४७५।२५२	तातः धीरनिधिः स्वसा	... ६३।७
तवाहवे साहसकर्मशर्मणः (काव्यप्रकाशे)	३९५।१०३	तात त्व निजकर्मणव गमितः (भव-	...
तवेद पश्यन्त्याः प्रसरद्	... १६२।४	भूतेः)	... २४८।४०
तवैतद्वाचि माधुर्य जाने (भोजस्य)	६१४।२	तात तत्ताततात कथय	... १२।८५
तवैव प्रावीण्यं जलद	... ५९२।६१	तातार्यमन्त्रिसुतसोदर	... ४७९।३६६
तवैष विद्रुमच्छायो	... ७६।१	तातेन कथित पुत्र लेखं	... ५३६।४९
तवोपकण्ठस्थिततारहार	... ८४।३७	तादृक्सप्तसमुद्रमुद्रित	... ११।७२
तस्करस्य कुतो धर्मो	... ४९३।३९८	तादृग्दण्डविषर्तनर्तित	... ४४४।४०
तस्करेभ्यो नियुक्तेभ्यः	... ४७०।११३	तादृग्दीर्घविरिञ्चिवावर (श्रीहर्षस्य)	... ४४६।१८
तस्मात्सभ्यः सभा गत्वा (व्यासस्य)	४६७।३९	तादृशी जायते बुद्धिर्भव	... ३७४।२४
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन नामापि	... २२७।२५	तानि तानि कमलानि	... ६०४।५
तस्मान्महीपतीनामसमवे	... २५५।३१	तानि पाञ्चि दिनानि यत्र	... ८०।९०
तस्मिन्नातार्द्रभावे वीत	... ३२२।२०४	तानि स्वर्गसुखानि ते च	... ११०।१०१
तस्मिन्पञ्चगारे स्मरे भग	... ११०।१०२	तानीन्द्रियाण्याविकलानि (हितोपदेशे)	... ३३१।१८
तस्मिन्पुद्गे धनेनैव त्वरितो (व्यासस्य)	२५१।२	तापत्रयौपध (अप्ययदीक्षितस्य)	... २६।४६
तस्यां सुतनुसरस्या चेतो	... १०६।२७	तापं छम्पति सर्वतो	... ५९३।७७
तस्याः कचमरव्याजात्तव	... ६८।८	तापनैरिव तेजोभिर्दग्ध	... १३३।३
तस्याः कि मुखपङ्कजं	... ११२।१२२	तापापहे सुहृदये रुचिरे (श्रुतधरस्य)	... ३२।२७
तस्याः पद्मपलाशाक्ष्या (वाल्मीकेः)	९०।१	तापो नापगतस्तृपा न च (लक्ष्मण-	...
तस्याः पाटलपाणिजाङ्कित	... १९२।१८	सेनस्य)	... ६२६।३५
तस्याः पादनखश्रेणिः (विष्णुस्य)	... ९२।१	तापोऽस्मिन्प्रसूतिपञ्चः	... १२८।८९
तस्याः प्रविश्वनतनाभि	... ८८।१०	तामनङ्गजयमङ्गलभियं (काव्यप्रकाशे)	... ९८।७
तस्याः शलाकाञ्जननिर्मि (कालिदा-	...	तामसीत्य (रामकृष्णविलोमकाव्ये)	... ५७६।३
सस्य)	... ७१।६	तामितो (रामकृष्णविलोमकाव्ये)	... ५८०।१८

पद्यम्	पृष्ठे. सख्या	पद्यम्	पृष्ठे. सख्या
तामिन्दुसुन्दरमुखी मुचिर ...	१०७।५०	तावद्विद्यानवद्या गुणगण ...	३७२।७
ताम्बूलं मुखरोगनाशि ...	४६५।१	तावन्महतां महती यावत्कि ...	३४८।२५
ताम्बूलरागोऽधरलोष्ठो ...	१६७।४०	तावन्महत्त्व पाण्डित्य ...	४९९।५९४
ताम्बूलार्कं दमनमसकृ ...	२३४।३९	तावन्मीनेन नीयन्ते को ...	६१४।७
ताम्बूलेन विना ...	३९३।५६	तास्तु याचः सभायोग्या या ...	३६२।१
तारके (रामकृष्णविलोमकाव्ये) ...	५८८।३५	तिग्मरश्चिरप्रतापो विधु (विक्रमोर्वच्यं	
तारल्यं मुखमेलने न च ...	२४३।२२	कालिदासस्य) ...	३९४।८०
ताराञ्जतान्प्रविकिरन्कल ...	१४७।७३	तिमिरेऽपि द्रष्टव्या कटिना ...	२३२।१८
तारागणाश्चन्द्रमसं भजन्ते ...	५८७।२१	तिरोहितान्तानि नितान्त (भारवेः)	२०९।३२
ताराधिनायमभिहित्य ...	४३१।६	तिर्यक्कण्ठविलोममौलि ...	४१।८७
तारानायकशेखराय ...	११।७३	तिर्यक्त्य भजतु प्रनारदतु ...	३२९।३५
तारापते कुमुदिनीमनुकूल ...	११४।३	तिष्ठतां तर्पति पुण्यमासृज (भारवेः)	३६०।३
ताराविष्णूरणत्विष्टवग ...	५५३।४३	तिष्ठानुनाथ सद्ग्रामे त्वां ...	५२०।३
तारुण्यं लभते (संग्रहीतुः) ...	६८।१	तीक्ष्णं रथिस्तपनि नीच (भासस्य)	२२०।४६
तारुण्यं तारुणीजने विकच ...	५५८।१०३४	तीक्ष्णधारेण खड्गेन वर ...	३४३।१५
ताल प्रभु स्यादनुकृपुमेता ...	८४।३१	तीक्ष्णाग्रहेतिर्हातिभिः सृत ...	४६३।९
तार्ज्यतरोरनुपकारि फल ...	६४१।२	तीक्ष्णाट्टद्विजते मूर्ध्नि परि ...	३२९।३२
ताल्यट्टकं काञ्चनकर्णपार्श्वी (विह्वणस्य)	७५।३	तीक्ष्णा नास्तुदा बुद्धिः कर्म (माघस्य)	३६४।२
नावकाः कति न सन्ति ...	३९४।९५	तीरस्थलीवर्हिभिरुत्कला (कालिदासस्य)	२०८।७
नावकक्रोरचरणायुधचक्र ...	६१५।२६	तीरातीरसुपति रौति ...	१३८।३३
तावज्जन्मातिदुःखाय ततो ...	३८३।८	तीर्यानामवलोकने परि ...	३८५।७
तावत्कर्वाविहंगाना र्वानि (त्रिलोचनस्य)	२८१।१	तीव्रगो (रामकृष्णविलोमकाव्ये)	५७९।१३
तावत्कुलस्त्रीमर्यादा याव ...	२३०।८	तीव्रे तर्पति लीनानामिन्द्रि (क्षेमेन्द्रस्य)	४८२।७१
तावत्पापानि (संग्रहीतुः) ...	१५।११	तीव्रो निदाघसमो बहू ...	६३३।९
नावत्क्रोकिल विरसान्या ...	६१४।१३	तीव्रोऽपि नितरां निदाघ ...	६३४।३०
तावन्पुनति सहाया यावच्चज्जु ...	३३४।३८	तीव्रोणलुर्विषयवीर्यभृतः ...	३५२।१९
तावत्सर्वगुणालयः पटुमतिः ...	३८५।४३	तुङ्गत्वमितरा नाट्री नेद (माघस्य)	३५३।१८
तावत्स्यात्सर्वकुल्येषु ...	२९७।५३८	तुङ्गब्रह्माण्डासिंहासन ...	४५२।११
तावत्स्यात्सुप्रसन्नास्यस्ताव ...	२२७।३३	तुङ्गात्मनां तुङ्गतया ...	३०७।१६८
तावदाश्रीयते लक्ष्म्या ताव (भारवेः)	३५३।१४	तुङ्गामोगे स्तनगिरियुगे ...	८७।११
तावदेव कृतिनां हृदि ...	५८।३९	तुच्छान्तराध्यामसंनिकृ ...	३९५।११७
तावदेव कृतिनामपि ...	७४।११	तुभ्यं दासेर दासीयं वदरी ...	६२९।३
तावदेव मनोजस्य (संग्रहीतुः) ...	८१।४	तुरगगतसहस्रं गोगजानां ...	३३८।३३
तावदेव विदुषां विवेकिनी ...	५८।३५	तुरङ्गवादिनं अञ्जहृत ...	४३७।२०
तावद्वर्जन्ति मण्डुकाः कृप ...	६३१।१	तुरङ्गी तुरगारुढ प्राप्ते ...	४३७।१९
तावद्वर्जन्ति वीर्यालरानि (गुणाकरस्य)	४६२।१७	तुलाधारो धावा वहति ...	३९८।१७६
तावदेव (रामकृष्णविलोमकाव्ये)	५७८।१०	तुलामारुह्य राविणा ...	३९१।१५
तावद्वृणा गुरुत्वं च याव ...	३४८।२८	तुल्यं परोपतापित्वं क्रुद ...	३०३।६८
तावद्भयादि भेतव्यं याव ...	४९६।५००		

अकारादिपद्यानुक्रमणिका ।

(७३)

पद्यम्	श्लो. संख्या	पद्यम्	श्लो. संख्या
तुल्यं भूयति जन्म तुल्य ...	३७९।२२२	तृणे देवि नमस्तुभ्य या त्व ...	३४८।१०
तुल्यरूपमसितोत्पलमक्ष्णोः (भारवेः)	१७१।५३	ते कीपीनधनास्त एव ...	४००।२१०
तुल्यवर्णच्छदः कृष्णः (वाल्मीकेः)	६१९।२	ते धत्त्रियाः कुण्डलिनोः (व्यासस्य)	२४७।२१
तुल्यवर्णच्छदैः ...	३६२।४	तेजः क्षमा या नैकान्त (माघस्य)	४६९।७३
तुल्यार्थं तुल्यसामर्थ्यं ...	४६८।४४	तेजस्विनि धर्मोपेते नाति (व्यासस्य)	३५२।९
तुल्येऽपराधे स्वर्मानुर्मानु (माघस्य)	३५२।४	तेजस्विमध्ये तेजस्वी दवीया (माघस्य)	३५२।६
तुषारधवलः स्फूर्जन्महा ...	५४९।२	तेजस्वी यन माने ...	३५५।५२
तुष्यन्ति भोजनैर्विप्रा ...	४८९।२७९	तेजांसि यस्य प्रशम ...	६०७।१
तुष्यन्तु मे छिद्रमवाप्य ...	१२१।२	तेजोमयोऽपि ...	३६८।५
तुहिनगिरे (संप्रह्रीतुः)	५९६।२	तेजोहीने मरीपाले स्वे परं (माघस्य)	३५२।१०
तूणीरवन्धपरिणद्धमुखा ...	४३६।१८	ते तीक्ष्णदुर्जननिफारगरी ...	२६२।३७
तूणेव मधुमासेऽस्मिन्सह ...	५४७।१	ते ते चातकपोतका ...	५९३।१६
तृण चाहं वर मन्ये नरा ...	३४६।५	ते दृष्टिमात्रपतिता अपि (काव्यप्रकाशे)	३२४।२४३
तृणमुखमपि न खलु ...	६२७।५	ते धन्या ननु (सङ्ग्रहीतुः)	२७६।६
तृण ब्रह्मविदः स्वर्गस्तृण ...	५००।६३३	ते धन्याः पुण्यभाजस्ते तैस्तीर्णः ...	३४७।९
तृणादपि लघुस्तूलस्तूलादपि ...	३४३।५	ते धन्यास्ते महात्मान ...	५२।१३
तृणानि नोन्मूलयति ...	५१०।९०७	तेनार्जो चोदसेना ...	४२६।२
तृणानि भूमिचदकं ...	४९४।४४४	तेनाधीत श्रुत तेन तेन ...	३४८।१३
तृणैरावेष्टयते रज्जुस्तया ...	४६४।२	ते भूमीपतयो जयन्ति ...	५४४।७
तृप्तियोगः परेणापि महिम्ना (माघस्य)	४६९।७१	ते मीमांसाशास्त्रलोका ...	२९८।१
तृप्तिः पिपीलिकाया ...	६४२।२	ते मूर्खतरा लोके येषां धनमस्ति ...	३४२।४८
तृप्त्यर्थं भोजनं येषा ...	४९९।५९८	ते समा (रामकृष्णविलोमकान्ये)	५८१।२८
तृप्त्या नद्यः कमलसरसी ...	५९२।६४	ते साधवो जगति ...	३०९।२२०
तृप्ता धरायाः शमयत्यक्षेपां ...	५९८।१८	ते चन्द्रास्ते कृतिनः श्लाघ्या ...	३०६।१३८
तृप्तातैः सारङ्गैः प्रतिजल ...	३११।२५१	ते साधवो सुवनमण्डलमीलि ...	३०९।२१८
तृपा शृङ्खत्यास्ये पिबति ...	२६८।१७	तैः सर्वज्ञीमवदभिसृता ...	१४८।९३
तृष्णा भ्रान्तिं ब्रजति ...	२७४।११९	तोदी सदिगण (रुद्रटस्य)	५६८।४
तृष्णा यस्य वृथा तस्य ...	३४७।२	तोय निर्मथित धृताय ...	२९५।६९
तृष्णा यदि परित्यक्ता ...	३४८।५	तोयानामधिपतिराकरो ...	५९८।२१
तृष्णा खनिरगाधेय दुष्पूरा ...	३४८।२५	तौ द्वौ शङ्खकपाल (सङ्ग्रहीतुः)	२३।९
तृष्णा छिन्धि भज क्षमा जहि ...	३१३।२८०	तौ चैरैस्त्रैरपि करुणया ...	६५४।१
तृष्णापहारी विमलो द्वि ...	३९१।२६	त्यक्त जन्मवन तृष्णाङ्कुर (मुक्तापीडस्य)	६२८।२३
तृष्णालोलविलोचने कल ...	६५८।२६	त्यक्तप्राण सयुगे हस्तिनी (माघस्य)	४४०।९१
तृष्णे कृष्णेऽपि ते शक्तिर्दृष्टा ...	३४८।४	त्यक्तो विन्ध्यगिरिः पिता ...	६२६।४४
तृष्णे त्वमपि तृष्णान्धा त्रिषु (व्यास- मुनेः) ...	३४८।९	त्यक्त्वापि निजप्राणान् ...	३१८।११९
तृष्णे देवि नमस्तुभ्यं धैर्यं ...	३४८।३	त्यक्त्वा युवा स्वयुवति सु ...	३३०।१५
		त्यज किञ्चक पुष्पितामि ...	६४३।२
		त्यज चक्रवाकि शोक ...	६१७।१

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
त्यजत मानमलं यतविग्रहै (कालि- दासस्य) १९९।६२		त्वच्चित्ते भोज निर्व्याजं ... ४१६।१	
त्यजति च गुणान्सुदूर ३२०।१५५		त्वञ्चिन्तापरिकल्पितं १२७।७६	
त्यजति भयमकृतपापं (रविगुप्तस्य) ५०३।७२८		त्वं चेत्कल्पतरुर्वयं सुम ... ४२२।३९	
त्यज निजगुणामिमानं ६०२।१		त्वं चेत्संचरसे वृषेण ६४९।५	
त्यजन्ति मित्राणि धनैर्विहीन ... ३३०।१०		त्वं चेन्नीचजनानुराग ३५४।४४	
त्यजसि यदपि लक्ष्मी कीर्ति ... ४४८।२४		त्व जामदग्न्यजननीवध ... ६४९।१	
त्यजेत्सुधातो महिलां ५०७।८३८		त्वत्कीर्तिः शाश्वतः समीप ... ४५०।६९	
त्यजेत्सुधामिनमत्युग्रम ४८७।२०९		त्वत्कीर्तिमौक्तिकफलानि ... ४४७।१९	
त्यजेदेकं कुलस्यार्थं ग्राम ... ४८१।३२		त्वत्कीर्तिराजहस्या वैरि ... ४४७।७	
त्याग एको गुणः श्लाघ्यः ... ३३७।६		त्वत्कीर्तिर्धानिका धनं ... ४२२।४१	
त्यागभोगविहीनेन धनेन ... ३४०।५		त्वत्त्वङ्गसाण्डितसपत्न ... ४१२।१	
त्याज्यं न धैर्यं विधुरेऽपि ... ५०७।८४१		त्वत्त्वङ्गाघातजातव्यथ ... ४४६।२८	
त्रयोऽग्रयज्ञयो वेदा (राजशेखरस्य) २८०।२		त्वत्तेजः प्रतिभामयाद ... ४५०।५८	
त्रयो वेदा (सङ्ग्रहीतुः) ... २८०।१		त्वत्तासान्मृग ... ६२२।२०	
त्रय्याद्याः के धनं कि ... ५६३।१२२		त्वत्प्रतापाभिधे (सङ्ग्रहीतुः) ... ४४५।४	
त्रय्यन्तासिद्धाङ्गननिर्मलक्षै ... २६२।२६		त्वत्प्रमुक्तविशिखैर ... ४४१।१०९	
त्रातः काकोदरो येन ... ३५।१		त्वत्प्रतापतपनातपतत ... ४४५।६	
त्रातुं लोकानिव परिणतः ... ३९९।१९१		त्वत्प्रभाववशा (सङ्ग्रहीतुः) ... ३९०।२	
त्रिजगदङ्गनलङ्घनजाह्नविकै ... ४४७।१८		त्वत्प्रारब्धप्रचण्डप्रधन ... ४०७।२९६	
त्रिदशपति (संग्रहीतुः) ... ३७६।७०		त्वदङ्गमादवे दृष्टे कस्य (कुवलयानन्दे) १६५।८	
त्रिनयनचूडारत्नं मित्र ... १४४।१६		त्वदारिद्र्यपतिकेलेसीध ... ४४३।१३	
त्रिनयनजटावल्लीपुष्पं (फल्गुहस्तिन्याः) १४८।८७		त्वदारिद्र्यपतिमाशावासस ... ४४३।१२	
त्रिभुवनं (संग्रहीतुः) ... १।११		त्वदास्यश्रीश्चन्द्रः (संग्रहीतुः) ... १३२।४१	
त्रिभुवन (संग्रहीतुः) ... ३७६।७३		त्वदीयपाणिपद्मस्था (जयपुरविलासे) ५२०।१	
त्रिलोकेशः शार्ङ्गो शबरशर ... ३७७।९७		त्वदुपरि गर्जन्ति (सङ्ग्रहीतुः) ... ५९८।१५	
त्रिविक्रम (रामकृष्णस्य) ... ५७५।३		त्वदुपाश्रयेण (कृष्णरामस्य) ... ५६५।१	
त्रिविक्रमोऽमूदपि वामनो ... ५०८।८७५		त्वदीयमुखपङ्कज यदि ... १३०।१३	
त्रिषु श्रीरङ्गस्मा ... ४२७।१		त्वद्वाणेषु यमो जयेषु ... ४०३।२३५	
त्रैलोक्यत्राणशीर्षः सरसिज (मुरारेः) २६०।११		त्वद्वाहोद्भूतधूल्यः करि ... ४१२।४	
त्रैलोक्यमथलक्षकेन ... ४०५।२७२		त्वद्यशोलक्ष्मी भोज ... ४१६।८	
त्रैलोक्ये नोपमैतस्याः सखे ... ५३३।२०		त्वद्रूपामृतपानदुर्ललि ... १३१।३१	
त्रोटिपुटं करटं कुम्भमलया ... ६१९।१२		त्वद्भक्तसास्यमयमद्भुज (अण्पयदीक्षि- तस्य) ... २६।४७	
त्वं राजा वयमभ्युपासित ... ३५४।४५		त्वद्दुर्लभस्यलुपवर्णकान्ति ... १६६।३६	
त्वं विनिर्जितमनोमय ... १२४।३		त्वद्वाजिराजिनिर्धुतधूली (साहित्यदर्पणे) ४३३।३	
त्वं सामान्यतरङ्गमेण ... ६४०।३८		त्वरितं पिबेहि (सङ्ग्रहीतुः) ... ७८।३३	
त्वद्भासकधिरस्त्रायुमेदो ... २६८।८		त्वद्भक्तमय ... १६७।५३	
त्वच्चः समुत्तार्यं दलानि ... ७२।२७		त्वद्विरहसहमाना निन्दति ... ५३८।६३	

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
त्वाहिरहे विस्तारितरजौ	... १२३/१८	त्वामालिख्य प्रणयकुपितां (कालिदासस्य)	१३१/२६
त्वद्वैरिणो वीर पलायित	... ४४२/७	त्वामुदर साधु मन्ये शकै	... ३४८/३२
त्वद्वैरिभवनालिखिता	... ४१९/२	त्वां पातु नीलनलिनौ	... ३७/४१
त्वं तावद्बहुवल्लभो	... १६१/३	दंष्ट्रासकटवृक्षकन्दर (हनूमतः)	... ३२/१२
त्वं दूति निरगाः कुञ्ज न तु	... १३२/४	दलः श्रियमाधिगच्छति (रविगुप्तस्य)	५०५/७७४
त्वं दूरमपि गच्छन्ती हृदयं	... १२९/३	दक्षिणाशायप्रवृत्तस्य प्रसारित	... ३४३/३
त्वं द्वित्राणि पदानि	... ४१०/२	दग्ध खाण्डवमर्जुनेन	... ३३५/६८
त्वं नो गोत्रपतिस्तवे	... ५२७/१	दग्धा सा बकुलावली कवलिता	... ६१३/६७
त्वमद्य सिन्धो जगदेक	... ५९८/१९	दग्धानपि	... ६०३/२
त्वमिव पथिक प्रियो मे	... २३६/४	दग्धारमपि (संग्रहीतुः)	... ११२/३
त्वमुचित नयनार्चिषि	... ११३/१८	दग्धो धिर्विधत्ते न सर्व	... ६१/५८
त्वमेव चातकाधार इति	... ५९०/५	दत्तमात्तवदनं दयितेन (माघस्य)	१७०/२६
त्वं पीयूष दिवोऽपि भूषण	... ७६/१७	दत्तमिष्टतमया मधुपत्यु (माघस्य)	१७०/९
त्व भोः शम्भोर्निवृत्ति	... ५८८/४२	दत्त मया पदमिद नव	... ८८/२०
त्व मुग्धासि विनैव कञ्जु (अमरुकस्य)	१७८/५१	दत्ते जनोऽसौ खलु विद्य	... १९७/१८
त्वमसि कलापित	... ६१७/२	दत्ते परार्थ न	... ३३८/३२
त्वमसि गवीशो (संग्रहीतुः)	... ६३०/३	दत्तोऽस्याः प्रणयस्तवैव	... १२९/१०२
त्वमद्य सिन्धो (संग्रहीतुः)	... ५९८/१९	दत्तस्तन्यरसं (भवभूतेः)	... २३/१
त्वमसि (रामकृष्णस्य)	... ३	ददतु ददतु (जगन्नाथस्य)	... ३५९/६
त्वया मम समेतस्य कल्या	... १२९/२	दधति च विक्रस (माघस्य)	... ४५६/२०
त्वया वीर गुणाकृष्टा	... ३९१/८	दत्त्वा कटाक्षमेणाक्षी जग्राह	... १०५/१०
त्वयि दृष्ट एव तस्या निर्वाति (कान्य-		दत्त्वा दिशि दिशि दृष्टि (क्षेमेन्द्रस्य)	२५५/२३
प्रकाशे)	... १२३/२५	दत्त्वा धैर्ययुजङ्गमूर्ध्नि चरणा	... २४४/१०
त्वयि दृष्टे कुरङ्गास्याः	... १३३/४	ददत्तमन्तरिताहिमदीधिति (माघस्य)	२२०/३६
त्वयि निबद्धरतेः प्रिय (विक्रमोर्व-		ददतो युध्यमानस्य पठतः	... ४८३/११२
श्याम्)	... १५५/२०	ददाति प्रतिगृह्णाति गुह्य	... ३७०/२४
त्वयि प्रचलति प्रभो तुरग	... ४३३/८	ददशेऽपि मास्करश्चा (माघस्य)	१४१/२२
त्वयि लोचनगोचरं गते	... ४१४/२	ददौ रसात्पंकजरेणुगन्धि	... २९७/३२
त्वयि धर्षति पर्जन्ये सर्वे	... ५९०/३	दद्यात्साधुयाद निजपदे	... ५१५/९९९
त्वयि सति शिवदातर्यस्मद	... ३४०/३७	दधति कुहरभाजामन्न	... ४५७/३४
त्वय्यर्घासनभाजि किकरगणै	... २४८/४१	दधति तावदमी विषयाः	... २६३/३९
त्वयि वितरति (संग्रहीतुः)	... ५९४/९४	दधति न जनास्तत्रैराद्यादददृष्ट	... ३३५/६२
त्वयि संख्याऽङ्गण	... ३९२/४४	दधति स्फुटं रतिपतेरिषवः (माघस्य)	१२४/३४
त्वय्यागते किमिति वेपत	... ४३३/७	दधत्यधरक्षुम्भनं नयनपङ्कजं	... २२४/१
त्वां चित्तेन चिर वहन्नय (जयदेवस्य)	१६०/१८	दधानः प्रेमाणं तक्षु सम	... ६३७/२
त्वामखनीयति कलासु	... १२५/४८	दधानं शृङ्गाली	... ३/२५
त्वामप्राप्य मयि स्वयंवर	... ४२/९४	दधि मधुरं मधु मधुर	... ५०५/७६६
त्वामयमावद्धाञ्जलि दास	... ३५५/११	दधौ हरिः कं शुचि	... ५५७/५३

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
दन्तप्रभापुष्पचिता पाणि ...	९३/७	दर्शने स्पर्शने वापि श्रवणे ...	३७०/१४
दन्तस्य निर्घर्षणकेन ...	१७९/८३७	दर्शयन्ति शरन्नद्यः पुलि (वाल्मीकिः)	२१९/११
दन्तच्छद्वय (संग्रहीतुः) ...	२७७/१७	दर्शिततापोन्मार्गस्तेजो ...	३५२/१६
दन्तावलि (संग्रहीतुः) ...	२७७/१८	दर्शितानि कलत्राणि गृहे (व्यासमुनेः)	४८१/५३
दन्ताग्रनिर्मिब्रह्मा (गोविन्दराजस्य)	३/१८	दलति हृदयं गाढोद्वेगं ...	१०८/१२
दन्ताञ्जलेन घरणीतल (मल्लिनाथस्य)	२/२०	दलदमलक्रीमलोत्पल ...	१६६/२८
दन्तानामधरमयावर्कं पदानि ...	२१०/५४	दलविततिभृतां तले तरुणा ...	१५१/१३२
दन्तालिदाहिमीवीजमधणो ...	७४/२	दलितनखकुचाङ्गमङ्ग ...	१६७/४५
दन्ता विश्रयदन्ताः केशाः ...	३४८/३१	दलितफोमलपाटलकुङ्कुमले (माघस्य)	२०४/१२
दन्ताः सप्त चलं विषाण ...	६३०/१०	दलितमीकिकर्चूर्णविषा (माघस्य)	२१३/३७
दन्तिदन्तसमानं हि निःसृत ...	३०२/३३	दयदहनजटालञ्चाल ...	५९२/५६
दन्तीन्द्रदानाम्भुविवारि ...	४३८/३८	दयदहनाहुत्पन्नो धूमो ...	६०७/३
दन्तैः प्रस्थितमग्रतस्तदनु ...	२७३/११४	दङ्कूपसमा वापी दश ...	४६/२
दन्तैश्चलितं धिया तरलित ...	३५०/५५	दङ्कैरयत्रान्धवान्दया ...	९१/९
दन्तैर्हानः शिलाभक्षी ...	५२९/१६	दङ्गमुखगुप्ता ...	५६४/७
दमो दानं (संग्रहीतुः) ...	४८५/१६०	दष्टे जगद्वपुषि कालमुज ...	१५२/१६३
दन्तैः कोरकिता स्मितैः ...	२७/९	दहनजा न पृथुर्देवयु (श्रीहर्षस्य)	११७/१७
दम्पत्योर्निशि जल्पतोर्यह (अमरुकस्य)	१९३/२०	दह्यमानाः सुतीक्ष्णेण नीचा ...	३१५/२६
दम्भोस्फूर्जदम्भोघर ...	५७३/१	दाक्षिण्य स्वजने दया पर ...	५१८/१०३९
दयिते कठिनं (संग्रहीतुः) ...	१५५/१	दाक्षिण्य नाम विमोहि... ..	१५५/६
दयितावाहुपाशस्य कुतोऽय (भासस्य)	८२/१	दाक्षिण्यं मलयानिलस्य ...	११८/३५
दशकुलकमलकाननचौरम ...	१८७/४	दातव्यमिति यद्दान दीयते ...	३३७/११
दरललितहरिद्राग्रन्थिगौरे ...	१०२/२५	दातव्य भोक्तव्य सति विभवे ...	३३७/१९
दरविगलितमल्लीवल्लिचन्द्र ...	१८८/१६	दाता क्षमी गुणग्राही ...	४७१/१५०
दरिद्रता धीरतया विरा ...	५११/११३	दाता दानस्यान्तरा ...	५०७/८१७
दरिद्रतोन्मूलन ...	२८/२२	दाता न दापयति दापयिता ...	३०८/२०३
दरिद्रमुदरं दृष्ट्वा चक्रे ...	८७/५	दाता नीचोऽपि सेव्यः स्या ...	३३९/१२
दरिद्रस्य परा मूर्तिस्तृष्णा ...	३४३/११	दाता बालिः प्रार्थयिता च ...	३७६/५५
दरिद्रान्ध्र कौन्तेय मा प्रय ...	३३७/१०	दातुः परोपकृतिर्नर्भर ...	३४६/१५
दलितदस्युदलः (संग्रहीतुः) ...	४३०/१	दातुस्त्रतवित्तस्य गुण ...	४८६/१९९
दर्पं कविभुजंगाना गता ...	२८१/२	दातृत्वं मियवकृत्वं धीर ...	४८७/२२०
दर्पणार्पितमालोक्य माया ...	३६/४	दातृत्वं तव वीर्य (सङ्ग्रहीतुः)	४०६/१८६
दर्पणेषु परिभोगदर्शिनी (कालिदासस्य)	१९२/७	दातृद्वाराः सरस रञ्जन्तु ...	६१५/३४
दर्पान्धगन्धगजकुम्भ (काव्यप्रकाशे)	४३२/६	दानं ददत्यपि जलैः सहसा (माघस्य)	६२५/२५
दर्पोद्रेकः कुसुमघनुषो ...	१४८/९२	दानं दरिद्रस्य प्रभोक्ष ...	५०७/८२२
दर्शनं नाभमद्वारा राक्षः ...	४७४/२३७	दानं न दत्तं न तपश्च तप्त नारा ...	३३४/४९
दर्शनपथमुपयाता यद ...	१०६/३०	दानपात्रमधमर्णमिहैक (नैषधस्य)	३३८/२५
दर्शनाद् अस्ते चित्तं स्पर्शना ...	२३६/९	दानं प्रियवाक्चक्षितं ज्ञान ...	५०५/७७०

पद्यम्	पृष्ठे, सख्या	पद्यम्	पृष्ठे, सख्या
दानं भोगं च विना धनसत्ता ...	३४२/४२	दासेरकस्य दासीयं बदरी ...	६४१/२
दानं भोगो नाशस्तिस्रो गतयो ...	३३७/१७	दासेरको रसत्येष युक्त ...	६२९/२
दानं वित्तादृतं वाचः ...	५०१/६६२	दास्येऽहं परिरम्भणानि ...	१०/५७
दानं सत्त्वाश्रितं कुर्यान्न (क्षेमेन्द्रस्य) ...	४८२/६५	दिक्कालालम्बसमैव यस्य (कालिदासस्य) ...	११/६९
दानाय लक्ष्मीः सुकृताय (देवगणदे- वस्य) ...	३०७/१८४	दिक्कालाद्यनवच्छिन्ना ...	१/८
दानार्थिनो मधुकरा यदि ...	६२५/२१	दिक्चक्रं तुणमस्मना ...	६०७/८
दाने कल्पतरुर्नये सुर ...	४००/१९६	दिक्पाला इव (कृष्णारामस्य) ...	४२८/६
दाने तपसि शौर्यं च यस्य (व्यासस्य) ...	३७३/९	दिक्शीतमोहतिजगज्जन ...	५८५/१२
दानेन तुल्यो विधिरस्ति ...	५०८/८४२	दिगन्ते खेळन्ती सरस ...	३२४/२५८
दानेन भूतानि वशीभवन्ति ...	३३८/३०	दिगन्ते भूयन्ते मदमलिन (जगन्नाथस्य) ...	६२३/३५
दाने त्रणे च ...	३८४/१	दिगम्बरनितम्बिन्याः ...	६/६
दाने तपसि ...	४८४/११५	दिगीश्वरान्दाशविभूतिरी (नैषध- चरितस्य) ...	३९६/१३२
दाने शौर्यं कवित्वे (सङ्ग्रहीतुः) ...	६०/४	दिग्बालाकरकन्दुकः स्मर ...	१४९/१०१
दानेन श्लाघ्यतां यान्ति पशु ...	३३७/१६	दिग्यन्त्रतस्तिमिरचूर्णविशेषे ...	१५२/१६४
दानोपभोगराहिता दिवसा ...	३४१/६	दिग्वासस गतब्रह्म जटिलं ...	३७२/८
दानोपभोगवन्ध्या वा सुन्दरि (वररुचेः) ...	३३७/१३	दिङ्नागाः प्रतिपेदिरे प्रथ ...	६२४/५७
दामोदरकराघात (बाणस्य) ...	५२०/१	दिङ्नागीणां स्पृशत्यर्को ...	४३३/२
दामोदरसुदराहितयुवन ...	६०७/१	दिङ्मण्डलं परिमलैः सुरभी ...	६३९/१५
दामोदराय पुण्यात्मपुष्प ...	५४६/८	दिङ्मण्डलीमुकुटमण्डन ...	१८३/१४
दायादत्वं मनसिजघनु ...	९५/१७	दिङ्मूढं त सुरारि किल ...	३०/११
दायादाः स्पृहयन्ति तस्कर ...	३३१/२२	दिदृक्षमाणः क्षणमायनास्था ...	१९६/१
दाराः परिभवकारा वन्दु ...	२६८/१२	दिनकरकरामृष्ट बिभ्रद्द्यु... ...	१६८/६३
दारिद्र्यक्षितिपः स मे निजपति ...	३३६/८७	दिनमवसितं विश्रान्ताः स्म ...	६०६/९
दारिद्र्यदायादगणाधमेन ...	३९५/१२१	दिनमेक शशी पूर्णः क्षीण ...	२६२/२३
दारिद्र्यं मोक्ष परमं विवेकि ...	३३४/४२	दिनयामिन्यौ सार्धप्रातः (शङ्करा- चार्यस्य) ...	३४९/३६
दारिद्र्यशीलोऽपि नरस्तमाखु ...	३८७/२	दिनान्ते ज्ञातीनां कनक ...	७४/१६
दारिद्र्यं शोचामि भवन्तमेव ...	३०४/४३	दिवसपुण्यातानामाक ...	५३/२७
दारिद्र्यस्य परा मूर्तिस्तृष्णा ...	३४८/१९	दिवसं शृणोष्णरुचि (साधस्य) ...	१४६/६१
दारिद्र्यात्पुरुषस्य बान्धव ...	३३६/१४	दिवसरजनीकूलच्छेदैः ...	२७५/१४७
दारिद्र्याद्विषमेति ह्रीपरि ...	३३५/७२	दिवसे घटिकास्त्रियत् ...	२३२/७
दारिद्र्यानल्लसंतापः शान्तः (भट्टप्रद्युम्नस्य) ...	३४३/१०	दिवसोऽनुमित्रमगम (साधस्य) ...	१३९/७
दारिद्र्यानमरणाद्वा मरणं ...	३३३/३७	दिवानिर्वां वारिणि कण्ठ ...	८४/२८
दारिद्र्येण समीरितापि बहु ...	३३६/८१	दिवा पश्यति नोदको ...	४८९/२६८
दारिद्र्योपहतो यथा धन ...	४०३/२३८	दिवारजन्मो रविसोम ...	७९/६५
दारेषु किञ्चित्त्वजनेषु ...	५०८/८३९	दिव्यं चूतरस पीत्वा गर्व ...	६३१/११
दासे कृतागसि भवेदुचिता (साहित्य- दर्पणे) ...	१६७/४८	दिव्यं वारि कथं यतः ...	१२/८४

पद्यम्	पृष्ठे, सख्या	पद्यम्	पृष्ठे, सख्या
दिव्यचक्षुरहं जातः सदा (धैर्यमित्रस्य)	१०५।१	दुराराव्या हि राजानः	४७२।१७४
दिव्यादिव्यव्यवस्था ...	३८९।३	दुरारोहं पद राज्ञां सर्वं	४७२।१७५
दिग्गा हाराकाराः शमित	२१४।५४	दुरासदवनज्यायान्गम्य	३५३।१५
दिशि दिशि गिरिप्राबाणः	६००।४	दुरासदानरीनुग्रान्ध्रुते	४९२।३७३
दिशि दिशि मधु (संग्रहीतुः)	६१०।१२	दुर्गाश्रय (संग्रहीतुः)	४६३।२
दिशि दिशि परिहासगूढ	१२२।५	दुराग्रेव दरिद्रस्य वृण्व	२२२।२
दिग्नि दिग्नि मृगयन्ते वल्गु	१८४।१९	दुरितसमूहबलाहक	३।१
दिन्यात्सुख नरहरिर्भुव	३२।७	दुर्गदेगप्रविष्टोऽपि शूरो	४७७।३१७
दिन्याद्दः शकुलकृतिः (हनूमतः)	२९।४	दुर्गा दानवनागिनी	२०।४३
दीना दीनमुखैस्तथैव (भर्तृहरेः)	३८३।१३	दुर्गाणि राज्ञा कार्याणि सजला	४६३।८
दीनानामिह परिहाय	५९१।४२	दुर्गा नदी शिथिलवन्ध	६५३।१
दीनो भूत्वाऽपि	४७५।२७९	दुर्जनः कृतगिषोऽपि	३१५।२५
दीनोन्नतचलपक्षतया	६१६।७	दुर्जनः परिहर्तव्यो विद्यया	३१४।६
दीपदगा कुलशुक्ती वै	२३०।२२	दुर्जनः प्रकृतेरेव	३१५।३५
दीपनिर्वाणगन्धं च	४९४।४४८	दुर्जनः परिहर्तव्यः प्रत्यक्षो (चाण-	
दीपयन्तोदसीरन्ध्रमेव	४४५।३	क्यस्य)	३१७।७२
दीपयन्त्रय नमः किरणैषैः (भारवेः)	१४५।४२	दुर्जनः प्रियवादी च नैत	३१६।५१
दीपाः स्थितं वस्तु विभावयन्ति	३०७।१८१	दुर्जनः सुजनीकर्तुं यत्नेनापि	३१८।११६
दीपितस्मरसुरस्युपपीडं (माघस्य)	१७२।१	दुर्जनः सुजनो न स्याद्	३१५।३७
दीपो मक्षयते ज्वान्त	४८८।२४९	दुर्जनगम्या नार्यः प्रायेणा	५०५।७७२
दीप्तशुद्धेययोगाद्बदन	२१।४६	दुर्जनजनससर्गात्सज्जन	३६९।२१
दीप्यन्ता ये दीप्ये षटिता	३५२।१७	दुर्जनदूषितमनसां पुंसा	३१९।१२६
दीर्घशुक्लमनडाहं रण्डा	५०१।६५५	दुर्जन प्रथम वन्दे सज्जनं	३१५।३६
दीर्घाक्षं (कालिदासस्य)	५७४।२	दुर्जनवचनाङ्गारैर्दग्धोऽपि	३०४।९२
दीर्घा वन्दनमालिका विर	१५४।५	दुर्जनवदनविनिर्गतवचन	३०५।१२२
दीर्घोऽसि चेतकनकसूत्र	६५१।४	दुर्जनसहवासादपि शीलो	३०५।१३१
दुःखं दीर्घतरं बहत्पि	१०५।६६	दुर्जनस्य विशिष्टत्वं परोप	३१५।२८
दुःख दुःखमिति ब्रूयन्मा	३३३।१४	दुर्जनहुताशतत काव्य (वराहमिहि-	
दुःखाङ्कारकतीव्रः संसारोऽयं	३७१।४	रस्य)	२९।११
दुःखेन क्लियते मित्रं क्लिष्टं		दुर्जनेन समं सख्य प्रीति	३१६।५०
(न्यासस्य)	४८१।५४	दुर्जनैक्यमानानि वचांसि	३१६।४३
दुःसहसतापभयात्प्रति	१७७।३७	दुर्जनो जीयते युक्त्या	५०२।६९१
दुःखं दोर्मूलात्प्रणयिनि	२०६।३६	दुर्जनो दूषयत्येव सतां गुण	३१७।७५
दुग्धं च यत्तदनु यत्कथितं ततो	३४९।४२	दुर्जनो दीपमादत्ते दुर्गन्धै	३१६।४८
दुग्धाम्मोधावगात्रे	४५२।८८	दुर्जनो नार्जवं याति सेव्य	३१६।४१
दुन्दुभिस्तु सुतरामचेतनः	३३०।१४	दुर्दिवसे धनतिमिरे दुःखं	२३२।४
दुरिगमः परमाणो	५०५।७७८	दुर्दैवप्रभवप्रमज्जनभयाद्	६०७।६
दुराराव्याः शिषो राज्ञां	४७२।१७६	दुर्वलजन	५६५।४

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
दुर्वलस्य बल राज्ञा ..	४९३/४००	दूरपाता दृढपाता ...	४३१/११
दुर्मगः स्यात्प्रकृत्या यो ...	५०३/७०९	दूरमस्तु दूरधूणिततारं ...	१०७/३८
दुर्मन्त्रिणं कमुपयान्ति न ...	५१२/९४६	दूरं सुक्कालतया विलसित ...	१३०/८
दुर्मन्त्री राज्यनाशाय ...	४८४/१४०	दूरलम्परिसेयरदिमना ...	१३४/२१
दुर्योधनः समर्थोऽपि दुर्म ...	४६१/३५	दूरस्थ जलमध्यस्थं वा ...	४८३/१००
दुर्लभ इति ...	२३८/७	दूरस्थानामपि ...	३५६/२१
दुर्लभं संस्कृतं वाक्यं ...	४९३/३९३	दूरस्थोऽपि समीपस्थो ...	४९९/५९१
दुर्लभोऽप्युत्तमः प्रायः ...	५०२/६८६	दूरस्थाः पर्वता रम्या ...	४८७/२२५
दुर्गारवीर्यं सखि त्वयि ...	५६०/९६	दूरस्थापितद्वयो गूढ ...	३१९/१४३
दुर्गाराः स्मरमार्गणाः (शब्दकुस्य)	११८/३६	दूरस्थोऽपि बली शत्रुर्न ...	४६२/६
दुर्गर्णोऽपि (संग्रहीतुः)	४७०/९९	दूरस्थोऽपि न दूर ...	३७०/१५
दुर्गारातिवाजीवनदव ...	४४६/२९	दूरादर्थं घटयति नव ...	४६१/१४
दुर्विधाः परि ...	३३२/१	दूरादर्थिनमाकलय्य भजते ...	३८७/२७
दुर्दृष्टः क्रियते धूर्तैः श्रीमान्ना	३६८/१५	दूरादपि सतां ...	२८२/१
दुर्दृष्टसंगतिरनर्थपरम्परा	३६९/२२	दूरादुच्छ्रितपाणिरार्द्धनयनः ...	३२५/२७१
दुर्धरितरेव निजैर्भवति ...	३२०/१६५	दूरादुल्लुक्कागते विवर्लित (अमरुशतके)	२४३/२१
दुष्टतां दुष्टसर्गाददुष्टमपि	९१/३	दूरादुज्ज्वलित चम्पक न ...	६१३/६८
दुष्टतामरस ...	१३८/३	दूरादेव कृतोऽज्जलिर्न तु (भट्टवाणस्य)	२१०/३
दुष्क्रेष्णपि ...	३७१/३	दूरीकरोति कुमति विमली ...	३६७/४८
दुष्टस्यापि मृतिर्मे ...	६१९/६	दूरीकर्तुं (संग्रहीतुः)	६७/५२
दुष्ट काम ...	३२९/४४	दूरेऽपि परस्यागसि पटु ...	३२१/१८८
दुष्प्रापमम्बु ...	६२९/४	दूरेऽपि श्रुत्वा भवदीय ...	४४७/१०
दुष्प्राहनिपी (कृष्णरामस्य)	४२८/४	दूरेऽमार्गान्वितससि ...	६४२/२
दुष्टा भार्या शठं मित्रं ...	४८३/१११	दूरोत्थिताभिप्रचक्रेण (भाषस्य)	४४०/८१
दुष्टाविनीतशत्रूणां भयकृ	४६५/१	दूर्वाङ्कुरवृणाहारा धन्यास्ते ...	६२७/१
दुष्टैरपि निजैरेव प्रावृत्त	४८०/१६	दृक्पातः कमलासने ...	२४/२६
दृती त्व तरुणी युवा स (शीलाभट्टा- रिकायाः)	१२२/११	दृगन्तव्यापारप्रवर्त्तनिग	१०९/८८
दृती त्वया कृतमहो निलिल	१३२/५	दृगन्तपातेन (संग्रहीतुः)	४३०/२
दृति श्वासविशेष एष किमहो	२३३/१०	दृग्भङ्गमङ्गिमशतैरसती (मिक्षादनस्य)	२३३/२८
दृतीद नयनोत्पलद्वय	१३३/८	दृग्भ्या यन्य विलोकनाय ...	३०/५
दृतीविद्यदुपागता सहचरी	२४१/१३	दृङ्मार्गमिष्यति (श्रीगङ्गासहायस्य)	३७/३८
दृतो न संवलति स्वे न चले	२९९/४	दृढः प्रेमा भयः सदति ...	५१४/९८७
दृये कान्ताकर वीक्ष्य मणि	३३२/११	दृढतरगलकनिबन्धः ...	६५६/१
दूर यान्तु निद्याचराः ...	५८६/२१	दृढतरनियदुष्टेः कोग ...	३४२/३५
दूर सुन्दरि निर्गताधि ...	२९४/१८	दृष्यद्वैत्यनिताम्बिनीजन ...	३१/७
दूरतः द्योभते मूर्खो ...	४९१/३५१	दृशाः पृथुतरीकृता लिन	६२/४३
दूरतया स्थूलतया नील ...	६११/२२	दृशाः सञ्चारमात्रेण (संग्रहीतुः)	६०/४
		दृशा किचिर्किचिच्चलित	२३३/३३

पद्यम्	पृष्ठे. सख्या	पद्यम्	पृष्ठे. सख्या
दृग्मा दग्धं मनसिज जीव (क्षेमेन्द्रस्य)	५७।२	दृष्ट्वा वेद्यं परमथ पदं ...	२६५।७३
दृग्मा विदधिरे दृग्माः कम ...	२१६।४	दृष्ट्वा आलावकीर्णं फल ...	६१९।२३
दृग्मा सपदि भीलित दशन ...	१७७।३८	दृष्ट्वा स्फीतोऽभवद ...	६१२।५६
दृग्मोः सीमावादः श्रवण ...	६५।२८	दृष्ट्वाकासनमास्थिते प्रिय (अमरकस्य)	१६४।१६
दृग्मौ किमस्याश्चपल ...	७२।७०	दृष्ट्वैव विद्वन्तं कार्यं वायु (देवगणस्य)	२६८।६
दृग्मते पानगोष्ठीपु ...	१६९।१	दृष्ट्वैवाङ्कुशमुद्रया निगटि ...	४०६।२८२
दृग्मौ तव मदालसे वदन ...	१६८।६२	देयं भो अघने धन मुकृतिभि.	३३८।३५
दृग्मन्त्ये भुवि भूरिनिम्ब ...	३१२।२६७	देवः पायात्पयसि वि ...	३८।४९
दृग्मन्त्ये मानसोत्तसा राज ...	९।१५	देवः पायादपायान्नः स्मे ...	३६।२
दृग्म्य दृग्मां सहस्रैर्मनसा ...	६४।७	देव धीर समुद्रसान्द्रलह ...	४५०।६३
दृग्मते पानगोष्ठीपु कान्ता (क्षेमेन्द्रस्य)	१६९।१	देव त्व जय वस्य राजति ...	४००।२०९
दृष्टः कातरनेत्रया चिरतर (अमरकस्य)	१९४।१६	देव त्वत्करनीरटे दिशि ...	४००।२००
दृष्टः सप्रेम देव्या कि ...	१३।९५	देव त्वत्करपद्मकोश ...	४३३।१४
दृष्टः साक्षादसुरविजयी ...	३९९।१०३	देव त्वत्करप्रतापशिलि ...	४१४।९
दृष्टदुर्जनदौरात्म्यः सज्जे (कुसुमदेवस्य)	३०३।६४	देव त्वत्करप्रतापतपन ...	४४५।१४
दृष्टं यगः सुख (कृष्णरामस्य)	५२४।१	देव त्वद्भजवाजिपत्रपटल...	४३४।१५
दृष्टस्य यस्य हरिणा रण ...	२७।१	देव त्वद्दानपायोर्धो दारि ...	३९२।४८
दृष्टं दुर्जनचेष्टित परिमवो ...	३३६।८२	देव त्वद्भजदण्डदर्पगारि ...	४४५।१६
दृष्टाः संकष्टदाहाः ...	१५।१०	देव त्वद्भजदण्डचण्डिम (हनुमतः)	४४६।२५
दृष्टा दृष्टिमयो वृदाति (साहित्यदर्पणे)	१७५।१५	देव त्वद्यगसा सदा सुमहसा ...	४४९।४४
दृष्टान्तो न तवास्ति वाचि ...	४०३।२३६	देव त्वद्यशसि प्रसर्पति ...	४४९।३९
दृष्टि हे प्रतिवेगिनि क्षण (विज्ञकायाः)	२३४।४३	देव त्वद्विजयप्रयागविल ...	४३४।१०
दृष्टिः कापि सुरा मुधा ...	९७।७२	देव त्वद्विजयौघमे हारिखुर ...	४३४।१२
दृष्टिः शैशवमण्डना प्रति ...	६७।६०	देव त्वमेव पातालमाशानां (काव्यप्रकाशे)	३९३।६७
दृष्टिः सालसतां विमर्ति ...	६४।६४	देव त्वं मलयाचलोऽसि ...	४००।२०३
दृष्टि देहि पुनर्वाले कमला ...	१६५।६	देव त्वामसमानदाननिहि ...	४००।२१
दृष्टिस्तृणीकृतजगतत्रयसत्त्व (साहित्य- दर्पणे) ...	२४७।२७	देव ब्रह्माण्डभाण्डे सदसि ...	४५२।८६
दृष्टे चन्द्रमसि प्रहृततमसि (भल्लटस्य)	१२६।७२	देवराजो मया दृष्टो वारि ...	५३५।३२
दृष्टेऽपि मित्रे चेत्यग्रे ...	६५७।१३	देव श्रीनृप रामचन्द्र भव ...	४२१।३५
दृष्टे लोचनवन्मनाङ्गमुकु ...	१६३।१८	देवसैगुण्यभेदात्सृजति ...	१७।१०
दृष्टो वा मुकुतचतोपलानि ...	३२३।२४०	देवा दिक्पतयः प्रयात ...	१६।१
दृष्टया केद्यव गोपराग ...	४०।७६	देवाधिपो वा भुजगाधिपो ...	३९५।११५
दृष्ट्वा कामपि (रामकृष्णस्य)	५६९।११	देवाशामधिगम्य ...	६५८।१८
दृष्ट्वाढम्बरमगदरे धनकृतं ...	२१५।६७	देवानामिदमामनन्ति मुनयः ...	५२।३
दृष्ट्वा दर्पणमण्डले निजवपु ...	२४५।७	देवी वाचमुपासते हि बहवः ...	२८२।४
दृष्ट्वापि दृश्यते दृश्यं श्रुत्वापि ...	३०३।८०	देवा सुवर्णचचिरां (सङ्ग्रहीतुः) ...	१८।१४
दृष्ट्वा मण्डलमव्यलम् ...	४०२।२२७	देवे तीर्थे द्विजे मन्त्रे ...	५०२।६६८

पद्यम्	पृष्ठे. सख्या	पद्यम्	पृष्ठे. सख्या
देवे दिग्विजयोद्यते धृतधनु ...	४३४।११	दैवीगिरिः केऽपि कृतार्थयन्ति ...	२९०।२०
देवेऽर्पितवरणलजि बहु ...	२७।४	दैवेन प्रभुणा स्वयं जगति ...	३८०।१३१
देवे वर्षत्यग्नपवनव्याघ्रता ...	२१४।५५	दैवे योगे (रामकृष्णविलोमकाव्ये)	५८३।३०
देवैर्यद्यपि तक्रवद्विमथितः ...	५९९।४०	दैवे पराग्वदनगालिनि ...	२५०।२७
देवो हरिर्वहतु वक्षसि (महादेवस्य)	५८५।१०	दैवे विमुक्ततां याते न कोऽप्य ...	३७४।७
देव्या प्राक्परिरम्भणे ...	१०।५९	दैवे समर्प्य चिरसचित ...	३७७।८४
देशः सोऽयमरातिशोणित (वेणीसंहारस्य)	२६०।७	दोःसंदेहवशंवदत्रिभुवन ...	३८०।१३०
देशाटनं पण्डितमित्रता ...	५०८।८६४	दोर्दण्डद्वयकुण्डलीकृत ...	४०२।२२५
देशानामुपरि क्षमाया ...	४७३।१९१	दोर्दण्डद्वयलीलाया चतु ...	१६।२
देशानुत्सृज्य गच्छन्ति ...	५०१।६३९	दोर्दण्डाश्रितचन्द्रशेखर (काव्यालङ्कारे)	२५३।२४
देशे देशे कलत्राणि देशे ...	२४९।६	दोर्धातद्वन्तखण्डः सक ...	४।२९
देशे देशे किमपि कुतुका ...	३८५।५	दोर्म्यां तितीर्षति तरङ्ग (काव्यप्रकाशे)	३९७।१६१
देशे देशे जडिमकुलङ्गा ...	२०४।६	दोर्म्यां सयमितः पयोधर (जयदेवस्य)	१७८।४२
देशे देशे दुराशाकवचित ...	२७३।११८	दोलाया जघनस्थलेन (विहङ्गम्य)	६७।५३
देशैरन्तरिता शतैश्च (नरसिंहस्य)	५७४।४	दोपजातमवधीर्य मानसे ...	३०६।१६५
देह हेमद्युति परिहृता ...	८२।१२	दोपयोपमभियाति पर ...	३२३।२२१
देहाधानादकान्ताकच ...	१३।१०१	दोपमीतेरनारम्भस्तत्का ...	४९५।४७९
देहि देहीति जल्पन्ति त्यागि ...	३३९।७	दोपाकर द्विज (सङ्ग्रहीतुः)	१३६।५२
देहि मत्कन्दुक राधे ...	३६।७	दोपा असन्तोऽपि ...	३२३।२३६
देहीति वक्तुकामस्य यद् दुःख ...	३४३।१३	दोपाकरस्य (संग्रहीतुः)	५८८।३५
देहीति वचनं ध्रुवा देहस्थाः ...	३४३।६	दोपाकरोऽप्य (सङ्ग्रहीतुः)	५८८।३६
देहे दुर्ललितस्य देवशिखोः ...	२३५।५५	दोपाः किं नाम ...	३५५।१
देहे पातिनि का रक्षा ...	४९२।३६५	दोपोत्सारिणि ...	६५८।१७
दैत्य परासुमपि (श्रीगङ्गासहायस्य)	३७।३२	दोपमपि गुणवति जने दृष्ट्वा ...	१५७।४५
दैत्यानामधिपे नखाङ्कुर (इन्द्रस्य)	३२।१५	दोपाकरोऽपि कुटिलोऽपि ...	३०८।२००
दैत्यानां मनसि दया जाता ...	५२१।१	दोपागमनमाशङ्क्य रवि ...	१५२।१४७
दैत्यारातिरसौ वराहवपुषा ...	५६२।१०९	दोपानपि गुणीकर्तुं दोषी ...	३०३।७४
दैत्यास्त्रिपञ्चरविदारण ...	३२।६	दोपालोकननिपुणा ...	३२०।१५६
दैत्य क्षचित्कचन मनमथजा (वत्सराजस्य)	२६२।३५	दोपो गुणाय गुणिनां महद ...	३०६।१४०
दैव पुरुषकारेण साध्यसिद्धि ...	३५९।१२	दोषोऽपि गुणतां याति ...	४८८।२५२
दैव फलति सर्वत्र न विद्या ...	३७४।१०	दौर्गत्येन समीरिता हृदय ...	३४५।४१
दैव फलति सर्वत्र न विद्या ...	३७४।११	दौर्जन्यमात्मानि पर प्रथि (गोविन्द- राजभट्टस्य)	६४२।१
दैवमुल्लङ्घ्य यत्कार्यं क्रियते ...	३७४।१	दौर्मन्यान्पतिर्विन ...	५१६।१०१०
दैववशाद्गुल्फे सति विभवे ...	३४१।३१	द्या निरन्ध्रदतिनीलवना ...	१४५।३९
दैवात्पद्मेर्जगति विचर ...	१३१।२२	द्यामारोहति वाञ्छति ...	५९९।३७
दैवादप्युत्तमानामपहरति ...	३२७।२८८	द्युतिं वहन्तो वनिताव (भारवेः)	२०८।२४
दैवादहमत्र तथा चपला (काव्यप्रकाशे)	१०६।२४		
दैवाद्यद्यपि तुल्योऽभूद् (भवभूतेः)	५८६।२		

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
द्युतं पान समासक्तिः (सङ्ग्रहीतुः)	४८७।२१२	द्वाविमौ पुरुषौ लोके स्वर्ग	... ४८३।१०६
द्युतं यो यमदूताम हालां	... ४७२।१७२	द्वाविमौ पुरुषौ लोके स्वर्ग	... ४८३।१०७
द्रवत्वात्सर्वलोहानां निमि	... ४९४।४५१	द्वाविमौ पुरुषौ लोके शिरःशू	... ४८३।१०९
द्रविणार्जनजः परिश्रमः फल	... ३४०।३१	द्विः शरं नाभिसन्धत्ते ४९८।५५३
द्रव्यप्रकृतिहिनोऽपि सेव्यः	... ४७२।१६२	द्विजकुलपते भेषातिन्धो	... ६१८।१६
द्रष्टव्येषु किमुत्तमं मृग	... ६०।६२	द्विजराजशेखरो यद्वपभारुदः	... २५६।५०
द्राक्षां प्रदेहि मधु वा	... ६१८।७	द्विजगणमव	... ६४१।२
द्राक्षाम्लानमुक्षी जाता	... ४७।११	द्विजराज इति (सङ्ग्रहीतुः)	... ११४।१
द्रागाक्रम्योदयाद्रि चरम	... ४४६।२७	द्विजपतिपद (संग्रहीतुः)	... ५८७।१२
द्रागैन्द्रीमनुचुम्ब्य सस्मित	... १६७।६९	द्विजराज इति (संग्रहीतुः)	... ११४।१
द्राघीयसा धाष्टर्यगुणेन (विद्वत्स्य)	२९।१६	द्विजराजै (संग्रहीतुः)	... ३८९।४
द्राघीयांसः संहताः स्थेम (माघस्य)	४३९।७२	द्विजराजैः (संग्रहीतुः)	... ४७६।२९६
द्रुतं यस्यालोकाद्विरहि	... ५९।५१	द्वित्रैः केलिसरोरुह वि	... २४१।१४
द्रुततरकरदक्षाः क्षिप्तवैशाख (माघस्य)	१८४।२४	द्वित्रैर्व्यभिच पुराणमौक्तिक	... १८६।५४
द्रुततरामितो गच्छ प्राणैः	... ६२७।१४	द्विधा विधाय ग्रीतांशु (कपालस्य)	... ७६।१
द्रुतद्रवद्रव्यचरणक्षतभमा	... ४३६।९	द्विरददन्तवलक्षमलक्ष्यत	... २१३।३६
द्रुतशातकुम्भनिभमंशु	... १३५।३९	द्विर्भावः पुष्पकेतो विवुध	... ४१४।१
द्रुतसमीरचलैः क्षणलक्षित	... २१३।३०	द्विपतामपि साधु भाषित	... ३६३।२१
द्रुमाः पाण्डुप्राया घृतनिविड	... १८५।४०	द्विपतामुदयः सुमेधसा (भारवेः)	... ४७८।३४५
द्रुन्दो द्विगुरपि चाहं	... ५३८।६२	द्विपा प्रासङ्गतप्राणो वाजि	... ४३७।२१
द्रुमिदमत्यन्तसमं नीच (जयगुप्तस्य)	२१९।१९	द्विसन्धाने	... २८५।१
द्रुयोरेव समं वित्तं द्रयो	... ४९६।४९१	द्रुपादन्यस्मादपि मध्यादपि (रत्नावल्याम्)	३७५।४५
द्रुपिशद्वशनद्वेपि मध्ये	... ६५७।१	द्रुपिद्वेपपरो नित्यमिष्टा	... ४७२।१७१
द्रुप स्तब्धमिराष्टतं वहि	... ४०१।२१८	द्रुप्या कीर्तिकलिन्दशैल (नैपधचरिते)	४०४।२५१
द्रुप गृहस्य पिहितं शय (वाणस्य)	२२५।१४	धत्तूरकण्टकफलप्राप्ति	... ६४५।३
द्रुप दार रटन्तीह मिथुकाः	... ३४१।१०	धत्तूर धर्त तरुणेन्दुनिवास	... ६४५।२
द्रुपि चक्षुराधिपाणि कपोलौ (भारवेः)	२४२।१	धत्ते चक्षुर्मुकुलिनि रणत्को	... १०१।६
द्रुपि प्राविष्टः सहसा ततः	... ५०८।८४८	धत्ते नायक राम तावक	... ४२१।२८
द्रुपि स्तम्भविलसा प्रिय	... २३२।११	धत्ते पद्मलतादलेसुरपरि	... २०६।४५
द्रुपे कल्पतरुर्देह सुर	... ३४।५	धत्ते बर्तभरे शिखी तव	... १६९।७४
द्रुपे तिष्ठ (सङ्ग्रहीतुः)	... ६३१।३	धत्ते भर कुसुमपत्न्यफला	... ६३३।१४
द्रुपे दारे परेषामविरलभट	... ३४५।५०	धत्ते वक्षसि कौस्तुभोपल	... २५७।७३
द्रुपे रुद्रक्षुपेक्षते कथमपि (क्षेमेन्द्रस्य)	४७९।३७९	धत्ते वियोगिनीगण्डस्थल	... ५५६।२९
द्रुपे पान्तनिरन्तरे मयि (काव्यप्रकाशे)	१५३।६	धत्ते मूर्धानि दुःसहा दिन	... ६३४।२९
द्रुपिमावमसि क्षेप्यौ गाढ	... ३३२।९	धन तावत्लब्ध कथमपि	... २६३।४६
द्रुपिमा पुरुषौ लोके न भूतौ	... ४८३।१०८	धन यदि गतं गत चरण	... ३३४।५३
द्रुपिमा पुरुषौ लोके परम	... ४८३।१०५	धनं यदिह मे धत्ते विधे मा	... ३४१।२३
द्रुपिमा पुरुषौ लोके सुखिनी	... ४८३।१०४	धनदैर्घ्यमरजिश्च काविमि	... ३८९।३

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
धनधान्यप्रयोगेषु विद्यास ...	४८९।२८२	धन्वन्तरिक्षपणकामर ...	२८९।५
धनबाहुल्यमहेतुः कोऽपि ...	३४०।३०	धम्मिल्लं परिवध्नती नख ...	१९१।५
धनमापि परदत्तं दुःखमौचित्य (कुसुम- देवस्य) ...	३३१।२०	धम्मिल्ले नवमल्लिका ...	४१०।२
धनमर्जय काकुत्स्थ धन ...	३३०।३	धम्मिल्लो मङ्गमेतु प्रविशतु (मानुष- ण्डितस्य) ...	१७८।५३
धनमस्तीति वाणिज्यं किञ्चि (व्यासस्य)	४८०।२१	धरणिधर निजामशाह ...	४१३।२
धनवानिति हि मदो मे ...	२७२।९५	धराधर तव द्विषां धन ...	४४३।२७
धनवान्बलवांल्लोके सर्वः ...	३३१।३	धर्म पालय नन्दय द्विज ...	४०६।२८९
धनागमेऽधिकं पुंसां ...	५०२।६८१	धर्म प्रसङ्गादिपि नाचरन्ति ...	२७४।१३०
धनानि जीवितं चैव परार्थे ...	३४६।२	धर्मः प्रवृजितस्तपः प्रचलि ...	३८७।२८
धनानि भूमौ पञ्चवक्ष गोष्ठे ...	३७६।६२	धर्मराजाज्ञया (संग्रहीतुः) ...	३८९।२
धनानि विद्वत्कविमण्डली ...	४१६।१	धर्मस्नेहमपा ...	३६९।२४
धनाशया खलीकारः कस्य ...	३३१।११	धर्मः प्रागेव चिन्त्यः सचिव ...	४८०।३८१
धनाद्या कैतवस्त्रोहो वितथ ...	२३८।४	धर्मशालार्थकुशलाः कुलीनाः ...	४६०।२
धनाद्या जीविताद्या च ...	४९९।५८४	धर्महान्यर्जिते वित्ते ...	४९९।५८८
धनिकः श्रोत्रियो राजा नदी ...	४८१।३४	धर्मास्मेऽप्यसतां पर ...	३१९।१४४
धनार्थं जीवितत्यागो ...	३३१।१३	धर्मार्थकामतत्त्वज्ञो नैका... ..	४९६।४९४
धनिनामिह ...	३३२।४	धर्मार्थकाममोक्षेषु ...	४९।१२
धनिनोऽपि निरुन्मादा युवा ...	३०२।५५	धर्मार्थकाममोक्षाणां ...	४८८।२६२
धनिनोऽप्यदानमोगा ...	३४२।४६	धर्मार्थकामहीनस्य परकीया ...	३३३।२५
धनुः पौर्ण मूर्ध्नी मधुकर ...	३१२।२५९	धर्मार्थं यत्र न स्यातां ...	५००।६११
धनेन किं यो न ददाति ...	५१०।८९८	धर्मे तत्परता मुखे मधुरता ...	३१३।२६९
धनेषु जीवितव्येषु ...	५०१।६५७	धर्मो यशो नयो दाक्ष्यं ...	४७।८
धनैर्निष्कुलीनाः कुलीना ...	३३०।१३	धवलकुसुममास्वत्कञ्जु ...	४३१।७
धनैर्विमुक्तस्य नरस्य लोके ...	३३४।४५	धवलयति समग्र चन्द्र ...	३१०।२२५
धन्यस्तन्वि स एष पाण्डिम ...	१३१।३४	धवलान्यातपन्नाणि वाजि ...	४७२।१५९
धन्यस्त्वमासि तमाल ...	११५।१	धवलीकरोति हरितो मलिनी ...	८१।७
धन्यस्त्वमसि (संग्रहीतुः) ...	५९१।२६	धातुः को गतिगन्धयोऽ ...	५५३।४८
धन्याः शरदि सेवन्ते प्रोल्ल ...	२१९।१४	धातस्तात तवैव दूषणमिदं ...	३२५।२७४
धन्याः सुखमफला अपि(शक्तिकुमारस्य) ...	६४४।१	धातुः परीक्षा दुर्मिक्षे ...	४९१।३३९
धन्या केय स्थिता ते (मुद्राराक्षसस्य) ...	१३।९२	धातुः शिल्पातिशयनिकष ...	९८।१
धन्यानां गिरिकन्दरे निवसतां(भर्तृहरेः) ...	२७३।१०७	धातुवादेशु विसाक्षा मोक्षा ...	४८३।१०३
धन्या सा गृहदेहली ...	११०।९७	धात्री श्रीतिलका(संग्रहीतुः) ...	४२९।१
धन्यासि या कथयासि (विज्जकायाः) ...	१९२।९	धातुश्चतुर्मुखीकण्ठ ...	५।१
धन्यास्ताः सखि बोधितः प्रिय ...	१९३।२१	धान्याकनागरनिशादिक ...	२५६।५९
धन्यास्ते कवयो यदीय ...	५४।४९	धान्याना सग्रहो राजन् ...	४७१।१४१
धन्यास्ते ये न पश्यन्ति देश ...	३३३।३०	धारयित्वा त्वयात्मानं ...	३९२।५०
धन्योऽयं मणिरिकविच्छिन्नो ...	६०१।४	धाराधरस्त्वदसिरेष ...	४३२।७

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
धाराधीन धरामहेन्द्र ...	४१६/१६	धूलिसुदूळ (रामकृष्णस्य) ...	५७१/३
धाराभिरुत्तम (रामकृष्णस्य) ...	५७०/७	धृततुपारकणस्य नमस्वतः (माघस्य)	२२३/२४
धाराधौतं धुनानाः शय्य ...	२१६/२	धृतधनुषि गौर्यद्यालिनि (बाणस्य)	२४६/१३
धारेश त्वत्प्रतापेन परा ...	४१६/७	धृतविसवलयवलिर्यहन्ती ...	२१३/२२
धार्मिकं पालनपरं सम्य ...	४६०/६	धृत्वा पदस्खलनभीतिघणा ...	२५०/२९
घाष्ट्यैर्लघितयथोचित (भारवेः) ...	१७२/६४	धृष्टः किं पुरतोऽवस्थ ...	१५८/६८
घावन्तः प्रतिवासरं (दामोदरस्य)	२६५/८०	धैर्यं यस्य पिता क्षमा च ...	२६७/१७५
घावन्तमनुधावन्ति हरिण ...	४३२/१	धैर्यमाधाय लज्जा च व्यय ...	१५४/२
घावित्वा सुसमाहितेन (गणदेवस्य)	२७३/१०९	धैर्यमुत्थणमनोभवभाषा (माघस्य)	१७६/१२
धिक्चेष्टितानि परशो परि ...	६३५/९	धैर्यलावण्यगाम्भीर्यप्रभु ...	३९३/६१
धित्तं धित्तमिति (संप्रह्रीतुः) ...	४६६/२	ध्माता भालतलान ...	५८९/५१
धित्तस्य मन्दमनसः कुक्कुवेः (श्रीघनद-		ध्माता भालतला ...	१३७/७०
देवानाम्) ...	७९/७०	ध्यानव्याजमुपेत्य चिन्तय (हरिगणस्य)	४३/३
धित्त्वां रे कलिकाल (विह्वणस्य)	३८७/३५	ध्यानशब्दे वकानां च ...	४९१/३३७
धिगस्त्वेता विद्या धिगपि ...	३३२/१६	ध्रियतेः यावदेकोऽपि रिपु (माघस्य)	४१७/३२१
धिगृह्ण गृहिणीशून्यं ...	४८४/१३७	ध्वं ध्वंसो भावी जलनिधि ...	२५१/३३
धिग्वीचितं शास्त्रकलो ...	५०८/८७१	ध्वजपटं मदनस्य धनुर्मृत (कालि-	
धिग्धित्तान्कृमिनिर्विशेष ...	२६८/११४	दासस्य) ...	१९९/६०
धिग्वारिदं परिहृतान्य ...	६१६/१७	ध्वजाकारा (संप्रह्रीतुः)	८३/१
धीरं धारिधरस्य धारि ...	२१७/१४	ध्वनिताऽति ...	२८५/१
धीरध्वनिभिरलं ते नीरद ...	५९०/१८	ध्वनिरतिमधुरः शुचित्व ...	६०२/५
धीरागच्छ (रामकृष्णस्य)	५६९/५	ध्वस्तः काव्योरुमेवः कवि ...	२५१/४१
धीराग्रणीर्विजयते ...	४२६/१	ध्वान्तौघे धितिकण्ठकण्ठ ...	१४९/१०५
धीराणां भूषणं विद्या ...	५०१/६४९	न कदर्यो भवे (सहप्रह्रीतुः)	४७६/३१६
धुनोति ध्वान्तानि व्यय ...	३७८/१०१	न कठोरं न वा तीक्ष्ण ...	५५/११
धुन्वन्त्यमूनि मदमूर्च्छद ...	२००/८७	न कदाचित्सतां चेतः प्रसर ...	३०३/८५
धुन्वानाश्चन्दनार्क्षी वकुल ...	१८९/३३	न करोति नाम रोप न ...	५४६/७
धूमः पयोधरपदं कथम ...	३२४/२५३	न कश्चिच्छण्डकोपा ...	४६८/४८
धूमव्याकुलहीहीरन्तु ...	१९/२८	न कश्चित्स्यचिन्मित्र ...	४९१/३५३
धूमाकारं दधति (माघस्य)	४५५/१०	न कश्चिदपि जानाति किं ...	४८१/४०
धूमायिता दग्ध दिशो ...	३५७/१	न कस्यचित्कश्चिदिह ...	५०८/८३५
धूर्तः स्त्री वा शिशुर्यस्य ...	४७१/१४८	न काकारिकामारिकसारि ...	२७२/९९
धूर्ताधोरण देव बासवकरी ...	४३४/१४	न काममोगान्धुलाल ...	२२८/५१
धूलिबूरसर्वाङ्गो विकसहन्त (रुद्रस्य)	३७२/९	न कार्येषु न भोगेषु नैश्वर्ये ...	२३०/११
धूलिधाराभिरन्वास्तदनु ...	४४५/४७	न कालः खड्गसुख्यं ...	४९१/३४१
धूलिधूसरतनवो राज्यस्थि (रुद्रस्य)	५७४/१	न कालस्य न शक्तस्य (बाल्मीकेः)	२४६/११
धूलिभिर्दिवमन्धयन्धिर (नैषधकर्तुः)	४३२/९	न कुर्याः प्राख्यं किमपि ...	६२५/२९

१ धावन्तीति मूले पाठः प्रमादात् ।

१ धृत्तेति पाठस्तु मूले प्रामादिकः ।

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
न कुर्यादभिचारोऽप्रवक्ष्या (भर्तृहरेः)	४८१।८०	म चोरहार्यं न च राज (पञ्चत-	
न कुल वृत्तहीनानां प्रमाण ...	३६१।१०	न्त्रस्य) ...	४८।१४
न कुले वापि न शीले न ...	६४७।१४	न जल्प दधनत्वेषा...	१४३।१९
न केनापि श्रुतं दृष्टं वारिणा ...	२५१।५	न जातु कामः कामानां ...	५००।६०९
न केवलं मनुष्येषु देव देवे ...	३७४।३	न जात्वहो (कृष्णरामस्य) ...	५२२।४
न कोकिलानांमिष मञ्जु (जयवर्धनस्य)	६२०।६	न जानीमः क्रस्मा (कृष्णरामस्य)	५२४।१
नक्रः स्वस्थानमासाद्य गजे ...	३६५।१	न जाने संमुखायाते प्रिया ...	९८।१
नक्रप्रस्तपदं ...	२५।२८	न जिघ्रत्साम्नायं स्पृहाति ...	२९७।५
न क्रीडासु कुतूहल वित... ..	१०५।६४	न जीमूतच्छेदः स हि गगन ...	६९।२६
न क्रोधः क्रियतां प्रिये ...	१०।६०	न शातुं नाप्यनुशात ...	४८८।२४१
न क्रोधयातुघानस्य ...	५००।६०५	नटोऽपि दद्याद्गणकोऽपि ...	२९९।७
न क्वचिच्च बहिर्यान्ति मानि ...	३५३।१९	न तच्छब्देन नागेन्द्रैर्न ...	४६७।३४
न क्वापि रामाहितसञ्चयो ...	५२१।१	न तज्जलं यत्न मुचास्पर्द्धज (भट्टेः)	१९८।३५
नक्षत्रक्षितिनायकोऽयम ...	१८२।१३	न तथा बाध्यते राजन्प्रकृत्या ...	३३३।२३
नक्षत्रगैः क्षत्रकुलप्रसूते ...	३९५।१०६	न तयोच्छन्त्यकल्याणाः ...	३१८।१०२
नक्षत्रभूषण चन्द्रो नारीणां ...	४९१।३४९	न तयोत्थाप्यते आवा प्राणि ...	४७१।१३५
नक्षत्राणि बहूनि सन्ति ...	५८९।५०	न तद्भुक्त न तत्पीतं न ...	४८३।११३
न क्षमो वक्तुमन्तःस्थां ...	३९२।५४	नतभ्रुवो लोचनखञ्जरीटौ ...	७३।३२
न क्षुधा पीक्यते यस्तु निद्रया ...	४६५।१०	न तस्यादिर्न तस्यान्तो ...	५२९।१७
नक्षततमुरःस्थलेऽधरदले ...	१९२।१६	नताङ्गि त्वद्वक्त्र ...	८०।७९
न खनति खुरैः क्षोणीपृष्ठ ...	३५७।५४	न तादृक्पूर्वे न च मलयजे ...	६४०।२६
न गजानां सहस्रेण न लक्षेण ...	४६३।३	न तिर्यगवलोकित भवति ...	२४२।८
न गजैर्न नरैः कार्यं सिद्धि (शार्ङ्ग-		न तूणाद्बुद्धारे न गुण (श्रीहर्षस्य)	३९८।१७७
धरस्य) ...	४६२।७	न तेजस्तेजस्वी प्रसूतमपरे ...	३५२।२०
न गणस्याप्रतो गच्छेत्सिद्धे ...	४८१।३३	न त्वं पितृवत्तापं ...	६०४।२
न गम्यो मन्त्राणा न च ...	५६।२५	न दन्तुरसुरःस्थल वचसि ...	६६।४२
न गुणाः क्वापि ...	३०३।७१	न दातु नोपमोक्तं च शक्नोति ...	३४१।११
न गुरुर्गसात्सुरमा ...	६३६।२	न दानेन न मानेन नार्जवेन	
न गृहं गृहमित्याहुर्गृहिणी ...	२३०।६	(व्यासस्य) ...	२२७।३९
न गृह्णाति ग्रासं नवकमल ...	६२५।२६	न दिवा सुषा (सङ्ग्रहीतुः) ...	७७।२७
न गोपजोऽसि (रामकृष्णविलोम-		नदीनां मेकल ...	२८३।१
कान्ये) ...	५७९।१६	नदीज लङ्केश्वनारि (बालभारतस्य)	५३९।७५
न च गन्धवहेन चुम्बिता ...	६३८।१	नदीतीरेषु ये वृक्षा यस्य ...	५०१।६४४
न च मेऽवगच्छति यथा ...	१२२।१	नदीनां च कुलानां च ...	४९७।५४०
न च विद्यासमो बन्धु ...	४९३।४१३	नदीनां नखिनां चैव शक्ति ...	४८२।७९
न चापाधि राधाधवो ...	२७२।८८	न दुर्जनः सज्जनतासु ...	३२३।२३२
न चिरं मम तापाय तव ...	१९५।२	न दुर्जनानामिह कोऽपि ...	३०७।१८५
		न द्वुतीसंचारो न सरस ...	१०९।८६

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
नदेभ्योऽपि हृदेभ्योऽपि ...	५९०।११	न पुत्रत्वेन पूज्यन्ते गुणै ...	३५६।७
न देवकन्यका नापि गन्ध ...	६१।७	न पुत्रात्परमो लाभो ...	४९१।३४५
न देवाय न धर्माय न ...	३१६।५९	न पुत्रायत्तमैश्वर्यं कुर्यादार्यः (क्षेमेन्द्रस्य)	४८२।७७
न देवे देवत्वं कपटपटवः ...	३८६।१६	न प्रसादमुचितं रागिता (भारवेः)	१४५।४४
न देवो विद्यते काष्ठे...	४९९।५९६	न प्रीतिः पवने रतिर्न रसने ...	१२१।३१
न दैव न पित्र्य च कर्मा ...	२९९।३	न वरीभरीति कवरीभरे ...	२४२।६
न दैवमिति सचिन्त्य त्यजे (व्यासस्य)	३५८।६	न ब्रह्मविद्या न च राज्य ...	५०।२७
नद्यो नीचगता दुरापपयसा ...	६०९।३२	न ब्रूते परुषां गिरं वितनुते ...	२४३।२८
न द्वारि द्विरदावली न ...	६३४।६	न भयात्ताप्यनुक्रोशान्नाथं ...	२२८।४४
न द्विषन्ति न याचन्ते ...	४८०।४	न भवति भवति च न ...	३०४।१०९
न द्रव्याणामविज्ञाय ...	५००।६२२	न भवति मलयस्य क्रीदणी ...	५५८।६६
न धनं न च शास्त्र च ...	३६५।१	नभसि जलदल्लर्मी साक्षया ...	२१८।७
न धर्मशास्त्रं पठतीति कारण		नभसि निरवलम्बे सीदता ...	५९२।५७
(हितोपदेशे) ...	३६१।२०	नभसि विरलतारा मौक्तिका ...	१८५।३५
न धातोर्विज्ञानं न च परि ...	२९९।८	न भिक्षा दुर्मिक्षे मिलति ...	३३४।५९
न ध्यात पदमीश्वरस्य विधि (भर्तृहरेः)	२७३।१०५	न भूतपूर्वो न च केन ...	३७६।६१
न ध्यानं कुरुषे न यासि ...	६३०।१२	नमोदिगन्तप्रतिशोषभीषणै ...	४३८।४६
न नटा न विटा न गायका ...	३५४।३३	नमोनदीव्यतिकरधौतमूर्ति (माघस्य)	४३६।१३
न नरस्य नरो दासो दास ...	३३०।७	नमोभूषा पूषा कमल ...	५१५।९९६
न निर्धियासन्ति ...	३४२।५१	नमोल्लाकुञ्जमुपागतायाः ...	१४४।१७
न नीतमुपनासिकं परि ...	१०३।३९	नमन्ति फलिनी वृक्षा ...	३६०।२
ननु नीलाञ्जलसङ्गतमानन ...	७७।११	नमोवनं नक्तमसौ विगाह्य ...	१८३।६
ननु संधिदोऽति सहगो (माघस्य)	१२२।३	न भूणां स्फुरण न चञ्चु ...	६२१।११
नन्दनजन्मा मधुपः सुर ...	६११।२१	नमः खलेभ्यः क इवाथवा ...	३२३।२२८
नन्दनरेन्द्रविण्णैर्दुष्कृतमिव (वल्लभदेवस्य)	३४२।३४	नमः सर्वविदे तस्मै ...	२८३।१
नन्दन्ति मन्दाः भियमाप्य (गणदेवस्य)	२७०।५३	न मणेरितोऽधिका भा ...	६५५।३
नन्दयति कस्य न मनः (बीजकस्य)	२१२।६	न मद्यव्यसनी क्षीबः कुर्या ...	४८२।६४
नन्वाभयस्थितिरियं तव (महम्मल्लस्य)	६५६।१	न मया गोरसामिह चेतः (दण्डिनः)	५४८।१
न पक्षवृत्तिर्न सपक्षवृत्ति ...	४३२।३	न मया रचितं तवालवालं ...	६३४।२
न पक्षैरालेप कलयति (हनूमतः)...	३१।४	नमस्कृमः कृमं नमद ...	३०।२
न पण्डिताः साहासिका ...	२९१।२२	नमस्तस्मै गणेशाय ...	३।५
न पर सैव विनश्यति ...	३३९।२२	नमस्तस्मै बराहाय ...	३१।१
न पर फलति हि किञ्चित्फल ...	३२१।१९६	नमस्तुक्कशिरश्चुम्बिचन्द्र (बाणभट्टस्य)	६।२
न परस्यापराधेन परेषां ...	४९६।४८६	नमस्तुभ्यं देवासुरसुकु ...	८।३९
न पर्वताग्रे नलिनी प्ररोहति ...	२३८।६	नमस्त्रिमूर्त्ये तुभ्य प्राक्च ...	२३।२
न पश्यति च जन्मान्धः ...	४८९।२८९	नमस्यामी देवास्तु हत (भर्तृहरेः)	३७७।९७
न पाणिप्रच्छाद्य नयनयुग ...	२५६।१	न मातरि न दारेषु न सोदर्ये (व्यासस्य)	३७०।१९
नपुंसकमिति ज्ञात्वा वा प्रसि ...	१०५।३	न ज्ञाता ज्ञापते पुत्र ...	५०२।६६९

पद्यम्	पृष्ठे, सख्या	पद्यम्	पृष्ठे, सख्या
नमामि मामनोनुज (शार्ङ्गधरस्य)	५६५।१	नरस्य चिह्नं नरकागत ...	५०९।८९०
नमिताः फलभारेण न ...	२१९।१५	नरस्याभरणं रूप रूपस्या	३५९।४
न मिथ्यावादस्ते न च ...	३९८।१६७	नराः संस्कारार्हा जगति (कुसुमदेवस्य)	५१४।९८०
न मुग्धदयिताधरे (हरिहरदेवस्य)	२८४।१	नराणां नापितो धूर्तः ...	४८९।२८६
न मे दुःखं प्रिया दूरे (वाल्मीकिमुनेः)	१०५।५	नराधिपा नीचजनानुव ...	४७८।३५५
नमो विश्वजे पूर्व विश्वं (कालिदासस्य)	२३।३	नरेशो जीवलोकोऽयं निमी	४६७।१४
नम्रत्वेनोन्नमन्तः परगुण ...	३१४।२८४	नरैर्विफलजन्मभिर्गिरि ...	१७४।५
नयगुणोपचितामिव भूपतेः (कालिदासस्य)	१९८।४५	न लज्जते सजनवर्जनीयया	३२३।२३३
न यज्वानोऽपि गच्छन्ति ...	४७३।२०४	न लज्जा न विनीतत्व न दा	२२७।३८
न यज्ञकोटिशतकैरपि दुष्टः ...	४१६।४६	न लभन्ते विनोद्योग जन्तवः	३५९।१९
न यत्र गुणवत्पात्र (महादेवस्य)	६५५।१	नलिकागतमपि कुटिल	३१८।१२१
न यत्र स्थेमान दधुरति ...	६२३।३६	नलिनं मलिनं विवृण्वती (श्रीहर्षस्य)	७३।३४
नयनच्छलेन सुतनोर्वदन	७२।१७	नलिनान्तिकोपहितपल्ल (माघस्य)	४३२।१२
न यदा गुणवत् (संग्रहीतुः)	६०६।५	नलिनि निपुणता वदामि	६४७।२०
नयननिपातेऽद्वैतः पल्ल	१६६।२६	नलिनीदलगतजलवत् (विभाकरस्य)	५०६।७९०
नयननीरज किं भवता	८४।३९	नलिनीदलगतजलमति	२७०।५८
नयनपथनिरोधाक्रोध (मदनस्य)	५७२।१	नलिनीदलतालवीजन ...	११९।६
नयनमसि जनार्दनस्य (उमापतिधरस्य)	५८१।२४	न लुब्धो न च (सङ्ग्रहीतुः)	४७६।३१०
नयनयुगासेचनक मानस (विश्वनाथस्य)	९३।१८	न लोकायतवादेन (क्षेमेन्द्रस्य)	५००।६०६
नयनविकारैरन्य वचनैरन्य (क्षेमेन्द्रस्य)	२२८।५७	न लोपो वर्णानां न खलु	३९८।१६६
नयनाञ्जलचञ्चरीकपूरो ...	७४।१०	नवकदम्बरजोषिता (माघस्य)	२१३।३४
नयनानन्ददायीन्दोर्विन्ध	१४४।६	नवकनकपिङ्गवासराणा (माघस्य)	१९०।१२
नयने च करी	३७०।२५	नवकिसलयतरुं कल्पितं	१०२।२४
न यस्य जन्मादि (संग्रहीतुः)	१।१२	नवकुङ्कुमचर्चिका रज्ज्या	१४४।२८
न येषा यौवनो . .	२३८।५	नवकुङ्कुमारुणपयोधरया (माघस्य)	१३५।३७
न रत्नानि ...	३८२।३	नवकुमुदवनश्रीहासकेलि (माघस्य)	१८२।९
नरनारायण ...	२८६।४	न वक्षोजालेपप्रभृति ...	११०।९०
नरत्वे वा (संग्रहीतुः)	४७०।१०३	नवनगावन (माघस्य)	४५६।२४
नयनेन निरीक्षिता नताङ्गी	१०६।३५	नवचन्द्रिकाकुसुमकीर्ण (माघस्य)	१४६।५५
नयनोत्पलजलधारा ...	१०२।१२	नव वयो हारि वपुर्वरा	४६६।१
न यत्न चेष्टित विद्यात्र	४९७।५१२	नव चर्त्तं नव छत्र नव्या	४९०।३०३
न येनाङ्कुरितं शीर्यं ज	४७७।३१८	नवनलपदभङ्गं गोपयस्य (माघस्य)	१६०।८
न योजनगतं दूर थाप्यमा	३४७।११	नयनीलमेघचरित्रः (यित्त्वमङ्गलस्य)	२६२।३१
नरत्वं दुर्लभं लोके शिवा	५०१।६६०	नवपयःकणकौमलमालती (माघस्य)	२१३।३८
नरनारीमनुत्पन्ना सा स्त्री	५२९।१५	नवपलाशपलाशवनं पुरः (माघस्य)	१९९।६३
नरपतिरितरुतां द्वेध्याता ...	४७८।३६८	न यौ भाग्यं विना	३६३।१३
न रम्य नारम्यं प्रकृति ...	५१५।१८९	न यज्वानोऽपि	४७३।२०४

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
न वारयामो भवती विद्यन्ती ...	६०३।१०	न सा विद्या न तच्छीलं (पञ्चतन्त्रे)	३३२।५
न वित्तं दर्शयेत्प्राणः कस्य (पञ्चतन्त्रे)	३३०।२	न सा सभा यत्र न सन्ति ...	५०९।८८४
न विद्यया नैव कुलेन गौ ...	३३२।१४	न साहसैकान्तरसानु ...	५१०।९०९
न विद्यन्ते ह्यविश्वस्ताः ...	४९६।५०५	न सिन्दूरं न वा केद्या (संग्रहीतुः)	७०।१
न विना परादेन रमते (व्यासमुनेः)	३१४।३	न स्त्री न ना (संग्रहीतुः)	२।१५
न विना पार्थिवो भूत्यैर्न ...	४६४।३	न सुखं न च सौभाग्यं स्वयं ...	३६०।२
न विप्रपादोदकपङ्क्तिरानि ...	३७२।४	न सौख्यसौभाग्यकरा गुणा ...	३६१।७
न विमोचयितुं शक्यः क्षमां ...	३०५।१३४	न स्त्रीजितः प्रमूढः स्याद्वाट् (क्षेमेन्द्रस्य)	४८२।६६
न विश्वसेदमित्यस्य (व्यासमुनेः)	४९०।३३०	न स्त्रीणामप्रियः कश्चिदप्रियो ...	२२८।४१
न विषं विषमित्याहुर्नृणां ...	३८५।५	न द्वातव्यं न गन्तव्यं ...	५००।६२६
न विषममृतं कर्तुं शक्यं (भर्तृहरः)	३२५।२६४	न स्नानं न च भोजनं न ...	१३१।३५
न विषयमोगो भाग्यं योग्यं ...	२६२।२४	न स्म माति वपुषः प्रमदाना ...	१७३।४
न विषेण न शस्त्रेण नाग्निना ...	२२८।५६	न स्वप्नेन जयेन्निद्रां ...	४९९।५७३
नवीनदीनभावस्य याच ...	३४३।७	न स्वल्पमप्यध्यवसाय ...	५०८।८३४
न वेत्ति यो यस्य गुण ...	५०९।८६५	न स्वल्पस्य कृते भूरि ...	४९२।३६२
न वेद (रामकृष्णविलोमकाव्ये)	५७९।१२२	न स्वां करोणुमपि नापि ...	६२५।२४
नवोच्छलित (रसगङ्गाधरस्य)	२६१।१७	न स्वादु नौषधमिदं न च ...	३८८।४
नव्यैर्वस्त्रादिभि (संग्रहीतुः)	४७०।९१	न ह्यैर्न च मातङ्गैर्न रयै ...	५७।४
नवे धयसि यः शान्तः स (व्यासस्य)	४८४।१३६	न ह्यायनैर्न पलितैर्न ...	५००।६१४
न वै ताडनान्तापनाद्वाहि... ..	६५१।२	न ह्युचति वधैते (सङ्ग्रहीतुः)	७८।४७
नवोक्तिर्जातिरग्राभ्या (भट्टबाणस्य)	४९।५	न हारं नाहारं कलयति ...	१२६।६५
न व्याप्तिरेषा गुणितो ...	५०२।६८९	नहि जन्मनि ज्येष्ठत्वं ज्येष्ठत्वं ...	३५७।३७
न शान्तिं लभते ...	१३३।१	नहि बुद्धिर्गुणेनैव सुहृदां ...	३७०।२२
न शान्तान्तस्तृष्णा शनलवण ...	३४२।५६	नहि भवति यत्र भाग्यं भवति ...	३७५।४८
न शीलं ह्यमङ्गी कलयति ...	३५।३९	नहि भवति वियोगः स्नेह ...	३०९।२२४
न श्लाघते खलः कस्मै ...	५५५।१९	नहीदृशं सवननं त्रिषु (व्यासस्य)	४८१।५१
न श्वेतांशुवदन्धकारदलना ...	३०२।१	नाकाले म्रियते जन्तु ...	४९।३०८
नष्टमपात्रे दानं नष्टं ...	३२१।१७१	नाकाशं न दिशो न भूधर ...	१४२।३७
नष्टं मृतमतिश्रान्तं नातु ...	४९७।५१३	नाको दिने (कृष्णरामस्य)	५२५।१६
नष्टे वारिजविपिने कष्टे ...	६११।२३	नाक्षराणि पठता किमपाठि ...	३४०।३२
न संशयमनादृष्ट नरो ...	४९४।४३४	नागच्छन्नुपहृत्यते न वचनो ...	३२५।२१०
न ससारोत्पन्न चरितमनु ...	२६३।४५	नागरिका ...	२३८।६
न सदृशाः कथावार्ता न सिद्धा ...	३५४।३०	नागवह्निरिपोः ...	५३५।३८
न समासः समर्थस्य ...	३९३।५९	नागविशेषे विशेषे (देवेश्वरस्य)	५६६।१५
न सर्पस्य मुखे रक्तं न ...	४६९।८५	नारुणी गुणिनं वेत्ति गुणी ...	३०१।१४
न सर्पणो न च रूपं न ...	१२३।१३	नागेन्द्रहस्तास्त्वचि कर्क (कालिदासस्य)	९०।१०
न साधुः कुत्रापि प्रजाति ...	३११।२४६	नागो भाति मदेन कं ...	५१८।१०४२
न सारणीया धीरेण रसना ...	४८३।१०२	नामिस्तृप्यति काष्ठानां ...	४८२।६०

अकारादिपद्यानुक्रमणिका ।

(८९)

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
नाङ्गीकृतव्याकरणौष ...	२९७/७	नापृष्ठः कस्यचिद्ब्रूयात् ...	५००/६१०
नाजारजः पितृद्वेषी ...	४९८/५६२	नापेतोऽनुनयेन यः प्रिय ...	१६४/२७
नाटकाविक्रिया ...	२८१/१	नाप्तं यत्केनचिदपि मनो...	३३९/२७
नाटके नटवन्नित्य (संग्रहीतुः) ...	५२/१	नाप्ताप्यमभिवाञ्छन्ति ...	४९५/४५८
नातः परं कुलमतः परतो ...	२३०/३१	नान्यः स्यान्मादृशः (संग्रहीतुः) ...	६०/३
नातः पापीयसी कांचिदवस्थां ...	३३३/२२	नाभिप्रभिन्नाम्बुहारासेन ...	४५५/४
नातिप्रसङ्गः प्रमदासु कार्यौ ...	२२८/६७	नाभिरन्ध्रं प्रविष्टास्याः ...	८८/१
नात्यर्थमर्थार्थितया छुब्ध ...	५००/६२५	नाभिषेको न संस्कारः ...	६२१/७
नात्युच्चशिलरो मेघर्नाति ...	३५९/२०	नाभिसङ्केतं गौराङ्गथाः ...	८८/३
नात्र व्याघ्रशराः पतन्ति ...	६२८/२२	नाभिर्वापी (रामकृष्णस्य) ...	६११/५
नाथ त्वदीय (अप्ययदीक्षितस्य) ...	२६/४३	नाभीपद्मवसच्चतुर्मुख ...	२५/३२
नाथ त्वद्विरे (संग्रहीतुः) ...	१२९/६	नाभीबिलान्तरविनिर्गत ...	८८/२१
नाथ मयुरो नृत्याति ...	५३२/११	नाभीविलयसबद्धा रोमाली ...	८८/५
नाथ विलोक्य मेघं ...	५३१/९	नाभूवन्सुवि यस्य कुत्र (विह्वलस्य) ...	६२६/३५
नाथे निशाया (कृष्णरामस्य) ...	५२३/२	नाम्नतं न विषं किंचिदे ...	५७/१२
नाथे श्रीपुरुषोत्तमे त्रिज ...	२७५/१५२	नामोदस्ताखिलामो दम ...	४२/१०४
नाथो मे विपणि गतो न(कुवलयानन्दे) ...	२३७/२२	नामैव ते वरद (अप्ययदीक्षितस्य) ...	२६/४८
नाद्रव्ये निहिता काचित् ...	४९४/४३०	नाम्बुजैर्न कुसुमैरुपमेयं ...	२३३/२७
नाधन्यानां निवासं विद ...	५९६/५	नायं धार्यमधीराक्षि मुखे... ..	८२/२
नाधीतेऽत्र जनो यदि कश्चि ...	३८६/१२	नायं प्रयाति विह्वति विर ...	४८/१८
नाध्यापयिष्यन्निगमाश्च ...	२९६/१	नायं मुञ्चति सुभ्रुवामपि... ..	१२७/८१
नानान्दि कैरवमवर्धि न ...	५८८/३१	नायाति वाडवशिखाक्लृप्तनेन ...	३५१/८
नानन्वयस्ते न च ते ...	३९४/१०१	नायातो यदि निर्दयः सखि ...	२४४/५
नानाप्रबन्ध (संग्रहीतुः) ...	२७९/२	नारब्ध कुचपरिरम्भणेपु... ..	१६७/४७
नानाकथा ...	३००/१	नारसिंहाकृतिं वीक्ष्य ...	५४६/१२
नानाभूषणभूषितं प्रति ...	४०२/२३	नारायणस्तोत्र (कृष्णरामस्य) ...	५२२/३
नानाविधप्रहरणैर्द्वैपसंग्र ...	३९७/१५६	नारीनयन ...	२१९/७
नानाम्मोनिधयः शिलो (संग्रहीतुः) ...	४६/३	नारिकेलसमाकारा दृश्यन्ते ...	३०१/२५
नानानिवन्ध ...	२८५/१	नारीणां खलु बन्धुरन्वतमसं ...	२३५/५८
नानाप्रबन्ध (संग्रहीतुः) ...	२८७/१	नारीणां मृगनामिकुङ्कुम ...	१८९/३१
नानीयन्ते मधुनि मधुपाः ...	३५४/४२	नारीणां वचनेन कर्म कुर्वते ...	३२६/२७६
नाट्यपि कुर्वते काव्यं ...	४९०/३१०	नारी परसुखद्वष्टी कवि ...	४८६/१८४
नान्तः प्रवेशमवर्णयिषुखी ...	९८/४	नारीभिर्गुर्वज्रघनस्यलाह (साधस्य) ...	२०९/४६
नान्तरजाः श्रियो जातु (भारवेः) ...	४९२/३७४	नास्तुदः स्यादातोऽपि ...	५००/६१५
नान्तर्विचिन्तयति किंचिदपि ...	३०९/२१९	नास्तेष्विषमं वृषं जीर्णा ...	५०१/६५१
नान्दीपदानि रतिनाटक ...	५९/४९	नार्यः कुकुमचङ्कया निटिल्ला ...	४४६/२१
नान्धौ स्कन्धनतिः सदःसु ...	५९४/८३	नार्या यदि (सङ्ग्रहीतुः) ...	२४५/१३०
नापरीक्ष्य नयेदृष्टं न च... ..	२७४/२४३	नालङ्कारो ...	५२/३

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
नार्यस्तान्नि हठाद्वरन्ति ...	१७४।६	नाह दुश्चरिणी न चापि ...	३२९।३८
नालम्बते दैष्टिकतां न (माघस्य)...	४६९।७६	नाहूतापि पुरः पदं रच ...	३९०।१५
नालसाः प्रानुवन्त्यर्यान् (व्यासस्य)	४८०।१०	निःशङ्क गजपतिदण्डदान ...	६२१।४१
नालस्य प्रसरो जलेष्वपि ...	६४८।३२	निःशङ्क बहिरम्य चण्डमनसो ...	२५८।८
नालिङ्गन्ति कुचद्वयं भय ...	४०१।२१६	निःशङ्कसङ्कोचितपङ्कजो ...	८४।३३
नालिङ्गिता नवलवक्त्र ...	६११।५०	निःशेष व्यपनीय नीवि ...	१८०।२१
नालीकमङ्गकृदतीव नदी ...	४१९।५	निःशेषच्युतचन्दन स्तन (चित्रमीमांसादौ) १३३।७	
नालेनैव स्थित्वा पादेनै (वृद्धेः) ...	५७३।१	निःश्वासानलविद्धदन्त ...	१०४।६०
नालोकः क्रियते सूर्ये भूः ...	३०३।७९	निःशेषाऽपि त्रिलोकी ...	४४।४
नाल्पीयसि निबन्धन्ति (क्षेत्रेश्वरस्य)	३०१।२	निःश्वासा अपि ...	१२६।७४
नावशा नार्प्यवेदगन्धमुद ...	५९७।१	निःश्वासा वदन दहन्ति ...	१६१।१२
नावर्तो न च तरलास्तरङ्ग ...	६०३।८	निःसारस्य पदार्थस्य प्राये ...	४८४।११६
नाविदग्धः प्रिय ब्रूयात् ...	४९६।५१०	निःसीमजोभासौभाग्य ...	७१।२
नाशयन्तो घनध्वान्तं ताम्र (साहित्य- दर्पणे) ...	१४४।७	निःसृतोऽहं करिण्यामि (योगरसायने)	२६९।२८
नाशिष्यः किमभूद्भवः ...	३४।३	निःस्नेहं निष्करण निष्प ...	२४३।२
नाश्राप्ति सेवयौत्सुक्या ...	३८३।९	निःस्नेहः पतिरुन्निता ...	१२२।८
नाश्वर्यमेतदधुना हतदैव ...	३२४।२५४	निःस्नेहो याति निर्वाण (दामोदरेदवस्य)	२६१।७
मासत्यवादिनः सख्य न पुण्य ...	३६०।४	निःस्वो वष्टि शत शती दश ...	३५०।५३
नार्ता कश्चिदगम्योऽस्ति ...	२२७।१५	निकटस्य गरीयांस ...	५०३।७०६
नासादसीया तिलपुष्पतूण (श्रीहर्षस्य)	७४।३	निकटस्य दहत्यग्निर्न तु ...	४६०।१४
नासामौक्तिकमबले किम ...	७४।१	निकामं क्षामाङ्गी सरस ...	१०३।३६
नासावशाविनिर्मुक्तमुक्ता ...	७०।४	निखिलं जगदेव नश्वर (रसगङ्गाधरस्य)	२६२।१९
नासावद्या (रामकृष्णविलोमकाव्ये)	५८०।१९	निखिलेषु गणेषु चित्रता ...	३९४।९६
नास्ति कामसमो व्याधि ...	४८९।२९३	निचयिनि लवलीलता (भारवेः) ...	२२२।१७
नास्ति क्षुधासम दुःखं नास्ति ...	३८२।१	निजकरनिकरसमुद्भवा ...	५८६।८
नास्ति मेघसमं तोय नास्ति ...	४९०।२९५	निजगुणगरिमा सुखाकरः ...	३६१।८
नास्ति यज्ञः स्त्रियः ...	४८५।१४५	निजदोषावृत्तमनसाम (काव्यप्रकाशे)	५०६।८०१
मास्ति विद्यासम चक्षु ...	५००।६२४	निजनयनप्रार्तिविम्बैरम्बुनि ...	२०१।२
मास्ति सत्य द्युतकोर ...	४९८।५५६	निजपतिराद्यः प्रणयी ...	५२१।१
नास्ति क्षीणां पृथग्यज्ञो ...	२३०।१७	निजपदगतिगुणरक्षित ...	३०४।९८
नास्त्यन्या तृष्णया बुद्ध्या कापि ...	३४८।७	निजपाणिपल्लवतटस्खल (माघस्य)...	२४५।१
नास्माकं शिविका नचा ...	३५५।४८	निजप्रियमुखभ्रान्त्या हर्षेणा ...	२०७।१
नास्मिन्संततवेष्टनोत्खण ...	३५२।१५	निजरजःपटवासमिवा ...	२१४।३९
नास्य मारग्रहे शक्तिर्न च ...	६३०।१	निजवर्पाहितस्नेहा बहु ...	४६७।११
नास्थोच्छ्रायवती तनुर्न (आनन्दवर्ध- नस्य) ...	६२३।४२	निजसौख्य निरन्धानो यो ...	३४१।१८
नाहं रक्षो न भूतो रिपु (वेणीसंहारस्य)	२६१।१५	निजांशुकावृता प्राची (रघोः) ...	१९०।२

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
निजां कायच्छायां श्रयति (क्षेमेन्द्रस्य)	२०५।२२	निपतति किल दुर्बलेषु दैव	३७६।६९
निजानपि गजान् ...	४१६।३	निपत्य युधि वेगेन मिष (शार्ङ्गधरस्य)	४६२।२
निजाशयवदाभाति पुंसां ...	५०२।६९७	निपपात संभ्रमभृतः श्रव (माघस्य)	१६३।३
नितम्बगौरवेणासी गौराङ्गी	८९।५	निपीतध्वान्ताय ...	४४।९
नितम्बपीड्यमानेन पाद	९१।६	निपानमिव मण्डूकाः सर	३५९।११
नितम्बविम्बू विम्बोष्ठी	८९।२	निषिद्धतमतमालमल्लि	२३६।७
नितम्बिन्यो नित्यं विनय	२३७।३७	निषिडानुषक्तकुचकोक ...	८६।९
नितम्बो विशालः कटि	५१२।९४४	निमृत निमृत निभालयन्त्या	२३३।२४
नितरां नीचोऽस्मीति त्वं	६०६।७	निमग्नस्य पयोराशौ पर्व	४९०।३०९
नितान्तस्वच्छद्वयं	५४८।१	निमित्तमुदिश्य हि यः प्रकु	५१०।९०८
नित्य कुलयोलेकैर् (सङ्ग्रहीतुः)	४५।१	निमीलदाकेरलोच्चक्षुषां (भारवेः)	२०९।३८
नित्यं शुद्धम् (संग्रहीतुः)	१।२	निमीलनाय पद्यानामुद ...	५८५।४
नित्यं वृद्धिर्गुणैश्च संकल	४१८।१	निमेषमात्रमपि ते वयो ...	४९२।३६६
नित्यं क्षाता सुगन्धा च	२३०।२	निम्ननामिकुहरेषु यदम्भः	२०९।४१
नित्यं क्रोधाच्छ्रित्यं	४९९।५९९	निम्नप्रदेशाः स्थलतामुपा	४३८।३९
नित्यमाचरतः ग्रीच कुर्वतः	२६८।१	निम्नोष्णोष्णमूतमल्लक्षता (माघस्य)	४४१।१८
नित्यमाराधिता देवैः ...	५४८।२	निम्नोन्नत वक्ष्यति को जलानां	२६१।२१
नित्यमास्य शुचि स्त्रीणां	४८५।१४७	नित्यं किं बहुनोत्तेन निः	६४३।१
नित्यं ब्रह्म यथा स्मरन्ति	१२९।४	नियतिकृत (मम्मटाचार्यस्य)	४७।१
नित्यं मनोरयस्यापि सखि	१५४।१	नियतविषयवर्ती प्रायशो	४७९।३६९
नित्यं या गुह्यतन्त्रान्धुसुजने	३४०।४२	नियतैः पदैर्निषेव्यं ...	५०६।७९७
नित्यानित्यविचारणा प्रण	२६६।८६	नियमयसि कुमारगामस्थि...	३५९।१८१
नित्यार्यपृथिवीपालेष्वा	४७४।२३१	नियुक्तः क्षत्रियो द्रव्ये खड्गं	४७०।९५
निदधिरे दयितोरसि (माघस्य)	२०४।१३	नियुक्तहस्तापितराज्यभारा	४७७।३४३
निद्राहृन्दिशोणलोचन	१९३।२४	नियोगिमिर्विना राज्यं नास्ति	४६४।५
निद्रानिद्रास्तुदिते शुरले	१९१।१	निरक्षरे वीक्ष्य महाजन	५०६।८५६
निद्रामीलितलोचनो मृग	६२४।५४	निरङ्गने साचिविलोकितां (भारवेः)	२०९।३७
निद्रार्थमीलितदृशो मद (बिह्वणस्य)	१०७।४४	निरतिशयं गरिमाण तेन	५०५।७७५
निद्रितस्य बत शम्बरद्विषो	२१२।१०	निरर्थक जन्म गत (बिह्वणस्य	
निद्रे लोचनमुद्रण विर	१११।११४	राजकन्यायाश्च)	५६४।८
निधेः कलनामपि रीति	५८७।१८	निरवधानि पद्यानि यद्य (संविभूतिः)	४९।३
निन्दति पिकः सरोज ...	६३९।५	निराधि च निराश्रयं (काव्यप्रकाशे)	३०।१
निन्दन्तु मां केऽप्य (कुष्णरामस्य)	५२२।५	निरालम्बमपि प्राप्य (सङ्ग्रहीतुः)	४५।१
निन्दन्तु लोकान्तर (संग्रहीतुः)	२५६।५३	निरानन्दः कौन्दे मधुनि	६१५।५८
निन्दन्तु नीतिनिपुणा यदि (भर्तृहरेः)	३५१।११	निरीक्षितुं विवर्ति समेत्य (माघस्य)	४३६।११
निन्दां यः कुरुते साधो	५०२।६८३	निरीक्ष्य विद्युजयनैः पयोदो	२१३।१६
निन्द्यते पितृमिस्ततैर्निर	३७२।१०	निरीक्ष्य वेणीप्रतिविम्ब ...	२७८।१३
निन्द्यन्ते यदि नाम मन्द	५१।४५	निरुत्साह निरानन्द निर्वीर्य	३७३।१७

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
नीच समुद्रमपि ...	५१३।९६८	नीवी प्रतिप्रणि (संग्रहीतुः) ...	१९२।१०
नीचतमोऽह (संग्रहीतुः) ...	३४६।६	नीवारप्रसवाप्रमुष्टिकवलै (भञ्जोः) ...	६२६।३२
नीचोऽपि परिगृहीतः ...	३६५।३७	नीवाराः शुक्रकोटरार्भक (कालिदासस्य) ...	४५९।७
नीचः समुत्थितोऽवश्यम् ...	३१७।७१	नीवारौदनमण्डमुष्णमयुरं ...	४५९।१०
नीचतामनवलम्ब्य जनः ...	३४४।२९	नीवीट्टदार्पितकरा निविडी ...	१७५।९
नीचस्तनोत्वश्रु निता ...	२९३।४३	नीब्यां संयमनं कचे नियमनं ...	१८१।२८
नीचावमानमलिनां यो ...	५०२।६७७	नीहाराकरसारसागर ...	५९३।६६
नीचेषु यावनी वाणी (हरिहरदेवस्य) ...	५५६।३३	नुमो रामपदाम्भोज ...	३४।२
नीचैर्युवनैः क्षुनीभिरपि ...	३८७।३३	नूतनजलघर (विश्वनाथस्य) ...	३६।१७
नीतं जन्म नवीननीरज ...	६१३।७२	नून दुग्धाब्धिभन्योत्थाविमी (राजशेखरस्य) ...	३०२।४९
नीतं नवनवनीत किय ...	३६।१३	नूनमयं मे पापः कान्ताविरहो ...	१०६।२१
नीता कुम्भस्थलकठिन ...	४३१।१	नूनमाज्ञाकरस्तस्याः शुभ्रवो ...	७१।१
नीतानामाकुलीमावं (काव्यप्रकाशे) ...	१६५।१४	नूनं बादलशाह शोहपसरी ...	५७०।१६
नीतिर्युमिमुखां नति ...	५१८।१०३२	नूनं हि ते कविवरा विपरीत ...	५९।४७
नीतिस्त्रीमुकुरो जयव्यज ...	४०५।२७४	नृणां धुरि स एवैको यः ...	३३९।१९
नीते भेद धीतधाराभि (माघस्य) ...	४३९।६४	नृणामनस्यस्तफणाश्रुदीक्ष ...	२९६।६
नीतौ प्रवीणो (संग्रहीतुः) ...	२८८।१	नृत्यञ्चन्द्रकिणि कणन्मधु ...	२१७।९
नीतौ वाचस्पति (संग्रहीतुः) ...	४११।४	नृत्यत्त्वद्वाजिराजिप्रसरखुर ...	४३५।२५
नीत्वोच्चैर्विधिपन्तः कृत ...	२२४।३	नृत्यद्गर्गाट्टहासप्रचयसह ...	४१४।१६
नीपस्कन्धे कुहरिणि ...	४५९।४	नृत्यारम्भरसत्रसद्विरिमुतां ...	१०।६२
नीपस्कन्धे निवसति लस ...	४५७।१	नृत्यन्तो नवमल्लिका ...	५२७।१
नीरक्षीराविवेके हसालस्य ...	६०८।८	नृपः कराभ्यामुदतोलयजिजे ...	३९६।१२६
नीरक्षीरे गृहीत्वा सकल ...	४१७।२३	नृपः कामासक्तो गणयति ...	४७९।३७०
नीरजौन्यपि निषेव्य ...	६११।३२	नृपतिनिजाम तवानुत ...	४१३।१
नीरं दूर तदपि विरस ...	५९२।६३	नृपतिपुरुषशङ्कितप्रचार ...	१३९।३०
नीरन्त्रं परिरम्यते प्रिय (रुद्रस्य) ...	१७४।५	नृपतिमुकुटरत्न त्वत्प्रयाण ...	४१९।६
नीरसान्यपि रोन्नन्ते ...	६४५।१	नृपदीपौ धनलोहौ प्रजाम्यः ...	४७३।१९९
नीरागा मृगालञ्छने मुखमपि ...	१२७।७७	नृपतेरहो (कृष्णरामस्य) ...	२११।३
नीराभिर्मलतो जनिर्मधुरता ...	६४८।३३	नृपाणां च नराणां च केवल ...	४६६।६
नीलनीरजनिमे हिमगौर ...	१४५।३८	नृपोऽपकृष्टः सचिवात्तदर्पण ...	४७८।३५६
नीलान्जयुति (कृष्णरामस्य) ...	५२२।१	नृसिंहदेवे चलिने मरेण ...	५४०।८५
नीलाम्भोरह (संग्रहीतुः) ...	४२।१००	नेता यस्य बृहस्पतिः प्रहरणं ...	३७८।१०९
नीलोत्पलदलन्यामां ...	२८३।१	नेष्टुः प्रयाणोन्मुखतां ...	५४०।८०
नीलाब्जाना नयनयुगल ...	९५।४८	नेत्रयोरनयोश्चन्द्र (रामकृष्णस्य) ...	७२।१०
नीलेन्द्विरगङ्गाया नयन ...	१११।१०६	नेत्राभ्यां यत् (संग्रहीतुः) ...	१३२।६
नीलोत्पलामनयनाः परमप्रेम (जयदेवस्य) ...	२६९।३७	नेत्रे खञ्जनगङ्गने सरसिज ...	९७७।१
नीलोत्पलोल्लसितपञ्जन ...	६२।३८	नेत्रे खञ्जनगङ्गने नवमुधा ...	१११।१०२
		नेत्रैरिवोत्पलैः पद्मैर्मुखै ...	४५८।१
		नेत्रोपान्तवतसिते श्रुति ...	९६।६३

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
नेद नभोमण्डलमम्बुराणि ...	१५२।१५९	नो देशो नैव ...	२६१।१
नेद व्योम (संग्रहीतुः) ...	१५१।१३१	नोदन्वानर्थितामेति सदा (व्यासस्य) ...	४८०।११
नेद मुख मृगविद्युत्कण्ठा ...	६२।३३	नोपमोक्तुमपि क्लीबो जाना ...	३४१।१५
नेद समीरितमकारि कला ...	२४५।२	नोपभोगपरानर्थान्कोऽपि ...	५०३।७०४
नेद सरः सरसवारि न ...	६०८।२०	नोपेक्षा न च दाक्षिण्य ...	५९०।७
नेपथ्यादपि राजते हि (हरिहरस्य) ...	१८१।२५	नोपेक्षितव्यो विद्वद्भिः (व्यासस्य) ...	४७४।२२१
नेपालीनामराले विरच... ...	४५१।८०	नो मन्ये दृढबन्धनात्क्षत ...	६२६।४०
नेमाः सीमन्तिन्यः (कृष्णरामस्य) ...	२११।४	नो मल्लीमयमीहते (पुष्पाकरदेवस्य) ...	६१३।६४
नेय नागविलासिनी (संग्रहीतुः) ...	९९।२७	नो रविर्न च तमो न तमीगो ...	१३४।१२
नेहवा (रामकृष्णविलोमकान्ये) ...	५८१।२३	नोर्ध्वं न चाधो न पुरो ...	४३८।४३
नेयं विद्युद् भुवमधिगता ...	९९।२३	नोर्ध्वमीक्षणगतिर्न चाप्य ...	१४०।१४
नैतच्चित्रं यदयमुदधि ...	३९९।१९०	नो वा क्रियन्तः परितः ...	६०६।३
नैतद्भारिदगर्जितं रतिपति ...	२१५।६६	नो संध्यां समुपासते यदि ...	३४।६
नैतस्याः प्रसूतिद्वयेन ...	२२६।२	नो सेवा विहिता गुरोरपि ...	३३५।३६
नैताः स्वयमुपमोभ्यसि ...	५९०।१७	नौकां वै भजते तावद्या ...	५०७।२
नैयायिकानां नलिनाम्ब ...	२९७।४	नौश्च कुर्जनजिह्वा च प्रति ...	३१५।१५
नैयायिका वा ननु शाब्दि ...	२९८।४	न्यग्रोन्ने फलद्यालिनि ...	६४२।३
निरन्तर्यं चिन्तयेद्देहान्तरालं (माधस्य) ...	४४१।१०५	न्यञ्चच्चञ्चलं चञ्चुचुम्बन ...	५७३।१
नैर्मल्यं वपुस्तवास्ति ...	६२०।८	न्यञ्चति वयसि प्रयमे ...	६४।८
नैव व्याकरणज्ञमेति ...	५१।४१	न्यस्तं यथा मूर्ध्नि मुदाप्ति ...	२७०।५२
नैवाकृतिः फलति नैव (अश्वघोषस्य) ...	३७७।८०	न्यस्तं पलगमूर्ध्नि पाद ...	२३५।५७
नैयात्मनो विनाश गणयति ...	३१८।११७	न्यस्तानि दन्तवलयानि ...	८३।७
नैवाय भगवानुदञ्चति ...	१५१।१४२	न्यायः खलैः परिहृतश्चलितश्च ...	३०९।२१३
नैवालयालवलयं भरितं ...	५९२।५०	न्यायनिर्णीतसारत्वाभिर (भारवेः) ...	३६४।४
नैपा वेग मृदुतरतनुस्ता (मूर्खस्य) ...	१७७।३९	न्यायासनमाधि (संग्रहीतुः) ...	४६७।३७
नैपां सध्याविधिरविकलो ...	४५४।५	न्याय्यः पक्षोऽव (सङ्ग्रहीतुः) ...	४७६।२९१
नैर्घुर्य कलकण्ठकोमल ...	१२७।८५	न्यायार्जितधनस्तत्त्वज्ञान ...	३७१।३
नो कामः प्रतिहन्यते ...	३०१।११२	न्याय्य मार्गमनुज्ञतामुकृतिनो ...	३४०।४३
नो ग्लानि भजते दिने ...	४२२।४५	पक्षश्रीस्तव (संग्रहीतुः) ...	६१७।३
नो चाटु श्रवणं कृतं नच (साहित्य- दर्पणे) ...	१६१।१३	पक्षपातो न यत्रास्ति (संग्रहीतुः) ...	३८९।४
नो चापाकलन न पात्रि ...	४४२।१२१	पक्षानि प्रच्यवन्ते क्रमुक ...	४६०।१५
नो चारु चरणौ न चापि ...	६२०।२०	पक्षानामिव राजेन्द्र सर्व (व्यासस्य) ...	४६४।१
नो चिन्तामणिभिर्न कल्प ...	५९४।८१	पक्षविकलश्च पक्षी शुष्कश्च ...	३३३।३४
नोदीः सत्यपि चक्षुषी ...	४५४।७	पक्षिश्रेष्ठसखीवभूसुरा ...	५५४।३
नो जानाति कुलीनमुत्तम ...	३२९।४२	पक्षमाग्रग्रथिताश्रुविन्दु ...	१२०।२०
नो तल्पं भजते न जल्पसि ...	१६०।२३	पक्षमालीपिङ्गलिप्तः कण (भवभूतेः) ...	१६।५
नो तावत्कल्याणि कैलि ...	२४९।४६	पङ्कज जलेषु बासः प्रीति (लक्ष्मीधरस्य) ...	६४७।६
		पङ्कजकरविगर्हितमर्ह न ...	३३७।२४

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
पङ्कानुषङ्ग पथि विस्मरन्तः ...	२२२।१	पतन्ति नास्मिन्विधादाः पतन्ति (भारवेः)	२२०।२६
पङ्गुष्वपि च देवर्षे ...	२२८।४८	पतिते पतङ्गमृगराजि निज (माघस्य)	१४०।१७
पङ्को वन्द्यस्त्वमसि न गृह ...	३४६।३७	पतितोऽपि राहुवदने ...	३५४।९४
पञ्चत्वं यान्तु वाणाः समय ...	११९।३	पतिरतीव धनी मुग्धो युवा ...	२३३।२६
पञ्चत्वं तजुरेभू भूतनिवहाः ...	११८।३२	पतिव्रतायाः कुचकुम्भ ...	५०८।८६३
पञ्चदशीरजनिसमा तारा ...	५३१।१०	पत्तिः पत्ति वाहमेयाय (माघस्य)	४३९।५३
पञ्चमिः कामिता कुन्ती ...	४८४।१२९	पत्तिः पत्तिमभीयाय रणाय ...	४३७।१
पञ्चमिः सह गन्तव्यं स्थातव्य ...	४८३।८४	पत्तिः पदाति रथिन रथेद्यः (कालि-	
पञ्चमिर्याति दासत्वं ...	४९५।४७३	दासस्य) ...	४३७।२५
पञ्चमेऽहनि षष्ठे वा श्राकं ...	३४७।६	पत्युः प्रवृत्तस्य रती जिगीषा ...	१७७।२६
पञ्चसायकमहेन्द्रजालिना ...	१०७।३७	प्रत्युर्यत्पतितावशेषकवल ...	६२६।४१
पञ्चास्यस्य परामवाय भषको ...	५२६।२	पत्रच्छाये मराला मुकुलित ...	२०७।५९
पञ्चैतानि विलिख्यन्ते ...	४९८।५५५	पत्रं नैव यदा करीरविटपे ...	३७८।१०५
पञ्चैते पाण्डुपुत्राः क्षितिपति ...	३८०।१३७	पत्रपुष्पफलच्छायामूल ...	६३२।२
पटलमम्बुमुखां पथिकाङ्गना (माघस्य)	२१३।३१	पत्रफलपुष्पलक्ष्म्या ...	६४३।१
पटविषटितमपि कुचतट ...	८४।२३	पत्राणि कण्टकशतैः परि ...	६३८।२
पटालो पत्नी नमयति (अमरकस्य)	१७५।१०	पथि निपतितां शूल्ये दृष्ट्वा (भट्टस्य)	६१९।१५
पटुत्वं सत्यवादित्वं कथा ...	४९५।४५२	पथि पथि लता लोलाक्षीभिः (काव्य-	
पट्टरगति पलितदूतो मस्तक ...	२८१।१२	प्रकाशे) ...	२०३।१२
पण्डिताः संतु (सप्रहीतुः)	२८८।१	पथि पथि शुक्रचञ्चूचास्मारा ...	२००।९०
पठकः पाठकश्चैव ये चान्ये ...	४८८।२५८	पदद्वयस्य सघानं ...	२९२।१९
पठतो नास्ति मूर्खत्वं जपतो ...	४८०।५	पदन्यासो गेहाद्विरहि ...	२३१।३३
पण्डिते चैव मूर्खे च बल ...	४८८।२३६	पदप्रणतमालोक्य कान्त ...	१६३।१
पण्डिते हि गुणाः सर्वे ...	२९१।१	पदबन्धोऽज्ज्वलो हारी ...	२८१।१
पाण्डितैः सह सांगत्य ...	४८८।२५९	पदमनन्तरवाचि किमि ...	५६०।८५
पतङ्गपाकसमये पत ...	१९६।८	पदव्यक्तियत्कीकृतस ...	५३।३६
पतति रविरपूर्वद्यौरागौ ...	१३६।५०	पदकन्दलीनद्वयो रूपा ...	१३३।३
पतति व्यसने दैवादावण ...	३०१।२९	पदस्थितस्य पद्मस्य मित्रे ...	३६५।४
पततु तवोरसि सतत (धाणभट्टस्य)	१७९।२	पदानि कलुषुल्यानि प्राह ...	४७४।२५१
पततु नभसो गच्छत्वस्त ...	५८६।१७	पदाम्यामुन्निद्रामधरयति ...	९५।४५
पतत्येव शिरःस्थाऽपि ...	३६६।२१	पदे पदे च रत्नानि ...	४९०।३१८
पतत्प्रायस्थूण ...	३३५।६०	पदैश्चतुर्भिः सुकृते स्थिरी (नैपथीय-	
पतिर्देवः पति ...	२३०।१५	चरिते) ...	३९१।१३३
पतिव्रतानामिह ...	५२३।१	पद्मयां यता (कृष्णरामस्य)	२५९।२
पतत्यविरतं वारि नृत्यन्ति ...	२१२।३	पद्माकर दिनकरो विकचं ...	३४६।१४
पतत्येतत्तेजो हुतभुजि कटा ...	४४८।३१	पद्माकरिर्बोधवर्करिमानां ...	४४१।१०१
पतन्ति खड्गधारासु विद्यन्ति ...	३३२।६	पद्माङ्कसद्धानमवेभ्य लक्ष्मी ...	८२।५
		पद्मातपत्ररसिके सरसी ...	१६७।५२

पद्यम्	पृष्ठे संख्या	पद्यम्	पृष्ठे संख्या
पद्मानि संकोचयति (कृष्णरामस्य)	५२२।४	परपतिविमुखा ...	२३१।२७
पद्मानना पद्मपलायनेना ...	३९०।१२	परमप्रताप (कृष्णरामस्य)	२०४।१
पद्मापयोधरतटीपरिरम्भ (जयदेवस्य)	२४।१८	परमप्रमदा ...	२२५।१
पद्मायाः स्तनहेमसङ्गानि ...	२७।१३	परपरिवादः ...	३६३।२७
पद्मा सङ्गानि कैशवस्य ...	४०६।२८३	परमेश्वर (सङ्ग्रहीतुः)	३७५।५३
पद्मिनि किमिति क्रीडसि ...	६४७।१०	परश्रुतशिशो मीनं ताव	६१५।२९
पद्मिन्याः सकलां विधाय ...	१८५।४९	परमर्मदिव्यदर्शिषु ज्ञात्य	३२१।१७४
पद्मिन्या दयितेऽनुधावति ...	१५०।११२	परमर्मघट्टनाटिषु खलस्य	३२१।१८४
पद्मे त्वन्नयने स्मरामि ...	४०।७५	परमो मरुत्सलाग्नेस्तेजो	५९५।३
पद्मे मूढवने ददासि ब्रविण	३२९।३४	परं पलितकायेन कर्तव्यः	४९८।५६०
पद्मोदयदिनाधीनः सदा...	३९३।६५	परवादे द्रगवदनः पररन्ध्र	३१९।१३१
पद्मोपम किं किमथो (कृष्णरामस्य)	५२२।६	परस्मिन्नपि ...	१२३।२
पद्म्याः संहार दीर्घतां त्यज	४१६।१५	परस्पर भावयन्तः ...	४७५।२६४
पद्मगधारिकरागो गङ्गोमा	२२।४	परश्लोकान्तोकाननुदिच	२९४।६०
पपात गङ्गा हरमौलिसङ्गा	१८०।५	परस्पराणुरक्ता ये योधाः	४७५।२५६
पपात पायःकणिका न	५९१।३५	परस्परेण धृतयोः प्रहर्त्रां (कालिदासस्य)	४३८।३६
पपात मेरोः सुरसिञ्चधारा	१८०।४	परार्गः कार्पूरैस्तुहिनसालि	१०९।८५
पम्पासरसि रामेण सक्नेहं	५४५।५	पराधीनं वृथा जन्म ...	४९१।३३५
परार्थं यः पीडामनु ...	६४४।२	परात्र प्राप्य दुष्टुडे ...	२५४।२
पयःपीठं दत्ते त्वरित ...	२४२।१२	पराग्नेन मुखं दग्ध हस्ती	३८६।६
पयासि सलिलरागेनैकमन्त (माघस्य)	१९०।१४	परापकारनिरर्तुर्जनैः ...	५०१।६५९
पयोदकेशेषु विकृष्य रोषा	२१९।२२	परामव परिच्छेत्तुं योग्या	४९६।४९०
पयोद हे वारि ददासि वा	५९१।४१	परामृशन्तो लिङ्गानि व्यभि	२९७।१
पयोधरघनीभावस्तावदम्भ	८३।८	परार्थव्यासङ्गादुपजहदपि	३११।२५३
पयोधरस्तावदयं समुन्नतो	८८।१७	परार्थानुष्ठाने जडयति (कालिदासस्य)	४५३।३
पयोधराकारधरो हि कन्दुकः (कालि- दासस्य)	२२४।१	परार्थं यः पीडामनुभवाति (यज्ञसः)	६४४।२
पयोधिसम्भूततया (संग्रहीतुः)	२८।१८	परार्थं यस्य वित्तेहा ...	४९५।४६२
पयोधेः सर्वस्वं शिरसि ...	६०१।११	परारागकुले...	१३९।२
परं विनीतत्वमुपैति सेवया	४७८।३५९	परिक्षीणः कश्चित्पृथ्वयति...	३३२।१७
पररागगुप्तिनिपुण गुण ...	३१९।१४१	परिचुस्यति संक्रिय्य ...	१९६।५
परदारपरद्रव्यपरद्रोह ...	४८१।४६	परिच्छिन्नस्वादोऽमृत ...	५१३।८
परदारान्तरद्रव्यं परी ...	४९१।३५६	परिच्छेदातीतः सकल (भवभूतेर्मालती- साधवे)	२७४।१३७
परदारा न गन्तव्याः सर्व	४८१।४४	परिच्छेदो हि पाण्डित्य ...	४९५।४५५
परदुःखं समाकर्ण्य स्वभाव	३०३।८३	परिच्युतस्तत्त्वकुम्भमध्या	११५।१
परं तदिह नास्ति यत्र ...	६४३।३	परिणयविधौ भङ्गत्वा	३४।६
परपतिनिर्दयकुलटाशोपित	२३१।२७	परित्यक्त एव नोत्तमः परि (माघस्य)	३२२।२०९
परपरितापनकुतुकी गण	३२०।१६२	परितोपयिता न कश्चन (माघस्य)	३२२।२०५

अकारादिपद्यानुक्रमणिका ।

(९७)

पद्यम्	पृष्ठे संख्या	पद्यम्	पृष्ठे संख्या
परिपतति पयोनिधौ पतङ्गः (भोजप्रबन्धे)	१३६।४७	परोपकारशून्यस्य विह्वलम्	... ३४६।८
परिपीड्य करद्वयेन गाढ	... ६५२।२	परोपकाराय फलन्ति वृक्षाः	... ३४६।११
परिपूर्णगुणामोगगरिमोद्गार	... ३३९।१७	परोपकृतिकैवल्ये लोल	... ३४६।६
परिपूर्णोऽपि तटाके काकः	... ३१९।१२५	परोपदेशकुण्डला दृश्यन्ते	... ३४६।४
परिभ्रमन्त्या भ्रमरीविनोदे (गुणाकरस्य)	२२१।३	परोपदेशवेलायां शिक्षाः	... ४८५।१६३
परिमन्थरामिरलघूकभरा (माघस्य)	१६३।१०	परोपदेशे पाण्डित्यं सर्वेषां	... ३०१।२७
परिमलसुरभितनमसो	... ६३६।२	परोपसर्पणानन्तचिन्तानल	... ६३२।५
परिमितिशून्य (सङ्ग्रहीतुः)	... १।६	परोऽपि हितवान्वन्द्यः	... ४८५।१५५
परिमृदितमृणालीम्बानमङ्ग (भवभूतेः)	१०२।२७	परोऽवजानाति यदज्ञता (भारवेः)	... ५१०।९०३
परिम्लान पीनस्तनजघन (श्रीहर्षस्य		पर्यन्त्य इव भूतानामाधारः	... ४६०।७
रत्नावल्याम्)	... १०२।२९	पर्यङ्कः स्वास्तरणः पति (दामोदरगुप्तस्य)	... २३२।३
परिम्लाने माने मुखशशिनि	... १६३।४	पर्यङ्कग्रन्थिवन्धद्विगुणित	... १३।९६
परिलुठति ललाटे भङ्गुरा	... १५६।३८	पर्यङ्कीकृतनागनायक	... २६।३९
परिशिथिलितकर्णग्रीवमामी (माघस्य)	१८४।२५	पर्यङ्को राजलक्ष्म्या हरित	... ४१८।१
परिशुद्धामपि वृष्टि समा (रविगुप्तस्य)	३१९।१३२	पर्यन्ते सरसि हृतेऽशुके (माघस्य)	२०९।४५
परिश्रमज्ञं जनमन्तरेण	... २९०।२१	पर्याप्तपुष्पस्तत्रकस्तनाभ्यः	... १९८।३४
परिसुरपतिसूनुधाम सद्यः (भारवेः)	२१३।१८	पर्वतमेदि पवित्र जैत्रं (काव्यप्रकाशे)	१४।१
परिस्फुरन्मीनविषादितो रवः (भारवेः)	२०९।३०	पर्वताग्रे रथारूढो भूमौ	... ५३०।२७
परिहर कृतातङ्के बाङ्गं त्वया	... १५७।५१	पर्वताग्रे रथो याति भूमौ	... ५२९।१९
परिहरत पराङ्गनानुषङ्गं	... ५१२।९४१	पलाण्डुराज	... ६४५।२
परिहरति भयात्तवाहितः	... ५५८।६९	पलायिता तवारिवाम	... ४१७।२
परिहरति यथा यथा वयो	... ६५।१७	पल्लवतः कल्पतरोरपे (काव्यप्रकाशे)	३९४।८७
परिहरति रति माति छनीते (काव्य- प्रकाशे)	... १३३।४	पल्लवोप	... १७६।१४
परिहृत्य दुरारोह तस्याः	... ८७।४	पल्लवोपमिति साम्यसपक्षे (माघस्य)	१७३।१६
परीक्ष्य सत्कुल विद्यां ग्रील	... ३३२।५	पल्लीनामधिपस्य पङ्कजदृशा	... २४१।१८
परीवादस्तथ्यो भवति	... ५१४।९७७	पवनापनीतसौरभदूरो	... ६११।२४
परेषां क्लेशादं कुर्यान् (क्षेमेन्द्रस्य)	४८२।६८	पवित्रमतिवृत्तिकृत्किमिह...	... ५६२।१०६
परेषां चेतांश्च प्रति (शङ्कुकस्य)	२६३।४७	पश्चाददृष्टी प्रसार्य त्रिक (हर्षचरिते)	५७२।५
परैराहन्ममानोऽपि	... ३०२।४४	पश्चादुल्लिख्य	... ५७३।२
परैरादीयमान	... ३३७।१	पश्यति परस्य युवाति	... ५०५।७८१
परैराद्येद्यमानानां	... ३६१।६	पश्यन्ति नैव कवयो	... ५१३।९६९
परैः कीर्तितमाहात्म्यः	... ३५८।७	पश्यन्ति क्षिप्रमुग्ध	... २३६।६६
परैः प्रोक्ता गुणा यस्य निर्गु	... ३६०।१	पश्यन्ती परिणामकैलिषु	... १७८।४८
परैः सञ्जयते राज्य स्वय	... ४५३।१	पश्यन्त्यसंख्यपयगां त्व (साहित्यदर्पणे)	३९२।४२
परोक्षे कार्यहन्तार प्रत्यक्षे	... ३७०।१	पश्यन्तो भन्मथवाण (कुमारदासस्य)	९०।९
परोपकारः कर्तव्यः प्राणै	... ३४६।२	पश्य पक्वफलिनीफलत्वि	... १४५।२८
परोपकारविज्ञानमात्र	... ३१८।९८	पश्याधुना (कृष्णरामस्य)	... ४२८।१

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
पश्य पश्चिमदिगन्तलम्बि ...	१३४।१५	पातितोऽपि करार्थार्थरूप ...	३०१।३१
पश्यान्तरूपामिन्दिरणे ...	६४३।३	पातुं श्रोत्रसायन रन्ध्रितु ...	२८२।३
पश्यामः किमिय प्रपद्यत (भट्टमल्लटस्य)	१६४।२४	पातु त्रीणि जगन्ति सतत ...	३१।५
पश्यामि तामित इतः पुर ...	१०७।५३	पातु न प्रथम व्यवस्यति ...	२५१।३९
पश्येत्कश्चिच्चल चपल (काव्यप्रकाशे)	४४३।२३	पातु मा हितरतीन्यभिलेपु (भारवेः)	१७१।४३
पश्योदञ्चदवाञ्चदञ्चित ...	५७१।४	पातु नः कपटको ...	३०।३
पश्योदेति वियोगिनीदिन ...	१४८।९४	पातु वः शितिकण्ठस्य ...	१६।२
पाकश्चेज्जुमस्य मेऽथ तदसी ...	३२६।२८३	पातु यो निकपमात्रा ...	५।६
पाटनपत्तनपाता (सङ्ग्रहीतु)	४११।४	पातु वो नीलरुण्डस्य ...	१६।१
पाटलयाकृत ...	६३८।२	पातु श्रीस्तनपत्रभङ्गिमकरी ...	३१।६
पाटलयावन (शार्ङ्गधरस्य)	६३८।१	पात्रं न तापयति नैव गलं ...	३७३।१३
पाटीर तव पटीयान्कः (जगन्नाथ- पण्डितराजस्य) ...	६३५।४	पात्र पवित्रयति नैव गुणान्धिगोनि ..	३०९।२२२
पाठीनः कमठः किटिर्नर ...	२९।३	पात्रमपात्रीकुक्षते ददाति ...	३६९।१९
पाणिः पात्रं पवित्रं भ्रम...	२६८।११५	पात्रविशेषे न्यस्त गुणान्तरं ...	३६५।८
पाणिग्रहे पर्वतराजपुत्र्याः ...	३।२३	पात्रापात्रविशेषोऽस्ति धेनु (व्यासस्य)	४८७।२१०
पाणिग्रहे पुलकितं वपु (गोवर्धनाचरित्यस्य)	६।१२	पात्रे त्यागी गुणे रागी भोगी ...	४६०।१५
पाणिग्राहस्य साध्वी स्त्री ...	२३०।१८	पात्रे द्विजे (कृष्णरामस्य)	५२३।१
पाणिपल्लवविघ्ननमन्तः (भारवेः)	१७६।११	पाथोदजालजटिलं मलिनं ...	२१९।१३
पाणिरोधमविरोधितवान्छं (माघस्य)	१७६।१३	पायोनिधे तव (संग्रहीतुः)	४५५।७
पाणिर्निरवकङ्कणः स्तन ...	१२९।१०१	पायोधेर्न गभीरमा (संग्रहीतुः)...	४८७।३०२
पाणौ कङ्कणमुत्फणं फणि ...	१२।८१	पादगाऽपि सुधा ...	३६६।२०
पाणौ गृहीतापि पुरस्कृता ...	२३३।२२	पादग्रहारोऽपि (सङ्ग्रहीतुः)	२५६।५२
पाणौ ताम्रघटी कुशः कर ...	२५७।७०	पादा यस्य सहस्र (सङ्ग्रहीतुः)	१३४।८
पाणौ पद्माधिया मधुककुसुम (अचलस्य)	२०२।१६	पादन्यासं शितिधरगुरो (कालिदासस्य)	५८८।४१
पाणौ मा कुरु चूतसायक (जयदेवस्य)	११३।२२	पादपानां मयं वातात् ...	४९३।४२१
पाण्डित्यस्य विभूषणं मधुरता ...	३६२।३०	पादसवाहने यज्ञी ...	५७।१९
पाण्डु क्षामं वदनं हृदयं (कान्यप्रकाशे)	११९।२	पादस्याविर्भवन्तीमवन ...	१३।१००
पातः पूष्णो भवति महते (भट्टमल्लटस्य)	५८६।१६	पादाः कन्दुकयस्त्रित्थ ...	४६३।१०
पातकानां समस्तानां द्वे ...	४६९।८९	पादाग्रस्थितया सुदुः ...	२०।३५
पातं जले विष्णुपदापगायाः ...	२९६।५	पादाघातविधूर्णिता वसुमती ...	६२६।३६
पातयति हृदयदेगे प्रियजन ...	१०२।९	पादाङ्गुष्ठेन भूमि किसलय ...	११२।१२७
पातालतः किमु सुधारस (हनूमतः)	२६०।२	पादासक्ते सुचिरमिह ते ...	१५७।५४
पाताळमिव ते नामिः स्तनौ ...	१६५।१०	पादास्त एव शशिनः सुख ...	१६७।५१
पाताळान्धुवनावलोकनपरा ...	९९।२६	पादाहत यदुत्थाय मूर्धानं (माघस्य)	३५३।८
पाताळान् विमोचितो वत ...	३५५।४७	पादाहतोऽपि दृढदण्डसमा ...	३२४।२४६
पाताले भुजेश्वरा (संग्रहीतुः)	४५१।७५	पादेन क्रम्यते पन्था ...	४८९।२७८
पाताले मञ्जु मूलं फणि ...	४२२।४८	पादे मूर्धनि ताम्रतामुपगते ...	१६२।७
		पादौ संस्तम्भयन्ती सुख ...	३८१।२०

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
पानं स्त्री मृगया द्यूत ...	४७०।१४४	पागधुण्णखुरस्य घाणपतन ...	६२८।२८
पानं दुर्जनससर्गः पत्या ...	४९९।५७६	पाश्चात्यभागमिह सातुपु (माघस्य)	४५५।३
पानघौतनवयावकराग (माघस्य)	१७०।२९	पाश्चात्याम्बुविदष्टपूर्ववडवा ...	१३७।६७
पानमक्षास्तथा ना (व्यासस्य)	४६८।५२	पाश्चात्यैर्मरुमास्तैल्लिजगता (शार्ङ्गधरस्य)	२०५।२८
पानायाधरतोऽमृतं वसतये ...	९६।६१	पापाणखण्डेष्वपि रत्नबुद्धिः (गोपालदेवस्य)	२६२।२५
पानीयं वा निरायास (व्यासस्य)	४९५।४५६	पापाणाः पयसि प्रबद्ध ...	५२७।२
पानीयं नारिकेलीफल ...	२०३।१६	पाषाणो भिद्यते टङ्कैर्वज्रं ...	३१६।४७
पानीय पात्रुमिच्छामि त्वत्तः ...	५३२।२	पास्यन्ति कस्य कुसुमे ...	६४१।१
पानीयमानीय परिश्रमेण ...	५९१।३४	पिकस्तावत्कृष्णः परमरुण ...	३६४।१२
पान्थु वो जलदस्यामाः ...	३६।३	पिकाली वाचालीमवाति ...	११७।२८
पान्थ मन्दमते किंवा ...	२३६।२	पिण्डे पिण्डे मतिर्मिमा ...	४८९।२७२
पान्थाधार इति द्विजाश्रय ...	६३३।२१	पिता रक्षति कौमारे ...	४९९।५७५
पान्थानां प्रमदा इव प्रतिदिन ...	२०७।५७	पिता रक्षाकरो यस्य लक्ष्मी ...	३७४।२३
पाप ममाचरति वीतघृणो ...	३०९।२१५	पिता रक्षाधारः शुचिसह ...	३७८।१०४
पाप कर्तुमृणं कर्तुं मन्यन्ते ...	३८५।६	पिता वा यदि वा भ्राता ...	४७१।१२७
पापं केऽपि ...	२१२।१३	पितुराधिपुर त्यक्ताः सख्यः ...	१९४।१२
पापालक्ष्मी ...	४६६।१	पितृतापित (रामकृष्णस्य)	५६०।९
पापान्निवारयति योजयते ...	३७०।२६	पित्रोस्तत्संस्यौ (सङ्ग्रहीतुः)	२३।२
पामारारागभिभूतस्य श्लेष्म ...	५४६।१७	पित्रोः पादान्जसेवागत ...	१६।१
पायं पायं पिब पिब पयः ...	६०६।५	पित्रोर्नित्यं प्रियं कुर्यात् ...	५००।६१८
पायात्पयोधिदुहितुः कपोला ...	२७।३	पित्रोर्नैव वचः शृणोति ...	३७४।१२
पायात्कुसारजनकाख्य ...	२२।६	पिदधाति तिमिरे समस्त (शार्ङ्गधरस्य)	१४०।१६
पायात्स वः कुमुदकुन्द ...	२६।२	पिदधानमन्वगुपगम्य हन्त्री (माघस्य)	१६३।५
पायादायासस्वेदक्षुमित ...	१७।८	पिन्हीव तरङ्गाग्रैः समुद्रः ...	१४४।५
पायाद्भः करणोऽरणो रण ...	५६७।१८	पिनाकफणिबालेन्दुमम (देवेश्वरस्य)	६।८
पायाद्भो जमदग्निवश ...	३४।४	पिपासाक्षामकण्ठेन याचतं ...	६९५।५
पायान्मायामृगेन्द्रो जगद ...	३२।१९	पिपासुरिव चञ्चल विकट ...	७४।१८
पारदारिक ...	३६०।२	पिपि प्रिय सस स्वयं मुमु ...	१७२।६७
पारिजाततृक्ष यावन्न लभेत ...	६३५।१	पिपीलिकार्जित धान्यं ...	४८३।१०१
पारीन्द्रशावक न तावक ...	६२२।३३	पिबतस्ते शरावेण वारि ...	५४७।३
पारीन्द्रस्य परामवाय ...	५२६।३	पिबन्ति कान्तावदनेषु (संग्रहीतुः)	७९।५८
पारीन्द्राणां धुरीणैरवनि ...	४३५।३	पिबसि जलं (संग्रहीतुः)	६२७।२
पार्यस्य मनसि ...	२८३।१	पिबन्ति नद्यः स्वयमेव ...	३०७।१७४
पालिता जल्लिता (संग्रहीतुः)	३८१।१	पिबन्ति मधु पत्रेषु भृङ्गाः ...	३७४।८
पार्वतीमोषधीमेकमपर्णा ...	१८।२	पिब पयः प्रसर क्षितिपा (कामसिंहस्य)	६३।१
पार्श्वस्थपृष्ठीधरराजकन्या ...	७।२४	पिब स्तन्यं पोत त्वामिह ...	६२३।३९
पार्श्वस्था सप्रहाराभ्यामधरे ...	१३२।२	पिष्टुनः खलु सुजनानां ...	३२०।१६७
पार्श्वस्फालावलेपाब्ज ...	५७३।१	पिष्टुनत्वमेव विद्या पर ...	३२०।१५७

१ नद्य इति विसर्गहीनः पाठस्तु सूक्ते ग्रामादिकः ।

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
पीठाः कच्छपवत्तरन्ति सलि ...	३३८/७९	पुच्छ चालय (संग्रहीतुः) ...	६३१/२
पीठाप्रक्षालनेन क्षितिपति ...	२५८/७६	पुण्यश्लोक (संग्रहीतुः) ...	४३०/१
पीठे पीठनिषण्णबालक ...	४०/७४	पुण्यश्लोक (संग्रहीतुः) ...	१५०/१२४
पीडयेत न धर्म (संग्रहीतुः) ...	४७५/१६९	पुण्यश्लोकोऽपि (संग्रहीतुः) ...	५९८/१४
पीडिते पुर उरःप्रतिषेध (माघस्य) ...	१७३/११	पुण्यतीर्थे कृत येन तपः ...	३७३/६
पीते यत्र हिमं पयः कव ...	६२६/३३	पुण्याग्नी पूर्णवान्छः प्रथम (वाणस्य) ...	२२६/१
पीत येन पुरा पुरन्दरपुरे ...	६०९/३६	पुण्ये ग्रामे घने वा महति (भर्तृहरेः) ...	३५२/५०
पीते पङ्कजकानने मधु ...	६१४/७८	पुण्यमूलफलैः प्रियपण ...	२६६/८७
पीतमत्र मधु यापिताः ...	६११/३३	पुत्रः स्यादिति दुःश्रितः ...	२६७/१६
पीतबल्यभिमेते मधुतुल्य ...	१७०/१२	पुत्रपौत्रगुणोपेतः शान्त्वजो ...	४६४/१
पीतशीघ्रमधुरैर्मिथुनानां (माघस्य) ...	१७०/१४	पुत्रपौत्रवधूभृत्यः सपूर्ण ...	४८४/१३४
पीतस्तुषारकिरणो मधुनेव (रत्नाकरस्य) ...	१७२/६६	पुत्रपयोजना दाराः पुत्रः ...	४९३/३९२
पीतस्त्वं कलशोद्भवेन ...	५२७/५	पुत्रमित्रफलत्रेपु सक्ताः (मार्कण्डेयस्य) ...	२६१/३
पीतोऽगस्त्येन तातश्वरण ...	३२९/४३	पुत्रनृः पाककुशला पवित्रा ...	४८६/१९८
पीतो यतः प्रसूति कामपिपा ...	१०८/६१	पुत्रिण्यः कति नात्र सन्ति ...	६३२/२
पीत्वा गर्जन्यपस्ते दिशि ...	६००/४७	पुनः प्रभात पुनरेव ...	२७२/९७
पीत्वा भृशं कमलकुड्मल ...	१८३/१५	पुनरपि मलन यदा कदा ...	१०६/३२
पीनोत्तुङ्गपयोधराः परि (श्रीचन्द्रस्य) ...	२२५/१६	पुरः पूर्वामेव स्थगयति ...	१४१/३१
पीनोत्तुङ्गस्तनकलशयोस्तार ...	१०३/४४	पुरतः प्रेरयत्याशा लज्जा ...	३४२/१६
पीनोन्नतत्वे (संग्रहीतुः) ...	८५/४८	पुरन्दरसहस्राणि चक्र (न्यासस्य) ...	२७१/७६
पीयूषादपि पेशला ...	२८६/१	पुरस्तन्व्या गोत्रस्त्वलन ...	२४२/१३
पीयूषाकर (सङ्ग्रहीतुः) ...	१२९/१०४	पुरस्तादेव ...	३००/१
पीयूषाब्जे (संग्रहीतुः) ...	२७६/४	पुराणन्याय (संग्रहीतुः) ...	४६१/२
पीयूष चेत (संग्रहीतुः) ...	२७७/१४	पुरस्ताद्विच्छन्ती सह सह ...	१०९/८२
पीयूषं वपुषोऽस्य हेतु ...	५८८/४४	पुरा कथीना गणनाप्रसङ्गे ...	२७८/७
पीयूषाश्रपणं जगत्त्रयदृशा ...	१४९/१००	पुराणवाणत्मागाय नूत (विहङ्गस्य) ...	७४/१
पीयूषेण कृतार्थिता दिवि ...	६००/४३	पुराणमित्येव न साधु (कालिदासस्य) ...	५१०/८९३
पीयूषेण सुराः भिया सुर ...	५९९/४१	पुराणराक्षिमजालेषु सस्तेष्व ...	१३४/४
पीयूषाणां फलवत्कषाय ...	६२९/१३	पुराणान्ते स्मशानान्ते ...	४८८/२३९
पुचिहं खल्लोकः ...	३२०/१४९	पुरातनपरीमलप्रकरमेदुरा ...	१८८/२१
पुषः संबोधनं किं विदधति ...	५५३/४१	पुराभूदस्माकं प्रथममावि (अमरकस्य) ...	१६८/६१
पुषां दक्षैश्च सुन्दरि मुखेन्दु ...	७७/१५	पुरारितनुहारिणी दुरित ...	१९/१९
पुषामुन्नतचिचानां सुला ...	३३९/१३	पुरा शरक्षतिजनितां स (माघस्य) ...	४३६/४
पुषां सर्वसुखैकवाधन ...	४६६/२	पुरा सरसि मानसे विकच ...	६०९/२५
पुष्कोकिलकुलस्यैते नि ...	५४६/१४	पुरीपस्य च रोषस्य हिंसा ...	३००/१
पुच्छं चेदहमुन्नयाम्य ...	३०/८	पुष्यः कीदृशो वेति प्रायेण ...	५५६/३१
पुष्पायमानावणरत्नहारे ...	५२१/२	पुष्यत्वं (संग्रहीतुः) ...	५७४/२
पुष्पीभूत प्रेम गोपा (राघवचरितन्यस्य) ...	३७/२६	पुष्यः पौरुषं तावदावदैव ...	३७५/३९

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
पुरुहूतदिगङ्गना प्रसूता ...	१९०।४	पृथिव्यां प्रयिता ...	२८३।१
पुरो गीर्वाणानां निजमुज ...	६५०।१	पृथ्वीन्द्रोदयसिंह (संग्रहीतुः) ...	५२६।२
पुरो दिगनुरागिणी तदपि ...	१५६।४१	पृथिवी दहते यत्र ...	२६९।४०
पुरो नृजः पश्चाद्भजति (सूक्तिसहस्रे)	५७२।३	पृथिव्यां त्रीणि रत्नानि ...	४७।७
पुरो रेवापारे गिरिरतिबुरा (जयापीठस्य)	६२८।१६	पृथुकार्तस्वरपात्रं भूषितनिःशेषे (काव्य- प्रकाशे) ...	३३३।३६
पुरोवर्ती नाद्य ...	२४९।५२	पृथु गननकबन्धस्कन्ध ...	१३६।५७
पुरो वा पश्चाद्वा वयमुप ...	३५४।३६	पृथुवर्तुल्लतनितम्बक ...	८९।७
पुत्रं प्रवालपहितं यदि स्या (कालिदासस्य)	७६।११	पृथ्वी तावत्त्रिकोणा विपुल ...	२३६।६७
पुष्पाणि प्रथम ततः प्रकटिताः ...	२००।१००	पृथ्वीपते शुभमते भवतो ...	४४७।२०
पुष्पेषुमाता पुरुषायमाणा ...	५४०।८२	पृथ्वीपाल शिरोमणे ...	४५४।७
पुष्पेश्वरमिषिकहेमकलशौ ...	८५।४९	पृथ्वी पृथ्वीगुणा मान्याः सन्ति ...	३३९।१६
पुष्पैरपि न योद्धव्य किं ...	४७४।२३२	पृथ्वी श्रीमदनङ्गमीम (सार्वभौमस्य)	४०९।१
पुस्तकस्था तु या विद्या ...	४९३।४२०	पृथ्वीसम्बोधनं कीदृक्कविना ...	५५०।६
पुस्तकेषु च नापीत ...	२९२।१५	पृष्टो ब्रूते न सत्य यः परि ...	४६१।१२
पुस्तकेषु च या विद्या ...	४८९।२७६	पृष्ठतः सेवयेदर्कं जठरेण ...	४९५।४७२
पूजाया किं पद श्रेष्ठम् ...	५५४।१	पृष्ठभ्राम्यदमन्दमन्दर ...	३०।४
पूतिपङ्कमयेऽन्यथं कासारं ...	५४७।१	पृष्ठे कञ्चुकमुक्त्यै सुतनुरस ...	१७६।८
पूरयति पूर्णमेषां तरङ्गिणी ...	३२८।१७	पेटीचीवरपट्टवलपटल ...	२९५।७३
पूरयित्वायिनामाशां प्रियं ...	२६१।१३	पेशलमपि खलवचनं ...	३०५।१२७
पूरोत्पीडे तडागस्य परी ...	४८५।१७०	पोतो दुस्तरवारिराशितरणे ...	३२५।२७३
पूर्णः पङ्कजलोचनामुख ...	५८९।५६	पौरं सुतोयति जन समरा (काव्य- प्रकाशे) ...	३९७।१५९
पूर्णचन्द्रमुखी रम्या ...	५५०।२	पौरस्त्यैर्दाक्षिणात्यैः स्फुर (अच्युतस्य)	६०२।१
पूर्णनखेन्दुद्विगुणित ...	१५।१	पौराणिकानां व्यभिचार ...	३००।१
पूर्णन्दुः करकन्दुको हिम ...	४५०।५५	पौरैभ्यो न भय दण्डपतनं ...	३३६।७६
पूर्णं शतसहस्रे द्वे (व्यासस्य)	२४६।८	पौलस्त्यः कथमन्यदार ...	५१७।१०२४
पूर्वं यत्र सम त्वया रति ...	१३४।७	पौलस्त्यपीनमुजसम्यङ्गु ...	७।२७
पूर्वं चेटी ततो वेटी ...	२५४।४	पौलोमीकुचकुम्भकुङ्कुम ...	१५१।१४१
पूर्वजन्मकृतं कर्म तदैवमिति ...	३५७।८	पौलोमीपतिकानने विलसतां ...	६४९।३८
पूर्वत्रासिद्धद्विद्विगुणि ...	४२३।५१	प्रकटमपि न संहणोति ...	३२२।२१७
पूर्वदत्तेषु या विद्या पूर्व ...	४८७।२३१	प्रकटं सृष्टु नाम जल्पतः (भाषस्य)	५११।९२४
पूर्वं तावत्कुवलयदृशां ...	२६४।६५	प्रकटयति ...	३७०।३१
पूर्वं द्विरेफपरिभूतिमयाऽभवता ...	२०२।१३	प्रकटान्यपि नैपुण महत् ...	३०६।१५७
पूर्वभागतिसिरप्रवृत्तिभिः ...	१३४।१८	प्रकाशं सर्वतो ...	२८७।२
पूर्वा क्षणक्रमनिरस्तसम ...	१३६।५५	प्रकृतशमनार्थं ...	४८३।११४
पूर्वाह्ने प्रतिबोध्य पङ्कज ...	५८६।२०	प्रभितैरितरे (कृष्णरामस्य)	४२८।८
पृच्छति पुरुषः केऽस्यां ...	५५७।४७	प्रकृतिविमुञ्चो (संग्रहीतुः)	५७२।१
पृच्छति शिरसिहो ...	५५९।७०		
पृच्छायि कोऽपकारी ...	५६४।६		

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
प्रकृतेः क्षारो (संप्रहीतुः) ..	५९८।१२	प्रतिगतमर्थिजनाना ...	२०४।४
प्रकटमलिनलक्ष्मामृष्टपत्रा (माघस्य) १८२।११	१८२।११	प्रतिगृहकोण गुणिनो ...	५०४।१४४
प्रकाममभ्यस्यतु नाम ...	३०७।१६९	प्रतिदिनगयन्तमुल्लो भिक्षुः ...	३८२।१
प्रकीर्णकेवामनेवेद्य ...	५१०।९००	प्रतिदिनमगिगच्छताभिगृष्टः (भारवेः) २१३।१९	२१३।१९
प्रकुर्वता सङ्गतिमिन्दुना ...	५८७।२३	प्रतिनगरमटन्ती प्रत्यगारं ...	४४७।२३
प्रकृतिः स्वामिन त्यक्त्वा ...	४६७।१३	प्रतिपदमुदीत ...	२८८।२
प्रकृतिखलत्वादसता ...	३२१।१९३	प्रतिपक्षो यदि वक्षोऽहपरि ...	८४।२४
प्रकृतिप्रत्ययोपेतः सद्भूतः ...	३०२।५२	प्रतिविभित्तर्गारीमुल ...	७।१९
प्रकोष्ठवन्धे विम्वोष्ठयास्तस्याः ...	८२।२	प्रतिविभित्तप्रियातनुस ...	२४।९
प्रखला एव गुणवतामाक्रम्य ...	३२१।१७९	प्रतिरजनि प्रतिदिवस (हरिहरस्य) २३०।९१	२३०।९१
प्रगतमानामन्तः प्रविशति ...	६५।३२	प्रतिपेधत्यपि (सम्प्रहीतुः) ...	५२१।२
प्रचण्डचण्डमुण्डयोर्महा ...	१८।१८	प्रतीक्ष्यन्ते वीराः प्रतिमुल ...	४४१।११४
प्रचण्डमानुः स्पृहणीयचन्द्रमा ...	२०७।८	प्रतीपभूर्परिव किं ततो भिया (नैपधीय- चरिते) ...	३९६।१३७
प्रचण्डवासनावातैरुद्धता ...	२६१।१०	प्रत्यक्षस्तुतसुधारणनिर्वि ...	३९७।१५२
प्रच्छादयति ...	३५८।१०	प्रत्यक्षे च परोऽक्षे च ...	३६९।३
प्रजां सरक्षति नृपः सा ...	४६६।३	प्रत्यक्षे गुरयः स्तुत्या ...	४८९।२८०
प्रजां न रक्षयेद्यस्तु राजा (पञ्चतन्त्रस्य) ४६६।७	४६६।७	प्रत्यग्रत्त्वलिङ्गः पतद्गमणिभि ...	१८६।६०
प्रजाना धर्मपङ्क्त्यागो राजो ...	४७३।२०६	प्रत्यग्रैः पत्ननिचर्यस्तस्य (उपाध्यायो- दयस्य) ...	६३२।३
प्रजानां पालन शस्य स्वर्ग ...	४७३।१९६	प्रत्यग्रोन्मेषजिला धण ...	२६।४०
प्रजापीडनचन्तापासमुद्भूतो ...	४६६।९	प्रत्यङ्गमङ्कुरितसर्वरसानतार ...	५२।२
प्रजया वा विसारिण्या यो ...	३७३।३	प्रत्यङ्गण प्रतिपद प्रति ...	६१९।१३
प्रजागुप्तगरीरस्य किं करि (व्या- सस्य) ...	४६७।२३	प्रत्यङ्गमस्यामभिकेन रक्षा ...	९४।२३
प्रजातृतीयोऽग्रविलोचन ...	४३१।२	प्रत्यर्थिवामनयनानयना ...	४४५।८
प्रजातिभिरपि पत्युः प्रार्थना ...	२१८।६	प्रत्यह प्रत्यवेक्षेत नरश्चरि ...	४८०।२
प्रणमत्युन्नतिहेतोर्जोषित ...	३८४।१४	प्रत्याख्याने च दाने च ...	४९४।४३७
प्रणयकुपितप्रियापद (गोवर्धनाचा- र्यस्य) ...	६।१६	प्रत्यादिष्टविशेषमण्डनविधि ...	१०१।८
प्रणयकुपिता दृष्ट्वा देवी ...	८।३४	प्रत्यावासकसज्जतां प्रथ ...	४०२।२३१
प्रणयकोपभूतोऽपि पराङ्मुखाः (माघस्य) २१४।४०	२१४।४०	प्रत्यावृत्त मङ्गलानि स्व (माघस्य) ...	४४०।८६
प्रणालीदीर्घस्य प्रतिपद ...	७४।१५	प्रत्यावृत्त्य यदि व्रजामि ...	२४१।७
प्रतापमाल्या भोजस्य ...	४१६।४	प्रत्यासन्नतुपारदीधितिकर ...	४५९।९
प्रतिकामिनीति ददृशुश्चकिताः ...	१४६।६२	प्रत्यासन्नमुखी कराम्बुज ...	२१६।५
प्रतिकूलतामुपगते हि विधौ (माघस्य) ३७६।७८	३७६।७८	प्रत्यासन्नविवाहमङ्गल ...	१९।२४
प्रतिक्षणसमुल्लसन्नवक्त्र (भट्टसोमे- श्वरस्य) ...	१७४।४	प्रत्यासन्नसुरेन्द्रसिन्धुरसुरः ...	१८६।५८
प्रतिक्षण (कृष्णरामस्य) ...	७४।१९	प्रत्यासन्ने दन्तिनि प्रति (माघस्य) ४३९।७	४३९।७
		प्रत्युपकुर्वन्पूर्वं कृतोपका ...	३३९।२४
		प्रत्युपकुर्वन्वहपि न भवति ...	३५४।३२

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
प्रत्युहः पुलकाङ्कुरेण ...	१७८/४९	प्रभो याचे मिर्धा ...	१२५/६३
प्रत्युहः सर्वसिद्धिना ...	४९८/५६८	प्रभ्रव्यच्छ्रुतिमस्तकः ...	४०६/२८५
प्रत्येकं दिक्पतीशानिल ...	५२८/२	प्रभ्रष्टैः सरभसमम्मसो (भाघस्य) ...	२०९/४८
प्रथमं युद्धकारित्वं समस्त ...	४६३/१	प्रमदा मदिरा लक्ष्मी ...	४९०/३३२
प्रथम कलामवदयार्धमयो (भाघस्य) ...	१४६/१५६	प्रमादिनां तथा चौरा ...	४७३/१९२
प्रथमादिवसचन्द्रः सर्व ...	५१४/१७५	प्रमोद जनयत्येव सदारा ...	५४८/१
प्रथममन्यभृताभिरदीरिताः (कालि- दासस्य) ...	१९८/४९	प्रमोद्य बन्धून् ...	३७२/१३
प्रथममरुणच्छायस्तावत्त (काव्य- प्रकाशे) ...	१४८/८८	प्रमोदे खेदे बाष्पुपनमति / ...	३००/५
प्रथमवयसि पीतं तोयमल्पं ...	३१०/२२६	प्रम्लाना नलिनी जलानि... ..	६०९/३४
प्रथमं युद्धकारित्वं (सङ्ग्रहीतुः) ..	४६३/१	प्रयच्छतोच्चैः कुसुमानि (भारवेः) ...	२४२/५
प्रथितोऽसि यतस्ततः पृथि ...	५९१/६६	प्रयत्ने समके केचिदेव ...	५०३/७०२
प्रदानं प्रच्छन्नं गृह्युपगते ...	३१२/२५६	प्रयत्नैस्तोकैः परिचित ...	२९७/६
प्रदीप किमु कुप्यासि प्रल ...	६५५/५	प्रयाणे तव राजेन्द्र मुक्ता ...	४३३/१
प्रदोषसमयः (सङ्ग्रहीतुः) ...	१३४/१	प्रयातुमस्माकमिदं किय (नैषधचरिते) ...	४३२/६
प्रदोषमातङ्गमनङ्गदेवस्तु ...	३५२/१५६	प्रयातेऽस्त भानौ श्रितशकुनि (लुङ्कस्य) ...	१०२/३०
प्रदोषे दीपकश्चन्द्रः प्रमाते ...	४८७/२२२	प्रयाहि तत्रैव यथानुरज्यसे ...	१६०/४
प्रधनाध्वनि धीरधनु (काव्यप्रकाशे) ...	३९४/८३	प्रयोजनमनुद्दिश्य ...	४७६/२८५
प्रबन्धानाधातु ...	२८६/२	प्रयोगव्युत्पत्तौ प्रतिपद ...	२७८/१
प्रबन्धा इक्षुव ...	२८६/३	प्रलयसहायकरा इति... ..	५२१/१
प्रबुद्धबुद्धि (सङ्ग्रहीतुः) ...	२८८/१	प्रवसतः सुतरासुदकम्पय (भाघस्य) ...	२१३/३२
प्रबुद्धायाः प्रातर्लसदलस ...	१९१/३	प्रवातनीलोत्पलनिर्विशेष (कालि- दासस्य) ...	७२/२०
प्रभवः को गङ्गाया नगा ...	५५०/१०	प्रविश श्वाटिषि गेह मा बहि ...	७९/७५
प्रभवः खलु कोसदण्डयोः (भारवेः) ...	४७८/३४९	प्रवीणो वाक्पटुर्धर्मान् ...	४६४/१
प्रभवति ...	७३/६	प्रशस्य शिरसा धृतो... ..	६५७/१५
प्रभुणैव सदा (संग्रहीतुः) ...	४७६/३०३	प्रशस्त्यायुक्तमार्गस्य तव ...	५४७/२
प्रभुत्व यदि (संग्रहीतुः) ...	४७५/२८०	प्रशान्तधर्माभिभवः शनै (भारवेः) ...	२०८/१५
प्रभुत्व च (संग्रहीतुः) ...	४८६/२०२	प्रशान्ते नूपुरारावे श्रूयते ...	१७९/१
प्रभूतेऽपि प्रभावे (सङ्ग्रहीतुः) ...	४७६/३०४	प्रसन्नेन सदा (संग्रहीतुः) ...	४७६/२८९
प्रभवति मनसि विवेको (कृष्णमिश्रस्य) ...	५७/२०	प्रसह्य कृष्णेन (कृष्णरामस्य) ...	५२३/१
प्रमाते पृच्छन्तीरनुरहस ...	१९२/१४	प्रसह्य चम्पको (कृष्णरामस्य) ...	१९८/४२
प्रभुप्रसादजे वित्तं सुपात्रे ...	४७२/१६८	प्रसत्तैर्यः पात्र तिलक ...	५१४/०
प्रभुप्रसादे विश्वासं न कुर्या (क्षेमेन्द्रस्य) ...	४८२/७४	प्रसन्नाः कान्तिहारिण्यो नाना (त्रिविक्र- मस्य) ...	३६३/१८
प्रभुभिः पूज्यते लोके कलैव ...	३५६/२७	प्रसरति मनः कार्यारम्भे ...	५१५/१९४
प्रभुर्विवेकी धनवांश्च ...	५०८/८५१	प्रसरदलकाकीर्णे कर्णे न के ...	२१८/९
प्रभूतमल्पकार्यं वा यो ...	४९३/४०५	प्रसह्य सणिष्ठुद्धरेत्मकर- (भर्तृहरेः) ...	२९४/५६
प्रभूतवयसः पुंसो धिया... ..	५०२/६८०	प्रसादमाधुर्यगुणोपपन्ना ...	३०७/१७१

पद्यम्	पृष्ठे, सख्या	पद्यम्	पृष्ठे, सख्या
प्रसादरम्यमोजस्वि गरीयो (भारवेः)	३६४।३	प्राचीविभ्रमकर्णिकाकमलिनी ...	१८५।५६
प्रसादे वर्तस्व प्रकट्य मुदं (चन्द्रकस्य)	१५७।४६	प्राचेतसव्यासपरागारायाः ...	२८९।४
प्रसादो निष्फलो यस्य (व्यासस्य) ...	४६८।४६	प्राञ्जलावपि जने नतमूर्ध्नि ...	१३१।३१
प्रसाधिकालम्बितमग्रपाद (कालिदासस्य)	४३५।२	प्राज्ञे नियोज्यमाने तु सन्ति ...	४६८।६६
प्रसारणपरैः करैः प्रकटिता ...	१४८।९०	प्राज्ञो हि जल्पतां पुंसा ...	२९१।६
प्रसारितकरे मित्ने जगदु ...	६४७।२	प्राणाघाताभिद्वृत्तिः परधन ...	५१९।१०५६
प्रसार्य पादौ विहितस्थितीनां (विह्गणस्य)	२१६।२	प्राणातिपातः स्तैन्य च पर (भारवेः)	४८१।३९
प्रसीदेति ब्रूयामिदमसति (श्रीहर्षदेवस्य)	१५७।४८	प्राणाप्रियाश्रयावि (सद्ग्रहीतुः)	५८८।३३-३८
प्रसूनकलिकाकुलैः किसलयैः ...	२००।९५	प्राणाः प्रियतमा ...	१०६।१९
प्रसूनवाणाद्वयवादिनी सा ...	८२।४	प्राणान्तावसरे (संग्रहीतुः)	४६१।६
प्रसूनशृङ्गैर्मकरन्दतोयं ...	१९७।१६	प्राणानां च प्रियायाश्च ...	५७।८
प्रसृते प्रसृते (संग्रहीतुः)	९१।२	प्राणाना वत किं ब्रूवे कठि ...	३४५।४५
प्रस्तावसदृशं वाक्य ...	४८८।२५७	प्राणा यथात्मनोऽमीष्टा ...	४९४।४३६
प्रस्तावे हेतुयुक्तानि यः ...	५२।३	प्राणायामोपदेष्टा सरसिह ...	१५०।१२५
प्रस्थानं वलयैः कृतं प्रिय (अमरुकस्य)	१९४।२२	प्राणेश तव विराहिणी हिम ...	१२३।९
प्रस्थाने तव भूमिपाल वसुधा ...	४३४।१८	प्राणेशमभिसरन्ती पयि ...	१४२।८
प्रस्फुरत्प्रचुरवाल्पल्लवा ...	१९९।७८	प्राणेश विज्ञप्तिरिय मदीया (वल्लभस्य)	१९५।४
प्रस्वेदमलदिग्धेन वहता ...	२५९।१	प्राणेशेन प्रहितनखरेष्वङ्ग ...	१९१।४
प्रहरकमपनीय स्व निदिद्रा (माघस्य)	१८४।२२	प्राणेशेन विना ...	२४१।१६
प्रहरविरतौ मध्ये (झलञ्जलिकर्वावासु- देवस्य) ...	१९३।११	प्राणेश्वरपरिष्वङ्गविभ्रम ...	८६।४
प्रहरिष्यन्मियं ब्रूयात्प्रहृत्या ...	४८०।८	प्राणेश्वरे किमपि जल्पति ...	१९३।९
प्राकारगोपुराष्टालकपाले ...	४६२।६	प्राणैरपि हिता वृत्तिरद्वेष्टो ...	३७०।२३
प्राक्पादयोः पतति खादति ...	३२४।२४४	प्रातः क्षालितलोचना कर ...	३८२।५
प्राग्भागतः पत (माघस्य)	४५६।२१	प्रातः प्रातः समुत्थाय द्वौ ...	५४५।३
प्रागल्भ्यं पुरुषायिते मम ...	१८०।१९	प्रातः प्रातरुपागतेन जनिता ...	२४०।१२
प्रागल्भ्यं प्रथयन्त्यगो वि ...	६५६।१	प्रातः सीमन्तिनीनां निष्ठुवन ...	१८९।३२
प्रागल्भ्यहीनस्य नरस्य ...	५०८।८५६	प्रातर्नीलनिचोलमच्युत ...	४१।९२
प्रागेतद्वपुरासुखेन्दु स्रजतः ...	४०५।२६४	प्रातर्भूजपुरीषाम्यां मध्याह्ने ...	२६२।२१
प्राङ्गामेति ततो नवोदय ...	१७४।८	प्रातर्हन्त कृताप्लयोऽपि रज ...	३८७।३१
प्राचीं वासकसज्जिकासुपगते ...	१८६।६२	प्रातिम त्रिसरकेण गतानां (माघस्य)	१७०।१५
प्राचीकुङ्कुमतिलक पूर्वा ...	४४।४	प्राथमिकी घनदृष्टिः प्राप्ता ...	५९५।४
प्राची दिगम्बरमणौ दधिते ...	५८३।१०	प्रादुर्भवन्ति वपुषः काति ...	२६८।१५
प्राचीनाचलसुम्बिचन्द्र ...	१५०।११९	प्रादुर्भूते नवजलधरे त्वत्पथ ...	१२५।५९
प्राचीभागे सरगे धराणि ...	१५१।१२९	प्रादुष्यात्पण्डितानां कवि ...	२९५।७७
प्राचीमहीधराशिलाविनिधे ...	२१८।१	प्रापितेन चट्टकाकुविडम्भ ...	३३७।२१
प्राचीमालम्बमाने घनतिमिर ...	१३७।७३	प्राप्तः प्राज्यमिव श्रम ...	२०२।१५
		प्राप्तमदो मधुमासः प्रवला ...	५४७।३
		प्राप्तव्यमर्थं लभते मनुष्यो ...	३७६।५६
		प्राप्ताः श्रियः सकलकाम (भर्तृहरेः)	५१३।९४९

पद्यम्	पृष्ठे, सख्या	पद्यम्	पृष्ठे, सख्या
प्राप्ता जरा यौवनमप्यतीतं (भर्तृहरेः)	२७१।८२	प्रारब्धे विपरीतनामनि रते	... १८०।२०
प्राप्तानपि न लभन्ते भोगा (रविगुप्तस्य)	३४२।३७	प्रारम्भतोऽतिविपुलं भृगु	... ३२२।२००
प्राप्तार्थग्रहणं द्रव्यपारि ...	४६१।४	प्रारम्भे कुसुमाकरस्य ६१३।७३
प्राप्तास्त्रासात्पिपासातिशय ...	४४४।४४	प्रात्येयमिश्रमकरन्दकराल	... १८३।१३
प्राप्ते वसन्तसमये वद ...	५६०।९५	प्रात्येयशैलशिखरानिलसंप्रयोगः (भोहरस्य)	२२३।२६
प्राप्तौ वसूनां (कृष्णरामस्य)	५२२।१	प्रावारैरङ्गारैर्गर्मयद्द्वैः ३०३।१
प्राप्य प्राप्तिद्रुमत्वं (कृष्णरामस्य)	५२७।१	प्रावारैरङ्गारैः २२५।२
प्राप्य चलानधिकारा ...	५०४।७४०	प्रावृषि शैलश्रेणीनितम्ब ५९०।२१
प्राप्यते गुणवतापि गुणानां (माघस्य)	१७१।५०	प्रावृष्यस्य मालिन्यं ५९०।१
प्राप्यते स्म गतचित्रकचित्रै (माघस्य)	१७७।२३	प्रांशुर्महेभकर ४२९।१
प्राप्य नाभिनदमज्जनमाशु ...	१७३।२१	प्रासप्रोतप्रवीरोत्त्वणशविर	... ४४२।१२३
प्राप्य प्रमाणपदवीं को ...	६५५।२	प्रासादीयति वैणवादिगहन ५६३।०
प्राप्य मन्मथरसादतिभूमि (माघस्य)	१७७।२५	प्रासादे सा दिशि दिशि च १०८।६९
प्राप्य वित्तं जडास्तूर्ण ...	३१७।७९	प्रियकण्ठपरिप्वङ्ग १८।१
प्राप्त्राष्टविष्णुधामाप्य ...	५३७।५४	प्रियं नित्यं वृषाणो (सङ्ग्रहीतुः)	४७०।१०१
प्रामाण्यं स्वत एव नैव ...	४०२।२३२	प्रियवाक्यप्रमोदेन ४८२।८३
प्रामाण्यं परतः स्वतोऽपि ...	४०२।२३३	प्रियकृतपटस्त्येयव्रीडाविलम्बन	... १८१।१९
प्रामाण्य परतो न शक्ति ...	४१७।१	प्रियतमेन ययौ सख्या स्थितं (माघस्य)	२२३।२१
प्रायः कार्ये न मुह्यन्ति ...	५५५।१२	प्रियप्राया वृत्तिर्विनयमधु ३११।२४३
प्रायः कव्यैर्गमितवयसः ...	२९७।५	प्रियवसन्तेरपयान्त्यो मिथः १८३।४
प्रायः कुकवयो लोके ...	२८९।४	प्रियवाक्यप्रदानेन ३६३।१४
प्रायः खलप्रकृतयो नापरि ...	३२१।१८३	प्रियाविरहमहोष्माभमर्मरा	... ११९।३
प्रायः परोपतापाय दुर्जन ...	३१८।९५	प्रियसखि न तथा पटीरपङ्के ११७।२०
प्रायः प्रकाशतां याति मलिनः ...	३१७।९४	प्रियसखि विपद्दण्डप्रान्त (विज्जकायाः)	३७७।९४
प्रायः प्रकृप्यतितरा श्रीलैव ...	३१७।७८	प्रियसखीसदृश प्रतिबोधिता (माघस्य)	१९९।६८
प्रायः सन्त्युपदेशार्हा धीम (कुसुमदेवस्य)	५०२।६७०	प्रियस्य सुहृदो यत्र मम २४९।७
प्रायः सुकृती (रामकृष्णस्य)	५७१।२	प्रियादर्शनमेवास्तु किमन्यैः ९८।१
प्रायः स्वभावमलिनो महता ...	३२४।२५२	प्रिया न्याय्या वृत्तिर्मलिन (जया-	
प्रायः स्वभाव मुञ्चन्ति सन्तः ...	३०३।६७	दित्यस्य) ३११।२५५
प्रायश्चित्त्वा वसुधामहेशा ...	२०४।१०	प्रियासुखीभूय सुखी सुषांशु ७६।१५
प्रायश्चित्तं न यद्धीतस्तन्वद्भया ...	८३।७	प्रियायाः प्रत्यक्षे गलितकवरी १८१।२२
प्रायेण धनिनामेव धनलोभो ...	३३८।७	प्रियाऽऽस्त्रेण विना (संग्रहीतुः) ११६।२
प्रायेण नीचलोकस्य कः ...	५५६।२७	प्रिये पश्य (कृष्णरामस्य)	... २५५।३९
प्रायेण सुकरं दानं प्रायेण ...	२४६।३	प्रियाविरहितस्यास्य हृदि (शीला-	
प्रायेणात्र कुलान्वितं ...	५१७।१०२३	भट्टारिकायाः) १००।१
प्रायो दुरन्तपर्यन्ताः सपदो ...	४८८।२४२	प्रियासखीभूतवतो मुदेदं ९१।१४
प्रायो यत्किंचिदपि प्राप्नो ...	३६५।१०	प्रियेण सप्रथ्य विपक्ष (भारवेः)	... २०८।२२
प्रारब्धे रतिकोलेसंकुलरणा (जयदेवस्य)	१७९।१३		

१ यथाविति मूले पाठस्तु प्रमादात्पतितः ।

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
प्रियेण सिक्ता चरम विप (भारवेः)	२०९/३९	कुल्लेषु यः कमलिनीकम	... ६११/४४
प्रिये सदा पूर्णतर मनोहरं	... १६६/३५	बककोयष्टिभिर्जुष्टे पल्लवे...	... ६०८/५
प्रियैः सलिलं करवारि (भारवेः)	२०९/३४	बकुलकुलमिलन्मिलिन्दमाला	... १९९/८०
प्रियो मयैवावचितैः प्रसूनै	... २३३/२३	बकुलमालिकयापि	... ११७/६
प्रीति न प्रकटीकरोति सुहृदि	... ३४३/६०	वकोट ब्रूमस्त्वां लघुनि	... ६२०/७
प्रीति वस्तुनतां हरिः कुव	... ४१/९३	बङ्गालिदास मवतः शुभ	... ४१५/१
प्रीतिस्तवास्ति (गङ्गासहायस्य)	... ३७/२९	यत सखि कियदेतत्पश्य (कान्यप्रकाशे)	११७/२३
प्रेम्णा मुकुन्दमनु (संग्रहीतुः)	... ४३०/२	बदरामलकाम्रदाडिमन्त (श्रीहर्षस्य)	८५/४०
प्रीतिर्लक्ष्मीर्ययः क्लेशः	... ४८६/१८८	बद्धकोपाविकृतीरापि रामः (भारवेः)	१७१/५६
प्रेक्षणीयकमिव क्षणमास (माघस्य)	१८०/८	बद्धकोशमपि तिष्ठति	... १३४/४०
प्रेङ्खणप्रेक्षणापात्तकुर्वत्यः	... ६१/१२	बद्धा मणिमयकाञ्ची तस्याः	... ९०/१
प्रेङ्खद्वाजितरङ्गमुन्मदराज	... ४४/३	बद्धा यदर्पणरसेन	... २९४/५२
प्रेम सत्यं तयोरेव ययो	... ४९०/३२१	बध्नन्ति सिद्धान्	... ३६५/५
प्रेमाद्राः प्रणयसृष्टाः परि (भवभूतेर्मा-	...	बन्धनान्मोचितो	... ५३६/४१
लतीमाधवे)	... १०९/९५	बद्ध्वा पद्मासन यो नयन	... ४४/५
प्रेमैव मासु यदि चेत्यथि	... ३०८/१९८	बद्ध्वा द्वियामां त्रिवलीगुणेन	... ८६/८९
प्रेमोन्मादितरेवतीमुख	... ४३/३	बधिरयाति कर्णनिर्वरं वाच	... ३३१/१४
प्रेरयति परमनार्थः शक्ति (कुसुमदेवस्य)	३१९/१३४	बन्दीकृत्य नृप द्विषां मृग(कान्यप्रकाशे)	४०६/१८७
प्रेरितः शयधरेण करौघः (भारवेः)	१४६/४६	बन्दी विन्दति चेदमात्य	... ५१९/१०५२
प्रेषिकः प्रेष्यकः काण्डः	... २५४/९	बन्धं लब्धवतः परस्य	... १६२०/२३
प्रेषितस्य कुतो मानं	... ४९३/३९९	बन्धनस्यो हि मातङ्गः	... ६२४/४
प्रोङ्खलन्धलन्धलन्धला	... ३२/४	बन्धुः को नाम दुष्टानां	... ४९६/४९३
प्रोद्यत्प्रोद्यत्प्रोद्यत्प्रोद्यति	... २२३/३६	बन्धुस्त्रीभृत्यवर्गस्य बुद्धेः	... ४९६/४८३
प्रोषितवाति रजनिकरे	... ५८७/१०	बन्धूकद्युतिबान्धवोऽय (जयदेवस्य)	१६८/६८
प्रौढमौक्तिकरचः पयोधुचां	... २१४/४२	बन्धूकबन्धुभवदेत	... ७६/१२
प्रौढच्छेदानुरूपोच्छलन (छलितरामस्य)	२५९/११	बन्धूकबन्धुरधरः सित	... ९४/३१
प्लुष्टानां सखि	... १४४/१	बन्धूनां सुहृदां चैव	... ४९९/५८९
प्रौढि घटां कलासु प्रथ	... ४२३/५२	बभूव वल्मीकमवः कविः	... २८२/२
फणीन्द्रस्ते गुणान्वक्तुं	... ३९२/३९	बर्बरश्च तपस्वी स्याच्छूर	... ४८२/५९
फल स्वेच्छालभ्यं प्रतिवन	... ३४२/५४	बर्ही रौति बका रटन्ति	... २१७/८
फलं दूरतरेऽप्यास्तां पु	... ६४४/१	बलमार्तमयोपशान्तये (कालिदासस्य)	३९४/९४
फलहीन नृप भृत्याः कुली	... ४७२/१८७	बलवदपि बलं मिथो (भारवेः)	... २०४/१५
फलानां च दलानां च	... ६१०/२	बलवानपि निस्तेजाः	... ४९६/४९२
फलायते कुचद्वन्द्वमियं	... ९३/५३	बलाज्जीता पार्श्वं मुख	... १७५/१२
फलार्थी नृपतिर्लोकान्या	... ४७३/१९८	बलिः पातालनिक्षयो	... ३९१/११
फलाशिनो मूलतृणाम्बु	... ३३४/५०	बलिनोऽपि बलाजिह्व (सङ्ग्रहीतुः)	३६/२३
फलितस्य रवालशालिनः	... ६३९/१२	बलिष्ठौ नो (रामकृष्णस्य)	... ५७५/२
फालाग्रेण समु (संग्रहीतुः)	... ४३/२	बलिकर्णदधीचाद्याः पुरा...	... ३९१/२१

पद्यम्	पृष्ठे, सख्या	पद्यम्	पृष्ठे, सख्या
बलिना सह योद्धव्य ...	४७१।१३१	बाला तन्वी मृदुतनुरिय (विकट-	
बल्लाल क्षोणिपाल त्वद ...	४११।१	नितम्बायाः) ...	१७४।४
बहलबलसमर्था मेघनादा ...	५२५।१	बालादपि ग्रहीतव्य पुत्रा ...	४९६।४८२
बहवः पङ्क्तवोऽपीह नराः ...	३५५।२	बाला मामियमिच्छतीन्दुवदना ...	२६९।२१
बहिः सर्वाकारप्रगुण ...	५१४।९७८	बालिकारचितवक्त्रपुत्रिका ...	२७४।१३१
बहिर्न लोला दृगपाङ्ग ...	२३१।२९	बाले तवाधरसुधारसपान ...	१६७।४९
बहु जगद पुरस्तात्तस्य (माघस्य)	१९२।१२	बाले नाय, विमुख मानिनि (भट्टकु-	
बहुदयिता (सङ्ग्रहीतुः)	५९८।१६	मारस्य) ...	१६२।७
बहुतरहिते रसातल ...	५०४।७४३	बालेन्दुवक्त्राण्यविकारमाक्षि (कुवलया-	
बहुधा राज्यलामेन यस्तौ ...	३९१।१३	नन्दे) ...	१९७।२६
बहुनात्र किमुक्तेन दूति (वररुचेः)	१३२।१	बाले बाला विदुषि विबुधा ...	५१६।१००५
बहुनिष्कपटद्रोही बहुधा...	३१५।१४	बाले मालेयमुच्चैर्न भवति (धाराकद-	
बहुभिर्भ विरोद्धव्य ...	४९८।५६५	म्बस्य) ...	२०५।३२
बहुभिर्भत कि जातैः पुत्रैः...	४६६।१	बाले ललामलेखेयं माले ...	७०।१
बहुनामयराधाना ...	३३१।२	बालोऽपि नावमन्तव्यो मनुष्य ...	४६०।११
बहुमिर्मूर्खसघातैरन्योन्य ...	५०३।७१६	बाल्यं क्वापि (संग्रहीतुः)	२७४।१२०
बहुनामल्पसाराणां समवायो ...	३५९।३	बाल्ये गेहपतौ निमीलति ...	६७।५६
बहुनामल्पसाराणां समुदायो (व्यासस्य)	४६४।१	बाष्पाकुलं प्रलपतो गृहिणी ...	१९३।३
बहूनि नरशीर्षाणि ...	२९३।२३	बाह्वीकजीरार्द्र (रामकृष्णस्य)	५७०।४
बह्वपि स्वेच्छया काम प्रकीर्ण ...	३६३।२०	बाहुपीडनकचप्रहणाभ्यां (माघस्य)	१७६।१७
बह्वशी स्वल्पसतुष्टः ...	४९३।४०७	बाहू तस्याः कुत्रामोग ...	८२।४
बाण हरिरेव कुरुते सुजनो ...	३०४।९९	बाहू द्वौ च मृणालमास्य ...	९६।५५
बालरामायणा ...	२८२।१	बाहू प्रियाया जयतां मृणाल ...	८२।५
बाणकरवीरदमनकशत ...	३९३।७६	बिडालमक्षिते दुःख ...	२७०।४९
बाणाः पञ्च मनोभवस्य ...	११४।२५	बिडौजाः पुरा पृष्ठवान्य ...	३८८।३
बाणाक्षितारोहशून्यासना (माघस्य)	४४०।८७	विन्दुद्वन्द्वतराङ्गिताग्रत ...	२८१।१
बाणाग्निमस्तकरुणो विकिरन् ...	११३।१९	विमर्ति वदनेन कि क ...	५६१।१०४
बाणान्संहर मुखं कार्मुकलतां ...	११४।२७	विमेति पिशुनाञ्जीचः प्रका ...	३१८।११०
बाणेष्वारोप्य गुणान्विधाय ...	५६।१४	विमोमे सखि सवीक्ष्य ...	३१६।४
बाह्यस्पत्याधि ...	२८५।१	विभ्रतौ मधुरतामतिमात्र (माघस्य)	१७०।११
बालक्रीडनमिन्दुशेखर ...	४२२।४०	विभ्रत्यायःकपर्दे सुर ...	१४।१०४
बालक्रीडनमिन्दुशेखरधनुर्मङ्गा ...	३५।१३	विभ्राणा गरलं कण्ठे भुजंग ...	३१६।५४
बाल्या वा युवत्या वा ...	२३०।१६	विभ्राणा हृदये त्वया विनि ...	१२८।९०
बालसखित्वमकारणह्रास्यं ...	५१०।८९५	विभ्राणे त्वयि मस्मक ...	६४९।४
बाला बालान् (संग्रहीतुः)	७०।२	विभ्राणोऽभिनवेन्दुकोटि ...	३१।९
बालस्यापि रवेः पादाः पतन्त्युपरि ...	३५२।१	विम्बाकारं सुधाधारं कान्ता ...	४४६।१५
बाला बन्दनमालिकाक्षित ...	१५४।३	विम्बित भृतपरिस्मृति (माघस्य)	१६९।८
बालकटाक्षसूत्रितमसती...	२९०।१५	विम्बोष्ठस्य (संग्रहीतुः)	१३३।१२

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
बिम्बोष्ठे किल रागस्ते तन्वि	... १६५।९	ब्रह्माऽऽद्या देवताः(कृष्णरामस्य)	... २५५।३८
बिलाह्वहिर्बिलस्यान्तः	... २५४।१४	ब्रह्मा येन कुलालवन्निय (भर्तृहरेः)	३७८।१०७
विसमलमक्षनाय स्वादु पानाय	... ३२४।२५५	ब्रह्मा वा मधुहा (संग्रहीतुः)	... ५६।२६
बीजं चिन्तामणिश्चेत्क	... ४२३।५४	ब्रह्मा विष्णुादिने याति	... २७१।७९
बीजं चेदिन्द्रदन्तिस्फुरित	... ४५२।८७	ब्रह्मैव सत्यमखिलं नहि	... २३३।२९
बीजैरह्मकुरित लताभिर्दितं	... ६१६।१८	ब्राह्मणः क्षत्रियो बभूवुर्ना	... ४६९।९४
बीमत्वाः प्रतिमान्ति कि	... २७५।१५१	ब्राह्मणा गणका वेद्याः	... ४८४।१३३
बीमत्वा विषया जगुप्सित	... २६६।९५	ब्रूत नूतनकृष्माण्डफलानां	... ३५३।५
बुधवाचस्याते (संग्रहीतुः)	... ३८९।५	ब्रूतेऽन्यस्यासतोऽप्यार्यो	... ३०२।४५
बुद्धिर्येषां सम्प्रभूतप्रकर्षा	... ३६५।३	ब्रूते सम्प्रति चाहुवाण	... ४२४।१
बुद्धिं वर्धयति श्रियं वित	... ३६८।५६	भक्तं रक्तं सदासक्त निर्दोषं	... ४८२।७२
बुद्धिमत्त्वाभिमानः को	... ५०३।७९०	भक्तान् भृत्यान् (संग्रहीतुः)	... ४७५।२७५
बुद्धिर्यां सत्त्वरहिता लीलं	... ३३९।२०	भक्तान् रक्षन्वला (सहग्रहीतुः)	... ३६।५
बुद्धिश्चाक्षः प्रकृत्यङ्गो धन (माघस्य)	४६९।७२	भक्ते द्वेपो जडे प्रीतिरवचि	... ३३०।४
बुद्धेरगोचरतया न गिरां	... २६३।३८	भक्तानामुपकारिणा पर	... ३८४।१७
बुद्धौ कलुषिभूतायां	... ५००।६०३	भक्तिः प्रेयसि सन्निधौ (विह्वलस्य)	२३१।३६
बुधः कीदृग्वचो ब्रूते	... ५५६।३७	भक्तिप्रह्विलोकनप्रण (अमृतवर्धनस्य)	२५।३४
बुधग्रे न गुणान्नयात्साधु	... ४९२।३६७	भक्तिप्रह्वय दातुं सुकुल (मयूरस्य)	४५।१३
बुभुक्षितैर्न्याकरणे न भुज्यते	... ३३०।१२	भक्तो यस्य धनेशः	... ३७५।४०
बृहद्द्रव्यसह	... ५३६।४५	भगवति गङ्गे	... ६०३।३
बृहत्सहायः कार्यान्तं क्षोदी (माघस्य)	३६७।२८	भगवानपि कार्यार्थं (संग्रहीतुः)	... ४७६।२९८
बोद्धारो मत्सरग्रस्ताः	... २९२।१८	भक्तिर्मैवे न विमैवे व्यसन (शङ्करा- चार्यस्य)	... ३०५।१२८
बोधयन्ति न याचन्ते भिक्षा	... ३४१।९	भगवदनम्युपगमनं दैवत	... २९८।१
बोधितोऽपि बहुसूक्तिवि	... ३२२।२१९	भगवन्तौ जगन्नेत्रे सूर्याचन्द्र (दण्डिनः)	३७४।५
ब्रह्मज्ञे च सुरापे च चौरै (व्यासमुनेः)	३४६।२	भगिनि मदनः श्रीमानेप	... १२०।१४
ब्रह्मज्ञोऽपि नरः पूज्यो	... ३३०।४	भगीरथाद्याः सगरः ककुत्स्थो (व्यासस्य)	२७१।८३
ब्रह्मज्ञानविवेकिनोऽमल	... २७३।११२	भग्नकुम्भश्चकलेन वै मलं	... ३२३।२२३
ब्रह्म नान्तमपि क्लीवं	... ५३४।२४	भग्ना वयं परिमवाशिमे	... ३३४।५२
ब्रह्मविष्णुमहे (संग्रहीतुः)	... ५५।६	भग्नाशस्य करण्डधिण्डित	... ३७९।११८
ब्रह्महत्या सुरापानं स्तेयं	... ४८१।४७	भग्नास्तु रिपुसेनास्तु नरेन्द्र	... ३९१।२३
ब्रह्माण्डं कियदस्ति तत्र (गणदेवस्य)	३५४।४६	भग्नैर्दण्डैरातपत्राणि भूमौ (माघस्य)	४४०।९६
ब्रह्माण्डकुम्भकारं भुजगा	... २७।१	भग्नकीर्तिमधीमलीमस	... ४४६।१७
ब्रह्माण्डच्छत्रदण्डः शत (दण्डिनः)	... ३३।७	भङ्क्त्वा मोक्षं न मुक्ते (रुद्रस्य)	१३९।१४
ब्रह्माण्डमण्डलीमात्र कि (भर्तृहरेः)	... ३५३।६	भङ्गाऽम्भः (रामकृष्णस्य)	... ५७१।५
ब्रह्माण्डं प्रविशण्डय भूधर	... ४३५।२	भजति विषय	... १८४।२८
ब्रह्माण्डसम्पुटकलेवर	... ४४।८	भजन्ते भारती (संग्रहीतुः)	... २८४।१
ब्रह्मादयोऽपि यदपाङ्ग	... १८।१६		
ब्रह्मानन्दप्रचुरं किमपीद	... १७६।५		

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
भजन्त्यास्तस्यान्तं कपट (जयदेवस्य)	१७७/३५	भवन्ति ते सम्यतमा विव	... ३६४/१०
भद्रं तस्य तरोः स्वय	... २३४/४५	भवन्ति नम्रास्तरवः फलो	... ३४६/१२
भद्रं ते सहस्रं यदध्वगाशतैः	... ५७४/३	भवन्ति नरकाः पापात्पापं	... ३३७/७
भद्रं भद्रं कृतं मीनं कोकिलै	... ६१४/४	भवन्तो वेदान्तप्रणिहित	... ५९/५५
भद्रात्मनो बुराधिरौह (काव्यप्रकाशे)	३९७/१५३	भवभूतिमनादृत्य निर्वाण	... २८२/१
भद्रात्र ग्रामके त्वं परि (भीमस्य)	२१७/१६	भवभूतेः सम्बन्धान्ध्रुधर	... २८१/४
भद्रे वाणि ममानने कुरु	... ३३५/७०	भवानिश्चकरोमेश प्रति	... ५४८/१
भग्भग्नो (रामकृष्णस्य)	... ५७१/२	भवाहि भगवानेव गतो	... ३९२/३४
भयं तावत्सेव्यादभिनिवि	... ४५३/४	भवितव्यं भवत्येव नारिकेल	... ३७४/२५
भयादिवाक्त्रिष्य भवाहते (भारवेः)	२०९/३१	भवितव्यं यथा येन नाचौ	... ३७५/३३
भयेन कृष्णान्यरुणानि रागा	... ४३५/१	भवित्री रम्भोर त्रिदश	... ५६४/१२
भये वा यदि वा हर्षे	... ४९६/५०४	भवेत्स्वपरराष्ट्राणां कार्या	... ४६४/१
भर्ता देवो गुह्यमर्ता धर्म	... ४८५/१४८	भव्यं सोहनलाल (संग्रहीतुः)	... ४११/७
भर्ता यद्यपि नीतिशास्त्र	... २२९/७९	भव्यां यदि (संग्रहीतुः)	... २८१/१
भर्तुः पिण्डानुष्णकरो	... २४६/१	भस्मनि स्मरारिपोरनुरागो	... ६४९/१
भर्तुर्यस्य कृते गुह्यलघु	... १६१/१६	भस्माद्गुह्यलघुकोडुयौ	... २५४/८
भर्तुर्मिः प्रणयसंभ्रमदत्तां (भारवेः)	१७२/४६	भस्मान्धोरगमृकृतिस्फुट	... ९/५२
भर्तृपुष्पखि निक्षिपतीना (भारवेः)	१७२/५८	भस्मीभूतशरीरो (संग्रहीतुः)	... ५५/२
भल्लैर्मित्राः प्रतिनृपतयः	... ४४१/११६	भस्मीभूतः कुसुमविशिलः	... ११७/३१
भवत इवातिस्वच्छं कस्मा	... ५१०/७	भस्मोद्भूतं भद्रमस्तु (कुवलयान-	
भवता मदनो (संग्रहीतुः)	... १२३/११	न्दादौ)	... २६६/८८
भवतामहमिव बहवो मम	... ३९३/७३	भागीरथी कथंभूता कामि	... ५५६/३६
भवाति गमनयोग्या कीदृशी	... ५६१/९९	भान्यवन्तं प्रसूयेया मा गूर	... ३७४/२
भवति जायति काजौ	... ५६१/१००	भाति प्रस्तूयमान	... ४२७/१
भवति विततश्चासोबाह	... १६३/२	भाति निर्विबरे तस्याश्चित्रं	... ८३/९
भवति सुभगत्वमखिल (सुवन्धोः)	३०४/१०४	भाति रोमावली तस्याः पेया	... ८८/२
भवति हृदयहारी कोऽपि	... ५१४/९७६	भाति विन्यस्तकङ्कारं सुके	... ६८/२
भवतु विदितं व्यर्थालापैः (भदन्त-		भाति विलास्युपरि (संग्रहीतुः)	... ७७/२६
धर्मकीर्तेः)	... १३०/१४	भाद्रे मास्यधिते (कृष्णरामस्य)	... ४२८/२
भवतु विदितं व्यर्थालापै	... २४०/९	भातु नाम सुहृद्भां दशनाङ्कः (माघस्य)	१८०/१२
भवत्कृते खञ्जनमञ्जुलाक्षि	... १६७/३९	भानुविम्बमिदमस्तगाभि	... १३४/१३
भवत्तु रगनिष्ठुरक्षुरदृढ	... ४४१/१११	भानोः पादैर्दहनपक्षै	... २०६/४२
भवत्येकस्थले जन्म गन्ध	... ५००/५३०	भानोः शीतकरस्य वापि	... २९९/६
भवत्या विश्लेषे गुह्यहृदय	... १३०/१६	भानावभ्युदिते तथा मायि	... १५०/११३
भवनभुवि स्रजन्तस्तार	... ७३/१४	भानुनिर्गमः (अप्पयदीक्षितस्य)	... २६/४६
भवनभिव मदीयं निर्जनः	... २३६/११	भानुवै जायते लम्प्या	... ५४७/२
भवनेत्रमवो बाहिरवापि	... ११३/८	भार्याविशोगः स्वजनाप	... ५०७/८२७
भवनोदरेषु परिमन्दतथा (माघस्य)	१४६/६७	भारत चेक्षुदण्डं च सिन्धु	... ५६४/१

पद्यम्	पृष्ठे, सख्या	पद्यम्	पृष्ठे, सख्या
भारत्या वदनं श्रिया च ...	४४९।४७	भीष्मग्रीष्मर्तुसंतप्तश्च ...	५२०।१
भाषासु मुख्या मधुरा दिव्या ...	४७।१	मुक्तानि यैस्तव फलानि (महादेवस्य)	६३३।१३
भासते प्रतिभासाररसा (काव्यप्रकाशे)	५६६।१०	मुक्ता मृणालपटली भवता ...	६०८।२२
भाषापीयूष (सङ्ग्रहीतुः)	१००।३८	मुक्तिमुक्तिदुकान्तसमा (काव्यप्रकाशे)	३६५।१६
भासनाटक ...	२८९।२	मुक्त्वा भव्यवृणानि ...	६२८।२७
भासो रामिलसोमिलौ (राजशेखरस्य)	२८९।७	मुक्त स्वादुफल कृतं च ...	६३३।२०
भास्वत्कर्कशाणचक्र ...	१५१।१३७	मुग्धभ्रूयुगलैः कृपा सम ...	४४२।११८
भास्वत्कुण्डलमाणिक्यप्रभा ...	७२।११	मुग्धालक स्मितपराजित ...	१५६।२९
भास्वद्वंशवतंसकीर्तिरम ...	२८३।१२	भुजङ्गकुण्डली व्यक्त (साहित्यदर्पणे)	६।७
भास्यानुद्वतवान् ...	२३१।४०	भुजङ्गभोगसक्तान्ता कल ...	३९१।१४
भास्यांश्चूततर्गुर्मनसिजः ...	१९५।७	भुजतरुवनच्छायां येषां (कल्लस्य)	५३।३८
भिक्षवो सचिराः सर्वे रसाः ...	५५०।१	भुजपङ्कजे गृहीता नव ...	१७५।५
भिक्षार्थी स क यातः ...	२१।४५	भुजप्रभादण्ड इवोर्व्य ...	३६।१९
भिक्षाग्न तदपि नीरसमेक ...	३४९।४०	भुज्यन्ते स्वग्रहस्थिता इव ...	३४०।४०
भिक्षाशनं भवनमायतनैक ...	२७४।१३३	भुजे विशाले विमलेऽसिपत्रे कोऽन्य ...	३५१।६
भिक्षाहारमदैन्यमप्रतिहतं ...	२६७।१०३	भुवनमोहनजेन किमेनसा ...	११३।१३
भिक्षितकमलकुटुम्बाः ...	१८७।५	भूजाने कि न जाने भव ...	४४६।३०
भिक्षुः क्वास्ति बलेर्मत्ते ...	२०।३९	भूत मविष्यत्प्रभवच्च (सङ्ग्रहीतुः)	२८७।१
भिक्षुद्वारि सदानचारि ...	४०७।२९१	भूम्नमौलिनिषेध (संग्रहीतुः)	४३०।१
भिक्षो कन्या श्रुया ते नहि ...	३२६।२८७	भूधर भवन्त (सङ्ग्रहीतुः)	५९५।१
भिक्षो मांसनिषेधेण प्र ...	३२६।२८०	भूम्नद्वन्द्वनिषेध (संग्रहीतुः)	४११।१०
भित्त्वा घोणामायसेना (माघस्य)	४३९।६७	भूनिष्ठा अपि ...	३६७।३०
भित्त्वा सद्यः किसलय ...	१३१।२८	भूतावेगनिवेगितागय ...	५४।४६
भिनत्ति भीमं करिराज ...	६२२।३५	भूत्यालेपनभूषितः प्रवि ...	१०।५५
भिन्दन्नरतिहृदयानि ...	२६।१	भूत्वा कल्पशतायुषोऽण्डज ...	२७०।६८
भिन्दानो मानिनीनां पति ...	१८७।६७	भूपः कृप इवामाति नम... ..	४७२।१८८
भिन्ना महागिरिशिलाः ...	६२२।३२	भूः पर्यङ्को निजमुज ...	२६४।६०
भिन्ने चित्ते कुतः प्रीतिः ...	५०१।६३६	भूम्नमौलितटीषु दर्शित ...	४३३।१२
भिन्नोरस्कौ शत्रुणाकृत्य (माघस्य)	४४०।९५	भूम्नमौलितटीषु वर्षति ...	४२५।१
भिन्नेषु रत्नकिरौ ...	४५६।२७	भूमात्रं कियदेतदर्शवमितं (भवभूतेः)	२४८।३९
भिषक् पीयूष (संग्रहीतुः)	४६१।१	भूमिपतावर्यपतौ बाले ...	५०३।७२०
भीमानामपि (संग्रहीतुः)	४७६।३१५	भूमिर्मित्रं हिरण्य वा ...	४७३।२१७
भीताधि नैव भुजगात्पथि ...	२४०।१	भूमौ स्थिता रमण नाथ... ..	२५०।३०
भीतिर्नास्ति भुजङ्गपुङ्गव ...	९।४५	भूयः कण्ठावधूतिव्यति ...	३२।१७
भीतो वाडववासतो जल ...	५८९।५७	भूयस्तराणि यदभूनि तम ...	२४७।७५
भीमं यजलधि ज्वेन ...	४२१।२७	भूयादेव सतां हिताय ...	३१।११
भीम वनं भवति तस्य पुरं ...	३७७।८२	भूयिष्ठं द्रविणात्मज जनयितु ...	३७९।१२४
भीमक्यामप्रतनुवदन ...	६०६।१०	भूयो गर्जितमम्बुदप्रक ...	५९३।७३

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
भूयो निपीय लवणाम्भसि ...	१९०।९	भोजनाच्छादने ददु ...	२२७।३१
भूयो भूयस्त्वदरिदलना ...	४२३।३	भोजनान्ते च किं पेयं ...	५५०।५
भूरि ददत्सपि (संग्रहीतुः) ...	६१६।१२	भोजप्रतापं तु विधाय ...	४१६।१२
भूरि विमर्षि (सङ्ग्रहीतुः) ...	५९६।४	भोजाद्याः क्षितिपा (कृष्णरामस्य)	५६५।४
भूरिभारभराक्रान्तो बाधते ...	५६४।४	भोजप्रतापाभिरपूर्वं एष ...	४१६।१३
भूरिशोऽपि च वसन्ति ...	६३९।१०	भोज्यं भोजनशक्तिश्च ...	४८४।१२३
भूरेणुदिग्धा नवपारिजात (ध्वन्यालोके)	२४७।२२	भोः पान्य त्वरितोऽसि तिष्ठ ...	२३७।२१
भूर्जः परोपकृतये निजकवच (बलभदेवस्य)	६४५।१	भोः पान्य पुस्तकधर क्षण ...	२३६।८
भूशक्रस्य यथासि विक्रम ...	४५३।९	भो भोः करीन्द्र दिवसानि (गोविन्द- राजस्य) ...	६२५।२०
भूशय्या ब्रह्मचर्यं च कुशलं ...	३८३।१०	भो भोः किं किमकाण्ड (अभिनव- गुप्तस्य) ...	६०७।८
भूषणाद्युपमोगेन प्रभुर्न ...	३९२।३६	भो भोः श्रीभोजदेवं श्रूयत (देवेश्वरस्य)	४१७।२२
भूसंपर्करजोनिपातमलिनाः ...	४४४।३१	भो मेघ गम्भीरतरं नद त्व ...	११४।१
भृङ्गाश्रेणीश्यामभावां समूहै (भाघस्य)	४४०।१८	भो मो चन्द्र (संग्रहीतुः)	४६।५
भृङ्गाङ्गनाजनमनोहरहारे ...	६०८।१५	भो मन्दार सुधन्य ...	६३४।१
भृङ्गालीकण्ठमालाः स्फुटित ...	१८९।४१	भो रोहिणि त्वमसि रात्रि ...	११९।१
भृङ्गालीमुदरे क्षिपन्ति शतशः ...	९६।६६	भो हंसास्तावदम्भोदह ...	६१०।३९
भृत्याः सरक्षिताः (सङ्ग्रहीतुः)	४७५।२७७	भ्रमच्चरणपल्लवक्षणदमन्द ...	२२४।६
भृत्यैर्विना स्वयं राजा लोका ...	४६४।४	भ्रमति हिमानी ...	२२२।४
भृशमदूयत याधरपल्लव (भाघस्य)	२२३।२२	भ्रमति गिरिराट् पृष्ठे गर्ज ...	६३२।१
भेकेन कणता सरोष (भल्लटस्य) ...	६५३।१	भ्रमन्वान्ते नवमञ्जरीषु (लक्ष्म्याः)	३७६।६६
भेकैः कोटरशायिमिर्धूत (दाक्षिणात्यस्य)	५९३।७१	भ्रमत्तंप्रप्यते चक्रं भ्रम ...	४८९।२८८
भेतव्यं नृपतेस्ततः सचिव ...	४५४।८	भ्रमन्त्वैरं भ्रातर्भ्रमर ...	६१२।६२
भेदाभेदौ सपदि गलितौ ...	२६५।६८	भ्रम भ्रमर यूथीषु मालतीषु ...	६१०।४
भेरीद्वाड्कृतिमस्तुरङ्गनिन ...	४२४।२	भ्रमय जलदानम्भोगार्मान् (भवभूतेः)	११४।२
भोगः परीपतायेन पुंसा ...	५०३।७०३	भ्रमर भ्रमता दिगन्तराणि (गणदेवस्य)	६११।३५
भोगस्थ भाजनं राजा न राजा ...	४७०।११४	भ्रमर मरणमीति मुञ्च ...	६१२।५४
भोगाक्षमस्य रक्षा हृद्मा ...	५०६।८०६	भ्रमराहितः कीदृशो भवति ...	५५०।९
भोगा न मुक्ता वयमेव भुक्ता (भर्तृहरेः)	२९२।९६	भ्रमराहिता सा कचवल्ली ...	४९।१९
भोगा मेघवितानमव्यविल ...	२७२।७२	भ्रमात्प्रकीर्णं भ्रमरीषु किञ्चि (गुणाकरस्य)	२२१।२
भोगासक्तैकचेता मयवश ...	४१८।४	भ्रष्ट नृपतिकिरीटाद्भूयै ...	६०१।५
भोगास्तुङ्गततरङ्गभङ्गचपलाः ...	२७२।७१	भ्राजिष्णवो नमसि मेघ (किशोरकस्य)	६२१।६
भोगी भवति दानेन ...	४९९।६०१	भ्रातः कङ्कण किं कदाप्यसि ...	२४१।८
भोगिनः कञ्चुकासक्ताः क्रूराः ...	४६८।६२	भ्रातः कष्टमहो महान्स (भर्तृहरेः)	२७१।८६
भोगीन्द्रः प्रमदोत्तरङ्ग (सुरारः)	४५०।६४	भ्रातः कस्त्वं तमांशुर्गमन ...	३८८।७
भोगेच्छा नोपभोगेन भो ...	५०२।६८५	भ्रातः काञ्चनलेपगोपित ...	६५६।१
भोगे रोगमयं कुले च्युतिमयं ...	२६६।९२	भ्रातः कीर कठोरचञ्चु ...	६१८।१९
भोज त्वकीर्तिकान्ताया ...	४१६।५	भ्रातः कोकिल कृजितेन ...	६१५।३५
भोज त्वदानपायोधौ दरि ...	४१६।१		

पद्यम्	पृष्ठे. सख्या	पद्यम्	पृष्ठे. सख्या
भ्रातः पञ्जरलावक मा ...	६५३।१	मज्जन्तोऽपि विपत्त्ययोधि ...	३१२।२६५
भ्रातः पान्थ कुतो भवान् ...	२१७।१३	मञ्जिष्टारुणदीधितिर्मधुकै ...	१९१।२४
भ्रातः पान्थ पथि त्वया ...	२३७।२०	मञ्जुलमणि (रुद्रटस्य) ...	५६८।२३
भ्रातः पान्थ प्रसीद प्रति (शङ्कुकरय)	२१७।१५	मञ्जुलधी सम्भावितगुणे ...	५३७।६०
भ्रातर्ग्राम्य कुविन्दकन्द ...	६५३।१	मणिः शानोल्लीढः समर ...	५१४।९८३
भ्रातर्द्विरेफ भवता भ्रमता ...	११५।२	मणिना वलय वलयेन ...	५१९।१०५८
भ्रातर्चातुरशेषयाचकजने ...	३४५।३८	मणिर्दृष्टति पादेषु काचः ...	६०१।१
भ्रातर्ग्राम्य लवङ्गवल्लिपु ...	६१३।७०	मणिहारलता विभाति तन्व्याः ..	८६।६
भ्रातश्चन्दन किं ब्रवीमि (भोजदेवस्य)	६३५।१५	मण्टलीकृत्य यद्वाणि (दण्डिनः) ...	५७३।१
भ्रातन् याचनतत्परेण मन ...	३५०।५६	मण्डले मण्डलाकारो रेखा ...	५७२।२
भ्रातन् देशमनेकदुर्गाधिपम् ...	३५०।५७	मत्तातपादे (रसगङ्गाधरस्य) ...	२५६।५१
भ्रान्ता वेदान्तिनः किं ...	२९९।६	मतिरेव बलाद्वीर्यधी ...	५११।९२५
भ्रान्त्वा भूलयं दशास्य ...	४२०।१७	मत्तेभकुम्भपरिणाहिनि कुङ्कु (भर्तृहरः)	१७७।२९
भ्राम्यचीत्कारचक्रभ्रम (वाणभट्टस्य)	२११।४	मत्तो हिनस्ति सर्व मिथ्या ...	३८८।५
भ्राम्यन्मन्दरकन्दरोदर ...	२५।३८	मत्वा चाप शशिसुखि निज ...	८८।११
भ्रुकुटीकुटिल ...	२५४।२	मत्वा लोकमदातारं सन्तोषे ...	३९३।६४
भ्रुवौ काचिल्लीलापरिणति ...	६५।३०	मत्वा सार गुणानां शिरशि यदि ..	३४३।६१
भ्रूचावुर्वाकुञ्चिताक्षाः कदा (भर्तृहरः)	५९।४६	मत्स्यवराह (संग्रहीतुः) ...	३७५।४१
भ्रूचापवल्ली सुमुखी याव ...	१०५।१२	मत्स्यादयोऽपि जानन्ति नीर ...	४८४।११८
भ्रूचापे निहितः कटाक्ष (जयदेवस्य)	१६८।७०	मदकलकृतान्तकासर ...	११६।१०
भ्रूपल्लवो धनुरपाङ्गतारङ्गि (जयदेवस्य)	६५।२७	मदनदहनशुश्रूक्षान्तकान्ता ...	१०२।२३
भ्रूमङ्गं न करोषि रोदिपि ...	१५८।६५	मदनमपि गुणैर्विज्ञेययन्ती ...	९९।१३
भ्रूमङ्गे रचितेऽपि वष्टिरे (मदनन्तवर्मणः)	२४५।३	मदनमवलोक्य निष्फल ...	६१०।९
भ्रूमङ्गैः क्रियते ललाट ...	१५८।६३	मदनः लीणा (संग्रहीतुः) ...	६०।६
भ्रूमेदैः कतिचिद्भिरा (अभिनन्दनस्य)	२३४।४१	मदमयमदमयदुरागं ...	२३।११५
भ्रूमेदो रचितभिरं नयनयो ...	२४३।२७	मदर्यसदृष्टमृणालमन्थरः (श्रीहर्षस्य)	२५०।१९
भ्रूम्या प्रियाया भवता मनोभू ..	७१।७	मदसिक्तमुखैर्मृगाधिपः (भारवेः)	३५२।१८
भ्रूयुग्मसुवैर्धनुरुज्जितज्यं ...	९४।२०	मदाम्भसा परिगलितेन (माघस्य)	४३६।१७
भ्रूरेखायुगलं भाति तस्या (विह्वणस्य)	७१।१	मदेकपुत्रा जननी जरातुरा (श्रीहर्षस्य)	२५०।१८
भ्रूविलाससुमगाननुकर्तु (भारवेः)	१७१।४८	मदोपगमनं शालं ...	२९२।११
भ्रूश्चित्ररेखा च तिलोत्तमा ...	९३।२४	मद्मेहे मुपकीव मूपक वधू ...	३३६।१८
भकरीविरचनभङ्ग्या राधा (हरिहरस्य)	३६।१०	मद्यपस्य कृतः सत्य दया ...	३८७।३
भक्षिका मशको वेश्या ...	४८४।१३०	मद्यपाः किं न जल्पन्ति ...	४९९।५९२
भक्षिका व्रणमिच्छन्ति धन ...	५०१।६३७	मद्यमन्दविगलत्प्रपमीप (माघस्य)	१७०।२०
भग्ने भैरी पताति तपने ...	२९।१	मद्युगममध्योत्पन्नाः कृतयुग ...	३८६।११
भङ्गलकलशद्वयमय ...	३।१२	मद्वाणि मा कुर्व विपाद ...	२९४।५०
भजत्वम्भसि यादु मेरुशिख ...	३७९।१२५	मधुकरगणद्वन्द्वं त्यक्त्वा ...	५१५।९९८
		मधुकर लघु (संग्रहीतुः) ...	६१०।१३

पद्यम्	पृष्ठे. सख्या	पद्यम्	पृष्ठे. सख्या
मधुकरविटपान (माघस्य) ...	४५५/२८	मध्याह्ने दधवहिनोष्म ...	२५१/३६
मधुकर तव करनिकरैः ...	६१०/६	मध्याह्ने नूनमापोऽपि तिग्म ...	२०६/३५
मधुकर मा कुश शोक ...	६११/२६	मध्याह्ने हरितो हुताशन ...	२०६/४८
मधुकरैरपवादकरैरिव (माघस्य) ...	१९९/६९	मध्ये न क्रथिमा स्तने ...	२३९/१०
मधु द्राक्षा साक्षादमृत ...	२७९/५	मध्येऽम्बु (सङ्ग्रहीतुः) ...	७८/४४
मधु द्विरैः कुडुमैकपात्रे (कालिदासस्य) ५७५/१		मनः दक्ष (संग्रहीतुः) ...	६०/१
मधुघारेव न मुञ्चसि मानिनि ...	१५५/१५	मनसिजगर (संग्रहीतुः) ...	५७/२२
मधुना सिञ्चयेन्निम्बं निम्बः ...	४९०/३२३	मनसा वचसा ...	२३०/२३
मधुप इव मारुतेऽस्मिन् ...	६४७/१३	मनसिजविहरण ...	६१/१६
मधुपराजिपराजितमानिनी (हरविजयस्य) १९६/१		मध्येन तनुमध्या मे मय्य ...	८४/२२
मधुपानप्रवृत्तास्ते सुहृद्भिः ...	३९२/४६	मध्येन सा वेदिविलग्नमध्या ...	८७/८
मधुभाविता ...	२१९/१०	मध्योऽयं बलिस्त्रय दृष्टि ...	८५/५४
मधुरः कुसुम (संग्रहीतुः) ...	८१/९	मनः प्रकृत्यैव चलं दुर्लभं (श्रीहर्षदेवस्य) १०५/१३	
मधुपानसमुल्लसत्प्रवालं ...	१७९/१०	मनसा चिन्तितं कर्म ...	४९२/३८३
मधुपे मालतीपुष्प संतृष्णं ...	६१०/५	मनसि निविशते स कोऽपि ...	१९३/५
मधुमधुरिमभङ्गी मेजिरे ...	२२१/४९	मनसि वचसि काये पुण्य ...	३१०/२२७
मधुरः सुधावदधरः पल्लव ...	९३/१५	मनसैव कृत पापं न ...	५०१/६३५
मधुरमाषणतो ...	३६३/३०	मनस्यन्यद्वचस्यन्यत्कार्ये ...	३१६/५२
मधुरमिव वदन्ति स्वागतं ...	४५९/३	मनस्विनो न मन्यन्ते पर ...	३५३/२४
मधुरया मधुबोधितमाषवी (माघस्य) १९९/७३		मनस्विहृदयं धत्ते रोषेणै (कुसुमदेवस्य) ३५३/२४	
मधुरवचनैः सभ्रमङ्गैः (साहित्यदर्पणे) ६३/५५		मनस्वी म्रियते कामं कार्ये ...	३५३/२२
मधुरस्वना धृतोर्णा मण्या ...	३३१/६	मनाक् प्रपन्नेऽपि (सङ्ग्रहीतुः) ...	२८/१७
मधुरिमश्चरिं वचः खलाना ...	३२२/२१६	मनागन्म्यावृत्त्या वा (माघस्य) ...	५०३/७१७
मधुरोन्नतभ्रु ललितं च (माघस्य) ...	६६३/११	मनीषिणः सन्ति न ते ...	५१०/९०२
मधुव्रतौघः कुपितः स्वकीय ...	१५२/१६०	मनुष्यजातौ दुःखायां भृत्य ...	३८३/७
मधूकै माध्वीक पिबसि ...	६१२/६१	मनोज्ञेन निजः (संग्रहीतुः) ...	८१/२
मधौ मन्दं मन्द मरति ...	५२५/१	मनोज्ञराजस्य सितातपत्र ...	१४४/१८
मध्यं विष्णुपदं कुञ्चौ शिव ...	९७/६८	मनो धावति सर्वत्र ...	४८७/२३३
मध्यत्रिवलीत्रिपथे पीवर ...	८७/७	मनोऽपि शङ्कमानाभि ...	६१/९
मध्यं तवृक्षस्य तदीय ...	८४/३६	मनोमूर्च्छास्तु क्षिपति ...	३९८/१७३
मध्यं तव सरोजाक्षि पयो ...	८६/३	मनो मधुकरो मेघो मानिनी ...	४८६/१८९
मन्यमोपलनिभे लसदंशा (भारवेः) १३५/२४		मनोरथरथारुढं युक्तामि ...	३४८/२१
मन्यस्य प्रथिमानमेति (साहित्यदर्पणे) ६७/५९		मनोरथान्करोल्युच्चैर्जनो ...	३७४/२९
मध्यात्समानीय सुसारभा ...	८७/१०	मनोरागस्तीव्रं विषमिव (मधुभूते- मालतीमाधवे) ...	११७/२९
मध्याह्नं गमयत्यजः श्रमजलं ...	२१०/७	मन्त्रतन्त्रार्पितमीतिर्देश ...	४६१/१
मध्याह्नाह्नमरीचिका ...	२/२०	मन्त्रवीजमिदं गुप्त रक्ष ...	४७०/१२०
मध्याह्ने चलातालवृन्त ...	२०६/४९	मन्त्रमैदेऽपि ये दोषा भवन्ति ...	४७१/१३४
मध्याह्नेऽतिखरे निदाघसमये ...	२१०/५		

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
मन्त्रसंस्कारसंपन्नास्तव ...	१३४।२	मम रूपकीर्तिमहरद्भुवि (माघस्य)	१२४।३२
मन्त्रिणा पृथिवीपाल ...	४७०।१२१	मया कुमार्यापि न मुत्तमे (विहणस्य)	२३३।२१
मन्त्री यस्य (संग्रहीतुः)	४११।८	मयि जीवति वीजाढ्ये ...	६४१।१
मन्त्रिणां भिन्नसंघाने ...	४९६।५०७	मयि ते पादपतिते किंकर ...	१५५।५
मन्त्रोद्भावितदैवतैर्न (देवगणदेवस्य)	२७३।१०८	मयि मलयसमीरो वर्षतीव ...	१६१।१
मन्त्रो योष इवाधीरः सर्वा (माघस्य)	४६९।६९	मयि सरूपट किञ्चित्त्वापि ...	१०८।७४
मन्थानभूमिधरमूलगिला ...	१५३।१६५	मयि स्थितिर्नम्रतयैव ...	३९६।१२५
मन्थायस्तार्णवाम्भः प्रति (वेणी- संहारस्य) ...	२५९।१३	मयूखनखरशुद्धिभिरकुम्भि ...	१४८।८९
मन्दं निक्षिपते पदानि ...	५४।४२	मय्यायाते सपादि शयना ...	२४२।९
मन्दं निधेहि चरणी परि ...	१४३।१५	मरणं प्रकृतिः शरीरिणा (कालिदासस्य)	२७०।५६
मन्दमग्निमधुर्यमोपला ...	१८२।४	मरालश्रेणीभिर्नियतनुप... ..	१०३।३२
मन्दमन्दगमना करिणी...	६१।२६	मरौ नास्त्येव सलिलं कृ ...	६०६।१
मन्दं मन्दं ...	६६।४७	मर्कटस्य मुरापानं तस्य ...	४८९।२७५
मन्दं मन्दं श्रवणपुटक्रोपान्त ...	५९।४८	मर्तव्यमिति यद्दुःखत पुर्य ...	४९८।५४९
मन्दं मरुद्वहति गर्जति वारि ...	१०१।४	मर्दितरावणकसौ सरयू ...	३५।२
मन्दं मुद्रितपांगवः परिपत ...	२१५।५८	मर्यादानिलयो महोदधि ...	६५८।२८
मन्दश्चन्द्रकिरीटपूजन (विनायकस्य)	४१५।१	मलयगिरे (सङ्ग्रहीतुः)	५९६।१
मन्दस्मितेन मधुराधर ...	१०७।५०	मलयजरसविलिप्तनवो ...	१४३।२३
मन्दाकिनीपयःपानं ...	४८८।२४८	मलयभुवि विरुद्धश्चन्दनेना ...	३२४।२५६
मन्दादरः कुसुमपत्रिपु ...	१०८।६०	मलयमक्ष्तां वाता वाता ...	११५।३
मन्दारमालाकुलिताल ...	१७।१	मलयाशिखरादाकैलास ...	२०२।११
मन्दारमेदुरमन्दरसाल ...	६१२।५१	मलयस्य गिरेरपत्यमादौ ...	६०३।७
मन्दोद्भूतैः शिरोभिर्मणि ...	४०७।२९९	मलयाचलगन्धेन त्विन्धनं ...	३६६।६
मन्दोऽप्यमन्दतामोति संस ...	३६६।१२	मलयानिलकालकटयो (रसगङ्गाधरे)	२६२।३०
मन्दोऽयं मलयानिलः किंस ...	२००।९७	मलयानिलमिलनोक्त (भट्टरुद्रस्य)	१९७।१०
मन्निन्दया यदि जनः परि ...	३४७।१७	मलिनयितुं खल्वदन ...	४५३।२
मन्ये तवूरु संभाव्य हस्त ...	९०।२	मलिनयाति ...	३२१।१७६
मन्ये मायेयमज्ञानं यत्सुखं (विहणस्य)	२६१।४	मलिनहुतमुग्धमग्न्यामैः ...	२१४।५०
मन्येऽमुना कर्णलतामयेन ...	७५।७	मलिना अपि संयमनाकु ...	६८।१०
मन्ये मृग्योः सपत्नी जगति ...	४२३।५५	मलिनात्मना विरागः प्रकटी ...	६१४।१६
मन्येऽरण्ये कुलगिरि ...	४१२।२	मलिनेऽपि रागपूर्णा विक ...	६०।२०
मन्ये सत्यमहं लक्ष्मीः समु ...	३२७।७	मलिनैर्वाता (संग्रहीतुः)	६१४।२०
मन्ये समाप्तलावण्यखारे ...	८७।१	मलिनैरलकैरैः शुक्लत्वं... ..	३८१।६
मन्ये स्पर्शमणि तवैन ...	४००।२०५	मलोत्सर्गं गजेन्द्रस्य मूर्ध्नि ...	६२४।२
मम करग्रहणाय पणी ...	४२२।१	मल्लक्ष्मन्नाण (सङ्ग्रहीतुः)	११२।४
मम प्रियां कैराविर्णा करेण ...	१५२।१५७	मल्लिकाचित्तधम्मिल्लाश्चाह ...	१४२।२
		मल्लिकामालभारिण्यः सर्वा (दण्डिनः)	१४२।१
		मल्लीमाल्याधिया सुधाकर ...	१०।५६.

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
मस्ते वुःसहवेदनाकवलिते ...	२९८/५	महीरहो विहङ्गानामेते ...	५४९/१
महतस्तरसा विलङ्घन (माघकवेः) ...	५११/९२८	महेद्यत्त्वां घते शिरसि (प्रह्लादनस्य) ...	६४५/४
महतां चरणावेव ...	३७५/३७	महेशे नमत्वं (संग्रहीतुः) ...	३७८/९८
महतां यदि निन्दने रति ...	५११/९२६	महौषध (रामकृष्णस्य) ...	५७०/१
महतां यदेव मूर्धसु तदेव ...	३२१/१८०	मांसखण्डं न सा जिह्वा ...	३६३/१६
महतां तादृश तेजो यत्र ...	३०३/६९	मांसं मृगाणां दशनौ ...	५०९/८१८
महतामाश्रयः पुसा फलं ...	३७४/२६	मां साक्षीकृत्य मुग्धे ...	५२८/१
महतां प्रार्थनेनैव विपत्ति ...	३०१/११	माकन्दच्युतपुष्परेणुपटली ...	२०१/१०२
महतामपि ...	३६८/८	माकन्दद्रुममञ्जरीषु वसति ...	२०५/३०
महति महति (सङ्ग्रहीतुः) ...	३९९/१८२	माकन्दराजपरिरम्भण ...	५१३/९६९
महतोः सुवृत्तयोः सखि ...	३०४/१००	माकन्दाक्षिप मरन्दं ...	१०२/१०
महतोऽपि हि विश्वासा ...	३०४/१०१	माकन्द मधुपानमम्बु ...	६१३/७७
महत्यल्पेऽप्युपायज्ञः सम ...	४७१/१४०	मा कुरु गुस्तागर्व ...	५९८/९
महद्गिरोधैस्तमसामभिद्रुतो (मेण्ठस्य) ...	१३५/४४	मा गच्छ प्रमदाप्रिय प्रियद्यतै (मारिकायाः) ...	१९६/४
महागजानां गुरुर्बुद्धितैः ...	४३८/४०	मा गमन्मदाविमूढाधियो नः (माघस्य) ...	१७२/६२
महागजानां गुरमिस्तु ...	४३८/४५	मा गर्वमुद्रह कपोलतले (साहित्यदर्पणे) ...	२३९/२
महाजनस्य संसर्गः कस्य ...	३६६/४	मा गाः प्रत्युपकारकातर ...	४१०/१
महातर्कवा मवति समूले ..	६४२/१	मा गा विषादमलिपोतक ...	६११/४९
महात्मानोऽनुग्रहन्ति मज (माघकवेः) ...	३०१/१५	माघश्चोरो मयूरो मुरारिपु... ..	२८९/९
महानदीप्रतरणं महा ...	५०१/६५०	माघेन विभ्रितोत्साहा (धनपालस्य) ...	२८९/२०
महानपि स (संग्रहीतुः) ...	४७६/३१४	मा चक्र चक्रिविरह (हमीरचरिते) ...	४२५/२
महानपि सुवीरोऽपि बहु ...	५४९/१	माघोमाघ	२८७/२
महानप्यल्पता याति ...	४९६/४९८	मा जितं ननु (संग्रहीतुः) ...	८१/३
महानुभावसंसर्गः कस्य नो ...	३६६/५	मातः पशवो	२५६/५४
महानुभावसंसर्गः कस्य नो ...	३६६/३	मा जीविन्यः पराविहादुःख (माघस्य) ...	३५५/१
महाप्रलयमावतस्तुभित (वेणीसंहारस्य) ...	२५८/५	माणिक्यद्रवलिप्तमौकि (राघवचैतन्यस्य) ...	६१८/२०
महामतिरपि प्राज्ञो न ...	४९६/५०६	मातः किं यदुनाय देहि ...	३९/३९
महाराज श्रीमञ्जुगति यशसा ...	४४८/२९	मातङ्गकुम्भसंसर्गाजा (भानोः) ...	८६/३
महाशयमतिस्वच्छं नीरं ...	५४९/१	मातङ्गाः किमु बलितैः ...	६२४/५२
महाशय्या भूमिर्मल्लमधु ...	२६४/५४	मातङ्गानां दन्तसंघट्टजन्मा (माघस्य) ...	४३९/७३
महासेनो यस्य प्रमदयम ...	२४७/३२	मातङ्गीमिव माधुरी ध्वनि ...	५५/१३
महास्वनः सैन्यविमर्द ...	४३८/३७	मातङ्गैरथ यैर्महेन्द्रमवनं... ..	४६२/१४
महिमानं महीयातं ...	३६७/३९	मातर पितरं पुत्र आतरं... ..	३३८/४
महिमामन्तरं पश्य केषाहेः ...	३५१/४	मातर्धर्मपरे दयां कुरु (रविदत्तस्य) ...	५७४/२
महिष्या दृष्टया भाव्यं ...	४६४/१	मातर्नातः परमनुचितं यत् ...	३८३/१२२
महीपतेः सन्ति न यस्य (विहङ्गस्य) ...	५३/३२	मातर्माथे भगिनि कुमते ...	२६४/६६
महीमण्डलीमण्डपीमूत ...	२१४/४३	मातर्मेदिनि तात मास्त (भर्तृहरेः) ...	२६५/७७
महीयसां महाति दिगन्त (माघस्य) ...	४३६/६	मातर्लीक्ष्म मजस्व कंचिदपर ...	२६७/१०४

पद्यम्	पृष्ठे, सख्या	पद्यम्	पृष्ठे, सख्या
मातस्तरणकरक्षणाय ...	३९९।६७	मान मानिनि सुख मानस ...	१५९।१७
मातस्तातजटासु कि ...	१९।२७	मानम्लानमना मनागपि ...	२४३।१७
मा तात सम्पदामग्रमारूढो ...	४६७।२०	मानः कामं (संग्रहीतुः) ...	१७४।२
मा तात साहसं कार्पी (व्यासस्य) ...	४६७।१७	मानसकमलं (संग्रहीतुः) ...	६०५।१
माता नतानां सघट्टः (काव्यप्रकाशादौ)	५६६।८	मानससम्भव (सङ्ग्रहीतुः) ...	७८।४६
माता निन्दति नामिनन्दति ...	३३०।१७	मानिन्या ननु ...	२२५।७
माता पिता गुरुभ्राता ...	४६७।४०	मानव्याधिनिपीडिताहमधुना ...	१६०।११
मातापितृसहस्राणि पुत्र ...	२७०।४७	मानामिवर्धनमहीपथ ...	२३१।३२
माता मित्रं पिता चेति ...	४९४।४४२	मानिनीजनविश्लेषनपाता (भारवेः)	१४५।२४
माता यदि विष दद्यात् ...	४८७।२२६	मानिनो हतमानस्य मानो ...	३५३।२१
माता यस्य गृहे नास्ति ...	४९२।३८६	मातुष्य वरयशजन्म विभवो ...	३७१।७
मा तीराण्डे ...	५३६।४८	मातुष्ये सति दुर्लभा ...	५१९।१०५०
माता यस्य धराधरेन्द्र ...	३७९।११९	माने नेच्छति वारयत्युप ...	३५०।५४
माता शत्रुः पिता वैरी (हितोपदेशादौ)	२९२।१४	माने म्लायिनि स्तुते च (भर्तृहरेः)	२७५।१४८
मातुः सम नास्ति शरीर ...	५११।९१६	मानोन्नतेत्यसहनेत्यतिपण्डि ...	१६०।७
मातुलो यस्य गोविन्दः (व्यासस्य) ...	२७१।७५	मानधाता स महीपतिः (भोजराजस्य)	२७२।९०
मातृवत्परदारणि परद्र ...	४८८।२६१	मान्या मानेन (संग्रहीतुः) ...	४७५।२८२
मातेव रक्षति पितेव ...	४८।१५	मान्या एव हि मान्याना ...	३०१।१८
मा त्वं तात वले स्थित्वा ...	४६७।१८	मा पुनस्तमभिषीसरमाग (माघस्य)	१७०।२४
मात्सर्यमुत्सार्य विचार्य (काव्यप्रकाशे)	५८।४१	मावोधि वैद्यकमथापि ...	२९८।४
मात्रानर्तनपण्डितभु वदनं ...	६७।६४	मा भूत्सज्जनयोगो यदि योगो ...	३०६।१५३
मात्रा वक्षा दुहित्रा वा (व्यासस्य)	४८१।४५	मा भूजन्म महाकुले तदपि ...	३३६।८४
माद्यति प्रमदा दृष्टा ...	२२८।४५	मामेकमेव शरण (श्रीगङ्गासहायस्य)	३७।३६
माद्यदिग्गजदानलिप्तकरट (विज्ज- कायाः) ...	६०५।१४	मायूरजसमो ...	२८४।१
माद्यद्वैतण्डगण्डच्युतमद ...	४२३।५३	माराकृते (कृष्णरामस्य) ...	२७८।५
माद्यन्मातङ्गकुम्भस्थल (भट्टयशसः)	२५९।१२	मास्तधन्यस्त्वमसि (संग्रहीतुः) ...	५९५।१०
मा घनानि कृपणः खलु जी (नैपध- चरितस्य) ...	३३८।२७	मास्त चातक (संग्रहीतुः) ...	५९५।११
माधवस्य मुरली मुखलगा ...	६५२।१	मार्गं देहि पद निषेहि (संग्रहीतुः) ...	४५८।४
माधवास्त्वब्ध (संग्रहीतुः) ...	११२।१	मा भिष्ट नैते निर्विश्रा ...	२४६।३
मा धाव मा धाव विनैव दैवं ...	३७६।५७	मामाकाशप्रणिहितभुजं (कालिदासस्य)	१३१।२७
माधुर्यं प्रमदाजनेषु ललि ...	५१८।१०३५	मा मालति म्लायसि यद्य ...	६३७।५
माधुर्यसाराधरितामृतस्य ...	६४५।१	मा मा ससाध्वसमपेहि ...	१५५।२४
माधुर्यैरपि धुर्यैर्ग्रास्यक्षिरे ...	२७९।३	मायामयः प्रकृत्यैव राग ...	३१७।८५
माध्वीके विद्यमण्डले वर ...	५२७।४	मायामीनतनोस्तनोद्भू ...	२९।५
मानमङ्गपटुना सुरतेच्छां (माघस्य)	१७०।२८	मा याहीन्यपमङ्गलं वत (दाक्षिणा- त्यस्य) ...	१९५।८
मान माननि सुख देवि ...	१५८।७१		

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
भारमासुपमा चारु रचा (काव्यप्र-		मिश्रीभूते तत्र सैन्यद्वये (माघस्य)	४३९।६५
कागादौ)	५६६।११	मिष्टं नटीना (रामकृष्णस्य) ...	५७०।१
भारयन्त्या जन सर्व निरा (शकवृद्धेः)	९२।२	मीनवती नयनाभ्यां चरणा ...	६१।१९
भारस्य मित्रमसि किंच ...	५८७।२९	मीमांसकाः कतिचिदत्र ...	२९८।२
भारारिश्करामेभमुखै (काव्यप्रका-		मीमांसको महीपोऽय ...	३९१।२८
शादौ)	५६६।७	मीमांसा पठिता न वै ...	२९५।७२
मा रोदीश्विरमोहि वल्ल ...	३३५।६३	मीयतां कथमभीप्सितमेषा ...	३३७।२०
मार्गे कर्दमदुर्गमे जलभृते ...	६३०।९	मीलत्कैरवल्लोचनां प्रविशल ...	१९१।२२
मार्गे पङ्कचिते धनान्ध ...	२४१।११	मुकुटे रोपितः काचश्चर ...	४९५।४८१
मार्गे भूरि जल मरुस्थल ...	५९३।७०	मुकुन्ददेवेन ...	४११।३
मार्जारो महिपो मेघः ...	४९४।४४९	मुकुलितमतिदाय्य वन्धुजीवं (भारवेः)	२१३।२५
मार्तण्डमडलसमं भवतः ...	४४५।९	मुक्तमूललघुरज्जितपूर्वः (भारवेः)	१३५।२६
मालतीकुसुमे भाति गुज ...	६३७।२	मुक्त मौक्तिकदाम हेमवलय ...	१४३।२०
मालतीमुकुल याताः ...	६४७।५	मुक्ताः केलिविसृजहार (काव्यप्रकाशे)	४१७।१
मालावर्हमनोऽकुन्तल ...	४२।९८	मुक्ताः पतन्ति भूमौ ...	१७९।७
माला बालाम्बुजदलमयी ...	२४४।५	मुक्ता अपि ...	७४।२
मालिन्यमन्त्राशिनोर्मधु ...	१६७।५६	मुक्ता गुप्ता ...	६२७।५०
मालिन्यमवलम्ब्येत यदा ...	३१७।७०	मुक्ता विमर्षि (सङ्ग्रहीतुः)	
मालिन्य परिदृश्यते हिमरुचौ ...	१८६।६३	मुक्ताऽपि वाञ्छा (रामकृष्णस्य)	५७०।३
मा वम सङ्गु विपमिद (गोवर्धना-		मुक्ताताटङ्कयुगं प्रतिमुक्तं ...	७५।१
चार्यस्य)	६।१३	मुक्ताफलैः कि मृगपाक्षि ...	२९३।३३
मासि मासि समा ज्योत्स्ना ...	४८४।११७	मुक्ताभा नृकपालश्रु (कृष्णमिश्रस्य)	१५।६
मित ददाति रि पिता (वाल्मीकेः) ..	२४९।४	मुक्ताभूषणमिन्दुविम्बमजनि ...	१८१।२७
मितमायुर्यो नित्य नैति ...	२६१।६	मुक्तावली स्मरविदाहविपाण्डु ...	८६।१२
मित्र स्तब्धतया रिपुं ...	५१६।१००९	मुक्ता विद्रुममन्तरा मधु ...	९७।७६
मित्रस्वजनबन्धूनां बुद्धे ...	४८०।१५	मुक्ताहारगुणीभूय ...	६५१।१
मित्रं कलत्रमितरः परि ...	२७०।६१	मुक्ताहारं न च कुचगिरेः ...	१२०।१७
मित्रदृष्टः कृतप्रस्य लो (व्यासस्य)	४८३।९२	मुक्ताहारलतारणन्मणिमया ...	२२९।८२
मित्रद्रोही कृतघ्नश्च तथा ...	४९७।५१९	मुक्ते काञ्चनकुण्डले निपतिते ...	२२१।७
मित्र प्रीतिरसायनं नयनयो ...	३७०।२७	मुक्तेषु रश्मिषु निरायत (कालिदासस्य)	४५४।३
मित्रवान्वाधयत्यर्थान्द्रुः ...	४९७।५२२	मुक्त्यात्यति कुञ्चिद्ध ...	३११।०
मित्रमुते (संग्रहीतुः) ...	६०४।१	मुक्तोत्करः संकटशक्ति ...	८१।१०
मित्राणि शत्रुत्वमिवा ...	४७७।३४०	मुक्तो मानपरिग्रहः सह ...	१६०।४
मित्रे जापि गते सरोरुह (काव्यप्रकाशे)	१३८।१२	मुक्त्वानलः कुसुमविशि ...	१०३।४२
मियोऽप्येकान्द्रनिर्गन्मूर्धनौ ...	४३७।२४	मुपं तस्याः ...	१०५।७
मिथ्यात्व परमो ...	३६०।३	मुप ते दृष्टे ...	८०।७८
निर्ध्यान्धेन्त मृषा कर्णार्थ ...	२९८।६	मुपं यदि किमिन्दुना ...	९५।४१
निन्तिनितिरिभाव मालि ...	४४१।११०	मुप वदति यन्मृकन्नद्रु ...	७७।४

पद्यम्	पृष्ठे. सख्या	पद्यम्	पृष्ठे. सख्या
मुख विकसितस्मित (काव्यप्रकाशे)	६२।४१	मुग्धे स्माय स्माय (संग्रहीतुः) ...	७८।३१
मुखकमलकमुल्लस्य यूना (माघस्य)	२०१।६	मुग्धे प्रतारयासि किं कुसु ...	८२।६
मुखकृतबिसलण्डश्चण्ड ...	२०५।२०	मुग्धे मान न ते कर्तुं ...	१५९।१
मुखं जृम्भारम्भिप्रसरति ...	१८१।२१	मुग्धे मानिनि कोपरीति ...	१५८।७०
मुखं तस्याः स्मितस्मेरं ...	१०५।७	मुग्धे मुग्धतयैव नेतुमलि (अमरकस्य)	१६०।२१
मुखदोषेण बध्यन्ते ...	३६२।१०	मुग्धे मुञ्च विपादमत्र (दाक्षिणात्यस्य)	२५।३१
मुखमात्रेण काव्यस्य (भट्टबाणस्य)	२८९।७	मुग्धे विधेहि मयि निर्दय ...	१५५।२३
मुखमिन्दुर्यया पाणिः पल्ल ...	१५५।७	मुञ्चन्तश्चापलरस प्रस्थिताः ...	३०२।५४
मुख पद्मदलाकारं वाचा ...	३१६।६०	मुञ्चति मुञ्चति कोप भजति (हम्मीरकाव्ये)	४२५।१
मुखं पाण्डुच्छायं नयनयुगलं ...	१२०।१९	मुञ्चद्भिर्मदवारि वारणगर्गं ...	४४२।११७
मुख प्रियायाः समुदीक्ष्यमाणः ...	१९६।३	मुञ्च मुञ्च सलिलं दयानिधे ...	५९१।३०
मुखविधुपरिवृत्तोत्तानतार ...	७३।४१	मुण्ड पृच्छति किं सुरारि ...	५६१।१११
मुखसरोजरुचं मदपाटला ...	२२०।४३	मुण्डी जटी वल्कलवाश्च (हरिगणस्य)	२७४।१२७
मुखारविन्ददत्तश्रीः सुतनो ...	७६।५	मुण्डो जटिलो नमस्कृती (क्षेमेन्द्रस्य)	२५४।१९
मुखारविन्दोपरिभागसंस्थं ...	७२।२१	मुद विपादः शरद हिमा ...	५१०।९१०
मुखेन गरलं मुञ्चन्मूले ...	६३२।६	मुद्रदाली गदव्याली कवीन्द्र ...	५३७।५३
मुखेन चन्द्रकान्तेन महा ...	९३।१	मुद्दीदालिषुशालि ...	५४५।१०७
मुखेन तन्या (संग्रहीतुः) ...	७९।६०	मुधा मधु ...	२८६।२
मुखेन नोदिरत्यूर्ध्वं हृदये ...	३०१।१६	मुनिर्जयति योगीन्द्रो महा (ध्वन्यालोके)	६००।१
मुखेनैकेन विध्यन्ति पाद ...	३१८।१०७	मुनेरपि वनस्थस्य स्वानि ...	४९८।५५४
मुखेन्दुचन्द्रिकापूरप्लाव्य ...	८४।१५	मुरारिपदमाधुर्यं ...	२८२।२
मुखे यद्वैरस्य वपुरपि पुन ...	६४४।३	मुहुर्गणपति ...	२८५।१
मुखे हारावासिर्नयनयुग ...	४१०।१	मुरारातिर्लक्ष्मी त्रिपुर ...	५९७।१
मुखैरसौ विद्रुममङ्गलोहितै (भारवेः)	२२०।३५	मुरारिपदमक्तिश्चेत्तदा ...	२८२।३
मुख्यमेकं पुरस्कृत्य शू ...	४८९।२७०	मुहुरनुपतता विधूयमानं (भारवेः)	२००।८३
मुग्धस्य कोलिविजितस्मर ...	१३९।९	मुहुर्मुहुरवेक्षणं रससम ...	१५६।३९
मुग्धस्य ते वद विधुतुद (विह्वणस्य)	११९।२	मुहुर्लक्ष्योद्भेदा मुहुराधि ...	४७९।३७३
मुग्धामृषा (संग्रहीतुः) ...	५८८।३७	मुहुर्व्यजनवीजनैः सरस ...	१२६।७०
मुग्धा वदन्ति (संग्रहीतुः) ...	१०६।२०	मुहूर्तमपि जीवेत् नरः ...	४८९।२८३
मुग्धा कान्तस्य यात्रोक्ति ...	१९३।२	मूकः पूर्वमभूः (कृष्णरामस्य) ...	५६५।३
मुग्धा दुग्धविद्या गर्वा वि ...	१५२।१४४	मूकः प्रागद्य वाग्मी (कृष्णरामस्य)	५६५।२
मुग्धा स्वप्नसमागते प्रिय (रुद्रस्य) ...	१०४।५३	मूकः परापवादे परदार ...	३०५।१२६
मुग्धे किं नखरैः क्षिपस्य (शार्ङ्गधरस्य)	१६०।१९	मूकारब्धं कमपि बाधिराः ...	२५३।२१
मुग्धे तवास्मि दयिता दयितो ...	१७९।१४	मूकीभूय तमेव कोकिल (भट्टबुद्धेः)	६१५।३२
मुग्धे दोलंतिकां निघाय (दोलंति- काभीमस्य) ...	१२०।२३	मूढे निरन्तरपयोधरया ...	१४३।१६
मुग्धे धातुष्कता केयमपूर्वा ...	१६५।४	मूर्खं व्यसनं लुब्धमग्र ...	४६१।१३
मुग्धे नैव मय (संग्रहीतुः) ...	१७४।१	मूर्खः स्वल्पव्ययत्रासा ...	२९२।१३
		मूर्खं चिह्नानि षडिति यद्वो ...	२९२।२

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
मूर्खत्वं सुखं भजस्व कुमते ...	२९५।६६	मृतानां स्वाभिनः कार्ये ...	४७३।२०३
मूर्खोद्योपदेशेन दुष्टकी ...	४६३।९१	मृतो दारिद्र्यः पुरुषो मृतं ...	४९७।५२९
मूर्खाणां पण्डिता द्वेष्या ...	४९७।५१८	मृत्कुम्भवाहका (साहित्यदर्पणे)	२७२।९१
मूर्खं नियोज्यमाने तु जयो ...	४६९।६७	मृदुता हृदयं (संग्रहीतुः)	१००।१
मूर्खो द्विजातिः स्वविरो ...	५०७।८२१	मृत्पिण्डो जलरोषया बल ...	३५४।४३
मूर्खोऽपि मूर्खं दृष्ट्वा च ...	२९२।६१	मृत्युः शरीरगोप्तारं धनरक्षं (बाणभट्टस्य)	३४०।४
मूर्खोऽप्यान्तस्तपस्वी क्षिति ...	५१९।१०५४	मृत्युर्माद्यति मूर्ध्नि शब्ददु ...	३४७।२
मूर्खो हि जल्पतां पुंसां (व्यासस्य)	२९२।३	मृत्योर्विभेषि किं मूढ ...	२७४।१२१
मूर्ते यथाःस्वमिव ...	४२७।१	मृदुचरणतलाप्रदुःस्थितत्वा (माघस्य)	२०२।९
मूर्तिमन्तमिव रागरसौघ (जयसाधवस्य)	१६९।३	मृदुत्वं न (सङ्ग्रहीतुः)	४७०।१०८
मूर्त्नां सहस्रेण (संग्रहीतुः)	४११।२	मृदुनातिसुदृष्टेन सुमृष्टेना	३८४।१२
मूर्ध्वव्याधूयमानध्वनद ...	१७।६	मृदुपवनविमिलो मत्प्रिया (विक्रमो- र्वक्ष्याम्)	११६।१
मूर्ध्ना कल्याणवाही कर ...	४१९।१	मृदुभिर्बहुभिः शूरः पुंभि ...	४७७।३१९
मूलं स्थूलमतीव बन्धन ...	६३३।२२	मृदुलकनककान्तिश्चास ...	१६८।५७
मूलं दोषस्य हिंसादेरर्थं ...	४९२।३७०	मृदुलवलिललितमध्यं ...	६४।११
मूलभूस्थान्पारित्यज्य ना ...	४७०।११९	मृदुव्यवहितं तेजो भोक्तु (माघस्य)	४६९।७५
मूलं बालकवोरुषां सुरभयो ...	२०५।२६	मृदूनां स्वादूनां लघुरपि (सरस्वती- कुटुम्बस्य)	६३७।३
मूलं सुजगैः शिखरं प्लवङ्गैः ...	३५।७	मृदोः परिमवो नित्यं (व्यासस्य)	४६८।५६
मूलादेव यदस्य विस्तृति ...	६४२।२	मृद्वटवत्सुखमेघो दुःसंधान ...	३१९।१३८
मृगाः प्रसीललोचनः पिकः ...	४१७।१	मृद्वङ्गि कठिनौ तत्त्वि पीनौ ...	८३।२
मृगाश्रयं भाति वपुष्यवेधे ...	५४०।८३	मृष्टचन्दनविशेषकमक्ति (माघस्य)	१८०।१०
मृगमद (संग्रहीतुः)	७९।४९	मेखलीयाति मेदिन्याः ककु ...	४३२।२
मृगाः कापि क्वचित् (संग्रहीतुः)	४५८।१	मेघ मेऽधं ...	६१६।११
मृगमदकर्पूरामुरुचन्दन ...	३२१।१९४	मेघाटोपैस्तानितसुभगं ...	२१४।५२
मृगमनिसज्जनाना तृणजल (भर्तृहरेः)	३१९।१३९	मेघात्यये भवति कः समदः ...	५६०।८७
मृगशिथुदृष्टस्तस्यास्ताप ...	१२६।६९	मेघात्यये भवति का सुभगा ...	५६०।९४
मृगशिथुनयनाया अक्षि ...	५२५।१	मेघात्यये भवति किं सुभगा ...	५६०।९१
मृगसंबन्धिनी दक्षिरसी ...	७१।७	मेघा बर्षन्तु गर्जन्तु मुञ्च ...	१४२।३
मृगाङ्कोऽयं घत्ते गगन (शार्ङ्गधरस्य)	१४७।८१	मेघैर्मैदुरमन्धर वनमुवः (जयदेवस्य)	३८।५७
मृगाः प्रियालद्रुममञ्जरीणां ...	१९७।२८	मेघैर्योम नवान्मुभिर्वसु (चीजाकस्य)	२१८।१९
मृगा मृगैः सङ्गमनुव्रजन्ति ...	३७०।३०	मेघो भाति जलेन गौस्तु ...	४०३।२३७
मृगेन्द्रं वा मृगारि वा ...	६२१।२	मेदश्छेदकुबोदर लघु भव (कालिदासस्य)	४५९।१
मृगेभ्यो रक्षते क्षेत्रं ...	६२१।३	मेदिन्यां विषमेषुरित्यनु ...	४०२।२२४
मृगैर्नष्टं शशैर्लानं वराहै ...	६२१।४	मेघावी वाक्पटुः प्राञ्चः पर ...	४६३।१
मृगाल्यालवल्या वेणी ...	१८।४	मेघः स्थितोऽतिदूरे ...	२५५।३०
मृतः प्राप्नोति वा स्वर्गं ...	४७०।१२३	मेघदर्शगतो हिमालयगिरि ...	४०६।२८०
मृतस्य लिप्ता कृपणस्य (पण्डित- राजस्य)	५०७।८२५		

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
मोमारामसमादं द्वे हया ...	५३६।४७	यः पृष्ठा कुर्वते कार्य ...	४९८।५४४
मोहं जगन्मयमुवा (अप्पयदीक्षितस्य)	२६।४५	यः पृष्ठं युधि दर्शयत्य (श्रीहर्षस्य)	४००।२०८
मौनव्रतं विचत्ते (संप्रहृत्तुः)	६२०।४	यः पृष्ठोऽपि ...	२५१।६८
मोहं वृणद्धि विमलीकुर्वते ...	२९७।३	यः प्रशंसति नरो नरमन्य ...	३४०।३३
मोहान्मया सुतनु पूर्वमुपे ...	१५५।२२	यः प्रागासीदभिनववयो ...	१६८।५९
मौनं कालविलम्बश्च प्रयाणं ...	४८८।२५०	यः प्रीणयेत्सुचरितैः पितरं ..	३०८।१९७
मौनादस्तमितैव चाट्ट ...	८।४२	यः शास्त्रविधि ...	४९२।३६९
मौनान्मूकः प्रवचनपटु ...	३८४।१५	यः शौर्यावधिरेव यस्य सह ...	२३।४९
मौनी पादप्रहारेऽपि न क्षमी (क्षेमेन्द्रस्य)	३५२।३	यः श्रीखण्डतमालपत्र ...	१४९।१०७
मौने मौनी गुणिनि गुण ...	५१५।१०००	यः सतापमपाकरोति ...	६०९।३०
मौर्ख्यं सर्वापदां निष्ठा का ...	३३३।१७	यः समानं समाधत्ते ...	४७३।२१०
मौलिः स्वर्णकिरीटका ...	६५४।१	यः सत्पदस्थमिह काव्य ...	२९०।२३
मौलि मानविधिं विना ...	४४४।३४	यः ससर्ज कमल रमागृह ...	७९।५४
मौली कि नु महेश मानिनि ...	१०।५	यः सिन्धौ फेनराशिर्मुवि ...	४।३५
मौली केकिशिखण्डिनी ...	४२।९७	यः सुन्दरस्तद्वनिता कुरुपा ...	३७६।६५
मौली मन्दारदामभ्रम ...	५५।५५	यः सुस्थितिसिंहती ...	२।२१
मौली सन्मणयो गृहं गिरि ...	६३१।३	यः सैन्ये स्मरपार्थवस्य ...	१८५।४५
प्रदीयसीमपि घनामनल्प(माघस्य) ...	३६२।२१	यः स्तोकेनापि संतोषं ...	४९७।५३२
प्रदीयस्त्वाधिव्यास भवति ...	६३७।९	यः स्यात्केवललक्ष्यलक्षण ...	२९०।३०
म्रियमाणं मृतं बन्धुं (गणदेवस्य) ...	२१।७८	यः स्वभावो हि यस्यास्ते ...	३६१।३
म्हानस्य जीवकुसुमस्य ...	१६७।५५	य एवादिः स एवान्तो ...	५२९।१८
यं यं द्रुपेऽनुरागिण समा ...	४६९।९३	यसं विराहिण कचित् ...	१५२।१४८
यं वेदाः सततं (संप्रहृत्तुः)	९।४६	यच्च काममुखं (साहित्यदर्पणे) ...	३४८।१८
यं यं स्वं (संप्रहृत्तुः)	६९।२८	यच्चित्तितं तदिह दूर ...	५१३।९७१
यं शैवाः समुपासते शिव ...	२५।२९	यच्छक्यं प्रसिद्धं श्रावं (न्यासस्य)	५००।६०२
यः कुन्तपाणिरेह भूप ...	६५७।८	यच्छति प्रतिमुखं दयिता (भारवेः)	१३८।७
यः कुर्यात्साचिवायसां श्रियं ...	४७०।११७	यच्छञ्जलमपि जलदो वल्लभतां ...	३३९।२६
यः कुलाभिजनाचारिरति ...	४६६।२	यजमानेन कः स्वर्ग ...	५५६।३२
यः कृत्वा मुकुतं राशौ ...	४७२।१८१	यज्जातोऽपि पयोनिधौ ...	५८८।४३
यः कृष्णं कुर्वते मुखं जन ...	६१६।२०	यशैर्देवगणान्ध ...	४२८।९
यः कोटिहोमानलभ्य ...	४४७।१३	यशोपवीतं परम ...	५२३।१
यः कौमारहरः स एव हि (श्रीलामहार्- रिकायाः) ...	२३४।४२	यज्जीवति क्षणमपि प्रथितं ...	३८४।११
यः पठति लिखति पश्याति ...	५०५।७६०	यतः प्रमृति ते कान्तं मुख ...	१२९।४
यः परस्य विपमं विधि ...	५०६।८२२	यतः सत्यं ततो धर्मो यतो ...	४६२।३
यः पीयूषसहोदरैः स्नप... ..	६५०।१	यत एवागतो दोषस्तत ...	५०२।६९९
यः पूतनामारणलब्ध ...	३६।३	यती व्रती चापि पति ...	५०९।८८२
		यतेत पररक्षाऽर्थ (संप्रहृत्तुः) ...	४७६।३०५
		यतो गजैर्विना राज्ञां राज्य (शाङ्गि- रस्य) ...	४६२।४

अंकारादिपद्यानुक्रमणिका ।

(१२१)

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
यतो यतः षट्चरणोऽभिवर्तते ..	२५१४	यत्र देशोऽयवा स्थाने ...	४९७/५१६
यतो यतोऽङ्गादपयाति ...	९४/२७	यत्र न फलितास्तरवो ...	५०४/७३४
यत्कण्ठे गरल विराजति ...	५२६/१	यत्र न वदनविकारः ...	१७४/३
यत्करोत्यरति क्लेशं तृष्णां (क्षेमेन्द्रस्य)	३४०/३	यत्र नास्ति दधिमन्यन ...	३७१/४
यत्काकिणीमप्य (श्रीहर्षस्य) ...	४७७/३३८	यत्र पतत्यबलानां दृष्टि ...	५८/२९
यत्किञ्चिदस्ति (गंगासहायस्य)...	३७/२८	यत्र यत्र बलते शनैः शनैः ...	७४/१२
यत्कीशघलेन (संग्रहीतुः) ...	४३०/३	यत्र विद्वज्जो नास्ति ..	२९१/२
यत्तत्त्व श्रुतिभिस्तथोप (संग्रहीतुः)	९/५१	यत्र श्यामाकवीजान्यपि ...	३८०/१३८
यत्तेजस्तपने (संग्रहीतुः) ...	४३०/१	यत्र स्त्री यत्र कितवो ...	२२७/३२
यत्कर्म कुर्वतोऽस्य स्या ...	५००/६२१	यत्राह्वितस्तत्र गुणा वसन्ति ...	२०६/३६
यत्कस्यामपि भानुमान्न (नैषधचरिते)	४०४/२६१	यत्राखण्डलदन्तिदन्तमुसला ...	३८०/१२९
यत्कीर्तिः कापि गङ्गा ...	४५२/१०	यत्रास्मीयो जनो नास्ति ...	४७४/२३९
यत्कीर्तिर्वलय भुवः सु ...	४५०/६७	यत्रातुल्लिखिताख्यमेव ...	६०१/१६
यत्कीर्त्या धवलीकृत त्रि ...	३९९/१९५	यत्रानेके कचिदपि गृहे ...	२७१/८५
यत्क्षान्तिः समये श्रुतिः ...	२६६/९९	यत्रापि कुत्रापि भवन्ति ...	६०८/१३
यत्खलु खलमुखदुतवह ...	३१९/१४६	यत्रास्यारातदानगानजरण ...	३२९/४०
यत्ताद्रेषु सरलेषु न पक्ष ...	५९१/४८	यत्रायुद्धे ध्रुवं मृत्युर्बुद्धे ...	४१०/१२४
यत्तालीदलपाकपाण्डु वदन ...	१२१/२७	यत्रार्जवेन लघिर्मां गारि ..	५०४/७३८
यत्तीर्थाम्बु मुखाम्बुजा ...	९७/६९	यत्रास्ति लक्ष्मीर्विनयो ...	५०८/८४७
यत्त्वचेत्रसमानकान्ति (कुवलयानन्दे)	१३१/३२	यत्त्व हन्त कल ...	११४/७
यत्नादन्विष्य का ग्राह्या ...	५५६/२५	यत्त्रैकं श्रुतमक्षरं पश्यते ...	२६६/८३
यत्नादपि कः पश्यति (भर्तृहरेः)...	६१७/७	यत्त्रैता लहरीचलाचल (कान्यप्रकाशे)	६०/६३
यत्नोत्थापनमात्रानिःसह ...	२५७/७१	यत्सकाशान् लाभः स्या ...	४७२/१८६
यत्पयोधरभारेषु ...	३५६/९	यत्तत्त्वप्रतभङ्गमीदमनसा (वेणीसंहारस्य)	२६०/५
यत्पङ्केरुहलक्ष्म पाणिकमल ...	१६१/१५	यत्सद्गुणोऽपि सरलोऽपि ...	६५६/१
यत्पद्ममादिल्लु तवाननीया (श्रीहर्षस्य)	१६७/४१	यत्सारस्वतवैभवं गुणकृपा ...	५५/५४
यत्पल्लवः समभवत्कुसुमं ...	५९२/४९	यत्समुत्थैव परा याति सन्तः ...	३१७/९२
यत्पादाः शिरसा न केन ...	५८६/१९	यथा काष्ठमयो हस्ती ...	४९९/५८९
यत्पीयूषमयूखमालिनि ...	१५०/११६	यथा कुमुदिनी ...	१२९/१
यत्पूर्वं पवनाग्निशाल ...	६५२/१	यथा खनन्खनित्रेण नरो ...	५००/६१६
यत्पत्यग्रदलावलीकवलनै ...	६२६/४६	यथा गजपतिः श्रान्तश्चायार्यो ...	३१८/९६
यत्प्रभाववशा (संग्रहीतुः) ...	३८०/१	यथा गौर्दुहते काले ...	४७३/२००
यत्प्रीत्याम्बुधि ...	२७६/१५९	यथा चतुर्भिः कनक ...	५१३/९१४
यत्स्यादन्योपमोगाय ...	३३७/२	यथा चित्तं तथा वाचो यथा ...	३०२/३७
यत्प्रदेयमुपनीय वदाच्यर्दीय ...	३३७/२२	यथा दोषो विमालस्य जनस्य ...	३१७/७६
यत्पियव्यतिकराद्वनिताना (माघस्य)	१७३/५	यथा धेनुसहस्रेषु वत्सो विन्दति ...	३७४/१२
यत्र क्षिपामि दृशमन्यादि ...	१०७/४९	यथा नयति कैलास नगं ...	५३६/४६
		यथा परोपकारेषु निर्व्यं ...	३१८/१०९

१ यः काकिणीति पाठान्तरम् ।

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
यथाभिलाष (कृष्णरामस्य) ...	५२२।३	यदमरशतैः सिन्धोरन्तः ...	७९।७६
यथा प्रसुकृतान्मानाद्यु ...	४७१।१४२	यदमी दशान्ति दशना (देवेश्वरस्य)	३०५।११७
यथा बीजाङ्कुरः सूक्ष्मः प्रय ...	४६६।१०	यदम्बुकणमादाय प्राप्तोऽसि ...	५९०।६
यथामिषं जले मत्स्यैर्भक्ष्यते ...	३३१।९	यदर्काश्लक्षान्तस्फुरदरुण ...	५७२।१
यथा मृत्पिण्डतः कर्ता कुर्वते ...	३५८।१०	यदर्थ्यते परिक्लेशैरर्जितः (क्षेमेन्द्रस्य)	३४०।२
यथा यथा वयो (संग्रहीतुः) ...	६४।२	यदवधि विलासमवन ...	६४।९
यथायथं ताः सहिता नमश्चरैः (भारवेः)	२०२।१	यदवधि विबुद्धमात्रा विक ...	२३२।१७
यथा यथा भोजयशो ...	४१६।१४	यदशम्य न तच्छम्य ...	४९४।४५०
यथा यथायं बल्लते मुजोऽस्या ...	७०।५५	यदसेवनीयमसताममृत ...	४५०।२२
यथा यथा विशत्यस्या हृदये ...	६४।३	यदस्माभिर्हृष्टे क्षणिक (शिवदासस्य)	२७०।६४
यथा यथास्या कुचयोः ..	६५।१९	यदस्य यात्रासु बलोद्धत (नैपथीद-	
यथा यथैव कोहेन भूयिष्ठ ...	३१५।२३	चरितस्य) ...	४३३।६
यथा यूनास्तद्वत्परमदम ...	५१।३७	यदा किञ्चिज्जोऽहं द्विप इव (भर्तृहरेः)	२९४।५८
यथा रज्जुस्तथा ...	२६१।२	यदा तु भाग्यक्षयपीडितां ...	३३४।४८
यथा रंघ्रं व्योमश्चलजलद ...	२१६।७	यदा त्व चन्द्रोऽभूः भिशिर (अचलस्य)	१६१।२
यथा विहगास्तरुमाश्रय ...	५०९।८८१	यदानतोऽयदान तो नया (आनन्द-	
यथा वृष्टिः समुद्रेषु मुक्त... ..	३१७।७३	वर्धनस्य) ...	५६६।१३
यथा शरीरं किल जीवितेन ...	३४०।३४	यदा पूर्वं नासीदुपरि च ...	२७४।१४०
यथा सत्प्रसवः क्षिप्रः ...	५४९।२	यदा प्रकृत्यैव जनस्य रागिणो ...	५१।२
यथा स्थाणी (संग्रहीतुः) ...	२।१८	यदाऽऽलोके उक्ष्म व्रजति (कालिदासस्य)	४५४।४
यथा हि शृङ्गं गोः काले ...	३४८।२२	यदा विष्टह्नाति हत तदा (भारवेः)	५१०।९०४
यथा हि मलिनैर्वस्त्रैर्यत्र ...	३६१।९	यदासीदज्ञान स्मरतिभिर ...	२७४।१३६
यथा ह्येकेन चक्रेण न रथ ...	३५८।९	यदासी दुर्वारः प्रसरति ...	२६३।५०
यथेय वाग्देवी मुकवि (धनददेवस्य)	२८०।२	यदि कुप्यसि नास्ति रतिः ...	१५९।५
यथोदयगिरौ द्रव्य सनिकर्षेण ...	३६६।१५	यदि क्षुण्ण पूर्वैरिति जहाति ...	४१९।९
यथोर्ध्वासः पितृत्वम्बु पथिको ...	२१०।१	यदि गन्तासि दिगन्त ...	२३६।६
यदक्षिभ्रूलतापाङ्गैः स्त्रियः ...	२५४।५	यदि गर्जति वारिवरो ...	१४२।९
यदचेतनोऽपि पादैः स्पृष्टः ...	३५२।१५	यदि गाणिका ...	२३८।९
यदघोऽवः क्षितौ वित्तं निच ...	३४१।१७	यदि तात धन नास्ति ...	३६२।८
यदनवगमतो (संग्रहीतुः) ...	१।७	यदि ननु (संग्रहीतुः) ...	६२५।१४
यदन्तस्तज्ज जिह्वार्या (व्यासस्य)...	२२७।२७	यदि तव हृदय विद्वत्सु ...	४७७।३३१
यदप्यवतामाश्रुयंद ...	४९९।५७८	यदि त्रिलोकी गणनापरा ...	३९५।१११
यदपि कटकयात्रारोधि ...	४१५।१	यदिदमगणयित्वा दुर्बह ...	१५६।३४
यदपि जन्म बभूव पयोनिधौ ...	३७६।७७	यदि दहत्यनलोऽत्र किम (आनन्दवर्धना-	
यदपि भेकगणेन निषेधित ...	६११।३९	चार्यस्य) ...	३०८।१९५
यदपि रतिमहोत्सवे नकारो ...	२३९।१	यदि न स्यान्नरपतिः सम्य ...	४६७।१२
यदभावि न तद्भावि भावि (व्यासस्य)	४९४।४२९	यदि नाम कुले जन्म तत्कि ...	३३।१८
यदपि सुवर्ण (संग्रहीतुः) ...	१००।२		

पद्यम्	पृष्ठे, सख्या	पद्यम्	पृष्ठे, सख्या
यदि नाम दैवगत्या जगद (महत्वासु- देवस्य) ...	६०८।७	यदैव भर्ता जानीयात् (व्यासस्य) ...	५००।६०४
यदिन्दोरन्वोति व्यसन ...	३११।२४१	यद्वन्धद्विपदानवारिभि ...	४५०।६६
यदिन्दोर्लक्ष्मीस्ते वदनकमले ...	१३०।१५	यद्वन्धं गुरुगौरवस्य ...	१५८।६९
यदि परगुणा न अग्न्यन्ते (महेन्द्रस्य) ...	३२५।२६५	यद्वृणग्रथितैः शुद्धरोमेतः ...	४४७।२
यदि प्रभुरदारधीः सुरस ...	५३।२९	यद्वादाति यदभाति तदेव ...	३३७।४
यदि प्रसादीकुरुते सुधाशो ...	८१।८	यद्वादाति विशिष्टेभ्यो यच्चा (व्यासस्य) ...	३३७।५
यदि प्राणा एव प्रणयपरि ...	१३०।१८	यद्दुर्गामदवीमटन्ति विकट ...	३३८।११
यदि प्रियावियोगेऽपि रुद्यते (द्रुध- मरणस्य) ...	१०५।२	यद्वात्रा निजभालपट्टलिखित ...	३७८।१०८
यदि प्रिये वेत्सि तव प्रभु ...	१५५।१७	यद्वाहू वहतः पराक्रमद्वता ...	४०३।२४४
यदि भवति दैवयोगात्पुमा ...	२३२।१६	यद्विम्बमम्बरमणिर्यदपां ...	४४।६
यदि भवति धनेन धनी (वल्लभदेवस्य) ...	३४१।३३	यद्वीचीभिः स्पृष्टासि ...	५९८।२८
यदि मत्तोऽसि मतगज ...	६२४।८	यद्वीजानि च मौक्तिकानि ...	४२२।४४
यदि रामा यदि च रमा यदि ...	३७१।४	यद्वन्नं धनुरीश्वरस्य समरे ...	३७९।१२२
यदि वै मनसि प्रशान्ति ...	३९४।१००	यद्वर्तुः कुरुतेऽभिषेणन... ..	४०५।२६३
यदि सन्ति गुणाः ...	३६०।३	यद् भूलते तरलिते यद्दुदङ्गुली ...	५७५।२
यदि सत्सङ्गनिरतो भविष्यासि ...	३६६।१७	यद्यत्परवश कर्म तत्त ...	५००।६२०
यदि सन्ति गुणाः पुत्रा विक (कुवल- यानन्दे) ...	३५६।१४	यद्यदिष्टतम तत्तदेयं ...	३१८।११३
यदि समरमपास्य नास्ति (वेणीसंहारे) ...	४७८।३६१	यद्यदेव रुच्ये कचिरेभ्यः (माघस्य) ...	१७७।२४
यदि स्मरामि तन्वङ्गी जीवि (दीपकस्य) ...	१०५।४	यद्यदेव हि वाञ्छेत ततो ...	४९५।४६४
यदि स्याच्छरण (सङ्ग्रहीतुः) ...	४७५।२६५	यद्यध्वनीन क्षिरमध्वनि ...	६३९।२१
यदि स्याच्छीतलो वह्निः ...	२२७।३५	यद्यपि गङ्गा (संग्रहीतुः) ...	५९६।३
यदि स्यात्पावकः क्षीतः ...	२२७।२३	यद्यपि गरुडो (संग्रहीतुः) ...	६०७।४
यदि स्यान्मण्डले सक्तामिन्दो ...	७२।१४	यद्यपि जलोपसेवि (सङ्ग्रहीतुः) ...	६२०।५
यदि स्यात्सप्रिया ...	२३८।३	यद्यपि बहवो ...	६५७।१२
यदीच्छसि वशीकर्तुं जग (व्यासस्य) ...	३६२।२	यद्यपि गजेन्द्र पदवी (संग्रहीतुः) ...	६२५।१६
यदीयबलमालोक्य गतः ...	११६।५	यद्यपि बहवो (संग्रहीतुः) ...	६०८।९
यदेकः कासार रचयति ...	१३०।१९	यद्यपि लावण्य (संग्रहीतुः) ...	६०।५
यदेकस्मिन्वर्षे न फलति ...	६३९।२४	यद्यपि सिंह मृगेन्द्र (संग्रहीतुः) ...	६२२।१८
यदेतदस्यानुतट (माघस्य) ...	४५६।१६	यद्यपि क्षातपालानामाद्या ...	४६९।८६
यदेतच्चन्द्रान्तर्जलदल्य (श्रीहर्षदेव- चौरयोः) ...	५६४।११	यद्यपि खादिरारण्ये गुप्ती वस्ते ...	६३६।२
यदेतत्कामिन्याः सुरत ...	६५२।१	यद्यपि च दैवयोगात्सिंहः ...	६२२।१६
यदेतत्त्वच्छन्दं विहरण ...	२६३।४८	यद्यपि चन्दनविटपी विधिना (आदित्य- भट्टस्य) ...	६३५।२
यदेतन्नेत्राभ्यः पतदपि ...	३१०।२४०	यद्यपि चातकपञ्चो अपयति ...	६१५।६
यदेते साधूनामुपरि विमुखाः ...	३४२।५५	यद्यपि तरणेः किरणैः सकल ...	६२१।३
		यद्यपि दिशि दिशि तरवः ...	६३८।२
		यद्यपि दिशि दिशि सरितः ...	६०४।१
		यद्यपि दैवाल्लम्बा कस्तूरी ...	६५५।२

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
यद्यपि न भवति हानिः ...	६४१/२	यमामिव करधृतदण्ड हरि ...	३८१/१०
यद्यपि बद्धः शैलैर्यद्यपि ...	५९७/७	यमाश्रित्य न विभ्रामं क्षुधा ...	४७२/१६७
यद्यपि बहुगुणगम्यं जीवन ...	६०६/६	य प्राक्प्रत्यगवागुद ...	१५०/११७
यद्यपि बहु नाघीषे तथापि ...	२९६/२	य मातापितरौ क्लेश ...	५००/६१७
यद्यपि रटति सरोपं मृग ...	६२२/१७	ययोरारोपितस्तारो हार ...	३९२/४५
यद्यपि शिरोऽधिरोहति ...	५८६/९	ययोर्मनासि चेत्येह ...	३७०/१७
यद्यपि सन्ति बहूनि सरांसि ...	५९१/२८	ययोरेव समं वित्तं ययोरेव ...	४८२/५५
यद्यपि स्वच्छमावेन दर्श ...	५९७/२	यवनीनयनाम्बुधोरणी ...	४४/२
यद्यप्याम्रतरोरमुष्णं वनिता ...	६१३/७६	यवनैरवनिः क्रान्ता हिन्दवो ...	३८५/४
यद्रात्रौ रहसि व्यपेतविनयं (अमर- कस्य) ...	१९३/१९	यशःकिरणघोरणी तुलित ...	३९९/१८६
यद्वक्त्रं मुहुरीक्ष्यसे न घनिनां ...	६२८/२४	यशःपदोऽयमद्भुतो न ते ...	४३१/१
यद्वज्रनाहितमतिर्वहुचाटु (ध्वन्यालोके) ...	३०९/२११	यशःपद्मस्य ते ...	५२१/२
यद्वदन्ति चपलैरपवाद ...	३२८/२२	यशः पदाद्गुणनखौ मुखं च ...	९४/२६
यद्वदहत्याहेतोर्मृपा वदसि ...	१४२/७	यशः पूर्वं दूरं तनुस्तनु ...	३९९/१८०
यद्वद्वनमसिहं च यद्वद्राष्ट्रं ...	४६२/५	यशःशशाङ्काम्युदये प्रवृद्धो ...	४१७/१
यद्वज्रघोदधिसमरसौ साग ...	२६५/७१	यशःसौरभ्यलघुनः शान्ति ...	३१६/६३
यदात्मानं सकलवपुषा ...	२६५/६९	यशःस्तोमानुचैरुपचिनु ...	३९८/१७१
यद्विस्मयस्तिमितमस्तमिता ...	१०७/५२	यशश्चन्द्रैरुद्यत्सुकृतनर ...	३९८/१७४
यद्वीक्ष्यते खलानां माहात्म्य ...	३१९/१४५	यशस्करे कर्मणि मित्र ...	५११/५२०
यद्वीचीभिः स्पृशसि गगन ...	५९८/२८	यशो धर्मो नयो दाक्ष्य ...	३६३/१७
यदीर्यं कूर्मराजस्य यश्च ...	३९२/४३	यशोदयामाण्डितकान्तदेहो ...	३९५/१०५
यन्त्राचितकेतकोदर ...	१५१/१४३	यशोधननिर्धेयदा नरहरे ...	२८०/१
यन्त्राकृष्टसुवर्णसूत्रमिव ...	५१/४४	यशोऽधिगन्तुं सुखलिप्तया (भारवेः) ...	५०७/८३२
य इष्टा मीनरूपं स्फुरद ...	३०/१०	यशो दस्माद्रस्मीमवति ...	३६०/६
यज्ञं मावि तदङ्गेषु लवण्य ...	८३/४	यश्चत्वारि ऋतानि बन्ध ...	२८०/२
यज्ञादृतस्वमलिना मलिना ...	६३६/६	यश्च निम्नं परशुना यश्चैन ...	६४३/२
यज्ञाख्यभ्रमिपूर्णमान ...	१०/६४	यश्च मूढतमो लोके यश्च ...	४८७/२०८
यज्ञाद्यापि समागतः पति ...	२४६/५	यस्तीर्थानामुपास्त्या गलि ...	३५/१८
यज्ञाभ्यः प्रथमाक्षरं ...	१४/५	यस्तु स्वदारसुतोपी ...	३६१/१५
यज्ञिमित्तं भवेच्छोको दुःख ...	४८१/३१	यष्टिर्नो काञ्चनी (सङ्ग्रहीतुः) ...	६३/५८
यन्मञ्जुसिञ्जितमित्रो रसना ...	७९/७४	यस्तु सचरते देशान्यस्तु ...	३८५/२
यन्मध्यदेशादपि ते सुख ...	१६६/१५	यस्तोप न गतः कमलेशु ...	६११/२७
यन्मध्ये यच्च पर्यन्ते ...	२६९/३६	यस्माच्च येन च यथा च (हितोपदेशे) ...	३७७/७९
यन्मनोरथशतैरगोचरं न ...	३७५/५२	यस्मादर्थिजनो मनोऽभिल ...	६४३/५
यन्मुक्तामणयोऽम्बुधेरुदरतः ...	६०१/१५	यस्मादाक्रामतो ह्यं गरुड ...	३३/८
यमः प्रतिमहीभृता हुत ...	३९९/१८७	यस्मादासीत्कुमारः कुव ...	२३/११
यमजन्मप्रद ...	३६६/१९	यस्माद्विश्वमुदेति यत्र ...	२/१९

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
यस्मिन्कुले यः पुरुष ...	५०९।८९२	यस्य मित्राणि मित्राणि (काव्यप्रकाशादौ)	३८४।४
यस्मिन्कृत्य समावेश्य ...	४७२।१८०	यस्य मित्रेण समाया यस्य	३६९।५
यस्मिन्कृते शरीरं प्रति (रत्नाकरस्य)	४६३।३	यस्य यस्य हि यो भावः	४९५।४७८
यस्मिन्जीवति जीवन्ति बहवः	३८४।८	यस्य वक्तुकुहरे सुभाषित	४७।१६
यस्मिन्जीवति सिंहे वन ...	६२२।१३	यस्य वज्रमणेर्मेदे भिद्यन्ते	६०१।१
यस्मिन्देहे न समानो न	४८३।८८	यस्य षष्ठी चतुर्थी च विहस्य	५३२।५
यस्मिन्नुच्चैर्विषमगहनानां	६२९।१०	यस्य स्त्री तस्य भोगेच्छा	२२८।५४
यस्मिन्नेवाधिकं	४६८।५०	यस्य सेना (संग्रहीतुः)	४६२।१
यस्मिन्श्चासति (संग्रहीतुः)	४३१।२	यस्याः कुसुम	२४९।१
यस्मिन्नुदुदुदसङ्करा इव	९।४३	यस्याः प्रसादविरहे (संग्रहीतुः)	५।३
यस्मिन्ष्टे भयं नास्ति	४८६।१८०	यस्यां स केसरियुवा पद	५९७।१
यस्मिन्वंशे समुत्पन्नस्तमेव	३१५।१६	यस्याः सगमवान्छया न	६१३।६६
यस्मिन्वस्तुनि ममता	२७४।१२४	यस्याः समुत्तमालवाल	६२९।१४
यस्मिन्विश्व सकलमुवनं	२६५।७२	यस्याकर्ण्य वचः सुधाकव	६२०।२१
यस्मिन्वेलेलति सर्वतः परि	६३२।१	यस्याग्निः कोपपुञ्जे वसति	४१६।१
यस्मै ददाति विवरं	६३१।२	यस्याङ्घ्रिद्वितयं नमन्ति	२०।४१
यस्य क्षेत्रं नदीतीरे भार्या	४९३।४२२	यस्याङ्गनस्यामलखङ्गपट	४४७।१२
यस्य क्षोणितेर्विहासति	४४९।४२	यस्यादौ व्रजमण्डनस्य	६३०।१३
यस्य चाप्रियमन्विच्छेत्तस्य	४८०।७	यस्या महत्त्वभाजो भवन्ति	६०७।२
यस्य चेतसि निर्व्याज	३९२।४७	यस्यां महापङ्क्ति (कृष्णरामस्य)	२५९।३
यस्य जिह्वासहस्रं स्याज्जीवे	२२८।५५	यस्यां मौलिमिलत्सुधांशु	१७।४
यस्य जीवन्ति धर्मेण	३८४।३	यस्यार्थास्तस्य मित्राणि यस्या (व्यासस्य)	३३२।८
यस्य त्वया व्रणविरोपण	२५०।२६	यस्यालीयत शल्कसीम्नि (विश्वनाथस्य)	२९।२
यस्य द्वारि सदा समीर	५२८।२	यस्यावन्ध्यवः प्रतापवस	६२३।४८
यस्य न शायते दीर्घं न कुल	४९७।५२७	यस्याभोरश्चिकुरनिकरः	२८९।६
यस्य न शायते शीलं	५०१।६४७	यस्यासीनवपीलुपत्रवदर	६२५।१२
यस्य प्रमात्रमहस्यो (संग्रहीतुः)	४२९।३	यस्यास्ति विच स नरः कुलीनः (भर्तृ- हरेः)	३३०।९
यस्य ज्ञानमनन्त	२८५।१	यस्याहुरागमविदः परि	७।२९
यस्य मन्त्रोपदेशेन	३००।१	यस्येषवः सयुगयामिनीषु	३९५।१०९
यस्य न सवित्रे	५८।२७	यस्योच्छिन्ना न वेदा मन	४२५।२
यस्य नास्ति विवेकस्तु	२९२।८	यस्योदये गुरुमनोरथ	५६२।५५
यस्य नास्ति स्वयं प्रजा (चाणक्यनीतौ)	२९२।१	यस्योदयेनैव दिवा प्रसाद	५९७।२२
यस्य पुत्रो न वै विद्वान् शूरो	३७३।७	यस्योद्यद्वाणबाहुदुग्मगहन	२६।५१
यस्य प्रसादे पद्मास्ते विजय	४६०।१२	यस्योद्यद्गुजदण्डचण्डिम	४१३।२
यस्य भ्रूलेपमात्रेण (संग्रहीतुः)	४६०।५	यस्योपवीतरुण एव फणा	१७।३
यस्य भार्या विरूपा च	२३२।१	यस्यिन्किरति वसन्ते	४२६।३
यस्य भार्या शुचिर्दक्षा	२३०।१	यां या प्रियः प्रैक्षत कातराक्षी	९८।२
		याः पश्यन्ति प्रियं स्वप्ने	११६।७

पद्यम्	पृष्ठे, सख्या	पद्यम्	पृष्ठे, सख्या
या कटाक्षच्छटापातैः पवि	... ५४७।१	यादृग्जानासि जाम्बूनद	... २८।१४
या कथंचन सखीवचनेन	... १७०।२१	यादृशि तादृग्नि वित्तसनाथे	... ३३२।१३
या कर्पति निजयोगादन्त	... ३६३।२३	यानेन तन्व्या जितदन्ति	... ९३।१३
या कामिनी सा यदि मानिनी	... २१२।८	यान्ति न्यायप्रवृत्तस्य तिर्य (मुरारेः)	४८३।८५
या कुन्देन्दुतुषारहार...	... ५।१६	यान्ती गुरुजनैः सार्धं स्मय	... ७३।१
या केलिच्युतकेगलेग	... २५१।४०	यान्त्याः सरःसलिलकेलि	... १०८।५९
या कान्ति बहसि परां	... ६५५।४	यान्त्या मुहुर्वालितकन्धर	... १०७।५५
या गम्याः सत्सहायानां (भारवेः)	४९२।३७२	यां दृष्ट्वा यमुनापिपासु	... ४०।७८
याचकवीरो धन्यः करदान	... ३४३।२१	या पाणिग्रहलालिता	... ५३२।१५
याचते कार्यकाले यः स कि	... ३६९।११	या प्रकृत्यैव चपला निप.	... ३८३।६
याचकाय मन्त्रे (कृष्णरामस्य)	... १९८।३८	या विम्बौष्ठरचिः क्व विद्रुम (शिव-	
याचना हि पुरुषस्य महत्त्व	... ३४४।२७	स्वामिनः)	... १९५।२
या चन्द्रस्य कलङ्कितो जन	... १२७।८७	या भार्या दृष्टचरिता	... २२७।२४
याचमानजनमानसवृत्तेः (नैपधचरितस्य)	३३८।२६	यामस्ते शिवमस्तु रोहण	... ५९७।३
याचितो यः प्रहृष्येत दत्त्वा	... ३३९।४	या महेश्वरसो विभूषणं	... ५८७।१५
याचित्वाऽम्बुकाणा	... ६००।४६	या माता ममता माता मा (माघस्य)	५६५।४
याच्नापदं मरणदुःखमिवा	... ३०९।२१७	यामि न यामीति धवे	... १९३।४
याच्नाश्न्यमयजलस्य	... २६६।९४	यामिन्येपा बहलजलदै	... २३७।१३
या जयश्रीर्मनोजस्य यया (साहित्य-		यामि प्रेयसि वारिदागम	... १९४।२०
दर्पणे)	... १०६।१६	यामि विधावम्युदिते पुन	... ५३७।५६
यात यौवनमधुना वन	... २७२।९४	यामीति प्रियपृष्टायाः कान्ता	... १९३।१
यातस्यास्तमनन्तरं दिन	... १४९।१०२	यामीत्यप्रियवादिनि प्रियतमे	... १९४।२१
याताः किं न मिलन्ति सुन्दरि		यामीत्युक्ते हृदयपतिना	... १९४।१४
(अमरुक्तस्य)	... ११०।९४	या राका शशिगोभना	... ५१६।१०१७
याता यान्ति च यातारो (अनन्तदेवस्य)	४९।४	या लाक्षावलयानि बाहु	... ४०६।२७९
यातास्ते रससारसंग्रह	... २९५।७६	या लोभात्सविधे खलस्य	... ३२५।२६९
यातीतः पान्थ पन्था व्रजति	... ४४४।४२	यावकरसार्द्रपादप्रहार	... १७५।२
याते मय्यचिराद्भिदाष	... ६०५।१६	यावच्चक्रे नाज्जनं बोध (माघस्य)	४३९।६९
यातेयं रजनी सहैव भवता	... ५८९।४९	या विपत्तिर्धनापाये	... ३४१।२६
याते यातभयः स्थिते स्थित	... ६१८।२१	यायावरकुल	... २८४।१
यातोऽस्मि पद्मनयने समयो (श्रीहर्षस्य)	१३६।५३	यावद्द्वैत (संग्रहीतुः)	... १७४।१
यात्येकतोऽस्तागिर पति	... १८३।११	यावन्निरञ्जनमज (गङ्गासहायस्य)	३७।२७
यात्रामङ्गलसन्निधानरचना	... ११८।३४	यावत्प्रियतमसङ्गः (संग्रहीतुः)	... १०२।१३
यात्रासु यस्य ध्वजिनी भरेण	... ४३३।४	यावन्न द्विषतो हन्या (संग्रहीतुः)	४७६।२९३
या दक्षिणात्वमस्यामदक्षिणो	... १२३।१९	या वाचः साधुताया	... २१।५१
यादृश वत नृपेन्द्र (कृष्णरामस्य)	५२२।१	यावच्छकलितो वायुरेकी	... ५७२।१
या न ययौ प्रिय (माघस्य)	... ४५६।२९	यावज्जीवं सुख जीवे	... ४८६।१९०
या नारी सुमता	... २३०।३३		

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
यावत्तः कुर्वते जन्तुः ...	२६१।९	युद्ध्वा चामिमुख रणस्य ...	४०४।२५७
यावत्तिष्ठति चातकोऽय ...	५९३।६८	युधिष्ठिरः कस्य पुत्रो ...	५५०।४
यावत्त्वां न खलु हसन्ति ...	६४८।२२	युधिष्ठिरोऽसि भीमोऽसि ...	३९१।२०
यावत्पौलस्त्यवास्तुभव ...	४५२।८४	युध्यन्ति पगवः सर्वे ...	५०१।६४३
यावत्फलेदयमुखः सहकार ...	६३९।१७	युध्यन्ते पक्षिपशवः पठन्ति ...	३३९।८
यावत्स्वस्थमिदं देहं याव (मर्चहरेः) ...	४९२।३६८	युष्मत्पौढतरप्रतापतपन ...	४४६।२०
यावत्स्वस्थमिदं शरीर ...	५९६।१००७	युष्मद्दोर्दण्डमण्डल्यवन ...	४४२।१२५
यावद्दृष्टिर्मृगाक्षीणा नो नरी ...	५७।१४	युष्मद्वाजिजिताजिराजि ...	४३४।१३
यावद्यावत्कुवलयदृशा ...	७६।४	यूथान्यग्रे गतानि प्रबलबल ...	६२७।४९
यावद्यावद्भवति कलया ...	१२५।५५	यूथि यथोचितविधिना ...	६३७।१
यावन्नरीनिघेः प्रमातसमयः ...	१९१।२३	यूनां धैर्यतृणाङ्कुर कवल ...	८९।३०
या विप सिर्धनापाये नवा ...	३४०।२६	यूना मोहमहाफलप्रस ...	८५।५०
यासां सत्यपि सद्गुणानु ...	५९।६०	यूना येन विभिन्नवारण ...	६२४।५०
यासां कटाक्षविगिल्बैः स्मर(शार्ङ्गधरस्य) ...	७१३।४	ये कन्दरासु निवसन्ति (काव्यप्रकाशे) ...	४४३।१६
या सा जगत्परिभवस्य ...	३४९।३४१	ये कायस्थजनान्श्व ये नृप ...	३८६।२१
या साधूंश्च खलान्करोति ...	३७८।१०६	ये कुण्ठीकृतवल्लभप्रणतयः (विहङ्गस्य) ...	१८५।४६
यासां नाम्नापि कामः स्या ...	५७।१३	ये के विचित्ररसशालिषु ...	२९४।४९
यासामञ्जलवातेन दीपो ...	५७।११	ये गृह्णन्ति हठात्तृणानि मणयो(शङ्ककस्य) ...	६०१।१४
या सृष्टिः लघुराद्या वहति (कालिदासस्य) ...	१२।८६	ये च प्राङ्दुर्गुलात्मानो दुरा ...	४७२।१५६
यास्यति जलधरसमय ...	६०३।५	ये जाते व्यसने निराकुल ...	३१२।२६३
यास्यत्यत्र शकुन्तलेति ...	२५१।३८	ये जात्यादिमहागर्वा ...	४७१।१५५
यास्यामीति समुद्यतस्य ...	११८।३६	ये जात्या लघवः सदैव (भल्लटस्य) ...	५९५।१३
या स्वसन्ननि पक्षेऽपि ...	३२७।१	येऽणुत्य मनसि स्वके वि ...	४०५।२०७
या हि शब्दबहुमता ...	२२८।४७	ये तावत्स्वगुणोपहृति ...	२९५।७५
युक्त यथा किल निरन्तर ...	३२४।२५१	ये तृष्णारूप ...	३४८।२०
युक्तः प्रमाद्यसि हिताद (भारवेः)...	४९२।३७९	ये पापं शमयन्ति (कृष्णरामस्य) ...	५२५।१
युक्तमेव कृतं मौन ...	३६३।१५	ये दीनेषु दयालवः स्पृहाति ...	३१३।२७१
युक्तमुक्तं पुराधिद्धिश्चिन्त ...	४९०।२९९	ये दोला केलिकाराः किमपि ...	२०३।१८
युक्त मध्ये कृष्णा तन्वि ...	८६।१	येन व्यस्तमनोमवेन (चन्द्रकस्य) ...	५४३।१०१
युक्तियुक्त प्रगृहीयात् ...	४८१।२५	येन पाषाणखण्डस्य मूल्य ...	३५२।१३
युक्तोऽसि भुवनभारे मा ...	६३२।२	येन भिन्नकारिकुम्भविस्त्व ...	६२२।२७
युक्त्या परोक्षं बाधेत ...	४७५।२६३	येन यत्रैव भोक्तव्यं सुख वा ...	३७५।३६
युगपत्स्वगण्डसुम्भन ...	३।१४	येन शुभ्रीकृता हंसाः शुकाश्च ...	४९५।४६१
युगपद्विकासमुदयाद्भ्रमिते ...	१४७।६९	येन स्वा विनिहत्य मातर (सुरारेः) ...	२६०।६
युगान्तकालप्रतिसंहता (माघस्य) ...	२५२।१६	येनाकारि पराभूतेर्दिन ...	५३३।१०
युद्धकालेऽग्रगो यः स्या ...	४७२।१७३	येनाकारि महीभृतामवि ...	६५१।६
युद्धं च प्रातस्त्यान ...	४९३।४१०	येनाकारि मृणालपत्रमर्शन ...	३८०।१३१
		येनास्त्रलेन सरसीवह्लोच ...	३७७।८५

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
येनात्मा पण्यतां नीतः ...	५०२।६९३	येषां स्नेहो न धर्मो ...	३२७।२९१
येनानन्दमये वसन्त (भेरीभांकारस्य)	६१५।३३	येषां निमेषोन्मेषाम्या ...	२६९।३२
येनानर्गलकालकाले (भेरीभांकारस्य)	६२३।४४	येषामन्यकलेत्रदर्शनकला ...	३२९।४१
येनामन्दमरन्दे दलदर ...	६१०।११	येषां प्राणिवधः क्रीडा नर्म ...	३१९।१०१
येनामोदिनि केसरस्य ...	६१३।६९	येषु येषु दृढं बद्धा ...	२६९।३५
येनास्यभ्युदितेन चन्द्र (काव्यप्रकाशे)	५८९।५३	ये श्रमं हर्तुमीहन्ते महता ...	३१७।८८
येनाहंकारयुक्तेन चिरं ...	४९७।५१७	ये संसत्सु विवादिनः पर ...	२९५।६४
येनैवाभ्यरखण्डेन संवीतो ...	३३२।६	ये संतोपसुखप्रबुद्धमन (विद्याधरस्य)	५९६।५
येनोत्थाप्य समूलमन्दर ...	२५।३०	ये सत्कीन्दुकलकलङ्कजनका ...	३६४।३४
येनोत्पलानि च शशी च ...	९४।३३	ये ह्याहवेपु वष्यन्ते स्वा ...	४७४।२५०
येनोन्मथ्य तमोसि मास ...	५८६।१८	येः कारुण्यपरिग्रहात् गणितः ...	३३६।८५
येनोर्ध्वं रुचिरपल्लव ...	६१५।२७	येः प्राणापहतिः कृता (वेणीसंहारस्य)	२६०।८
ये पापं क्षमयन्ति संगति ...	५२५।१	येर्द्वेष्टोऽसि तदा ललाट ...	४०७।२६४
ये पूर्वं यवच्छिन्न ...	१४९।१०८	येर्वातुलो भवति पुरतः ...	३१०।२३८
ये पूर्वं परिपालिताः फल ...	६३३।२३	येस्त्वं गुणगणवानपि ...	६३५।५
ये वाहवो न शुधि वैरि ...	४७९।३६७	यो गङ्गामतरत्तयैव यमुनां ...	३३५।७१
येऽभिज्ञाः कृसुमोद्गमा ...	६४०।२९	योगविशेषै (संग्रहीतुः) ...	६१४।१७
ये मञ्जन्ति निमञ्जयन्ति ...	४२०।२०	योगिष्येयं विमल (सङ्ग्रहीतुः) ...	८।३७
ये मुष्णन्ति निक्षी प्रविश्य ...	३८६।२४	योगीश्वरै ...	२५६।४२
ये ये खञ्जनमेक ...	१६९।७३	योगिनामपि (संग्रहीतुः) ...	१४०।१२
ये लब्धाश्रयमायतः फल ...	४०५।२७	योगीन्द्रश्छन्दसां स्रष्टा ...	२८२।६
ये वर्धन्ते धनपतिपुत्रः ...	३८३।११	योग्यतयैव विनाश प्रायो ...	३०६।१४२
ये वर्धिताः करिकपोल ...	६१२।४५	योग्यस्य त्रिनयनलोचना ...	२०९।४४
ये वर्धिताः कनकपङ्कज ...	६०८।१८	योजनाना सहस्रं तु शनैर्म ...	३५९।१३
ये शान्तदान्ताः श्रुतिपूर्ण ...	५०८।८६२	योऽस्ति यस्य यदा मार्च ...	४९८।५४८
ये शिरसा निहिता अपि ...	६५४।१	यो दिव्याम्बुजलोलमत ...	५०९।२७
ये श्रम हर्तुं ...	३१७।८८	यो दृष्टः स्फुरदस्थिरसंपुट ...	६४०।३१
येषां बल्लभया सह क्षण (भोजराजस्य)	२६५।१९	योऽद्धा योद्धावधीतान्स ...	३५।१६
येषां श्रीमद्यगोदासुत ...	२७६।१५७	यो द्रोणाचलमादधौ कर ...	५२६।५
येषां कण्ठपरिग्रहप्रणयिता (काव्य- प्रकाशे) ...	४०४।२५१	यो वृत्ते शेषनागं तदनु ...	३०।६
येषां कोमलकाव्यकौशल ...	५५।५१	यो धर्मशासन ...	२८९।१
येषां दोर्वलमेव दुर्वलतया (काव्य- प्रकाशे) ...	४०४।२४९	यो धातुमश्नाति ...	२२२।६
येषां न विद्या न तपो न ...	२९३।३२	यो धैर्येव वशीकृताः कथमपि ...	४३६।२०
येषां बुद्धिबलं नास्ति ...	३६५।२	यो ध्रुवाणि परित्यज्याध्रुवं ...	४९३।४०१
येषां शीलमहत्त्वं ...	३६१।१६	यो न ददाति न शुद्धेति सति ...	३३७।१८
येषां स्वान्तं (संग्रहीतुः) ...	३१४।२८६	यो न वेत्ति गुणान्यस्य ...	४७२।१६२
		यो न संचरते देशान्यो न ...	३८५।१
		यो नात्मजे न च गुरी न च ...	३८४।१२

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
यो नास्ताचलमस्तक प्रति ...	४४६।२२	रक्तोऽभिजायते भोग्यो ...	२२७।१६
योऽनाहूतः समम्येति द्वारे ...	४६५।८	रक्षन्ति कृपणाः पाणौ द्रव्य ...	३३९।३
यो मित्रं कुरुते मूढ आत्मनो ...	४९७।५२४	रक्षन्ति पक्ष मुदिति स्वकीयं (गुणा- करस्य) ...	४६२।१२
यो मे गर्भगतस्यापि वृत्ति ...	३४६।४	रक्ष पात्रगत जेह (महादेवस्य) ...	६५५।१
यो मोहान्मन्यते मूढो ...	२२७।१३	रक्षाधिकारादीशत्वाद् ...	२७४।२२८
यो यः शक्तं विमर्ति स्वधु (वेणीसं- हारस्य) ...	२६१।१६	रक्षामालिकया बाले ...	१७४।३
यो बाल्य एव (संग्रहीतुः) ...	२८७।१	रक्षुतिलक नृपाल त्वद्विष ...	४१९।७
यो यस्योपकृते (संग्रहीतुः) ...	४९०।३१६	रक्षावकगते त्रिविष्टप ...	१५३।१७१
यो यत्समुपावृणुते (रामकृष्णस्य) ...	५७।१३	रचयति युवनेत्रक्षेत्र ...	८९।२३
यो यादवेन्द्रमगिनी ...	५५३।४५	रचयति सहसा यन्त्रि ...	७।३२
यो वासवस्य ककुमा (रामकृष्णस्य) ...	१३८।७८	रजानिचरमयामे व्यादिशन्ती ...	२०५।२१
यो यत्र कुशलः कार्यं तं ...	४६७।३२	रजतगिरिरपि (संग्रहीतुः) ...	६००।३
यो यमर्थं प्रार्थयते यदर्थं (व्यासस्य) ...	४८०।१३	रजनीमवाप्य रजमाप (माघस्य) ...	१४६।६०
यो येन प्रतिबुद्धः स्यात्स ...	४७१।१४७	रजनीषु विमलमानोः ...	४४७।९
यो रक्ततामसितरामतुलं ...	४४।७	रजन्यामन्यस्यां सुरत (बीजकस्य) ...	१३३।६
यो रामो न जघान वशाधि ...	३४।८	रजोबुधे जन्मनि सत्त्व (बाणभट्टस्य) ...	२३।४
यो व्योमादिनगोऽहरी ...	५४३।१०२	रज्यमस्तस्याङ्गुलिपद्मक ...	८३।२
योषितः पतितकाञ्चनकाञ्ची ...	१८०।११	रजिता न ककुमो निवे ...	५८७।१६
योषिदुद्धतमनोभवरागा (भारवेः) ...	१७२।६०	रजिता नु विविधास्तर् (भारवेः) ...	१४०।११
योऽलकृत्परगोत्राणां पक्ष ...	३९२।५२	रटतु जलधरः पतन्तु धाराः ...	२१३।२६
यौवन जरया अस्तमारोग्यं ...	३४८।१७	रणत्कङ्कणानां झणन्तुपुराणां ...	१९६।२
यौवनं धनसंपत्तिः प्रयुज्य ...	४८९।२६९	रणे बाणगणैर्मित्रा भ्रमन्तो ...	४३७।७
यौवने वर्तमानानां मृष्टा ...	२२८।४६	रण्डा यौनपयोधराकृत ...	२५७।७४
रक्तत्वं कमलानां सत्पुरुषाणां ...	३६१।१४	रससिन्नतरां प्रातर्लज्जा ...	१९२।१
रक्तं नक्तचरौषः पिबति (कवीश्वरस्य) ...	२५९।१०	रसरीतिवीतवसनां प्रियेव ...	३६३।२४
रक्तः सर्वजनेषु (कृष्णरामस्य) ...	४२८।७	रतान्ते प्राणेशे वसनमददाने ...	१८९।२३
रक्तभावमपहाय चन्द्रमा ...	१४५।३०	रतिवृत्ति गते मायानिद्रां ...	१८३।५
रक्तमासमयः कायः स्त्रीणां (वासिष्ठे) ...	२६८।३	रतिकैलिकलः कश्चिद्विशो ...	१३८।२
रक्तत्वं नवपल्लवैरहमपि (यशोवर्मणः) ...	११५।१	रतिक्रीडाद्युते कथमपि ...	१७२।३
रक्ताम्बराय फणिराज ...	३।१९	रतिपतिप्रहितेव कृतक्रुधः (माघस्य) ...	१९९।६७
रक्ताब्जपुञ्जरजसा रपि ...	१६।१५	रतिरभसविलासाभ्यासतान्त (माघस्य) ...	१८४।२१
रक्ताशोककणोदरी क नु (वसुनागस्य विक्रमार्धेय्यां कालिदासस्येति केचित्) ...	११५।२	रतिरभसनितान्तश्रान्त (शार्ङ्गधरस्य) ...	१७७।३२
रक्तेनैव विलोचनेन कण्ठा ...	४०६।२७८	रतिश्रम ...	२२१।३
रक्तौकुलविद्याललो (वेणीसंहारस्य) ...	२६०।११	रत्नभित्तिषु संक्रान्तैः (दण्डिनः) ...	२५१।३
रक्तोऽय अणदा (संग्रहीतुः) ...	१५०।१२१	रत्नसानुगिखराङ्गणपुल्ल ...	३९४।९२
		रत्नाकरः किं कुरुतेऽस्य ...	३०७।१७५
		रत्नाकरतनुजनुभि द्विजराजे (धनद- देवस्य) ...	३२८।१६

पद्यम्	पृष्ठे. सख्या	पद्यम्	पृष्ठे. सख्या
रत्नाकरस्तव पिता कमले	... ३२८।२८	रवेः कवेः किं समरस्य	... ५५१।२०
रत्नाकरे परिहृता वसति	... ६५१।३	रवेरस्तं तेजः प्रमुदयति	... १३६।६२
रत्नाकरो जनयिता सहजं	... ५८८।३०	रवेरेवोदयः श्लाघ्यः को (भट्टनारायणस्य)	५८५।१
रत्नानां न किमालयो	... ५९७।२	रवेर्मयूखैरभितापितो भृश	... २०६।३७
रत्नानि विभूषयन्ति योषा	... ५८।३४	रसति तस्मिन्नेकाग्रयामे (जीवनागस्य)	२१६।५
रत्नान्यम्बुधितोयगर्भं	... ४०६।२७५	रसालगिखराक्षीनाः सन्तु (चन्द्रदेवस्य)	६१४।३
रत्नावलीपूर्वकमन्यदा	... २८१।४	रसगङ्गाधरो (सङ्ग्रहीतुः)	... २८८।२
रत्नैरापूरितस्यापि मद	... ५९७।३	रसालानामन्तर्मदकल	... ४५९।६
रत्नैर्महार्हैस्तुतुर्न देवा न	... ३५१।१०	रसासार रसा सार (कद्रुस्य)	... ५६६।१२
रत्नाप्रियलाञ्छने कठिनता	... ८५।५३	रहस्यभेदो याच्या च नै...	... ३७०।२
रथस्थितानां परिवर्तनाय (कुवलयानन्दे)	१९७।२०	राः पुण्यं च कलत्राणि	... ४९९।५८७
रथस्यैव चक्रं भुजगयमिताः (अर्गटस्य)	३१२।२५८	राकायामकल्ल मेदभृतां	... ७७।७
रथिनो रथिभिर्वाणिर्हृतप्राण	... ४३७।२३	राकाविभावरीकान्ततंक्रान्त	... १६६।१८
रथेभ्यो राजवाजिभ्यः (व्यासस्य)	... २४६।७	राका सुधाकरकरैर्नखिनी	... १२५।४७
रथो रथाङ्गध्वनिना विजये (कालिदासस्य)	४३८।२८	राकासुधाकरमुखी तरला (कान्यप्रकाशे)	१०८।५८
रथ्यावोषैर्बहुवैरागानां (माघस्य)	... ४३९।५४	राक्षसाः कलिमाश्रित्य जाय	... ३८६।७
रथ्यान्तश्चरतस्तथा धृत	... २६६।९०	राक्षसेभ्यः सुतां हृत्वा	... ५४६।३
रथ्यारजोऽरुणितभूसरिता	... २३६।१०	रागकान्तनयनेषु नितान्तं (भारवेः)	१७१।५५
रमसादामेसुतुमुद्यताना	... १४३।११	रागादिरोगान्मत्ततातु	... २९८।२
रमसेन हारपददत्तकाञ्चयः (माघस्य)	४३५।८	रागिण्यापि निरागिण्यः	... २६१।११
रमणीयः स हि पुरुषो	... ५०४।७४५	रागिणि नखिने लक्ष्मा दिवसो	... ३४६।९
रमाणे चरणप्रान्ते प्रण	... १५९।४	रागो भिनचि निद्रा	... ३३१।७
रम्मातरुस्तुद्धतवातपूरा	... ४३८।३८	रागे द्वेपे च माने च	... ४९९।५८०
रम्मापि किं चिह्नयति प्रका	... ९०।५	राघवस्य शरीरैरिधोर	... ५४६।१६
रम्मे सफल	... ६४१।१	राजंस्त्वत्कीर्तिचन्द्रेण	... ४४७।३
रम्यं हर्म्यतलं नवाः सुनयना (भर्तृहरेः)	२७०।६७	राजंस्त्व प्रतापेन (संग्रहीतुः)	... ३९२।५५
रम्यं हर्म्यतले न किं वसत्ये	... २२१।५२	राजस्त्वदर्शनेनैव ज्वलन्ति	... ३९०।५
रम्यं द्वेष्टि यथा पुरा प्रकृति	... ४१।७	रामचन्द्रं समालोक्य त्वां	... ३९२।४९
रम्पायोक्तितनूज्वला	... ५१।४२	राजतः सलिलादग्नेश्चोरतः	... ३३०।१०
राविः करसहस्रेण दद्याद्या	... ३९१।१०	राजती त्रिवली तस्याः स्तन	... ८७।६
राविजा शशिकुन्दाभा	... ५२९।७	राजते राजरामाया एष	... १९२।२
रावितप्तो गजः पद्मास्त	... ६२४।६	राजानि विदुषां मध्ये	... ५०४।७४९
राविमणिरपि निश्चेष्टः (भर्तृहरेः)	... २४६।१५	राजन् कस्य न (संग्रहीतुः)	... ४०७।३०३
राविमावसते सतां क्रियायै	... ४५।३	राजन्कनकषाराभिस्त्यापि (भोजप्रबन्धे)	३९२।३०
राविभन्द्रो घना वृक्षा नदी	... ३४६।४	राजन्कमलपत्राक्ष तत्ते	... ५३१।१७
राविरपि न दहति ताडक्	... ३१८।१०८	राजन्कुशुक्षवि यदि क्षिति	... ४७८।३६४
राविस्तुतकृतगोर्कर्णः श्रुति	... ५३८।६५	राजन्दीवारिकादेव प्राप्त	... ३९२।२९

पद्यम्	पृष्ठे, सख्या	पद्यम्	पृष्ठे, सख्या
राजनिष्ठस्ते भयविद्रुताः...	... ४४२।८	राजामस्य शतेन कि कल	... ४०४।२५८
राजन्नभ्युदयोऽस्तु जीव ४०६।२८४	राजामाज्ञाभयाद्यस्मान्न	... २७४।२३०
राजन्नवधनस्याम निखिद्य	... ५४५।६	राजि धर्मिणि धर्मिष्ठाः पापे	... ४६६।५
राजन्मुञ्जकुलप्रदीप ४१६।१७	राजि मातारि देव्या च	... ४६८।५९
राजन् यथासि शुद्धांशौ (संग्रहीतुः)	३९०।३	राशो मानधनस्य कार्मुक (वेणीसंहा-	
राजन् राजसुता न पाठयति (काव्यप्रकाशे)	४४३।२८	रस्य) २६०।९
राजन्निभान्ति भवतश्च (काव्यप्रकाशे)	३९७।१५८	राज्य येन पटान्तलग्न	... ३४।९
राजन्वीर विपक्षलक्ष ४३३।१०	राज्यलोभादहकारादि	... ४७१।१२८
राजन्सप्तप्यकूपारास्त्व ४४५।२	राज्य शतक्रतुसमृद्धिसमान	... ४६३।८
राजपत्नी गुरोः पत्नी ४९१।३३३	राज्ये सार वसुधा वसु (रुद्रस्य) ५०६।८०२
राजल्ललाटफलका कमनीय	... १०७।४८	राज्यश्रीर्य (संग्रहीतुः)	... ४२९।४
राजमेवा मनुष्याणामसि ४५४।१	राज्याधिकारा (कृष्णरामस्य)	... ५२३।१
गजा चेद्वलिना ३९९।१९४	राज्यान्तः कामदेवस्य (संग्रहीतुः)	... ८३।१
राजा जानपदान् (सङ्ग्रहीतुः) ४६७।१६	रात्रिर्भवित्री (रामकृष्णस्य)	... १३९।६
राजाधिराजस्य सखाऽपि (सङ्ग्रहीतुः)	२८।२१	रात्रिः कालयुगोपमा मल...	... १३१।३६
राजा कुलवधूर्वेष्टा मान्निष	... ३६५।५	रात्रिः सैव पुनः स एव २७३।११५
राजा वृणी ब्राह्मणः सर्वे	... ५०८।८२०	रात्रिरागमलिनानि विकास (भारवेः)	... १४०।१३
राजा वृष्टेऽपि मृत्यानां ४६५।१९	रात्रिर्गमिष्यति भविष्यति	... ६११।४२
राजानः शशिमास्करान्वय	... ४०७।२९३	रात्रिर्मे दिवसायते हिम	... ११८।४०
राजानमेव संशित्य विद्वा...	... ४७२।१५८	रात्रौ रवेर्दिवा चेन्दोरमावा	... ४५३।१
राजान प्रथम विन्देत्ततो	... ४६०।२	रात्रौ जातुर्दिवा मानुः कृणानुः (भोजप्रवन्धे)	... ३३३।१२
राजा नाम चरत्येव भूमौ	... २७४।२२९	रात्रौ वारिभरालसाम्बुद	... २१७।११
राजानोऽनन्तवीर्या ३४७।२१	राधा पुनातु जगदच्युत	... ४३।१
राजानो य प्रगच्छन्ति य	... ४६७।२२	राधामधुसूदनयोरनुदिग	... ३६।१४
राजा पश्यति कर्णाम्बा	... ४९८।५६७	राधामधुसूदनयोरनुदिग	... ४१।८९
राजा बन्धुरबन्धूना राजा	... ४७३।२०७	राम वानरवाहिनी पुर	... ५४२।९९
राजा मत्तः शिशुश्चैव प्रमादी	... ४७१।१३०	रामं सीतां लम्पण जीवि	... ५३९।७३
राजा वेदया यमो वहि ४९०।३१९	राम त्वत्कीर्तिवृष्टाद्दु	... ५२८।२
राजाभयस्तस्करताश्च ५०८।८५७	रामरामेऽन्तरामेऽति	... ५३५।४०
राजा सपत्तिहीनोऽपि सेव्यः	... ४६९।९०	रामाणां रमणीयवक्त्रयगिनः	... १८८।२८
राजास्य जगतो वृद्धैरु	... ४६०।१	रामाद्याचय मेदिनी धन	... १९।२५
राजीव जीवसि सुधा न सुधा	... ९४।३५	रामाभिपेके मदविह्वलाया	... ५२१।१
राजीवमिव राजीव जल	... २१९।१७	रामार्चिताद्भिरभिरामा	... २१।५४
राजीविनीविपिनस्यारभ	... ५९५।१२	रामाविलोलनयने किमु	... ७३।४०
राजैति क्षगदाकर विजयने	... ४१३।१	रामेण त्रिःसप्तहृत्यो (माघस्य)	... ४४१।९९
राजो द्विजानामि राज	... ७६।३	रामेति परि (संग्रहीतुः)	... २८३।२
गगः स्योषन् किं स्यात्	... ५५६।३८	रामे प्रयजन वल्लिर्नयमन	... ३७९।११७
राज्य दग्धं द्यौर्गान्धा	... ४७४।२३६	रामो नाम यमूय हृ तद (वसुधरस्य)	... ४०।७२

पद्यम्	पृष्ठे. सख्या	पद्यम्	पृष्ठे. सख्या
राष्ट्रस्य चित्तं कृपणस्य ...	५०७।८२९	रे चाञ्चल्यजुपा मृगाः भित्त ...	६२५।३१
रावणेऽक्षिपत (रामकृष्णविलोमकाव्ये) ...	५८२।२९	रेजुभ्रष्टा वक्षसः कुङ्कुमा ...	४४०।९७
रासोल्लासभरेण विभ्रम ...	४१।८५	रेजे पुष्पैर्गोष्ममासाद्य मल्ली ...	२०४।२
रिक्ताः कर्मणि पटवः (अर्गाटस्य) ...	४७७।३२२	रे ज्योतिरिङ्गण (सग्रहीतुः) ...	६२१।४
रिक्तेषु वारिकयथा विपिनो ...	२०५।१९	रेतःशोणितयोरिय परि ...	२७५।१५३
रिङ्गजुङ्गतरङ्गसुन्दरसुधा ...	४५१।७२	रेतोरक्तमयान्मूनि ...	४३।२
रिपुरिव सखीसवासोऽयं (जयदेवस्य) ...	११७।२५	रे धाराधर धीर नीरनिकरै ...	५९४।८६
रिपुभ्रियः किं कचसंच ...	४३२।४	रे घृष्टा धार्तराष्ट्राः प्रवळ (वेणीसं- हारस्य) ...	२६१।१४
रुचिधात्रि मर्तरे भृशं (भावस्य) ...	१३५।४३	रे पद्माकर यावदस्ति मयतो ...	६०५।१५
रुचिभिरभितष्टङ्कोत्कीर्णै ...	१५३।१६८	रे पद्मिनीदल तवान्न मया (शाङ्कर- धरस्य) ...	६४८।२३
रुचिरचित्र (भावस्य) ...	४५५।११	रे पद्मिनीपत्र भवच्चरित्रं ...	६४७।१५
रुचिरतिरुचिरा शुचित्व ...	६४७।१९	रे पान्थाः स्वग्रहाणि गच्छत ...	२०३।४
रुचिरस्वरवर्णपदारस(धर्मदासस्य) ...	५३१।२	रे पुत्र सत्सङ्गमवानुहि ...	५२१।१
रुद्धनिर्गमनना दिनक्षया ...	१४५।२१	रेफ व्यञ्जनराजता तव ...	४२१।३१
रुद्रस्यापि दिगम्बरस्य ...	४२४।५	रे बालकोकिल करीर ...	६१४।२४
रुद्रेऽद्रि जलधि हरिर्द्विपदो ...	३४०।४४	रे राजहंस किमिति त्वमिहा ...	६०८।१७
रुधिरविसरप्रसाधितकराल ...	४१६।१	रे रे कोकिल मा भज मीन ...	६१४।२२
रुन्धती नयनवाक्यविकास (भारवेः) ...	१७२।५९	रे रे कोकिलश्चावक ...	६१४।१८
रुष्टे का परपुष्टे मन्दे का ...	१२३।२३	रे रे गर्दभ (सङ्ग्रहीतुः) ...	६२९।१
रुष्टोऽपि राजा बहद्यात् ...	४७४।२४२	रे रे कृतघ्न (संग्रहीतुः) ...	३४६।७
रुक्मं वपुर्न च विलोचन ...	६२९।६	रे रे खलाः शृणुत मद्रचन ...	५०।३२
रुक्मं विरोति परिकुप्यति ...	३२४।२५०	रे रे धरट्ट मा रोदीः क ...	७३।५
रुक्मन्यामधुरस्य चातिम ...	६१९।१७	रे रे चातक सावधानमन ...	६१६।२१
रुक्मायां स्नेहसमारं कठोराया ...	२२७।३०	रे रे दीप तिरस्कृताखिल ...	६५५।६
रुद्धस्य सिन्धुतटमनु तस्य (वल्लभ- देवस्य) ...	६४६।१	रे रे निर्दय दुर्निवार मदन ...	११३।२३
रुपं जरा सर्वसुखानि ...	५०९।८७२	रे रे पान्थ कुतो भवाजगर ...	२३७।१७
रुपमप्रतिविधानमनोज्ञं (भावस्य) ...	१७१।४०	रे रे यद्यपि (सङ्ग्रहीतुः) ...	११२।२
रुपमौवनसपत्ना विशाल ...	२९२।९	रे रे रसाल तरुचार बचो ...	६३९।२०
रुपवाश्चापि मुखोऽपि गत्वा ...	३६५।३	रे रे रासम बलभारवह ...	६२९।३
रुपसंपन्नमग्राभ्यं ...	२३०।५	रे रे लोकाः कुकुर्वन् श्रवण ...	२५८।७८
रुपसौरभसमृद्धिसमेतं ...	६३६।३	रे रे शिष्टवकोटनाकतटिनी ...	६२०।१०
रुपेणाप्रतिमेन यौवन ...	५१७।१०२८	रे लाङ्गलिक निषथा ...	६५३।१
रे कूप जीवनागर यदि ...	६०६।२	रे वनानल ...	६०७।९
रे खल तव खलु चरितं ...	३१९।१४०	रेवावारिणि वारणेन विपुले ...	३८०।१३४
रे कोकिल प्रकृतितो ...	११६।१	रे सारङ्गा वनवसतय ...	११६।१
रे जिह्वे कटुकलेहे ...	३६२।७	रोताश्लोकपरीतापन्नयन ...	५०३।७१९
रेखा कान्चन क्रज्जलस्य नय ...	६७।५८		

पद्यम्	पृष्ठे, सख्या	पद्यम्	पृष्ठे, सख्या
रोगी चिरप्रवासी पराज ...	५०५/७६८	लक्ष्मीर्वसति जिह्वाग्ने जिह्वा ...	४८३/८७
रोगोऽण्डजोऽह्कुरोऽग्निर्विष ...	३२१/१७२	लक्ष्मीलालित ...	२५/३६
रोदोरन्ध्रं व्यश्रुवानानि (माघस्य) ...	४३९/६९	लक्ष्मीवन्कृतकूरस्य रण ...	५४४/१०३
रोमन्थमारचय मन्यरमेत्य (धर्मवर्ध- नस्य) ...	६२७/११	लक्ष्मीवन्तो न जानन्ति ...	३३०/२
रोमाञ्चमङ्कुर (कृष्णरामस्य) ...	५६५/२	लक्ष्मीश्चेन्न सरस्वती ...	४०६/२७६
रोमावलिभ्रुकुसुमैः स्वमौर्वी ...	८८/११	लक्ष्मीसर्पकजातोऽयं दोषः ...	६४७/३
रोमावलीदण्डनितम्ब ...	९०/९	लक्ष्मीस्ते सदाने सदा विह ...	४०३/२४०
रोमावली मुरारेः श्रीवत्स ...	२४/११	लक्ष्मीस्ते हृदि भारती च ...	४०३/२४२
रोमावलीरज्जुमुरोजकुम्भी ...	८९/१२	लक्ष्म्या परिपूर्णोऽह न भय ...	३३१/१५
रोमावली विलासिन्याः प्रविष्टा ...	८८/५	लक्ष्म्या श्रीपुरुषोत्तमो ...	६००/४४
रोलम्बस्य चिराय केतक ...	६३८/६	लम् रागावृताङ्गाया सुदृढ (हर्षदत्तस्य)	४५१/८१
रोलम्बाः परिपूरयन्तु ...	११८/४२	लम् केलिकचग्रहश्रय (काव्यप्रकाशे)	२०/३६
रोलम्बैर्न विलम्बितं ...	५१९/१०४९	लम् द्विरेफाञ्जनमकिचित्रं ...	१९७/२७
रोलम्बैर्निर्मित गृहं विषादित ..	६३४/२७	लम् पादतले नखेषु विष्ठ ...	१००/३०
रोलम्बो मधुपः पिकस्तु ...	११८/३८	लम् नांशुकपल्लवे भुजलता (अमरकस्य)	१९४/१७
रोपावेशादामिमुख्येन (माघस्य) .	४३९/५८	लघुरसि (संप्रहीतुः) ...	६१०/१६
रोपावेशाद्गच्छतां प्रत्यभिर्त्रं (माघस्य)	४३९/५८	लघुनि तृणकुटीरे क्षेत्रकोणे (कमला- युधस्य) ...	२२३/२८
रोहण दक्षिरलाना वन्दे ...	२९१/४	लघुरयमाह न लोकः काम ...	५९८/११
रोहणाचलशैलेषु कस्तुला (प्रह्लादनस्य)	५९७/१	लङ्काधामानि वीरमान नृप ...	४२४/१
रोहन्तौ प्रथम ममोरसि ...	१६२/११	लङ्कापना (रामकृष्णविलोमकाव्ये)	५७७/८
लक्ष्मणेत्युत्तर यत्र प्रश्नः ...	५५४/११	लङ्कारङ्गा (रामकृष्णविलोमकाव्ये)	५८४/३६
लक्ष्मणो लघुसंधानो (क्षेमेन्द्रस्य)	४४६/१०	लजां तेजश्च ...	३४७/१
लक्ष्मि क्षमस्व वचनीयमिद ...	३२८/२९	लजा कृतापराधेव (संप्रहीतुः) ...	६०/१
लक्ष्मीः स्वयं निवसति ...	६४८/२९	लङ्कापतेः सकुचितं यशो (विह्वलस्य)	५३/२९
लक्ष्मीकेलिगृहे कुबोधाग्र ...	५८९/४८	लङ्काभूपनिशाचरो रघु ...	५५२/३६
लक्ष्मीक्रीस्तुमपरिजातसहजः ...	३७९/१२६	लजां विहाय वदित ...	१९३/७
लक्ष्मीक्रीडातडागो (कालिदासस्य)	१५२/१४६	लजा कीर्तिर्जनकृतनया ...	४१९/११
लक्ष्मीधरः पृच्छति कीदृशः ...	५५७/५४	लज्जारुणौघजननी जननी ...	३०८/२०१
लक्ष्मीनिवास इति वारि ...	६४८/२८	लज्जा प्रौढमृगीदृशामिव ...	२२३/३३
लक्ष्मीं तनोतु सुतरामितरा ...	३/३३	लज्जामहे वयमहो वच . . .	५९८/२६
लक्ष्मीपयोधरोत्सङ्गकुङ्कुमा ...	३३९/१०	लज्जावतः कुलीनस्य याचितुं ...	३३३/२८
लक्ष्मीपाणिद्वयविरचित ...	२४/२४	लज्जावशावनतमन्थर ...	२३१/३०
लक्ष्मीरस्य हि यादः कृष्णो ...	४५४/२	लज्जे त्वं मज्ज सिन्धौ गिरि ...	३५०/६०
लक्ष्मीं भवान् (संप्रहीतुः) ...	३९७/१६०	लज्जैवाद्द्विटिता किमत्र ...	१११/११५
लक्ष्मीर्निर्वृतिमेति हीनचरि ...	३५५/४९	लङ्कैर्द्विजकुल (कृष्णरामस्य)	५२४/२
लक्ष्मीर्यादोनिधेर्यादो नादो ...	३२७/९	लता पुष्पवती सृष्ट्वा सुस्नातश्च ...	५९५/९
लक्ष्मीर्वात्स्याति गोविन्दे ...	४१८/१	लतायाः सौत्रिण्यां (सङ्ग्रहीतुः)	६२/४५

पद्यम्	पृष्ठे, सख्या	पद्यम्	पृष्ठे, सख्या
लताकुञ्जं गुल्ममदवदलि ...	२०२।१०	लावण्यं सहजं ...	१२०।२४
लताकुञ्जे गुल्ममदवलि (साहित्यदर्पणे)	१८८।२३	लावण्यं ...	२६१।२२
लतानामेतासाशुदितकुसु ...	६४९।१	लावण्यासक्तं ...	४०९।७
लतां पुष्पवतीं स्पृष्ट्वा क्वातो ...	१८७।१	लावण्यद्रविणव्ययो न गाणितः (धर्मकीर्तेः)	९९।२१
लतामूले लीनो हरिणपरि ...	१०३।३१	लावण्यं तदसौ कान्ति ...	१०६।१८
लतास्तास्तास्तादृक्मधु ...	६१२।६०	लावण्यमधुभिः पूर्णमास्य ...	७७।१०
लब्धं जन्म सह भ्रिया स्वयं ...	३७९।११६	लावण्यामृतदीर्घिका कुल ...	६३।५६
लब्धसौरभगुणो मदिरा (माघस्य)	१७०।२७	लावण्यामृतनिर्झरेण सुदृशा ...	६७।५५
लब्धार्धचन्द्र ईशः कृतकं ...	३९३।७४	लावण्यामृतमाहित वरतनो ...	६७।६५
लब्धास्त्यक्ताश्च संसारे ...	२६९।४२	लावण्यामृतवर्षिणी प्रति ...	१६९।७६
लब्धोच्छ्रायो नीचः प्रथम ...	३९९।१२९	लावण्यैकसि सप्रताप (काव्यप्रकाशे)	४०२।२२९
लब्धोदयोऽपि हि खलः प्रथमं ...	३२१।१७७	लिखति न गणयति रेखा (मोरिकायाः)	१०१।७
लब्ध्वा यदन्तःपुरसुन्दरी ...	३९५।११०	लिखन्त्याः कामसाग्राज्य ...	८८।६
लभेत विक्रतासु त्रैलमपि (भर्तृहरेः)	२९४।५७	लिखन्नास्ते भूमि बाहिरव (अमरुकस्य)	१५९।१२
लभेद्युतं धनं तदधनं ...	३३१।२१	लिङ्गिनां परमाधरो ...	३६०।१
लम्बाधरोरु (रामकृष्णविलोमकाव्ये)	५०७।	लिखिता चित्रगुप्तेन ललाटे ...	३७५।३५
लभिताः कदलीस्तम्भा ...	९०।१	लिम्पतीव तमोऽङ्गानि (मृच्छकटिकस्य)	१४०।२
ललाटतिलकोपेतः कृष्णः ...	५४५।४	लीढग्रस्तविपाण्डुराग्रनख ...	५७१।३
ललाटे कस्तूरीतिलक ...	५९।५४	लीनानध्वसरोरुदृष्टे ...	१०२।१४
ललितगमना नार्यो ...	३८।४८	लीनेव प्रतिविम्बितेव ...	१११।१०९
ललितसुरसा तरन्ती तरल (अमरुकस्य)	२०७।२	लीने श्रौत्रैकदेशे नमसि (वराहमिहिरस्य)	३१।१२
ललितविभ्रमबन्धविचक्षण (कालि-		लीलयैव सुतनोस्तुल्यित्वा (माघस्य)	१७१।१
दासस्य) ...	१९८।५१	लीलात्तामरसाहृतोऽन्यव (अमरुकस्य)	१६५।२९
ललितान्तानि गीतानि ...	४९१।३३८	लीलादोल्लासित्वेलारस (धनद्वेयस्य)	१८९।४०
लवङ्गलतिकाभङ्गदयालु ...	१८७।१	लीलाधूताजितां कलाधर ...	१०।५४
लसन्मौक्तिकश्रेणिगङ्गा ...	६९।२१	लीलाशुक्लितनयनं किं ...	६२४।१०
लाक्षालम्बललाटपट्टफलके (अमरुकस्य)	२४०।१३	लीलाञ्छाण्डितधारदापुर ...	२९०।२७
लांगूलचालनमधश्चरणा ...	६२५।२२	लीलावल्लीभवनकुहरे पद्म ...	१०४।४८
लांगूलेनामिहत्य क्षितितल ...	५७२।१	लीलासितेन शुचिना मृदु (दण्डिनः)	१०७।५४
लाटीनेत्रपुटी पयोधर ...	२६७।१०९	लुब्धः स्तब्धोऽनुशुर्मुखः प्रभु ...	३१८।१०५
लामप्रणयिनो नीचा मान ...	३०३।८२	लुब्धमर्थेन गृहीयात्क्रुद्ध ...	४८३।९७
लामस्तेषां जयस्तेषां ...	४९९।५८३	लुभ्यसि दशासि (संप्रहृतिः)	६३०।३
लालने बहवो दोषा ...	४९१।३५०	लुभ्यन्मवन्मधु (श्रीगङ्गासहायस्य)	३७।३१
लालयन्तभरविन्दवनानि ...	४५।२	लुब्धानां याचकः शत्रुः ...	४८५।१६१
लालयेत्पञ्च वर्षाणि दश ...	४९०।३१५	लुब्धो न विजयत्यर्थं नरो ...	३४१।२५
लाला वक्तासर्वं वेत्ति ...	२६८।११	लुलाये गोमायी मृगपरि ...	३७८।१००
लावण्यकान्तिपरिपूरित (जयवर्धनस्य)	१५५।३०	लुलितनयनताराः क्षाम (माघस्य)	१८४।३३
लावण्यं क्व नु योषिता ...	५६३।११९		

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
छन्ग्रीवात्सायकेनापरस्य (माघस्य)	४४०।८९	लोमेन बुद्धिश्चलति लोमो	... ३३८।५
छनं मत्तमतंगैः कियद	... ६४५।२	लोलचोलचमत्कृतिप्रविल	... २४१।१९
लेखनी पुस्तक रामा	... ४८७।२३०	लोलदृष्टि वदनं दयिताया (भारवेः)	१७३।१३
लेखन्ती व्योमगर्भे दिशि	... ४३३।१७	लोले ब्रूहि कपालिकामि	... २३।१०.
लेखया विमलविद्रुम (भारवेः)	... १४५।४१	लोलैर्लोचनवारिभिश्च	... १९५।६
लोकः शुभस्तिष्ठतु ताव (वराहमिहिरस्य)	२४६।१७	लोलांशुकस्य पवनाकुल	... १६३।१२
लोक एष गतलोचन	... ५०६।८११	लोहितलेखा	... ७२।१९
लोक एष परलोकमुपेता (नैपथ्यचरितस्य)	३३८।२८	लोहितायति चादित्ये (व्यासस्य)	२४६।६
लोकमूर्ध्नि विनिधाय (संग्रहीतुः)	... ३४४।३०	लौकिकानां हि साधूना	... २८२।७
लोकरूढि	... ३६७।३२	वश निखात (रामकृष्णस्य)	... ५७४।१
लोकद्वयप्रतिमयैकनिदान	... ३८५।६	वंशः प्रांशुरसौ ध्रुवप्रण	... ६५४।१
लोकयात्रा भय लज्जा	... ४९५।४५३	वशमवो गुणवानपि सङ्ग	... ३६७।३५
लोकानन्दन चन्दनद्रुम	... ६३६।१८	वशावलम्बनं यद्यो विस्तारो	... ३२०।१४७
लोकानामपि दातार	... २२८।५०	वशे ध्रुण हव न विशति	... ३२०।१६१
लोकानां रुचये	... ५४।४३	वशो विश्वावतंसो जनुरनु	... ३७१।८
लोके कलङ्क	... ७९।७३	वक्त्रं शीतकरोऽधरो धन	... २०।३४
लोकानां मानमात्र मनुज	... ४०८।१३	वक्रोक्त्या	... २८४।१
लोकानुग्रहकर्तारः प्रवर्ध	... ४७३।२०१	वक्त्र चन्द्रविकासिपङ्कज	... ६३।६१
लोके कलङ्कमपहृतुमय	... ७१।१०	वक्त्र निर्मलमुन्नता कुचतटी	... ९६।६७
लोकेकाः कर्णराजान्मुत	... ४१०।३	वक्त्राभीजितलज्जितेन्दुमलिनं	... २२४।७
लोकेषु लोकोत्तरता (सङ्ग्रहीतुः)	२८।१६	वक्त्रस्यान्दिस्वेदादिन्दुप्रबन्धे (काव्यप्रकाशे)	१७९।९
लोकोत्तरा (संग्रहीतुः)	... २७७।१६	वक्त्रस्याधरपल्लवस्य वचसो	... २३९।६
लोकेषु निर्धनो दुःखी	... ४८८।२५५	वक्त्राणि पञ्च कुचयोः प्रति	... ७।२६
लोकोत्तर चरितमर्पयति प्रति	... ३५१।७	वक्त्राद्द्वय मे हठादधिवश	... ३४५।४२
लोचनफुल्लाम्भोजद्वयलोभा	... ७१।५	वक्त्राम्भोजे सरस्वत्याधि (भोजप्रबन्धे)	४०८।३०५
लोचनलोभ (रामकृष्णस्य)	... ५७१।१	वक्त्राम्भोजहि विस्मिताः	... ११।६७
लोचनाधरकृतादृतरागा (भारवेः)	१७१।५२	वक्त्रे गुरुत्वं यदि ते छन्दः	... ९३।६
लोचने हरिणगर्भमोचने मा	... ७३।३६	वक्त्रे वल्गाप्रकर्षः समरभुवि	... ३१४।२८५
लोडितमखिल गहन	... ६३९।८	वक्त्रतां विभ्रतो यस्य गुह्य	... ३१५।२०
लोमपरयेव (रामकृष्णस्य)	... १३८।१९	वक्त्रत्वं ननु कुन्तलादिव मुखे	... ३२६।२७७
लोभः प्रतिष्ठा पापस्य प्रवृत्ति	... ३३८।१	वक्त्राः कपटस्निग्धा मलिनाः	... ३२०।१६८
लोभः सदा विचिन्त्यो बुद्धे (क्षेमेन्द्रस्य)	३३८।८	वक्त्रां नैष तनुविवर्तनगति	... ६५८।२३
लोभमूलानि पापानि रस	... ४८७।२२१	वक्त्रेण गिरसि पतता	... २०३।१
लोभश्चेदगुणेन किं पिशु (अमरकस्य)	५१६।१०१५	वक्त्रैः क्रूरतरैर्लुब्धैर्न कुर्या	... ४८२।७०
लोभाविधो नरो नित्त वीक्षते	... ३३८।६	वक्त्रोपान्तं नयनयुगलं सर्वतो	... ९९।२४
लोभात्क्रोधः प्रभवति लोभा	... ३३८।२	वक्त्रोऽपि पङ्कजनितोऽपि दुरा	... ३५७।५३
लोभात्क्रोधः प्रभवति क्रोधा	... ३३८।३	वक्त्रोऽस्तु याल्ये तदनु प्रवृद्ध	... ५८७।२०
लोमो न यस्य	... ३४७।१५	वक्षः किमु कलशाङ्कित	... २३९।१

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
वक्षःपीठे निरीक्ष्य स्फटिक	... २१/५०	वदन्तु कतिचिद्वटात्स	... ५४/४०
वक्षस्ते दृढलम्बककशकुच	... १९२/१७	वदन्तु देव तावकं	... ४४५/११
वक्षःस्थली रक्षतु सा जगन्ति	... २४/१५	वद प्रादुर्भावावधि परि	... ६३८/१
वक्षःस्थलीवदनवामशरीर	... ५६/१९	वद वल्लभ सर्वत्र साधु	... ५५५/२४
वक्षस्यावरणादरस्तनयुगो	... ६७/५४	वधूनयन	... २२९/६
वक्षोजन्विह्रितसुरो दयित	... २४०/६	वनपतिरिति	... ४२६/१
वक्षोजौ निविड निरुद्ध	... ६९/४	वनस्पतिस्कन्ध (माघस्य)	... ४५६/१४
वचनाच्च	... ३४३/१२	वनान्त (रामकृष्णविलोमकाव्ये)	... ५८१/२४
वक्षोजातौ (सङ्ग्रहीतुः)	... ६१/१७	वनानि दहतो बहेः सखा	... ४८४/१२२
वक्षोजातौ कनक (रामकृष्णस्य)	... ६६/४९	वनान्ते खेल्न्ती गन्धक	... ६५०/१
वक्षोजाग्री कनक	... १३१/२३	वनान्यमूनि न गृहाण्येता	... २६५/१७
वचसि भवति सङ्कल्पाग	... ५९/५८	वनिताकरतामरसाभिरतः	... २२४/२
वचस्तत्रैव वक्तव्यं यत्रो	... ४८९/२७१	वनी मुनीनामटवी तरुणा	... २५०/१३
वचांसि वाचस्पतिमत्स (हम्मीरकान्यस्य)	... ५/१२	वनेऽखिलकलासक्ताः	... ४४२/५
वचो वीर्चानां स्फुरदधर	... १६४/१४	वने जने अत्रुजलाग्री	... ३७६/६३
वचो हि सत्यं परमं विभूषण	... ३६१/१९	वने जाता वने त्यक्ता	... ५२८/१
वज्रं च राजतेजश्च द्वयमेवा	... ४७०/१२२	वनेऽपि सिंहा मृगमांस	... ३०७/१७२
वज्रादपि कठोराणि मृदूनि (भवभूतेः)	... ३०१/४	वने वसति को वीरो	... ५२९/६
वज्रनक्तृत्वं (संग्रहीतुः)	... ६१४/१९	वनेषु दोषाः प्रभवन्ति	... ५१०/१०५
वज्रेण त्रिजगत्पतेर्वलरिपो (सूक्तिसहस्रे)	... २१५/५७	वनेषु वनदेवता दिवि	... ४४८/२७
वटवृक्षो महानेव मार्ग	... ५४९/४	वन्दामहे महेशान चण्ड	... ३४/१
वत्स गच्छ मम वाचिक	... २५०/१०	वन्दे देवं जलधिशराधि	... ८/३६
वत्से मा गा विपादं श्वसन	... २८/२	वन्दे वन्दास्मन्दार	... ३/३
वदतानुत्तमवचन ध्वनि	... ५५७/४५	वन्दे त गणनायक (संग्रहीतुः)	... ४/२७
वदति रामभमुख जघन्यजो	... ५६०/८६	वन्द्यः स पुसां त्रिदशाभिनन्द्यः	... ३०८/१८८
वदनं दशनविहीनं वाचो	... ३८१/११	वन्द्याभिन्दति दुःखितानुपहसत्या	... ३२६/२८५
वदनीमिवेद (संग्रहीतुः)	... ७७/१८	वपुः कुञ्जीभूत गतिरापि	... ३४९/४५
वदनं सुषमा (संग्रहीतुः)	... ७८/३६	वपुः परीणाहगुणेन तेभ्यो	... ६०१/६
वदनसुधानिधि (संग्रहीतुः)	... ७८/३९	वपुषि मम	... २३९/३
वदनसुधानिधि (संग्रहीतुः)	... ७८/४३	वपुरनुपम नामेरुर्ध्व (अर्गटस्य)	... ९०/४
वदनमिदं न सरोजं नयने	... ११५/१	वपुरविहितसिद्धा एव	... ३१०/२३०
वदनं प्रसादसदनं सदयं	... ३०४/१०५	वपुर्दलनं भ्रमास्त्वनखरं	... ३२/८
वदनशशिनः स्पर्शो शीता	... १८३/४	वपुर्विषमसंस्थान कर्णज्वर (भल्लटस्य)	... ६२९/१
वदनसौरभलोमपरिभ्रम...	... १९९/७१	वय येभ्यो जाताश्चिर (भर्तृहरेः)	... २७०/६३
वदनेन निर्जितं तव निष्ठी	... १६६/३०	वयःप्रकर्षादुपचीयमान (कुमारदासस्य)	... ८६/७
वदने विनिवेशिता भुञ्जन्ती	... ३२२/२१३	वयं काका वयं काका	... ६१९/१
वदन्ती जारिवृत्तान्तं पत्नी	... ५३३/१	वयमपि कवयः कवयः	... २७८/५
		वयमिह परितुष्टा वल्कलै (भर्तृहरेः)	... ३४७/१८

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
वय कृतार्थी (संग्रहीतुः) ...	६०।७	वर पक्षच्छेदः समरमघ ...	५९७।२
वय द्विजा भवान् ...	३९०।१	वर पर्वतदुर्गेषु भ्रान्त ...	२९२।५
वय वीरा वय (सङ्ग्रहीतुः) ...	५५।१०	वर प्राणपारित्यागः गिरसो ...	४७०।११५
वय बाल्ये बालांस्तृण ...	२३३।३२	वर मौन कार्यं न च ...	५१४।९८५
वयसि गते कः कामवि ...	५१०।८९६	वर्जनीयो मतिमता दुर्जनः ...	३१५।१९
वयसी शिशुतातदुत्तरे सुहृदि (श्रीहर्षस्य)	८८।९	वर मौनेन नीयन्ते ...	३६२।३
वयस्याः क्रोधारः प्रति (हस्मीरस्य) ...	२४७।३०	वर्जयन्त्या जनैः (माघस्य) ...	४५६।१७
वयो नव्य स्वान्तं विषयतरलं ...	१९४।१	वर्जयेदिन्द्रियजयी निर्जने ...	४८२।७३
वयोऽभिमानादपमानता ...	६२२।२४	वर्णनदयितः कश्चिद्धन (क्षेमेन्द्रस्य)	२५६।४७
वयोवृद्धास्तपोवृद्धा ज्ञानवृद्धा (चाण-		वर्णप्रकर्षे सति कर्णिकार ...	१९७।२५
क्यस्य) ...	३३२।४	वर्णयामि विमलत्वमम्भस ...	४३२।१
वर पर्वतदुर्गेषु ...	३६८।७	वर्णस्य गुणलघव न ...	३२६।२८४
वर वन वर भैक्ष्य वर भारो ...	३८३।५	वर्ण सितं सममिवीक्ष्य ...	३८१।१६
वरं वनं व्याघ्रगजेन्द्रसेवितं ...	३३४।४७	वर्णकारप्रतिध्वानैर्नैव ...	४७१।१३१
वर वर्यते कन्या माता ...	४९८।५४३	वर्णैः कतिपयैरेव ग्रथितस्य (माघस्य)	३६३।१९
वर विन्ध्याटव्यामर्नशन ...	३६२।२२	वर्तते येन न विना नरो ...	३४८।२७
वरं विमवहीनेन प्राणिः सन्त ...	३४१।१४	वर्तुलः सुदृढः ...	५२९।२३
वर शून्या शाला न च ...	५१४।९८६	वर्धते न चिरं लोके वश ...	३७२।६
वर सखे सत्युक्तापमानि ...	५०९।८८५	वर्धनीयाः (संग्रहीतुः) ...	४७६।२८७
वर हालाहलं पीतं सद्यः प्राण ...	३३०।३	वर्धमानविभूतीनां (सङ्ग्रहीतुः) ...	४७६।२९४
वर हि नरके वासो न तु दुःख ...	३३३।२१	वर्धनं वायु समानं खलना ...	३१६।४२
वर कृतव्यस्तगुणादस्य ...	४९९।५९०	वर्धितैः सेवितैः किं तैः (माघव-	
वर गर्भलावो वरमपि च (पञ्चतन्त्रे)	३७३।११	मागयस्य) ...	६४२।२
वरतद्विषयनपटवः कटवश्च (भानु-		वर्धते स्पर्धयेवोमौ सपदा ...	३१७।९१
पण्डितस्य) ...	५९५।५	वर्पन्ति स्तनयितव्यो न सरले (लमा-	
वरं वृद्धाङ्गद्वयवशित् ...	५१४।९८१	पतिधरस्य) ...	१२७।७९
वर दरिद्रः श्रुतिशास्त्रपार ...	२९३।३६	वर्षानिलरजोवर्महिमादीनां ...	४६५।१
वर दारिद्र्यमन्यायप्रभवा ...	४८०।१८	वर्षासु का भवति निर्मधु ...	५६०।८८
वरममी तरवो वनगोचराः ...	३४२।५०	वर्षासु जाता नवयौवनश्री ...	२१२।१२
वरमल्पबल सार न बह्वी ...	४६३।५	वर्षासु भीतमवशाङ्गमिभुज ...	४४३।१४
वरमत्यन्तविफलः सुख ...	३१८।११४	वलिभिर्मुखमाक्रान्तं पलि ...	३४८।६
वरमश्रीकता लोके नास ...	६४७।१	वलितभ्रु ...	७७।२०
वरमसिधारा तदुत्तलवासो ...	३३१।१७	वलात्कुच व्याकुलकेशपाशे ...	१७९।८
परमवी दिवसो न पुनर्निशा ...	११७।१४	वलात्कुचानि बलनासह ...	१३०।११
वरमहिमुखे क्रोधाध्माते (भर्तृहरेः)	३५४।४१	वल्लमोत्सङ्गसङ्गेन विना हरिण ...	१०१।५
वरमुज्जतलाङ्गूलात्सटा ...	६२२।११	वल्लोर्मां कति न स्फुरन्ति ...	६४६।२
वरमेको गुणी पुत्रो न च (चाणक्य-		वशितो वय (संग्रहीतुः) ...	६१।५
नीतौ) ...	३७२।७	वसनं सुदृशां (सङ्ग्रहीतुः) ...	६०।३

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
वश्यभावेन सुमनाः ...	२३०।१०	वाचयति नान्यलिखितं ...	२५५।२६
वसति कुत्र सरोरुहसंतति ...	५५८।६५	वाचो वाग्मिनि किं तवाद्य (रुद्रस्य) ...	१६४।२२
वसन्तनीलोत्पलधट्टपदानां ...	७३।९	वाच्यं तस्मै सहचारि भवद्भूरि ...	१२२।८
वसन्तप्रारम्भे चिरविरहखिन्ना ...	२०३।३	वाजिचारणलोहानां काष्ठ ...	४९५।४७४
वसन्तमासाद्य वनेषु कीदृशाः ...	५५९।८०	वाजी चारुगतिः शशाङ्क ...	४६६।३
वसन्तमासाद्य वनेषु राजते ...	५५९।८२	वाञ्छा सजनसंगमे पर ...	३१२।२६६
वसन्तविश्लेषमपारयन्त्या ...	२१२।१३	वाञ्छैव स्रजयति पूर्वं ...	५१२।९५१
वसन्त्यरण्येषु चरन्ति (सुक्तापीडस्य)	५०९।८८३	वाणिज्येन गतः स मे गृह ...	२३७।१६
वसुधां धिमर्षि (संग्रहीतुः) ...	५९६।४	वाणि त्वत्पदपद्मरेणु ...	५१।४८
वसुधान्तनिःसृतमिवाहि (माघस्य)	१४६।५२	वाणी दरिद्रस्य शुभा हिता ...	३३२।१२
वसुमतीपतिना नु सरस्वती ...	४८।१७	वाणी ममैव सरसा यदि ...	५०।३२
वस्तानि चिरामिलषिते ...	५०६।७८५	वाणी रसवती यस्य भार्या ...	३८४।५
वस्त्रं गां च बहुधीरां ...	४९९।५७९	वात स्यावरयन्त्रमः पुटक ...	४३२।११
वस्त्रहीनस्त्वल्कारो ...	४९३।३९१	वाताकीर्णविभीर्णवीरणतृण (वाणभट्टस्य)	२११।२
वहति सुवनश्रेणीं शेषः ...	३१०।२३२	वातान्दोलितपङ्कजास्थित ...	६०९।२६
वहति यः परितः (माघस्य) ...	४५५।२	वाता बान्धु कदम्बरेणु (विद्यापतेः)	२१८।११
वहति विपधरान्पटीरजन्मा ...	३२२।२१५	वाताहारतया जगद्विप (भट्टस्य)	३२६।२७८
वहत्यस्या दृष्टिर्विकचनव ...	९५।४४	वातौर्विधूनय विभीषय भीम ...	५९२।५२
वहद्बहलमावतप्रसरदग्नि ...	२०६।४३	वातोद्भूतमुखी प्रनष्टतिलका ...	१४३।१८
वहन्ति शोकशङ्कुं च कुर्वन्ति ...	३०१।१२	वातोल्लासितकल्लोल धिक्ते ...	५९७।५
वहन्ती सिन्दूरं प्रवलकवरी ...	१९।२१	वादानाशानुयुक्तो नगर ...	४०८।२
वहासि बलिभुजां कुलानि ...	६३९।१४	वाटिदेश (रामकृष्णविलोमकाव्ये)	५८३।३२
वहेदभिन्नं स्कन्धेन याव (व्यासस्य)	४८३।८९	वानर राम (सङ्ग्रहीतुः) ...	६३०।२
वाहि शीतयितुं हिमं ज्वलयितुं ...	३५१।१४	वानीरप्रसवैर्निर्कुलसरि ...	४५७।३
वाहिच्चाखेव यहिणी ...	४९०।३१२	वान्ति कहारसुभगाः (वाल्मीकेः) ...	२२१।२
वाहिस्तस्य जलायते जल ...	३६२।२३	वान्ति रात्रौ रतिकलान्तं ...	२२१।१
वह्नेः शक्तिर्जलमिव गता (राजशेखरस्य)	२२५।१५	वापी कापि कदापि न ...	६५५।२
वह्नेः सामीप्य (संग्रहीतुः) ...	२७६।३	वापी कापि स्फुरति गगने ...	९५।५०
वाग्ज्योतिर्यस्य (संग्रहीतुः) ...	२८०।१	वापी तोयं तटरुहयनं पङ्क्तिनी ...	१३८।९
वाग्लक्ष्मीश्च (सङ्ग्रहीतुः) ...	२८४।२	वापी पातालमूलं जल ...	४५१।७९
वाचाख्यस्य हि वन्धाय ...	३६५।१	वापी स्वल्पजलाश्रयो विप ...	६१६।२१
वाचां विन्यास ...	२८४।१	वाप्यां ज्ञाति विचक्षणो ...	२३८।११
वानचक्षुःश्रोत्रलक्ष्यं लक्ष्मीः ...	३२८।१४	वाप्यो भवान्ति विमलाः ...	५०६।८०३
वागर्थविव संपृक्तौ द्यत ...	५२१।१	वामस्कन्धनिपण्णगार्ङ्ग (क्षेमेन्द्रस्य)	५७४।१
वागुच्चारोत्सवं मात्रं सत्क्रियां ...	३८६।९	वामांसस्थलचुम्बिकुण्डल ...	४२।९५
वाग्वादमर्थसम्बन्धं परोक्षे ...	५०१।६४०	वामां मृपैव (संग्रहीतुः) ...	६२।३२
वाङ्माधुर्यान्नान्यदास्ति मिथत्वं ...	३६३।२६	वामा सुदृढा (संग्रहीतुः) ...	६१।२४
वाचः पल्लवयत्युमापति (गीतगोविन्दस्य)	२८९।८	वायुजोऽनु (रामकृष्णविलोमकाव्ये)	५८३।३३

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
वामाङ्गीकृतवामाङ्गि (सार्वभौमस्य)	६।३	विकसति सहकारे स्फार...	२००।९२
वायुमित्रसुतबन्धुवाहना	५३९।७०	विकसति सूर्ये विकलति ...	२२२।१३
वायुरिव खलजनोऽय	३२१।१८६	विकसतु कमल (संग्रहीतुः)	७८।५१
वायुरेव महाभूत वदन्तु	५९५।१	विकचरजनीगन्धा (संग्रहीतुः)	२७७।१०
वायुर्वाति यदङ्गसगम	१४।३	विकसितकमलाभ्या (संग्रहीतुः)	२७७।१५
वारवार तिरयति दृशोच्छ्रमं	१०८।६६	विकसितकमलालि (संग्रहीतुः)	४५८।३
वारंवां धुतकुसुमितारण्य	१८८।२६	विकसदमरनारीनेत्रनीला	२२।२
वारंवारसुदश्रु लोचनयुग	१९६।१	विकसन्नेत्रनीलाब्जे तथा	९३।५
वारणार्थपदगद्गदवाचा (माघस्य)	१७६।१५	विकसामि रवाधुदिते सङ्कोच	३३४।३९
वाणेन्द्रो भवेत्कीदृक्प्रीतये	५५५।१५	विकसितकुसुमाधर हसन्ती	२००।८२
वारलीव वनस्थलीनवनवां	२०१।१०४	विकसितमुखी रागासङ्गा	१८२।१२
वारिजेनेव सरसी शशि	५०१।६६१	विकसितसकुचितपुनर्विक	१८३।३
वार्ता च कौतुककरी	५११।९५४	विकसितसहकारभारहारि	१९६।३
वाल्मीकिमिव (कृष्णरामस्य)	२७८।२	वाकिरति मुहुः श्वासानागा (जयदेवस्य)	१३३।५
वाल्मीकिव	२८२।१	विकिरधवलदीर्घापाङ्ग	१५६।३७
वार्यन्तां मन्दमन्द मधुकर	११८।४३	विकीर्णहरिचन्दनद्रविणि (इन्द्रस्य)	२५९।६
वालीयुतश्रवणपालीयुगा	२१।५५	विकृति नैव गच्छन्ति सङ्ग	३०१।१७
वाश्चारेड्वजधगधृतो	५४५।१०८	विक्रन्दतीव मर्माणि देह	२४९।८
वासः काञ्चनपङ्कजे	६१८।१७	विक्रीतं निजमात्मानं	५०२।६९४
वासः खण्डमिदं प्रयच्छ यदि	३३५।६४	विख्यातो ननु (संग्रहीतुः)	५२४।१
वासन्ती शत (संग्रहीतुः)	६१०।१५	विगोवाहाशुज	५३५।२९
वासः शुभ्रमृत्वर्षसन्तस (बिहणस्य)	५१९।१०४७	विगततिमिरपङ्क पश्यति (माघस्य)	१८४।२९
वासः शैलशिलान्तरेषु	६३५।१७	विगतरागगुणोऽपि जनो	२१४।४१
वासनावाधुदेवस्य वासित	५३६।५०	विगतशस्यजिघत्समघट्टय	२२०।४४
वासरगम्यमनुरोरम्बर	३०४।९६	विगाढमात्रे रमणीभिरम्भसि	२०८।१८
वासश्चर्म विशूषण शवशिरो	३३६।७७	विगुणोऽपि काव्यबन्धः	५३।२३
वासस्तदेव वपुषो धलयं	११९।८	विग्रहीतः पदाक्रान्तो भूयो	३०२।५१
वासांसि ब्रजचारिवारिज	५१७।१०३०	विघ्नेशः सर्वविघ्नान्परि	४।३१
वासोऽर्थ दययैव नाति	४५९।१२	विघ्नेशो वः स पायादि (भवभूतः)	४।३०
वासो वल्कलमास्तरः किस	३४५।४६	विचरासि यतो यत (संग्रहीतुः)	७८।३०
वासो विषय स्तनयोःसुष्या	१८७।८	विचरन्ति विलासिन्यो	४४२।२
वाह्व्यूहखुरक्षतां वसुमती	४१३।६	विच्छिन्ना रयचक्रपद्धति (कालिदासस्य)	४५४।५
वाहितं चाश्ववाणिज्यं	४९९।५९५	विजनामिति बलादसु गृहीत्वा (माघस्य)	२०२।१२
विकचकचकलापः किञ्चिदा (पुण्यस्य)	६९।२५	विजयपराक्रम (कृष्णरामस्य)	५६५।५
विकचकमलग्नावैरन्धयन्धुङ्ग (माघस्य)	१८८।१४	विजिगीषुरारिर्मित्र पार्थिव	४७४।२४८
विकटदृष्ट्यामटन शैलारोहण	३७५।४३	विजितारमभवद्देविगुरु (दण्डिनः)	५३३।११
विकसति मयनाभ्यां कैरवं (अमिराम- पशुपतेः)	५४१।९०	विजेतव्या लङ्का चरणतर	३१२।२५७
		विजेतुं प्रयतेतारीन युद्धेन	४७७।१३६

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
विज्ञैः स्निग्धैरुपकृतमपि ...	३८४।१६	विद्यारज सरसकविता ...	४१४।५
विद्वम्बनैव पुंसि श्रीः पर ...	३४१।२९	विद्यावतः कुलीनस्य धन ...	३४३।२
विततप्रद्युम्नवरत्रातुल्यरूपैर्मयूखैः (माघस्य) ...	१९०।१३	विद्यावतां महेच्छानां ...	४७१।१५४
वितरति गुरुः प्राप्ते विद्यां (कालिदासस्य) ...	२९४।६१	विद्यावन्तो विनीताः ...	४०७।३०४
वितरति यावद्वाता ताव ...	५०६।७९२	विद्याविधिविहीनेन कि ...	२९२।१७
वितरय कुचयोस्त्वदर्शनो ...	१५६।३५	विद्या विनयोपेता हरति... ..	२९१।१७
विततनुसदा (संग्रहीतुः) ...	६०६।२	विद्या विवादाय धनं मदाय ...	३२३।२३८
वितर वारिद वारि दवातुरे ...	५९१।३९	विद्याविहीना बहवोऽपि ...	३७२।१२
वितीर्णशिक्षा इव हृत्पद ...	२९३।३९	विद्यासगान्द्रोगमोक्षी ...	३६७।२७
वित्त परिमितमधिक ...	५०४।७४१	विद्यैव विपद (संग्रहीतुः) ...	४८।२
वित्ते त्यागः क्षमा शक्तौ... ..	३०३।८४	विद्ये शस्त्रस्य शास्त्रस्य ...	४८।९
वित्तेन कि वितरण यदि... ..	५१२।९४७	विद्युच्चक्रकरालक्रेसर ...	३२।१४
विदग्धे सुमुखे रक्ते नितम्बो ...	५२१।१	विद्ये हृद्यतरासि कि नु कृप ...	२९५।७१
विदल्यति ...	३६८।५१	विद्योतन्ते कति न गिरयः ...	५९६।४
विदधतु धरणीशा दान ...	३९८।१६३	विद्राणे रणचत्वरदरि (नैषधकर्तुः) ...	४०४।२५४
विदलितसकलारिकुलं तव (रुद्रटस्य)... ..	३९४।८६	विद्राणे रुद्रवृन्दे सवितरि (बाणभट्टस्य) ...	२१।४९
विदुरेष्वदपायमात्मना (माघस्य)... ..	२९४।४५	विद्रक्तवयः कवयः केवल ...	५३।२४
विदुषां वदनाद्वाचः ...	२९१।१३	विद्रक्तां चैव शौर्यं च सौजन्यं ...	३४८।२९
विदुरे केयूरे क्रुध करयुगे ...	२४५।४	विद्रक्ता वसुधातले विगलि ...	३८७।३४
विदेशेषु धनं विद्या व्यसनेषु ...	३६१।१३	विद्रद्धिः कृत (कृष्णरामस्य) ...	५२५।१
विदेशं ग्रामं विबुधावि ...	५१४।९८२	विद्रुन्नारित निवेदन ...	१२७।८६
विद्धा मृगी व्याघ्रशिली ...	६२७।६	विद्रुत्वं च नृपत्वं च ...	२९१।७
विद्धि श्रीहृदयं सदान्तमलिनं ...	५२६।७	विद्रुष्टोष्ठीगारिष्ठ प्रतिमट ...	४१३।७
विद्यया विनयावाप्तिः सा ...	४९८।५५१	विद्रुष्टदृष्टगुणानुरूपविभव ...	४१७।२०
विद्यया विमलयाऽप्यल ...	३२२।२२०	विद्रुन्मानसहस्रवैरिकमला (काव्यप्रकाशे) ...	४००।१९०
विद्यया शस्यते लोके ...	२१६।१६	विद्रांसः कवयो भट्टा गाय ...	३८९।२
विद्यया सह मर्त्ये कु ...	२८९।२७४	विद्रानुपालम्भमवाप्य दोषा ...	३२३।२३७
विद्यया सम्पदा ...	३७२।२	विद्रानिच विजानाति ...	२९१।५
विद्ययैव समं काम ...	५००।६१२	विद्रान्तंसादि पाक्षिकः ...	५१८।१०३७
विद्यातीर्थे जगति विबुधाः ...	५१५।१००१	विषातुर्दे कन्ये सुगतिरपरा ...	३३५।५८
विद्या नाधिगता कलक ...	२७३।११३	विषाय मूर्धानमधश्चर ...	९०।६
विद्या नाम नरस्य कीर्ति ...	४८।१८	विषाय वैर सामर्थे नरो (माघस्य) ...	४७५।२५८
विद्या नाम नरस्य रूप ...	४८।१६	विषायापूर्वपूर्वपुन्येन्दुमस्या (श्रीहर्षदेवस्य) ...	७७।५
विद्याभ्यासो विचारश्च ...	४८३।८६	विषायालीकविभ्रम ...	२२६।४
विद्या मित्रं प्रवृत्तेषु भार्या ...	४८९।२९४	विधिः किमस्या नितराम ...	६९।१९
विद्या लोचनमद्भुतं (संग्रहीतुः) ...	४९।१९	विधिना मन्त्रयुक्तेन रक्षा ...	४७३।१९५
विद्यावाप्तीतिमान् ...	३७२।१	विधिरनशममेधमवेक्ष्य ...	११३।१५
विद्यायां दुर्भेदो येषां ...	५२०।१	विधिरेव विधोषगर्हणीयः (कुवलयानन्दे) ...	६१९।१०

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
विधुवदना ...	२१९।९	विपदि धैर्यमयाभ्युदये (भर्तृहरेः)...	३०८।१९३
विधेरभ्युदयता ...	२५५।४०	विपत्तिस्त्रयोः पार ...	३९८।१६९
विधुःसुधा चन्दिर ...	६५७।१४	विपदो यान्ति ...	३९२।५३
विधूतकेशाः परिलोलित (भर्तृहरेः)	२०८।२	विपन्नं पद्मिन्या द्रुत ...	६०५।९
विधृताः प्रियस्य केगाः ...	१७६।७	विपन्नौ यदि रक्षेत (संग्रहीतुः) ...	४७५।२७२
विधे पिधेहि शीताशु ...	५२०।४	विपदोऽभिभवन्त्यविक्रम (भारवेः)	४७८।३४
विधोर्विधिर्विभक्तानि ...	७९।६८	विपद्यमानता सिद्धा सर्व ...	५४७।२
विधौ विरुद्धे न पयः ...	३७६।६८	विपन्नं पद्मिन्या मृतमनि ...	६३३।१६
विध्वस्तपरगुणानां भवति (सुवन्धोः)	३१९।१४१	विपन्नलेखा निरलक्तकाधरा ...	२०८।२५
विध्वस्ता मृगपक्षिणो ...	६०७।७	विपरीतमविपरीतं यद्रत ...	१७९।३
विनयं राजपुत्रेभ्यः पण्डित ...	४८९।२८१	विपश्चितामपश्चिमे विवाद ...	२८२।१
विनयति सुदृशो दृशः पराग (माघस्य)	२०२।२	विपाकदारुणो राशो ...	४७३।२१५
विना कार्येण ये मूढा गच्छ ...	३८२।२	विपाण्डुमिर्मलानतया (भारवेः)	२२०।२७
विना खदिरसारेण हारेण ...	६४३।१	विपिने क जटानिवन्धन ...	२५०।१७
विना दुर्गाप्रसाद (कृष्णरामस्य)	२८८।१	विपरीते विधौ (संग्रहीतुः)	४७६।२९५
विना गोरसं को रसो ...	५१२।९३६	विपुलकमपि यौवनोद्धतानां ...	२०२।४
विनाचक्रेण (संग्रहीतुः)	४७०।१०४	विपुलतरनितम्बामोगरुद्धे ...	१८४।२३
विना न साहित्यविदा ...	२९३।४१	विपुलपुलकपालिः स्फीत ...	१२५।५१
विना परीक्षा नो तत्त्वं ...	३०३।६३	विपुलहृदयाभियोगे ...	२९०।१३
विनापि तातेन विना जनन्या ...	२५६।५५	विपुलहृदयैर्धनैः कैश्चिज्ज (भर्तृहरेः)	३५४।४०
विनायर्थैर्वीरैः स्पृष्टाति बहु ...	३५१।१०	विपुलेन सागरगतस्य (माघस्य) ...	२५२।१८
विना मद्यं विना मांसं ...	२५४।३	विप्रार्थेषु धनक्षीण स्व ...	४९१।३२९
विनायथेनो नयतासुखा (रुद्रटस्य)	५६७।१६	विप्रियमप्याकर्ण्य वृत्ते ...	३०५।१३२
विनायकरिपो ...	५३५।३६	विप्रेभ्यः साधुदान रिपु ...	६५४।१
विना यौवनमार्गेण गच्छन्तौ ...	५३५।३३	विबुधैर्निषेव्यसे (संग्रहीतुः)	५९६।२
विना सायं कोऽयं समुदयाति ...	८०।८५	विबुधविलास (संग्रहीतुः)	५९६।६
विनिर्गतं मानदमात्म (हयग्रीवधस्य)	२५८।३	विबुधसभा (संग्रहीतुः)	३८९।७
विनिश्चेतुं शक्यो न सुखमिति ...	१६८।६५	विबुधावलिसंपूर्णा सुख... ..	३९०।७
विनैवाभ्युवाह बहलवचि (जयदेवस्य)	९६।४०	विमज्ज मेरुर्न यदर्थिना (नैषधीय- चरिते)	३९६।१३९
विनीतबुद्धिः (कृष्णरामस्य)	४२९।१	विभवो हि यथा लोके ...	३३०।८
विन्ध्यमन्दर ...	५९६।४	विभूतिस्तव ...	६०३।१
विन्ध्यमन्दरसुमेरुमूढतां ...	२५४।३	विभिन्नपर्यन्तगामीनपङ्क्तयः (भारवेः)	२०८।१७
विन्ध्याद्रिः करिष्ठाधनी (सुन्दरकवेः)	४१५।२	विभूतिरर्थापि याचकानां ...	३४९।३९
विपक्षः श्रीकण्ठो जडतनु ...	३१२।२६०	विभ्रमैर्विश्वदृष्टैस्तं ...	१६५।७
विपक्षचित्तोन्मथना नखबाणा ...	२०८।२१	विभ्रम्य काननमसौ दिवसा ...	६४८।२५
विपक्षमखिलीकृत्य प्रतिष्ठा (माघस्य)	४७७।३२०	विमुञ्चति पदे पदे रुचिर ...	४४३।२६
विपत्तौ किं विषादेन संपत्तौ ...	३७४।१४	विमुञ्चति बुधो जनः सुकृत ...	५९।५६
विपक्षान्ते सेव्यन्ते यदि ...	२६१।५		
विपत्तिन्धु बन्धुं विगलित ...	१०९।८९		

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
विमुञ्चन्त्या प्राणांश्चिरविरह	... १२६।६४	विलासिनी काञ्चनपट्टि	... ५४०।७८
वियति विलोचति जलदः	... १७९।५	विलासिभिरियोन्मदै रचित	... २००।९६
वियत्पुच्छातुच्छाच्छलि	... २९।२	विलिखति सदसद्वा जन्म	... ३००।४
वियदलिमलिनाम्बुगर्भ (कान्यप्रकाशे)	१५९।८	विलिख्य सत्याकुचकुम्भ	... ३६।२१
वियुक्ता वासन्ती बकुल	... ६४०।२८	विलीयेन्दुः साक्षादमृतरस	... १०९।८५
वियोगबाष्पाश्रितनेत्रपद्म	... ७५।४	विलुलितकमलौघः क्रीर्णवल्ली (माघस्य)	१८८।२०
वियोगवह्निकुण्डेऽस्मिन्दृश्ये	... ११९।१	विलुलितमतिपूरैर्वाष्प	... ११९।११
वियोगे प्रेमिणो	... १२९।२	विलुलितालकसहातिरामुग्ध	... १९९।६४
विरचयति	... २८६।३	विलोकितास्या मुखमुन्नमय्य	... ७६।१
विरचित्ता मधुनोपवनश्रिया (कालि- दासस्य)	... १९८।४७	विलोक्य धूलीपटलैर्मृश	... ४३८।४२
विरमत घनाः किं वो वृष्टया	... २१८।८	विलोक्य बालामुखचन्द्र	... ५२१।१
विरमत विरमत सख्यो	... ११६।६	विलोक्य संगमे राग पश्चि	... १३४।५
विरमति कथन विना न	... २४२।३	विलोचनघरैः (संग्रहीतुः)	... ७०।२
विरमति महाकल्पे नाभी	... २४।२३	विलोचनं दक्षिणमञ्जनेन (कालिदासस्य)	४३५।३
विरमतिमिरसाहसाद (बल्लाहसे- नस्य)	... ५८७।२५	विवर्णवचनैर्मृत्युर्युद्धो	... ५०३।७०५
विरम नाथ विशुद्ध ममा (रुद्रस्य)	१७५।८	विवस्वतानायिषतेव मिश्राः	... १४१।२४
विरम रत्न मुधा तरलायसे	... ६०१।८	विवादप्रारम्भः प्रथयति परं	... ३५८।५७
विरम विरसायासादस्ता	... ३५१।१४	विवादशीलां स्वयमर्थ	... ५११।९२१
विरलविरलीभूतास्तारा (भोजप्रबन्धे)	१८५।४१	विषादो धनसंबन्धो याचन	... ४८१।५२
विरल जानन्ति गुणान्	... ५०५।७६२	विषादकाले ऋतुसंप्रयोगे	... ५०८।८४६
विरलतपच्छविरतुण (माघस्य)	१३५।३४	विषादे पुरंजनीनैर्लिप्यते	... ५५१।२७
विरहविदितमन्तः प्रेम	... २४४।३	विविक्तवर्णामरणा मुख (भारवेः)	३६३।२९
विरहविषमः कामः कामं	... १२६।६८	विविनक्ति न बुद्धिदुर्विधः (माघस्य)	२९४।४४
विरहे तव तन्वङ्गी कथं	... १२३।६	विवृण्वती पुरस्तैर्ष्यं पृष्ठतः	... ३१६।६७
विराजतेऽस्यास्तिलकोऽय	... ७१।८	विवेकः किं सोऽपि स्वर	... २७५।१४२
विराजराजपुत्रार्येयनाम	... ५३३।१४	विवेकप्रथ्वयो	... ३४९।५०
विराटनगरे राजन्कीच	... ५४६।९	विवेकः सह सयत्या विनयो	... ३०२।३८
विरोधिवचसो मूकान्वाणीशा (माघस्य)	३६४।१	विवेक एव व्यसनं पुंसां	... २७४।१२५
विलसति (रामकृष्णस्य)	... ५७१।१	विषादप्रमापरिगता विबभा	... १४६।५३
विलसत्कमल (संग्रहीतुः)	... ७७।२८	विशन्तीनां क्रातु जघन	... २०६।४४
विलसत्सृङ्गणीय (सङ्ग्रहीतुः)	... ७७।२५	विशाखान्ता गता मेघा	... ४८६।१९४
विलपति तथा सारङ्गोऽय	... ५९२।६२	विशापते विस्तरतो न	... ३९५।१०४
विलसत्याननं तस्या	... ७७।३	विशालं शाल्मल्या नयन	... ६४२।१
विलसितमनुकुर्वती पुरस्ता	... २०२।८	विशालाक्षीकटाक्षस्य साक्षी	... ७३।३
विलासमणोल्लसन्मुख (विज्ज- कायाः)	... ५७५।१	विशालाक्ष्याः कटाक्षेण	... १०५।८
		विशिखव्याल्योरन्त्यवर्णा	... ३१४।४
		विशीर्णः प्रारम्भो वपुरपि	... २७४।१३८
		विशुद्धनाथावतवश (कृष्णरामस्य)	४२९।१

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
विशोधयेन्महीपालो मन्त्रि ...	४६८।४१	विषयविधुरा दृष्टिः श्वासा ...	१०४।५०
विश्रमार्थमुपगृहमजस्र (माघस्य) ...	१८०।१४	विषस्य विषयाणां हि (चन्द्रगोपिनः) ...	४८८।२३८
विश्रम्य विश्रम्य वनद्रुमा ...	१०२।१८	विषहीनो यथा नागो पद ...	४६३।५
विश्रान्तो दिवसस्तटीमय (रुदती- पण्डितस्य) ...	१२१।२८	विषादप्यमृतं ग्राह्यममेध्या ...	४८३।९६
विश्लेषाकुलचक्रवाकमिथुनै ...	१३७।६४	विषादी भैक्ष्यमश्नाति सदा ...	५३४।२८
विश्वं चाक्षुषमस्तमस्ति ...	१४२।४०	विष्णोः का वल्लभा देवी ...	५५६।३०
विश्वम्भरः कोऽपि (संग्रहीतुः) ...	३९५।११३	विष्णोश्चागमनं निश्चम्य ...	९।५०
विश्वम्भर स्वपृष्ठे (संग्रहीतुः) ...	६०७।३	विष्वक्त्तपोवनकुमारसम ...	४५९।१
विश्वम्भरो भवा (संग्रहीतुः) ...	५९१।२७	विष्वक्तेजसि (संग्रहीतुः) ...	४११।९
विश्वस्मिन्नगति (सङ्ग्रहीतुः) ...	२।१४	विष्वङ्मूत्र ...	२५९।५
विश्वंमराप्रलम्बन्ननीहि ...	५५४।४	विष्वद्रीचीर्विशिष्यपन्नैव्य ...	४३९।६८
विश्वस्य हेतुरमरैर्वहु गीयसे (शार्ङ्गधरस्य) ...	५६७।१७	विद्युजन्त्याविकल्थिनः परे (माघस्य) ...	३०६।१५९
विश्वाभिरामगुणगौरवगुम्फि ...	३०९।२०६	विद्युज्य सुन्दरि सगम ...	१५५।२१
विश्वाभिन्नपराशरप्रभृतयो ...	६०।६४	विस्तारिणा मुहुस्तस्याः श्रोणी ...	८९।३
विश्वासः संपदां मूल तेन ...	४७३।२११	विस्तारी स्तनभार एष ...	६८।६६
विश्वासप्रतिपन्नानां वञ्चने ...	४९८।५६१	विस्तीर्णो दीर्घशाखाश्रित ...	६४२।४
विश्वासो भवता यज्ञस्यपि ...	४५१।७१	विस्फार्य व्योमगङ्गावल ...	४१०।१
विश्वासायनं ...	३६०।६	विस्मयः सर्वथा हेयः प्रत्यू ...	४८३।९५
विश्वेऽस्मिन्स्वमिति ...	३७१।१	विस्मन्धधातदोषः स्व ...	५०६।७८६
विश्वेषां वृत्ति (संग्रहीतुः) ...	६००।२	विहगपतिः कं हतवान ...	५५८।६१
विश्वोद्धारपरायणो (संग्रहीतुः) ...	४११।२	विहगैर्गतं मधुकैश्च ...	६०४।६
विश्वात्य मधुखचनैः सा ...	६५०।१	विहगाः कदम्बसुरभा (माघस्य) ...	४५६।१५
विश्वेशो वः स पाया ...	२।२४	विहाय पूर्वामधुना ...	१५५।१६
विश्वेश्वरस्तु सुधिया गलिते ...	५१३।९६५	विहस्य पाणौ विधृते (भारवेः) ...	२०९।३६
विश्वोपजीव्ये न पिबत्यपो ...	६१६।८	विहाय पीयूषरसं मुनी ...	३६।२०
विषङ्गिणि प्रतिपदमापि (माघस्य) ...	४३६।१२	विहाय पीरुषं यो हि दैव ...	३५८।१
विषङ्गिभिर्भुञ्जमितरेतर (माघस्य) ...	४३६।२	विहाय वाञ्छासुदिते (भारवेः) ...	२२०।२८
विषता निषेवितमपक्रिय (माघस्य) ...	१२४।३६	विहायसि विहारिणी भवितु ...	१७९।१७
विषदिग्धस्य भक्तस्य दन्तस्य ...	४७०।११६	विहारः स्वच्छन्दं ...	२६४।६३
विषधरतोऽन्यतिविषमः (सुबन्धोः) ...	३१९।१२७	विहारभूमेरभिषोषमुत्सुकाः (भारवेः) ...	२२०।३०
विषभारसहस्रेण गर्व नायाति ...	६३१।१	विहितधनालंकारं विचित्र ...	२८३।१०
विषमगता अपि न बुधा ...	३०६।१४१	विहिताञ्जलिर्जनतया दधती (माघस्य) ...	१३९।४
विषमस्यस्वादुफलग्रहण ...	५०५।७७७	वीक्षितानि तत्र वारिणि ...	३२८।२१
विषमा मलिनात्मानो हि (हरिगणस्य) ...	३१४।५	वीक्षितं न क्षमा श्वश्रुः ...	२३६।३
विषमोऽपि विगाहते नयः (भारवेः) ...	४७८।३४४	वीक्ष्यते पलितश्रेणिनैव ...	३८१।८
विषमस्थितोऽपि ...	३५७।४८	वीक्ष्य रत्नचषकेष्वातिरिक्ता (भारवेः) ...	१७१।५१
विषं भुङ्क्त्व महाराज स्व ...	५३२।३	वीणाप्येकगुणेन राज ...	६५८।२५
		वीणामङ्गे कथमपि सखी ...	१०३।४०

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
वीणा वंशश्चन्दनं चन्द्रभासः शय्या ...	३३४।४१	वृत्त्यर्थं नातिचेष्टेत ...	४९५।४६०
वीणावंशाभया तुम्बी चुम्ब ...	३६६।७	वृथा कथं नृत्यसि चातक ...	६१६।१३
वीणावादन (संग्रहीतुः) ...	५।२	वृथा गाथाश्लोकैरलमल ...	१२२।७
वीणव श्रोत्रहीनस्य लोला ...	३४१।२४	वृथा ज्वलितकोपाम्नेः परुषः ...	३१८।१११
वीथीषु वीथीषु विलासिनीना ...	१४४।१६	वृथा दुग्धोऽनङ्गान्तनमरनता ...	३२४।२६०
वीर क्षीरसमुद्रसान्द्रहरी ...	४०७।२९५	वृथा धूलीधाराः परिकिरसि ...	१८८।२५
वीर त्वं कारुण्यं चेदकवर ...	४०९।२	वृथा वृद्धिः समुद्रेषु वृथा ...	४८१।२६
वीर त्वद्विपुरमणी परि ...	४४३।६	वृथैव संकल्पगतैरजस्र ...	११३।१०
वीर त्वद्वैरिदारा गगन ...	४४२।४५	वृद्धत्वानलदग्धस्य सारथीवन ...	३८१।७
वीरमत्स्यद्वुतं लोके किमह ...	५४८।२	वृद्धस्य वचन ग्राह्यमाप ...	४९०।३०४
वीरश्रीविरसुक्क ...	४२७।१	वृद्धाङ्गनेव विजहौ सरिदु ...	२२१।४८
वीरेन्द्र क्षितिपाल (सङ्ग्रहीतुः) ...	४०७।२९२	वृद्धिर्यस्य तरोर्मनोरथ ...	६३४।२४
वीर श्रीकुसुमेन्द्रसाहि ...	४१२।१	वृद्धिहासी कुमुदसुहृदः ...	२९९।५
वीरसिंहारिनारीणामञ्ज ...	४२५।१	वृद्धोऽन्धः पतिरेप मञ्जक (साहित्यदर्पणे) ...	३३५।६५
वीराणां कण्ठतुण्डप्रविघटन ...	४४२।१२२	वृत्तैः क्षुद्रप्रवालस्थगित ...	४५७।६
वीराणां विषमैर्घोषैर्विद्रुता ...	४३७।६	वृन्दारका यस्य भवन्ति ...	२४।१६
वीराणां शस्त्रभिन्नानां शिरांसि ...	४३७।१२	वृन्दारण्ये चरन्ती ...	३८।५०
वीराधिवेषु मृगशावविलो ...	१७९।१५	वृन्दारण्ये ...	४२।१०३
वीराणामग्रगण्यः (संग्रहीतुः) ...	४२९।५	विघृताः प्रियस्य केशाः (संग्रहीतुः) ...	७
वीरेशोदयसिंह (सङ्ग्रहीतुः) ...	४५३।१०	वृषाङ्काय (मेदिनीकरस्य) ...	६।१
वीरेणापि कृपाणस्य (सङ्ग्रहीतुः) ...	४६३।२	वृषभत्वमासि (संग्रहीतुः) ...	६३०।२
वीरे सखि रिपूणां नियतं ...	५५०।८	वृन्देन तारावलितपङ्कजाना ...	१८२।३३
वीरोऽसौ किमु वर्ण्यते (विह्वणस्य) ...	२४८।३७	वृष्टिर्व्याकुलगोकुलायन ...	४१।८८
वीर्योत्साहश्लाभि कृत्वाव (साधस्य) ...	४३९।६२	वेगज्वलद्विदपिपुञ्जमहा (लक्ष्मीधरस्य) ...	६१७।८
वृक्षं क्षीणफलं त्यजन्ति ...	५१६।१०१३	वेणी ते प्रसमीक्ष्य चित्र ...	१६९।७९
वृक्षमूलेऽपि दयिता ...	२३०।७	वेणीबन्धकपर्दिनी सित ...	२०।४१
वृक्षस्याग्रे फलं दृष्टं फला ...	५२९।२३	वेणीबन्धमहीन कृष्ण ...	९३।१२
वृक्षाग्रवासी न च पक्षिराजि ...	५३०।३६	वेणी विह्वयति मत्त (कालिदासस्य) ...	९४।३२
वृक्षाग्रवासी न च पक्षिराज ...	५३०।३५	वेणीवेष्टलणमङ्गणं किमु वलन् ...	९५।५३
वृक्षान्दोलनमद्य ते क नु (दामोदर- देवस्य) ...	६३०।५	वेणी क्यामा सुजङ्गीयं ...	६८।७
वृजिन नीतेऽपि ...	३०६।१४८	वेतपङ्कगण्डकण्ठतिपाङ्कित्य ...	६२२।८
वृत्तं यत्नेन संरक्षेद्विस्त ...	३६१।८	वेत्ता कौकिल एव ज्ञाता ...	६३८।७
वृत्तं युद्धे शूरमाश्लिष्य (साधस्य) ...	४४०।९०	वेत्तवत्त्वा तुल्यस्वां वधू ...	६११।२९
वृत्तानुपूर्वे च न चाति (कालिदा- सस्य) ...	९१।४	वेदया (रामकृष्णविलोमकान्ये) ...	५७९।१४
वृत्तिं स्वां बहु मन्यते हृदि ...	३२६।२८२	वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञो जपहोम ...	४६०।२
वृत्तिच्छेदविधौ द्विजाति ...	४७९।३८०	वेदव्यासः स नवदश यो ...	३८६।२०
		वेदस्याध्ययनं कृत परि ...	२६७।११०
		वेदानुदरते जगन्निवह (जयदेवस्य) ...	२९।१

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
वेदान्तेषु यमाहुरेकपुष्प (कालिदासस्य)	१/४७	व्यथितमपि भृश मनो ...	२१२/२०
वेदा येन ममुद्धृता ...	२९/४	व्यथत् धाता मुखपत्र ...	७९/६४
वेदोद्धारकृते (समहीतुः) ...	२९/५	व्यनक्ति यः स्त्री (कृष्णरामस्य)	५२३/२
वेधा द्वेधा भ्रमं चक्रे ...	४९८/५२	व्ययवासाः पञ्चशिरा ...	५४६/५
वेधा वेदनयाश्रितो गोविन्दो ...	३९१/२५	व्यसन प्राप्य यो मोहा ...	४९७/५३८
वेपथुर्मलिन वक्ष दीना वाक् (व्यासस्य)	३४३/१	व्यगनानन्तरं तीक्ष्ण स्वल्प ...	५०२/६७८
वेपन्ते कपथो भृश कृतजड (लक्ष्मीधरस्य)	२२३/३१	व्यसमिन न्व विद्या क्षीयते ...	१४१/२९
वेलामुल्लङ्घ्य हेलालित ...	४१०/२	व्यसने मित्तपरीक्षा ...	५०६/७९३
वेल्हपक्षतिराजहस्युचति ..	४३४/१६	व्यसनेप्येन गर्भेषु यस्य ...	४९७/५२१
वेण्यानामिव विद्याना ...	२९१/१२	व्याकरणतरुण (कृष्णरामस्य)	२५५/३६
वेण्यावेधमसु सीधुगन्धलला ...	३२६/२८१	व्यसरन्तु भूधरगुणान्तरतः ...	१४०/१८
वेण्यासौ मदनज्वाला ...	२३८/१	व्याकुलोऽपि विपत्त्यतिः स्मरे ...	४८२/८१
वैकल्य धरणीपातमयथो ...	३८७/१	व्याख्यातुमेव ...	२९१/१८
वैकुण्ठभप्रकामः कमलयुत ...	४२५/३	व्याक्रोशक्रोशनदत्तोकरः ...	९५/३९
वैगुण्वेऽपि हि महता ...	३०४/१०२	व्यागुञ्जन्मधुकर ...	६३३/१२
वैदेहीं समवाप्य दाशरथि ...	५२६/४	व्याघ्रः काननमाश्रितः ...	३६२/२९
वैद्य पानरत नटं कुपठित ...	५१६/१०१२	व्याघ्रवै तिष्ठति जरा (भर्तृहरेः)	२६२/३४
वैद्यराज नमस्तुभ्य क्षपिता ...	२९९/२	व्याजस्तुतिस्तव पयोद ...	५९२/५३
वैद्यराज नमस्तुभ्य यम ...	२९९/१	व्याजृम्भमाणवदनस्य हरेः ...	४५९/२
वैद्यस्तर्कविहीनो निर्लज्जा ...	५०३/७२६	व्याधितस्यार्थहीनस्य देशान्तर ...	३७०/१३
वैद्यानामातुरः श्रेयान्व्य ...	४९६/४९९	व्याधूतकेसरसटाविकराल ...	३२/५
वैद्या वदन्ति कफपित्त ...	५१३/९५७	व्याधूय यद्वसनमम्युजलोच ...	११४/२
वैभवभाजा दूषणमपि ...	३३२/११	व्यानगे शगधरेण विमुक्तः (भार्गवः)	१४५/३६
वैभक्तिर्को मरुदनुक्रमवर्धमान ...	१८७/१२	व्यापारान्तरमुत्पद्य वीक्ष्य ...	३८५/४
वैमुख्यं मृगलाञ्छनस्य ...	६४८/३५	व्यापारे वर्धते लक्ष्मी ...	३८५/२
वैयाकरणकिरातादपगन्ध ...	२९६/१	व्याप्त लोकैर्दुःखलभ्याप (माघस्य)	४४०/७७
वैयाग्यमङ्गिरचनावचनैः ...	२५६/५८	व्याभिश्चैकैकयाहुप्रचलति पृथुलैः ...	१८२/३२
व्यचलन्निगङ्कटकटीरक (माघस्य)	४३५/१०	व्यामोहं तव भिन्दन्तु ...	५४६/६
व्यजन व्यजन जल जल ...	१२४/३०	व्याल बालमृणालतन्तु ...	२९५/६७
व्यजनमैरुतः श्वासश्रेणी ...	१०४/४९	व्यालव्याघ्रजला ...	३६२/२८
व्यज्यमानकलङ्कस्य वृद्धौ ...	५८६/४	व्यालाश्च राहुश्च सुधा ...	२९३/३७
व्यतनोदपास्य चरण प्रसा (माघस्य)	४३५/९	व्यालोलः केशपाशस्तरलित (जयदेवस्य)	१८२/३३
व्यतिकरितदिगन्ताः श्वेत ...	३१०/२२९	व्यावल्यात्कुचभारमाकुलकच ...	२२४/८
व्यतिपन्नति पदार्थाना ...	५१४/९७४	व्यावृत्त खलु सर्वतो ...	१५८/६७
व्यतीतकल्पे विशिष्टैकवाक्ये ...	१९७/१७	व्यासगिरां निर्यात सार ...	२८३/४
व्यथयतिरामुपेतः स्वस्थ ...	५०४/७३२	व्यासादीन्कविपुगवाननु ...	२९५/६३
व्यथयति वृथा मौनं तन्निव ...	१५७/५२	व्यास्य नैकतया स्थित ...	४०३/२४७
१ गत इति मूले पाठः प्रामादिकः ।		व्योमनि शम्बाकुरुते चित्र ...	३४६/४

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
द्योमपात्रमपि चैरुपाणि ...	१३९।२	अकावशा (रामकृष्णविलोमकाव्ये)	५८३।३१
द्योमव्यालोलमुक्ताफल (देवदास- देवस्य) ...	२११।३	अकाभिः सर्वमाकांत	४९४।४३९
द्योमार्धे ज्वलितो रावेः ...	६२८।२६	अकाशदृष्टरहितेन यत्र नयन ...	१७४।९
द्योमिः पुरीवा (सङ्ग्रहीतुः) ...	१।५	अक्रियाय कृतवापनिपाता (भारवेः)	२४०।५
द्योमैकान्तविहारिणोऽपि (हितोपदेशे)	२७२।८९	अमुच्याकीर्णरकुटनानि ..	४५८।८
द्योमस्तपिच्छगुच्छावलि ..	१३७।७६	अने तद्धितमरलेशसाय ...	८३।१०
द्योमि प्राङ्गणसीमि सांध्य ..	१४२।४१	अंशाः सन्ति सरराशो (कविरत्नस्य)	६०३।२
द्योमि स वास कुरुते ..	११९।१३६	अत दयाग विषदोदिति ..	३२६।८४
द्रणगुरुप्रमदाधरदुःसह (कालिदासस्य)	१९८।४३	अतपदी सनि पादशते (भट्टस्य)	१५७।६
द्रणभृता सुतनोः कल ...	२२३।२३	अतमन्यु दण्डधर कुशे ...	३८१।१३
द्रजजनवनिताभि (संग्रहीतुः) ...	३८।४५	अतमेकोऽपि सन्वत्ते प्राक्ता	४६३।६
द्रजत्यधः प्रयात्युच्चैर्नरः ..	४८२।६२	अतगो धन्विनः (संग्रहीतुः) ...	५५।४
द्रजत्यपरवारिधि रजतपिण्ड ...	१८५।४२	अतेषु जायते शूरः महर्षेण ..	३३९।१
द्रजन्ति ते मूढधियः परा (भारवेः)	४७८।३५७	अनुमुन्मूलयेदेव ..	४८६।२०३
द्रजन्ति पद्मानि कदा वि ..	५५१।२१	अनुहस्तगत (संग्रहीतुः) ...	४७५।२६६
द्रततिविततिभिस्तिरोहिताया (माघस्य)	२०१।७	अनुमलक्षमण (श्रीगंगासहायस्य)	३७।३४
द्रते विवाद विमति विवेके ...	३०७।१८७	अनुक्षत्रकलत्रनेत्रसलिले ...	४५०।५६
द्रोढायोगान्नतवदन (नेत्रनिभाग- ब्रह्मयज्ञस्विनः) ...	१०८।६५	अनुर्दराति सयोगे वियोगे ...	४७३।११०
द्रोढावेलाकृद्धं सागर ...	५८।२५	अनुवास्यामृत श्रुत्वा तेन ...	४८५।१६६
द्रवत्तत्त्वविवोधवत्कुसुम ...	११८।३७	अनुवृणा यमदन्ता मृग ...	४०६।२७७
द्रक्तिः सर्वातिरिक्ता ...	४२३।५०	अनुमति यत पृष्ठ (संग्रहीतुः) ...	३९४।७९
द्रक्तिर्निस्त्रिजनेयं तव (कान्यप्रकाशे)	४५२।८२	अत्रोर्नि प्रत्ययो (संग्रहीतुः) ...	४७५।२६७
द्रक्ति प्रमापयति वीर ...	३९७।१४९	अत्रोः प्राणानिलाः पञ्च ...	३१।३
द्रक्तिमद्भिर्गणैश्च (संग्रहीतुः) ...	३८९।१	अत्रोरत्यन्तभित्त्र यत्नेन ...	४७४।२३८
द्रक्तिरहितोऽपि कुयति ...	५०३।७२७	अत्रोरपि गुणा वाच्या ...	४९१।३४७
द्रक्तिवैकल्यनम्रस्य निःसार (भारवेः)	३५३।१२	अनिरक्षानिध तमुर्धनि (कान्यप्रकाशे)	३९३।८१
द्रक्तेनापि सता जनेन ...	५१७।१०२६	अनैः पन्याः अनैः कन्या ...	४८४।११८
द्रक्ष्य यत्र विशेषतो ...	२।२२	अनैः अनैश्च मोक्षव्य स्वय ...	४९७।५२८
द्रक्ष्यते येन केनापि जीव ...	६१५।३	अनैः अनैश्च यो राज्य ...	४७३।१९४
द्रक्ष्यो वारयिषु जलेन ...	२९५।६८	अनैर्विद्या अनैरर्थानारो ...	४८७।२११
द्रक्षादराभि यदि पक्षयुगं ...	५९७।१	अपयैः सन्धितस्यापि न ...	४७४।२१९
द्रक्षोद्याननिवासितामभि ...	३८५।४	अवरकुमारिलगुरवो मदन ...	२९८।३
द्रक्ष्यक्यान्ययुवती वनिताभिः (माघस्य)	१७१।३८	अब्दः प्रभूगत इति प्रचुरा ...	५५२।२९
द्रकरं पतित दृष्ट्वा पार्वती ...	५३३।१२	अब्दवद्विरलंकारैरुपेत (शकवृद्धेः)	८२।२
द्रकरागिरासि निवेशित ...	५८७।११	अब्दगत्स्यैव कुर्वाणा ...	४९।१०
द्रकरार्धतनुवद्वपार्वती ...	१४५।२६	अब्दस्य दुरीय ...	५३६।४४
		अब्दग्रासगनधीत्य यः ...	२९६।८

पद्यम्	पृष्ठे, संख्ये	पद्यम्	पृष्ठे, संख्ये
अब्दार्थयोः ...	२८३।१	अरिरे लावण्य (संग्रहीतुः) ...	६६।४१
अब्दार्थयोः समो गुम्फः ...	२८०।३	अर्वाणीपाणितलैश्चल ...	१७।७
अभयति गजानन्यान्वाध्वदि ...	३५३।२३	अत्यमपि स्वलदन्तः ...	३२२।१९९
अभयति जलधरधारा ...	२१२।१०	अवेऽविदा (रामकृष्णविलोमकाव्ये)	५८१।२२
अभयति यशःश्लेषे सूते ...	३२५।२६६	अशपदमणिमाल चन्द्ररेखा ...	१९२।१३
अमिततापमपोदमहीरजः (माघस्य)	२१३।३५	अशमृन्मवपल्लवे गगाङ्गे ...	१०२।१६
अमितनिखिलदीपे सुप्त (शार्ङ्गधरस्य)	१८३।१	अगाङ्गे सनढे भरत इव ...	१३९।७
अमीगर्मस्य यो गर्मस्तस्य ...	५३४।२६	अग्निना च निशा ...	५१९।१०५९
अम्बरस्य च या माया ...	२२७।१८	अग्निनि खलु कलङ्कः ...	३७७।१३
अम्बरारिरमृत विषगर्म ...	१५२।१५४	अग्निमुखि ...	१५५।१९
अम्भुः श्वेताकपुष्पेण ...	४८८।२४६	अग्निनीच हिमार्तानां धर्मातीनां ...	३८१।५
अम्भुमार्गससविधौ सुरधुनी ...	४४६।१९	अग्नी दिवसधूसरो गलित (भर्तृहरेः)	५१५।९९३
अम्भुस्त्वयम्भुहरयो हरिणे ...	५६।१८	अग्नी हतु लोमान्मुखकमल ...	७५।३
अम्भ्याकस्य रजः प्रमृज्य ...	२०।३३	अष्टतृणावृत (कृष्णरामस्य) ...	२५६।४४
अयानस्योत्तान इदि निहित ...	१८१।२०	अश्वद्वानद्वितीयेन नम ...	२७९।२
अयिता सविधे (रसगङ्गाधरे) ..	१७५।१	अश्वत्थिसर्गमलिनाः सह ...	६३९।१९
अय्या पुष्पमयी परागमयता ...	१०४।५५	अल न खलु कर्तव्यमिति ...	५३५।३०
अय्या वल्लं चन्दन चास ...	३८२।२	अल त्यक्त्वा (सङ्ग्रहीतुः) ..	४७५।२७३
अय्या शाल्लभासन शुचि (श्रीहर्षस्य)	२६६।९३	अलभिन्नेभकुम्भेभ्यो मौक्तिक ...	४३७।५
अरजालाञ्जितमुखः कोऽन्यः ...	४६२।७	अल्लाशस्त्रिकथैव कानन ...	२४८।४२
अरण करवाणि शर्मद ते (मल्लिनाथस्य)	५।१०	अल्लालैर्मिन्नदेहोऽपि भ्रान्तो ...	४६२।५
अरण किं प्रपन्नानि विषव ..	३४१।२२	अल्लौकस्तस्वरः कपि ...	२४७।२६
अरणागततरुधार्य क्षीरा ...	४९८।५५८	अल्लैर्जिवति शालमुष्णति ...	३८७।३२
अरणं भवमीतानां (संग्रहीतुः) ...	२३।१	अल्लैर्दत्तास्तु रिपवो न ...	५१२।९५५
अरण ब्रजजनताया (संग्रहीतुः) ..	३६।८	अल्लाः कण्टककोटिभिः ...	६४३।४
अरण्यः सर्वदेवानां (सङ्ग्रहीतुः)	२२।१	अल्लाभृगस्य आल्लायाः ...	४९९।५८६
अरत्कालसमुल्लासिपूर्णिमा ..	७७।६	अल्लाशतचित्तवियतः (भानुपण्डितस्य)	६३३।७
अरदम्भुचरच्छायागत्ययो (भारवेः)	६७०।५०	अल्लासंततितिनिकन्दनम (नर्मयस्य)	६४४।१
अरदि न वर्षति गर्जति ...	३०५।११६	अल्लाटैश्चन्दनसगतोऽपि ..	३६७।४४
अरदिन्दुकुन्दधवलं नग ...	५४६।८	अल्लाटैश्चाल्मलिपलाश (गान्धर्वस्य)	६४४।१
अरदि समग्रनिशाकर ..	५०४।७३३	अल्ला शठ ...	६०२।१
अरसामर्थ्य (कृष्णरामस्य) ...	२१९।१	अल्ला शुद्ध (संग्रहीतुः) ..	२।२५
अरसने सायकमादधाने ...	४१९।३	अल्लाः पूर्व (संग्रहीतुः) ..	४७०।१०६
अरीर क्षाम स्यादसति ...	१०९।८७	अल्लायेन धर्म कपटेन ...	५०७।८१९
अरीरनिरपेक्षस्य दक्षस्य ..	४९२।३५८	अल्ला धर्मकणाः भ्रमः ...	६४०।३९
अरीरस्य गुणाना च दूर ...	३५६।१७	अल्लाकन्यालसत्कण्ठो ...	२६१।१८
		अल्ला मन्मथसगरे रणमृतां ...	१८१।२४
		अल्लातेर्मातृर्विबेकात्पितुरपि ..	३५०।५९
		अल्लातां गमितयां द्वाविपादै (भारवेः)	१४६।४७

१ अत्र तृतीयपादे " शौलभश्चरिकावाचि " इति पञ्चमः ' का ' इत्यक्षरवृत्तिस्तु प्रमादात् ।

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
शारदराका (सङ्ग्रहीतुः) ...	७७।१६	शिवयोः सुधाहरिद्रा ...	३।१३
शारदा शारदाम्भोज (मङ्गिनाथस्य)	५।७	शिव शिव हि. शिवेन ...	५६।१७
शार्ङ्गं ब्रह्मकण्ठलोराधि ...	१४।४	शिशिरकिरणकान्तं वासरान्ते (माघस्य)	१८४।२७
शासति त्वयि हे राजन् ...	३९३।६३	शिशिरमासमपास्य गुणो (माघस्य)	२२५।१२
शास्त्रं मुनिश्चलधिया ...	५१३।९६२	शिशिरसौकरवाहिनि मार्गते (कुमार-	
शास्त्रज्ञः कपटानुसारकुशलो ...	४६१।१५	दासस्य ...	२१७।३
शास्त्रज्ञोऽपि प्रकटविनयो ...	२२९।७३	शिशुरपि निपुणो गुरो ...	५१२।९४२
शास्त्राण्यधीत्यापि भवन्ति ...	२९१।२१	शिशुर्वेत्ति पशुर्वेत्ति वेत्ति ...	४७।१०
शास्त्रार्थविष्वस्त ...	२८८।१	शिशुरप्यधिगेपज उग्रश्च ...	४७१।१४५
शास्त्रेषु निष्ठा सहजश्च ...	५०७।८३३	शीकरासारसवाहिसरोज ...	५४७।१
शास्त्रोपस्कृतशब्दसुन्दर ...	२९२।२७	शीघ्र भूमिगृहे गृहाण वस (विद्वणस्य)	१०४।५४
शिक्षितापि सखिभिर्ननु ...	२५६।५६	शीतमध्वा कदम्ब च ...	३३३।२६
शिक्षरिणि क नु नाम (कुवलयानन्दे)	१६७।४३	शीताशाशुदिते ...	२४१।१५
शिक्षिनि कूजति गर्जति ...	२१६।४	शीतलादिव सन्त्रस्त (सर्वदासस्य)	२१२।१
शितैर्वागैरेके मृधशुवि ...	४४१।११५	शीतवातातपह्नेशान्मह ...	४९५।४६९
शितिलयति सरागो याच ...	१८४।३४	शीतांशुर्मुखमुत्पले तप ...	१५८।६४
शिरः शर्व स्वर्गात्पशुपति ...	३९४।५९	शीतांशुर्विपसोदरः फणभृतां ...	११२।१२३
शिरश्छाया कृष्णः क्षण ...	३८।५१	शीतांशुस्फटिकालवाल ...	१४९।१०६
शिरसा धार्यमाणोऽपि सोमः ...	३८२।१	शीतांशोरिव नूतनस्य ...	२२३।३२
शिरसा विधृता नित्यं तथा ...	४६४।६	शीतातपादिकृष्टानि सहते ...	३८३।११
शिरसि देवनदी पुरवैरि (माघस्य)	५४१।८७	शीतार्तिप्रसरस्तथाकुलपद (भोजस्य)	२२५।५
शिरसि धृतसुरापगे स्म ...	१८।११	शीतेऽतीति वसनमननं ...	५१५।१००३
शिरसि निहिवोऽपि नित्य ...	३१९।१३५	शीतेनाप्युपितस्य मापशिमि ...	३३६।७३
शिरसि शिरसिजं दृशो ...	२३३।२५	शीघ्रपानविधुरासु निग्रहन् (भारवेः)	१७१।४२
शिरांसि वरयोधानामर्ध ...	४३७।१३	शीघ्रपानविधुरेण वधूना (भारवेः)	१७२।६५
शिरीषकोषादपि क्रोमलाया ...	२८२।३	शीर्णप्राणाद्भिप्राणीन्प्राणिभि (मयूरस्य)	४५।१६
शिरोरुहैरलिकुलकोमलै (माघस्य)	४३६।७	शील सर्वगुणैष ...	३६२।२६
शिरोवेष्टनव्याजतस्ते ...	४३१।५	शील नाम नृणा ...	३६२।२७
शिलं किमनल ...	२७५।१४३	शील रक्षतु मेधावी प्राप्नुमिच्छुः ...	३६१।१२
शिलाधनैर्नाकसदासुरस्थलै (भारवेः)	००८।१९	शील आतयति श्रुत जम ...	३३६।८०
शिला बाला जाता चरण ...	३११।२५२	शील शीर्षमनालस्यं ...	४८८।२६०
शिलार्पितपदद्वन्द्व नासा ...	५३२।७	शीलमारवती कान्ता पुष्प ...	४८५।१६९
शिलासम्यग्धौतोऽन्वय ...	७४।१७	शीलानि ते चन्दनशीतलानि ...	२५०।१२
शिलीमुखैस्त्वया वीर दुर्वारै ...	५४७।१	शीलावलम्बनमहर्निश ...	५१३।९५९
शिलीमुखोक्तशिरःफल (कालिदासस्य)	४३८।३०	शीलाविज्जामास्त्रामोरिकाद्याः ...	५३।२८
शिल्पं दर्शयितुं करोति ...	२४५।९	शुक तव पठनं न्यसनं ...	६१८।४
शिवमालानलोत्प्रेन ...	१५२।१४९	शुकतुण्डच्छविचवितु (नागमायाः)	४४।३
शिवमनुपाधे (सप्रहीतुः) ...	१।१०	शुकहरितयवानां सीम्नि ...	२२३।२७

पद्यम्	पृष्ठे, सख्या	पद्यम्	पृष्ठे, सख्या
शुकीचचूलातच्छवि फल	८५।४५	शूरोऽसि कृतविद्योऽसि ...	६२२।१२
शुकिद्वयपुटे भोज यशो ...	४१६।९	शृङ्गारसरसा (रामकृष्णस्य) ...	६१।१३
शुक्ले पक्षे शीतरदिमर्ब ...	५०५।८१६	शृङ्गारो महिला ...	४२८।३
शुक्लां पात्र धात्री परिणति ...	२७४।१३९	शृगालशयशादूलूषित ...	६१४।५
शुचित्व त्यागिता शौर्य सामान्य ...	३६९।६	शृणु सखि कौतुकमेक ...	२५६।४८
शुचिभूमिगतं तोयं शुचि ...	४८४।१४६	शृणु हृदयरहस्य यत्प्रशस्त ...	२२९।६२
शुचिरिति परितः प्रसिद्धि (विह्वलस्य)	१३६।४८	शृण्वत्पुरः पद्वर्गजित ...	५९१।४७
शुठीगोक्षुरयोर्विचार्य ...	५२६।१	शूते शीतकरोऽम्बुजे कुवलय ...	१९६।१
शुण्ढाग्रेण रद (रामकृष्णस्य) ...	५७२।३	शैत्यं नाम गुणस्तवैव ...	६५०।१
शुद्धः स एव कुलव्रज स एव ...	३०९।२१६	शैलसी तव कीर्तिरद्भुत ...	४५०।६८
शुद्ध शुद्ध (संप्रदीतुः) ...	१।४	शैलेन्द्रो निजवार (संप्रदीतुः) ...	४०१।२२०
शुद्धकांस्वरचितापि लालिता ...	३६४।९	शैलेर्नन्धयति (कृष्णरामस्य) ...	२५७।७६
शुद्धमाविलमवस्थित चलं ...	१४०।१५	शैलेन्द्रप्रतिपाद्यमान (काव्यप्रकाशे)	११।६८
शुद्धशीलमाहितो ...	३६१।१८	शैलेषु शिलातलेषु च ...	५९२।६५
शुद्धाः सद्ग न कचित्प्रा ...	४३९।५९	शैले शैले न माणिक्य ...	४८६।१८७
शुद्धान्ते सीधुपानोन्मद ...	१४।१०३	शैवतो (रामकृष्णविलोमकाव्ये)	५७९।१५
शुनः पुच्छमिव व्यर्थ जीवि ...	४८।१०	शैवालश्रेणिशोभां दधति ...	१५।९
शुभ वाप्यशुभं कर्म ...	५०२।६८४	शैगवात्प्रसूति योषितां प्रियैः ...	२५०।११
शुभाननाः साम्बुद्धेषु (भारवेः) ...	२०८।२७	शोक मा कुरु कुक्कुर सत्त्वे ...	३४६।५
शुशुमिरे स्मितचास्तुरा (कालिदासस्य)	१९८।५२	शोकस्थानसहस्राणि मय ...	४९४।४३१
शुश्रूषस्व गुरुकुसु सखी (कालिदासस्य) ...	२३१।३८	शोकारातिमयत्राणं प्रीति (व्यासस्य)	३७०।२०
शुश्रूषस्व गुरुनिवर्तय प्रियसखी ...	२३४।४४	शोकोत्पत्तिरशोकतः सुम ...	१२७।८४
शुश्रूषामनुकम्पती गुरुजने ...	२३२।४२	शोण वीक्ष्य सुख विजुम्बित (साहित्य- दर्पणे) ...	२४३।२३
शुष्क मार्चं स्त्रियो वृद्धा ...	४९३।४०२	शोणश्चेतसित (संप्रदीतुः) ...	२३।१
शुष्कां पृथिवीं (संप्रदीतुः) ...	५९०।२३	शोणी कोणी सखि नयनयो ...	१२०।१६
शुष्केन्धने वह्निवपैति ...	५०५।८७३	शोभते विदुषां मध्ये... ...	२९२।१७
शून्य बासग्रह विलोक्य ...	१६५।३१	शोमन्ते विद्यया विप्राः ...	४८४।१३२
शून्य वेदम चिराधितो ग्रहपतिः ...	२३७।६८	शोष गते सरसि दीवल ...	५९१।४६
शून्यं कुञ्जग्रह निरीक्ष्य ...	२४४।६	शौर्यं केसरिणा परोपकरण ...	४०१।२१९
शून्यमपुत्रस्य ग्रह चिर ...	३३३।३३	शमशानेष्वबासो (कृष्णरामस्य)...	५२४।१
शून्यमाकीर्णतामेति तुल्यं (वाल्मीकेः)	४९२।३७७	श्यामं श्रीकुचकुङ्कुमपिङ्ग ...	२४।८
शून्येऽपि च गुणवत्तामा ...	३१३।८९	श्यामं च वर्तुलाकार ...	५२९।२०
शूर् त्यजामि वैधव्याबुदार् ...	३२७।३	श्यामलेनाङ्कित माले बाले ...	७०।३
शूराश्च कृतविद्याश्च रूप ...	४८५।१६७	श्यामश्वेतावणाङ्गा जल ...	२३।५
शूराः केऽपि पुरःस्थिता ...	३४५।४०	श्यामा मन्यरगामित्यः ...	४९०।३१७
शूराः सन्ति सहस्रशः प्रति ...	३१३।२७८	श्यामा मिलिन्दमाला बालाया ...	६८।९
शूरोऽर्थशास्त्रानिपुणः कृत ...	४६१।३		

अत्र शोधने प्रमादात् 'श्याम' इति परिश्रुतिर्विधा ।

पद्यम्	पृष्ठं, सख्या	पद्यम्	पृष्ठं, सख्या
व्यामास्वङ्गं चकितहरिणी (कालि- दासस्य) ...	१३१।२५	श्रीमद्वैकुण्ठकण्ठीरव तव ...	४१४।१७
व्यामिन्ना भवलिन्ना (संग्रहीतुः) ...	२१।१	श्रीगोवर्धन (कृष्णरामस्य) ...	४२८।१
व्यामौ तव स्तनवेतौ ...	५४६।४	श्रीपाटनाधीश (सङ्ग्रहीतुः) ...	५२४।१
अह्वानः शुभां विद्या ...	५००।६१९	श्रीमन्तोहनलाल (संग्रहीतुः) ...	४४५।१५
अमणः आवकवध्वाः ...	२५६।४९	श्रीमान् धीमान् (सङ्ग्रहीतुः) ...	४११।६
अमयति शरीरमधिक अम ...	७२।१५	श्रीरामसिंह (कृष्णरामस्य) ...	४२८।२
अवणाञ्जलिपुटपेय विर (वैष्णोसंहारस्य)	२८३।३	श्रीरामतो (रामकृष्णविलोमकान्ये)	५७७।५
आवश्राव त्वदीय गुण ...	४०७।३०१	श्रीराजी (रामकृष्णस्य) ...	५७५।५
अयः प्रदुग्धे विपदो रुण ...	४८।१३	श्रीरार्ज्य (रामकृष्णस्य) ...	५७५।६
अयिा हसद्भिः कमलानि (भारवेः)	२०९।२९	श्रीशारदैकलदनं ...	२८६।२
अयिो दोलालेला विषय ...	२६९।१९	श्रीहेमचन्द्रः ...	२८७।४
अयिा मनोज (कृष्णरामस्य) ...	५२२।३	श्रीवेमपृथिवी ...	४२६।१
अयिो वासाम्मोजे शिदिव ...	६११।५९	श्रीमन्नायक रामभद्र ...	४२१।२९
श्रीकण्ठस्य कपदेवन्धन ...	१५।३	श्रीमाहेश्वरमौलिमण्डन ...	५८९।५२
श्रीकरपिहित चक्षुः सुख ...	२३।७	श्रीराजीवाक्षवक्षःस्थल ...	२६।४१
श्रीकर्ण प्रौढतेजाः प्रवल ...	४१०।४	श्रीराम त्वदनेकचित्रचारि ...	४२०।१६
श्रीकृष्णः पृतनायाः स्तन ...	३८८।६	श्रीरामायणभारतवृहत्कथाना ...	२८९।३
श्रीकृष्ण त्वत्प्रतापेन ...	४१२।१	श्रीरामे मृगया गतेऽपि ...	४२१।३३
श्रीधाम्नि दुग्धोदधिपुण्ड्र ...	२४।१४	श्रीलक्ष्मीनरसिंहसाम्ना ...	४१४।७
श्रीनाथ न श्रुतमिति ...	५२१।१	श्रीवीर त्वद्रिपुणा रण ...	४०८।३०३
श्रीनाथस्तवनानुरूपकवना ...	२९०।२६	श्रुतं कृतधियां सद्भा ...	५०१।६६३
श्रीपरिचयाज्जडा आपे भवत्य (राये- गुप्तस्य) ...	३२७।१३	अत दृष्ट स्पृष्ट स्मृतमपि ...	५९।५२
श्रीपाटनेश्वर (संग्रहीतुः) ...	५२४।२	श्रुतिः गिथिलतां गता स्मृति ...	३८१।१७
श्रीमन्माधव (कृष्णरामस्य)	४२९।१	श्रुतिमपरे स्मृतिमपरे ...	३६।१५
श्रीमत्तोमरवण (संग्रहीतुः) ...	५२७।२	श्रुतिर्विमिन्ना स्मृतयश्च ...	५०५।८५५
श्रीमत्तोमर (संग्रहीतुः) ...	४११।१	श्रुतिलङ्घनमीहमानयोर्मलि ...	७३।३५
श्रीमान् वेमसहीपति ...	४२६।२	श्रुतिसिद्धान्तान्तरस्य तद्विरु ...	३६४।७८
श्रीमान् वदन्त्य ...	४२७।१	श्रुतिसुखभ्रमरस्वनगीतयः ...	१९८।५०
श्रीमोज साम्य तव कल्प ...	४१६।११	श्रुतिस्मृत्युक्तमाचारं न त्यजे ...	४८२।७८
श्रीमन्बन्धनवृक्ष सन्ति बहवः ...	६३६।२०	श्रुतेन बुद्धिर्व्यसनेन ...	५०६।८९९
श्रीमता कथय कञ्चुक ...	६५२।१	श्रुते महाकवेः काव्ये ...	२९१।१६
श्रीमद्रोपवधूस्वयग्रहपरि ...	४०।७९	श्रुत्यध्ययनसंपन्ना धर्मज्ञाः ...	४६०।३
श्रीमद्राजशिक्षामणे तुल ...	४४९।४६	श्रुत्वा कुम्भसमुद्भवेन ...	६५८।२२
श्रीमद्रूपमणे गुणेन यद ...	४२४।१	श्रुत्वा तन्व्या निशीथे ...	२१८।१३
श्रीमद्वीर महीमहेन्द्र ...	४०८।४	श्रुत्वा चूत तव भ्रियं ...	६५८।१९
श्रीमद्वीराश्विरी पृथुवर ...	४४६।२६	श्रुत्वा धर्म विजानाति ...	४८७।२३२
		श्रुत्वा नामापि यस्य स्फुट ...	१९८।४४
		श्रुत्वा प्रदग्ध तनयं ...	५२१।१

पद्यम्	पृष्ठं गत्या	पद्यम्	पृष्ठं गत्या
श्रुत्वा बालमृगी विलोलनयना (दुर्गसेनस्य)	२१७।१०	आसास्ते सन्नि गृह्यन्त्य	... १२१।३३
श्रुत्वायान्त वहिः कान्त	... १५३।२	पट्कर्णा भिद्यते मन्य	... ४६८।४२
श्रुत्वा पटाननजनमुदि	... १८।१३	पट्कर्णा भिद्यते मन्य	... ४७१।३३
श्रुत्वा सागरबन्धनं दश	५२७।१	पट्गुणाः शक्तय	... ४६९।७७
श्रुत्वा साङ्गामिकां याता	... ४९५।११	पट्चक्रे क्रमभावनापरि	... ४३।१
श्रूयता कौतुक सोऽपि स्मरः	... ७२।९	पट्पदः पुण्यमध्यधो यथा	... ४८८।२६५
श्रेयः सदा दिशतु सालस	... २४।१९	पट्टोपाः पुनरेणेः	... ४९४।४४
श्रेयान्विधोर्ध्वदुलपध	... ५८७।२८	सयोजयति विधेय (पञ्चतन्त्रस्य)	८८।८
श्रेयो नूनं व्रजति स पुमा	... ५१६।१००४	नरम्भोद्विक्तनक्तमय	... १५१।१२७
श्रोणीयन्धस्यजति तनुतां	... ६६।५०	सर्वधितोऽपि भुजगः पयसा	... ३२४।२८८
श्रोणीभारभरालमा दरगल	... १०८।२९	सविवातुमाभिरैरुमुदामे (भारवेः)	१४६।४९
श्रोतृन्मूकयति मृगस्थिर	... ३६४।१४	संविष्टो ग्रामदेव्या कुट्याष्टि (मयूरस्य)	२२६।२
श्रोत्र श्रुतेनैव न कुण्टलेन	... ३४६।१२	सखिद्या नानुगमं स्वर	... १८२।१८
श्रोत्र हसस्वनोऽय मुखयति	... ४५७।७	समन्तानि पानुर्माप	... ३९।६०
श्रोत्रपीयूषगण्डुधैः काकली	... ८१।६	ससाटे तदेव भूषणमुप	... ४७।१२
श्लाघ्यः स एको भुवि मानवा	... ३०७।१७७	ससारकट्टुधस्य द्वे फले	... ४७।४
श्लाघ्य कार्पासफल यस्य	... ६४५।२	ससारं तव निस्तार पदयो	... ३७१।२
श्लाघ्य नीरसकाष्ठताडन	... ६५६।२	ससारगविदुःस्वप्ने शून्य (वासिष्ठे)	२६९।३४
श्लाघ्या महतामुन्नतिरद्भुत	... ३५०।६	समारविषवृक्षस्य द्वे फले	... ३७१।३
श्लाघ्यानेपतनु सुदर्शन	... ४३।१	संसारवायस	... ३६७।२६
श्लाघ्यैव वक्रिमगति	... २९४।५४	ससारे कविता	... ५९।४६
श्लिष्टा समझा सद्गर्था	... ४९।११	ससारेऽस्मिन्नसारे कुट्टपाति	... ६०।६८
श्लिष्यतः प्रियवधूरुष (भारवेः)	... १४६।४५	ससारेऽस्मिन्नसारे परिणति	... ६०।६७
श्लिष्यति पश्यति क्षुम्पति	... १०२।१०	सस्थितस्य गुणोत्कर्षः प्रायः	... ५०२।६७१
श्लेपे केचन शब्दगुम्फ (चन्द्रदेवस्य)	२८१।५	सहतिः श्रेयसी राजन्विगुणे	... ३५९।१
श्लोकस्तु श्लोकता याति यत्र	... ३०१।३४	स एकत्वाणि जयति जग	... ५५।१३
श्लोकार्थस्वादकाले तु	... २८९।८	स एव धन्यो विपदि स्वरूप	... ३५०।१
श्वश्रूं विना वृत्तिरिह स्वतन्त्रा	... ३२८।२४	स एव रसिको लोके	... २३१।१५
श्वश्रू स्वापयति च्छलेन /	... २४५।५	सकलभुवन	... ४२७।१
श्वश्रूः पद्मदल ददाति	... २३५।५९	सकलभुवन बन्धो	... ३७।४३
श्वश्रूः पश्यति नैव पश्यति	... २३९।५	सकलाः स्वजनाः	... ३७२।१२
श्वश्रूः श्वशुरयोः पादौ	... २३०।१३	स कथं न सृष्टणीयो विषय	... ८९।६
श्वसनचलितपल्लवाधरोष्ठ (भारवेः)	२००।८४	सकलभुवनबन्धो	... २४।२१
श्वसः किं त्वरितागता (शीलामष्टा- रिकायाः)	... १३३।९	सकलापि कला कलावता	... ५१२।९३७
श्वसा एव मृगीदृशो न	... ११०।९५	स किसला साधु न शास्ति (भारवेः)	४७८।३५४
श्वसान्मुञ्चति दीर्घान्	... १२३।१०	स किमु सहेतु सुधांशुः	... ६०४।२
श्वसान्मुञ्चति भूतले	... १२७।८२	सकृत्कन्दुकपातेनोत्पत्त्यार्यः	... ३०१।३२
		सकृदपि दृष्ट्वा पुरुष (रविगुप्तस्य)	५०५।७८६

पद्यम्	पृष्ठे. मन्त्रा	पद्यम्	पृष्ठे. मन्त्रा
सकृदिव समर्थं बाले ...	१५५/१	सद्गुणानन्दवर्षिणा विमोहे ...	४३७/३
सकृदुक्तगृहीतार्थो लघु ...	४६४/१	सद्गुणो रिपुभूनां सुख ...	५२६/३
सकृदुद्युतं च मित्रं यः ...	८९/१३५३	मद्गुणो सुभेदनाणां कवीना ...	४८८/२३७
सकृच्छोपयति प्लुतान्प्राप्ते ...	३३६/८६	मद्गुणो स्फुरदमिना गता ...	५५९/७६
स क्षत्रियस्यापहः सता ...	४७७/३३५	मद्गुणो दिवमायने नत ...	४२०/२३
स क्षारो जलधिः सरासि ...	११२/८९	मद्गुणो विद्यायां ...	३६७/३१
सखा गरीयान् (माघस्य) ...	४६९/३९	सद्गुणमगमभूमां ...	८२५/४
सखि दधितमिहानयेति (भारवेः) ...	१२४/४०	सखिद्विनिन्दे गाथां न ...	५००/६३२
सखि दशनभक्तमपरे ...	१९२/३	सखिद्विनिन्दे गाथां न ...	३७४/६
सखि पतिविरहदुतागः ...	११०/३	स खिलमूलः क्षतजने गणु (कालिदासस्य) ...	४३८/१०७
सखि स विजितो वीणाधार्यः ...	२८५/२	स जयति चित्तानिश्चो यस्य ...	५३८/१४
सखि साहजिक प्रेम दूग्दपि ...	३०९/१	स जयति महावराहो जल ...	३०/२
सखि सुखल्यवक्राग्रे ...	२३२/१०	स जयति रिमहरलेखा ...	८/११
सखि हे पश्य रसमय ...	२१७/२	स जयी चरमातङ्गा यस्य ...	८६९/११
सखे खेद मा गाः कलय ...	३३५/६०	स जलजलधरं नभां विरेजे (भारवेः) ...	२१३/१७
सखे साय क्वात्वा कनकरुचि ...	१९/१७	स जातः कोऽप्यार्त्तमदन ...	३५४/३९
सगुणापि हन्त विगुणा ...	३२०/१६३	स जातं येन जातेन ...	३८८/६
सगुणः सेवितोपान्तो विनर्तः (शार्ङ्ग- धरस्य) ...	६०६/४	स जीवति गुणा यस्य ...	४८८/२६३
सकीर्णकीचक (माघस्य) ...	४५६/१९	स जीवति यशो यस्य कीर्तिं ...	३८४/९
संकुद दानराये (कृष्णरामस्य) ...	५२४/१	स ज्ञान एव हि विद्या शोभा ...	३०४/१०३
संकुदे न च गन्तव्य ...	५०१/६५२	स जनसङ्गो मा भूयदि ...	३६७/३४
संकुतकेलिगृहेत्य निरीध ...	२४४/३	स जनस्य दृढ्य नयनीत ...	३०७/१८६
संक्षिप्येत् क्षण इव कथ ...	१३१/२९	स जना एव साधूनां प्रथ (कुसुमदेवस्य) ...	३०२/५८
सक्षोभं पयसि पुनर्मर्देमकुम्भ ...	२०९/४२	स जन्ता कुम्भभित्तस्युत ...	४३६/२२
सख्येया न भवन्ति ते ...	५९९/३५	स जितसकलशरीरा (शार्ङ्गधरस्य) ...	१५३/३
सङ्गः सर्वार्थमना त्याज्यः स ...	३६६/२४	स जितानि सुरभीष्य (माघस्य) ...	१६९/४
सङ्गतानि मृगाक्षीणा ...	२२७/३६	संचरन्ति मृगनाभिचर्चिता ...	१४३/१३
संगताभिरुचितैश्चलितानि ...	१८०/७	संचारो रसिमन्दिराधि ...	२३१/४१
संगतिं स्वविपरीतगुणैस्त्व ...	३६९/२१	संचित ऋतुपु नोगुण्यते ...	३४२/४९
सङ्गं नैव हि कश्चिदस्य कुरुते ...	३३६/७५	सचिन्त्य सचिन्त्य जगत् ...	५११/८९४
सगमविरहवितर्कं वरमिह ...	१०६/२२	सजग्माते तावपयानपेक्षौ ...	४३८/५२
संगीतं चैव संहित्य सर... ...	४७/९	सजहार सहसा परिरब्ध ...	१७३/९
सङ्गं नाकुलीनस्य सर्प ...	४६१/११	सजातपत्रप्रकरान्वितानि ...	२०४/७०
सद्गुणमधोनिष्ठस्यचपल ...	४१८/५	सजातगान्द्रमकरन्दरगा ...	३७७/८७
सद्गुणमाङ्गणमागतेन भवता (काव्य- प्रकाशे) ...	४०१/२१३	सजाते ब्रवरूपता हि रजताङ्गा ...	४१७/३
सद्गुणमाङ्गणमागते दशमुखे ...	६५०/१		

१ अत्र प्राथमे पादे 'मातङ्गः' इति, चतुर्थे च 'दुर्गस्तस्य' इति च पाठः प्रमादात् । अतः 'मातङ्गा' इति 'दुर्गस्थासां' इति पाठस्य क्रमादवधेयः ।

पद्यम्	पृष्ठे संख्या	पद्यम्	पृष्ठे संख्या
संततं श्लाघते कस्मै नीचो ...	५५५।२०	सत्यशीलदयोपेतो दाता ...	५५०।२
संततस्तपनस्त्वदीय (संग्रहीतुः) ...	४२९।१	सत्यानुसारिणी लक्ष्मीः ...	४८६।१९२
सतां सङ्गाद्दोषा ...	३११।२४४	सत्यानृता च परेषा धिय ...	४७८।३६३
सतां सेव्योऽपि ...	३६८।९	सत्यासक्तमना गुणाकर ...	४१८।१
सतां सुदर्शनो (संग्रहीतुः) ...	४७०।९८	सत्यासक्तमनाः प्रवृद्ध ...	५४३।१००
सतां समालोकयतां विवे ...	८४।३८	सत्येन धार्यते पृथ्वी ...	४९०।२६७
सति काकुत्स्थकुलोन्नति ...	२८३।११	सत्त्वादिरयैरगणितगुणै ...	१९।२०
सति द्वाद्याफले क्षीरे मृदा ...	३४१।२०	सत्सङ्गाद्भवति हि बाधुदा ...	३६७।४५
सति प्रदीपे सत्यग्नौ सत्यु (अमरकस्य) ...	१०५।९	सत्साङ्गत्वमवाप्य यः पुर ...	६१८।१८
सति शीले गुणा भान्ति पुंसां ...	३६१।६	सत्सेवितमृगुलङ्गं (संग्रहीतुः) ...	६।१०
सतीमपि ज्ञातिकुलैक ...	५११।९०१	सत्साधुवादे मूर्खस्य मात्सर्य ...	३१७।८४
सत्कविरसनाशूर्पी निस्तुष (गोवर्धना- चार्यस्य) ...	५०।२३	सत्सूत्रसविधानं सद ...	५०।२१
सत्कोणं लोलेत्र कुल (दीपकस्य) ...	२९९।९	समग्रहारैर्भवता प्रदत्तै ...	४१७।२
सत्पक्षा ऋजवः शुद्धाः ...	३०३।८१	सदम्भोजाम्भोजं परि ...	६१२।५७
सत्यात्रोपनयोचितसत्प ...	४९।२०	सदय हृदय यस्य भाषितं ...	४८६।१९६
सत्यत्रैरपि (सङ्ग्रहीतुः) ...	६०६।३	सदवनमसदनुशासनमा ...	४७७।३३०
सत्यादपाप्तिपुलपल्लव ...	६०६।४	सद्गलनस्फारहारा ...	६०।६६
सत्यरुषः खलु हिताचरणै ...	३०८।२०२	सदासि विदुरभीष्मद्रोणे ...	३९३।८९
सत्य वक्तुमशेषमस्ति सुलभा ...	२६६।१०१	सदा खण्डनयोग्याय वृष ...	३१७।८०
सत्य शौर्यं दया त्यागो ...	४७१।१४६	सदागतिहयोच्छ्रायस्तम ...	५५०।१
सत्यं सत्य मुनेर्वाक्यं ...	४९९।५७२	सदानुरक्तप्रकृतिः प्रजा ...	४६०।८
सत्यं सन्ति गृहे गृहेऽपि ...	५४।४८	सदा प्रदोषो मम याति ...	१६७।४२
सत्यं सा बहुरूपिणी सम ...	४२१।२५	सदा प्रहृष्टया भाष्यं ...	२३०।१९
सत्यं गुणा गुणवतां विधि ...	३०९।२१४	सदा मध्ये यासामियम ...	५१।३९
सत्यधर्मच्युतात्पुंसः क्रुद्धा ...	३१८।१००	सदामात्यो न सिद्धः स्यात् ...	४७०।११८
सत्यं तद्यदवोचया मम ...	१६२।१२	सदारिमध्यापि न वैरि ...	५३०।३२
सत्यं तपः सुगत्यै यत्तत्त्वा ...	१६६।३१	सदा वक्रः सदा क्रूरः ...	२५४।१५
सत्य तपो ज्ञानमहिमता ...	२९१।१९	सदागति (रामकृष्णस्य) ...	५७०।२
सत्य ब्रूयात् (संग्रहीतुः) ...	४७०।१००	सदाह सालस विभ्रन्मानस ...	३९१।२७
सत्यं त्वं पुरुषोत्तमोऽसि ...	४३४।१७	स दीक्षितो यः सकलं ...	५११।९१९
सत्यं दुर्लभ एष बल्लभ ...	१६४।२१	सदुत्तंस दैवादयं कोऽपि ...	३९६।१४४
सत्यापि च सुकृतकर्माणि ...	५०६।७८७	सदूषणापि निर्दोषा सख ...	२८२।५
सत्यप्रज्ञमतपोभिः सत्यधनैः (क्षेमेन्द्रस्य) ...	३३८।९	स दोषः सच्चिवत्सैव यद ...	४६९।८३
सत्यभामासमाश्लिष्टः साधु ...	३९२।३३	सद्वेषमपि निर्दोष ...	२९१।९
सत्यमेव गदितं त्वया विमो ...	२३९।२	सद्भावेन जयैन्मित्रं ...	४९१।३४३
सत्यं मनोरमा रामाः ...	२६९।४६	सद्भिः सवोच्य मनोऽपि ...	४९७।५४१
		सद्भिरेव सहासीत सद्भि ...	४८०।३

१ सत्येति मूले पाठः प्राचीनिकः ।

पद्यम्	पृष्ठे, सख्या	पद्यम्	पृष्ठे, सख्या
सङ्ग्रिभाष्ये हिते कान्ये ...	४९।६	सन्ति स्वादुफल वनेषु तरवः ...	३४५।४७
सङ्ग्रिस्तु लीलया प्रोक्त ...	३०१।२२	सन्तु द्रुमाः किसलयोत्तर (सृक्तिसहस्रे) ...	२०२।१४
सद्यन्येव निरन्तरं निवसति ...	२१५।६८	सन्तु विलोकनमापण ...	५७।२१
सद्यः करस्पर्शमवाप्य (कान्यप्रकाशे) ...	४३२।५	सन्तु सहस्रश ...	६०४।४
सद्यः पुरीपरिसरेऽपि शिरीष ...	२५०।२३	सन्तु सहस्रग इतरे ...	६३८।३
सद्यः प्रवालद्रुमचारुपत्ने ...	१९७।२४	सन्तु महान्तो (सङ्ग्रहीतुः) ...	६००।३
सद्यः संघटमानकोकमिश्रुन ...	१८६।५१	संतुष्टे तिष्ठणां पुरामपि (भवभूतेः) ...	२४८।३८
सद्यः सान्द्रमर्षाविष्ठमककु ...	१४१।३५	संतुप्यत्युत्तमः स्तुत्या ...	५०३।७१२
सद्यश्चन्दनपङ्कपिच्छिल ...	१४९।१०९	सतोप येन नीत (संग्रहीतुः) ...	३८०।१३९
सद्योर्मासं नवान्नं च बाल ...	४९३।४०३	सन्त्येव प्रतिभा (कृष्णरामस्य) ...	२७८।४
सद्वंशजस्य परितापनुदः ...	३०९।२१२	सन्त्यज्य देहमपि (संग्रहीतुः) ...	५६।२१
सद्वंशजातं गुणकोटियुक्त ...	३२३।२३९	सन्त्यज्य तोयानि (कृष्णरामस्य) ...	५२२।१
सद्वंशत्वादङ्गसंज्ञिनी त्व (माघस्य) ...	४३९।६३	सन्तोऽपि न विराजन्ते हीनां ...	३३३।२०
सद्वंशसम्भवः शुद्धः कोटि ...	४७५।२५९	सन्तोऽपि सन्तः क किरन्तु ...	३०७।१७०
सद्विद्या यैरुपास्ताः ...	३५५।५३	सन्तो मनसि कृत्यैव प्रवृ ...	३०२।४६
सद्विद्या यादि का चिन्ता ...	४८।११	सतोपक्षतर्प पुसामाक ...	५०३।७११
सद्वेदिमध्योत्तमहेमकुम्भ ...	३९०।११	संतोपल्लिपु कर्तव्यः स्वदारे ...	४९१।३४४
सद्वृत्तसद्गुणविचित्रमहार्ह ...	६५१।२	सतोपामृततृप्तानां यत्तुल्य ...	३४६।१
स धूर्जटिजयाजूटो (सूरवर्मणः) ...	१४।१०५	सत्यज्य शूर्पवद्गोपान्गुणान् ...	३१५।१९
सन्तः कापि न सन्ति सन्ति ...	३८५।२९	सन्त्यन्येऽपि वृहस्पति ...	६५८।२४
सन्तः सच्चरितोदयव्यसनि ...	३२५।२६८	सन्त्येके धनलाभमात्र (देवदासरय) ...	२६५।८१
सन्तः स्वतः प्रकाशन्तो ...	३०१।३०	सन्त्येकेऽपि महीवहाः प्राप्ति ...	६३६।७
सन्त एव सता नित्यमापदु ...	३०२।४८	सन्त्येव प्रतिमन्दिरं युवतयो ...	२३९।८
संततमुसलासङ्गाद्दुतर (कान्यप्रकाशे) ...	३९४।९०	सन्त्येव लिखिताकाशा ...	६३५।१
संततोदयसध्येव वदनेन्दो ...	३७६।६	सन्त्येवान् गृहे गृहे युवतयः ...	१५७।५७
सततभ्रमहारि शीतल ...	४००।२०६	संदधीत न चानार्थविंश ...	४७४।२४६
सततायसि सस्थितस्य पयसो ...	३६८।५३	संदर्शयस्व मधुवैभवमस्ति ...	६४७।२
सन्तमेव चिरमप्रकृतत्वा (माघस्य) ...	१७०।१८	सन्दष्टवलेष्णवळानितम्ये ...	२०८।८
सन्तश्च लुब्धाश्च महर्षि ...	५५१।२२	सदद्याधरपल्लवा सकचितं ...	१७४।६
सन्तश्चेदमृतेन किं यदि ...	५१६।१०१४	संदानान्तादक्षिभिः शिक्षिता ...	४४१।१०५
सन्तश्चेदिह गुणविन्दवो ...	२९१।२४	संदध्यात्सरला ...	३५६।१०
सन्तस्तृणोत्सारणमुत्तमाङ्गा ...	३०७।१७८	सन्दर्शं मे गृहीत्वा (सङ्ग्रहीतुः) ...	१२२।१२
संतापं जगतो विष्ठम्पति ...	५९३।७८	सदिग्धे परलोके जनाप ...	२३२।१५
संतापमोहकम्पानसपा ...	३२०।१५२	सदेहो वैष्णवे मार्गे ...	५००।६०७
संतापय चिरं चन्द्र न तत्र ...	११९।१	सधिविग्रहयानानि सस्थिति ...	४७४।२२४
सतापितानां मधुरैर्वचोभि ...	३४४।३३	सर्धा कोषं तत उपगतां ...	१०४।७
सन्ति कृपाः स्फुरद्गूपाः ...	५९०।१०	संध्याताण्डवडम्बरप्रणयिनो ...	१६।१
सन्ति श्रान् हृषासंख्या (बाणभट्टस्य) ...	५२।५		

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे संख्या
सन्धाताण्डवचण्डदण्ड ...	१३७।६६	समये प्राप्य भीमः (सङ्ग्रहीतुः)	४६१।७
सन्धाताण्डवचण्डव्यसनिनो ...	१६।३	सम्भ्रमङ्गं करकिसल्या ...	६६।५१
सन्धानतौ नरपुरांशितनोः ...	७।२८	समं विलासोऽङ्कुरितः स्तना ...	६५।२०
सन्धारागवती स्वभाव ...	२१।४४	समदनमवतसितेऽधिकर्ण ...	२०२।६
सन्धावन्दन भद्रमस्तु भवते ...	२६७।१०६	समदमतंगजमदजलानस्य ...	३९४।८५
सन्धावन्दनवेलायां तडागा ...	५४६।१३	समदशिखितानि हंसनादैः (भारवेः)	२१३।२३
सन्धावध्यक्षशोणं तनुदहन ...	१३७।७४	समन्तादाक्रान्तादव ...	६१७।११
सन्धावल्लिखलिमपि (गोवर्धनाचार्यस्य)	६।१५	समभिस्त्य रसादव (माघस्य)	१९९।७
स नता तपहा (रामकृष्णविलोमकाव्ये)	५८२।२६	समय एव करोति बलाबलं (माघस्य)	२२०।३९
सनद्धोऽय नवतरणिमा ...	६६।४८	समयज्ञानर्यवतः प्रति (माघस्य)	२२८।४३
सन्ना नाविकधोरणी निय ...	६५१।१	समयमिह वदन्ति कं ...	५५८।६७
शज्ञारिभरणोमायमाराव्य (काव्यप्रकाशे)	३९३।६६	समयशबरो व्योमारण्ये ...	१५३।१६७
सन्निकर्षोऽत्र मत्यानां ...	४८७।२२९	समरविह्वदस्मद्ग्लानिःपात ...	२४७।२९
संनिष्ठश्चिक्कुर तमोमय ...	३८३।८	समरशिरसि सैन्य कीदृशं ...	५६१।९८
सन्मित्रं वसु ...	६५८।१६	समरे हेमरेखाङ्कं बाणं ...	५३२।६
सीनीहेतुऽपि दुरापे ...	५०६।८०४	समर्पिताः कस्य न तेन ...	३२२।२३४
सन्मन्त्रिणा वर्षयते नृपा ...	४७७।३४१	समर्प्यं हृदि दारुणां मदन ...	२४४।६
सन्मार्गे तावदा (धर्मकीर्तः)	७४।२०	समस्तश्रुत ...	३००।२
सन्त्यस्तभूषापि नवैव ...	९४।१९	समवलोक्य विलासवन ...	२०३।२
सन्त्यासमकृतकाञ्ची ...	१८०।१	समस्तनीतिशास्त्रो ...	४६१।२
सपक्षो लभते काको वृक्ष ...	२७५।२५४	समस्तावनीनायसौले ...	४४३।१०
सपक्षो लभते लक्षं गुण ...	२७५।२५५	समस्त्यलीकृतविवरेण (माघस्य)	४३६।१५
सपदि कुसुदिनीभिर्मीलितं (माघस्य)	१८२।१०	समाकृष्टं वासः कथमपि ...	१७५।११
सपदि सखीभिर्निमृत्त ...	१९७।१४	समागमिष्यतोऽमोद ...	५९०।८
स पुमानर्थवजन्मा यस्य (भारवेः)	३५३।१०	समाजे सम्राज्ञां सदासि ...	३९८।१६५
सप्तपिहताः कोटयो (वाल्मीकिः)	२४६।१२	समानकुलशीलयोः सुवय ...	१००।३
सप्तैतानि न पर्यन्ते ...	४८५।१५१	समायाति यदा लक्ष्मीनारि ...	३२७।८
संप्रतिबन्ध कार्यं प्रभु ...	४७७।३२६	समारम्भा भग्नाः कति कति ...	३४९।४९
स शत्रुर्यो विपन्नानामाप ...	३६९।९	समानिष्ठः समालेखै ...	५७।१५
सभयचक्रितं विन्यस्यन्ती (जयदेवस्य)	१५९।१०	समाश्लिष्यत्युच्चैर्धनपिशित ...	२६९।२०
सभाकल्पतत्र वन्दे वेद ...	३८९।१	समिति पतिनिपाताकर्ण ...	४४८।३७
सर्मा वा न प्रवेष्टव्या ...	४६७।३८	समीक्ष्य सध्माप्यपि ...	३५८।९
सभ्यास्ते साम्प्रतं ...	४६०।१	समीहितद्विया (संग्रहीतुः)	४७६।२८६
सभास्वये (रामकृष्णविलोमकाव्ये)	११	समुत्कीर्णे तन्व्या निधित ...	१०९।८३
स भूमिं सर्वतः (संग्रहीतुः)	५२०।३	समुत्पत्तिः स्वच्छे सरसि ...	६४८।३१
समं मृगास्या (सङ्ग्रहीतुः)	६५।२१	समुदितकुचकुम्भमङ्ग ...	८८।१९
सुमनो निपीय (संग्रहीतुः)	७७।१७	समुद्रिरासि किं वाचः (अमृतदत्तस्य)	६१४।१

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
समुद्दीपितकन्दर्पां कृतगौरी	... २७९।३	सम्प्राप्तुवन्ति ननु मण्डलमेक	... ३५१।९
समुद्यते कुत्र न याति पांसुला	... ५५९।८३	सम्प्राप्ततत्त्वः (कृष्णरामस्य)	... ५२२।२
समुद्रवीचीव चलत्वभावाः	... २२८।६३	सम्प्राप्तेऽस्तपद (सहृद्ग्रहीतुः)	... ५२७।१
समुद्रस्यापत्यं प्रथितमहिमा	... ३२९।३१	सम्पुल्लामल (रामकृष्णस्य)	... ११२।१२१
समुद्रावरणा भूमिः प्राका	... ४९३।४१४	सम्भावित (रामकृष्णविलोमकाव्ये)	... ५८०।२०
समुद्रेणान्तस्थस्तरुश्रुवि	... ६०१।१०	सम्भाव्यमिष्टभुवनाभय	... ३९७।१५१
समुन्नतघनस्तनस्तवक	... ४४८।२६	समिन्नयोग्यस्या वयसोः	... ६४।१२
समुपागतवाति दैवादव	... ६४४।१	सम्भूतिस्त्व मानसे सर	... ६४८।३६
समुल्लसत्पङ्कजलोचनेन	... २२९।२१	सम्भोगाद्विषयामिपत्य	... २६७।१००
समुल्लसद्दिनकरवक्रकान्तयो	... ४३६।१०	सम्भोगानतिरिच्यमान	... १७।५
समुल्लासो वाचां सरस	... ५०।३६	सम्भोजन सकथन	... ४६८।५५
स मूर्खः कालमप्राप्य	... ४७१।१३९	सम्भ्रमः क्षेदमाख्याति	... ४८७।२०६
स मूर्तो यत्रासीत्	... २८०।२	सम्भ्रतोऽहं प्रभोर्नित्यमिति	... ४७२।१७०
संपक्वं मृदु (रामकृष्णस्य)	... ५७०।८	सम्भूच्छित्त संयुगसप्रहारी (वराहमिहि-	...
सम्पत्तिर्वा विपत्ति (संग्रहीतुः)	... ४७५।२८०	रस्य)	... २४७।१९
समूलातममन्तः पराखो (माघस्य)	... ३५३।९	सम्भोहयन्ति मद्यन्ति	... २२९।६९
सम्भगनिष्पन्नः सन्वोर्ध्व	... ५०६।७९८	सरजसमपदाय केतकीनां (भारवेः)	... २१३।२४
संपत्कस्याय तारा भवति	... २३६।६५	सरजस्कां पाण्डुवर्णा	... ६१०।१
संपत्तयः पराधीनाः सदा	... ४५४।२	सरलप्रिय गुणाढ्यं लम्बित	... ३९३।७५
संपत्तौ कर्कशं चित्त खल	... ३१७।७७	सरला वहलारम्भतरला	... ५६६।९
संपत्तौ कोमल चित्त साधो	... ३०२।६०	सरले एव दोलले यदि	... ८२।३
संपत्सरस्वती सत्त्वं सन्तान	... ४८४।१५३	सरले साहसरागं परिहर	... १५५।१२
सपत्सु महतां चित्त भव	... ३०१।२८	सरसपरिपत्कर्णभाव्य	... ५०।३४
सम्पदा सुस्थितमन्यो भवति (माघस्य)	... ३५९।१८	सरसापि कवेर्वाणी	... ४९।८
सम्पदि यस्य न हर्षो	... ३०४।९१	सरसागयाऽपि (कृष्णरामस्य)	... २११।१
सम्पदो महतामेव महता	... ३०१।८	सरसाभृत (संग्रहीतुः)	... २७९।१
सम्पदस्तस्य	... ३४७।८	सरसा सालकारा सुपद	... ४९।१७
सम्पदे क्रियतां यत्नः (संग्रहीतुः)	... ३७४।२०	सरसि बहुगस्ताराच्छाये	... ५१५।९९५
सम्पदो विपदो वाऽपि	... ३०१।९	सरसीतोयमुद्धृत्य जनः	... ५४७।२
सम्पूर्ण जगदेव	... २७५।१४५	सरस्वतिप्रसाद मे स्थिति	... ५६५।४
सम्पदास्ते परैः साक	... ५०२।६७६	सरस्वतापवित्राणां जाति (राजशेख-	...
सम्पन्नरमणी शीलसम्पन्न	... ५७।१८	रस्य)	... २८०।२
सम्पादिताः सपादि बहुर	... ५९२।५४	सरस्वती यो (कृष्णरामस्य)	... २७८।१
सम्पूर्णकुम्भो न करोति	... ५०८।८७०	सरस्वतीं ध्यायति (कृष्णरामस्य)	... ५२३।१
सम्प्रति न कल्पतरवो न	... ५९०।१३	सरस्वती दीव्यति (संग्रहीतुः)	... ८२।७
सम्प्रवेष्टुमिव बोधित ईषुः	... १७२।२	सरस्वतीमातुरभूषि	... २९३।३८
सम्प्राप्तचिकुरभावः कचनिचयो	... ७०।४	सरस्वतीव कार्णोटी	... २८१।१
सम्प्राप्त मकरध्वजेन	... २२।८	सरस्वती स्थिता वक्रे (सरस्वतीकुटु-	...
सम्प्राप्तेऽवाधवासरे क्षण	... १२७।८०	म्बस्य)	... ४४७।१

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
सरोषदद्याधरलोहिताक्षतै (कालिदासस्य)	२६०।१	सर्वथा स्वहितमाचरणीय	... ५०६।८०७
सरोषयुद्धाङ्गनमध्यधावन्मत्त	... ४३८।३२	सर्वदेवमयस्यापि विद्येवो	... ४६०।१०
सर्पः क्रूरः खलः क्रूरः सर्पा	... ३१५।२४	सर्वदेवमयो राजा मनुना	... ४६०।९
सर्पत्सारिणि वारिशीतल २०६।४६	सर्वद्रव्येषु विद्यैव द्रव्य (पञ्चतन्त्रस्य)	४८।५
सर्पदुर्जनयोर्मध्ये वर सर्पो	... ३१५।२१	सर्वनाथो समुत्पन्ने ह्यर्ध	... ४८३।९०
सर्पस्य रत्ने कृपणस्य	... ५०७।८५४	सर्वलोकपरितोषकारिणी	... ६३१।२
सर्पाः पिवन्ति पवन न च	... ३४७।१४	सर्वस्य जन्तोर्भवति	... ५२१।१
सर्पाणां च खलानां च	... ४९६।५०९	सर्वस्य द्वे सुमतिक्रमती	... ५२५।१
सर्पान्याघ्रान्जान्तिहा	... ४७२।१५७	सर्वस्य सर्वद्रूपि स्पर्शन	... ३०५।१३६
सर्पविषा कृपाणी तव भुज	... ४३३।१६	सर्वस्य हि परीक्ष्यन्ते स्वभावा	... ३६१।१
सर्वं छण्डितमुद्भूतैस्तव	... ४०१।२३	सर्वस्यैव हि रत्नस्य व्रणे	... ७६।३
सर्वं वन तृणाद्या पिहित	... ५९०।२०	सर्वस्वापिहरो न दस्यु	... ५३१।३९
सर्वसहा ये ऋजवः	... ४९८।५५७	सर्वस्वापिहरो न तत्कर	... ५३१।४०
सर्वः कल्पे वयासि यतते	... ४५४।६	सर्वहिंसानिवृत्तां ये नराः	... ४९८।५४७
सर्वं कुवलय (संग्रहीतुः)	... १४०।३	सर्वोङ्गमर्पयन्ती लोला	... ३७५।४९
सर्वं सपद्यते (संग्रहीतुः)	... ४७६।२९७	सर्वीलङ्कारयुक्तापि न क्रिष्टा	... ३६३।२२
सर्वं वृच्छ (रामकृष्णस्य)	... ५७१।६	सर्वाशापरिपूरिङ्कुतिमदो	... ६०३।१
सर्वकार्यशरीरेषु	... ४६९।७८	सर्वोद्भासि दग्धवीरधि (बाणभट्टस्य)	२११।१
सर्व एव जनः शूरो ह्य	... ४७४।२४१	सर्वोद्भिचिनिधानस्य कृतप्रत्य	... २६८।१०
सर्वजः सन्वदसि बहुधा	... ५४२।९७	सर्वोस्तुभ्यः समकटुरसाः	... ६४६।१
सर्वज इति लोकोऽयं भव	... ३९२।३१	सर्वेषु शास्त्रेषु	... २८४।२
सर्वज्ञेन त्वया किञ्चिन्ना	... ५४७।२	सर्वं स्ववन्दु	... ३५८।११
सर्वत्र गुणवानेव चकास्ति	... ३५६।३५	सर्वे क्षयान्तो निचयाः (वाल्मीकेः)	२६९।४८
सर्वत्र सपदस्तस्य सन्तुष्टं (व्यासस्य)	७८।८	सर्वे ध्वान्तमिदं वदन्तु	... १४२।३९
सर्वत्र सर्वदैका (संग्रहीतुः)	... ६१९।८	सर्वेन्द्रियाणि संयम्य	... ४९३।४०६
सर्वत्राहत	... ५६७।२०	सर्वेऽपि विसृतिपथं (भामिनीविलासे)	२५०।२८
सर्वथा नष्टैकदृश्य	... ३६८।६	सर्वे यत्र विनेतारः सर्वे	... ४७४।२४६
सर्वदा सर्वदोऽधीति	... ३९१।७	सर्वे विषेया मम (सकृद्ग्रहीतुः)	... ३९५।११२
सर्वदा सुखमन्विच्छे	... ४८४।१३८	सलीलमादाय (रामकृष्णस्य)	... ५७२।२
सर्वदेवमयो	... ४६०।४	सर्वेषामेव शौचानामर्थ	... ५००।६२३
सर्वत्रोद्भवकन्दला	... २१५।६५	सर्वोद्दिगकरं मृगादनमसुं	... ६५३।२
सर्वस्य लोकस्य (संग्रहीतुः)	... ३९६।१४१	सर्वोपमाद्रव्यसमुच्चयेन	... ९४।२२
सर्वस्यात्मा गुणवान्	... ३५८।८	सललितमलकानां बल्लरीनितं	... १८८।१७
सर्वस्वमपदायापि	... ४७६।२९०	सलीलयातानि न भर्तुरन्न (साहित्यदर्पणे)	२४७।२३
सर्वाङ्गन (रामकृष्णस्य)	... ५७०।२	सलीलमियमायाति कामिनी	... ९२।१
सर्वथा व्यवहर्तव्यं कुतो	... ३१७।६८	स विकचोत्पलक्षुपमैक्षत (माघस्य)	२२०।३७
सर्वथा संत्यजेद्वाद न काचि	... ४८१।३७	सविता विषयति विधुरपि	... ५०६।८००
		सवितैव समाराध्यः	... १३८।२
		सलकार (कृष्णरामस्य)	... २५५।३५

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
सविप्रपाद्योदककर्दमानि ...	३७१।५	स हि गगनविदारी कल्पाय (हितोपदेशे)	३७७।११
सव्यदक्षिणयोर्यत्र विभेयो ...	४७२।१७८	सहिष्ये विरह नाथ देह (दण्डिनः)	१९५।३
सव्यलीकमवधीरितखिन्नं (भारवेः)	२४०।४	स हेमकटक धत्ते सा कर ...	८२।४
सव्याज तिलकालकान्विरल ...	१११।११६	सहोदरत्व (संग्रहीतुः)	२८।२३
सव्याधेः कृशता क्षतस्य (रामिलसोभिलयोः) २०४।९		सहोदराः कुङ्कुमकेसरानां ...	५०।२९
सव्यासव्योऽरुबाहुव्यातिकरमधुर ...	१८२।३८	स ह्यमात्यः सदा श्रेया ...	६६।१२
सत्रीडा दयितानने (श्रीहर्षस्य)	२०।३८	सासारिकसुखासक्तं ब्रह्म ...	४८६।१८६
सत्रीडौर्धनिरीक्षणं यदु ...	२३४।४८	साक कुरङ्गकट्या मधु (काव्यप्रकाशे)	३९७।१५४
स श्रीकण्ठकिरीटकुट्टिम ...	१५०।११८	सा कान्ता यदि (सङ्ग्रहीतुः)	९७।७८
ससत्वरमितस्ततस्तत ...	३२।१०	साक प्रावर्णलुटन्ति ...	६००।५
ससार साक दर्पेण कदर्पेण (रुद्रटस्य)	५६५।६	सा कविता सा वनिता ...	४८।१८
स सुहृद्व्यसने यः स्यात्स ...	४९७।५१५	साकारो निःस्पृहो वाग्मी ...	४६४।४
स स्निधोऽकुशलाश्रिवार ...	५१७।१०२२	साकूतमधुरकोमलविला ...	२७८।६
सस्यानि स्वयमस्ति चेद ...	५१९।१०४६	साकूतसितमाकुला ...	४१।८६
सहकारकुसुमकेसर (कपिलरुद्रस्य)	१९६।९	साकूत निजसविदेकविषया ...	२९५।७४
सहकारः सहकारो ...	६३८।४	साक्षरं पुरुष दृष्टा यो नरो ...	४८५।१५८
सहजन्माऽपि (संग्रहीतुः)	४७६।३०३	साक्षरा विपरीताश्रेया ...	४८७।२१६
सहर्षचरिता ...	२८५।१	साक्षात्किलाष्टमूर्तस्तस्यै ...	४५४।१
सहकारे चिरं स्थित्वा ...	६१४।९	साक्षात्प्रेमावतारः कमल (हरिगणस्य)	२७१।७३
सह कुमुदकदम्बैः काम ...	१५१। २३६	साक्षादभूत्स्वयंभूरथ मुक्तास्ति ...	१७९।४
सहचरि शययाः शतं मदीया ...	११९।५	साक्षान्मधवतः पौत्रः (व्यासस्य)	२४९।२
सहजमलिनवक्रभावभाजां ...	५११।९४०	सागराः सन्तु (संग्रहीतुः)	६००।१
सहजान्धदृशः स्वदुर्नये (माघकवेः)	३२२।२०६	सागसि प्रियतमे कृत (नम्रजितः)	१६९।२
सहजोऽपि गुणः पुंसां ...	५०२।६८६	सागसेऽपि न कुप्यन्ति कृपया ...	३०३।८६
सह तया स्मर भस्म झटित्य ...	१०३।१७	सागयोऽपि किल ग्रीतल ...	३९०।१३
सह परिजनेन विलसति धीरो ...	३५०।५	साटोपन्योमहटोपित ...	४५।१४
सह वसतामयसता ...	३२१।१८१	सा तन्वीति घनस्तनीति ...	२०३।५
सहसा विदधीत न क्रियां (भारवेः)	५१२।९३५	सा तोरणान्तिकमुपेत्य (पृथ्वीधरस्य)	१०२।२१
सहसा हृदये निधाय चेतो ...	११९।४	सा हुग्धसुग्धमधुरच्छवि ...	९४।३७
सहसिद्धमिदं महता ...	३०६।१५०	सा दृष्टा यैर्न वा दृष्टा (प्रभाकरदेवस्य)	९३।३
सहस्रकरपर्णान्निखिल ...	३९९।१८५	साधन सुमहद्यस्य यन्नान्य (काव्य-	
सहस्रचरिता ...	२८०।२	प्रकाशे) ...	३५२।१२
सहस्रशीर्षा पुरुषः (संग्रहीतुः)	५२०।२	साधर्म्येण कथं गृणन्तु ...	४२२।३६
सहस्रशीर्षा पुरुषः ...	५२०।३	साधयति यत्प्रयोजन ...	३२१।१८२
सहस्रशीर्षा पुरुषः (संग्रहीतुः)	५२०।१	साधारणतश्चुद्धया न मया ...	६३६।१
सहास्यरङ्गा (रामकृष्णस्य)	५७१।४	सा धारयत्यधीराक्षी दुर्वह ...	८४।१७
सहसास्यो नागाः प्रभुरपि ...	८।४१	साधु चन्द्रमसि पुष्करैः ...	७९।५५
		साधुरेव प्रवीणः स्यात्सङ्गुणा (कुल्लुमदेवस्य)	३०२।५६

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
साधुरेवार्थिभिर्याच्यः क्षीण	... ३४३।४	सा मां ब्रह्मयति वक्ष्यति (जयदेवस्य)	१३३।६
साधु व्याकरण हिताय	... २९८।९	सा मे यद्यापि सुन्दरी भग	... १११।१०७
साधुसङ्गमवाप्तानां ३६६।२	सामैव हि प्रयोक्तव्य ४७३।२१८
साधुध्वेवातितरामरुद्रदा	... ३२१।१८९	सामोपायनयप्रपञ्च २५१।१२
साधूनां दर्शनं पुण्यं तीर्थं	... ३६६।९	साम्ना दानेन भेदेन सम...	... ४७१।१३७
साधोः प्रकोपितस्यापि मनो	... ३०१।२४	साम्यं संप्रति सेवते विच	... २०१।१०५
साधो कुण्डलघटनापरि	... ३५७।५	सायं ज्ञानमुपासितं मलय (साहित्य-	
साध्वी शीलवती २३२।४३	दर्पणे) १३३।१३
साध्वी माध्वीक चिन्ता न (गीत-		सायकसहायबाहो मकर(काव्यप्रकाशे)	५३९।६७
गोविन्दस्य) २७९।२	सायं चन्द्रकलामुतोदय	... १००।३४
साध्वीक्षीणां दयितविरहे	... ५१५।१०२	सायं दामप्रयनसमये १२०।१८
सामन्दं सदनं सुताश्च	... ३७१।६	साय नायमुदेति वासर	... १५०।१२०
सानन्दकन्दुकविहारविधौ	... २२४।३	सा यावन्ति पदान्यलीक	... १६४।२३
सानन्दं नन्दिहस्ताहत (भवभूतेः)	५।३६	सारङ्गाक्ष्याः कुचकल्लव्योः	... ८६।११
सानन्दप्रमदाकटाक्षनिशि	... ५१।४७	सारङ्गो न लतागृहेषु रमते	... ६२८।२०
सानन्दमेष मकरन्द	... ६१२।४७	सारसवत्ता विह्वला नवका (सुबन्धोः)	४२४।२
सानन्दा गणनायके स १५।३	सारस्वते द्योतसि दूरमग्नौ	... ३९०।१०
सा न स्नाति न चातुलि	... १२८।९३	सा राजहंसैरिष सज्जताङ्गी	... ९२।३
सातुजः काननं गत्वा	... ५५६।२८	सा रामणीयकनिधेरधि	... ९४।३४
सान्त्वयिष्येः प्रणयवचनैः	... १९४।१३	सारासारपरिच्छेत्ता स्वामी	... ४६५।१९
सान्द्रानन्दपुरन्दरादिदिवि (पं० जगद्धरस्य)	४१।९१	सा रोमाञ्छति सीत्करोति	... १२८।९४
सान्द्रामोदवतीः स्वकीय	... ६२६।४३	सार्यकानर्थकपद भ्रुवती (साहित्यदर्पणे)	९२।१
सान्द्राम्मोदस्यामले साम	... ४४०।७५	सार्व मनोरथशतैस्तव (साहित्यदर्पणे)	१६१।१
सान्द्रा मुदं यच्छतु मन्द	... ४३।१	सार्वभौमभवनं वनवासौ	... २६२।३२
सान्ध्यमस्तामितशेषमातप	... १३४।२२	सालकाननयुक्तापि	... ४४२।१
सान्ध्यरागकाधिरागण (भट्टोपमन्योः)	१३४।११	सालत्तकं शतदलाधिक	... १६२।४
सा पल्लुः प्रथमापराध (साहित्यदर्पणादौ)	२४३।२४	सालत्तकेन नवपल्लव	... १६२।३
सातपदीनं सख्यं भवेत्प्रकृत्या	... ३०६।१४५	सालर्षं मुखरं क्रूरं स्तब्ध	... ४६५।१६
सा वाढं भवतेक्षिते (रुद्रस्य)	... १६२।६	सावलेपमुपलिप्सिते परे (भारवेः)...	... ३०६।१६२
सा बाला वयमप्रगल्भ	... ११०।९६	सावशेषपदमुक्तमुपेक्षा	... १७०।१९
सा भार्या या प्रियं ब्रूते ४८२।६१	सावित्रीमात्रसारोऽपि	... ५००।६१३
सामिमानमसंभाव्यमौ ३०३।८७	सा विद्याधरकन्यका किमु भुव	... १११।१००
सामगायनपूर्वं मे नोच्छिद्य	... २५४।७	सा विरहदहनद्वना मृत्वा	... १२३।१४
सामदाने भेददण्डावित्यु...	... ४७४।२२६	साशङ्कस्य समकुलीकृत	... ४०१।२११
सामन्तैर्वह्निभिः ४२७।१	सा श्रीर्यां न मदं कुर्यात्स	... ४८५।१७५
सामोदं सचन	... १६२।९	सा संचारचमत्कृतिर्नयनयोः	... १११।१०८
सायं शशाङ्क (माधस्य)	... ४५६।२५	सा सर्वथैव रक्ता रागं गुञ्जैव	... १२३।१२
सामादिसज्जितैः पादौः ४७३।१९३	सा सा सपद्यते बुद्धिः सा मयिः	... ३७५।३८

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
सा सुन्दर तव विरहे सुतनु (रुद्रटस्य)	१२३।५	सीत्कारसंस्कृतानि (कृष्णरामस्य)	२५६।४५
सा सेवा या प्रमुहिता ...	४७२।१६१	सीत्कारं शिष्ययति ...	३३१।३
सा सौन्दर्यनिधिर्विलास ...	११२।१२०	सीतया दुरपवाद ...	३६१।१७
सा स्तनाञ्जलिबन्धेन मन्मथ ...	८३।१२	सीत्कृतानि भणित करुणो ...	१७७।२०
सास्त्रे मा कुरु लोचन ...	२४४।८	सीदन्ति चाग्रिहोत्राणि गुरु ...	३८५।५
साहजिकरूपवत्या भवति ...	१६६।२१	सीदन्ति सन्तो विलसन्त्य ...	३८६।१३
साहित्यपाथोनिधिमन्यनो (कुवलयानन्दे)	२९०।१८	सीमन्तिनीषु का शान्ता ...	५५०।३
साहित्यसगीतकलाविहीनः (भर्तृहरेः)	२९३।३०	सीमा वृद्धि समायाति शुक्ल ...	४६५।१२
साहित्ये सुकुमारवस्तुनि ...	५४।५०	सीमा संकोचमायाति वर्द्धा ...	४६५।१३
साहित्यामृत ...	२८६।२	सुकपरिविन्दः शब्दः ...	५५७।४९
सिंहारूढैकपादा ...	२१५।३	सुकविद्वितय मन्ये निखि ...	२८१।२
सिंहासनं ...	४६५।१	सुकविः कवयत्येव ...	५२।१६
सिंहः शिशुरपि निपताति ...	३५२।१४	सुकवेः शब्दसीमाय सु... ..	५२।४
सिंहक्षुण्णकरिन्द्रकुम्भगलितं ...	३६६।१५	सुकुमारमहो लघीयतां (माघकवेः)	३२२।२०७
सिंहदेकं वकादेक पट् ...	४९३।४०४	सुकुलजन्म विभूति ...	५१२।९३८
सिंहो वली गिरिगुहागहन ...	३७७।८८	सुकुले योजयेत्कन्यां पुत्र... ..	४९१।३४८
सिंहो व्याकरणस्य कर्तु ...	५१७।१०२५	सुखं हि दुःखान्यनुभूय ...	५११।९१८
सिक्त स्फाटिककुम्भान्तः ...	४४७।५	सुख जीवन्ति हरिणा वने ...	३५३।२६
सिक्ताया वीरकण्ठस्थल ...	४३३।१५	सुसमापतितं सेव्यं दुःख ...	४९५।४५९
सिद्धान्तैर्मञ्जरीति स्तन ...	४१२।२	सुखयतितरां न रक्षति परि ...	३६३।२५
सित वसनमपित वपुषि ...	२४१।६	सुखलवदशा ...	३१०।२३४
सितकिरणकपोलीमालि ...	१५१।१३४	सुखगत्या ताम्बूल विश्र ...	३३२।६
सितांशुवर्णविराति स्म तद् (नैपथीय- चरिते) ...	३९६।१३६	सुखस्य दुःखस्य न कोऽपि ...	३७६।६४
सिद्धमन्त्रौषध धर्म ग्रह ...	५०१।६५६	सुखार्थी त्यजेत विद्यां विद्या ...	४८७।२२३
सिद्धि वाञ्छयता जनेन ...	५१७।१०२७	सुगन्ध केतकीपुष्प कण्टकेः ...	४६८।६४
सिध्यन्ति कर्मसु महत्त्व ...	४७८।३६५	सुगृहीतमालिन ...	३२०।१५०
सिद्धयसिद्धयोः (संभ्रहीतुः) ...	३७५।३१	सुजनं व्यजन मन्ये चारु... ..	३०१।१९
सिन्दूरं रविमिन्दुमानन ...	१७८।४७	सुजनानामपि हृदय पिशुन ...	३१९।१२४
सिन्दूरं सीमन्तात्सिमतं (धनद्वेवस्य)	४५३।३	सुजनो न याति वैरं पर (रविगुप्तस्य)	३०५।११२
सिन्दूरयुतिसुधमूर्धनि ...	४३१।२	सुजीर्णमन्नं सुविचक्षणः ...	५१०।९०६
सिन्दूरस्पृष्टया स्पृशन्ति (त्रिविक्रमस्य)	४४।१०	सुतनु जहिहि मौनं पश्य ...	१६४।१३
सिन्दूरराणीव सीदत्क्षुण्ण ...	४५।५७	सुतनु जहिहि मौनं सुब्र ...	१५६।३२
सिन्धुष्वङ्गावगाहः खुसिवर ...	३१।१३	सुतनु श्रुतिसेवनतो मन्ये ...	१८०।२
सिन्धुस्तरङ्गैरपकल्प्य ...	६०१।७	सुतनु हृदयात्प्रत्यादेय ...	१५७।५०
सिन्धोः सुधांशुशकल ...	१४१।२८	सुतभृत्यसुहृद्भैरिस्वामि ...	२७५।२५३
सिन्धोर्जैत्रमयं पवित्रम ...	४०४।२५६	सुतं पतन्तं प्रसमीदय पावके ...	५२२।१
सीतासमागमोत्कण्ठा ...	५२०।२	सुदीर्घा रागद्यास्त्रिणो बहु (शकवृद्धेः)	८३।१

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
सुधांशोजातये कथमपि ...	३७८।९९	सुभ्रुभ्रूयुगल (संग्रहीतुः)	... २७६।५
सुन्दर परिमुच्येव (संग्रहीतुः)	... ४७६।२९२	सुमनःसङ्गमावाद्य	... ३६७।२९
सुधयेव हर (संग्रहीतुः)	... १४४।२	सुमनःश्रियमधि (संग्रहीतुः)	... ६१०।१४
सुधाकरश्चन्द्र (संग्रहीतुः)	... ७९।५९	सुमनोविबुध (संग्रहीतुः)	... ५९६।१
सुधाहाला ७३।४२	सुमुखि मुखं (संग्रहीतुः)	... ७७।१७
सुधाऽभिशङ्गः (संग्रहीतुः)	... ७९।८०	सुमुखि मनोजो (संग्रहीतुः)	... ७८।३५
सुधासिन्धो (संग्रहीतुः)	... ८१।२	सुमनोराजगुह	... ३८९।६
सुधाकरकरस्पर्शाद्बहिर्भवति	... ६०२।१	सुरक्षी चे १२९।१
सुधाधाम्नः कान्तिस्तव	... ४३।२	सुमध्ये वाग्भङ्गैर्वचनविधि	... १३०।१७
सुधाबद्धग्रासरूपवनचकोरै	... ८०।८४	सुमन्त्रिते सुविक्रान्ते सुकृतौ	... ४८०।९
सुधामयोऽपि क्षयरोग	... ७५।३	सुमहान्त्यपि शास्त्राणि	... ४९४।४४०
सुधारश्मिः सद्यस्तिमिर	... १४८।८५	सुमुखेन वदन्ति वल्गुना	... २२८।६०
सुदरी सा भवत्येव विवे	... ९३।१	सुमुखोऽपि सुवृत्तोऽपि	... ६५६।१
सुपर्णपरिसेवितस्तदनु साधु	... ३८८।५	सुमेरुशिखरप्रान्तस्फुर	... ५२०।४
सुपर्णः स्वर्णाद्रौ रचित	... ३८।५५	सुरतभरखिलपद्मगविलासिनी	... १८७।३
सुपात्रदानाच्च भवेद्भान्ज्यो	... ५०८।८४९	सुरताविरतक्रीडावेशभ्रममलय	... १८१।१८
सुपूरा स्यात्कुनदिका सुपूरो	... ४९६।५०१	सुरते च समाधौ च माया	... १७४।२
सुभग वदति जनस्तं निज	... २३२।१२	सुरमन्दिरतवभूलनिवासः	... २६२।२८
सुभग तवाननपङ्कजदर्शन	... ५४७।२	सुरासुरशिरोरत्नकान्ति	... ३१।२
सुभग त्वत्कारभमे कर्ण	... १२३।३	सुरारिपि	... ५३५।३७
सुभगसलिलावगाहाः (कालिदासस्य)	२०४।५	सुरूप पुरुषं दृष्ट्वा भ्रातरं	... २२७।४०
सुभगे कोटिसख्यत्वमुपेत्य (साहित्यदर्पणे)	१९६।७	सुलभं वस्तु सर्वस्य न	... ४८६।१७६
सुभाषित हारि विशत्यधो (बाणभट्टस्य)	४७।१७	सुलभाः पुरुषा राजन्	... ४६६।१
सुभाषितज्ञेन जनेन साक	... ५०८।८६७	सुवर्णकदली (संग्रहीतुः)	... ६९।१
सुभाषितमथद्रव्य	... ४७।३	सुवर्णस्य (संग्रहीतुः)	... ३३०।९
सुभाषितरसास्वादः प्रौढ	... ४९०।३०१	सुवदनावदनासवसंभृत	... १९८।४८
सुभाषितरसास्वादवद्ध	... ४७।६	सुवर्णपुष्पां पृथिवी चि (ध्वन्यालोके)	४७२।१६०
सुभाषितस्याध्ययनेऽनु	... ६१८।६	सुवर्णवर्णललितापद	... ३९०।६
सुभग कुरवक	... २४०।८	सुवर्णस्य सुवर्णस्य सुवर्णस्य	... ५३२।८
सुभगे तव (संग्रहीतुः)	... ७८।३८	सुवर्णालंकृता कन्या हेमा	... ५३३।२१
सुभगे दयिते (सङ्ग्रहीतुः)	... १७६।१	सुवर्णैः पङ्कचैश्च शोभा	... ४६९।९२
सुभगे तव (संग्रहीतुः)	... ७८।५०	सुविरलमौक्तिकतारे धव	... ७७।१४
सुभाषितसुधां पीत्वा (संग्रहीतुः)	... ४७।५	सुवृत्तस्यैकस्यस्य परप्रतीत्यै	... ३०३।७७
सुभाषितानि (संग्रहीतुः)	... १।२	सुव्यवसायिनि शूरे क्लेशसहि	... ३२८।१८
सुभाषितसुधा (संग्रहीतुः)	... १।४	सुशीलः स्वर्णगौराङ्गः पूर्ण	... ५४९।२
सुभाषितेन गीतेन युव	... ४७।२	सुश्यामा चन्दनवती कान्ता	... ५४९।१
सुभाषितैः प्रीतिरनुवतिः	... ३०८।१९२	सुवमाविषये परीक्षणे	... ७९।५३
सुमिष कृष्णे नित्यं नित्यं	... ४९४।४२४	सुसंहतैर्दधदपि धाम नीयं (माघेस्य)	४३६।८
सुभ्रु त्वं कुपितेत्युपास्त (विद्यापतेः)	१५८।६६	सुसदिग्धस्य भक्तस्य	... ५०१।६५४
सुभ्रु त्व नवनीतकल्प	... १५८।७२	सुस्मिता मधुरा (संग्रहीतुः)	... ५७।३
सुभ्रुवामधिपयोधरपीठ (माघकवेः)	१८०।१३		

पद्यम्	पृष्ठे, सख्या	पद्यम्	पृष्ठे, सख्या
सुसंवृत्तैर्जीवितवत्सुरक्षितैः ...	३४२।५२	सेवितव्यो महावृक्षः फल ...	४९६।४९६
सुसितवसनालंकारायां (काव्यप्रकाशे)	४४८।३८	सेवेय मानमश्लिं ज्योत्स्नेय ...	३४३।२०
सुहृदस्तस्मिन्निखलतानां ...	१९९।७६	सैन्योत्तारणतो धुनीपु (गुणाकरस्य)	४६२।१३
सुहृदां हितकामानां यः ...	४९४।४४६	सैन्यधीकरकृष्णकृष्णसर ...	१३६।६३
सुहृदां हि धन भुक्त्वा कृत्वा ...	३३३।२७	सेव साध्वी सुमकश्च ...	२३०।४
सुहृदासुपकारकारणात् (पञ्चतन्त्रात्)	४७७।३४३	सेव सेन सरणी रमणीया ...	६०८।१०
सुहृदि निरन्तरचित्ते ...	३७०।३३	सोढुमलमदिम नाहं ..	१५५।८
सुहृदि निरन्तर ...	५०४।७३९	सोन्मेषो न सखीजनः परि ...	१०५।६५
सुहृदो ज्ञातयः पुत्रा भ्रातरः ...	३७४।१६	सोपचारसुपशान्तविचारं (माघकवेः)	१६९।५
सूक्तिं कर्णसुधां व्यनक्तु ...	२६७।९८	सोपानानि तिरोहितानि ...	६०५।१७
सूक्तीनां स्मरकेलीनां ...	२८४।१	सोऽपूर्वा रसनाविपर्यय (पञ्चतन्त्रे)	६१३।७४
सूक्ष्माय शुचये तस्मै ...	५।४	सोऽसाध्यः परि (कृष्णारामस्य)...	५२६।८
सूक्ष्मेभ्योऽपि प्रसङ्गेभ्यो ...	४६४।२	सोमः शौचं ददी तासां (मनाः)...	५७।५
सूक्ष्मात्रविभेदसभ्रम ...	४७९।३७६	सोमार्थायितनिषिधान ...	३२।१३
सूक्ष्ममुखेन सकृदेव कृत (काव्य- प्रकाशादौ) ...	११६।१	सोपमस्तनमिलागिखरात्रा ...	१७३।१९
सुखिर्दुग्धसमुद्रतो भगवतः ...	११४।६	सौगन्ध्यं दधदपि काममङ्ग (माघस्य)	२०९।४७
सुखे सुकरग्रहिणी सुतगत ...	६२४।१२	सौजन्यधन्यजनपुः पुरुषाः ...	३०९।२०९
सूत्रधारकृतारम्भैर्नाटकैः ...	२८१।३	सौजन्यामृतसिन्धवः पर... ..	३१३।२७०
सुत्रं पाणिनिवदं कलय ...	२९६।४	सौजन्यामृतसिन्धुस्थली ...	२६६।९१
सूत्रैः पाणिनिनिर्मितैर्वहु ...	२९६।२	सौधादुद्विजते त्यजत्युप ...	१२८।१२
सुदारा उल्लासिमेखल ...	५४४।१०	सौन्दर्यपात्रे वक्त्रेन्द्री कुर (विहङ्गस्य)	३७५।१
सुदुः सञ्चरितः सती प्रिय ...	५१७।१०२०	सौन्दर्यं मदनादपि प्रथ... ..	४०३।२४५
सुदुत सर्वशास्त्रार्थनिश्चित ...	३६०।१	सौन्दर्यसारमप (संग्रहीतुः)	६२।३६
सूर्यस्य का तिभिरकुञ्जर ...	५६०।९२	सौन्दर्यभिन्दीवर ...	२१६।१
सूर्येऽस्ताचलमीलिमालिनि ...	१५७।५६	सौन्दर्यस्य तरङ्गिणी तर... ..	६४।६३
सूर्यो नैव (संग्रहीतुः)	११२।१२६	सौन्दर्यस्य मनोमवेन ...	८९।३१
सुजति कमलस्य (संग्रहीतुः)	२८।३	सौभाग्य विरलस्य स्यात्स ...	४८४।१२०
सुजति च जगदिदमवति च ...	३७५।५१	सौरभमम्भोऽहवन्मुख ...	९३।१४
सुजति तावदशेषगुणाकर ...	३७६।७५	सौरभ्यगर्ममकरन्दकर ...	६३९।२२
सेतुं संभेदयन्तो बलाव (गुणाकरस्य)	४६२।१६	सौरभ्यं भुवनत्रयेऽपि ...	६७६।१९
सेतूपक्रमकौतुकाहतागिरि ...	३१३।२७७	सौरभ्यं मृगलाञ्छने यदि ...	९५।५२
सेना यस्य सदो (संग्रहीतुः)	४६३।२	सौरभ्ये चलिंते रसे विगलिंते ...	१८७।६५
सेयं सीधुमयी वा सुधा ...	९८।३	सौरभ्येण त्रिभुवनमनोहारि ...	६२८।१८
सेय स्थली वनतुण्डाङ्कुर ...	६२७।१०	सौरभ्येण समावृणोषि ककुभः ...	६४५।३
सेय समज्ञेषु सुधारस (काव्यप्रकाशे)	९८।६	सौवर्णः कमलाकर दाशि ...	६०७।२०
सेय मृदुः कौसुमचाप ...	७२।२४	सौवर्णकङ्कणश्रेण्या भाति ...	८२।३
सेवकः स्वामिन देहि ...	४७२।१६५	सौवर्णाङ्कितपत्रमावृत्ते ...	२७।१
सेवया धनमिच्छन्निः सेव ...	३८३।४	सौवर्णानि सरोजानि ...	४८५।१५७
सेवा श्रद्धाचिरैवक्ता न तैः ...	३८३।३	सौवर्ण्याञ्छिन्नदुर्मावादापि (संग्रहीतुः)	५२०।६
		सौवर्णी ननु (संग्रहीतुः)	११२।११९
		सौहार्दं शशशृङ्गवत्सुजनता ...	३८६।२

पद्यम्	पृष्ठे. सख्या	पद्यम्	पृष्ठे. सख्या
सौहार्दस्वर्णरेखाणामुन्वा ...	५०१।६५८	स्त्रीपुत्रादि ...	२६१।१४
सौहृदेन परित्यक्तं निःस्नेह ...	४८१।३०	स्त्रीणामाशिक्षितपटुत्व (कालिदासस्य)	२२९।७०
स्कन्धान्निस्सुखयुग्मगण्डकपण ...	२०७।५४	स्त्रीबालस्याभिभिन्नो गोघ्नो (विष्णु-	
स्खलदंशुकमन्यवस्थतार ..	१०६।३३	पुराणस्य) ...	४८१।४८
स्तनकलशस्खलदम्बर ...	६१।२२	स्त्रीमुख कमलन ...	२१९।८
स्तनतटमिदमुत्तुङ्ग निम्नो ...	६४।१३	स्त्रीमुद्रा कुसुमायुधस्य (भर्तृहरेः)	५९।६१
स्तनधर्यंत जननी ...	३६।१८	स्त्रीरूप मोहक पुंशो यून ...	३३०।६
स्तन धयन्त तनय विहाय (कालिदासस्य)	४३।५६	स्त्रीविनम्र्याति रूपेण . .	४८०।१९
स्तनन्यस्तोक्षीर प्रशिथिल ...	१०३।३४	स्त्रीपु न रागः कार्या ...	२२८।५८
स्तनपरिसरभागे दूरमावर्त ...	१८८।१५	स्त्रीपु प्रवीरजननी जननी ...	२४७।२५
स्तनभाराय मध्येन त्रिवलि ...	८७।१	स्त्रयन्यन्यूः (माघस्य)	४५५।५
स्तनभारोऽत्र वक्त्रेन्दुचन्द्रि ...	९१।२	स्त्रययति तमः शशाङ्क ...	१७९।६
स्तनमण्डलमाश्रित्य नखस्य ...	५३३।१८	स्त्रययति नयनात्प छग्रना . .	१०२।२८
स्तनयुगमश्रुक्तांतं समीप (भट्टवाणस्य)	३९३।७७	स्वगिताम्यरक्षितितले (माघस्य)	१४०।२०
स्तनयुगमुक्ताभरणाः (काव्यप्रकाशे)	३९४।८९	स्थलरुमलतरुणां मानिनि ...	२००।८९
स्तनातटे चन्दनपङ्क्तिरेऽस्याः ...	८६।८	स्थलीनां दग्धानामुपरि ...	६२८।१५
स्तनान्ते नो हारो रजत .	५४२।९५	स्थानोर्लक्ष्यस्य (सद्ग्रहोत्तुः)	४५९।२
स्तनाभोगे पतन्माति कपो ...	६८।३	स्थाणुः स्वय मूलविहीन ...	२५२।१४
स्तनी तुङ्गो समारुदे चाप ...	८७।३	स्थान एव नियोज्यन्ते ...	४९५।४८०
स्तनी मारार्पणव्यग्री काञ्ची ...	८६।२	स्थान नास्ति क्षणो नास्ति ...	२२७।१२
स्तनी मांसग्रन्थी कनक (भर्तृहरेः)	२६८।१६	स्थानभ्रष्टा न शोभन्ते दन्ताः ...	३६५।६
स्तब्धस्य नमयति यशो ...	५१२।९४५	स्थानमाहिकमपास्य दन्ति ...	१३४।१४
स्तुभः कं वामाक्षि क्षण (काव्यप्रकाशे)	१६८।६७	स्थानाभिर्गत्य दूर भजति ...	१३२।४०
स्तुवद्रवनिवर्तके सति ...	२९०।२५	स्थानेषु शिष्यनिचर्हिर्विनि ...	५१३।९५३
स्तम्भद्वय (सङ्ग्रहीतुः) .	५७५।१	स्थाने स्थाने मलयमरुतः (विष्णुस्य)	२००।९४
स्तम्भस्थापित (रामकृष्णस्य) ..	५७५।१	स्थायिनोऽर्थे प्रवर्तन्ते भावाः (माघस्य)	४६९।८१
स्तुवन्ति गुर्वामभिषेय (भारवेः)	३६४।११	स्थिताभिन्दोलैला ...	३८
स्तोकाभ्यःपरिवर्तिता (इन्द्रकवेः)	६०५।१२	स्थितामाप्त्वीक ...	२८३।१
स्तोकाजसाधनवता भवता ...	५६।२०	स्थिति नो रे दध्याः क्षण ...	६२३।३८
स्तोकेनोन्नतिमायाति ...	३१५।२४	स्थितिर्गोहोपान्ते परिजम ...	२३३।३६
स्तोकोन्निरनिदावदीधिति ...	१८६।६१	स्थितो न खादामि हसज ...	५१०।८९१
स्तोत्रे चैत्रगुणोदयस्य ...	२०२।१०१	स्थित्यतिक्रान्तिमीरुणि (भारवेः)	३५३।११
स्त्रियः पवित्रमवुलं नैता (व्यासमुनेः)	५७।६	स्थित्वा क्षण विततपथ ...	६०८।१६
स्त्रियस्तु यः कामयते ...	२२७।११	स्थित्वा धैर्यादुपाभ्यः सम ...	५०३।२
स्त्रियोऽवतारयन्त्येते मृन्मया (पालकाप्ये)	४६२।१०	स्थिरत्वमचिरद्युतो तमसि ...	६६।४४
स्त्रियो हि मूलं निधनस्य ...	२२८।६४	स्थिरापायः कामः प्रणयिपु ...	२७५।१४१
स्त्रियो ह्यकचणाः क्रूराः ...	२२६।३	स्थिरा शैली गुणवतां ...	२९१।११
स्त्रीणां नितम्बाद्भसनं (संग्रहीतुः)	६०।२	स्थूलप्रावरणोऽतिवृत्त ...	३८१।१९
स्त्रीणां जीवनमर्थिनामनु ...	५१८।१०४१	स्नातः स्वर्गतरङ्गिणी ...	११।७६
स्त्रीणां हि साहचर्याद्भवन्ति ...	५०५।७८२	स्नातस्त्वद्विपुरक्तपाथसि ...	४१४।१३
स्त्रीणां द्विगुण आहारो ...	२२६।६		

पद्यम्	पृष्ठे. सख्या
क्षाताः प्रावृषि वारंवाह ...	४४४/३३
ज्ञान वारिदवारिभिर्विचितो ...	२४६/७
ज्ञान नाम मनःप्रसाद ...	४६५/१
ज्ञानार्द्रमुकेष्वनुधूपवासं (कालिदासस्य)	६८/११
क्षान्तीनां बृहदमलोद (माघस्य) ...	२१०/५२
क्षिगंधं यद्यपि वीक्षितं ...	१५८/६२
क्षिगंधमालय मुरुक्षमेव ...	१३०/९
क्षिगंधस्मेरविलोलमुग्ध ...	९६/५८
क्षिगंधाग्राः फलिनी वृक्षाः ...	६४०/३६
क्षिगंधेन्द्रोपलमुन्दरः कच ...	९६/५९
क्षिगंधे यत्प्रकाशे (जयदेवस्य) ...	१६०/२०
क्षेह स्त्रीकुक्ष कृष्णसार ...	११५/१
क्षेहच्छेदेऽपि साधूना गुणा ...	३०१/२६
क्षेहनिर्भरमधत्त वधूनां (माघस्य)	१७३/३
क्षेहसंर्वितान्वालान्दृढं ...	७०/३
क्षेहेन भूतिदानेन कृतः ...	३१५/२१
क्षेहोपपन्न इति पूर्णदशा ...	३३८/१०
क्षेहो हि वरमार्घ्यतो न ...	५०६/७८९
स्पर्धन्ता मुखमेव कुञ्जर ...	६२६/४५
स्पर्शः स्तनतटस्पर्शा वीक्षणं ...	१०६/१६
सृष्टाति तिरमस्यै ककुभः ...	२०६/३९
सृष्टान्नपि गजो हन्ति ...	४८०/२२
सृष्टस्त्वयैव दयिते ...	८२/३
सृष्टाकृष्टासि पिष्टोत्कर ...	४१७/२१
सृष्टा येन शिरोरुहेऽ (वेणीसंहारस्य)	२६०/१०
सृष्टोत्पल्लवकिरणकेसर ...	१३६/५६
सृष्टणीयाः कस्य न ते मुमतेः ...	३०६/१५६
सृष्टयाति भुजयोरन्तरमायत ...	३५१/५
स्फटिकमरकतश्रीहारिणो ...	२२/७
स्फटिकस्य गुणो योऽसौ स ...	६०२/१
स्फीत शीतं गतं क्व क्व शिशिर (शार्ङ्गधरस्य) ...	२०६/३३
स्फुट स्फुटपलाशवत्सुभग ...	२२१/५०
स्फुटतरमटवीनां प्रान्तरे ...	४४३/१५
स्फुटवृद्धदयं कामः कामं (जर्मकस्य)	२४२/११
स्फुटमसदवमगं तन्वि निक्षि ...	८७/१०
स्फुटमिदमभिचारमन्त्र एव ...	२०२/३
स्फुटमिवोष्णवलकमश्नन ...	१९९/६५
स्फुरद्वृत्तरूपमुप्रताप ...	३९४/९७
स्फुरदधोरतडिन्नयना मुहु (माघस्य)	२१३/२७

पद्यम्	पृष्ठे. सख्या
स्फुरदुरभिजभारभङ्गुराङ्गी ...	१४३/१२
स्फुरद्वृत्तिस्वनतद्वनाश्रुग (नैपथ्यपरिते)	३९६/१३४
स्फुरद्रोमोद्भेदस्तरलतर ...	१७५/१३
स्फुरन्तः पिङ्गलामासो ...	२१२/२
स्फुरसि बाहुल्ये किमनर्थकं ...	१६०/६
स्फुरति जठरे विष्णोर्नव (शार्ङ्गधरस्य)	५२१/१
स्फूर्जद्गङ्गाण्डशुक्तौ तव ...	४५२/९३
स्फूर्तिविशेषं (कृष्णरामस्य) ...	५६५/१
स्मयते यथायथेद (संग्रहीतुः) ...	७८/३४
स्मयमानमायतास्याः किंचि (कालिदासरय)	८१/६
स्मरकल्पद्रुमो बाले तव ...	७१/३
स्मरतोरामिलापकल्पिता ...	९७/१
स्मर नृशसतमस्त्वमतो ...	११३/१४
स्मरमानसिकसमस्यास्यास्त ...	८६/४
स्मरदवशुनिमित्तं गूढ ...	१२५/५०
स्मरसारधिनिकाशं कर्णपाश ...	२२४/४
स्मरसारशतविधुराभा भणामि ...	१२४/२९
स्मरहुताग्निसुखैरुन्नतां (माघकवेः)	१९९/६६
स्मर्तव्या वयमिन्दुसुन्दर ...	२३७/१९
स्मर्तव्योऽहं त्वया कान्ते ...	१२९/१
स्मार घनुर्यद्विधुनोक्षितास्या ...	७१/८
स्मारस्मेरमदोन्नमस्तुचतटी ...	२६६/८४
स्मित किंचिद्वक्त्रे धरल ...	६६/३४
स्मितज्योत्स्नागङ्गा तपन ...	८०/८७
स्मितज्योत्स्नाभिस्ते धवल ...	१६८/६६
स्मितपुष्पोद्गमोऽयं ते (श्रीहर्षस्य) ...	१६५/२
स्मितमधुर (संग्रहीतुः) ...	५८/३२
स्मितव्याजादन्त (संग्रहीतुः) ...	६५/३३
स्मितसदृशानि (संग्रहीतुः) ...	७८/३२
स्मितेन भावेन च लज्जया ...	५८/४२
स्मितेनोपायन दूरादाग ...	१७२/१
स्मेर विधाय नयनं विक ...	१०६/२५
स्मेरराजीवनयने नयने ...	१५९/३
स्मेराः सन्तु समासदः ...	६२४/५५
स्मेरा दिगः कुमुदमुद्भिः ...	५८८/३४
स्मेरानेन हरिणा सत्पृष्ट ...	२७/७
स्यन्दनेनैकचक्रेण (संग्रहीतुः) ...	४६२/४
स्यात्किं कच्छतटीपु ...	५५३/४७
स्यादत्यन्तानिरक्षरः भिति ...	५१८/१०४४
स्यादेव तोयममृतप्रकृति ...	४५५/५
सप्तमानमुपयन्तारि वध्याः (माघस्य)	१७३/१०

पद्यम्	पृष्ठे, सख्या	पद्यम्	पृष्ठे, सख्या
स्रग्दाम मूर्धनि निधेहि ...	६५४११	स्वभावसुन्दरं वस्तु न ...	५०२१६९२
स्रस्ता नितम्बादवरोप (कालिदासस्य)	९०१२	स्वभावार्तश्रीनखर ...	४३११८
स्वकपोलेन प्रकटीकृत ...	३२०११५१	स्वभावेन हि तुष्यन्ति ...	४८९१२८५
स्वकान्तदवकान्तारो ...	४४२१२	स्वभावेनैव निश्चितः ...	३१८१११५
स्वकीयं हृदयं भित्त्वा निर्गतौ ...	८४११९	स्वमस्तकसमारुढं मृत्युं ...	२७४१२२४
स्वगमंशुक्तिनिर्मितं सुवृत्त ...	३७२१५	स्वयं सराध्येगं पुरामिद ...	५२५१२
स्वगुणानिव परदोषान् ...	३२१११९१	स्वयं स्वगुणविस्तारादर्ण ...	३५६१२२
स्वगुण परदोष वा ...	३५८१२	स्वयं कर्म करोत्यात्मा ...	४८९१२९०
स्वच्छसङ्कोऽपि ...	३६८११०	स्वयं जहाति सेवकः सुप्त ...	३८४१३३
स्वच्छच्छीना ...	७५१२	स्वयं तथा न कर्तव्यं स्व ...	३६११५
स्वचित्तपरिचिन्त्यैव परि ...	३४०१३९	स्वयं किमपि (संग्रहीतुः) ...	४७५१२७६
स्वच्छन्द हरिणेन या विहरता(धर्मकीर्तिः)	६२८१२२	स्वयं प्रकाशमन्यसत् (संग्रहीतुः)...	२१७
स्वच्छन्दवनजातेन ...	४९८१५५०	स्वयं स्वगुणविस्तारा ...	३५६१२२
स्वच्छन्दैकस्तनश्रीरुमय ...	१७१६	स्वर्गमायधिकुर्वन्ति ...	३६५१२
स्वच्छन्दोच्छलच्छक (काव्यप्रकाशे)	१५१८	स्वमयपि भूरिच्छिद्रश्चापल ...	३२०११६६
स्वजनः स्वात्मवज्जन्तु ...	५०३१७०७	स्वयमप्राप्तदृष्टो यः स दृनोति ...	११३१७
स्वतः सन्तः ...	३०११३०	स्वयं पञ्चमुखः पुत्रौ ...	२५४११६
स्वजिह्वा नो वशे यस्य ...	३६२१५	स्वयं प्रणमतेऽरूपेऽपि पर(माघरज)...	३५२१५
स्वतन्त्रोऽपि नरो (संग्रहीतुः)	४७०११०५	स्वयम्भूः शम्भुरम्भोजलोचने ...	८३१५
स्वदेशे परिहाया ...	३८५१३	स्वयं महेशः श्वशुरो नगेशः ...	३७६१५९
स्वपादपीठ (संग्रहीतुः)	२८१२०	स्वस्तेन बध्नता क्रमादाने ...	३२०११६०
स्वप्रत्यर्थैवसुन्धरे ...	४४४१३६	स्वरेण तस्यामभृतस्तुतेव ...	८११२
स्वजातीयं विना वैरो न ...	४७५१२६२	स्वर्गच्युतानामिह भूमि ...	५०९१८५८
स्वजातीयविधाताय ...	५०३१७१३	स्वर्गाद्गोपालं कुत्र ब्रज ...	४१७१२४
स्वतःप्रकाशो मनसो ...	३९५११०८	स्वर्गनिर्गलनिर्गलस्तुर ...	२९०१२९
स्वदृशोर्जनयन्ति सान्त्वता ...	७३१३३	स्वर्गे वासं कारयन्त्या चि (माघकवेः)	४४०१९२
स्वदेशजं कुलाचारं विशुद्ध ...	४६११८	स्वर्गे कल्पद्रुमाधस्तव ...	४५२१८९
स्वदेशजातस्य नरस्य ...	५०९१८५२	स्वर्गोक्तिभिरदोनिवासि ...	४६१२
स्वपक्षच्छेदं वा समुचित ...	३२६१२६१	स्वर्गच्छवीनामचितेक्षणा ...	७५१२
स्वपरप्रतारकोऽसौ निन्दति ...	५८१३०	स्वर्गाविदातद्युतिकाय ...	८८११६
स्वप्ने दृष्टा किमपि पिशुना ...	१०८१७१	स्वर्णैर्णाजिनशयनो योजित ...	३४१३
स्वप्नेऽपि क्षितिपावतस ...	४४४१३९	स्वर्णैः स्कन्धपरिग्रहो मरकतै (रहणन्य)	६३४१४
स्वप्नेऽपि देवि रमसे न मया ...	१३०११०	स्वर्गामाभृतपानचाप ...	१४९११११
स्वप्नेऽपि समरेषु त्वा (काव्यप्रकाशे)	३९२१४१	स्वर्गास्तुः सुरवर्त्मनानुसर ...	९१४९
स्वफलनिचयः शाखा ...	५१५१९९६	स्वर्गास्तुप्रतिवारपारण ...	४५१४
स्वभावकठिनस्यास्य कृत्रि ...	३१५११७	स्वर्गास्तुकाकलयितुं स समु ...	६९१२४
स्वभाव न जहात्येव साधु (कुसुमदेवस्य)	३०२१६१	स्वर्गलोकस्य शिक्षामणिः ...	६५७११
स्वभावं नैव मुञ्चन्ति सन्तः (कुसुमदेवस्य)	३०२१५९	स्वल्पं ब्रूमः किमपि चरित ...	४४३१२४
स्वभावशूरमल्लमिव ...	४६३१४	स्वल्पं ब्रूमः किमपि चरित ...	३५२१२२
		स्वल्पाः सन्तः रासबलैर्यै ...	५०४१७३७

पद्यम्	पृष्ठे संख्य	पद्यम्	पृष्ठे संख्या
स्वल्पापि साधु संपन्नोग्या ...	३०६।१३९	स्विज्ञी गण्डौ स्फुरितमधर ...	१०३।४३
स्ववगः करोति कर्म प्रमाद- ...	५०६।८०५	स्वीयाः सन्ति गृहे गृहे ...	२३९।७
स्ववाक्पाकेन ...	२८६।१	स्वीयोद्धानप्रगन्धप्रकुपित ...	४३२।४
स्वश्लाघा परनिन्दा च ...	३५८।३१	स्वेच्छं चरन्तु (संग्रहीतुः) ...	४५८।१
स्वस्ति पाणिनये ...	२८५।१	स्वेच्छामंगुरभाग्यमेघ (भट्टविहणस्य) ...	५४।४४
स्वसुखनिरमिलापः खिद्यसे ...	३९९।१८०	स्वेदक्लेदितकङ्कणां भुज ...	५७४।३
स्वस्ति क्षत्रियदेवाय जगदे ...	५२१।१	स्वेदस्ते कथमीदृशः ...	१९।३२
स्वस्ति स्वागतमर्थ्यहं ...	३३।५	स्वेदस्यन्दितसान्द्रचन्दन ...	१९।३१
स्वस्त्यस्तु विद्रुमवनाय (इन्द्रकवेः) ...	५९८।२२	स्वेदात्मः कणमण्डलानि ...	४२१।३२
स्वस्थानादपि विचलति ...	३०५।१३१	स्वेदार्द्रवामकुचमण्डन ...	१७।४
स्वस्त्व्यापृतिमग्नमानस ...	६१९।२२	स्वे स्वे कर्मणि संनियोज्य ...	२०७।५१
स्वातन्त्र्यं पितृमन्दिरे ...	२२९।७५	स्वैरं कैरवक्रोरकान्वित ...	१४८।९६
स्वात्मन्येव लयं यातु ...	३०३।७६	स्वैरं सस्मितमक्षिते क्षण... ...	१००।३२
स्वाद्नेन सुतनोरविचारा (माघस्य) ...	१७०।१०	हंसः श्वेतो वक्रः श्वेतः ...	६०८।४
स्वादितः स्वयमर्थेधितमान (भारवेः) ...	१७१।४७	हंस प्रयच्छ मे कान्तां गति ...	११५।१
स्वाधीना दयिता सुता ...	५१८।१०४०	हंसासीना हसन्ती (संग्रहीतुः) ...	६।१७
स्वाधीनेऽपि कलत्रे नीचः ...	५०४।७५१	हंसः प्रयाति शनकैर्यदि ...	६०८।२१
स्वाधीनैव समृद्धिर्जनो ...	३०५।१३५	हंसश्चन्द्र इवामाति जल ...	२१९।१६
स्वार्धानो रसनाञ्जलः ...	२९०।२८	हंसाः पद्मवनाशया मधु ...	६४२।३
स्वान्ते वैमवमस्ति नैव ...	४०७।२९४	हसी वेत्ति परागपिञ्जर ...	६०९।३३
स्वामाविकं तु यन्मित्रं भाग्ये ...	३७०।१८	हंसैः शैवलम्भज्जरीति कवरी ...	२३५।५९
स्वामिप्रायपरोक्षस्य पर ...	३८३।१	हंसैर्लब्धप्रगैस्तरालित ...	६०५।२२
स्वामिन्प्रमो प्रिय गृहाण (कुमारभट्टस्य) ...	१७४।२८	हंसोऽप्यगः भ्रममपोहितु ...	३६९।२३
स्वामात्रा परितो (सङ्ग्रहीतुः) ...	५७।३१	हंसो न माति वलिमो ...	५११।९६४
स्वामिन्मङ्गुरयालक सतिलक ...	१८१।३१	हंसो यथा राजति पञ्जर (वाल्मीकेः) ...	१४४।१४
स्वामी कुप्यति कुप्यतां परि ...	१२२।७	हंसो विमानं नल्लिनी ...	५१३।९६३
स्वामी निःश्वसितेऽप्यसूयति (भिक्षाटनस्य) ...	२३४।४६	हंसो दग्धसमीर सर्पति ...	५९५।१४
स्वामी मुग्धतरो वन ...	३९।६८	हंसो धीर समीर हन्त ...	५९५।१५
स्वामी सन्धुवनत्रयस्य ...	३३।६	हंसो मीनतनो हरे किमु ...	२९।७
स्वामीदवाधितसमग्र ...	६४८।२६	हंसो बारिनिषे विषेः ...	६००।४५
स्वाम्यमात्यश्च राज्यं च ...	४७४।२२३	हठादाकृष्टानां कतिपय ...	२९०।२४
स्वाम्यादिष्टस्तु यो मृत्युः ...	४६५।१४	हन्तं ज्ञानं क्रियाहीनं ...	४९८।५७०
स्वाम्यादेशात्सुभृत्यस्य न ...	४६५।१५	हतमश्रोत्रियं भार्द ...	४९३।४२५
स्वाम्युक्ते यो न यतते स ...	४६५।१७	हतेऽभिमन्त्री क्रुद्धेन (महाभारते) ...	२४६।५
स्वाम्ये पेशलता गुणे प्रणयिता ...	३१३।२८१	हत्वा लोचनविशिखै ...	७३।७
स्वायत्तमेकान्तगुणं विधाना ...	३६५।४	हन्मसति हतारामे वानरा ...	५३३।१३
स्वार्थनिरपेक्ष एव हि परो ...	३२१।१९७	हजारिलालः (संग्रहीतुः) ...	२८५।१
स्वार्थं धनानि धनिकात् ...	३४४।३४	हट्टे कुत्राचि (रामकृष्णस्य) ...	५६९।१४
स्विन्नं केन मुखं दिवाकर ...	१३३।११		
स्वित्त मण्डलमैन्दव विग ...	१७८।४४		

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
हन्त कान्तमपि त दिदृक्षते ...	३००।२	हस्तभ्राजितशङ्ख ...	४३२।१
हन्त नो ग्रस्यसे यावत् (जयपुरविलासे)	५२०।१	हस्तस्येदलपित इव य ...	१६८।६४
हन्तगेहादि ...	२६१।१५	हस्तादपि न दातव्यं ...	४८४।१२१
हन्त पुरा यो विकृतो (सद्ग्रहीतुः)...	१६०।१	हस्ताम्भोजालिमाला नख ...	४०९।१
हन्तं परितः (संप्रहीतुः)	२१८।२	हस्ताम्भोजे वदनमलका ...	१२५।५६
हम्भीरः किल वैभवो ...	४२५।३	हस्ती चाङ्कुशहस्तेन कगा ...	५०१।६३८
हम्भीरस्यासिलेखा ...	४२६।७	हस्ती वन्यस्फटिकघटिते ...	४२४।३
हन्तालि सन्तापनिवृत्तये ...	११७।१३	हस्ती स्थूलतनुः स चाङ्कुश ...	३५२।२१
हन्तु भेषोऽपसरति मृगे ...	४९९।५७७	हस्ती हस्तसहस्रेण शत ...	४९१।३५४
हन्तुर्बन्धुजनान्धनार्थम् ...	३२९।३९	हस्ते चकास्ति बालायास्तस्याः ...	८२।५
हर क्षयी तापकरः सुदेशः ...	५४९।२	हस्तेनाग्रे धीतभीति गृहीत्वा (माघस्य)	४४०।८३
हरश्रोधज्वालावलिभि ...	८९।२६	हस्ते शस्त्रकिणाङ्कितो ...	३३।४
हरनयनहुताशज्वालाया ...	५७०।१५	हा कान्ते स ...	१३३।२
हरान्ति हृदयानि यच्छृवण ...	२०५।२५	हा तात तातोति स (वराहमिहिरस्य)	२४७।१८
हरमुकुटे सुरताटिनी निकट ...	५८६।७	हा धिक् सा किल तामसी ...	१११।११८
हरवल विषमदृष्टिर्हरिवल ...	३९४।८८	हा मातस्त्वरिताधि कुय (काव्यप्रकाशे)	२५१।३७
हरिणचरणक्षुण्णोपान्ताः ...	४५७।२	हार वक्षसि केनापि दत्त ...	६३०।१
हरिणप्रेक्षणा यत्र गृहिणी ...	५७।१०	हारः कुरङ्गशावास्या राजति ...	८६।२
हरिणापि हरेणापि ब्रह्मणा ...	३७४।१५	हारः प्रलभितपयोधर ...	५१३।९६७
हरिद्राव्यो राहुप्रसर ...	५४१।९३	हार गुम्फाति तारकान्तिरुचिर ...	२४५।८
हरिभामिनि सिन्धुसम्भवे ...	३२८।२०	हारस्तुटयति कङ्कणं निपताति ...	१७८।४६
हरिरलसविलोचनः सहेल ...	६२२।२८	हारस्यातिदुरापमास्ति ...	६५२।१
हरिवल्लभ (कृष्णरामस्य)	२८५।१	हारहीरकहिरण्यभूषणैः ...	२३८।७
हरिर्वहति कां तवास्त्यारिषु ...	५६१।१०५	हारानाहर देव चन्द्रधवल ...	४००।२१४
हरिष्यमाणो बहुधा परस्वं ...	२७०।५४	हारावशेषा ननु कण्ठनाला ...	१२४।४३
हरेः पदाहतिः श्लाघ्या ...	३०१।२३	हारीताः सरसं रसन्तु (चन्द्रदेवस्य)	६१७।१३
हरेर्लीलावराहस्य दंष्ट्रा ...	३०।१	हारो जलार्द्रवसनं नलिनी (घाणकवेः)	५६।२२
हतुर्न गोचरं याति दत्ता ...	४८।६	हारो नारोपितः कण्ठे मया (बाल्मीकिः)	११६।३
हर्म्यस्थानमधर्मकर्मवित ...	३८७।३०	हारो माति कुचद्वयं तव ...	५२५।२
हर्षक्रोधौ समौ यय ...	४७१।१७९	हारोऽय हरिणाक्षीणां लुठति ...	८६।६
हर्ष वर्षन्विधत्से चिरसमय ...	११२।९०	हा हन्त (रामकृष्णस्य)	५६९।१०
हसति लसति हर्षात्तीव्र ...	३२४।२५७	हालाहल खलुः पिपासति ...	३२२।२४२
हर्षादम्भोजजन्मप्रधाति ...	१३।९३	हालाहलो नैव विष विष ...	३२८।२६
हसन्त प्रहसन्त्येता ...	२२७।२५७	हावहारि हसित वचनानां (माघस्य)	१७०।१६
हसन्ती वा हसन्ती वा ...	२२२।८	हासस्तुल्कालिकाप्रदीपन ...	२२९।८१
हस्त इव भूतिमालिनो (सुबन्धोः)	३२०।१५८	हा हन्त मानससरःसलिला ...	६०८।१९
हस्त कम्पवती रुणाद्भि ...	१७५।१७	हा हा देवि स्फुटति हृदयं ...	१०८।६७
हस्तन्यस्तकुशोदके त्वयि ...	४००।१९८	हिंसाशून्यमयत्नलभ्यमशन (भर्तृहरेः)	३८३।१४
हस्तपङ्कजनिविष्टयोः ...	३।१५	हितागुष्ठान ...	३४६।१
हस्तस्य भूषण दानं ...	४९०।२९८	हितं मितं प्रिय क्षिण्व ...	३६२।६
		हितोपवेशः मृणुयात्कुर्वति ...	४८२।७६
		हित्वा त्वागुपरोधशून्य (काव्यप्रकाशे)	४०६।२८८

(१६८) सुभाषितसुधारतन्त्रभाण्डागारस्य-अका० पद्यानुक्र०

पद्यम्	पृष्ठे. मस्या।	पद्यम्	पृष्ठे. मस्या
हित्वा दैत्यरिपोरः स्व ...	४०४।२५५	हेतुनर्गगिकः गं।ऽपि ...	५०२।६६७
हित्वा मद सममसज्जन ...	३२४।२४५	हेतोः कुतोऽपि महद्वाः मुजनाः ...	३०९।२२१
हिमन्नतावपि ताः स्म भृश (माघस्य)	२२३।२५	हे दारिद्र्य नमस्तुभ्य मित्रोऽ	३३२।३
हिमकर परभाग भूपयि .	५८८।३९	हे दानानल अलाम्पनागिनः ...	६०७।१
हिमधवलदन्तकेगी मन्द (वीजकस्य)	२२२।११	हे पक्षिनागतस्तु नृन र	३२३।२८९
हिमलवसदृशः श्रमोदयिन्दू	२०२।५	हे पाण्डव यशोव्रतेन भव	५९४।८३
हिमन्यपायाद्विशदाधराणा	१९७।३०	हे पान्थ प्रियविप्रयोग ...	२२५।८
हिमशिगिरवसन्तग्रीष्म .	३९७।१६२	हेमनुभूमिच गृन्मगोज	१७६।१०
हिमसमयो वनवाहिर्जवनः	६३३।०	हेमन्नकाले ...	२२२।५
हिमाशुखण्डं कुटिलोज्ज्वल .	५५९।७८	हेमन्तामिनस्पन्दमवलोर	२२०।१
हिमाशुश्वण्डाशुनवजल ...	१३०।२१	हेमन्ते दधिलुग्धमपिश्राना	२२३।८
हिमानीस्थगिरी स्याता	५५५।१३	हेमन्ते पथिकजनाः प्रिया	२२४।२
हिरण्यकान्ताऽपि (संग्रहीतुः)	२८।१९	हेमन्ते वृद्धोपादये द्वौ गुणी	२०२।३
हिरण्यधान्यरत्नानि गजेन्द्रा	८६७।१५	हेमन्ते प्रियकरिभ्यश्चा	२२८।३
हीनसेवा न कर्तव्या कर्तव्यो	४९६।४९३	हेमगङ्गांरमालम्बा भाति (त्रिदण्डस्य)	९१।३
हीनहत्या दधात्येव ...	५२०।२	हे मन्त्रि हे मालति हे	६५७।७
हीयते हि मतिस्तात हीनैः	३३६।११	हे मातङ्ग मदाभ्युदय	६२३।४३
हुकारिदृष्टा मया प्रति	१६९।७१	हेमादिदान	४२६।२
हुतमिष्ट च तप्त च धर्म	३९२।३८	हेमाम्भोक्षपत्तने परिगत	५९५।१७
हुतहुताशनदीतिवनश्रियः (कालिदासरस्य)	१९८।५५	हे पक्षिनागतस्तं	३२७।२८९
हूणी सीमन्तमुद्रा सपदि	२२४।२	हे मुक्तिदेवि - (श्रीगङ्गासहायस्य)	३७।३३
ह्रतोऽङ्गरागस्तिलक विमृष्ट (जयमाधवस्य)	२०८।१२	हेमनः कार्यं हुतवरागत ...	२६५।७०
ह्रत्वा प्रवचनद्युति प्रियतमे	१११।१०१	हेयं हर्म्यमिदं निकुञ्ज ...	२६७।१११
हृदयं हरन्ति नार्यो मुने	२२८।५९	हेयोपादेयशून्यं मुनिगण	१४।१०२
हृदय कौस्तुभोद्भासि (कुमुदस्य)	३६।६	हे रत्न हेमवुलया तुलि	६५२।१
हृदयतृणकुटीरे दीपमाने	५६।२४	हे लघिम क्षणिके स्वभाव	३२९।३७
हृदयमाश्रयसे यदि मामक	११९।१	हेलाप्रस्थानवलाहत्पृथु ...	८०८।३०९
हृदयामिषुभिः कामस्यान्तः	१०९।७५	हेलाविदलितकरिकुल	६२२।२२
हृदये दहयमानेऽपि (संग्रहीतुः)	१०१।२	हे हर्म्यं सहस्व सप्रति	६२४।५६
हृदयानि सतामेव कठिना	३०२।४२	हे हेमकार परदुःखविचार	६५१।१
हृदये कुव सचय गुणान्त	६५१।२	हे हेमकेतिक कथं बहु	६३८।५
हृदि विसलता हारो नार्य (जयदेवस्य)	११३।२१	हे हेमन्त स्मरिष्यामि	२२२।७
हृदि लगेन वाणेन (त्रिलोचनस्य)	२८०।१	हे हे भित्र जितां मयाति	२९८।१०
हृदि लज्जोदरे वह्निः स्वभावा	३४४।१९	हे हर्म्य किमप्य रोदियि	१९।२६
हे कीर कैरवमुगीरिति	६१७।८	हे हेलाजितयोधिसत्त्व	५९९।४२
हे कूप त्व चिर जीव ...	६०६।१	हेपन्ते यजितजलधर	३९९।१९२
हे कोकिलाखिललतासु	६१५।२८	हेपाधोपैर्हीणा जितघन	४३७।२४
हे गोपबालक (गङ्गासहायस्य)	३७।३०	हृदाम्भासि व्यस्तवधुकराहते (भारवेः)	२०८।२८
हेतिरिव होलि (रामकृष्णस्य)	६१।१४	ह्रीतया गलितनीवि निरस्यन्	१७३।६
हेतुर्याति	२९२।२८	ह्रीभरादवनत परिभम्भे (माघस्य)	१७३।१४
हे गङ्गाधरपति चक्रिबधु	२०।४०	ह्रीविमोहमहरदयितानां (माघस्य)	१७०।२५
हेतुः कोऽपि निशिष्टधी	२९८।८	हेपयति प्रियवचनैरादर	३२२।२०२
हेतुप्रमाणयुक्त काव्य न (क्षेमेन्द्रस्य)	३३२।१०	हादनतापनघाती सहजे	५७।२३

समाप्तं सुभाषितसुधारतन्त्रभाण्डागारस्याकारादिपद्यानुक्रमणिका ।

॥ श्रीवेङ्कटेशो विजयतेतराम् ॥

सुभाषितसुधारत्नभाण्डागारम् ।

प्राक्तनसहृदयमहाकविसरसविविधकवितानां सन्दोहः ।

मङ्गलाचरणं नाम प्रथमं भाण्डम् ।

मुखबन्धः ।

अभिवाद्य महेशानं गुहं देवीं च भारतीम् । सुभाषितसुधारत्नकामिनां सुहृदां सुदे ॥ १ ॥
सुभाषितानि रत्नानि वाञ्छतां कृतिनां कृते । आविर्भावितसर्वस्वं कोशभूत धनेशितुः ॥ २ ॥
निहितान्येष यानि स्यै रक्षितानि न वेति च । स्पृहामन्तः कृतवतां भाण्डागारनिदर्शनम् ॥ ३ ॥
सुभाषितसुधारत्नभाण्डागार विभावये । तेन तुष्यतु सर्वात्मा सुहृदां हृदयङ्गमः ॥ ४ ॥

परब्रह्मस्तुतिः ।

ओं तत् । चित् सत् ॥ १ ॥ नित्यं शुद्धम् । ध्येयं ब्रह्म ॥ २ ॥ निर्मलं स्वप्नम् । ब्रह्म सद्
भासते ॥ ३ ॥ शुद्धं शुद्धं नित्यानन्दम् । ब्रह्मैवैकं व्येयं विष्णुः ॥ ४ ॥ व्योम्निपुरीवा—भाति
त्रिलोकी । यत्र मृषाऽपि ब्रह्म तदेकम् ॥ ५ ॥ परिमितिशून्यं प्रकृतिविशुद्धम् । त्रिभुवनदृश्यं निरवयवं
तत् ॥ ६ ॥ यदनवगमतोऽसदपि सदिव तत् । प्रकृतिविलसितं सदमलमुदितम् ॥ ७ ॥
दिक्कालघनवच्छिन्नानन्तचिन्मात्रमूर्तये । स्वातुभूत्येकमानाय नमः शान्ताय तेर्जसे ॥ ८ ॥ अथ स्वस्थाय
देवाय नित्याय हतपार्ष्णे । त्यक्तक्रमविभागाय चैतन्यज्योतिषे नमः ॥ ९ ॥ शिवमनुपवि सद्भासं सकलमन-
घमानन्दम् । अमृतमुदितमालैकानुभवविषयरूपं सत् ॥ १० ॥ त्रिभुवनविकाशनिदानं निरुपममनन्तर-
रूपम् । परिहृतविकारमनन्तं सदनुभवमात्रमुपासे ॥ ११ ॥ न यस्य जन्मादिविकारलिङ्गं तद् यस्य

काशीनाथं प्रणम्यादौ गुरुं च पितरौ मुदा । सुभाषितसुधारत्नभाण्डागारं प्रकाशये ॥
१ अत्र श्रीछन्दः 'श्रीः' इति तल्लक्षणम् । चिदिति—चेतनं ज्ञानं वा । २ अत्र स्त्री छन्दः
'गौ स्त्री' इति तल्लक्षणम् । शुद्धमिति मायाशून्यम् । ३ अत्र मृगी छन्दः, 'रो मृगी' इति तल्ल-
क्षणम् । स्वप्नमिति स्वप्नकाशं परप्रकाशकत्वात् 'तमेव भान्तमनुभाति सर्वम्' इति
श्रुतेः । ४ 'मृगौ चेत कन्या' इति कन्यानामात्रं छन्दः । विश्वगिति—सर्वत्रैतत्पर्यः । ५
अत्र पङ्क्तिछन्दः 'गौ गिति पङ्क्तिः' इति लक्षणात् । संयोगादिवर्णस्य गुरुत्वे सिद्धेऽपि
भातीति 'प्राप्य नाभिद्विमाशु' इत्यादिवच्छीघ्रोच्चारणे गुरुत्वाप्रत्ययात् स्थाने । ६ अत्र शशि-
वदना नाम छन्दः, 'शशिवदना न्यौ' इति च तल्लक्षणम् । ७ अत्र मधु नाम छन्दः ।
'मधु यदि ननगाः' इति च तल्लक्षणम् । प्रकृतिविलसितमिति—स्वतः प्रकाशमानम् ।
८ अत्रातुष्टुछन्दः, 'लोक इत्यन्ये, पथ्येत्यपरे' । ९ निरवयवायेत्यर्थः । १० अत्र भुजगशिखु-
भूता छन्दः 'भुजगशिखुभूता नौ मः' इति तल्लक्षणम् । ११ अत्र रमणी छन्दः 'नससगुर्विव रम-
णीयम्' इति हि तल्लक्षणम् ।

सत्तावशतः सदाभम् । मायाविहीन तदुदारमोदं स्यात्स्यग्न्य ननु तच्चकारु ॥ १२ ॥ निधे कृने
नेतिनेत्यादिवाक्यैः समाधिस्थितानां यदाभाति पूर्णम् । अवस्थात्रयातीतमङ्गं तुरीय तदेकं स्वमात्रप्रकाश
प्रपद्ये ॥ १३ ॥ विश्वस्मिन् जगति समन्ततः प्रकाशस्याधाने दुःशालमनन्तरं प्रभूतम् । उदीन विरुति-
विहीनमेकमाद्य किञ्चित्प्रकृतिपरं चकास्ति यस्तु ॥ १४ ॥ न स्त्री न ना न च नपुमकमायत न नान्य
महन् न च पीनमपीनतोनम् । नासन् न सन्न विकलं सकलं च यन्न तन् केवलं सूरनि भास्वरूपमेकम्
॥ १५ ॥ गगनमिव विकारैर्हानमात्रं च विष्यन् प्रतिविषयमनन्यकृतिर्मत्स्वात्मन्यम् । श्रुतिशिंगि
महीयःसत्प्रमोदैकहेतुं सकलवृजिनभङ्गं व्योतिरेकं सदाद्यम् ॥ १६ ॥ स्वयंप्रकाशमन्यसत्प्रकाशकप्रकाशक
सुराध्यवत्समस्तगं विकारसङ्गवद्विभक्तम् । निरीहमन्त्रिय क्रियाकलापकारण पर परापर प्रकृत्यपेक्षमङ्गमर्थमा-
श्रये ॥ १७ ॥ यथा स्थाणौ प्रेतो जलमिव मरौ व्योम्नि पुरयद् भुजङ्गो वा रत्नाधिय भुवननेतृ मद्रुपम् ।
अमाद्यत्राभात तदविकलमेकं निरुपमं सदा सर्वत्रात किमपि कमनीयं सूरनि तरं ॥ १८ ॥ यस्माद् विश्वमुदंति
यत्र रमते यस्मिन् पुनर्लीयते भासा यस्य जगद्विभाति सहजानन्दोऽव्ययं यगाहः । आन्तं आश्वतमक्रिय
यंमपुनर्भावाय भूतेश्वरं द्वैतव्यान्तमपास्य यान्ति कृतिनः प्रसीमि तं पूर्णम् ॥ १९ ॥ मन्थाद्यैर्मरीचिकाभिव
पयःसूरो यदज्ञानतः खं धातुर्ज्वलनो जलं त्रितिरिनि त्रैलोक्यमुन्मूलति । यस्तस्माद् त्रिदुषा निर्मा-
लति पुनः स्रग्भोगिमोगोपमं सान्द्रानन्दमुपाप्महं तदमलं स्यात्माययोऽयं मरः ॥ २० ॥ यः तृष्टि-
स्थितिसहनीर्वितनुते ब्रह्मादिमूर्तिर्विकल्पस्मादीनतया स्थितानि सदनकर्मण्यपि प्रागिनाम् । निर्य-
च्छाकृतिबुद्धिमानथ परो जीवात्परात्मा स्वयं सोऽयं वो त्रिदधातु पूर्णमचिराच्चनोगतं यद्भवेत् ॥ २१ ॥
शब्दं यन्न विशेषतो निगदितुं प्रेम्णैव यच्चिन्तितं मृद्वनीयदनेन्दुमण्डलमिव स्वान्ते विघटते मुदम् ।
यन्मुग्धानयनान्तचेष्टितमिवाव्यक्षेऽपि नो लक्षितं तत्तज्जो विनयादमन्दहृदयानन्दाय वन्दामहे ॥
॥ २२ ॥ अध्यस्तान्व्यमपूर्वमर्थविषयैर्प्राज्ञं पुमर्थास्य लक्ष्यं लक्षणभेदतः श्रुतिगणं निर्धूत-
साध्यार्थकम् । आन्नायान्तविभातविश्वविभवं सर्वविरुद्धं परं सत्यं ज्ञानमनर्थसार्थविधुरं
ब्रह्म प्रपद्ये सद्यम् ॥ २३ ॥ विधेशो यः स पायात् त्रिगुणसचिवतां योऽवलम्ब्यानुवारं विश्व-
प्रीचीनद्यष्टिस्थितिविलयमजः स्वेच्छया निर्मिमीते । यस्येयत्तामतीत्य प्रभवति महिमा कोऽपि लोक-
व्यतीतस्त्यक्तो यश्चक्षुराद्यैरपि निपुणतमैर्वाक्षणादिक्रियासु ॥ २४ ॥ शान्तं धुङ्कं पुराणं त्रिमु-
खनमवनं मावि भूतं भवच्च नित्यं दुर्द्धं प्रभूतं सकलमनयरं मन्वमेकं प्रसिद्धम् । पूर्णं विष्यक्प्र-
काशं शरणमनुपमं निष्क्रियं निर्विकारं रुद्रसन्तुष्टमद्वा करणविषयताशून्यमुद्भाति शश्वत् ॥ २५ ॥

१ अत्रोपजातिः छन्दः । 'उपेन्द्रवज्रा जतजास्ततो गौ । स्यादिन्द्रवज्रा यदि तौ जगौ गः ।
अनन्तरोदीरितलक्ष्मभाजौ पादौ यदीयाद्युपजातयस्ताः ।' इत्युक्तेः । २ अत्र भुजङ्गप्रयातं
छन्दः, 'भुजङ्गप्रयातं भवेद्यश्चतुर्भिः' इति लक्षणात् । ३ अत्र महर्षिणी छन्दः । 'म्रीं औ
गच्छिदशयतिः महर्षिणीयम् ।' इति लक्षणात् । ४ अत्र वसन्ततिलका छन्दः, 'उक्ता वस-
न्ततिलका वभजा जगौ गः ।' इति तल्लक्षणम् । ५ 'ननमयययुतेयं मालिनी भोगिलोकैः'
इति लक्षितमत्र मालिनीछन्दः । ६ जरी जरी जगाविदं वदन्ति पञ्चचामरम् ।' इति पञ्च-
चामरं नाम छन्दः । ७ अत्र शिखरिणी छन्दः, 'रसै रुद्रैरिच्छन्ना यमनसभला गः शिखरिणी'
इति च । तल्लक्षणम् । ८ अत्र शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम्, 'सूर्यार्धमसजस्ततः सगुरवः शार्दू-
लविक्रीडितम् ।' इति हि तल्लक्षणम् । ९ अत्र स्रग्धरा छन्दः, 'स्रग्धर्यानां त्रयेण त्रिमुनिय-
तियुता स्रग्धरा कीर्तितेयम्' इति च तल्लक्षणम् ।

गणेशस्तुतिः ।

आलम्बे जगदालम्बे हेरम्बचरणाम्बुजे । शुष्यन्ति यद्रजःस्पर्शास्तद्यः प्रत्यूहवार्धयः ॥ १ ॥ गजाननाय महसे प्रत्यूहतिमिरच्छिदे । अपारकरणापूरतरङ्गितदशे नमः ॥ २ ॥ वन्दे वन्दारुमन्दारमिन्दुभूषणनन्दनम् । अमन्दानन्दसन्दोहबन्धुर सिन्धुराननम् ॥ ३ ॥ अगजाननपद्मार्कं गजाननमहर्निशम् । अनेकद तं भक्तानामेकदन्तमुपास्महे ॥ ४ ॥ नमस्तस्मै गणेशाय यत्कण्ठः पुष्करायते । मदाभोगघनध्वानो नीलकण्ठस्य ताण्डवे ॥ ५ ॥ चलत्कर्णानिलोद्भूतसिन्दूरगणिताम्बरः । जयत्यकाले विद्यजन् सन्ध्यामिव गजाननः ॥ ६ ॥ एकदन्तद्युतिसितः शम्भोः सूनुः श्रियेऽस्तु वः । विद्याकन्द इवोद्भिन्नवाङ्कुरमनोहरः ॥ ७ ॥ अविरलविगलन्मदजलकपोलपालीनिनीनमधुपकुलः । उद्भिन्नवस्त्रश्रेणिगिरि द्विपमुखो जयति ॥ ८ ॥ गजवदनं मनुजतनु तुन्दिलमध्य फणीश्वरामरणम् । माले लोचनवन्तं विधुमौलिं नौमि विघ्नेशम् ॥ ९ ॥ दुरितसमूहबलाहकपटलीसहरणपवमानम् । शिवयोरङ्गाभरणं वन्दे देव गजानन मूर्ध्ना ॥ १० ॥ एकरद द्वैमातुर निखिगुण चतुर्मुखापि पञ्चकर । जय षण्मुखतुर्त सत्सच्छदगन्धि-मदाष्टतनुतनय ॥ ११ ॥ मङ्गलकलशद्वयमयकुम्भमदम्भेन भजत गजवदनम् । यद्दानतोयतरलै-स्तिलतुलनाऽऽलम्बि रोल्बैः ॥ १२ ॥ शिवयोः सुधाहरिद्रादीतिमतोः सारभृज्जगत्पित्रोः । त्रिमुवनविघ्नध्वसी करिकल्पः कश्चिदरुणिमा जयति ॥ १३ ॥ युगपत्स्वगण्डचुम्बनंलोलौ पितरौ निरीक्ष्य हेरम्बः । तन्मुखमेलनकुतुकी स्वाननमपनीय परिहसन् पायात् ॥ १४ ॥ हस्त-पङ्कजनिविष्टमोदकव्याजसचरदशेषपुमर्थम् । नौमि किञ्चिदवधूततुण्डादण्डकुण्डलितमण्डितगण्डम् ॥ १५ ॥ अन्तरायतिमिरोपशान्तये शान्तपावनमचिन्त्यवैमवम् । त नर वपुषि कुञ्जरं मुखे मन्महे किमपि तुन्दिलं महः ॥ १६ ॥ दन्ताग्रनिर्मितहिमाचलोर्ध्वारन्ध्रोत्थिताहीन्द्रमणिप्रमौषः । नागाननः स्तम्भधिया कपोलौ वर्षन् पितृभ्यां हसितः पुनातु ॥ १७ ॥ अशेषविघ्नप्रतिषेधदक्षमन्त्राक्षतानामिव दिङ्मुखेषु । विक्षेपलीला करशीकराणां करोतु वः प्रीतिमिमाननस्य ॥ १८ ॥ रक्ताम्बराय फणिराजविभूषणाय प्रोद्भूतमस्मकणकीर्णसुमोत्कराय । सगीयमानयशसे मदपानलब्धैर्ध्वैः सुरैरेव नमोऽस्तु गणाधिपाय ॥ १९ ॥ दन्ताब्जलेन धरणीतलमुनमय पातालकैलिषु घृतादिबराहलीलम् । उल्लासनोत्कण्ठफणाधरगीयमानक्रीडा-वदातमिराजमुख नमामः ॥ २० ॥ आनन्दमात्रमकरन्दमनन्तगन्धं योगीन्द्रसुस्थिरमिलिन्दमपास्त-बन्धम् । वेदान्तसूर्यकिरणैकविकासशील हेरम्बपादशरदम्बुजमानतोऽस्मि ॥ २१ ॥ गण्डस्थलीगलद-मन्दमदप्रवाहमाद्यद्विरेफमधुरस्वरदत्तकर्णः । हर्षादिबालसनिमीलितनेत्रयुरमो विघ्नच्छिदे भवतु भूतपतिर्ग-णेशः ॥ २२ ॥ लक्ष्मीं तनोतु सुतरामितरानपेक्षमह्विद्वय निगमशाखिशिखाप्रबालम् । वैद्विषविघ्नहनेन प्रथितानुबन्धिलेनानुतत्त्वमुदिताभ्युदयं चकास्ति ॥ २३ ॥ अविरलमदधाराधौ-तकुम्भः शरण्याः फणिवरवृत्तगात्रः सिद्धसाध्यादिर्वैन्द्यः । त्रिमुवनजनविघ्नघ्नान्तविघ्नसदक्षो वितरतु गजवक्त्रः सततं मङ्गल वः ॥ २४ ॥ दधानं भृङ्गालीमनिशममले गण्डयुगले । ददानं सर्वार्थान् निजचरणसेवासुकृतिने । दयाऽऽधार सार निखिलनिगमानामनुदिन गजास्यं स्मेरास्यं तमिह फलये

१ षण्मुखापेक्षया गणपतेर्ज्यैष्ठ्यत्वमिति तेनास्य स्तुतत्वम् । २ अष्टतनुर्मेहेम्बरः तस्य तनयः पुत्र इति तत्सम्बुद्धौ यथोक्तम् । ३ 'हेरम्बमन्त्रबहुहम्बरचौर्यनिघ्नं विघ्नादिभेदशतधारधुरन्धरं नः' इति पाठान्तरं तु समाप्तपुनरास्तत्प्रत्यस्तमिति परिहेयमेव । ४ आदिपदेन सिद्धेश्वराणां साधकानां च ग्रहणम् ।

१ तदाख्यं दैत्यत्रयमित्येके, तदुपमं त्रिभुवनमित्यपरे, तत्कल्पं स्थूलसूक्ष्मकारणाख्यशरीर-
त्रयमित्यप्यन्ये । २ वन्धुमभिलषतेत्यभिप्रायः । ३ ब्रह्मणः उत्पत्तिस्थानस्य नारायणनाभिकमल-
स्य चारिभवत्वा भावेऽपि चारिभवान्तरसदृशत्वादिदुष्कृतम् । ४ प्रमथनारम्भे इति लक्षणार्थः ।
५ एतेनास्य सनातनत्वं सर्वेषामाराध्यत्वं च सूचितम् । ६ निर्धारणार्थं षष्ठी । ७ इयमपि
निर्धारणार्था षष्ठी । ८ सदृशमिति लक्षणयार्थः । ९ प्रेङ्गन् प्रोङ्गच्छन् को नागारिः गरुडः तस्य
पक्षयोः प्रतिभटौ सादृश्येन शत्रुभूतौ अत एव विकटौ यौ श्रोत्रतालौ तालवृक्षापिते श्रोत्रे
ताभ्यामभिराम इति भावः । श्रोत्रे एव तालाविति श्रोत्रतालौ । १० शुभ्रत्वेन शेषसदृशः शुण्ड
इत्यर्थः । ११ अत्र शता दुरुपपादः, दोषोत्थोदन्तेति तु युक्तम् । १२ शुण्डाग्रेण । १३ शेषः इत्यर्थः ।
१४ समुद्रानलः । १५ सामुद्रा रत्नपुञ्जाः । १६ उत्सङ्गं मध्यदेशमिति यावत् । १७ मृणा-
लभ्रान्त्या । १८ बालम् । १९ ललाटस्थस्य चन्द्रमसः । २० चन्द्रसन्निहित एव तृतीयनेत्राग्नि-
रिति यथोक्तम् । २१ 'वृक्ष' इत्यर्थः । २२ उग्रस्य शङ्करस्यार्भकः । २३ अशुभात् । अपगतोऽयः
शुभावहो विधिः यस्मान्नास्मात् । २४ करटमदस्य गण्डस्थलमदस्य या धुनी नदी । २५ अत्र लव-
णोऽनुप्रासार्थं रलयोः सावर्ण्यम् । इति रोल्म्बानुपादानम् । रोल्म्बा भ्रमराः । २६ मध्यभागम् ।
२७ प्राचीनं सनातनम् । २८ गजेषु रत्नभूतम् । अत्र वेतण्डशब्दो गजार्योऽप्रसिद्धः केवलं
वर्णवैकट्यार्थं निबद्धः । २९ अत्र रुहेरनुदानेत्वाभावात् शता । ३० अत्राप्युकारस्य दीर्घत्वं
चिन्त्यम् । ३१ आजिहीर्षेति च्छेदः । ३२ दूरशब्दोऽत्रेष्टार्थः । ३३ सादृश्येनाग्रभागार्थकमिदम् ।

भ्योऽग्निं नक्षत्रलक्ष्मीरन्ध्रौ मुक्तासमूहस्तत्तु सुमनसो मानसे हससङ्घः । श्रीकण्ठे भूतिलेशः शिखरिषु
मणयो दिक्षु नीहारपानं पाण्डुः क्षुण्डाप्रजन्मा जयति गणपतेः शीकराणां विलासः ॥ ३९ ॥ सानन्दं
नन्दिहस्ताहतमुरजरवाहृतकौमारवर्हिन्नासाबासाग्रन्त्र विशति फणिपतौ मोगैसकोचमाजि । गण्डोद्दी
नालिर्मालामुखरितककुम्भस्ताण्डवे शूलपाणेर्वैनायक्यश्चिर वो वदनविधुतयः पान्तु चीत्कारवत्यः ॥ ३६ ॥

सरस्वतीस्तुतिः ।

धातुश्चतुर्मुखीकण्ठशृङ्गाटकविहारिणीम् । नित्यं प्रगल्भवाचालामुपतिष्ठे सरस्वतीम् ॥ १ ॥
वीणावादनदम्भेन शास्त्रतत्त्वविकासिका । हसासनमुपासीना वाग्देवी श्रेयसेऽस्तु नः ॥ २ ॥ यस्याः
प्रसादविरहे मूकत्व सर्वदा स्फुटम् । तामेकां वागधिष्ठात्रीं महादेवीमुपास्महे ॥ ३ ॥ सूक्ष्माय
शुचये तस्मै नमो वाक्तत्त्वतन्त्रवे । विचित्रो यस्य विन्यासो विदधाति जगत्पटम् ॥ ४ ॥ तद्विव्य-
मव्यय धाम सरस्वतमुपास्महे । यत्प्रसादात्प्रलीयन्ते मोहान्धतमसच्छटाः ॥ ५ ॥ पातु वो निरूपेणात्रा
मतिहेर्भैः सरस्वती । प्रज्ञेतरैरैरिच्छद वचसैव करोति या ॥ ६ ॥ शारदा शारदाम्भोजवदना वदना-
म्बुजे । सर्वदा सर्वदास्माकं सनिधि सैर्निधिं क्रियेत् ॥ ७ ॥ जलदुग्धनिर्णयविधौ यस्या वैर्होऽपि
विश्रुतो दक्षः । सा सदसत्त्वविबोधकवागीशा स्तान्ममाद्य गतिः ॥ ८ ॥ करवदरैः सदृशमखिल
भुवनतल यत्प्रसादतः कवयः । पश्यन्ति सूक्ष्ममर्तयः सा जयति सरस्वती देवी ॥ ९ ॥ शरणं करवाणि
शर्मद ते चरणं वाणि चराचरोपजीव्यम् । कृष्णामद्यैः कटाक्षपातैः कुरु मामम्ब कृतार्थसार्थवाहम्
॥ १० ॥ आशीषु राशीमवदङ्गचल्लीमासैव दासीकृतदुग्धसिन्धुम् । मन्दस्मितैर्निन्दितशारदेन्दुं
वन्देऽरविन्दासनसुन्दरि त्वाम् ॥ ११ ॥ वचांसि वाचस्पतिमत्सरेण साराणि लब्धुं ग्रहमण्डलीव ।
मुक्ताक्षसूत्रत्वमुपैति यस्याः सा सप्रसादाऽस्तु सरस्वती वः ॥ १२ ॥ ज्योतिस्तमोर्हैर्मलोचनगोचरं
तज्जिह्वादुरासदरैः स मधुनः प्रवाहम् । दूरे त्वचः पुलकवन्धि परं प्रपद्ये सारस्वतं किमपि कामदुघ
रहस्यम् ॥ १३ ॥ तव करकमलस्था स्फाटिकीमक्षमाला नखकिरणविभिर्नौ दाडिमीबीजबुद्ध्या । प्रति-
कलमर्नुर्कर्णं येन कीरो निषिद्धैः स भवतु मम भूत्यै वाणि ते मन्दर्हासः ॥ १४ ॥ तमोगणविना-
शिनी सकलकालमुद्योतिनी धरातलविहारिणी जडसमार्जैर्विद्वोषिणी । कलानिधिसहायिनी लसदलो-
सौर्दामिनी मदन्तरबलभ्रिनी भवतु कापि कौर्दम्बिनी ॥ १५ ॥ या कुन्देन्दुतुषारहारधवला या शुभ्रवज्रावृता

१ मणिरूप इत्यर्थः 'वेदाः प्रमाणम्' इति वदुद्देश्यविधेयभावमाश्रित्य वचनवैसादश्यं मदुष्टम्
२ अत्र पानमित्येव, अन्नहस्तिहृत्वात् । ३ मुरजरवस्य मेघध्वनिस्वरश्चादिदमुक्तम् । ४ मयूरस्य
इत्यर्थः । ५ भोगस्य - फणाटोपस्य । ६ अंलीनां भ्रमराणाम् । ७ चतुर्ष्वये इत्यर्थः । ८ सरस्वत्या इदं
तत् । ९ परीक्षणोपलक्षणेति । १० मतिरूपस्य स्वर्णस्य । ११ प्राज्ञः विद्वान्, इतरो मूढः, तयोः
परिच्छेदः - विभागः विवेक इति यावत्, तम् । १२ सर्वान् कामान् वदातीति तथाभूता । १३
संज्ञासौ निधिस्तम् । १४ आशीर्मात्रमभिप्रत्येदमुक्तम् । १५ वाह इव इत्यर्थः । १६ करवदरेण हस्त-
स्येन वदरीफलैः । १७ सूक्ष्ममपि तत्त्वं द्रष्टुं क्षमा इत्यर्थः । १८ कृतार्थजननेषु मुख्यम् । कृतोऽर्थो-
नाम् अभीष्टानां साध्यस्य पुञ्जस्य बाहः प्राप्तिर्येन तम् । यद्वा कृतार्थानां यः साध्यः समूहस्तम्
(अपि) स्ववशत्वेन वहति स्वेच्छं सञ्चालयतीति तं वा । १९ दिक्षु । २० तमसो हरस्तम् । २१
लोचनगोचरं परोक्षमिति यावत् । दुर्ज्ञेयस्य तम् । २२ सरस्वतीसम्बन्धिं । २३ मिथितमित्यर्थः ।
२४ प्रतिक्षणम् । २६ शुकः । २७ विभूतये, सम्पद इति यावत् । २८ स्मिन्नमित्यर्थः । २९ जड-
समाजस्य मूढगणस्य विद्वेषिणी । मौढ्यनिवर्तनादिति भावः । ३० विद्युत् । ३१ मेघमाला वदूषेति
यावत् ।

या वीणावरदण्डमण्डितकरा या श्वेतपद्मासना । या ब्रह्माच्युतशंकरप्रमृतिभिर्देवैः सदा वन्दिता सा मां
पातु सरस्वती भगवती निःशेषजाड्यापहा ॥ १६ ॥ हसासीना हसन्ती मृदुमधुरकलां वादयन्ती
स्ववीणां तत्त्वग्रामं समस्त प्रकटमविकल सन्नयन्ती विकासम् । मुक्तामालां दधाना गुणिगणमहिता
स्तूयमाना सुरेन्द्रैर्वागीशा सुप्रसन्ना निवसतु वदनाम्भोरुहान्तः सदा मे ॥ १७ ॥

शंकरस्तुतिः ।

वृषाङ्गाय नमस्तस्मै यस्य मौलिविलम्बिनी । जटावेष्टनजां शोभां विभावयति जाह्नवी
॥ १ ॥ वमस्तुङ्गशिरश्चन्द्रबिम्बचामरचारवे । त्रैलोक्यनगरारम्भमूलस्तम्भाय शंभवे ॥ २ ॥
वामाङ्गीकृतवामाङ्गि कुण्डलीकृतकुण्डलि । आविरस्तु पुरो वस्तु भूतिभूत्यम्बराम्बरम् ॥ ३ ॥
निरुपादानसर्भारमभित्तावेव तन्वते । जगच्चित्रं नमस्तस्मै कलाश्लाघ्यार्थं शूलिने ॥ ४ ॥ चन्द्रा-
ननार्धदेहाय चन्द्रांशुसितमूर्तये । चन्द्रार्कानलनेत्राय चन्द्रार्धशिरसे नमः ॥ ५ ॥ दिगम्बरनि-
तम्बिन्याः किमम्बरविभूषणम् । इत्थं वरहरः पायात्परीरम्भपरः परः ॥ ६ ॥ भुजङ्गकुण्ड-
लीव्यक्तशशिशुभांशुशीर्तुगुः । जगन्त्यपि सदाऽर्पादादव्याचेतोहरः शिवः ॥ ७ ॥ पिनाकफणिवाले-
न्दुभस्ममन्दाकिनीयुता । पवर्गरचिता मूर्तिरपवर्गप्रदायिनी ॥ ८ ॥ अङ्गे यस्य विभूतिर्मांलिमुघा-
शुस्फुरद्दिमानिचया । सञ्चारिणीव राजति सोऽवतु भगवान् शरण्यो नः ॥ ९ ॥ सत्सेवित-
भृगुस्तु विद्योतितवेदवेदाङ्गम् । परिनर्तितमयरङ्गं मनसिर्जैमङ्गं समाश्रये लिङ्गम् ॥ १० ॥ स
जयति हिमकरलेखा चकास्ति यस्योमयोत्सुकान्निहिता । नयनप्रदीपकजलजिवृक्षया रजतशुक्तिरिव
॥ ११ ॥ पाणिग्रहे पुलकित वपुरैशं भूतिभूषित जयति । अङ्कुरित इव मनोभूर्यस्मिन्म-
स्मार्वशेषोऽपि ॥ १२ ॥ मा वम संवृणु विषमिदमिति सातङ्गं पितामहेनोक्तः । प्रातर्जयति
सलज्जः कज्जलमलिनाधरः शम्भुः ॥ १३ ॥ जयति प्रियापदान्ते गरलप्रैवेयकैः स्मरारातिः ।
विषमविशिखे विशन्निव शरणं गलबद्धकरवालः ॥ १४ ॥ सन्ध्यासलिलाज्जलिमपि कङ्कणफ-
णिपीयमानमविजानन् । गौरीमुखार्पितमना विजयैर्हसितः शिवो जयति ॥ १५ ॥ प्रणयकुपित-
प्रियापदलाक्षासन्ध्यानुबन्धमधुरेन्दुः । तद्वलयकनकनिकषप्रावप्रवीवः शिवो जयति ॥ १६ ॥

१ वृषोऽङ्गो भवजचिह्नं, यस्य तस्मै । २ वामाङ्गे कृता वामाङ्गी पार्वती येन । ३ कुण्ड-
लाकारौ कृतौ कुण्डलिनौ स्वर्णौ येन । ४ भूतिर्भस्मैव भूतिः सम्पत्तिर्यस्य । ५ अम्बरम्-आकाशमेव
(नम्रत्वाद्) अम्बरं वस्त्रं यस्य । ६ निर्गत उपादानसम्भारः साक्षात्कारणसम्पत्तिर्यस्मिन्
(कर्मणि) यस्य वा तत् । ७ जगतश्चित्रं, जगदेव चित्रं च । ८ कलया चन्द्रकलया,
कलाभिः-निर्माणचानुरीभिश्च श्लाघ्याय । ९ चन्द्रानना-पार्वती एवाधदेहे यस्य तस्मै ।
१० चन्द्रार्धं शिरसि यस्य तस्मै । ११ भुजङ्गाभ्यां कुण्डली । १२ शशिनः-कपूरस्य
इव शुभ्रा अंशवो यस्य तादृशो यः शीतगुः-चन्द्रः, स व्यक्तो यस्य ललाटे तादृशः ।
१३ अङ्गुभात् । १४ सङ्गिः सेवितस्य यो भृगुः-पर्वतशिखरभागविशेषः, तद्वस्तुङ्गमिति
तत् । १५ मनसिजस्य अङ्गो यस्मात्तत् । १६ उमया निहितेत्यन्वयः । १७ भूत्या
भस्मना भूषितम् । १८ भस्मैवावशेषो यस्य तादृक् । १९ गरलं प्रैवेयक यस्य छः । ग्रीवायां
भवं प्रैवेयकं, कण्ठाभरणम् । २० विषमाः-पञ्च, विशिखाः बाणा यस्य तस्मिन्, तत्समीप
इत्यर्थः । २१ विजयया तदभिधयया पार्वतीसख्या हसितः । २२ प्रणयकुपिता या प्रिया
तस्या यत् पदं तस्य लाक्षा सन्ध्याऽनुबन्धश्च (सन्ध्याऽऽरम्भश्च) तद्वन्मधुर इन्दुर्यस्य सः ।
यद्वा प्रणयकुपित प्रियामहतपदलाक्षया सन्ध्याऽनुबन्धवन्मधुरः इन्दुर्यस्य (ललाटे) तादृक् ।

अहिभूषणोऽप्यमयदः सुकलितहालालोऽपि यो नित्यः ॥ १७ ॥ दिग्घसनोऽप्यखिलेशः तं शशधरशे-
खर वन्दे ॥ १७ ॥ जयति जट्टकिञ्जल्क गङ्गामधुमुण्डवलयबीजमयम् । गलगरलपङ्कसम-
वमम्भोरुहमाननं शम्भोः ॥ १८ ॥ प्रतिबिम्बितगौरीमुखविलोकनोत्कम्पशिथिलकरगलितः । स्वेद-
भरपूर्यमाणः शम्भोः सलिलाञ्जलिर्जयति ॥ १९ ॥ आदाय चापमचलं कृत्वाहीनं गुण विष-
मदंष्ट्रिः । यच्चित्रमच्युतशैरो लक्ष्यममाङ्क्षीनमस्तस्मै ॥ २० ॥ उपहरण विभवानां सहरण
सकलदुरितजालस्य । उद्धरणं संसारचरणं वः श्रेयसेऽस्तु विश्वपतेः ॥ २१ ॥ भिक्षुकोऽपि
सकलेषितदाता प्रेतभूमिनिलयोऽपि पवित्रः । भूतमित्रमपि योऽभयसत्रैस्तं विचित्रचरितं शिवमीडे ॥
॥ २२ ॥ पाणिग्रहे पर्वतराजपुत्र्याः पादाम्बुजं पाणिसरोरुहाम्याम् । अश्मानमारोपयतः
स्मरारेर्मन्दस्मितं मङ्गलमातनोतु ॥ २३ ॥ पार्श्वस्थपृथ्वीधरराजकन्याप्रकोपविस्फूर्जथुकातरस्य ।
नमोऽस्तु ते मातरिति प्रणामाः शिवस्य सध्याविषयी जयन्ति ॥ २४ ॥ क तिष्ठतस्ते पितरौ
ममेवेत्यर्पणयोक्तं परिहासपूर्वम् । क वा ममेव श्वशुरौ तवेति तामीर्यन्तस्मितमीश्वरोऽ-
व्यात् ॥ २५ ॥ वक्त्राणि पञ्च कुचयोः प्रतिबिम्बितानि दृष्ट्वा दशानेनसमागमनश्रमेण ।
भूयोऽपि शैलपरिवृत्तिमयेन गढमौलिङ्गितो गिरिजया गिरिशः पुनातु ॥ २६ ॥ पौल-
स्त्यपीनभुजसपदुदस्यमानकैलाससंभ्रमविलोलदृशः प्रियायाः । श्रेयांसि वो दिशतु निहनुतकोपचि-
ह्नमालिङ्गनोत्पलकमासितमिन्दुमौलेः ॥ २७ ॥ सन्ध्यानतौ नस्पृध्रितनोः सरोषमुत्सारिते
गिरिजया निजपाणिपद्मे । उत्सर्पिकङ्कणफणीन्द्रफणार्पणेन पूर्णोऽञ्जलिर्जयति बालमृगाङ्क-
मौलेः ॥ २८ ॥ यस्याद्वारागमविदः परिपूर्णशक्तेरशो कियत्यपि निविष्टममु प्रपञ्चम् ।
तस्मै तमालरुचिभासुरकन्धराय नारायणीसहचराय नमः शिवाय ॥ २९ ॥ कुसुमशरवि-
लासे भङ्गुरस्याग्निपुत्रीकरतलवलयस्य क्षमागतस्यार्धमेकम् । निजमिव शशिखण्डं याचमान-
स्य शम्भोर्मवतु सह विषादः कान्तया कौतुकाय ॥ ३० ॥ कथयत कथमेवा मेनया
विप्रदत्ता शिव शिव गिरिपुत्री वृद्धकापालिकाय । इति वदति पुरन्नीमण्डले सिद्धिलेश-
व्ययकृतवरवेशः पातु वः श्रीमहेशः ॥ ३१ ॥ रचयति सहसा यच्चित्रमेतत्प्रपञ्चं प्रश-
मयति च तद्वत्केनचित्कौतुकेन । अविदितमपरैस्तच्चण्डमुण्डादिनानादनुजदलनदक्ष शर्वसर्वस्व-

१ जटैव किञ्जल्कः केसरो यत्र तत् । २ पार्वती हि भगवतोऽर्धाङ्गे इति गौरीमुख-
स्य प्रतिबिम्बनम् तद्दर्शनेनोत्कम्पसात्त्विकभाषोदयात् । ३ स्थिरं, पर्वतं च । ४
अहीनामिनं, वासुकिमिति यावत् । हीनं-नष्टं च । ५ विषमाः त्रिसंख्याकत्वात्
दृष्टयो, यस्य विषमा लक्ष्याऽनुरूपा दृष्टिर्यस्येति वा । ६ अच्युतः-विष्णुः एव शर इति,
न च्युतः-लक्ष्ये पतित इति वा शरो यस्य । ७ त्रिपुरम् । ८ दातु । ९ अभयस्य सत्रं दानं
यस्येति, अभयसत्रीति पाठे तु अभयस्य सत्रमस्यास्तीति तथोक्तः । १० पर्वतस्येयं पुत्रीति
पर्वतावयवभूताशोपध्यारोपणं किमिति स्मयने हेतुः । यद्वा-स्मरारित्वेन योगिराजत्वेन
च क्त्वातस्य ममेवदं किमिवेति स्मयनम् । ११ सन्ध्यायाः स्त्रीत्वेन तदुपासनं सप्तत्या-
राधनमिवेति पार्श्वत्याः प्रकोपस्य विस्फूर्जथुः वज्रनिर्घोषः । अतस्तत्कातरत्वेन नाहं
त्वत्सपत्नी काञ्चिदुपास इति मातरित्याद्युच्चारणम् । १२ ईरयन्-म्रेयन्, प्रतिवदन्निति यावत् ।
१३ पञ्चानां वक्त्राणामेकस्मिन् कुचे प्रतिबिम्बितत्वे पञ्चानां पुनस्तथैव परस्मिन्निति दशानां
वक्त्राणां भ्रमः । १४ वस्तुतस्तु भ्रमेणैवैतदुच्येनेति बोध्यम् । १५ पार्वतीत्यर्थः । 'अभीह-
गौरीर्नारायणी मता' इति मेदिनी ।

भव्यात् ॥ ३२ ॥ अरुणनयनं सद्भूमङ्गं दरस्फुरिताधरं सुतनु शशिनः क्लिष्टां कान्तिं
करोतु तवामनम् । कृतमनुनयैः कोपोऽयं ते मनस्विनि वर्धतामिति गदितयाऽऽश्लिष्टो
देव्या शिवाय शिवोऽस्तु वः ॥ ३३ ॥ प्रणयकुपितां दृष्ट्वा देवीं ससंभ्रमविस्मितस्त्रिभु-
वनगुरुमीत्या सद्यः प्रणामपरोऽमघत् । नमितशिरसो गङ्गालोके तथा चरणाहताववतु भवतद्वय-
क्षस्यैतद्विलक्षमवस्थितम् ॥ ३४ ॥ कस्त्वं शैली मृगय म्रियजं नीलकण्ठः प्रियेऽहं कैकामेकां
कुरु पशुपतिर्नैव दृश्ये विषाणे । स्थाणुर्मुग्धे न वदति तरुर्जीवितेशः शिवाया गच्छाटव्यामिति
हतवचाः पातु वश्रन्ध्रचूडः ॥ ३५ ॥ वन्दे देवं जलधिशरवि देवतासार्वभौम व्यासप्रष्टा भुवनविदिता
यस्य बाह्यविषाहाः । भूर्पापेटी^१ भुवनमर्ध्वं पुष्करं पुष्पवौटी शौटीपालाः शतमखमुखैश्चन्दनैर्दुर्म-
नोर्भू^२ ॥ ३६ ॥ योगिध्येयं विमलविशदप्रस्फुरद्रम्यकान्ति शान्त बुद्धं सुरपरिवृढैरानतैरर्च्यमानम् ।
कारुण्याद्रिं हसितसुपमामोदितशेषविश्व साक्षात्तत्त्वप्रतिकृतिमुमासंयुतं नौमि शम्भुम् ॥ ३७ ॥
स्थितामिन्दोर्लेशां रतिकलहभैरव च वलयं द्वयं चैकीकृत्य प्रहसितमुखी शैलननया । अवोचयं पश्य-
त्यवतु गिरिशः सा च गिरिजा स च क्रीडाचन्द्रो दशनकिरणैः प्ररिततनुः ॥ ३८ ॥ नमस्तुभ्यं देवायु-
मुकुटमाणिक्यकिरणप्रणालीसंभेदैर्लक्षितचरणाय स्मरजिते । महाकल्पस्वाहाकृतभुवनचक्रोऽपि नयने
निरोद्धु भूयस्तत्पसरमिव काम हुतवते ॥ ३९ ॥ असोढा तत्कालोल्लसदसहभावस्य तपसः कथाना
विश्रम्भेष्वपि च रसिकः शैलदुहितुः । प्रमोदं वो दिश्यात्कपटवटुवेपापनयने त्वराशैथिल्याभ्यां युगपद-
भियुक्तः स्मरहरः ॥ ४० ॥ सहस्रास्यो नागः प्रभुरपि मतः पञ्चवदनः पडास्यो हन्तैकस्तनय इतरो
वारणमुखः । सदा मैथ्यं शश्वत्प्रभवतु कथं वर्तनेमिति श्वसन्तैः पार्वत्यामथ जयति शंभुः स्मितमुखः
॥ ४१ ॥ मौनादस्तमितैव चाटुमणितिः सस्तैकहस्ताद्गत दूरेऽप्यञ्जलिबन्धन प्रणमन स्तब्धार्धमूर्ध्नः
कुतः । इत्थं सघटितैकविप्रहृतया व्यग्रो गिरिप्रार्थनीर्जायां जातैश्च जयत्यनुनयन्देवद्विलोकीगुरुः ॥ ४२

१ विशुली शूलरोगी च । २ शितिकण्ठः, मयूरश्च । ३ पशूनां-ज्ञानिनां पतिः
शङ्करः, गवादीनां पतिः-पशुराजो वृषभश्च । ४ शृङ्गे । ५ योगात् कल्पक्षयादेरपि
अचलत्वात् स्थाणुः शङ्करः, जडत्वात् स्थितिशीलो वृक्षश्च । ६ पार्वत्याः, शृगाल्याश्च ।
७ जलधिर्विष्णोर्विश्रमस्थानमिति तस्य त्रिपुरसंहारावसरे शरत्वे क्रियमाणे जलधेः
शरधित्वेन करणमिति यथोक्तम् । वस्तुतस्तु नेदं रुचिरम्, किन्तु जलधेः-मथ्यमानस्य
क्षीरनिधेः, शरं तद्वत् प्रकोपात् पातितं विषं तद्वधातीति तमित्यर्थः । पीतस्यापि विष-
स्य च्छायाविशेषेण तद्वारणम् । ८ व्यासः प्रष्टुः-पुरःसरो येषां ते ९ बाहा-कृतानां
बोद्धत्वेन बाहनभूता वेदाः तेषामधिवाहा अधिवोहारः-तत्त्वज्ञानस्यान्तर्धारणेन
धारणकर्तार इति यावत् । १० भूषा-भूषणम् । ११ पेटी-सर्पावरोधपात्रम् ।
अधिकतया सर्पाणां भूषणत्वेन धारणात्तथा कथनम् । १२ भुवनं-स्थानम् । १३
अधरं-पातालम्, तत्रैव दैत्यैः प्रायेणाराध्यमानत्वात् । १४ आकाशम् । १५ पुष्पोपवनम् ।
आकाशे भूतैः सह प्रायः परिभ्रमणकारित्वात् । १६ शाटी-वस्त्रम् । १७ शतमखो
देवेन्द्रो मुखम् अग्रणीयैषां तादृशा दिक्पालाः । १८ वर्षणेन लेपनीयत्वात्, चन्दन-
वृक्षः । १९ मनोभूः-कामः । कामं हि भस्मीकृत्य तद्भस्म चन्दनमिव लिम्पतीति यथोक्तम् ।
२० रेखाकारां कलाम् । २१ कलहे परपरमाहनने बन्धनस्य दृष्टचरो भङ्गः । २२ प्रणाल्या
परम्परया यः सम्भेदः सम्मिश्रणं तेनाऽऽ महाकल्पे स्वाहाकृतं भुवनचक्रं येन । २३ जीवनम् ।
२४ शोचन्त्याम् । २५ गिरीणां ग्रामणीः ईशः, तत्र राजधान्यामिव विराजमानत्वेन तथाभूतः ।
गिरीश इति भावः । 'गिरीशोऽद्रिपतौ वाचस्पतिशङ्करयोः पुत्रान्' इति गोपालोक्तः । २७ प्रणये
कुपिताम् । अस्य अनुनयन् इत्यत्र कर्मत्वेनाभ्ययः ।

॥ ४२ ॥ यस्मिन्बुद्धुदसंकरा इव बहुव्रह्माण्डखण्डाः कचिद्भ्रान्ति कापि च सीकरा इव विरिञ्चाद्याः
स्फुरन्ति भ्रमात् । चिद्रूपा लहरीव विश्वजननी शक्तिः कचिद्यथोतते स्वानन्दामृतनिर्भरं शिवमहापाथो-
निधिं तं नुमः ॥ ४३ ॥ कल्पान्ते शमितत्रिविक्रममहाकङ्कालबद्धस्फुरच्छेषस्यूतवृत्तिहपाणिनखरप्रोत्क्षि-
प्तकोलामिषः । विधैकार्णवताविशेषमुदितौ तौ मत्स्यकूर्मावुभौ कर्षन्धीवरतां गतः स तु सतां मोहे
महामैरवैः ॥ ४४ ॥ भीतिर्नास्ति भुजङ्गपुङ्गवविषादप्रतिनि चन्द्रामृतान्नाशौच हि कपालदामलुलनाच्छौचं
न गङ्गाजलात् । नोद्वेगश्चित्तिभस्मना न च सुखं गौरीस्तनालिङ्गनादात्मारामतया हिताहितसमः स्वस्थो
हरः पातु वः ॥ ४५ ॥ यं वेदाः सततं स्तुवन्ति नितरां ध्यायन्ति य योगिनो यः सृष्ट्यादिनिदान-
मुष्णकिरणेन्द्रग्रीक्ष्णो यः पुमान् । यस्मिन् शैलसुताकृतार्द्धवपुषि प्रज्ञाऽऽत्मके शाश्वते मच्चित्तं रमतां
सदा मयहरे श्रीमत्परब्रह्मणि ॥ ४६ ॥ वेदान्तेषु यमाहुरेकपुरुष व्याप्य स्थितं रोदसी यस्मिन्नीश्वर
इत्यन्यविषयः शब्दो यथार्थाक्षरः । अन्तर्यश्च मुमुक्षुभिर्नियमितप्राणादिभिर्धृग्यते स स्थाणुः स्थिर-
मत्तियोगमुलभो निःश्रेयसायाऽस्तु वः ॥ ४७ ॥ आनन्दकृतिताः समाधिषु मुखे गौर्या विलासोल्लसाः
संभ्रान्ताः क्षणमुद्रताः क्षणमथ स्मेरा निजे वैकृते । क्रूराः कृष्टशरासने मनसिजे दग्धे घृणाकृणि-
तार्स्तत्कान्तारुदितेऽश्रुपूरतरलाः शम्भोर्दशः पान्तु वः ॥ ४८ ॥ स्वर्मानुः सुरवर्त्मनाऽनुसरति प्रासा-
मिलाषादसाविन्दोरिन्दुमुखि । प्रसेत किमुत आन्या भवत्या मुखम् । इत्थं नाथगिरा नमोऽर्पितदृशो
वक्त्रे भवान्या भृशं मानिन्याः कृतचुम्बनचित्रिनयनः स्तादिष्टसिद्धयै सताम् ॥ ४९ ॥ विष्णोरागमन
निशम्य सहसा कृत्वा फणीन्द्रं गुण कौपीनं परिधाय चर्म करिणः शम्भुः पुरो धावति । दृष्ट्वा
विष्णुरथं सकम्पहृदयः सैर्पोऽपतद्भूतले कृत्तिर्विस्वलिता द्विया नतमुखो नम्रो हरः पातु वः ॥ ५० ॥
यत्तत्त्व श्रुतिभिस्तथोपनिषदां वृन्देन बन्दास्वन्नित्यं गीयत ईशता निर्वैरिधिष्वैव सर्वात्मना । पूर्णानन्द-
तनुं दयैकजलधिं शुद्धं प्रबुद्धं सदा मायेशानमनन्तमन्ययमजं वन्दे परं शङ्करम् ॥ ५१ ॥ भस्मान्वोरग-
भूतकृतिस्फुटमवह्नालस्थवैश्वानरज्वालास्त्रिभुजधाम्भुजगलत्पीयूषधारारसैः । संजीवद्भुजचर्मगर्जितमयआ-
म्यदृषाकर्षणव्यासक्तः सहस्रात्रिजोपहसितो नम्रो हरः पातु वः ॥ ५२ ॥ एकोऽन्ते द्विसर्गैर्द्विलोचन-
इति ह्यप्रतश्चतुर्भिः स्तुतो वेदैः पञ्चमुखः षडाननपिता सप्तर्षिर्भिर्वन्दितः । अर्धोद्भो नैव तुल्य आमरणे वासो

१ कल्पान्ते प्रलये, शमितः त्यक्तजीवितो यस्त्रिविक्रमः लोकत्रयाक्रमणपरो देवदेवस्तस्य
यः महाकङ्कालः त्वङ्मासश्चून्यास्त्रिमात्रशेषं शरीरं तेन तत्र वा बद्धः, अत एव स्फुरन् यः शेषः
शेषदेहः तत्र स्यूतो यो नृसिंहपाणिस्तस्य नखैः प्रोत्क्षिप्त उत्कृष्योत्कृष्य पृथक्कृतं कोलामिषं
धराहमांसं येन तादृशः । महाप्रलये सर्वेषां नष्टत्वं तस्मिन् शमशानेऽस्यैवावशेषादिदमुक्तम् ।
स्पष्टमितरत् । जयतीत्यध्याहार्यम् । २ अन्विष्यते संचिन्त्यत इति यावत् । विकृत्वे
विकृपत्वे इति यावत् । ३ वृणया दयया कृणिताः सङ्कुचिताः । ४ तस्य दग्धस्य
कामस्य या कान्ता रतिः । ५ राहुः । ६ आकाशेन । ७ मानिन्या भवान्या इत्यन्वयः ।
एवं च मानापनयने वञ्चनमिदं रतिकौशलं द्योतयते । ८ बन्धनरज्जुम् । ९ गरुडम् । १० यं गुणं
कृत्वा कौपीनं बद्धं स एव सर्पः । ११ करिणश्चर्म यत् कौपीनं कृतम् ।
१२ यस्या इतराऽधिका वा प्रभुता नान्यत्रेति भावः । १३ द्वाभ्यां—प्रकृतिपुरुषाभ्यां समः
सह वर्तमानः तनुल्येन वर्तमानो वा, यद्वा कालकलया चेतनकलया च समः सहितः ।
यद्वा शेषद्विमात्राभ्यां (कान्त्या) समः तुल्यः । १४ 'सूर्यो जलं मही वह्निर्वायुराकाशमेव च ।
दीक्षितो ब्राह्मणः सोम इत्येतास्तनवः स्मृताः ॥' इति विष्णुपुराणोक्तान्यष्टावङ्गानि शरी-
राणि यस्य तावृक्षः । १५ नवभिः सिद्धैः सुरैः ।

दशांशं दधत्स्वैकादश सोऽवतान विजितो यो द्वादशात्मांशुभिः ॥ ५३ ॥ लीलावृत्तजितां शला-
धरकलां मौलौ दृढ कालितां स्वीकर्तुं गर्यमुन्नम्य भुजयोर्विलेपयन्त्यास्तदा । पार्वत्याः कुचकुम्भपार्श्व-
युगले सप्रेमदत्तेक्षणः कालक्षेपणमिन्दुमोचनविधौ देवः स नो रक्षतु ॥ ५४ ॥ भूत्यालेपनभूषितः
प्रविलसन्नेत्राग्निदीपाङ्कुरः कण्ठे पद्मगुण्पदामसुमनो गङ्गाजलैः पूरितः । ईपताम्रजटाप्रपल्लवयुतो न्यस्तो
जगन्मण्डपे शम्भुमङ्गलकुम्भतामुपगतो भूयात्सता श्रेयसे ॥ ५५ ॥ मल्लीमाल्यधिया सुधाकर्कला
कण्ठश्रियं कञ्जलान्त्या मालविशेचनानलशिखा सिन्दूररूपशया । कैलासे प्रतिविम्बितास्त्र-
वपुषो गृह्णन्सन्त्या मुहुः पार्वत्या प्रतिकर्मकर्मणि चिर मुग्धो हरः पातु वः ॥ ५६ ॥ दास्येऽहं
परिरम्पणानि कितव द्यूते जितानि त्वया धैर्यं धेहि यतः कृतः शतमहोरात्राणि तत्रावधिः । इत्युक्तः
शिवया निशादिवसकृज्योतिर्मयाश्रिद्वयद्रागुन्नेपनिमेपकोटिघटनाव्यग्रो हरः पातु वः ॥ ५७ ॥ मौलौ
किं नु मंदेश मानिनि जल किं वक्त्रमम्भोरुह किं नीलालकवेणिका मधुकरी किं भ्रूलता वीचिका ।
किं नेत्रे शफरौ किमु स्तनयुग प्रेङ्खन्थाङ्गद्वय साशङ्कामिति वन्द्यनिगिरिभुतां गङ्गाधरः पातु वः ॥ ५८ ॥
देव्याः प्राक्परिरम्भणे किल करौ द्वौ द्वौ पुनस्तत्कारौ रोद्धुं तन्मुखमुमुख रचयितुं द्वौ चाधरासादने ।
द्वौ नेत्रान्तपलालकोपनयने मोक्तुं च नीवीं दृढा द्वावित्थं सफलीकृताखिलकरः पायात्स वः शकरः
॥ ५९ ॥ न क्रोधः क्रियता प्रिये स तु भवन्मौलिस्थगङ्गोदरे मुग्धे मानसपूजितं^१ त्यज कृत युष्म-
न्जियोगर्ध्वम् । वैक्रे श्लेष्मसु निराकुरु कदालिटोऽसि वैक्रो मया वामाङ्गयेति हतोत्तरः स्मरहरः
स्मेराननः पातु वः ॥ ६० ॥ अङ्ग येन रथीकृत नयनयोर्युग्म रथाङ्गीकृत पात्रं स्वं रथैकर्मसार-
थिकृत श्वासोस्तुरङ्गीकृताः । कोदण्डीकृतमात्मवी^२ र्थमचिरान्मोर्वीकृत भूषणं चामैङ्ग विशिखीकृत
दिशतु नः क्षेम स धन्वी पुमान् ॥ ६१ ॥ नृत्यारम्भरसत्रसद्गिरिसुतारितार्थसंपूर्तये निर्व्यूढः अभिविभ्रमं
जगतामीशाय तुभ्यं नमः । यच्चूडामुजगेश्वरप्रयतिभिस्तादृशमन्तीर्दिशः पश्यद्विधनवूर्णमानवदनैः
शान्तोऽपि न श्रद्धे ॥ ६२ ॥ उदामम्रमिवेगविस्तृतजटावल्लीप्रणालीपतत्स्वर्गङ्गाजलदण्डिकावलयित
निर्माय तत्पञ्जरम् । सभ्राम्यदभुजदण्डपक्षपटलद्वन्द्वेन हसायितल्लोक्यव्ययनाटिकानयनटः स्वामी
जगत्त्रायताम् ॥ ६३ ॥ यन्नाटयम्रिवूर्णमानवसुवाचक्राधिरुद्धे भृशं मेरौ पार्श्वनिवासिवासर-
निशाचित्रे परिभ्राम्यति । तैजस्यस्तडितो भवन्तु शतशो दृष्टा हि तास्ताः कथं ताम-
स्योऽपि स वः पुनातु जगतामन्येष्टियन्वा विशुः ॥ ६४ ॥ तत्कालारमटीविजृम्भणपरित्रासादिव
अश्रयता वामार्धेन तदेकशेषकरण विभ्रदुर्भवेवम् । तुल्य चाध्विमुजङ्गभूषणमसौ भोगीन्द्रकङ्कालकै-

१ दश दिक्षः । नभस्त्वेन वासोरूपत्वात् । २ गयं नन्दिनं वृषमिति पाठान्तरम् । ३ भस्माले-
पनेत्यर्थः । ४ मल्ली मल्लिका, तस्या यन्माल्यं तद्धिया । ५ प्रेङ्खत् चपलम् । ६ सपत्नी कामपि
शिरसि निगूह्य दधात्ययमिति गङ्गासुद्विष्य जाताशङ्काम् । ७ शङ्कन्त्य पञ्चमुखत्वे दशकरत्वं
सिद्धमित्यखिलपदं दशपरम् । ८ क्रोधो नेति विवक्षितोऽर्थः । नक्रः अध इत्यविधक्षितः । अतएवाह
९ स मक्र इत्यर्थः । १० मानसेन पूजितं स्वीकृतं, निष्कारणं मनसैवान्यथा
विचार्य धृतं, क्रोपमित्यर्थः । अमान् दुष्टिद्वान् अस अर्चय अन्नदानादिना प्रसादय, पूजितं पूजनं
च त्यजेत्यर्थः । ११ आज्ञाद्वयम् । १२ हे कुटिले कुटिलविषय इति च । १३ द्वितीयार्थसङ्घटनम्
आलिङ्गनं च । १४ वक्रस्त्वमिति शेषः । १५ पृथिवीरूपम् । १६ सूर्यचन्द्ररूपम् । १७ अमाल्य-
रूपः, ब्रह्मेति यावत् । १८ ऋचः १९ अचलः सुमेरुप्रभृतिरित्यर्थः । २० वासुकिः शेषो वा ।
२१ हरिहरस्वरूपतया हरिर्वामाङ्गमिति मन्तव्यम् । २२ निर्व्यूढः समाप्तः अभिविभ्रमः नृत्य-
सम्बन्धभ्रमणविलासो यस्य स तस्मै । २३ तत्काले प्रदोषसमये, या आरभ्यती नृत्यं तस्या
यद् विजृम्भणम् उल्लासः, वृद्धिरिति यावत् ।

विभ्राणः परमेश्वरो विजयते कल्पान्तकर्मान्तिकः ॥ ६५ ॥ चञ्चच्चन्द्रिकचन्द्रचारुसुमो माध्वज्जटाप-
 ह्नुवो दृष्यदारुणदन्दशूकमणिर्मास्तपञ्चशाखालयः । स्थानुर्मे फलदो भवत्वतितरां गौरीमुखेन्दुद्रवत्पीमू-
 षद्रवदोहृदादिव दधदेवद्रुमत्व सदा ॥ ६६ ॥ वक्राम्भोरुहि विस्मिताः स्तवकिता वक्षोरुहि
 स्फारिताः श्रोणीसीमनि गुम्फिताश्चरणयोरश्वोः पुनर्विस्तृताः । पार्वत्याः प्रतिगात्रचित्रगतेयस्तन्वन्तु
 मद्राणि-वो विद्वस्यान्तिकपुष्पसायकशरैरीशस्य दृग्मङ्गयः । ॥ ६७ ॥ शैलेन्द्रप्रतिपाद्यमानगिरिजाह-
 स्तोपगूढोल्लसद्रोमाञ्चादिविसंष्टुलखिलविधिव्यासङ्गमङ्गाकुलः । आः शैत्य तुहिनाचलस्य करयोरित्यू-
 चिबान्सस्मित शैलान्तःपुरमातृमण्डलगणैर्दृष्टोऽवताद्वः शिवः ॥ ६८ ॥ दिक्कालाम्समैव यस्य विमुता
 यस्तत्र विद्योतते यैत्रामुष्यं सुधीभवन्ति किरणा राशेः स योसामभूत् । यैस्तैर्त्विर्त्विमुषःसु योऽस्त्यै
 हविषे यैस्तैर्त्यै जीवातवे वोढा यैर्द्रुगमेधै मन्मथरिपोस्ताः पान्तु नो मूर्तयः ॥ ६९ ॥ जीर्णेऽयुक्-
 टकालकुटगरले छेष्टे तथा मन्मथे नीते भासुरमालनेत्रतनुता कल्पान्तदावानले । यः शक्त्या समल-
 कृतोऽपि शशिनं शैलामजा स्वर्धुनीं धत्ते कौतुकराजनीतिनिपुणः पायात्स वः शकरः ॥ ७० ॥
 किं गोत्र किमु जीवन किमु धन का जन्मभूः किं वयः किं चारित्र्यममुष्य के सहचराः के वशजाः
 प्राक्तनाः । का माता जनकः शिवस्य क इति प्रिङ्गेण पृथ्वीभृता पृष्टाः समितुनम्रमूकवदनाः सतर्षयः
 पान्तु वः ॥ ७१ ॥ तादृक् सत्समुद्रमुद्रितमहीभृद्विरभ्रकवैः स्रोतोभिः परिवारिता दिशि दिशि
 द्वीपैः समन्तादयम् । यस्य स्फारफणावलीमणिचये मज्जत्कलङ्काकृतिः शेषः सोऽप्यगमद्यदद्गदप्रद तस्मै नमः
 शंभवे ॥ ७२ ॥ तारानायकशेखराय जगदाधाराय धाराधरच्छायाधारककन्धराय गिरिजासत्तैक्कन्धा-
 रिणे । नद्या शेखरिणे दशा तिलकिने नारायणेनास्त्रिणे नागैः कङ्कणिने नगेन गृहिणे नाथाय नित्य-
 नतिः ॥ ७३ ॥ कैयूरीकृतकङ्कणीकृतजटाजूटावतसीकृतज्यावलीकृतकुण्डलीकृतकटीसूत्राकृताहीश्वरः ।
 पायाद्वस्ति लकीकृतप्रियतमादर्शीकृताक्षीकृतद्युतारम्यपणीकृतेन्दुशकलः कात्यायनीकामुकः ॥ ७४ ॥
 कान्ता कामपि कामयत्यनुदिनं ध्यानापदेशादयं येनामु मुनयोऽप्यनादिनिधनं ध्यायन्ति
 धौतस्पृहाः । इत्यङ्गात्स्वकरे हस्ते गिरिजया पादे च पद्मासनाद्विश्व पातु पुरन्ध्रनद्वयपुषः शमोः समा-
 धिव्ययः ॥ ७५ ॥ स्नातः स्वर्गतरीणीजलमरैर्नेत्रोत्पलेनाश्रितः पार्वत्याः सितभूर्तिचन्दनचयैरालि-
 सगन्त्रोज्ज्वलः । देवश्चन्द्रकलासितभ्रुतिलको गौरीविधाहोत्सवारम्भे शैलकृताह्णस्त्रिजगतामर्च्यो हरः
 पातु वः ॥ ७६ ॥ उज्जित्वा दिशमम्बर वरतर वासो वसानधिर हित्वा वासरसं पुनः पितृयने
 कैलासहर्म्याश्रयः । त्यक्त्वा मत्स कृताङ्गरागनिचयः श्रीखण्डसारप्रवैर्देवः पातु हिमाद्रिजापेरिणयं
 कृत्वा गृहस्थः शिवः ॥ ७७ ॥ श्रीढन्मन्दरकन्दरोदरयलन्मन्दारवृन्दावने क्रोधान्धान्धकदानवा-
 दिहनने जूम्भत्रिशूलोद्धमः । त्रैलोक्याखिलसङ्कटोत्कटभयोत्रेकान्धकारांशुमान्पायाद्विपु-
 रमाथनपटुर्देवो हि पञ्चाननः ॥ ७८ ॥ गजङ्गीमज्जम्रीषणफणाकृतारमीतिप्रदः श्रीढत्प्रेतपिशा-
 चराक्षसगणः प्रत्यक्षतः प्रातृततः । मालस्थः प्रलयानलोद्भूतशिखः सक्रान्तसर्वासर्पदैः शार्दूलाजिनभृ-

१ दृष्यन्तः, अत एव दारुणा दन्दशूकाः सर्पास्तैर्मणिमान् । तैरिति 'धान्येन धनवान्'
 इति वदभेदे तृतीया । २ दीयमानेत्यर्थः । ३ व्यग्रेत्यर्थः । ४ गगनस्य । ५ सविता । ६ चन्द्रमसि ।
 ७ सवितुः । ८ चन्द्रमाः । ९ अपां जलानाम् । १० वह्निः । ११ जलानाम् । १२ पवित्रं
 जलमित्यर्थः । १३ यजमानः । १४ अनलस्य । १५ मरुत् । १६ यजमानस्य । १७ पृथ्व्याः ।
 १८ मरुत् । १९ दग्धे । २० प्रणतेन । २१ संक्रान्तानि वश नीतानि, सर्वेषामास्पदानि प्रतिष्ठाः
 पूज्यत्वाद्यतिशय इति यावत्, येन तादृक् । आस्पदं प्रतिष्ठायाम् (५ । १।१४६) इति साधु ।

यानकमयो भूयाद्भवो भूतये ॥ ७९ ॥ गौरीचुम्बनचञ्चलं परिचलद्गण्डप्रभामण्डलं व्यावल्गत्फणिकुण्डलं
रतिरसप्रस्विन्नगण्डस्थलम् । प्रौढप्रेमपरम्परापरिचयप्रोत्फुल्लनेत्राञ्चलं शम्भोरस्तु विभूतये हि भवतामुन्म-
त्तैर्गङ्गं शिरः ॥ ८० ॥ पाणौ कङ्कणमुत्फणः फणिपतिर्नेत्रं लसत्पावकं कण्ठः कुण्ठितकालकूटविषमो
वस्त्रं गजेन्द्राजिनम् । गौरीलोचनलोभनाय सुभगो वेशो वरस्यास्ति मे गण्डोल्लासविभावितः पशुपते-
र्होसोद्गमः पातु वः ॥ ८१ ॥ ज्वाला जातु करालता न दधता भाले कृशानोरिति स्वर्गज्ञा विहिता
कपर्दनिलया प्रागेव येन स्वयम् । द्येदन्नासदृते सुधाकरकला मूर्ध्नाऽर्चिता येन च प्राज्ञेऽसौ
भवमीतिशान्तिविधये भूयात् पिनाकी शिषः ॥ ८२ ॥ आनुर्वान्छति भस्म-
सूत्रहरणं व्यालस्तथा मूषकं व्यालं वर्हिरयं हरिश्च वृषभं गङ्गा तथा चन्द्रकम् । इत्थं दुःखमर्हान्श
शृणु विभो सोढव्यमेतत्कथं शमोरात्मदशानिवोधनपरं त्वा पातु दीनं यचः ॥ ८३ ॥ दिव्यं वारि-
कथं यतः सुरधुनी मौलौ कथं पावको दिव्यं तद्धि विलोचनं कथमर्हिदिव्यं च चान्ते तव । तस्मा-
द्द्यूतविधौ त्वयाद्यं मुपितो हारः परित्यज्यतामिदं शैलमुवा विहस्य लपितैः शशुः शिवायास्तु वः
॥ ८४ ॥ तौत तर्चाततातं कथय हरं बुलेऽलकृते संप्रदाने तन्धुवा चन्द्रमौर्लिर्नतवदर्कजो
जातलज्जो वभूव । ब्रह्मावादीत्तदानीं शृणुत हरकुलं वेदकण्ठोम्रकण्ठश्रीकण्ठाञ्जीलकण्ठः प्रह-
सितवदनः पातु वक्षन्द्रचूडः ॥ ८५ ॥ या छष्टिः मष्टुराद्यैर्बहति विधिरुत^१ या हविर्या च
होत्री^२ ये^३ द्वे कालं विषत्तः श्रुतिविषयगुणौ या स्थिता व्याप्य विश्वम् । यामाहुः सर्ववीजप्रकृतिरिति
यया प्राणिनः प्राणवन्तैः प्रत्यक्षाभिः प्रपन्नैस्तनुभिरवतु वस्ताभिरष्टाभिराशः ॥ ८६ ॥ एकैश्वर्य-
स्थितोऽपि प्रणतबहुफलो यः । स्वयं कृत्तिवासाः कान्तासम्भिन्नदेहोऽप्यविषयमनसां यः
पुरस्ताद्यतीनाम् । अष्टाभिर्यस्य कृत्स्नं जगदपि तनुभिर्विभ्रतो नाभिमानः सन्मार्गालोकनाय
व्यपनयतु स नस्तामसीं वृत्तिमीशः ॥ ८७ ॥ कैलासाद्रावुर्दस्ते परिचैलति गणेषूत्स-
कौतुकेषु क्रोडं मातुः कुमारं विशति विषेभुं चि प्रेक्षमाणे सरोपम् । पादावष्टम्भसीदद्रुपि दशमुखे याति
पातालमूलं क्रुद्धोऽप्यास्त्रिष्टमूर्तिभयवैरमुमया पातु हृष्टः शिवो नः ॥ ८८ ॥ क्रोधेद्वैर्दृष्टिपातै-
र्विभिरुपशमिता बह्वयोऽमी त्रयो^४ऽपि त्रासार्ता ऋत्विजोऽधश्चपरगण तोष्णीपपट्टाः पतन्ति । दक्षः
स्तौत्यस्यै पत्नी विलपति कुँपणं विद्वैतं चापि देवैः, शसनित्यात्तहोसो मखमथनविधौ पातु देव्यै स्त्रिवो
वः ॥ ८९ ॥ आसीने पूर्णं तूष्णीं, व्यसनिनि शशिनि, व्योम्नि कुँपणे सैतृप्णे दैत्येन्ने जातनिद्रे,

१ उन्मत्ता गङ्गा यत्र तादृक् । उन्मत्तगङ्गाशिर इति त्वपपाठः । २ उत्फणमिति पाठे तु
उत्फणं यथा स्यात्तथेति भावः । स्थित इति शेषः । ३ शपथविशेषः । ४ उक्त इत्यर्थः । ५ पित-
रम् । ६ पितामहम्, प्रपितामहम् । ७ द्वे हर तवेति शेषः । ८ नतं वदनमेव कञ्जं कमलं यस्य
सः । ९ 'वेदकण्ठोम्रकण्ठश्रीकण्ठात्' इति समस्तम् । पित्राद्यभावात्स्वयमेव वेदकण्ठाद्विवाच्य-
स्त्वनन्तामेति यथोक्तम् । १० जलमयी । ११ अग्निरूपा । १२ यजमानरूपा । १३ सूर्यरूपा चन्द्ररूपा
च । १४ शब्दगुणकाकाशरूपा । १५ पृथ्वीरूपा । १६ वायुरूपा । १७ युक्त इत्यर्थः । प्रसन्न
इति पाठान्तरम् । १८ परिक्षिप्ते, रावणेनेति शेषः । १९ एवमेतस्य 'परिचलति (सति)' इति
विशेषणम् । २० सपै । २१ भयस्य घनं समुदायः, सद्भूत इति यावत् । २२ दक्षिणाग्निगार्ह-
पत्याग्निराहवनीयाग्निश्चेति । २३ दक्षस्य । २४ क्रियाविशेषणमिदम् । २५ पलायितं, पलाय्य
क्वापि स्थितमित्यर्थः । २६ गृहीतहासः हास्योन्मुख इति यावत् । २७ भास्करे । २८ म्लाने ।
२९ भगवति । ३० विषज्वालातापवृद्ध्या पिपासाकुले । ३१ बलिनि ।

प्रवति मघवति कान्तकान्तौ कृतान्ते । अमलप्य कुवाणे कमलपुटकुटीश्रोत्रिये शान्त्युपाये पायादः
कालकूटं झटिति कवलपल्लीलया नीलकण्ठः ॥ ९० ॥ केय मूर्च्छन्वकारे तिमिरमिह कृतः सुधु
कान्तेन्दुयुक्ते कान्ताप्यत्रास्ति काचिन्ननु मघतु मया पृष्ठमेतावदेव । नाह द्वन्द्वं करोमीत्यपनय
शिरसस्तूर्णमेनामिदानीमित्य प्रोक्तो भवान्या प्रतिवचनजितः पातु वध्वन्नचूडः ॥ ९१ ॥ धन्या
केयं स्थिता ते शिरसि शशिकला किं तु नामैतदस्या नामैवास्यास्तदेतत्परिचितमपि ते विस्मृतं कस्य हेतोः ।
नारीं पृच्छामि नेदुं कथयतु विजया न प्रमाण यदीन्दुर्देव्या निहोतुमिच्छोरिति सुरसरित शान्त्यमन्या-
दिमोर्वे ॥ ९२ ॥ हर्षदम्भोजेजन्मप्रभृतिदिविषदां ससदि प्रीतिमत्या भ्रम्रा मौलौ पुरार्देद्विह-
परिणये साक्षतं चुम्ब्यमाने । तद्वक्त्रं मौलिवक्त्रे मिलितमिति भ्रशं वीक्ष्य चन्द्रः सहासो दृष्ट्वा
तद्वत्तमाशु स्मितसुमगमुखः पातु वः पञ्चवक्त्रः ॥ ९३ ॥ कल्पान्तकूरकेलिः क्रतुकदनकरः
कुन्दकर्तूरकान्तिः क्रीडन्कौलासकूटे कलितकुमुदिनीकामुकः कान्तकायः । ककालक्रीडनोक्तः कलित-
कलकलः कालकालीकलत्रः कालिन्दीकालकण्ठः कलयतु कुराल कोऽपि कापालिको नः ॥ ९४ ॥
दृष्टः सप्रेम देव्या किमिदमिति मयास्तत्रमात्रासुरीभिः शान्तान्तस्तत्त्वसारैः सकल्पवृषिभिर्विष्णुना
सस्मितेन । आदायास्त्रं सगर्वैरुपशमितवधूसत्रमैदैत्यवीरैः सानन्दं देवताभिर्मयपुरदहने धूर्जटिः
पातु युष्मान् ॥ ९५ ॥ क्षितो हस्तावलग्नः प्रसममभिहतोऽप्याददानोऽशुकान्तं गृह्णन्केशेष्वपास्त-
श्चरणनिपतितो नेक्षिनः सञ्जमेण । आलिङ्गन्वोऽवधूतजिपुरुयुवतिभिः साश्रुनेत्रोत्पलभिः कामीवार्द्रा-
पपधः स दहतु दुरित शाम्भवो वः शरपतिः ॥ ९६ ॥ कल्याण वः क्रियासुर्मिलदट्टेनियुगल्यौसु-
गीर्णमोमिद्वैणव्यत्यस्तकल्पद्रुमनवसुमनोनागहारावलीनि । नालीकालिष्टलक्ष्मीकरतलनलिनोद्वा-
न्तमौष्ठीकधारातिम्यत्फालेक्षणानि त्रिपुरदधनुर्ज्यालताकर्षणानि ॥ ९७ ॥ कल्पान्ते क्रोधनस्य
त्रिपुरविजयिनः क्रीडया सचरिण्योः कृत्वापि प्राणिजातैर्निजमुखकुहरातिथ्यमप्राप्ततृप्तेः । दिग्मिनीः
प्रेक्ष्य शून्याः प्रलयजलनिधिं प्रेष्य चात्मीयमूर्तिप्रासव्यासक्तमोघध्रमजनितक्षः पान्तु वो गर्जितानि
॥ ९८ ॥ पर्यङ्कप्रस्थिर्बन्धेद्विगुणितभुजगाल्लेखसबीर्तजनोन्तःप्राणावरोधैर्धुपरतसकलज्ञानरुद्धेन्द्रि-
यस्य । आत्मन्यात्मानमेव व्यपगतेत्कर्णं पश्यतस्तत्त्वदृष्ट्या शमोर्वेः पातु र्द्वैत्येक्षणघटितलैय-
ब्रह्मलम्भः समाधिः ॥ ९९ ॥ पादस्याविर्भवन्तीमघनतिर्मवने रक्षतः स्वैरपातैः संकोचैर्नैव दोष्णां
मुहुरभिनयतः सर्वलोकातिर्गानाम् । दृष्टिं लक्ष्येष्टुं नोप्रज्वलनकर्णेभुव बन्धतो दाहमीतेरित्याधारानु-
रोधात् त्रिपुरविजयिनः पातु वो दुःखनुत्तम ॥ १०० ॥ देहार्धानद्वकान्ताकचकुसुमचयो भालनेत्रानलार्चिः-
पीनोष्णामौलिखेलन्मुखरसुरनदीवीररम्यो जगन्नि । स्तीतोत्तसेन्दुकान्तिर्द्विरददतिदृढाच्छादनव्यक्तशीतः

१ यमे । २ न इन्वव्यम् (जगत्) इति प्रार्थयमाने । ३ कमलासनत्वात् कमलपुट
एव कुटी तस्याः (वासित्वेन) श्रोत्रियः वेदविद्, ब्रह्मा, तस्मिन् । ४ अन्धकस्यादे
(शवो), तिमिरे च । ५ ब्रह्मादित्यर्थः । ६ धनुःकोटित्यर्थः । ७ स्थायीति भावः ।
८ बाणविशेष इत्यर्थः । त्रिपुरविजयावसरे विष्णुः शरो जातः । ९ पुष्परसः । १० भालः ।
११ तदाकार आसनविशेषः । १२ रक्षतः । १३ आच्छन्नः । १४ निवृत्तः-१५ व्यपग-
तानि-करणानि साधनानि, इन्द्रियाणि वा यस्मिन् कर्मणि तद् यथा भवेत्तथा । १६
अद्वैतपरायां दृष्टौ सर्वस्य दृश्यजातस्यादृश्यत्वे सर्वत्र शून्येक्षणत्वमिति यथोक्तम् ।
१७ चित्तस्य ततस्ततो व्युपरमो लयः । १८ भवनेः-पृथिव्याः । १९ अतिविस्तारभाजामिति
भावः । २० दृष्टिविषयमुपपद्यमानेषु वस्तुषु विषये । २१ इदं दृष्टिमित्यस्य विशेषणम् ।

शम्भुर्भाषि कुन्दप्रकरपरिवृतः पातु सर्वतुर्मूर्तिः ॥ १०१ ॥ हेयोपादेयशून्यं मुनिगणमनसाम-
 द्रयानन्दहेतुः सेतुः ससारवारांनिधिसुखतरणे श्रीमहेशानसंज्ञम् । प्रालेयं ज्योतिरन्तःपरिणतति-
 मिरव्यूहविच्छेददक्षं किञ्चिद्वाचामवीश स्फुरतु मम हृदि त्र्यक्षरं विश्वसाक्षि ॥ १०२ ॥ शुद्धान्ते
 सीधुपानोन्मदमदनमदोन्मादमत्तालिकालीतालीसताडधमानोद्धटमुरजरवाडम्बरोह्यासिताङ्गः । नृत्य-
 न्मग्नो विलज्जश्चलविकटतटैः स्रस्तयैर्लोचनाधैर्दृष्टः स्त्रीभिः सहासं प्रहसनमुदितः पातु वो
 नामदेवः ॥ १०३ ॥ विभ्रतप्राथः कपर्दे सुरनगरनरीमिन्दुलेखां ललाटे नेत्रान्तः कालबर्हि गरलमपि
 गले व्याघ्रचर्माङ्गभागो । पञ्चास्यो वै त्रिनेत्रो वृषभगतिरतिविमभागार्धवामः सदित्यात्सपद वः सह
 सकलगुणैरदुमुताकार ईशः ॥ १०४ ॥ स धूर्जटिजटाजूटो जायतां विजयाय वः । यस्यैकपलित-
 भ्रान्तिं करोत्यद्यापि जाह्नवी ॥ १०५ ॥ चूडापीडकपालसकुलगलन्मन्दाकिनीवारयो,
 विद्युत्प्रायललाटलोचनपुटज्योतिर्विमिश्रविषः । पान्तु त्वामकठोरकेतकशिखासदिधुमधेन्दवो
 भूतेशस्य भुजङ्गवलिचलयसङ्गद्वजटाजटः ॥ १०६ ॥ गङ्गावारिभिरक्षिताः फणिफणैरुत्पल्लवास्त-
 च्छिखारस्तनैः कोरकिताः सितांशुकलया स्मेरैकपुष्पश्रियः । आनन्दाश्रुपरि ताक्षिद्वतभुग्धूमैर्मिल-
 दोहदा नाह्य कल्पलताः फल ददत वोऽमीष्ट जटा धूर्जटेः ॥ १०७ ॥

गङ्गास्तुतिः ।

पर्वतमपि पवित्रं जैत्रं नरकस्य बहुमतज्जहनम् । हरिमिव हरिमिव हरिमिव सुरसरिदम्भः पतन्मर्तं ॥
 इयं चिद्रूपापि प्रकटजडरूपा भगवती यदीयाम्भोविन्दुर्वितरति च शमोरपि पदम् । पुनाना धुन्वाना
 निखिलमपि नानाविधमवं जगत्कृत्स्नं पायादनुदिनमपायात्सुरधुनी ॥ १ ॥ चूडाशीतकरस्तनेधय-
 सुधानीरन्ध्रगन्धस्पृशः क्रीडाकङ्कणपद्मगेश्वरफणापीतावशिष्टा मुहुः । अङ्गासीनगिरीन्द्रजास्तन-
 टीहारावलीलोलनाः सताप शमयन्तु वो हरजटागङ्गातरङ्गानिलाः ॥ २ ॥ वायुर्वाति
 यदङ्गसङ्गमवशाच्छ्रीशंमुखपद्मो गौरी रुष्यति तुष्यति त्वहिपतिर्विन्ध्याटवी शोचते । चन्द्रस्यस्यति
 कुप्यते हरिरपि ब्रह्मा पर शङ्कते सा गङ्गा निखिल कलङ्कनिचय मङ्ग तरङ्गैर्नयेत् ॥ ३ ॥ शार्ङ्गी
 ब्रह्मकमण्डलोरधिगतैर्यैः प्रापि तीर्थाङ्घ्रिप्रता यैर्धृत्युजयतामनायि गरलग्रस्तो जटाजूटगैः । येभ्योऽशिक्षत
 माधुरीं मृदुजटाजूटे मठे चन्द्रमास्तानीमानि पयांसि गौतमि तव श्रेयांसि यच्छन्तु नः ॥ ४ ॥
 यर्जान्नः प्रथमाक्षर विजयते मानौ द्वितीयाक्षरं नित्यं नृत्यति सत्कवीन्द्रवदने

१ मद्य- । २ अलम् गङ्गासम्बन्धीति बोध्यम् । ३ एकम्-सर्वतः कृष्ण-
 ताविरह एकपदमेकाकारं यत् पलितं केशेषु शौक्ल्यं त्वचि शौक्ल्यं रेखावेष्टनं च
 तस्य भ्रान्तिम् । ४ हे जनाः पृथिव्यां पतत् सुरसरितोऽम्भो नमत । पर्वतं हिमालयं
 भिनत्तीति तत् । पवित्रम् अत एव नरक (दुःख) स्य निवर्तकत्वेन जैत्रम् । मत्तं
 पूजितं गहनं महावेगेन सञ्चारि । हरिमिव-विष्णुमिव पर्वतस्य (उद्धततया) भेद्यसौ
 पवित्रस्तं नरकस्य तदाख्यस्य दैत्यस्य जैत्रम् । बहवो ये मतङ्गा म्लेच्छास्तान् हन्तीति
 तम् । तथा हरिमिव इन्द्रमिव-पर्वतानां पक्षच्छेद्यतया भेद्यसौ पवित्रस्तम् । पवि-
 त्रं ज्ञायते-धातुत्वेन रक्षतीति पवित्रः, तम् जैत्रं-जयनशीलम् । नराणां समूहो नरकस्तस्य
 बहुमतम् । गहनं दुर्लभपदस्थम् । एवं-हरिमिव सिंहमिव गुहावासित्वेन पर्वतभेदोऽस्या-
 स्त्याश्रयः इत्यसौ, पवित्रः 'मृगाणां च मृगेन्द्रोऽहम्' इति प्रभोर्विभूतिरूपत्वात्, तम् ।
 नरकस्य-मनुजगणस्य जैत्रम् । बहवो ये मतङ्गा हस्तिनस्तान् हन्तीति तम् । ५ निविड इत्यर्थः ।
 ६ भागीरथीति नाम्न इत्यर्थः ।

भूवन्तवर्णद्वयम् । रामो रावणमाजघान समरे शमोः शिरःशालिनी सा सर्वाक्षरमालिनी मधु मे
भाग्याय भागीरथी ॥ ९ ॥ मुक्तामा नृकपालशुक्तिपु जटायल्लीपु मल्लीनिभा वह्नौ लाजैनिभा
दशोर्मणिनिभा भोगोत्करे भोगिर्नाम् । नृथोवर्तविधत्तेनेरितपयःसंमूर्च्छितोच्छालिताः खेलन्तो हरभूर्ध्रि
पान्तु भवतो गङ्गापयोविन्दवः ॥ ६ ॥ एषा धर्मपताकिनी तर्ततच्छायावसनाकिनी, श्रुत्यत्पातकिनी
भगीरथतपःप्राप्त्यसदायिनी । प्रेक्षारुढपिनाकिनी गिरिसुतासाकेकरालोकिनी पापाडम्बरडाकिनी त्रिमु-
वनानन्दाय मन्दाकिनी ॥ ७ ॥ स्वच्छन्दोच्छलदच्छकैच्छक्रहरच्छातैरीतेभुच्छटामूर्च्छनोर्हर्महर्षिहर्षविहि-
तस्नानाद्विक्राद्वाय वैः । भिन्धादुद्युद्दौर्दारदुर्दरीदीर्घादरिद्रुमद्रोहोद्रेकमहोर्मिमेदुर्मेदा मन्दाकिनी मन्द-
ताम् ॥ ८ ॥ शैवालश्रेणिशोभां दधति हरजटावल्लयो हन्त यस्यास्तद्वासोह्लासवेल्हद्वराफरतुलां यत्र
वृत्ते कलावान् । उन्मीलद्रोगिभोगावलिमुभगसिताम्भोजसभाविताम्भा गङ्गानङ्गारिसङ्गा महति तव विधौ
मङ्गलान्यातनोतु ॥ ९ ॥ दृष्टाः सकष्टदाहाः श्रवणपथगताः पुण्यपुञ्जावगाहाः स्पृष्टाः ससारपाथोनि-
धिपतितधरोद्धारधुर्यावराहाः । पीतास्तापोपशान्तिप्रजननपटयस्ते सुधावारिवाहाः कल्याणं कल्प-
यन्तां कलिकं बहुरा विष्णुपद्याः प्रवाहाः ॥ १० ॥ तावत् पापानि पीडावितरणकृतये भीमता-
माश्रयन्ते तावद्वा स्वर्गमार्गः प्रतिहतगमनो दुर्लभश्चैव मोक्षः । तावद्वा सिद्धयोऽप्यप्रतिगतविमवा
यावदीशानमौलिस्थाना गङ्गाऽनवाप्ता स्वनयनविषय धीपद वा कदाचित् ॥ ११ ॥

चन्द्रशेखरस्थाया एव चन्द्रकलाया मङ्गलाचरणम् ।

पूर्णनखेन्दुद्विगुणितमञ्जीरा प्रेमशृङ्खला जयति । हरशशिखेखा गौरीज्वरणाङ्गुलिमध्य-
गुल्फेषु ॥ १ ॥ जयति परिमुञ्चितलक्ष्मा मयादनुपसर्पतेव हरिर्णेन । इह केस-
रिकजाङ्गुरकुटिला हरमौलिधिषुलेखा ॥ २ ॥ श्रीकण्ठस्य कपर्दबन्धनपरिश्रान्तोऽग्राग्राणीसदृष्टां मुकु-
टावतसकलिकां वन्दे कलामैन्दवीम् । या बिम्बप्रतिपूरणाय परितो निष्पीड्य सदशिकार्यन्त्रेणैव ललाट-
लोचनशिखिज्वालाभिरावर्त्यते ॥ ३ ॥

लोचनस्तुतिः ।

जयति ललाटकटाक्षः शशिमौलिः पद्मलः प्रियाम्रणतौ । धनुषि स्मरेण निहितः
सकण्ठकः केतकेषुरिव ॥ १ ॥ अन्तर्नाडीनियमितमल्लुङ्घिततन्त्रहारश्च स्वान्ते शान्तिप्र-
णैविनि समुन्मीलदानन्दसान्द्रम् । प्रत्यग्योतिर्जयति यमिनः स्पष्टललाटनेत्रव्याजव्यक्तीकृ-
तमिव जगद्व्यापि चन्द्रार्धमौलिः ॥ २ ॥ सानन्दा गणनायके सयुलका गौरी-

१ मल्लिकासदृशी । २ भृङ्गधोन्पसदृशी । ३ कर्णामण्डले । ४ सर्पाणाम् । ५ नृत्त्यावर्तो
नाम चक्रभ्रमणाकारं नर्तनम् । ६ तटतटकां छाया तत्रावसतां नाकिनी स्वर्गसम्पत्तिमती ।
इस्य तटतटच्छाये य आवसन्ति ते किल स्वर्गे यवेति फलसम्पत्तिरूपेति भावः । नाकनीरिति
सुवचम् । वसतां नाकनीः स्वर्गं प्रति प्रापिकेत्यर्थः । नाकं नयतीति तथोक्ता । ७ श्रुत्यन्ति याति
पातकानि तान्यस्यां सन्तीति तथोक्ता । ८ प्रेम्णाऽऽरुढानां शरणमुपेतानां कृते पिनाकिनी
शङ्करस्वरूपा । ९ गिरिसुतायाः पार्वत्याः साकेकरं खल्लक्ष्यम् आलोकित-इत्येवम्भूता । १०
जलपूर्णस्तटविभागविशेषः । ११ छाते क्षीणं तस्मादितरत् महदित्यर्थः । १२ नश्यदज्ञानम् ।
१३ अज्ञाय झटिति । १४ उदारशब्दोऽत्र मह (स्थूल) द्वाचक्रः । १५ ववशाकादिभिः पूर्णेत्यर्थः ।
१६ व्याप्त-१७ अज्ञताम् । १८ कर्त्तरिकयेव । १९ शान्तिप्रार्थयित्ति ।

मुखाम्भोरुहे सक्रोधा कुसुमायुधे सकरुणा पादानते वज्रिणि । सस्मेरा गिरिजासखीषु सनया
शैलाधिनाथे बहन्ममीन्द्र प्रदिशन्तु शर्म विपुलं शंभोः कटाक्षच्छटाः ॥ ३ ॥ एक ध्याननिमी-
लनान्मुकुलितं चक्षुर्वितीयं पुनः पार्वत्या बदनाम्बुजस्तनतटे कृङ्गारभारालसम् । अन्यद्दूरविकृष्टचापम-
दनक्रोधानलोदीपित शंभोर्भिन्नरसं समाधिसमये नेत्रत्रयं पातु वः ॥ ४ ॥ पद्मालीपिङ्गल्लिङ्गः
कण इव तडितां यस्य कृत्स्नः समूहो यस्मिन्त्रहाण्डमीषद्विघटितमुकुले कालयज्वा जुहाव । अर्चिर्निः-
शेषचूडाशशिगलितसुधाचोरहंकारि कोणं तार्तीयीक पुरारेस्तद्वधतु मदनप्लोषणं लोचनं वः ॥ ५ ॥

कण्ठस्तुतिः ।

पातु वो नीलकण्ठस्य कण्ठः श्यामाम्बुदोपमः । गौरीभुजलता यत्र विद्युल्लेखेव
राजते ॥ १ ॥ पातु वः शितिकण्ठस्य तमालश्यामलो गलः । ससक्तपार्वतीबाहुसुवर्णनिकषोपलः ॥ २ ॥
कस्तूरीतिलकान्ति मालफलके देव्या मुखाम्भोरुहे रोलम्बन्ति, तमालबालमुकुलोत्तंसन्ति मौलिं प्रति ।
याः कर्णे विकचोत्पलन्ति, कुचवोरसे च कालागुरुस्थासन्ति, प्रथयन्तु तास्तव शिव श्रीकण्ठकण्ठ-
द्विषः ॥ ३ ॥ कस्तूरीयन्ति माले तदनु नयनयोः कज्जलीयन्ति कर्णप्रान्ते नीलोत्पलीयन्त्युरसि
मरकतालंकृतीयन्ति देव्याः । रोमालीयन्ति नाभेरुपरि हरिमणीमेखलीयन्ति मध्ये कल्याणं कुर्युरेते
त्रिजगति पुरजित्कण्ठमासां विलासाः ॥ ४ ॥

शिरोमालिकास्तुतिः ।

पित्रोः पादाब्जसेवागतगिरितनयापुत्रपत्रातिमीतक्षुम्भद्रूपाभुजङ्गध्वसनगुरुमख्दीप्तनेत्राश्रितापात् ।
स्विद्यन्मौलीन्दुखण्डसुतबहुलसुधासेकसंजातजीवा पूर्वाधीतं पठन्ती ह्यवतु विधिशिरोमालिका
शूलिनो वः ॥ १ ॥

गणस्तुतिः ।

संख्याताण्डवडम्बरप्रणयिनो देशस्य चण्डीपतेर्ब्रह्मपीडविशीर्णमुण्डचयनव्यग्रा गणाः
पातु वः । पैरौत्सुक्यवशीकृतैर्ब्रह्मगणाद्राहौ गृहीते जवात्सूर्याचन्द्रमसोर्मिथः स्मितवतोर्जात करास्फा-
लनम् ॥ १ ॥

नन्दीस्तुतिः ।

कण्ठालंकारवण्टावणवणरणिताभ्यातरोदःकटाहः कण्ठेकालाधिरोहोचितघनसुमंगमाबुकाक्षिण-
पृष्ठः । साक्षाद्भर्मा वपुष्मान्धवलककुदनिधूतकैलासकूटः कूटस्थो वः ककुब्जान्निविडत्तरतम ।
स्तोमवृष्यां वितृष्यात् ॥ १ ॥

शिवताण्डवस्तुतिः ।

देवा दिक्पतयः प्रयात परतः खंमुञ्चताम्भोमुचः पाताल व्रज मेदिनीं प्रविशत क्षोणीतल भूवराः ।
ब्रह्मन्नुजय दूरमात्ममवनं नाथस्य नो नृत्यतः शंभोः संकटमेतदित्यवतु वः प्रोत्सारणा नन्दिनः
॥ १ ॥ दोर्दण्डद्वयलीला चलगिरिभाम्यसदुच्चैरवध्वानोद्गीतजगद्भ्रमस्पदमरालोल्लफणाग्रधोरगम् । शृङ्गापि-
ङ्गजटाटवीपरिसरोद्गङ्गोर्मिमालाचलचन्द्र चारु महेश्वरस्य भवतां निःश्रेयसे ताण्डवम् ॥ २ ॥ सध्याताण्ड-

१ गिरितनयापुत्रस्य स्कन्दस्य यत् पद्मं वाहनं मयूरस्तेन । २ कण्ठस्यालङ्कारभूता
या वण्टा तस्या यद्गणवर्णं रणितं शब्दस्तेन ध्याते पूर्णे रोदसी आवापृथिव्यावेव कटाहो
यस्य सः । ३ कण्ठेकालस्य-श्रीकण्ठस्य योऽधिरोह आरोहणम् । ४ तमःस्तोम एव वृष्या
पुञ्जीभूतवृणगुच्छसमूहः, तान् । ५ बिनाशयेत् ।

यडम्बरव्यसनिनो मर्गस्य चण्डप्रमिष्यान्त्यद्वजदण्डमण्डलभुयो क्षञ्जानिलाः पान्तु वः । येषामुद्रतता-
ण्डवेन ऋटिति व्यूहेषु भूमीभृतामुद्गीनेषु विडौर्जसा पुनरसौ दम्भोलिरालोकिताः ॥ ३ ॥ यस्यां
मौलिमिलत्सुधांशुकलया संपूर्णविम्बायितं भालावस्थितलोचनेन सहसैवालातचक्रायितम् । आवर्ता-
यितमाकर्षदमरस्रोतस्वतीधारया पातु त्रीणि जगन्ति खण्डपरशोः सा ताण्डवाङ्गप्रमिः ॥ ४ ॥
आसीनैः स्वं विमानं कृतपरिवृतिभिः सुन्दरीसङ्गतैस्तैर्देवैः सिद्धैश्च यक्षैरनिमिषनयनैर्दृश्यमानः
सतृष्णम् । मध्येमध्ये पयोदैर्मुर्जसदृशतां बोधप्रद्विः सुमन्दमम्भः सम्पात्य पुष्पैरिव ननु
महितस्ताण्डवः श्रेयसे स्तात् ॥ ५ ॥ मूर्धव्याव्यूयमानध्वनदमरधुनीलोलकल्लोलजालोद्भूताम्भ-
क्षोर्ददम्भात्प्रसममभिर्नभः क्षितनक्षत्रलक्ष्म । ऊर्ध्वन्यस्ताङ्घ्रिदण्डप्रमिष्वरमसोद्यन्नमस्वत्प्रवेशम्रान्तब्रह्मा-
ण्डखण्डं प्रवितरतु 'शिव' शाम्भवं ताण्डवं वः ॥ ६ ॥ शैर्वाणीपाणितालैश्चलचलयज्ञणत्का-
रिभिः श्लाघ्यमानं स्थौने समाम्यमानं पुलकितवपुषा शंभुना प्रेक्षकेण । खिलस्पर्च्छौलि केका-
कलकलकलितं श्रौचभिर्द्विर्द्वि्यूना हेरम्बाकाण्डवृद्धांतरलितमनैस्तस्ताण्डवं त्वां धि'नोतु ॥ ७ ॥
पायादायासखेदक्षुभितफणिफणारत्ननिर्यत्ननि'यच्छायामायापतङ्गद्युतिमुदितवि'र्द्धाहिनीचक्रावकम् । अत्रा-
न्ताभ्रान्तचूडातुहिनकरकरानीकनौलीकनालच्छेदामोदातुधावद्गुधिरमिष खगे धूर्जटेस्ताण्डव नः
॥ ८ ॥ उच्चैस्तालखेलद्मुजवनपवनोद्भूतशैलौघपातस्फारोदश्चत्पयोधिप्रकटितमुकुटस्वर्धुनीसगमानि ।
जीयासुस्ताण्डवानि स्फुटविकटजटाकोटिसधटिभूरभ्राम्यन्नक्षत्रचक्रव्यवसितसुमनोवृष्टिपातानि शंभोः ॥
॥ ९ ॥ देवत्रैगुण्यमेदात्सजति वितनुते सहरत्येष लोकामस्यैव व्यापिनीभिस्तनुभिरपि जग-
द्वाप्तमष्टाभिरिव । वन्द्यो नास्येति पश्यन्निव चरणगतः पातु पुष्पाङ्गलिर्वः शभोर्नृत्यावतारे
बलयमणिफणाङ्गुलैर्विप्रकीर्णः ॥ १० ॥

अर्धनारीस्तुतिः ।

नन्दारमालाकुलितालकायै कपालमालाङ्कितशेखराय । दिव्याम्बरायै च दिग्भ्वराय नमः शिवायै
च नमः शिवाय ॥ १ ॥ एकः स्तनस्तुङ्गतरः परस्य वार्तामिष प्रष्टुमगान्मुखाग्रम् ॥ यस्याः प्रियार्धस्थि-
तिमुद्रहन्त्याः सा पातुः वः पर्वतराजपुत्री ॥ १२ ॥ यस्योपवीतगुण एव फणावृत्तैकवक्षो-
रुहः कुर्वैपटीयति वाममागे । तस्मै ममास्तु तमसामवसानसीधे चन्द्रार्धमौलिशिरसे महे-
नमस्त्यौ ॥ ३ ॥ स्वेदार्वधामकुचमण्डनपत्रमङ्गलशोषिदक्षिणकराङ्गुलिमस्मरेणुः । स्त्रीपुनपुंसकपद-
व्यतिलङ्घिनी वः शमोस्तनुः सुखयतु प्रकृतिश्चतुर्थी ॥ ४ ॥ सभोगानतिरिच्यमानंविभवो यद्वि-
प्रलम्भो रसस्तद्विव्यं मिथुनं परस्परपरित्यूतं नमस्तुर्महे । एकस्याः प्रतिविम्बसभ्यतविपर्यासे मुहुर्द-
र्पेण सव्याङ्गस्थितिकौतुक शमयति स्वामी स यत्रापरः ॥ ५ ॥ स्वच्छन्दैकस्तनश्रीरुमयदलमिल-

१ इन्द्रेण । २ वज्रम् । ३ शङ्करस्य । ४ भक्त एवानिमिषनयनैरिति युक्तम् । देवत्वमात्रेण
विशेषणन्यासस्य व्यर्थत्वात् । ५ मृदङ्ग (ध्वनि)- ६ ध्वनिनेति स्वतो लभ्यते । ७ महातरङ्ग-
कण-९ नभस्वीत्यर्थः । विभक्त्यर्थेऽव्ययीभावः । १० पार्वती । ११ युक्तम् । १२ ऋडन् मयूर-
वर्हावलिः । १३ स्कन्द- । १४ कुंहित (हस्तिशब्द)- १५ क्षुब्धचित्तस्य । १६ ग्रीणयतु । १७
निर्गच्छतु । १८ व्योमसरित् सुखरिदिति यावत् । १९ बाणविशेषः । २० कञ्जुकीवद् भवति । २१
तेजसे । २२ नमस्कारः ।

मौलिचन्द्रः फणीन्द्रप्राचीनाधीतेवाही सुखयतु भगवानर्चनारीश्वरो वः । यस्यार्थं विश्वदाहव्यसन्-
विर्सेमरज्योतिरर्थे कृपोधद्वाणं चान्योन्यवेगग्रहति सिमसिमाकारि चक्षुस्तृतीयम् ॥ ६ ॥

पार्वतीस्तुतिः ।

प्रियकण्ठपरिष्वङ्गमीलिताक्षी नमाम्युमाम् । कालकूटस्थं संस्पर्शजातमूर्च्छागमामिव ॥ १ ॥
पार्वतीमोर्ध्वमीकैमपर्णा मृगयामहे । शूलौ हालाहल पीत्वा यया मृत्युर्जयोऽभवत् ॥ २ ॥
अर्पणं सती सेव्या विद्वद्विरिति मे मतिः । यया वृतः पुराणोऽपि स्थानुः सृतोऽमृत फलम् ॥
॥ ३ ॥ मृणालव्यालवलया वेणीबन्धकपर्दिनी । हरानुकारिणी पातु लीलया पार्वती जगत् ॥
॥ ४ ॥ जन्मान्तरीणरमणस्थीङ्गसद्गसमुत्सुका । सलज्जा चान्तिके सत्याः पातु नः पार्वती
सदा ॥ ५ ॥ तर्पस्वी का गतोऽवस्थामिति स्मेरानताधिव । गिरिजायाः स्तनौ वन्दे भवभू-
तिसितार्ननौ ॥ ६ ॥ चण्डीजङ्घाकाण्डः शिरसा चरणमृशि प्रिये जयति । शकरपर्यन्त-
जितो वीरस्तम्भः स्मरस्येव ॥ ७ ॥ उनालनाभिपद्मेरु इव येनावमाति शशुरपि । जयति
पुरुषयितायास्तवाननं शैलकन्यायाः ॥ ८ ॥ अङ्गनिलीनगजाननशङ्काकुलार्थोद्दण्डेयहृतवसनौ ।
सस्मितहरकरकलितौ हिमगिरितनयास्तनौ जयतः ॥ ९ ॥ कण्ठोचितोऽपि दृक्कतिमात्रनिरम्तः
पदान्तिके पतितः । यस्याश्चन्द्रशिखः स्मरमल्लनिभो जयति सा चण्डी ॥ १० ॥ शिरसि
धृतसुरागणे स्मरारावरुणमुखेन्दुरचिर्गिरिरेन्द्रपुत्री । अथ चरणयुगानते स्वकान्ते स्मितसरसा भव-
तोऽस्तु भूतिर्हेतुः ॥ ११ ॥ तद्वः प्रमोदं विपदः प्रणतार्तिहन्त्या न्यस्तं पदं महिषमूर्धनि
चण्डिकायाः । धीरो यदीयनखराशुपरीतशृङ्गः शक्रायुधाङ्गितनवाम्बुधरप्रभोऽभूत् ॥ १२ ॥
श्रुत्वा पद्माननजनुमुदितान्तरेण पञ्चाननेन सहसा चतुराननाय ॥ शार्दूलचर्म भुजगाभरण सभस-
दत्त निशम्य गिरिजाहसित पुनात् ॥ १३ ॥ देवीं सुवर्णरुचिरा परिभाष्यमानमूषाविमाऽति-
शयतां प्रकृतेर्देवानाम् । काम द्विपन्तमपि कामधरा नयन्ती स्मेरानना भगवती शिरसा नमामि ॥
॥ १४ ॥ आनन्दमन्थपुरन्दरैरुक्तमाल्यं मौलौ हटेन निहित महिषासुरस्य । पादाम्बुज भवतु वो विज-
याय मञ्जु मञ्जीरराजितमनोरममन्त्रिकार्थः ॥ १५ ॥ ब्रह्मादयोऽपि यदपाङ्गतरङ्गभङ्गा सृष्टि-
स्थितिप्रलयकारणतां व्रजन्ति । लावण्यवारिनिधिधीचिपरिप्लुतायै तस्यै नमोऽस्तु सततं
हरवल्लभायै ॥ १६ ॥ ज्याकृष्टिवद्वखटिकासुखपाणिपृष्ठप्रेङ्गलखाशुचयसवलितोऽम्बिकायाः । त्वा
पातु मञ्जरितपल्लवकर्णपूरलोभम्रम्रम्रविभ्रममृत्कटाक्षः ॥ १७ ॥ प्रचण्डचण्डमुण्डयोर्महावलैकखण्डिनी

१ यज्ञोपवीतम् । २ प्रसरणशीलम् । ३ प्रियकण्ठान्तर्गतस्य । पार्वतभवा, देवी च । ४
अद्वितीयाम्, अनुपमामिति यावत् । ५ अपन्नाम्, तपश्चर्याऽवसरे पत्रभोजनस्यापि त्यक्तवान्ता-
ख्याता महादेवी च । ७ विशूलधरः शूलाऽऽख्यरोगशाली च । ८ मृत्युजेता, तदाख्यश्च
स्वयं शूलो भूत्वाऽपि मृत्युं जितवानिति वैशिष्ट्यदर्शनार्थमिदमुपादानम् । ९ तदाख्येव देवी,
पञ्चशून्याऽपि लतैव च । १० शङ्करशृङ्गो वृक्षादिश्च । ११ पत्युः । १२ शङ्करः । १३ परिष्वङ्गेन
भवस्य (अङ्गलितया) भृत्या (भस्मना छन्नत्वेन) सितमाननं (चूडकरूपं मुखम्) ययो-
स्तौ । १४ कार्तिकेयः । १५ सम्पत्कारणम् । १६ निवर्त्तयतु । १७ इन्द्रः । १८ जगदम्बाया
पार्वत्या इति यावत् ।

ह्यनेकण्डमुण्डयुप्रणे^१ बलैकदायिनी^२ । कचिच्चशक्तिकारिणी रमाविलासदायिनी मुदेऽस्तु कालिका सदा
समस्तपापहारिणी ॥ १८ ॥ पुरारितनुहारिणी^३ दुरितसघसहारिणी भजन्मतिविधार्दिनी प्रबलदानयोन्म-
र्दिनी । तुषारगिरिनन्दिनी मुनिद्वन्द्वतरालम्बिनी कुमारमुखचुम्बिनी हरनितम्बिनी पातु वः ॥ १९ ॥ सत्त्वा-
दिस्थैरगणितगुणैर्हन्ता विश्व प्रसूय व्यक्त धत्ते प्रहसनकरी या कुमारीति सङ्गम् । मोहध्वान्तप्रसरविर-
तिर्विश्वपूर्तिः समन्तादाद्या शक्तिः स्फुरतु मम सा दीपवद्देहगङ्गे ॥ २० ॥ वहन्ती सिन्दूर प्रबलकव-
रीमारतिमिरत्विषां वृन्दैर्बन्दीकृतमिव नवीनार्ककिरणम् । तनोतु क्षेम नस्तव वदनसौन्दर्यलहरी-
परीवाहस्रोतःसरगिरिव सीमन्तसरणिः ॥ २१ ॥ औत्सुक्येन कृतत्वर सहभुवा व्यावर्तमाना द्विया
तैस्तैर्बन्धुवधूजनस्थ वचनैर्नीताभिमुख्यं पुनः । दृष्ट्वाप्रे वरमात्तसाध्वसरसा गौरी नवे संगमे सरोहत्पुलका
हरेण हसता क्लिष्टा शिवायास्तु वः ॥ २२ ॥ आदौ प्रेमकपायिता हरमुखव्यापारलोला शनैर्भीडभार-
विघूर्णिता मुकुलिता धूमोद्गमव्याजतः । पत्युः समिलिता दृशा सरभसव्यावर्तनव्याकुला पार्वत्याः
परिणीतिमङ्गलविधौ दृष्टिः शिवायास्तु वः ॥ २३ ॥ प्रत्यासन्नविवाहमङ्गलविधौ देवार्चनव्यग्रया
दृष्ट्वाप्रे पैरिणेतुरेव लिखितां गङ्गाधरस्याकृतिम् । उन्मादस्मितरोषलज्जितधिया गौर्या कथंचिच्चिराद्दृष्ट्वा
वचनाभिधेयं विनिहितः पुष्पाञ्जलिः पातु वः ॥ २४ ॥ रामाद्याचय मेदिनी^४ धनर्पतेर्वीजं बला-
ह्यङ्गलं प्रेतेशान्महिष तवास्ति वृषभः फाल^५ त्रिशूल तव । शक्ताह तव, चानदानकरणे स्कन्दो^६
ऽस्ति गोरक्षणे खिन्नाहं हर मिक्षया कुरु कृपि गौरीवचः पातु वः ॥ २५ ॥ हे हेरम्ब किमम्ब
रोदिषि कथं, कर्णौ लुठत्यग्निभूः किं ते स्कन्द विचेष्टित मम पुरा सख्या कृता चक्षुषाम् ।
नैतत्तेऽप्युचित गजास्यचरित नासां मिमीतेऽम्ब मे तावेव सहसा विलोक्य हसितव्यम् शिवा पातु
वः ॥ २६ ॥ मातस्तातजटासु किं सुरसरित्किं शेखरे चन्द्रमाः किं भाले हुतभुलुठत्युरसि
किं नागाधिपः किं कटौ । कृत्तिः किं जघनद्वयान्तरगत यक्षीर्धमालम्बते श्रुत्वा पुत्रवचोऽम्बिका
स्मितमुखी लज्जावती पातु वः ॥ २७ ॥ धूमन्याकुलदृष्टिरिन्दुकिरणैराह्लादिताक्षी पुनः पश्य-
न्तीष समुत्सुका नतमुखी भूयो द्विया ब्रह्मणः । सैर्ष्या पादनखेन्दुदर्पणगते गङ्गां दधाने हरे
स्पर्शादुत्पुलका करग्रहविधौ गौरी शिवायास्तु वः ॥ २८ ॥ आस्ये पूर्णसुधानिधिश्चरणयोः
कात्पद्मम वैषम्य देहे काञ्चनकान्तता त्वचि पुनर्हैयङ्गवीनं स्वयम् । यस्या लोचनयोर्निरूपधि सदोदीता-
नुकम्पाततिः सा माता जगतां प्रसादपदवी साक्षान्मुदे स्तादुमा ॥ २९ ॥ गोनैसाय नियोजिता-
गर्दरैजाः सर्पाय बद्धौषधिः कण्ठस्थाय विषाय वीर्यमर्हतेः पाणौ मणीन्विभ्रती । मर्तुर्मृतगणाय गोत्रज-
रैर्तानिर्दिष्टमन्त्राक्षरा रक्षत्वेन्द्रिसुता विवाहसमये प्रीती च भीती च वः ॥ ३० ॥ स्वेदस्यन्दितसा-
न्द्रचन्दनचय दोर्बहिर्बन्धश्रमादूर्ध्वधासपरिस्खलत्स्मरकथ सदष्टेदन्तच्छदम् । सीत्काराञ्चितलोचनं
सपुलक आन्तर्ध्रुव नृत्यत्करं पार्वत्या सुरतं मुदे रसवतामास्तां मृडानीपतेः ॥ ३१ ॥ स्वेदस्ते कथ-
मीदृशः प्रियतमे त्वेनेत्रवद्दोर्वभौ कस्माद्वेपितमेतदिन्दुवदने भोगीन्द्रमीतेर्मव । रोमाञ्चैः कथमेव

१ अनेकण्डमुण्डशालिनि सङ्ग्रामे । २ बलस्यैकदायिनी । ३ पुरारेस्तन्वर्द्ध-
भागे विराजमाना । ४ समीपवर्तात्यर्थः । ५ वोढुः पत्युरिति यावत् । ६ परशुरामात् । ७
क्षेत्रभूमिम् । ८ कुबेरात् । ९ बलरामात् । १० यमात् । ११ लाङ्गलमुखस्थो लोहविशेषः । १२ कालि-
क्रेयः । १३ गोनासो नाम भुजङ्गविशेषः तस्मै । १४ अगद इत्यौषधनाम । १५ अतिभयावहस्य ।
१६ कुले वृद्धा । १७ अर्द्धेन्द्रिमालयस्य सुता पार्वतीत्यर्थः । १८ तपसाग्भिमतवरप्राप्त्या प्रसन्ना ।
१९ स्त्रीस्वाभाव्यात् सर्पाद्याभरणस्य परिष्वङ्गभयाकुला । २० श्रोतित- । २१ जुम्बित- । २२ मीलि-
त- । २३ भ्रान्तौ भुवौ यत्र कर्मणि तत् । २४ रोमहर्षः ।

देवि भगवन्नाङ्गाम्भसां सीकरैरित्थं भर्तारि भावगोपनेपरा गौरी चिरं पातु वः ॥ ३२ ॥ शम्याकस्य
 रजः प्रमृज्य चरणे दत्तो मया यावको निर्धन्यस्तनकुण्डले च भसितं पत्राङ्गुगे निर्मितः । स्वच्छ-
 न्द विहरेति जल्पितगिर साकृतमालीजन दृष्ट्वा केवलमाग्नती कुटिलया दाक्षायणी पातु वः
 ॥ ३३ ॥ वक्त्रं शीतकरोऽधरो घनरसैः कामप्रदो विग्रहः श्वासो गन्धवहः सरोरुहमुदन्त्याणिः
 सिंतामा शुचिः । वक्षः पीनपयोधरोधिकैरण पृथ्वी नितम्बस्थलीत्यष्टौ धूर्जटिगृतयः
 स्मरभयाद्दुर्गाश्रिताः पान्तु वः ॥ ३४ ॥ पादाप्रग्रथितया मुष्टः स्तनभरेणानीतया
 नम्रता शमोः सस्पृहलोचनत्रयपथ यान्त्या तदाराधने । हीमत्या शिरसीहितैः सपुलकस्वेदोद्गमोत्कम्पया
 विक्षिप्यन्कुसुमाजलिर्गिरिजया क्षितोऽन्तरे पातु वः ॥ ३५ ॥ कैलासालयभाललोचनगन्धा निर्वर्तिताल-
 क्तकव्यक्तिः पादनखद्युतिर्गिरिशुभः सा वः सदा त्रायताम् । स्पर्धोबन्धनममृतयेव मुदट् रट्टा यथा
 नेत्रयोः कान्तिः कोकैर्नदानुकारसरसा सयः समुत्तार्यते ॥ ३६ ॥ लग्नः कैलिकचप्रहृष्टजटा-
 लम्बेन निद्रान्तरे मुद्राङ्कः शितिकन्धरेन्दुशकलान्तःकपोलस्थलग्म् । पार्वत्या नम्रलसमशक्तिसखी-
 नर्मस्मितव्रीडया प्रोन्मृष्टः करपल्लवेन कुटिलाताम्रच्छविः पातु वः ॥ ३७ ॥ सत्रीडा दयितानने
 सकरुणा मातङ्गचर्माम्बरे सत्रासा भुजगे सविस्मयरमा चन्द्रेऽमृतस्यन्दिनि । सेष्या जगुमुतायलोक-
 नविधौ दीना कपालोदरे, पार्वत्या नभसगमप्रणयिनी दृष्टिः शिवाथोरुतु वः ॥ ३८ ॥ भिक्षुः कासित वलेर्मये
 पशुपतिः^१ किं नास्त्यसौ गोकुले^२ मुग्धे पन्नगभूषणे^३ सरिसदा शेते च तेभ्योपरि । आर्ये मुख
 विषादेमाश्रु कमले नाह प्रकृत्यां चरै^४ चेत्थ तौ कमलौ पराजितवती पावाद्रुमा सर्वदा ॥ ३९ ॥ हं
 गङ्गाधरपत्नि चक्रिवधु^५ किं कुत्रास्यसौ^६ नर्तको गृन्दारण्यभुवि, न सर्पकुनुकां^७ स्यात्कालियस्य हरे ।
 भिक्षुः कुत्र गतोऽस्ति यज्ञसदने,^८ कासौ विर्येदी, वकीक्रोडे स्यादिति पद्मजाविजयिनो वाग्मङ्गयः पान्तु वः
 ॥ ४० ॥ वेणीबन्धकपर्दिनी सिततनुः श्रीखण्डपांशुर्करः केतव्येकदण्डेन्दुभङ्गिलमता व्यालोपवी
 तिन्यपि । श्रक्पाणिग्रहणादिनोदरभसां सख्याः पुरो लीलया रुच्याणानुरुक्तिं हरस्य दिशन्तु ध्रैवासि
 वः पार्वती ॥ ४१ ॥ यस्याङ्गप्रद्वितय नमन्ति विबुधाः स त्वेककः सर्ववित्त गृह्युजयमामनन्ति मुनयः
 सोऽद्यापि तीव्रव्रतैः । इत्याकर्ण्य कथा रहस्यपि यया पार्श्वे विषाहापुरा भङ्क्त्वाद्धानि विजृम्भितं
 गिरिमुखो मोहयितं पातु वः ॥ ४२ ॥ दुर्गा दानवनाशिनी हरजटाश्रेणीव्ययोद्भासि^१ नी वीणाशतुक-
 रालतोमरधरा मुण्डलज्जा शोभिता । रक्ताक्षीननु रक्तव्रीजमथिनी मक्त्या सदानन्दिनी^२ पायात्सा परमेश्वरी

१ स्वकीयभाव- २ लाक्षारसः । ३ भस्म । ४ जलम् । ५ देहः । ६ सूर्यः, कान्त्या सम-
 तया पाणेः सरोरुहेण सुहृत्त्वं च । ७ मन्दहासस्य कान्तिः । ८ अग्निः । ९ स्तन-मेघ- १०
 स्थानम् । ११ वाञ्छितः । १२ रक्तोत्पल । १३ श्रेयसे । १४ संन्यासी शङ्करः, याचकश्च । १५ पशूनां
 ज्ञानिनां पतिः शङ्करः, गोपालकश्च । १६ नन्दव्रजे । १७ पन्नगा भूषणानि यस्य सः शिव
 इत्यर्थः । पन्नगानां भूषणः अलङ्कारभूतः शेषश्च । १८ पन्नगभूषणस्य शेषस्य । १९ हालाहलभक्त-
 कम् क्लेशं च । २० स्वभावेन । २१ चपला लक्ष्म्याः सम्पद्द्रुपायाः स्थिरतयाऽदर्शनात् तथाभूता ।
 २२ स्वातिशयेनाभिमानिनीम् । २३ लक्ष्मीम् । २४ सुदर्शनचक्रधरपत्नीति तु प्रतीयते । २५
 तव दयितः । २६ सर्पस्पृही । २७ बलेर्यज्ञगृहे । २८ विषभक्षकः, दुःखितश्च । २९ विनोदे रभ-
 सोऽतिशयो यस्याः । ३० अखण्डब्रह्मचर्यः । ३१ तीव्र मनसाऽपि ग्राम्यविषयचिन्तनविरहात् व्रतं
 यस्य तादृक् । ३२ विवाहात् परं गृहाश्रमे जटावर्धननिवृत्तेः । ३३ सत्तामानन्दिनी ।

प्रतिदिनं कल्याणमुक्तिप्रदा ॥ ४३ ॥ संभ्या रागवती, स्वभावकुटिला गङ्गा, द्विजिह्वः फणो, वक्रा-
ङ्गैर्मलिनः शशी, कपिमुखो नन्दी च, मूको वृषः । इत्थं दुर्जनसकटे पतिगृहे घस्तव्यमेतत्कथं गौरी-
त्थं नृकपालपाणिकमला चिन्तान्विता पातु वः ॥ ४४ ॥ भिक्षार्थी स क यातः, सुसनु ! बलि-
मखे, ताण्डवं काय भद्रे, मन्ये वृन्दावनान्ते, क तु स मृगशिशु-नैव जाने वराहम् । बाले कश्चिन्न
दृष्टो जरठवृषपति-गोप एवास्य वेत्ता, लीलासलाप इत्थं जलनिधिहिमवत्कन्ययोच्चायतां नः ॥ ४५ ॥
दीप्तक्षुद्धेगयोगाद्बदनलहलहलम्बजिह्वाप्रलीढब्रह्माण्डक्षौद्रविन्दुप्रबलतरभवज्जाठराग्निस्फुलिङ्गम् । कालीं
कङ्कालशेषामतुलगलचलन्मुण्डमालाकराला गुञ्जासंवादिनेत्रामजिननिवसनां नौमि पाशासिहस्ताम्
॥ ४६ ॥ उद्वाहरोपितार्द्राक्षतनिजपदयोः सगतामिन्दुमौलावानम्रे यां सुधांशोर्व्यधित किल कलां
तूर्णमेवान्नपूर्णां । सक्तानामक्षतानाममृतदृगनलोपाधितः पदमावाञ्जानार्थैरन्नपूर्णां प्रणतजनततेः पूर्णता-
मातनोतु ॥ ४७ ॥ जङ्घाकाण्डोरुनालो नखकिरणलसत्केसरालीकरालः प्रत्यग्रालक्तकामाप्रसराकेस-
लयो मञ्जुमङ्गीरभङ्गः । भर्तुर्वृत्तानुकारे जयति निजतनुस्वच्छलावण्यवापीसंभूताम्भोजशोभा विद-
धदभिनवो दण्डपादो भवान्याः ॥ ४८ ॥ विद्राणे^१ खड्गवृन्दे सवितरि तरले वज्रिणि ध्वस्तवज्रे
जाताशङ्के शशाङ्के विरमति मरुति त्यक्तवैरे कुब्रे । वैकुण्ठे कुण्ठितास्त्रे महिषमतिरुषं पौरु-
षोर्धननिघ्नं निर्धिघ्नं निघ्नती वः शमयतु दुरित भूरिभावा भवानी ॥ ४९ ॥ वक्षःपीठे निरी-
क्ष्य स्फटिकमाणिशिलामण्डले स्वच्छमासिस्वच्छार्पै^२ साम्प्रसूर्या त्वनियमिति मुहुः सत्यमाश्वासि-
तापि । वामे मे दक्षिणेऽस्याः श्रवसि कुर्वलय नाहामित्यालपन्ती दत्ताक्षेण सहास मदन-
विजयिना पार्वती वः पुनातु ॥ ५० ॥ या वाचः साधुतायास्त्रिभुवनभुवनस्याङ्गने सचरन्ती
वामांसासक्तवीणाध्वनिगणविलसन्मूर्च्छनानन्दपूर्णा । सतोषेलासिमौलिः स्फुरदमलमणिः स्वर्णताट-
कैभूषा विधाजत्सुस्मितास्या भवतु भवमुदे^३ भव्यभाग्यभवानी . ॥ ५१ ॥ ज्योत्स्नासन्दो-
हरूपा प्रमुदितवदना प्रेस्कुरत्कान्तिकान्ता - भक्तान्तःस्था पुरस्तान्नयनविषयतामानयन्ती स्वरू-
पम् । देवीभिः सेव्यमाना परमयहरणप्रेक्षणा प्रेक्षणीया कारुण्याधारभूता मम भवतु मुदे सर्वदा
सा भवानी ॥ ५२ ॥ सिंहाखड्गैकपादा दशभुजविलसच्चापचर्मासिचक्रप्रोद्यत्पाशाङ्कुशालीदरवरविल-
सतजर्जनीबाणरम्या । घ्नन्ती शूलेन वक्षस्यसुरमहिहरिप्रस्तहस्तं तु काञ्चीपीतक्षौमार्धचन्द्रा त्रिन-
यनललिता सा भवान्यस्तु सिद्धयै ॥ ५३ ॥ रामार्चिताङ्घ्रिभिरभिरार्मकृतिः कृतविरामा सुपर्व-
विर्पेदां कामार्तिहृत्सफलकामा^४ निदेशरत्कामादिनिर्जरषधूः । भार्मा^५ हरस्य नुतभार्मा जपौसदृशमा
माननीयचरिता सा मामवत्वखिलसामादृतस्तुतिरसामान्यमुक्तिमुखदा ॥ ५४ ॥ वैलीयुतश्रवण-
पालीयुगा ललितचैलीविराजिबकुला कैलीगतानुगमरालीकुला मधुरमौलीभिरादृतकथा । नालीकैट्टै-
वकुसुमनालीकैपाणिरिह कालीर्येशासिसहजा चालीदलामतनुमाली सदा भवतु काली शुमाय
मम सा ॥ ५५ ॥

१ वृद्धेत्यर्थः । २ पलायिते । ३ पौरुषोपमा बलिनस्तेषां निघ्नं धायत्तस्तम् । ४ अतिशयित-
प्रभावा । ५ आत्मनः कान्तिम् । ६ सेव्या । ७ श्रोत्रे । ८ कैरवम् । ९ कर्णाभरणेत्यर्थः ।
१० भवस्य शङ्करस्य संसारस्य (लक्षणया तत्रत्यानां सर्वेषां प्राणिनाम्) शरण्यत्वेन वा मुदे
प्रमोदायेत्यर्थः । ११ भव्यस्य भाग्यं तद्रूपेत्यर्थः । भव्यं मङ्गलम् । भव्यभागेति पाठान्तरे तु
भव्यं मङ्गलमयं भाग्यं यस्याः सा । १२ प्रेस्कुरत्कान्तिकान्तिकारित्यपि पाठः । १३ परशुराम-१४ रम-
णीय-१५ दानवकृतदेवापदाम् । १६ सफलः कामो यस्याः सा । १७ भारमिनी । १८ क्रोध- । १९ रक्तपुष्प-
विशेष- । २० केशशुच्छ- । २१ कर्णमूल- । २२ सखीभिः । २३ प्रकोपदृष्टि- । २४ क्रमल- । २५ कृष्ण- ।

पण्मुखस्य स्तुतिः ।

शरण्यः सर्वदेवानां दनुवशदवानलः । शक्तिमान् धृतिमान् शान्तः कार्तिकेयोऽम्नु मे गतिः ॥
॥ १ ॥ विकसदमरनारीनेत्रनीलाञ्जल्यङ्गान्यधियमति सदा यः मयमाधःकृतानि । न तु गच्चिर-
कलापे वर्तते यो मयूरे वितरतु स कुमारो ब्रह्मचर्यश्रिय यः ॥ २ ॥ अर्चिष्मन्ति विदार्थं यस्त्रुह्य-
प्यासकृतो बासुकेरद्भुत्या विपकर्तुर्गणगणयनः संस्पृश्य दन्ताङ्गुणम् । एकं त्रीणि च सत पत्र पटिनि
प्रघ्न्यस्तसङ्गाक्रमा वाचः क्रीडारिपोः शिशुत्वविकला श्रेयासि पुष्पान्तु यः ॥ ३ ॥

हरिस्तुतिः ।

श्यामिन्ना धवलिन्ना च यमुनाजाह्वीप्रभात् । तीर्थराजवदव्यग्रा दयनी कापि देवता ॥ १ ॥ जाह्नवी
मूर्ध्नि पादे वा कालः कण्ठे वपुष्यथ । कामारिं कामतात वा कचिद्वैय भजामहे ॥ २ ॥ अवलोक्य-
विग्रहश्रीरमर्त्यनतिरक्षमालैषोपेतः । पञ्चक्रपोदितमुखः पायात्परमेश्वरो मुहुरर्नादिः ॥ ३ ॥
पन्नगधारिकैराग्रो गङ्गोर्पालक्षितोऽङ्गदोप्रभुजः । शशिर्गण्डेशेखर उमापरिग्रहो मुहुरर्नादि-
रवतु त्वाम् ॥ ४ ॥ गङ्गाधरत्रो नगजातिर्हारी रुमारतातैः शशिर्गण्डमौलिः ।
लङ्केशैः सपूजितपादपद्मः पायादर्नादिः परमेश्वरो नः ॥ ५ ॥ पायात्कुमारजैननाम्न्य
उमाविलासैः शङ्खप्रभश्च निधनेऽङ्गवीर्षयानः । गङ्गां च पन्नगधरश्च पिनाकैस्तक्त
आचाक्षरेण सहितो रहितोऽयथा त्वाम् ॥ ६ ॥ स्फटिकमरुतश्रीहारिणोः प्रीतियोगात्तद-
वतु वपुरेक कामकसद्विपोर्ध्व । भवति गिरिमुतायाः सार्धमम्भोधिपुत्र्या, सद्गमहनि कण्ठे यत्र
वीमाविवादः ॥ ७ ॥ सप्रान्न मकरध्वजैर्न मैथेन त्वत्तो मदर्थं पुरस्नयुक्त वत्समार्गिणो मम
पुरो निर्लज्ज बोहुस्तव । तामेवोत्तुनय स्वभावकुटिलं हे कृष्णकण्ठग्रह मुञ्चत्याह नग यमि-

१ पार्वत्युपेत-। पक्षान्तरे पराक्रमपूर्ण-। २ देव-पक्षान्तरे-मर्त्यलोक-। ३ रुद्राक्षमा-
लया, पक्षान्तरे पृथिवीरूपाश्रय-। ४ पश्चानन-। पक्षान्तरे चक्रेण मोदितित्यर्थ-। ५ महेश्वर-।
पक्षान्तरे रमेश्वरः । ६ भजन्मा । पक्षान्तरेऽवलदादीनां पदानामकारादिरूपाद्याक्ष-
रहीनतया वर्णितश्च । ७ सर्पभूषण-। पक्षान्तरे नग (गोवर्धनगिरि) धारि-। ८ भागीरथ्या-।
पक्षान्तरे गोपैरिति-। ९ बाहुभूषण-। पक्षान्तरे-गदा-। १० चन्द्रकला-। मयूरपिच्छ-।
११ पार्वतीपरिवारः । मा (लक्ष्मी) परिवारश्च । १२ भजन्मा । आदिः-आदिवर्णः, यस्य ।
(निर्देशे) तादृक् । १३ वृषभेश्वरवाहनः । पक्षिराजवाहनश्च, चीनां पक्षिणामीश-। १४ नग-
जातायाः पार्वत्याः गजस्य च याऽऽस्ति-। १५ स्कन्दपिता च कामदेवपिता च-। १६ चन्द्रशेखरः,
शिखण्डकृतशिरोभूषणश्च-। १७ रावणार्चितः को ब्रह्मा, ईशः-शङ्करः, ताभ्यां सम्पूजितः-। १८ भजन्मा ।
नादिवर्णो यस्य । १९ महेश्वरः । रमेश्वरः । २० स्कन्द-। मदन-। २१ पार्वतीविलासी,
लक्ष्मीविलासी च । २२ श्वेतत्वेन शङ्खोपमः । सर्वव्यापितया निराकारतया चाकाशतुल्यो वा ।
२३ यम-। कुबेर-। २४ गोपति- (वृष-) वि- (पक्षि-) राज- (गड-) २५ भागीरथीम् । गाम्-धनुम् ।
अस्य पदस्य केनान्वय इति चिन्तयम् । दधाति इति शेष इति चेद्युज्यते । २६ सर्पधारी । गिरि-
धारी च । २७ पिनाको धनुर्विशेषः नाकः-स्वर्गश्च । २८ कामदेवेन । समुद्रेण च । २९ विनाश ।
विलोडनं च । ३० त्रिपयगाम् । वेश्यां, कुञ्जामिति यावच्च । ३१ तामेव गङ्गाम् कुञ्जां च ।
३२ अनुनयेति अनुनयस्वेति वा, तथा-स्वभावकुटिलामिति, भावकुटिलामिति वा पदच्छेदः ।
३३ हे कृष्ण (नील) कण्ठ, ग्रहम्-भाश्लेषमिति, हे कृष्ण ! कण्ठस्य ग्रह भाश्लेष-
स्तमिति च ।

तनया लक्ष्मीश्च पायात्स वः ॥ ८ ॥ तौ तौ शङ्खकपालभूपितकौ मालास्थिमालाधरौ
देवौ द्वारवतीश्मशाननिलयौ नागारिगोवाहनौ । द्वित्र्यक्षौ बलिदक्षयज्ञमथनौ श्रीशैलजावल्लभौ पापं
वो हरतां सदा हरिहरौ श्रीवत्सगङ्गाधरौ ॥ ९ ॥ लोळ ब्रूहि, कपालिकामिनि पिता कस्ते
पतिः पाथसां, कः प्रत्येति जलादपत्यजननं प्रत्येति यः प्रस्तरात् । ह्यथ, पर्वतसिन्धुराजसुतयोरा-
कर्ण्य वानचातुरीं सस्मेरस्य हरेर्हरस्य च मुदो निघ्नन्तु विघ्नं तु वः ॥ १० ॥ यस्मादा-
सीत्कुमारः कुबलयदलवल्लीलयोवाह गङ्गां वामा यस्याङ्गसङ्गा पिहितजनचयो यो गवीशघ्वजोऽपि ।
लोकेशाद्येकनाथो हिमकररश्चिभूद्विशेषाश्रमोऽसौ वर्णस्याद्यस्य लोपादपहरतु हरिः पातक वः स्म-
रारिः ॥ ११ ॥

त्रिमूर्तिस्तुतिः ।

श्यामश्वेतासितत्वादया प्रणतार्तिनिवारिणी । ससारोत्तारणे दक्षा मुदे देवत्रयी भवेत् ॥ १ ॥
नमस्त्रिमूर्तये तुभ्य प्राक्सृष्टेः केवलत्माने । गुणत्रयविभागाय पश्चाद्देदमुपेयुषे ॥ २ ॥ नमो
विश्वसृजे पूर्वं विश्वं तदनु विभ्रते । अथ विश्वस्य संहर्त्रे तुभ्यं त्रेधा स्थितात्मने ॥ ३ ॥ रजो-
जुषे जन्मनि सत्त्ववृत्तये स्थितौ प्रजानां प्रलये तमःस्पृशे । अन्धाय सर्गस्थितिनाशहेतवे त्रयी-
सृषाय त्रिगुणात्मने नमः ॥ ४ ॥ श्यामश्वेतारुणाक्ता जलधरणिधरोत्कुलपद्मेरुस्था मोमसावि-
त्र्युपेता रथचरणपिनाकोप्रहङ्कारशस्त्राः । देवा द्वित्र्यष्टनेत्रा जगदवनसमुच्छेदनोत्पत्तिदक्षाः प्रीता वः
पान्तु नित्यं हरिहरविषयस्ताक्ष्यगोहसपत्राः ॥ ५ ॥

गणेशकुमारस्तुतिः ।

दत्तस्तन्यरसं कराग्रिमभुवा वक्रान्तरे स्वादराद् दौर्विक्षेपनिषिद्धकुम्भविचरन्मत्तद्विरेफौत्करम् ।
अम्बायाः पिबतोः पयोधरयुगं तिर्यङ् मिथः पश्यतोर्बाल्यस्नेहविजृम्भितं विजयते द्वैमातुरस्कन्दयोः ॥
॥ १ ॥ पित्रोर्लसङ्गसंस्थौ विबुधगणनुतौ विघ्न-दैत्यार्तिनिघ्नौ स्वे स्वे पार्श्वे च कर्तुं
शिखिनमभिरुचिं प्रेक्षमाणौ प्रहृष्टौ बिभ्राणौ पाणिपद्मैः कमलमथ गदामङ्कुशादि च चञ्चलेशौ
स्निग्धौ सुभूषावविरतमवतां कौचनैशौ कुमारौ ॥ २ ॥

विष्णुस्तुतिः ।

शरणं भवभीतानां भक्तमन्यार्थमावुक्तः । माव्यमानः सुरैरन्तर्विष्णुर्भवतु भूतये ॥ १ ॥
आदिमध्यान्तरहितं देशाहीनं पुरातनम् । अद्वितीयमहं बन्दे मद्बलसदृशं हरिम् ॥ २ ॥ जयति स
गवान्कृष्णः शेते यः शेषभोगशेषाधाम् । मध्ये पयःपयोधेरपर इवाम्बोनिधिः कृष्णः ॥
॥ ३ ॥ अतिकर्णं निजशरणं प्रार्थयमानं निरस्तहृन्मानम् । स्मावति बाहोपेक्षायां यः श्रेयसे
न हरिः ॥ ४ ॥ अतिविपुलं कुचयुगलं रहसि करैरामृशन्मुहुर्लक्ष्म्याः । तदपहृतं निजहृदयं जयति हरिर्मु-
ग्यमाण इव ॥ ५ ॥ जयति स नाभिर्जगतां स्वनाभिरन्ध्रोद्भवजगद्बीजः । दामोदरो निजो-
द्भरगहरनिर्विघ्नजगदण्डः ॥ ६ ॥ श्रीकैरपिहितं चक्षुः सुखयतु वः पुण्डरीकनयनस्य । जघनमिवे-

१ सुन्दरी । लक्ष्मीश्च । २ चन्द्र- । यादोविशेष- । ३ मा-लक्ष्मीः, -उमा पार्वती च ।
४ चक्र- । ५ प्रान्तभागहीनम् । सम्भूतिवृद्धिद्विसकारणभूतसमयविशेषहीनं च । ६ लक्ष्मी- ।
७ रमणे नम्रतया व्रपावशादिति शेषः ।

क्षितुमागतेमञ्जनिर्भं नामिसुषिरेणं ॥ ७ ॥ श्याम श्रीकुचकुम्भपिञ्जरितसुरो मुरद्विपो जयति ।
 दिनमुखनभं इव कौस्तुभविभाकर्तो यदिभूययति ॥ ८ ॥ प्रतिविश्रितप्रियातनु सकौस्तुभं जयति
 मधुमिदो वक्षः । पुरुषायितमम्यस्यति लक्ष्मीर्यद्वीक्ष्य मुर्कुरमिव ॥ ९ ॥ केलिचलानुलिलम्भितै-
 लक्ष्मीनाभिर्मुद्विपश्चरणः । स जयति येन कृता श्रीनुरूपं पद्मनामस्य ॥ १० ॥ रोमावली मुरारेः
 श्रीवत्सनिवेशिताग्रभागा वः । उन्नालनाभिनलिर्भेच्छायेयोत्तापैर्भपहरतु ॥ ११ ॥ कमलाकुचकनका-
 च्चलजलधरमाभीरसुन्दरीमदनम् । अधिगतशेषफणावलिकमलवनभङ्गमच्युत वन्दे ॥ १२ ॥ जीया-
 दम्बुधितनयाधरसमास्वादयन्मुरारिरयम् । अम्बुधिमथनक्लेश कलयन्विफल च सफलं च ॥
 ॥ १३ ॥ श्रीघास्नि दुग्धोदधिपुण्डरीके यश्चञ्चरीकैद्युतिमाप्नोति । नीलोत्पलश्यामलदेहकान्तिः
 स वोऽस्तु भूत्य भगवान्मुकुन्दः ॥ १४ ॥ वक्षःस्थली रक्षतु सा जगन्ति जगत्प्रसूतेर्गरुड-
 ष्वजस्य । त्रियोऽङ्गराणेन विभाव्यते या सौभाग्यहेम्नः कपपट्टिकैर्वै ॥ १५ ॥ वृन्दारका यस्य
 भवन्ति भृङ्गा मन्दाकिनी यन्मकरन्दविन्दुः । तवारविन्दाक्ष पदारविन्द वन्दे चतुर्वर्गचतुष्पदं
 तत् ॥ १६ ॥ जयत्युपेन्द्रः स चकार दूरतो विभित्तया यः क्षणलञ्चलभ्यया । दृशेव
 कोपारुण्या रिपोरुः स्वयं भयाद्भिन्नमियास्त्रपाटलम् ॥ १७ ॥ पद्मापयोधरतटीपारिर्मलग्रकास्मी-
 र्मुद्रितसुरो मधुसूदनस्य । व्यक्तानुरागमिव खेलेन्दनैर्खेदस्वेदाम्बुप्रमनुपूरयतु प्रियं वः ॥
 ॥ १८ ॥ श्रेयः सदा दिशतु सालसपद्मपाते निद्रापिते अपि दृशी भृशमुनमभ्य । सवाद्यमानचरणा-
 म्बुजजातहर्षो लक्ष्मीमुखेक्षणपरः परमेश्वरो वः ॥ १९ ॥ उद्गाढव योगकरुणं दृश्यान्वैकोशं धन्यैश्चि-
 रादपि यथारुचि गृह्यमाणः । यः प्रसूत्यविरत परिपूर्णरूपः श्रेयः स मे दिशतु शाश्वतिक मुकुन्दः
 ॥ २० ॥ सकलभुवनबन्धोः कैरवेन्दोः सरोजैरनुचितमिति मत्वा यः स्वपादारविन्दम् । घटयितु-
 मिव मायी योजयत्याननेन्दौ वैटदलपुटशायी मङ्गलं वः कृणीष्ट ॥ २१ ॥ कचकुचनुकुम्भाप्रे पाणिषु
 व्यापृतेषु प्रथमजलधिपुत्रीसगमेऽनङ्गवाग्नि । प्रथितनिबिडनीवीबन्धनिर्मोक्षणार्थं चतुरधिककराशः पातु
 वश्चक्रपाणिः ॥ २२ ॥ विरमति महाकल्पे नामीपथैकनिकेतनस्त्रिभुवनपुरः शिल्पी यस्य
 प्रतिक्षणमात्मभूः । किमधिकरणा कौटुकस्य व्यवस्थितिरित्यसातुदरमविशद्वन्दु तस्मै जगन्निधये
 नमः ॥ २३ ॥ लक्ष्मीपाणिद्वयविरचित मूलमूर्ध्वं श्रुतीनां व्यक्तं वन्दे चरणकमलद्वन्द्वमाद्यस्य पुसः ।
 यत्रैकस्य व्यधित बलिना पाद्यतोयैर्वितीर्णैरार्द्रस्यैव प्रणतितरलः क्षालन पद्मयोनिः ॥ २४ ॥ अनादृत-
 चमूपतिप्रहितहस्तमस्वीकृतप्रणीतमणिपादुकं किमिति विस्मितान्तःपुरम् । अवाहनपरिक्रियं पतगराजमा-
 रोहतः कारिप्रवरवृंहिते भगवत्स्वरायै नमः ॥ २५ ॥ दृक्पातः कमलौसनेऽस्तु, भवतु ज्ञानं

१ (परिहृतवसनम्) जघनम् (कर्म ईक्षितुमिवेत्यन्वयः । २ प्राप्तम् । ३ कमलस-
 दृशम् । ४ नाभिरन्ध्रेण । ५ दिनस्य मुखम् आरम्भः, प्रभातकालः एव नभ आकाशम् ।
 तदानीन्तनं आकाशं प्रकृत्या नीलम् भवतीति तयोः सदृश्यम्, यद्वा रूपमिदम् ।
 ६ कौस्तुभ एव विभाकरः, यद्वा कौस्तुभो विभाकर इवेति । ७ विपरीतं रमणम् ।
 ८ आदर्शम् । ९ स्पष्ट- । १० सदृशी । ११ कमल- । १२ सन्तापम् । १३ भ्रमर- ।
 १४ निकषोपलङ्घ । १५ क्रीडत्- । १६ कन्दर्प- । १७ योगरूपया विद्यया । पक्षान्तरे तु
 ' चाभी ' इति प्रसिद्धेन यन्त्रोद्गाटकपदार्थेन । १८ हृदयरूपं कमलम् । उद्गाढस्याभ्य-
 न्तरभागं च । १९ भगवान् । तदाख्यः कोशविशेषश्च । २० प्रलयदृश्यं दर्शयता भगवता
 वटपत्रोपरि शयनं कृतमिति वृत्तम् । २१ विधातरि, कमलरूप आसने च ।

मनोहर्मोस्ते श्रीकण्ठोऽयमितः सुरानिति नतांस्तार्क्ष्येण विज्ञापितः । प्रेयस्याः क तदासन क च रत
कण्ठः क चेत्युल्लसलक्ष्म्यावासितमानसो विजयते सुतप्रबुद्धो हरिः ॥ २६ ॥ निर्मग्रेन मयाम्भसि स्मर-
मरादालिः समालिङ्गिता केनालीकमिद तगाद्य कथित राधे मुधा ताम्यसि । इत्युत्त्वमपरम्परासु शयने
श्रुत्वा वचः शार्ङ्गिणः सव्याज शिथिलीकृतः कमलर्था कण्ठग्रहः पातु वः ॥ २७ ॥ नक्रप्रस्तपद
समुद्धृतकर ब्रह्मादयो भोः सुरा रक्षन्तामिति दीनवाक्यकारिण देवेष्वशक्तेषु यः । मा भैपीरिति तस्य
नक्रहनने चक्रायुधः श्रीधरो विश्वत्राणपरायणो विजयते नाथः स नारायणः ॥ २८ ॥ य शैवाः समु-
पासते शिव इति ब्रह्मेति वेदान्तिनो बौद्धा बुद्ध इति प्रमाणपटवः कर्तेति नैयायिकाः । अर्हन्तित्यथ
जैनशासनरताः कर्मेति मीमांसकाः सोऽय वो विदधातु वाञ्छितफल त्रैलोक्यनाथो हरिः ॥ २९ ॥
येनोत्थाप्य समूलमन्दरगिरिस्थत्रीकृतो गोकुले राहुयेन महाबलो सुरारिपुः कार्यादशेषीकृतः । कृत्वा
त्रीणि पदानि येन वसुधा बद्धो बलिर्लीलया सोऽय पातु युगे युगे युगपतित्रैलोक्यनाथो हरिः ॥
॥ ३० ॥ मुग्धे मुञ्च विषादमत्र बलभित्कम्पो गुरुस्त्यज्यता संह्रावं मज पुण्डरीकनयने मान्यानिमा-
न्मानय । इत्थ शिक्षयतः स्वयवरविधौ धन्वन्तरेर्वाक्छलादन्यत्र प्रतिपेधमात्मनि विधिं शृण्वन् हरिः
पातु वः ॥ ३१ ॥ नामीपब्रह्मसच्चतुर्मुखमुखोद्गीतस्तवाकर्णनप्रोन्मीलत्कमनीयलोचनकलखिलमुखे-
दुद्युतिः । सक्रोध मधुकैटमौ सकरुणस्नेह सुतामम्बुधेः सोत्प्रासप्रणयं सरोजवसति पश्यन्हरिः पातु
वः ॥ ३२ ॥ निष्प्रत्यूहमुपास्महे भगवतः कौमोदकीलक्ष्मिणः 'कोकप्रीतिचकोरपारणपट् ज्योतिर्मती
लोचने । याम्यामर्धविबोधमुग्धमधुरश्रीरर्धनिद्राप्रितो नामीपत्वलपुण्डरीकमुकुलः कम्बोः सपत्नीकृतः
॥ ३३ ॥ भक्तिप्रह्वैविलोकनप्रणायिनी नीलोत्पलस्पर्धिनी ध्यानालम्बनता समाधिनिरतैर्नीतिहितप्रा-
प्तये । लाघण्यैकमहानिधी रसिकता लक्ष्मीदशोस्तन्वती युष्माकं कुरुता मवार्तिशमन नेत्रे' तनुर्वा हरेः
॥ ३४ ॥ चत्वारः प्रथयन्तु विद्रुमलतारैरक्ताङ्गुलिश्रेणयः श्रेयः शोणसरोजकोरकचूस्ते शार्ङ्गिणः
पाणयः । मालेष्वज्जमुवो लिखन्ति युगैपद्ये पुण्यवर्णावलीः कस्तूरीमकरीः पयोधरयुगे गण्डद्वये च
श्रियः ॥ ३५ ॥ लक्ष्मीललितपादपङ्कजयुग मोगीन्द्रभोगासन क्षीरोदार्णवबिन्दुभिः परिवृत कार-
ण्यकल्पैः सदा । नास्युद्धृतकुशेशैयान्तरखिलस्रष्टारमुद्गाव्य निर्व्याज नन्दिताविश्वमाद्यमनघ
वन्दे मुकुन्दं प्रसुम् ॥ ३६ ॥ आकलय मुरजिमुखेन्दुमधुरोन्मीलम्भरुमाधुरीधीरोदात्तमनोहरः सुख-
यतु त्वा पाञ्चजन्यध्वनिः । लीलालङ्घितमेघनादविभवो यः कुम्भकर्णव्यथादायी दानवदन्तिना दश-
मुख दिक्चक्रमाक्रामति ॥ ३७ ॥ आन्यन्मन्दरकन्दरोदरदरीव्यावृत्तिभिर्वारिधेः कल्लोलैरलमाङ्गल कलयतो
लक्ष्म्या मुखाम्पोरुहम् । औत्सुक्यात्तरलैः स्मरादिकमिता मीर्त्यै समाकुञ्चिताः क्रोधेन ज्वलिता

१ ईषदः । २ मारुते, लक्ष्म्या रुते च । ३ शङ्करः लक्ष्म्याः कण्ठश्च लक्ष्मीरिति भावः ।
४ मृषा । ५ उद्विजसे । ६ लक्ष्म्या । ७ उद्वेगम् शङ्करं च । ८ बलं शत्रुसैन्यं तदाख्यं दैत्यं च
भिनन्तीति । ९ अतिशयितः । देवाचार्यश्च । १० शोभनचित्तवृत्तिम् । ११ कमलनयने ।
भगवति च । १२ कौमोदक्या नित्यं धारणकुत्सेन लक्ष्मरूपत्वम् । १३ कोकयोः संयोगः सूर्यो
दये, चकोरश्च चन्द्रिकापानेन तृप्यतीति यथोक्तम् । १४ सूर्यचन्द्ररूपे इत्यर्थः । १५ नक्षेत्रार्थः ।
१६ प्रणयिन्यादिपदानां द्विवचनान्तत्वे स्त्रीलिङ्गत्वे च समानं रूपमिति 'नेत्रे' इत्यनेन योजने
द्विवचनान्तानि 'प्रणयिनी' इत्यादीनि 'कुरुताम्' इति च, 'तनुः' इत्यनेन योजने तान्ये-
वैकवचनान्तानि । १७ शोणिमातिशयसम्भावनायालीनां विद्रुमलतासदृशरक्तत्वमुक्तम् । एवमेव
पुरस्तादपि । १८ अञ्जमुवो ब्रह्मणः । १९ युगपदेकस्मिन्नेव समये । २० पश्यान्तः
२१ अपक्काः । २२ भयेन ।

मुदा मुकुलिताः शौरेर्देशः पान्तु वः ॥ ३८ ॥ पर्यङ्कीकृतनागनायकफणाश्रेणीमणीनां गणे संक्रा-
न्तप्रतिबिम्बसवलनया बिभ्रद्वपुर्विक्रियाम् । पादान्मोरुहधारिवारिधिसुतामक्षणा दिदृक्षुः शतैः कायव्यूहै-
मिवाचरन्नुपचिताकृतौ हरिः पातु वः ॥ ३९ ॥ प्रत्यग्नोन्मेषजिह्वौ क्षणमनभिमुखौ रत्नदीपप्रमाणामा-
त्मव्यापारगुर्वी जनितजललवा जृम्भितैः^१ साङ्गभङ्गैः । नागाङ्कं मोक्तुमिच्छोः शयनमूर्ध्नि फणाचक्रैर्बालो-
पमानं निद्राच्छेदामिताम्रा चिरमवतु हरेर्दृष्टिराकेर्करा वः ॥ ४० ॥ श्रीराजीवाक्षवक्षःस्थलनिलग्रमा-
हस्तवास्तव्यलोलछ्छीलान्जानिःसरन्ती मधुरमधुक्षरी नाभिपद्मे मुरारे । अस्तोकं लोकमात्रा द्विष्योमुख-
शिशोराननेष्वर्प्यमाणं शङ्खप्रान्तेन दिव्यं पय इति विबुधैः शङ्खयमाना पुनातु ॥ ४१ ॥ आश्रित्य
नूनममृतद्युतयः पदं ते देहक्षयोपनतदिव्यपदामिमुखाः । लावण्यपुण्यनिचयं सुहृदि त्व-
दास्ये विन्यस्य यान्ति सिंहरि प्रतिमासभिन्नाः ॥ ४२ ॥ नाथ त्वदङ्घ्रिनिखदावनतोयलगास्तत्कान्तिलेश-
कणिका जलधि प्रविष्टाः । ता एव तस्य मथनेन घनीभवन्त्यो नूनं समुद्रनवनीतपद प्रपन्नाः ॥ ४३ ॥
तापत्रयौषधवरस्य तव स्मितस्य निःश्वासमन्दमस्ता निवृत्तीकृतस्य । एते कडङ्करचया इव विप्र-
कीर्णा जैवातुकस्य किरणा जगति भ्रमन्ति ॥ ४४ ॥ मोहं जगन्नयमुवामपनेतुमेतदादाय रूपमखिलेश्वर-
देहभाजाम् । निःसीमकान्तिरसनीरधिनाऽमुनैव मोहं प्रवर्धयसि मुग्धविलासिनीनाम् ॥ ४५ ॥ भानुर्निशासु
भवदङ्घ्रिमयूखशोभालोभात् प्रताप्य किरणोत्क्रमाप्रभातम् । तन्नोद्धते हुतवहात् क्षणलुप्तगो ताप
मजत्यनुदिनं स हि मन्दतापः ॥ ४६ ॥ त्वदङ्गसाम्यमयमम्बुजकोशमुद्रमङ्गलतत्त्वपुष्पमित्रकरोपकृत्या ।
लब्ध्वाऽपि पर्वणि विभुः क्रमहीयमानः शसत्यनीत्युपचिता श्रियमाशुनाशाम् ॥ ४७ ॥ नामैव ते वरद
वाञ्छितदातृभावं व्याख्यास्यतो न बहसे वरदानमुद्राम् । विश्वप्रसिद्धतरविप्रकुलप्रसूतेर्यज्ञोपवीतवह्नं
हि न खल्वपेक्ष्यम् ॥ ४८ ॥ किञ्चिन्निर्मुच्यमाने गगन इव मुखे शाटवनिद्रापयोदैर्न्यक्कुर्वाणे स्वमासा फणि-
पतिभिरसां रत्नदोपाञ्जुजालम् । पायास्तां वो मुरारेः शशितपनमये लोचने यद्विभासा लक्ष्म्या हस्त-
स्वमर्धं विकसति कमलस्यार्धमध्येति निद्राम् ॥ ४९ ॥ एकस्थ जीवितेशे त्वयि सकलजग-
त्सारमालोकयामः श्यामे चक्षुस्तवास्मिन्वपुषि निविशते नाल्पपुण्यस्य पुंसः । कस्यान्यत्रामृतेऽस्मि-
न्नतिरतिविपुला दृष्टिरेवामृतं ते दैत्यैरित्युच्यमानो मुनिभिरपि हरिः क्षैणरूपोऽवताहः ॥ ५० ॥
यस्योद्गद्गान्बाहुदुग्मगहनवनच्छेदगोष्ठीकुठारं चक्रं निष्क्रान्तनीवानलबहलकणाकीर्णधारं विचिन्त्य । जात-
प्रासावसायो दिवसकृतिलसन्मासलाशुप्रवाहे मुह्यत्यद्यापि राहुः स दहतु दुरितान्याशु दैत्या-
न्तको वः ॥ ५१ ॥

शङ्खस्तुतिः ।

। १ ५ -

भिन्दन्नरातिहृदयानि हरेः पुनातु निःश्वासवातमुखरीकृतकोटरो वः । संक्रान्तकुक्षिकुहपद-
सप्तसिन्धुसंघवोरतरघोष इवाशु शङ्खः ॥ १ ॥ पायांस वः कुमुदकुन्दमृणालगौरः शङ्खो हरेः
करतलाम्बरपूर्णचन्द्रः । नादेन यस्य सुरशत्रुविलासिनीनां कान्त्यो भवन्ति शिथिला जघन-
स्थलीषु ॥ २ ॥

१ विष्णोः । २ शरीरसमुदायम् । ३ चेष्टाविशेष-इत्यर्थः । ४ नवीनोन्मीलनकपटा ।
५ भस्मभुक्ता । ६ प्रवृद्धैः । ७ शेषकोटम् । ८ अतिशयितम् । ९ फणामण्डलमेवेति भावः ।
१० किञ्चित्सङ्कुचिता । ११ अनल्पम् । १२ विधातुः ।

चक्रस्तुतिः ।

दृष्टस्य यस्य हरिणा रणमूर्ध्नि मूर्तिरुद्धतदुःसहमहःप्रसरां समन्तात् । तल्लोचनस्थितरविप्रतिबिम्बगर्भेवामाति चक्रमरिचक्रनुदेऽस्तु तद्वः ॥ १ ॥ उद्धृतदैत्यपृतनापतिकण्ठपीठच्छेदोच्छलद्बलशोणितशोणधारम् । चक्र क्रियादमिमतानि हरेरुदारदिग्दाहदारुणनमःश्रियमुद्धद्वः ॥ २ ॥

गरुडस्तुतिः ।

सौवर्णाङ्कितपर्णमास्तुहताहिवातकान्ताकुचस्फूर्जन्मौक्तिकभूषणः खगपतिः पूर्णेन्दुबिम्बाननः । पद्माधीश्वरपादपद्मयुगलस्पर्शमलाङ्गानतः पायाद्वो विनतासुतो हरिक्कपालोन्मैकपात्रीकृतः ॥ १ ॥

शेषस्तुतिः ।

ब्रह्माण्डकुम्भकार मुजगाकारं जगद्दानं नौमि । स्फारे यत्फणचक्रे धरा शरावश्रियं वहति ॥ १ ॥ अविरतमङ्गलमुद्धृतधरातलं सुस्मितोल्लसद्बदनम् । जगदानन्दविधायिनमुपैमि शरणं प्रभु शेषम् ॥ २ ॥ अशेषशेषेऽपि न यस्य शेषो योऽशेषमूर्तिश्च सदैकरूपः । विश्वम्भरस्यापि समाश्रयोऽह्म स दीनबन्धुः प्रमुदेऽस्तु शेषः ॥ ३ ॥

लक्ष्मीस्तुतिः ।

अशेषभुवनमोदमादधानां शुचिस्मिताम् । करुणामधुराकारां लक्ष्मीं देवीमुपास्महे ॥ १ ॥ जयन्ति जगतां मातुः स्तनकुङ्कुमबिन्दवः । मुकुन्दालेखसक्त्रान्तकौस्तुभश्रीविडम्बिनः ॥ २ ॥ पायात्पयोधिदुहितुः कपोलामलचन्द्रमाः । यत्र सकान्तबिम्बेन हरिणा हरिणापितम् ॥ ३ ॥ देवेऽर्पितवरणस्रजि बहुमाये वहति कैटमीरूपम् । जयति सुरासुरहसिता लज्जाजिह्वाक्षणा लक्ष्मीः ॥ ४ ॥ तत्प्रीकृताहिरगणितगरुडो हारामिहविविर्जयति । फणशतपीतम्बासो रगान्धायाः श्रियः केलिः ॥ ५ ॥ स्मेराननेन हरिणा सस्पृहमाकारवेदिनामिमतम् । जयति पुरुषायितार्याः कमलायाः किञ्चन ध्यानमर्म् ॥ ६ ॥ कमलासनकमलेक्षणकमलारिकिरीटकमलमृद्वहैः । नुतपदकमलो कमलो करघृतकमला करोतु मे कमलम् ॥ ७ ॥ किञ्चल्कराजिरिव नीलसरोजलम्बा लेखेव काञ्चनमयी निकषोपलस्था । सौदामनी जलदमण्डलगामिनीव पायादुरःस्थलगता कमला मुरारेः ॥ ८ ॥ दन्तैः कोरकिता स्थितैर्विकसिता भूविभ्रमैः पत्रिता दोर्म्या पल्लविता नखैः कुसुमिता लीलामिखेलिता । उत्तुङ्गस्तनमण्डलेन फलिता भक्तामिलाषे हिता काचित्कल्पलता सुरासुरनुता पायात्सुधाब्धेः सुता ॥ ९ ॥ उत्तुङ्गस्तनमण्डलोपरिलसत्पालम्बमुक्तामणेरन्तर्बिम्बितमिन्द्रनीलनिकरच्छयानुकारिण्युति । लज्जाव्याजमुपेत्य नम्रवदना स्पष्ट मुरारेर्वपुः पश्यन्ती मुदिता मुदेऽस्तु भवतां लक्ष्मीर्विवाहोत्सवे ॥ १० ॥ आख्याते हसितं पितामह इति जस्त कपालीति च व्यावृत्तं गुरु-रित्ययं दहन इत्याविष्कृता भीरुता । पौलोमीपतिरित्यसूयितमथ त्रीडाविनम्रश्रिया पायाद्वः पुरुषोत्तमोऽयमिति यो न्यस्तः स पुष्पाञ्जलिः ॥ ११ ॥ त्रीडामिन्नहिरण्यशुक्तिक्वहरे रक्तात्मनावस्थितान् हारं हारमुदारकुङ्कुमरसानव्याजमव्यान्नखैः । वीरश्रीकुचकुम्भसीम्नि लिखतो वीरस्य पद्मावलीस्तत्कालोचितमावबन्धमधुर मन्दस्मितं पातु वः ॥ १२ ॥ पद्मायाः स्तनहेमसन्नि

१ मृगायितम् । २ विपरीतरमणपरायाः । ३ कमलायाः लक्ष्म्याः । ४ कैटभ-
ध्यानमिति पाठान्तरे तु कैटभमर्दनावस्थाकं ध्यानमित्यर्थः । ५ नुतं स्तुतं पदरूपं कमलं
यस्या इति, नुतं पदं कमलमिव यस्या इति वा । ६ कमला लक्ष्मीः ।

मणिश्रेणीसमाकर्षके किञ्चित्कञ्चुकसंधिसन्निधिगते शौरेः करे तस्करे । सद्यो जागृहि जागृ-
हीति वलयध्वनैर्ध्रुवं गर्जता कामेन प्रतिबोधिताः प्रहरिका रोमाञ्जुराः पान्तु वः ॥ १३ ॥
यादृज्जानासि जाम्बूनदगिरिशिखरे कान्तिरिन्दोः कलानामिर्योत्सुनयेन पर्यां स्मितमधुरमुखाम्भो-
रुह भूषमाणे । लीलादोलायमानश्रुतिकमलमिलद्भृङ्गसंगीतसाश्री पायादम्भोधिजायाः कृपुमशरक-
लानाटयनान्दीनकारः ॥ १४ ॥ उत्तिष्ठन्त्या रतान्ते भरगुरगवतौ पाणिनैकेन कृत्वा धृत्वा
चान्येन वासो विगलितकवरीभारमंसे वहन्त्याः । भूयस्तत्कालकान्तिद्विगुणितमुरत्तप्रीणिता
शौरिणा वः शय्यामालिङ्ग्य नीत वपुरलसलसद्वाट् लभ्याः पुनातु ॥ १५ ॥
लोकेषु लोकांतरतानिधाननिदानभूता विभवाधिदेवी । मन्दाररुपा नमता जनाना न कस्य गन्या
विलुप्तस्य लक्ष्मीः ॥ १६ ॥ मनाक् प्रपन्नोऽपि कृपाकटाक्षे यस्याः कृतार्थाः सकलाधिराय । सा
निर्मलाऽऽसेचनकस्वरूपा पायादपायात् कमलासना माम् ॥ १७ ॥ पयोधिसम्भूततया समन्ताद्
दुग्धस्य विन्दूनिव गात्रलग्नान् । लावण्यसन्तानमिषेण धिक्पञ्चिभाषयन्ती भवताद् विभूत्यै ॥ १८ ॥
हिरण्यकान्ताऽपि निजस्मिताभावितानसम्बन्धमुपेय शुभा । अवयजात निपुणा निहन्तुं सदा शरण्याऽस्तु
महेश्वरी सा ॥ १९ ॥ स्वपादपीठ विनमस्तु सस्तु स्मितच्छलेन श्रियमादधाना । पद्मासना पद्ममवाटिवन्ध-
सा मे शरण्या विभवाय पद्मा ॥ २० ॥ राजाधिराजस्य सखाऽपि नम्रोऽनुपेय या भ्राम्यति मिथ्या
माणः । उपेतवान् हन्त जनार्दनोऽपि शेतेऽस्तचिन्ति मम सा श्रियं श्रीः ॥ २१ ॥ द्रिद्रितोन्मूलनकर्म-
दक्षा प्रत्यक्षसिद्धेश्वरतानिदानम् । सम्पद्धिधात्री करुणानिधात्री धात्रीय सा सौख्यपदस्य दात्री ॥ २२ ॥
सहोदरत्व प्रतिपद्य यस्याः स्फुरत्कलङ्कोऽपि मतो द्विजेशः । समस्तसाद्गुण्यविधानदक्षा सदा शरण्या
मम सास्तु लक्ष्मीः ॥ २३ ॥

समुद्रस्तुतिः ।

आयान्ति यत्र निवसन्ति चिराय चेष्ट निर्यान्ति चैवममिताः सरितो यतोऽभी । दर्पद्विषु वटुल्य
मणिज्वपीभ्यो यः पूर्ववत्स जयतादभूतैकभूमिः ॥ १ ॥ वस्ते मा गा विषादं श्वेदनमुरुजवां
सत्यजोर्ध्वप्रवृत्तं कैम्पः को वा गुरूस्ते किमिह वैलम्बिदा जृम्भितेर्नात्र याहि । प्रत्याख्यानं सुरा-
णामिति भयेशमनच्छम्भना कारयेत्वा योऽसौ लक्ष्मीमदाहः स दहतु दुरित मन्थमुग्धं
पयोधिः ॥ २ ॥

ब्रह्मस्तुतिः ।

तं वन्दे पद्मसर्गानैमुपवीतच्छटाच्छलात् । गङ्गास्रोतस्त्रयेणैव यः सदैव निपेय्यते ॥ १ ॥
कृतकान्तकेलिकुतुक्रशीतज्वाससेकानिद्राणः । घोरितविततालिस्तो नाभिसरोजे विधिर्जयति ॥
॥ २ ॥ स्रजति कमलसस्थो दृश्यमात्रं सदा यो निखिलनिगमस्तत्त्वज्ञानिनां च प्रधानम् । अपरि-
हतसमार्धि सत्यसङ्कल्पमेत परिविमलचरित्र त नुवे हसवाहम् ॥ ३ ॥

१ इम्यः-आढ्यः रत्नाकर इति यावत् । २ अमृतस्य सुधाया जलस्य चाद्वितीयाधाररूप इति
भावः । ३ पीडाम् शङ्करं च । ४ अस्तितम् धायुं च प्रबलवेगम् । ५ कं-जलं, लक्षणया तत्स्थानं
पाति-रक्षतीति- जलाधिपो वरुणः, कम्पश्च कम्पनं च । ६ बृहत् । सुराचार्यश्च । ७ शरीर-
बलस्य बलाख्यस्य च दैत्यस्य विनाशकेन । ८ भगवदन्तिके । ९ नासनिर्वर्तनच्छलेन । १०
सुग्धः सुन्दरः । ११ भगवन्नाभ्युद्भवं पद्ममेव स्रज यस्य तम् ।

दशावतारस्तुतिः ।

वेदानुद्धरते जगन्ति वहते, भूलोकमुद्धिञ्जते, दैत्यं दास्यते, बलिं छलयते, क्षत्रक्षयं कुर्वते । पौलस्त्यं जयते, हलं कैलयते, कारुण्यमातन्वते, म्लेच्छान्मूर्छयते, दशाङ्गतेकृतं, कृष्णाय तुभ्यं नमः ॥ १ ॥ यस्यालीयत शल्कसीम्नि जलधिः, पृष्ठे, जगन्मण्डल, दद्याया धरणी, नखे दितिसुताधीशः पदे रोदसी । क्रोधे क्षत्रगणः शरे दशमुखः मणौ प्रलम्बासुरो ध्याने विश्व-मर्साधार्मिककुल कस्मैचिदस्मे नमः ॥ २ ॥ पाठीनः कमठः किटिर्नरहरिः खर्वाकृतिर्मा-र्गवो रामः कसनिषूदनो दर्शकः कल्की च नारायणः । युष्माकं स विभूतयेऽस्तु भगवान्सेतु-र्महाम्मोनिधावुत्ताराय युगे युगे युगपतित्रैलोक्यनाथो हरिः ॥ ३ ॥ वेदा येन समुद्धृता वसु-मती पृष्ठे धृताप्युद्धृता दैत्येशो नखरैर्हतः कृष्णपतेर्लोकं बलिः प्रापितः । क्षमाऽक्षत्रा जगती दशा-स्यरहिता माता कृता रोहिणी हिंसा दोषवती धराप्ययवना पायात्स नारायणः ॥ ४ ॥ वेदोद्धारकृते गिरिं धृतवते पृथ्वीतलोद्धारिणे दैत्योरःस्थलदारकाय ददते त्रैलोक्यराज्यं सुरान् । राजन्यान्वयशत्रवे हतवते रक्षोर्ध्वजा कर्षते कारुण्यं दधते कृतं भूतवते भूयो नमः शार्ङ्गिणे ॥ ५ ॥

मात्स्यस्तुतिः ।

माने मेरौ पतति तपने तोयविन्दाविवेन्दावन्तर्लीने जलधिसलिले व्याकुले देवलोके । मात्स्य रूपं मुखपुटतटाकृष्टनिर्मुक्तवार्षि श्रीकान्तस्य स्थलजलगत वेत्यलक्ष्यं पुनातु ॥ १ ॥ वियत्पुच्छातुच्छो-च्छलितजलगर्म निधिरपामपानाथः पौंथःपृथुलबद्धुःस्थो वियदभूत् । निधिर्मर्सांमौर्वो दिनैर्प-तिरभूदौर्वेदहनश्चलत्काये यस्मिन्स जयति हरिर्मीनवपुषा ॥ २ ॥ जीयासुः शकुलकृतेर्भगवतः पुच्छच्छटाच्छोटैर्नादुर्ध्वन्तः शतचान्द्रिताम्बरतल तं बिन्दवः सैन्धवाः । यैर्व्यावृत्त्य पताङ्गिरैर्विशिखि-नस्तेजोर्जटाल वपुः पानौर्मानवशादरोचैर्करुजां चक्रे चिरयांस्पदम् ॥ ३ ॥ दिश्याद्दः शकुलैर्कृतिः स भगवान्नैःश्रेयसी सपद यस्य स्फूर्जदतुच्छपुच्छशिखरप्रेङ्खोलैर्नम्रीडनैः । क्षुम्यद्वाधिसमुच्छलजलमरैर्मन्दाकिनीसगतैर्गङ्गासागरसंगमप्रणयिनी जाता विर्हयःस्थली ॥ ४ ॥ मायामीनतनोस्तनोतु भवता पुण्यानि पङ्कस्थितिः पुच्छाच्छोटसर्पेच्छलजलगुल्फारम्भरिक्तोदवेः । पाताला-वटमध्यसकटैतया पर्याप्तकष्टस्थितेर्वेदोद्धारपरायणस्य सतत नारायणस्य प्रभोः ॥ ५ ॥ जृम्भाविस्तृतव-क्त्रपङ्कजविधेर्हत्वा श्रुंतीः सागरे लीन त्रस्तसमस्तनक्रानिकर शङ्ख जघानौजिरे । पुच्छोत्क्षिप्त-जलोत्करैः प्रतिदिश संतर्प्य यो वै धरा पायाद्दः स मृणालकोमलतनुर्मीनाभिधानो हरिः ॥ ६ ॥ हहो मीनतनो हरे किमुदधे किं वेपसे शैलतः स्विन्नः किं वडवानलात्पु-

१ हिरण्यकशिपुमित्यर्थः । २ क्षत्राणां क्षत्रियाणां क्षयस्तम् । ३ पुच्छस्त्यस्यापत्यं पुमांस्तं रावणमित्यर्थः । ४ कलयते-गृह्णते । ५ 'कृष्णं प्रणामोऽस्तु ते' इति पाठे तु यमकतादवस्थम् । ६ मीनत्वगेकदेशमिति शेषः । ७ पुराणेषु हि शेषवत् कमठावतारस्यापि भूमण्डलबोद्धृत्वं श्रुतमिति यथोक्तम् । ८ खड्गे । ९ मात्स्यविशेषः । १० सूकरः । ११ बुद्धदेवः । १२ अत्यन्त- । १३ जल- । १४ पुष्ट- । १५ दीनः । १६ भासां-तेजसां निधिः सूर्य इत्यर्थः । १७ समुद्राग्निः । १८ सूर्यः । १९ मात्स्य-शरीरस्य । २० आलोलनात् । २१ ऊर्ध्वं गच्छन्तः । २२ तेजसा पूर्णम् । २३ पानेन यदा-ध्मानं तद्वशात् तदतिमाबल्यात् । २४ अग्निमान्धावहानां रोगाणाम् । २५ प्रतिष्ठाम् । २६ मात्स्या-कारः । २७ दोहन- । २८ आकाशभूमिः । २९ ऊर्ध्वं गच्छन् । ३० सङ्कीर्णत्वेन । ३१ वेदान् । ३२ संग्रामदेशे । ३३ सन्तुष्टं विधाय । ३४ गोपनपरायणः ।

लकितः कस्मात्स्यमावादहम् । इत्थं सागरकन्यकामुखशशिब्यालोकनेनाविकप्रोद्यत्कामजावि-
हनिहृतिपरः शौरिः शिवायास्तु वः ॥ ७ ॥ पुच्छ चेदहमुनयाम्यनवविस्तुञ्जो भवेद-
म्बुभिः क्रीडां चेत्कलये मनागपि जठे पीडा पर यादमागम् । निर्यन्दो भृशमामृगजिति
भरत्रल्लाण्टभाण्डक्षयक्षोभाकुञ्चितवेष एव भगवान्प्रीणातु मोनाकृतिः ॥ ८ ॥ चन्द्रादित्योरनेत्रैः कमलभव-
भवस्फारपृष्ठप्रतिष्ठो भास्वत्कालाग्निजितः पृथुलगलगुहादृष्टनिःशेषविश्वः । अद्भिः पुञ्जोत्थितामिश्रकि-
तयुरवधूनेत्रसत्सूचितार्भिर्मत्स्यद्विज्जाविधवेल् गगनतलमल क्षालयन्धः पुनातु ॥ ९ ॥ य दृष्ट्वा मीन-
रूप स्फुरदनलशिवायुक्तसरक्तनेत्र लोलद्विस्तीर्णकर्णधुमितजलनिधिं नीलजीगत्तर्षणम् । आसोऽद्वा-
सानिलौघैः प्रचलितगगन पीतवारि मुरारि दिङ्मूर्द्धोऽभूत्स ग्राह्यः स भवतु मयता भूतये मीन-
रूपः ॥ १० ॥ दिङ्मूढ त मुरारि किल शितदर्शनैः पीडयमान रटन्त दृष्ट्वा तीरे पयोधैः करतलक-
लित पूरयामास शङ्खम् । नादेनाक्षोभ्य विश्व प्रमुदितविबुध त्रस्तदैव्य स देवैर्दत्तार्थः पमयोनेः प्रह-
सितवदनः पातु वो दत्तवेदः ॥ ११ ॥

कूर्मस्तुतिः ।

निरवधि च निराश्रय च यस्य स्थितमनिवर्तितकौतुकप्रपञ्चम् । प्रथम इह भवान्स कूर्ममूर्ति-
र्जयति चतुर्दशलोकचलिकन्दः ॥ १ ॥ नमस्कृत्य कूर्मं नमदमरकोटीरनिकरप्रसर्पन्माणित्यञ्चविमि-
लितमार्जिष्ठवपुषम् । जरीर्जम्भिर्भुजैर्गणिरमणीयाशुलहरीपरीरम्भस्फूर्जद्बलभिद्रुपैर्लाट्रिमितिमदम् ॥ २ ॥
निष्प्रत्यूहमनस्पकस्पचरितल्लैलोक्यरक्षागुरुः क्रीडाकूर्मकठेचरः स भगवान्दिश्यदमन्दा मुदम् । कल्पा-
न्तोदधिमध्यमज्जनवशाद्दधासर्पतः संलुठपृष्ठे यस्य बभूव सैकतकणच्छायं घरित्रीतलम् ॥ ३ ॥ पृष्ठे
आम्यदमन्दमन्दरगिरिप्राचाप्रकण्डूयनैर्निद्रालोः कमठाकुरोर्भगवतः श्वासानिलाः पान्तु वः । यत्सस्फारैर्केला-
नुवर्तनवशाद्वेलाछलेनाम्भसा यातायातमतन्द्रित जलनिधेर्नायापि विश्राम्यति ॥ ४ ॥ दृग्म्या यस्य
विलोकनाय जगतो द्रागीपदुच्चोलिनप्रीवाप्रोपरि विस्फुरद्ग्रहगणे छत्राधिताया शुवि । हा दिग्भूः
किमभूदभूतदितरात्किंचेति पर्याकुलो हन्यादेव हठादयानि कमठावीशः कठोराणि मे ॥ ५ ॥
यो धत्ते^१ शेषनाग तदर्जुवसुमतीं स्वर्गपातालयुक्ता युक्ता सर्वैः समुद्रैर्हिमगिरिकनकप्रस्थमुल्लैर्नगे-
नैः । एतद्ब्रह्माण्डमस्यामृतघटसदृश भाति वंशे^२ मुरारेः पायाद्वः कूर्मदेहः प्रकटितमहिमा माधवः
कामरूपी ॥ ६ ॥

वराहस्तुतिः ।

हरेर्ललावराहस्य दष्टादण्डः स पातु नः । हेमाद्रिकलसा यत्र धौत्री छत्रश्रिय दधौ ॥ १ ॥ स
जयति महावराहो जलनिधिजठरे चिर निमग्नोऽपि । येनान्नैरिव सह फणिगणैर्वलादुद्धृता धरणी
॥ २ ॥ पातु नः कपटकोलकेशयो यस्य निधसितमास्तोद्धता । उच्छ्रितप्रपतनैरचीकल्पैर्कै-

१ चन्द्रश्चादित्यश्चेत्येतावेवोरुणी अतिशयिते (लोकोत्तरत्वात्) उत्कृष्टे इति यावत्,
नेत्रे यस्य तादृक् । २ कमलाद्भवो जन्म यस्य तस्माद्ब्रह्मणो भवः उत्पत्तिर्यस्य तादृश यत्
(जगत्), तस्य स्फारो विस्तारः पृष्ठप्रतिष्ठो यस्य तादृक् । पृष्ठे प्रतिष्ठतीति पृष्ठप्रतिष्ठः ।
३ साश्चर्यमवेक्षिताभिः । ४ व्यग्रः । ५ तिमै रदनैः । ६ व्याप्तं चकार, उच्चैर्वाद्यामासेति यावत् ।
७ स्थितम् अत्र भावे क्तः । ८ कोटीराणां किरीटानां त्रिकरः समुहस्तत्रेति । ९ रक्तवर्णशरीरम् । १०
अतिशयेनोल्लसत्-११ तरुण-१२ दिनकर-१३ इन्द्रनीलमणिपर्वत-१४ सङ्कोचनासङ्कोचनादि-
१५ पृष्ठ इत्यध्याहार्यम् । १६ तद्रुपरीत्यर्थः । १७ पृष्ठोपरि । १८ पृथ्वी । १९ रचयामास ।

लिकन्दुकतुलामिला मुहुः ॥ ३ ॥ न पङ्कैरालेप कलयति धरित्रीव्ययमयाज मुस्तामादसेऽप्युरगनगर-
 अंशमयतः । न धत्ते ब्रह्माण्डस्फुटनसघृणो घर्घररवं महाक्रोडः पायादिति सकलसक्रोचितमुखः ॥ ४ ॥
 पातु त्रीणि जगन्ति सततमैकूपारात्समभ्युद्धरन्धात्रीं कोलकलेवरः स भगवान्यस्यैकदंष्ट्राङ्कुरे । कूर्मः
 कन्दति नालति द्विरसनः पञ्चन्ति दिग्दन्तिनो मेरुः कोर्शति, मेदिनी जलजति व्यो-
 मापि रोलम्बति ॥ ५ ॥ पातु श्रीस्तनपत्रमङ्गिमकरीमुद्राङ्कितोरःस्थलो देवो नः स जग-
 त्पतिर्मधुवधूवक्त्राब्जचन्द्रोदयैः । क्रीडाक्रोडतनोर्नवेन्दुविशदे दंष्ट्राङ्कुरे यस्य भूर्माति स्म प्रलयाब्जिप-
 ल्यल्लोलोत्थातैकमुस्ताकृतिः ॥ ६ ॥ दृष्यद्वैत्यनितम्बिनीजनमनःसतोषसक्रोचनः कुर्याद्विश्वमन-
 श्वरं स भगवान्क्रोडावतारो हरिः । यद्दंष्ट्राङ्कुरो^१ टिकोटिकुटीकोणान्तरस्थेयसी पृष्ठी मात्यवर्द्धतकेत-
 कदलालीनेव भृङ्गाङ्गना ॥ ७ ॥ अष्टौ यस्य दिशो दलानि विपुलः क्रोशः सुवर्णाचलः कान्त
 केसरजालमर्ककिरणा भृङ्गा पयोर्दौवली । नाल शेषमहोरगः प्रवितत बाराभिधेर्लीलया तन्नः पातु
 समुद्धरन्कुवलय^२ कौर्दो^३कृतिः केशवः ॥ ८ ॥ विभ्राणोऽभिनवेन्दुकोटिकुटिल दंष्ट्राङ्कुर लीलया
 क्रोडाकारधरो हरिः स भगवान्भूयाद्विभूतिप्रदः । यस्योत्क्षिप्तवतः क्षमाकमलिनीमालम्बमानः क्षण
 लोलद्वालमृणालनालतुलना मेजे मुजङ्गेश्वरः ॥ ९ ॥ मुक्तैर्यास्यति कुत्रचिद्वसुमती दंष्ट्राङ्कुरस्थे-
 यसी कुक्षौ क्षोभमवाप्स्यति त्रिभुवन रुद्धैरमीभिः क्रमात् ॥ इत्यस्वल्पविकल्पमीलितमतेः कण्ठे लुठन्तो
 मुहुः क्रोडाकारधरस्य कैटमजितः श्वासानिलाः पान्तु वः ॥ १० ॥ भूयादेव सतां हिताय भगवा-
 न्क्रोडावतारो हरिः सिन्धोः क्लेशमपास्य यस्य दशनग्रान्ते नटन्त्या भुवः । तारा ह्यैरति वारिदस्ति
 लकति^४ स्वर्वाहिनी^५ मार्यैति क्रीडादर्पणति^६ क्षमापनिरहर्देवश्च ताटङ्कति^७ ॥ ११ ॥ लीने श्रोत्रै-
 कदेशे नभसि नयनयोस्तेजसि कापि नष्टे श्वासप्रासोपमुक्ते मरुति जलनिधौ पादरन्ध्रार्धपीते । पोत्रै^८-
 ग्रान्तैकरोमान्तरविवरगता मार्गतश्चक्रपाणेः क्रोडाकारस्य पृथ्वीमकलितविभवं वैभवं नः पुनातु
 ॥ १२ ॥ सिन्धुष्वङ्गावगाहः खुरविवरविशतुच्छतोयेषु नासः प्राप्ताः पातालपङ्के न लुठितरुचयः
 पोत्रमात्रोपयोगात् । दंष्ट्राविष्टेषु नासः शिखरिषु च पुनः स्कन्धकण्डूविनोदो येनोद्गारे धरि-
 त्वाः स जयत्रि विमुताविघ्नितेच्छो वराहः ॥ १३ ॥

नृसिंहस्तुतिः ।

नमस्तस्मै नृसिंहायदैत्यराजान्तकारिणे । वन्तः क्रोघशिखा यस्य समुत्पन्नाः सटामिषात् ॥ १ ॥
 सुरासुरशिरोरत्नकान्तिविच्छुरिताङ्गप्रय । नमस्त्रिभुवनैशाय हरये सिंहरूपिणे ॥ २ ॥ शत्रोः

१ कन्दुकसादृश्यम् । कन्दुको हि उत्क्षिप्यमाणोऽपक्षिप्यमाणश्च न यथा सुस्थस्तथा
 निश्चासैः कदाचिदुत्क्षिप्यमाणः कदाचिद्विपक्षिप्यमाणश्चेति साम्यमिति । २ पृथिवी ।
 ३ यदि जलधेः कर्दमे विनोदयेयं तदा धरित्रीयं मद्गन्तरेव निलीयेतेति भीत्या । ४ सागरात् ।
 ५ कन्दरूपः प्रतिभाति । ६ नालरूपः प्रतिभाति । ७ पत्ररूपाः प्रतिभान्ति । ८ कोशरूपः प्रति-
 भाति । ९ कमलरूपा प्रतिभाति । १० भ्रमररूपं प्रतिभाति । ११ मधुर्दैत्यस्तस्य बन्धा यद्भक्त्राब्जं
 तस्य खङ्गेचनकृतौ चन्द्रोदयतुल्यः । १२ क्षुद्रजलाशय- । १३ अग्रभाग- । १४ उज्ज्वल- ।
 १५ मेघश्रेणी । १६ कोः पृथ्व्या वलयं मण्डलम्, खितं नक्तं चिकासि कमलं च । १७
 वराहरूप- । १८ हार इव प्रतिभाति । हारो मुक्तावलिः । १९ कस्तूरीतिलकमिव प्रतिभाति ।
 २० गङ्गा । २१ माल्यमिव मणिमालेव भाति । २२ दर्पण इव प्रतिभाति । २३ कुण्डलभूषण
 प्रतिभाति । २४ सकरस्तुताग्रभाग- ।

प्राणानिलाः पञ्च वयं दश जयोऽयं कः । इति कोपाट्टियाताप्राः पान्थु वो नृहरिर्नखाः ॥ ३ ॥
 प्रोज्ज्वलज्ज्वलनज्वालाधिकटोरुसटाछटः । आसक्षितकुलदमाश्रयातु वो नरकंसरी ॥ ४ ॥
 व्याधूतकेसरसटाविकारलवक्त्रं हस्ताप्रविस्फुरितशङ्खगदासिचक्रम् । आविष्कृतं सपदि येन नृभि-
 हरूपं नारायणं तमपि विश्वज नमामि ॥ ५ ॥ दैन्याश्रिपञ्जरविदारणलब्धरत्नप्रकाशमुनिज-
 रसरिद्धनजातपङ्काः । बाळेन्दुकोटिकुटिलाः शुक्रचञ्चुमातो रक्षन्तु सिंहवपुषो नगरा हरेर्वः ॥ ६ ॥
 दिश्यात्मुख नरहरिर्भुवनेकवीरो यस्याहये दितिसुतोऽलनोद्यतस्य । क्रोधोज्ज्वलं मुखमवेक्षितुमशक्तं
 जानेऽमघनिजनखेण्यपि यत्नतास्ते ॥ ७ ॥ वपुर्दलेनसंभ्रमात्मनखरं प्रविष्टे रिपी क्व यात इति
 विस्मयात्प्रहितलोचनः सर्वतः । वृथेति करताडनातिपतितं पुगे दानव निरीक्ष्य शुधि रेणुर्व-
 जप्रति जातहासो हरिः ॥ ८ ॥ चटच्चटिति चर्मणि च्छमिति चोच्छलच्छोणिं धगद्वगिति
 मेदसि स्फुटरवोऽस्थिनि घागिति । पुनातु मथतो हरंरमर्यरिवक्षःस्थलकणत्करजपञ्जरैकचर्मज-
 न्माऽनलः ॥ ९ ॥ समत्परमितस्ततस्तर्हिस्तदस्ताटवीनिरुत्तमुरश्ववृक्षतजसिक्तनक्षत्रः । रु-
 द्ररगभस्तिभिः स्थगितनसतनभियुतिः समस्तनिर्गमस्तुतो नृहरिम्नु नः स्वस्तये ॥ १० ॥ चञ-
 चण्डनलाग्रमेर्दधिगलदैत्येन्द्रवक्षःक्षरद्वैकान्यक्तपुषाटलोद्भूतसटासंभ्रान्तभीमाननः । तिर्यक्कण्टकठोरचोपव-
 टनासर्वाङ्गखर्धामवदिङ्मातङ्गनिगक्षितो विजयनं वैकुण्ठकण्ठीरवः ॥ ११ ॥ दंष्ट्रानैर्कटवक्त्रकन्दर-
 ललजिह्वस्य हन्याशनज्वालाभामुरभूरिकेमरसटामारस्य दैत्यद्रुहः । व्यावर्गद्वलवद्विरण्यकशिपुकोर्देध-
 लास्फालनस्फारप्रस्फुटदस्थिपञ्जरवक्त्रा नखाः पान्थु वः ॥ १२ ॥ मोमार्वायितनिष्ठिग्रानदशनः
 सव्याधितान्तर्मुखो बालार्कायितलोचन मुरयनुर्ज्ज्वायितभ्रूलतः । अन्तर्नादनिरोधपीवरगलधैक्य-
 निर्यत्तडिचारस्फारसटावस्त्रगगनः पायान्नुर्सिंहः स नः ॥ १३ ॥ विद्युच्चक्रकरालकेसरसटामारस्य
 दैत्यद्रुहः शोर्धैत्रेद्रुताशडम्बरभूत सिहाङ्गनः शार्ङ्गिणः । विस्फूर्जद्गलजितजितकलुम्मातद्गर्गोदयाः
 सरम्भाः मुखयन्तु वः खरनखशुष्णद्विपद्व्रजसः ॥ १४ ॥ दैत्यानामयिगे नखात्कुलुट्रीकोणप्रविष्टालनि
 स्फारीभूतकपलकेसरसटासवातयोराकृतेः । सक्रोधं च सविस्मयं च सगुह्योडं च सान्तःस्मित
 क्रीडाकेसरिणो हरेर्वजयन्तं तत्कालमालोकितम् ॥ १५ ॥ किं किं सिंहस्ततः किं नरसदृश-
 धपुर्देवं चित्र गृहीतो नैतादृक्कापि जीवोऽद्भुतमुपनय मे देव समाप्त एषः । चाप चापं न चापी-
 त्यहहहहहहा कर्कशस्य नखानामित्य दैत्येन्द्रवक्षः खरनखमुखैर्जघ्निवान्यः स वोऽव्यात् ॥ १६ ॥
 मूयः कण्ठावधूतिव्यतिकरतरलोत्तसनक्षत्रमालाबालेन्दुसुद्रवण्टारणितदशदिशादन्तिचीत्कारकारी ।
 अव्यादो दैत्यराजप्रथमयमपुरीयानवण्टानिनादो नादो दिग्भित्तिमेदमसरसरमसः कूटकण्ठीरवस्य
 ॥ १७ ॥ अन्तःक्रोधोज्ज्वलनज्ज्वलनमवशिष्टाकारजिहावलीढप्रौढव्रताण्डभाण्डः पृथुभुवनगुहागर्मग-
 म्भीरनादः हृष्यत्पीरीन्मूर्तिर्मुर्जिदबलु वः सुप्रभामण्डलीभिः कुर्वन्निर्ममूर्ध्वमन्त्रजविचितमिव व्योम
 रोमच्छटानाम् ॥ १८ ॥ पायान्मायाभृगेन्द्रो जगदखिलमसौ यत्नदूर्ध्वचिर्चिर्धौलाजालवलीढ वत

१ शरीरविदारणभीत्याऽऽनीतत्वरविशेषात् । २ हिरण्यकशिपौ । ३ धूलिकणवत् ।
 ४ कणनू यः करज (नख) पञ्जरमेव क्रकचः करपरत्रम् (काष्ठदारणसाधनभूत शस्त्रम्)
 तस्माज्जन्म यस्य तादृक् । ५ विस्तारित- । ६ व्यग्र- । ७ रक्त- । ८ प्राकृत- । ९ सूर्यप्रकाशः ।
 १० वेदादिशास्त्रिगणैः । ११ भेदेन- । १२ रुधिरात् रक्त- । १३ सङ्कटः संवाधापरनामाङ्गे-
 शविशेषः । १४ क्रोडो भुजान्तरम् । १५ स्वगेव चर्मैव कूपः रक्ताम्बुपूर्णत्वात् । १६ रुधिरिभवत्- ।
 १७ स्वकिङ्करेण समं दैत्यराजस्योक्तिप्रत्युक्तिश्रेयम् । १८ किं नाम भयम् । १९ उच्चस्थ- ।
 २० प्रादुर्भवत्- । २१ पारोन्द्रो भृगेन्द्रः । २२ अग्निशिखान्याप्तम् । २३ यस्य नृसिंहस्य तलुः तस्या
 उद्वदूर्ध्वचिः- सुप्रबुद्धप्रकाशः, तस्य-

भुवि सकलं व्याकुलं किं न भूयात् । न स्याच्चेदाशु तस्याधिकविकटसटाकोटिभिः पाठशमा-
नादिन्दोरानन्दकन्दात्तदुपरि तुहिनासारसंदोहदृष्टिः ॥ १९ ॥ आदित्याः किं दशैते प्रलय-
मयकृतः स्वीकृताकाशदेशाः किं बोत्कामण्डलानि त्रिभुवनदहनायोधतानीति भीतैः । पायासुनारसिंह
वपुरमरगणैर्विभ्रतः शार्ङ्गपाणेर्दृष्टा दत्तासुरोस्तलदरणगलद्रक्तता नखा नः ॥ २० ॥

वामनस्तुतिः ॥

अव्याद्वो वामनो यस्य कौस्तुभप्रतिबिम्बिता । कौतुकालोकिनी जाता जाठरीव जग-
त्रयी ॥ १ ॥ अङ्घ्रिदण्डो हरेरुर्ध्वमुत्क्षिप्तो बलिनिग्रहे । विधिविष्टरपद्मस्यः नालदण्डो मुदे-
ऽस्तु वः ॥ २ ॥ खर्वप्रन्थिविमुक्तसन्धिविलसद्वक्षःस्फुरत्कौस्तुभं निर्यन्नामिसरोजकुड्मलपुटीगम्भीर-
सौमध्वनि । पात्रावातिसमुत्सुकेन बलिना सानन्दमालोकित पायाद्वः क्रमवर्धमानमहिमाश्चर्यं
सुरोरेवेषुः ॥ ३ ॥ इस्ते शस्त्रकिणाङ्कितोऽरुणविमाकिर्मिरितोरःस्थलो नैमिषेद्बुद्धलिवि-
लोचनयुगप्रोद्भूतशीतातपः । बाह्वर्मिश्रितवह्निरेव तदिति व्याक्षिप्य वाक्यं कवेस्तारैरप्ययनैर्हरन्व-
लिमनः पायाज्जगद्गमनः ॥ ४ ॥ स्वस्ति स्वागतमर्थ्यहं वद विमो किं दीयता मेदिनी का मात्रा मम
विक्रमत्रयपदं दत्त जल दीयताम् । मा देहीत्युशानाब्रवीद्धरिरयं पात्रं किमस्मात्पर चेत्येव बलिनार्चितो
मर्धमुखे पायात्स वो वामनः ॥ ५ ॥ स्वामी सन्भुवनत्रयस्य विकृतिं नीतोऽसि किं याञ्चया
यद्वा विश्वसजा त्वयैव न कृत तदीयतां ते कृतः । दानं श्रेष्ठतमाय तुभ्यमतुलं बन्धाय नो मुक्तये विज्ञसो
बलिना निस्तरतया हीतो हरिः पातु वः ॥ ६ ॥ ब्रह्माण्डच्छत्रदण्डः शैतधृतिमवनाम्भोरुहो
नालदण्डः क्षोणीनौकूपदण्डः क्षौरदमरसारिपट्टिकाकेतुदण्डः । ज्योतिर्भ्रम्राक्षदण्डस्त्रिभुवनविजयस्तम्भ-
दण्डोऽङ्घ्रिदण्डः श्रेयस्त्रैविक्रमस्ते वितरतु विबुधद्वेषिणां कालदण्डैः ॥ ७ ॥ यस्मादाक्रामतो धां गर्द-
भमणिशिलाकेतुदण्डायमानादौर्ज्योतन्याबमासे सुरसारिदमला वैजयन्तीव कान्तौ । भूमिष्ठो यस्तथान्यो
भुवनगृहमहास्तम्भशोभा दधानः पातामेतौ पयोजोर्दरललिततलौ पङ्कजाक्षस्य पादौ ॥ ८ ॥
कस्त्व ब्रह्मन्पूर्वः क च तव वसतिर्याखिला ब्रह्मदृष्टिः कस्ते नाथो ह्यनाथः क च तव जनको नैव तातं
स्मरामि । किं तेऽमीष्टं ददामि त्रिपदपरिमिता भूमिरस्यं किमेतन्नैलोक्यं भावगर्भं बलिमिदमवदद्गमनो
नः स पायात् ॥ ९ ॥

परशुरामस्तुतिः ।

कुलाचला यस्य महीं द्विजेभ्यः प्रयच्छतः सीमदृषत्त्रैमापुः । बभूवुस्तैर्गजलं सैमुद्राः
स रैणुकेयः श्रियमातनोतु ॥ १ ॥ किं दोर्म्या किमु कौमुकोपनिषदा मर्गप्रसादेन किं

१ ब्रह्मस्थानभूतकमलस्य । २ अल्प- । ३ सामवेद- । ४ बलिराजेन । ५ वामनीभूतस्य विष्णोः ।
६ व्याप्तवक्षःप्रदेशः । ७ नाभौ मेढ्रन् चक्रम् अलिः-भ्रमरो यस्य तादृक् । ८ भार्गवस्य । ९ परिमा-
णम् । १० यज्ञाप्रभागे । ११ ब्रह्म- । १२ क्षरन्ती याऽमरसरित्-गङ्गा, 'सैव' पट्टिका वज्रवर्त्तं
तस्याः केतुदण्डः-आधारः आधारभूतदण्डायमानः । १३ ज्योतिषां चक्रं मण्डलं (चक्र-
मिव-रथाङ्गमिव) तस्य- । १४ त्रयो विक्रमाः पादन्यासा यस्य बलिराज्याक्रमणक्षमा इति
तस्यायमिति यथोक्तः । १५ इदं समाप्तपुनरास्तत्तावहम् । १६ नील- । १७ समन्तात् । प्रकाश-
माना । अत्र शता चिन्त्यः । १८ पताकावत् । १९ रमणीया । २० कमलमध्य- । २१ मर्यादा-
सूचकप्रस्तररूपत्वम् । क्षत्रकुलं विनाश्य तेषां राज्यानि ब्राह्मणेभ्यो दत्तानि, तदानी-
न्तर्गं वृत्तमुपजीव्येदमुक्तम् । २२ दान- । २३ धनुः- । २४ महेश्वरातुग्रहेण ।

किं वेदाधिगमेन मास्वति भ्योर्वशे च किं जन्मना । किं बानेन ममाद्भुतेन तपसा पीडां कृता-
न्तोऽपि चेद्विप्राणां कृस्तेऽन्तरित्यनुशयो रामस्य पुष्पातु वः ॥ २ ॥ नाशिष्यः किमभूद्भवः
किमभवत्त्रापुत्रिणी रेणुका नाभूद्विश्वमकार्मुक किमिति वः प्रीणातु रामत्रपा । विप्राणां प्रतिमन्दिरं
मणिगणोन्मिश्राणि दण्डाहतेनाव्धीनां स मया यमोऽपि महिषेणाम्भांसि नोद्वाहितः ॥ ३ ॥
पायाद्वो जमदग्निवंशतिलको वीरव्रतालंकृतो रामो नाम मुनीश्वरो नृपवधे भास्वैकुटारायुधः । येना-
शेषहताहितोद्गिरिधरैः संतर्पिताः पूर्वजौ भक्त्या चाश्वमेखे समुद्रवसना भूर्हन्तकारीकृता ॥ ४ ॥
द्वारे कल्पतरुगृहे सुरगैर्वी चिन्तामणीनङ्गदे पीयूष सरसीषु विप्रवदने विद्याश्रतस्तोदश । एव कर्तु-
मयं तपस्यति भ्योर्वशावतसो मुनिः पायाद्वोऽखिलराजकक्षयकरो भूदेवभूपामणिः ॥ ५ ॥ नो
सन्ध्यां समुपास्ते यदि तदा लोकापवादाङ्गयं सा चैत्स्वीक्रियते भविष्यति तदा राजन्यबीजे
नतिः । इत्थं चिन्तयतश्चिरं भृगुपतेर्निश्वासकोष्णीकृतो नेत्रान्तःप्रतिविम्बशोणसलिलः संध्याञ्जलिः
पातु वः ॥ ६ ॥

राघवस्तुतिः ।

वन्दामहे महेशानचण्डकोदण्डखण्डनम् । जानकीहृदयानन्दचन्दनं रघुनन्दनम् ॥ १ ॥
सुमो रामपदाम्भोज रेणवो यत्र सततम् । कुर्वन्ति कुसुदप्रीतिमरण्यगृहमेधिनः ॥ २ ॥
स्वर्णेणाजिनशयनो योजितनयनो दशास्यदिग्मागो । मुहुरवलोकितचापः कोऽपि दुरापः
स नीलिमा शरणम् ॥ ३ ॥ अधिपञ्चवटीकुटीरवर्तिस्फुटितेन्द्रीवरसुन्दरोरुमूर्तिः । अपि लक्ष्मण-
लोचनैकसख्यं भजत ब्रह्मसरोरुहायताक्षम् ॥ ४ ॥ कनकनिकषभासा सीतयालिङ्गिताङ्गो नर्व-
कुवलयदामश्यामवर्णाभिरामः । अभिनव इव विद्युन्मण्डितो मेघखण्डः शमयतु मम तापं सर्वतो
रामचन्द्रः ॥ ५ ॥ परिणयविधौ मङ्गलान्नद्विषो धनुरग्रतो जनकसुतया दत्तां कण्ठे स्रज द्वाद
धारयन् । कुसुमैघनुषा पाशेनैव प्रसह्य वशीकृतोऽवनतघदनो रामः पायात्रपाविनयान्वितः ॥ ६ ॥
उत्फुल्लमलकोमलोत्पलदलश्यामाय रामामनःकामाय मथमाननिर्मलगुणप्रीमाय रामात्मने । योगारू-
ढमुनीन्द्रमानससरोरुहाय संसारविध्वसाय स्फुरदोजसे रघुकुलोत्तसाय पुसे नमः ॥ ७ ॥ यो रामो न
जघान वक्षसि रणे त रावणं साय कैर्हृदस्य प्रतिवासरं वसति सौ तस्यैवा ह्यहं राघवः । मय्यास्ते भुव-
नावली परिवृता द्वीपैः सम सप्तभिः स श्रेयो विदधातु नखिभुवनत्राणैकचिन्तापरः ॥ ८ ॥
राज्यं येन पटान्तलस्रुतृणवत्यक्त गुरोराज्ञया पाथेयं परिगृह्य कार्मुकधर घोर वनं प्रस्थितः । स्वा-
धीनः शशिमौलिचापविषये प्राप्तो न वै विक्रियां पायाद्वः स विभीषणाग्रजैर्निहा रामाभिधानो हरिः
॥ ९ ॥ कारुण्यामृतनीरमाश्रितजनश्रीचातकानन्दद शार्ङ्गाखण्डलचापमम्बुजमवाग्नीन्द्रादिबर्हीष्टदम् ।
चारुस्मेरमुखोल्लसज्जनकजासौदामिनीशोभितं श्रीरामाम्बुदमाश्रयेऽखिलजगत्संसारतापापहम् ॥ १० ॥
कूर्मो मूलवदालवालवृदपाराशिलतावदिशो मेघाः पल्लववत्प्रसूनफलवज्रक्षत्रसूर्येन्दवः । स्वामिन्योम-

१ प्रकाशमानः २ शत्रु- ३ पितरः । ४ साधारणधिया वृत्ता । ५ कामधुक् । ६ चतुर्दश ।
७ नेत्रयोः क्रोधाद्भावभूदशोणि माभिर्भावात् । ८ भवत्वेनाम्लानत्वमिष्यते । ९ कन्दर्पेण ।
१० समुदायरूपाय । ११ जानकी । १२ जानक्याः । १३ रावणहन्ता । विभीषणस्य भग्रे-
जनिहृत्पात्तिर्यस्य तं हन्तीति तथोक्तः ।

ततः क्रमे मम क्रियाञ्जुत्वेति गां मारुतेः सीतान्वेषणमादिशन्दिशेत् वो रामः सलज्जः श्रियम् ॥ ११ ॥ एतौ द्वौ दशकण्ठकण्ठकदलीकान्तारकान्तिच्छिदौ वैदेहीकुचकुम्भकुङ्कुमरजःसान्द्रारुणा-
ङ्गाङ्कितौ । लोकत्राणविधानसाधुसवनप्रारम्भयूपौ भुजौ देयास्तामुखविक्रमौ रघुपतेः श्रेयासि भूयांसि
वः ॥ १२ ॥ बालक्रीडनमिन्दुशेखरधनुर्भङ्गावधि प्रहृता ताते काननसेवनावधि कृपा सुग्रीव-
सख्यावधि । आङ्गा वारिविवन्धनावधि यशो लङ्केशनाशावधि श्रीरामस्य पुनातु लोकवशता
जानक्यपेक्षावधि ॥ १३ ॥ कल्याणानां निधान कलिमलमथनं पावन पावनानां पाथेय यन्मु-
मुक्षोः सपदि परपदप्राप्तये प्रथितस्य । विश्रामस्थानमेक कविबरवचसां जीवन सज्जनानां बीज
धर्मद्रुमस्य प्रभवतु भवतां भूतये रामनाम ॥ १४ ॥ कल्याणोल्लाससीमा कल्पतु कुशलं काल-
मेवाभिरामा काचित्साकेतधामा भवगहनगतिकलान्तिहारिप्रणामा । सौन्दर्यहीणकामा धृतजनक-
सुतासादरापाङ्गवामा दिक्षु प्रख्यातभूमा दिविषदमिनुता देवता रामनामा ॥ १५ ॥ योऽङ्गा योद्वाववी-
त्तान्सपदि पैलमुजः सैपराये पैरा ये येनायेनैश्रितानां स्तुतिरवनमितेशानचापेन चोप । लङ्कां ल-
लकारहर्ता ककुभि ककुभि यः कान्तया सीतयासीर्दूनोर्दूनोऽथ दृष्टः स विभुरवतु वः स्वैः स-
मैर्यः समैर्यः ॥ १६ ॥ ऋक्षाणां भूरिधानां श्रितमधिपतिना प्रसुरङ्गीमतारं स्फार नेत्रानलेन
प्रसमनियमितोच्चापमीनध्वजेन । रामायत्तं पुरारेः कुमुदशुचि लसन्नीलसुग्रीवमङ्गं प्लावङ्ग वापि सन्त्यै
दशवदनशिरश्छेदहेतुः श्रियेऽस्तु ॥ १७ ॥ यस्तीर्थानामुपास्त्यौ गलितमलमर मन्यते स्म स्वमेवं
नाज्ञासीजङ्गिरे यन्मम चरणरजःपादपूतान्प्रमूनि । पादस्पर्शेन कुर्यञ्जटिति विघटितग्रावभावामहल्यां
कौसल्यासूनुर्हैन व्यपनयतु स नः श्रेयसा च श्रिया च ॥ १८ ॥

सीतास्तुतिः ।

उन्मृष्ट कुचसीमि पत्रमकर दृष्ट्वा हठालिङ्गनात्कोपो मास्तु पुनर्लैखाम्यमुमिति स्मरे रघूणां वरे ।
कोपेनारुणितोऽश्रुपातदलितः प्रेम्णा च विस्तारितो दत्तो मैथिलकन्यया दिशतु नः क्षेमं कटाक्षा-
ङ्कुरः ॥ १ ॥

हनुमत्स्तुतिः ।

अशेषलङ्कापतिसैन्यहन्ता श्रीरामसेवाचरणैककर्ता । अनेकदुःखाहतलोकगोप्ता त्वसौ हनूमास्तव
सौख्यकर्ता ॥ १ ॥ कृतक्रोधे यस्मिन्नमरनगरी मङ्गलरथा नवातङ्का लङ्का समजनि वन वृक्षेति सति ।
सदा सीताकान्तप्रणतिमतिविख्यातमहिमा हनूमानव्यादुः कपिकुलशिरोमण्डनमणिः ॥ २ ॥

रामकृष्णयोः स्तुतिः ।

त्रातः काकोर्देरो येन द्रोष्वापि कल्यात्मना । पूतनामौरणख्यातः स मेऽस्तु शरणं प्रभुः ॥ १ ॥
मर्दितरावणकलौ सरयूयमुनाविहारिणौ देवौ । अर्पितविप्रकुमारौ हरिपतिहरिकैर्तेनप्रियौ वन्दे ॥ २ ॥

१ वाणीम् । २ निर्दिशन् । ३ साक्षात् । ४ मांसभोजिनः राक्षसानिति यावत् । ५ सङ्ग्रामे । ६ शत्रवः । ७ शोभनेन भाग्येन । ८ च-आपे प्रापे, इति पदच्छेदः । ९ प्रतिदिशम् । १०
हीनः । ११ दुःखितः । १२ स्वर्ग- । १३ सभायाम्पूज्यः । १४ सस्त्रीकः । १५ सेवनेन । १६ हीनम् ।
१७ ईषद्धासशालिनि । १८ ततः पूर्वं तत्रापरस्यातङ्कस्यभावान्ततः प्रभृत्येवातङ्कोदयादिद-
मुक्तम् । १९ छिन्दति । २० अदरः निर्भयः काकः इन्द्रपुत्रो जयन्तः, काकवदुदरं यस्य स
कालियश्च । २१ पूर्व पवित्र नाम यस्य, रणे ख्यातः, पूतनाया मारणेन ख्यात इति च । २२ हरि-
पतिः-हनुमान्, हरिकेतनः-वानरध्वजः, अर्जुन इति यावत्, इति च प्रियौ ययोस्ती ।

यः पूतनामारणलब्धकीर्तिः^१ काकोर्दरो येन विनीतदर्पः^२ । यशोर्दयालकृतमूर्तिरग्यात्पतिर्य-
दुनामथवा रघुनाम् ॥ ३ ॥

कृष्णस्तुतिः ।

इन्दीवरदलश्यामभिन्दिरानन्दकन्दलम् । वन्दारुजनमन्दार वन्देऽहं यदुनन्दनम् ॥ १ ॥ देवः
पायादपायाजः स्मेरेन्दीवरलोचनः । ससारध्वान्तविध्वंसहंसः कंसनिपूदनः ॥ २ ॥ पान्तु वो जल-
दश्यामाः शार्ङ्गज्याघातकर्कशाः । त्रैलोक्यमण्डपस्तम्भाश्चत्वारो हरिबाहवः ॥ ३ ॥ दर्पणार्पित-
मलोक्य मायास्त्रीरूपमात्मनः । आत्मन्येवानुरक्तो वः शिव दिशतु केशवः ॥ ४ ॥ भक्तान्
रक्षन् खलानिघ्नन् विरक्तानुद्धरन्मवात् । अमयं च ददद्दीनान् शरणं मे चतुर्भुजः ॥ ५ ॥
द्वयं कौस्तुभोद्भासि हरेः पुष्पातु वः श्रियम् । राधाप्रवेशरोधाय दत्तमुद्रमिव श्रिया ॥ ६ ॥
देहि मत्कन्दुक राघे परिधाननिगूहितम् । इति विस्रसयन्नीवीं तस्याः कृष्णो मुदेऽस्तु नः
॥ ७ ॥ क्षरणं व्रजजनताया हरणं कंसादिदानवान्वधायस्य । भरणं प्रणतकुलस्य प्रेम्णुवे
वैल्लवीभनोहरणम् ॥ ८ ॥ अवलोकितमनुमोदितमालिङ्गितमङ्गनाभिरनुरागैः । अधिवृन्दावन-
कुञ्जं मरकतपुञ्जं नमस्यामः ॥ ९ ॥ मकरीविरचनमङ्गया राधाकुचकलशपीडनव्यसनी । ऋजु-
मपि रेखां लुम्पन्बलुववेषो हरिर्जयति ॥ १० ॥ कठिनतरदामवेष्टनलेखासदेहदायिनो यस्य । राजन्ति
वलिभिर्मङ्गाः स पातु दामोदरो भक्तः ॥ ११ ॥ खिलोऽसि मुखे शैले विश्रामो वयमिति
वदस्तु शिथिलभुजः । मरुमुनविनतबाहुषु गोपेषु हसन्हरिर्जयति ॥ १२ ॥ नीतं नवन-
वनीतं कियदिति पृष्ठो यशोदया कृष्णः । इयदिति गुरुजनसंसदि करघृतराधापयोधरः पातु
॥ १३ ॥ राधामधुसूदनयोरनुदिनमुपचीयमानस्य । प्रणयतरोरिव कुसुमं मिथोऽवलोकामितं पायात्
॥ १४ ॥ श्रुतिमपरे स्मृतिमपरे भारतमपरे भजन्तु भवमीताः । अहमिह नन्दं वन्दे यस्या-
लिन्दे परं ब्रह्म ॥ १५ ॥ तस्य कैर्न तपोभिः किन्तु फलं प्रापि वल्लभैः^३ परैर्न तथा । लोच-
नयुगले येषामञ्जलमासीनिरञ्जनं ब्रह्म ॥ १६ ॥ नूतनजलधररुचये गोपवधूटीदुकूलचौराय ।
तस्मै कृष्णाय नमः ससारमहीकहस्य बीजाय ॥ १७ ॥ स्तनंधयं तं जननीमुखान्ज विलोक्य
मन्दस्मितमुज्ज्वलाङ्गम् । स्पृशन्तमन्य स्तनमङ्गुलीभिर्धन्दे यशोदाङ्गगत मुकुन्दम् ॥ १८ ॥
भुजप्रभादण्ड इवोर्ध्वगामी स पातु वः कसरिपोः कृपाणः । यः पाञ्चजन्यप्रतिविम्बमङ्गया धारा-
म्भसः फेनमिव व्यनक्ति ॥ १९ ॥ विहाय पीयूषरस मुनीश्वरा ममाङ्घ्रिराजीवैरसं पिबन्ति किम् ।
इति स्वपादाम्बुजपानकौतुकी स गोपबालः श्रियमातनोतु वः ॥ २० ॥ विलिख्य सत्याकुचकुम्भ-
सीन्नि पद्मावलिन्यासमिवेण राधाम् । लीलारविन्देन तया सरोषं पायाद्विटः क्रोऽप्यभिहन्यमानः ॥ २१ ॥
कुञ्चिताधरपुटेन पूरयन्वशिकाप्रचलदङ्गुलिपङ्क्तिः । मोहयन्निखिलग्रामलोचनाः पातु क्रोऽपि नव-
नीरदच्छविः ॥ २२ ॥ बलिनोऽपि बलानिहत्य मल्लान् ननु मध्येयदुवीरवृन्दमर्द्धा ॥ विनि-
गूढा कचेषु कसमेव व्रजबालैर्विहरन् मुदेऽस्तु कृष्णः ॥ २३ ॥ अतस्तीकुसुमोपमेयकान्ति-

१ पूतनामारणलब्धकीर्तिरिति, पूतना-भारणे (जेन) लब्धकीर्तिरिति च पठच्छेदः ।
२ अदरः (निर्भयः) काकः (जयन्तः) इति, कालियनागश्च । ३ कृत इति शेषः । ४ यशोदया-
भ्यां यशसा दयया च, अलङ्कृता मूर्तिर्यस्य तादृक्, पक्षान्तरे तदाख्याया नन्दपत्न्या (माता)
अलङ्कृतमूर्तिः । ५ अकवेण स्तौमि । ६ गोपी- ७ धारयामः । ८ 'गोपेषु' इति परेणान्वयः ।
९ गृहैकदेशे । 'प्रधानं प्रधनालिङ्गाः' इत्यमरः । १० वल्लभैर्गोपैः । ११ अन्यैरित्यर्थः । १२ राजीव-
शब्दः कमलवाची । १३ यादवानां मध्ये इत्यर्थः । १४ इदं यापार्यद्योतकमन्ययम् । १५ अतस्ती
पुष्पं हि श्यामम्भवतीति तथोक्तम् ।

र्यमुनातीरकदम्बमूलवर्ती । नवगोपवधूविनोदशाली वतमाली वितनोतु मङ्गलं वः ॥ २४ ॥
 गायन्तीनां गोपसीमन्तिनीना स्फीताकाङ्क्षामक्षिरोलम्बमालाम् । निश्वाञ्चल्यामात्मवक्त्रारविन्दे
 कुर्वन्नव्याद्वेवकीनन्दनो वः ॥ २५ ॥ पुञ्जीभूत प्रेम गोपाङ्गनानां मूर्तीभूतं भागधेय
 यदूनाम् । एकीभूत गुप्तवित्त श्रुतीना श्यामीभूतं ब्रह्म मे संनिधत्ताम् ॥ २६ ॥ यावन्निरञ्ज-
 नमज पुष्य जरन्तं सञ्चिन्तयामि सकले जगति स्फुरन्तम् । तावद्बलाल्पकुरति हन्त हृदन्तरे मे गोपस्य
 कोऽपि शिशुरञ्जनपुञ्जमञ्जुः ॥ २७ ॥ यत्किञ्चिदस्ति विगुण विरस विरूपं तद्वस्तु भोः कृतधियः
 स्वदत्तां भवद्भयः । लोकोत्तराखिलगुण मथुरालयं यत् तस्मिन् नितान्तरुचिरे रुचिरस्तु नस्तु ॥ २८ ॥
 प्रीतिस्तवास्ति मधुपेषु विटेषु चैरेष्वद्यापि हन्त यदि दुर्जन नो जहासि । गोपीविटे च मधुपे
 नवनीतचौरे ता कापि धामनि बधान धृतावधानः ॥ २९ ॥ हे गोपबालक भवानवलम्ब्य
 लीलां चिक्षेप नः किमिति हन्त ! तमोऽन्वक्ष्ये । अस्यां महाविपदि सन्ततमर्दितारुव पश्यन् कदा
 नु कल्पामवलम्बितासे ॥ ३० ॥ लुप्त्यन् भवन्मधुरिमानुमवाय कृष्ण न प्राप्नुवंस्तमहेव न वञ्चितो-
 ऽसि । शुच्याममप्यशुचि मे नवनीतबुद्ध्या चेतो हरस्त्वमपि वञ्चक वञ्चितोऽसि ॥ ३१ ॥
 दैत्य परासुमपि निर्देहदुर्गमेकं बालं स्वमक्तममृतैरिव सिद्धदन्यत् । आश्वासयत् सुरगणानपर भया-
 तान् नेत्रत्रयं नरहरेर्दिशतात् सुख नः ॥ ३२ ॥ हे मुक्तिदेवि बहुजन्मभिरप्यलभ्यामर्घ्यापि
 गोपशिशुकस्य कर गताऽसि । पर्णस्य खण्डमपि हन्त निवेद्य यस्मै क्रीणन्ति मङ्क्षु भवतीं
 बत भिक्षवोऽपि ॥ ३३ ॥ शत्रुघ्नलक्ष्मणयुतो दलितोप्रवन्वा (५५) गोवर्धनोद्धरणकृत कृतधर्म-
 जग्रीः । सम्पादितार्जुनयशाश्चतुराकृतिर्वः श्रेयः प्रमुर्दिशतु कोऽपि मनुष्यमूर्तिः ॥ ३४ ॥ कान्ते
 विलासिनि कलावति पञ्चनेत्रे नित्य त्वयि प्रियतमे रमते मनो मे । इत्थं भवन्तमुष्मावनया वदन्त
 श्रीकृष्ण मा बुधजना अपि हा हसन्ति ॥ ३५ ॥ मामेकमेव शरणं ब्रज मा स्म शोचीरित्यर्जुनं
 जिगदिषोः परमस्य पुसः । तत्कालजातकरुणोद्धतगद्गदस्वह्रस्वाक्षरा जयति मा शुच इत्यसौ
 वाक् ॥ ३६ ॥ अव्यक्तमक्षरसुपास्य बभूव कश्चित् स्व लब्धवर्णमवगत्य कृतार्थमानी । सद्यस्त्रिमङ्गल-
 लितस्फुरणादमन्दनन्दोत्थया जडतयैव वय कृतार्थाः ॥ ३७ ॥ दृष्टमार्गेभ्यति विमुः स्वयमित्यमन्दा-
 नन्दाशया न गणिता विपदो दुरन्ताः । पीयूषसागरतरङ्गनिमैरपाङ्गैः श्रीनन्दनन्दन दयोदय नन्दया-
 स्मान् ॥ ३८ ॥ गोपीलोचनयुग्मगोलवसतिगोपालगोष्ठीरतिगौरक्षाधृतगोपवेषरुचिरो गोवर्धना-
 गोद्धरः । गोलोकाधिपतिः खगोत्तमरथो गोघासमुद्धारकृद्गोविन्दोऽवतु गोकुलादतरसो गोपालगो-
 त्रोद्भवः ॥ ३९ ॥ आनन्दमादधतमायतलोचनानामानीलमावलितकन्धरमात्तवशम् । आपादमासु-
 कुटमाकलितामृतौघमाकारमाकलयताममुमान्तर नः ॥ ४० ॥ त्वा पातु नीलनलिनीदलदामकान्तेः
 कृष्णस्य पाणिसरसीरहकोशबन्धः । राधाकपोलमकरीलिखतेषु योऽय कर्णावतसकमल विपुलीचकार
 ॥ ४१ ॥ आनन्दधामनि चिदेकरसेऽद्वितीये तस्मिन् पदेऽस्तु मम चित्तमगोचरेऽपि । यत् सद्गजस्थि-
 तिजुषां सुद्धरां कुमारानीनामधीनमिव गोचरतामुपैति ॥ ४२ ॥ सकलभुवनबन्धोर्वैरमिन्दोः
 सरोजैरनुचितमिति मत्वा यः स्वपादारविन्दम् । घटयितुमिव माया योजयत्याननेन्दौ वटदलपुट-

१ वस्तुनि । २ खलां-महतां ब्रजः-समुदायः, तत्र स्थितिं प्रतिष्ठां जुषन्तीति तेषाम् ।
 तथा-अन् उत्तमो यो ब्रजस्तत्र स्थितिजुषामिति । ३ सनत्कुमारादीनां-श्रीदामादीनां गोप-
 बालानां च ।

शायी मङ्गल नः कृषीष्ट ॥ ४३ ॥ अभिनवनवनीतप्रीतमाताम्रनेत्रं विकचनलिनलक्ष्मी-
 स्पर्धि सानन्दवक्त्रम् । हृदयभवनमध्ये योमिमिर्च्यानगम्य नवगगनतमालश्यामल कंचिदीडे
 ॥ ४४ ॥ ब्रजजनवनिताभिर्हेमपुष्पप्रभाभिः सह जलद इवातश्चञ्चलाभिः समन्तात् । सपदि
 निबिडतापोह्यासशान्तौ प्रवीणो मृगमदरमणीयो हन्तु दैन्य दयालुः ॥ ४५ ॥ अभिनवनवनी-
 तस्तिग्धमापीतदुग्धं दधिकणपरिदिग्ध मुग्धमङ्गं सुरारेः । दिशतु भुवनकृच्छ्रच्छदितापिच्छगुच्छच्छवि
 नवशिखिपिच्छालाञ्छित धाञ्छित वः ॥ ४६ ॥ कनककलशस्रच्छे राधापयोधरमण्डले नवजल-
 धरस्यामामाद्यद्युतिं प्रतिविम्बिताम् । असितसिचयेप्रान्तभ्रान्त्या मुहुर्मुहुरत्किपञ्जयति जनितप्रीडाहा-
 सप्रियाहसितो हरिः ॥ ४७ ॥ ललितगमनो नार्यो^१ राजन्मनोजनितान्तर्भाः सुरतिसदृशंताः सन्मु-
 ख्यो^२ भवानपि तद् ब्रुवे । वनभुवमितो गेहादेको न गच्छतु मां विनेत्यसकृदुदितः पुनः पित्रा
 जयत्यनघो हरिः ॥ ४८ ॥ देवः पायात्पयसि विमले यामुने मञ्जतीनां याचन्तीनामनुनयपदै-
 र्वञ्चितान्यंशुकानि । लज्जालोलैरलसवलितैरन्मिपरपञ्चवाणैर्गोपव्रीणां नयनकुसुमेरञ्चितः केशवो नः
 ॥ ४९ ॥ वृन्दारण्ये तपनतनयातीरवानीरकुञ्जे गुञ्जन्मञ्जुभ्रमरपटलीकाकलीकेलिमाजि ।
 आमीराणां मधुरमुरलीनादसंमोहितानां मध्ये क्रीडन्नवतु नियत नन्दगोणलवालः ॥ ५० ॥
 शिरस्त्रायां कृष्णः क्षणमकृत राधाचरणयोर्भुजावल्लिच्छायाभिमयमपि तदीयप्रतिकृतौ । इति
 क्रीडाकोपे निभृतमुपयोरप्यनुनयप्रसादौ जीयास्तामपि गुरुसमक्षं स्थितवतोः ॥ ५१ ॥
 अवेमव्यापारौकलनमनुर्पिर्पशंमचिरादनुमीलत्तन्नुप्रकरघटनायासमसकृत् । विषीदत्पाञ्चालीवि-
 पदपतयैकप्रणयिनः पटाना निर्माण पतंगपतिकेतोरवतु नः ॥ ५२ ॥ कपोले पत्रालीं
 पुलकि^३नि विधातु व्यवसितः स्वय श्रीराधायाः करकलितवर्तिर्मधुरिपुः । अभूद्वक्त्रेन्दौ यनिहित-
 नयनः कम्पितभुजस्तदेतत्सामर्थ्यं तदभिनवरूपस्य जयति ॥ ५३ ॥ जयश्रीविन्यैस्तेर्महितं हव-
 मन्दारकुसुमैः स्वयं सिन्दूरेण द्विपरणमुदौ मुद्रितं हव । भुजापीडैर्क्रीडाहतकुचलयापीडकारिणः प्रकी-
 र्णाद्यग्निवर्जयति मुजदण्डो मुरजितः ॥ ५४ ॥ सुपर्णस्वर्णाद्रौ रचितमणिशृङ्गो जलधिजामुखा-
 म्मोजे भृङ्गो निगमविजसत्पञ्जरशुकः । त्रिलोकीकस्तूरीतिलककमनीयो ब्रजवधूविहारी श्रीकृष्णो
 विशतु भवतां शर्म सततम् ॥ ५५ ॥ क यासि खलु चौरिके प्रमुषित स्फुट दृश्यते द्वितीयमिह
 मामक वहति कन्दुक कञ्चुके । त्यजेति नवगोपिकाकुचयुग प्रमथन्वलाहसत्पुलकपञ्जरो जयति
 गोकुले केशवः ॥ ५६ ॥ मेघैर्मेदुर्गैर्मर्कटैर्घनभुवः श्यामास्तमालैर्दुर्गैर्नर्तैर् भीरुय त्वमेव तदिमं

१ कुक्कुलेत्यर्थः । २ ललितं गमनं यासामिति, ललिते गे-गाने, मनो यस्येति च ।
 ३ गोप्यः, नार्यो (वरः) यस्मादिति च । ४ राजन्नसौ मनोजः कामः, तेन नितान्ता-अतिशयिता
 भा यासां ता इति (परापेक्षया) राजन्मनोजनि. (मदनः) तान्तभाः-म्लानः यस्मात् (यत्सौ-
 न्दर्यापेक्षया जितकान्तिकत्वात्) इति च । ५ शोभना या रतिः-कामपत्नी तथा सदृशः
 समाना इति, सुरतौ सदृश इति च । ६ सन्ति शोभनानि मुखानि यासामिति सताम्मुख्य इति
 च । ७ न वेम्नो वसनवयनदण्डस्य व्यापारो यस्मिन्निति । ८ न तुरीस्पशं यत्रेति । तुरी वय-
 नसाधनविशेषः । ९ पाञ्चालीति द्रौपदीनाम् । १० पतंगानां पक्षिणां पतिः गरुडः केतुः
 ध्वजो यस्य तस्य । गरुडध्वजस्येति स्पष्टोऽर्थः । ११ रोमाञ्चिते । १२ जयश्रिया विन्यस्तानि सम-
 र्पितानि तैः । १३ अर्चितः । १४ कुचलयापीडेन समं यः सङ्ग्रामस्तदामोदेन । १५ अङ्कितः । १६
 भुजयोर्धे आपीड आघातः । १७ खान्द्रस्निग्धं व्याप्तमितिभावः । १८ आकाशम् । तमस्विनी
 रात्रिर्जातेत्यर्थः । १९ एतेन देशस्य स्वभावतो भीमत्वं सूचितम् । २० रात्रौ ।

रावे गृहं प्रापय । इत्थं नन्दनिदेशतश्चलितयोः प्रत्यच्चक्रुद्धुमं राघामाधवयोर्ययन्ति यमुनाकूले रहः-
केलयः^१ ॥ १७ ॥ कौन्तेयस्य^२ सहायतां करुणया गत्वा विनीतात्मनो येनोद्धृष्टतसत्पथः क्रु-
पतिश्चक्रे कृतान्तालितिः^३ । त्रैलोक्यस्थितिसूत्रधारतिलको देवः स वः संपदे साधूनामसुराधिना-
थमथनः स्तादेवकीनन्दनः ॥ १८ ॥ आताम्रे नयने स्फुरत्कुचमरः श्वासो न विश्राम्यति स्वेदा-
भ्रमः कणदन्तुरं तव मुख हेतुस्तु नो लक्ष्यते । धिक्को वेद मनः स्त्रिया इति गिरा रुष्टां प्रियां मीष-
यंस्तस्यास्तत्क्षणकातरेक्षणपरिस्पृष्टो हरिः पातु वः ॥ १९ ॥ संसक्तानिव पातुमौपनिषदव्याहारमा-
ध्वीरसानुमार्ष्टुं ब्रजसुन्दरीकुचतटीपाटीररेणूनिष । उन्मीलन्मुरलीनिनादबहुलामोदोपसीदद्गवीजिह्वा-
लीढमलीकवल्लवशिरोः पादाम्बुज पातु वः ॥ २० ॥ कृष्णो गोरसचौर्यमम्ब कुरुते किं कृष्ण
मातः सुरापान न प्रकरोमि राम किमिदं नाहं परस्त्रीरतः । किं गोविन्द वदत्यसौ हलधरो मिथ्येति
तां व्याहरन्गोपीगोपकदम्बकं बिहसयन्मुग्धो मुकुन्दोऽवतु ॥ २१ ॥ मातस्तर्णकैरक्षणाय यमुनाक-
च्छं न गच्छाम्यहं कस्माद्वत्स पितृष्टिं पीवरकुचद्वन्द्वेन गोपीजनः । भूसङ्गाविनिवारितोऽपि बहुशो
जल्पन्व्यशोदाप्रतो गोपीपाणिस्तरोजमुद्रितमुखो गोपीपतिः पातु वः ॥ २२ ॥ कासि त्वं वद चौर्य-
कारिणि कुतः कस्त्व पुरो यामिकः^४ किं शूषे मुषितौ सुवर्णकलशौ भूपस्य केन त्वया । कुत्र स्तः
प्रकटौ तवाञ्चलतटे कुत्रेति तत्पश्यतामित्युक्ते धृतबल्लवीकुचयुगस्त्वां पातु पीताम्बरः ॥ २३ ॥
कृष्ण त्वं पठ किं पठामि न्तुरे शास्त्रं किमु ज्ञायते तत्त्वं कस्य विमोः स कस्त्रिभुवनाधीशश्च
तेनापि किम् । ज्ञानं मक्तिरथो विरक्तिरनया किं मुक्तिरेवास्तु ते दध्यादीनि मज्जाग्निं मातुरुदितं वाक्यं
हरेः पातु वः ॥ २४ ॥ दूरं यातु भुजङ्गपुङ्गवपतिः पेये^५ दिनेशात्मजातोयं चास्तु खलप्रसङ्गवशातो
मोच्या च निर्दूषणा । इत्थं पातितकन्दुकोद्धृतिश्रुते प्रोत्कूर्य नीपाद्वलान्नृत्यन् दुर्दममोगिर्मूर्धसु मुदे
वेणु स मे वादयन् ॥ २५ ॥ कृष्ण त्वं नवयौवनोऽसि भूपलाः प्रायेण गोपाङ्गनाः कंसो भूपति-
रञ्जनालमृदुलप्रीषां वयं गोदुहः^६ । तद्याचेऽञ्जलिना भवन्तमधुना दृन्दावनं मद्दिना मा यासीरिति
गोपनन्दवचसा नम्रो हरिः पातु वः ॥ २६ ॥ कस्त्व ? कृष्णमवेहि मां, किमिह ते ? मन्मन्दिरा-
शङ्कया युक्तं तजवनीतमाजनपुटे^७ न्यस्तः किमर्थं करः । कर्तुं तत्र पिपीलिकापनयनं सुताः किमु-
द्वेधिता बाला वत्सगर्ति विवेकुमिति सजल्पन्हारिः पातु वः ॥ २७ ॥ स्वामी मुग्धतरो वन घन-
मिदं बालाहमेकाकिनी क्षोणीमाहण्यते तमालमल्लिनच्छाया तमःसहतिः । तन्मे सुन्दर कृष्ण मुख सहसा
वर्तमेति गोप्या गिरः श्रुत्वा तां परिरम्य मन्मथकलासक्तो हरिः पातु वः ॥ २८ ॥ मातः
किं यदुनाथ देहि चषकं^८ किं तेन पातुं पयस्तन्नास्त्यद्य कदास्ति तन्निशि निशा का वान्धकारोदये ।
आमीत्याक्षियुग निशाप्युपगता देहीति मातुः पुनर्वक्षोजाम्बरकर्षणोद्यतकरः कृष्णः स पुण्यातु न
॥ २९ ॥ अर्धोन्मीलितलोचनस्य पिबतः पर्याप्तमेकं स्तनं सद्यः प्रस्तुतदुग्धदिग्धमपरं हस्तेन
संमार्जतः । मात्रा चाद्गुलिलालितस्य चुबुके स्फेरायमाने मुखे विष्णोः क्षीरकणाम्बुधामधवला दन्त-
धुतिः पातु वः ॥ ३० ॥ गच्छाम्यच्युते दर्शनेन भवतः किं तृप्तिरुपपद्यते किं त्वेव विजनेस्थयो-

१ सुरतानि । २ युधिष्ठिरस्य । ३ यमस्य गृहस्थः, मृत इति यावत् । ४ वत्स-
तर- ५ पीडयति । ६ रात्रौ नगररक्षार्थं नियुक्तः । ७ कमलनालवज्रद्विदिनिपीडयितुं
शक्या इति भावः । ८ गोपाला गोरसविक्रेतारश्चेति भावः । ९ सावरेणे निधानपात्रे । १० पान-
वात्रम् । ११ हे अच्युत-कृष्ण-वस्तुतस्तु-न, च्युतः-मनसाऽपि स्थलितः, मद्दर्शनेन अश्रुब्धमन इति-
यावत् । १२ एकान्ते स्थितयोः ।

हर्तजनः संभावयत्यन्यथा । इत्यामन्त्रणमङ्गिस्तेचितवृथाप्रस्थानखेदालसामाश्लिष्यन्पुलकोत्तराश्रितवपुर्गोपी
हरिः पातु वः ॥ ७१ ॥ रामो नाम वभूव हं तदवला सीतेति हुं तौ पितुर्वाचा पञ्चवटी-
वने निवसतस्तामाहरद्रावणः । कृष्णेनेति पुरातनीं निजकथामाकर्ण्य मात्रैरितां सौमित्रे क धनुर्ध-
नुर्धनुरिति प्रोक्ता गिरः पान्तु वः ॥ ७२ ॥ कोऽयं द्वारि हरिः प्रयाण्युपवनं शाखाधृगस्यात्र
किं कृष्णो^१ऽहं दयिते, विभेमि सुतरां कृष्णादहं वानरात् । राधेऽहं मधुसूदनो^२ व्रज लतांतामेष
तन्वीमलमित्थं निर्वचनीकृतो दयितया हीणो हरिः पातु वः ॥ ७३ ॥ पीठं पीठनिषण्णबालक-
गले तिष्ठन्सगोपालको यन्त्रान्तःस्थितदुग्धभाण्डमधमिधाच्छाद्य घण्टारवम् । वक्त्रोपान्तकृताञ्जलिः
कृतशिरःकम्पं पिवन्त्यः पयः पायादागतगोपिकानयनयोगेण्डूपकृत्कारकृत् ॥ ७४ ॥ पद्मे^३ त्व-
नयने स्मरामि सतत भावो भवत्शुन्तले नीले मुखति किं करोमि^४ मेहितैः प्रीतोऽस्मि ते विभ्रमेः ।
इत्युत्सन्नवचो निशम्य मरुया निर्भर्त्सितो राधया कृष्णस्तत्परमेव तद्वयपदिशन्क्रीडाविटः पातु वः ॥ ७५ ॥
दृष्ट्वा केशव गोपरागद्वयौ किञ्चिन् दृष्ट^५ मया तेनात्र स्खलितास्मि नाथ पतिर्तौ किं नैर्मनालम्बसे
एकस्त्व विपमेषु खिन्नमनसौ सर्वावलाना^६ गतिर्गोप्यैव गदितः संलेशमयताद्रोष्टे^७ हरिर्वधिरम् ॥ ७६ ॥
केयं भाग्यवती तवोरसि मणी वृषेऽग्रवैर्ण विना कृत्वाऽन्याः प्रथमं विना क सहजो वर्णो मणस्ता-
दृशः । स्त्रीरूपं कथमस्य लिङ्गनियमास्पृच्छामि बध्वाकृतिं मुग्धे त्वत्प्रतिविम्बमित्यपलपन्नाथा हरिः
पातु वः ॥ ७७ ॥ या दृष्ट्वा यमुनातरङ्गिणिनिभं व्यूहो गवा गाहते विशुब्धानिति नीलकण्ठनि-
बहो यां द्रष्टुमुत्कण्ठते । उत्तंसाय तमालपल्लवमिति च्छन्दन्ति यां गोपिकाः कान्तिः कालियशास-
नस्य वपुषः सा पावनी पातु वः ॥ ७८ ॥ श्रीमद्गोपधूस्वयग्रहपारिष्वङ्गेषु तुङ्गस्तनयामर्दा-
द्वलितेऽपि चन्दनरजस्यङ्गे बहन्सौरमम् । कश्चिज्जागरजातरागनयनद्वन्द्वः प्रभाते श्रिय विभ्रक्ता-
मपि वेणुनादरसिको जाराग्रणीः पातु वः ॥ ७९ ॥ कण्ठालिङ्गनमङ्गलं घनकुचाभोगोपभोगो-
त्सवं श्रोणीसंगमसौमग च सतत मत्प्रेयसीना पुरः । प्राप्नु कोऽयमितीर्ष्येव यमुनाकूले बलाघः
स्वयं गोपीनामहरद् दुकूलनिचय कृष्णः स पुष्पातु तः ॥ ८० ॥ कृष्णेनाम्ब गतेन रन्तु-
मधुना मृद्वक्षिता स्वेच्छया सत्य कृष्ण किमेव आह मुंसली मिथ्याऽम्ब पश्याननम् । व्यादेहीति विका-
सिते च वदने दृष्ट्वा समस्त जगन्माता यस्य जगाम विस्मयपद पावात्स वः श्रीपतिः ॥ ८१ ॥
अम्ब श्राम्यसि तिष्ठ गोरसमह मथ्नामि मन्थानक प्रालम्ब्य स्थितमीश्वर^८ सरमस दीनाननो^९ बासुकिः

१ दुष्टो जनः । २ सुभाषणानामुत्तरोत्तरा रचनाऽऽमन्त्रणमङ्गिः । ३ आश्लेषाभावे रहसि
युवान्तिकेऽवस्थाने कलङ्कमन्तरा न कश्चिल्लभ इति वृथात्वम् । ४ कृष्ण-स्वापनार्थं हुमिति प्रतिव-
चनमनु पुरातनैतिहायकथनं यशोदाया इदम् । ५ कपिः, कृष्णश्च । ६ कृष्णवर्णः कपिः,
नन्दनन्दनश्च । ७ भ्रमरः, कृष्णश्च । ८ शिष्याभ्यन्तरे । ९ हे लक्ष्म तथा कमलद्वय-
रूपे । १० सुन्दरैः । ११ गोपे (त्वयि) यो रागोऽनुरागस्तेन हृतयेति, गवां परागो धूलिस्तेन
हृतयेति च । १२ विचारितम् । १३ पतिभावम् च्युतामिति च । १४ इदं वाक्यालङ्कारे । १५ विष-
मेषुः कन्दर्पः, तेन खिन्नं मनो यासां तादृशीनाम् । तथा उच्चनीचस्थलेषु गन्तुमक्षमतया
दुःखिवचेतसाम् । १६ सखा या अवलाः स्त्रियस्तासामिति, सर्वे येऽवला निबलास्तेषामिति च ।
१७ साभिप्रायाविष्करणं शम् । १८ गवां स्थाने । १९ भ्रमः-प्रथमः 'र' इत्यात्मा यो वर्णस्तम्
विवेति-रमणीति लब्धम् । २० मुखलोऽस्यास्ति ग्रहरणमिति यथोक्तः । बलराम इत्यर्थः । २१ परमे-
श्वरम् । २२ समुद्रमथने मन्थानको बासुकिः कृत इति तद्ग्रहणमवलोक्य 'स्यादर्थं पुनस्तथैव
मथितुमुद्यतः' इति मुखे म्लानः ।

सासूयं कमलालया सुरगणः सानन्दमुद्यद्भयं राहुः प्रैक्षत यं स योऽस्तु शिवदो गोपालवालो हारिः
॥ ८२ ॥ कालिन्धाः पुलिनेषु केलिकुपितामुत्तज्य रासे रस गच्छन्तीमनुगच्छतोऽशुकलुपां
कंसद्विषो राधिकाम् । तत्पादप्रतिमानिवेशिः पदस्योद्भूतरोमोद्भूतेरक्षुण्णोऽनुनयः प्रसन्नदयितादृष्ट्य
पुष्पातु वः ॥ ८३ ॥ कसं ध्वसयते मुर तिरयते हसं तथा हिसते वाणं क्षीणयते वक
लवयते पौण्ड्रं तथा लुम्पते । मौम क्षामयते वलाद्वलभिदोर्दपं पराकुर्वते छिष्ट शिष्टगणं प्रणम्रमवते
कृष्णाय तुभ्य नमः ॥ ८४ ॥ रासोल्लासमरेण विभ्रमभृताभीरवामधुधामभ्यर्णे परिरम्य निर्म-
रमुरः प्रेमान्धया राधया । साधु त्वद्भदनं सुधामयमिति व्याहृत्य गीतस्तुतिव्याजार्दुद्वटचुम्बितस्मि-
तमनोहारी हरिः पातु वः ॥ ८५ ॥ साकूतस्मितमौकुलाकुलगलद्वग्मिष्टेभुल्लासितभूषल्लीकमला-
कदार्शितभुजामूलार्धदृष्टस्तनम् । गोपीना निश्चैत निर्दक्ष्य ललित काचिविर चिन्तयन्तन्मेघम-
नोहरो हरतु वः क्लेश नैवः केशवः ॥ ८६ ॥ तिर्थकण्ठविलोलमौलितरलोनसस्य वशोचरद्गीत-
स्थानकृतावधानललनारक्षन् सलक्षिताः । सैर्मुग्ध मधुसूदनस्य मधुरे राधामुखेन्दौ भृदुस्पर्न्द
पैल्लविताश्चिर ददतु वः क्षेमं कटाक्षोर्भयः ॥ ८७ ॥ वृष्टिव्याकुलगोकुलावनरसौदुद्वृत्य गोव-
र्धन विभ्रद्वल्लववल्गुमाभिरधिकानन्दाच्चिर चुम्बितः । केन्दर्पेण तदर्पिताधरतटीसिन्दूरमुद्राङ्कितो बाहुगो-
पतनोस्तनोतु मधत्ता श्रेयासि कसद्विपः ॥ ८८ ॥ राधामुग्धैर्मुखारविन्दमधुपैल्ललोक्यमौलिस्थ-
ली^१नेर्पैथ्योचितनीलरत्नमवनीमारावतारक्षमः । स्वच्छन्दव्रजसुन्दरीजनमनस्तोषप्रैदोपश्चिरं कसच्चस-
नधूमकेतुरवतु त्वा देवकीनन्दनः ॥ ८९ ॥ किं विभ्राम्यसि कृष्णभोगिभवने भौण्डारभूर्मा-
रुहि आतपोसि न दृष्टिगोचरमितः सानन्दनन्दास्पदम् । राधाया वचनं तदध्वगमुखानन्दान्तिके
गोपैतो गोविन्दस्य जयन्ति सायमतिथिप्राशस्त्यगर्मा गिरः ॥ ९० ॥ सान्द्रानन्दपुरदरादि^२-
दिविषद्वन्दैरमन्दादरैर्दानप्रैर्मुकुटेन्द्रनीलमणिभिः सदार्शितेन्दीवरम्^३ । स्वच्छन्द मकरन्दसुन्दरगल-
न्मन्दाकिनीमेदुरं श्रीगोविन्दपदारविन्दमशुभस्कन्दार्थं वन्दामहे ॥ ९१ ॥ प्रातर्नीलनिचोर्लैर्मच्यु-
तमुरः सवीतैर्पाताशुक राधायाश्चकितं विलोक्य हसति स्वैर सखीमण्डले । व्रीडाचञ्चलमञ्चल
नयनयोराधाय राधानने स्वादुस्मेरमुखोऽयमस्तु जगदानन्दाय नन्दात्मजः ॥ ९२ ॥ प्रीति
वस्तुतुतां हरिः कुवलयपीडेन साध रणं राधापीनपयोधरस्मरणकृच्छ्रमेन सभेदवान् ।^४पत्रे विम्यति

१ किमयमन्यां कमलामुद्रावयितुं यतत इति । २ पुनः रत्नलाभावसरलाभात् । ३ पूर्वं
भ्रम शिरश्छिन्नं सम्प्रति पुनरवशिष्टमप्यङ्गं छेत्स्यति किमिति । ४ अनिष्कलः । ५ केशिनम् ।
६ गोप- ७ निकटे । ८ अतिशयित- ९ केशवन्धम् । १० गुप्तम् । ११ नूतनः अपरिभुक्त-
धौवनतया गाढयौवन इत्यर्थः । १२ अत्यव्यक्तम् । १३ मृदुः मृदुलः, अल्प इति यावत्, स्पन्दः
किञ्चिच्चलनं, यस्मिन् कर्मणि तद् यथा तथेति भावः । १४ वृद्धि गताः । १५ रक्षणानन्दात् ।
१६ सुन्दर- १७ कृष्णत्वात् मधुपातृत्वाच्च भ्रमरसाम्यम् । १८ एवम्भूतं वृन्दावनमिति भावः ।
१९ वेष- २० तोषस्य-सन्तोषस्य प्रदोषः रजनी प्रारम्भकालः, तद्रूप इति यावत् । दिने रहः प्रस-
न्नासम्भवान्मदनोद्रेकाभावाच्च रजन्यारम्भ एव मदन उद्दिश्यमाने स्त्रीणां तोषाय इति । वर्ण-
नामा वृन्दावने वटतरुः । वटकोटरान्तरे भोगिवासः, निविडतया विलासिजनावासश्चेति
यथोक्तम् । २३ पिदधानस्य । २४ इन्द्रादि- २५ अतिशयितप्रेम्णा । २६ सन्दार्शितमिन्दीवरं
यत्रेति नीलसाम्यात् । २७ अशुभविनाशाय । तुमर्थेयं चतुर्थी । तथा च तं प्रसादयितुमिति भावः
मृ२८ वस्त्रम् । २९ धृत- ३० वसन । ३१ बाहने, कुवलयपीड इति यावत् ।

मीलेति क्षणमपि क्षिप्र तदालोकनाद्वधामोहेन जित , जितं जितमभूद्वयालोलकोलाहलः ॥
 ॥ ९३ ॥ त्वामप्राप्य मयि स्वयंवरपरा क्षीरोदतीरोदरे शङ्के सुन्दरि कालकूटमपिवन्मूढो मृदा-
 नीपतिः । इत्थं पूर्वकथाभिरन्यमनसो विक्षिप्य वामाश्रय राधायाः स्तनकोरकोपरि लसन्नेत्रो
 हरिः पातु वः ॥ ९४ ॥ वामासस्थलचुम्बिकुण्डलरुचा जातोत्तरीयच्छयि वशीगीतिसवन्निमग्न-
 वपुः भूलास्यलीलापरम् । किञ्चित्सस्तशिखण्डशेखरमतिशिखालिनीलालक राधादिप्रमदाशतावृत-
 महं वन्दे किशोराकृतिम् ॥ ९५ ॥ अन्तर्मोहनमौलिघूर्णनवलमन्दारविस्मसनः स्तन्यार्कपणह-
 टिहर्षणमहामन्त्रः कुरङ्गीदृशाम् । दृष्यदानवदूयमानदिविपद्दुर्वारदुःखापदां अशः कस्तुरिपोर्व्यपोह-
 यतु चोऽश्रेयासि वशीरयः ॥ ९६ ॥ मौलां केकिशिखण्डिनी मधुरिमाधाराधरे वशिनी
 पीतासे वनमालिनी इदि लसत्कारुण्यकटोलिनी । श्रोण्यां पीतदुकूलिनी चरणवोर्व्यस्तविन्या-
 सिनी लीला काचन मोहनी विजयते वृन्दावनावासिनी ॥ ९७ ॥ मालार्धैर्मनोज्ञकुन्तलभरां वन्यप्रसू-
 नोक्षिता शैलेयागुरुस्तकचित्रतिलका शश्वन्मोहारिणीम् । लीलावेणुरवामृतकरतिका लावण्यलक्ष्मीमयीं
 बालां बालतमालनीलवपुः वन्दे परा देवताम् ॥ ९८ ॥ असालग्नितवामकुण्डलधर मन्दोज्ञतभूलत किञ्चि-
 त्कुञ्चितकोमलाधरपुट सार्चि प्रसारीक्षणम् । आलोलातुलिपल्लवधुरलिकामाप्रवन्त मुदा मूले कल्पतरोत्रि-
 भङ्गललित ध्याये जगन्मोहनम् ॥ ९९ ॥ नीलाभोदृक्कोशकोमलतनु स्मेरानन मालिनं मुक्तिव्य दधतं
 दुकूलयुगलं वाग्वैभवंस्यास्पदम् । स्वीयानामुदितामृतेन ददय संतर्पयन्तं सता राधाकेलिकथासु
 सततरत श्रीकृष्णचन्द्रं नमः ॥ १०० ॥ अस्मिन्मुखे विनापि प्रचलितपयनाद्वर्तते कोऽपि नूनं पश्यामः
 किं न गवेत्यनुसरति गणे भीतभीतेऽर्भकाणाम् । तस्मिन्वाधासखो वः सुखयतु विलसद्दीप्या कटमा-
 रिव्यातन्वानो मृगारिप्रवलचुरधुरारवरीन्द्रानिदानान् ॥ १०१ ॥ अनुल्या कः कपाट प्रहरति कुटिले
 सार्धवः किं वसन्तो नो चक्री किं कुलालो नदि घरणिर्धरः किं द्विजिहः फणीन्द्रः । नोहं घोरी-
 हिमदी किमुत खगर्पतिर्नो हँरिः किं कपीन्द्र इत्येव सत्यमामाप्रतिवचनजितःपातु वञ्चकाणिः ॥ १०२ ॥
 वृन्दारण्ये चरन्ती विभुरपि सतत मुग्धवःस्वः सृजन्ती नन्दोद्भूताप्यनादिः शिशुरपि निगमैर्लक्षिता वी-
 क्षितापि । विद्युदेखावनद्बोजमदमलमहाम्मोदसच्छायकाया माया पायादपायादविहितमहिमा कापि
 पैताम्बरी वः ॥ १०३ ॥ नामोदस्ताखिलामो दमनियमयुजां यः प्रकामोदवाहस्यामो दर्पाद्वधामो-
 दयमिलितयशोधारया मोदते यः । वामोदन्यासदामोदरतरलदृशां दत्तकामोदयो यः सामोदः
 श्रीललामो दलयतु दुरित सोऽय दामोदरो वः ॥ १०४ ॥

बलभद्रस्तुतिः ।

निष्पात्याशु हिमाशुमण्डलमधः पीत्वा तदन्त सुधा कृत्वा चपक हसन्ति हलापानाय कौप-
 हलात् । मो देव द्विजराजि मादृशि सुरास्पर्शोऽपि न श्रेयसे मा मुञ्चेति तदार्थतो हलधरः पायादपा-

१ मृत्युं गच्छति सति । २ चञ्चलः । ३ श्रेयसो विकृष्टानि भ्रमङ्गलानीत्यर्थः । ४
 चन्द्रकशाभितेति भावः । ५ वर्हाणां मनोज्ञता श्यामत्वात् मसृणत्वात् स्फुरद्रूपत्वाच्च ।
 ६ तिर्यक् । ७ वाग्मिप्रवरत्वात् । वाग्वैभवानास्पदमिति पाठे तु वाचां वैभवं यत्र न प्रभ-
 वेत्, वर्णनीयस्य ततोऽप्यतिशयितत्वात् तादृशमित्यर्थः । ८ माया लक्ष्म्या धवः पतिः, वस-
 न्तश्च । ९ सुदर्शनचक्रधरः । घटनिर्माणयन्त्रं चक्रमस्यास्तीति तु कुलालः । १० धरणेर्धरः, वरा-
 हावतारेणेति विष्णुः, शेषश्च । ११ नाहं स्वयं फणी, किन्त्वित्यर्थः । १२ कालियः, भयावहसर्प-
 इति च । १३ गङ्गः । १४ विष्णुः, वानरश्च ।

याज्जगत् ॥ १ ॥ फालाग्रेण समुद्धरन् कुरुपुं द्रुतप्रमादं हरन् स्मारंस्मारमनादरोक्तिमविदां तां तां किरन्
सुप्तिमम् । सहारोऽसमये कुतोऽयमिति तैर्निमुक्तदर्पैः स्तुतः शान्तो दीनदयानिधिः स भगवान्
पायात् प्ररुम्भान्तकः ॥ २ ॥ प्रेमोनामितरेवतीमुखगतामास्वाद्य कादम्बरीमुन्मत्तं कचिदुत्पतत्कचिदपि
आम्यत्कचित्प्रखलत् । रक्तापाङ्गमधीरलाङ्गलमलिश्यामाम्बराडम्बरं क्लेश नः कबलीकरोतु सकल रामा-
भिराम महः ॥ ३ ॥ उष्णालु कचिदर्कवामनि मनाङ्गिन्द्रालु शीतानिळे हालानां गृह्यालु चुम्ब-
दसकलुज्जालु जायामुखम् । नित्यं निष्पतयालु तिर्धगवनीशय्याशयालु क्षण गीतेभ्यः स्पृहयालु घाम
घवलं दीने दयालु श्रेये ॥ ४ ॥

रुक्मिणीस्तुतिः ।

श्रव्याशेषतनुं सुदर्शनकरः सर्वाङ्गलीलाजितत्रैलोक्यां चरणारविन्दललितेनाक्रान्तलोको
हरिः । विप्राणां मुखमिन्दुसुन्दररुच चन्द्रात्मचक्षुर्दधत्स्थाने यां स्वतनोरपश्यदधिकां सां
रुक्मिणी वोऽवतात् ॥ १ ॥

राधास्तुतिः ।

राधा पुनातु जगदच्युतदत्तचित्ता मन्थानमाकलयती दधिरिक्तपात्रे । यस्याः स्तनस्तनकचूचुक-
लोलदृष्टिर्देवोऽपि दोहनधिया वृषम दुदोह ॥ १ ॥ सुधाधाम्नः कान्तिस्तव वदनपङ्केरुहगुणैर्जितेव
म्हानत्व व्रजति सहसा प्राणदयिते । वदत्येव कान्ते दिवसविरहातङ्कचकिता तदङ्गे संलग्ना तव
दिशतु राधा प्रियशतम् ॥ २ ॥

नन्दकस्तुतिः ।

सान्द्रा मुदं यच्छतु नन्दको वः सोल्लासलक्ष्मीप्रतिबिम्बगर्भः । कुर्वन्नजस्रं यमुनाप्रवाहसलीलराधां
स्मरणं मुरारेः ॥ १ ॥

वेणुस्तुतिः ।

केङ्कारः स्मरकार्मुकस्य मुरतक्रीडापिकीनां रवो शङ्कारो रतिमञ्जरीमधुलिहं लीलाचकोरीध्वनिः ।
तन्व्याः कञ्चुलिकापसारणमुजाक्षेपस्खलत्कङ्कणकाणः प्रेम तनोतु वो नववयोलस्याय वेणुस्वनः ॥ १ ॥

बुद्धस्तुतिः ।

षट्चक्रे क्रममावर्णापरिर्गते हृत्पद्ममध्यस्थित सम्पत्त्यञ्जितैरुपिण लयवशादात्मानमभ्याश्रितैः ।
युष्माकं मधुसूदनो बुधवपुर्वारी स भूयान्मुदे यस्तिष्ठेत्कमलासने कृतश्चिबुद्धैकलिङ्गाकृतिः^१ ॥ १ ॥
रेतोर्क्तमलान्यमूनि मविर्नी विष्णुत्रयगुणोदराण्यालोक्येव कलेवराणि विगलत्तोयार्द्ररन्धाणि यः ।
मायाजालनियन्त्रितामि घृणया नोन्मीलयत्यक्षिणी निर्व्याजैर्प्रणिधाननिश्चलमतिर्बुद्धयै स बुद्धोऽस्तु वः
॥ २ ॥ ध्यानव्याजमुपेत्य चिन्तयसि कामुन्मील्य चक्षुः क्षण पश्यानङ्गशरातुरं जनमिमं ज्ञानापि

१ शब्दविशेषः । २ आधार-मणिपूरका-विद्याना-ज्ञा-विन्दु-लयभेदात् षट् चक्राणि-
तदाकाराः शरीरान्तःप्राणावरोधनप्रदेशविशेषा भवन्तीति, यथोक्ते । ३ परम्परा- । ४ वासना- ।
५ व्याप्तम् । ६ ध्यानमुद्रया । ७ मङ्गल- । ८ दृश्यभावनानिवृत्तेः प्रभावात् । ९ स्वरूपम् ।
१० प्राप्तः । ११ 'जङ्गाया मध्यभागे तु संस्लेषो यत्र जङ्गया । पद्मासनमिति प्रोक्तं योगासनवि-
शेषः । १२ इत्युक्ते पद्मासने । १३ सुप्रसादं प्राप्तः । १४ बुद्धा एकलिङ्गाकृतियेन तादृक् । अपर-
स्य प्रत्ययस्य तदानीमभावादेकत्वम् । १५ भवः संसारस्तद्वासानेति यावत् येषामस्तीति
वेषाम् । १६ निष्कपटः ।

नो रक्षसि । मिथ्याकाणिकोऽसि निर्वृणतस्त्वत्तः एनोऽयं पुमान्दध्मनारवधूमिगिभिहितो बुद्धो
जिनः पातु यः ॥ ३ ॥ निःशेषाऽपि त्रिलोकी भिनयगन्धया मन्मन्ती पुग्ताद् यस्याद्भि-
द्वन्द्वस्तत्तादुष्टिबिमलनवादर्शसंज्ञान्तरेण । निर्भासिभानर्चना भयदभयगहारातिर्भावेयं मति
श्रीमान्सर्वज्ञदेवः स भवतु भयतां शर्मणे कर्मभक्तः ॥ ४ ॥ यः पमानं शो नयनयुगमिदं
न्यस्य नानाप्रदेशे धृत्वा मूर्तो च शान्तो शमस्तमिच्छितो नन्दमूर्धान्यवातो पश्यन्तर्निश्चुद्र किमपि
च परम ज्योतिरगन्तारहीनं सौख्यम्भोयीं निगम्य न दिशतु भयान्न ज्ञानगेन बुधोऽयम् ॥ ५ ॥
कामेनाकृष्य चाप हतपटुपटह वल्लुभिर्गार्श्वीर्भूषणोऽक्षेणभूषणारिपतः प्रलिनःशा निभनारीजनेन ।
सिद्धः प्रहोत्तमाद्वैः पुलकितवपुषा विस्मयादासनेन ध्यायन्तो योगीश्वरादन्तर्नि रति यः पातु दृष्टो
सुनीन्द्रः ॥ ६ ॥

कल्किस्तुतिः ।

उद्यतकरकरवालः शक्ततिमिरध्वसने मग्ननिपुणः । कल्किर्नरैः पापादपायतः कल्किनिगान्तो-
त्यः ॥ १ ॥ यवनीनयनाम्बुवोरणीभिर्वरिणीनामपनीय तापवद्भिः ॥ मुक्तमनेनमाचरन् धृतकल्क
प्रणमामि निर्धकल्पम् ॥ २ ॥ प्रहृष्टाजितस्त्रमुन्मदगजनाहप्रपञ्च भद्रपावगन्धर्वपुत्रकनिर्ध
डिण्डी पिण्डावलिम् । म्हेच्छानीकमर्णय मुविपुलं सङ्ग्राममन्त्राचनी गौर्वाभिरियामन्त्रेणु स
यः कल्कानि कल्की हरिः ॥ ३ ॥

सूर्यस्तुतिः ।

आदौ रक्तं पुनः रक्तं मध्यं उज्ज्वलमास्वस्तं । दूर्निनीदयमभयन्त दृश्यं दृष्टारमाश्रये ॥ १ ॥
खण्डितानेवकडालिमेज्जुरश्मनपण्डिता । मण्डितानिन्द्रिस्त्रान्ताभाण्डाशोः पान्तु मानवः
॥ २ ॥ शुरुतुण्डच्छविसवितुभण्डरुन्ः पुष्टीकननवन्धो । मण्डुमुद्रित वन्दे पुण्ड-
लमाखण्डलाश्रयाः ॥ ३ ॥ प्राचीकुङ्कुमनिलक पूर्वाचन्द्रोर्हणकमाणिश्यम् । त्रिभुवनगुरैकदीपं
वन्दे लोकैकलोचनं देवम् ॥ ४ ॥ कटुभिरपि कठोरचक्रागोत्करविरहस्वरसान्तिशोतवीर्यैः ।
तिमिरहृतमय महोभिरज्जयति जगन्नयनौघमुष्णमानुः ॥ ५ ॥ यद्विभ्रममन्दरमणिर्यदपां प्रसक्तिर्नक्तं
निषिध्यति यदग्निशिखामु मासः । ज्योत्स्ना निशामु हिमवाति च यन्मयूवाः पूग पुष्पपुरवः
स नमोऽस्तु तस्मै ॥ ६ ॥ यो रक्ततामसितरामनुजो दयानो दिग्प्रौढदारुहृद्मोहनयातयासः ।
योधिद्वीपतिविडम्बनभृत्स शश्वत्पायादपायसमुदायहरो रविर्नः ॥ ७ ॥ ब्रह्माण्डसप्तपुटकलेवरम-
ध्यवातिं चैतन्यपिण्डमिव मण्डलमस्ति यस्य । आलोकितोऽपि दूरितानि निहन्ति यस्त मार्त-
ण्डमाद्रिपुरुषं प्रणमामि नित्यम् ॥ ८ ॥ निपीतध्वान्ताय प्रष्टमकरायोग्रमहरो निकाम कामानां
वितरणविनोदव्यसनिने । समस्तप्रत्यहप्रशमनकृते श्रीदिनकृते नमस्तस्मै यस्मै स्पृहयति समस्तान्भुजततिः
॥ ९ ॥ सिन्दूरस्पृहया स्पृशन्ति करिणा कुम्भस्थमावोरणाभिह्रीपल्लवशङ्कया विचिनुते सान्द्र-
द्रुमशोणिषु । कान्ताकुङ्कुमकाङ्क्षया करतले मृदन्ति लग्नं च यत्तत्तजः प्रथमोद्भव भ्रमकर
सौर चिर पातु यः ॥ १० ॥ एकस्मिन्नयने भृशं तपति यः काले स दाहक्रमो येनातन्यत

१ शरीरे । २ केन- । ३ विनाशयतु । ४ दूरितानि । ५ 'पार्श्वमेति प्रियो यस्या
अन्यास्तम्भोगपीडितः । सा खण्डिता' इत्युक्तानां नायिकानां यानि नेत्रकञ्चानि नयनक-
मल्लानि तेषामालिः पङ्क्तिस्तस्याः । ६ पूर्वस्या दिशः ।

यत्प्रकाशसमयेनैष पदं दुर्लभम् । सा व्योमावयवस्य यन्न विदिता लोके गतिः शाश्वती ॥ श्री-
सूर्यः सुरसेवितोऽपि हि महादेवः स नद्यायताम् ॥ ११ ॥ जम्भारातीमकुम्भोद्भवमिव दधतः
सान्द्रसिन्दुरेणुं रक्तैः सिक्ता इवैवैरुदयगिरितटीधातुधाराव्रणस्य । आयाग्न्या तुल्यकालं कमल-
वनस्यैश्चासणा वो विभूतै भूयासुर्मासयन्तो भुवनमभिनवा भानवो भानवीयाः ॥ १२ ॥ मक्ति-
प्रहाय दातुं मुकुलपुटकुटीकोटरक्रोडलीनां लक्ष्मीमाक्रष्टुकामा इव कमलवनोद्घाटनं कुर्वते ये ।
कालाकारान्धकाराननपतितजगत्साध्यसध्वसकल्पाः कल्याण वः क्रियासुः किसलयरुचयस्ते करा
मास्करस्य ॥ १३ ॥ साटोपव्योमहृदोवितरजनिवणिङ्नायकोन्मुक्ततारा मुक्ताहारापहारात्तरलखगरव-
प्रोत्थिता क्षीर्तिशान्त्यै । कर्षन्नम्भोजकुम्भोदरकुहरङ्गहिर्निःसरत्षट्पदालीकालव्यालीं करेणाकलयतु
दिनकृत्कल्मषोन्मूलन वः ॥ १४ ॥ किं छत्र किं नुरत्नं तिलकमुत तथा कुण्डलं कौस्तुभो
वा चक्रं वा वारिजं वेत्यमरयुवतिभिर्यद्वैल्लिङ्गविदेहे । ऊर्ध्वं मौलौ ललाटे श्रवसि हृदि करे
नाभिदेशे च दृष्ट पायात्तद्वोऽर्कबिम्ब स च दनुजरिपूर्वधर्मानः क्रमेण ॥ १५ ॥ शीर्षाग्राणा-
ङ्घ्रिपाणीन्त्राणिभिरर्पघनैर्धर्षणव्यक्तघोषान्दीर्घाघ्रातानघौघैः पुनरपि घटयत्येक उल्लाघयन्त्यः । धर्मीशो-
स्तस्य वोऽन्तर्द्विगुणध्वनवृणानिघ्ननिर्विघ्नवृत्तेर्दत्तार्घाः सिद्धिसघैर्विदधतु धृण्यः शीघ्रमर्होविधातम्
॥ १६ ॥ सिन्दुराणीव सीदत्कपणकुलवधूमूर्ध्नि ये सचरन्तः प्रेक्ष्यन्ते दिक्षु शैलाः शिख-
रमुवि लसत्पवराकाङ्क्षया यैः । ध्रुवन्ते ध्वान्तधाराः सह दुरितचयैर्दूरदृश्याः सुदृश्याः पान्तु त्वां
पद्मबन्धोरकरणकिरणाः पूरणाः पद्मबन्धोः ॥ १७ ॥

सूर्याश्वस्तुतिः ।

निरालम्बमपि प्राप्याक्रामन्तोऽनुदिनं जगत् । अनुरोर्यमनायत्ताः श्रिये सन्तु रवेर्हयाः ॥ १ ॥ अबतु
नः सवितुस्तुग्गावली समतिलङ्घिततुङ्गर्पयोधरा । स्फुरितमध्यगताख्येनायका मरुकेतैकलतेष
नमःश्रियः ॥ २ ॥

चन्द्रस्तुतिः ।

नित्यं कुबलयोऽस्त्रासवर्धनैकपरायणः । आदधत्सर्वतः शान्तिमेष भाति द्विजेश्वरः ॥ १ ॥ लाल-
जन्तमरविन्दवनानि क्षालयन्तमभितो भुवनानि । पालयन्तमथ कोककुलानि ज्योतिषा पतिमह
महयामि ॥ २ ॥ रविमावसते सता क्रियायै सुधया तर्पयते सुरान्पितृष्व । तमसा निशि
मूर्छता विहङ्गं हरचूडानिहितात्मने दमस्ते ॥ ३ ॥ स्वैर्भानुप्रतिवारपारणमिलदन्तौघयन्त्रोद्भवम्-
भ्रौलीपतयार्द्धदीपितिमुधासारस्तुधारद्युतिः । पुष्पैर्व्रौसनतत्प्रियापरिणयानन्दाभिषेकोत्सवे देवः प्राप्त-

१ जम्भस्य तदाख्यस्य दैत्यस्यारातिः शत्रुः इन्द्र इत्यर्थः । २ आपण- ३ शिरोमणिः ।
४ कमलम् । ५ राज्यहर्षत्वेन बलिद्वेषित्वं भगवतः । ६ गलितनासाच्चरणहस्तान् । ७ व्रण-
पीडितैः । ८ भङ्गैः । उपलक्षितानिविशेषः । जटाभिस्त्रापस इतिवदित्यम्भूतलक्षणार्थेयं तृतीया ।
९ तिग्मरश्मेः, सवितुः इत्यर्थः । १० निविड- ११ किरणा । १२ पाप- १३ मेघ-स्तन इति च ।
१४ भरुणो नायको यस्या इति । भरुणो नायको (हार) मध्यमणिर्यस्या इति च । १५ मर-
कतवर्णेत्यर्थः । सूर्याश्वा हि हरितवर्णतया मरकताकारा इति यथोक्तम् । १६ स्वर्भातुः राहुः,
तस्य प्रतिवार-पुनः पुनर्यत् पारणं भोजनं तेन मिलन् यो दन्तौघः रदनसमुदायः स एव यन्त्रं
तस्मादिति । १७ इन्द्र- १८ पवनशील- १९ मदुन-

(४६)

सुभाषितसुधारत्रभाण्डागारस्य-

सद्विस्तधारफलशश्रीरस्तु नस्तुष्टये ॥ ४ ॥ भो भो चन्द्र ! कलानिधानमभि यत्त्वा तन्न पूर्णं सदा
द्रष्टुं वाञ्छति लोकतापनारस्तेजस्वितागर्भभृत् । तन्मयानं दिजराज ! किन्तु भवता हेया न मा गान्तता
स्वोच्छासाय कला विलासय यतः सोऽस्त्वं स्वयं पत्स्यते ॥ ५ ॥

पृथिवीस्तुतिः ।

अयि सर्वसहे देवि ! त्वा नमामि पुनः पुनः । यदिमं दुर्भग भार वहन्त्यपि न निवमि ॥ १ ॥
स्वेर्गोकोभिरदोनिवासिपुरुषारत्यातिशुद्धाध्वरम्यालकरगण्डक्रियोत्थममृत म्यादीय आदीयते । आन्नाय-
प्रवणैरलंकृतिजुगेऽमुष्मै मनुष्यैः शुभेर्दिन्यक्षेत्रसारिपवित्रयपुगे देव्यै पृथिव्यै नमः ॥ २ ॥ नाना-
म्भोनिधयः शिलोच्चयगणा हिंसाध्व निहादयो बाधन्ते भवतीं सदैव यमुये गतिः क्षमाया मता । किं
ब्रूयामितरद्ववन्ति पतयो येऽमी भवत्यामतः सैन्यौघैर्वत तेऽपि भूरि सतत बाधन्त एवोद्वताः ॥ ३ ॥

इति श्रीसुभाषितसुधारत्रभाण्डागारे प्रथमं देवस्तुति-

मयं भाण्डं समाप्तम् ।

१।स्वर्गवासिभिः ।

अथ द्वितीयम्भाण्डम् ।

कविभारतीस्तुतिः ।

नियतिकृतनियमरहितां ह्यादैकमयीमनन्यपरतन्त्राम् ।

नवरसरचिरां निर्मितिमादधती भारती कवेर्जयति ॥ १ ॥

सुभाषितस्तुतिः ।

माषासु मुख्या मधुरा दिव्या गीर्वाणमारती । तस्माद्भि काव्य मधुर तस्मादपि सुभाषितम् ॥ १ ॥
सुभाषितेन गीतेन युवतीना च लीलया । मनो न भिद्यते यस्य स योगी ह्यथवा पशुः ॥ २ ॥
सुभाषितमयद्रव्यसग्रहं न करोति यः । प्रस्तावयज्ञे संप्राप्ते कै प्रदास्यति दक्षिणाम् ॥ ३ ॥
ससारकटुवृक्षस्य द्वे फले ह्यमृतोपमे । सुभाषितरसास्वादः सगतिः सुजने जने ॥ ४ ॥
सुभाषितसुधा पीत्वा कस्य तृप्तिर्न जायते । तत्त्वग्रहणसामर्थ्यहीनोऽपि क्षणमुन्मनाः ॥ ५ ॥
सुभाषितरसास्वादजातरोमाञ्जकञ्चुकाः । विनापि कामिनीसङ्ग कथयः सुखमेवते ॥ ६ ॥
प्रथिव्यां त्रीणि रत्नानि जलमन सुभाषितम् । मूढैः पाषाणखण्डेषु रत्नसङ्गा विधीयते ॥ ७ ॥
धर्मो यशो नयो दाक्ष्यं मनोहारि सुभाषितम् । इत्यादिगुणरत्नानां सग्रही नावसीदति ॥ ८ ॥
सगीतं चैव साहित्यं सरस्वत्याः स्तनद्वयम् । एकमापातमधुरमन्यदालोचनामृतम् ॥ ९ ॥ शिशुर्वेत्ति
पशुर्वेत्ति वेत्ति गानरस फणी । साहित्यरसमाधुर्यं शकरो वेत्ति वा न वा ॥ १० ॥ ब्राह्मा स्नानमुखी
जाता शर्करा चार्स्मतां गता । सुभाषितरसस्याग्रे सुधा भीता दिव गता ॥ ११ ॥ ससदि
तदेव भूषणमुपकर्तकमवसरे घन मुख्यम् । सूक्तं दधति सुवर्णं कल्याणमनर्थमिह घन्याः ॥
॥ १२ ॥ कथमिह मनुष्यजन्मा सप्रविशति सदसि विबुधगमितायाम् । येन न सुभाषितामृत-
माह्लादि निपीतमावृतेः ॥ १३ ॥ अकलितशब्दालकृतिरनुकूला स्वलितपदनिवेशाऽपि ।
अभिसारिकेव कथयति सूक्तिः^१ सोत्कर्षशृङ्गारः^२ ॥ १४ ॥ आस्वादितदयिताधरसुधारसस्यैव
सूक्तयो मधुराः । अकलितरसालमुकुलो न कोकिलः कैलमुदञ्चयति^३ ॥ १५ ॥ यस्य वक्त्रकुहरे^४
सुभाषितं नास्ति नाथ्यवसरे प्रजल्पति । आगतः सदसि धीमतामसौ लेप्यनिर्मित^५ इवावमासते ॥ १६ ॥
सुभाषितं हारि विशत्यधोगलान् दुर्जनस्यार्करीपो^६ रिवामृतम् । तदेव धत्ते हृदयेन सज्जनो हरिर्महार्-
-

१ प्रवचनावसरूपेऽभिलषणीयत्वेन यज्ञरूपे । २ किमात्मिकाम्, प्रकरणानुरूपभाषणा-
भिहितत्वे तादृशोत्तररूपदक्षिणादानाक्षमत्वात् । ३ न दुःखितो भवति । ४ आलोचने-विचारे,
तत्त्वगवेषणेऽमृतम् । यद्वा-आलोच्यते अनेनेति मनः, तस्य तृप्तिकारितयाऽमृतम् । ५
इदं संशयोन्नयनं तस्यापि अज्ञानतां द्योतयते । युज्यते च अन्यथा गानमात्रासक्त्यसम्भवात् । ६
पाषाणवत्कर्कशतयाऽनादरणीयताम् । ७ प्रतिष्ठितस्य हि अभिनवाभिभाववसरप्राप्तेऽभिभव-
श्चानय स्वयं कुत्रापि निष्ठयनमिति स्वर्गे गमनमेव स्वरूपनिष्ठवनम् । ८ शोभनाक्षरं, हिर-
ण्यं च । ९ प्रज्ञापूर्णायाम् । १० सुभाषितम् । ११ सोत्कर्षः शृङ्गारः-तदाख्यो रसः यत्र,
शृङ्गारो नेपथ्यं यस्या इति च । १२ मधुरम् । १३ वदति । १४ सुखविवरे । १५ लेप-
नीयवस्तुवचित्तमः । १६ राहोः । १७ कौस्तुभरत्नम् ।

त्ममिवातिनिर्मलम् ॥ १७ ॥ नाय प्रयाति विवर्ति^१ विरसो^२ न यः स्यान्न क्षीयते बहुज-
नैर्नितरा निपीतः ॥ जाड्य^३ निहन्ति रञ्जिमेति करोति तृप्तिं नून सुभाषितरसोऽन्यरसाति-
शायी ॥ १८ ॥ किं हारः किमु कङ्कणैः किमसमैः कर्णावतसैरल केयूरैर्मणिकुण्डलैरलमलं
साडम्बरैरैम्बरैः । पुंसामेकमखण्डितं पुनरिदं मन्यामहे मण्डन यन्निष्पीडितपार्वणाभृतकरस्पर्धोपमाः
सूक्तयः ॥ १९ ॥ खिन्नं चापि सुभाषितेन रमते स्वीय मनः सर्वदा श्रुत्वान्यस्य सुभाषितं
खलु मनः श्रोतु पुनर्वाञ्छति । अज्ञाञ्जानवतोऽप्यनेन हि वशीकर्तुं समर्थो भवेत्कर्तव्यो हि सुभा-
षितस्य मनुजैरावश्यकः सग्रहः ॥ २० ॥

विद्यास्तुतिः ।

अपूर्वः कोऽपि कोशोऽय सरस्वत्या विराजते । व्ययतो वृद्धिमायाति क्षयमायाति संचयात् ॥ १ ॥
विद्यैव विपदम्भोधेस्तितीरूणां सुसाधनम् । न तु सम्पत्तदा साऽपि कचिदन्तर्हिता भवेत् ॥ २ ॥
अमृत भुज्यते विद्ये भवतीमाश्रितैः परम् । अन्ये तु वत दूयन्ते ससरन्त इतस्ततः ॥ ३ ॥
अनेकसशयोच्छेदि परोक्षार्थस्य दर्शकम् । सर्वस्य लोचन शास्त्र यस्य नास्त्यन्ध एव सः ॥ ४ ॥
सर्वद्रव्येषु विद्यैव द्रव्यमाद्वरनुत्तमम् । अहार्यत्वादनर्थत्वादक्षयत्वाच्च सर्वदा ॥ ५ ॥ हर्तुर्न गोचरं
याति दत्ता भवति विस्तृता । कल्पान्तेऽपि न या नश्येत्किमन्यद्विद्यया समम् ॥ ६ ॥ ज्ञाति-
भिर्विज्यते नैव चौरणापि न नीयते । दाने नैव क्षयं याति विद्यारत्नं महाधनम् ॥ ७ ॥
संयोजयति विद्यैव नीचगापि नरं सारित् । समुद्रमिव दुर्धर्षं नृपं भाग्यमतः परम् ॥ ८ ॥ विद्य-
शस्त्रस्य शास्त्रस्य द्वे विद्ये प्रतिर्पत्तये । आद्या हास्याय वृद्धत्वे द्वितीयाद्रियते सदा ॥ ९ ॥
शुनः पुच्छमिव व्यर्थं जीवितं विद्यया विना । न गुह्यगोपने शक्तं न च दशनिवारणे ॥ १० ॥
सद्विद्या यदि का चिन्ता भराकोदरैस्सुते । शुकोऽप्यशनमानोति हरे राम इति ब्रुवन् ॥ ११ ॥
वसुमतीपतिना नु सरस्वती बलवता रिपुणापि न नीयते । समविभागहरैर्न विभज्यते विबुध-
बोधबुधैरपि सेव्यते ॥ १२ ॥ श्रियः प्रदुग्धे विपदो रुणद्धि यशसि सूते मलिन प्रमाटि ।
संस्कारशौचेन नर पुनीते शुद्धा हि बुद्धिः किल कामधेनुः ॥ १३ ॥ न चोरहार्यं न च राज-
हार्यं न स्नातृमाज्यं न च भारकारि । व्यये कृते वर्धत एव नित्यं विद्याधनं सर्वधनप्रधानम् ॥ १४ ॥
मातेव रक्षति पितेव हिते निर्मुक्ते कान्तेव चापि रमयत्यपनीय खेदम् । लक्ष्मीं
तनोति वितनोति च दिक्षु कीर्तिं किं किं न साधयति कल्पलतेव विद्या ॥ १५ ॥ विद्या
नाम नरस्य रूपमधिकं प्रच्छन्नं धनं विद्या भोगकरी यशःसुखकरी विद्या गुरुणा गुरुः ।
विद्या, बन्धुजनो विदेशगमने विद्या पर दैवत विद्या राजसु पूज्यते नहि धनं विद्याविहीनः पशुः
॥ १६ ॥ विद्ये हृद्यतरासि किं नु कृपणं संभावनैर्लज्जसे सन्त्यन्ये तत्र तोषणे हितधियो
धन्या वदान्या भुवि । कान्तानां कुचकुम्भकौशलरुचां नो हानिरेतावता षण्ढानां हृदयेऽपि यत्पणयते-
नानङ्गरागोदयः ॥ १७ ॥ विद्या नाम नरस्य कीर्तिरतुला भाग्यश्रेये चाश्रयो धेनुः कामदुघा रतिश्च
विरहे नेत्र तृतीय च सा । सत्कारायतन कुलस्य महिमा रत्नैर्विना भूषण तस्मादन्यमुपेक्ष्य सर्वविषम

१ रूपान्तरम् । २ शृङ्गाराद्यन्यतमरसश्चून्यः, आस्वादश्चून्यश्च । ३ जडताम्, (अकर्मण्य-
ताम्) मूढतां च । ४ शर्करादिस्वादम् । ५ बलैः, उपलक्षणेन-तत्सदृशैरन्यैश्च वस्तुभिः । ६
पूर्णचन्द्र- ७ पुत्रशोकाद्युद्दिग्धम् । ८ विद्यारूपः । ९ पाठनरूपेण दानेन । १० अनुत्तमं द्रव्य-
मित्याहु रित्यर्थः । ११ ज्ञानाय । १२ पामरकुक्षि- १३ निमुक्तं कुरुते । १४ अविद्युत्तम् ।

विद्याधिकारं कुरु ॥ १८ ॥ विद्या लोचनमद्भुतं परपदं पश्यन्ति यद्वैमवाद् विद्यैका तरणिर्दृढा
भवमहाऽम्भोधिं तितीर्षोः कृते । विद्यैवापचयात् परेह विभुता या लब्धवान् स्यात् कृती किं ज्ञयां यदि
साधनं ननु दृढं विद्यैव नान्यत् कचिद् ॥ १९ ॥

कवितास्तुतिः ।

कविता वनिता कस्य न मोदाय सचेतसः । रस एव सदा यस्या नरिनीर्तीव सर्वतः ॥ १ ॥ कान्
पृच्छामः सुराः स्वर्गे निवसामो वयं भुवि । किं वा काव्यरसः स्वादुः किं वा स्वादीयसी मुखा ॥ २ ॥
निर्वचनानि पद्यानि यद्यनाव्यस्य का क्षतिः । भिक्षुकक्षे विनिक्षिप्तः किमिक्षुर्नरसो भवेत् ॥ ३ ॥ याता
यान्ति च यातारो लोकाः शोकाधिका भुवि । काव्यसबन्धिनी कीर्तिः स्थायिनी निरपायिनी ॥ ४ ॥
नवोक्तिर्जातिरग्राभ्या श्लेषोऽक्लिष्टः स्फुटो रसः । विकटाक्षरसम्बन्धः कृत्स्नमेकत्र दुष्करम् ॥ ५ ॥
सङ्गिर्मन्ये हिते काव्ये धृष्टा दुर्जनगर्जनम् । चण्डीशाङ्गीकृते चन्द्रेऽस्तुदः किं विधुर्तुदः ॥ ६ ॥
त एव पदविन्यासास्ता एवार्थविभूतयः । तथापि नव्यं भवति काव्यं ग्रन्थनकौशलात् ॥ ७ ॥
सरसापि कवेर्वाणी हरिनामाङ्किता यदि । सादरं गृह्यते तज्ज्ञैः शुक्तिर्मुक्तान्विता यथा ॥ ८ ॥
काव्यस्याग्रफलस्यापि कोमलस्यैतरेभ्यः च । बन्धेच्छायाविशेषेण रसोऽप्यन्यादृशो भवेत् ॥ ९ ॥
शन्दशक्त्यैव कुर्वाणा सर्वदानवनिवृत्तिम् । काव्यविद्या श्रुतिगता स्यान्मूर्तस्यापि जीवती ॥ १० ॥
लिष्टा समङ्गा सद्गुण्या निर्दोषा सद्गुणा मृदुः । नानामङ्गीबिलासा चेत्कृतिर्विकृतिरेव यथा ॥ ११ ॥
धर्मार्थकाममोक्षेषु वैचक्षण्यं कलासु च । करोति कीर्तिं प्रीतिं च साधुका-
व्यनिषेधणम् ॥ १२ ॥ धैर्येण पदग्रहणं मलयति हृदयं न वा न वा श्रवणम् । काव्य-
ममिन्नसमाया मञ्जीरं केलिवेलायाम् ॥ १३ ॥ अविदितगुणापि सुकवेर्मणिर्गतिः । कर्णेषु किरैति
प्रशुधारात् । अनधिगतपरिमलापि हि हरति दृशं मालतीमाला ॥ १४ ॥ ख्यातिं गमयति
सुजनः सुकविर्विदधाति केवलं काव्यम् । पुष्पाति कमलमग्नौ लम्ब्या तु रविर्नियोजयति
॥ १५ ॥ कृतमन्दपदन्यासो विकचश्रीश्चार्शन्दमङ्गवती । कस्य न कम्पयते कंजो जरेव जीर्णस्य
सत्त्ववेर्वाणी ॥ १६ ॥ सरसा सालकारा सुपदन्यासा सुवर्णमयमूर्तिः । आर्या तथैव
आर्या न लम्प्यते पुण्यहीनेन ॥ १७ ॥ सा कविता सा वनिता यस्याः श्रवणेन दर्शनेनापि ।
कविहृदयं विटहृदयं सरलं तरलं च सत्वरं भवति ॥ १८ ॥ अमरहितौ सा कचवत्खीणा
कुचवच्च सरसहितौ । लसद्दक्षरपीयूषावरवत्कविता महात्मना जीयात् ॥ १९ ॥ सत्यात्रोपन-

१ निर्दोषाणि । २ मर्मपीडकः । ३ राहुः । ४ अकोमलस्य । ५ रचना- । ६ 'सर्वदा' इति
'नवनिवृत्तिम्' इति, 'सर्वदानवनिवृत्तिम्' इति वा पदच्छेदः । ७ सुषेवेति शेषः । ८ मृतप्रा-
यस्य । ९ श्लेषालङ्कृता । १० भङ्गः पदच्छेदविशेषः (अनेकार्थपरतया) सह वर्त्तमानेति
यथोक्ता । ११ कविता । १२ कवितापरिपन्थिनी । १३ कचनमार्गं । १४ सुसिद्धन्तरूपशब्दोपा-
दाने मधुतम् । १५ वर्धति । १६ कृतो मन्दं विवेकसापेक्षं पदन्यासो सुसिद्धन्तरचना यत्र
तादृशी । कृतो मन्दं शनैः शनैः चरणार्पणं यथा सेति च । १७ विकसितशोभा, विगत-
कच (केश) शोभेति च । १८ चारवो ये शब्दास्तेषां भङ्गो विभागोऽस्यामस्तीति यथोक्ता ।
चरुर्गः शब्दस्तस्य भङ्गः (स्खलन) वतीति च । १९ मस्तकम् । २० जात- । २१ अमरेभ्यो हिता
श्रेयःसमर्पिका, धमेण रक्षितेति च । २२ खरैः खग्भिः सह वर्त्तमानेति सरसोभ्यः सहृदयेभ्यो
हितेति च । २३ लसत् उल्लसत् (वर्धमानं) यदक्षरम् अविनाशि (अच्ययम्) पीयूषम् अमृतं,
यस्याः सा ।

योचितसत्प्रतिबिम्बामिनववस्तु । कस्य न जनयति हर्षं सत्काव्यं मधुरवचनं च ॥ २० ॥
 सत्सुखसंविधानं^१ सदैलंकारं सुवर्तमच्छिद्रमै । को धारयति न कण्ठे सत्काव्यं माल्यमर्घं च
 ॥ २१ ॥ यदसेवनीयमसतामर्धृतप्रायं सुवर्णविन्यासम् । सुसार्थमयं काव्यं त्रिविष्टप वा
 समं विद्यः ॥ २२ ॥ सत्कविरसनाद्यैर्पी निरुषतरशब्दशालिपाकेन । तृप्तो दयिताधरमपि
 नाद्रियते का सुधा दासी ॥ २३ ॥ काव्यस्याक्षरमै^२ श्रीमाजो न च कैर्कशा न च ग्राम्योः
 शब्दा अपि पुरुषा अपि साधव एवार्थबोधाय ॥ २४ ॥ अन्तर्गुहानैर्धानैर्व्यज्यतः प्रसा-
 दरहितस्य । सदैर्मस्य नदस्य च न रसैः प्रीत्यै रसज्ञानाम् ॥ २५ ॥ आन्तरमिवापि बहि-
 रिव व्यञ्जयितुं रसमशेषतः सततम् । असती सत्कविसूक्तिः काचघटीति त्रयं वेद ॥ २६ ॥
 न ब्रह्मविद्या न च राज्यलक्ष्मीस्तथा यथेयं कविता कवीनाम् । लोकोत्तरे पुंसि निवेद्यमानं
 पुत्रीव हर्षं हृदये करोति ॥ २७ ॥ अनअवृष्टिः श्रवणामृतस्य सरस्वतीविभ्रमजन्मभूमिः ।
 वैदर्भीरितिः कृतिनामुदेति सौभाग्यलामप्रतिभूः पदानाम् ॥ २८ ॥ सहोदराः कुङ्कुमकेसराणां
 भवन्ति नूनं कविताविलासाः । न शारदादेशमपास्य दृष्टस्तेषां यदन्यत्र मया प्ररोहः ॥ २९ ॥
 अर्थो गिरामपि हितः पिहितश्च कश्चित्सौभाग्यमेति मरहृदवधूचुचाम् । नान्ध्रीपयोधर इवातितरा प्रकाशो
 नो गुर्जरीस्तन इवातितरा निगूढः ॥ ३० ॥ रे रे खलाः शृणुत मद्बचनं समस्ताः स्वर्गे
 सुधास्ति सुलभा न तु सा भवद्भिः । कुर्मस्तदत्र भवतामुपकारकारि काव्यामृतं पिबत तत्पर-
 मादरेण ॥ ३१ ॥ वाणी ममैव सरसा यदि रञ्जयित्री न प्रार्थये रसविदामवधानदानम् । सार्य-
 तनीषु मकरन्दवतीषु मृक्ताः किं महिष्कासु परमन्त्रणमारमन्ते ॥ ३२ ॥ आख्यातनामरचना-
 चतुरस्रसंघिसद्वातबलंकृतिगुण सरसं सुवृत्तम् । आसेदुषामपि दिव कविपुङ्गवानां तिष्ठत्यखण्डमिह
 काव्यमयं शरीरम् ॥ ३३ ॥ सरसपरिषत्कर्णश्राव्य कवित्वरसायनं विरसमनसा नेतुं नेहामहे श्रवणाङ्कितम् ।
 भृगमदरसं बिम्बौष्ठीनां कटोरञ्जुचोचितं जघननिकटे क्लिन्न लिम्पेज्जरन्महिषस्य कः ॥ ३४ ॥ अमृत-
 जलधेः पायं पायं पयासि पयोधरः किरति करकारस्ताराकारा यदि स्फटिकावधौ । तदिह तुलनाभा-
 नीयन्ते क्षण कठिनाः पुनः सततममृतस्यन्दोद्गारा गिरः प्रतिभावताम् ॥ ३५ ॥ समुद्रासौ

१ सत् यत् पानं तत्र य उपनयः स्थापनं तस्योचितं सत् प्रतिबिम्बं प्रतिफलनं
 सम्यगवबोध इति यावत् । तदेवाभिनवं लोकेऽन्यत्रासत्त्वान्नूतनं (लोकान्तरं) वस्तु, तद्-
 पम् । २ सद्भिः पाणिनीयैः सूत्रैः संविधानं यस्येति, सता सूत्रेण संविधानं यस्येति, सतः
 सूत्रस्य संविधानं यस्येति वा । ३ सन्तः विद्यमानाः, अलङ्कारा अनुप्रासोपमादयो यस्मिन्,
 सन् अलङ्कारः शुम्भनं यस्मिन् यस्येति वा । ४ सुन्दराणि वृत्तानि छन्दांसि यस्मिन्निवि-
 त्तुषटितं च । ५ निर्दोषम्, निबिडतया शुम्भितं चाव्रणं च । ६ अमृततुल्यम्, अमृता-
 विशयितं च । ७ सुवर्णानां शोभनानां वर्णानां विन्यासो यत्रेति, सुवर्णस्य विन्यासो
 घटना यत्रेति च । ८ शोभनशृङ्गारादिबहुलं, सुराणां सार्येन (समूहेन) प्रचुरं च ।
 ९ सुषानिःसारणसाधनपात्रविशेषः । १० निस्तुषतरा तुषसदृशैर्दोषैरेकपदं शून्या ये शब्दा-
 स्त एव शालयो धान्यविशेषास्तेषां पाकस्तेन । शालिपक्षे निस्तुषतरपदस्य यथाश्रुत
 एवार्थः । ११ स्थानाद्यभेदेनाक्षराणां मैत्री- । १२ पुरुषाः । १३ पामरोक्षिताः । १४ दुर्बोधतया
 स्थितान्, अभ्यन्तरे विह्वलान् । १५ वाच्यादीन्, रत्नादीन् । १६ व्यञ्जनयाऽबोधयतः,
 स्वरूपतोऽप्रकटयतश्च । १७ प्रसादां नाम काव्यशुणः तेनेति, निर्मलतया च रहितस्य ।
 १८ काव्यरूपस्य प्रबन्धस्य । १९ शृङ्गाराद्यन्यतमः, जलं च । २० प्रतिभा नाम नवनवोन्मेषशालिनी
 बुद्धिः येषामस्तीति तादृशां कवीनाम् ।

वाचां सरसमधुनिष्यन्दलहरी-समुन्मेषद्वेषी सकलरसपोषोपजनकः । न केपामाधत्ते मनसि परितोषं
नवनवैर्विलासैरुन्मीलद्विकचित्तमधूलीपरिमलः ॥ ३६ ॥ यथा यूनस्तद्वत्परमरमणीयापि रमणी
कुमारणामन्तःकरणहरण नैव कुरुते । मदुक्तिश्चेदन्तर्मदयति सुधीभूयै सुधियः किमस्या नाम
स्यादरसपुरुषानादरमरैः ॥ ३७ ॥ परिच्छिन्नस्वादोऽमृतगुडमधुधौद्रपयसा कदाचिन्नाभ्यासाद्भ-
जति ननु वैरस्यमधिकम् । प्रियाविम्बौष्ठे वा रुचिरकविवाक्येऽप्यनरधिर्नवानन्दः कोऽपि स्फुरति
तु रसोऽसौ निरूपमः ॥ ३८ ॥ सदा मध्ये यासामियममृतनिष्यन्दसरसा सरस्वत्युद्दामा
वहति बहुमार्गा परिमलम् । प्रसाद ता एता घनपरिचिताः केन महता महाकाव्यव्योम्नि
स्फुरितमधुरा यान्तु रुचयः ॥ ३९ ॥ प्रसत्तेर्यः पात्र तिलकयति य सूक्तिरचनं य आद्यः
स्वादूना श्रुतिचुलुकैलेखेन मधुना । यदात्मानो विद्याः परिणमति यश्चार्थवपुषा स गुम्फो वाणीनां
कविवृत्तिनिषेव्यो विजयते ॥ ४० ॥ नैव व्याकरणज्ञमेति पितर न आतर तार्किक दूरात्सकु-
चितेष गच्छति पुनश्चाण्डालवच्छन्दसम् । मोमासानिपुण नपुसकमिति ज्ञात्वा निरस्तादरा
काव्यालकरणज्ञमेव कविताकान्ता वृणोते स्थयम् ॥ ४१ ॥ रम्यार्थोक्तिनूज्ज्वला रसमयप्राणा
गुणोच्छासिनी घेतोरञ्जकरीतिवृत्तिकवितापाक वयो विभ्रनी । माबालकरणोचितागमवती सर्वत्र
निर्दोषता शय्यामञ्चति* कामिनीव कविता कस्यापि पुण्यात्मनः ॥ ४२ ॥ निर्द्वादं क्रकचः
क्षतैः किरति किं कर्णामृत बल्लकी किंवा मुञ्चति मालती परिमल पाषाणनिषेपणैः । इत्थ
तारसकर्कशां धियमसौ जल्पैर्विकल्पाकुलेराकूट कमनीयकान्तिदमित कार्यं कथं स्पन्दते ॥ ४३ ॥
यन्नाकृष्टमुवर्णसूत्रमिव यत्पद्यं सुमेरोस्तटादुन्मीलकुलविन्दकन्दल इव स्वच्छः पदार्थोदयः ।
तत्राप्युल्लसदशुकान्तविलसत्कान्ताकुचान्तोषम व्यङ्ग्य यत्र तदेव काव्यमितरद्वाग्देवतोपप्लवः ॥ ४४ ॥
नित्यन्ते यदि नाम मन्दमतिभिर्वक्त्राः कवोनां गिरः स्यन्ते न च नीरसैर्मृगदशा वक्त्राः कटा-
क्षच्छटाः । तद्वैदग्ध्यविदां सतामपि मनः किं नेहते वक्त्रता धत्ते किं न हरः किरीटशिखरे
वक्त्रा कलामैन्दवीम् ॥ ४५ ॥ संसारे कविता यदाऽस्ति सरसा लोकोत्तरार्थोन्नता येषां
हन्त वंशवदा मधुरिमागार सती सर्वदा । धन्यास्ते कृतिनस्त एव सुखिनः साम्राज्यमाजोऽपि ते
दिव्यं वाऽप्यपुनर्भवोदितमपि श्रेयो न तेभ्यः परम् ॥ ४६ ॥ सानन्दममदाकटाक्षविशिष्यैर्षेणां
न भिन्न मनो यैः ससारसमुद्रपातविधुरेष्वन्येषु पोतायितम् । यैर्दुर्वारसरस्वतीविलसित द्वित्रैः
पदैर्गुम्फितं तेषामन्युपरि स्फुरन्ति मतयः कस्यापि पुण्यात्मनः ॥ ४७ ॥ वाणि त्वत्पदपद्मरेणु-
काणिका या स्वान्तभूर्मि सता सप्राप्ता कवितालता परिणता सैवेयमुज्जृम्भते । त्वत्कर्णेऽपि
चिराय यत्किमलप्य सूतापदेश शिरःकम्पमशितपारिजातकलिकागुच्छे विधत्ते पदम् ॥ ४८ ॥
गुम्फः । पङ्कजकुड्मलद्युतिरस्तकेसरोल्लासवानर्थोऽप्यन्तरसौरभमतिनिभं व्यङ्ग्य चमत्कारि यत् ।
द्वित्रैर्ध्रसिकैश्चिर सद्बदयैर्ध्रैरिवास्वाद्यते तत्काव्यं न पुनः प्रमत्तकुक्कर्वेयैर्किंचिदुज्जलितम् ॥ ४९ ॥

असत्कवितानिन्दा ।

किं तेन किल काव्येन मृद्यमानस्य यस्य ताः । उदधेरिव नायान्ति रसामृतपरंपराः ॥ १ ॥
यदा प्रकृत्यैव जनस्य रागिणो मृशं प्रदीतो हृदि मन्मथानलः । तदात्र भूयः किमनर्थपण्डितैः

१ उन्मीलन् प्रस्फुटीभवन् विकचिताया मधूल्या सुरालतायाः परिमलः सौरभम् ।
२ अमृतरूपेण सम्पद्य । ३ मृङ्गारादिभ्यपदेश्यः । ४ प्रसन्नतायाः, प्रसादस्य (तदाकृत्यस्य
शुणस्य) इति यावत् । ५ कर्णरूपजुलुकास्वाद्येन । ६ वदनं शोभयते ।

कुक्काव्यहव्याहुतयो निवेशिताः ॥ २ ॥ नालङ्कारोऽप्यलङ्कारो न रसो वा नवात्मकः । चेतो हर्तुं सतां यस्याः का नाम कविता भवेत् ॥ ३ ॥

नाटकस्तुतिः ।

नाटके नटवन्नित्यं रसास्वादः पदे पदे । नरीनर्त्तीय मोदाय सच्चित्तानां सचक्षुषाम् ॥ १ ॥
प्रत्यङ्गमङ्कुरितसर्वरसावतारनव्योल्लसत्कुसुमराजिविराजिबन्धम् । धर्मेतरांशुरिव धकतयातिरम्य नाट्य-
प्रबन्धमतिमञ्जुलसविधानम् ॥ २ ॥ देवानामिदमामनन्ति मुनयः कान्त क्रतु चाक्षुषं स्तरेण-
दमुमाकृतव्यतिकरे स्वाङ्गे विभक्तं द्विधा । त्रैगुण्योद्भवमत्र लोकचरित नानारसं दृश्यते नाट्यं
भिन्नरुचेर्जनस्य बहुधाऽप्येक समाराधनम् ॥ ३ ॥

काविस्तुतिः ।

अलङ्कारभृतो रीतिमन्तः सिद्धा रसोज्ज्वलौ । लक्षणैर्लक्षितात्मानः कृतिनो ननु केचन ॥ १ ॥ जयन्ति
ते सुकृतिनो रससिद्धाः कवीश्वराः । नास्ति येषां यशःकाये जरामरणज भयम् ॥ २ ॥
प्रस्तावे हेतुयुक्तानि यः पठत्यविशङ्कितः । स कविस्तानि काव्यानि काव्ये तस्य परिश्रमं
॥ ३ ॥ सुकवेः शब्दसौभाग्यं सुकविर्वेत्ति नापरः । कैलादवन्न जानाति परः कङ्कणचित्रताम्
॥ ४ ॥ सन्ति श्रान् इवांसंख्या जातिभाजो गृहे गृहे । उत्पादका न बहवः कवयः शरभ-
इव ॥ ५ ॥ कवयः परितुष्यन्ति नेतरे कविसूक्तिभिः । न ह्यकूपारवत्कूपा वर्धन्ते विधुका-
न्तिभिः ॥ ६ ॥ क्षमी दाता गुणग्राही स्वामी पुण्येन लभ्यते । अनुकूलः शुचिर्दक्षः कवि-
र्विद्वान्सुदुर्लभः ॥ ७ ॥ कवीनां मानसं नौमि तरन्ति प्रतिभाम्भसि । यत्र हसवयासीष
शुवनानि चतुर्दश ॥ ८ ॥ अपूर्वो भाति भारत्याः काव्यामृतफले रसः । चर्वणे सर्वसा-
मान्ये स्वादुचित्केवलं कविः ॥ ९ ॥ अमृतोपेक्षणे राग कुर्वन्त्युरगवज्जनाः । कविर्गिरुडव-
मान्यमिन्द्रवज्रादिवृत्तकृत् ॥ १० ॥ काव्यमय्यो गिरो यावच्चरन्ति विशदा भुवि । तावत्सा-
रश्वत स्थानं कविरासाध तिष्ठति ॥ ११ ॥ उत्फुल्लगलैरालापाः क्रियन्ते दुर्मुखैः सुखम् ।
जानाति हि पुनः सम्यक्कविरेव कवेः श्रमम् ॥ १२ ॥ ते धन्यास्ते महात्मानस्तेषां लोके स्थित
यशः । यैर्निबद्धानि काव्यानि ये च काव्येषु कीर्तताः ॥ १३ ॥ अनन्तपदविन्यासरचना
सरसा कवेः । बुद्धौ यदि समीपस्थो न कुञ्जमा पुरो यदि ॥ १४ ॥ कविः करोति पद्यानि
लालयत्युत्तमो जनः । ततः प्रसूते पुष्पाणि मरुद्बहति सौरभम् ॥ १५ ॥ सुकविः कवयत्येव रसं
विन्दति सत्कृती । तारुण्योद्भावनं तन्व्या भोगायान्यस्य कस्यचित् ॥ १६ ॥ कविः
करोति " काव्यानि स्वादु जानन्ति पण्डिताः । सुन्दर्या अपि लावण्यं पतिर्जानाति नो
पिता ॥ १७ ॥ कविः पिता पोषयति पाठको रसिकः पतिः । कवितायुवतेर्नूनं सोदरास्तु विवे-

१ यशःस्वरूपे शरीरे । २ सुवर्णकारवत् । ३ सागरवत् । ४ अनन्तानि यानि सुप्तिरुन्त-
रूपाणि पदानि तेषां विन्यासरचना, अनन्तं व्योम तद्रूपं यत् पदं स्थानं तत्र यो विन्यासस्तद्र-
चना । ५ कवयितुः, शुकस्य च । ६ विद्वान् चन्द्रसुतश्च । ७ पामरः, कोः (शृङ्गिण्या) जन्म
वस्य तादृशो मङ्गलश्च । ८ सौगन्ध्यम् । ९ मार्मिकः, सहृदय इति यावत् ।

किंनः ॥ १८ ॥ तत्त्वं किमपि काव्यानां जानाति त्रिरलो भुवि । मार्मिकः को मरन्दानामन्तरेण
मधुम्रतम् ॥ १९ ॥ कतिपयनिमेषवर्तिनि जन्मजरामरणविह्वले जगति । कल्पान्तकोटिबन्धुः स्फुरति
कवीना यशःप्रसरैः ॥ २० ॥ कविवाक्यामृतततीर्थस्नानैः पूता मृश यशोदेहाः । येषां त एव भूपा
जीवन्ति मृता वृषैवान्ये ॥ २१ ॥ काव्यप्रपञ्चचञ्चू रचयति काव्यं न सारविह्वयति । तरवः फलानि
सुवते विन्दति सारं पतङ्गसमुदार्यैः ॥ २२ ॥ विगुणोऽपि काव्यबन्धः साधूनामाननं गतः स्वदत्ते ।
श्रुत्कारोऽपि सुवशैरनुद्यमानः श्रुतिं हरति ॥ २३ ॥ विद्वत्कवयः कवयः केवलकवयस्तु केवलं
कपयः । कुलजा या सा जाया केवलजाया तु केवल माया ॥ २४ ॥ अवयः केवलकवयः कीराः
स्युः केवल धीराः । धीराः पण्डितकवयस्तानवमन्ता तु केवल गवयः ॥ २५ ॥ अहमपि परेऽपि
कवयस्तथापि परमन्तरं परिज्ञेयम् । ऐक्यं रलयोरपि यदि तर्त्तिकं करमायते कलमः ॥ २६ ॥
दिवमप्युपयातानामाकल्पमनस्त्रगुणगणा येषाम् । रमयन्ति जगन्ति गिरः, कथमिव कवयो न ते
बन्धाः ॥ २७ ॥ शीलाविद्यामारागामोरिकाद्याः काव्यं कर्तुं सन्तु विज्ञाः स्त्रियोऽपि । विद्यां वेत्तु
वादिनो निर्विजेतु दातु वक्तु यः प्रवीणः स बन्धः ॥ २८ ॥ लङ्कापतेः सकुचित यशो यद्यत्की-
र्तिपात्रं रघुराजपुत्रः । स सर्व एवादिकवेः प्रतापो न कोपनीयाः कवयः क्षितीन्द्रैः ॥ २९ ॥
जयन्ति ते पञ्चमनादमित्रचित्रोक्तिसदर्मविभूषणेषु । सरस्वती यद्वदनेषु नित्यमामाति वीणामिव
वादयन्ती ॥ ३० ॥ कुण्डलमायाति गुणः कवीना साहित्यविद्याश्रमवर्जितेषु । कुर्यादनाद्रेषु किमङ्गनां ना
केशेषु कृष्णागुरुधूपवासः ॥ ३१ ॥ महीपतेः सन्ति न यस्य पार्श्वे कवीश्वरास्तस्य कुतो यशासि । भूपाः
कियन्तो न बभूवुर्कुर्यां नामापि जानाति न कोऽपि येषाम् ॥ ३२ ॥ किं चारुचारित्रविलासश्रव्याः कुर्वन्ति
भूपाः कविसग्रहेण । किं जातु गुञ्जाफलभूषणानां सुवर्णकारेण बनेचराणाम् ॥ ३३ ॥ तर्केषु कर्कश-
तराः स्युरथापि पुंसां काले भवन्ति भृदवः कवितासु वाचः । दैत्येन्द्रशैलकुलिशं दधिताकपोले नाथस्य
कोमलमुदाहरणं नख नः ॥ ३४ ॥ अपि मुदमुपयान्तो वाग्बिलसैः स्वकीयैः परमणि-
तिषु दूर्तिं यान्ति सन्तः कियन्तः । निजघनमकरन्दस्पन्दपूर्णालवालः कनककलशसैकं नेहते किं
रसालः ॥ ३५ ॥ पदव्यक्तियुक्तीकृतसद्ब्रह्मदानन्दसरणौ कवीनां काव्येन स्फुरति बुधमात्रस्य विषणा ।
नवम्रीडावेशव्यसनपिशुनो यः कुलवधूकटाक्षाणां पन्थाः स खलु गणिकानामविषयः ॥ ३६ ॥ अयं मे
वागुष्मो विशदपदचैदग्न्यमधुरः स्फुरद्वन्धो बन्धो जडहृदि कृतार्थः कविहृदि । कटाक्षो वामाख्यां दर-
दलितनेत्रान्तगलितः किशोरे निःसारः स तु किमपि यूनः स्थगयति ॥ ३७ ॥ मुजतरुवनच्छायां येषां निषेव्य
महौजसां जलधिरशना मेदिन्यासीदसावकुतोमया । स्मृतिमपि न ते यान्ति क्षमायां विना यदनुग्रहं प्रकृतिमहते
कुर्मस्तस्मै नमः कविकर्मणे ॥ ३८ ॥ यदि प्रमुखदारधीः सुरसकाव्यकौतूहलस्तथैव च समासदः सदसि

१ वैयाकरणाः । अत एवाहुः—‘कविवाऽऽस्वादसमये शब्दव्युत्पत्तिचिन्तनम् । नीची-
विमोक्षवेलायां पट्टमूल्यावधारणम् ॥’ इति । २ यशसां प्रसरः प्रकाशः, तत्कारी काव्यरूपः
प्रबन्ध इति यावत् । ३ चतुरः । ४ पक्षिग्रथम् । ५ केवलशब्देन अन्तःपातशून्यवृत्तत्वं
विवक्षितम् । अत एवामविरूपत्वम् ।

संविधातरि, समं लीलायते । भारती । शय्या । वास्तु मृदुत्तरच्छदपटा दर्माङ्कुरैरास्तृता । भूमिर्वा
द्वयगोमो यदि पतिस्तुल्या रतिर्धोषिताम् ॥ ५० ॥ येषां कोमलकाव्यकौशलकलालीलावती
भारती तेषां कर्कशतर्कवक्रवचनोद्गारेऽपि किं हीयते । यैः कान्ताद्बुधमण्डले कररहाः सान-
न्दमारोपितास्तैः किं मत्कर्तारं ब्रह्ममक्षरे नारोपणीयाः, शराः ॥ ५१ ॥ तर्के कर्कशव-
क्रवाक्यगहने, या निष्ठुरा भारती । सा काव्ये मृदुलोत्तिसारसुरभौ । स्यादेव । मे कोमला । या
प्रायः । प्रियविप्रयुक्तवनिताहृत्कानने कर्तारं, प्रयोलाहितयौवते । न मृदुला सा किं प्रसूनावली
॥ ५२ ॥ मातङ्गीमिव माधुरीं धनिविदो, नैव स्पृशन्त्युत्तमा व्युत्पत्तिं कुलकन्यकामिव रसो-
मत्ता न पश्यन्त्यमी । कस्तूरीघनसारसौरमसुहृद्भ्युत्पत्तिमाधुर्योयोगः कर्णरसायनं, सुकृतिनः
कस्यापि सजायते ॥ ५३ ॥ यत्सारस्वतवैभव गुरुकृपापीयूषपाकोद्भव तल्लभ्य कविनैव । नैव हठतः
पाठ्यप्रतिष्ठाञ्जुषाम् । कासारं दिवस वसनपि पयःपूरं परं पङ्क्तिं कुर्वाणः । कमलाकरस्य लभते
किं सौरमं सैरिभेः ॥ ५४ ॥ मौलौ मन्दारदामभ्रमदलिपटलीकाकलीं श्रोणिबन्धे कूजका-
ञ्चीकलापं चरणकमलयोर्मञ्जुमखीरदिङ्गाम् । उत्सहे कीरगीति स्तनभुवि मद्युषं बह्वकीपञ्चम वा
यत्काव्ये दत्तकर्णां दिवशिव मनुते भारतीं भारमेव ॥ ५५ ॥ कस्याचिद्वाचि कैश्चिन्ननु यदि
विहितं दुषणं दुर्दुरुद्धेदिच्छन् किं नरतदा स्यात्प्रथितगुणवता काव्यकोटीश्वरानाम् । बाह्याश्चेद्बन्ध-
बाहाधिकविहितजवाः पञ्चषष्ठ्यान्धखडाः का हानिः शेरशाहक्षितिपङ्कलमणेरश्वकोटीश्वरस्य ॥ ५६ ॥

कन्दर्पमहिमा ।

अर्बलानां दृशैवाशु यो निहन्ति बलीयसः । तस्मै कुसुमबाणाय नमो लोकोत्तरौजसे ॥ १ ॥
मस्मीभूतशरीरोऽपि पुष्पधन्वाऽपि वा भवान् । विश्वं व्याकुलयत्येव स एव परमेश्वरः ॥ २ ॥
अबला अपि वीरेशान् यत्साहाय्यमुपाश्रिताः । परामर्शन्ति दृक्कोणपातेनैव स मन्मथः ॥ ३ ॥
शतशो धन्विनः सन्तु धीरमन्यो बतस्ततः । वयं त्वेकं स्तुमः कामं तादृशमपि यो जयी
॥ ४ ॥ को नाम त्रिषु लोकेषु कामेन न पराजितः । वयं तु विजितं तेन पश्यामो भुवन-
त्रयम् ॥ ५ ॥ ब्रह्मविष्णुमहेशाना अपि कामेन निर्जिताः । इतरे तत्पराभूता इति किं
चरितं मेहत् ॥ ६ ॥ अनङ्गेनाबलासङ्गोजितं येन जगन्नयम् । लोकोत्तरप्रभावोऽसौ
प्रसीदतु मनोभवः ॥ ७ ॥ एकं वैस्तु द्विधाकर्तुं बहवोऽन्येऽपि धन्विनः । तादृशः पुनरे-
को यो द्वयोरैक्यविधायकः ॥ ८ ॥ कुमारं वा जरन्तो वा सन्तु काममुपेक्षिताः ।
इतरे किंतु सर्वेऽपि कन्दर्पेण समर्दिताः ॥ ९ ॥ वयं वीरा वयं वीरा इति गर्जेन्तु तेऽतिशम् ।
तौल्यन्त्यर्बला यस्य सङ्गात्तं स्तौमि मन्मथम् ॥ १० ॥ न कठोरं न वा तिग्ममायुधं पुष्पधन्वनः ।
तथाऽपि जितमेवासीदमुना भुवनत्रयम् ॥ ११ ॥ कर्षरं इव दग्धोऽपि शक्तिमान्यो जनेजने ।
नमोऽस्तनन्तवीर्याय तस्मै कुसुमधन्वने ॥ १२ ॥ स एकस्त्रीणि जयति विश्वानि (जगन्ति)

१ रसिकः, तत्तद्वाचाभिज्ञ इति यावत् । पञ्चान्तरे अभिमतः । २ राजेन्द्रैः । ३ कर्तन-
साधनं 'कैची' इति प्रसिद्धं वस्तु । ४ कर्षर- ५ महिषः । ६ निर्बलानां स्त्रीणां च । ७ अतिव-
हिनः । ८ अखिलजेष्टत्वात् । ९ व्यर्थमेव पण्डितमानिनः । १० वीरत्वाभिमानशालिनाम् ।
११ अत्रार्थापत्तिः । १२ अर्बलानां सङ्गादासङ्गाद्वा । १३ लक्ष्यरूपम् । १४ स्त्रीपुरुषयोः संयोजकत्वात् ।
१५ वृद्धाः । कुमारेषु जरन्तु एव वा कामास्तुदयात् । १६ युवानः । १७ वीरान् । १८ स्त्रियः,
निर्बला इति तु प्रतीतिमात्रम् ।

कुसुमायुधः । हरताऽपि तनुं यस्य शम्भुना (हरेण) न बल इतम् ॥ १३ ॥ वार्णेष्वारोप्य
गुणान् विधाय चापं वियोगिनीनयने । स्वयमतनुर्जगदेतज्जयति सुमोक्षो विचित्रधानुष्कः ॥ १४ ॥
जयति मनसिजः सुखैकहेतुर्मियुनकुलस्य वियोगिनां कठोरः । वपुषि यदिदुपातवारणार्थं बहति
वधूंशशिखण्डमण्डनोऽपि ॥ १५ ॥ चेतोसुवश्चापवति प्रसङ्गे का वा कथा मानुपलोकमाजाम् ।
मर्तुः पुरामप्यलिकेक्षणस्य तथाविधं पौरुषमर्धमासीत् ॥ १६ ॥ शिव शिव हि शिवेन पुष्प-
धन्वा प्रलयनटेन किमिलकारि मम । स हि पुनरुदितश्छलाय लोके स तु माणिमन्त्रमहौषधैर-
साध्यः ॥ १७ ॥ शम्भुस्त्वयम्भुर्हरयो हरिणेक्षणानां येनाक्रियन्त सतत गृहकर्मदासाः ।
वाचामगोचरचरित्रविचित्रिताय तस्मै नमो भगवते कुसुमायुधाय ॥ १८ ॥ वक्षःस्थली-
बदनवामशरीरमागैः पुष्पन्ति यस्य विभुतां पुरुषास्त्रयोऽपि । सोऽयं जगद्धितयजिच्चरचाप-
वारी मारः परान् प्रहरतीति न विस्मयाय ॥ १९ ॥ स्तोकास्त्रसाधनवता भवता मनोज
स्वैर जगज्जितमनङ्ग तथाऽपि सर्वम् । स्याच्चेद्भवान् बहुशरः प्रतिलब्धगात्रः कुर्यात्ततो यदथ
कर्म कियन्न जाने ॥ २० ॥ सत्यज्यं देहमपि यो निशितान् शराभ्यं कृत्वा-
ऽवलैकनिचयं च सहायवर्गम् । यो देवदानवमनुष्यसरीसृपादीन् सर्वान् विजित्य
हृदि नः स सुमेधुरीढ्यः ॥ २१ ॥ हारो जलाद्रवसनं नलिनीदलानि प्रालेयसी-
कर्षुचस्तुहिनांशुभासः । यस्येन्धनानि सरसोनि च चन्दनानि निर्वाणमेव्यति कथं स मनोभवाम्भिः
॥ २२ ॥ कुलगुरबलानां केलिदीक्षाप्रदाने परमसुहृदनङ्गो रोहिणीवल्लभस्य । अपि कुसुमपुष्पैर्देवदेवस्य
जेता जयति सुरतलीलनाटिकासूत्रधारः ॥ २३ ॥ हृदयतृणकुटीरेदीप्यमाने स्मराग्रावुचितमनुचित
वा वेत्ति नो पण्डितोऽपि । किमु कुबलयनेत्रैः सन्ति नो नार्कैर्नार्यद्विदशपतिरहत्या तापसी यः
सिधेवे ॥ २४ ॥ न गम्यो मन्त्राणां न च भवति भैषज्यविषयो न चापि प्रध्वंसं व्रजति विविधैः
शान्तिकशतैः । अमावेशादज्ञे किमपि विदधद्भ्रज्यमसम स्मरापस्मारोऽयं भ्रमयति दृशौ घूर्णयति च
॥ २५ ॥ ब्रह्मा वा मधुहाऽपि वा पुरीषुर्वाऽपि त्रिलोकीश्वरम्मन्या वाऽप्यपरे भवन्तु कृतिनस्तावत्
स्तुतास्सर्वतः । यावत् पुष्पशरस्य लक्ष्यविषयीभूता न हा तत्परं स्वस्त्रीणामपि किङ्कराः किमु भवे-
त्तुल्य बलं तादृशम् ॥ २६ ॥ कान्तेत्युत्पललोचनेति विपुलश्रोणीमरेत्युत्पलसत्पीनोत्तुङ्गपयोधरेति
सुमुखामोजेति सुधूरिति । दृष्ट्वा मायति मोदतेऽभिरमते प्रस्तौति विद्वानपि प्रत्यक्षाशुचिपुत्रिको
क्षिप्रगमो कामस्य दुष्प्रेष्टितम् ॥ २७ ॥ चन्द्रे शीतलयत्यलीकनयनं^१ शम्भोः सुधाशीकरैर्विष्व-
ग्याद्वैष्णवस्तु संयमधनान्कान्तादगन्तेषु च । लीलयाैः परमैक्ष्व घनुरिष्वन्विभ्रत्पसूनात्मनः स्वच्छन्दं रति-
वल्लभो विजयते त्रैलोक्यवीरः स्मरः ॥ २८ ॥ इक्षुर्वर्चः शराः प्रसूनविततिर्मृगावली सिन्धिनी^२ यस्या-
ज्ञावशवर्तिस्तः प्रमनसो निर्विष्टराष्ट्रादयः । यद्वाणैर्विहता विरश्मिमुखजिन्मृत्युजयेन्नादयो व्यासाराधकमखा
इव त्रिभुवनं पायादजेयः स्मरः ॥ २९ ॥ प्रीतिदीपयति वैष्णवादिगहनं दीपीयति द्रक्तमः पर्य-

१ पुष्पशरः । सुमशब्दोऽपि कुसुमपरः । २ अत्र ह्रस्वत्वं चिन्त्यम् । ३ प्राज्ञशरीर-
सम्बन्धः । ४ रुद्रकृतदाहवशात् । ५ चकारेण सन्त्यज्येत्यनैव सम्बन्धः । ६ साक्षितया
व्यापकतया वा । ७ स्तोतव्यः । ८ हिमजलकणवर्षणः । ९ भाद्राणि । १० प्रशमम्, तिरोभाव-
मिति यावत् । ११ पुष्पवाणैः । १२ हृदयरूपायां तृणकुट्ट्याम् । १३ कमलनेत्राः । १४ स्वर्गाङ्गनाः ।
मदनजनितव्यामोहः । १५ नीचजनस्यापि तनुजाम् । १६ ललाटेनेत्रं, महादेवमिति यावत् ।
१७ सर्वतः । १८ धनुः । १९ व्या- । २० प्रासादमिवाचरति ।

क्रीयति भूतलं दृषदपि श्लेष्णोपधानीयति । कस्त्रीयति कर्दमः किमपरं यूनो रसाविष्टोऽर्थेनालोकि-
तयोः स बन्धमाहिमा देवो नमस्यः स्मरः ॥ ३० ॥ स्वामात्रा बत सर्वतोऽप्रतिहतां सञ्चार्य धन्यो
यदि त्रैलोक्ये ननु केवले मनसिजो देवः समुद्गीयते । अन्ये त्वस्य शरप्रतापमयतः सम्पीडिताः प्राणिनः
स्वस्वह्वीः पुरतो विधाय कृपणाः कुर्वन्ति वीरा अपि ॥ ३१ ॥

नायिकामहिमा ।

अबला इत्यबलेया न कदाऽपि विवेकिभिः । त्रैलोक्यं यदृशा दासः स्यात्तन्निर्बलता कुतः ॥ १ ॥
दृशा दग्ध मेनसिज जीवयन्ति दृशैव याः । विरूपैकाक्षस्य जयिनीस्ताः स्तुवे वामलोचनाः ॥ २ ॥ सुस्मिता
मधुरालापा रुचिरावयवा विधिः । विधाय रमणीस्तासा मनोऽपि न व्यधात् कुतः ॥ ३ ॥ न हयैर्न च
मातङ्गैर्न रथैर्न च पत्तिभिः । स्त्रीणामपाङ्गदृष्टयैव जीयते जगतां त्रयम् ॥ ४ ॥ सोमः शौचं ददौ
तासां गन्धर्वाश्च शुभा गिरम् । अग्निः सर्वाङ्गकान्तित्व तस्मादिष्टतमाः स्त्रियः ॥ ५ ॥ स्त्रियः पवित्र-
मनुज नैता द्रुष्यन्ति कर्हिचित् । मासि मासि रजो यासा दुष्कृतान्यपहन्ति च ॥ ६ ॥ अमृतस्यैव
कुण्डानि रत्नानामिव राशयः । रतेरिव निधानानि निर्मिताः केन योषितः ॥ ७ ॥ प्राणानां च
प्रियायाश्च मूढाः सादृश्यकारिणः । प्रिया कण्ठगता रत्यै प्राणा मरणहेतवः ॥ ८ ॥ आकृतिप्रेम-
सरसा विलासालसगामिनीः । विसारे हन्त ससारे सारं सारङ्गलोचनाः ॥ ९ ॥ हरिणप्रेक्षणा यत्र
गृहिणी न विलोक्यते । सेवित सर्वसम्पद्भिरपि तद्भवन वनम् ॥ १० ॥ यासामञ्जलवातेन दीपो
निर्वाणता गतः । तासामालिङ्गने पुसा नरके पतन कुतः ॥ ११ ॥ नाभृतं न विषं किञ्चि-
देकां मुक्त्वा नितम्बिनीम् । यस्याः सङ्गेन जीव्येत भ्रियेत च वियोगतः ॥ १२ ॥ यासां नाम्नाऽपि
कामः स्योत्सर्गमं दर्शनं दिना । तासा दृक्सर्गमं प्राप्य यत्र द्रवति कौतुकम् ॥ १३ ॥ यावदृष्टि-
धृगाक्षीणा नो नरीनर्ति मङ्गुरा । तावज्ज्ञानवता चित्ते विवेकः कुरुते पदम् ॥ १४ ॥ समाल्लिष्टाः
समाल्लेषेऽचुम्बिताश्चुम्बनैरपि । दृष्टाश्च दशनैः कान्त दौसीकुर्वन्ति योषितः ॥ १५ ॥ ज्योत्स्नेव नयना-
नन्दः सुरेव मदकारणम् । प्रभुतेषु समाकृष्टसर्वलोका नितम्बिनी ॥ १६ ॥ कर्पासकृतकर्पासशतै-
रपि न शाम्यति । शीतं शीतोदरीपीनवक्षोजालिङ्गनं विना ॥ १७ ॥ संपन्न रमणी शीलसपक्व-
रमणी विना । इत्युल्लासचरमणी रमणी रुक्मिणी हरिः ॥ १८ ॥ पादसंवाहने वजी^१ केशसंवाहने
कैणी । अहो माग्य पुरन्ध्रीणां दधिसमन्वने रेविः ॥ १९ ॥ प्रभवति मनसि विवेको विदुषा-
मपि शास्त्रसम्बस्तावत् । निपतन्ति दृष्टिविशिखा यावन्नेदीवराक्षीर्णाम् ॥ २० ॥ सन्तु विलोक-
नभापणविलासपरिहासकेलिपरिरम्भाः । स्मरणमपि कामिनीनामलमिह मनसो विकाराय ॥ २१ ॥ मन-
सिजवितशरतापितमनसा मोदाय सुस्मिता वनिता । तपनजताप शमयितुमेका लेखा विधोर्निपुणा ॥ २२ ॥
ह्लादनतापनशक्ती सहजे स्तः सुभ्रुवा कटाक्षेण । तत्राद्या प्रबला स्यान्नेदीर्यस्त्वे परी^२ दधीयस्त्वे ॥ २३ ॥

१ मृदुलः- २ मदनम् । ३ महादेवस्य, विरूपनेवस्य च । ४ कुण्डिलनेत्राः,
सुन्दरनेत्राश्च । ५ पराजितं क्रियते । ६ रजस्तावच्छलेन । ७ ‘मरणान्तं च जीवितम्’ इति
वाल्मीकीयोक्तः । ८ भृगाव्यः । ९ प्रशमं, मोक्षं च । १० सुन्दरीम् । ११ उपचेत । १२ भव्य-
माना । १३ वशमानयन्ति । १४ कुशोदरीत्यर्थः । १५ रमणी-रमणीया, न सम्पत् । १६ चरण-
मलनिर्हतेष्टकाचूर्णविशेषः, इन्द्रश्च । १७ दन्तपत्रिका, शेषश्च । १८ नारीणाम् । १९ मन्यनद-
ण्डः, सूर्यश्च । २० नीलकमलसदृशनेत्राणाम् । २१ परिरम्भः आलिङ्गनम् । २२ अतिसन्निहितत्वे ।
२३ तापनशक्तिः ।

अवलोकनमपि सुखयति कुबलयदलचारुचपलनयनायाः । किं पुनस्मृतसमान सरमसमालिङ्गनं
 सुतनोः ॥ २४ ॥ ब्रीडावेलाख्दं सागरतोयमिव योप्रिता हृदयम् । रामेन्दुहृदयमानो मूयो भूयस्तरङ्गयति
 ॥ २५ ॥ उपाविषदः परिपीता गीताऽपि च हन्त मतिपथं नीतौ । तदपि न हा विधुषदना मार्गस-
 सदनाद्विह्याति ॥ २६ ॥ यस्य नः सौविधे सुमुखी वनदहनस्तुहिनदीधितिस्तस्य । यस्य च सविधे
 सुमुखी वनदहनस्तुहिनदीधितिस्तस्य ॥ २७ ॥ आदानपानलेपैः काश्चिद्दूरलोपतापहारिण्यः ।
 पुरतः स्थितैव सिद्धौपधिवल्ली काऽपि जीवयति ॥ २८ ॥ यत्र पतन्त्यदलाना दृष्टिर्निशितौः पतन्ति
 तत्र शराः । तच्चापरोपितशरो धावत्यासा पुरः स्मरो मन्ये ॥ २९ ॥ स्वपरप्रतीरकोऽसौ
 निन्दति योऽलीकैपण्डितो युवतीः । यस्मात्तपसोऽपि फलं स्वर्गः स्वर्गेऽपि योपितोऽप्सरसः ॥ ३० ॥
 अकृशं कृचयोः कृशं विलेपे वितत चक्षुपि विस्तृतं नितम्बे । अरुणाधरमाविरस्तु चित्ते करुणाशालि
 कैपालिभागवेयम् ॥ ३१ ॥ स्मितमधुर परिलोकनमचिर मन्द च भाषणं किमपि । मन्थरप्रयन
 (गमनं) सुतनोः कस्य न हृदय विदारयति ॥ ३२ ॥ अधरे नववीटिकातुरागो नयने कज्जलमुज्ज्वलं
 दुकूलम् । इदमभरणं नितम्बिनीनामितरद्रूपणमद्भुतपणाय ॥ ३३ ॥ रत्नानि विमूषयन्ति योर्ध्वं
 भूष्यन्ते वनिता न रत्नकान्त्या । चेतो वनिता हरन्त्यरत्नौ नो रत्नानि विनाऽङ्गनाऽङ्गसङ्गात् ॥
 ॥ ३४ ॥ तावदेव विदुषा विधेकिनी सुद्धिरस्ति भववन्धमेदिनी । यावदिन्दुषदना न कामिनी
 वीक्षिता रहसि हसगामिनी ॥ ३५ ॥ तैरुणिमनि कृतावलोकना ललितविलासविलम्बविग्रहा ।
 स्मरशरविसराचितान्तरा मृगनयना हरति मुनेर्मनः ॥ ३६ ॥ तदवधि केचन वीरा धीय
 वा केचन स्मृताः सन्तु । यदवधि कुरङ्गशावकलोल विलोकाविलोकिता न स्युः ॥ ३७ ॥ तावदेव
 कृतिनी हृदि स्फुरत्येव निर्मलविवेकदीपकः । यावदेव न कुरङ्गचक्षुषां ताड्यते चपललोचनाञ्जलैः ॥
 ॥ ३८ ॥ जये धरित्र्याः पुरमेव सार पुरे गृहं सैन्नानि चैकदेशैः । तैर्नापि शय्या शयने वरा स्त्री
 रैर्लोञ्जला राज्यसुखस्य सारः ॥ ३९ ॥ आस्यं सहास्य नयनं सलौट्यं सिन्दूरविन्दूदयशोभि
 भालम् । नवा च वेणी हरिणीदृशश्चेदन्यैरैर्गणैरपि भूषणैः किम् ॥ ४० ॥ मात्सर्यमुत्सार्य विचार्य
 कार्यमार्थाः समर्थादमिदं वदन्तु । सेव्या नितम्बैः किमु भूषणाणामुत स्मरैस्तेरविलासिनीनाम् ॥ ४१ ॥
 स्मितेन भावेन च लज्जया मर्यादा पराङ्मुखैरर्षकटाक्षवीक्षणैः । वचोभिरीर्ष्यकलहेन लीलया समस्त-
 भावैः खलु वन्दनं त्रियः ॥ ४२ ॥ अविश्वसन्धूर्तधुरधरोऽपि नरः पुरन्ध्रीपुरतोऽप्य एव । अशेष-
 शिक्षाकुशलोऽपि काकः प्रतार्यते किं न पिकाङ्गनाभिः ॥ ४३ ॥ उद्वुराजैमुखी मृगराजकटिर्ग-

१. सातिशयम् । २. ब्रह्मप्रतिपादका वेदशिरोभागाः । ३. अनुमननपूर्वमभ्यस्ताः ।
 ४. विचारिता स्मृता वा । ५. चन्द्रमुखी । ६. चित्तरूपात्स्थानात् । ७. समीपे । ८. चन्द्रः,
 अपीति शेषः । ९. वनाग्निः, अपीति शेषः । १०. तीक्ष्णाः । ११. स्वपरविवेकहारकः । १२. अलीकं
 अवास्तविकं । १३. पुष्टम् । १४. मध्ये । १५. महेश्वरस्य भाग्यरूपम् । १६. निर्मलम् । १७. युवत्यः ।
 १८. रत्नाभरणशून्या अपि । १९. एकान्ते । २०. तारुण्ये । अत्रेवमनिचः साधुत्वं चिन्त्यम्,
 तरुणशब्दस्य दृढादिषु पृथ्वादिषु चागणनात् । अथवाऽनयोरेकतरस्याकृतिगणत्वमभ्युपेत्यैव-
 विधाः प्रयोगाः समाधेयाः । २१. विदुषाम् । २२. गृहे । २३. एकान्तवासोचितः प्रदेशः । २४. ताह-
 शेऽपि देशे । २५. सा चेद्विलोञ्जला स्यात्तदेति भावः । २६. सनृत्यम् चञ्चलभ्रुकुटीकमिति भावः ।
 २७. अशेषैरिति वाच्यम् । २८. प्रान्तप्रदेशाः, श्रोणिभागाश्च । २९. स्मरोद्वेगेन । हसन्तमिव
 विलासं धृतवतीनाम् । ३०. रतिकृतमनःक्षोभविशेषेण । ३१. भयेन । ३२. प्रणयकलहेन ।
 ३३. कोकिलाभिः । ३४. चन्द्रमुखी ।

जराजविराजितमन्दगतिः । यदि सा यनिता हृदये निहिता क जपः क तपः क समाधिरतिः ॥ ४४ ॥
 तैदाखण्डलाशां महीमण्डलाशां तथा भोगिभोगानुराग त्यजामः । मनःक्षोभदक्षान्कृपातः कटाक्षान्कुरङ्गे-
 क्षणाश्चेक्षण पातयन्ति ॥ ४५ ॥ श्रुचातुर्याकुक्षिताक्षाः कटाक्षाः स्निग्धा धात्रो लज्जिताश्चैव हासाः ।
 लीलामन्द प्रस्थितं च स्थित च स्त्रीणामेतद्गुणं चायुधं च ॥ ४६ ॥ नूनं हि ते कथिवरा विपरीतवोवा ये
 नित्यमाद्भुतवला इति कामिनीस्ताः । यामिर्विलोत्तरतारकदृष्टिपातैः शक्रादयोऽपि विजितास्त्वत्रेलाः कथं
 ताः ॥ ४७ ॥ मन्द स्मित मृदु वचो नयनैकपात किञ्चिन्निरीक्षणमहो अबलाजनस्य । वीरान् विजे-
 तुमनघानि शितानि धात्रा शस्त्राणि हन्त विरचय्य समर्पितानि ॥ ४८ ॥ नान्दीपदानि रतिनाटक-
 विभ्रमाणामाज्ञाक्षराणि परमाण्यथवा स्मरस्य । दष्टेऽधरे प्रणयिनां विधुताप्रपाणेः सीत्कारशुष्करदितानि
 जयन्ति नार्थाः ॥ ४९ ॥ अलमतिचपलत्वात्स्वप्नमायोपमत्वात्परिणतिचिरसत्वासंगमेनान्धनायाः ।
 यदि हृदि शतकृत्वस्तत्त्वमालोचयामस्तदपि न हरिणाक्षीं विस्मरत्यन्तरात्मा ॥ ५० ॥ द्रुत यस्यालोका-
 द्दिरहिजन्शोकापनयनं यदङ्गे सानन्द नयनमरविन्द विहरति । न यस्यापैति श्रीः कैचनिचयसहो-
 रपि पुनः स मे खेद रामावदनहितधामा शमयतु ॥ ५१ ॥ श्रुतं दृष्ट स्पृष्ट स्मृतमपि नृणां ह्लाद-
 जननं न रत्न स्त्रीभ्योऽन्यत्कचिदपि कृत लोकपतिना । तदर्थं धर्माधीं विमर्षयस्सौख्यानि च ततो
 गृहे लक्ष्म्यो मान्याः सततमवला मानविभवैः ॥ ५२ ॥ गतिर्नागेन्द्राभा वचनरचना न्वाऽमृतसमा
 स्मित ज्योत्स्नारोचिः सुकृतफलवद्दर्शनमपि । परिष्वङ्गस्तापप्रशमनविधौ स्वात्मसुखवत्सदा यासा-
 मद्वा कमलनयनास्ता ननु नुवे ॥ ५३ ॥ ललाटे कस्तूरीतिलकमवलाः कज्जलरश्मि दृशोः कर्णद्वन्द्वे
 विमलमणिताटङ्कैर्युगलम् । गले मुक्तामालां शुचि वसनमङ्गे च सततं वशीकर्तुं विश्वं दधति खलु
 बाह्योपकरणम् ॥ ५४ ॥ भवन्तो वेदान्तप्रणिहितधियामत्र गुरवो विदग्धालापाना वयमपि कवी-
 नामनुचराः । यथाप्येतद् ब्रूमो नहि परहितात्पुण्यमधिकं न चास्मिन्संसारे कुबलयदृशोऽन्यदमृतम्
 ॥ ५५ ॥ विमुञ्चति बुधो जनः सुकृतचिन्तन दूरतो जहाति च मुनिस्तस्त्वजति धीरता शकरः ।
 विधिर्मवति चञ्चलद्विजगतीपतिः क्षुम्यति क्षण कुटिलदृष्टयो यदि पतन्ति वामश्रुवः
 ॥ ५६ ॥ अमृतममृतं कः सन्देहो मयूष्यपि नान्यथा मधुरमधिकं चूतस्यापि प्रसन्नरस फलम् ।
 सकृदपि पुनर्मथस्थः सन्सन्तारविज्जनो वदतु यदिहान्यत्स्वादु स्यात्प्रियारदत्तच्छदात् ॥ ५७ ॥
 वचसि भवति सङ्गत्यागमुद्विग्नं वार्ता श्रुतिमुखरमुखाना केवलं पण्डितानाम् । जघनमरुणरत्नप्रस्थिका-
 श्वीकलापं कुबलयनयनाना को विहातुं समर्थः ॥ ५८ ॥ किमिह बहुमिरुतैर्दुक्तिशून्यैः प्रलपैर्द्वयमिह
 सुखाणां सर्वदा सेवनीयम् । अभिनवमदलीलालसं सुन्दरीणा स्तनप्रपरिखिन्नं शौचनं वा वनं
 वा ॥ ५९ ॥ यासा सत्यपि सद्गुणानुसारेण दोषानुरागो भ्रष्टः याः प्राणान्प्रतिर्पयन्ति न पुनः
 सम्पूर्णदृष्टिं प्रिये । अत्यन्तामिमतेऽपि वैस्तुनि विधियासा निषेधात्मकस्तत्कैलिषु दक्षिणीं अपि सदा
 वार्मो जयन्त्येव ताः ॥ ६० ॥ स्त्रीमुद्रा कुसुमायुवस्य परमा सर्वार्थसम्पत्कर्त्री ये मुद्राः प्रविहाय

१ इन्द्रत्वाभिलाषम् । २ निर्बलाः । ३ प्रेमशालिना । ४ केशपाशरूप- ५ अवतंसद्वन्द्वम् ।
 ६ मयूष्येति भावः । ७ मधुररसपूर्णम् । ८ युवत्वे यौवनं सेवनीयमिति भावः ।
 ९ वृद्धत्वे तु वनं सेवनीयम् । इन्द्रियौजोनिरासात् । १० शोभनानां सुस्मितभाषणादीनां गुणा-
 नाम् अनुसरणे अनुसृत्योपासने । ११ गुणप्रतिकूलानां प्रसादाद्युग्रहाद्युभावकृपाणां दूषणा-
 नाम्, रात्रीणां चाद्भुतजनं सेवनम् । १२ बुम्बनदानादिकृते । १३ चतुराः अनुकूलाश्च । १४ प्रति
 कृताः सुन्दर्यश्च ।

यान्ति कुधियो मिथ्याफलान्वेषिणः । ते तेनेय निहत्य निर्दयतरं नग्रीकृता मुण्डिनाः कैचिद्रक्तपटी-
कृताश्च जटिलाः कापालिकाश्चापरे ॥ ६१ ॥ द्रष्टव्येषु किमुत्तमं मृगदृशः प्रेमप्रसन्नं मुखं मातव्येष्वपि
किं तदास्पववनः श्राव्येषु किं तद्वचः । किं स्वाग्नेषु तदोष्टपल्लवरसः स्पृश्येषु किं तद्वपुर्ध्वयं किं नव-
यौवनं सद्बदयैः सर्वत्र तद्विभ्रमः ॥ ६२ ॥ यत्रैता लहरीचलाचलदृशो व्यापारयन्ति भुवं यस्तत्रैव
पतन्ति सततममी मर्मस्पृशो मार्गणाः । तवक्रीकृतचापमश्चितगरप्रेङ्खलः क्रोधनो धावत्यग्रत एव
शासनधरः सत्यं सदासां स्मरः ॥ ६३ ॥ विश्वामित्रपराशरप्रभृतयो वाताम्युपर्णाशनास्तेऽपि स्त्रीमुख-
पङ्कजं सुललितं दृष्ट्वैव मोहं गताः । शास्त्रज्ञ सवृत्तं पयोदधियुतं ये भुञ्जते मानवास्तेषामिन्द्रिय-
निग्रहो यदि भवेद्विन्ध्यस्तरेत्सागरे ॥ ६४ ॥ आलोलरूपगम्यते मधुकरैः केशेषु माल्यग्रहः कान्तिः
क्वापि कपोलयोः प्रथयते ताम्बूलमन्तर्गतम् । अद्भुतानामनुष्ठेपन परिमर्मेराळेपनप्रक्रिया वेषः कोऽपि
सरोजसुन्दरदृशः सैते सुखं चक्षुषोः ॥ ६५ ॥ सद्गन्तराजगणऽभयवरदकण सस्तवम्भिहृत्पारा मूला-
धाराधिकारा निगमनिधिधरा काव्यकोटिप्रचारा । संसारानल्पकारास्तदनभयहरा चिद्वनैकावतारा तारा
शृङ्गारधारा मनसि वसतु ते सर्वदा सर्वसाय ॥ ६६ ॥ संनारेऽस्मिन्ननारे परिणतितरले द्वे गती
पण्डितानां तत्त्वज्ञानामृताम्भःपुलकितमनसां यातु कालः कदाचित् । नो चेन्मुग्धाङ्गनाना स्तनजवन-
भराभोगसभोगिनीनां स्थूलोपस्थस्थलीषु स्थगितकर्तलस्पर्शलोभोद्यनानां ॥ ६७ ॥ संनारेऽस्मिन्नसारे
कुतूहलमवनद्वारसेवाकलङ्कव्यासङ्गव्यस्तवैर्यं कथममरुधियो मानसं मविदभ्युः । यद्यन्ताः प्रोद्यदिन्दुधु-
तिनिचयभृतो न स्युरम्भोजनेत्राः प्रेङ्खत्काञ्चीकलापाः स्तनभरयिनमन्मध्यभागास्तस्म्यः ॥ ६८ ॥
आश्लेषे सुन्दरीणां स्थितवति सहसा सर्वसन्तृतिहेतौ व्यर्थः पीयूषमाभुञ्जलनिधिमथने यत्नं श्याकलम्प्य ।
तस्मादेते विरक्ता जगति सुमनसो यत्समस्तास्तदद्वा स्वर्गस्थानामिवैवा न कथमितरथा लाघवं स्याद
प्रतीतम् ॥ ६९ ॥

नायकस्तुतिः ।

लज्जा कृतापराधेयं कुलीनानां मृगीदृशाम् । येषु दृष्टेषु निर्याति त एव युवनायकाः ॥ १ ॥ स्त्रीणां
नितम्बाद्वसनं शङ्खं च द्विपता करात् । पततो येषु दृष्टेषु त एव कृतिनो नराः ॥ २ ॥ वसनं
सुदृशं मानो मानिनां दीनतार्थिनाम् । येषु दृष्टेषु लीयेरस्त एव भुवि भावुकाः ॥ ३ ॥ दानं शौर्यं
कवित्वे वा पाण्डित्ये साधुतार्जने । सुयशः प्रथितं येषां जन्मवन्तस्त एव कैौ ॥ ४ ॥ यद्यपि लाव-
ण्यकलधरं भूतं मार्दवेन गात्रं स्यात् । तदपि रिपूणां विजये पविष्य कठिना भवन्ति ते केऽपि
॥ ५ ॥ मदनः स्त्रीणां, करुणो दीनानां, दण्डमृत्तया द्विपताम् । धर्मः साक्षान्महतां विमाति यः
कोऽपि धन्योऽसौ ॥ ६ ॥ वयं कृतार्था विभवप्रपूर्णा मन्यन्त एवान्तरिति प्रभूताः । तथा भव-
न्तोऽपि पुनर्नता ये गीताः परैरेव त एव कैचित् ॥ ७ ॥

नायिकावर्णनम् ।

मनः सुखं न तद्वेदुं शक्यं, शिक्षापि कौटुशी । अथापि सुदृशो धन्या दृष्टमात्रा हरन्ति याः ॥ १ ॥
अमविष्यन्तपःसिद्धाः स्रष्टारो बहवः परे । नास्त्वयन्तं कुरङ्गादयो यदि नाम मनोहराः ॥ २ ॥ नान्यः स्यान्मादृशः
कश्चिद्विधाता तपसोर्जितः । इत्येव विहिताः कान्ता मुनीनामपि मोहदाः ॥ ३ ॥ दृशः सखारमात्रेण

हरन्ति सुदृशो मनः । यदि स्यान्नातु संश्लेषो जीवितेच्छा पुनः कुतः ॥ ४ ॥ वशिरो वयमित्यास्या ताव-
देव तपस्विनाम् । यावन्न तरुणीनेत्रपद्मयोर्लक्ष्यता गताः ॥ ५ ॥ अम्यासः कर्मणां सम्यगुत्पादयति
कौशलम् । विधिना तावदस्यस्त यावत्पृष्टा मृगोक्षणाः ॥ ६ ॥ न देवकन्यका नापि गन्धर्वकुलसम्भवा ।
तथाऽप्येषा तपोमङ्गं विधातु वेधसोऽप्यलम् ॥ ७ ॥ इयं व्याधायते बाला भूरस्याः कौमुद्यायते ।
कटाक्षाश्च शरीयन्ते मनो मे हरिणायते ॥ ८ ॥ मनोऽपि शङ्कमानाभिर्बालामिरुपजीव्यते । अपवक्षी-
णषाङ्गुण्यमन्त्री मकरकेतनः ॥ ९ ॥ अतन्द्रचन्द्राभरणा समुदीपितमन्मथा । तारकातरला श्यामा
सानन्दं न करोति कम् ॥ १० ॥ निर्माणकौशल धातुश्चन्द्रिका लोकचक्षुषाम् । श्रीढागृहमनङ्गस्य सेय-
मिन्दीवरेक्षणा ॥ ११ ॥ प्रेङ्गणप्रेक्षणालापान्कुर्वत्यः सस्मितत्रपम् । न- वीणायाः प्रवीणायाः
स्वञ्जनं स्मरञ्जनम् ॥ १२ ॥ शृङ्गारसरसाशाला मव्याभरणा नितम्बविस्तारा । रतिरिव परिस्फुरन्ती हरति
न बाला मनः कस्य ॥ १३ ॥ हेतिरिव होलिकायां विद्युदिव द्योतमानकान्तिचया । शारदपार्ष्णचन्द्र
विदार्थ निष्कासितेव सुतनुः ॥ १४ ॥ नामिर्वापी त्रिवलिः सोपानं रोमराजिरिन्द्रमणिः । ललिताङ्गया
उच्चकुचौ मदनशिखरबन्धमन्दिरामासौ ॥ १५ ॥ मनसिजविहरणविपिनं युवजनमनसो वशी-
कर शस्त्रम् । अमृतकलासर्वस्वं कुरङ्गशावकविलोलाक्षी ॥ १६ ॥ वक्षोजातौ कोकौ वदनं
राकाशरत्नुधासिन्धुः । तनुरेव स्वर्णलता तन्व्या हसित स्मरास्त्रसम्भारः ॥ १७ ॥ दम्बो विधिर्विधत्ते
न सर्वगुणसुन्दरं जनं कमपि । इत्यपवादमयादिब मुग्धाक्षी निर्मिता विधिना ॥ १८ ॥ मीनवती
नयनाम्या चरणाम्यामपि प्रफुल्लकमलवती । शैवालिनी च केशैः सूरसेयं सुन्दरी सरसी ॥ १९ ॥
अलिकुलमञ्जुलकेशी परिमलबहुला रसावहा तन्वी । किसलयपेशलप्राणिः कोकिलकलमाषिणी
क्रान्ता ॥ २० ॥ अमृतं तदधरबिम्बे बचनेष्वमृतं विलोकनेऽप्यमृतम् । अमृतमृतौ कुचकुम्भौ
सत्य सा छट्टिर्परैव ॥ २१ ॥ स्तनकलशस्खलदम्बरसंवरणव्यग्रप्राणिकमलायाः । निपतन्ति माम्-
माजामुपरि कटाक्षाः सरोजास्याः ॥ २२ ॥ कुङ्कुमपङ्केनाङ्कितदेहा गौरपयोधरकम्पितहारा । नूपुर-
हसरणत्पदपद्मा कं न वशीकुरुते मुवि रामा ॥ २३ ॥ वामाः सुदृशः कथमिव तथाऽपि मूढा वदन्ति
हन्त तथा । यद्दर्शनमुपयाताः सकला विकला महान्तोऽपि ॥ २४ ॥ अञ्जनमिषतः
स्त्रीणां दृशोर्विषं शश्वदावसति । कथमन्यथा तदीषत्पातेऽपि हता युवानः स्युः ॥ २५ ॥ मन्द-
मन्दगमर्ना करिणी किं वा विशालनयना हरिणी किम् । पूर्णचन्द्रवदना रजनी किं पश्य
गच्छति सखे तरुणी किम् ॥ २६ ॥ उत्तुङ्गस्तनमरतान्ततान्तमथ्य विस्लिष्यद्वनकचवान्तवा-
न्तसूनर्यः । वज्राब्जमदलिभीर्तिभीतनेत्र मुग्धाक्षी मम धुरि मन्दमन्दमेति ॥ २७ ॥ उद-
यदुदयदीक्षणाय पत्युश्चपलदृशस्त्रपया निरुध्यमानम् । मन इव कृपणस्य दानकाले कति न
ततान गतागतानि चक्षुः ॥ २८ ॥ अर्द्धमा हि रम्भा विलक्षा च लक्ष्मीर्धृताची हिया
चीरसंच्छादितास्या । अहो जायते मन्दघर्णाप्यर्पणां समाकर्ण्य तस्या गुणस्यैकदेशम् ॥ २९ ॥

१ व्याध इवाचरति । २ कौमुक इवाचरतीति भावः । ३ शरा इवाचरन्ति । ४ हरिण
इवाचरति । ५ शोमनशृङ्गाररसपूर्णा, मधुरजला च । ६ कोमलपङ्कवचदृशसुन्दरहस्ता ।
७ लोकतो विभिन्नैव । ८ अतिमन्दं गमनं यस्याः सा । ९ विशाले नयने यस्याः सा । १० पूर्णचन्द्रव-
द्वदनं यस्याः सेति तरुणी, पूर्ण चन्द्रवदनं चन्द्रबिम्बं यत्र सेति रजनीपक्षे । ११ उत्तुङ्गस्त-
नभरेण तान्तं कुशं तान्तमर्त्यं स्वभावतः कुशसुन्दरं यत्र कर्मणि तद् यथा स्यात्तथा । १२ सूनं
पुष्पम् । १३ अतिभीतलोचनम् । १४ पुरस्तात् । १५ निष्कपटा । १६ तदाख्या । १७ विलक्षणा
देवगणिका । १८ पार्वती ।

एकान्तसुन्दरविवानजडः क वेवाः सर्वाङ्गकान्तिचतुर क च न्यमस्याः । मन्ये महेश्वरमयान्म-
करव्यजेन प्रार्थार्थिना युवतिरूपमिद गृहीतम् ॥ ३० ॥ किं कौमुदीः अशिक्षाः मकल वि-
चूर्ण्य सद्योज्य चाभूतरसेन पुनः प्रयत्नात् । कामस्य चोरहरदुरुनिदग्भूतैः सर्जयनौषधिरिय
विहिता विधात्रा ॥ ३१ ॥ वामा मृगैव मुमुनीति गदन्ति बालाः किं तत्र तत्त्वमिति न प्रति-
भासते नः । किं त्वीदृशीं श्रुतयतामपि मार्गगानां नयधत्ते नपदि चेतसि कोऽपि दाहः
॥ ३२ ॥ नेत्रं मुखं मृगवियुक्तशशाङ्कविम्ब नेमो स्तनाग्रभूतशूरितहेमकुम्भौ । नैवालका-
वलिरिधं मदनाखशाला नैवेदमक्षिपुगले निगड हि यूनाम् ॥ ३३ ॥ चित्ते निवेद्य परिक-
ल्पितसम्बयोगान्नोपेक्षयेन विधिना विहिता कृशाङ्गी । जीरन्वष्टिरपरा प्रतिभाति सा मे धातु-
र्विभुत्वमनुचिन्त्य यपुश्च तस्याः ॥ ३४ ॥ चन्द्रो जडः कदलिकाण्डमकाण्डशीतभिन्दीवराणि च
विमुद्रितविभ्रमाणि । येनाक्रियन्त मुतनोः स कथं विधाता किं चन्द्रिका कचिदशीतलचिः प्रयुतः ॥ ३५ ॥
सौन्दर्यसारमपहृत्य यतस्ततोऽपि निर्माति पमनयना द्रुहिणः कथञ्चिन् । ज्योत्स्नाकरादिपु यदम्बररोचि-
रास्ते तस्मिन्मयो हि तत एव न चान्यथा स्यात् ॥ ३६ ॥ निर्मुक्तशैशवदशाशिशिरा नवीनसंज्ञातयौवनवसन्त-
मनोरमश्रीः । उन्मीलितस्तननयस्तत्रका निकाममेणीदृशस्तनुलता तनुते मुने नः ॥ ३७ ॥ नीलोत्पलो-
सितखञ्जनमञ्जुनेत्रा सपूर्णशारदमुधाकरकान्तवक्त्रा । बाला जगधितयमोहनदिव्यमूर्तिर्मन्ये विभाति
जगति स्मरवीरकीर्तिः ॥ ३८ ॥ एताः सखलद्वलयसदृतिमेखलोत्थनद्वारनृपुरवाटतराजहंसाः ।
कुर्वन्ति कस्य न मनो विषयं तरुण्यो विश्वस्तमुग्रहरिणीसदृशैः कटाक्षैः ॥ ३९ ॥ एष भवि-
ष्यति विनिद्रसरोरुहाक्षी कामस्य कापि दयिता तनुजाऽनुजा वा । यः पश्यति क्षणमिमा कथं
मन्यथासौ कामस्तमस्तकरुणस्तर्ण हिनरित ॥ ४० ॥ मुखं विक्रमितीमत् वशितवक्रिम
प्रेक्षितं समुच्छलितविभ्रमा गतिरपान्तसंस्था मतिः । उरो मुकुलितस्तनं जघनमसवन्धोदुरं वतेन्दु-
वदनातनौ तरुणिमोद्गमो मोदते ॥ ४१ ॥ अपाङ्गतरले दृशौ तरलवक्रयर्णा गिरो विलास
भ्रमन्धरा गतिरतीव कान्तं मुखम् । इति स्फुरितमङ्गके मृगदृगां स्वतो लीलया तदत्र न मदो-
दयः कृतपदोऽपि सलस्यते ॥ ४२ ॥ दृशः पृथुनरीकृता जितनिजाञ्जपत्रविषश्चतुर्भिरपि
साधु साध्विति मुखैः सम व्याहृतम् । शिरांसि चलितानि विस्मयवशाद्भुवं वेधसो विधाय ललनां
जगन्त्रयललामभूतामिमाम् ॥ ४३ ॥ कचित्सुभ्रमद्वैः कचिदपि चलजापरिणतैः कचिद्गीतिप्रस्तैः
कचिदपि च लीलाविलसितैः । नयोद्वानामेभिर्धेदनकमलैर्नैत्रचलितैः स्फुरल्लीलालास्यप्रकारपरिपूर्णा
ह्व हृशः ॥ ४४ ॥ लतायाः सौवर्णा जगति जलदीयोपरि घटा ततोऽधोऽध्वश्चन्द्रः स्फुरति तद-
वस्थाम्बुजयुगम् । स्वभूयात्रामेरी विलसति पुनर्विद्रुमदल ततः कम्बुर्वीणाध्वनिभरगभीरो वत
महान् ॥ ४५ ॥ अमुष्या लावण्य मृदुलमृदुलानप्यवयवान्मनोलील्य धातुः करकठिनता मे
विपृशति । पद चित्ते धत्ते मतिरिति पुरा पङ्कजमुखां ध्रुव कल्याणीय कलितसुकृतैरेव रचिता
॥ ४६ ॥ समीचीना चीनाशुकरपरिधुताङ्गी प्रविलसत्कुचापीना हीना जघनघनभागेऽज्जवदना ।
न दीनाऽदीनान्तःकलितमदना सेयमधुना नवीना मीनाक्षी व्यथयति मुनीनामपि मनः ॥ ४७ ॥

१ जीवनाभिलाषिणा । २ स्फुरन्ति यानि लीलालास्यानि तेषां प्रकारः समूहस्तेन
परिपूर्णः । ३ विधात्रा । ४ सगृहीतैः पुण्यैः कुशिक्षितै रचनाकौशलैर्वा ।

स्फुटान्नारत्नारणितवसना वृत्तमखणस्तनापीना मत्ता तरलजघना हंसगमना ।। स्मराधीनाऽऽसीना कवि-
 हृदि जिताशेषललना नवीना मीनाक्षी व्यथयति मुनीनामपि मनः ॥ ४८ ॥ ।। उदासीनाऽऽलीनामपि
 वक्षसि । लीनाऽतनुलसन्नपाधीना दीनालपनपदवीनायकधृता ।। कवीनामासीना हृदि कुमुदिनीतायन-
 दना नवीना मीनाक्षी व्यथयति मुनीनामपि मनः ॥ ४९ ॥ निलीना वेश्मान्तः । कथमपि सखी-
 नामभिहितैः कृताधीनाहीनाकृतेरपि मतीनामविषया । कवीनामज्ञत्वं ज्ञपयति विपीना तनुतप्ता नवीना
 मीनाक्षी व्यथयति मुनीनामपि मनः ॥ ५० ॥ ।। कुचाम्या मास्वन्ती विजितलकुचाम्या युवमनो हरन्ती
 विव्वोकैः सरसि विहरन्ती मधुरलीः । तरण्या लावण्य किमपि विदधानामेकविधौ नवीना मीनाक्षी
 व्यथयति मुनीनामपि मनः ॥ ५१ ॥ ।। अमलमृणालकाण्डकमनीयकपोलरुचेस्तरलसंलीलनीलनलिन-
 प्रतिफुल्लदृशः । विकसदशोक्शोणकरकान्तिभूतः सुतनोर्मदल्ललितानि हन्त ललितानि हरन्ति मनः
 ॥ ५२ ॥ किमिन्दुः किं पद्म किमु मुकुटविम्ब किमु मुख किमब्जे किं मीनौ किमु मदनबाणौ
 किमु दृशौ । खगौ वा गुच्छौ वा कनककलशौ वा किमु कुचौ तडिद्वा तां वा कनककलिकां
 वा किमवला ॥ ५३ ॥ ।। तनुस्पर्शादस्या दैरमुकुलिते हन्त नयने उदञ्चद्रोमाञ्च व्रजति जडता-
 मङ्गमखिलम् । कपोलौ धर्माद्रौ ध्रुवमुपरतांशेषविषय मनः सान्द्रानन्दः स्पृशति शटिति । ब्रह्म
 परमम् ॥ ५४ ॥ मधुरवचनैः सभ्रमङ्गैः कृताङ्कुलितर्जनैरलसवलितैरङ्गन्यासैर्होत्सवबन्धुभिः ।
 असकृदसकृत्स्फारस्फारैरपाङ्गविलोकितैस्त्रिभुवनजये सा पञ्चषोः करोति सहायताम् ॥ ५५ ॥
 कर्पूरेण स्थलविरचना कुङ्कुमेनालवालं मौञ्चीकानि प्रतिदिनपथः पञ्चबाणः कृपाणः । तत्रोत्पन्ना
 यदि किल मवेत्ताञ्चनी कापि बह्वी सा चेदस्याः किमपि लभते सुश्रुवः सौकुमार्यम् ॥ ५६ ॥
 लावण्याधृतदीर्घिका कुलगृह सौन्दर्यसौभाग्ययोस्त्रैलोक्याकररत्नकन्दलिरियं जीव्यात्सहस्र समाः ।
 रूपालोकनकौतुकेन बह्वना शिल्पश्रमेणादरात्मन्ये यां विधिना विहाय विहितं चष्टेर्ष्वारोपणम्
 ॥ ५७ ॥ यष्टिर्नो काञ्चनी सा नहि सुरमिभृता नाऽपि कस्तूरिका सा नो कान्ता नाञ्जिनी
 सा न जड (ल) विरहिता नाप्युमा सा हि मीमा । नो पद्मा सा न पद्मासनमनधिगता
 नापि गायत्र्यसौ यत्सा नो वेदानिदान जनयति नितरां मोहमेवेति केयम् ॥ ५८ ॥
 अस्याः सर्गविधौ प्रजापतिरभूच्चन्द्रो नु कान्तिप्रदः शृङ्गारैकरसः स्वयं नु मदनो मासो नु पुष्पाकरः ।
 वेदाम्यासजडः कथं नु विषयव्यावृत्तकौतूहलो निर्मातु प्रमथेन्मनोहरमिदं रूपं पुराणो मुनिः ॥ ५९ ॥
 यत्र चन्द्रविकासि पङ्कजपरीहासक्षमे लोचने वर्णः स्वर्णमपाकारिष्णुरलिनीजिष्णुः कचाना
 चयः । वक्षोजाधिमकुम्भविभ्रमहरी गुर्वी नितम्बस्थली वाचां हौरि च मार्देव युवतिषु स्वभाविक
 मण्डनम् ॥ ६० ॥ अस्याभेदतिसौकुमार्यमधुना हसस्य गर्वरल सलापो यदि धार्यता परमैर्वाञ्छ-
 यमत्वव्रतैर्मा अङ्गानामकठोरेता यदि दैर्घ्यायेव सा मालती कान्तिभेत्कमलौ किमत्र बह्वना कापार्थमा-
 लम्बताम् ॥ ६१ ॥ निर्मित्तुः सुदैर्घ्यमैजो विरचिते वक्त्रे शशिआन्तितः कोशीभूतनिजा-

१ अरुणित-रञ्जित-२ ' विव्वोकस्त्वतिगर्वेण वस्तुनीष्टेऽप्यनादरः । ' इत्युक्तैर्वाचना-
 लङ्कारैः । ३ रमणीयानि । ४ दर्पणः । ५ ईषत्सङ्कुचिते । ६ द्राक्षाफलानि । ७ तादृशे क्षेत्रे ।
 ८ तिरक्षिकीष्टः । ' न लोकाव्ययनिष्ठा खलर्यतृणाम् ' इति न पट्टी । एवम्परत्रापि । ९ जेतुमिच्छुः ।
 १० वञ्चको । ११ दुर्भरा । १२ रमणीयम् । १३ कोकिलैः । १४ मौनित्वव्रतपालनम् । १५ पाषाणदृशी ।
 १६ लक्ष्मीः । १७ कपायरङ्गजितं वस्त्रम् । १८ निर्मातुमिच्छुः । १९ शोभनरदनम् । २० ब्रह्मा ।

म्बुजासनमधिष्ठतुं न शक्तो विधिः । मध्य विस्मृतवान्कुचौ च कठिनौ पीनौ नितम्बौ कचान्व-
क्त्रानिर्मितवान्मतिः स्फुरति हि स्वस्थे नृणां चेतसि ॥ ६२ ॥ सौन्दर्यस्य तैरङ्गिणी तरुणिमो-
त्कर्षस्य हर्षोद्गमः कान्तेः कर्मणकर्म नर्मरहसौमुल्लासनावासभूः । विद्या वक्रगिरां विधेरनवधिप्रावीण्य-
साक्षात्क्रिया बाणाः पञ्चशिलीमुखस्य ललनाचूडामणिः सा प्रिया ॥ ६३ ॥ दृष्टिः सालसर्ता विमर्ति
न शिशुन्नीडासु बद्धादरा श्रोत्रे प्रेषयति प्रवर्तितसखीसंभोगवार्तास्वपि । पुसामङ्कमपेतशङ्कमधुना-
ऽयारोहति प्राग्यथा बाला नूतनयौवनव्यतिकरावष्टम्भमाना शनैः ॥ ६४ ॥ आयाति श्रियमञ्जसा
नयनयोर्मोहप्रेयसी सनाहः स्तनयोरयं कथयते समोगयोग्यां दैशाम् । वैदग्ध्यैर्न सहासिकां वित-
नुते वाचामियं प्रक्रिया मुग्धायाः पुनरैन्दवीं न सहते मुख्यार्मभिर्यां मुखम् ॥ ६५ ॥ कान्ते
त्वज्जेनकान्तं पुरु कमलवन त्वन्मुखस्योपमेयश्चन्द्रः प्रत्यक्षसिद्धः पिककुलमपि च त्वत्स्वरस्यानु-
कारि । रम्भाकाण्डस्त्वदूर्च्छाविरपि सुलभः कम्बवश्च त्वदीयकण्ठाकाराः शिखण्डास्तव कचसदृशस्त-
त्कथं तेऽसमत्वम् ॥ ६६ ॥ अस्पृष्टे राहुमीत्याऽहनि निशि च समे कल्मपच्छाययोने हास-
त्रासाद्विदूरे समुपचितविभावमेवे हृद्यगन्धे । पाथोदाच्छादहीने धरणितलगतादुर्लभं सर्वलोकाहादं
चाप्यादधाने सुमुखि तव मुखौपम्यलेशः सुधांशौ ॥ ६७ ॥

नायिकातारुण्यप्रवेशमहिमा ।

तारुण्यं लभते कान्ता मृदुलाङ्गी यथा यथा । तथा तथा मनोजोऽपि तस्या साम्राज्यमिच्छति
॥ १ ॥ यथा यथा वयोवृद्धिं स्वीकरोति तथा तथा । नवैव सुपमोदेति दर्शनोन्मादकारिणी ॥ २ ॥
यथा यथा विशत्यस्या हृदये हृदयेश्वरः । तथा तथा वहियाती मन्ये संकोचतः कुचौ ॥ ३ ॥
अन्तरङ्गमनङ्गस्य शृङ्गारकुलदैवतम् । अङ्गीकरोति तन्वङ्गी सा विलासमय वयः ॥ ४ ॥ अन्येयं
रूपसपत्तिरन्या वेदैर्ग्यधोराणी । नैष नलिनपत्राक्षी छटिः साधारणी विधेः ॥ ५ ॥ अना-
यासकृशं मध्यमशङ्कतरले दृशौ । अभूषणमनोहारि वपुर्वयसि सुभ्रुवः ॥ ६ ॥ दृश्यं दृशां सहस्रैर्गनसामयुतै-
र्विभावनीयं च । सुकृतशतक्रोडिभोग्यं किमपि वयः सुभ्रुवो जयति ॥ ७ ॥ न्यैश्चति वयसि
प्रथमे समुदञ्चति तरुणिमनि सुदृशः । दधति स्म मधुरिमाणं वाचो गतयश्च विभ्रमाश्च श्रुशम् ॥
॥ ८ ॥ यदवधि विलासमवनं यौवनमुदियाय चन्द्रवदनायाः । दहनं विनैव तदवधि यूनां
हृदयानि दैहान्ते ॥ ९ ॥ अघरः किसलयरागः कोमलविटपानुकारिणौ बाहू । कुसुममिव
लोमनीयं यौवनमङ्गेषु सनद्धम् ॥ १० ॥ मृदुलबलिललितमर्ण्यं पृथुलकुच चारु विपुलभूजवनम् ।
पुर्नौगस्पृहणीय स्फुरति वनं यौवनं च नारीणाम् ॥ ११ ॥ समिर्नैथौमुण्या वैर्यसोः पयसोरे-
वाङ्गेषु । अनयोरेतद्विभेदं मानैः सजन्मा परं वेद ॥ १२ ॥ स्तनतटमिदमुत्तुङ्गं निश्चो मध्यः समु-
न्नत जवनम् । विषमे मृगशावास्या वपुषि नवे क इव न स्खलति ॥ १३ ॥ उदयति तरुणिमत-

१ वपया सङ्कुचितमात्मनः कमलासनम् । २ नदी । ३ क्रीडारहस्यानाम् । ४ मद्भोद्रेकेण
इति शेषः ५ वन्धः । ६ अशस्याम् । ७ चातुर्येण । ८ चन्द्रसम्बन्धिनीम् । ९ शोभाम् । १० कौशल-
परम्परा । ११ सुभ्रुवो यन्मध्यभागादेर्दोर्बिन्द्यादि तत्स्वाभाविकमिति भावः । १२ निर्याति खति ।
१३ एतेन यौवनेन सममेव हृदयानि हतानि । १४ पृथवो लकुचाः बडहरेत्याख्यस्य फलानि यत्र,
पृथुलौ कुचौ यवेति च तत् । १५ विपुला ये भूजा वृक्षास्तैर्येनम्, विपुला भूर्येणां तादृशानि जघ-
नानि यवेति च तत् । १६ पुत्रागेः केशरैः, पुरुषश्रेष्ठैश्च स्पृहणीयम् । १७ मिलितयोः । १८ शौशवयौव-
नयोः । १९ अर्धान्यो विभेदस्तम् । २० मदमः । २१ केवलम् । २२ गभीरः, क्षीण इति भावः ।

रणौ शैशवशशिनि प्रशान्तिमायाते । कुचचक्रवाकयुगलं तरुणितटिन्यां मिथो मिलति ॥ १४ ॥
 अचलं चलदिव चक्षुः प्रकृतमपीदं समुद्यदिव वक्षः । अतदिव तदपि शरीरं सप्रति वामभ्रुवो
 जयति ॥ १५ ॥ अयमङ्कुरमाव एव तावत्कुचयोः कर्षति लोकलोचनानि । इतरेतरपीडनीमवस्थां
 गतयोः श्रीनरयोः कथं भवित्री ॥ १६ ॥ परिहरति यथा यथा वयोऽस्याः स्फुरदुत्कन्दल-
 शालिबालमावम् । द्रढयति धनुषस्तथा तथा ज्यां स्पृशति शरानपि सज्जयन्मनोभूः ॥ १७ ॥
 निशितशरधियाऽर्पयत्यनङ्गो दृशि सुदृशः स्वबलं वयस्यराजे । दिशि निपतति यत्र सा च तत्र
 व्यतिकरमेत्य समुन्मिषन्त्यवस्थाः ॥ १८ ॥ यथा यथास्याः कुचयोः समुनतिस्तथा तथा लोच-
 नमेति चक्रताम् । अहो सहन्ते बत नो परोदय निर्सेगतोऽन्तर्मलिना ह्यसाधवः ॥ १९ ॥ समं
 बिलासोऽङ्कुरितः स्तनाभ्यां त्रपा बिलासेन सहावतीर्णा । अवर्ततान्यस्त्रपयैव साकं कान्तः प्रकारो
 वचसा कृशाङ्गथाः ॥ २० ॥ समं भृगाख्यास्त्रपया कटाक्षनिक्षेपचार्यमुपैति वृद्धिम् । मध्येन भागेन
 च सार्द्धमस्याः भ्रुवोर्कञ्जुत्वं कश्चिमानमेति ॥ २१ ॥ उन्मीलितं त्रुलिकयेवं चित्रं सूर्याशुभिर्मिञ्च-
 भिवारविन्दम् । नभूय तस्याश्चतुरस्रशोभि वपुर्विमक्तं नवयौवनेन ॥ २२ ॥ असंभृतं मण्डनमङ्ग-
 यष्टेरनासिवाख्यं कारणं मदस्य । कामस्य पुष्पव्यतिरिक्तमस्त्रं बाल्यात्परं साधु वयः प्रपेदे ॥ २३ ॥
 आवृणोति यदि सा मृगीदृशी स्वाञ्चलेन कुचकाञ्चनाचलम् । भूय एव बहिरिति गौरवाद्बुजतो न सहते
 तिरस्त्रियाम् ॥ २४ ॥ अत्युन्नतस्तनमुरो नयने सुदीर्घे वक्त्रे भ्रुवावतितरां वचनं ततोऽपि ।
 मध्योऽधिकं तनुरनूतगुरुर्नितम्बो मन्दा गतिः किमपि चाङ्कुतलोचनायाः ॥ २५ ॥ तन्व्याः
 स्तनौ गुरुतया पृथुता दधानौ दृष्ट्वा समं भरमिया सुकृशो नु मय्यः । मारस्य मीत्यपगमादिव हन्त
 दृष्टः पुष्टिं प्रयात्यनुदिनं च नितम्बभागः ॥ २६ ॥ अप्लवो धनुरपाङ्गतरङ्गितानि बाणा गुणाः श्रवण-
 पालिरिति स्मरेण । तस्यामनङ्गजयजङ्गमदेवतायामस्त्राणि निर्जितजगन्ति किमपितानि ॥ २७ ॥
 दृशोः सीमावादः श्रवणयुगलेन प्रतिकलं स्तनाभ्यां सरुद्धे इदि मनसिजस्तिष्ठति ब्रूतात् । नितम्बः
 साक्रन्दं क्षिपति रशनादाम परतः प्रवेशस्तन्वङ्ग्या वपुषि तरुणिन्नो विजयते ॥ २८ ॥ अनाघ्रातं
 पुष्पं किसलयमैल्लं कैरुहैरर्नाविद्धं रत्नं मधु नवमनात्वादितरसम् । अखण्डं पुण्यानां फलमिव
 च तद्रूपमेनव न जाने मोक्षारं कमिह समुपस्थास्यति विधिः ॥ २९ ॥ भ्रुवौ काचिच्छीर्ला-
 परिणतिरपूर्वा नयनयोः स्तनाभोगो व्यक्तस्तरुणिमसमारम्भसमये । इदानीं बालायाः किम-
 भृतमयः किं विषमयः किमानन्दः साक्षाद्भूतिमधुरः पञ्चमरवेः ॥ ३० ॥ अनाकृतैरेव प्रियसहच-
 रीणां शिशुतया वचोभिः पाञ्चालीमिथुनमधुना सङ्गमयितुम् । उपादत्ते नो वा विरमति न वा केवल-
 मिथं कपोलौ कल्याणी पुलकमुकुलैर्दन्तुरयति ॥ ३१ ॥ प्रमत्तमानामन्तः प्रविशति शृणोति प्रिय-
 कथा स्वयं तत्तच्छेषाशर्तमैमिन्यैर्वैर्धेयति च । स्पृष्ट्वामन्तः कान्ते बहति न सैम्येति निकटं यथैवेय
 बाला हरति हि तथा चित्तमधिकम् ॥ ३२ ॥ स्मितव्याजादन्तर्विलसदमितालौकिकविधाविशेषस्यो-
 त्रेको मुहुर्दयते चञ्चलदृशः । ततो मन्ये सत्यं निरतिशयलावण्यनिचयाकरश्रीरेवेयं सरसिजमुवा हन्त

१ कुटिले । २ अहमहमिकयोल्लासम् । ३ “अभिलाषश्चिन्तास्मृतिशुण्कयनोद्वेगस-
 म्प्रलापाश्च । उन्मादोऽयं व्याधिर्जडता मूर्तिरिति दशात्र कामदशाः ॥” इत्युक्ता मदनकृता दशाव-
 स्थाः । ४ स्वभावतः । ५ अलौकिकसौन्दर्यपूर्णनेत्रायाः । ६ अविच्छिन्नम् । ७ नखैः ।
 ८ अनाहतम् । ९ निरवधं सुकृतं च । १० लीलानां परिणतिः परिपाकः । ११ पञ्चमस्वर इत्यर्थः ।
 १२ प्रौढतरुणीनाम् । १३ अनुकरणैः । १४ प्रतारयति च । १५ आयाति ।

रचिता ॥ ३३ ॥ स्मितं किञ्चिद्वक्त्रं सरलतरलो दृष्टिविभवः परित्यन्दो वाचामभिनवविलासोक्ति-
सरसः । गतीनामारम्भः किंसलयितलीलापरिकरः स्पृशन्त्यास्तारुण्यं किमिह नहि रम्य मृगदृशः ॥ ३४ ॥
इमे तारुण्यश्रीनवपरिमलाः प्रौढसुरतप्रतापप्रारम्भाः स्मरविजयदानधैतिभुवः । चिरं चेतश्चौरा जमिनववि-
कारैकरुचयो विलासव्यापाराः किमपि विजयन्ते मृगदृशः ॥ ३५ ॥ उरोजौ वर्धेते व्रजति च नितम्बः पृथु-
लतां विशालं सम्पन्नं नयनयुगलं चापि नितराम् । भ्रुवौ तिम्रे दृते इति कथमिवाङ्गेषु नवता ममेत्युत्पश्यन्ती
हसति चकितेवानिशमियम् ॥ ३६ ॥ अपक्रान्ते बाल्ये तरुणिमनि चागन्तुमनसि प्रयाते मुग्धत्वे
चतुरिमणि चाश्लेषरसिके । न केनापि स्पृष्टं यदिह वयसा मर्म परं यदेतत्पञ्चेर्षोर्जयति वपुरिन्दी-
घरदृशः ॥ ३७ ॥ तदात्वप्रोन्मीलन्प्रदिमरमणीयाः कठिनतां विचित्र्य प्रत्यङ्गादिव तरुणमावेन
वटितौ । स्तनौ सत्रिआणाः क्षणविनयवैधाय्यमक्षणस्मरोन्मेपाः केषामुपरि न रसानां युवतयः ॥ ३८ ॥
न शीलं दृग्भङ्गी कलयति कुरङ्गीनयनयोः कुचश्रीः कर्कन्धूफलमपि न बन्धूकृतवती । सुधायाः सघ्नीची
न च वचनवीचीपरिचिता तथापि श्रीरस्या युवजननमस्या विजयते ॥ ३९ ॥ उदञ्चद्वक्षो जडयतट-
भरक्षोभितकाटि स्फुरद्दृग्म्या मन्दीकृतविलसदिन्दीघरयुगम् । समुद्यद्भ्रूमङ्गं प्रविहितधनुर्मङ्गमनिशं वय-
स्तत्पद्मास्याः कथमिव मनो न व्यथयतु ॥ ४० ॥ शरीरे लावण्यं सकलमपि पीयूषनिचयं विधात्रा विन्यन्त
हरिणनयनाया ननु मुखे । निरीक्ष्यहीलीनो द्विजपतिरयं दर्शयति नो कदाऽप्यहि स्वास्यं न निशि पुनरेकत्र
रमते ॥ ४१ ॥ न दन्तुरमुरःस्थल वचसि नाश्रिता चातुरी विकारि न विलोकितं भुवि न वक्तिमोपक्रमः ।
तथापि हरिणीदृशो वपुषि कोऽपि कान्तिच्छटा पटावृतमहामणिद्युतिरिवात्र संलस्यते ॥ ४२ ॥ इदं
परमसुन्दरं तनुपुरं कुरङ्गीदृशा निवार्य खलु शैशवं स्वयमनेन नीतं बलात् । तदागमनशङ्कया मकर-
केतुना किं कृतं पयोधरधराधरौ त्रिबलिबाहिनीदुस्तरौ ॥ ४३ ॥ स्थिरत्वमचिरद्युतौ तमसि कोऽपि
बन्धग्रहो विधौ किमपि सौरभं मधुनि कापि वर्णात्मता । शिरोपनवदामनि स्फुरति कोऽपि शैलोदयो
वयोऽभिनववेषसस्तदिह मन्महे कौशलम् ॥ ४४ ॥ क्षण सरलवीक्षण क्षणमपाङ्गसंवीक्षणं क्षणं
रजसि खेलन क्षणमतीव भूषादरः । क्षण द्रुततरा गतिः क्षणमतीव मन्दा गतिः
क्षणक्षणविलक्षण जयति चेष्टितं सुश्रुवः ॥ ४५ ॥ क्षोभं घटे यदतित्रहलः स्निग्धलावण्यपूरः प्रत्यङ्गं
पट्टमनुसरन्त्यूर्मयो विभ्रमाणाम् । उन्मग्न यत्फुरति च मनाक्कुम्भयोर्द्वन्द्वमेतत्तन्मन्येऽस्याः
स्मरगजयुवा गाहते हृत्तडागम् ॥ ४६ ॥ मन्दं मन्दं प्रवणपुटकोपान्तगन्ता दृगन्तः किञ्चिर्कि-
ञ्चिद्विरमति मनो धूलिकेलीरसेभ्यः । आविर्भावः स्तनमुकुलयोः कापि कान्तिः समन्तादद्य श्वो वा कुसुम-
धनुषो यौधराज्याभिषेकः ॥ ४७ ॥ संनद्धोऽयं नवतरुणिभा काममास्कन्दुकामौ नैनां मुञ्चत्यहह सहसा
कीतुकी बालभाषः । तद्वैराज्यं वरतरतनुस्वर्णभूमौ प्रवृत्तं प्रायस्त्वस्मादनुदिनमयं क्षीयते मध्यदेशः
॥ ४८ ॥ वक्षोजातौ कनककलशौ रम्यरोमावलीयं क्लृप्णा रञ्जुलसति सरसो नाभिकूपो गभीरः ।
एव सत्वं सपदि सकले हस्तं तृष्णाप्रशान्त्युपायेऽप्येतत् किमु युवजगद्भ्राम्यतीतः परत्र ॥ ४९ ॥
श्रीणीवन्धैत्यजति तेनुतां सेवते मध्यभागः पद्मथा मुक्तास्तरैल्लगतयः सञ्चिता लोचनाम्याम् । घटे
वक्षः कुचसचिवतामद्वितीयं तु वक्त्रं तद्वात्राणां गुणैर्विनिमयः कल्पितो यौवनेन ॥ ५० ॥ सञ्चमङ्गं

१ ललविनः (पुष्टः) लीलापरिकरः (परिच्छदः) यत्र तादृशः । २ प्रतिभुवः प्रतिनिधि-
भूताः । ३ चातुर्यं । ४ वैधात्यधृष्टत्वं- । ५ पुष्टम् । ६ लावण्यस्य पूरघोक्त्या जलवत्तरलत्वं
व्यज्यते । ७ मन्दमन्दमिति वाच्यम्, प्रकारे गुणवचनस्येति शास्त्रात् । ८ नद्धोभङ्गमिया न तयो-
क्तम् । ८ मदनस्य । ९ नितम्बबन्धः । १० कृशताम् । ११ अपछानि गमतानि । १२ गुणानां
परिवर्तनम् ।

करकिसलयावर्तनैरालपन्ती सा पश्यन्ती ललितललित लोचनस्याञ्चलेन । विन्यस्यन्ती चरणकमले
लीलया स्वैरपातैर्निःसङ्गीत प्रथमवयसा नर्तिता पङ्कजाक्षी ॥ ५१ ॥ दूरीकर्तुं प्रभवति शशी स्वक्ष-
यातिं न किञ्चिदेणाक्षी तु स्मररज्जमपि द्राघरेददुश्चित्कित्स्याम् । तस्मान्मन्ये 'सकलममृतं' स्थापितं
तन्मुखान्तर्धात्रा नूनं कथमितरथा क्षीणता तत्र सक्ता ॥ ५२ ॥ दोलायां जघनस्थलेन चलता
लीलेक्षणा लज्जते साशङ्क तनुकण्टकक्षतमिया क्रीडावने क्रीडति । धत्ते दिक्षु निरीक्षणं स्मितमुखी
पारावताना स्तैः सज्जं मौग्यविसर्जनाय सुतनोः शृङ्गारमित्र वयः ॥ ५३ ॥ वक्षस्यावरणादरः स्तन-
युगोद्भेद विनाप्यङ्गुलीमुद्रासूचितहास्यमास्यमधिक नो पुत्रिकादौ रसः । तिर्यग्लोचनवीक्षितानि
वचसां छेकोक्तिसंक्रान्तयस्तस्याः सीदति शैशवे समभवत्कोऽप्येष नव्यः क्रमः ॥ ५४ ॥ लावण्यामृत-
निर्भरेण सुदृशः सितखिलाङ्गस्थली जातस्तत्र नवीनयौवनकललीलालतामण्डपः । तस्मिन्वेपविशेषशी-
तलतच्छायासु सुतोत्थितः कदर्पस्त्रिजगज्जयोऽयमपरोऽप्यद्यापि निद्रालसः ॥ ५५ ॥ बाल्ये गेहपतौ
निमीलति वयःसन्वि विधाय स्मरश्चौरश्चास्तरं विवेश निभृत बालाशरीरालयम् । चाञ्चल्यं चरणे
पृथुत्वमुदरे निर्लेजतां चेतसि क्षामत्व हृदये दृशोः सरलतां सर्वस्वमस्या हरन् ॥ ५६ ॥ एतस्य
रतिवह्नमक्षितिपतेः क्रीडासरसां शनैः सशोष नयतीष शैशवजल तारुण्यतिमद्युतिः । अन्तःस्था
च यथा यथा विकसति प्रायः कुचोच्चस्थली स्थौल्यं हन्त तथा तथा वितनुते दृक्पीनमीनावली
॥ ५७ ॥ रेखा काचन कज्जलस्य नयनाम्भोजे मिथः कौशलात्प्रेङ्गीभिः सरलीकृतापि कुटिलीभाव
समालम्बते । लक्ष्या वक्षसि पाणिपद्मविवमस्पर्शोदयाद्भुजतिर्जानीमो वयमेणशावनयने बाल्यं न
पाल्यं तव ॥ ५८ ॥ मध्यस्य प्रथिमानमेति जघन वक्षोजयोर्मन्दता दूरं यात्युदरं च रोमलतिका
नेत्रार्जव धावति । कन्दर्पं परिवीक्ष्य नूतनमनोराग्याभिषिक्त क्षणादङ्गानीव परस्पर विदधते निर्लुण्ठनं
सुश्रुतः ॥ ५९ ॥ दृष्टिः शैशवमण्डना प्रतिकलं लावण्यमन्यस्यते पूर्वाकारमुरस्तथापि कुचयोः
शोभां नवामीहते । संग्रप्ता गुह्यतां तथायुपचिताभोग नितम्बस्थली तन्व्याः स्वीकृतमन्य विजयते
तन्नेत्रपेय वयः ॥ ६० ॥ तत्तस्याः कमनीयकान्ति विजितत्रैलोक्यनारीवपुः शृङ्गारस्य निकेतन समभवः
त्संसारसारं वयः । यस्मिन्विस्मृतपक्षमपालिचलनाः कामालसा दृष्ट्यो नो यूनां पुनरुपतन्ति पतिताः पार्श्वे
शकुन्ता इव ॥ ६१ ॥ कैलीकौतुकमादराच्छ्रवणयोरालीमिराश्राव्यते बालामिस्तु पुरः पुरेवै रजसि क्रीडार्थमाहू-
यते । चैतो याति न वा ततस्तदुमयोरेणीदृशः सांप्रत मध्ये चुम्बकयोः शकलवनिष्पक्षपात मनः ॥ ६२ ॥
उत्तालालकमञ्जनानि कबरीपाशेषु शिखारसो दन्तानां परिकर्म नीविर्मेहन मूलास्ययोग्याग्रहः । तिर्य-
लोचनचेष्टितानि वचसां छेकोक्तिसंक्रान्तयः स्त्रीणां म्लायति शैशवे प्रतिकलं कोऽप्येष केलिक्रम-
॥ ६३ ॥ मात्रानर्तनपण्डितञ्च वदन किञ्चित्प्रगल्भे दृशौ स्तोकोद्भेदनिवेशितस्तनुरो मध्यं 'दैरि-
द्राति च । अस्या यजघन घन च कलया प्रत्यङ्गमेणीदृशः सत्यकारमिव स्मरैकमुद्गा तद्यौवनेनार्पि-
तम् ॥ ६४ ॥ लावण्यामृतमोहित वरतनोरङ्गे स्थित यत्पुरा तत्तारुण्यघनोदयेन बहुधा सवर्धित पद्मम् ।

१ रतिरसयुक्तम् । २ वक्षसि । ३ कामरूपस्य नृपतेः । ४ यौवनरूपः सूर्यः । ५ शला-
कामिः । ६ नवीने हि राज्ये दस्युजनोपद्रवो जायत इति सम्भाव्येदमुक्तम् । ७ शैशवं मण्डनं
यस्यां खा । ८ स्थानभूतम् । ९ यौवनात्प्रगिव । १० नीविबन्धनम् । ११ चातुर्येणार्थान्तरपर-
त्वापादनानि । १२ कले कले वचने वचन इति यावत् । १३ मात्रया परिमाणेन । १४ स्तोत्रः
अल्पः, य उद्भेदः उल्लासः, तेन निवेशितौ स्तनौ यत्र तादृशम्, किञ्चिदङ्कुरितस्तनशास्त्री-
त्यर्थः । १५ अस्मदिव प्रतिभाति । १६ स्थापितम् । १७ ब्रह्मा ।

वीक्ष्य स्पन्दनशङ्कितः कुचयुगव्याजानितम्बस्थलावक्रे सेतुयुग न चेदिह कुतस्तादृशस्थास्तुता
॥ ६५ ॥ विस्तारी स्तनभार एष गमितो न स्वोचितामुचति रेखोद्भासिकृतं बलित्रयमिदं न स्पष्टनि-
म्रोन्नतम् । मध्येऽस्या ऋजुरायतार्धकपिशो रोमावली निर्मिता रम्यं यौवनशैशवव्यतिकरोन्मिश्रं वयो
वर्तते ॥ ६६ ॥ चाञ्चल्यं चरणौ विहाय नयनप्रान्तं प्रतिष्ठासते वस्तुं वाञ्छति वाचि काचिदमृत-
स्पर्धाकरी माधुरी । कान्तिः काचन वक्षसो विजयते तन्व्या दुकूलाञ्चलं तन्मन्ये दिवसैः कियद्विरतनु-
जैता जगन्मण्डलम् ॥ ६७ ॥ आलापान्त्रविलासो विरलयति लसद्वाहुविक्षितिं यातं नीविप्रस्थि
प्रथिम्ना प्रतनयति मनाङ्गमध्यनिम्नो नितम्बः । उत्पुण्यतपार्श्वमूर्च्छत्कुचशिखरमुखो नूनमन्तः स्मरेण स्पृष्टा
कोदण्डकोटया हरेण शिशुदृशो दृश्यते यौवनश्रीः ॥ ६८ ॥

नायिकाधम्मिल्लमहिमा ।

अस्या मनोहराकारकवरीभारनिर्जिताः । लज्जयेव वने वासं चक्रुश्चमरवर्हिणः ॥ १ ॥ भाति
विन्यस्तकङ्कारः सुकेश्याः केशसंचयः । शोणितार्द्रैः शरैः पूर्णं तूणीरमिव मान्मथम् ॥ २ ॥ स्तनामोगे
पतन्माति कपोलाकुटिलोऽलकः । शशाङ्कविम्बतो मेरौ लम्बमान इवोरगः ॥ ३ ॥ चलत्कामिमनो-
मीनमादातुं चित्तैजन्मनः । गैलयष्टिरिवाभाति बालवेणी गुणोज्ज्वला ॥ ४ ॥ एणीदृशो विजयते
वेणी पृष्ठावलम्बिनी । केशेव पञ्चवाणस्य युवतर्जनहेतवे ॥ ५ ॥ तमस्तोमो भ्रश सोममण्डलोपरि
राजते । धूमपानं किं नाम धाम गम्यमतः परम् ॥ ६ ॥ वेणी श्यामा भुजगीयं नितम्बान्मस्तकं गता ।
वक्रचन्द्रसुधां लेदु सान्द्रसिन्दूरजिह्वा ॥ ७ ॥ तस्याः कचभरव्याजात्तनयज्ञेहलालितः । आरुढा
पार्वतीबुद्ध्या गुह्यवर्तिव मूर्धनि ॥ ८ ॥ श्यामा मिलिन्दमाला बालाया वदनपद्मकरन्दम् । आस्वा-
दितुमिव मिलिता ललिता वेणीभिषादेया ॥ ९ ॥ मलिना अपि संयमनाकुटिला अपि मुमनसां
समागमतः । बाला अपि मुक्तानामनुपङ्गानिर्जरैर्वमुपयान्ति ॥ १० ॥ खानाद्रमुक्तेष्वनुधूपवास विन्यस्तसायं
तनमल्लिकेषु । कामो वसन्तास्यमन्दवीर्यः केशेषु लेभे वलमङ्गनानाम् ॥ ११ ॥ एणीदृशः पाणिपुटे
निरुद्धा वेणी विरेजे शयनोत्थितायाः । सरोजकोशादिव निष्पतन्ती श्रेणीघनीभूय मधुन्नतानाम् ॥ १२ ॥
इय मुखाम्मोरुहसंनिधाने विलम्बिधम्मिल्लततिच्छिन्नेनासमागता सादरमेव बाला द्विरेफमालामुत वा दधाति
॥ १३ ॥ अस्याः सपक्षैकविधोः कचौचः स्थाने मुखस्योपरि वासमाप । पक्षस्थतादद्बहुचन्द्रकोऽपि कलापिनां
येन जितः कलापः ॥ १४ ॥ अस्या यदास्येन पुरस्तिरश्च तिरस्कृत शीतफचान्वकारम् । स्फुटं स्फुर-
द्भङ्गकचच्छलेन तदेव पञ्चादिदमस्ति बद्धम् ॥ १५ ॥ अस्याः कचानां शिखिनां च किं नु विधिं
कलापौ विमतेरगाताम् । तेनायमेभिः किमपूजि पुणैरमस्ति दत्त्वा स किमर्घचन्द्रम् ॥ १६ ॥ केशा-
न्वकारादथ दृश्यमालस्थलार्धचन्द्रा स्फुटमष्टमीयम् । एतां यदासाद्य जगज्जयाय मनोभुवा सिद्धिरसाधि
साधु ॥ १७ ॥ आभाति शोभातिशयं प्रपञ्चादेणीदृशोऽस्या रमणीयशोभा । वेणी लसत्कुन्तलवोरैणीनां

१ अर्धश्यामा । कान्त्यन्तरपातेन सर्वथा श्यामताऽनवस्थानात् । २ कर्तुमिच्छति ।
३ गमनम् । ४ विन्यस्तानि कङ्काराणि कमलानि यत्र तादृक् । तूणीरपक्षे लिङ्गविपरिणामे-
नान्वयः, तस्य क्लीबलिङ्गत्वात् । ५ कामदेवस्य । ६ कण्ठरूपो दण्डः । ७ बालाः शिरोरुहाः
एव वेणी जलपूरः । ८ शृणुः सौन्दर्यादिभिः । माधुर्यादिभिरिति वेणीपक्षे, उज्ज्वला । ९ एतेन
यूनां वृत्तगत्वं सम्भावितम् । १० कार्तिकेयस्य मयूर इव । ११ अमरपङ्क्तिः । १२ पुष्पाणां,
देवानां च । १३ शिशवः, केशाश्च । १४ भौक्तिकानां जीवन्मुक्तानां च । १५ जरारहितत्वं देवत्वं च
१६ लभन्ते । १७ धम्मिल्लः केशपाशः । १८ कचानां कलापः समूहः, शिखिनां मयूराणां कलापः
बह्वः, इत्येवमर्थभेदेऽपि स्वरूपत्वेनैकशेष इदं रूपम् । १९ परम्पराणाम् ।

श्रेणीव किं चास हरिन्मणीनाम् ॥ १८ ॥ विधिः किमस्या नितराममान्तमङ्गेषु शृङ्गाररसं भुक्तेत्याः ।
 सिग्बोद्धसत्कुन्तलकैतवेन निधाय मूर्ध्नि स्तवकीचकार ॥ १९ ॥ चिकुरप्रकारा जयन्ति ते विद्वषी
 मूर्धनि यान्विमर्ति सा । पशुनाप्यर्पुस्सुकतेन तत्तुलनामिच्छति चामरेण कः ॥ २० ॥ लसन्मौक्ति-
 कश्रेणिगङ्गातरङ्गा स्वयं नन्दिनीमास्यतो नीलवर्णा । ससीमन्तसिन्दूरसारस्वतामा त्रिवेणीयमेणीदृशो
 मौलिवेणी ॥ २१ ॥ उद्यितो निशि कलानिधिर्भवेदेतदीयमुखतुल्यताप्तये । प्रापितो मलिनभावमेतया लज्जया
 रभसि यात्यदृश्यताम् ॥ २२ ॥ एता नवाम्बुधरकान्तिमुदीक्ष्य वेणीमेणीदृशो यदि वदन्ति वदन्तु नामा
 ब्रूमो वयं मुखसुधांशुसुधाभिलापादभ्यागता भुजगिनी मणिमुद्वहन्तीम् ॥ २३ ॥ स्वर्मानुराकलयितुं
 स समुद्यतोऽभूद्राका विनाऽऽननसुधाशुमहो यदस्याः । मन्ये तदस्य न च तिष्ठति पूर्णिमाया भावो हि
 किंतु परिपूर्णकले सुधांशौ ॥ २४ ॥ विकचकचकलापः किञ्चिदाकुञ्चितोऽय कुचकलशनिवेशी
 शोभते श्यामलाक्ष्याः । मधुरसपरितोपार्त्तिकिदुत्कुल्लकोशे कमल इव विलीनः पेटर्कः पट्पदानाम् ॥ २५ ॥
 न जीर्मेतच्छेदः स हि गगनचारी न च तमो न तस्येन्दोर्मैत्री न च मधुकरास्ते हि मुखराः । न पिच्छ
 तत्केकिन्युचितमसितोऽय न च मणिर्मुदुत्वाद्भिन्नातं ध्वनिचिकुरपाशो मृगदृशः ॥ २६ ॥ उन्मीलद्वन्द्वेन्दु-
 कान्तिविसर्गैर्दूरे समुत्सारित भग्न पीनकुचस्थलस्य च रूर्चा हस्तप्रभाभिर्हतम् । एतस्याः कैलविद्वकण्ठ-
 कदलीकल्पं मिलत्कौतुकादप्राप्ताङ्गसुखं रूपेव सहसा केशेषु, लग्न तमः ॥ २७ ॥ य यं त्वं
 प्रमदे मनागपि दृशोर्लक्ष्य विधत्सेऽध्वग छिन्नप्राण इव क्षणात्स सकलो व्यापयते हा क्षणात् । तज्जन्मं
 वृजिं समुच्चितमिदं मन्ये न केशोच्चय न ध्वान्त नहि तस्य सम्भवति सयोगो मुखेन्दौ स्थिते ॥ २८ ॥

अभ्यङ्गमहिमा ।

सुवर्णकदलीस्तम्भचारुतः कमलेक्षणा । स्वभावादेव तद्भूयः किं तदभ्यङ्गमर्दनम् ॥ १ ॥ अस्याः
 पीठोपविष्टाया अभ्यङ्ग वितनोत्पसौ । लसच्छ्रोणि चलद्वेणि नटद्वुरूपयोधरम् ॥ २ ॥ आवर्त्य
 कण्ठं सिचयेन सम्यगावद्वय यक्षोरुद्वुम्भयुगमम् । कासौ करालम्बिततैलपात्रा मन्द समासीदति
 सुन्दरी ताम् ॥ ३ ॥ वैक्षोजौ निविड निरुद्वय सिचयेनाकुञ्च्य मध्य शनैः कृत्वा चम्पकतै-
 लसेकमबला संपीडय मन्द शिरः । पाणिभ्यां चलकङ्कणोद्यतक्षणत्कारोत्तराभ्या करोत्यभ्यङ्गं परि-
 पश्यतः सकुसुक् दोरन्तर प्रेयसः ॥ ४ ॥ जालुभ्यामुपविश्य पार्श्वनिहितश्रोणीभरा प्रोन्नमदोर्वल्ली
 नमदुन्नमत्कुचतटी दीन्यनखाङ्गावलिः । पाणिभ्यामवर्धय कङ्कणक्षणत्कारावतारोत्तरं बाला नैक्षति
 किं निजालकभर किंवा मदीप मनः ॥ ५ ॥ अग्रान्तं दृढयन्त्रणेन कुचयोरत्यक्तकाठिन्ययोरा-
 बद्धस्फुटमण्डलोनतिमितश्चोल विमुच्योरसः । नीवीविच्छुरितं विधाय तमसुं वामस्तनालम्बिनीं वेणीं
 पाणिनखाङ्गलैः शिथिलयत्याक्रम्य पीठ पदा ॥ ६ ॥

१ पशुना चमरेणेत्यर्थः । २ पृष्ठतो नीतेन । ३ अस्त्रिताक्ष्याः । ४ मञ्जूषा । ५ मेघख-
 ण्डम् । ६ घना ये चिकुरास्तेषां पाशः ग्रन्थिः । ७ समूहः । ८ कान्त्या । ९ पक्षिविशेषः । १०
 वसनप्रान्तेन । ११ स्तनौ । १२ बाहुमध्यम् । १३ तिरस्कृत्वा । १४ नियमयति । १५ निरन्तरम् ।
 १६ परिधानवासोग्रन्थिम् ।

केशपाशवर्णनम् ।

केशान् सुमनसौ सेव्यान् वामा वज्रन्ति निर्दयम् । स्थाने तथाविधानां वा प्रमदानां समीहितम्-
 ॥ १ ॥ बालां बालान् वशीकृत्य निवज्रन्तीति नाद्रुतम् । किंतु तैः सह हा हन्त पथिकानपि दर्श-
 कान् ॥ २ ॥ स्नेहसंवर्धितान्यालान्दढ वज्राति सुन्दरी । करुणा हरिणाक्षीणां कुतः कठिनचे-
 तसाम् ॥ ३ ॥ सप्राप्तचिकुरभावः कचनिचयो वा युवा करे लज्जः । स्त्रीभिर्दृढं निवद्वयो नो
 चेत्परकलत्रमनुसरति ॥ ४ ॥ यथा यथाप्य बलते मुजोऽस्या उदञ्चितः सयमने कचानाम् ।
 तथा तथा वेलेगति काममेकः स एव वेक्षोरुह उत्पलास्याः ॥ ५ ॥ आभुग्नाद्गुलिपल्लवौ कचभरे
 व्यापारयन्ती करौ बन्धोत्कर्षनिवद्धमानसतया शून्या दधाना दृशम् । बाह्वक्षेपसमुज्जते कुचतटे पर्य-
 स्तचोलाशुकाः हींसकोचितवाङ्मूलसुभगे वज्राति जूटौ वधूः ॥ ६ ॥ जानुस्थापितदर्पण परिण-
 मद्ग्रीव समुद्यद्भुजं न्यञ्चत्कूर्परमुनमद्भुजलसत्कक्षान्तरोहत्कुचम् । पाणिभ्यां प्रविभज्य केशनिचयं सीम-
 न्तकर्मोद्यता चेतः कस्य वशीकरोति न बलाद्राला विलोलेक्षणा ॥ ७ ॥ केशान्वामकरावलम्बित-
 शिखाभूयो रणत्कङ्कण व्याधूयाऽथ कनिष्ठिमानधमुखेनाकुञ्चितान्याद्गुलि । सीमन्त विरचथ
 तस्य कैरमेणोन्मूढ्य पार्श्वद्वयं तान्पश्चाद्युगपत्प्रणीय करयोर्युग्मेन वज्रात्यसौ ॥ ८ ॥

केशसिन्दूरवर्णनम् ।

न सिन्दूर न वा केशा धामानां शिरसि स्थिताः । पान्थाना सह रक्तेन वृजिनं हननोद्भवम् ॥ १ ॥
 विलोचनशरैस्तिग्मैर्निहसि प्रमदे जनान् । क्षिप्तमन्यत्र तल्लभन न विदं नागसम्भवम् ॥ २ ॥
 वहन्ती सिन्दूरं प्रवलकवरीभारतिमिरत्विषा वृन्दैर्वन्दीकृतमिव नवीनार्कमरणम् । तनोतु क्षेमं
 नस्तव वदनसौन्दर्यलहरीपरीवाहस्रोतस्तरणिरिव सीमन्तसरणिः ॥ ३ ॥ अये वाले दृष्ट्वा मुख-
 ममृतमानुभ्रमवशात्कचच्छा राह्वर्यसति किमु तृष्णातरलितः । किमेव कन्दर्पोनततरुणि सिन्दूरस-
 रणिच्छलाद्भोक्तु भूयो वहिरिव रसज्ञां कलयति ॥ ४ ॥

भालस्तुतिः ।

आस्वादितोन्मुक्तमिवाह्वविभ्रं तमोमुलाद्धन्त सुधाकरस्य । सीमन्तसीमान्तमुदाररूपमिदं ललाटे
 ननु पङ्कजास्याः ॥ १ ॥ केशान्धकारादथ दृश्यभालस्थलार्धचन्द्रस्फुटमष्टमोयम् । एनां यदासाद्य जग-
 ज्जयाय मनोमुषा सिद्धिरसाधि साधु ॥ २ ॥

तिलकवर्णनम् ।

वाले ललामलेखेय भाले मल्लीव राजते । झूलताचापमाकृष्य न विभ्रः क हनिष्यति ॥ १ ॥ कस्तू-
 रीतिलकं वाले भाले मा कुरु मा कुरु । अद्य साम्यं मजामीति जृम्भते शशलाञ्छनः ।
 ॥ २ ॥ श्यामलेनाङ्कित भाले वाले केनापि लक्ष्मणौ । मुखं तवान्तरासुसभृङ्गकुलाम्बुजायते
 ॥ ३ ॥ नासावंशविनिर्मुक्तमुक्ताफलसैनामिना । भाति भालतलस्थेन लेपचन्दनविन्दुना ॥

१ बालान् ब्रह्माणं विष्णुम्महेशं कक्षाक्षेशश्चेति तान् । २ पुष्पाणां, देवानां च । ३ स्त्रियः
 प्रतिकूलश्च । ४ युक्तम् । ५ स्त्रीणां प्रमादिनां च । ६ स्त्रियो बालकाश्च । ७ केशान् बालकांश्च ।
 ८ तैलेन प्रेम्णा च वर्धितान् । ९ श्रोणि स्त्रियं च । १० उन्नतः । ११ उल्लसति । १२ कुचः ।
 १३ संवलितकञ्जकुचवत् । १४ केशग्रन्थिम् । १५ केशमसाधनम् । १६ हस्तबहिर्भागेन ।
 १७ पापम् । १८ निष्पादिता । १९ उल्लसति । २० कस्तूरीतिलकरूपेण लक्षणेन । २१ सदृशेन ।

॥ ४ ॥ लोचनफुल्लाम्भोजद्वयलोमान्दोलितैकमनाः । कस्तूरीतिलकमिषादयर्मलिकेऽलिः समुल्लसति ॥ ५ ॥ अस्या ललाटे रचिता सखीभिर्विभाव्यते चन्दनपत्रलेखा । आपाण्डुरक्षामकपोलमि-
त्तावनङ्गबाणव्रणपट्टिकेव ॥ ६ ॥ अस्यास्तनुस्यन्दनसंस्थितो वै स मीनकेतुर्जगतीं विजेतुम् । सकुङ्कुमालेखमिषेण वीरो व्यमोचयच्चास्तुरां पताकाम् ॥ ७ ॥ विराजतेऽस्यास्तिलकोऽयम-
ञ्चितो विकुञ्चितभ्रूलतिकाद्वयान्तरे । विजित्य लोकद्वितयं दिवं प्रति स्मरेण बाणो धनुषीव
योजितः ॥ ८ ॥ अस्याः सुगन्धिनवकुङ्कुमपङ्कदत्तो मुग्धश्चास्ति तिलको मदिरैक्षणयाः । आविष्टरागमभिराममुखारविन्दनिष्यन्दलग्नमिव मे हृदयं द्वितीयम् ॥ ९ ॥ लोके कलङ्कमपहा-
तुमय मृगाङ्को जातो मुखं तव पुनस्तिलकच्छलेन । तत्रापि कल्पयसि तन्वि कलङ्करेखां नार्यः
समाश्रितजन हि कलङ्कयन्ति ॥ १० ॥ अस्याः संयमवान्कचो मधुकरैरभ्यर्च्यमानो मुहुर्भृङ्गी-
गोपनजामिशापमचिरादुन्मार्ष्टुकामो निजम् । सीमन्तेन करेण कोमलरुचा सिन्दूरविन्दुच्छलादात-
सायसपिण्डमण्डलमसावादातुमाकाङ्क्षति ॥ ११ ॥ केयूरं न करे पदे न कटक मौलौ न माला
पुनः कस्तूरीतिलकं तथापि तनुते संसारसारश्रियम् । सर्वाधिक्यमलेखि मालफलके यत्सुभ्रुवो
धेवसा जानीमः किमु तत्र मन्मथमहीपालेन मुद्रा कृता ॥ १२ ॥

भ्रुवोः प्रशंसा ।

भ्रूखायुगलं भाति तस्याश्चटुलचक्षुषः । पत्रद्वयीव हरिता नासावशविनिर्गता ॥ १ ॥
असितात्मा समुच्चदः समाविष्कृतचापलः । भुजङ्गकुटिलस्तस्या भ्रुविक्षेपः खलायते ॥ २ ॥
स्मरकल्पद्रुमो बाले तव भाले द्विपत्रकः । पत्रयोरनयोऽस्त्राया भ्रुवोर्व्याजादुदञ्चति ॥ ३ ॥
किञ्चित्सविधमोदञ्चद्भ्रूलता भाति भामिनी । बालक्रीडाप्रतिद्वन्द्वि तर्जयन्तीव यौवनम् ॥ ४ ॥
कामकार्मुकतया क्रथयन्ति भ्रूलता मम पुनर्भतमन्यत् । लोचनान्मुखहयोस्परिस्थं भृङ्गशावक-
ततिद्वयमेतत् ॥ ५ ॥ तस्याः शलाकाञ्जननिर्मितेव कान्तिभ्रुवोरायतलेखयोर्या । तां धीक्ष्य
लीलाचतुरामनङ्गः स्वचापसौन्दर्यमदमुमोच ॥ ६ ॥ भ्रूम्यां प्रियाया भवता मनोभूचापेन चापे
वैनसारमावः । निजां यदाप्लोषदशामपेक्ष्य सप्रत्यनेनाधिकवीर्यतार्जि ॥ ७ ॥ स्मरं धनुर्यद्विधुनो
ञ्जितास्या आस्येन भूतेन च लक्ष्मलेखा । एतद्भ्रुवौ जन्म तदाप युग्म लीलाचलत्वोचितबालभावम् ॥ ८ ॥

लोचनमहिमा ।

नूनमाज्ञाकरस्तस्याः सुभ्रुवो मकरध्वजः । यतस्तन्नेत्रसचारसूचितेषु प्रवर्तते ॥ १ ॥ निःसीमै-
शोभासीमाग्न्य नैताङ्गया नयनद्वयम् । अन्योन्यालोकनानन्दविरहादिव चञ्चलम् ॥ २ ॥ आसां व्रत-
मतीवाश्चोर्ध्वतुरः परिसर्पणम् । सह यातं मनस्तत्र त्यक्त्वा भूयोनिवर्तनम् ॥ ३ ॥
अर्जुनः कृष्णसयुक्तः कर्णं यत्रानुषावति । तन्नेत्रं तु कुलक्षेत्रमिति मुखे मृशामहे ॥ ४ ॥
एकमेवाक्षि वामाक्षि रज्ज्वाञ्जनलेखया । जायतामैर्न्दवे विन्धे खञ्जान्भुजसगमः ॥ ५ ॥ अमुष्य
मुंषिता लक्ष्मीश्चक्षुषेति न नूतनम् । न वेधि कथयत्यस्याः कर्णे लग्न किमुत्पलम् ॥ ६ ॥
मृगसबन्धिनी दृष्टिरसौ यदि न सुभ्रुवः । धावति श्रवणोत्तंसलीलादूर्वाङ्कुरे कृतः ॥ ७ ॥

१ ललाटेदेशे । २ उल्लसति । ३ चन्दनत्वम् । ४ मदनसम्बन्धि । ५ निरवधिसौन्दर्य-
सम्पन्नत्वम् । ६ कुशाङ्ग्याः । ७ मध्यमपाण्डवः, अतपश्च । ८ वासुदेवसहितः । कृष्णतारोपेतः,
कृष्णतोपलभितज्योतिःसहित इति यावत् । ९ राधेयम्, श्रवणं च । १० इन्दोरिदं तत्र । ११ इत्या

तस्याः श्रवणमार्गेण चलितं यदि लोचने । कुतः प्रकामधवले धत्तः कृष्णानुरक्तताम् ॥ ८ ॥
 श्रूयतां कौतुकं सोऽपि स्मरः शृङ्गारिणां गुरुः । अमुष्याः शिष्यतामेति श्रवणोन्मुखयोर्दशोः
 ॥ ९ ॥ नेत्रयोरनयोश्चन्द्रमुख्याः सुन्दररङ्गयोः । का स्तुतिः क्रियते लोकेः कुरङ्गाश्वोः पराजये
 ॥ १० ॥ मास्वत्कुण्डलमाणिक्यप्रभाप्रतिहतेरिव । नताङ्गयाः श्रवणोत्सङ्गमाख्ण्डा नयनद्वयी
 ॥ ११ ॥ कमलाभ्या मुधासिन्धुवदनेक्षणयोस्तुलाम् । कलयन्तु परे किंतु केमे पङ्केरुहे क ते
 ॥ १२ ॥ अनङ्गमङ्गलमुवस्तदपाङ्गस्य भङ्गयः । जनयन्ति मुहूर्थानामन्तःसतापसंततिम् ॥ १३ ॥
 यदि स्यान्मण्डले सक्तमिन्दोरेन्द्रीवरद्वयम् । तदोपमीयते तम्या वदन चारुलोचनम् ॥ १४ ॥
 श्रमयति शरीरमधिकं भ्रमयति चेतः करोति सतापम् । मोह मुहश्च कुर्वते विषविषम व्रीक्षण
 तस्याः ॥ १५ ॥ अतिपूजितारेयं दृष्टिः श्रुतिलज्जनक्षमा सुतनुः । जिनसिद्धान्तस्थितिरिव
 सवासनां कं न मोहयति ॥ १६ ॥ नयनच्छटेन सुतनोर्वदनजिते शशिनि कुलपतौ क्रोधात् ।
 नासानालनिवद्ध स्फुटितमिवेन्द्रीवरं द्वेधा ॥ १७ ॥ आवाभिनोस्तदक्षोरजनरेखाविधिं वितन्वर्त्याः ।
 पाणिः प्रसाधिकार्याः प्रापदपाङ्गं चिरेण विग्रम्य ॥ १८ ॥ लोहितलेखावलयितलोचन-
 युगलं विभाति ललनायाः । स्मरदाशेन मुखसरसि जपयुगमरुणगुणजालवद्धभिष ॥ १९ ॥
 प्रवातनीलोत्पलनिर्विशेषमधीरधिप्रेक्षितमायतास्याः । तया गृहीतं नु मृगजनान्यस्ततो गृहीतं नु
 मृगङ्गनाभिः ॥ २० ॥ मुखारविन्दोपरिभागसस्थं नेत्रद्वयं खजनमामनन्ति । प्रफुल्लवक्त्राभुजपा-
 र्श्ववर्तिं दलद्वयं शृङ्गयुतं मतं मे ॥ २१ ॥ इन्द्रीवरं लोचनयोस्तुलायै निर्माय यत्नेन विधिः
 कदाचित् । अतुल्यतां वीक्ष्य ततो रजांसि निक्षिप्य चिक्षेप स पद्ममध्यं ॥ २२ ॥
 शृङ्गत्रयेणैव जगन्नयस्य विनिर्जयात्पुष्पमयाशुगेन । शेषा द्विवाणी सफलीकृत्यं प्रियादृग्भोजपदेऽ-
 भिषिच्य ॥ २३ ॥ सेयं भृदुः कौमुदचापयष्टिः स्मरस्य मुष्टिप्रहणार्हमव्यथा । तनोति नः
 श्रीमदपाङ्गमुक्ता मोहाय या दृष्टिशरौघवृष्टिम् ॥ २४ ॥ आवूर्णितं पद्मलमक्षिपत्रं प्रान्तशु-
 तिश्चैत्यजितामृतांशु । अस्या इवास्याश्चलदिन्द्रनीलगोलामलस्यामलतारतारम् ॥ २५ ॥
 कर्णोत्पलेनापि मुखं सनाथं लभेत नेत्रद्युतिनिर्जितेन । यद्येतदीयेन तदा कृतार्था
 स्वचक्षुषी किं कुर्वते कुरङ्गी ॥ २६ ॥ त्वचः समुत्तार्यं दलानि रीत्या मोचात्पर्वः
 पञ्चषपाटनानाम् । सारैर्गृहीतैर्विधिरूपलौघैर्दस्यामभूदीक्षणरूपशिली ॥ २७ ॥ चकोरनेत्रैण-
 गुत्पलानां निमेषपन्त्रेण किमपि कृष्टः । सारः सुधोद्गारमयः प्रयत्नैर्विधातुमेतन्नयने विधातुः
 ॥ २८ ॥ ऋणीकृता किं हरिणीभिरासीदस्याः सक्ताशानयनद्वयश्रीः । भूयोगुणेयं सकला
 वलाद्यत्ताभ्योऽनयाऽलभ्यत विम्वतीभ्यः ॥ २९ ॥ दृशौ किमस्याश्चपलस्थमावे न दूरमा-
 क्रम्य मिथो भिलेताम् । न चेच्छतः स्यादनयोः प्रयाणे विघ्नः श्रवःकूपनिपातमीत्या ॥ ३० ॥

१ अनेन यत्र तदीयदृक्पातस्तत्र तत्र मदन उपतिष्ठत इति सूचितम् । २ तिरस्कारात् ।
 ३ तौलनं, सादृश्यसम्भावनं च । ४ चारुणी सुन्दरे लोचने यत्र तादृशम् । ५ अतिपूजिता
 अतिकमनीया तारा कर्तनीनिका यत्र सा भोजनत्यागरूपपत्रतानुष्ठानेन सम्मानिता तारा तदु-
 पलक्षिता रात्रिर्यत्रेति स्थितिपक्षे । ६ श्रुत्योः कर्णयोः, श्रुतीनाम् ऋचां च लङ्घने क्षमा ।
 ७ वासनया कामवासनया जिमाराधनकामनया च सह वर्त्तमाना । ८ रचयन्त्याः ।
 ९ अलङ्कृवाणायाः । १० मोचा शास्मली, कदली वा तस्यास्त्वचः । ११ पञ्च वा षड् वा पाट-
 नानि उत्पाटनानि तेषाम् । १२ कमलवनात् ।

केदारमाजा शिशिरप्रवेशोत्पुण्याय मन्ये मृतमुत्पलिन्या । जाता यतस्तत्कुसुमेक्षणेय यतश्च तत्को-
रकद्वेषचकोरः ॥ ३१ ॥ नतश्रुवो^१ लोचनखञ्जरीटौ विहारमानङ्गमिहारमेते । कथं न सान-
न्दद्वदो युवानस्ताख्यमन्तर्निधिसुनयन्तु ॥ ३२ ॥ स्वदृशोर्जनयन्ति सान्त्वनां खुरकण्ड्वयनकै-
तवान्पुगाः । जितयोस्वयत्प्रमीलयोस्तदखर्वेक्षणशोभयो मयात् ॥ ३३ ॥ नलिन मलिनं
विदुष्यती पृथ्वीमस्पृशती तदीक्षणे । अपि खञ्जनमञ्जनाञ्जिते विदघाते ष्चिगर्वदुर्विधम् ।
॥ ३४ ॥ श्रुतिर्लब्धनमीहमानयोर्मलिनाभ्यन्तरयोरधीरयोः । स्मृतितापकरत्वमेतयोरुचितं लोचन-
योर्मृगीदृशः ॥ ३५ ॥ लोचने हरिणगर्वमोचने मा विदुष्य नताङ्गि कञ्जलैः । सायकः
सपदि जीवहारकः किं पुनर्हि गरलेन लेपितः ॥ ३६ ॥ जडाश्याभ्यन्तरगूढपङ्क-समुद्भव
तामरसं प्रसिद्धम् । विलोचनं भूय इदं सुवर्णलतोत्तमाङ्गस्य मुखे प्रभूतम् ॥ ३७ ॥ कामिनीनय-
नकञ्जलपङ्कादुत्थितो मदनमत्तवराहः । कामिमानसवनान्तरचारी मूलमुखनति मानलतायाः ॥ ३८ ॥
उत्तरङ्ग्य कुरङ्गलोचने लोचने हरिणगर्वमोचने । अस्तु सुन्दरि कलिन्दनन्दिनीवीचिडम्बरगमीरमम्बरम् ।
॥ ३९ ॥ रामाविलोलनयने किमु मीनबालौ नीलोत्पले किमथवा किमु खञ्जरीटौ^२ । किंवा जग-
ज्जयजयाय कृतिर्न जाने कन्दर्पभूपरचिता नवकार्मणस्य ॥ ४० ॥ मुखविधुपरिवृत्तोत्तानताटङ्कापा-
शावधिचकितचकोरीकान्तिकचौरं तदक्षि । त्रिभुवनयुषचेतोबन्धसंकेतहेतोः सहचरमिव कर्तुं पाश-
माशङ्क्य याति ॥ ४१ ॥ सुधा-हाला-हालाहलमयमिदं तेऽक्षियुगलं विधिर्भूमोऽनर्थागममगणयनेव
विदधे । न चेत्कस्मादेतत्स्वपथपतितानां सुखयति प्रिये यूनामाघूर्णयति हृदयानि व्यथयति ॥ ४२ ॥

अपाङ्गवर्णनम् ।

यान्ती गुरुजनैः सार्धं समयमानमुखाभ्युजा । तिर्यग्ग्रीव यदद्राक्षीत्तन्निष्पत्राकरोज्जगत् ॥ १ ॥
कचिच्छृण्वार्जुनगुणौ कचिच्छृण्वान्तगामिनी^३ । अपाङ्गश्रीस्तवामाति सुस्मरारतगीरिव^४ ॥ २ ॥ विशाला-
क्षीकटाक्षस्य साक्षी त्र्यक्षो^५ महेश्वरः । नाद्यापि प्रेक्षति याति येन विद्वो दिग्म्बरः ॥ ३ ॥ यासौ
कटाक्षविशिखैः स्मरचौरेण ताडिताः हतचैतन्यसर्वस्वा मोह्यन्ते मुग्धकामुकाः ॥ ४ ॥ २ रे घरेट्ट मा
रोदीः कं कं न आमयन्त्यमूः । कटाक्षवीक्षणादेव कराकृष्टस्य का कथा ॥ ५ ॥ प्रमथति मनसि विवेको
विदुषामपि शास्त्रसंभवस्तावत् । निपतन्ति-नेत्रविशिखा यावन्नेन्दीवराक्षीणाम् ॥ ६ ॥ हत्वा लोचन-
विशिखैर्गत्वा कतिचित्पदानि^७ पद्माक्षी । जीवति युवा न वा किं भूयो भूयो विलोकयति ॥ ७ ॥
अस्याः कररुहखण्डितकाण्डपटप्रकटनिर्गता दृष्टिः । पटविगलितनिष्कलुषा स्वदते पीयूषधारेव ॥ ८ ॥
वसन्तनीलोत्पलपद्पदानां गीतामृतं^८ श्रोतुमिबोत्तरङ्गौ । नतश्रुवौ लोचनकृष्णसारौ^९ कर्गान्तिकं सतत-

१ उत्पलिनीमुकुलसदृशदृष्टिः । २ वक्रश्रुवः । ३ कामदेवसम्बन्धिनम् । ४ जायमान-
तन्त्रीकयोः । ५ विशालनेत्रकान्त्या । ६ अञ्जनशलाकाम् । ७ रुचिगर्वहीनम् । ८ श्रवणो-
क्तम् । वेदमार्गातिक्रमणं च । ९ स्मृत्या स्मरणेन, धर्मशास्त्रेण च । १० पक्षिविशेषौ ।
११ नेत्रयोर्हि भैरवं कार्णवं चेति दधोक्तम् । भारते तु प्रायः कृष्णस्य वार्जुनस्य च प्रशंसनमेव
सर्ववेति । १२ कर्णपर्यन्तविस्तृता राधेयमरणपर्यवसायिनी च । १३ शोभा । १४ महाभारत-
सम्बन्धिनी गाथा । १५ विनयनः । १६ स्वस्थताम् । १७ अन्नादिपेषणयन्त्रविशेषो घण्टा ।
१८ यावदिति शेषः । १९ गीतममृतमिवेत्युपमितरुमास एवात्र, ननु गीतमेवामृतमिति, गीतरूपा-
मृतस्य श्रवणक्रियाकर्मत्वासम्भवात् । २० नेत्ररूपौ मृगौ । 'कृष्णसाररुहस्यङ्कुरङ्कुशम्बररौ-
हिषाः ।' इत्यमरः । २१ कर्णसमीपम्, तदवधि आयतत्वादिति तत्त्वम् ।

माश्रयेते ॥९॥ नयनाञ्चलचञ्चरीकपूरो बलतेऽयं यत एव पद्मलक्ष्याः । तत एव भवन्ति नीलपक्षप्रकराणा
ननु वृष्ट्यो नवीनाः ॥ १० ॥ तावदेव कृतिनामपि स्फुरत्येव निर्मलविषेकदीपकः । यावदेणशिशुलोल-
चक्षुषा ताडयते वत न चञ्चलाञ्चलैः ॥ ११ ॥ यत्र यत्र बलते शनैः शनैः सुश्रुघो नयनकोणविभ्रमः ।
तत्र तत्र शतपञ्चधोरणी तोरणीभवति पुष्पधन्वनः ॥ १२ ॥ यान्त्या मुहुर्बलितकन्वरमानन
तदावृत्तवृन्तशतपत्रनिभं वहन्त्याः । दिग्धोऽमृतेन च विषेण च पद्मलक्ष्या गाढ निखात
इव मे हृदये कटाक्षः ॥ १३ ॥ भवनमुवि स्रजन्तस्तारहारवतारान्दिशि दिशि विकिरन्तः
कैतकानां कुटुम्बम् । विवति च रचयन्तश्चन्द्रिकां दुग्धमुग्धां प्रतिनयननिपाताः सुश्रुवो विभ्रमन्ति
॥ १४ ॥ ग्रणालीदीर्घस्य प्रतिपदमपाङ्गस्य सुहृदः कटाक्षन्याक्षेपाः शिशुशफरफालप्रतिभुवः ।
सुवानाः सर्वस्य कुसुमघनुषोऽस्मान्प्रति सखे नवं नेत्राद्वैतं कुवलयदृशः सनिदधति ॥ १५ ॥ दिनान्ते
स्नातीनां कनककलशाकारकुचयोरुपर्यस्थन्तीनां कमलकलिकाकामलकरौ । समुद्यत्कालेन्दीतरल-
तरकैलोलकुटिलः कटाक्षः कान्तानां कामिह कामितारं न कुस्ते ॥ १६ ॥ शिलासम्यग्धौतोऽञ्ज-
लधवलधारापरिसरानिमानन्तःश्यामानिव विषमवाणस्य विशिखान् । दृढप्रज्ञावर्माण्यपि हृदयमर्माणि
रुजतः कटाक्षानेतस्या मुनिरपि न सोढुं प्रभवति ॥ १७ ॥ पिपासुरिव चञ्चलं विकटकर्णकृपाञ्जलं
ततः प्रतिचलन्मुहुः श्रवणपाशभीतौऽमितः । तनोति तरलाकृतिस्तरललोचने संततं गतागतकुवहलं
मुहुरपाङ्गरङ्कुस्तव ॥ १८ ॥ प्रतिक्षणविलक्षणा धवलकृष्णशोणच्छविः सुधा-गर-सुरामयी तव
दृशोः कटाक्षच्छटा । मृपेति यदि मन्यसे कथय तर्हि धूनः कथं प्रमोदयति तापयत्यतितनोति मूढा-
शयान् ॥ १९ ॥ सन्मार्गे तावदास्ते प्रभवति पुरुषस्तावदेवेन्द्रियाणां लज्जां तावद्विधत्ते विनयमपि
समालम्बते तावदेव । श्रूचापाकृष्टमुक्ताः श्रवणपथजुषो नीलपद्माण एते यावल्लीलावतीनां हृदि न
धृतिमुषो दृष्टिवाणाः पतन्ति ॥ २० ॥

अश्रुवर्णनम् ।

अश्रुच्छलेन सुदृशो हुतपावकधूमकलुषास्याः । अप्राप्य मानमङ्गे विगलति लावण्यवारिपूर इव ॥ १॥

नासिकाशोभावर्णनम् ।

पुराणवाणत्यागाय नूतनाङ्कुवहलात् । तन्नासा भाति कामेन वणीयाधोमुखीकृता ॥ १ ॥
दन्ताल्लिङ्गादिमीबीजमक्षणोत्कण्ठचेतसः । मन्ये मारशुकस्येव नासा चञ्चूर्विराजते ॥ २ ॥ नासा-
द्वसीया तिलपुष्पवृणं जगन्नयन्यस्तशरत्रयस्य । श्वासानिलामोदभरानुमेया दधद्विवाणीं कुसुमायुधस्य ॥
॥ ३ ॥ केचित्तिलस्य कुसुमं शुक्लचञ्चुमन्ये नासा वदन्ति कथयाम्यहमन्यदेव । संरक्षितो निजश-
रासनसंनिधाने कामेन कैतकदलैकमयो निर्बहः ॥ ४ ॥

नासिकाभरणशोभाप्रशंसा ।

नासामौक्तिकमन्त्रले किमधरविन्वेन विद्वेभं कुरुषे । दृष्ट्वा गुह्यवीजं शिव शिव भूयस्तदेव
हसितेन ॥ १ ॥ मुक्तौ अपि यदास्थाद विहातुं हन्त न क्षमाः । अन्यथा लम्बमानस्यमेतदीय
१५

१ विदुषां, पुण्यात्मनां वा । २ कमलपरम्परा । ३ कमलवृन्तसदृशम् । ४ प्रतिनिधि-
भूताः । ५ क्षिपन्तीनाम् । ६ दीर्घतरङ्ग- । ७ कामुकम् । ८ बाणान् । ९ मृगः । १० बाण-
कोशः । ११ प्रवालम् । १२ मुक्तिप्राप्ता मौक्तिकानि च ।

कथम्भवेत् ॥ २ ॥ सुधामयोऽपि क्षयरोगशान्त्यै नासाग्रमुक्ताफलकच्छलेन । अनङ्गस-
जीवनदृष्टशक्तिर्मुखाभूत ते पिबतीव चन्द्रः ॥ ३ ॥ आकाशात्पतितं पुनर्जलनिधौ मध्ये
चिरं सस्थितं पश्चाद्दुःसहदेहरन्ध्रजनितक्लेशान्वितं मौक्तिकम् । बाले बालकुरङ्गलोचनयुगे घोरतपः
सचरन्नासाभूषणतामुपैति सखि ते बिम्बाधरापेक्षया ॥ ४ ॥ अस्याः कामनिवासरम्यमधनं
वक्त्रं विलोक्यादराभिश्चित्येव सुधाकरं प्रियतमं भूमीगतं शोभनम् । नासामौक्तिकैतवेनै रचिरा
तारापि सा रोहिणी मन्ये तद्विरहासहिष्णुहृदया तत्सन्निधिं सेवते ॥ ५ ॥

कर्णकमनीयतादर्शनम् ।

सौन्दर्यपात्रे वक्त्रेन्दौ कुङ्कुमासङ्गभीतया । सूचितौ श्रोत्रपाशाम्यां पाशाविष मृगीदृशा
॥ १ ॥ कमनीयतानिवासः कर्णस्तस्या विचित्रमणिभूषः । सविधमसूतरत्नं शङ्कनिधिं दूरत-
तरमकरोत् ॥ २ ॥ तालीदल काञ्चनकर्णपाशौ प्रसारयन्ती सुतनुः कराम्भाम् । रराज
कर्णान्तनिषण्णदृष्टिः शोणे दधानेव कटाक्षबाणान् ॥ ३ ॥ वियोगबाष्पाञ्जितनेत्रपद्मच्छा-
न्वितोत्सर्गपयःप्रसूनौ । कर्णौ किमस्या रतितत्पतिभ्यां निवेद्यभूपौ विधिशिल्पमीदृक् ॥ ४ ॥
इहाविशयेन पथातिवक्तुः शस्त्रौघनिष्पन्दरसप्रवाहः । सोऽस्याः श्रवःपत्रयुगे प्रणालीरेखेव धावत्यभिकर्ण-
कूपम् ॥ ५ ॥ अस्या यदष्टादश सविभज्य विद्याः श्रुती दध्नतुर्धर्मधम् । कर्णान्तवृत्कीर्णगभीररेखः
किं तस्य सरूयैव न वा नवाङ्कः ॥ ६ ॥ मन्येऽमुना कर्णलतामयेन पाशद्वयेन च्छिदुरेतेरेण । एका-
किपाशं वरुणं विजिग्येऽनङ्गीकृतायासतती रतीशः ॥ ७ ॥ आत्मैव तातस्य चतुर्भुजस्य जातश्चतुर्दोष-
चितः स्मरोऽपि । तन्नापयोः कर्णलते भ्रुवोर्गे वशत्वमंशौ चिपिटे किमस्याः ॥ ८ ॥

ताटङ्कप्रशंसा ।

मुक्तार्ताटङ्कयुगं प्रतिमुक्त कर्णपार्श्वयोरस्याः । मुखकमलमिव निषेवितुमागतममृतांशुबिम्बयुगम्
॥ १ ॥ ताटङ्कमस्यास्तरलेक्षणाया मुक्ताफलैश्चाखरुचिं विधत्ते । मुखश्रिया चन्द्रमिवाभिमुख्यं बन्दीकृतं
तारकचक्रवालम् ॥ २ ॥ शशी हर्तुं लोमान्मुखकमलशोभां श्रुतितलं सिषेवे सातङ्कस्तव
तरुणि ताटङ्ककपटात् । तदन्तःपीयूषं निखिलमथ निक्षेप्तुमधरे मनोजन्मा मुष्णन्मुहुरहं तुच्छं
तमकरोत् ॥ ३ ॥

कपोलवर्णनम् ।

कपोलपालीं तव तन्वि मन्ये लावण्यधन्ये दिशमुत्तराख्याम् । विभाति यस्यां ललितालकायां
मनोहरा वैश्रवणस्यै लईभीः ॥ १ ॥ स्वर्णच्छवीनामसितेक्षणां कर्णान्ततो गण्डलतातलानि । शृङ्गाः
संहेल यदि नापतिष्यन्कोऽवेदयिष्यन्नवचम्पकानि ॥ २ ॥ आबध्नन्परिवेषमण्डलमलं वक्त्रेन्दुबिम्बाद्वहिः
कुर्वत्यङ्गजम्भमाणकलिकाकर्णावतसक्रियाम् । तन्वद्भयाः परितृप्यतीव हसतीवोत्सर्पतीवोत्खण्य लावण्यं
ललतीव काञ्चनशिलाकान्ते कपोलस्थले ॥ ३ ॥

१ मृगः । २ अथ 'कृदिकारदाक्तिनः' इति ङीष् । ३ छलेन । ४ कुत्सितस्य रङ्गस्य स्पर्श-
भीतया । मृगलाञ्छनवस्तया च । ५ रतिः कामपत्नी, तत्पतिः कामः ताभ्याम् । ६ दृष्टेन ।
७ आत्मा वै जायते पुत्रः । इति स्मरणात् । ८ कर्णोभरणद्वन्द्वम् । ९ केशशोभाशालिन्याम् ।
रुचिरायां अलकाभिधेयायां पुर्यां च । १० क्षमस्तं पदमिदं व्यस्तं च । कुबेरस्य कर्णस्य च ।
११ सम्पत्तिः, शोभा ।

अधररमणीयतानिदर्शनम् ।

तवैव विद्रुमच्छायो मरुमार्ग इवाधरः । करोति कस्य नो मुग्धे पिपासाकुलितं मनः ॥ १ ॥
 अल्पेनापि सुरक्तेन साधनेन प्रयोजनम् । औष्ठद्वयसहायेन कान्तास्येन जगज्जितम् ॥ २ ॥ सर्वस्यैव हि
 रक्तस्य व्रणेऽर्धः परिहीयते । दयिताधररत्न तु व्रेणितं यात्यनर्घताम्रम् ॥ ३ ॥ अधरोऽयमधोराश्या
 बन्धुजीवप्रभाहरः । अन्यजीवप्रभां हन्त हरतीति किमद्भुतम् ॥ ४ ॥ मुखारविन्ददत्तश्रीः सुतनोर-
 णोऽधरः । कुरुते हारमाणिक्यप्रदीपान्पाण्डुरत्विपः ॥ ५ ॥ संततोदयसंघ्येव वदनेन्दोरनिन्दितम् ।
 तदोष्ठमुद्रालावण्यसमुद्रस्येव विद्रुमः ॥ ६ ॥ अधरोऽसौ कुरङ्गाश्याः शोभते नासिकातले । सुवर्णनलि-
 कामध्यान्माणिक्यमिव विच्युतम् ॥ ७ ॥ अर्धरं खलु बिम्बनामकं फलमाभ्यामिति भव्यमन्यम् ।
 लभतेऽधरबिम्ब इत्यदः पदमस्या रदनच्छेदे वदत् ॥ ८ ॥ अपि मृगाक्षि तथाधरपल्लवे दयितदन्तपदं
 न भवत्यदः । भुवनमोहनमन्त्रपदाङ्कितं किमुत यन्त्रमिदं स्मरयन्त्रिणः ॥ ९ ॥ अभिलपन्ति तवा-
 धरमाधुरीं तदिह किं हरिणाक्षि मुग्धा वृधाः । सुरसुधामधरीकुरुते यतस्त्यदधरोऽधरतामगमत्ततः ॥ १० ॥
 पुष्पं प्रबालोपहितं यदि स्यान्मुक्ताफलं वा स्फुटविद्रुमस्थम् । ततोऽनुकुर्याद्विशदस्य तस्यास्ताम्रौष्ठपर्यस्त-
 रचः स्मितस्य ॥ ११ ॥ बन्धूकबन्धूमयदेतदस्या मुखेन्दुनानेन सहोजिह्वा । रागश्रिया शैशवयो-
 वनीयां स्वमाह संध्यामधरोष्ठलेखा ॥ १२ ॥ अस्या मुखेन्दावधरः सुधामूर्विम्बस्य युक्तः प्रतिविम्ब
 एषः । तस्याथवा श्रीर्द्रुममाजि देशे संभाव्यमानास्य तु विद्रुमेऽसौ ॥ १३ ॥ जानेऽतिरागादिदमेव बिम्बं
 बिम्बस्य च व्यक्तमितोऽधरत्वम् । द्वयोर्विशेषावगमाक्षमाणां नास्ति भयोऽभूदनयोजनानाम् ॥ १४ ॥
 प्रियामुखीभूय सुखी मुधांशुर्वसत्यसौ राहुमयव्ययेन । इमां दधाराधरबिम्बलीलां तस्यैव बालं करचक्र-
 वालम् ॥ १५ ॥ अधरमर्धृतं कः संदेहो मधून्यपि नान्यथा मधुरमधिकं ब्राक्षायाम् प्रसन्नरसं फलम् ।
 सकृदपि पुनर्भक्ष्यस्थैः सन्सन्तरेविज्जनो वदतु यदिहान्यत्साहु स्यात्प्रियात्तशनच्छदात् ॥ १६ ॥ त्वं
 पीयूष दिवोऽपि भूषणमसि ब्राक्षे परीक्षित को माधुर्यं तव विश्वतोऽपि विदितं माध्वीक माध्वीकता ।
 एतत्किं तु मनागरुत्तुदमिव द्रुमो न चेत्कुप्यसि यः कान्ताधरपल्लवे मधुरिमा नान्यत्र कुत्रापि सः ॥ १७ ॥

दशनकमनीयतावर्णनम् ।

द्विधा विधाय शीतांशु कपोलौ कृतवान्विधिः । तन्व्यास्तद्वसनिष्यन्दविन्दवो रदनावलिः
 ॥ १ ॥ चन्द्राधिकैतन्मुखचन्द्रिकाणां दरायैतं तत्किरणाह्ननानाम् । पुरःपरिलस्तपृषद्वितीयं रदावलिव-
 न्दति बिन्दुवृन्दम् ॥ २ ॥ राजौ द्विजानामिह राजदन्ताः संविभ्रति श्रोत्रियविभ्रमं यत् । उद्वेगरागा-
 दिमृजावदाताश्चत्वार एते तदवैमि मुक्ताः ॥ ३ ॥ यावद्यावत्कुवलयदृशा मृज्यते दन्तपालिस्तावत्तावद्वि-
 गुणमधरच्छायया शोणशोचिः^{१३} । काचित्त्वस्याः परिमलकलाहूतमान्नालिकान्त्या वक्रावासे प्रसरति मुहुः
 श्यामिकाप्याविरासीत् ॥ ४ ॥

चिबुकवर्णनम् ।

विलोकितास्या मुखमुन्नम्य किं वेधसेयं सुषमासमातौ । घृत्युद्धवा यच्चिबुके चकार्ति निम्ने मना-
 गङ्गुलियन्त्रणेव ॥ १ ॥

१ दष्टं क्षतमिति यावत् । २ अमूल्यताम् । ३ पुष्पविशेषाभा बान्धवजीवनशोभा-
 इति च । ४ न्यूनम् औष्ठरूपं च । ५ ओष्ठे । ६ ज्यर्थम् । ७ उद्वेगयमाना । ८ मिष्टम् । ९ किं तु मधून्ये-
 वेति भावः । १० उवासीनः, सदृशः । ११ रत्नानां तारतम्यज्ञः । १२ ईषद्वीर्यम् । १३ रक्तकान्तिः ।

वदनवर्णनम् ।

जितेन्दुपद्मलावण्यं कः कान्तावदनं जयेत् । मुक्त्वा तदेव सुरतश्चमजिह्वितलोचनम् ॥ १ ॥
चलद्ब्रह्ममिहाम्भोजमधीरनयनं मुखम् । तदीयं यदि दृश्येत कामः क्रुद्धोऽस्तु किं ततः ॥ २ ॥ विल-
सत्याननं तस्या नासाग्रस्थितमौक्तिकम् । आलक्षितबुधाक्षेपं राकेन्दोरिव मण्डलम् ॥ ३ ॥ मुखं
वहति बन्धूकबन्धुरेणावरेण सा । पूर्णेन्दुमिव सौन्दर्यादङ्कलालितकौस्तुभम् ॥ ४ ॥ विधायापूर्वपूर्ण-
न्दुमस्या मुखमभूद् ध्रुवम् । घाता निजासनम्भोजविनिमीलनदुःस्थितः ॥ ५ ॥ शरत्कालसमुद्भासिपूर्ण-
मार्शर्वरीप्रियम् । करोति ते मुखं तन्निचपेटापातनातिथिम् ॥ ६ ॥ राक्षायामकलङ्कं चेदमृतांशोर्मवे-
दपुः । तस्या मुखं तदा साम्यपरामबभवाप्नुयात् ॥ ७ ॥ आननं मृगशावाक्ष्या वीक्ष्य लोलालका-
वृतम् । अमङ्गमरसकीर्णं स्मरामि सरसीरुहम् ॥ ८ ॥ इयं स्तनयना दासीकृततामरसश्रिया । आन-
नेनाकलङ्केन जयतीन्दुः कलङ्किनम् ॥ ९ ॥ लावण्यमधुभिः पूर्णमास्यमस्या विकस्वरम् । लोकलोच-
नरोलम्बकदम्बैः कैर्न पीयते ॥ १० ॥ ननुनीलाब्जलसेवृतमाननमाभाति हरिणनयनायाः । प्रतिनिम्बित
इव यमुनागभीरनीरान्तरेणाङ्कः ॥ ११ ॥ अम्बुजमम्बुनि मग्नं त्रासादाकाशमाश्रितश्चन्द्रः । संप्रति कः
परिपन्थी यं प्रति कोपायुषं वदनम् ॥ १२ ॥ आसायं सलिलमरे सवितारमुपास्य सादरं तपसा ।
अधुनाब्जेनै मनाक्तव मानिनि तुलना मुखस्यासा ॥ १३ ॥ सुविरलमौक्तिकतारे धवलांशुकचन्द्रिका-
चमत्कारे । वदनपरिपूर्णचन्द्रे सुन्दरि राकासि नात्र सदेहः ॥ १४ ॥ पुंसां दर्शय सुन्दरि मुखेन्दुमी-
षत्रपामपाकृत्य । जायाजित इति रुन्धा जनश्रुतिर्मे यशो भवतु ॥ १५ ॥ शारदराकाचन्द्रो मुखमनुकुर्तुं
क्षमेत चेत् प्रमदे । पुनरपि दर्पः कथमिव न परत्रास्यांशतोऽप्यामा ॥ १६ ॥ सुमुखि मुखं ते शशिना
तुलितं न च तेन तद्वर मन्ये । रत्नस्य गुञ्जया स्यान्नास्य तया तोलनं दृष्टम् ॥ १७ ॥ वदनमिवैकं
कमलं कमलमिवेद सुचारु वा वदनम् । सुदमावातु मधुपां क्षममिति सम्भाव्यते कविभिः ॥ १८ ॥
सुमनोनिपीयमानो याति सुधांशुः शनैः शनैर्द्वासम् । सुमुखि मुखं ते भूयो मधुरिमसम्भारसम्भृतं सत-
तम् ॥ १९ ॥ वलितश्रु मुकुलितार्धं वीटीरसरञ्जिताधरं तन्व्याः । सीत्काराञ्जितमधुरं वदनं हचिर
सुधासदनम् ॥ २० ॥ कस्ते शशाङ्क मोहः सुधाकरोऽहं न कोऽपि मद्भिन्नः । किं ननु पश्यसि निज-
माजयि वनिताया मुखं मूढ ॥ २१ ॥ अपि सुमगं तव वदनं पश्यति सुमगो यदा यदा चन्द्रः ।
ग्लायति हन्त पिषत्ते सपदि मुखं त्वं पयोर्दान्तः ॥ २२ ॥ सुमुखि मुखं ते हचिरं स्वमिव न केनापि तुल्य-
मन्येन । इति यत् पश्यन् हसति प्रवर्धमानोऽपि हन्त शशी ॥ २३ ॥ अमृतनिधानं हचिरं सन्तापनि-
वर्तने सदा निरतम् । चन्द्रमुखं तव सुन्दरि सुस्मितभासा विकासते परितः ॥ २४ ॥ विलसत्पृहणीय-
हचिर्मित्रप्रेम्णा विमुक्तचन्द्रमनाः । जीवन्तदिव्यविभूतिः पद्मिनि मानसेमुपेतासि ॥ २५ ॥ माति
विलास्युपरिष्टाद्भुविमादधदिष्टमस्य लोकस्य । वदनमिदं रमणीयं सुमगं तर्मेसो मयानुक्तम् ॥ २६ ॥
न दिवा सुधानिधानं विकसति नक्तं न हन्त वा कमलम् । एकं पुनस्त्वदीयं सुमगो वदनं दिवा-
निशं विकसत् ॥ २७ ॥ विकसत्कमलं समुदितमिन्दुं पीयूषसागरं वापि । सुमुखि ।
यदैव विलोके तदा तदैव प्रमोदेऽहम् ॥ २८ ॥ कैस्यामोर्दं कमलं वदनमिदं ते प्रिये न संतनु-

१ पूर्णचन्द्रम् । २ पूर्णमास्याम् । ३ विकसितम् । ४ सूर्यम् । ५ चन्द्रमसा । 'अब्जो
जैवातृकः सोमः' इत्यमरः । ६ अन्नमध्ये । ७ जलं प्राणनं च । ८ जलः, सम्पत्तिश्च । ९ मानस-
सरः चित्तं च । १० राहोरन्धकारस्य च । ११ कस्य कामामोदमलमिदं वदनं कमलमिदं
कस्यामोदमिति च ।

यात् । अवलम्ब्य मित्रमेकं विकसति न यदन्यथा जातु ॥ २९ ॥ विचरसि यतो यतस्त्वं मधुर्यं
 अनुयान्ति तत्र हन्त त्वाम् । केनापि रहसि दृष्ट हन्त तवेदं प्रिये वदनम् ॥ ३० ॥ मुग्धे स्मर्य स्मर्यं
 हन्त किमेतानिहंसि दैवहतान् । हननं सुकृतं सुकृती सुकृतिनि नहि कोऽपि निर्वक्ति ॥ ३१ ॥
 स्मितसदृशानि सुमानि^१ त्वन्मुखसुधया सुपिच्यमाणानि । प्राणप्रिये मनोभव, आदाय जगन्ति सहरति
 ॥ ३२ ॥ त्वरितं पिधेहि वदनं बहिरथवा मैव मोददे । यासीः । प्रस्फुरदमृतनिधानं पातुं
 समयः सदैवोस्ते ॥ ३३ ॥ स्मरते यथा यथेदं सुमुखि मुखं ते तथा तथा हन्त । सद्बदय-
 हृदये मदनो निदधाति शरान् वलान्निशितान् ॥ ३४ ॥ सुमुखि मनोजो मदनः सुधानि-
 धिर्वापि विश्रुतः परितः । इति तव वदनसुधानिधिरर्हति मदनान्मना भवितुम् ॥ ३५ ॥ वदन
 सुभमाऽऽमरणं पृथुले चपले च तेऽवले नयने । इति सगतं सुमुख्या न पुनर्मदमन्थरं गम-
 नम् ॥ ३६ ॥ अयि दयिते तव वदनं सुवाणिधानं द्वितीयमभ्युदितम् । तदसद्बदयमवलोक्य
 त्रस्येदिति निश्चितं स्थाने ॥ ३७ ॥ सुमगे तव मुखमिन्दुमानसजातं वत प्रफुल्लयति । क्रीडनमेतत्त-
 स्येतस्य पुनः सङ्गतो मृत्युः ॥ ३८ ॥ वदनसुधानिधिरेव प्रमदे न पुनस्त्वया तथा विदितः ।
 तदिति सुधानिधिमपरं वीक्ष्य कृतार्था मुधा मनसि ॥ ३९ ॥ अयि दयिते तव वदनं पायं पाय
 मनोभवो गर्जेन् । स्मितमवलम्ब्य तमिस्रास्त्रपि हतकान् हन्त नो हन्ति ॥ ४० ॥ अयि
 सुन्दरि तव वदनं नित्यं पूर्णं सुधानिधिर्भन्वा । हन्त पतत्युपरिष्ठान्मध्येऽम्बुधिं नित्यमेवासौ ॥ ४१ ॥
 तव वदनेन तिरस्कृतमभ्युदितं तपति पाथसो मध्ये । अत्रान्तर्धिधुमण्डलमिदमपि धावति विलीन
 सत् ॥ ४२ ॥ वदनसुधानिविरयि सखि सुस्मितकलया सुधारसाङ्गतया । कस्य निपिच्यान्न साङ्गं
 कर्तुं समुल्लसति ॥ ४३ ॥ मध्येऽम्बु तपति कमलं निपतति मध्येऽब्धिं चन्द्रमा नित्यम् । सुमगे
 तव मुखमेकं जयति विकाशं दधन्नितराम् ॥ ४४ ॥ अलकतमः परिपीतं सुस्मितसुभमापुरस्कृतं मधुरम् ।
 को न सुधानिधिसहजं सुमुखि मुखं हन्त सम्मनुताम् ॥ ४५ ॥ मानससम्भवदयितं मित्रमुपेत्य
 प्रहृष्यदास्यरुचि । सरसिजविकाससहजं सुमुखि तवेदं मुखं भुवने ॥ ४६ ॥ न हसति वर्धते न च
 मलिनं च न दृश्यते मनाक् कापि । वदनमिदं तव सुमगे स्फुरति न कस्य प्रमोदाय ॥ ४७ ॥
 उपरि स्थितः सुधानिधिरत्र पुनस्ते स्थितं मुखं सुमगे । उभयोरनयोर्भूयः स्पृहणीयं दर्शनं कस्य
 ॥ ४८ ॥ मृगमदतिलकितनिटिलं केशच्छटयापि सर्वदाऽविरतम् । नित्यं विकसनशीलं विकसत्ये-
 वाननं सुमगे ॥ ४९ ॥ सुमगे तव मुखमेकं पश्यन् सुकृती कृतार्थतां मनुते । अमति स एव
 सुतप्तः कच्चिदपि विन्दन्न चान्यदा शैर्म ॥ ५० ॥ विकसतु कमलं राजतु सुधानिधिर्वा मुदा
 किमेतेन । मम तु परं तव वदनं रुचये रुचिरं सुवर्णाभाः ॥ ५१ ॥ अवले सलिले तपस्यता ते
 मुखमौघो गमितो न पङ्कजेन । कथं मादिमवर्णतान्यजस्ये द्विजराजेन कृतोरनिग्रहस्ये ॥ ५२ ॥

१ प्रणयिनं सूर्यं च । २ भ्रमरा मत्ताश्च । ३ वारं वारं हसित्वा । ४ पुण्याणि । ५ चन्द्र-
 पानलुब्धस्येति शेषः । ६ मनोजः कामः प्रसिद्धः । चन्द्रस्तु 'चन्द्रमा मनसो जात' इति
 श्रुतेः । ७ राहुमरसिकं च । ८ वियोगावसरे । ९ कल्याणम् । १० मुख्यत्वं मुखौपम्यं च । ११
 आदौ भवर्णो- 'सु' इत्यात्मा मकारो यस्य तस्य भावस्तत्ता । पङ्कजं हि पकारादि, तस्य तत्ता
 कथमिवेति । आदौ भव आदिमो यो वर्णो ब्राह्मणवर्णो यस्य तस्य भावस्तत्तेति च । १२ अन्यो
 जकारो यस्य (पङ्कजस्य) तस्य चण्डालस्य शूद्रस्य वा । १३ चन्द्रमसा । उन्नमेन विप्रेण च ।
 १४ कृतं उरुर्निग्रहो यस्य सः, तस्य ।

सुषमाविषये परीक्षणे निखिलं । पद्ममभाजि तन्मुखात् । अधुनापि न भङ्गलक्षणं सलिलोन्मज्जनमुज्झति स्फुटम् ॥ १३ ॥ यः ससर्ज कमल रमोगृह विश्वलोचनमहोत्सवं विधिः । एष तादृगसंजन्म-
गीदृशो मीनकेतननिकेतन मुखम् ॥ १४ ॥ साधु चन्द्रमसि पुष्करैः कृत मीलितं यदमिरामता-
धिके । उद्यता जयिनि कामिनीमुखे तेन साहसमनुष्ठित पुनः ॥ १५ ॥ कलङ्कहीनः क्षयदोषशून्यः
सदा निवृत्तस्तमसो भयाच्च । बतामविष्यद् द्विजनायकोऽपि तदापि मन्ये न तवाननामम् ॥ १६ ॥
कान्तामुखास्वादपराङ्मुखा यत् पान्थाः शशाङ्कस्य करैर्विभृष्टाः । सुदुःसह तापमिमे प्रयान्ति मन्ये ततो
नैव सुषंतरत्र ॥ १७ ॥ पिबन्ति कान्तावदन मुदा ये त एव धन्या अनुमातुमिष्टाः । अन्ये तु केचि-
त्पथिका अमन्ति केचिद्विद्या जटिलाश्च केचित् ॥ १८ ॥ सुषाकरश्चन्द्र इति प्रवृद्धा वदन्तु कामं
यमराजदृष्टाः । धन्यास्तु कान्तावदन यतोऽस्य पानात्ममोदो ननु तस्य जातु ॥ १९ ॥ मुखेन तन्व्या
ननु तोल्यमान सुषांशुभिर्विधिना कदाचित् । आकाशमापन्नमदस्तदैव स्थिरं तथैवेदमिहेति चित्रम्
॥ २० ॥ तस्या मुखस्यातिमनोहरस्य कर्तुं न शक्तः सदृशं प्रियायाः । अद्यापि शीतद्युतिरात्म-
बिम्बं निर्माय निर्माय पुनर्मिनत्ति ॥ २१ ॥ अनेन रम्भोर तवाननेन पीयूषमानोस्तुलया धृतस्य ।
ऊनस्य नूनं परिपूरणाय ताराः स्फुरन्ति प्रतिमानखण्डाः ॥ २२ ॥ अस्या मुखस्यास्तु न पूर्णि-
मास्य पूर्णस्य जित्वा महिमा हिमांशुम् । अलक्ष्मखण्डं दधेदधमिन्दुर्मालस्तृतीयः खलु यस्य भागः
॥ २३ ॥ व्यधत् धाता मुखपद्ममस्याः सम्राजमम्भोजकुलेऽखिलेऽपि । सरोजराजौ सज्जतोऽदसीयां
नेत्राभिधेयावत एव सेवाम् ॥ २४ ॥ दिवारजन्यो रविसोममीते चन्द्राम्बुजे निक्षिपतः स्वर्ल-
क्ष्मीम् । अस्या यदास्ये न तदा तयोः श्रीरेकश्रियेदं तु कदा न कान्तम् ॥ २५ ॥ अस्या मुखश्री-
प्रतिबिम्बमेव जलाच्च तातान्मुकुटाच्च मित्रात् । अस्यार्थं धत्तः खलु पद्मचन्द्रौ विभूषण याचितकं
कदाचित् ॥ २६ ॥ अस्या मुखेनैव विजित्य नित्यस्पर्धां मिलत्कुङ्कुमरोषमासा । प्रसह्य चन्द्रः
खलु नह्यमानः स्यादेव तिष्ठन्परिवेषपाशः ॥ २७ ॥ विधौर्विधिर्विबिम्बशतानि । लोपं लोपं कुह-
रात्रिषु मासि मासि । अमङ्गुरश्रीकैमसु । किमस्या मुखेन्दुमस्थापयदेकशेषम् ॥ २८ ॥ कपोलपत्रा-
न्मकरात्सकेतुर्भूषां जिगीषुर्धनुषा जगन्ति । इहावलम्ब्यास्ति रति मनोभू रज्यद्वयस्यो मधुनाधरेण
॥ २९ ॥ धिक्तस्य मन्दमनसः कुक्कवेः कविष्व यः स्त्रीमुखं च शशिर्न च समं करोति । भ्रूमङ्ग-
विभ्रमकटाक्षनिरीक्षितानि क्षोपप्रसादहसितानि कृतः शशाङ्के ॥ ३० ॥ चन्द्र कलङ्करहित
शफरद्वयं च निस्तोयमन्धतसमं । च सुगन्धि तन्व्याः । वक्रच्छलेन मुचिं सष्टवतो विधातुर्वर्ण्येत केन
करकौशलमद्भुतं तत् ॥ ३१ ॥ अस्यामूर्ध्वं इव कोपकलङ्कारितश्चन्द्रोऽपरः किमुत तन्मकरध्वजेन ।
रोमावलीगुणमिलत्कुचमन्दरेण निर्मेथ्य नामिजलधिं ध्रुवमुद्भुतः स्यात् ॥ ३२ ॥ लोके कलङ्क-
मपहातुमयं । शशाङ्को जातो यतस्तथ मुखं । तरलायताक्षि । तत्रापि कक्ष्ययसि तन्वि कलङ्कलेखां नार्यः
समाश्रितजनं हि कलङ्कयन्ति ॥ ३३ ॥ यन्मञ्जुसिञ्जितमितो रसनामणीनां यच्छाससौरभ-
लादलयो यदन्ति । यद्वीतयः स्खलदलंकृतयश्च लीला दोलाविलासतरलस्तदयं मुखेन्दुः ॥ ३४ ॥
प्रविश शठिति गेह मा वहिस्तित्थ कान्तैः प्रहणसमयवेला वर्तते शीतरश्मेः । तव मुखमकलङ्क वीक्ष्य
नूनं स राहुर्भसति तव मुखेन्दु पूर्णचन्द्र विहाय ॥ ३५ ॥ यदमरशतैः सिंधोरन्तः कथंचिदुपा-

१ उत्कृष्टशोभा- । २ लक्ष्म्या भावासगृहम् । ३ स्वशोभा । ४ चन्द्रस्य । ५ पूर्णशोभं
निश्चलशोभं वा । ६ अमलम् । ७ पूर्णचन्द्रत्यागे मलिनत्वं हेतुरिति तथोक्तम् ।

जितं सकलमपि तद्वात्रा कान्तामुखे विनिवेशितम् । सुरसुमनसः आसामोदे शशी च कपोलयोरमृतः
मधरे तिर्यग्भूते विषं च विलोचने ॥ ७६ ॥ असावन्तश्चद्विकचनबलीलान्जयुगलस्तलस्फूर्जत्कम्बु-
र्विलसदलिसंघात उपरि । विना दोषासङ्ग सततपरिपूर्णाखिलकलः कुतः प्राप्तश्चन्द्रो विगलितकलङ्क-
सुमुखि ते ॥ ७७ ॥ मुखं ते दृष्ट्वेदं ललिततममिदुर्ध्वगपदप्रहारं हस्ताभ्यामुपसि तनुते मे मतिरिति ।
न चेद्वक्षः श्यामं वहति किमसौ स्मेरवदने मनस्वी को नाम प्रतुदति न दूनो निजतनुम् ॥ ७८ ॥
नताङ्गि त्वद्वक्त्राश्रियमसहमानः कशतनुर्जटारण्ये स्थित्वा गलदमलगङ्गे गुह्यगुरोः । त्रिर्धामाप्रणेशः शृणु
निजकलङ्कं शमयितुं समुद्यत्सङ्कल्पः परिचरति मन्ये तप इति ॥ ७९ ॥ सुधाविविधैः स्याद्यदि
कथमयं तस्मयमपि प्रयाति क्षीणत्वं कथममृततां वा व्रजति नो । ततो मन्ये कान्तावदनमिदमेकं ननु
परं यदीयं सम्पद्य स्मितमपि कृतार्थाः सहृदयाः ॥ ८० ॥ अयं ज्योत्स्नाजानिस्तव
वदनदूनोऽम्बरगुहां प्रविष्टस्तत्रापि प्रसन्नमिदमेकं दृढतमः । इति त्रासोद्रेकक्रमगलितसत्त्वः
क्षयगदी विधिर्दग्धो दीनं व्यथायति निदानं हि श्रद्धता ॥ ८१ ॥ जगन्नेत्रानन्दं वदनमतुलं
पद्मलदृशः कथंकारं पङ्केरुमनुविधातुं प्रभवति । अयं चेदाकाङ्क्षी सह मदर्नकोदण्डलतया
वराको राकेन्दुः कुबलययुगं किं न वहति ॥ ८२ ॥ अनाकाशे चन्द्रः सरसिजदलद्वन्द्वसहितो
गृहीतः पश्चार्धे कुटिलकुटिलैः सोऽपि तिमिरैः । सुधां मुखत्युवैरशनिमथ समोहजननीं किमु-
त्पातालीयं वदत जगतः कर्तुंरदिता ॥ ८३ ॥ सुधावद्धप्राप्तैरुपवनचकोरैरनुसृतां किरज्ज्योत्स्ना-
मच्छा नवलवलिपाकप्रणयिनीम् । उपपार्काराग्रं ग्रहिणु नयने तर्कय मनोगनाकाशे कोऽयं
गलितहरिणः शीतकिरणः ॥ ८४ ॥ विना सायं कोऽयं समुदयति सौरभ्यसुमगः किरज्ज्यो-
त्स्नाधारामविधरणि तारापरिवृढः । घनूर्ध्वे स्मारं तिरयति विहारं न तमसां निरातङ्कः पङ्के-
रुहयुगलमङ्के नटयति ॥ ८५ ॥ अनुच्छिष्टो देवैरपरिदलितो राहुदशनैः कलङ्केनास्पृष्टो न
खलु परिभूतो दिनेच्छता । कुङ्कुमिर्नो लुप्तो न च युवतिषक्त्रेण विजितः कैलानाथः कोऽयं
कनकलतिक्रियासुदयते ॥ ८६ ॥ स्मितज्योत्स्ना गङ्गा तपनतनयौ श्यामलरुचिः सरस्वत्योष्णमा-
रुणकिरणसौन्दर्यजयिनी । इमास्तिष्ठस्तीर्याधिपे इव मुखे सुभ्रु मिलितास्तवेदं सेवन्को न लभत
इहानन्दलहरीम् ॥ ८७ ॥ कोषः स्मीततरः स्थितानि परितः पत्राणि दुर्गं जलं मैत्रं मण्ड-
लमुज्ज्वलं चिरमघो नीतास्तथा कण्टकाः । इत्याकृष्टशिलीमुखेन रचनां कृत्वा तदत्यद्भुतं
यत्पद्मेन जिगीषुणापि न जितं मुग्धे त्वदीयं मुखम् ॥ ८८ ॥ आरब्धे दयितामुखप्रतिसमे
निर्मातुमस्मिन्नपि व्यक्त जन्मसमानमेव मिलितामंशुच्छटां वर्षति । आत्मद्रोहिणि रोहिणीपरिवृढे
पर्यङ्कपङ्केरुहः संकोचादथ दुःस्थितस्य न विधेस्तच्छीलमुन्मीलितम् ॥ ८९ ॥ तानि मात्रि
दिनानि यत्र रजनी सेहे तमिस्रापदं सा स्रष्टिर्विरराम यत्र भवति ज्योत्स्नामयो नातपः ।
अद्यान्यः समयस्तथाहि तिथयोऽप्यस्या मुखस्योदये हस्तादस्तिक्त्या हरन्ति परितो राकावराकी-
यशः ॥ ९० ॥ अज्ञातेन्दुपरामवं परिलसद्गालोलनेत्राज्जनं आन्तर्भूततमैरनामिति लंकं श्रीख-

१ शङ्करस्य । २ चन्द्रमाः । ३ 'स्वयमसिद्धः कथं परान् साधयेत्' इति न्यायमाश्रित्येवं
वचनम् । ४ ज्योत्स्ना कौमुदी जाया यस्य तादृशः चन्द्रमाः । ५ शोभनपक्ष्म यद्वा पद्मसा-
न्द्रवशात् । ६ चन्द्रत्वं हि रमणीयतातिशयं द्योतयति । ७ कामधनुषः । ८ वज्रम् । ९ प्राकार-
प्रसमीपदेशे । १० ईषत् । १० सूर्येण । ११ अमावास्याभिः । 'स्यान्नष्टेन्दुकला कुहुः' इत्यमरः ।
१२ चन्द्रमाः । १३ यमुना । १४ प्रयागे ।

पट्टत्रालकम् । बन्धुकीधरमुद्गरं सुरमुनिव्यामोहि वाक्यामृतं त्रैलोक्याद्भुतपङ्कजं वरतनोरास्यं
न कस्य प्रियम् ॥ ९१ ॥ चातुर्यस्यैकचिह्नं फलममलगिरं मूलमुत्तापशान्तेः पद्मायाः सप्रसादं
स्थलमपि च क्त्वा कोशभूतं फलानाम् । शृङ्गारस्यातिमान्यं शरदमृतकरस्पर्धिं सौभाग्यसिन्धो-
रास्यं तस्याः सहास्यं मनसि न मृदुले कस्य लोस्यं तनोति ॥ ९२ ॥

मन्दहासवर्णनम् ।

अद्वितीयं निजं लोके विलोक्य बहूतो मुदम् । प्रमदावदनस्यायं दर्पोद्रेको न तु स्मित-
म् ॥ १ ॥ सुधासिन्धोमुखस्येयं फेनलेखा बहिर्गता । प्रबदन्त्यथाप्रज्ञास्तव स्मितपरम्पराम् ।
॥ २ ॥ मां जितं ननु सम्भाव्य स्मयते सुमगामुखम् । इति सम्भावयन्नन्तश्चन्द्रोऽग्रेषु प्रधावति
॥ ३ ॥ तावदेव मनोजस्य शरैस्तिग्मै र्ज्वाजिता । न धावन्निपतेयुस्ते कान्ते स्मितसुधां-
शवः ॥ ४ ॥ कामबाणप्रद्वारेण मूर्च्छितानि पदे पदे । जीवन्ति युवचेतासि युवतीनां
स्मितामृतैः ॥ ५ ॥ स्मयमानमायताक्ष्याः किञ्चिदभिव्यक्तदशनशोभि मुखम् । असमप्रलस्यकेसर-
मुच्छ्वसदिव पङ्कजं दृष्टम् ॥ ६ ॥ धवलीकरोति हरितो मलिनीकुरुते मनः सपत्नीनाम् ।
अस्या हास्यविकासो मम तु मनो रक्तमाचरति ॥ ७ ॥ यदि प्रसादीकुरुते सुधां-
शोरेषा सहस्राशामपि स्मितस्थ । तत्कौमुदीना कुरुते तमेव निमिच्यै देवः सफलं स्व-
जन्म ८ ॥ मधुरः कुसुमविकासो विशदः पीयूषदीधितेरुदयः । वरवर्णिनीस्मितं तु क्षमं न
निर्वक्तुमीदृमिति ॥ ९ ॥

कण्ठवर्णनम् ।

अदृष्टपूर्वः कण्ठोऽयं कान्ताया भुवनत्रये । यस्माद्वीणानिनादस्य समुद्भूतिर्विमान्यते ॥ १ ॥
मनोजेन निजः कम्बुर्विजित्य भुवनत्रयम् । मन्ये कण्ठे नितम्बिन्याः समर्पित इति प्रिये ॥ २ ॥
अहं लोकैर्नितम्बिन्याः कण्ठेन सदृशो मतः । इति स्व कृतितं मत्वा प्रणदञ्जशङ्क उच्यते ॥ ३ ॥
कण्ठस्य विदधे कान्तिं मुक्तामरणता यथा । नास्याः स्वभाववरम्यस्य मुक्तामरणता तथा ॥ ४ ॥
असाधुद्वेलावप्यरक्ताकरसमुद्भवः । जगद्विजयमङ्गल्यशङ्कः कुसुमबन्धनः ॥ ५ ॥ श्रोत्रपीयूष-
गण्डूषैः काकलीकलनीतिभिः । कण्ठः कुण्ठितंचातुर्यो विपञ्चीपञ्चमघ्वनेः ॥ ६ ॥ अयं त्रयाणां
प्रामाणां निधान मधुरध्वनिः । रेखात्रयमितीवास्याः सूत्रित कण्ठकन्दले ॥ ७ ॥ कण्ठस्य तस्याः
स्तनबन्धुरस्य मुक्ताकलापस्य च निस्तलस्य । अन्योन्यशोभाजननाद्भूव साधारणो भूषणभूष्य-
भावः ॥ ८ ॥ कविस्वगानप्रियवादसलान्यस्या विधाता न्यधिताधिकण्ठम् । रेखात्रयन्यास-
मिषादमीषां वासाय सोऽयं विवमाज सीमाः ॥ ९ ॥ मुक्तोत्करः सकटशुक्तिमध्याद्विनिर्गतः
सारसलोचनायाः । जानीमहेऽस्याः कमनीयकम्बुप्रीवाधिवासाद्गुणवत्त्वमाप ॥ १० ॥

वाक्प्रशंसा ।

अमृतद्रवमाधुरीधुरीणां गिरमाकर्ष्यै कुरङ्गलोचनायाः । मुदुरभ्यसनं कषायकण्ठी कलकण्ठी कुरुते
कुङ्कुतेन ॥ १ ॥ स्वरेण तस्याममृतकुतेव प्रजल्पितायामभिजातवाचि । अप्यन्यपुष्टा प्रतिकूलशब्दा

श्रोतुर्वितन्त्रीरिष ताडयमाना ॥ २ ॥ शिरीषकोर्पदपि कोमलाया घेघा विवायाङ्गमशेषमस्याः ।
 प्रातःप्रकर्षः मुकुमारसर्गो समापयद्वाचि मृदुत्वमुद्राम् ॥ ३ ॥ प्रसूनवाणाद्वयवादिनी सा कापि द्विज-
 नोपनिषत्पिकेन । अस्याः किमास्यद्विजराजतो वा नाधीयते भैक्षभुजा तरुण्यः ॥ ४ ॥ पद्मा-
 द्भूतज्ञानमवेक्ष्य लक्ष्मीमेकस्य विष्णोः श्रयणात्सपत्नीम् । आस्येन्दुमस्या भजते जिताब्जं सरस्वतीं तद्वि-
 जिगीयसा किम् ॥ ५ ॥ कण्ठे वसन्ती चतुरा यदस्याः सरस्वती वादयते त्रिपञ्चीम् । तदेव
 वाग्भूय मुखे मृगास्याः श्रोतुः श्रुतौ याति सुधारसत्वम् ॥ ६ ॥ सरस्वती दीव्यति विधवात्रा समं
 सरोजे घटने त्वदीये । तत्काकलीदिन्यरसागमीराः श्रमानुरोधादिव निस्सरन्ति ॥ ७ ॥

भुजलताप्रशंसा ।

दयितावाद्गुणशस्य कुतोऽयमपरो विधिः । जीवत्यत्यर्पितः कण्ठे मारयत्यपवर्जितः
 ॥ १ ॥ शब्दद्विरलङ्कारैरुपेतमतिकोमलम् । सुवृत्तं कान्यवद्रेजे तद्वाहुलतिकाद्वयम् ॥ २ ॥
 सरले एव दौलेखे यदि चञ्चलचक्षुषः । अर्धुग्धाम्यो मृणालीम्यः कथमाजहनुः श्रियम् ॥ ३ ॥
 वाद् तस्याः कुचामोनिरुद्धान्योन्यदर्शना । मन्त्रित कथमेताभ्यां मृणालीकीर्तिमुण्ठनम् ॥ ४ ॥
 वाद् प्रियाया जयतां मृणाल द्वन्द्वे जयो नाम न विस्मयोऽस्मिन् । उच्चैस्तु तद्वित्रममुष्य भग्नस्या-
 लोक्यते निर्व्यथं यदन्तः ॥ ५ ॥ अजीयतावर्तेशुमयुनाभ्यां दोर्भ्यां मृणालं किमु कोमल-
 न्याम् । निःसूत्रमास्ते घनमङ्कमृष्टु मूर्तासु नाकीर्तिषु तन्निमग्नम् ॥ ६ ॥

हस्तवर्णनम् ।

कुसुमायुधकोदर्ण्डे हस्तौ विस्तीर्णचक्षुषः । अशोकपट्टवाद्याणां प्रतिहस्तत्वमागता ॥ १ ॥ नाय धार्य-
 मधीराक्षि मुखेन्दोः समुखं त्वया । इतीव लीलापत्रेण करोऽस्याः कान्तिरर्पिता ॥ २ ॥
 स्पृष्टस्त्वयैव दयिते स्मरपूजाव्यापृतेन हस्तेन । उद्भिन्नापरमृदुतरकिसलय इव लक्ष्यतेऽशोकः ॥ ३ ॥
 अस्याः करस्पर्शनगर्वनर्द्धिर्बालत्वमापत्तु पल्लवो यः । भूयोऽपि नामाधरसाम्यगर्वं कुर्वन्कथं
 वास्तु न स प्रवालः ॥ ४ ॥ अस्थैव सर्गाय मयत्करस्य सरोजचट्टिमं हस्तलेखः ।
 इत्याह धाता हरिणेषणायां किं हस्तलेखीकृतया तयास्याम् ॥ ५ ॥ मुखे प्रतारयसि किं
 कुसुमानि हर्तुमेतान्यशोकविटपस्य कुतूहलेन । अस्थैव तन्व्य नयपल्लवडम्बरेषु त्वं हारयिष्यसि
 ननु स्वयमेव पाणी ॥ ६ ॥

चलयवर्णनम् ।

गौराङ्गया भुजलावण्यमीलितं हेमकङ्कणम् । कण्ठाश्लेषे वयस्याभिः काठिन्यादन्वमीयत ॥ १ ॥
 प्रकोष्ठवन्धे विम्बोष्ठ्यास्तस्याः काञ्चनकङ्कणम् । नालं चलयितं हस्ते हेमाब्जस्येव राजते ॥ २ ॥
 सौवर्णकङ्कणश्रेण्या भाति तद्वाहुकन्दली । दणचम्पकमौर्वेष पुष्पचापेन वेष्टिता ॥ ३ ॥ सहेमकटकं
 धत्ते सा करं पद्मतस्करम् । पद्मिनीचलमस्येव मूले वेष्टितमंशुना ॥ ४ ॥ हस्ते चकास्ति बालाया-
 स्तस्याः कङ्कणमालिका । मनःकुञ्जवन्धाय पाशालीव मनोभुवः ॥ ५ ॥ कृशाङ्गयाः कुचमारणे

दूरमुत्सारितौ भुजौ । बहतः कलहायेव वाचाला बलयावलिम् ॥ ६ ॥ न्यस्तानि दन्तवलयानि
करे कदाचित्तानीन्दुखण्डघटितानि ममैव तर्काः । अस्या विसर्गभृदुपाणिसरोजमेषामभोचने दृष्टिं
यन्मुकुलीबभूव ॥ ७ ॥ इदं ते केनोक्तं कथय कमलातङ्कवदने यदेतस्मिन् हेनः कटकमिति धत्से खल्ल
धियम् । इदं तद्दुःसाधाक्रमणपरमास्त्रं स्मृतिमुवा तव प्रीत्या चक्र करकमलमूले विनिहितम् ॥ ८ ॥

पाणिरेखावर्णनम् ।

ध्वजाकारा रथामासा गजामा पविर्मास्वरा । पाणिरेखेति कन्दर्पसर्वस्वं निश्चितं स्थितम् ॥ १ ॥
आयूरेखां चकारास्याः करे द्वाधीयसीं विधिः । शौण्डीर्यवर्गनिर्वाहप्रत्याशा च मनोभुवः ॥ २ ॥

अङ्गुलीवर्णनम् ।

मुदीर्घा रागशालिन्यो बहुर्प्रेषमनोहराः । तस्या विरेचुरङ्गुल्यः कामिनां संकथा इव ॥ १ ॥
रज्यन्वस्यङ्गुलिपञ्चकस्य मिषादसौ हैङ्गुलपद्मवर्ण । हैमैकपुष्पास्ति विशुद्धपर्वा प्रियाकरे पञ्चशरौ
स्मरस्य ॥ २ ॥

अङ्गुलीयकप्रशंसनम् ।

राज्यान्तःकामदेवस्य प्राणिनो निवसन्ति ये । तैर्वन्द्या राजमुद्रेय न तु बालाऽङ्गुलीयकम् ॥ १ ॥
अङ्गुलीषु कुरङ्गास्याः शोभते मुद्रिकावलिः । प्रोतेव वाणैः पुष्पोः सूक्ष्मलक्ष्यपरम्परा ॥ २ ॥

कुचवर्णनम् ।

कामिन्याः कुचयोः कान्तिः पीनत्वेन पुरस्कृता । सुवर्णाचलशृङ्गामां विनिर्जितुं समुद्यता ॥ १ ॥
मृदङ्गि कठिनौ तन्वि पीनौ सुमुखि दुर्मुखौ । अत एव बहिर्यातौ हृदयात्ते पयोधरौ ॥ २ ॥ तन्वङ्ग्याः
स्तनयुग्मेन मुखं न प्रकटीकृतम् । हाराय गुणिने स्थानं न दत्तमिति लज्जया ॥ ३ ॥ यत्र मातिः
तदङ्गेषु लावण्यमतिशयतम् । पिण्डीकृतमुरोदेशे तत्पयोधरता गतम् ॥ ४ ॥ स्वयंभूः शमुरम्मोजलोचने
त्वत्पयोधरः । नखेन कस्य धन्यस्य चन्द्रचूडो भविष्यति ॥ ५ ॥ अर्बिर्वेकि कुचद्वन्द्वं हन्तु नाम
जगन्नाथम् । श्रुतिप्रणयिनोरङ्गोरयुक्तं जनमारणम् ॥ ६ ॥ प्रायश्चित्तं न गृहीतस्तन्वङ्ग्याः पतिर्नैव
स्तनौ । अत एव तयोः स्पर्शं लोकोऽयं शिथिलादरः ॥ ७ ॥ पयोधरर्षेनीभावस्तावदम्बरमभ्यगाः ।
आल्लेखोर्षेणमस्तत्र यावन्नैव प्रवर्तते ॥ ८ ॥ मातिं निर्विचरे तस्याश्चित्रं कुचयुगान्तरे । क्रीडाकुण्ड-
लितोच्चैर्षेकोदण्डः कुसुमायुधः ॥ ९ ॥ कुचद्वये चकोराक्षी चिबुकप्रान्तचुम्बिनि । नैर्मोक्षिषु न शक्नोति
स्यातु लज्जानतानना ॥ १० ॥ शृङ्गे तवित्तमङ्गेशसाध्यं कुसुमधन्वनः । काठिन्यं बहिरेवास्याः स्तनाभ्यां येन
धारितम् ॥ ११ ॥ सा स्तनाञ्जलिबन्धेन मन्मथं प्रथमागतम् । करोतीवोन्मुखं वाला बान्धवं यौवनश्रियः
॥ १२ ॥ अस्त्यप्रतिसमाधेयं स्तनद्वन्द्वस्य दूषणम् । स्फुटता कञ्चुकानां यथायात्यावरणी-
यताम् ॥ १३ ॥ कुम्भौ सदम्भौ कारिणा कलशौ मन्दकौशलौ । वराकौ च चक्रवाकौ तदीयकुचयोः

१ कन्दर्पेण । २ ध्वजाकारा । ३ अतिदीर्घाम् । ४ विभागविशेषः । ५ पञ्चानां
शरणां पुञ्जः । ६ सूत्राधाराय रमणीयत्वादिगुणयुक्ताय च । ७ स्वयमाविर्भवनशीलः ।
शम्भुर्हि लिङ्गरूप इति सम्भावनेयम् । ८ मृदम्, यन्तत्वात् वैशिष्ट्येन प्रतीत्यविषय-
भूतं च । ९ कर्ण-वेद- । १० दुष्कृतकालनं, प्रायः, प्रायेण, चित्तं मन इति च । ११ पापिनौ
भट्टौ च । १२ कुचयोः दृष्टत्वम्, मेघसङ्घर्षश्च । १३ वल्ल- । आकाश- । १४ परस्परसंश्लेष- ।
नक्षत्र-विशेष- । १५ भयङ्करधनुः । १७ परिहासवचनेषु ।

पुरः ॥ १४ ॥ मुखेन्दुचन्द्रिकापूरलाभ्यमानौ पुनः पुनः । शीतभीताविवान्योन्यं तस्याः
 पीडयतः स्तनौ ॥ १५ ॥ तत्कुचौ चरतः किञ्चिन्नूनं मनसिचक्रतम् । नित्योन्मुखौ यदा-
 साते मौलिरत्नस्य भास्वतः ॥ १६ ॥ सा धारयत्यधीराक्षी दुर्गहं स्तनमण्डलम् । गर्भपर्व-
 तमारुढभ्रिं कुसुमकार्मुकः ॥ १७ ॥ तस्यास्तुङ्गस्तनच्छाया चकास्ति त्रिवलीतटे । लीना
 तिमिरलेखेव वदनेन्दोरगोचरे ॥ १८ ॥ स्वकीयं हृदयं भिक्षा निर्गतौ यौ पयोधरौ । हृदय-
 स्यान्वदीयस्य भेदने का कृपा तयोः ॥ १९ ॥ अल्पं निर्मिलमाकाशमनालोच्यैव वेधसा ।
 इदमेवंविधं भावि भवत्याः स्तनमण्डलम् ॥ २० ॥ उच्छ्वसन्मण्डलप्रान्तरेखमावद्वकुड्मलम् ।
 अपर्याप्तमुरोद्वेहः शंसत्यस्याः स्तनद्वयम् ॥ २१ ॥ मध्येन तनुमध्या मे मध्यं जितवतीत्ययम् ।
 ह्रैकुम्भौ भिनत्यस्थाः कुचकुम्भनिभौ हेरिः ॥ २२ ॥ पटविघटितमपि कुचतटमकपटमनसः
 कुरङ्गनयनायाः । मणिभवमयूखपटलीपटलीनतया न सम्यगालोचि ॥ २३ ॥ प्रतिपक्षो यदि वक्षोरु-
 हपरिणहः कुरङ्गनयनायाः । आकाशवासतपसः श्रीफल विफलस्तवायासः ॥ २४ ॥ चञ्चत्का-
 श्ननशैलावस्या वक्षोरुहौ तन्याः । नो चेत्तावधिरुद्धा कथमनिमिषतां भजेत मे दृष्टिः ॥ २५ ॥
 करतलयुगपरिणद्धे कुचकलशे कुङ्कुमारुणे तस्याः । सिन्दूरिते करिपतेः कुम्भे नक्षत्रमालेव ॥ २६ ॥
 काठिन्यमग्नैरखिलैर्निरस्तं कुचौ युवत्याः शरणं जगाम । अधः पतिष्याव श्तीव भीत्या न शक्नुत-
 स्तावपि हातुमेतत् ॥ २७ ॥ दिवानिशं वारिणि कण्ठदग्धे दिवाकराराधनमाचरन्ती । यक्षो-
 जतास्यै किमु पद्मलास्यास्तपश्चरत्यम्बुजपङ्क्तिरेषा ॥ २८ ॥ अन्योन्यमुत्पीडयदुत्पलास्याः स्तन-
 द्वयं पाण्डु तथा प्रहृद्धम् । मध्ये यथा श्याममुखस्य तस्य मृणालसूत्रान्तरमप्यलम्ब्यम् ॥ २९ ॥
 किं नर्मदायां मम सेयमस्यां दृश्यामितो बाहुलतामृणाली । कुचौ किमुतस्थतुरन्तरीपे स्मरोष्मशु-
 ष्यत्तरवात्यवारः ॥ ३० ॥ तालं प्रभु स्यादनुकर्तुमेतादृश्यान्मुस्यौ पतित न तावत् । परं च
 नाश्रित्य तत्र महान्त कुचौ कृशाङ्गयाः स्वत एव तुङ्गौ ॥ ३१ ॥ एतत्कुचस्पर्धितया घटस्य
 खातस्य शास्त्रेषु निदर्शनत्वम् । तस्माच्च शिल्पान्मणिकादिकारी प्रसिद्धनामाजनि कुम्भकारः
 ॥ ३२ ॥ निशङ्कसकोचितपङ्क्त्योऽयमस्यामुदीतो मुखमिन्दुविम्बः । चित्रं तथापि स्तनकोकयुग्मं न
 स्तोकमप्यञ्चति विप्रयोगम् ॥ ३३ ॥ आम्ना कुचाभ्यामिमकुम्भयोः श्रीरादीयतेऽसावनयोः क ताभ्याम् ।
 मयेन गोपायितमौक्तिकौ तौ प्रव्यक्तमुक्ताभरणाविमौ यत् ॥ ३४ ॥ कैराप्रजाप्रच्छतकोटिरर्थी ययोरिमौ तौ
 तुल्येत्कुचौ चेत् । सर्वं तदा श्रीफलमुन्मदिष्यु जात वृटीमप्यधुना न लब्धुम् ॥ ३५ ॥
 मध्यं तनूकृत्य यदीदमीयं वेधा न दध्यात्कमनीयमंशम् । केन स्तनौ संप्रति यौवनेऽस्याः सजेदन-
 न्यप्रतिमाङ्गयष्टेः ॥ ३६ ॥ तवोपकण्ठस्थिततारहारस्फुरत्प्रभाशैवलिनीजलेषु । लीनो मनोजद्विप
 एव तस्य व्यक्तौ नु गण्डौ किमुरोजपिण्डौ ॥ ३७ ॥ सतां समालोकयतां विवेकान्द्वीषि हुत्वा
 स्मरबाणवह्नौ । धपे स्तनः श्यामशिरोमिषेण तन्दूरि त्र्यायुषमस्मविन्दुम् ॥ ३८ ॥ नयननी-
 रज किं भवता कृत मुखशशी यदय रिपुराश्रितः । इति वचो वितरीतुमिकोन्मुखं वरतनोः

१ इस्ति- । २ सिंहः । ३ कुचविस्तारः । ४ कण्ठः प्रमाणमस्येति कण्ठावधीति भावः ।

५ क्रीडासुखविधाषिण्याः, तदाख्याया नद्याश्च । ६ इन्द्रः । अतिधनाढ्यो वा । ७ लक्ष्म्याः
 शोभायाः सम्पत्तेर्वा फलम्, बित्तवफलं च । ८ लेशं कर्पादंकां च । ९ समीपः- ।

स्तनचक्रयुगं बमौ ॥ ३९ ॥ बंदरामलकान्नदादिमानामपहस्य श्रियमुन्नतौ क्रमेण । अधुना
हरणे कुचौ यतेते दयिते ते करिशर्वकुम्भलक्ष्याः ॥ ४० ॥ कनककर्मकायित पुरस्तादथ
पङ्केरुहकोरिकायमाणम् । क्रमशः कलशायमानमास्ते सुदृशो वक्षसि कस्य मागधेवम् ॥ ४१ ॥
अपि तद्वपुषि प्रसर्पतोरगमिते कान्तिश्चरैरगावताम् । स्मरयौवनयोः खलु द्वयोः लवकुम्भौ भवतः
कुचावुमौ ॥ ४२ ॥ कलशे निजहेतुदण्डजः किमु चक्रधमिकारिता गुणः । स तद्वचकुचौ
भवन्महाद्वारचक्रमिमातनोति यत् ॥ ४३ ॥ जम्बीरश्रियमतिलङ्घ्य लीलैव व्यानप्रीकृतकमनीयहे-
मकुम्भौ । नीलाम्भोरुहनयनेऽधुना कुचौ ते स्पर्धते किल कनकाचलेन सार्धम् ॥ ४४ ॥
शुकीचञ्चूत्खातच्छवि फलयुगं यौवनतरोरयःशङ्कुक्षुण्ण मदनकारिणः कुम्भयुगलम् । समुद्रं मोगा-
यामृतकलशयुगम् सुकृतिनः कुचद्वन्द्वं तन्व्या नवनखपदाङ्क विजयते ॥ ४५ ॥ कुचावस्याः
कामद्विपकलमकुम्भाविति परे वदन्त्यन्ये वक्षःसरसि कमले काञ्चनघटौ । ममायं सिद्धान्तः स्फुरति
मदनेन त्रिजगती विनिर्जित्य म्युञ्जीकृतमिव निज दुन्दुमियुगम् ॥ ४६ ॥ जम्बीरं वा कमलमुकुल हेमगुच्छं
यथेच्छं मङ्गल्य वा कलयतु जनो भूपतेर्नमस्य । एतद्वन्द्वं कलयति मतिर्मामकीना नवीना केनाप्यस्या
हृदि विनिहित मन्मथानन्दकन्दम् ॥ ४७ ॥ पीनोन्नतत्वे न परत्र दृष्टे अस्मादृशे इत्यमिमानयोगः ।
कान्ताकुचौ नो भवतोः सुयुक्तौ सुदुर्लभौ दन्तिघटौ न यस्मात् ॥ ४८ ॥ पुष्पेवोरभिषेकहेमकलशौ
हारप्रभावाहिनीचक्राहौ मदनोन्मदद्विपतेः कुम्भौ रतेः कन्दुकौ । कन्दौ बाहुभृणालिकायुगलयोर्लो-
लालतासत्फलं नव्यौ रत्नसमुद्रकौ वहति सा लावण्यपूर्णौ स्तनौ ॥ ४९ ॥ यूना मोहमहाफलप्रसविनीं
नाभ्यालबाहोत्थितां सेक्तुं रोमलतां मुखाभूतनिघर्लावण्यनामाभूतम् । नेष्यन्सारणिकां विभज्य
कृतवान्कूटद्वयं पार्थवयोः पञ्चैश्वर्यस्तदिदं पयोधरयुगं लोकाः समाचक्षते ॥ ५० ॥ उद्भिन्नं किमिदं
मनोमनवृत्तप्रीडारविन्दद्वयं सूते तत्कथमेकतः किल लसद्रोमावलीनाम्बतः । चक्रद्वन्द्वमिदं क्षम तदपि न
स्यात्तु मुखेन्दोः पुरो लावण्याम्बुनिमग्नयौवनगजस्याग्निं कुम्भद्वयम् ॥ ५१ ॥ उद्भेदं प्रतिपद्य पकबदरी-
भावं समेय क्रमात्पुनागाकृतिमाय प्रगपदवीमारुह्य बिल्वश्रियम् । लब्ध्वा तालफलोपमा च ललिता-
मासाद्य भूयोऽधुना चञ्चत्काञ्चनकुम्भजम्भणमिमावस्याः स्तनौ विभ्रतौ ॥ ५२ ॥ रत्यातप्रियलान्छने
कठिनतावासे रसालिङ्गिते प्रेङ्गादैकारसे क्रमादुपचिते भ्रूयर्दुस्त्वापहे । कोकैस्पर्धिनि मोगमौञ्जि जनि-
तानङ्गे खलीनोर्मुखे भाति श्रीरैमणावतारदशकं बाले भवत्याः स्तने ॥ ५३ ॥ मैथ्योऽयं बलिर्सेष
दृष्टिरधिकं पुंश्चर्यं सुपर्वाल्लयो बाहुस्तत्कमलेक्षणा त्रिजगतीमैकैव संरक्षति । इत्येव स्तनयोर्मिषेण
कनकक्षोणीभृता संघृतौ यस्यामात्मकिशोरकौ पविमयव्यग्रेण जग्मद्विषः ॥ ५४ ॥

१ हस्तिशिङ्गुगण्डस्थलशोभायाः । २ सुवर्णाकारपूगीफल- । ३ कुड्मल- । ४ कामस्य ।
५ चक्राङ्गकायौ कोकनामानौ पक्षिविशेषौ । ६ सुरतकालिकनखलतादिचिह्नशालिनि, रतेराप्तः
पतिः कामः तस्य भवजचिह्नरूपे मत्स्यावतारे च । ७ पीनत्वेन दुःस्पर्शत्वेन कूर्मावतारे च ।
८ रत्नेन रस्या (भुवा) चालिङ्गिते (वाराहे) । ९ आह्लादैकभाजने, प्रह्लादस्याराधये नृसिंहे
च । १० शनैः शनैः पुष्टिमुन्नतिं वा प्राप्ते, प्रबुद्धे (वामनावतारे) च । ११ गिरिवत्पीनत्व-
बुर्भरत्वाभ्याम्, राज्ञां च दर्पं हर्तुं प्रवृत्तत्वेन । १२ साम्येन चक्रवाकस्पर्धाग्राहिणि सीतावियोगे
मन्मथोद्दीपकं कोकं प्रति शापो दत्त इति तादृशि रामे च । १३ मण्डलाकारेण स्थिते, शेषरूपे
बलभद्रे च । १४ कामोद्दीपके प्रयुज्यपुत्रोत्पद्यकं कृष्णे च, यद्वा जनितशरीरधारणविषय-
वृत्तेन बुद्धे इति । १५ इन्द्रियसंतर्पणपरोत्कण्ठाविषये कल्किनि च खेपु लीना भासक्ता-
स्तेषामनुसुख उत्कण्ठाविषयस्तत्रेति, खलीनं तुरङ्गस्य वल्गा तदनुसुखे च । १६ लक्ष्मीपति- ।
१७ उदरम् । १८ पाताळम् । १९ पुष्टा, भूमिश्च । २० शोभनातां पर्वणात्माश्रयः स्वर्गश्च ।

कञ्चुकीवर्णनम् ।

उपरि-पीनपयोधरपातिता पठकुटीव मनोभवभूपतेः । विजयिनस्त्रिपुरारिजिगीषया तव विराजति
मामेनि कञ्चुकी ॥ १ ॥

मुक्तावलिर्वर्णनम् ।

घटीर्यन्त्रायते हारो नाभिकूपे मृगदृशः । संसेतुमिव लावण्यपयसा यौवनद्रुमम् ॥ १ ॥ हारः
कुङ्कुमावाक्ष्या राजति स्थूलमौक्तिकः । नाभिलावण्यपानीयघटीयन्त्रगुणोपमः ॥ २ ॥ मौक्तङ्गकुम्भ-
संसर्गजातपातकशङ्कया । स्नातीव मुक्ताहारोऽस्याः स्फुरत्कान्तिजले गले ॥ ३ ॥ प्राणेश्वरपरिवृङ्ग-
विभ्रमप्रतिपत्तिभिः । मुक्तादारेण लसता हसतीव स्तनद्वयम् ॥ ४ ॥ हारोऽयं हरिणाक्षीणां लुठति
स्तनमण्डले । मुक्तानामप्यवस्थेयं के वयं स्मरकिङ्कराः ॥ ५ ॥ मणिहारलता विभाति तन्व्याः
स्तनसिंहासनसीमि तस्थिवांसम् । अभियेक्तुमनङ्गदेवराजं गलशङ्कादलितेष दुग्धधारा ॥ ६ ॥
ग्रीवाद्भुतैवावटुशोभितापि प्रसाविता माणवकेन सेयम् । आलिङ्ग्यतामप्यवलम्बमाना सुरुपता-
मागखिलोर्ध्वकाया ॥ ७ ॥ स्तनातटे चन्दनपङ्क्तिरेऽस्या जातस्य यावच्चुबमानसानाम् । हारावली
रत्नमयूखधाराकाराः स्फुरन्ति स्वलनस्य रेखाः ॥ ८ ॥ निविडानुषक्तकुचकोकदम्पती मुखतार-
कापरिबृढेन शासितुम् । अवतारितेव निजतारकावली हरिणीदृशः स्फुरति हारबल्ली ॥ ९ ॥
एकावलीकलितमौक्तिककैतवेन तन्व्याः समुन्नतपयोधरयुग्मसेवाम् । चकुर्मनासि यमिनामतिनिर्मलानि
कन्दर्पमुक्तशरपातकृतान्तराणि ॥ १० ॥ सारङ्गास्याः कुचकलशयोरन्तराकाशदेशः प्राप्तच्छेदः कचिदपि
चलन्प्रखलजिष्पपात । नामीकूपः समजनि नतस्तस्य देहच्युतासौ नक्षत्राणां ततिरिव समालम्बते
हारशोभाम् ॥ ११ ॥ मुक्तावली स्मरविदाहविपाण्डुमूले नद्धा चकारिति जितकन्तुनि कण्ठकाण्डे
निश्चिन्वती मृगदृशो वदन मृगाङ्गः नक्षत्रपङ्क्तिरिव सपतिता नमस्तः ॥ १२ ॥

उदस्वर्णनम् ।

युक्त मध्ये कृषा तन्वी कार्मुकीकरणाय यत् । अत्रैव कुसुमाब्जेण पीड्यते छिद्यमुष्टिना
॥ १ ॥ स्तनौ मारार्पणव्यग्रौ काञ्ची कलकलोन्मुखी । कस्यां दिशि न मध्यस्य तस्याः कार्श्यं
सहेतुकम् ॥ २ ॥ मध्यं तव सरोजाक्षि पयोधरमरादितम् । अस्ति नास्त्योति सन्देहः कस्य
चित्ते न भासते ॥ ३ ॥ स्मरमानसिकसमस्यास्यास्तनिमा निरवधिर्मध्यः । श्रीरेव पूरयति यां
न गिरां देवी न चापि गुरुस्याः ॥ ४ ॥ अस्यास्तनिमा मध्ये प्रथिमा कुचयोर्दृशोश्च
चोच्चत्यम् । ऊर्ध्वोः क्रमेण वृत्तोच्चाहश्च तुल्यतां दधति ॥ ५ ॥ अस्मिन्प्रकृतिमनोज्ञे लग्ना प्रायेण
मान्मथी दृष्टिः । सुन्दरि यतो भवत्याः प्रतिक्षण क्षीयते मध्यः ॥ ६ ॥ वयःप्रकर्षाद्-
पञ्चीयमानैस्तनद्वयस्योद्बह्नश्रमेण । अत्यन्तकार्श्यं वनजायतास्यां मध्यो जगामेति ममैव तर्कः
॥ ७ ॥ बद्धा ह्रियेयं त्रिवलीगुणेन गृह्णाति रोमावलिनेत्रवल्लीम् । इतीव चिन्ताकुलमङ्गुरो-

१ घटीर्यन्त्रं हि मालारूपेण दृश्यते । २ हस्ति-चाण्डाल- । ३ गङ्गाव्यवहारो व्यज्यते ।
४ प्रवर्धमान- । ५ कमलायतनेन्द्रायाः ।

इयं मध्यो मृगाक्ष्याः कृशतामुपैति ॥ ८ ॥ काञ्चीगुणैर्विरचिता जघनेषु लक्ष्मीर्लेब्वा स्थितिः
स्तनतटेषु च रत्नहारैः । नो भूषिता वयमितीव नितम्बिनीनां कार्यं निरगलमधार्यत मध्य-
मार्गैः ॥ ९ ॥ स्फुटमसदवलग्नं तन्वि निश्चिन्वते ते तदनुपलभमानास्तर्कयन्तोऽपि लोकाः ।
कुचगिरिषरयुग्मं यद्विनाधारमास्ते तदिह मकरकेतोर्निन्द्रजालं प्रतीमः ॥ १० ॥ तुङ्गाभोगे स्तन-
गिरियुगे प्रौढबिम्बे नितम्बे सीमादेश हरति नृपतौ यौवने जून्ममाणे । मध्यो मीरुः कचिदपि
यथौ पद्मपत्रेक्षणायाः शून्यं मध्यस्थलमिति ततः किंवदन्तीं वदन्ति ॥ ११ ॥ देह हेमद्युति-
परिहृताम्भोजवृष्टि च दृष्टि राशीभूतभ्रमरपटलीचारुवेषं च केशम् । दृष्ट्वा सद्यो विपुलहृदया-
मन्दमूढेन धात्रा सारङ्गाक्ष्याः किमु रचयितुं विस्मृतो मध्यदेशः ॥ १२ ॥ आक्रान्ते शैशवे
ऽस्मिन्मिनवर्षयसा शासनान्मीनकेतोर्बालाया नेत्रयुग्मं श्रुतियुग्मविशदभ्रयुगेनापि सार्धम् ।
वक्षोजद्वन्द्वमुच्चैर्वहिरिह निरगाच्छोणिबिम्बेन साकं मध्यः संगृह्य बद्धस्त्रिवलिभिरमितः कार्य-
मङ्गीकरोति ॥ १३ ॥

नामिवर्णनम् ।

मन्ये समासलावण्यसौरे सर्गे मृगीदृशः । अपूरयित्वेव गतो नामिरन्ध्र चतुर्मुखः ॥ १ ॥
कुचकुम्भौ समालम्ब्य तरन्ती कान्तिनिम्नगाम् । अमादितस्ततो दृष्ट्वा दृष्टिर्नामौ निमज्जति ॥ २ ॥
स्तनौ तुङ्गा समारूढे चापन्यस्तमरे स्मरे । कोदण्डाटनिमुद्रेव जाता नामी नतश्रुवः ॥ ३ ॥
उरोजवच्चक्रमनोन्नरूपा केशावलीव भ्रमराजिता वा । सङ्गीतवत्सत्पुटमेददृष्ट्वा विवेत नामीसरसी
मृगाक्ष्याः ॥ ४ ॥

त्रिवलिवर्णनम् ।

स्तनभाराय मध्येन त्रिवलिव्याजतः कृता । तस्याः शङ्कितमङ्गेन भ्रूमङ्गानामिधावलिः ॥ १ ॥
एकमेव वलिं बद्धा जगाम हरिरुजतिम् । तन्यास्त्रिवलिविम्बेऽपि सैव मध्यस्य नम्रता ॥ २ ॥
तदीयत्रिवलीमार्गसोपानारोहणभ्रमः । अनङ्गत्वादनङ्गस्य जातो रत्येकगोचरः ॥ ३ ॥ परिहृत्य
दुरारोहं तस्याः स्तनतटं कृता । कन्दर्परथसञ्चारमार्गालीव बलित्रयी ॥ ४ ॥ दैरिद्र्यमुदरं
दृष्ट्वा चक्रे लावण्यपूर्णयोः । पन्थानं स्तनयोस्तस्यास्त्रिवलीविषमं विधिः ॥ ५ ॥ राजति
त्रिवली तस्याः स्तनमारोहति क्रमात् । उपर्युपरि जातेव हारमुद्रापरम्परा ॥ ६ ॥ मध्यत्रिवली-
त्रिपथे पीवरकुचचत्वरे च चपलदृशाम् । छलयति मदनपिशाचः पुरुषं हि मनागपि
स्वलितम् ॥ ७ ॥ मध्येन सा वेदिविलग्नमध्या बलित्रयं चारु वमार बाला । आरोहणार्थं
नवयौवनेन कामस्य सोपानमिव प्रयुक्तम् ॥ ८ ॥ अनन्यसाधारणकान्तिकान्ततनोरमुष्याः
किमु मध्यदेशः । जगन्नयीजन्ममृतां निषण्णा चित्तावलीय त्रिवलीमिषेण ॥ ९ ॥ मध्या-
त्समानीय सुसारमार्गं वक्षोजमुत्पादयिता विधाता । अतिप्रयत्नास्त्रिवलीमिषेण सोपानवत्सन्निवर्तय

१ कन्दर्पस्य । २ उन्नतपरिणामे । ३ इत्यनेन यौवनस्य सिंहवदुत्थानं सम्भाव्यते ।
४ मध्यभागस्य मृगतत्वं व्यज्यते । सङ्गच्छते चैवं भीरुरिति विशेषणम् । ५ अनवधिं लावण्य-
सारसम्भृते । ६ महान्तो हि शुरवोऽपि नमन्ति, क्षुद्रास्तु लघवोऽपि उन्नता भवन्तीति
वस्तु व्यज्यते तेन हरेरपेक्षयाऽत्र तन्या व्यतिरेको ध्वन्यते । ७ अपुष्टत्वादिति शेषः । ८ आरो-
हणमार्गव्रयम् ।

चकार ॥ १० ॥ मत्वा चापं शशिमुखि निभं मुष्टिना पुष्पधन्वा तन्वीमेनां तव तनुलतां
मध्यदेशे बभार । यस्मादत्र त्रिभुवनवशीकारसुखानुकारास्तित्तो भान्ति त्रिवलिकपटाददुलीसंधि-
रेखाः ॥ ११ ॥

रोमराजिवर्णनम् ।

नाभिरन्त्रं प्रविष्टाऽस्याः श्यामला रोमवल्लरी । अस्ता तिमिरलेखेव मेखलामणिकान्तितः
॥ १ ॥ भाति रोमावली तस्याः पयोधरमरोन्तौ । जाता रत्नशलाकेव श्रोणिवैदूर्यभूमितः
॥ २ ॥ नाभिसङ्गेन गौराङ्गयाः शोभते रोममञ्जरी । कन्दर्पहेमकटकाह्लाक्षाधारेव निर्गता ॥ ३ ॥
नाभीवलयसंबद्धा रोमाली भाति सुभ्रुवः । सहिता निगडेनेव शृङ्खला स्मरदन्तिनः ॥ ४ ॥
रोमावली विलासिन्याः प्रविष्टा नाभिमण्डलम् । कियद्गाम्भीर्यमत्रेति तात्पर्यमिव विभ्रती ॥ ५ ॥
लिखन्त्याः कामसाम्राज्यशासनं यौवनश्रियः । गलितेव मपीधारा रोमाली नाभिमोलकात् ॥ ६ ॥
जाने रात्रिषु तन्मध्ये ददाति शनकैः पदम् । गम्भीरनाभिर्कुहप्रवेशाशङ्कया स्मरः ॥ ७ ॥
कुचदुर्गराजधान्योर्मध्येमार्गं मृगीदृशो मदनः । किमकृत नाभीवापीमपि रोमालीतमालधमरेखाम्
॥ ८ ॥ वयैसी शिशुतातदुत्तरे सुदृशि स्वाभिविधिं विधिलुनी । विधिनापि न रोमरेखा
कृतसीम्नि प्रविमज्य रज्यतः ॥ ९ ॥ तस्याः प्रविष्टा नतनाभिरन्त्रं राज तन्वी नवरोमराजिः ।
नीवीमतिक्रम्य सितेतरस्थं तन्मेखलामयमणेरिवार्चिः ॥ १० ॥ गौरीव पत्या मुभगा कदाचित्क-
र्त्रियमन्यर्धतनूतसमस्याम् । इतीव मध्ये निदधे विधाता रोमावलीमेचकसूत्रमस्याः ॥ ११ ॥ रोमावलीरञ्जु-
मुरोजकुम्भौ गम्भीरमासाद्य च नाभिकूपम् । महृष्टितृष्णा विरमेद्यदि स्यान्नैषा वर्तयेत् सिचैवेन गुतिः ॥ १२ ॥
उन्मूलितालानविलोमनाभिदिष्टजलखलच्छृङ्खलरोमदामा । मत्तस्य तेष मदनद्विपस्य प्रत्यापयत् प्रोच-
कुचास्तु चास्तु ॥ १३ ॥ रोमावल्लिभ्रुकुसुमैः स्वमौर्वीचापेपुर्भिर्मण्यललाटमूर्ध्नि । व्यस्तैरपि
स्थास्तुभिरेतदीर्घैर्जत्रः स चित्र रतिजानिधीरः ॥ १४ ॥ गम्भीरनाभिहृदसंनिवेशे राज तन्वी
नवरोमराजिः । मुखेन्दुमीतस्तनचक्रवाकद्वन्द्वोज्ज्वला शैवलमञ्जरीव ॥ १५ ॥ स्वर्णवदातशुति-
कायकाण्डे संपूर्णपीयूषमयूखमुख्यः । एङ्गीदृशः पृष्ठविलम्बिवेणीविम्बः पुरो राजति रोमराजी
॥ १६ ॥ पयोधरस्तावदयं समुजतो रसस्य वृष्टिः सविधे भविष्यति । अतः समुद्रच्छति
नाभिरन्त्रतो विसारि रोमालिपिपीलिकावलिः ॥ १७ ॥ गम्भीरनामीहृदपार्श्ववर्तिनी विराजते
लोमलता मृगीदृशः । मुखारविन्दस्य रसामिलापिणी द्विरेफपङ्क्तिश्चलितेव नीरवा ॥ १८ ॥ समुदि-
तकुचकुम्भमङ्गनाया हृदयमनङ्गयतङ्गजोऽधिसेते । तदखिलपदबन्धनाय रोमावलिरिह शृङ्खलिका वि-
लोक्यते यत् ॥ १९ ॥ दत्त मया पदमिदं मययौवनाय त्वं सत्वरं कञ्चन शैशवं साध-
येति । कामस्य हस्तलिखिताक्षरमालिकेव रोमावली विजयते जलजेक्षणायाः ॥ २० ॥ नाभी-
बिलान्तरविनिर्गतर्पणगीर्णं संप्रस्थिता नयनखञ्जनमक्षेणाय । नासामुदीक्ष्य गरुडभ्रममुद्रहन्ती गुप्तेव
पीनकुचपर्वतयोरधस्तात् ॥ २१ ॥ अतिबहुतरलजाशृङ्खलाबद्धपादो मदनमृपतिवाहो यौवनोन्म-
त्तहस्ती ॥ प्रकटितकुचकुम्भो लोमराजीकरेण पिबति सरसि नाभीमण्डलाख्ये पयांसि ॥ २२ ॥

१ छिद्र- २ बाल्ययौवनरूपे अवस्थे । ३ कृष्णस्य । ४ कृष्ण- । ५ वक्षेण । ६ मृगी- ।
७ मेघः, कुचश्च । जातावेकवचनमुभयत्र समानम् । ८ सार्पणी- ।

रचयति युवनेत्रक्षेत्रपीयूषवृष्टिं नवजलधररेखा रोमराजिच्छलेन । यदुदयति कलापिप्रक्रियेयं तदुच्चैः
स्तनघनसमयोऽस्यामाविरस्तीति विद्वः ॥ २३ ॥ अमुर्मिच्छावण्यामृतसरसि नूनं मृगदृशः
स्मरः शर्वच्छ्रेष्ठः पृथुजघनमागे निपतितः । यदङ्गाङ्गाराणां प्रशमपिशुना नामिकुहरे शिखा धूमस्येयं
परिणमति रोमावलिमिषात् ॥ २४ ॥ इयं चष्टा चञ्चत्कनकलतिका पङ्कजमुखा निषक्ता
लावण्यामृतरसमरेणानुदिवसम् । अकस्माद्रोमालीमधुपपटलीह स्फुरति यत्ततः शङ्के पुष्पोद्गमसमय-
मायासमधुना ॥ २५ ॥ हरक्रोधज्वालावलिमिरवलीढेन वपुषा गमीरेऽस्या नामीसरसि कृतक्षम्पो मनसिजः ।
समुत्तस्थौ तस्मादियमधवला धूमलतिका वदन्ती मां मुग्धा कमलमुखि रोमावलिरेति ॥ २६ ॥
निर्णेतव्यो मनसिजकलातन्त्रसिद्धान्तसारो जेतव्या च त्रिदशसुदृशामङ्गलावण्यलक्ष्मीः । रोमश्रेणीलिखित-
सुमग पत्रमादर्शयन्ती पत्रालम्ब जगति कुस्ते सुश्रुषो यौवनश्रीः ॥ २७ ॥ उत्तुङ्गस्तनपर्वतादव-
तरद्गङ्गेय हारावली रोमाली नवनीलनीरदरुचिः सेय कलिन्दात्मजा । जात तीर्थमिदं सुपुण्य-
जनकं यत्रानयोः संगमश्चन्द्रो मज्जति लञ्छनापहृतये नूनं नखाङ्कच्छलात् ॥ २८ ॥ उत्तुङ्गस्तनमार
एष तरले नेत्रे चले भ्रूलते रागान्वेषु तदोष्ठपल्लवमिदं कुर्वन्तु नाम व्यथाम् । सौभाग्याक्षरपङ्क्तिरेष
लिखिता पुष्पोयुधेन स्वयं मध्यस्थापि करोति तापमधिकं रोमावली केन सा ॥ २९ ॥ यूना धैर्य-
तृणाङ्कुरं कवलयन्त्रीढाऽम्बुपूरं पिबन्मृङ्गारो हरिणस्तव स्तनगिरेः सीमानमारोहति । नामेः काचन तस्य
निःसृतवती कस्तुरिकामालिका रोमश्रेणिमहोत्सव वितनुते फल्याणि जानीमहे ॥ ३० ॥
सौन्दर्यस्य मनोमवेन गणनारेखा किमेषा कृता लावण्यस्य विलोकितुं त्रिजगतामेषा किमुद्गीविका ।
आनन्दद्रुमकन्दली नयनयोः किंवा समुज्जृम्भते सुन्दर्याः किमु वा स्वभावसुमगा रोमालि-
क्ष्मीलति ॥ ३१ ॥

पृष्ठभागवर्णनम् ।

अस्याः खलु ग्रन्थिनिबद्धकेशमङ्गीकदम्बप्रतिबिम्बवेशात् । स्मरप्रशस्ती रजताक्षरेय पृष्ठस्थली
हाटकपट्टिकायाम् ॥ १ ॥

नितम्बशोभाप्रशंसा ।

तन्नितम्बस्य निन्दन्ति वृद्धिं परिजनाङ्गनाः । काञ्चीनवनवग्रन्थिग्रथनेन कदर्थिताः ॥ १ ॥
नितम्बजिम्बं बिम्बोष्ठी चन्द्रकान्तशिलाधनम् । धत्ते कर्दपदोःस्तम्भप्रशस्तिफलकोपमम् ॥ २ ॥
विस्तारिणा मुहुस्तस्याः श्रोणीबिम्बेन पीडिता । झुटिता झुटितास्मीति फूत्करोतीव मेखला ॥ ३ ॥
अपर्याप्तभुजायामः सखेदोऽस्याः सखीजनः । श्रोण्या कथञ्चित्कुस्ते रशनादामबन्धनम् ॥ ४ ॥
नितम्बगौरवेणासौ गौराङ्गी खिद्यते दृढम् । हारयत्यपरिस्पन्दा कन्दुक क्रीडितेषु यत् ॥ ५ ॥
स कथं न स्पृहणीयो विषयरतैस्तन्नितम्बविन्यासः । शान्तात्मनापि विहित विश्वैस्त्रिंश गौरवं
यत्र ॥ ६ ॥ पृथुवर्तुलतन्नितम्बकृन्मिहिरस्यन्दनशिखरशिक्षया । विधिरैककचक्रचारिण किमु

१ मयूर- । २ महादेवेन दाहं नीतः । ३ ब्रह्मणा । ४ निश्चेतुमर्हः । ५ देवाङ्गनानाम् ।
६ रचयेति युक्तं पठितुम् । लेखनेत्यस्यैव साधुत्वात् । ७ कालिन्दी । ८ मखावातच्छलात् ।
९ कन्दर्पेण । १० भुज- । ११ विधात्रा ।

निर्मित्ति मन्मथं रथम् ॥ ७ ॥ चक्रेण विश्व युधि मत्स्यकेतुः पितुर्जितं वीर्य सुदर्शनेन ।
जगज्जिनीपत्यमुना नितम्बद्वयेन किं दुर्लभदर्शनेन ॥ ८ ॥ रोमावलीदण्डनितम्बचक्रे गुण च लावण्य-
जलं च बाला । तारुण्यभूतेः कुचकुम्भकर्तुर्विभर्ति शङ्के सहकारिचक्रम् ॥ ९ ॥

मेखलावर्णनम् ।

वद्धा मणिमयकाञ्ची तस्याः परिणाहशालिनि नितम्बे । पट्टिकारिव सारसानां सुरसेरितः पुलिनमण्ड-
लामोगे ॥ १ ॥ कस्तां नितम्बादवरोपयन्ती पुनःपुनः कैसरपुष्पकाञ्चीम् । न्यासीकृता स्थान-
विदा स्मरेण मौर्वीद्वितीयामिव कार्मुकस्य ॥ २ ॥

जघनवर्णनम् ।

तस्याः पद्मपलाशाक्ष्यास्तन्यास्तज्जघन घनम् । दृष्टं सखीभिर्गमिस्ताः पुष्पाव मनसां ययुः
॥ १ ॥ अनङ्गरङ्गपीठोऽस्याः शृङ्गारस्वर्णविष्टरः । लावण्यसारसंघातः सा घना जघनस्थली
॥ २ ॥ तदीयजघनामोगगरिमा धिस्मयास्पदम् । दूरपाती पृथक्कोऽभूद्येनानङ्गस्य साङ्गना
॥ ३ ॥ वपुरनुपमं नाभेरूर्ध्वं विधाय मृगीदृशां ललितललितैरङ्गन्यासैः पुरा रमसादिव । तदनु
सहसा खिन्नेनेव प्रजापतिना भ्रशं पृथुलपृथुला स्थूः स्थूला कृता जघनस्थली ॥ ४ ॥

शुद्धाङ्गवर्णनम् ।

अङ्गेन केनापि विजेतुमस्या गवेष्यते किं चलपत्रपत्रम् । न चेद्विशेषादितरच्छदेम्यस्तस्यास्तु
कम्पस्तु कृतो मयेन ॥ १ ॥ गौरमुग्धवनितावराङ्गके रेजुस्थिततनुरूहाङ्कुराः । तर्पणाय मद-
नस्य वेधसा स्वर्णशुक्तिनिहितास्तिला इव ॥ २ ॥

ऊरुवर्णनम् ।

लम्बिताः कदलीस्तम्भास्तदूरुभ्या परामवम् । अत्यन्तमृदुभिर्लब्धो जडैः क जयद्विण्डिमः
॥ १ ॥ मन्ये तदूरु संभाव्य हस्तसर्वस्वहारिणौ । वहन्त्यस्पृश्यताहेतोर्मातङ्गत्वं मतङ्गजाः ॥ २ ॥
ऊरुः कुरङ्गकदशभ्यञ्जलचेलाञ्जलो माति । सपताकः कनकमयो विजयस्तम्भः स्मरस्येव ॥ ३ ॥ तरु-
मूलयुगेण सुन्दरी किमु रैमां परिणाहिना परम् । तरुणीमपि जिष्णुरेव ता धनदापत्यतपः-
फलस्तनीम् ॥ ४ ॥ रम्भाऽपि किं चिह्नयति प्रकाण्डं न चात्मनः स्वेन न चैतदूरु ।
स्वस्यैव येनोपरि सा ददाना पत्राणि जागर्त्यनयोर्भ्रमेण ॥ ५ ॥ विधाय मूर्धानमधश्चरं चेन्मु-
ञ्चेत्तपोमिः स्वमसारमावम् । जाड्यं च नाध्वेत्कदली वलीयस्तदा यदि स्यादिदमूरुचारुः ॥ ६ ॥
ऊरुप्रकाण्डद्वितयेन तस्याः करः पराजीयत वारणीयः । युक्तं हिया कुण्डलनच्छलेन गोपायति
स्वं मुखपुष्करं सः ॥ ७ ॥ अस्यां मुनीनामपि मोहमूढे भृगुर्महान्यात्कुचशैलशैली । नानारदा-
हृदि मुख श्रितोरुण्यासो महामारतसर्गयोग्यः ॥ ८ ॥ पश्यन्हतो मन्मथबाणपातैः शक्तो
विधातुं न निमील्य चक्षुः । ऊरु विधात्रा हि कथं कृतौ तौ विन्यासवत्याः सुमतेर्वितर्कः
॥ ९ ॥ नागेन्द्रहस्तोत्सवचि कर्कशत्वादेकान्तशैल्यात्कदलीविशेषाः । लब्ध्वापि लोके परिणाहि

१ गङ्गायाः । २ लुलितललितैरिति, लुलितलुलितैरिति च पाठान्तरम् । ३ कदली-
स्तम्भम् । ४ अस्या ऊरु तद्वज्राकारिति । ५ शुण्डादण्डाः ।

रूपं जातास्तदूर्वरूपमानबाधाः ॥ १० ॥ कदली कदली करमः करमैः करिराजकरः करिराजकरः
मुवनत्रितयेऽपि बिमर्ति तुलामिदमूर्युग न चमूरुदशैः ॥ ११ ॥

जङ्गावर्णनम् ।

जङ्गे तदीये संतापे यज्जनस्यानुरागिणः । जनयाञ्चक्रतुस्तीव्र तत्र हेतुर्विलोमता ॥ १ ॥
प्रसूते प्रसूते तस्या मुर्ध्नामिति का कथा । तैरुणानामपि प्रज्ञां प्रेम्भीत इमे यतः ॥ २ ॥
हेममञ्जीरमालाम्या माति जङ्घालताद्वयम् । लावण्यशाखिनः स्थान कुङ्कुमेनेव वेष्टितम् ॥ ३ ॥
वृत्तातुष्टै च न चातिदीर्घे जङ्गे शुभे छष्टवतस्तदीये । शेषाङ्गनिर्माणविधौ विधातुर्लावण्य
उत्पाद्य इवास यतः ॥ ४ ॥ क्रमोद्धता पीवरताधिजङ्गं दृक्षाधिरुदं विदुषी किमस्याः ।
अपि अमीमङ्गिमिरावृताङ्गं वासो लतावेष्टितकप्रवीणम् ॥ ५ ॥

पादप्रशंसनम् ।

अमूल्यस्य मम स्वर्णेतुल्यैकोटिद्वयं कियत् । इति कोपादिवाताम्रं पादयुग्मं मृगीदृशः ॥ १ ॥
स्तनमारोऽत्र वक्त्रेन्दुचन्द्रिकावरणं मम । इति तत्पादयोर्लेशा वेष्टि प्राङ्गणपद्मिनी ॥ २ ॥ अत्यपूर्वस्य
रागस्य पूर्वपक्षाय पल्लवाः । पद्मानि पादयुग्मस्य प्रत्युदाहरणानि च ॥ ३ ॥ जाग्रतैः कमला-
लक्ष्मी यज्जग्राह तदद्भुतम् । पादद्वन्द्वस्य मैत्रेमगतिस्तेषु तु का स्तुतिः ॥ ४ ॥ दृश्यन्ते मान-
सोत्तसा राजहंसाः कचिद्यदि । गतौ चरणयोस्तस्याः प्रस्यते यावदन्तरिक्षे ॥ ५ ॥ नितम्ब-
पीठ्यमानेन पादयुग्मेन सुसुखः । कृता मुकुटिमङ्गीव नीलनूपुरमालया ॥ ६ ॥ चरणकमलं
तदीयं लाक्षाबालतपेन सवलितम् । अघ्यास्त भङ्गमालावलिभिर्मणिखचितनूपुरन्याजात् ॥ ७ ॥
अननुरागन्मणिमेखलमविरलशिञ्जानमञ्जुमञ्जीरम् । परिसरणमरणचरणे रणरणकैमकारणं कुस्ते
॥ ८ ॥ दशकैरवबान्धवान्धवानौ जैडससर्गेविमुक्तिसाधनौ । चरणौ नलिनेन तोलयन्तः कथमस्याः कवयो
न यान्ति लज्जाम् ॥ ९ ॥ अभ्युक्षताङ्गुष्ठनखप्रमर्भिर्निक्षेपणाद्रागमिवोद्गिरन्तौ । आजहतुस्तचरणौ
पृथिव्या स्थलारविन्दश्रियमव्यवस्थाम् ॥ १० ॥ अस्याः पदौ चारुतया महान्तावपेक्ष्य सौक्ष्म्या-
ल्लवमावभाजः । जाता प्रबालस्य महीरुहाणां जानीमहे पल्लवैशब्दलब्धिः ॥ ११ ॥ जगद्धू-
मूर्धसु रूपदर्पाद्यदेतथाधाधि पदारविन्दम् । तत्सान्द्रसिन्दूरपरागरागैर्द्वयं प्रबालप्रबालाङ्गं तत् ॥ १२ ॥
यानेन तन्व्या जितदन्तिनाथौ पदाब्जराजौ पारिशुद्धिपाष्णी । जानेन शुश्रूषयितुं स्वमिच्छन्ते न तेन
मूर्ध्ना कतरस्य राज्ञः ॥ १३ ॥ प्रियासखीभूतवतो मुदेद व्यधाद्विधिः साधुदशत्वमिन्दोः । एतत्पदच्छ-
न्नसरागपद्मसौभाग्यभाग्यं कथमन्यथा स्यात् ॥ १४ ॥

१ जङ्गेत्यर्थः । २ इवः । ३ कर्कशः । ४ मृगनयनायाः । ५ कामनिमित्तकम् । ६ रोमशून्यत्वं
प्रतिकूलत्वं च । ७ जङ्घे । 'जङ्गा तु प्रसूता' इत्यमरोक्तेः । ८ सुन्दराणां, मृढानां च । ९ प्रबला-
नाम् । १० न तु हरत एव, किन्तु बलात् हृत्या बन्धनं नयत इति भावः । ११ सुवर्ण- ।
१२ दशपल- । पादधार्याद्भुदविशेष- । १३ प्रबुध्यतः, विकसतश्च । १४ शोभां, सम्पत्तिं च ।
१५ क्षरन्मद- । प्रमृढ- । १६ याथाव्यर्थेन । १७ भेदः । १८ क्षोभम् । १९ जल-मृद- ।
२० चरणलव- । २१ गजराजौ ।

गुल्फवर्णनम् ।

अरुन्धतीकामेपुरन्धिलक्ष्मीजम्भद्विपैद्वारनवाग्निकानाम् । चतुर्दशीय तदिहोचितैव गुल्फद्वयात्ता यद-
दृश्यसिद्धिः ॥ १ ॥

चरणाङ्गुलिवर्णनम् ।

एष्यन्ति यावद्गणनादिगन्तान्त्वाः स्मरार्ताः शरणे प्रवेष्टुम् । इमे पदाब्जे विधिनापि स्रष्टास्तावत्प
एवाङ्गुलयोऽत्र रेखाः ॥ १ ॥

पादनखवर्णनम् ।

तस्याः पादनखश्रेणिः शोभते किल सुष्ठुषः । रत्नावलीव लाघण्यरत्नाकरसमुद्गता ॥ १ ॥
तत्पादनखरत्नानां यदलक्तकमार्जनम् । इदं श्रीखण्डलेपेन पाण्डुरीकरणं विधोः ॥ २ ॥
तद्वक्त्रं नेत्रपद्मं प्रकटितमसङ्कल्पार्थितं यन्मयैतज्जातं तस्मात्कृशत्वं ग्रहणमपि ततो जायमानः
कलङ्कः । तत्सर्वं क्षम्यता मे पुनरपि न करोम्येवमुक्त्वा तु तस्या गाढं लम्बः शशाङ्क-
श्वरणनखमणिच्छन्नना पादयुग्मम् ॥ ३ ॥

संचारशोभावर्णनम् ।

सलीलमियमायाति कामिनी गजगामिनी । उन्नतं हि नखज्योतिः पुष्पैर्भुवमिवार्चयती ॥ १ ॥
मारयन्त्या जनं सर्वं निरागसमिवाज्ञया । मार्तण्डानां गतिर्यादृक्तादृगासीदसशयम् ॥ २ ॥ सा
राजहंसैरिव सनताङ्गी गतेषु लीलाञ्चितचित्रक्रीडेषु । व्यनीयत प्रस्युपदेशलुब्धैरपि त्सुभिर्नृपराशि-
क्षितानि ॥ ३ ॥ गुरुतरकलनूपुरानुनादं सललितनर्तितवामपादपद्मा । इतरदनतिलोलमादधाना
पदमथ मन्मथमन्थरं जगाम ॥ ४ ॥

जृम्भावर्णनम् ।

चक्रीकृतमुजलतिकं चक्रीकृतवक्त्रमुज्ज्वलदग्नीवम् । नो हरति कस्य हृदयं हरिणदृशो जृम्भणा-
रम्भः ॥ १ ॥ आस्येन्दोः परिवेषवर्त्रतिपतेर्धौम्येकोदण्डवद्वम्भिल्लाम्युमुर्चः क्षणेद्युतिवदासज्जौ
क्षिपन्ती मुजौ । विस्मिप्यद्वलि लक्ष्यनाभिं विगलनीन्युज्ज्वलमन्मथ्यम किञ्चित्किञ्चिदुदबद्धलम्बो
जृम्भस्तनी जृम्भते ॥ २ ॥

शयनवर्णनम् ।

सार्थकानर्थकपदं श्रुती मन्मथाक्षरम् । निद्रार्धमीलिताक्षी सा लिखितेवास्ति मे हृदि ॥ १ ॥ उत्ताना-
मुपधाय बाहुलतिकामेकामपाङ्गश्रितामन्यामप्यलसा निधाय विपुलमोगे नितम्बस्थले ।
नीवी किञ्चिदवश्लथा विदधती निश्वासलोलका तल्पोत्पीडनतिर्यगुजतकुच निद्राति
शोतोदरी ॥ २ ॥ आमीलनवनलीनरीरजतुलामालम्बते लोचनं शैथिल्यं नवमल्लिकासहचरैरङ्गैरपि

१ रति- । २ इन्द्राणी- । ३ दिशो हि दृशेति तथोक्तिः । ४ वारंवारम् । ५ हस्तिनां,
चण्डालानां च । ६ कन्दर्पस्य । ७ चम्पकपुष्प- । ८ मल्लिकारूपजलवर्षिणः ।
९ चिह्नम् । १० कुशोदरी ।

स्वीकृतम् । आलापादधरः स्फुरत्कलयति प्रेङ्खत्प्रवालोपसामानन्दप्रमवाश्च वाष्पकणिका मुक्ताश्रियं
बिभ्रति ॥ १० ॥

सौन्दर्यप्रशंसा ।

सुन्दरी सा भवत्येवं विवेकः केन जायते । प्रमामात्र हि तरलं दृश्यते नात्र संशयः ॥ १ ॥
अवयवेषु परस्परबिम्बितेष्वतुलकान्तिषु राजति तत्तनोः । अयमयं प्रविभाग इति स्फुटं जगति
निश्चिनुते चतुरोऽपि कः ॥ २ ॥

समस्ताङ्गसौन्दर्यमहिमा ।

मुखेन चन्द्रकान्तेन महानीलैः शिरोरुहैः । पादाम्यां पद्मरागाम्यां रेजे रत्नमयीव सा ॥ १ ॥
गुण्णा स्तनमारेण मुखचन्द्रेण भास्वता । शनैर्धराभ्यां पादाम्यां रेजे ग्रहमयीव सा ॥ २ ॥ सा
दृष्टा यैर्न वा दृष्टा मुषिताः सममेव ते । हृदय हृतमेकेषामन्येषां चक्षुषोः फलम् ॥ ३ ॥ फलैयते
कुचद्वन्द्वमिय हेमलतायते । अङ्गानि कुसुमायन्ते मनो मे अमरीयते ॥ ४ ॥ विकसनेत्रनीलाब्जे
तथा तन्याः स्तनद्वयी । तव दत्तां सदा मोद लसत्तरलहारिणी ॥ ५ ॥ वक्त्रे गुरुत्व यदि ते
छन्दःशास्त्रविदो विदुः । कठिने कुचयुग्मेऽस्या यदतां किं नु हीयते ॥ ६ ॥ दन्तप्रमापुष्पचिता
पाणिपल्लवशोभिनी । केशपाशालिष्टन्देन सुवेषा हरिणेषणा ॥ ७ ॥ अकृश नितम्बमागे क्षाम
मध्ये समुन्नत कुचयोः । अत्यायत नयनयोर्मम जीवितमेतदायाति ॥ ८ ॥ अव्यार्जं सुन्दरीं ता
विज्ञानेनाद्भुतेन योजयता । उपकल्पितो विधात्रा बाणः कामस्य विषदिग्धः ॥ ९ ॥ आलोक्य
चिह्नैर्निकर सतत सुमनोधिवासयोग्य ते । कामो निज निषङ्ग परिद्वल्य परामर्शं साशङ्कः
॥ १० ॥ आलपति पिकवधूरिव पश्यति हरिणीव चलति हंसीव । स्फुरति तडिल्लुतिकेव स्वदते
तुहिनांशुलेखेव ॥ ११ ॥ वेणीबन्धमैहीन कृष्ण नेत्रान्तमचलरूप तम् । कुचमस्याः स्वीकुर्वन्पुरुषो
लीला बह्व्यहो शमोः ॥ १२ ॥ अङ्ग भूषणनिकरो भूषयतीत्येष लौकिको वादः । अङ्गानि
भूषणानां कामपि सुषमैरमजीजनस्तस्याः ॥ १३ ॥ सौरभममोखवन्मुखस्य कुम्भाविष स्तनौ पीनौ ।
हृदय मदयति बदन तव शरदिन्दुर्यथा बाले ॥ १४ ॥ मधुरः सुधावदधरः पल्लवतुल्योऽतिपेक्षः
पाणिः । चकितपृणलोचनाम्या सदृशी चपले च लोचने तस्याः ॥ १५ ॥ कलयति कुवलयमालाल-
लित कुटिलः कटाक्षविक्षेपः । अधरः किसलयलीलामाननमस्याः कलानिधिविलासम् ॥ १६ ॥ तरु-
णिर्मेति कल्पयति कलामनु मदनधनुर्ध्रुवोऽपठत्यग्रे । अधिवसति सकलललर्नमौलिमिय चकितहरिण-
चलनयना ॥ १७ ॥ नयनयुगासेचनक मानसदृष्ट्यापि दृष्ट्वापम् । रूपमिदं मदिरास्या मदयति हृदयं

१ भ्रूवरेण । सुराणामसुराणां चेत्यध्याहृत्य विवक्षणाद् बृहस्पतिना भृगुणा चेत्यर्थद्वयं
लभ्यते । २ मुखरूपेण सुखापरनाम्ना चन्द्रमसा । ३ प्रकाशशालिना, सूर्येण च । ४ मन्दसञ्चारि-
भ्यां, सूर्यपुत्राभ्यां च । अत्र द्विवचनमविवक्षितम् । ५ फलमिवाचरति । ६ सुवर्णवल्लीवाच-
रति । ७ कुसुमानीवाचरन्ति । ८ भ्रमर इवाचरति लुब्धत्वात् । एतेन सौरभसम्भारशालितापि
सूचिता । ९ गुरुमात्रा हि 'स' इत्येवं लिख्यते छन्दोऽस्तिरिति तथोक्ता । १० नेपथ्यसाहाय्यरूप-
कपटनिरपेक्षः रमणीया । ११ केशयुग्मम् । १२ भुजगम्, अत्यन्तं च । १३ परमां शोभाम् ।
१४ कोमलः । १५ तारुण्ये । १६ स्वीकुर्वति, पठति च । एतेनास्य शिष्यत्वं तेन च तुच्छत्वं ध्वन्यते ।
१७ गुरुत्वमेतयोर्धर्मनितं तेन च महनीयत्वम् । १८ अत्र 'उपान्वध्याङ्गवसः' इति द्वितीया ।

दुनोत्यपि च ॥ १८ ॥ संन्यस्तभूपापि नवैव नित्य विनापि हारं हसतीव कान्त्या । मंद
विनापि स्खलतीव भावैर्वाचं विना व्याहरतीव दृष्टा ॥ १९ ॥ भ्रूयुग्ममुच्चैर्धनुस्त्वित्तथ्यं
वाणाः कटाक्षाः कुटिला नितान्तम् । तथापि यूनां हृदयं भिनत्ति कौड्यं विलासो वनिता-
जनस्य ॥ २० ॥ अलीकरूपो यदि मध्यभागः पयोधराकारभृतश्च केशाः । उत्सङ्गशोभाऽपि
सरोरुहाभ्याः करस्य शोभां कलयेन्न कस्मात् ॥ २१ ॥ सर्वोपमाद्रव्यसमुच्चयेन यथाप्रदेश
विनिवेशितेन । सा निर्मिता विश्वद्युता प्रयत्नादेकस्थसौन्दर्यदिदृक्ष्येव ॥ २२ ॥ प्रत्यङ्गमस्यामभि-
केनै रक्षां कर्तुं मैघानेव निजास्त्रमस्ति । वज्रं च भूपामणिमूर्तिधारि नियोजित तद्दधुतिकामुक्क
च ॥ २३ ॥ भ्रूश्चिन्तरेखा च तिलोत्तमास्या नासा च रम्भा च यद्वरुष्टिः । दृष्टा ततः
पूरयतीयमेकानेकाप्सरःप्रेक्षणकौतुकानि ॥ २४ ॥ कर्णाक्षिदन्तच्छदवाङ्मुपाणिपदादिनः स्वाखिल-
तुल्यजेतुः । स्रग्गेगभागद्वयतामिमानादिहैव वेधा व्यधित द्वितीयम् ॥ २५ ॥ यशः पर्दाङ्गु-
ष्ठनखौ मुखं च विमर्ति पूर्णेन्दुचतुष्टयं या । कलाचतुःषष्टिरूपैति वास तस्यां कथं सुभ्रुवि नाम
नास्याम् ॥ २६ ॥ यतो यतोऽङ्गादपयाति कञ्चुक ततस्ततः स्वर्णमरीचिचीचयः । यतो
यतोऽस्या निपतन्ति दृष्ट्यस्ततस्ततः स्यामसरोजवृष्टयः ॥ २७ ॥ कात्स्न्येन निर्वर्णयितुं च
रूपमिच्छन्ति तत्पूर्वसमागतानाम् । न तु प्रियेष्वायतलोचनानां समप्रपातीनि विलोचनानि ॥
॥ २८ ॥ तदा तदङ्गस्य विमर्ति विभ्रम विलेपनामोदमुचः स्फुरद्गुचः । दरस्फुरत्काञ्चन-
केतकीदलात्सुवर्णमम्यस्यति सौरभं यदि ॥ २९ ॥ अघरे मधुरा सरस्वतीयं ननु कर्णे मणि-
कर्णिकाप्रवाहः । शिरसि प्रतिभाति चारुवेणी कथमेणीनयनौ न तीर्थराजैः ॥ ३० ॥
वन्धूकवन्धुरधरः सितकेतकामं चक्षुर्मधुकलिकामधुरः कपोलः । दन्तावली विजितदाडिमबीज-
राजिरास्यं पुनर्विकचपङ्कजदत्तदास्यम् ॥ ३१ ॥ वेणी विडम्बयति मत्तमधुव्रतालीमङ्गीकरोति
गुणमैन्दर्वेमास्यमस्याः । बाहू मृणाललतिकाश्रियमाश्रयेते पुद्गलानुपुङ्ग्वयति कामशरान्कटाक्षः ॥ ३२ ॥
येनोत्पलानि च शशी च मृणालिकाश्च रम्भा लताश्च कमलानि च निर्मितानि ॥ नून
स एव मृगशावैर्दृशोऽपि वेधाः सृष्टिक्रमो यद्यमेकतया चकास्ति ॥ ३३ ॥ सा रामणीयक-
निधिरधिदेवता वा सौन्दर्यसारसमुदायनिकेतनं वा । तस्याः सखे नियतमिन्दुसुवा मृणालज्यो-
त्स्नादि कारणमभून्मदनश्च वेधाः ॥ ३४ ॥ राजीव जीवसि मुधा न सुवाकर त्वमस्याः
समः पदनखस्य कुतो मुखस्य । अग्रे दृशोर्भृगदृशः कतमः कुरङ्गस्तत्त्वञ्जन त्वमपि
किं जनरञ्जनाय ॥ ३५ ॥ ऊरुद्वय मृगदृशः कंदलेश्च काण्डौ मध्य च वेदिरतुल स्तनयु-
ग्ममस्याः । लावण्यवारिपरिपूरितशातकुम्भकुम्भौ मनोजनृपतेरभिषेचनाय ॥ ३६ ॥ सा दुग्धमुग्ध-
मधुरच्छविरङ्गयष्टिस्ते लोचने तरुणकेतकपत्रदीर्घे । कन्वोर्विडम्बनकरश्च स एव कण्ठः सैवेयमिन्दु-
वदना मदनायुध वा ॥ ३७ ॥ तन्वी शरत्रिपथगा पुलिने कपोलौ लोले दृशौ सचिरचञ्चल-

१ अनिर्वचनीयः । २ कामुकेन । ३ इन्द्रेण । ४ चित्रा लोकोत्तरा रेखा यस्याः सा,
तदाख्या देवगणिका च । ५ तिलचतुर्त्तमा, तदाख्या स्वर्गगणिका च । ६ कदली, तन्नास्त्री
सुराङ्गना च । ७ वाणी तदाख्या नदी च । ८ रत्नप्रभाविशेषः । एतदाख्यातीरोपलक्ष्याभर-
सरित् । ९ सुन्दरकेशपाशः, रमणीया सरित्सम्मेलसङ्घटना च । १० मृगाक्षी । ११ प्रयागः ।
तत्र हि सरस्वत्यादीनां सङ्गमः । १२ चन्द्रसम्बन्धितम् । १३ शिशुः । १४ हे कमल ।
१५ अत्र ह्रस्वत्वं चिन्त्यम् । १६ शरत्कालिकगङ्गा ।

खञ्जरीटौ । तद्वन्धनाय सुचिरार्पितसुभुजापचाण्डालपाशयुगलाविष शून्यकर्णौ ॥ ३८ ॥
 न्यौकोशकोकनदशोककरः करोऽयं खेलच्चकोरमदचौरमिदं च चक्षुः । उद्विन्नविट्टमरहस्यहरोऽधरोऽयं
 तत्स्यादरप्यमपि वक्ष्यमवश्यमस्याः ॥ ३९ ॥ विनैवाम्मोवाहं बहलरुचिदीताम्बरतलात्तडिहृत्वा
 हेमद्युतिविततिरम्या विलसति । विनैव स्वर्गङ्गा नभसि रभसव्यग्रशफरीपरीवर्तः सार्धं स्फुरति
 विकचेन्दीवरवनम् ॥ ४० ॥ मुख यदि किमिन्दुना यदि चलाञ्जल लोचने किमप्लवकदर्शकै-
 र्यदि तद्गमनी भ्रुवौ । किमात्मभवधन्वना यदि सुसयताः कुन्तलाः किमम्बुहृद्भ्रूयैर्यदि तनु-
 रिय कि श्रिया ॥ ४१ ॥ इदं यत्र साक्षाद्विरहितकलङ्कः शशधरः सुधाधाराधारश्चिरपरिणतं
 विभ्रमधरः । इमे नेत्रे रौत्रिदिवमधिकशोभे कुण्डले तनुर्लावण्यानां जलधिरवगाहे सुखतरः ॥ ४२ ॥
 तमःस्तोमः पूर्वं तदनु सकलः शीतकिरणस्ततः कोकद्वन्द्वं तदनु च न किंचित्पुनरभूत् । अव-
 स्तस्यावर्तस्तदनु कदलीकाण्डयुगलं ततोऽयावौ पशौ शिव शिव विधेः शिरपरचना ॥ ४३ ॥
 बहस्यस्या दृष्टिर्विकचनवनीलोत्पलतुलामखण्डस्याभिरुच्यां वदनमिदमिन्दोः कलयति । कुचौ किंचिन्मी-
 लत्कमलतुलनां कन्दलयतस्तमःशोभा चित्रा चिह्ननिकुरम्ब हि कुस्ते ॥ ४४ ॥ पदाम्बुनिद्रामधरैर्यति
 शोणाम्बुजर्चिं कराम्यामादत्तं नवकिसलयानामरुणताम् । प्रवालस्य च्छाया दशनवसनाग्रेण विवति
 स्मितज्योत्स्नाधूरैरुपहसति कान्ति हिमरुचिः ॥ ४५ ॥ करे वेणीमेणीसदृशनयनां स्नानधिरतौ दधाना
 हर्म्याग्रे हरनयनतेजोद्भूतमपि । इयं मुग्धा दुग्धाम्बुधिबहलकटोलसदृशा दृशा वारवार मनसिजतरुं
 पल्लवयति ॥ ४६ ॥ दायादव मनसिजधनुर्भ्रैविलासस्य धत्ते योगक्षेमौ बहति नयनद्वन्द्वमिन्द्रीवराणाम् ।
 तद्गात्राणां पुनरिह जगज्जैत्रलावण्यभाजामामात्यग्रे मलयदखिलं स्नानवर्णं सुवर्णम् ॥ ४७ ॥ नीला-
 ब्जानां नयनयुगलद्राविमा दत्तपत्रः कुम्भात्रैमौ कुचपरिकरः पूर्वपक्षीचकार । भ्रूविश्रान्तिर्मदनधनुषो
 विभ्रमानन्ववादीद्वक्रज्योत्स्ना शशधररुचिं दूषयामास तस्याः ॥ ४८ ॥ तन्वी श्यामां शिखारिदशना
 पकविम्बाधरोष्ठी मध्ये क्षामा चकितहरिणीप्रेक्षणा निम्ननाभिः । श्रोणीमारादलसगमना स्तोकाग्र
 स्तनाभ्यां या तत्र स्याद्युवतिविषये, दृष्टिराद्येव धातुः ॥ ४९ ॥ र्वापी कापि स्फुरति भेगने
 तत्परं सूक्ष्मपद्मा सोपानालीमधिगतवैतो काञ्चनीमैन्द्रीनीली । अग्रे शैलौ सुहृत्तिमुगमौ चन्दन-
 च्छन्ददेशौ तत्रत्यानां सुलभममृत सनिधानार्ह्युधाशोः ॥ ५० ॥ तद्वत् यदि मुद्रिता शशिकथा
 तच्चेत्स्मित का मुग्धा तच्चक्षुर्यदि हारितं कुबलयैस्ताश्चेद्विरो धिङ्मधु । धिक्कन्दर्पधनुर्भ्रुवौ यदि च ते
 किंवा बह्वं ब्रूहे यत्सत्यं पुनस्तवस्तुधिरसः सर्गक्रपो वेधसः ॥ ५१ ॥ सौरम्यं मृगलौञ्जने
 यदि भवेदिन्द्रीवरे यक्रता माधुर्यं यदि विह्वेमे तरलता कन्दर्पचापे यदि । रम्भायां यदि
 विप्रतीपगमनं प्राप्तोपमानं तदा तद्वत् तदुदीक्षणं तदधरस्तद्वस्तद्वस्तद्वयम् ॥ ५२ ॥ वेणीवेलुन-
 मङ्गणं किमु बलभेणीदृशौ मध्यमं सन्यानं किमिदं विवृत्तिविषमाद्वासः स्तनात्ससते । नृत्यन्तीव

१ उरुङ्कुरककमल- । २ समुदायैः । ३ एतेन नेत्रयोः कुबलयस्वरूपत्वेऽपि कमलरूपत्व-
 मन्वायीति सूचितम् । ४ चक्रवाकौ । ५ न्यूनतां नयति । ६ चन्द्रमसः । ७ सुन्दरी ।
 शीतकाले भवेदुष्णा योष्णकाले च शीतला । सर्वावयवशोभादृशा सा श्यामेति निगद्यते ॥
 इत्युक्ता वा । ८ नाभ्युद्देशेनेदं वचनम् । ९ उदरकशिमातिशयं सम्भाव्येदं वचनम् । १० आरोहण-
 परम्पराम् । ११ प्राप्ता । १२ रोमावल्यामयमारोपः । १३ कुचयोरेयमध्यवसायः । १४ भाग्यशालि-
 लभ्यौ । सुगमौ च । १५ चन्दनलितौ सचन्दनवृक्षौ च । १६ इदम्बुखसुहृत्शयोक्तम् । १७ चन्द्रे ।
 १८ नीलकमले । १९ प्रवाले । २० कदल्याम् ।

किमन्तिके वलितयोः स्निग्धा दृशोः कान्तयः साकूतस्मितगर्भितं किमु मुखं वक्तुं सखीं
वाञ्छति ॥ १३ ॥ जिघ्रत्याननमिन्दुकान्तिरघरं बिम्बप्रभा चुम्बति स्फुटं वाञ्छति चारुपद्ममुकुल-
च्छायाविशेषः स्तनौ । लक्ष्मीः कोकनदस्य खेलति करावालम्ब्य किं चादरादेतस्याः सुदृशः करोति
पदयोः सेवां प्रवालद्युतिः ॥ १४ ॥ बाहू द्वौ च मृणालमास्यकमलं लावण्यलीलाजलं श्रोणीतीर्थशिला
च नेत्रशफरी वस्मिल्लशैवालकम् । कान्तायाः स्तनचक्रवाकयुगलं कन्दर्पबाणानलैर्दग्धानामवगाहनाय
विधिना रम्य सरो निर्मितम् ॥ १५ ॥ कर्णोरुन्दमेव कोकिलरुन तस्याः श्रुते भाषिते चन्द्रे लोककचि-
स्तदाननरुचेः प्रागेव संदर्शनात् । चक्षुर्मीलनमेव तन्नयनयोरप्ये मृगीणा वरं हैमी वल्लवपि तावदेव ललिता
यावन्न सा लक्ष्यते ॥ १६ ॥ चक्षुर्मैचकैमम्बुज विजयते वक्रस्य मित्रं शशी असूत्रस्य सनामि
मन्मथधनुर्लक्ष्मिपण्यं वपुः । लेखा कापि रदच्छदे च सुतनोर्गत्रे च तत्कामिनीमेनां वर्ण-
यिता स्मरो यदि भवेद्वैदर्भ्यमभ्यस्यति ॥ १७ ॥ स्निग्धस्मेरविलोलमुग्धमधुरा यन्नेत्रयोर्विभ्रमा
यद्व्यामृष्टविलासपत्रलतिका धर्माद्गमाद्गुणयोः । यच्च प्रौढकदम्बकुङ्कुमलसखी काप्यङ्गके विक्रिया तत्त-
स्यां किमपि स्फुटं रंतिपतेः कोदण्डविस्फूर्जितम् ॥ १८ ॥ स्निग्धेन्द्रोपलमुन्दरः कचभरो वक्रं
सगोत्रं विधोवक्षोजौ मणिकुम्भदम्बरमुपौ मध्योऽस्ति वा नास्ति वा । श्रोणीमण्डलमूर्खद्वहमहो
शोणाब्जतुल्ये पदे मन्ये मञ्जुगिरो मरालमहिलैर्लब्धयो गतेर्विभ्रमः ॥ १९ ॥ एतस्याः स्तनपद्म-
कोरकयुग यस्याननेन्द्रोः सितज्योत्स्नाभिर्न भजत्यदो मृगदृशः शङ्के विकासं पुनः । तस्मिन्लो-
चनपङ्कजं विकसितं भ्रूङ्गसंसेवितं स्वान्ते संशयमातनोति सुतरामेतन्ममैवासकृत् ॥ २० ॥
पानायाधरतोऽमृतं वसतयेऽप्यस्याः स्तनश्माधरोऽधस्तात्सज्जवनान्तकन्दरधरः सख्याय चक्षुर्भृगः ।
जप्यो मन्त्रवरो मनोहरकथाध्यानाय वक्राम्बुजं चेत्यं देहतपःस्थले सति कथं सन्तो वनान्तं
गताः ॥ २१ ॥ कर्णोत्सङ्गविसर्पिणी नयनयोः कान्तिर्वतसोत्पलं लाक्षासम्प्रमनिर्व्यपेक्षमधर
लावण्यमेवाञ्चति । हारोऽस्याः स्मितचन्द्रिकैव कुचयोरङ्गप्रभा कञ्चुकी तन्व्याः केवलमङ्गमारमधुना
मन्ये परं भूषणम् ॥ २२ ॥ नेत्रोपान्तवतसिते श्रुतिपुटे नीलोत्पलं निष्फलं हासश्रीपारिकर्मिते
स्तनतटे हारोऽन्यहारः कथम् । पिण्डालक्तकपातनं चरणयोः पीडाफलं ताम्रयोर्वाक्स्या वपुषि
स्वभावसुरमौ व्यर्थानुलेपयथा ॥ २३ ॥ अस्याश्चेदलकावली कृतमलिश्रेणीमिरेणीदृशः सौन्दर्यं
यदि चक्षुषोस्तरलयोः किं मन्मथस्यायुधैः । का प्रीतिः कनकारविन्दमुकुले पीनौ स्तनौ चेदतो
मन्ये काचिदियं मनोमवकृता माया जगन्मोहिनी ॥ २४ ॥ ऊर्ध्वं नीरर्दवृन्दमैन्दवैमिदं विम्बं
त्वचो निर्मितं व्योम्नः पल्लवचित्रितस्य निहितौ शैलैवुपर्युजतौ । किं चाधः पुलिनोद्यस्य
कदलीकाण्डैर्वहारोपितौ तन्मन्ये चतुरस्य पुष्पधनुषः सर्गोऽयमन्यादृशः ॥ २५ ॥ मृङ्गालीमुदरे
क्षिपन्ति शतशः पद्मानि शङ्खीमिव प्रत्यागच्छति लब्धनार्थमसकृद्वयोमाङ्गणं चन्द्रमाः । वक्रोपापङ्गे
कुङ्कुमुदशैलैर्लोक्यरूपोद्भवे प्रत्यावर्तनवाञ्छयेव कति न क्लेशं समातन्वते ॥ २६ ॥ वक्र निर्मलमुन्नता
कुचतटी मध्यप्रदेशः कृशः श्रोणीमण्डलमङ्गनाकुलैर्गुरोर्देवस्य सिंहासनम् । कृत्वा चारुदृशश्चतुष्टयमिदं

१ मन्मथपीडकम् । २ नीलम् । ३ सदृशम् । ४ चातुर्यम् । ५ कामदेवस्य । ६ हंसी-
७ ताम्रवर्णयोः । ८ धम्मिल्लरूपम् । ९ मुखरूपम् । १० मण्डलम् । ११ कुचरूपौ । १२ जङ्घारूपौ ।
१३ कन्दर्परूपस्य प्रजापतेः । १४ लोकेऽन्यवाट्टचरः । १५ कामस्य ।

तुष्टाव मन्ये विविर्हर्षाद्गदगद्यपद्यरचनागमैश्चतुर्मिमुखैः ॥ ६७ ॥ मध्यं विष्णुपदं कुचौ शिवपदं वक्त्रं
विधातुः पदं वम्बिलुः सुर्मेनः पदं प्रविलसत्काञ्ची नितम्बस्थली । वाणी चेन्मधुराघरोऽरुणघरः श्रीरङ्ग-
भूमिर्वपुस्तस्याः किं कथयामि पुण्यचरितं मान्या सदा निर्जेरैः ॥ ६८ ॥ यतीर्थान्बु मुखान्बुजा-
सवरसो नेत्रे नवेन्दीवरे दन्तश्रेणिरखण्डिताक्षतचयो दूर्वा च रोमावली । उज्ज्वलं च कुचद्वयं
फलयुगं पत्रं कराम्भोरुहं तन्मन्ये मदनार्चनाहितमतिः स्वाङ्गोपहारैरियम् ॥ ६९ ॥ दीर्घाक्ष
शरदिन्दुकान्ति वदनं बाहू नतावसयोः सक्षितं निविडोजितस्तनसुरः पार्श्वे प्रमृष्टे इव । मध्यः
पाणिमितो नितम्बि जघनं पादावुदग्राङ्गुली छन्दो नर्तयितुर्यथैव मनसः सृष्ट तयाऽस्या वपुः
॥ ७० ॥ नेत्रे खञ्जनगञ्जने सरसिजप्रत्यर्थे पाणिद्वयं वक्षोजौ करिकुम्भविभ्रमकरीमत्युच्चति
गच्छतः । कान्तिः काञ्चनचम्पकप्रतिनिधिर्वाणी सुवास्यार्थिनी स्मेरन्दीवरदामसोदरवपुस्तस्याः कटाक्ष-
च्छटा ॥ ७१ ॥ दृष्टिः कापि सुरा सुधा स्मितमिदं वक्त्रं कलानां निधिवेक्षः कुम्भे इवौ दृशा
विजयते धन्वन्तरिः सत्कृपा । कान्तिः श्रीस्त्रिवलीतरङ्गलहरी नामी गतावर्ततामेतस्यामचिरेण
माविकलने लावण्यवारानिधौ ॥ ७२ ॥ किं तास्यतरोरियं रसभरोद्भिन्ना नवा वल्लरी
वेलाप्रोच्छलितस्य किं लहरीका लावण्यवारानिधेः । उद्गाढोत्कलिकावतां स्वसमयोपन्यासविश्र-
म्भिणः किं साक्षादुपदेशयष्टिरथवा देवस्य शृङ्गारिणः ॥ ७३ ॥ जानीमो वदनं सरोरुहदृशो निर्माय
पश्यन्मुहुर्दृष्ट्यन्कामकठोरपावकशिखासतापितः पद्मभूः । रम्भामुस्तटीं स्तनं रसघटीं पीयूषवीचीं
यचो बाहू बालविसं करं किसलयं नामीं सरो निर्मेमे ॥ ७४ ॥ जानीमो वयमासनस्य कमले
तस्या मुखेन्दोस्तिषा संकोच समुपागते सं मगधान्दुःस्थः सरोजासनः । भुम्भे भूलतिकायुगं
विहितवान्मन्त्रे दृशौ सृष्टवान्मध्यं विस्मृतवान्कचांश्च कुटिलान्कामभ्रुवः सृष्टवान् ॥ ७५ ॥ मुक्ता
विद्रुममन्तरा मधुरसः पुष्पं परं धूर्वहं प्रालेयद्युतिमण्डले खल्लं तयोरेकासिका नाणवे । तच्चो-
दवति शङ्खमूर्ध्नि न पुनः पूर्वाचलाम्यन्तरे तानीमानि विकल्पयन्ति त इमे येषां न सा इक्षपथे
॥ ७६ ॥ इन्दुलिप्त इवाञ्जनेन जडिता दृष्टिर्भृगीणामिव प्रस्लानावणिमेव विद्रुमदलं श्यामेव
हेमप्रमा । कार्कश्यं कलया च कोकिलवधूकण्ठेभ्यो प्रस्तुतं सुन्दर्याः पुरतश्च हन्ता शिखिनां
बर्हाः सगर्ही इव ॥ ७७ ॥ सा कान्ता यदि का सुवर्णलतिका पादौ यदाऽस्याः पुनः किं
पद्मं कुचमण्डलं यदि पुनः कल्पद्रमीयं फलम् । पाणी चेत् किमु तर्हि विद्रुमदलं वाणी यदा
का सुधा तस्याभेजतु सङ्गमः किमु पुनः स्वर्गेऽधिकं स्यात् सुखम् ॥ ७८ ॥

नायकयोरेन्योऽन्यालोकनवर्णनम् ।

सरतोरमिलावकल्पितान्वदृशः स्वप्नसुखः समागमान् । अपि दृष्टिपथं प्रपन्नयोर्निविशश्चास-
चिरं मनस्तयोः ॥ १ ॥ आघातं कमलं प्रियेण सुदृशा स्मित्वाऽपनीतं मुखं दत्तं विभ्रमकन्दुके
नखपदं सीकृत्य गूढौ स्तनौ । दत्ता चम्पकमालिकोरसि भुजनिर्मिजरोमाञ्चया मीलितौ च नया
स्थितं प्रणयिनोर्द्वेरेऽपि पूर्णो रसः ॥ २ ॥

१ आकाशम्, अतिसूक्ष्मत्वेनादृश्यमानत्वात् । २ शिबलिङ्गाकारत्वात्, आनन्दप्रतिष्ठारूप-
त्वाच्च । ३ कमलम् । ४ गगननीलत्वात्, पुष्पशालित्वाच्च । ५ परिपन्थि । ६ भीनविशेषौ ।
७ अभ्यन्तरे । ८ हिमकर- ।

नायिकानायकयोरानुरूप्यप्रशंसा ।

धातुः शिल्पातिशयनिकषस्थानमेषा मृगाक्षी रूपे देवोऽप्ययमनुपमो दत्तपादः स्मरस्य ।
जातं दैवासदृशमनयोः सङ्गतं यत्तदेतच्छृङ्गारस्योपनतमधुना राज्यमेकातपत्रम् ॥ १ ॥ ज्योत्स्नाचन्द्राविव
रतिमनोजाविवोमामहेशौ यद्वद्वैमीनिषधपतिवत् कीर्तिसत्कर्मकृद्वत् । स्थाने योगो वत मतिमता
वेधसा निर्मितौ वां सम्पन्नः स्यात्स च चिरमयं दर्शकानां सुतृप्त्यै ॥ २ ॥

नायकालोकनम् ।

न जाने समुखायाते प्रियाणि वदति प्रिये । सर्वाण्यङ्गानि किं याप्ति नेत्रतामुत 'कर्णताम्'
॥ १ ॥ यां यां प्रियः प्रैक्षत कातरार्क्षी सा सा हिया नम्रमुखी वभूव । निःशङ्कमन्याः सममा-
हितेर्ष्यास्तत्रान्तरे जन्तुरसुं कटाक्षैः ॥ २ ॥ ॥ कृच्छ्रेण कापि गुरुणैव जने निरोधमुलङ्घ्य नायक-
समीपभुव प्रतस्थे । हा हन्त शीघ्रगमनप्रतिरोधहेतुस्तस्याः पुनः स्तनभरोऽपि गुर्वभूव ॥ ३ ॥
नान्तः प्रवेशमरुणद्विमुखी न चासीदाचष्ट दोषपरुषाणि । न चाक्षराणि । सा केवलं सरलपद्ममिर-
क्षिपातैः कान्त विलोकितवती जननिर्विशेषम् ॥ ४ ॥ काचिनिवारितवर्हिर्मना जनन्या द्रष्टु प्रियं
भघनजालकमाससाद । तस्या विलोचनमदृश्यत दाशदत्तयन्त्रोपरुद्धशफरोपमितं क्षणेन ॥ ५ ॥
किञ्चित्कुञ्चितहारयष्टि सरलभ्रूवल्लि साचिस्मितं ग्रान्तग्रान्तविलोचनद्युति 'भुजापर्यस्तकर्णोत्पलम् ।
अञ्जुल्या स्फुरदङ्गुलीयकरुचा कर्णस्य कण्ठयनं कुर्वाणा नृपकन्यका सुकृतिन सन्याजमा-
लोकते ॥ ६ ॥

नायिकालोकनवर्णनम् ।

प्रियादर्शनमेवास्तु किमन्यैर्दर्शनान्तरैः । प्राप्यते येन निर्वाणं सरागेणापि चेतसा ॥ १ ॥
क्षीरसागरकलोललोलोचनयाऽनया । असारोऽपि हि संसारः सारवानिष लक्ष्यते ॥ २ ॥ सैयं 'सीधुमयी'
वा सुधामयी वा हलाहलमयी वा । दृग्भ्यां निपीतमात्रा मदयति मोदयति मूर्च्छयति ॥ ३ ॥ गच्छति न
तृप्तिमेतत्सुललितमस्याः समापिवद्रूपम् । नयनयुगं मम नूनं सम्प्रति समुपैति सफलतां चैवम् ॥ ४ ॥
जानीमहेऽस्याः खलु सारसास्या विराजतेऽन्तः प्रियवर्कचन्द्रः । तत्कान्तिजालैः प्रसृतैस्तदङ्गेष्वपाण्डुता
कुङ्कुमलताऽक्षिपथे ॥ ५ ॥ सैयं ममाङ्गेषु सुधारसच्छटा सुप्रकर्षरशालाकिक्वा दृशोः । मनोरथश्रीर्मनसः
शरीरिणी प्राणेश्वरी लोचनगोचर गता ॥ ६ ॥ तामनङ्गजयमङ्गलश्रियं किञ्चिदुच्चभुजमूललोकिताम् ।
नेत्रयोः कृतवतोऽस्य गोचरे कोऽप्यजायत रसो निरन्तरैः ॥ ७ ॥ इदमसौ तरलायतलोचना गुरुसमु-
ज्जतपीनपयोधरा । पृथुनितम्बमरालसगामिनी प्रियतमा मम जीवितहारिणी ॥ ८ ॥ इयं सुस्तनी
मस्तकन्यस्तकुम्भा कुसुम्भारुण चारु वासो वसाना । समस्तस्य लोकस्य चेतःप्रवृत्तिं गृहीत्वा
घटे न्यस्य यातीव भाति ॥ ९ ॥ कर्पूरधूलिधवलद्युतिप्रघौतदिदम्पण्डले शिशिररोचिषि तस्य
धूनः । लीलाशिरोऽशुकनिवेशविशेषकृत्स्नोक्तस्तनोचतिरभूक्यनावनौ सा ॥ १० ॥ अर्धस्मितेन
विनिमन्य दशार्धबाणमर्धं विधूय वसनाञ्जलमर्धमार्गे । अर्धेन नेत्रविशिखेन निवृत्य सार्धमर्ध-

१ कमललोचनायाः । २ रतिस्थायिभावात्मा, लोकोत्तरो वा । ३ अनवच्छिन्नः ।
४ कन्दर्पम् ।

धैमेव तरुणी तरुणं चकार ॥ ११ ॥ आधाय कोमलकराम्बुजकेलिनालीमालीसमाजमधिकृत्य
समालपन्ती । मन्दस्मितेन मयि साचिबिलोकितेन चेतश्चकोरनयना चुलुकीचकार ॥ १२ ॥
मदनमपि गुणैर्विशेषयन्ती रतिरिव मूर्तिमती विभाति येयम् । मम हृदयमनङ्गवहितं भृशमिव चन्दन-
शीतलं करोति ॥ १३ ॥ पुरः स्थित्वा किञ्चिद्वलितमुखमालोक्य सखे सखेदाः स्थास्यन्ति
ध्रुवमिदमदृष्ट्वा तव दृशः । इतश्चञ्चत्काञ्चीरणितमुखरास्तौघशिखरादराकाया कोऽयं कवलयति
चान्द्रेण महसा ॥ १४ ॥ अये केय लीलाधवलगृहवातायनतले तुलाकोटिकागैः कुसुमविशिखं
जागरयति । अहो नेत्रद्वन्द्वं विकसति विलङ्घ्य श्रुतिमहो कथं न त्रैलोक्यं जयति मदनः स्मेर-
वदनः ॥ १५ ॥ तद्विह्वला नेयं विलसति परं सौधशिखरे वसन्त्याः कस्याश्चित्कनकरुचिरा गात्र-
लतिका । अपीद नोन्मज्जत्कुवलयवनं मीनतरल पर तस्या एव स्फुरति नयनालोकललितम् ॥ १६ ॥
सखे सायं स्नात्वा कनकरुचिकौसुम्भवसन वसानायास्तिर्यग्धलितचिकुरस्यन्दिसलिलम् । दिशन्त्या
दृष्टेति स्मरविपुलकोर्दण्डलतिकामकस्मादस्माकं मृगशिशुदृशो दर्शनमभूत् ॥ १७ ॥ अमृतममृतं चन्द्रश्चन्द्रस्त-
थाऽम्बुजमम्बुजं रतिरपि रतिः कामः कामो मधूनि मधून्यपि । इति न मज्जते वस्तु प्रायः परस्परसङ्करं
तदियमबला धत्ते कुतः सकलामिकाम् ॥ १८ ॥ अमृतममृतं चन्द्रं चन्द्रं रतिं च रतिं तथा प्रथितमतयः
कामं ब्रूयुर्मधूनि मधून्यपि । यदि न सुमगास्पर्शामोदं विना प्रमुदे ततः सकलमकलं तेषां व्यूहं
ब्रवीमि पुनः प्रिये ॥ १९ ॥ केयं श्यामोपलविरचितोल्लेखहेमैकरेखालग्नैरङ्गैः कनककदलीकन्दलीगर्म-
गौरैः । हारिद्राम्बुद्रवसहचर कान्तिधूर वहद्विः कामक्रीडामयनचलमीदीपिकेवाविरस्ति ॥ २० ॥
लावण्यद्रविणव्ययो न गणितः क्लेशो महानर्जितः स्वच्छन्दं चरतो जनस्य हृदये चिन्ताञ्जरश्चार्पितः ।
एषाऽपि स्वगुणानुरूपरमणामावाहाराकी हता कोऽर्थश्चेतसि वेधसा विनिहितस्तन्वीमिमां तन्वता ॥ २१ ॥
अन्यत्तन्मधुर स्मित नयनयोः सञ्चारण चेतसः सञ्चारः पदयोः स मन्दमितरस्तस्याश्च माषाऽपरा । किं
ब्रूयां प्रिय तादृशी क्षितितले नान्येति लोकान्तरेऽप्यन्या नास्ति न वा मविष्यति न वा काचिद्वताभूत्
कचित् ॥ २२ ॥ नेयं विद्युद्भुधमधिगता काञ्चनी नापि बल्ली मन्दं मैन्दं प्रचलति यतो नापि वा पन्नगस्य ।
चूडारत्नसुन्दरशिखा सा न धत्ते पयोज का वा तर्हि प्रकृतिस्त्रुमगा तत्सखे न प्रतीमः ॥ २३ ॥
धक्रोपान्तं नयनयुगलं सर्वतो निक्षिपन्ती श्रोणीभाराच्छिथिलशिथिलन्यस्तपादारविन्दा । आरो-
र्दलीकरकिसलये दत्तहस्तावलम्बा चञ्चत्कान्तिर्विकसितमहीचक्रमायाति काऽपि ॥ २४ ॥ इयं
भुजगिनीश्रिता लसदनेकपुष्पान्विता द्विरेफततिसेविता प्रमदखलनालकृता । फलद्वयभरानता
विलसिता नवैः पल्लवैः पुरः स्फुरति काञ्चनी गर्मनशालिनी बह्वैः ॥ २५ ॥ पातालाद्भु-
वनावलोकनपरा किं नागकन्योत्थिता मिथ्या तत्खलु दृष्टमेव हि मया तस्मिन्कुतोऽस्तीदृशी ।
मूर्ता स्यादिह कौमुदी न घटते तस्या दिवा दर्शनं केयं हस्ततलस्थितेन कमलेनालोक्यते श्री-
रिव ॥ २६ ॥ नेयं नागविलासिनी न दिविषत्कान्ताऽपि काचिद्यतो नास्या लीन-
निमेषता न च शशिशीर्षेण सत्कलमषा । नो वा हेममयी यतोऽपरिसरतौरम्यभाराऽपि

१ पादाङ्गद- । २ दधानायाः । ३ कामदेव- । ४ धतुः- । ५ अथ वीप्सायां कथञ्चिद् द्विरुक्तिः,
समासाभावश्च समाधेयौ । ६ क्वापीति पाठोऽपि । ७ स्वभाव- । ८ अतिमन्द- । ९ समीपे ।
१० सखी- । ११ भ्रमर- । १२ कान्ताशरीरसुदृश्यैदुक्तम् ।

नो तन्मन्ये विधिना व्यधापि सुद्धां मोदाय काचित् कलाः ॥ २७ ॥ अचिन्नामृतविन्दु-
वृष्टिसदृशीं प्रीतिं ददत्या दृशां याताया विगलत्पयोधरमराद्द्रष्टव्यतां कामपि । अस्याश्चन्द्रमस-
स्तनोरेव करस्पर्शास्पदत्वं गता नैते यन्मुकुलीभवन्ति सहसा पैत्रास्तदेवाद्भुतम् ॥ २८ ॥
श्रोणीमारभराकसा दैर्गलन्माख्यापवृत्तिच्छलाल्लीलोत्क्षिप्तभुजोपदर्शितकुचोन्मीलनखाङ्कावलिः । नीलेन्दी-
वरदामदीर्घतरया, दृष्ट्या धैर्यन्ती मनो दूरान्दोलनलोलकङ्कणक्षणत्कारोत्तरं सर्पति ॥ २९ ॥ लघं
पादतले नखैर्बु विलुठत्संसक्तमूर्ध्वोर्ध्वे विश्रान्तं जघनस्थले निपतितं नामीसरोमण्डले । शून्यं
मध्यमवेश्य रोमलतिकामालम्बमानं क्रमादारूढं स्तनयोः प्लुतं नयनयोर्लीनं मनः कैशिके
॥ ३० ॥ अस्या धामसरोवरे भुजविसे वक्त्रारविन्दे अमनेत्रभ्रमरे सुयौवनजले कस्तूरिका-
पङ्क्तिरे । वक्षोजप्रतिकुम्भिकुम्भदलनक्रोषादुपेत्य द्रुतं मग्नश्चित्तमतङ्गजः कथमसावुत्थाय निर्यास्यति
॥ ३१ ॥ स्वैरं सस्मितमीक्षते क्षणमलं व्याजृम्भते वेपते रोमाश्च तनुते मुहुः स्तनतटे
व्यालम्बते नाम्बरम् । आलिङ्ग्यैपरां तनोति चिह्नं प्रत्युत्तरं याचते केयं कामकलाविलास-
वसतिर्लेखिणा भाविनी ॥ ३२ ॥ खेलत्खड्गननेत्रया परिलसत्स्वर्णारविन्दास्यया पीनोत्तुङ्गनिन्तरस्तन-
भरव्यालोलसन्मध्यया । स्मीतस्मीतनितम्बया क्षणमपि व्यालोकितश्चानया किं न स्याद्वशिना वरः
स्मरहरः स्मरैः शरैर्जर्जरः ॥ ३३ ॥ सायं चन्द्रकलामृतोदयगिरिस्पर्धा दधानः स्तनस्पर्शोत्तुङ्गतरो
नखाङ्कुरचिरः शोणाम्बराम्यन्तरे । अस्याः कं न विलोकनोत्कमकरोत्तीक्ष्णः कटाक्षः क्षणं भङ्गाकृष्टगर्भ-
केतकदलभ्रान्तिं वहनप्ययम् ॥ ३४ ॥ अत्युच्चस्तनशैलदुर्गममुरो नाभिर्गमीरान्तरा भोमं देहवन, स्फुरद्बु-
जलत रोमालिजालाकुलम् । व्याघः पञ्चशरः किरत्यतितरा तीक्ष्णान्कटाक्षाशुगांस्तन्मे बृहि मनःकुण्ड-
शरणं कं साप्रत यास्यसि ॥ ३५ ॥ आस्यश्रीजितजर्जरेन्दुमलिनं कृत्वा करे कन्दुकं क्रीडाकौतुकमिश्र-
भावमनया ताम्र वहन्त्याननम् । मृङ्गाग्रप्रहृष्टकेतकदलस्पधावतीनां दृशां दीर्घापाङ्गतारङ्गितैकसुद्धा-
मेपोऽस्मि पात्रीकृतः ॥ ३६ ॥ स्कन्धे विन्यस्य सख्या मुजमपरकरस्यार्धचन्द्रेण मध्यं विज्राणा ध्रुयमान-
स्तनतटवसना गन्धवाहेन मन्दम् । पन्थात दृग्विलासैरिव नलिनदलैः कोमलैरामृतगन्ती सौघाग्रे कस्य
साक्षात्परिणमति तपःसिद्धिरेण सुवेप ॥ ३७ ॥ भाषा पीयूषमूपा हृदयमकरुणं कायकान्तिश्च काचित्
'सम्पत्तिश्चास्तायाः सकलजनमनोहारिणी चैव दृष्टिः । आस्यं शीतोश्चरद्वा निर्वृतविषमराऽपाङ्गसम्पातशैली
पादौ रक्तौ नखानां जयति कुटिलतां तत् किलेयं विचित्रौ ॥ ३८ ॥

विश्लेषदशावचनम् ।

मृदुतां हृदयं यूनोर्विश्लेषे दधते यथा । न तथा सति संश्लेषे नेदृशो मधुरोऽपरः ॥ १ ॥ यदपि
सुवर्णं कठिनं ज्वलनमुपेत्य द्रव तदप्येति । एवं यूनो हृदयाकान्ताविरहे गतं धैर्यम् ॥ २ ॥
समानकुलशीलयोः सुवयस्योः परायस्योः परस्परविलोकनाकुलचित्तसोः प्रेयसोः । तनुत्वमनुवि-
न्दतोर्बहुविधां व्यथां विन्दनोरक्षक्यविनिवेदना । विरहवेदना वर्धते ॥ ३ ॥

१ 'वा पुंसि पद्मं नलिनम्' इत्यमरः । २ ईषत्- । ३ धयन्ती पिबन्ती, हरन्तीति यावत् ।
४ कान्ति- । ५ सखीम् । ६ पक्षिविशेष- । ७ समस्त, इङ्गितादिज्ञानकलासम्पन्न-इति च ।
८ निभृतो, विषभरो यस्यां सा । ९ रक्तवर्णौ, अनुरागिणौ च । १० अर्द्धचन्द्राकारत्वात् ।
११ विरुद्धधर्मत्वादपूर्वात्वम् ।

विशिष्टदशाबोधनम् ।

प्रियाविरहितस्यास्य हृदि चिन्ता समागता । इति मत्वा गता निद्रा के कृतममुपासते ॥ १ ॥
चन्द्रमाश्चन्द्रमास्तावत्सुरभिः सुरभिस्तथा । सयोगो वरवर्णिन्या वैपरीत्यमतः परम् ॥ २ ॥ अत्रा-
शितं शयितमत्र निपीतमत्र तोयं तथा सह मया विधिवाञ्छितेन । इत्यादि हन्त परिचिन्तयता वनान्ते
हा तस्य लोचनपयोभिरभूत्पयोधिः ॥ ३ ॥ मन्दं मरुद्वहति गर्जति चारिवाहो विधुलता चलति
वृत्यति नीलकण्ठः । एतावति व्यतिकरे तरुणस्य तस्य मूर्च्छैव केवलमभूदवलम्बनाय ॥ ४ ॥ गमन-
मलसं शून्या दृष्टिः शरीरमसौष्ठवं श्वसितमधिकं किं न्वेतत्स्यात्किमन्यदितोऽथवा । अमति भुवने
कामस्याज्ञा विकारि च यौवनं ललितमधुरास्ते ते भावाः क्षिपन्ति च धीरताम् ॥ ५ ॥ धत्ते चक्षुर्मु-
कुलिनि रणत्कोकिले बालचूते मार्गे गात्र क्षिपति वकुलामोदगर्भस्य बायोः । दाहप्रेम्णा सरसत्रिसिनी
पत्रमात्रान्तरायस्ताम्यन्मूर्तिः श्रयति बहुशो मृत्यवे चन्द्रपादान् ॥ ६ ॥ रम्यं द्रष्टुं यथा पुरा प्रकृ-
तिभिर्न प्रत्यहं सेव्यते शय्योपान्तविहर्तनैर्विगमयत्युन्निद्र एव क्षपाः । दाक्षिण्येन ददाति वाचमुचिता-
मन्तःपुरेभ्यो यदा मोत्रेषु स्खलितस्तदा भवति च व्रीडावनम्रधिरम् ॥ ७ ॥ प्रत्यादिष्टविशेषमण्डन-
विधिर्वामप्रकोष्ठे श्लथ विभ्रत्काञ्चनमेकमेव वलयश्चासापरस्ताधरः । चिन्ताजागरणप्रतापनयनस्तेजोगुणै-
रात्मनः संस्कारोल्लिखितो महामणिरिव क्षीणोऽपि नालस्यते ॥ ८ ॥ चन्द्रश्चण्डकरायते
मृदुगतिर्वीतोऽपि वज्रायते माल्य सूचिकुलायते मलयजालेपः स्फुलिङ्गायते । रात्रिः
कल्पशतायते विधिवशात्प्राणोऽपि मारायते हा हान्त प्रमदावियोगसमयः संहारकालायते ॥ ९ ॥ माक-
न्दाक्षि मा मरन्दनिकर मूक्तो भव त्वं शुक् स्फार कोकिल कोमल कलरवं आतः क्षण संहार ।
सौगन्ध्यं बह मन्धवाह न मनाक्सर्वैः क्षण क्षम्यता जानीष्वं तरुणस्य तस्य यदय कालः करालो
महान् ॥ १० ॥ कान्ताऽऽल्लेषपराम्मुख यदि दहेद् दोषाकरः कञ्चन स्थाने तर्हि यतः स हन्त विधिना
हन्तु व्यवायीदृशान् । कष्टं यत्पुनरेव चन्दनमुचो लब्धप्रमाचोऽमितः स्वर्णद्याघवगाहको मरुदयं दग्धं
प्रचण्डो ज्वलन् ॥ ११ ॥

विशिष्टादशाबोधनम् ।

अबला नितराम्बुधा बाला हन्त द्विया जिता । हन्यते द्विजराजाद्यैरशरण्यं ततो जगत् ॥ १ ॥
हृदये दहमानेऽपि मृगास्या मन्मथाग्निना । स्नेहस्तथैव यत्तस्यौ तदार्थमिवाभवत् ॥ २ ॥ जीवेन
तुलितं प्रेम सखि मूढेन वेधसा । लघुजीवो ययौ कण्ठं गुरुः प्रेम हृदि स्थितम् ॥ ३ ॥ कपोलफलका
वस्याः कष्टं भूत्वा तथाविधौ । अपश्यन्ताविवाभ्योन्यमीदृक्षा क्षामतां गतौ ॥ ४ ॥ बल्लभोत्सङ्ग-
सङ्गेन विना हरिणचक्षुषः । राकाविमावरीणानिर्विषज्वालाकुलोऽभवत् ॥ ५ ॥ अस्तमितविषयसङ्ग
मकुलितनयनोत्पला मुहुः श्वसिता । ध्यायति किमप्यलक्ष्यं बाला योगाभियुक्तेव ॥ ६ ॥ लिखति न
गणयति रेखा निर्हरबाष्पांश्चौतमण्डतटा । अवधिदिवसावसानं मा भूदिति शङ्किता बाला ॥ ७ ॥
अपसारय घनसारं कुरु हारं दूर एव किं कमलैः । अलमलमालि मृणालैरिति वदति दिवानिशं

१ भुक्तमित्यर्थः । २ चन्दनस्य लेपः । दोषाणामाकरः । ३ दोषाया रात्रेः कर इति चन्द्र-
माश्च । ४ मलयगिरिः, बाह्यादोत्पत्तिस्थानभूतात् यस्मात् कस्माच्चिच्च । ५ गङ्गागोदावयोदिषु
ज्ञाता । ६ उत्तमब्राह्मणादिभिः, चन्द्रादिभिश्च ।

बाला ॥ ८ ॥ पातयति हृदयदेशे प्रियजनगर्भे पुनः पुनर्मुग्धा । वर्णितमदनातङ्का वाष्पवती भावमन्थरां
दृष्टिम् ॥ ९ ॥ छिप्यति पश्यति चुम्बति पुनः पुनः पुलकमुकुलितैरङ्गैः । प्रियसङ्गाय स्फुरितां वियो-
गिनी वामबाहुलताम् ॥ १० ॥ कमले निधाय कमल कलयन्ती कमलवासिन कमले । कमलयुगाद्दुर्लभं
कमलं कमलेन वारयति ॥ ११ ॥ नयनोत्पलचलधारां दृष्ट्वा वारांनिधिआन्त्या । बडबानल इव भग-
वान्वसति तनौ कशतनोस्तापः ॥ १२ ॥ यावत् प्रियतमसङ्गः प्रमदा प्रमदा निरुच्यतां तावत् । असति
पुनर्वत् तस्मिन्नवल ह्यवलेति किं चित्रम् ॥ १३ ॥ लीनानसूत्रसरोरुहद्वेष्टेरन्ध्रमेव कुसुमेष्टुः । अमति
द्राग्यपुरन्तः सताप दीपमादाय ॥ १४ ॥ कुसुमितलताभिरहताप्यधत्त रुजमलिकुलैरदृष्टापि । परिवर्तते
स्म नलिनी लहरीमिलोलिताप्यघूर्णत सा ॥ १५ ॥ शशभृन्वपहृष्टे शशाङ्के मकरन्दसुतिवारिणी
सरोजे । अपि चास्य मरुद्गणान्मसृते तिलकुसुम स्फुटचम्पकौवदानि ॥ १६ ॥ अधिदेहलि हन्त हेम-
वल्ली शरदिन्दुः सरसीरुहे शयानः । उपखञ्जनचञ्चु मौक्तिकाली फलितं कस्य सुजनमनस्तपोभिः
॥ १७ ॥ विश्रम्य विश्रम्य चन्द्रमाणां छायासु तन्वी विचचार काचित् । तनूत्तरीयेण
करोद्धृतेन निवारयन्ती शशिनो मयूखान् ॥ १८ ॥ अपि मरणमुपैति सा मृगाङ्गे विलसति कैव
कथा रसान्तरस्य । अपि कथमधुना दधातु शान्ति विषमशरज्वरतीव्रदेहदाहः ॥ १९ ॥
निविशते यदि शूकशिखा पदे स्रजति सा कियतीमिव न व्यथाम् । मृदुतनोर्भितनोतु कथं
न तामवनिभ्युत्तु निविश्य हृदि स्थितः ॥ २० ॥ सा तोरेणान्तिकमुपेत्य दिशोऽवलोक्य निः-
श्वस्य दीर्घमुपधाय करं कपोले । मत्वा च तं पुरत एव ससंभ्रमत्वाञ्जात्वा स मोहलिखितेव न
किं किमासीत् ॥ २१ ॥ अस्यास्तनौ विरहताण्डवरङ्गभूमौ स्वेदोदविन्दुकुसुमाञ्जलिमाविकीर्य ।
नान्दीं पपाठ पृथुवेपथुवेपमानकाञ्चीलताकलरवैः स्मरसूत्रधारः ॥ २२ ॥ मदनदहनशुष्यत्त्वान्तका-
न्ताकुञ्चान्तर्धनमलयजपङ्के गाढवद्धाखिलाङ्घ्रिः । उपरि विततपक्षो लस्यतेऽर्लिर्निमग्नः शर इव
कुसुमेशोरेण पुङ्खावशेषः ॥ २३ ॥ नवकिसलयतल्पं कल्पित तापशान्त्यै करसरसिजसङ्गात्केवलं
म्लापयन्त्याः । कुसुमशरकृशानुप्रापिताङ्गारतायाः शिव शिवं परित्यापं को वदेत्कोमलाङ्गथाः ॥ २४ ॥
दर्ललितहरिप्राप्रन्थिगौरै शरीरे स्फुरति विरहजन्मा कोऽप्यय पाण्डुभावः । बलति सति हि
यस्मिन्सार्धमावर्त्य हेन्ना रजतमिव मृगाश्याः कल्पितान्यङ्गैकानि ॥ २५ ॥ किसलयमिव मुग्ध
बन्धनाद्विप्रक्षन्तं हृदयकुसुमशोपी दारुणो दीर्घशोकः । ग्लपयति परिपाण्डु क्षाममस्याः शरीरं
शैरदिज इव बर्मेः केतकीगर्भपत्रम् ॥ २६ ॥ परिमृदितमृणालीम्लानमङ्गं प्रवृत्तिः कथमपि परि-
वारप्रार्थनाभिः क्रियासु । कलयति च हिमांशोर्निष्कलङ्कस्य लक्ष्मीमभिनवकारिदन्तच्छेदकान्तः
कपोलः ॥ २७ ॥ स्थगयति नयनालं छन्नना धूमधूम् प्रथयति च नितान्तं कार्श्यमङ्गप्रकृत्या ।
अहह विरहवाधां छादयत्यम्बुजाक्षी तदपि वदति साक्षी पाण्डुरो गण्डदेशः ॥ २८ ॥ परिम्लान पीन-
स्तनजघनसङ्गादुभयतस्तनोर्मध्यस्यान्तः परिमिलितमप्राप्य हरितम् । इदं व्यस्तन्यास श्लथभुजल-
ताक्षेपवल्लैः कृशाङ्गथाः सतापं वदति विसिनीपत्रशयनम् ॥ २९ ॥ प्रयातेऽस्त भानौ श्रितशकुनीडेषु

१ प्रियतमसङ्गे । २ प्राणान् । ३ मदनः । ४ बर्बुरकण्डकाग्रभागः । ५ द्वारप्रदेशसमी-
पम् । ६ कामानल— । ७ इदं कष्टावेदकमव्ययम् । ८ ईषत्— ९ अङ्गानां क्षीणत्वेना-
ल्पत्वमित्येवाव कर् । १० शरदिजो धर्म इवेत्यन्वयः । शरत्कालिकसूर्यसन्तापवदित्यर्थः ।
११ क्षीणस्य । १२ अत्र शुणाभावश्चित्त्यः । १३ स्वाभाविकवर्णानपायाद्धरिर्द्वर्णमिति भावः ।

तरुण सूरत्सव्यारागे शशिनि शनकैरुलसति च । प्रियप्रत्याख्यानद्विगुणविरहोत्कण्ठितदशा तदारब्धं
तन्व्या मरणमपि यत्रोत्सवपदम् ॥ ३० ॥ लतामूले लीनो हरिणपरिहीनो हिमकरः सखलमुक्ताकारा
गलति जलधारा कुंवलयात् । धुनीते बन्धूक तिलकुसुमजन्मा हि पवनो गृहद्वारे पुण्य परिणमति
कस्यापि कृतिनः ॥ ३१ ॥ मरालश्रेणीभिर्नियतमुपनीत सफलता गतिस्पर्धौ वैर मृदुकलरवैरम्बुजदशः ।
यदेताञ्चूषवत्याः प्रियविरहवत्याः कृशतनोरगादस्याः स्तम्भादहह गतिसमावनमपि ॥ ३२ ॥ अर्गारे-
ऽस्मिन्कान्ते गिरिशैमनिशानाशशकैल भुजगोत्तुङ्गान्सकलमपि वातायनपथे । निकुञ्जे^१ श्येनैर्नधि-
गृहेशिरो राहुयलै^२ लिखन्त्या नीयन्ते शिव शिव तया हन्त दिवसाः ॥ ३३ ॥ स्तनन्यस्तोशीरं
प्रशिथिलमृणालैकवल्यं प्रियायाः साबाध तदपि कमनीय धपुरिदम् । समस्तापः काम मनसिज-
निदाघप्रसरयोर्न तु ग्रीष्मस्यैव सुमगमपराद्ध युवतिषु ॥ ३४ ॥ कपोले पाण्डुत्वं किमपि जलधारा
नयनयोस्तनौ कार्यं दैन्य वचसि हृदि दायानलशिखाम् । अवज्ञा माणेषु प्रकृतिषु विपर्यासमधुना
किमन्यद्वैराग्य सकलविषयेष्वाकलयते ॥ ३५ ॥ निकाम क्षामाङ्गी सरसकदलीगर्भसुमगा कलेशेपा
मूर्तिः शशिन इव नेत्रोत्सवकरी । अवस्थामापन्ना मदनदहनोदाहविधुरामियं नः कल्याणी रमयति
मनः कम्पयति च ॥ ३६ ॥ घनोऽयं चेदञ्चेदुपरि विकिरश्च^३ दनरसानुदाराजैहारो सारिदुरसि हारीभवति
वा । समन्तात्प्राणाली चिरमुपवनाली मिलति वा तदप्यस्यास्तापः प्रियविरहजः किं विरमति
॥ ३७ ॥ इतो विद्युद्वह्नीविलसितमितः केतकरजः सूरद्रन्धं प्रोद्यजलदनिनदस्फूर्जितमितः ।
इतः केकित्रीर्दौकलकलमरः पक्ष्मलदशा कथं यास्यन्त्येते विरहदिवसाः संप्रमरसाः ॥ ३८ ॥ न
नीतमुपनासिकं परिमलव्ययाशङ्कया न हन्त विनिवेशितं विरहवह्निक्वण्डे हृदि । दशोर्वहिरिति श्रुतौ
न निहितं प्रियप्रेषितं करे कमलमर्पितं मृगदशा दशा पीयते ॥ ३९ ॥ वीणामङ्गे कथमपि सखी-
प्रार्थनामिर्विधाय स्यैरं रया सरसिजदशा गातुमारब्धमेव । तन्त्रीसुद्वया किमपि विरहक्षीणदीनाङ्गव-
ल्लीमेनामेव स्पृशति बहुशो मूर्छना चित्रमेतत् ॥ ४० ॥ अन्तस्तारं तरलतरलाः स्तोकमुत्पीडमाज-
पक्ष्माप्रेष्ठ प्रथितपृषतः कीर्णधाराः क्रमेण । चित्तातङ्गं निजगारमतः सम्यगासूत्रयन्तो निर्यान्त्यस्याः
कुम्बलयदशो बाष्पधारा प्रवाहाः ॥ ४१ ॥ मुक्त्वानङ्गः कुसुमविशिखान्पञ्च कुण्ठीकृताप्रान्मन्ये मुग्धां प्रहरति
हृत्पात्रिणा वारुणेन । वारा पूरः कथमपरथा स्फारनेत्रप्रणालीवक्त्रोद्वातस्त्रिवलिविपिने सारणीसाम्यमेति
॥ ४२ ॥ स्विन्नौ गण्डौ सूरितमधरं स्पन्दितं चूचुकाग्रं सन्नौ बाहू मण्डलमुकुले लोचने भ्रूक्षलैव । अङ्गा-
दङ्गादजनि पुलकश्रेणिरूरु सकम्पौ किं च श्वासास्तरलितदुकूलाञ्जलाश्चक्ष्वाः ॥ ४३ ॥
पीनोत्तुङ्गस्तनकलशयोस्तारहारं न धत्ते हस्तेनापि स्पृशति सहसा नैव कर्षरवीटीम् । मध्वं नापि श्रयति
शयितुं हंसतूलास्तराढ्यं तादृक्तन्मी गुरुजनमयाद्गोचुकामा स्वतापम् ॥ ४४ ॥ गण्डे पाण्डौ कल-
यति पुनश्चान्दनान्प्रभङ्गाभिद्रालामे स्थयमरुणद्वक्पृच्छति त्वां निदानम् । प्रत्यासन्ने मधुरलपिते गृह्यके

१ प्रियस्य त्वं सपत्न्याम् अभुरक्तोऽसि इति, धामद्याहुस्तवास्तामेवाहुनयस्व, सैव तव
प्रिया, इति रूपम्- । २ शरीररूपाया लक्ष्म्या मूलं पादस्थलं तत्र शोकमुद्रासुदृश्येदमुक्तम् ।
३ मुखरूपः । ४ नेत्ररूपात् । ५ जीवरूपं बन्धुजीवपुष्पम् । ६ नासारूप- । ७ हंस- । ८ गृहे ।
९ महादेवम् । १० चन्द्रखण्डशून्यम् । चन्द्रखण्डस्यापि विरहोद्दीपकत्वात् । ११ एषां पवन-
भोजित्वात् । १२ गवाक्षरन्ध्रे । १३ लतागहनप्रदेशेऽपि । १४ कोकिलादिपक्षिभक्षकान् । कोकिलादयो
हि शृङ्गारोद्दीपकाः । १५ गृहोर्ध्वतनभागे । १६ राहुमण्डलम् येनाकाशस्थो राहुर्ग्रस्येत । १७ अति-
क्षीणशरीरत्वात् । १८ मयूरजीवा- ।

कीरशावे। कण्ठे धत्ते कमलनयना चारुवैदूर्यहारम् ॥ ४५ ॥ चन्द्रो वह्निर्मलयपवनो भोमिष्कारपात-
 स्तिग्माग्रान्तर्निपतनमहो मालतिः पुष्पसध्या । कस्तूर्यदिर्भधुरसुरमेक्षन्दनस्य प्रलेपो ज्वाला
 तन्या, इति वत कथं जीवनं मो विभाव्यम् ॥ ४६ ॥ सन्ध्यां कोषं तत् उपगतां हन्त रात्रिं कृपाणीं
 चन्द्रं चक्रं, विरहविधुरा तारकापङ्क्तिमुप्राम् । तूणीरान्तर्गतशरततीं प्रज्वलत्पुङ्खभागां सनद्धास्त्रं कल-
 यति, पुनर्मन्मथं, राक्षसेन्द्रम् ॥ ४७ ॥ लीलावल्लीमयनकुहरे पञ्चरन्धाचकोरोचक्षुःसस्तं शशिकर्कणं
 वोक्ष्य मूर्च्छामुपैति । लीलारमात्पिकमुखरितात्का कथा सा विभेति स्वालापेभ्यश्चकितनयना यत्कुङ्कु-
 मलेभ्यः ॥ ४८ ॥ व्यजनगस्तः श्वासश्रेणीमिमांसापचिन्वते मलयजरसो धाराबाष्पं प्रपञ्चयितुं
 प्रभुः । कुसुमशयनं कामाद्याणां करोतु सहायतां द्विगुणगरिमा कामोन्मादः कथं नु विरस्यति
 ॥ ४९ ॥ विषयविधुरा दृष्टिः श्वासानिलग्लपितोऽधरस्तनुरपि भृशं म्लाना छनेव पल्लवम-
 छरी । अपि च लवलीपाकोद्रेदामिरामवदावदः स्फुरति कुचयोर्वले गण्डे च कश्चन पाण्डिमा
 ॥ ५० ॥ कथमपि कृतप्रत्यावृत्तौ प्रिये स्खलितोत्तरे विरहकृशया कृत्वा व्याजं प्रकल्पितम-
 श्रुतम् । असहनसखीश्रोत्रप्राप्तिप्रमादसंभ्रमं प्रचलितदृशा शून्ये गेहे समुच्छ्वसितं पुनः ॥ ५१ ॥
 सन्ध्याया गुह्यसनिधौ नयनजं यद्वारि सस्तम्भितं तेनान्तर्गलितेन मन्मथशिखी, सितो वियो-
 गोद्वयः । मन्ये तस्य निरस्यमानकिरणस्यैषा मुखेनोद्गता श्वासायाससमागतालिसरणिव्याजेन धूमा-
 बली ॥ ५२ ॥ मुग्धा स्वप्नसमागते प्रियतमे तत्पाणिसस्पर्शनं रोमाञ्चाश्रितया शरीरलतया
 संभाष्य कोपात्किल । मा मा बल्लभ संस्पृशेति सहसा शून्यं वदन्ती मुहुः सख्या नो ह-
 हसिता सचिन्तमसकृत्संशोचिता प्रत्युत ॥ ५३ ॥ शीघ्र भूमिगृहे गृहाण वैसर्ति प्राणैः
 किमु क्रीडसि प्राप्तां पश्यसि किं न दैवहतिकां ज्योत्स्नां गवाक्षोदरे । इत्थं मन्मथतोमसं-
 ज्वरेजुषो गेहेषु धामध्रुवामुद्रच्छन्ति कुङ्कुलाञ्छनमयादीनाः सखीनां गिरः ॥ ५४ ॥ शय्या
 पुष्पमयी परागमयतामङ्गारपणादस्तुते ताम्यन्यन्तिकतालवृन्तनलिनीपत्राण्यदेहोष्मणा । न्यस्तं
 च स्तनमण्डले मलयजं शीर्णान्तर दृश्यते काथादाशु भवन्ति फेनिलमुखा भूषाशृणालङ्काराः
 ॥ ५५ ॥ आदातु सकृदीक्षितेऽपि कुसुमे हस्ताग्रमालोहितं लक्षारञ्जनवार्तयापि सहसा रक्तं
 तल पादयोः । अङ्गानामनुलेपनस्मरणमप्यत्यन्तखेदावहं हन्ताधीरदृशः किमन्यदलकामोदोऽपि
 मारायते ॥ ५६ ॥ अङ्गासङ्घि मृणालकाण्डमयते भृङ्गावलीनां रुचं नासामौक्तिकमिन्द्रनीलसरणिं
 श्वासानिलाद्वाहते । क्षिता सा हिमवाहुकापि कुचयोर्वत्ते क्षणं दीपतां तप्तायःपतिताम्बुवत्क-
 रतले धाराम्बु संलीयते ॥ ५७ ॥ कैशैः कोमलमालिकामपि चिर या विभ्रती खिद्यते या
 गात्रेषु धनं विलेबनमपि न्यस्तं न बोद्धुं क्षमा । दीपस्यापि शिखां न चापि भवने स्वप्ने-
 ऽपि या वीक्षितुं तापं सा । विरहानलस्य महतः सोढुं कथं शक्यते ॥ ५८ ॥ उद्ध्वेयत
 तनूलेति विसिर्नीपत्रेण नो वीज्यते स्फोटः स्यादिति नाङ्गकं मलयजक्षोदाम्मसा सिच्यते ।
 स्यादस्यातिमरात्परामव इति त्रासाच्च वा पल्लवारोपो वक्षसि तत्कथं वरतनोराधिः समावीयताम्
 ॥ ५९ ॥ निःश्वासानलविद्धदन्तवसना नेत्राम्बुसिक्तस्तनी हस्तन्यस्तकापोलदीनवदना हारैकभू-
 षावती । विभ्राणासपदेन तुङ्गजवना विसिर्निनी वेणिकामास्ते स्पण्डिल एव पाण्डुमधुरक्षामालसै-

रङ्गैः ॥ ६० ॥ क्षौमक्षामकपोलमाननमुरः काठिन्यमुक्तस्तनं मध्यः क्लान्ततरः प्रकामविन-
तावसौ छविः पाण्डुरा । शोच्या च प्रियदर्शना च मदनरलानेयमालक्ष्यते पत्राणामिव शोष-
णेन मरुता स्पृष्टा लता माधवी ॥ ६१ ॥ कर्पूराम्बुनिषेकमाजि सरसैरम्भोजिनीना दलैरास्तीर्ण-
ऽपि विनर्तमानवपुषः सस्तस्रजि सस्तरे । मन्दोन्मेषदृशः किमन्यदभवत्ता काप्यवस्था तदा
यस्याश्चन्दनचन्द्रचम्पकदलश्रेण्यादि गृहीयते ॥ ६२ ॥ आलीचालितपद्मिनीदलचलस्सर्वाङ्गमङ्गीकृ-
तस्वाङ्गालिङ्गनभर्मरीकृतनवाभोजालिशय्या चिरात् । चैतन्यं कथमप्युपेक्ष्य शनकैरुन्मील्य नेत्रा-
ञ्चलं बाला केवलमेव मुग्धहृदया शून्यं जगत्पश्यति ॥ ६३ ॥ न श्रीडासु कुतहलं
वितनुने नालकृतौ सादरा नाहारेऽपि च सस्पृहा न गणयत्यालालोलां सखीम् । बाला
केवलमङ्गकैरनुकलक्षामैर्विविक्तस्थले ध्यायन्ती किल किञ्चिदन्तरधुना निस्पन्दमास्ते सदा
॥ ६४ ॥ सोन्मेषो न सखीजनः परिजनः प्रागल्भ्यभूमिर्न वा वात्सल्यादविमामिसकुटवयो-
ऽवस्थाविशेषो गुह्यः । आयाता नवमल्लिकापरिमलकूराः शरद्वासराः कस्याख्यातु नितम्बिनी
पितृगृहावस्थानदुःस्थजनुः ॥ ६५ ॥ दुःख दीर्घतरं बह्वपि सखीवर्गाय नो भाषते शैवालैः शयनं सजल्यपि
पुनः शेते न वा लज्जया । कण्ठे गद्गदवाचमञ्चति दृशा घत्ते न वाष्पोदकं संतापं सहते यदन्नुजमुखी
सद्वेद चेतोमयः ॥ ६६ ॥ कण्ठे मौक्तिकमालिकाः स्तनतटे कार्पूरमच्छ रजः सान्द्रं चन्दनमङ्गके
धलयिताः पाणौ मृणालीलताः । तन्वी नक्तमियं भकास्ति तनुनी चीनांशुके विभ्रती शीतांशोरभिदेव-
तेव गलिता ज्योमाप्रमारोहतः ॥ ६७ ॥

विरहिणा स्वात्मनिर्देशः ।

दिन्यचक्षुर्हं जातः सरागेणापि चक्षुषा । इहस्थो येन पश्यामि देशान्तरगतां प्रियाम् ॥ १ ॥
यदि प्रियावियोगेऽपि स्थिते दीनदीनकम् । तदिदं दग्धमरणसुपयोगं कयास्यति ॥ २ ॥ नपुंसक-
मिति ज्ञात्वा प्रियायै प्रेषित मनः । तर्तुं तत्रैव रमते हताः पाणिनिना वयम् ॥ ३ ॥ यदि स्मरामि
तन्वङ्गी जीविताशा कृतो मम । अथ विस्पृश्य जीवामि जीवितव्यसनेन किम् ॥ ४ ॥ न मे दुःखं
प्रिया दूरे न मे दुःखं हतेति सा । एतदेवानुशोचामि घयोऽस्या ह्यतिवर्तते ॥ ५ ॥ तद्वियोगसमुत्प्रेत
तच्चिन्ताविपुलार्चिषा । रात्रिर्दिवं शरीरं मे दहते मदनाग्निना ॥ ६ ॥ मुखं तस्याः स्मितस्मेरं किञ्चि-
दञ्चलसंवृतम् । मदालोकनलोलाक्षं स्पृत्वा मन्ये सुधा मुधा ॥ ७ ॥ विशालाख्याः कटाक्षेण विकृष्टं
रश्मिनेव मे । हृदयं किं कारिष्यामि न पुनर्विनिवर्तते ॥ ८ ॥ सति प्रदीपे सत्यग्नौ सत्सु ताराखी-
न्दुषु । विना मे मृगशायास्या तमोभूतमिदं जगत् ॥ ९ ॥ दूर्वा कटाक्षमेणाक्षी जग्राह हृदयं मम ।
मया तु हृदयं दत्त्वा गृहीतो मदनज्वरः ॥ १० ॥ अपूर्वो दृश्यते बहिः कामिन्याः स्तनमण्डले ।
दूरतो दहते गात्रं हृदि लग्नस्तु शीतलः ॥ ११ ॥ सूचापवल्लीं सुमुखी यावन्नयति शक्यताम् ।
तावत्कटाक्षमिश्रिखैर्मिथते हृदयं मम ॥ १२ ॥ मनः प्रकृत्यैव चल दुर्लभं च तथापि मे ।
कामेनैतत्कथं विद्धं सम सर्वैः शिलीमुखैः ॥ १३ ॥ अरविन्दमिदं धीक्य खलत्खञ्जनमञ्जुलम् ।

१ अतिक्रयः । २ सखी । ३ कुशैरङ्गैः । ४ पित्रादिजनः । ५ कामः । ६ मर्तः प्रजः । ७ प्रता-
पिताः । ८ अत्र परिवृत्तिः ।

स्मरामि वदनं तस्याश्चर्यं चञ्चललोचनम् ॥ १४ ॥ या जयश्रीर्मनोज्ञस्य यया जगदलंकृतम् । यां
 विना विफलाः प्राणा दयिता मे कुतोऽद्य सा ॥ १५ ॥ स्पर्शः स्तनतटस्पर्शो वीक्षणं वक्त्र-
 वीक्षणम् । तस्याः केलिकथालापसमयः समयः सखे ॥ १६ ॥ कुतः प्रेमलवोऽप्यस्ति
 खले मे हृदये खल । सुदरीं तामनालोक्य यदहं प्राणिमि प्रियं ॥ १७ ॥ लैबण्यं तदसौ
 कान्तिस्तद्वैप स वचःक्रमः । तदा सुधास्पर्दमभूदधुना तु ज्वरो महान् ॥ १८ ॥ प्राणाः
 प्रियतमा हन्त दूरे तदपि मे स्थितिः । आलेख्यनिहितस्येव न किं वा रज्जुभोगिवत् ॥ १९ ॥
 मुग्धा वदन्ति वितथ प्राणवियोगे न जीवनं सुवचम् । कथमन्यथा प्रियास्वप्नसङ्गिनोऽप्यस्य
 गद्यते सत्त्वम् ॥ २० ॥ नूनमयं मे पापः कान्ताविरहो रसाथनीभूतः । वर्षसहस्राभ्य-
 धिकान्नयामि कथमन्यथा दिवसान् ॥ २१ ॥ संगमविरहवितर्के वरमिह विरहो न संगमस्त-
 स्याः । सङ्गे सैव तथैका त्रिभुवनमपि तन्मय विरहे ॥ २२ ॥ अंनिशमपि मर्क्रेकेतुर्मेनसो
 रुजमावहन्मिमतो मे । यदि मदिरायतनयना तामधिकृत्य प्रहरतीति ॥ २३ ॥ दैवादहमव-
 तया चपलायतनेत्रया वियुक्तश्च । अविरलविलोलजलैर्दः कौलः समुपागतश्चायम् ॥ २४ ॥
 स्मेरं विधाय नयनं विकसितमिव नीलमुत्पलं मयि सा । कथयामास कृशाङ्गी मनोगतं निखि-
 लमाकृतम् ॥ २५ ॥ आनन्दमैमन्दमिमं कुबलयदललोचने ददासि त्वम् । विरहस्तथैव
 जनितस्तापयतितरां शरीरं मे ॥ २६ ॥ तस्यां सुतनुसरस्यां चेतो नयनं च निष्पतितम् ।
 चेतो गुरु तु निमग्नं लघु नयनं सर्वतो भ्रमति ॥ २७ ॥ निष्कासयन्त्यनेके सागरसरिदम्बु-
 प्रपरिपतितम् । हृदयहृदविनिमग्नमिन्दुमुखी सा वहिः कुरुताम् ॥ २८ ॥ किमकारि मन्द-
 मतिना रतिपतिना नीतितन्त्रनिपुणेन । स्यूताऽसि हरिणनयने हन्त हृदि जेहतनुना न तनौ
 ॥ २९ ॥ दर्शनपथमुपयाता यदवधि मदिरायतेक्षणा सहसा । तदवधि हृदयेनाहं मदनेषुमयादि-
 वोन्मुक्तः ॥ ३० ॥ अपसरति न चक्षुषो मृगाक्षी रजनिरियं च न याति नैति निद्रा ।
 प्रहरति मदनोऽपि, दुःखितानां वत बहुशोऽभिमुखीमयत्पपायाः ॥ ३१ ॥ पुनरपि मल्लं यदा-
 कदाचिप्रियतमया रूपया भवेद्विधातुः । हरिरिव करवै हृदि प्रतिष्ठामिह रमणीं तनवै तनोर-
 मिनाम् ॥ ३२ ॥ स्वलदंशुकमव्यवस्थितार स्मितकान्तिलपिताधरप्रवालम् । असमातनकार-
 मासशोभं हरिणाङ्गं हरिणीदृशः स्मरामः ॥ ३३ ॥ अधृतपरिपतन्निचोलवन्वं मुपितनकारमवक्रदृष्टि-
 पातम् । प्रकटहसितमुन्नतास्यविम्बं पुरसुदृशः स्मरचेष्टितं स्मरामि ॥ ३४ ॥ नयनेन निरीक्षिता
 नताङ्गी हृदये हन्त पतन्निः पतन्ति । विषमा विषमायुधन्यथाऽसौ परिभूयेत परः परापराधैः
 ॥ ३५ ॥ यत्राकृतिस्तत्र गुणा वसन्ति नैतद्वि सम्यक्कविभिः प्रणीतम् । येनातिचार्वाङ्ग्यमि मे

१ यदि कश्चित्स्पर्शः पदार्थं उपादेयस्तदा तस्याः स्तनतटस्पर्शश्चैव । एवं वीक्षणाद्यपि
 सम्भावनीयम् । २ कुक्ताफलेषु च्छायायास्तरलत्वमिवान्तरा । प्रतिभाति यदङ्गेषु तल्लावण्यमि-
 द्रोच्यते ॥ इत्युक्तो रमणीयताविशेषः । ३ कमनीयता । इयं च यौवननिमित्तैव । ४ सुवर्णसदृशम् ।
 ५ उक्तिपरम्परा । ६ प्रमोदावहत्वादिति शेषः । ७ प्रियतमा भार्या अतिप्रियाश्च । ८ मृदाः ।
 ९ प्रियायाः शोभनप्रसङ्गहीनस्य, प्रियाणां प्राणानामस्वप्रसङ्गे च । १० सत्यत्वं स्थितत्वं च ।
 ११ वारं वारम् । १२ कामदेवः । १३ बहुलमेवयुक्तः प्राबुद्धाल्य इति यावत् । १४ काल इव कालः ।
 प्रियाविरहे हि तस्य दुःखहृत्वात् । १५ बहुलम् । १६ सुसूक्ष्मे सरसि । शोभनशरीररूपे जलाशये
 च । १७ मल्लं धारणम् । स्वर्ग इति यावत् । मल्लमिति त्वपाणिनीयम् ।

हृदिस्था हुनोति गात्रं विरहे प्रियासौ ॥ ३६ ॥ पञ्चसायकमहेन्द्रजालिना पाणिपद्मसमुदञ्जिता
स्वयम् । मोहनाय मनसः प्रगल्भते पिच्छिकेव मम चञ्चलेक्षणा ॥ ३७ ॥ दूरमस्तु दूरदूर्णि-
ततारं शारदेन्दुमुखवीक्षणमक्षणोः । एतदेव मम पुण्यमगण्यं यत्कृशोदरि दृशोरतिथिस्त्वम् ॥ ३८ ॥
प्रसति कोऽपि विमोहविधुन्तुदो हृदयचन्द्रमसं मम दारुणः । तदपि हन्त तदन्तरशायिनी लगति
चिह्नमृगीव मृगेक्षणा ॥ ३९ ॥ असुलभा सकेलेन्दुमुखी च सा किमपि चेदमनङ्गविचेष्टितम् ।
अमिर्मुखीष्विव वाञ्छितसिद्धिषु व्रजति निर्वृतिमेकपदे मनः ॥ ४० ॥ तप्ते महाविरहवह्निशि-
खावलीमिरापाण्डुरस्तनतटे हृदये प्रियायाः । मन्मार्गवीक्षणनिवेशितदीनदृष्टेर्नूनं लमच्छमिति वाष्प-
कणाः पतन्ति ॥ ४१ ॥ कान्तामुखं सुरतकेलिविमर्दखेदसंजातधर्मकणविच्छुरितं रतान्ते ।
आपाण्डुर विलसदर्धनिमीलिताक्षं सस्पृश्य हे हृदय किं शतधा न यासि ॥ ४२ ॥ अद्यापि
तत्पञ्चलकुण्डलमृष्टगण्ड वक्रं स्मरामि विपरीतरत्नामियोगे । आन्दोलनश्रमजलस्फुटसान्द्रविन्दुमुक्ताफल-
प्रकरविच्छुरित प्रियायाः ॥ ४३ ॥ निद्रार्धमीलितदृशो मदमन्थराणि नाप्यर्थयन्ति न च नाम
निरर्थकानि । अद्यापि मे मृगदृशो मधुराणि तस्यास्तान्यक्षराणि हृदये किमपि ध्वनन्ति ॥ ४४ ॥
अद्यापि ता कनकचम्पकदामगौरीं फुल्लारविन्दनयना वतुरोमराजिम् । सुतोत्थितां मदनविह्वललालसाङ्गीं
विद्यां प्रमादगलितामिव चिन्तयामि ॥ ४५ ॥ अद्यापि सा मनसि संप्रति वर्तते मे रात्रौ मयि क्षुतवृत्ति
क्षितिपालपुत्र्या । जीवेति मङ्गलयचः परिहृत्य कोपात्कर्णे कृत कनकपत्रमनालपन्त्या ॥ ४६ ॥ आस-
न्नमार्गमतिलङ्घ्य नतेन मूर्ध्ना पश्चात्प्रसङ्गवलिनेन मुखेन यान्त्या । आरोपिताः कतिपये मयि पङ्कजाभ्या
साकूतहासमनतिप्रकटाः कटाक्षाः ॥ ४७ ॥ राजललाटफलका कमनीयकूजत्वाञ्चीगुणप्रणयिनी
धृतकेशपक्षा । हा किं करोमि मम सा हृदय प्रविष्टा नाराचयष्टिरिव पुष्पशिलीमुखस्य ॥ ४८ ॥ यत्र
क्षिपामि दृशमन्यदिदृक्षयाहं तत्राप्रतः स्फुरति केवलमेतदेव । तद्वक्त्रबिम्बमरुणाधरलोभनीयं ते
लोचने तदलसालसमीक्षितं च ॥ ४९ ॥ मन्दस्मितेन मधुराधरपल्लवेन कुम्भोजमत्कुचभरेण
कृशोदरेण । विधुन्निमाङ्गलतया च विचिन्त्यमाना चेतो हुनोति च धिनोति च चञ्चलाक्षी
॥ ५० ॥ तामिन्दुसुन्दरमुखीं सुचिर विमोह्य चेतः कथंकथमपि व्यपवर्तते मे ।
लज्जा विजित्य विनयं विनिवार्य धैर्यमुन्मथ्य मन्थरविवेकमकौण्ड एव ॥ ५१ ॥ यद्विस्मय-
स्तिमितमस्तमितान्यभावमानन्दमन्दममृतप्लवनादिवाभूत् । तत्सन्निधौ तदधुना हृदय मदीयमङ्गारचु-
म्बितमिव व्यथमानमस्ते ॥ ५२ ॥ पश्यामि तामित इतः पुरतश्च पश्चादन्तर्बहिः परित
एव विवर्तमानाम् । उद्बुद्धमुग्धकनकाञ्जनिम बहन्तीमासक्ततिर्थगपवर्तितदृष्टि वक्त्रम् ॥ ५३ ॥
लीलास्मितेन शुचिना मृदुनोदितेन व्यालोकितेन लघुना गुरुणा गतेन । व्याजृम्भितेन जघनेन
च दर्शितेन सा हन्ति तेन गलितं मम जीवितेन ॥ ५४ ॥ यान्त्या मुहुर्वलित-
कन्वरमानतं तदावृत्तवृत्तशतपञ्चनिम बहन्त्या । दिग्धोऽमृतेन च विषेण च पक्ष्मलाक्ष्या गाढ नि-
खात इव मे हृदये कटाक्षाः ॥ ५५ ॥ तां हेमचम्पकरचि मृगशावकाक्षीं पार्श्वे स्थितां च
पुरतः परिवर्तमानाम् । पश्चात्तथा दशदिशास्तु परस्फुरन्तीं पश्यामि तन्मयमहो भुवन किमेतत्
॥ ५६ ॥ अद्यापि तिष्ठति दृशोरिदमुत्तरीयं धर्तुं पुरः स्तनतटापतित मवृत्ता । वाच निशम्य

१ पूर्णमनोहरत्वादिकलाशालि । २ अलङ्कारालु । ३ ग्रीणयति । ४ वृत्त विरोधाभासः
स्पष्टः । ५ ध्यात्वा । ६ अस्वमये । ७ दुःखमनुभवदिव । ८ शिशु- ।

नयनं नयन ममेति किञ्चित्ता यदकरोत्स्मितमायताक्षी ॥ ९७ ॥ राकौसुधाकरमुखी तरलाय-
ताक्षी तस्मैरयौवनतरङ्गितविभ्रमास्या । तर्कि करोमि कथंमत्र तनोमि मैत्रीं तत्स्वीकृतिव्यतिकरे
कः श्वाभ्युपायः ॥ ९८ ॥ यान्द्याः सरः सलिलकेलिकुतूहलाय व्याजादुपेत्य मयि वर्तमाने
वर्तमाने । अन्तःस्थितश्रुतिचमत्कृतितृक्तरङ्गैरङ्गीकृतं किमपि वीर्यमदृशः स्मरामि ॥ ९९ ॥ मन्दा-
दरः कुसुमपत्रिषु पेलवेषु नूनं विभर्ति मदनः पवनाल्लमय । हारप्रकाण्डसरलाः कथमन्यथाऽमी
भासाः प्रनर्तितदुकूलदशाः सरन्ति ॥ १०० ॥ पीतो यतः प्रभृति कामपिपासितेन तस्या
मयाऽवरसः प्रचुरः प्रियायाः । तृष्णा ततः प्रभृति मे द्विगुणत्वमेति लावण्यमस्ति बहु तत्र किमप्यपूर्वम्
॥ १०१ ॥ अलसविलसितानामुल्लसद्भूलतानां मद्यणमुकुलितानां ग्रान्तविस्तारितानाम् । प्रतिनयन-
निपाते किञ्चिदाकुम्भितानां विविधमहमभूवं पात्रमालोकितानाम् ॥ १०२ ॥ अलसविलसितमुग्धरि-
ग्वनित्यन्दमन्दैरधिकविकसदन्तर्विस्मयस्मेरतारैः । हृदयमशरण मे पक्ष्मलाक्ष्याः कटाक्षैरपहतमपविद्ध
पीतमुन्मूलितं च ॥ १०३ ॥ क्रमसरलितकण्ठप्रक्रमोह्यसितोरस्तरलितवलिछेलासूत्रसर्वस्वमस्याः ।
स्थितमतिचिरसुवैरप्रपादाङ्गुलीभिः करकलितसखीक मां दिदृशोः स्मरामि ॥ १०४ ॥
श्रीढायोगान्नतवदनया संनिधाने गुरुणां वद्धोत्कम्पस्तनकलशया मन्युमन्तर्निगूह्य ।
तिष्ठेत्युक्तं किमिव न तया यत्समुत्सृज्य बाष्पं मय्यासक्तश्चकितहरीणीहारिनेत्रत्रिभागः ॥ १०५ ॥
बारं बार तिरयति दशोरुद्धमं बाष्पप्रस्तत्संकल्पोपहितजडिम स्तम्भमन्येति गात्रम् । सद्यः स्थिन्न-
यमविरतोत्कम्पलोकाङ्गुलीकः पाणिलेखाविधिषु नितरां वर्तते किं करोमि ॥ १०६ ॥ हा हा देवि
स्फुटति हृदयं खंसते देहबन्धः शून्यं मन्ये जगदविरतज्वालमन्तर्ज्वलामि । सीदन्नन्ये तमसि विधुरो
मज्जतीवान्तरात्मा विन्वद्भ्रमोहः स्थगयति कथं मन्दभाष्यः करोमि ॥ १०७ ॥ ऊरू रम्भा दृगपि कमलं
शेषलं केशपाशो वक्त्रं चन्द्रो लपितममृत मध्यदेशो मृणालम् । नामिः कूपो बलिरपि सारिपल्लवः किं
च पाणिर्यस्याः सा चेदुरसि न कथं हन्त तापस्य शान्तिः ॥ १०८ ॥ प्रासादे सा दिशि दिशि च
सा पृष्ठतः सा पुरः सा पर्थेके सा पथि पथि च सा तद्वियोगातुरस्य । हंहो चेतः प्रकृतिरपरा नास्ति
मे कापि सा सा सा सा जगति सकले कोऽयमद्वैतवादः ॥ १०९ ॥ कुन्दं दन्तैर्मधु निगदितैः
षट्पद दृग्विलासैरभिहासैरमृतलहरीं कुन्तलैरन्धुवाहम् । इन्दोर्विन्वं वदनशशिना पङ्कजं च स्तनाभ्या
त्वं जित्वा तान्बससि हृदये तेन मां विधिर्नन्ति ॥ ११० ॥ स्वप्ने दृष्टा किमपि पिशुनाशङ्कया नैव पृष्टा
स्पृष्टा नीवी न खलु भयतः किङ्किणीनिकणोनाम् । आश्लेषाय स्पृहयति मयि द्राम्बरसीदसीमा
निर्गामुद्रा शिव शिव दशोरीदृशो दुर्विपाकः ॥ १११ ॥ दलति हृदयं गाढोद्वेग द्विधा न तु
मिषते वहति विकलः कायो मोहं न मुञ्चति चेतनाम् । ज्वलयति तनूमन्तर्दाहः करोति न
मंस्मसात्पहरति विधिर्मच्छेदी न कुन्तति जीवितम् ॥ ११२ ॥ जगति जयिनस्ते ते भावा
नवेन्दुकलादयः प्रकृतिमधुराः सन्त्येवान्ये मनो मदयन्ति ये । मम तु यदिद्यं याता लोके
विलोचनचन्त्रिका नयनविषय जन्मन्येकः स एव महोत्सवः ॥ ११३ ॥ मयि सकपट
किञ्चित्कापि प्रणीतविलोचने किमपि नयनं प्राप्ते तिर्यग्निज्जृम्भिततारकम् । स्थितमुपगतामालीं

१ पूर्णिमा । २ अनुकूलत्वम् । ३ सम्बन्धम् । ४ सुन्दर-कुटिल- । ५ सर्वतः । ६ भाषणम् ।
७ भ्रमम् । ८ कुन्दादीनां खवचाम्प्रदुनोद्दीपकत्वात् । एवं चात्र व्यतिरेकोऽङ्गहारोऽपि
ध्वनिदः । ९ शब्दानाम् ।

दृष्ट्वा सलज्जमवाञ्छितः कुवलयदृशः स्मेरः स्मेरः स्मरामि तदाननम् ॥ ७४ ॥ हृदयमिष्टमिः
कामस्यान्तः सशक्त्यमिदं सदा कथमुपलभे निर्दोषं स्वमेः समानमकारिणीम् । न च सुवदना-
मालेख्येऽपि प्रियामसमाप्य तां मम नयनयोर्वद्वाप्यत्वः सखे न भविष्यति ॥ ७५ ॥
कुसुमशयनं न प्रत्यग्रं न चन्द्रमरीचयो न च मलयजं सर्वाङ्गीर्णं न वा मणियष्टयः । मनसि-
जर्जरे सा वा दिव्या ममालम्पोहितुं रहसि लघयेदारब्धा वा तदाश्रयिणी कथा ॥ ७६ ॥
इदमक्षिशिरैरन्तस्तापाद्विवर्णमणीकृतं निशि निशि भुज्यन्तापाङ्गप्रवर्तिभिरश्रुभिः । अनतिलुलितज्या-
घाताङ्गं मुहुर्मणिबन्धनात्कनकवलयः स्रस्तं स्रस्तं मया प्रतिसार्यते ॥ ७७ ॥ कदा कान्तागारे परिमल-
मिलत्पुष्पशयने शयानः श्यामायाः कुचयुगमहं वक्षसि बहन् । अये स्निग्धे मुग्धे चपलनयने चन्द्र-
वदने प्रसीदित्याक्रोशन्निमिषमिव नेष्यामि दिवसान् ॥ ७८ ॥ तथा गाढं मुक्तो भुवि घनुपि सघाय
निश्चितः कटाक्षेषुर्नान्यैः सह पठनयोग्यः शरङ्गैः । पतन्गात्रे गात्रे परममृतमासौदिव
तदा दवीयानघायं दलयति पुनर्न व्रणयति ॥ ७९ ॥ तदा मुग्धं वक्त्रं किसलयसखैः सोऽध-
रमणिर्विशाले ते नेत्रे स्तनभरनता सा तनुलता । सलीलं तद्यातं जननयनसर्जावनमुधा प्रिया सा
सा सा सेत्यजनि हृदयं तन्मयमहो ॥ ८० ॥ कटाक्षेणापीषत्क्षणमपि निरीक्षेत यदि सा तदाऽऽनन्दः
सान्द्रः स्फुरति निहतोशेषविषयः । सरोमाञ्चोदञ्चत्कुचकलशनिर्मिजवसनः परीरम्भारम्भः क इव भवि-
ताऽम्भोरुहदृशः ॥ ८१ ॥ पुरस्ताद्गच्छन्ती सह सहचरीभिः प्रियतमा ममालापं श्रुत्वा सचकितपरा-
वृत्तवदना । किमग्रे व्यासङ्गादहमहं यामोति विनयप्रणालीमालीनां यदकृतं तदन्तर्व्यथयति ॥ ८२ ॥
समुत्कीर्णं तन्व्या निशितनयनान्तेर्न मृदिते स्तनद्वन्द्वस्पन्दैः स्मितलवमुधामिः प्लुतिर्मेति । मदन्तः-
केदारैर्मदनकृत्तिकारेण जनिता चिरादाशावल्ली किमिति न फलं हन्तं लभते ॥ ८३ ॥ विलीयेन्दुः
साक्षादभूतरसवापी यदि भवेत्कलङ्कस्तत्रत्यो यदि च विक्रैवेन्दीवरवनम् । ततः स्नानक्रीडाजनित-
जडभावैरवयवैः कदाचिन्मुखे मर्दनशिखिपीडान्यतिकरम् ॥ ८४ ॥ परागैः कार्पूरैस्तुहिनसलिलैश्चा-
न्दनरसैः सुधाभिर्ज्योत्स्नाभिः स्नपितमिव यः प्रागकृतं माम् । स एवासौ मारः शिव शिव वियोगे मृग-
दृशः करालं काकोल किरति मयि कालानलमपि ॥ ८५ ॥ न दूतीसचारो न सरसपरोक्षोत्तिक-
लना न सांमुख्ये हासः कचिदपि न वाचा व्यतिकरः । अहो चित्रं चेतः क्षणपरिचितालोकनवशा-
न्मुहुर्धर्वाधैवं भवति मुदृशं नो विरमति ॥ ८६ ॥ शरीरं क्षीमं स्यादसति दयितालिङ्गनसुखे भवेत्सालं
चक्षुः क्षणमपि न सा दृश्यत इति । तथा सारङ्गार्क्ष्या त्वमसि न कदाचिद्विरहितं प्रसक्ते निर्वाणि^{१५}
हृदयं परितोषं बहसि किम् ॥ ८७ ॥ दृग्गन्तव्यापारप्रबलनिगडनं स्फुरदुरस्तटीकाङ्गागरे तव समुचितं
वन्धनमिदम् । अरे चेतस्त्यक्त्वा यदिह जनमाजन्ममुद्दहं क्षणप्राप्तामेतामघरमधुलोमेन भजसे ॥ ८८ ॥
विपस्तिन्धुं बर्द्धुं विगलितजलं नेत्रयुगलं सशोकं भूलोकं भुवनवल्लयं खेदनिलयम् । अनङ्ग-
नीरङ्गं विषटितघनं कोशमवनं विधातुं किं धातस्तव हृदि न लज्जा प्रभवति ॥ ८९ ॥

१ चिन्ताऽतिशयेन क्रशितातिशयनिबोधनपरमिदं पद्यम् । २ कान्तासम्भोगगृहे रमणीये
गृहे च । ३ तीक्ष्णः । ४ सदृश इति लक्ष्योऽर्थः । ५ विषायात्स्ववासनातो निवर्तकत्वं सम्भावयितु-
मिदमुक्तम् । ६ आलिङ्गन- । ७ सखीनाम् । ८ तीक्ष्णेन कटाक्षेण । एवं चास्य शरवन्मर्माविवृ-
त्तचित्तम् । ९ पूर्णं । १० क्षेत्रे । ११ प्रफुल्ल- । १२ कामाग्नि- । १३ धावित्वा धावित्वा । १४ कृशम् ।
१५ मृगाख्या । १६ मोक्षे सर्वः संतापो निर्वतते इति स्थितिः, किन्तु प्रकृतेऽन्यथेति प्रसक्तनिर्वा-
णस्य निर्वाणपदश्लेषमूलमिदं दुःखावेदनम् । १७ कटाक्ष- । १८ अनुयायित्वात् ।

न वक्षोजालेपप्रभृतिस्तु कानामवगमो न पीयूषस्वादस्मितवलितवाचामनुमवः । न चासीन्मे तादृग्दृढ-
परिचयः पङ्कजदृशः कुतो हेतोस्तन्वी क्षणमपि न निर्याति मनसः ॥ ९० ॥ आः पात्री
स्यामकृतकधनप्रेमविस्फारितानां सत्रीढानां सकलकरणानन्दनाडिधमानाम् । तेषां तेषां हृदयनि-
हिताकृतनिष्यन्दिनेत्रव्यापाराणां पुनरपि तथा सुशुबो विभ्रमाणाम् ॥ ९१ ॥ तदङ्गमपि नाम
तत्सहजकान्तिपूरान्नुतं सुवर्णकदलीदलोद्दलितगर्भगीरं पुनः । कठोरमदनव्यथापिशुनपाण्डिमाविष्टि-
तप्रथीयकुचमण्डलं परिरेमेय वीक्षेय वा ॥ ९२ ॥ जाने कोपपराङ्मुखी प्रियतमा स्वमेऽद्य दृष्टा
मया मा मा सस्पृश पाणिनेति रुदती गन्तुं प्रवृत्ता पुरः । नो यावत्परिरम्य चादुकरतैराश्वा-
सयामि प्रियां आतस्तावदहं शठेन विधिना निद्रादरित्रीकृतः ॥ ९३ ॥ याताः किं न
मिलन्ति सुन्दरि पुनश्चिन्ता त्वया मल्लते नो कार्या नितरां कृशासि कथयत्येवं सबाष्पे मयि ।
लज्जामन्धरतारकेण निपतत्पीताश्रुणा चक्षुषा दृष्ट्वा मा हसितेन भाविमरणोत्साहस्तया सूचितः
॥ ९४ ॥ श्वासा एव मृगीदृशो न गणिताः के नाम शञ्जानिलास्तीर्णा वाष्पपरम्परैव सरितां
वृन्देषु कः संभ्रमः । सोढा कातरदृष्टिरेव कियती वज्राभिवातव्यथा प्रेमैवायमुपेक्षितो यदि तदा
प्राणेषु कोऽनुग्रहः ॥ ९५ ॥ सा बाला वयमप्रगल्भवचसः सा स्त्री वय कातराः सा पीनो-
न्नतिमत्पयोधरयुगं धत्ते सखेदा वयम् । साऽऽक्रान्ता जवनस्थलेन गुरुणा गन्तुं न शक्ता वय
दोषैरन्यजनाश्रयैरपैटवो जाताः स्म इत्यद्भुतम् ॥ ९६ ॥ प्रेमार्द्राः प्रणयस्पृशः परिचयाद्गुह्यग-
गोदयास्तास्ता मुग्धदृशो निसर्गमधुराश्वेष्टा भवेयुर्मयि । यास्वन्तःकरणस्य बाह्यकरणव्यापारोवी
क्षणादाशंसापारिकल्पितास्त्वपि भवत्यानन्दसान्द्रो लयः ॥ ९७ ॥ धन्या सा गृहदेहली स्पृ-
शति या तत्पादपद्मप्रभां जाता सा सरसी रसाद्विशति सा यस्यां विहारेच्छया । वन्द्यः कोऽपि
स एव यः खलु तया नेत्रेण समाव्यते विधिगवेधसमेष्टु मां यदनयनैकं कथंचित्कथम्
॥ ९८ ॥ किं मे सहस्रसेवनैः प्रतिदिनं किं व्योमकेशैर्चनैः किं स्यादध्ययनेन वा सुरर्पुर्प्राप्त्या-
थवा किं फलम् । एतस्याः कुचकुम्भनिर्भरपरीरम्भप्रभावोद्भवस्वेदाम्भोभिरनगैवहिरघुना निर्वा-
पितो नो यदि ॥ ९९ ॥ तन्वी सा यदि गायति श्रुतिकटुर्घोषाण्वनिजयते यद्याविष्कुरते
स्मितानि मलिनैवालक्ष्यते चन्द्रिका । आस्ते म्लानमिवोत्पल नवमपि स्याच्चेत्पुरो नेत्रयोस्त-
स्याः श्रीरबलोक्त्यते यदि तद्विद्वद्भ्यो विवर्णव सा ॥ १०० ॥ तानि स्पर्शसुखानि ते
च तरलस्निग्धा दृशोर्विभ्रमास्तद्व्याम्युजसौरभं स च सुधास्यन्दी गिरां वक्तिर्मा । सा
विम्बाधरमाधुरीति विषयासङ्गेषु मन्मानस तस्यां लग्नसमाधि हन्त विरहव्याधिः कथं वर्धते
॥ १०१ ॥ तस्मिन्पद्मशरे स्मरे भगवता मार्गेण मल्लीकृते जानाम्यक्षयसायकं कमलभैः
कामान्तर निर्ममे । यस्यामीभिरितस्ततश्च विशिखैरापुङ्गवमालाभिर्जातं मे विदलत्कदम्बमुकुलस्पष्टोपमानं
वपुः ॥ १०२ ॥ ज्योत्स्नं श्यामलिमानमानयत मोः सान्द्रैर्मयीकूर्चकैर्मन्त्रं तन्ममथ प्रयुज्य हरत
श्वेतोत्पलानां स्मितम् । चन्द्रं चूर्णयत क्षणाच्च कणशः कृत्वा शिलापट्टके येन द्रष्टुमह
क्षमे दश दिशस्तद्वज्रमुद्राङ्किताः ॥ १०३ ॥ किं तिष्ठामि किमु व्रजामि किमहं जागर्मि निद्रामि किं

१ निर्दयेन अविवेकिना वा । २ मूढाः । ३ स्वभाव- । ४ इन्द्रिय- । ५ महादेवपूजनैः ।
६ स्वर्ग- । ७ अरण्यसङ्घ- इव श्रेणुसङ्घ- इव वाऽग्निरुत्पद्यत इति सम्भाव्येदमुक्तम् । ८ चन्द्रिकाया
अपि तत्स्मितपुञ्जानादनुकृत्यमात्र- । एवं परस्तादपि । ९ शोभा । १० वक्रता । ११ ब्रह्मा ।

किं जानामि किमु भ्रमामि किमु वा सुख्यामि दुःख्यामि वा । किं नास्यस्मि किमित्यनल्प-
कलिते न कापि पक्षे स्थितः प्राप्यानिर्वचनीयमेव कमपि क्रूरं विकारं सखे ॥ १०४ ॥
आसीनः शयितः स्थितः प्रचलितः स्वप्रायितो जागृतः पश्यन्मीलितलोचनो व्यवहरन्मौनं प्रपन्नो-
ऽथवा । तां प्रेमाकुलवीक्षितां स्मितमुखीं सत्रीडमन्दागमां श्लिष्यन्तीं प्रणयार्द्रमुग्धलपितां पश्यामि
नक्तंदिग्दर्शम् ॥ १०५ ॥ नीलेन्दीवरशङ्कया नयनयोर्वन्धूकबुद्धयाऽधरे पाणौ पद्मधिया मधूककुसुम-
आन्त्या तथा गण्डयोः । लीयन्ते कवरीषु बान्धवजनव्यामोहजातस्पृहा दुर्वारा मधुपाः किय-
न्ति तरुणि स्थानानि रक्षिष्यसि ॥ १०६ ॥ सा मे यद्यपि सुन्दरी भगवतो मामेव चेतोभुवो
न स्वप्ने न च जागरे नयनयोः पन्थानमासादिता । तामाकर्ण्य तथापि तादृशदशवैधुर्यमासेदु-
षीमानन्दाद्भुतशोककौतुकमयत्रीढाकुलं मे मनः ॥ १०७ ॥ सा संचारचमत्कृतिर्नयनयोः स भ्रूलतावि-
भ्रमस्तद्विम्बावरपाटलस्मितयुतस्यास्यस्य सा वैखरी । सेयं चर्द्धक्रमचातुरी चरणयोः सोऽयङ्गहार-
क्रमो दिष्ट्या तन्मम नेत्रपात्रमखिलं जायेत जीवामि च ॥ १०८ ॥ लीनेव प्रतिविम्बितेषु
लिखितेवोत्कीर्णरूपेषु च प्रत्युतेव च यज्जलेपघटितेवान्तर्निखातेव च । सा नञ्चेतसि क्लीप्तेव
विशिष्यैश्चेतोभुवः पञ्चमिध्विन्तासंततितन्तुजालनिबिडस्यूतेव लग्ना प्रिया ॥ १०९ ॥ सा
विधाधरकन्यका किमु भुवं पुण्यैः प्रपन्ना नृणां लावण्यामृतसागराद्विमिश्रता लक्ष्मीः किम-
न्योत्थिता । आ ज्ञातं घनसारचन्दनसुधाज्योत्स्नामृणालादिभिः प्रारब्धा हृदयं मम भ्रमयितुं
पौष्पेष्वी शाम्बरी ॥ ११० ॥ हृत्वा पद्मवनद्युतिं प्रियतमेवेयं दिनश्रीर्गता रागो-
ऽस्मिन्मम चेतसीव सवितुर्विम्बेऽधिकं लक्ष्यते । चक्राहोऽहमिषं स्थितः सहचरीं ध्यायन्नलिन्यास्तटे
संजाताः सहसा ममैव भुवनस्याप्यन्धकारा दिशः ॥ १११ ॥ नेत्रे खञ्जनगञ्जने नवसुधाक्षराणु-
कारा गिरः पाणिः पद्मसहोदरः कचरुचिः शैवालजालोपमा । वक्रं कार्तिकपौर्णिमापतिसमं हारि-
प्रह्वं वपुस्त्वं यस्यै वलसे विलासिनि हृदा तेनैव तप्तं तपः ॥ ११२ ॥ आस्तां दूरतया तदीयव-
दनाम्भोजामृतस्वादनां नोदेत्येव मनोरथोऽपि हृदये तत्संगमाशां प्रति । उत्कण्ठाशिथिलीकृताङ्गल-
तिकं वीक्षेत मामेकदा सखेह यदि सा सरोजवदना धन्या वयं तावता ॥ ११३ ॥ निद्रे लोच-
नमुद्रणं विरचय स्वप्नं त्वमप्याचर प्राणाभिन्नतमां चिरात्प्रियतमा मञ्चेतसो गोचरम् । घातबोधं
दृढानुरोधं न तथा कुर्यां यथा प्रेयसी प्रौढालेषविघट्टनेन भवतः क्रीडन्ति दुष्क्रीतयः ॥ ११४ ॥ लज्जे-
बोद्धटिता किमत्र कुंलिशोद्विग्ना कपाटावली मर्यादैव विलङ्घिता सखि पुनः केयं कलिन्दात्मजा ।
आक्षिप्ता खलु दृष्टिरेव किमियं व्यालावली वा पुनः प्राणा एव समर्पिताः सखि पुनस्तस्मै किमेषा
तनुः ॥ ११५ ॥ सव्याजं तिलकालकान्विरलयल्लोलान्जलिः संपृश्नन्वारंवारमुदञ्चयन्कुचयुगमोद-
क्षिणीलान्चलम् । यद्भ्रूमङ्गतरङ्गिताञ्चितदृशा सावन्नमालोकितं तद्गर्भादर्वधीरितोऽस्मि न पुनः कान्ते
कृतार्थोऽकृतः ॥ ११६ ॥ चित्रं सा मम जीवितं कचिदितो याता बताहं पुनर्जीवामीत्यभिमानमारविधुरो
नाथापि जातोऽकृती । विगमस्मन्यपि पावकत्वमितिवद्बर्थं तथामानिर्न जीवत्वं कं नु जीवनस्य
विलये ह्यहन्त कुत्रासि मे ॥ ११७ ॥ हा धिक् सा किल तामैसी शशिसुखी दृष्टा मया यत्र
सा तद्विच्छेदरुजान्धकारितमिदं दग्धं दिनं कल्पितम् । किं कुर्मः कुशले सदैव विधुरो धाता न

१ अहर्निशम् । २ भ्रमण- । ३ वज्र-सर्पपङ्क्तिः । ४ विरस्कृतः । ५ कृष्णा रात्रिः
६ अनुकुलताविधाने श्रेयसि वा । ७ प्रतिकूलः ।

चेत्तत्कथं तादृश्यामयतीमयो भवति मे नो जीवलोकोऽधुना ॥ ११८ ॥ सौवर्णीं ननु बह्वरीं कुह
गता सा यत्र राकापतिर्नित्यं सन्निहितः पुरा सलिलजद्वन्द्वं गृहीत्वाऽभवत् । यस्या दर्शनमात्रतश्च
सुमनोवैर्यैरपि प्रार्थिता भव्योद्रेकपरम्परामनुभवन् धन्यो जनैः कीर्तितः ॥ ११९ ॥ सा सौन्दर्य-
निधिर्विलासमभनं मीनध्वजस्योपि वा कान्तीनामधिदेवताऽधिकरणं माधुर्यसारस्य वा । तामु-
द्गीक्ष्य सखे तदादि गतवान्सर्वेन्द्रियाणामहं सार्धं तद्गतमानसेन गलितोत्साहः कि-
लानीशताम् ॥ १२० ॥ सम्फुल्लमलनीलकंजविलसल्लावण्यलीलालसाश्वत्थलज्जनमञ्जुलच्छविमुषः
कन्दर्पदर्पोद्भुराः । पीयूषरूपिता इवाच्छमधुरस्निग्धास्त्रपासंभृता भूयोभाववृताः कदा नु मयि ते दृग्वि-
भ्रमा भाविनः ॥ १२१ ॥ तस्याः किं मुखपङ्कजं स्मितरुचा चन्द्रद्युतेर्निन्दकं किं वा नेत्रयुगं
कटाक्षचतुरं किं भ्रूलताविभ्रमम् । किं वा स्निग्धमवेक्षितं मयि पुनर्यान्त्या सखीनां पुरः किं किं
संप्रति चिन्तयामि हृदये कामेन लक्ष्मीकृते ॥ १२२ ॥ शीतांशुर्विषेसोदरः कणभृतां लीलास्यैदं
चन्दनं हारः क्षारपयोमवः प्रियसुहृत्पङ्केरुहं भास्वतः । इत्येषां किमिवास्तु वस्तु मदनज्वालाविघाताय
यद्वाद्याकारपरिभ्रमेण तु वर्यं तत्चेत्यजो वञ्चिताः ॥ १२३ ॥ जाने स्वप्नविधौ ममाद्यं तुलुकोत्सेक्यं
पुरस्तादभूत्प्रत्यूषे परिवेषमण्डलमिव ज्योत्स्नासपत्नं महः । तस्यान्तर्नखनिस्तुषीकृतशरचन्द्रप्रभैरङ्गकैर्दृष्टा
काप्यबला बलाकृतवती सा मन्मथं मन्मथम् ॥ १२४ ॥ चण्डांशो विरमाशु मा मयि
किराङ्गारान् करैर्दुःखिते नाहं ते व्यदधां मनागपि कदाऽप्यागीः पुनः कुतः कथम् । त्वं चेदद्य कुहोपि
शीतकरणं सङ्गोप्य रात्रौ कुतो भीष्मोत्पापचयप्रवर्षणपरस्त्वं किंकृते प्रोद्यतः ॥ १२५ ॥ सूर्यो
नैव यतो न सम्प्रति दिवा नेन्दुश्च यदूतले नो देवो यदयं नागोऽन्तरशनिश्चायं न मेघो न यत् ।
हन्तेदं निरणायि पान्थरमणीप्राणानिलार्शेशया धावद्भोरविभावरीविषवरीमोगस्य भीमो रसः
॥ १२६ ॥ पादाङ्गुष्ठेन भूमिं किसलयरुचिना सौपदेशं लिखन्ती भूयो भूयः क्षिपन्ती मयि
सितशैबले लोचने लोलतारे । वक्रं हीनश्रैमीषत्फुरदधरपुटं चाक्यगर्भं दधाना यन्मां नोधात्रा
किञ्चित्स्थितमपि पुरतो मानसं त्रुह्नीनोति ॥ १२७ ॥ चक्षुःप्रीत्या निषण्णे मनसि परिचयाविन्य
मानेऽभ्युपाये याते रागे विवृद्धिं प्रविसरति गिरा विस्तरे दूतिकायाः । आस्तां दूरे स तावत्सरमसं-
यितालिङ्गनानन्दलामेस्तद्गैहोपान्तरय्याभ्रमणमपि परां निवृत्तिं सत्तनोति ॥ १२८ ॥

कन्दर्पं प्रति प्रलापाः ।

भाषवैलुङ्गजन्माऽहं नास्ति रुद्रस्य साध्वसैर्म । इति किं धृतदर्पस्त्वं व्यापादयसि मा वत ॥ १ ॥
रे रे यद्यपि दग्धा ते तनुर्हन्त पुरारिणा । तथाऽपि परमर्म्मान्तकारिता न व्यलीयत ॥ २ ॥ दग्धा-
रमपि जित्वाऽहं पुरारतिं पिनाकिनम् । कृतार्थोऽस्मि रतिं प्राप्त इति द्योतो निहसि माम् ॥ ३ ॥
मल्लक्ष्मणकृते कश्चिन्न क्षमो भुवनत्रये । इति तावन्मदो यन्न प्रियोल्लेखे स दृश्यते ॥ ४ ॥ काममेकाकिनो

१ मदनस्य । २ तद्गीक्षणसमयमारभ्य । ३ अपहर्तारः । ४ आशुभृताः । ५ चन्द्रमस इव
विषयापि समुद्रोद्भूतत्वादिदं वचनम् । ६ मलयै हि चन्दनद्वयमा आत्मसौख्यमलुङ्गयैर्विषयै-
र्वेष्टिता इति तथोक्तम् । ७ लवणांकरादुत्पन्नत्वात् । ८ तिग्मांशुत्वेनास्य सिद्धत्वात् ।
९ सारभूतः । १० प्रभाते । ११ अपराधम् । १२ कुत्रचिद् । १३ वनाग्निः । १४ प्राणवायुभक्षणेच्छया ।
१५ भीमाकृतिरिति पाठान्तरम् । १६ सकपटम् । १७ चित्रे । १८ लज्जितम् । १९ पीडयति
२० श्रीकृष्णात् । २१ पवित्रीकरणं प्रति नेत्रत्वेन कामस्य जेहृता । २२ मित्रसङ्गभावे
मित्राया विरहे च ।

हन्त्याः प्रियाश्लेषविवाजितान् । यदि ते विक्रमः - कश्चिच्च किं हसि तदन्यथा ॥ ९ ॥ अस्माकं
मर्मभूभूत्वा हन्तास्मानेव हंसि यत् । रे रे कन्दर्प तन्नित्यमनङ्गत्व सदाऽस्तु ते ॥ ६ ॥ स्वयमप्राप्तदुःखो
यः स दुनोति न विस्मयः । त्व स्मर प्राप्तदाहोऽपि दहसीति किमुच्यते ॥ ७ ॥ मवनेप्रमवो
वहिरयापि त्वयि मन्मथ । अवलतीवान्यथा किं ते विशिखास्तत्कणा इव ॥ ८ ॥ अद्यापि नूनं
हरकोपवह्निस्त्वयि अवलत्यौर्व इवाम्बुराशौ । त्वमन्यथा मन्मथ मद्विधानां भस्मावशेषः कथमेवमुष्णः
॥ ९ ॥ वृथैव संकल्पशतैरजस्रमनङ्ग नीतोऽसि मयाऽतिवृद्धिम् । आकृष्य चापं श्रवणोपकण्ठे मय्येव
युक्तस्तव बाणमोक्षः ॥ १० ॥ क रुजा हृदयप्रमाथिनी क च ते विष्यसनीयमायुधम् । मृदुतीक्ष्णतरं
यद्वेच्यते तदिदं मन्मथ दृश्यते त्वयि ॥ ११ ॥ अनुममार न मार कथं नु सा रतिरतिप्रथिताऽपि
पतिव्रता । अयमनाथध्रुवधपातकी दयितयाऽपि तयाऽसि किमुञ्जितः ॥ १२ ॥ मुबनमोहनजेन
किमेनसा तव परेत बभूव पिशाचता । यदधुना विरहाधिमलीमसामभिमवम्भ्रमसि स्मर मद्विधाम्
॥ १३ ॥ स्मर नृशंसतमस्त्वमतो विधिः सुमनसः कृतवान्मवदायुधम् । यदि दृढ धनुराय-
समाश्रुत तव संजेज्जिगत्प्रलय त्रेजेत् ॥ १४ ॥ विधिरनंशभेद्यमवेक्ष्य ते जनसनः खलु
लक्ष्यमकल्पयत् । अपि स वज्रमदास्यत चेत्तदा त्वदिष्टुभिर्व्यदलिष्यदसावपि ॥ १५ ॥ अपि
विधिः कुसुमानि तवाश्रुगन्धस्मर विधाय स निर्वृतिमाप्तवान् । अदित पञ्च हि ते स नियम्य-
तांस्तदपि तैर्वैत जर्जरित जगत् ॥ १६ ॥ सह तया स्मरं मम । झटित्यभूः पशुपतिं प्रति
यामिषुमग्रहीः । ध्रुवमभूदधुना वितनोः शरस्तव कटुस्वर एव स पञ्चमः ॥ १७ ॥ त्वमु-
चित नयनार्चिषि शमुना भुवनशान्तिकहोमहविः कृतः । तव वयस्यमपास्य मधुं मधुं हतवता
हरिणा व्रत किं कृतम् ॥ १८ ॥ बाणाग्रिमस्तत्करुणो विकिरन्ममाङ्गे प्रायो न वेत्ति विष-
माखधर स्वपीडाम् । संताप एव भवता किमु नाधमावि चण्डीपतेरलिकैलोचनगोचरेण
॥ १९ ॥ तव कुसुमशरत्वं शीतरश्मित्वमिन्दोर्द्वयमिदमयथार्थं दृश्यते मद्विषेष्टु । विस्मजति हिम-
गमैरग्निमिन्दुर्मयूखैस्त्वमपि कुसुमबाणान्वज्रसारीकरोषि ॥ २० ॥ इदि विसलताहारो नाय
शुजगमनायकः कुवलयदलश्रेणी कण्ठे न सा गरलद्युतिः । मलयजरजो नेदं मम प्रियारहिते
मयि ग्रहर न हरधान्याऽनङ्गं कृधा किमु धावसि ॥ २१ ॥ पाणौ मा कुरु चूतसायकममु
मा चापमारोपय क्रीडानिर्जितविश्व मूर्च्छितजनाघातेन किं पौरुषम् । तस्या एव भृगीदृशो मवसि-
अप्रेङ्खत्कदाक्षानलश्रेणीजर्जरितं मनागपि मनो नाद्यापि सधुक्षते ॥ २२ ॥ रे रे निर्दय दुर्निवार
मदन प्रोत्खलपङ्केह बाण सव्यं सव्यं त्यज धनुः किं पौरुषं मा प्रति । कान्तासङ्गवियोगदुः-
खदहनज्वालावलीढ वपुः शराणां मृतमारणे न हि परो धर्मः प्रयुक्तो बुधैः ॥ २३ ॥ आपु-
ह्याप्रममी शरा मनसि मे मग्नाः समं पञ्च ते निर्दग्ध विरहाग्निना वपुरिदं तैरेव
सर्वं मम । तत्कन्दर्प निरायुधोऽसि भवता जेतु न शक्तः परो दुःखी स्यामहमेक

१ प्रियाऽऽश्रयस्त्वे । २ पुत्रः मनसिजश्च । ३ विदेहत्वम्, मनसिजत्वेन शरीररहितत्वं
च । ४ कुसुमानां दाहकत्वेन दुष्प्रयत्यात् । ५ अवयविनो हि भेदो दृष्टचरः, न तु निरवयवस्य ।
अथ निरवयवस्यापि यद् भेदनं क्रियते इति लोकोत्तरप्रभावोऽस्तीति सम्भाव्येदं शुकम् ।
६ कोकिलध्वनिः । ७ वसन्तं तदाख्यं दैत्यं च । ८ पञ्चबाणत्वात् स्मरस्य विषमास्त्रत्वम् ।
९ ललाट- ।

एव सकलो लोकः मुखं जीवतात् ॥ २४ ॥ बाणाः पञ्च मनोमयस्य नियता-
स्तेषामसंख्यो जनः प्रायोऽस्मद्विष एव लक्ष्य इति यल्लोके प्रसिद्धिं गतम् । दृष्टं तत्त्वमि-
विप्रतीपमधुना यस्मादसंख्यैरयं विद्वः कामिजनः शरैरशरैणो नीतस्त्वया पञ्चैताम् ॥ २५ ॥
तद्विच्छेदकृशस्य कण्ठलुठितप्राणस्य मे निर्दयं क्रूरः पञ्चशरः शरैरतिशिरैर्मिन्दन्मनो निर्भरम् ।
शंभोभूतकृपाविधेयमनसः प्रोद्गमनेत्रानलज्वालाजालकरालितः पुनरसावास्तां समस्तात्मना ॥ २६ ॥
बाणान्संहर मुखं कामुकलतां लक्ष्यं तव त्र्यम्बकः के नामात्र वयं शिरीषकलिकाकैल्पं यदीयं
मनः । तत्कारुण्यपरिग्रहात्कुरु दयामस्मिन्निधेये जने स्वामिन्ममथ तादृशं पुनरपि स्वप्नाद्भुतं
दर्शय ॥ २७ ॥

चन्द्रं प्रति प्रलापाः ।

द्विजराज इति भ्रान्त्या पौदस्पर्शं तव व्यधाम् । हतोऽस्मि वत चण्डाल प्रसङ्गादिव सर्वथा ॥ १ ॥
चण्डीशचूडामरणं चन्द्रं लोकतमोऽपह । विरहिमाणहरणं कदर्थय न मा धृथा ॥ २ ॥
तारापते कुमुदिनीमनुकूलकान्तां पादेन पीडयसि कम्पयसि द्विजैतीन् । विद्वेषमाचरसि किं च
वियोगिलोके नक्तंचरस्य भवतः करुणा कुतः स्यात् ॥ ३ ॥ किं रे विधो मृगदृशां
मुखमद्वितीयं कंदर्पं दृष्यसि दृग्गन्धुजमन्यदेव । झङ्कारमावहसि भङ्गतनुर्न तादृक्कर्मणि धिक् न
पुनरीदृशमीक्षणीयम् ॥ ४ ॥ अभिलषसि यदिन्दो वक्रलक्ष्मीं मृगादयाः पुनरपि सकृदन्वौ
भज् संक्षालयार्द्धम् । सुखिमलमथ विभ्रं पारिजातस्य गन्धैः सुरमयं वद नो चेत्त्वं क तस्या
मुखं क ॥ ५ ॥ सृतिर्दुर्गसमुद्रतो भगवतः श्रीकौस्तुभौ सोदरौ सौहार्दं कुमुदाकरेषु किरणाः
पीयूषधाराकिरः । स्पर्धा ते वदनाम्बुजैर्मृगदृशां तत्स्थाणुचूडामणे हहो चन्द्र कथं न सिद्ध्यति
मयि उवालामुचो रोचिषेः ॥ ६ ॥ यत्त्वं हन्त कलङ्कितो मलिनतापात्रं प्रेदोषे तथा रक्तेः
श्वेदेसहोदरः शिवशिरोधार्योऽपि वक्रो विधो । तदोर्षाकरतोचितैव भवतो युक्तं च मर्द-
म्बधौवोगित्वं वत किमु हा द्विजैपतित्वं केवलं दुःसहम् ॥ ७ ॥

वायुं प्रति वचनम् ।

उन्मीलन्मुकुलकरालकुन्दकोशप्रश्नोत्तदनमकरन्दगन्धबन्धो । तामीषत्पचलविलोचनां नताङ्गीमा-
लिङ्गन्पवनं मम स्तुशाङ्गमङ्गम् ॥ १ ॥ व्याधूय यद्वसनमम्बुजलोचनाया यक्षोजयोः कनककुम्भविला-
सभाजोः । आलिङ्गसि प्रसममङ्गमशेषमस्या धन्यस्त्वमेव मलयाचलगन्धवाह ॥ २ ॥

जलधरं प्रति प्रलापाः ।

भो मेघ भस्मीतरं मद त्वं तव प्रसादात्स्मरपीडितं मे । संस्पर्शरोमाञ्चितजातरागं कदम्बपुष्प-
त्वमुपैति गात्रम् ॥ १ ॥ अमय जलदानम्भोगर्भान्ममोहय चातकान्कलय शिखिनः कैको-
त्कण्ठान्कठोरय केतकान् । विरहिणि जने मूर्च्छां लब्ध्वा विनोदयति व्यथामकलण पुनः

१ अनायः विरही च । २ क्षुत्पुम् । ३ वश्य- । ४ सदृशम् । ५ किरण-चरण- । ६ विहगान्,
विप्राश्च । ७ राक्षसस्य । रात्रिद्वयिनश्च । ८ कलङ्कं लक्षणया कालिमानम् । ९ कान्तीः ।
१० प्रकृष्टे दोषे तद्वति-वा । रात्र्याश्च । ११ अतुरक्तः शोणश्च । १२ विष- । १३ दोषाणामा-
करत्वं, दोषाणां रात्रेः करत्वं च । १४ इदं विरहिपरम् । १५ ब्राह्मणमुख्यत्वम् । बन्धवश्च ।

संज्ञाव्याधि विधाय किमीहसे ॥ २ ॥ मलयमस्ता ब्राता याता विकासितमल्लिकाः
परिमलभरो भग्नो ग्रीष्मस्त्वमुत्सहसे यदि । घन घटयितु निःस्नेहं तं य एव निवर्तने प्रभवति गवां किं
नश्छिन्नं स एव घनजयः ॥ ३ ॥

अशोकं प्रति वचनम् ।

रक्तस्त्व नवपल्लवैरहमपि श्लाघ्यैः प्रियाया गुणैस्त्वामाप्यान्ति शिलीमुखोः स्पर्धनुमुक्तास्तथा
भामपि । कान्तापादतल्लोहतिस्तव मुदे तद्वन्ममाप्यावयोः सर्वं तुल्यमशोक केवलमहं धात्रा सशोकः
कृतः ॥ १ ॥ रक्ताशोक कुशोदरी क नु गता त्यक्त्वाऽनुरक्त जनं नो दृष्टेति मुधैव चालयसि किं
वातावधूत शिरः । उत्कण्ठाघटमानपट्टपदघटासघट्टदष्टच्छदस्तत्पादाहतिमन्तरेण भवतः पुष्पोद्ग-
मोऽयं कृतः ॥ २ ॥

तमालं प्रति वचनम् ।

घन्यस्त्वमसि तमाल स्पृष्टस्तन्या लतावदनया यत् । अद्य स्थावरजन्मा जातस्त्वं जङ्गमादधिकः ॥ १ ॥

बिसावलीं प्रति वचनम् ।

परिच्युतस्तत्कुचकुम्भमध्यात्किं शोषमायासि मृणालहार । न सूक्ष्मतन्तोरपि तावकस्य तत्रावकाशो
भवतः किमु स्यात् ॥ १ ॥

भ्रमरं प्रति वचनम् ।

वदनमेदं न सरोजं नयने नेन्दीवरे एते । इह सविधे मुग्धदृशो मधुकर न मुधौ परिभ्राम्य ॥ १ ॥
आतद्विरेफ भवता अमता समन्तात्प्राणाधिका प्रियतमा मम वीक्षिता किम् । ब्रूषे किमोमिति सखे
कथयाशु तन्मे किं किं व्यवस्यति कुतोऽस्ति च कीदृशीयम् ॥ २ ॥ चलापाङ्गो दृष्टिं स्पृशसि
बहुशो वेपथुमतीं रहस्याख्यायीष स्वनसि मृदु कर्णान्तिकचरः । करौ व्याधुन्वन्त्याः पिवसि रंतिसर्वस्वे-
मघरं वय तत्त्वान्वेषान्मधुकर हतास्त्वं खलु कृती ॥ ३ ॥ उन्मीलजयनान्तकान्तिलहरोनिष्पीतयोः
केबलादामोदादवधारणीयवपुषोः कान्तासखेन क्षणम् । यत्कर्णोत्पलयोः स्थितेन भवता किंचित्समुद्बु-
द्धित आतस्तिष्ठति कुत्र तत्कथय मे कान्तं प्रियाया मुखम् ॥ ४ ॥

मरालं प्रति वचनम् ।

हस प्रयच्छ मे कान्तां गतिरस्यास्त्वया हता । विमावितैकदेशेन देय यदभियुज्यते ॥ १ ॥

चकोरं प्रति वचनम् ।

बुल्लकयसि चन्द्रदीधितिमविरलमश्रासि नूनमङ्गारान् । अधिकरणमुष्णमनयोः किमिह चकोरा-
वधारयसि ॥ १ ॥

कृष्णसारं प्रति वचनम् ।

केहं स्वीकुरु कृष्णसार कथय कागन्मम प्रेयसी नो जानासि यदावयोः समजनि व्यापारतो मित्रता ।
स्फीते यत्किल मण्डले हिमरुचेर्जातं त्वया लालञ्जन मय्ये भास्करमण्डले तदधुना दत्तः कलङ्को मया ॥ १ ॥

१ भ्रमरा बाणाक्षः । २ पादाघातादशोको विकसति इति दर्पणकाराः । पादस्पर्शे रत्नौ
सुखायै वचेति तथोक्तिः । ३ व्यर्थम् ।

सारङ्गं प्रति वचनम् ।

रे सारङ्गा वनवसतयस्तत्त्वमाख्यातं यूयं कुत्राधीतं त्रिभुवनमनोहारी चाञ्चल्यमरुणोः
आ जानीमो गमनसमये हन्त कान्तरासीमन्येकाकिन्याः कुवलयदृशो लुण्ठिता यौवनश्रीः ॥ १ ॥

मयूरं प्रति वचनम् ।

मृदुपवनविभिन्नो मत्प्रियाया विनाशादनश्चिरकलापो निःसपत्नोऽद्य जातः । रतिविगलितवन्द्ये
केशपाशे सुकेस्याः सति कुसुमसनाथे किं हरेदपि वर्हः ॥ १ ॥

हारं प्रति वचनम् ।

सूचीमुखेन सङ्कदेव कृतव्रणस्त्वं मुक्ताकलाप लुठसि स्तनयोः प्रियायाः । वार्णैः स्मरस्य शतशो
विनिवृत्तमर्मा स्वप्नेऽपि तां कथमहं न विलोकयामि ॥ १ ॥

कोकिलं प्रति वचनम् ।

रे कोकिल प्रकृतितो मलिनः स्वदेहसंपोषक प्रणयिताविमुखः कृतघ्नः । तत्ते कुहूमुपगम्य मम
प्रियाऽऽस्यत्रिन्वानुकारिविधुनिहवनं न चित्रम् ॥ १ ॥ क्रुद्धोऽसि किं मयि यतो नयने सुंस्ते गात्रं
च ते मलिनैताऽऽयतनं नितान्तम् । नो चेत् कथं कुटिल कोकिल गर्जसि त्वं किं वा रसालमपि
दूषयसि प्रपद्य ॥ २ ॥

विरहिण्याः प्रलापाः-।

तरुणीनां कृते प्रेयान् यदि स्याद्भुवनत्रये । तदा प्रेयःपरिष्वङ्गः केवलः सखि
नेतरः ॥ १ ॥ प्रियाल्लेपं विना हन्त मारायन्तेऽसवोऽपि यत् । तत्कथं विरहे तस्य विन्देय
स्वस्थतां सखि ॥ २ ॥ हारो नारोपितः कण्ठे मया विलेपमीरुणा । इदानीमन्तरे
जाताः पर्वताः सरितो द्रुमाः ॥ ३ ॥ विमेषि सखि सवीर्य्य अमरीभूतकीटकम् ।
यद्धयानादागते पुंस्त्वे तेन सार्धं रतिः कथम् ॥ ४ ॥ यदीयवलमालोक्य गतः प्रेयान्वियुज्यते ।
आलोक्य कथं सख्यस्तस्य चन्द्रमसो मुखम् ॥ ५ ॥ विरमत विरमत सख्यो नलिनीदल-
तालवृन्तपवनेन । हृदयगतोऽयं बहिर्दृष्टिर्दृष्टि कदाचिज्ज्वलत्येव ॥ ६ ॥ याः पश्यन्ति प्रियं
स्वप्ने धन्यास्ताः सखि योषितः । अस्माकं तु गते कान्ते गता निद्रापि वैरिणी ॥ ७ ॥
अनलस्तम्भनविद्यां मुमग्ना भवान्वियतमेव जानाति । मन्मथशराग्नितते यदि मे कथमन्यथा
वसति ॥ ८ ॥ अवलावनपर एको भुवनत्रितयेऽपि चेत्तदा मर्ता । कथमन्यथा सुधा-
करचन्दनमुख्याप्रियत्वं स्यात् ॥ ९ ॥ मदकलकृतान्तकासरसुरपुटनिर्धृतधूलिसर्काशम् । केतकरजो
निवार्य सखि यदि कार्यं मम प्राणैः ॥ १० ॥ आलि वालिशैतया वलिरस्मै दीयतां वलिमुजे
न कदापि । केवलं हि कलकण्ठशिङ्गनामेव एव कुशलेषु निदानम् ॥ ११ ॥ गरलद्रुमकन्दमिन्दुविन्त्रं

१ काकः कोकिलं परिपुण्याति कोकिलश्च जातपरिपोषः काकं विहाय स्वकुलं भजत
इति तथोक्तिः । २ शोणवर्णे नेत्रे स्वतोऽथापि क्रोधेनोत्प्रेक्षिते । ३ कृष्णत्वाद् । ४ सहशम् ।
५ मृदतया । ६ काकाय । ७ कांकिलापत्यानाम् । ८ पोषणकर्मसु । ९ काको हि तान् परि-
प्रेष्य समर्थयते इति तथोक्तिः । 'निदानं त्वादिकारणम्' इत्यमरः ।

केशणाधारिज्यारणो वसन्तः । रजनी स्मरभूपतेः कृपाणी करणीयं किमतः परं विधातः
॥ १२ ॥ हन्तालि सतापनिवृत्तयेऽस्याः किं तालवृन्तं तरलीकरोषि । उत्ताप एपोऽन्तरदाहदेवत-
भ्रुवो न व्यजनापनोद्यः ॥ १३ ॥ वरमसौ दिवसो न पुनर्निशा ननु निशैव वरं न पुनर्दिनम् ।
समयमेतदुपैत्वथवा क्षयं प्रियजनेन न यत्र समागमः ॥ १४ ॥ अहमिह स्थितवत्यपि तावकी त्वमपि
तत्र वसन्नपि मामकः । न तनुसंगम एव सुसंगमो हृदयसंगम एव सुसङ्गमः ॥ १५ ॥ बहुलमालिक-
यापि मया न सा तनुरभूपि तदन्तरमीरुणा । तदधुना विधिना कृतमावयोर्गिरिदरीनगरीशतमन्तरम्
॥ १६ ॥ दहनजा न पृथुर्दवर्थुर्व्यथा विरहजैव यथा यदि नेदृशम् । दहनमाशु विशन्ति कथं
स्त्रियः प्रियमपासुमुपासितमुद्गुराः ॥ १७ ॥ कति न सन्ति जन्मा जगतीतले तदपि तद्विरहा-
कुलितं मनः । कति न सन्ति निशाकरतारकाः कमलिनी मलिनी रविणा विना ॥ १८ ॥ अर-
तिरियमुपैति नापि निद्रा गणयति तस्य गुणान्मनो न दोषान् । विगलति रजनी न सगमाशा प्रजति
तनुस्तनुता न चानुरागः ॥ १९ ॥ प्रियसखि न तथा पेटोरपङ्को न च नलिनीदलमास्तोऽपि
शीतः । शमयति मम देहदाहमन्तः सपदि तथा स यथा सरोजनेत्रः ॥ २० ॥ एतानि निःसहतनोरस-
मञ्जसानि शून्य मनः पिशुनयन्ति मतागतानि । एते च तीरतरवः प्रथयन्ति तापमालम्बितोज्झिततरु-
ग्लपितैः प्रवालैः ॥ २१ ॥ अन्तर्गता मदनवद्विशिखावली या सा बाधते किमिह चन्दनचर्चितेन ।
यः कुम्भकारपवनोपरि पङ्कलेपस्तापाय केवलमसौ न च तापशान्त्यै ॥ २२ ॥ बत सखि कियदेत-
त्पश्य वैरं स्मरस्य प्रियविरहकृशोऽस्मिन्नागिलोके तथाहि । उपवनसहकारोद्भासिभृङ्गच्छलेन प्रतिवि-
शिखमनेनोद्द्विष्ट कालकूटम् ॥ २३ ॥ कलयति मम चेतस्तत्पमङ्गारकल्पं ष्वलयति मम गात्रं
चन्दनं चन्द्रकक्ष । तिरयति मम नेत्रे मोहजन्माऽन्धकारो विकृतबहुविकारं मन्मथो मां दुनोति ॥ २४ ॥
रिपुरिव सखीसवासोऽयं शिखीव हिमानिलो विषमिव सुधारस्मिर्यस्मिन्दुनोति मनोगते । हृदयम-
दये तस्मिन्नेव पुनर्वलते बलात्कुबलयदृशा वामः कामो निकामनिरङ्कुशः ॥ २५ ॥ ज्वलतु गगने रात्रौ
रात्रावखण्डकैः शशी दहतु मदनः किं वा मृत्योः परेण विधास्यति । मम तु दयितः श्लाघ्यस्तातो
जनन्यमलान्वया कुलमर्मलिन न त्वेवायं जनो न च जीवितम् ॥ २६ ॥ इदानीं तीव्रमभिर्देहन इव
भौमिः परिवृतो ममाभ्यर्ष्य सूर्यः किमु सखि रजन्यामुदयते । अयं मुग्धे चन्द्रः किमिति मयि
ताप प्रकटयत्यनार्थानां बाले किमिव विपरीतं न भवति ॥ २७ ॥ पिकौली बाचाली
भवति बहुधाऽलीकवचने मृणाली व्यालीव व्यथयतितरामङ्गमक्षिशम् । विषज्वालाज्वाल सखि
किरति पीयूषकिरणो जगत्प्राणैः प्राणानपहरति केय परिणतिः ॥ २८ ॥ मनोरागस्तीव्रं विषमिव
वितर्पित्यविरत प्रमाथी निर्धूम ज्वलति विधुतः पावक इव । दिनरितं प्रत्यङ्गं ज्वर इव गरीयानित इतो
न मा त्रातु तातः प्रभवति न चाम्बा न मर्वती ॥ २९ ॥ आदौ हालाहलहतभुजा दचह-
स्ताबलम्बो बाल्ये शमोर्निटिलमहर्षौ बद्धमैत्रीनिरुद्धः । प्रौढो राहोरपि मुखविषेणान्तरङ्गीकृतो यः
सोऽयं चन्द्रस्तपति किरणैर्मामिति प्राप्तमेतत् ॥ ३० ॥ मस्मीभूतः कुसुमविशिखः शंभुनेत्राग्निनाऽभू-

१ किं तु भव्यः प्रशंसनीयः तरुणो वा यो जनस्तदपनोद्य इति पदैक्यम् । २ हृदयभूतस्य प्रियस्य इति हृदि भवते स्फुरति तस्येति वा हृदोऽयः शुभावहरूप इति तस्येति वा सङ्गमः । ३ मोलसरी इति विख्यातपुष्पमालया । ४ परितापः । ५ चन्दनलेपः । ६ समर्पितम् । ७ सङ्कशम् । ८ पूर्णः । ९ किरणैः । १० पतिविरहेऽशरण्यानाम् । ११ कोकिलपङ्क्तिः । १२ वायुः । १३ सखी प्रतीयमुक्तिः । १४ भालाभिज्वाला ।

ज्ज्वालादायी तदनु मनसि प्राप्तजन्मा बभूव । भूयस्तस्मिन्विरहदहनैर्दाहितोऽसौ मयैव कुत्रोत्पन्नो
 व्यथयति पुनर्ममहो तन्न वेदि ॥ ३१ ॥ पञ्चत्वं तनुरेतु भूतनिबहाः स्यादौर्मिलन्तु भुवं धातार
 प्रणिपत्य हन्त शिरसा तत्रापि याचे वरम् । तद्वापीषु पयस्तदीयमुकुरे ज्योतिस्तदीयाङ्गणव्योम्नि व्योम
 तदीयवर्त्मनि धरा तच्छालवृन्तेऽनिलः ॥ ३२ ॥ यास्यामीति समुद्यतस्य गदितं विश्रब्धमाकर्णितं
 गच्छन्दूरमुपेक्षितो मुहुरसौ व्यावृत्य तिष्ठन्नपि । तच्छून्ये पुनरामतारिम भवने प्राणास्त एते दृढाः
 सख्यस्तिष्ठत जीवितव्यसनिनी दर्मादह रोदिमि ॥ ३३ ॥ यात्रामङ्गलसंविधानरचनाव्यग्रे सखीनां
 जने बाष्पान्मःपिहितेक्षणे गुरुजने तद्वत्सुहृन्मण्डले । प्राणेशस्य महीक्षणापितदृशः कृच्छ्रादपि
 क्रामतः किं श्रीडाहतया मया भुजलतापाशो न कण्ठेऽर्पितः ॥ ३४ ॥ दाक्षिण्यं मलयानिलस्य
 विदितं शैत्यं सुषोदीधितेर्वाचामेव न गोचरे मलयजस्यापि स्फुटं सौष्ठवम् । विक्षेपे तव के
 न मे परिचिताः प्राणेश तत्तत्कथाविष्कारे पुनरप्रमाणयति मामव्याहतेयं तनुः ॥ ३५ ॥ दुर्बाराः
 स्मरसौर्गणाः प्रियतमो दूरे मनोऽत्युत्थुक गाढं प्रेम तवं वयोऽतिकठिनाः प्राणाः कुलं निर्मलम् । स्त्रीत्वं
 धैर्यविरोधि मन्मथसुहृत्कालः कृतान्तोऽक्षमी नो सख्यश्चतुराः कथं नु विरहः सोढव्य इत्थं मया ॥ ३६ ॥
 शंवत्तत्त्वविबोधवत्कुसुमवत्पीयूषवन्मित्रवद्यान्यासन्मजति प्रिये मृगदृशोऽथ प्रस्थिते तत्क्षणात् ।
 गेहं तन्मुकुरं तदेव बलयं तच्चन्दनं सा निशा कारावत्करवालवत्कचवत्काकोलवत्कालवत् ॥ ३७ ॥
 रोल्म्वो मधुपः पिकः परभूतो रन्ध्रानुसारी मरुदसाः केवलपक्षपातनिरताश्चन्द्रोऽपि दोषाकर्तुः ।
 चेतो नैति शुकास्त्वैकैकपठिताख्यायी पयोदो जडैः कं वाऽहं ग्रहिणोमि हन्त कैठिनस्थान्ताय कान्ताय
 मे ॥ ३८ ॥ आयाता मधुयामिनी यदि पुनर्नायात एव प्रभुः प्राणा यान्तु विमौवसौ यदि
 पुनर्जन्मग्रहं प्रार्थय । व्याघ्रः कोकिलबन्धने हिमकरध्वंसे च राहुग्रहः कंदर्पे हरनेत्रदीधितिरह
 प्राणेश्वरे मन्मथः ॥ ३९ ॥ रात्रिर्मे दिवसायते हिमरुचिश्चण्डाशुलक्ष्मायते तारापङ्क्तिरपि
 प्रदीपवड्वावहिसुलिङ्गायते । धीरो दक्षिणमारुतोऽपि दहनलज्वालावलीढायते हा हा चन्दननिन्दु-
 र्व्रतशिखाङ्गारायते साम्प्रतम् ॥ ४० ॥ गुञ्जन्ति प्रतिकुञ्जमम्बुजपल्लवोणीषु मृन्नाङ्गनाः
 फुल्लपुष्परसालवीथिशिखरे कूजन्ति माद्यत्पिकाः । कामः काममय करोति विशिखैर्हन्तुं मुहु-
 र्दुर्दिनं का सा तन्मलयानिलस्य सखि मे भीतिस्त्वयोद्भाव्यते ॥ ४१ ॥ रोल्म्वः परिश्र-
 यन्तु हरितो शङ्कारकोलाहलैर्मन्दं मन्दमुपैतु चन्दनवनीजातो नमस्त्वनपि । माद्यन्तः कलयन्तु
 चूतशिखरे केलीपिकाः पञ्चम प्राणाः सत्वरमस्मसारकटिना गच्छन्तु गच्छन्त्वमी ॥ ४२ ॥
 वार्यन्तां मदमन्दं मधुकरनिकैरमौढशङ्कारधाराः क्षिप्यन्ता यत्र कुत्र प्रतिदिशमधुना भूरिभाराश्च
 हाराः । दहन्तां सर्व एते कमलदलयुताः किं च हा पुष्पमारास्तारा नाराचघारा विकिरति
 हृदये मन्मथोऽयं हताशः ॥ ४३ ॥ श्रुत्वा नामापि यस्य स्फुटघनपुलकं जायतेऽङ्गं समन्ताद्दृष्ट्वा

१ पृथिव्यादयो देहारम्भकाः । २ ब्रह्माणम् । ३ अत्र तत्पदं कान्तपरम् । एवं परत्रापि ।
 ४ छलात् । ५ चन्द्रस्य । ६ बाणाः । ७ भ्रमरः । ८ मधुपः, मकरन्दग्राही च । ९ सति
 छिद्रे एव प्रवेशसम्भवात् । १० उद्गमनक्षमत्वात् । पक्षशब्दश्चात्र पातशब्दसाचिव्येन स्वसा-
 ध्यसमर्पणपरः । ११ दोषाया रात्रिः करः । दोषाणामाकरश्च । १२ मृदोऽकर्मण्यो जलमयो वा ।
 १३ निन्दयाय । १४ वसन्तरात्रिः । १५ अग्नौ । १६ अनन्तसूर्य इव प्रतिभासते । १७ कण-
 १८ पवनः । १९ समूहः ।

यस्यानेनेन्दुं भवति वपुरिदं चन्द्रकान्तानुकारि । तस्मिन्नागत्य कण्ठग्रहणसरमसस्थायिनि प्राणनाथे मग्ना
मानस्य चिन्ता भवति मम पुनर्वैजमय्या कदा नु ॥ ४४ ॥

कामं प्रति वचनम् ।

हृदयमाश्रयसे बत मामकं ज्वलयसीत्यमनङ्ग तदेव किम् । स्वयमपि क्षणदग्धनिजेन्धनः क्व
मवितासि हताश हुताशवत् ॥ १ ॥ जटा नेयं वेणीकृतकचकलापो न गरलं गले कस्तूरीयं
शिरसि शशिलेखा न कुसुमम् । इयं भूतिर्नाङ्गे प्रियविरहजन्मा धवलिमा पुरारातिभ्रान्त्या कुसु-
मशर किं मा व्यथयसि ॥ २ ॥ पञ्चत्वं यान्तु बाणाः समयपरिणतस्ते विदीर्णोऽस्तु चापः
क्रूरः क्रूराहिवक्त्रं विशतु तव रथो मा भव त्वं शरीरी । किं ते शापेन मादग्युवतिवधमहापातकिन्मीन-
केतो शप्यः पाथोज्योनिः स खलु रचितवान्पापिनो दीर्घमायुः ॥ ३ ॥

चन्द्रमसं प्रति वचनम् ।

संतापय चिरं चन्द्र न तत्र प्रतिषिष्यसे । निवारय कैरस्पर्शमहं कान्तैकजीविता ॥ १ ॥ मुग्धस्य ते
वद विधुर्तुदं किं वदामि यत्त्यक्तवानसि मुखे पतितं शशाङ्कम् । अस्यार्द्रबिम्बगलितेन सुधारसेन संधा-
नमेति तव किं न जरत्कबन्धः ॥ २ ॥ प्रियविरहमहोष्मा मर्मरामङ्गलेखामपि हतक हिमांशो मां
स्पृश क्रीडयाऽपि । इह हि तव लुठन्तः श्लोर्षपीडा भजन्ते दरजरठमृणालीकाण्डमुग्धा मयूखाः ॥ ३ ॥

रोहिणीं प्रति वचनम् ।

भो रोहिणि त्वमसि रात्रिचरस्य मर्या एनं निवारय पतिं सखि दुर्निवारम् । जालान्तरेण मम
सम्पन्नि सनिविष्टः श्रोणीतट स्पृशति किं कुलधर्मे एषः ॥ १ ॥

सख्या विरहिणीं प्रति वचनम् ।

वियोगवह्निकुण्डेऽस्मिन्द्वये ते वियोगिनि । प्रियसङ्गसुखायैव मुक्ताहोरस्तपस्यति ॥ १ ॥ पाण्डु
क्षाम वदनं हृदयं सरसं तवालसं च वपुः । आवेदयति नितान्तं क्षेत्रजरोगं सखि हृदन्तः ॥ २ ॥
सखि पतिविरहहृतांशः किमिति प्रशमं न याति नयनोदयैः । शृणु कारणं नितम्बिनि मुञ्चसि नयनोदकं
तु सखेहम् ॥ ३ ॥ सहसा हृदये निधाय चेतो नयनादिन्द्रियमुद्रणां विधाय । अयि कर्णैः किं किं किं किं
सत्यं कथय ध्यायसि किं रहो निषण्णा ॥ ४ ॥ सहचरि शपथाः शतं मदीया वद दिरलग्नपितां
निजामवस्थाम् । सहचरि परिपृच्छ मानुकन्यानवदलिनीनलिनीनिक्कुञ्चशय्याः ॥ ५ ॥ नलिनीदलता-
लबीजनं सखि तन्व्या विनिवारितं मया । तनुवल्लिभिर्मूर्तिशङ्कया विनिवार्यः श्वसितानिलः कथम् ॥ ६ ॥
अयं विर्षाको वद कस्य यूतः कल्याणि कल्याणपरम्पराणाम् । यदक्षिकोणस्रवदच्छवारा हारावतारो
गुणमन्तरेण ॥ ७ ॥ वासस्तदेव वपुषो बल्यं तदेव हस्तस्य सैव जघनस्य च रत्नकाञ्ची ।
वाचालमृङ्गसुमगे सुरमौ समस्तमथाधिकं भवति ते सखि किं निदानम् ॥ ८ ॥ उत्पादयत्यलमिदं

१ भस्म । २ कमलजातः ब्रह्मेत्यर्थः । ३ हस्त-किरण- । ४ साध्व्या हि स्पर्शने स्वाहित्यायै-
वेति तथोक्तिः । ५ राहो । ६ दाह- । ७ राक्षसस्य चन्द्रमसश्च नक्तचारात्स्वाविशेषात् । ८ मुद्दे ।
९ निरशनः मुक्तावल्लिभ्यः । १० अग्निः । ११ अशुभिः । १२ रोमाञ्चित- । १३ अशुभोत्तरादिभिः
प्रज्जोत्तरे । १४ परिणामः फलमिति यावत् ।

मनसो विषादं सीदत्सरोरुहनिम वदन त्वदीयम् । ज्ञात्वा निदानमहमंत्र समानदुःखा प्राणैरपि
 प्रियतमे भवितुं समीहे ॥ ९ ॥ अनुदिनमधिकं ते कम्पते कायवल्ली शिव शिव नयनान्त नाश्रुधारा
 जहाति । कथय कथय कोऽयं यत्कृते कोमलाङ्गि त्यजति न परिणद्धं पाण्डिमानं कपोलः ॥ १० ॥
 विलुलितमतिपूर्वापमानन्दशोकप्रमवमवसजन्ती तृष्णयोत्तानदीर्घा । स्त्रपयति हृदयेशं
 स्नेहनिष्पन्दिनी ते धवलबहलमुग्धा दुग्धकुल्येव दृष्टिः ॥ ११ ॥ अधिकरतलतल्पं कल्पितस्वा-
 पलीलापरिमेलननिमीलत्पाण्डिमा गण्डपाली । सुतनु कथय कस्य व्यञ्जयस्यैव सैव रमरनरपति-
 लीलायौवराज्याभिषेकम् ॥ १२ ॥ अलसवलितैः प्रेमाद्राद्रिर्मुहुर्मुकुलीकृतैः क्षणमभिमुखैर्लज्जालैर्नि-
 मेषपराङ्मुखैः । हृदयनिहितं भावाकृतं वमद्विरिवेक्षणैः कथय सुकृती कोऽयं मुग्धे त्वयाद्य विलो-
 क्यते ॥ १३ ॥ मगिनि मदनः श्रीमानेप त्वया यदि लिख्यते किमपि सुमुखि व्यग्रासीत
 ब्रजामि निजालयम् । यदपि मकरोऽधस्तात्पौष्पं करे च शरासनं तदपि परितो दृष्टिर्देया जने
 सखि नागरे ॥ १४ ॥ गोपायन्ती विरहजनितं दुःखमग्रे गुरुणां किं त्वं मुग्धे नयन-
 गलितं बाष्पपुर रणसि । नक्तं नक्त नयनसलिलैरेप आर्द्रिकृतस्ते शय्योपान्तः कथयति
 दर्शमातपे शोष्यमाणः ॥ १५ ॥ शोणौ कौणौ सखि नयनयोः स्थितौ गोपनाय शङ्कामेव
 स्फुटयतितरां स्वेदविन्दुप्रचारः । अन्तः प्रेमाङ्कुरपरिकरारम्भक कन्दमस्याः किञ्चित्किञ्चित्कथयति
 पुनः कापि दिव्या मुखग्रीः ॥ १६ ॥ मुक्ताहार न च कुचगिरेः कङ्कणं नैव हस्ताङ्कणी-
 त्ववर्णामरणमपि वा नीतवानैव तावत् । आहो स्यन्ते वक्रलकुसुमं भूषणं सदधानः कोऽयं चोरो
 हृदयमहरत्तन्वि तन्न प्रतीमः ॥ १७ ॥ सायं दामप्रथनसमये लग्न्या कर्णमूले सख्या मन्द-
 रिमतसुमगया सादर सूच्यमानः । धन्यः कोऽयं कमलनयने यत्कथायां पुरस्तादङ्गुल्यग्र निज-
 मपि मुहुः सूचिविद्धं न वेत्ति ॥ १८ ॥ मुख पाण्डुच्छाय नयनयुगलं बाष्पतरलं तनुः क्षार्मक्षामा
 गतमविशदं धैर्यविगमः । ह्रियं मुक्त्वा मूढे कथयसि न मे सारवचनान्यवस्था येनेय तव
 सखि मुहूर्तेन पतिता ॥ १९ ॥ पश्माप्रग्रथिताश्रुविन्दुनिकारैर्मुक्ताफलस्पर्धिभिः कुर्वत्या हरहंसहारि
 हृदये हारावलीभूषणम् । बाले बालभृणालनालवल्यालङ्कारकान्ते करे विन्यस्याननमायताक्षि सुकृती
 कोऽयं त्वया स्मर्यते ॥ २० ॥ आसन्नामवलम्ब्य केसरलतामेकेन पुष्पोज्जलां सख्य निःसहया
 नितम्बफलके कृत्वा कराम्मोरुहम् । आमीलनयनान्तवान्तसलिलं क्षाव्यस्य निन्दस्य वा कस्येदं
 दृढसौहृदे प्रतिदिनं दीने त्वया स्मर्यते ॥ २१ ॥ उज्जृम्भाननमुल्लसत्कुचतटं लोलम्रमद्भूलतं स्वेदा-
 भ्रमः स्तपिताङ्गुल्यष्टिविगलव्रीडं सरोमाब्जया । धन्यः कोऽपि युवा स यस्य वदने व्यापारिताः
 सांप्रतं मुग्धे दुग्धमहाविधेनपटेलग्न्याः कटाक्षच्छटाः ॥ २२ ॥ मुग्धे दोर्लभिकां निवाधं न
 कृतो द्वारोपरोधस्त्वया लग्ना नो रुदती गतासि रमसात्तस्योत्तरीयाशुके । कालेऽस्मिन्कुसुमाकरे
 द्विगुणितप्रेमोत्सवे रागिणीं गच्छन्नप्रत एव मूढहृदये मुक्तस्त्वया बल्लभः ॥ २३ ॥ लावण्यं
 सहजं क तच्छु. गत पाण्डुत्वमेतत् कुतो हन्तैषा तनुवल्लरी प्रतिदिनं भूयः कृशत्वं गता । उच्छन्ने
 नयने जलं प्रवहतो नर्भस्मितं नाश्रुना तप्तं निःश्वसितं विरक्तिरशनादप्यालि किं भूयसी ॥ २४ ॥

१ करतलरूपशय्योपरि । २ सङ्घर्ष- । मिलनमिति पाठस्त्वसाधुरेव । ३ दृष्टियेव ।
 ४ अवस्थाम् । ५ माला- । ६ अतिकृशा । ७ शङ्कराष्टहासवत्सितत्वेन रमणीयं (सहसम्) ।
 ८ हासो हि श्वेतः कविसमयसिद्धः । ८ सन्निहिताम् । ९ समूहसमानाः । १० वसन्ते । ११ मूढ-
 रागिणाम् । १२ अत्यन्तम् ।

आहारे विरतिः समप्रविषयप्राप्ते निवृत्तिः परा नासाग्रे नयनं यदेतदपरं यच्चैकतानं मनः । मौनं चेदभिदं
च शून्यमखिलं यद्विश्रमाभाति ते तद् ब्रयाः सखि योगिनी किमसि भोः किं वा वियोगिन्यसि ॥ २९ ॥
क्षामं गात्रमतीव पाण्डु वदनं क्लिष्टा कपोलस्थली कोऽसौ चेतसि वर्तते तव युवा लोकैकमान्याकृतिः ।
त्यक्त्वा किञ्चिदपेक्षया कथय मे खिनाऽसि किं त्वं वृथा घोरः पञ्चशरो यदि त्वमबला वक्ष्यामि नार्तः परम्
॥ २६ ॥ यत्तालीदलपाकपाण्डु वदनं यद्वादिनं नेत्रयोर्यत्प्रेङ्खोलितकेलिपङ्कजवनाः श्वासाः प्रसर्पन्ति च ।
गौरी कुप्यतु वर्तते यदि न ते तत्कोऽपि चित्ते युवा धिधिवक्त्वा खलु पाण्डुखेलनसखीलोकेऽपि यन्निहवः
॥ २७ ॥ विश्रान्तो दिवसस्तटीमयमटत्यस्ताचलस्यांशुमान्सप्रत्यङ्कुरितान्धकारपटलैर्लम्बालका द्यौरभूत् ।
एहान्तर्विश वेष्मनः शशिमुखि द्वारस्थलीतोरणस्तम्भालम्बितबाहुवह्नि रुदिती किं त्व पथः पश्यसि
॥ २८ ॥ चिन्तामिः स्तिमितं मनः करतले लीना कपोलस्थली प्रत्यूपक्षणेदेशपाण्डु वदनं श्वसै-
कखिन्नोऽवरः । अम्भःशीकरपद्मिनीकिसलयैर्नपैति तापः शम कस्ते प्रार्थितदुर्लभोऽस्ति सहते दीना
दशामीदृशीम् ॥ २९ ॥ जानीमस्तव तन्वि चेतसि चिर शशुः समुज्जृम्भते तापो नेत्रतनूनपादिष
तनौ तीव्रः समुन्मीलति । अक्षणोरक्षमिषेण गच्छति बहिर्गङ्गातरङ्गावलिः पाण्डिन्नः कपटेन
चन्द्रकलिकाकान्तिः समुन्मीलति ॥ ३० ॥ न प्रीतिः पवने रतिर्न रसने प्रेमा न पङ्केरुहे
न स्नेहः कुसुमे सुखं न शयने यत्नो न वा जीवने । चन्द्रे नैव चर्मच्छतिर्धृगमदे मोदो न
मौनव्रते तेने तेन कियंस्तपस्तरुणिमा यस्मै तवेयं दशा ॥ ३१ ॥ श्वासास्ते सखि सूचय-
न्त्यविरताः सपातबाधां पर बिभ्रस्तत्र न कारण वयमिति स्वान्तेऽतिचिन्तामरः । किं वा धर्मनिपीडिता
तव तनूवह्नी निकामं प्रिये पुष्पादप्यतिकोमला मलिनता याता मृणाली यथा ॥ ३२ ॥

नायिकायाः सङ्कल्पकल्पना ।

अद्विसंवीक्षणं चक्षुरद्विसंभीलनं मनः । अद्विसस्पर्शनः पाणिरथ मे किं करिष्यति ॥ १ ॥
तुष्यन्तु मे छिद्रमवाप्य शत्रवः करोतु मे शास्तिभरं गृहेश्वरः । मणिस्तु वक्षोरुहमध्यभूषणं ममास्तु
सौन्दर्यनिकेतनं प्रियः ॥ २ ॥ कालो मधुः क्रुपित एष च पुष्पधन्वा धीरा वहन्ति रतिखेदहराः
समीराः । केलीवनीयस्यपि वञ्छुलकुञ्जमञ्जुर्दूरे पतिः कथय किं करणीयमर्थ ॥ ३ ॥ कान्तः कृतान्त-
चरितः कुटिला तदम्बा वज्रोपमानि वचनानि च दुर्जनानाम् । प्रत्यङ्गमन्तरतनोः प्रहरन्ति बाणाः
प्राणाः पुनः सखि बहिर्न खलु प्रयान्ति ॥ ४ ॥ अकस्मादेकस्मिन्पथि सखि मयाऽमु वनतटं व्रजन्त्या
दृष्टो यो विमलपरिपूर्णवदनः । स ह्यमहत्या किं वाऽकुरुत न हि जाने तत इदं मनो मे व्यालोलं
कचन गृहकृत्ये न वैलते ॥ ५ ॥ गते प्रेमाबन्धे प्रणयबहुमाने विगलिते निवृत्ते सद्भावे प्रणयिनि जने
गच्छति पुरः । तदुत्प्रेक्ष्योत्प्रेक्ष्य प्रियसखि गतांस्ताश्च दिवसान्न जाने को हेतुर्दलति शतधा यत्न
इदयम् ॥ ६ ॥ स्वामी कुप्यति कुप्यता परिजना निन्दन्तु मामन्यवर्त्तिक तावत्प्रथतामयं तु जगति
प्रौढो ममोपद्रवः । आशास्यं पुनरेतदेव यदिदं चक्षुश्चिरं वर्धता येनेदं परिचीयतेऽम्बुजदशः

१ अन्यतो लज्जाम् । २ मृत्युर्भावीति न वक्तुं शक्यम्, अमङ्गलत्वादिति भावः ।
३ जलपूरपूर्णत्वादिदुस्तप्रेक्षितम् । ४ निश्चलं जङ्गीभूतमिति यावत् । ५ प्रभातकालिकचन्द्र-
६ भोज्याद्यास्वादे । ७ चन्द्रमसि कपूरे वा । ८ आह्लादः । ९ कस्तूर्याम् । १० कामवेगमसहमा-
नमानयेति व्यङ्ग्यम् । ११ प्रवर्तते ।

सौन्दर्यसारं वपुः ॥ ७ ॥ निःस्नेहः पतिरुज्जिता कर्णया श्वशुरजस्रं वृथा वाग्वागैर्हृदयं मिनत्ति
कलहोचालाः पुनर्यातरैः । नित्यं निन्दति नैव नन्दति कदाप्येषा ननान्दाऽपि तत् कं यायां शरणं
भवेयममया सम्प्राप्य यं कामदम् ॥ ८ ॥ किं स्वप्नः किमु जागरः किमथवा रात्रिः किमासीद्दिनं
मोहावस्थितया मया न किमपि ज्ञातं किमेतत्सखि । यन्नामश्रवणादनन्तरमिदं वृत्तं तमेव प्रियं चेत्तो
दुर्लभमप्यपास्तसकलव्यापारमाकाङ्क्षति ॥ ९ ॥

दूतीमहिमा ।

अधूजितैवास्तु गिरान्द्रकन्या किं पक्षापातेन मनोमघस्य । यद्यस्ति दूती सरसोक्तिदक्षा दासः पतिः
पादतले बधूनाम् ॥ १ ॥

दूतीप्रेषणम् ।

न च मेऽवगच्छति यथा लघुतां कर्णुतां यथा च कुस्ते स मयि । निपुणं तथै-
नमवगम्य वदेस्त्वारितं तेन समं च मेलय ॥ १ ॥ अयि दूति सखी त्वमेव मे मदनो हन्ति
शितैः शिलीमुखैः । दयित तमुपानयाशु तत् सुशक्रं जीवितनिर्गमोऽन्यथा ॥ २ ॥ ननु सदृशति
सुदृशोदितया प्रपया न किञ्चन किलाभिदधे । निजमैक्षि मन्दमनिशं निशितैः कृशितं शरीरमशरीरशरैः
॥ ३ ॥ कामः कृप्यति चन्द्रमा अपि बलान् मां दग्धुमभ्युद्यतो वाता वाऽपि समागता यमदिशः
प्राणानिहन्तुं तथा । रक्ताक्षास्त्वरयन्ति तान् परश्रुताः स्वैः कूजनैर्दूति तत् प्रेयांसं तमुपानयाऽऽश्रित-
रथा प्राण न मे कुञ्चित् ॥ ४ ॥ दिशि दिशि परिहासगूढगर्माः पिशुनगिरो
गुरुगङ्गानं च तादृक् । सहचरि हृदये निवेदनीयं भवदन्तुरोधयशादयं विपाकः ॥ ५ ॥
कामं दहन्तु मरुतो मलयाचलस्य चन्द्रोऽपि पातयतु वा नितरां स्फुलिङ्गान् । दूरे प्रियो विमलवृंश-
मणिः पतिर्मे तत्साम्प्रतं त्वरितमानय तं कथञ्चित् ॥ ६ ॥ वृथा गाथाद्योऽकैरलमलमलीकां मम रजं
कदाचिद्दूर्तोऽसौ कविचनमित्याकलयति । इदं पार्श्वे तस्य ग्रहिणु परिलम्बाजनचयस्रवद्वाणो-
त्पीडस्थगितलिपि ताटङ्कयुगलम् ॥ ७ ॥ वाच्यं तस्मै सहचरि मन्दूरिविक्षेपवह्नौ लेशैर्दिदं
मम वपुरिदं कामहोता जुहोति । प्राणानस्मै तदहमुचितां दक्षिणां दातुमोहे । तत्रादंशो
भवतु भवतां यत्त्वमेपामवीशः ॥ ८ ॥ जीवाभीति विद्योगिनी यदि लिखेदत्रैव
वृत्ताः कथा अथ श्रोतुमरिष्यतीति मरणे कालात्ययः किं कृतः । आगन्तव्य-
भिहेति संप्रति सखे संभावना निष्फला सद्यः संप्रति याहि नास्ति लिखितं तद्ब्रूहि यत्ते क्षमम्
॥ ९ ॥ उल्लङ्घयापि सखीवचः समुचितामुल्लङ्घय लज्जामलं भित्त्वा भीतिमरं निरस्य च निजं
सौभाग्यगर्वं मनाक् । आशां केवलमेव मन्मथगुरोरादाय नून मया त्वं निःशेषविलासिवर्गगणनाचूडा-
मणिः संभूतः ॥ १० ॥ दूति त्वं तरुणी युवा स चपलः श्यामास्तमोभिर्दिशः सदेहः सरहस्य
एव विपिने संकेतकावासकः । भूयो भूय इमे वसन्तमरुतश्चेतो नयन्त्यन्यथा गच्छ क्षेमसमागमाय
निपुणे रक्षन्तु ते देवताः ॥ ११ ॥ सन्देशं मे गृहीत्वा कुबलयनयनं कान्तमभ्येऽपि दूति । वास-
न्त्योऽमी त्रियामा मलयजपवनान्दोत्यमानाश्च वल्लभः । लवैर्गुञ्जति भृङ्गाः सुममधुरमधुस्वादनेन प्रमत्ता-
स्त्वं कान्ता च प्रगल्भा वेदिति न युवयोर्जातुचित्स्यात्प्रसक्तिः ॥ १२ ॥

नायकं प्रति दूतीवचनम् ।

क्षणो दिन दिन मासो मासः सबत्सर तथा । अयि कान्त भवत्सङ्गमन्तराऽस्याः प्रतीयते ॥ १ ॥
 परस्मिन्नपि गोष्ठीषु कान्त त्वन्नास्ति विश्रुते । सहसा सज्जकर्णाऽसौ जायते मृगलोचना ॥ २ ॥
 सुभग त्वत्कथारम्भे कर्णकण्ठतिलालसा । उज्जृम्भवदनाम्भोज भिनत्यङ्गानि साऽङ्गना ॥ ३ ॥
 त्वयि दृष्टे कुरङ्गास्याः ससते मदनव्यथा । यथा हृदयमाजीन्दौ ग्लानिः कुमुदसंहतेः ॥ ४ ॥
 सा सुन्दर तव विरहे सुतनुरियन्मात्रलोचना सपदि । एतावतीभवस्थां याता दिवसैरियन्मात्रैः ॥ ५ ॥
 विरहे तव तन्वङ्गी कथं क्षपयतु क्षपाम् । दारुणव्यवसायस्य पुरस्ते भणितेन किम् ॥ ६ ॥ तव
 विरहे विधुवदना मर्दनाधिक का न सीदन्ति । सीदसि विरहे यस्याः साधु तपस्याफलं तस्याः ॥ ७ ॥
 अनयनपथे प्रिये न व्यथा यथा दृश्य एव दुःप्रापे । म्लानैव केवल निशि तपनशिला नासरे
 ष्वलति ॥ ८ ॥ प्राणेश तव विरहिणी हिमकरकिरणेषु हर्म्यमिलितेषु । सतापनिःसहाङ्गी मुञ्चति
 निचय चकोराणाम् ॥ ९ ॥ श्वासान् मुञ्चति दीर्घान् पश्यति शून्याः समन्ततश्चाशाः । जपति च
 तवैव नामाक्षरमन्त्र नैव भाषते चान्यत् ॥ १० ॥ भवता मदनो विजितस्तेन च निहता-
 ऽबलाबलात् सुमुख । अथ यदि शरणं मुवनत्रये भवान् केवलो दयितः ॥ ११ ॥ सा
 सर्वथैव रक्ता राग गुञ्जेव न तु मुखे बहति । वचनपटोस्तव रौगः केवलमात्ये शुक्तस्येव
 ॥ १२ ॥ न सवर्णो न च रूप न सस्त्रिया नैव सा प्रकृतिः । बाला त्वद्विरहापदि
 जातापभ्रशभावेव ॥ १३ ॥ सा विरहदहनर्दना मृत्वा मृत्वापि जीवति बराक्री । सारीव
 किं तव भवताऽनुकूलिता पातिताक्षेण ॥ १४ ॥ गायति गीते शंसति वंशे वादयति सा विप-
 ङ्गीवृ । पाठयति पञ्जरशुकं तव संदेशाक्षरं रामा ॥ १५ ॥ तव विरहमसहमाना सा तु
 प्राणान्विमुक्तवती । किंतु तथाविधमङ्गं न सुलभमिति ते न मुञ्चन्ति ॥ १६ ॥ अभिनव-
 नलिनीकिसलयमृणालवल्यादि दग्धदहनराशिः । सुभग कुरङ्गदशोऽस्या विधिवशतस्त्वद्वियोगर्षवि-
 पाते ॥ १७ ॥ त्वद्विरहे विस्तारितरजनौ जनितेन्दुचन्दनद्वये । बिसिनीव भावमासे विना
 हुताशेन सा दग्धा ॥ १८ ॥ या दक्षिणो त्वमस्यामदक्षिणो दक्षिणस्तदितरस्याम् । जल-
 धिरिव मध्यसस्थो न वेलयोः सदृशमाचरसि ॥ १९ ॥ अनुरागवर्तिना तव विरहेणोप्रेण
 सा गृहीताङ्गी । त्रिपुररिपुणेव गौरी वरतनुरर्धावशिष्टैव ॥ २० ॥ अगणितगुणेन सुन्दर
 कृत्वा चारित्रमप्युदासीनम् । भवताऽनन्यगतिः सा विहितावर्तेन तरंगिरिव ॥ २१ ॥ किं तव
 प्रपञ्चितता सा भवता मन्दाक्षमन्दसचारा । बहुदायैरपि सप्रति पाशकसारीव नायाति
 ॥ २२ ॥ दृष्टे का परंपुष्टे मन्दे का हन्त मारुते चर्चा । त्वयि गतवति हृदयेशे
 जीवनर्दाताऽपि जीवन हरति ॥ २३ ॥ कुशल तस्या जीवति कुशलं पृच्छामि जीवती-
 त्युक्तम् । पुनरपि तदेव कथयसि मृतां तु कथयामि या श्वसिति ॥ २४ ॥ त्वयि दृष्ट एव
 तस्या निर्वाति मनो मनोभवज्वलितम् । आलोके हि हिमांशोर्विकसति कुमुद कुमुदवत्याः ॥ २५ ॥

१ समूहस्य । २ मदनादपि अधिकसौन्दर्यशालिन् । ३ येन ते हिमकरकिरणान्वितिवेयुरिति
 भावः । ४ प्रेमा रक्तमा च । ५ वियोगाग्निना सतापिता । ६ धूर्त । ७ वीणसु । ८ वज्र- । ९ अनुकूला
 अनुवर्त्तेति यावत् । १० नौकेव । ११ धूर्त । १२ कोकिले । १३ जल- । प्राण- । मेघ ईश्वरश्चेति भावः ।

उद्धयेत नतभूः पश्मनिपातोद्भवैः पवनैः । इति निर्निमेषमस्या विरहवयस्या विलोक्ते वदनम् ॥ २६ ॥ तव विरहे हरिणाक्षी निरीक्ष्य नवमालिकां दलिताम् । हन्त नितान्तमिदानीमाः किं हतजल्पितैरथवा ॥ २७ ॥ तव विरहे मलयमरुद्वानलः शशिरुचोऽपि सोष्माणः । हृदयमस्तमपि, भिन्ते नलिनीदलमपि निदाघरविरस्याः ॥ २८ ॥ स्मरशरशतविधुराया मणामि सख्याः कृते किमपि । क्षणमिह विश्राम्य सखे निर्दयहृदयस्य किं वदाम्यथवा ॥ २९ ॥ व्यजनं व्यजन जलं जलं धनसारो धनसार इत्यपि । अवरोधगृहेषु सुभ्रवां कुररीणामिव कातरौ ध्वनिः ॥ ३० ॥ तव सा कथासु परिघट्टयति श्रवणं यदङ्गुलिमुखेन मुहुः । घनतां ध्रुव नयति तेन भयद्रुणप्रगभूरितमत्ततया ॥ ३१ ॥ मम रूपकीर्तिमहरद्भुवि यस्तदनुप्रविष्टहृदयेयमिति । त्वयि मत्सरदिव निरस्तदयः सुतरां क्षिणोति खलु तां मदनः ॥ ३२ ॥ उपताप्यमानमलघूष्णिममिः स्वसितैः सितेतरसरोजदशः । द्रवतां न नेतुमधरं क्षमते नवनागवह्निदलरागरसः ॥ ३३ ॥ दधति स्फुटं रतिपतेरिषवः शिर्षतां यदुत्पलपलाशदशः । हृदय निरन्तरवृहत्कठिनस्तनमण्डलावरणमप्यमिदन् ॥ ३४ ॥ कुसुमादपि स्मितदर्शः सुतरां सुकुमारमङ्गमिति नापेरथा । अनिश निजैरकरुणः करुण कुसुमेपुरुस्तपति यद्विशिखैः ॥ ३५ ॥ विषतां निषेचितमर्पक्रियया समुपैति सर्वमिति सत्यमर्दः । अर्धृतसुतोऽपि विरहाद्भवतो ध्वदम् दहन्ति हिमरश्मिरुचः ॥ ३६ ॥ उदितं प्रियां प्रति सहादमिति श्रदधीयत प्रियतमेन वचः । विदितेङ्गिते हि पुर एव जने समुदीरिताः खलु लगन्ति गिरः ॥ ३७ ॥ त्वं विनिर्जितमनोमवरूपः सा च सुन्दर मवत्यनुरक्ता । पञ्चभिर्युगपदेव शरैस्ता तापयत्यनुशयादिव, कामः ॥ ३८ ॥ क्षणमपि विरहः पुरा न सेहे नयननिमीलेनखिन्नया यया ते । स्वसिति कथमसौ रंसालशाखां चिरविरहेण विलोक्य पुष्पिताग्राम् ॥ ३९ ॥ सखि दयितमिहानयेति सा मा प्रहितवती कुसुमेपुणाऽभितता । हृदयमहृदयं न नाम पूर्वं मवदुपकण्ठमुपागतं विवेद ॥ ४० ॥ चिरमपि कलितान्यपारयन्त्या परिगदितुं परिशुष्यता मुखेन । गतवृष्टेण गमितानि तत्सखीनां नयनयुगैः सममार्द्रतां मनांसि ॥ ४१ ॥ अचकमत सपल्लवां घारेत्रीं मृदुसुरभिं विरहस्य पुष्पशय्याम् । अशर्मरतिमवाप्य तत्र चास्यास्तव सुखशीतमुपैतुमङ्गमिच्छा ॥ ४२ ॥ हारावशेषं ननु कण्ठनाला त्वन्नामशेषं रसैना तदीया । लावण्यशेषं तनुगात्रयष्टिस्त्वह्वानशेषं परमं तदायुः ॥ ४३ ॥ तस्या महाविरहवह्निशिखाकलौपतते स्थितोऽसि हृदये सततं प्रियायाः । प्रालेयसीत्करसमे हृदि सा कृपालो वाला क्षण वसति नैव खलु त्वदीये ॥ ४४ ॥ अह्नानि मे दहतु कान्तवियोगवह्निः संरक्ष्यता प्रियतमो हृदि वर्तते यः । इत्याशया शशिमुखी गलदश्रुविन्दुधाराभिरुणमभिषिञ्चति इत्यदेशम् ॥ ४५ ॥ मृणालीव क्षमा तदपि तव साहाय्यविधुरा

१ विरुद्धसञ्चारि । २ जडम् अनुपयोगित्वात् । ३ कपूरम् । ४ विशुद्ध । ५ प्रवृद्धोष्मभिः । ६ लोक्षणात् । ७ कमलपत्रनेत्रायाः । ८ प्रसन्नदर्शनायाः । ९ अन्यथा । १० दुष्प्रयोगेण । ११ इत्यदः सर्वं वचनं सत्यम् । १२ अमृतवाहिन्यः । १३ दीर्घद्वेषादिव । 'अयानुशयो दीर्घद्वेषा-
हुतापयोः ।' इत्यमरः । द्वेषदैर्घ्यं पुनस्तच्चपि तज्जेतर्हि तस्या अहुरागेण भवनमेव । १४ नयन-
योनिमीलनमात्रमपि किमदर्शनमिति पुरा खेदमनुभूतवत्या । १५ अतिसुरमिताम् । १६ प्रेषित-
वती । १७ अविवेकनी । १८ कण्ठसमीपम् । १९ निर्दय । २० खेदम् । २१ जिह्वा । २२ पुञ्ज । २३ निरन्तरम् । २४ हिमकण- ।

मुहुः स्मरैर्बाणैर्गलनिभृतैस्ताडिततरा । व्रजत्येषा मूर्च्छामथ यदि न तामेत्य सहसा विदध्या-
स्तद्रक्षा कथमिव भवित्री स्मर मनाक् ॥ ४६ ॥ राकासुधाकरकरैर्निलिनीदलैश्च नीहारहार-
वनसारमरैः किमेतैः । किं वा मयेन हरिचन्दनपङ्कसेकैर्न त्वां विना मृगदृशः परितापशान्तिः
॥ ४७ ॥ त्वामञ्जनीयति कलासु विलोकयन्ती त्वां शृण्वती कुबलयीयति कर्णधरम् । त्वां
पूर्णमाविधुमुखी हृदि मावयन्ती वक्षोनिलीननवनीलमणीकरोति ॥ ४८ ॥ अबिरलपरिवाहैरश्रुणः
सारणीना स्मरदहनशिखोष्णस्वासधूरैश्च तस्याः । सुमग बत कृशाङ्गषाः स्पर्धयान्योन्यमेभिः क्रियत इव
पुरोभूः पङ्किला पासुला च ॥ ४९ ॥ स्मरदवर्धुनिमित्तं गूढमुनेतुमस्याः सुमग तव कथाया
प्रस्तुताया सखीभिः । भवति विततपृष्ठोदस्तैपीनस्तनाग्रा ततवलथितबाहुर्जृम्भितैः साङ्ग-
मङ्गैः ॥ ५० ॥ विपुलपुलकपालि स्कीतसीत्कारमन्तर्जनितजडिम काकुब्याकुल व्याहरन्ती । तव कितव
विधायामन्दकदर्पचित्तारसजलनिधिमग्ना ध्यानलग्ना मृगाक्षी ॥ ५१ ॥ अङ्गेऽनङ्गज्वरदुतवहश्चक्षुषि
ध्यानमुदा कण्ठे जीवः कारकिसलये दीर्घशायी कपोलः । असेवेणी कुचपरिसरे चन्दन वाचि मौनं
तस्याः सर्व स्थितमपि न तु त्वा विना कापि ज्ञेतः ॥ ५२ ॥ किं पृष्टेन हुततरमितो गम्यता सा
प्रिया ते दृष्टा मार्गे दिवसमखिल सास्रमेका मयैव । पान्थे पान्थे त्वमिति रमसोद्भवमालोकयन्ती
दृष्टे दृष्टे न भवति भवानित्युदश्रुर्वलन्ती ॥ ५३ ॥ चित्रोत्कीर्णादपि विषधराद् यद्भयार्ता पुराऽसीत्
किन्तु ब्रूया त्वदभिसरणे साहस नाथ तस्याः । मेघच्छन्ने रजनितमसा सद्गताशेषदृष्टौ नीलभूषेयमिति
भुजगं हस्तसास्ताद् व्यधात्सा ॥ ५४ ॥ यावद्यावद्भवति कलया पूर्णकामः शशाङ्कस्तावतावद्यु-
तिमयर्वपुः क्षीयते सा मृगाक्षी । मन्ये धाता घटयति विधु सारमादाय तस्यास्तस्माद्यावन्न भवति
सखे पूर्णिमा तावदेहि ॥ ५५ ॥ हस्ताम्भोजे वदनमलकौनायतान्बाहुमूले द्वारे स्वैरं नयनमधरे
तर्जनीं सन्निधाय । दीर्घोच्छ्वास विरतविषयास्वादमुत्कण्ठजोष्ण मुग्धाक्षी त्वा हृदि विदधती ब्राह्म-
माविष्करोति ॥ ५६ ॥ आद्यः कोपस्तदनु मदनस्त्वद्वियोगसृतीयः शान्त्यै द्वुतीयचनमपरः पञ्चमः
शीतमानुः । इत्थ बाला निरवधि परं त्वां फलं प्रार्थयन्ती हा हा पञ्चज्वलनमधुना सेवते योगिनीव
॥ ५७ ॥ आलेख्यस्थं कमलनयन त्वा कथञ्चिद्विधाय यावन्नेत्रे सफलजनुषी सेहतो संविधातुम् ।
तावत्ताम्या वहति विमलो हन्त पूरः सुदीर्घः पारुद्रेष्टृमवद्वहतिरियं माग्यचक्रानुसर्त्री ॥ ५८ ॥
प्रादुर्भूते नवजलधरे त्वत्पथं द्रष्टुकामाः प्राणाः पङ्केरुहदलदृशः कण्ठदेशं प्रयान्ति । अन्यत्किं वा तव
मुखविधुं द्रष्टुमुद्धीय गन्तुं वक्षः पक्षं सृजति विसिनीपल्लवस्य च्छलेन ॥ ५९ ॥ अभ्रध्वानैर्मुख-
रितदिशः श्रेणयस्तोयदानां धारासारैर्धरणिबलयं सर्वतः प्लावयन्ति । तेन खेदं वहति विपुलं मत्सखो
युक्तमेतत्त्वं निःखेदो यदसि तदिदं नाथ मे विस्मयाय ॥ ६० ॥ गलत्येका मूर्च्छा भवति पुनरन्या
यदनयोः किमप्यासीन्मध्ये सुमग सकलायामपि निशि । लिखन्त्यास्तचस्याः कुसुमशरलेखं तव कृते
समार्तिं स्वस्तीति प्रथमपदभागोऽपि न गतः ॥ ६१ ॥ गृहीतं ताम्बूलं परिजनवचोभिः कथमपि
स्मरत्यन्तःशून्या सुमग तव मूर्तिं प्रतिदिनम् । तथैवास्ते हस्तः कलितफणिबह्वीकिसलयस्तथैवासी-
त्तस्याः क्रमुकफलफालीपरिचितम् ॥ ६२ ॥ प्रभो याचे मिक्षा बत नतशिरास्त्वामहमिद

१ पीडा- । २ उद्विक्त- । ३ रोमाञ्च- । ४ समीपे । ५ त्वदुपागमभ्रान्त्या झटित्युत्थापित-
ग्रीवम् । ६ प्रवृद्धाश्रुवेगा । ७ चलन्ती । ८ लावण्यमात्रावशिष्टशरीरत्वात् । ९ चूर्णकुन्त-
लान् । १० पञ्चामितपञ्चयाम् ।

न चेदस्ति प्रीतिः कुरु तदपि कारुण्यमधुना । जपन्ती त्वां प्राणांस्त्यजति वत सा मुग्धहृदया तदग्रे-
 त्येदानीं वितर नयने तत्र सुकृतिन् ॥ ६३ ॥ विमुञ्चन्त्या प्राणांश्चिरधिरहदुःखासहनया तथा
 सन्दिष्टं ते सुकृतिवरमौलेश्वरणयोः । अपत्यं बालैका मम विधिहतायाः सलिलदा मवित्रीर्यं
 तस्मात् कथमपि विवर्ण्याऽन्नमवता ॥ ६४ ॥ न हारं नाहारं कलयति विहार विपमिव
 स्मरन्ती सा रामा सुभग भवतश्चागमेदिनम् । परे क्षीणा दीना परमसुखीनां सुषदना
 कुहूपक्ष्गलौघचपलनयनाऽङ्गीकृतर्गतिः ॥ ६५ ॥ क्षणं मूर्च्छामेति भ्रमति परितोऽथ क्षणमपि
 क्षणं प्रैति स्तम्भं निरवधिमवद्वाननिरता । क्षणं स्वप्ने बाला तव सुभग योगं च लभते
 क्षणं तेजः शंभोर्नयनजमथ ध्यायति यमम् ॥ ६६ ॥ कुसुमशयनेऽप्यङ्गं ताम्यत्यनङ्ग-
 विवर्तनं वदनपवनैः श्यामच्छायो बभूव सखीजनः । हृदयनिहितः शीतो लेपस्त्वमीति खं करो-
 त्यहेह कठिनाऽवस्था तस्यास्त्वयैवमुपेक्ष्यते ॥ ६७ ॥ विरहविपमः कामः कामं तनु कुल्ले तनु
 दिवसगणनादक्षश्चायं व्यपेतघृणोपमः । त्वमपि वशगो मानव्याधेर्विचिन्तय नाथ हे किसलयमृदु-
 जीवत्येवं कथं प्रमदाजनः ॥ ६८ ॥ मृगशिशुदृशस्तस्यास्ताप कथं कथयामि ते दहनपतिता दृष्टा
 मूर्तिर्मया न हि वैधवी । इति तु विदित नारीरूपः स लोकदृशां सुधा तव शटतेथा शिष्योर्केपे
 विषेर्विघटिष्यते ॥ ६९ ॥ मुहुर्व्यजनवीजनैः सरसचन्दनासेचनैः सरोजदलवेष्टनैरपि न चेष्टते
 सुन्दरी । तथापि तव नामनि प्रियसखीमिरावेदिते निवेदयति जीवितं श्रवणसीमि रोमोद्गमः ॥ ७० ॥
 गेहादङ्गणमङ्गणादपि वहिर्वाह्याच्च पृथ्वीतल तामार्गं यदि वेत्ति सैव सुमुखी किं चान्यदाचम्भे ।
 पर्यङ्केऽपि तवाङ्गसङ्गसुभगैः स्वेदाम्भसा निक्षेपैर्धरामण्डपतामनीयत तथा तस्मिन्नुदया मुहुः ॥ ७१ ॥
 दृष्टे चन्द्रमसि प्रह्वनतमसि व्योमाङ्गणस्थेयसि स्फूर्जन्निर्मलतेजसि त्वयि गते दूर निजप्रेयसि । श्वास
 कैरवैकोरकीयति मुख तस्याः सैरोजीयति क्षीरोदीर्येति मन्मथो मृगदृशो दृक्चन्द्रकर्त्तव्यति ॥
 ७२ ॥ आवासो विपिनायते प्रियसखीमालापि जालायतेतापो निःश्वसितेन दावदहनज्वाला-
 करालायते । सापि त्वद्विरहेण हन्त हरिणीरूपायते हा कथं कन्दर्पोऽपि यमायते विरचयन्शार्दूल-
 विक्रीडितम् ॥ ७३ ॥ निःश्वासा अपि मन्दतां वत गताः को हन्त वाचां क्रमस्ते ते
 दर्शनविभ्रमा अपि हताः सञ्चारशैली क सा । श्रोण्योर्वा स्तनयोः पृथुत्वमगमत् कुञ्जोदरं तत्
 पुनस्त्वत्पादैकगतेर्देशेयमधुना देवः प्रमाणं पुनः ॥ ७४ ॥ अच्छिन्नं नयनान्धु बन्धुपु-
 क्त तापः सखीर्बाहितो दैन्यं न्यस्तमशेषतः परिजने चिन्ता गुरुभ्योऽर्पिता । अथ
 श्वः किल निर्धूतिं ब्रजति सा श्वासैः परं खिद्येते विश्रब्धो भव विप्रयोगजनितं दुःखं विमर्तं

१ आगमन-। २ अत्यन्तम् । ३ कृष्णपक्षीयचन्द्रवत् । 'स्यान्नष्टेन्दुकला कुहूः' इत्यमरोक्त्या
 कुहूरमावास्याविशेषस्तत्प्रधानः पक्षः कृष्णपक्षः, तस्य श्रौः चन्द्रः तद्वत् । ४ शनैः शनैः कार्या-
 खादनरूपां गतिमङ्गीकृत्य स्थितेत्यर्थः । ५ निश्चेष्टत्वम् । ६ मदनदाहकत्वादितद्विधानम् ।
 ७ एतद्वचनं स्वप्राणजिहासया । ८ इदं ततोपरि पात्यमानजलध्वनेरनुकरणम् । ९ इदं कष्टा-
 वेदने । १० विधु- (चन्द्र) सम्बन्धिनी । ११ मूर्खतया । १२ निर्माणातिशयः । १३ उद्गमा-
 तिशयसाधर्म्येण । १४ म्लानत्वसाधर्म्येण । १५ दुस्तरत्वेन प्रवृद्धत्वेन वा । १६ निपतज्जलत्वेनेति
 बोध्यम् । १७ बन्धुजनो हि बन्धुजनपीडाऽतिशये रोदित्येवेति, मरण आसन्ने च अशु-
 पातादयो हि लीयन्ते इति च तथोक्तिः । १८ स्थापितः, बन्धुवियोगजशोकातिशयात् । एतेन
 सम्प्रति तस्याः श्वासोऽपि मन्दतां गतः । अन्तिमायामवस्थायां हेतुतत्सम्भवति । एवं परत्रापि ।
 १९ श्वासस्य सर्वथाऽनिर्गमात् । २० निश्चिन्तः सुखी वा ।

तया ॥ ७५ ॥ त्वच्चिन्तापारिकल्पितं सुमग सा संभाव्य रोमाक्षिता शून्यालिङ्गनसंचलद्भुज-
युगेनात्मानमालिङ्गति । किं चान्यद्विरहव्यथाप्रशमनीं संप्राप्य मूर्च्छां चिरात्प्रत्युज्जीवति कर्णमूल-
पठितैस्त्वन्नाममन्त्राक्षरैः ॥ ७६ ॥ नीरागा भृगुलाञ्छने मुखमपि स्व नेक्षते दर्पणे व्रस्ता
कोकिलकूजितादपि गिरं नोन्मुदयत्यात्मनः । चित्रं दुःसहदाहदायिनि धृतद्वेषाऽपि पुष्पायुधे सा
बाला सुमग प्रति प्रतिपदं प्रेमाऽधिकं पुष्यति ॥ ७७ ॥ उन्मीलन्ति नखैर्लुनीहि वहति
क्षौमाञ्चलेनावृणु क्रीडाकाननमाविशन्ति बलयकाणैः समुन्नासय । इत्थं वञ्जुलदैक्षिणानिलकुङ्कु-
ण्ठेषु साङ्केतिकव्याहाराः सुमग त्वदीयविरहे तस्याः सखीनां मिथः ॥ ७८ ॥ वर्षन्ति स्तन-
यित्तवो न सरले वारा गृहे वर्तते गर्जन्ति प्रतिकूलवादिनि न ते द्वारि स्थिता दन्तिनः ।
इत्येव गमितो घनव्यतिकरः सा राजपुत्री पुनर्वातो वाति कदम्बपुष्पसुरमौ केन प्रतारिष्यते
॥ ७९ ॥ सप्रातेऽवधिवसरे क्षणमनु त्वद्वर्त्मवातायनं वारवारमुपेत्य निष्कृपतया निश्चित्य
किञ्चिच्चिरम् । सप्रत्येव निवेद्य केलिकुररीः सखीभिः शिशोर्मोघव्याः सहकारकेण करुणः
पाणिग्रहो निर्मितः ॥ ८० ॥ नाय मुञ्चति सुभ्रुवामपि तनुत्यागे वियोगज्वरस्तेनाह विहिताञ्जलिः
सुमगं सम्पृच्छामि सत्यं वद । ताम्बूलं कुसुमं पैटीरसुदकं यद्वन्धुमिर्दीयते स्यादत्रैव परत्र तत्किमु-
चित्तज्वालावलीदुःसहम् ॥ ८१ ॥ श्वासान्मुञ्चति भूतले विलुठति त्वन्मार्गमालोक्ते दीर्घं
रोदिति निक्षिपत्यविरत क्षामा भुजावल्लरीम् । किं च प्राणसमानं काङ्क्षितवती स्वप्नेऽपि ते
सगमं निद्रां वाञ्छति न प्रयच्छति पुनर्दग्धो विधिस्तामपि ॥ ८२ ॥ कोदण्डो विशिखो
मनो निवसतिः कामस्य तस्या अपि भ्रूवल्लरी नयनाञ्जल मनसि ते वासः समुन्मीलति । इत्थं
साम्यविधौ तयोः प्रभवति स्वमिस्तथा स्निह्यतां तन्वाना तनुता क्रमादतनुता नैषा यथा गच्छति
॥ ८३ ॥ शोकोत्पत्तिरशोकर्तः सुमर्नसो यद्वैमनस्योदयो वैरस्य च रसालतो विकलता, ताव-
त्कर्लाना निवेद्यः । किं चान्यनर्लेदो मवत्यनर्लेदो निर्णीतमुनीयते वामः केशलमेक एव न मवा-
नर्त्यमशेष जगत् ॥ ८४ ॥ नैर्दुर्यं कर्लेकण्ठकोमलगिरां पूर्णस्य शीतद्युतेस्तिम्बत्व वत् दक्षिणस्य मस्तो
दाक्षिण्यहानिश्च ताम् । स्मर्तव्याकृतिमेव कर्तुमबलां सनाहमातन्वते तद्विभ्रैः क्रियते, तृणादिचल-
नोद्धूतैस्त्वदासिग्रमैः ॥ ८५ ॥ विद्वन्नास्ति निवेदनं तत्र पुरो यद्वावि तत् नान्यथा दोषस्तेन तवापि
कः परुषता युक्तैव ते चेतसि । किं त्वेषा प्रकृतेरतीव सरला त्वन्यस्तचित्ताऽबलाऽधीरा मुग्धमतिः
प्रयाति सखिलं देयं त्वयेत्यर्थ्यते ॥ ८६ ॥ या चन्द्रस्य कलङ्किनोजनयति स्मेराननेन त्रपा बाचा मन्दिर-
कीरसुन्दरगिरो या सर्वदा निन्दति । निःश्वासेन तिरस्करोति कमलामोदान्वितान्याऽनिर्लान्सा
तैरेव रहस्त्रया विरहिता काञ्चिदशा नीयते ॥ ८७ ॥ चन्द्रं चन्दनकर्दमेन लिखितं संमार्ष्टि

१ वञ्जुलं उन्मीलन्ति चैत्रलैर्लुनीहि । २ दक्षिणानिलो वहति चेत् क्षौमाञ्चलेना-
वृणु । ३ कुङ्कुण्ठाः कूजन्ति चैत्रलयकाणैस्त्येत्यर्थः । साक्षात्कथनाभावस्त्वत्र ताव-
ताऽपि वेदनातिशयसम्भावनात् । ४ चन्दनम् । ५ वृक्षविशेषात् । ६ पुष्पात् । ७ आन्नात् ।
८ चन्द्रमसः । ९ सौगन्ध्यसम्भवभूमिरशीरादिः । 'नलदं स्यात्पुष्परखोशीरमांसीष्ट- न द्वयोः ।'
इति मेदिनी । १० अग्निदाता । कामसन्तापवर्धकत्वात् । ११ त्वदेकतानचित्तत्वात् । १२ कोकिल-
१३ एतेन तव सम्प्रत्यपि दर्शने सा जीवेदेवेति द्योतितम् ।

दद्याधरा कामः पुष्पशरः किलेति सुमनोवर्गं हृतीते च यत् । वन्द्यं निन्दति यच्च मनश्च-
मसौ मङ्क्त्वाऽग्रहस्ताडुलीस्तत्कामं सुमग त्वया वरतनुर्वानलैतां लभित्ता ॥ ८८ ॥ तापोऽग्निः-
प्रवर्तिपचः प्रचयवान्वाष्पः प्रणालोचितः श्वासाः कम्पितदीपवर्तिकलिकाः पाण्डिनि मयं वपुः ।
किं चान्यत्कथयामि रात्रिमखिला त्वन्मार्गवातायवे हस्तच्छन्ननिरुद्धचन्द्रमैहसस्तस्याः स्थितिर्वर्तते
॥ ८९ ॥ विभ्राणा हृदये त्वया विनिहितं प्रेमाभिधानं नवं शल्यं यद्विदधाति सा विधुरिता
साधो तदार्कपर्यताम् । शेते शुष्यति ताम्येति प्रलपति प्रम्लायति प्रेङ्गति आन्यत्युल्लेखेति प्रण-
द्वेति गर्ल्युन्मूर्च्छति घुटयति ॥ ९० ॥ काश्यं चेत्प्रतिपत्कलाहिमरुचः स्थूलैव चेत्पाण्डिमा लीना
एव मृणालिका यदि पुनर्वाष्पः कियान्मृदुभिः । सतापो यदि शीतलो हुतवहस्तस्याः
कियद्वर्ण्यतां किं तु त्वत्स्मृतिमात्रमेव शरण लावण्यशेषं वपुः ॥ ९१ ॥ सौर्वाहुद्विजते त्यज-
त्युपवनं द्वेष्टि प्रमामेन्दवी द्वारात्रस्यति चित्रकलिसदसो वेशं विष मन्यते । आस्ते केवलमग्निनी-
किसलयप्रस्तारशय्यातले संकलयोपनमत्वदाकृतिरसायत्तेन चित्तेन सा ॥ ९२ ॥ सा न स्नाति
न चानुलिम्पति न वा केशेषु धत्ते र्क्षजं न क्रीडासु मनो दधाति न सखीरालोके चैटुषु ।
किं तु न्यस्य मुखाम्बुजं करतले वाण्यायमाणेक्षणं निःश्वासम्लपितावरं च शयने जागर्ति ते
चिन्तया ॥ ९३ ॥ सा रोमाञ्चति सीत्करोति विलपत्युत्कम्पते ताम्यति ध्यायत्युद्गमति प्रमी-
लति पतत्युच्चाति मूर्च्छत्यपि । एतावत्यर्तेऽनुज्वरे वरतनुर्विचित्रं किं ते रसात्त्वर्धैद्यप्रतिमं प्रती-
दसि यदि त्यक्तोऽन्यथा हस्तकः ॥ ९४ ॥ कन्दर्पज्वरसंज्ञराकुलतनोराश्रयमस्याभिरं चेतश्च-
न्दनचन्द्रमःकमलिनीचिन्तासु संताम्यति । किं तु क्षान्तिवशेन शीतलतनुं त्वामेवमेकं प्रियं
ध्यायन्ती रहसि स्थिता कथमसौ क्षीणा क्षणं प्रीणिति ॥ ९५ ॥ अङ्गेष्वाभरणं करोति
वहुशः पत्रेऽपि संचारेणि प्राप्तं त्वां परिशङ्कते वितनुते शय्यां चिरं ध्यायति । इत्याकल्प-
विकल्पतत्परचनासंकल्पलीलाशतव्यासत्ताऽपि विना त्वया वरतनुर्वेषा निशां नैवेत्यति ॥ ९६ ॥
आलम्ब्याङ्गणवापिकापरिसरे चूतद्रुमे मञ्जरीं सर्पत्सान्द्रपरागलम्पटरणदृङ्गाङ्गनाशोमिनीम् । मन्ये
त्वां तनुमुत्तरीयशैकलेनाच्छाद्य बाला स्फुरत्कण्ठध्वाननिरोधकम्पितकुचश्वासोद्गमा रोदिति ॥ ९७ ॥
चित्राय त्वयि चिन्तिते स्मृतिमुवां सजीकृतं स्वं धनुर्वति घर्तमुपागतेऽङ्गुलियुगे वाणा गुणे योजिताः ।
प्रारब्धे तव चित्रकर्मणि पुनस्तद्वाणमिन्ना सती भित्तिं द्रागवलम्ब्य जीवितपते सा तत्र चित्रायते
॥ ९८ ॥ आदावञ्जनपुञ्जलितवपुषां श्वासानिलोल्लासितप्रोत्सर्पद्विरहानलेन च ततः संतापिताना
दृशाम् । संप्रत्येव निषेकमश्रुपयसा देवस्य चेतोमुवो मल्लीनैमिव पौनर्कर्म कुरुते कामं कुरुङ्गेक्षणा
॥ ९९ ॥ अयोक्ता मौक्तिकदाम चन्दनरसः शीतांशुकान्तद्रवः कर्पूरं कदली मृणालवलयान्यम्भोजिनी-

१ पुष्पराशिम् । २ खण्डयति । ३ वात्यारूपताम् । ४ प्रापिता । ५ कान्ति- । चन्द्रकरस्य-
शैत्यं दुःखहृत्वात् । ६ दृशा । ७ वियोगार्दिता । ८ श्रयताम् । ९ विधीदति । १० त्वदागमने-
माञ्जलति । ११ पार्श्वपरिवर्त्तनं करोति । १२ क्रशितातिशयेन । १३ स्ववतीवेत्यभिप्रायः । १४ खण्डि-
तेव भवति । १५ सौधस्यापि श्वेतिम्ना तादृशचित्रादिना च मदनोद्दीपकत्वात् । १६ चन्द्रसम्ब-
न्धिनीम् । १७ प्रवेशम् । १८ मालाम् । १९ प्रियोक्तिषु । २० कामसन्तापे प्रवृद्धसन्तापे च ।
२१ अग्निनीकुमारवत् पीयूषपाणे । २२ एतस्यामवस्थायां प्राणनासम्भवेऽपि प्राणनमित्या-
श्रयम् । २३ किन्तु प्राणास्त्यक्ष्यत्येव । २४ खण्डेन । २५ कामदेवेन । २६ बाणविशेषाणाम् ।
२७ लोके हि वीक्षणाग्रतायै शब्दं पङ्क्तेन लिपिवाऽग्नौ मत्ताप्य जले यन्त्यस्यते तत्पानकर्म ।

पल्लवाः । अन्तर्मानसमास्त्वया प्रभवता तस्याः स्फुलिङ्गोत्करव्यापाराय भवन्ति हन्त किमनेनोक्तेन न
ब्रूमहे ॥ १०० ॥ पाणिनीरवकङ्कणः स्तनतटी निष्कम्पमानांशुका दृष्टिर्निश्चलतारका समभवतिस्ता-
ण्डव कुण्डलम् । कश्चिन्नापितया समं कृशतनोर्मदो मवेनो यदि त्वन्नामस्मरणेन कोऽपि पुलकैरम्मः
समुज्जृम्भते ॥ १०१ ॥ दत्तोऽस्याः प्रणयस्वयैव भवता चेय चिरं लालिता दैवादय किल त्वमेव
कृतवानस्या नव विप्रियम् । मन्युर्दुःसह एव यात्युपशमं नो सान्त्वयादैः स्फुटं हे निर्विश विद्युक्त-
कण्ठकरुण तावत्सखी रोदितु ॥ १०२ ॥ चूडारत्नमपां निधिर्यदि भवेच्चैकुन्तलं गण्डकी कावेरी यदि
कङ्कणं यदि पुनर्गवैयक गौतमी । मुक्ता स्रक्सुरनिमगा यदि यदि स्यान्मेखला नर्मदा कौशेयं यदि
कौशिकी कृशतनोस्तापस्तदाप्येति वा ॥ १०३ ॥ पीयूषाकरमालतीमलभूमुख्या मताः शीतला
हन्तामी अपि तीव्रदाहकतया जाता ममाशान्तये । तन्मन्ये सुभग त्वमेव शरणं वैद्यस्तवैवं कर-
स्पर्शो मेषजमित्यनुग्रहदृशा तां साम्प्रतं जीवय ॥ १०४ ॥

सन्देशप्रेषणप्रशंसा ।

सुरक्तौ चेद्विद्युत्प्रेतां कदाचन विधेर्वशात् । तयोरन्योऽन्यसन्देशस्तदैकमवलम्बनम् ॥ १ ॥ वियोगे
प्रेमिणोराशा मूल वृत्तं प्रसूनवत् । अतस्तदवनोपायोः मिथः सन्देशबोधनम् ॥ २ ॥

कान्तायाः सन्देशप्रेषणम् ।

यथा कुमुदिनी चन्द्रं चक्रवाकी विमाकरम् । ततःप्रभृति कान्त त्वां चिन्तयामि तथाऽनिशम् ॥ १ ॥
अदृष्टे दर्शनोत्कण्ठा दृष्टे विलेपमीरता । नादृष्टेन च दृष्टेन भवता विधते सुखम् ॥ २ ॥ आलीभिः
सह भाषितं किमपि तद्धर्मापि सवीक्षितं पर्जन्यैः कुसुमैरपूजि कथमप्याधाय चित्ते मनाक् । तेनापि
प्रिय चेत्तथा मयि कृपा कार्पण्यमालम्बसे प्राणेश प्रबलं तदत्र निखिलं तत्प्रातिकूल्यं विधेः ॥ ३ ॥ नित्य
ब्रह्म यथा स्मरन्ति मुनयो हंसा यथा मानसं सानन्दाः स्फुटशङ्खकीवनयुतां ध्यायन्ति रेवां गङ्गाः ।
युष्मदर्शनलालसाः प्रतिदिनं युष्मान्स्मरामो वयं वन्यः कोऽपि स वासरोऽत्र भविता यत्रावयोः सगमः
॥ ४ ॥ इन्द्रं कैरैविणीष कोकपटलीबाम्मोजिनीबान्धवं मेघं चातकमण्डलीव मधुपश्रेणीव पुष्पाकरम् ।
मार्कण्डे पिकसुन्दरीव तरुणी प्राणेश्वर प्रोषितं चेतोवृत्तिरियं मम प्रियसखे त्वां द्रष्टुमुत्कण्ठते ॥ ५ ॥
नाथ त्वद्विरहे सुधानिधिरपि श्वेडालयो भाव्यते शीतो दक्षिणमास्तोऽपि वत् हा ज्वालाऽवलीढायते ।
चेतोहार्यपि सौरमं सुमनसां दुर्हत्प्रसङ्गोपमं किं भूयो निगदेयमेतदसबोऽप्येतेऽद्य माराय मे ॥ ६ ॥

कान्तस्य सन्देशः ।

स्मर्तव्योऽहं त्वया कान्ते न स्मरिष्याम्यहं तव । स्मरणं चेतसो धर्मस्तच्चेतो भवता हृतम्
॥ १ ॥ त्वया मम समेतस्य कल्पा अपि समासमाः । भवता विप्रयुक्तायाः कल्पकल्पः क्षणो-
ऽपि मे ॥ २ ॥ त्व दूरमपि गच्छन्ती हृदयं न जहासि मे । दिनावसरेने छायेव पुरो मूलं
वनस्पतेः ॥ ३ ॥ यतः प्रयति ते कान्त मुखमालोकितं मया । कामः कामं ममाङ्गानि व्यथ-

१ इदं खेदाविशये । २ रोमाञ्च- । ३ तथा च यथाऽर्द्धनारीश्वरवत् चन्द्रव्योत्सनावदेव
वाऽऽवयोरप्रविहृतः सङ्गः साम्प्रतम् । ४ कन्दर्पः । ५ कुमुदिनीव । ६ चक्रवाकसमूहः ।
७ सूर्यम् । ८ वसन्तम् । ९ सहकारम् । १० कोकिला । ११ देशान्तरं प्रति गतम् । १२ साय-
नस्यायाम् । १३ वृक्षस्य । १४ यं क्षणमारभ्य ।

यत्यभितः शरः ॥ ४ ॥ किमकारि मन्दमतिना रतिपतिना कामतन्त्रनिपुणेन । स्यूतासि हरिण-
नयने हन्त ददि स्नेहतनुना न तनो ॥ ५ ॥ तपति तैनुगात्रि मदनस्वामनिशं मा पुन-
र्देहत्येव । ग्लपयति यथा शशाङ्क न तथा हि कुमुद्वर्ती टियसः ॥ ६ ॥ ऊष्णा ते कचसंहतिरगुजनयने
तवाधरः शौणः । त्वं सुरतैरङ्गिणी कथमभितस्तापी न ते धियोगः स्यात् ॥ ७ ॥ दूरं
सुक्तालतया विससितया विप्रलोभ्यमानो मे । हंम एव दर्शिताभी मानसंजन्मा त्वया नीतः
॥ ८ ॥ स्निग्धमालप सुरुक्षमेव वा त्वत्कथं सखि मे रसायनम् । शीतलं सलिलमुष्णमेष
वा पावक हि शमयेदसशयम् ॥ ९ ॥ स्वप्नेऽपि देवि रमसे न गया विना त्वं स्वापे त्वया
विरहितो मृतवद्भवामि । दूरीकृताऽसि विधिर्दुर्ललितैस्तथापि जीवत्येवंहि मन इत्यस्यो दुःखताः
॥ १० ॥ वल्गुक्कुचानि वलनासहमध्यमानि कण्ठोदयकलरुतानि गलत्कचानि । आस्थादिता-
धरदलान्यलसेक्षणानि तान्येव तन्वि सुरतानि तव स्मरामि ॥ ११ ॥ अद्यापि सुन्दरि तवानन-
चन्द्रविभ्रं वन्दीकृताम्बुजशृङ्गं परिचुम्ब्य चेतः । त्वत्संगमोद्भवमुखं तनुते तथापि वैर करोति
कैरुणाविकलो विवेकः ॥ १२ ॥ त्वदीयमुखपद्मं यदि विधोरल वार्तया तवाधरसुधा यदा
भवति किं सुधा नो मुग्धा । त्वदङ्गपरिस्मरणं भण कृतं सुधागहनैस्त्वदीयदृगनुग्रहस्तदपि
विधिगैत्रं पदम् ॥ १३ ॥ भवतु विदितं व्यर्थोर्लपैरलं प्रिय गम्पतां तनुरपि न ते दोषो-
ऽस्माकं विधिस्तु पराट्मुखः । तव यदि तथाभूतं प्रेम प्रयत्नमिमां दशा प्रकृतितरले का नः पीडा
गते हतजीविते ॥ १४ ॥ यदिन्दोर्लक्ष्मीस्ते वदनकमले वासमकरोत्तमःस्तोमस्थेमा तव तरुणि
धम्मिहैर्ममजत् । अनुप्राप्ता हारावलिमपि च तारावलिरुचिः शरण्यायाः कस्ते मम शरणदाने
परिभवः ॥ १५ ॥ भवत्या विश्लेषे गुरुहृदयखेदेन तनुतां तनुर्भित्यं धने सट्टशमिति मत्तम-
गमने । इदं तावच्चित्रं कमलमुखि सर्वैरवयवैः सुरूपा त्व लोके नियतमूर्तेरूपा भवसि नः
॥ १६ ॥ सुमध्वे वागमद्वैर्वचनविधिमङ्गीकुरु न वा स्मितगयोस्त्नाकान्तं कुरु वदनमेतन्मयि
न वा । त्रिलोकीमूर्धन्या यदि विविधपुण्याधिकतया मया दृष्टाऽसि त्व तदिह सफलं मेऽजनि
जैर्जुः ॥ १७ ॥ यदि प्राणा एव प्रणयपरिणहः कथमयं विभिन्ना तेभ्यश्चेत्कथमियमभेद-
व्यवसितिः । न भिन्ना नाभिन्ना यदि भवसि किं नाम तदसि त्वमेकाऽसि त्वं मे कुवलयदल-
श्रेणिनयने ॥ १८ ॥ यदेकः कौसार रचयति तथा कूपमथवा तदाकाङ्क्षां देवो वितरति-
तरां श्रीपतिरपि । मया तु त्वद्वेतोः कमलमुखि सान्द्राश्रुसलिलैः कृताः पारोवारास्तदपि
गणना ते न हृदये ॥ १९ ॥ इतो विद्युत्पुञ्जस्फुरितमसकृद्वायवतु मामितः केकाङ्केना हरतु
हृदय निर्दयमिदम् । इतः कामो वैमः प्रहरतु मुहुः पुष्टितशरो गताऽसि त्वं दूर चपलनयने
प्राप्स्यसि कुतः ॥ २० ॥ हिमाशुश्चण्डाशुर्नधजलधरो दावदहनः सरिद्धीचीवातः कुपित-
फणिनिश्वासपवनः । नवा मल्ली मल्ली कुवलययनं कुन्तगहनं मम त्वद्विश्लेषात्सुमुखि विपरीत

१ कुशाङ्गि । २ अस्मिता तदाख्या सखि । ३ रक्तः तदाख्यो नदश्च । ४ सुरतस्य रङ्गिणी
गङ्गा च । ५ तापकारी यमुना च । 'तापी तु यमुना यमी ।' इति विकण्डशेषः । ६ दर्शिता
आशा अभिलाषः दिशा च यस्येति । ७ सरोविशेषोत्पन्नः मदनश्च । ८ प्रारब्धदुष्परिणामैः ।
९ दुःखदरवात् । १० निर्दयः । ११ वृथा । १२ आलिङ्गनम् । १३ किमपि साध्यं न इत्यर्थो
विवक्षितः । अत एवेतद्योगे न चतुर्थी । १४ केशपाशम् । १५ असुन्दरी प्राणरूपा च । १६ जन्म ।
१७ प्रेमबन्धनम् । १८ तडागम् । १९ समुद्राः । २० मयूरवाणी । २१ कुटिलः, प्रतिकूल इति
भावः । २२ संहितवाणः ।

जगदिदम् ॥ २१ ॥ दैवात्पश्येजगति विचरनिच्छया मत्प्रियां चेदाश्वास्यादौ तदनु कथये-
 र्मायकीनामवस्थाम् । आशातन्तुर्न च कथयताऽत्यन्तमुच्छेदनीयः प्राणत्राण कथमपि करोत्याय-
 तास्याः स एकः ॥ २२ ॥ वक्षोजप्रौ कनककलशौ रम्यरोमावलीयं श्लक्ष्णा रज्जु-
 र्लसति सरसो नाभिकूपो गभीरः । प्रौढा तृष्णा मम नयनयोर्निरजाक्षि प्रशाम्येदेषामेषा
 सिचयरचिता नैव गुतिर्यदा स्यात् ॥ २३ ॥ आस्तां तावद्वचनरचनाभाजनत्व विदूरे दूरे चास्तां तव
 तनुपरीरम्भसमावनाऽपि । भूयो भूयः प्रणतिभिरहं किंतु याचे विवेया स्मारं स्मारं स्वजन-
 गणने कापि लेखा ममापि ॥ २४ ॥ श्यामास्वङ्गं चकितहरिणीप्रेक्षणे दृष्टिपात वक्रच्छायां
 शशिनि शिखिना बर्हिर्मारेषु केशान् । उत्पश्यामि प्रतनुषु नदीवीचिषु भ्रूविलासान्दन्तैकस्मिन्क-
 चिदपि न ते चण्डि सादृश्यमस्ति ॥ २५ ॥ त्वामालिख्य प्रणयकृपितां धातुरागैः शिलाया-
 मात्मान ते चरणपतितं यावदिच्छामि कर्तुम् । अस्तेस्तावन्मुद्रुपचितैर्दृष्टिरालुप्यते मे क्रूरस्तस्मि-
 न्मपि न सहते सगमं नौ कृतान्तः ॥ २६ ॥ मामाकाशमणिहितभुज निर्दयाश्लेषहेतोर्लब्धायास्ते
 कथमपि मया स्वप्नसंदर्शनेषु । पश्यन्तीनां न खलु बहुशो न स्थलीदेवतानां मुक्तास्थूला-
 स्तरुक्सिलयेष्वश्रुलेशाः पतन्ति ॥ २७ ॥ भित्त्वा सद्यः किर्स्ल्यपुटान्देवदारुदुमाणां ये तत्क्षीर-
 स्तुतिसुरभयो दक्षिणेन प्रवृत्ताः । आलिङ्ग्यन्ते गुणवति मया ते तेषाराद्रिवाताः पूर्वं स्पृष्टं यदि
 किल भवेदङ्गमेमिस्तवेति ॥ २८ ॥ सक्षिव्येत क्षण इव कथं दीर्घयामा त्रियांमौ सर्वावस्थास्वहरपि
 कथं मन्दमन्दातप स्यात् । इत्थं चेतश्चटुलनयने दुर्लभप्रार्थन मे गाढोष्माभिः कृतमशैरणं त्वद्विद्योगव्यथाभिः
 ॥ २९ ॥ कस्याख्याय व्यतिकरमिमं मुक्तदुःखो भवेय को जानीते निर्वैतमुपयोरावयोः स्नेहसारम् ।
 जानात्येक शशधरमुखि प्रेमतत्त्व मनो मे त्वामेवैतच्चिरमनुगत तत्प्रिये किं करोमि ॥ ३० ॥
 त्वद्गुणधृतपानदुर्लभितया दृष्ट्या कं विश्रम्यतां त्वद्वाक्यश्रवणाभियोगपरयोः श्रव्य कुतः श्रोत्रयोः
 एमिस्वत्परिरम्भनिर्भररसैरङ्गैः कथं स्थीयतां कष्टं त्वद्विरहेण संप्रति वयं कष्टमवस्थां गताः
 ॥ ३१ ॥ यत्चेजत्रसमानकान्ति सलिले मग्न तदिन्दीवर मेवैरन्तैरितः प्रिये तव मुखच्छाया-
 नुकारी शशी । येऽपि त्वद्गमनानुकारिगतयस्ते राजहंसा गैतास्वत्सादृश्यविनोदमात्रमपि मे
 दैवेन न क्षम्यते ॥ ३२ ॥ गूढालिङ्गनगण्डचुम्बनकुचस्पर्शादि लीलायितं सर्वं विस्मृतमेव विस्तु-
 तवतो बाळे खलेम्यो भयात् । सलापस्वधुना सुदुर्घटतमस्तत्रापि नातिव्यथा यत्त्वदर्शनमप्यभूद-
 सुलभ तन्नैव दूये भ्रशम् ॥ ३३ ॥ धन्यस्तन्वि स एष पाण्डिर्मैधरश्चुम्बन्कपोलस्थलं धन्यं तन्वि
 तदेव कार्श्यमिह यत्प्रत्यङ्गमालिङ्गति । धन्योऽयं विरहानलस्तव मनो यस्यानुवृत्तेः पद दूरे
 हन्त तथा तु पतकितया मादृजनः सीर्देति ॥ ३४ ॥ न स्नानं न च भोजनं न पठनं
 नान्यत्र सौख्यं घृतिर्नान्यस्त्रीजनसेवनं न च कथानिद्राविलासोद्यमः । किंतु त्वां परीचिन्त-
 यामि सतत ध्यानेन चेतःस्थितां स्वप्नालोकनकामकेलिविधिना जीवामि कान्ते तव ॥ ३५ ॥
 रात्रिः कालयुगोपमा प्रियतमे गन्धानिलः किं विषं सोमः सूर्य इवामवन्मलयजौलेपः स्फुलि-

१ आश्लेष- । २ स्मृत्वा स्मृत्वा । ३ मयूरपुङ्खवावयवेषु । ४ सुस्मासु । ५ तरङ्गेषु ।
 ६ अश्रुभिः । ७ दुर्दैवम् । ८ नवपत्र- । ९ हिम- । १० अपनेतुमशक्यत्वात् । ११ रात्रिः । १२ आश्र-
 यहीनम् । १३ शुभम् । १४ व्यवहितः । १५ वर्षासु मानससरोवरं प्रत्येव गच्छन्तीति कविसमयः ।
 १६ सन्तप्तो भवामि । १७ पाण्डुवर्णत्व- । १८ विषीदति । १९ रात्रौ मदनतापप्रवृद्धेः । २० सुर-
 भितः पवन- । २१ चन्दन- ।

ज्ञोपमः । तित्तः सुस्वरगीतवाद्यपरम्यपारायतादिध्वनिर्वज्रस्याहतिरेव कर्णयुगले विच्छेदतो मे तव ॥ ३६ ॥ चन्द्रो द्वादश भास्करा समभवन्त्रात्रियुगानां शतं मिष्टं तित्तरसं विलेपनमहो दीप्तानलो मे तव । विच्छेदान्मलयानिलः प्रियतमे किं कौलकूटः श्रुतौ गीताऽपि ध्वनिरेव वज्रसद-
शोऽरण्यं विचित्रं गृहम् ॥ ३७ ॥ कान्ते ! हन्त ! सुकोमला वत मता प्राग्व्यर्थमेव अमात् किन्तु त्वं भुवि निष्ठुरा निरुपमा पश्यस्यपीमं न माम् । तस्माद्वक्षसि ते पयोधरमिषाद्वात्रा निखा-
यार्पितौ शैलेन्द्राविति साम्प्रत न हि चिर सौख्यं परलेशितुः ॥ ३८ ॥ एते त्वद्वदनानु-
कारिरुचयो राकासुषांश्चादयो नीत्या ते स्मरणं दहन्ति वत मामन्तः स्फुरन्त्यास्तव । त्वं स्वामिन्यसि तज्जहीहि जहि वा नेदं पुनः साम्प्रतं यत्स्वस्पर्धिभिरेव मर्दयसि मामेतैर्जघन्यैः प्रिये ॥ ३९ ॥
स्थानानिर्गत्य दूरं व्रजति मयि चिर मुक्तकण्ठं रुदित्वा पश्चादुन्मृज्य नेत्रे प्रणतिमुपगता वेष-
मानाऽङ्गवष्टिः । कान्ते यन्मामबोचः प्रलयघनघटाटोपवद्धान्वकारे कौले कौपालिकोऽपि प्रवसति न गृहात्तन्मनो मे हुनोति ॥ ४० ॥ त्वदास्यश्रीश्चन्द्रे वरतनु तदारभ्य वसति व्यधात्तल्लक्ष्मामा तव कचकुले तत्प्रभृति सा । तथा दृष्टिर्लम्बा त्वयि मम तदारभ्य तरुणि स्मरेपूर्णां ज्वाला मयि तव कटा-
क्षाननुगता ॥ ४१ ॥

कान्ताया दूर्ती प्रति प्रश्नाः ।

तव दूति वचः श्रुत्वा किमुक्तं शठचेतसा । अल वा चर्चया तस्य प्रियमन्यनिवेदय ॥ १ ॥ जानामि हृदयं तस्य निर्दयं दूति निर्भरम् । अथापि तत्पदद्वन्द्वान् विरज्यति मे मनः ॥ २ ॥ अवलाशरणं जगन्त्रये परमेको दयितोऽग्निसाक्षिकः । अथ सोऽपि यदा न सम्मुखो वत किं दूति सुखं ततोऽन्यतः ॥ ३ ॥
अलमलमर्घ्यणस्य तस्य नाम्ना पुनरपि सैव कथा गतः स कालः । कथय कथय वा तथापि दूति प्रतिवचनं द्विषतोऽपि माननीयम् ॥ ४ ॥ कथय निपुणे कस्मिन्दृष्टः कथं नु कियच्चिर किमिव लिखित किं तेनोक्त कदा स इहैष्यति । इति बहुविधप्रेमालापप्रपञ्चितविस्तराः प्रियतमकथाः स्वल्पेऽप्यर्थे प्रयान्ति न नष्टताम् ॥ ५ ॥ नेत्राम्यां यत् कमलवदन काममापीय सुभ्रू-
स्तत्सम्भाषाऽमृतमपि चिर मानसान्तर्निधाय । आयातासीत्यतनुमुकृते दूति धन्या त्वमस्मात्तत्सन्देशैः सुमुखि सहसा जीवयैतां निपिच्य ॥ ६ ॥

दूत्युपहासाः ।

बहुनात्र किमुक्तेन दूति मत्कार्यसिद्धये । स्वमांसान्यपि दत्तानि वक्तव्येषु तु का कथा ॥ १ ॥ पार्श्वाम्यां सप्रहाराभ्यामवरे व्रणखण्डिते । दूति संग्रामयोग्यासि न योग्या दूतकर्मणि ॥ २ ॥ किं त्वं निगूहसे दूति स्तनौ वक्रं च पाणिना । खण्डिता एव शोभन्ते शूराधरपयोर्धराः ॥ ३ ॥ त्वं दूति निरगाः कुञ्ज न तु पोपीयसो गृहम् । किञ्चुकाभरणं देहं दृश्यते कथमन्यथा ॥ ४ ॥ दूति त्वया कृतमहो निखिलं मद्भुक्तं न त्वादृशी परहितप्रवणाऽस्ति

१ कौकिल- २ चन्दनादेरालेपः । ३ भयावहं विषम् । ४ वर्षाकाले । ५ मिश्र-
सन्ध्यासिनां वर्षासु भ्रमणनिषेधात् । ६ निर्दयस्य । ७ उत्तरवचनम् । ८ शूरश्चाधरः-ओष्ठः च
पयोधरौ कुक्षौ च । ९ दूत्यालिङ्गनं कृतवानिति कान्तस्य पापीयस्त्वेन निर्देशः । न हि कुलीना
जात्या निहृष्ट पार्तिं कदाऽपि वक्रहं प्रभवतीति बोध्यम् । १० किं तु तमेव भुक्त्वाऽऽयातव-
त्यसीति प्रत्याख्यम् ।

लोके । श्रान्ताऽसि हन्त मृदुलाङ्घ्रि गता मदर्थं सिध्यन्ति कुत्र सुकृतानि विना श्रमेण ॥ १ ॥
 रजन्यामन्यस्यां सुरतपरिवृत्तावनुचित मदीय यद्वासः कथमपि हतं तेन सुहृदा । त्वया प्रत्या-
 नीत निजवसनदानात्पुनरिदं कुतस्त्वाद्यदूती स्खलितशमनोपायनिपुणा ॥ ६ ॥ निःशेषच्युतचन्दनं
 स्तनतटं निर्मृष्टपागोऽघरो नेत्रे दूरमनङ्गने पुलकितां तन्वी तवेयं तनुः । मिथ्यावादिनि दूति
 बान्धवजनस्याज्ञातपीडागमे वापी स्नातुमितो गताऽसि न पुनस्तस्याधमस्यान्तिकम् ॥ ७ ॥
 दूतीद नयनोत्पलद्वयमहो तान्त नितान्त तव स्वेदाम्भःकणिका ललाटफलके मुक्ताश्रियं
 विभ्रति । निःश्वासाः प्रचुरीभवन्ति नितरां हा हन्त चन्द्रातपे यातायातवशाद्दृष्ट्वा मम कृते
 श्रान्ताऽसि कान्ताकृते ॥ ८ ॥ श्वासः किं त्वरितागता पुलकिता कस्मात्प्रसादः कृतः सस्ता
 वेप्यपि पादयोर्निपतनान्नीवी गमादागमात् । स्वेदार्द्रं मुखमातपेन गमितं क्षामा किमत्युक्तिभिर्दूति
 स्नानसरोरुहाकृतिधरस्यौष्ठस्य किं वक्ष्यसि ॥ ९ ॥ दूति श्वासविशेष एष किमहो चण्डि
 त्वराधावनाद्विभ्रष्टाऽलकवल्लरी कथमहो त्वन्नाथपादार्पणात् । निर्मृष्टाधररागपल्लवरुचिस्त्वत्कार्यसज्जपना-
 द्वासस्तस्य किमङ्गसगतमहो विश्वासहेतोस्तव ॥ १० ॥ स्थिन्न केन मुख दिवाकर-
 फरैस्ते रागिणी लोचने रोषस्तद्वचनोत्थिताद्विललिता नीलालका वायुना । अष्ट कुङ्कुम-
 मुत्तरीयकषणात्क्षान्ताऽसि गत्यागतैर्युक्तं तत्सकलं किमत्र वद हे दूति क्षतस्याधरे ॥ ११ ॥
 विम्बोष्ठस्तव खण्डितश्चबलता दृग्भङ्गिणा चायता निःश्वासो बहुलो मुञ्च श्रमजलच्छर्नं च हन्त
 स्फुटम् । वासोऽप्येतदहो पटच्चरसम छिन्नं समन्तादिति कापि त्वं स्वलिता कचिद् किमथवा
 विद्धाऽसितैः कण्टकैः ॥ १२ ॥ सायं स्नानमुपासित मलयजेनाङ्ग समालेपितं यातोऽस्ता-
 चलमौलिमम्बरमणिर्विश्रब्धमन्दा गतिः । आश्चर्यं तव सौकुमार्यममितः कान्ताऽसि घेनाधुना
 नेत्रद्वन्द्वममीलनव्यतिकरं शक्नोमि तेनासिषुम् ॥ १३ ॥

कान्तदशाबोधनम् ।

न शान्तिं लभते नक्तं न दिवा वा कुतश्चन । त्वदेकस्मरणं तस्य साम्प्रतं जीवनौषधम्
 ॥ १ ॥ हा कान्ते स परिष्वङ्गे भूयोऽपि वत दीयताम् । इत्येष विलपन् रात्रिं कान्त-
 स्तेऽपनयत्यहो ॥ २ ॥ पदशब्दलीनहृदयो रूपालकारमाणनानिपुणः । कविरिव सचिन्तमुद्रंस्त-
 रुणि तवार्थं परं स युवा ॥ ३ ॥ परिहरति रीतिं मतिं छेदीते स्खलिततरा परिवर्तते च भूयः । इति तव
 विषमा देशाऽस्य देह परिभवति प्रसमं वियोगतस्ते ॥ ४ ॥ विकिरति मुहुः श्वासानां शोः पुरो
 मुहुरीक्षते प्रविशति मुहुः कुञ्जात्कुञ्ज मुहुर्वह्नु ताम्यति । रचयति मुहुः शय्या पर्याकुलं मुहुरी-
 क्षते मदनकदर्पकान्तः कान्ते प्रियस्तव वर्तते ॥ ५ ॥ सा मां द्रक्ष्यति वक्ष्यति स्मरकथा प्रत्यङ्ग-
 मालिङ्गनैः प्रीतिं यास्यति रस्यते सखि समागत्येति चिन्ताकुञ्जः । मार्गं पश्यति वेपते पुलकय-

१ पुण्यानि दुर्लभानि युवसम्भोगसुखानि च । २ एतानि सर्वाणि लिङ्गानि वापीस्नानतो-
 वाच्यानि, व्यङ्ग्यानि पुनः कान्तसम्भोगजन्यत्वेन । ३ अत्यन्तम् । ४ अत्राधमपदप्रयोग एव
 वाप्यां स्नातुमगत्वा तनुप्रभोक्तुमिति प्रत्याययतीति, स्पष्टमस्माकं काव्यप्रकाशकाव्यप्रदीपयोः
 सुषमाशिखयोर्व्याख्ययोः । ५ कान्तम् । ६ आयताः प्रतीयन्ते । ७ स्थालुम् । ८ चरणध्वनि- ।
 सुषतिङन्तात्मकशब्द- । ९ लावण्यनेपथ्य- । व्युत्पन्नप्रयोगालु कुञ्जालुप्रालोपमाऽदि- । १० चिन्ता-
 प्रत्यायकलक्षण- । अलङ्कारविशेषसङ्घटन- । ११ प्रीतिम् । १२ निहन्ति । १३ अवस्था ।
 १४ दिशम् । १५ पीडा । १६ कम्पते । १७ रोमाञ्चयति ।

त्यानन्दति स्विचति प्रत्युद्गच्छति मूर्च्छति स्थिरतमःपुञ्जे निकुञ्जप्रियः ॥ ६ ॥ पूर्वं यत्र समं
त्वया रतिपतेरासादिताः सिद्धयस्तस्मिन्नेव निकुञ्जमन्मथमहातीर्थे पुनर्नायकः । ध्यायंस्त्वामनिशं जपन्नापि
तवैवालापमं श्रवलीर्भूयस्त्वत्कुचकुम्भनिर्भरपैरीरम्भामृतं वाञ्छति ॥ ७ ॥

प्रदोषवर्णनम् ।

प्रदोषसमयः कस्य कृते न स्याद्भयावहः । यस्मिन् प्राप्ते व्रजत्यस्तं तेजसां निधिरप्यहो ॥ १ ॥
मन्त्रसंस्कारसंपन्नास्तन्वदौर्दन्वतीरपः । एतन्नयीमय ज्योतिरादित्याख्यं निमज्जति ॥ २ ॥
तापनैरिव तेजोभिर्दग्धनिर्वाणमेर्चकाः । दिशो जाताः प्रतीची तु समुदाचरति क्रमात् ॥ ३ ॥
पुराणरश्मिजालेषु सस्तेष्वस्तावल्भवनम् । विश्वमर्भुवुहां नेतुरम्बरादवलम्बते ॥ ४ ॥ विलोक्य
सगमे रतिं पश्चिमाया विवस्वतः । कृतं कृष्णं मुखं प्राच्या न हि नार्यो विनेर्ष्यया ॥ ५ ॥
कारिष्यति कलानैथः कुतुंकी कैरमर्भुरे । इति निर्वापयामास रविदीपं निशाङ्गना ॥ ६ ॥
निर्लीयमानैर्विहगैर्निमीलितश्च पङ्कजैः । विकसन्त्या च मालत्या गतोऽस्तं ज्ञायते रविः ॥ ७ ॥ पौर्वा
यस्य सहस्रं सोऽपि न तिष्ठति समागते यस्मिन् । हन्त प्रदोषसमयो दोषैकरसम्पदे सोऽर्द्धः ॥ ८ ॥
अस्तं गतवति सवितरि भर्तारि मधुपं निवेश्य कोर्शीन्ते । कमलिन्योऽपि रमन्ते किमत्र चित्रं
मृगाक्षीणाम् ॥ ९ ॥ कृतोपकार प्रियवन्धुमर्क मा द्राक्ष्य हीनांशुमधः पतन्तम् । इतीव मत्वा
नलिनीवधूमिर्निमीलितान्यम्युरुहेक्षणानि ॥ १० ॥ साध्यरागरुधिरारुणमौरानिष्पपात रविमण्डलमब्धौ ।
क्रूरकालकरवालविल्वं वासरस्य सहस्रैव शिरो तु ॥ ११ ॥ नो रविर्न च तमो न तमीशो न
द्युतिर्ग्रहणो न च सध्या । यादृशी प्रथमतः किल छष्टेस्तादृगेव भुवन श्रियमूढे ॥ १२ ॥ भानुवि-
म्बमिदमस्तगामि च प्रोद्यतं कुमुदबन्धुमण्डलम् । दृश्यते रतिपतेः प्रवासिनां क्रोधरक्तमिव लोचनद्वयम्
॥ १३ ॥ स्थानमाह्निकमपास्य दन्तिनः सल्लुकीविटपमङ्गवासितम् । आविभातचरणाय गृह्यते वारि
वारिरुहवद्भट्टपदम् ॥ १४ ॥ पश्य पश्चिमदिगन्तलम्बिना निर्मितं कथमिदं विवस्वता । दीर्घया
प्रतिमया सरोम्भसां तापनीयमिव सेतुवन्धनम् ॥ १५ ॥ उत्तरन्ति विनिकीर्य पल्लव गाढपङ्कमतिवा-
हितातपाः । दक्षिणे वनवराहयूथपा दष्टमङ्गुरविषाङ्गुरा इव ॥ १६ ॥ एष वृक्षशिखरे कृतास्पदो
जर्तोरुपरसगौरमण्डलः । हीयमानमहरलयातप पीवरोर पिवतीव बर्हिणः ॥ १७ ॥ पूर्वमागतिमिर-
प्रवृत्तिभिर्व्यक्तपङ्कमिव जातमेकतः । खं हृतातपजल विवस्वता भाति किञ्चिदिव शेषवत्सरः ॥ १८ ॥
आविशद्विष्टजाङ्घ्रि मृगैर्मूलसैकसरसैश्च वृक्षकैः । आश्रमाः प्रविशदग्र्यधेनवो त्रिभ्रति श्रियमुदीरिताग्रयः
॥ १९ ॥ बद्धकोशमपि तिष्ठति क्षण सावशेषविवरं कुशेशयैम् । पट्टपदाय वसतिं प्रहीयते प्रीति-
पूर्वमिव दातुमन्तरम् ॥ २० ॥ दूरलग्नपरिमेयरश्मिना बैरुणी दिगरुणेन, भानुना । भाति केसरवतेव
मण्डिता बन्धुजीवतिलकेन कन्यका ॥ २१ ॥ साध्यमस्तमितशेषमातपं रक्तलेखमपरा विमर्ति दिक् ।
संपरार्थैस्सुधा सशोणितं मण्डलाग्रमिव तिर्यगुत्थितम् ॥ २२ ॥ कोऽत्र भूमिवलये जनानुधा

१ कन्दर्पस्य । २ गाढालिङ्गन । ३ प्रारब्धवैपरीत्यावसरः, दिनावसानसमयश्च । ४ समुद्र-
सम्बन्धिनीः । ५ कृष्णाः । ६ कमलानाम् । ७ नायकस्य सूर्यस्येति भावः । ८ भ्रतुरागं शोणि-
मानश्च । ९ म्लानं तिमिरावृतं च । १० चन्द्रः कलानिपुणश्च । ११ कौतुकी कामुकश्च । १२ किरण-
प्रसारम् । हस्तक्षेपं च । १३ आकाशे वल्ले च । १४ चरणाः किरणाश्च । १५ दोषाणामाकरभूता या
सम्पत्तस्यै चन्द्रोदयाय च । १६ योग्यः । १७ भ्रमरं मदिरामत्तं च । १८ कुङ्कुमलान्धन्तरे । प्रधान-
गृहान्तश्च । १९ समीपम् । २० सुवर्णसम्बन्धि । २१ रजत- । २२ कमलम् । २३ पश्चिमा । २४ सङ्ग्राम-

तापयन्सुचिरमेति संपदम् । वेदयन्निति दिनेन मानुमानाससाद चरमाचल ततः ॥ २३ ॥ मध्यमोपल-
निमे लसदशवेकतश्च्युतिमुपेयुषि मानौ । द्यौस्वाह परिवृत्तित्रिलोलां हारयष्टिमिव वासरलक्ष्मीम्
॥ २४ ॥ अंशुपाणिभिरतीव पिपासुः पञ्चज मधु भृशं रसयित्वा । क्षीवतामिव गतः क्षितिमेष्ण्यल्लो-
हितं वपुस्वाह पतङ्गः ॥ २५ ॥ मुक्तमूललघुसञ्ज्ञितपूर्वः पश्चिमे नमसि संभृतसान्द्रः । सामि मज्जति
रवौ न विरेजे खिन्नजिह्वा इव रश्मिसमूहः ॥ २६ ॥ कान्तदूत्य इव कुङ्कुमताम्राः सायमण्ड-
नममित्वरयन्त्यः । सादर ददृशिरे वनिताभिः सौषजालपतिता रविमासः ॥ २७ ॥
अप्रसानुषु नितान्तपिशङ्गैर्मूर्खान्मृदुकरैरवलम्ब्य । अस्तशैलगहन नु विवस्वानाविवेश जलधिं नु महीं नु
॥ २८ ॥ आकुलश्चलपतत्रिकुलानामारवैरनुदितौषसरागः । आययावहेरिदश्वविपाण्डुस्तुल्यता
दिनमुखेन दिनान्तः ॥ २९ ॥ आस्थितः स्थगितवैरिदपङ्क्या सध्यया गगनपश्चिमभागः । सोमि-
विद्रुमवितानविमासा रञ्जितस्य जलधेः श्रियमूहे ॥ ३० ॥ प्राञ्जलावपि जने मतमूर्ध्नि प्रेम तत्पवण-
चेतसि हित्वा । संध्ययाऽनुविदधे विरमन्त्या चापलेन मुजनेतरमैत्री ॥ ३१ ॥ अभितापसंपदमथोष्ण-
रचिर्निजतेजसामसहमान इव । पयसि प्रपित्थुरपराम्भुनिधेरधिरोढमस्तगिरिमस्यपतत् ॥ ३२ ॥ गतया
पुरः प्रसिगवाक्षमुखं दधती रतेन भृशमुत्सुकताम् । मुहुरन्तरालेभुवमस्तगिरेः सवित्रश्च योषिदमिमीत
दृश ॥ ३३ ॥ विरलातपच्छविरनुष्णवपुः परितो विपाण्डु दधदभ्रशिरः । अमवद्गतः परिणीतिं
शिथिलः परिमन्दसूर्यनयनो दिवसः ॥ ३४ ॥ अपराहृशीतलतरेण शनैरनिलेन लोलितलताङ्गुलये ।
निलयाय द्वाखिन इवाह्वयते ददुराकुलाः खगकुलानि गिरः ॥ ३५ ॥ उपैसध्यमास्त तनु
संनुमतः शिखरेषु तत्क्षणमशीर्षकचः । करजालमस्तसमयेऽपि सतामुचित खल्वन्तरमेत्य पैदम्
॥ ३६ ॥ नवकुङ्कुमारुणपयोधर्या स्वैकरावसत्करचिराम्बर्या । अतिसक्तिमेत्य वरुणस्य दिशा
भृशमन्वरज्यदतुषारकैरः ॥ ३७ ॥ गतवत्यराजत जर्पाकुसुमस्तवकद्युतौ दिनकरेऽवनतिम् ।
बहलानुरागकुशविन्ददलप्रतिबद्धमन्यमिव दिग्बल्यम् ॥ ३८ ॥ द्रुतशातकुर्मनिममश्रुमतो वपुरर्ध-
मन्नवपुषः पयसि । रुच्ये विरिञ्चिन्खमिन्नबृहज्जगदण्डकैकतरखण्डमिव ॥ ३९ ॥ अँनुरागवन्तमपि
लोचनयोर्दधत् वपुः सुखमर्तौर्पकरम् । निरकासयद्रविमपेतर्धेषु वियदालयादपरदिग्गणिकौ ॥ ४० ॥
अँमितिग्मरश्मि चिरमा विरमादवधानखिन्नमनिमेषतया । विगलन्मधुव्रतकुलाश्रुजलं न्यमिमिलदब्जनयन
नलिनी ॥ ४१ ॥ अविमाव्यतारकमदृष्टहिमद्युतिविम्बमस्तमितमानु नमः । अवसनतापमतमिस्त्रममादपदो-
षतैव विगुणस्य गुणः ॥ ४२ ॥ रुचिधाभि मर्तारि मृश विमला परलोकमभ्युपगते विविशुः । ज्वलन त्विषः
कथमिवैर्तरथा सुलभोऽन्यजन्मनि स एव पतिः ॥ ४३ ॥ महद्भिरोयैस्तमसामभिद्रुतो मयेऽन्यसम्पूढमतिर्भे-
मन्क्षितौ । प्रैदीपवेषेण गृहे गृहे स्थितो विखण्ड्य देह बह्वेव मास्करः ॥ ४४ ॥ अयमतौ गगनाङ्गण-
दीपकस्तरलकालमुजगशिखामणिः । क्षणविडम्बितवाढवविग्रहः पतति वारिनिचौ विधुरो
रविः ॥ ४५ ॥ अविभूय सतामवस्थितिं जडैजेषु प्रतिपाद्य च श्रियम् । जगतीपरी-

१ अतिपीतवर्णः । २ शब्दैः । ३ प्रभातकालिक- । ४ सूर्येतर- । ५ मेघ । ६ प्रवाल- ।
७ कुर्जन- । ८ प्राप्नुमिच्छुः । ९ पश्चिमसमुद्रस्य । १० मध्य- । ११ परिणामम् । १२ सन्ध्यायाम् ।
१३ पर्वतस्य । १४ सूर्यस्य । १५ प्रतिष्ठाम् । १६ अत्रयाकुचया च- । १७ किरण- । द्रुत- ।
१८ गगनया वस्त्रया च । १९ सूर्यः । २० शोणे । २१ सुवर्ण- । २२ प्रेम- । शोणिम । २३ किं
शांतिप्रदम् । २४ क्षीणप्रकाशकम् निर्धनं च । २५ अत्र गणिकया रूपणात्समासोक्तिर्निरस्तेतिहा-
हित्याचार्याः । २६ सूर्याभिमुखम् । २७ कान्तेः । २८ प्रकारान्तरेण । २९ प्रदीपच्छलेन । ३० कमलेषु
मूढमतिषु च ।

तापकृत्कथ जलधौ नावपतेदसौ रविः ॥ ४६ ॥ परिपतति पयोनिधौ पतङ्गः सरसिरुहामुदरेषु
मत्तमङ्गः । उपवनतरुकोटरे विहगस्तरुणिजनेषु शनैः शनैरनङ्गः ॥ ४७ ॥ शुचिरिति परितः प्रसिद्धि
माजि प्रकटिततेजसि दुर्जये कुशोनौ । निजवैमुनिकुरम्बमस्तवेलाव्यतिकरवान्निदधे सरोजबन्धुः
॥ ४८ ॥ जगदिव बहुलातपाभितत जनयितुमद्य जलाभिपेक्षशीतम् । परिधृतविशातकुम्भकुम्भा
प्रचलति पश्चिमवारैरधि दिनश्रीः ॥ ४९ ॥ पतति रविरपूर्ववारैरौशौ हृदि पथिकस्य यथात्मै-
भूर्हताशः । प्रसरति चरमां तमःप्ररोहः प्रतिपदमद्य यथा मनोविमोहः ॥ ५० ॥ अस्तावलम्बिरविधिविम्बः
तयोदयाद्विचूडोन्मिषत्सकलैश्चन्द्रतया च सायम् । संध्याप्रवृत्तहरहस्तगृहीतकांस्यतालद्वयेव समलस्यत
नोकैलक्ष्मीः ॥ ५१ ॥ दोषाकरं द्विजपतिप्रतिमं सयत्नं निर्लज्जवत्त्वपदमात्मवश विधा-
तुम् । आलोक्य घामनिधिरेष शुचेव दूनो लोकान्तरे क्षपयितुं समयं प्रयाति ॥ ५२ ॥
यातोऽस्मि पद्मनयने समयो ममैष सुता मयैव भवती प्रतिबोधनीया । प्रत्यायनौमयमितीव
सरोरुहिण्याः सूर्योऽस्तमस्तकनिविष्टकरः करोति ॥ ५३ ॥ कृत्वा प्रबुद्धैकमलामखिला त्रिलोकीम-
म्भोनिधेर्विशति र्गर्भमसाविदानीम् । अन्तःप्रसुतहरिनाभिसरोजबोधकौतूहलीव भगवानरविन्दवन्धुः
॥ ५४ ॥ पूर्वा क्षणकमनिरस्तसमस्तरागां हित्वा निजान्तिकमुपेत्य रवौ सरंगे । आलोकतः
पुनःसुष्य धृतप्रसादा जाता चिरेण चरमां परमानुरक्तां ॥ ५५ ॥ स्पृष्टोल्लसत्किरणकेसरसूर्य-
विम्बविस्तीर्णकर्णिकमथो दिवसारविन्दम् । लिष्टाष्टदिग्दलकलापैर्मुषावतारबद्धान्वकारमधुपावलि संतु-
कोच ॥ ५६ ॥ पृथु गगनकबन्धस्कन्धचक्रं किमेतत्किमु सधिरकपालं कालकापालिकस्य ।
कललैर्मरितमन्तः किं नु तौर्ध्याण्डखण्ड प्रजनयति वितर्कं साध्यमर्कस्य विम्बम् ॥ ५७ ॥
अयमपि खरयोर्विकर्णकाषायमीषद्विचैर्मरतिमिरोर्जाजर्जरोपान्तमर्चिः । मदकलकलविड्डीकाकुनान्दीकरेभ्यः
क्षितिरुहशिखरेभ्यो मानुर्मानुचिनोति ॥ ५८ ॥ गतवति दिननाथे पश्चिमर्क्षमार्धेरान्तं शिशि-
कर्मयूखैर्निर्मरं दह्यमाना । परिहृतमिलितालिः पान्थकान्तेव दीना सपदि कमलिनीयं हास्यैहीना बभूव
॥ ५९ ॥ उदयगिरित्तटस्थः पश्चिनीर्बोधयित्वा मृदुतरकिरणप्रैस्ताः स्वयं चोपमुञ्च्य । मलिनमधुसै-
न्नाचासु संजातकोपः कृतसधिरविरोचिर्मानुरस्तं प्रयातः ॥ ६० ॥ अयमपि 'पुच्छैर्तप्रेयसीमूर्ध्नि पूर्णः
कलश इव सुधांशुः साधुंल्लालैसीति । मदनविजययार्त्राकालविज्ञापनाय स्फुरति जलधिमध्ये
ताम्रपात्रीव मानुः ॥ ६१ ॥ रवेरस्तं तेजः प्रमदयति खद्योतपटली मरालाली मूका 'कलकल-
परोल्लकपटली' । इदं कष्टं दृष्ट्वा चिरमसहमाना कमलिनी अमद्भृङ्गव्याजात्कवलयति हालाहलमिव ॥
॥ ६२ ॥ 'सैरन्धीकरकृष्टकङ्कणसरद्वीरध्वनिः संचरद्भूतीसूत्रितसंधिविग्रहविधिः सोल्लासलीलाधरः ।

१ विमलः । शुचिरिति वहेरुपि नाम । २ अग्नौ । ३ स्वकरमुज्जम्, स्वधनसम्पत्त्यर्थं च ।
४ सूर्यः । ५ पश्चिमसमुद्रे । ६ कामरूपः । अन्तरूपत्वात् । ७ अग्निः । ८ अन्तिमम् । ९ उद्यतः ।
१० पूर्णः । कलाभृत् । ११ आकाशशोभा । १२ आम्बासनात्मिकाम् । १३ कमलविकासशालि-
नीम् । अभ्युदितलक्ष्मीं च । १४ मध्यम् । उदरं च । १५ अनुरक्ते शोणिमशालिनि । १६ पश्चिमा-
दिक् अन्या च । १७ रक्ता आसक्ता च । १८ समूहः । १९ शुक्रद्योणितसन्निपातपूर्णम् । अरित-
मितीतच्छ्रुत्ययान्तम् । २० पक्षिराजः । २१ प्रसूतः । २२ सूर्यः । २३ अस्तावलः । २४ चन्द्रकिरणैः ।
२५ विकासः । प्रसन्नता-च । २६ कमलिनीः । नायिकाविशेषांश्च । २७ कृष्णवर्णभ्रमरः ।
दुराचारिमद्यपः । २८ इन्द्रप्रियामस्तके पूर्वदिशायां च । २९ अतिशयेनोल्लसति । ३० ज्योतिरिङ्क-
णपुञ्जः । ३१ हंसराजिः । ३२ समूहः । ३३ परगृहगता शिल्पनिपुणा च ।

वैरक्षीजनसज्जमानशयनः सैनद्वयैष्यायुधः श्रीखण्डवधौतसौधशिखरो रम्यः क्षणो वर्तते ॥ ६३ ॥
 विलेपाकुलचक्रवाकमिश्रैरुपक्षमाक्रान्दित कारुण्यादिव मीलितासु नलिनीस्वस्तं च मित्रे गते ।
 शोकेनेव दिगङ्गनामिरभितः श्यामायमानैर्मुखैर्निःश्वासानिलधूमवर्तय इवोद्गीर्णास्तमोराजयः ॥ ६४ ॥
 निर्याद्वासरजीवपिण्डकरुणां विभ्रत्कवोष्णैः करैर्मोञ्जिष्ठं रविबिम्बमम्बरतलादस्ताचलं चुम्बति ।
 किं च स्तोकतमः कलापकलनास्यामायमानं मनाग्धूमस्यामपुराणचित्ररचनारूप जगज्जायते ॥ ६५ ॥
 सन्ध्याताण्डवचण्डदण्डपरशुप्रारब्धमीमंशमीवेगस्तकपेर्देवासुकिफणामाणिक्यशङ्कावहम् । मग्नं पौथलि
 पश्चिमस्य जलधेर्मतिपिण्डविम्बं ततो ध्वान्नैर्भूतगणैरगाहि भुवनं मन्ये तदन्वेभिः ॥ ६६ ॥
 पार्श्वत्याम्बुषिदृष्टपूर्वबडवासंदर्शनोत्कण्ठया धावद्रव्यतुरङ्गनिष्ठरसुरक्षणेऽस्तशैलस्थले । तस्मादुच्च-
 लितेन धौतुरजसा लितानुरक्ताङ्गको मेन्दांशुः प्रियदर्शनः खलु सहस्रांशुर्दरीर्क्ष्यते ॥ ६७ ॥
 तद्रोदोऽन्तरसंततान्धतमस निर्मिथ तिग्मांशुभिः संछेत्तुं बलिसैन्नग कृतमतिर्मानुर्जगाहेऽम्बुधिम ।
 अन्यस्तं प्रति सनिपत्य वृणुते लोके तमोमण्डल किं चैतस्य नयत्यहो परिमवं पौथोजिनीं बल-
 माम् ॥ ६८ ॥ द्रौगैर्द्रीमनुचुम्ब्य सस्मितमुखीमामोदिनीं पथिनीं कृत्वासौ परिरम्भसम्भ्र-
 मपरिश्रान्तां च वारस्त्रियम् । संसक्तो हिमभौतुरथ चरमां क्षिप्यत्यहो रागिणीं कांश्मीरोपलस-
 त्वयोधरमरां कान्ता दिशं वैरुणीम् ॥ ६९ ॥ ध्माता मालतलानलैः कवलिता कण्ठोत्थहा-
 लाहलैरालीढाथ जटाटवीवलधितैरौशीविषाणा गणैः । कीर्णा भस्मभिराहताऽस्थिपटलैर्विद्धा जटा-
 ग्रैरपि स्वीयामुञ्चति माधुरीं हरशिरोरत्नं किमिन्दोः कला ॥ ७० ॥ आवासोत्सुकपक्षिणः
 कलरत्नं क्रामन्ति वृक्षालयान्कान्तामाविवियोगभीरुधिक क्रन्दत्ययं कातरः । चक्राहो मधुपाः सरोज-
 गहैन धावन्त्युल्लको मुदं धत्ते चारुणता गतो रविरसावस्ताचलं चुम्बति ॥ ७१ ॥
 अध्वान नैकचक्रः प्रभवति भुवनआन्तिदीर्घं विलङ्घ्य प्रातः प्राप्तु रथो मे पुनरपि मनसि
 न्यस्तचिन्तातिमारः । संध्याकृष्टावशिष्टस्वकारपरिकरैः स्पष्टहेमारपङ्क्तिं व्याकृष्यावस्थितोऽस्तक्षितिमृति
 नयतीवैष दिक्चक्रार्कः ॥ ७२ ॥ प्राचीमालम्बमाने घनतिमिरचये बान्धवे बन्धकीनां संप्राप्ते
 च प्रतीचीं शशिकवनिकरे वैरिणि स्वैरिणीनाम् । अर्धस्यामोपलान्निस्फटिकमिव दिशामन्तराल
 विधत्ते कालिन्दीजलैर्कन्यामिलदमलजलस्यन्दसंदोहमैत्रीम् ॥ ७३ ॥ संध्यावध्यसशोणं तनुदहन-
 चिताङ्गारमन्दार्कविम्बं तारानारास्थिकीर्णं विशदवरकरङ्गायमाणोज्ज्वलेन्दु । दृष्यन्तत्तचरोर्व घन-
 तिमिरमहाधूमधूत्रानुकार जात लीलाश्मशान जगदखिलमहो कालकापालिकस्य ॥ ७४ ॥ गाढं
 प्रौढाङ्गनाभिः सुरतरतमनःसंमदोत्सारिताक्षं मुग्धाभिः स्रस्तनेत्रं रतिसैमरमय चिन्तयन्तीमिरेवम् ।
 पार्थैनामङ्गनाभिः ससलिलनयनं शून्यचित्तामिस्त्वैः कष्ट दृष्टोऽस्तशैलं मृशममजदयं मण्डलश्चण्डरश्मेः ॥
 ७५ ॥ व्योमस्तापिर्च्छमुच्चबलिमिरेव तमोबहुरीभिर्वयन्ते पर्यन्ताः प्रान्तद्वय्या पयसि वसुभेती

१ वेश्या-१ २ मधुक्ष्वेगकामः । ३ विलापम् । ४ सूर्ये, सुहृदि च । ५ शङ्करजटाजूट-१ जले ।
 ७ सूर्य-१ ८ पश्चिमदिग्वात्सिसमुद्र-१ ९ रथबोह-१ १० गैरिकान्निष्कृष्टिकपेन । ११ मन्दी-
 तप्रकाशः । १२ आभीक्ष्ण्येन दृश्यते । १३ पातालस्थम् । १४ कमलिनीम् । १५ झटिति ।
 १६ इन्द्राणीं पूर्वा दिशं च । १७ चुम्बित्वा स्पृष्टा च । १८ वेश्याम् । १९ चन्द्रः । २० केसर-
 चर्चितकुचां केसरसदृशशोभाविशेषशाल्यभ्रमण्डलद्युक्तां च । २१ पश्चिमदिशम् । २२ सर्पाणाम् ।
 २३ कमलवन (पुञ्ज) म् । २४ गङ्गा-१ २५ सुन्दरीभिः । २६ रमणरूपसङ्ग्राम-१ २७ प्रवातिनम् ।
 २८ कर्णाभरण-१ २९ धृतिवी ।

नृतने मञ्जतीय । वात्यासंवेगविष्वग्भिततवलथितस्फीतधूम्याप्रकाशं प्रारम्भेऽपि त्रियामा तरुणयति निजं
नीलिमान वनेषु ॥ ७६ ॥ उदयाद्रेरुद्योतो दिनं भ्रमिता पतङ्गोऽयम् । अद्य प्रदोषसमये बड्वाञ्जलने
जुहोति देहं स्वम् ॥ ७७ ॥ यो वासवस्य ककुभा कमनीयरङ्गः प्रोद्धाथितः सकललोकमुदे पतङ्गः ।
दैवादहो त्रुटितरश्मिमधः पतन्त पारेवियत्तमपरा परिलुण्ठतीव ॥ ७८ ॥ लोमपरयेष परया
पतङ्गमुल्लुण्ठितं विलोक्य सखे । चन्द्रमिपात् पुनरन्यं पूर्वा प्रोद्धायत्येषा ॥ ७९ ॥ जम्भारेः प्रियया
कयाऽपि ककुभा पूर्वाचलग्रान्ततः श्रीमान् प्रौढपतङ्गको वियति यः प्रातः समुद्धाथितः । आः सोऽय
च्युतरश्मिवन्धुल्लितः पारेनमो न्यक् पतन् सप्रत्युत्क्षपितोऽस्तपर्यंतदरीदीर्घदुशाखान्तरे ॥ ८१ ॥

हंसप्रशंसा ।

अयं बहति धातारं यद्वा देवीं सरस्वतीम् । पक्षद्वयमपि स्थाने राजहंसस्य निर्मलम् ॥ १ ॥
रतिकैलिकलः कश्चिदेव मन्मथमन्थरः । पश्य सुभ्रूः समाश्रुतां कांदम्बदचुम्बति प्रियाम् ॥ २ ॥

कोकदशावर्णनम् ।

अपि तेजोनिधिर्हन्त पतितो यदि जायते । सुरतं किमिवास्माकमिति कोकैर्वियुज्यते ॥ १ ॥
सवितैव समाराध्यः कर्मसाक्षी प्रबोधकः । न त्वन्तर्मलिनश्चन्द्र इति कोकास्तपस्विनः ॥ २ ॥
दुष्टताम्रसकसरत्यजोः क्रन्दतोर्विपरिवृत्तकण्ठयोः । निग्नयोः सरसि चक्रवाकयोरल्पमन्तरमनल्पतां
गतम् ॥ ३ ॥ आतपे धृतिमता सह बध्वा र्यामिनीविरहिणा विहगेन । सेहिरे न किरणा
हिमरश्मेर्दुःखिते मनसि सर्वमसह्यम् ॥ ४ ॥ गम्यतामुपगते नयनानां लोहितायति सहस्रमरीचौ ।
आससाद विरहस्य धरित्रीं चक्रवाकद्वयान्यभितापः ॥ ५ ॥ इच्छता सह वधूमिरेदं
यामिनीविरहिणां विहगानाम् । आपुरेव मिथुनानि वियोगं लङ्घयते न खलु कालनियोगः
॥ ६ ॥ यच्छति प्रतिमुखं दयितायै वाचमन्तिकगतेऽपि शङ्कुन्तौ । नीयते स्म नतिमुज्जित-
हर्षं पङ्कजं मुखमिवाम्बुरुहिन्या ॥ ७ ॥ आयाति याति पुनरेव जलं प्रयाति पद्माङ्गुरं च
विचिनोति धुनोति पक्षम् । उन्मत्तवद्व्रमति कूजनि मुक्तकण्ठः कान्तावियोगविधुरो निशि चक्र-
वाकः ॥ ८ ॥ वापीतोयं तटरुहवनं पद्मिनीपत्रशय्या चन्द्रलोको विकर्चङ्कुसुमामोददैवः
समीरः । यत्रैतेऽपि प्रियविरहिणो दाहिनश्चक्रनान्नस्तत्रोपायः क इव भवतु प्राणसंधारणो यः
॥ ९ ॥ एकेनाक्ष्या प्रविततरया वीक्षते लम्बमानं मानोर्विम्बं जलविलुलितेनापरेण स्वका-
न्तम् । अहरेच्छेदे दयितविरहाशङ्किनी चक्रवाकी द्वौ संकीर्णौ रचयति रसौ नर्तकीव प्रगल्भा
॥ १० ॥ चक्राहो विरही हैतोऽपि हृदये बाणेन न त्यक्तवान्प्राणान्प्राणसमासमागममुखध्यानै-
कतानधिरम् । स्वां छायामवलोक्य वारिणि गलघ्नान्तमवेक्ष्य प्रियां भ्रान्तस्तर्ङ्गेणवेदनापरिगतः
कष्टं मृतः सांप्रतम् ॥ ११ ॥ मित्रे^{१५} कापि गते सरोरुहवने बद्धानने ताम्यति क्रन्दत्यु
अमरेषु वीक्ष्य दयिताल्लिष्टं पुरः सारसम् । चक्राहेन वियोगिना विसलता नात्वादिता नोज्झिता
वक्त्रे केयलमण्डलिव निहिता जीवस्य निर्गच्छतः ॥ १२ ॥ तीरात्तीरमुपैति रौति^{१६} कस्य चिन्ता

१ रात्रिः । २ ईसः । ३ कमलः । ४ नक्तम् । ५ पक्षिणा, चक्रवाकेन । ६ चन्द्रमसः ।
७ सूर्यः । ८ पक्षिणि । ९ चन्द्रदर्शनम् । १० विकसितः । ११ सौरभः । १२ सायम् । १३ प्रौढा ।
१४ वीक्षितः । १५ मियामर्माधातः । १६ सूर्ये सुहृदि च । १७ ईसम् । १८ कूजति ।

समालम्बते किञ्चिद्वयायति निश्चलेन मनसा योगीव युक्तेक्षणः । स्त्र्यां छायाभवलोभ्य कृजति
पुनः कान्तेति मुग्धः खगो धन्यास्ते भुवि ये निवृत्तमनसो धिग्दुःखितान्कामिनः ॥ १३ ॥ मद्भवेत्वा
भोक्तु न भुङ्क्ते कुटिलविसलताकोटिभिन्दोर्धितर्कात्ताराकारास्तुषार्तः पिबति न पयसां विप्रुर्धः पत्र-
संस्थाः । छायाभममोरुहाणामलिकुलशैबला वेत्ति सध्यामसंध्यां कान्ताविस्लेषभीरुर्दिनमपि रजनीं
मन्यते चक्रवाकः ॥ १४ ॥

सायंसन्ध्याकीर्त्तनम् ।

अनुरागवती सन्ध्या दिवसस्त्युरःसरः । अहो दैवगतिश्चित्रा तथाऽपि न समागमः ॥ १ ॥
परां रागकुले प्राप्य जाते कमलिनीपती । शोकादिव तमोप्रस्ता पूर्वैषा प्रतिभासते ॥ २ ॥ उच्चैस्तरा-
दम्बरशैलमौलेश्च्युतो रविर्गैरिकगण्डशैलः । तस्यैव पातेन विचूर्णितास्य सन्धारजोराजिरिवोर्जिहीते ॥
॥ ३ ॥ विहिताञ्जलिर्जनतयो दधती विकसत्कुसुम्भकुसुमावणताम् । चिरमुज्जताऽपि तनुरौज्जदसौ
न पितृप्रैसुः प्रकृतिमार्त्तमुवः ॥ ४ ॥ अथ सान्द्रसाध्यकिरणारुणितं हरिहेतिहूति मिथुन पततोः ।
पृथगुत्पपात चिरहार्तिदलदृदयाद्भूताखगनुलितमिव ॥ ५ ॥ निलयः श्रियः सततमेतदिति प्रथितं
यदेष जलजन्म तथा । दिवसात्ययात्तदपि मुक्तमहो चपलाजन प्रति न चोद्यमदः ॥ ६ ॥
दिवसोऽनु मित्रमगमद्विलयं किमिहास्यते बत मयाऽबलया । रुचिभर्तुरस्य विरहाधिगमादिति सध्य-
याऽपि सपदि व्यगमि ॥ ७ ॥ उद्धायितः पूर्वदिशा क्रमेण प्रकाशरङ्गः पृथुलः पतङ्गः ।
पारे विपद्बिच्युतरश्मिर्बार्क् पतनिदानीं क्षपितोऽस्तशैले ॥ ८ ॥ मुग्धस्य केलिविजितस्मरचाप-
यष्टेरातन्वती रुचिमतीव सुधाकरस्य । रागोद्धुरा स्फुटमुदञ्चिततारकश्रीः संध्याऽऽविरस्ति ननु कापि
पतिवरेव ॥ ९ ॥

निशाऽऽख्यानम् ।

जगत्तापकरे लीने शयानास्वब्जिनीषु च । निशा कुवलयामोदं विधातुमियमुद्यता ॥ १ ॥
व्योमपात्रमपि चैकपाणिना विस्फुटोदुकुसुमानि बिभ्रती । अन्यपाणिकलितेन्दुदर्पणा कामिनीव
रजनीयमागता ॥ २ ॥ नृपतिपुरुषशङ्कितप्रचार परगृहदूषणनिश्चितैकवीरम् । घनतिमिरनिरुद्ध-
सर्वभावा रजनिरेव जननीव सवृणोति ॥ ३ ॥ निबिडतममस्तोमस्तिमिततमिमिषाविमिश्रवेला-
याम् । अम्बरवाटीकुसुमाकारास्तारा विमान्ति सस्फाराः ॥ ४ ॥ अस्तोदयाचलविलम्बिरवीन्दुबिम्बव्या-
जात्क्षण श्रवणयोर्निहितारविन्दा । ताराच्छलेन कुसुमानि समुत्क्षिपन्ती मध्येयमागतवती प्रमदेव काचित्
॥ ५ ॥ रात्रिर्भवित्री बहुदुःखदात्री दीर्घा ननु प्रोषितभर्तृकाणाम् । इतीव निश्चित्य मन-
स्यशेषाऽप्येषा त्रियामा विहिता विधाना ॥ ६ ॥ शशाङ्के सन्निधौ भैरव इव सध्यायवनिक्ता तिरोभूत्वा
पुष्पाञ्जलिमिष विकीर्योद्भुनक्तिरम् । कैलं गायन्तीभिः कुमुदवनमङ्गीमिरधुना नैर्भोरङ्गं प्राप्ता विहरति
निशालासिकवधूः ॥ ७ ॥ उन्मुक्ताभिर्दिवसमधुना सर्वतस्तामिरेव स्वच्छायामिर्निचुलितमिव प्रेक्ष्यते

१ विन्दुः । २ मिश्रिताम् । ३ आकाशरूपः । ४ प्रकाशते । ५ जनसमूहेन । ६ सायं-
सन्ध्या । ७ स्वरूपभूताम् । ब्रह्मणः शरीरविशेषस्यैव सन्ध्यात्वादिति पुराणेषु स्पष्टम् ।
८ ब्रह्मणः । ९ पक्षिणोः । १० प्रकटिता भवति । ११ कर्णयोः । १२ कलां प्रदर्शयितुम् । १३ नाट्या-
चार्ये । १४ तारापुञ्जम् । १५ मञ्जुरं यथा तथा । १६ आकाशरूपं नर्तनदेशम् । १७ रात्रिरूपा नदी ।

विश्वमेतत् । पर्यन्तेषु ज्वलति जलधौ रत्नसानौ च मध्ये चित्राङ्गीयं रमयति तमःस्तोमनीला धरित्री
॥ ८ ॥ ज्योत्स्नाभस्मच्छुरणधवला बिभ्रती तारकास्थीन्यन्तर्धानव्यसनरसिका रात्रिकापालिकीयम् ।
द्वीपाद्वीपं भ्रमति दधती चन्द्रमुद्राकपाले न्यस्तं सिद्धाञ्जनपरिमलं लान्छनस्य च्छलेन ॥ ९ ॥

अन्धकाराख्यानम् ।

आह्निकोत्तापदग्धानां त्रयाणां जगतां वत । तपनार्चिपि शान्ते तद्भस्मेदं तिमिरं तु न ॥ १ ॥
लिम्पतीव तमोऽङ्गानि वर्षतीवाञ्जन नभः । असत्पुरुषसेवेष दृष्टिर्निष्कलतां गता ॥ २ ॥ सर्वं कुव-
लयं सूर्यो दग्धवान् स्वकरेण यत् । तेनेद सर्वतश्छन्न तिमिर नान्यदीक्ष्यते ॥ ३ ॥ अविज्ञातविशे-
पस्य सर्वतेजोऽपहारिणः । स्वामिनो निर्विवेकस्य तमसश्च किमन्तरम् ॥ ४ ॥ आपूरितमिदं श्याम-
तमसतमसैरलम् । ब्रह्माण्डमण्डलं भाति सकज्जलकरण्डवत् ॥ ५ ॥ तनुलग्ना इव कैकुमः
क्ष्मावलयं चरणचारपाशमिव । वियदपि चालिकेदं मुष्टिग्राह्यं तमः कुरुते ॥ ६ ॥ अम्बर-
विपिनमिदानीं तिमिरवराहोऽवगाहते जलधेः । रोमसु यदस्य लग्नास्तारकजलचिन्दवो भासते ॥ ७ ॥
घटितमिवाञ्जनपुत्रैः पूरितस्मिन् मृगमन्दक्षोदैः । ततमिव तमालतरुभिर्वृतमिव नीलाशुकैर्भुवनम् ॥ ८ ॥
औपसातपमयादपलीनं वासरच्छविविरामपटीयः । सनिपत्य शनकैरिव निम्नादन्वकारमुदवाप
समानि ॥ ९ ॥ एकतामिव गतस्य विवेकः कस्यचित् महतोऽप्युपलेभे । मास्वता निदधिरे
भुवनानामात्मनीध पतितेन विशेषः ॥ १० ॥ रञ्जिता नु विविधास्तस्मैला नामितं नु गगनं
स्थगितं नु । पूरिता नु विपमेषु धरोत्री संहता नु ककुमस्तिमिरेण ॥ ११ ॥ योगिर्नामपि
हतो वत योगैः कल्मषेण हृततेजसि येन । कापि मास्वति गते त्रपयेव सर्वतो जनति तस्य
विलासः ॥ १२ ॥ रात्रिरागमलिनानि विकास पङ्कजानि रहयन्ति विहाय । स्पष्टतारकमियाप नभःश्रोर्वस्तु-
मिच्छति निरापदि सर्वः ॥ १३ ॥ नोर्ध्वमीक्षणगतिर्न चाप्यधो नाभितो न पुरतो न पृष्ठतः ।
लोक एष तिमिरौघवेष्टितो गर्भवास इव वर्तते निशि ॥ १४ ॥ शुद्धमाविलमवस्थितं च ल-
वक्रमार्जवगुणान्वितं च यत् । सर्वमेव तमसा समीकृतं भिद् महत्त्वमसतां हृत्तोन्तरम् ॥ १५ ॥
पिदधति तिमिरे समस्तलोकं प्रलयमहाब्धिनिभे श्रुतोच्चनीचे । व्यरुचदुर्दुर्गुणो 'वलक्षोचिर्वहुविध-
फेनसमूहस्तुल्यरूपः ॥ १६ ॥ पतिते पतङ्गैर्भृगराजि निगप्रतिविम्बरोपित इवान्बुनिधौ । अथ
नागयूथमलिनानि जगत्परितस्तमांसि परितस्तारिरे ॥ १७ ॥ व्यसरन्तु भूधरगुहान्तरतः पटल-
बहिर्बहलपङ्कजं च । दिवसावसानपटुनस्तमसो बहिरित्य चाधिकममक्त गुहाः ॥ १८ ॥ किम-
लम्बताम्बरविलग्नमधः किमवर्धतोर्ध्वमवर्धनीतलतः । विससार तिर्यगथ दिग्म्य इति प्रचुरीमवज निर-
धारि तमः ॥ १९ ॥ स्थगिताम्बरक्षितितले परितस्तिमिरे जनस्य दृशमन्वयति । दधिरे

१ सम्पात- लेप- संलेप-(वा) । २ विषयग्रहणक्षमत्वनिरासात् । ३ दिशः ।
४ ललाटपर्यन्तम् । ५ कस्तूरीचूर्णैः । ६ प्रभातकालिक- । ७ पातकिना । अस्तमितेन च ।
८ समाधिनिष्ठानाम् अवियोगिनां च । ९ समाधिः संयोगश्च । १० तादृशस्यापराध-
कल्मषस्य । पापादेस्तिमिरादिसाम्यं कविसमयसिद्धम् । ११ येन भेदो निरस्तस्तादृशम् ।
१२ आच्छादयति सति । १३ तारागणः । १४ 'वलक्षो धवलोऽञ्जनः ।' इत्यमरः । १५ सूर्यरूपे
सिंहे । १६ पृथिवी ।

रसाञ्जनमूर्ध्वमतः प्रियवेक्षमवर्त्म सुदृशो ददृशुः ॥ २० ॥ अवधार्य कार्यगुस्तामभवन्न मयाय सान्द्रतम-
सन्तमसम् । सुतनोः स्तनौ च दयितोपगमे तनुरोमराजिपथवेषथवे ॥ २१ ॥ ददृशोऽपि
मास्करुचाऽहि न यः स तैमी तप्तोभिरमिगम्य तताम् । सुतिमग्रहीद्वहगणो लघवः प्रकटी-
भवन्ति मलिनाश्रयतः ॥ २२ ॥ अनुलेपनानि कुसुमान्यबलाः कृतमन्यवः पतिषु दीपशिखाः ।
समयेन तेन चिरसुतमनोभवबोधनं सममबोधिषत ॥ २३ ॥ विवस्वताऽनायिषतेष मिश्राः स्वर्गो-
सहस्रेण सम जनानाम् । गौवोऽपि नेत्रापरनामधेयास्तेनेदमान्य खलु नान्वकारैः ॥ २४ ॥
चरमगिरिनिक्कुलमुष्णमौ भगवति गच्छति विप्रयोगखिन्ना । मुकुलितनयनाम्बुजा धरित्री वपुषि
बभार तमांसि शैबलानि ॥ २५ ॥ काश्मीरगौरवपुषामभिसारिकाणामाबद्धरेखममितो मणिमञ्ज-
रीभिः । एतत्तमालदलनीलतम तमिन्न तत्प्रेमहेमनिकषोपलंता तनोति ॥ २६ ॥ उदाम-
दिनिर्द्वन्द्वचञ्चलकर्णपूरगण्डस्थलोच्चलदलिस्तबकाकृतीनि । मोलनमांसि मृगनोभिसनोभिमांसि दिक्चन्दरेषु
विलसन्ति तमांसि ॥ २७ ॥ सिन्धोः सुवांशुकैलं परिगृह्य सध्याक्षेमकरी निपतिताम्बरभूस्त्राग्रे ।
चञ्चूपूटेन चपलेन तथा त्रिकीर्णास्तारामिषेण पतिता इव पक्षखण्डाः ॥ २८ ॥ व्यसनिन इव विद्या
क्षीयते पङ्कजश्रीगुणिन इव विदेशे दैन्यमायान्ति भृङ्गाः । कुनृपतिरिव लोक पीडयत्यन्धकारो घनमिव
कृपणस्य व्यर्थतामेति चक्षुः ॥ २९ ॥ इद नभंसि भीषणभ्रमदुकूलकोलाहलैर्निशाचरविलासिनी-
निर्वहदत्तनेत्रोत्सवम् । परिस्फुरति निर्मरप्रचुरपङ्कमश्रोत्रसद्वराहकुलमासलं प्रवलबन्धमन्ध तमः ॥ ३० ॥
पुरः पूर्वमेव स्थगयति ततोऽन्यामपि दिश क्रमात्क्रामन्नद्रिद्रुमपुरविभागास्तिरयति । उपेतः पीनस्व
तदनु भुवनस्येक्षणपथ तमः सघातोऽय हरति हरकण्ठद्युतिहरः ॥ ३१ ॥ अमुष्मिन्नुद्यानद्रुमकुर्हृर-
नीरन्ध्रमरिते तमः खण्डे पिण्डीकृतबहलकालायसघने । यतोमथास्माक कथमपि पुरोन्यस्तचरण निमेषे-
ऽप्युन्मेषे न हि न हि विशेषो नयनयोः ॥ ३२ ॥ कौकोलं कलकण्ठैका कुर्वेल्य कौदम्बिनी कर्दमः
कौंसारिः कौबेरी कृपाणलतिका कस्तूरिका कज्जलम् । कालिन्दी कषपट्टिका करिषेता कौमारिकण्ठस्थली
यस्यैते करदौ भवन्ति सखि तद्वन्दे विनिद्र तमः ॥ ३३ ॥ किं भूमौ परितः स्फुरन्ति करिणः
कस्तूरिकाया रसैः सिन्धोः किं निखिला दिशः किमखिलं व्याप्तं मयीमिनेमः । किं व्याप्तं भुवन
समस्तमपि च श्रीकण्ठकण्ठत्विषा कालिन्दीजलकान्तिमाजि निबिडे जातेऽन्धकारेऽधुना ॥ ३४ ॥
सद्यः सान्द्रमयीविलुप्तककुमः स्त्रियेन्द्रनीलद्रवव्यामीलनमसो निरन्तरमिलनीलीरसश्रयोतिनः । एते
कोकिलकायकालिमहतो लुम्पन्ति दृष्टि दृशोरनिद्राञ्जनपुञ्जमेचकरुचो भीमास्तमः प्रक्रमाः ॥ ३५ ॥
चिन्त्यचोरचिकीर्षितानि घटयद्वैतलोगोष्ठीमुख तन्वानः शबसाधनोद्धतरसं निर्याजवीरात्मनाम् ।
कुर्वेत्कामकृशैर्नुतसममसा गुप्ताङ्गनासङ्गम दृप्यत्कोकिलकालकण्ठमलिन ध्वान्त समुज्जृम्भते ॥ ३६ ॥

१ गाढान्धकारम् । २ रात्रिम् । ३ प्रकाशम् । ४ किरण- । ५ इन्द्रियाणि किरणाश्च ।
६ चण्डांशौ । ७ तमोरूपाणि । तापशान्त्यै शैवालधारणं प्रसिद्धम् । ८ केशर- । ९ प्रिय-
सङ्केतपदं प्रति स्वयं गमनकारिणीनाम् । १० स्वर्णकषणशिलायाः कृष्णो वर्णः प्रसिद्ध एव ।
११ हस्ति- । १२ कस्तूरी- । १३ सदृश- । १४ खण्डम् । १५ आकाशे । १६ समूह- । १७ पुष्ट- ।
१८ छिद्र- । १९ 'इण् गतौ' शता सञ्चरताम् । २० गरलविशेषम् । २१ कोकिला । २२ कुसुदम् ।
२३ जलधरमाला । २४ कृष्णः । २५ केशबन्धः । २६ निकषोपलः । २७ हस्तियूथम् । २८ महा-
देवस्य (मोलकण्ठतया) कण्ठदेशः । २९ ऋणदातारः । काकोलादेः कृष्णत्वमादाय तमसः
समृद्धिमत्त्वमिति भावः । ३० श्याम- । ३१ भूताविष्टः शवः । ३२ कामाग्नि- ।

नाकाशं न दिशो न भूपरकुलं नाम्मोघयो न क्षितिर्न द्यौर्नाम्बुधरा न तीर्मेकिरणो नेन्दुन तारामणः ।
 एतैः पर्पदकायकान्तिपटलीपाण्डित्यवैतण्डिकैः कट्टोलैस्तमसामंसाप्रतमयं विश्वव्ययः कल्प्यते
 ॥ ३७ ॥ एतद्द्वयमवनीवराहवलयं विश्वैकचोरस्मरस्कन्धावारमदान्वसिन्धुरकुल इयमावधूकैशिकम् ।
 चक्षुष्याञ्जनयस्तु धूर्कसदसां विलिष्टचैताहयस्तोमान्तर्गतभूमकेतनमलाधूम्या तमस्तार्थते ॥ ३८ ॥
 सर्वे ध्वान्तमिदं वदन्तु बहुधा सिद्धान्त एव तु नः स्वाधारेषु करेषु पुष्करमणैः सस्नेषु नून शनैः ।
 अस्तालम्बतयाऽम्बरेण पतता प्रस्ते समस्ते जगत्सुन्मीलत्करकन्दलरपि विधोस्तत्तावदुत्तार्थते
 ॥ ३९ ॥ विश्वं चाक्षुषमस्तमस्ति हि तमः कैवल्यमौषाधिकप्रचयादिव्यवहारवीजविर-
 हादिङ्मात्रमेव स्थितम् । गृह्यन्ते भयहेतवः पटुभिरप्यक्षान्तरेर्भाति च ध्वान्तेनाऽतिघनेन
 वस्तु वचसा ज्ञातः स्वरेणामुकः ॥ ४० ॥ व्योम्नि प्राङ्गणसंनि सान्यकिरणं विस्तार्य चेलाल-
 प्पान्तैः कर्मणपांसुभिश्च जगता ग्रैन् मोहयित्वा दृशो । ताराशौक्तिकमौक्तिकानि विहगध्रणीत्य-
 च्छन्नना जिजिह्वत्य च मायिकः स्मरन्तो वक्ताद्बहिर्यति ॥ ४१ ॥ उत्थातपिञ्जलनध्वारणकमलवनो
 व्योमकासारमथ मन्ये मत्तो निशीथात्ययनमहिषो मद्भस्वविक्षन्मिमद्भुः । तत्कालोद्दिद्यमानः सह
 तनुपुथुभिस्तारकावुदुर्बोवैस्तस्मादेवो जिज्ञीते वन्द्यपितृभुवनं भीष्मो ध्वान्तपद्मः ॥ ४२ ॥ चूडारतैः
 स्फुरद्भिर्विषधरविचराण्युज्ज्वलानुज्ज्वलानि प्रेक्षन्ते चक्रवाकमननि निविशते मूर्धकान्ताच्छरीरैः ।
 किं चामी शल्यग्रन्तस्तिमिरसुमयतो निर्भराहस्तमिश्रासंवद्योपिष्टसंघाकणनिकरपरिस्पर्धिनो भान्ति
 दीपाः ॥ ४३ ॥

अभिसरणवर्णनम् ।

मल्लिकामालमारण्यः सर्वाङ्गीणार्द्रचन्दनाः । क्षौमवर्धो न लक्ष्यन्ते व्योक्तायामभिसारिकाः ॥ १ ॥
 मल्लिकाचितवर्म्मिर्लुध्राध्वरुचन्दनचर्चिताः । अविभाव्याः सुखं यान्ति चन्द्रिकाश्चभिसारिकाः ॥ २ ॥
 मेघा वर्षन्तु गर्जन्तु मुञ्चन्त्यैशनिमेव वा । गणयन्ति न शीतोष्णं रमणीभिमुखाः स्त्रियः ॥ ३ ॥
 गर्ज वा वर्ष वा मेघ मुञ्च वा शतशोऽशनिम् । न शक्या हि स्त्रियो रोदु प्रस्थिता दयितं प्रति ॥ ४ ॥
 अधिर्योमिनि गजगामिनि कामिनि सौर्देमिनीव य व्रजसि । जलदेनेव न जाने कति कति मुकृतानि
 तेन विहितानि ॥ ५ ॥ जलधर निर्लज्जस्रव यन्मा दयितस्य चेदेमं गच्छन्तीम् । स्तेनितेन भीषयित्वा
 धाराहस्तैः परावृशसि ॥ ६ ॥ यद्वदहल्याहेतोर्मृषा वदसि शैक गौतमोऽस्मीति । तद्वन्ममापि दुःख
 निरवेध्य निवार्यतां जलदः ॥ ७ ॥ प्राणेशमभिसरन्ती पथि स्वलन्ती सुपिच्छिष्टे मुग्धा । अवलम्ब-
 नाय वौरा धारासु कर प्रसारयति ॥ ८ ॥ यदि गर्जति वारिधरो गर्जन्तु तन्नाम निष्ठुराः पुरुषैः ।
 अयि विद्युत्प्रदानां त्वमपि च दुःख न जानासि ॥ ९ ॥ चन्द्रोदये चन्दनमङ्गकेषु विहस्य विन्यस्य

१ सूर्यः । २ भ्रमरः । ३ समूहः । ४ अलुचितम् । ५ समूहः । ६ उल्लङ्घनीयताम् ।
 ७ वियोगिचक्रवाकसमूहः । ८ धूमध्वजः (अग्निः) । ९ अम्बरमणैः सूर्यस्येत्यर्थः ।
 १० झटिति । ११ अग्निः । १२ अस्ताम्बरधराः । १३ 'अभिसारयते कान्तं या मन्मथवशंवदा ।
 स्वयं वाऽभिसरत्येषा धीरैरुक्ताऽभिसारिका ॥' इति साहित्यदर्पणकाराद्युक्ता नायिका इत्यर्थः ।
 १४ केशपाशः । १५ वज्रम्, विद्युतमित्यर्थः । १६ शीतं चेष्णं चेत्यनयोः समाहारस्तत् ।
 १७ क्रीडोत्सुकाः कान्तोत्सुका वा । १८ यामिन्यामित्यर्थः । रात्राविति भावः । १९ विद्युदिव ।
 २० स्थानम् । २१ गर्जितशब्देन । २२ इन्द्रः । २३ जलानाम् । २४ पुच्छिङ्गत्वसाम्यादिदृष्टकम् ।

विनिर्गतायाः । मनो निहन्तुं मदनोऽपि बाणान्क्रेण कौन्दीन्बिरांभूव ॥ १० ॥ रमसौदमिसर्तुमु-
द्यतानां वनितानां सखि वारिदो विवस्वान् । रजनी दिवसोऽन्वकारमर्चिर्विपिनं वेश्म
विमार्ग एव मार्गः ॥ ११ ॥ स्फुरदुरसिर्गमरमङ्गुराङ्गी किसलयकोमलकान्तिना पदेन ।
अथ कथय कथ सहेतु गन्तु यदि न निशापु मनोरथो रथः स्यात् ॥ १२ ॥ संचरन्ति
मृगनाभिचर्चिता मेचकान्म्बरकृतावगुण्ठनाः । प्राणनाथममिसर्तुमुद्यताः सुभ्रुवस्तिमिरदेवता इव
॥ १३ ॥ क प्रस्थिताऽसि करमोर घने निशीथे प्राणाविपो वसति यत्र जनः प्रियो मे ।
एकाकिनी वद कथं न बिभेमि बाले नन्वस्ति पुँङ्खितशरो मदनः सहायः ॥ १४ ॥
मन्दं निधेहि चरणौ परिधेहि नील घासः पिधेहि बलयाबलिमञ्जलेन । मा जरूप साहसिनि
शारदचन्द्रकान्तदन्ताशवस्तव तमांसि समापयन्ति ॥ १५ ॥ मूढे निरन्तरैरपयोधरया मयैव कान्तः
सहाभिरमते यदि किं तवात्र । मां गर्जितैरिति मुहूर्त्तनिवारयन्ती मार्गं रणद्वि कुपितेव निशा-
सपत्नी ॥ १६ ॥ उरसि निहितस्तारो हारः कृता जघने घने फलकलवती काञ्ची पादौ रण-
न्मणिनूपुरौ । प्रियममिसरस्येवं मुग्धे त्वमाहत्तडिण्डिमा यदि किमधिकत्रासोत्क्रम्य दिशः समुदी-
क्षसे ॥ १७ ॥ वातोद्भूतमुखी प्रनष्टतिलका तोयार्द्रीनांशुका मेवानां निनदेन भीतहृदया
गत्वा प्रियस्यालयम् । द्वार नेच्छति लज्जया प्रलपितु देहीति वर्षाहता पादौ नूपुरकर्दमप्रति-
हतौ संशन्दयन्ती स्थिता ॥ १८ ॥ न जरूप दर्शनैर्विषा मयति ते तमिस्रक्षतिस्तरङ्ग्य
दृगञ्चलं भवतु तेन गाढ तमः । अपीह सखि सार्धैः पथि जैहीहि निम्नोन्नते स्मरं समद-
सिन्धुरं समधिरूढं निर्गच्छसि ॥ १९ ॥ मुक्त मौक्तिकदाम हेमबलयश्रेणी समुत्सारिता वासो
नीलमुरीकृत नियमितो मञ्जीरकोलाहलः । गच्छन्त्यास्तव साहसं न सहते तन्वङ्गि संगोपन घम्मि-
लुच्युतमल्लिकापरिमलप्रौढो निर्दोषानिलः ॥ २० ॥ जाताः प्रासादपालीकनकवलभिकान्यस्त-
माणिक्यदीपच्छायाविच्छिद्यतुच्छीकृतविरलतमा ये निशीथान्वकाराः । तेऽमी स्फारीक्रियन्ते प्रतिविशिख-
मतः कान्तसकेतधावद्दाममृमुक्तनेत्रोत्पलतरलतरत्तारकामेचकिन्ना ॥ २१ ॥ उत्तंसः 'केकिपिच्छे-
मैरकैतथलयैः श्यामले दोःप्रकाण्डे हारः सान्द्रेन्द्रनीलैर्मृगमदरचितो वक्रपत्रप्रपञ्चः । नीलान्जैः
शेखरश्रीरसितवसनता चेत्यमर्कौभिसारे सप्रत्येगेक्षणाना तिमिरमरसखी वर्तते वेषलीला ॥ २२ ॥
मल्लैर्यजरसविलिततनवो नवहारलताविभूषिताः सिततरदन्तपत्रकृतवक्ररुचो रुचिरामलांशुकाः । शशसृति
विततधाम्नि धवलपति भ्रममभिमाम्यता गताः प्रियवसतिं प्रयान्ति सुखमेव निरस्तमियोऽमिसारिकाः ॥ २३ ॥

ताराप्रज्ञासा ।

उद्गता मथनक्षोभात्फेनराजिः पयोर्दधेः । तारकावलिरेत्यङ्गैरियं सखि ! निवेद्यते ॥ १ ॥
घनतरतिमिरधुणौत्करजगधानाभिष पतन्ति काष्ठानैाम् । छिद्रैरमीमिरुद्धिभिः किरणव्याजेन चूर्णानि ॥

१ कुन्दपुष्परूपान् । २ वेगात् । ३ मेघः । ४ सूर्यः । सूर्यवत् प्रकाशमिमित्तभूत इति भावः ।
५ कुच- । ६ कस्तूरी- । ७ नीलवस्त्र- । ८ निविडे । ९ पुङ्खवद् बाणशाली । १० वल्लेण । ११ निविड-
कुच(मेघ)या । १२ दन्तप्रकाशेन । १३ भयम् । १४ त्यज । १५ हस्तिनम् । १६ अर्द्धरात्र- ।
१७ नीलिम्ना । १८ मयूर- । १९ इन्द्रनीलमणि- । २० अत्राभेदे दृष्टीया । तेन सान्द्रेन्द्रनीलरत्नाभि-
प्रहार इति भावः । २१ निर्भयाभिसरणे । २२ चन्दन- । २३ क्षीरसागरस्य । २४ कीदृशविशेषः ।
२५ दिशां दारुणां च ।

॥ २ ॥ उद्धर्तुं किल शैलकेलिरमसहस्तानि पाथोनिघेरन्तर्मूषणमौक्तिकानि दिविर्जघ्नीभिः
समुत्कण्ठया । गाढं तत्र निमज्जितेन रविणा बद्धा दृढं रश्मिभिः प्रोत्क्षिप्तानि निपत्य तानि
गगने तारौपदेशं दधुः ॥ ३ ॥ आकाशमखिलमास्करहयप्रोद्धान्तफेनच्छटाविच्छिन्नस्तवका
इषाम्बरतलश्रीहारमुक्ता इव । सन्ध्यानृत्यनटोजतोज्ज्वलजटाजूटज्वलजाह्वी धाराप्रोच्छलदच्छ-
विन्दव इव स्फूर्जन्ति तारा अमी ॥ ४ ॥

निशाकररमणीयता ।

कुष्ठानां सखि ! चण्डांश्छुदुःसहोदीतदीप्तिभिः । सुधाशुर्जगतां दाहं निराकर्तुमुपस्थितः ॥
॥ १ ॥ सुधयेव हरत्येष संताप गृहिणां सदा । तदेव द्विजराजेति प्रथिताऽस्याभिप्रायः
॥ २ ॥ ततः कुमुदनाथेन कामिनीगण्डपाण्डुना । नेत्रानन्देन चन्द्रेण माहेन्द्री दिगलंकृता ॥ ३ ॥
कुमुदेवधिकं भान्ति पतिताश्चन्द्ररश्मयः । अतिप्रकृष्टशीलेषु कुलेष्विव समृद्धयः ॥ ४ ॥ पितृष्व
तरङ्गाग्रैः समुद्रः फेनचन्दनम् । तदादाय क्षरैरिन्दुलिम्पनीव दिगङ्गनाः ॥ ५ ॥ नयनानन्द-
दायीन्दोर्विम्बमेतत्प्रसीदति । अधुना विनिरुद्धाशं प्रविशीर्णमिदं तमः ॥ ६ ॥ नाशयन्तो
घनध्वान्तं तापयन्तो वियोगिनः । पतन्ति शशिनः पादा भासयन्तः क्षमातलम् ॥ ७ ॥
ज्योत्स्नाचयः पयःप्रस्तारकाः कैरवाणि च । राजन्ति व्योमर्कासारे राजहंसः सुधाकरः ॥ ८ ॥
आनन्दं कुमुदादीनामिन्दुः कन्दलयेनयम् । लङ्घयत्यम्बरमोगं हनूमानिव सागरम् ॥ ९ ॥
इदमाभाति गगने भिन्दानं सर्वतः तमः । अमन्दनयनानन्दकरं मण्डलमैन्दवम् ॥ १० ॥
उदयतटान्तरितमिथ प्राची सूचयति दिङ्निशानाथम् । परिपाण्डुना मुखेन प्रियमिव हृदयस्थितं
रमणी ॥ ११ ॥ अथ पथिकवधूदहनः शनकैरुदभून्निशाकरालोकैः । कुमुदप्रबोधदूतो व्यसन-
गुरुक्षत्रनाकीणाम् ॥ १२ ॥ त्रिनयनचूडारत्नं मित्र सिन्धोः कुमुद्वतीदयितः । अयमुदयति
ध्रुवर्णोरुणरमणीवदनोपमश्चन्द्रः ॥ १३ ॥ हंसो यथा राजति पञ्जरस्थः सिंहो यथा मन्दरकन्द-
स्थः । वीरो यथा दर्पितकुञ्जरस्थश्चन्द्रोऽपि बभ्राम तथाम्बरस्थः ॥ १४ ॥ आकाशवापी-
सितैर्पुण्डरीकं शाणोपलं मन्मथसायकानाम् । पश्योदित शारदमम्बुजाक्षि संध्याङ्गनाकन्दुकमिन्दुबिम्बम्
॥ १५ ॥ वीथीषु वीथीषु विलासिनीनां मुखानि संवीक्ष्य शुचिस्मितानि । जालेषु जालेषु कर प्रसार्य
लावण्यमिक्षामटतीव चन्द्रः ॥ १६ ॥ नमोलताकुञ्जमुपागतायाः प्रमोदपर्याकुलतारकायाः । निशाङ्गनायाः
स्फुरता करेण शशां तमःकञ्चुकमुमुच ॥ १७ ॥ मनोजराजस्य सितातपत्र श्रीखण्डचित्रं हरिदङ्ग-
नायाः । विराजति व्योमसरःसरोजं कर्पूरप्रममिन्दुबिम्बम् ॥ १८ ॥ अथ मन्मथवाहिनीपरागः
किमपि ज्योतिरुदस्फुरत्युत्स्तात् । तिमिरस्य जरा चकोरैर्कूरं कुलटाकैलिवनीदवानलार्चिः ॥ १९ ॥
नवकुङ्कुमचर्चिका रजन्या गगनाशोकतरोः प्रवालपङ्क्तिः । मणिकुन्तलता स्मरस्य मन्ये शशिनः

१ स्वर्गवाशि- २ तारानामच्छलम् । ३ चन्द्रमसा । ४ अत्र कामिनीपदं विरहिणीनायिका-
परम् । ५ पूर्वा दिक् इन्द्रसम्बन्धिनी च । ६ दिक्षु व्याप्तम् । ७ खण्डितम् । ८ राजहंसपदेन
समस्तत्वं तु न युक्तम् अभवन्मत्तयोगत्वापत्तेरिति साहित्यदर्पणकाराः । ९ वर्धयन् ।
१० खण्डयन्तम् । ११ समन्वतो व्याप्तम् । १२ इन्द्रसम्बन्धि । १३ प्रकाशः । १४ शङ्ख- १५ कुङ्कु-
मसदृशशोण- १६ पुण्डरीकस्य श्वेतकमलवाचित्वेऽपि खितेति विशेषणमतिशयबोधनायम् ।
१७ हरिचन्दनलेपनम् । १८ ओदनम् ।

प्राथमिकी मयूखलेखा ॥ २० ॥ उपोदरागेण विलोलतारकं तथा गृहीतं शशिना निशामुखम् ।
यथा समस्तं तिमिरांशुक तथा पुरोऽपि रागाद्गलितं न लक्षितम् ॥ २१ ॥ कारमुदयमहीधरस्तनाग्रे
गलिततमः पटलांशुके निवेश्य । विकसितकुमुदेक्षण विचुम्बत्ययममरेशदिशो मुखं सुधाशुः ।
॥ २२ ॥ अन्वकारगरलं यतो जगन्मोहकारि भृशमस्ति नित्यशः । उज्ज्वलं जठर-
मोषधीपतेरञ्जनाममवचतः प्रिये ॥ २३ ॥ मानिनीजनविलोचनपातानुष्णबाष्पकलुषान्त्रतिगृह्णन् ।
मन्दमन्दमुदितः प्रययौ खं भीतभीत इव शीतमयूखः ॥ २४ ॥ शंकरार्धतनुबद्धपार्वती कुङ्कुमात्कुच-
कोरकाकृतिः । सूच्यते कमलिनीमिरुंमत्पद्मकोशकरलीलया शशी ॥ २५ ॥ इन्दुरिन्दुरिति किं
दुराशया बिन्दुरेष पयसो विलोक्यते । नन्विद विजयते मृगीदृशः श्यामकोमलकपोलमाननम् ॥ २६ ॥
रुद्धनिर्गमनमादिनक्षयात्पूर्वदृष्टतनुचन्द्रिकास्मितम् । एतदुद्गिरति रात्रिचोदिता दिग्दृश्यमिव चन्द्रम-
ण्डलम् ॥ २७ ॥ पश्य पक्षफलिनीफलत्विषा बिम्बलाञ्छितवियत्सरोऽम्भसा । विप्रकृष्टविवर हिमाशुना
चक्रवाकमिथुन विडम्ब्यते ॥ २८ ॥ अङ्गुलीभिरिव केशसचय सनियम्य तिमिरं मरीचिमिः ।
कुङ्कुमलीकृतसरोजलोचनं चुम्बतीव रजनीमुखं शशी ॥ २९ ॥ रक्तमौलमपहाय चन्द्रमा जात एव
पाशुद्वमण्डलः । विक्रिया न खलु कालदोषजा निर्मलप्रकृतिषु स्थिरोदया ॥ ३० ॥ उज्जतेषु शशिनः
प्रमा स्थिता निजसंश्रयपरं निशातमः । नूनमात्मसदृशी प्रकल्पिता वेधसैव गुणदोषयोर्गतिः ॥ ३१ ॥
चन्द्रपादजनितप्रवृत्तिमिथश्चन्द्रकान्तजलबिन्दुभिर्गिरिः । मेखलातरुषु निद्रितानमून्बोधयत्यसमये
शिखिर्षण्डिनः ॥ ३२ ॥ उज्जतावनतप्रागवत्तया चन्द्रिका सतिमिरा गिरेरियम् । भक्तिमिर्बहुविधाभि-
रर्पिता माति भूतिरिव भक्तदन्तिनः ॥ ३३ ॥ एतदुच्छसितपीतमैन्दवं सोढुमक्षममिव प्रभारसम् ।
मुक्तषट्पदविरागमञ्जसा भिद्यते कुमुदमा निबन्धनात् ॥ ३४ ॥ आननानि हरिणीनयनानामद्भुतानि
च समीक्ष्य जर्मत्याम् । लज्जयेव घनमण्डललीनो मन्दमन्दमहहेन्दुर्देति ॥ ३५ ॥ व्यानेशे शश-
धरेण विमुक्तः केतकीकुसुमकेसरपाण्डुः । चूर्णमुष्टिरिव लम्बितकान्तिर्वास्यस्य दिशमञ्जुसमूहः ॥ ३६ ॥
उज्जती शुचिवाशु तमिस्रामन्तिक 'व्रजति' तारकराजे । दिग्प्रसादगुणमण्डनमूढे रश्मिहासविशदं
मुखमैन्द्री ॥ ३७ ॥ नीलनीरजनिमे हिमनौर शैलरुद्धवपुषः सितैररंभेः । खे राज निपतत्करजालं
वारिवेः पयसि गाङ्गमिवाभ्रैः ॥ ३८ ॥ द्यौः निरुन्वदतिनीलघनामं ध्वान्तमुद्यतकरेण पुरस्तात् ।
क्षिप्यमाणैर्मसितेतरभासा शंमुनेव करिचर्म चकाशे ॥ ३९ ॥ अन्तिकान्तिकगतेन्दुविषष्टे निक्षेता
जहति दीधितिजाले । निःसृतस्तिमिरमारनिरोधादुच्छ्वसन्निव 'राज' दिगन्तः ॥ ४० ॥ लेखया
विमलविद्रुमभासा सततं तिमिरमिन्दुर्दृष्टे । 'दृष्ट्या' कनकटङ्कपिशङ्गयो मण्डलं भुव इवादिबराहः
॥ ४१ ॥ दीपयन्त्रं नमः किरणौघैः कुङ्कुमारुणपयोधरगौरैः । हेमकुम्भ इव पूर्वपयोधेरुन्ममज्ज
शनैकैस्तुहिनाशुः ॥ ४२ ॥ उद्गतेन्दुमविभिजतमिस्रा पश्यति स्म रजनीमवितृतः । व्यशुकैस्तुमुखी-
मतिजिह्वा ग्रीडया नववधूमिव लोकः ॥ ४३ ॥ न प्रसादमुचितं गमिता द्यौर्नोद्धतं तिमिरमविवनेभ्यः ।

१ चन्द्रमसः । २ चन्द्रः । ३ रात्रिमुखम् । ४ रात्रित्वम् । ५ मयूरान् । ६ विमानैः ।
७ भस्मैव । ८ पृथिव्याम् । ९ व्याप्तः । १० चन्द्रमसि । ११ वेष्टितवती, कृतवतीति
यावत् । १२ चन्द्रस्य । १३ जलम् । १४ आकाशम् । १५ चेत । १६ अतिसमीप- । १७ कुटिलताम् ।
१८ उत्तिष्ठवान् । १९ उद्धतवांश्च । २० पीतया । २० आवरणरहितम् ।

दिदुमुखेषु न च धाम विकीर्णं भूपितैव रजनी हिमभासा ॥ ४४ ॥ श्लिष्यतः प्रियवधूरुपकण्ठं
 तारकास्ततकरस्य हिमांशोः । उद्धमन्नभिराज समन्तादङ्गराग इव लोहितरागः ॥ ४५ ॥ प्रेरितः
 शशधरेण करौघः संहतान्यपि तुनोद तमांसि । क्षीरसिन्धुरिव मन्दरभिन्नः काननान्यविरलोच्चतरुणि
 ॥ ४६ ॥ शारतां गमितया शशिपादैश्चायया विटपिनां प्रतिपेदे । न्यस्तशुक्लचित्रतलामिस्तुल्यता
 वसतिवेश्ममहीभिः ॥ ४७ ॥ गन्धमुद्धतरजःकणवाही विक्षिपन्विकसता कुमुदानाम् । आदुधाव
 परिलीनविहङ्गा यामिनीमरुदपां नवराजीः ॥ ४८ ॥ संविधातुमभिपेकमुदासे मन्मथस्य लसदंशुजलौघः ।
 यामिनीवनितया ततचिह्नः सोत्पलो रजतकुम्भ इवेन्दुः ॥ ४९ ॥ ओजसाऽपि खलु नूनमनूतं
 नासहायमपयाति जयश्रीः । यद्विभुः शशिमयूखसखः सत्ताददे विजयि चापमनङ्गः ॥ ५० ॥
 कलितमन्वरमाकलयन्करैर्मृदितपङ्कजकोशपयोधरः । विकसद्दुत्पलनेत्रविलोकितः सखि निशां सरसीकुल्लो
 विधुः ॥ ५१ ॥ वसुधान्तनिःसृतमिवाहिपतेः पटल फणामणिसहस्ररुचाम् । सूरदंशु जालमथ क्षीतरुचः
 ककुभ समस्तकुरुत माघवनीम् ॥ ५२ ॥ विशदप्रमापरिगतं विवभावुदयाचलव्यवहितेन्दुवपुः । मुखमप्र-
 काशदशनं शनकैः सविलासहासमिव शक्रदिशः ॥ ५३ ॥ कलया तुपारकिरणस्य पुरः परिमन्दमिज-
 तिमिरौघजटम् । क्षणमभ्यपद्यत जनैर्न मृषा गगनं गणाधिपतिमूर्तिरिति ॥ ५४ ॥ नवचन्द्रिकाकुसुमकीर्णतमः
 कवरोभूतो मलयजार्द्रमिव । ददृशे ललाटतटहारि हरेर्हरितौ मुखे तुहिनरश्मिदलम् ॥ ५५ ॥
 प्रथमं कलाऽभवदथार्धमथो हिर्मदीधितिर्महदभूदुदितः । दधति ध्रुवं क्रमश एव न तु शुति-
 शालिनोऽपि सहसोपचयम् ॥ ५६ ॥ उदमज्जि कैटमजितः शयनादपनिद्रपाण्डुरसरोजरुचा ।
 प्रथमप्रबुद्धनदराजसुतावदनेन्दुनेव तुहिनद्युतिना ॥ ५७ ॥ अथ लक्ष्मणातुगातकान्तवपुर्जलधि
 विलङ्घ्य शशिदाशरथिः । परिवारितः परित ऋक्षगणैस्तिमिरौवराक्षसैर्कुलं विभिदे ॥ ५८ ॥
 उपजीवति स्म सततं दधतः परिमुग्धतां षणिगिवोदुपतेः । धनवीथिवीथिमवतीर्णवतो निधिर-
 म्मसासुपचयाय कलाः ॥ ५९ ॥ रजनीमवाप्य रुचमाप शशी सपदि व्यभूषयदसावपि ताम् ।
 अधिलम्बितक्रममहो महतामितरेतरोपकृतिमच्चरितम् ॥ ६० ॥ दिवसं भृशोष्णैर्हिचपादहतां रुद-
 तीमिवानवरतालिरुतैः । मुहुरामृशन्मृगैर्धरोऽप्रकारैरुदशिश्वसत्कुमुदिनीवनिताम् ॥ ६१ ॥ प्रतिका-
 मिनीति ददृशुश्चकिताः स्मरजन्मैर्धर्मपयसोपचिताम् । सृष्टशोऽमिमर्तुशशिरश्मिगलजलविन्दुमिन्दुम-
 णिदारुवधुम् ॥ ६२ ॥ अमृतद्रवैर्विदधदज्जशामपमार्गमोषधिर्वैतिः स्म करैः । परितो विसर्पि परि-
 तापि भृशं वपुषोऽवतारयति मानविषम् ॥ ६३ ॥ अमलात्मसु प्रतिफलन्नमितस्तलुणीकपोलफल-
 केषु मुहुः । विससार सान्द्रतरमिन्दुरुचामधिकावमासितदिशां निकरः ॥ ६४ ॥ तपनस्य
 तीव्रमहसा दिवसं परितप्तमेतदखिलं सुवनम् । सुधयेव शान्तिमचिरानयते तदिवौषधीश इति
 लम्बपदः ॥ ६५ ॥ उपगूढवेल्मलघूर्मिभुजैः सारितामचुक्षुमदधीशमपि । रजनीकरः किमिव
 चित्रमहो यदुरागिणां गणमनङ्गलघुम् ॥ ६६ ॥ भवनोदरेषु परिमन्दतया शयितोऽलसः स्फटिक-

१ कण्ठस्य समीपे । २ मलिनतां श्यामतां वा । ३ किरणैः । ४ रात्रि- । ५ शेषस्य । ६ इन्द्रस्य,
 इन्द्रसम्बन्धिभ्या इति यावत् । ७ दिशः प्राच्याह्वय इति, यावत् । ८ चन्द्रस्य । ९ सौ-
 मित्रि- भृगुश्चिह्न- । १० शशयेव दाशरथी रामः इति शशी दाशरथिरिवेति वा । ११ तिमि-
 रौघ एव राक्षसकुलमिति, तिमिरौघो राक्षसकुलमिवेति वा । १२ मेघावलिर्गुणं मार्गम् ।
 १३ दिनसमाप्तिं यावत् । १४ सूर्यचरण- । सूर्यकिरण- । १५ चन्द्रः । १६ कामसंज्ञात् । १७ चन्द्रः ।

यष्टिरुचः । ॥ अवलम्ब्य जालकमुद्योपगतानुदतिष्ठदिन्दुकिरणान्मदनः ॥ ६७ ॥ अविमावितेषु
विषयः प्रथमं मदनोऽपि नूनमवत्तमसा । उदिते दिशः प्रकटयत्यमुना यदैर्धर्मधाम्नि धनुराच-
कुषे ॥ ६८ ॥ युगपद्विकासमुदयाद्गमिते शशिनः शिलीमुखेणोऽलमेत । हुतमेत्य पुष्पधनुषो
धनुषः कुमुदेऽङ्गनामनसि चावसरम् ॥ ६९ ॥ कर्कुमां मुखानि सहस्रोऽञ्जलयन्दधदाकुलत्वमधिकं
रतये । आदिदीपदिन्दुरपरो दहनः कुसुमेषुमन्त्रिर्नयनप्रभवः ॥ ७० ॥ ख्याता वयं समधुपा
मधुकोशवत्यश्चन्द्रः प्रसारितकारो द्विजराज एषः । अस्मत्समागमकृतोऽस्य पुनर्द्वितीयो मा भूत्क-
लङ्क इति सकुचिता नलिन्यः ॥ ७१ ॥ उद्गर्भहूणतस्त्रीरमणोपमदर्दमुग्रोऽजतस्तननिवेशनिमं हिमांशोः ।
बिम्बं कठोरबिसकाण्डकैदारमेतद्रम्भोपदं प्रथममप्रकारैर्व्यनात्ति ॥ ७२ ॥ ताराक्षतान्प्रवि-
किरन्कलैकपठनादान्मन्त्राक्षराणि निगदन्कुसुमेषुः । लामाय वासरैर्मेणुभिषितस्य सायं संचारयत्य-
मृतदीधितिकास्यपात्रम् ॥ ७३ ॥ एतद्विमाति चरमाचलचूडचुम्बि ढिण्डीरं पिण्डरुचि शीतमरीचिविम्बम् ।
उज्ज्वालितस्य रजनीं मदनालस्य धूम दधत्प्रकटलाञ्छनकैतवेन ॥ ७४ ॥ भूयस्तराणि यद-
मूनि तमेस्विनीषु ज्यौत्स्नीषु च प्रविरलानि ततः प्रतीमः । सन्ध्यान्लेन शशमन्त्रैर्भूषिकायामा-
वर्तितैरुद्गमिरेव कृतोऽयमिन्दुः ॥ ७५ ॥ उज्जृम्भते कुमुदिनीमुकृतं मृगाङ्को विष्वक्किर्णपरिपा-
टलरश्मिदण्डः । उत्सूतविद्रुमकुलो जलधेस्तरङ्गादुत्क्षिप्यमाण इव कश्चन राजेकम्बुः ॥ ७६ ॥
गगनविपिनसिंहः कामभूपातैपत्रं निखिलदिग्बलानां कन्दुक क्रीडनाय । मणिरिव रतिभर्तुः कर्मणैः
पार्वैर्गोऽयं जयति कुमुदबन्धुर्बन्धुरश्चन्द्रबिम्बः ॥ ७७ ॥ अयमुदयति चन्द्रो धारिवेरन्गुगर्भा-
दमृतकणकरालैरंशुभिर्दीप्यमानः । मुजर्गैश्चनवक्षोहर्म्यदेशे लसन्त्यो वदनमिव यदृच्छोत्तानित विश्व-
मौतुः ॥ ७८ ॥ अयमुदयति चन्द्रश्चन्द्रिकाघौतविश्वः परिणतविमैर्लिप्ति व्योम्नि कर्पूरगौरः ।
ऋजुरजतशलाकास्पर्धिमिर्यस्य पैदैर्जगदमलमृणालीपञ्जरस्थ विमाति ॥ ७९ ॥ उदयति कमलमन्त्रैः
कण्ठतालैरलीनां कुमुदमुकुलकेषु व्यजयन्नङ्गहारान् । मदमुखैरचकोरीतोयकर्मन्तिकोऽयं तुहिनश्चिरघामा
दक्षिण लोकचक्षुः ॥ ८० ॥ मृगाङ्कोऽय घत्ते गगनजलतः फेनतुलनां सितच्छत्राकारां मदननृपतेर्वि-
श्वजयिनः । त्रिपामारामायां मलयजविशेषप्रतिष्ठितिं जगदात्रीदेव्या मणिमुकुटलक्ष्मीं च विमलाम्
॥ ८१ ॥ कपाले मार्जारः पय इति कर्पौल्लेहि शशिनस्तश्छिद्रप्रोतान्त्रिसमिति करी संकलयति ।
रतान्ते तल्पस्थान्हरति वनिताप्यशुकमिति प्रभामतश्चन्द्रो जगदिदमहो विप्लवयति ॥ ८२ ॥
अयं नेत्रादनेरजनि रजनीवल्लभ इति भ्रमः कोऽयं प्रज्ञापरिचयपराधीनमनसाम् । सुधानामाधारः स खलु
रतिविम्बाधरसुधारसासैकस्त्रिधादजनि नयनात्पुष्पधनुषः ॥ ८३ ॥ जटाभामिर्मोभिः करधृतकलङ्काक्षवल्यो

१ चन्द्रे । २ भ्रमर- । बाण- । ३ दिशाम् । तद्रूपाणां सुन्दरीणां च षड्वेत्तर- । अविशुनितेन- ।
५ भ्रमरयुक्ताः । मद्यपयुक्ताश्च । ६ रत्नविशेष- । मद्य- । ७ किरण- । हस्त- । हस्तपक्षे
याचकत्वप्रतीतिः । ८ चन्द्रः ब्राह्मणश्च । ९ मालिन्यरूपस्य याचकत्वरूपस्य वा लाञ्छनस्य
सिद्धत्वात् । १० कपिलवर्णम् । ११ कदली- । १२ कोकिलध्वनीन् । १३ दिनकरस्य वासर-
रूपस्य रत्नस्य च । १४ समुद्रफेन- । 'ढिण्डीरोऽब्धिकफः फेनः' इत्यमरः । १५ ध्वान्तच्छत्रासु
रात्रिषु । १६ प्रकाशबहुलासु रात्रिषु । १७ मूस इति ख्याते द्रव्यविशेषस्य द्रवीभावापादनाय
आधारभूते पान्ने । १८ सर्वतः । १९ कम्बूनां राजेति राजा द्वित्रराज-एव कम्बुरिति वा । २० छव-
रूपः । २१ उज्ज्वलनादिसाधनभूतः । २२ पूर्णः । २३ उन्नतान्तः । २४ शेषरूपे प्रासाददेशे ।
२५ शोभमानायाः । २६ लक्ष्म्याः । २७ निम्नलतापूर्णे । २८ किरणैः । २९ वाचाल- ३० रात्रि- ।
३१ सादृश्यम् । ३२ मियः । ३३ कामस्य ।

वियोगिन्यापत्तेरिव कलितवैराग्यविशदः । परिप्रेक्षापरापत्तिकपालाङ्किततले शशी भस्मापाण्डुः पितृ-
 वन इव व्योम्नि चरति ॥ ८४ ॥ तथा पौरस्थायां दिशि रुमुदवेदारकलिकाकपाट्रीमिन्दुः
 किरणलहरीमुल्लसयति । समन्तादुन्मीलद्बलजलविन्दुस्तयकिनो यथा पुष्पयन्तो प्रतिमुटकमेणाभूषणयः
 ॥ ८५ ॥ सुधारदिमः सगस्तिमिरनिकरान्त विरचयजालिन्नेभ्यः स्यन्द शशिमणिसमुत्थ च
 वितरन् । उदत्यादौ रक्ताम्बुजसमग्निः कैरवयने प्रमोद तन्मानो मधुपवनितारातिमभूष ॥ ८६ ॥
 त्रिनयनजटावट्टीपुष्प निशावदनस्मितं ग्रहविसलय सन्धानागेनिताभ्वनवधतिः । तिमिरभिदूरं
 व्योम्नः शृङ्ग मनोभवकामुर्क प्रतिपदि नवस्येन्दोर्विभ्र मुल्लोदयमम्बु नः ॥ ८७ ॥ प्रथम-
 रुणच्छायस्तावत्ततः कनकमभस्तदनु विरदोत्ताम्यत्तन्वीकपोलतल्लुतिः । उदयति तनां ध्वान्तध्व-
 सक्षमः क्षेणदामुखे सरस्विसिनीकन्दच्छेदच्छविर्गुलान्छनः ॥ ८८ ॥ मयूरनगररुदतिमिर-
 मिभ्रुम्भस्थलोच्छलत्तरतारकागणविकीर्णमुक्तागणः । पुरंदररिद्वीररगरगर्भमुतोत्थितसुगार्कंरके-
 सरी गगनकानन गाहते ॥ ८९ ॥ प्रसारणपरः करः प्रकटितानुरागोदये सुधाकिरणनामुने
 त्वारितमम्वरालम्बिनि । तदा विगलितोद्भसतिमिरजालनीलांशुका पुरंदरदिगङ्गना पुलकितव
 तारागणैः ॥ ९० ॥ कलनिधिर्यं रवेः सगुपलभ्य रूप स्वय दिनान्ततमयेऽस्मृतासपदि
 पैङ्गिनी रागवान् । धैवान्यकरसगमान्मुकुलितेति पूर्वोक्तिं समीक्ष्य जटामुः प्रिये धुवमभूदतः
 पाण्डुरः ॥ ९१ ॥ दर्पाङ्कः शुभ्रमवनुरो जीयितं कैरवाणा जीवजीवप्रणयगारिमा भाग्यराशि-
 निशायाः । शृङ्गारश्रीललितहसित पानपात्र नुराणां पौरुषेष्वाङ्गवति शिरार किं तमः स्थातुमोष्टे
 ॥ ९२ ॥ तैः सर्वजीमवदभिचतानेत्रसिद्धाङ्गैर्वा नीलैर्वा त्रिशुवनदृशामन्वष्टेस्तमोभिः । व्याप्त
 पृथ्वीवल्लयमखिलं क्षालयन्नुच्छलद्भिर्ज्योत्स्नाजालैर्यमुदयने जर्जरसिर्वाभोमः ॥ ९३ ॥ पश्येदेति
 वियोगिनीदिनमणिः शृङ्गारक्षामणिस्तारामौक्तिकहारनायकमणिश्चण्डीशशृङ्गमणिः । प्रौढानशृङ्ग-
 मस्तर्कमणिः कंदर्पसीमेन्तिनीकाञ्चीमन्मणिश्चकोरपरिप्रेक्षिन्नामणिश्चन्द्रमाः ॥ ९४ ॥ चक्रो
 मदनद्विजस्य गगनक्रोडैकदंष्ट्रादुत्तरारामौक्तिकशुक्तिरन्वतेर्भसस्तम्बेरमस्यादुःखः । शृङ्गारगल्लुप्तिका
 विरहिणीमर्मच्छिदा कर्तरी सव्याघारवैधूनलक्षितिर्य चान्द्री कला राजने ॥ ९५ ॥ रैर
 कैरवकोरकाचिदलयन्यूनां मनो दोल्यनम्भोजानि निर्मालयन्मृगदृशा मान समुन्मूलयन् ।
 ज्योत्स्नां कन्दैलयन्दिशो धवलयन्मभोधिमुदलयन् कोकोनाकुलैर्यस्तमः कवलयन्निन्दुः
 समुज्जृम्भते ॥ ९६ ॥ एष स्वर्गसंरक्षिणोजलमिलद्विदन्तिदन्तशुतिर्त्रयश्राजतकुम्भविज्रमधरः
 शीताशुरमुद्यतः । हसीयत्यमलाम्बुजीयति लसिर्गण्डीरपिण्डीयति रक्तैरस्फाटिककुण्डली-
 यति दिशामानन्दकन्दीयति ॥ ९७ ॥ अद्यापि स्तनशूलदुर्गधिपमे सीमन्तिनीनां रदि स्थातुं
 वाञ्छति मूर्धे एष धिगिति क्रोधादिवालोहितः । उद्यत्प्रसारितकरः कर्णव्यसो तत्क्ष-

१ शमशाने । २ पुरोवर्तिन्यां पूर्वस्थां च । ३ क्षेत्र- । ४ भ्रमरेभ्यः । ५ राज्यारम्भे ।
 ६ पूर्वदिग्रूपगुहारान्धः । ७ चन्द्र- । ८ चतुर- । चन्द्रश्च । ९ कमलिनी नायिकाविशेषे च ।
 १० जार- । ११ कुमुदिन्यः । १२ उदयगिरेः । १३ चन्द्रः । १४ वियोगिनां हरत्वाद् दर्शने
 रमणीयत्वाच्चेदं साम्यम् । १५ स्त्री- । १६ अत्र परिपच्छब्दः समूहार्थकः । १७ सर्वस्वभूतः ।
 १८ गाढान्धकाररूपहस्तितः । १९ सन्ध्यारूपवैश्या- । २० कम्पयन् । २१ पोषयन् ।
 २२ चक्रवाकान् । २३ वियोगद्वेष्टुत्वाद् । २४ गङ्गा । २५ समुद्रफेन- । २६ विशद- । २७ स्त्रीणाम् ।
 २८ ईर्ष्याकुण्डः ।

पात्पुल्लकैरव कोशनिःसरदलिश्रेणीकृपाण शशी ॥ ९८ ॥ कैलासायितमद्रिमिर्विदपिमिः श्वेता-
तपत्रायित मृत्पङ्केन दधीयित जलनिधौ दुग्धायित वारिमिः । मुक्ताहारलतायित व्रततिभिः
शङ्खयित श्रीफलैः श्वेतद्वीपजनायित जनपदैर्जाते शशाङ्कोदये ॥ ९९ ॥ पीयूषाश्रयण जगन्न-
यदर्शामालानलेखो लवो विश्वोन्माथद्वुताशनस्य कैकुभामुद्रादिनी कुञ्जिका । धीरेण प्रथमा च
पुष्पघनुषो रेखा मृगाक्षीमुखश्रीणां च प्रतिराजबीजमधिकानन्दी नवश्चन्द्रमाः ॥ १०० ॥
दिग्बालाकरकन्दुकाः स्मरवधूसीमन्तमुक्तामणिः कामक्षोणिपतेर्विहारधरुमीनिर्व्यूहपारावतः । हृद्व्योम्नि
विकीर्णतारकमणिः श्यामौवणिक्पुष्पवः स्फारः स्फाटिकसपुटः कुमुदिनीकान्तोऽयमुन्मीलति ॥ १०१ ॥
यातस्यास्तमनन्तर दिनकृतो वेषेण रागान्धर्तैः स्वैर शीतकरः कर कमलिनीमालिङ्गितुं योज-
यन् । शीतस्पर्शमुपेत्य संप्रति तया रुद्धे सुखाम्भोरुद्धे हासेनेव कुमुद्वतीव नितया वैलक्ष्यपाण्डू-
कृतः ॥ १०२ ॥ एतत्कोकैर्कुटुम्बिनीजनमनःशल्य चकोराङ्गनाचञ्चूकोटिकपाटयोर्घटितयो-
रुद्रादिनी कुञ्जिका । दग्धस्यापि नवाङ्कुरः स्मरतरोराद्रागसां प्रेयसीमानोद्दामगजाङ्कुरो विजयते
मुग्ध सुधाशोर्वपुः ॥ १०३ ॥ क्षीराब्धेर्लहरीषु । फेनघवलाश्चन्द्रोपलेषु । सवत्पार्थः सीकरिणो
विकासिकुमुदक्रोदे रजःपिङ्गराः । उन्मीलन्ति चकोरचञ्चुगहने छिन्नप्रखण्डाश्चमर्कुर्वन्तः प्रियविप्रयुक्त-
रमणीगात्रे सुधाशोः कराः ॥ १०४ ॥ ध्वान्तौघे शिनिक्पण्ठकैर्महसि प्राप्ते प्रतीचीमुखं
प्राचीमञ्चति किं च दुग्धलहरीमुग्धे विधोर्धामनि । एतत्कोकचकोरशोकरमसम्भानप्रसन्नोलसद्-
वपातोर्मिकदम्बचुम्बितमिव त्रैलोक्यमामासते ॥ १०५ ॥ शीताशुस्फटिकालवालवलयद्रागुलस-
त्कौमुदीबलीनूतनपल्लवाञ्चितमिव प्राप्य क्षणं ताम्रताम् । चञ्चन्मतचकोरचञ्चुघटनाच्छिन्नाप्रका-
ण्डस्तुतक्षीरस्यन्दनिरन्तराञ्छतमिव श्वेत वियद्वासते ॥ १०६ ॥ यः श्रीखण्डतमालपञ्चति दिशः
प्राच्याः स्मरभूपातेः पाण्डुरैश्चञ्चति दन्तपञ्चति विलयलक्ष्मीकुङ्कुमदशः । केलिध्वेतसहस्रपञ्चति रते
किं च क्षपायोषितः क्रीडाराजतसीधुपात्रति शशी सोऽय जगन्नेत्रति ॥ १०७ ॥ ये पूर्व यव-
सूचिसूचसुहृदो ये केतकाप्रच्छदच्छायासाम्यमृतो मृणाललतिकालावण्यमाजोऽत्र ये । ये धारा-
न्मुविडम्बिनः क्षणमयो ये तारहारश्रियस्तेऽमी स्फाटिकदण्डदम्बरजितो जाताः सुधाशोः कराः ॥ १०८ ॥
सद्यश्चन्दनपङ्कपिच्छिलमिव व्योमाङ्गण कल्पयन्पश्यैरावतकान्तदन्तमुसलच्छेदोपमेयाकृतिः । उद्गच्छत्यय-
मच्छमौक्तिकलताप्रालम्बलम्बैः करैर्मुग्धाना स्मरलेखवाचनकलाकेलिप्रदीपः शशी ॥ १०९ ॥
कोकानाकुलयश्चकोरतरुणीवैकल्पमुन्मूलयजम्भोजानि निमीलयन्कुमुदिनीरुन्मीलयन्सर्वतः । पान्थानाकु-
लता नयन्कुलवधूचेतः समुल्लासयन्तस्तं याति दिव्योपतिः समुदय यात्येष दोषोपतिः ॥ ११० ॥
स्वर्वामाभृतपानचारुपैर्किं कामदेवाङ्गनाक्रीडाकन्दुक एष किं सुरनदीडिण्डेरिपिण्डः किमु ।
किं छत्र स्मरभूपातेः किमु यशःपुञ्ज पुरस्तादिद चेत्तः संशयाकारक समुदित शीतैर्धुतेर्मण्डलम् ॥

१ धमरराजिकृपाणयोः समानवर्णत्वात् । २ कैलासचन्द्रयोः सितत्वात् । ३ लताभिः ।
४ दुग्धपाणां हस्तिनीनामिति भावः । ५ चन्दनशृङ्खलाभूतः । ६ दिशाम् । ७ स्वरूपप्रकट-
यितृत्वात् । ८ सैनिकेषु । ९ प्रथमा रेखेत्यमुख्यतया गण्यः । १० केशपाश- ११ तमिस्का-
रूपवणिगङ्गनायाः । १२ अनुरागशाली शोणिमशाली-च १३ हास्यविशेषे श्वेततां नीत- ।
१४ चक्रवाकी । १५ जल । १६ नीलकण्ठ (शङ्कर) । १७ समूह- १८ श्वेतच्छत्रमिव चरति ।
१९ हस्तिदन्तदलमिवाचरति । २० श्वेतकमलमिवाचरति । २१ मध्यपानपात्रमिवाचरति ।
२२ सूर्यः । २३ चन्द्रः, दोषाया राज्ञेः पतिः । २४ प्राज्ञविशेषः । २५ गङ्गाफेन- २६ चन्द्रस्य ।

॥ १११ ॥ पद्मिन्या दयितेऽनुधावति रूपा स्वं पद्मिनीश्रोणिं आन्वा भीतमना दिगन्त-
मखिलं चन्द्रो जगहेऽश्रुधिम् । गढे तत्र च तत्र धितुलममुं कथन्ति ताराः पतिं सोऽयं तच्छ्रमधारि-
ङ्गमरसैः सितोऽरुणो दृश्यते ॥ ११२ ॥ मानावश्रुदिते तथा मयि गते किं स्यान्मम
प्रेयसी हा हेत्यस्तमितः शशी रसयशदिन्दीवरिण्याः स्मरन् । सोऽयं संप्रति नीलिमाद्विततनु-
स्तस्मादरीदृश्यते ये ये यत्किल संस्मरन्ति चरमे तद्रूपमेव्यन्ति ते ॥ ११३ ॥ आदाया-
मृतपूर्णमर्कचपक शोणारविन्दप्रमे पाणाविन्दैवधूर्धलोक्ष्य च पुनस्तस्मिन्मम श्यामिकाम् । चिक्षे-
पोपरि कोपतः पारिजनेऽसशोभ्य दत्ता मुधेत्येनं त शशिनं प्रशसति जनस्तत्पाणिमुक्तार्जुनम्
॥ ११४ ॥ आनीलां करपट्टवैरपनयन्नच्छां तमःकन्तुकीमाशा संप्रति वासपीमनुसन्नक्षी-
णरागः शशी । अस्याश्च स्तनसद्विनीमिय वहनंन कस्तूरिकामालिङ्ग्ययमादरेण रजनीमर्धो-
न्मिलत्तारकौन् ॥ ११५ ॥ यत्पीयूषमयूखमालिनि तमःस्तोमावलीढायुषं नेत्राणामपमृत्युहारिणि
पुरः सूर्योद एवातिथौ । अम्भोजानि पराधि तन्निजमद्य दत्स्यैव तन्म्यन्ततो गौराद्वीषदनोपमा-
सुकृतमादत्ते पतिर्यज्वनाम् ॥ ११६ ॥ य प्राक्प्रत्यगवागुदधि कशुभां नामानि संविभ्रत
ज्योत्स्नाजालझलझलाभिरमितां लुम्पन्तमन्यं तमः । प्राचीनादचलादित्तिजगतामालोक्यीजाद्वह्नि-
निर्यान्त हरिणाङ्गमङ्कुरमिव द्रष्टु जनो जीयति ॥ ११७ ॥ स श्रीकण्ठकिरीटकुट्टिमपरिष्कार-
दीपाङ्कुरो देवः कैरवबन्धुरन्वतमसप्राग्मारकुर्धिमरिः । सत्कर्ता निजकान्तिमौक्तिकमणिश्रेणीमिरेणी-
दृशा गोर्वाणाविपतेः सुधारसवतीपारोगवः प्रोदगात् ॥ ११८ ॥ प्राचीनाचलचुम्बिचन्द्रमणि-
भिर्निर्व्यूहपाद्य निर्जोनिर्वासरुभिर्निजेन यपुषा दत्तार्वालाजालि । अन्तःप्रोदकलङ्कितुच्चमभितः
सान्द्रं परिस्तीर्यते त्रिम्बादङ्कुरमङ्गनैशिकतमःसद्रोहमिन्दोर्महः ॥ ११९ ॥ साय नायमुदेति
वासरमणिश्चन्द्रो नु चण्डचुतिर्दावाग्निः कथमम्बरे किमशनिः स्वच्छन्तारेक्षे कृतः । हन्तेदं निरणापि
पान्थरमणीप्राणानिलाशाश्रया धावदोरविमायरोविपथरीभोगस्य भोमो मणिः ॥ १२० ॥ रक्तोऽयं
क्षणदाप्रियः समुदितो व्योम प्रपद्याभितो विश्वं धीष्य च पद्मिनीमुखरस लुब्धः प्रपातुं चिरम् ।
निद्राणां बह्वधा कर्ः परिमृशन् स्यायत्ततामक्षमो नेतु पाण्डुरतां दधन् रुमुदिनीमारोचयन् सक्षणः
॥ १२१ ॥ तत उदियगिरेरिवैक एव स्फुरितगुणद्युतिसुन्दरः कलायान् । इह जगति
महोत्सवस्य हेतुर्नयनयतामुदियाय बालचन्द्रः ॥ १२२ ॥ साधु चन्द्रमसि पुष्करैः कृत मीलित
यदभिरामताऽधिके । उद्यता जयिनि कामिनीमुखे तेन साहसमनुष्ठितं पुनः ॥ १२३ ॥ पुण्यश्लोक-
मणेरजगन्नयपरिक्लेशप्रशान्तेः कृते सद्यस्तस्य पयोददाममुपमासम्मारिणः श्रीपतेः । श्लोको मोदयतेऽसकौ
कुंवल्य या श्यामताऽस्मिन् पुनः सोन्नेतुं स्वतदीयतापरिचयं न त्वन्यथात्वं स्थिता ॥ १२४ ॥
प्राणायामोपदेष्टा सरसिरुहमुनेर्यौवनोन्मादलीलागोटीना पीठमर्दस्त्रिभुवनवनितानेत्रयोः प्रातराशः ।
कामायुष्टोमयज्या शमितकुमुदिनीमौनमुद्रानुरागः शृङ्गाराद्वैतवादी प्रभवति भगवानेषु पीयूषभोतुः
॥ १२५ ॥ कलोलक्षिप्रपङ्कत्रिपुरहरशिरःस्वःक्षेत्रांमृणालं कर्षूरक्षोदजालं कुसुमशरवधूतीधुञ्जैर-
नालम् । एतद्विधाद्विबन्धोर्गगनकमलिनीपत्रपानीयविन्दोरन्तस्तोषं न केपं किसलयति जगन्मण्डनं

१ पूर्वदिङ् । २ कनीनिकां तारां च । ३ इन्द्रस्य । ४ यशः । ५ कुसुमदण्डम् । जातावेकचनम् ।
पृथिवीमण्डलं च । ६ यस्य श्लोकः स स्वयं श्यामः इति तदीयत्वमादाय श्यामतेति परकीयता-
श्रमनिराकरणार्थेति भावः । ७ परकीयत्वमुन्नेतुमिति भावः । ८ नायकसहायविशेषः । ९ सुधा-
कारः चन्द्र इति यावत् । १० गङ्गा । ११ मद्यपानपात्रविशेषः । 'झरी' इति प्रसिद्धमेवस्य नाम ।

खण्डमिन्दोः ॥ १२६ ॥ संरम्भोद्विक्तनक्तसमयदशमुखोच्चण्डदोर्दण्डहेलीकैलासः ससलोकीजयमु-
दित्तमनोजन्मवादित्रशङ्कः । लोलाक्षीगण्डपालीलवणिमजलधेरुदतः फेनपिण्डः पश्य व्योमावकाशं
विशति विरहिणां दत्तशङ्कः शशाङ्कः ॥ १२७ ॥ कैतन्मार्तण्डबिम्बं सरसि सरसिजश्रेणिहास्यं क
यातं कैते याता रथाङ्गाः सपदि गतद्वियः क प्रविष्टा मरौलाः । संध्यारागारुणाङ्गः कुपित इव पतिः
प्रोद्यतोऽय हिमांशुर्मन्ये हर्षादिवेयं हसति कुमुदिनी जाग्रतीवालिनादैः ॥ १२८ ॥ प्राचीमागे सरागे
धरणिविरहिणीहान्तवक्त्रे समुद्रे निद्रालौ नीरजालौ विकसति कुमुदे निर्विकारे चकोरे । आकाशे सावकाशे
तमसि शममिते नागलोके सशोके ऋदर्पे मन्ददर्पे वितरति किरणाञ्चर्वरीसार्वभौमः ॥ १२९ ॥ अक्-
लङ्कचन्द्रकलया कलिता सा भाति वारुणी तरुणी । मालस्थलीव शमोः सध्याध्यानोपविष्टस्य ॥ १३० ॥
मेद व्योम यतो न तत्र सुशंकं गन्तुं जनैस्तत् किल स्थान पुण्यकृतात्मतश्च न विधुर्दोषाकरोऽसौ यतः । किं
त्वम्भोऽन्धुरयं च तस्य सलिलोद्धाराय सिद्धाङ्गनाक्षितो रश्मिभिरुज्ज्वलैरनुगतः कुम्भो महान् रोजतः ॥
॥ १३१ ॥ दलविततिधृता तले तरुणामिह तिलतण्डुलित मृगाङ्करोर्चिः । मदचपलचकोरचञ्चुको-
टीकवलनतुच्छमिवान्तरान्तराभूत् ॥ १३२ ॥ आलोक्य चन्द्रमसमप्युदितं समन्तादुद्वेष्टदूर्ध्वमिचल-
त्कलशाम्बुराशेः । विषम्विसारिपरमाणुपरम्परैव ज्योत्स्नात्मना जगदिदं धवलीकरोति ॥ १३३ ॥
सितकिरणकपोलीमालिमालोकयन्ती तिमिरविरहतापव्याकुलां व्योमलक्ष्मीम् । रजनिमलताराशीकरैः
सिक्तमर्स्थाः परिमलयति गात्रं चन्द्रिकाचन्दनेन ॥ १३४ ॥ अपि पिबत चकोराः कृत्स्नमुन्नाम्य
क्षण्डं क्रमकवलनचञ्चलवक्षश्चन्द्रिकात्मः । विरहविधुरितानां जीवितत्राणहेतोर्मवति हरिणलक्ष्मीं येन
तेजोदरिद्रैः ॥ १३५ ॥ सह कुमुदकदर्भैः काममुल्लासयन्तः सह घनतिमिरैर्वैधैर्यमुत्सार-
यन्तः । सह सरसिजखण्डैः स्वान्तमामीलयन्तः प्रतिदिशममृताशोरशवः सचरन्ति ॥ १३६ ॥
भास्वत्कर्कशशाणचक्रकणैराकाशकालायसाधन्वूर्ण निविडं निपत्य तम इत्याख्या जगत्या-
मगात् । यच्चेन्दोश्चलसिद्धपारदमहाबिन्दोः समायोगतो जात रूप्यरजोमयं वयमिदं ज्योत्स्नां
समाचक्ष्महे ॥ १३७ ॥ एतत्कर्कय कैरवकैर्महरे शृङ्गारदीक्षागुरौ दिक्कान्तामैकुंठे चकोरसुहृदि
प्रौढे तुषारनिषि । कर्पूरैः किमपूरि किं मलयजैरालेपि किं पारदैरक्षालि स्फटिकोपलैः
किमघटि धावापृथिव्योर्वपुः ॥ १३८ ॥ उन्मीलन्ति मृणालकोमलरुचो राजीवसर्वर्तिकासवर्त व्रतवृत्तयः
कतिपये पीयूषमानोः कराः । अप्युल्लैर्धवलीमवत्सु निरिष्ट सुब्धोऽयमुन्मज्जतं विधेनेव तमो-
मयो निधिरपामहैर्य फेनायते ॥ १३९ ॥ किं नु प्वान्तपयोधिरेष कतर्कक्षोदैरिवेन्दोः
करैरत्यच्छोऽयमवश्च पङ्कपठलं छायापदेशादभूत् ॥ किं वा तत्करकर्तरीमरमितो निस्तक्षणादु-
ज्ज्वलं व्योमेवेदमितस्ततश्च पतिताश्छायाच्छलेन त्वचः ॥ १४० ॥ पौलोमीकुचकुम्भकुङ्कुमरज स्वाज-
न्यजन्मोद्धताः शीताशोर्धुतप्रः पुरंदरपुरीसीमामुपस्कृवंते । एतामिर्लिहतीमिरन्वतमसान्युदग्रप्रतीमि-
र्दिशः क्षोणीमास्तुणतीभिरन्तरतमं व्योमेदमोजायते ॥ १४१ ॥ नैवायं भगवानुदक्षति शशी
रौब्यूतिमात्रीमपि धामथापि तमस्तु कैरवकुलव्रीचाटुकाराः कराः । मग्नान्ति स्थलसीमि शैलग-
हनोत्सङ्गेषु संरुन्धते जीवभौहमिव कंचित्काचिदपि छायासु गृह्णन्ति च ॥ १४२ ॥ यन्त्रा-

१ भाव- (क्रीडा) विशेष- । २ हंसाः । ३ भ्रमरगुञ्जारेः । ४ चन्द्रकान्तिः । ५ सर्वतः ।
६ चन्द्र- । ७ स्वच्छामिति भावः । ८ ज्योमलक्ष्म्याः । ९ सर्वम् । १० पीडिताम् । ११ चन्द्रः ।
१२ निस्तेजः । १३ समूहैः । १४ कुसुमल्लानि- । १५ दर्पणे । १६ समुद्रः । १७ झटिति । १८ प्रह्ला-
दिभाल्पिन्यनिराकारिणुमिच्छुर्जैः । १९ इन्द्राणी । २० इन्द्र- । २१ जोशयुग- । २२ जीवं गृहीत्वेव ।

वितकेतकोदरदलस्रोतः श्रियं विभ्रती येय मौक्तिकदामैर्गुम्फनविधौ योग्यच्छविः प्रागभूत् । उत्सेच्या
 कलशीभिरखलिपुटैर्ग्रीहा मृणालाङ्कुरैः पातव्या च शशिन्यमुग्धविभवे सा चन्द्रिका वर्तते
 ॥ १४३ ॥ मुग्धा दुग्धधिया गवां विदधते कुम्भानघो वलुवाः कर्णे कैरवशङ्कया कुवल्यं
 कुर्वन्ति कान्ता अपि । कर्कशधूलमुच्चिनोति शवरी मुक्ताफलकाङ्क्षया सान्द्रा चन्द्रमसो न कस्य
 कुरुते चित्तभ्रमं चन्द्रिका ॥ १४४ ॥ इन्दोरस्य त्रियामायुवतिकुचतटीचन्दनस्थासंकस्य
 व्योमश्रीचामरस्य त्रिपुरहरजटावल्लरीकोरकस्य । कन्दर्पक्षोणिपालस्फटिकमणिगृहस्यैतदाखण्डलाशौना-
 सामुक्ताफलस्य स्थगयति जगती कोऽपि भासां विलासः ॥ १४५ ॥ लक्ष्मीक्रीडातडागो
 रतिधवलगृहं दण्णो दिग्बधूनां पुष्प श्यामालतायास्त्रिभुवनजयिनो मन्मथस्यातपत्रम् । पिण्डी-
 भूतं हरस्य स्मितममरसरित्पुण्डरीकं मृगाङ्को व्योत्स्नापीधूपवापी जयति सितवृषस्तारकागोकुलस्य
 ॥ १४६ ॥ दोषागमनमाङ्कुर्य रविरेप तिरोहितः । कथमिन्दुः समायाति कुतः शङ्का कल-
 ङ्किनः ॥ १४७ ॥ यक्ष विरहिण कंचिन्नासयामास तेजसा । यक्ष एव विलोमेन सल्लग्नो-
 ऽभूद्विधौ क्षयः ॥ १४८ ॥ शिवमालानलोत्थेन धूमयोगेन कालिमा । विधौ शुक्लतरे किवा-
 ऽस्तीति मन्मानसाशयः ॥ १४९ ॥ इन्दोरेककलाया रुद्रेणोद्वृत्य मूर्धनि धृतायाः ॥ स्थानमिव
 तुच्छमेतत्कलङ्करूपेण परिणमति ॥ १५० ॥ अस्तं गतवति सवितांरि पायसपिण्डं सुधाकर
 प्राची । व्यरचयदम्बरकुशमुवि चरति कलङ्कस्तदन्तरे काकः ॥ १५१ ॥ कृष्णवर्णहृदयं सित-
 दीप्तिं^१ द्वार्धयः किल कलङ्किनमाहुः । कृष्णवर्णसमुदीरणमात्रादेव यद्गलति दृश्यकलङ्कः ॥ १५२ ॥
 आयताग्रसितरश्मिनिवद्ध लाञ्छनच्छविमपीरसदिग्धम् । चन्द्रकैतवमरूपटचक्रं क्रीडयोत्थजति किं
 स्मरवालः ॥ १५३ ॥ शम्बरारिरमृत विषगर्भं चन्द्रविम्बकपटात्प्रयुनक्ति । यद्वहिः सितमथा-
 सितमन्तः प्रोपितान्दहति दर्शनमात्रात् ॥ १५४ ॥ अयं पुरः पार्वर्णेश्वरीशः किं दण्णोऽयं
 रजनीरमण्याः । यतस्तदीय प्रतिविम्बमस्मिन्सलक्ष्यते लाञ्छनकैतवेन ॥ १५५ ॥ प्रदोषमा-
 तङ्गमनङ्गदेवस्तुङ्गं समाख्य समागतोऽयम् । सिन्दूरिते तस्य सुधांशुकुम्भे किमङ्कुतो लक्ष्मभिषेण
 दत्तः ॥ १५६ ॥ मम प्रिया कैरविणीं करेण संतापयामास दिनाधिनाथः । इतीव दुःखै-
 र्विकलः कलावान्पयौ विष लक्ष्मभिषेण सद्यः ॥ १५७ ॥ कदाधिनाथानयनाय सायं कुमुद्वतीप्रेषित
 एष भङ्गः । किमिन्दुनालिङ्ग्य सप्रागमङ्के कृतः कलङ्कभ्रममातनेति ॥ १५८ ॥ नेद नमोमण्डलमम्बुप-
 शिनैताश्च तारा नवफेनमङ्गाः । नाथ शशी कुण्डलितः फण्णीन्द्रो नासौ कलङ्कः शयितो मुरारिः
 ॥ १५९ ॥ मधुव्रतौघः कुपितः स्वकीयमधुप्रपापघ्ननिमीलनेन । विम्ब समाक्रम्य बलात्सुधाशोः
 कलङ्कमङ्के ध्रुवमातनोति ॥ १६० ॥ अत्रान्तरे च कुलटाकुलवर्त्मपातसजातपातक इव स्फुटला-
 ञ्छनश्रीः । वृन्दावनान्तरमदीपयदंशुजालैर्दिक्कुन्दरीषदमचन्दनविन्दुरिन्दुः ॥ १६१ ॥ अञ्छप्रकाशवति
 चन्द्रमसि प्रियेऽस्मिन्नाह्लादकारिणि सुधावति पूर्णविम्बे । धाताविचिन्त्य मनसाऽखिलदृष्टिपातं हर्तुं चकार
 किमु कज्जलविन्दुयोगम् ॥ १६२ ॥ दष्टे जगद्वपुषि कालमुजंगमेन तत्रान्धकारमिषमाविरभूद्विष यत् ।
 संजातलक्ष्मणि तदिन्दुमणौ निपाथ्य व्योत्स्नामये पयसि तत्क्षिपति स्म धाता ॥ १६३ ॥ दिग्यन्त-
 स्तिमिरचूर्णविशेषपूर्णाद्बुद्धत्वरोडमयरज्जकविस्फुलिङ्गात् । कालेन पूर्वगिरिर्दुर्गजुषा प्रयुक्तो हृत्तपोलो

१ माला । २ बदरी । ३ रात्रिरूपः । ४ लेपस्य । 'चर्चा तु चार्चिक्यं स्थासकः' इत्यमरः । ५ पूर्वा-
 दिक् । ६ पृथिवीम् । ७ तेजसाम् । अथ स्त्रीत्वारोपो व्यङ्ग्यः । ८ गङ्गाभेतकमलम् । ९ तारारूप-
 गोसमूहस्य । १० सूर्ये । ११ चन्द्रम् । १२ क्लृप्तम् । १३ कामः । १४ पूर्णचन्द्रः । १५ शेषः ।

विधुमिषात्पथिकान्हिनस्ति ॥ १६४ ॥ मन्थानभूमिधरमूलशिलासहस्रसर्वद्वनव्रणकिणः स्फुरतीन्दुमध्ये ।
छायाभृगः शशक इत्यतिपामरोक्तिस्तेषां कथंचिदपि तत्र हि न प्रसक्तिः ॥ १६५ ॥ अवातः
प्रागल्भ्य परिणतरुचः प्राणदयिते कलङ्को नैवाय विलसति शशाङ्कस्य वपुषि । अमुष्येयं मन्ये विगल-
दमृतस्यन्दशिशिरे रतिश्रान्ता शेते रजनिरमणी गाढमुरसि ॥ १६६ ॥ समयशबरो व्योमारण्ये
सुधाशनमक्षिकालुविहितसुधाविम्बक्षौद्रस्फुरत्पटलं प्रति । कलयति कलङ्कारुण्यं धूम निपीड्य पुनश्च
तत्किरति मधुरज्योत्स्नाक्षौद्र महीतलमाजने ॥ १६८ ॥ रुचिभिरमितष्टङ्कोत्कीर्णैरिव त्रैसरेणुमिर्यदुडु-
भिरपि च्छेदैः स्थूलैरिव भ्रियते नमः । प्रकृतिमलिनो भास्वद्विम्बोन्मृजाकृतकर्मणस्तदयमपि हि त्वष्टुः
कुन्दे मविच्यति चन्द्रमाः ॥ १६७ ॥ तरुणतमालकोमलमलीमसमेतदयं कलयति चन्द्रमाः किल
कलङ्कमिति ब्रुवते । तदनृतमेव निर्दयविधुर्तुददन्तपदव्रणविवरोपदर्शितमिदं हि विमाति नमः
॥ १६९ ॥ अङ्क केऽपि शशङ्किरे जलनिधेः पङ्क परे मेनिरे सारङ्ग कतिंचिच्च सज्जगदिरे भूच्छाय-
मैच्छन्परे । इन्दोर्यदलितेन्द्रनीलशकलश्यामं दरीद्वयेयते तत्सान्द्रं निशि पीतमन्वर्तमसं कुक्षिस्थमाच-
क्ष्वहे ॥ १७० ॥ रङ्गावङ्कगते त्रिविष्टपवनीखेलत्कुरङ्गीगणैः साकं क्रीडनकौतुकेन रमसादुत्सुक्यं
याते दिवम् । तच्छायानुगातात्मभूर्तिरघुना धर्तुं तमेन शशी मन्द व्यायतरदिमजालकलितः खाप्रं
समारोहति ॥ १७१ ॥ काश्मीरेण दिहानमम्बरतल वामभ्रुवामाननद्वैराश्यं विदवानमिन्दु-
दृषदां मिन्दानमम्भःसिराः । प्रत्युद्यत्पुरुषैर्तपत्तनवधूदत्तार्चदूर्वाङ्कुरक्षीबोत्सङ्गकुरङ्गमैन्दवमिदं बिम्ब
समुज्जृम्भते ॥ १७२ ॥

प्रवासात्प्रत्यावर्तने कान्तादशा ।

आमच्छन्सूचितो येन येनानीतौ गृहं प्रति । प्रथमं सखि कः पूज्यः किं काकः किं क्रमेलकः
॥ १ ॥ श्रुत्वाऽऽयान्तं बहिः कान्तमसमाप्तविभूषया । भालेऽङ्गन दृशोर्लोक्षा कपोले तिलकः कृतः ॥ २ ॥
सज्जितसकलशरीरा क्षणे क्षणे मनसि किमपि गणयन्ती । उत्सवमिव तं दिवंसे मनुते मुग्धा प्रिया-
गमने ॥ ३ ॥ अम्युन्नतस्तनयुगा तरलायताक्षी द्वारिस्थिता तदुपयानमहोत्सवाय । सा पूर्णकुम्भन-
धैनीरजतोरणस्रक्संसारमङ्गलमयतन्त्रत विधत्ते ॥ ४ ॥ आयातो दयितस्तवेति सहसा न श्रद्धेये माषित
सद्यः संमुखता गतेऽपि सुमुखी आन्ति निर्जा मन्यते । कण्ठाश्लेषिभुजेऽपि शून्यद्वया स्वप्नान्तरं शङ्कते
पत्यावृत्तिमिर्यं प्रियस्य कियता प्रत्येतु शातोदरी ॥ ५ ॥ द्वारोपान्तनिरन्तरे मयि तया सौन्दर्यसार-
श्रिया प्रोह्यस्योख्युग परस्परसमासक्त समासादितम् । आनीत पुरतः शिरोऽञ्जुकमघः क्षिते चले लोचने
वाचस्तच्च निवारित प्रसरण संकोचिते दोर्लभे ॥ ६ ॥

१ चन्द्र-१२सूक्ष्मकणविशेषः ३विश्वकर्षणः ४शराहु-५ अतिशयेन प्रत्यक्षीक्रियते । ६ गाढान्धकारम् ।
७सुग्रे ८ स्वर्गरूप-९ ऊर्ध्वं कूर्द्धत्वा । १० इन्द्रनगर-स्वर्गः । ११कमल । १२ अत्रासादयतेःप्राप्त्यर्थ-
कतया तदुत्तरणिजन्तरोपगमनेन प्रापणार्थलाभः स्वयमेव विपरीतसुरतप्रदानमस्य व्यङ्ग्यम् ।
एतदेव सुरतं स्पृष्टकं नाम । तथाहि “सम्मुखतायां प्रयोज्यायामन्यापदेशेन गच्छतो गात्रेण
गात्रस्य स्पर्शेन स्पृष्टकम्” इति कामसूत्रम् । एवं-शिरोऽञ्जुकं पुरत आनीतमित्यनेन गूढमागच्छेति
द्योतितम् । तथा चञ्चलयोर्लोचनयोरधःक्षेपणोक्त्या सूर्येऽस्तमिते स्यादावयोः सङ्गम इति
समयस्य सङ्केतं व्यज्यते एवं वाचः प्रसरणं निवारितमित्यनेन तूष्णीं त्वया तदाऽपि आगन्त-
व्यमिति ध्वनितम् । एवमेव दोर्लभयोः सङ्कोचनोक्त्याऽऽगमनोपायनभूतालिङ्गनाविष्करणाभि-
प्राय आवेदित इति विस्तरस्तु अस्माकं काव्यप्रकाशप्रदीपव्याख्ययोरिति दिङ् ।

कान्तोपस्थितौ सखीं प्रति हर्षावेदनम् ।

नित्यं मनोरथस्यापि सखि दुर्गम एव यः । सांप्रतं साम्प्रतं दिष्टं प्रत्यक्षेऽसौ विभाति ते ॥ १ ॥ धैर्यमाधाय लज्जां च विहाय सखि ! सत्वरम् । सम्भावय सरोजार्धं कान्तं स्वयमुपस्थितम् ॥ २ ॥ आयातं सखि दयित चिरात् प्रयासात् क्षामाङ्गं तव विरहानलेन तप्तम् । सखोऽमुं निजमृदुलाङ्गसङ्गदानात् सन्तुष्टिं नय भव सम्मुखी किमेवैम् ॥ ३ ॥ अपाङ्गसंसर्गि तरङ्गितं श्रोत्रुवोर्यलान्तविकासि वेलुनम् । विसारि रोमाञ्चितकञ्चुक तनोस्तनोति योऽसौ सुमगे तवागतः ॥ ४ ॥ कलय वलयं धम्मिल्लेऽस्मिन्निवेशय मल्लिकां रचय सिचयं मुक्ताहारं विभूषय सत्वरम् । मृगमदमपीपत्रालेपं कुरुष्व कपोलयोः सहचरि समायातः प्रातः स ते हृदयप्रियः ॥ ५ ॥

कान्तागमनं आह्लादावेदनम् ।

अश्रुभिः पाद्यमाकलय्य प्रणीय हृदयासनम् । उपेते दयिते कान्ता परिष्वङ्गमुपानयत् ॥ १ ॥ आयाते दयिते मरुस्थलमुवामुत्प्रेष्य दुर्लङ्घ्यतां गेहिन्या पारितोषधाष्पकलिलामासज्य दृष्टिं मुखे । दत्त्वा पीलुशमीकरीरकवलं चेलाञ्जलेनादरादुन्मृष्टं कैरमस्य केसरसटाभाराभ्रलग्नं रजः ॥ २ ॥ बाला वन्दनमालिकाकिसलयग्रन्थीनयः कुर्वतः श्रुत्वा बल्लभचाहनस्य रटितं दासेरकस्याङ्गे । आकैन्दात्युद्दो वनाद्गुरुजनं नासाग्रसङ्गादसूक्तान्त स्त्रीवधपातकात्स्मरमसत्कीर्तः परावर्तयत् ॥ ३ ॥ किञ्चित्कम्पितपाणिकंकणरवैः पृष्ठं ननु स्वागतं व्रीडानम्रमुखाब्जया चरणयोर्न्यस्ते च नेत्रोत्पले । द्वारस्थस्तनयुग्ममङ्गलघटे दत्तः प्रवेशो हृदि स्वाभिर्निक भवतोऽतिथेः समुचित सख्यानयानुष्ठितम् ॥ ४ ॥ दीर्घा वन्दनमालिका धिरचिता दृष्टयैव नेन्दीवरैः पुष्पाणां प्रकरः स्मितेन रचितो नो कुन्दजात्यादिभिः । दत्तः स्वेदेमुचा पयोधरमरेणार्धो न कुम्भाम्भसा स्वैरेवावयवैः प्रियस्य विशतस्तन्या कृतं मङ्गलम् ॥ ५ ॥

कान्तायाः कुशलाशंसनम् ।

कुशासीत्यालीना मलिनवसनासीत्यवनता चिरादृष्टासीति स्तनकलशकम्पं प्ररुदिता । परिष्वक्ता यावत्प्रणयपदवीं कौमपि गता ततः सारङ्गादस्या हृदयसदने लीनमभवत् ॥ १ ॥ कुशा केनासि त्वं प्रकृतिरियमङ्गस्य ननु मे मलाधूमा कस्माद्गुरुजनगृहे पाचकतया । स्मरस्यस्मान्कञ्चिन्नहि नहि नहीत्येवमवदच्छिरःकम्पं बाला मम हृदि निपत्य प्ररुदिता ॥ २ ॥ अङ्गानामतितानवं कथमिदं कम्पश्च कस्मात्कृतो मुग्धे पाण्डुकपोलमाननमिति प्राणेश्वरे पृच्छति । तन्व्या सर्वमिदं स्वभावजमिति व्याख्या पक्षमांस्तरव्यापी बाष्पमरस्तया चलितया निःश्वस्य मुक्तोऽन्यतः ॥ ३ ॥

१ इदानीम् । २ युक्तम् । ३ भद्रम् । ४ दुर्बलाङ्गम् । ५ एवम् पूर्ववत् । अखजितेव दुःखितेव वा । ६ कुटिल- (तीक्ष्ण-) । ७ उष्ट्रशिरोः । ८ उष्ट्रस्य । ९ रोदनात् । १० वियोगे आसस्य नासाग्रभागे सञ्चारितां प्राप्तत्वात्तन्मात्रवृत्तदृष्टित्वात् । ११ हृदयस्यातिसंतप्तत्वात् । १२ अनिवर्चनीयाम् । १३ मृगाख्याः । १४ रोदूनस्यामङ्गलव्यञ्जकत्वं मा भूद्वितीयान्यत्र निक्षेपः ।

प्रणयमाने विनयः ।

दयिते कठिनं चेत इत्युरोजौ तवेदशौ ॥ अथ लज्जयसे किं नु शिरीषमृदुलं तनुम् ॥ १ ॥ अप-
राधो मया कान्ते कृतो यदि त्वया मतः । निपात्य गिरिशृङ्गोच्चौ कुचौ किं न निपीडयते ॥ २ ॥
अनिर्दयोपमोगस्य रूपस्य मृदुनः कथम् । कठिन खलु ते चेतः शरीरस्येव बन्धनम् ॥ ३ ॥
किं त्वां भणामि विच्छेददारुणायासकारिणि । काम कुरु वरारोहे देहि मे परिरम्भणम् ॥ ४ ॥
मयि ते पादपतिते किंकरस्वमुपांगते । प्रिये कामातुरः कोपं कान्ते कोऽन्योऽपनेष्यति ॥ ५ ॥
दाक्षिण्यं नाम बिम्बोष्ठि नायकानां कुलव्रतम् । तन्मे दीर्घाक्षि ये प्राणास्ते त्वदाशानिबन्धनाः ॥ ६ ॥
मुखमिन्दुर्यथा पाणिः पल्लवेन समः प्रिये । वाचः सुधा इवोष्ठस्ते विम्बतुल्यो मनोऽश्मवत् ॥ ७ ॥
सोढुमलमस्मि नाह सुन्दरि मन्दानमाद्विलम्ब ते । पञ्चशरास्त्रहत मा सजीवय चारुणात्रि परिरम्भैः
॥ ८ ॥ सकृदिव समर्प्य बाले मम हस्ते मदनघर्मतप्तस्य । अपहरसे कुचकुम्भं तृषितकरादमृतकुम्भमिव
॥ ९ ॥ अपराधी नूनमहं प्रसीद रम्भोऽविरम संरम्भेत् । सेव्यो जनश्च कुपितः कथं नु दासो
निरपराधः ॥ १० ॥ त्वामयमाबद्धाञ्जलिं दासजनस्तमिममर्थमर्थयते । त्वपिहि मया सह सुरतव्यति-
करखिलैव मा मैवम् ॥ ११ ॥ सरले सौहसराग परिहर रम्भोऽविरमं मुखं सरम्भम् । विरस विरहायौस
वोढु तव चित्तमसह मे ॥ १२ ॥ क्षीणः क्षीणोऽपि शशी भूयो भूयोऽभिवर्धते नित्यम् । विरम
प्रसीद सुन्दरि यौवनमनिवर्ति यात नु ॥ १३ ॥ अङ्गानि खेदयसि किं शिरीषकुसुमपरिपेर्लवानि मुखा ।
अयमीहितकुसुमानां सपादयिता तवास्ति दासजनः ॥ १४ ॥ मधुघारेव न मुखसि मानिनि रूक्षाऽपि
माधुरीं सहजाम् । कृतमुखमङ्गाऽपि रसं ददासि मम निर्मलगं यथाम्भोधेः ॥ १५ ॥ विहाय पूर्वमधुना
वतायं निशापतिः क्षिप्यति पश्चिमाशाम् । अहं तु कान्ते त्वदधीनजीवस्तथाऽपि किं तेऽरुणिता द्रगेषा
॥ १६ ॥ यदि प्रिये वेत्सि तव प्रभुं मामनन्यसाधारणदासमङ्ग्योः । तदद्य वक्षो मम पात्रमस्तु स्वयप्र-
हाक्षेष्महोत्सवानाम् ॥ १७ ॥ उत्तरङ्ग्यं कुरङ्गलोचने लोचने कमलगर्वमोचने । अस्तु सुन्दरि
कलिङ्गनन्दिनीवीचिडम्बरगभीरमम्बरम् ॥ १८ ॥ शशिमुखि तव माति मङ्गुरभ्युवजन-
मोहकारालकालसर्पः । यदुदितमयमज्जनाय यूनां त्वदघरसीधुसुधैव सिद्धमन्त्रः ॥ १९ ॥ त्वपि निबद्ध-
रतेः प्रियवादिनः प्रणयमङ्गपराङ्मुखचेतसः । कमपराधलव मयि पश्यसि त्यजसि मानिनि
दासजनं यतः ॥ २० ॥ विच्छज सुन्दरि संगमसार्धैः ननु चिरात्प्रभृतिं प्रणयोन्मुखे । परि-
गृहाण गते सहकारता त्वमतिमुक्तलतैश्चरित मयि ॥ २१ ॥ मोहान्मया सुतनुं पूर्वमुपेक्षितस्ते
यो व्राणविन्दुरघरं परिबाधमानः । तं तावदाकुटिलपक्ष्मविलम्बमद्य कान्ते प्रमृज्य विगतानुर्ययो
भवामि ॥ २२ ॥ सुगवे विधेहि मयि निर्दयदन्तदंशं दोर्वह्निबन्धनिबिडस्तनपीडनानि । चण्डि
त्वमेव मुदमञ्चय पञ्चबाणचण्डालकाण्डैर्दलनादर्सेवः प्रयान्ति ॥ २३ ॥ मा मा ससाध्वसमुपेहि
विलोलनेत्रे दासे जने किमिति संभ्रमकातराऽसि । किं युज्यते वत मया चिरकाङ्क्षितस्य मध्ये
वराङ्गि परिरम्भसुखस्य भङ्गः ॥ २४ ॥ किं शीकरैः क्लमविमर्दिभिरार्द्रवातं सचालयामि नलिनी-

१ कामशस्त्रम् । २ क्रोधवत् । ३ दण्डदानविचारम् । ४ क्रोधम् । ५ वियोगकेशम् ।
६ मृदुलानि सुन्दराणि वा । ७ घृया । ८ नदी । ९ यमुना । १० भयम् । ११ बाधन्तीलता ।
'अतिमुक्ता पुण्डकः स्याद्दासन्ती माधवी लता' इत्यमरः । १२ निरस्तावुत्तारः । १३ बाण-
१४ प्राणाः ।

दलतालवृन्तम् । अङ्गे निधाय चरणावुत पञ्चताम्रौ सवाहयामि कैरभोरु यथासुखं ते
 ॥ २९ ॥ आताम्रतामपनयामि विलक्षे एष लाक्षाकृतां चरणयोस्तव देवि मूर्त्ता । कोपोपराग-
 जनितां तु मुखेन्दुविम्बे हतुं क्षमो यदि पर करुणा मयि स्यात् ॥ २६ ॥ इन्द्रीवरैर्न नयन
 मुखमम्बुजेन कुन्दैर्न दन्तमधरं नयपल्लवेन । अङ्गानि चम्पकदलैः स विधाय घेष्ठाः कान्ते कथं
 घटितवानुपलेन चेतः ॥ २७ ॥ किं मुक्तमासनमलं मयि संभ्रमेण नोत्थानुमित्यमुचितं मम
 तन्तुमप्ये । दृष्टिप्रसादविविमात्रहृत्तो जनोऽयमत्यादरेण किमिति क्रियते-विलक्षः ॥ २८ ॥ मुग्नलक
 स्मितपराजितचन्द्रलेख दृग्गलीया कुबलयश्रियमाददानम् । एतन्मुखं दिविर्षदामपि दुर्निरीक्ष्यं तन्वङ्गि
 मामिव मुधा किमवः करोषि ॥ २९ ॥ लावण्यकान्तिपरिपूरितदिट्मुखेऽस्मिन्मेरेऽधुना तव मुखं
 तरलायताधि । क्षोभं यदेति न मनागपि तेन मन्ये सुव्यक्तमेव जलराशिरय पयोधिः ॥ ३० ॥
 किं ते निसर्गरुचिरौ चरणौ कराम्या सवाहयामि नयने च तवाजनेन । किं रजयामि किमु ते
 स्तनयोर्विचित्रां पञ्चावलीं विरचयाम्यचिरेण तन्वि ॥ ३१ ॥ सुतनु जेहिहि मौन मुख वाचो
 जडत्वं प्रणयिनि मयि कोप किंकरे किं करोषि । अथ यदि तव चित्ते सापराधोऽस्मि बाळे
 निजमुजयुगवल्लीवर्धन मा विधेहि ॥ ३२ ॥ किमपि किमपि शङ्के मङ्गलं यदन्यद्विरमतु
 परिहासश्चण्डि पर्वसुकोऽस्मि । कलयसि कलितोऽहं बलुभे देहि वाच भ्रमति हृदयमन्तर्विह्वलं निर्दयासि
 ॥ ३३ ॥ यदिदमगणयित्वा दुर्वह श्रोणिमारं मदभिसरणलोभात्प्रस्थित पञ्चताम्रम् । अयमहमभिवान्छ-
 म्यग्रमृज्यैव पांसु सुमुखि पटतलं ते चूडितु चुम्बितु च ॥ ३४ ॥ वितरय कुचयोस्त्वदर्शनोपक-
 माणा मदनशररुजाना शान्तये मामकीनाम् । सकृदपि परिरेभं सुभ्रु दोर्मूलकूलकपवनपारि-
 णाहस्यातयोरेतयोस्ते ॥ ३५ ॥ चरणकमलदासस्त्वेष संकल्पसङ्गे सुमुखि यदभिधत्ते त्व व-
 लात्कारधूर्तम् । प्रसमविधृततर्पः पीडयाम्यात्मनेव द्विरद इव सरोज पाणिमापाटल ते ॥ ३६ ॥
 विकिर धवलदीर्घापागसंसर्पि चक्षुः परिजनपथवर्तिन्यत्र किं सभ्रमेण । स्मितमधुरमुदार देवि
 मामालपोवैः प्रभवति मम पाण्योरञ्जलिः सेवितु त्वाम् ॥ ३७ ॥ परिच्छुति ललाटे म-
 ज्जुरा झलता किं मदनजयपताकाविभ्रम विभ्रतीयम् । स्फुरति च किमर्कौण्डे चण्डि दिम्बा-
 धरोऽयं मृदुपवनविधूतोत्तिद्रव्यकवन्धुः ॥ ३८ ॥ मुहुर्मुहुर्वेक्षणं सरसमञ्जसा संस्तवः समुच्च-
 लतरङ्गिणि प्रचुरनर्ममर्मस्पृहा । मुहुर्निविडनम्रता परिजनव्यपेक्षापि नो कुतः सुमुखि शिक्षिता
 कथय कोपरीतिस्त्वया ॥ ३९ ॥ तरङ्गय दृशोऽङ्गने पततु चित्रमिन्दीधरं स्फुटीकुरु रदच्छदं
 व्रजतु विद्रुमः श्वेतताम् । क्षणं वपुरपावृणु स्पृशतु काञ्चनं कृष्णामुदञ्चय मुखं मनामवसु
 च द्विचन्द्रं नमः ॥ ४० ॥ पुरोदिगनुरागिणी तदपि नानुरागोदयः कृशोदरं निशा कृशा
 तदपि ते न भानः कृशः । प्रसन्नमिदमम्बरं तदपि न प्रसन्न मनो ननाद चरणायुधस्तदपि
 मौनमालम्बसे ॥ ४१ ॥ उदञ्चय दृगञ्जलं चलतु चर्चरीकोव्ययः प्रपञ्चय वचः मुधा श्रवणपा-
 लिमालिङ्गतु । श्रुव नटय नागरि त्यजतु मन्मथः कार्मुकं मुखं च कुरु संमुखं व्रजतु लाघवं
 चन्द्रमाः ॥ ४२ ॥ कृतो दूरादेव स्मितमधुरमभ्युद्गमविधिः शिरस्याज्ञा न्यस्ता प्रतिवचनमुच्चैः

१ 'मणिबन्धादाकमिष्ठं करस्य करभो बहिः' इत्यमरः । २ विस्मितः । ३ नीलकमलेन ।
 ४ माध्यापुष्पेण । ५ ब्रह्मा । ६ पाषाणेन । ७ विस्मितः । ८ देवतानाम् । ९ परित्यज ।
 १० वल्ली एव बन्धनं यस्येति वम् । बन्धने मां निधेहि इति पाठेऽपि स एव भावः । ११ आलिङ्गनम् ।
 १२ अनवसरे । १३ भ्रमरगणः ।

प्रणमितम् । न दृष्टेः शैथिल्यं मिलत इति चेतो दहति मे निगूढान्तःकोपा कठिनहृदये संवृ-
तिरियम् ॥ ४३ ॥ इदं दूर्वोकाण्डद्युतिमुषि कपोले कतिपयैः श्रमाम्भोभिः कीर्णं सहजवकुला-
मोदसुमगम् । समाकांक्षे ताम्राधरमनुमनुष्य प्रियतमे मनोह्र ते पातु मुखकमलमाघातुमथवा
॥ ४४ ॥ गतपाया रात्रिः शशिसुखि शशी शीर्यत इव प्रदीपोऽयं निद्रावशमुपगतो घूर्णत इव ।
प्रणामान्तो मानस्तदपि न जहासि ध्रुवमहो कुचप्रत्यासत्या हृदयमपि ते चण्डि कठिनम् ॥ ४५ ॥ प्रसादै
वर्तस्व प्रकटय मुद संत्यज रुषं प्रिये शुष्यन्त्यङ्गान्यमृतमिव ते सिञ्चतु वचः । निधानं सौख्यानां क्षणम-
मिमुख स्थापय मुख न मुग्धे प्रत्येतुं प्रभवति गतः कौलहरिणः ॥ ४६ ॥ प्रसीदेति ब्रूयामिदमसति कोपे न
घटते कारिण्याम्येव नो पुनरिति भवेदस्युपगमः । न मे दोषोऽस्तीति त्वमिदमपि हि ज्ञास्यसि मृषा किमेत-
स्मिन्वक्तु क्षममिति न वेकि प्रियतमे ॥ ४७ ॥ कृतेऽप्याज्ञामहे कथमिव मया ते प्रणतयो धृताः
स्मित्वा हस्ते विसृजसि रुषं सुभ्रु बहुरशः । प्रकोपः कोऽप्यन्यः पुनरयमसीमाऽद्य गुणितो वृथा
यत्र स्निग्धाः प्रियसहचरीणामपि गिरः ॥ ४८ ॥ कपोले पत्राली करतलनिरोधेन मृदिता
निपीतो निःश्वासैरयममृतद्वयोऽधररसः । मुहुः कण्ठे लम्पस्तरलयति बाष्पः स्तनतट प्रियो मर्त्यु-
र्जातस्तव निरुतुरोधे न तु वयम् ॥ ४९ ॥ सुतनु हृदयात्प्रत्यादेशेऽव्यलीकमपैतु ते किमपि मनसः
समोद्गो मे तदा बलवान्मृत । प्रवळतमसामेवप्रायाः शुभेषु हि वृत्तयः स्रजमपि शिरस्यन्धः क्षितां
धुनोर्त्येहिशङ्कया ॥ ५० ॥ परिहर कृतातङ्के शङ्कां त्वया सततं घनस्तनबधनया क्रान्ते स्वान्ते
परानवकाशिनि । विशति वितर्नोरन्यो घन्यो न कोऽपि ममान्तरं स्तनभरपरीरम्भारम्भे विधेहि विधे-
यताम् ॥ ५१ ॥ व्यथयति वृथा मौनं तन्वि प्रपञ्चय पञ्चम तरुणि मधुरालपैस्तापं विनोदय
दृष्टिभिः । सुमुखि विमुखीभाव तावद्विमुख न वञ्च्य स्वयमतिशयस्निग्धो मुग्धे प्रियोऽहमुपरिथतः
॥ ५२ ॥ कठिनहृदये मुञ्च आन्ति व्यलीककथाश्रिता पिशुनवचनैर्दुःख नेतु न युक्तामिम जनम् । किमि-
दमथवा सत्य मुग्धे त्वया हि विनिश्चित यदभिरुचित तन्मे कृत्वा प्रिये सुखमाप्त्यर्ताम् ॥ ५३ ॥
पादासंकेते सुचिरमिह ते वार्मेता कैव कान्ते सन्मार्गस्थे प्रणयिनि जने कोपने कोऽपराधः ।
इत्थं तस्याः परिजनकथाकोपवेगोपशान्तौ बाष्पोद्भेदैस्तदनु सहसा न स्थितं न प्रयातम् ॥ ५४ ॥
कोऽयं कोपविधिः प्रयच्छ कृष्णार्गम वचो जायतां पीयूषप्रवदीर्घैर्कोपारिमलैरामोदिनी मेदिनी । आस्तां
वा स्पृहयालु लोचनमिदं व्यावर्तयन्ती मुहुर्त्यस्मै कुप्यसि तस्य सुन्दरि तपोवृन्दानि वन्दामहे ॥ ५५ ॥
सूर्येऽस्ताचलमौलिमालिनि गृहे दीपावलीशालिनि प्राणस्वामिनि मानिनि प्रतिपद सत्कारमातन्वति ।
यन्मानं न जहासि कोपकलनादालोहितस्तत्क्षणादिन्दुः सुन्दरि पूर्वपर्वतशिरःसीमानमारोहति ॥ ५६ ॥
सन्त्येवात्र गृहे गृहे युवतयस्ताः पृच्छ गत्वाऽधुना प्रेयासः प्रणमन्ति किं तव पुनर्दासो यथा वर्तते ।
आत्मद्रोहिणि दुर्जनप्रलपितं कर्णे वृथा मा कृथादिच्छन्नस्नेहरसा भवन्ति पुरुषा दुःखानुवर्त्या यतः
॥ ५७ ॥ क्षीणाशुः शशलाञ्छनः सखि पुनः क्षीणो न मानस्तव स्मेर पञ्चवन मर्त्रीगपि न
ते स्मेर मुखाम्भोरुहम् । पीतं श्रोत्रयुगेन पट्पदस्तं पीतं न ते जल्पितं रक्ता शक्र-

१ समयरूपो मृगो गतो गत एव, न पुनरावर्तत इति भावः । २ कोपः, तदाख्यः परपुरुष इति तु प्रतीतिमात्रम् । ३ अहमित्यर्थः । 'अस्मदो द्वयोश्च ११२/५९' इति बहुवचनम् । ४ निरा-
करणकलेशम् । ५ भुजग- । ६ मनोभुव- । ७ अलुक्कलताम् । ८ प्रतारय । ९ परनिन्दक- । १० स्वीय-
ताम् । ११ चरणसेवानुरक्ते । १२ प्रतिकूलता । १३ देहि । १४ वापी । १५ प्रशंसामः । १६ अस्त-
प्रायः । १७ हसितं, प्रकुलमिति यावत् । १८ किञ्चिन्मात्रमपि । १९ भाषणम् ।

दिग्गङ्गा रविकरैर्नाद्यापि रक्ताऽसि किम् ॥ ५८ ॥ किं कण्ठे शिथिलीकृतो भुजलतापाशः प्रमादान्मया
निद्राच्छेदविवर्तनेष्वभिमुखी नाद्यापि संभाषिता । अन्यस्त्रीजनसंकथालुघुरहं स्वप्ने त्वया लक्षितो
दोषं पश्यसि कं प्रिये परिजनोपालम्भयोग्ये मयि ॥ ५९ ॥ चक्षुर्जाड्यमपैतु मानिनि मुखं संदर्शय
श्रोत्रयोः पीयूषस्रुतिसौख्यमस्तु मधुरां वाचं प्रिये व्याहर । तापः शाम्यतु मे प्रसादशिशिरा दृष्टि
शनैः पातय त्यक्त्वा दीर्घमभूतपूर्वमचिपद्रोषं सखीदोषजम् ॥ ६० ॥ कल्याणाङ्गरुचानुरक्तमनसा त्व
येन सप्रार्थ्यसे यस्यार्थं सुमुखि त्वया पुनरुत्थागेऽपि सन्निवृत्ते । सोऽयं सुन्दरं पञ्चबाणविशि-
खव्यालीढदोरन्तरस्त्रैरोत्पीडितपीवरस्तनटस्त्वद्दोर्लतापजरे ॥ ६१ ॥ स्निग्धं यद्यपि वीक्षितं नयन-
योस्ताम्रा तथापि शुक्तिर्माधुर्यापि सती स्वल्पत्यनुपदं ते गद्गदा बागियम् । निःश्वासा नियता अपि
स्तनभरोत्कम्पेन संलक्षिताः कोपस्ते प्रकटं प्रयत्नविधृतोऽप्येष स्फुटं लक्ष्यते ॥ ६२ ॥ भ्रूमङ्गैः क्रियते
ललाटशशिनः कस्मात्कलङ्को मुघा घाताकम्पितबन्धुषुष्पसमता नीतोऽधरः किं स्फुरन् । मध्यश्वा-
धिककम्पितस्तनभरेणां पुनः खिद्यते कोपं मुखं तवैव चित्तहरणायैतन्मया क्रीडितम् ॥ ६३ ॥
शीतांशुमुखमुत्पले तव दृशौ पद्मानुकारौ करौ रम्यगर्भनिभं तवोरुगलं वाह्यं मृणालोपमौ ।
इत्याह्लादकराखिलाङ्गि रमसानिःशङ्कमालिङ्ग्य मामङ्गानि त्वमनङ्गतापविधुराण्येहोहि निर्वापय ॥ ६४ ॥
भ्रमहं न करोपि रोदिपि मुहुर्मुग्धेक्षणे केचल नातिप्रस्फुरिताधराऽनवरतं निःश्वासमेवोञ्जसि ।
वाचं नापि ददासि तिष्ठसि परं प्रच्यातनम्रानना कोपस्ते स्तिमितोऽतिपीडयति मां गूढमहारोपमः ॥ ६५ ॥
सुधु त्वं कृपितेत्यपास्तमशनं त्यक्त्वा कथा योपितां दूरादेव मयोञ्जिताः सुरभयः सगन्धधूपदयः ।
राग रङ्गिणि मुखं मध्यवर्तते दृष्टे प्रसीदाधुना सद्यस्त्वद्विरहे भवन्ति सुमगे सर्वा ममान्धा
दिशः ॥ ६६ ॥ व्यावृत्तं खलु सर्वतो विषयतस्त्वय्येव लीनं मनो नित्यं च त्वदपीनमेव
नियतं मज्जीवितं मानिनि । मयैव मयि नूनमन्यविषया शङ्का त्वया त्यज्यतां किं बान्यत्र
निशाकरोऽभिरमते मुक्त्वा क्षणं कौमुदीम् ॥ ६७ ॥ धृष्टः किं पुरतोऽवर्ण्य विहसन्गृह्णामि
कण्ठे प्रियां किं वा चाटुशतप्रचण्डरचनाप्रीतां करिष्यामि ताम् । किं तिष्ठामि कृताञ्जलिर्निप-
तितस्तस्याः पुरः पादयोः सत्यं सत्यमहो न वेद्यनुनयस्तस्याः कथं स्यादिति ॥ ६८ ॥ यद्गम्यं
गुरुगौरवस्य सुहृदो यस्मिंस्तन्मन्तेऽन्तरं यद्वाक्षिष्यवशात्प्रसह्य सहते नर्मोपचारानपि । यल्लज्जा
निरुणद्धि यत्र शपथैरुत्पाद्यते प्रत्ययस्तर्किं प्रेम स उच्यते परिचयस्तत्रापि कोपेन किम् ॥ ६९ ॥
मुग्धे मानिनि कोपरीतिरियेती युक्ता न सध्य त्विदं कान्ते किं त्वदुपेक्षिता मम तनुः शोभत
नेहाद्भुतम् । अन्यायो भवति च्छलस्य कारणे दक्षे जनेऽन्यादृशं कौहेति प्रतिरुद्धवागकरवं वाक्स्त-
म्भनं चुम्बनैः ॥ ७० ॥ मानं मानिनि मुखं देवि दयिते मिथ्या वचः श्रूयते
किं कोपो निजसेवके यदि वचः सत्यं त्वया गृह्यते । दोर्मर्या बन्धनमाशु दन्तदलनं पीन-
स्तनास्फालनं दोषश्चेन्मम ते कदाश्चविशिखैः शङ्खैः प्रहारं कुरु ॥ ७१ ॥ सुधु त्वं नर्वेनीत-
कल्पद्वया केनापि दुर्मन्त्रिणा मिथ्यैव प्रियकारिणा मधुमुखेनास्मासु चण्डीकृता । किं त्वेतद्विग्रह
क्षणं प्रणयिनमेणाक्षि कस्ते हितः किं धात्रीतनया वयं किमु सखी किं वा किमस्मत्सुहृत् ॥ ७२ ॥

१ पूर्वदिशूपा नायिका । २ निष्क्रियत्वम् । ३ सखीनां मृषावचनेषु सत्यतायाः प्रत्ययत
उत्पन्नत्वात् । ४ उद्यतात्मनाऽवस्थीयते । ५ भुजमध्य- । ६ कदली । ७ भोजनम् । ८ अनु-
रक्ते । ९ अत्रेवतीतिपदमतिपरिणामार्थपरम् । १० इदं प्राकृतवचनात्करणम् । ११ पीनस्तना
भ्याम् भास्फालनं पीडनम् । १२ सद्यः समुद्धृतवृत्तदृश- ।

सरुया अभ्यर्थनम् ।

मुग्धे मानं न ते कर्तुं युक्तं प्राणाधिके प्रिये । धत्से मत्स्यी कियत्कालं जीवितं जीवेन विना
॥ १ ॥ कुपिताऽसि यदा तन्वि निधाय करजक्षतम् । बधान भुजपाशाम्यां कण्ठमस्य दृढं तदा
॥ २ ॥ स्मेरराजीवनयने नयने किं निमीलिते । पश्य निर्जितकर्दपं कन्दर्पवशां प्रियम् ॥ ३ ॥
रामणे चरणप्रान्ते प्रणतिप्रवणेऽधुना । बर्दामि सखि ते तत्त्व कदाचिनोचिताः क्रुवः ॥ ४ ॥ यदि
कुप्यसि नास्ति रतिः कोपेन विनाऽथवा कुतः कामः । कुप्य च कोपय च त्वं प्रसीद च त्वं
प्रसादय च कान्तम् ॥ ५ ॥ अरुणे च तरुणि नयने तव मलिनं च प्रियस्य मुखम् । मुखमानत
च सखि ते ष्वलितश्चास्यान्तरे स्मरज्वलनः ॥ ६ ॥ अञ्चति रजनिरुदञ्चति तिमिरमिदं चञ्चति
मनोमूः । उक्तं न त्यज युक्तं विरचय रक्त मनस्तस्मिन् ॥ ७ ॥ वियदलिमलिनाम्बुगर्भमेघं मधु-
करकोकिलकूजितैर्दिशा श्रीः । धरणिर्भिनवाङ्कुराङ्कुटङ्का प्रणतिपरे दयिते प्रसीद मुग्धे ॥ ८ ॥
जहीहि कोपं दयितोऽनुगम्यता पुरोऽर्नुशेते तव चञ्चलं मनः । इति प्रियं कांचिदुपैतुमिच्छतीं
पुरानुनिन्ये निपुणः सखीजनः ॥ ९ ॥ समयचकितं विन्यस्यन्तीं दृश तिमिरे पथि प्रतितरु
मुद्गः स्थित्वा मन्द पदानि वितन्वतीम् । कथमपि रहःप्राप्तमङ्गैरनङ्गैरङ्गिभिः सुमुखि सुमगः स
त्वां पश्यन्नुपैतु कृतार्थताम् ॥ १० ॥ चपलहृदये किं स्वातन्त्र्यात्स्वयं गृहमागतश्चरणपतितः
प्रेमैर्द्राद्रिः प्रियः समुपेक्षितः । तदिदमधुना यावज्जीव निरस्तसुखोदया रुदितशरणा दुर्जोताना
सहस्र रूपा फलम् ॥ ११ ॥ लिखनास्ते भूमिं बहिरवनतः प्राणदयितो निरा-
हाराः सख्यः सततरुदितोच्छूननयनाः । परित्यक्त सर्वं हसितपठितं पञ्जरशुकैस्तवावस्था चेयं
विस्मज कठिने मानमधुना ॥ १२ ॥ असङ्कतो नायं न च खलु मुग्धैरेव रहितः प्रियो मुक्ताहा-
रस्तव चरणमूले निपतितः । गृह्णान् मुग्धे व्रजतु तव कण्ठप्रणयितामुपायो नास्त्यन्यस्तव हृदय-
दाहोपशमने ॥ १३ ॥ अनालोच्य प्रेम्णः परिणैतिमनादृत्य सुहृदस्त्वयाऽकार्पणे मानः किमिति
सरले सप्रति कृतः । समाकृष्टा ह्येते प्रलयदहनोद्गासुरशिखाः स्वहस्तेनाङ्गारास्तदलमधुनाऽरुण्यरुदितैः
॥ १४ ॥ अयेऽस्तमयते शशी न हि क्लेशैर्मवत्याग्रहो विनश्यति तमो हठं किमणुमर्ष्यपांस्ते मनः ।
सखि प्रकटितोऽरुणो न करुणोदयस्ते मनैर्विप्रयाति खलु यामैनी न विमनीकृथा नायकम् ॥ १५ ॥
आयातः कुमुदेधैरो विजयते सर्वेश्वरो मारुतो भृङ्गः स्फूर्जति भैरवो न निकट प्राणेश्वरो मुञ्चति ।
एते सिद्धरसाः प्रसूनविशिखो वैद्योऽनवद्योत्सवो मानव्याधिरयं कृशोदारि कथं त्वचेतसि स्थास्यति
॥ १६ ॥ मानं मानिनि मुख मानसमुग्धः साम्राज्यमुज्जृम्भता हा हा गच्छति यामिनी न ममयो यातः
पुनः प्राप्यते । अत्यल्पागसि कल्पिताधिकमये कान्ते पदान्तानते कोऽयं कोकिलवासिकेलिर्सर्मये

१ शफरी । मत्स्यीति पाठान्तरम् । २ जलम् । ३ स्वप्रियस्य । ४ विकसितकमल- ।
५ एतेन नायकस्य सौन्दर्योतिशयो ध्वनितः । ६ कन्दर्पेण वैरशोधनार्थमिव त्वद्मुख्ये निहत्य
वशीकृतोऽयमिति सम्भावितम् । ७ प्रिये । ८ इदं गर्भितत्वदोषावहम् । ९ कामाग्निः ।
१० पश्चात्तापं कुरुते । ११ कामोन्मादिभिः । १२ प्रेम्णाऽत्याद्रिः १३ पापकर्मफलरूपाणाम् ।
१४ दुश्चरितः । १५ सौन्दर्यादिभिः । १६ मृत्तावलिस्वरूपः निरशानव्रती च । १७ फलम् । १८ अकारणं
इति पदच्छेदः । अनुचिते समये इत्यर्थः । १९ क्षीयते । २० त्यजति । २१ किञ्चित् । २२ रात्रिः ।
२३ चन्द्रः । २४ मारुतस्य जगत्प्राणत्वात् सर्वेश्वरत्वम् । २५ भृङ्गो भैरव इति कालिमसाहस्यमूलं
रूपणमिदम् । २६ कामदेवः । २७ कामस्य । २८ वसन्ते ।

कोपस्त्वयाऽऽलम्बितः ॥ १७ ॥ त्वां चित्तेन चिरं वहन्नयमतिश्रान्तो भृशं तापितः कन्दर्पेण
च पातुमिच्छति सुधासंवादि भिन्नाधरम् । अस्याङ्ग तदलङ्कुरु क्षणमिह श्रूषेपलम्बीलवक्त्राते
दासजनेऽपि सेवितपदाम्भोजे कुतः संभ्रमः ॥ १८ ॥ मुखे किं नखरैः क्षिपन्धिरतं नेत्राभ्यु
मानोजते पश्यैनं चरणप्रनम्रशिरसं स्व कान्तमात्ताञ्जलिम् । अपङ्गे तत्र चेतसि प्रणयिनि प्राप्ते-
ऽतिनिर्विण्णतामन्यासक्तमनस्युपेक्षितगता फूत्कृत्य रोदिष्यति ॥ १९ ॥ क्रिये यत्पक्ष्पाऽपि
यत्प्रणमति स्तब्धाऽसि यद्गामिणि द्वेषस्थाऽसि यदुन्मुखे यिमुखता याताऽसि तस्मिन्प्रिये । तद्युक्तं
विपरीतकारिणि तव श्रीखण्डचर्चा विष शीताशुस्तपनो हिम द्रुतवहः क्रीडामुदो यातनोः
॥ २० ॥ मुखे मुखतयैव नेतुमखिलः कालः किमागम्यते मान धत्स्य धूर्तिं वधान ऋजुता
दूरे कुरु प्रेयसि । सख्यैवं प्रतिबोधिता प्रतियचस्तामाह भीतानना नीचैः शंस तदि स्थितो हि
न्तु मे प्राणेश्वरः श्रोष्यति ॥ २१ ॥ अङ्गुल्यग्रनखेन बाष्पसलिल निक्षिप्य निक्षिप्य किं तूर्णां
रोदिषि कोपने बहुतर फूत्कृत्य रोदिष्यसि । यस्यास्ते विशुनोपदेशयचनेर्मानेऽस्ति-
भूमि गते निर्विण्णोऽनुनयं प्रति प्रियतमो मन्यस्थतामेष्यति ॥ २२ ॥ नो तैल्यं मजसे
न जल्पसि सुधाधारानुकारा गिरो दृक्पातं कुरुषे न वा परिजनं कोपप्रकाशच्छलात् । इत्थं
केतकगर्भगौरि दयिते कोपस्य सगोपनं तत्स्यादेव न चेत्पुनः सहचरी कुर्वीत साचिस्मितम् ॥ २३ ॥

खण्डिताया नायिकाया नानाऽन्तस्तापव्यञ्जनानि ।

हन्त पुरा यो निहतः स पुनः सुभगः कथं समायायात् । उमुदिन्यो ननु सुलभा-
दुर्लभ एकः सुधासिन्धुः ॥ १ ॥ जीवितनाथेन तदा ऋशोऽनुनयो व्यधाधि हा हन्त । रोष-
विमूढा सशपथमथाप्यह तं निराकारम् ॥ २ ॥ उपचारानुनयास्तं कित्तवस्योपेक्षिताः सखी-
वचसा । अधुना निष्ठुरमपि यदि स वदति कलिकैतवाधामि ॥ ३ ॥ प्रयाहि तत्रैव ययाऽनुर-
व्यसे किमत्र निर्विषय तव प्रयोजनम् । न कञ्चुकप्रन्थिमपाकरोषि मे कथं हृदि ग्रन्थिमपाक-
रिष्यसि ॥ ४ ॥ अकरोः किमु नेत्रशोणिमान किमकार्षीः करपल्लवावरोधम् । कलहं किमवाः
क्रुधा रसज्ञे हितमर्थं न विदन्ति देवदद्याः ॥ ५ ॥ स्फुरसि बाहुल्लते किमनर्थक त्वमपि लोचन-
मावमहो गता । तमहमागतमप्यपराधिनं न परिरञ्चुमल न च वीक्षितुम् ॥ ६ ॥ मानोज-
तेत्यसहनेत्यतिपण्डितेति मय्येव विकृतिरनेकमुखी सखीनाम् । दाक्षिण्यमात्रमखणेन विचेष्टितेन
धूर्तस्य तस्य हि गुणानुपवर्णयन्ति ॥ ७ ॥ नयनखपदमङ्ग गोपयस्वशुकेन स्थगयसि पुनरोष्ठं
पाणिना दन्तदष्टम् । प्रतिदिशमपरस्त्रीसङ्गदासी विसर्पन्नवपरिमलगन्धः केन शक्यो वरीतुम्
॥ ८ ॥ अद्यारम्य यदि प्रिये पुनरह मानस्य चान्यस्य वा गृहीया शठदुर्नयेन मनसा नामापि
संक्षोभतः । तत्तेनैव त्रिना शशाङ्ककिरणस्पष्टाद्वासा निशा एको वा दिवसः पयोद-
मलिनो भूयान्मम प्रावृषि ॥ ९ ॥ कथमपि सखि क्रीडाकोपाङ्गजेति मयोदिते कठिनहृदयस्यक्त्वा
शय्या बलाद्गत एव सः । इति सरमसश्चस्तप्रेरिण व्यपेतगुणे स्पृहा पुनरपि हतव्रीड चेतः
करोति करोमि किम् ॥ १० ॥ मानव्याधिनिपीडिताऽहमधुना शक्नोमि तस्यान्तिक नो गन्तु

१ पीडाः । २ एतेन नायिकायाः पतिप्रेमातिशयः सखी प्रत्युत्तरदानेऽतिदाक्षिण्यं च
ध्वनिते । ३ शय्याम् । ४ धूर्तस्य । ५ कलह- । ६ नष्टभाग्याः ।

न सखीजनोऽपि चतुरो यो मां बलनेष्यति । मानी सोऽपि जनो न लघ्वेवमयादभ्येति भोऽतः
स्वयं कालो याति चलं च जीवितमिदं क्षुण्णं मनश्चिन्तया ॥ ११ ॥ निःश्वासा घटनं दहन्ति हृदयं
निर्मूलमुन्मूल्यते निद्रा नैति न दृश्यते प्रियमुखं नैकदिनं स्थिते । अङ्ग शोष्मुपैति पादपतितः
प्रेयास्तथोपेक्षितः सख्यः कं गुणमाकलय्य दयिते मानं वयं कारिताः ॥ १२ ॥
नो चादुश्रवणं कृतं न च दृशा हारोऽन्तिके वीक्षितः कान्तस्य प्रियहेतवे निज-
सखीवाचोऽपि दूरीकृताः । पादान्ते विनिपत्य तत्क्षणमसौ गच्छन्मया मूढया पाणिभ्यामवरुध्य
हन्त सहसा कण्ठे कथं नार्पितः ॥ १३ ॥ तद्वक्त्रमिमुखं मुखं विनमितं दृष्टिः कृता पादयोस्तस्या-
लापकुवहलाकुलतरे श्रोत्रे निरुद्धे मया । पाणिभ्यां च तिरस्कृतः सपुलकः स्वेदोद्गमो गण्डयोः
सख्यः किं करवाणि यान्ति शतशो यत्कञ्चुके सखयः ॥ १४ ॥ यत्पङ्केरुहलक्ष्म पाणिकमलं भाग्यालये
यदुत्सर्गस्तं वा मम यल्ललाटफलके भाग्याक्षरं वेधसा । तत्सर्वं सखि यो यथार्थमकरोत्तस्मिन्कोपः
कृतो धिक् मां धिक् मम जीवितं धिगतेतुं धिक्चेष्टितं धिगवयः ॥ १५ ॥ मर्त्यस्य कृते गुरुलघुरभू-
द्गोष्ठी कनिष्ठीकृता धैर्यं कोशघनं गतं सहचरी नीतिः कृता दूरतः । निर्मुक्ता तृणवन्नपा परिचिता
स्रोतस्विनीविन्दुवत्स क्रोधादवधीरितो हतधिया प्रेयान्वलीयान्विधिः ॥ १६ ॥ केकाभिः कलयन्तु
केकिनिवहाः समूय कर्णज्वरं विद्युद्भिः सह भीषयन्तु परितः पाथोधराणां घटाः । पञ्चेषुर्धेधरीकरोतु
ककुमः सर्वाः शराणां रवैर्नाहं दग्धदुरन्तजीवनकृते कस्यापि वक्ष्या सखि ॥ १७ ॥ एषा दोषा
यथाऽर्था प्रियतम भवतो हन्त जाता वियोगे स्त्रीहत्यापातकीति प्रथितिमुपगते लाञ्छनीति त्रिलो-
क्याम् । नैव भूयोऽपराधं वत दयितं कदाऽप्याचरिष्यामि सत्यं त्वत्पत्न्या मां मुतिर्गमैर्मनसिजशमनः
सायकैर्हन्तुमुक्तः ॥ १८ ॥

दयितानुनयः ।

मयि मलयसमीरो वर्षतीव स्फुलिङ्गानहह हिमकरो मामग्निना सिञ्चतीव । किमिति मकरकेतोः
किं नु वक्ष्ये कठोरं कथमपि तदहं ते नाथ नोपेक्षणीया ॥ १ ॥ घनर्धनमपि दृष्टं ज्योमं वातो
मरुत्वाञ्छिक्खिकुलकलवाचां श्रोत्रमासीन्निवासः । अमुसमं न मृताऽहं त्वद्वियोगेऽपि जाते तव घन-
परिरम्भमर्थनाशावशेन ॥ २ ॥ त्वं तावद्ब्रह्मेष्टमो नवयुवा कान्तः सुखी निर्धृणो नो जानासि
परव्यथा शठमते नैवासि दुःखी यतः । किं त्वन्याः परिपृच्छ मन्मथशरैः पीडामसह्यामिमां व्राता
नो भव येन सज्जनजैः कार्पाणिको नोच्यसे ॥ ३ ॥ मुक्तो मानपरिग्रहः सह सखीसार्थेन तन्मन्त्रिणा
शक्ता त्वच्चरणप्रसादरहिता नाहं क्षणं प्राणितुम् । पश्य त्वं कृशक शरीरकमिदं या यामवस्था गत
सैषाऽहं तव पादयोर्निपतिता नाथ प्रसीदाधुना ॥ ४ ॥

कान्तापराधशंसनम् ।

सार्धं मनोरथशतैस्तव धूर्तं कान्ता सैव स्थिता मनसि कृत्रिमभावरम्या । अस्माकमस्ति न
'कथंचिदिहावकाशस्तस्मात्कृतं चरणपातविडम्बनाभिः ॥ १ ॥ यदा त्वं चन्द्रेऽभूः शिशिरकरसंपर्क-
रुचिरस्तदाऽहं जातां ब्राह्मशशधरमणीनां प्रतिकृतिः । इदानीमर्कस्त्वं खररुचिसमुत्सारितरसः किरन्ती

१ गौरवक्षय- । २ मा मामित्यर्थः । मा भत इति च्छेदः । ३ अहर्निशम् सर्वदेति यावत् ।
४ सम्भ्राभ्य । ५ कन्दर्पम् । अत्र मदनमिति वाच्यम् । अतल्लं प्रति धिक्कृतेरवक्तव्यत्वाभि-
व्यञ्जनात् । ६ तिरस्कृतः । इदमसाध्या वचनम् । ७ दक्षिणपवनः । ८ निविडतया मेघच्छन्नम् ।
९ बह्वशो बल्लभा वस्येति सः । १० निर्दयः । ११ भिक्षुः ।

कोपाग्नीहमपि रविप्रावघटिता ॥ २ ॥ तदवितैश्वर्यमवादीर्यन्मम त्वं प्रियेति प्रियजनपरिमुक्ते, यदुकूल-
दधानः । मदधिवसति माऽऽगाः कामिनां मण्डनश्रीर्त्रजति हि सफलत्वं बहुमालोकनेन ॥ ३ ॥ तत्रेदं
पश्यन्त्याः प्रसरदनुरागं बहिरिव प्रियापादालक्तच्छुरितमरुणद्योति हृदयम् । ममाद्य प्रख्यातप्रणयभरभङ्गेन
कितव त्वदालोकः शोकादपि किमपि लज्जा जनयति ॥ ४ ॥ कृतककृतकैर्मायाशाठ्यैस्त्वयाऽप्यतिचर्तित
निभृतनिभृतैः कार्यालपैर्मयाप्युपलक्षितम् । भवतु विदितं नेष्टा तेऽहं वृथा परिखिद्यते अहमसहना
त्वं निःस्नेहः समेन सम गतम् ॥ ५ ॥ कोपो यत्र श्रुतिरचना निग्रहो यत्र मौनं यत्रान्योन्य-
स्मितमनुनयो दृष्टिपातः प्रसादः । तस्य प्रेम्णस्तदिदमधुना वैशेषं पश्य जातं त्वं पादान्ते छुटसि
न च मे मय्युमोक्षः खलायाः ॥ ६ ॥ बाळे नाथ विमुञ्च मानिनि रूपं रोषान्मया किं कृतं
खेदोऽस्मासु न मेऽपराध्यति मघान्सर्वेऽपराधा मयि । तर्हि रोदिपि गद्गदेन वचसा कस्याप्रतो
मुद्यते नन्वेतन्मम का तवास्मि दयिता नास्मीत्यतो रुद्यते ॥ ७ ॥ किं किं वक्ष्यमुपेत्य चुम्बसि
बलान्निर्लज्ज लज्जा क ते वद्वान्तं शठ मुञ्च मुञ्च शपथैः किं धूर्त वाग्वन्धनैः । खिन्नाऽहं तव
रात्रिजागरवशात्तामेव याहि प्रिया निर्माल्योज्जितपुष्पादामनिकरे का पट्पदानां रतिः
॥ ८ ॥ सामोदं वचनं प्रयच्छसि न मे नो बाञ्छितं यच्छसि प्रायः प्रोच्छसिपि
द्रुतं द्रुतवहज्वालासमं रात्रिषु । कण्ठाश्लेषपरिग्रहे शिथिलिता यन्नादराच्चुम्बसे तत्ते
धूर्त इति स्थिता प्रियतमा काचिन्ममेवापरा ॥ ९ ॥ अज्ञानेन पराङ्मुखीं पारमवादाश्लिष्य
मा दुःखिता किं लब्ध चटुल त्वयेह नयता सौभाग्यमेतां दशाम् । पश्यैतद्वयिताकुचव्यतिकरो-
न्मृष्टाङ्गरागारुणं वक्षस्ते मलत्तैलपङ्कशत्रैर्वेणीपदैरङ्कितम् ॥ १० ॥ रोहन्तौ प्रथम ममोरसि तव
प्राप्तौ विवृद्धिस्तनौ संलापास्तव वाक्यमङ्गमलिना मौग्ध्यं परं त्याजिताः । धात्रीकण्ठमपास्य बाहुलतिके
कण्ठे तवासञ्जिते निर्दाक्षिष्य करोमि किं नु विशिखाप्येषा न पन्थास्तव ॥ ११ ॥ सत्यं तद्यद्वो-
चथा मम महाभागस्त्वदीयादिति त्वं प्राप्तोऽसि विभात एव सदन मा द्रष्टुकामो यतः । रागं किं च
विमर्षि नाथ हृदये काश्मीरपत्रोदित नेत्रे जागरजं ललाटफलके लाक्षारसापादितम् ॥ १२ ॥

कान्ताऽपराधमार्जनविधिः ।

अङ्गुलीकिसलयाप्रतर्जनेन श्रुविमङ्गकुटिलं च वीक्षितम् । मेखलाभिरसकृच्च बन्धनं वज्रयन्त्रणयिनी-
वाप सः ॥ १ ॥ अधिरर्जेन जगाम धौम तस्याः प्रियतमयेति रुषा सजावनरुः ।
पदमपि चलिषु युवा न सेहे किमिव न शक्तिहरं ससाध्वसानाम् ॥ २ ॥ सालक्तकेन नव-
पल्लवकोमलेन पादेन नूपुरवता मदनालसेन । यस्ताडयते दयितया प्रणयापराधात्सोऽङ्गीकृतो
भगवता मकरध्वजेन ॥ ३ ॥ सालक्तकं शतदलाधिककान्तिरम्यं रत्नौघधामनिकारुणनूपुरं च ।
क्षितं श्रुशं कुपितया तरलोत्पलाख्या सौभाग्यचिह्नमिव मूर्ध्नि पदं विरेजे ॥ ४ ॥ कोपात्कि-
चिदुपानतोऽपि रमसादाकृष्य केशेष्वलं नीत्वा मोहनमन्दिरं दयितया हारेण बद्धा दृढम् ।
भूयो यास्यसि तद्गृहानिति मुहुः कण्ठार्धरुद्धाक्षरं जल्पन्त्याः श्रवणोत्पलेन सुकृती कश्चिद्ब्रह्स्ताडयते
॥ ५ ॥ सा बाढं मघतेक्षितेति निविडं सयम्य बाहोः सजा भूयो ब्रूयसि तां शठेति
नितरां संमर्त्य संतर्ज्य च । आलीनां पुर एव निहृतिपरः कोपाद्रसन्मूपुरं मानिन्याश्चरणप्रहार-

विधिना प्रेयानशोकीकृतः ॥ ६ ॥ कोपात्कोमललोलाद्भुलतिपाशेन बद्धा द्धं नीत्वा केलि-
निकेतनं दयितया साय सखीनां पुरः । भूयोऽप्येवमिति खलत्कलगिरा संसूच्यं दुःश्रेष्ठितं धन्यो
हन्यत एव निहृतिपरः प्रेयान् रुदत्या हसन् ॥ ७ ॥ पादे मूर्धनि ताम्रतामुपगते कर्णोत्पले चूर्णिते
छिन्ने हारलतागुणे करतले सपातजातव्रणे । अप्राप्तप्रियताडनव्यतिकरा हन्तुं पुनः कोपिता वाञ्छन्ती
मुहुरेणशैवलयना पर्याकुला रोदिति ॥ ८ ॥

मानिन्या मानापनयः ।

आविर्भूते शशिनि तमसा मुच्यमानेव रात्रिर्नैशस्यार्चिर्हुतमुज इव छिन्नभूयिष्ठधूमा । मोहे-
नान्तर्वरतनुरियं लभ्यते मुक्तकल्पा गङ्गा रोधःपतनकल्लषा गृह्णीव प्रसादम् ॥ १ ॥ भवति
विततश्वासोच्चाहप्रणुनपयोवः हृदयमपि च स्निग्धं चञ्चुर्निजप्रकृतौ स्थितम् । तदनु वदनं मूर्च्छा-
च्छेदात्प्रसादि विराजते परिगतमिव प्रारम्भेऽहः श्रिया सरसीरुहम् ॥ २ ॥ ऊरुङ्गीवाङ्गानि
स्तिमितैर्यति गीतध्वनिषु यत्सखीं कान्तोदन्तं श्रुतमपि पुनः प्रश्नयति यत् । अनिर्द्रं यश्चान्तः स्वपिति तदहो
वेद्यभिनवां प्रवृत्तोऽस्याः सेक्तु इदं मनसिजः प्रेमलतिकाम् ॥ ३ ॥ परिम्लाने माने मुखशशिनि तस्याः
करधृते मयि क्षीणोपाये प्रणिपतनमात्रैकशरणे । तथा परमप्रान्तव्रजपुटनिरुद्धेन सहसा प्रसादो
बाष्पेण स्तनतटविशीर्णेन कथितः ॥ ४ ॥ कृष्णस्निग्धकनीनिके विकसतः कर्णान्तदीर्घं
दृशावृत्कम्पो हृदयस्य वेपितकुचामोहः शनैः शाम्यति । धत्ते शीतरुचो विधुतुर्दंमुखान्मुक्तस्य लक्ष्मी-
मिदं मुग्धाङ्गया विगलद्विमोहतमिर वक्त्रं प्रसीदत्क्रमात् ॥ ५ ॥

अन्योऽन्यं प्रमोदोदयः ।

पदप्रणतमालोक्य कान्तमेकान्तकातरम् । सुखन्ती बाष्पसंतानं सुमुखी तेन चुम्बिता ॥ १ ॥
इह स्फुटं तिष्ठति नाय कण्टकः शनैः शनैः कर्षन्खाग्रलीलया । इति च्छलात्काचिदलम्बकण्टकं पदं
तदुत्सङ्गतले न्यवेशयत् ॥ २ ॥ निपपात सभ्रमभृतः श्रवणादसितभ्रुवः प्रणदिता-
लिकुलम् । दयितावलोकविकसनयनप्रसरप्रणुनमिव चारिरुहम् ॥ ३ ॥ कररुद्धनीवि दयितोपगतौ
गलित त्वराविरहितासनया । क्षणदृष्टेर्होटकशिलासदृशस्फुरद्भूमिति वसनं वधसे ॥ ४ ॥ पिद-
धानमन्त्रगुपगम्य दशौ ब्रुवते जनाय वद कोऽयमिति । अभिधातुमप्यवससौ न गिरा पुलकैः
प्रियं नवधूर्त्यगदत् ॥ ५ ॥ उपनेतुमुजतिमतेव दिव कुचयोर्धुगेन तरसा कलिताम् । रमसो-
त्थितामुपगतः सहसा परिरम्य कश्चन वधूमरुचत् ॥ ६ ॥ अनुदेहमागतव्रतः प्रतिमां परिणायकस्य
गुरुमुद्वहता । मुकुरेणैव पथुमृतोऽतिमरात्कथं मय्यपाति न वधूकरतः ॥ ७ ॥ अवनम्य वक्षसि
निमग्नकुचद्वितयेन गाढमुपगूढवता । दयितेन तत्क्षणचलद्रशनाकलकिङ्किणीरवमुदासि वधूः ॥ ८ ॥
उदितोत्सादमतिवेषथुमत्सुदृशोऽभिर्भृत् विधुरं त्रपया । वपुरादरातिशयशंसि पुनः प्रतिपत्तिमूढमपि
बाढमभूत् ॥ ९ ॥ परिमन्थरामिरलवूरुपरादधिवेश्म पत्न्युरुपचारविधौ । स्खलिताभिरत्यनुपद-
प्रमदाः प्रगयातिभूमिमगमन्गतिभिः ॥ १० ॥ मधुरोजतभ्रु ललितं च दृशोः सकरप्रयोग-
चतुर च वचः । प्रकृतिस्थमेव निपुणागमितं स्फुटनृत्यलीलममव्युत्तनोः ॥ ११ ॥ लोलाशुकस्य
पयनाकुलिताशुकान्तं त्वदृष्टिद्वारि मम लोचनबान्धवस्य । अय्यासितुं तव चिर जवनस्थलस्य

१ अशोकतरुर्नया विकसितपुष्पः क्रियते तथा शोकं निराकृत्य विकसितमुखकमलः
कृत इति भावः २ मृगशिशुः ३ सङ्कोचयति । ४ राहु- । ५ सुवर्ण- । ६ दर्पणेन ।

पर्याप्तमेव करभोर मनोरथ्युगम् ॥ १२ ॥ सुतनु जेहिहि मौनं पश्य पादानतं मां न खलु तव
 कदाचित्कोप एवंविधोऽभूत् । इति निगदति नाथे तिर्यगामीलितास्या नयनजलमनलं मुक्तमुक्तं न
 किञ्चित् ॥ १३ ॥ वचोवीचीदानं स्फुरदधरपानं विविनयं कृशीभूते माने मयि मृगयमाणे मृगदृशः ।
 वभूव भ्रूमङ्गः सनयनतरङ्गः सपदि यः प्रभुत्वं व्यातेने जगदुपरि तेनेह मदनः ॥ १४ ॥ तदेवा-
 जिह्वाक्षं मुखमविशदास्ता गिर इमाः स एवाङ्गल्लेयो मयि सरसमाश्लिष्यति तनुम् । तदुक्तं प्रत्युक्तं यदपदु-
 शिरः कम्पनपरं प्रिया मानेनेयं पुनरपि कृता मे नववधूः ॥ १५ ॥ दृष्टैकासनमास्थिते
 प्रियतमे पश्चादुपेत्यादरादेकस्या नयने निमील्य विहितक्रीडानुबन्धच्छलः । ईषद्वक्तिकन्धरः सपुलकः
 प्रेमोल्लसन्मानसामन्तर्हासलसत्कपोलफलकां धूर्तोऽपरां चुम्बति ॥ १६ ॥ आगत्य प्रणिपात-
 सान्वितसखीदत्तान्तरे सार्गैसि स्वैर कुर्वति तत्पपार्श्वनिभूते भूर्तेऽङ्गसंवाहनम् । ज्ञात्वा स्पर्श-
 वशात्प्रियं किल सखीभ्रान्त्या स्वमन्त्रं शनैः खिन्नाऽसीत्यभिधाय मीलितदृशा सानन्दमारोपितः ॥ १७ ॥
 दृष्टे लोचनवन्मनाह् मुकुलितं पार्श्वस्थितं वक्रचन्द्रमभूतं वहिरासितं पुलकवत्स्पर्शं समातन्वति । नीवी-
 वन्धवदागतं शिथिलता समापमाणे क्षणान्मानेनापसृतं ह्रियेव सुदृशः पादस्पृशि प्रेयसि ॥ १८ ॥
 एकस्मिन्शयने पराङ्मुखतया वीतोत्तरं ताम्यतोरन्योन्यस्य हृदि स्थितेऽन्यनुनये संरक्षतोर्गौरवम् ।
 दपत्योः शनकैरपाङ्गवलनान्मिश्रीभवच्चक्षुषोर्भग्नो मानकलिः सहासरमसव्यासक्तकण्ठग्रहः ॥ १९ ॥
 कृथा विग्रहमश्रुपातकलुषं शय्यासनादुत्थिता क्रोधाचापि विहाय गर्भमवनद्वारं रुपा प्रस्थिता ।
 कृत्वा चन्द्रमसं प्रभाविरहितं प्रत्युषयाताहता हा रात्रिस्त्वरिता गतेति पतिता कान्ता प्रियस्थो-
 रसि ॥ २० ॥ सत्यं दुर्लभ एष बल्लभतरो रागो ममास्मिन्पुनः कोपोऽस्यातिगुरुर्न चाति-
 निपुणाः सख्योऽपि सबोधवे । संचिन्त्येति मृगीदृशा प्रियतमे दृष्टे श्रुत्या मेखलां वन्नन्या न
 गतं स्थितं न च चलद्वासोऽथवा संवृतम् ॥ २१ ॥ याचो वाग्मिनि किं तवाद्य पर्याः
 सुष्ठु सुष्ठो विग्रमोऽप्युद्गन्तः कृत एष लोलनयने किं लोहितं लोचने । नास्त्यगो मयि
 किं मुधैव कुपितेत्युक्ते पुनः प्रेयसा मानिन्या जलविन्दुदन्ततुरपुटा दृष्टिः सखीभाहितः ॥ २२ ॥
 सा यावन्ति पदान्यलीकवचनैरालीजनैः पाठिता तावन्त्येव कृतागसो द्रुततरं संलप्य पत्युः पुरः ।
 प्रारेभे पुरतो यथा मनसिजस्येच्छा तथा वर्तितुं प्रेम्णो मौग्ध्यविभूषणस्य सहजः कोऽप्येव कान्तः
 क्रमः ॥ २३ ॥ पश्यामः किमिय प्रपद्यत इति स्थैर्यं मयाऽऽलम्बितं किं मां नालपतीत्यय
 खलु शठः कोपस्तयाऽप्याश्रितः । इत्यन्योन्यविलक्षदृष्टिचतुरे तस्मिन्नवस्थान्तरे सव्याजं हसितं
 मया धृतिहरो मुक्तस्तु बाष्पस्तया ॥ २४ ॥ चक्षुर्लुप्तमपीकण कवलितस्ताम्बूलरागोऽधरे
 विश्रान्ता कवरी कपोलफलके लुप्तेव गात्रद्युतिः । जाने सप्रति मानिनि प्रणयिना कैरप्युपाय-
 क्रमैर्भग्नो मानमहातरुस्तरुणि ते चेतःस्थलीवर्धितः ॥ २५ ॥ नत्याः सान्द्रविलेपनस्तनयुगप्रलेप-
 निद्राङ्कित किं वक्षश्चरणानतिव्यतिकरव्याजेन गोपाय्यते । इत्युक्ते क तदित्युदीर्य सहसा त-
 त्सप्रमार्ष्टु मया सल्लिष्टा रमसेन तत्सुखवशात्तन्व्याऽपि तद्विस्मृतम् ॥ २६ ॥ नापेतोऽनुनयेन यः
 प्रियसुहृद्वाक्यैर्न यः संहृतो यो दीर्घं दिवसं विषह्य हृदये यन्नात्कथंचिद्भूतः । अन्योन्यस्य
 हृते मुखे विहितयोस्तिर्यक्कथंचिद्दृशोः संभेदे सपदि स्मितव्यतिकरे मानो त्रिहस्योज्झितः ॥ २७ ॥

१- सुष्ठु । २- सापराधे । ३- अपराधः । ४- मिथ्या- । ५- पराङ्गनास्तनयुगविलेपनचिह्नम् ।
 ६- वक्षःस्थल- । ७- सस्मिन्नश्रणे ।

एकस्मिंश्चयने सरोरुहदृशोर्विज्ञाय निवां तयोरेकां पल्लवितावगुण्ठनवतीमुक्कन्धरो दृष्टवान् । अन्यस्याः सविध समेत्य निभृतव्यालोलहस्ताङ्गुलिव्यापारैर्वसनाञ्चलं चपलयन्त्वापच्युतिं कलसवान् ॥ २८ ॥ लीलातामरसाहतोऽन्यवनितानिःशङ्कदृष्टाधरः कश्चित्केसरदूषितेक्षण इव व्यामीत्य नेत्रे स्थितः । मुग्धा कुड्मलिताननेन दधती वातं स्थिता तस्य सा भ्रान्त्या धूर्ततया च वेपथुमती तेना- निश चुम्बिता ॥ २९ ॥ जाता नोत्कलिका स्तनौ न लुलितौ गात्रं न रोमाञ्चितं वक्त्रं स्वेदकणाञ्चितं न सहसा यावच्छठेनाधुना । दृष्टेनेव मनो हतं धृतिमुषा प्राणेश्वरेणाद्य मे तत्केनापि निरूप्यमाणनिपुणो मानः समाधीयताम् ॥ ३० ॥ शून्य वासगृहं विलोक्य शयना- दुत्थाय किञ्चिच्छनैर्निद्राव्याजमुपागतस्य सुचिरं निर्वर्ण्य पत्युर्मुखम् । विश्रब्ध परिचुम्ब्य जातपुलका- मालोक्य गण्डस्थलीं लज्जानम्रमुखी प्रियेण हसता बाला चिर चुम्बिता ॥ ३१ ॥ कान्ते घोरकृतान्तवक्त्रकुहरात्वं पुण्यपुञ्जेन मे मुक्ता कृन्त तदर्जेनश्रममरं प्रत्यङ्गमालिङ्ग्य माम् । इत्याकर्ष्य निमीलितार्धनयन स्मेरं शनैरानत सोल्लास वदनाम्बुज मृगदशः स्वैरं चुचुम्बे प्रियः ॥ ३२ ॥

प्रणयवचनानि ।

कृष्णार्जुनानुरक्ताऽपि दृष्टिः कर्णावलम्बिनी । याति विश्वसनीयत्व कस्य ते कलमाषिणि ॥ १ ॥ स्मितपुष्पोद्गमोऽय ते दृश्यतेऽधरपल्लवे । बल तु जात मुग्धाक्षि चक्षुषोर्मम पश्यतः ॥ २ ॥ अपूर्वं चौर्यमभ्यस्त त्वया चञ्चललोचने । दिवैव जाग्रता पुसा चेतो हरति दूरतः ॥ ३ ॥ मुग्धे धार्तुं कृता केयमपूर्वा त्वयि दृश्यते । यया विध्यसि चेतासि गुणैरेव न सायकैः ॥ ४ ॥ कुतः कुचलय कर्णे करोषि कलमाषिणि । किमशाङ्गमपर्याप्तमस्मिन्कर्मणि मन्यसे ॥ ५ ॥ दृष्टिं देहि पुनर्बाले कमलायतलोचने । श्रूयते हि पुरा लोके विषस्य विषमौषधम् ॥ ६ ॥ विभ्रमैर्विश्वद्वयैस्त्व विद्ययाऽप्यनवद्यया । केनापि हेतुना मन्ये प्राप्ता विद्याधरी क्षितिम् ॥ ७ ॥ त्वदङ्गमार्दवे दृष्टे कस्य चित्तं न मासने । मालतीशशम्भुल्लेखाकदलीनां क्रोरता ॥ ८ ॥ त्रिम्बोष्ठे किल रागस्ते तन्वि पूर्वमदृश्यत । अधुना हृदयेष्वेऽर्षे मृगशा- वाक्षि दृश्यते ॥ ९ ॥ पातालमिव ते नाभिः स्तनौ क्षितिधरोपमौ । वेणीदण्डः पुनरयं कालि- न्दीपातसनिमः ॥ १० ॥ अनङ्गोऽयमनङ्गत्वमद्य निन्दिष्यति भ्रुवम् । यदनेन न सप्राप्तः पाणिर्त्य- शोत्सवस्तव ॥ ११ ॥ कमले कमलोत्पत्तिः श्रूयते न च दृश्यते । बाले तव मुखाम्भोजे दृष्टमिन्दी- वरद्वयम् ॥ १२ ॥ आकर्ण्य सरोजाक्षि यच्चनीयमिदं भुवि । शशाङ्कस्तव वक्त्रेणै पामरैरुपमी- यते ॥ १३ ॥ - नीतानामाकुलीभाव लुब्धैर्भूरिशिलीमुखैः । सदृशे वनवृद्धानां कमलानां

१ प्रणये कनिष्ठज्येष्ठयोर्नायिकयोः । २ कृष्ण, वासुदेवः, श्यामवर्णश्च । अर्जुनः- गाण्डीवीः श्वेतकान्तिश्च । तयोरनुरक्ता, ताभ्यामभिभ्रिता च । ३ राधेयपक्षपातिनी । कर्णान्तमायत- त्वाद् कर्णयोरवलम्बिनी च । ४ धनुर्धारित्वम् । ५ आपाङ्गभागस्य कर्णान्तं प्रसरे तेनैव कुचलयशोभासम्पन्नौ किं कृत्रिमकुचलयधारणेन, तत्सम्पादनप्रयासाद् । विशालनेत्राया नेत्रे कर्णान्तमायते कविभिर्वर्ण्येते । ६ एषः रागः भङ्गराग इत्यभिप्रेतोऽर्थः शोणितेति तु वचो- भङ्गः । ७ यमुनाप्रवाहसदृशः । ८ अनङ्गेन कामदेवेनेत्यर्थः । ९ अद्य हि साङ्गेनैव लब्धुं शक्यः । १० नेत्ररूपे नीलकमले । ११ शशाङ्क इव तव मुखमिति तु सुतरां पामराणां कल्पना, किन्तु तव मुखमिव शशाङ्क इत्यपि तथाभूतैव शशाङ्कस्यान्तर्भेदिनत्वादस्य च निर्मलत्वादिति शशाङ्क- पदेन द्योतितम् । अत्र व्यतिरेकोऽलङ्कारः । प्रसिद्धचन्द्ररूपोपमानापेक्षया सुखरूपोपमेयस्यो- पमानत्वेन कल्पनाद् ।

त्वदीक्षणे ॥ १४ ॥ यन्मध्यदेशादपि ते सूक्ष्मं लोलाक्षि दृश्यते । मृणालसूत्रमपि ते न संमाति
स्तनान्तरे ॥ १५ ॥ अन्ययोरनवधाङ्गि स्तनयोर्जृम्भमाणयोः । अवकाशो न पर्याप्तस्तव बाहु-
लतान्तरे ॥ १६ ॥ निर्णेतुं शक्यमस्तीति मध्यं तव नितम्बिनि । अन्यथा नोपपद्येत पयोधरभर-
स्थितिः ॥ १७ ॥ राकाविभावरीकान्तसंक्रान्तद्युति ते मुखम् । तैपनीयशिलाशोमी कटिश्च हरते
मनः ॥ १८ ॥ आक्षिपन्परविन्दानि मुखे तव मुखश्रियम् । कोपदण्डसमप्राणां किमेषामस्ति
दुष्करम् ॥ १९ ॥ आवर्तस्तैन्वि नाभिस्ते नेत्रे नीलसरोरुहे । तरङ्गा बलयस्तेन त्वं लाभ-
प्याम्बुवापिका ॥ २० ॥ साहजिकरूपवत्या भवति भवत्या विभूषण भारः । सर्वाङ्गसौर-
मिण्या दमनकवल्ल्याः किमालि कुसुमेन ॥ २१ ॥ इन्दुः किं क कलङ्कः सरसिजमेतत्किमम्बु
कुत्र गतम् । ललितसविलासवचनैर्मुखमिति हरिणाक्षि निश्चितं परतः ॥ २२ ॥ आरुह्य शैल-
शिखरं त्वद्वदनापहतकान्तिसर्वस्वः । प्रकटुर्मुषिबोर्ध्वकरः स्थितः पुरस्तान्निशानाथः ॥ २३ ॥
कौटिल्यं कचनिचये करचरणाधरदलेषु रागस्ते । काठिन्यं कुचयुगले तरलत्वं नयनयोर्वसति ॥ २४ ॥
आक्षिपसि कर्णमक्षणा वलिरपि वदस्त्वया त्रिधा मध्ये । इति जितसकलवदान्ये तनुदाने
लज्जसे सुतनु ॥ २५ ॥ नयननिपातेऽङ्कुरितः पल्लवितो वचसि पुष्पितो हसिते । फलतु कृशाङ्गि
तवाङ्गस्पर्शेन मनोरथोऽस्माकम् ॥ २६ ॥ उचितं गोपनमनयोः कुचयोः कनकाद्रिकान्तितस्करयोः ।
अवधीरितविधुमण्डलमुखमण्डलगोपनं किमिति ॥ २७ ॥ दलेदमलं कोमलोत्पलपलाशशङ्काकुलो-
ऽयमलिपो तैः । तव लोचनयोरनयोः परिसरं मनुवेर्ले मनुसरति ॥ २८ ॥ तव कुचलाक्षि वक्षसि
कुण्डलिता कापि काञ्चनी कान्तिः । कुसुमेपोर्विजिगीषोर्भवति च भवतीह भूयसी कण्डुः ॥ २९ ॥
धदनेन निर्जितं तव निलीयते चन्द्रविम्बमम्बुधरे । अरविन्दमपि च सुन्दरि निलीयते पथितां पूरे
॥ ३० ॥ सत्यं तपः सुगत्यै यत्तत्त्वाम्बुषु रविप्रतीक्षं सत् । अनुभवति सुगतिमन्त्रं त्वत्पदजन्मनि
समस्तकमनीयम् ॥ ३१ ॥ कम्बुकण्ठं चरणः शैलैश्चरो रौदुरेप तव केशकलापः । न च्युतं तदपि
यौवनमेतत्सा पयोधरैर्गुरोरनुकम्प्यौ ॥ ३२ ॥ कमलाक्षि विलम्ब्यतां क्षणं कमनीये कचभारवन्धने ।
दृढलग्नमिदं दृशोर्युगं शनकैरद्य समुद्रराम्यहम् ॥ ३३ ॥ तवाननं सुन्दरि फल्लपङ्कजं स्फुटं जपापुष्प-
मसौ तवाधरः । विनिद्रपञ्चं तव लोचनद्वयं तवाङ्गमन्यत्किल पुष्पसंचयः ॥ ३४ ॥ प्रिये सदा
पूर्णतरं मनोहरं ते निष्कलङ्कं मुखचन्द्रमण्डलम् । विलोक्य सन्नीहितया निशापतिर्मतः प्रतप्तो
जलधर्जलान्तरम् ॥ ३५ ॥ त्वद्वर्तुलस्थूलसुवर्णकान्ति रम्यस्तनश्रीफलयुग्ममेतत् । दृष्ट्वा वने

१ तवेक्षणे कमलानां मृगाणां सरोजानां च समे । मृगा लुब्धैः व्याधैः कर्तुमिः शिलीमुखैः
कमलानि पुनर्मधुपाने सत्पणैः शिलीमुखैः भ्रमरैः । भाकुलितानि । मृगा वने अरण्ये वृद्धाः
कमलानि जले वृद्धानीति भवः । मृगपक्षे कमलपदं लक्षणया तन्नेत्रपरम् । २ अनुमातुं शक्यं
न तु दृशा साक्षात्कर्तुम् । अत्यल्पत्वादिति भावः । ३ सुवर्ण- । ४ एवेति पाठान्तरमयुक्तम् ।
नियमविधिवचनस्य वृष्टत्वादिति स्पष्टमलङ्कारशास्त्रे । ५ श्रवणेन्द्रियं राधेयं च । ६ मृदाद-
पौत्रः वचयोरभेदाद्विबलिष्व । ७ एतेन मनोरथस्य तरुत्वं व्यञ्जितम् । ८ अवधीरितं तिरस्कृतं
विधोर्मण्डलं येन तादृशं यन्मुखमण्डलं तद्गोपनं तदाच्छादनम् । ९ विकसत्- । १० स्वच्छ-
(चारु-) । ११ पञ्च- । १२ भ्रमरजातीयो बालः । १३ समीपम् । १४ वारं वारम् । १५ कामस्य ।
१६ जेतुमनसः । १७ मेघे । १८ जलानाम् । १९ सूर्यप्रत्यक्षम् । २० मन्दसञ्चरणशीलः, सूर्य-
पुत्रश्च । २१ श्यामिसन्नाम्यमपेक्षेयम् । २२ मेधाधिराजस्य कुचभारस्य च । २३ दया ।

श्रीफलमाकुलं किं लज्जामिरालम्बितमेव वृक्षे ॥ ३६ ॥ जघान बाणैर्दशभिर्दशास्यशिरांसि ,
सीताहरणे स रामः । त्वदङ्गसङ्गाय सदाऽनुरक्ते प्रयातु मे मस्तकमेकमेव ॥ ३७ ॥ अयि मन्मथचूत-
मञ्जरि श्रवणायतचारुलोचने । अपहृत्य मनः क यासि तत्किमराजकमत्र राजते ॥ ३८ ॥ भवच्छते
खञ्जनमञ्जुलाक्षि शिरो मदीय यदि याति यातु । नीतानि नारा जनकात्मजार्थं दशाननेनापि
दशाननानि ॥ ३९ ॥ ताम्बूलरागोऽभ्ररलोलुपो यद्यदङ्गनं लोचनचुम्बनोन्मुक्तम् । हरश्च कण्ठग्रह-
लालसो यत्स्वार्थः स तेषां न तु भूषण ते ॥ ४० ॥ यत्पद्ममादिस्तु तवाननीयां कुरङ्गलक्ष्मा
च मृगाक्षि लक्ष्मीम् । एकार्थलिप्साकृत एव मन्ये शशाङ्कपङ्केरुहयोर्विरोधः ॥ ४१ ॥ सदा
प्रदोषो मम याति जाग्रतः सदा च मे निःश्वसतो गता निशा । त्वया समेतस्य-
विशाललोचने ममाद्य शोकान्तकरः प्रदोषकः ॥ ४२ ॥ शिखरिणि क नु नाम कियच्चिरं
किमभिधानमसावकरोत्तपः । सुमुखि येन तवाघरपाटलं दशति विम्बफल शुक्रशावकः ॥ ४३ ॥
अनधिगतमनोरथस्य पूर्वं शतगुणिते गता मम त्रियामा । यदि तु तव समागमे तथैव
प्रसरति सुभ्रु ततः कृती भवेयम् ॥ ४४ ॥ दलितकुचनखाङ्कमङ्कपालि रचय ममाङ्कमु-
पेत्य पीवरोरु । अनुहर हरिणाक्षि शकराङ्गस्थितहिमशैलसुताविलासलक्ष्मीम् ॥ ४५ ॥ कुमुद-
कमलनीलनीरजालिलितविलासजुषोर्दशोः पुरः काः । अमृतममृतारश्मिर्मन्बुजन्म प्रतिहतमेकपदे
तवाननस्य ॥ ४६ ॥ नारन्व कुचपरिरम्भणेषु वाम्यं वैमुख्य किमपि न चुम्बने कदाचित् ।
किं नीवीगतमंबले रुणत्सि पाणिं विक्रीते करिणि किमङ्कुशे विषादः ॥ ४७ ॥ दासे
कृतागसि भवेद्दुचितः प्रभूणां पादप्रहार इति मानिनि नास्मि दूये । उद्यत्कठोरपुलकाङ्कित-
कण्टकाग्रैर्यद्विद्यते तव पद ननु सा व्यथा मे ॥ ४८ ॥ बाले तवाघरसुधारसपानकाळे चेतो
मदीयमभिवाञ्छति शेषमावर्म् । आलिङ्गने तव विरोचनपौत्रमौवमाखण्डलैर्यमखिलाङ्गनिरीक्षणं ते
॥ ४९ ॥ एको हि खञ्जनवरो नलिनीदलस्थो धृष्टः करोति चतुरङ्गबलाधिपत्यम् । किं वा
करिष्यति भवद्वदनारविन्दे जानामि नो नयनखञ्जनयुग्ममेतत् ॥ ५० ॥ पादास्तं एव शशिनः
सुखयन्ति गात्र वाणास्त एव मदनस्य ममातुकूलाः । सरम्मरूक्षमिव सुन्दरि यद्यदासीत्-
संगमेन मम तत्तदिवाजुनीतम् ॥ ५१ ॥ पश्चात्पन्नरसिके सरसीरुहस्य किं बीजमर्पयितुमिच्छसि
वापिकायाम् । कालः कलिर्जगदिदं न कृतज्ञमङ्गे स्थित्वा हरिष्यति सुखस्य तवैव लक्ष्मीम्
॥ ५२ ॥ त्वदङ्गसाम्यमयमम्बुजकोशमुद्रामङ्गात्तत्सुषर्ममित्रेकरोपतृप्या । लब्ध्वापि पर्वणि विधुः
क्रमहीयमानः शसत्यनीत्युपचितां श्रियमाशुनाशाम् ॥ ५३ ॥ कोपस्तवया हृदि कृतो यदि
पङ्कजाक्षि सोऽस्तु प्रियस्तव किमत्र विधेयमन्यत् । आल्लेषमर्पय मदर्पितपूर्वमुच्चैर्दन्तक्षतं मम
समर्पय चुम्बनं च ॥ ५४ ॥ ग्लानस्य जीवकुसुमस्य विकासनानि सत्पर्वणानि सकलेन्द्रिय-
मोहनानि । एतानि ते सुवचनानि सरोरुहाक्षि कर्णामृतानि मनसश्च रसायनानि
॥ ५५ ॥ मालिन्यमञ्जशशिनोर्मधुलिङ्कलङ्कौ धत्तो मुखे तु तव दन्तिजलकाञ्चनाभाम् ।

१ मुखसम्बन्धिनीम् । २ एतेन साक्षान्तदधरदंशनं त्रपसाऽपि सुदुर्लभमिति द्योति-
तम् । ३ अस्मि अहम् । इदमव्ययम् । ४ सहस्रमुखत्वम् । ५ विरोचनदैत्यस्य पौत्रो वाणासुरः,
स च सहस्रभुज इति सहस्रभुजत्वमिति वक्तव्यम् । ६ सहस्राक्षत्वम्, आखण्डक इन्द्रः तस्यापि
सहस्राक्षत्वादिति भावः । ७ किरणाः । ८ परमसुन्दर- । ९ प्रियहस्त- । सूर्यरश्मि- ।

दोषावितः कचन मेलनतो गुणत्वं वक्तुर्गुणो हि वचसि अमविप्रलम्भौ ॥ ५६ ॥
 घृदुलकनककान्ति श्वाससौरभ्यरम्यं वदनकमलमेतन्नेत्रमत्तद्विरेफम् । तव किमु सुसमीक्ष्य मीढया
 पद्मवृन्दं सरसि सलिलपूर्णं मर्तुकामं विवेश ॥ ५७ ॥ उन्मेषं यो मम न सहते जौति-
 बैरी निशायामिन्दोरिन्दीवरदलदृशां तस्य सौन्दर्यदर्पः । नीतः शान्तिं प्रसममनया वक्त्रका-
 न्त्येति हर्षाल्लभा मन्ये ललिततनु ते पादयोः पद्मलक्ष्मीः ॥ ५८ ॥ यः प्रागासीदमिनव-
 बयोविभ्रमावातजन्मा चित्तोन्माधी विगतविषयोपह्वानन्दसान्द्रः । वृत्तीरन्तस्तिरयति तवाल्लेपजन्मा
 स कोऽपि प्रौढप्रेमा नव इव पुनर्मन्मथो मे विकारः ॥ ५९ ॥ गोत्रे साक्षादजनि भग-
 दानेप यत्पद्मयोनिः शय्योत्थायं यदखिलमहः प्रीणयन्ति द्विरेफान् । एकाग्रा यद्वधति भगवत्यु-
 ष्णभानौ च मर्त्ति तव्यापुस्ते सुतनु वदनौपम्यमभोरुहाणि ॥ ६० ॥ पुराऽभूदस्माकं प्रथमम-
 विमिवा तनुरियं ततोऽनु त्वं प्रेयान्वयमपि हताशाः प्रियतमाः । इदानीं नाथस्त्वं वयमपि कलत्रं
 किमपरं हतानां प्राणानां कुलिशकठिनानां फलमिदम् ॥ ६१ ॥ दृशौ तव मदालसे वदनमिन्दु-
 मत्यान्वितं गतिर्जनमनोरमा विधुत्तरम्भमूरुद्वयम् । रतिस्तव कलाधती रुचिरचित्रलेखे भ्रुवाधहो विनुषयो-
 वतं वहसि तन्वि पृथ्वीगता ॥ ६२ ॥ दिनकरकरामृष्टां विभ्रदधुर्तिं परिपाटलां दशनकिरणैरुत्सर्पद्भिः
 स्फुटीकृतकेसरम् । अयि मुखमिदं मुखे सत्यं सर्म कमलेन ते मधु मधुकरः किं त्वेतस्मिन्निवन्न
 विभाव्यते ॥ ६३ ॥ हस्तस्वेदरूपित इव यश्चन्दनक्षोदवृन्दैरालितोऽलंकृतपरिसरः । फुल्लकङ्कहारैः ।
 आराधीत्यं तव नवकुरङ्गाक्षि वक्षोजशंसुः साक्षात्कारं तदपि न दिशत्येष किं वा करोमि ॥ ६४ ॥
 विनिश्चेतुं शक्यो न सुखमिति वा दुःखमिति वा प्रमोहो निद्रा वा किमु विपविर्सर्पः किमु
 मदः । तव स्पर्शे स्पर्शे मम हि परिमूढेन्द्रियगणो विकारश्चैतन्यं अमयति च समीलयति च
 ॥ ६५ ॥ स्मितज्योत्स्नामिस्ते धवलयति बिम्बं शशिमुखि दृशस्ते पीयूषद्रवमिव विमुञ्चन्ति परितः ।
 वपुस्ते लावण्यं किरति मधुरं दिक्षु तदिदं कृतस्ते पारुष्यं सुतनु हृदयेनाद्य गुणितम् ॥ ६६ ॥ स्तुभः
 कं वामाक्षि क्षणमपि विना य न रमसे विलेभे कः प्राणान्रणमर्ल्लमुखे यं मृगयसे । सुलभे को
 जातः शशिमुखि यमालिङ्गसि बलात्तपःश्रीः कस्यैषा मदननगरि प्यायसि तु येम् ॥ ६७ ॥
 दैर्घ्यकथुतिबान्धवोऽयमधरः स्निग्धो मयूकच्छविर्गण्डश्चण्डि चकास्ति नीलनलिनश्रीमोचनं
 लोचनम् । नासाऽभ्येति तिलप्रसूनपदवीं कुन्दाभेदेन्ति प्रिये प्रायस्त्वन्मुखसेवया विज-
 यते बिम्बं स पुष्पायुधैः ॥ ६८ ॥ कैशाः संयमिर्नः श्रुतैरपि परं पारं गते लोचने ह्यन्तर्वक्त्रमपि
 स्वभावशुचिभिः कर्णं द्विजानां गणैः । मुक्तानां सतत निवासरुचिरं वक्षोजकुम्भद्वयं चेत्थं तन्वि
 वपुः प्रशान्तमपि ते रामं करोत्येष नः ॥ ६९ ॥ मूचापे निहितः कटाक्षविशिखो निर्मातु मर्मव्यथां
 क्यामालीं कुटिलः करोतु कवरीमारोऽपि मीरोद्यमम् । मोहं तावदयं च तन्वि तनुतां विन्नावरो

१ चिकालम् । २ जन्मतः शत्रुः । ३ अनयेति शेषः । ४ चन्द्रस्य । ५ वक्त्रकक्ष्मेति परेणाश्रित-
 तम् । ६ कमलशोभा कमलसम्पत्तिश्च । इदं च चरणयोः सौन्दर्येण कमलसादृश्यं भङ्ग्या
 खिद्धान्तितम् । ७ इत्यमाराधि-लेखनं कृतम् । ८ सङ्ग्रामरूपे यज्ञे शरीरे त्यक्ते स्वर्ग्याभिरङ्गनाभी
 रमत इति तथोक्तिः । ९ अस्मिन् पद्ये नायिकाया अनेकाऽनुगतः प्रेमाऽवगम्यत इति रसाभाव
 इति प्रकाशकाराः । १० रक्तपुष्पविशेषसङ्घा- । ११ दन्तयोः कुन्दपुष्पसदृशीति भावः ।
 १२ कामदेवः । १३ यतिनः, जितेन्द्रियस्य । सन्त्यासिनश्च । १४ वेदस्य श्रवणेन्द्रियस्य च । १५ ब्राह्म-
 णानां पक्षिणां च । १६ जीवन्मुक्तानां मौक्तिकानां च । १७ कलुषितान्तःकरणः । १८ मारण उद्यमम् ।
 मदनप्रभाववृद्धिं च ।

रागवान्सदृष्टः स्तनमण्डलस्तव कथं प्राणैर्मम क्रीडति ॥ ७० ॥ हुंकारैर्दत्ता मया प्रतिबचो
यन्मौनमासेवितं यद्वा वानलदीप्तिभिस्तनुरिय चन्द्रात्पैस्तापिता । ध्यात यत्सुबह्वन्यनन्यमनसा
नक्तदिनानि प्रिये तस्यैतत्तपसः फल मुखमिदं पश्यामि यत्तेऽधुना ॥ ७१ ॥ काश्मीरद्रवगौरिं हन्त
किमयं भूयोऽङ्गरागे ग्रहः को वा नीलसरोरुहाक्षि नितरां नेत्राञ्जने संभ्रमः । रक्ताशोकदलोपमेयचरणे
किं लाक्ष्या दत्तया नो रागान्तरमीहते निजरुचा विभ्राजमानो मणिः ॥ ७२ ॥ ये ये खञ्जनमेकमेव
कमले पश्यन्ति दैवात्कचित्ते सर्वे कवयो भवन्ति सुतरा प्रख्यातभूमीभुजः । त्वद्वक्त्राम्बुजनेत्रखञ्जन-
युग पश्यन्ति ये ये जनान्स्ते ते मन्मथबाणजालविकला मुग्धे किमत्यद्भुतम् ॥ ७३ ॥ धत्ते बर्हिमरे
शिखी तव न किं धम्मिल्लमारश्रियं सार्धं मज्जते न किं तव दृशोः सौभाग्यमालोकने । मत्तेश्च
शिरःपदे वहति ते वक्षोजलक्ष्मीं न किं तन्मन्ये तरुणि त्वया विवृणुते साम्य वनश्रीरियम् ॥ ७४ ॥
किं पद्मस्य रुचिं न हन्ति नयनानन्दं विधत्ते न किं वृद्धिं वा ज्ञैकेतनस्य कुस्ते नालोकमात्रेण
किम् । वक्त्रेन्दौ तव सत्ययं यदपरः शीतांशुरुज्जृम्भते दर्पः स्यादमृतेन चेदिह तदप्यस्त्येव
विम्बाधरे ॥ ७५ ॥ लावण्यामृतवर्षिणी प्रतिदिश कृष्णागरुक्ष्यामले वर्षाणामिव ते पयोधरभरे
तन्वङ्गि दूरोज्जते । नासावंशमनोज्ञकेतकतनुर्भूषणमूर्धोलसत्पुष्पश्रीस्तिलकः सहेलमलकैर्दृष्टैरिवापीयते
॥ ७६ ॥ अन्तःकूजदुदारकण्ठमसकृन्नुज्ज्वेलि लोलेक्षणं प्रायः स्मेरकपोलमूलममृतप्रसन्दि विम्बाधरम् ।
आधूताङ्गुलिपल्लवाग्रमलमित्यानर्तितभ्रूलत पीत येन मुख त्वदीयमत्रले सोऽयं हि धन्यो युवा-
॥ ७७ ॥ तन्वि त्वद्वदनस्य विभ्रमलव लावण्यवारानिधेरिन्दुः सुन्दरि दुग्धसिन्धुलहरीबिन्दुः कथं
विदन्तु । उल्लोलविलोचने क्षणमय शीताशुरालम्बतामुन्मीलज्वनीलनीरजवनीखेलन्मराल-
श्रियम् ॥ ७८ ॥ वेणीं ते प्रसमीक्ष्य चित्रकुसुमैरुद्भासिता बर्हिणी लज्जन्ते निजबर्हिन्दुमधिक भार
विदित्वा प्रिये । निर्याताः शनकैरिति स्वनिलयादूरे निलीय स्थिताः पश्यैतानपि लज्जयेव मधुपा-
न्यह्रीर्विहायोद्गतान् ॥ ७९ ॥

मधुपानप्रशंसनम् ।

दृश्यते पानगोष्ठीषु कान्तावक्त्रगत मधु । स्मर सहायमासाद्य प्रेस्तो राहुरिवेन्दुना ॥ १ ॥
सांगसि प्रियतमे कृतकोपा याऽङ्घ्रियुगमर्पितितेऽपि न तुष्टा । सैव मधुपरिलुप्तविवेका तं तथैव
परितोषयति स्म ॥ २ ॥ मूर्तिमन्तमिव रागैरसौख्यं ते परस्परसमर्पितवक्त्रा । आननासवमिषेण
तदानीमक्षिपन्त हृदयेषु युवानः ॥ ३ ॥ सज्जितानि सुरमीण्यथ यूनामुल्लसन्नयनवारिरुहाणि ।
आययुः सुघटितानि सुरायाः पात्रता प्रियतमावदनानि ॥ ४ ॥ सोपचारसुपशान्तविचारं साजु-
तर्पणनुतर्पणेन । ते मुहूर्तमथ मूर्तमपीप्यन्प्रेम मानमवधूय वधूः स्वाः ॥ ५ ॥ ज्ञान्तकान्त-
वदनप्रतिविम्बे मग्नबालसहकारसुगन्धौ । स्थादुनि प्रेणदितालिनि शीते निर्वैरैर मधुनीन्द्रिय-
वर्गः ॥ ६ ॥ कैपिशायनसुगन्धि विवूर्णन्नुन्मदोऽधिशयितु संमेशेत् । फुल्लदृष्टि वदन प्रमदाना-
मञ्जचारैर्वैक च पङ्कजैः ॥ ७ ॥ विम्वित मृतपरिलुप्ति जानन्भाजने जलजमित्यवलायाः ।

१ अनुरक्तः शोणश्च । २ अतिवर्तुलः सञ्चारितश्च । ३ पीडिताः । ४ मयूरः । ५ मृगः । ६ कन्द-
पंस्य । ७ दृष्टिमात्रेण । ८ अपराधिनः । ९ चरणयोः प्रणामे विहितवृत्तिः । १० अनुरागस्य पुत्रं रक्ति-
मपुत्रं च । ११ भ्रमरझङ्गाररमणीयानि । १२ उपरराम । १३ मदिरायाम् । १४ कारिण्यं मद्यविशे-
पस्तस्यायन- (निवास-) भूतमित्यत एव सुगन्धि । १५ सन्दिदिहे । १६ मयूरानपावम् । १७ भ्रमरः ।

प्राप्तुमाक्षि पतति अमरः स्म आन्तिमाजि भवति क विवेकः ॥ ८ ॥ दत्तामिष्टतमया मधु
पत्युर्वाढमाप पिवतो रसवत्ताम् । यत्सुवर्णमुकुटांशुमिरासीवेतनाविरहितैरपि पीतम् ॥ ९ ॥
स्वादनेन सुतनोरविचारादोष्ठतः समचरिष्ट रसोऽत्र । अन्यमन्यदिव यन्मधु यूतः स्वाद-
मिष्टमतनिष्ट तदेव ॥ १० ॥ विभ्रतौ मधुरतामतिमात्रं रागिभिर्युगपदेव पपाते । आननैर्मधुरसो
विकलझिर्नासिकाभिरसितोत्पलङ्गन्धः ॥ ११ ॥ पीतघृत्यमिमते मधुतुल्यस्वादमोष्ठरुचकं विददद्भक्षौ ।
लम्ब्यते स्म परिरक्ततयाऽऽस्मा र्थावकेन वियताऽपि युवत्याः ॥ १२ ॥ कस्यचित्समदनं मदनीय-
प्रेयसीवदनपानपरस्य । स्वादितः सक्तदिवासय एव मत्स्युत क्षणविदंशपदेऽभूत् ॥ १३ ॥ पीत-
शीधुर्मधुरैर्मिथुनानामाननैः परिहृतं चपकान्तः । ग्रीडया रुददिवालिविरावैर्नीलनीरजमगच्छद-
स्तात् ॥ १४ ॥ प्रीतिभं त्रिसंरक्तेण गतानां वक्त्रवाक्यरचनारमणीयः । गूढ-
सूचितरहस्यसहासः सुभ्रुवां प्रवृत्ते परिहासः ॥ १५ ॥ हावहारि हसितं चचनानां कौशलं
दृशि विकारविशेषाः । चकिरे भ्रशमृजोरपि वध्वाः कामिनेव तरुणेन मदेन ॥ १६ ॥
अप्रसन्नमपराद्धरि पत्यौ कोपदीप्तमुररीकृतधैर्यम् । क्षालितं नु शमितं नु वधूनां द्रावितं नु हृदय
मधुवरैः ॥ १७ ॥ सन्तमेव चिरममकृतत्वाद्यदमकाशितमदियुतदङ्गे । विभ्रमं मधुमतः प्रमदानां
धातुलीनमुपसर्गं श्वार्थम् ॥ १८ ॥ सावशेषपदमुक्तमुपेक्षास्तमात्यवसनाभरणेषु । गन्तु-
मुत्थितमकारणतः स्म द्योतयन्ति मदविभ्रममासाम् ॥ १९ ॥ मद्यमन्दविगलत्रपमीपवक्षु-
रुन्मिषितपक्ष्म दधत्या । वीक्ष्यते स्म शनकैर्नववध्वा फामिनो मुखमधोमुखयैव ॥ २० ॥
या कथंचन सखीवचनेन प्रागभिप्रियतेर्मं प्रजगल्भे । ग्रीडजाडयममजन्मधूर्पा सा स्वां मदात्मकृतिमेति
हि सर्वः ॥ २१ ॥ छादितः कथमपि त्रपयान्तर्यः प्रिय प्रति चिराय रमण्याः । वैरुणीमद-
विशङ्कमथाविश्वक्षुषोऽमवदसाविव रागः ॥ २२ ॥ आगन्तानगणितप्रतियातान्वल्लभानमिसिसार-
यिष्णाम् । प्रापि चेतसि स विप्रतिसारे सुभ्रुवामवसरः संरक्तेण ॥ २३ ॥ मा पुनस्तमभि-
सीसरमागस्तारिण मदविमोहितचित्ता । योषिदित्यभिललाप न हालां दुस्त्यजः खलु सुखादपि
मानः ॥ २४ ॥ ह्रीविमोहमहरदयितानामन्तिकं रतिमुखाय निनाय । सप्रसादमिव सेवितमासी-
त्सद्य एव फलदं मधु तासाम् ॥ २५ ॥ दत्तमात्तवदन दयितेन व्याप्तमातिशयिकेन रसेन ।
सत्सवे मुखसुरं प्रमदान्यो नाम रुढमपि च व्युदपादि ॥ २६ ॥ लब्धसौरभगुणो मदिराणा-
मङ्गनात्यचषकस्य च गन्धः । मोदितालिरितरेतरयोगादन्यतामभवतातिशयं नु ॥ २७ ॥
मानमङ्गपटुना सुरतेच्छां तन्वता प्रथयता दृशि रागम् । लेभिरे सपदि भावयताऽन्तर्योषितः प्रणयिनेव
मदेन ॥ २८ ॥ पानवौतनवयावकरागं सुभ्रुवो निभ्रतचुम्बनदक्षाः । प्रेयसामभरारागरसेन
स्वं किलाभरमुपालि ररञ्जुः ॥ २९ ॥ अप्रितं रसितवत्यपि नामप्राहमन्ययुवतेर्दयितेन ।
लज्जति स्म मदमन्यपिबन्ती वीक्ष्य मद्यमितरा तु ममाद ॥ ३० ॥ अन्ययान्यवनितागतचित्तं

१ पीतवर्णम्, कृतपानं च । २ नीलकमल- । ३ विशेषेण दृष्टुमुत्सुकै । ४ शोणरसविशेषेण ।
५ मद्यविशेष- । ६ उन्नतत्वम् । ७ मद्यविशेषेण । त्रिवारं मद्यपानेनेति वा । ८ मधुमदो
वनितानामङ्गे शरीरे प्रकृतिरूपे शब्दे च चिरं सर्वदा स्वभावात् धातुनामनेकार्थत्वाद्वा सन्त-
मेव, तथाऽप्रकृतत्वादं अप्रस्तुतत्वात् अप्रकाशितं विभ्रमं विलासविशेषम्, धातुलीनं धातौ गूढम्
अर्थम् उपसर्ग इवेति भावः । ९ प्रियतमसमक्षम् । १० मदिरापानकर्त्री । ११ मदिरा-
१२ अभिखुडुकामानाम् । १३ मधुपानेन ।

चेत्तनाथमभिज्ञाङ्कितवत्या । पीतभूरसुरयाऽपि न मेदे निर्वृतिर्हि मनसो मदहेतुः
 । ३१ ॥ कोपवत्यनुनयानगृहीत्वा प्रागथो मधुमदाहितमोहा । कोपितं विरहखेदित-
 चेत्ता कान्तयेव कलयन्त्यनुनिन्ये ॥ ३२ ॥ कुर्वता मुकुलिताक्षियुगानामङ्गसादमवसादित-
 गाचाम् । ईर्ष्ययेव हरता ह्रियमासां तद्गुणः स्वयमकारि मदेन ॥ ३३ ॥ गण्डमितिषु पुरा सद-
 शीषु व्याङ्गि नाञ्चितदृशा प्रतिमेन्दुः । पानपाटलितकान्तिषु पश्चाल्लोप्रचूर्णितिलकाकृतिरासीत्
 ॥ ३४ ॥ उद्धतैरिव परस्परसङ्गादीरितान्युभयतः कुचकुम्भैः । योषितामतिमदेन जुघूर्णु-
 र्ब्रिअमातिशयपूपि वपूषि ॥ ३५ ॥ चारुता वपुरभूषयदासा तामनूनवयौवनयोगः । त पुन-
 र्मकरकेतनलक्ष्मीस्तां मदो दयितसगमभूषः ॥ ३६ ॥ क्षीबतामुपगतास्वनुवेळं तासु रोषपरि-
 तोषवतीषु । अग्रहीन्नु सशर धनुरुज्ज्वालास नूज्झितनिषङ्गमनङ्गः ॥ ३७ ॥ शङ्कयाऽन्य-
 युवतौ वनिताभिः प्रत्येमेदि दयितः स्फुटमेव । न क्षमं भवति तच्चविचारे मत्सरेण हृतमवृत्ति-
 चेतः ॥ ३८ ॥ आननैर्विचकसे हृषितामिबल्लमानमि तनूमिरभावि । आर्द्रतां हृदयमाप च
 रोपो लोलति स्म वचनेषु वधूनाम् ॥ ३९ ॥ रूपमप्रतिविधानमनोज्ञ प्रेम कार्यमनपेक्ष्य
 विकासि । चाटु चाकृतकसअममासा कर्मणत्वमगमब्रमणेषु ॥ ४० ॥ लीलैव सुतनोस्तुल्यित्वा
 गौरवाढ्यमपि लावणिकेन । मानवञ्चनविदा वदनेन क्रीतमेव हृदय दयितस्य ॥ ४१ ॥
 शीघ्रपानविधुरासु निगृह्यन्मानमाशु शिथिलीकृतलजः । समतासु दयितैरुपलेभे कामिनीषु मदनो
 नु मदो नु ॥ ४२ ॥ पातुमाहितरतीन्यमिलेपुस्तर्ष्यन्त्यपुनरुत्तरसानि । सस्मितानि वदनानि वधूनां
 सौत्पलानि च मधूनि युवानः ॥ ४३ ॥ कान्तसंगमपराजितमन्यौ वारुणीरसनशान्तविवादे ।
 मानिनीजन उपाहितसधौ सदधे धनुषि नेपुमनङ्गः ॥ ४४ ॥ कुप्यताशु भवताऽऽनतचित्ताः
 कोपिताश्च वरिवस्यत यूतः । इत्यनेक उपदेश इव त्म स्वाद्यते युवतिभिर्मधुवारः ॥ ४५ ॥
 भर्तृभिः प्रणयसंभ्रमदत्ता वारुणीमतिरसा रसयित्वा । ह्रीविमोहविरहादुपलेभे पाठवं नु हृदयं नु
 वधूभिः ॥ ४६ ॥ स्वादितः स्वयमथैधितमान लम्भितः प्रियतमैः सह पीतः । आसयः प्रतिपदं
 प्रमदानां नैकरूपरसतामिष मेजे ॥ ४७ ॥ झूलिलाससुमगाननुकर्तुं विभ्रमानिव वधूनयनानाम् ।
 आददे मृदुविलोलपलाशैरुपलैर्भ्रमकवीचिषु कम्पः ॥ ४८ ॥ ओष्ठपल्लवविदंशरुचीना हृद्यैता-
 मुपययौ रमणीनाम् । फुल्ललोचनविनीलसरोजैरङ्गनास्यचयकैर्मधुवारः ॥ ४९ ॥ प्राप्यते गुणवताऽपि
 गुणानां व्यक्तमाश्रयवशेन विशेषः । तत्तथा हि दयिताननदत्त न्यानशे मधु रसातिशयेन
 ॥ ५० ॥ वीक्ष्य रत्नचपकेष्वतिरिक्ता कान्तदन्तपदमण्डनलक्ष्मीम् । जङ्गिरे बहुमताः प्रमदानामोष्ठयावक-
 नुदो मधुवाराः ॥ ५१ ॥ लोचनाधरकृताहृतरागा वासिताननविशेषितगन्धा । वारुणी परगुणात्म-
 गुणाना व्यत्यय विनिमयं नु वितेने ॥ ५२ ॥ तुल्यरूपमसितोत्पलमण्डोः कर्णग निरुपकारि विदित्वा ।
 योषितः सुहृदिव प्रविभेजे लम्भितेक्षणरुचिर्मदरागः ॥ ५३ ॥ क्षीणयावकरसोऽप्यतिपानैः कान्तदन्त-
 पदसमृतशोमः । आययावतितरामिव वच्चाः सान्द्रतामधरपल्लवरागः ॥ ५४ ॥ रागकान्तनयनेषु नितान्तं
 विभ्रमारुणकपोलतलेषु । सर्वगाऽपि ददृशे वनिताना दर्पणजिब मुखेषु मदर्थाः ॥ ५५ ॥ वदकोपविकृती-
 रपि रामाश्चास्तामिमत्ततामुपनिन्ये । वक्ष्यतां मधुमदो दयितानामात्मवर्गहितमिच्छति सर्वः ॥ ५६ ॥

१ लज्जाम् । २ वदद्यादितः । ३ मध्ये पीते प्रमाद उद्रिक्ते न माननिर्वाहो विधातुं सुशक
 इति तथोक्तिः । ४ मद्यपूर्णपात्रविशेषः । ५ रमणीयताम् । ६ कान्तानाम् । ७ मद्यम् ।

वाससा शिथिलतामुपैमि हीनिर्गन्तव्यं कुपितानि । योषिता विद्वता गुणगणं निर्ममाई
मदिरा वचनार्थम् ॥ ५७ ॥ भर्तृपूदनवि निक्षिपतीनामात्मनो मधुमदोयमितानाम् । श्रेया
विक्रमया वनितानां न स्थितं न क्षिप्तं ददयेत् ॥ ५८ ॥ कृती वननवाक्यविक्रानं
नादितोमयकना पारम्भे । श्रद्धितस्य ललितं वृत्तानां शीघ्रता वदगुणस्तुजहं ॥ ५९ ॥
योषिद्वृद्धतमनोमदरौगा मानवस्यपि ययौ दक्षिताङ्गम् । कास्यत्यनिधुना गुणदोषं बाह्यां खडु
रहस्यविमोहम् ॥ ६० ॥ अङ्गिते तु मृगना मधुरत्वे चेष्टितस्य गमिने तु विक्रासम् । आवधौ
नव द्रवोद्धनरागः क्वमिनीव्यवसः क्षुमेगेः ॥ ६१ ॥ सा गमन्मदधिमृदुविशे नः प्रोक्ष्य
रन्तुमिति शङ्कितनाथा । योषितो न मदिरा नृशमीष्टः प्रेम पश्यति मृगन्यपदं ॥ ६२ ॥
चिचिनिर्द्विनिचयि विचित्र मन्मथो मधुमदः शशिमासः । संपमथ दधितैः स नरान्ति प्रेम
कामपि नृवं प्रमदानाम् ॥ ६३ ॥ शार्ङ्गलक्षितयथोचितममौ निर्दयं विदुषिताकर्मण्ये ।
यानिनीरनिचिदौ क्षुमेष्टमैरुचमत्त इव विज्रममाध ॥ ६४ ॥ शीघ्रानविष्टुं वृत्तां निश्रान-
नुगणेषु व्युष्टु । श्रितं रतिरसादितमाधं वीतलस्यमपि काशिष्ट रंज ॥ ६५ ॥ पीन-
मृगशक्तिणो मधुनेष मात्रमन्तः प्रविश्य चक्रप्रतिविम्बवर्ती । मानान्वकारमपि मानवर्ताजनम् वृत्तं
विमद यद्वर्त्ता प्रसतात सद्यः ॥ ६६ ॥ विनिश्चिय सत्तन्त्रं मुमुक्षुतामवं दक्षि ने तत्तरज दृढ-
हेत प्रममाजनं काञ्चनम् । इति सञ्चितजल्पित मधवशास्त्रदीदृशः प्रो हसितरंतेवं सद्यः-
मिरर्ययत ॥ ६७ ॥

कनककेलिकलाकलना ।

स्मिन्तोषोपायनं दृग्दागतस्य कृतं मम । स्तनोपपीडनार्थेभ्यः कृतो धृतं पणस्तप्य ॥ १ ॥
आलङ्घ्यचुम्बनलोम्बवक्रौतुकानि क्रोडादुदरपणः प्रतिभूर्नङ्गः । भोगः न यद्यपि जपे च यथा-
जपे च धूनेर्मनस्तदपि बाष्पयति जेतुमिव ॥ २ ॥ रतिक्रीडाङ्गनं कथमपि सप्तायाच समर मया लब्धं
तस्याः कर्णगतकृष्णार्धमश्रं । कृतज्ञमद्वाङ्मां प्रकटितविलआवन्दितस्मितक्रोवोद्भास्तं पुनरपि विदध्या-
न्यपि सुखम् ॥ ३ ॥ गढालिङ्गनधुर्वमैरुचमनया धृतं जितं चुम्बनं तर्कचिन्त्यारम्भे दसमुमुना श्रयार्थं
चानया । नैतत्तादृगिद न तादृशमिति प्रत्ययगप्रक्रमयूतोऽचुम्बनमक्रमेव वदथा रात्रिर्गता तन्मत्तो ॥ ४ ॥
अथ धृतजिताऽवस्थं हविषावीशोऽस्मि तन्वृण्डनोदाधिक्ये वद को मथानिति भृंगं क्रोधावितनूला ।
सद्यः स्निग्धकाग्रहृन्तलपरायचीकृतास्यस्य मे मुखाञ्जी प्रतिहृत्य तत्कृतवर्ती धृतोऽपि कर्णजितम्
॥ ५ ॥ आलङ्घने प्रथम क्रमण विजिते हृद्येऽवरस्यार्पणे नर्मैश्वरविषी पणं प्रियतमे कान्ती
पुनः पृच्छति । अन्तर्हसनिरोधतन्मनसोद्देहसुरद्वपडया स्त्रैर सारिविसारणीय विहितः
स्वेदाभ्युपमः कः ॥ ६ ॥

आलिङ्गननिरूपणम् ।

दीपितस्मरसुरस्युपपीडं बलुमं वनममिष्यजमाने । वक्रतां न ययतुः कृचकुम्भौ मुञ्चतुः कटिना-
तिसंयेन ॥ १ ॥ संप्रवेष्टुमिव योषित हृष्टः लिप्यता हृदयमित्तमानाम् । आत्मनः सततमेव

१ नाभिर्मगिसमीदे । २ लज्जानिवृत्तिम् । ३ अनवसरे । ४ कामवेग- । ५ स्थापिते । ६ यद्य-
७ स्तनोपपीडनम् । ८ प्रतिनिधिः (जमिनदार) इति भाषायाम् । ९ अधरपाने । १० अधरदर्श-
नात् । ११ अलीकम् । १२ रमणीये । १३ आलनाय ।

तदन्तर्वातिनो न खलु नूनमजानन् ॥ २ ॥ स्नेहनिर्भरमघत्त वधूनामार्द्रतां वपुरसंशयमन्तः ।
यूनि गाढपरिरम्भिणि वल्लक्रोपमम्यु वष्ट्रे यदनेन ॥ ३ ॥ न स्म माति वपुषः प्रमदानामन्तरिष्ट-
तमसगमजन्मा । यद्वहुर्बहिरवाप्य विकास व्यानशे तनुस्वाप्यपि हर्षः ॥ ४ ॥ यत्प्रियव्यक्तिकरा-
द्वनितानामङ्गजेन पुलकेन वभूवे । अपि तेन भृशमुच्छ्वसिताभिर्नीविभिः सपदि बन्धनमोक्षः ॥ ५ ॥
हीर्तया गलितनीवि निरस्यन्नन्तरीयमवलम्बितकाञ्चि । मण्डलीकृतपृथुस्तनभार सस्वजे दयितया
हृदैशेः ॥ ६ ॥ उत्तरीयविनयान्नपमार्णा रुन्धती किल तदीक्षणमार्गम् । आवरिष्ट विवैकटेन
विवोर्दुर्वक्षसैव कुचमण्डलमन्या ॥ ७ ॥ अशुक इतवता तनुबाहुस्वस्तिकापिहितमुग्धकुचाग्रा ।
भिन्नशङ्खवलय परिणेत्रा पर्यरम्भि रमसादचिरोढा ॥ ८ ॥ सजहार सहसा परिरब्धप्रेयसीषु
विरह्य विरोधम् । संहित रतिपतिः स्मितभिन्नक्रोधमाशु तरुणेषु महेषु ॥ ९ ॥ ससमानमुपयन्तैरि-
वध्याः श्लिष्टवत्युपसपत्नि रसेन । आत्मनैव रुद्धे कृतिनेव स्वेदसङ्गि वसनं जघनेन ॥ १० ॥ पीडिते
पुर उरःप्रतिपेप भर्तारं स्तनयुगेन युवत्याः । स्पष्टमेव दलतः प्रतिनार्यास्तन्मयत्वमवब्रूदयस्य ॥ ११ ॥
आदृता नखपदैः परिरम्माश्चुम्बितानि घनदन्तनिपातैः । सौकुमार्यगुणसम्भूतकीर्तिर्वा म एव
सुतेष्वपि कामः ॥ १२ ॥ लोलदृष्टि वदनं दयितायाश्चुम्बति प्रियतमे रमसेन । ब्रीडया
सह विनीवि^१ नितम्वादशुक शिथिलतामुपपेदे ॥ १३ ॥ ह्रीमरादवनत परिरम्भे रागवानव-
दुजेष्ववकृष्य । अर्पितोष्ठदलमाननपथ योधितो मुकुलिताक्षमधासीत् ॥ १४ ॥ केनचिन्मधुरमुल्लवणरागं
वाष्प तप्तमविक विरहेषु । ओष्ठपल्लवमपास्य मुहूर्तं सुभ्रुवः सरसमक्षि चुचुम्बे ॥ १५ ॥ पल्लवोप-
मिति साम्यसपक्ष दष्टवत्यधरविन्ममभीष्टे । पर्यङ्गुलि सरुजेव तरुण्यास्तारलोलवलयेन करेण ॥ १६ ॥
आदृतान्यपि निरन्तरमुच्चैर्योपितामुरसिजद्वितयेन । रागिणामित इतो विष्टशङ्किः पाणिभिर्गृहिरे
हृदयानि ॥ १७ ॥ कामिनामसकलानि विमुग्धैः स्वेदचारिमृदुभिः करजैर्गैः । अक्रियन्त
कठिनेषु कथंचित्कामिनीकुचतटेषु पदानि ॥ १८ ॥ सोष्मणः स्तनशिलाशिखराग्रादात्तधर्मसलिलै-
स्तरुणानाम् । उच्छ्वसत्कमलचारु हस्तैर्निघ्ननाभिसरसीषु निपेते ॥ १९ ॥ आभृशद्विरभितो
वल्लिचीचीलोलमानधितताडुगुलिहस्तैः । सुभ्रुवामनुभवात्प्रतिपेदे मुष्टिमेयमिति मध्यममीष्टैः ॥ २० ॥
प्राप्य नाभिनदमजनमाशु प्रस्थित निवसनप्रवृत्तय । औपनीविकैर्मरुध किल स्त्री बहुमस्य
करमात्मकराम्याम् ॥ २१ ॥ कामिनः कृतरतोत्सवकालक्षेपमाकुलवधूकरसङ्गि । मेखलागुण-
विलग्नमसूया दीर्घसूत्रमकरोत्परिधानम् ॥ २२ ॥ अम्बर विनयतः प्रियपाणेर्योपितश्च करयोः
कलहस्य । वारणामिव विधातुमभीक्ष्णं कस्यया च यलयैश्च शिशिर्जै^२ ॥ २३ ॥ ग्रन्थिमुद्ग्रथ
यितुं हृदयेशे वाससः स्पृशति मानधनायाः । भ्रूयुगेण सपदि प्रतिपदे रोममिश्र सममेव विभेदः
॥ २४ ॥ आशु लङ्घितवतीष्टकाराग्ने नीविमर्धमुकुलीकृतदृष्ट्या । रक्तवैणिकहताधरतन्त्रीमण्डल-
कणिनचार चुकूजे ॥ २५ ॥ आयताहुलिरभूदतिरिक्तः सुभ्रुवा र्गैमिकशालिनि मध्ये ।
श्रोणिषु प्रियकरः पृथुलासु स्पर्शमाप सकलेन तलेन ॥ २६ ॥ ऊरूलचपलेक्षणमग्रन्यैर्वर्तसङ्कुम्भैः

१ लज्जितया । २ प्रियतमः । ३ आवरणवस्त्रस्य दूरीभावात् । ४ लज्जां प्रकटयन्ती ।
५ पृथुलेन । ६ पत्युः । ७ दक्षम् । ८ कृश- । ९ पत्या । १० नवोढा । ११ पत्यौ । १२ निन्द्य- । १३ ग्रन्थि-
हीनम् । १४ प्रवृद्ध- । १५ नरः । १६ अधोवसनग्रन्थिसमीपम् । १७ शब्दः कृतः ।
१८ कृशत्व- । १९ कणांपरि भूषणरूपेण धृतैः पुष्पैः ।

तटप्राहिणं ससक्तोरुगं गृहीतजघनप्राकारमप्यन्ततः । द्रोगेव ह्यवन्वमिन्दुवदना गाढावमर्दासहं
विज्ञायायजदाशु काञ्चनपटं म्रीडाकुलाऽपि क्षणम् ॥ १८ ॥ कान्ते कञ्चुलिकावलोकनि कलावत्या
नमन्त्या स्थितं तस्मिन्कोमलकाकुमापिणि तथा स्पन्दी निरुद्धोऽधरः । उत्थायाथ करस्पृशि प्रियतमे
यूनोर्नवे संगमे काञ्चीकूजितकैतवेन मदनो द्यौःशान्तिमस्यस्यति ॥ १९ ॥ इत्थं तत्पतलाविरो-
हणमियं पर्णापिणप्रक्रिया शय्याया वचनक्रपस्य दधितस्यैवविधाऽऽराधना । एव केलिगृहोपदेहलि बलादा-
नीयमाना मुहुश्चाट्टक्तिप्रकरैश्चिरं नववधूरालीभिरध्याप्यते ॥ २० ॥

प्रौढासुरतम् ।

सुमगे दीयते प्राप्ते पुरस्कृत्य मनः सखि । सुरतं भिक्षितुं सर्वाण्यङ्गान्यर्थानि तत्क्षणात् ॥ १ ॥
आस्तां दूरेण विस्लेषः प्रियामालिङ्गतो मम । स्नेहः किं नु सरिचाथो रोमाञ्चः किं नु पर्वतः
॥ २ ॥ उग्ररूपं कुचद्वन्द्वं हारगङ्गाधरं तव । चन्द्रचूडं करिष्यामि कुरु तावद्विगम्बरम्
॥ ३ ॥ कान्ते कलितचोलान्ते दीपे वैरिणि दीप्यति । आसीदसितपद्मास्याः पक्षो नयन-
मुद्रणम् ॥ ४ ॥ ब्रह्मानन्दप्रचुर किमपीदं नेति रतिषु वचनेन । श्रुतिसीमसगताक्षी मुग्धे
सारङ्गमादिशसि ॥ ५ ॥ तव तन्वि तरुणपुण्यादम्बरमणिमकरसंक्रमो जातः । अधिवेणि
भवति नियमः फलमविलम्बेन भावि कामस्य ॥ ६ ॥ विधृताः प्रियस्य केशाः कण्ठे लग्न
भुजे बलितम् । मज्जन्त्या रससिन्धौ किं किं न कृतं तथा सुदृशा ॥ ७ ॥ पृष्ठे
कञ्चुकमुक्त्यै सुतनुरसस्य ग्रहिण्वती पाणिम् । हस्तुमिव चित्तहारेण यूनस्तूणादिवेषुमादत्ते ॥ ८ ॥
चास्त्रपुरद्वान्तरुतं रते कामिना हरति मानसं यथा । नो तथा मधुरगीतवादितं कैकिचातक-
पिकल्पा अपि ॥ ९ ॥ हेमकुम्भमिव तुङ्गसुरोजं बहुमे स्पृशति चोरवदस्याः । जाप्रति स्म
सहसैव तदानीं यामिका इव तनूरुहसखाः ॥ १० ॥ पाणिपल्लवविधूननमन्तःसीकृतानि
नयनार्धनिमेषाः । योषितां रहसि गद्गदवाचांममतामुपययुर्मदनस्य ॥ ११ ॥ धैर्यमुल्बणमनोमव-
मावा वामतां च वपुरार्पितवत्यः । म्रीडितं ललितसौरतवाष्ट्र्यास्तेनिर्रेडभिरचितेषु तरुण्यः ॥ १२ ॥
पाणिरोधमविरोधितवाञ्छं भर्त्सनाश्च मधुरस्मितगर्भाः । कामिनः स्म कुरुते करमोल्हार्हा-
शुष्करदिते च सुखेऽपि ॥ १३ ॥ पल्लवोपमितिसाम्यसपक्ष दष्टवत्यधरविम्बममीष्टे । पर्यकूजि
सरुजेव तरुण्यास्तारलोलबलयेन करेण ॥ १४ ॥ वारणार्थपदगद्गदवाचांमीर्ष्या मुहुरपत्रपया च । कुर्वते
स्म सुदृशामनुकूलं प्रातिकूलिकतयैव युवानः ॥ १५ ॥ अन्यकालपरिहार्यमजस्रं तद्वयेन विदधे
द्वयमेव । धृष्टता रहसि मर्त्येषु तामिर्निर्दयत्वमितरैरवलासु ॥ १६ ॥ बाहुपीडनकचग्रहणाम्या-
माहतेन नखदन्तनिपातैः । बोधितस्तनुशयस्तरुणीनामुन्मिमील विशदं विषमेषुः ॥ १७ ॥
कान्तया सपदि कोऽप्युपगूढः प्रौढपाणिरपनेतुमियेष । संहतस्तनतिरस्कृतदृष्टिर्ग्रहमेव न दुकूल-
मपश्यत् ॥ १८ ॥ आहतं कुचतटेन तरुण्याः साधु सोढुमधुनेति पपात । नृपतः प्रियतमोरसि

१ झटित्येव । २ छलेन । ३ खेदकृतमन्तरमपि सखित्पतिवद्वारं प्रत्येमीति भावः ।
४ रोमाञ्चकृतमप्यन्तरं पर्वतवदनुच्छेदार्थं प्रत्येमीति भावः । ५ महेन्द्रलिङ्गाकारम्, पीनत्वा-
तिशयाञ्चोग्रम् । ६ हारसदृशगङ्गाधाराधरम् । हाररूपगङ्गाधरं च । ७ चन्द्रशेखरत्वेन ।
नखावातैस्तथाभूतं च । ८ नग्नम्, निरावरणं च । ९ अन्तःस्थितः । १० कामदेवः ।

हारात्पुष्पवृष्टिरिव मौक्तिकवृष्टिः ॥ १९ ॥ सीकृताति मणितं कण्णोक्तिः स्निग्धमुक्तमल-
 र्थवचांसि । हासमूषणरवाश्च रमण्याः कामसूत्रपदतामुपजग्मुः ॥ २० ॥ उद्धतैर्निभृतमेकमनेकै-
 र्श्लेदवन्मृगदृशामविरोधैः । श्रूयते स्म मणितं कलकाक्षीनूपुरम्बनिभिरक्षतमेव ॥ २१ ॥ ईदृशस्य
 मवतः कथमेतच्छाघवं मुहुरतीव रतेषु । क्षितमायतमदर्शयदुर्व्यां काञ्चिदाम जघनस्य मह-
 त्वम् ॥ २२ ॥ प्राप्यते स्म गतचित्रकचित्रैश्चित्रमार्द्रनखलक्ष्म क्रपोलैः । दधिरेश्वर रमसंयुत-
 पुष्पाः स्वेदबिन्दुकुसुमान्यलकान्ताः ॥ २३ ॥ यद्यदेव रुक्मे रुचिरेभ्यः सुश्रुवो रहसि तत्तद-
 कुर्वन् । आनुकूलिकतया हि नराणामाक्षिपन्ति हृदयानि तरुण्यः ॥ २४ ॥ प्राप्य मन्मथरसादति-
 भूमिं दुर्वहस्तनमराः सुरतस्य । शश्रमुः श्रमजलार्द्रललाटल्लिष्टकेशमसितायतकेभ्यः ॥ २५ ॥
 पत्युः प्रवृत्तस्य रतौ जिगीषावचो निशम्योथ न किञ्चिदूचे । कलावती किं तु विहस्य तस्य
 कपोलयोः स्वेदमपाचकार ॥ २६ ॥ उरोरुहाम्मोरुहदर्शनाय विमुञ्चतः कञ्जुकबन्धनानि ।
 आनन्दनीराकुललोचनस्य प्रियस्य जातो विपुलः परिश्रमः ॥ २७ ॥ स्वाभिन्ममो प्रिय गृहाण
 परिभजस्व किं किं शठोऽस्यकण्णोऽसि सुखोचितोऽसि । हा दुःखयस्यलसल विस्मेति वाचः स्त्रीणां
 भवन्ति सुरते प्रणयातुक्लाः ॥ २८ ॥ मत्तमकुम्भपरिणीहिनि कुङ्कुमाद्रैः कान्तापयोधुरयुगे रतिखेद-
 खिन्नः । वक्षो निधाय भुजपञ्जरमध्यवर्ती धन्यः क्षपां क्षपयति क्षणलम्बनिद्रः ॥ २९ ॥ कान्ते
 तथा कथमपि प्रथित मृगास्या चातुर्यमुद्धतमनोभवया रतेषु । तत्कृजितान्यनुबद्धिरनेकवारं
 शिष्यायितं गृहकपोतशतैर्यथास्याः ॥ ३० ॥ आमीलितालसविवर्तिततारकाक्षीमुक्कण्ठबन्धनदरल्लय-
 ताङ्गुल्यङ्गीम् । प्रस्वेदधारिकणिकाचितैर्गण्डबिम्बा सस्पृश्य तामनिर्शमेति न शान्तिमन्तः ॥ ३१ ॥
 रतिरमसनितान्तश्रान्तकान्ताकुञ्चान्तश्चलदमलकराग्रा नामिदेशेष्वधो वा । स्मितमधुरमुखीनां ह्रीर्जे-
 नेत्रोत्पलानामधरमधु बधूनां मान्यवन्तः पिबन्ति ॥ ३२ ॥ अविदितसुखदुःखं निर्गुणं वस्तु
 किञ्चिज्जडमतिरिह कश्चिन्मोक्ष इत्याचक्षे । मम तु मत्तमनङ्गस्मेरैर्तारुण्यघूर्णन्मदकलमदिराक्षी-
 नैर्विमोक्षो हि मोक्षः ॥ ३३ ॥ अमिनवपुलकालीमण्डिता गण्डपाली निगदति विनिगृहानन्द-
 हिन्दोलि चेतः । सुदति वदति पुण्यैः कस्य धन्यैर्मनोजप्रसरमसच्छेदतच्चापलं लोचनस्य ॥ ३४ ॥
 मजन्त्यास्तस्यान्तं कृतकपटकण्डूतिपिहितस्मित याते गेहाद्वहिरखहितालीपरिजने । प्रियास्यं प्रश्यन्त्याः
 स्मरशरसमाकृतसुभग सलज्जाया लज्जा व्यगमदिव दूरं मृगदृशः ॥ ३५ ॥ दुकूलं दोर्मला-
 ध्वगयिनि परीरम्भरसिके हरत्यम्भोजाक्षी निभृतनिभृत नम्रवदना । प्रियाल्लेखद्वेषिण्यपसरतु लज्जा
 स्फुटमिति स्मितक्षीरेणैव स्तनकलशशम्भु स्रपयति ॥ ३६ ॥ चिरविरहिणो रत्युत्कण्ठाक्यीकृत-
 गात्रयोर्नवमिव जगज्जातं भूयभिरादपि नन्दतोः । कथमपि दिने दीर्घे याते निशामधिरूढयोः
 प्रसरति कथा बह्वी र्यूनोर्यथा न तथा रतिः ॥ ३७ ॥ दृशा सपदि मीलितं दर्शनरोचिषा
 निर्गतं करेण परिषेपितं बल्लभकैरक्षाक्रन्दितम् । प्रियैः समदयोषितां ननु विखण्डयमानेऽधरे पर-
 व्यसनकातराः किमिव कुर्वतां साधवः ॥ ३८ ॥ नैवा वेग मृदुतरतनुस्तावकीनं विसोढुं शक्ता
 नैना अपल नितरां खेदयेन्दीवराक्षीम् । रत्यभ्यासं विदधत इति प्राणनाथस्य गत्वा कर्णोपान्ते

१ शब्दः । २ अधिच्छिन्नतया प्रवर्तमानैः । ३ पृथिव्याम् । ४ वेग- । ५ सुत्वा । ६ यदि
 तव पौरुषं तर्हि किमेवं श्रमचिह्नं विभर्षि, अथापि यदि गर्वस्तदुच्यते भवेति भावः । ७ कुच- ।
 ८ विस्तारिणि । ९ व्याप्त- । १० वारं वारम् । ११ लज्जित- । १२ पूर्णप्रौढ- । १३ अधो-
 बध्नमग्रन्थि- । १४ शुवत्या भूमि- । १५ दन्तकान्त्या ।

निभृतनिभृतं नूपुरं शंसतीव ॥ ३९ ॥ आयाते दयिते मनोरथशतैर्नाति कथंचिदिने वैदग्ध्यो-
पगमाज्जडे परिजने दीर्घा कथां कुर्वति । दद्यात्स्मीत्यभिधाय सत्वरपदं व्याधूय चीनाञ्जुकं
तन्वङ्गया रतिकारतरेण मनसा नीतः प्रदीपः शमम् ॥ ४० ॥ गाढालिङ्गनवामनीकृतकुचप्रोद्विज-
रोमोद्गमा सान्द्रलेहरसातिरेकविगलच्छ्रीमजितम्बाम्बरा । मा मा मानद माति मामलमिति क्षामा-
क्षरोल्लापिनी सुप्ता किं नु मृता नु किं मनसि मे लीना विलीना नु किम् ॥ ४१ ॥ दोर्म्या सय-
मितः पयोधरभरेणापीडितः पाणिजैराविद्धो दशनैः क्षताधरपुटः श्रोणीतटेनाहतः । हस्तेनानमितः
करेऽधरसुधास्पन्देन संमोहितः कान्तः कामपि तृप्तिमाप तदहो कामस्य धामा गतिः ॥ ४२ ॥
श्वन्मीलितदृष्टि मुग्धहसितं सीत्कारधारायशादन्यत्ताकुलकेलिकाकुचिकसदन्तांशुधौताधरम् । आसो-
त्कम्पिपयोधरोपरिपरिष्वङ्गात्कुलङ्गीदृशो हर्षोत्कर्षविमुक्तनिःसहतनोर्धन्यो धर्षत्याननम् ॥ ४३ ॥
स्विन्नं मण्डलमेन्दवं विगलितं स्रग्भारवद्ध तमः प्रागेव प्रथमानकेतकशिखावीरायितं च स्थितम् ।
शान्तं कुण्डलताण्डवं कुललयद्वन्द्वं तिरोमीलितं वीतं विद्रुमसीकृतं न हि ततो
जाने किमासीदिति ॥ ४४ ॥ गाढालेपनिपीडनानिपतितामालोक्य हारावलीं स्थातुं हन्त मर्या
क्षणं निविड्या नीव्याऽपि न व्यापृतम् । विधेपञ्जरवेदनासहनयोः कारुण्यकीर्णालम्बा कापि
प्रापितयोः समागमसुखं यूनोर्मनोजन्मना ॥ ४५ ॥ हारखट्टयति कङ्कणं निपतति स्रक्त्रोमुदी
क्लिश्यति ध्वान्तं धावति सीत्करोति रजनीजानिर्वली भज्यति । काञ्ची क्षुभ्यति काञ्चन-
क्षितिधरे किं च क्षतं चञ्चति शरम्भे मदनाह्वयस्थं विजयी देवो मनोभूरभूत् ॥ ४६ ॥
सिन्दूर रविमिन्दुमाननमसौ धम्मिल्लराहुस्त्वयं यद्वाढं प्रसतीव तत्प्रियतमे निर्णीतमौत्पातिकम् । चोले
चञ्चलता भविष्यति मुहुः स्यात्कुन्तले कर्पण नीची स्थास्यति न स्थिरा समुदयेदङ्गे महान्सगरः
॥ ४७ ॥ पश्यन्ती परिणामकेलिषु मुहुर्निःशङ्कमालिङ्ग्य तां प्रोत्कूजकलमग्रहीपमधर स्पर्धावती
सायम्भूत् । नाहं वेदि न वेत्ति सा च दयिता तत्राययोऽष्टितं शय्या वेत्ति न वेत्ति वा स
तु कुतः सङ्ग्रामलोलेः स्मरः ॥ ४८ ॥ प्रत्यूहः पुलकाङ्कुरेण निविडाक्षेपे निमेषेण च क्रीडा-
कृतविलोकितेऽधरसुधापाने कथकेलिभिः । आमन्दाधिगमेन मन्मथकलायुद्धेऽपि यस्मिन्भूदुद्धतः स
तयोर्वभूव सुरतारम्भः प्रियमातुकः ॥ ४९ ॥ श्लेषकम्पयोधर गुरुकटिप्रौढप्रहाराद्भुतं स्थिरद्वाल-
मनेकहास्यसरस संरम्भमन्दव्यथम् । बारंवारमुँरःप्रहारसुभग सदृश्यमानाधरं किञ्चिद्वतनितम्ब-
देशनखरं धन्यो रत सेवते ॥ ५० ॥ त्वं मुग्धाक्षि विनैव कञ्चुलिकर्या धत्से मनोहारिणीं लेईमी-
भित्यभिधापिनि प्रियतमे तद्वीटिकासंस्पृशि । शय्योपान्तनिविष्टसमितसखीनेत्रोत्सवानन्दितो निर्यातः
शनकैरलीकैवचनोपन्यासमालीजनः ॥ ५१ ॥ कोकः स्तोक्विमुक्तमौक्तिकमरो नित्यन्दमिन्दीवर
चापं चापलवर्जित हिमकाश्रोडे तमः क्रीडति । वातः कातरयत्यपाकृततरसं बन्धूकमेतावती
वार्ता कापि कदापि पाणिपिहिता कस्यापि वा तिष्ठति ॥ ५२ ॥ धम्मिल्लो मङ्गमेतु प्रविशतु

१ चातुर्येनिबृत्तेः । २ प्रेमातिशयः । ३ खेदयेति शेषः । ४ नलैः । ५ रमणीया, कुटिला
च । ६ पिबति । ७ चन्द्रसम्बन्धि । ८ भयेन । ९ चन्द्रमाः । १० मदनसङ्ग्रामस्य । सुरतरूपस्य
द्वन्द्वयुद्धस्येत्यर्थः । ११ सुरतसङ्ग्रामे व्याकुलः । 'स्वस्थे चित्ते बुद्धयः संस्फुरन्ति' इति हि नयः ।
१२ वक्षः- । १३ कञ्चुल्या । १४ शोभाम् । १५ 'मया माला तत्र विस्मृता मया तत्र गन्तव्यम्'
इत्येवं वचनच्छलपूर्वमिति भावः । १६ कैशापाशः ।

तिलकः केशपाशान्वकारं पञ्चाली गण्डपार्लि त्यजतु च विवरं कर्णयोगिन्तुकामा । धाम्नायाः कान्तदत्तः ।
क्षतततिसहने एक एवावरोऽसौ वीरः कामाहवेऽस्मिन्निति वदति मुहुर्दुःपुरः काणभङ्गा ॥ ५३ ॥

पुरुषायितरमणम् ।

प्रशान्ते नूपुरावे श्रूयते मेखलाध्वनिः । कान्ते नूनं रतिश्रान्ते कामिनी पुरुषायते
॥ १ ॥ पततु तवोरसि सतत दयिताधम्मिल्लमल्लिकानिकरः । रतरसरमसकचप्रहल्लिता-
लकवल्लरीगलितः ॥ २ ॥ विपरीतमविपरीत यद्वतमयत्तदेव विपरीतम् । तस्मारोहति लतिका
नारोहति च लतिका तरुः कापि ॥ ३ ॥ साक्षादभूत्स्वयभूरथ मुक्तास्तिमिरनिकरमराः ।
प्रणनाम शीतैरोचिस्तथ पाठ मेखला विदधे ॥ ४ ॥ वियति विलोलति जलदः खलति
विधुश्चलति कूजति कैपोतः । निष्पतति तारकाततिरान्दोलति वीचिरमरवाहिन्याः ॥ ५ ॥
स्थगयति तमः शशाङ्कं चरति गिरिः स्रवति तारकापटलम् । कथयति मन्ये काञ्ची पुरसीन्नि
किमपि सक्षोभम् ॥ ६ ॥ मुक्ताः पतन्ति भूनौ बालाः कलयन्ति केशलां मुक्तिम् । चुम्ब-
त्यम्बरमवनिं विपरीते किं न विपरीतम् ॥ ७ ॥ बलात्कुच व्याकुलकेशपाशं स्विद्यन्मुखं
स्वीकृतमन्दहासम् । पुण्यातिरेकात्पुरुषा लमन्ते पुंभावमभोरुहलोचनानाम् ॥ ८ ॥ वक्रस्यन्दि-
स्वेदबिन्दुप्रबन्धैर्दृष्ट्वा भिन्नं कुङ्कुमं कापि कण्ठे । पुस्त्य तन्व्या व्यञ्जयन्ती वयस्यो स्मिता-
पाणौ खङ्गरेखां लिखे ॥ ९ ॥ मधुपानसमुल्लसत्प्रवालं चलहेमाचलकान्तिभिर्जटालम् । विधुनिष्पत-
दन्धकारजालं शुभकालं क्व पुनर्विलोकयामः ॥ १० ॥ अभिमुखपतयालुर्मिल्ललाटश्रमसलिलै-
रपनीतपत्रलेखः । कथयति पुरुषायित वधूनां मृदितहिर्मधुतिनिर्मलः कपोलः ॥ ११ ॥ तत्रास्ति
कारयति यत्र मनोमवस्य सा शक्तिप्रतिहता भुवने तथाहि । उद्भाव्य पीवरपयोधरमण्डलाग्र
वर्त्तन्ति यत्पुरुषवत्प्रमदा अपीह ॥ १२ ॥ प्रारब्धे रतिकेलिसङ्कलणारम्भे तया साहसप्राप्यं
कान्तजयाय किञ्चिदुपरि प्रारम्भि तत्संभ्रमात् । खिन्ना येन कटीतटी शिथिलिता दोर्बल्लिरु-
त्कपितं वक्षो मीलितमैक्षि पौरुषरसः स्त्रीणां कुतः सिध्यति ॥ १३ ॥ मुग्धे तवास्मि दयिता
दयितो मव त्वमित्युक्त्या न हि न हीति शिरो विधूय । स्वस्मात्कारात्म्यकारे वलयं क्षिपन्त्या
वाच विनाऽन्युपगमः कथितो मृगाश्या ॥ १४ ॥ वीरायितेषु मृगशाबविलोचनानां कण्ठोदितान्य-
न्यचरम कलकूजितानि । आग्नेयद्विरथ सौधगतैः कपोतैः शङ्के गृहीत इति सम्प्रति शिष्यमावः
॥ १५ ॥ तमःस्तोमः स्तोम गिलति वमतीवोडुनिकैर रथाङ्गद्वन्द्वेऽस्मिन्नमरैर्तटिनी खेलति मुहुः ।
लतायामुत्कम्पो मदनवसती काञ्चनगिरिर्बिपर्येति प्रायो रतिपतिमते सर्वमधुना ॥ १६ ॥
विहायसि विहारिणी मवतु नाम सौर्दोभिनी । सुमेरुशिखेरादधः पततु नाम मन्दो-
किनी । परं तदिदमद्भुत यदयमेव भूमीतल नमनमृतदीधितिः कमलसारमाकर्षति

१ अङ्गारमिवेण । २ चन्द्रमाः । ३ इदमलकभारमुद्दिश्य वचनम् । ४ इदं मुखमुद्दिश्य
वचनम् । ५ इदं कण्ठमुद्दिश्य वचनम् । ६ इदं हारमुद्दिश्य वचनम् । ७ तरङ्गः धारेति यावत् ।
८ गङ्गायाः । इदं त्रिवल्लिमुद्दिश्य वचनम् । ९ खली । १० चन्द्र- । ११ क्रीडन्ति । १२ स्वीकारः ।
१३ केशपाशः कालिमसाम्यात् । १४ मुखं सौन्दर्यसाम्यात् । १५ केशेभ्यः पतन्ति कुसुमानि
उद्दिश्येदं वचनम् । १६ कुचयोः । १७ गंगा, इदं हारमुद्दिश्य वचनम् । १८ विद्युत् । १९ कुचात् ।
२० गङ्गा द्वाररूपा । २१ चन्द्रमाः सुखाभः ।

॥ १७ ॥ आलोलामरुकावलिं सकुसुमां विभ्रवज्जकुण्डलं किञ्चिन्मृष्टविशेषकं तनुतरैः स्वेदा-
मसः 'सीकरैः । तन्व्या यत्सुरतान्ततान्तनयनं वक्रं रतिव्यत्यये तस्यां पातु चिराय किं हरिहर-
ब्रह्मादिभिर्देवतैः ॥ १८ ॥ प्रागल्भ्यं पुरुषायिते मम पुरः पश्येति संनद्धया तन्व्या ताम्य-
दुरोजयाऽपि सुचिरं विकम्प रम्यं तथा । श्रान्ता वक्षसि मे निपत्य च पुनः सापन्नं सस्मितं साकूतं च
समीक्षितं मृगदृशा यत्तत्कथं कथ्यते ॥ १९ ॥ प्रारब्धे विपरीतनामनि रते सर्वं तदाभूत्क्षणा-
त्क्षामार्त्तयां विपरीतमेव कुटिलैः मुक्ताः सुवृत्ता अपि । मुक्ता निष्पतितो भयन्ति तरलास्तौ
चार्वेलौ चेलनुः सीदन्ति श्रुतिपारगाः सुमनसः कान्ता नु कान्तायते ॥ २० ॥ निःशेष
व्यपनीय नीविषसनं मञ्जुकण्ठमेखलं क्रीडान्दोलनखिन्नमध्यलतिक किञ्चित्पक्वत्तनम् । उद्यत्कु-
ण्डलताण्डवं च रुचिरं विकम्प कान्तोपरि क्रीन्ता वक्षसि कामिनां मुकुलितप्रान्ता-
क्षिकं शोभते ॥ २१ ॥

रमणाद्विरतिः ।

संन्यासमकृत काशी जैहौ कलत्रं दूकूलमवलायाः । तस्याज रागमवरो मुक्तिमुरीचकिरे
चिकुराः ॥ १ ॥ सुतनु श्रुतिसेवनतो मन्ये नयनं निर्झनं जातम् । मुग्धा स्नेहात्कवरी युक्तां
मुक्तिं कथं प्राप ॥ २ ॥ खिन्नालसनयनान्तं खिन्नालिकैलमक्रुन्तलस्तवकम् । वदनमवलुप्त-
तिलकं मदनं नेदयति दवयति धृतिं मे ॥ ३ ॥ पपात मेरोः सुरसिन्धुधारा वर्षं तारागण-
मन्वकारः । वभूव मृगवलिरेव्यक्त्वा शशाम शम्फालतिकाविलासः ॥ ४ ॥ पपात गङ्गा हरमौलि-
सङ्गादन्धं तमो भूतमपेतवन्धम् । तडिल्लता चञ्चलतामहासीदस्पन्दमासीदरविन्दयुगम् ॥ ५ ॥ काम-
संगरविधौ मृगदृशः प्रौढपौरुषधरे पयोधरे । स्वेदराजिरुदियाय सर्वतः पुष्पवृष्टिरिव पुष्पवर्धनः ॥ ६ ॥
संगतामिरचितैश्चलितापि प्रागमुच्यत चिरेण सखीव । भूय एव समागस्त रतान्ते 'हीर्षुमिर-
सहा विरहस्य ॥ ७ ॥ प्रेक्षणीयकमिव क्षणमासन्द्रीविमद्गुरविलोचनपाताः । संस्रमद्भुतगृहीत-
दुकूलच्छाद्यमानचपुषः सुरतान्ताः ॥ ८ ॥ अप्रभूतमतनीयसि तन्वी काञ्चिधाम्नि पिहितैकतरोर ।
क्षौममाकुलकरा विचर्क्य कान्तपल्लवममीष्टतमेव ॥ ९ ॥ मृष्टचन्दनविशेषकमक्तिर्भ्रष्टभूषणकदर्शित-
माल्यः । सापराध इव मण्डनमासीदात्मनैव सुदृशामुपभोगः ॥ १० ॥ योषितः पतितकाञ्चन-
काञ्चौ मोहनातिरमसेन नितम्बे । मेखलेष परितः स्म विचित्रा राजते नवनखक्षतलक्ष्मीः
॥ ११ ॥ मातु नाम सुदृशां दशनाङ्कः पाटेलो धवलगण्डतलेषु । दन्तधाससि समानगुणश्रीः संसु-
खोऽपि परभागमवाप ॥ १२ ॥ सुश्रुवामधिपयोधरपीठं पीडनैश्श्रुटितवत्यपि पत्युः । मुक्तमौक्तिक-
लघुगुणशेषा हारयष्टिरभवद्गुरुष्वेव ॥ १३ ॥ विश्रमार्थमुपगृह्णमजलं यत्प्रियैः प्रथमरत्यवसाने ।
योषितामुदितमन्यमादौ तद्वितीयसुरतस्य वभूव ॥ १४ ॥ आस्तृतेऽभिनवपल्लवपुष्पैरत्य-

१ कणैः २ धृष्टत्वम् । ३ अपत्रपा परतो लज्जा । ४ कुशोदयोम् । ५ वक्राः केशाः । ६ शिथिल-
बन्धनाः । मोक्षं प्राप्ताश्च । ७ अतिवहुलाः सञ्चरिताश्च । ८ मौक्तिकानि । मोक्षं प्राप्ताश्च । ९ हार-
भङ्गान्द्रश्यन्ति स्म । मोक्षाधिकारतश्चपुताश्च । १० कुचौ स्थाणू च । ११ मनोरमम् यया तथा ।
१२ मृगानां, श्रान्ताः । १३ तस्याज । १४ कर्णान्तायतत्वात् कर्णोपासनात् । वेदान्यासाश्च ।
१५ कज्जकशून्यम्, विषयवासनादिदोषशून्यं च । १६ ललाट— । १७ कन्दर्पस्य । १८ लज्जा ।
१९ 'वितरकस्तु, पादकः' इत्यमरः ।

नारतरतामिरताम्यः । दीपते स्म शयितु शयनीये । न क्षणः क्षणदयाऽपि बधूम्यः ॥ १५ ॥
उपबर्हमम्बुजदशो निजं मुजं विरचय्य वक्त्रमपि गण्डमण्डले । निजसन्निभं सन्निधनि निधाय
सादरं स्वपिति स्तनार्पितकण्ठमुजो युता ॥ १६ ॥ करकिसलयं धृत्वा धृत्वा विमार्गति
वाससी क्षिपति सुमनोमालाशेषं प्रदीपशिखा प्रति । स्थगयति मुहुः पत्युर्नत्रे विहस्य समाकुला
सुरतविरतौ रम्या तन्वी मुहुर्मुहुरीकृते ॥ १७ ॥ सुरतविरतक्रीडावेशश्रमश्चहस्तया रदसि
गलितं तन्व्या प्राप्नु न पारितमशुकम् । रतिरसजडैरङ्गैः पिघातुमशकया प्रियतमतनौ सर्वा-
ङ्गीणः प्रविष्टमधृष्टया ॥ १८ ॥ प्रियकृतपटस्तेयैव्रीडाविलम्बनविद्वलां किमपि कृपणालापां बालां
विलोक्य ससन्नमः । अपि विचलिते स्कन्वावारे गते सुरताहवे त्रिभुवनमहाधन्वी स्थाने न्यव-
र्तत मन्मथः ॥ १९ ॥ शयानस्योत्तानं हृदि निहितवक्षोरुहमरा तिरश्चिने वक्त्रे निबिडकलि-
तास्त्रीयवदना । समान्प्रयोरुभ्यामतितद्वत्तरं सन्निधयुगलं स्वपित्यम्भोजाक्षी शिथिलमुजबन्धेयमधुना
॥ २० ॥ मुखं जृम्भारम्भि प्रसरति मदामोदलहरी दशोस्तन्नामारः स्फुरति विगलत्यङ्गलतिका ।
त्वंमेतादृक्कान्तिः कमलमुखि धन्यैव नितरामसौ धन्यो यस्ते सकलरजनीं जागरयिता ॥ २१ ॥
प्रियायाः प्रत्येके गलितकवचीबन्धनविधातुदम्बदोवल्लीदरदलितचेलाञ्चलमुरः । घनाकृते पश्यत्यथ मयि
समन्दाक्षिवलितं नमन्त्या यद्रूपं न हि लिखितुमीशो मनसिजः ॥ २२ ॥ रतान्ते प्राणेशे
वसनमददामे कथमपि स्थिताया याचन्त्या वितर मम चैल गुणनिवे । सरोषं पश्यन्त्याः किमपि
च हसन्त्याः परिचलनमन्त्यास्तद्रूपं न हि लिखितुमीशो मनसिजः ॥ २३ ॥ शान्ते मन्मथ-
संगरे रणभृतां संस्कारमातन्वती वासोऽुदाजघनस्य पीनकुचयोर्हारं श्रुतेः कुण्डलम् । बिम्बोष्ठस्य
च वीटिकां सुनयना पाप्यो रणत्कङ्कणे पश्चाच्छम्बिनि केशपाशमिचये युक्तो हि बन्धनक्रमः
॥ २४ ॥ नेपथ्यादपि राजते हि नितरां व्याल्लसमूषा तनुः समोग्रममीलित विजयते चक्षुः
कटाक्षादपि । गाढालिङ्गनकौतुकादपि नवं दोर्वल्लिविस्तसन प्रीत्यालापरसादपि प्रियतमं मौनं
कुरङ्गीदृशः ॥ २५ ॥ निर्द्वेष्ट सुरतोत्सवे बहुविधे जातेऽधिकेऽङ्गकृते तस्ये स्वेदज-
लाद्रचन्दनमये किञ्चिद्गृहीतेऽम्बरे । सान्द्रलेहवशाद्विशेषविषयव्यासङ्गजिह्वात्मनोर्दम्पत्योः स्मरवस्मरातुरतया
भूयोऽपि जाता स्पृहा ॥ २६ ॥ मुक्ता मूषणमिन्दुबिम्बमजनि व्याकीर्णतारं नमः स्मार चापमपे-
तचापलमभूदिन्दीवरे मुद्रिते । व्यालीनं कलकण्ठकण्ठनिनदैर्मन्दानिलैर्मन्दित निष्कम्पस्तवकापि
चम्पकलता साभूज जानेऽथ किम् ॥ २७ ॥ नीव्यां संयमनं कचे नियमनं श्रोणीतले चासन
निश्वासाभ्यसनं मुखे सममवत्प्रत्याहृतिर्भूषणे । ध्यानं प्रेमणि धारणा स्तनतटे तन्व्याः समाधिः
प्रिये निर्वेदादिषु किं रतान्तसुलमात्सर्वाङ्गीयोगोत्सवः ॥ २८ ॥ निर्लेपो कुचकुड्मलौ कचमरस्तत्याज
बन्ध ययौ काक्षी निर्गुणतां निरञ्जवदशा दृग्ग्याः समासादिता । नीरागोऽधरपल्लवश्च गुरुणा केनापि
गौराङ्गि ते शङ्के शम्बरश्चासनोपनिबदां तत्त्वावबोधः कृतः ॥ २९ ॥ तन्म्रातुन्दिलशोणलोचनयुग
दत्ताङ्गदन्तच्छदं पर्यस्तालकवल्लीं धर्मपटलप्रोद्भिन्नपत्रावलि । जृम्भोज्जृम्भितसीधुसौरममिलदृङ्गीभिरङ्गी-
कृतस्तोत्रं शंसति वृत्तमेव रजनीवृत्तान्तमेणीदृशः ॥ ३० ॥ स्वाभिन्भङ्गुर्यालकं सतिलकं माल विलासिङ्कुर
प्राणेश जुटितं पयोधरतटे हारं पुनर्योजय । इत्युक्त्वा सुरतावसानसमये संपूर्णचन्द्रानना स्पृष्टा तेन

तथैव जातपुलका प्राप्ता पुनर्मोहनम् ॥ ३१ ॥ व्यामिश्रैकैकबाहु प्रवलितपृथुलैकैकचारुकाण्डं दद्याद्
दद्याऽधरोष्ठ दरशिथिलतनुलेभालिङ्ग्य कान्ताः । शशनिःश्वासवेगास्तुरितगुरुचन्द्रमेषृष्टवक्षाः
श्रान्तः शेते रतान्ते सुखमिह मुकुती लीलया कामिलोकः ॥ ३२ ॥ व्याचोलः केशपाशस्तरलितमलकैः
स्वेदलोलौ कपोलौ क्लिष्टा त्रिम्बाधरश्रीः कुचकलशरुचा हारिता हारयष्टिः । काञ्ची कांचिद्रताऽऽशां
स्तनजवनपद पाणिना द्यादयन्ती भूयाहीनाऽपि काचित्रियदृश्यमहो प्रीणयत्येव मुग्धा ॥ ३३ ॥ सव्या-
सम्पोरुशाहुव्यतिक्रमशुकरं कूर्परन्यस्तशीरं ससक्तास्थान्जयुग्मश्वसितहतचलशालनासाधिभृगम् । भूयो
निद्रातिरेकात्मशिशिरुभुजालेभदत्तावकाशोच्छ्वासोदञ्चकुचाप्रप्रतिहतदृश्यं शेरतेऽमी रतान्ते ॥ ३४ ॥

शशाङ्कास्ताचलप्रस्थानावसरवर्णनम् ।

करुङ्कदाशो गगनाम्बुराशौ प्रसर्प्य चन्द्रातपतनुजालम् । लघोऽमुनीनां हृषु संजिवृक्षुश्चन्द्रप्रभ-
स्थश्चरैमाद्रिमेति ॥ १ ॥ असी हि दद्या तिभिरावकाशमस्त प्रजत्युन्नतकोटिरिन्दुः । नलावगाढस्य
वनद्विपस्य तीक्ष्णं विषाणप्रभिव्याधिशिष्टम् ॥ २ ॥ वृन्देन तारावलिषट्कुलानामङ्गेन च श्रीफलपल-
वेन । अग्रार्घ्यं जागेध्वरभिन्दुविभ्रं विसर्जयत्येव नमोमुनीन्द्रः ॥ ३ ॥ मन्दमग्निर्मुखैर्मोपला
दर्शितध्वश्रु चाभवत्तमः । दृष्टरसितमिरज सिपेविरे दोषमोर्विपतेरसनिर्वा ॥ ४ ॥ अरुणकिरणजा-
लैरन्तरिक्षे गगर्भे चरति शिशिरशतं मन्दमन्दं प्रमाते । युवतिजनकदम्बे नाथमुक्तौष्ठविम्बे
चरैर्मगिरिनितम्बे चन्द्रविम्बे ललम्बे ॥ ५ ॥ जैरठ इय मरालो जर्जराग्रैर्मयूकैः स्खलति शिशि-
रमानुः पश्चिमाम्बोविपारे । क्षयगलत इयामृस्तत्र तत्रान्तरिक्षे विरलविरलभासः किं च तारा
लुण्ठन्ति ॥ ६ ॥ चरमगिरिकुम्होशृङ्गकण्डूयनेन स्वपिति मुखमिदानीमन्तरिन्दोः कुरङ्गः । परि-
णतरविगर्भेगाकुञ्ज पौष्टूती दिगपि वनरुपोतीहृष्टैः कृप्यतीव ॥ ७ ॥ उदयमुदितदीप्तिर्यति
यः सगतौ मे पतति न वरभिन्दुः सोऽपरमेव गत्वा । स्मितरुचिरैव सद्यः साम्यगूर्यं प्रमेति
स्फुरति विशदमेग पूर्वकाष्टाङ्गनायाः ॥ ८ ॥ नयकुमुदयनग्रीहासकेलिप्रसङ्गादभिकरुचिरशेषामप्युषा
जागरित्वा । अयमपरदिशोऽङ्गे मुवति सस्तहस्तः शिशयिपुरिय पाण्डुम्लानमात्मानभिन्दुः ॥ ९ ॥
सपदि कुमुदिनीभिर्भीलितं हा क्षयागि क्षयमगमदपेतास्तारकास्ताः समस्ताः । इति दयितका-
लत्रश्चिन्तयन्नभिन्दुर्वहति कृशमशेष अष्टशोभ शुचैव ॥ १० ॥ प्रकटमलिनलक्ष्मा मृष्टपत्राव-
लीकैरविगतरतिशोभैः प्रत्युपःप्रोषितश्रीः । उपहसित रघातौ चन्द्रमाः कामिनीना परिणतशर-
कण्डापाण्डुभिर्मण्डमगैः ॥ ११ ॥ विकसितमुखी रागासङ्गाद्रुलत्तिभिरावृतिं दिनकरकरस्पृष्टमैन्द्रीं
निरीक्ष्य दिशः पुरः । जरठलवलीपाण्डुच्छायो भृशं कलुषान्तरः श्रपति हरितं हस्तं प्राचेतैसीं
तुहिनैद्युतिः ॥ १२ ॥ नक्षत्रभित्तिनायकोऽयमधुना रुद्रः प्रमातागमे सप्ताश्वेन बलीयसाऽतिमहसा
रोषारुणज्योतिषा । अश्वद्वान्तशिरोरुहा प्रविगलत्तारालिहारायलीमादाय क्षणैदां प्रिया क्षितिचरं
पाश्चात्यमारोहति ॥ १३ ॥ सक्लिष्टा सानुराग स्वकरपरिचयप्राप्तभूरिप्रसादा या पूर्वा भुक्तपूर्वा रविकर-
कलिता तामुदीदयामृताशुः । निस्तेजाः पश्चिमाब्धौ प्रविशति हि सता दुःसहो मानमङ्गः किं वक्तव्यं
सितांशोः स तु सकलसतां मण्डलस्यापि नेता ॥ १४ ॥

१ मत्स्यजीवी । २ अस्ताचलम् । ३ दन्ताग्रभागमिव । ४ महेश्वरम् । ५ शान्तप्रायं वदाम् ।
अग्निमान्द्यं च । ६ आधारयन् । ७ सूर्यकान्ताः । ८ चन्द्रमसः । ९ अस्ताचल- । १० वृद्धः ।
११ पश्चिमां दिशम् । १२ चन्द्रः । १३ रात्रिम्, सुरतोत्सवदात्रीं च ।

निश्चिथिरमणम् ।

शमितनिखिलदीपे सुतनिद्रालोके रतपरवशचित्ता मध्यरात्रे विबुद्धाः । प्रथमसुरतखिन्ना
मुषिकां बोधयन्तो बहुदृढपरिरम्भैः कामुकाः खेदयन्ति ॥ १ ॥ अनुनयमगृहीत्वा व्याजसुप्ता
परोक्षी स्तमथ कृकवाकोस्तास्माकर्ण्य कल्पे । कथमपि परिवृत्ता निद्रयाऽन्वा किल स्त्री मुकुलित-
नपनैवाच्छिष्यति प्राणनाथम् ॥ २ ॥ चिररतिपरिखेदमातनिद्रासुखाना चरममपि शयित्वा पूर्व-
मेव प्रबुद्धाः । अपरिचलितगात्राः कुर्वते न प्रियाणामशिथिलभुजचक्रालेपमेद तरुण्यः ॥ ३ ॥
षदनशशिनः स्पर्शे शीतादिवागैतवेपथुः स्तनयुगलके भ्रान्त्वा तुङ्गे निविष्ट इव भ्रमात् । ज्वलित-
मदनाङ्गारे तन्व्यास्ततो जघनस्थले सपुलकजलः पत्युः पाणिर्विलीन इवामवत् ॥ ४ ॥ रतिक्र-
तिगते मायानिद्रा प्रवर्तितचुम्बना पुलकपयसा तत्त्व मत्वा मुखादह्मतानना । कृतकशयनो निद्राहो-
ऽसीत्युदीर्य कलं वधूर्वणितमधरं कृत्वा दन्तैरपूरयत स्पृहाम् ॥ ५ ॥

विमातवर्णनम् ।

ततोऽरुणपरिस्पन्दमन्दीकृतवपुः शशी । दध्रे कामपरिक्षामकामिनीगण्डपाण्डुताम् ॥ १ ॥
कुक्कुटे कुर्वति काणमाननं क्षिष्टयोस्तयोः । दिवाकरकराक्रान्त शशिकान्तमिवावमौ ॥ २ ॥
विकसितसंकुचितपुनर्विकस्पर्षेष्वम्बुजेषु दुर्लभ्याः । कलिकाः कथयति नूतनविकासिनीर्मधुलिहामर्षः ॥
॥ ३ ॥ प्रियवस्तेरपयान्त्यो मिथः करम्बितकराम्बुजन्मानः । करजपदव्रणधिरलस्तनपुलकममूः किमपि
विवदन्ते ॥ ४ ॥ आलेषशेष रतिरङ्गनानामामोर्देशेषा कुचकुङ्कुमश्रीः । तूणीरशेषः कुसुमायुधोऽपि
प्रभातशेषा रजनी वधूव ॥ ५ ॥ नमोचन नक्तमसौ विगाढा नक्षत्रसेनासहितः शशाङ्कः । करप्रलम्बान्कति-
चिम्पहत्य पान्थान्ममाते प्रपलायतेऽद्य ॥ ६ ॥ चन्द्रकान्तगलदम्बुनाऽधुना हा चकोरनयने समा-
श्रिते । कोकलोकद्वयानलः पुनः सूर्यकान्तमणिमाश्रयत्यहो ॥ ७ ॥ संनिगृह्य चिकुर तमोमये
यामिनी तदनु कैलिविध्युतम् । कुर्वती श्रवसि चन्द्रमण्डलं कुण्डल गगनकैलिमुञ्चति ॥ ८ ॥ तरुणां
दिवाकरमयूखमञ्जरीमरुणामशोकशिखरावलम्बिनीम् । कमनीयपुष्पमनसा समाश्रिता मधुपो विडम्ब-
यति मण्डुमाषिणीम् ॥ ९ ॥ प्राची दिगम्बरमणौ दयिते विमाते प्रान्तेऽम्बरं स्पृशति वास-
कसज्जिकेयम् । घीरा जगाद रमणस्य न भूषणानि रोषारुणा त्यजति तारकभूषणानि ॥ १० ॥
यात्येकतोऽस्तशिखरं पतिरोषधीर्नामाविष्कृतोऽरुणपुरःसर एकतोऽर्कः । तजोद्वयस्य युगपद्वयसंनोदयाम्या
लोको नियम्यत इवैष दर्शान्तरेषु ॥ ११ ॥ अन्तर्हिते शशिनि सैव कुमुद्वतीयं दद्वि न
नन्दयति संस्मरणीयशोभा । इष्टप्रवासजनितान्यबलाजनाना दुःखानि नूनमतिमात्रदुःखहानि ॥ १२ ॥
प्रांलेयमिश्रमकरन्दकरालकोशैः पुष्पैः सम निपतिता रजनीप्रबुद्धैः । अर्काशुभिन्नमुकुलोदरसान्द्र-
गन्धसंसूचितानि कमलान्यलयः पतन्ति ॥ १३ ॥ दिङ्मण्डलीमुकुटमण्डनवधरागरत्नाङ्कुरे
किरणमालिनि गर्भितेऽपि । सौख्यप्रसुप्तिकमधुव्रतचक्रवाकवाचालपङ्कजवनीसरसाः सरस्यः ॥ १४ ॥
पीत्वा भृशं कमलकुड्मलशुक्तिकोषा दोषातनी तिमिरदृष्टिमथ स्फुटन्तः । निर्यन्मधुव्रतकदम्बमिषा-

१ पराङ्मुखी । २ प्राप्त- । ३ प्रकुल्लेडु । ४ कस्तूर्यादिकेपलौगन्ध्यमात्रेणावशिष्टा ।
५ सूर्ये । ६ ओषधीनां पतिरियन्वयः चन्द्रः । ७ अवस्थान्तरेषु । उदितपूर्वस्य अस्तरूपासु
अस्तमितपूर्वकस्योदयरूपासु च दशासु । ८ निःसरद्भ्रमपुञ्जकपदात् । , ,

द्वमन्ति विभ्रन्ति कारणगुणाविव मौक्तिकानि ॥ १५ ॥ आपाटलैः प्रथममङ्कुरितैर्मयूखैरहं पतिः
 प्रथमशैलविहारिणीनाम् । सोऽयं करोति सुरपुङ्गवसुन्दरीणां कर्णेषु कल्पतरुपल्लवमङ्गलक्ष्मीम् ॥ १६ ॥
 अन्यत्र यापितनिशं परिलोहिताङ्गमन्याङ्गनागतमिवागतमुष्णरश्मिम् । प्रातर्निरीक्ष्य कुपितेव हि
 पद्मिनीयमुत्फुल्लहल्लकसुलोहितलोचनाऽभूत् ॥ १७ ॥ का काऽबला निधुवनश्रमपीडिताङ्गी निद्रां गता
 दयितवाहुलतानुबद्धा । सा सा तु यातु भवनं मिहिरोद्गमोऽयं संकेतवाक्यमिति काकचया
 वदन्ति ॥ १८ ॥ दिशि दिशि मृगयन्ते वरुणना घासमेते मुहुरपगतनिद्राः संतपो द्वेपितेन ।
 अयमपि च सरोवैः कामिमिः श्रूयमाणो नदति मधुरतार ताम्रचूडो विहगः ॥ १९ ॥ अवि-
 रतमविरामाः रागिणां सर्वरात्रं नवनिधुवनलीलाः कौतुकेनामिषीक्ष्य । इदमुदयसितानामफुटलोक-
 सपन्नयनमिव सनिद्रं घूर्णते दैपमार्चिः ॥ २० ॥ रतिरमसाविलासाभ्यासतान्तं न यावन्नयन-
 युगममीलत्तावदेवाहतोऽसौ । रजनिविरतिशसी कामिनीनां मविष्यद्विरहविहितनिद्रामम्रमुषैर्षदङ्गः ॥ २१ ॥
 ग्रहरकमनीय स्व निदिद्रासतोवैः प्रतिपदमुपहृतः केनचिज्जागृहीति । मुहुरविशदवर्णा निद्रया
 शून्यशून्यां दददपि गिरमन्तर्बुध्यते नौ मनुष्यः ॥ २२ ॥ विपुलतरनितम्बामोगरुद्धे रमण्याः
 शयितुमनधिगच्छन्नीवितिशोऽयकाशम् । रतिपरिचयनश्यन्नैन्द्रतन्द्रः कथंचिद्वमयति शयनीये शर्वरी
 किं करोतु ॥ २३ ॥ द्रुततरकरदक्षाः क्षितवैशाखशैले दधति दधनि धीरामारगान्यारिणीव ।
 शशिनमिव सुरौघाः सारमुद्धर्तुमते कलशिसुदधिगुर्वी बल्लवा लोडयन्ति ॥ २४ ॥ पारिशिथिलित-
 कर्णग्रीवमामीलिताक्षः क्षणमयमनुभूय स्वप्नमूर्च्छबुधे । रिरस्यपिपति भूयः शण्मग्रे विकीर्णं पटुतरचप-
 लोष्ठः प्रस्फुरत्योथमध्वः ॥ २५ ॥ कृतधवलमभेदैः कुङ्कुमेनेव किंचिन्मलयरुहरजोभिभूयन्प-
 दिचमाशाम् । हिमरुचिररुणिन्ना राजते रज्यमानैर्जरठकमलकन्दच्छेदगौरैर्मयूखैः ॥ २६ ॥
 शिशिरकिरणैकान्तं घासरान्तोऽमिसार्यं इवसनसुरभिगन्धिः साप्रतं सत्यरेव । म्रजति रजनिरेषा
 तन्मयूखाङ्गरागैः परिमिलितमनिचैरम्बरान्तं महन्ती ॥ २७ ॥ म्रजति विषयमरुणामंशुमाली न
 यावत्तिमिरमखिलमस्त तावदेवारुणेन । परपरिमवि तेजस्तन्वतामाशु कर्तुं प्रमथति हि विपक्षो-
 ष्छेदमप्रेसरोऽपि ॥ २८ ॥ विगततिमिरपङ्क पश्यति व्योम यावद्भवति विरहखिन्नः पक्षती
 यावदेव । रथचरणसमाहस्तावदौत्सुक्यजुला सारिदपरतटान्नादागता चक्रवाकी ॥ २९ ॥ अरुण-
 जलदराजीमुग्धहस्ताप्रपादा बहलमधुपमालाकज्जलेन्दीघराक्षी । अनुपतति विरावैः पत्रिणा व्याहरन्ती
 रजनिमचिरजाता पूर्वसण्या सुतेव ॥ ३० ॥ अयमुदयमहीमुन्मूर्ध्नि पाणिं गृहीत्वा दिवस-
 पतिरहौषीदिन्दुपादान्हवीपि । अरुणकिरणवह्नौ कन्यका पौरुह्वती^१ हैरिदपि किमकार्षीत्तारकालज-
 होमम् ॥ ३१ ॥ कुमुदवनमर्पेऽग्नि श्रीमदम्भोजखण्ड त्यजति मुदमुल्लसः प्रीतिमांश्चक्रवाकः ।
 उदयमहिमरोचिर्याति शीताशुरस्तं हतविधिलसिताना ही विचित्रो विपाकः ॥ ३२ ॥ ललित-
 नयनताराः क्षौमवक्त्रेन्दुविम्बा रजनय इव निद्राकान्तनीलोत्पलाक्ष्यः । तिमिरमिव दधमाः
 छंसिनः केशपाशानवमिपतिगृहेभ्यो यान्त्यमूर्वारवध्वः ॥ ३३ ॥ शिथिलयति सरागो यावदको
 नलिन्याः कमलमुकुलनीवीप्रन्थिमुद्रां करेण । प्रविकसदलिमाला गुञ्जितैर्मञ्जुशब्दा जमयति

१ देवरमणीनाम् । २ द्वीपान्तरे, सप्तमीगृहे च । ३ सुरगाः । ४ कुक्कुटवक्षी । ५ सुरत- ।
 ६ गोपाः । ७ कर्णलालः । ८ आस्तावदपिमुमिच्छतीति भावः । ९ अन्द्रकमं मायकम् । १० इन्द्र-
 स्वेवम् । ११ दिशा । १२ निःशोभम् । १३ कृपा- । १४ वेद्याः ।

मुदमुच्चैः कामिनां कामिनीष ॥ ३४ ॥ नमसि विरलतारा मौक्तिकानीष भान्ति स्फुटतरमय-
मस्तस्माधरं चुम्बतीन्दुः । रविदयधरित्रीधारिर्मूर्धानमेतु हृदयमनु नितामोह्यासमङ्गीकरोति
॥ ३५ ॥ अमृत्याची पिङ्गा रसपतिरिव प्राश्य कनक गतच्छायश्चन्द्रो बुधजन इव ग्राम्यसदसि ।
क्षण क्षीणास्तदा नृपतय इवानुद्यमपरा न दीपा राजन्ते द्रविणरहितानामिव गुणाः ॥ ३६ ॥
इतः शुक्ला चन्द्रद्युतिमिरिह रत्नारुणकरैस्तमिहैरप्यन्तःस्खलितगतिमिमैर्चैकसचिः । प्रमातश्रीरेषा
विलसति पुरःस्था मुकुतिना मिमङ्क्षुणां जह्वुमणिविधिजासंगम इव ॥ ३७ ॥ तमोमिः
पीयन्ते गतवयसि पीयूषवपुषि ज्वलिष्यन्मार्तण्डोपलपटलधूमैरिव दिशः । सरोजाना कर्ष-
जलिमयमयस्कान्तमणिवत्क्षणादन्तःशय्य तपति पतिरद्यापि न रुचाम् ॥ ३८ ॥ इतः पौरस्त्यायै
ककुमि विवृणोति क्रमदल्लमिलाममार्गं किरणकलिकामम्बरमणिः । इतो निष्क्रामन्ती नवरतिगुरोः
प्रोञ्छति बधूः स्वकस्वरीपत्राङ्कुरमकारिकामुद्रितमुरः ॥ ३९ ॥ दुमाः पाण्डुप्राया धृतनिबिडगर्माः
क्षिय इव प्रफुल्लस्ते कन्दा नृपतिष्ठतमाना इव जनाः । पिको मन्द मन्दं हृदि मदननामानि जपति
प्रमोक्षे पूर्वापरचित्तसमाकः कविरिव ॥ ४० ॥ विरलविरलीभूतास्ताराः कलौ मुजना इव न्यपस-
रति च ध्वान्तं चित्तात्सतामिव दुर्जनः । मन इव मुनेः सर्वत्रापि प्रमत्तमभूनामो विगलति निशा
क्षिप्र लक्ष्मीरनुद्यमिनामिव ॥ ४१ ॥ व्रजत्पपरवोरिधि रजतपिण्डपाण्डुः शशी न भान्ति जलबुबुद-
द्युतिसंपत्निकास्ताराकाः । कुरण्टकविपाण्डुर दधति धाम दीपाङ्कुराश्चकारोत्तरनयनाङ्गा भवति दिक्च
सौश्रमणी ॥ ४२ ॥ अय मृदुमृणालिनीवनविलासवैहासिकस्तिवर्षा वितपते पतिः सपदि दृश्यमाना
निजाः । स्तनौ पुलकयन्ति चोत्पलदशां प्रियोरःस्थले विपर्ययितवृत्तयो धुस्पर्णपङ्कपत्राङ्कुराः ॥ ४३ ॥
जृम्भारम्भप्रविततदलोपान्तजालप्रविष्टैर्हस्तैर्मनोर्नृपतय इव स्पृश्यमाना विबुद्धाः । स्त्रीभिः सार्धं
धनपरिमलसौकल्यार्हाराणां मुञ्चन्त्येते विक्रैश्चनलिनीगर्भशय्या द्विरेफाः ॥ ४४ ॥ यः सैन्ये स्मर-
पार्थिवस्य विरहिप्रत्यर्थिनौमप्रणीष्योत्त्वानिर्क्षरमुज्जाति स्म जगता यस्तापनिर्धारणम् । सोऽय
तारकनायकैः किमपरं शृङ्गारसंजीवनं जातः पृष्ठपरायपाण्डुरजैरत्कूष्माण्डपिण्डाकृतिः ॥ ४५ ॥ ये कुण्ठी
कृतबल्लमप्रणतयः शङ्खैरनङ्गस्य ये न प्राप्ताश्च निशीथिनीपतिकरैः शैथिल्यवीथीमपि । ते निःशङ्कविट-
ङ्कताल्लुमुलप्रोतच्छतप्रवितैस्त्रिणाः कुक्कुटकुजितैर्मृगदशा मानग्रहग्रन्थयः ॥ ४६ ॥ कान्ते जग्मुषि
ताम्रचूडैरटितं श्रुत्वा प्रबुद्धा जवात्किचिद्वासेवदिङ्मुख प्रविकसद्गङ्गा गवाक्षोध्वना । सत्रासेन समीरिता
प्रियतमप्रेम्णावरुद्धा शनैस्तथानोपनिवेशनानि कुरुते तल्पे मुहुः पासुर्लौ ॥ ४७ ॥ निर्यान्त्या रति-
वेश्मनैः परिणतप्रीया विलोक्य क्षपा गाढालिङ्गनचुम्बनानि बहुशः कृत्वाऽप्यसतुष्टया । एक भूमितले
निधाय चरण तल्पे प्रकल्यापैरं तन्वङ्गया परिवर्तिताङ्गलतया प्रेयाश्चिरं चुम्बितैः ॥ ४८ ॥ पश्चिन्यैः
सकलां विधाय विकैला ताराविपः सपदं तत्प्रेयैस्तुदयोर्मुखे सति रवाद्बुद्धिप्रतामास्थितः । ताराः स्वस्य

१ भक्षित्वा । २ नीलकान्तिः । ३ अमृतमयेचन्द्रे । ४ पुरो भवेति पौरस्त्या तस्याम्, पूर्व-
स्याम् । ५ पश्चिमसमुद्रम् । ६ सङ्क्षयः । ७ सुत्रामा इन्द्रस्तस्येयमिति यथोक्ता, पूर्वैत्यर्थः ।
८ कुक्कुटम् । ९ किरणः । १० ईषत् । ११ विकसित- । १२ वियोगिणीडकानाम् ।
१३ चन्द्रमा । १४ बुद्ध, परिपक्वत्वार्थः । १५ कुक्कुट- । १६ इन्द्र- । १७ वातायनरन्ध्रेण ।
१८ असतीनारी । १९ क्रीडास्थानात् । २० प्रायेण व्यतीताम् । २१ द्वितीयं चरणम् ।
२२ अत्र रतिबन्धविशेषो व्यज्यते । २३ कमलिन्याः नाविकाधरोषस्य च । जाढावेकवचनम् ।
२४ विच्छायां दृष्टिर्ता च । २५ तस्याः पश्चिन्याः प्रेयसि सूर्ये नायके च । २६ इदृशमाने ।
समुद्यते च । २७ खेदम् ।

कैरर्विकृष्य सहसा गच्छन्तितोऽस्ताचलं लग्नाः काश्चन ताः प्रमाकरकरे पश्यन्परिस्त्रायति ॥ ४९ ॥
 एते केतकधूलिधूसररुचः शीतैश्चुतेरंशवः प्राप्ताः संप्रति पश्चिमस्य जलधंस्तीरं जराजर्जराः । अप्येतं
 विकसत्सरोरुहवनीदृग्वातसभाविताः प्राचीरागमुदीरयन्ति तरणस्तास्यमाजः कराः ॥ ५० ॥ सद्यः
 संवटमानकोकमिथुनव्याजेन पीनस्तनद्वन्द्वव्यडितयौवनोज्ज्वलरुचो निर्माय दिक्कन्यकाः । दुर्दवाक्षर-
 मालिकामिव ऋटित्याकृष्य भृङ्गावलीं लक्ष्मीमम्बुजिनीजनस्य तनुतं देवस्थिपामीश्वरः ॥ ५१ ॥
 उन्मीलन्ति निशानिशाचरवधूप्रोचाटनमान्त्रिकाः सायं सालससुतपङ्कजवनप्रोदोर्ध्वतालिकाः । फुल्ल-
 तपङ्कजकोशमृदुप्रोदूतभृङ्गावलीशङ्कारप्रणयोपदेशगुरवस्त्रीव्रचुतेरंशवः ॥ ५२ ॥ एतत्तर्क्य चक्र-
 वाकसुदृशामाश्वानादायिनः प्रौढव्यान्तपयोधिमग्नजगतीदत्ताचलम्बात्सयाः । दीताशौर्यिकसन्ति
 दिङ्मृगदृशा काश्मीरपङ्कोदकव्यात्युर्ध्वचतुराः सरोरुहवनश्रीकेलिकाराः कराः ॥ ५३ ॥ द्वित्रैर्व्योम्नि
 पुराणमौक्तिकमणिच्छायैः स्थित तारकैर्ज्योत्स्नापानभरालसेन घणुषा मत्ताश्चकोराङ्गनाः । यातोऽस्ताचल-
 चूलमुद्रसमधुच्छवच्छविश्रन्द्रमाः प्राची वालविडाललोचनरुचां जाता च पात्रं ककुषु ॥ ५४ ॥
 जाताः पकपलाण्डुपाण्डुमधुरच्छायाकिरस्तारकाः प्राचीमङ्कुरयन्ति किंचन रुचो राजाजनीवातैवः ।
 छनैतन्तुवितानवर्तुलमितो विन्व दधच्चुम्बति प्रातः प्रोपितरोचिरम्बरतलादस्ताचल चन्द्रमाः ॥ ५५ ॥
 प्राचीविश्रमकर्णिकाकमलिनीसवर्तिकाः संप्रति द्वे तिस्रो रमणीयमन्त्रमणेर्यामुच्चरन्ते रुचः ।
 सूक्ष्मोच्छ्रसमपीदमुत्सुकतया सभूय कोषाद्वहिर्निष्क्रामद्रमरौघसंग्रमभरादम्भोजमुज्जृम्भते ॥ ५६ ॥
 एकद्विप्रभृतिक्रमेण गणनामेपामिवास्तं यतो कुर्वाणा समकोचयद्दशशतान्यम्भोजसंवर्तिकाः । भूयोऽपि
 क्रमशः प्रसारयति ताः संप्रत्यमृनुद्यतः सख्यातुं सकुतूहलेव नलिनी भानोः सहस्रं करान् ॥ ५७ ॥
 प्रत्यासन्नसुरेन्द्रसिन्धुरेशिरःसिन्दूरसान्द्रासृणा यत्तेजस्त्रसरेणवो वियदितः प्राचीनमाचिन्वते । शङ्के
 संप्रति यावदन्युदयते तत्तर्कुटङ्कोन्मृजारज्यद्विम्बरजदृष्टावलयितो देवस्थिपामीश्वरः ॥ ५८ ॥
 निषेव्य बहु धारणीं जलनिधौ स्खलन्त क्षणादमुं त्रिगलिताशुक द्विजपतिं विलोक्य ध्रुवम् । इय
 प्रियतमा हरेर्दिगुणोदयस्य च्छलात् कुमुदमवसनाश्रुलैः स्वमुखमावृणोति द्विया ॥ ५९ ॥ प्रत्यग्रज्वलितैः
 पतङ्गमणिभिर्नीराजिता मानयः सावित्राः कुरुदिन्दकन्दलरुचः प्राचीमलकुर्वते । प्रौढव्यान्तकरालितस्य
 घणुपद्मश्याच्छलेन क्षणादप्रक्षालितनिर्मल जगदहो निर्मोकमुनुब्रूति ॥ ६० ॥ स्तोकोन्निद्रनिदाधै-
 दीधितिमहस्तन्त्रालुचन्त्रातपास्तायन्ते ककुभो रथाङ्गिगहिणीगार्हस्थ्यगर्हामिदः । अद्यापि स्वकुल्य-
 शाखिशिरसि स्थित्वा स्वन्तो मुहुस्तूष्णीं प्रत्यभिजानते बलिमुजो धीताः स्वयूध्यस्वरान् ॥ ६१ ॥
 प्राचीं वासकैसज्जिक्तामुपगते मानौ दिशा बलुभे पश्येता रुचयः पतङ्गद्वयपदमाग्रेयनाडिबमाः ।
 लोकस्य ० क्षणैदानिरङ्कुशरसौ संभोगनिद्रागमौ कोकद्वन्द्वकुमुदतीविपिनयोर्निक्षेपमातन्वते ॥ ६२ ॥
 मालिन्यं परिदृश्यते हिमरुचौ मन्दश्रियस्तारकाः शीताः केचन सचरन्ति कमलामोदस्पृशो मास्ताः ।
 आसीदन्ति च चक्रवाकमिथुनान्यन्योन्त्यमुक्कण्ठया पादैस्ताडितकैरवा मधुलिहो गच्छन्ति पश्चादवीम ॥ ६३ ॥

१ रविमभिः हस्तैश्च । २ चन्द्रस्य । ३ कमलोल्लासकारिणः । ४ ऊर्णा- । ५ गच्छताम् ।
 ६ घेषवत- । ७ त्रिषां शुतीनाम्, ईश्वरः । सूर्य इत्यर्थः । ८ पश्चिमां दिशं
 मदिरां च । ९ सूर्य- । १० चक्रवाक- । ११ नीड- । १२ कान्तोपगमनप्रतीक्षया, धृतोत्स-
 वाम् । १३ सूर्यकान्तोपलानाम् । १४ क्षणदाया रात्रः उत्सववर्धिन्याः नायिकायाश्च निरङ्कुशरसौ
 भ्रनिर्वार्यास्वादरूपावित्यर्थः ।

किञ्चिद्विभक्त्यकेशवार्त्तकुसुमाः क्रीडाविलोलांशुका लुप्तलुप्तशरीरचन्दनतया । लोकैकनेत्रोत्सर्षाः ।
समोगम्रमविह्वलैरवयवैः संकेतेशालान्तरानिद्राशेषकषायितार्धनयना । निर्यान्ति । वाराहनाः
॥ ६४ ॥ सौरभ्ये चलिते रसे विगलिते चात्तालिवर्गे गते म्लानाऽतीव क्रमुद्धतीयमधुना ॥ मूर्छा
परामृच्छति । तामुद्वीभ्य तथाविधा कमलिनी जाता प्रहासोन्मुखी हन्तोदीक्ष्य विपन्नवैरिजनितां का
वान संतुष्यति ॥ ६५ ॥ आलोकैरतिपाटलैरचरमा विस्तारयद्विदिश नक्षत्रद्युतिमाक्षिपद्भिरचिरा-
दाशङ्क्य सूर्योदयम् । पुञ्जीभूय मयादिवाधतमस मन्ये द्विरेफच्छलन्मीलनीलसरोरुहोदरकुटीकोणा-
न्तरे लीयते ॥ ६६ ॥ मिन्दानो मानिनीनां पतिषु रूपमयं हर्म्यपारावतेभ्यो वाचालत्वं ददानः
कविवृष कविताप्राप्तिम सदधानः । श्रातस्यस्तूर्यनादः स्थगयति गगन मासलः पासुतरपादस्व-
ल्पाद्बुधितानां नरघरकारिणां शृङ्खलाशिक्षितेन ॥ ६७ ॥ कुर्वन्नामुग्रपृष्ठो मुखनिकटकटीस्कन्वरोमां
तिरश्चीं लोलेनाहन्यमानस्तुहिनकणमुचा चञ्चता केसरेण । निद्राकण्डूकषाय कषति निविडितश्रोत्र-
श्रुतिस्तुरगः त्वङ्गत्पश्माग्रलम्प्रतनुबुसकण कोणमक्षः खुरेण ॥ ६८ ॥ कोकानुद्वीवयन्तः पथि पथि
कुलदामानसं कम्पयन्तः प्रस्थातार प्रमाते प्रियतममबला गढमालिङ्गयन्तः । उत्थातुं चाङ्गमङ्गीः
कुलकमलदृशा कारयन्तो निशान्ते कूकाराः कुक्कुटानां मधुमधुरसमारम्भगम्भीरधीराः ॥ ६९ ॥

उषोमारुतप्रशंसनम् ।

लेतां पुष्पवतीं स्पृष्ट्वा स्नातो विमलवारिणा । पुनः संपर्कशङ्कीष मन्द चरति
मारुतः ॥ १ ॥ लवङ्गलतिकामङ्गदयार्द्धदक्षिणानिलः । कथमुन्मूल्यत्येष मानिनीमानपर्व-
तान् ॥ २ ॥ सुरतमरखिन्नपक्वगविलासिनीपानकेलिजर्जरितः । पुनरपि विरहिश्चासैर्मलयमरुमासली
क्रियते ॥ ३ ॥ दूरफुल्लकमलकाननसौरमसभारमन्थरः पवनः । दयितोरसि शयितामपि
दयितां सन्ताप्रयाचके ॥ ४ ॥ भिक्षितकमलकुटुम्भोः शिक्षितगजगामिनीगतयः । लक्षितहिमगिरि-
पादाः प्रातरसो मातरिश्चानिः ॥ ५ ॥ आदाय बकुलगन्धानन्धीकुर्वन्पदे पदे भ्रमरान् । अय-
मेति मन्दमन्द कावेरीवारिपावनः पवनः ॥ ६ ॥ अपहाय शनैः पटीरवौटीरिह लौटीजनमान-
लुण्ठनाय । समुदेति मनोजराजघाटीपरिपाटीपटुरेष गन्धवाहः ॥ ७ ॥ वासो विधूय स्तनयो-
रमुण्याः कपोलकौर्णा कबरीमुदंस्य । अवारितः प्रोज्झति वारिधारा मुखे मृगाक्ष्याः सुकवी
समीरः ॥ ८ ॥ अरविन्दद्वन्द्वमकरन्दसुन्दिलो मरुदेति मन्दमिह मन्दराचलात् । सुरतान्ततान्त-
सुदतीमतल्लिङ्गैककबरीपरीमलसरीपरीवृतः ॥ ९ ॥ उत्सार्य कुन्तलमपास्य दुकूलकूलमुक्ताभ्य बाहु-
लतिकामलसास्तरुण्यः । स्वेदाम्बुसिततनवः स्पृहयन्ति यस्मै तस्मै नमः सुकृतिने मलयानिलाय
॥ १० ॥ चोलाङ्गनाकुचनिचोलतलानुलीनो द्राक्केरलीविरलकुन्तलकम्पलोलः । लाटीललाटतट-
शोषणमानसोऽय फुल्लारविन्दधनेनबधुरूपैति वायुः ॥ ११ ॥ वैमातिको मरुदनुक्रमवर्धमानपद्माटवीपरि-
मलप्रसारानुमेयः । आयाति सोऽयमलसोत्थितसारसाक्षीपुमावृत्यपुनर्यमसूत्रधारः ॥ १२ ॥
सञ्जानिलोऽपि सुरतान्तनितान्ततान्तकान्ताकुचान्तवनवर्ममपाकरोति । भूयोऽमिलाषजननी पुनरन्यथैव

१ च्युत- । २ आर्गह्म्यम् । ३ शब्देन । ४ प्रभावे । ५ प्रकुलाम् । रजस्वलां च ।
६ पुष्पवतीवसर्ग- । ७ सकृद्वयः । ८ ईषत् । ९ कुटुम्बशब्दः समूह (बान्धव) परः । १० वायवः ।
११ चन्दनवाटिकाः । १२ विदग्धवनिताजन- । १३ म्लान- । १४ मथस्ता- । १५ दृढ- ।

स्वेदापनोदनकाला मलयानिलस्य ॥ १३ ॥ विकचकमलग्नैरन्धयन्मृङ्गमालाः सुरमितमकरंदं
मन्दमावाति वातः । प्रमदमदनमाद्यधौवनोद्दामरामारमणभसखेदस्वेदविच्छेददक्षः ॥ १४ ॥ स्तन-
परिसरभागे दूरमावर्तमानाः स्फुटतनिमनि मध्ये किञ्चिदेव स्वलन्तः । वधुरलघुनितम्बामोगरुद्धा
वधूनां निधुवनैरसखेदच्छेदिनः प्राह्ववाताः ॥ १५ ॥ दरविगलितमल्लीर्वल्लिचञ्चत्परागप्रकटित-
पटवासैर्वासयन्काननानि । इह हि दहति चेतः केतकीगन्धवन्धुः प्रसरदसमवौणप्राणवद्वन्धवाहः
॥ १६ ॥ सललितमलकानां बह्वरीर्नर्तयन्तो मधुसुरभिमुखान्जोच्छ्वासगन्धानुवन्धाः । नवतर-
रतमाजां योषितां स्वेदविन्दून्सतृष इव पिवन्तो वान्ति मन्दं समीराः ॥ १७ ॥ ऐषसि मलय-
वासी जालमार्गप्रविष्टो विकचकमलरेणुं व्याकिरन्मोहचूर्णम् । सपदि शमितदीपो वायुचोरो वधूनां
हरति सुरतखेदस्वेदमुक्ताफलानि ॥ १८ ॥ क्लृप्तमपरिमलेनामोदिताल्लितानां वलितकिसलयानां
लास्यलीलोपदेष्टा । लुलितकमलवृन्दः शीकरासारबोढा मृदुमलयसमीरो वाति
वैभातिकोऽयम् ॥ १९ ॥ विलुलितकमलौघः कीर्णवल्लीधितानः प्रतिवनमवधूताशेष-
शाखिप्रसूनः । कचिदयमनवस्थः स्थास्तुतामेति वायुर्वधुकुसुमविमर्दोद्गन्धिवेश्मान्तरेषु ॥ २० ॥
पुरातनपरीमलंप्रकरमेदुरा मारुता न वान्ति मुकुलीभवत्कुमुदगर्मलीना इव । चरन्ति नवसौरभाः
पुनरमी समीराहृक्कुराः सज्जर्मणसरोजिनीसरसिजास्यमुक्ता इव ॥ २१ ॥ धमी तटसमीप-
निर्क्षरतरङ्गरिङ्गैस्तेष्वोजडीकृतपट्टीरभूरुहकुटीरसंचारिणः । मनो विधुरयन्ति मे मलयमेखलामेदुरा दुरा-
सदवनप्रियप्रियतमारुता मारुताः ॥ २२ ॥ लताकुञ्जे गुञ्जन्मदर्वदलिपुञ्जं चपलयन्समालिङ्गचङ्गं
दृढतरमनङ्गं प्रबलयन् । मरुन्दं मन्दं दलितैर्मरविन्द तरलयन्जोवृन्दं विन्दन्किरति मकरन्दं
दिशि दिशि ॥ २३ ॥ अनन्यक्षुण्णश्रीर्मलयवनजन्माऽयमनिलो निपीय स्वेदाम्बु स्मरमकरसंभुक्-
विमवम् । विदग्धानां भूरि प्रियतमपरीरम्भरमसप्रसङ्गादङ्गानि द्विगुणपुलकासङ्घि तनुते ॥ २४ ॥
वृथा धूलीधाराः परिकिरसि बात्याः प्रथयसे नवावेगः कोऽयं पवन तव हा नन्वसमये ।
रतान्तश्चान्ताभिः स्तिमितनयनान्तामिरनिश स्यूतौ यत्कान्ताभिर्न सुलभतरः कापि च भवान्
॥ २५ ॥ वारं वारं धुतकुसुमितारण्यरेवातटे वा सेवापुण्यं परिणतमिदं तावकं तर्कयामि ।
यत्वा मत्वाऽन्तिकैर्मुपगतं कामवामाभिरामा रामाः स्वैर कुचकलशतो वज्रमुत्सारयन्ति ॥ २६ ॥
चूतश्रेणीपरिमलमुपैश्वर्यरीकौतुयाता भूयो भूयः कुवलयकुटीकोटरे लीयमानाः । मन्द मन्द सुरत-
विरतौ वान्ति सीमन्तिनीनां गण्डामोर्मैश्चमजललवप्राहिणो गन्धवाहाः ॥ २७ ॥ रीमाणो
रमणीयवक्रशशिनः स्वेदोदविन्दुप्लुतो व्यालोलालकमङ्गरीः प्रचलैर्यन्धुवन्धितम्बाम्बरम् । प्रातर्वाति
मैवो न्यकामविकसद्राजीवराजीरजःपुष्पामोदमनोहरो रतिसल्लर्नि हरन्मारुतः ॥ २८ ॥
उत्सिक्तैः कुसुमासवैः कुमुदिनीं रौजप्रियां पुष्पिणीमालिङ्गनिशि निर्मेयं परिचयं कुर्वन्पुनः पल्लवैः ।
यावत्पङ्कजसौरैर्मस्त्रमखिलं गृह्णैषु प्रस्थितस्तावत्कल्प उपस्थिते मरुदय विर्वैमयाद्वावति ॥ २९ ॥

१ प्रकटकशिमनि । २ सुरतः । ३ प्रभातकालिक- । ४ लता- । ५ कन्दर्प- । ६ प्रभाते ।
७ परिमल- । ८ खलिकास- । ९ चलत्- । १० चन्दन- । ११ मत्तभ्रमर- । १२ विकसितम् ।
१३ कम्पित- । १४ समीपम् । १५ हारिणः । १६ भ्रमर- । १७ स्त्रीणाम् । १८ कपोलस्थल- ।
१९ सुन्दरीणाम् । २० कम्पयन् । २१ वलन्ते । २२ प्रमादं प्राप्तः, संसक्तश्च । २३ द्विजराज-
(चन्द्र-) भयसीम् । नृपतिरमणीं च । २४ प्रफुल्लाम्, रजस्वलां च । २५ कोमलदलैः
विटैश्च । २६ कमलसौरभरूपं धनम् । २७ क्षिप्रम् । २८ प्रातःकाले । २९ सर्वतः ।

अद्योत्सङ्गवसद्वृजगकवलकेशादिवेशाचलप्रालेयपुवनेच्छयाऽनुसरति श्रीखण्डशैलानिलः । किं च क्षिप्ररसा-
लमौलिमुकुलान्यालोक्य हर्षोदयादुन्मीलन्ति कुङ्कुः कुङ्कुरिति कलोत्तालाः पिकानां गिरः ॥ ३० ॥ ना-
रीणां भृगुनामिङ्कुङ्कुरसमक्षालनस्यामलान्समोगश्रमशीकरान्परिहरजाकम्पयन्कुन्तलान् । पुष्पाभोदमनो-
रमान्विगलितानम्भोजगन्ध वहन्प्रातस्त्यैः पवनो वहत्ययमल स्वान्तप्रमोदप्रदः ॥ ३१ ॥ प्रातः
सीमन्तिनीना निधुवनलुलितान्मस्यस्यनेशपाशानुन्मील्यत्पङ्कजान्तःपरिमेलसुरभिः स्फारयन्कामलीलाः ।
स्वच्छावश्यायविन्दुन्दिशि दिशि विकिरन्स्थूलमुक्ताफलामान्धूलीभिः केतकीनां धवलितमुवनो वाति मन्द
नमस्वान् ॥ ३२ ॥ पुर्वानाश्वन्दनाली बकुलमुकुलजा धूलिमुद्गलयन्तश्चुम्बन्तश्चूतयष्टीः परिमलबहलांश्चम्प-
कान्कम्पयन्तः । आरौदारौमसीमातटघटितघटीयन्त्रनिर्मुक्तवारां धारामाधारयन्तः श्रमशमपटवो वान्त्यमी
गन्धवाहाः ॥ ३३ ॥ कुप्यल्लङ्केशबाहुप्रकरनियमिताशेषलेखास्तुजाक्षीशापक्षीणाः क्षरन्तः शणपरिकलिताः
केकिनी कामिनीभिः । कर्णाटीनामकाण्डे मृगमदमर्षेण केशपाश स्पृशन्तः पर्म्पसपातपूता
मलयजमस्तौ जातकस्याः पतन्ति ॥ ३४ ॥ कृत्वा कौर्णाटकान्ताकुचकनकगिरिप्रान्तसंचारलीलां
श्चम्पामासाद्य पम्पापयसि वनमुवि क्षिप्तमल्लीप्रजस्काः । आकर्मन्तः पुरस्तान्निगडमिव कल-
ध्वानपुष्पन्धयाली धावन्त्येते मदान्वा मदननरपतेः सिन्धुरौ गन्धवाहाः ॥ ३५ ॥
एतेपाटीरवाटीनवविटपन्टीलौस्यशिक्षातिदक्षा दोलाखेलैर्पुर्णश्रमजलकणिकाजालपातिप्रतानाः ।
सौरम्यादापतद्भिर्मधुकपटलैः पृष्ठतोऽनुमयाताः कामाग्रे स्फारधाव्यौः पथिककुलवधूबद्धवैराः
समीराः ॥ ३६ ॥ एष क्रीडान्ततान्यैःकुसुमपुरवधूवक्त्रसौरम्यबन्धुमुग्ध निद्राचढानां रसि-
तमनुसरो द्राघयन्सारसानाम् । आवात्यङ्गानुकूलश्चलितविचकिलश्रोणिगन्धानुधावद्रोलम्बोद्भूयमा
णस्सरज्यबिरुदाढम्बरो मातैरिषा ॥ ३७ ॥ कावेरीवारिवेल्लहरीपरिकरप्रौढनक्तान्तशान्त-
स्फीतश्रीखण्डखण्डभ्रमणमुरमबहूरिसौरम्यगर्भाः । चोलछीचीनचेलालकलनकलाक्रान्तकान्तास्कुन्ता
वान्ति प्रेमाग्निकीलाकलितवधूवधूबद्धवैराः समीराः ॥ ३८ ॥ चञ्चत्कर्पूरचौरा मलयगि-
रिगुल्लवहावादावासा मन्दानन्दैर्मिलितैरहमहमिकरैर्नुदबद्धिर्विप्रान्थाः । कावेरीवारिसेकाविरलतरत-
रस्तीरवैनीरसिता मुक्ताद्राः स्वेदनिद्रालव इव पवनास्तालवन्त्यां विद्यन्ति ॥ ३९ ॥ लीलादोला-
तिखेलारसरमसलसद्दालचेलालानां चोलीनामापिबन्तो भृगमदसुरभिस्वेदविन्दूनमन्दान् । लोलन्तः
सुन्दरीणां कुचकलशलसत्कुङ्कुमालेपनेषु क्षिप्यन्तो मालवीना मलयजमधुराः कञ्चुकीर्वान्ति
वाताः ॥ ४० ॥ शृङ्गालीकण्ठमालाः स्फुटितकमलिनीधूलिभिर्घूसराङ्गाश्चञ्चन्तश्चन्द्रकल्पा लघुतरलहरी-
शीकरासारलालाः । अङ्कादङ्क भ्रजन्तो विकसितविलसत्केतकीमालतीनां प्रोदन्ते मन्दमन्द मलयगि-
रिदरीगर्मतो वातपोताः ॥ ४१ ॥

१ आस्र- २ कस्तूरीकेसर- ३ प्रभातकालिकः । ४ चित्त- ५ रमण- ६ विमदौत्थ-
चौरभ- ७ माहवः । ८ कम्पयमानाः । ९ आश्रयाखाः । १० समीपे । ११ उपवन- । १२ मयूरा-
णाम् । १३ कस्तूरीरमणीयम् । १४ पम्पासरस्या अपि दक्षिणदिग्वर्तित्वादिदं वचनम् । १५ कर्णा-
टदेशभवा- । १६ हस्तिनः । १७ नृत्य- । १८ नारी- । १९ वद्विज्वालनमन्त्रसदृशाः । २० सुर-
तोत्तरावसरे दूयमान- २१ पवनः । २२ भ्रमरैः । २३ अहं पूर्वमहम्पूर्वमिति कृत्वा । २४ वेतस- ।
२५ कैरलीनामिति पाठान्तरम् ।

भानूदयमशंसनम् ।

ततः कोकयैध्वन्धुर्वन्धूककुसुमप्रभः । उदयाद्रिशिरोरत्नमुद्ययौ तेजसां निधिः ॥ १ ॥ निजांशु-
काश्रुता प्राचीं चुम्बत्यर्केऽतिरागिणीम् । लज्जयेव ययौ कापि शोभा मीलितलोचना ॥ २ ॥ नित्त-
गसौरभोद्धान्तभृङ्गसङ्गीतशालिनी । उदिते वासराधोशे स्मेरौजनि सरोजिनी ॥ ३ ॥ पुंस्कृत-
दिगङ्गना प्रसूता रविमुद्गमस्रुतं चिरादुपेतम् । अलिनी नलिनोदरादिमुक्ताः प्रियबाहुद्वयबन्धनाज-
बोढाः ॥ ४ ॥ उदयति विततोर्वरश्मिरजायहिर्भरुचौ हिर्मधोक्षि याति चास्तम् । घटति गिरिरयं
विलम्बिष्ठाद्वयपरिवारितवैरणेन्द्रलीलाम् ॥ ५ ॥ घटमानकोककुचमाधुशैर्नर्कैर्विकसत्पथोजनय-
नावलोकितः । परिचुम्बतीदमरुणप्रमाथरं रविरय वैरवनितामुख मुहुः ॥ ६ ॥ आगत्य सप्रति
वियोगविसर्पुलाङ्गोमम्भोजिनीं कचिर्देपि क्षपितत्रियामः । एतां प्रसादयति पश्य जैनैः प्रमाते तन्वद्वि-
पादपतनेन संहस्ररश्मिः ॥ ७ ॥ उन्निद्रकोकनदरेणुपिशङ्किताङ्गा गायन्ति मञ्जु मधुरां गृहदीर्घि-
काशु । एतच्चकास्ति च रवेर्नवदन्वजीवपुष्पच्छदाभमुदयाचलचुम्बि विन्धम् ॥ ८ ॥ भूयो
निपीय लवणाम्बुधिमाम्रमैतं पुञ्जीमध्वनुदयते तपनच्छलेन । और्वोऽग्निरम्बरपयोनिधिमय पातुं लीनो-
द्बुद्बुदकदम्बमिति प्रतीमः ॥ ९ ॥ अयमुदयति मुद्राभञ्जनः पद्मिनीनामुदयगिरिचनालीवालमन्दैर-
पुष्पम् । विरहविधुरैर्कोकद्वन्द्वधुर्विभिन्दन्कृपितकपिकपोलक्रोडताम्रस्तमांसि ॥ १० ॥ करनख-
रविदीर्घान्तकुम्भीन्द्रकुम्भातुहिनकणमिषेण क्षितमुक्ताप्ररोहः । अयमुदयधरित्रीवारिर्मुवाधिरुद्धो
नयनपथमुपेतो भानुमत्केसरिन्द्रः ॥ ११ ॥ नयकनकपिशङ्गं वासराणां विधातुः ककुभि कुलिशै-
पाणेर्भाति भासा वितानम् । जनितभुवनदाहारम्भममांसि दग्ध्या ज्वलितभिष महान्नेरुर्ध्वमौर्वा-
नलार्चिः ॥ १२ ॥ विततप्रथुवरातुल्यरूपैर्मथूवैः कलश इव गरीयान्दिग्दर्शक्यमाणः ।
कृतचपलविहङ्गालापकोलाहलाभिर्जलनिधिजलमध्यादेव उत्तार्यतेऽर्कः ॥ १३ ॥ पयसिसलिलराशे-
र्नक्तमन्तर्निमग्नः स्फुटमनिर्गमतापि ज्वालया वाड्याग्नेः । यदयमिदमिदानीमङ्गमुधन्दधाति ज्वलितखदिर-
काष्ठान्नागौर विवस्वान् ॥ १४ ॥ अतुहिनचचिनासौ केवलं नोदयाद्रिः क्षणमुमरि गतेन धामृतः सर्वे
एव । नवकरनिकरेण स्पष्टवन्धूकधैर्यस्तवकरचितमेते शोखरं विभ्रतीव ॥ १५ ॥ उदयशिखरिशृङ्गमाङ्ग-
णेष्वेव रिङ्गैस्सकलमुखहासं वीक्षितं पद्मिनीभिः । विततमृदुकुसुमः शन्दयन्त्या वयोभिः परि-
पतति दिवोऽङ्के हेलया बालसूर्यः ॥ १६ ॥ क्षणमयमुपविष्टः स्मातलन्यस्तर्पादः प्रणतिपरमवेक्ष्य
प्रीतमहौय लोकम् । भुवनतलमशेषं प्रत्यवेक्ष्यमाणः क्षितिधरतटपीठादुत्थितः सर्वसतिः ॥ १७ ॥

१ सूर्योदये हि कोकयोः सम्मेलनं भवतीति तयोः सम्मेलकत्वात्सूर्यस्य बन्धुत्वम् ।
२ तमिष्ठा, रात्रिरिति यावत् । वरवाणैनी नायिका च । ३ स्वभाव- । ४ सूर्ये तदारूपे नायके च ।
५ प्रकुल्ला, प्रसन्ना च । ६ कमलिनी, पद्मिनी, नायिका च । ७ इन्द्र- । ८ प्रचण्ड- । ९ भ्रमराः ।
१० सूर्ये । ११ चन्द्रमसि । १२ गजराज- । १३ स्पृशन् । १४ वासर- । (वासरुवनायक) सुन्दरी-
वेश्या च । १५ मलिन- । १६ द्वीपान्तरे, नायिकान्तरगृहे च । १७ किरणपातेन । चरणयोः
पतनेन च । १८ सूर्यः । तदारूपो नायक इति तु व्यज्यत इति समासोक्तिरलङ्कारः । १९ विक-
सितरक्तकमल- । २० भ्रमराः, मद्यपाश्व । २१ वापीपु, नायिकासमीपमिति तु समासोक्तेर्विषयः ।
२२ प्रभातावधि- । २३ कल्पतरु- । २४ दुःखित- । २५ इन्द्रस्य । २६ दिगूपाभिर्नायिकाभिः ।
२७ रात्रौ । २८ निरन्तरम् । २९ पुष्प- । ३० चलन् । ३१ किरणः, चरणश्च पादशब्दार्थः ।
३२ क्षातिरिति । ३३ सूर्यः ।

उदयमयते दिङ्मालिन्यं निराकुरुतेतरां नयति निधनं निद्रामुद्रां प्रवर्तयति क्रियाः । रचयतितरां स्वैराचार-
प्रवर्तनकर्तृन बत बत लसत्तेजःपुङ्खो विमाति विमाकरः ॥ १८ ॥ अय खलु मृणालिनीनवविलासवै-
हासिकस्तिवषा वितपते पतिः सपदि दृश्यमाना निजाः । स्तनौ पुलकयन्ति चोत्पलदंशा प्रियोरःस्थले
विपर्यसितवृत्तयो धुस्तेणपङ्कपत्राङ्कुराः ॥ १९ ॥ आयात्या दिवसश्रियः पदतलस्पर्शानुभावादिष व्योमाशोक-
सरोर्नवीनकलिकागुच्छः समुज्जृम्भते । आतन्वन्नवतंसविभ्रममसावाशाङ्कुरङ्गीदृशामुन्मीलितरुणप्रभाकरंकर-
स्तोमः समुद्रासते ॥ २० ॥ एतत्तर्क्य चक्रवाकद्वयधासाय तांरागणप्रासाय स्फुरदिन्दु-
मण्डलपरीहासाय मासां निधिः । दिक्कान्ताकुचकुम्भकुङ्कुमरसत्यासाय पङ्केरुहोच्छासाय स्फुटवैरकै-
रवधनजासाय विद्योतते ॥ २१ ॥ मीलत्कैरवलोचनां प्रविगलत्ताराच्छंहारावलीं ग्लायचन्द्रमुखां
विशृङ्खलतमःकेशां सशेषाम्बराम् । प्राप्तः सत्वरमित्वरीमिव बलादुद्गाढरागैः करैराकर्षणिव
यामिनीमनुपतत्यम्भोजिनीवल्लभः ॥ २२ ॥ यावन्नीरनिधेः प्रभातसमयः प्रोद्धृत्य लोकत्रयीमाणिक्यं
रविबिम्बमम्बरवणिगीषीप्रथे न्यस्यति । तावत्कर्तुमिवास्य मूल्यमुचित पद्माकरेण स्वयं लक्ष्मी-
लैब्धविकासपङ्कजकरन्यस्ताः पुरः स्थाप्यते ॥ २३ ॥ मञ्जिष्टारुणदीधितिर्मधुकैर्मौङ्गल्यमीतिस्ततः
कोकाद्वादपटुः सरोरुहवन प्रीत्या समुज्जृम्भयन् । लोकालोककः कौश्व तमसां स्तोम
समुत्सारयन्नारोहस्युदयाचल रविरयं बन्धुकरुच्छच्छविः ॥ २४ ॥ कीर्ललैः कुङ्कुमाना
सकलमपि जगज्जालमेतन्निषिक्त मुक्ताश्चोन्मत्तभङ्गा विघटितकमलक्रोडकारागृहेभ्यः । उत्सष्टं
गोसहस्रं किमुत फलकलः श्रूयते च द्विजानां मायैर्वृन्दारकाणां हरिहयहरितौ सूर्यते
पुत्ररत्नम् ॥ २५ ॥

प्रभाते सुन्दरीवर्णनम् ।

निद्रानिवृत्ताबुदिते दुरैरेते सखीजने द्वारपद पराते । लथीकृतालेपरसे भुजैर्द्वे चचाल नालिङ्गनतोऽङ्गना
सा ॥ १ ॥ गुर्वैसादासादितमबहुपालम्भवचसां मुहुः स्मारं स्मौर कश्चमपि निशीथे समगमम् । इदानीं
मुखं त्वं दयित पुनरेष्यामि सममूर्द्धुवःकालीनोऽयं चटुलचटकालीकलकलः ॥ २ ॥ प्रभुद्वयाः प्रातर्ल-
सदलसदोर्वल्लिवलय गलन्मल्लीदाघ्नः शिथिलकबरीबन्धसमये । प्रियालोकैर्धूर्णन्नयनमच्छर्णस्मेरमधुरो मुखे
जृम्भारम्भी जयति श्रुशमिन्दीर्वैरदृशः ॥ ३ ॥ प्राणेशेन प्रहितंनखरेष्वङ्गकेषु क्षपान्ते जातातङ्का रचयति
चिर चन्दनालेपनानि । घृते लाक्षामसङ्कटधरे दत्तदन्तावघाते क्षामाङ्गीय चकितममितश्चक्षुषी विक्षि-
पन्ती ॥ ४ ॥ घम्मिलं परिबन्धन्ती नखमुखैः सीमन्तमातन्वती पश्यन्ती नैखरोत्सव कुचयुगे
सव्यापसव्य मुहुः । नामीसीमनि कुञ्जिताङ्गुलिदल नीवीभर रुन्धती शय्यागारविनिर्गताऽपि हृद-
याबाधापि निष्कामति ॥ ५ ॥ एषा का मुक्तैमुक्ता विल्लितवसना स्वेदलम्नान्तवन्धा प्रत्यूषे याति
बाला मृग इव चकिता सर्वतः शङ्कयन्ती । केनेद वक्त्रपथं ह्यधरमधुरसं खण्डित केन पीत
स्वर्गः केनाद्य मुक्तो हरतयनहतो मन्मथः कस्य तुष्टः ॥ ६ ॥

१ 'उद्विभ्यां तपः १।३।२७' इत्यात्मनेपदम् । २ कुङ्कुम- । ३ दिक्- । ४ सूर्यः ।
५ निविह- । ६ गत्वरिम् । ७ विकासयन् । ८ जलैः । ९ देवानाम् १० इन्द्रविशा, तद्रूपया देव्या
च । ११ प्रकटयते, उत्पाद्यते च । १२ सूर्ये । १३ उपनायके । १४ वृद्धजन- । १५ स्मृत्वा स्मृत्वा ।
१६ प्रभात- । १७ सखी- । १८ मधुर- । १९ नीलकमलैर्क्षणायाः । २० पुनः पुनः । २१ नखायाल- ।
२२ पूर्व भुक्ता पश्चाद् भुक्ता ।

संयोगप्रादुर्भावेना ।

रतखिनतरां प्रातर्लज्जानम्रमुखीं वधूम् । स्मरन्तीं रात्रिचरितं दृष्ट्वाऽऽप्नोति न कां मुदम् ॥ १ ॥
 राजते राजरोमाया एष विभ्राधरव्रणः । सुधां पीत्येव कान्तेन तच्छेरोऽयं समुद्रितः ॥ २ ॥
 सखि दशनक्षतमधरे किं गोपयसे प्रयत्नेन । संप्रति रजनिरहस्यं नयनालस्यं निवेदयति ॥ ३ ॥
 संवरणाय वधूटी बहुपरिपटीं करोतु किं तेन । सम्प्रति रजनिरहस्यं नयनालस्यं निवेदयति ॥ ४ ॥
 उपसि परिवर्तयन्त्या मुक्तादामोपवीततां नीतम् । पुरुषयित्तैर्दग्धं लज्जावति कैर्न
 कलितं ते ॥ ५ ॥ चन्दनं स्तनतटेऽधरविम्बे यौवकं घनतरं च सपत्न्याः । प्रातरीश्वरं कुपि-
 ताऽपि मृगाक्षी सागक्षि प्रियतमे परितुष्टा ॥ ६ ॥ दर्पणेषु परिभोगदर्शनीं पृष्ठतः प्रणयिनो
 निपेदुषः । प्रेक्ष्य त्रिभ्रमनुविभ्रमात्मनः कानि कानि न चकार लज्जया ॥ ७ ॥ किमपि कान्तभुजान्तर-
 वर्त्तिनी कृतवती यदियं कलमाणिणी । तदनुकृत्य गिरा गुरुसनिधौ द्वियमनीयत सारिकया वधूः ॥ ८ ॥
 धन्याऽसि या कथयति प्रियसंगमेऽपि नर्मोक्तिचाटुकशतानि रतान्तरेषु । नीधीं प्रति प्रणिहिते तु करो
 प्रियेण सख्याः शपामि यदि किञ्चिदपि स्मरामि ॥ ९ ॥ नीधीं प्रति प्रणिहिते नयनेऽपि तेन पञ्चाननेन
 दधितेन रहोगतेन । शय्याश्रयोऽपि वत दुर्लभता प्रयाति बुद्धिः सखी कचन लीयत एव सख्यः
 ॥ १० ॥ आमुष्मिकैहिकसुखेच्छुभिरर्चनीयं लिङ्गद्वयं पुररिपोरधिनाभितीर्थम् । प्रेषःकराग्ररुहमाधित-
 चन्द्रेखं मौदाय कस्य कृतिनो न चिरायं लोके ॥ ११ ॥ बटु जगद पुरस्तात्तस्य मत्ता किलाहं
 चकर च किल चाटु प्रौढयोपिद्वदस्य । विदितमिति सखीभ्यो रात्रिवृत्तं विचिन्त्य व्यपगत-
 मदयाऽहिं ग्रीडितं मुग्धवध्वा ॥ १२ ॥ शशपदमणिमालं चन्द्रेखाभिरामं ललितपुलकजालं
 लक्ष्यविन्दुप्रवालम् । वपुरनघममुष्या वक्ति कस्यापि यूनः सुरतकलहलीलासुखमार्गाभियोगम्
 ॥ १३ ॥ प्रमाते पृच्छन्तीरनुरर्हसवृत्तं सहचरोर्नयोढा न ग्रीढासुकलितमुखीयं मुखयति । लिख-
 न्तीनां मन्वाङ्कुरमनिशमस्यास्तु कुचयोश्चमत्कारो गूढं करजपदमासां कथयति ॥ १४ ॥ कचि-
 चाम्बूलार्तः कचिदगुरुपद्माङ्गमलिनः कचिच्चूर्णोद्गारो फचिदपि च सालक्तकपदः । वलीमङ्गो-
 भोगैरकलपतितैः कीर्णैर्कुसुमैः खियः सर्वावस्थं कथयति रतं प्रच्छदपटः ॥ १५ ॥ नखक्षत-
 मुरःस्थलेऽधरदले रदस्यं व्रणं च्युता वकुलमालिका विगलिता च मुक्तेष्वली । रतान्तसमये मया
 सकलमेतदालोकितं स्मृतिः क च रतिः क च फ च तवालि शिक्षाविधिः ॥ १६ ॥ वक्षस्ते
 दृढलग्नकर्कशकुचद्वन्द्वावमग्नान्तरं कण्ठः कङ्कणरत्नकोटिकलनामुव्यक्तमुद्राद्रितः । व्यर्थोऽन्यतिपञ्जितश्च
 तिलकः फाले तवायं सखे कस्याश्चित्प्रकटीकरोति सुरतप्रौढिं परां मुञ्चयः ॥ १७ ॥ तस्याः
 पाटलपाणिजाङ्घ्रितमुरो निद्राकपाये दृशौ निर्धूताधरशोणिर्मां विलुलितसस्तस्रजो मूर्धजाः ।

१ सुन्दरीमुख्यायाः । राजदन्तादिष्वत् पूर्वनिपातः । २ रसविशेषम् । ३ खिन्नया । ४ एका-
 न्तकालिकवृत्तान्तम् । ५ नख- । ६ एतेनाधोवदनाया उत्तम्भितनितम्बाया मार्जरीसुरतं व्यज्यते ।
 ७ एतेनाधोमुख्याः समभावेन स्थिताया धेलसुरतं व्यज्यते । ८ एतेन स्वाभाविकं सुरतं
 व्यज्यते । चूर्णोद्गारस्तु दीपनिर्वापणार्थः । उद्गारपदं प्रक्षेपपरम् । ९ एतेन सङ्कुचित-
 चरणयुगाया उत्तानस्थितायाः सुरतं व्यज्यते । १० अत्र चाधोमुख्याः समभावेन स्थितायाः
 शय्यास्तरणे वलीभङ्गाभोगोपलक्षणमिति सुरतविशेषो व्यज्यते । ११ एतेन पुरुषयितं सुरतं
 व्यज्यते । १२ अत्र विस्तरस्त्वस्माकं साहित्यदर्पणव्याख्यायाम् । १३ दन्तस्य । जातावेकवचनम् ।
 १४ द्वारः । १५ विपरीत- । १६ शोणवर्णता ।

काञ्चीदाम दैरुश्याञ्चलमिति प्रातर्निखातैर्दशोरेभिः कामशरैस्तदद्भुतमहो पत्युर्मनः कीलितम् ॥ १८ ॥ यद्वात्रौ रहसि व्यपेतविनय वृत्त रसात्कामिनोरन्योन्यं शयनीयमीहितरसावातिप्रवृत्तः स्पृहम् । तत्सानन्दमिलदृशोः कथमपि स्मृत्वा गुरुणा पुरो हासोद्वेदनिरोधमन्थरमिलत्तार कथंचित् स्थितम् ॥ १९ ॥ दंपत्योर्निशि जल्पतोर्गृहशुकेनाकर्णित यद्वचस्तत्प्रातर्गुरसंनिधौ निगदतस्तस्योपहार वधूः । कर्णालम्बितपद्मरागशकैल विन्यस्य चञ्चूपटे व्रीडार्ता प्रकरोति दाडिमफलव्याजेन बागबन्धनम् ॥ २० ॥ धन्यास्ताः सखि योषितः प्रियतमे सर्वाङ्गलभेऽपि याः प्रागल्भ्य रचयन्ति मन्मथविधाबालम्ब्य धैर्यं महत् । अस्माकं तु तदीयपाणिकमलेनोन्मोचयत्यशुक कोऽयं का वयमत्र किं च स्रुत नैव स्मृतिर्जायते ॥ २१ ॥ कान्ते तत्पमुपागते विगलिता नीवी स्वयं बन्धनाद्वासो विश्रथमेखलापुणधृत किञ्चिन्नितम्बे स्थितम् । एतावत्सखि वेधि केवलमहं तस्याङ्गसङ्गे पुनः कोऽयं का वयमत्र किं तु स्रुतं स्वल्पाऽपि मे न स्मृतिः ॥ २२ ॥ गाढाश्लेषविशीर्णचन्दनरजःपुञ्जप्रसारादियं शय्या सप्रति कोमलाङ्गि परुषेत्यारोप्य मां वक्षसि । गाढौष्ठग्रहपूर्वमाकुलतया पादाप्रसदंशकेनाकृष्याम्बरमात्मनो यदुचितं धूर्तेन तत्प्रस्तुतम् ॥ २३ ॥ निद्रातुन्दिरशोणलोचनयुगं दत्ताङ्कदन्तच्छद पर्यस्तालकवल्लि धर्मपटलप्राप्तपद्मवलि । जृम्भाजृम्भितसीधुसौरभमिलदूङ्गीभिरङ्गीकृतस्तोत्रं शंसति वक्त्रमेव रजनीवृत्तान्तमेणीदृशः ॥ २४ ॥

प्रवत्स्यन्नायकाया नायिकाया दशा ।

यामीति प्रियपुष्टायाः कान्तायाः कण्ठवर्त्मनि । वचोर्जीवितयोऽसीद्वहिर्निःसरणे रणः ॥ १ ॥ मुग्धा कान्तस्य यात्रोक्तिश्रवणादेव मूर्च्छिता । बुद्धौ वक्ति प्रिय दृष्ट्वा किं चिरेणागतो भवान् ॥ २ ॥ बाष्पाकुल प्रलपतोर्गृहिणि निवर्तस्व कान्तं गच्छेति । यात दंपत्योर्दिनमनुगमनावधि सरस्तीरे ॥ ३ ॥ यामि न यामीति धवे वदति पुरस्तात्क्षणेन तन्वद्गथाः । गलितानि पुरो बलयान्यपराणि तथैव दर्शितानि ॥ ४ ॥ मनसि निविशते स कोऽपि तापः प्रणयिनि बाहुलतान्तरस्थितेऽपि । सरसिजमकरन्दगन्धबन्धुर्वहति यदेष शनैः शनैः समीरः ॥ ५ ॥ कान्ते कथंचिद्वदितप्रयाणे क्षणं विनम्रा विरहादिताङ्गी । ततः समालोक्य कदागतोऽसीत्याख्याय कान्ता मुदमाससार्दं ॥ ६ ॥ लज्जा विहाय रुदित विधृतः पटान्ते मां गास्त्वमित्युदितमङ्गुलयो मुखेऽस्ताः । स्थित्वा पुरः पतितमेव निवर्तनाय प्राणेश्वरे व्रजति किं न कृतं कृशाङ्गया ॥ ७ ॥ गन्तुर्विषयस्वद्वन्द्वे हृदयेश्वरस्य प्रत्युषपक्षिनिनदश्रमजातकम्पा । निद्रा जलैरशिशिरैर्नयनाञ्जजातैः कान्ता तदसशिखरे पतितैर्जहार ॥ ८ ॥ प्राणेश्वरे किमपि जल्पेति निर्गमाय क्षीमोदरी वदनमानमयाचकार । आली पुनर्निभृतमेत्य लतानिकुलमुन्मत्तकोकिलकलध्वनिमाततान ॥ ९ ॥ गन्तुं प्रिये वदति निःश्वसितं न दीर्घमासीन्न वा नयनयोर्जलमाविरासीत् । आयुर्लिपिं पठितुमेणदृशः परतु मालस्थलीं किमु करः समुपाजगाम ॥ १० ॥ ग्रहरविरतौ मध्ये वाऽहस्ततोऽपि परेण वा

१ ईषत्- । २ खण्डम् । एतच्च दाडिमबीजदानच्छलादिति बोध्यम् । ३ मूर्च्छानिवृत्त्युत्तरम् । ४ अथ यामीति श्रवणे शोकातिशयोद्रेक इति दौर्बल्ये बलयानां अंशः, न यामीति श्रवणेन हर्षातिशयोद्रेक इति परिपुष्टत्वेन बलयानां दलनमिति संबन्धायोनेऽपि सम्बन्धोक्तिरूपाऽतिशयोक्तिः । ५ 'जेर्विशः १ । ३ । १७' इत्यात्मनेपदम् । ६ प्राप । ७ क्षिप्ताः । ८ प्रातः । ९ तप्तैः । १० कथयति । ११ कृशोदरी ।

किमुत सकले यातेऽप्यहि प्रिय त्वमिहैष्यसि । इति दिनशतप्राप्यं देशं प्रियस्य प्रियोसतो
 हरति गमनं बालाऽऽलपैः सबाष्पक्षलज्जलैः ॥ ११ ॥ पितुरधिपुर त्यक्ताः सख्यः समं निज-
 बान्धवैर्न च परिचितिर्जाता पत्युर्गृहेऽपि कयाचन । कतिपयदिनोदञ्चत्प्रेम्णि प्रिये प्रवसत्यसौ
 कथयतु मनस्तापं कस्मै नव नवकामिनी ॥ १२ ॥ सान्त्वयैः प्रणयवचनैर्गन्तुमापृच्छमाने
 कान्ते तिर्यङ्मनितवदना रुन्धती बाष्पपूरम् । दीर्घोच्छ्वासस्थगनविकलोत्कम्पिनासापुटान्ता सख्याशून्यं
 गणयति मृगीलोचना कङ्कणानि ॥ १३ ॥ यामीत्युक्ते हृदयपतिना पञ्चमाः शङ्खभूषाः स्वैरं स्वैरं
 झटिति गलिताः पाणिपङ्केरुहाप्रात् । नो यास्यामीत्यनुपदमिमा वाचमार्कण्यन्त्यास्तन्व्याः शेषा
 अपि चटचटेत्येव भङ्गं समीयुः ॥ १४ ॥ आयाते श्रुतिगोचरं प्रियतमप्रस्थानकाले बलात्-
 ल्पान्तप्रस्थितया तया जनमलं दृष्ट्वा चिर मुग्धया । सोच्छ्वासं दृढमन्युनिर्भरगलद्वाष्पांशुवौत तया
 स्वं वक्त्रं विनिवेश्य मर्तृहृदये निःशब्दकं स्यते ॥ १५ ॥ दृष्टः कातरनेत्रया चिरतरं बद्धा-
 ज्जलिं याचितः पश्चादशुकपल्लवेन विधृतो निर्व्याजमालिङ्गितः । इत्याक्षिप्य समस्तमर्थमेषूणो गन्तुं
 प्रवृत्तः शठः पूर्वं प्राणपरिग्रहो दयितया मुक्तस्ततो बल्लभः ॥ १६ ॥ लया नांशुकपल्लवे
 मुचलता नो द्वाग्देशेऽर्पिता नो वा पादयुगे तया निपतित तिष्ठेति नोक्तं वचः । काले केवल-
 मम्बुदालिमलिने गन्तुं प्रवृत्तः शठः सन्त्या बाष्पजलौघकल्पितनदीपूरेण रुद्धः प्रियः ॥ १७ ॥
 दूरं सुन्दरि निर्गताऽसि नगरादेप दुःखः क्षीरवानस्मादेव निवर्त्यतामिति शनैस्त्वत्वाऽध्वनेन प्रियाम् ।
 गाढालिङ्गनचक्रितस्तनतटामोगस्फुटत्कञ्चुक वीक्ष्योरःस्थलमश्रुपूरितदशः प्रस्थानमङ्गः कृतः ॥ १८ ॥
 चिन्तामोहविनिश्चलेन मनसा मौनेन पादानतः प्रत्याख्यानपराङ्मुखः प्रियतमो गन्तुं प्रवृत्तोऽधुना ।
 सर्वाङ्गैरसैर्निरन्तरलुठद्वाष्पाकुलैर्लोचनैः श्वासोत्कम्पकुच निरीक्ष्य सुचिरं जीवाशया वारितः ॥ १९ ॥
 यामि प्रेयसि वारिदागमदिने जानीहि मामागत चिन्तां चेतसि मा विधेहि कथयत्येवं सबाष्पे
 मयि । निःश्वासैः पवनायितं धरतनोरङ्गैः कैदम्बायितं कान्त्या केतकपत्रकायितमहोदग्म्या पयो-
 दायितम् ॥ २० ॥ यामीत्यप्रियवादिनि प्रियतमे मुद्राऽभवत्कर्ङ्गं केलीसम्भवहिर्गतैकचरणे भूसौ
 शरीरस्थितिः । अन्तर्धानगते पुनर्गमदृशो वाच्या किमन्या दशौ लाजास्फोट इव स्फुटत्यविरलं
 हारोऽपि वामध्रुवः ॥ २१ ॥ प्रस्थानं बलयैः कृतं प्रियसखैरसैरजल गत घृत्या न क्षणमा-
 सितं व्यवसितं चित्तेन गन्तुं पुरः । यातु निश्चितचेतसि प्रियतमे सर्वे समं प्रस्थिता गन्तव्ये
 सति जीवितं प्रियसुहृत्सौर्थः किमु त्यज्यते ॥ २२ ॥ गच्छामीति मयोक्तया मृगदृशा निःश्वासमुद्रे-
 किणं त्यक्त्वा तिर्यग्गवेक्ष्य बाष्पकल्लुषेणैकेन मा चक्षुषा । अद्य प्रेम मदपितं प्रियसखीवृन्दे त्वया
 बभूवतामित्यं स्नेहविचारितो मृगशिङ्गः सोऽप्यसौमामावितः ॥ २३ ॥

सरयोर्भाषणम् ।

।वयो नव्यं स्वान्तं विषयतरलं हन्त सततं प्रियो दूरे देशे जनकनगरं दुर्लभतरम् । जनश्चायं
 दुष्टो मृशमिदमनर्थाय सततं कथकारं पारं कथय सखि यामोऽस्यै वयसः ॥ १ ॥ आयता जलदावली

१ यातुमिच्छतः । २ पञ्च वा षड्भेति पञ्चपाः । डच् । ३ शृण्वन्त्याः । ४ शोक- । ५ निर्दयः ।
 ६ यावत्प्राणनं न तावत्पञ्चपाः । ७ रोमोद्गमात् । ८ अतिकाश्यात् । ९ अवस्था । १० हे जीवितेति
 सम्बुद्धिपदम् । ११ प्रियसुहृदां बलयोदीनां सार्थः समूहः । त्वयाऽपि इदानीमेव गम्यतामिति
 भावः । १२ मम जीवनमद्यावध्वेति सम्भावनार्थमिदं वचनम् । १३ तादृश्याख्यायम् ।

सरमस विशुत्समालिङ्गिता शैलानां परितः सशब्देमहिमुक्त्रेणो नैरीवृष्यति । एवं सत्यपि हन्त संप्रति पतिर्देशान्तर प्रस्थितस्तदुःखं विनिवेद्यता सखि कथं कस्याधुनाऽप्रे मया ॥ २ ॥ कान्तो यास्यति दूरदेशमिति मे चिन्ता पर जायते लोकानन्दकरो हि चन्द्रवर्द्धने वैरायते चन्द्रमाः । किं चायं वितनोति कोकिलकळापो विलापोदयं प्राणानेव हरन्ति हन्त नितरामाराममन्दानिलाः ॥ ३ ॥

प्रवसन्तं कान्तं प्रति कान्ताया उक्तयः ।

गच्छ गच्छसि चेत्कान्तं पन्थानः सन्तु ते शिवाः । ममापि जन्म तत्रैव भूयाद्यत्र गतो भवान् ॥ १ ॥ न चिरं मम तापाय तव । यात्रा मविध्यति । यदि यास्यसि यातव्य-
मलमाशङ्क्याऽपि ते ॥ २ ॥ सहिष्ये विरहं नाथ देहदृश्याल्लनं मम । यदक्तनेत्रां कदर्पः प्रहर्तु-
मां न शक्यति ॥ ३ ॥ प्राणेश विज्ञप्तिरियं मदीया तत्रैव नेया दिवसाः कियन्तः ।
संप्रत्ययोग्यस्थितिरेष देशः करा हिमांशोरपि तापयन्ति ॥ ४ ॥ एतस्मिन्सहसा वसन्तसमये
प्राणेश देशान्तरं गन्तुं त्वं यतसे तथापि न मयं तापात्प्रपद्येऽधुना । यस्मात्कैरवसारसौरभमुर्षा
साकं सरोवोयुना चान्द्री दिक्षु विजृम्भते रजनिषु स्वच्छा मयूखच्छटौ ॥ ५ ॥ लोलैर्लोचन-
धारिभिश्च शपथैः पादप्रणामैः परैरन्यास्ता विनिवारयन्ति कृपणाः प्राणेश्वर प्रस्थितम् । पुण्याहं
व्रज मङ्गलं सुदिवसः प्रातः प्रयातस्य यत्स्वत्स्नेहोचितमीहितं प्रियं मया त्वं निर्गतः श्रोष्येसि
॥ ६ ॥ मास्वाश्चूतैर्तस्मै र्मनसिजः कोऽप्येष भर्तृस्तमो मन्दो गन्धर्वः सिंते मलयजो
दोर्बोक्त्रो मार्धवः । अङ्गैरो नवपल्लवः परमृतो विज्ञौ गुरोराज्ञया निर्यातोऽसि विचारिताः
कथममी करा ग्रहा न त्वया ॥ ७ ॥ मा याहीत्यपमङ्गलं बत सखे स्नेहेन हीनं वचस्तिष्ठेति प्रमुता यथा-
रुचि क्रुष्वैषाप्युदासीनता । नो जीवामि विना त्वयेति वचनं समाव्यते वा न वा तन्मां शिक्षय नाथ
यत्समुचितं वक्तुं त्वयि प्रस्थिते ॥ ८ ॥

आल्याः कान्तं प्रति वचनम् ।

किमिति सखे परदेशे गमयसि दिवसानधनाशया लुब्धः । वर्षति मौक्तिकनिकरं तव मवनद्वारि
काञ्चनी बह्वी ॥ १ ॥ या विन्मौष्ठरुचिः क विद्रुममणिः स्वप्नेऽपि ता लब्धवान्हासश्रीसदृशैस्तपोमिरपि

१ सम्बन्धसामान्यविवक्षया 'शेषे' इति षष्ठी, अन्यथा तु द्वितीयैव, प्राप्ता । २ अहिभुजां मयूराणां श्रेणी । ३ वारंवारमत्यन्तं च नृत्यति । ४ इयं सखी सम्बोध्योक्तिः । ५ अस्मि त्वं यासीति वा पदच्छेदः । असीत्यव्ययम् । ६ याते त्वयि मम प्राणा अनुयास्यन्तीति व्यञ्जनम् । ७ इदानीं त्वत्प्रवासोद्यममालिङ्गावसरे । एतेनैवं त्वयि प्रस्थातुमिच्छत्येव हिमांशु-
दयः प्रतिकूलाः संवृत्ताः, तदा त्वयि प्रस्थिते तु सर्वं विपरीतमित्यत्र कः सन्देह इति सूचितम् ।
८ सुगन्धिनेनेति भावः । ९ शीतलताद्योतनार्थम् । १० इदमाह्लादकत्वसम्भावनार्थम् । ११ इदं सर्वं
विपरीतलक्षणयोक्तम् 'उपकृतं बहु तत्र किमुच्यते' इत्याद्यपकारिणं प्रतीव । १२ मां विना सा
क्षणमपि जीवितं धर्तुं क्षमाऽभूदिति वृत्तमिति भावः । १३ चूततरुः आम्रवृक्ष एव भास्वान् सूर्यः,
सन्तापकत्वात् । १४ दुर्भरः, वृहस्पतिश्च । १५ कोपी-क्रुद्धः, कोऽपि अनिर्वचनीयश्च । १६ कृष्ण-
त्वसाम्यात् । १७ राहुः । १८ मन्दगामी, सूर्यनन्दनश्च । १९ श्वेतः । शुक्रश्च । २० चन्द्रः,
विरहिपीडकत्वादिकृपाणामपराधानामाकरश्च । २१ वैशाखः, तद्रूपलक्षितो वसन्तसमयश्च ।
यद्वा-मघोः-वसन्तस्यायं (समयः) वसन्तकाल इत्यर्थः । २२ भौमः महास्पृहिल्लिङ्गश्च । इदं
इत्थिमसाम्याद्ध्वजनम् । २३ बुधाः ।

किं मुक्ताफलैर्भूयते । तत्कान्तिः शतशोऽपि बहिपतनैर्हेनः कुतः सेत्स्यति त्यक्त्वा रत्नमयीं प्रयासि
दयितां कस्मै धनायाध्वग ॥ २ ॥ उच्यते हि हि दुर्दरारवपुषि प्रक्षीणपाण्यायुषि च्योतद्विप्रुषि चन्द्ररूपमुषि
सखे हसद्विपि प्रावृषि । मा मुञ्चोच्चकुचान्तसंततगलद्राप्पाकुलां बालिकां काले कालकरालनीलजलदव्यालुत-
भास्वत्त्विपि ॥ ३ ॥ मा गच्छ प्रमदाप्रिय प्रियशतैरभ्यर्थितस्य मया बाला प्राङ्गणमागतेन भवता प्राप्नो-
त्यवस्थां पराम् । किं चास्याः कुचभारनिःसहतरङ्गैरनङ्गाकुलछयुटषत्कञ्चुकजालकैरनुदिनं निः-
सूत्रमस्मद्गृहम् ॥ ४ ॥

मित्रालापः ।

शेते शीतकरोऽम्बुजे कुबलयद्वन्द्वादिनिर्गच्छति स्वच्छा मौक्तिकसंहतिर्धवलमा हेमी लतामञ्जति ।
स्पर्शात्पङ्कजकोशयोरभिनवा यान्ति स्रजः ह्यन्ततामेपोत्पातपरम्परा मम सखे यात्रास्पृहां कृन्तति ॥ १ ॥

सरयोरालापः ।

वारंवारमुदश्रु लोचनयुग पर्याकुल जायते निःश्वासा विरमन्ति न क्षणममी व्यालिष्टदन्त-
च्छदाः । प्रस्थानश्रवणादपि प्रियतमस्याहो तवेयं स्थितिर्नो जाने निलय गते तु दधिते कीदृ-
ग्दशामाप्यसि ॥ १ ॥

प्रोषितवर्णनम् ।

दिदृक्षमाणः क्षणमायतास्या मुखाम्बुजं मञ्जुलमध्वनीनः । मुहूर्तमात्रं मुमुहूर्तं कालं स वर्षकालं कल-
याचकार ॥ १ ॥ निशम्य केलीमवनोपकण्ठे मञ्जीरमञ्जुध्वनिमध्वनीनः । यथा तथा नद्वक्त्रावशेषं
समापयामास सम मुहूर्तद्विः ॥ २ ॥ मुख प्रियायाः समुदीक्षमाणः कान्तो दिनस्यान्तमपेक्ष-
माणः । मुहुर्मुहुर्व्योमनि तिम्ममानो निवेशयामास विलोचने स्वे ॥ ३ ॥

मधुवर्णनम् ।

मधुपुराजिपराजितमानिनीजनमनः सुमनः सुरभिश्चियम् । अभूत वारितवारिजविषुव स्फुटितताम्रतता-
म्रवन जगत् ॥ १ ॥ रणत्कङ्कणानां जणनूपुराणां चलत्कुण्डलानां कणत्किङ्किणीनाम् । ववूनां
मुखाम्भोरुहं द्रष्टुकामो रथं मन्थर चक्रवन्धुश्चकार ॥ २ ॥ विकसितसहकारमारहारिपरिम-
लपुञ्जितगुञ्जितद्विरेफः । नवकिसलयचारुचामरश्रीर्हरति मुनेरपि मानसं वसन्तः ॥ ३ ॥ कोकिलश्चूतशिखरे
मञ्जरीरेणुपिञ्जरः । गदितैर्व्यक्ततामेति कुलीनश्चेष्टितैरिव ॥ ४ ॥ परिचु-
म्बति सल्लिप्य अमरश्चूतमञ्जरीम् । नवसंगमसदृष्टः कामी प्रणयिनीमिव ॥ ५ ॥ आप्ते पल्लविते
स्थित्वा कोकिला मधुरस्वरम् । चुकूज कामिनां चित्तमाकर्षन्तीव दूतिका ॥ ६ ॥ सुमगे कोटिसं-
ख्यत्वमुपेत्य मदनाशुगैः । वसन्ते पञ्चतौ त्यक्ता पञ्चताऽऽसीद्वियोगिनाम् ॥ ७ ॥ पतङ्गपाकसमये
पतङ्गपतिविक्रमाः । पतङ्गस्थोदये चेलुः पतङ्गा इव वानराः ॥ ८ ॥ सर्वकारकुसुमकैसरनिकरमरा-

१ चक्रवाकबान्धवः । २ पञ्चसङ्ख्यत्वम् । ३ मरणम् । पञ्चसङ्ख्यतेति तु प्रतीतिमात्रम् ।
४ पतङ्गशब्दः शालिधान्यविशेषपरः । ५ वैनतेयसमवेगाः । ६ भास्करस्य । ७ ज्योतिरिङ्गणा
इव । ८ अतिसुरभिताम् ।

भोदभृच्छितदिगन्ते । मधुरमधुविधुरमधुपे मधौ भवेत्कस्य नोत्कण्ठा ॥ ९ ॥ मलयानिलमिलि-
तोत्कटमदकलकलकण्ठकलकलललैः । मधुरमधुविधुरमधुपो मधुर्यमधुना धिनोति धराम् ॥ १० ॥
किंशुककलिकान्तर्गतमिन्दुकलास्पर्धिकेसरं भाति । रक्तनिचोल कपिहित धनुरिव जर्तुमुद्रित
वित्तनोः ॥ ११ ॥ आयाता मधुरजनी मधुरजनीगीतिद्वयेयम् । अङ्कुरितः स्मरविटपीस्मर विट
पीनस्तनीमबलाम् ॥ १२ ॥ अविरलकमलविकासः सकलालिमदश्च कोकिलानन्दः । रम्योऽयमेति
सम्प्रति लोकोत्कण्ठाकरः कालः ॥ १३ ॥ सपदि सखीमिर्निभत विरहवतीब्रातुमत्र भज्यन्ते । सहकार-
मङ्गरीणां शिखोद्गमप्रन्थयः प्रथमे ॥ १४ ॥ असौ मरुच्युम्बितचारुकेसरः प्रसन्नताराधिपमण्डल-
प्रणीः । विद्युत्तरामातुरदृष्टिवीक्षितो वसन्तकालो हनुमानिवागतः ॥ १५ ॥ प्रसूनशृङ्गैर्मकरन्द-
तोयं सलीलमादाय वसन्तकामी । वनस्थलीवामदशा मुखानि सिञ्चत्यसौ मन्दमर्कटकरेण ॥ १६ ॥
व्यतीतकल्पे शिशिरैकबाल्ये सकल्पपुष्पोद्गमबन्धुराङ्गी । इय लवङ्गी युषधृङ्गसङ्गादुच्छ्वनपुच्छस्त-
निकेव भाति ॥ १७ ॥ दत्ते जनोऽसौ खलु विद्यमानमविद्यमानं तु न कोऽपि तावत् ।
वियोगिना पुष्पनमनशोकः शोकप्रदोऽभूदतिचित्रमेतत् ॥ १८ ॥ जगौ विवाहावसरे
वनस्थलीवसन्तयोः कामहृताशसाक्षिणि । पिकद्विजः प्रीतमना मनोरमं मुहुर्मुहुर्मङ्गलमन्त्र-
मादरात् ॥ १९ ॥ रथस्थितानां परिवर्तनाय पुरातनानामिव बाह्नानाम् । उत्पत्तिभूमौ
तुरगोत्तमानां दिशि प्रतस्थे रविरुत्तरस्याम् ॥ २० ॥ आस्वादित स्वादुमरन्दबिन्दुस्वच्छन्दमि-
न्दीवरसुन्दरीमिः । माकन्दपुष्प प्रमदाजनस्य प्रमोदमामोदमरैरकार्षीत् ॥ २१ ॥ कुबेरगुप्ता दि-
शमुष्णरश्मौ गन्तु प्रवृत्ते समय विलङ्घय । दिग्दक्षिणा गन्धवह मुखेन व्यलीकनिश्वासमिवो-
त्ससर्ज ॥ २२ ॥ असूत सद्यः कुसुमान्यशोकः स्तन्वात्मभृत्येव सपल्लवानि । पादेन नापै-
क्षत सुन्दरीणां सपर्कमासिञ्चितनूपुरेण ॥ २३ ॥ सद्यः प्रबालोद्गमचारुपत्रे नीते समार्ति नवचू-
तबाणे । निवेशयामास मधुद्विरेफाभामाक्षराणीव मनोमवस्य ॥ २४ ॥ वर्षप्रकर्षे सति कार्पि-
कार दुर्नोति निर्गन्वतया स्म चेतः । प्रायेण सामग्र्यविधौ गुणानां पराङ्मुखी विश्वस्रजः प्र-
वृत्तिः ॥ २५ ॥ बालेन्दुवक्राण्यविकासमाषाद्रसुः पलाशान्यतिलोहितानि । सद्यो वसन्तेन
समागतानां नलक्षतानीव वनस्थलीनाम् ॥ २६ ॥ लग्नद्विरेफाञ्जनमक्तिचित्रं मुखे मधुश्रीर्स्तिलक
प्रकाश्य । रागेण बालारुणकोमलेन चूतप्रबालोष्ठमलंचकार ॥ २७ ॥ मृगाः प्रियालद्रुममङ्गरीणां
रजःकणैर्विघ्नितदृष्टिपाताः । मदोद्धताः प्रत्यनिलं विचेरुर्धनस्थलीर्मभिरपत्रमोक्षाः ॥ २८ ॥
चूताङ्कुरास्वादकषायकण्ठः पुंस्कोकिलो यन्मधुर चुकूज । मेनस्विनीमानविघातदक्ष तदेव जातं
वज्रन स्मरस्य ॥ २९ ॥ हिमव्यपायाद्विशदावराणामापाङ्कुरीभूतमुखच्छवीनाम् । स्वदोद्गमः किं-
पुण्याङ्गनाना चक्रे पद पत्रविशेषकेशु ॥ ३० ॥ मधु द्विरेफः कुसुमैकपात्रे पपौ प्रिया स्वामनु-
वर्तमानः । शृङ्गेण च स्पर्शनिमीलितार्क्षी मृगीमकण्डूयत कृष्णसारः ॥ ३१ ॥ ददौ रसात्प-
क्कजरेणुगन्धि गजाय गण्डूषजल करेणुः । अर्घोपसुक्तेन विसर्गे जाया संभावयामास रथाङ्गनामा

१ कोकिल- । २ रमणीयार्थको ललामशब्दः । ३ वसन्तः । ४ लाक्षा- । ५ कन्दर्पस्य ।
६ वसन्तः । ७ केशरपदं पुत्रागपरं सटापरं च । ८ चन्द्रताराप्रिय (सुग्रीव-) । ९ प्रोषित-
पतिका- । वनगतारामचन्द्र- । १० दक्षिणानिलरूपेण हस्तेन । ११ उत्तरस्यां हि अश्वामहोच्चा
भवन्तीति तथा सम्भावनम् । १२ पीडयति । १३ तिलकं वृक्षविशेषं, चन्दनलेपविशेषं च ।
१४ प्रगल्भमातिनी- । १५ मृणालेन ।

॥ ३२ ॥ गीतान्तरेषु श्रमवारिलेशैः किञ्चित्समुच्छासितपत्रलेखम् । पुष्पासबाधूर्णितनेत्रशोभि
प्रियामुखं किंपुरुषञ्चुचुम्बे ॥ ३३ ॥ पर्याप्तपुष्पस्तवकस्तनाभ्यः स्फुरत्प्रवालोलम्बमनोहराभ्यः ।
लतावधूभ्यस्तरवोऽप्यवापुर्विनम्रशाखाभुजबन्धनानि ॥ ३४ ॥ न तज्जलं यत्र सुचारुपङ्कजं न
पङ्कजं तद्यदलीनपद्मम् । न पद्मदोऽसौ कलगुञ्जितो न यो न गुञ्जितं तत्र जह्वार
यन्मनः ॥ ३५ ॥ कुसुमजन्म ततो नवपल्लवास्तदनु पद्मदकोकिलकूजितम् । इति
यथाक्रममाविरभून्मधुद्रुमवतीमवतीर्य वनस्थलीम् ॥ ३६ ॥ उपहित शिशिरापेगमश्रिया मुकु-
लजालमशोभत किञ्चुके । प्रणयिनीव नखक्षतमण्डनं प्रमदया मदयौपितलजया
॥ ३७ ॥ याचकाय भवैवे तरुदानी दत्तवान् किसलयान्पखिलानि । तेन नूतनदलैः सहितोऽभू-
निष्फल भवति जातु न दत्तम् ॥ ३८ ॥ अस्मिन् वसन्ते न नराः सहन्ते वधूवियोगं च वलास-
रोगम् । कुरङ्गनाभिद्रवलेपमाभिर्भजन्तु दत्ताः प्रमदाः प्रलिप्ताः ॥ ३९ ॥ आज्ञां मन्यथक्त्रवर्तिवृपते-
पादाय निःशङ्कधीर्भ्रातृङ्गमहाजनान् पिकगिरा साकृतमाकारयन् । कुञ्जोटे द्युतपत्रसस्तरवति
श्रीमान् वसन्ताभिधो व्यापारी सुमनोमरन्दवसुभिर्घाणियमालम्बते ॥ ४० ॥ किञ्चुकसुमध-
क्त्रखो मदनप्रह्लादपक्षपातपरः मानवतीमानदितिजमिच्छति हन्तुं वसन्तनरसिंहः ॥ ४१ ॥
प्रसह्य चम्पको शृङ्गान्जिक्तासयति दुरतः । स्वमुन्नतो हि संसर्गं मधुपैः कोऽपिमन्दति ॥ ४२ ॥
व्रणगुरुप्रमदाधरदुःसहं जघननिर्विषयीकृतमेखलम् । न खलु तावदशेषमपोहितुं रविरलं विरलं
कृतवान्हिमम् ॥ ४३ ॥ अभिनयान्परिचेतुमिषोद्यता मलयमास्तकम्पितपल्लवा । अमदयत्सहकार-
लता मनः सकलिका कलिकामजितामपि ॥ ४४ ॥ नयगुणोपचितामिव भूपतेः सतुपकारफलां
श्रियमार्थिनः । अभिययुः सरसो मधुसभृतां कमलिनीमलिनीरपतत्रिणः ॥ ४५ ॥ कुसुममेव न
केवलमार्तव नवमशोक्तरोः स्मरदीपनम् । किसलयप्रसवोऽपि विलासिनां मदयिता दयिताश्रव-
णार्पितः ॥ ४६ ॥ विरचिता मधुनोपवनश्रियाममिनवा इव पत्रविशेषकाः । मधुलिहां मधु-
दानविशारदाः कुरवक्त्रा रवकारणतां ययुः ॥ ४७ ॥ सुवदनावदनासवसंश्रुतस्तदनुवादिगुणः
कुसुमोद्गमः । मधुकरैरकरोन्मधुलोलुपैर्वकुलमाकुलमायतपङ्क्तिभिः ॥ ४८ ॥ प्रथममन्यश्रुतामिहदीरिताः
प्रविरला इव मुग्धवधूकथाः । सुरभिगन्धिषु शुश्रुधिरे गिरः कुसुमितासु मिता वनराजिषु
॥ ४९ ॥ श्रुतिमुखममरस्वनगीतयः कुसुमकोमलदन्तरुचो वसुः । उपवनान्तलताः पवनाहतैः
किसलयैः सलयैरिव पाणिभिः ॥ ५० ॥ ललितविभ्रमवन्धविचक्षणं सुरभिगन्धपराजितकेसरम् ।
पतिषु निर्विषिषुर्मेधुमङ्गनाः स्मरसखं रसखण्डनवर्जितम् ॥ ५१ ॥ शुश्रुभिरे स्मितचारुतराननाः
स्त्रिय इव श्लथशिर्जितमेखलाः । विकचतामरसा गृहदीर्घिका मदकलौदकलोलविहङ्गमाः ॥ ५२ ॥
उपययौ तनुतां मधुखण्डिता हिमकरोदयपाण्डुमुखच्छविः । सदृशमिष्टसमागमनिर्वृतिं वनितयानितया
रजनीवधूः ॥ ५३ ॥ अपतुषारतया विशदप्रभैः सुरतसङ्गपरिश्रमनोदिभिः । कुसुमचापमतेजयदं-
शुभिर्हिमकरो मकरोर्जितकेतनम् ॥ ५४ ॥ हुतहुताशनदीति वनश्रियः प्रतिनिधिः कनकामर-
णस्य यत् । युवतयः कुसुम दधुराहितं तर्दलके दलकेसरपेशैलम् ॥ ५५ ॥ अलिमिरञ्जन-
बिन्दुमनोहरैः कुसुमपङ्क्तिनिपातिभिरङ्कितः । न खलु शोभयति स्म वनस्थलीं न तिलकस्तिलकः

१ वसन्तशोभया । २ मददूरीकृतवर्षया । ३ वसन्ताय । ४ कफः । ५ कुञ्जरूपे विपणौ ।
६ कर्णेन । ७ कोकिलभिः । ८ शब्दः । ९ प्रकुलकमला । १० कैरी । ११ सुन्दरम् ।

प्रमदासिन् ॥ १६ ॥ अमदयन्मधुगन्धसनाथया । किसलप्राधरसन्ततया । मनः । कुसुमसंभूतया तत्र-
महिक्ता स्मितरुचा तरुन्नाखिलासिनी ॥ १७ ॥ अरुणागनिषेधिमिरञ्जुकैः श्रवणलम्बपदैश्च यन्नाङ्कुरैः ॥
परमृताविरुतैश्च विलासिनः स्मरबलैरबलैकारसाः कृताः ॥ १८ ॥ उपचिताम्रयन्ना शुचिभिः कणैरलिक-
दम्बकयोगमुपेयुषी । सदृशक्रान्तिरलस्यत मञ्जरी । तिलकजालकजालकमौक्तिकैः ॥ १९ ॥ ध्वजपट-
मदनस्य घनुर्मृतश्छविकर मुखचूर्णमुतुश्रियः । कुसुमकेसररेणुमलिनजाः सपवनोपवनोत्थितमन्त्रयुः
॥ २० ॥ अनुमवन्नवदोलमृतस्रग्धं पटुरपि प्रियकण्ठजिह्वक्षया । अनयदासनरञ्जुपरिग्रहे भुजलतां
जलतामबलाजनः ॥ २१ ॥ त्यजत मानमलं बत विग्रहैर्न पुनरेति गतं चतुर त्रयः । परमृताभिरतीव
निवेदिते स्मरमते रमते स्म बधूजनः ॥ २२ ॥ नवप्रलाशपलाशवत पुरः स्फुटपरामपरागतपङ्कजम् ।
मृदुलतान्तलतान्तमलोकयत्स सुरैर्मि सुरैर्मि सुमनौमरैः ॥ २३ ॥ विल्लितालकसहतिरामृशान्मृगदृशा
श्रमवारि ललाटजम् । तनुताङ्गति सरसा दल्लकुवलय वल्लयन्मरुदावतौ ॥ २४ ॥ स्फुट-
मिवोज्ज्वलकाञ्चनकान्तिमिर्द्युतमशोकमशोभत प्रमयकैः । विरहिणा हृदयस्य मिदामृतः कपिशितं
पिशितं मदनाग्निना ॥ २५ ॥ स्मरद्वुताशनमुर्मुचूर्णता दधुरिवाप्रकाशस्य रजःकणाः । निपतिताः
प्रतिः प्रथिकत्रजानुप्रति ते परितेपुरतो मृशम् ॥ २६ ॥ रतिपतिप्रहितेव कृतक्रुवः प्रियतमेव
वधुरनुनायिका । बकुलपुष्परसासत्रपेशलध्वनिरगान्तिरगान्मधुपावलिः ॥ २७ ॥ प्रियसखीसदृशं
प्रतिबोधिताः किमपि काम्यगिरा परपुष्टया । प्रियतमाय वपुर्गुह्यमत्सरिदुर्यादुर्याचितमङ्गनाः
॥ २८ ॥ मधुकरैरपवादकरैरिव स्मृतिमुर्वैः प्रथिका हरिणा इव । कलतया वचसः परिवर्ति-
दिनीस्वरजिता रजिता वशमाययुः ॥ २९ ॥ सममिच्छत्य रसादन्नलम्बितः प्रमदया कुसुमाव-
चिचीषया । अविन्नम्रज रराज वृथोच्चकैरनृतया नृतया वनपादपः ॥ ३० ॥ वदनसौरमलोम-
परिभ्रममसंभृतसभृतशोमया । चलितया विदधे कलमेखलाकलकलोऽलकलोदृशाऽन्यथा ॥ ३१ ॥
कुसुमकार्मुककार्मुकसहितद्रुतशिलीमुखैखण्डितविग्रहाः । मरणमभ्यपराः प्रतिपेदिरे । किमु मुहूर्तमु-
हूर्तममर्तुकाः ॥ ३२ ॥ मधुरया मधुबोधितैर्मौधमीमधुसमृद्धिसमेधितैमेधया । मधुकराङ्गनया
मुहुरन्मदध्वतिभृता निभृताक्षरमुज्जगे ॥ ३३ ॥ अश्रणिताखिलशैलवना मुहुर्निदधती पथिकान्पारि-
तापिनः । विकचकिंशुकसंहतिस्त्वकैरुदवहइवहव्यवहश्रियम् ॥ ३४ ॥ कमलिनी मलिनी दयित
विना न सहस्रे सह तेन निषेवितुम् । तमधुना मधुना निहित इदि स्मरति सा रतिसारमह-
निशम् ॥ ३५ ॥ मुहदस्तरुणीनखक्षताना प्रतिपक्षाः । पथिकाङ्गनाजनानाम् । दहनद्युतिदस्यैवः
समन्ताद्विपिने किंशुककुडूमला विरेजुः ॥ ३६ ॥ किंशुकक्षितिरुहां विलसन्तः कुडूमलाः कुटि-
लता कलयन्तः । प्रान्थवारणविदारणताम्राः कामकेसरिनखा इव रेजुः ॥ ३७ ॥ प्रस्फुरत्पञ्चु-
रबालपल्लवा वीरध्वं तरलाभ्यकाशिर । क्रीडिता इव कुसुम्भवारिभिः काममित्रैरसमये समागते ॥ ३८ ॥
कूजिताति कलयन्वनप्रियो न प्रियो विरहिणामजायत । मन्मथाग्निरपि भस्मना दर सादर मुनिमनो-
ऽम्बुजं व्यधात् ॥ ३९ ॥ बकुलकुलमिलन्मिलिन्दमालामदकलकोकिलकूजितोदयेन । अहह
नियमिनोऽपि तत्त्वचिन्ताच्युतमतयो मतयोषितो वसूदुः ॥ ४० ॥ कुसुमनगवनान्युपैतुकामा

१ वसन्तम् । २ सुगन्धितम् । ३ पुष्पातिशयैः । ४ चालयन् । ५ कपिशवर्णम् ।
६ मांसम् । ७ स्पृहणीय भाषिण्या । ८ अयाचितमदुरित्यन्वयः । ९ मदनस्य । १० वीणा ।
११ पुष्प- । १२ भ्रमर- । बाण-च । १३ प्रोषितमर्तुकाः । १४ विकारासित- । १५ वासन्तीलता- ।
१६ परिवृद्ध- । १७ रक्तिन्मा समानत्वात् । १८ वसन्त- । १९ भ्रमर- ।

किसलयिनीमवलम्ब्य चूतयष्टिम् । कणदलिकुलनूपुरा निरासे नलिनवनेषु पदं वसन्तलक्ष्मीः ॥ ८१ ॥ विकसितकुसुमाधर हसन्तीं कुरवकराजिवधू विलोकयन्तम् । ददृशुरिव सुराङ्गना निषण्ण सशरमनङ्गमशोकपल्लवेषु ॥ ८२ ॥ मुहुरनुपतता विधूयमान विरचितसहति दक्षिणानिलेन । अलिकुलमलकाकृतिं प्रपेदे नलिनमुखान्तविसर्पिपङ्कजिन्याः ॥ ८३ ॥ वसनचलितपल्लवावरोष्ठे नवनिहितेर्ध्वमिवार्धधूनयन्ती । मधुसुरभिणि षट्पदेन पुष्पे सुखं हृष्य शाललतावधू-
श्चुचुम्बे ॥ ८४ ॥ उत्सष्टमम्बुजदशाभिष मानरत्नमादाय षट्पदतिलान्मधुवारिप्ररान् । पुस्तो-
किलस्य कलकूजितकैतवेन सकल्पवाक्यमयमातनुते रसालः ॥ ८५ ॥ उत्कुलपङ्कजानवतलसद्विरेफः किचिद्विनिद्रकुमुदोत्करसंभूतश्रीः । आमूलनद्विविधाद्रुतमाल्यमालञ्चित न कस्य तनुते ललितस्तमालः ॥ ८६ ॥ धुन्वन्यमूनि मदमूर्च्छदलिध्वनीनि धृताध्वनीनहृदयानि मधोर्दिनानि । निस्तन्द्रचन्द्रवदनावद-
नारविन्दसौरम्यसौहृदसगर्वसर्मारणानि ॥ ८७ ॥ कुपितापि मनःपतिनौ सह का सहकारविलोकनजात-
रसा । तरसा रमते स्म न हा रमणी रमणीयतनुः सुतनुः सुरभो ॥ ८८ ॥ स्थलकमल-
तरूणा कामिनीलोचनेषु क्षिपति मुकुलमुष्टया धूलजात्य विशालम् । तदनु हरति हन्त स्वान्त-
सर्वस्वमासामयमनयविदग्धो धूतवन्मीनकेतुः ॥ ८९ ॥ पथि पथि शुक्लचञ्चूचासुमाङ्कुलाणां दिशि दिशि पवमानो वीरैश्वा लासकैश्च । नरि नरि किरति द्राक्सायकान्पुष्पधन्वा पुरि पुरि विनिवृत्ता मानिनीमानचर्चा ॥ ९० ॥ इह मधुपवधूना पीतमल्लीमधूना विलसति कमनीयः काँकलीसंप्रदायः । इह नटति सलील मञ्जरी वञ्जुलस्य प्रतिपदमुपदिष्टा दक्षिणेनानिलेन ॥ ९१ ॥ विकसति सर्वकारे स्फारसौरम्यसारे वहति ध्रुतपर्तारे मन्दमन्द समीरे । कलयति कलवाच कोकिलोकोऽपि रुष्टः क्षणमपि न मृगास्या बल्लभो दुर्लभोऽभूत् ॥ ९२ ॥ इह हि नववसन्ते मञ्जरीरेणु पुञ्जच्छुरणधवलदेहा बद्धहेल सरन्ति । तरलमलिसमूहा हारिदुङ्कारिकण्ठा बहलपरिमलालीसुन्दर सिन्दुवारम् ॥ ९३ ॥ स्थाने स्थानं मलयमस्तः पूरयन्त्यङ्कपालीं पुष्पालांष्ट्र स्मरणजरजःस्थानयोग्याः पराणाः । जात चूते मधु मधुकरप्रेयसी जातुर्दध्नि निर्धेन्यत्व सपदि भवते रागराज्याभिषेकः ॥ ९४ ॥ प्रसूनकलि काकुलेः किसलयैः करस्पर्धभिः स्फुरन्मधुमदम्रमङ्गमरकाङ्किलाकूजितैः । इति क्रमसमुद्र-
तैरुपवना बलीमण्डलीमण्डयदिव प्रियामृतवर्षधराबल्लभैः ॥ ९५ ॥ विलासिमिरिबोमदै रचि-
तरम्यगुञ्जारवैः प्रसूनसुरभीकृतौर्ध्वगलितत्रपास्तापसाः । अशोकशिखरस्थितैः सुनयनान्वितैः षट्पदै-
र्निरन्तरनिषेवितामितमधौ मधौ रेमिरे ॥ ९६ ॥ मन्दोऽय मलयानिलः किसलयं चूतद्रुमाणा नवं माघत्फोकिलकूजित विचकिलामोदः पुराण मधु । बाणानित्युपदीकरोति सुरभिः पञ्चैव पञ्चैवै यूनानिन्द्रियपञ्चकस्य युगपत्समोहसपादिनः ॥ ९७ ॥ उद्यद्विद्रुमकान्तिभिः किसलयैस्ताम्रां त्विषं विभ्रतो मृङ्गालीवित्तैः कलैरविशदव्याहारलीलामृतः । भ्राम्यन्तो मलयानिलाहतिचलैः श्लाखा-
सहस्रैर्मुद्गभोन्ति प्राप्य मधुप्रसङ्गमधुना मत्ता इषामी हुमाः ॥ ९८ ॥ चूताना चिरनिर्गताऽपि कलिका बध्नाति न स्वं रजः संनद्ध यदपि स्थित कुरवक तत्कोरकावस्थया । कण्ठेषु स्थलितं गतेऽपि क्षिशिरे पुंस्कोकिलाना स्तं शङ्के संहरति स्मरोऽपि चकितस्तूणार्धकृष्ट शरम् ॥ ९९ ॥ पुष्पाणि

१ कम्पयन्ती । २ चास्तविकप्रेमविषयभूतेन नायकेन । ३ पवनः । ४ लतानाम् ।
५ नर्तकः । ६ मल्लिका- । ७ सूक्ष्म-मधुर- । ८ अतिसुगन्धिते भास्त्रे । ९ निष्ठुण्डी पुष्पविशेषम् ।
१० जानुपरिमाणम् । ११ कृतुराजः वसन्त इत्यर्थः ।

प्रथमं ततः प्रकटिताः स्वान्तोत्सवाः पल्लवाः पश्चादुन्मदकोकिलालिललनाकोलाहलः कोमलः ।
 इत्थं प्रादुरभूदुपेत्य परितः प्राज्यप्रमोदप्रदः प्रोहामद्भुमराजिराजितवनक्षोणीमृतुस्मापतिः ॥ १०० ॥
 स्तोत्रं चैत्रगुणोदयस्य विरहिप्राणप्रयाणानकष्टकारः स्मरकार्मुकस्य सुदृशां शृङ्गारशिक्षागुरुः । दोला-
 केलिकलासु मङ्गलपदं बन्दी वनान्तश्रियां नादोऽयं कलकण्ठकण्ठकुहरप्रज्ञोलितः श्रूयते ॥ १०१ ॥
 माकन्दच्युतपुष्परेणुपेटलीक्लृप्तालबालोदरे मन्दस्यन्दिमरन्दप्रमरिते वातोत्थपुष्पप्लवैः । खेलन्तो ललितं
 मधोरुणयणान्गायन्ति पुष्पवयैः कान्तानामधरे घयन्ति मधुरं सक्त मधूलीरसम् ॥ १०२ ॥
 आरूढो मलयानिलद्विपवर युक्तो विलासालुगैः पीतः पुष्पविलोचनैर्नवलतापौराङ्गनाना गणैः ।
 अत्राम्यद्वनपत्तने मधुमहीपालस्ततः कोकिलालीलालापमिलङ्गमङ्गमरिकाञ्चाङ्गारमेरीरवैः ॥ १०३ ॥
 वारस्त्रीव वनस्थली नवनवा शोभा बमारान्वह पान्थान्पीडयति स्म तस्कर इव क्रूरैः शरैर्मन्मथः ।
 शृङ्गारः सगुणः क्षमापतिरिव प्राप्तः प्रतिष्ठां परा रात्रिः स्वीकुरुते स्म मुग्धललनालज्जैव कार्श्यं
 क्रमात् ॥ १०४ ॥ साम्याः सप्रति सेवते विचैकिल षण्मासिकैर्मौक्तिकैर्बाह्वीक्रीदशनव्रणारुणतैः
 पत्रैरशोकश्चित् । शृङ्गालङ्घितकोटि किंशुकमिदं किञ्चिद्विद्वन्तायते माजिष्ठस्तबकैश्च
 पाटलितरोरन्यैव काचिल्लिपिः ॥ १०५ ॥ गर्भग्रन्थिषु वीरूपा सुमनसो मध्येऽहं कुर पल्लवा
 वाञ्छामात्रपरिग्रहः पिकवधूकण्ठोदरे पञ्चमः । किं च त्रीणि जगन्ति जिष्णु दिवसैर्दिनैर्मनोर्जन्मनो
 देवस्यापि चिरोञ्छित यदि भवेदम्यासवश्य धनुः ॥ १०६ ॥

समयाविशेषे कान्तानेपथ्यशोभा ।

कुसुमसुकुमारमूर्तिर्दधती नियमेन तनुतर मध्यम् । आमाति मकरकेतोः पार्श्वस्था चापयष्टिरिव ॥ १ ॥

वामानां पुष्पादानम् ।

निजनयनप्रतिबिम्बैरम्बुनि बहुशः प्रैतारिता कापि । नीलोत्पलेऽपि विमृशति करमर्पयितुं कुसुम-
 लावी ॥ १ ॥ असख्यपुष्पोऽपि मनोमवस्य पञ्चैव बाणार्थमय ददाति । एव कदर्यत्वमिवा-
 वधार्य सर्वस्वमग्राहि मधोर्वधूमिः ॥ २ ॥ अताडयत्यल्लवपाणिनैक पुष्पोच्चये रोजवधूरशोकेभ्यः ।
 तच्छेदहेतोरलिपङ्क्तिमङ्गला विक्रान्तिता नाललता स्मरेण ॥ ३ ॥ अन्यत्र यूय कुसुमावचाय
 कुरुष्वमत्रास्मि करोमि सख्यः । नाह हि दूर अमितु समर्था प्रसीदताय रचितोऽर्जुनैर्लिखः ॥ ४ ॥
 उच्चित्य प्रथममवस्थित मृगाक्षी पुष्पौव श्रितविटप ग्रहीतुकामा । आरोढु पदमदघादशोकयष्टा-
 वामूल पुनरपि तेन पुष्पिता सा ॥ ५ ॥ मुखकमलकसुखमय यूना यदभिनवोढवधूर्वलादचुम्बि ।
 तदपि न किल बालपल्लवाग्रप्रहपरया विविदे विदग्धसख्या ॥ ६ ॥ त्रैतिविततिभिस्ति-
 रोहिताया प्रतियुवतौ वदन प्रियः प्रियायाः । यदधयदधराबलोपनृत्यत्करवलयस्वनितेन तद्विषये

१ रसाळ-२ समूह-३ शृङ्गाः । ४ गणिकेव । ५ मदनवृक्षपुष्पम् । ६ व्याप्तः । ७ लता
 नाम् । ८ पुष्पाणि । ९ अङ्कुराणाम्मध्ये । १० स्वरविशेषः । ११ कामस्य । १२ वञ्चिता । १३ कुसु-
 मानामवचयकारिणी । १४ राजतीति राजा पञ्चदित्वादञ्च, अजादित्वाद्याए । साऽसौ वधूरिति,
 सुन्दरी नारीत्यर्थः । राज्ञो वधूरिति तु स्पष्टोऽर्थः । १५ 'पादाघातादशोको विकसति' इति हि
 समयः । १६ काव्यप्रकाशव्याख्यानकारास्तु वने सखीवेषैणायातं कान्तमवेक्ष्य सखीप्रतारण-
 परेयमुक्तिरित्याहुः । १७ पादविन्यासेन । १८ लता-

॥ ७ ॥ विलसितमनुकुर्वती पुरस्ताद्वरिणिरुहाधिरुहो वधूर्लतायाः । रमणश्रेजुतया पुरः सखीनामकं-
लितचापलदोषमालिङ्ग । सललितमयलम्ब्य पाणिनासे सहचरमुच्छ्रितगुच्छयाञ्जयाऽन्या । सकल-
कलमकुम्भविभ्रमाभ्यामुसिति रसादयतस्तरे स्तनाभ्याम् ॥ ८ ॥ मृदुचरणतलाप्रदुःस्थितत्याटसह-
तरा कुचकुम्भयोर्भरस्य । उपरि निरयलम्बनं प्रियस्य न्यपतदथोगतरोधिचीपयाऽन्या ॥ ९ ॥
उपरिजतरुजानि याचमाना कुशलतया परिरम्भलोलुपोऽन्यः । प्रथितपृथुयथोघरां गृहाण स्पयमिति मुग्ध-
वधूमुदास दोर्म्याम् ॥ १० ॥ इदमिदमिति भ्रूक्ष प्रसूनैर्मुदुरतिलोभयता पुरः पुरोऽन्या । अनुरहस्यम-
नायि नायकेन त्वरयति रन्तुमहो जनं मनोभूः ॥ ११ ॥ विजनमिति बलादमुं गृहीत्वा क्षणमथ वीक्ष्य
विपक्षमन्तिकेऽन्या । अभिपतितुमना लघुन्वगीतिरमवदमुनिति बह्वभेऽतिगुर्ध्वा ॥ १२ ॥ पूर्वं द्विरेफपरि-
भूतिभयाद्भवत्या यत्केशपुष्परमण हरिणाक्षि मुक्तम् । व्यथं तदय पुनर्यथैकांशु भ्रष्टाः पुङ्गीमवलिजङ्गल-
भ्रमतः पतन्ति ॥ १३ ॥ सन्तु दुःमाः किलयोत्तरपुष्पभागाः प्राप्ते यसन्तस्तमये कथमित्यमेव । न्यासैर्नव-
द्युतिमतोः पदयोस्तवेयं भूः पुष्पिता सुतनु पट्टवितेय भाति ॥ १४ ॥ अनुभवत युवत्यो भाग्यवत्यो
नितान्तं कुसुमवलपवेलास्तद्गन्त्रेलासुखानि । मम तु मधुकराणां वाटपाटत्तराणां सपदि पतति धाटी
पुष्पवाटीनिवेशे ॥ १५ ॥ पाणौ पञ्चश्रिया मधुकुसुमभ्रान्त्या तथा गण्डयोनीलेन्द्रीवरशङ्कया नय-
नयोर्विभूकचुद्धयाऽधरे । लीयन्ते कवरोमरे निजकुलव्यामोहजातस्पृहा दुर्वारा मधुपाः कियन्ति तरणि
स्थानानि रक्षिष्यसि ॥ १६ ॥

दक्षिणपवनः ।

यथायथं ताः सहिता नमश्चरः प्रमाभिरुद्धासितशैलवीर्यधः । वन विशन्त्यो वनजायतेक्षणाः
क्षेणद्युतीनां दयुरेकलपताम् ॥ १ ॥ विनयति मुदुशो दशः परागं प्रणयिनि कौमुममाननानिलेन ।
तदहितैर्युवतेरभीक्ष्णमक्षोर्द्वयमपि रोपरजोभिरापुष्टे ॥ २ ॥ सुन्दमिदमभिचारमन्त्र एष प्रतियुवत-
रभिधानमज्जनानाम् । यरतनुसुनोपहृय पत्या मृदुकुसुमेन यदाहताप्यमूर्च्छन् ॥ ३ ॥ विपुलकमणि यौव-
नोद्धतानां वनपुलकोदयकोमल चकाशे । परिमलितमपि प्रियैः प्रकाशं कुचयुगमुञ्ज्वलमेव कामि-
नीनाम् ॥ ४ ॥ हिमलयसदृशः श्रमोदबिन्दूनपनयता किल नूतनोदवध्याः । कुचकलशकिशोरकौ
कथञ्चित्तरलतया तरुणेन पस्पृशते ॥ ५ ॥ समदनमयतसितेऽधिकर्णं प्रणययता कुसुमे सुमय्य-
मायाः । व्रजदपि लघुता वभूव भारः सपदि हिरण्मयमण्डन सपत्न्याः ॥ ६ ॥ अतिमन्दचन्दन-
महीधरवात स्तनकाभिरामलतिकातरुजातम् । अपि तापसानुपवन भदनातान्मदमञ्जुगुडदलिपुञ्ज-
मकार्षीत् ॥ ७ ॥ उपवर्नतस्त्वत्याप्यापने लब्धवर्णो विरचितजलकेलिः पद्मिनीकामिनीभिः ।
प्रियसुहृदसमेपोराययौ योगियोगस्थितिविदलनदक्षो दक्षिणो गन्धवाहः ॥ ८ ॥ आलिङ्गन्ते मल-
यजैतरूनास्वजन्ते वनान्तानापृच्छन्ते चिरपरिचितान्मालयान्निर्झरौघान् । अद्य स्थित्वा द्रविडमहिला-
ऽन्यन्तरे श्वः प्रमाते प्रस्थातारो मलयमरुतः कुर्वन्ते सन्निधानम् ॥ ९ ॥ लताकुञ्जं गुडमन्दददलिपुञ्जं
चपलयन्समालिङ्गन्तुं द्रुततरमनङ्ग प्रबलयन् । मरुमन्द मन्द दलितमरविन्द तरलयन्जोवृन्दं बिन्दन्कि-
रति मकरन्दं दिशि दिशि ॥ १० ॥ मलयशिखरादाकैलासं मनोभवशासनाद्भुवनवलथं जेतु

१ प्रियम् । २ केशेषु । ३ विश्रुताम् । ४ तत्सपत्न्याः । ५ न हि रुष्टाः कनकभूषामाद्रियन्ते ।
६ पण्डितः । ७ चन्दन- ।

वाञ्छन्वसन्तसमीरणः । विहितवसति कैलासाग्रे भुजङ्गवरं हरं मनसि विमृशन्मीतः शङ्के प्रयाति
 शनैः शनैः ॥ ११ ॥ पथि पथि लतालोलाक्षीभिः स्रवन्मधुसीकरं कुसुमनिकरं वर्षन्तीभिः सहर्ष-
 मिवाचिंतितः । मधुकरवैष्णवीतासक्त कुरङ्गकमास्थितः प्रसरति वने मन्दं मन्दं वसन्तसमीरणः ॥ १२ ॥
 उदञ्चत्कावेरीलहरिषु परिष्वङ्गं नटन्तः कुङ्कुण्टीकण्टीवरवलवत्रासितप्रोषितेमाः । अमी चैत्रे
 मैत्रावरुणितरुणीकेलिकङ्केल्लिमल्लीचलदल्लीहल्लीसकसुरभयश्चण्डि चञ्चन्ति वार्ताः ॥ १३ ॥ हेमा-
 म्भोरुहपत्तने परिमलस्तेयै वसन्तानिलस्तत्रत्यैरिव यामिकैर्मधुकरैरारब्धकोलाहलः । निर्यातस्वरया
 व्रजनिपतितः श्रीखण्डपङ्कद्रवैर्लिप्ते केरलकामिनीकुचतटे खर्जः शनैर्गच्छति ॥ १४ ॥ प्राप्तः
 प्रोञ्जमिव श्रमं जलजिनीसौरम्यमार वहन्नुद्दामस्तबकानमजबलतालक्ष्मीमिवालोकयन् । स्वीकुर्वन्मद-
 मन्थरागिव गतेर्षामश्रुवा विभ्रमान्मन्द मन्दमुपाजगाम पवनः पीँटीरघाटीतटात् ॥ १५ ॥
 पानीयं नारिकेलीफलकुँहरकुङ्कुकारि कलोलयन्तः कावेरीतीरतालद्रुममरितसुरभाण्डभाङ्कारचण्डाः ।
 एते तन्वन्ति वेलावनललितलताताण्डवं द्राविडस्त्रीकर्पूरापाण्डुगण्डस्थललुठितरया वायव्ये दाक्षि-
 णात्याः ॥ १६ ॥ कावेरीतीरभूमीरुहभुजगवधूमुक्तमुक्तावशिष्टः कर्णाटीचीनपीनस्तनवसनदशान्दोलन-
 स्पन्दमन्दः । लोलछाटीललाटालकललितलतालास्यलीलाविलोलः कण्ठं भो दाक्षिणात्यः प्रसरति पवनः
 पान्थकान्ताकृतान्तः ॥ १७ ॥ ये दोलाकेलिकाराः किमपि मृगदृशा मानतन्तुच्छिदो ये सद्यः
 शृङ्गारदीक्षाव्यतिकरगुरवो ये च लोकत्रयेऽपि । ते कण्ठे लोठयन्तः परमृतवैयसा पञ्चम राग-
 राजं वान्ति स्वैर समीराः स्मरविजयमहासाक्षिणो दाक्षिणात्याः ॥ १८ ॥

वासन्तिकपान्थवर्णनम् ।

वक्त्रेण शिरसि पतता नित्यं रुधिरारुणेन दुर्वारः । मत्तद्विप इव पथिकः किंशुककुसुमा-
 ढकुशेन भूतः ॥ १ ॥ समवलोक्य विलासवनस्थलीं न पथिकैः पथि कैः पतित भुवि ।
 मलयजद्रुमसौरभमेर्दुरोदरसमीरसमीरितबहुरीम् ॥ २ ॥ वसन्तप्रारम्भे चिरविरहखिन्ना सहचरी
 यदि प्राणानुञ्जेत्तदिह बधमागी भवति कः । वयो वा जेहो वा कुसुमविशिखो वेति विमृश-
 स्तुहीति प्रव्यक्त पिकनिकरझाङ्कारमशृणोत् ॥ ३ ॥ रे पान्थाः स्वगृहाणि गच्छत मुख सेवाक्ष्णो
 मुच्यता मान मानिनि मुख बल्लभजने कोपालुबन्धेन किम् । आयातः कुसुमाकरः
 क्षपयति प्राणान्वियोगातुरेष्वित्येव परपुष्टनादपटहो वक्तीव कामाज्ञया ॥ ४ ॥ सा तन्वीति
 घनस्तनीति विकसन्नीलाब्जनेत्रेति च स्वैर संचरतीति वक्ति मधुरा वाच विचित्रामपि । इत्थं
 विद्रुमपाटलाधरपुटां सीमन्तिनीं ध्यायतो रोमाञ्चो रुदित स्मित प्रलपित पान्थस्य सजायते ॥ ५ ॥
 अच्वन्यैस्य वधूर्वियोगविधुरीं भर्तुः स्मरन्ती यदि प्राणानुञ्जति कस्य तत्खलु महत्सजायते

१ भुजङ्गा घाताशना इति तथोक्तिः । २ भ्रमरी- । ३ प्रवर्धमान- । दाक्षिणस्यां दिशि कावेर्ययि
 नदीति तथोक्तिः । ४ मेघविस्फूर्जितावृत्तमिदम् । 'रसर्ववैद्यमौ' न्चौ ररुहता मेघविस्फूर्जिता
 स्यात् । इति वृत्तरत्नाकरोक्तिः । ५ सुवर्णकमलनगरे । पत्तनपदं लक्षणया वनविशेषपरम् ।
 ६ सौरभहारी । ७ चौरान्वेभिभिः । ८ लूनपादः । मन्दगामित्वमुत्प्रेक्ष्येदं वचनम् । ९ प्रवृद्धम् ।
 १० चन्दन- । ११ छिद्र- । १२ मदनोद्दीपकत्वेन विरहिणां कृते यमायमानत्वात् । १३ कोकि-
 लानाम् । १४ पूर्ण- । १५ त्वमेवेत्यर्थकं हिन्दीभाषापदम् । किंतु पिकानां 'कुङ्कु' इत्येव शब्दः,
 न तु 'स्तुही' इति भ्रान्त्यैवेदं भावनम् । १६ पथिकस्य प्रोषितस्येति भावः । १७ विरहदुःखार्दिता ।

पातकम् । यावन्नो कृतमध्यमेन हृदये तावत्तरोर्मधिति प्रोद्भुष्ट परपुष्टया तत्र तवेत्युच्चैर्वचोऽनेकशः
 ॥ ६ ॥ उन्मीलन्मधुगन्धलुब्धमधुपव्याधूतचूताङ्कुरक्रीडत्कोकिलकाकलीकलकालैरुद्गीर्णकर्णज्वराः ।
 नीयन्ते पथिकैः कथं कथमपि ध्यानावधानक्षणाप्राप्तप्राणसमासमागमरनोद्गासैरभी वासराः ॥ ७ ॥
 अप्वन्यैर्मकरन्दशीकरसुरामत्तकणकोकिले मार्गे मार्गनिरोधिनीं परिहृता शङ्केऽशुमाशङ्कया ।
 पान्थस्त्रीवधपातकाट्टपनतं चण्डालचिह्नं मधोरेण खिद्भिणिकेयं पट्पटमयीं प्राङ्कारिणीं संहतिः
 ॥ ८ ॥ सन्धाधेः कुशता क्षतस्य रुधिरं दृष्टस्य लालानुतिः किञ्चिन्नैतदिहास्ति तत्कथमसौ
 पान्थस्तपस्वी मृतः । आ ज्ञातं मधुलम्पटैर्मधुकरैरारब्धकोलाहले नृनं नाहतिकेन चूतमुकुले
 दृष्टिः समारोपिता ॥ ९ ॥ एतस्मिन्दक्षिणाशानिलचलितलतालीनमत्तलमालापक्षलोभावधूतच्युत-
 वहलरजोहादिदृष्टे वसन्ते । प्रेमस्वेदार्द्राद्बुध्दथयलयलसत्प्रीदसीमन्तिनोना मन्दः कण्ठग्रहोऽपि ग्लपयति
 हृदयं किं पुनर्विप्रयोगः ॥ १० ॥

निदाधमहस्ववचनम् ।

परमप्रतापशाली माधवसम्पादितोत्कर्षः । ललनालिङ्गनयिमुखो ग्रीष्मोऽयं भीष्मतां घते ॥ १ ॥
 रेजे पुष्पैर्ग्रीष्ममासाद्य मँह्रीं मल्लीं सद्यः सश्रयन्ते स्म भृङ्गाः । भृङ्गैस्तत्रारम्भि हर्षेण गानं गाने लौल्यं
 लेभिरे योगिनोऽपि ॥ २ ॥ अत्युत्सृष्टसिरसहृद्ययुजा भुजेन वक्त्रेण शारदसुधाशुसरोरुहेण । पीयूषपोषसुम-
 गेन च भाषितेन त्वं चेत्प्रसीदसि मृगाणि कृतो निदाधः ॥ ३ ॥ प्रतिगतमार्थजनानां विच्छिन्नांशं
 समूहमवलोक्य । स्फुटितमपयसस्तापादिव हृदयमलं तडागस्य ॥ ४ ॥ सुमगसलिलावगाहाः
 पाटलससर्गसुरमिवनवाताः । प्रच्छाद्यसुलमनिद्रां दिवसाः परिणामैरमणीयाः ॥ ५ ॥ देशे देशे
 जडिर्मङ्कुरङ्गास्तेजोमँह्रैर्दिनैर्करभिष्टे । धावधौव प्रहरति राज्ञा धैरागेहं शरणमवापुः ॥ ६ ॥ सजातपत्रप्र-
 करान्वितानि समुद्रहन्ति स्फुटपाटलस्यम् । विकस्वराण्यर्ककराभिमर्शाङ्गिनानि पद्मानि च वृद्धिमीधुः
 ॥ ७ ॥ प्रचण्डमानुः स्पृहणीयचन्द्रमाः सदावगाहक्षतवारिसंचयः । दिनान्तरम्भोऽभ्युपशान्तमन्मथो
 निदाधकालः समुपागतः प्रिये ॥ ८ ॥ दृष्टप्रेममुच्चैर्गगनं निदाधे कोपाकुलस्येव मुखं नृपस्य ।
 हँरेः शयानस्य मृणालबुद्ध्या कर्षन्ति पुच्छं करिणः करेण ॥ ९ ॥ प्रायश्चरित्वा वसुधामशेषां
 छायासु विश्रम्य ततस्तरुणाम् । प्रौढिं गते सप्रति तिग्मैर्मानौ शैत्यं शनैरन्तरैर्गामयासीत् ॥ १० ॥
 रवितुरङ्गैर्नूरुहनुत्यता दधति यत्र शिरीषरजोरुचः । उपययौ विदधन्नवमल्लिकाः शुचिरसौ चिर-
 सौरभसपदः ॥ ११ ॥ दलितकोमलपाटलकुड्मले निजवधूश्चसितानुविधायिनि । मरुतिं वातिं
 विलासिभिरुन्मदभ्रमदलौ मदलौल्यमुपाददं ॥ १२ ॥ निदधिरे दयितोरसि तत्क्षणस्नपनवारि-
 तुषारभृताः स्तनाः । सरसचन्दनरेणुरनुक्षणं विचैक्रे च करेण यरोरुभिः ॥ १३ ॥ कथमिव तव
 संमतिर्मवित्री सममृतुभिर्मुनिनावधीरितस्य । इति विरचितमल्लिकाविकासः स्मयत इव स्म मधु नि-
 दाधकालः ॥ १४ ॥ बलवदपि बल मिथोविरोधि प्रभवति नैव विपक्षनिर्जयाय । भुवनमरिमवी न

१ 'चण्डावल्ली' इति ख्यातो लताविशेषः । २ भाङ्कारिणीति पाठान्तरम् । ३ भयङ्करतां
 शान्तनवस्वरूपतां च । ४ मल्लिका । ५ सन्ध्यायां रम्याः । ६ हिम- । ७ बाणविशेषाणां
 भल्लेति संज्ञा । ८ सूर्यरूपे किराते । ९ भतिवेगेन पर्यटय । १० जलप्रपातस्थानम् । ११ विक-
 सितपाटलतलरुचं स्पष्टसितशोणवर्णत्वं च । १२ प्रापुः । १३ प्रचण्डो भानुर्वनेति । एवं परत्रापि
 बहुव्रीहिरेव । १४ सिद्धस्य । १५ सूर्ये । १६ जलानाम् । १७ रोम- । १८ निदाधसमयः ।
 १९ निक्षिप्यते स्म ।

यत्तदानीं तमृगुणः क्षणमुन्मनीचेकार ॥ १५ ॥ अपि शिशिरतरोपचारयोग्य द्वितयमिदं
युगपन्न सहामेष । जरठितरविदीधितिश्च कालो दयितजनेन सम च विप्रयोगः ॥ १६ ॥ तप्ता
मही विरहिणामिव चित्तवृत्तिस्तृष्णाऽध्वगेषु कृपणेष्विव वृद्धिमेति । सूर्यः कैरैर्दहति दुर्वचनैः खलो
नु छाया सतीव न विमुञ्चति पादमूलम् ॥ १७ ॥ छाया वियोगिवनितेव गता कृशत्व तप्त पथः
पिशुनमानसवद्भूष । केनाधुना बत मनागवलोकनीयः क्रुद्धोत्तमर्णमुखमण्डलवत्पतङ्गः ॥ १८ ॥
रित्तेषु वारिकथया विपिनोदरेषु मध्याह्नजृम्भितमहातपतापतप्ताः । स्कन्धान्तरोत्थितदवाग्निशिखाच्छलेन
जिह्वा प्रसार्य तरवो जलमर्थयन्ते ॥ १९ ॥ मुखकृतविसखण्डश्चण्डभार्तण्डतापात्सितजलजतलस्थो
राजते राजहसः । रजतघट इवाय विद्वुमाबद्धधाराविवरविगलदम्बुः कम्बुकण्ठि प्रतीहि ॥ २० ॥ रजनि-
चरमयामेष्वदिशन्ती रतेच्छां किमपि कठिनयन्ती नालिकेरीफलान्मः । अपि परिणमयित्री राजरम्भा-
फलानां दिनपरिणतिमोभ्या वर्तते ग्रीष्मलक्ष्मीः ॥ २१ ॥ निजा कायच्छाया श्रयति महिषः
कर्दमधिया च्युत गुञ्जापुञ्जं रुधिरमिति काकः कलयति । समुत्सर्पन्सर्पः सुधिरविषरं ताप-
विवशः सचीत्काराधूत प्रविशति करं कुञ्जरपतेः ॥ २२ ॥ तदात्वस्नातानां दैर्दलितमल्लीमुकु-
लिताः स्रजो विभ्राणाना मलयजरसार्द्रद्रिक्पुष्पम् । निदाघाग्निषोर्ध्वगलपितममिसाय मृगदृशा परि-
ष्वङ्गोऽनङ्ग पुनरपि शनैरङ्कुरयति ॥ २३ ॥ जलाद्रोशष्पाणां विसकिसलयैः केलिधलयाः
शिरावैस्तसा विचैकिलमयी हाररचना । शुर्चावेणाक्षीणा मलयजरसार्द्राश्च तनवो विना तन्त्रं
मन्त्रं रतिरर्मेणमृत्युजयविधिः ॥ २४ ॥ हरन्ति हृदयानि यच्छृणुशीतला वेणवो यदर्दति
करम्बिता शिशिरवायुना वारुणी । भवन्ति च हिमोपमाः स्तनमवो यदेणीदृशो रुचेरुपरि
संस्थितो रतिपतेः प्रसादो गुरुः ॥ २५ ॥ मूल बालकवीर्यं सुरमयो जातोतत्त्वा त्वचः
सारश्चन्दनशाखिना किसलयान्यार्द्राण्यशोकस्य च । शैरीर्षी कुसुमोन्नतिः परिणमन्मोचश्च सोऽयं
गणो ग्रीष्मेणोष्महरः पुरा किल ददे दग्धाय पञ्चषवे ॥ २६ ॥ अङ्गारैः खचितेव भूर्विद्यदपि
ज्वालाकराल कर्तैस्तिग्मांशोः किरतीव तीव्रमभितो वायुः कुकूलानलम् । अप्यभ्यासि नखपचानि
सारितामाशा ज्वलन्तीव च ग्रीष्मेऽस्मिन्नववह्निदीपितमिवाशेष जगद्वर्तते ॥ २७ ॥ पाश्चात्यैर्मस्मा-
स्तैस्त्रिजगतामुन्मूलयनार्द्रता दावाग्निर्ज्वलितैरपारगहनान्यप्यानयन्मस्मताम् । वात्यामिस्तृणपत्र-
धूलिनिकरान्धुन्वन्निर्हयःस्थले ग्रीष्मः शुण्पदपुच्छपल्लवल्लुठनमत्यः समम्यागतः ॥ २८ ॥
अत्यच्छं सितमशुक शुचि मधु स्वामोदमच्छं रजः कार्पूर विधृतार्द्रचन्दनकुचद्वन्द्वाः कुरङ्गीदृशः ।
धारावेश्म सपाटल विचकिलस्रग्दाम चन्द्रत्विषो धातः छष्टिरिय वृथैव तव न ग्रीष्मोऽभविष्य-
वदि ॥ २९ ॥ मार्कैन्दुममञ्जरीषु वसतिस्तत्पल्लवैर्वर्तेन सा नो मञ्जुलता वचःसु मधुना
सर्वं सह प्रस्थितम् । एतत्तिष्ठतु दुःश्रव मृदुदृढा निःस्वामिनस्तत्सखे प्रोन्मीलत्करणो द्विजोऽयमिति
हि त्वं ग्रीष्ममुष्णाहि नः ॥ ३० ॥ कानि स्थानानि दग्धान्यतिशयगहनाः सन्ति के वा
प्रदेशाः किं वा शेष वनस्य स्थितमिति पवनासङ्गविस्पष्टतेजाः । चण्डज्वालावलीढस्फुटिततनु-
लताग्रन्थिमुक्तादृहासो दावाग्निः शुष्कवृक्षे शिखरिणि गहनेऽधिष्ठितः पश्यतीव ॥ ३१ ॥ बाले

१ उदकण्ठयत् । २ पिपासा लिप्सा च । ३ किरणैः । राजदेवैर्भर्गैश्च । परस्मिन् पक्षे
सूर्यस्य राजत्वं समासोक्तिविषयम् । ४ सूर्यः । ५ ईषत्- । ६ दाह- । ७ मृणाल- । ८ निदाघे ।
९ कामदेवोऽजीवन- । १० नवलतानाम् । ११ आकाशे । १२ आम्न- ।

मालेयमुच्चैर्न भवति गगनव्यापिनी नीरदानां किं त्वं पक्ष्मन्तधातैर्मलिनयसि मुंघा वक्रमश्रु-
प्रवाहैः । एषा प्रोद्धतमत्तद्विपकटैकपणक्षुण्णचिन्धोपलानां दाघाग्नेः संप्रवृद्धा मलिनयति दिशां
मण्डलं धूमलेखा ॥ ३२ ॥ स्फीत शीत गत क क शिशिरकिरणः कारित हेमन्तमासः
कैते पानीयपूर्णा मलिनजलधराः फाद्य विद्युत्प्रमोदः । इत्युच्चैर्जल्पमानैरिव मुखरमुखैर्मिलिद्भूतै-
रुपेतो वातौघश्चागतोऽसौ प्रकटितविजयस्तम्भचिह्नैर्निदाघः ॥ ३३ ॥ एष सूर्यांशुसंततो मृगः
कुतैरुमाश्रितः । साधुर्भाग्यपरीक्षीणो नीचं प्राप्येव सीदति ॥ ३४ ॥ मध्याहे नूनमापोऽपि
तिग्मतापोपशान्तये । दधुः कमलिनीपत्रमातपत्रमिवोपरि ॥ ३५ ॥ दुःसहसंतापमयात्संप्रति
मध्यस्थिते दिवसनाथे । छायामिव वाञ्छन्ती छायापि गता तरुतलानि ॥ ३६ ॥ रवेर्मयूखै-
रभितापितो शृशं विदह्यमानः पथि तसपांसुभिः । अवाक्फणो जिह्वगतिः श्वसन्मुहुः फणी मयू-
रैव तले निपीदति ॥ ३७ ॥ अस्मद्रिपूणामनिलाशर्नानां दत्तो निवासः खलु चन्दनेन ।
इतीव रोषाद्यजनस्य वायुर्व्यशोपयच्चन्दनमङ्गसंस्थम् ॥ ३८ ॥ स्पृशति तिग्मेरुचौ ककुभः करै-
र्दयितयेव विजृम्भिततापया । अतनुमानपरिग्रहया स्थित रुचिरया चिरयायिदिनश्रिया ॥ ३९ ॥
तरुणतरणितेजःपुञ्जसततदेहः पतति जरठखङ्गः पत्यले पङ्कलेहः । हरिरपि सलिलार्थी शङ्कया
तस्य नीरं न पिवति न च याति क्षिप्यति प्राप्य तीरम् ॥ ४० ॥ किरति मिहिरे विष्व-
द्रीचः करानतिवामनी स्थलकमठवद्देहच्छाया जनस्य विचेष्टते । गजपतिमुखोद्गीर्णैरिवैरथ वसरे-
णुभिः शिशिरमधुरामेणाः कच्छस्थलीमधिशरेते ॥ ४१ ॥ भानोः पीदैर्देहनपर्यैर्दहमानान्तराणा-
मुत्क्रामन्तः किल विटपिना प्राणपिण्डा हयामी । गाढोदन्याकुलितमनसो भिन्नचञ्चूपुटान्ताः
कोकूयन्ते विहगशिशवः कोटराणां मुखेषु ॥ ४२ ॥ बहद्ब्रह्मलमारुतप्रसरदग्निखण्डैरिव सुखदुःख-
मणिमण्डलद्युतिवितानकैस्तापिता । विसारि वपुरात्मनः सपदि वासरश्रीरियं चलन्मरुमरीचिका-
सिचयपल्लवेनाञ्जति ॥ ४३ ॥ विशन्तीना स्नातु जघनपरिवेपैर्मृगदृशा यदश्वमः सप्राप्तं प्रमदघन-
वाप्यास्तटभुवम् । गभीरे तन्नामीकुहरपरिणाहाघ्वनि रसत्कुहंफारस्फारं रचयति निनादं नयति च
॥ ४४ ॥ घत्ते पद्मलतादलेऽसुरपरि स्व कर्णतालं द्विपः क्षाप्पस्तम्बरसाजिन्यच्छति शिखी मध्येशिखेण्डं
शिरः । मिथ्या छेदि मृणालकोटिरमसादृष्टाङ्गुरं शकरो मध्याहे महिषश्च वाञ्छति निजच्छायामहाकर्दमम्
॥ ४५ ॥ सर्पत्सारिणि वारिशीतलतले विन्यस्तपुण्योत्करे नीरन्त्रे कदलीवने गुण्डलच्छायाहताकैत्विपि ।
कर्पूरामरपङ्कपिच्छलवनोत्तुङ्गस्तनालिङ्गिभिः कान्ताकेलिरितैरहो मुकृतिर्मिर्म्यंदिन नीयते ॥ ४६ ॥ उदाम-
धुमणिद्युतिव्यतिकरप्रक्रीडदकोपलज्वालाजालजटालजाङ्गलतटीनिष्कूजकोयष्टयः । भौमोष्मप्रवमानसूर्य-
किरणाः क्रूरप्रकाशा दृशामायुःकर्म समापयन्ति धिगमूर्मव्याहृशून्या दिशः ॥ ४७ ॥ मध्याहे हरितो हुता-
शनर्मुचः कामोऽपि वामभ्रुवा पाटीरद्रवचर्चितां स्तनतटीमासाद्य निद्रायते । ऐंणाः केसैरिणोऽपि
फेसरसटोपान्तश्रिताः शेरते छायामङ्गता न मुञ्चति तरुबोढा नवोढामिव ॥ ४८ ॥ मध्याहे
चलतालवृन्तमनिलः सर्वात्मना सेवते वारि स्वेदमिषेण शीतलवधूयक्षोजमालम्बते । निद्रा नेत्रमुपैति

१ मृधा- । २ गजगण्डस्थल- । ३ स्वच्छम् । ४ कथयद्भिः । अत्र शानच् चिन्त्यः । ५ आश्रय-
दानाक्षमं वृक्षम् । ६ कुटिलगमनः । ७ तापातिशयेन भक्षकभीत्यवधारणापायात् । ८ भुजङ्गा-
नाम् । ९ सूर्ये । १० प्रचण्ड- । मध्याह्नकालिकेत्यर्थः । ११ जलमयैः । १२ किरणैः । १३ मयूर-
शिखण्डान्तः । १४ दुर्भर- । १५ दिशः । १६ अश्वविषयः । १७ मृगाः । १८ स्वभक्षकस्यापि
सिंहस्येति भावः ।

पश्मयुगलच्छायाश्रिता दैहिकी पान्थानामथ पादयोर्निपतति छायापि मा यान्तिवति ॥ ४९ ॥
 काश्मर्याः कृतमालमुद्रतदल कोयष्टिकष्टीकते तीराश्मन्तकशिम्बिचुम्बितमुखा धावन्त्यपः पूर्णिकाः ।
 दाल्यहैस्तिनिशैस्य कोटरवति स्कन्धे निलीय स्थित वीरुनीडकपोतकूजितमनुकन्दन्त्यधः कुम्कुटाः ।
 ॥ ५० ॥ स्वे स्वे कर्मणि संनियोज्य सुहृदो भूमौसुरैर्न्मन्त्रिणश्चक्र निर्मयमारच्य मगवान्संप्राप्त-
 रागोदयः । स्वालोकक्षेपकादिशीकमधुनोत्खात विचिन्वन्निव ध्वान्त कथापि निलीनमम्बरैर्मणि-
 व्योमाप्रमारोहति ॥ ५१ ॥ छाया सश्रयते तल विटपिना श्रान्तेव पान्थैः सम मूल याति सरो-
 जलस्य जडता ग्लानेव मीनैः सह । आचामत्यहिर्मांशुदीधिरपस्ततेव लोकैः सम निद्रा गर्भगृह सह
 प्रविशति क्लान्तेव कान्ताजनैः ॥ ५२ ॥ उष्णार्तुः शिशिरे निषीदति तरोर्मूलालवाले शिखी निर्मिद्यो-
 पारिकर्णिकारकुसुमान्याशेते षट्पदाः । तत बारि विहाय तीरनलिनीं कारण्डवः सेवते क्रीडावेश्म-
 निवेशिपञ्जरशुकः क्लान्तो जल याचते ॥ ५३ ॥ स्कन्धान्सिन्धुरयूथगण्डकषणव्यासक्तदानोदकान्से-
 वन्ते मधुपा महीरुहशिरःपुष्पाणि हित्वा भ्रमन् । लीयन्ते बलमौकुलायकुहरे निस्पन्दमेते खगा
 जिह्वालीढबधूमुखो मृगगणश्छायासु विश्राम्यति ॥ ५४ ॥ उत्तप्तोऽयमुरंगमः शिखितलच्छाया
 समालम्बते वैरं साहजिक विहाय च शिखी मूल तरोर्मच्छति । याचन्ते च जल
 निकुञ्जमवने तृष्णातुराः सारिकास्तप्ते बारिणि पङ्कजानि मधुपास्त्यक्त्वा श्रयन्ते लताः ।
 ॥ ५५ ॥ अन्न चन्दनपाण्डु पल्लवमृदुस्ताम्बूलताम्रोऽवरो धारायन्त्रजलामिषेककुले धौताञ्जने
 लोचने । अन्तः पुष्पसुगन्धिरार्द्रकबरी सर्वाङ्गलभ्राम्बर रांमौणां रमणीयता विदधति
 ग्रीष्मापराह्णगमे ॥ ५६ ॥ पान्थानां प्रमदा इव प्रतिदिन दैव्यं हृदिन्यो ययुर्दृश्यन्ते स्म
 दिगम्बरा इव बने पत्रोज्जिताः पादपाः । निःश्वासा इव दुःसहा विरहिणां घाता वतुः सर्वतः
 पायंपौयमिव प्रियाधररसं पाथः पपुः प्राणिनः ॥ ५७ ॥ अस्त्रैश्चायः पिकाना मदनमखसमारम्भ-
 णस्याधिसासो निद्राया जन्मलभ्र किमपि मधुलिह्य कोऽपि दुर्मिक्षकालः । वृष्टिर्यात्रोत्सुकाना मलैर्यजमरुता
 पान्थकान्ताकृतान्तः प्रैलियोन्मूलमूल समजनि समयः कश्चिदौत्पातिकोऽयम् ॥ ५८ ॥ पत्रच्छाये
 मराला मुकुलितनयना दीर्घिकापद्मिनीना सौधान्यत्यर्थतापाद्वलमिपरिचयद्वेषिपारावतानि ।
 बिन्दुत्क्षेपान्पिपासुः परिसरति शिखी आन्तिमद्वारियन्त्रं सर्वैरुसैः समप्रस्तवमिव नृपगुणैर्दीप्यते
 सर्वैरसतिः ॥ ५९ ॥ एष तपति चतुरस्रं तीक्ष्णाशुरतिप्रबुद्धतीक्ष्णाशुः । आकाशसीम्नि चिह्नी प्रसह्य
 सूते यदण्डानि ॥ ६० ॥

जलक्रीडा ।

निजप्रियमुखभ्रान्त्या हर्षेणाचुम्बदम्बुजम् । दष्टाधरा तु भङ्गेण सीत्कारमकरोन्मृदु ॥ १ ॥
 ललितमुरसा तरन्ती तरलतरङ्गौघचालितनितम्बा । विपरीतरतासक्ता किमदृश्यत सरसिन्यो
 सख्या ॥ २ ॥ एता गुरुश्रोणिपयोवरत्वादात्मानमुद्रोदुमशक्नुवत्यः । गाढाङ्गदैर्वाहुभिरप्सु बालाः
 क्लेशोत्तर रागवशात्प्रवर्तन्ते ॥ ३ ॥ अमी शिरीषप्रसवावतसाः प्रप्रशिनो वारिविहारिणीनाम् ।

१ अत्र समासोक्तिरलङ्कारः । २ करटैः । ३ तिनिशवृक्षस्य । ४ ब्राह्मणान् । ५ स्वाव-
 लोकनत्रासपलायिताम् । ६ सूर्यः । ७ सूर्यकिरणः । ८ निदाघतप्तः । ९ मयूरः । १० गज- ।
 ११ सुन्दरीणाम् । १२ वारंवारं निपीय । १३ तूष्णीम्भावः । १४ सञ्चरताम् । १५ चन्दनमारुता-
 नाम् । १६ हिमोन्मूलनकारणम् । १७ रश्मिभिः । १८ सूर्यः । १९ तरन्ति ।

पारिप्लवाः स्रोतसि निक्षेपायाः शैवाललोलांश्छलयन्ति मीनान् ॥ ४ ॥ आसां जलास्फालन-
 तत्पराणां मुक्ताफलस्पर्धिषु शीकरेषु । पयोधरोत्सर्पिषु शीर्यमाणः संलक्ष्यते न च्छिदुरोऽपि हारः
 ॥ ५ ॥ आवर्तशोभा नतनाभिकान्तेर्भङ्गवौ भुवां द्रुन्दचराः स्तनानाम् । जातानि रूपावयवो-
 पमानान्यदूरवर्तीनि विलासिनीनाम् ॥ ६ ॥ तीरस्थलीवार्हिभिरुक्तालपैः प्रस्निग्धकैरभिनन्द्य-
 मानम् । श्रोत्रेषु समूर्छति रक्तमासां गीतानुगं वारिमृदङ्गयाद्यम् ॥ ७ ॥ सदष्टवस्त्रेष्वबला-
 नितम्बेष्विन्दुप्रकाशान्तरितोद्भुततुल्याः । अभी जलापूरितसूत्रमार्गा मौनं भजन्ते रशनाकलापाः ॥ ८ ॥
 एताः करोतीडितवारिधारा दर्पात्सखीभिर्धदनेषु सिक्ताः । वक्त्रेतराग्रैरलकैस्तस्म्यश्चूर्णारुणान्वारि-
 लवान्वहन्ति ॥ ९ ॥ उद्वन्धकेशश्च्युतपत्रलेखो विश्लेषिमुक्ताफलपत्रवण्टः । मनोज्ञ एव प्रमदा-
 मुखानामम्भोविहाराकुलितोऽपि वेषः ॥ १० ॥ उन्मृष्टपत्राः कलितालकान्ताः कण्ठेषु लम्बा जघनं
 स्पृशन्तः । स्तनस्थलेष्वाहतिमादवाना गता बधूना प्रियतां जलौघाः ॥ ११ ॥ हृतोऽङ्गराग-
 स्तिलक विमृष्ट लब्धान्तरैरेभिरस्तीव मत्वा । सुसहितेनेति तदा जलानामदायि मथ्य न कुचद्वये ॥ १२ ॥
 निरीक्ष्य वेणीप्रतिबिम्बमेणीदृशो भुजगग्रममावहन्त्यः । पतङ्गकूलं ध्रुतवाङ्मूलं क्षम्पाप्रकम्पाकुलिताः प्रचेष्टुः
 ॥ १३ ॥ अथ स्फुरन्मीनविधूतपङ्कजा विपद्गतीरस्वलितोर्मिसहतिः । पयोऽवगाढं कलहंसनादिनी समा-
 जुहावेव बधूः सुरापगा ॥ १४ ॥ प्रशान्तघर्माभिभवः शनैर्बिम्बान्विलासिनीभ्यः परिमृष्टपङ्कजः । ददौ
 मुजालम्बमिवात्तशीकरस्तस्मालान्तरगोचरोऽनिलः ॥ १५ ॥ गतैः स हावैः कलहंसयिक्रम कलत्रभारैः
 पुलिनं नितम्बिभिः । मुलैः सरोजानि च दीर्घलोचनैः सुरस्त्रियः साम्यगुणान्निरासिरे ॥ १६ ॥
 विभिन्नपर्यन्तगमीनपङ्क्तयः पुरो विगाढा सखिभिर्मरुत्यतः । कथंचिदार्पणं सुरसुन्दरीजनैः समीतिभि-
 स्तत्प्रथमं प्रपेदिरे ॥ १७ ॥ विगाढमात्रे रमणीभिरम्भसि प्रयत्नसवाहितपीवरोरुभिः ।
 विभिद्यमाना विससार सारसानुदैस्य तीरेषु तरङ्गसंहतिः ॥ १८ ॥ शिलाघनैर्नाकसदामुरःस्थलै-
 र्वृहजिवेशैश्च बधूपयोधरैः । तदामिनीतेन विभिन्नवीचिना रूपेव भेजे कलुषत्वमम्भसा ॥ १९ ॥
 विधूतकेशाः परिलोलितस्रजः सुरङ्गनानां प्रबिलुप्तचन्दनाः । अतिप्रसङ्गाद्विहृतांगसो मुहुः प्रक-
 म्पमीयुः सभया हवोर्मयः ॥ २० ॥ विपक्षचिचोन्मथना नखत्रणास्तिरोहिता विभ्रममण्डनेन ये ।
 हृतस्य शेषानिव कुङ्कुमस्य तान्विकत्थनीयान्दधुरन्यथा स्त्रियः ॥ २१ ॥ प्रियेण सप्रथ्य
 विपक्षसनिधावुषाहिता वक्षसि पीवरस्तने । स्रज न काचिद्विजहौ जलाविला वसन्ति हि प्रेम्णि
 गुणा न वस्तुनि ॥ २२ ॥ असशयं न्यस्तमुपान्तरक्तता यदेव रोहं रमणीभिरञ्जनम् । हृतेऽपि
 तस्मिन्सलिलेन शुक्लता निरार्तं रागो नयनेषु न श्रियम् ॥ २३ ॥ द्युतिं वहन्तो वनितावत-
 सका हृताः प्रलोभादिव वेगिभिर्जलैः । उपप्लुतास्तत्क्षणशोचनीयतां श्युताधिकाराः सचिवा ह्वा-
 ययुः ॥ २४ ॥ विपन्नलेखा निरलक्तकाधरा निरञ्जनाक्षीरपि विभ्रतीः श्रियम् । निरीक्ष्य रामा
 बुबुधे नभश्चरैरलङ्कृतं तद्वपुषैव मण्डनम् ॥ २५ ॥ तथा न पूर्व कृतभूषणादरः प्रियानुरागेण
 विलासिनीजनः । यथा जलाद्रौ नखमण्डनश्रिया ददाह दृष्टीश्च विपक्षयोविताम् ॥ २६ ॥ सुमा-
 ननाः साम्बुच्छेषु भीरवो विलोलहाराश्चलफेनपङ्क्तिषु । नितान्तगौर्यो हृतकुङ्कुमेष्वाल न लेभिरे ताः
 परमानमूर्मिषु ॥ २७ ॥ हृदाऽम्भसि व्यस्तवधूकराहते रव मृदङ्गध्वनिधीरमुज्जति । मुहुः स्तनैस्तालसमं

समाददे मनोरमं नृत्यमिव प्रवेपितम् ॥ २८ ॥ श्रिया हसद्भिः कमलानि सस्मितैरलंकृतान्धुः
प्रतिमागतैर्मुखैः । कृतानुकूल्या सुरराजयोषितां प्रसादसाफल्यमवाप जाह्नवी ॥ २९ ॥ परिस्फुर-
न्मीनविघटितोरवः सुराङ्गनाम्नासविलोलदृष्टयः । उपाययुः कम्पितपाणिपल्लवाः सखीजनस्यापि, विलो-
कनीयताम् ॥ ३० ॥ मयादिवाह्मिष्य ज्ञाहतेऽम्भसि प्रियं मुदानन्दयति स्म मानिनी । अकृत्रि-
मप्रेमरसाहितैर्मनो हरन्ति रौमाः कृतकैरपीहितैः ॥ ३१ ॥ तिरोहितान्तानि नितान्त-
माकुलैरपां प्रपातादलकैः प्रसारिभिः । ययुर्वधूना वदनानि तुल्यतां द्विरेफन्तान्तरितैः
सरोरुहैः ॥ ३२ ॥ करौ धुनानां नवपल्लवाकृती पयस्यगाधे किल जातसम्प्रा ।
सखीषु निर्वाच्यमर्षाष्टर्यदूषित प्रियाङ्गसल्लेषमवाप मानिनी ॥ प्रियैः सलील करवारिवारितः
प्रवृद्धनिःश्वासविकम्पितस्तनः । सविभ्रमावृतकराप्रपल्लवो यथार्थतामाप विलासिनीजनः
॥ ३४ ॥ उदस्य धैर्यं दयितेन सादर प्रसादितायाः करवारिवारितम् । मुखं निमीलज्वनन नत-
श्रुषः श्रियं सपत्नीवदनादिवाददे ३५ ॥ विहस्य पाणौ विधूते धृताम्भसि प्रियेण वध्वा मद-
नार्द्रचेतसः । सखीषु काञ्ची पयसा घनीकृता बभार वीतोच्चयबन्धमशुकम् ॥ ३६ ॥ निरञ्जने साचिवि-
लोकितं दृशावयावक बेपथुरोष्ठपल्लवम् । नतश्रुवो मण्डयति स्म विग्रहे बलिक्रिया चातिलकं
तदास्पदम् ॥ ३७ ॥ निमीलदाकेकैरलोलचक्षुषा प्रियोपकण्ठ कृतगात्रवेपथुः । निमज्जतीनां
श्वसितोद्धतस्तनः श्रमो नु तासां मदनो नु प्रपथे ॥ ३८ ॥ प्रियेण सिक्ता चरमं विपक्षतश्चु-
कोप काचिन्न तुतोष सान्त्वनैः । जनस्य रुढप्रणयस्य चेतसः किमप्यमर्षोऽनुनये श्रूयते ॥ ३९ ॥
अञ्जली जलमधीरलोचना लोचनप्रतिशीरीरलाञ्छितम् । आत्तमात्तमपि कान्तमुक्षितु कातरा शफ-
शङ्किनी जहौ ॥ ४० ॥ निर्जनमिच्छुरेषु यदम्भः प्लावितं चलदृशां लहरीभिः । तद्भवैः कुहस्तैः
सुरनार्यः स्मारिताः सुरतकण्ठस्तानाम् ॥ ४१ ॥ संक्षोभ पयसि पुनर्महेमकुम्भश्रीभाजा कुचयुगलेन
नीयमाने । विस्लेषं युगमगमद्रथाङ्गनाञ्चोरुद्धतः क इव सुखावहः परेषाम् ॥ ४२ ॥ किं ताव-
त्सरसि सरोजमेतदादाहोस्विन्मुखमवमासते तरुण्याः । संशय्य क्षणमिति निम्बिकाय कश्चि-
द्विब्वोर्कैर्वकसहवासिना परोक्षैः ॥ ४३ ॥ योग्यस्य त्रिनयनलोचनानलार्चिर्निर्दग्धस्मरपृतनाघिरा-
ज्यलक्ष्म्याः । कान्तायाः करकलशोद्यतैः पयोभिर्वक्त्रेन्दोरकृत महाभिषेकमेकः ॥ ४४ ॥
पर्यच्छे सरसि हृतेशुके पयोमिलोलाक्षे सुरतपुरावपत्रपिण्णोः । सुश्रोण्या दलवसनेन वीचिह-
स्तन्यस्तेन द्रुतमकृताब्जिनी सखीत्वम् ॥ ४५ ॥ नारीभिर्गुरुजघनस्थलाहतानामास्यश्रीविजितविकासि-
वारिजानाम् । लोलत्वादपहरता तदङ्गराग संजज्ञे स कलुष आशयो जलानाम् ॥ ४६ ॥ सौगन्ध्य दधदपि
काममङ्गनाना दूरत्वाद्वतमहमाननोपमानम् । नेदीयो जितमिति लज्जयेव तासामालोके पयसि महोत्पल-
ममज्ज ॥ ४७ ॥ प्रअष्टैः सरभसमम्भसोऽवगाहक्रीढाभिर्विदलितयूथिकापिशङ्गैः । आर्कल्यैः सरसि
हिरण्यैर्वधूनामौर्वाग्निद्युतिर्शैकलैरिव व्यराजि ॥ ४८ ॥ आस्माकी युवतिदृशामसौ तनोत्त
च्छायैव श्रियमनपायिनीं किमेभिः । मत्त्वैव स्वगुणपिधानसान्ध्यसूयैः पानीयैरिति विदधाविरेऽञ्जनानि
॥ ४९ ॥ निर्वाते सति हरिचन्दने जलौघैरापाण्डोर्गतपरमागयाङ्गनायाः । अर्होऽयं स्तनकलश-

१ सुराश्च राजानश्च योषितश्चेति, सुराश्च राजानश्चेत्येषां योषित इति वा, सुराणां राजा
राजानो (मुख्याः) वा; तेषां योषित इति वा तासाम् । २ सुन्दर्यः । ३ कम्पयन्ती । ४ स्वाभावि-
कम् । ५ वक्र- । ६ प्रतिच्छाद्य- । ७ बालमीन- । ८ गभीर । ९ मुखसमानत्वम् । १० नेपथ्यैः ।
११ खण्डैः । १२ झटिति ।

द्वयाहुपेये विच्छेदः सहृदययेव हारयष्टया ॥ ९० ॥ अन्यूनं गुणममृतस्य धारयन्ती संकुलसुरि-
 तसरोरुहावतंसा । प्रथोमिः सह संरंसी निषेव्यमाणा रक्तत्वं व्यधित बधूदृशां सुरेव ॥ ९१ ॥
 स्नान्तीना बृहदमलोदबिन्दुचित्रौ रेजाते रुचिरदशामुरोजकुम्भौ । हाराणां मणिमिरुपाश्रितौ सम-
 न्तादुत्सूत्रैर्गुणवदुपपन्नकाम्ययेव ॥ ९२ ॥ 'आरुढः' पतित इति स्वसमवोऽपि स्वच्छानां परि-
 हरणीयतामुपैति । कर्णेभ्यश्च्युतमसितोत्पल वधूनां वीचीभिस्तटमनु यन्निरासुरापः ॥ ९३ ॥
 दन्तानामधरमयावक पदानि प्रत्यप्रास्तनुमविलेपना नखाङ्गाः । आनिन्युः श्रियमधितोयमङ्गनानां
 शोभायै विपदि सदाश्रिता भवन्ति ॥ ९४ ॥ कस्याश्चिन्मुखमनु धौतपत्रलेखं व्यातेने सलि-
 लमरावलम्बिनीभिः । किञ्चैक्यतिकरपिञ्जरान्तराभिश्चित्रीरलमलकाप्रबल्लरीभिः ॥ ९५ ॥ अवि-
 रलमिदमम्भः स्वेच्छयोच्छातयन्त्या विकचकमलशोभोत्तानहस्तद्वयेन । परिकलितमिवार्धः कामबा-
 णातिथिम्यः सलिलमिव वितीर्ण बाललीलासुखेभ्यः ॥ ९६ ॥ जलविलुलितवध्रव्यक्तनिम्नो-
 त्ताभिः परिगततटभूमिस्नानमात्रोत्थिताभिः । कनकरुचिरकुम्भश्रीनदामोगतुङ्गस्तनविनिहितहस्तस्वस्ति-
 कामिर्वधूभिः ॥ ९७ ॥ एतस्याः करिकुम्भसंनिभकुचप्राग्भारपृष्ठे लुठद्गुड्गागर्भगेन्द्रमौक्तिकसरश्रेणीम-
 नोहारिणि । दूरादेव तरङ्ग एष पतितो वेगाद्विलीनः कथं को बान्योऽपि विलीयते न सरसः
 सीमन्तिनीसंगमे ॥ ९८ ॥

जलपानालयनायिकावर्णनम् ।

यथोर्वाक्षः पिबत्यम्बु पथिको विरलाङ्गुलिः । तथा प्रपापालिकाऽपि धारां वितनुते तर्जुम्
 ॥ १ ॥ अङ्गुव्यग्रनिरोधतस्तनुतया धारामिय कुर्वती कर्कश्या नितरा पयोनिपुणिका दातुं प्र-
 पापालिका । विलिष्टाङ्गुलिना करेण दशनापीडं शनैः पान्थ हे निस्पन्दोर्ध्वविलोचनस्त्वमपि हां
 जानासि पातु पयः ॥ २ ॥ दूरादेव कृतोऽञ्जलिर्न तु पुनः पानीयपानोचितो रूपालो-
 कनकौतुकात्प्रचलितो मूर्धा न शान्त्या तृषः । रोमाञ्चोऽपि निरन्तरं प्रकटितः प्रीत्या न शै-
 त्यादपामक्षुण्णो विधिरस्वगेन विहितो वीक्ष्य प्रपापालिकाम् ॥ ३ ॥ गन्तु सत्वरसीहसे यदि पुनर्व्यालो-
 लवेणीलतां द्रष्टुं वा स्वकुटुम्बिनीमनुदिन कान्ता समुत्कण्ठसे । तत्तृप्यन्नपि मुग्धमन्थरवलम्बेनान्तरुद्धाध्वगा-
 मेतां दूरत एव हे परिहर आतः प्रपापालिकाम् ॥ ४ ॥ मध्याह्नेऽतिखरे निदाघसमये तापोऽध्वनो
 वर्तते शीते कुञ्जतटे विचित्रविटपे मो पान्थ विश्रम्यताम् । एकाकी च भवानहं च तरुणी
 शून्या प्रपा वर्तते लज्जेऽहं नुवती स्वयं च चतुरो जानासि कालोचितम् ॥ ५ ॥ कस्येय तरुणि
 प्रपा पथिक नः किं पीयतेऽस्या र्ययो धेनूनामथ माहिषं पथिक रे वौरः कथं मङ्गलः । सोमो वाऽथ
 शनैश्चरोऽध्वृतमिदं तत्तेऽध्वरे दृश्यते मो मोः पान्थ विलाससुन्दर सखे यद्रोचते तस्यिव ॥ ६ ॥
 मध्याह्नं गमय त्यज श्रमजल स्थित्वा पयः पीयतां मा शून्येति विमुञ्च पान्थ विवशः शीतः
 प्रपामण्डपः । तामेव स्मर घर्म्मरस्मरशरत्रस्तां निजप्रेयसीं त्वच्चित्तं तु न रञ्जयन्ति पथिक प्रायः
 प्रपापालिकाः ॥ ७ ॥

निदाघमारुतवर्णनम् ।

आध्मातोद्धतदावहृष्टिहृदः कीर्णोष्णरेणुत्कराः मन्तसाध्वगमुक्तखेदविषमश्वासोष्णसंवादिनः ।
तृष्णातीजगरायतास्यकुहरक्षिप्रप्रवेशोत्कटा भ्रूमङ्गैरिव तर्जयन्ति पृथना दग्धस्थलीकज्जलैः ॥ १ ॥
कार्खीं कुञ्जयन्तो निजजरठरवव्यञ्जिताधीरकोशानुत्पाकान्कृष्णलाना पृथुसुबिरगताज्जिह्मिबिकान्पाट-
यन्तः । झिल्लीकाझल्लरीणां बधिरितककुम्भ शकृतं खे क्षिपन्तः सिङ्गानांश्चत्थपत्रप्रकरझणझणा-
राविणो घान्ति वाताः ॥ २ ॥ व्योमव्यालोलमुक्ताफलवषलललद्विन्दुसदोहगर्मानम्भोदान्मर्त्सयित्वा
दिशि दिशि भुवने मीतिमुद्गावयन्तः । एते रक्षोभृंगाक्षीगतलुलितमदक्षोमसंरम्भरुक्षा वाताः
पातालकुक्षिस्थितमपि सलिल तत्क्षणाद्गच्छयन्ति ॥ ३ ॥

निदाघे पान्थावस्था ।

सर्वाशरधि दग्धवीरधि सदा सारङ्गबद्धक्रुधि क्षामक्षमाशहि मन्दमुन्मथुलिहि स्वच्छन्दकुन्द-
द्रुहि । शुष्यत्स्रोतसि तप्तभूमिरजसि ज्वालयमानार्णसि ग्रीष्मे भासि ततार्कतेजसि कथं पान्थ
व्रजजीवसि ॥ १ ॥ वाताकीर्णविशीर्णवीरैणतृणश्रेणीझणत्कारिणी ग्रीष्मे सोष्मणि चण्डसूर्यकिरा
णप्रकाश्यमानाम्भसि । चित्तारोपितकामिनीमुखशशिज्योत्स्नाहृतक्लान्तयो मध्याह्नेऽपि सुखं प्रयान्ति
पथिकाः स्वं देशमुत्कण्ठिताः ॥ २ ॥ ग्रीष्मोष्मर्लोषशुष्यत्पयसि बकमयोद्भ्रान्तपाठीनभाजि प्रायः
पङ्क्तैकमात्रं गतवति सरसि स्यस्पतोये लुटित्वा । कृत्वा कृत्वा जलार्द्रीकृतमुरसि जैरत्कर्पटार्ध
प्रपायां तोय जैग्ध्वापि पान्थः पथि वहति हहाहेति कुर्वन्पिपासुः ॥ ३ ॥ आन्यच्चीत्कार-
चक्रममरितघटीयन्त्रचक्रममुक्तस्रोतःपूर्णप्रणालीपथसरणिशिरसारिसात्कारि वारि । कैप पान्थाः
प्रकाम शितमणिमुसलाकारविस्फारधार विक्षिप्तक्षुण्णमुक्ताकणनिकरनिमा सारपात पिबन्ति ॥ ४ ॥

प्रावृद्धवर्णनम् ।

सरसौशया सतद्विदुणगौरौ परिवेष्टिताम्बरोत्कर्षा । उद्गतपयोर्धरश्रीर्मुग्धवधूरिव विमाति घनवेला
॥ १ ॥ चञ्चद्विबुद्धलया विरचितवैभक्तितपात्रजलसेका । प्रावृद्धरजकी परितः प्रक्षालनम-
म्बरस्य विदधाति ॥ २ ॥ नृपतेरहो महोभिः प्रायः पीतानि नाकनीराणि । नो चेत् प्र-
जैल्य जलदाः प्रागिष वर्षासु किं नु वर्षन्ति ॥ ३ ॥ नेमाः सीमन्तिन्यः सौदामन्यः पयो-
दमालायाः । निर्गत्य सौधलग्ना विलसन्ति मैहे नर्मस्तृतीयायाः ॥ ४ ॥ अत्यन्तकामौकुलसव-
रामा लोकस्य लक्ष्म्यावृतपूरंभस्या । एषा सखि श्रावणजा विमिश्रा हर्षवैमिश्री ध्रुवैर्मद्वि-
तीया ॥ ५ ॥ जीर्णैर्मालाप्रथितैकजाला विद्युद्विशालाः सममत्तबालाः । हंसप्रवर्षाः कृतलोक-

१ उन्नतत्वसाम्यात् । २-समानाः । ३ शुद्धा- । ४ निनदत् । ५ राक्षसी- । ६ प्रतप्यमानजले ।
७ वीरणेति 'खसखस' इत्यस्य सङ्ज्ञा । ८ दाह- । ९ पुरातन- । १० पीत्वा । ११ क्रुपस्येदम् ।
१२ सजलगर्भा, सानुरागा च । १३ वसन-गगन-च । १४ उत्थितमेघशोभा,
उन्नतस्तनशोभा च । १५ 'मसक' इति भाषायाम् । १६ सखायां सम्बोध्येदं वचनम् । १७
उत्सवे । १८ श्रावणशुक्लद्वितीयायाः । अस्यां स्वर्णगौर्याः स्त्रीप्रधान उत्सवो देशविशेषः ।
१९ अत्र बहुव्रीहिसमासः । २० 'धीवर' इति भाषायां घृतपूरस्य सङ्ज्ञा । २१ श्रावणशुक्लद्विती-
यायाः 'शृङ्गारदोयज' इति नाम, भाषायाम् । २२ अनुपमा । २३ मेघ- ।

हर्षाः संतापवर्षाः सखि भान्ति वर्षाः ॥ ६ ॥ चलद्वलाकादशनाभिरामः परिस्रवद्वारिमदानु-
धारः । आहन्यमानस्तडिदङ्कुशेन स्मरस्य दध्वान घनद्विपेन्द्रः ॥ ७ ॥ या कामिनी सा यदि
मानिनी स्यात्स्मरस्य राज्ञो ह्यपराधिनी स्यात् । इतीव दण्डैः किमु ताडयतेऽसौ कादम्बिनी काम-
नृपस्य ढक्का ॥ ८ ॥ चन्द्रबिम्बरविबिम्बतारकामण्डलानि घनमेघडम्बरैः । भक्षितानि जलदो-
दरेषु तद्रोदनध्वनिरिवैष गर्जितम् ॥ ९ ॥ निद्रितस्य बत शम्बरद्विषो जागराय किमु वारि-
वाहकः । उर्जित दधदतीव गर्जितं संभ्रममसि सभ्रमाद्ययौ ॥ १० ॥ काप्यङ्गी रङ्गपत्र्याऽरुणयति
रमणी भूषणैर्भाति काचिद्वायत्यन्या पराऽपि प्रलसति लहरीलक्ष्म वासो वसना । यत्रान्या
स्नेहप्रान् वितरति च मुदं याति दोलाभिरन्या सा शृङ्गारद्वितीया रचयति न मनः कस्य
शृङ्गारमग्नम् ॥ ११ ॥ आकाशे पश्य नेमा निविडघनघटाः सम्भ्रताग्नेयचूर्णा मञ्जूषा भान्ति
तासामुपरि सुरघनुः कैतवाक्तेतवोऽमी । विद्युन्नो नालयन्त्रतिमुखनिपतद्दीप्तवर्त्तिप्रकाशः
सैन्यं मारस्य मन्ये स्फुरति विमथितुं मानिनी मानदुर्गम् ॥ १२ ॥ पाप केऽपि जगुर्नि-
दानमनिलं प्राहुः परे नैकैत नक्षत्रं कतिचिज्जल्युरितरे दुर्दैवमूर्चुर्नृणाम् । यत्तु प्रावृषि वैपरीत्यमधुना
लोके समुज्जृम्भते तत्सुप्ते जगदीश्वरे जलमुचामन्याय उन्नीयते ॥ १३ ॥

प्रावृषः प्राकृतिकवर्णनम् ।

शीतलादिव संव्रस्तां प्रावृषेभ्योऽनमस्वतः । नमो बभार नीरन्ध्र जीमूतकुलकम्बलम् ॥ १ ॥
स्फुरन्तः पिङ्गलामासो धरण्यामिन्द्रगोपकाः । सरक्तवान्तपान्थल्लीबीवा हव चकाशिरे ॥ २ ॥
पतत्यविरतं वारि नृत्यन्ति च कलापिनः । अथ कान्तः कृतान्तो वा दुःखस्यान्तं करिष्यति
॥ ३ ॥ उत्कण्ठयन्ति मेघाना माला वर्गं कलापिनाम् । उत्कण्ठयन्ति यूनां च मानसमदनादयः
॥ ४ ॥ अस्थिरमनेकरागं गुणरहितं नित्यदुष्प्रापम् । प्रावृषि सुरेन्द्रचाप विभाव्यते युवतिचि-
त्तमिव ॥ ५ ॥ नन्दयति कस्य न मनः शबलैर्घनघुलिधूसरच्छायैः । आक्रम्य पुत्रकैरिव
मलिनीकृतमम्बरं जलदैः ॥ ६ ॥ आयाताः सखि वर्षा वर्षादपि यासु वासरो दीर्घः । दिशि
दिशि नीरतरङ्गो नीरतरङ्गो ममापि हृदयेऽर्थः ॥ ७ ॥ गर्जति वारिदपटले वर्षति नयनारवि-
न्दमबलायाः । मुजवल्लिमूलसेके विरहलता पल्लवं सूते ॥ ८ ॥ अतिशयितकदम्बामोदकदम्बा-
निलो वहति । वियदम्बुदमेदुरितं मे दुरितं पश्य नागतो दयितः ॥ ९ ॥ शमयति जलघा-
रधारा चातकयूनां तृष चिरोपनताम् । क्षपयति च वधूलोचनजलधारा कामिनां प्रवासरुचिम्
॥ १० ॥ आस्वाद्य निर्विशेषं विरहिबधूना मृदूनि मांसानि । करकामिषेण मन्ये निष्ठीवति
नीरैर्दोऽस्थीनि ॥ ११ ॥ वर्षासु जाता नवयौवनश्रीराशावधूः प्रौढपयोधराऽभूत् । पुष्पोद्गमोऽ-
जायत मालतीनां बभूवुरस्पृश्यतमास्तटिन्यः ॥ १२ ॥ वसन्तविलेखमपारयन्त्या भुवो निदाघ-
स्मरतापशान्यै । आशावयस्याभिर्दुदाह्रियन्ते पयोदनीलोत्पलपल्लवानि ॥ १३ ॥ घनोद्यमे गाढ-
तमेऽन्धकारे न कोऽपि निर्णेतुमहः शशाक । स्पृशन्मुहुः किंतु करेण नामीसरोजमामीरकुला-

१ रङ्गपत्रीति 'महँदी' इत्यस्य नाम । २ लहरीलक्ष्मसाम्यात् 'लहरीयौ' इति भाषायां सङ्ज्ञा ।
३ दधाना । ४ 'वाहद' इत्यस्याग्नेयचूर्णेति सङ्ज्ञा । ५ वल्लियन्त्रस्यैव नालयन्त्रेति सङ्ज्ञा ।
६ वर्षाकालिकात् पवनात् । ७ आकाशम् । ८ श्यामिमसाम्यात् । ९ ऊर्ध्वकण्ठं कुर्वन्ति ।
१० निर्गतो रतस्य (रमण) रङ्गः प्रसङ्गो यस्य सः । ११ नायकः । प्रोषितपतिकाया इदं वचनम् ।
१२ जलदः भवन्तश्च ।

धिनार्थः ॥ १४ ॥ कामेन कामं प्रहिता जवेन प्रावृद् चचाल त्रिजगद्विजेतुम् । किं चन्द्र-
बिम्बं दधि मक्षयन्ती संधारयन्ती हरितः शुभाय ॥ १५ ॥ निरीक्ष्य विद्युजयनैः पयोदो मुख
निशायामभिसारकायाः । धारानिपातैः सह किं नु वान्तश्चन्द्रोऽयमित्यार्ततरं ररासं ॥ १६ ॥
सजलजलधर नमो विरेजे विवृतिमियार्यं रुचिस्तडिल्लितानाम् । व्यवहितरतिविग्रहैर्वितेने जलगु-
रुभिः स्तनितैर्दिगन्तरेषु ॥ १७ ॥ परिसुरपतिसूनुधाम सद्यः समुपदधन्मुकुलानि मालतीनाम् ।
विरलमपजहार बद्धबिन्दुः सरजसतामवनेरपां निपातः ॥ १८ ॥ प्रतिदिशमभिगच्छतामिमृष्टः
ककुमविकाससुगन्धिनाऽनिलेन । नव इव विबभौ स चित्तजन्मा गतधृतिराकुलितश्च जीवलोकः
॥ १९ ॥ व्यथितमपि श्रुश मनो हरन्ती परिणतजम्बुफलोपभोगद्वष्टा । परमृतयुवतिः स्वनं वितेने
नवनवयोजितकण्ठरागरम्यम् ॥ २० ॥ अभिमवति मनः कदम्बवाधौ मदमधुरे च शिखेण्डिनां
निनादे । जन इव न धृतेश्चचाल जिष्णुर्नेहि महतां सुकरः समाधिमङ्गः ॥ २१ ॥ धृत-
विसवल्यावलिर्वहन्ती कुमुदवनैकदुक्कलमात्तबाणा । शरदमलतले सरोजपाणौ धनसमयेन वधुरिवा-
ललम्बे ॥ २२ ॥ समदशिखिस्तानि हंसनादैः कुमुदवनानि कदम्बपुष्पवृष्ट्या । श्रियमति-
शयिनीं समेत्य जम्बुगुणमहतां महते गुणाय योगः ॥ २३ ॥ सरजसमपहाय केतकीना प्रस-
वमुपातिकनीपैरेणुकीर्णम् । प्रियमधुरसनानि षट्पदाली मलिनयति स्म विनीलबन्धनानि ॥ २४ ॥
मुकुलितमतिशय्य बन्धुजीव धृतजलबिन्दुषु शैवालस्थलीषु । अविरलवपुषः सुरेन्द्रगोपा वि-
कचपलाशचैयश्रिय समीयुः ॥ २५ ॥ रटतु जलधरः पतन्तु धाराः स्फुरतु तड्भिन्मस्तोऽपि
वान्तु शीताः । इयमुरसि महौषधीव कान्ता निखिलमयप्रतिघातिनी स्थिता मे ॥ २६ ॥
स्फुरदधीरतड्जियना मुहुः प्रियमिवागलितोरुपयोधरा । जलधरावलिरप्रतिपालितस्वसमयासमयाज्जग-
तीधरम् ॥ २७ ॥ गजकदम्बकमेचकमुच्चकैर्नमसि वीक्ष्य नवाम्बुदमम्बरे । अभिससार न बल्लभ-
मङ्गना न चकमे च कमेकरसं रहः ॥ २८ ॥ अनुययौ विविघोपलकुण्डलधृतिवितानकसंवलितशुकम् ।
घृतधनुर्वलयस्य पयोमुचः शैवलिमा वलिमानमुषो वपुः ॥ २९ ॥ हुतसमीरचलैः क्षणलक्षितव्यवहित
वितपैरिव मञ्जरी । नवतमालनिभस्य नमस्तरोरचिरैरौचिररोचत वारिदैः ॥ ३० ॥ पटलमम्बुमुचां पथि-
काङ्गना सपदि जीवितसशयमेष्यती । सनयनाम्बुसखीजनसम्रमादिधुरबन्धुरबन्धुरमेक्षत ॥ ३१ ॥
प्रवसतः सुतरामुदकम्पयद्विदलकन्दलकम्पनलालितः । नमयति स्म वनानि मनस्विनीजनमनो-
मनो घनमास्तः ॥ ३२ ॥ जलदपङ्क्तिरनर्तयदुन्मद कलविलापि कलैः पिकदम्बकम् । कृतसमा-
जनमर्दलमण्डलध्वनिजया निजया स्वनसंपदा ॥ ३३ ॥ नवकदम्बरजोऽरुणिताम्बरैरधिपुरन्त्रिं
शिलीन्ध्रसुगन्धिभिः । मनसि रागवतामनुरागिता नवनवा वनवायुभिरादधे ॥ ३४ ॥ शमित-
तापमपोढमहोरजः प्रथमविन्दुभिरम्बुमुचोऽम्भसाम् । प्रविरलैरचलाङ्गनमङ्गनाजनस्रुगं न सुगन्धि न
चन्निरे ॥ ३५ ॥ द्विरददन्तवलक्षमलक्ष्यत स्फुरितमृद्भृगच्छवि केतकम् । घनघनौघविघट्टनया
दिवः कृशशिख शशिखण्डमिव च्युतम् ॥ ३६ ॥ दलितमौक्तिकचूर्णविपाण्डवः स्फुरितनिर्झर-
शीकरचारवः । कुटजपुष्पपरागकणाः स्फुट विदधिरे दधिरैरुविडम्बनैः ॥ ३७ ॥ नवपयः-

१ गोपनन्दनः । वैकुण्ठनाथ इति भावः । २ आक्रन्दन्ते स्म । ३ प्राप । ४ कोकिला । ५ मयू-
राणाम् । ६ कदम्ब- । ७ हरितदूर्वा- । ८ 'इन्द्रगोप' इति भाषायाम् । ९ प्रकुलकिशुकशोभाम् ।
१० अभिलषितवती । ११ नानावर्णशालिता । १२ विद्युत् । १३ मयूरवृन्दम् । १४ पुरन्धीयु ।
१५ अनुकरणम् ।

कणकोमलमालतीकुसुमसंततिसंततसद्भिभिः । प्रचलितोदुनिमैः परिपाण्डिमा शुभ्रजोभरजोऽलिभि-
राददे ॥ ३८ ॥ निजरजः पटवासमिवाकिरद्भूतपटोपमवारिमुचां दिशाम् । प्रिययिमुक्तवधूजनचे-
तसामनैवनी नवनीपवनावलिः ॥ ३९ ॥ प्रणयकोपभृतोऽपि पराङ्मुखाः सपदि वारिधारावभीरवः ।
प्रणयिनः परिरब्धुमधाङ्गना धँवल्लिरे वल्लिरेचितमध्यमाः ॥ ४० ॥ विगतरागगुणोऽपि जनो न
कश्चलति याति पयोदनमस्वति । अभिहितेऽलिभिरेवमिवोच्चकैरनैवृते नवृते नवपल्लवैः ॥ ४१ ॥
प्रौढमौक्तिककचः पयोमुचां विन्दवः कुटजपुष्पवन्धवः । विद्युता नमसि नाट्यमण्डले कुर्वते स्म
कुसुमाञ्जलिश्रियम् ॥ ४२ ॥ महीमण्डलीमण्डपीभूतपाथोधरारव्वहर्णसु वर्षासु सद्यः । कदम्बे
प्रसूनं प्रसूने मरन्दो मरन्दे मिलिन्दो मिलिन्दे मदोऽभूत् ॥ ४३ ॥ उन्निद्रकन्दलदलान्तरलम्बमानगु-
ञ्जन्मदान्वमधुपे घनमेघकाले । स्वप्नेऽपि यः प्रयसति प्रविहाय कान्तां तस्मै विपाणरहिताय
नमो वृषाय ॥ ४४ ॥ धैनसमयमहीभृत्पत्तनस्याम्बरस्य त्रिभुवनपतिचापं गोपुरत्वं प्रपेदे । अपि
विरसवचोभिः प्राप्तपङ्कामिपेकाः कुक्कय इव भेकाः खेदयन्ति स्म लोकान् ॥ ४५ ॥ घनतर-
घनवृन्दच्छादिते व्योम्नि लोके सवितुरथ हिमांशोः संकथैव व्यरसीत् । रजनिदिवसमेद मन्द-
वाताः शशंसुः कुमुदकमलगन्धानाहरन्तः क्रमेण ॥ ४६ ॥ घनतरघनवृन्दच्छादिते व्योम्नि लोके
सवितुरथ हिमांशोः संकथैव व्यरसीत् । विरहमनुभवन्ती संगम चापि भर्त्रा रजनिदिवसमेदं चक्रवाकी
शशंस ॥ ४७ ॥ अथ नैमसि निरीक्ष्य व्यासदिक्चक्रवालं सजलजलदजालं प्राप्तहर्षप्रकर्षः । विहितवि-
पुलवर्हाड्म्वरो नीलकैण्ठो मदमृदुकलकण्ठो नाटयमङ्गीचकार ॥ ४८ ॥ अभिनवययसश्रीशालिनि
व्यातालेऽस्मिन्नतिशयपरभाग मेजिरे जिष्णुगोपाः । कुवल्यशयनीये मुग्धमुग्धेक्षणया मणय
इव विमुक्ताः कामकेलिप्रसङ्गात् ॥ ४९ ॥ मलिनहुतभुग्भूमश्यामैर्दिशो मलिना घनैरविरलवृण-
श्यामा भूमिर्नवोद्वनकन्दलैः । मुरतसुर्भंगो नूनं कालः स एष समागतो मरणशरणौ यस्मि-
न्नेते भवन्ति वियोगिनः ॥ ५० ॥ क्षीपां क्षीमीकृत्य प्रसममपहृत्याम्बु सरितां प्रताप्योवी
कृत्स्नां तरुगहनमुच्छोष्य सकलम् । कं संप्रायुर्धृणांशुर्गत इति तदन्वेपणपरास्तडिहीपालोका दिशि
दिशि चरन्तीव जलदाः ॥ ५१ ॥ मेघाटोपैः स्तनितसुमगं धीष्य ख हस्तिदन्तैः कृत्वा
मितीरुपरिसदन चामरैश्छादयित्वा । कर्षुरस्ता मृगमदरसैर्भूमिमात्येऽप्यशेत सैहे चर्मण्युरसि दयि-
तावाहुरुद्धः पुलिन्दः ॥ ५२ ॥ उपैति घनमण्डली नदति नीलकण्ठावली तडिल्लसति सर्वतो
बहति केतकीमारुतः । इतोऽपि यदि नागतः प्रियतमो नु मन्येऽधुना दधाति मकरध्वज-
छुटितशिखिनीक धनुः ॥ ५३ ॥ दिशा हाराकाराः शमितशममारा शमवतामसूचीसंचाराः
कृतमदविकागश्च शिखिनाम् । हताध्वव्यापारास्तुहिनकणसारा विरहिणीमनःकीर्णाङ्गाराः किरति
जलधारा जलधरः ॥ ५४ ॥ देवे वर्षत्यशनपवनव्यापृता वह्निहेतोर्गोहाद्रेह फलकनिचितैः
सेतुभिः पङ्कमीताः । नीध्रप्रान्तानविरलजलान्पाणिभिस्ताडयित्वा शूर्पच्छत्रस्थगितशिरसो योषितः

१ शुभ्रपरागातिशयजन्यः । २ अरक्षिका । ३ संचेरः । ४ सत्ये । ५ वर्षा- । ६ इन्द्रधनुः ।
७ मण्डूकाः । ८ वृत्तान्तादिचर्चैव । ९ 'चक्रवाकी दिने एव पत्या रमते' इत्युक्तेः । १० आश्वमे-
माजि, आकाशे वा । ११ मयूरः, शिवश्च । १२ इन्द्र- । १३ अनिमृक्तवालभाव- । १४ सुन्दर- ।
१५ रमणीयः । १६ मरणं विना कष्टानिबृत्तेः । १७ रात्रिम् । १८ अर्द्धां विधाय । १९ सूर्यः ।
२० वर्षासु हि सूर्यादर्शनमिति तथा सम्भावनम् । २१ अन्यथा मदनात् आगमिष्यत्येवेति भावः ।

संचरन्ति ॥ ५५ ॥ आकर्ष्य स्मरयौवराज्यपटहं जीर्णतधीरध्वनिं नृत्यत्केकिर्कुटुम्बकस्य दधत
मन्दा मृदङ्गक्रियाम् उन्मीलनवनीलकन्दलदलव्याजेन रोमाञ्चिता हर्षणेव समुत्थिता वसुमती दध्रे
शिलीन्ध्रध्वजान् ॥ ५६ ॥ वज्रेण त्रिजगत्पतेर्वैलरिपोरच्छिन्नपक्षाः पुरा ये भीता निममञ्जुरन्वि-
जठरे तांस्त्वनपक्षान्गिरीन् । आश्वास्य त्रणदुःखजा शमयितुं तेषामुदग्रव्यथामुत्तस्थुर्जलदच्छलेन जल-
धेरुर्ध्वेऽम्मसः पर्वताः ॥ ५७ ॥ मन्दं मुद्रितपासवः परिपतञ्जकारिश्चन्द्रामरुद्वेगध्वस्तकुटीर-
काग्रनिपतच्छिद्रेषु लब्धान्तराः । कर्मव्यग्रकुटुम्बिनीकुचतटस्वेदच्छिदः प्रावृषः प्रारम्भे निपतन्ति कन्द-
लदलोच्छासाः पयोविन्दवः ॥ ५८ ॥ किञ्चिन्मुद्रितपासवः शिखिकुलैस्त्वण्ठमालोकिता जीर्णावासद-
हरिद्रगृहिणीश्चासानिलैर्जैर्जराः । एते ते निपतन्ति नूतनघनप्रावृट्मरारम्भिणो विच्छापीकृतविप्रयुक्तवनिता
वक्त्रेन्दवो विन्दवः ॥ ५९ ॥ काले नीलबल्लोहके सतडिति प्रीतिप्रदे बर्हिणामाश्चर्यं कथयामि वः शृणुत
मो यद्वृत्तमस्मद्गृहे । सौभाग्यव्ययशङ्कयैकशयने कान्ताप्रियाम्यामहो मानिन्या बत रात्रिमेव सकला
चीर्णं प्रवासिन्नतम् ॥ ६० ॥ उत्कुल्लार्जुनसर्जवासितवहत्पौरस्त्यक्षश्चानिलप्रेहोलेत्स्वलितेन्द्रनीलशकल-
स्निग्धाम्बुदश्रेणयः । धारासिक्तवसुन्धरासुरभयः प्राप्तास्त एवाधुना धर्माग्मोविगमागमव्यतिकरश्रीवाहिनी
वासराः ॥ ६१ ॥ आच्छन्ने शितितेजसी मनसिजव्यापारमेय मनः स्वात्मा च द्वयमेतदस्ति
दशमं द्रव्यं परेषा तमः । कालाकाशदिशां निरस्तमधुना नामापि वर्षागमे द्रव्यं वारिगुणश्च
वारिदरवः कर्मापि वारिक्रियाः ॥ ६२ ॥ आसारेण न हर्म्यतः प्रियतमैर्यातु बहिः शक्यते
शीतोत्कम्पनिमित्तमायतदृशा गाढं समालिङ्ग्यते । जालैः शीकरशीतलैश्च मरुतो रत्यन्तखेद-
च्छिदो धन्याना बत दुर्दिनं सुदिनता याति प्रियासंगमे ॥ ६३ ॥ उद्योगः क्षयमेति हन्त
सहसा जाड्यं समुज्जृम्भते मित्रैस्यापि च दर्शनं भवति नो किं वाऽन्यदाचक्ष्महे । यल्लोकास्पृ-
हणीयता गतमभूत्तज्जीवनं व्यर्थतां प्राप्तं येन दुनोति तन्मम मनो दुर्दैववदुर्दिनम् ॥ ६४ ॥
सर्वप्रोद्गतकन्दला वसुमती वृद्धिर्जैलाना परा जात निर्धैर्मल जगत्सु मलिनैर्लब्धा घनैरुन्नतिः ।
सर्पन्ति प्रतिमन्दिरं द्विरसंनैः संत्यक्तमौर्गो जनो वर्षाणां च कलेश्च सप्रति जयत्येकैर्वा राज्य-
स्थितिः ॥ ६५ ॥ नैतद्धारिदगर्जित रतिपत्तिप्रस्थानदङ्कारवो नैते वारिधराः स्रवन्मदजलास्तत्सिन्धुरैः
प्रोद्धुराः । नैवा विद्युदिय विभाति रुचिरा तच्चन्द्रहासप्रभा मन्ये मानिनि मानदुर्गमधुना जेतुं
किमायात्यसौ ॥ ६६ ॥ दृष्ट्वाऽऽम्बरमम्बरं घनकृत सौर्दोमनीनर्तकीनृत्यारम्भमृदङ्गमङ्गलरव श्रुत्वा च
तद्गर्जितम् । पुण्यत्पुष्पभरानताङ्गणतरुस्कन्धावसद्वायसकाणाकर्णनसोत्सवप्रियतम पान्था ययुर्मन्दि-
रम् ॥ ६७ ॥ सन्नन्येव निरन्तरं निवसतिर्मित्राद्यनालोकन पन्थाः पङ्कसमाकुलः कलुपतां
वारा सदा दुर्दिनम् । एव यद्यपि दूयणानि तदपि स्वर्भूजलोत्सासकस्तस्योत्पत्तिनिमित्ततैकगुणतः
प्रावृट् प्रपेदे यशः ॥ ६८ ॥

१ मेघ- । २ नृत्यन्मयूरगणस्य । ३ इन्द्रस्य । ४ श्यामैर्मेघैर्व्याप्त इति भावः । ५ मेघच्छन्न-
तयाऽनिर्मलं दिनम् । ६ सूर्यस्यापि । ७ जलम् । प्राणा इति तु प्रतीतिमात्रम् । ८ अनुपयुज्य-
मानत्वात् । ९ वारीणां, जडानां च । १० कमलानामदर्शनात् । कमलायाः लक्ष्म्याः (शोभायाः)
अदर्शनाच्च । ११ सर्पाः, पिशुनाश्च । १२ मार्गाणां पङ्कादिनाऽभ्यधात्वात् । धर्ममर्यादानष्टत्वाच्च ।
१३ एकरूपं । श्लेषेणाभिप्रायमनोक्तत्वात् । १४ स्मरगजाः । १५ विद्युत्- । १६ विरहिणः ।

दोलाक्रीडावर्णनम् ।

सौन्दर्यमिन्दीवरलोचनानां लोलासु दोलासु यदुल्लास । यदि प्रसादालुभते कवित्वं जानाति
तद्वर्णयितुं मनोभूः ॥ १ ॥ प्रसार्य पादौ विहितस्थितीनां दोलासु लोलांशुकपल्लवानाम् । मनोरथा-
नामपि यन्न गम्यं तद्गृष्टमापुः सदृशा युवानः ॥ २ ॥ उन्नम्य दूरं मुहुरानमन्त्यः कान्ताः क्षयीभूतनि-
तम्बविम्बाः । दोलाविलासेन जितश्रमत्वात्प्रकर्षमापुः पुरुषायितेषु ॥ ३ ॥ दृशा विदधिरे दिशः कमलराजि-
नीराजिताः कृता हसितरोचिषा हरिति चन्द्रिकादृष्टयः । अकारि हरिणीदृशः प्रबलदण्डकप्रस्फुरद्वपुर्विपु-
लोचिषा वियति विद्युता विभ्रमः ॥ ४ ॥ प्रत्यासन्नमुखी कराम्बुजयुगप्रेक्षोलिता प्रेक्षिकौमार-
ह्वयमुदस्तहारलतिकान्वाविद्धतुङ्गस्तनी । दृष्टादृष्टमुखा गतागतवशादालोलमानाशुका तन्वङ्गी गगने
करोति पुरतः शार्तद्वद विभ्रमम् ॥ ५ ॥

प्रावृट्कालिकमरुद्वर्णनम् ।

एते ते दुरतिक्रमक्रममिलद्वर्माणैर्मर्मच्छिदः कौदम्बेन रजोमरेण ककुभो रुन्धन्ति क्षण-
निः । गाढारम्भनिगूढनीरदघटासघटनीलीभवद्वयोमक्रोडकटाहपातुकपयोवेणीकणप्राहिणः ॥ १ ॥
धाराधौतं धुनानाः शशधरधवलं केसर केतकीनां कैलासे किनरीणां चलदलकलतालालीला
दधानाः । आमूलं मानिनीनां मनसि विनिहित मानमुन्मूलयन्तो वान्त्येते वारिवाहव्यतिकरशि-
शिराः प्रौढवेण्याः समीरः ॥ २ ॥ गोकर्णं गाहमानाः पृथुतरपृपतप्राहिणः शर्वैरौघानाक-
र्षन्तो दिगन्तानपि च विदधतः कन्दलीसुप्रचारान् । एते धावन्ति वार्धश्रवसमुत्फुल्लधरयन्तः
समन्तादावृण्वन्तोऽअवीथीं वनमिव शवरभ्रान्तिमाजोऽम्बुवाहाः ॥ ३ ॥

प्रावृषि विराहिणां वर्णनम् ।

उपरि पयोधरमाला दूरे दयिता किमेतदापतितम् । हिमवति दिव्यौषधयः कोपाविष्टः
फणी शिरसि ॥ १ ॥ उपरि घन घनपटलं तिर्यगिरयोऽपि नर्तितमयूराः । क्षितिरेपि
कन्दलधवला दृष्टि पथिकः क पातयतु ॥ २ ॥ किं गतेन यदि सा न जीवति प्राणिति
प्रियतमा तथापि किम् । इत्युदीक्ष्य नवमेघमालिकां न प्रयाति पथिकः स्वमन्दिरम् ॥ ३ ॥
शिखिनि कूजति गर्जति तोयदे स्फुटति जातिलताकुसुमाकरे । अहह पान्थ न जीवति ते
प्रिया नमसि मासि न यासि गृहं यदि ॥ ४ ॥ रसति तरुणीकेशस्यामे पयोमैति निर्भर
स्फुटति चपले वारवार क्षर्णेषुतितेजसि । उपगुरुजन मन्ये दैन्यात्परादमुखसुत्तया निभृत-
निभृत मन्दोच्छ्वासं तथा वत रुयते ॥ ५ ॥ निशीथे लीनानां झटिति तडिता वीक्ष्य विषय
घनानामाभोगं रसिकपथिकेनोन्मुखदृशा । न गीतं सोत्कठं न च रुदितमुत्कण्ठवरल न मुक्ता
निःश्वासाः स्फुरदनुमतं किं तु हृदयम् ॥ ६ ॥ यथा रन्ध्र व्योम्नश्चलजलदधूमः स्थगयति
स्फुलिङ्गीनां रूप दधति च यथा क्रीटमणैः । यथा विद्युज्ज्वालोऽसितपरिपिङ्गाश्च ककुभ-
स्तथा मन्ये लग्नः पथिकतरुखण्डे स्मरदैवः ॥ ७ ॥

१ दोलाम् । २ विद्युत्सम्बन्धिनम् । ३ कदम्बसम्बन्धिना । ४ कम्पयन्तः । ५ वर्षाकालि-
काः । ६ पवनः । ७ जल- । ८ आघणे । ९ मेघे । १० विद्युत्- । ११ अभिक्रणानाम् ।
१२ ज्योतिर्विज्ञाः । १३ मदनकपोऽभिः ।

वर्ही रीति वका रटन्ति तडितो आम्यन्त्यतिव्याकुलाः विक्रोशन्ति । घेना घेना च विलपत्युच्चैर्ब-
लाकावलिः । आत्मानं मूर्खतः क्षिपन्ति सलिलासारः पतत्यग्रतोः मुक्त्वा प्रावृषिः साहसैकरसिके
याति प्रियामध्वगे ॥ ८ ॥ नृत्यच्चन्द्रकिणि कणन्मधुलिहिः श्यामायमानक्षितौ धीरध्वानपयोमुचि
प्रविलसत्सौदामनीदामनि । धाराम्भः कणवाहिशीतमरुति प्राणान्ययोदागमे हाहा हास्यति मुग्धिका नवः
वधूरित्यध्वगः क्रन्दति ॥ ९ ॥ श्रुत्वा बालमृगीविलोलनयना शब्द घनानां पुरा मीत्या वक्षसि
सञ्चितापि निविड भूयः समालिङ्गति । याः वक्त्रादपहृत्य रोपितवती कण्ठे ममैवानन सा द्रक्ष्य-
त्यधुना कथं नु विरहे बाला पयोदावलीम् ॥ १० ॥ रात्रौ भारिमरालसाम्बुदरबोद्धिमेन जाता-
श्रुणा पान्थेनात्मवियोगदुःखपिशुनः गीतं तथोत्कण्ठया । आस्ता जीवितहारिणः प्रवसनालापस्य
सकीर्तनं मानस्यापि जलाजलिः सरमसं लोकेन दत्तो यथा ॥ ११ ॥ ग्रामेऽस्मिन्पथिकाय
पान्थ वसतिर्नैवाधुना दीयते रात्रावत्र विहारमण्डपतले पान्थः प्रसुप्तो युवा । तेनोद्धीय
खलेन गर्जति घने स्मृत्वा प्रिया तत्कृतं येनाद्यापि करङ्कदण्डपतनाशङ्की जनस्तिष्ठति ॥ १२ ॥
आतः पान्थ कुतो मवान्नगरतो वार्ता न वा वर्तते बाढ ब्रूहि युवा पयोदसमये त्यक्त्वा
प्रियां जीवति । सत्यं जीवति जीवतीति कथिता वार्ता मयापि श्रुता विस्तीर्णा पृथिवी जनो-
ऽपि विविधः किं किं न समान्यते ॥ १३ ॥ धीरः वारिधरस्य वारि किरतः श्रुत्वा निशीथे
ध्वनिं दीर्घोच्छ्वासमुदश्रुणा विरहिणीं बाला चिर ध्यायता । अध्वन्येन विमुक्तकण्ठकरणं रात्रौ तथा
क्रन्दित ग्रामीणैः पुनरध्वगस्य वसतिर्ग्रामे निषिद्धा यथा ॥ १४ ॥ आतः पान्थ प्रसीद
प्रतिविरम समुत्सृज्य बालमकाण्डे गन्तु बाष्पाभ्युपप्लुतनयनमुखी प्रेयसीं ते न युक्तम् । वृत्तं ग्रामे-
ऽतिकष्टं यदिह गृहपतेः प्रोषितस्य प्रियाया मुक्ताक्रन्दास्तदेतान्सलिलवितरणे निर्गतान्पश्य बन्धून्
॥ १५ ॥ मद्रात्र ग्रामके त्व वससिः परिचयस्तेऽस्ति जानासि वार्तामस्मिन्नध्वन्यजाया । जलधररसि-
तोक्ता न काचिद्विपन्ना । इत्थं पान्थः प्रवासावधि दिनविगमापायशङ्की प्रियायाः पृच्छन्वृत्ता-
न्तमारात् स्थितनजमवनोऽप्याकुलो न प्रयाति ॥ १६ ॥ आवासेऽस्मिन् विदग्धाः कचिदपि न विमो-
नापि निद्रोपभोगोऽर्थत्वं सस्त्रोस्था विलयमुपगता सम्मुखं विधुं देहो । प्रोद्यश्चायं पयोर्मृतं तदिति
यदि रुचिर्नैवासे तदास्वेत्युक्तः पान्थः सुदत्या हतमदनमयस्तत्रैव मुग्धोऽस्तिमुग्धः ॥ १७ ॥

प्रावृषि विरहिणीवर्णनम् ।

अदृष्टपूर्वमस्माभिर्देतदृश्यतेऽधुना । विपं विपैर्धरैः पीतं मूर्च्छिताः पथिकाङ्गनाः ॥ १ ॥
सखि हे पश्य रसमय जलधररसमयं समुन्नदम् । विलसति कापि बलाका कापि बलाका
मुदं धत्ते ॥ २ ॥ शिशिरसीकरवाहिनि मारुते चरति शीतभयादिव सत्वरः ।
मनसिजः प्रविवेश वियोगिनीहृदयमाहितशोकहृताशनम् ॥ ३ ॥ एष्यन्त्यवश्यमधुना हृदया-

१ मेघाः । २ निविडः । ३ पचनाः । ४ जलधाराप्रपातः । ५ मयूरनृत्यशालिनि । ६ मेघ-
जालम् । ७ आबयोश्चेष्टाविज्ञाः । महान्तश्च । ८ पर्यङ्काद्यभावात्, रमणेतरपयोगस्यानभि-
लषितत्वाच्च । ९ शास्त्रविश्वासः । आस्तरणसम्भावना च । १० तटितं तद्वत्प्रकाशमाना नायिका
च । ११ असौ, वक्त्री च । १२ मेघः । कुचश्च अत्रैकवचनं श्लेषरक्षणाय । १३ सुन्दरः । १४ अति
मूढः विस्मृतगृहगमनत्वात् । १५ गरलम्, जलं च । १६ मेघैः ।

धिनेथा मुग्धा मुधा कुरुत मा विविधं विलापम् । इत्थं शशंसुरिव गर्जितकैतवेन पाथोर्वैराः पथि-
कपङ्कजलोचनाभ्यः ॥ ४ ॥ आकर्णितानि रसितानि यया प्रसर्पत्प्रयुधैराजरथनिस्थनसोदराणि ।
उच्चै रणचरणनूपुरया पुरन्ध्या क्षिप्रं प्रियं कुपितयापि तयाऽभिसन्ने ॥ ५ ॥ प्रणतिमिरपि पत्युः
प्रार्थनाभिश्च सख्याः क्षणमपि न मनस्तो मानिनी मानमौज्झैत् । तमसमर्शरश्मिभूतगानप्रकारः
फणिनेमिव शिखण्डी किं न खण्डीचकार ॥ ६ ॥ नमसि जलदलक्ष्मीं सास्रया वीक्ष्य दृष्ट्वा
प्रवससि यदि कान्तेत्यर्थमुक्त्वा कथंचित् । मम पटमवलम्ब्य प्रोल्लिखन्ती धरित्री तदनुकृतवती
सा यत्र वाचो निवृत्ताः ॥ ७ ॥ विरमत घनाः किं वो वृष्ट्या सुषैष विद्यष्ट्या व्रजत ककुभं
कामप्यन्यां मनोरुचिरामतः । न तदिह वनं नासौ मार्गो न तच्च धरातलं विरहगलितैस्तन्या
यत्र प्लुतं नयनान्मुषिः ॥ ८ ॥ प्रसरदलकाकीर्णं कर्णे न केकिरुतं श्रुतं श्वसितधिजितो घातो
घातो न वा कुटजोत्कटः । न च परिचितासायासपत्स्तुताश्रुणि लोचने तदपि किमपि प्रावृ-
ट्स्थामा धुनोति वियोगिनीः ॥ ९ ॥ मैवैर्व्योम नयाम्बुमिर्वसुमती विद्युल्लताभिर्दिशो धारा-
मिर्गंगन वनानि कुटजैः पूरैर्वृता निम्नगैः । एका घातयितुं वियोगविधुरां दीनां वराकीं त्रियं
प्रावृट्काल हताश वर्णय कृतं मिथ्या किमाढम्बरम् ॥ १० ॥ घाता वान्तु कदम्बरेणुशवला
नृत्यन्तु सर्पद्विपैः सोत्साहा नवधारिगर्भगुरवो मुञ्चन्तु नाद घनाः । मग्नां कान्तवियोगशोकज-
लधौ मां वीक्ष्य दीनाननां विद्युत्किं स्फुरसि त्वमप्यकरणे व्रीत्वं समाने सति ॥ ११ ॥ अम्भो-
वाहमुरद्विषो निवसनं ध्वान्ताद्रिदिव्यौषधी कन्दर्पस्य विलासचम्पकधनुर्वर्षालतामञ्जरी । लेखा व्योम-
कषोणले विरचिता चामीकरस्य स्फुरद्धान्नः पन्थविलासिनीजनमनःकम्पाय शम्पोऽभवत् ॥ १२ ॥
श्रुत्वा तन्त्या निशीथे नवधनरसित विच्छथाङ्ग पतित्वा शय्यायां भूमिपृष्ठे करतलधृतया दुःखि
तालीजनेन । सोत्कण्ठ मुक्तकण्ठ कठिनकुचतटाघातशीर्णाश्रुविन्दु स्मृत्वा स्मृत्वा प्रियस्य स्वलि-
तमृदुवचो रुचते पान्थवध्वा ॥ १३ ॥

ज्योतिरिङ्गणवर्णनम् ।

प्रीचीमहीधरशिलाविनिवेशितस्य धाराधरस्फुरदयोधनताडितस्य । तत्तायसस्य तपनस्य कणा
विकीर्णाः खद्योतपोतसुपमां स्फुटमावहन्ति ॥ १ ॥

प्रावृषि मरालचेष्टितम् ।

तटमुपगतं पद्मे पद्मे निवेशितमानन प्रतिपुटकिनीपत्रच्छायां मुहुर्मुहुरासितम् । मुहुरुपगतैरलैः कोष्णी-
कृता जलवीचयो जलदमलिना हंसेनाशा विलोक्य विपासता ॥ १ ॥ हन्तेयं परितः प्रसा-
रिततमःपुञ्जा पयोदावली गर्जन्ती पुरतः पिशाचदयिताकाराऽऽगता दृश्यते । तस्माच्चान्न
सुखाय हन्त वसतिः स्यादित्यतिव्याकुलो हसो^{१०} याति विहाय सर्वकार्णोद्योगो निजमानसैम् ॥ २ ॥

१ प्रियाः । २ मेघाः । ३ श्रुतानि । ४ शब्दाः । ५ कामदेव- । ६ सुन्दर्या । ७ मुमोच । ८ कन्द-
र्प- । ९ स्वर्पम् । १० मयूरः । ११ अत्र प्रावृषः स्वपत्नीत्वं व्यज्यते । एकस्याः सौभाग्येऽन्यस्या
ईर्ष्यायाऽऽध्युज्ज्वलने हि स्थितम् । १२ यामेति पदम् असितकान्तिपरं नायिकाविशेषपरं च । १३
नद्यः । १४ मयूराः । १५ विद्युत् । १६ उदयाद्रि- । १७ स्वर्गस्य । १८ मरालः, जीवश्च । १९ कार्य-
द्विन्द्वय- । १९ खरोवरविशेषम् । मनश्च (शोकसुद्रां च) ।

शारदशोभाऽऽशंसनम् ।

शैरसामर्थ्यं शरदि स्मरवीर्योर्जितं पश्य । अप्याजगाम सोऽयं कन्या मोक्तुं त्विषां
नाथः ॥ १ ॥ गोधूमसर्पिर्यवमुद्धान्य रक्तलुती रेचनमस्ति मान्यम् । हसोदक तित्त-
कपायमिष्टं घनान्तकाले लघु दुग्धमिष्टम् ॥ २ ॥ अहो बाणस्य सन्धानं शरदि स्मरभूपतेः ।
अपि सोऽयं त्विषामीशः कन्याराशिमुपागतः ॥ ३ ॥ अपीतक्षीबकादम्बमसंछष्टामलाम्बरम् ।
अप्रसादितसूक्ष्मान्मु जगदासीन्मनोरमम् ॥ ४ ॥ अथोपगृढे शरदा शशाङ्के प्रावृढयौ शान्तत-
ट्टिकाक्षा । कासां न सौमन्यगुणोऽङ्गनाना नष्टः परिभ्रष्टपयोधराणाम् ॥ ५ ॥ बधूनयननि-
र्जितं मधुपकैतवानीरजं शिवाक्षवलय दधन्मुखरित तदुद्भुजितैः । विधाय तपसि स्थितिं वैन-
निवासि पीतातपं जयाय जपति ध्रुवं कमपि मन्दमन्दं मनुम् ॥ ६ ॥ नारीनयननिराकृत-
मन्मुजमम्भसि निमज्जति प्रपया । मधुलुब्धाः पुनरलयः कर्णं क्रन्दन्ति गुञ्जितव्याजात् ॥ ७ ॥
स्त्रीमुखकमलेन बलाद्विललितकमल सखे कमलम् । अश्रुणि मुञ्चति स्यादमन्दमकरन्दकैतवतः
॥ ८ ॥ विधुवदनावदनजित प्रबोधितमपि प्रसह्य मित्रेण । विचिनोति कवलनार्थं पद्ममलि-
च्छन्नतो गरलम् ॥ ९ ॥ मधुभाषिताशयानां सत्यपमानेऽपि नैव निर्वेदः । जीर्वनरुचि पश्याब्ज-
न्यकृतमपि नागरीनयनैः ॥ १० ॥ दर्शयन्ति शरन्नयः पुलिनानि शनैः शनैः । नवसग-
मसत्रीडा जघनानां योषितः ॥ ११ ॥ एकेन चुलकेनाब्धिर्निपीतः कुम्भजेन यत् । तस्यो-
दयेऽन्तःकालुष्य त्यजन्त्यापो मयादिव ॥ १२ ॥ पाथोर्देजालजटिलं मलिन शरदङ्गना ।
वैम्बर धावयामास चन्द्रिकाचयवारिभिः ॥ १३ ॥ धन्याः शरदि सेवन्ते प्रोल्लसच्चित्रशालि-
कान् । प्रासादान्घ्रीसखाः पौराः केदाराश्च कृषीवलाः ॥ १४ ॥ नमिताः फलमारेण न
मिताः शालमञ्जरीः । केदारेषु हि पश्यन्तः के दारेषु विनिस्पृहाः ॥ १५ ॥ हसश्चन्द्र इवा-
भाति जल व्योमतल यथा । विमलाः कुमुदानीष तारकाः शरदागमे ॥ १६ ॥ राजीवमिव
राजीव जल जलमिवाजति । चन्द्रश्चन्द्र इवातन्द्रः शरत्समुदयोद्यमे ॥ १७ ॥ काशाः क्षीर-
निकाशा दधिशरवर्णानि सप्तपर्णानि । नवनीतनिमश्चन्द्रः शरदि च तत्रप्रमा ण्योत्सना ॥ १८ ॥
द्वयमिदमत्यन्तसम नीचप्रमविष्णुता शरच्चेयम् । क्षेत्रेभ्यः प्राप्य फल खलेषु निःक्षिप्यते य-
स्याम् ॥ १९ ॥ अथ प्रमत्नेन्दुमुखी सिताम्बरा समाययावुत्पलपत्रलोचना । सपङ्कजा श्रीरिव गां
निपेवितु सहसत्रालव्यजना शरद्वधूः ॥ २० ॥ समुल्लसत्पङ्कजलोचनेन विनोदयन्ती तरुणानशेषान् ।
शुद्धाम्बरा गुप्तपयोधरश्रीः शरन्नबोदेव समाजगाम ॥ २१ ॥ पयोदकेशेषु विकृण्व रोषान्निष्कास्य
सा कोकनदायताक्षी । वर्षावधूं स्वा श्रियमुन्नयन्ती प्रौढा सपत्नीय शरत्स्वकाशे ॥ २२ ॥
चन्द्रायते शुक्लरुचाऽपि हसो हंसायते चारुगतेन कान्ता । कान्तायते स्पर्शसुखेन वारि वारी-
यते स्वच्छतया विहायः ॥ २३ ॥ ऐन्द्रं धनुः पाण्डुपयोधरेण शरद्वानार्द्रनखक्षतामम् ।
प्रमोदयन्ती सकलङ्गमिन्दु तापं रवेरभ्यधिक चकार ॥ २४ ॥ उपैति सत्यं परिणामरम्यतां

१ बाणप्रहारः- । २ राशिविशेषं, पुत्री च । ३ कान्तीनां, नारीविशेषाणां च । बहुवचनं च
कन्योपभोगानौचित्यद्योतनाय । ४ पतिः, सूर्यश्च । ५ 'कुम्भस्थं किरणैः कठोरमहसः संतप्तमहि
क्षपाप्राणेशस्य करैर्हिमं निक्षि जलं जायेत हंसोदकम् ।' इति चिमल्लाभिहितम् । ६ जल- ।
भरण्य- । ७ मन्त्रम् । ८ अभिभूतलक्ष्मीकम् । ९ सुहृदा सूर्येण च । १० जल- । प्राणन- ।
११ मेघ- । १२ वस्त्रम्, आकाशं च ।

नदीरनोद्वत्यमपङ्कता महीम् । नदीगुणैः संप्रति संस्तवस्थिरं तिरोहितं प्रेम घनागमश्रियः
 ॥ २५ ॥ पतन्ति नास्मिन्विशदाः पतन्निगो जितेन्द्रचापा न पयोदपङ्कयः । तथापि पुष्पाति
 नमः श्रिय परा न रम्यमोहार्थमपेक्षते गुणम् ॥ २६ ॥ विपाण्डुभिर्मूर्त्तान्तया पयोधरैश्च्युता-
 चिराभागुणहेमदामभिः । इयं कदम्बानिलमर्तुरत्यये न दिग्बधूना कृशता न राजते ॥ २७ ॥
 बिहाय वाञ्छामुदिते मदात्ययादरक्तकण्ठस्य स्ते शिखण्डिनः । श्रुतिः श्रयत्युन्मदहसन्तिःस्वनं
 गुणाः प्रियत्वेऽधिकृता न सस्तयः ॥ २८ ॥ अमी द्रुस्तम्बभृतः पिशाङ्गतां गता विपाकेन
 फलस्य शालयः । विकासि वशाम्भसि गन्धसूचितं नमन्ति निघ्रातुमिवासितोत्पलम् ॥ २९ ॥
 बिहारभूमेरभिघ्नोयमुत्सुकः शरीरखेश्यश्रुतयूथपङ्कयः । असक्तगृधासि पयः क्षरन्त्यमूर्त्तपायनानीष
 नयन्ति धेनवः ॥ ३० ॥ जगत्प्रसूतिर्जगदेकपायनी ब्रजोपैकण्ठं तनयैरुपयुगी । श्रुतिं समप्रां
 समितिर्गवामसायुपैति मन्त्रैरिव संहितादृतिः ॥ ३१ ॥ कृतावधानं जितवर्णिगन्धनो मुरक्तगोपी-
 जनागीतनिःस्वने । इदं जिवत्सामपहाय भूयसी न मरुगमम्येति मृगीकदम्बकम् ॥ ३२ ॥
 असावनास्थापरयाऽवधीरितैः सरोरुहिण्या शिरसा नमन्नपि । उपैति शुष्मकल्लेमः सहाम्भसा
 मनोभुवा तप्त एवाभिपाण्डुताम् ॥ ३३ ॥ अमी ममुद्गूनसरोजरेणुना दृतादृतासारकणेन वायुना ।
 उपागमे दुश्चरिता एवापदां गतिं न निश्चेतुमल गिलीमुखाः ॥ ३४ ॥ मुण्डरसौ विद्रुमम-
 ङ्गलोहितैः शिखाः पिशाङ्गीः कलमस्य विभ्रती । शुकायलिर्न्यक्तशिरीषकोमला धनुःश्रियं गोत्र-
 भिदोऽनुगच्छति ॥ ३५ ॥ ददत्तमन्तरिताहिमदीर्घिति रगकुलाय कुलायनिलायिताम् । जल-
 दकालमवोधकृतं दिशामपरथाऽऽप रथायैवायुवः ॥ ३६ ॥ स विकचोत्पलचक्षुपमैक्षत श्रिति-
 भृतोऽङ्गुता दयितामिष । शरदमन्त्रगलट्टसनोपमाक्षमवनामवनाशनकीर्तनः ॥ ३७ ॥ जगति
 नैशमशीतकरः करैर्वियति वारिदवृन्दमय तमः । जलजराजिपु नैद्रमदिद्रवन्न महतामहर्ताः क
 च नारयः ॥ ३८ ॥ समय एव करोति बलाबल प्रणिगदन्त इतीष शरीरिणाम् । शरदि
 हसरवाः परकीकृतस्वरमयूरमयू रमणीयताम् ॥ ३९ ॥ तनुल्हाणि पुरोविजितध्वनेर्धयलपक्षविह-
 ङ्गमकूजितैः । जगन्मुखमयेव शिखण्डिनः परिभवोऽरिभैवो हि सुदुःसहः ॥ ४० ॥ अनुयनं वनरा-
 जिवधूमुखे बहलराजवाधरचारुणि । विकचवाणदलायलयोऽधिक करुचिरे रुचिरेक्षणविभ्रमाः ॥ ४१ ॥
 कनकमङ्गपिशङ्गदलैर्दधे सरजसारुणकेसरचारुभिः । प्रियविमानितमानवतीरया निरसैर्नरसैरुद्यार्थताः
 ॥ ४२ ॥ मुखसरोजरुच मदपाटलामनुचकार चकोरदृशा यतः । धृतनवातपमुसु-
 कतामतो न कमल कमलम्पर्यदेम्भसि ॥ ४३ ॥ विगतसस्यजिघत्समवद्व्यक्लम-
 गोपवधूर्त मृगव्रजम् । श्रुततदीरितकोमलगीतकध्वनिमिषेऽनिमिषेक्षणमग्रतः ॥ ४४ ॥
 कृतमद निगदन्त इवाकुलीकृतजगन्नयमूर्जमतङ्गजम् । यवुरयुक्कदगुच्छसुगन्धयः सततगी-
 स्ततगानगिरोऽलिभिः ॥ ४५ ॥ तीक्ष्णं रविस्तपति नीच इवाचिराद्यः शुद्धं रुरुस्तपति
 मित्रमिवाकृतज्ञः । तोय प्रसीदति मुनेरिव चित्तवृत्तिः कामं दाद्वि इव शोपमुपैति पङ्कः
 ॥ ४६ ॥ आसादितप्रकटनिर्मलचन्द्रहार्त्तः प्राप्तः शरत्समय एव विशुद्धकान्तैः । उत्खाय

१ कृत्रिमम् । २ अरमणीयस्वरस्य । ३ गोस्थानसमीपे । ४ तिरस्कृतः । ५ धान्यविशेषः ।
 ६ स्यम् । ७ चक्रपाणिः । ८ अविनष्टाः । ९ प्रापुः । १० शत्रुकृतः । ११ अलम्भयदिति च्छेदः ।
 १२ पवनाः । १३ चन्द्रप्रकाशः । खड्गश्च । १४ विशुद्धश्चासीत् कान्तः, विशुद्धत्वं मेघमालिन्या-
 भावात्, तत्र एव रमणीयत्वम् । तथा-विशुद्धा सती, कान्ता-सीता, यस्य सः ।

गाढतमेस घनकालमुग्रं रामो दशास्यमिव संभृतवर्धुजीवः ॥ ४७ ॥ वृद्धाङ्गनेव विजहौ सारिदुद्धतत्वं
वेदान्तिनामिव मनः शुचि नीरमासीत् । चन्द्रे प्रभा युवतिवक्त्र इवाद्भुताभूद्विद्वत्कवित्वमिव केकिस्त
न रेजे ॥ ४८ ॥ मधुमधुरिममङ्गीं मेजिरे हसनादास्तुहिनपटललीलां लेभिरे वारिवाहाः । क्षितिर-
भवपदपङ्का किं च रोलम्बबालावलिकलितनलिन्यः शैवलिन्यस्तदासन् ॥ ४९ ॥ स्फुट स्फुटपर्ला-
शवल्लुमगभासि चञ्चूपुटे विपाककपिशीकृताः कर्लेममञ्जरीर्विभ्रती । बभौ दिवि शुकावलिः कुवलय-
च्छविर्जङ्गमा स्वभावद्वयंगमा विबुधचापलक्ष्मीरिव ॥ ५० ॥ अपाकृत्याशेषाप्यपि च घनजालानि
परितस्तमोधूमस्तमोद्भवमलिनिमान च तदनु । शरच्चन्द्रः शिल्पी रतिपतिमुदेऽसौ निजकरैः सुवा-
सदोहाद्वैर्भुवनभवन पाण्डुरयति ॥ ५१ ॥ रम्य हर्म्यतलं नवाः सुनयना गुञ्जद्विरेफा लताः
प्रोन्मीलजवमालतीसुरमयो वाताः सचन्द्राः क्षपाः । यद्येतानि जयन्ति हन्त परितः शस्त्राप्य-
मोघानि मे तद्भोः कीदृगसौ विवेकविभवः कीदृक्प्रबोधोदयः ॥ ५२ ॥ अर्धं सुतो निशायाः
सरमससुरतायाससन्नञ्जयाङ्गः प्रोद्भूतासद्वतृष्णो मधुमदविरतौ हर्म्यपृष्ठे प्रबुद्धः । संभोगकान्तकान्ता-
शिथिलमुनलतावर्जितं कर्करीतो ज्योत्स्नाभिनाच्छादरं न पिवति सलिल शारदं मन्दपुण्यः
॥ ५३ ॥ चेतः कर्षन्ति सतच्छदकुसुमरसासारसौरम्यलुम्यद्वृङ्गीसंगीतमङ्गिभुतिमुमगदिशो वासराः
शारदीनाः । किं च व्याकोशपङ्केरुहमधुरमुखी संचरच्चञ्चरीकश्रेणीवेणीसनाथा रमयति तरुणः
पद्मिनीमञ्जुमाली ॥ ५४ ॥

मधुकरकोलिवर्णनम् ।

अलक्षितकुचामोग धमन्ती नृत्यभूमिषु । स्मरेणापि सरोजाक्षी न लक्ष्यीक्रियते शरैः
॥ १ ॥ अमालकीर्णे अमरीषु किञ्चिद्वेलाञ्जले चञ्चललोचनायाः । कुचौ कदाचिजघन
युवानो विलोक्य साफल्यमवापुरणोः ॥ २ ॥ परिभ्रमन्त्या भमरीविनोदे नितम्बविर्विवाद्भिगलद्बु-
कूलम् । विलोक्य कस्याश्चन कोमलाङ्गथाः पुमावमन्याः सुदृशो वृषाञ्छुः ॥ ३ ॥ यतो यतः
पदचरणोऽभिवर्तते ततस्ततः प्रेरितलोललोचना । विवर्तितभूरियमद्य शिक्षते भयादकामापि हि
दृष्टिचिभ्रमम् ॥ ४ ॥ करौ धुनाना नवपल्लवाकृती वृथा कृथा मानिनि मा परिभ्रमम् । उपे-
युषी कल्पलतामिश्रङ्गया कथं न्यतस्त्रयति पटपदावलिः ॥ ५ ॥ चेलाञ्जलेन चलहारलताप्र-
काण्डैर्वेणीगुणेन च चलद्वल्यीकृतेन । हेलाहितभ्रमरकभ्रममण्डलीमिङ्गलत्रपा रचयतीव चिर नतभ्रूः ॥ ६ ॥
मुक्ते काधनकुण्डले निपतिते माणिक्यभूपामणौ कीर्णे केलिसरोरुहे विगलिते मुक्ताकलापे सति ।
निःश्वस्याम्बुजलोचनाभ्रमरिक्कानृत्यावसाने पुनः प्राणेशच्युतिशङ्कयेव हृदये हस्तारविन्द ददौ ॥ ७ ॥

शरदि पवनः ।

वान्ति रात्रौ रतिछान्तकामिनीसुदृढोऽनिलाः । ललनालोलभ्रमिङ्गलमल्लिकामोदवासिताः ॥ १ ॥
वान्ति कहारसुभगाः सतच्छदेसुगन्धयः । वाता नयरतग्लानवधूगमनमन्थराः ॥ २ ॥ रतिभ्रम दूरतरं
नयन्तः प्रामोदसम्भारमुदाहरन्तः । सीत्कारशिक्षा परिवर्धयन्तः प्रयान्ति नद्याः पवनाः समन्तात् ॥ ३ ॥

१ गाढं तमः-ति मिरम, अज्ञानं च यत्र यस्य वेति तम् । २ बन्धुजीवेति पुष्पविशेषनाम ।
बन्धवो, वानरादयः, जीवाः अन्ये प्राणिनश्च । ३ भरसिक्क- । ४ पत्र- । ५ धान्यविशेष- ।
६ श्रोणीदेशात् । ७ भावविशेष- । ८ कमलविशेष- । ९ सप्तपर्णाद्वयतरु- ।

शरदि पान्थावस्थानिदर्शनम् ।

पङ्कानुपङ्गं पथि विस्मरन्तः कथायशो च पयोद्वन्द्वे । मार्गेषु चन्द्रातपपिच्छिलेषु पदे
पदे चस्वलुरध्वनीनाः ॥ १ ॥ एह निचुलैः निकुञ्जं वंशसंभारभाजि स्वपिपि यदि मुहूर्तं पश्यति
क्षेत्रमेतत् । इति पथिकमकस्मान्मार्ग एवोपविष्टं यदति तरुणकान्त गोपिका सान्निभम् ॥ २ ॥

हेमन्तशोभानिदर्शनम् ।

हेमन्तहिमनिष्पन्दमवलोक्य मनोभवम् । प्रहर्तुं मुग्धायां चेतो रविर्दंशो धनुर्दंशौ ॥ १ ॥
दुराशेष दरिद्रस्य तृष्णोऽय कृपणस्य च । अहो न विस्मयेना हन्त हेमन्तयामिनी ॥ २ ॥
हेमन्ते बहुदोषाढये द्वौ गुणौ सर्वसंमतौ । अयत्नशीतलं वारि नुरतं स्वेदवर्जितम् ॥ ३ ॥ अमति
हिमानी सैन्ये विमुक्तदैव्ये जिगीषया जगतः । भवविह्वलमौष्ण्यमिदं तरणीस्तनदुर्गमाश्र-
यति ॥ ४ ॥ हेमन्तकालेऽत्र वियोगिकांठे शीतस्य रुक् पश्य न तस्य यस्य । अद्भे हसन्ती दयिता
हसन्ती पार्श्वे हसन्ती वसनानि सन्ति ॥ ५ ॥ यो धातुमश्नाति सतृद्धिमतीं तं नैव
शीतं व्यथते कदाऽपि । गृह्णन्ति याः प्रत्यहमेव धातुं स्त्रीणां कुतः स्याद्वत् शीतवाधा ॥ ६ ॥
हे हेमन्त स्मरिष्यामि त्वग्यतीते गुणद्वयम् । अयत्नशीतलं वारि निशाश्च सुरत-
क्षमाः ॥ ७ ॥ हसन्ती वा हसन्ती वा हसन्ती यामलोचनाम् । हेमन्ते ये न सेवन्ते ते
नूनं दैवव्यक्ताः ॥ ८ ॥ कामिनो हन्त हेमन्तनिशि ओतः सरातुराः । जीवन्ति हरिणाश्रीणा
वक्षोजाश्लेषरक्षिताः ॥ ९ ॥ अयं शीतं वरीवर्तिं सरोसेर्ति नमीरणः । अपेक्षीको मरीमर्ति
नरीमर्ति कुचोष्मदीन् ॥ १० ॥ हिमवतलदन्तकेशी मन्दलुतितारका वृहत्तिमिरा । द्विगुणी-
भूता रजनी वृद्धेव शनैः शनैर्याति ॥ ११ ॥ अम्बरमेष रमण्यं यामिन्यै यामरः प्रेषान् । अ-
धिकं ददौ निजाह्लादथ संकुचितः स्वयं तस्यौ ॥ १२ ॥ विकसति सूर्ये विकसति मुकु-
लति चास्त गते तस्मिन् । शिशिरे निःस्वेकुरुम्बः पद्मजैलीला समुद्रहति ॥ १३ ॥ क-
न्यैः प्रसूतस्य धेनुष्यसद्भादर्द्धाधिकासादितविक्रमस्य । धनउर्यैः धीनपराक्रमस्य हिमस्य कर्णैः च को
विशेषः ॥ १४ ॥ अल हिमानीपरिदीर्घगात्रः समापितः फाल्गुनेसगमेन । अत्यन्तमाकाङ्क्षित-
कृष्णवर्त्मो भीष्मो महात्माजनि माघतुल्यः ॥ १५ ॥ अविरलफलिनीवनप्रसूनः कुसुमितकुन्द-
सुगन्धिवन्धवाहः । गुणमसमयजं चिराय लेभे विरलतुषारकणस्तुषारकालः ॥ १६ ॥ निचयि-
नि लवैलीलताविकासे जनयति लोघ्रसमीरणे च हर्षम् । विकृतिमुपययौ न पाण्डुसुश्रुलति
नयान जिगीषता हि चेतः ॥ १७ ॥ कतिपयसहकारपुष्परम्यस्तनुहिनोऽल्पविनिर्द्रैः सिन्धुवारः ।

१ पथिकाः । २ वेतस- । ३ धान्यवपनस्थानम् । ४ वियोगिनां काले-मारके । ५ समयमाना ।
६ देदीप्यमाना । ७ 'अगीठी' इति ख्याता अङ्गारधानिका । ८ अगीठी सोड 'हसती हुई'
इत्यर्थका अत्र हसन्तीशब्दाः । ९ अतिशयेन सरति । १० वियोगीति भावः । ११ कान्ता-
वक्षला परिष्वक्त इति भावः । १२ दृष्टि- । १३ कमलसाम्यम् । १४ कन्याराशौ जन्म धृतवतः,
कानीनस्य च । १५ धनूराशिसङ्क्रमणवशात् । धनुर्विद्याऽऽसादनाच्च । १६ शरीरदेशविशेष- ।
१७ अग्नि- । मध्यमपाण्डव- । १८ राधेयस्य । १९ मासविशेष- । अञ्जनाख्यपाण्डव- । २० इष्टवह्निः,
अभिमतवासुदेवमार्गः । २१ भयावहः शान्तवनवक्ष- । २२ लवङ्ग- । २३ सुगन्धितपुष्पविशेष- ।
२४ पुष्पित- ।

सुरभिमुखहिमागमान्तशंसी समुपययौ शिशिरः स्मरैकबन्धुः ॥ १८ ॥ गजपतिद्वयसीरपि हैमन-
स्तुहिनयन्सारितः पृथता पतिः । सलिलसततिमध्वगयोपितामतनुतातनुतापकृत दृशाम् ॥ १९ ॥
इदमयुक्तमहो महदेव यद्वरतनोः स्मरयत्यनिलोऽन्यदा । स्मृतसयौवनसोष्मपयोधरान्सुहिनस्तु
हिनस्तु वियोगिनः ॥ २० ॥ प्रियतमेन ययौ सरुषा स्थित न सहसा सहसा परिरम्य तम् ।
लथयितुं क्षणमक्षमताङ्गना न सहसा सहसा कृतवेपथुः ॥ २१ ॥ भ्रशमद्वयत या धरपल्ल-
वक्षतिरनावरणा हिममास्तैः । दशनरश्मिपटेन च सीलितैर्विषसितेन शितेन सुनिर्ववौ ॥ २२ ॥
व्रणभृता सुतनोः कलसीकृतस्फुरितदन्तमरीचिमय दधे । स्फुटमिवावरणं हिममास्तैर्धृदुतया दुर्त-
याधरलेखया ॥ २३ ॥ धृततुषारकणस्य नमस्वतस्तल्लताङ्गुलितर्जनविभ्रमाः । पृथुनिरन्तरमि-
ष्टमुजान्तर वनितयानितया न विषेहिरे ॥ २४ ॥ हिमकृतावपि ताः स्म भ्रशस्विदो
युवतयः सुतरामुपकारिणि । प्रकटयत्यलुरागमकृत्रिम स्मरमय रमयन्ति विलासिनः ॥ २५ ॥
प्राग्लेशैलशिखरानिलसप्रयोगः प्रोत्फुल्लकुन्दमकरन्दद्वितालिवृन्दः । कालोऽयमातपति कुङ्कुमपङ्कपिङ्ग-
प्रोत्तुङ्गरम्यरमणीकुचसङ्गयोग्यः ॥ २६ ॥ शुक्लहरितयवाना सीमि नीहारभासः सपदि विगतनिद्रा-
क्रौञ्चकान्ताः क्षपान्त । विदधति कमनीयकौणमुद्यत्कार सरलितगलनालं जर्जरस्फारारेफम् ॥ २७ ॥
लघुनि तृणकुटीरे क्षेत्रकोणे यवाना नवकलमपलाललक्षस्तरे सोपधाने । परिहरति सुषुप्त हालिकद्वन्द्व-
माराकुचकलशमहोष्मावद्वरेखस्तुषारः ॥ २८ ॥ अपि दिनमगिरेष क्लेशितः शीतसधैरथ
निशि निजमार्या गाढमालिङ्ग्य दोर्म्याम् । स्वपिति पुनरुदेतुं सालसाङ्गस्तु तस्मात्किमु न भवतु
दीर्घा हैमिनी यामिनीयम् ॥ २९ ॥ जरोजृम्भप्रौढयैमणिकरसंदोहसदृशस्फुरद्दीप्तिव्रातप्रगुणतर-
तारुण्यसुमगाम् । हैसन्ती हैमन्ते परिजनयुता वा सुवदना हसन्ती सेवन्ते परिणतमहाभाग्य-
निचयाः ॥ ३० ॥ वेपन्ते कपयो भ्रश कृतजड गोजाविक म्वायति म्वा चुल्लीकुहरोदर
क्षणमपि प्राप्यापि नैवोष्णति । शीतार्तिव्यसनातुरः पुनरसौ दीनो जनः कूर्मघत्स्यान्यद्वा नि
शरीर एव हि निजे निहोतुमाकाङ्क्षति ॥ ३१ ॥ शीताशोरिष नूतनस्य रुचयो विद्या इवामेर्धसां
विप्रातिकमिणा विभूतय इव क्षीवस्य बोधा इव । भावैः सबलिता इव प्रियतमे दृग्मङ्गयः सुभ्रुवा
प्रादुर्भूय तिरोमवन्ति सहसा हैमन्तिको वासराः ॥ ३२ ॥ लज्जाप्रौढमृगीदृशामिव नवस्त्रीणां
रतेच्छा इव स्वैरिष्या नियमा इव स्मितरुचः कुल्यैङ्गनानामिव । दपत्योः कलहा इव प्रणयितीं
वापङ्गनानामिव प्रादुर्भूय तिरोमवन्ति सहसा हैमन्तिका वासराः ॥ ३३ ॥ हैमन्ते दधिदु-
ग्धसर्पिरशना माजिष्ठवासोमृतः काश्मीरप्रवलितचारुपुपः खिन्ना विचित्रै रतैः । वृत्तोस्तनका-
मिनीजनकृताश्लेषा गृहाम्यन्तरे ताम्बूलीदलपूगपूरितमुखा धन्याः सुखं शेरते । ३४ ॥ चक्रे चण्डरुचौ
सम रणमसौ हैमन्तपृथ्वीपतिर्ये ये तत्र जिता दिवाकरकरास्ते तेऽमुना तत्क्षणात् । कान्ताना कुचभूधरे
निदधिरे मन्येऽहमेव तदा नो चेन्मन्दकरः कथं दिनकरस्तस्य तन्वीस्तनः ॥ ३५ ॥ प्रोद्यत्प्रौढारविन्द-
द्युतिमृति विदलत्कुन्दमावहिरैरेफे काले प्रालेयवातप्रबलविकसितोद्गममन्दारदान्नि । येषां नो कण्ठलग्ना
क्षणमपि तुहिनक्षोददक्षा मृगाक्षी तेषामायामियामा यमसदनसमा यामिनी याति नूनम् ॥ ३६ ॥

१ सन्तप्तया । २ हिमालय- । ३ प्रप्राप्ति । ४ शब्द- । ५ उद्दीप्यमानस्य- । ६ अन्याधा-
नीम् । ७ छिद्र- । ८ मृदानाम् । ९ हैमन्तसम्बन्धिनः । १० प्रशस्तकुलोत्पन्न- । ११ प्रेमिचम् ।
१२ सूर्येण ।

कन्दुकखेलावर्णनम् ।

पयोधराकारधरो हि कन्दुकः करेण रोपादिव ताड्यते मुहुः । इतीव नेत्राकृति मीतमु-
 स्फलं तस्याः प्रसादाय पपात पादयोः ॥ १ ॥ वनिताकरतामरसाभिहतः पतितः पतितः पुनरुत्प-
 तसि । विदित खलु कन्दुक ते हृदय वनिताधरसंगमलुब्धमिव ॥ २ ॥ सानन्दकन्दुकविहारविधौ
 बधूनां दोलायमानमणिकङ्कणनिकणेन । उद्धायितेषु युवचित्तविहंगमेषु श्येना इव स्थितिर्बुधो विशिखा
 विलग्नाः ॥ ३ ॥ स्मरशरधिनिकाश कर्णपाशं कृशाङ्गी रयविगलिततालीपत्रताटैङ्कमेकम् । वहति
 हृदयचोरं कुङ्कुमन्यासगौरं वलयितमिव नालं लोचनेन्दीवरस्य ॥ ४ ॥ अमन्दमणिनूपुरकणनचारुचारिक्रम
 क्षणज्झणितमेखलासखलिततारहारच्छटम् । इदं तरलकङ्कणायलिविशेषवाचालितं मनो हरति सुभुवः
 किमपि कन्दुकक्रीडनम् ॥ ५ ॥ भ्रमवरणपल्लवकणदमन्दमञ्जीरकं परिस्खलदुरोरुहस्तवककम्प-
 मानांशुकम् । रणत्वनकमेखल करसरोरुहाम्या पुरः पतन्तमपराऽऽददे कुसुमकन्दुकं सुन्दरी ॥ ६ ॥
 वक्रश्रीजितलज्जितेन्दुमलिन कृत्वा करे कन्दुक श्रीङ्गाकौतुकमिश्रभावमनया तिर्यग्वहन्त्याननम् ।
 शृङ्गाग्रप्रहङ्कणकेतकदलस्पर्धावतीना दृशा दीर्घापाङ्गतर्ङ्गकैणसुहृदां कोऽप्येव पात्रीकृतः ॥ ७ ॥
 व्यावल्गत्कुचभारमाकुलकच व्यालोलहारावलि प्रेङ्खत्कुण्डलशोभिगण्डयुगल प्रस्वेदिवक्त्रान्नुजम् ।
 शश्वदत्तकरप्रहारमधिकश्वासं रसादेतया यस्मात्कन्दुक सादरं सुभगया संसेव्यसे तच्छती ॥ ८ ॥
 चञ्चवेलाञ्जलानि प्रतिसरणिचलव्यस्तवेणीनि बाहोर्विक्षेपादक्षिणस्य प्रचलितवलयस्फारकोलाहलानि ।
 श्वासनुटथद्वचासि द्रुतमितरकरोत्क्षेपलोलालकानि स्रस्तैस्त्रिजि प्रमोदं दधति मृगदृशा कन्दुकक्रीडितानि
 ॥ ९ ॥ अस्याः स्वेदाम्बुविन्दुच्युततिलकतया व्यक्तवक्त्रेन्दुकान्तेर्वारिवारेण वेगप्रहणनगणनाकेलि-
 वाचालितायाः । तत्पातोत्थानतालक्रमनमितदृशस्ताण्डयोत्तालतालीलालित्यालोभिताः स्मः प्रतिकलममुना
 कन्दुकक्रीडितेन ॥ १० ॥

हेमन्ते पवनः ।

दधत्यधरचुम्बनं नयनपङ्कजं मुद्रयत्यमन्दपुलक मनागमलमङ्गमालिङ्गते । विचालयति चालकं
 चपललोचनानां हठात्तनोत्यविनय मरुप्रिय इवैष हेमन्तिकः ॥ १ ॥ हूणीसीमन्तमुद्रां सपदि
 तरलयन्कीरकान्ताकुचान्तः स्वच्छन्दस्तववस्त्रश्चलचपलतया लोलैर्यन्हारवल्लीम् । प्रालेयावास-
 पृथ्वीधरशिखरचलचारुमारिप्रवाहप्रक्षोभप्रतिभश्रीः प्रसरति परितो हैमनो गन्धवाहः ॥ २ ॥
 नीत्वोच्चैर्विक्षिपन्तः कृतसुहिनकणासारसङ्गान्परागान्कौन्दानानन्दितालीनतितरसुरमीन्भूरिशो दिङ्मुखेषु ।
 एते ते कुङ्कुमाक्तस्तनकलशमरास्फालनादुच्छलन्तः पीत्वा सीत्कारिवक्त्र शिशुहरिणदृशां हैमना
 धान्ति वाताः ॥ ३ ॥

हेमन्ते विरहिदशावर्णनम् ।

आहूतोऽपि सहायैरेमीत्युक्त्या विमुक्तनिद्रोऽपि । गन्तुमना अपि पथिकः संकोच नैव शिथिलयति
 ॥ १ ॥ हेमन्ते पथिकजनाः प्रियावियुक्ता लोकानां गृहवहिरङ्गणे शयानाः । कन्दर्पाकुलमनसा
 निशासु तेषां शीतं किं लगति जगत्प्रकम्पकारि ॥ २ ॥ हेमन्ते हिमकरत्रिम्बवास्तुल्या रामाया

१ स्मरस्य । २ कर्णपूर- । ३ संचलत्- । ४ स्खलितमालानि । ५ हूणदेशभूमादी- ।
 ६ अपलयन् । ७ सुन्दर्याः ।

मृदुभुजपञ्जरे शयानाः । ये कालः परमसुखं नयन्ति तेषां शीतं किं लगति जगत्प्रकम्पकारि ॥ ३ ॥
हे पान्थ प्रिय विप्रयोगद्वुत्तुभुज्ज्वालानभिज्ञोऽसि किं किंवा नास्ति तव प्रिया गतवृणः किंवा विहीनो
धिया । येनास्मिन्नवकुङ्कुमारुणवृचिव्यासङ्गधर्मोचिते कुन्दानन्दितमत्तपदपदकुले काले गृहानिर्गतः
॥ ४ ॥ शीतार्तिप्रसरस्तथाऽऽकुलपदन्यासैः समुत्कम्पिमिः पान्थैर्निर्देयतुच्छगोधननदद्वापारवैः सूचिताः ।
प्राप्यन्ते हिमपीडितानि निभृतप्रोद्धाटधूमा घनस्तोकालक्षकुटीरकाः कथमपि प्राप्ता गिरिप्रागकाः ॥ ५ ॥
अन्योन्याहतिदन्तनादमुखं वक्रं मुखं कुर्वता नेत्रे साक्षुकणे निमील्य पुलकन्यासङ्गि कण्डूयता ।
हाहाहेति मुनिष्ठुरं विवदता बाहू प्रसार्य क्षणं पुण्याग्निः पथिकेन पीयत इव ज्वालाहतश्मश्रुणा ॥ ६ ॥

शिशिरशोभोद्भाषना ।

परमप्रमदा प्रमदा अमरी अमरीतिकोविदा विपिने । पवनो विमाति जवनो मदनः शिशिरे
वियोगिना कदनः ॥ १ ॥ प्रावारैरङ्गारैर्गर्भगृहैः स्तनतटैश्च दयितानाम् । सतर्जितमाढयानां
निपतति शीतं दरिद्रेषु ॥ २ ॥ कारणोत्पन्नकोपोऽपि साप्रतः प्रमदाजनः । निशि शीतापदे-
शेन गाढमालिङ्गति प्रियम् ॥ ३ ॥ एते समुल्लसद्भासो राजन्ते कुन्दकोरकाः । शीतमीता लता-
कुन्दमाश्रिता इव तारकाः ॥ ४ ॥ अशुकमिव शीतमयात्सस्त्यानत्वच्छलेन हिमघवलम् । अम्भोभिरपि
गृहीतं पश्यतः शिशिरस्य माहात्म्यम् ॥ ५ ॥ आचुन्म्य बिम्बाधरमङ्गवल्लीमालिङ्ग्य सस्पृश्य कपोल-
पालिम् । श्रीखण्डमादय करेण कान्तः सत्रासयामास सरोरुहाक्षीम् ॥ ६ ॥ मानिन्या ननु
मानः शीतमयाद् दूरगो भवेच्छिशिरे । नेदं हन्तं सुचित्रं किं तूष्णाश्छणताऽप्येवम् ॥ ७ ॥
तर्पेनस्तपति स्म मन्दमन्दं ज्वलनोऽपि ज्वलति स्म किञ्चिदेव । शरणं शिशिरेऽथ किञ्च यूनां
युवतीनां स्तनयुग्ममात्रमासीत् ॥ ८ ॥ कुसुमयन्फलिनी रलिनीरवैर्मदविकासिभिराहितद्वृकतिः ।
उपवनं निरभर्त्सयत प्रियान्वियुवतीर्युवतीः शिशिरानिलः ॥ ९ ॥ उपचितेषु परेष्वसमर्थता
व्रजति कालवशाद्वलवानपि । तैपसि मन्दगमस्तिरमीषुमानं हि महाहिमहानिकरोऽभवत् ॥ १० ॥
अभिपिपेणयिषुं भुवनानि यः स्मरमिवाकृत्य लोभ्ररजश्चयः । क्षुभितसैन्यपरागविपाण्डुरद्युतिरयं तिरय-
न्नुदभूदिशः ॥ ११ ॥ शिशिरमासमर्षास्य गुणोऽस्य नः क इव शीतहरस्य कुक्षोष्मणः । इति धियाऽस्तरुषः
पारंरिभिरे घनमतो नमतोऽनुमताप्रियाः ॥ १२ ॥ अधिलवङ्गममी रजसाऽधिकं मलिनताः सुमनोदल-
तालिनः । स्फुटमिति प्रसवेन पुरो हसत्सपदि कुन्दलता दलतालिनः ॥ १३ ॥ द्वारं गृहस्य पिहितं
शयनस्य पार्श्वे बहिर्ज्वलत्युपरि तलपटौ गरीयान् । अङ्गारुकूलमनुरागवशा कलत्रमित्थं करोति किमसौ
स्थपतस्तुषारः ॥ १४ ॥ वद्वेः शक्तिर्जलमिव गता दर्शनाद्वाहृत्तेर्नित्योद्वन्धे नवमरुक्के वर्तते
पुण्यकार्यम् । शीतत्रासं दधदिव रविर्याति सिन्धोः कृशालुः शीतैर्मिता इव च दिवसाः साप्रतः
संकुचन्ति ॥ १५ ॥ पीनोत्तुङ्गपयोधराः परिलसत्संपूर्णचन्द्राननाः कान्ता नैव गृहे गृहे न च
दृढं जात्यं न काश्मीरजम् । ताम्बूलं न च तलिका न च पटी तैलं न गन्धाविलं सद्यो
गोघृतपाचिता न वटर्काः शीतं कथं गम्यते ॥ १६ ॥ चुल्लीसीमनि गोरसारिमर्शेन मुक्त्या
परीतोऽर्भकैर्भ्याशे स्वकृषीक्षुयन्त्रनिनदं हर्षात्समाकर्णयन् । शेते सहतगोणोष्मणि गृहे शस्ता-
म्भरा गोहिनीमालिङ्गयागणयनिशामु लुहिनं प्रोद्गमरः पामरः ॥ १७ ॥

१ निर्देयः । २ भाषात- । ३ छलेन । ४ सूर्यः । ५ माये । ६ त्यक्त्वा । ७ 'रजाई' इति भाषा-
याम् । ८ भक्ष्यविशेषः । ९ भोजनम् । १० समीपे ।

नयननिमीलनखेलनम् ।

न पाणिप्रच्छाद्य नयनयुगमत्यायतमिदं नितम्बस्पर्शदार्पात्परितगतियोगोऽप्यसुलभः । अतिस्वल्पौ पाणी स्तनभरनिरोधान्न मिलितौ निमीलक्रीडायां कल्पयसि मुग्धे किमिति नः ॥ १ ॥ नैतस्याः प्रसूतिद्वयेन सरले शक्ये पिधान्तुं दृशौ सर्वत्रैव विलोक्यते मुखशशिज्योत्स्नावितानैरियम् । इत्थं बालतया सखीभिरसकृद्दृढमीलनाकेलिषु व्याविद्धा रजनीमुखं च नयने स्वं गृह्णते कन्यका ॥ २ ॥

शैशिरपवनप्रशंसनम् ।

केशानाकुलयन्दशौ मुकुलयन्वासो बलादाक्षिपन्नातन्मन्पुलकोद्गमं प्रकटयन्नावेगकम्प गतेः । वारंवारमुदारसीकृतिमरैर्दन्तच्छदं पीडयन्मायः शैशिर एव संप्रति मरुत्कान्तासु कान्तापेते ॥ १ ॥ चुम्बन्तो गण्डभिर्त्तारलकवति मुखे मीकृतान्यादधाना वक्षःसूक्तञ्चुकेषु स्तनभरपुलकोद्ग्रेदमापादयन्तः । ऊरूनाकम्पयन्तः पृथुजघनतटाक्षंसयन्तोऽशुक्रानि व्यक्तं कान्ताजनानां विट्चरितभृतः शैशिरा वान्ति घाताः ॥ २ ॥

शिशिरे विरहिणां दशानिदर्शनम् ।

पुण्याश्रौ पूर्णवाञ्छः प्रथममगणितश्लोपदोषः प्रदोषे पान्थः मुप्त्वा यथेच्छं तदनु च सत्पणे धामनि ग्रामदेव्याः । उत्कम्पी कर्पटार्धे जरति परिजडे छिद्रिणि च्छिन्ननिद्रे घातं वाति प्रकामं हिमकणिनि रणन्कोणतः कोणमेति ॥ १ ॥ सविष्टो ग्रामदेव्याः कुटघटितकुटीकुटचकोर्णकदेशे शीते सवाति वार्यौ हिमकणिनि रणदन्तपद्भिर्द्रयाप्रः । पान्थः कन्था निशीथे परिकुथितजरत्तनुसतानगुर्वी ग्रीवापादाम्रजानुग्रहणचटचटक्पेटा प्रावृणोति ॥ २ ॥ आरात्कारीपवर्हैर्विविधचिततृणप्रस्तरान्तर्निपणैः संशीर्णग्रन्थिकन्थाविधरवशविशच्छीतवाताभिभूतः । नीताः कृच्छ्रेण पान्थैः श्वभिरिव निविड जानुसकोचकुञ्जैरन्तर्दुर्वारदुःखद्विगुणतरकृतायामयामाखियामाः ॥ ३ ॥

नारीगर्हणा ।

अनृत साहसं माया मूर्खत्वमतिलोमता । अशौचं निर्दयत्व च स्त्रीणां दोषाः स्वभावजाः ॥ १ ॥ स्त्रियो ह्यकरुणाः क्रूरा दुर्भर्याः प्रियसाहसाः । घ्नन्त्यल्पार्थेऽपि विशग्धं पतिं भ्रातरमप्युत ॥ २ ॥ स्त्रियो हि नाम खल्वंता निसर्गादिव पण्डिताः । पुरुषाणां तु पाण्डित्यं शास्त्रेणैवोपदिश्यते ॥ ३ ॥ विधायालीकैर्विश्रम्भमज्ञैर्षु त्यक्तसौहृदाः । नवं नवममीप्सन्त्यः पुश्कल्यः स्वैरवृत्तयः ॥ ४ ॥ जल्पन्ति सार्धमन्येन पश्यन्त्यन्यं सविभ्रमम् । हृदये चिन्तयन्त्यन्यं प्रियः को नाम दोषिताम् ॥ ५ ॥ स्त्रीणां द्विगुण आहारो लज्जा चापि चतुर्गुणा । साहसं पद्भुगं चैव कामश्चाष्टगुणैः स्मृतः ॥ ६ ॥ अन्तः क्रूराः सौम्यमुखा अर्गोषहृदयाः स्त्रियः । अन्तर्विषा बहिः सौम्या मर्या विपकृता इव ॥ ७ ॥ कामनाम्ना किरातेन वितता मूढचेतसाम् । नार्यो नरविहंगानामङ्गवन्वनवार्युराः ॥ ८ ॥ दर्शनाद्भसते चित्तं स्पर्शनाद्भसते धनम् । सगमाद्भसते सैवं

१ कान्त इवाचरति । २ उपनायक- १ ३ आवृणोति । ४ क्षमाहीनाः । ५ परस्परगान्त-
कर्ममठाः । ६ प्रकृतेः । ७ असत्य- । ८ विषयवासनामूढेषु । ९ इदं सर्वं पुरुषापेक्षया । १० दुर्ज्ञे-
याभिप्रायाः । ११ पाशाः । १२ पराक्रमम्

नारी प्रत्यक्षराक्षसी ॥ ९ ॥ चतुरः सज्जता पूर्वमुपायांस्तेन वेधसा । न सष्टः पञ्चमः कोऽपि
गृह्णन्ते येन योषितः ॥ १० ॥ स्त्रियस्तु यः कामयते सनिकर्षं च गच्छति । ईषत्पकुश्ले
सेवां त तमिच्छन्ति योषितः ॥ ११ ॥ स्थानं नास्ति क्षणो नास्ति नास्ति प्रार्थयिता नरः ।
तेन नारद-नारीणां सतीत्वमुपजायते ॥ १२ ॥ यो मोहान्मन्यते मूढो रक्तैय मम कामिनी ।
स तस्या वशगो नित्य भवेत्कीडाशक्रुन्तवत् ॥ १३ ॥ अनर्थित्वान्मनुष्याणां भयात्परिजनस्य च ।
मर्यादायाममर्यादाः स्त्रियस्तिष्ठन्ति सर्वदा ॥ १४ ॥ नासां कश्चिदगम्योऽस्ति नासां च वर्यसि स्थितिः ।
विरूप रूपवन्त वा पुमानित्येव भुङ्गते ॥ १५ ॥ रक्तोऽभिजायते भोग्यो नारीणां शार्दको
यथा । वृष्यते यो दशालम्बी नितम्बे विनिवेशितः ॥ १६ ॥ अलक्तको यथा रक्तो
निष्पीड्यै पुरुषस्तथा । अवलामिर्वेलाद्रक्तः पादमूले निपात्यते ॥ १७ ॥ शम्बरस्य च या माया या माया
नमुचेरपि । वलेः कुम्भीनसेश्चैव सर्वास्ता योषितो विदुः ॥ १८ ॥ हसन्त प्रहसन्त्येता रुदन्त
प्ररुदन्त्यपि । अप्रियं प्रियवाक्यैश्च गृह्णन्ति कालयोगतः ॥ १९ ॥ उशर्ना वेद यच्छास्त्रं यच्च
वेद बृहस्पतिः । स्त्रीबुद्ध्या न विशेष्येत तस्माद्रक्ष्याः कथं हि ताः ॥ २० ॥ अनृत सत्य-
मित्याहुः सत्यं वापि तथाऽनृतम् । इति यास्ताः कथं धीरैः संरक्ष्याः पुरुषैरिह ॥ २१ ॥
अन्तर्विपमया ह्येता बहिश्चैव मनोरमाः । गुञ्जाफलसमाकारा योषितः केन निर्मिताः ॥ २२ ॥
यदि स्यात्पावकः शीतः प्रोष्णो वा शशलाञ्छनः । स्त्रीणां तदा सतीत्यं स्याद्यदि स्या-
दुर्जनो हितः ॥ २३ ॥ या मार्या दुष्टचरिता सततं कलहप्रिया । मार्यारूपेण सा ज्ञेया विदग्धै-
र्दाक्षिणा जरा ॥ २४ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन नामापि परिवर्जयेत् । स्त्रीणामिह हि सर्वासा य
इच्छेत्सुखमात्मनः ॥ २५ ॥ के नाम न विनश्यन्ति मिथ्याङ्गानान्नितम्बिनीम् । रम्या बुद्धो-
पसर्पन्ति ये ष्वाला शलमा इव ॥ २६ ॥ यदन्तस्तत्र जिह्वायां यजिह्वाया न तद्वहिः । यद्वहिस्तत्र
कुर्वन्ति विचित्रचरिताः स्त्रियः ॥ २७ ॥ ताडिता अपि दण्डेन शस्त्रैरपि विषण्णिताः ।
न वशं योषितो यान्ति न दानैर्न च सत्तवैः ॥ २८ ॥ आस्तां तावत्किमन्येन दौरात्म्येनात्र
योषिताम् । विधृतं स्वोदरेणापि घ्नन्ति पुत्रमपि स्वकम् ॥ २९ ॥ रूक्षाया स्नेहसमारं कठो-
रायां सुमार्दवम् । नीरसाया रसं बालो बालिकाया विकल्पयेत् ॥ ३० ॥ मोजनाच्छादने
दद्याद्युक्तकाले च संगमम् । भूषणाद्यं च नारीणां न तामिर्मन्त्रयेत्सुधीः ॥ ३१ ॥ यत्र स्त्री यत्र
कितयो बालो यत्र प्रशासिता । राजनिर्मूलता याति तद्गृहं मार्गवोऽब्रवीत् ॥ ३२ ॥ ताव-
त्स्यात्सुप्रसन्नास्यस्तावद्गुरुजने रतः । पुरुषो योषिता यावन्न शणोति वचो रहः ॥ ३३ ॥
एताः स्वार्थपरा नार्पः केवलं स्वसुखे रताः । न तासां बह्व्रमः कोऽपि सुतोऽपि स्वसुखं विना
॥ ३४ ॥ यदि स्याच्छीतलो बद्धिश्चन्द्रमा दहनात्मकः । सुस्यादः सागरः स्त्रीणां तत्सतीत्यं
प्रजायते ॥ ३५ ॥ सगतानि मृगाक्षीणा तडिद्विलसितान्यपि । क्षणद्वयं न तिष्ठन्ति घनारब्धा-
न्यपि स्वयम् ॥ ३६ ॥ उत्तमानामपि स्त्रीणां विश्वासो नैव विद्यते । राजप्रियाः कैरविष्यो
रमन्ते मधुपैः सह ॥ ३७ ॥ न लज्जा न विनीतत्व न दाक्षिण्यं न भीरुता । प्रार्थनामात्र एवैकः
सतीत्ये कारणं स्त्रियाः ॥ ३८ ॥ न दानेन न मानेन नार्जवेन न सेवया । न शस्त्रेण न शास्त्रेण
सर्वथा विपमाः स्त्रियः ॥ ३९ ॥ सुरूपं पुरुषं दृष्ट्वा आतर यदि वा सुतम् । योनिः क्षिति नारीणा-

१ अनुरक्ता । २ कीडापक्षी । ३ बाल्याद्यवस्थायाम् । ४ 'साडी' इति भाषायाम् ।

५ पाषाणादिना सङ्घर्ष्य, आश्लेषेण संपीड्य च । ६ शुक्राचार्यः ।

मामपात्रमिषाम्मसा ॥ ४० ॥ न स्त्रीणामप्रियः कश्चित्प्रियो वाऽपि न विद्यते । गायस्तुणमिवारण्ये
प्रार्थयन्ति नव नवम् ॥ ४१ ॥ कुलीना रूपवत्स्यश्च नाथवत्स्यश्च योपितः । मर्यादासु न तिष्ठन्ति स दोषः
स्त्रीषु नारद ॥ ४२ ॥ समयज्ञानर्थवतः प्रतिरूपान्वशे स्थितान् । पतीनां तटमासाद्य नाल नार्यः
प्रतीक्षितुम् ॥ ४३ ॥ न भयान्नाप्यनुकोशानार्थहेतोः कथंचन । न ज्ञातिकुलसंबन्धारिस्त्रियस्तिष्ठन्ति
भर्तृषु ॥ ४४ ॥ माद्यति प्रमदां दृष्ट्वा सुरा पीत्वा न माद्यति । यस्माद्वृष्टिमदा नारी तस्मात्तां परिवर्जयेत्
॥ ४५ ॥ यौवने वर्तमानानां मृष्टामरणवाससाम् । नारीणां स्वैरवृत्तीनां स्पृहयन्ति कुलस्त्रियः
॥ ४६ ॥ या हि शश्वद्वहुमता रक्ष्यन्ते दयिताः स्त्रियः । अपि ताः संप्रसज्यन्ते कुन्जा-
न्धजडवामनैः ॥ ४७ ॥ पक्षुष्वपि च देवर्षे ये चान्ये कुरिस्ता जनाः । स्त्रीणामगम्यो
लोकेऽस्मिन्नास्ति कश्चिन्महामुने ॥ ४८ ॥ अलाभात्पुरुषाणां हि मयात्परिजनस्य च । वधवन्ध-
भयाच्चैव तथा गुता हि योपितः ॥ ४९ ॥ लोकानामपि दातारं कर्तारं मानसान्वयोः ।
रक्षितारं न मृष्यन्ति भर्तारं परमस्त्रियः ॥ ५० ॥ न कामभोगान्बहुलानालंकारार्थसंचयान् ।
तथाहि बहु मन्यन्ते यथा रत्याः परिग्रहम् ॥ ५१ ॥ असद्वर्मस्त्वय स्त्रीणामस्माकं
भवति प्रभो । पापीयसो नरान्यद्वै लज्जा त्यक्त्वा भजन्ति ताः ॥ ५२ ॥ अविद्वांसमलं लोके
विद्वांसमपि वा पुनः । प्रमदा एतस्य नेतुं कामक्रोधवशानुगम् ॥ ५३ ॥ यस्य स्त्री तस्य
भोगेच्छा निःस्त्रीकस्य क भोगैर्भूः । स्त्रियं त्यक्त्वा जगत्स्यक्तं जगत्त्यक्त्वा सुखी भवेत् ॥ ५४ ॥
यस्य जिहासहस्रं स्याज्जीवेत्साप्रशतं च यः । अनन्यकर्मा स्त्रीदोषान्तोऽप्यनुक्त्वा लयं व्रजेत्
॥ ५५ ॥ न विषेण न शस्त्रेण नाग्निना न च मृत्युना । अप्रतीकारपाश्र्व्याः स्त्रीभिरेव
स्त्रियः कृताः ॥ ५६ ॥ नयनविकारैरन्य वचनैरन्य विचेष्टितैरन्यम् । रमयति सुतेनान्यं स्त्री
बहुरूपा निजा कस्य ॥ ५७ ॥ स्त्रीषु न रागः कार्यो रक्त पुरुष स्त्रियः परिभवन्ति । रक्तैव
हि रन्तव्या विरक्तभावा तु हातव्या ॥ ५८ ॥ हृदय हरन्ति नार्यो मुनेरपि झूकटाक्षविक्षेपैः ।
दोर्मूलनामिदेशं प्रदर्शयन्त्यो महाचपलाः ॥ ५९ ॥ सुमुखेन वदन्ति बलुना प्रहरन्त्येव शितेन
चेतसा । मधु तिष्ठति वाचि योपितां हृदये ह्यलहल महद्विषम् ॥ ६० ॥ अत एव निपीयतेऽधरो हृदय
मुष्टिभिरेव ताडयते । पुरुषैः सुखलेशवञ्चितैर्मधुलुब्धैः कमलं यथाऽलिभिः ॥ ६१ ॥ गुणाश्रयं कीर्तियुतं च
कान्तं पतिं विधेयं सवनं रतिज्ञम् । विहाय शीघ्रं यनिता व्रजन्ति नरान्तरं शीलगुणादिहीनम् ॥ ६२ ॥
संसुप्तवीचीव चलस्वभावाः सन्ध्याभ्रलेखेव मुहूर्तरागाः । स्त्रियो द्वैतार्थाः पुरुषं निरर्थं निष्पीडितालक्तकषय-
जन्ति ॥ ६३ ॥ स्त्रियो हि मूल निर्धनस्य पुंसः स्त्रियो हि मूल व्यसनस्य पुंसः । स्त्रियो हि
मूल नरकस्य पुंसः स्त्रियो हि मूल कलहस्य पुंसः ॥ ६४ ॥ अपण्डितास्ते पुरुषा मता मे
ये स्त्रीषु च श्रीषु च विश्वसन्ति । स्त्रियो हि कुर्वन्ति तथैव नार्यो भुजंगकन्यापरिसर्पणानि
॥ ६५ ॥ एकं मनुष्यं हृदयेन धृत्वा परं ततो दृष्टिमिराद्वयन्ति । अन्यत्र मुञ्चन्ति मद-
प्रसेकमन्य शरीरेण च कामयन्ते ॥ ६६ ॥ नातिप्रसङ्गः प्रमदासु कार्यो नेच्छेद्बलं स्त्रीषु विव-
र्धमानम् । अतिप्रसक्तेः पुरुषैर्यतस्ताः स्त्रीडन्ति काकैरिव क्षीनपक्षैः ॥ ६७ ॥ कुर्वन्ति तावत्

१ कारुण्यात् । २ भोगवासनाऽऽविर्भावः । ३ तीक्ष्णेन । ४ वशंवदम् । ५ सागरतरङ्गवत् ।
६ प्रदोषकालिकगगनवत् । ७ निपीडितयावकरसरञ्जिततुलिकावत् । ८ मृत्योः । ९ अत्र 'तस्मात्
स्त्रियो नैव बुधेन खेपाः' इति चतुर्थपादपाठस्तु युक्तः । अन्यथाऽनवीकृतार्थत्वदोषापत्तेः ।
१०. छिन्नः ।

प्रथमं प्रियाणि यावन्न जानन्ति नरं प्रसक्तम् । ज्ञात्वाऽथ तं मन्यपाशवद् प्रस्तामिष मीनमिवोद्ध-
रन्ति ॥ ६८ ॥ समोहयन्ति मदयन्ति विडम्बयन्ति निर्भर्त्सयन्ति रमयन्ति विषादयन्ति । एताः प्रविश्य
सदय हृदयं नराणां किं नाम वामनयना न समाचरन्ति ॥ ६९ ॥ स्त्रोणामशिक्षितपटुत्वममा-
पीणा सदृश्यते किमुत याः परिवोधयत्यः । प्रागन्तरिक्षगमनात्स्वमपत्यजातमैर्न्यैर्द्विजैः परमृताः किल
पोषयन्ति ॥ ७० ॥ अनङ्कुरितकूर्चकः स तु सितोपलाढय पयः स एव घृतकूर्चकः सलवणाम्बु-
तक्रोपमः । स एव सितकूर्चकः कथितगुग्गुलद्वेगकृद्भवन्ति हरिणीदृशां प्रियतमेषु भावाद्ययः
॥ ७१ ॥ शृणु हृदय रहस्य यत्प्रशस्तं मुनीनां न खलु न खलु योपित्सन्निधिः सविधेयः ।
हरति हि हरिणाक्षी क्षिप्रमक्षिभुरप्रैः पिहितशमतनुव चित्तमप्युत्तमानाम् ॥ ७२ ॥ शास्त्रज्ञोऽपि
प्रकटविनयोऽप्यात्मबोधेऽपि गाढ ससारेऽस्मिन्भवति विरलो भाजन सद्गतीनाम् । येनैतस्मिन्निरय-
नगरद्वारमुद्घाटयन्ती वामाक्षीणा भवति कुटिला झूलता कुञ्चिकेय ॥ ७३ ॥ अपसरत रे दूरादस्मात्काटाक्ष-
विषानलात्प्रकृतिविषमाद्योपित्सर्पादिलासफणाभृतः । इतरफणिना दष्टः शक्यश्चिकित्सितुमौपधैश्चटुलवनिता
मोगिप्रस्त त्यजन्ति हि मन्त्रिणः ॥ ७४ ॥ स्वातन्त्र्यं पितृमन्दिरे च वसतिर्यात्रोत्सवे सगति-
गोष्ठीपूरुषसन्निधाननियमो वासो विदेशे तथा । सैर्गर्गः सह पुश्वलीभिरसकृद्भूतेर्निजायाः क्षतिः पत्यु-
वार्धकमीप्सित प्रैवसनं नाशस्य हेतुः स्त्रियः ॥ ७५ ॥ अग्राह्य हृदय तथैव वदन यदर्पणा-
न्तर्गत भावः पर्वतसूक्ष्ममार्गाविषमः स्त्रीणां न विज्ञायते । चित्तं पुष्करपत्रतोयतरलं विद्वद्भिराशं-
सित नारी नाम विषाङ्कुरैरिव लतादोषैः सम वार्धिता ॥ ७६ ॥ एकेन स्मितपाटलाधररुचो
जल्पन्त्यनल्पाक्षर वीक्षन्तेऽन्यमितः स्फुटकुमुदिनीफुल्लोलसल्लोचनाः । दूरोदारचारित्रचित्रविभष
ध्यायन्ति चान्य धिया केनेत्थं परमार्थतोऽर्थवदिव प्रेमास्ति वामभ्रुवाम् ॥ ७७ ॥ कर्कश्य स्तन-
योर्देशोस्तरलताऽलीकं मुखे दृश्यते कौटिल्यं कचसंचये प्रवचने मान्यं त्रिके स्थूलता । मीरुव
हृदये सदैव कथित मायाप्रयोगः प्रिये यासा दोषगणो गुणो मृगदृशां ताः किं नराणां प्रियाः
॥ ७८ ॥ नर्ता यद्यपि नीतिशास्त्रनिपुणो विद्वान्कुलीनो युवा दाता कर्णसमः समृद्धविभवः
शृङ्गारदीक्षागुरुः । स्वप्राणाधिककल्पिता स्वधनिता स्नेहेन सललिता त कान्तं प्रविहाय सेव
युवती जार पतिं चाञ्छति ॥ ७९ ॥ आलापैर्मधुरैश्च काश्चिदपरानालोकिताः सस्मितैरन्या-
न्यभ्रमकल्पनाभिरितरानङ्गैरनङ्गोऽप्यलैः । आचारैश्चतुरैः परानभिनयैरन्यान्नुवः कम्पनैरित्थं काश्चन
रञ्जयन्ति मुदृशो मन्ये मनस्त्वन्यथा ॥ ८० ॥ हासस्वल्कलिकाप्रदीपनपटुर्हस्ताङ्गिनेनानन तन्व-
ङ्गया विषजातमेव भुजगी घेणी च रोमावलिः । किं च श्रीफलमुन्नतस्तनभरः काम मनस्ता-
मिमा सर्वाकारविपोग्रभूर्तिमबला प्राप्यापि यजीवति ॥ ८१ ॥ मुक्ताहारलता रणन्मणिमया
हैमास्तुलोकोटयो रागः कुलमसभवः सुरभयः पौण्ड्र्यो विचित्राः स्रजः । वासश्चिद्वकुलमल्पमतिभिर्नार्या-
महो कल्पित वाद्यान्तः परिपद्यता तु निरयो नारीति नान्ना कृतः ॥ ८२ ॥ आवर्तः सञ्ज-
यानामविनयमवन पत्तन साहसना दोषाणां संनिधान कपटशतमय क्षेत्रमप्रत्ययानाम् । दुर्ग्राह्यं
यन्महद्भिर्नरवरवरैः सर्वमायाकरण्ड स्त्रीयन्त्र केन लोके विषममृतमय धर्मनाशाय चष्टम् ॥ ८३ ॥

१ प्रतिकूल-। सुन्दर-। २ अन्यः पक्षिभिः काकैरिति भावः । ३ कोकिलाः । ४ सङ्क्रमः ।
५ परदेशे प्रस्थानम् । ६ अभिप्रायः । ७ पद्म-। ८ कर्कशत्वम् । ९ अङ्गदविशेषाः ।
१० पुष्पसम्बन्धिन्यः ।

सतीवर्णनम् ।

यस्य भार्या शुचिर्दक्षा मार्तारमनुगच्छति । नित्यं मधुरैवक्त्री च सा रमा न
 रमा रमा ॥ १ ॥ नित्यं स्नाता सुगन्धा च नित्यं च प्रियवादिनी । अल्पभुङ् मितवक्त्री च देवता
 सा न मानुषी ॥ २ ॥ असारभूते संसारे सारभूता नितम्बिनी । इति संचिन्त्य वै शंभुरर्घाङ्गे
 पार्वतीं दधौ ॥ ३ ॥ सैव साध्वी सुमत्तश्च सुस्नेहः सैरसोज्ज्वलः । पाकः सजायते यस्याः
 करादयुदरादपि ॥ ४ ॥ रूपसंपन्नमग्रेसरं प्रेमप्राप्यं प्रियैर्वैदम् । कुलीनमनुकूलं च कैलत्रं कुत्र
 लभ्यते ॥ ५ ॥ न गृहं गृहमित्याहुर्गृहिणी गृहमुच्यते । गृहं तु गृहिणीहीनं कान्तारादतिरि-
 च्यते ॥ ६ ॥ वृक्षमूलेऽपि दयिता यत्र तिष्ठति तद्रूढम् । प्रासादोऽपि तया हीनो हारण्यसदृशः
 स्मृतः ॥ ७ ॥ तावत्कुलस्त्रीमर्यादा यावत्तुलजावगुण्ठनम् । हृते तस्मिन्कुलस्त्रीभ्यो वरं वेद्याङ्गना-
 जनः ॥ ८ ॥ कार्ये दासी रतौ वेद्या भोजने जननीसमा । विपत्तौ बुद्धिदात्री च सा
 भार्या सुवि दुर्लभा ॥ ९ ॥ वश्यमावेन सुमनीः सुव्रतौ सुसमाहिता । अनन्यचिन्ता सुमुखी
 भर्तुः सा धर्मचारिणी ॥ १० ॥ न कार्येषु न भोगेषु नैश्वर्यं न सुखे तथा । स्पृहा यस्या यथा
 भर्तुः सा नारी सुखभागिनी ॥ ११ ॥ कल्पोत्थैर्नपरा नित्यं गुरुश्लेषणे रता । सुसंयुष्टगृहं
 चैव गोशङ्कुलैस्तलेपना ॥ १२ ॥ या नारी सुव्रता दक्षा विमलाऽमृतामापिणी । सदाचारा पति-
 प्राणा सा स्वर्गादतिरिच्यते ॥ १३ ॥ श्वश्रूश्चशुरयोः पादौ पूजयन्ती पतिव्रता । मातापितृपय
 नित्यं या नारी सा पतिव्रता ॥ १४ ॥ पतिर्देवः पतिर्वन्धुः पतिः स्वर्गः पतिः सुखम् ।
 जीवनं च पतिर्नार्या नान्यत् किञ्चिज्जगन्त्रये ॥ १५ ॥ बाल्या वा युवत्या वा वृद्ध्या वापि
 योषिता । न स्वातन्त्र्येण कर्तव्यं किञ्चित्कार्यं गृहेष्वपि ॥ १६ ॥ नास्ति स्त्रीणां पृथग्यज्ञो
 न व्रतं नाप्युपोषणम् । पतिं शुश्रूषते येन तेन स्वर्गे मैहीयते ॥ १७ ॥ पाणिप्राहस्य
 साध्वी स्त्री जीवतो वा मृतस्य वा । पतिलोकममीप्सन्ती नाचरेत्किञ्चिदप्रियम् ॥ १८ ॥
 सदा प्रहृष्टया मान्यं गृहकार्यं च दक्षया । सुसंस्कृतोपस्करया व्यये चार्मुक्तहस्तया ॥ १९ ॥
 जीवति जीवति नाथे मृते मृता या सुदा युता मुदिते । सहजस्नेहरसाला कुलवनिता केन
 तुल्या स्यात् ॥ २० ॥ प्रतिरजनिं प्रतिदिवसं विहरं वहिःशृणुं डिण्डिमं दत्त्वा ।
 कोणवधूद्वर्णितैर्विश्वं पुनराकुलीभवति ॥ २१ ॥ दीपदशा कुलयुवती वैदग्ध्यैर्नैव
 मलिनतामेति । दोषोऽपि भूषणैः गणिकायाः शशिकलायाश्च ॥ २२ ॥ मनसा वचसा सततं
 भवन्ति या भर्तृवत्सलाः साध्व्यः । अपि पतितं परीणीतं नयन्ति ता अक्षयं त्रिदिवम्
 ॥ २३ ॥ तल्पे प्रभुरिव गुरुशिव मनसिजशास्त्रे श्रमे मुञ्जिष्येव । गेहे श्रीरिव गुरुजन-

१ पवित्राचरणा । २ सुभाषिणी । ३ लक्ष्मीः । ४ आज्यपरिप्लुतः, रतिकूपः, वात्सल्य-
 विषयभूतश्च । ५ सरसोऽयं चोज्ज्वलः (पवित्रः) शृङ्गाराखरसशाली ("शृङ्गारः शुचि-
 र्ज्वलः" इत्यमरः) च, रत्नान्तरवदपदुषतया सरसः, सदाचातिवाञ्छोज्ज्वलः । ६ भोज्यम्,
 रमणसुखान्निरूपः परिणामः, सन्ततिकूपं फलं च । ७ उदरपदेन वक्षःपरिचवङ्गग्रहणं गर्भग्रहणं
 च । ८ लावण्य- । ९ चातुर्यशालि सदाचारपरं च । १० प्रेमपूर्णम् । ११ मिष्टवक्तुः । १२ भार्या ।
 १३ प्रसन्नचेताः । १४ नियताचारा । १५ भर्तृवैव निहितचित्ता । १६ पत्युः पूर्वं प्रभात एव
 प्रबोधकारिणी । १७ श्वश्रुप्रभृति- । १८ गृहं सम्मार्ज्यं सदाऽवस्थापिनी । १९ गोमय- ।
 २० प्रतिष्ठां लभत इति भावः । २१ अनुदार- । २२ दूषणानि रात्रयश्च ।

पुरतो मूर्तेय सा मीढा ॥ २४ ॥ ढक्कामाहृत्य मदं वितन्वते करिण इव चिर पुरुषाः । स्त्रीणां करिणीनामिष मदः पुनः स्थकुलनाशाय ॥ २५ ॥ अमृतमेयी निरवद्यां ह्यद्यां गम्भीरमावसंपन्ना । पतिमनुगच्छति तन्वी गङ्गा मागीरथ रथ यद्वत् ॥ २६ ॥ परपतिविमुखा सुमुखी गुरुजनशिष्या-
यमाणा च । ममताऽहन्ताविधुरो दयिता कस्यापि सा कृतिनः ॥ २७ ॥ कार्येषु मन्त्री करिणेषु दासी भोगेषु माता शयनेषु रम्भा । धर्मातुक्कूल क्षमया धारित्री भार्या च पाहुण्यवतीह धन्या ॥ २८ ॥ बहिर्न लोला दृगपाङ्गमूलादुपैति कूलादिषु सागरोर्मिः । न वा सतीनामभिलाषबन्ध व्यनक्ति गन्धं कलिकेव चेतः ॥ २९ ॥ लज्जावशाद्यनतमन्थरदृष्टिपात यैश्चुम्बित कुलवधूवदनारवि-
न्दम् । तेषामनेकपुरुषव्रणिताधरेषु सक्तिः कथं भवति वेशवर्धमुखेषु ॥ ३० ॥ नातः परं कुल-
मतः परतो न शील नातः परं च करुणासदनं च पूज्यः । नाराधनं न च परः पुरुषः पुराणः सर्वस्वमेणशिशुलोलदृशो हि भर्त्ता ॥ ३१ ॥ मानाग्निवर्धनमहौषधमेतदेव स्त्रीणां सपत्न-
वनिर्ताह्वयकीर्तनं यत् । अव्याजनिर्भरभयप्रणतोत्तराणां मन्थे विशेषत इदं कुलकन्यकानाम् ॥ ३२ ॥ पदन्यासो गेहाद्वहिरहिफर्णारोपणसमो निजावासौदन्यद्वचनमपरद्वीपतुलितम् । यच्चो लोकालम्ब्य
कृपणघनतुल्यं मृगदृशः पुमानन्यः कान्ताद्विधुरिष चतुर्थीसमुदितः ॥ ३३ ॥ चतुर्थेऽहि स्नाता त्रिदिनधिरहात्पाण्डुवदना रजोमुक्ता तन्वी चपलनयना कामकलिताम् । हिमत्वङ्मार्जारमीलनयनव-
गन्धप्रणयिनीमधन्यः को भुङ्क्ते च्युतकुसुमशेषमिष लताम् ॥ ३४ ॥ गतागतकुवहल नयनयो-
रपाङ्गावधि स्मित कुलनतभ्रुवामधर एव विश्राम्यति । यच्चः प्रियतमश्रुतेरतिथिरेव कोपक्रमः कदाचिदपि चेत्तदा मनसि केवलं मज्जति ॥ ३५ ॥ भक्तिः प्रेयसि सश्रितेषु करुणा श्वश्रूषु
नम्र शिरः प्रीतिर्यादेषु गौरव गुरुजने क्षान्तिः कर्तागस्यपि । अम्भाना कुलयोपिता व्रतविधिः सोऽयं विधेयः पुनर्मद्वर्तुर्दयिता इति प्रियसखीबुद्धिः सपत्नीष्वपि ॥ ३६ ॥ अम्युत्थानमुपागते
गृहपतौ तद्भाषणे नम्रता तत्पादार्पितदृष्टिरासनविधिस्तस्योपचर्या स्वयम् । सुते तत्र शयीत तत्प्रथमतो जैह्वाच्च शय्यामिति प्राच्यैः पुत्रि निवेदितः कुलवधूसिद्धान्तधर्मागमः ॥ ३७ ॥ शुश्रूषस्य गुरुकुरु प्रियसखीवृत्ति सपत्नीजने मर्तुर्विमृक्ताऽपि रोषणतया मा स्म प्रेर्ताप गमः । भूयिष्ठ
मय दक्षिणा परिजने भोगेष्वनुसैकिनी^{१०} यान्त्येव गृहिणीपद युवतयो र्धैमाः कुलस्यौघयः ॥ ३८ ॥ निर्व्याजा दयिते ननान्देषु नता श्वश्रूषु भक्ता मय स्निग्धा वन्धेषु वत्सला^{११} परिजने स्मरौ
सपत्नीष्वपि । मर्तुर्मित्रजने सनम्रप्रचना खिन्ना च तद्वैरिण्यु^{१२} प्रायः सवननं नतम् तदिदं धीमतीपथ
भर्तृषु ॥ ३९ ॥ मास्वानुद्वतवान् शशी विगतवान् देवाग्निकार्यार्हितः सम्भारो रचितो विशुद्ध-
वसने कालोचितं योजितं । स्नान नाथ विधीयता सुमनसोऽर्च्यन्ता शिखी चेज्यता भोज्यन्ता
गृहभागता इति सती कर्त्तव्यमाभाप्ते ॥ ४० ॥ संचारो रतिमन्दिरावधि सखीकर्णावधि व्याहृतं

१ जलरूपा, सुधावट्टपकर्त्रा च । २ निष्पट्टा, निष्पापा च । ३ पेया, भोग्या च । ४ गम्भी-
रा अक्षुद्रा च । ५ निर्ममा निरद्वन्द्वरा च । ६ कार्यसाधनेषु । ७ तदालया देवाङ्गनेवेति भावः ।
८ वेद्यासुरेषु । ९ नाम- । १० सर्पभोग- । ११ स्वस्थानात् । १२ कदर्यधनमिव । १३ स्वपतेः ।
१४ आश्रितजनेषु । १५ इदं गुरुजनोपलक्षणम् । १६ भर्तृभ्रातृपत्नीषु । १७ क्षमा । १८ स्नाप-
राधे । १९ प्रसन्ना । २० सेवा । २१ पत्नित्यजेत् । २२ प्रतिकलताम् । २३ द्रव्यशून्या । २४ गत-
दुक्तगुणातः प्रतिकूलाः । २५ चिन्तारूपा एव । २६ पतिभगिनीषु । २७ पतिवन्धुषु । २८ सेवक-
वर्गं । २९ प्रसन्ना । ३० पतिविरुद्धेषु । ३१ वचनम् ।

चेतः कान्तसमीहितावधि महामानोऽपि मौनावधि । हास्यं चाधरपल्लवावधि पदन्यासावधि प्रेक्षितं सर्वं सावधि नावधिः कुलमुवा प्रेम्णः परं केवलम् ॥ ४१ ॥ शुश्रूषामनुरुधती गुरुजने वाक्ये ननान्दुः स्थिता दाक्षिण्यैकपरायणा परिजने स्निग्धा सपत्नीष्वपि । सन्नद्धाऽतिथिसत्कृतौ गृहमरे नैस्तन्ममाविभ्रती वत्से किं बहुना भजस्व कुशलं भर्तुः प्रिये जायते ॥ ४२ ॥ साध्वी शीलवती दयावसुमती दाक्षिण्यलज्जावती तन्वी व्याजपराङ्मुखी स्मितवती मुग्धा प्रियालापिनी । देव-
ब्राह्मणबन्धुसज्जनहिता यस्यास्ति भार्या गृहे तस्यार्थागममोक्षमोगफलदा सैकैव पुण्या लता ॥ ४३ ॥

निन्दस्त्रीनिदर्शनम् ।

यस्य भार्या विरूपा च कैशमला कलहप्रिया । अधिकाधिकमक्षा च सा जरा न जरा जरा ॥ १ ॥ एषैव योषिता धन्या शील च लभते सुखम् । दिवा पतिव्रता भूयो नक्तं च कुलदा यतः ॥ २ ॥ पर्यङ्कः स्वास्तरणः पतिरनुकूलो मनोहर सदनम् । तृणमिव लघु मन्यन्ते कामिन्यश्चौर्यरतिलुब्धाः ॥ ३ ॥ दुर्दिवसे घनतिमिरे दुःसंचारास्तु नगरवीथीषु । पत्युर्विदेशगमने परमसुखं जघनचपलायाः ॥ ४ ॥ इह वटवृक्षे यक्षः प्रतिवसति दिवाऽपि यत्र भयशङ्का । तस्मिन्नभिनववध्वा नीता वीतोदयाः क्षणदाः ॥ ५ ॥ सुखशय्या ताम्बूल विश्रब्धाल्लेषचुम्बना-
दीनि । तुल्यन्ति न लक्षाश त्वरितक्षणाचौर्यसुरतस्य ॥ ६ ॥ दिवसे घटिकाद्विश्रब्धाल्लेषदटिकाः परं रजनौ । लक्षं नगरयुवानस्तात विधातः किमाचरितम् ॥ ७ ॥ आरोपिता शिलायामश्मेव त्वं भवेति मन्त्रेण । मग्नाऽपि परिणयापदि जारमुखं वीक्ष्य हसितैव ॥ ८ ॥ कुलपतनं जनेर्गर्हा बन्ध-
नमपि जीवितैरस्य संदेहम् । अङ्गीकरोति सकलं वनिता परपुरुषसक्तता ॥ ९ ॥ सखि सुखय-
त्नैवकाशे प्रातः प्रेयान्यथा तथा न गृहे । वातादवारितादपि भवति गवाक्षानिलः शीतः ॥ १० ॥ द्वारि स्तम्भविलग्रा प्रियसखि दृष्टिं पथि क्षिपसि । ग्रहीणीपि भाग्यमाजि प्रेयसि दूतीमिव भ्रमरीम् ॥ ११ ॥ सुमगं वदति जनस्तं निजपतिरिति नैव रोचते मह्यम् । पीयूषेऽपि हि मेषजमावोप-
हिते भवत्यैरुचिः ॥ १२ ॥ इह नगरे प्रतिरथ्यं मुञ्जगसबाधरुचिरसंचारे । सुन्दरि मम मत-
मेतन्नकुलप्रतिपालनं श्रेयः ॥ १३ ॥ केलिः प्रदहति मज्जां शृङ्गारोऽस्थीनि चाटवः कटवः । बन्धव्याः परितोषो न स्यादनमीष्टदंपत्योः ॥ १४ ॥ सदिग्धे परलोके जनापवादे च जगति बहुचित्रे ।
स्वाधीनं पररमणे धन्यास्ताख्यफलमाजः ॥ १५ ॥ यदि भवति दैवयोगात्पुमान्विरूपोऽपि बन्धकी रहसि । न तु कुच्छादपि भद्रं निजकान्तं सा भजत्येव ॥ १६ ॥ यदवधि विवृद्धमात्रा
विकसितकुसुमोत्करा शणश्रेणी । पीताशुकप्रियेय तदवधि पल्लीपतेः पुत्री ॥ १७ ॥ तिमिरेऽपि दूरदृश्या कठिनाल्लेषे च रहसि मुखरा च । दन्तमयवलयरजां गृहपतिशिरसा सह स्फुटतु ॥ १८ ॥ एष्यति मा पुनरयमिति गमने यदमङ्गलं मयाऽकारि । अधुना तदेव कारणमवस्थितौ दग्धगोहपतेः ॥ १९ ॥ ग्रामतरुणं तरुण्या नववज्रैर्मज्जरीसनाथकरम् । पश्यन्त्या भवति मुहुर्नितरां मलिना

१ पत्यभिप्रायबोधनपरम् । २ दृष्टिपातः । ३ कुलीनानां स्त्रीणाम् । ४ पतिप्रेम्णः । ५ स्नेह-
युक्ता । ६ अनालस्यम् । ७ समाहितचित्ता सती । ८ अपविद्या । ९ वार्धक्यम् । १० मेषच्छत्रे
दिने । ११ जातिभ्रंशम् । १२ लोकापवादम् । १३ जीवनस्य । १४ अवसरे । १५ क्षिपसि ।
१६ अस्पृहा । १७ मार्गे मार्गे । १८ सर्प- । जार- । १९ नकुलस्य सर्पान्तकस्य पोषणम्,
कुलधर्मीपासनतो वैमुख्यं च । २० अशोक- ।

मुखच्छाया ॥ २० ॥ मया कुमार्याऽपि न सुप्तमेकया न जारसुत्सज्य पुमान्विलोकितः । अनेन गोत्रेस्थितिपालनेन मे प्रसन्नतामेतु भवोपकारिणी ॥ २१ ॥ पाणौ गृहीताऽपि पुरस्कृताऽपि स्नेहेन नित्य परिषर्षिताऽपि । परोपकाराय भवेदवश्यं वृद्धस्य भार्या कैरदीपिकेव ॥ २२ ॥ प्रियो मयैवावचितैः प्रसूनैर्दृष्टो हरस्यातनुते सपर्याम् । अतो नतानेकलतावृतानि यास्यामि सायं विपिनानि सख्यः ॥ २३ ॥ निभृतं निभृतं निमालयन्त्या वरुणाशामरणायितं पतैङ्गम् । गुरुयन्त्रितयाऽपि गोपवध्वा नयनान्तेन निमन्त्रितो मुकुन्दः ॥ २४ ॥ शिरसि शिरसिज दृशोर्निमेष विटापिनि पल्लवमालये तृण वा । गणयितुमपि गारयन्ति केचित्प्रियसखि के कथयन्तु जारसख्याम् ॥ २५ ॥ पतिरतीव धनी सुभगो युवा परविलासयतीषु पराद्मुखः । शिशुरलकृस्ते मयन सदा तदपि सा सुदती रुदती कुतः ॥ २६ ॥ नाम्बुजैर्न कुमुदैरुपमेयं स्यैरिणीनयनपङ्कजयुगम् । नोदये दिनकरस्य न वेन्दोः केवलतमसि यस्य विकासः ॥ २७ ॥ दग्धमङ्गलमशतैरसतीरहस्यमन्वेषयन्कपटभिक्षुक लक्षितोऽसि । स्वस्य प्रभुर्न च भवामि ततः क्षमस्व भिक्षोपढौकनमिषादयमञ्जलिस्ते ॥ २८ ॥ ब्रह्मैव सत्यमखिलं न हि किञ्चिदन्यत्तस्मान्नेम सखि परापरभेदबुद्धिः । जारे तथा निजवरे सदृशोऽनुरागो व्यर्थ किमर्थमसतीति कदर्थयन्ति ॥ २९ ॥ जन्मैव माऽस्तु यदि वा न नितम्विनीषु तत्रापि चेदहं नैव कुलाङ्गनासु । हा धिग्विधे कुलवधूरथ चेद्वेपथ नैवास्तु च कचन मे मनसोऽनुबन्धः ॥ ३० ॥ गोष्ठेषु तिष्ठति पतिर्वधिरा ननान्दे नेत्रद्वयस्य च न पादवैमस्ति यौतुः । इत्थं निशम्यै तक्षणीकचकुम्भसीन्नि रोमाञ्चकञ्चुकमुदक्षितमाततान ॥ ३१ ॥ वयं बाल्ये बालास्तरुणिमनि यूतः परिणीतावपीच्छामो वृद्धान्परिणयविधौ नः स्थितिरियम् । त्वयाऽऽरब्ध जन्म क्षपयितुमनेनैकपतिना न मे गोत्रे पुत्री कचिदपि सतीलाञ्छनमभूत् ॥ ३२ ॥ दृशा किञ्चित्किञ्चलितभुजलीलाविलसितैः कराघातैः किञ्चिन्नखविलिखितैः किञ्चिदधिकम् । स्पृशन्त्यः संवाधे मुँसमिरनमिप्रेक्षितपथे यथेष्ट चेष्टन्ते स्फुटकुचतटाः पश्य कुलटाः ॥ ३३ ॥ अनार्यप्रज्ञानामिह जनवधूनां हि मनसो महाशल्यं कर्णे तव नवकजम्बूकिसलयः । अमन्मिक्षाहेतोरधिनगरि बुद्धोऽसि न मया त्वयैतावान्वेषः पथिक न विधेयः पुनरपि ॥ ३४ ॥ अयं रेयाकुष्ठः कुसुमशैरसेवासमुचितः समीरोऽयं खेलानवविदलनेलापरिमलः । इयं प्रावृद्धं धन्या नवजलदविन्यासचतुरा पराधीन चेतः सखि किमपि कर्तुं मृगयते ॥ ३५ ॥ स्थितिर्गोहोपान्ते परिजनपरीहासकलना मुदृष्यतायाते सकृदपि गृहे व्याजगमनम् । मुहुस्तद्गोत्रेऽपि क्षणपरिचयो यस्तुनि दृशः समुत्पन्नप्रेम्णः सकलमिदमापातमुखदम् ॥ ३६ ॥ नितम्विन्यो नित्य विनयपथविन्यस्तमनसः पताकाः स्युः पुत्रि प्रतिनियतमेताः स्वकुलयोः । गुरोरित्येदेश सदसि सुदृशामोक्तवती गता-तद्ग राधा हरिमुखमृगाङ्ग मृगयते ॥ ३७ ॥ अये को जानीते निजपुरुषसङ्गो न हि तथा यथा स्त्रीणां चेतः परपुरुषसङ्गो रमयति । अपि ह्येवं भुक्ता दिवसमखिल यासरकृता

१ सङ्केतं कृत्वाऽपि गन्तुमपारितवत्या इदं दृशावर्णनमिति काव्यप्रकाशे स्पष्टम् । २ कुल-। ३ तैलेन, प्रेम्णा च । ४ हस्तस्था दीपज्वालेव । ५ सूर्यम् । ६ शोभने (कुयोगादुष्टे) भे नक्षत्रे गच्छति रमत इति । किन्तु न महिषचन्द्रमत इत्येव रोदनहंतुस्ति बोध्यम् । ७ सदृशम् । ८ इदमतिकृष्टवेदनार्थम् । ९ पतिभगिनी । १० सामर्थ्यमित्यर्थः । ११ पतिभ्रातृ-पत्न्या । १२ पथिक इति शेषः । १३ दृढत्वं । १४ नखचर्मैरित्यर्थः । १५ प्रावृद्धं चास्य चिन्तयम् । १६ पुत्रजनसहप्रेम्येव । १७ कन्दर्प- । १८ इत्येवाद्दृशीमाज्ञाम् ।

करस्पर्शादिन्दोर्मुकुलयति नेत्राणि नलिनी ॥ ३८ ॥ ताम्बूलाक्तं दशनमसकृदर्शय-
न्तीह चेटी घोटौघेण विकृतविरुतं हेतुहीनं हसन्ती । स्थानस्थानस्वलितपदविन्यासमामासमाना
यूनामग्रे वसति कुटिलं नर्तितोचैर्नितम्बम् ॥ ३९ ॥ ज्ञाता मैत्री सहजमधुरापातिमिलोचि-
तान्तैः कर्णोर्कर्णं प्रथितमयशो बन्धुवर्गैरमाणि । संप्रत्येवं तदपि न मनौह मुञ्चति प्राणनाथं को
जानीते कुवलयदशः कीदृशः प्रेमबंधः ॥ ४० ॥ अमृतेः कतिचिद्विरा कुटिलया काञ्चि-
त्कियत्यः स्मितैः स्वैरिष्यः कथयन्ति मन्मथरसव्यापारवश्यं मनः । कासाचित्पुनरह्वरेषु मृच्छ-
च्छायेषु मध्यस्थितो भावः काचपुटेषु पुष्करमिव प्रव्यक्तमालोक्यते ॥ ४१ ॥ यः कौमोदहरः
स एव हि रवेस्ता एव चैत्रक्षणेस्ते चोन्मीलितमौलतीसुरमयः प्रोढाः कदम्बोन्मिलाः । सी
चैवास्मिन् तथापि चौर्यसुरतव्यापारलीलाविधौ रेवारोधसि वेतसीतस्तले चेतः समुत्कीर्णते ॥ ४२ ॥
दृष्टिं हे प्रतिवेशिनि क्षणमिहायस्मद्वृद्धे दास्यसि प्रायेणास्य शिशोः पिता न विरसाः कौपीरपः
पात्यति । एकाकिन्यपि यामि तद्वैरमितः स्रोतस्तमालाकुलं नीरन्ध्रास्तनुमालिखन्तु जरठच्छेदा नल-
प्रन्थैर्यः ॥ ४३ ॥ शुश्रूषस्व गुरुजिवर्तय सखीवन्दस्व बन्धुव्रियः कावेरीतटसंनिविष्टनयने
मुग्धे किमुत्ताम्यसि । आस्ते पुत्रि समीप एव गमनादेलालतालिङ्गितन्यश्चद्वालतमालदन्तुरैर्दरी
तत्रापि गोदावरी ॥ ४४ ॥ मद्रं तस्य तरोः स्वयं चिरकृतप्रस्थानकं कथ्यतां दुर्वारस्तमरण्य-
वह्निदहद्विदास्य दुर्वचः । मा खिद्यस्व ततः प्रभृत्यनुदिनं तस्याः पतद्विद्विशोरम्भोभिः परिणद्ध-
पल्लवधनच्छायस्तस्पर्धते ॥ ४५ ॥ स्वामी निःश्वसितेऽप्यसूयति मनोजिघ्रः सपत्नीजनः श्वश्रू-
रिङ्गितदैवतं नयनयोरीहालिहो यातरः । तद्ग्रादयमञ्जलिः किमधुना दम्भमिमांसेन ते वैदग्धीमधुर-
प्रपञ्चचतुर व्यर्थोऽयमत्रै श्रमः ॥ ४६ ॥ आयाताऽसि विमुख वेपथुमं दृष्टाऽसि नो केनचिन्नीलं
चोलममु विमुख हरतु स्वेद निशीथानिलः । इत्यन्तर्भयसनकण्ठमसकृद्यामीति तस्यं गता जल्पन्ती
परिरम्यते सुकृतिभिः स्वैरं नवस्वैरिणी ॥ ४७ ॥ सत्रीदार्थनिरीक्षणं यदुभयोर्यद्वृत्तिसंप्रेषणं तेन
श्वो मविता समागम इति प्रीतिप्रसादश्च यः । प्राप्ते कालसमागमे सरमसं यच्चुम्बनालिङ्गनं

१ वडवासदृशशब्दकारिणी । २ विकृतं विरुतं यत्र कर्मणि तद् यथा तथा । ३ इद-
मपि क्रियाविशेषणम् । ४ प्रतिपदं स्वरूपपदविन्यासपूर्वम् । ५ नर्तितः पुनः पुनः परिवर्तितः
उच्चैःनितम्बः कटिपश्चाद्भागो यस्मिन् कर्मणि तद् यथा तथा । ६ कर्णे कर्णे । ७ ईषदपि । ८ रमणी-
येषु । ९ चलिलमिव । १० कौमारं हृतवानिति कौमारहरः 'हरतेरनुद्यमनेऽञ्' इत्यच् । पतिरित्यर्थः ।
११ यद्यपीत्यर्थः । १२ अभिमतः कान्तः । १३ अत्र चैत्रपदं वसन्तोपलक्षकम् । १४ प्रसूत-
वास्तन्तीकुसुमसौरभाः । १५ धूलिकदम्ब- । १६ अनेकवारं भुक्तपूर्वा । १७ अहमित्यर्थकमव्यय-
मिदम् । १८ तत्रेति पाठः काव्यप्रकाशादौ । वेतसीतस्तल इत्यस्य विशेषणम्, तथा च नात्र पुंश्च-
कीत्वमस्या व्यज्यत इति बोध्यम् । १९ अनुभुक्ते हि पदार्थं उत्कण्ठा न तृप्तभुक्त इति विभावना,
अनुभुक्तरूपानुत्कण्ठाकारणसत्त्वेऽपि अनुत्कण्ठारूपकार्यानुपपत्तिर्विशेषोक्तिः, अनयोश्चैकत-
सम्भवस्य वक्ष्यमशक्यत्वात्वेदं हस्तङ्कर इति साहित्यदर्पणकाराः । प्रकाशकारास्तु तत्तदसकृत्त्व-
मामनन्तीति दिक् । २० 'पाण्डो जन' इति भाषायाम् । गृहसमीपवासिन्या इयं सम्बुद्धिः ।
२१ सत्वरमिति प्रकाशसम्मतः पाठः । २२ इदं सर्वं जारसङ्गे भाविनस्त्राघातानिहवकामनया ।
२३ व्याप्त- । २४ इदं सुरतश्रमनिवृत्त्यौचित्यसम्भावनार्थम् । २५ अस्मिन् सुरतप्रार्थनविषये अहं
ह्य समुद्यतेव, न यावदवसरस्तावदक्षिततया कापि भवता भवितव्यमित्यादि व्यज्यते ।

‘तत्कामस्य फलं तदेव सुरतं शेषं पशूनां स्थितिः ॥ ४८ ॥ इन्दुर्यत्र न निन्दते न मधुरं
दूतीवचः श्रूयते नोच्छ्वासा इदं दहन्यशिशिरा नोपैति कार्यं वपुः । स्वाधीनामनुकूलिकां
स्वगृहिणीमालिङ्ग्य यत्सुप्यते तर्त्तिकं प्रेम गृहाश्रमव्रतमिदं कष्टं समाचर्यते ॥ ४९ ॥
चेत्पौरादपि शङ्कसे हिमरुचोरप्यर्चिबो लज्जसे मोगीन्द्रादपि चेद्विमेभि तिमिरस्तोमादपि
त्रस्यसि । चेत्कुञ्जादपि दूयसे जलघटध्वानादपि क्षुभ्यसि प्रायः पुत्रि हताऽस्मि हन्त मविता
त्वत्तः कलङ्कः कुले ॥ ५० ॥ आः पाकं न करोषि पापिनि कथं पापी त्वदीयः पिता
रण्डे जल्पसि किं तवैव जननी रण्डा त्वदीया स्वसा । निर्गच्छ त्वरितं गृह्णाद्वहिरितो नेद
त्वदीयं गृहं चेदेव बहिरिमे गर्दभं गृहान्नात्रावतिष्ठे क्षणम् ॥ ५१ ॥ कार्ये सत्यपि जातु याति
न बहिर्नाप्यन्यमालोकते साध्वीरप्यनुकुर्वती गुरुजनं श्वश्रू च शूश्रूषते । विस्मयं कुर्वते च पत्यु-
रधिकं प्राप्ते निशीथे पुनर्निद्राणे सकले जने शशिमुखी निर्याति रन्तु विटैः ॥ ५२ ॥
आकारेण शशी गिरा परभृतः पाशावतश्चुम्बने हसश्चर्द्धक्रमणे समं दयितया रत्यां प्रमत्तो गजः ।
इत्थं मर्तुरे मे समस्तयुवतिस्त्राच्यैर्गुणैः सेविते क्षुण्णं नास्ति विवाहितः पतिरिति स्यान्नैव दोषो
यदि ॥ ५३ ॥ ज्ञातं ज्ञातिजनैः प्रवृद्धमयशो दूरं गता धीरता त्यक्ता ह्रीः प्रतिपादितोऽप्यचिनयः
साध्वीपदं प्रोज्झितम् । लुप्ता चोभयलोकासाधुपदवी दत्ताः कलङ्काः कुले भूयो दूति किमन्यदस्ति
यदसावद्यापि नागच्छति ॥ ५४ ॥ देहे दुर्लभितर्क्य देवरशिशोः स्फोटव्रणो दारुणो जातस्तेन
वनस्पतित्वचमुपाहर्तुं मया गम्यते । इप्यन्तु श्वसितानि धर्मसलिलैः पत्राणि लुप्यन्तु वा वक्षो
वा विलिखन्तु हन्त नखरैः क्रुद्धाः कपिश्रेणयैः ॥ ५५ ॥ अम्ब श्वश्रु यदि त्वया हतशुक्रः
सवर्धनीयस्तदा लौहं पञ्जरमस्य दुर्नयवतो गाढान्तरं कारय । अथैनं बदरोनिक्कुञ्जकुहरे संलीन-
मन्विष्यतीति दष्टा यच्च भुजङ्गमेन तदतिश्रेयः किमेभिः क्षतैः ॥ ५६ ॥ न्यस्तं पन्नगमूर्ध्नि पादयुगलं
मक्तिर्विमुक्ता गुरोस्त्यक्ता प्रीतिरकारि किं न भवतो हेतोर्मया दुष्कृतम् । अङ्गान्ना शतयातना नय-
नयोः कोऽपि क्रमो रौरवः कुम्भीपाकपरामवश्च मनसो युक्तं त्वयि प्रस्थिते ॥ ५७ ॥ नारीणां खलु
बन्धुरन्वतमसं पाथोर्ध्वः सोदरः कुञ्जो बासगृहं निशा सहचरी सेव्यः स्मरः क्षमापतिः । इत्थं चारुचकोर-
चञ्चलदृशां यासां मतिर्जायते तास्मामेव यशः सुधांशुधवलं तासां च सौख्यं सदा ॥ ५८ ॥
श्वश्रूः पद्मदलं ददाति तदपि झसन्नया गृह्णाते सद्यो मर्मरशङ्कया न च तया सस्पृश्यते पाणिना ।
यातुर्वाचि सुहृद्गणस्य वचसा प्रत्युत्तरं दीयते श्वासः किन्तु न मुच्यते ह्रतवहक्रूरः क्रुरङ्गीदृशा ॥ ५९ ॥
हसैः शैवलमञ्जरीति कबरी चम्बूमिराकर्षिता वक्त्रे चन्द्रधिया चकोरबनिता चक्रे नखैरक्रमम् ।
शृङ्गैः पङ्कजकोरकप्रतिमया वक्षोरुहो वीक्षितस्तन्मातः करवै पुनर्न सरसीतोयावगाहोद्यमम् ॥ ६० ॥
आस्तां विश्वसने सखीषु विदितामिप्रायसारे जने तत्राप्यर्पयितुं दृशं मुरचिरां शक्नोमि न व्रीडया ।
लोकोऽप्येष परोपहासकुशलः सूक्ष्मेक्षितज्ञोऽप्यलं मातः कं शरणं व्रजामि हृदयेऽजीर्णोऽज्जुरीरगानिलः

१ कुलटाया गणिकाया वा पुत्री कामपि बालां वा दुराचरणार्थं शिक्षयन्त्या इयमुक्तिः ।
एतादृशीनां कुलं हि नैकरताभिः पूज्यत इति तथोक्तिः । २ कुलटाया नायकस्य चोक्तिमत्युक्ति-
रूपं पद्यम् । ३ कदाऽपि । ४ विश्वासम् । ५ जारैः । अन्नं बहुवचनमविवक्षितम् । ६ गमने ।
७ प्रेयान् विट इति शेषः । ८ दुर्भाग्यस्य । ९ प्रत्यावर्त्तनावसरे भाविजारोपभोगचिह्ननिह-
वनायेयं भूमिका । एवं परत्रापि । १० मेघः । ११ जारानुरागो न जीर्ण इति सर्वासु तासु
विपत्सु सतीष्वपि न ततो विमुक्ती भवामीति भावः ।

॥ ६१ ॥ कार्येणापि विलम्बनं परगृहे श्वशूर्नं समन्यते शङ्कामारचयन्ति यूनि भवनं प्राप्ते मिथो यातरः ।
 वीथीनिर्गमनेऽपि तर्जयति च क्रुद्धा ननान्दा पुनः कष्टं हन्त मृगीदृशां पतिगृहं प्रायेण कारागृहम् ॥ ६२ ॥
 एकान्ते वत नो गृहं शशिमुखोऽप्यन्यादृशो दृश्यते क्षिप्रं साधय यातु पुत्रि स दिने भुक्त्वाऽन्यमावास-
 कम् । श्वश्रवा संभ्रमिता किलेति बहुशः संप्रेरयन्त्या वधूः पान्थ वीक्ष्य वभञ्ज सस्मितमुखी सैवार्धसि-
 द्धौदनेम् ॥ ६३ ॥ एते धारिकणान् किरन्ति पुरुषान्यर्पन्ति नाम्मोधराः शैलाः शाद्वलमुद्धमन्ति न सज-
 न्त्येते पुनर्नायकान् । त्रैलोक्ये तरवः फलानि सुवते नैथारमन्ते जनान्धातः कातरमालपामि कुलदा-
 हेतोस्त्वया किं कृतम् ॥ ६४ ॥ संपत्कस्याद्य तारा भवति तरलिता यत्पुरो नेत्रतारा दृष्टा केनाद्य
 काञ्ची यदमिमुखगता वेपते रत्नकाञ्ची । उग्रः कस्याद्य तुष्टः सखि यदनुमते कश्चिदुग्रोऽनुतापः स्नात
 केनाद्य वेणीपयसि विलुलिता यत्कृते कापि वेणी ॥ ६५ ॥ पश्यन्ति स्निग्धमुग्ध प्रतिकलमधुरमोहय-
 न्यङ्गहारैः साकूतैर्मन्दहासैरपि परपुरुषाञ्जशब्दानन्दयन्ति । चेष्टन्ते चेत् एते किमपि परिचयाद्वारयि-
 ष्यन्ति तेषां प्राणान्को वेद लोके परजलजदृशां चित्तमत्यन्तलोलम् ॥ ६६ ॥ पृथ्वी तावन्निष्कोणा विपुल-
 नदनदीप्रावरुद्धं तदर्धं तत्राप्यर्धं युवत्यः शिशुगतयसो रोगिणो योगिनश्च । त्याज्यास्तत्रापि मान्याः
 श्वशुरपितृमुखाः सन्ति शेषाः कियन्तो मिध्यावादो ममायं मुखरमुखरवः पुश्चली पुंश्चलीति ॥ ६७ ॥

सङ्केतचेष्टा ।

ग्रामेऽस्मिन्प्रैस्तरप्राये न किञ्चित्पान्थ विद्यते । पयोधरोन्नतिं दृष्ट्वा वस्तुमिच्छसि चेद्वस ॥ १ ॥
 पान्थ मन्दमते किञ्चा सन्तापमनुविन्दसि । पयोधरं समाश्राय येन शान्तिमवाप्नुयाः ॥ २ ॥ वीक्षितु
 न क्षमो श्वशूः स्वामी दूरतर गतः । अहमेकाकिनी वाला तवेह वसतिः कुतः ॥ ३ ॥ त्वमिव पथिक
 प्रियो मे विटपिस्तोमेभु गमयति क्लेशान् । किमितोऽन्यत्कुशलं मे सम्प्रति यत्पान्थ जीवामि ॥ ४ ॥
 किमिति कृशाऽसि किं तव कृशोदरि परकीयवृत्तान्तैः । कथय तथापि मुदे मम कथयिष्यति पान्थ तव जाया
 ॥ ५ ॥ यदि गन्तासि दिगन्त पथिक पनिस्तत्र सत्रोध्यः । नयनश्रवणविहीना कथमुपचर्या मयैकया जनेनी
 ॥ ६ ॥ निविडतमतमालमल्लिवल्लोविचकिलराजिविराजितोपकण्ठे । पथिक समुचितस्तथाद्य तीव्रे सवितरि
 तैत्र सारितटे निवासः ॥ ७ ॥ भोः पान्थ पुस्तकधर क्षणमत्र तिष्ठ वैद्योऽसि किं गणितशास्त्रविशार-
 दोऽसि । केनौषधेन मम पश्यति मर्तुरम्बा किं याऽऽगमिष्यति पतिः सुचिरप्रवासी ॥ ८ ॥
 एकाकिनी यदबला तरुणी तथाऽहमस्मिन्गृहे गृहपतिश्च गतो विदेशे । क याचसे तदिह
 वासमिव बराक्री श्वशूर्ममान्धवधिरा ननु मूढ पान्थ ॥ ९ ॥ रथारजोऽरुणितधूसरिताङ्गयष्टेः
 कश्चित्पितुः स्मरसि पुत्रक निर्घृणस्य । उक्त्यैवमङ्कगतयाऽऽयतमायताक्ष्या पान्थस्त्रिया प्रसदितं
 करुण दिनान्ते ॥ १० ॥ भवनमिव मदीय निर्जनः पान्थ पन्थाः कुसुमशर इवासिस्तस्करा दुर्नि-
 वाराः । गृहप ह्य पतङ्गोऽप्येव यातो दिगन्तान्मदनसुमग भूयो नैव गन्तु समीहे ॥ ११ ॥
 अहमिव दिनलक्ष्मीः प्रोषितप्राणनाथा त्वमिव पथिक पन्था मुक्तपान्थोऽनुबन्धः ।
 अयमपि परदेशः सोऽपि यत्रासि गन्ता मदनमधुरमूर्ते किं वृथा सत्बरोऽसि ॥ १२ ॥

१ पात्रमिति शेषः । २ शिलासमे, शिलाप्रचुरे च । ३ कुचोच्चत्वम् । मेवासन्नतां च । एवं
 परत्रापि । ४ किं त्वन्धेति भावः । ५ एतन्मिथेन स्वगृहे वासौचित्यं व्यञ्जितम् । ६ तत्राह-
 मन्त्यायामीति स्वया तत्रैवोपस्थीयतामिति । ७ इत्थं स्वगृहे निवासौचित्यं सम्भावितम् ।
 ८ इदमपि पूर्ववत् । ९ उज्ज्वलपान्थान्तरसार्थः ।

यामिन्येषा बहलजलदैर्बद्धमीमान्धकारा निद्रां यातो मम पतिरसौ केशितः कर्मदुःखैः । बाला-
चाहं मनसिजमयात्प्राप्तगाढप्रकम्पा ग्रामश्चौरैरयमुपहतः पान्थ निद्रां जहीहि ॥ १३ ॥ कुत्रा-
यासीः किमिदमकरोः साहस पान्थ बन्धो यद्येतस्मिन्निषससि पुरे सावधानस्तदा स्याः । अत्रो-
त्तालाः कतिचिदबलाः सन्ति यासां विलासैरुत्पद्यन्ते सपदि मदनव्याधयो दुर्निवाराः ॥ १४ ॥
इयं सुरतरंगिणी न पुनरत्र नौसर्गमो भवेत्तरणिमज्जन पथिक नैव पान्थागमः । निधाय हृदये
सदा विपुलचारकुम्भद्वयं सखे घनघनागमे घनैरस्य पारं व्रज ॥ १५ ॥ वाणिज्येन गतः स
मे गृहपतिर्वार्ताऽपि न श्रूयते प्रातस्तज्जननी प्रसूततनया जामातृगोह गता । बालाऽहं नवयौ-
वना निशि कथं स्थातव्यमस्मिन्गृहे सायं सप्रति वर्तते पथिक हे स्थानान्तर गम्यताम् ॥ १६ ॥
रे रे पान्थ कुतो मवानगरतो वार्ता न चापि श्रुता बाढ ब्रूहि युधा पयोदसमये हिल्ला
प्रिया जीवति । सत्यं जीवति जीवतीति कथिता वार्ता मयापि श्रुता विस्तीर्णा पृथिवी
जनोऽपि विविधः किं किं न समाव्यते ॥ १७ ॥ शून्यं वेष्टं चिरायितो गृहपतिर्जाता-
धुना शैर्बरी स्थातु नोचितमत्रे गच्छ निर्धृत लोकैरनालक्षितः । इत्थं लोलदृशा ह्यसावभि-
हितो दासीमुखेनाध्वनः स्थित्वा किचिदिष क यामि रजनी प्रातेत्युदीर्य स्थितः ॥ १८ ॥
स्मर्तव्या वयमिन्दुसुन्दरमुखि प्रस्तार्थतोऽपि त्वया स्यादेवं यदि नाथ दास्यति विधिर्जातिस्मै-
रत्न मम । एकस्मिन्नपि जन्मनि प्रियतमे जातिस्मरत्न कुतः प्राणाः पान्थ सम त्वयैव
चलिताः काद्यापि जन्मैकता ॥ १९ ॥ आतः पान्थ पथि त्वया न पथिकः कश्चित्समा-
सादितो घाले नैकशतानि कीदृश इति प्रत्यायतां बल्लभः । य दृष्ट्वा प्रमदाजनस्य भवतः
स्फारे मुदा लोचने स ज्ञेयो दयितो ममेति पथिकायावेद्य मोहं गता ॥ २० ॥ मोः पान्थ
त्वस्तोऽसि तिष्ठ निमिष किचिद्वदामो वय मागोऽयं पुरतो द्विधा खलु भवेद्भामेन नो गम्य-
ताम् । तत्रास्ते सहकार कोमलतरोर्मले प्रपापालिका तस्या लोचनवर्गगुरानिपतितो न त्व
पुनर्यास्यसि ॥ २१ ॥ नाथो मे विपणिं गतो न गणयत्येषा सपत्नी च मां त्यक्त्वा मामिह
पुष्पिणीति गुरवः प्राप्ता गृहाम्यन्तरम् । शय्यामात्रसहायिनीं परिजनः श्रान्तो न मा सेवते स्वामिर्नागम-
लालनीय रजनीं लक्ष्मीपते रक्ष माम् ॥ २२ ॥

१ गाढान्धकारा । २ एतेन रात्रौ जागरणपरतया भवितव्यमिति सूचितम् । ३ गङ्गा ।
सुरतोत्साहवार्धिका च । ४ आचयोर्मेलनम् । नावः सङ्गमो वा । ५ निविडशृङ्गारात्मकस्या-
नन्दस्य जलस्य चेत्यर्थः । ६ प्रावृट्काले । ७ त्यक्त्वा । ८ बहोः समयाद् दूरं प्राप्तः । ९ गृहस्य
पतिः न तु मम पतिरित्येवं तत्रानुरागाभावः सूचितः । १० रात्रिः । ११ मम गृहे बहिःप्रदेशे
च । १२ अलुङ्घ्यं सत् । १३ अभिधाय । १४ प्रसङ्गवशात् । १५ जन्मान्तरस्मर्तृत्वम् । एतेन
त्वयि गते मम जीवनं तु न भावि, जन्मान्तरे चावश्यं भाविनि तव प्रेयस्त्वस्मरणं विधाता विद-
ध्यादिति प्रार्थय इति गाढानुरागित्वं सम्भावितम् । एतदेव परार्द्धे स्पष्टीकृतम् । १६ विक-
सिते । १७ एतेन स्वादृशमेवाकाङ्क्षामीति सूचितम् । १८ मृगबन्धनजालम् । एतेन
पान्थस्य मृगत्वं सूचितमिति तत्रैव त्वयाऽवस्थेयम्, अहमेव तादृशी भूत्वाऽवस्थास्य इति
सूचितम् । १९ रजस्वलेति । न त्वहं तादृशीत्येकाकिनी त्वयाऽहं भोक्तव्येति सूचितम् ।
२० आगमेन-‘स्वागतमस्तु’ इति आगमनानुमोदनेन लालनीयेत्यर्थः । वेदस्तव्येति तु प्रतीति-
भावम् । २१ सकलां रात्रिमित्यर्थः । २२ लक्ष्म्या इव चपलाया मम पते । नारायणेति तु
वस्तु ‘द्वयैः पदैः पिशुनयेच्च रहस्यवस्तु’ इति सिद्धान्तादुपरोधेन प्रत्यायत्तभावम् ।

गणिकाप्रशंसा ।

गणिकाऽगण्यभावाद्वा सौन्दर्यमदसम्भृता । अङ्गलग्रा भवेद्भ्रूया किं तर्हि स्वर्गवाञ्छया ॥ १ ॥
 गाने वाद्ये च नृत्ये च भाषणे दर्शने रतौ । अद्वितीयाऽऽहिता धात्रा गणिका भुवनत्रये ॥ २ ॥
 यदि स्यात् स्वप्रिया भोगे प्रमोदस्तात्त्विकः स्थितः । किं तर्हि कृतिनोऽभूयन् गणिकारतिलोलुपाः ॥ ३ ॥
 क स भावः क वा हावः परिष्वङ्गविधिः क सः । यस्या दर्शनमात्रेण निर्वृतिर्गणिका परा ॥ ४ ॥ न
 येषा यौवनोद्रेको न वा येषामुदारता । ते निन्दन्तुतरां कामं गणिकां देवघञ्जिताः ॥ ५ ॥ नागरिकारति-
 सौख्यं प्रभवति वेत्तुं यथा न दुर्मेघाः । गणिकासङ्गमोदं न तथा (ऽ)सुकृती सखे जातु ॥ ६ ॥ दुर्लभ
 इति वत मन्दा गणिकासङ्ग पर विनिन्दन्ति । वयमपि निन्दितुमीशाः स्वर्गप्रमदास्तेर्लक्ष्मी ॥ ७ ॥
 आराधयितुः प्रेमप्रतीक्षणार्थं स्पृहा पर यासाम् । ता ननु सौभगदेव्यो गणिकाः कृतिना समाराध्याः ॥ ८ ॥
 यदि गणिकाऽऽराधनतो निर्वृतिरामोऽङ्गसा सुख कृतिनाम् । अतनुमुखे तर्नुहानिर्न तर्हि कष्ट
 तुषैर्मान्या ॥ ९ ॥

गणिकानिन्दा ।

वेश्याऽसौ मदनज्वाला रूपेन्वनसमेधिता । कामिभिर्वत्र ह्यन्ते यौवनानि धनानि च ॥ १ ॥ अस्याश्च
 सुरतं ज्वाला कामोऽग्निः प्रणयः समित् । नराणां यत्र ह्यन्ते यौवनानि धनानि च ॥ २ ॥ इह
 सर्वस्वफलिनः कुलपुत्रमहादुमाः । निष्फलत्वमलं यान्ति वेश्याविहगप्रक्षिताः ॥ ३ ॥
 धनाशा कैतवस्नेहो ^१वितथैश्चित्तोपणम् । एकमप्यस्ति नात्मासु कथं वेश्यासमा
 धयम् ॥ ४ ॥ कष्टं जीवति गणिका गणकोऽपि च राज्यसेवको वैद्यः । दिवसे दिवसे
 मरण परस्य यच्चित्तरञ्जनं वृत्तिः ॥ ५ ॥ न पर्वताग्रे नलिनी प्ररोहति न गर्दमा वाजिधुरं
 वहन्ति । यथाः प्रकीर्णा न भवन्ति शैल्यो न वेशर्जाता शुचयस्तथाऽङ्गनाः ॥ ६ ॥ हारहारकहिरण्य-
 भूषणैस्तोषमेति ^२गणिका धनैपिणी । प्रेमकोमलकटाक्षवीक्षितैरेव जीवति कुलाङ्गनाजनः ॥ ७ ॥ एता
 हसन्ति च रुदन्ति च विचहेतोर्विश्वासयन्ति पुरुष न च विश्वसन्ति । तस्मान्नरेण कुलशीलसमन्वितेन
 वेश्याः श्मशानघटिका इव वर्जनीयाः ॥ ८ ॥ जात्यन्वाय च दुर्मुखाय च जराजोर्णोखिलाङ्गाय च
 प्राणीणाय च दुष्कुलाय च गलरकुलामिभूताय च । यच्छन्तीषु मनोहरं निजवपुर्लक्ष्मीलवश्रद्धया पर्णैर्क्षीषु
 विवेककलालतिकाशस्त्रीषु रञ्जयेत कः ॥ ९ ॥ केशः कुन्दमिषादिवोपहसति द्रव्यैर्विहानाङ्गनान्यूनं
 प्रन्थिघन विलोकितुमिवोद्गीबस्तनस्तिष्ठति । प्रेमच्छेदकृपाणवल्लिमुपमां रोमालिरालम्बते यस्याः सा
 कथमस्तु चेतसि चमत्काराय धाराङ्गना ॥ १० ॥ वाप्यां स्नाति विचक्षणो द्विजवरो मूर्खोऽपि

१ स्थापिता निर्मितेति भावः । २ पुरुरवाद्याः । ३ स्खलनं मोक्षश्च । ४ विदग्धनायिका-
 सुरतानन्दम् । ५ ग्रामीणः । अचतुर इति भावः । ६ सुकृती अधर्मभीरुः । असुकृती-मन्द-
 भाग्यश्चेत्यकारप्रश्लेषार्थः । ७ परमानन्दे कामसुखे च । ८ अल्प-शरीर- । कुगणिकानां सां-
 ख्यिकारोगे शरीरसौख्यं नश्यतीति, मोक्षलाभे तनोस्त्यागः शालसिद्ध इत्युभयथा तथा वचनम् ।
 ९ छलप्रधानोऽङ्गरागः । १० कृत्रिमैर्भावैः । ११ अत्र गणिकादेरन्योऽन्यं साम्यं व्यज्यते ।
 १२ धान्यविशेषाः । १३ वेश्याः । १४ 'सर्वं वाक्यं सावधारणं भवति' इति हीरादिभिरेव दोष-
 मेति न तु प्रेमादिभिरिति वक्तव्यम् । अत एव धनैपिणीतिविशेषणसाधक्यम् । १५ दृषितेना-
 पीति शेषः । १६ वेश्यासु । १७ 'सुषमा परमा शोभा' इत्यमरः ।

वर्णाधमः कुलं नाम्यति वायसोऽपि हि लतां या नामिता बर्हिणा । ब्रह्मक्षत्रविशस्तरन्ति च यया नावां
तपैवेतरे त्वं वापीव लतेषु नौरिव जनं वेक्ष्याऽसि सर्वं मज ॥ ११ ॥

स्वाधीननायकावर्णनम् ।

यदपि रतिमहोत्सवे नकारो यदपि करेण च नीविधारणानि । प्रियसखि पतिरेष पार्श्वदेशं तदपि
न मुञ्चति तत्किमाचरामि ॥ १ ॥ मा गर्वमुद्रह कपोलतले चकास्ति कान्तस्वहस्तलिखिता मम
मङ्गरीति । अन्यापि किं न सखि भाजनमीदृशानां वैरी न चेद्भवति वेपथुरन्तरागः ॥ २ ॥ वपुषि तव
तनोति रत्नभूषा प्रभुरिति धन्यतमाऽसि किं ब्रवीमि । सखि तनुनयनान्तरालमीदृशकलयति मे न विभूष-
णानि कान्तः ॥ ३ ॥ अस्माकं सखि वाससी न रुचिरे प्रैवेयक नोज्ज्वलं नो वक्रा गतिरुद्धतं न
हसित नैवास्ति कश्चिन्मदः । किं त्वन्येऽपि जना वदन्ति सुभगोऽन्यस्याः पतिर्नान्यतो दृष्टिं निक्षिप-
तीति विश्वमियता मन्यामहे दुःखितम् ॥ ४ ॥ श्वश्रूः पश्यति नैव पश्यति यदि भ्रूमङ्गवक्रेक्षणं मर्म-
च्छेदपटु प्रतिक्षणमसौ ब्रूते ननान्दा वचः । अन्यासामपि किं ब्रवीमि चरित स्मृत्वा मनो वेपते कान्तः
क्लिग्मदृशा विलोकयति मामेतावदागः सखि ॥ ५ ॥ वक्रस्याधरपल्लवस्य वचसो हास्यस्य लास्यस्य वा
धन्यानामरविन्दसुन्दरदृशा कान्तस्तनोति स्तुतिम् । स्वप्नेनापि न गच्छति श्रुतिपथं चेतःपथं दृक्पथं
काप्यन्या दयितस्य मे सखि कथं तस्यास्तु मेदग्रहः ॥ ६ ॥ स्वीयाः सन्ति गृहे गृहे मृगदृशो
यासां विलासकणत्काञ्चीकुण्डलहेमकङ्कणक्षणत्कारो न विश्राम्यति । को हेतुः सखि कानने
पुरपथे सौधे सखी सनिधौ आन्यन्ती मम बल्लमस्य परितो दृष्टिर्न मा मुञ्चति ॥ ७ ॥
सन्त्येष प्रतिमैन्दिरं युवतयो यासां सुधासागरस्रोतःस्यूतसरोजसुन्दरचमत्कारा दृशोर्विभ्रमाः ।
चित्रं किंतु विचित्रमन्मथकलावैशद्यहेतोः पुनर्विचित्रं चित्तहर प्रयच्छति युवा मय्येव किं कारणम् ॥ ८ ॥
एतर्त्तिकं प्रणयिन्यपि प्रणयिनी यन्मानिनी जायते मन्ये मानविधौ भविष्यति सुखं किञ्चि-
द्विशिष्टं रसात् । वाञ्छा तस्य सुखस्य मेऽपि हृदये जागर्ति नित्यं पर स्वप्नेऽप्येव न मेऽपराध्यति
पतिः कुप्यामि तस्मै कथम् ॥ ९ ॥ मध्ये न क्रैशिमा स्तने न गरिमा देहे न वा कान्तिर्मा श्रोणौ न
प्रथिर्मा गतौ न गरिर्मा नेत्रे न वा वक्रिमा । लास्ये न द्रढिर्मा न वाचि पटिर्मा हास्ये न वा
स्मृतिर्मा प्राणेशस्य तथापि मज्जति मनो मय्येव किं कारणम् ॥ १० ॥

खण्डितनायिकाया वर्णनम् ।

वक्षः किमु कलशाङ्कितमिति किमपि प्रष्टुमिच्छन्त्याः । नयने नवोदसुदृशः प्राणेशः पाणिना
पिदधे ॥ १ ॥ सत्यमेव गदित त्वया विमो जीव एक इति यत्पुरावयोः । अन्यदौरनिहिता नखत्रणा-

१ अस्या एव स्वाधीनभर्तृकेति नाम । 'कान्तो रतिगुणाकुष्ठो न जहाति यदन्तिकम् ।
विचित्रविभ्रमासक्ता सा स्यात् स्वाधीनभर्तृका (नायिका) ॥' इति साहित्यदर्पणकाराः ।
२ नृत्यस्य । ३ इयं प्रौढाया उक्तिः । ४ इयं परकीयाया उक्तिरित्येके । ५ गृहे गृहे । ६ इयं
वेक्ष्याया उक्तिरित्येके । ७ कुशोदरीत्वम् । ८ दुर्भरत्वम्, अति पुष्टत्वमिति यावत् । ९ कान्तत्वम्,
रमणीयतेति यावत् । १० प्रथिमा स्थूलत्वम् । ११ मन्थरगामित्वम् । १२ अन्यासातिशयः ।
१३ चातुर्यम् । १४ वैशद्यम् । १५ इयं सुग्धाया उक्तिः । १६ 'पार्श्वमेति प्रियो यस्या
अन्यसम्भोगचिह्नितः । सा खण्डितेति कथिता धीरैरीर्ष्याकषायिता ॥' इति साहित्यदर्पणोक्त-
कक्षणायाः । १७ परङ्गी-

स्तोत्रके वपुषि पीडयन्ति माम् ॥ २ ॥ अनलद्रुतोऽपि सुन्दर हरसि मनो मे पतः प्रसमम् । किं पुन-
रलद्रुतस्त्वं सम्प्रति नखरक्षतेस्तस्याः ॥ ३ ॥ सव्यलीकमध्वीरितगिजं प्रस्थितं सपदि कोपपदेन ।
योषितः सुदृष्टिं स्मरुणि प्राणनाथमभिवाञ्छनिपातः ॥ ४ ॥ शङ्किताय कृतत्राणनिपातामीर्ष्या
विमुक्ता दयिताय । मानिनीमभिमुखाहितनिष्ठा शंसति स्म घनरोमधिभेदः ॥ ५ ॥ यक्षोजचिद्वि-
सुरो दयितस्य वीक्ष्य दीवं न निभसिति जल्पति नैव किञ्चित् । प्रातर्जटनं वदन् परिमार्जयन्ती
वाला विलोचनजलानि तिरोदधाति ॥ ६ ॥ कान्ते निरीक्ष्य वलयाङ्कितकण्ठदेश मुक्तास्तया परमिया
परुषा न वाचः । वृत्तीमुखे भृगदृशा स्वलदम्बुपूरा पूरात्परं निदधिरे नयनान्तपाताः ॥ ७ ॥ सुभग
कुरवकस्त्वं किं ममालिङ्गनोक्तः किमु मुग्धमटिरेन्दुः केसरो नो दृष्टिस्थः । त्वयि नियतमशोके
युज्यते पादघातः प्रियमिति परिहासात् पेशल काचिदूचे ॥ ८ ॥ भयतु विदितं व्यर्थालम्बितं प्रियग-
म्यतां तनुरपि न ते दोषोऽस्माकं विविस्तु पराङ्मुखः । तव यदि तथा नन्दं प्रेम प्रपन्नमिमा दृशां प्रह-
तितरले का नः पीडा गते हतजीविते ॥ ९ ॥ उरस्तव पयोऽराङ्कितमिदं वृत्तो मे क्षमा ततो मयि
विधीयता वसु पुरा यदङ्गीकृतम् । इति प्रचलन्तमः प्रियतमस्य वारिज्या कण्ठानकजडण करतल-
त्समाकृष्यते ॥ १० ॥ जातस्ते निशि जागरो मम पुनर्नैवाश्रुजे शोणिमा निष्पीतं भवता मयु
प्रवितत व्याघूर्णित मे मनः । आभ्यर्द्धयने निकुञ्जभयने लब्धं त्वया श्रीफलं पश्युः पुनरेव मां वदुर्नैः
क्षूरैः शरैः कृतेति ॥ ११ ॥ प्रातः प्रातरुपागतेन जनिता निर्निस्ता चक्षुर्गोमन्दाया मम गौरवे व्यष्टन
प्रोत्पादित लाघवम् । किं तद्वन्न कृतं त्वया रमणं भर्तुक्ता मया गम्यता दुःखं तिष्ठति यत्र पथ्यमधुना
कर्तास्मि तच्छ्रोष्यसि ॥ १२ ॥ लक्षालम्ब ललाटपट्टफलकं केयूरमुद्रा गते वन्दे कज्जलकालिमा नयन-
योस्ताम्बूलरागोऽपरः । दृष्ट्वा कोपविधायि मण्डनमिदं प्रातर्धिरं प्रेयसो लीलातामरतोदरे भृगदृशः
श्वासाः समाप्ति गताः ॥ १३ ॥ कान्तं वीक्ष्य विपक्षपदमलदृशः पादाम्बुजालककैरालिताननमानता-
कृतमुखी चित्रार्पितेवामवत् । रूक्षं नोक्तयती न या कृतयती निश्वासकोष्णे दृशौ प्रातर्मङ्गलमङ्गनाकर-
तलादादर्शमादर्शयत् ॥ १४ ॥

अभिसारिणीवर्णनम् ।

भीताऽसि नैव भुजगात्पथि मद्भुजस्य सङ्गे पुनः किमपि कम्पमुरीकरोषि । अम्भोधरध्वनिभिरक्षुभिताऽसि
तन्वि मद्वाचि सौचिवदनाऽसि किमाचरामि ॥ १ ॥ इह जगति रतीशमक्रियाकौशलिन्यः कति कति न
निशीथे सुभ्रूयः संचरन्ति । मम तु विधिहताया जायमानस्मितायाः सहचारि परिपन्थी हन्त दन्ताशुरेष
॥ २ ॥ अम्भोजाख्याः पुरनवलताघात्रि सकेतभाजदन्तोनैथे चिरयति भृशं मोहनिद्रा गतायाः । स्वच्छ
नाभीहृदवलयित कान्तरत्नाशुजालं तोयभ्रान्त्या पिबति हरिणी विस्मयं च प्रयाति ॥ ३ ॥ किमुत्तीर्णः
पन्थाः कुपितभुजगीमोगविषमो विसोढा भूयस्यः किमिति कुलपालीकटुगिरः । इति स्मारं स्मारं दैरदलित-
शीतद्युतिरुचौ सरोजाक्षी शोणं दिशि नयनकोणं विकरति ॥ ४ ॥ जनो दुर्लभोऽयं कुलममैलिन वैर्लभं
विषमं पतिश्छिद्रान्वेषी प्रणयिवचनं दुष्परिहरम् । अतः काचिच्चन्वी रतिविहितसकेतगतये गृहाद्वारवारं

१ त्वदीये । २ इयं प्रौढाया उक्तिः । ३ धीरायाः प्रौढाया इदं वर्णनम् । ४ पीडयतीति भावः ।
५ सहास- । ६ शत्रुः । ७ अभिमते प्रिये । ८ स्मृत्वा स्मृत्वा । ९ किञ्चिदुदित- । १० दुर्लभदर्शनः ।
११ पवित्रम् । १२ मार्गः । अभिसरणपद्धतिरिति भावः । १३ कान्तस्य तन्नामनाङ्गाकम् ।

निरगमदथ प्राविशदथ ॥ ५ ॥ सितं वसनमर्पितं वपुषि नीलचोलअमान्मया मृगमदाशया मलय-
जद्वयः सेवितः । करेण परिबोधितः स्वजनशङ्कया दुर्जनैः परं परमपुण्यतः सखि न लङ्घिता देहली
॥ ६ ॥ प्रत्यावृत्य यदि ब्रजामि भवनं वाचा भवेत्प्रच्यवो निर्गच्छामि निकुञ्जमेव यदि वा को
वेद किं स्यादितः । तिष्ठामो यदि वा कचिद्वनतटे किं ज्ञातमेतावता मध्येवैर्ल कलानिधेः
समुदयो जातः किमातन्यताम् ॥ ७ ॥ आतः कङ्कणं किं कदाप्यसि घनाश्लेषेषु विस्लेषितं दूरे किङ्किणि
किं कृताऽप्यसि रतारम्भे रणत्कारिणी । किं मञ्जीरं बहिष्कृतोऽप्यसि रहस्तस्याधिरोहे मया सकेताध्वनि
बद्धवैरमिव यन्मौख्यमालम्बसे ॥ ८ ॥ उत्क्षिप्तं करकङ्कणद्वयमिदं बद्धा दृढं मेखला यत्नेन प्रतिपा-
दिता मुखरयोर्मञ्जीरयोर्भूकता । आरब्धे रमसांमया प्रियसखि क्रीडामिसारोत्सवे चण्डालस्तिमिराव-
गुण्ठनपटक्षेपं विधत्ते विधुः ॥ ९ ॥ एषा फुल्लकदम्बपुष्पसुरमौ काले घनोद्भासिते कान्तस्यालय-
मागता समदना दृष्टा जलार्द्रालका । विद्युद्धारिदगर्जितैः सचकिता त्वदर्शनाकाङ्क्षिणी पादौ नूपुर-
लग्नकर्दमधरौ प्रक्षालयन्ती स्थिता ॥ १० ॥ मार्गे पङ्कचिते घनान्वतमसे निःशब्दसचारया गन्तव्या
च मया प्रियस्य वसतिर्मुधेति कृत्वा मतिम् । आजानूदृतनूपुरा करतलेनाच्छाद्य नेत्रे मृशं कृच्छ्रे-
णाप्तपदस्थितिः स्वभवने पन्थानमम्यस्यति ॥ ११ ॥ छिद्रान्वेगणतत्परः प्रियसखि प्रायेण लोको-
ऽधुना यन्निश्चापि घनान्वकारबद्धा गन्तुं न ते युज्यते । मा मैव सखि बल्लभः प्रियतमस्त-
स्योत्सुका दर्शने युक्तायुक्तविचारणा यदि भवेत्स्नेहाय दत्तं जलम् ॥ १२ ॥ दूती विद्युदुपागता
सहचरी रात्रिः सहस्थायिनी दैवज्ञो दिशति स्वनेन जलदः प्रस्थानवेला शुभाम् । वाचं माङ्गलिकीं
तनोति तिमिरस्तोमोऽपि छिद्गीरवैर्जातोऽयं दयितामिसारसमयो मुग्धे विमुञ्च त्रपाम् ॥ १३ ॥ द्वित्रैः
केलिसरोरुहं त्रिचतुरैर्धर्मिष्ठमल्लीक्षजं कण्ठान्मौक्तिकमालिकां च तदनु त्यक्त्वा पदैः पञ्चमिः । अन्तः
कान्तविद्योगकातरतया दूराभिसारातुरा तन्वङ्गी निरुपायमध्वनि परं श्रोणीमरं निन्दति ॥ १४ ॥
शीतांशुदुदिते च कूजति पिके मन्दं समीरे यति स्वात्मानं परिलिप्य चन्दनरसैराच्छाद्य वासः सितम् ।
निःशब्दामलहीरकामृतिमृता दन्तप्रभा सर्वतो वर्षन्ती शनकैः प्रयाति दयितावासं कुक्षेक्षणा ॥ १५ ॥
प्राणेशेन विना वृथैव वयसः सौभाग्यलामोऽप्ययं किं त्वासतिरमुष्य नास्ति तदिति प्रेम्णा विधेया
मया । इत्यालोच्य विहाय मीतिमभित्तः प्रौढा सरोजेक्षणा प्रेयांसं समुपेतुमुद्यतवती मन्ये निशीथे क्षणात्
॥ १६ ॥ उद्दामाम्बुदधर्षितान्वतमसि प्रअष्टदिग्मण्डले काले यामिकजाग्रदुपसुप्तमटव्याकीर्णकोलाहले ।
कर्णस्यासुदृढाङ्गवाम्बुवद्वबाबह्वैर्यदन्तःपुरादायाताऽसि तदम्बुजाक्षि कृतकं मन्ये मयं योषिताम् ॥ १७ ॥
पल्लीनामधिपस्य पङ्कजदृशा पर्वोत्सवामन्त्रणे जाते सद्यजना मिथः कृतमहोत्साहं पुरः प्रस्थिताः ।
सव्याजं स्थितयोर्विहस्य गतयोः शुद्धान्तमन्त्रान्तरे यूनोः स्विजकपोलयोर्विजयते कोऽप्येष कण्ठग्रहः
॥ १८ ॥ लोलचोलचमकृतिं प्रविलसत्काञ्चीलताक्षकृतिं न्यञ्जत्कञ्चुकबन्धबन्धुरचलद्वक्षोजकुम्भो-
जति । स्फूर्जदीधितिं विस्फुरद्गतिं चलच्चामीकरालकृतिं क्रीडाकुञ्जगृहं प्रयाति कृतिनः कस्यापि
वाराहनां ॥ १९ ॥

१ इयं कृष्णपक्षेभिसारिणी । २ अयं च दुर्जनः पतिरेवाभिधीयते । ३ मार्गमध्ये ।
४ वेगात् । ५ प्रावृषि समये । ६ इदं सख्योरन्योन्यमामन्त्रणम् । ७ अन्धकारपुञ्जः ।
८ केशपाशे नेपथ्यात्मना धृतां मल्लिकापुष्पमालाम् । ९ अन्तःपुरम् । १० 'ध्यातः प्राणगण प्रयाण-
क्षमये स्वात्माभिनाथस्य ते कुर्याः स्थैर्यमपि क्षणं कुरुणया कण्ठस्थलेऽपि स्थितः । यावद्वोजन-

कलहान्तरिताया नायिकायावर्णनम् ।

द्वारि चक्षुरधिपाणि कपोलौ जीवितं त्वयि कुतः कलहोऽस्याः । कामिनामिति वचः पुनस्तं
 प्रीतये नवनवत्वमियाय ॥ १ ॥ चकितहरिणलोलोचनायाः क्रुधि तरुणारुणतारद्वारकान्ति । सर-
 सिजमिदमाननं च तस्याः सममिति चेतसि समदं विधत्ते ॥ २ ॥ विरमति कथनं विना न खेदः
 सति कथने समुपैति कापि लज्जा । इति कलहमधोमुखी सखीम्यो रूषितुमनालपितुं समाचकाङ्क्ष
 ॥ ३ ॥ अनुनयति पतिं न लज्जमाना कथयति नापि सखीजनानां किञ्चित् । प्रसरति मलयानिले
 नवोढा वहति परंतु चिराय शून्यमन्तः ॥ ४ ॥ प्रयच्छतोच्चैः कुसुमानि मानिनी विपक्षगोत्रं दयितेन
 लम्बिता । न किञ्चिदूचे चरणेन केवल लिलेख बाष्पाकुललोचना भुवम् ॥ ५ ॥ न वरीमरीति कवरी-
 मरे स्रजो न चरीकरीति मृगनाभिचित्रकम् । विजरीहरीति न पुरेव मत्पुरो विवरीवरीति न च
 विप्रियं प्रिया ॥ ६ ॥ तत्तद्वदत्यपि यथावसरं हसत्यप्यालिङ्गनेऽपि न निषेधति चुम्बनेऽपि । किंतु
 प्रसादनमयादपि निवृत्तेन कोपेन कोऽपि विहितोऽद्य रसावतारः ॥ ७ ॥ न तिर्यगवलोकितं भवति
 चक्षुरालोहित वचोऽपि परुषाक्षरं न च पदेषु सगच्छते । हिमार्त इव वेपते सकल एव विम्बावरा
 प्रकामविनते भ्रुवौ युगपदेव मेद गते ॥ ८ ॥ मय्यायाते सपदि शयनादुत्थितं चाटु वाक्यं बद्धा
 पाणी बद्ध निगदितं क्षालितं पादपद्मम् । दत्त्वा वीटीं सविनयमथोद्दीजितं तालवृन्तैर्भूते कोपं कुवलय-
 दृशो भूयसी मक्तिरेव ॥ ९ ॥ चरणपतनप्रत्याख्यानाप्रसादपराङ्मुखे निवृत्तकितवाचारेत्युक्त्वा स्या
 परुषीकृते । व्रजति रमणं निःश्वस्योच्चैः स्तनस्थितहस्तया नयनसलिलच्छन्ना दृष्टिः सखीषु निवेशितः
 ॥ १० ॥ स्फुटतु हृदयं कामः कामं करोतु तनुं तनुं न सखि चटुलप्रेम्णा कार्यं पुनर्दयितेन मे । इति
 सरमसं मानोद्रेकाद्दुर्दयं वचस्तथा रमणपदवी सारङ्गाख्या ससंभ्रममीक्षिता ॥ ११ ॥ पयःपीठ दत्ते
 त्वरितममिधत्ते न च वचः समान्नामाधत्ते शिरसि न विधत्ते च मिलितम् । इति स्वान्ते गोपायितनिविड-
 कोपा प्रतिपद कृशोदर्याश्चर्या प्रियमहह पर्याकुलयति ॥ १२ ॥ पुरस्तन्त्या गोत्रस्खलनचकितोऽहं
 नतमुखः प्रवृत्तो वैलस्यात्किमपि लिखितुं दैवहतकः । स्फुटो रेखाव्यासः कथमपि स तादृक्परिणतो गता
 येन व्यक्तिं पुनरवयवैः सैव तरुणी ॥ १३ ॥ ततश्चाभिज्ञाय स्फुरदरुणगण्डस्थलरुचा मनस्विन्या रोप-
 प्रणयरभसाद्बद्धदगिरा । अहो चित्र चित्र स्फुटमिति निगद्याश्रुकुलपं रुषा ब्रह्मास्त्र मे शिरसि निहितो
 वामचरणः ॥ १४ ॥ चल चेतः पुंसा सहजसरलाः पङ्कजदृशो भवत्येव क्रोधः कचिदपि कदाचि-
 त्तरुण्योः । दहेदङ्ग भेङ्गी विधुरपि विदध्यात्परिभवं स्मरो मां मभीयादिति किमपि नाज्ञासिषमहम् ॥ १५ ॥
 आनन्द कचिदश्च मुञ्च हृदयं चातुर्यं धैर्यं त्वया स्येय क्वेति विचार्यतां रसिकते निर्याहि पर्याकुल ।

—नीरनिर्मितनदीवन्याभिरन्यादृशं पन्थानं परिकल्पयामि भविता येनावयोर्वाञ्छितम् ॥ १ ॥
 कान्ते कत्यपि वासराणि गमय त्वं भीलयित्वा दृशौ सत्यं नाय निभीलयामि नयने यावन्न शून्या
 दिशः । आयाता वयमागमिष्यसि सुहृद्गणस्य भाग्योदयैः सन्देशं वद कस्तवाप्यभिमतस्तीर्थेऽ
 सोयाञ्जलिः ॥ २ ॥ इत्याद्युदाहरणमपि प्रोषितनायकाया इति केचित् । वयं तु प्रवसन्नायकाया
 इति ब्रूमः । यावन्न शून्या दिशो यावन्न प्रलयस्तावन्नने निभीलयामीति प्रलयोत्तरं याऽन्येषां
 गतिः सा ममापीति भावः । १ अस्या लक्षणं तु यथोक्तं साहित्यदर्पणकारैः—‘चाटुकारमपि
 प्राणनाथं रोषादपास्य या । पश्चात्तापमवाप्नोति कलहान्तरिताऽस्तु सा ॥’ इति । २ करतलोपरि ।
 ३ प्राप । ४ भाषितम् । ५ सप्तमीनाम । ६ कुशाम् । ७ मेकलमित्यर्थः । अत्र भावे क्तः । ८ चित्ते ।
 ९ तरुणी च लक्षणमेति श्रयोः । १० मदुनोद्दीपकत्वात् ।

रक्ताम्भोजपरीतषट्पदनदत्पक्षोपमानक्षमक्षुभ्यत्पक्षमचलाचलेक्षणयुगं पश्यामि तस्याननम् ॥ १६ ॥
मानम्भानमना मनोगपि नत नाकोक्ते बल्लभ निर्याति दयिते निरन्तरमियं बाला परं तप्यते । आनीति
रमणे बलात्परिजनैर्मौनं समालम्बते घटे कण्ठगतानसून्प्रियतमे निर्गन्तुकामे पुनः ॥ १७ ॥ आयस्ता
कलह पुरेव क्रुस्ते नै ससने बाससो मुमभ्रू रतिखण्डयमानमवरं घटे न केशग्रहे । अङ्गान्यर्पयति स्वयं
मवति नो वामा दृढालिङ्गने तन्व्या शिक्षित एष संप्रति कुतः कोपप्रकारोऽपरः ॥ १८ ॥ एकत्रासन-
संस्थितिः परिहृता प्रत्युद्गमाभूतस्ताम्बूलानयनच्छलेन रमसाक्षेपोऽपि संविन्नितः । आलापोऽपि न मिश्रितः
परिजनं व्यापारयन्त्याऽन्तिके कान्तं प्रत्युपचारतश्चतुरया कोपः कृतार्थोऽकृतः ॥ १९ ॥ आशङ्क्य प्रणतिं
पटान्तपिहितौ पादौ करोत्यादराद्वचजिनागतमावृणोति हसित न स्पष्टमुदीक्षते । मय्यालापवति प्रतीप-
वचन सख्या सहाभाषते तन्व्यास्तिष्ठतु निर्मरम्पणयिता मानोऽपि रम्योदयः ॥ २० ॥ दूरादुत्सुकमागते
विबलितं सभाषिणि स्फारित सल्लिप्यत्यरुणे गृहीतवसने कोपाश्रितभूलतम् । मानिन्याश्चरणानति-
थितिकरे बाष्पाम्बुपूर्णक्षेप चक्षुर्जातमहो प्रपञ्चचतुर जातागसि प्रेयसि ॥ २१ ॥ तारस्य मुखमेलने न
च वचोवैदग्ध्यमन्यादृश न भ्रूमङ्गपरिग्रहो न च रहःप्रग्नेऽपि मौनस्थितिः । एव संप्रति तर्क्यते तु सुदृशः
कोपस्तु मद्भस्तुनि स्वाधीनेऽपि पुरेव पङ्कजदृशो यत्र प्रभुत्वग्रहः ॥ २२ ॥ शोण वीक्ष्य मुख विचु-
म्बितुमहं यातः समीप ततः पादेन प्रहृत तथा सपदि त धृत्वा सहासे मयि । किञ्चित्त्र विघातुमक्षम-
तया बाष्पं त्यजन्त्या । सखे ध्यातश्चेतसि कौतुक वितलते कोपोऽपि वामश्रुवः ॥ २३ ॥ सा पत्युः
प्रथमापराधसमये सख्योपदेश विना नो जानाति सविभ्रमाङ्गवलनावक्रोक्तिसंसूचनम् । स्वच्छैरच्छकपोल-
मूलगलितैः पर्यस्तनेत्रोत्पला बाला केवलमेव रोदिति लुठलोलालकैरश्रुभिः ॥ २४ ॥ एकस्मिन्शयने-
विपक्षरमणीनामग्रहे मुग्धया सद्यः कोपपरिग्रहगलपितया चाटुनि कुर्वन्नपि । आवेगादवधीरितः प्रियतम-
स्तूष्णीं स्थितस्तत्क्षण मा भूत्सुप्त इवेत्यमन्दबलितग्रीव पुनर्बीक्षितः ॥ २५ ॥ तस्योपान्तमुपेयुषि
प्रियतमे धन्वीकृतग्रीवया काकुल्याकुलवाचि साचिहसितस्फूर्जत्कपोलश्रिया । हस्तन्यस्तकरे पुनर्मृगदृशा
लाक्षारसक्षालितप्रोक्षीपृष्ठमयूखमासलरुचो विस्फारिता दृष्टयः ॥ २६ ॥ भ्रूमेदो रचितश्चिर नयनयो-
रम्यस्तमाभीलन रोदु शिक्षितमादरेण हसितं मौनेऽभियोगः कृतः । धैर्यं कर्तुमपि स्थिरीकृतमिदं चेतः
कथचिन्मया बद्धो मानपरिग्रहे परिकरः सिद्धिस्तु दैवे स्थिता ॥ २७ ॥ न ब्रूते परुषं गिर वित-
लते न श्रूयुगं मद्गुर नोत्सवं क्षिपति क्षितौ श्रवणतः सा मे स्फुटेऽप्यागसि । कान्ता नर्मगृहे गवाक्ष-
विवरव्यापारितास्या बहिः सख्या बङ्गमभिप्रयच्छति पर पर्यश्रुणी लोचने ॥ २८ ॥

विप्रलब्धार्था नयिकाया वर्णनम् ।

उत्तिष्ठ दूति यामो यथामो यातस्तथापि नायातः । यास्तः परमपि जीवेज्जीवितैर्नाथो भवेत्तस्याः ॥ १ ॥
निखेह निष्करण निस्त्रेप निर्निमित्तं मद्भञ्जक त्वमपि संप्रति बञ्चितः स्याः । इत्यक्षराणि लिखितानि समीक्ष्य

१ ईषदपि । २ न तु वाससः स्रंसने कलहं करोतीति भावः । एवं परत्राप्यन्वयः । ३ एता-
दृशानि यद्यपि न प्रकृतोदाहरणानीति वक्तुं सुराक्षम्, तथापि मानवत्या नायिकाया अपि
प्रायोऽत्रैवान्तर्भावः स्यादिति मानवत्या अप्युदाहरणानि न पृथगिति बोध्यम् । ४ धृष्टनायकस्ये-
यमुक्तिरिति दर्पणकाराः । ५ मुग्धयाः खण्डिताया मानिन्या वेदमुदाहरणं साम्प्रतमित्याह ।
६ सपत्नीनामोच्चारणे । ७ शय्यासमीपम् । ८ एतस्या लक्षणं तु साहित्यदर्पणकारैः—“प्रियः
कृत्वाऽपि सङ्केतं यस्या नायाति सन्निधिम् विप्रलब्धेति सा ज्ञेया नितान्तमवमानिता ॥”
इत्युक्तम् । ९ प्रहरः । १० जीवितस्य नाथः । अहं तु जीवितमेव न धरिष्यामीति तस्य
मस्फुटे जीवितनाथत्वमेव कथमिवेति भावः । ११ निर्लज्ज ।

कभित्संकेतकेतकदले नितरामताम्यत् ॥ २ ॥ संकेतकेलिगृहमेत्य निरीक्ष्य शून्यमेणीदृशो निश्च-
निश्चसिताधरायाः । अर्धाक्षर वचनमर्धविकासि नेत्रं ताम्बूलमर्धकवलीकृतमेव तस्यौ ॥ ३ ॥ कपटवचन-
भाजा केनचिद्धारयोषा सकलरसिकगोष्ठीवञ्चिका वञ्चिताऽसौ । इति विहसति रिङ्गङ्गङ्गविक्षितचक्षुर्विकच-
कुसुमकान्तिच्छन्नना केलिकुञ्जः ॥ ४ ॥ नायातो यदि निर्दयः सखि शठस्त्वं दूति किं दूयसे स्वच्छन्दं
बहुबल्लभः स रमते किं तत्र ते दूषणम् । पश्याद्य प्रियसंगमाय दयितस्याकृष्यमाणं गुणैरुत्कण्ठा-
तिमरादिव स्फुटदिदं चेतः स्वयं यास्यति ॥ ५ ॥ शून्यं कुञ्जगृहं निरीक्ष्य कुटिलं विज्ञाय चेतोमुवं
दूती नापि निवेदिता सहचरी पृष्टाऽपि नो वाऽनया । शमो शकर चन्द्रशेखर हर श्रीकण्ठ शूलिञ्जिश्च
त्रायस्वेति कुङ्कुमावकदृशा मर्गस्य चक्रे स्तुतिः ॥ ६ ॥ तर्किक कामपि कामिनीमभिहतः किं वा
कलाकेलिमिर्वदो बन्धुभिरन्वकारिणि वनोपान्ते किमु आम्भ्रति । कान्तः क्लान्तमना मनागपि पथि प्रस्था-
तुमेवाक्षमः संकेतीकृतमञ्जुमञ्जुललताकुञ्जेऽपि यन्नागतः ॥ ७ ॥ सांख्ये मा कुरु लोचने विगलति न्यस्तं
शलाकाञ्जनं तीव्र निःश्वसितं निवर्तय नवास्ताम्यन्ति कण्ठस्रजः । तल्पे मा लुठ कोमलाङ्गितनुतां हन्ताङ्ग-
रागोऽस्तुते नानीतो दयितोपयानसमयो मा स्मान्यथा मन्यथाः ॥ ८ ॥ अन्यत्र व्रजतीति का
खलु, कथा नाप्यस्य तादृक्सुदृढो मां नेच्छति नागतश्च हहहा कोऽयं विधेः प्रक्रमः । इत्यत्येतरकल्पना-
कवलितस्वान्ता निशान्तान्तरे वाला वृत्तविवर्तनव्यतिकरा नामोति निद्रां निशि ॥ ९ ॥ दत्त्वा धैर्य-
भुजंगमूर्ध्नि चरणबुल्लङ्घ्य लज्जानदीमङ्गीकृत्य घनान्धकारपटलं तन्व्या न दृष्टः प्रियः । संतापाकुलया
तया च परितः पयोधरे गर्जति क्रोधाक्रान्तकृतान्तमत्तमहिषान्त्या दृशौ योजिते ॥ १० ॥ आलीभिः
शपथैरनेककपटैः कुञ्जोदरं नीतया शून्यं तच्च निरीक्ष्य विक्षुभितया न प्रस्थितं न स्थितम् । न्यस्ताः
किंतु नवोदनीरजदृशा कुञ्जोपकण्ठे रुपा तादृग्भङ्गकदम्बदम्बरचमत्कारस्पृशो दृष्टयः ॥ ११ ॥

प्रोषितभर्तृकाया नायिकाया वर्णनम् ।

अर्पयति प्रतिदिवसं प्रियस्य पथि लोचने वाला । निक्षिपति कमलमालाः कोमलमिव कर्तुमघ्वा-
नम् ॥ १ ॥ आकस्मिकस्मितमुखीषु सखीषु विज्ञा विज्ञास्वपि प्रणयनिहवर्णाचरन्ती । तत्रैव रङ्गनयना
नयनारविन्दमस्पन्दमाहितवर्ती दयिते गतेऽपि ॥ २ ॥ विरहविदितमन्तःप्रेम विज्ञाय कान्तः पुनरपि
वसु तस्मादेत्य मे दास्यतीति । मरिचनियममक्षणोर्न्यस्य बाष्पोदविन्दून्विचजति पुंस्योपिद्धारदेशोपविष्टा
॥ ३ ॥ तां जानीथाः परिमितकथां जीवित मे द्वितीयं दूरीभूते मयि सहचरे चक्रवाकीमिवैकाम् ।
गाढोत्कण्ठां गुरुं दिवसेष्वेष्टु गच्छन्तु वालां जातां मन्ये शिशिरमयितां पथिनीं वान्यरूपाम् ॥ ४ ॥
माला बालान्बुजदलमयी मौक्तिकी हारयष्टिः काञ्ची याते प्रभवति हरौ सुभ्रुवः प्रस्थितैव । अन्यद् ब्रूमः
किमपि धर्मेनी वर्तते वा न वेति ज्ञातुं बाहोरहह वलय पाणिमूल प्रयाति ॥ ५ ॥ समर्थं हृदि दारुण

१ अत्र वचनादीनामर्धाक्षरत्वादिना चित्रविक्षेपः सम्भावितः । २ आम्भ्र-
३ बह्वचो वल्लभा यस्य सः । एतेन स्वात्मनि तस्यानुरागाभावः सूचितः । ४ इदं यद्यपि
उत्कण्ठिताया उदाहरणं तथाऽपि विप्रलब्धाया उत्कण्ठितात्वं नातिप्रतिकूलमित्यप्युदा-
हरणम् । ५ स्मरान्तकस्य महादेवस्येति भावः । मदनबाधां भवानेव निवर्तयितुं क्षम इति
स्वचनम् । ६ अशोकेति वेतसेति वा । ७ अश्रुपूर्णे । ८ दैवस्य । ९ प्रभातावसरे । १० मेघे ।
११ “नानाकार्यवशाद् यस्या दूरदेशं गतः पतिः । सा मनोभवदुःखार्ता भवेद् प्रोषितभर्तृका ॥”
इत्युक्तलक्षणायाः । १२ मृगाक्षी । १३ निहितवती । १४ वेश्या । १५ वियोगकालिकेषु
वर्षाकालिकेषु वा । अत्र विशेषस्तु अस्माकं मेघसन्देशव्याख्यायाम् । १६ नाडी ।

मदनवेदनां भूयसीमनेन तव वर्त्मना प्रचलितः स मे बलुमः । न वामदिशि शब्दितं किमिति बालया
वायसि त्वया मदनसारिके किमिति वा कृतं नोदितम् ॥ ६ ॥ आद्यष्टिप्रसरात्प्रियस्य पदवीमुद्रीक्ष्य
निर्विण्णया विश्रान्तेषु पथिष्वहःपरिणतौ ध्वान्ते समुत्सर्पेति । दत्त्वैकं सशुचा गृहं प्रतिपदं पान्थस्त्रिया-
ऽस्मिन्क्षणे मा भूदामत इत्यमन्दबलितग्रीव पुनर्वीक्षितम् ॥ ७ ॥

वासकसज्जाया नायिकाया वर्णनम् ।

निजपाणिपल्लवतटस्खलनादभिनासिकाविवरमुत्पतितैः । अपरा परीक्ष्य शनकैर्मुमुदे मुखवासमास्य-
कमलश्वसनैः ॥ १ ॥ नेदं समीरितमकारि कला न चैयमित्याकुलाः कथमपि प्रथमार्धमहः । एवं
विधेयमथ वाच्यमिदं मयेति शेष प्रियाः सुकृतिनामतिवाहयन्ति ॥ २ ॥ कृतं वपुषि भूषणं चिकुरधोरणी
धूपिता कृता शयनसनिधौ क्रसुकवीटिकासंभृतिः । अकारि हरिणीदृशा भवनमेत्य देहत्विषा स्फुरत्कनक-
केतकीकुसुमकान्तिभिर्दुर्दिनम् ॥ ३ ॥ विदूरे केयूरे कुरु करयुगे रत्नवलयरलं गुर्वी श्रीभामरणलति-
केय किमनया । नवामेकामेकावलमपि मयि त्वं विरचयेत् पथ्यं नेपैथ्यं बहुतरमनञ्जोत्सवविधौ ॥ ४ ॥
श्वश्रू स्वापयति च्छलेन च तिरोधत्ते प्रदीपाङ्कुर धत्ते सौधकपोतपोतनिनदैः साकेतिकं चेष्टितम् ।
शश्वत्पार्श्वविवर्तिताङ्गलतिकं लोलत्कपोलद्युतिं कापि कापि कराम्बुज प्रियप्रिया तत्पान्तिके न्यस्यति
॥ ५ ॥ चोल नीलनिचोलकर्षणविधौ चूडामणि चुम्बने याचिष्ये कुचयोः करार्पणविधौ कार्षीं पुनः
क्वाक्षनीम् । इत्थं चन्दनचर्चितैर्धृगमदैरङ्गानि सत्कुर्वती तत्किं यन्न मनोरथं वितनुते वारेषु वाराङ्गना
॥ ६ ॥ दृष्ट्वा दर्पणमण्डले निजवपुर्भूषा मनोहारिणीं दीप्ताचिष्कपिश च मोहनगृहं त्रस्यत्कुरङ्गीदृशः ।
एव नौ सुरतं मविष्यति चिरादधेति सानन्दया काम कान्तदिदृक्षया च ललिता द्वारेऽर्पिता दृष्टयः
॥ ७ ॥ हारं गुम्फति तारकान्तिरुचिरं ग्रन्नाति काञ्चीलता दीपं न्यस्यति किंतु तत्र बहुलं स्नेहं न
धत्ते पुनः । आलीनामिति वासकस्य रजनौ कामानुरूपं क्रिया स्रिचिस्मेरमुखी नवोदसुमुखी दूरात्समुद्री-
क्षते ॥ ८ ॥ शिल्पं दर्शयितुं करोति कुतुहात्कङ्कारहारस्रजं चित्रप्रेक्षणकैतवेन किमपि द्वारं समुद्रीक्षते ।
गृह्णात्यामरणं नव सहचरीभूषाजिगीषामिषादित्य पद्मदृशः प्रतीत्य चरितं स्मेराननोऽभूत्स्मरः ॥ ९ ॥

विरहोत्कण्ठिताया नायिकाया वर्णनम् ।

अम्भोरुहाक्षि शमोश्चरणावाराधितौ केन । यस्मै विवर्लितवदना मदनकूतं विभावयसि ॥ १ ॥
सखि स विजितो वीणावाद्यैः कयाऽप्यपरत्रिया पणितममवत्ताम्या तत्र क्षपाललितं ध्रुवम् । कथमितरथा
शेफालीषु स्खलत्कुसुमास्वपि प्रसरति नमोमच्येऽपीन्दौ प्रियेण विलम्ब्यते ॥ २ ॥ भ्रूमङ्गे रचितेऽपि
दृष्टिरधिकं सोत्कण्ठसुद्रीक्षते कदायामपि वाचि सस्मितमिदं दर्शयान्न जायते । कार्कश्यं नमितेऽपि

१ अतिबहुलाम् । २ शोकव्याकुलया । ३ “कुरुते मण्डनं या तु सज्जिते वासवैर्मनि ।
साऽसौ वासकसज्जा स्याद्विदितप्रियसङ्गमा ॥” इति साहित्यदर्पणकारैर्लक्षितलक्षणाया इति
भावः । ४ केशपुञ्जः । ५ नानाप्रसाधनविधिः । ६ शिशु- । ७ वेश्या । ८ भावयोः । ९ निश्चिन्ताग-
मनस्य निलयस्य । १० ईषत्- । ११ अस्या लक्षणं चोक्तं यथा दर्पणकारैः- ‘आगन्तुं कृतचित्तोऽपि
देवान्नायाति यत्प्रियः । तदनागमदुःखार्ता विरहोत्कण्ठिताऽस्तु सा ॥’ इति । १२ द्रष्टुं, सुखम् ।

चेतसि तनू रोमाञ्जमालम्बते दृष्टे निर्घहेण भविष्यति कथं मानस्य तस्मिज्जने ॥ ३ ॥ किं रुद्धः प्रियया कयाचिदथवा सख्या ममोद्वेजितः किंवा कारणगौरव किमपि यन्नाद्यागतो बल्लभः । इत्यालोच्यं मृगीदृशा करतले विन्यस्य चक्राम्बुजं दीर्घं निःश्वसितं चिरं च रुदितं क्षिताश्च पुष्पस्रजः ॥ ४ ॥ यन्नाद्यापि समागतः पतिरिति प्रायः प्रपेदे परामित्यं चेतसि चिन्तयन्त्यपि सखी न व्रीडया पृच्छति । दीर्घं निःश्वसितं दधाति चकित न प्रेक्षते केवल किंचित्पक्षपलाण्डु पाण्डुररुचि धत्ते कपोलस्थलीम् ॥ ५ ॥ आनेतुं न गता किमु प्रियसखी भीतो भुजंगात्किमु क्रुद्धो वा प्रतिपेधवाचि किमसौ प्राणेश्वरो वर्तते । इत्थं कर्णसुवर्णकेतकरजःपातोपवातच्छलादक्ष्णोः काऽपि नवोदनीरजमुखी बाष्पोदकं मुखति ॥ ६ ॥ स्नान वारिदवारिभिर्विरचतो वासो घने कानने शीतैश्चन्दनविन्दुभिर्मनसिजो देवः समाराधितः । नीता जागरणव्रतेन रजनी व्रीडा कृता दक्षिणा तप्तं किं न तपस्तथापि स कथं नायाति नेत्रातिथिः ॥ ७ ॥

वीररसवर्णनम् ।

मर्तुः पिण्डानुणकरो यशःश्रममहापणः । सुराङ्गनास्वयंग्राहो रम्यः कालोऽयमागतः ॥ १ ॥ प्रायेण सुकर दान प्रायेण सुकर तपः । प्राणानपेक्षी व्यापारः पुनर्वीरस्य दुष्करः ॥ २ ॥ मा भैष्ट नैते निर्जिज्ञा नीलोत्पलदलत्विपः । एते वीरावलोकित्या लक्ष्म्या नूतनविभ्रमाः ॥ ३ ॥ खड्गास्तिष्ठन्तु मत्तेर्म-कुम्भकूटादृहासिनः । एकदोर्दण्डशेषेऽपि कः सहेत परामवम् ॥ ४ ॥ हतेऽभिमन्यौ क्रुद्धेन तत्र पार्थेन संयुगे । अक्षौहिणीः संसं हत्वा हतो राजा जयप्रथः ॥ ५ ॥ लोहितार्धति चादित्ये त्वरमाणो धनजैयः । पञ्चविंशतिसाहस्रानिजघान महारथान् ॥ ६ ॥ रथेभ्यो गजघाजिभ्यः सङ्ग्रामे वीरसंकराः । पतिताः पात्यमानाश्च दृश्यन्तेऽर्जुनताडिताः ॥ ७ ॥ पूर्णे शतसंहसे द्वे पदातीनां नरोत्तमः । प्रजज्वाल रणे मीम्नो विधूम इव पावकः ॥ ८ ॥ आकर्णपलितः श्यामो वयसाऽशीतिपञ्चकः । रणे पर्यचरद्गोणो वृद्धः वोढशर्वधत् ॥ ९ ॥ लक्ष्मणो लघुसंधानो दूरपाती च राघवः । कर्णो दृढप्रहारी च पार्थस्यैते त्रयो गुणाः ॥ १० ॥ न कालस्य न शक्रस्य न विष्णोर्विचरदैव च । श्रूयन्ते यानि कर्माणि तानि युद्धे हनुमतः ॥ ११ ॥ रक्तपट्टिहताः क्रोटयो धानराणां तरस्विनाम् । पश्चिमेनाह्वशेषेण मेघनादेन सायकैः ॥ १२ ॥ घृतघनुपि शौर्यशालिनि शैल न नमन्ति यत्तदाश्चर्यम् । रिपुसन्नकेषु गणना कैव वराकेषु काकेषु ॥ १३ ॥ जीवन्नेव मृतोऽसौ यस्य जनो वीक्ष्य वदनमन्योन्यम् । कृतमुखमङ्गो दूरात्करोति निर्देश-मकुल्या ॥ १४ ॥ रविमणिरपि निश्चेष्टः पादैस्तिग्मद्युतेर्मनाक्पृष्टः । ज्वलतितरामिति को वा मय्युं सोढुं क्षमो मानी ॥ १५ ॥ छिन्नेऽपि शस्त्रभिन्नेऽप्यापत्यतितेऽपि निर्विशेषेऽपि । हनुमति कृतप्रतिज्ञे देवमदैव यमोऽप्ययमः ॥ १६ ॥ लोकः शुभस्तिष्ठतु तावदन्यः पराङ्मुखानां समरेषु पुंसाम् ।

१ विनयावधिरक्षणम् । २ विचार्य । ३ अस्य लक्षणं यथोक्तं साहित्यदर्पणकारैः । 'उत्तम-प्रकृतिर्वीर उस्साहस्थाधिभावकः । महेन्द्रदेवतो हेमवर्णोऽयं समुदाहृतः । प्रतिनेतृवदुत्कर्षा-लम्बनोद्दीपनान्वितः । चातुर्यमन्त्रणस्यैवप्रसादाद्यनुभावभूः ॥ क्रोधाभिमानहासप्रमुखव्यभि-चारिभिः पुष्टः ॥' इति । ४ खड्गाः । ५ हस्ति- । ६ भुजदण्ड- । ७ अक्षौहिणीलक्षणं च यथोक्तम्- 'पत्तिः सेना सेनामुखं च शुल्भं च वाहिनी चैव । पृतना चमूरनीकिनी दशगुणाश्चौहिणी भवति ॥' इति । ८ रक्तवर्णं सम्पद्यमाने । अस्तोन्मुखे सतीति भावः । ९ अर्जुनः । १० निहृत्येति शेषः । ११ क्षिप्र- । १२ कुबेरस्य । १३ भयादिति भावः ।

पत्न्योऽपि तैषां न हिया मुखानि पुरः सखीनामपि दर्शयन्ति ॥ १७ ॥ हा । तात तातेति स वेदनार्तः ।
कणञ्छङ्कन्मूत्रकफानुलितः । वर मृतः किं भवने किमाजौ । संदष्टदन्तच्छदमीमैवक्रः ॥ १८ ॥ समू-
र्च्छित सयुगसप्रहारैः पश्यन्ति सुप्तप्रतिबुद्धतुल्यम् । आत्मानमङ्गेषु सुराङ्गनाना मन्दाकिनीमारुतबीजितो-
ङ्गम् ॥ १९ ॥ कश्चिद्विषलवङ्गद्वतोत्तमाङ्गः सद्यो विमानप्रभुतामुपेत्य । वामाङ्गससक्तसुराङ्गनः स्व नृत्यत्क-
बन्धं समरे ददर्श ॥ २० ॥ ते क्षत्रियाः कुण्डलिनो युवानः परस्पर सायकविक्षताङ्गाः । कुम्भेषु लम्बाः
सुष्ठुर्गुजाना कुचेष्टु लम्बा इव कामिनीनाम् ॥ २१ ॥ भूरेणुदिग्धान्वपारिजातमालारजोवासितबाहु-
मध्याः । गाढं शिर्षभिः परिरन्ममाणान् सुराङ्गनाच्छिष्टमुजान्तरालाः ॥ २२ ॥ सलीलयातानि न
मर्तुरज्जोर्नो चित्रमुच्चैःश्रवसः पदक्रमम् । अनुद्रुतः संयति येन केवल बलस्य शत्रुः प्रशशंस शीघ्रताम्
॥ २३ ॥ कोऽप्येष खण्डितैशिरा विकर्त्तन्मुखश्रीः प्रारब्धताण्डवविधिः सुरकामिनीभिः । आलोक्यते
निजक्वराभिनयानुरूपव्यापारितेक्षणनिवेदितसम्भसारः ॥ २४ ॥ स्त्रीषु प्रवीरजननी जननी तवैव देवी
स्वयं भगवती गिरिजापि यस्य । त्वदोषशीकृतविशाखमुखावलोकनीडाविदीर्णद्विद्या स्पृह्यांभवूष
॥ २५ ॥ शस्त्रीकृतस्तस्वरः कपिपुंर्वेन लङ्केशवक्षस्ति मृणालधृदुः पपात । तत्र स्थितैश्च कुसुमैः
कुसुमैर्भूरेण सीतावियोगविधुरैर दृढमाजघान ॥ २६ ॥ दृष्टिस्तुणीकृतजगन्त्रयसत्त्वसौरा धीरोद्धता नमय-
तीव गतिर्धरित्रीम् । कौमारकेऽपि गिरिवद्गुस्ता दधानो वीरो रसः किमयत्मयुते^{२७} दर्प एषः ॥ २७ ॥
अप्राकृतस्य चरितातिशयैश्च दृष्टैरत्यद्भुतैरपेक्षितोऽस्मि तथापि नास्था । कोऽप्येष वीरशिखिकाकृतिरप्रमेय-
माहात्म्यसारसमुदायमयः पदार्थः ॥ २८ ॥ समरविहरदस्मद्गुल्लिष्पातमिन्नप्रतिनरपतिभिन्नाद्वास्वतो विम्ब-
मध्यात् । वयमहह धराया पातयामः पताकावसनपवनलोल वारि दिव्यापगाथाः ॥ २९ ॥ वयस्याः क्रोधारः
प्रतिशृणुत बहोऽञ्जलिरयं किमप्याकाङ्क्षामः क्षरति न तथा धीरचरितम् । मृतानामस्माकं भवति परवश्यं
वपुरिदं मवङ्गिः कर्तव्य न हि न हि पराचीनमैरणम् ॥ ३० ॥ कपोले जानक्याः कारिकलमैदन्तद्युति-
मुषि स्मरस्मेरं गण्डोद्भर्मेरपुलकं वक्रकमलम् । मुहुः पश्यञ्छृण्वत्रजनिचरसेनाकलकल जटानूटग्रन्थि
ब्रढयति रघूणा परिवृद्धैः ॥ ३१ ॥ महींसेनो यस्य प्रमदयमदष्टैःसहचरैः शरैर्मुक्तो जीवन्द्वा^{२८}रिव शर-
जन्मा सममषत् । इमा च क्षत्रौणा मुजवनमहादुर्गविषमार्थं वीरो धामानजयदुर्पैविशान्वमुमतीम्
॥ ३२ ॥ अह जात्या पूज्यो न च शमनिष्ठो न च मुनेः कुले जातो नो वा सहजजननीघातविदितः ।
अह भूयो रामस्त्रिपुरारिपुकोदण्डदलने श्रुतस्त्वाद्यदप्यप्रशमनकृते नित्यमुदितः ॥ ३३ ॥ चापाचार्य-

१ "प्रह्वे" इति पिङ्गलाशुशाखनाद् नात्र नस्य गुरुत्वम् । २ विष्ठा- । ३ सङ्ग्रामे ।
४ भयङ्कर- । ५ सङ्ग्रामे मृत्वा सुप्तप्रतिबुद्धवत् सपदि देहान्तरं लब्ध्वा स्वर्गे महीयन्त
इति तथोक्तिः । ६ उत्तमाङ्ग- शिर । ७ क्षिप्तान् । सङ्ग्रामे त्यक्तान् देहान् पश्यन्त इति शेषः ।
८ शृङ्गालीभिः । ९ अश्वमोर्भर्तुरित्यन्वयः । देरावतस्येत्यर्थः । १० सङ्ग्रामे । ११ इन्द्रः ।
१२ सङ्ग्रामे इति शेषः । १३ स्वर्गे इति शेषः । १४ हलुमता । १५ मदनः । १६ दुःखितम् । १७
वीर्य- । १८ पति-आयाति उक्त अथवा । १९ अपहृतस्येति पाठान्तरं तु दुष्टमिति काव्यप्रकाशकाराः ।
अत्रविशेषोऽस्मत्कृतार्था प्रकाशव्याख्यायाम् । २० विमुखत्वाचरणम् । २१ शिखु-इदं दन्तस्य
कोमलत्वातिशयसमर्थनार्थम् । २२ उद्धृत- । २३ प्रभुः, राम इति भावः । २४ कार्तिकेयः ।
२५ प्रकुपितयमद्वंष्ट्रासहशरीरैः । २६ द्वितीयवारम् । २७ क्षत्रियाणाम् । २८ भार्गवः ।
२९ एकविंशतिवारमिति भावः ।

त्रिपुरविजयी कातवीथीं विजेयैः शस्त्रव्यस्तः सदनमुदधिर्भूरियं हन्तकारः । अस्त्वैवैतत्किमु। कृतवतो
 रेणुकाकण्ठवाधां वदस्पर्धस्तव परशुना लज्जते चन्द्रहंसः ॥ ३४ ॥ अन्त्रैः स्वैरपि सयताप्रचरणो
 मूर्च्छाभिरामः क्षणे स्वाधीनव्रणिताङ्गशस्त्रनिचिते रोमोद्गमं वर्णयन् । मग्नानुद्वल्यविजानपरमटांसंतर्जय-
 त्रिष्ठुरं धन्यो धाम जयत्रियः पृथुरणस्तम्भे पताकायते ॥ ३५ ॥ जन्मेन्दोरमले कुले व्यपदिशस्यद्यापि
 धत्से गदा मां दुःशासनकोष्णेशोणितसुराक्षीवं रिपुं भापसे । दर्पान्धो मधुकैटमद्विपि हर्षाप्युद्धत
 चेष्टसे मन्त्रासान्धपशो विहाय समरं पङ्केऽधुना लीयसे ॥ ३६ ॥ वीरोऽसौ किमु वर्ण्यते दशमुखच्छिन्नैः
 शिरोभिः स्वयं यः पूजासज्जमुत्सुको घटयितुं देवस्य खट्वाङ्गिनः । सूत्रार्थी हरकण्ठसूत्रमुजगन्याकर्षणा-
 योद्यतः साटोपं प्रेमथैः कृतमृकुटिनिश्चित्वाऽन्तरे वारितः ॥ ३७ ॥ संतुष्टे तिष्ठणा पुरामपि रिपौ
 कैङ्करदोर्मण्डलीक्रीडाकैत्तपुनःप्रखटशिरसो वीरस्य लिप्तोर्वरम् । याच्चादैर्न्यपैरेष्वि यस्य कलहायन्ते
 मिथस्त्व वृणु त्व वृण्वित्यमितो मुखानि स दशग्रीवः कथं वर्ण्यते ॥ ३८ ॥ भूमात्रं कियदेतदर्णवमितं
 तत्साधितं हार्यते यद्द्वारेण भवादृशेन वदति त्रिःसप्तकृत्वो जयः । वीरोऽयं नवबाह्वरीदृशमिदं घोरं च
 वीरव्रत तत्क्रोधाद्विरम प्रसीद मगवज्जात्यैव पूज्योऽसि नः ॥ ३९ ॥ तौ त्वं निजकर्मणैव गमितः
 स्वर्गं यदि स्वस्ति ते ब्रूमस्त्वेकमिदं वधुद्वितिकथा तातान्तिके मा कृथाः । रौमोऽहं यदि तद्विद्वैः
 कतिपयैर्ग्रीवानमत्कंधरः सार्धं वन्धुजनैः सुरेन्द्रविजयी वक्ता स्वयं रावणः ॥ ४० ॥ त्वय्यर्घा-
 सनमाजि किंनरगणोद्गीर्तिर्मवद्विक्रमैरन्तःसंभृतमत्सरोऽपि भगवानाकारगुप्तौ कृती । उन्मीलद्भ्रमदीयदक्षिण-
 मुजारोमाञ्जविद्धोच्चरद्वाष्पैरेव विलोचनैरमिनयत्यानन्दमाखण्डलैः ॥ ४१ ॥ शस्त्राशस्त्रिकथैव कानन-
 मगाद्भीर्वाणीर्पाणिधमाः पन्थानो दिवि सकुचन्ति वसुधा वन्ध्या न सूते भटान् । लक्ष्मीरप्यरविन्दसौध-
 वलमीनियूहपर्यङ्किर्काविश्रान्तैरलिभिर्न कुञ्जरघटागण्डोत्करैर्मोदते ॥ ४२ ॥ अस्त्रौघप्रसरेण रौघणिरसौ
 यं दुर्धृशोमगिनं चक्रे गौतमशापयन्त्रितमुजस्थेमानमाखण्डलम् । कच्छावर्तकुलीरतां गमयता वीर त्वया
 रावणं तत्समृष्टमहो विशल्यैकरणी जागर्ति सत्पुत्रता ॥ ४३ ॥ चत्वारो वयमृत्विजः स भगवान्क-
 र्मोपदेष्टा हरिः सद्गुणमाध्वरैर्दीक्षितो नैरपतिः पैली गृहीतव्रता । कौरव्यैः पशवः प्रियापरिमवक्षेऽप-
 शान्तिः फलं राज्ञ्योपनिमन्त्राणाय रैसति स्फीतं यशोदुन्दुभिः ॥ ४४ ॥ अद्यारभ्य कठोरकार्मुक-
 क्ताविन्यस्तहस्ताम्बुजस्तावन्न प्रकटीकरोमि नयने शोणे निमेषोदयात् । यावत्सायककोटिपाटितरिपु-

१ विजित इति, वाच्यं न तु विजेय इति, न हि कृत्यप्रत्ययः क्तप्रत्ययार्थं वक्तुं प्रभवतीति
 प्रकाशकारप्रमुखाः साहित्याचार्याः । २ स्थानम् । सर्वस्वं दत्त्वा तपश्चिचरिषुर्भागवः सद्युद्र-
 मुत्क्षिप्य तदेकदेशेनिवसति स्मेति कथा । ३ अतिथिभ्यो देयो बलिः । षोडशग्रासरूपाऽतिथिभ्यो
 देया भिक्षा वा । ४ खड्गः । 'चन्द्रहासाखिरष्टयः ।' इत्यमरः । ५ ईषद्वृणु- ६ मत्तम् । ७ श्रीकृष्णे ।
 ८ शङ्करस्य । ९ गणविशेषः । १० कण्डूमद्वज- ११ छिन्न- १२ पराङ्मुखानि । १३ जटाश्रुं प्रति
 भगवतो रामचन्द्रस्येयमुक्तिः । १४ अत्र रामपदं परकृतापकाराखट्वात्तलक्षकम्, परकृतापका-
 राखट्वात्तलक्षकस्य व्यञ्जकं च । १५ इन्द्रः । १६ पाणयो ध्यायन्तेऽनेति । १७ मन्त्र- १८ रावण-
 पुत्र इन्द्रजित् । १९ सञ्जीवनीषधिरिव शल्यघातादिहन्त्रीत्वेन विशाल्यकरणी । २० भीमादयः ।
 २१ सङ्ग्रामाभ्युपपन्नस्य चत्वार इत्यादिभिः सर्वैरपि योगोऽभिमतोऽपि दीक्षितपदेन
 समस्तत्वाच्च सम्पद्यत इत्यभ्युपगमयोगेति स्पष्टं काव्यप्रकाशकाव्यप्रदीपयोस्तद्व्या-
 ख्ययोश्चास्माकम् । २२ अजातशत्रुराजा । २३ दुपदनन्दिनी । २४ दुर्योधनादयः । २५ क्षत्रिय-
 २६ उद्धवोवति ।

धर्मापलमौलिस्खलन्मह्यमाव्यमिलत्परागपटलैरामोदिनी मेदिनी ॥ ४९ ॥ नो तावत्कलयामि कैलिकृपणे
वामभुवो लोचने तावन्न प्रणयौवलीढमनसः, पश्यामि मातुर्मुखम् । यावत्तारकठारपातनिपतत्प्रत्यर्थि-
पृथ्वीपतिआम्यत्स्वर्णकिरीटबद्धशिरसो आम्यन्ति नो फेरैः ॥ ४६ ॥ निष्पीति कलशोद्भवेन जलवौ
नौरीपतेर्गङ्गा होतुं, हन्त वपुर्ललाटदहने यावत्कृतः प्रक्रमः । तावत्तत्र मया विपक्षनगरीनारीदृगम्भोरह-
द्वन्द्वप्रस्खलदस्रवारिपटलैः स्रष्टाः पयोराशयः ॥ ४७ ॥ आजन्मभ्रस्रचारी पृथुलमुजशिलास्तम्भविआज-
मानज्याघातश्रेणिसञ्ज्ञान्तरितवसुमतीचक्रजैत्रप्रशस्तिः । वक्षःपीठे घनास्त्रवणकिणकठिने संक्षुर्बानः
पृषत्कान्मातो, राजन्यगोष्ठीवनगजभृगयाकौतुकी जामदग्न्यः ॥ ४८ ॥ क्षुद्राः सत्रासमेते विजहितहैर्यो
मित्रमत्तेमकुम्भा युष्मद्देहेषु लज्जां दधति परममी सायका निष्पतन्तः । सौमित्रे तिष्ठ पात्र त्वमसि न हि रुषा
नन्वह मेघनादः किञ्चित्सरम्भैलीलानियमितजलधिं राममन्वेषयामि ॥ ४९ ॥ अस्त्रज्वालावलीढप्रति-
बैलजलधेरन्तरौर्वायमाणे सेनानाथे स्थितेऽस्मिन्मम पितारि गुिरौ सर्वधन्वीश्वराणाम् । कर्णालं सञ्जमेण
ब्रज कृप समरं मुखं हार्दिक्यं शङ्कां तीते चापद्वितीये वहति रणधुर को मयस्यावकाशः ॥ ५० ॥
कृष्टां केशेषु मार्यां तव तव च पशोस्तस्यै रात्रस्तैर्योर्वा प्रत्यक्षं भूपतीना मर्मं सुवनपतेराज्ञया द्यूतदासी ।
तस्मिन्वैरानुबन्धे वद किमपकृतं तैर्हता ये नरेन्द्रा बाह्वोर्वीर्यातिमारुद्रविणगुरूपदं भीमजित्वैष गर्वः
॥ ५१ ॥ पुरोवर्ती नाथ प्रभृति मम रामः स्वयमह न पुत्रः पौत्रो वा रघुकुलमुषा च क्षितिमुजाम् ।
अधीरं धीर वा कलयतु जनो मामयमयं मया बद्धो दुष्टद्विपदलनदीक्षापरिकरः ॥ ५२ ॥

करुणवर्णनम् ।

यस्याः कुसुमशय्याऽपि कोमलाङ्गया रुजाकरी । साऽधिशेते कथं देवी ज्वलन्तीमधुना चित्ताम् ॥ १ ॥
साध्वान्मववर्तः पौत्रैः पुत्रो गाण्डीवधन्वनः । स्वैर्हीनो वासुदेवस्य त गृध्राः पर्युपास्ते ॥ २ ॥ अस-
हायः सहायार्थी मामनुज्यातबान्धवम् । पीडयमानः शरैस्तीक्ष्णैर्द्रोणद्रौणिर्केपादिभिः ॥ ३ ॥ मित
ददाति हि पिता मित आता मित सुतः । अमितस्य हि दातारं मर्तारं का न शोचति ॥ ४ ॥ अथ
बद्धजटे रामे सुमैत्रे गृहमार्गते । त्यक्तो राज्ञां सुतत्यागादविश्वस्तैरिवासुभिः ॥ ५ ॥ देशे देशे कल-
त्राणि देशे देशे च बान्धवाः । तं देशं नैव पश्यामि यत्र आता सहोदरैः ॥ ६ ॥ प्रियस्य सुहृदो
यत्र मम तत्रैव संभवः । भूयादमुष्य भूयोऽपि भूयासमनुसचरैः ॥ ७ ॥ विह्वलन्तीव मर्माणि देहं शोषयतीव
मे । दहतीवान्तरात्मानं क्रूरः शोकाग्निस्थितः ॥ ८ ॥ अविशीर्णकान्तपात्रे नव्यदेशे सुमुखि सन्धत-

१ राजमस्तक- । २ मल्लिकार्जुन- । ३ प्रेमपूर्ण- । ४ शत्रुबल- । ५ शृगालाः ।
६ परिपीते । ७ आगस्थसुनिना । ८ तीक्ष्णीकुर्वन् । ९ बाणान् । १० वानराः । ११ कोप- ।
१२ शत्रु- । १३ द्रोणान्धार्यै । १४ स्वात्यके । १५ अयं पादः पुनरुक्तार्थ इति काव्यप्रकाशादौ
स्पष्टम् । १६ युधिष्ठिरस्य । १७ नकुलसहदेवयोः । १८ दुर्योधनस्य । १९ द्यूतजिता दासीति
द्यूतदासी । २० दुर्योधनम् । २१ इन्द्रस्य । २२ गाण्डीवधन्वा हीन्द्रतेजसोत्पन्नः । २३ भगिन्याः
पुत्रः । २४ अश्वत्थाम- । २५ एतदाख्ये मन्त्रिणि । २६ रामं वनं प्रापयेति शेषः । २७ दशरथः ।
२८ शक्याऽऽदत्ते लक्ष्मणे रामस्यार्थं प्रलापः । २९ मित्रस्य शोकोद्धारोऽयम् । सेविनीति पाठे तु
कस्याश्चित्साध्व्याः पत्युः स्वर्गारोहणे । ३० न विशीर्णं नष्टम्, वृष्टितं वा कान्तपात्रं यस्याः
तत्सम्बुद्धौ । कान्त एव पात्रमिति, कान्तं च तत्पात्रमिति च । ३१ नव्या-अजीर्णा, अदग्धा वा
दशा अवस्था, वार्त्तिर्वा यस्यास्तादृशि ।

क्षेहे' । मद्देहदीपकलिके कथमुपयाताऽसि निर्वाणम् ॥ ९ ॥ यत्सं गच्छ मम वाचिकमेतद्गामचन्द्र-
चरणे कथयेथाः । आवयोरिव भवेदनुरागो नावयोरिव विधिः प्रतिकूलः ॥ १० ॥ शैशवात्प्रभृति
सङ्गचारिणीं सौहृदौदपृथगार्श्यां प्रियाम् । छत्रना परिददामि मृत्यवे सौनिकौ गृहशकुन्तिकामिव ॥ ११ ॥
शीलानि ते चन्दनशीतलानि श्रुतानि भूमीतलविश्रुतानि । तथापि जैर्णां पितरौ विहाय परत्र हा-
वत्स कथं प्रयासि ॥ १२ ॥ वनी मुनीनामटवी तरुणा देरी गिरीणां तु गवेपितैव । अतः परं
लक्ष्मण पैक्ष्मलाक्षीं प्राणा बहिर्भूय गवेपयन्तु ॥ १३ ॥ अर्थो हि कन्या परकीय एव तामय संप्रण्य
पैरिग्रहीतुः । जातो ममायं विशेदः प्रकाम प्रत्यर्पितन्यास इयन्तारत्ना ॥ १४ ॥ गृहिणी सचिवः
सखी मिथः प्रियशिष्या ललिते कलाविधौ । करुणाविमुखेन भृत्युना हरता त्वां वद किं न मे
हृतम् ॥ १५ ॥ अपहस्तितवान्धवे त्वया विहित साहासमस्य तृष्ण्या । तदिहानपराधिनि प्रिये सखि
कोऽयं करुणोज्झितकमः ॥ १६ ॥ विपिने क जटानिवन्धनं तव चेदं क मनोहरं घणुः । अनयोर्वटना
विधेः स्फुटं ननु स्वप्नेन शिरीषकर्तनम् ॥ १७ ॥ मदेकपुत्रा जननी परातुरा नजप्रसूतिर्वरटौ
तपरिवनी । गतिस्तयोरेषं जनस्तमर्दयन्नहो विधं त्वां करुणा रणद्धि न ॥ १८ ॥ मर्द-
संदष्टमृणालमन्थरः प्रियः कियद्दूर इति त्वयोदिते । विलोकयन्त्या रुदतोऽथ पक्षिणः प्रिये स
कीदृग्भविता तव क्षणः ॥ १९ ॥ इयमिव मयदानैर्वनन्दिनी त्रिदशनाथजित्तः प्रसवस्थली ।
किमपर दशकंधरोगिनी त्वयि करोति करद्वयैधोजनम् ॥ २० ॥ उत्खातदैवतमिहायतन मुरारेस्ता-
चलान्तरितसूर्यमिवान्तरिक्षम् । हर्षाभूभुजि गते मुरवंशे विश्वं पश्यामि हारमिव नायकरत्नशून्यम्
॥ २१ ॥ आदाय मासमखिलं स्तनवर्जमङ्गान्मा दुःख वैगुरिक यामि कुरु प्रसादम् । सीदन्ति शर्प-
कषलप्रहणानभिज्ञा मन्मार्गवीक्षणपराः शिशवो मदीयाः ॥ २२ ॥ सद्यः पुरीषैरिसेऽपि शिरीषवृद्धौ
गत्वा जवात्रिचैतुराणि पदानि सीता । गन्तव्यमस्ति कियदित्यसंरुद्ध भुवाणा रामाश्रुणः कृतवतीं प्रथमा-
वतारम् ॥ २३ ॥ अस्तं गते शशिनि संध कुमुद्वती मे दृष्टिं न नन्दयति संस्मरणीयशोभा । इष्टप्रवास-
जनितान्यवलाजनस्य दुःखानि नूनमतिमानुदुःसहानि ॥ २४ ॥ यस्य त्वया व्रणविरोपणमिद्बुद्धीनां
तैलं न्यपिष्वत् मुखे कुशसूचिविद्धे । श्यामाकमुष्टिपरिवर्धितको जहाति सोऽयं न पुत्रकृतकः पदवीं
मृगस्ते ॥ २५ ॥ दैवे पैरौग्वदनशालिनि हन्त जाते याते च सप्रति दिव प्रति वन्धुरत्ने । कस्मै मनः
कथयितासि निजामवस्थां कः शीतलैः शमयिता वचनैस्तवाधिम ॥ २६ ॥ सर्वेऽपि विसृतिपथ
विषयाः प्रयाता विद्याऽपि खेदकलिता विमुखीवभूव । सा केवल हरिणशैवकलोचना मे नैवापयाति
हृदयादधिदेवतेव ॥ २७ ॥ धृत्वा पदस्वलनमीतिवशात्करं मे याऽऽरुढवत्यसि शिलाशकल विवाहे ।
सा मां विहाय कथमय विलासिनि वामारोहसीति हृदय शतधा प्रयाति ॥ २८ ॥ भूमौ स्थिता रमण
नाथ मनोहरेति सर्वोधनैर्मधिरोपितवत्यसि वाम् । स्वर्गं गता कथमिव क्षिपसि त्वमेणशावाक्षि त

१ सम्भृतः स्नेहः प्रेम तैलादि वा यस्यां तादृशि । २ आसन्नमरणायां प्रियायां कान्तस्यायं
प्रकाशः । ३ भगवत्याः सीताया लवं कुशं वा प्रतीदं वचनम् । ४ कार्तिक्याः प्रभृति इति
भण्योक्तिदिशा-‘प्रभृति’ योगे पञ्चमी प्रभृतीत्यव्ययं च । ५ प्रेमप्रकर्षात् । ६ अभिज्ञान्तः-
करणवृत्तिम् । ७ कसायी इति भाषायाम् । ८ गृहे पालितां पक्षिणीमिव । ९ वृद्धौ । १० गुहा ।
११ सीतामित्यर्थः । १२ जामातुः । १३ शुद्धः । १४ इन्दुमतीम् । १५ हंसी । १६ हंस ।
१७ मन्दोदरी । १८ इन्द्रजितः । १९ अक्षलिवन्धम् । २० स्वर्गम् । २१ जालेन बन्धनकारिन् ।
२२ हरितद्वौ । २३ अयोध्यापुर्याः समीपे । २४ त्रीणि चत्वारि वा पदानि इति यावत् ।
२५ विमुखे । २६ शिष्टम् ।

घरणिषुलिषु मामिदानीम् ॥ २९ ॥ नार्था यदि प्रियतमो जगतीतले स्यात्स्वर्गोऽपि वा बत तदा पतिरेक एव । मां सोऽपि सम्प्रति विहाय यदा सुदूरं गन्तुं समुद्यत इवेति हताऽस्मि नाथ ॥ ३० ॥ कनकहरिणं हत्वा रामो ययौ निजमाश्रमं जनकतनया प्राणेश्योऽपि प्रियामविलोकयन् । दृढमुपगतैर्बाष्पापूरैर्निमीलितलोचनो न विशति कुटीमाशातन्नुप्रणाशमयादसौ ॥ ३१ ॥ अथेद रक्षोभिः कनकहरिणञ्छयविधिना तथा वृत्तं पापैर्व्यथयति यथा क्षालितमपि । जनस्थाने शून्ये करुणकरुणैरार्यचरितैरपि ग्रावा रोदित्यपि दलति वज्रस्य हृदयम् ॥ ३२ ॥ ध्रुव ध्वंसो भावी जलनिधिमहीशैलसरितामतो मृत्योः शीर्यत्कणलघुषु का जन्तुषु कथा । तथाप्युच्चैर्बन्धुव्यसनजनितः कोऽपि विषयो विवेकप्रोन्माथी दहति हृदयं शोकदहनः ॥ ३३ ॥ क्षात्रास्यारिक्ताभिमन्युहननप्रोद्धततीव्र-
क्रुधः पार्थस्याकृतशात्रवप्रतिकृतेरन्तः शुचौ मुह्यतः । कीर्णां बाष्पकणैः पतन्ति धनुषि व्रीडाजडा दृष्टयो ह्य वत्सेति गिरः स्फुरन्ति न पुनर्निर्यान्ति वक्त्राद्बहिः ॥ ३४ ॥ कोऽहं ब्रूहि सखे स्वयं स मग-
वानार्थः स को राघवः के यूयं बत नाथ नाथ किमिदं दासोऽस्मि ते लक्ष्मणः । कान्तारे किमिहास्महे ब्रत सखे देव्या गतिर्भुम्यते का देवी जनकाधिराजतनया ह्य जानकि काऽसि हा ॥ ३५ ॥ मध्याह्ने दैवबहिनोष्मसमये ददह्यमानाद्विरेः कृच्छ्राभिर्गितमुत्तृषं जलमथो वीक्ष्यैकरक्षाक्षमम् । प्रेम्णा जीवयितुं मिथः पिब पिबेत्युच्चार्य मिथ्या पिबन्निर्मन्नास्यमपीतवारि हरिणद्वन्द्वं विपज वने ॥ ३६ ॥ हा मात-
स्त्वरिताऽसि कुत्र किमिदं ह्य देवताः काशिषो धिक्प्राणान्पतितोऽशनिर्हुतवहस्तेऽङ्गेषु दग्धे दृशौ । इत्थं घर्घरमध्यरुद्रकरुणाः पौराङ्गनाना गिरश्चित्रस्थानपि रोदयन्ति शतधा कुर्वन्ति भित्तीरपि ॥ ३७ ॥ यास्यत्यथ शकुन्तलेति हृदयं संस्पृष्टमुत्कण्ठया कण्ठः स्तम्भितबाष्पवृत्तिकलुषश्चिन्ताजडं दर्शनम् । वैक्लव्य मम तावदीदृशमहो स्नेहादरूप्यौकसः पीडयन्ते गृहिणः कथं नु तनयविच्छेददुःखैर्नवैः ॥ ३८ ॥ पातुं न प्रथमं व्यवस्यति जलं युष्मास्वपीतेषु या नादत्ते प्रियमण्डनाऽपि भवता स्नेहेन या पल्लवम् । आद्ये नः कुसुमप्रसूतिसमये यस्या मवत्युत्सवः सेयं याति शकुन्तला पतिगृहं सर्वैरनुज्ञायताम् ॥ ३९ ॥ या केलिच्युतकेशलेशविषमां शय्यां न मेजे पुरा या जालान्तरनिर्गताकैकिरणद्योतादपि म्लायते । सेयं निष्ठुर-
काष्ठसंचितचिता देदीप्यमानानलं सस्मेरा भजते यदि प्रियमुखस्नेहस्य किं दुष्करम् ॥ ४० ॥ ध्वस्तः काव्योरुमेरुः क्वचिविपणिमहारक्तशशिर्विशिर्णः शुष्कः शब्दौघसिन्धुः प्रलयमुपगतो वाक्यमाणिक्य-
कोशः । दिव्योक्तीनां निधानं निघनमुपगतं हा हता दिव्यबाणी बाणे गीर्वाणबाणीप्रणयिनि विधिना शायिते दीर्घनिद्राम् ॥ ४१ ॥

अद्भुतवर्णनम् ।

चित्रं घटतरोर्मले वृद्धाः शिष्या गुरुर्युवा । मौनं व्याख्यानममलं छिन्नमूलश्च सशर्यः ॥ १ ॥ तस्मिन्नुद्धे क्षणेनैव त्वारितो वानरध्वजः । सरथं सध्वजं सास्वं मीष्ममन्तर्दधे शरैः ॥ २ ॥ रत्नमिच्छिषु संक्रान्तैः प्रति-
बिम्बशतैर्वृतः । ज्ञातो लङ्केऽम्बरः कृच्छ्रादाजनेयेन तत्त्वतः ॥ ३ ॥ चतुर्ध्वपि समुद्रेषु सन्ध्यामन्वास्य तत्क्षणात् । कक्षाक्षितं निशान्ते तं बालिः पौलस्त्यमत्यजत् ॥ ४ ॥ न केनापि श्रुतं दृष्टं वारिणा वारिं शुष्यति । अहो

१ पाषाणः । २ वज्रमिति भावः । ३ विनाशः । ४ विवेचनशक्तिविध्वंसी । ५ शोकेन । ६ घन- । ७ वनवाखिनः । ८ पुत्री- । ९ प्रेम्णा । १० जनकादिं प्रति । महेश्वरस्य ब्रह्मविचारे ब्रह्मणोऽनिरूपणीयताद्योतनपरमिदं वचनम् । ११ हनुमता । १२ प्रभाते । १३ रावणम् ।

गोदावरीवोरा भवसिन्धुर्विशुष्यति ॥ ५ ॥ एष यन्म्यासुतो याति खपुष्पकृतशेखरः । मृगनृष्णाभसि
स्नातः शशशृङ्गवनुर्धरैः ॥ ६ ॥ कस्मै किं कथनीयं कस्य मनःप्रत्ययो भवति । रमयति गोपवधूटी
कुञ्जकुटीरे परं ब्रह्म ॥ ७ ॥ चित्रं कनकलतायां पट्टयं पद्याश्रुतं सूते । कुमुदसमुद्गमसमये नो जाने किं
पर भाषि ॥ ८ ॥ अम्बुजमम्बुनि जात न हि दृष्टं जातमम्बुजौदम्बु । अधुना तद्विपरीतं चरणसरो-
जोद्धिर्निगता गर्द्धा ॥ ९ ॥ जाता लता हि शैले जातु लतायां न जायते शैलः । अधुना तद्विपरीतं
कर्नेकलतायां निर्दिष्टं जातम् ॥ १० ॥ कमलमनर्भसि कमले कुचलयमेतानि कनकलतिकायाम् ।
सा च सुकुमारसुभगेत्युत्पातपरम्परा केयम् ॥ ११ ॥ चित्रं कनकलतायां शरदिन्दुस्तत्र खड्गनद्वि-
यम् । तत्र च मनोजधनुषी तदुपरि गाढान्वर्काणि ॥ १२ ॥ चित्रं महानेप वतावतारः क कान्ति-
रेषाभिनवेव भक्तिः । लोकोत्तरं धर्ममहो प्रभावः काप्याकृतिर्नूतन एषः सर्गः ॥ १३ ॥ स्थौणुः स्वयं
मूर्लेविहीन एव पुत्रो विशाखो रमणी त्वर्पणा । परोर्पणैतैः कुमुदमरजसं फलत्यभीष्टं किमिदं विचित्रम्
॥ १४ ॥ किं क्रमिष्यति किलैष वामनो यावदित्थमहसन्त दानवाः । तावदस्य न ममौ नभस्तले लब्धि-
तार्कशशिमण्डलः क्रैमः ॥ १५ ॥ युगान्तकालप्रतिसदृतात्मनो जगन्ति यस्यां सविकासमासत ।
तनौ ममुस्तस्य न कैटभद्विपस्तपोवर्नान्यागमसम्भवा मुदः ॥ १६ ॥ कथमुपरि कलापिनः कलापो
विलसति तस्य तलेऽष्टमीन्दुखण्डम् । कुचलययुगलं ततो विलोले तिलकुमुदं तदधः प्रवाल-
मस्मात् ॥ १७ ॥ विपुलेन सागरशयस्थं कुक्षिणा भुवनानि यस्य पविरे युगक्षये ।
मदविभ्रमासकलया पपे पुनः स पुरस्त्रियं कतमयेकया दशा ॥ १८ ॥ पाश्चात्य-
भागमिह सौनुषु सनिपण्णाः पश्यन्ति शान्तमलसान्द्रतराशुजालम् । सम्पूर्णलञ्चललना-

१ गोदावर्यां स्नानेन मुक्तिर्भवतीति तद्भक्तस्येदं सम्भावनम् । २ अधृतगर्भा 'बौद्ध' इति
भाषायाम् । ३ आकाशे पुष्पं न जानु सम्भवतीति मिथ्यात्वसम्भावनायेदं वचनम् ।
४ मरीचिकाजले । न हि मरीचिकाजलं सत्यमिति विभाव्यम् । ५ शशस्य विपाणसद्भावोऽपि
न जानु दृष्टचर इति तथोक्तिः । ६ अन्तःकरणे निश्चयः । ७ गोपी । ८ श्रीकृष्णं पर-
ब्रह्मात्मना भावयत इदं वचनम् । ९ कान्ताशरीररूपायामिति शेषः । १० अधररूप इति शेषः ।
११ स्मितोद्गारावसरूपे । १२ कमलात् । १३ भगवत्तत्त्वविक्रमस्येति शेषः । १४ ब्रह्मणा
दत्तं हि पाद्यं गङ्गेति कथामुपजीव्येयमुक्तिः । १५ कान्तायाः कलेवरं स्वर्णलतां पयोधरद्वयं च
शैल्युगमुत्प्रेक्षमाणस्येयमुपमानाभेदाध्यवसायेनोक्तिः । १६ कान्ताया मुखं नयने च कमला-
त्मना शरीरं च सुवर्णात्मनेयं सम्भावेन । १७ अत्र कान्तायाः शरीरं कनकलतां मुखं चन्द्रं
नयते खञ्जनौ श्रुवौ स्मरधनुषी केशान् ध्वान्तानि च सम्भावयितुरिदं वचनम् । १८ प्रकार-
विशेषः । १९ त्रिविक्रमावतारं पश्यत इयमुक्तिः । २० वृक्षः शङ्करश्च । २१ उच्छिन्नमूलः,
जन्महीनश्च । २२ शाखाशून्यः । कार्तिकेयश्च । २३ पद्महीना पार्वती च । २४ भक्त-
समर्पितैः । भगवान् हि परेण समर्पितैः पुष्पैरपि सर्वमर्थं परिपूरयतीतीदं वचनम् ।
२५ पाटन्यासः । २६ नारद- । २७ भगवतो हि नारदं वीक्ष्य मुखं विकसितमिति तत्ताया
हर्षकार्यत्वादिदं वचनम् । २८ यो हि पुराणपुरुषः सर्वं स्वात्मनि निधाय प्रलयेऽम्बुधौ
शेषं न एव श्रीकृष्णः नागरिकया सुखावगणान्नेत्रं किञ्चिन्निष्कास्य दृष्ट इति तथा सम्भा-
वनम् । नागरिकाणां च दर्शनशैली यदक्षपेकदेरापातनम् । २९ शिखरेषु ।

लपनोपमानमुत्सङ्गसङ्ग्रहणस्य हिमांशुमूर्तेः ॥ १९ ॥ इदं तावच्चित्रं यदवनिर्तले पार्वणशशी कलङ्कादुन्मुक्तः
किमपि च तदन्तर्विलसति । प्रवाल माणिक्य कुवलयदल मन्मथधनुर्मनोवीणावाध्वनिरिति महचित्र-
मपरम् ॥ २० ॥ मृकारब्ध कमपि बधिराः श्लोकमार्कण्यन्ति श्रेद्वालुस्त विखिलति कुणिः श्लाघया
वीक्षतेऽन्वः । अम्यारोहस्यहह सहसा पङ्कुरप्यद्रिशृङ्ग सान्द्रालस्याः शिशुमरणतो मन्दमायान्ति वन्ध्याः
॥ २१ ॥ काकुत्स्थेन शिरासि यानि शतशस्त्रिन्नानि मार्योनिधेः पौलस्त्यस्य विमानसीमनि तथा
आन्तानि नौकौकसाम् । तान्येवास्य धनुःश्रमप्रशमन कुर्वन्ति सीतापतेः क्रीडाचामरडम्बरानुक्रुतिमिदो-
लायमानैः कचैः ॥ २२ ॥ किं ब्रूमो हरिमस्य विश्वमुदरे किंवा फणान्मोनिनः शेते यत्र हरिः स्वय
जलनिधेः सोऽप्येकदेशे स्थितः । आश्चर्यं कलशोद्भवो मुनिरसौ यस्यैकहस्तेऽम्बुधिर्गर्भूषीयति पङ्कजीयति
फेणी भृङ्गीयति श्रीपतिः ॥ २३ ॥ दोर्दण्डाच्चित्तं चन्द्रशेखरधनुर्दण्डावमङ्गोद्यतदृक्कारध्वनिरार्यबौलचरित-
प्रस्तावनाडिण्डिमः । द्रौक्पर्यस्तकपालसपुटमिलद्ब्रह्माण्डमाण्डोदरआम्यत्पिण्डितचण्डिमा कथमहो
नाद्यापि विश्राम्यति ॥ २४ ॥ एते किं ननु सत्यमेव तरवश्चञ्चत्प्रसूनोत्करीः किं वा काननवाटिकेयमनघा-
यस्याममी कोकिलाः । चित्रं कुत्र तिरोहिता महेर्धरा सा यत्र मे पत्तन नानानिर्झरैर्मणं कृत इद सद्यः
समुन्मीलितम् ॥ २५ ॥

१ मुख- २ इदं कान्तामुखं पूर्णं निष्कलङ्कं चन्द्रम् अधरं प्रवालं माणिक्यं दन्तं नयनं कुवलय-
दलं भुवौ स्मरधनुः स्वरं वीणाध्वनिं च सम्भाव्येदं वचनम् । ३ पद्यं यशश्च । ४ शृण्वन्ति ।
५ विश्वासी । ६ भग्नकरः । ७ नेत्रहीनः । ८ पादहीनः । ९ अतीव त्यक्तव्यापाराः । १० अर्भक- ।
११ अस्य च वास्तविकोऽयमर्थः - ब्रह्मणः 'यतो वाचो निवर्तन्ते अप्राप्य मनसा सह । तद्ब्रह्म
विजिज्ञासस्व' इत्यादिश्रुत्याद्यनुसारमनिर्वाच्यता स्पष्टा, तस्या एव भङ्ग्या द्योतनाय तद्द्योत-
कस्य मूक्तत्वेन निर्देशः । तस्य मूक्तमुद्रया द्योतयितुमारब्धं यशः 'तच्छुक्लमकायमम्रणमस्ना-
विरम्' इत्यादिश्रुतिभिः सम्भाव्यमानम् तच्च बधिरा एवाकर्णयन्ति, बधिराश्च संसारचर्चा-
श्रवणाक्षमाः । तस्य च श्लोकस्य (यशसः) निबन्धनं श्रद्धयैव स्यात् श्रद्धाशून्यानां तु
संशयविपर्ययादिना तदनुसुखत्वस्यैवासम्भवः । तस्य च निबन्धने प्राकृतस्य हस्तस्यानपेक्ष्य-
त्वात् संसारक्रियाकरण एव तस्यापेक्ष्यत्वाच्च न संसारक्रियापरहस्तादिव्यापारोऽधिकारीति
संसारक्रियातो विमुख एव कुणिपदवाच्यः, अस्वावेवाधिकारी । एवं निबद्धस्य च तस्य द्रष्टा
संसारद्रष्टैव । अतोऽस्यान्धशब्देन निर्देशः । एतदारोहं च पदमत्युच्चतयाऽद्रिशृङ्गम्, तच्च
न पादवताऽऽरोहं शक्यम्, अंकुषत्वादनन्यत्वाच्च, किं तु तादृशे, तत्त्वेऽध्यवसिते 'ब्रह्मविद्ब्रह्मैव
भवति' इत्यादिश्रुत्याद्यनुसारं संसारवृत्त्यक्षम एव पङ्कगुः सन् प्रपद्यते । प्रपत्तिश्चाप्येषा
न वैकुण्ठादिलोकान्तरगमनरूपा, किंतु ज्ञानरूपैव । अत एव 'यद् गत्वा न निवर्तन्ते तज्ज्ञान
परमं मम ।' इत्यादावपि वाक्ये गत्वेत्यादेः पदस्य ज्ञात्वेत्येवार्थः, तस्य विद्वत्त्वादिभावनायां
तु नश्वरत्वादयोऽनेके दोषा आपद्येरन् । एतादृशं च ज्ञानं निष्कामोपासनोत्तरमेवेति,
वन्ध्यापदं निष्कामोपासनापरं, तत्सुतश्च चित्तसंशुद्धिपूर्वकः स्वात्मावबोधः, ज्ञानावस्थायां
च तादृशीचपि निष्कामोपासनासु देहाध्यासादिनिवृत्तेः स्वात्मसमाधिश्च भूयो भूयः
सम्भवान्न सातत्येन प्रवृत्तिरिति सान्द्रालस्थात्मना तासां निर्देश इति दिक् । १२ मायैव
शिरसां मुहुरुद्भव इत्यस्याभिधानं शतश इत्येतत्समर्थकम् । १३ देवानाम् । १४ आहम्बर- ।
१५ विश्वम्भरम् । १६ विष्णोरपि समुद्रशायित्वेनाभिधीयमानत्वात् । १७ अगस्त्यः । अस्य च
कलशोद्भवत्वेन निर्देशादति क्षुद्रत्वं सम्भावनीयम् । १८ गण्डूषजलवदाचरति । १९ शेषः प्रलये
भगवतः शय्याभूतः । अस्य च श्वेतिमसान्यात् पङ्कजायमानत्वम्, पङ्कजपदमप्यत्र पुण्डरीक-
परमेव बोध्यम् । २० भुजदण्डाकृष्ट- । २१ रामचन्द्र- । २२ सद्यो विपर्यस्त- । २३ सर्वात्मना
हयाः । २४ निर्जलदेशः । २५ प्रकटितम् । इदमैन्द्रजालिकं दृष्टवतः कल्पचिद्वचनम् ।

हास्यवर्णनम् ।

जिह्वायास्तेदनं नास्ति न तालुपतनाद्भयम् । निर्विशेषेण वक्तव्यं निर्लज्जः को न पण्डितः ॥ १ ॥
 परान् प्राप्य दुर्वृद्धे मा प्राणेषु दया कुरु । दुर्लभानि परानानि प्राणा जन्मनि जन्मनि ॥ २ ॥ विना
 मद्यं विना मांसं परस्वहरणं विना । विना परापकारेण दिविरो दिवि रोदिति ॥ ३ ॥ पूर्वं चैटी
 ततो वेटी पश्चाद्भवति कुट्टिनी । सर्वोपायपरिग्रहा वेद्या भवति तापसी ॥ ४ ॥ यदक्षिश्रुलतापाङ्गैः
 स्त्रियः कुर्वन्ति चापलम् । जवनेष्वेव सत्सर्वं पतत्यनपराधिपु ॥ ५ ॥ केशलुञ्चनसाम्येऽपि
 हन्त पश्यैतदन्तरम् । उपस्थाः कीटमश्नन्ति शृतमक्तं दिग्मन्त्राः ॥ ६ ॥ सामगायनपूतं मे
 नोच्छिद्यमधरं कुरु । उत्कण्ठिताऽसि चेद्भद्रे वाम कर्णं दशस्व मे ॥ ७ ॥ मस्माद्भुल्लिखकोडोष्ठी
 वोल्लौची तथा हिही ॥ धारावैती चैकवती पडेते पुराणधमाः ॥ ८ ॥ प्रेषकैः प्रेष्यकैः
 कौण्डः कौतरः शैम्मलीनकः । कौर्यकाष्ठं विघर्णश्च पडेते सेवकाधमाः ॥ ९ ॥ आदौ वेश्या
 पुनर्दासी पश्चाद्भवति कुट्टिनी । सर्वोपायपरिक्षीणा वृद्धा नारी पतिव्रता ॥ १० ॥ गताः केचित्पद्मो-
 धाय स्वयं तं कुम्भकर्णकम् । तदधःपवनोत्सर्गार्दुङ्गीय पतिताः कश्चित् ॥ ११ ॥ असारे खलु संसारे
 सारं श्वशुरमन्दिरम् । हरो हिमालये शेते हरिः शेते महोदधौ ॥ १२ ॥ कमले कमलौ शेते हरः शेते हिमालये ।
 क्षीराब्धौ च हरिः शेते मन्ये मत्कुणशङ्कया ॥ १३ ॥ विलाद्रहिर्विलस्यान्तःस्थितमार्जारसर्पयोः ।
 मध्ये चाखुरिवामाति पत्नीद्वययुतो नरः ॥ १४ ॥ सदा यक्रः सदा क्रूरः सदा पूजामपेक्षते ।
 कन्याराशिस्थितो नित्यं जामाता दशमो ग्रहः ॥ १५ ॥ स्वयं पञ्चमुखः पुत्रौ गजाननपङ्कजनौ । दिग्-
 मन्त्रैः कथं जीवेदन्नपूर्णां न चेद्गृहे ॥ १६ ॥ उदरद्वयमरणमयार्द्धाद्वाहितदौरः । यदि नैवं तस्य सुतः
 कथमद्यापि कुमारः ॥ १७ ॥ अकुलिमङ्गलिकल्पनविधिविषादप्रवृत्तपाण्डित्यः । जपचपलोष्टः स जनो
 ध्यानपरो नगररथ्यासु ॥ १८ ॥ मुण्डो जटिलो नग्नश्छत्री दण्डी कपायचीरो वा । मत्स्यस्पर्शरीरो
 दिशि दिशि मोगी ॥ विजृम्भते दर्भः ॥ १९ ॥ झुकुटीकुटिलललाटः कण्टकिताङ्गः कटाक्षविकटौक्षः ।
 कथलैर्यति पृथुककवलैस्तण्डुलमचल द्विजः क्रुद्धः ॥ २० ॥ क्रयविक्रयकूटतुलालाघवनिक्षेपरक्षणव्याजैः ।

१ कायस्थः । २ स्वर्गेऽपि । वस्तुतस्तु एतादृशस्य स्वर्गप्राप्त्यसम्भवात् लक्षणया धार्मिक-
 नृपतिसभायामित्यर्थः । तत्र प्रवेशस्तु कथञ्चित्सङ्गच्छते । ३ 'चिली' इति भाषायाम् ।
 ४ कामिनीत्याद्यनुक्त्वा कुट्टिनीत्वेन वचनं गर्भधारणसम्भवमन्तरेणापि कन्दर्पज्वालाशमनार्थं
 तस्यास्तथा प्रवृत्तिसम्भावनार्थम् । ५ वृद्धेति पाठान्तरम् । ६ उपस्थदेशाः । ७ जैन-
 संन्यासिनः । ८ भस्मनि स्वर्णादिकणनिरीक्षता । ९ वक्रसदृशोत्पत्तनकारी । १० बालकानां
 शुद्धक्षालनपरः । ११ परेषां प्रसादनार्थं 'हिही' इति हास्यप्रवर्तकः । १२ केदारादौ धाराज-
 लसमीकरणाद्यर्थं प्रवृत्तः । १३ कुलालः । १४ छुद्रसेवकमुण्डयः । १५ दूतः । १६ चरः ।
 १७ किमेक इति पाठान्तरम् । १८ कुड्म्याः पुत्रः सङ्गी वा । १९ 'योगी तत्कालयोगी च' इति
 पाठान्तरम् । २० कुम्भकर्णेस्यापानवायोनिः सरणवेगात् । २१ पक्षिण इवोर्ध्वं गत्वेति भावः ।
 २२ लक्ष्मीः । झुहिण इति पाठान्तरम् । ब्रह्मेत्यर्थः । २३ अन्येषां ग्रहाणां सर्वदा वक्रत्वादिना-
 ऽभवनात् । २४ भगवतः शङ्करस्योपासनाविशेषे पञ्चमुखत्वमप्युक्तमिति तथोक्तम् । २५ कार्ति-
 केय- । २६ विरक्तवात् । दरिद्रवादिति तु प्रत्यायनमात्रम् । २७ अन्न (भोज्य) पूर्णं पात्रीति
 तु प्रत्यायनमात्रम्, भगवती देवीति वास्तविकोऽर्थः । २८ भयादिचेति भावः । अत्रेवेति द्योतका-
 भावादुत्प्रेक्षा व्यङ्ग्या । २९ अर्धाङ्गे शशीराङ्गभागे, आहिताः स्थापिताः द्वाराः पार्वती येन
 सः । ३० कार्तिकेयः अनुद्वान्ध । ३१ धनिकनगरमार्गसञ्चारिणः । ३२ भस्मलमेति पाठान्तरम् ।
 ३३ लम्पटः । ३४ धर्मध्वजित्वेन साक्षाद्भगवदेति भावः । ३५ भयङ्कर- । ३६ असति ।

एते हि दिवसचौरा मुष्णन्ति महोजनं वणिजः ॥ २१ ॥ व्याख्यायिकानुरागी व्रजति सदा पुण्यपुस्तकं
श्रोतुम् । दष्ट इव कृष्णसर्पैः पलायते दानवर्सेभ्यः ॥ २२ ॥ दत्त्वा दिशि दिशि दृष्टिं याचकचकितो-
ऽवगुण्ठनं कृत्वा । चौर इव कुटिलचारी पलायते कुटिलैरप्याभिः ॥ २३ ॥ गणयति गगने गणकश्च-
न्द्रेण समागमं, विशाखायाः । विविधमुज्जगं क्रीडासक्ता गृहिणी न जानाति ॥ २४ ॥ कैलमाप्रनिर्गत-
मषीबिन्दुव्याजेन साज्जनाश्रुकणैः । कायस्थलुण्ठयमाना रोदिति खिन्नेय रीज्यश्रीः ॥ २५ ॥ वाचयति
नान्यलिखितं लिखितमनेनापि वाचयति नान्यः । अयमपरोऽस्य विशेषः स्वयमपि लिखितं स्वयं न
वाचयति ॥ २६ ॥ अर्थो नाम जनानां जीवितमखिलक्रियाकलापश्च । तं सह्रन्ति धूर्ता छर्मेलगला
गायना लोके ॥ २७ ॥ तमसि वैराग्यचौरौ हार्दिकारेण याति संव्रतः । गायनचौरः कपटो हा हा कृत्वा
न याति लक्ष्यं च ॥ २८ ॥ आमन्त्रणजयशब्दैः प्रतिपदह्वकारधर्षणैरावैः । स्वयमुक्तसाधुवादैरन्तर्येति
गायनो गीतम् ॥ २९ ॥ मेरुः स्थितोऽतिदूरे मनुष्यभूमिं परा परित्यज्य । मीतो मयेच चौर्याद्वोराणां हेम-
कौराणाम् ॥ ३० ॥ तस्मान्महीपतीनामसमवे दैर्युचौराणाम् । एकः सुवर्णकारो निग्राह्यैः सर्वथा नित्यम्
॥ ३१ ॥ इह सामान्यानुगमं समुपदिशन्तः स्थलेष्वनेकेषु । लिङ्गपरामर्शपरा नवीननैयायिका यान्ति ॥ ३२ ॥
एकं लिङ्गं प्रमदोद्दयं विदधाति जर्जर सहसा । तेषां षट्कं येषामन्तर्गूढं न ते कथं पशवः ॥ ३३ ॥
गैर्गघातुप्ररितमुखः सुतरा स्त्रीप्रत्ययप्रीतिः । कः पुनरयं नपुसकलिङ्गं मुहुरापृशनेति ॥ ३४ ॥
सर्लकारघातुसद्वद्ममुखकुहरा स्तोतविस्फारा । वद केयं पुनरन्या पुरतः पुंलिङ्गसाधिनी स्फुरति ॥ ३५ ॥
व्याकरणतर्कतरणिं ये बह्व पश्यन्ति ते भवन्त्यन्धाः । कथमन्यथा न कविताकटाक्षमेते परीक्षन्ते ॥ ३६ ॥
अन्तः प्रविश्य युवचिह्नसुरोऽबलानां येन क्रमेण बलं लोढयते मनीषिन् । आश्रित्य तं हि नियमं तत
उच्येते एतौ कुचौ सपदि हन्त विदीर्णमध्यात् ॥ ३७ ॥ ब्रह्माद्या देवताः स्वैरान्ते स्पृहयन्ति यमन्वहम् ।
व्यात्तास्यमुल्लसत्सं तं वन्दे सुमगं मगम् ॥ ३८ ॥ प्रिये पश्य भगस्येदं निष्ठुरत्वमहो महत् । संताडितो-
ऽप्ययं लिङ्गैर्वैर्नासां विमर्त्तं यत् ॥ ३९ ॥ विधेरप्यङ्गता तन्वि मम चेतसि चञ्चति । ब्रूहि कं गन्वमात्रातु-
मुच्चैर्नासो मगः कृतः ॥ ४० ॥ कैरपि निरधारि यथा मुक्तिर्वीरिणसीमरणात् । निरधारि मयाऽपि तथा

१ चोरयन्ति । २ साधुजनं विश्वासपरमिति भावः । ३ महाभारतादिकथा- । ४ पुराणादि-
ग्रन्थम् । ५ परसञ्चारायोग्य- । ६ विशाखा नक्षत्रविशेषः । ७ जार- । ८ लेखनी- । ९ कायस्थः
कुष्ठमात्मविशेषः चिन्त्यमानः प्रियश्च । १० उत्कोचादिना पीड्यमाना । सुरतमुखदानमन्तरा
पीड्यमाना । कायस्थः (चिन्त्यमानः) प्रियो हि न साक्षान्तदानीमिति तथा वचनम् । ११ अत्र
राजमहिषीति प्रतीतिः समासोक्तिविषया । १२ अज- । १३ दृष्टः । १४ 'हा हा चौरः' इत्यादि
श्रुत्वैव चौरः पलायते इति तस्य प्रकृतिः । १५ अव्यक्तशब्दैः । १६ रूपान्तरं नयति विच्छि-
नतीति वा । १७ 'सुनार' इति ख्यातानाम् । एतेषामपेक्षया चौरा अपि अकिञ्चित्कराः । अत
एवैषां पश्यतोहरत्वेन सङ्केतः । १८ लुण्ठक- । १९ कारागृहे प्रवेशनीयः । २० परापरसामान्य-
ज्ञानम्, वेश्यासङ्गं च । २१ यथा पर्वतो वह्निमानित्यादौ वह्निव्याप्यधूमवान् अयं पर्वत इति नयेन
व्याप्तिविशिष्टपक्षधर्मताज्ञानं लिङ्गपरामर्शस्तथा सर्वत्र तत्तद्विङ्गपरामर्शकृतौ रक्ताः पुरुषचिह्ना-
लोचनकारिणश्च । २२ पुंचिह्नम् । २३ प्रमदानां बलवतीनां स्त्रीणां च हृदयं वक्षः तत् । २४ तेषां
लिङ्गानाम् । अस्मिन् पक्षे लिङ्गपदं व्याकरणशास्त्रोक्तम् तद्धि पुंस्त्रीनपुंसकात्मना त्रिधा
विभज्य शब्दानामजन्तहलन्तत्वद्वैविध्येन पुनार्भेद्यमानं षोढा सम्पद्यते । २५ व्याकरणानाम् ।
२६ गणपदं भ्वादिपरम् बहुजनपरं च । धातुपदं भ्वादिपरम्, वीर्यपरं च । २७ लडादिः पुंचिह्नं
च, अस्यापि लकारबोध्यत्वात् । २८ 'कथमन्यथा न तेषां दृष्टिर्विषयीकरोति कान्यार्थम् ।' इति
पाठान्तरम् । २९ चित्ते । ३० नासाकारस्तत्र स्वर्मेविशेषः । ३१ 'काश्याम्भरणान्मुक्तिः' इति श्रुतेः ।

सहस्रमर्गदर्शनान् मुक्तिः ॥ ४१ ॥ योगीश्वरैरप्यजितस्य मीनध्वजस्य जेता भुवि कोऽपि नास्ति । त्वं तन्वि धन्याऽसि यतो भगस्ते तं तस्य दण्डं ग्रसते समग्रम् ॥ ४२ ॥ अन्यत्र देशे घटिता जगन्ति प्रसिष्यते विश्वसृजेति मत्वा । सङ्कोचयित्वा किमु पादमूलद्वयान्तराले निहिताऽस्ति योनिः ॥ ४३ ॥ शष्प-
तृणावृतयोनिक्षेत्रोत्कषणक्रियामहासीरम् । योनिविपाटनसारं परिचाकारं लकारमहमीडे ॥ ४४ ॥ सीत्कार-
संस्कृतानि कणितकनककङ्कणौघरुचिराणि । स्मरसि रतानि सखे किं न हियोनिविचुण्टनानि तन्वद्भग्याः ॥ ४५ ॥ उपभुक्तखदिरवीटकजनिताधररागभङ्गभयात् । पितरि मृतेऽपि हि वेश्या रोदिति हा तात तातेति ॥ ४६ ॥ वर्णनदयितः कश्चिद्धनदयितो दानकर्मदयितोऽन्यः । रक्षादयितश्चान्यो वेश्यानां नैमदयितोऽन्यः ॥ ४७ ॥ शृणु सखि कौतुकमेकं ग्राम्येण कुकामिना यदद्य कृतम् । सुरतसुखमीलिताक्षी मृतेति मीतेन मुक्तास्मि ॥ ४८ ॥ श्रमणः श्रावकवध्वाः सुरतविधौ दशति नाधरं दत्तम् । मदिराक्षिमासमक्षणमस्मत्समये निबिद्धमिति ॥ ४९ ॥ द्विजराजशेखरो यद्वृषभोरुदः सदा सदास्त्वम् । चक्रे हर तद्विधिना पुनरुपन-
यनं ललाटघटिते ते ॥ ५० ॥ मत्तार्तपादैर्विहिते प्रवन्धे निरूपिता नूतनयुक्तिरेषा । अङ्ग गवा पूर्वमहो पवित्रं कथं न वा रासमधर्मपत्न्याः ॥ ५१ ॥ पादप्रहारोऽपि मतो विसोढुं कारागृहे वाऽपि चिराय वासः । किंतु प्रसह्य प्रमदा नवोढा परस्य भोगैव मया कथञ्चित् ॥ ५२ ॥ निन्दन्तु लोकान्तरमी-
तिसत्तां स्तुवन्तु काम च यथेष्टचर्याम् । प्रारब्धसाधारणता तथाऽपि न दृष्टपूर्वा न च दृश्यतेऽत्र ॥ ५३ ॥ मातः पशवो दृष्टा मृन्मयशृङ्गा अरोगदग्धाङ्गाः । पशुपतिविमुखा बहवः पुच्छबिहीना अमन्ति सर्वत्र ॥ ५४ ॥ विनापि तातेन विना जनन्या गजानेनः शंभुसुताभिधानः । विनैव शास्त्रेण विनैव वेदैर्मध्यंदिनानामिव पाठकोऽभूत् ॥ ५५ ॥ शिक्षिताऽपि सखिभिर्ननु सीता रामचन्द्रचरणौ न ननाम । किं भविष्यति मुनीशैवधूवद्भालरत्नमिह तद्रजसेति ॥ ५६ ॥ अयं पटौ मे पितुर्गुणभूषणं पितामहाचैरुपमुक्तयौवनः । अलंकरिष्यत्यथ पुत्रपौत्रकान्मयाधुना पुष्पवदेव धीर्येति ॥ ५७ ॥ वैराग्यम-
ङ्गिरचनावचनैः प्रतार्थं रण्डा चिराय विकटैस्तनसतताङ्गीम् । ब्रह्मोपदेशमिषसंगतगण्डभिक्ति निःशङ्क-
चुम्बनरसैः किर्तैवा ब्रवान्ति ॥ ५८ ॥ धौन्याकनागरनिशार्द्रकदाडिमत्वक्स्तरीकालवणतैलसुसंस्कृतावः । मत्स्यान्मुशीतसितभक्तले ददाति स ब्रह्मलोकमधिगच्छति पुण्यकर्मा ॥ ५९ ॥ खट्वा नितान्तलघुकां शिथिलप्रताना द्वेष्यः पतिः स च निरन्तरचाटुकारी । तत्रापि दैवहतिका खलु माघरात्र्यो हा सखता कथमयं व्यसनं प्रपन्नः ॥ ६० ॥ आकुञ्च्य पाणिमशुचिं मम मूर्ध्नि वेश्या मन्त्रान्मसां प्रतिपदं पृषतैः पवित्रे । तारस्वरं ग्रहितशूत्वमदात्पहार हा हा हतोऽहमिति रोदिति विष्णुशर्मा ॥ ६१ ॥ गौरी तनु-
र्नयनमायतमुन्नता च नासा कुशा कटितटी च पटी विचित्रा । अङ्गानि रोमरहितानि सुखाय मर्तुः पुच्छं न तुच्छमिति कुत्र समस्तवस्तु ॥ ६२ ॥ आपाण्डुराः शिरसिजौल्लिखली कपोले दन्तावली विगलिता न च मे विषादः । एणीदृशो युवतयः पथि मां विलोक्य तातेति माषणपराः खलु वज्रपातः ॥ ६३ ॥

१ वस्तुतस्तु परमेश्वरावधारणादित्येवार्थः । २ केलिप्रियः । ३ श्रावकसिद्धान्त इति भावः । ४ चन्द्रशेखरः । ब्राह्मणानां शेखरवन्मुखश्च । ५ नन्दीश्वराकृदः । स्वधर्मपरश्च । ६ अर्धेऽङ्के पार्वत्याः सत्त्वात् स्त्रीसङ्की च । ७ पादचरणशब्दौ संज्ञयन्ते नियुज्यमानौ तत्पूज्यतावाचकौ । ८ शङ्कर- । वृषभ- च । ९ गजाननो हि भगवत्या उद्धर्तनक्षालितमलराशिरूपः । १० गौतम- पत्नी ह्यहल्या पाषाणरूपाऽपि तत्पादस्पर्शादिव्या जातेति रामायणादौ स्पष्टम् । ११ वसनम् । १२ अयं कदर्यस्योपहासः । १३ भयङ्कर- । १४ धूर्ताः । १५ धान्याकेति 'धणिया' इत्यस्य नागरेति 'नागरमोथ' इत्यस्या निशति हरिद्रायाः अर्द्धकेति च 'आदरख' इत्यस्य नाम । एव-
मन्यान्यपि । १६ व्यभिचारिण्या इत्युक्तिः । १७ कैशाः ।

कटी मुष्टिग्राह्या । द्विपुरुषभुजग्राह्यमुदरः, स्तनौ घण्टालोलौ, जघनमधिगन्तुं व्यवसितौ । स्मृतं मेरीनादो मुखमपि च यत्तद्व्यकर तथाऽप्येषा रण्डा परिमैवति संताप्रयति च ॥ ६४ ॥ कुरु त्वं जारं चेदभिलषसि मुग्धे रतिसुखं वृथा सङ्कल्पस्तेऽगृहपतिमृतेऽन्य नरमये । गुणाञ्जारप्राप्तौ गणय, मधुरं नित्य-मशन धनातिः सत्कारो मण गृहपतौ व्यस्तमपि किम् ॥ ६५ ॥ एते वैयाकरणपशवः स्वीयमायु-वृथैव प्राङ्मन्याः श्रवणकटुमिः शब्दजालैः क्षिपन्ति । शश्वत्कान्ताऽधरमधुरतावर्णनं कुर्वता नस्वाशी-वोदैरिह सद्दयाः प्रत्यहं वर्धयन्ते ॥ ६६ ॥ एका भार्या प्रैकृतिमुखरा चञ्चला च (१) द्वितीया पुनस्त्वेको भुवनविजयी मन्मथो दुर्निवारः । शेषः शय्या शयनमुदधौ बाहनं पन्नगोरिः स्मार स्मार स्वगृहचरित दास्युतो मुरारिः ॥ ६७ ॥ यः पृष्ठोऽपि नमस्कृतोऽपि परितः पृष्ठोऽपि शतोऽपि वा व्याघ्रतोऽपि विभी-षितोऽपि नितरा मूकोऽङ्घ्रि धूको यथा । चित्रं किं च गुदेऽङ्गुलिप्रणयनाद्यत् किञ्चिदामाषते तस्मै मैथिलसङ्गिने मम नतिः श्रीरङ्गिणे मैङ्गिने ॥ ६८ ॥ गत्वा द्वारवतीं नयामि दिवसानाराधयन्ती हरिं यात्वा वाऽनशनेन जीवितमिदं मुञ्चामि भार्गीरथीम् । प्रातः प्रातरिति प्रवर्तितकथा निर्वेदमातन्वती रण्डा नैकमनन्तजारसुरतप्रीता सुखायास्तु वः ॥ ६९ ॥ पाणौ ताम्रघटी कुशः करतले धौते सिते वाससी माळे मृत्तिलकः सचन्दनरसो न्यस्तैकपुष्पं शिरः । दूराक्षिप्रपदा गतिर्दृढतरव्यालिष्टदन्ता गिरः सोऽयं वञ्चयितुं जगद्भगवतो दम्भस्य देहक्रमः ॥ ७० ॥ यत्नोत्थापनमात्रनिःसहजैरवर्मावशेष-लभ्यप्रत्यङ्गैः सुदुर्बलाङ्गचलनव्यर्थोद्यमालिङ्गने । लज्जाघायिनि खिद्यमानयुवतौ वृद्धस्य कृच्छ्रे रते यत्स्यात्तत्प्रतिभाव्य किं नु हसितुं युक्त किमारोदितुम् ॥ ७१ ॥ धत्ते वक्षसि कौस्तुभोपलमय मत्वा श्रियः सोदरं तन्नामीगृहमाकलय्य मकरावासं मनाङ्गनोद्भवति । तन्नामप्रणयान् लुम्पति हरिः श्रीवत्स-मङ्गे स्थितं किं केन क्रियतां स एव यदभूदेतादृशः स्त्रीवशः ॥ ७२ ॥ अतुं वाञ्छति बाहनं गणपते-राखु क्षुधार्तः फणी त र्धं क्रौञ्चैरिपोः शिखी च गिरिजासिंहोऽपि नागोन्नमः । गौरी जम्बुसुतामसूयति कर्लेनाथं कपालोन्नतो निर्विण्णः स पपौ कुटुम्बकलहादीशोऽपि हालाहलम् ॥ ७३ ॥ रण्डा पीनपयोधरा सदयिता मित्र परवाञ्छते बाला अप्यबलारताः सद्दयाः प्रौढा विरक्तिप्रियाः । वृद्धा लुब्धतराः खलाः कुशलिनो गोष्ठीषु लब्धादराः सन्तो नित्यपरामर्षाः सुकृतिनो मान्याः कले त्वयशः ॥ ७४ ॥ जग्ध्वा भाषमयानपूपवट-कानाभ्याममानोदरे फट्फट्फाडिति पायवीय पवन योगेश्वरे मुञ्चति । उड्डीन विहगैर्घटैर्विघटित दोलायित मित्तिभिः शिष्यैर्धावितमर्मकैर्निपतित कोलाहलोऽभून्मठे ॥ ७५ ॥ शैलैर्वन्धयति स्म वानरद्वैत-बाल्मीकिरम्भोनिधिं व्यासः पार्थशरैस्तथाऽपि न तयोरत्युक्तिरुद्भाव्यते । बागर्थो च तुलाधृताविष तथा-

१ हासः । न तु मन्दहसनमिति बोध्यम् । २ नास्मानङ्गीकरोतीति भावः । ३ स्वभावः । ४ असपत्नी अनुपमा च । ५ गरुडः । ६ स्मृत्वा स्मृत्वा पुनः पुनः स्मृतिपथं नीत्वेति भावः । ७ काष्ठरूपः । भगवतो जगदीश्वरस्य कथं काष्ठमूर्तित्वमिति पृच्छन्तं प्रति कस्यापि कविपाशस्येवं वचनम् । ८ भङ्गापानलुब्धस्य भङ्गीति नाम्ना प्रसिद्धस्य च मैथिलाभिजनपण्डितविशेषमिहभूतस्य कस्यापि मत्तस्यायमुपहासः । ९ रावौ । १० कपटस्य । ११ जीर्णः । १२ पुरुषेन्द्रियः । १३ भक्षितुम् । १४ फणिनं च । १५ कार्तिकेयस्य । क्रौञ्चपतेरिति पाठस्तु चिन्त्य एव । 'कुमारः क्रौञ्चदारणः' इत्यमराद्युक्तेः । १६ मयूररूपं बाहनम् । १७ गणेशम् । अस्य गजमुखत्वेन स्वप्राकृतिरुभयगजभ्रान्त्येति बोध्यम् । १८ चन्द्रमसम् । १९ गणविशेषः । २० वाल्मीकीये रामायणे सेतुबन्धनं वानरानीतशैलमयमिति विदितचरम् । अथ कदाचिदुर्जनेन हनुमन्तं प्रत्युक्तम्, 'हन्त भगवता रामेण बाणैरेव ससेतुबन्धनं किमिति न कृतमिति' 'न बाणैर्वन्धनस्य द्रढिमा' इति पुनर्दलुमवोक्तः पार्थो बाणैः सिन्धुं बद्धवान्—

ऽप्यस्मत्प्रवृत्तानयं लोको दूषयितुं प्रसारितकरस्तुभ्यं प्रतिष्ठे नमः ॥ ७६ ॥ पीठीप्रक्षालनेन श्रित्तिपत्ति-
कथया सज्जनानां प्रगाढैर्नीत्या यामार्धमेवं कुशकुसुमसमारम्भणव्यग्रहस्ताः । पश्चादेतं निमज्जत्पुरुषतिक्रुचा-
मोगदत्तेक्षणार्थाः प्राणायामापदेशादिह सरिति नदा वासराणि क्षिपन्ति ॥ ७६ ॥ २ रे रे लोकाः कुरुष्व
श्रवणपुटपिधानं द्रुतं हस्तयुग्मैः शैलाः संर्धेऽपि यूयं भवत गुस्तराः सायधाना धारित्र्याम् । शीघ्रं रेरावण
त्वं विरचय वसनैर्नासिकानां पिधानं सुतोऽथ कुम्भकर्णः कटुरवधिकटं शोधते दीर्घमुच्चैः ॥ ७८ ॥

भयानकवर्णनम् ।

इदं मघोर्नैः कुलिशं धारासंनिहितानलम् । स्मरण यस्य दैत्यह्नीगर्भपाताय केवलम् ॥ १ ॥ ततः
परामर्शविवृद्धर्मन्योऽर्भङ्गदुष्प्रेक्ष्यमुखस्य तस्य । स्फुरन्तुर्दार्चिः सहसा तृतीयादक्षः कृशानुः किल
निष्पपात ॥ २ ॥ विनिर्गतं मानर्दमात्ममन्दिराद्भवत्युपश्रुत्य यैदृन्त्यापि यैम् । संसन्नमेन्द्रद्रुतैर्पातिता-
र्गला निमीलिताक्षीव भिर्धेऽमरावती ॥ ३ ॥ अशक्नुवन्तोऽमवीरलोचनः सहस्रैरदमेरिव यैर्यै दर्शनम् ।
प्रविश्य हेमाद्रिगुहागृहान्तरं निनाय विम्यदिवसानि कौशिकैः ॥ ४ ॥ महाप्रलयमान्तश्रुतिपुष्करायर्तकप्रच-
ण्डघनगजितप्रतिरोधैर्नुकारी मुहुः । रवः श्रवणभैरवः स्थगितरोर्दसीकन्दरः कुतोऽद्य समैरोदधेरयमभूत-
पूर्वः पुँरः ॥ ५ ॥ किञ्चित्कोपकलापकलापकलनाहुकारविभ्रद्रुवोर्यक्षपादकरोदसी खुपतिर्लङ्कापतेः पत-
नैम् । क्रन्दरफेरै रटत्करेटुं धिवट्टां स्फुटद्रुगुलु प्रोत्कीडत्कपि निःश्वसत्कणि रणजिज्ञासि अमहीपि च
॥ ६ ॥ अद्याप्युन्मदयानुर्धौनतरुणांचत्करास्फालनव्याधलग्नकपालतालरर्णितैर्नृत्यपिशाचाज्ञानाः । उद्गा-
यन्ति यशसि यैर्यै वित्तैर्नारदैः प्रचण्डानिलप्रभुभ्यत्कारिकुम्भकूटकुहरव्यक्ते रणक्षोणयः ॥ ७ ॥ गीर्वाणैः प्रति-
यन्ति नैव विदधे कर्णौ सुधैर्माधिपः कर्णाकर्णिकयन्ति हन्त निभ्यत शमुस्वयभूगर्णाः । दूरादेत्य कृतान्तदूत-
निवहाः स्वाकारसगोपनैरुद्धीव कलयन्ति कौणपचर्मैर्नाथे शयाने रणे ॥ ८ ॥ निःशङ्कं वहिरम्बं चण्डमनसो
नामानुरूपा क्रिया स्वधैर्यापदधर्वरस्वनयतां न क्वापि रङ्गस्थली । किञ्चान्यदशकधराद्भियुगले कल्याणमाजि
स्फुटं लङ्काया प्रतिपक्षविक्रमयथाशङ्काकरी आभ्यति ॥ ९ ॥ अन्त्राकल्पचलत्पयोधरमरुव्याविद्रमेवच्छटा-
सकैस्तामिपगृन्तुर्गृध्रगच्छास्फालोच्चलन्मूर्धजा । व्यादायाननमद्गहासन्निकटं दूरेण तारापथात्रस्यस्तिद्वपरन्नि-

—स च सेतुः हनुमता पादप्रहारेण भग्नः ततः कुपितोऽर्जुनः शपथपूर्वं पुनः सेतुं कृतवान् ।
किंतु भक्तस्यार्जुनस्य शपथसंरक्षणाय भगवान् श्रीकृष्णस्तदन्तः प्रविश्य तं रक्षितुमुद्यतोऽभू-
दिति हनुमता हन्यमानोऽपि न हतः । अर्जुनेन तं वृत्तान्तमज्ञातवताऽऽत्मश्लाघनमारब्धम् । तदा
श्रीकृष्णेन स्वपृष्ठं दर्शयित्वा उक्तम् । नात्र तव प्रभावः, पश्य मदीयं पृष्ठं मया सर्वात्मना तद्रक्षणं
कृतम्, न हि हनुमतः पादप्रहारं सोढुं योग्यः बद्धः सेतुरिति । एतच्च स्पष्टं पुराणेषु ।
१ अपानवायुं निःसारयति । २ इन्द्रस्य । ३ वज्रम् । ४ मनुः क्रोधः । ५ रुद्रस्य । ६ प्रज्वलन् ।
७ अग्निः । ८ मानम् अभिमानं यति खण्डयतीति तम्, सर्वगर्वविध्वंसकमिति भावः । ९ न तु युद्धे-
च्छयेति भावः । १० हयग्रीवं नाम दैत्यम् । ११ न तु इन्द्रेण किङ्करैः पातितार्गला । १२ भयेन ।
१३ सूर्यस्य । १४ राक्षसराजस्य रावणस्येत्यर्थः । १५ इन्द्रः, वृकश्च । १६ पुष्करावर्तकनानानौ
मेघाधिराजौ । १७ प्रतिध्वनि । रवशब्दो मण्डूकशब्द एव प्रयुज्यत इति समयोल्लङ्घनाद् दुष्टः ।
१८ 'रोदसी' इति आवापृथिव्योः सज्ज्ञा । १९ सङ्ग्रामरूपसमुद्रस्य । २० सङ्ग्रामोद्यमसूचनाय
ताडयमानं दुन्दुभि शृण्वतो भीमस्येदं वचनम् । २१ नगरम् । २२ आक्रन्दद्भिः शृगालैः पूर्णम् ।
२३ 'कर्कटिया' इत्याख्यः पक्षी करेडुः । २४ कपाटादिरूपकाष्ट- । २५ पर्यटद्वचाद्यम् । २६ राक्षसी-
२७ रामचन्द्रस्य । २८ देवाः । २९ इन्द्रः । ३० तदवध्यपि तस्य मरणाविज्ञासात् । ३१ राक्षस
क्षेत्रापतौ रावण इत्यर्थः । ३२ ओष्ठप्रान्तभाग- । ३३ मांसलुब्ध- ।

वृन्दरमसोन्मुक्तादुपक्रामति ॥ १० ॥ प्रौढच्छेदानुरूपोच्छलनरयवशात्सैहिकेयोपमेयवासाकृष्टाश्चतुर्य-
म्बलितरविरथेनारुणेनेक्ष्यमाणम् । कुर्वन्काकुत्स्थवीर्यस्तुतिमिव मरुतां कन्धरारन्त्रमाजा झाङ्कारैर्भीममेत-
न्निपतति वियतः कुम्भकर्णोत्तमाङ्गम् ॥ ११ ॥ माद्यन्मातङ्गकुम्भस्थलबहलवसावासनाविज्ञेयगन्धव्यासक्त-
न्यक्तमुक्ताफलशकलसत्केसरालीकैरालः । एणीवैधव्यवेधाः स्वभुजबलमदप्रस्ततेजस्विधामा गुञ्जन्कुञ्जे
गिरीणा हरिरिह शैबरीगर्भपात विधत्ते ॥ १२ ॥ मन्थायस्ताण्वाम्भःप्रतिकुहरवलन्मन्दरध्वानवीरः
कोर्णाघातेषु गर्जत्प्रलयघनघटान्योन्यसघटचण्डः । कृष्णाक्रोधाप्रदूतः कुरुकुलनिघनोत्पातनिर्घातवातः
केनास्मत्सिंहनादप्रतिरसितसखो दुन्दुभिस्ताडितोऽयम् ॥ १३ ॥ निर्मज्जच्चक्षुरन्तर्भ्रमदतिकपिलकूर-
तारा नरास्थिप्रस्थि दन्तान्तरालप्रथितमविरत जिह्वया घट्टयन्ती । ध्वान्तेऽपि व्यातचक्रज्वलदनलशिखा-
जर्जरे व्यक्तकर्मा निर्माती गुप्तरौद्रीं दिवमुपरि परिक्रीडते ताडकेयम् ॥ १४ ॥

बीमत्सवर्णनम् ।

प्रस्वेदमलदिधेन वहता मूत्रशोणितम् । व्रणेन विकृतेनेद सर्वमन्धीकृतं जगत् ॥ १ ॥ पद्मशा-
यतामपथ्या पथ्या रथ्यावैतां विशेषेण । आमाति काऽपि रथ्या जनितजुगुप्सा किमत्र वद मिथ्या
॥ २ ॥ यस्यां महापङ्क्तिरुद्विगन्तः पतन्त्यमेघ्याम्बुवहाः प्रणाल्यः । या लब्धयते सवृतनासिकास्यैः
कष्टा प्रतोली कलिता न कैः सा ॥ ३ ॥ इतस्ततो वान्ति विशिष्य यस्यां वाताः शैकुद्वेभ्रमविहार-
विशैः । सा वर्ण्यते रौरवराजधानी केन प्रतोली मनसाऽप्यगम्या ॥ ४ ॥ विष्वदमूत्रविस्त्रिंशेरशतां
जम्बालजालोल्लुठजन्तु घूळतिबुदबुदौघगहना नासाकफैः पिच्छिलाम् । प्रौढप्रस्तरदन्तुरा समुदयदुर्ग-
न्धपूरान्तरा सर्वस्व नरकस्य केन विशिखां सृत्वैव नो वस्यते ॥ ५ ॥ विकीर्णहरिचन्दनद्रविणि यत्र
लीलालसा निपेतुरतिचञ्चलाश्चतुरकामिनीदृष्टयः । तदेतदुपरिभ्रमन्निबिडगुप्त्रजाल जनेल्लुठकृमिकलेवर
पिहितनासिकैर्विष्यते ॥ ६ ॥ अन्त्रैः कल्पितमङ्गलप्रतिसराः स्त्रीहस्तरक्तोत्पलव्यक्तोत्तसमृतः पिनहा
शिरसा ह्युण्डरीकस्रजः । एताः शोणितपङ्क्तिकुङ्कुमशुषः सभूय कान्तैः पिबन्त्यस्थिस्नेहसुराः कपाल-
चैवकैः प्रीताः पिशाचाङ्गनाः ॥ ७ ॥ उत्कृत्य ज्वलिता शर्वोत्कथमपि प्रेताशनः पैशित्ती^{१०} पेशीमग्निमयी
निमीर्य सहसा दन्ददहमानोदरः । धावत्युत्प्लवते मुहूर्निपतति प्रोत्तिष्ठति प्रेक्षते विष्वक्क्रोशति सपिणष्टि
जठर मुष्टया चलन्मस्तकः ॥ ८ ॥ अन्त्रप्रोतवृहत्कपालनलकक्रूरकण्ठकङ्कणप्रायप्रेक्षितभूरिभूषणरवै-
राघोषयन्त्यम्बैरम् ॥ पीतच्छर्दितरक्तकर्दमघनप्राग्मारघोरोल्लसद्दयालोलस्तनमारभैरवधपुर्दपोद्धत धावति
॥ ९ ॥ रक्त नर्तकचरौघः पिबति वमति च प्रस्तकुन्तः शकुन्तः क्रैव्य नव्य गृहीत्वा प्रणदति मुदितो
मत्तवेतालवालः । क्रीडत्यग्रीढमस्मिन्धिरमदवशात्पूतना नूतनाङ्गी योगिन्यो मासमेदःप्रमुदितमनसः
शूरशक्तिं स्तुवन्ति ॥ १० ॥ उत्कृत्योत्कृत्य क्लृप्ति प्रथममथ पृथूच्छोर्कैर्मूयासि मासान्यसस्मिन्कैपृष्ठपिण्डा-

१ राहुसम- । २ मस्तकम् । ३ दुर्गन्धविशेष- । ४ व्यामः । ५ मृगहन्तेति भावः । ६ शव-
रीणां वन एव प्रायो निवास इति तयोक्तिः । ७ क्षुब्धसमुद्र- । ८ भेरीशतसहस्राणि ढकाशत-
शतानि च । एकदा यत्र ताडयन्ते कोणाघातः स उच्यते ॥ इत्यात्मकेषु शब्देषु सत्सु ।
९ द्रौपदी- । १० प्रतिभनिसमः । ११ इयं भीमसेनस्योक्तिः । १२ रथसमूहवताम् । १३ पुरीष- ।
१४ दुर्गन्धिताः । १५ वक्र- । १६ व्यासाम् । १७ कपालरूपैः पानपात्रैः । १८ मृतशरीरात् ।
१९ मांससम्बन्धिनीम् । २० व्योम । २१ मांसम् । २२ चर्म । २३ पृथूच्छनेति काव्यप्रकाशे
पाठः । २४ कटिप्रोथ-

द्यवयवसुलभान्युपेयूनीनि जग्घ्या । आत्तः पर्यस्तनेत्रः प्रकटितदशनः प्रेतरङ्गः करद्वादङ्गस्थादस्थिसत्थं
स्थं पुटगतमपि क्रव्यमव्यग्रमिति ॥ ११ ॥

रीद्वरसवर्णनम् ।

स रोपदष्टाघरलोहिताक्षैर्व्यक्तोर्ध्वरेखा भुक्रुटीर्वहद्भिः । तस्तार गा मल्लनिकृत्तकण्ठैर्हुकारगर्भद्विपतां
शिरोभिः ॥ १ ॥ पातालतः किमु सुधारसमानयामि निष्पीड्य चन्द्रमधृतं किमु वाऽऽहरामि ।
उद्यन्तमय तपनं किमु वारयामि कीर्तिशपाशमथवा किमु चूर्णयामि ॥ २ ॥ चक्षुजप्रमित-
ण्डमदामिघातसंचूर्णितोर्युगलस्य सुयोधनस्य । स्थानावनद्धनशोणितशोणपाणिरुत्तसंयिष्यति कचां-
स्तव देवि भीमः ॥ ३ ॥ कृतमनुमेत दैष्टं वा यैरेदं गुरुपातकं मनुजपशुभिर्निर्मयैर्दर्मवद्विरुद्धायुधैः ।
नैरकारिपुणा सार्धं तेषां समीपकिरीटिनामहमयमघट्मंदोमातैः करोमि दिशो वलिम् ॥ ४ ॥ यत्तस्यव्रत-
भङ्गमीक्ष्मनसा यत्नेन मन्दोक्तं यद्विस्मृतुमपीहितं शमयेतां शान्तिं कुलस्येच्छता । तद्वृत्तारणिसंयुतं
नृपसुतोक्तेशम्बराकर्षणैः क्रोधज्योतिरिदं महत्कुलघने यौधिष्ठिर जृम्भते ॥ ५ ॥ येन स्यां विनिहत्य
मातरमपि क्षत्राक्षरूपसवास्वादोन्मत्तपरश्वधेन विदधे निःक्षत्रिया मेदिनी । यद्वाणव्रणवर्त्मनः शिखरिणः
क्रौञ्चस्य हंसच्छलदद्याप्यस्थिकणाः पतन्ति स पुनः कुद्धो मुनिर्मागधैः ॥ ६ ॥ देशः सोऽयमरातिशो-
णितजलैर्यस्मिन्नुदाः श्रिताः क्षत्रैर्देव तथात्रिवः परिमघस्तोतस्य केशग्रहः । तान्येवाहितशस्त्रवैभरगुरु-
प्यस्त्राणि भैरवन्ति मे यद्रामेणैः कृतं तदेव कुरुते द्रोणात्मजः क्रोधनः ॥ ७ ॥ येः प्राणापहतिः कृता
मम पितुः क्रुद्धैर्युधि क्षत्रियै रमोऽहं रमणीर्यहाय बलवान्निःशेषमेवा हृत्वा । भास्वर्षादकुठारकोटिव-
नकाकाण्डनुदृक्कन्धरास्तोतऽन्तःसुतशोणशोणितमरैः कुर्यां क्रुधा निर्वृतिम् ॥ ८ ॥ राज्ञो मानघनस्य कामुक-
भृतो दुर्योधनस्याग्रतः प्रत्यक्षं कुरुवान्ववस्य च तथा कर्णस्य शल्यस्य च । पीतं तस्य ममाद्य पाण्ड-
ववधूकेशम्बराकर्षणः कोऽयं जीवत एव तीक्ष्णकर्जं क्षुण्णादखवक्षसः ॥ ९ ॥ स्पृष्ट्वा येन शिरोरुद्धे
नृपशुना पाञ्चालराजात्मजा येनास्याः परिधानमप्यपहतं राज्ञा कुरुणां पुरः । यस्योरःस्थलशोणितासवमहं
पातु प्रतिज्ञातवान्सोऽयं मर्दुजपक्षरे निपतितः सरस्वता कौरवाः ॥ १० ॥ रक्तोक्लृष्टविशाललोलनयनः
कम्प्रेतराज्ञो मुहुर्मुक्त्वा कर्णमपेतैर्मैथुनवनुर्वाणो हरेः पर्येतः । आघ्मातः कैन्दुकोक्तिभिः स्वमसङ्गोर्वि-
क्रमं कीर्तयन्सस्फोटपट्युधिष्ठिरमती हन्तुं प्रविष्टोऽर्जुनः ॥ ११ ॥ त्रैलोक्यत्राणशौण्डः संरसिज-
वसतेः संप्रसृतो भुजाम्यां सुक्षत्रं नाम वर्णः कुलिशकटिनयोर्यस्य दोर्णोर्विलीनः । ज्वालाजिह्वालका-
लानलकबलमयग्रान्तदेवासुराणि व्यातन्वानो जगन्ति ज्वलति भुनिर्यं पौर्वेतीधर्मपुत्रः ॥ १२ ॥ अन्यो-
न्यास्फालभिजद्विपरिचयसामांसमस्तिष्कपङ्के मग्नानां स्पन्दनानामुपरि कृतपदन्धासविक्रान्तपत्तौ ।

१ अतिदुर्गन्धितानि । २ दुरिष्ठः । ३ मृतशरीरात् । ४ उच्चावृत्तप्रदेश- । ५ सूर्यम् ।
६ यम- । ७ गाढ- । ८ हे द्रौपदि । ९ येन धृष्टद्युम्नेनाकारि । १० यैर्भामादिभिरनुज्ञातम् ।
११ यैः सैनिकैरवलोकितम् । १२ युद्धाद्विरतस्य हननं हि न धर्मम् । १३ श्रीकृष्णेन । १४ दिव-
वतानाम् । १५ शान्तेन युधिष्ठिरेण । १६ द्रौपदी- । १७ क्षत्रियवधिर- । १८ एतदाख्यस्य
गिरिः । १९ परशुरामः । २० सहस्रबाहोः धृष्टद्युम्नाच्च । २१ पितुः । जमदग्नेः द्रोणस्य च ।
२२ असनकारि- । २३ दीप्यमानानि । २४ जामदग्न्येन । २५ सङ्ग्रामे । २६ परशुरामः ।
२७ कोपानाम् । २८ दुःशासनस्य । २९ ईषदुष्णम् । ३० नख- । ३१ दुःशासनः ।
३२ भीमसेन- । ३३ निर्भयः । ३४ पश्यन्तं हरिमनादृत्य । ३५ त्वद्वाण्डवीधं धिगित्यादिभिर्दुर्बुक्तिभिः
३६ रक्षादक्षः । ३७ विधातुः । ३८ भुजयोः । ३९ परशुरामः । ४० पार्वतीश्वरशिष्यत्वात् ।

स्फीताद्यकपानगोष्ठिरसदशिवशिवाद्यवृत्त्यक्तबन्धे सद्भामैकार्णवान्तः प्रविचारितुमलं पण्डिताः पाण्डु-
पुत्राः ॥ १३ ॥ रे घृष्टा धार्तराष्ट्राः प्रबलभुजवृहत्पाण्डवाः पाण्डवा रे रे वार्ष्णेयाः सक्कृष्णाः
शृणुत मम वचो यद्गवीन्मूर्ध्वबाहुः । एतस्योत्खातबाहोर्द्विपदन्तपसुतातापिनः पापिनोऽहं पाता
दृच्छोणितानां प्रभवति यदि घस्तत्किमेतं न पाँथ ॥ १४ ॥ नाहं रक्षो न भूतो रिपुधिरजलाह्वा-
दिताङ्गः प्रकाम निस्तीर्णोऽप्रतिज्ञाजलनिधिगहनः क्रोधनः क्षत्रियोऽस्मि । भो भो राजन्यवीराः समरशिखि-
शिखाभुक्तशेषाः कृत वज्रासेनानेन लीनैर्हतकविरुरगन्तार्हितैरास्यते रथ ॥ १५ ॥ यो यः शस्त्र विमर्ति स्वमु-
जगुरुमदः पाण्डवीनां चमूना यो यः पाञ्चालगोत्रे शिशुरधिकवया गर्भशय्यां गतो वा । यो यस्त-
त्कर्मसाक्षी चरति मयि रणे यश्च यश्च प्रतीपः क्रोधान्वस्तस्य तस्य स्वयमिह जगतामन्तकस्यान्तकोऽहम्
॥ १६ ॥ नवोच्छलितयौवनस्फुरदखर्वगर्वज्वरे मदीयगुरुकार्मुक गलितसाध्वस वृश्चति । अय
पततु निर्दय दलितघ्नभूध्नलस्खलद्बुधिरघस्मरो मम परश्वधो भैरवः ॥ १७ ॥

शान्तवर्णनम् ।

नो देशो नैव मित्राणि न गृह न च बन्धवः । दृश्यजातमिदं माया विभवैकनिदर्शनम् ॥ १ ॥ यथा
रञ्जुस्तथा व्यालो दृश्यमानोऽपि जातुचित् । ज्ञानात् पूर्वं पर चैव भूतो मावी च नैव सन् ॥ २ ॥
पुत्रमित्रकलत्रेषु सक्ताः सीदन्ति जन्तवः । सरःपङ्क्तार्णवे मग्ना जीर्णा वनगजा इव ॥ ३ ॥ मन्ये माये-
यमज्ञान यत्सुख स्वजनादपि । निदाघधारणायालं निजच्छाया न कस्यचित् ॥ ४ ॥ विपत्पश्चान्त्यै
सेव्यन्ते यदि कष्टेन भूयतः । तत्कारिष्यति कष्टाऽपि विपत्किमधिक ततः ॥ ५ ॥ मितमायुर्वयो नित्य
नैति यात कदाचन । परामृशन्ति तदपि न मयं भोगलोलुपाः ॥ ६ ॥ निःस्नेहो याति निर्वाणे
स्नेहोऽर्नेर्धस्य कारणम् । निःस्नेहेन प्रदीपेन यदेतत्प्रकटीकृतम् ॥ ७ ॥ अस्मीमहि वय मिक्षामाशा-
वासो वैसीमहि । शयीमहि महीपृष्ठे कुर्वीमहि किमीश्वरैः ॥ ८ ॥ यावन्तः कुस्ते जन्तुः संबन्धान्म-
नसः प्रियान् । तावन्तोऽस्य निखन्यन्ते हृदये शोकशङ्कषः ॥ ९ ॥ प्रचण्डवासनावारैरुद्धता नौर्मनो-
मयी । वैराग्यकर्णधारणं विना रोद्धु न शक्यते ॥ १० ॥ रैगिण्यपि विरागिण्यैः स्त्रियस्तासु रमेत कः ।
अह च कलये मुक्तिं या विरैरिगिणि रैगिणी ॥ ११ ॥ लावण्य तदसौ कान्तिस्तद्रूपं स वचःक्रमः ।
तदा सुधास्पदमभूदधुनौ तु ज्वरो महान् ॥ १२ ॥ पूरयित्वाऽर्थिनामाशा प्रिय कृत्वा द्विषामपि । पारं गत्वा
श्रुतौघस्य घन्या वनमुपासते ॥ १३ ॥ स्त्रीपुत्रादिपरिष्वङ्गसुख सम्मूढचेतसाम् । सर्वोपेक्षोद्भव
शर्म परिस्रुरति धीमताम् ॥ १४ ॥ हन्त गेहादिसम्भारे पश्यन्तोऽपि मय महत् । विहातु कामयन्ते
त जरन्तोऽपि न पण्डिताः ॥ १५ ॥ गतः कामकथोन्मादो गलितो यौवनज्वरः । गतो मोहश्च्युता
वृष्णा कृतं पुण्योऽश्रमे मनः ॥ १६ ॥ वनान्यमूनि न गृहाप्येता नद्यो न योपितः । गृहा इमे न दार्यदा-
स्तन्मे नन्दति मानसम् ॥ १७ ॥ शान्तिकन्धालसत्कण्ठो मनःस्थालीमिलत्कारः । त्रिपुरारिपुरैर्द्वारि

१ भयङ्करशृगाली- । २ छिन्नमस्तकैः । ३ निर्लज्जाः, मूढा वा । ४ हे दुर्योधनादयः ।
५ यदुर्वश्याः । ६ दुःशासनस्य । ७ पालयथ । ८ दुःशासनादीन् हतवन्तं स्वं द्रष्टुमशक्नुवतः
प्रति भीमस्येदं वचनम् । ९ पितृ (द्रोण) हननरूप- । १० संसारम् । ११ प्रेमहीनः । रिक्त-
तैलम् । १२ मोक्षम्, प्रशमं च । १३ बन्धनस्य, ज्वलनस्य च । १४ दिग्भ्वरा भवाम् इति
भावः । १५ धनिभिः । १६ आसक्ते । १७ प्रेमशून्याः । १८ संसारभोगेभ्यो विमुखेषु ।
१९ अवश्यं प्राप्यत्वात् । २० संन्यासावस्थायाम् । २१ शास्त्र- । २२ संन्यासाश्रमे । २३ गृहध-
नादिभागभाजः । २४ वाराणसीपुरीद्वारे ।

कदाहं मोक्षमिक्षुकः ॥ १८ ॥ उद्धाटितनयद्वारे पङ्कजे विहगोऽनिलः । यत्तिष्ठति तदाश्चर्यं प्रयागे
विस्मयः कुतः ॥ १९ ॥ निर्विवेकतया बाल्य कामोन्मादेन यौवनम् । वृद्धत्वं विकलत्वेन सदा सोप-
द्रव नृणाम् ॥ २० ॥ प्रातर्मूत्रपुरीषाभ्यां मध्याह्ने क्षुत्पिपासया । तृप्ताः कामेन बाध्यन्ते
प्राणिनो निशि निद्रया ॥ २१ ॥ गतसारेऽत्र ससारे सुखआन्तिः शरीरिणाम् ।
लालापानमिवाङ्गुष्ठे बालानां सैन्यविग्रमः ॥ २२ ॥ दिनमेक शशी पूर्णः क्षीणस्तु
बहुवासरात् । सुखाद्दुःखं सुराणामप्यधिक का कथा नृणाम् ॥ २३ ॥ न विषयमोगो भाग्यं
योग्यं खलु यत्र जन्तुमात्रमपि । ब्रह्मेन्द्ररुद्रमृगं भाग्यं विषयेषु वैराग्यम् ॥ २४ ॥ पाषाणखण्डेष्वपि रत्न-
बुद्धिः कान्तेति घीः शोणितमांसपिण्डे । पञ्चात्मके वैष्णवे चात्मभावो जयत्यसौ काचन मोहलीला
॥ २५ ॥ अर्थान्तसिद्धाञ्जननिर्मलाक्षैस्तपोवनैरप्यनवेक्षितं यत् । अवेष्यते धाम तदेव कार्यामात्यन्तिके-
नाक्षिनिमीलनेन ॥ २६ ॥ कुटुम्बचिन्ताकुलितस्य पुंसः कुलं च शीलं च गुणाश्च सर्वे । अपक्वकुम्भे
निहिता इवापि प्रयान्ति देहेन समं विनाशम् ॥ २७ ॥ सुरमन्दिरतरुमूलनिवासः शय्या भूतलमैजिनं
वार्तैः । सर्वपरिग्रहमोगत्यागः कस्य सुखं न करोति विरागः ॥ २८ ॥ निखिलं जगदेव नश्वरं पुनरस्मि-
र्चितैरां कलेवरैर्म् । अथ तस्य कृते कियानयं क्रियते हन्त जनैः परिश्रमः ॥ २९ ॥ मलया-
निलकालकूटयो रमणीकुन्तलमोगिमोगयोः । श्वपचात्ममुवोः किमन्तैर मम भूयात्परमात्मनि स्थितिः
॥ ३० ॥ नवनीलमेघरुचिरः परः पुमानवनीमवाप्य धृतगोपविग्रहः । नवनीर्यैकीर्तिरमरैरपि स्वयं नव-
नीतमिक्षुरधुना स चिन्त्यते ॥ ३१ ॥ सार्वभौममवनं वनवासो निःस्वमाद्यमवमावनया ते । बौलिशो हि विषये-
न्द्रियचौरैर्मुञ्च्यते स्वमवने च वने च ॥ ३२ ॥ इतो न किञ्चित्परतो न किञ्चिद्यतो यतो यामि ततो न किञ्चित्
विचार्य पश्यामि जगत् किञ्चित्स्वात्मावबोधादधिकं न किञ्चित् ॥ ३३ ॥ व्याधीव तिष्ठति जैरा परितर्जयन्ती
रोगाश्च शत्रव इव प्रहरन्ति देहम् । आयुः परिक्षेवति भिन्नघटादिबाम्भो लोकस्तथाप्यहितमाचरतीति चित्रम्
॥ ३४ ॥ दैन्यं कचित्कचन मर्मेथजा विकाराः कुत्राप्यनेकविधबन्धुजनप्रपञ्चः । कापि प्रसुप्तवचनकल्पित-
मोक्षवर्त्ममित्येकैवैकतमिदं जगदाविमाति ॥ ३५ ॥ आस्तामकर्ण्टकमिदं वसुधाधिपत्यं त्रैलोक्यराज्यमपि
नैव तृणाय मन्ये । निःशङ्कसुप्तहरिणीकुलसंकुलासु चेतः परं वैलति शैलवनस्थलीषु ॥ ३६ ॥ ते ती-
क्ष्णदुर्जननिकारशरैर्न भिन्ना धीरास्त एव शैमसौख्येभुजस्त एव । सीमन्तिनीमुजलतागहनं व्युदस्ये येऽव-

१ प्राणरूपः । २ मातृस्तनदुग्धभ्रमः । ३ सुराणामपि विदशत्वात् । ४ पृथग्व्यादिभूत-
पञ्चकल्पे । ५ शरीरे । ६ त्रयी-वेदत्रयी, तस्या अन्तः निश्चयः सिद्धान्त इति
यावत् । ७ एव- । ८ स्थानम् । ९ 'काश्यां मरणान्मुक्तिः ।' इति श्रुतिः । श्रुति-
पदार्थे विवदन्ते वारानस्योनैर्द्योन्तरालदेशः काशी तत्रासन्नमरणाः शङ्करोपदिष्टं तारक-
मन्त्रमुपलभ्य मुच्यन्त इत्येक अपरे तु काश्यां ब्रह्मसाक्षात्कारे सत्येवेति ज्ञानादृते न मुक्तिः ।
'तमेव विदित्वाऽपि मृत्युमेति नान्यः पन्था विद्यतेऽयनाय' इत्यादि श्रुतेः इति । १० शयना-
दिकालिके तरेण । स्वात्मतत्त्वोपलब्धिकालिकेन । १० जलानि । ११ मृगचर्म इदं चीरादेरप्यु-
पलक्षणम् । १२ वस्त्रम् । १३ अत्यन्तम् । १४ देहः । १५ चण्डाल-जगद्विधानोः । १६ भेदः
सर्वेषां पञ्चभौतिकत्वादिना साम्यात् । १७ स्तोतव्ययशः । १८ द्वैयङ्गवीन- । १९ मूर्खः ।
स्वात्मज्ञानहीन इति भावः । २० चोर्यते । २१ इदमर्थं तेन ज्ञानं विना वने स्थितोऽपि
मुष्यते ज्ञाने सति तु न भवन्ति दूरं वन इति लब्धम् । २२ वृद्धाऽवस्था । २३ निःशरति
अपयाति च । २४ कामोत्पादिना भोगवासनारूपाः । २५ शङ्खभयशून्यम् । २६ कैवल्यम् ।
२७ धावति । २८ शान्ति- । २९ सावज्ञं परित्यज्य ।

स्थिताः शर्मफलेषु तपोवनेषु ॥ ३७ ॥ बुद्धेरगोचरतया न मिरां प्रचारो दूरे गुरुप्रथितवस्तुकथा वतारः । तत्त्वं क्रमेण विदुषा करुणैवदाते ब्रह्मवता हृदि पदं स्वयमादधाति ॥ ३८ ॥ दधति तावदमी विषयाः सुखं स्फुरति यावदियं हृदि मूढता । मनसि तत्त्वविदां तु विवेचके क विषयाः क सुखं क परिग्रहाः ॥ ३९ ॥ क्षणं बालो भूत्वा क्षणमपि युवा कामरसिकः क्षणं वितैर्हीनः क्षणमपि च सपूर्णविभवः । जराजीर्णैरङ्गैर्नैतं इव बलीमण्डिततनुर्नटः ससाराङ्गे विशति यमर्धानीजवनिकाम् ॥ ४० ॥ कचिद्विषया-धारी कचिदपि च दिव्याम्बरधरः कचिद्भूमीशयः कचिदपि च पर्यङ्कशयनः । कचिद्विषयावृत्तिः कचिदपि च मृष्टाशनवर्चिर्मात्मा योगज्ञो न गणयति दुःखं न च सुखम् ॥ ४१ ॥ अहौ वा हारे वा बलवति रिपौ वा सुहृदि वा मणौ वा लोष्ट्रे वा कुसुमशयने वा दृष्टि वा । तृणे वा जैर्णे वा मम सम-दृशो यान्तु दिवसाः कचित्पुण्येऽरण्ये शिव शिव शिवेति प्रलपतः ॥ ४२ ॥ गतास्तातत्रात्प्रमुखसुखपी-यूषमधुराः पुरा लक्ष्मीक्षैर्व्यस्यन्ससरसात्तेऽपि दिवसाः । अदः शान्तं स्थानं सपदि यदि निर्वेदपदवीं मज्जत्यस्यासोऽयं जनयति सुखं भावविमुखम् ॥ ४३ ॥ अवश्यं यातारश्चितरसुषितैर्वापि विषया वियोगे को भेदस्त्यजति न जलो यत्स्वयममृतम् । ब्रजन्तः स्वातन्त्र्यादतुलपरितापाय मनसः स्वयं त्यक्ता-स्त्वेते शमसुखमनन्तं विदधति ॥ ४४ ॥ न ससारोत्पन्नं चरितमनुपश्यामि कुंशलं विप्रेकः पुण्यानां जनयति मय मे विमृशतः । महद्भिः पुण्यैर्वैश्वर्यपरिगृहीताश्च विषया महान्तो जायन्ते व्यसनमिव दातु विषयिणाम् ॥ ४५ ॥ घनं तावद्बलं कथमपि तथाप्यस्य नियतं विनाशेऽलम् वा तव सति वियोगो-ऽप्युभयथा । अनुत्पादः श्रेयान्क्तिमु कथय तस्याथ विलयो दिनाशो लब्धस्य व्यथयति तत्र न त्वनुदयः ॥ ४६ ॥ परेषां चेतासि प्रतिदिवसमाराध्य बह्वधा प्रसादं किं नेतुं विशसि हृदयं केशकलिलम् । प्रसन्ने त्वैव्यन्तः स्वयमुदितचिन्तामणिगुणे विवित्तः सकल्पः किमिव हि फलं पुंश्चिन्तितं न ते ॥ ४७ ॥ यदेतत्स्वच्छन्दं विहरणमकार्ष्यमशनं सहायैः सलापः श्रुतमुपसमैकव्रतफलम् । मनो मन्दस्यैव बहिरपि चिरैस्यापि विमृश-न्न जाने कस्यैषा परिणैतिस्त्वादस्य तपसः ॥ ४८ ॥ तडिन्मालालोलं निरयपरिपातैकफलकं जगैस्सौख्यं हि त्वैवं शमसुखमुपादेयमनर्थम् । इति व्यक्तोद्धारं चटुलवचसः शून्यमनसो वयं वीतप्रीडाः शुक इव पशमः परममी ॥ ४९ ॥ यदासौ दुर्गारः प्रसरति मदश्चित्तकारिणस्तदा तस्योद्गमप्रसरसरुद्धैर्व्यवसितः । क तद्वैर्यालोकं क च निजकुलाचारनिर्गडः क सा लज्जारज्जुः क विनयकठोराङ्कुशमपि ॥ ५० ॥ गतः

१ शम एव फलं येषां यत्र वेति तेषु । २ अविषयभूतत्वेन । अत एवोक्तं गीतोपनिषत्सु-
'इन्द्रियाणि पराण्याहुरिन्द्रियेभ्यः परं मनः । मनसस्तु परा बुद्धिर्यो बुद्धेः परतस्तु सः ॥' इति ।
'पराञ्चि खानि (इन्द्रियाणि) व्यदुणोत्स्वयम्भूः' इत्याद्यन्यत्रापीति दिक् । ३ स्वच्छे, रागा-
दयो हि कषायास्तेषामपायेऽवदातत्वं स्पष्टम् । ४ यमराजधानी- । ५ सर्वे । ६ मृत्पुञ्जः ।
७ पाषाणे । ८ स्त्रीविषयभोगे । इदं शरीरप्रारब्धवशात् प्राप्ते सत्येव नान्यथा । ९ पुण्ये
शरीरपुण्यपाकरूपे प्रासादादौ अरण्ये शरीरपापपाकरूपे व्याघ्रादिभयकीर्णे वने वेति भावः ।
पुण्यारण्य इति समस्तपाठे तु काशीक्षेत्रस्यैव स्पृष्ट्वा द्योतितेति न च साऽपि तथात्व इष्टेति ।
१० दत्तत्व- । ११ चित्तम् । १२ स्थित्वाऽपि । १३ उत्तमम् । १४ फलम् । १५ तत्त्वविवेकमनु-
तिष्ठतः । पुण्यविपाका हि सांसारिकसुखरूपा भासकत्वविशयनिमित्तानीति तथोक्तम् ।
१६ अलाभः । १७ आत्यन्तिकक्लेशदूषितम् । १८ दुर्वासनारूपकालुष्यशून्ये । १९ हृदये ।
२० पुष्पितं भवति पुष्टं जायत इति वा । २१ शास्त्रम्, लक्षणया तदध्ययनम् । २२ मन्दः अल्पः
स्पन्दः सञ्चारः यस्मेति तादृशम् । २३ चिरकालम् । २४ विचारयन् । २५ फलम् । २६ सांसारि-
कपदार्थभोगामोदम् । २७ त्यक्त्वा । २८ शुद्धम् । २९ अत्रैकवचनमुपमेयवचनाद्विषयमित्युपमा-
दुष्टत्वम् । ३० कस्य चित्तकारिणो धैर्यरूपमालोकं बन्धनम् । ३१ शृङ्खला ।

कालो यत्र द्विचरणपशूनां क्षितिर्भुजां पुरः स्वस्तीत्युक्त्वा विषयसुखमात्वादितमभूत् । इदानीमस्माकं
 तृणमिव समस्तं कलयेतामपेक्षा मिक्षायामपि किमपि चेतस्त्रपयति ॥ ५१ ॥ अहंकार कापि ब्रज
 वृजिनं हे मा त्वमिह भूरभूमिर्दर्पणामहमपसर त्वं पिशुनते । अरे क्रोध स्थानान्तरमनुसरान्न्यमनसां
 त्रिलोकीनाथो नो हृदि वसतु देवो हरिरसौ ॥ ५२ ॥ अतिक्रान्तः कालो ललितललनामोगसुखदो
 अमन्तः शान्ताः स्मः सुचिरमिह ससारसरणौ । इदानीं स्वेऽसिन्धोस्तटमुवि समाक्रन्दनगिरः सुतारैः फफ-
 त्कारैः शिव शिव शिवेति प्रतनुमः ॥ ५३ ॥ महौंश्या भूमिर्मर्देणमुपैधानं भुजलता विर्तेन चाकाश व्य-
 जनमनुकूलोऽयमनिलः । सुरन्दीपश्चन्द्रः स्वधृतित्वनितासङ्गमुदितः सुख शान्तः शेते विगतमैर्धभीतिर्दृप
 इव ॥ ५४ ॥ कदा वृन्दारण्ये नवघननिभं नन्दतनयं परीतं गोपीभिः क्षणकचिमनोज्ञाभिरभितः । गमि-
 ष्यामस्तोप नयनविषयीकृत्यै कृतिनो वय प्रेमोद्रेकस्खलितगतयो वेपथुभृतः ॥ ५५ ॥ कदा मिक्षामत्तैः
 करकलितगङ्गाश्रुतरलैः शरीर मे स्थास्यत्युपरतसमस्तेन्द्रियसुखम् । कदा ब्रह्माभ्यासस्थिरतनुतयारण्यवि-
 हगाः पतिष्यन्ति स्थाणुअमहतधियः स्कन्धशिरसि ॥ ५६ ॥ कदा वृन्दारण्ये विमलयमुनातीर-
 पुलिने चरन्त गोविन्द हलधरसुदामादिसहितम् । अये कृष्ण स्वामिन्मधुरसुरलीलादन
 विमो प्रसीदेत्याक्रोशन्निमिषमिव नेष्यामि दिवसान् ॥ ५७ ॥ कदा वा सौकेते विमल-
 सरयूतीरपुलिने चरन्तं श्रीराम जनकतनयालक्ष्मणयुतम् । अये राम स्वामिजनकतनयाबल्लभ विमो
 प्रसीदेत्याक्रोशन्निमिषमिव नेष्यामि दिवसान् ॥ ५८ ॥ कदा वाराणस्याभैरवतटिनीरोधसि वसन्वसौनः
 कौपीनं शिरसि निदधानोऽञ्जलिपुटम् । अये गौरीनाथ त्रिपुरहर शमो त्रिनयन प्रसीदेत्याक्रोशन्निमिष-
 मिव नेष्यामि दिवसान् ॥ ५९ ॥ भूः पर्यङ्को निजभुजलतागेर्दुर्लभः खे^६ वितान दीपश्चन्द्रो विरति^७
 वनितालब्धयोगप्रमोदः । दिक्न्यानां व्यजनपथनैर्वाग्यमानोऽनुकूलैर्मिक्षुः शेते तृप इव सदा धीतरागो
 जितैर्त्मा ॥ ६० ॥ आससारात्रिभुवनमिदं चिन्विता तात तादृक् नो बाऽस्माकं नयनपदवीं श्रोत्रवर्मागतो
 वा । योऽय घटे विषयकरिणीगाढगूढामिमानक्षीवस्यान्तःकरणकारिणः संयमालानलीलाम् ॥ ६१ ॥
 अहो मायाजाल हृदयहरिणो यत्र पतितः समुत्थातुं भूयः प्रभवति न किञ्चित् कथमपि । न चेत्तस्यै
 च्छेत्ता परमगुरुवाक्योपनमितो निजात्मज्ञानाखुर्विधिदृढसद्युक्तिदशनैः ॥ ६२ ॥ विहारः स्वच्छन्द
 शयनमपि निर्वाचनमर्घं सुमिष्टं मिक्षाऽन्न वसनमथ कन्था पथि पथि । घृती रामा तोषः सुहृदनुचराः
 स्वात्ममननादयो राज्य विष्वग्गतमयमनन्यानुमविनः ॥ ६३ ॥ आयुर्वायुव्यथितनलनीपत्रमित्र किम-
 न्यत्संपच्छम्पाधुतिसहचरी स्वैरचारी कृतान्तः । कस्मादस्मिन्ममसि तमसि त्व प्रयाहि प्रयाग पौनःपुन्य
 सुवि भगवती स्वैर्धुनी ते धुनीते ॥ ६४ ॥ पूर्वं तावत्कुवलयदृशां लोललोलैरपाङ्गैराकर्षद्भिः किमपि
 हृदयं पूजिता यौवनश्रीः । सप्रत्यन्तनिहितसदसद्भावलब्धप्रबोधप्रत्याहारैर्विशदहृदये वर्तते कोऽपि भावः
 ॥ ६५ ॥ मातर्मये भगिनि कुमते हे पितर्मोहजाल व्यावर्तध्वं भवतु भवतामेष दीर्घो वियोगः । सद्यो

१ राज्ञाम् । २ गणयताम् । ३ वस्तुतस्तु द्वैतवासनानिबृत्तेरुपाऽपि न सम्भवति । तेन
 प्रपयति वचनमपि समाधिबिभृथानकालिकम् । ४ पाप । दुःखेति वा । ५ अपात्रम् । ६ आत्मैक-
 निष्ठानाम् । ७ अस्माकम् । ८ जननमरणरूपे मार्गे । ९ गङ्गायाः । १० अत्युच्चैः । ११ महती
 शय्या । १२ कोमलम् । १३ शिरउपधानम् । १४ उल्लोचः । १५ स्वस्य या घृतिः धैर्यं सैव
 वनिता तत्सङ्गमुदितः । १६ संसार- । १७ वेष्टितम् । १८ विद्युत्- । १९ हृष्टा । २० कृतार्थाः ।
 २१ कम्पावन्तः । २२ अयोध्यायाम् । २३ गङ्गातीरे । २४ दधानः । २५ उपधानम् । २६ आका-
 शम् । २७ वैराग्य । २८ वशीकृतचित्तः । २९ भाषाजालरूपः । ३० विद्युत्प्रकाश- । ३१ गङ्गा ।

लक्ष्मीरमणचरणप्रगल्भाप्रवाहव्यामिश्राया दृषदि परमब्रह्मदृष्टिर्भवामि ॥ ६६ ॥ गङ्गातीरे हिमगिरि-
शिलावद्धपद्मसनस्य ब्रह्मज्ञानाम्यसनविधिना योगनिद्रा गतस्य । किं तैर्माव्य मम सुदिवसैर्यत्र ते निर्वि-
सङ्काः कण्डूयन्ते जरठहरिणाः शृङ्गभङ्गे मदीये ॥ ६७ ॥ मेदामेदौ सपदि गलितौ पुण्यपापे विशीर्णे-
मायामोहौ क्षयमुपगतौ नष्टसंदेहवृत्तेः । शब्दातीतं त्रिगुणरहितं प्राप्य तर्त्तावबोधं निजैगुण्ये पथि
विचरतः को विधिः को निषेधः ॥ ६८ ॥ यद्वाऽऽत्मानं सकलवपुषामेकमन्तर्बहिस्थं दृष्ट्वा पूर्णं खमिष सतत
सर्वभाण्डस्थमेकम् । नान्यत्कार्यं किमपि च ततः कारणाद्विन्नरूपं निजैगुण्ये पथि विचरतः को विधिः
को निषेधः ॥ ६९ ॥ हेनः कार्यं ह्रतवहगतं हेममेवेति यद्वत्क्षीरे क्षीरं समरसतया तोयमेवान्धुमध्वे । एष
सर्वं समरसतया त्वर्पदं तर्पदार्थं निजैगुण्ये पथि विचरतः को विधिः को निषेधः ॥ ७० ॥ यद्वन्नद्योदधिसम-
रसौ सागरत्वं ह्यावाप्तौ तद्वज्जीवालयपरिगतौ सामरस्यैकभूतौ । मेदातीतं परिलयगतं सबिदानन्दरूपं
निजैगुण्ये पथि विचरतः को विधिः को निषेधः ॥ ७१ ॥ यस्मिन् विश्वं स्थितमविरतं येन चैतन्य-
भासं यस्मिंस्तीनं भवति सकलं मत्स्वरूपं तदेव । न प्रत्यर्थी न च मम सुहृन्मैव मच्च द्वितीयस्तत्सर्वात्मा निरु-
पममहाऽऽनन्दभूतोऽस्मि शश्वत् ॥ ७२ ॥ दृष्ट्वा वेद्यं परमं यदं पदं स्वात्मबोधस्वरूपं बुद्ध्वाऽऽत्मानं सकलवपुषा-
मेकमन्तर्बहिस्थम् । भूत्वा नित्यं सदुदिततया स्वप्रकाशस्वरूपं निजैगुण्ये पथि विचरतः को विधिः को
निषेधः ॥ ७३ ॥ कार्याकार्यं किमपि सततं नैव कर्तृत्वमस्ति जीवन्मुक्तस्थितिरवगतौ दग्धवस्त्रावर्भासः ।
एव देहे प्रविलयगते तिष्ठमानो विमुक्तो निजैगुण्ये पथि विचरतः को विधिः को निषेधः ॥ ७४ ॥
कस्मोत्कोऽहं किमपि च मयान्कोऽयमत्र प्रपञ्चः स्वं स्वं वेद्यं गगनसदृशं पूर्णतत्त्वप्रकाशम् । आनन्दाख्यं
समरसघने बाह्यमन्तर्विहीनि निजैगुण्ये पथि विचरतः को विधिः को निषेधः ॥ ७५ ॥ किं कंदर्पं कं
कदर्थयसि रे कोदण्डटङ्कारितै रे रे कोकिल कोमलैः कलरवैः किं त्वमुषा बलौंसि । मुग्धे स्निग्धविदग्ध-
मुग्धमधुरैर्लोलैः कटाक्षैरलं चेतश्चुम्बितचन्द्रचूडचरणभ्यानामृतं वर्तते ॥ ७६ ॥ मातर्मेदिनि तात
मारुतं सखे ज्योतिः ॥ सुबन्धो जलं आतर्ज्योमं निबद्धं एष भवतामन्तर्ग्यः प्रणामाञ्जलिः । युष्मैत्सङ्गधशोप-
जातमुकृतोद्रेकः स्फुरन्निर्मलज्ञानापास्तसमस्तमोहमहिमा लीये परे ब्रह्मणि ॥ ७७ ॥ आशा नाम नदी
मनोरथजला तृष्णातरङ्गाकुला रौगग्राहवती वितर्कविहगा धैर्यद्रुमच्छसिनी । मोहावर्तमुदुस्तराऽतिगहना
प्रोत्तुङ्गचिन्तातीर्ती तस्याः पारगता विशुद्धमनसो नन्दन्ति योगीश्वराः ॥ ७८ ॥ येषां बल्लभ्या सह
क्षणमपि क्षिप्रं क्षपा क्षीयते तेषां शीतकरः शशी विरहिणामुल्लेखं सतापकृत् । अस्माकं तु न बल्लभान्
विरहस्तेनोभयप्रशिनानिन्दुं राजति दर्पणाकृतिरसौ नोष्णो न वा शीतलः ॥ ७९ ॥ धावन्तः प्रतिवासरं
दिशि दिशि प्रत्याशया सपदा दृष्ट्वा कालवशेन हन्तं पलितं कस्यापि दैवद्रुमम् । श्रौंश्च श्रावमवज्ञयोपहसितं
सर्वत्र भग्नोद्यमा जीवामः परमार्थशून्यद्वयस्तृप्ता मनोमोदकैः ॥ ८० ॥ सन्त्येके धनलाममात्रगहनव्या-
मोहसमूर्छिताः केचिदैवतमुन्दरीस्तनपरीरम्भप्रमव्याकुलाः । अन्तर्भूतसमस्ततत्त्वनिबद्धं चिन्मात्रशेषं

१ लक्ष्मीपति- । २ शालग्रामादिरूपे पाषाणे । ३ शब्दैः प्रतिपादयितुमशक्यम् । ४ घास्त-
विक्रान्तं परमात्मावधारणमिति यावत् । ५ रजस्तमः सत्त्वव्यापारशून्ये । ६ जीवपदार्थः ।
७ ब्रह्मपदार्थः । ८ सदृशः । ९ कस्मात् पितुरुत्पन्नः । १० वाचावर्ता प्रकटयसीति भावः ।
११ हे तेज इत्यर्थः । १२ अन्तिमः । सम्बन्धविच्छेदकालिक इति यावत् । १३ युष्माकं मेदिन्यादीनां
पञ्चानां महाभूतानामित्यर्थः । पाञ्चभौतिकशरीरसम्बन्धः । सत्त्वं एव निष्कामकर्म्मत्रुष्टाने ज्ञानो-
द्रेक इति तथोक्तिः । १४ अत्र रागपदं द्वेषस्याप्युपलक्षणम् । १५ प्रोक्तं तेन चिन्तारूपेण तदेव
युक्ता । १६ क्रिया । १७ पुनः पुनः श्रुत्वा ।

शिवं दृष्ट्वा दृष्टतनूहाङ्कुरमराः कष्टं न शिष्टाः क्वचित् ॥ ८१ ॥ आदित्यस्य गतागतैरहरहः संक्षीयते जीवित व्यापारैर्वहुकार्यभारगुरुभिः कालोऽपि न ज्ञायते । दृष्ट्वा जन्मजरविपत्तिमरणं त्रासश्च नोत्पद्यते पीत्वा मोहमयीं प्रमादमदिरामुन्मत्तभूतं जगत् ॥ ८२ ॥ यत्रैकं श्रुतमक्षर पशुपतेर्हेतुः श्रुतीनां कृतौ सद्यो रोहति चाष्टधा तनुभृता यत्रैकमुद्यद्वपुः । यत्रैकाग्रनदीकणेऽपि विघृते सर्वेव सा धार्यते सा दृष्टाद्भुत-
वैभवा कविगिरा पारे हि वाराणसी ॥ ८३ ॥ स्मरस्मेरमदोजमत्कुचतटीकान्ताकरान्दोलितैः पुष्पा-
म्भोनिक्षितैरुशीररचितैः किं तालवृत्तैर्मम । अन्वानन्दवनं सुखं शिशयिपोरर्धप्रमीलदृशो यातायात-
परिश्रम शमयिता गङ्गातरङ्गानिलः ॥ ८४ ॥ एकद्वैः किममावि सूरिमिरथ द्वित्राणि मित्राणि किं व्यापन्नानि गताश्च किं त्रिचतुरा घोरा महाव्याधयः । सप्ताष्टैरलमिष्टमेतदपि नश्चेतः क्षणान्पञ्चपान्त्वा-
त्मन्येव रमस्व तेजसि गते कालेऽथवा सर्वतः ॥ ८५ ॥ नित्यानित्यविचारणा प्रणयिनी वैराग्यमेक सुहृन्मित्राण्येव यमादयः शमदमप्रौषाः सखायो मताः । मैत्र्याद्याः परिचारिकाः सहचरी नित्यं मुमुक्षा बलाद्बुद्धेष्टा रिपवश्च मोहममतासकल्पवैरादयः ॥ ८६ ॥ पुण्यैर्मूलफलैः प्रियप्रणयिनीं वृत्तिं कुरुष्व-
धुना भूशय्यां नवपल्लवैः कुरु तृणैरुत्तिष्ठ यामो वने । क्षुद्राणामविवेकमूढमनसा यत्रेश्वराणां सदा वित्त-
न्याय्यविवेकसंकुलगिरा नामापि न श्रूयते ॥ ८७ ॥ मस्मोद्भूतन भद्रमस्तु भवते रुद्राक्षमाले शुभ हा सोपानपरम्परे गिरिसुताकान्ताल्यालकृते । अद्याराधनतोषितेन विमुना युष्मत्सपर्यासुखालोकोच्छे-
दिनि मोक्षनामनि महामोहे निवीयामहे ॥ ८८ ॥ कृत्वा दीननिपीडना निजजने बद्धा वचोवि-
ग्रहं नैवालोच्य गरीयसीरपि चिरार्दामुष्मिकीर्यातनाः । द्रव्यौघाः परिसंचिताः खलु मया यस्याः कृते साप्रत नीवाराजलिनाऽपि केवलमहो सेय कृतार्था तनुः ॥ ८९ ॥ रथ्यान्तश्चरतस्तथा धृतजरत्कन्थाख-
स्याध्वगैः सवास च सकौतुकं च सद्य दृष्टस्य तैर्नागरैः । निर्व्याजीकृतचित्सुधारसमुदा निद्रायमा-
णस्य मे निःशङ्क करंटः कदा कपुटीमिक्षा विल्लुण्ठिष्यति ॥ ९० ॥ सौजन्याम्बुमरुस्थली सुचरिता-
लेख्यबुभित्तिगुण्योत्सनाकृष्णचतुर्दशी सरलतायोगश्चपुच्छच्छटा । वैरेणऽपि दुराशया कलियुगे राजा-
वली सेविता तेषां र्धलिनि मत्तिमात्रसुलभे सेवा कियत्कौशलम् ॥ ९१ ॥ भोगे रोगमयं कुले च्युतिमयं विचे नृपालाद्वय माने दैन्यमय वले रिपुमय रूपे तरुण्या भयम् । शास्त्रे वादमय गुणे खल-
मयं काये कृतान्ताद्वय सर्वं वस्तु मयान्वितं भुवि नृणां वैराग्यमेवामयम् ॥ ९२ ॥ शय्यां शैवलमासनं शुचि-
शिला सभ्य द्रुमाणामधः शीत निर्झरवारि पानमशन कन्दाः सहाया मृगाः । इत्यप्रार्थितलभ्यसर्वविभवे दोषोऽयमेको वने दुष्प्रापार्थिनि यत्परार्थचटनाबन्धैर्वृथा स्वीयते ॥ ९३ ॥ याच्नाशून्यमयत्नलभ्यमर्शेन वायुः कृतो वेषसा व्यालानां पशवस्तृणाङ्कुरभुजः सुस्थाः स्थलीशायिनः । सप्तारार्णवलब्धनक्षमधिया वृत्तिः कृता सौ नृणां यामन्वेपयतां प्रयान्ति सतत सर्वे समाप्ति गुणाः ॥ ९४ ॥ वीमत्सो विषयो ज्यु-
प्सिततमः कौयो वैयो गव्यं प्रायो बन्धुमिरचनीव पथिकैर्योगो वियोगावहः । हातव्योऽय-

१ शङ्करस्य । २ मदनोद्रेक- । ३ शयनं कर्तुमिच्छतः । ४ यमाः-‘अहिंसा सत्यवचनं ब्रह्मचर्यमकल्कता ।’ अस्तेयम्’ इत्युक्ताः । आदिपदेन नियमग्रहणम् । ५ शमश्चित्तनिग्रहः । दम इन्द्रियनिग्रहः । प्रायपदं प्राचुर्यपरम् । ६ पारलौकिकीः । ७ वायसः ८ महेश्वरः । ९ हरित-
दूर्वा । १० वने याचका नागच्छन्ति, तेषां च दानादिनाऽसंतोषणेन कालयापनमयुक्तमित्युदार-
वाचनाशालिनः किञ्चिदुपरमत इत्युक्तिः । ११ भोजनम् । १२ वायुभोजन-स्थलीशयनरूपा ।
१३ जुगुप्सिताः । १४ सम्भोगादयः । १५ मांसादिपिण्डविशेषात्मा । १६ तारुण्यम् । १७ कृतिवि-
क्षणं प्रतिगन्तु ।

मसार एष विरसः संसारः । इत्यादिकं सर्वस्यैव हि वाचि 'चेतसि' पुनः कस्यापि पुण्यात्मनः
 ॥ ९९ ॥ पुत्रः स्यादिति दुःखितः सति सुते तस्यामये दुःखितस्तदुःखादिकमार्जने तदनये तन्मूर्खतादुः-
 खितः । जातश्वेत्सगुणोऽथ तन्मृतिमय तस्मिन्मृते दुःखितः पुत्रव्याजमुपागतो रिपुरय मा कस्यचिज्जायताम्
 ॥ ९६ ॥ आहारः फलमूलमात्मरचित शय्या मही वल्कल सधीताय परिच्छदः कुशसमित्पुष्पाणि
 पुत्रा मृगाः । वस्त्रान्नाश्रयदाममोगविमवा निर्यन्त्रणाः शाखिनो मित्राणीत्यधिक गृहेषु गृहिणा कि नाम
 दुःखादते ॥ ९७ ॥ सृक्ति कर्णमुषां व्यनक्तु सृजनस्तस्मिन् मोदामहे द्रुतां वाचमसूयको विषमुच
 तस्मिन् खिद्यामहे । या यस्य प्रकृतिः स तां वितनुता किं लक्षया चिन्तया कुर्मस्तत्त्वल्लु कर्म जन्मनिगड-
 ष्छेदाय यज्जायते ॥ ९८ ॥ यत्क्षान्तिः समये श्रुतिः शिव शिवेत्युक्तौ मनोनिर्वृतिर्भिक्षे चाभिरुचिर्धनेषु
 विरतिः शश्वत्समाधौ रतिः । एकान्ते वसतिर्गुरौ प्रतिनतिः सद्भिः सम सगतिः सत्त्वे प्रीतिरनङ्गनिर्जिति-
 रसौ सन्मुक्तिमार्गे स्थितिः ॥ ९९ ॥ समोगद्विषयामिषस्य परितः सौहित्यमस्ताखिलज्ञानोन्मेषतया कथ
 तव भवेदत्यास्पद देहिनः । साध्य तद्धि तदेव साधनमितो व्यावृत्तिरेवामिषात्तस्या ज्योतिर्यैत्यनिन्धनमिदं
 दोषत्रय ध्वयति ॥ १०० ॥ सत्यं वक्तुमशेषमस्ति सुलभा चाणी मनोहारिणी दातुं दानवरं शरण्यममयं
 स्वच्छ पितृभ्यो जलम् । पूजार्थं परमेश्वरस्य विमलः स्वाध्याययज्ञः परं क्षुद्रबाधेः फलमूलमस्ति शमनं
 क्लेशात्मकैः कि धनैः ॥ १०१ ॥ जिह्वे लोचन नासिके श्रवण हे त्वक् चापि नो वार्यसे सर्वेभ्योऽस्तु
 नमः कृताञ्जलिर्ह सप्रश्रय प्रार्थये । गुष्माक यदि संमत तदधुना नात्मानमिच्छाम्यह होतुं भूमिभुजां
 निकारदहनज्वालाकराले गृहे ॥ १०२ ॥ भिक्षाहारमदन्यमप्रतिहत भीतिच्छिद सर्वदा दुर्मत्स्यमदा-
 भिमानमथन दुःखौघविध्वसनम् । सर्वत्रान्वहमप्रयत्नसुलभ साधुप्रिय पावन शमोः सन्नमवार्थमक्षयनिर्धि
 शंसन्ति योगीश्वराः ॥ १०३ ॥ मातर्लक्ष्मि भजस्व कचिदपरं मत्काङ्क्षिणी मा स्म भूर्मोग्येः स्पृहयालवो
 न हि वय का निःस्पृहाणामसि । सद्यः स्यूतपलाशपत्रपुटके पात्रे पवित्रीकृते भिक्षासक्तुभिरेव सप्रति वयं
 वृत्ति समीहामहे ॥ १०४ ॥ धैर्यं यस्य पिता क्षमा च जननी शान्तिश्चिर गेहिनी सत्यं सूनुरय दया च
 भगिनी आता मनःसयमः । शय्या भूमितलं दिशोऽपि वसन ज्ञानामृत भोजनमेते यस्य कुटुम्बिनो वद
 सखे कस्माद्वय योगिनः ॥ १०५ ॥ सव्याबन्धन भद्रमस्तु भवते मो ज्ञान तुभ्य नमो मो देवाः पित-
 रश्च तर्पणविधौ नाह क्षमः क्षम्यताम् । यत्र क्वापि निषद्य यादवकुलोत्तसस्य कसद्विषः स्मार स्मारमधं
 हरामि तदल मन्ये किमन्येन मे ॥ १०६ ॥ एणाक्षीस्पृहयालुता न कथमप्यास्ते विवेकोदयान्नित्य
 प्रच्युतिशङ्कया क्षणमपि स्वर्गे न मोदामहे । अप्यन्येषु विनाशिवस्तुविषयाभोगेषु तृष्णा न मे स्वर्णधाः
 पुलिने परं हरिपदध्यान मनो वाञ्छति ॥ १०७ ॥ जातोऽह जनको ममैव जननी क्षेत्र कलत्र कुल
 पुत्रामित्रमरातयो वसु वल विद्या सुहृद्वान्धवाः । चित्तस्पन्दितकल्पनाभनुमवन्विद्वानविद्यामयीं निद्रा-
 मेत्य विघूर्णितो बहुविधान्स्वप्नानिमान्यस्यति ॥ १०८ ॥ लाटीनेत्रपुटीपयोधरवटीक्रीडाकुटीदोस्तटी-
 पाटीरुद्रमवर्णनेन कविभिर्मूढैर्दिन नीयते । गोविन्देति जनार्दनेति जगता नाथेति कृष्णेति च व्याहारैः
 समयस्तदेकमनसां पुसामतिक्रामति ॥ १०९ ॥ वेदस्याध्ययन कृत परिचित शास्त्रं पुराण स्मृत सर्व
 व्यर्थमिद पद न कमलकान्तस्य चेतकीर्तितम् । उत्खात सदशीकृत विरचितः सेकोऽम्भसा भूयसा सर्व
 निष्फलमालवालवलये क्षिप्त न वीज यदि ॥ ११० ॥ हेय हर्म्यमिद निकुञ्जभवन श्रेय प्रदेय धन पेय
 तीर्थपयो हरेर्मगवतो गेयं पदाम्भोरुहम् । नेयं जन्म चिराय दर्भशयने धर्मे निषेय मनः स्येय तत्र सितासि-

तस्य सविधे ध्येयं पुराणं महः ॥ १११ ॥ गङ्गोत्तुङ्गतरङ्गरिङ्गणलघूत्सर्पन्मरुच्छीतलान्गुल्लत्पदमञ्जुवञ्जुल-
लसत्कुञ्जोपकण्ठान्मुदा । अध्यास्य प्रणिधाय मानसमहो शंभोः पदाम्भोरुहे धन्याः प्राप्य परं पदं प्रतिदिन
नन्दन्ति योग विना ॥ ११२ ॥ कौपीन शतखण्डजर्जरतरं कन्था पुनस्तादृशी निश्चिन्तं सुखसाध्य-
मैक्षमशनं शय्या श्मशाने बने । मित्रामित्रसमानता पशुपतेश्चिन्ताऽथ शून्यालये स्वात्मानन्दमदप्रमोदमुदितो
योगी सुखं तिष्ठति ॥ ११३ ॥ धिग्धिक्तान्कमिनिर्विशेषवपुषः स्फूर्जन्महासिद्धयो निष्पन्दीकृत-
शान्त्योऽपि च तमःकारागृहेष्वासते । तं विद्वांसमिह स्तुमः करपुटीमिक्षानशाकोऽपि वा बालावक्त्रसरो-
जिनीमधुनि वा यस्याविशेषो रसः ॥ ११४ ॥ पाणिः पात्र पवित्रं भ्रमणपरिगतं मैक्ष्यमक्षयमन्नं वस्त्रं
विस्तीर्णमाशादशकममलिनं तल्पमस्वल्पमुर्वी । येषां निःसङ्गताङ्गीकरणपरिचितिः स्वान्तसन्तोषिणस्ते
धन्याः संन्यस्तदैव्यव्यतिकरनिकराः कर्मे निर्मूलयन्ति ॥ ११५ ॥ आशा निष्ठा प्रतिष्ठा ममः किल
महिलास्तासु सौख्यं कदा स्याद्या ग्रान्त्या सा विदध्यादिह किमपि तथा मध्यमा सा परत्र । आद्या सा
नोभयत्राप्यदृष्टं तदपि किं सक्ततां यामि तस्यां या प्रौढषादप्रगल्भे प्रतिदिवसमुमे ते
कदर्शकरोति ॥ ११६ ॥

विषयोपहासः ।

नित्यमाचरतः शौचं कुर्वतः पितृतर्पणम् । यस्य नोद्विजते चेतः शास्त्रं तस्य करोति किम् ॥ १ ॥
कृमयो भस्म निष्ठा वा विष्ठा यस्येयमीदृशी । स कायः परतापाय युज्यतामिति को नयः ॥ २ ॥
रक्तमांसमयः कायः स्त्रीणां स्पर्शसुखाय नः । तमेवाश्नन्ति सिंहाद्या रम्य नास्तीह वस्तुतः
॥ ३ ॥ अङ्गमङ्गेन सपीड्य मांसं मांसेन तु स्त्रियः । पुराहममवं प्रीतो यत्तन्मोहविजृम्भितम्
॥ ४ ॥ उत्तानोच्छूनमण्डूकपाटितोदरसंनिभे । क्लेदिनि स्त्रीव्रणे सत्तिरकृमेः कस्य जायते
॥ ५ ॥ दृष्ट्वैव विहृतं कायं वायुस्पर्शविबर्जितम् । ये तु निर्व्याजमासक्तास्तेभ्योऽपि विभिन्नो
वयम् ॥ ६ ॥ अन्यत्र भीष्माद्वाङ्मेयादन्यत्र च हनूमतः । हरिणीसुरमात्रेण चर्मणा मोहित जगत्
॥ ७ ॥ स्वर्द्धमांसवधिरस्त्रायुमेदोमजास्थिसहतौ । विष्मूत्रपूये रमतां कृमीणां कियदन्तरम् ॥ ८ ॥
चर्मखण्डं द्विधा भिन्नमपानोद्धाररूपितम् । ये रमन्ते नरास्तत्र कृमितुल्याः कथं न ते ॥ ९ ॥ सर्वा-
शुचिनिधानस्य कृतघ्नस्य विनाशिनः । शरीरकस्यापि कृते मूढाः पापानि कुर्वन्ते ॥ १० ॥ लाल-
वक्त्रासवं वेत्ति मांसपिण्डौ पयोधरौ । मांसस्थिकूट जघनं जनः कामप्रहासुरः ॥ ११ ॥ दाराः
परिमवकारा बन्धुजनो बन्धनं विष विषयाः । कोऽयं जनस्य मोहो ये रिपवस्तेषु सुहृदाश्च ॥ १२ ॥
केशः काशस्तवकविलासः कायः प्रकटितकरमविलासः । चक्षुर्दग्धवराटककल्पं त्यजति न चेतः काम-
मनस्वम् ॥ १३ ॥ आलोचनं च वचनं च निगूहनं च यासां स्मरजघृतवत्सरसं क्लेशस्त्वम् । तासां किमङ्ग-
पिशितस्तप्तुरीषपात्रं गात्रं स्मरन्मृगदृशां न निराकुलोऽसि ॥ १४ ॥ प्रादुर्भवन्ति वपुषः कति नाम
कीटा यान्यन्ततः खलु तनोरपसारयन्ति । मोहः पुंशः एष जगतो यदपत्यसंज्ञां तेषां विधाय परिश्लोषयति
स्वदेहम् ॥ १५ ॥ स्तनौ मांसप्रस्थौ कनककलशावित्युपमितौ मुखं क्लेष्मागारं तदपि च शशाङ्केन
तुलितम् । स्रवन्मूत्रक्लिनं कारिवरकरस्पर्धिं जघनं परं निन्द्य रूपं कविजनविशेषैरुच्यते ॥ १६ ॥ तृषा
शुष्यत्यास्ये पिबति सलिलं स्वादुं सुरभिं क्षुधार्तः सञ्जालीन्कवलयति मांसान्यकलितान् । प्रदीपे कामाग्नौ
सुहृदतरमाश्लिष्यति वधू प्रतीकारं व्याधेः सुखमिति विपर्यस्यति जनः ॥ १७ ॥ क्लेशः क्लानः खलः
श्रवणरहितः पुच्छविकलो नृणी प्रपक्विनः कृमिकुलश्चैतैराचिततनुः । क्षुधाक्षामो जीर्णः पिठरककपाला-

वृत्तगलः शुनीमन्वेति श्वा हतमपि निहन्त्येव मदनः ॥ १८ ॥ श्रियो दोलालोला विषयजरसाः प्रान्त-
विरसा विपद्देह देहं महदपि धन भूरि निधनम् । बृहच्छोको लोकः सततमबला दुःखबहलास्तथाप्य-
स्मिन्वोरे पथि वत रता हन्त कुधियः ॥ १९ ॥ समाश्लिष्यत्युच्चैर्धनपिशितपिण्ड स्तनधिया मुखं
लालाक्लिन्न पिवति चषक सासवमिव । अमेध्यक्लेदाद्रै पथि च रमते स्पर्शरसिको महामोहान्धानां किमिव
रमणीयं न भवति ॥ २० ॥ बाला मामियमिच्छतीन्दुवदना सानन्दमुद्रीक्षते नीलेन्दीवरलोचना पृथुकुचो-
त्पीड परीरसते । का त्वामिच्छति का च पश्यति पशो मांसास्थिभिर्निर्मिता नारी वेद न किंचिदत्र स
पुनः पश्यत्यमूर्तः पुमान् ॥ २१ ॥ आस्य यस्याः सुधांशु कलयति नयनाभ्यां जितः पुसमूहः
कान्त्या विद्युत्कुचाम्यां जलकनकधरे निर्जिते हन्त मोहः । दुष्ट दुर्गन्धियुक्त लघुकुमिविकृतं
पूयमज्जास्रवाहिव्याप्त तन्मक्षिकार्भिर्गतिरिति वपुषः कुस्सिता नास्ति लोके ॥ २२ ॥
कैतद्वक्त्रारविन्दं क तदधरमधु कायतास्ते कटाक्षाः कालापाः कोमलास्ते क च मदनधनुर्म-
ङ्गुरो भ्रूविलासः । इत्थ खट्वाङ्गकोटौ प्रकटितदशन मञ्जुगुह्यत्समीर रागान्वानामिवोच्चैरुपहंसति महामो-
हजाल कपालम् ॥ २३ ॥ कृमिमिः क्षतसर्वाङ्गः सौकुमार्यात्प्रतिक्षणम् । मूर्च्छामामोत्युरुक्लेशो
गर्मस्थैः क्षुधितैर्भक्षाम् ॥ २४ ॥ कटुतीक्ष्णोष्णलवणक्षाराम्लादिमिरुज्ज्वलैः । मातृभुक्तैरुपस्पृष्ट-
सर्वाङ्गोत्थितवेदनः ॥ २५ ॥ उल्बेन संवृतस्तस्मिन्नाद्रैश्च बहिरावृतः । आस्ते कृत्वा शिरः
कुक्षौ भुग्नपृष्ठशिरोधरः ॥ २६ ॥ अकल्पः स्वाङ्गेष्वेष्टायां शकुन्त इव पञ्जरे । अनुच्छ्वसन्सरन्पूर्व
गर्भे किं नाम विन्दते ॥ २७ ॥ निःसृतोऽहं करिष्यामि सुकृतानीति चिन्तयन् । मेदोऽघग्निदग्धसर्वाङ्गो
जरायुपुटसद्वृतः ॥ २८ ॥ निष्कामन्मृशर्दुःखातो रदन्नुच्चैरधोमुखः । यन्त्रादिव विनिर्मुक्तः पतत्यु-
त्तानशाय्यथ ॥ २९ ॥ एता याः प्रेक्षसे लक्ष्मीरच्छन्नचामरचञ्चलाः । स्वप्न एष महाबुद्धे दिनानि
श्रीणि पञ्च वा ॥ ३० ॥ एकेऽद्य प्रातरपरे पश्चादन्ये पुनः परे । सर्वे निःसीदन्ति संसारे यान्ति कः
केन शोच्यते ॥ ३१ ॥ येषां निमेषोन्मेषाभ्यां जगतां प्रलयोदयौ । तादृशाः पुरुषा याता मादृशा
गणनैव का ॥ ३२ ॥ गलितानीन्द्रलक्षाणि बुद्धुदानीव धौरिणि । मां जीवितनिवद्धाश्च विहसिष्यन्ति
साधवः ॥ ३३ ॥ ससाररात्रिद्विःस्वप्ने शून्ये देहमयेऽग्रे । आस्था चेदनुवध्नामि तन्मूर्खो नास्ति
मत्परः ॥ ३४ ॥ येषु येषु दृढं वद्धा मावना दृष्टवस्तुषु । तानि तानि विनष्टानि दृष्टानि किमिहोत्तमम्
॥ ३५ ॥ यन्मय्ये यच्च पर्यन्ते यदापाते मनोरमम् । सर्वमेवापवित्र तद्विनाशमेध्यदूषितम् ॥ ३६ ॥
नीलोत्पलाभनयनाः परमप्रेमभूषणम् । हासायैव विलासिन्यः क्षणमङ्गितया स्थिताः ॥ ३७ ॥ गन्ध-
र्धनगराकारः संसारः क्षणमङ्कुरः । मनसो वासनैवेयमुमयोर्मेदसाधनम् ॥ ३८ ॥ गतेनापि न सवन्धो
न सुखेन भविष्यता । वर्तमान क्षणातीत संगतिः कस्य केन वा ॥ ३९ ॥ पृथिवी दहते यत्र मेरु-
श्चापि विशीर्यते । सुशोष सागरजलं शरीरे तत्र का कथा ॥ ४० ॥ इदं युगसहस्रस्य भविष्यदभव-
दिनम् । तदप्यद्यत्वमापन्नं का कथा मरणावधेः ॥ ४१ ॥ लब्धास्त्यक्ताश्च ससारे यावन्तो बान्धवा-
स्त्वया । न सन्ति खलु तावन्त्यो गङ्गायामपि बालकाः ॥ ४२ ॥ आसन्नतामेति मृत्युरायुर्याति
दिने दिने । आर्घात नीयमानस्य ध्यस्त्येव पदे पदे ॥ ४३ ॥ अन्यक्तादीनि भूतानि व्यक्तम-
प्यानि मारत । अव्यक्तनिवचनान्येव तत्र का परिदेवना ॥ ४४ ॥ एकसार्थप्रयाताना सर्वेया
तत्र गामिनाम् । यद्येकस्त्वारितं यातस्तत्र का परिदेवना ॥ ४५ ॥ सत्य मनोरमा

१ प्राक्तनं कर्म । २ लिप्त- । ३ गर्भस्थानतो बहिरागच्छन् । ४ प्रत्यन्तम् । ५ जले ।
६ धध्यस्थानम् । ७ शोकः ।

रामाः सत्य रम्या विभूतयः । किंतु मत्ताङ्गनापाङ्गभङ्गलोल हि जीवितम् ॥ ४६ ॥
 मातापितृसहस्राणि पुत्रदारशतानि च । तेषानन्तानि यातानि कस्य ते कस्य वा भवान् ॥ ४७ ॥
 सर्वे क्षयान्ता निचयाः पतनान्ताः समुच्छ्रयाः । संयोगा विप्रयोगान्ता मरणान्तं च जीवितम् ॥ ४८ ॥
 विडालभक्षिते दुःखं यादृश गृहकुक्कुटे । न तादृद् ममताशून्ये कलैविद्धेऽर्थे मूपके ॥ ४९ ॥
 शरदम्बुधरच्छायागैत्वयो यौवनश्रियः । आपातरम्या विपयाः पर्यन्तपरितापिनः ॥ ५० ॥ अन्तकः
 पर्यवस्थाता जन्मिनः संततापदः । इति त्याग्ये भवे मैन्यो मुक्तावुत्तिष्ठते जनः ॥ ५१ ॥ न्यस्त यथा
 मूर्ध्नि मुदाऽस्ति मेघो यवाक्षतायं बलिकल्पितः सन् । मृत्यु समीपस्थितमप्यजानन्मुनक्ति मर्त्यो विषयास्त-
 थैव ॥ ५२ ॥ नन्दन्ति मन्दाः श्रियमार्थं नित्यं पर विपीदन्ति विपद्वर्हिताः । विवेकदृष्ट्या चरतां
 नराणां श्रियो न किञ्चिद्विपदो न किञ्चित् ॥ ५३ ॥ हरिष्यमाणो बहुधा परस्वं
 करिष्यमाणः सुतसपदादि । धरिष्यमाणोऽरिशिरःसु पादं न स्वं मरिष्यन्तमवैति कोऽपि
 ॥ ५४ ॥ उत्तुङ्गवातायनगोपुराणि गृहाणि वित्तानि दुरर्जितानि । क्षणादधःपातकराणि
 हन्त चितातिथेरस्य निरर्थकानि ॥ ५५ ॥ मरणं प्रकृतिः शरीरिणां विकृतिर्जीवनमुच्यते बुधैः ।
 क्षणमप्यवतिष्ठते श्वसन्यदि जन्तुर्ननु लामवानसौ ॥ ५६ ॥ क्षिपसि शुक्लं वैपदशकरदने मृगमर्पयसि
 मृगार्दनवदने । वितरसि तुरंगं महिषविषाणे विदधस्वतो मोगयिताने ॥ ५७ ॥ नलिनीदलगतजल-
 मतितरल तद्ब्रज्जीवितमतिशयचपलम् । विद्धि व्याधिव्यालैग्रस्तं लोक शोकहतं च समस्तम् ॥ ५८ ॥
 अष्टकुलाचलसप्तसमुद्रा ब्रह्मपुरदरदिनकरुद्राः । न त्वं नाह नायं लोकस्तदपि किमर्थं क्रियते शोकः
 ॥ ५९ ॥ चेतोर्हरो युवतयः स्वजनोऽनुकूलः सद्गान्धवाः प्रणतिगर्भगिरश्च भृत्याः । गर्जन्ति दन्ति-
 निवहास्तरलास्तुरङ्गाः समीलने नयनयोर्न हि किञ्चिदस्ति ॥ ६० ॥ मित्रं कलत्रमितरः परिवारलोको
 भोगैकसाधनमिमाः किल सपदो नः । एकः क्षणः स तु भविष्यति यत्र भूयो नायं न यूयमितरे न वयं
 न चैते ॥ ६१ ॥ अहमिह कृतविद्यो वेदिता सत्कलानां धनपतिरहमेको रूपलावण्ययुक्तः ।
 इति कृतगुणगर्वः खिद्यते किं जनोऽयं कतिपयदिनमध्ये सर्वमेतन्न किञ्चित् ॥ ६२ ॥ वयं येभ्यो
 जाताश्चिरतरगता एव खलु ते समं यैः संवृद्धाः स्मरणपदवीं तेऽपि गमिताः । इदानीमेते स्मः प्रतिदिनस-
 मासज्ञपतना गतास्तुल्यावस्था सिकतिलनदीतीरतरुभिः ॥ ६३ ॥ यदस्माभिर्दृष्टं क्षणिकमभवत्त्वम-
 मिव तत्क्रियन्तो मावाः स्युः स्मरणविषयादप्यवगताः । अहो पश्यन्पश्यन्स्वजनमखिल यान्तमनिशं
 हतव्रीडं चेतस्तदपि न भवेत्सङ्गरहितम् ॥ ६४ ॥ अमीषां जन्तूनां कतिपयनिमेषस्थितिषुषां वियोगे
 धीराणां क इह परितापस्य विषयः । क्षणादुत्पद्यन्ते विलयमपि यान्ति क्षणममी न केऽपि स्थातारः
 सुरगिरिपयोधिप्रभृतयः ॥ ६५ ॥ आयुर्वर्षशतं नृणां परिमितं रात्रौ तदर्धं गतं तत्पार्श्वस्य परस्य
 चार्धमपरं बालत्ववृद्धत्वयोः । शेष व्याधिवियोगदुःखसहितं सेवादिभिर्नीयते जीवे वारितरङ्गबुद्धसमे
 सौख्यं कुतः प्राणिनाम् ॥ ६६ ॥ रम्यं हर्ष्यतलं न किं वसतये श्रव्यं न गेयादिकं किंवा प्राणसमा-
 समागमसुखं नैवाधिकं प्रीतये । किं दृष्टान्तपतत्पतङ्गपवनव्यालोलदीपाह्कुरच्छायाचञ्चलमाकलैव
 सकलं सन्तो वनान्तं गताः ॥ ६७ ॥ भूत्वा कल्पशतायुषोऽण्डजभुवः सेन्द्राश्च देवासुरा मन्वाद्या
 मुनयो भहीजलधयो नष्टाः पराः कोटयः । मोहः कोऽयमहो महानुदयते लोकस्य शोकावहो बन्धोः

१ रे जीवितेति शेषः । २ गतानि । ३ चटकाख्ये पक्षिणि । ४ अथवेत्यर्थः । ५ चपलाः ।
 ६ पुण्यात्मा । ७ भक्षयति । ८ प्राप्य । आह-आह- इत्यर्थः । ९ विहास- । १० व्याघ्र- ।
 ११ सर्व- । १२ रमणीयाः । १३ विचार्य ।

फेनसमे गते वपुषि यत्पञ्चात्मके पञ्चताम् ॥ ६८ ॥ आक्रान्त मरणेन जन्म जरया यात्युद्वेगं यौवनं
संतोषो धनलिप्सया शमसुख प्रौढाङ्गनाविभ्रमैः । लोकैर्मत्सरिभिर्गुणा धनभुवो व्यालैर्नृपा दुर्जनैरश्वैर्येण
विपत्तयोऽप्यपहृता प्रस्तं न किं केन वा ॥ ६९ ॥ आधिव्याधिशतैर्जनस्य विविधैरोग्यमुन्मूल्यते
लक्ष्मीर्यत्र पतन्ति तत्र विवृतद्वारा इव व्यौपदः । जात जातमवश्यमाशु विवश मृत्युः करोत्यात्मसौत्तिकं
तेन निरङ्कुशेन विधिना यन्निर्मितं सुस्थिरम् ॥ ७० ॥ भोगस्तुङ्गतरङ्गमङ्गचपलाः प्राणाः क्षणध्वंसिनः
स्तोकान्येव दिनानि यौवनसुख स्मृतिः क्रियास्वस्थिरा । तत्संसारमसारमेव निखिल बुद्धा बुद्धा बोधका
लोकानुग्रहपेशलेन मनसा यत्नः समाधीयताम् ॥ ७१ ॥ भोगा मेघवितानमध्यविलसत्सौदामनीचञ्चला
आयुर्वायुविघटिताम्रपटलीलीनाम्बुवद्भङ्गुरम् । लोला यौवनलालसास्तनुभृतामित्याकलय्य द्रुत योगे धैर्य-
समाधिसिद्धिसुलभे बुद्धिं विदध्व बुधाः ॥ ७२ ॥ साक्षाप्तेमावतारः कमलदलदृशो दिक्षु
लक्ष्मीरनन्ताः सत्पुत्राः सन्ति मित्राण्यपि विषमविपत्सविमानी कुटुम्बः । एतत्सर्वं हि
तावत्सुकृतविलसित दृश्यमानं मनोज्ञं यच्चैतत्क्षिप्रनाशप्रणयि वत मनाद् ग्लायते तेन चेतः ॥ ७३ ॥
आयुः कँष्ठोलोलो कतिपयदिवसस्थाधिनी यौवनश्रीरर्थाः संकल्पकरुपा धनसमर्थतडिद्विभ्रमा भोगपूगाः ।
कण्ठाश्लेषोपगूढ तदपि च न चिरं यत्प्रियाभिः प्रणीतं ब्रह्मण्यासक्तचित्ता भवत भवभयान्मोधिमार
तरीतुम् ॥ ७४ ॥ मातुलो यस्य गोविन्दः पिता यस्य धनजयः । सोऽपि कालवशं प्रातः कालो हि
दुरतिक्रमः ॥ ७५ ॥ पुरदरसहस्राणि चक्रवर्तिशतानि च । निर्वापितानि कालेन प्रदीपा इव
वायुना ॥ ७६ ॥ अथैव हसित गीत पठित यैः शरीरिभिः । अथैव ते न दृश्यन्ते कष्ट कालस्य
चेष्टितम् ॥ ७७ ॥ म्रियमाण मृत वन्दुं शोचन्ते परिदेविनः । आत्मानं नानुशोचन्ति कालेन
कवलीकृतम् ॥ ७८ ॥ ब्रह्मा विष्णुदिने याति विष्णू रुद्रस्य वासरे । ईश्वरस्य तथा सोऽपि कः
काल लङ्घितु क्षमः ॥ ७९ ॥ अप्सु प्लवन्ते पाषाणा मानुषा घ्नन्ति राक्षसान् । कपयः कर्म कुर्वन्ति
कालस्य कुटिला गतिः ॥ ८० ॥ अशन मे वसन मे जाया मे बन्धुवर्गो मे । इति मेमेकुर्वाणं
कालवृको हन्ति पुरुषाजम् ॥ ८१ ॥ प्राप्ता जरा यौवनमप्यतीतं बुधा यत्तच्च परमार्थसिद्धयै । आयु-
र्गतप्रायमिदं यतोऽसौ विश्राम्य विश्राम्य न याति कालः ॥ ८२ ॥ मगीरयाद्याः सगरः ककुत्स्थो दशाननो
राघवलक्ष्मणौ च । युधिष्ठिराद्याश्च बभ्रुरेते सत्यं क याता वत ते नरेन्द्राः ॥ ८३ ॥ आराध्य
भूपतिमवाप्य ततो घनानि भुञ्जामहे वयमिह प्रसम सुखानि । इत्याशया वत विमोहितमानसानां कालो
जगाम मरणावधिरेव पुंसाम् ॥ ८४ ॥ यत्रानेके कचिदपि गृहे तत्र तिष्ठत्यथैको यत्राप्येकस्तदनु
बहवस्तत्र नैकोऽपि चान्ते । इत्थं चेमौ रजनिदिवसौ दोलयन्द्वाविवाक्षौ कालः कात्या भुवनफलके
क्रीडति प्राणिसारैः ॥ ८५ ॥ प्रातः कष्टमहो महान्त नृपतिः सामन्तचक्रं च तत्पार्श्वे सा च
विदग्धराजैर्पारिपत्ताश्चन्द्रविम्बाननाः । उदृत्तः स च राजपुत्रनिबहस्ते वन्दिनस्ताः कथाः सर्वं यस्य
वशाद्गतास्मृतिपथं कालाय तस्मै नमः ॥ ८६ ॥ काश्चित्कल्पशतं कृतस्थितिचयान्काश्चिद्युगानां शतं कांश्चि-
द्वर्षशतं तथा कतिपयाञ्जन्तुन्दिनानां शतम् । तास्तान्कर्मभिरात्मनः प्रतिदिनं संक्षीयमाणायुषः कालोऽयं
कैवलीकरोति सकलैर्नृपातः कृतः कौशलम् ॥ ८७ ॥ कालेन क्षितिधारिवह्निपवनज्योमादिर्युक्तं

१ अस्तम् । २ चिन्ता- । ३ विशिष्टा विपत्तयः । ४ आत्माधीनम् । ५ अल्पानि । ६ लोको-
पकारपरेणेति भावः । ७ महातरङ्ग- । ८ वर्षाकालिक- । ९ मोक्षलब्धयै । १० सभा ।
११ प्रसति । १२ सकलाश्च सकलाश्चेति तान् सकलान्, तत्तत्परेहेतुभूतप्रभावसमेतान् सर्वा-
नित्यर्थः । १३ आदिपदं महत्तत्त्वादिग्राहकम् ।

जगद्ब्रह्माद्याश्च सुराः प्रयान्ति विलयं विभो विचारदिति । पश्यामोऽपि विनश्यतोऽनघरतं लोकाननेका-
न्मुधा माया मोहमयीं भवैप्रणयिनीं नास्था जहीमो वयम् ॥ ८८ ॥ व्योमैकान्तविहारिणोऽपि विहगाः
संप्राप्नुवन्त्यापदं बध्यन्ते निपुणैरगावसैलिलान्मत्स्याः समुद्रादपि । दुर्नीतं किमिहास्ति किं सुचरितं कः
स्थानलामे गुणः कालो हि व्यसनप्रसारितकरो गृह्णाति दूरादपि ॥ ८९ ॥ मान्वाता स महीपतिः
क्षितितलेऽलंकारभूतो गतः सेतुर्येन महोदधौ विरचितः कासौ दशास्यान्तकः । अन्ये चापि युधिष्ठिर-
प्रभृतयो लीना धरायां कचित् तत् किं जीवितं हा त्वमेव सुचिरं भावीहं यत्ते ग्रहः ॥ ९० ॥ मृच्छ-
न्मेवालुकारन्ध्रपिधानरचनाऽर्थिना । दक्षिणाऽऽवर्त्तशब्दोऽयं हन्त चूर्णीकृतो मया ॥ ९१ ॥ जन्मैव
व्यर्थता नीतं भवभोगप्रलोभिना । काचमूह्येन विक्रीतो हन्त चिन्तामैर्निर्मया ॥ ९२ ॥ तरत्तरल-
तृष्णेन किमिवास्मिन्धरातले । मया न कृतमज्ञेन पश्चात्तापाभिदृष्टये ॥ ९३ ॥ रीतं यौवनमधुना
वनमधुना शैरणमेकमत्माकम् । स्फुरदुद्गारमणीनां हा रमणीनां गतः कालः ॥ ९४ ॥ धन-
धानिति हि मदो मे किं गतविभवो विषादमुपयापि ॥ करनिहतकन्दुकसमाः पातोत्पाता मनुष्याणाम्
॥ ९५ ॥ भोगा न भुक्ता वयमेव भुक्तास्तपो न ततं वयमेव तप्ताः । कालो न यातो वयमेव याता-
स्तृष्णा न जीर्णा वयमेव जीर्णाः ॥ ९६ ॥ पुनः प्रभातं पुनरेव शर्वरी पुनः शशाङ्कः पुनस्त्यतो रविः ।
कालस्य किं गच्छति याति यौवनं तथापि लोकः कथितं न व्युत्थते ॥ ९७ ॥ न चाराधि रौधाधवो
माधवो वा न वाऽपुञ्जि पुष्पादिभिश्चन्द्रचूडः । परेषां धने धन्धने नीतकालो दयालो यमालोकने
कः प्रकारः ॥ ९८ - ॥ न कार्कारिकामारिकसौरिसेवा न वा स्वेष्टमावेष्टितं हन्त किंचित् ।
मनः प्रेयसीरूपपङ्के निमग्नं किमन्ते कृतान्ते मयाऽऽवेदनीयम् ॥ ९९ ॥ चित्तैर्भू-
वित्तभूमत्तभूपालकोपसनावासनायासनानाश्रमैः । साधुता सा धृता साधिता साधिता किं तथा
चिन्तया चिन्तयामः शिवम् ॥ १०० ॥ अजानन्दाहार्तिं पतति शलमैस्तीव्रदहने न मीनोऽपि ज्ञाना
बद्धिर्शैत्युत्तमस्नाति पिशितैर्भू । विजानन्तोऽप्येते वयमिह विपज्जालजटिलान् मुञ्चामः कामानहह गहनो
मोहमहिमा ॥ १०१ ॥ चिरं ध्याता रामो क्षणमपि न रामप्रतिष्ठतिः पर पीत रामाधरमधु न रामाङ्गि-
सलिलम् । नर्तौ कष्टौ रामा यदरचि न रामाय विनतिर्गतं मे जन्मार्थं न दशरथजन्मा परिर्गतः
॥ १०२ ॥ कुचौ तु परिचर्चितौ परिचितं चिरं चन्दनं कृताः परसुरोजयोः परिसरोऽरविन्दप्रियः । स्तुति-

१ अज्ञानरूपाम् अज्ञानप्रधानां वा । २ संसारप्रापिकाम् । ३ त्यजामः । ४ गगन-
मात्रभ्रमणकारिणः । ५ अतलस्पर्शजलात् । ६ दशाननान्तकारी रामः । ७ एषु सांसारिकेषु
पदार्थेषु । ८ आग्रहः । ९ मृन्मयस्य कलशस्यैकदेशतो मृत्कणे निःसृते तदधरोधं चिकी-
र्षुणा । प्रकृते च तादृशत्वं तत्तद्विन्धरभोगस्थायित्वसिद्धये साभिनिवेशत्वम् । १० एतद्रूप
एतादृशो वा स्वात्मा । ११ संसारः । १२ काचोपमो भवभोगः तुच्छत्वात्, चिन्तामणिसमं
(द्विजादौ) जन्म आत्मज्ञानसाधनरूपत्वेनात्पादरणीयत्वात् । यद्वा-यथा चिन्तामणिः सर्वं
चिन्तितं पूरयति तथोत्तमकुलादौ जन्म सर्वमपि वाञ्छितमर्थं दातुं प्रभवति, भगवदाराधना-
दिद्वारेति । १३ नष्टम् । १४ आश्रयः । १५ राधापतिः । १६ महेश्वरः । १७ रामचन्द्रः ।
१८ शङ्करः । १९ श्रीकृष्णः । २० स्त्रीरूपरूपे कर्दमे । २१ यमराजाऽभिमुखमिति भावः ।
२२ चित्तभूः-कामः चित्तभूः-गर्वः । आयासः क्लेशः । धृता-अवज्ञाता । आधिता सम्पादिता । शिवं
कल्याणम् अन्यत्सपष्टम् । २३ क्षुद्रपक्षिविशेषः । २४ बद्धिशूलम् 'बद्धिशं मत्स्यवेधनम् ।' इत्य-
मरः । २५ मांसम् । २६ नाटी । २७ रामचन्द्रमूर्तिः । २८ प्रणता, प्रणम्य प्रसादितेति भावः ।
२९ कुपिता । ३० मुख्यम् । ३१ प्राप्तः । ३२ समीपे । ३३ कमलशोभाः ।

नेतिरपि स्थितिर्बतनोः कृतैषादरादिदं तु निखिलं मया विरचितं पुनर्नेश्वरे ॥ १०३ ॥ अम्यस्ता भुवि
वादिद्वन्द्वदमनी विद्या न मोहान्तका विध्वस्ताश्च बहिश्चरा रिपुजना न त्वन्तरास्थायिनः । तारुण्य गमितं
क्षयं न तु वत आन्यादि ससेविताः पुत्राद्या न तु वत्सलः स भगवान् विश्वेश्वरः शङ्करः ॥ १०४ ॥
न ध्यात पदमीश्वरस्य विधिवत्संसारविच्छिन्नये स्वर्गद्वारकपाटपाटनपटुधर्मोऽपि नोपार्जितः । मोहोच्छेद-
कृते च नोपनिषदो विद्या समाराधिता न त्यक्ता विषया न हन्त गमिता दुर्वासना वा क्षयम् ॥ १०५ ॥
क्षान्त न क्षमया गृहोचितमुख त्यक्तं न सतोषतः सोढा दुःसहशीतवाततपनक्लेशा न तप्त तपः ।
ध्यातं वित्तमहर्निश नियमितप्राणैर्न शंभोः पदं तत्तत्कर्म कृत यदेव मुनिभिस्तैस्तैः फलैर्वञ्चितम् ॥ १०६ ॥
धन्याना गिरिकन्दरे निवसतां ज्योतिः पर ध्यायतामानन्दाश्रुजलं पिबन्ति शङ्कुना निःशङ्कमङ्केशयाः ।
अस्माक तु मनोरथोपरचितप्रासादवापीतटक्रीडाकाननकेलिकौतुकजुषामायुः पर क्षीयते ॥ १०७ ॥
मन्त्रोद्भावितदैवतैर्न विधिवद्दासीकृताः सिद्धयो योगम्याससमाहितैरनुदिन तीर्णो न मोहार्णवः । क्षुम्य-
त्क्षुन्नरेन्द्रदत्तविगलत्सपल्लवोच्छासितैर्धिद्वैरघ पण्डितैरपि बलात्कालः कथं नीयते ॥ १०८ ॥ धावित्वा
सुसमाहितेन मनसा दूराच्छिरो नामितं भूपानं प्रतिशब्दकैरिव चिरं प्रोद्धुष्टमिष्ट वचः । द्वाराभ्यक्षनियन्त्र-
णापरिमवप्रम्लानवक्त्रैः स्थितं भ्रातः किं करवाम मुञ्चति मनो नाद्याप्यविद्याग्रहम् ॥ १०९ ॥ गात्र
सङ्कुचित गतिर्विगलिता दन्ताश्च सर्वे च्युता दृष्टिर्निष्पसरा बल क्षयमितं म्लाना च वक्रप्रमा । कालः
स्वावसरप्रतिक्षणमना व्यामोहमत्ती व हा नारायण साम्प्रत न शरण त्वत्तः परस्मान्मम ॥ ११० ॥
कामोऽसौ न हिताय योऽर्धविधुरः सोऽर्थोऽपि कः श्रेयसे यो धर्मेण बहिष्कृतः स बत को धर्मो च
योऽयो मवेत् । सोऽयोऽपि प्रणतार्तिहारिभगवत्पादद्वयाराधनादन्यश्चेत् क इवेति गाढमनसा सेव्यः
परात्मा मया ॥ १११ ॥ ब्रह्मज्ञानविधेकिनोऽमलधियः कुर्वन्त्यहो दुष्कर यन्मुञ्चन्त्युपमोगवन्त्यपि
धनान्येकान्ततो निःस्पृहाः । न प्राप्तानि पुरा न संप्रति न च प्राप्तौ दृढप्रत्ययो वाञ्छामात्रपरिग्रहा-
प्यपि परित्यक्तु न शक्ता वयम् ॥ ११२ ॥ विद्या नाधिगता कलङ्करहिता वित्तं च नोपार्जितं शुश्रूषाऽपि
सैमाहितेन मनसा पित्रोर्न संपादिता । आत्मानन्दसुधाप्रदाननिपुणा मर्त्तिविमोर्नार्जिता कायोऽयं वत
केवलं करतलत् सम्पोषणार्थीकृतः ॥ ११३ ॥ दन्तैः प्रस्थितमप्रतस्तदनु मोः शौक्य धृत मूर्धजैः
कर्णाम्यामपि वाग्विलासरचना कष्टात्समाकर्ण्यते । नेत्राम्यामपि चापल युवतिषु त्यक्तं गत यौवन सार्थ-
ऽस्मिन्श्रुति कथं पुनरहं यातास्मि तच्चिन्तये ॥ ११४ ॥ रात्रिः सैव पुनः स एव दिवसो मत्वा मुघा
जन्तवो धावन्त्युद्यमिनस्तथैव निमृत्प्रारब्धतत्तत्क्रियाः । व्यापारैः पुनस्तुक्तविषयैरेवंविधेनामुना ससारेण
कदर्थिताः कथमहो मोहान्न लज्जामहे ॥ ११५ ॥ कृत्वा शस्त्रविभीषिका कतिपयग्रामेषु दीनाः प्रजा
मन्यन्तो विटर्जितैरुपहताः क्षोणीभुजस्ते किल । विद्वत्सोऽपि वयं किल त्रिभुवनोद्भूतिस्थितिव्यापदा-
मीशस्तत्परिचर्यया न गणितो यैरेव नारायणः ॥ ११६ ॥ क्षोणीपर्यटन श्रमाय विदुषा वादाय
विद्याऽऽर्जिता मानघ्वंसनहेतवे परिचितास्ते ते धराधीश्वराः । विद्वेषाय सरोजसुन्दरदृशार्म्ये कृता दृष्टयः
ऊँज्ञानेन मया प्रयागनगरे नाराधि नारायणः ॥ ११७ ॥ देशे देशे दुराशाकवलितहृदयो निष्कृपाणा
नृपाणा धावं धाव पुरस्तादतिकुमतिरह जन्म संपादयामि । आधायाधाय राधाधैव तव चरणाम्भोजमन्तः-

१ द्वापदयः । २ आत्मानात्मविवेकप्रधाना वेदान्तविद्या इत्यर्थः । ३ सूर्य- । ४ पक्षिणः ।
५ उत्सङ्गवर्त्तिनः । ६ अधीनतां नीताः । ७ प्रतिध्वनिभिः । ८ आत्मानात्मविवेकत इति पाटा-
न्तरम् । ९ सर्वात्मना । १० शुद्धा । ११ एकाग्रेण । १२ कैशैः । १३ धूर्तौक्तिभिः । १४ मुखे ।
१५ मूढेन भ्रान्तेन वा । १६ राधापते ।

समावावन्त्येऽरुण्येऽतिपुण्ये पुलकितवपुषो वासरात्राहयन्ति ॥ ११८ ॥ तृष्णाः शान्तिं व्रजति
न मनागवर्धते हन्त मोहो मानोद्रेकोऽभ्युदयमयते याति चास्तं विवेकः । लोभो बृद्धः कचिदपगता हन्त
संतोषमात्रा तन्निस्तारो मम कथमितः स्यादृते शम्भुमक्तेः ॥ ११९ ॥ बाल्यं कापि गतं गता च तर-
णावस्था कचित्सोद्धता सौन्दर्यं च विनिर्गतं च विषणा लीना कचित्साम्प्रतम् । एवं गच्छति सङ्गते परि-
जने रे जीवितं त्वद्गमो भाव्येवाथ न किं निसर्गकरणं तन्मित्रमालम्ब्यते ॥ १२० ॥ मृत्योर्विमेषि किं मूढ
मीतं मुञ्चति किं यमः । अजातं नैव गृह्णाति कुरु यत्नमजन्मनि ॥ १२१ ॥ अधीत्य चतुरो वेदान्या-
कृत्याष्टादश स्मृतीः । अहो श्रमस्य वैफल्यमात्माऽपि कैलितो न चेत् ॥ १२२ ॥ आदरेण यथा स्तौति
धनघनं धनेच्छया । तथा चेद्विषयकर्तारं को न मुच्येत बन्धनात् ॥ १२३ ॥ स्वमस्तकसमारुढं धृत्यं पश्ये-
ज्जनो यदि । आहारोऽपि न रोचेत् किमुतान्या विभूतयः ॥ १२४ ॥ विवेक एव व्यसर्नं पुंसा क्षपयितुं
क्षमः । अपहर्तुं समर्थोऽसौ रविरेव निशातमः ॥ १२५ ॥ यस्मिन्वस्तुनि ममता मम तापस्तत्र तत्रैव ।
यत्रैवाहमुदासे तत्र मुदाऽऽसे स्वभावसंतुष्टः ॥ १२६ ॥ मुण्डी जटी बल्कलवांछिदण्डी कपायवासा व्रतकाशी-
ताङ्गः । त्यक्तैहिको वा यदि नास्तत्त्वस्तदा तु तस्योभयमेव नष्टम् ॥ १२७ ॥ जडास्तपोभिः शमयन्ति देहं
बुधा मनश्चापि विकारहेतुम् । श्वा मुक्तमग्नं दशतीति कोपात्केसारासुदित्य हिनस्ति सिंहः ॥ १२८ ॥ किं
ते धैर्बन्धुमिरेव वा किं दारैश्च किं ब्राह्मण यो मरिष्यति । आत्मानमन्विच्छ गुह्यं प्रविष्टं पितामहास्ते क
गताः पिता च ॥ १२९ ॥ धर्मं प्रसङ्गादपि नाचरन्ति पाप प्रयत्नेन समाचरन्ति । आश्चर्यमेतद्धि मनुष्य-
लोकेऽमृतं परित्यज्य विष पिवन्ति ॥ १३० ॥ बालिकारचितवद्वपुत्रिकाकीडनेन सदृशं सुरार्चनम् ।
यत्र शाम्यति मनो न निश्चल स्फीतवज्जलधिमज्जनामलम् ॥ १३१ ॥ केचिद्वदन्ति धनहीनजनो जघन्यः
केचिद्वदन्ति गुणहीनजनो जघन्यः । व्यासो वदत्यखिलवेदविशेषविज्ञो नारायणस्मरणहीनजनो जघन्यः
॥ १३२ ॥ भिक्षाऽशनं भवनमायतनैकदेशः शय्या सुवः परिजनो निजदेहमारः । वासश्च जीर्णपटखण्ड-
निबद्धकन्था हा हा तथाऽपि विषयान् जहाति चेत् ॥ १३३ ॥ केनाप्यनर्थरुचिना कपट प्रयुक्तमेत-
त्सुहृत्तनयबन्धुमय विचित्रम् । कस्मात्र कः परिजनः स्वजनो जनो वा स्वप्नेन्द्रजालसदृशः खलु जीवलोकः
॥ १३४ ॥ अग्रे गीतं सरसकवयः पार्श्वतो दाक्षिणात्याः पृष्ठे लीलावलयरंगित चामरग्राहिणीनाम् ।
यद्यस्त्येवं कुरु भवरसास्वादने लम्पटत्वं नो चेन्नतः प्रविश सहसा निर्विकल्पे समाधौ ॥ १३५ ॥ यदा-
सीदज्ञानं स्मरतिमिरसस्कारजनितं तदा दृष्ट नारीमयमखिलमेतज्जगदिति । इदानीमस्माकं पटुतरविवेका-
ञ्जनश्रुपां समीभूता दृष्टिबिभ्रुवनमपि ब्रह्म मनुते ॥ १३६ ॥ परिच्छेदातीतः सकलवचनानामविषयः पुनर्ज-
न्मन्यस्मिन्ननुभवपथं यो न गतवान् । विवेकप्रबन्धसादुपचितमहामोहगहनो विकारः कोऽप्यन्तर्जडयति च
तापं च कुरुते ॥ १३७ ॥ विशीर्णः प्रारम्भो वपुरपि जरान्याधिविधुरं गत दूरे विप्रस्वजनमरणं वाञ्छित-
मपि । इदानीं व्यामोहादहह विपरीते हतविधौ विधेयं यत्तत्त्वं स्फुरति मम नाद्यापि हृदये ॥ १३८ ॥ शृङ्गा
पात्रं धात्री परिणतिरमेध्यप्रचयभूरयं भूतावासो विमृश कियतीं याति न दशाम् । तदस्मिन्वीराणां क्षण-
मपि किमास्थातुमुचितं खेलीकारः कोऽयं यदहमहमेवेति रमसः ॥ १३९ ॥ यदा पूर्वं नासीदुपरि च तथा
नैव भविता तदा मान्याऽवस्था क्षणपरिचयो भूतनिर्धेयः । अतः संयोगेऽस्मिन्परिणतिवियोगे च सहजे

१ प्रसिद्धं परमात्मरूपम् । २ मोक्षे । ३ गणितः अवगत इति यावत् । ४ संसरणात् ।
५ कुर्वन् प्रमादं वा । ६ अन्तःकरणम् । ७ निकृष्टः । ८ शोकानाम् । ९ मलमूत्रादि- । १० अप-
कारः । ११ प्राणि- । यदा मद्भाभूतात्मकशरीर-

किमाधारः प्रेमा किमधिकरणाः सन्तु च शुचैः ॥ १४० ॥ स्थिरपायैः कामः प्रणयिषु सुखं स्थैर्यवि-
मुखं महामोर्गा रोगाः कुर्वेल्यदृशः सर्पसदृशः । महावेशः क्लेशः प्रकृतिचपला श्रीः सहमयो यमश्च
प्रर्थ्यो तदपि न हित कर्म विहितम् ॥ १४१ ॥ विवेकः किं सोऽपि स्वरसजनिता यत्र न कृपा स किं
योगो यस्मिन्न भवति परानुग्रहरसः । स किं धर्मो यत्र स्फुरति न परद्रोहविरतिः ॥ १४२ ॥ शिखं किमनलं भवेदनलमौदरं ॥ वाधितुं पयः प्रवृत्तिपूरकं किमु न
धारकं सारसंभ । अयत्नमलमल्पकं पथि पटच्चरं कैचरं भजन्ति विबुधा मुधा जगति कुक्षितः कुक्षितः
॥ १४३ ॥ क्षोणीकोणशतांशपालनखलबुर्वारगर्वानलक्षुभ्यक्षुन्नरेन्द्रचाटुरचना धन्यां न मन्यामहे । देव
सेवितुमेव निश्चिनुमहे योऽसौ दयालुः पुरा धानौमुष्टिमुचे कुंचेलमुनये धत्ते स्म वित्तेशतार्थं ॥ १४४ ॥
सम्पूर्णं जगदेव नन्दनवनं सर्वेऽपि कल्पद्रुमा गाङ्गा वारि समस्तवारिनिबहः पुण्याः समस्ताः क्रियाः ।
वाचः प्राकृतसंस्कृताः श्रुतिशिरो वाराणसी मेदिनी सर्वावस्थितिरस्य वस्तुविषया दृष्टे परब्रह्मणि
॥ १४५ ॥ जाग्रत्समस्तुषुतिषु स्फुटतरा या सविद्वैजृम्भते या ब्रह्मादिपिपीलिकान्ततनुषु
प्रोता जगत्साक्षिणि । सैवोह न च दृश्यवस्त्विति दृढप्रज्ञाऽपि यस्यापि चेच्चाण्डालोऽस्तु
स तु द्विजोऽस्तु गुरुरित्येषा मैत्रीषा मम ॥ १४६ ॥ दिवसरजनीकूलच्छेदैः पतद्भिरनोरत वहति
निकटे कालस्रोतः समस्तभयावहम् । इह हि पतता नास्त्यालम्बो न चाऽपि निवर्तनं तदिह महतां
कोऽय मोहो यदेव मैदाविलः ॥ १४७ ॥ माने म्लायिनि खण्डिते च वसुनि व्यर्थं प्रयातेऽर्थिनि क्षीणे
वन्धुजने गते परिजने नष्टे शनैर्यौवने । युक्तं केवलमेतदेव सुधियां यज्जह्वैर्न्यापयः पूतप्रावगिरीन्द्रकन्दर-
दरीकुजे निवासः क्वचित् ॥ १४८ ॥ अद्वैतोक्तिपटून्वैदूतपि वयं बालानमस्कुरुमहे ये तु द्वन्द्ववदौस्त-
दीयशिरसि न्यस्याम वाम पदम् । सिंहः स्वीयशिखूनिवेद्य हृदये सान्द्रादरादामृशत्यावेशेन भिनत्ति
सभ्रमपद मत्तेमकुम्भस्थलम् ॥ १४९ ॥ क्लेशत्यागकृतेऽर्पितेन कैरणव्यूहेन देहेन च स्थानर्थं वत
जन्तुरर्जयति चेन्मैन्तुनियन्तुः कुतः । शस्त्रे शत्रुजयाय नैजगुरुणा दत्तेऽथ तेनैव चेतुत्रो हन्ति निज
यपुः कथय रे तत्रापराधी तु कः ॥ १५० ॥ वीमत्साः प्रतिमान्ति किं न विषयाः किं तु स्पृहऽऽयुष्मती
देहस्यापचयो मृतौ निविशते गाढो गृहेषु ग्रैहः । ब्रह्मोपास्यमिति स्फुरत्यपि हृदि व्यावर्तिका चासना
का नामेयमतर्क्यहेतुगहना दैवी सता यातना ॥ १५१ ॥ नाथे श्रीपुरुषोत्तमे त्रिजगतामेकाधिपे चेतसा
सेव्ये स्वैस्य पदस्य दातारे सुरे नारायणे तिष्ठति । यं क्वचित् पुरुषावम कतिपयप्राप्तेः शमलपार्थदं सेवायै
मृगयामहे नरमहो मृदा वराका वयम् ॥ १५२ ॥ रेतःशोणितयोरिय पैरिणतिर्यद्वैर्भ तत्राभवन्मृत्योरा-
स्पदमाश्रयो गुरुशुचां रोगस्य विश्रामभूः । जानन्नप्यवशी विवेकविरहान्मज्जन्मविद्याम्बुधौ शृङ्गारीयति

१ शोकाः । २ नियतक्षयः । ३ अस्थिरम् । ४ चिरकालावधिस्थापिनः । ५ कुमुदसदृश-
नयनाः, सुन्दर्य इति यावत् । ६ विषधरसमानाः । किन्नन्तमिदम् । ७ अतितीव्रः । ८ शत्रुः ।
९ दया- । १० निवृत्तिः । ११ शास्त्रम् । १२ शान्तिप्रेतः स्यान्नादृशम् । १३ पर्याप्तं न ।
१४ उदरभयम् । १५ सरःसम्बन्धि । १६ जीर्णवस्त्रम् । १७ मलिनम् । १८ एकं कुक्षित इति
पदं कुक्षये इत्यर्थकम् । द्वितीयं नृपतीनित्यर्थकम् । तथा च, कुक्षिपूतये नृपतीनिति भावः ।
यद्वा, कुक्षितः-एकस्मात् मातुस्वरैकदेशात्, कुक्षितः-कुक्षिम्, गर्भावासमिति यावत् ।
१९ धान्यैकमुष्टिदानि । २० सुदाम- । २१ धनपतिसमवैभवसम्पन्नत्वम् । २२ उपनिषद् ।
२३ 'काश्यां मरणान्मुक्तिः' इत्युदितमाहात्म्या । २४ ज्ञानम् । २५ तादृशीं खविदेव । २६ बुद्धिः ।
२७ निरन्तरम् । २८ मदपूर्णः । २९ गङ्गा- । ३० ब्रह्मचारिणः । ३१ द्वैतवादिनः । ३२ इन्द्रिय- ।
३३ आगः । ३४ 'आग्रह' इति पाठान्तरेऽप्ययमेवार्थः । ३५ आत्मनः । ३६ परिणामः । ३७ शरीरम् ।

पुत्रकाम्यति वत क्षेत्रीयति स्त्रीयति ॥ १५३ ॥ इन्द्रस्याशुचिशूकरस्य च सुखे दुःखे च नास्त्यन्तरं
स्वेच्छाकल्पनया तयोः खलु सुधा विष्टा च काम्याशनम् । रम्भा चाशुचिशूकरी च परमप्रेमास्पद
मृत्युतः संवासोऽपि समः स्वकर्मगतिभिश्चान्योन्यभावः समः ॥ १५४ ॥ अर्थप्राणविनाशसंशयकरी
प्राप्यापद दुस्तरा प्रत्यासन्नमयं न वेत्ति विभवं स्व जीवितं काङ्क्षति । उत्तीर्णस्तु ततो धनार्थमपरां भूयो
विशत्यापद प्राणानां च धनस्य चाधमधियामन्योन्यभावः पणः ॥ १५५ ॥ अग्रे कस्यचिदस्ति कश्चिद-
मितः केनापि पृष्ठे कृतः संसारः शिशुभावयौवनजराभारावतारादयम् । बालस्तं बहु मन्यतामसुलभं
प्राप्तं युवा सेवतां वृद्धस्त्व विषयाद्वहिष्कृत इव व्यावृत्य किं पश्यसि ॥ १५६ ॥ येषां श्रीमद्यशोदासुत-
पदकमले नास्ति भक्तिर्नराणां येषामाभीरकन्याप्रियगुणकथने नानुरक्ता रसज्ञा । येषां श्रीकृष्णलीलालित-
गुणरसे सादरौ नैव कर्णौ धिक्तान्धिक्तान्धिगेतान्कथयति सतत कीर्तनस्थो मृदङ्गः ॥ १५७ ॥ तत् किं
जन्म न यत्र शर्म तदपि ज्ञानं विना किं भवेत् ज्ञानं किं न यदात्मतत्त्वचिपयं किम्वात्मतत्त्वं च तत् ।
यन्नौनात्मगवासनाविरहितं यच्च स्फुरत् सधृततत्त्वं चापि मृषैव यत्र भगवत्पादानुरागो न चेत् ॥ १५८ ॥
यस्तौख्यान्मुधिलेशलेशत इमे शक्नादयो निर्द्वेषा यश्चित्ते नितरां प्रशान्तकालने लब्ध्वा मुनिर्निर्द्वेषः ।
यस्मिन्नित्यसुखान्मुधौ गलितधीर्ब्रह्मैव न ब्रह्मविद् यः कश्चित्स सुरेन्द्रवन्दितपदो नूनं मनीषा मम ॥ १५९ ॥

शङ्कारशान्तयोरैकत्र वर्णनम् ।

आकाशश्यामिमानं जलधरघटनां वा दधानं सुधांशु नूनं मन्ये प्रियाऽऽस्य शिरसि शिरसिजैराहिता-
पूर्वशोभम् । यदृष्ट्वा हन्त हर्षं मनसि कलयसे ज्ञानशान्त्यादिमन्यारामोर्वाजंछिदायै निशिततर-
मसि तम्महान्तो ब्रुवन्ति ॥ १ ॥ कालिन्दीराशिरुर्ध्वं ननु मधुपकुलं मालतीपुङ्गवं वा सन्दोहं वैष्णो-
नाभेर्जयति शशिमुखी केशजालं मनोज्ञम् । आन्तिं प्राप्नोषि किं त्व वत गैरलक्षराभोग एष प्रचण्डो
लोकं प्रत्यक्षभूत प्रसति वत बलाद् यन्न भूयः सुखित्वम् ॥ २ ॥ बहेः सामीप्यदुःस्था
त्रिपुरारिपुशिरःस्थानमहार्घ्यं हित्वा चन्द्रस्येय कला स्यान्न तु हरिणदशो मालदेशो विमाति । धर्मिहृष्टान्तः
शितिं^१ स्वं त्वदुपमतारुणामोदपीयूषतृणार्गं निहृत्योपेतमेत घृतचिरंततु विद्धि राहु सुलभम् ॥ ३ ॥ पीयू-
षाब्धेर्ललितलहरीमङ्कुरो भ्रूविलसः पद्मान्तर्वा दलयुगतया सङ्गतो भङ्गराशिः । बाणावेतौ गरलैल्ललितौ
हन्त सन्यापसव्यभागोनास्यौ युवसु निशितौ कामदेवस्य विद्धि ॥ ४ ॥ सुसूत्रयुगलं निरीक्ष्य सुमनाः को
नाम नामोदते कोवाऽऽकाङ्क्षति नैव पातुममृत तत्सन्निधाने घृतम् । जये^२ नान्यदिति स्मरन् मनसिजश्चापं
विधाय द्विधा न्यासैकत्र सुखं यदीच्छसि तदा दूरं प्रयाहि प्रिया ॥ ५ ॥ ते धन्या ननु भूतले यदुपरि स्फीताः
कटाक्षच्छटा रामाणां निपतन्त्यहो स्वत इमे लावण्यसारश्रियाम् । ते मन्दा हतजीविताः सुदुरिता ये
स्त्रीदशगोचरा यत्सम्पातलवोऽपि मोहगरलं यूनो हिनस्ति क्षणात् ॥ ६ ॥ कमलनयनाकर्णामूषे स्फुरन्म-
णिमञ्जुले त्रिमुबनतले दृष्ट्वाऽऽमोदं प्रयाति न को युवा । शमभटशिरश्छेत्तुं सज्जीकृते वत वेषसा न
किमु कुमते रज्जुत्क्षिप्ते विबोधसि चक्रके ॥ ७ ॥ इमं तिलसुभाषितं युवतिनासिकासम्पुटं विभाव्य

१ ग्रामवराहस्य, विह्वराहस्येति भावः । २ गोप- । ३ जिह्वा । ४ सुखम् । ५ देहादि-
निष्ठात्मभावनाप्रतिनिवेश- । ६ इन्द्रप्रभृतयः । ७ विरक्तिं प्राप्तः । ८ ब्रह्मविद्ब्रह्मैव भवति'
इति श्रुतेः । ब्रह्मणः स्वात्मातिरिक्तत्वमज्ञानादिति तन्निवृत्तौ ब्रह्माभिन्नत्वं 'तत्त्वमसि' इत्या-
दि बोध्यम् । ९ केशैः । १० वृक्ष- । ११ कस्तूर्याः । १२ सर्प- । १३ झटिति । १४ केशपाशमन्त्रे ।
१५ कृष्णवर्णम् । १६ पातेच्छुः । १७ विषदिग्धौ । १८ जेतुं योग्यम् ।

सुमनोजनो मनसि मोदमापद्यते । सखे भुजगमुत्फणं सविषकूटताहंकृतं विभावय न तत्स्पृहां कुरु जहीहि
तत्पूर्यताम् ॥ ८ ॥ कृशोदर्याः स्मेराम्बुरुहसुषमा मानदलनक्रियादक्षे नेत्रे जयति जयतः साम्यविधुरे ।
स्मरेणेदं शान्तिच्छिदुरशरयुग्मं सुनिहितं न किं जानासि त्वं त्यज दयितं तत्पातपदवीम् ॥ ९ ॥
विकचरजनीगन्धा पुष्पप्रमापरिभाविनी जयति सुभगानासा रम्या यथा स्मरदुन्दुभिः । उपरतिमुख
हन्तु धात्रा न्यवायि सुनालिकायुग्ममिदमहो भाव्यं भव्यं यदीच्छसि भोः सखे ॥ १० ॥ अकृत विशद-
धाम्नो विम्बसार गृहीत्वा दयितं युवतिषक्कं लोकधातेति विभ्रः । न हि न हि भवदीयो मोह एवैष
मित्रं सितगरलनिधानं तत्त्वतो निम्बिनु त्वम् ॥ ११ ॥ कनकमृदुलवल्ली काऽपि कान्ता विधात्रा
व्यरचि मद्यगर्हासो यत्प्रसूनं विभाति । शर्मशमनविधात्री शक्तिमेताममोर्वां स्मर मनसिमवेनोद्विक्तां तात
चेतः ॥ १२ ॥ कान्ताधरासवननिपानमुपास्य धीमान् पीयूषपानकृतये न रुचिं प्रयाति । तत्रास्ति चे-
न्मधुरिमा वत कोऽपि सत्यं किं नाम तात वृषिताः क्षुधिताः पुनः स्युः ॥ १३ ॥ पीयूषं चेत् पिपासु-
स्त्वमपि भवसि तत् किं नु कान्ताऽऽननेन्दु नोपास्ते मित्रं दिव्यं सुकृतिजनमुदे प्रेषितं लोककर्त्रा ।
श्लेष्मासृद्धमांसचर्मप्रभृतिमयमिदं कुत्र साऽशेषतापच्छेत्री चान्द्री कला धा क तदपि वत ते आन्तिरेषा
प्रवृद्धा ॥ १४ ॥ विकसितकमलाक्ष्या मित्रं मन्ये कपोलौ सततविमलकान्तादर्शयुग्मं स्मरस्य । न हि
दयितं तथा किं त्वंश्मयुग्मं निबद्धं निरयपतनदाढ्यैर्देशसिद्धैः स्मर त्वम् ॥ १५ ॥ लोकोत्तरामृत-
मयाधरविम्बपानात् को नाम तृप्यति वयस्य न चेत् परासुः । किं त्वं ब्रवीषि न हि वेत्सि सखे
बुधत्वप्राणान्तकं शमहरं विषसारभूतम् ॥ १६ ॥ दन्तच्छदद्वयमुदीक्ष्य नितम्बिनीनां पीयूषपात्रमिदमि-
त्यवधारणा मे । दुष्कर्म्मजं द्विदलतां फलमेत्य नैजं सक्रान्तमत्र शमजीवितहारिं विद्धि ॥ १७ ॥ दन्ता-
वलिं स्मरं सुधांशुनवप्ररोहपङ्क्तिं सखे ननु विभावयते मनो मे । आत्मावृतद्युतिनिपानविधातुराहोर्दष्टाङ्कु-
रोच्चयमवेहि सखे मनीषिन् ॥ १८ ॥

इति सुमापितसुधारत्नभाण्डागारे द्वितीय भाण्डम् ।

तृतीयं भाण्डम् ।

विशिष्टकविवर्णनम् ।

तत्र नारायणकविप्रशंसा ।

सरस्वतीं यो हृदये दधाति सदा समाश्लिष्टतनुः श्रियाऽपि । दुर्गाप्रसादाय पुनः प्रयासी नारायणः
कोऽपि विचित्र एलः ॥ १ ॥ अभिनपति वैनेतेयं चामरसहितः ससत्यमामो यः । नारायणः स साक्षा-
द्विबुधसमर्च्यः सदा जयतु ॥ २ ॥ गैह्रं धारयते कदाऽपि न पदा नाधो विषत्ते द्विजं नो वैकुण्ठ
इति श्रुतो जलनिधेः सङ्गे न यः स्निह्यति । सच्चक्र कचिदेव न क्षिपति नो शङ्केन शं^० खेलति श्रीमन्त
वयमन्वह कमपि तं नारायणं मन्महे ॥ ३ ॥ सन्त्येध प्रतिभाजुषोऽत्र शतशः प्रौढप्रभावा वृंथा येषां
बुद्धिसमृद्धिप्रतिहता जागर्ति वेदेष्वपि । किं त्वेषोऽहमचिन्त्यचित्रचारितं सच्चक्रचञ्चद्वृचि श्रीनारायण-
मेकमेव विबुध वन्देऽरविन्देक्षणम् ॥ ४ ॥ माराकृतेर्निजगभीरतयाऽस्तपारावाराशया स्फुटदेश-
गुणौषकारा धारा गिरां वहति यस्य मुखादुदारा नारायणः स समुपैति मुदः सुसाराः ॥ ५ ॥

अमरसिंहप्रशंसा ।

प्रयोगव्युत्पत्तौ प्रतिपदविशेषार्थकथने प्रसक्तौ गाम्भीर्ये रसवति च काव्यार्थरचने । अगम्यायामन्यै-
र्दिशि परिणतावर्थवचसोमेतं चेदस्माक कविरमरसिंहो विजयते ॥ १ ॥

कालिदासप्रशंसा ।

कवयः कालिदासाद्याः कवयो वयमप्यमी । पर्वते परमाणौ च पदार्थत्वं प्रतिष्ठितम् ॥ १ ॥
वाल्मीकिमिव समासं यशःशरीरेण सर्वदा सन्तम् । रसवद्वचनविकासं नमत कविं कालिदासं तम् ॥ २ ॥
निर्गतामलवाक्यस्य कालिदासस्य सूक्तिष्ठु । प्रीतिर्मधुरसार्द्रासु मञ्जरीष्विव जायते ॥ ३ ॥ कविरमरः
कविरचलः कविरभिनन्दश्च कालिदासश्च । अन्ये कवयः कपयश्चापलमात्रं पर दधति ॥ ४ ॥ वयमपि
कवयः कवयः कवयोऽपि च कालिदासाद्याः । दृपदो भवन्ति दृपदश्चिन्तामणयोऽपि हा दृषदः ॥ ५ ॥
सैकूतमधुरकोमलविलासिनीकण्ठकूजितप्राये । शिक्षासमयेऽपि मुदे रतलीलकालिदासोक्ती ॥ ६ ॥
पुरा कवीनां गणनाप्रसङ्गे कानिष्ठिकाऽधिष्ठितकालिदासा । अद्यापि तत्तुल्यकवेरभावादनामिका
सैर्ऽर्थवती बभूव ॥ ६ ॥

१ एतन्नाम्ने मित्राय । देव्याः प्रसन्नतायै च । २ गरुडम् । वै नूनम्, नते प्रणतजने अयं शुभा-
वहं विधिं च । ३ चामराभ्यां सेवितः । अमरैर्महितश्च । ४ सत्यकान्तिलक्ष्मीभिः पूर्णः । सत्य-
भामाऽऽख्यया देव्या युक्तश्च । ५ अत्र व्यतिरेकोऽलङ्कारः । ६ ब्राह्मणं गरुडं च । ७ डलयोर-
भेदः । ८ सतीं संमार्ज्यमुद्देशनचक्रं च । ९ मूढेन, पाञ्चजन्येन च । १० शं सुखं यथा तथा ।
११ पण्डिताः, देवाश्च । १२ प्राधान्याः । १३ ज्ञाभिप्रायः । ज्ञप्ता सेङ्गितः । १४ अन्वयाभिधाना ।

गणेश्वरप्रशंसा ।

गणेश्वरकाविः साक्षादवतीर्णे गणेश्वरः । ऋद्धिसिद्धियुतो भव्यो विर्बुधैः परिषेवितः ॥ १ ॥ गणेश्वरकवैर्बुधैर्विरचनैकवाचस्पतेः प्रसन्नगिरिनन्दिनीचरणपल्लवध्यायतः । तथा जयति भारती भगवती यथा सा सुधा मुष्णीमवति सुम्भुवामधरमाधुरी म्हायति ॥ २ ॥

गुणाढ्यप्रशंसा ।

गुणाढ्यः कस्य नाम्यर्चो यो नामानुगुणो गुणैः । यस्य बन्धपटुत्वेन सर्वत्र सरला स्थितिः ॥ १ ॥ शश्वद्वाणद्वितीयेन नमदाकारधारिणा । धनुषेव गुणाढ्येन निःशेषो रञ्जितो जनः ॥ २ ॥ सैमुहोपित-
कन्दर्पा कृतगौरीप्रसाधना । हरलीलेव लोकस्य विस्मयाय बृहत्कथा ॥ ३ ॥ अतिदीर्घजीविदोषद्वयासेन यशोऽपहारित हन्त । कैर्नोप्येत गुणाढ्यः स एव जन्मान्तरापन्नः ॥ ४ ॥

गोविन्दराजप्रशंसा ।

इन्दुप्रमारसविद विहगं विहाय कीरानने स्फुरसि भारति का रतिस्तै । आर्धं यदि श्रयसि जन्मं तु कौमुदीनां गोविन्दराजवचसां च विशेषमेषः ॥ १ ॥ नानाप्रबन्धरचनाविशदप्रभावः सर्वत्र गीतचरितः प्रतिभाविशालः । नित्यं प्रसादमधुरोज्ज्वलवाग्विलासी गोविन्दराजकविरस्तु मुदे चिराय ॥ २ ॥

पण्डितराजजगन्नाथप्रशंसा ।

जगन्नाथो जगन्नाथो भारतीरतिदैवतम् । यत्पदोपासना सद्यो विधत्ते परमां मुदम् ॥ १ ॥ कवयति पण्डितराजे कवयन्त्यन्येऽपि विद्वांसः । नृत्यति पिनाकपाणौ नृत्यन्त्यन्येऽपि भूतवेतालाः ॥ २ ॥ माधुर्यैरपि धुर्यैर्द्राक्षाक्षीरेक्षुमाक्षिकादीनाम् । बन्धैव माधुरीय पण्डितराजस्य कथितायाः ॥ ३ ॥ गिरा देवी वीणागुणरणनर्हीनादरकरा यदीयानां वाचाममृतमयमाचामति रसम् । वचस्तस्याकर्ण्य श्रवणसुमगं पण्डितपतेरधुन्बन्धूनां नृपशूरशबायं पशुपतिः ॥ ४ ॥ मधु द्राक्षा साक्षादमृतमय वामाधरसुधा कदाचित्क्लेशचित्खलु हि विदधीरनपि मुदम् । ध्रुव ते जीवन्तोऽप्यहह मृतका मन्दमतयो न येषामानन्द जनयति जगन्नाथमणितिः ॥ ५ ॥

जयदेवप्रशंसा ।

सरसा भूतसद्भावा रुचिरा सकलप्रिया यस्य । भाषा सशृङ्गारा जयदेवः स राजते ॥ १ ॥ साध्वी मार्ध्वी क चिन्ता न भवति भवतः शर्करे कर्कशाऽसि द्राक्षे द्रक्ष्यन्ति के त्वाममृत मृतमसि क्षीर नीर रसस्ते । मकन्द क्रन्द कान्ताधर धरणितल गच्छ यच्छन्ति मात्र, यावच्छृङ्गारसारस्वतमिह, जयदेवस्य विष्वग्वचांसि ॥ २ ॥

१ देवैर्विशिष्टैः पण्डितैश्च । २ विफला भवति । ३ चक्रबन्धादिचित्रकाव्यरचना- । तथा बन्धनकारित्व- । ४ पटुत्वे इति न इति च चलेदः । ५ शृङ्गाररसप्रधानतया कन्दर्पोद्दीपन-
कारिणी । परिदग्धकामा च । ६ देव्याः स्तवनपरा (अर्धाङ्गे) अलङ्कृता गौरी यया तादृशी च । ७ बृहती कथा यस्याः सा, एतदाख्यो ग्रन्थश्च । ८ चरण- । शब्दविशेष- । ९ मद्य-
विशेष । १० वितरन्ति ।

ज्योतिरीशप्रशंसा ।

वाज्योतिर्यस्य सर्वेषां तमोऽध्वसनतत्परम् । प्रभावमहितः सोऽयं ज्योतिरीशो विराजताम् ॥ १ ॥
यश्चत्वारि शतानि बन्धघटनालंकारभाञ्जि द्रुत श्लोकानां विदधाति कौतुकवशादेकाहमात्रे कविः । ख्यातः
स्मात्तलमण्डलेष्वपि चतुःषष्टेः कलानां निधिः संगीतागमनागरो विजयते श्रीज्योतिरीशः कृती ॥ २ ॥

दण्डिप्रशंसा ।

त्रयो वेदास्त्रयो लोका यथा वा पावकास्त्रयः । प्रबन्धा यस्य राजन्ते स दण्डी केन नेदयते ॥ १ ॥
त्रयोऽग्नयस्त्रयो वेदास्त्रयो देवास्त्रयो गुणाः । त्रयो दण्डिप्रबन्धाश्च त्रिष्टु लोकेषु विश्रुताः ॥ २ ॥
जाते जगति वाल्मीकौ कविरित्यभिधाऽभवत् । कवी इति ततो व्यासे कवयस्त्वपि दण्डिनि ॥ ३ ॥

द्रोणप्रशंसा ।

यत्प्रभाववशाद्भीरा अधीरा एव भूतले । द्रोणे गर्जति तस्मिन् कः समितावतिष्ठताम् ॥ १ ॥
सरस्वतीपवित्राणां जातिस्तत्र न देहिनाम् । व्यासस्पर्धी कुलालोऽमूचद्रोणो भारते कविः ॥ २ ॥

धनदप्रशंसा ।

ऐश्वर्यस्य परा काष्ठा यत्र नित्यं विभाव्यते । धनदः स न केपां स्यात् स्पृहणीयगुणोदयः ॥ १ ॥
यथेयं वामदेवी सुकविमुखवासव्यसनिनी कुहूकण्ठीकण्ठे विलसति तथा चेदनवधिः । तदा भूमीभागे
निरुपमतमः किञ्चिदिव वा समाधत्ते साम्यं धनदमणितीना मधुरिमा ॥ २ ॥

नरहरिप्रशंसा ।

यशोधननिघर्षेदा नरहेरुर्वचो वर्ण्यते तदा गतमदा मदालसमरालबालारवाः । न विभ्रमचरी-
करी भवति चाधरी माधुरी सुधाकरसुधाक्षरीमधुकथा वृथा जायते ॥ १ ॥

प्रवरसेनप्रशंसा ।

कीर्तिः प्रवरसेनस्य प्रयाता कुमुदोज्ज्वला । सागरस्य परं पार कपिसेनेव सेतुना ॥ १ ॥

अकालजलदप्रशंसा ।

अकालजलदेन्दोः सा ह्यथा वचनचन्द्रिका । नित्यं कविचकोरैर्या पीयते न च हीयते ॥ १ ॥
स भूतौ यत्रासीद् गुणगण इवाकालजलदः सुरानन्दः सोऽपि श्रवणपुटोयेन वचसा । न चान्ये
गण्यन्ते तरलकविराजप्रभृतयो महाभागस्तस्मिन्नयमजनि यायावरकुले ॥ २ ॥

बाणप्रशंसा ।

इदि लोमेन बाणेन यन्मन्दोऽपि पदक्रमः । मवेत्कविकुरङ्गाणां चापलं तत्र कारणम् ॥ १ ॥
सहर्षचरितारम्भाद्भुतकादम्बरीकथा । बाणस्य बाण्यनार्येव स्वच्छन्दा भ्रमति क्षितौ ॥ २ ॥ शब्दार्थयोः

१ वानरविशेष- । कुवलय- । २ काव्यविशेषेण, बन्धविशेषेण च । ३ अस्मिन्नेव जरत्कार
प्रभृतयोऽपि महर्षयः समभवन् । एतद्वृत्तं च महाभारतादौ स्पष्टम् ।

समो गुम्फः पाञ्चाली रीतिरुच्यते । शीलामहारिकावाचि बाणोक्तिश्च सा यदि ॥ ३ ॥
जाता शिखण्डिनी प्राग्यथा शिखण्डी तथाऽवगच्छामि । प्रागल्भ्यमधिकमाप्तुं बाणी बाणो बभूवेति
॥ ४ ॥ श्लेषे केचन शब्दगुम्फविषये केचिद्वसे चापरेऽलकारे कतिचित्सदर्थविषये चान्ये कथा-
वर्णने । आः सर्वत्र गमीरधीरकविताविन्याटवीचातुरीसचारी कविकुम्भिकुम्भभिद्विरो बाणस्तु
पञ्चाननः ॥ ५ ॥

बिलहणप्रशंसा ।

विन्दुद्वन्द्वतरङ्गिताप्रसरणिः कर्ता शिरोविन्दुकं कर्मेति प्रतिबोधितान्वयविदो ये येऽपि तेभ्यो नमः ।
ये तु ग्रन्थसहस्राणकषणवृत्त्यत्कलङ्कैर्गिरामुल्लेखैः कषयन्ति बिलहणकविस्तेष्वेव सनह्यति ॥ १ ॥

भट्टारकहरिचन्द्रप्रशंसा ।

पदबन्धोज्ज्वलो हारी कृतवर्णक्रमस्थितिः । भट्टारहरिचन्द्रस्य गद्यबन्धो नृपायते ॥ १ ॥

विजयाङ्काप्रशंसा ।

सरस्वतीव कर्णाटी विजयाङ्का जयत्यसौ । या वैदर्भगिरां वासः कालिदासादनन्तरम्
॥ १ ॥ एकोऽभूजलिनात्ततश्च पुलिनाद्वाल्मीकितश्चापरस्ते सर्वे कवयो भवन्ति गुरवस्तेभ्यो नम-
स्कुर्महे । अर्धाक्षो यदि गद्यपद्यरचनेष्वेतश्चमत्कुर्वते तथा मूर्ध्नि ददामि वामचरण कर्णाटराजप्रिया ॥ २ ॥

भवभूतिप्रशंसा ।

मन्यां यदि विभूतिं त्व तात कामयसे तदा । भवभूतिपदे चित्तमविलम्ब निवेशय
॥ १ ॥ शुक्रविद्वितय मन्ये निखिलेऽपि महीतले । भवभूतिः शुक्रश्चाय वाल्मीकिस्तु तृतीयकः
॥ २ ॥ भवभूतेः संबन्धाद् भूधरभूरेव भारती माति । एतच्छतकारुण्ये किमन्यथा रोदिति ग्रीवा ॥ ३ ॥
रत्नावलीपूर्वकमन्यदास्तामसीममोगस्य बचोमयस्य । पयोधरस्येव हिमाद्रिजायाः पर विमूषा भवभूतिरेव ॥ ४ ॥

भासप्रशंसा ।

नाटकाविष्कियाकारी नानाकौतुकदर्शकः । गद्यपद्यनिबन्धश्रीर्मासा भासस्य भासते ॥ १ ॥
भासनाटकचक्रेऽपि च्छेकैः क्षिते परीक्षितम् । स्वप्नवासवदत्तस्य दाहकोऽभून् पावकः ॥ २ ॥ सूत्रधार-
कृतारम्भैर्नाटकैर्बहुभूमिकैः । सपताकैर्यशो लेभे भासो देवकुलैरिव ॥ ३ ॥

मयूरप्रशंसा ।

तावत्कविबिहङ्गानां ध्वनिर्लोकेषु शस्यते । यावन्नो विशति श्रोत्रे मयूरमधुरध्वनिः ॥ १ ॥ दर्प
कविभुजज्ञाना गता श्रवणमोचरम् । विषविषेभ मायूरी मायूरी वाङ्निर्कुर्वन्ति ॥ २ ॥

१ यथेयं पुस्तकं प्राप तत्त्वार्थं महाभारते स्पष्टम् । २ भेदनकारी । ३ सिंहः । ४ रामः पौलस्त्यं
जघान इत्यत्र कर्तृपदं विन्दुद्वयान्तं कर्मपदं शिरोविन्दुद्वयान्तमितीवान्यत्रापि कर्तृकर्मपदे इति
प्रतीतिमन्तो लोकाः । ५ तुमर्थं चतुर्यी । ६ अहमिति शेषः । ७ महेश्वरैश्वर्यस्य, कवेश्व
८ गौरी । गिरि- (गिरिसमजह-) समाजश्च । ९ एतत्प्रधाने उत्तररामचरिते नाटके ।
१० पाषाणः । 'अपि आवा रोदित्यपि' इत्यादौ स्पष्टम् । ११ सूत्रधारो नाटकप्रवर्तकः । वास्तु-
विद्याशाली च । १२ आमुखादिविशेषोऽष्टालकादिविशेषो वा । १३ छिनत्ति ।

मातङ्गदिवाकरप्रशंसा ।

अहो प्रभावो वाग्देव्या म्मातङ्गदिवाकरः । श्रीहर्षस्याभवत्सम्यः समो वाणमयूरयोः ॥ १ ॥

मुरारिप्रशंसा ।

मवभूतिमनादस्य निर्वाणमतिना मया । मुरारिपदचिन्तायामिदमाधीयते मनः ॥ १ ॥ मुरारि-
पदमाधुर्यमास्वाद्य सुमनोजनः । मुरारिपदमाप्नोति नात्र कार्या विभावना ॥ २ ॥ मुरारिपद-
भक्तिश्चेत्तदा मौघे रतिं कुरु । मुरारिपदभक्तिश्चेत्तदा भाँडे रतिं कुरु ॥ ३ ॥ देवीं वाचमुपा-
सते हि बहवः सारं तु सारस्यतं जानीते नितरामसौ गुरुकुलकृष्टो मुरारिः कविः । अविर्लङ्घित
एव वानरभटैः किंत्वस्य गम्भीरतामापातालनिमग्नपीथरतनुर्जानाति मन्थाचलः ॥ ४ ॥

कुलशेखरप्रशंसा ।

दूरादपि सतां चित्ते लिखित्वाऽऽश्चर्यमञ्जरीम् । कुलशेखरधीरोऽसौ चकाराश्चर्यमञ्जरीम् ॥ १ ॥

रत्नखेटदीक्षितप्रशंसा ।

विपश्चिर्तामैपश्चिमे विवादकेलिनिक्षले सपत्नजित्ययत्नतस्तु रत्नखेटदीक्षिते । वृहस्पतिः क
जल्पति प्रसर्पति क सर्पराजसमुखस्तु पण्मुखः सुदुर्मुखश्चतुर्मुखः ॥ १ ॥

राजशेखरप्रशंसा ।

बालरामायणादीनि काव्यानि प्रणिनाय यः । स राजशेखरः कस्य न कवेः शेखरोऽमर्षत् ॥ १ ॥
बभूव बल्मीकभवः कविः पुरा ततः प्रपदे भुवि भर्तृमेष्ठताम् । स्थितः पुनर्यो भवभूतिरेख्या
स वर्तते सपति राजशेखरः ॥ २ ॥ पातु श्रोत्ररसायनं रचयितुं वाचः सतां संमतां व्युत्पत्तिं
परमामवाप्तुमवधिं लब्धुं रसस्रोतसः । भोक्तुं स्वादु फलं च जीविततरोर्यद्यस्ति ते कौतुकं तद्गतः
शृणु राजशेखरकवेः सूक्तीः सुधास्यन्दिनीः ॥ ३ ॥

वाल्मीकिप्रशंसा ।

वाल्मीकिविशिष्टस्य कथितावनचारिणः । शृण्वन् रामकथानादं को न याति परं पदम्
॥ १ ॥ रामेति परिक्रान्तमारुढं कथितालताम् । शृण्वतो मोदयन्तं तं वाल्मीकिं को न वन्दते ॥
॥ २ ॥ इदानीं सन्तु काव्यानि बहूनि जगतीतले । यदादर्शमयं काव्यमाद्य तत्तु तदेव हा
॥ ३ ॥ कवीन्दु नौमि वाल्मीकिं यस्य रामायणी कथाम् । चन्द्रिकामिव चिन्वन्ति चकोरा इव
साववः ॥ ४ ॥ सद्गुणैणाऽपि निर्दोषा सर्वैरापि सुकोमला । नमस्तस्मै कृता येन रम्या रामायणी
कथा ॥ ५ ॥ योमीन्द्रश्छन्दसा स्रष्टा रामायणमहाकविः । बल्मीकजन्मा जयति प्राच्यः प्राचेतसो
मुनिः ॥ ६ ॥ लौकिकानां हि साधूनामर्थं वागनुवर्तते । ऋषीणां पुनराद्याना वाचमर्थोऽनुधावति

१ चाण्डालदिवाकरः इत्यपि पाठः । एवं सत्यस्य सङ्केतग्रहे सन्देहः । यद्वा, चाण्डालो
जात्या, दिवाकरो नाम्ना चेति स्यादिति चिन्त्यम् । २ संसारसम्पदं तदाख्यकवि च ।
३ विरक्तिप्रणयिना । ४ भगवच्चरणभक्तिम् । मुरारिकविपदविन्यासरसं च । ५ विष्णु-
६ माधकाव्ये । ७ भवे मेति छेदः । ८ विदुषाम् । ९ अग्रणीः । १० आदिशेषः । ११ दुःश्रव-
णादिद्वेष- । राक्षसविशेष- । १२ परुषत्वयुता राक्षसविशेषचरितयुक्ता च ।

॥ ७ ॥ आदिकवी चतुरास्यौ कमलजवल्मीकजौ वन्दे । लोकलोकविधात्रोर्योर्मिदा लेश-
मात्रेण ॥ ८ ॥ तमृषि मनुष्यलोकप्रवेशविश्रामशाखिन वाचाय । सुरलोकादवतारप्रान्तरखेदच्छिदं
वन्दे ॥ ९ ॥ विहितघनालंकारं विचित्रवर्णावलीमयस्फुरणम् । शक्रायुधमिव वैक्रं वल्मीकमुखं
मुनिं नौमि ॥ १० ॥ सति काकुत्स्थकुलोन्नतिकारिणि रामायणेऽपि किं काव्यम् । रोहति कुल्या
गङ्गापरे किं बहुरसे वहति ॥ ११ ॥ मास्वद्वंशवतंसकीर्तिरमणीरङ्गप्रसङ्गस्वनद्धादिवप्रथमध्वनिर्विजयते
वल्मीकजन्मा मुनिः । पीत्वा यद्वदनेन्दुमण्डलगलत्काव्यामृताब्धेः किमप्याकल्पं कविनूतनाम्बुदमयी
कादम्बिनी वर्षति ॥ १२ ॥

सुरानन्दप्रशंसा ।

नदीनां मेकलसुता, नृपाणां रणविग्रहः । कवीनां च सुरानन्दध्वनिमण्डलमण्डनम् ॥ १ ॥

: सुभद्राप्रशंसा ।

पार्थस्य मनसि स्थानं लेभे खलु सुभद्रया । सुकवीनां वचोवृत्तिचातुर्ये च शुभद्रया ॥ १ ॥

शीलामट्टारिकाप्रशंसा ।

शब्दार्थयोः समो गुम्फः पाञ्चाली रीतिरुच्यते । शीलामट्टारिकावि बाणोक्तिषु च सा यदि ॥ १ ॥

विजिकाप्रशंसा ।

नीलोत्पलदलश्यामां विजिकां मामजानता । दृष्ट्वैव दण्डिना प्रोक्त सर्वशुद्धा सरस्वती ॥ १ ॥

व्यासप्रशंसा ।

नमः सर्वविदे तस्मै व्यासाय कविबेघसे । चक्रे पुण्यं सरस्वत्या यो वर्षमिव भारतम्
॥ १ ॥ अचतुर्वदनो ब्रह्मा द्विबाहुरपरो हरिः । अमाललोचनः शम्भुर्मगवान्बादरायणः ॥ २ ॥
श्रवणाङ्गलिपुटपेयं विरचितवान्भारताख्यममृतं यः । तमहमरागमतृष्णं कृष्णद्वैपायन वन्दे ॥ ३ ॥
व्यासगिरिं निर्यासं सारं विश्वस्य भारत वन्दे । मूषणतयैव संज्ञां यदङ्कितां भारतं वहति ॥ ४ ॥

शाकल्लमल्लप्रशंसा ।

एकोऽभूत्पुलिनात्ततस्तु नलिनाद्यान्योऽपि नाकोरमूल्यायास्ते त्रय एव दिव्यकवयो दीव्यन्तु देव्या
गिरा।अर्वाचो यदि गद्यपद्यरचनाचातुर्यबाणुद्धतास्तान्सर्वानतिशय्य खेलतितरा शाकल्लमल्लःकविः॥१॥

सातवाहनप्रशंसा ।

पृथिव्या प्रथिता गाथा सातवाहनयूगजा । व्यधुर्धृतेस्तु विस्तारमहो चित्रपरम्परा ॥ १ ॥
अविनाशिनमग्राम्यमकरोत्सातवाहनः । विशुद्धजातिमिः कोश रत्नैरिव सुभाषितैः ॥ २ ॥

कृष्णशङ्करप्रशंसा ।

स्थिता माध्वीकपाकत्वानिसर्गमधुराऽपि हि । किमपि स्वदते वाणी केषांचित् कृष्णशङ्करी ॥ १ ॥

१ चत्वारि आस्यानि मुखानि यस्येति, चतुरं वाग्विस्तोरणे पटु आस्यं यस्येति च चतु-
रास्यः । अनयोरेकशेषे रूपमिदम् । २ ले लकारे शमात्रेण-कैवल्येन शकारेण अंशमात्रेण च ।
३ विहिताः रचिताः घनाः निविद्धाः अलङ्काराः अतुप्रासादयः येनेति, विहितो बनानां मेधानाम्
अलङ्कारः पर्याप्तता येनेति च तम् । ४ अक्षर-नीलादि-च ।

कैकटनितम्बप्रशंसा ।

के कैकटनितम्बेन गिरां गुम्फेन रञ्जिताः । निन्दन्ति निजकान्तानां न मौग्ध्यमधुरं वचः ॥ १ ॥

सुदर्शनप्रशंसा ।

न मुग्धदयिताधरे न विषभाजि रत्नाकरे न राहुमुखकोटरे न किल तार्क्ष्यपक्षान्तरे । सुदर्शन-
कवीश्वरे रसिकचक्रचूडामणौ गुणौकसि मुधा बुधास्त्यजत सान्द्रचन्द्रभ्रमम् ॥ १ ॥

सुबन्धुप्रशंसा ।

वाचां विन्यासमात्रेण परमां याति निर्वृतिम् । सुमनस्त्वविधाता स सुबन्धुः कस्य नो मुदे ॥ १ ॥
कवीनामगलद्वर्षो नूनं वासवदत्तया । शक्त्येव पाण्डुपुत्राणां गतया कर्णगोचरम् ॥ २ ॥

तरलप्रशंसा ।

यायावरकुलश्रेणेर्हारयष्टेश्च मण्डनम् । सुवर्णवन्धश्चिरस्तरलस्तरलो यथा ॥ १ ॥

देवीसहायप्रशंसा ।

भजन्ते भारतीलक्ष्मीपार्वत्यो यानिरन्तरम् । तेषां देवीसहायानां पादौ कैर्नाभिवन्दितौ ॥ १ ॥
वारलक्ष्मीश्च शिवाऽमला च विमुता शान्तिः प्रसत्तिर्धृतिः कीर्तिः कान्तिरुदारता च करुणा गम्भीरता
वा स्वयम् । ज्ञाता येन सम दिवं च सकला याता यथाऽर्थाभिधं त विष्वग्विदितानवधचरितं देवी-
सहायं नुत ॥ २ ॥

शिवनाथप्रशंसा ।

कवीनां च बुधानां च वदान्यानां च यो गुरुः । नानाशास्त्रचणमज्ञः शिवनाथः स नम्यते
॥ १ ॥ सर्वेषु शास्त्रेषु धृतप्रबोधः कारुण्यमूर्तिः सुकृतप्रतिष्ठः । लब्धप्रसादश्च मतां समाप्तु स्वार्थः स
धन्यः शिवनाथसूरिः ॥ २ ॥

मेण्ठराजप्रशंसा ।

वक्रोक्तया मेण्ठराजस्य वहन्त्या क्षणिरूपताम् । आविद्धा इव ध्रुवन्ति मूर्धानं कविकुञ्जराः ॥ १ ॥

प्रभुदेवीप्रशंसा ।

सूक्तीनां स्मरकेलीनां कलानां च विदर्भभूः । प्रभुदेवी कविर्लोटी गताऽपि हृदि तिष्ठति ॥ १ ॥

भीमटप्रशंसा ।

कालञ्जरपतिश्चक्रो भीमटः पञ्चनाटकीम् । प्रायः प्रबन्धराजत्वं तेषु स्वमदशाननम् ॥ १ ॥

मायूराजप्रशंसा ।

मायूराजसंमो जज्ञे नान्यो मतिर्मतां वरः । उदन्वतः समुत्तस्थुः कति वा तुहिनांशवः ॥ १ ॥

१ भारत्या सेवितो ब्रह्मा लक्ष्म्या सेवितो विष्णुः पार्वत्या सेवितो महेश्वरश्चेत्येवमेते
देवीसहायाः । तथा-गीर्वाणरूपया भारत्या सम्पत्तिरूपया लक्ष्म्या पार्वतीनाम्न्या पत्न्या च
सेविताः पण्डिताः । बहुवचनमत्र पक्षे गौरवातिशयद्योतनाय । २ स्वर्गस्थः-मुखी च ।
३ अङ्कुश- ।

देवसूरिप्रशंसा ।

'बाह्रस्पत्याधिपत्यस्य पातने प्रथितोद्यमः । अपूर्वः कोऽपि लोकेऽस्मिन् देवसूरिः कृतोदयः ॥ १ ॥
कृत्वा ग्रन्थाश्चारुतत्त्वार्थपूर्णान् विद्वन्मान्यान् दुर्धिया मीतिहेदन् । लब्ध्वा मान सर्वविद्वत्समासु ख्याता-
मिह्यो देवसूरिर्विमाति ॥ २ ॥

उदयप्रभप्रशंसा ।

उदयप्रभसूरीन्ने प्रकाशयति भूतलम् । अपरे विबुधाः सर्वे निष्प्रभा इव सर्वतः ॥ १ ॥ उदयप्रभ-
सूरीन्द्रः प्रथितः प्रतिमोदयः । नानादिव्यप्रबन्धानां निर्भाताऽयं विराजते ॥ २ ॥

यशोविजयप्रशंसा ।

'नानानिबन्धनिर्माता प्रसुरदिव्यदर्शनः । यशोविजय आचार्यो वादीन्द्रव्यूहकेसरी ॥ १ ॥

हजारिलालप्रशंसा ।

हजारिलालः कविद्वन्दमल्लः शल्यायमानः प्रतिवादिनां च । अध्यापितानेकनिबन्धराजोऽ-
नघविद्यः सुदृढकीर्तिः ॥ १ ॥

हरिवल्लभप्रशंसा ।

हरिवल्लभकविमहो बल्लभरमपि ब्रवीति नो वितथम् । अघुना बुधवल्लभतां हरिवल्लभतां पटु-
मतल्ली ॥ १ ॥

धर्मसूरीश्वरप्रशंसा ।

यस्य ज्ञानमनन्तदर्शिसमयाम्भोराशिमन्थाचलो यस्य क्षान्तिरनल्पकोपेनजनक्रोधाग्निधाराधरः । यस्य
ब्रह्मतपः सहस्रकिरणो मूर्ध्मण्डलद्योतकः । सोऽय संयमिना धरो विजयते श्रीधर्मसूरीश्वरः ॥ १ ॥

धनञ्जयप्रशंसा ।

द्विसंधाने निपुणता स ता चक्रे धनञ्जयः । ययां जातं फलं तस्य संतां चक्रे धनञ्जयः ॥ १ ॥

पाणिनिप्रशंसा ।

स्वस्ति पाणिनये तस्मै यस्य कृपसादतः । आदौ व्याकरण काव्यमनु जाम्बवतीजयम् ॥ १ ॥

प्रद्युम्नप्रशंसा ।

सहर्षचरितारब्धाऽद्भुतकादम्बरकथा । प्रद्युम्नान्नापरस्येह पौष्पा अपि शराः खराः ॥ १ ॥

गोनन्दनप्रशंसा ।

अनुप्रासिनि सन्दर्भे गोनन्दनसमः कुतः । यथाऽर्थेनामतैवास्य यद्वाग्बदति चारुताम् ॥ १ ॥

गणपतिप्रशंसा ।

मुहुर्गणपतिं वन्दे महामोदविधायिनम् । विद्याधरमणेर्यस्य पूज्यते कण्ठगर्जितम् ॥ १ ॥

कुमारदासप्रशंसा ।

जानकीहरणं कर्तुं खुबशो स्थिते सति । कविः कुमारदासश्च रावणश्च यदि क्षमः ॥ १ ॥

आनन्दवर्धनप्रशंसा ।

ध्वनिनाऽतिगमीरेण काव्यतत्त्वनिवेशिना । आनन्दवर्धनः कस्य नासीदानन्दवर्धनः ॥ १ ॥

१ बृहस्पतिसमः इति भावः । २ शुभ्रात्रयमानं वल्लभः । ३ बुधवत् सौम्यवत् देववद्वा हरेः
सूर्यस्य विष्णोश्च वल्लभतां, हरिवत् बुधवल्लभतां लभतामिति वा भावः ।

वस्तुपालप्रशंसा ।

पीयूषपादपि पेशलाः शगधरज्योत्स्नाकलापादपि स्थन्ध्या नूतनचूतमशरिमरादप्युल्लसत्सौरभाः ।
वाग्देवीमुखसामसूक्तविशदोद्गारादपि प्रागुलाः केषां न प्रथयन्ति चेतसि मुद श्रीवस्तुपालोक्तयः ॥ १ ॥
श्रीशार्देकसदनं हृदयालयः के नो सन्ति हन्त सकलागु कलामु निष्णाः । तादृक्परस्य दृष्टे न
कवित्वतत्त्वबोधाय बुद्धिविमयस्तु न वस्तुपालाद् ॥ २ ॥ विरचयति वस्तुपालश्चुल्लेख्यसचिवेषु
कविषु च प्रवरः । न कदाचिदर्थहरण श्रीकरणे काव्यकरणे वा ॥ ३ ॥ नरनारायणं नाम्ना
विबुधानां मुदाबहम् । तेने तेन महाकाव्य वाग्देवीधर्मस्युनुना ॥ ४ ॥

वसन्तपालप्रशंसा ।

कीर्त्या सौरभसारसान्द्रमुमनःसन्दोहसन्दोहकान्त्या पाति वसन्तमन्यहमत्तावित्यर्पितार्थक्रमम् ।
ख्यातं प्राप वसन्तपाल इति यो नामाद्विर्तायं मुदा विद्वद्भिः परिकल्पितं हरिहरश्रीतोमशर्मादिभिः ॥ १ ॥

हरिहरप्रशंसा ।

स्वाक्पाकेन यो वाचां पाकशास्त्रपरां कवीन् । स्वयं हरिहरः सोऽमृत्कवीनां पाकशासनः ॥ १ ॥
मुवा मधु मुवा तीधु मुवा सोऽपि मुवारसः । आस्यादितं मनोहारि यदि हारिहरं वचः ॥ २ ॥

रामचन्द्रप्रशंसा ।

निर्दोषकाव्यशतकं विरचय्य लोके लोकोत्तराशुक्रविकीर्तिषिशुद्रकान्तिः । सोऽय पवित्रधिषणः
प्रतिभाविशालः श्रीरामचन्द्रविबुधो महितो महिम्ना ॥ १ ॥ प्रवन्वानाधातुं नवमणितिवैदर्यमधुरान्
कवीन्द्र निस्तन्द्राः कति न हि मुरारिप्रभृतयः । ऋते रामानान्यः किमुत परकोटौ घटयितुं
रसान् नाट्यप्राण्यान् पटुरिति वितर्को मनसि नः ॥ २ ॥ प्रवन्वा इक्षुवत्प्रायो हीयमानरसाः क्रमात् ।
कृतिस्तु रामचन्द्रस्य सर्वा स्वादुः पदे पदे ॥ ३ ॥

श्रीपालप्रशंसा ।

एकाहनिष्पन्नमहाप्रवन्धः श्रीसिद्धरानप्रतिपन्नवन्धुः । श्रीपालनामा कविचक्रवर्ती प्रशस्तिमेतामकपो-
त्प्रशस्ताम् ॥ १ ॥

कृष्णरामप्रशंसा ।

काव्यं यदीयं गृहमम्बरं वा मुषर्णचित्रोज्ज्वलमायिमाति । स नन्दनो नन्दति कुन्दनस्य श्रीकृष्णरामः
कविरासकामः ॥ १ ॥ साहित्यामृतसागरप्रमथने निर्व्याजमन्याचलः स्फारस्फूर्जितगद्यपद्यकवित्कान्तार-
कण्ठीरवः । रोम्यारोग्यविधिशुद्धधूपणो लक्ष्मीविलासास्पद श्रीमत्कुन्दननन्दनो विजयते श्रीकृष्णरामः
कविः ॥ २ ॥ उद्यल्लावण्यलक्ष्मीवलयितवपुषा स्वर्गवाराङ्गनानामाश्लेषे यः प्रमोदः स्फुरति च गरिमा
योऽमृते माधुरीणाम् । सौरभ्यं कुङ्कुमे यत् पयसि विमलता याऽप्यहो तत्समस्तं मित्रैकत्रेक्षितं चेदभिल-
पसि तदा पश्य कृष्णस्य काव्यम् ॥ ३ ॥

१ कुल्लेख्यराजामात्येषु । २ भारत्या यः पुत्रवत्परिरक्षितस्तेन । ३ नवनवोन्मेषशालिनी
बुद्धिः प्रतिभा । ४ एकाहे निष्पन्नः सत्पूर्णो महान् प्रवन्धो यस्येति । यद्वा णिजयौज्ज्वलान्तर्भावितः,
तथा च, एकाहे निष्पन्नः निष्पादितो महान् प्रवन्धो येनेति ।

गोपालदत्तप्रशंसा ।

यो ब्राह्म्य एव परिदर्शितवाग्बिलासप्रागल्भ्य उन्नमितबुद्धिबिभूतिराशिः । यो ज्येष्ठयोरनुजनौ सहजे च सर्वं विन्यस्य सुलुमितवान् विबुधान् विजेतुम् ॥ १ ॥ अद्यापि, येन विहिता विपुलाः प्रबन्धा विद्योतमानविभवाः सुखयन्ति विश्वम् । सोऽयं द्विष्टुष्टगुरुवंशमवः प्रसिद्धो गोपालदत्त उपमेयपदं कथं स्यात् ॥ २ ॥ युग्मकमिदम् ।

कृष्णदत्तप्रशंसा ।

गोपालमक्तः प्रतिपन्नविद्यः सर्वत्र सम्यग्विहितप्रबन्धः । मुग्धोऽप्यमुग्धः परमुग्धतादः श्रीकृष्ण-दत्तो जयताञ्चिराय ॥ १ ॥

रामचन्द्रपण्डितप्रशंसा ।

मृतं मविष्यत्प्रमवच्च सर्वं जानाति यः श्रीहनुमत्प्रसादात् । समुल्लसत्पण्डितवंशवर्यः श्रीरामचन्द्रः स न कस्य वन्द्यः ॥ १ ॥

हेमचन्द्रप्रशंसा ।

नानाप्रबन्धपरिबन्धननन्ददच्छप्रज्ञः प्रबुद्धविषयः सुमनोगरिष्ठः । कोटिचयाधिककवित्वविभावभेदः शास्त्रेष्वनन्यविभवो ननु हेमचन्द्रः ॥ १ ॥ चिन्तामणिप्रमृतिरत्नमुदारमावात्सर्गोपकारकृतये परितो वितीर्णम् । को दिव्यवाग्विमवमच्छगुण न हेमचन्द्र स्तुवीत सुमनाः सुमनोवरेण्यम् ॥ २ ॥ किं स्तुमः शब्दपाथोर्धेहेमचन्द्रयतेर्मतिम् । एकेनानेन येनेदं कृतं शब्दाशुशासनम् ॥ ३ ॥ श्रीहेमचन्द्रः कविकालिदासं सर्वज्ञकल्पः कविचक्रवर्ती । योगे च पातञ्जलयोगशास्त्रं ज्ञानानुनीन्द्रोऽनुविगाह-तेऽयम् ॥ ४ ॥

श्रीहर्षप्रशंसा ।

कविषु दधतमुत्कर्षं विस्मरदनवद्यद्वयवाग्धर्मम् । इह खलु खलप्रघर्षं श्रीहर्षं नौमि हर्षसङ्घर्षम् ॥ १ ॥ अमोघचिन्तामणिमन्त्रसिद्धिप्राप्तप्रभावं प्रथितप्रतापम् । समस्तशास्त्रप्रतिबुद्धविद्यं श्रीहर्षमेकं विबुधं प्रतीमः ॥ २ ॥

माघप्रशंसा ।

कविताकुन्दविक्रासनकृतिने विजितजनतानिदाघाय । दलितोद्दामाघाय प्रणति कल्याणि माघाय ॥ १ ॥ माघो माघ इवाशेष क्षमः कम्पयितुं जगत् । श्लेषामोदमर चापि सम्भावयितुमीश्वरः ॥ २ ॥

भारविप्रशंसा ।

जिगाय विस्फूर्तिमती यदीया प्रतिमा रविम् । मन्महे कविरत्नं तं वयं सम्प्रति भारविम् ॥ १ ॥ प्रकाशं सर्वतो दिव्यं विदधाना सताम्बुदे । प्रबोधनपरा हृद्या मा रवेरिव भारवेः ॥ २ ॥

भासप्रशंसा ।

भासनाटकचक्रेऽपि च्छेकैः क्षिते परीक्षितुम् । स्वमवासवदत्तस्य दाहकोऽभूज पावकः ॥ १ ॥

१ कनीयसीत्यर्थः । २ एतेनास्याल्पवयस्य एवं स्वर्गारोहणं सूचितम् । ३ श्रीकृष्ण-। एतन्नामज्येष्ठभ्रातृ-। ४ प्रकृते चिन्तामणिपदमभिधानचिन्तामणिपरम् । प्रभृतिपदेन काव्या-शुशासनादिग्रहणम् ।

श्रीगङ्गासहायप्रशंसा ।

गङ्गासहायो जितकामवीर्यो दयालुवरो द्विजराजमौलिः । श्रीरामराज्याहितदिव्यचर्यो निरस्त-
मोहप्रसरो मुदेऽस्तु ॥ १ ॥ प्रतिपदमुदात्तभावं भाग्यवतीयं पद कृतं येन । विद्यावाचस्पतिपदमहितो
गङ्गासहोऽसौ ॥ २ ॥ अवाप्य यो रामधनात्मभूतिं छेमे विभूतिं परितः प्रसिद्धाम् । नमामि
तं तच्चविदां गरिष्ठं गङ्गासहायं यिनमन्ति के न ॥ ३ ॥

चेतरामप्रशंसा ।

नीतौ प्रवीणो मतिमत्सु मान्यो महान् महिम्ना महसा च नित्यम् । मुकुन्दपूज्योऽपि मुकुन्दमत्तः
श्रीमान्स वन्द्यो मम चेतारामः ॥ १ ॥

गोविन्दसहायप्रशंसा ।

प्रबुद्धबुद्धिर्विहितप्रवृद्धिं प्रातो विभूतिं च सतां प्रतिष्ठाम् । सदा सुनीतिर्धुवि लब्धकीर्तिर्जगति
गोविन्दसहायसूरिः ॥ १ ॥

जगन्नाथप्रशंसा ।

महत्सु धैर्याकरणेष्वनन्य गभीरभाव कथिषु प्रतिष्ठम् । पीयूषपाणिं कमलायतालं वन्दे जगन्नाथ-
मपास्तदर्पम् ॥ १ ॥

पण्डितराजोपनामजगन्नाथप्रशंसा ।

पण्डिताः सन्तु भूयांसस्तेषां राजा य एव सः । जगन्नाथो जगन्नाथ इयं केन न वन्द्यते ॥ १ ॥
रसगङ्गावरो येनोद्भासितो भव्यभावनः । तेन गङ्गाधरः शम्भुः कथं साधर्म्यमाश्रयेत् ॥ २ ॥

चन्द्रदत्तप्रशंसा ।

जिह्वाऽप्रविस्फूर्जितसर्वभारतः परं नतः सद्गुणगुच्छभारतः । विराजते राजगुरुः समारतः स चन्द्र-
दत्तः परमप्रभारतः ॥ १ ॥

दुर्गाप्रसादप्रशंसा ।

विना दुर्गाप्रसाद को यस्य न्यासे पटुः पुमान् । काव्यमालामनुः सोऽयं विदुषामस्तु संविदे ॥ १ ॥

सरयूप्रसादप्रशंसा ।

शास्त्रार्थविध्वस्तविपक्षवादः पवित्रचर्याक्षपितप्रवादः । श्रीयन्त्रपूजापरमप्रसादः स मन्त्रशास्त्री
सरयूप्रसादः ॥ १ ॥

१ द्विजराजानां मौलीभूतः, द्विजराजः चन्द्रः मौलौ यस्य स इति च । २ श्रीरामस्य
श्रीरामसिंहस्य राज्ये आहिता दिव्या चर्या उपासना येन सः । श्रीरामाणां परशुरामरामचन्द्रबल-
रामाणां राज्या पङ्कचा आहिता कृता दिव्या चर्या प्रतिष्ठा यस्य स इति च । ३ श्रीमद्भागवत
पुराणसम्बन्धि, भगवद्भक्तलभ्यं च । ४ एष हि भागवतव्याख्याता । ५ रामधनसो जन्म,
रामरूपं यद्भनं वद्रेवात्मभूतिर्यस्येति च ।

रघुवरप्रशंसा ।

यो धर्मशासनपदाधिकृतोऽधिकश्रीर्मासा दिशो दशरथप्रवणः पिबते । सल्लभणाञ्चिततनुर्ननु
सोऽतिचारुवर्णमृतो रघुवरो जयताविराय ॥ १ ॥

कविसमाजप्रशंसा ।

उपमा कालिदासस्य भारवेरर्थनौरवम् । दण्डिनः पदलाहित्यं भावे सन्ति त्रयो गुणाः ॥ १ ॥
भावेन विभ्रितोत्साहा नोत्सहन्ते पदक्रमे । स्मरन्तो भारवेरेव कवयः कपयो यथा ॥ २ ॥ श्रीरामायण-
भारतवृहत्कथानां कवीन्ममस्कुर्मः । त्रिशोता इव सरसा सरस्वती स्फुरति यैर्मिना ॥ ३ ॥ प्राचे-
तसव्यासपराशराद्याः प्राञ्चः कवीन्द्रा जगदञ्चितास्ते । गोष्ठी नवीनाऽपि महाकवीनां पूज्या गुणै-
र्भुवनोपकर्त्री ॥ ४ ॥ धन्वन्तरिक्षपणकामरसिंहशङ्खवेतालमष्टघटखर्परकालिदासाः । ख्यातो बराहमि-
हिरो नृपतेः समायां रत्नानि वै वरश्चर्चिव विक्रमस्य ॥ ५ ॥ यस्याश्चोरश्चिकुरनिकरः कर्णपूरो
मयूरो भासो हासः कविकुलगुरुः कालिदासो विलासः । हर्षे हर्षे हृदयवसतिः पञ्चबाणस्तु बाणः
केषा नैषा कथय कविताकामिनी कौतुकाय ॥ ६ ॥ मासो रामिलसोमिलौ वरश्चिः श्रीसाहसाङ्क-
कविर्मण्डो भारविकालिदासतरलाः स्कन्दः सुबन्धुश्च यः । दण्डी बाणदिवाकरौ गणपतिः कान्तश्च
रत्नाकरः सिद्धा यस्य सरस्वती भगवती के तस्य सर्वेऽपि ते ॥ ७ ॥ वाचः पल्लवयत्युमापति-
धरः सदर्मश्चुद्धिं गिरा जानीते जयदेव एव शरणः श्लाघ्यो दुरुहद्रुते । शृङ्गारोत्तरसत्प्रमेयरचनै-
राचार्यगोवर्धनस्पर्धी कोऽपि न विश्रुतः श्रुतिधरो धोर्ध्वकविस्मापतिः ॥ ८ ॥ माघश्चोरो मयूरो मुरारिपु-
ररो भारविः सारविधः श्रीहर्षः कालिदासः कविरथ भवमूल्याह्वयो भोजराजः । श्रीदण्डीडिण्डिमार्णवः
श्रुतिमुकुटगुरुर्मल्लटो मट्टबाणः ख्याताश्चान्ये सुबन्धादय इह कृतिभिर्विभ्रमाद्वादयन्ति ॥ ९ ॥

कुकाविगर्हा ।

अप्रगल्भाः पदन्यासे जननीरागहेतवः । सन्त्येके बहुलालापाः कवयो बालका इव ॥ १ ॥
काविमिर्नृपसेवासु वित्तालकारहारिणी । वाणी वेद्येव लोमेन परोपकरणीकृता ॥ २ ॥ अन्यवर्ण-
परावृत्त्या बन्धचिह्ननिगूहनैः । अनाख्यातः सता मध्ये कविश्चोरो विभाव्यते ॥ ३ ॥
प्रायः कुकवयो लोके रागाधिष्ठितदृष्टयः । कोकिला इव जायन्ते वाचालाः काम-
कारिणः ॥ ४ ॥ किं कवेस्तस्य काव्येन सर्ववृत्तान्तगामिनी । कथेव भारती यस्य न प्राप्नोति
दिगन्तरम् ॥ ५ ॥ किं कवेस्तस्य काव्येन किं काण्डेन धनुर्मेतः । परस्य हृदये
लग्नं न घूर्णयति यच्छिरः ॥ ६ ॥ मुखमात्रेण काव्यस्य करोत्यहृदयो जनः । लायामच्छामपि
श्यामा राहुस्तारापतेरिव ॥ ७ ॥ श्लोकार्थस्वादकाले तु शब्दोत्पत्तिविचिन्तकाः । नीवीविमोक्ष-
वेलाया वज्रमौल्यविचिन्तकाः ॥ ८ ॥ अधिभिल्लपल्लिगल्लं बह्ववपल्लवोऽपि वाचालः । नागरनरवर-
परिषदि कस्य मुखादक्षर क्षरति ॥ ९ ॥ गणयन्ति नैपशब्दं न वृत्तमङ्गं क्षयं न चार्थस्य । रसिकत्वे-

१ न्यायालये, धर्मरक्षायां च । दशदिशो भासा पिबते रथप्रवण इत्यन्वयः । दशरथाज्ञा-
धर्मी भासा दिशः पिबत इति च । सता लक्ष्मणा चिह्नेनाञ्चिततनुः । सता लक्ष्मणेनाञ्चिता
सहृदयस्येति च । २ धनुर्धारिणः । ३ असहृदयः । ४ सभायाम् । ५ दुर्वाच्यं व्युत्पत्ति-
त्वादिना दुष्टं शब्दं च । ६ अरिचञ्चलः, छन्दोभङ्गं च ।

नाकुलिता वेश्यापतयः कुक्कयश्च ॥ १० ॥ दुर्जनद्वृताशतस्य काव्यसुवर्णं विशुद्धिमायाति । दर्शयितव्यं तस्मान्मत्सरमनसः प्रयत्नेन ॥ ११ ॥ कविरनुहरति च्छाया पदमेक पादमेकमर्थं वा । सकलप्रबन्धहर्त्रे साहसकर्त्रे नमस्तस्मै ॥ १२ ॥ विपुलदयाभियोगे विद्यति काव्ये जडो न मौल्यं स्वं । निन्दति कञ्चुकमेव प्रायः शुष्कस्तनी नारी ॥ १३ ॥ अतिरमणीये काव्ये पिशुनोऽन्वेपयति दूषणान्वेव । अतिरमणीये यपुषि व्रणमेष हि मक्षिकानिकरः ॥ १४ ॥ वालाकटाक्षसूत्रितमसर्तानेवत्रिमागकृतमा-
प्यम् । कविमाणवका दूतीव्याख्यातमर्थीयते भावम् ॥ १५ ॥ द्रौढीयसा धाट्यगुणेन युक्ताः कैः कैरपूर्वैः परकाव्यखण्डैः । आढम्बर ये वचसां वहन्ति ते केऽपि कन्धाकचयो जयन्ति ॥ १६ ॥ कर्णामृतं सूक्तिरस विमुच्य दोषेषु यत्नः सुमहान्वलस्य । अवक्षते केटिघ्नं प्रविष्टः क्रैमेलकः कण्टक-
जालमेव ॥ १७ ॥ साहित्यपौधोनिधिमन्थनोऽथ काव्यामृतं रक्षतं हे कवीन्द्राः । यत्तस्य दैत्या इव लुण्ठनाय काव्यार्थचोराः प्रगुणीभवन्ति ॥ १८ ॥ गृह्णन्तु सर्वं यदि वा यथेच्छं नास्ति क्षतिः कापि कवीश्वराणाम् । रत्नेषु लुप्तेषु बहुष्वमैर्त्यरथापि रत्नाकर एव सिन्धुः ॥ १९ ॥ दैवीगिरिः केऽपि कृतार्थयन्ति ताः कुण्ठयन्त्येव पुनर्विगृह्णाः । या विप्रुषः शुक्तिमुल्लेपं दैव्यस्ता एव मुक्ता न तु चातकेषु ॥ २० ॥ परिश्रमज्ञ जनमन्तरेण मौनिव्रत विभ्रति वाग्मिनोऽपि । वाचयमाः सन्ति विना वसन्तं पुंस्कोकिलाः पञ्चमचञ्चवोऽपि ॥ २१ ॥ काव्यं करोषि किमु ते सुहृदो न सन्ति ये त्वामुदीर्णपवनं न निवारयन्ति । गव्यं घृतं पिव नियातगृहं प्रविश्य वाताधिका हि पुरुषाः कवयो भवन्ति ॥ २२ ॥ यः सत्पदस्थमिह काव्यमधु प्रसन्नं मुष्णन्परस्य तनुते निजपयमध्ये । अस्थानदोषजनितेव विपीलिकाली काली विभाति लिखिताक्षरपङ्क्तिरस्य ॥ २३ ॥ हठादाकृष्टानां कतिपयपदानां रचयिता जनः स्पर्धा-
लुब्धेदहह कविना वश्यवचसा । भवंदथ श्रो या किमिह बहुना पापिनि कलौ घटानां निर्मातुमिभुवन-
विधातुश्च कलहः ॥ २४ ॥ स्तुयद्भवनवर्तके सति हरी कविः मूर्तिभिः करोति वरवर्णिनीचरितवर्णनं गर्हितम् । अनीतिरवनीपतिर्धत्तं शुनीतनु मौक्तिकैर्विभूषयति देवतामुकुटभागयोगैर्यथा ॥ २५ ॥ श्रीनाथस्तवनानुरूपकवना वाणी मनोहारिणी कष्टं हा कवयः कदर्यकुटिलधमापालसात्कुर्वते । दूरोपाट-
सौरसैन्धवपयो देवाभिपेक्षोचितं संसेके विनियुजते सुमतयः शाखालवालस्य किम् ॥ २६ ॥ लीला-
लुण्ठितशारदापुरमहासपद्मराणां पुरो विद्यासन्निधिनिर्गलत्कणमुपो वर्धयन्ति चेत्पामराः । अद्य श्वः फणिना शङ्कुन्तशिशवो दन्तावलानां वृकाः सिहाना च मुखेन मूर्धसु पदं धास्यन्ति शालावृकाः ॥ २७ ॥ स्वाधीनो रसनाञ्चलः परिचिताः शब्दाः कियन्तः कचित्क्षोणीन्द्रो न नियामकः परिपदः शान्ताः स्वतन्त्रं जगत् । तद्युयं कवयो वयं वयमिति प्रस्तावनाहुर्कृतिं स्वच्छन्दं प्रतिसेधं गर्जत वयं मौनव्रताल-
यिनः ॥ २८ ॥ स्वर्गानर्गलनिर्गलत्पुरसारित्पाथ प्रपातप्रथाप्रत्याख्यानपटीयसाऽपि वचसा जिह्वेति जिह्वेति नः । एकद्वयक्षरकष्टपिष्टरचनादुर्वारगर्वग्रहाः कन्थामात्रमुविन्दकाः कवयितुं सज्जन्ति लज्जामुचः ॥ २९ ॥ यः स्यात्केवललक्ष्यलक्षणरतो नो तर्कसपर्कभ्रजालकारविचारचारुधिपणः काव्यज्ञशिक्षो-
ज्जितः । तस्माच्चेदसशालि काव्यमुदयेदेकान्ततः सुन्दरं प्रासादो घवलस्तदा क्षितिपतेः काकस्य काष्ण्योद्भवेत् ॥ ३० ॥

१ दूषणान्वेषी । २ अतिदीर्घेण । ३ उष्ट्रः । ४ समुद्र- । ५ देवैः । ६ अयं पूर्वः श्लोकश्च साक्षेपौ । ७ विन्दवः । ८ अपहरन् । ९ जहपन्ति । १० प्रतिगृहम् ।

सत्पण्डितप्रशंसनम् ।

पण्डिते हि गुणाः सर्वे मूर्खे दोषाश्च केवलाः । तस्मान्मूर्खसहस्रेभ्यः प्राज्ञ एको विशिष्यते ॥ १ ॥
यत्र विद्वज्जनो नास्ति श्लाघ्यस्तत्रात्पधीरपि । निरस्तपादपे देशे एरण्डोऽपि द्रुमायते ॥ २ ॥ किं कुलेन
विशालेन विद्याहीनस्य देहिनः । अकुलीनोऽपि विद्यावान्देवैरपि स पूज्यते ॥ ३ ॥ रोहेण सूक्तिरत्नानां
वन्दे वृन्द विपश्चिताम् । यन्मध्यपतितो नीचः काचोऽप्युच्चैर्महीयते ॥ ४ ॥ विद्वानेव विजानाति
विद्वज्जनपरिश्रमम् । न हि बन्ध्या विजानाति गुर्वीं प्रसववेदनाम् ॥ ५ ॥ प्राज्ञो हि जल्पता पुसा श्रुत्वा
वाचः शुभाशुभाः । गुणवद्वाक्यमादत्ते हसः क्षीरमिधाम्भसः ॥ ६ ॥ विद्वत्त्व च नृपत्व च नैव तुल्यं
कदाचन । स्वदेशे पूज्यते राजा विद्वान्सर्वत्र पूज्यते ॥ ७ ॥ अलकरोति यः श्लोकं शुक एव न
मध्यमः । अल करोति यः श्लोकं शुक एव नमर्थ्यमः ॥ ८ ॥ सौदोषमपि निर्दोषं भवत्यग्रे विपश्चितः ।
रामस्येवार्जुनवपुः कवेश्च सरस वचः ॥ ९ ॥ गुणदोषौ बुधो गृह्णन्निदुष्वेढौ विधेश्वरः । शिरसा श्लेषते
पूर्वं पर कण्ठे निर्यच्छति ॥ १० ॥ स्थिरा शैली गुणवता खलबुद्ध्या न बाध्यते । रत्नदीपस्य हि शिखा
वात्ययाऽपि न नाश्यते ॥ ११ ॥ वेद्यानामिव विद्यानां मुखं कैः कैर्न चुम्बितम् । हृदयग्राहिणस्तासां
द्वित्राः सन्ति न सन्ति वा ॥ १२ ॥ विदुषा वदनाद्वाचः सहसा यान्ति नो बहिः । याताश्चेन पराञ्चन्ति
द्विरदाना रदा इव ॥ १३ ॥ अर्थाहरणकौशल्यं किं स्तुमः शास्त्रवादिनाम् । अव्ययेभ्योऽपि ये चार्था-
न्निष्कर्षन्ति सहस्रशः ॥ १४ ॥ स एव रसिको लोके श्रुत्वा काव्य परैः कृतम् । उपपद्यते च युगप-
द्ददनेऽस्फणोश्च यस्य वीः ॥ १५ ॥ श्रुते महाकवेः काव्ये नयने वदने च वा । युगपद्यस्य नोदेति स
वृषो महिषोऽथवा ॥ १६ ॥ विद्या विनयोपेता हरति न चेतांसि कस्य मनुजस्य । काञ्चनमणिसंयोगो नो
जनयति कस्य लोचनानन्दम् ॥ १७ ॥ व्याख्यातुमेव केचित्कुशलाः शास्त्रं प्रयोक्तुमलमन्ये । उपनाम-
यति करोऽन रसास्तु जिह्वैव जानाति ॥ १८ ॥ सत्यं तपो ज्ञानमहिंसता च विद्वत्प्रमाणं च
सुशीलता च । एतानि यो धारयते स विद्वान् केवलं यः पठते स विद्वान् ॥ १९ ॥
कवीश्वराणां वचसा विनोदैर्नन्दन्ति विद्यानिधयो न चान्ये । चन्द्रोपला एव करैर्हिमांशोर्मध्ये
शिलानां सरसा भवन्ति ॥ २० ॥ शास्त्राण्यधीत्यापि भवन्ति मूर्खा यस्तु क्रियावानुरूपः स
विद्वान् । सुचिन्तितं चौषधमातुर्येणां न नाममात्रेण करोत्यरोगम् ॥ २१ ॥ न पण्डिताः सौहसिका
भवन्ति श्रुत्वाऽपि ते सतुल्यन्ति तत्त्वम् । तत्त्वं समादाय समाचरन्ति स्वार्थं प्रकुर्वन्ति परस्य चार्थम्
॥ २२ ॥ इह तुरगशतैः प्रयान्तु मूढा घनरहितास्तु बुधाः प्रयान्तु पङ्क्तयाम् । गिरिशिखरगताऽपि
काकपङ्क्तिः पुलिनैर्गतैर्न समत्वमेति हसैः ॥ २३ ॥ सन्तश्चेदिह गुणविन्दवो बुधस्तान्सतुष्टः कवल्यति
स्रुटेऽपि दोषे । संयुक्तानपि पयसः कणान्विचिन्वन्मस्तो प्रसति हि मङ्गु मल्लिकैः ॥ २४ ॥ अन्या
जगद्धितमयी मनसः प्रवृत्तिरन्यैव कापि रचना वचनावलीनाम् । लोकोत्तरा च कृतिराकृतिरङ्गद्वया

१ अद्भुतभूतम् । २ अतिशयिताम् । ३ सन्तानोत्पत्तिकालिकी पीडाम् । ४ प्रकल्पताम् ।
५ नकारो मध्यमो यस्य सः । नकारस्य मध्ये निवेशे शुनक इति सम्पद्यते । ६ दूषितं हस्तयुक्तं
च । ७ भार्गवस्य । ८ सहस्रबाहु शरीरम् । ९ बुध्यन् । गृह्णन् । १० विषम् । ११ प्रशंसति । धार-
यति च । १२ अवस्थाद्वि अवस्थापयति च । १३ निपातविशेषेभ्यः, न व्ययो धनवितरणकर्म
येषां तेभ्यश्च । १४ जलम् । वा वा इति प्रशंसाशब्दश्च । १५ रोगिणाम् । १६ अविमृश्य-
कारिणः । १७ सैकत- । १८ राजहंसः ।

विद्यावतां सकलमेव गिरां दवीर्यैः ॥ २५ ॥ अधिगतपरमार्थान्पण्डितान्मावमंस्थास्तृणमिव लघुलक्ष्मीर्नैव
तान्संरुणद्धि । मढमिलितमिलिन्दश्यामगण्डस्थलानां न भवति विसतन्तुर्धारण वारणानाम् ॥ २६ ॥
शास्त्रोपस्कृतशब्दसुन्दरगिरः शिष्यप्रदेयागमा विख्याताः कवयो वसन्ति विषये यस्य प्रमोर्निधनाः ।
तज्जाडय वसुधाधिपस्य कवयो यथै विनाऽर्पाश्वराः कुत्स्याः स्युः कुरोक्षका न मणयो वैरर्धतैः पातिताः
॥ २७ ॥ हर्तुर्याति न गोचरं किमपि शै पुष्पाति सर्वात्मना हार्थिम्यः प्रतिपाद्यमानमनिशं प्राप्नोति
वृद्धिं पराम् । कल्पान्तेष्वपि न प्रयाति निर्वनं विद्याल्यमन्तर्धनं येषां तान्प्रति मानमुञ्जत नृपाः कस्तैः
सह स्पर्धते ॥ २८ ॥

असत्पण्डितगर्हणम् ।

यस्य नास्ति स्वयं प्रज्ञा शास्त्रं तस्य करोति किम् । लोचनाम्या विहीनस्य दर्पणः किं करिष्यति
॥ १ ॥ मूर्खचिह्नानि पठिति गर्वो दुर्धचनं मुखे । विरोधी विषयादी च कृत्याकृत्यं न
मन्यते ॥ २ ॥ मूर्खो हि जल्पतां पुंसां श्रुत्या वाचः शुभाशुभाः । अशुभ वाक्यमादत्ते
पुरीषमिव शूकरः ॥ ३ ॥ उपदेशो हि मूर्खाणां प्रज्ञोग्य न शान्तये । पयःपानं शुभ्रगानां
केवलं विषवर्धनम् ॥ ४ ॥ धरं पर्यतद्गोष्ठं औन्तं येनचरः मढ । न मूर्खजनसम्पर्कः सुरेन्द्र-
मर्धनेष्वपि ॥ ५ ॥ मूर्खोऽपि मूर्खं दृष्ट्वा च चन्दनादपि ग्रीतलः । यद्वि पश्यति विद्वांसं मन्यते
पितृघातकम् ॥ ६ ॥ अन्तैः सारविहीनस्य सहायः किं करिष्यति । मलयेऽपि स्थितो वेशुर्वंशुरेव न
चन्दनः ॥ ७ ॥ यस्य नास्ति विश्वकस्तु केवलं यो बह्व्रुतः । न स जानाति शास्त्रार्थान्दर्शी
पाकरसानिव ॥ ८ ॥ रूपयौवनसम्पन्ना विशालशूलसंभवाः । विद्याहीना न शोभन्ते निर्गन्धाः किंशुका
इव ॥ ९ ॥ विद्याविधिर्विहीनेन किं कुर्वीत देहिना । अकुर्वीतोऽपि यो विद्वान्दैवतैरपि पूज्यते
॥ १० ॥ मढोपशमनं शास्त्रं खलानां कुस्ने मढम् । चक्षुःप्रकाशकं तेज उल्लूकानाभिवान्धताम् ॥ ११ ॥
ज्ञानविद्याविहीनस्य विद्याजालं निरर्थकम् । कण्ठमूत्रं विना नारी अनेकामरणैर्धृता ॥ १२ ॥ मूर्खः
स्वल्पव्ययश्रमात्सर्वनाशं करोति हि । कः मुधीः सन्त्यजेद्गण्डं शुल्कैस्तेवातिसाच्चसात् ॥ १३ ॥ माता
शत्रुः पिता वैरी येन बालो न पाठितः । न शोभते समामये हसामये वको यथा ॥ १४ ॥ पुस्तकेषु
च नाधीत नाधीतं गुरुसन्निधौ । न शोभते समामये हंसामये वको यथा ॥ १५ ॥ विद्या शस्यते लोके
पूज्यते चोत्तमैः सदा । विद्याहीनो नरः प्राज्ञः सभाया नैव शोभते ॥ १६ ॥ शोभते विदुषां मध्ये
नैव निर्गुणमानसः । अन्तरे तमसा दीपः^१ शोभते नार्कनेजसाम् ॥ १७ ॥ बोद्धारो मत्सरप्रस्ताः प्रभवः
स्मयदूषिताः । अवोषोपहताश्चान्ये जीर्णमन्त्रे सुभाषितम् ॥ १८ ॥ पदद्वयस्य सन्धानं कर्तुमप्रतिभाः
खलाः । तथाऽपि परकाव्येषु दुष्करेष्वप्यसंभवाः ॥ १९ ॥ क दोषोऽत्र मया लभ्य इति सचिन्त्य

१ अतिदूरम् । २ हस्तिनाम् । ३ मूल्यतः । ४ सुखम् । ५ प्रदीयमानम् । ६ मरणम् ।
७ सुश्रुतम् । ८ ईषत् प्रियम् । ९ भ्रमणम् । १० पशुभिः, भिल्लादिभिर्वा । ११ इन्द्रादीनां दिव्ये-
ष्वपि स्थानेष्विति भावः । १२ सारशब्दोऽत्रोपादेयतत्त्वपरः । असत्पण्डितपक्षे क्षुद्रतया यत्तदीयं
भाषणादि तत्सर्वं विपरीतं भवतीति विपरीत्यं हि निःसारत्वम् वेशुपक्षे तु आभ्यन्तरपुष्टताहेतु-
शून्यत्वं निःसारत्वम् । १३ राजग्राह्यस्य करस्य । राजग्राह्यकरमपि यो न दातुं प्रभवति,
तद्भयान्मूलमपि जहाति स च कथञ्चाम ततोऽन्यल्लब्धव्यं लप्स्यत इति भावः । १४ जारगर्भो इव
स्त्रियः इति पाठान्तरे तु जारनिहितो गर्भो यासां ताः । शाकपार्थिवादिवाग्विहितपदलोपः ।
१५ तथा च निर्गुणो मूर्खानाम्मध्य एव वाच्यं शोभते न तु विदुषामिति स्थितम् ।

चेतसा । खलः काव्येषु साधूनां श्रवणाय प्रवर्तते ॥ २० ॥ उपपत्तिमिरम्लाना नोपदेशैः कदर्थिताः ।
स्वसंवेदनसवेधसाराः सङ्ख्योक्तयः ॥ २१ ॥ केषांचिद्वाचि शुक्लवत्परेषा इति मूकवत् । कस्याप्या
हृदयाद्वक्त्रे वत्सु वल्गन्ति सूक्तयः ॥ २२ ॥ बहूनि नरशीर्षाणि लोमशानि बृहन्ति च । ग्रीवासु मति-
बद्धानि किं चित्तेषु सकर्णकम् ॥ २३ ॥ कवीनां महतां सूक्तैर्गूढार्थान्तरसूचिभिः । विध्यमानश्रुतेर्माभू-
दुर्जनस्य कथं व्यथा ॥ २४ ॥ अङ्गः सुखमाराध्यः सुखतरमाराध्यते विशेषज्ञः । ज्ञानलवदु-
र्विदेग्वः ब्रह्माऽपि नरं न रज्जयति ॥ २५ ॥ गुणिगुणगणनारम्भे न पतति कौठिनी
सुसंभ्रमाद्यस्य । तेनाम्ना यदि सुतिनी वद वन्ध्या कीदृशी भवति ॥ २६ ॥ निर्गुण
इति मृत इति च द्वावेकार्थाभिधायिनौ विद्धि । पश्य धनुर्गुणशून्यं निर्जीवं यदिह शंसन्ति ॥ २७ ॥
अन्तर्भूतो निवसति जैडे जडः शिशिरर्महसि हरिण इव । अजैडे शशीव तपने स तु प्रविष्टोऽपि
निःसरति ॥ २८ ॥ जीवित इव कण्ठगते सूक्ते दूःखासिका कवेस्तावत् । नयनविकासविधायी स चेत-
नान्यागमो यावत् ॥ २९ ॥ साहित्यसगीतकलाविहीनः साक्षात्पशुः पुच्छविषेणहीनः । वृण न खाद-
न्नपि जीवमानस्तद्गोचरे परमं पशूनाम् ॥ ३० ॥ जडेषु जातप्रतिमामिमानाः खलाः कवीन्द्रोक्तिषु के
षाकाः । प्राप्ताग्निनिर्वापणगर्वमभ्यु रत्नाद्बह्व्योतिषि किं करोति ॥ ३१ ॥ येषां न विद्या न तपो न
दानं ज्ञानं न शीलं न गुणो न धर्मः । ते मृत्युलोके भुवि भारभूता मनुष्यरूपेण मृगाश्चरन्ति ॥ ३२ ॥
सुक्ताफलैः किं मृगपक्षिणा च मृष्टाजपानं किमु गर्दमानाम् । अन्वस्य दीपो बधिरस्य गीतं मूर्खस्य किं
धर्मकथाप्रसङ्गः ॥ ३३ ॥ अज्ञातपाण्डित्यरहस्यमुद्रा ये काव्यमार्गे दधतेऽभिमानम् । ते गारुडी-
याननघोत्य मन्त्रान्हालाहलास्वादनमारमन्ते ॥ ३४ ॥ अवचर्जम्बालगवेषणाय कृतोद्यमानां खलसैरिमारणैः ।
कवीन्द्रवाह्निर्जनिर्जनिर्जनिर्जनि सजायते व्यर्थमनोरथत्वम् ॥ ३५ ॥ वरं दारिद्र्यः श्रुतिशास्त्रपारगो न चापि
मूर्खो बहुतरुसयुतः । सुलोचना जीर्णपटाऽपि शोभते न नेत्रहीना कनकैरलङ्कता ॥ ३६ ॥ व्यालाश्च
राङ्गश्च सुधाप्रसादाजिह्वाशिरोनिग्रहमुग्रमायुः । इतीव भीताः पिशुना भवन्ति परादुमुखाः काव्यरसामृतेषु
॥ ३७ ॥ सरस्वतीमातुरमूचिर न यः कवित्वपाण्डित्यघनस्तनवैर्यः । कथं स सर्वाङ्गमनात्सौष्ठवो
दिनादिन प्रौढिविशेषमश्नुते ॥ ३८ ॥ वितीर्णशिक्षा इव हृत्पदैर्यसरस्वतीवाहनराजहसैः । ये क्षीर-
नीरप्रविभागदक्षा विवेकिनस्ते कवयो जयन्ति ॥ ३९ ॥ काव्यामृतं दुर्जनराहुनीतं प्राप्य भवेन्नो सुर्मनो-
जनस्य । सच्चक्रमव्याजविराजमानतैरुप्यप्रकर्षं यदि नाम न स्यात् ॥ ४० ॥ विना न साहित्यविदा
परत्र गुणः कथंचित्प्रथते कवीनाम् । आलम्बते तत्क्षणमम्भसीव विस्तारमन्यत्र न तैलविन्दुः ॥ ४१ ॥
अत्यर्थव्यक्तत्वमनर्थकं या शून्या तु सर्वान्यगुणैर्व्यनीति । अस्पृश्यतादूषितया तया किं तुच्छधपुच्छ-
च्छटयेव वाचा ॥ ४२ ॥ नीचस्तनोत्वश्रु नितान्तकाण्ड्यं पुष्पातु सार्धैर्म्यदङ्गनेन । विना तु जायेत

१ अज्ञोऽपि कथञ्चिद्गोचनीयो भवति, किञ्चिज्ज्ञस्तु स्वयं पण्डितमन्यः परान् बहुज्ञानपि
तुच्छं मनुते इति तथोक्तम् । २ कनिष्ठिकाऽङ्गुलिः । प्रथमगणनं तत् आरम्भ हि भवति ।
३ पुत्रवती । ४ मूढे जलरूपे च । चन्द्रो हि जलात्मा गच्छते । ५ मूढः, पशुत्वेन जहात्मा च ।
६ चन्द्रमसि । ७ प्रबुद्धे जलरूपत्वाद्विरुद्धे च । सूर्यो हि तेजोरूपो गच्छते । ८ सूर्ये । ९ शृङ्ग-
१० जीविमानीति तु युक्तं शानचोऽनुपपत्तेः । ११ भाग्यम् । १२ जारस्येति पाठान्तरम् ।
१३ दोषरूपपट्ट- । १४ दुर्जनरूपाणां महिषाणाम् । १५ गङ्गायाम् । १६ शिष्टः । १७ हृदया-
सनस्य- । १८ देव- । उदार- । महत्- । १९ प्रकटयति । २० उपमा- ।

कथं तदीयक्षोदेन सारस्वतद्वक्त्रसादः ॥ ४३ ॥ विधिनक्ति न बुद्धिदुर्विवः स्वयमेव स्वहितं पृथग्वर्जः ।
यदुदीरितमप्यदः परेन विजानाति तद्वृत्तं महन् ॥ ४४ ॥ भिदुरेष्येदपायमार्त्तना परतः श्रद्धेतोऽथ वा
बुधाः । न परोपहितं न च स्वतः प्रीतिर्मातेऽनुमयादनेऽन्यथाः ॥ ४५ ॥ अथवाऽभिनिविष्टुभिषु व्रजति
व्यर्थकता सुभाषितम् । रविरागिषु शीतरोचिषः करजाल कमलाकरंभिव ॥ ४६ ॥ स्तरकर्मफलानि
यदृच्छया बिलिख तानि सहे चतुरानन । अरन्तिकेषु कथित्वनिवेदनं शिरसि मा लिख मा लिख मा लिख
॥ ४७ ॥ कतिचिद्व्रतनिर्भरमत्सराः कतिचिदात्मवचःस्तुतिशालिनः । अहं केऽपि निरक्षरश्चपस्तदिह
संप्रति कं प्रति मे श्रमः ॥ ४८ ॥ ये के विचिरस्तशालिषु सत्कवीनः सृज्ये कणपथनामिषु नाद्रियन्ते ।
ते मालनीपरिमण्डपि कन्दलसु नासापुटं करमृतेन विद्व्युरेव ॥ ४९ ॥ मद्राणि मा कुरु विपादमनाद-
रेण मात्मन्यमग्रमनसा सहसा खलानाम् । काव्यारविन्दमकरन्दमनुव्रतानामोभेषु धार्ष्ट्यसितमां कियतो
बिलासान् ॥ ५० ॥ चेतःप्रमादजनने विबुधोचमानामानन्दि संपरमयुक्तमतिप्रमत्तम् । काव्य खलस्य
न करोति तदि प्रनिष्ठा पीयूषपानमिव वक्तुवर्धतं गहो ॥ ५१ ॥ वज्रा यदपणरमेन विमर्दपूर्वमर्था-
न्कथं जटिति तान्मृतात्त दधुः । चौरा द्यातिमृदयो महता कवीनामर्थान्तराण्यपि हठादितरन्ति
शब्दाः ॥ ५२ ॥ अर्थोऽस्ति चेन्न पदशुद्धिरास्ति नाऽपि नो गीतिरस्ति यदि सा वचना कृतस्या ।
साऽप्यस्ति चेन्न नववक्रगतिस्तदेनद्वयं विना रत्नमो गहन कथित्वम् ॥ ५३ ॥ श्लाघ्यैव वक्तिमतिर्वि-
नशद्वर्गवन्धोस्तस्याः कथिप्रवर्तुनित्यनुर्कतायाः । कर्गान्तिकप्रणवभाजि गुणे यदीये चेतामि मत्सरवतां
जटिति व्रुटन्ति ॥ ५४ ॥ अरण्यजटितं कृत शयशरीरमुद्रितं श्वेदऽन्जमवरोपितं सुचिरंभूरे वर्धितम् ।
श्वपुच्छमवनामितं बविरकर्णजापः कृतो धृतोऽन्वमुखदर्पणो यद्वर्धुं जनः सेवितः ॥ ५५ ॥ प्रसगमणि-
मुद्धरेन्मकरवक्रदंष्ट्राङ्कुरात्समुद्रमपि नतरेत्यचलदूर्गमालाकुलम् । भुजगमपि कोपित शिरसि पुष्पवद्धारयेन
तु प्रतिनिविष्टमूर्खजनचित्तमाराधयेत् ॥ ५६ ॥ लभतं सिर्केनाम्बु तलमपि यत्नतः पीडयन्पिबेव भृंगोत्पि-
कासु सलिलं पिपासादितः । कदाचिदपि पर्यटञ्जशविषार्णमासादयेन्न तु प्रतिनिविष्टमूर्खजनचित्तमा-
राधयेत् ॥ ५७ ॥ यदा किञ्चिज्जोह द्विप इव मदान्वः सममवं तदा सर्वतोऽस्मीत्यमवर्द्धयलितं मम
मनः । यदा किञ्चिर्किञ्चिद्वुवजनसकाशादवगतं तदा मूर्खोऽस्मीति ज्वरश्च मदो मे व्यपगतः ॥ ५८ ॥
शिरः शीर्षं स्वर्गात्पशुपतिशिरस्तैः क्षितिधरं मैत्रीप्रादुत्तुद्गादयनिमवनेश्वापि जलधिम् । अथोऽथो गङ्गेयं
पदमुपगता स्तोकेभ्युना विवेकअष्टाना भवति विनिपातः शतमुखः ॥ ५९ ॥ परलोकान्तोकाननु-
दिवसमप्यस्य ननु ये चतुष्पादीं कुर्युर्वहय दह ते सन्तु कथयः । अविच्छिन्नोद्गच्छजलधिलहरीरीति-
सुहृदः सुहृद्या वंशैश्च दधति किल कोपाचन गिरः ॥ ६० ॥ यितरति गुरुः प्राज्ञे विद्या यथैव तथा
जडे न तु खलु तयोर्ज्ञाने शक्तिं करोत्युग्रहन्ति वा । भवति च पुनर्मूयान्मेदः फलं प्रति तद्यथा
प्रभवति शुचिर्विश्वप्राहे मणिर्न मृदा चयः ॥ ६१ ॥ अविनयमुग्रामज्ञानानां शमाय भवन्नपि प्रकृतिङ्क-
टिलाद्विद्याभ्यासः खलत्वविवृद्धये । फणिमयभूतामस्तु च्छेदक्षमस्तमसामसौ विषधरफणारत्नैर्लोको मयं तु

१ सरस्वतीदृष्टि- । २ ज्ञानदृष्टिः मूढ इति भावः । ३ क्षुद्रः । ४ कथितम् । ५ अगा-
मिनी चिपदम् । ६ स्वयम् । ७ निश्चिनोति । ८ आग्रहग्रहिलज्ञानेषु । ९ चन्द्रमसः । १० यथे-
च्छम् । ११ सुभाषितेषु । १२ मुखेषु । १३ स्थापयिष्यसितमाम्- । १४ प्रसन्नता । १५ प्ररोहायो-
ग्ये । १६ मूढः । १७ आग्रहग्रस्त- । १८ बालुकामध्ये । १९ मरीचिकासु । २० शूद्र- ।
२१ सदर्पम् । २२ शङ्करसम्बन्धि । २३ महेश्वरमूर्धनः । २४ पर्वतात् । २५ अल्पम् । २६ स्वच्छत्वं
विशालत्वं च । २७ दर्शनम् ।

भृशायते ॥ ६२ ॥ व्यासादीन्कविपुङ्गवाननुचितैर्वाक्यैः सलीलं हसन्तुचैर्जल्प निमील्य लोचनयुगं
 लोकोन्मसगर्वं पठ । काव्यं धिक्कुरु यत्परैर्विरचितं स्पर्धस्व सार्धं बुधैर्यद्यम्यर्थयसे श्रुतेन रहितः पाण्डित्य-
 माप्तुं बलात् ॥ ६३ ॥ ये संसत्सु विवादिनः परयशःशूलेन शल्याकुलाः कुर्वन्ति स्वगुणस्तवेन
 गुणिना यत्नादुणाच्छादनम् । तेषां रोषकवायितोदरदृशा कोपोष्णनिःश्वासिना दीप्ता रत्नशिखेव कृष्ण-
 फणिनां विद्या जनोद्वेजिनी ॥ ६४ ॥ ग्रीवास्तम्भभृतः परोक्षतिकथामात्रे शिरःशूलिनः
 सोद्वेगभ्रमणप्रलापविपुलक्षोमाभिभूतस्थितेः । अन्तर्द्वेषविषप्रवेशविषमक्रोधोष्णनिःश्वासिनः कष्टा नूनम-
 पण्डितस्य विकृतिर्भीमज्वरारम्भभूः ॥ ६५ ॥ मूर्खत्वं सुलभं भजस्व कुमते मूर्खस्य
 चाष्टौ गुणा निश्चिन्तो बहुमोजनोऽतिमुखरो रात्रिदिवा स्वममाक् । कार्याकार्यविचा-
 रणान्वधविरो मानापमाने समः प्रीयेणामर्थवार्जितो दृढवपुर्मुखः सुखं जीवति ॥ ६६ ॥ व्यालं
 बालमृणालतन्तुभिरसौ रोद्धुं समुज्जृम्भते छेतुं वैज्रमणीञ्चिरीषकुसुममान्तेन सनद्यते । माधुर्यं मधु-
 विन्दुना रचयितुं क्षाराम्बुधेरीर्हते नेतुं वाञ्छति यः खलान्पथि सता सूक्तैः सुधांस्यन्दिभिः ॥ ६७ ॥
 शक्यो चारयितुं जलेन द्रुतमुक्लेशेण सूर्यातपो नागेन्द्रो निशिताङ्कुशेन समदो दण्डेन भोगदर्भौ । व्या-
 धिर्मेघजस्रग्रहैश्च विविधैर्मन्त्रप्रयोगैर्विषं सर्वस्यौषधमस्ति शास्त्रविहितं मूर्खस्य नास्त्यौषधम् ॥ ६८ ॥
 तोयं निर्मथितं घृताय मधुने निष्पीडितः प्रस्तरः पानार्थं मृगतृष्णिकोर्मितरला भूमिः समालोकिता ।
 दुग्धां सेयमचेतनेन जैरती दुग्धाशया सूकरी कष्टं यत्खलु दीर्घया धनतृषा नीचो जनः सेवितः ॥ ६९ ॥
 काव्ये मव्यतमेऽपि विज्ञानिवहैरास्वाद्यमाने मुहुर्दोषान्वेषणमेव मत्सरजुषा नैसर्गिको दुर्ग्रहः । कासारोऽपि
 विकासिपङ्कजचये खलुर्मरिणे पुनः क्रौञ्चश्चञ्चुपुटेन कुञ्चितवपुः शम्भूकमन्वेषते ॥ ७० ॥ विद्ये ह्येत-
 राऽसि किन्तु कृपणासमावनैल्लज्जसे सन्त्यन्ये तव तोषणाहितधियो धन्या वदान्या भुवि । कान्तानां
 कुचकुम्भकौशलरुचा नो हानिरेतावता षण्ढीनां हृदयेऽपि यत्प्रणयते नानर्ह्यैरगोदयः ॥ ७१ ॥ भीमासा
 पठिता न यैरुपनिषन्नैव श्रुता तत्त्वतः श्रीमच्छङ्करमाष्यतो भगवती गीताऽप्यधीता न यैः । सिद्धा-
 न्तापगतं शिरोमणिमतं ज्ञात्वाऽपि किञ्चित्ततो मष्टार्चार्थपदं गताः कथमहो लज्जा लभन्ते न ते ॥ ७२ ॥
 पेटीचीवरपट्टवस्त्रपटलश्वेतातपत्रच्छटाशाटीहारकषोटकस्तुदघटाटोपाय दुम्य नमः । येनानक्षरकुक्षयो-
 ऽपि जगतः कुर्वन्ति सर्वज्ञताभ्रान्तिं येन विना तु हास्यपदवीं सन्तोऽपि कष्टं गताः ॥ ७३ ॥ सौकृत
 निजसंविदेकविषयं तत्त्वं सचेता भुवक्षत्रे नूनमवोधमोहितधियां हास्यत्वमायास्यति । तद्युक्तं विदुषो
 जनस्य जडवर्ज्येण तु नामासितुं जात्यन्धं प्रति रूपवर्णनविधौ कोऽयं वृथैवोद्यमः ॥ ७४ ॥ ये ताव-
 त्स्वगुणोपबृंहितधियस्तेषामरम्य जगद्येऽप्येते कृतमत्सराः परगुणं स्वमेऽपि नेच्छन्ति ये । अन्येषामनुरा-
 गिणा कचिदपि स्निग्धं मनो निर्दृतावित्थं यान्तु तपोवनानि महता सूक्तानि मन्येऽधुना ॥ ७५ ॥
 यातास्ते रससारसग्रहविधिं निष्पीड्य निष्पीड्य ये वाक्त्वंसुलता पुरा कतिपये तत्त्वस्पृशश्चक्रिरे ।
 जायन्तेऽद्य यथायथं तु कथयस्ते तत्र सतन्वते येऽनुप्रासकठोरचित्रयमकलेपादिशल्कोचयम् ॥ ७६ ॥
 प्राहुः व्यात्पण्डितानां कविवचसि कथं प्रतर्नन्त्यचिन्ता विद्येरेन्यद्यवधान्यभिजहति तथा गृह्यते
 स्युर्गुणाश्चेत् । अन्यस्त्वन्यप्रमाणः परमवतनुते छिद्यते तावता किं नाय रत्नस्य दोषो दृषदिति
 यदिदं क्षिप्रमन्वाः क्षिपन्ति ॥ ७७ ॥

१ शास्त्रज्ञानेन । २ आधिक्येन । ३ रोग- । ४ सर्पम् । ५ हीरक- । ६ कामयते । ७ अमृत- ।
 ८ वृद्धा । ९ तडाके । १० मराला हंसाः । ११ नपुंसकानाम् । १२ कन्दर्प- । १३ साभिप्रायम् ।
 १४ तूष्णीम् । १५ आदिर्भवतु । १६ पुरातन-नूतन- । १७ जानीयुः ।

सच्छान्दसप्रशंसनम् ।

नाध्यापयिष्यन्निर्गमाञ्जमेणोपाध्यायलोका यदि शिष्यवर्गान् । निर्धेदवादं किल निर्धितानमुर्वीतलं
हन्त तदाऽमविष्यन् ॥ १ ॥

असच्छान्दसगर्हणम् ।

आः कष्टमप्रहृष्टाः शिष्टा अपि वित्तचापलाविष्टाः । अध्यापयन्ति वेदानादाय विराय मासि
मासि भृतिम् ॥ १ ॥

वैयाकरणप्रशंसा ।

वैयाकरणकिरैतादपशब्दमृगाः क यान्ति सन्त्रस्ताः । ज्योतिर्नैवेदितगार्थकभिर्गणनगैहराणि यदि
न स्युः ॥ १ ॥ यद्यपि बहु नाधीये तथाऽपि पठ पुत्र व्याकरणम् । स्वजनः स्वर्जने मा भूत्सकल
शकलं सकैच्छकृत् ॥ २ ॥ कृतदुरितनिराकरणं व्याकरणं चैतुरधीरधीर्यैः । बुधगणगणनावसरे कनि-
ष्टिका या परं जयति ॥ ३ ॥ सूत्रं पाणिनिर्वेदं कैल्यन्तुल्यः समुद्रहति मुदृशम् । वर्णोदीना धर्मोन्वेष्टा
विधिवैयर्थ्यैः सौ ॥ ४ ॥ पातं जले विष्णुपदौपगायाः पातशले चापि नैयऽवर्णाहम् । आचक्षते शुद्धि-
दर्मा प्रसूतेरौ च क्षते रंगमधोक्षजे च ॥ ५ ॥ नृणामैनस्यस्तफणाभृदीशगिरां दुर्गेषां बुधराजगोष्ठी ।
अवुद्धचापश्रुतिपद्धतीनां युद्धक्षमेवोद्धतयोद्धसार्था ॥ ६ ॥ नाद्रीकृतव्याकरणौपधानामर्पाटयं वाचि सुगढ-
मास्ते । कस्मिंश्चिदुक्ते तु पदे कथंचिन्सर्वैर वपुः स्थियति घेपते च ॥ ७ ॥ शब्दशास्त्रमनवीत्य यः
पुमान्वक्तुमिच्छति वचः सभान्तरे । वन्दुमिच्छति वने मदोत्कट हस्तिन कमलनालतन्तुना ॥ ८ ॥

वैयाकरणपाशगर्हणम् ।

दिद्वान्द्वयसच्चुट्ट, दसिस्तोस्तिस्तिस्तिस्थस्थमिष्यस्मन्ता, हशिच, प्लुनाप्लुरतइञ्शस्त्रोऽव्यचोऽन्त्या
दिटि । लोपोव्योर्वलि, वृद्धिरेचि, यचिभ, दाघाघ्यदाघे च, टेरित्येवदानखिलान्यन्ति कतिचिच्छन्दान्पठन्तः
कर्तुम् ॥ १ ॥ सूत्रैः पाणिनिनिर्मितैर्वहुतरैर्निष्पाद्य शब्दावलिं वैकुण्ठस्तवमक्षमा रचयितुं मिष्याश्रमाः
शब्दिर्दकाः । पक्वान् विविधं श्रेणं विविधापूर्वोऽर्थसूत्रैर्निर्यतं मन्दाग्रीननुर्वन्ते मितवलानाप्तातुमप्यक्षमान्
॥ २ ॥ कुचोऽकऽपौ च, शेषोप्यसखि, ससज्जुगोर्लविरामोऽवसानं, शब्दोऽटोत्पादिशब्दैः सदैसि यदि

१ वेदान् । २ वेतनम् । ३ भिच्छात् । ४ भीताः । ५ ज्योतिर्वित् । ६ नाट्यकारि- ।
७ जार- । ८ वैद्य- । ९ गुहाः । १० शुनकः । ११ विष्टा- । १२ पटुः । १३ पठन् । १४ कङ्क-
णम् । अनल्पार्थप्रतिपादकत्वे सति अल्पाक्षरकं वाक्यं च । १५ पाणौ निबद्धं पाणिनिना बद्धं
रचितं च । १६ अवगच्छन् । धारयश्च । १७ सम्यग्दधाति । सम्यगुद्ग्रहति । १८ शोभनां
दृष्टिम् । विवेचनदृष्टिमिति भावः । सुन्दराक्षी च । १९ अकारादीनां ब्राह्मणादीनां च वर्णा-
नाम् । २० ज्ञात्वा । २१ यथाशास्त्रोपदेशम् । २२ प्रयोगमनुतिष्ठति । संयोजयति च । २३ पठ-
नम् । २४ भागीरथ्याः । २५ पतञ्जलिमुनिप्रणीते । २६ शास्त्रे । २७ निमज्जनम् अभ्यासदाढ्यं
च । २८ प्रसूतेः जन्मनः भा प्रभृतीत्यर्थः । २९ क्षतेः मरणात् च भा अवधीकृत्य मरणपर्यन्तमिति
भावः । ३० अधोऽक्षजे । परमात्मनि विषये रागम् अनुरागं च । ३१ नाभ्यस्ताः फणाभृदीशस्य
पतञ्जलेः गिरः महाभाष्यरूपा वाचः यस्तेषाम् । ३२ दुःखेन लब्धुं शक्या । ३३ बुधानां विदुषां
राजानस्तेषां गोष्ठी सभा । ३४ अनवबुद्ध धनुः शास्त्रप्रयोगाणाम् । ३५ सार्थः समूहः ।
३६ अपटुत्वम् । ३७ अत्यन्तम् । ३८ कम्पते । ३९ संवत्सराणि यावत् । ४० क्षपयन्ति ।
४१ पक्षवर्णान् । ४२ नारायण- । ४३ वैयाकरणाः । ४४ मालपुत्रा इति भाषायाम् । ४५ व्यजन-
विशेषे । ४६ विदम्बयन्ति । ४७ सभायाम् ।

शठाः शाब्दिकाः पण्डिताः स्युः । तेषां को वाऽपराधः कथयत सततं ये पठन्तीह श्रोन्तैताथव्याथव्यथ-
व्याधिगधिगधिगधिव्यथव्यथेति शब्दान् ॥ ३ ॥

सत्तार्किकप्रशंसा ।

अद्भुतस्तर्कपाथोधिगधावो यस्य वर्धकः । अक्षरपादोऽर्तमः स्पृष्टस्त्वकलङ्कः कलानिधिः ॥ १ ॥ अपरी-
क्षितलक्षणप्रमाणैरपरामृष्टपदार्थसार्थतत्त्वैः । अवशीकृतजैत्रयुक्तिजालैरलमेतैरनधीततर्कविधैः ॥ २ ॥
मोहं^१ रणैर्द्वि विमलीकृते च बुद्धि रूते च सस्कृतपदव्यवहारशक्तिम् । शास्त्रान्तराभ्यसनयोम्यतया-
युनक्ति तर्कश्रमो न तनुते किमिहोपकारम् ॥ ३ ॥ ज्ञानाब्धिरक्षिदैरणः कर्णमक्षकश्च श्रीपक्षिलोऽप्यु-
दयनः स च वर्धमानः । गङ्गेश्वरः शशशरो बहवश्च नव्या ग्रन्थैर्व्यरुन्धत इमे हृदयान्वकारम् ॥ ४ ॥
प्रायः काव्यैर्गमितवयसः पाणिनीयान्बुराशेः सारङ्गस्याप्यपारिकलितैर्न्यायशास्त्रस्य पुसः । वादारम्भे वदितु-
मनसो वाक्यमेक समाया प्रह्ला जिह्वो भवति कियती पश्य कष्टामवस्थाम् ॥ ५ ॥

असत्तार्किकगर्हणम् ।

परामृशन्तो लिङ्गानि व्यभिचारविचारकाः । तार्किका यदि विद्वांसो विटैः^२ किमपराध्यते ॥ १ ॥
मुं^३ रोगिरः पञ्च दिनान्यधीत्य वेदान्तशास्त्राणि दिनत्रयं च । अमी समाप्रातवितर्कवादाः समागताः
कुनकुटपौदमिश्राः ॥ २ ॥ कर्कशतर्कविचारव्यग्रः किं वेत्ति काव्यहृदयानि । ग्राम्य इव कृषिविलग्नश्चञ्चल-
नयनावचोरहस्यानि ॥ ३ ॥ नैयायिकानां मलिनाम्बराणां जनुगीत रासैर्भञ्जितैर्यैव । ततोऽपि वेश्यास्तन-
सनिवेशस्तोतुः कवेः कोऽपि विशेष एव ॥ ४ ॥ न जिघ्रत्सार्धैर्य स्पृशति न तैर्दङ्गान्यपि सक्तपुराणं
नौदत्ते न गणयति किं च स्मृतिगणमै^४ । पठञ्छुष्क तर्कं परैर्परिमवार्थोक्तिभिरसौ नयत्यायुः सर्वं निहत-
परलोकार्थयतनः ॥ ५ ॥ प्रयत्नैरैस्तोकैः परिचितकृतकमकरणाः पर वाचोवश्यान्कतिपयपदौवान्वि-
दधतः । समार्यां वाचाटाः श्रुतिकटु रटन्तो घटपटान्न लज्जन्ते मन्दाः स्वयमपि तु जिहेति^५ विबुधः
॥ ६ ॥ कर्मव्रतैर्विचारणा विजैहतो मोगार्पैर्गर्गप्रदा घोषं कचन कण्ठशोषफलक कुर्वन्त्यमी तार्किकाः ।
प्रत्यक्ष न पुनाति नापहरते पापानि पीलुच्छटा व्यासिर्नामति नैव पात्यनुमितिर्नो पक्षता रक्षति

१ मूढाः स्तब्धा वा । २ इदं गानकृतां शब्दानुकरणम् । ३ न्यायशास्त्ररूपसमुद्रः ।
४ गौतममुनिः । एष हि महात्मा तत्त्वाद्युसंधानपरतया निमीलितनेत्रो गच्छन् क्वापि कूपे
निमग्नः । तदनु भगवतः प्रसादेन मार्गनिरीक्षणसाधनं तृतीयं नेत्रं पादे लब्धवान् । ततः
प्रभृत्यस्य अक्षपादः इत्यभिख्याऽऽसीदिति श्रूयते । न क्षपादः रात्रिप्रवर्तकः, अस्मादन्य इति
भावः । क्षपां ददातीति क्षपादः । अक्षि नेत्रं तद्रूपाः पादाः किरणा यस्येति वा । ५ न
तमसा-अज्ञानेन अन्धकारेण च स्पृष्टः । ६ सर्वथा कलङ्करहितः ईषत् कालिमरूपकलङ्कयुक्त-
श्च । ७ विद्याविशेषाः कलाः प्रकाशावच्छेदविशेषाश्च तासां निधिः । अत्र श्लेषमूलो व्यतिरेकः ।
८ अननुभूत- । ९ विजयसाधनभूत- । १० अवोधम् । ११ विनाशयति । १२ उत्पादयति ।
१३ अक्षपादः । १४ कणादमुनिः । १५ एतन्नामाऽऽचार्यः । एवमुदयनादयोऽपि न्यायाचार्या ज्ञेयाः ।
१६ विनाशितवन्तः । १७ निगूढमज्ञानम् । १८ अमीमांसित- । १९ नम्रा अप्रसारिणी (निष्क्रिया)
२० इति यावत् । पिङ्गैः शुद्धभङ्गकारकैरिति भावः । २१ प्रभाकरस्य । २२ उपहासार्थं पाद-
शब्दान्तत्वेन निर्देशः । २३ गर्दभ- । २४ वेदम् । २५ वेदाङ्गभूतानि व्याकरणादीनि शास्त्राणि ।
२६ नादत्ते- नाभ्यस्यति । २७ धर्मशास्त्राणि । २८ वादितिरस्कार- । २९ अनल्पैः । ३० लज्जते ।
३१ पूर्वोत्तरमीमांसाप्रतिपाद्यावधारणाम् । ३२ त्यजन्तः । ३३ मोक्ष- । ३४ परमाणुपुञ्ज- ।

॥ ७ ॥ हेतुः कोऽपि विशिष्टधीरनुमितौ न ज्ञानयुगं मरुत्पाचो नेति च मोघवाद्मुखा
नैयायिकाश्चेद्बुधाः । मेपस्याण्डमित्यलं बल्लिभुजो दन्ताः कियन्तस्तथेत्येवं सततचिन्तनैः श्रमजुषो न
स्युः कथं पण्डिताः ॥ ८ ॥ साधु व्याकरणं हिताय दिशद् काव्यं पिकीगीतवन्मीमांसा श्रुतितत्परा
तदनुग साख्यं सपातञ्जलम् । त्व तु न्यायविशुद्धैदिकविधिव्याकोपवौद्वागमव्याघाताय मिगूढतर्क-
गहन कामोदमाघास्यसि ॥ ९ ॥ हे हे मित्र जिता मयाऽतिवलिनो विप्रा धनं चार्जित शेषेभ्यः शर-
यन्त्रदानमपि सत्संपादितं भूरिशः । ग्रन्थाश्चापि कृताः सुतर्कघटकाः शास्त्राणि संदूष्य ये सोऽहं तर्क-
विभूषणोऽत्र गहने धात्रा शृगालः कृतः ॥ १० ॥

सन्मीमांसकप्रशंसनम् ।

मर्यादनन्युपगमनं दैवतचैतन्यनिर्द्वयैषाम् । कर्मश्रद्धावर्धकतत्प्राधान्यप्रदर्शनार्थैव ॥ १ ॥ आगर्भ-
रूपविचारिण्यधिकरणसहस्रशिक्षितविपक्षे । स्यामिति जैमिनियोगिन्युपरज्यति हृदयमस्मदीयमिदम् ॥ २ ॥
शर्वैरकुमारिलगुरवो मण्डनभट्टदेवपार्थसारथयः । अन्ये च विश्वमान्या जयन्ति सत्रायमाणतन्त्रास्ते ॥ ३ ॥
नैयायिका वा ननु शाब्दिका वा त्रयीशिरःसु श्रमशालिनो वा । यौदाहवे विभ्रति जैमिनीयन्यायोपरोधे
सति मौनमुग्रम् ॥ ४ ॥ आदौ धर्मे प्रमाणं विविधविधिभिदाशेषता च प्रयुक्तिं पौर्वापर्याधिकारौ तदनु
बहुविधं चातिदेश तथोहम् । बाध तन्त्रं प्रसङ्गं नयमनयशतैः सम्यगलोचयद्भयो भिन्ना मीमांसकभ्यो
विदधतिःशुचि के सादरं वेदरक्षाम् ॥ ५ ॥

असन्मीमांसकगर्हणम् ।

ते मीमांसाशास्त्रलोकप्रसिद्धाः सर्वर्षीणां सेहिरे नैव सत्ताम् । चैतन्यस्यापह्नवं देवतानां चक्रुर्विंश
नश्वर मन्यमानाः ॥ १ ॥ मीमांसकाः कतिचिदत्र मिलन्ति वेदप्रामाण्यसाधनकृतोऽपि न तेऽभिवन्द्याः ।
उद्धोषितोऽप्युपनिषद्भिरशेषशेषी ब्रह्मैव नाम्युपगतः पुरुषोत्तमो यैः ॥ २ ॥

सद्भिपक्षप्रशंसनम् ।

गुरोरधीताखिलवैधविधयः पीयूषर्षाणिः कुशलः क्रियासु । गतस्पृहो धैर्यधरः कृपालुः शुद्धोऽधिकारी
मिषगीदृशः स्यात् ॥ १ ॥ रागादिरोगान्सततानुपक्तानशेषकायप्रसृतानशेषान् । औत्सुक्यमोहारतिदा-
ज्जघान योऽपूर्ववैद्याय नमोऽस्तु तस्मै ॥ २ ॥ अन्यानि शास्त्राणि विनोदमात्रं प्राप्तेषु वा तेषु न तैश्च
किञ्चित् । चिकित्सितज्योतिषमन्त्रवादाः पदे पदे प्रत्ययमायहन्ति ॥ ३ ॥ मा वोधि वैद्यकमथाऽपि महा-
मयेषु प्राप्तेषु यो मिषमिति प्रथितस्तमेव । आर्कोरयत्यखिल एव विशेषदर्शी लोकोऽपि तेन मिषोप न
दूषणीयः ॥ ४ ॥ मैस्ते दुःसहवेदनाक्षयलिते मग्ने स्वरेऽन्तर्गलं तप्तायां ज्वरपावकेन च तनौ तौन्ते
हृषीकैवले । दूने वन्धुजनं कृतप्रलपने धैर्यं विधातुं पुनः कः शक्तः कलितामयप्रशमनो वैद्यात्परो

१ व्याप्तिविशिष्टपक्षधर्मताज्ञानं विशिष्टज्ञानम् । २ प्रागुक्तज्ञानद्वयम् । ३ त्वग्निन्द्रिय-
विषयः । ४ निष्फलजल्पनपराः । ५ करटस्थः । ६ ईश्वरस्य कर्तृत्वानङ्गीकरणम् । ७ देवता-
श्वेतना इति मतस्य निराकरणम् । ८ वेद- । ९ शम्भोदयो हि मीमांसाशास्त्राचार्याः । १० उप-
निषत्सु । ११ शास्त्रार्थसङ्ग्रामे । १२ जैमिनिप्रणीतन्यायविरोधे । १३ स्रष्टित्यासेग्यप्रवर्तकक्रिया-
प्रयोजकत्वात् । १४ भाह्वयति । १५ मस्तके । १६ ग्लाने क्षीणे वा । १७ इन्द्रियमणे । १८ आर्तः ।
भालोग्यसम्भावनातो निवृत्त इति भावः ।

विद्यते ॥ १ ॥ आन्ता वेदान्तिनः किं पठथ शठतयाऽद्यापि चाद्वैतविद्यां पृथ्वीतत्त्वे लुण्ठन्तो विमृशथ
सतत कर्कशास्तार्किकाः किम् । वेदैर्नानागमैः किं ग्लपयथ हृदयं श्रोत्रियाः श्रोत्रशूलैर्वैद्यं सर्वानवद्यं
विचिनुत शैरणं प्राणसंप्रीणनाय ॥ ६ ॥

असद्विषगर्हणम् ।

वैद्यराज नमस्तुभ्य यमराजसहोदर । यमस्तु हरति प्राणान्वैद्यः प्राणान्वर्णानि च ॥ १ ॥ वैद्यराज
नमस्तुभ्यं क्षीपिताशेषमानव । त्वयि विन्यस्तर्मारोऽय कृतान्तः सुखमेधते ॥ २ ॥ चिता प्रज्वलिता
दृष्ट्वा वैद्यो विस्मयमागतः । नाहं गतो न मे आता कस्येदं हस्तालावकम् ॥ ३ ॥ कर्णयैरुपवासैश्च
कृतार्मुल्लाघतां वृणाम् । निजौषधकृता वैद्यो निवेद्य हरते घनम् ॥ ४ ॥ अज्ञातशास्त्रसंज्ञावाञ्छात्रमा-
त्रपरायणान् । त्यजेद्वा द्विर्षेपाशान्पाशान्वैर्वैरवतानिव ॥ ५ ॥ मिथ्यौषधैर्हन्त मृषाकषायैरसहलेहैरय-
थार्थतैलैः । वैद्या इमे वञ्चितैरुणवर्गाः पिचण्डैर्भाण्ड परिपूरयन्ति ॥ ६ ॥ नटोऽपि दद्याद्गणकोऽपि
दद्यात्संप्राथितः पाशुपतोऽपि दद्यात् । वैद्यः कथं दास्यति याच्यमानो यो मर्तुकामादपि हर्तुकामः ॥ ७ ॥
न धौतोर्विज्ञान न च परिचयो वैद्यकनये न रोगाणां तत्त्वावगतिरपि नो वस्तुगुणवीः । तथाप्येते वैद्या
इति तरलैर्यन्तो जडजनानसुर्मृत्योर्भित्या इव वसुं हरन्ते गदजुषाम् ॥ ८ ॥ सत्कोण लोलनेत्र कुल-
युवतिमुखं दृश्यते सानुकम्पै रण्डानामर्धलज्जाञ्जितमधिपुलक स्पृश्यते पीनमङ्गम् । क्लीबानां खद्यतेऽन्त-
श्चिरनिहितघनं काष्ठमूलाग्नितायैः पूर्वा सिद्धा कलाना सकलगुणनिधिर्वैद्यविद्याऽमिषन्धा ॥ ९ ॥

सदैवज्ञप्रशंसनम् ।

चतुरङ्गबलो राजा जयतीं वशमानयेत् । अहं पञ्चाङ्गबलवानाकाश वशमानये ॥ १ ॥ एकासनस्था
जलवायुमक्षा मुमुक्षवस्त्यक्तपरिग्रहाश्च । पृच्छन्ति तेऽप्यर्च्यैरचारिचारं दैवज्ञमन्ये किमुतार्थचिन्ताः
॥ २ ॥ न दैव न पित्र्यं च कर्मावसिद्धयेन यत्रास्ति देशे ननु ज्योतिषज्ञः । न तारा न चारा नवाना
प्रहाणां न तिथ्यादयो वा यतस्तत्र बुद्धाः ॥ ३ ॥ दूतो न सञ्चरति खे न चलेद्य वार्ता पूर्व न
जल्पितमिदं न च सगमोऽस्ति । व्योम्नि स्थित रविशशिग्रहणं ग्रहस्त जानाति यो द्विजवरः स कथं न
विद्वान् ॥ ४ ॥ वैद्विद्वांसौ कुमुदबुद्धदः पुष्पैर्वन्तोपरागः शुक्रादीनामुदयविलयावित्यमी सर्वदृष्टाः ।
आविष्कुर्वन्त्यखिलवचनेभ्यश्च कुम्भीपुल्लैकन्यायाज्ज्योतिर्नयगतिविदा निश्चल मानमावम् ॥ ५ ॥ भानोः
शीतकरस्य बापि भुजगप्रौसे पुरो निश्चिते तीर्थानामटन जनस्य घटते तापत्रयोच्चाटनम् । दृष्टे प्रागव-
धारिते सति घृतेस्तुष्टे च लामो मवेदृष्टे तु व्यसनोऽत्र तत्परिहृतिः कर्तुं नपायैः क्षमा ॥ ६ ॥

१ वेदपाठकाः । २ कर्णकटुभिः । ३ सर्वेषु मध्ये निर्मलम् । ४ रक्षकम् । ५ एतेन-यमा-
दपि व्यतिरेकः सूचितः । ६ निहत- । ७ असद्विषजि । ८ निहितमारणकार्यकर्तृत्वगौरवः ।
९ अरोगताम् । १० शास्त्रतत्त्वज्ञानशून्यान् । ११ निन्दितवैद्यान् । १२ यमरूपान् यमसम्ब-
न्धिनो दूतानिव वा । १३ प्रतापितरोगि- । १४ उदर- । १५ पारदादेः । १६ भ्रामयन्तः ।
१७ प्राणान् । १८ यमराजस्य । १९ धनम् । २० रोगग्रस्तानाम् । २१ मोक्षकामाः । २२ आकाश-
स्थग्रहसंक्रमणम् । २३ कथितम् । २४ क्षयबुद्धी । २५ चन्द्रमसः । २६ सूर्याचन्द्रमखोग्रहणम् ।
२७ उदयास्तभावौ । २८ स्थालीपुलाकवत् । स्थलपां पच्यमान एकस्य कणस्य पाके दृष्टे सर्वेषा-
मन्येषां तथात्वमिति बोधरीतिरिवेति भावः । २९ ग्रहणे । ३० दुःखे । ३१ दुःखपरिहरणम् ।

असद्वैवज्ञगर्हणम् ।

गणयति गगने गणकश्चन्द्रेण समागमे विशाखायाः । विविधभुजङ्गक्रीडासक्तां गृहिणीं न जानाति ॥ १ ॥ गणिकागणकौ समानधर्मौ निजपञ्चाङ्गनिदर्शकायुधौ । जनमानसमोहकारिणौ तौ विधिना वित्तहरौ विनिर्मितौ ॥ २ ॥ असुखमथ सुखं वा कर्मणा पक्तिवेलास्यहह नियतमेते भुञ्जते देहमाजः । तदिह पुरत एव ग्राह मौहान्तकश्चेत्कथय फलममीयामन्ततः किं ततः स्यात् ॥ ३ ॥ विलिखति सदसद्वा जन्मपत्र जनानां फलानि यदि तदानीं दर्शयत्यात्मदौष्यम् । न फलति यदि लग्नद्रष्टुरेवाह मोहं हरति धनमिहैवं हन्त दैवज्ञपाशः ॥ ४ ॥ प्रमोदे खेदे चाप्युपनमति पुतां विधिवशान्मयैव प्रागेवामिहितमिति मिथ्या कथयति । जनानिष्टानिष्टाकलनपरिहारैरकनिरतानसौ मेपादीना परिगणनयैव अमयति ॥ ५ ॥ ज्योतिःशास्त्रमहोदधौ बहुतरोत्सर्गपवादात्मभिः कल्लोलैर्निविडे कणान्कतियाह्लुङ्घ्या कृतार्था इव । दीर्घायुःसुतसपदादिकथनैर्दैवज्ञपाशा इमे गंह गेहमनुप्रविश्य धनिनां मोहं मुहुः कुर्वते ॥ ६ ॥

सत्पौराणिकप्रशंसा ।

नानाकथाप्रबन्धोपदेशव्याजेन दुर्धियाम् । अज्ञानध्वान्तसहर्षेण स्तुमः पौराणिकान् मुहुः ॥ १ ॥ समस्तश्रुततत्त्वज्ञानं वाग्मिनः सिद्धदर्शकान् । धर्मादिपथबोद्धृस्तान् स्तुमः पौराणिकान् मुहुः ॥ २ ॥

असत्पौराणिकगर्हणम् ।

पौराणिकानां व्यभिचारदोषो नाशङ्कनीयः कृतिभिः कदाचित् । पुराणकर्ता व्यभिचारजातस्तस्यापि पुत्रो व्यभिचारजातः ॥ १ ॥

सत्पुरोहितप्रशंसा ।

पुरस्तादेव सर्वेषां हितानार्थनिवर्त्तकाः । सर्वतत्त्वानुभविनः कैरे वन्द्याः पुरोहिताः ॥ १ ॥ कुलाचार्या महात्मानः सत्यवाचो जितेन्द्रियाः । यजमानहिताधाने दक्षा वन्द्याः पुरोहिताः ॥ २ ॥

असत्पुरोहितगर्हणम् ।

पुरीपस्य च रोपस्य हिंसायास्तस्करस्य च । आद्याक्षराणि संगृह्य वेवाश्वके पुरोहितम् ॥ १ ॥

सत्कायस्थप्रशंसनम् ।

यस्य मन्त्रोपदेशेन राज्यतन्त्राभिरक्षणम् । सर्वाभीष्टपरोऽलुब्धः कायस्थः कैरे शस्यते ॥ १ ॥

असत्कायस्थगर्हणम् ।

काकाह्लौल्यं यमाकौल्यं स्थपतेर्दृढचानिताम् । आद्याक्षराणि संगृह्य कायस्थः केन निर्मितः ॥ १ ॥ कायस्थेनोदरस्थेन मातुरामिषशङ्कया । अन्त्राणि यत्र भुक्तानि तत्र हेतुरदन्तता ॥ २ ॥ कलमाग्निर्गतमपीविन्दुव्याजेन साज्जनाश्रुकणा । कायस्थलुण्ठयमाना रोदिति खिन्नेव राजश्रीः ॥ ३ ॥

सत्पुरुषप्रशंसनम् ।

अहो किमपि चित्राणि चरित्राणि महात्मनाम् । लक्ष्मीं तृणाय मन्यन्ते तद्वरेण नमन्त्यपि ॥ १ ॥

नाल्पीयसि निवृजन्ति पदमुज्जतचेतसः । येषां भुवनलामेऽपि निःसीमानो मनोरथाः ॥ २ ॥
 अञ्जलिस्थानि पुष्पाणि वासयन्ति करद्वयम् । अहो सुमनसा प्रीतिर्वामदक्षिणयोः समा
 ॥ ३ ॥ वज्रादपि कठोरणि मृदूनि कुसुमादपि । लोकोत्तराणां चेतासि को हि विज्ञातु-
 मर्हति ॥ ४ ॥ गवादीनां पयोऽन्येषुः सद्यो वा जायते दधि । क्षीरोदधेस्तु नाद्यापि महतां
 विकृतिः कुतः ॥ ५ ॥ गङ्गा पाप शशी तापं दैन्यं कल्पतरुस्तथा । पाप तापं च दैन्यं च भ्रन्ति
 सन्तो महाशयाः ॥ ६ ॥ छायावन्तो गतव्याला स्वरोहाः फलदायिनः । मार्गद्रुमा महान्तश्च परेषा-
 मेव भूतये ॥ ७ ॥ सपदो महतामेव महतामेव चापदः । वर्धते क्षीयते चन्द्रो न तु तारागणः कश्चित् ॥ ८ ॥
 सम्पदो विपदो वाऽपि परेषामेव कारणात् । वर्धते क्षीयते वाऽपि परार्थमेव चन्द्रमाः ॥ ९ ॥ अपकुर्व-
 नपि प्रायः प्राप्नोति महतः फलम् । और्वं दहन्तमेवाग्निं सतर्पयति सागरः ॥ १० ॥ महतां प्रार्थने-
 नैव विपत्तिरपि शोभते । दन्तमङ्गो हि नागानां श्लाघ्यो गिरिविदारणे ॥ ११ ॥ गुणप्रार्थनाविस्वादि
 नामापि हि महात्मनाम् । तथा सुवर्णश्रीखण्डरत्नाकरसुधाकराः ॥ १२ ॥ बहन्ति शोकशङ्कुं च
 कुर्वन्ति च यथोचितम् । कोऽप्येष महतां हन्त गम्भीरानुगुणो गुणः ॥ १३ ॥ नागुणी गुणिन
 वेत्ति गुणी गुणिषु मत्सरी । गुणी च गुणरागी च विरलः सरलो जनः ॥ १४ ॥ महात्मानोऽनु-
 गृह्णन्ति भजमानान्निपूनपि । सपत्नीः प्रापयन्त्यब्धिं सिन्धवो नगनिर्घेगाः ॥ १५ ॥ मुखेन नोद्गिर-
 त्पूर्ध्वं हृदये न नयत्यधः । जैरयत्यन्तरे साधुर्दोष विषमिवेश्वरः ॥ १६ ॥ विकृतिं नैव गच्छन्ति सङ्ग-
 दोषेण साधवः । आवेष्टित महासर्पैश्चन्दनं न विषायते ॥ १७ ॥ मान्या एव हि मान्यानां मानं
 कुर्वन्ति नेतरे । शशुर्बिमर्ति मूर्खीन्दुं स्वर्भानुस्त जिघृक्षति ॥ १८ ॥ सुजनं व्यजन मन्ये चारुवर्श-
 समुद्भवम् । आत्मानं च परिभ्राम्य परतापनिवारणम् ॥ १९ ॥ उदये सविता रक्तो रक्तव्यास्तमये
 तथा । सपत्नौ च विपत्तौ च महतामेकरूपता ॥ २० ॥ आरभन्तेऽल्पमेवाङ्गाः कामं व्यग्रा भवन्ति
 च । महारम्भाः कृतधियस्तिष्ठन्ति च निराकुलाः ॥ २१ ॥ सद्भिस्तु लीलया प्रोक्त शिलालिखितम-
 क्षरम् । असद्भिः शपथेनापि जले लिखितमक्षरम् ॥ २२ ॥ हरेः पदावतिः श्लाघ्या न श्लाघ्यैर्हरो-
 हणम् । स्पर्धाऽपि विदुषा युक्ता न युक्ता मूर्खमित्रता ॥ २३ ॥ साधोः प्रकोपितस्यापि मनो नायाति
 विक्रियैर् । न हि तापयितुं शक्य सागराम्भस्तृणोत्कया ॥ २४ ॥ नारिकेलसमाकारा दृश्यन्तेऽपि हि
 सज्जनाः । अन्ये वदरिकाकारा बहिरेव मनोहराः ॥ २५ ॥ स्नेहच्छेदेऽपि साधूनां गुणा नायान्ति विक्रि-
 याम् । भग्नेनापि मृणालानामनुवृजन्ति तन्तवः ॥ २६ ॥ परोपदेशे पाण्डित्य सर्वेषां सुकरं नृणाम् ।
 धर्मे स्वीयमनुष्ठानं कस्यचित्सुमहात्मनः ॥ २७ ॥ सम्पत्सु महता चित्तं भवत्युत्पलैर्कोमलम् । आपत्सु
 च महाशैलशिलासघातकर्कशम् ॥ २८ ॥ पतन्ति व्यसने दैवादारुणे दारुणात्मनि । सर्वैर्मयति
 वज्रेण धैर्येण महता मनः ॥ २९ ॥ स्वतः सन्तः प्रकाशन्ते गुणा न परतो नृणाम् । आमोदो न हि
 कस्तूर्याः शपथेन विभाव्यते ॥ ३० ॥ पातितोऽपि कराघातैरुत्पतत्येव कन्दुकः । प्रायेण हि सुवृत्ता-
 नामस्थायिन्यो विपत्तयः ॥ ३१ ॥ सङ्कटकन्दुकपातेनोत्पतत्यार्यः पतन्नपि । तथा त्वनार्यः पतति

१ उदारपुरुषाणां पुष्पाणां च । २ परस्मिन् दिवसे । ३ विकारः । ४ सर्वसम्बन्धशून्याः ।
 ५ सुखेनारोहं शक्याः । ६ सम्पदे । ७ पर्वत- । ८ गुणसमूहानुरूपम् । ९ निर्गुणः । १० अस-
 हिष्णुः । ११ दयां कुर्वन्ति । १२ पर्वतत उद्धृता नद्यः । १३ जीर्णतां नयति । १४ राहुः ।
 १५ भक्षयितुं काङ्क्षते । १६ वेणु- । कुल- । १७ अश्वस्य । १८ गर्दभ- । १९ विकारं क्षोभमिति
 यावत् । २० असज्जनाः । २१ कमल- । २२ सद्गुणमच्छन्नमिव करोति ।

मृषिण्डपतनं यथा ॥ ३२ ॥ दन्तिदन्तसमानं हि निःसृतं महतां वचः । कूर्मप्रीथेव नीचानां पुनरा-
याति याति च ॥ ३३ ॥ श्लोकस्तु श्लोकता याति यत्र तिष्ठन्ति साधवः । लङ्कारो लुप्यते तत्र यत्र
तिष्ठन्त्यसाधवः ॥ ३४ ॥ किमत्र चित्रं यत्सन्तः परानुग्रहतत्पराः । न हि स्वदेहशैल्याय जायन्ते
चन्दनद्रुमाः ॥ ३५ ॥ काकैः सह विवृद्धस्य कोकिलस्य कलौ गिरः । खलसङ्घेऽपि नैष्ठुर्यं कल्याण-
प्रकृतेः कृतः ॥ ३६ ॥ यथा चित्तं तथा याचो यथा याचस्तथा क्रियाः । चित्ते वाचि क्रियायां च
साधूनामेकरूपता ॥ ३७ ॥ विवेकः सह संयत्या विनयो विद्यया सह । प्रभुत्वं प्रश्रयोपेतं चिह्नमेतन्म-
हात्मनाम् ॥ ३८ ॥ उपकर्तुं प्रियं यत्तु कर्तुं ज्ञेहमकृत्रिमम् । सज्जनानां स्वभावोऽयं तेनेन्दुः
शिशिरकृतः ॥ ३९ ॥ निर्गुणेष्वपि सर्वेषु दया कुर्यन्ति साधवः । न हि सहस्ते ज्योःस्ता चन्द्रश्चा-
ण्डालवैर्मसु ॥ ४० ॥ उपकारिषु यः साधुः साधुत्वे तस्य को गुणः । अपकारिषु यः साधुः स साधुः
सङ्घिरूप्यते ॥ ४१ ॥ हृदयानि सतामेव कठिनानीति मे मतिः । खलबाग्विशिखैस्तीक्ष्णैर्भिद्यन्ते न
मनोरयतः ॥ ४२ ॥ अपेक्षन्ते न च स्नेहं न पात्रं न दशान्तरम् । सदांलोकहितं युक्ता रत्नदीपा
इवोत्तमाः ॥ ४३ ॥ परराहन्मनोऽपि सन्नासता व्रजन्तु क्वचित् । चन्दनः सुरभिं सूते न दुर्गन्धं
कदाचन ॥ ४४ ॥ ब्रूतेऽन्यस्यासतोऽप्यार्यो गुणान्दोषास्तु दुर्जनः । तुल्येऽप्यसत्त्वे किं त्वेको^१
गच्छत्यूर्ध्वमधोऽपरैः ॥ ४५ ॥ सन्तो मनसि कृत्वैव प्रवृत्ताः कृत्यवस्तुनि । कस्य प्रतिशृणोति स
कमलेभ्यः श्रिय^२ रविः ॥ ४६ ॥ आमरणान्ताः प्रणयाः कोपास्तत्क्षणभङ्गुराः । परित्यागश्च निःसङ्गा
भवन्ति हि महात्मनाम् ॥ ४७ ॥ सन्त एव सता नित्यमापदुद्धरणक्षमाः । गजानां पङ्कमग्रानां गजा
एव धुरन्धराः ॥ ४८ ॥ नूनं दुग्धाच्चिमन्थोत्थाविमौ सृजनदुर्जनौ । किंतिन्दोः सोदरः पूर्वः काल-
कूटस्य चेतारः ॥ ४९ ॥ गोत्रस्थिति^३ न मुच्यन्ति सदा सज्जतिमाश्रिताः । उदैन्नन्तश्च सन्तश्च
महोत्सवतयाऽनया ॥ ५० ॥ विगृह्णातः पदाक्रान्तो भूयो भूयश्च खण्डितः । माधुर्यमेवावहति सुश्लोक इव
सज्जनः ॥ ५१ ॥ प्रकृतिप्रत्ययोपेतः सदैव साधुसर्मतः । अर्थापेक्षैतमर्थश्च सुश्लोक इव सज्जनः
॥ ५२ ॥ गुणोऽपि नूनं दोषाय दुषिष्ठतोः खलस्य च । सन्मार्गसिद्धये वृद्धिर्भुजे^४ साधुजनस्य च
॥ ५३ ॥ मुखन्तश्चापलरस प्रस्थिताः पावने पथि । घना ह्यार्द्रहृदयाः सन्तो जीवन्हेतवः ॥ ५४ ॥
धनिनोऽपि निर्लम्बादा युवानोऽपि न चञ्चलाः । प्रमथोऽप्यप्रमत्तास्ते महामहिमशालिनः ॥ ५५ ॥
साधुरेव प्रवीणः स्यात्सदुणाभृतचर्चणे । नवचूताङ्गुरास्वादकुशलः कोकिलः किल ॥ ५६ ॥ उत्तमः
क्लेशविक्षोभक्षमः सोढुं न हीतैरैः । मणिरिव महाशाणवर्षणं न तु मृत्क्षणः ॥ ५७ ॥ सज्जना एव
साधूनां प्रथयन्ति गुणोत्करम् । पुष्पाणां सौरभं प्रायस्तनुते दिक्षु मास्तः ॥ ५८ ॥ स्वभावं नैव मुखन्ति
सन्तः संसर्गतोऽसताम् । न त्यजन्ति रैतं मज्जुं काकसम्पर्कतः पिकाः ॥ ५९ ॥ सम्पत्तौ कोमलं चित्तं
साधोरापदि कर्कशम् । सुकुमार मैथी पञ्च तगेः स्यात्कठिनं कुञ्चौ ॥ ६० ॥ स्वभाव न जहात्येव

१ श्लोकशब्दतो लकारपृथक्करणे श्लोकरूपता सम्पद्यते । २ मधुराः । ३ प्राणिषु । ४ गृहेषु ।
५ किञ्चित् । ६ तैलं सौहार्दं च । ७ योग्यम् । भाजनं च । ८ अन्यामवस्थां । वर्ति च ।
९ सदा सतां वा लोकानां हिते सदा य आलोकः प्रकाशः स एव हितं तत्र च । १० आर्यः ।
११ अनार्यः । १२ शोभाम् । १३ कुलाचारं गिरिस्थितिं च । १४ सागराः । १५ महाप्राणिसम्भूत-
तया महता धैर्येण सम्पन्नतया च । १६ प्रकृत्या स्वभावेन प्रत्ययोपेतः विश्वासपात्रम् । प्रकृतयः-
प्रातिपदिकादिरूपाः प्रत्ययाः-सुबादिरूपाः तदुपेतश्च । १७ सदाचारः प्रशस्तच्छन्दो-
निबद्धश्च । १८ साधुभिः साधुरिति वा सम्मतः । १९ धनदान- । वाच्यबोधन- । २० मूर्जि-
धातोः । २१ पामरः । २२ शब्दम् । २३ मधुरम् । २४ वसन्ते । २५ ग्रीष्मे ।

साधुरापद्रतोऽपि सन् । कर्षुरः पावकस्पृष्टः सौरभं लभतेतराम् ॥ ६१ ॥ अप्यापत्समयः साधोः ॥
 प्रयाति छाघनीयताम् । विधोर्विधुर्तुदास्कन्दविपत्कालोऽपि सुन्दरः ॥ ६२ ॥ विना परीक्षां नो तत्त्वं
 प्रसिद्धं ज्ञायते सतः । स्ववर्मबन्धानो शुद्धिर्ज्ञायते कर्षणं विना ॥ ६३ ॥ दृष्टदुर्जनदौरात्म्यः सज्जने
 रज्यते जनः । आरुह्य पर्वतं पान्थः मौनौ निर्द्वैतिमेत्यलम् ॥ ६४ ॥ क्षयक्षयिणि सापैवे मोमे
 रज्यन्ति नोत्तमाः । सत्यज्याम्भोजकिञ्चिद्वत् न प्रार्थयति शैवलम् ॥ ६५ ॥ उत्तमं मुचिरं नैव
 विपदोऽभिभवन्त्यलम् । राहुप्रसनसम्भूतिः क्षणं विच्छादयेद्विधुम् ॥ ६६ ॥ प्रायः स्वभाव
 मुञ्चन्ति सन्तः संसर्गतोऽसताम् । चण्डाश्चण्डातपात्पादा हिमांशोरमृतोत्सृजः ॥ ६७ ॥ तुल्यं
 परोपतापित्व क्रुद्धयोः साधुनीचयोः । न दाहे ज्वलतोर्भिन्नं चन्दनेन्वनयोः क्वचित् ॥ ६८ ॥
 महता तादृश तेजो यत्र शाम्यन्त्यनोर्जसः । अस्त यान्ति प्रकाशेन तारका हि विवस्वतः
 ॥ ६९ ॥ आस्थामालम्ब्य नीतेषु वश क्षुब्धेष्वरातिषु । व्यक्तिमायाति महता माहात्म्यमनुकम्पया
 ॥ ७० ॥ न गुणाः कापि पूज्यन्ते सत्स्वीकारो हि गौरवम् । पीतिमा गुणसाम्येऽपि हरिद्रास्वर्णयोरिव
 ॥ ७१ ॥ आः किमर्थमिदं चेतः सतामम्भोविदुर्मरम् । इति क्रुधेव दुर्वेधाः परदुःखैरप्लव्यत ॥ ७२ ॥
 काचो मणिर्मणिः काचो येषां तेऽन्ये हि देहिनः । सन्ति ते मुधियो येषां काचः काचो मणिर्मणिः
 ॥ ७३ ॥ दोषानपि गुणीकर्तुं दोषीकर्तुं गुणानपि । शक्तो वादी न तत्तथ्यः दोषो दोषा गुणा
 गुणाः ॥ ७४ ॥ गुणराशिमाहमारनिर्मराश्रितान्तराः । सन्तो गौरवमायान्ति यदि तत्र किसङ्कु-
 तम् ॥ ७५ ॥ स्वात्मन्येव लयं यातु तादृशो गुणिना गुणः । स्वयं प्रख्याप्यमानोऽपि यस्तृणाय
 न मन्यते ॥ ७६ ॥ सुवृत्तस्यैकरूपस्य परप्रीत्यै धृतोन्नतः । साधोः स्तनयुगस्येव पतनं कस्य
 तुष्टये ॥ ७७ ॥ व्युतोऽप्युद्गच्छति पुनः प्रज्ञावान् तु मूढधीः । कन्दुकः पतनोत्थायी न तु कान्ता-
 कुचद्वयी ॥ ७८ ॥ नालोकः क्रियते सूर्ये भूः प्रतीप न धार्यते । न हि प्रत्युपकाराणामपेक्षा सलु
 विधते ॥ ७९ ॥ दृष्ट्वाऽपि दृश्यते दृश्यं श्रुत्वाऽपि श्रूयते पुनः । सत्यं न साधुवृत्तस्य दृश्यते पुनरु-
 क्ता ॥ ८० ॥ सत्पक्षा नृजवः शुद्धाः सफला गुणसेविनः । तुल्या अपि गुणैश्चित्रः सन्तः सन्तः शराः शराः
 ॥ ८१ ॥ लामप्रणयिनो नीचा मानकामा मनस्विनः । मैदुः सरसि मत्स्यार्थी हंसयेष्टः प्रसजता
 ॥ ८२ ॥ परदुःखं समाकर्ष्य स्वभावसरलो जनः । उपकारासमर्थत्वात्प्राप्नोति हृदये व्यथाम्
 ॥ ८३ ॥ विचेत्यागः क्षणं शक्तौ दुःखे दैन्यविहीनता । निर्दम्भता सदाचारे स्वाभावोऽयं
 महात्मनाम् ॥ ८४ ॥ न कदाचित्सता चेतः प्रसरत्यधर्मसु । जलेषु द्रुतमप्यन्तः
 सैर्पिङ्गयानता व्रजेत् ॥ ८५ ॥ सैर्गसेऽपि न कुप्यन्ति कृपया चोपकुर्वते । बोधं
 स्वस्यैव नेच्छन्ति ते विश्वोद्वरणक्षमाः ॥ ८६ ॥ सामिमानसंमाम्यमौचित्यच्युतमप्रियम् । दुःखायमा-
 नदीनं वा न वदन्ति गुणोन्नताः ॥ ८७ ॥ आपत्स्वेव हि महता शक्तिरभिव्यज्यते न संपत्सु ।
 अगुरोस्तथा न गन्धः प्रागस्ति यथाऽग्निपतितस्य ॥ ८८ ॥ शून्येऽपि च गुणयत्नामातन्वानः
 स्वकीयगुणजालैः । विवराणि मुद्रयन्त्रैर्गूर्णायुरिव सज्जनो जयति ॥ ८९ ॥
 तरुमूलादिषु निहितं जलमाविर्भवति पल्लवाग्रेषु । निर्द्वैतं यदुपक्रियते तदपि महान्तो बहन्त्युच्चैः

१ राहुकर्तृकपीडन- । २ प्रस्ये । ३ शान्तिम् । ४ निश्चितक्षये । ५ केसरम् । ६ निस्तेजसः ।
 ७ पक्षिविशेषः । ८ निष्कपटता । ९ घृतम् । १० सापराधाय । ११ प्रकटिता जायते ।
 १२ झयति । १३ शुभम् ।

॥ ९० ॥ संपदि यस्य न हर्षो विपदि विषादो रंणे च धीरत्वम् । तं भुवनत्रयतिलकं जनयति जननी
सुतं विरलम् ॥ ९१ ॥ दुर्जनवचनाङ्गारैर्दग्धोऽपि न विप्रियं वदत्यार्यः । अगुरुपि दह्यमानः स्वभाव-
गन्धं परित्यजति किं नु ॥ ९२ ॥ अप्रियवचनदरिद्रैः प्रियवचनाढ्यैः स्वदोरपरितुष्टैः । परपरिवोद-
निवृत्तैः कचित्कचिन्मण्डिता वसुधा ॥ ९३ ॥ पतितोऽपि राहुवदने तरणिर्वोधयति पद्मखण्डानि ।
भवति विपद्यपि महतामङ्गीकृतवस्तुनिर्वाहः ॥ ९४ ॥ छिन्नोऽपि रोहति तरुश्चन्द्रः क्षीणोऽपि वर्धते
लोके । इति विमृशन्तः सन्तः संतप्यन्ते न लोकेऽस्मिन् ॥ ९५ ॥ वासिरगम्यमनूरोरमैर्वनी च
वामनैकपदा । जलधिरपि पोतल्लङ्घ्यः सता मनः केने तुल्यामः ॥ ९६ ॥ गौरीपतेर्गरीयो गरल
गत्वा गले जीर्णम् । जीर्यति कर्णे महतां दुर्वादो नारूपमपि विशति ॥ ९७ ॥ निजपदैरतिगुणरञ्जित-
जगतां करिणा च सत्कवीनां च । बहतामपि महिमानं शोभायै सज्जना एव ॥ ९८ ॥ वैष्णवैरि-
रिव क्रुस्ते सुजनो वैहृदोषमर्थ्येदोपमिव । यैवदोषं जौप्रति मल्लिर्लङ्घ्या इव पुनः पिशुनाः ॥ ९९ ॥
मैहतोः सुवृत्तयोः सखि हृदयप्रहयोग्ययोः समस्थितयोः । सज्जनयोः स्तनयोरपि निरन्तरं संगतं भवति
॥ १०० ॥ मैहतोऽपि हि विश्वासान्महेशया दधति नारूपमपि लव्ववः । संवृणुतेऽद्रीनुदधिनिदाघनद्यो
न भेकमपि ॥ १०१ ॥ वैगुण्येऽपि हि महतां विनिर्मितं भवति कर्म शोभायै । दुर्वहनितम्बमन्थरमपि
हरति नितम्बिनीनृत्यम् ॥ १०२ ॥ सज्जन एव हि विद्या शोभायै भवति दुर्जने मोघा । न विदूरदर्शनतया
कैश्चिदुपादीयते गुह्यः ॥ १०३ ॥ भवति सुभगत्वमधिकं विस्तारितपरगुणस्य सुजनस्य । बहति विकसितकुमुदो
द्विगुणरुचिं हिमकरोद्घोतः ॥ १०४ ॥ वदन प्रसादसदनं सदयं हृदयं सुधामुचो वाचः । करण
परोपकरणं येषां केषां न ते बन्धाः ॥ १०५ ॥ उपकारमेव तनुते विपद्गतः सद्गुणो महताम् । मूर्च्छां गतो
मृतो वा निदर्शनं पारदोऽन रसः ॥ १०६ ॥ गिरयो गुरवस्तेभ्योऽप्युर्वीं गुर्वीं ततोऽपि जगदण्डम् ।
तस्मादप्यतिगुरवः प्रलयेऽप्यचला महात्मानः ॥ १०७ ॥ अनवरतपरोपकरणव्यग्रीमवदमलचेतसा
महताम् । आपातकाटवानि स्फुरन्ति वचनानि मेघजानीव ॥ १०८ ॥ न भवति भवति च न चिर
भवति चिरं चेत्फले विसवादी । कोपः सत्पुरुषाणां तुल्यः स्नेहेन नीचानाम् ॥ १०९ ॥ श्क्षोरप्रा-
क्कमशः पर्वणि पर्वणि यथा रसविशेषः । तद्वत्सज्जनमैत्री विपरीतानां च विपरीता ॥ ११० ॥ उपच-
रितव्याः सन्तो यद्यपि कथयन्ति नैकमुपदेशम् । यास्तेषां स्वैरकथास्ता एव भवन्ति शास्त्राणि ॥ १११ ॥

१ खङ्गामे । २ अग्रियम् । ३ सज्जनः । ४ स्त्री- । ५ निन्दन- । ६ अलङ्कृता । ७ दिनकरः ।
८ विकसितानि करोति । ९ कमलवनानि । १० आपत्तिकालेऽपि किं पुनः सम्पत्तिकाल इति
भावः । ११ इदमुपलक्षणं कार्यमात्रस्य । १२ तरुवच्छिद्यमानाश्चन्द्रवत् क्षीयमाणाश्चापि सज्जना
इति भावः । १३ एकनैव दिनेनोद्धतनीयमित्यर्थः । १४ ऊरुहीनस्यापि सूर्यसारथेः । १५ आ-
काशं निराधारस्वरूपोऽपि देशः । १६ त्रिभुवनराजबलिराज्यगता समस्ता पृथिवी अपीत्यर्थः ।
१७ वामनैकैकैव पदेन परिमेया । १८ पोतेन लङ्घ्यः । १९ अनूरोरेकवासरगम्यत्वेनाम्बरमपि
न सतां मनसा समम् । एवमप्युच्यतेऽपि न समा वामनैकपदेनैव तस्या आक्रान्तत्वात् । तथा
सागरोऽपि न समः । तस्यापि पोतेन लङ्घ्यत्वात् । सतां मनो हि न तथा वासरगम्यं न च
परिमेयं न वोद्धव्यम्, किन्तु तथात्वतोऽतीव दूरमिति भावः । २० पादेति सुतिष्ठन्तेति
वार्थः । २१ बहु परिमाणम्, प्रतिष्ठां च । २२ तदाख्यमसुरम् । २३ कृष्णः । २४ बहुभुजम् अने-
कावयं च । २५ अभुजम् निरस्तदोषमिवेत्यर्थः । २६ समस्तदोषम् । समस्तां रात्रिं च यावत् ।
२७ तद्विषयस्य गवेषणाशालिनो भवन्ति । २८ चौराः । २९ उत्तमयोः बहुपरिमाणयोरित्यर्थः ।
३० सदाचारशालिनोः सुवर्तुल्योश्च । ३१ आलिङ्गनोचितयोः ग्रहणोचितयोश्च । ३२ श्रेष्ठान्
महापरिमाणान् । ३३ शिष्टा गम्भीराश्च । ३४ लुब्धा अल्पपरिमाणान् ।

सुजनो न याति वैरं परहितनिरनो विनाशकालेऽपि । छेदेऽपि चन्दनतः सुरमयति मुखं कुठारस्य ॥ ११२ ॥ अतिकुपिता अपि सुजना योगेन मृदुभवन्ति न तु नीचाः । हेनः कठिनस्यापि ब्रवणोपायोऽस्ति न तृणानाम् ॥ ११३ ॥ वैनुकृतः खलसुजनावग्रिमपाश्चात्यमागयोः सूच्याः । विदधाति रैन्ध्रमेको गुणवानन्यस्तु पिदधाति ॥ ११४ ॥ आस्तामन्यत्सुजनाः परोपकारैकरणदुर्ललिताः । संतापितपिशुनेषु स्वगुणेष्वपि हन्त खिद्यन्ते ॥ ११५ ॥ शरदि न वर्षति गर्जति वर्षति वर्षासु निःस्वनो मेघः । नीचो वदति न कुरुते न वदति सुजनः करोत्येव ॥ ११६ ॥ यदमी दशन्ति दशना रसना तत्त्वादमनुभवति । प्रकृतिरियं विमलानां क्लिश्यन्ति यदन्यकार्येषु ॥ ११७ ॥ तदपकृतविधिनाऽर्थेषु यत्सन्तः स्वल्पसपदो विहिताः । तुच्छे पयसि घनानां सीदति वत जीवलोकोऽयम् ॥ ११८ ॥ अमृतं किरति हिमाशुर्विषमेघ फणी समुद्गिरति । गुणमेव वक्ति साधुर्दोषमाधुः प्रकाशयति ॥ ११९ ॥ गुणिनामपि निजरूपप्रतिपत्तिः परत एव सम्भवति । स्वमहिमदर्शनमक्षणोर्मुकुर्तले जायते यस्मान् ॥ १२० ॥ उत्कर्षयान्निजगुणो यथा यथा याति कर्ममन्यस्य । धनुरिव सुवशजन्मा तथा तथा सज्जनो नमति ॥ १२१ ॥ दुर्जनवर्देनविनिर्गतवचनमुज्ज्वलेन सज्जनो दष्टः । तद्विषनाशनिमित्तं साधुः सतोषमौषधं पिबति ॥ १२२ ॥ कैमठकुलाचलदिग्गजफणिपतिविघृताऽपि चलति वसुधेयम् । प्रतिपन्नममलैर्मनसा न चलति पुसा युगैन्तेऽपि ॥ १२३ ॥ अन्तः कटुरपि लघुरपि संहृत्तं यः पुमान् संत्यजति । स भवति सद्यो वन्द्यः सर्पे इव सर्वलोकात् ॥ १२४ ॥ अद्यापि दुर्निवारस्तुतिकन्या भजति कौमौत्सम् । सद्गुरो न रोचते सा सन्तोऽप्यस्यै न रोचन्ते ॥ १२५ ॥ मूर्खः परापवादे परदारनिरीक्षणेऽप्यन्धः । पङ्कः परधनहरणे स जयति लोकत्रये पुरुषः ॥ १२६ ॥ पेशेलमपि खलवचनं दहति तरां मानसं सुतत्त्वविदाम् । पुरुषमपि सुजनवाक्यं मलयजरसवत्प्रमोदयति ॥ १२७ ॥ भक्तिर्मवे न विमवे व्यसनं शास्त्रे न युवतिकामास्त्रे । चिन्ता यशसि न वपुषि प्रायः परिदृश्यते महताम् ॥ १२८ ॥ उपरि कैरवालधाराकाराः क्रूरा भुजगमपुगवाः । अन्तः साक्षाद्भाक्षादीक्षागुरवो जयन्ति केऽपि जनाः ॥ १२९ ॥ स्वस्थानादपि विचलति मज्जति जलधौ च नीचमपि भजते । निजपक्षरक्षणमनाः सुजनो मेनाकशैलै इव ॥ १३० ॥ दुर्जनसहवासादपि शीलोत्कर्षं न सज्जनस्त्यजति प्रतिपर्वं तपनवासी निःसृतमात्रः शशी शीतः ॥ १३१ ॥ विप्रियमप्याकर्णं ब्रूते प्रियमेव सर्वदा सुजनः । क्षारं पिबति पयोवैषेपत्यम्भोधरो मधुरमम्भः ॥ १३२ ॥ खलसख्यं प्राद्वमधुरं ययोऽन्तराले निदाघदिनमन्ते । एकादिमन्यपारेणतिरमणीया साधुजनमैत्री ॥ १३३ ॥ न विमोचयितुं शक्यः क्षमां महान्मोचितो यदि कथंचित् । मन्दरगिरिरिव हि तलं निवर्तते न तु स समवाप्य ॥ १३४ ॥ स्वाधीनैव समृद्धिर्जनोपजीव्यत्वमुच्छ्रयश्छाया । सत्पुसो मरुभूरिव जीवनमात्रं समाशास्यम् ॥ १३५ ॥ सर्वस्य सर्वदाऽपि स्पर्शनयोगेन तौषमपनेषुम् । सुजनस्य व्यजनस्य च शक्तिमसंगृह्यतः पश्य ॥ १३६ ॥ किं मधुना किं विधुना किं सुधया किं च वसुधयाऽखिलया । यदि हृदयहारिचरितः पुरुषः पुनरेति नयनयो-

१ सुरभितं करोति । २ साम्यं भजतः । ३ छिद्रम् । ४ आच्छादयति । ५ निःशब्दः । ६ वर्षति । ७ ज्ञानम् । ८ दर्पणे । ९ वेणु- । कुट्ट- । १० एतेन वदनस्य वलमीकृतं व्यन्यते । ११ कच्छप- । १२ शुद्धान्तःकरणानाम् । १३ प्रलयेऽपि । १४ अमहान् अत्यादृशतामून्यः । १५ सदाचरणम् । उत्तमवर्जितानां च । १६ प्रगंसारूपा कन्या । १७ कुमारिकात्वम् । १८ भजिहः । १९ मृदुलम् । २० खलसदृशतीक्ष्णः । २१ स्तब्ध इति शेषः । २२ संतापम् । ३९

रयनम् ॥ १३७ ॥ ते वन्यास्ते कृतिनः श्लाघ्या तेषां हि जन्मनोत्पत्तिः । यैरुज्जितात्मकार्यैः सुहृदामर्था हि साध्यन्ते ॥ १३८ ॥ स्वल्पाऽपि साधुसपद्मोग्या महतां न पृथ्व्यपि खलश्रीः । सारसमेव पयस्तृपमपहरति न वारिभेर्जातु ॥ १३९ ॥ दोषो गुणाय गुणिनां महदपि दोषाय दोषिणां सुकृतम् । तृणमिव दुग्धाय गवां दुग्धमिव विषाय सर्पाणाम् ॥ १४० ॥ विपमगता अपि न बुधाः परिमवमिश्रां श्रियं हि वाञ्छन्ति । न पिवन्ति मौमममः सरजसमिति चातका एते ॥ १४१ ॥ योग्यतैश्च विनाश प्रायोऽनैर्धैर्यु यान्ति गुणवन्तः । स्फुटवचना एव श्रुकाः पञ्जरवन्धं निषेधन्ते ॥ १४२ ॥ निर्गुणमप्यनुरक्तं प्रायो न समाश्रित जहति सन्तः । सह वृद्धिक्षयमाज वहति शशाङ्कः कलङ्कमपि ॥ १४३ ॥ अन्त्यावस्थोऽपि बुधः स्वगुणं न जहाति जातिशुद्धतया । न श्वेतमावमुञ्चति शङ्कः शिखिभुक्तमुक्तोऽपि ॥ १४४ ॥ सातपदीनं सख्यं भवेत्प्रकृत्यै विशुद्धचित्तानाम् । किमुतान्योन्यगुणकथाविलम्बनिवद्धभावानाम् ॥ १४५ ॥ स्पृहणीयाः कस्य न ते सुमतेः सरलाशया महात्मानः । त्रयमपि येषां सदृशं हृदयं वचनं तथाऽऽचारः ॥ १४६ ॥ गुणिनः समीपवर्ती पूज्यो लोकस्य गुणविहीनोऽपि । विमलेक्षणप्रसङ्गादखनमाप्नोति काणाक्षि ॥ १४७ ॥ वृजिनं नीतोऽपि महान् विजहाति कदाऽपि नोपकारित्वम् । छिन्नो घृष्टोऽपि पटीरः सौरममेवोद्विरत्यमितः ॥ १४८ ॥ अगुरोरपि सत उच्चैः प्रशंसनं तद्गुणा वितन्वन्ति । अगुरुर्ज्वलनेऽप्यस्तः सौरममिषतो गुणान् वमति ॥ १४९ ॥ सहसिद्धमिदं महतां धनेष्वनास्था गुणेषु कृपणत्वम् । परदुःखे कातरता महच्च धैर्यं स्वदुःखेषु ॥ १५० ॥ उपकृतिसाहसिकतया क्षतिमपि गणयन्ति नो गुणिनः । जनयन्ति हि प्रकाशं दीपशिखाः स्वाङ्गदाहेन ॥ १५१ ॥ उपकर्तुमप्रकाशं क्षन्तुं न्यूनेष्वयाचितं दातुम् । अभिसंधातुं च गुणैः शतेषु केचिद्विजानन्ति ॥ १५२ ॥ मा भूत्सज्जनयोगो यदि योगो मा पुनः स्नेहः । स्नेहो यदि विरहो मा यदि विरहो जीविताशा का ॥ १५३ ॥ अमूर्ध्वरमनूरुलङ्घ्यं वसुन्धरा साऽपि वामनैकपदा । अन्धिरपि पोतैल्लङ्घयः सता मनः केन तुल्यं स्यात् ॥ १५४ ॥ किमपेक्ष्य फलं पयोधरान्ध्वनतः प्रार्थयते मृगाधिपः । प्रकृतिः खलु सा महीयसः सहते नान्यसमुज्जति यया ॥ १५५ ॥ वचनैरसतां महीयसो न खलु ज्येति गुरुवमुद्धतैः । किमपैति रजोमिरौर्वैरैरवकीर्णैर्यं मणेरमहार्वता ॥ १५६ ॥ प्रकटान्यपि नैपुणं महत्पदवाच्यानि चिराय गोपितुम् । विचरीतुमथात्मनो गुणान्ध्रशमाकौशलमार्थचेतसाम् ॥ १५७ ॥ किमिवाखिललोककीर्तितं कथयत्यात्मगुणं महामनाः । वदिता न लवीयसोऽपरः स्वगुणं तेन वदत्यसौ स्वयम् ॥ १५८ ॥ विसृजन्त्यैविकथिनः परे विषमोऽशीविषवन्नराः क्रुधम् । दधतोऽन्तरसाररूपतां ध्वनिसाराः पटहा ह्वेतरे ॥ १५९ ॥ जितरोषरया महौधियः सपदि क्रोधजितो लघुर्जनः । विजितेन जितस्य दुर्मतेर्मतिमद्भिः सह का विरोधिता ॥ १६० ॥ इयमुन्नतसर्वशैलिनां महतां कापि कठोरचित्तता । उपकृत्य भवन्ति दूरतः परतः प्रत्युपकारशङ्कया ॥ १६१ ॥ सौबलेपमुपलिप्सिते^१ परैरन्युपैति विकृति रजस्यपि । अर्थितस्तु न महान्समीहते जीवितं किमु धनं धनायितुम् ॥ १६२ ॥ आदिमध्यनिधनेषु सौहृदं सजने भवति नेतरे जने । छेदतापनविघर्षताडनैर्नान्यभावं मुपयाति काष्ठनम् ॥ १६३ ॥ चातकस्त्रिचतुरान्ययः कणान्याचते जलधरं विपासया । सोऽपि ध्रुयति विश्वमम्भसा हन्त हत महतामुदारता ॥ १६४ ॥ दोष-

१ सुकृतिनः । २ दुष्टेषु । ३ त्यजन्ति । ४ सप्तभिः पदैः प्राध्वमांशम् । ५ स्वभावेन । ६ आकाशम् । ७ सरणि- । ८ गर्जतः । ९ क्षीयते । १० लघ्वस्य । ११ अनात्मप्रशंसाकारिणः । १२ सर्व- । १३ सुधियः । १४ धैर्य- । १५ सगर्वम् । १६ लुब्धे । १७ विकारम् ।

जातमवेधीर्यं मानसे धारयन्ति गुणमेव सज्जनाः । क्षारमावमपनीय गृह्णते वारिधेः सलिलमेव वारिदाः ॥ १६५ ॥ सज्जनस्य हृदयं नवनीतं यद्वदन्ति कवयस्तदलीकम् । अन्यदेहविलसत्परितापात्सज्जनो ब्रवति नो नवनीतम् ॥ १६६ ॥ उपकारिणि वीतमत्सरे वा सदयत्वं यदि तत्र कोऽतिरेकः । अहिते सहसाऽपराद्धलब्धे सवृणं यस्य मनः सतां स धुर्यः ॥ १६७ ॥ तुङ्गात्मनां तुङ्गतराः समर्था मनोरथान्भूरयितुं न नीचाः । धाराधरा एव धराधराणां निदाघदाहं शमितुं न नद्यः ॥ १६८ ॥ प्रकाममन्यस्य तु नाम विद्या सौजन्यमभ्यासवशादलभ्यम् । कर्णौ सपत्न्यः प्रविशालयेयुर्विशालयेदक्षियुगं न कोऽपि ॥ १६९ ॥ सन्तोऽपि सन्तः क किरन्तु तेजः क नु ज्वलन्तु क ननु प्रथन्ताम् । विधाय रुद्धा ननु वेधसैव ब्रह्माण्डकोशे घटदीपकल्पाः ॥ १७० ॥ प्रसार्दमाधुर्यगुणोपपन्ना यत्नादनौचित्य-पराङ्मुखानाम् । अर्थाः कवीनामिव सज्जनानां सर्वस्य सर्वावसरोपयोगाः ॥ १७१ ॥ वनेऽपि सिंहा मृगमासमक्षिणो वुमुक्षिता नैव तृणं चरन्ति । एव कुलीना व्यसनाभिभूता न नीचकर्माणि समाचरन्ति ॥ १७२ ॥ अहो महत्त्वं महतामपूर्वं विपत्तिकालेऽपि परोपकारः । यथाऽऽस्थैर्मध्ये पतितोऽपि राहोः कलानिधिः पुण्यचर्यं ददाति ॥ १७३ ॥ पिवन्ति नद्यस्वयमेव नाम्भः स्वयं न खादन्ति फलानि वृक्षाः । नादन्ति सस्य खलु वैरिवाहाः परोपकाराय सता विभूतयः ॥ १७४ ॥ रत्नाकरः किं कुस्ते स्वरत्नैर्विन्ध्याचलः किं कारिभिः करोति । श्रीखण्डखण्डैर्मलयाचलः किं परोपकाराय सतां विभूतयः ॥ १७५ ॥ जहाति नासत्पुरुषं न दोषः स हन्ति तत्रैव दृढप्रतिष्ठः । जले गृहीतेऽपि न सागरस्य क्षारोदकत्वं जलदान् प्रयाति ॥ १७६ ॥ श्लाघ्यः स एको मुनि मानवानां स उत्तमः सत्पुरुषः स धन्यः । यस्यार्थिनो वा शरणागता वा नाशाभिभङ्गादिमुखाः प्रयान्ति ॥ १७७ ॥ सन्तस्तृणोत्सारणमुत्तमाङ्गात्सुवर्ण-कोट्यर्पणमामनन्ति । प्राणव्यये वापि कृतोपकाराः खलाः परे वैरिमिहोद्वहन्ति ॥ १७८ ॥ कटु कणन्तो मलदायकाः खलास्तुदन्त्यैल वधनशुखला इव । मनस्तु साधुध्वनिभिः पदे पदे हरन्ति सन्तो मणिनूपुरा इव ॥ १७९ ॥ क्षारं जलं वारिमुचः पिवन्ति तदेव कृत्वा मधुरं वमन्ति । सन्तस्तथा दुर्जनदुर्वचांसि पीत्वा च सूक्तानि समुद्गिरन्ति ॥ १८० ॥ अयं स्वभावः स्वत एव यत्परश्रमापनोदप्रवर्णं महात्मनाम् । सुधाशुरेण स्वयमर्ककशप्रमामितसामवति क्षितिं किल ॥ १८१ ॥ कर्णेजर्पणां वचनप्रपञ्चान्महात्मनः कापि न दृष्यन्ति । मुञ्जङ्गमानां गरलप्रसङ्गाच्चापेयतां यान्ति महासरांसि ॥ १८२ ॥ अपां निधि धारिभिरर्चयन्ति दीपं सूर्यं प्रतिबोधयन्ति । ताम्या तपोः किं परिपूर्णता त्यागकृत्या हि तुष्यन्ति महा-नुमावाः ॥ १८३ ॥ दानाय लक्ष्मीः सुकृताय विद्या चिन्ता परब्रह्मविनिश्चयाय । परोपकाराय वचांसि यस्य बन्धुखिलोकीतिलकः स एकः ॥ १८४ ॥ न दुर्जनानामिह कोऽपि दोषस्तेषां स्वभावो हि गुणासहिष्णुः । द्वेष्यैव केपामपि चन्द्रखण्डविपाण्डुरा पुण्डकशैर्किराऽपि ॥ १८५ ॥ दीपाः स्थितं वस्तु विभावयन्ति कुलप्रदोपास्तु भवन्ति केचित् । चिरव्यतीतानपि पूर्वजान्ये प्रकाशयन्ति स्वगुणप्रकर्षात् ॥ १८६ ॥ अने विवाद विमर्ति द्विके सत्येऽतिशङ्का विनये विकारम् । गुणेऽवमानं कुशले निषेध

१ अवज्ञाय । २ मर्यादा । ३ नवनीतगतास्य व्यतिरेकः सम्भावितः । ४ अतिशयः । ५ सदयम् । ६ मुखः । ७ अत्र गिजर्थोऽन्तर्भूतः । तथा च शमयितुमित्यर्थः । ८ प्रसन्नता अकटोरता- । प्रसादो माधुर्यं च काव्यगुणौ । प्रसादश्च ओजसोऽप्यविहङ्गः । प्रत्युत प्रसादमन्तरौजोऽपि दोषायिव । अन्यत्सपष्टम् । ९ सुखाभ्यन्तरे । १० मेधाः । ११ चन्दन- । १२ पीडयन्ति । १३ पिशुनानाम् । १४ इक्षु- । १५ परमपुरुषान् । १६ विलयाति नयति प्रत्यक्षतां नयन्ति च । अत्रापि दीपापेक्षया व्यतिरेकः ।

धर्मे विरोधं न करोति साधुः ॥ १८७ ॥ वन्द्यः स पुसां त्रिदशामिनन्द्यः कारुण्यपुण्योपचयक्रियाभिः । संसारसारत्वमुपैति यस्य परोपकाराभरण शरीरम् ॥ १८८ ॥ किं चन्द्रमाः प्रत्युपकारलिप्सया करोति गोभिः कुमुदायवोधनम् । स्वभाष एवोन्नतचेतसां सतां परोपकारव्यसन हि जीवितम् ॥ १८९ ॥ चिराय सत्सङ्गमशुद्धमानसो न यात्यसत्संगतमात्मवान्नरः । मनोहरेन्द्रीवैरखण्डगोचरो न जातु भूद्गः कुण्ठे निलीयते ॥ १९० ॥ इदं हि माहात्म्यविशेषसूचकं वदन्ति चित्तं महतां मनीषिणः । मनो वदेषा सुखदुःखसंभवे प्रयाति नो हर्षविपादवदयताम् ॥ १९१ ॥ सुभाषितैः प्रीतिरनुजतिः श्रिया परार्थनिर्भक्तिः पटीयसी क्रिया । गुणेष्वतृप्तिर्गुणवस्तु चादरो निगूढमेतच्चरितं महात्मनाम् ॥ १९२ ॥ विपदि धैर्यमथाभ्युदये क्षमा सैदस्ति धौर्ध्वपटुता युधि विक्रमः । यशसि चाभिरतिर्धनं श्रुतीं प्रकृतिसिद्धमिदं हि महात्मनाम् ॥ १९३ ॥ अविरत परकार्यकृता सता मधुरिमातिशयेन वचोऽमृतम् । अपि च मानस-मन्तुनिर्धियंशो विमलशारदपार्वणचन्द्रिका ॥ १९४ ॥ यदि दहत्यनलोऽत्र किमद्भुतं यदि च गौरव-मद्रिपु किं ततः । लवणमम्लं सदैव महोदधेः प्रकृतिरेव सतामविषादितौ ॥ १९५ ॥ आपद्रुतः खलु महाशयचक्रवर्ती विस्तारयत्यकृतपूर्वमुदारमायम् । कालागुरुर्दहेनमध्यगतः समन्ताल्लोकोत्तरं परिभेलं प्रकटी-करोति ॥ १९६ ॥ यः प्रीणयेत्सुचैरितैः पितरं स पुत्रो यद्गुरुरेव हितमिच्छति तत्कलेशम् । तन्मित्रमापदि सुखे च समक्रियं यदेतत्रयं जगति पुण्यकृतो लभन्ते ॥ १९७ ॥ प्रेमैव माऽस्तु यदि चेत्पथिकेन सौधं तेनापि चेद्गुणवता न सैव कदाचित् । तेनापि चेद्भवतु माऽस्तु कदाऽपि भिक्षो भिक्षोऽपि चेद्भवतु वर्यमवश्यमायुः ॥ १९८ ॥ चन्द्रः क्षीयती प्रकृतिवर्कतनुर्जडार्त्तां दोषाकरैः स्फुरति मित्रैर्वि-पत्तिकाले । मूर्धां तथैवापि विधृतः परमेश्वरेण नैवाश्रितेषु महता गुणदोषशङ्का ॥ १९९ ॥ दोषाकरोऽपि कुटिलोऽपि कलङ्कितोऽपि मित्रैर्विज्ञानसमये विहितोदयोऽपि । चन्द्रस्तथापि हरेर्वल्लभतामुपैति नैवाश्रि-तेषु महतां गुणदोषशङ्का ॥ २०० ॥ लज्जागुणीवजननीं जननीमिव स्यामत्यन्तशुद्धदयामनुवर्तमा-नाम् । तेजस्विनः सुखमसूनपि सन्त्यजन्ति सत्यवतव्यसनिनो न पुनः प्रतिज्ञाम् ॥ २०१ ॥ सत्पुरुषः खलु हिताचरणैरमन्दमानन्दयत्यखिललोकमनुक्त एव । आराधितः कथय केन करैरुदारैरिन्दुर्विकासयति कैरविणीकुलानि ॥ २०२ ॥ दाता न दापयति दापयिता न दत्ते यो दानदापनपरो मधुरं न वक्ति । दानं च दापनमथो मधुरा च वाणी त्रीण्यप्यमूनि खलु सत्पुरुषे वसन्ति ॥ २०३ ॥ केनाजितैरिति नयनानि मृगाङ्गनानां को वा करोति रुचिरैर्द्वन्द्वान्मयूरान् । कथोत्पलेषु दलसन्निचयं करोति को वा करोति विनयं कुलजेषु पुषु ॥ २०४ ॥ अद्यापि नोऽस्ति हरः किल कालकूटं कूर्मो विभर्त्ति

१ नीलकमल- । २ इतरमनोरथपूरणेऽतिप्रवृद्धा । ३ स्वभाषाम् । ४ वाग्मित्रत्वम् । ५ आसक्तिः । ६ शास्त्रमात्रे वेदशास्त्र एव वा । ७ निरन्तरम् । ८ स्वभावः । ९ अवि-कारित्वम् । १० अग्निः । ११ सौरभम् । १२ संतर्पयेत् । १३ भार्या । १४ समम् । १५ सह । १६ विधातः । १७ अनुकूलम् । १८ क्षयरोगी । १९ स्वभावतः कुटिलः । २० मूढमना इति द्योत्यम् । २१ लयोः साम्याज्जलरूपः । समुद्रादुत्पन्नः किल चन्द्र इति तथोक्तिः । यद्वा ज्योतिर्विदितां मते जलरूप एव चन्द्रः प्रकाशः पुनः सूर्यविवस्वयेति भावः । २२ दोषायां रात्रेः करः दोषाणा-माकर इति द्योत्यं च । २३ मित्रः सूर्यः तस्य विपत्तिकालो रात्रिस्तत्र । सुहृत्सङ्घटावसर इति तु द्योत्योऽर्थः । २४ पुनरपि । २५ महेश्वरेण । २६ सूर्यप्रकाशभावावसरे सुहृद्दिनाशसमये च । २७ महेश्वरसङ्घित्वम् । २८ अत्यन्तम् । २९ प्रकटितानि । ३० पिच्छान् । ३१ कुलीनेषु, महत्स्विति यावत् । किन्तु स्वत एव इति शेषः । ३२ एवं सुकृतिनोऽपि अस्पृश्यम्भवतु असह्यं भवतु दुर्जरं वा भवतु तदपि यदभ्युपपन्नं, तदेव वरमित्याश्रयन्तीति प्रकृतिस्तेषामिति भावः । ३२ त्यजति ।

धरणीं खलु पृष्ठभागे । अम्भोनिधिर्वहति दुर्वह्याडवाग्निमङ्गीकृतं सुकृतिनः परिपालयन्ति ॥ २०५ ॥ विश्वाभिरामगुणगौरवगुम्फिताना रोपोऽपि निर्मलधिया रमणीय एव । लोकप्रियैः परिमलैः परिपूरितस्य कैश्रीरजस्य कटुताऽपि नितान्तरम्या ॥ २०६ ॥ किं जन्मना च महता पितृपौरुषेण शक्यता हि याति निजया पुत्र्यः प्रतिष्ठाम् । कुम्भा न कूपमपि शोपयितु समर्थाः कुम्भोद्भवेन मुनिनाऽश्वधुरिरेव पीतः ॥ २०७ ॥ आरम्यते न खलु विघ्नमयेन नीचैः प्रारम्य विघ्नविहता विरमन्ति मय्याः । विघ्नैः पुनः पुनरपि प्रतिहन्यमानाः प्रारम्य चोत्तमजना न परित्यजन्ति ॥ २०८ ॥ सौजन्यधन्यजनपुः पुरुषाः परेषां दोषानपास्य गुणमेव गवेषयन्ति । त्यक्त्वा भुजङ्गमविषाणिपट्टीरगर्भात्सौरभ्यमेव पवनाः परिशीलयन्ति ॥ २०९ ॥ आक्रोशितोऽपि सुजनो न वदत्यवाच्य निष्पीडितो मधुरमुद्गमतीक्ष्णदण्डः । नीचो जनो गुणशतैरपि सेव्यमानो हास्येन तद्वदति यत्कलहेऽग्रवाच्यम् ॥ २१० ॥ यद्वर्जनाहितमतिर्वह्य चाटुर्गर्भं कार्योन्मुखः खलजनः कृतकं ब्रवीति । तत्साधवो न न विदन्ति विदन्ति किंतु कर्तुं वृथा प्रणयमस्य न पारयन्ति ॥ २११ ॥ सद्ब्रह्मजस्य परितापनुदः सुवृत्तशुद्धात्मनः सकललोकविभूषणस्य । छिद्र प्रजातमपि साधुजनस्य दैवान्मुक्तामणेरिव गुणाय भवत्यवश्यम् ॥ २१२ ॥ न्यायः खलैः परिहृतश्चलितश्च धर्मः कालः कलिः कलुष एव पर प्रवृत्तः । प्रायेण दुर्जनजनः ग्रभविष्णुरेव निश्चक्रिकः परिभवास्पदमेव साधुः ॥ २१३ ॥ सत्य गुणा गुणवतां विधिवैपरीत्याद्यत्नार्जिता अपि कलौ विफला भवन्ति । साफल्यमस्ति सुतरामिदमेव तेषां यत्तापयन्ति दद्यानि पुनः खलानाम् ॥ २१४ ॥ पाप समाचरति वीतघृणो जर्घन्यः प्राप्यापदं सघृण एव तु मध्यवृद्धिः । प्राणात्ययेऽपि न तु साधुजनः सुवृत्तं वेंलां समुद्र इव लब्धयितुं समर्थः ॥ २१५ ॥ शुद्धः स एव कुलजश्च स एव धीरः श्लाघ्यो विपत्त्यपि न मुञ्चति यः स्वभावम् । तप्त यथा दिनकरस्य मरौचिजलैर्देहं त्यजेदपि हिमं न तु शीतलत्वम् ॥ २१६ ॥ याच्नापदं भरणदुःखमिचानुभाष्य दत्तेन किं खलु भवत्यतिभूयसाऽपि । कल्पद्रुमान्पारेहसन्त इवेह सन्तः सकल्पितैरतिददत्यकैर्दत्तं यत् ॥ २१७ ॥ ते साधवो भुवनमण्डलमौलिभूता ये साधुतां निरुपकारिणु दर्शयन्ति । आत्मप्रयोजनवशीकृतखिलदेहः पूर्वोपकारिणु खलोऽपि हि सातुकम्पः ॥ २१८ ॥ नान्तर्विचिन्तयति किञ्चिदपि प्रतीपमाकोपितोऽपि सुजनः पिशुनेन पापम् । अर्कद्विपोऽपि हि मुखे पतितप्रमाणास्तारापतेः मृतमेव कराः किरन्ति ॥ २१९ ॥ ते साधवो जगति केऽपि जयन्ति येषां सम्बन्धतो जडतरा अपि पूज्यमानाः । भाषाणमूर्तिरपि मन्त्रदशा प्रसङ्गात्तत्तद्वरप्रदतया कथिता चिराय ॥ २२० ॥ हेतोः बुतोऽप्यसदृशाः दुजना गरीयैः कार्यं निसर्गगुरवः स्फुटमारमन्ते । उत्थाय किं कलशतोऽपि न सिन्धुनैश्चमुद्गीचिमाल्मपिबद्गगानगस्यः ॥ २२१ ॥ पात्रं पवित्रयति नैव गुणान्धिर्गोति सेह न सहरति नापि मलं प्रसृते । दोषैश्चसानरुचिरश्चलैता न घत्ते सत्संगमः सुकृतसन्नि कोऽपि दीपः ॥ २२२ ॥ उदधिरिवभिरन्यास्त हनूमास्तैतार निरवधि गगन चैत्काण्डकोशे विलीनम् । इति परिमितिमन्तो भान्ति सर्वेऽपि भावाः स तु निरवधिरकः सज्जनानां विवेकः ॥ २२३ ॥ न हि भवति वियोगः स्नेहविच्छेद-

१। कैसरस्य । २ भगवत्येन । ३ परिहाय । ४ चन्दन- । ५ सुगन्धम् । ६ प्रतारण- । ७ निर्दयः । ८ नीचः । ९ अजुगुप्सितम् । १० अतिमृदाः सर्वथाऽचेतनाश्च । ११ अतिदुर्भरम् । सुदुःश्रममिति भावः । १२ सिन्धुनां नदीनां नाथं पतिं समुद्रमिति तत्त्वम् । १३ लघयति । १४ राग्यन्त- । दोषालालन- । १५ अपलताम् । १६ उज्जीर्णवान् । १७ कस्य ब्रह्मणोऽण्डकोशे ब्रह्माण्डकदेश इति भावः ।

हेतुर्जगति गुणनिधीनां सज्जनानां कदाचित् । घनतिमिरनिबद्धो दूरसंस्थोऽपि चन्द्रः किमु कुमुदवनानां प्रेमभङ्गं करोति ॥ २२४ ॥ धवल्यति समग्रं चन्द्रमा जीवलोकं किमिति निजकलङ्कं नात्मसंस्थं प्रेमाष्टि । भवति विदितमेतत्प्रायशः सज्जनानां परहितनिरतानामादरो नात्मकार्ये ॥ २२५ ॥ प्रथमवयसि पीतं तोयमत्पं स्मरन्तः शिरसि निहितमारा नालिकेरा नयणाम् । ददति जलमनल्पास्वादमाजीवितान्तं न हि कृतमुपकार साधवो विस्मरन्ति ॥ २२६ ॥ मनसि वचसि काये पुण्यपीयूषपूर्णास्त्रिभुवनमुपकारश्रेणिभिः प्रीणयन्तः । परगुणपरमाणून्पर्वतोक्तस्य नित्यं निजहृदि विकसन्तः सन्ति सन्तः कियन्तः ॥ २२७ ॥ उदयति यदि मानुः पश्चिमे दिग्दिभागे प्रचलति यदि मेरुः शीततां याति वह्निः । विकसति यदि पद्मं पर्वताग्रे शिलाया न भवति पुनरुक्त माषित सज्जनानाम् ॥ २२८ ॥ व्यतिकारितदिगन्ताः श्वेतमानैर्यशोभिः सुकृतविलसितानां स्थानमूर्जस्वर्लानाम् । अकलितमहिमानः केतनं मङ्गलानां कथमपि भुवनेऽस्मिन्स्तादृशाः संभवन्ति ॥ २२९ ॥ वपुरविहितसिद्धा एव लक्ष्मीविलासाः प्रतिजनकमनीयं कान्तिमत्केतयन्ति । अमलिनमिव रत्न रश्मयस्ते मनोज्ञा विकसितमिव पद्म विन्दवो माकरन्दः ॥ २३० ॥ अपि विभवविहीनः प्रच्युतो वा रवदेशाच्च हि खलजनसेवा प्रार्थयत्युन्नतात्मा । तनु तृणमुपमुञ्चे न क्षुधार्तोऽपि सिंहः पिबति रुधिरमुष्ण प्रायशः कुञ्जराणाम् ॥ २३१ ॥ वहति भुवनश्रेणीं शेषः फणाफलकस्थिता कर्मठपतिना मध्येपुष्ट सदा स च धार्यते । तमपि कुरुते क्रोडाधीन पयोनिधिरादरादहह महतां निःसीमानश्चरित्रविभूतयः ॥ २३२ ॥ अणुरपि मणिः प्राणत्राणक्षमो विषमक्षिणां शिशुरपि रूपा सिंहीसूनुः समाह्वयते गजान् । तनुरपि तरुस्कन्धोद्भूतो दहत्यनलो वनं प्रकृतिमहतां जात्यं तेजो न मूर्तिमपेक्षते ॥ २३३ ॥ सुखलवदशाप्राप्तौ क्लेशे खलः खलु खेलते स्वलति भजते लेशकेशे विषादविषूचिकाम् । भवति न सतां दर्पोद्दामा न दैन्यमयी मतिर्दुरभिमवता गम्भीराणां सुखेष्वसुखेषु च ॥ २३४ ॥ घृष्ट घृष्टं पुनरपि पुनश्चन्दनं चारुगन्धं छिन्न छिन्न पुनरपि पुनः स्वादु चैवक्षुकाण्डम् । दग्ध दग्ध पुनरपि पुनः काञ्चनं कान्तवर्णं न प्राणान्ते प्रकृतिविकृतिर्जायते चोत्तमानाम् ॥ २३५ ॥ केनादिष्टौ कमलकुमुदोन्मीलने पुष्पैर्वन्तौ विश्वतोयैः स्त्रपथितुमसौ केन वा वारिवोहः । विश्वानन्दोपचयचतुरो दुर्जनानां दुरापः श्लाघ्यो लोके जयति महतामुज्ज्वलोऽयं निसर्गः ॥ २३६ ॥ कस्यादेशात्क्षपयति तमः सप्तसतिः प्रजानां छायाहेतोः पथि विटपिनामञ्जलिः केन बद्धः । अम्यर्थ्यन्ते जललवमुचः केन वा वृष्टिहेतोर्जात्यैवैते परहितविधौ साधवो बद्धकक्ष्याः ॥ २३७ ॥ यैर्बाह्वो भवति पुरतः कथ्यमानैर्जनानां कामप्यन्तर्निदधति रुज येऽप्यनुदीर्यमाणाः । तेऽभिप्रायाः किमपि ह्यये कण्ठलम्बाः स्फुरन्तो यस्याख्येयास्तमिह सुहृद् पुण्यवन्तो लभन्ते ॥ २३८ ॥ उदन्वच्छन्नो भूः स च निधिरपा योजनशतं सदा पान्थः पूर्णं गगनपरिमाणं कलयति । इति प्रायो भावाः स्फुरदवधिर्मुद्रामुकुलिताः सतां प्रज्ञान्मेषः पुनरयमसीमा विजयते ॥ २३९ ॥ यदेतन्नेत्राभ्यः पतदपि समासाद्य तरुणीकपोले व्यासङ्गं कुचकलशमस्याः कलयति । ततः श्रोणी-

१ शोधयति । २ जीवनावधि । ३ हितपरम्पराभिः । ४ बलवताम् । ५ स्थानम् । ६ सङ्केतयन्ति, प्रत्याययन्तीत्यर्थः । ७ मकरन्दः पुष्परसः तस्येव इति तथोक्ताः । ८ कु तत्र । ९ मत्तगजानाम् । १० कच्छपमूर्तिना भगवता । ११ सूर्याचन्द्रमसौ । १२ श्लेषः । १३ स्वभावः । १४ पवनवेगातिशयः । १५ धरा येन क्लृप्तेति निर्दोषः पाठः । १६ सूर्यः । १७ निरवधिकाः ।

त्रिंश्व व्यवसितविलासं तदुचितं स्वभावस्वच्छाना विपदपि सुखं नान्तरयति ॥ २४० ॥ यदिन्दोरन्वेति
व्यसनमुदयं वा निर्विपासुपाधिस्तत्राय जयति जनिकर्तुः प्रकृतिता । अयं कः सबन्धो यदनुहंस्ते तस्य
कुमुद विशुद्धाः शुद्धानां धुवमनमिसंधिप्रणयिनः ॥ २४१ ॥ गुणायन्ते दोषाः सुजनवदने दुर्जन-
मुखे गुणा दोषायन्ते तदिदमपि नो त्रिस्मयपदम् । महामेवः क्षार पिबति कुस्ते वारि मधुर फणी
क्षीर पीत्वा वमति गरल दुःसहतरम् ॥ २४२ ॥ प्रियप्राया वृत्तिर्विनयमधुरो वाचि नियमः प्रकृत्यौ
कल्याणी मतिरर्नवगीतः परिचयः । पुरो वा पश्चाद्वा तदिदमविपर्यासितरस रहस्य साधूनामनुपधि
विशुद्ध विजयते ॥ २४३ ॥ सता सद्भादोष अपि रुचिरता यान्ति च गुणा अपि क्षुद्रासद्भाजि-
जमहिततां हन्त जहति । श्रुतिक्रूरत्वादेरपि सुगुणतौजोऽनुगमनात् तथा माधुर्यादेरपि विगुणतौजो-
ऽनुगमात् ॥ २४४ ॥ असाधुः साधुर्या भवति खलु जात्यैव पुरुषो न सद्भादौर्जन्य न हि सुजनता
कस्यचिदपि । प्रकृते ससर्गे मणिभुजगयोर्जन्मजनिते मणिर्नाहेदोषान्स्पृशति न तु सर्पो मणि-
गुणान् ॥ २४५ ॥ न साधुः कुत्रापि ब्रजति खलु दोष न गुणता खलाना ससर्गेरपि कृतनिधा-
सोऽपि निपुणः । यथा पश्चिम्यालैरपि हितं तनुश्चन्दनतर्लनं वैकृत्य याति क्षपयति च ताप सुमनसाम्
॥ २४६ ॥ करे श्लाघ्यसूर्यगः शिरसि गुरुपादप्रणयिता मुखे सत्या वाणी विजयिभुजयोर्विर्मलतुलम् ।
इदि स्वस्था वृत्तिः श्रुतमधिगतैकव्रतफल विनाऽप्यैश्वर्येण प्रकृतिमहतां मेण्डनमिदम् ॥ २४७ ॥
अचिन्त्याः पन्थानः किमपि महतामेवकारिपोर्यदश्नोऽभूतेजस्तदकृत कथामप्यमदनार्थं । मुनेर्नेत्राद-
त्रैर्यदजनि पुनर्ज्योतिरदह प्रतेने तेनेदं मदनमयमेव त्रिभुवनम् ॥ २४८ ॥ इहानेके सन्तः सतत-
मुपकारिण्युपकृतिं कृतज्ञाः कुर्वन्तो जगति निवसन्तोऽपि सुधियः । कियन्तस्ते सन्तः सुकृतपरि-
पाकप्रणयिनो विना स्वार्थं येषां भवति परकृत्यव्यसनिता ॥ २४९ ॥ अमेदेनोपास्ते कुमुदमुदरे वा
स्थितवतो विपक्षादम्भोजादुपगतवतो वा मधुलिहः । अपर्याप्तः कोऽपि स्वपरपरिचर्यापरिचयमन्त्रयः
साधूनामयमनमिसाधानमधुरः ॥ २५० ॥ तृपार्तः सौरङ्गैः प्रतिजलधर भूरि विस्त धनैर्मुक्ता धाराः
सपदि पयसस्तान्प्रति मुहुः । खगाना के मेघाः क इह विहगा वा जलमुचामयाच्यो नार्तानामनुप-
रणीयो न महताम् ॥ २५१ ॥ शिला वाला जाता चरणरजसा यत्कुलशिशोः स एवाय सूर्यः
सपदि निजर्पोर्दिगिरिशिलाम् । स्पृशन्भूयो भूयो न खलु कुस्ते कामपि वधूं कुले कश्चिद्वन्यः प्रम-
वति नरः श्लाघ्यमहिमा ॥ २५२ ॥ परार्थन्यासद्भादुपजहदेपि स्वार्थपरताममेवैकत्व यो वहति गुरु-
भूतेषु सततम् । स्वभावादस्यान्तः स्फुरति ललितोदात्तमहिमा समर्थो यो नित्य स जयतितरां कोऽपि
पुरुषः ॥ २५३ ॥ तमांसि च्वसन्ते परिणमति भूयानुपशयैः सकृत्सवादेऽपि प्रथत इह चासुत्र च
शुभम् । अथ प्रत्यौसद्भाः कैमपि महिमान भितरति प्रसन्नाना वाचः फलमपरिमेयं प्रमुवते ॥ २५४ ॥
प्रिया न्याय्यौ वृत्तिर्मलिनमैषुमद्भेऽप्यसुकर त्वसन्तो मर्म्यर्थाः सुहृदपि न याव्यः कुर्याधनः । विप-

१ नितम्बस्यलम् । २ जलानाम् । ३ उत्पत्तिः । ४ प्रमोदयति । ५ सर्पः । ६ आनन्द-
रूपा । ७ स्वभावेन । ८ अनिन्दितः । ९ भोजो नाम गुणस्तदानुगुण्याच्छ्रुतिकद्वृत्वादेर्दोषस्य
गुणत्वं माधुर्यादेस्तु तद्वपरीत्यादोषत्वमिति तत्त्वम् । १० सम्बन्धे । ११ पदवद्विपधेः ।
१२ छन्नशरीरः । १३ वितरणम् । १४ भूषणम् । १५ महेश्वरस्य । १६ कन्दर्पसम्बन्धशून्याम् ।
कथाशेषमदनमिति पाठान्तरम् । १७ चातकः । १८ निजचरणः स्वकिरणश्च । १९ परित्य-
जन्मपि । २० उदारः । २१ सन्निधानम् । २२ अतिसन्निधानम् । २३ अनिवचनीयम् ।
२४ उपादेया । २५ प्राणान्ते । २६ प्रार्थनीयाः । २७ धनरिक्तः ।

बुधैः स्थेयं पदमनुविधेयं च महतां सतां केनोद्दिष्टं विषममसिधाराव्रतमिदम् ॥ २५५ ॥
 प्रदानं प्रच्छन्नं गृहमुपगते संश्रमविधिः प्रियं कृत्वा मौनं सदैसि कथनं नाप्युपकृतेः । अनुत्सेको लक्ष्यां
 निरभिर्भवसाराः परकथाः सता केनोद्दिष्टं विषममसिधाराव्रतमिदम् ॥ २५६ ॥ विजेतव्या लङ्का चैरण-
 तरणीयो जलनिधिर्विपक्षः पौलस्त्यो रणभुवि सहायाश्च कपयः । तथाप्येको रामः सकलमवधीद्राक्षसकुल-
 क्रियासिद्धिः सत्त्वे वसति महतां नोपकरणे ॥ २५७ ॥ रथस्यैकं चक्रं भुजगयमिताः सप्त तुरगा निरा-
 लम्बो मार्गश्वरैरहितः सारथिरपि । रविर्गच्छत्यन्तं प्रतिदिनमपारस्य नैर्भसः क्रियासिद्धिः सत्त्वे वसति
 महता नोपकरणे ॥ २५८ ॥ धनुः पौष्प^{१५} भौर्ग्री मधुकरैर्मयी चञ्चलदृशां दृशां कोणो बाणः सुहृदपि
 जैबात्मा हिमकरः । तथाप्येकोऽनैर्हस्त्रिभुवनमपि व्याकुलयति क्रियासिद्धिः सत्त्वे वसति महता नोपकरणे
 ॥ २५९ ॥ विपक्षः श्रीकैण्ठो जडतनुरमात्यः शशधरो वसन्तः सार्भन्तः कुसुममिषवः सैन्यमवलाः ।
 तथाऽपि त्रैलोक्यं जयति मदनो देहरहितः क्रियासिद्धिः सत्त्वे वसति महतां नोपकरणे ॥ २६० ॥ घटो
 जन्मस्थानं मृगपरिजनो भूर्जवसनो वने वासः कन्दाशनमपि च दुःस्थं वपुरिदम् । तथाप्येकोऽगस्त्यः
 सकलमपि वद्वारिधिजलं क्रियासिद्धिः सत्त्वे वसति महता नोपकरणे ॥ २६१ ॥ जयन्ति जितमत्सरः
 परहितार्थमभ्युद्यताः पराम्युदयसुस्थिताः परविपत्तिखेदाकुलाः । महापुरुषसत्कथाश्रवणजातकौतूहलाः
 समस्तदुरितार्णवप्रकटसेतवः साधवः ॥ २६२ ॥ ये जाते वैशने निरैर्कुलधियः सप्तसु नाम्युद्यताः
 प्राप्तेनैव पराङ्मुखाः प्रणयिनि प्राणोपयोगैरपि । ह्रीर्मन्तः स्वगुणप्रकाशनविधावन्यस्तुतौ पण्डितास्ते
 भूमण्डलमण्डनैकतिलकाः सन्तः कियन्तो जनाः ॥ २६३ ॥ क्षुद्राः सन्ति सहस्रशः स्वभरणव्यापार-
 मात्रोद्यताः स्वार्थो यस्य परार्थ एव स पुमानेकः सतामग्रणीः । दुष्पूरोदरपूरणाय पिबति क्षोर्तेः^{१६}पतिं
 धार्डेवो जांमूर्तेस्तु निर्दाघतापितजगत्सतापविच्छिन्तये ॥ २६४ ॥ मज्जन्तोऽपि विपत्त्योधिगहने
 निःशङ्कधैर्यावृताः कुर्वन्त्येव परोपकारमनिशं सन्तो यथाशक्ति वै । राहोर्ग्रकारालवक्रकु-
 हरप्रासाभिभूतोऽप्यल चन्द्रः किं न जनं करोति सुखिनं प्रासावशेषैः कैरैः ॥ २६५ ॥
 वाञ्छा सज्जनसगमे परगुणे प्रीतिर्गुरौ नम्रता विद्यायां व्यसनं स्वयोपिति^{१७} रतिर्लोकापर्वदाद्वयम् । मक्तिः
 शूलिनि शक्तिर्गौतमदमने ससैर्गमुक्तिः खलेष्वेते येषु वसन्ति निर्मलगुणास्तेभ्यो नरेभ्यो नमः ॥ २६६ ॥
 दृश्यन्ते भुवि भूरिनिम्बतरवः कुत्रापि ते चन्दनाः पाषाणैः परिपूरिता वसुमती वैज्रो मणिर्दुर्लभः ।
 श्रूयन्ते कैरटारवाश्च सततं चैत्रे कुहूकूजित तन्मन्ये खलसंकुल जगदिदं द्वित्राः क्षितौ सज्जनाः
 ॥ २६७ ॥ धर्मात् न तथा सुशीतलजलैः स्नानं न मुक्तावलिर्न श्रीर्लण्डविलेपनं सुखयति प्रत्यङ्गमप्य-
 पितम् । प्रीत्यै सज्जनमाषितं प्रमथति प्रायो यथा चेतसः सद्युक्त्या च पुरस्कृतं सुकृतिनामाकृष्टिमन्त्रो-

१ अनुसरणीयम् । २ दुःशकम् । ३ कीर्तिशून्यम् । कीर्तनादेर्हि दानादि क्षीयते । ४ आद-
 राशुष्ठानम् । ५ सभायाम् । ६ उपकारस्य । ७ अद्वैतत्वम् । ८ निन्दनीयताभावनाशून्या ।
 ९ न तु नौकादितरणीयः । १० शत्रुः विजेतव्य इति यावत् । ११ रावणः । १२ सामग्र्याम् ।
 १३ अनुकृत्वा । १४ आकाशस्य । १५ पुष्पसम्बन्धि । १६ भ्रमरैः कल्पितेति भावः । १७ बुद्धि-
 विकलः डल्योरभेदाज्जलरूपश्च । १८ स्वयं ज्ञानज्ञोऽपीति पाठान्तरम् । १९ वक्रः । २० स्व-
 वर्यो राजा पीठमर्दो नाम सहाय इति भावः । २१ वल्कलविशेष- । २२ विपत्तौ । २३ स्वस्थाः ।
 २४ लज्जाभृतः । २५ सागरम् । २६ बाह्वानलः । २७ मेघः । २८ ग्रीष्म- । २९ क्षयकरणाय ।
 ३० पुनः पुनः । ३१ भयङ्कर- । ३२ किरणैः हस्तैश्च । ३३ स्वोढार्या सुन्दर्यामिति भावः ।
 ३४ परकर्तृकात्मनिन्दातः । ३५ महेश्वरे । ३६ चित्त- । ३७ सम्बन्धविच्छेदः । ३८ हीरनामा ।
 ३९ करदानीं काकानाम् भारवाः शब्दाः ४० चन्दनलेपः ।

पमम् ॥ २६८ ॥ धर्मे तत्परता मुखे मधुरता दाने समुत्साहिता मित्रेऽवञ्चकता गुरौ विनयिता
चित्तेऽतिगम्भीरता । आचारे शुचिर्ता गुणे रसिकता शास्त्रेऽतिविद्वान्निता रूपे सुन्दरता हरी भर्जनिता
सत्त्वेव सदृश्यते ॥ २६९ ॥ सौजन्यामृतसिन्धवः परहितप्रारब्धवीरव्रता वाचालाः परवर्णने निज-
गुणालापे च मौनव्रताः । आपत्तवप्यविलुप्तधैर्यनिचयाः सपत्न्येनुत्सेकिनो मा भूयन्तल्लयक्रान्तिर्गतविषज्वा-
लातताः सज्जनाः ॥ २७० ॥ ये दीनेषु दयालवः स्पृशति यानत्योऽपि न श्रीमदो व्यैप्रा ये च परो-
पकारकरणे हृष्यन्ति ये याचिताः । स्वस्थाः सन्ति च यौवनोन्मदमहान्याधिप्रकोपेऽपि ये तैः स्तम्भैरिव
सुस्थितैः कलिभरकान्ता घरा धार्यते ॥ २७१ ॥ क्षारो वारिनिधिः कलङ्ककलुपश्चन्द्रो रविस्तापकल्प-
जन्यश्चपलैश्चयोऽन्नपटलेऽदृश्यः सुवर्णचलः । शून्य व्योम रसा द्विजिह्वविधृता स्वर्धर्मधेनुः पशुः काष्ठं
कल्पतरुर्हृत्पुत्रमणिस्तत्केन साम्यं सताम् ॥ २७२ ॥ कस्मादिन्दुरसौ धिनोति जगती पीयूषगर्भैः करैः
कस्माद्वा जलधारयैव धरणि धाराधरः सिञ्चति । भ्रामं भ्रौममयं च नन्दयति वा कस्मान्निलोकीं रविः साधून्
हि परोपकारकरणे नोर्ध्वपेक्षं मनः ॥ २७३ ॥ अद्वैतं सुखदुःखयोरनुगतं सर्वास्ववस्थामुद्विष्टामो हृदयस्य
यत्र जरसौ यस्मिन्नेहार्थो रसः । कालेनावरणात्ययात्परिणते यत्स्नेहसारे स्थितं भद्रं तस्य सुमानुषस्य कथ-
मप्येकं हि तत्पार्थिवे ॥ २७४ ॥ गव्यं नोद्वहते न निन्दति परान्नो भापते निष्ठुरं प्रोक्तं केनचिदप्रियं च सहते
क्रोधं च नालम्बते । श्रुत्वा कान्यमलक्षणे परकृतं संतिष्ठते मूकब्रह्मोपाश्रयादयते स्वयं न कुरुते ह्येतत्सता
लक्षणम् ॥ २७५ ॥ किं कूर्मस्य भैरव्यथा न वपुषि क्षमा न क्षिपत्येष यत्किं वा नास्ति परिश्रमो दिनपते-
रास्ते न यजिश्चलः । किञ्चाद्भीकृतमुत्पन्नं मनसा श्लाघ्यो जनो लज्जते निर्वाहः प्रतिपन्नवस्तुषु
सतामेतद्धि गोत्रवैतम् ॥ २७६ ॥ सेवपक्रमकौतुकाद्भक्तगिरिप्रक्षेपवेगोच्छलनिःशेषान्नुपरिस्फोटोदरदरीगं-
म्भीरिमा सागरः । चक्रे गोष्पदवद्विलङ्घितवतोऽप्यन्तर्भयं मास्तेः पूर्णत्वादतिरिच्यते हि महत्तुच्छस्य
दुर्लभ्यता ॥ २७७ ॥ शूराः सन्ति सहस्रशः प्रतिपदं विद्याविदोऽनेकशः सन्ति श्रीपतयो निरस्त-
धैर्यदास्तेऽपि क्षितौ भूरिशः । सत्कर्मण्यनिरीक्ष्यकारि मनुज दुःखार्दितं यन्मनस्तादृष्यं प्रतिपद्यते जगति
ते सत्पुरुषाः पञ्चपाः ॥ २७८ ॥ ख्यातिं यत्र गुणा न गान्ति गुणिनस्तत्रादरः स्यात्कृतः किं कुर्याद्ब्र-
ह्मशिक्षितोऽपि पुरुषः पाषाणभूते जने । प्रेमाखण्डविलासिनीमदवशान्वावृत्तकण्ठस्वनः सीत्कारो हि मनो-
हरोऽपि वधारे किं नाम कुर्याद्गुणम् ॥ २७९ ॥ तृष्णा छिन्वि मज क्षमा जैहि मदं पापे रति मा कृथाः
सत्यं ब्रह्मनुयाहि साधुपदवीं सेवस्य चिद्विज्ञानम् । मान्यान्मानय विद्विपोऽप्यनुनयं ह्याच्छादय स्वान्गुणा-
न्कीर्तिं पालय दुःखिते कुरु दयामेतत्सता लक्षणम् ॥ २८० ॥ स्वाम्ये पेशलर्तौ गुणे प्रणयिता हर्षे

१ पवित्रता । २ सादरं ग्राहकता । ३ अत्यन्तमनुभूतसारत्वम् । ४ इदं शङ्करादेरप्यु-
पलक्षणम् । तथा च यस्मिन् कस्मिंश्चिदेव देवे इत्यर्थः । ५ भक्तिपरत्वम् । ६ अनौद्ध-
त्यादि- । ७ परश्रेयःसम्पादन एव दृढां व्रतदीक्षां गृहीतवन्तः । ८ परेषां (गुण) वर्णने
परोत्कर्षसूचन इति यावत् । ९ अनौद्धत्यवन्तः अहसा इति यावत् । १० खलरूपभृ-
जङ्गेत्यर्थः । अभेदाध्यवसायेन दुःसुक्तम् । ११ त्वरावन्तः । १२ विश्रुत्स्थानभूतः । एतेनास्य भया-
नकत्वं सूचितम् । क्षणिकत्वं च । १३ सुमेरुः । १४ पृथिवी । १५ शेषधृता द्रव्यधर्माणि हस्ते पति-
ता च । १६ कामधेनुः । १७ चिन्तामणिः । १८ प्रीणयति । १९ वारं वारं भ्रमिष्व । २० निमित्त-
विशेषापेक्षामूलम् । २१ वृद्धावस्थया । २२ हर्षमयकयः । २३ भङ्गीकरोति । २४ अदोषं
गुणवत् । इत्यादिविरुद्धलक्षणम् । २५ 'समवप्रविश्यः स्यः' इत्यात्मनेपदम् । २६ भार- ।
२७ क्रिन्वित्रत्यर्थः । २८ भङ्गीकृत- । २९ कुलनियमः । स्वाभाविको नियम इति भावः ।
३० शुभागाम्भीर्यम् । ३१ कर्त्री- । ३२ कुचेरापेक्षयापि सम्पन्नाः । ३३ त्यज । ३४ मधुरता ।

निरुत्सेकर्ता पत्रे संवृतता श्रुते सुमतिर्ता विचोदये त्यागिता । संधौ सादरता खले विमुखता पापे परे
भीरुता दुःखे क्लेशसहिष्णुता च महता कल्याणमाकाङ्क्षति ॥२८१॥ गेहं दुर्गतबन्धुभिर्गुरुगृहं छात्रैर-
हकारिभिर्हृष्टं परैर्नवज्जकैर्मुनिजनैः शापोन्मुखैराश्रमान् । सिंहाद्यैश्च वनं खलैर्दृष्टपसमां, चौरैर्दिगन्तानपि
सकीर्णान्यवलोक्य सत्यसरलः साधुः क्व विश्राम्यति ॥ २८२ ॥ आदर्शः शिक्षितानां सुचरितनिकपः
शीलवेलासमुद्रो दीनानां कल्पवृक्षः सुगुणफलनतः सज्जनानां कुटुम्बी । सत्कर्ता नाबमन्ता पुरुषगुण-
निधिर्देक्षिणोदारसत्त्वो ह्येकः श्लाघ्यः स जीवत्यधिकगुणतया चोच्छ्रस्तन्तीव चान्ये ॥ २८३ ॥ नम्रत्वेनो-
न्नमन्तः परगुणकथनैः स्थानगुणान्ख्यापयन्तः स्वार्थान्संपादयन्तो विततवहुतरारम्भयत्नाः परार्थे ।
क्षान्त्यैवाक्षेपरुक्षाक्षरमुखरमुखान्दुर्मुखान्दुःखयन्तः सन्तः साश्चर्यचर्या जगति बहुमताः कस्य नाभ्यर्थनीयाः
॥ २८४ ॥ वक्त्रे वल्गुप्रकर्षः संमरभुवि तव प्राणरक्षाऽपि दैवात्स्वेच्छाचारो न चास्ते न हि भवति तथा
भारवाहो नितान्तम् । इत्युक्तोऽश्वः खरेण ग्रहसितवदनो मूक एवावतस्थे तस्माज्जात्या महान्तोऽवम-
जनविषये मौनमेवाश्रयन्ते ॥ २८५ ॥ येषां स्वान्तं गभीरं विमलमनूजतादुर्विधं भीमसत्त्वं सत्तारिक्तं
सुषेयं बहुविधपरमोत्कृष्टरत्नार्थदित्सु । ते शान्ता मुक्तहस्ताः प्रतिदिनमितरामीष्टपूर्वैः प्रवृत्ताः सद्गुण-
म्यस्तदर्पा जगति सुपुरुषाः केचनैवोद्भवन्ति ॥ २८६ ॥

असत्पुरुषगर्हणम् ।

असतां बत सर्वाऽपि न म्यायानुगता यदा । ततस्तेभ्योऽर्थपूर्त्याद्या सुधालिप्सेव भोगिनः ॥ १ ॥
खलः सर्वपमात्राणि परिच्छिद्राणि पश्यति । आत्मनो विद्वन्मात्राणि पश्यन्नपि न पश्यति ॥ २ ॥ न
विना परवर्धेन रमते दुर्जनो जनः । काकः सर्वरसान्भुक्त्वा विनाऽमेध्यं न नृप्यति ॥ ३ ॥ विशिख-
व्यालोरन्त्यधर्माभ्यां यो विनिर्मितः । परस्य हरति प्राणानैतच्चित्रं कुलोचितम् ॥ ४ ॥ विषमैर्माँ मेलि-
नात्मानो "द्विजिह्वा जिह्वागौ इव । जगत्प्राणहरा नित्यं कस्य नोद्वेजकाः खलाः ॥ ५ ॥ दुर्जनः पारिहर्तव्यो
विषयाऽलङ्कृतोऽपि सन् । मणिना भूषितः सर्पः किमसौ न भयंकरः ॥ ६ ॥ खलानां कण्टकानां
च द्विविधैव प्रतिक्रिया । उर्षान्मुखमद्भौ वा दूरतो वा विसर्जनम् ॥ ७ ॥ अपूर्वः कोऽपि कोपाग्निः
सज्जनस्य खलस्य च । एकस्य शाम्यति जेहाद्वर्धतेऽन्यस्य वौरितः ॥ ८ ॥ ऊर्जितं सज्जनं दृष्ट्वा द्वेष्टि
नीचः पुनः पुनः । कर्षलीकुरुते स्वस्थं विधुं दिवि विधुर्तुदेः ॥ ९ ॥ कचित्सर्पोऽपि मित्रत्वमिष्ये-
न्नैव खलः कश्चित् । न शेषशायिनोऽप्यस्य वशे दुर्योधनो हरेः ॥ १० ॥ उपकारोऽपि नीचानामपकारो
हि जायते । पयःपानं भुजंगानां केवलं विषवर्धनम् ॥ ११ ॥ अलकौश्च खलाश्चैव मूर्धभिः सुजनैर्घृताः ।

१ अनुकृतता । २ सत्सिद्धान्तानुवर्तित्वम् । ३ दाहकम् । ४ सज्जने । ५ नगरस्थजन-
प्रतारकैः- । ६ रज्जुविशेषः । वाचालत्वरहित्यमिति भावः । ७ सङ्ग्राम- । ८ साधुता, सत्य-
त्वं च । ९ विषधरात् । १० परनिन्दया । ११ मलमूत्रादि । १२ विशिखशब्दस्यान्यो वर्णः 'ख'
इति व्यालशब्दस्य 'ल' । तयोर्मेलने 'खल' इति दुष्टार्थकं पदं सम्पद्यते वादशस्य बाणसर्प-
वद्भीमत्वात्प्राणहरत्वं सुसम्भवम् । १३ विकटाः विषमेव मा लक्ष्मीयैषां तादृशाश्च । १४ कृष्णवर्णाः,
दूषितान्तःकरणश्च । १५ द्वयर्थभाषिणः । जिह्वाद्वयवन्तः सर्पाश्च । १६ कपटवृत्तयः कुटिलगन्तारश्च ।
१७ खल्वैव जीवनहन्तारः । बाधुभक्षिणश्चाथ खलानां भुजगापेक्षयाऽतिशयोऽभिहित इति व्यतिरेकः ।
१८ पादवर्मभूतकर्म- । १९ परित्यागः । २० प्रेम्णः तैलादेश्च । २१ जलतः । २२ अभ्युदय-
शालिनं प्रतिष्ठितं वा । २३ असति । २४ आकाशस्थम् । २५ राहुः । २६ प्राप्नुयात् । २७ कैशाः ।

उपर्युपरि संस्कारेऽप्याविर्ज्वलन्ति यकतीम् ॥ १२ ॥ खलानां धनुषां चापि सदैर्जनुषामपि । गुणलामो
भवेदाशु परद्वेदकारकः ॥ १३ ॥ बहुनिष्कपटद्रोही बहुधान्योपघातकः । रन्ध्रान्वेषी च सर्वत्र दूषको
मूषको यथा ॥ १४ ॥ नौश्च दुर्जनजिह्वा च प्रतिकूलविसर्पिणी । परप्रतारणायैव दारुणाकेन निर्मिता
॥ १५ ॥ यस्मिन्नेव समुत्पन्नस्तमेव निजचेष्टितैः । दूषयत्यचिरेणैव घूर्णेकीट इयाधमः ॥ १६ ॥ स्वभावकठिन-
स्यास्य कृत्रिमां विप्रतो नतिम् ॥ गुणोऽपि परहिंसायै चापस्य च खलस्य च ॥ १७ ॥ अयःपिण्ड
इवोत्तरे खलानां हृदये क्षणात् । पतिता अपि नैष्यन्ते गुणास्तोयकणा इव ॥ १८ ॥ वर्जनीयो
मतिमता दुर्जनः सख्यवैरयोः । श्वो भवत्यपकाराय लिहन्नपि दशन्नपि ॥ १९ ॥ यकता विप्रतो यस्य
गुह्यमेव प्रकाशते । कथं खलु समो न स्यात्पुच्छेन पिशुनः शुनः ॥ २० ॥ स्नेहेनैव भूतिदानेन कृतः
स्वच्छोऽपि दुर्जनः । दर्पणस्थान्तिके तिष्ठन्करोत्येकमपि द्विधा ॥ २१ ॥ आजन्मसिद्धं कौटिल्यं
खलस्य च हलस्य च । सोढुं तयोर्मुखाक्षेपमलमेकैव सा क्षमा ॥ २२ ॥ यथा यथैव स्नेहेन भूयिष्ठमु-
पचर्यते । धत्ते तथा तथा तापं महावैश्वानरः खलः ॥ २३ ॥ स्तोकेनोन्नतिमायाति स्तोकेनायात्यधो-
गतिम् । अहो नु सदृशी वृत्तिस्तुल्यकोटेः खलस्य च ॥ २४ ॥ दुर्जनः कृतशिक्षोऽपि सज्जनो नैव
जायते । अपि गङ्गाजलस्नानान्नाघः केशः कुशायते ॥ २५ ॥ दह्यमानाः सुतीव्रेण नीचाः परयशो-
ऽग्निना । अशक्तास्तैत्पद गन्तुं ततो निन्दा प्रकुर्वते ॥ २६ ॥ खलः सत्क्रियमाणोऽपि ददाति कलहं
सताम् । दुग्धघातोऽपि किं याति वायसः कलहंस्तौम् ॥ २७ ॥ दुर्जनस्य विशिष्टत्वं परोपद्रवकार-
णम् । व्याघ्रस्य चोपवासेन पारुणं पशुमारणम् ॥ २८ ॥ सत्यज्य शूर्पवद्वोषान्गुणान्गृह्णाति पण्डितः ।
दोषग्राही गुणत्यागी पैण्डोलीव हि दुर्जनः ॥ २९ ॥ खलो न साधुतां याति सद्भिः सवोधितोऽपि
सन् । सारत्पूरःप्रणोऽपि क्षारो न मधुरायते ॥ ३० ॥ सर्पदुर्जनयोर्मध्ये वर सर्पो न दुर्जनः । सर्पो
दशति कालेन दुर्जनस्तु पदे पदे ॥ ३१ ॥ अकस्मादेव कृप्यन्ति प्रसीदन्त्यनिमित्ततः । शीलमेतदसाधू-
नामत्र परिरिप्येव यथा ॥ ३२ ॥ अशक्ताः शक्तिमात्मीयां श्लाघयन्ते च दुर्जनाः । ते भवन्त्युपहासाय
महतामेव सनिधौ ॥ ३३ ॥ सर्पः क्रूरः खलः क्रूरः सर्पाक्रूरतरः खलः । मैत्रेण शाम्यते सर्पो न खलः
शाम्यते कदा ॥ ३४ ॥ दुर्जनः प्रकृतेरेव परकार्योपघातकः । मूषको नौदरं बन्धि निहन्तुं पटमक्षकाः
॥ ३५ ॥ दुर्जनं प्रथमं घन्दे सज्जनं तदनन्तरम् । मुखमक्षालनादूर्ध्वं गुदमक्षालनं यथा ॥ ३६ ॥
दुर्जनः सुजनो न स्यादुपायानां शतैरपि । अपानं मृतसहस्रेण घातं चास्य कथं भवेत् ॥ ३७ ॥ खलास्तु
कुशलाः साधुहितप्रत्यूहकर्मणि । निपुणाः फणिनः प्राणानपहन्तुं निर्गन्ताम् ॥ ३८ ॥ अहो वत मह-

१ अनृजुत्वम्, प्रतिकूलत्वं च । २ उत्तमकुलोत्पन्नानाम्, अच्छिद्रवेणुनिर्मितानां च
३ सम्पन्नत्वादि- । मौर्वी- । ४ बहु अत्यन्तं निष्कपटभ्यो द्रोघधारः । बहुनिष्क (वक्षो-
भूषण) पटस्य द्रोही च । ५ बहुधा अन्येषामुपघातकः । बहुधान्यस्यो घातकश्च । ६ दूषण- ।
छिद्र- । ७ तीरं प्रति गमन- । विरोधाचरणपरा च । ८ परेषां पारप्रापणार्थम् । परेषां
वयनार्थं च । ९ भयावहा । कान्धेन च । १० व्रजणा किं रूपेण अकेनाशोभनेन वा । ११
कुले वेणी च । १२ काष्ठच्छिद्रकारी कीटः । १३ कार्यविशेषसिद्धयर्थं कल्पिताम् । १४
नद्वताम् । १५ धर्म- । मौर्वी च । १६ लोह- । १७ शुनकः । १८ गुप्तमर्थमङ्गं च । १९ ममताया,
तन्मादिना च । २० वैभव- । भस्म- । २१ पृथिवी, गान्तिश्च । २२ अग्निः । २३ तुल्यदण्डस्य ।
२४ दृग्वत्पवित्रः २५ तादृशी प्रतिष्ठा, धाम च । २६ राजदंष्ट्रत्वम् । २७ चालनीति भाषायाम् । २८
चपलम् । २९ गारुडमन्त्रेण । सान्त्वयन्नेन च । ३० शुद्धम् । ३१ सुप्तं तद्वत्पवित्रमिति यावत् ।
३२ विप्र- । ३३ निरपराधानाम् ।

त्कष्टं विपरीतमिदं जगत् । येनोपपन्नपते साधुरसाधुस्तेन तुष्यति ॥ ३९ ॥ तक्षकस्य विषं दन्ते मक्षिका-
या विषः शिरः । वृश्चिकस्य विषं पुच्छं सर्वाङ्गे दुर्जनो विषम् ॥ ४० ॥ दुर्जनो नार्जवं याति सेव्यमानोऽ-
पि नित्यशः । स्वेदनाभ्यञ्जनोपायैः श्वपुच्छमिव नामितम् ॥ ४१ ॥ वर्धनं वाऽथ सम्मानं खलानां प्रीतये
कुतः । फलन्त्यमृतसेकेऽपि न पथ्यानि विषद्रुमाः ॥ ४२ ॥ दुर्जनैरुच्यमानानि वचांसि मधुराण्यपि ।
अकालकुसुमानीव भयं सजनयन्ति हि ॥ ४३ ॥ शत दद्यान्न विमदेदिति विज्ञस्य संमतम् । विना
हेतुमपि द्वन्द्वमेतन्मूर्खस्य लक्षणम् ॥ ४४ ॥ अहोखलमुजगस्य विपरीतो वधक्रमः । अन्यस्य दर्शति
श्रोत्रमन्यः प्राणैर्वियुज्यते ॥ ४५ ॥ न यत्नकोटिशतकैरपि दुष्टः सुधीर्भवेत् । किं मर्दितोऽपि कस्तूर्या
लशुनो याति सौरभम् ॥ ४६ ॥ पापाणो मिथते टङ्कैर्ध्वज वज्रेण मिथते । सर्पोऽपि मिथते मन्त्रैर्दुष्टात्मा
नैव मिथते ॥ ४७ ॥ दुर्जनो दोषमादत्तं दुर्गन्धमिव सूकरः । सज्जनश्च गुणग्राही हंसः
क्षीरमिवाम्भसः ॥ ४८ ॥ अपूर्वा रसनाव्यालाः खलाननविलेशयाः । कर्णमूले स्पृशन्त्यन्य हरन्त्यन्यस्य
जीवितम् ॥ ४९ ॥ दुर्जनेन सम सख्य प्रीति चापि न कारयेत् । उष्णो दहति चाङ्गारः शीतः
कृष्णायते करम् ॥ ५० ॥ दुर्जनः प्रियवादी च नैतद्विश्वासकारणम् । मधु तिष्ठति जिह्वे हिदि
हालाहलं विषम् ॥ ५१ ॥ मनस्यन्यद्वचस्यन्यत्कार्ये चान्यदुरात्मनाम् । मनस्येकं वचस्येकं कर्मण्येकं
महात्मनाम् ॥ ५२ ॥ जीर्वनग्रहणे नैव गृहीत्वा पुनरुक्तेताः । किं कनिष्ठाः किमु ज्येष्ठा घटीर्यैः न्यस्य
दुर्जनाः ॥ ५३ ॥ विभ्राणा गरल कण्ठे भुजङ्गपरिवेष्टिता । शाम्भवीव तनुः कस्य न बन्धा
दौर्जनी सभा ॥ ५४ ॥ अक्षमालापट्टित्वा कुशासनपरिग्रहा । ब्राह्मीव दौर्जनी सर्षपद्वन्द-
नीया समेखलौ ॥ ५५ ॥ खलः करोति दुर्वृत्तं नून फलति साधुषु । दशानोऽहर-
त्सीतां बन्धनं च महोदधेः ॥ ५६ ॥ कुर्वते स्वमुखेनैव बहुधान्यस्य खण्डनम् । नमः पतनशी-
लाय मुसलाय खलाय च ॥ ५७ ॥ अपर्वादादमीतस्य समस्य गुणदोषयोः । असद्वृत्तेरहो वृत्त दुर्वि-
भावं विधेरिव ॥ ५८ ॥ न देवाय न धर्माय न बन्धुभ्यो न चार्थिने । दुर्जनस्यार्जितं वित्तं भुज्यते
राजतस्करैः ॥ ५९ ॥ मुखं पद्मदलाकार वाचा चन्दनशीतला । हृदयं क्रोधसयुक्त त्रिविध धूर्तल-
क्षणम् ॥ ६० ॥ निष्णातोऽपि च वेदान्ते साधुत्वं नैति दुर्जनः । चिर जलनिधौ मग्नो मैनाक इव
मर्दवम् ॥ ६१ ॥ खलः सज्जनकार्पासवैक्षणैकहृताशनः । परदुःखाग्निघमनमारुतः केन वर्ण्यताम् ॥ ६२ ॥
यशःसौरभ्यलशुनः शान्तिशैत्यद्वुताशनः । कारुण्यकुसुमाकाशः खलः सज्जनदुःखदः ॥ ६३ ॥
अन्तर्मलिनदेहेन बहिराह्लादकारिणा । महाकालफलेनेव के खलेन न वञ्चिताः ॥ ६४ ॥ अहो प्रेक्ष-
तिसादृश्यं स्लेष्मणो दुर्जनस्य च । मधुरैः कोपैर्मोयाति कटुकैर्नैव शाम्यति ॥ ६५ ॥ ईषद्व्यप्रवे-
शोऽपि ज्ञेहविच्छेदकारकः । कृतक्षोभो नरीनर्ति खलो मन्थानदण्डवत् ॥ ६६ ॥ विवृण्वती पुरस्तैश्च

१ लज्जते । २ भुजगस्य । ३ मधुमक्षिकायाः । ४ नम्रतां प्रापितम् । ५ दानं, विवर्धनं
च । ६ स्पृशतीति तु लक्षणयाऽर्थः । ७ उत्तमबुद्धिः सत्स्वभाव इति यावत् । ८ इष्टगन्धताम् ।
९ जिह्वारूपा विषधराः । १० जल- । प्राणश्च । ११ अधोमुखाः, प्रणताश्च । १२ उर्ध्वमुखः, उद्धताश्च ।
१३ एकशृङ्गलावद्धकलशदामविशेषस्य । १४ सर्प- । जार- । १५ दुर्जनसम्बन्धिनी । १६ अक्ष-
मा ये आकाशाः भाषणानि तेषाम् अभिप्रायाभिज्ञा । अक्षमालाया रक्षाक्षमालायाश्च तस्या अप-
वृत्तिं जानातीति । १७ कुत्सितं यच्छासनं तत् कुशमयं च । १८ सभा- । १९ मेखलया समेताः ।
समेखला इति च । २० कलङ्कात् । २१ बलाज्ज्वलनरूप- । २२ स्वभाव- । २३ कफस्य । २४ घृता-
दिभिः, प्रणयवचनादिभिश्च । २५ प्रज्वलनरूपम् । २६ औषधविशेषेण, तीव्रोक्त्या च ।

पृष्ठतः कुर्वती गुणम् । कर्णान्विध्यति लोकस्य सूचीवत्सूचकस्य वाक् ॥ ६७ ॥ सर्वथा व्यवहर्तव्यं
कुतो ह्यवचनीयता । यथा स्त्रीणां तथा वाचां साधुत्वे दुर्जनो जनः ॥ ६८ ॥ कापूरुषः कुक्कुरश्च
भोजनैकपरायणः । लालितः पार्श्वमायाति वारितो न च गच्छति ॥ ६९ ॥ मालिन्यमवलम्बेत
यदा दर्पणवत्खलः । तदैव तन्मुखे देयं रजौ नान्या प्रतिक्रिया ॥ ७० ॥ नीचः समुत्थितोऽवश्यम-
नवाप्य पराश्रयम् । छिद्रं न रतिमाप्नोति दृष्टान्तोऽत्र कटीभवः ॥ ७१ ॥ दुर्जनः परिहर्तव्यः प्रत्यक्षो
द्विपदः पशुः । विध्यते वा कुशलेन परोक्षः कण्टको यथा ॥ ७२ ॥ यथा वृष्टिः समुद्रेषु मुक्तस्यो-
परि भोजनम् । एव प्रीतिः खलैः सार्धमुत्पन्नेऽर्थेऽवसीदति ॥ ७३ ॥ कचिच्कार्यवशानीचोऽप्यलं
भवति नो महान् । कास्यस्यैव हि राज्ञोऽपि दर्पणः कनकस्य न ॥ ७४ ॥ दुर्जनो दूषयत्येव सता
गुणगण क्षणात् । मलिनीकुस्ते धूमः सर्वथा विमलाम्बरम् ॥ ७५ ॥ यथा दोषो विमात्यस्य
जनस्य न तथा गुणः । प्रायः कलङ्क एवेन्दोः प्रस्फुटो न प्रसन्नता ॥ ७६ ॥ सपत्नौ कर्कशं चित्तं
खलस्यापि कोमलम् । शीतलं कठिनं प्रायस्ततं मृदुं भवत्ययम् ॥ ७७ ॥ प्रायः प्रकुप्यतितरां
प्रीत्यैव प्रखलो जनः । नयनं स्नेहसपर्कात्कारुण्यं समुपैत्यलम् ॥ ७८ ॥ प्राप्य वित्तं खलास्त्वं
निर्वृतिं यान्ति नान्यथा । तोयमासाद्य गर्जन्ति न रिक्ताः स्तनयित्वनः ॥ ७९ ॥ सदा खण्डनयोग्याय
तुषपूर्णशयाय च । नमोऽस्तु बहुवीजाय खलायोऽखलाय च ॥ ८० ॥ जिहादूषितसत्पात्रः
पिण्डार्थी कलहोत्कटः । तुल्यतामैशुचिर्नित्यं विमर्ति पिशुनः शुनः ॥ ८१ ॥ अहो बत खलः पुण्यैर्मूर्खो-
ऽप्यश्रुतपण्डितः । स्वगुणोदीरणे शैर्षः परनिन्दासु धार्क्यपतिः ॥ ८२ ॥ खलः मुजनपैशुन्ये सर्व-
तोऽक्षिशिरोमुखः । सर्वतः श्रुतिमाल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठति ॥ ८३ ॥ सत्साधुवादे मूर्खस्य मात्सर्य-
गैल्लोरोणिः । जिह्वा कर्ङ्गमुखेनापि कृष्टा नैव प्रवर्तते ॥ ८४ ॥ मायामयः प्रकृत्यैव रागद्वेषमदा-
कुलः । महतामपि मोहाय ससार इव दुर्जनः ॥ ८५ ॥ खचित्रमपि मायावी रचयत्येव लीलया ।
लघुश्च महता मध्ये तस्मात्खल इति स्मृतः ॥ ८६ ॥ खलेन घनमत्तेन नीचेन प्रमविष्णुर्नौ । पिशु-
नेन पदस्थेन हा प्रजे कं गमिष्यसि ॥ ८७ ॥ ये श्रमं हर्तुमीहन्ते महता चिरसम्पत्तम् । वन्धास्तेऽस-
रलौत्मानो दुर्जनाः सज्जना इव ॥ ८८ ॥ अहो कुटिलबुद्धीनां दुर्ग्राह्यमसतां मनः । अन्यद्वचसि कण्ठेऽ-
न्यदन्यदोष्ठपुटे स्थितम् ॥ ८९ ॥ खलेषु सत्सु निर्याता वयमर्जयितुं गुणान् । इयं सा तत्स्वरूपमे
रत्नक्रयविडम्बना ॥ ९० ॥ वर्धते स्पर्धयेवोमौ संपदा शतशाखया । अङ्कुरोऽवैकरोद्भूतः पुरुष-
श्चाङ्कुलोद्भवः ॥ ९१ ॥ यत्सृष्ट्यैव परां यान्ति सन्तः संतापसततिम् । तदैव सन्तो हसन्तोऽपि हँल-
यैव हि कुर्वते ॥ ९२ ॥ गुणदोषावशाद्भ्रजः कथं विमजते जनः । किमन्धस्याधिकारोऽस्ति रूप-
भेदोपलब्धिषु ॥ ९३ ॥ प्रायः प्रकाशता याति मलिनः साधुबाधया । नाप्रसिष्यत चेदर्ककोऽज्ञा-

१ परदोषैकदर्शनः । २ अगर्हणीयता । ३ दर्पणोपरि । दुर्जनवदनोपरि च । ४ धूलिः,
तिरस्कारान्नुष्ठानविशेषश्च । ५ पुद्गलैर्निद्रयम् । ६ विमलं स्वच्छम् । ७ अम्बरम् आकाशं
वस्त्रं च । ८ लोहम् । ९ मेघाः । १० वृंशादिपात्रं जिह्वायां स्पृष्ट्वा आ दूषयति खलश्च
वाङ्मात्रेण सज्जनं दूषयति । १० उद्धरयत्येव । ११ अपवित्रः । १२ शास्त्राध्ययनमन्तरैव पण्डितः ।
१३ खड्गमुखः । १४ सिद्धवाक् । १५ नहि साधुजनगुणान् वक्तुमुत्सहते दुष्ट इति तथोक्तम् ।
१६ पक्षिविशेषश्चात्र । १७ प्रभुत्वं दधता । १८ विफलयितुम् । १९ कुटिलात्मानं इति
पाठान्तरम् । २० मलादिस्थानसम्भूतः । २१ अङ्कुले उत्पन्नः । २२ तादृशं कर्म ।
२३ अनायासेनैवेति भावः ।

स्पर्शसिंहिकोत्तम ॥ ९४ ॥ प्रायः परोपतापाय दुर्जनः सततोद्यतः । अवश्यकरणीयत्वात्
कारणमपेक्षते ॥ ९५ ॥ यथा गजपतिः श्रान्तश्छायार्थं वृक्षमाश्रितः । विश्रम्य तं दुर्मं हन्ति तथा नीचः
स्वमाश्रयम् ॥ ९६ ॥ चारुता परदारार्थं धन लोकोपतसये । प्रभुत्वं साधुनाशाय खले खलतरा गुणाः
॥ ९७ ॥ परोपकारविज्ञानमात्रलाभोपजीविनाम् । दाशानामिव धूर्तानां जालाय गुणसंग्रहः ॥ ९८ ॥
करोति पूज्यमानोऽपि लोकव्यसनदीक्षितः । दर्शने दर्शने आस गृहादित्य दुर्जनः ॥ ९९ ॥ सत्यधर्म-
च्युतान्पुसः क्रुद्धादाशीविषोदिव । नास्तिकोऽपि तुद्विजते जनः किं पुनरास्तिकः ॥ १०० ॥ येषां
प्राणिवधः क्रीडा नर्ममर्मच्छिदो गिरः । कार्यं परोपतापित्य ते मृत्योरपि मृत्यवः ॥ १०१ ॥ न तथे-
च्छन्त्यकर्त्याणाः परेषां वेदितुं गुणान् । यथेषां ज्ञातुमिच्छन्ति नैर्गुण्यं पापचतस्रः ॥ १०२ ॥ अतो
हास्यतर लोके किञ्चिदन्यत्र विद्यते । यत्र दुर्जन इत्याह दुर्जनः सज्जनं जनम् ॥ १०३ ॥ अपकारमसं-
प्राप्य तुष्येत्साधुरसाधुतः । नैव लाभो भुजङ्गन वेष्टितो यन्न दृश्यते ॥ १०४ ॥ लुब्धः स्तब्धोऽनुजु-
र्मुखः प्रभुरेकान्तदारुणः । बहूनेषु खलः साधून्मारयित्वा मरिष्यति ॥ १०५ ॥ का खलेन सह स्पर्धा
सज्जनस्याभिमानिनः । भाषणं भीषणं साधुदूषणं यस्य भूषणम् ॥ १०६ ॥ मुञ्चन्नेकैव विध्यन्ति पाद-
मेकस्य कण्टकाः । दूरान्मुखसहस्रेण सर्वप्राणहराः खलाः ॥ १०७ ॥ निर्माय खलजिह्वां सर्वप्राणहरं
वृणाम् । चकार किं वृथा शस्त्रविषवह्नीन्प्रजापतिः ॥ १०८ ॥ यथा परोपकारेषु नित्यं जागर्ति
सज्जनः । तथा परापकारेषु जागर्ति सतत खलः ॥ १०९ ॥ विभेति साधुकर्मभ्यो न दुष्टोऽसाधुकर्मणः ।
सितांशनात् खरो भीतो नतु दूषितमक्षणात् ॥ ११० ॥ वृथाञ्चलितकोपाग्रेः पण्या-
क्षरवादिनः । दुर्जनस्यौषध नास्ति किञ्चिदन्यदनुत्तरात् ॥ १११ ॥ जीवन्नपि न तत्कर्तुं शक्नोति
सुजनस्तथा । दुर्जनो यन्मृतः कुर्यात्परेभ्योऽहितमुत्तरम् ॥ ११२ ॥ यद्यदिष्टतमं तत्तरेयं गुणयते किल ।
अत एव खलो दोषान्साधुभ्यः सप्रयच्छति ॥ ११३ ॥ वरमत्यन्तविफलः सुखसेव्यो हि सज्जनः । न तु
प्राणहरस्तीक्ष्णः शरवत्सफलः खलः ॥ ११४ ॥ स्वभावेनैव निश्चितः कृतपक्षग्रहोऽपि सन् । शरवद्गुण-
निर्मुक्तः खलः कस्य न भेदकः ॥ ११५ ॥ दुर्जनः सुजनीकर्तुं यत्नेनापि न शक्यते । सत्कारेणापि
लज्जुनः कः सुगन्धीकरिष्यति ॥ ११६ ॥ नैयात्मनो विनाशं गणयति पिशुनः परव्यसेनदृष्टः । प्राप्य
सहस्रविनाशं समरे नृत्स्यति केवलम् उच ॥ ११७ ॥ रघिरपि न दहति तादृग्यादृक्संदहति बालुका-
निकैरः । अन्यस्मालुन्वपेदो नीचः प्रायेण दुःसहो भवति ॥ ११८ ॥ त्यक्त्वाऽपि निजप्राणान्परहित-
विघ्नं खलः करोत्येव । कचले पतिता सद्यो वैमयति खलु मक्षिकाऽन्नभोक्तारम् ॥ ११९ ॥ कृतमपि
महोपकारं पय इव पीत्वा निर्गतं द्रुम् । प्रत्युत हन्तुं यतते कौकोदरसोदरः खलो जगति ॥ १२० ॥
नलिकागतमपि कुटिलं न भवति सरलं शुनः पुच्छम् । तद्वत्खलजनदयं बोधितमपि नैव याति
माधुर्यम् ॥ १२१ ॥ एते स्निग्धतमा इति मा मा क्षुद्रेषु यात विश्वासम् । सिद्धार्थानामेषां ॥ १२२ ॥

१ राहुम् । २ अन्यस्त्रीमोहनार्थम् । ३ सज्जनवासदानाय । ४ मत्स्यजीविनाम् । ५ सर्पाद ।
६ दुष्टाः । ७ सितभक्षणेन हि गर्दभो रुग्णो भवति । ८ ददाति । ९ निर्गुणः, मौर्वीतो निर्गतश्च ।
१० विपत्तिः । ११ छिन्नमस्तकं शरीरम् । १२ सिकतापुञ्जः । १३ प्राप्तप्रभावः लब्धोच्चाधिकार
इति यावत् । तथा च यद्यपि बालुकानिकरस्य स्वतो दाहकत्वाभावः तथापि यथा उष्ण-
रश्मिनाऽऽहिततेजा दाहको भवति तथा केनापि राजाद्यन्यतमेन दत्तशासनाधिकार इति
निष्कृष्टोऽर्थः । १४ उद्गिरयति । १५ निःसङ्कोचम् । १६ विषधरसदृशः । १७ सर्वपाणां कृतकार्याणां
च । १८ तैलम्, प्रेम च ।

शृणि पातयति ॥ १२२ ॥ गुणिनां गुणेषु सत्स्वपि पिशुनजनो दोषमात्रमादत्ते । पुष्पे फले विरागी
 क्रमेणैकः कण्टकौघमिव ॥ १२३ ॥ सुजनानामपि हृदयं पिशुनपरिष्वङ्गतो मत् मलिनम् । पवनः
 परागवाही रथ्यासु बह्वर्जस्वलो भवति ॥ १२४ ॥ परिपूर्णोऽपि तटाके काकः कुम्भोदकं पिबति ।
 अनुकूलेऽपि कलत्रे नीचः परदारलम्पटो भवति ॥ १२५ ॥ दुर्जनदूषितमनसो पुंसां सुजनेऽपि नास्ति
 विश्वासः । बालः पर्यसा दग्धो दध्यपि फल्लित्य भक्षयति ॥ १२६ ॥ विषधरतोऽप्यतिविषमः खल
 इति न मृषा वदन्ति विद्वंसः । यदयं नकुलद्वेपी स कुलद्वेपी पुनः पिशुनः ॥ १२७ ॥ अतिम-
 लिने कर्तव्ये भवति खलानामतीव निपुणा धीः । तिमिरे हि कौशिकानां रूपं प्रतिपद्यते दृष्टिः ॥ १२८ ॥
 लब्धोच्छ्रायो नीचः प्रथमतः स्वामिनं परामेवति । भूमिरजो रथ्यादावुत्थापकमेव सवृणुते ॥ १२९ ॥
 उपकृतमनेन सुहृदयमित्यसतामस्ति न कचिदपेक्षा । होतुः स्थहस्तमाश्रितमुदृतोऽग्निर्दहत्येव ॥ १३० ॥
 परवादे दशवदनः परम्प्रेनिरीक्षणे सहस्राक्षः । सदैवैवित्तहरणे बाहुसहस्राक्षुनः पिशुनः ॥ १३१ ॥
 परिशुद्धमपि वृत्तिं समाश्रितो दुर्जनः परान्वेद्यते । पवनाशिनोऽपि भुजगाः परोपतापं न मुञ्चन्ति
 ॥ १३२ ॥ उपकारिणमपि पूज्यं हन्ति महान्तं खलोऽन्नपोऽवसरे । घृष्टद्युन्नो मध्येवीरं हतवान् गुरुं
 शान्तम् ॥ १३३ ॥ प्रेरयति परमनैर्यः शक्तिविहीनोऽपि जगदभिद्रोहे । तेजयति शस्त्रधारं स्वयमसमर्थं
 शिला छेत्तुम् ॥ १३४ ॥ शिरसि निहितोऽपि नित्यं यत्नादपि सेवितो बहून्नेहैः । तरुणीकच इव
 नीचः कौटिल्यं नैव विजहाति ॥ १३५ ॥ व्योम्नि स वासं कुरुते चित्रं निर्माति सुन्दरं पवने ।
 रचयति रेखाः सलिले चरति खले यस्तु सत्कारम् ॥ १३६ ॥ अतिपेलवमिति परिमितवर्णं लघुतरसु-
 दाहरति शठः । परमार्थतः स हृदयं वहति पुनः कालकूटघटितमिव ॥ १३७ ॥ मृद्वद्य-
 त्सुखमेयो दुःसंघानश्च दुर्जनो भवति । सुजनस्तु कनकघटवहुर्मेघश्चाशुसंघेयः ॥ १३८ ॥ मृगमीनसज्ज-
 नानां तृणजलसंतोषविहितवृत्तीनाम् । लुब्धकधीवरपिशुना निष्कारणवैरिणो जगति ॥ १३९ ॥ २
 खलं तव खलु चरितं विदुषामग्रे विविच्य वक्ष्यामि । अथवाऽलं पापात्मन्कृतया कथयाऽपि ते हतया
 ॥ १४० ॥ विध्वंस्तपरगुणानां भवति खलानामतीव मलिनत्वम् । अन्तारितशशिरुचामपि सलिलमुच्चं
 मलिनिर्भोऽप्यधिकः ॥ १४१ ॥ परगुर्भोगुप्तिनिपुणं गुणैर्मयमखिलैः समीहितं नितराम् । ललिताम्बु-
 मिव सज्जनमाख्य इव दूषयन्ति खलाः ॥ १४२ ॥ दूरस्थापितद्वयो गूढरहस्यो विक्रमसाशङ्कः ।
 आलेशो बालानां भवति खलानां च सभेदैः ॥ १४३ ॥ धर्मारम्भेऽप्यसतां परहितैव प्रयोजिका भवति ।
 काकानामभिषेकेऽकारणतां धृष्टिरनुभवति ॥ १४४ ॥ यद्वीक्ष्यते खलानां माहात्म्यं कापि दैययोगेन ।
 काकानामिव शौक्यं तदपि हि न चिरादनर्थाय ॥ १४५ ॥ यत्खलु खलमुखद्वयवहनिहितमपि

१ उष्ट्रः । २ असंमार्जितेषु मार्गेषु । ३ संचरन् । ४ धूलिधूसरः, पुष्पिणीस्त्रीवद्वस्त्रं
 इति तु व्युत्पद्यते । ५ दुर्जनैर्दूषितमनसस्तेषाम् । दुर्जनैरन्यथाभाषितभाषानां महतामिति
 भावः । ६ तस्मैनेति विशेषणमप्युक्तम् । ७ असत्यम् । ८ नकुल-बन्धु- । नकुलेति च । ९ उच्छ-
 कानाम् । १० तिरस्कृत्यते । ११ सदाचारिजनस्य धनापहरणे । १२ पीडयति । १३ विवस्वन्तीति
 पाठान्तरम् । १४ कुटिलः । १५ अनेकविधैस्तैलैः । अतिशयितैः सौहार्दश्च । १६ अनुश्रुतां
 प्रतिकूलतां च । १७ अतिमधुरमिति भावः । १८ समीकृतमशङ्क्यः । १९ विध्वंसित- ।
 २० मेवानाम् । २१ मालिन्यम् । २२ परशुह (अप्रकाश्य)-गोपने लग्नम् । शुद्धं च रहस्यं
 वृत्तम् । अङ्गविशेषश्च । २३ विनयादि । तन्तु- । २४ सुन्दरं वस्त्रम् । २५ श्लेषेण विशेषण-
 साम्यरक्षणात् । नो भेदः इति पाठान्तरं स्पष्टार्थम् । २६ कदा यदा जले स्नान्ति तदा वृष्टिर्न
 जायते इति निमित्तज्ञाः प्राहुः । २७ येतवर्णत्वम् । २८ न चिरात् तत्क्षणात्

शुद्धिमेव परमेति । तदनलशौचमिवांशुकमिह लोके दुर्लभं प्रेम ॥ १४६ ॥ वंशवलम्बनं यद्यो विस्तारो
 गुणस्य या च नतिः । तज्जालस्य खलस्य च निजाङ्गमुत्प्रणयाशाय ॥ १४७ ॥ गुदरन्ध्रं खलवदनं
 सममिति मन्ये पवित्रताहीनम् । निःसरति ततो यद्यत्ततः परं हन्त दौर्गन्ध्यम् ॥ १४८ ॥ पुंश्चिह्न
 खललोकः समुन्नतिं प्राप्य दूषयत्येव । न च पश्यति निजपातं भाषिनमाश्रयि तदौद्धत्यात् ॥ १४९ ॥
 सुगृहीतप्रलिनपक्षा लघवः परमेदिनस्तीक्ष्णाः । पुरुषा अपि विशिखा अपि गुणच्युताः वस्य न भयाय
 ॥ १५० ॥ स्वकपोलेन प्रकटीकृतं प्रमत्तत्वकारणं किमपि । द्विरदस्य दुर्जनस्य च मद चकारैव दान-
 मपि ॥ १५१ ॥ सतापमोहकम्पान्संपादयितुं निहन्तुमपि जन्तून् । सखि दुर्जनस्य भूतिः प्रसरति दूर
 उर्वरस्येव ॥ १५२ ॥ अर्थग्रहणे न तथा व्यथयति कटुकूजितैर्यथा पिशुनः । रुधिरादानादधिकं दुर्नोति
 कर्णे कणन्मशकः ॥ १५३ ॥ क्षुद्रोद्भवस्य कटुतां प्रकटयतो विदधतश्च मदमुच्चैः । मधुनोऽवमपुरुषस्य
 च गरिमा लघिमा च भेदाय ॥ १५४ ॥ त्यजति च गुणान्सुदूरं तेनुमपि दोषं निरीक्ष्य गृह्णाति ।
 मुक्त्वाऽलंकृतकेशान्यूकामिव वानरैः पिशुनः ॥ १५५ ॥ दोषैर्लोकननिपुणाः पुरुषगिरो दुर्जनाश्च घृणाश्च ।
 दर्शनमपि भयजननं येषामनिमित्तपिशुनानाम् ॥ १५६ ॥ पिशुनत्वमेव विद्या परदूषणमेव भूषणं
 येषाम् । परदुःखमेव सौख्यं शिव शिव तेऽकेन वेवसा सृष्टाः ॥ १५७ ॥ हस्त इव भूतिमलिनो लब्ध-
 यति यथा यथा खलः सुजनम् । दर्पणमिव तं क्लृप्ते तथा तथा निर्मलच्छायम् ॥ १५८ ॥ अन्यस्य
 लगति कर्णे जीवितमन्यस्य हरति बाण इव । हृदयं दुनोति पिशुनः कण्टक इव पादलम्प्रीऽपि
 ॥ १५९ ॥ स्वरसेन वधतां कस्मादाने कण्टकोत्करैस्तुदताम् । पिशुनानां पनसानां कोशमोगोऽप्यवि-
 श्वासः ॥ १६० ॥ वशे घुण इव न विशति दोषो रसमाविते सतां मनसि । रसमपि तु न प्रतीच्छति
 बह्वेदोषः संनिपातीव ॥ १६१ ॥ परंपरितापनकुतुकी गणयति नात्मीयमपि तापम् । परहतिहेतोः
 पिशुनः संदर्श इव स्वपीडनं सहते ॥ १६२ ॥ सगुणोऽपि हन्त विगुणा भवति खलः स्याद्विचित्रवैर्गोऽपि ।
 आखुमुखादिषु शाटी यदपरिपाटी कवेः कौपि ॥ १६३ ॥ कतिपयदिनपरमायुषि मदकारिणि यौवने
 दुरात्मानः । विदधति तथापराधं जन्मैव यथा वृथा भवति ॥ १६४ ॥ दुश्चरितैरेव निजैर्भवति दुरात्मा
 विशङ्कितो नित्यम् । दर्शनपथमापन्नं पन्नगैर्कुलमाकुलीभवति ॥ १६५ ॥ स्वयमपि भूरीच्छि-
 द्रश्चापलमपि सर्वतोमुखं तन्वन् । तित्तैस्तुषस्य पिशुनो दोषस्य विवेचनेऽधिकृतः
 ॥ १६६ ॥ पिशुनः खलः सुजनानां खलमेव पुरो निधाय जेतव्यः । कृत्वा उर्वरमात्मीयं
 जिगाय बाण रणे विष्णुः ॥ १६७ ॥ वक्राः कपटस्त्रिंशो मलिनाः कर्णान्तिके प्रसजन्तः । कं
 मेदयन्ति न संखे खलाश्च गणिकाकटाक्षाश्च ॥ १६८ ॥ कस्तूरिकामृगाणामण्डाद्गुणमखिलमादाय ।

१ वंशस्य-वेणोः, कुलस्य च अवलम्बनम् । भाषितत्वं स्वार्णत्वं च । २ रज्जु-महत्त्वादि
 च । ३ स्वान्तर्गत- । स्वविश्वासानातङ्क- । ४ बाणाः । ५ निर्गुणाः, मौर्वितो निपतित्वाश्च ।
 ६ हस्तिनः । ७ वृद्धिः । ८ व्यथयति । ९ गुरुत्वम् । १० लघु (क्षुद्र) त्वम् । ११ अल्पम् । १२ वानरा
 यूकाग्रहणे पठवो भवन्तीति तेषां प्रकृतिः । १३ दूषण- । रात्रि- । १४ न त्वनेनेति भावः । यद्वा-
 अकेन-मूढेन दुष्टेनेति वाऽर्थः । १५ प्रभुत्व- । भस्म । १६ कण्टकादपि दुष्टः । पिशुन इति तत्त्वम् ।
 १७ आर्द्र-प्रेमशालिनि च । १८ पारदादि सौहार्दं च । १९ वातादिदोषत्रयदुष्टः । मूखत्वौद्ध-
 त्यादियुक्तश्च । २० मन्त्रविशेषः । २१ तन्तु- । मायुर्यादि- । २२ रङ्ग- । अक्षर- । २३ अनिवच-
 नीया । २४ सूर्य- । २५ चालिनी । २६ एतदाख्यं दैत्यम् । २७ तैलेनैव स्निग्धाः कृताः न तु सुभ-
 गानामिव जन्मतो मरुगाः । बहिरेव प्रकटितसौहार्दाश्च । दुष्टानां केशरौक्ष्यादि जन्मसिद्ध-
 मिव सतीनां केशकोमलत्वादीति लक्षणज्ञाः ।

यदि पुनरहं विधिः स्यां खलजिह्वायां निवेशयिष्यामि ॥ १६९ ॥ आचरति दुर्जनो यत्सहसा
मनसोऽग्रगोचरानर्थान् । तत्र न जाने जाने स्पृशति मनः किंतु नैव निष्ठुरताम् ॥ १७० ॥ नष्टमपात्रे
दानं नष्ट हितमफलबुद्धयवज्ञाने । नष्टो गुणोऽगुणज्ञे नष्ट दाक्षिण्यमकृतज्ञे ॥ १७१ ॥ रोगोऽण्डजो-
ऽङ्कुरोऽग्निर्विषमंश्चतरो घुणाः क्रिमयः । प्रकृतिः कृततन्त्रश्च नरः स्वाश्रयमविनाश्य नैधन्ते ॥ १७२ ॥ आदौ
लज्जयति कृत मध्ये परिभवति रिक्तमभैसाने । खलसगतस्य कथयत यदि सुस्थितमस्ति किञ्चिदपि
॥ १७३ ॥ परमर्मदिव्यदर्शिषु जात्यैवोचितनिगूढवैरेषु । कः खलु खलेषु शङ्कां लब्धयिष्यति दम्भ-
निरतेषु ॥ १७४ ॥ अस्थानामिनिवेशी प्रायो जड एव भवति नो विद्वान् । बालादन्यः कोऽम्मसि
जिघृक्षतीन्दोः स्फुरद्विम्बम् ॥ १७५ ॥ मलिनयति परं मलिनः कज्जलराशिर्यथेति नो चित्रम् ।
ध्वित्रासज्जनसितिमा प्रभवन्नेव प्रसत्यपरम् ॥ १७६ ॥ लब्धोदयोऽपि हि खलः प्रथमं स्वजनं नयति परि-
तापम् । उद्गच्छन्दवदहनो जन्ममुव दारु निर्दहति ॥ १७७ ॥ अल्पश्रुतलव एव प्रायः प्रकटयति
वाग्विमवमुच्चैः । सर्वत्र कुन्तत एव हि नाटकमधिकं विडम्बयति ॥ १७८ ॥ प्रखला एव गुणवतामा-
क्रम्य धुर पुरः प्रकर्षन्ति । तृणकाष्ठमेव जलधेरुपरि ध्रुवते न रत्नानि ॥ १७९ ॥ महता यदेव मूर्धसु
तदेव नीचास्तृणाय मन्यन्ते । लिङ्गं प्रणमन्ति बुधाः काकः पुनरासनीकृस्ते ॥ १८० ॥ सह वसता-
मन्यसतां जलरुहजलवर्षवत्यसक्तोषः । दूरेऽपि सता वसतां प्रीतिः कुमुदेन्दुवद्भवति ॥ १८१ ॥ साधयति
यत्प्रयोजनमज्ञस्तत्स्य काकतालीयम् । दैवात्कथमन्यक्षरमुत्किरति घुणोऽपि काष्ठेषु ॥ १८२ ॥ प्रायः
खलप्रकृतयो नापारिभूता हिताय कैल्पन्ते । पुण्यत्यधिकमशोको गणिकाचरणप्रहारेण ॥ १८३ ॥ पर-
मर्मघटनादिषु खलस्य यत्कौशलं न तत्कृत्ये । यत्सामर्थ्यमुपैहतौ विषय तनोपकाराय ॥ १८४ ॥
अतिसंकृता अपि शठाः सहमुवमुञ्चन्ति जातु न प्रकृतिम् । शिरसा महेश्वरेणाऽपि धृतो ननु वक्र एव
शशी ॥ १८५ ॥ चायुरिव खलजनोऽय प्रायः पररूपमेति सपर्कात् । सन्तस्तु रविकरा इव सदसद्यो-
नेऽन्यसन्निष्ठाः ॥ १८६ ॥ कुजनश्च सरश्च गुणानपेक्षमेवात्मजीर्धनं विसर्जयति । कूपश्च सन्नरोवा विना
गुणं न विषमन्यहह ॥ १८७ ॥ दूरेऽपि परस्यागसि पटुर्जनो नात्मनः समीपेऽपि । स्वं व्रणमक्षि न पश्यति
शशिनिः कलङ्कं निरूपयति ॥ १८८ ॥ साधुष्वेवातितरामरुदोः स्वा विवृण्वते वृत्तिम् । व्याधा निघ्नन्ति
भृगान्भृतमपि न तु सिंहमाददते ॥ १८९ ॥ अधिकारिणमपि सज्जनमनिर्दिशमनार्यः प्रबाधतेऽत्यर्थम् ।
कमलिन्या किमिह कृत हिमस्य यत्ता सदा दहति ॥ १९० ॥ स्वगुणानिव परदोषान्वक्तुं न सतोऽपि
शक्नुवन्ति बुधाः । स्वगुणानिव परदोषानसतोऽपि खलास्तु कथयन्ति ॥ १९१ ॥ कृत्वाऽपि येन लज्जामु-
पैति साधुः परोदितेनापि । तदकृत्यैव खलः स्वयमुल्लासयतीति धिग्लघुताम् ॥ १९२ ॥ प्रकृति-
खलत्वादसता दोष इव गुणोऽपि बाधते लोकान् । विषकुलुमानां गन्धः सुरभिरपि मनांसि मोहयति
॥ १९३ ॥ भृगुसदकर्षरागुलचन्दनगन्धाधिवासितो लघुनः । न त्यजति गन्धमश्रुमं प्रकृतिमिव सहो-
त्थितां नीचः ॥ १९४ ॥ उपकृतिरेव खलानां दोषस्य गरीयसो भवति हेतुः । अनुकूलाचरणेन हि
कुप्यन्ति व्याधयोऽत्यर्थम् ॥ १९५ ॥ न परं फलति हि किञ्चित्खल एवानर्थमावहति पावत् ।
मारयति सपदि विषतत्राश्रयमाणं श्रमापनुदे ॥ १९६ ॥ स्वार्थनिरपेक्ष एव हि परोपघातोऽसता

१ न वर्धन्ते-प्रभवन्ति । २ अन्ते । ३ बाहुल्येन । ४ किंतु परिभूता एवेति भावः ।
५ विनाशने । ६ उदासीनाः सम्पत्कमप्राप्ता इति भावः । ७ जीवितं, जलं च । ८ जलम् ।
यद्वा सन्नरः सदैव । रोगापनयनक्षमत्वमवलोक्यैव विषप्रयोगं सेवयतीति तथोक्तम् ।
९ मम्मोपपीडकाः । १० पुनः पुनः । ११ अन्योक्तेन । १२ खेदवर्ताति पाठान्तरम् ।

व्यसनमेव । अशनीयोदन्थौ वा विरमति फगिनो न दन्दशतः ॥ १९७ ॥ एकीमात्रं गतयोर्जल-
पयसोर्मित्रचेतसोश्चैव । व्यतिरेककृतौ शक्तिर्हंसानां दुर्जनानां च ॥ १९८ ॥ शल्यमपि खलदन्तः
सोढुं शक्येत हालहलदिग्धम् । धीरैर्न पुनरकारणकृपितखलालीकैर्दुर्वचनम् ॥ १९९ ॥ प्रारम्भतोऽति-
विपुल मृशर्कशमन्ते विमेदकृन्मलिनम् । महिषविषाणमिवानृजु पक्ष मयदं खलप्रेम ॥ २०० ॥ कृत-
कर्मफलदितरद्वितरति न यमः स्वयं कृपितः । हन्त खलोऽकृतमागः फलयति न कृत च शुभं नृणाम्
॥ २०१ ॥ ह्येपर्यति प्रियवचनैरादमुपदर्शयन्खलीकुरुते । उत्कर्षयश्च लघयति मूर्खसुहृत्सर्वथा वर्ज्यः
॥ २०२ ॥ अगुणकणो गुणराशिर्द्वयमपि दैवाखलमुखे पतितम् । प्रसरति तैलमिवैकः सलिले ब्रूतव-
ज्जडत्वमेत्यन्यः ॥ २०३ ॥ तस्मिन्नातार्द्रमावे वीतरसे शुण्ठिशैकल इव पुरुषे । अपि भूतिभाजि मल्लिने
नार्गैरशब्दो विडम्बाय ॥ २०४ ॥ परितोषयिता न कश्चन स्वगतो यस्य गुणोऽस्ति देहिनः ।
परदोषकथाभिरल्पैकः स्वजनं तोषयितुं किलेच्छति ॥ २०५ ॥ सैहजान्धदृशः स्वेदुर्नये परदोषेक्षण-
दिन्यचक्षुषः । स्वगुणोच्चगिरो मुनिव्रताः परवैर्णप्रहणेष्वाधवः ॥ २०६ ॥ सुकुमारमहो
लघीयसां हृदयं तद्गतमप्रियं यतः । सहसैव समुद्गिरन्त्यमी क्षपयन्त्येव हि तन्मनीषिणः
॥ २०७ ॥ उपकारपरः स्वभावतः सततं सर्वजनस्य सज्जनः । असतामनिशं तथाऽप्यहो गुरुद्रोहकरी
तदुचति ॥ २०८ ॥ परितप्यत एव नोत्तमः परिततोऽप्यपरः सुसंवृतिः । परवृद्धिमिराहितव्यथः
स्फुटनिर्मिन्नदुराशयोऽधमः ॥ २०९ ॥ अनिराकृततापसंपदं फलहीनां सुमनोमिरुञ्जिताम् ।
खलतां खलतामिवासतीं प्रतिपद्येत कथं बुधो जनः ॥ २१० ॥ अपि वेत्ति षडक्षराणि चेदुपदेष्टुं
शितिकैष्ठमिच्छति । यसनाशनमात्रमस्ति चेद्धनदादप्यतिरिच्यते खलः ॥ २११ ॥ अहमेव गुरुः
सुदारुणानामिति हालहल मा स्म तात ईर्ष्यः । ननु सन्ति भवादृशानि भूयो भुवनेऽस्मिन्वचनानि
दुर्जनानाम् ॥ २१२ ॥ वदने विनिवेशिता भुजंगी पिशुनानां रसेनामिषेण घात्रा । अनया कथमन्य-
थाऽबलीढा नहि जीवन्ति जना मनागैर्मन्त्राः ॥ २१३ ॥ अमरैरमृतं न पीतमन्वेन च हालहलमुखेण
हरेण । विधिना निहितं खलस्य वाचि दयमेतद्वहिरैकैर्मन्तरन्यैत् ॥ २१४ ॥ वहति विषधराण्यटोरै-
जन्मा शिरसि मवीपटलं दधाति दीपः । विधुरपि भजतेतरां कलङ्क पिशुनजनं खलु विभ्रति क्षितिन्नाः
॥ २१५ ॥ मधुरिमरुचिरं वचः खलानाममृतमहो प्रथमं पृथु व्यनक्ति । अथ कथयति मोहहेतुमन्तर्गत-
मिव हालहल विष तदेव ॥ २१६ ॥ प्रकटमपि न संवृणोति दोषं गुणलवलम्पट एष साधुवर्गः ।
अतिपक्षरूपं विनाऽपि दोषैः पिशुनशुनां रुषतां प्रयाति कालः ॥ २१७ ॥ अन्तर्वाणिं मन्यमानः खलो-
ऽयं पौरोर्भोग्य सूक्तिमुक्तासु धत्ते । सर्वानन्दिन्यङ्गके कामिनीनामीर्भैर्भौर्नत्येव वै बन्धुरालिः ॥ २१८ ॥
बोधितोऽपि बहुसूक्तिविस्तरैः किं खलो जगति सज्जनो भवेत् । स्नापितोऽपि बहुशो नदीजलैर्गर्दमः

१ अशनीया बुभुक्षा । २ उदन्था पिपासा । ३ भृशदंशतः । ४ विभेदेनावस्थापने ।
५ अस्त्रम् । ६ अस्थल्पम्, अतिदीक्षणाग्रभागं च । ७ लज्जयति । ८ घनीभावम् । ९ क्षुण्ठीखण्डे ।
१० दग्धे, स्रग्ध्रे च । ११ सुस्तकविशेषवाचित्वं, विदग्ध (साधु) पुरुषवाचित्वं च । १२ क्षुद्रः ।
१३ प्रकृत्या अन्धा दर्शनासमर्था दृग्धेर्भाते । १४ स्वापराधे । १५ इतरगुणस्वीकारे । १६ सर्वथा
गोपनपरः । १७ फलहीनां व्यर्थं च । १८ पुण्यैः, सज्जनैश्च । १९ महादेवम् । २० मा हृष्यः स्म
हृष्टो मा भूः । २१ जिह्वा- । २२ अलङ्घ्यमन्त्राः । २३ अमृतम् । २४ हालहलम् । २५ बन्धनम् ।
२६ दोषदर्शनमात्रपरत्वम् । २७ सुभाषितरूपासु सुक्तासु । २८ व्रणम् । २९ गन्धेषयति ।
३० भक्षिकापङ्क्तिः ।

किमु ह्यो भवेत्कचिद् ॥ २१९ ॥ विषया विमलयाऽप्यलंकृतो दुर्जनः सदासि माऽस्तु कश्चन । साक्षरा हि विपरीततां गताः केवलं जगति तेऽपि राक्षसाः ॥ २२० ॥ दोषपोषमभियाति पर यो बाधमेति बहुसज्जनयोगात् । संमतौ विमतिमात्रसहायो दुर्जनो भ्रम इवातिचक्रास्ति ॥ २२१ ॥ उन्नतं पदमुपैति यो लघुर्हेल्यैव स पतेदिति ध्रुवम् । शैलशेखरगतः पृष्वङ्गणभ्रारुमास्तधुतः पतत्यधः ॥ २२२ ॥ मग्न-कुम्भशकलेन वै मूलं बालकस्य जननी व्यपोहति । तद्वेदोष्ठवदनेन दुर्जनो मातृतः शतगुणाधिको भवेत् ॥ २२३ ॥ एषमेव नहि जीव्यते खलात्तत्र का नृपतिवल्लभे कथा । पूर्वमेव हि सुदुःसहोऽनलः किं पुनः प्रबलवायुनेरितः ॥ २२४ ॥ अकरुणत्वमकारणविग्रहः परधने परयोपिति च स्पृहा । सुजनबन्धु-जनेष्वसहिष्णुता प्रकृतिसिद्धमिदं हि दुरात्मनाम् ॥ २२५ ॥ इतरदेव बहिर्मुखमुच्यते हृदि तु यत्सुर-सीतरदेव तत् । चरितमेतदधीरवितारक धुरि पयःप्रतिबिम्बमिवासाताम् ॥ २२६ ॥ क पिशुनस्य गतिः प्रतिहन्यते दशति दृष्टमपि श्रुतमप्यसौ । अतिसुदुष्कारमव्यतिरिक्तदृक्कृतिमिरप्यथ दृष्टिविपैरिदम् ॥ २२७ ॥ नमः खलेभ्यः क इवाथवा न तानल नमस्येदिह यो जिजीविषुः । विनैव ये दोषमृषिप्रका-ण्डवन्नयन्ति शापेन रसातल नरान् ॥ २२८ ॥ अकारणाविष्कृतवैरदारुणादसज्जनात्कस्य भय न जायते । विपं महाहेरिव यस्य दुर्वचः सुदुःसह संनिहित सदा मुखे ॥ २२९ ॥ तथाऽरिर्मिर्न व्यथते शिलीमुखैर्हतो दिगन्ते हृदये न दूरतः । यथा खलानां कुधियां दुस्सक्तिमिर्दिवानिश तप्यति मर्मताडितः ॥ २३० ॥ गुणापवादेन तदन्यरोपणाङ्गुशाधिरुढस्य समञ्जसं जनम् । द्विधेव कृत्वा हृदयं निगूहतः स्फुरन्नसाधोर्विवृणोति वारंगतिः ॥ २३१ ॥ न दुर्जनः सज्जनतामुपैति बहुप्रकारैरपि सेव्य-मानः । भूयोऽपि सिक्तः पयसा घृतेन न निम्बवृक्षो मधुरत्वमेति ॥ २३२ ॥ न लज्जते सज्जन-वर्जनीयया मुजगवक्रक्रिययाऽपि दुर्जनः । धियं कुमायासमयामिचारिणीं विदग्धतामेव हि मन्यते खलः ॥ २३३ ॥ समर्पिताः कस्य न तेन दोषा दृढाङ्गुणा वा न हताः खलेन । तथापि दोषैर्न विगुज्यतेऽसौ स्पृष्टोऽपि नैकेन गुणेन चित्रम् ॥ २३४ ॥ आराध्यमैनो बहुमिः प्रकारैर्नारप्यते नाम किमत्र चित्रम् । अयं त्वपूर्वः प्रतिमाविशेषो यस्तेव्यमानो रिपुतामुपैति ॥ २३५ ॥ दोषा असन्तोऽपि बलानिरूप्य विशोधनीया ननु येन नित्यम् । न स्यात्खलोऽसौ यदि हन्त केन विधी-यतां शोधनमेवमाशु ॥ २३६ ॥ विद्वानुपलम्भमवाप्य दोषानिवर्ततेऽसौ परितप्यते च । ज्ञातेऽपि दोषे मम सर्वथेति पापो जनः पापतर करोति ॥ २३७ ॥ विद्या विवादाय धनं मदाय शक्तिः परेषां परिपीडनाय । खलस्य साधोर्विपरीतमेतज्ज्ञानाय दानाय च रक्षणाय ॥ २३८ ॥ सदृशजात गुणकोटियुक्तं धनुः कथं पौर्विववामहस्ते । शरः परप्राणविहोरदक्षः सर्वैक्षपातोऽप्यधमो गरीयान् ॥ २३९ ॥ दृष्टो वा सुकृतशतोपलालितो वा श्लिष्टो वा व्यसनशताभिरक्षितो वा । दौःशीत्याज्ज-नयति नैव जीत्वसाधुर्विर्लेप्सं भुजग इवाङ्गुमन्यसुतः ॥ २४० ॥ एकः खलोऽपि यदि नाम भवे-त्समायां मोघीकरोति विदुषा निखिलप्रयासम् । एकाऽपि पूर्णमुदर मधुरैः पदार्थैरालोच्य रेचयति हन्त न मक्षिका किम् ॥ २४१ ॥ हालाहल खलु पिपासति कौतुकेन कालानल परिचुचुम्बिषति प्रकामम् ।

१ सभायाम् । २ उत्कृष्टम्, उच्चं च । ३ अवज्ञायैव । ४ जलकण- । ५ मन्द- । ६ अत्र निदर्शनाऽलङ्कारः । ७-खण्डेन । ८ पुरीषम् । ९ मलव्यपोहनोचितभग्नकुम्भशकलेन तुल्यम् । १० वचनरूपः खङ्गः । ११ कुमायया समयं सिद्धान्तम् अभिचरति-व्यभिचरतीत्येवंशीलाम् । मायाधिव्येन निर्मयादाम् । १२ प्रसन्नतां प्राप्यमानः । १३ अनेनेति तेनेति ता शेषः । १४ नृपति- । १५ हरण- । १६ पुङ्ग- । आग्रह- । १७ कदाचिदपि । १८ विश्वासम् । १९ विफल्यति ।

व्यालोधिपं च यतते परिन्धुमद्वा यो दुर्जनं वशयितुं कुरुते, मनीषाम् ॥ २४२ ॥ ते दृष्टि-
मात्रप्रतिता अपि कस्य नात्र क्षोभात् पक्ष्मलदृशामलकाः खलाश्च । नीचाः सदैव सविलासमलीकै-
लगा ये कालतां कुटिलतामपि न त्यजन्ति ॥ २४३ ॥ प्राक्पादयोः पतति खादति
पृष्ठमांसं कर्णे कलं किमपि रौति शनैर्विचित्रम् । छिद्रं निरूप्य सहसा प्रविशत्यशङ्क सर्वं खलस्य चरितं
मशकः करोति ॥ २४४ ॥ हित्वा मदं सममसज्जनसज्जनौ तौ बन्दे नितान्तकुटिलप्रगुणस्वभावौ । एकं
भियां निरभिसहितधैरिभावं प्रीत्या परं परमनिर्वृतिपात्रभूतम् ॥ २४५ ॥ पादाहतोऽपि दृढदण्ड-
समाहतोऽपि यं दंष्ट्रा स्पृशति तं किल हन्ति सर्पः । हर्षादिवैप पिशुनोऽत्र मनुष्यधर्मा कर्णे परं
स्पृशति हन्त्यपरं समूलम् ॥ २४६ ॥ उद्गासिताखिलखलस्य विशृङ्खलस्य प्राग्जातविस्मृतनिजाधम-
कर्मवृत्तेः । दैवादवातविभवस्य गुणद्विपोऽस्य नीचस्य गोचरगतैः सुखमाश्रितैः कैः ॥ २४७ ॥ सर्वार्थतो-
ऽपि भुजगः पयसा न वश्यस्तत्पालकानपि निहन्ति बलेन सिंहः । दुष्टः परैरुपकृतस्तदनिष्टकारी
विश्वासलेश इह नैव सुधैर्विधेयः ॥ २४८ ॥ कस्तूरिकां तृणभुजामैतयोर्मृगाणां निक्षिप्य नाभिषु चकार
च तान्वधारान् । मूढो विधिः सकलदुर्जनलोलजिह्वामूढे स्म निक्षिपति चेत्सकलोपकारः ॥ २४९ ॥
रुक्षं विरौति परिकुप्यति निर्निमित्तं स्पर्शेन दूषयति धारयति प्रवेशम् । लज्जाकारं दशति नैव च तृप्य-
तीति कौलेयकस्थे च खलस्य च को विशेषः ॥ २५० ॥ युक्तं यथा किल निरन्तरलव्ववृत्तेरस्याभिमान-
तमसः प्रसरं निरोद्धुम् । विद्वत्तया जगति तामवलम्ब्य केचित्तन्यन्यहकृतिमहो शतशाखमान्यम्
॥ २५१ ॥ प्रायः स्वभावमलिनो महतां समीपे तिष्ठन्खलः प्रकुरुतेऽर्थिजनोपघातम् । शीतादितैः सकल-
लोकासुखावहोऽपि धूमे स्थिते नहि सुखेन निषेव्यतेऽग्निः ॥ २५२ ॥ धूमः पयोर्धैरपदं कथमप्यवाप्य
वर्षाम्बुभिः क्षमयति ज्वलनस्य तेजैः । दैवादवाप्य कलुषैर्प्रेकृतिर्महत्त्वं प्रायः स्वबन्धुजनमेव तिरस्करोति
॥ २५३ ॥ नाश्वर्यमेतदधुना हतदैवयोगादुन्मैः स्थितं यदधुना पिशुनप्रभुत्वम् । प्रायो विवेकविधुरा
वत चाटुवाक्यशुश्रूषवो हि वत दुर्जनभौश्रयन्ते ॥ २५४ ॥ विसमलमशर्नैय स्वादु पानाय तोय शयन-
मवनिष्ठे बलकले वाससी च । नवघनमधुपानभ्रान्तसर्वेन्द्रियाणामविनयमनुमन्तु नोत्सहे दुर्जनानाम्
॥ २५५ ॥ मलयसुवि निरुद्धश्चन्दनेनौभिर्वृद्धो न भजति किल वेणुः सौरभं चन्दनस्य । तदिह नहि
विचित्रं सर्वदोषाकाराणां नहि भवति खलानां साधुतागन्धलेशः ॥ २५६ ॥ हसति लसति हर्षातीव्र-
दुःखे परेषा स्खलति गलति मोहादात्मनः क्लेशलेशे । नदति वदति निन्ध मानिनं किं च नीचः पल्ल-
वचनमल्पं श्रावितो हन्तुमेति ॥ २५७ ॥ दिगन्ते खेलन्ती सरसद्वयानन्दजननी मया नीता दुष्टप्रचुर-
नगरी कापि कविता । अकस्मादुन्मीलितखलवदनवैल्मीकरसनासुज्जमीदृष्टाङ्गी शिव शिव समार्तिं गत-
वती ॥ २५८ ॥ अभूदम्भोराशेः सहवसतिरासीत्कमल्यै गुणानामाधारो नयनफलमिन्दुः प्रथयति ।
कथं सिंहीसूनुस्तैमपि तुदति भौददशनैर्गुणानामास्वाद पिशुनरसना किं रसयति ॥ २५९ ॥ वृथा
दुग्धोऽनर्द्धोऽन्तनमरन्ता गौरिति चिरं परिण्वक्तः पण्डो युवतिरिति लावण्यसहिता । कृता वैदूर्याशा,

१ महाभुजगम् । २ साक्षात् । ३ विचारम् । अत्र निदर्शनाऽलङ्कारः । ४ चूर्णकुन्तकाः । ५ भाल-
वृथा- । ६ शब्दं कुरुते । ७ अभयेन । ८ निर्मर्यादस्य । ९ वत- । १० नीरसम् । ११ कुक्कुरस्य । १२ मेघ-
सञ्चरणस्थानम्, मेघस्वरूपं च । १३ अग्नेः । १४ ज्वालाम् । १५ मलिनस्वभावः । १६ कलौ ।
१७ प्रभुत्वं नयन्तीति भावः । १८ भोजनाय । १९ चन्दनेन सहेत्यर्थः । २० सर्पावाह
स्थानभूत- । २१ लक्ष्म्या । २२ राहुः । २३ चन्द्रमसम् । २४ वृषभः । २५ धियेति शेषः !
युवम् इति इति इत्यनन्तरं परत्रापि ।

विकचकिरणे काचशकले मया मूढेन त्वां कृपणमगुणं प्रणमता ॥ २६० ॥ स्वपक्षच्छेदं वा समुचित-
फलश्रममथवा स्वमूर्तेर्मेघं वा पतनमशुचौ नाशमथवा । शरः प्राप्नोत्येतान्द्वयपथसंस्थौऽपि धनुषः कजो-
र्वक्रालेषाद्भवति खलु सुव्यक्तमशुमम् ॥ २६१ ॥ गुणानां सा शक्तिर्विपदमनुव्रजन्ति यदमी प्रसन्नस्तद्देवा मम
यदि न तैर्योगमकरोत् । विषण्ण दौर्गत्यादिति गुणिनमालोक्य विगुणः करोति स्वे गेहे ध्रुवमतिममृ-
द्धपोत्सवमसौ ॥ २६२ ॥ अवेक्ष्य स्वात्मानं विगुणमपरानिच्छति तथा फलत्येतन्नो चेद्विलपति न
सन्तीह गुणिनः । निमार्ष्टुं शन्तु वा परिमविदुमुद्यच्छति ततोऽप्यहो नीचे रम्या सगुणविजिगीषा विधि-
कृता ॥ २६३ ॥ न विषममृतं कर्तुं शक्यं प्रयत्नशतैरपि त्यजति कटुतां न स्वां निम्बः स्थितोऽपि
पैयोद्भेदे । गुणपरिचित्तमार्गां बाणीं न जल्पति दुर्जनश्चिरमपि बलाच्चाते लोहे कुतः केनकाकृतिः ॥
॥ २६४ ॥ यदि परगुणा न क्षम्यन्ते यतस्व तर्दजने नहि परयशो निन्दान्याजैरल परिमार्जितुम् ।
विरमसि न चेदिच्छाद्वेषप्रसक्तमनोरथो दिनकरकरान्पाणिच्छत्रैर्नुदञ्ज्रममेष्यसि ॥ २६५ ॥ शमयति
शशः क्लेशं सूते दिशलशिवां गतिं जनयति जनोद्वेगायास नयत्युपहास्यताम् । अमयति मतिं मानं हन्ति
क्षिणोति च जीवितं क्षिपति सकलं कल्याणानां कुलं खलसगमः ॥ २६६ ॥ जिह्वो लोकः कथयति
पुरा हन्तं हित्वा गुणौघान्ममः क्षारं गुणगणनिधेस्तस्य रत्नाकरस्य । विश्वे छिद्रानुरणसमारुढसर्वेन्द्रि-
याणां दोषे दृष्टिः पिशुनमनसां नातुरागो गुणेषु ॥ २६७ ॥ सन्तः सचरितोदयव्यसनिनः प्रादुर्भवधन्वन्पाः
सर्वत्रैव जनापवादचकिता जीवन्ति दुःखं सदा । अव्येत्यन्नमतिः कृतेन न सता नैवासता व्याकुलो
युक्तायुक्तविवेकशून्यद्वयो धन्यो जनः प्राकृतः ॥ २६८ ॥ यां लोमात्सर्वे विधे खलस्य सुरसां बाणीं बुधैर्नयते
नो जानाति स नामचेतनतया सैव स्वयं लीयते । भर्तुः केहचयात्मविश्वं दहने मत्सीमवत्यङ्गना गाढा-
लिङ्गनतत्परणे मनसा प्रेतो न वेत्ति प्रियाम् ॥ २६९ ॥ नागच्छन्नुपहृत्यते न वचनोत्थानासतैः पूज्यते
नो पृच्छन्नुमाष्यते न च दृशा सान्द्रादरं वीक्ष्यते । ईर्ष्यावेशकषापिते हृदि धृष्टालेशोऽपि न स्पृश्यते
किं त्वेकः प्रवदन्समञ्जसमपि प्राज्ञः शठैर्हस्यते ॥ २७० ॥ दूरादुच्छ्रितपाणिरार्द्रनयनः प्रोत्सारितार्धा-
सनो गाढालिङ्गनतत्परः प्रियकथाप्रश्रेषु दत्तोदरः । अन्तर्धूतविषो बहिर्मुखमयश्चातीव मायापटुः को
नामायमपूर्वनाटकविधिर्धैः शिक्षितो दुर्जनेः ॥ २७१ ॥ जौड्यं ह्रीर्भक्तिं गण्यते व्रतरुचौ दर्भैः शुचौ
कैतवं शूरे निर्धुणतां मुनौ विमतिता दैन्यं प्रियालापिनि । तेजस्विन्यवलसिता मुखरतां वक्तव्यशक्तिः
स्थिरे तत्को नाम गुणो मवेत्स गुणिनां यो दुर्जनैर्नाङ्कितः ॥ २७२ ॥ पोतो दुस्तरवारिराशितरणे
दीपोऽन्धकारागमे निर्वाते व्यजनं मदान्धकारिणां दर्पोपशान्त्यै हृषिगिः । इत्यं तद्भुवि नास्ति यस्य विधिना
नोपायचिन्ता कृता मन्ये दुर्जनचित्तवृत्तिहरणे धाताऽपि ममोद्यमः ॥ २७३ ॥ धातस्तात तथैव दूषणमिदं
यन्नाम कस्तूरिका कान्तारान्तरचारिणा तृणमुञ्जा यन्नाभिमूले कृता । यद्येव पिशुनस्य हन्त रसनामूले-

१ हरितकाचखण्डे । २ अपवित्रे । ३ दारिद्र्यात् । ४ दुग्धपूर्णतडाके । ५ सुवर्ण- ।
६ तेषां गुणानाम्, अजने सङ्गहायम् । ७ नारकीम् । ८ जिह्वाः कुटिलो लोको रत्नाकरस्य
(यथा) गुणौघान् हित्वाऽम्भः क्षारमिति । कथयति यथा तस्य गुणगणनिधेः गुणौघान् हित्वा
क्षारमम्भः तदुपमं सत्यतः परिणामहिताधार्यकत्वेऽपि तदानीमप्रियतया प्रतीयमानं गुणं दूषय-
तीति भावः । ९ यन्त्रणाः पीडाविशेषाः । १० अग्रगल्भ- । ११ नीचः । १२ समीपे । १३ शृङ्गारा-
द्यन्यतमशालिनी प्रेमयुक्ता च । १४ लुगुप्सा- । दया- । १५ प्रकटितसौहार्दः । १६ शठत्वम् ।
१७ लज्जावति । १८ तपस्विनि विषये । १९ कपटः । २० छलम् । २१ निर्दयत्वम् । २२ गर्वितत्वम् ।
२३ वाचाकृता । २४ कलङ्कितः । २५ जौकः । २६ अङ्कुरः । २७ मृगानाम् । २८ कर्णेजपस्य ।

ऽकारिष्यस्तदा प्रार्थयन् विनाऽमविष्यदतुला कीर्तिंश्च निर्दोषता ॥ २७४ ॥ एके सत्पुरुषाः परार्थघटकाः
 स्वार्थं परित्यज्य ये सामान्यास्तु परार्थमुद्यमभूतः स्वार्थविरोधेन ये । तेऽमी मानुषराक्षसाः परहितं
 स्वार्थाय निघ्नन्ति ये ये तु घ्नन्ति निरर्थकं परहितं ते के न जानीमहे ॥ २७५ ॥ नारीणां वचनेन कर्म
 कुरुते दीन वचो मापते नालस्यं विजहाति तिग्मेकिरणे प्रौढे समुत्तिष्ठति । किञ्चित्कापि न साहसं
 वितनुते देहे चिर दूयते नो वा विन्दति पौरुषं कुपुरुषः कोऽप्येव निर्णायताम् ॥ २७६ ॥ वक्रत्वं ननु
 कुन्तलादिव मुखे तैश्च कटाक्षादिव क्रूरत्वं कुचमण्डलादिव सुनैर्घृण्यं स्वचित्तादिव । मालिन्यं नयना-
 ज्जनादिव किलाघैर्यं स्वभावादिव स्वैरिष्यैव सुशिक्षितोऽसि खल किं जातोऽस्यतोऽस्तुर्दः ॥ २७७ ॥
 वाताहारतया जगद्विषधरैराश्वास्य निःशेषितं ते प्रस्ताः पुनरग्रतोयकणिकातीव्रव्रतैर्वर्हिभिः । तेऽपि क्रूर-
 चर्मरुचर्मवसनैर्नीताः क्षयं लुब्धकैर्दम्भस्य स्फुरितं विद्वन्पि जनो जाल्मो गुणानीहते ॥ २७८ ॥ कस्त्यं
 भद्र खलेश्वरोऽहमिह किं घोरे वने स्थीयते शार्दूलदिभिरेव हिंस्रपशुभिः खाचोऽहमित्याशया । कल्पा-
 त्कष्टमिदं त्वया व्यवसितं महेहमांसाशिनः प्रत्युत्पन्नानृषांसमक्षणधियैस्ते घ्नन्तु सर्वान्नरान् ॥ २७९ ॥
 भिक्षो मासनिषेवणं प्रकुरूपे किं तेन मयि विना मयं चापि तव प्रियं प्रियमहो वाराङ्गनैभिः सह ।
 वेद्यां द्रव्यरुचिः कुतस्तव धनं द्यूतेन चौर्येण वा चौर्यद्यूतपरिग्रहोऽपि भवतो नष्टस्य काऽन्या
 गतिः ॥ २८० ॥ वेद्यावेकमु सीधुर्गन्धललनावक्रासवामोदितैर्नीत्वा निर्भरमन्मथोत्तवसुखैर्द्वि-
 प्रचन्द्राः क्षपाः । सर्वज्ञा इति दीक्षिता इति चिरात्पाप्माग्निहोत्रा इति ब्रह्मज्ञा
 इति तापसा इति दिव्यौ धूर्तैर्जगद्भ्यैते ॥ २८१ ॥ वृत्तिं स्वां बहु मन्यते द्वि-
 शुचं घटेऽनुकम्पोक्तिभिर्व्यक्तं निन्दति योग्यतां मितैर्मतिः कुर्वन्स्तुतीरात्मनः । गह्वोपायनिषेवणं कथयति
 रैवास्तु वदन्त्यापदं श्रुत्वा दुःखमस्तुतां वितनुते पीडां जनः प्रौढतः ॥ २८२ ॥ पाकभेजं शुभस्य मे-
 ऽव तदसौ प्रागेव नादात्किमु स्वार्थभेजं मयाऽस्य किं न भजते दीनान्स्ववन्धूनयम् । मत्तो रत्नदेशोऽस्य
 मीरिदि न तल्लुब्धः किमेव त्यजेदित्यन्तः पुरुषोऽवमः कलयति प्रायः कृतोपक्रियः ॥ २८३ ॥
 वैर्णस्यं गुरुलघवं न गणयत्याशङ्कते न कचिर्द्वैपं नैव परीक्षते न पुंरुषं वृत्तेषु धार्ता कुतः । कष्ट नाय-
 शसो विभेति महतो नैवापशब्दान्तरान्मृत्युर्मुखकविः खलः कुपतिरश्चैते ततश्चौरवत् ॥ २८४ ॥
 बन्धान्निन्दतिदुःखितानुपहसत्यावाधते बान्धवाञ्छूरान्देष्टि धनच्युतीन्परिभयत्याज्ञापयत्याश्रितान् । गुह्यानि
 प्रकटीकरोति घटयन्त्यत्नेन वैराश्यं ब्रूते शीघ्रमवाच्यमुदाति गुणान्गृह्णाति दोषान्खलः ॥ २८५ ॥ कर्णे
 तत्कथयन्ति दुन्दुभिरवै राष्ट्रे यदुद्धोषितं तन्नम्राज्ञतया वदन्ति करुणं यस्मान्नपावान्मचेत् । स्त्रावन्ते तदु-
 दीर्यते यदरिणाऽप्युग्रं न मर्मान्तकृद्ये केचिन्ननु शाठ्यमौग्यनिघयस्ते भूयतां रज्जकाः ॥ २८६ ॥ भिक्षो
 कन्था क्थथा ते नहि शाफरिवधे जालमश्नासि मत्स्यास्ते वै मद्योपदंशाः पिबसि मधु समं वेद्यया यासि

१ अत्यन्तेन भ्रमेण । २ सूर्ये । ३ मध्याह्नकालिके । ४ अतिनिष्ठुरत्वम् । ५ मर्म-
 वातकः । ६ चर्मरुचर्मगः । ७ जानन् । ८ अस्वमीक्ष्यकारी । ९ व्याघ्रप्रभृतिभिः । १० जात- ।
 ११ शार्दूलादयः । १२ मांसनिषेवणेन । १३ वेश्याभिः । १४ द्रव्ये रुचिर्यस्याः सा अनेकवचनं
 जातौ । १५ भ्रष्टस्येति पाठान्तरम् । १६ मद्य- । १७ सुप्रकाशमानचन्द्राः । १८ दिने ।
 १९ प्रताप्यते । २० शोकम् । २१ अल्पज्ञः मूढः इति भावः । २२ दीर्घकालावधि स्थायिनीम् ।
 २३ नीचः । २४ आवातावसरान्वेषिणः । २५ अकारादिवर्णनम् । ब्राह्मणादिगतं च । २६ पूज्य-
 त्वमपूज्यत्वं च । द्विमात्रिकैकमात्रिकत्वम् । २७ दीनत्वादिरूपम् । स्वातुसारं साधुत्वापत्ति-
 कालिकमाकारविशेषं च । २८ सुहृदादिम् । तत्पुरुषादिरूपं च । २९ चरित्रेषु । छन्दःसु च ।
 ३० अन्यथा वचनात् । गणवर्णादिदुष्टाच्च । ३१ दीनान् द्रविडान् ।

वेक्ष्याम् । हत्वाद्भि मूर्ध्वरीणां तथ किमु रिपवो भित्तिमिताऽस्मि येषां चोरोऽसि धृतहेतोस्त्वयि सकलमिदं नास्ति नष्टे विचारः ॥ २८७ ॥ दैवादप्युत्तमानामपहरति यदा दुर्जनो वा कथञ्चिन्मानं नामोति तेषामनु-जनितगुणानेव कुत्राधिकत्वम् । स्वर्मानुर्मानवीगान्हरति यदि पुनः ग्रीतरश्मेर्मरीचीन्ब्रह्माण्डस्येह खण्डे तदपि नरपते किं ग्रहेशत्वमेति ॥ २८८ ॥ हे पक्षिणागतस्त्वं कुत इह सरसस्तत्कियद्गो विशाल किं मद्बान्धोऽपि बाढ तदतिशठ महापाप मा ब्रूहि मिथ्या । इत्थं कूपोदरस्थः शपति तटगतं दुर्दुरो राजहंस नीचः प्रायः शठार्थो भवति हि धिषमो नापराधेन हृष्टः ॥ २८९ ॥ आबुः कैलासशैलं तुल्यति कटस्तास्यर्मासाभिलाषी वज्रुर्लङ्घ्यमूलं चलयति चपलस्तक्ष्णकार्हि जिघांसुः । मेघः पारं पियासुर्मुजगमपि महावस्मरस्याम्बुराशेः प्रायेणासन्नपातः स्मरति समुचितं कर्म न क्षुब्धकर्मा ॥ २९० ॥ येषां स्नेहो न धर्मे विरतिरितरतो वाऽपि येषां न किञ्चिन्नासोऽन्यस्मान्न लोकाद्भयमपयशसो नापि दण्डो नृपेभ्यः । नैव नष्टा च वाणी न च करणगणो निष्कलत्वं प्रयातस्ते नीचाश्चादुकारे प्रथितपृथुधियो नास्तिका हन्त विष्वक् ॥ २९१ ॥

लक्ष्मीप्रकृतिनिदर्शनम् ।

या स्वसंशानि पक्षेऽपि सन्ध्यावैधि विजृम्भते । इन्दिरा मन्दिरेऽन्येषां कथं तिष्ठति सा चिरम् ॥ १ ॥ गुणिन जनमालोक्य निजबन्धनशङ्कया । राजलक्ष्मीः कुरङ्गीव दूर दूरं पलायते ॥ २ ॥ शूर त्यजामि वैधव्यादुद्वेगं लज्जया पुनः । सापत्न्यात्पण्डितमपि तस्मात्कृपणमाश्रये ॥ ३ ॥ गोमिः श्रीद्वित्वान्छृण्व इति गोसंभुद्धिमिः । क्रीडत्यद्यापि सा लक्ष्मीरहो देवी पतिव्रता ॥ ४ ॥ अत्यार्थमतिदातारमतिशूर-मतिव्रतम् । प्रहामिमानि चैव श्रीर्मयाज्ञोपसर्पति ॥ ५ ॥ अनर्गतविधातारममत्तमकोपनम् । स्थिर-रश्मेमदीनं च नरं श्रीरूपतिष्ठते ॥ ६ ॥ सन्ये सत्यमह लक्ष्मीः समुद्राद्भूलिखिता । पश्यन्तोऽपि न पश्यन्ति सन्तो विह्वललोचनाः ॥ ७ ॥ समायाति यदा लक्ष्मीनारिकेलफलाभुवैत् । विनिर्याति यदा लक्ष्मीर्गजमुक्तकपित्थवैत् ॥ ८ ॥ लक्ष्मीर्यादो न विवेयादो नौदो वादोचितं वचः । विम्यती धीवरेभ्यो या जेडेभ्येव निमज्जति ॥ ९ ॥ कुटिला लक्ष्मीर्यत्र प्रभवति न सरस्वती वसति तत्र । प्रायः शत्रून्सुखयोर्न दृश्यते सौहृद लोके ॥ १० ॥ अय्यवसायिनमलस दैवैर्परं साहसाच्च परिहीनम् । प्रमर्दो पतिमिव वृद्ध नेच्छति लक्ष्मीरुपस्थातुम् ॥ ११ ॥ गुणवद्भिः सह संगममुच्चैःपदमानुसुसुका लक्ष्मीः । वीरकैरवाल-वसतिष्ठुवमसिचाराव्रतं चरति ॥ १२ ॥ श्रीपरिचयाज्जटा अपि भवन्त्यमित्रा विदग्धचरितानाम् । उप-

१ स्वनिवासस्थानभूते । २ सायङ्कालं यावत्, न तु ततः परमिति भावः । ३ अवतिष्ठते । ४ लक्ष्मीः शोभा च । ५ सुगीव । ६ शूरस्य हि मृत्युः प्रायो निश्चितः । ७ अयं मां कस्मैचिद्वात्यतीति पितृरूपेऽस्मिन्नतुरागं कथमिव निवृत्त्यामिति लज्जा । ८ विद्यारूपाया अन्यस्याः कान्तायास्त्वत्र वर्तमानत्वात् । ९ विद्याकान्तं च सापत्न्या-दिति सुपाठः । १० जडबुद्धिभिरिति भावः । ११ आपत्त्यागमनात्प्रथममेव तत्पतीकारकारिणम् । १२ हठोत्साहम् । १३ तदास्वादस्य द्रुलभत्वात् । १४ तत्स्वरूपस्य पुनरनुपलब्धेः । १५ समुद्रस्य । १६ 'यादांश्चि जलजन्तवः ।' इत्यमरः । १७ इदम् । १८ दाशेभ्यः सुमतिभ्यश्च । १९ हलयोद-भेदाज्जलेऽ, मूढेभ्यश्च । २० भन्तः प्रविशति । अतुरज्यते च । २१ लक्ष्मीः स्वभू सरस्वतीपतेर्ब्रह्मणो भगवत्पुत्रत्वात्, सरस्वती च ब्रह्मपत्नीत्वात्सुखा (पुत्रवधूः) इति भावः । २२ अलुप्तयोगिनम् । २३ 'भार्यं फलति सर्वेषाम्' इति मानिनम् । २४ श्रीढा युवतिः । २५ वीरणां, करवाले खड्गे वसतिः निवासो यस्याः सा ।

दिशति कामिनीनां यौवनमद एव ललितानि ॥ १३ ॥ वाक्चक्षुःश्रोत्रैर्यं लक्ष्मीः कुरुते नरस्य को
दोषः । गरलसद्वोदरजाता तत्रिन् यत्र मारयति ॥ १४ ॥ अनुभवत ददत वित्तं मान्यान्मानयत सज्ज-
नान्भजत । अतिपरुषपवनविलुलितदीपशिखाचञ्चला लक्ष्मीः ॥ १५ ॥ रत्नाकरतनुजनुपि द्विजराजे राजनि
श्रियो मित्रे । अमृतकरे च कैलावति पद्मिनि वामो कुतो भवसि ॥ १६ ॥ पूरयति पूर्णमेपा तद्विष्णी-
संहतिः समुद्रमिव । लक्ष्मीरघनस्य पुनर्लोचनमार्गोऽपि नायाति ॥ १७ ॥ सुव्यवसायिनि शूरे क्लेशसहि-
ष्णावनाकुलारम्भे । मयि पृष्ठतो विलम्बे यास्यसि कमले कियदूरम् ॥ १८ ॥ अपि दोर्म्या परिबद्धा
बद्धाऽपि गुणैरनेकधा निपुणैः । निर्गच्छति क्षणादिव जलधिजलोत्पत्तिपिच्छला लक्ष्मीः ॥ १९ ॥
हरिभूमिनि सिन्धुसर्पेण कमले किं कथयामि ते गुणान् । अनुरज्यसि हा जडे जने गुणगौरे पुरुषे
विरज्यसि ॥ २० ॥ वीक्षितानि तव वारिधिकन्ये यत्र पालितजगन्ति लगेन्ति । चित्रमत्र च परत्र च
देही देहिद्वन्द्वमर्पद्वाय चकास्ति ॥ २१ ॥ यद्वदन्ति चपलेत्यपवादं नैव दूषणमिदं कैमलायाः ।
दूषणं जलनिधेहि भवेत्तद्वत्पुराणपुरुषाय ददौ ताम् ॥ २२ ॥ चाञ्चल्यमुच्चैः श्रवसस्तुरंगात्कौटि-
त्यमिन्दोर्विषतो विमोहः । इति श्रियाऽशिक्षि संहोदरेभ्यो न वेमि कस्माद्गुणवद्विरोधः ॥ २३ ॥ श्वश्रू-
विना वृत्तिरिव स्वतन्त्रा प्रायः स्त्रैवाणामपवादहेतुः । यद्वाणि लोके रम्या विहीनां सतीमपि त्वामसतीं
वदन्ति ॥ २४ ॥ उत्साहसंपन्नमदीर्घसूत्र क्रियाविधिं व्यसनेष्वसक्तम् । शूरं कृतज्ञं दृढसौहृदं च
लक्ष्मीः स्वयं याति निवासहेतोः ॥ २५ ॥ हौलाहलो नैव विषं विषं रम्या जनाः परं व्यर्थं यमत्र
मन्वते । निपीय जागर्ति सुखेन तं शिवः स्पृशन्निमां मुह्यति निद्रया हरिः ॥ २६ ॥ तापापहे सुहृ-
दये रुचिरे प्रेम्बुद्धे मित्रानुपगमिस्ते धृतसद्गुणौघे । स्वाङ्गप्रदानपरिप्ररितषट्पदीघे युक्तं तवेह कैमले
कैमले स्थितिर्यत् ॥ २७ ॥ रत्नाकरस्तव पिता कमले निवासो भ्राता सुधामयतनुः पतिरिदं देवः ।
केनापरेण कमले वत शिक्षितानि सौरङ्गगृहकुटिलानि विचेष्टितानि ॥ २८ ॥ लक्ष्मि क्षमस्व वचनीय-
मिदं दुरुक्तमन्धीभवन्ति पुरुषस्त्वदुपासनेन । नो चेत्कथं कमलपत्रविशालनेत्रो नारायणः स्वपिति
पञ्चमोगोतल्पे ॥ २९ ॥ असौमग्यं धत्ते परमसुखमोगास्पदमयं विचित्रं तद्देहं भवति पृथुकार्तस्वर-
मयम् । निविष्टः पत्यङ्के कलयति स कान्तारतरण प्रसादं कोपं मा जननि भवती यत्र तनुते ॥ ३० ॥

१ आचिक्करोतीति व्यङ्ग्य इति काव्यप्रकाशादौ स्पष्टम् । २ विलसितानि ।
३ वागादीनां संहारम् । ४ समुद्रादेव लक्ष्मीर्गरलं चोदभूतामिति तथोक्तिः । ५ जनुः-उत्पत्तिः ।
६ सहजत्वात् प्रेमास्पदभूते । ७ कलानिधौ । ८ हे लक्ष्मि । ९ रम्या, प्रतिकूला च । १० सम्प-
न्नानां मध्ये प्राणिनां मध्ये वा पूर्णं पूर्वतः समृद्धम् । तरङ्गिणीनां नदीनां संहतिः समूहः
समुद्रमिव पूरयतीत्यन्वयः । ११ नाकुलः अविचार्य प्रवर्त्यमानः आरम्भः कर्माहुष्टानक्रमो यस्य
तत्र । १२ जलधिजलाद्भूतपत्तिर्यस्याः । साऽसौ पिच्छला, यद्वा-जलधिजलोत्पत्तिः-तरङ्गः
तद्देहं पिच्छला क्षणिकदृश्येति । १३ श्रीहरिमये । १४ समुद्राद्भूतपत्तेः । १५ मृदे । १६ उपतिष्ठन्ते ।
१७ देही जीवः । १८ देहि इति परामर्शनाऽनावश्यकत्वात् । १९ लक्ष्म्याः । २० वृद्धः । सनातन- ।
२१ उच्चैः श्रवः प्रभृतीनामपि समुद्रजत्वात् । २२ पुत्रवधूनाम् । २३ लक्ष्मीरूपया श्वश्रू-
२४ धृतादिषु । २५ उत्कटं गरलम् । २६ लक्ष्मीः । २७ विपर्ययताम् । २८ हालाहलम् ।
२९ विकसिते समाहिते च । ३० सूर्य- । खुह्य । ३१ लक्ष्मिः । ३२ खरोजे । ३३ चन्द्रमाः ।
३४ नारायणः । ३५ भृगु- । ३६ सर्पकलेबरे । ३७ असौ इति भाग्यम् इति समस्तं च ।
३८ नानावर्णैरञ्जितं चित्रताशून्यं वा । ३९ पृथुनि कार्तस्वरमयानि सुवर्णप्रचुराणि पात्रादीनि यत्र
सादृशम् । पृथुकानां बालकानाम्, य आर्तस्वरस्तत्प्रचुरं च । ४० रलयोः सावर्ण्यमिति पर्यङ्के
शब्दायाम् । तथा पल्ल्याः शुद्धग्रामस्य बङ्गः मध्यदेशस्तत्रेति च । ४१ कान्तया सह यत्रैव
तद्रूपं रणम् । कान्तारस्य दुर्गमवनस्य तरणं पारममनसि च ।

समुद्रस्यापत्यं प्रीयतमहिमामुद्रितमुखः स्वसा प्रालेयांशोऽस्त्रिनयनशिरोधामवसते । मुरारातेर्योषित्सरसिरुह-
किर्ल्लान्कनिलया तथाऽपि श्रीः स्त्रीत्वात्प्रकृतिचपलाऽऽलिङ्गति खलान् ॥ ३१ ॥ तीक्ष्णादुद्विजते मृदौ परि-
मवत्रासान्नं सतिष्ठते मूर्खान्द्वेष्टि न गच्छति प्रणयितामत्यन्तविद्वत्स्वपि । शूरेभ्योऽप्यधिक बिभेत्युप-
हसत्येकान्तमीरुनपि श्रीलम्बप्रसरेव वेशर्वेनिता दुःखोपचर्यो भ्रशम् ॥ ३२ ॥ कल्मैचित्कपटाय
कैटमारिप्रुरःपीठदीर्घालयां देवि त्वामभिवाद्य कुप्यसि न चेत्तत्किंचिदाचक्ष्महे । यत्ते मन्दिरमम्बुजन्म
किमिदं विद्यागृहं यच्च ते नीचावीचतरोपसर्पणमपामेतत्किमाचार्यकम् ॥ ३३ ॥ पद्मे मूढजने ददासि
विमव विद्वत्सु किं मत्सरो नाहं मत्सरिणी न चापि चपला नैवास्ति मूर्खे रतिः । मूर्खेभ्यो द्रविण
ददामि नितरा तत्कारण श्रूयता विद्वान्सर्वगुणेषु पूजिततनुर्मुखस्य नान्या गतिः ॥ ३४ ॥ तिर्यक्च मजतु
प्रतारयतु वा धर्मक्रियाकोविद हन्तु स्वा जननीं पिबत्वपि सुरां शुद्धा वधूमुञ्चतु । वेदान्दिन्दुतु वा हिनस्तु
जनतां किं वाऽन्या चिन्तया लक्ष्मीर्यस्य गृहे स एव मजति प्रायो जगद्वन्धताम् ॥ ३५ ॥ आलस्य
स्थिरतामुपैति मजते चापल्यमुद्योगिता मूकत्वं मितभाषितां वितनुते मौढ्य मवेदार्जवम् । पात्रापात्र-
विचारणाविरहिता यच्छ्रुत्युदात्तमतां मातर्लक्ष्मि तव प्रसादवशतो दोषा जमी स्युर्गुणाः ॥ ३६ ॥
हे लक्ष्मि क्षणिके स्वभावचपले मूढे च पापेऽधमे न त्वं चोत्तमपात्रमिच्छसि खले प्रायेण दुश्चा-
रिणि । ये देवार्चनसत्यशौचनिरता ये चापि धर्मे रतास्तेभ्यो लज्जसि निर्दये गतमतिर्नोचो जनो
वर्द्धमः ॥ ३७ ॥ नाहं दुश्चरिणी न चापि चपला मूर्खे न मे रोचते नो शूरो न च पण्डितो न
च शठो हीनाक्षरो नैव च । पूर्वस्मिन्कृतपुण्ययोगविमवो मुहुक्ते स मे सफल लोकानां किमसह्यता सखि
पुनर्दृष्ट्वा परा संपदम् ॥ ३८ ॥ हन्तुर्वन्धुजनान्वनार्थमेनघान्गन्तुः परस्त्रीशतं रन्तुर्जन्तुर्विहिंसकैः सह जनेः संतु-
ष्यतो वञ्चनैः । वक्तुस्तीक्ष्णमयुक्तमेव वचनं प्लुर्मेतं चौदनं नित्यं नृत्यसि मन्दिरेषु कमले कैल्य तवैतन्म-
तम् ॥ ३९ ॥ यत्राभ्यागतदानमानचरणप्रक्षालनं मोजनं सत्सेवा पितृदेवतार्चनविधिः सत्यं गवा पाल-
नम् । धान्यानामपि सग्रहो न कलहभित्तानुरूपा प्रिया हृष्टा प्राह हरिं वसामि कमला तस्मिन्गृहे
निश्चला ॥ ४० ॥ येषामन्यैकलत्रदर्शनकलाव्युत्पत्तिश्चन्ये दशौ मूढ इव परार्थचिन्तनविधौ मिथ्यान-
मिन्नं मुखम् । अप्रज्ञातपशून्बुधुक्षितशिशून्भ्रोदकैस्तार्म्यतस्तेषां लक्ष्मि गृहान्दृशाऽपि मयमीतेवेह नो
वीक्षसे ॥ ४१ ॥ नो जानाति कुलीनमुत्तमगुणं सत्त्वान्वितं धार्मिकं नाचारप्रवणं न कार्यकुशलं न
प्रज्ञयाऽलङ्कृतम् । नीचं दूरमपेतसर्वैर्मदयं यस्मादियं सेवते तद्वशानुगुणं पयोधिसुतया लक्ष्म्या प्रमाणी-
कृतम् ॥ ४२ ॥ पीतोऽगस्त्येन सौतश्चरणतलहतो बह्वृभोऽन्येर्न रोषादाबाल्याद्विप्रवर्यैः स्ववदनविवरे
धारिता वैरिणी मे । गेहं मे छेदयन्ति प्रतिदिवसमुर्माकान्तपूजानिमित्तं तस्मात्स्थिता सदाऽहं द्विजकुल-
सदनं नाथ नित्यं त्यजामि ॥ ४३ ॥ दुष्टं कामं मनो मे यदपि बत जरत्पूरुषानुपसक्ताबन्तस्तृप्तेरभावा-
त्तदपि न गुरवो ब्राह्मणा जातु मोम्याः । इत्येवान्तर्विचारा जलनिधितनया सर्वतोऽन्यत्र लोके नित्यं
माव निवृत्ते न तु सुकृतिनि सा क्षमासुराणां कुलेऽपि ॥ ४४ ॥

१ हिमांशोः । २ केसरः । ३ निलगन्धः । ४ वेश्या । ५ मुराराध्या । ६ जनेष्विति पाठान्तरम् ।
७ पक्षिभावम् । प्रतिकूलत्वं वा । ८ प्रीतिपात्रम् । ९ अनपराधिनः । १० हिंस्रः । ११ मितं
पक्तुः कृण्वत्य । १२ कुत्र भवम् । १३ परस्त्री । अर्थात् असदिङ्गितक्रियातः विकृते । यद्वा
अन्यकलत्रपदं सरस्वतीरूपसपत्नीपरम् । १४ अनायुतत्रया मेघधारापातेन पीडयमानान् ।
१५ गुणविशेषः । १६ पिता समुद्रः । १७ भयः विष्णुः । १८ भृगुमुनिना । १९ सरस्वती ।
२० कमलम्, विल्वं वा ।

द्रविणमहिमप्रशंसनम् ।

अहो कनकमाहात्म्यं वक्तुं केनापि नश्यते । नमसाम्यादहो चित्रं धत्तुरोऽपि मदप्रदः ॥ १ ॥ न वित्तं दर्शयेत्प्राज्ञः कस्यचित्स्वल्पमप्यहो । मुनेरपि यतस्तस्य दर्शनाच्चलते मनः ॥ २ ॥ धनमर्जय काकुत्स्थ धनमूलमिदं जगत् । अन्तरं नैव पश्यामि निर्धनस्य मृतस्य च ॥ ३ ॥ ब्रह्मज्ञोऽपि नरः पूज्यो यस्यास्ति विपुलं धनम् । शशिना तुल्यवंशोऽपि निर्धनः परिभूयते ॥ ४ ॥ कुत आगत्य घटते विघट्य क्व नु याति च । न लक्ष्यते गतिश्चित्रा धनस्य च धनस्य च ॥ ५ ॥ स्त्रीरूपं मोहकं पुंसो यूत एव भवेत्क्षणम् । कनकं बालवृद्धस्त्रीषण्डानामपि सर्धदा ॥ ६ ॥ न नरस्य नरो दासो दासश्चार्थस्य भूपते । गौरवं लाघवं वापि धनाधननिबन्धनम् ॥ ७ ॥ विभवो हि यथा लोके न शरीराणि देहिनाम् । चाण्डालोऽपि नरः पूज्यो यस्यास्ति विपुलं धनम् ॥ ८ ॥ सुवर्णस्य प्रसङ्गेन न चित्रं चेत्सुवर्णता । किंतु कर्तुं वैचित्र्यं सुमनस्त्वाय कल्पते ॥ ९ ॥ यस्यास्ति वित्तं स नरः कुलीनः स पण्डितः स श्रुतवान्गुणज्ञः । स एव वक्ता स च दर्शनीयः सर्वे गुणाः काञ्चनमाश्रयन्ति ॥ १० ॥ त्यजन्ति मित्राणि धनैर्विहीन पुत्राश्च दारोश्च सुहृज्जनाश्च । तमर्थवन्तं पुनराश्रयन्ति ह्यर्थो हि लोके पुरुषस्य वन्धुः ॥ ११ ॥ भुमु-क्षितैर्व्याकरणं न मुञ्च्यते पिपासितैः काव्यरसो न पीयते । न च्छन्दसो केनचिदुद्धृतं कुलं हिरण्यमेवा-र्जय निष्फला गुणाः ॥ १२ ॥ धनैर्निष्कुलीनाः कुलीना भवन्ति धनैरापदं मानवा निस्तरन्ति । धनेभ्यः परो बान्धवो नास्ति लोके धनान्यर्जयध्वं धनान्यर्जयध्वम् ॥ १३ ॥ दुन्दुभिस्तु सुतरामचेतन-स्तन्मुखादपि धनं धनं धनम् । इत्यमेव निनदः प्रवर्तते किं पुनर्यदि जनः सचेतनः ॥ १४ ॥ त्यक्त्वा युवा स्वयुवति सुविलासयोग्यां दूरं विदेशैश्चसतौ निवसन्धनार्थी । रात्र्यागमे स्मरति तां न समेति तस्मात्कान्ताभ्रमादपि वरः कनकभ्रमोऽयम् ॥ १५ ॥ जातिर्यातु रसातलं गुणगणस्तस्याप्यधो गच्छतु शील शैलतटात्पतत्वमिर्जनः संदहतां वह्निना । शौर्ये वैरिणि यज्जमाशु निपतत्वर्थोऽस्तु नः केवलं येनै-केन विना गुणास्तृणलवणार्थीः समस्ता इमे ॥ १६ ॥ माता निन्दति नाभिनन्दति पिता आता न संभाषते श्वस्यः कृप्यति नानुगच्छति सुतः कान्ता च नालिङ्गते । अर्थप्रार्थनशङ्कया न क्रुते संभाषणं वै सुहृत्तस्माद्भव्यमुपार्जयस्व सुमते द्रव्येण सर्वे वशाः ॥ १७ ॥

द्रविणगर्हणम् ।

अर्थार्थी जीवलोकोऽयं स्मशानमपि सेवते । जनिर्तौरपि त्यक्त्वा निः^{३५} स्वं गच्छति दूरतः ॥ १ ॥ लक्ष्मीवन्तो न जानन्ति प्रायेण परवेदनाम् । शोषे धरामरुक्कान्ते शेते नारायणः सुखम् ॥ २ ॥ वर हालाहलं पीतं सद्यः प्राणहरं विषम् । न तु दृष्टं धनाम्यस्य भ्रूमेङ्गकुटिलं मुखम् ॥ ३ ॥ भैक्ते द्वेषो जैडे

१ कनकपदस्य धत्तुरसुवर्णोभयवाचित्वात् । २ मेघस्य । ३ क्लीबानाम् । ४ हेमः, शोभनवर्णस्य च । ५ हेमाकारिता- । ६ कुण्डलाद्विनाशयन्तमवर्णत्वम्, प्रशंसनीयत्वं वा । ७ रा-क्षस- । सुवर्ण- । ८ देवभावाय, सुप्रसन्नत्वाय च । ९ शास्त्रविद् । १० क्षियते । ११ खाद्यते च । १२ सादरं श्रूयते । आस्वाद्यते च । १३ वेदेन । १४ वृत्तिं नीतम्, विपत्तेर्निष्का-खितं वा । १५ इदं शब्दालुकरणम् । द्रविणवाचकमिति तु स्पष्टमेव । १६ परदेशस्थाने । १७ वन्धु-जनः । १७ सद्यः । १८ पितरम् । १९ दरिद्रम् । २० भ्रुवोर्धनुराकारीकरम् । २१ सेवके ओदने च । २२ मूढे जले च ।

प्रीतिरक्षिगुरुलब्धम् । मुखे च कटुता नित्यं धनिनां अरिणामिव ॥ ४ ॥ आलिङ्गिताः परैर्यान्ति
प्रसखलन्ति सैमे पथि । अव्यक्तानि च भाषन्ते धनिनो मद्यपा इव ॥ ५ ॥ आजन्मानुगतेऽप्य-
स्मिन्नाले विमुखमम्बुजम् । प्रायेण गुणपूर्णेषु रीतिर्लक्ष्मीवतामियम् ॥ ६ ॥ धनं तावदसुखम् लब्धं
कृच्छ्रेण रक्षते । लब्धनाशो यथा मृत्युस्तस्मादेतन्न चिन्तयेत् ॥ ७ ॥ जनयन्यर्जने दुःखं तापयन्ति
विपत्तिषु । मोहयन्ति च संपत्तौ कथमर्थाः सुखावहाः ॥ ८ ॥ यथाऽऽमिष जले मत्स्यैर्मक्ष्यते श्यापदैर्भुवि ।
आकाशे पक्षिमिश्रैव तथा सर्वत्र वित्तवान् ॥ ९ ॥ राजतः सलिलादग्नेश्चोरतः स्वजनादपि । मयमर्थ-
वतां नित्यं मृत्योः प्राणश्रतामिव ॥ १० ॥ घनाशया खलीकौरः कस्य नाम न जायते । दूरादामिषलो-
भेन वध्यते खेचरः खगः ॥ ११ ॥ अर्थस्य पुरुषो दासः स च जातु न कस्यचित् । यदर्जनपरा लोके
सर्वेऽपि भुवनत्रये ॥ १२ ॥ धनार्थं जीवितत्यागो धर्मत्यागश्च धावनम् । सहन क्षुत्तृपोर्वैरं सुहृद्भिश्च
सुतादिभिः ॥ १३ ॥ बधिरस्यति कर्णविबरं बाचं मूकस्यति नयनमन्वयति । विकृतस्यति गात्रयष्टि संप-
द्रोगोऽयमद्भुतो राजन् ॥ १४ ॥ लक्ष्म्या परिपूर्णोऽहं न भयं मेऽस्तीति मोहनिद्रैषा । परिपूर्णस्यैवेन्दो-
र्मवति मय सिंहिकौस्तुभः ॥ १५ ॥ अर्जुनीयति यदर्जने जनो बर्जनीयजनतर्जनादिभिः । मर्दुक्षु
नश्यति चिराय सचिता वञ्चिता जगति के न संपदा ॥ १६ ॥ वरमसिधारा तरुतलवासो वरमिह भिक्षा
वरमुपवासः । वरमपि घरे नरके पतनं न च घनगर्वितबान्धवशरणम् ॥ १७ ॥ तानीन्द्रियाप्यविक-
लानि मनस्तदेव सा बुद्धिरप्रतिहतौ यचनं तदेव । अर्थोष्मणा विरहितः पुरुषः स एव हान्यः क्षणेन
भवतीति विचित्रमेतत् ॥ १८ ॥ आपद्रुतं हससि किं द्रविणान्ध मूढ लक्ष्मीः स्थिरा न भवतीति
किमत्र चित्रम् । एतान्प्रपश्यसि घटाञ्जलयन्त्रचक्रे रिक्ता भवन्ति भरिता भरिताश्च रिक्ताः ॥ १९ ॥
धनमपि परदत्तं दुःखमौचित्यमाजा भवति हृदि तदेवानन्दकारीतरेषाम् । मलयैर्जरसविन्दुर्बाधते नेत्रमन्त-
र्जनयति च स एवाह्लादमन्यत्र गात्रे ॥ २० ॥ लभेद्यदयुतं धनं तदधनं धनं यद्यपि लभेत नियुतं धनं
निधनमेव तज्जायते । तथा धनपरार्थकं तदपि भावहीनात्मकं यदक्षीरपदद्वयान्तरगतं धनं तद्वनम्
॥ २१ ॥ दायादाः स्पृहयन्ति तत्स्वरगणा मुष्णन्ति भ्रूमीमुजो दूरेण छलभाकलये हृत्तैर्मुग्धस्मीक-
रोति क्षणात् । अम्मः प्रार्थयते क्षितौ विनिहितं यक्षा हरन्ति ध्रुवं दुर्वैरैस्तानया नयन्ति निर्धेनं
धितिवेधनं तद्वह ॥ २२ ॥

ईश्वरमशंसनम् ।

इत्या यदि नृपद्वारे सम्मन्यन्ते किमद्भुतम् । इदानीं विबुधद्वारे तेषामेव पुरस्क्रिया ॥ १ ॥ बहुनाम-
पराधानापि हन्त विधायकः । निन्दते नैव केनापि प्रत्युत स्तूयते जनैः ॥ २ ॥ धनवान्बलवाह्योके

१ अग्नीतिः । २ शुरुणा पित्राचार्यादीनां लङ्घनं तिरस्कारः । ३ शुरु अत्यन्तं लङ्घनम्
उपवासश्च । ४ कटुभाषित्वम्, नीरसत्वं च । ५ निम्नोन्नतवाङ्मन्ये, सरले, न्याय्ये च ।
५ व्याघ्रादिभिः । ६ तिरस्कारः । ७ मांस- । ८ आकाशचारी । ९ शरीरयष्टिम् । १० राहोः ।
११ अर्जुनः सहस्रबाहुः । १२ हृदिति । १३ समर्थानि । १४ अकुण्ठिता । १५ चन्दन- । १६ सहस्र-
दशकम्, अकारेण युतं (धनाभावम्) च । १७ लक्षलक्षलक्ष्याकम्, निकारेण युतं (निधनम्) च ।
१८ धनस्य परार्द्धं सङ्ख्याविशेषम्, धनसम्बन्धि परमर्द्धं 'न' इति निषेधात्मकम् । १९ अक्षरः
अविनाशी परमेश्वर इति यावत्, तस्य पदद्वयं तदन्तरगतम्, अक्षरयोः वर्णरूपयोः (पद)
पकारदकारयोः यदन्तरं तत्र गतम् 'धन' इत्यात्मकाक्षरद्वयरूपमिति भावः । २० अपहरन्ति ।
२१ विचार्ये । २२ क्रोधाग्निपिति भावः । २३ आक्रामति । २४ इडाः । २५ मृत्युम् । २६ धनि- ।

सर्वः सर्वत्र सर्वदा । प्रभुत्वं धनमूलं हि राज्ञामप्युपजायते ॥ ३ ॥ ययोवृद्धास्तपोवृद्धा ज्ञानवृद्धाश्च ये परे । ते सर्वे धनवृद्धस्य द्वारे तिष्ठन्ति किंकराः ॥ ४ ॥ न सा विद्या न तच्छीलं न तद्वानं न सा कला । अर्थार्थिभिर्न तच्छौर्यं धनिनां यत्र कीर्त्यते ॥ ५ ॥ पतन्ति खड्गधारासु विंशन्ति मकरालेयम् । किं न कुर्वन्ति सुभगे कष्टमर्थार्थिनो जनाः ॥ ६ ॥ एहि गच्छ पतोत्तिष्ठ वद मौन समाचर । एवमाशाग्रहप्रस्तैः क्रीडन्ति धनिनोऽर्थिभिः ॥ ७ ॥ यस्यार्थास्तस्य मित्राणि यस्यार्थास्तस्य बान्धवाः । यस्यार्थाः स पुमाँल्लोके यस्यार्थाः स च पण्डितः ॥ ८ ॥ को नाम नातुवृत्तिं सुमहानपि धनवतः कुरुते । वित्तेशमैव न भिन्दे । समीपमुपसेवते शत्रुः ॥ ९ ॥ हेतुप्रमाणयुक्तं वाक्यं न श्रूयते दरिद्रस्य । अप्यतिपरुषमसत्यं पूज्य वाक्यं समृद्धस्य ॥ १० ॥ धर्मवमाजां भूषणमपि भूषणपक्ष एव निक्षिप्तम् । गुणमात्मनामधर्मं द्वेष च गृणन्ति कौणादाः ॥ ११ ॥ वाणी दरिद्रस्य शुभा हिताऽपि ह्यर्थेन शब्देन च सप्रयुक्ता । न शोभते वित्तवतः समीपे भेरीनिनादोपहतेव वीणा ॥ १२ ॥ यादृशि तादृशि वित्त-सैन्याये पञ्च पिशाचशतानि वसन्ति । यानि पुनर्निवसन्ति महीशे तानि न केनचिदाकलितानि ॥ १३ ॥ न विद्यया नैव कुलेन गौरव जनानुरागो धनिकेषु सर्वदा । कौपालिना मौलिधृताऽपि जाह्नवी प्रयाति रत्नाकरमेव सत्वरम् ॥ १४ ॥ गङ्गां च धारयति मूर्ध्नि सदा कपाली सा तस्य चुम्बति मुखं न कदा-चिदेव । रत्नाकरं प्रति चुम्बन्व सहस्रवक्त्रैर्गङ्गादयो युवतयः सधनानुकूलाः ॥ १५ ॥ धिगस्त्वेता विद्या धिगपि कवितां धिक्स्तुर्जनतां वयो रूपं धिग्विधिविगपि च यशो निर्धनवतः । असौ जीयादेकः सकल-गुणहीनोऽपि धनवान्वहिर्यस्य द्वारे तृणलवनिभाः सन्ति गुणिनः ॥ १६ ॥ परिक्षीणः कश्चित्स्पृहयति यवानां प्रसृतये स पश्चात्सर्पूणः कलयति धरित्रीं तृणसमाम् । अतश्चानैकान्याद्गुरुलघुतयाऽर्थेषु धनिना-मवस्था वस्तूनि प्रथयति च सकोचयति च ॥ १७ ॥

दुर्विधगर्हणम् ।

दुर्विधाः परिभूयन्ते धर्मीयासोऽपि सर्वतः । किं पुनः परतः किंतु स्वजनैरपि मुच्यते ॥ १ ॥ उत्थाय हृदि लीयन्ते दरिद्राणां मनोरथाः । बालवैधव्यदग्धानां कुलस्त्रीणां कुचा इव ॥ २ ॥ हे दारिद्र्य नमस्तुभ्य सिद्धोऽहं त्वत्प्रसादतः । पश्याम्यहं जगत्सर्वं न मां पश्यति कश्चन ॥ ३ ॥ धनिनामिह भूलोके परोऽपि स्वजनायते । स्वजनोऽपि दारिद्र्याणां तत्क्षणादुर्जनायते ॥ ४ ॥ परोक्षं सत्कुलं विद्या शील शौर्यं सुरुपसौम् । विधिर्ददाति निपुणः कन्यामिव दारिद्र्यताम् ॥ ५ ॥ येनैवाम्बरैर्लण्डेन सवीतो निशि चन्द्रमाः । तेनैव च दिवा भानुरहो दौर्गन्धमेतयोः ॥ ६ ॥ चाण्डालश्च दारिद्र्यश्च द्वावेतौ सदृशाविह । चाण्डालस्य न गृह्णन्ति दारिद्र्यो न प्रयच्छति ॥ ७ ॥ अर्थेन तु विहीनस्य पुरुषस्याल्पमेधैः । क्रियाः सर्वा विनश्यन्ति ग्रीमे कुसैरितो यथा ॥ ८ ॥ द्वाविमावमसि क्षेप्यौ गाढं बद्धा गले शिलाम् । धनी चेदप्रदाता स्यादरिद्रश्चाप्यतौ पसः ॥ ९ ॥ अत्यन्तविमुखे दैवे व्यर्थे यत्ने च पौरुषे । मनस्विनो दरिद्रस्य वनादन्यत्कुतः सुखम् ॥ १० ॥ दूये कान्ताकरं वीक्ष्य मणिकङ्कणवार्जितम् । अतः परं

१ समुद्रम् । २ धनाढ्य- । कुबेर- । ३ धनिनाम् । ४ कणादमतानुमन्तादः । कणादो वैशेषिकशास्त्रप्रणेता । ५ सहिते । ६ शङ्करेण, अत्यन्तदारिद्रेण च । ७ मस्तक- । ८ गङ्गा, तदाख्या नायिका च । ९ समुद्रम्, धनाढ्य च । १० सज्जनताम् । ११ दरिद्राः । १२ सौन्दर्यम् । १३ ज्योम- । वस्त्र- । १४ दरिद्रत्वम् । १५ मूढस्य । १६ क्षुद्रा नद्यः । १७ गृहस्थः । १८ स्त्रियाभि ।

परं दूये मैणिकं कैणवर्जितम् ॥ ११ ॥ रात्रौ जालुर्दिवा भानुः कुर्यानुः संख्ययोर्द्वयोः । पश्य शीतं
मया नीतं जालुमालुक्कालुभिः ॥ १२ ॥ किं करोमि कं गच्छामि कसुपैमि दुरात्मना । दुर्मैरेणोदरेणाहं
प्राणैरपि विहम्बितः ॥ १३ ॥ दुःखं दुःखमिति क्षूयान्मानवो नरकं प्रति । दारिद्र्यादधिकं दुःखं न
भूतं न भविष्यति ॥ १४ ॥ किं चान्यैः मुकुलाचारैः सेव्यतामेति पूरुषः । धनहानः स्वपत्न्याऽपि
त्यष्यते किं पुनः परैः ॥ १५ ॥ किं वाच्यं सूर्यशशिनोर्दारिद्र्यं महता पुरः । दिनरात्रिनिमगणेन परिघटो
यदम्बरम् ॥ १६ ॥ मौर्ख्यं सर्वापदां निष्ठा का हि नापदजानतः । तस्मिन्नप्यविषण्णो यः कं सोऽन्यत्र
विपत्स्यति ॥ १७ ॥ यदि नाम कुले जन्म तत्किमर्थं दरिद्रता । दरिद्रत्वेऽपि मूर्खत्वमहो
दुःखपरम्परा ॥ १८ ॥ कः स्वमावगमीराणां जानीयाद्द्वहिरापदम् । बालापत्येन भृत्येन
यदि सा न प्रकास्यते ॥ १९ ॥ सन्तोऽपि न विराजन्ते हीनार्थस्यैतरे गुणाः । आदित्य इव भूतानां
ग्रीर्णानां प्रकाशिनी ॥ २० ॥ वरं हि नरके वासो न तु दुर्धरिते गृहे । नरकात्क्षीयते पापं कुटू-
हात्परिवर्धते ॥ २१ ॥ नातः पापीयसीं काचिदवस्था शम्बरौऽब्रवीत् । यस्या नैवाद्य न प्रातर्मोजन
तात विद्यते ॥ २२ ॥ न तथा बाध्यते राजन्प्रकृत्यैर्निर्धनो जनः । यथा मद्रौणि सप्राप्य तैर्वि-
हीनः सुखोचितः ॥ २३ ॥ कुञ्जस्य कीटखातस्य दावनिष्कृषितत्वचः । तरोरप्युपरस्थस्य वर जन्म न
चार्थिनैः ॥ २४ ॥ धर्मार्थकामहीनस्य परकीयान्मोजिनः । काकस्येव दरिद्रस्य दीर्घमायुर्विडम्बना
॥ २५ ॥ शीतमच्चा कैद्वं च वयोतीताश्च योधितः । अनसः प्रातिकूल्यं च जरायाः पञ्च हेतवः
॥ २६ ॥ सुहृदां हि घनं मुक्त्वा कृत्वा प्रणयमीप्सितम् । प्रतिकर्तुमशक्तस्य जीवितान्मरणं वरम्
॥ २७ ॥ लज्जावतः कुलीनस्य याचितुं घनमिच्छतः । कण्ठे पारावर्तस्यैव वाक्करोति गतागतम्
॥ २८ ॥ कण्ठे गद्वदता स्वदो मुखे वैषण्येपथू । त्रियमाणस्य चिह्नानि यानि तान्येव याचतः
॥ २९ ॥ धन्यास्ते ये न पश्यन्ति देशभद्रं कुलक्षयम् । परचित्तगतान्दारान्युत्र च व्यसनतारुम् ॥ ३० ॥
खशेमाप्य तु काव्येन काव्यं गीतेन हन्यते । गीतं तु स्त्रीविलासेन स्त्रीविलासो बुभुक्षया
॥ ३१ ॥ जीवन्त्यर्थक्षये नीचा याच्योपद्रवधनैः । कुलाभिमानमूर्खानां साधूनां नास्ति जीवनम्
॥ ३२ ॥ शून्यमपुत्रस्य गृहं चिरशून्यं नास्ति यस्य सन्निभम् । मूर्खस्य दिशः शून्याः सर्वे शून्य
दारिद्र्यस्य ॥ ३३ ॥ पक्षविकलश्च पक्षी शुष्कश्च तरुः सरश्च जलहीनम् । सर्पश्चोद्धृतदष्टस्तुल्य लोके
दारिद्र्यश्च ॥ ३४ ॥ अर्धेन्द्रो तुष्यति न मया न स्तुष्या साऽपि नाम्बया न मया । अहमपि न तथा न तथा
यद राजन्कर्त्तव्यं दोषोऽयम् ॥ ३५ ॥ पृथुर्कार्तस्वरपात्र भूविर्तेनिःशेषपरिजनं देव । विर्लेसत्करेणुगहनं
संप्रति सप्रमापयोः सदनम् ॥ ३६ ॥ दारिद्र्यान्मरणाद्वा मरणं सरोचते न दारिद्र्यम् । अल्पकेशं

१ अत्यन्धम् । २ मृत्पात्रम् । ३ धान्यकणः । ४ अग्निः । ५ वस्त्रम्, आकाशं च ।
६ अखिलः । अतुरक्त इति यावत् । ७ सम्पत्तिः । ८ दारिद्र्यपूर्णं । ९ एतदाह्यो दैत्यः ।
१० स्वभावेन । ११ ऐश्वर्याणि । १२ दरिद्रतयायाचकस्य । १३ पर्युषितत्वादिना कुत्सितमन्नम् ।
१४ कपोतस्येव । १५ खशानां स्लेच्छानां भार्य-भाषणम् । खरभाष्यमिति पाठे तु खरखड्ग-
परुषभाषणमित्यभिप्रायः । १६ धने नष्टे । १७ प्रतारणैः । १८ कुलाभिमानेन प्रकटयितुमक्षमाणाम् ।
१९ गृहादि । २० निष्कासित- । २१ माता । २२ किं तु दारिद्र्यस्यैवेति भावः । २३ पृथूनि कर्तस्वर-
(स्वर्णं) पात्राणि यत्र । पृथुकानाम् (बालानाम्) आतस्वरस्य पात्रम् आवासरूपम् । २४ भूषिताः
निःशेषाः परिजना अतुष्टरा यत्रेति, भुवि उषिताः गृहकल्पनाद्यभावात् धरातले कृतवासा
निःशेषाः परिजनाः बन्धवो यत्रेति च । २५ विलसन्तीभिः करेणुभिः हस्तिनीभिर्गहनम् । यद्ययोर-
भेदात् विले सीदन्तीति तेषां मूषकादीनां ये रणवस्तैर्गहनम् । स्पष्टमन्त्रम् ।

मरणं दारिद्र्यमनन्तकं दुःखम् ॥ ३७ ॥ तावत्सन्ति सहाया यावज्जन्तुर्न कृच्छ्रमामोति । अभिपतति शिरसि मृत्यौ कं कः शक्तः परित्रातुम् ॥ ३८ ॥ विकसामि रवातुदिते संकोचमुपैमि चास्तमुपयाते । दारिद्र्यसरसि मग्नः पङ्कजलीलामनुभवामि ॥ ३९ ॥ घृतलयणतैलतण्डुलशाकेनवनचिन्तयाऽनुदिनम् । विपुलैमेतेरपि पुंसो नश्यति धीर्मेन्दविभवत्वात् ॥ ४० ॥ वीणा वंशश्चन्दनं चन्द्रभासः शय्या यानं यौवनस्थास्तरुण्यः । नैतद्रम्यं क्षुत्पिपासादिदानां सर्वारम्भास्तण्डुलप्रस्थमूलाः ॥ ४१ ॥ दारिद्र्यं भोक्त्वं परमं विवेकिं गुणाधिके पुंसि सदानुरक्तम् । विद्याविहीने गुणवर्जिते च मुहूर्तमात्रं न रतिं करोति ॥ ४२ ॥ दारिद्र्यं शोचामि भवन्तमेवमस्मच्छरीरे मुहुरित्युपित्थे । विपैर्न देहे मयि मन्दमात्रे ममेति चिन्ता कं गमिष्यसि त्वम् ॥ ४३ ॥ एको हि दोषो गुणसंनिपाते निमज्जतीन्दोरिति यो वभाषे । न तेन दृष्टं कविना समस्तं दारिद्र्यमेकं गुणकोटिहारि ॥ ४४ ॥ धनैर्विमुक्तस्य नरस्य लोके किं जीवितेनादितं एव तावत् । यस्य प्रतीकारनिरर्थकत्वात्कोपप्रसादा विफलमभवन्ति ॥ ४५ ॥ अहो नु कष्टं सततं प्रवासस्ततोऽतिकष्टः परोहवासः । कष्टाधिका नीचजनस्य सेवा ततोऽतिकष्टा धनहीनता च ॥ ४६ ॥ वरं धनं व्याघ्रगजेन्द्रसेवितं द्रुमालयः पत्रफलाम्बुभोजनम् । तृणानि शय्या वसनं च घर्लकलं न वन्धुमध्ये धनहीनजीवनम् ॥ ४७ ॥ यदा तु भाग्यक्षयपीडितां दशां नरः कृतान्तोपहितां प्रपद्यते । तदाऽस्य मिश्रण्यपि यान्त्यमित्रतां चिरानुरक्तोऽपि विरज्यते जनः ॥ ४८ ॥ दानं न दत्तं न तपश्च तप्तं नाराधितौ शंकरवासुदेवौ । अग्नौ रणे वा न हुतश्च कौयः शरीरं किं प्रार्थयसे सुखानि ॥ ४९ ॥ फलाशिनो मूलतृणाम्बुमक्षा विवाससो निस्तरशायिनश्च । गृहे विमूढा मुनिवचरन्ति तुल्यं तपः किंतु फलेन हीनम् ॥ ५० ॥ अर्थो न सन्ति न च मुखति मा दुराशा त्रैगुण्यं संकुचति दुर्ललितं मनो मे । याच्या च लाघवकरी स्ववधे च पाप प्राणाः स्वयं व्रजत किं प्रविलम्बितेन ॥ ५१ ॥ भग्ना वयं परिभवासिभिर्मुग्रधारैर्दारिद्र्यचण्डदहनेन नितान्तदग्धाः । बन्धूपकारविपमित्थमपीह भुक्तं जीवाय एव रयिर्जैस्य किमस्ति निद्रा ॥ ५२ ॥ धनं यदि गतं गतं चरणयुग्मरेणूपमं घरा यदि गता गता कथय मे किमेतावता । इदं पुनरैरेतुदं धनिगणैरिदानींतनैर्दारिद्र्यगणनाविधौ यदहमङ्कृपाते धृतः ॥ ५३ ॥ गते मुहुरिदं शत्रुतां सततनिर्विवेके प्रभौ गृहे कुगृहिणीवचः क्रैकचदारिते वा हृदि । महाजनविषयजिते सदसि मानिनां श्रेयसे वरं मरणमेव वा क्षीरणमन्यदेशान्तरम् ॥ ५४ ॥ अप्रस्तावस्तुतिभिरनिशं कर्णशूल करोति स्व दारिद्र्यं वदति घसनं दर्शयत्येव जीर्णम् । छायाभूतश्चलति न पुरः पार्श्वयोर्नैव पश्चान्निःसर्वः खेदं दिशति धनिनां न्यायिचक्षुःश्रित्यः ॥ ५५ ॥ निवासश्चिन्तायाः परपरिमयो वैरमपरं जुगुप्सा मित्राणां स्वजनजनविद्वेषकरणम् । वनं गन्तुं बुद्धिर्भवति च कलत्रात्परिमवो हृदिस्थः शोकाग्निर्न च दहति सतापयति च ॥ ५६ ॥ अये लाजानुच्चैः पथि वचनमाकर्ण्य गृहिणी शिशोः कर्णौ यत्नात्सुपिहितवैती दीनवदना । मयि क्षीणोपाये यदकृतं दशावश्रुशैवले तदन्तःशल्यं मे

१ कष्टम्, दारिद्र्यदुःखमिति यावत् । २ महापण्डितस्य । ३ विवेचनक्षमम् । ४ अत्र पण्डितानां प्रायो दारिद्र्यं मृदानां सम्पन्नत्वं च सूचितम् । ५ निवासं कृत्वा । ६ मृत्युप्रस्त- । ७ कोटिगुणसंहारीति भावः । ८ जन्मारम्भादेव । यस्य जीविकाभावः सिद्धस्तस्येति शेषः । ९ वृक्षत्वक् । १० कः पवित्रः असौ अयः शुभावहो विधिः, तद्रूपं घृतादि शरीरं च । ११ दानात् । १२ उदारम् । १३ विलम्बनेन । १४ यमस्य । १५ मर्ममीडकम् । १६ काष्ठदारणशस्त्रविरोध- । 'करोत' इति भाषायाम् । १७ रक्षकम् । १८ दक्षिणः । १९ ददाति । २० अन्यथा लाजाशब्दं श्रुत्वा सोऽभेको प्राप्तेति भावः । २१ पूजे ।

स्वमिव पुनरुद्धर्तुमुचितम् ॥ १७ ॥ विषातुर्द्वे कन्ये सुगतिरपरा दुर्गतिरभूत्तयोराद्यां घातां गुणकुलविही-
नाय स ददौ । ततः पश्चात्तापादिव सुगुणसज्जातैर्मनुजा कुलीन विद्वांसं वरमिह वरेण्य मृगयते ॥ १८ ॥
न भिक्षा दुर्मिक्षे मिलति दुरवस्थाः कथमृण लभन्ते कर्माणि द्विजपरिवृढान्कारयतु कः । अदत्तैव प्रांसं
ग्रहपतिरसावस्तमयते क यामः किं कुर्मो गृहिणि गहनो जीवनविधिः ॥ १९ ॥ पतत्प्रायस्थूर्णं क्षुद्रप-
हतसीदत्परिजनं विना दीपालोकं तिमिरगहनं निष्परिकरम् । अनाक्रान्तद्वारं प्रणयिभिरष्टोत्सवमहो
गृहं कारालुं स्य भवति खलु दुःखाय गृहिणः ॥ २० ॥ सखे खेदं मा गाः कलय किल तास्ता निज-
कलाः स्वकीर्त्या वर्षस्व क नु खलु तवैतद्वयवसितम् । न तन्मोघस्यत्र स्फुरितमिति चेन्नैतदुचितं
विचित्रोत्साहानां किमिदमियदेव त्रिमुवनम् ॥ २१ ॥ दवति न जनास्तत्रैराश्याददृष्टविभूतयो
यदुचितमुखग्रंशाद्दुःखं निजच्युतसंपदः । भवति हि तथा जात्यन्धानां कुतो हृदि वेदना
नयनविषयं स्पृत्वा स्पृत्वा यथोद्धृतचक्षुषाम् ॥ २२ ॥ मा रोदीश्वरमेहि वस्त्ररचिरान्दृष्ट्वा बालानिमा-
नायातस्तव वस्त्रं दास्यति पिता प्रैर्वैकं वाससी । श्रुत्वैव गृहिणीवचांसि निकटे कुड्यस्य
निष्किंचनो निःश्वस्याश्रुजलप्लवङ्गतमुखः पान्थः पुनः प्रस्थितः ॥ २३ ॥ वासःखण्ड-
मिदं प्रयच्छं यदि वा स्याद्धे गृहाणार्मकं रिक्तं भूतलमत्र नाथ भवतः पृष्ठे पैलालोक्षयः । दपत्यो-
रिति जपितं निशि यदा चौरः प्रविष्टस्तदा लब्धं कर्पटं मन्यतस्तदुपरि क्षिप्त्वा रुदन्निर्गतः ॥ २४ ॥
वृद्धोऽन्वः पतिरेव मञ्जुगतः स्थूणावशेषं गृहं कालोऽन्यैर्गजलागमः कुशलिनी वत्सस्य वार्ताऽपि
नो । यत्नात्सचित्तैर्बलविन्दुघटिका मग्नेति पर्याकुला दृष्ट्वा गर्भमगलसा निजवैधूं श्वश्रुभिरं रोदिति ॥ २५ ॥
नो सेवा विहिता गुरोरपि मनाङ्गो वा कृतं पूजनं देवानां विधिवन्न वा शिव शिव स्निग्धा जनाः
सेविताः । किंतु त्वक्वरणौ सरस्वति रसादाजन्मनः सेवितौ तस्मान्मा विजहाति सा मगवती शङ्के
संपत्नी तव ॥ २६ ॥ क्षुत्क्षामाः शिशवः शर्वौ इव भृशं मन्दाशया बान्धवा लिप्ता जर्जरैर्कर्करी
जैर्तुल्यैर्नो मां तथा बाधते । गेहिन्यां घृतितांशुकं घटयितुं कृत्वा सकाकुस्मितं कुप्यन्ती प्रति-
वेशिलोकगृहिणी सूचीं यथा याचिता ॥ २७ ॥ दग्धं खाण्डवमर्जुनेन बलिना दिव्यैर्द्रुमैः सेवितं
दग्धं वायुसुतेन रावणपुरी लङ्का पुनः स्वर्णभूः । दग्धः पञ्चशरः पिनाकपतिना तेनाप्ययुक्तं कृतं
दारिद्र्यं जनतापकारकमिदं केनापि दग्धं नहि ॥ २८ ॥ उत्तिष्ठ क्षणमेकमुद्रह सखे दारिद्र्यभारं
मम श्रान्तस्तावदहं चिरान्मरणजं सेवे त्वदीयं सुखम् । इत्युक्तं धनवर्जितस्य वचनं श्रुत्वा स्मशाने
शवो दारिद्र्यान्मरणं वरं वरमिति ज्ञात्वैव दुष्णीं स्थितः ॥ २९ ॥ मग्ने वाणि ममानने कुरु दग्धां
वर्णातुपूर्व्यां चिरं चेतः स्वास्थ्यमुपेहि याहि करुणे प्रब्रू स्थिरत्वं व्रज । लब्धे तिष्ठ पराङ्मुखी क्षण-
महो तृष्णे पुरः स्थीयता पापो यावदहं ब्रवीमि धनिना देहोति दीनं वचः ॥ ३० ॥ यो गङ्गामत-
रत्तैव यमुनां यो नर्मदां शर्मदां का वार्ता सरिदम्बुलङ्घनविधौ यश्चार्णवास्तीर्णवान् । सोऽस्माकं
सहजः सखाऽस्तधनता यस्यः प्रभावात् सुखं त्यागित्वेन समं व्यनाशि कुहचिस्तौख्यादिकं
कुत्रचित् ॥ ३१ ॥ दारिद्र्याद्विषयमेति ह्रीपरिगतः सत्त्वापरिभ्रमयते निःसत्त्वः परि-

१ निर्गुणाय । २ सद्गुणसम्पन्नम् । ३-मुख्यान् । ४ सूर्यः । ५ बन्धनस्थानम् । ६ मा गच्छ ।
७ जन्मतोऽन्धानाम् । ८ कण्ठधार्यमाभूषणम् । ९ दारिद्र्यः । १० देहि । ११ धान्यवृणसस्तरः ।
१२ वस्त्रखण्डम् । १३ आसन्नप्रावृद्धः । १४ पुत्रभार्याम् । १५ लक्ष्मीः । १६ मृताः ।
१७ जीर्णवाकनीसदृशवच्छिद्रकुम्भः । १८ लाक्षा- । १९ सुखदात्रीम् ।

भूयते परिमवानिषेदेमापद्यते । निर्भिण्णः शुचमेति शोकनिहतो बुद्ध्या परित्यज्येत निर्धुद्धिः क्षयमेत्यहो निर्धनता सर्वापदमास्पदम् ॥ ७२ ॥ शीतिनाधुषितस्य धेपथुमतथिन्तार्णधे मज्जतः शान्ताग्नेः स्फुटिताधरस्य धमतः क्षुक्षामकुक्षेमम् । निद्रा कायपमानितेय दयिता संत्यज्य दूरं गता सत्पात्रप्रतिपादितेय वसुधा न क्षीयते शर्वरी ॥ ७३ ॥ दारिद्र्यात्पुरुषस्य बान्धवजनो वाक्ये न संतिष्ठते सुस्तिग्धा विमुक्तीभवन्ति सुदुःखैः स्फारीमवन्त्यापदः । सैत्थ हासमुपैति शीलशशिनिः कान्तिः परिम्लायते पापं कर्म च यत्पररपि कृतां तत्तस्य सभाष्यते ॥ ७४ ॥ सङ्गं नैव हि कश्चिदस्य कुल्ले सभाष्यते नादरात्संप्राप्तो गृहमुत्सवेष्टु धनिना सावज्ञमालोक्ष्यते । दूरादेव महाजनस्य त्रिहस्तयत्पच्छदो लज्जया मन्ये निर्धनता प्रकाममपरं पष्टं महापातकम् ॥ ७५ ॥ पौरुष्यो न भय न दण्डपतनं प्राप्नो न वा भूपतार्निःसङ्गं शयन निशासु गमन दुर्गेषु मार्गेषु च । दारिद्र्यं सुखमेव केवलमहं दोषद्वयं वर्तते जाया निन्दति चाद्भभोगसमये मुञ्चन्ति ये याचकाः ॥ ७६ ॥ वातश्चर्म विभूषणं शैवशिरो मस्मान्मलेपः सदा त्येको गीः स च लाङ्गलाद्यकुशलः संपत्तिरेतादृशी । रत्यालोच्य विमुच्य शंकरमगाद्रत्नाकरं जादूरी कष्टं निर्धनिकस्य जीवितमहो दाररपि त्यज्यते ॥ ७७ ॥ मद्देहे मशकीय मृपक्यर्धुर्धूषीय मार्जारिका मार्जारीय शुनी शुनीय गृहिणी धान्यः किमन्यो जनः । रत्यापन्नशिशून्मृन्निजहतो दृष्ट्वा तु गिरिशैर्येतातन्तुवितानसंवृतमुखी चुल्ली चिर रोदिति ॥ ७८ ॥ पीठाः कण्ठपथत्तरन्ति सलिले संमार्जनी मीनवद्वीं सर्पविचेष्टितानि कुल्ले संश्रस्यन्ती शिशून् । र्षार्थावृतमस्तका च गृहिणी भित्तिः प्रपातोन्मुत्तो रात्रौ पूर्णतडागसनिममभूद्राजन्मदीयं गृहम् ॥ ७९ ॥ शीलं शीतयति श्रुतं शमयति प्रज्ञा निहन्त्यादरं दैन्यं दीपयति क्षमां क्षपयति व्रीडामपि खर्येति । तेजो जर्जरयत्यणस्यति मतिं विस्तारयत्यर्थितां पुंसः क्षीणधनस्य किं न कुल्ले वैरं कुटुम्बप्रदः ॥ ८० ॥ दारिद्र्येण मेघीरिताऽपि ब्रह्मशः कण्ठं समालम्ब्यते कण्ठात्कष्टशतैः कथं कथमपि प्राप्नोति जिह्वातलम् । जिह्वाकीलककीलितेय सुदृढं तस्मान्न निर्धात्यतौ वाणीं प्राणपरिक्षयेऽपि महतां देहीति नास्तीति च ॥ ८१ ॥ दृष्टं दुर्जनचेष्टितं परिभवो लब्धः समानाजानारिषेडार्थं धनिना कृतं शैलडितं युक्त कपालेष्वपि । पद्मयामच्चनि सप्रयातमसङ्कृतं तृणप्रस्तरे यच्चान्यत्र कृतं कृतार्तं कुरु हे तत्रापि सर्वज्ञे वयम् ॥ ८२ ॥ आसं चेत्स्वगृहे कुटुम्बभरणं कर्तुं न शक्तोऽस्यहं सेवे चेत्सुखसाधनं मुनिवनं मुञ्चन्ति मोहादयः । श्वेत्ते चेत्स्वतनुं त्यजामि नरकाद्वीरात्महत्यावशान्नो जाने करवाणि दैव किमहं मर्तुं न वा जीवितुम् ॥ ८३ ॥ मा भूजन्म महाकुले तदपि चेन्मा भूदिपत्साऽपि चेन्मा भूद्भूरी कलत्रमस्ति यदि तन्मा भूह्याद्रं मनः । तच्चेदस्ति तदस्तु मृत्युरथ चेत्तस्यापि नास्ति क्षणस्तज्जन्मान्तरनिर्विशेषदसद्वेशान्तरेऽस्तु स्थितिः ॥ ८४ ॥ यैः कारण्यपरिग्रहान्न गणितः स्वार्थः परार्थं प्रति यैश्चात्यन्तदयापरैर्न विहिता धैर्याऽर्थिना प्रार्थना । ये चासन्परदुःखदुःखितैर्विषयस्ते साधवोऽस्तं गताश्चक्षुः सहर बाष्पवेगमधुना कस्याप्रतो रूयते ॥ ८५ ॥ सक्तुञ्चोपयति प्लुतौन्प्रतिकरोत्याक्रन्दतो बालकान्प्रत्यासिञ्चति कर्परेण सलिलं शय्यावृण रक्षति । धृत्वा मूर्ध्नि पुराणशूर्पशकलं शन्ये गृहे व्याकुला किं तद्यत्न करोति दुर्धिषयधृदेवे श्रुतं यपेति ॥ ८६ ॥ दारिद्र्यक्षितिपः स मे निजपति-

१ वैराग्यम् । २ शोकम् । ३ निर्धनता । ४ रात्रिः । ५ प्रवृद्धा जायन्ते । ६ धैर्यम् । ७ मृतशरीर-
मस्तकम् । ८ वृषभः । ९ अल्पीकरोति । १० दूरीकरोति । ११ प्रेरिता । १२ उदरपूर्तये । १३ कुक्कु-
रवदुदरदर्शनादिव्यापारम् । १४ दैव । १५ कृतान्तो यमसिद्धान्तदैवाकुशलकर्मसु । इत्यमरः ।
१५ उद्यताः । १६ उपविशामि । १७ अपहरन्ति । १८ गते । १९ भयम् । २० निष्फला । २१ पर-
दुःखेन दुःखिता धीर्येषां ते । २२ जलाप्लुतान् । २३ रुदतः ।

स्तस्य प्रसादादभूधाच्या जीवनेमन्त्रे दश दिशो वासश्च देवालये । अस्मद्वैरिणि लब्धसंगतिरिति
त्वर्थाश्रये कृप्यता मद्भृति विनियोजितास्त्वदरयः का नाम वृत्तिर्मम ॥८७॥ आसीत्ताम्रमयं शरीरमधुना
सौवर्णवर्णं गतं मुक्ताहारलताऽश्रुबिन्दुनिवहैर्निःश्वस्य मे कल्पिता । स्वल्पं स्वल्पमनल्पकल्पमधुना दीर्घ
वयः कल्पित स्वामिन्दुःख भवत्प्रसादवशतः किं किं न लब्ध मया ॥ ८८ ॥

त्यागप्रशंसनम् ।

परैरादीयमानं यत् तस्यैव श्लाघनीयता । अगृहीत हि कूपान्धु न स्वादाय कदाचन ॥ १ ॥ यत्स्या-
दन्योपमोगाय तदेव सफल मर्तम् । अन्यथा तु विनाशोऽस्य माव्येवेति सुनिश्चितम् ॥ २ ॥ अनुकूले
विधौ देयं यतः पूरयिता हरिः । प्रतिकूले विधौ देयं यतः सर्वं हरिष्यति ॥ ३ ॥ यददाति यदश्नाति
तदेव धनिनो धनम् । अन्ये मृतस्य क्रीडन्ति दारैरपि धनैरपि ॥ ४ ॥ यददाति विशिष्टेभ्यो यथाश्नाति
दिने दिने । तत्ते वित्तमहं मन्ये शेषमन्यस्य रक्षति ॥ ५ ॥ त्याग एको गुणः श्लाघ्यः किमन्यैर्गुणरा-
शिभिः । त्यागजगति पूज्यन्ते पशुपाषाणपादपाः ॥ ६ ॥ भवन्ति नरकाः पापात्पाप दारिद्र्यसमवयम् ।
दारिद्र्यमप्रदानेन तस्मादानपरो भवेत् ॥ ७ ॥ प्रासादधर्ममपि प्रासमर्थिन्यः किं न यच्छति । इच्छानुरूपो
विभवः कदा कस्य भविष्यति ॥ ८ ॥ गौरव प्राप्यते दानात्तु वित्तस्य सचयात् । स्थितिरैवः पयो-
दानां पयोधीनामवः स्थितिः ॥ ९ ॥ दारिद्र्यान्मर कौन्तेय मा प्रैयच्छेध्वरे धनम् । व्याधितस्यौषध पथ्य
नीरुजस्य किमौषधैः ॥ १० ॥ दातव्यमिति यद्दानं दीयतेऽनुपकारिणे । देशे काले च पात्रे च तद्दानं
सात्त्विकं विदुः ॥ ११ ॥ उपार्जितानां विद्यायां त्याग एव हि रक्षणम् । तडागोदरसंस्थानां परीवोह
इवाम्भसात् ॥ १२ ॥ दानोपमोगवन्ध्या या मुहूर्द्धिर्या न मुज्यते । पुत्रा यदि हि सा लक्ष्मीरलक्ष्मीः
कतमा भवेत् ॥ १३ ॥ किं तया क्रियते लक्ष्म्या या वधूरिव केवला । या न वेत्येव सौमन्या पथिकै-
रुपमुज्यते ॥ १४ ॥ आयासशतलब्धस्य प्राणेष्वोऽपि गरीयसः । गतिरेकैव वित्तस्य दानमन्या
विपत्तयः ॥ १५ ॥ दानेन श्लाघ्यतां यान्ति पशुपाषाणपादपाः । दानमेव गुणः श्लाघ्यः किमन्यैर्गुणकोटिभिः
॥ १६ ॥ दानं भोगो नाशस्तिस्रो गतयो भवन्ति वित्तस्य । यो न ददाति न भुङ्क्ते तस्य तृतीयौ गतिर्मवति
॥ १७ ॥ यो न ददाति न भुङ्क्ते सति विमवेनैव तस्य तद्व्ययम् । तृणमयकृत्रिमपुरुषो रक्षति सत्यं परस्वार्थी
॥ १८ ॥ दातव्यं मोक्तव्यं सति विमवे सच्यो न कर्तव्यः । पश्येह मधुकैरीणा सचित्तमर्थं हरन्त्यन्ये ॥ १९ ॥ श्रीयुक्ते
कथममीप्सितमेवां दीयतां हुतमयाचितमेव । त धिगस्तु कलैयन्नपि वाञ्छामर्थिवागुवसर सहतेऽपि यः ॥
॥ २० ॥ प्रापितेन चतुकाकुविडम्बं लम्बितेन बहुयाचनलज्जाम् । अर्थिना यदर्थमर्जति दाता तज्ज-
लम्बति विलम्ब्य ददानः ॥ २१ ॥ यत्प्रदेयमुपनीय वदोन्वैदीयते सलिलमार्थिजनाय ॥ प्राञ्जलोक्तिविफलत्वे
विशङ्कान्नासमूर्च्छनचिकित्सितमेतत् ॥ २२ ॥ अर्थिने न तृणवद्वनमात्रं किन्तु ग्लानिर्निर्मममि प्रीतिप्रीतिमात्रं
एवमाह कुशवज्रलायी द्रव्यदानविशक्तिविदर्धः ॥ २३ ॥ पङ्कसकरविगर्हितमिहान्नाश्रिप्राक्रमकृत्

॥ २४ ॥ ०१ ॥ ॥ मरिक्ताः

१ जीवमोपायः । २ वक्ष्यम् । नम्रत्वादिशां वक्ष्यते रूपम् । ३ स्वगृहस्य भवे-
त्वात् । ४ सम्बोध्योदाररूपस्याश्रयस्य दारिद्र्यक्षितिपवैरित्वमिति कोपः । ५ प्राप्ते । ६ भुङ्क्ते ।
७ दानात् । ८ पशुः कामधेनुः पाषाणः चिन्तामणिः पादपाः कल्पतरुः । ९ वितरः । १० सज्जते ।
११ प्रवाहः । १२ दानोपमोगाभ्यां सफलतामप्रापिता । १३ साधारणी कृता । १४ नाशरूपा ।
१५ भ्रमरीणाम् । १६ जानन्नपि । १७ चतुः प्रिय-वैक्यम् । काकु-दीनवैक्यं ताभ्यां विडम्बः परा-
भवस्तम् । १८ पापम् । १९ उदारैः । २० प्राणाः । जलं च । २१ चतुरः ।

माश्रयणाय । अर्थिपाणिकमलं विमलं तद्वासवेश्म विदधीत सुधीस्तत् ॥ २४ ॥ दानपात्रमवमर्षमिहे-
कप्राहि कोटिगुणितं दिवि दायि । साधुरेति सुकृतैर्यदि कर्तुं पारलौकिककुसीदमसीदत् ॥ २५ ॥
याचमानजनमानसवृत्तेः पूरणाय वत जन्म न यस्य । तेन भूमिरतिभारवतीयं न दुर्मैर्न गिरिभिर्न समुद्रैः
॥ २६ ॥ मा धनानि कृपणः खलु जीवंस्तृणयाऽर्पयतु जातु परस्मै । तत्र चैष कुस्ते मम चित्रं
यत्तु नार्पयति तानि मृतोऽपि ॥ २७ ॥ लोक एष परलोकमुपेता हा विहाय निधने धनमेकः । इत्यमुं
खलु तदस्य निनीषत्यर्थिवन्धुस्वयद्वयचित्तः ॥ २८ ॥ अर्थो धिनैवार्थनयोपसीदन्नाल्पोऽपि
धीरैस्त्वधीरणीयः । मान्येन मन्ये विधिना द्वितीर्णः स प्रीतिदायो बहुमन्तुमर्हः ॥ २९ ॥
दानेन भूतानि वशीभवन्ति दानेन वैराण्यपि यान्ति नाशम् । परोऽपि बन्धुत्वमुपैति दानैर्दानं
हि सर्वव्यसनानि हन्ति ॥ ३० ॥ जीवनदत्त्वाऽपि जनः कदर्थः करोति सर्वं स परोप-
भोग्यम् । अन्यस्तु सर्वं द्रविणं परत्र प्राप्य भोगार्थमुपैति कामम् ॥ ३१ ॥ दत्ते परार्थं
न कदाप्युदारः किं त्वेष सर्वं नयते परत्र । कदर्थ एव प्रददाति यस्त विरक्तवधात्यसहाय
एव ॥ ३२ ॥ तुरगशतसहस्रं गोगजानां च लक्षं कनकरजतपात्र मेदिनीं सागरान्ताम् । विमलकुल-
वधूनां कोटिकन्याश्च दद्यान्नहि नहि सममेतैरनदानं प्रधानम् ॥ ३३ ॥ काम घाचः कतिचिदफलाः
सन्तु लोके कवीनां सन्त्येवान्या मधुरिपुकथासंस्तवात्कामदोग्ध्यः । वित्तं कामं भवतु विफलं दत्तम-
श्रोत्रियेभ्यः पात्रे दत्तैर्मवति हि धनैर्धन्यता भूरिदातुः ॥ ३४ ॥ देयं भो अधने धनं सुकृतिभिर्नो
संचितं सर्वदा श्रीकर्णस्य बलेश्च विक्रमपतेरद्यापि कीर्तिः स्थिता । आश्चर्यं मधु दानमोगरहितं नष्टं
चिरात्संचित निर्धेदादिति पाणिपादयुगलं धर्पन्त्यहोःमक्षिकाः ॥ ३५ ॥

लुब्धतागर्हणम् ।

लोभः प्रतिष्ठा पापस्य प्रसूतिर्लोभ एव च । द्वेषक्रोधादिजनको लोभः पापस्य कारणम् ॥ १ ॥
लोभात्क्रोधः प्रभवति लोमात्कामः प्रजायते । लोमान्मोहश्च नाशश्च लोभः पापस्य कारणम् ॥ २ ॥
लोभात्क्रोधः प्रभवति क्रोधाद्मोहः प्रवर्तते । द्रोहेण नरकं याति शास्त्रज्ञोऽपि विचक्षणः ॥ ३ ॥ मातरं
पितरं पुत्रं आतरं वा सुहृत्तमम् । लोमाविष्टो नरो हन्ति स्वामिनं वा सहोदरम् ॥ ४ ॥ लोभेन
बुद्धिश्चलति लोभो जनयते तृषाम् । तृषार्तो दुःखमाप्नोति परत्रेह च मानवः ॥ ५ ॥ लोमाविष्टो नरो
वित्तं वीक्षते न स च्युपदम् । दुग्धं पश्यति मार्जारो यथा न लघुर्द्धाहतिम् ॥ ६ ॥ प्रायेण धनिनामेव
धनलोभो निरन्तरम् । पश्य कोटिद्वयोपेत लक्षाय प्रणत धनुः ॥ ७ ॥ लोभः सदा विचिन्त्यो लुब्धेभ्यः
सर्वतो भयं दृष्टम् । कार्याकार्यविचारो लोभविमूढस्य नास्त्येव ॥ ८ ॥ सत्यप्रशमतपोभिः सत्यधनैः
शास्त्रवेदिभिर्बिजितः । लोभोऽबटं प्रविष्टः कुटिलं हृदयं किराटीनाम् ॥ ९ ॥ स्नेहोपपन्न इति पूर्णदशा-
विशेषशाली स्वमात्मनि बलुप्रकरं निधाय । लुब्धोदये तमथ गृह्णाति पर्वबन्धौ दीपा भवन्ति कलुषा
बलुबान्हि लोभः ॥ १० ॥ यद्गुणमिदं वीर्यमिति विकटं कामन्ति देशान्तरं गाहन्ते गहनं समुद्रमथनं क्लेश
कृषिं कुर्वते । शेषन्ते कृपणं पतिं गजघटासंघट्टदुःसंचर सर्पन्ति प्रियं धनान्वितधियस्तस्मै लोभ-
विस्फूर्जितम् ॥ ११ ॥

१ कदाचित् । २ अनुदारः । ३ उत्पत्तिः । ४ दण्डाघातम् । ५ धनपुञ्जम्, किरण-
समूहं च । ६ सूर्यः । ७ धनम् । ८ संग्रामम् । ९ बिलसः ।

दानप्रशंसनम् ।

शतेषु जायते शूरः सहस्रेषु च पण्डितः । वक्ता दशसहस्रेषु दाता भवति वा न वा ॥ १ ॥
 अदाता पुरुषस्यांगी धनं संत्यज्य गच्छति । दातारं कृपणं मन्ये मृतोऽप्यर्थं न मुञ्चति ॥ २ ॥ रक्षन्ति
 कृपणाः माणौ ब्रह्मं क्रैष्यमिवात्मनः । तदेव सततं सन्त उत्सृजन्ति यथा मलम् ॥ ३ ॥ याचितो
 यः प्रहृष्येत दत्त्वा च प्रीतिमान्भवेत् । त दृष्ट्वाऽप्यथवा श्रुत्वा नरः स्वर्गमवाप्नुयात् ॥ ४ ॥ आकार-
 मात्रविज्ञानसपादितमनोरथः । ते धन्या ये न कृण्वन्ति दीनाः प्रणयिनां गिरः ॥ ५ ॥ कर्णलङ्घि-
 गुणोत्कर्षास्त्यागिनो धन्विनस्तथा । निष्फलात्र विमुञ्चन्ति मूर्खेणान्समुखे स्थितान् ॥ ६ ॥ देहि
 देहोति ब्रूयन्ति त्यागिनोऽप्यर्थिनोऽपि च । आलोकयन्ति रमसादस्ति नास्तीति न कश्चित् ॥ ७ ॥
 युध्यन्ते पक्षिपशवः पठन्ति शुकसारिकाः । दातु शक्नोति यो वित्तं स शूरः स च पण्डितः ॥ ८ ॥
 अयं निर्जः परो वेति गणना लघुचेतसां । उदारचरितानां तु वसुधैव कुटुम्बकम् ॥ ९ ॥
 लक्ष्मीपयोधरोत्सङ्गकुङ्कुमारुणितो हरेः । धन्यो बलिः स येनास्य भिक्षापात्रीकृतः करः ॥ १० ॥
 कर्णस्त्वच शिबिर्मांस जीव जीमूतवाहनः । ददौ दधीचिरस्थीनि नास्त्यदेयं महात्मनाम् ॥ ११ ॥
 दाता नीचोऽपि सैन्यः स्यान्निष्फलो न महानपि । जलार्थं वारिधिं त्यक्त्वा पश्य कूपं निवेदते ॥ १२ ॥
 पुंसांमुञ्जतचित्तानां सुखावहमिदं द्वयम् । सर्वसङ्गनिवृत्तिर्वा विभूतिर्वा सुविस्तरा ॥ १३ ॥ जरामरण-
 दौर्मैर्यन्माधयस्तावदासताम् । जनैव किं न धीरस्य भूयो भूयस्त्वपाकरम् ॥ १४ ॥ अपि नाम स
 दृश्येत पुरुषातिशयो भुवि । गर्वोच्छ्रानमुखा येन धनिनो नावलोकिताः ॥ १५ ॥ पृथ्वी पृथ्वी गुणा
 मान्याः सन्ति भूपा विवेकिनः । परमवापदं यान्ति कस्मादुक्ततुल्यः ॥ १६ ॥ परिपूर्णगुणामोगगरिमो-
 द्वार एव सः । त्रिजगत्पृथ्वीयेऽस्मिन् रुचिर्द्रविणेऽपि यत् ॥ १७ ॥ गुणो वित्तवतां त्यागो वित्त त्याग-
 वतां गुणः । परस्परवियुक्तौ तु वित्तत्यागौ विडम्बेना ॥ १८ ॥ नृणां धुरि स एवैको यः कश्चित्प्रागपाणिना ।
 निर्मार्ष्टिं प्रार्थनापांसुधूसरं मुखमर्थिनाम् ॥ १९ ॥ बुद्धिर्या सत्त्वरहिता स्त्रीत्य तत्केवल मतम् । सत्यं
 चानयसर्पक तत्पशुत्वं न पौरुषम् ॥ २० ॥ अत्यद्भुतमिमं मन्ये स्वभावमर्मेनस्विनः । यदुपक्रियमाणोऽपि
 प्रीयते न विलीयते ॥ २१ ॥ न परं सैव विनश्यति तत्रैवपि या श्रीनिवेशिता सत्सु । अवशिष्यते
 हिमांशोः सैव कला या स्थिता शमौ ॥ २२ ॥ कियती प्रञ्चसहस्री कियती लक्षाऽपि कोटिरपि कियती ।
 औदार्योन्नतमनसा रत्नवती वसुमती कियती ॥ २३ ॥ प्रत्युपकुर्वत्पूर्वं कृतोपकारमपि लज्जयति चेतः ।
 यस्तु विहितोपकारादुपकारः सोऽधिको र्भूत्योः ॥ २४ ॥ जीवजीवयति हि यो ज्ञातिजनपरिजनं च
 सुहृदश्च । सफला तस्य गृहश्रीर्भिगनुपजीव्य धनप्रचयम् ॥ २५ ॥ यच्छलमपि जलदो बहुमतमेति
 सर्वलोकस्य । नित्यं प्रसारितकर्करः सविताऽपि भवत्यर्च्यः ॥ २६ ॥ नात यत्केनचिदपि मनोरथा
 अपि यतो निवर्तन्ते । तद्यदि न लस्यतेऽन्यन्मनस्विनः किमेभिमानफलम् ॥ २७ ॥ घटन विघटन-
 मथवा कार्याणां भवति विधिनियोगेन । उचितेऽनुचिते कर्मणि वृत्तिनिवृत्तौ समावृत्ते ॥ २८ ॥ कल्प-

१ मांसम् । २ किं पुनः साक्षाद्दाता । ३ दातारः । ४ स्वयंकान्, अर्थिनश्च । ५ आत्मीयः ।
 ६ क्षुद्राणाम् । ७ वन्धुवर्गः । ८ निकृष्टः, अप्राप्यजलश्च । ९ सम्पत् । १० दारिद्र्य- । ११ त्यागा-
 भावे वित्तम्, वित्ताभावे त्यागश्च । १२ अनुचितम् । १३ निर्मलपति । १४ कृपणस्य । १५ अद्या ।
 १६ मरणात् । १७ वितरन् । १८ विस्तारितकिरणः, याचनमुद्गीकृतपाणिश्च । १९ अदृश्यः ।
 २० उदारस्य । २१ देववशात् ।

स्थायि न जीवितमैश्वर्यं नाप्यते च यदभिमतम् । लोकस्तथाऽप्यकार्यं कुरुते कार्यं किमुदिश्य ॥ २९ ॥
 व्रनबाहुल्यमहेतुः कोऽपि निर्सर्गेण मुक्तकरः । प्रावृषि कस्याम्बुमुचः संपत्तिः किमधिकाऽम्बुनिधेः ॥ ३० ॥
 ब्रविणार्जनजः परिश्रमः फलितोऽप्यस्य जनस्य नीरसः । ब्रविणार्जनमात्मतुष्टये परमार्थजयितुं गुणार्जनम् ॥ ३१ ॥ नाक्षराणि पठता किमपाठि पाठितोऽपि किमु विस्मृत एव । इत्थमर्थिजनसंशयदौलाखेलनां खलु चकार नकारः ॥ ३२ ॥ यः प्रशंसति नरो नरमन्यं देवतासु वरदासु सतीषु । मुग्धधीर्धनंलभ-
 स्पृहयालुस्तं वृशंसमैहमाद्यमवैमि ॥ ३३ ॥ यथा शरीरं किल जीवितेन विना कृतं काष्ठमिवावभाति । तथैव तज्जीवितमप्यवैमि लोकोत्तरेण स्फुरितेन शून्यम् ॥ ३४ ॥ जातश्च नाम न विनङ्क्षति चेत्य-
 युक्तमुत्पाद एव नियमेन विनाशहेतुः । तुल्ये च नाम मरणव्यसनोपतापे मृत्युर्वरं परहितावहिताशयस्य ॥ ३५ ॥ उत्पादिता स्वयमियं यदि तत्तनूजा तातेन वा यदि तदा भगिनी खलु श्रीः । यद्यन्यसगम-
 वती च तदा परस्त्री तत्यागबद्धमनसः सुधियो भवन्ति ॥ ३६ ॥ त्वयि सति शिवेदातर्व्यस्मदन्यार्थि-
 तानामितरमनुसरन्तो दर्शयन्तोऽर्थमुद्राम् । चरमचरणपातैर्दुर्ग्रहं दोग्धुकामाः करममनुस्रामः कामधेनौ स्थितायाम् ॥ ३७ ॥ इत्यप्येतस्मिन्निरवधिमहत्पद्मनि गुणास्त एवामी द्विधा जरठजरठा यान्ति गणनाम् । अहो प्राप्यो लोकः स न परममीमिः कृतघृतिः स्मयस्तब्धो यावत्कलयति समग्रं तृणमिदम् ॥ ३८ ॥ स्वचित्परिचिन्तयैव परितापमात्मन्यमी न विभ्रति मनस्विनो यदमुना न तावत्क्षतिः । अहर्निशमिहैव ये परमनोऽनुवृत्त्या पुनर्वहन्ति विजिगीषुतां किमिव तेऽनुकर्मास्पदम् ॥ ३९ ॥ भुज्यन्ते स्वगृहस्थिता इव सुखं यस्यार्थिभिः संपदः पट्टी यस्य मतिस्तमःप्रहृतये द्वावेव तौ प्राणितः । यस्त्वात्म-
 मरिस्त्वतेऽपि विमवे हीनश्च विद्वत्तया तस्यालेख्यमणेरिवाकृतिधृतः सत्ताप्यसत्ता ननु ॥ ४० ॥ आधा-
 राय घरावकाशविधयेऽप्याकाशमालोकने भास्थानात्ममहत्त्वसाधनविधायन्ये गुणाः केचन । इत्यस्मिन्नुप-
 कारकारिणि सदा भर्गे परं दुस्त्यजे दैन्यव्रीडकालङ्कमुज्जातु कथं चेतो महाचेतसाम् ॥ ४१ ॥ नित्यं या गुरुभृत्यबन्धुसुजनैर्न स्वेच्छया भुज्यते पश्यन्ति स्पृहयालवो न रिपवो यां विक्रमासादिताम् । यस्याः साधुपरिक्षेपेण सुहृदां नाशेन वा संभवो नो संपद्विपदेव सा गुणवतां प्रीतिस्तया कीदृशी ॥ ४२ ॥ न्याय्यं मार्गमनुज्झतः सुकृतिनो दैवाद्भवन्त्यापदो यास्ताः सन्तु बलेरिवादिपुरुषयोर्वी^१ स्वयं यच्छतः । शक्त्येव जुगुप्सितैः सुबहुभिर्निन्धैर्मृशं कर्मभिर्देवानामुपरि प्रभुत्वमपि मे मा भूत्रपाकारणम् ॥ ४३ ॥ रूढोऽद्रिं जलधिं हरीर्दिविषदो दूरं विहार्यैः श्रिता भोगीन्द्राः प्रबला अपि प्रथमतः पातालमूले स्थिताः । लीना पद्मवने सरोजनिलया मन्येऽर्थिसार्थीद्विधा दीनोद्धारपरायणाः कलियुगे सत्पूषाः केवलम् ॥ ४४ ॥

अदातुर्गर्हणा ।

कृपणेन समो दाता न भूतो न भविष्यति । अस्पृशनेन वित्तानि यः परेभ्यः प्रयच्छति ॥ १ ॥
 धेद्वर्ज्यते परिक्षैरर्जितं यन्न भुज्यते । विमज्यते यदन्तेऽन्यैः कस्यचिन्माऽस्तु तद्धनम् ॥ २ ॥ यत्कारो-
 त्यैरति क्लेशं तृष्णा मोह प्रजागरम् । न तद्धनं कदर्याणां हृदये व्याधिरिव सः ॥ ३ ॥ मृत्युः शरीर-
 गोतारं घनरक्षं वसुधरा । दुश्चारिणी च हसति स्वपतिं पुत्रवत्सलम् ॥ ४ ॥ त्यागभोगविहीनेन धनेन

१ स्वभावेन । २ क्रूरम् । ३ दानमहिम्ना । ४ हे महेश्वर, अयोदातरि च । ५ पञ्चाङ्गाविषा-
 दप्रहारः । ६ उष्ट्रम् । ७ अतीव जरठाः । ८ धारयन्ति । ९ दया- १० पृथिवीम् । ११ आकाश- ।
 १२ याचकगणात् । १३ धनस्यावश्यं विनाशात् । १४ सम्जीयते । १५ पीडाम् ।

धनिनो यदि । मवामः किं न तेनैव धनेन धनिनो धनम् ॥ ५ ॥ दानोपभोगरहिता दिवसा यस्य
यान्ति वै । स लोहकारमन्त्रेव श्वसन्नपि न जीवति ॥ ६ ॥ अबुधैरर्थलाभाय पण्यस्त्रीमिरिव स्वयम् ।
आत्मा सस्कृत्य सस्कृत्य परोपकरणीकृतः ॥ ७ ॥ कृपणेन शैवेनेव मृतेनापि न दीयते । मांसं वर्धयता
तेन काकस्योपकृतिः कृता ॥ ८ ॥ बोधयन्ति न याचन्ते भिक्षाद्वारं गृहे गृहे । दीयतां दीयतां
नित्यमदातुः फलमीदृशम् ॥ ९ ॥ द्वार द्वारं रटन्तीह भिक्षुकाः पात्रपाणयः । दर्शयन्त्येव लोकाना-
मर्दतुः फलमीदृशम् ॥ १० ॥ न दातुं नोपभोक्तुं च शक्नोति कृपणः श्रियम् । किंतु स्पृशति
हस्तेन नपुंसक इव स्त्रियम् ॥ ११ ॥ किञ्चुके किं शुक्रः कुर्यात्पुष्पितेऽपि बुभुक्षितः । अदातारि समु-
द्धेऽपि किं कुर्युरपजीविनः ॥ १२ ॥ धर विभवहीनेन प्राणैः सतर्पितोऽमलः । नोपचारपरिग्रहः
कृपणः प्रार्थितो जनः ॥ १३ ॥ उदारचरितस्यागी याचितः कृपणोऽधिकः । एको धनं ततः
प्राणानन्यः प्राणास्ततो धनम् ॥ १४ ॥ नोपभोक्तुमपि क्लीबो जानात्युपचितां श्रियम् । ग्राम्यो विरा-
ग्यत्येव रमयन्नपि कामिनीम् ॥ १५ ॥ कृपणः स्ववधुसङ्गं न करोति भयादिह । भविता यदि
मे पुत्रः स मे वित्तं हरेदिति ॥ १६ ॥ यदधोऽधः क्षितौ वित्तं निचखान मितर्पचः । तदधो
निर्यय गन्तु चक्रे पन्थानमग्रतः ॥ १७ ॥ निजसौख्यं निरुन्धानो यो धनार्जनमिच्छति । परार्थं
भारवाहीव क्लेशस्यैव हि माजनम् ॥ १८ ॥ असंमोगेन सामान्यं कृपणस्य धनं परैः । अस्येद-
मिति सबन्धो हानौ दुःखेन गम्यते ॥ १९ ॥ सति प्राक्षाफले क्षीरे मृदामास्वादनं मुंदे । अहो
मातुरिय रीतिः कृपणे गर्भवर्तिनि ॥ २० ॥ अदातुर्मानसं कापि न स्पृशन्ति कवेर्गिरः । दोषयैवाति-
वृद्धस्य विलासास्तस्मिन्कृताः ॥ २१ ॥ शरणं किं प्रपन्नानि विषवन्मारयन्ति किम् । न त्यज्यन्ते
न भुज्यन्ते कृपणेन धनानि यत् ॥ २२ ॥ धनं यदिह मे दत्से विधे मा देहि कर्हिचित् । औदार्यं
धनिनो देहि यन्मदीये हृदि स्थितम् ॥ २३ ॥ वीणेव श्रोत्रहीनस्य लोलाक्षीव विचर्दुषः । ज्यैसोः
कुसुममालेव श्रीः कदर्यस्य निष्फला ॥ २४ ॥ लुब्धो न विचजत्यर्थं नरो दारिद्र्यशङ्कया । दाताऽपि
विचजत्यर्थं तथैव ननु शङ्कया ॥ २५ ॥ या विपत्तिर्धनापाये नवा भोगिवर्दान्ययोः । मन्त्रापकर्षा-
त्प्रागेव प्राप्ता हि कृपणेन सा ॥ २६ ॥ गृहमध्यनिखातेन धनेन रमते यदि । स तु
तेनानुसारेण रमते किं न मेरुणा ॥ २७ ॥ अतिसंचयकर्तृणां वित्तमन्यस्य कारणात् ।
अन्यैः सचीयते यत्नादन्यैश्च मधु पीयते ॥ २८ ॥ विद्वन्बनैव पुंसि श्रीः परमण्यैर्पांसुले । कान्तिं
कामिह कुर्वीत कुणौ कटककरूपना ॥ २९ ॥ कृत्वोपकारं यस्तस्माद्वाञ्छति प्रत्युपक्रियाम् । दीनस्तृ-
ष्णाविधेयत्वाद्दान्तमप्युपलेढि सैः ॥ ३० ॥ दैववशादुत्पन्ने सति विभवे यस्य नास्ति भोगेच्छा । न च
परलोकर्त्तमीहा स भवति धनपालको मूर्खः ॥ ३१ ॥ उपभोगकातरौणां पुरुषाणामर्थसंचयपराणाम् ।
कैन्यामणिरिव सद्ने तिष्ठत्यर्थः परस्परार्थे ॥ ३२ ॥ यदि भवति धनेन धनी क्षितितलनिहितेन भोग-

१ शरीरम् । २ मृतशरीरेणेव । ३ का कस्येति च्छेदः, काकस्येति समस्तं च ।
४ 'अदानफलमीदृशम् ।' इति पाठान्तरम् । ५ अरखिकः । ६ कृपणः । ७ नरकम् ।
८ पात्रम् । ९ गर्भवती हि सर्वं परित्यज्य मृदं भुङ्क्ते । १० अन्धस्य । ११ मृतस्य ।
१२ दारिद्र्यशङ्कयैव । दानाभावे परत्र पुनस्तदलाभात् । १३ वदान्य उदारः । १४ परोपकार-
शून्यतया हृषिते । १५ कुत्सितकरे । १६ तृष्णावश्यतया । १७ कुक्कुरादिसमान् इति भावः ।
१८ मुखेच्छेति पाठान्तरम् । १९ उपभोगपराकुसुमानाम् । २० कन्याकर्षं रत्नम् ।

रहितेन । तस्माद्वयमपि धनिनस्तिष्ठति नः काञ्चनो मेरुः ॥ ३३ ॥ नन्दनरेन्द्रविणैर्दुष्कृतमिव किमपि
विहितमतिघोरम् । वसुधातलोष्मपाको धिरमति नाद्यापि यत्तन्मयः ॥ ३४ ॥ दृढतरनिबद्धमुष्टेः कौश-
निषण्णस्य सँहजमलिनस्य । कृपणस्य कृपाणस्य च केवलमोकारतो भेदः ॥ ३५ ॥ कृपणसमृद्धीनामपि
भोक्तारः सन्ति केचिदतिनिपुणाः । जलसंपदोऽम्बुराशेर्यान्ति यशं सर्वदेयं यद्व्याघ्रेः ॥ ३६ ॥ प्राप्ता-
नपि न लभन्ते भोगान्भोक्तुं स्वकर्मभिः कृपणाः । मुख्यपाकः किल भवति द्राक्षापाके वलिभुजां हि
॥ ३७ ॥ अतिसाहसमतिदुष्करमत्याश्चर्यं च दानमर्थानाम् । योऽपि ददाति शरीरं न ददाति स वित्त-
लेशमपि ॥ ३८ ॥ केऽपि स्वभावलुब्धास्तीव्रतरां यातनामपि सहन्ते । न तु संत्यजन्ति वित्तं मात्सर्य-
मिवाधमाः सत्ततम् ॥ ३९ ॥ और्ध्वं इयातिलुब्धा भवन्ति धनलवणवारिवहृतृष्णाः । तृणलवमिव
निजदेहं त्यजन्ति लेशं न वित्तस्य ॥ ४० ॥ अर्थिनि कैवलयति कैवलयति पठति च पठति स्तवोद्यते
स्तौति । पश्चाद्यामीत्युक्ते कृपणः प्रणतोऽङ्गलिं कुरुते ॥ ४१ ॥ दानं भोगं च विना धनसत्तामात्रकेण
चेद्धनिनः । वयमपि किमिति न धनिनस्तिष्ठति न काञ्चनो मेरुः ॥ ४२ ॥ केचन धितरन्ति धनं
केऽपि तु तत्सार्धमप्यसुभिः । आद्या यदान्यकीर्तिं हन्त लभन्ते परे कदर्यत्वम् ॥ ४३ ॥ जीवन्
किञ्चिद्वा लभतेऽत्र यशः श्रियं परचर्द्धाम् । धनमसुभिः सह दाता कुयशोऽत्र परत्र दौर्बिध्यम् ॥ ४४ ॥
अपयायिनि स्वतोऽर्थे कथमिव सौहार्दधीः कदर्याणाम् । यस्यापयानसमये प्राणत्यागोऽपि हा सुकरः
॥ ४५ ॥ धनिनोऽप्यदानभोगा गण्यन्ते धुरि महादरिद्राणाम् । हन्ति न यतः पिपासामतः समुद्रोऽपि
मैक्षरेव ॥ ४६ ॥ अम्युपयुक्ताः सद्भिर्गतागतैरहरहः सुनिर्विण्णाः । कृपणजनसंनिर्घर्षं समप्यार्थाः
स्वपन्तीव ॥ ४७ ॥ ते मूर्खतरा लोके येषां धनमस्ति नास्ति च त्यागः । केवलमर्जनरक्षणवियोगदुःखान्य-
नुभवन्ति ॥ ४८ ॥ संचितं क्रेतुषु नोपयुज्यते याचितं गुणयते न दीयते । तत्कदर्यपरिरक्षितं धनं चौर-
पार्थिवगृहेषु गच्छति ॥ ४९ ॥ वरममी तरवो यनगोचराः शकुनिसार्थविलुप्तफलश्रियः । न तु घनाढ्यगृहाः
कृपणाः फणानिहितरत्नभुजंगमवृत्तयः ॥ ५० ॥ न निर्वियासन्ति कदर्यहस्तादनानि पैसोरिव तैललेशाः ।
दैवात्कदाचिद्विनियोक्तुरेव निर्गन्तुमिच्छन्त्यसुभिः सहैव ॥ ५१ ॥ सुसंवृतैर्जीवितवस्तुरक्षितैर्निजेऽपि देहे
कृतयन्त्रेणस्य च । तवानुमार्गं व्रजतो भवान्तरे शठैर्धनैः पञ्चपैदी न पूरिता ॥ ५२ ॥ अहो घनानां महती
विदग्धता सुखोपितानां कृपणस्य वेश्मनि । व्रजन्ति न त्यागदशां न भोग्यतां परां च काञ्चित्प्रययन्ति
निर्दृष्टिर्मे ॥ ५३ ॥ फलं स्वेच्छालभ्यं प्रतिघनमखेदं क्षितिरिहां पयः स्थाने स्थाने शिशिरमधुरं पुण्य-
सरिताम् । मृदुस्पर्शां शय्या सुललितलतापल्लवमयी सहन्ते सतापं तदपि धनिना द्वारे कृपणाः ॥ ५४ ॥
यदेते साधूनामुपरि विमुखाः सन्ति धनिनो न वैपाऽव्यवैपामपि तु निजवित्तव्ययमयम् । अतः खेदो
नास्मिन्परममनुकम्पैव भवति स्वमांसवस्तेभ्यः क इह हरिणेभ्यः परिभवः ॥ ५५ ॥ न शान्ताऽन्तस्तृष्णा
धनलवणवारिव्यतिकारैः क्षतच्छैः कायश्चिरविरसरुक्षाशनतया । अनिद्रा मन्दाग्निर्दृष्टसलिलचौरानल-

१ नन्दमहाराजेन नवनवतिकोटिसङ्ख्याका दीनाराः क्षितौ निहिता वर्तन्त इत्यादिजन-
श्रुतिमुपलम्पेद् वचनम् । २ करमुद्राविशेषः खड्गोपरिभागश्च मुष्टिः । ३ निधि- । (खड्ग) पिधान- ।
४ स्वभावंतो दूषितवेषत्वात्, कृष्णवर्णत्वाच्च । ५ आकृतेः, वर्णविशेषाच्च । ६ रोग-
विशेषः । ७ करं दानम् । ८ वाङ्मयाग्रयः । ९ यावत्के । १० कवितां कुर्वति सति । ११ कवितां
करोति एवं परत्रापि । १२ निर्जलः । १३ दानम् । १४ यज्ञेष्टु । १५ धृष्टेः । १६ यन्त्रेण खड्गेन
पीडनम् । १७ पञ्च पदानि यावदपि मैत्री नेति भावः । १८ अनिर्वचनीयं मोक्षकं विरक्तिकृपं वा
निर्वाणम् । १९ वक्राणाम् । २० दया । २१ अलितसौन्दर्यः ।

मयात्कदर्याणां कष्टं स्फुटमर्धनकष्टादपि परम् ॥ ९६ ॥ जहाति सहसाऽऽसनं श्रुतिं पृच्छति स्वागतं नमस्यति कृताञ्जलिः श्रुतिमनोहर भाषते । ददाति कुसुम फलं शिथिलयत्यमीष्टां क्रियामहो न परिचीयते कृपणवज्रनैचातुरी ॥ ९७ ॥ अयश्चणकचर्वणं फणिफणामणेः कर्षणं करेण गिरितोलनं जलनिधेः पदा लङ्घनम् । प्रसुप्तहरिजोषनं निशितखड्गसंस्पर्शनं कदाचिदखिल भवेन्न च शैठल्यनस्यार्जनम् ॥ ९८ ॥ एकैकातिशयालवः परगुणज्ञानैकवैज्ञानिकाः सन्त्येते धनिकाः कलासु सकलास्वाचार्यचर्याचणाः । अप्येते सुमनोगिरां निशमनैर्द्विम्यत्यहो श्लाघया धूते मूर्धनि कुण्डले कर्षणतः क्षीणे भवेतामिति ॥ ९९ ॥ प्रीतिं न प्रकटीकरोति सुहृदि द्रव्यव्ययाशङ्कया मीतः प्रत्युपकारकारणमयाज्ञाकृत्यते सेवया । मिथ्या जल्पति विचमार्गमयात्स्तुत्याऽपि न प्रीयते कीर्तिशो विभवव्ययव्यतिकरत्रस्तः कथं प्राणिनि ॥ १०० ॥ मत्वा सारं गुणानां शिरसि यदि शशी स्थापितो दैवयोगादीशेन क्षीणविम्बः सकलमुपचय किं न नीतः क्षणेन । मिथ्यैवं ख्यापयन्तो गुणिनि सरलतां लोकमवस्थमनुचैरादयाः कुर्वन्ति विचव्ययचकितवियों मानमर्थेन ह्यन्यम् ॥ १०१ ॥

याचकगर्हणम् ।

वेपथुर्मलिनं वक्रं दीना वागद्गदः स्वरः । मरणे यानि चिह्नानि तानि चिह्नानि याचके ॥ १ ॥ विद्यावतः कुलीनस्य धन याचितुमिच्छतः । कण्ठे पारावतस्यैव वाक्यं गतागतेभ्यः ॥ २ ॥ दक्षिणा-
शाप्रवृत्तस्य प्रसारितकरस्य च । तेजस्तेजस्विनोऽर्कस्य हीयतेऽन्यस्य का कथा ॥ ३ ॥ साधुरेवार्थिभि-
र्याच्यः क्षीणवित्तोऽपि सर्वदा । शुष्कोऽपि हि नदीमार्गः खन्यते सलिलार्थिभिः ॥ ४ ॥ तृणादपि
लघुर्त्वेनस्तूलादपि हि याचकः । बायुना किं न नीतोऽसौ प्रार्थयिष्यति मामिति ॥ ५ ॥ देहीति
वचनं श्रुत्वा देहस्थाः पञ्च देवताः । मुखाभिर्गत्य गच्छन्ति श्रीहीवीधृतिकीर्तयः ॥ ६ ॥ नवीनदीनमा-
वस्य याचकस्यातिमानिनः । वचोजीवितयोरासीत्युरोनिःसरणे रणः ॥ ७ ॥ अदृष्टमुखमङ्गस्य युक्तमन्त्रस्य
याचितुम् । अहो वत महत्कष्टं चक्षुष्मानपि याचते ॥ ८ ॥ गतेर्मङ्गः स्वरो हीनो गात्रे स्वेदो महद्ग-
यम् । मरणे यानि चिह्नानि तानि चिह्नानि याचके ॥ ९ ॥ दारिद्र्यानलसंतापः शान्तः सतोषधारिणा ।
याचकाशाविधातान्तर्दाहः केनोपशम्यति ॥ १० ॥ दरिद्रस्य परा मूर्तिस्तृष्णा न प्रविणात्यता ।
जरद्वैधधनः शमुस्तथाऽपि परमेश्वरः ॥ ११ ॥ वचनाच्च बहिर्यान्ति प्राणा याच्नाक्षरैः सह । ददामीत्यक्ष-
रैर्दोषः पुनः कर्णाद्विशन्ति हि ॥ १२ ॥ देहीति वक्तुकामस्य यदुःखमुपजायते । दाता चेत्तद्विजानी-
याद्वास्वपिशितान्यपि ॥ १३ ॥ काक आह्वयते काकान्याचको न तु याचकान् । काकयाचक-
योर्मध्ये वरं काको न याचकः ॥ १४ ॥ तीक्ष्णधारेण खड्गेन वरं जिह्वा द्विधा कृता । न तु मानं
परित्यज्य देहि देहीति भाषितम् ॥ १५ ॥ पुरतः प्रेरयत्याशां लज्जां पृष्टावलम्बिनी । ततो लज्जाशयो-

१ निर्धन- । २ प्रतारण- । ३ लोह- । ४ सिंह- । ५ कृपणात् । ६ अवणात् ।
७ कम्पिते । ८ वर्षणात् । ९ याचक- । १० कृपणः । ११ कम्पनम् । १२ न तु बहिर्निः-
सरतीति भावः । १३ दक्षिणा भाशा दिङ्, तत्र प्रवृत्तस्य । प्रसारिताः कराः किरणा येन
तादृशस्य स्वभावतः । तेजस्विनोऽर्कस्यापि तेजोमान्धं जायते । तथा दक्षिणायाः याऽऽशा
इच्छा तदर्थं प्रवृत्तस्य । अत एव प्रसारितः करो हस्तो येन तस्य । ब्राह्मणो जायमानो हि
पृथिव्यामधिजायते । इत्याद्युक्त्या स्वभावतस्तेजसा सम्पन्नस्य । अत एवार्कस्य तत्त्वदृशस्य
महतोऽपि याचकस्येति लक्षणयाऽर्थः । १४ कार्पासः । १५ शोभा- । १६ वृद्धवृषभ- ।
१७ स्वमांसानि ।

र्मध्ये दोलायत्यर्थिनां मनः ॥ १६ ॥ कैराप्रसार्य रविणा दक्षिणाशायलम्बिना । न केवलमनेनात्मा दिव-
सोऽपि लघ्वर्कतः ॥ १७ ॥ एकेन तिष्ठताऽधस्तादन्येनोपरि तिष्ठता । दातृयाचकयोर्भेदः कराम्यामेव
सूचितः ॥ १८ ॥ हृदि लज्जोदरे वहिः स्वभावादग्निरुच्छिखैः । तेन मे दग्धलज्जस्य पुनरागमनं नृप
॥ १९ ॥ सेवेव मानमखिलं ज्योत्स्नेष तमो जरेष लाघव्यम् । हरेहरकथेष दुरितं गुणशतमप्यर्थितौ
हरति ॥ २० ॥ याचकवीरो धन्यः करदानप्राहकः स्वदातृभ्यः । कुस्ते पराङ्मुखं वा त्वतिनम्रं वा
हरत्यसौ पुण्यम् ॥ २१ ॥ अनुसरति करिकपोलं अमरः श्रवणेन ताडयमानोऽपि । गणयति न तिरस्कारं
दानान्वयिलोचनो नीचः ॥ २२ ॥ कतरत्पुरहं परं हालाहलकवलाचनावचसोः । एकैव तव रसज्ञा
तदुभयरसतारतम्यज्ञा ॥ २३ ॥ अग्रे लघिमा पश्चान्महताऽपि पिधीयते नहि महिम्ना । वार्मन इति
त्रिविक्रममभिदधति दशावतारविदः ॥ २४ ॥ तावन्महतां महतीं याचत्किमपि हि न याचते लोकम् ।
वलिमलयाचनसमये श्रीपतिरपि यामनो जातः ॥ २५ ॥ गुरुतामुपयाति यन्मृतः पुरुषस्त-
द्विदितं मयाऽधुना । ननु लाघवहेतुरर्थिता न मृते तिष्ठति सा मनागपि ॥ २६ ॥ याचना हि पुरुषस्य
महत्त्वं नाशयत्यखिलमेव तथा हि । सद्य एव भगवानपि विष्णुर्वामनो भवति याचितुमिच्छन् ॥ २७ ॥
उत्तमर्षणधनदानशङ्कया पावकोत्थशिखया हृदिस्थया । देवे दग्धवसना सरस्वती नास्यतो बहिर्हस्येति
लज्जया ॥ २८ ॥ नीचतामनयलम्ब्य जनः को याचनादवचिनोति फलानि । हन्त वामनपदं प्रति-
पेदे भिक्षुतामुपगतो जगदीशः ॥ २९ ॥ लोकमूर्ध्नि विनिधाय पदं स्यं दातृतामुपगतो नदतीदृशः ।
सोऽप्यधोवदनतामुपयाति वारिदो जलनिधेर्जललिप्सुः ॥ ३० ॥ क्षारताऽऽदिभिरसेन्यतरोऽपि ग्राहमीप-
णतया कुटिलोऽपि । वारिर्धिवन्त रमाद इतीव सेव्यते भगवता हारिणाऽसौ ॥ ३१ ॥ अन्यतो
यदि निजोपचिकीर्णं मानहानिरिति भीतिरनीतिः । श्रीधरोऽपि हि वलेः त्रियमि-
च्छन्मानमातनुत वामनमेव ॥ ३२ ॥ संतापिताना मधुरैर्वचोभिर्मिथ्योपचारैश्च वशीकृतानाम् ।
आशावतां श्रद्धघतां च लोके किमर्थिना वञ्चयितव्यमस्ति ॥ ३३ ॥ स्वार्थं धनानि
धनिकाप्रतिगृह्यतो यदास्यं भजेन्मलिनतां किमिदं विचित्रम् । गृह्णपरार्थमपि वारिनिधेः पयोऽपि
मेघोऽयमेति सकलोऽपि च कालिमानम् ॥ ३४ ॥ जैनस्थानं भ्रान्तं कैनकमृगटुण्णाकुलतया वचो वै
"देहीति प्रतिपदमुदश्रु प्रलपितम् । कृतौलकामर्षेर्वदनपरिपाटीपुष्टना मयाऽऽत रामत्वं कुशलवसुता
न त्वधिगता ॥ ३५ ॥ क गन्तासि आतः कृतवसेतयो यत्र धनिनः किमर्थं प्राणाना स्थितिमनुविधातु
कथमपि । धनैर्वाञ्छालब्धैर्ननु परिमबोऽप्यर्थनफलं निर्कारोऽग्रे पश्चाद्धनमहह भोस्तद्वि निर्धेनम् ॥ ३६ ॥

१ किरणान्, इस्तांश्च । २ दक्षिणदिक्- । दक्षिणालाभेच्छा-(च) । ३ सूर्येणेवेति
व्यज्यते । ४ उत्थितज्वालः । ५ याचकता । ६ कर्णेन । ७ महेश्वर । ८ खर्वः, क्षुद्रश्च । ९ त्रिषु
लोकेष्वपि प्रथितपराक्रमम् । १० त्रीन् लोकान् पादेनाक्रान्तवन्तम् । १० का पुनरन्येषां वचैति
भावः । ११ हे राजन् । १२ वाणी । १३ लक्ष्मीप्रदः । १४ जनानां लोकानां स्थानं तत्र, दण्डका-
रण्यदेशे च । १५ धनस्यालीकाशयाऽन्धीभूततया, सुवर्णाकारमृगलोभोद्रेकेण च । १६ वै निश्चितं
देहीति, हे वैदेहि स्वीते इति च । १७ काभर्तुः मिशुणस्य सेव्यस्य, वदनपरिपाट्या वचनपरम्प-
रास्तास्तु विषये घटना रचना अलंकृता, कृत्स्नितानां जनानां यानि वचनानि तेषां तयात्वेनैव
समर्थने सर्वात्मना यतितमिति भावः । लङ्काभर्तु रावणस्य वदनपरिपाटीषु मस्तकेषु, इषूणां
बाणानां (प्रक्षेपात्मिका) घटना कृतेति भावश्च । १८ कुशलं गृहपोषणादिसमर्थं वस्तु धनं
यस्येति तस्य भवस्तत्ता, कुशलवौ सुतौ यस्याः सा, जानकीति च । १९ कृता वसतिः स्थानं
यैस्तादृशाः । २० धिक्कारः । २१ मरणम् ।

पद्मो बन्धस्त्वमसि न गृहं यासि योऽर्थी परेषा घन्योऽन्ध त्व धनमदवतां नैक्षसे यन्मुखानि । छाच्यो
मूक त्वमपि कृपण स्तौषि नार्थीशया यः स्तोतव्यस्त्वं बधिर न गिर यः खलाना शृणोषि ॥ ३७ ॥
आतर्धातरशेषयाचकजने वैरायसे सर्वदा यस्माद्विक्रमशालिबाहनमहीभ्यन्मुखमोजादयः । अत्यन्त चिर-
जीविनो न विहितास्ते विम्वर्जावतवो मार्कण्डेयबलोमशप्रभृतयः स्रष्टाः प्रभूतायुषः ॥ ३८ ॥ उड्डीना
गुणपत्रिणः सुखफलान्यापद्विकीर्णान्यधः पर्यस्ताः परितो यशःस्तबकिताः संपल्लतापल्लवाः । प्रागेवा-
पयत्तप्रमोदहरिणच्छाया कथान्त गता दैन्यारण्यमतङ्गजेन महता भग्नेऽभिमानद्रुमे ॥ ३९ ॥ शूराः
केऽपि पुरः स्थिता रिपुनरश्रेणि सहन्ते सुख धीराः केचन कामबाणसदृशा कान्तादगन्ताहतिम् । केचि-
त्क्रूररवाश्च पञ्चवदनान् वीरा गजाना इतीर्नैवार्थिप्रकर प्रसारितकर कश्चिद्वितोदु क्षमः ॥ ४० ॥
दौर्गत्येन समीरिता हृदयतः कण्ठ समालम्बते कण्ठात्कष्टतर कथ कथमपि प्राप्नोति
जिह्वाञ्चलम् । लज्जाकीलककीलितेव निबिड तस्मान्न निर्यात्यहो वाचा प्राणपरिक्षयेऽपि
महता देहीति नास्तीति च ॥ ४१ ॥ वक्रादुद्वस मे हठादधिवस त्वं वाणि वक्र मना-
गीशानां तदनु क्रुधा मजतु मां लक्ष्मीरिमानुज्जतु । पश्चात्तेषु पठत्सु मां प्रति यशोगाथावलीस्तृष्ण्या
वक्त्रं मय्यथ वक्त्रयत्यनुमबन्धतेऽपि तद्यातनाम् ॥ ४२ ॥ तावत्सर्वगुणालयः पटुमतिः साधुः सतां
बल्लभः शूरः सञ्चरितः कलङ्करहितो मानी कृतज्ञः कविः । दक्षो धर्मरतः सुशीलगुणवांस्तावत्प्रतिष्ठा-
न्वितो यावन्निष्ठुरवज्रपातसदृश देहीति नो माषते ॥ ४३ ॥ आस्वाद्य स्वयमेव वच्मि महतीर्ममच्छिदो
वेदना मा भूत्कस्यचिदप्यय परिमवो याच्चेति ससारिणः । पश्य आतरिय हि यौवनजराधिकारकेलि-
स्थली मानम्लानमवी गुणव्यतिकरप्रागल्भ्यगर्वच्युतिः ॥ ४४ ॥ प्राणाना वत किं भुवे कठिनता तैरेव
साऽऽविष्कृता निष्क्रामन्ति कथचिदेव हि न ये याच्न्वावचोमिः समम् । आत्मान पुनराक्षिपामि विदितस्थै-
र्योऽपि येषामहो मिथ्याशङ्किततद्वियोगविधुरो यत्प्रार्थये सर्वशः ॥ ४५ ॥ वासो बल्कलमार्त्तरः किस-
ल्यान्योर्केस्तरुणा तल मूलानि क्षतये क्षुब्धं गिरिनदीतोय तृषाशान्तये । क्रीडा मुग्धमृगैर्बैधैः सुहृदो
नेक्त प्रदीपः शशी स्वाधीने विमवे तथाऽपि कृपणा याचन्त इत्यद्भुतम् ॥ ४६ ॥ सन्ति स्वादुफला
वनेषु तरवः स्वच्छ पयो मैश्चैव वासो बल्कलमाश्रयो गिरिगुहा शय्या लताबल्लरी । आलोकाय निशासु
चन्द्रकिरणाः सख्यं कुरङ्गैः सह स्वाधीने विमवेऽप्यहो नरपतिं सेवन्त इत्यद्भुतम् ॥ ४७ ॥ निर्धेन्दाः
किमु कन्दरोदरमुषः क्षीणास्तरुणा त्वचः किं शुष्काः सारितः स्फुरद्विरिगुलावस्वलद्वीचयः । प्रत्युत्थान-
मितस्ततः प्रतिदिन कुर्वद्विरुद्धीविमिथ्यशरार्पितदृष्टिभिः क्षितिमुजा विद्वद्विरप्यार्थ्यते ॥ ४८ ॥ काम
जीर्णपलाशैः सहतिष्ठता कन्थां वैसानो वने कुर्यामम्बुभिरप्ययाचितसुखैः प्राणानुबन्धस्थितिम् । साङ्गलानि
सवेपित सचकित सान्तनिदाघज्वरं बल्लु न त्वहमुत्सहे सकृपण देहीति दीनं वचः ॥ ४९ ॥ द्वारे
द्वारे परेषामविरलमठति द्वारपालैः कैरालैर्दृष्टो योऽप्याहतः सन्नेति गणयति स्वापमानं तु नैव । क्षन्तुं
शक्नोति नान्यं स्वसदृशमितरार्गिरमप्याश्रयन्त श्राम्यत्यात्मोदरार्थं कथमहह शुनी नो स्मो
याचकः स्यात् ॥ ५० ॥

१ सर्वेषां जीवन्तीष्वङ्गरूपाः । २ गुणरूपाः पक्षिणः । ३ दारिद्र्यरूपवन्नगजेन । ४ सिंहान् ।
५ दारिद्र्येण । ६ सम्बन्ध- । ७ सर्वान् । ८ आस्तरणम् । ९ गृहम् । १० पक्षिणः । ११ रात्रौ ।
१२ कन्दशून्याः । १३ उपास्यते । १४ पत्र- । १५ धारयन् । १६ निष्ठुरैः । १७ शब्दं करोति ।
१८ अन्यदीयकृद्भ्यम् । १९ कुक्कुरेण ।

परोहितसाधनप्रशंसनम् ।

हितानुष्ठानमन्येषां विधिना येन केनचित् । यं कुर्यन्ति जनास्तेषां सत्तथैव क्षमा क्षमा ॥ १ ॥ परोप-
कारः कर्तव्यः प्राणैरपि धनैरपि । परोपकारं पुण्यं न स्यात्कृतशतैरपि ॥ २ ॥ धनानि जीवितं चैव
परार्थे प्राज्ञ उत्सृजन् । तन्निमित्तो वरं त्यक्तो विनाशे नियतं नति ॥ ३ ॥ रथिधन्वो घना वृक्षा नदी
गावश्च सज्जनाः । एते परोपकाराय युगे दैवेन निर्मिताः ॥ ४ ॥ तृणं चाहं वरं मन्ये नरादनुपका-
रिणः । घासो भूत्वा पशून्पाति मीरुन्पाति रणाङ्गमे ॥ ५ ॥ परोपकृतिर्केवलस्य तोलयित्वा जनार्दनः ।
गुर्वीमुपकृतिं मत्वा ह्ययतारान्दशाग्रहीत् ॥ ६ ॥ आत्मार्थं जीवलोकेऽस्मिन्को न जीवति मानवः ।
परं परोपकारार्थं यो जीवति स जीवति ॥ ७ ॥ परोपकारशून्यस्य भिद् मनुष्यस्य जीवितम् । जीवन्तु
पशवो येषां चर्माप्युपकारिण्यति ॥ ८ ॥ रागिणि नलिने लक्ष्मीं दिवसो निदधाति दिनकरप्रभाय ।
अनपेक्षितगुणदोषः परोपकारः सतां त्यसनम् ॥ ९ ॥ कृच्छ्रानुवृत्ततोऽपि हि परोपकारं त्यजति न
महान्तः । तृणमात्रजीवना अपि करिणो दानद्रव्यार्द्रकराः ॥ १० ॥ परोपकाराय फलन्ति वृक्षाः परोप-
काराय वहन्ति नद्यः । परोपकाराय दुहन्ति गावः परोपकारार्थमिदं शरीरम् ॥ ११ ॥ भवन्ति नन्ना-
स्तरवः फलोद्गमैर्नवान्मुभिर्मिरिविलम्बितो घनाः । अनुद्धताः सत्पुरुषाः सगृहिभिः स्वभाव एवैव परोपका-
रिणाम् ॥ १२ ॥ श्रोत्रं श्रुतेर्नैव न कुण्डलेन दानेन पाणिर्न तु फल्गुनेन । विमाति कायः खलु सज्जनानां
परोपकारेण न चन्दनेन ॥ १३ ॥ पद्माकरं दिनकरो विर्कचं करोति चन्द्रो विकीरयति कैरवचक्रपालम् ।
नाम्यार्थतो जलघरोऽपि जलं ददाति सन्तः स्वयं परहितेषु कृताभियोगाः ॥ १४ ॥ दातुः
परोपकृतिर्निर्भरचित्तवृत्तेरासनदूरगणना नहि संश्रितेषु । भानुविकासपति हन्त सरोजखण्डं पाणिस्यपद्मज
समं भुवनान्तरेषु ॥ १५ ॥

कृतघ्नगर्हणम् ।

जीवाम इति मनवाना नोपकारं स्मरन्ति ये । हन्त तर्हि मृतास्तेभ्यः केऽन्ये जगति विश्रुताः ॥ १ ॥
ब्रह्मणे च सुरापं च चोरे मग्नव्रते तथा । निष्कृतिर्निहिता लोके कृतघ्ने नास्ति निष्कृतिः
॥ २ ॥ उपकारिणि विश्रब्धे शुद्धमती यः समाचरति पापम् । तं जनमेसत्यसर्वं भगवति
वसुधे कथं वहति ॥ ३ ॥ व्योमनि शम्भोः कुरुते चित्रं निर्माति यत्नतः सलिले । स्रपयति
पवनं सलिलैश्चस्तु खले चरति सत्कारम् ॥ ४ ॥ शोक मा कुरु कुक्कुर सत्वेव्यहमधम इति मुँधा
साधो । कष्टादपि कष्टतरं दृष्ट्वा श्वान कृतघ्ननामानम् ॥ ५ ॥ नीचतमोऽहमिति त्वं स्वात्मनि
मा धा घृणां पुरीवृष्टे । भवतोऽपि तात लोके पदे पदे यत् कृतघ्नजनाः ॥ ६ ॥ २ २ कृतघ्नं चेतसि
मा गाः खेदं गतिः कथं मे स्यात् । ग्रामवराहप्रमुखाः शरणं दास्यन्ति ते सुहृदे ॥ ७ ॥

निःस्पृहप्रशंसनम् ।

संतोषामृततृप्तानां यस्तुल्यं शान्तंचेतसाम् । कुतस्तद्वनलुब्धानामितश्चेतश्च भावताम् ॥ १ ॥ अकृत्वा
परसंतापमगत्वा खलनम्रताम् । अनुत्सृज्य सतां धर्मं यस्त्वेतन्मपि तद्वद्व ॥ २ ॥ आगमिष्यन्ति ते
भार्या यं भावा मयि भाविताः । अहं तैरनुगन्तव्यो न तेषामन्यतो गतिः ॥ ३ ॥ यो मे गर्भगतस्यापि वैति

१ दानम् । २ परोपकारं मोक्षं च । ३ महतीम् । ४ शोभाम् । सम्पत्तिं च । ५ शास्त्रेण ।
६ विकसितम् । ७ कुमुदगणमिति भावः । ८ अतिशय- । ९ असत्यभाषिणम् । १० सीरेण क्षेत्रं
वारद्वयं कर्षति । ११ आलेख्यम् । १२ वृथा । १३ अभिप्रायाः । १४ भाजीवनोपायम् ।

कल्पितवान्बन्धयम् । शेषवृत्तिविधाने च सै किं सुतोऽथवा वृतः ॥ ४ ॥ अचिन्तितानि दुःखानि
यथैवायान्ति देहिनाम् । सुखान्यपि तथा मन्ये दैन्यमत्रातिरिच्यते ॥ ५ ॥ पञ्चमेऽहनि षष्ठे वा शार्कं
पचति त्र्यो गृहे । अतृणी चाप्रवासी च स सुखी स च मोदते ॥ ६ ॥ आत्मावीनशरीराणां स्वपतां
निद्रया स्वया । कंदनमपि मर्त्यानाममृतत्वाय कल्पते ॥ ७ ॥ सपदस्तस्य सर्वत्र सतुष्ट यस्य मानसम् ।
उपानद्रूढपादस्य ननु चर्मवृतैव भूः ॥ ८ ॥ ते धन्याः पुण्यभाजस्ते तैस्तीर्णः क्लेशसागरः । जगत्सं-
मोहजननी यैराशाशीविषी जिता ॥ ९ ॥ अकिंचनस्य दान्तस्य शान्तस्य समचेतसः । संतुष्टमनसः
शश्वत् सुखमन्यो दिशोऽखिलाः ॥ १० ॥ न योजनशतं दूरं बाध्यमानस्य तृष्ण्या । सतुष्टस्य करग्रते-
ऽप्यर्थे भवति नादरः ॥ ११ ॥ अर्थी करोति दैन्यं लब्धार्थो गर्वमपरितोष च । नष्टघनश्च स शोर्कं
सुखमास्ते निःस्पृहः पुरुषः ॥ १२ ॥ तन्मूलं गुरुतायास्तत्सौख्यं तद्गुहास्तदौर्जित्यम् । तत्सौभाग्यं पुसां
यदेतदप्रार्थनं नाम ॥ १३ ॥ सर्पाः पिबन्ति पवनं न च दुर्बलास्ते शुष्कैस्तृणैर्वनगजा
बलिनो भवन्ति । कन्दैः फलैर्मुनिवराः क्षपयन्ति कालं सतोष एव पुरुषस्य परं निधानम्
॥ १४ ॥ लोभो न यस्य ननु भोग्यपदार्थजाते सर्वं विगर्ह्य विरतोऽस्ति च यः समन्तात् । सोऽसौ
परं जगति निर्भयता दधाति राजा स एव स च सूरिरसौ कृतार्थः ॥ १५ ॥ चीराणि
किं पथि न सन्ति दिशन्ति मिक्षां नैवाङ्घ्रिर्पोः फलभृतः सरितोऽप्यशुष्यन् । रुद्धा गुहाः
किमेजितोऽवति नोपपन्नान्कैस्माद्भजन्ति कवयो धनदुर्मदान्वान् ॥ १६ ॥ मलिन्दया यदि जनः
परितोषमेति नन्वप्रयत्नेन सुलभोऽयमनुग्रहो मेऽश्रेयोऽर्थिनोऽपि पुरुषाः परितुष्टिहेतोर्दुःखान्जितान्यपि धनानि
परित्यजन्ति ॥ १७ ॥ वयमिह परितुष्टा वल्कलैस्त्रयं च लक्ष्म्या सम इह परितोषो
निर्विशेषोवशेषः । स हि भवति दरिद्रो यस्य तृष्णा विशाला मनसि च परितुष्टे कोऽर्थ-
वान्को दरिद्रः ॥ १८ ॥ गन्धाढ्यां नवमल्लिकां मधुकरस्त्यक्त्वा गतो यूथिकां तां दृष्ट्वाऽऽशु गतः स
चन्दनवनं पश्चात्सरोजं गतः । बद्धस्तत्र निशाकैरेण सहसा रोदित्यसौ मन्दघीः संतोषेण विना परा-
भवपदं प्राप्नोति सर्वो जनः ॥ १९ ॥ मृत्युर्माघति मूर्ध्नि शश्वदुरागी घोरा जराकृपिणी त्वामेषा ग्रसते
परिग्रहमयैर्गृध्रैर्जगद्भ्रस्यते । धृत्वा बोधजलैर्बोधबहुलं तल्लोमजन्यं रजः संतोषामृतसागराम्भसि चिर-
मग्नः सुखं स्थापयति ॥ २० ॥ राजानोऽनन्तवीर्या इह भुवनतले सम्प्रभूता अनन्ता देवेन्द्रा अप्यनेके
न तु किमपि सुखं लब्धवन्तः कदाचित् । अन्योऽन्यं स्पर्धमाना अहमिति च ममेत्येव मूढा
मृताश्च तत्स्वाराज्यस्पृहा चेदपमलमतिना सेवनीयः प्रतोषः ॥ २१ ॥

लोभगर्हणम् ।

लज्जा तेजश्च गाम्भीर्यं वैदुष्यं च निरस्य यः । अन्तराविश्य विद्वेष्टि लोभ एव स नू रिपुः ॥ १ ॥
तृष्णा यस्य वृथा तस्य श्रुतानि च गुणाश्च ते । तृष्ण्या देवराजोऽपि सर्वतः परिभूयते ॥ २ ॥

१ अवशिष्टजीवनोपाय- । २ तादृशो निष्कारणकल्पः स्वर्गया समर्थः परमात्मेति
भावः । ३ अत्र काकुः तेन न सुप्तो, न वा मृत इति भावः । ४ विशिष्यते । ५ कुत्सितं
भोज्यम् । ६ तृष्णारूपा सर्पिणी । ७ निर्धनस्य निष्परिग्रहस्य । ८ 'सुखप्रचुराः
सुखमया' इति पाठान्तरं तु हेयमेव । ९ उन्नतत्वम् । १० याचनवैमुख्यम् । ११ तरवः ।
१२ न केनापि जितः । स्वर्गेश्वर इति भावः । १३ शरणमुपेतान् । १४ आमोदम् । १५ परिश्रममन्तरेणैव
लब्धुं शक्यः । १६ कृपा । १७ शुभाभिलाषिणः । १८ इतरप्रमोदकारणात् । १९ निशाकरोदये
सरोजं बद्धसुखं भवतीति तत्र मधुलुब्धोऽपि सरोजसुखे बध्यमाने मधुपो बद्ध इति निशा-
करस्यैव मधुपचन्द्रकर्तृत्वमाप्तमिति बोध्यम् ।

तृष्णे देवि नमस्तुभ्य वैर्यविप्लवकारिणि । विष्णुल्लोक्यनाथोऽपि यथया वामनीकृतः ॥ ३ ॥ तृष्णे
 कृष्णेऽपि ते शक्तिर्दृष्टा मर्त्येषु का कथा । त्रैलोक्यव्यापि यद्रूपं तद्रूपं वामनीकृतम् ॥ ४ ॥ तृष्णा यदि
 परित्यक्ता को दारिद्रः क ईश्वरः । तस्याश्चेत्यसरो दत्तो दास्य च शिरसि स्थितम् ॥ ५ ॥ बलिमि-
 मुखमाक्रान्तं पलितैरङ्कितं शिरः । गात्राणि शिथिलायन्ते तृष्णैका तरुणायते ॥ ६ ॥ नास्त्यन्या
 तृष्णया तुल्या काऽपि स्त्री सुभगा कचित् । यां प्राणानपि मुष्णन्ती भवत्येवाधिका प्रिया ॥ ७ ॥
 व्युता दन्ताः सिताः केशा दृढिनरोवः पदे पदे । पातसज्जमिमं देहं तृष्णा साध्वी न मुञ्चति ॥ ८ ॥
 तृष्णे त्वमपि तृष्णान्धा त्रिषु स्थानेषु वर्तसे । व्याधितेष्वनपत्येषु जरापरिणतेषु च ॥ ९ ॥ तृष्णे
 देवि नमस्तुभ्य या त्व सर्वस्य सर्वदा । उत्पादयस्ययत्नेन गोष्पदे सागरअम्रम् ॥ १० ॥ अपि मेरु-
 पमं प्राज्ञमपि शूरमपि स्थिरम् । तृणीकरोति तृष्णैका निमेषेण नरोत्तमम् ॥ ११ ॥ आशा नाम
 मनुष्याणां काचिदाश्चर्यगृह्णला । यया वद्धाः प्रधावन्ति मुक्तास्तिष्ठन्ति पङ्गुवत् ॥ १२ ॥ तेनाधीतं श्रुत
 तेन तेन सर्वमनुष्ठितम् । येनाशाः पृष्ठतः कृत्वा नैरास्यमवलम्बितम् ॥ १३ ॥ गिरिर्महान्गिरैरन्विर्महानब्धे-
 र्नमो महत् । नमसोऽपि महद्ब्रह्म ततोऽप्याशा गरीयसी ॥ १४ ॥ आशैव राक्षसी पुसामाशैव विप-
 मञ्जरी । आशैव मदिरा घोरा हन्ताशा सर्वदोषभूः ॥ १५ ॥ क्षुत्तृडाशाः कुटुम्बिन्यो मयि जीवति
 नान्यथाः । तासामाशा महासाध्वी कदाचिन्मां न मुञ्चति ॥ १६ ॥ यौवनं जरया ग्रस्तमारोग्य व्याधि-
 मिहृतम् । जीवितं मृत्युरभ्येति तृष्णैका निरुपद्रवा ॥ १७ ॥ यच्च काममुख लोके यच्च दिव्य महत्सु-
 खम् । तृष्णाक्षयसुखस्यैते नार्हतः पोडशीं कलाम् ॥ १८ ॥ दारिद्र्यस्य परा मूर्तिस्तृष्णा न द्रविणा-
 ल्पता । जैरद्वघ्ननः शंभुस्तथाऽपि परमेश्वरः ॥ १९ ॥ ये तृष्णारूपसर्पिण्या दष्टा लोका धरातले ।
 हाहेति गिरिमुच्चैस्तं प्रलपन्ति मुमूर्षवः ॥ २० ॥ मनोरथरथारूढं युक्तमिन्द्रियवाजिमिः ।
 आमृत्येव जगत्कैवल्यं तृष्णासारथिचोदितम् ॥ २१ ॥ यथा हि शृङ्ग गोः काले वर्धमानस्य वर्धते ।
 एव तृष्णाऽपि वित्तेन वर्धमानेन वर्धते ॥ २२ ॥ अकर्तव्येष्वसाध्वीव तृष्णा प्रेरयते जनम् । तमेव
 सर्वपापेभ्यो लज्जा मातेव रक्षति ॥ २३ ॥ आशा बलवती कष्ट नैरास्यं परमं सुखम् । आशा
 निराशाः कृत्वा तु सुख स्वपिति पिङ्गला ॥ २४ ॥ तृष्णाखनिरर्गौधेय दुष्पूरा केन पूर्यते । या मह-
 द्विरपि क्षितैः पूरणैरेव खन्यते ॥ २५ ॥ आसनान्पुरतो भावान्दर्शयित्वा पुरः पुरः । छागो हरित-
 मुष्ट्येव दूर नीतोऽस्मि तृष्णया ॥ २६ ॥ वर्तते न विना येन नगे बाष्पञ्छु नाम तत् । ततोऽधिकार्थ-
 प्रणयी पृष्ठो दद्यात्किमुत्तरम् ॥ २७ ॥ तावद्गुणा गुरुत्व च यावन्नार्थयते परम् । अर्थित्वे वर्तमा-
 नस्य न गुणा न च गौरवम् ॥ २८ ॥ विद्वत्ता चैव शौर्यं च सौजन्यं च कुलीनताम् । खैलीकरोति
 याच्नैका दुःशीलेवाङ्गना कुलम् ॥ २९ ॥ आशाया ये दासास्ते दासाः सर्वलोकाश्च । आशा येषां दासी
 तेषां दासायते लोकैः ॥ ३० ॥ दन्ता विस्मयदन्ताः केशाः काशप्रसूनसंकाशाः । नयनं तमसामैयं
 तथाऽपि चित्त घनाङ्गनायत्तम् ॥ ३१ ॥ त्वामुदर साधु मन्ये शकैरपि यदसि लब्धपरितोषम् । हतद्वयं

१ संहार- । २ लुच्छः, खर्वश्च कृतः । ३ नारायणे । ४ हरन्ती । ५ वृद्धेषु ।
 ६ सुमेधमिव सम्पन्नम् । ७ तृणमिवासारं करोति । ८ निःस्पृहत्वम् । ९ जरद्वयः वृद्धो वृषभ एव
 धनं यस्य सः । १० सर्वम् । ११ वृद्धिशीलेन वित्तेन सममित्यर्थः । १२ एतदाख्या काऽपि जन-
 कपुरे वेश्याऽसीत् । सा हि धनेच्छया कदाचिद्द्वारे निषण्णा न कमपि दातारं जारं लब्धवती
 अथान्ये पुण्योदयवशात्तस्या वृत्तेर्विरज्य सुखं लेभ इति भागवत्तादौ स्पष्टम् । १३ गभीरति
 पाठान्तरम् । १४ निष्कलयति । १५ सर्वः संसार इति भावः । १६ स्थानभूतम् ।

ह्यधिकविकवाञ्छाशतदुर्भरं न पुनः ॥ ३२ ॥ इच्छति शैती सहस्रं ससहस्रः कोटिमीहते कर्तुम् ।
कोटियुतोऽपि नृपत्वं नृपोऽपि बत चक्रवर्तिस्त्वम् ॥ ३३ ॥ चक्रवरोऽपि सुरत्व सुरोऽपि सुरराज्यमी-
हते कर्तुम् । सुरराजोऽप्यूर्ध्वगतिं तथाऽपि न निवर्तते तृष्णो ॥ ३४ ॥ अङ्गं गलितं पलितं मुण्डं
दर्शनविहीनं जातं तुण्डम् । वृद्धो याति गृहीत्वा दण्डं तदपि न मुञ्चत्याशां पिण्डम् ॥ ३५ ॥ दिनयौ-
मिन्यौ सायप्रातः शिशिरवसन्तौ पुनरायातः । कालः क्रीडति गच्छत्यात्युस्तदपि न मुञ्चत्याशावायुः
॥ ३६ ॥ आशावलम्बोपचिता न कस्य तृष्णालताऽनर्थफलं प्रसूते । दिने दिने लब्धवैचित्र्यैर्विष्वान्मीनं
च मेषं च वृषं च भुङ्क्ते ॥ ३७ ॥ आशागृहीता विकला भवन्ति हतत्रपा न्यस्तगुणाभिमानाः ।
आम्यन्ति मत्ता इव नष्टशङ्खा देहीतिवाचस्तरलस्वभावाः ॥ ३८ ॥ विभूतिरर्थव्यपि याचकानां न दुर्गतं
केचिदिहाद्रियन्ते । पीताम्बरोऽन्धेः समवाप लक्ष्मीं दिगम्बरस्योपनतोऽर्धचन्द्रैः ॥ ३९ ॥ मिश्राशनं
तदपि नीरसमेकवारं शय्या च भूः परिजनो निजदेहमात्रम् । बलं सुजीर्णशतखण्डमयी च कन्था हा
हा तथाऽपि विषयान्नं जहाति चेतः ॥ ४० ॥ या सा जगत्परिभवस्य निमित्तभूता हेतुः स्वयं सुरपतेरपि
लाघवस्य । सा मां विद्वन्वयति नाथ सदैव तृष्णां छिन्धि प्रसह्य मगवन्नपुनर्मवार्य ॥ ४१ ॥ दुग्धं च
यत्तदनु यत्कथितं ततो नु माधुर्यमस्य हृतमुन्मथितं च वेगात् । जातं पुनर्धृतकृते नवनीतवृत्ति स्नेहो
निबन्धनमनर्थपरम्पराणाम् ॥ ४२ ॥ गदोदन्ती दन्ताः पलितकलितः कुन्तलभरस्तमःक्षेत्रे नेत्रे विषय-
पटुनी नो श्रुतिपुटे । अभूदङ्गं रङ्गद्वलिवलयवल्लीविललितं तथाऽप्येतचेतस्तस्मिन् इव धावत्यनुदिनम्
॥ ४३ ॥ गतं तत्तारुण्यं युवतिर्द्वयानन्दजनकं विशीर्णा दन्तालिनिरजगतिरहो यष्टिशैरणा । जडीभूता
दृष्टिः श्रवणरहितं कर्णयुगलं मनो मे निर्लेजं तदपि विषयेभ्यः स्पृहयति ॥ ४४ ॥ वपुः कुब्जीभूतं
गतिरपि तथा यष्टिशरणा विशीर्णा दन्तालिः श्रवणविकलं श्रोत्रयुगलम् । शिरः शृङ्गं चक्षुस्तिमिरपटलैरा-
वृतमहो मनो मे निर्लेजं तदपि विषयेभ्यः स्पृहयति ॥ ४५ ॥ खलोर्लोपाः सोढाः कथमपि तदारा-
घनतया निगृह्णान्तर्बाष्पं हसितमपि शून्येन मनसा । कृतश्चित्तस्तम्भः प्रतिहतधियौमञ्जलिरपि त्वमाशे
प्रत्यूषां किमु परमितो नर्तयसि माम् ॥ ४६ ॥ निवृत्ता मोगेच्छा बहुपुरुषमौनो विगलितः समानाः
स्वैर्याताः सपदि मुह्यदो जां वितसमाः । शनैर्यष्टयुत्थानं घनतिमिररुद्धं च नयने अहो दुष्टः कायस्तदपि
मरणापर्यन्तचित्तः ॥ ४७ ॥ अमीषां प्राणानां लुलितबिसिनीपत्रैर्पयसा कृते किं नास्मामिर्विगलितविवेकैर्व्यव-
सितम् । यदौढधानामग्रे ब्रविणमदनिःसन्नमनसां कृतं वीतव्रीडैर्निजगुणकथापातकमपि ॥ ४८ ॥ समारम्भा-
मग्नाः कति कति न वारास्तव पशो पिपासोस्तुच्छेऽस्मिन्ब्रविणमृगतृष्णार्णवजले । तथाऽपि प्रत्याशा
विरमति न ते मूढ शतधा न दीर्घं यच्चेतो नियतमैशनिप्रावचदितम् ॥ ४९ ॥ विवेकप्रध्वसो भवति
न शमः शाम्यति घृतिर्जहाति श्रीर्दूरं व्रजति महिमा याति विलयम् । प्रसुप्तं प्रच्छन्नं कचन गरिमा
चास्तमपते तृषापाः साप्राज्ये नहि गुणलवस्याप्यवसरः ॥ ५० ॥ अहो तृष्णावेश्या सकलजनता-

१ रूप्यकशतकशाली । २ युग्मकमिदम् । ३ मस्तकम् । ४ दन्तहीनम् । ५ मुखम् । ६ शरी-
रम् । ७ यामिनी रात्रिः । ८ सम्भावनाविशेषः । ९ तेजोऽभिलाषश्च हचिपदार्थः । १० सूर्यः ।
११ मीनादयो राशिविशेषाः, प्राणिविशेषाश्च । १२ चन्द्रखण्डः, तदाकारा निष्कासनमुद्रा च ।
१३ मुक्तये । १४ रोगेण पिपतिषवः । १५ लता- । १६ यष्टिदण्ड एव शरणं यस्याः सा ।
१७ श्रवणशक्तिशून्यम् । १८ दुर्जनभाषणानि । १९ मूढानां पुरस्तादिति भावः । २० प्रतिदिशम् ।
'मोघाशे' इति पाठान्तरम् । २१ 'शुरुपुरुषमानः' इति पाठान्तरम् । २२ स्वर्गं गताः । २३ मरणं
मम किं भावीति विस्मयं प्राप्तः । २४ कमलपत्रस्थजलसदृशानाम् । २५ धनिनाम् । २६ दृढमाः ।
२७ वज्रशिला- ।

मोहनकरी विदग्धा मुग्धानां हरति विषशानां शमधनम् । विपदीक्षादक्षासहतरलतारैः प्रणयिनीकटाक्षैः
 कूटाक्षैः कपटकुटिलः कामकितवः ॥ ५१ ॥ उत्थातं निविशद्द्वयं क्षितितलं धौता गिरेर्वीतवो
 निस्तीर्णः सारितां पतिर्नृपतयो यत्नेन संतोषिताः । मन्त्राराधनतत्परेण मनसा नीताः श्मशाने निशाः
 प्राप्तः कौण्वराटकोऽपि न मया तृष्णेऽधुना मुञ्च माम् ॥ ५२ ॥ निःस्वो धैष्टिं शत शती दशशत लक्षं
 सहस्राधिपो लक्षेशः क्षितिराजतां क्षितिपतिश्चक्रेशतां वाञ्छति । चक्रेशः सुरराजतां सुरपतिर्वैद्यास्यदं
 वाञ्छति ब्रह्मा विष्णुर्धेद हरिः शिवपदं तृष्णार्थाय को गतः ॥ ५३ ॥ माने नेच्छति वारयत्युपशमं धर्मा-
 लिखन्त्यां हियां स्वातन्त्र्ये परित्यज्य तिष्ठति करौ व्याधूय धैर्यं गते । तृष्णे त्वामनुव्रता फलमिय-
 द्भासं जनेनामुना यः स्पृष्टो न पदा स एव चरणौ स्पृष्टुं न समन्यते ॥ ५४ ॥ दन्तैरुत्थलित
 धिया तरलितं पाण्यदिघ्ना कम्पितं द्रम्या कुट्टमलितं बडेन गलितं रूपश्रिया प्रोषितम् । प्रासायां
 यमभूपतेरिह महाघाटयै धरायामिदं तृष्णा केवलमेकिं कैव सुमटी धीरा पुरो नृपति ॥ ५५ ॥
 आन्तं वाचनतत्परेण मनसा देहीति वाक्प्रेरिता शुक्तं मानविषजितं परगृहं साक्षाद्वा काकवत् ।
 साक्षेपं श्रुकुटीकटाक्षकुटिलं दृष्टं खलानां मुखं तृष्णे देवि यदन्यदिच्छसि पुनस्तत्रापि सजा वयम्
 ॥ ५६ ॥ ॥ आन्तं देशमनेकदुर्गविषम प्राप्तं न किञ्चित्फलं त्यक्त्वा जातिभ्रष्टाभिमानमुचितं सेवा
 कृता निष्फला । शुक्तं मानविजितं परगृहेष्वाशङ्क्या काकवत्तृष्णे जृम्भसि पापकर्मनिरतं नाद्यापि संतु-
 ष्यसि ॥ ५७ ॥ औसिष्ये सुखितो गृहीति विहितो मोहेन दारप्रहस्तस्तद्वात्सुतदासवान्धवसुहृत्संव-
 न्धिनामुद्भवः । तन्निर्वाहकदर्थनापरिभवानौचित्यचिन्ताश्रयः किं सौत्यं कनमा गृहस्थितरितोऽनर्थो
 मया स्वीकृतः ॥ ५८ ॥ शान्तेर्मातुर्विषयेकास्वितुरपि कृपणं मेद्भु कृत्वा पृथक् मामाशा योषा स्वतन्त्रा
 व्रजति परगृहान्सर्वदा वीर्तलज्जा । संघत्ते मत्कृत्य मम यमनियमी आतरौ भर्त्सयन्ती पुष्टा चैवात्म-
 वन्धूस्तदपि पुनरहो हन्त वैन्ध्या श्रयामः ॥ ५९ ॥ लज्जे त्वं मज्ज सिन्धौ गिरिवरशिखरे त्वं च तिष्ठ
 प्रतिष्ठे शान्ते प्रान्ते दिशान्ते कुरु वैसतिमहो गर्वैर्लवो मवाशु । तेजः पातालमूलं मज्ज भुवि भगव-
 न्मान सा नाम तेऽस्तु प्रेम्णैकामाश्रयन्ती सततमहमिमां तूर्णमाशां श्रयिष्ये ॥ ६० ॥

धृतिमत्प्रशंसनम् ।

स एव धन्यो विपदि स्वरूपं यो न मुञ्चति । त्यजत्यर्ककरैस्तप्तं हिमं देहं न शीतताम् ॥ १ ॥
 चलन्ति गिरयः काम युगान्तपवनाहताः । कुच्छेऽपि न चलत्येव धीराणां निश्चलं मनः ॥ २ ॥ कृतं
 पुरुषशब्देन जातिमात्रावलम्बिना । योऽङ्गीकृतगुणैः श्लाघ्यः सविस्मयमुदाहृतः ॥ ३ ॥ असमानमिषौजांसि
 सहसा गौरवेरितम् । नाम यस्याभिनन्दन्ति द्विपोऽपि स मतः पुमान् ॥ ४ ॥ सह परिजनेन विलसति
 धीरो गहनानि तरति पुनरेकः । विपमेकेन निपीतं त्रिपुरजिता सह सुरैर्मृतम् ॥ ५ ॥ श्लाघ्या महता-
 मुन्नतिरद्भुतमैष्यवसितं च धीराणाम् । कनकगिरिरनतिलहृष्यो रघिरनिशमनुज्झितारम्भः ॥ ६ ॥ अङ्ग-
 णवेदी वसुधा कुल्यौ जलधिः स्थली च पातालम् । वल्मीकश्च सुमेरुः कृतप्रतिज्ञस्य वीरस्य ॥ ७ ॥

१ शङ्का सम्भावना । २ सुवर्णादिशोधनार्थम् । ३ लच्छिद्र- । ४ निर्धनः । ५ कामयते ।
 ६ चक्रवर्तित्वम् । ७ पदं स्थानम् । ८ धरणीतलम् । ९ दूरं गमनं कृतम् । १० बलादाक्रमणे
 इत्यर्थः । ११ एकाकिनी । १२ उपस्थितो भविष्यामीत्यर्थः । १३ झटिति । १४ निष्पत्तिः ।
 १५ निष्फलम् । १६ स्थानम् । १७ अल्पाकारः । १८ व्यर्थम् । १९ महेश्वरेण । २० निश्चितम् ।
 २१ अत्यक्तोद्योगः । २२ कुत्रिमा नदी ।

कर्दधितस्यापि हि धैर्यवृत्तिर्न शक्यते धैर्यगुणः प्रेमाद्विभुः । अधोमुखस्यापि कृतस्य बह्वेधः शिखा यान्ति न वै कदाचित् ॥ ८ ॥ अर्थः सुख कीर्तिरपीह मा भूदनर्थ एवास्तु तथाऽपि धीराः । निजप्रतिज्ञामनुबध्यमाना महोद्यमाः कर्म समारमन्ते ॥ ९ ॥ रत्नैर्महाहैस्तुतुष्टुर्न देवा न भेजिरे मीमविषेण मीतिम् । सुधां विना न प्रययुर्विरामं न निम्बितार्थाद्विरमन्ति धीराः ॥ १० ॥ निन्दन्तु नीतिनिपुणा यदि वा स्तुवन्तु लक्ष्मीः समाविशन्तु गच्छन्तु वा यथेच्छम् । अथैव वा मरणमस्तु युगान्तरे वा न्याय्यात्पथः प्रविचलन्ति पदं न धीराः ॥ ११ ॥ कान्ताकटाक्षविशिखा न छुनन्ति यस्य चित्तं न निर्दहति कोपकुर्यान्नुतापः । कर्षन्ति भूरि विषयाश्च न लोमपाशा लोकत्रयं जयति कृत्स्नमिदं स धीरः ॥ १२ ॥ आपत्समुद्धारण-वीरधियः परेषां जाता मह्यपि कुले न भवन्ति सर्वे । विन्ध्याटवीषु विरलाः खलु पादपास्ते ये दन्तिदन्तमुसलोत्क्षेपणं सहन्ते ॥ १३ ॥ विरम विरसायासादस्मादुरध्यवसायतो विपदि महता धैर्यव्यसं यदीक्षितुमीहसे । अयि जड विधे कस्यापायव्यपेतनिजक्रमाः कुलशिखरिणः क्षुद्रा नैते न वा जलराशयः ॥ १४ ॥

उत्साहिप्रशंसनम् ।

एकेनापि हि शूरेण पदान्त्रान्तं महीतलम् । क्रियते भास्करेणेव स्फारस्फुरिततेजसा ॥ १ ॥ बहवः पङ्क्त्योऽपीह नराः शस्त्राण्यधीयते । विरला रिपुखङ्गाप्रधारापातसहिष्णवः ॥ २ ॥ अनन्तोभूतभूतौघ-संकुले भूतलेऽखिले । शङ्खे शास्त्रे त्रिचतुराश्वतुरा यदि मादृशाः ॥ ३ ॥ महिष्मन्तर पश्य शेषाहेः साव्विभूधरा । फणासहस्रस्रग्दान्नि अमरीष विभाति भूः ॥ ४ ॥ स्पृहयति भुजयोरन्तरमायतकरवाल-कैररुहविदीर्णम् । विजयश्रीर्वीराणां व्युत्पन्नप्रौढवनितेषु ॥ ५ ॥ भुजे विशाले विमलेऽसिपत्रे कोऽन्यस्य तेजस्विकथां सहेत । गतासुरप्याहर्हसीप्ति वीरो द्विधा विधत्ते रविमण्डलं यः ॥ ६ ॥ लोकोत्तरं चरित-मर्पयति प्रतिष्ठां पुंसां कुलं नहि निमित्तमुदारतायाः । बातापितापनमुनेः कलशात्मसूतिर्लीलायितं पुन-रधुप्रसमुद्रपानम् ॥ ७ ॥ नायाति बाड्यशिक्षाकर्तृनेन ताप शैत्यं हिमाद्रिपयसा विशता च नाब्धिः । कश्चिद्भूमीरमनसा सतत विषादकाले प्रमोदसमये च समोऽनुभावः ॥ ८ ॥ संप्राप्नुवन्ति ननु मण्डल-मेकमेव क्वापि जये समरसीप्ति बपुस्तु हिर्वीर्यं । चण्डाशुमण्डलमश्रामिमतानि कामं प्रेमाद्रिनिर्जैर्वैष्वस्तन-मण्डलानि ॥ ९ ॥ विनाप्यर्थैर्वीरः स्पृशति बहुमानोजतिपदं समायुक्तोऽप्यर्थैः परिभ्रमपदं याति कृपणः । स्वभावादुद्धृता गुणसमुदयावातिविषया द्युतिं सैर्ही किं वा धृतकनकमालोऽपि लभते ॥ १० ॥ को वीरस्य मनस्विनः स्वविषयः को वा विदेशस्तथा य देश श्रयते तमेव कुरुते बाहुप्रतापार्जितम् । यद्वा-नखलाङ्गलप्रहरणः सिंहो वनं गीहते तस्मिन्नेव हतद्विपेन्द्ररथिरैस्तृष्णां छिनत्वात्मनः ॥ ११ ॥ सामो-पायनयप्रपञ्चपटवः प्रायेण ये भीरवः शूराणां व्यवसाय एव हि परं संसिद्धये कारणम् । विस्फूर्जद्विक-टाटवीगजघटापीठैकसंचूर्णनव्यापारैकरसस्य सन्ति विजये सिंहस्य के मन्त्रिणः ॥ १२ ॥ काकुत्स्थस्य दशाननो न कृतवान्दीरापहारं यदि क्वाम्नोधिः क्व च सेतुबन्धघटना कोत्तीर्य लङ्काजयः । पार्थस्यापि परामर्शं यदि रिपुर्नाघात्क तादृक्तपो नीयन्ते रिपुभिः समुज्जतिपदं प्रायः परं मानिनः ॥ १३ ॥ बहि

१ दक्षिणस्य । २ निवर्तयितुम् । ३ न्यायाद्वनपेतात् । ४ छिन्दन्ति । ५ अग्नि- । ६ समस्तम् । ७ दन्तिदन्तमुसलोत्क्षेपणमिति पाठान्तरं त्वसाधु । गुणनिषेधशस्त्राहपलम्भात् । ८ अप्रतिहतप्रभावेण, अत्युदीप्तप्रकाशेन च । ९ विश्वम्भरा । १० नख- । ११ सङ्ग्राम- । १२ उत्तप-नेन । १३ राजानः । १४ त्यक्त्वा । १५ देवाङ्गना- । १६ सिंहस्येयमिति ताम् । १७ प्रहरणं शस्त्रम् । १८ विलोडयति । क्षोभं नयतीति भावः । १९ श्रीचौर्यम् ।

शीतयितुं हिमं ज्वलयितुं वातं निरोद्धुं पयो गूर्तं ज्योम विधातुमुनमयितुं नेतुं नर्तितं वा महीम् । उद्धृतुं किल भूधृतः स्थलयितुं सिन्धुंश्च संभाव्यते शक्तिर्यस्य जनैः स एव नृपतिः शेषाः परं पार्थिवाः ॥ १४ ॥ नास्मिन्सततगणनोत्पन्नतमैस्तत्त्वैरुदेति व्यथा प्रस्थित्यश्चलितैर्न चालममुभिर्मर्मज्यथा जायते । कन्दद्वन्द्वजनार्तनादचकितस्त्वान्त न या स्थीयते न गेनन्मरणं मुखस्य सुभगा काण्वेय सप्राप्तिभूः ॥ १५ ॥

तेजःप्रशंसनम् ।

बालस्यापि रवेः पौदाः पतन्त्युपरि भूभृताम् । तेजसा सह जातानां वयंः कुत्रोपयुज्यन्ते ॥ १ ॥ एकः स एव तेजस्वी संहिकैर्यः सुरद्विषाम् । शिरोमात्रावशेषेण जीयन्ते येन शत्रवः ॥ २ ॥ मौनी पादप्रहारेऽपि न क्षमी नीच एव सः । आकृष्टशत्रो मित्रेऽपि न तेजस्वी खलो हि सः ॥ ३ ॥ तुल्येऽपराधे स्वर्भानुभानुमेतं चिरेण यत् । हिमाशुमाशु प्रसते तन्त्रदिग्भः स्फुटं फलम् ॥ ४ ॥ स्वयं प्रणमतेऽल्पेऽपि परवायावुपेयुपि । निदर्शनमसाराणां लघुर्वहृदृणं नरः ॥ ५ ॥ तेजस्विमये तेजस्वी दवीर्थेनपि गण्यते । पञ्चमः पञ्चतैपसस्तपनो जातवेदसोऽयम् ॥ ६ ॥ अरुत्वा हेलया पादमुच्चैर्भूवसु विद्विषाम् । कथं कौरमर्नालम्ना कीर्तिर्यामघिरोहति ॥ ७ ॥ अङ्गाधिरोपितमृगश्चन्द्रमा मृगालान्धनः । केसरी निष्ठुरक्षितमृगयूथो मृगाधिपः ॥ ८ ॥ तेजस्विनि क्षमोपेते नातिकारुण्यमाचरेत् । अतिनिर्मन्यनादग्निश्चन्दनादपि जायते ॥ ९ ॥ तेजोहीने महीपाले रवे परे च विकुर्वते । निःशङ्को हि जनो धत्ते पद भस्मन्यनूषणि ॥ १० ॥ एकचक्रो रथो येन्ता विकेंजो विप्रेभा हयाः । आक्रमत्येव तेजस्वी तथाप्यर्को नभस्तलम् ॥ ११ ॥ सार्धं न मुमह्यस्य यजान्यस्य विलोक्यते । तस्य धीशालिनः क्रोऽन्यः सहेतारालितो शूचम् ॥ १२ ॥ येन पापाणः खण्डस्य मृत्यमरुपं वसुधरा । अनस्तमितसारस्य तेजसस्तद्विजृम्भितम् ॥ १३ ॥ सिंहः शिशुरपि निपतति मदमलिनकपोलमितिष्ठ गजेषु । प्रकृतिरियं सर्वथैव न खलु वयस्तेजसो हेतुः ॥ १४ ॥ यदचेतनोऽपि पार्दः स्पृष्टः प्रस्रवति सवितुरिनेकान्तः । तत्तेजस्वी पुरुषः परकृतविकृतिं कथं सहते ॥ १५ ॥ दर्शिततापोऽग्नौस्तेजोवद्विः सुमोत्रसजातैः । धीरस्विष्य धीररापस्त्वपि गम्यते नाधः ॥ १६ ॥ दीप्यन्ता ये दीप्यन्ते वटिता मणयश्च वीरपुरुषाश्च । तेजः स्वविनाशाय नु भवति तृणानामिव लघूनाम् ॥ १७ ॥ मदसिक्तमुर्ध्वमृगाधिपः कारिभिर्धेतयते स्वयं हतैः । लघ्वन्खलु तेजसा जगन्न महानिच्छति भूतिमन्यतः ॥ १८ ॥ तीव्रोऽप्यदुर्विषयवीर्यभृत् परेषां तेजस्विनो न गणयन्ति यमुर्महत्त्वम् । यत्पद्मारागशर्कराकृतिरद्रिमुहं कास्म्येन भस्मयति काष्ठचय स्फुल्लिहः ॥ १९ ॥ न तेजस्तेजस्वी प्रसूतमपरेषां प्रसहते स तस्य स्वो भावः प्रकृतिनियतत्वादकृतकः । मयूखैरान्तं तपति यदि देवो दिनकरः किमग्रेयप्रावा निष्ठत इव तेजासि यमति ॥ २० ॥ हस्ती स्थूलतनुः स चाङ्कुशमशः किहस्तिमात्रोऽङ्कुशो वज्रेणाभिहताः पतन्ति गिरयः किं शैलमात्रं पथिः । दीपे प्रज्वलिते विनश्यति तमः किं दीपमात्रं तमस्तेजो यस्य विराजते स बलवान्स्थूलेषु कः प्रथेयः ॥ २१ ॥ स्थल्पायुषसावशेषमलिनं निर्मात्समप्यस्थि गोः श्वा लब्ध्वा परितोषमेति न तु तत्तस्य क्षुवः शान्तये । सिंहो जम्बुकमङ्कमागतमपि त्यक्त्वा निहन्ति द्विपं सर्वः कृच्छ्रगतोऽपि वाञ्छति जनः

१ पर्वतान् । २ मृन्मया इति भावः । ३ चरणाः, किरणाश्च । ४ पर्वतानाम्, राज्ञां च । ५ अवस्था । ६ राहुः । ७ सूर्यस्य चन्द्रस्य च द्वादशराशिभिन्नत्वेन भिन्नत्वमिति बहुवचनम् । ८ राहुः । ९ सूर्यम् । १० तेजःशून्यताया इति भावः । ११ तृणकल्पम् । १२ दूरस्थः । १३ पञ्चाग्निस्ताप्यं तपश्चरतः । १४ अग्नीनाम् । १५ केन प्रकारेण । १६ निराश्रया । १७ सा-रथिः । १८ अनुकृत्वा । १९ सप्तत्वा । २० सैन्यादि । २१ कुटिलम् । २२ पराक्रमिणाम् । २३ सूर्यकान्तमणिः । २४ विकृतिः क्षोभः । २५ सत्पर्वत- । सत्कुल- । २६ शकलं खण्डम् । २७ सूर्यकान्त- । २८ वज्रम् । २९ विश्वासः । ३० हस्तिनम् ।

सैत्वातुरूपं फलम् ॥ २२ ॥ शमयति गजानन्यान्गन्धर्वद्विपः कलमोऽपि सन्भवति सुतरां वेगोदप्र भुज-
झशिशोर्विषम् । भुवमधिपतिर्बालावस्थोऽप्यलं परिरक्षितुं न खलु वयसा जात्यैवायं स्वकार्यसहो मरः ॥ २३ ॥

सहृदयप्रशंसनम् ।

अर्थिम्यश्च द्विषद्भयश्च वैमुख्यं यस्य नास्त्यसौ । महोदारः सदा शान्तः कृतज्ञः कोऽपि दुर्लभः ॥ १ ॥
अर्पयन्त्यर्थिने प्रणान् न प्रणाममरातये । न नास्तीत्युत्तर जातु सुहृदे सुमनोजनाः ॥ २ ॥ इदं
विश्वं कुटुम्बो न इति येषां सुनिश्चयः । ते शान्ताः परमोदाराः केषां वन्द्या न साधवः ॥ ३ ॥ काम
प्रियानपि प्राणान्विमुञ्चन्ति मनस्विनः । इच्छन्ति न त्वमित्रेभ्यो महतीमपि सत्क्रियाम् ॥ ४ ॥ ब्रूत
नूतनकूष्माण्डफलानां के भवन्त्यमी । अङ्गुलीदर्शनाद्येन विलीयन्ते मनस्विनः ॥ ५ ॥ ब्रह्माण्डमण्डली-
मात्रं किं लोमाय मनस्विनः । शर्फरीस्फुरितैर्नान्वेः क्षुब्धता जातु जायते ॥ ६ ॥ कुसुमस्तवकस्येव
द्वयी वृत्तिर्मनस्विनः । मूर्ध्नि वा सर्वलोकस्य शीर्यते वन एव वा ॥ ७ ॥ पादाहतं यदुत्थाय मूर्धानम-
धिरोहति । स्वैश्यादेवापमानेऽपि देहिनस्तद्वरं रजः ॥ ८ ॥ समूलघातमर्घन्तः परान्नोद्यन्ति मानिनः ।
प्रच्यसितान्धतमसस्तत्रोदाहरण रविः ॥ ९ ॥ स पुमानर्थवैजन्मा यस्य नान्नि पुरः स्थिते । नान्यामङ्गुलि-
मन्येति संख्यैर्यामुघताङ्गुलिः ॥ १० ॥ स्थित्यतिक्रान्तिमीरुणि स्वच्छान्यैर्कुलितान्यपि । तोयानि
तोयरीशैना मनांसि च मनस्विनाम् ॥ ११ ॥ शक्तिवैकल्यनम्रस्य निःसारत्वाच्छवीयसः । जन्मिनो
मानहीनैर्यं तृणस्य च समा गतिः ॥ १२ ॥ अलङ्घ्यं तत्तदुद्गीक्ष्य यद्यदुच्चैर्महीश्वरताम् । प्रियतां ज्योयसीं
मा गन्महता केन तुङ्गता ॥ १३ ॥ तावदाश्रीयते लक्ष्म्या तावदस्य स्थिर यशः । पुरुषस्तावदेवासौ
यावन्मानान्न हीयते ॥ १४ ॥ दुरासदवनज्यायाग्न्यस्तुङ्गोऽपि भूधरः । न जहाति मैहौजस्कं मौनप्रांशु-
मलङ्घ्यता ॥ १५ ॥ गुरुकुर्वन्ति ते वंशान्धर्था तैर्वसुधरा । येषां यशांसि शुभ्राणि ह्येवै-
न्तीन्दुमण्डलम् ॥ १६ ॥ उदाहरणमाशीःषु प्रवृत्ते मे 'मनस्विनाम् । शुष्केऽशिनिरिवामर्षो
यैररातिषु पात्यते ॥ १७ ॥ तुङ्गत्वमितैरा नारौ नैद सिन्धवावगाधता । अलङ्घनी-
यताहेतुरुभयं तन्मनस्विनि ॥ १८ ॥ न कचिच्च बहिर्यान्ति मानिनां प्रार्थनागिरः ।
यदि निर्धातुमिच्छन्ति तदा प्राणैःपुरःसराः ॥ १९ ॥ असेवितेश्वरद्वारमदृष्टविरहव्यथम् । अनुत्तल्लीब-
वचन धन्य कस्यापि जीवितम् ॥ २० ॥ मानिनो हतमानस्य मानोऽपि न सुखप्रदः । जीवनं मान-
मूर्खं हि माने स्तुने कुतः सुखम् ॥ २१ ॥ मनस्वी भ्रियते कामं कार्पण्यं न तु गच्छति । अपि
निर्वर्णमायाति नानलो याति शीतताम् ॥ २२ ॥ मनस्विहृदयं घृष्टे रोषेणैव प्रसन्नताम् । भस्मना
मुर्कैः प्रायः प्रसादं लभतेतराम् ॥ २३ ॥ मनस्विनो न मन्यन्ते परतः प्राप्य जीवनम् । बलिमुग्न्यो न
काकेभ्यः स्पृहयन्ति हि कोकिलाः ॥ २४ ॥ दुर्वाङ्कुरवृणाहारा धन्यास्ते वै वने मृगाः । विभवोन्मत्त-
चित्तानां न पश्यन्ति मुखानि यत् ॥ २५ ॥ सुखं जीवन्ति हरिणा वनेष्वपरसेविनः । अर्थैरयत्न-

१ पराक्रमाजुसारि । २ यस्य गन्धमाघ्रायान्ये वन्द्या गजाः पलायन्ते तादृशो गजः ।
३ पञ्चवर्णीयः कालिशोधकः । ४ राजा । ५ मत्स्यी- । ६ पुण्यशुच्छस्य । ७ अङ्गुलघात । ८ समूलं
हत्वाऽजुन्मूलयन्तः । ९ रिपून् । १० गाढान्धकार- । ११ सार्थक- । १२ उत्तमगणनावसरे ।
१३ मयादील्लङ्घनतस्तानि । १४ अङ्गुलानि । १५ समुद्राणाम् । १६ उत्साहादिशक्तिवैकल्येन उद्धत-
त्वशून्यतया च प्रणतस्य । १७ संसारिणः । १८ निरस्ताभिमानस्य । १९ अतिशयिताम् ।
२० प्रवृद्धप्रभावम् । २१ मानेनाभ्युन्नतम् । २२ व्रपयन्ते । २३ अगाधता । २४ तुङ्गत्वम् । २५ प्राणा
निःसरन्ति, न तु दैन्यवचनानीति भावः । २६ सर्वात्मनाभावम् । २७ दर्पणः ।

सुलभैर्जलदर्भाट्कुरादिभिः ॥ २६ ॥ उपकारेण दूयन्ते न सहन्तेऽनुकम्पिताम् । आपत्स्वपि दुराराध्या नित्य-
दुःखा मनस्विनः ॥ २७ ॥ जलसंकेन वर्धन्ते तरवो नाश्मसंचयाः । मन्वो हि द्रव्यतामेति क्रियां
प्राप्य तथाविधाम् ॥ २८ ॥ अवृत्तिमयमन्त्र्यानां मध्यानां मरणाद्वयम् । उत्तमाना तु सत्त्वानामवमाना-
त्परं मयम् ॥ २९ ॥ न सदस्याः कशाघातं न सिंहा घनगर्जितम् । परैरङ्गुलिनिर्दिष्टं न सहन्ते
मनस्विनः ॥ ३० ॥ कामं वनेषु हरिणास्तृणेन जीवन्त्ययानसुलभेन । घनिषु न दैन्यं विदधति ते
खलु पशवो वयं सुधियः ॥ ३१ ॥ प्रत्युपकुर्वन्वदपि न भवति पूर्वोपकारिणा तुल्यः । एकोऽनुकरोति
कृतं निष्कारणमेव कुस्तेऽन्यः ॥ ३२ ॥ न नटा न विटो न गायका न परद्रोहनिवद्बुद्धयः । नृप-
संज्ञानि नाम के वयं स्तनभारानमिता न योषितः ॥ ३३ ॥ अभिमानधनस्य गत्वैरसुभिः स्थानु यश-
श्चिचीपतः । अचिरांशुविलासचञ्चला ननु लक्ष्मीः फलमानुषङ्गिकम् ॥ ३४ ॥ ज्वलितं न हिरण्यरेतसं
चयमास्कन्दति मस्मनां जनः । अभिभूतिभयादरूनतः सुखमुञ्चन्ति न धाम मानिनः ॥ ३५ ॥
पुरो वा पश्चाद्वा वयमुपविशामः क्षितिभुजां ततः किं नदिच्छन्नं वचनरचनाक्रीतजगताम् । अगारे
कान्तारे कुचकलशमारे भृगदृशा मणेस्तुल्यं मूल्यं सहजसुमगस्य वृत्तिमतः ॥ ३६ ॥ अमु-
क्तायां यस्यां क्षणमपि न यातं नृपशतैर्भुवस्तस्या लभे क इव बहुमानः क्षितिभुजाम् । तदंशस्या-
प्यंशे तदवयवलेखेऽपि पतयो विपादे कर्तव्ये विदधति जडाः प्रत्युत मुदम् ॥ ३७ ॥ कचिद्दूरा
शय्या कचिदपि च पर्यङ्कशयनं कचिच्छाकाहारी कचिदपि च शास्योदनरुचिः । कचिक्लान्धाधारी
कचिदपि च दिव्याम्बरधरो मनस्वी कार्यार्थी न गणयति दुःखं न च सुखम् ॥ ३८ ॥ स जातः
कोऽप्यासीन्मदनरिपुणां मूर्ध्नि धवलं कपालं यस्योच्चरिर्निहितमलङ्कारविधये । नृभिः प्राणप्राणप्रवणम-
तिभिः कैश्चिदधुना नमद्भिः कः पुसामयमतुलदर्पज्वरमरः ॥ ३९ ॥ विपुलहृदयैर्धनैः कैश्चिज्जगज्जनितं
पुरा विधृतमपरैर्देवं चान्यैर्विजित्य तृणं यथा । इह हि भुवनान्यन्ये धीराश्चतुर्दश भुजते कतिपयपुर-
स्वाये पुसां क एष मदज्वरः ॥ ४० ॥ वरमहिमुखे क्रोधाध्माते करो विनिवेशितो विषमपि वरं पीत्वा
मुतं कृतान्तनिवेशने।गिरिवरतटान्मुक्तध्यात्मा वरं शतधा कृतो न तु खलजनायासैश्चाघः कृतं हितमा-
त्मनः ॥ ४१ ॥ नानीयन्ते मधुनि मधुपाः पारिजातप्ररोहेर्नान्यर्थ्यन्ते तुहिनरुचिना चन्द्रिकायां चकोराः ।
अस्मद्वाचा धुरि मधुरिमा यद्यपूर्वायतारः सोल्लासाः स्युः स्वयमिह बुधाः किं मुधान्यर्थनाभिः ॥ ४२ ॥
मृत्पिण्डो जलरेखया चलयितः सर्वोऽप्यय नन्यणूरङ्गीकृत्य स एव संयुगशतै राज्ञां गणैर्भुज्यते । तदुद-
तेऽथवा न किमपि क्षुद्रा दरिद्रा मृशं धिग्धिक्तान्पुरुषधमान्वनकणं वाञ्छन्ति तेभ्योऽपि ये ॥ ४३ ॥ त्वं
चञ्चोचजनानुरागरमसादस्मासु मन्दादरः का नो मानदमानहानिरियती भूः किं त्वमेकः प्रभुः गुञ्जापुञ्ज-
परम्परापरिचयाद्विल्लीजनैरुज्जित मुक्तादाम न धारयन्ति किमहो कण्ठे कुरङ्गीदृशः ॥ ४४ ॥ त्वं राजा
वयमप्युपासितगुरुभ्राताऽभिमानोक्तताः ख्यातस्त्वं विमर्षैर्यशांसि कवयो दिक्षु प्रतर्नन्ति मः ।
इत्थं मानद नातिदूरमुभयोरप्यावयोरन्तरं यद्यस्मासु पराङ्मुखोऽसि वयमप्येकान्ततो निः-
स्पृहाः ॥ ४५ ॥ ब्रह्माण्डं कियदास्ति तत्र वसुधापिण्डं किमाचक्ष्महे तत्राप्येकतरं तु
खण्डममितास्तस्मिन्पुपाः केचन । तेभ्यो दैन्यशतोपनीतविमवा दृष्टानुकम्पास्तु ते विद् मूढाः

१ दुःखिता भवन्ति । २ उपकुर्वन्तः कश्चिदित्यभिलाषाभावात् । ३ प्राणि-
नाम् । ४ धूर्ताः । ५ कवितायाः स्वार्थं वशवदान् कृतवतां, कवीनामिति भावः । ६ महेन्द्रेण ।
७ ईशत्प्रियम् । ८ कोपेनोद्दीप्ते । ९ मृत्युस्थानभूते सिंहादिनिवासदेशे । १० सर्वाऽपि पृथिवी
मृत्पिण्डरूपैव सर्वेऽपि ससुद्राः पृथिव्या मेखलाभूता जलरेखाकृपा एव चेति यथोक्तिः ।
११ विस्तारयन्ति ।

स्पृहयन्ति हन्त किमपि स्वार्थेन तेभ्योऽपि ये ॥ ४६ ॥ पातालात् विमोचितो बत बलिनीतो न मृत्युः क्षय नोन्मृष्ट शशिलाञ्छनस्य मलिनं नोन्मूलिता व्याधयः । शेषस्यापि घरां विधृत्य न कृतो भारवतारः क्षण चेत् सत्पुरुषमिमानमनिशं मिथ्या वहन्निवद्यते ॥ ४७ ॥ नास्माक शिबिका न चास्ति कटकाद्यालङ्कितयासक्तिया नोत्तुङ्गस्तुरगो न कश्चिदनुगो नाप्यम्बरं सुन्दरम् । किंतु श्मातलवर्त्यशेषवि-
दुषां साहित्यविद्याजुषां चेतस्तोषकरी शिरोनतिकरी विद्याऽनवधाऽस्ति नः ॥ ४८ ॥ लक्ष्मीर्निर्वृतिमेति हीनचरितैर्यैरेव तच्छिक्षया किं नोयैव करोमि तामेलुचरीं रामां सकामामिव । ब्रह्माण्डे निपतत्यपि स्वलति न प्रायेण येषां मनस्तेषामार्यमनस्विनामनुपदं गन्तास्मि नाह यदि ॥ ४९ ॥ पुण्ये ग्रामे वने वा महति सितपटच्छन्नपालीं कपालीमादाय न्यायगर्भं द्विजहृतहृतभुग्भूमभूषोपकण्ठम् । द्वारं द्वारं प्रवृत्तो वरमुदरदरीपूरणाय क्षुधातो मानी प्राणी स्वदेशे न पुनरनुदिनं तुल्यकुल्येषु दीनः ॥ ५० ॥ अर्थाणा-
मीक्षिषे त्व वयमपि च गिरामीश्वरे यावदित्थं शूरस्त्व बौदिर्दपञ्चरशमनविधावक्ष्यं पीठव नः । सेवन्ते त्वां घनादथा मतिमलहृतये मामपि श्रोतुकामा मय्यप्यास्थां न चेत्तत्त्वयि मम सुतरामेव राजन्गतोऽस्मि ॥ ५१ ॥ तेजस्वी यत्र मानं व्रजति दुरितकृष्णापमानं मनुष्यैरज्ञाय यत्र दूतैः प्रभुमनु मनुजो नीयते चानपेक्षः । मृत्योर्गेहं वरं तन्न तु कुधनवतां यत्र सर्वापमानो लोकैर्विज्ञायमानः स्वयमतिथितया यत्र चार्थी प्रयाति ॥ ५२ ॥ सद्विद्या यैरुपास्ता धरणिमुमनसां यैश्च गोत्रे प्रभूत व्यायांसो यैरुपास्ता विमल-
गुणगणा यैर्गृहीता गुरुभ्यः । जिह्वाग्ने यैश्च काव्यं श्रुतमथ मनसा निश्चितो यैः श्रुतार्थस्तेषां के मार्थनीयास्त्रिपुरजित ऋते सोऽपि वाऽस्मन्न भिन्नः ॥ ५३ ॥

आलस्यगर्हणम् ।

माजीवन्यः परावर्द्धादुःखदग्धोऽपि जीवति । तस्यैवाजननिरेवास्तु जननीकेशकारिणः ॥ १ ॥ अस्-
पादयतः कंचिर्दर्थं जीतिक्रियागुणैः । यद्वैक्याशब्दवत्पुंसः सत्त्वायै जन्म केवलम् ॥ २ ॥ किं युक्तम-
स्माभिरनुष्ठितं भवेत्ससारसिन्धुश्च कथं नु तीर्यताम् । इत्येष येषां हृदि नार्थं उल्लसेत्तेभ्यो गारिष्ठाः पशवोऽपि सर्वथा ॥ ३ ॥

गुणप्रशंसनम् ।

दोषाः किं नाम कुर्वन्ति गुणापहृतचेतसाम् । केतकीकुसुमं शृङ्गः खण्डयमानोऽपि सेवते ॥ १ ॥ गुणाः कुर्वन्ति दूतत्वं दूरेऽपि वसतां सताम् । केतकीगन्धमाघ्राय स्वयमायान्ति षट्पदाः ॥ २ ॥ गुणवज्जनसपर्काद्याति स्वरूपोऽपि गौरवम् । पुष्पाणा-
मनुपेक्षेण सत्रं शिरसि धार्यते ॥ ३ ॥ कैलावतः कला सैव यथाऽवः क्रियते मेघः ।

१ क्षालितम् । २ लक्ष्मीम् । ३ भिक्षापात्रम् । ४ धनानाम् । ५ प्रतिवादि- । ६ चानुर्थम् ।
७ श्रद्धा तवेति शेषः । ८ शत्रुजनकर्तृकतिरस्कार- । ९ जन्माभावः । जन्मैवायुक्तमिति भावः ।
१० धनं, वाच्यादि च । ११ ब्राह्मणत्वादिः जातिः, व्यापाराः क्रियाः । गाम्भीर्यादयो गुणाश्चेत्येतैः ।
जात्यनुकूला याः क्रियास्तासां योग्या गुणास्तैरिति वा । १२ द्रव्यवाचक- । १३ सम्बन्धेन ।
१४ चन्द्रमसः, चतुरस्य च । १५ शङ्करः ।

बह्वीभिश्च कलाभिः किं याभिरङ्कः प्रदर्श्यते ॥ ४ ॥ आस्तां ते गुणिनस्तावद्रूपिताशेषभूतलाः । येषां गुणरुचिर्मयः साम्प्रतं तेऽपि दुर्लभाः ॥ ५ ॥ गुणा गौरवमायान्ति न महन्त्योऽपि सम्पदः । पूर्णेन्दुः किं तथा बन्धो निष्कलङ्को यथा शशी ॥ ६ ॥ न पुत्रत्वेन पूज्यन्ते गुणैरासाद्यते पदम् । खेर्व्यापारमादत्ते प्रदीपो न पुनः शनिः ॥ ७ ॥ गुणाः सर्वत्र पूज्यन्ते पितृवंशो निरर्थकः । वासुदेवं नमस्यन्ति वसुदेव न मानवाः ॥ ८ ॥ यत्पयोधरभारेषु मौक्तिकैर्निहितं पदम् । तदाञ्छादितरन्ध्राणां गुणानामेव जृम्भितम् ॥ ९ ॥ सन्दध्यात्सरला सूची वक्रा छेदाय कर्त्तरी । अतः सत्यस्य वक्रत्वं गुणानेव समाश्रय ॥ १० ॥ गुणेष्वेवादरः कार्यः किमाटोपैः प्रयोजनम् । विक्रीयन्ते न घण्टाभिर्गावः क्षीरविचर्जिताः ॥ ११ ॥ गुणानां मो तिरस्कारं पूर्णश्रीरपि मा कृथाः । सम्पूर्णोऽपि घटः कूपे गुणच्छेदात्पतत्यधः ॥ १२ ॥ अन्तर्धृतगुणैरेव परेषां स्थीयते हृदि । अर्थं समर्थयन्त्येनं समग्रं कुसुमस्रजः ॥ १३ ॥ यदि सन्ति गुणाः पुसां विकसन्त्येव ते स्वयम् । नहि कस्तूरिकामोदः शपथेन निवार्यते ॥ १४ ॥ किमाढ्यत्वगुरुत्वाभ्यां चरमोऽपि गुणैर्गुरुः । केतकीकुसुमे पश्य लघुपत्रेऽपि गौरवम् ॥ १५ ॥ केतकी-कुसुम भङ्गः खण्ड्यमानोऽपि सेवते । दोषः किं नाम कुर्वन्ति गुणापहृतचेतसः ॥ १६ ॥ शरीरस्य गुणानां च दूरमत्यन्तमन्तरम् । शरीरं क्षणविध्वंसि कल्पान्तस्थायिनो गुणाः ॥ १७ ॥ गुणेष्वेव हि कर्तव्यः प्रयत्नः पुरुषैः सदा । गुणयुक्तो दरिद्रोऽपि नैर्धरैरगुणैः समः ॥ १८ ॥ गुणैः सर्वज्ञैकल्योऽपि सीदत्येको निराश्रयः । अनर्घमपि माणिक्यं हेमाश्रयमपेक्षते ॥ १९ ॥ गुणा यदि तदा कस्य स्यादपेक्षा विभूतये । नामौ कस्तूरिकाऽऽस्ते चेद्यात्येव स्पृहणीयताम् ॥ २० ॥ दूरस्थानामपि गुणा न महत्त्वं जहत्यमी । समृद्ध्या हि सुधासिन्धोर्दृष्टाः कुबलैरश्रियः ॥ २१ ॥ स्वयं स्वशुणविस्तारार्दुर्णनाभः पतत्यधः । तमेव सहरन्भूयः पदमुच्चैर्विगहते ॥ २२ ॥ गुणो दूषणता याति दूषण गुणतां क्वचित् । तथा हि नम्रता-दोषः स्तनयोः स्तन्यता गुणः ॥ २३ ॥ गुणैरुत्तुङ्गता याति नोच्चैरासनसंस्थितः । प्रासादशिखरस्थोऽपि काकः किं गरुडायते ॥ २४ ॥ अहो गुणानां प्राप्त्यर्थं यतन्ते बहुधा नराः । मुक्ता यदर्थं मग्नास्या इतरेषां च का कथा ॥ २५ ॥ गुणेन स्पृहणीयः स्यान् रूपेण युतो जनः । सौगन्ध्यवज्ज्यं नादेयं पुष्पं कान्तमपि क्वचित् ॥ २६ ॥ प्रभुभिः पूज्यते लोके कलैव न कुलीनता । कलावान्मान्यते मूर्तिं सत्सु देवेषु शशुना ॥ २७ ॥ गुणयुक्तोऽपि पूर्णोऽपि कुम्भः कूपे निमज्जति । तस्य भारसहो नास्ति गुणकग्राहको यदि ॥ २८ ॥ अहो वैचित्र्यमेतस्य संसारस्य किमुच्यते । गुणोऽपि क्लेशहेतुः स्याद्विश्रान्तः कण्ठकन्दले ॥ २९ ॥ जात्युत्कृष्टस्य हि मणेर्नोचितं शाणघर्षणम् । आदर्शे चित्रकारैः किं लिख्यते प्रतिविम्बितम् ॥ ३० ॥ गुणयुक्तोऽप्यधो याति रिक्तः कूपे घटो यथा । निर्गुणोऽपि श्रेष्ठः पश्य जनैः शिरसि धार्यते ॥ ३१ ॥ गुणिनोऽपि हि सीदन्ति गुणग्राही न चेदिह । सगुणः पूर्णकुम्भोऽपि कूपं एव निमज्जति ॥ ३२ ॥ गुणो गुणान्तरापेक्षी स्वरूपस्यातिहेतवे । स्वभावस्य लावण्यं तात्पर्येण मनोहरम् ॥ ३३ ॥ गुणैः पूजा भवेत्पुसां नैकस्माज्जायते कुलात् । चूडारत्नं शशी शमोर्मानुषैः श्रवा हरेः ॥ ३४ ॥ सर्वत्र गुणवानेव चकास्ति प्रथितो नरः । मणिर्मूर्तिं गले बाहौ पादपीठेऽपि शोभते

१ कलङ्कः । २ प्रकाशनक्रियाम् । ३ अन्त्यजः अविशिष्टः अन्ते सम्भूतत्वादग्रको वा । ४ नृपतिभिः धनिभिर्वा । ५ सर्वज्ञ (परमात्म) समानः । ६ कुसुदानां शोभाः । कुः पृथिवी, लैव वलयं तस्य श्रियश्च । ७ 'प्रासादो देवभूभुजाम् ।' इत्यमरः । ८ मौक्तिकानि, मोक्षं प्राप्ताश्च । ९ चन्द्रमाः । विद्यावानिति तु प्रतीतिमात्रम् । १० रज्जु, नम्रत्वादि- । ११ पूर्णः । सम्पन्नश्च । १२ विषादं लभन्ते । १३ पाणिङ्गत्यादिरुष्टी रज्जुग्रहीता च ।

॥ ३९ ॥ गुणानर्चन्ति, जन्तूनां न जातिं केवलां कचित् । स्फाटिकं, माजनं मसं काकिन्याऽपि न गृह्यते ॥ ३९ ॥ नहि जन्मनि ज्येष्ठत्वं ज्येष्ठत्वं गुणं सच्यते । गुणादुत्स्वमायाति, दधि, दुग्धं घृतं यथा ॥ ३७ ॥ गुणवान्मुचिरस्थायी दैवेनापि न सद्यते । तिष्ठत्येकां निशां, चन्द्रः श्रीमान्संपूर्णमण्डलः ॥ ३८ ॥ गुणोऽर्ककर्षणयोग्यो धनुष इवैकोऽपि लक्षलाभाय । द्वातातन्तुभिरिव किं गुणैर्विमर्दासहैर्बहुभिः ॥ ३९ ॥ अनवसरे गुणवानपि हृदयादवतार्यते हारः । पश्य शल्लाकावसरे तृणेऽपि भूपैः प्रसार्यते स्वकरः ॥ ४० ॥ गुणवन्तः क्षिप्यन्ते प्रायेण भवेन्ति निर्गुणाः सुखिनः । बन्धनमायान्ति शुका यथेष्टसंचारिणः काकाः ॥ ४१ ॥ गुणिनि गुणज्ञो रमते नागुणशीलस्य गुणिनि परितोषः । अलिरेति वनात्कमलं न दूदुरस्त्वेकवासोऽपि ॥ ४२ ॥ अषलम्बितविष्णुपदः कर्षितजनचक्षुरतुलमतिः । पत्रमयोऽपि पदार्थः परतङ्गतामेति गुणयोनात् ॥ ४३ ॥ अमितगुणोऽपि पदार्थो दोषेणैकेन निन्दितो भवति । निखिलरसायनमहितो गन्धेनोन्नेयः लज्जुन इव ॥ ४४ ॥ दोषमपि गुणवति जने दृष्ट्वा गुणराशिणो न खिद्यन्ते । राकेशे हि कलङ्कः पतितोऽप्यमुदे न लोकस्य ॥ ४५ ॥ अन्तर्मतैर्गुणैः किं द्वित्रा अपि यत्र साक्षिणो विरलाः । स गुणो गीतेर्यदसौ वनेचर हरिणमपि हरति ॥ ४६ ॥ गुणा गुणज्ञेषु गुणीभवन्ति ते निर्गुण प्राप्य भवन्ति दोषाः । सुस्वादुतोयाः प्रवहन्ति नद्यः समुद्रमासाद्य मयन्यपेयाः ॥ ४७ ॥ विषमस्थितोऽपि गुणवान्स्फुटतरमामाति निजगुणैरेव । जलनिधिजलमध्येऽपि हि दीप्यन्ते किं न रत्नानि ॥ ४८ ॥ गुणिनां स्वयमेव गुणा अविलम्बेन प्रकाशमादधति । भास्करतेजस्तमसि च्छन्ने परितोऽपि दीप्तिमावते ॥ ४९ ॥ गुणेषु यत्नः पुरुषेण कार्यो न किञ्चिदप्राप्यतम गुणानाम् । गुणप्रकर्षादुद्भूतेन शमोरलङ्घयमुल्लङ्घितमुत्तमाङ्गम् ॥ ५० ॥ गुणान् गुणज्ञोऽभिविलोक्य केवलं निषेवतेऽन्यं न तु दोषमीक्षते । उपेक्ष्य भीमत्वमघोऽक्षजोऽम्बुधिं समाश्रयद्रत्ननिधानमित्यसौ ॥ ५१ ॥ निर्मलकल्लयैक्याऽपि यः सयुतः स खलु प्रज्यते जनैः । भद्रं पश्य जलैर्जोऽपि वार्यते शकरोर शिरसा निशाकरः ॥ ५२ ॥ वैक्रोऽपि पङ्कजनितोऽपि दुरासदोऽपि व्यालाश्रितोऽपि विफलोऽपि सकण्टकोऽपि । गन्धेन बन्धुरसि केतकपुष्पजेन ह्येको गुणः खलु निहन्ति समस्तदोषान् ॥ ५३ ॥ न खनति खुरैः क्षोणीपृष्ठं न नर्दति सादरं प्रकृतिपुरुषं प्रेक्ष्याप्यग्रे न कुप्यति गोचरम् । बहति च घुर धुर्यो धैर्यादनुद्धतकन्धरो जगति गुणिनः कार्योदार्थात्परातिशेरे ॥ ५४ ॥ गुणानामज्ञाता प्रचुरधनदाताऽपि न मुदे मुदे विद्याज्ञाता भवति मितदाताऽपि गुणिनाम् । दृशौ ग्राम्यौ दत्ते न च सुमनसो मोदयति सा दृशः प्रान्तं दत्त्वा वशयति नितान्तं पुरवधूः ॥ ५५ ॥ उपादाला यावन्न भवति गुणानां गुणवतामसत्कल्पास्तौवन्निभुवन-

१ 'वराडिकानां दशकद्वयं यत् सा काकिनी' इति लीलावती । २ 'माधुर्यादिरूपात् । ३ एकामेव रात्रिं यावत्, न तु ततः परमपीति भावः । ४ 'प्रकृते यथाश्रुतोऽर्थः । पक्षान्तरे तु विवेचनक्षम इत्यर्थः । ५ वैध्यलाभाय, शतसहस्रधनलाभाय च । ६ सूत्रयुक्तः, औज्ज्वल्यशाली च । ७ शलाकाऽभिहायसमये । ८ मण्डूकः । ९ विष्णुपदम् आकाशम् । १० पतङ्गः सूर्यः । 'पतङ्ग' इत्याख्यं पत्रमयमुद्धयनोचितं वस्तु च । ११ विष्वक्काऽऽदिरोगप्रशमनक्षमत्वरूपगुणशाली । १२ ताराधिपेन । १३ निरवधया विद्यया । १४ जलाज्ञातो जहाज्ञातश्च । १५ केतकतदार्द्रं पङ्क्यात् जायते क्रकचाकारपत्रः दुःखेनासाद्यः सौरभलुब्धैः सर्पैश्च सन्निधापितः फलहीनः कण्टककीर्णोऽपि परं सौरभातिशयेन स्पृहणीयः । एवमन्योऽपि कामं कुटिलः कुक्कुलसम्भवः अस्पृश्यः दुर्जनान्तराश्रितः स्वयं फलादाता स्वद्विषद्विराकीर्णोऽपि महनीयेन केनापि गुणान्तरेण सम्पन्नः स्पृहयत इति व्यज्यते । १६ अविदग्धाङ्गना । १७ 'न पुनरवधते च चतुराः' इति पाठान्तरम् । १८ मिथ्याभूताः ।

महार्घा अपि गुणाः । अपि प्रादैत्यारेर्हृदयवसतेः कौस्तुभमणिः स किं नासीदब्धौ श्रुतिरपि न यस्य कचिदभूत् ॥ ९६ ॥ विवादप्रारम्भः प्रथयति परं दम्भैरुलं गुणानां गाम्भीर्यं तथैव भवति साक्षी कलकलः । पयःपूर्णाः कुम्भो ध्वनन्ति न तथा वातवलितो यथा रिक्तो मांमांश्चनिमनिभृतं मुञ्चति मुहुः ॥ ९७ ॥ कौशेयं कृमिजं सुवर्णमुपलौड्वापि गोरोमैतः पङ्काचामरस शशी जलनिधेरिन्दीवर गोमैयात् । काष्ठादग्निरहेः फणादपि मणिर्गोपित्ततो रोचनौ प्राकाश्यं स्वगुणोदयेन गुणिनो गच्छन्ति किं जन्मना ॥ ९८ ॥

गुणागुणज्ञप्रशंसनम् ।

गुणदोषसमाहारे गुणान् गृह्णन्ति साधवः । दुग्धवार्यविभागे हि हंसा दुग्धं न वार्यपि ॥ १ ॥ स्वगुणं परदोषं वा क्तुं बोधयितुं परम् । अर्थेन च निराकर्तुं सतां जिह्वा जडायते ॥ २ ॥ स्वस्त्रायाः परनिन्दा च मत्सरो महतां गुणे । असम्बद्धप्रलापित्वमात्मानं पातयत्यधः ॥ ३ ॥ असङ्गुष्ठाः परदोषज्ञा गुणज्ञा अपि केचन । स्वयमेव स्वदोषज्ञा विद्यन्ते यदि पञ्चपाः ॥ ४ ॥ अङ्गनामिषाङ्गानि गोप्यन्ते स्वगुणा यदा । तदा ते स्पृहणीयाः स्युरिमे ह्यत्यन्तदुर्लभाः ॥ ५ ॥ असतो वा सतो वाऽपि स्वयं स्वान् वर्णयन् गुणान् । हास्यतां याति शक्रोऽपि किं पुनः प्राकृतो जनः ॥ ६ ॥ परैः कीर्तित-माहात्म्यः सगुणो विगुणोऽपि सन् । गुणान् प्रख्यापयन् देवदेवोऽपि परिहस्यते ॥ ७ ॥ सर्वस्यात्मा गुणवान् सर्वः परदोषदर्शने कुशलः । सर्वस्य चास्ति वाच्यं सुदुर्लभः स्वात्मदोषज्ञः ॥ ८ ॥ समीक्ष्य सूक्ष्माण्यपि दूषणानि स्वस्मादपाकर्तुमनाः सदैव । आघातुमात्मन्यमलान् गुणांश्च समीहमानो हि स देवदेवः ॥ ९ ॥ प्रच्छादयति दुरात्मा मुजनः प्रकटयति परगुणान् काले । तिरयति भुवनानि तमस्तान्येव रविः प्रकाशयते ॥ १० ॥ सर्वे स्तुयन्तु न च निन्दन्तु मां खलोऽपि पश्येयमात्मदुरितानि न चान्यदोषान् । इत्यन्तरात्मनि चिराय चमत्करोति सद्भावना जयति कश्चन काञ्चनश्रीः ॥ ११ ॥

उद्यमप्रशंसनम् ।

उद्यमी लभते सिद्धिमयोभ्योऽपि सुनिश्चितम् । अनूर्लागनस्यान्तं प्रयात्येव दिने दिने ॥ १ ॥ उद्यमी सिद्धिमाप्नोति साहाय्यविकलोऽपि चेत् । एकचक्ररथोऽनूरुसूतोऽर्को व्योम गहते ॥ २ ॥ उद्योगः खलुः कर्तव्यः फलं मार्जारवद्भवेत् । जन्मप्रभृति गौर्नास्ति पयः पिबति नित्यशः ॥ ३ ॥ उद्यमं साहसं धैर्यं बुद्धिः शक्तिः पराक्रमः । पडेते यत्र वर्तन्ते तत्र देवः सहायकः ॥ ४ ॥ उद्यमेन हि सिद्ध्यन्ति कार्याणि न मनोरथैः । नहि सुप्तस्य सिंहस्य प्रविशन्ति मुखे मृगाः ॥ ५ ॥ न दैवमिति संचिन्त्य त्यजेद्दुद्योगमात्मनः । अनुद्यमेन कस्तैलं तिलेभ्यः प्राप्तुमर्हति ॥ ६ ॥ विहाय पौरुषं यो हि दैवमेवावलम्बते । प्रासादसिंहवत्तस्य मूर्ध्नि तिष्ठन्ति वायसाः ॥ ७ ॥ पूर्वजन्मकृतं कर्म तदैवमिति कथ्यते । तस्मात्पुरुषकारेण विना दैवं न सिध्यति ॥ ८ ॥ यथा ह्येकेन चक्रेण न रथस्य गतिर्भवेत् । एवं पुरुषकारेण विना दैवं न सिध्यति ॥ ९ ॥ यथा

१ धर्मध्वजत्वम् । २ सुवर्णखनेरपि पाषाणत्वनपायात् । ३ गोरोमभूता कुशापराख्या दूवेति केचिद् । ४ यद्यपि नीलोत्पलमपि जलान्नत्रत्यपङ्कजदेवोत्पद्यते, तथाऽपि पङ्के गोमय-खम्बन्धोऽपेक्ष्यत इति केषाञ्चिन्मतम् । ५ गोरोचना । ६ प्रासादोपरि कल्पिताकारः सिंहोऽपि भवति । स चाकिञ्चित्कर इति तथोक्तम् ।

मृत्पिण्डतः कर्ता कुरुते यद्यदिच्छति । एवमात्मकृतं कर्म मानवः प्रतिपद्यते ॥ १० ॥
 निषानमिव मण्डूकाः सरः पूर्णमिवाण्डजाः । सोद्योगं नरमायान्ति विवशाः सर्वसंपदः ॥ ११ ॥
 दैवं पुरुषकारेण साध्यसिद्धिनिबन्धनम् । योऽतिक्रामितुमिच्छेत्स लोके नैवावसीदति ॥ १२ ॥ योजनानां
 सहस्रं तु शनैर्नैच्छेत्पिपीलिका । अगच्छन्वैनतेयोऽपि पदमेकं न गच्छति ॥ १३ ॥ कामपि श्रियमा-
 साद्य यस्तद्वृद्धौ न चेष्टते ॥ तस्यायतिष्ठ न श्रेयो जीजमोजिकुटुम्बवत् ॥ १४ ॥ उद्योगिनः करालम्ब
 करोति कमलालया । अनुद्योगिकरालम्बं करोति कमलप्रिया ॥ १५ ॥ कौकतालीयवप्राप्तं दृष्ट्वाऽपि
 निधिमग्रतः । न स्वयं दैवमादत्ते पुरुषार्थमपेक्षते ॥ १६ ॥ आलस्यं हि मनुष्याणां शरीरस्थो महान्निपुः ।
 नास्त्युद्यमसमो बन्धुः कृत्वा यं नावसीदति ॥ १७ ॥ सम्पदा सुस्थिरमन्यो भवति स्वल्प-
 याऽपि यः । कृतकृत्यो विधिर्मन्ये न वर्षयति तस्य ताम् ॥ १८ ॥ न लभन्ते विनोद्योगं जन्तवः
 सपदां पदम् । सुराः क्षीरोदविक्षोभमनुभूयाद्युतं पपुः ॥ १९ ॥ नात्युच्चशिखरो मेरुर्नातिनीचं रसातलम् ।
 व्यवसायद्वितीयानां नाप्यपारो महोदधिः ॥ २० ॥ बालोऽप्युद्यममाश्रित्य महतां मूर्ध्नि राजते । पञ्च-
 वर्षो ह्यवो लेभे परेषां दुर्लभं पदम् ॥ २१ ॥ उद्यमेन हि साध्यानि सिद्धतां यान्त्यसंशयम् । कृतार्थत्वं
 हि यल्लोके तत्सर्वं फलमौद्यमम् ॥ २२ ॥ परमेश्वरता कोन्वैस्तत्पद यदि लभ्यते । न बाहू नैव मनो
 यस्य क्षमते मुनिरूपणे ॥ २३ ॥ पूर्वजन्मजनित पुराविदः कर्म दैवमिति संप्रचक्षते । उद्यमेन तदुपार्जितं
 चिरादैवमुद्यमवशा न तत्कथम् ॥ २४ ॥ उद्योगिनं पुरुषसिद्धमुपैति लक्ष्मीर्दिवेन देयमिति कौपुरुषा
 वदन्ति । दैवं निहत्य कुरु पौरुषमात्मशक्त्या यत्नं कृते यदि न सिद्धयति कोऽत्र दोषः ॥ २५ ॥

साहाय्यप्रशंसनम् ।

संहतिः श्रेयसी राजन्विगुणेष्वपि बन्धुषु । तुषैरपि परिभ्रष्टा न प्ररोहन्ति तण्डुलाः ॥ १ ॥
 अस्पानामपि वस्तूनां संहतिः कार्यसाधिका । तृणैर्युगलमापन्नैर्बन्धन्ते मत्तदन्तिनः ॥ २ ॥
 बहूनामल्पसाधनां समवायो दुरत्ययः । तृणैर्विधीयते रज्जुर्बन्धन्ते तेन दन्तिनः ॥ ३ ॥ क्षुद्राणामपि
 साहाय्यमासाद्य लभते श्रियम् । लङ्केऽश्वरपदं रामो विजिग्ये कपिसङ्गतः ॥ ४ ॥ कुरुते कार्यमच्छिद्र
 तृणानामपि संहतिः । तालच्छत्रिकयाऽऽदित्यः सप्रतापोऽपि धार्यते ॥ ५ ॥ बर्ही प्रतिष्ठामाप्नोति
 पञ्चभिः सेवितो नरः । उत्तमाङ्गं शिरः प्रोक्त पञ्चेन्द्रियसमन्वितम् ॥ ६ ॥ सर्वत्र साहाय्यमपेक्षणीयं
 तदन्तरा कापि न सिद्धिरिष्टा । सुष्टिर्हि सर्वा परमेश्वरस्य विजृम्भतेऽन्योन्यसमष्टिभूला ॥ ७ ॥

क्षान्तिप्रशंसनम् ।

क्षमावतामयं लोकः परमैव क्षमावताम् । इह सम्मानमर्हन्ति परत्र च शुभां गतिम् ॥ १ ॥ एकः
 क्षमावतां दोषो द्वितीयो नोपपद्यते । यदेनं क्षमया युक्तमशक्तं मन्यते जनः ॥ २ ॥ क्षमाशब्दं करे
 यत्नं दुर्जनः किं कारिष्यति । अतृणे पतितो बहिः स्वयमेवोपशाम्यति ॥ ३ ॥ नरस्याभरणं रूप
 रूपस्याभरणं गुणः । गुणस्याभरणं ज्ञानं ज्ञानस्याभरणं क्षमा ॥ ४ ॥ क्षमा बलमशक्तानां
 शक्तानां भूषणं क्षमा । क्षमा वशीकृतिलोके क्षमया किं न सिद्धयति ॥ ५ ॥ वदतु वदतु गालीगालिः

१ क्षुद्रजलाशयम् । २ कार्य- । ३ उत्तरकालेषु । ४ लक्ष्मीः । ५ अलक्ष्मीः । ६ काकागमनार्तां
 लपतनवत् । अवर्कितमिति शेषः । ७ सम्पदम् । ८ कुत्सिताः पुरुषाः । ९ समूहात्मनाऽवस्थानम् ।

मन्तो भवन्तो धयमिह तदमावाद्वालिदानेऽप्यशक्ताः । जगति विदितमेतदीयते विद्यमानं ददति खर-
विषाणं किं महात्यागिनोऽपि ॥ ६ ॥

नम्रताप्रशंसनम् ।

गुरवो नम्रतां यान्ति लघवश्च विनम्रताम् । गौरवेण तुलापात्रमन्यवन्नोन्मुखं स्मृतम् ॥ १ ॥ नमन्ति
फलिनो वृक्षा गुरवश्च गुणप्रिया । तृणवन्न हिरण्यस्य सलिले तरणं मतम् ॥ २ ॥ तिष्ठतां तपसि पुण्य-
माख्येन संपदोऽर्जुणयन्मुखैपिणाम् । योगिनां पैरिणमन्विमुक्तये केन नास्तु विषयः सतां प्रियः ॥ ३ ॥

सत्यवचनप्रशंसनम् ।

सूतृतं सर्वशास्त्रार्थनिश्चितज्ञानशोभितम् । भूषणं सर्ववचसां लजेव कुलयोपिताम् ॥ १ ॥ अश्व-
मेधसहस्रं च सत्यं च तुलया धृतम् । अश्वमेधसहस्राद्धि सत्यमेव विशिष्यते ॥ २ ॥ गोभिर्विप्रेष्व-
वेदैश्च सतीभिः सत्यवादिभिः । अलुब्धैर्दानार्थैश्च सप्तमिर्वर्धिते मही ॥ ३ ॥ कुर्वन्ति देवा अपि पक्ष-
पातं न सज्जना वाचि कदाऽपि किञ्चित् । तथेत्यनुज्ञाय हि हन्त विन्व्याचलोऽपि न छुन्नमतीति दृष्टम् ॥ ४ ॥ तस्याग्निर्जलमर्णवः स्थलमरिर्मित्रं सुराः किङ्कराः कान्तारं नगरं गिरिर्गृहमहिर्मात्यं मृगारिर्भृगः ।
पातालं विलमन्नमुत्पलदलं व्यालः शृङ्गालो विप पीयूष विषमं समं च वचनं यः सत्यमामाषते ॥ ५ ॥
विश्वासायतनं विपत्तिदलनं देवैः कृताराधनं मुक्तेः पथ्यदनं जलाग्निशमनं व्याघ्रोरगस्तम्भनम् ।
श्रेयःसंवर्धनं समृद्धिजननं सौभाग्यसंजीवनं कीर्तैः कैलिवनं प्रभावमवनं सत्यत्वपूतं वचः ॥ ६ ॥

मिथ्यावचनगर्हणम् ।

लिङ्गिनां परमाधारो वेद्यानां परमो निधिः । वणिजां परमा नीवी मृषावादः परं मतः ॥ १ ॥
पारदारिकचौराणामस्ति काचित्प्रतिक्रिया । असत्यवादिनः पुंसः प्रतीकारो न विद्यते ॥ २ ॥ मिथ्यात्वं
परमो रोगो मिथ्यात्वं परमं विषम् । मिथ्यात्वं परमः शत्रुर्नास्त्यस्मान् परं तमः ॥ ३ ॥ नासत्यवा-
दिनः सख्यं न पुण्यं न यशो भुवि । दृश्यते नापि कल्याणं कालकूटमिर्धाश्रतः ॥ ४ ॥ असत्यमे-
प्रत्ययमूलकारणं कुवासनासम्भ्रममृद्धिवारणम् । विपन्निदानं परवश्वनोर्जितं कृतापराधं कृतिमिर्विवर्जितम् ॥
॥ ५ ॥ यशो यस्माद्भस्मीभवति वनवह्नेरेव वनं निदानं दुःखानां यदवै निरुहाणामिव जलम् । न यत्र
स्याच्छायातप इव तपःसंयमकथा कथञ्चित्तन्मिथ्यावचनमभिघत्ते न मतिमान् ॥ ६ ॥ जिह्वैकैव सता-
मुमे फर्णवतां स्रष्टुश्चतस्रश्च तास्ताः सतैव विभावसोर्नियमिताः पट्टार्तिकेयस्य च । पौलस्त्यस्य
दशामवर्णैर्गणितैर्जिह्वासहस्रद्वयं जिह्वालक्षशतैककोटिनियमो नो दुर्जनानां मुखे ॥ ७ ॥

आत्मप्रशंसागर्हणम् ।

परैः प्रोक्ता गुणा यस्य निर्गुणोऽपि गुणी भवेत् । इन्द्रोऽपि लघुतां याति स्वयं प्रख्यापितैर्गुणैः
॥ १ ॥ न सुखं न च सौभाग्यं स्वयं स्वगुणवर्णने । यथैव च पुराणीनां स्वहस्तकुचमर्दने ॥ २ ॥
यदि सन्ति गुणाः पुसां प्रकाशन्ते तदा स्वयम् । अमी यदि च नो सन्ति शपथेऽपि न

१ सम्प्रादयन् । २ अनुकूलयन् । ३ सम्पद्यमानः । ४ भुञ्जानस्य । ५ अविश्वास-
कं चतुरैः । ७ वृक्षाणाम् । ८ भुजगानाम् । ९ अमेः । १० शेषस्य । ११ गुणाः ।

तत्स्थितिः ॥ ३ ॥- अवज्ञातोऽपि दुष्टेन गुणो दोषो न मन्यते । नहि चम्पकसौगन्ध्यं
पूतिर्द्वावहेलया ॥ ४ ॥ स्वयं तथा न कर्तव्यं स्वगुणख्यापनं पुनः । स्वगुणख्यापनं युक्त्या
परद्वारा प्रयोजयेत् ॥ ५ ॥ परैरावेद्यमानानां गुणानां महिमोज्ज्वलः । आत्मनाऽऽवेदनं व्यर्थं
मेमेध्वनिरिवाविकः ॥ ६ ॥ न सौख्यसौभाग्यकरा गुणा वृणा स्वयं गृहीताः सुदृशा कुचा इव ।
परैर्गृहीता द्वितयं वितन्वते न तेन गृह्णन्ति निजं गुणं बुधाः ॥ ७ ॥ निजगुणगरीमा सुखाकरः
स्यात्स्वयमनुवर्णयतां सता न तावत् । निजकारकमलेन कामिनीनां कुचकलशैकलनेन को
विनोदः ॥ ८ ॥

प्रकृतिप्रशंसनम् ।

सर्वस्य हि परीक्ष्यन्ते स्वभावो नेतरे गुणाः । अतीत्यं हि गुणान्सर्वान्स्वभावो मूर्ध्नि वर्तते ॥ १ ॥
किं कुलेनोपदिष्टेन शीलमेवात्र कारणम् । भवन्ति सुतेरा स्फीताः सुक्षेत्रं कण्टकिद्रुमाः ॥ २ ॥ यः
स्वभावो हि यस्यास्ते स नित्यं दुरतिक्रमः । त्वा यदि क्रियते राजा तर्हि नाश्रात्युपानहर्ष ॥ ३ ॥
परोपदेशकुशला दृश्यन्ते बहवो जनाः । स्वभावं येऽतिवन्ते ते सहस्रेषु दुर्लभाः ॥-४ ॥ किं कुलेन
विशालेन शीलमेवात्र कारणम् । क्रमयः किं न जायन्ते कुसुमेषु सुगन्धिषु ॥ ५ ॥ सति शीले गुणा
भान्ति पुसा शौर्यादयो यथा । यौवने सदलकाराः शोभा विभ्रति सुस्रुवः ॥ ६ ॥ अग्रोहः- सर्वभूतेषु
कर्मेणा मनसा गिरा । अनुग्रहश्च दानं च शीलमेतद्विदुर्बुधाः ॥ ७ ॥ ईत्तं यत्नेन संरक्षेद्विचितायाति
याति च । अक्षीणो वित्ततः क्षीणो वृत्ततस्तु हतो हतः ॥ ८ ॥ यथा हि मलिनैर्वस्त्रैर्वत्र तत्रोपवि-
श्यते । एव चलितवृत्तस्तु वृत्तशेषं न रक्षति ॥ ९ ॥ न कुलं वृत्तहीनानां प्रमाणमिति मे मतिः । अन्ये-
ष्वपि हि जातानां वृत्तमेव विशिष्यते ॥ १० ॥ अकुलीनः कुलीनश्च मर्यादा यो न लङ्घयेत् । धर्मा-
पेक्षी मृदुर्दान्तः स कुलीनशतैर्वरः ॥ ११ ॥ शीलं रक्षतु मेधावी प्राप्नुमिच्छुः सुखत्रयम् । प्रशंसा
वित्तलभं च प्रेत्यं स्वर्गं च मोर्दनम् ॥ १२ ॥ विदेशेषु धनं विद्या व्यसनेषु धनं मतिः । परलोके धनं
धर्मः शीलं सर्वत्र वै धनम् ॥ १३ ॥ रक्तत्वं कमलानां सत्पुरुषाणां परोपकारित्वम् । असता च निर्दे-
यत्वं स्वभावसिद्धं त्रिषु त्रितयम् ॥ १४ ॥ यस्तु स्यदारसंतोषी विषयेषु विरागवान् । क्षमावान् वन्द-
मानेषु स एकः पुरुषोत्तमः ॥ १५ ॥ येषां शीलमहत्त्वं ते किल लोकेषु प्रसूयता यान्ति । कृष्णोऽपि
सात्त्विकः श्रीपतिरीशस्तामसः स्मृतः शुक्तः ॥ १६ ॥ सीतया दुरपवादभीतया पाषके स्वतनुराहु-
तीकृता । पाषकस्तु जलतां जगाम यत्तत्र शीलमहिमा विजृम्भितः ॥ १७ ॥ शुद्धशीलमहितो हि
मनुष्यः सर्वथोन्नतिमुपैति विशुद्धाम् । उज्ज्वलस्य मणिताऽप्युपलस्यामास्वरस्य पुनरर्थं न यत्सौ ॥ १८ ॥
वचो हि सत्यं परमं विमूषणं यथाऽङ्गनायाः कृशता कटौ तथा । द्विजस्य विधैव पुनस्तथा क्षमा शीलं
हि सर्वस्य नरस्य भूषणम् ॥ १९ ॥ न धर्मशास्त्रं पठतीति कारणं न चापि वेदाध्ययनं दुरात्मनः ।
स्वभाव एवात्र तथाऽतिरिच्यते यथा प्रकृत्या मधुरं गवा पयः ॥ २० ॥ निम्नोर्जतं वक्ष्यति को जलानां
विचित्रभावं मृगपक्षिणा च । माधुर्यमिक्षौ कटुता च निम्बे स्वभावतः सर्वमिदं हि सिद्धम् ॥ २१ ॥

१ दुष्टो गन्धः । २ भाकलनं स्पर्शः । ३ उल्लङ्घय । ४ अत्यन्तम् । ५ अतिमृदुः ।
६ पादवर्मम् । ७ दया । ८ लज्जाचारम् । ९ मतिमान् । १० मृत्वा । ११ आनन्दम् । १२ उपलस्य ।
१३ मणिता । १४ विषमत्वम् ।

वरं विन्व्याटव्यामनशनैर्तृपार्तस्य मरणं वरं सपार्कीर्णं तृणपिहितैकूपे निपतनम् । वरं गर्तीधर्ते गहन-
जलमग्न्ये विलयनं न शीलाद्विभ्रशो भवतु कुलजस्य श्रुतवतः ॥ २२ ॥ बह्विस्तस्य जलायते जलनिधिः
कुल्यायते तत्क्षणाग्नेरः स्वल्पशिलायते मृगपतिर्घातः कुरङ्गायते । व्यालो माल्यगुणायते विपरसः पीयूष-
वर्षायते यस्याङ्गेऽखिललोकबलमतमं शीलं समुन्मीलति ॥ २३ ॥ ऐश्वर्यस्य विभूषणं सुजनता शौर्यस्य
वाक्संयमो ज्ञानस्योपशमः कुलस्य विनयो वित्तस्य पात्रे व्ययः । अक्रोधस्तपसः क्षमा बलवतां धर्मस्य
निर्व्याजता सर्वेषामपि सर्वकारणमिदं शीलं परं भूषणम् ॥ २४ ॥ काकः पद्मयने रतिं न कुरुते हंसो न
कूपोदके मूर्खः पण्डितसंगमे न रमते दासो न सिंहासने । कुली सज्जनसंगमे न रमते नीचं जनं सेवते
या यस्य प्रकृतिः स्वभावजनिता केनापि न त्यज्यते ॥ २५ ॥ शीलं सर्वगुणौघमस्तकमणिः शीलं विप-
प्रक्षालं शीलं भूषणमुज्ज्वलं मुनिजनैः सर्वैः समासेवितम् । दुर्वाराधिजदुःखबहिःशमनं प्रावृट्पयोदोदकं
शीलं सर्वसुखैककारणमतः स्यात् कस्य नो सम्मतम् ॥ २६ ॥ शीलं नाम नृणां कुलोन्नतिकरं शीलं
परं भूषणं शीलं ह्यप्रतिपाति वित्तमनघं शीलं सुगत्यावहम् । शीलं दुर्गतिनाशनं सुविपुलं शीलं यशः-
पावनं शीलं निर्वृत्तिकारणं समुदितं शीलात् परं नेतरत् ॥ २७ ॥ व्यालव्याघ्रजलानलादिविपदस्तेषां
व्रजन्ति क्षयं कल्याणानि समुल्लसन्ति विबुधाः सान्निध्यमध्यासते । कीर्तिः स्मृतिर्मियाचं यालुपचयं
धर्मः प्रणश्यत्यघं स्यन्निर्वाणसुखानि सनिदधते येषां स्वभावोऽमलः ॥ २८ ॥ व्याघ्रः काननमाश्रितः
सुगहनं सिंहो गुहां सेवते हसश्चाश्रयतेऽब्जिनीं कुसुमितां गृध्रः स्मशानस्थलीम् । साधुश्चार्चति साधुमेव
सततं नीचोऽपि नीचं जनं या यस्य प्रकृतिः स्वभावजनिता केनापि न त्यज्यते ॥ २९ ॥
पाण्डित्यस्य विभूषणं मधुरता शौर्यस्य वाक्संयमो ज्ञानस्योपशमः श्रुतस्य विनयो वित्तस्य पात्रे
व्ययः । अक्रोधस्तपसः क्षमा प्रभवतो धर्मस्य निर्व्याजता सर्वस्यास्य पुनस्तथैव जगतः शीलं
परं भूषणम् ॥ ३० ॥

वाक्प्रभावः ।

तास्तु वाचः समायोग्या याश्चित्कार्पणक्षमाः । स्वेषां परेषां विदुषां द्विषामविदुषामपि ॥ १ ॥ यदी-
च्छसि वशीकर्तुं जगदेकेन कर्मणा । परापवादसत्येभ्यश्चरन्तीं गीं निवारय ॥ २ ॥ वरं मौनेन नीयन्ते
कोकिलैरिव वासराः । यावत्सर्वजानन्ददायिनी गीः प्रवर्त्तते ॥ ३ ॥ तुल्यवर्णच्छन्दैः कृष्णः
कोकिलैः सह सगतः । केन विज्ञायते काकः स्वयं यदि न भाषते ॥ ४ ॥ स्वजिह्वा नो वशे यस्य
जल्पने भोजने तथा । स मवेदुःखितो नित्यमात्मनो दुष्टभाषणैः ॥ ५ ॥ हितं मितं प्रियं किञ्च मधुरं
विमलं च यत् । भोजनं भाषणं तद्धि मुक्तमुक्तं प्रशस्यते ॥ ६ ॥ रे जिह्वे कटुकस्नेहे मधुरं किं न
भाषसे । मधुरं वद कल्याणि लोको हि मधुरप्रियः ॥ ७ ॥ यदि तात धनं नास्ति पूर्वदुष्कृतकर्मणा ।
तथाऽपि ललिता वाणी सदा मोदाय योग्यतार्थम् ॥ ८ ॥ गान्धर्वेस्तु परं पारं नोपेयां सरस्वती । अतो
निमज्जनमयास्तुम्भी वैहति वक्षसि ॥ ९ ॥ मुखदोषेण वष्यन्ते शुकसारससितिराः । वक्ता न च निगृह्यन्ते मीनं
तत्र शुभावहम् ॥ १० ॥ असम्भाष्यं न भाषेत भाषते यदि सत्तया । परेषां हि समुद्रगे नात्मनश्च शुभं

१ क्षुत्तृड्वाकुलस्य । २ छत्र- । ३ सर्वथा विनाशः । ४ कुत्रिमतदीवाचरति । ५ सिंहयूयः ।
६ स्वर्गः । ७ वाणीरूपां धेनुम् । ८ वाणी । ९ वर्णेन पक्षैश्च समः । १० प्रयुज्यताम् । ११ गान ।
रूपसागरस्य । १२ प्राप । १३ वीणावयवभूतायास्तुम्ब्या जलतरणसाधनसाम्येनोत्प्रेक्षणम्

फलम् ॥ ११ ॥ नव भाग्यं विना विद्या विना विद्या न भाषितम् । सुभाषितविहीनस्य जीवितान्तरणं वरम् ॥ १२ ॥ अर्द्धाङ्गुलीणाहजिह्वाप्रायासमीरवः । सर्वाङ्गीण परिक्षेपं सहन्ते मूढबुद्धयः ॥ १३ ॥ प्रियवाक्यप्रसादेन सर्वे तुष्यन्ति जन्तवः । तस्मात्तस्यैव सेवाऽर्हा किं वृथा दुःखमर्ज्यते ॥ १४ ॥ युक्तमेव कृत मौनं काले प्रावृषि कोकिलैः । वक्तारो दर्दुरा यत्र तत्र नष्टं सुभाषितैः ॥ १५ ॥ मासखण्ड न सा जिह्वा या न वेत्ति सुभाषितम् । नूनं काकमयादेशा दन्तान्तार्विनिवेशिता ॥ १६ ॥ यशो धर्मो नयो दास्यं मधुर सत्यमाषणम् । इत्यादिगुणरत्नानां सङ्गही नावसीदति ॥ १७ ॥ प्रेसनाः कान्तिहारिण्यो नानाश्लेषविचक्षणाः । भवन्ति कस्यचित्पुण्यैर्मुखे वाचो गृहे स्त्रियः ॥ १८ ॥ वर्णैः कतिपयैरेव ग्रथितस्य स्वरैरिव । अनन्ता बाढ्मयस्याहो गेयस्येव विचित्रता ॥ १९ ॥ बह्वपि स्वेच्छया कामं प्रकीर्णमभिधीयते । अनुज्ञितार्थसंबन्धः प्रबन्धो दुरुदाहरः ॥ २० ॥ भ्रंटीयसीमपि धनामनल्पगुणैः कल्पिताम् । प्रसारयन्ति कुञ्जलाधिपतिं वाच पट्टीमिव ॥ २१ ॥ सर्वालङ्कारयुक्ताऽपि न श्लिष्टा वनिसेव सा । वाणी भनौजातमुख प्रौढानां न तनोति हि ॥ २२ ॥ या कर्षति निजयोगादन्तर्गतजीवनीनि स्वरसानाम् । वाणी सैव गुणवती घटीव यद्वा वर्धूटीव ॥ २३ ॥ रतैरीतिवीतवसना प्रियेव शुद्धाऽपि बाढ्मुदे सरसी । अरसा सालकृतिरपि न रोचते शैलमञ्जीव ॥ २४ ॥ सुखयति-तरा न रक्षति परिचयलेशं गणाङ्गिनेव श्रीः । कुलकामिनीव नोज्झति वादेवी जन्मजन्मापि ॥ २५ ॥ बाढ्माधुर्यान्नान्यदस्ति प्रियत्वं वाक्पाख्यावोपकारोऽपि नष्टः । किं तन्मन्ये कोकिलेनोपनीत को वा लोके गर्दमस्यापराधः ॥ २६ ॥ परपरिवादः पर्वदि न कथञ्चन वीमता प्रयोक्तव्यः । सत्यमपि न वाच्य यद्दुदितममुखावह पुसाम् ॥ २७ ॥ कामार्द्धुग्वे विप्रैर्कथ्यलक्ष्मीं कीर्तिं सूते दुष्कृत या हिनस्ति । तां चाप्येता मातरं मङ्गलानां धेनु धीराः सन्तुता वाचमाहुः ॥ २८ ॥ विविक्तवर्णाभरणा सुखश्रुतिः प्रसादयन्ती हृदयान्यपि द्विषाम् । प्रवर्तते नाकृतपुण्यकर्मणा प्रेक्ष्यगम्भीरपदा सरस्वती ॥ २९ ॥ मधुरमाषणतो हि शुकादयः सुमनसां रुचिरा मुषने मताः । अथ यदा सुधियोऽपि तथाविधाः कथमिवेति न वक्तुमल वयम् ॥ ३० ॥ द्विषतामपि साधु भाषितं परिमोदं नयते कमप्यहो । सुहृदा मधुर हितं वचः किमिवामोदयते सचेतसः ॥ ३१ ॥ केयूरा न विभूषयन्ति पुरुष हारा न चन्द्रोज्ज्वला न स्नान न विलेपन न कुसुमं नालकृता मूर्धजाः । वाण्येका समलकरोति पुरुष या संस्कृता धार्यते क्षीयन्ते खलु भूषणानि सततं वारभूषणं मषणम् ॥ ३२ ॥ अस्त्यद्यापि चतुः

१ सुदितसुख्यः, स्पष्टोऽर्थश्च । २ शोभया मधुरिण्या वा रम्याः । ३ नानाश्लेष- (आलिङ्गन) विचक्षणा इति, नाना (विविध) श्लेषेत्यादि च । ४ परिगणितैः । ५ निषादा-दिभिः । ६ असम्बद्धम् । ७ मधुराक्षरम्, श्लक्ष्णतरां च । ८ विपुलार्थम्, खान्द्रां च । ९ रसानुगुणमाधुर्यादियुक्ताम्, रुचिरतन्तुमयीं च । १० शब्दचित्रामर्थचित्रां च, पक्षान्तरे नानारङ्गरञ्जिताम् । ११ सर्वपदं नानापरम् । अलङ्कारपदमनुप्रासोपमाऽऽदिपरम्, कङ्कणादिपरं च । १२ श्लेषालङ्कारहीना, आलिङ्गनमप्राप्ता च । १३ मानखिकमानन्दम्, कामसुखं च । १४ सत्त्वदयानाम्, यूनां च । १५ जीवनं प्राणः जलं च । १६ सत्त्वतन्माम्, जलपूर्णानां च । १७ प्रागल्भ्यादिशालिनी, रञ्जुयुक्ता च । १८ अङ्गना । १९ रमणावसरे पतिसचक्षा । २० अनुप्रासोपमा-दिहीना । २१ शृङ्गारादियुक्ता, अनुरक्ता च । २२ पुत्तली । २३ गणिका । २४ धूरयति । २५ निष्कासयति । २६ यथार्थम् । २७ सुस्पष्टाक्षर- । शुद्धब्राह्मणादिवर्ण- । २८ सुश्रवा । २९ स्पष्टार्थत्वे सति गभीरभावा, मसुदिताऽलक्ष्यसञ्चारा च । ३० केशाः ।

समुद्रपरिखापर्यन्तमुर्वीतलं वर्तन्तेऽपि च तत्र तत्र रसिका गोष्ठीषु सक्ता नृपाः । एकस्तत्र निरादरो भवति चेदन्यो भवेत्सादरो वाग्देवी वदनाम्बुजे वसति चेत्को नाम दीनो जनः ॥ ३३ ॥ ये सुस्तीन्दु-
कलाकलङ्कजनका ये गाढगर्वज्वरा ये वा केवलतर्ककर्कशधियः साक्षाच्च ये श्रोत्रियाः । ये वा द्वेषमपी-
मलीमैसधियस्तान्प्राज्ञगोष्ठीरसप्रौढप्रावृढवैग्रहान्परिहरन्वाचां प्रसारं कुरु ॥ ३४ ॥ तैर्ध्यं पथ्यं सैहेतु
प्रियमतिमृदुलं सारवदैन्यहोन सामिप्राय दुरौषं सविनयमशैठ चित्रमल्पाक्षरं च । बहुर्थ कोपशून्यं
स्मितयुतघनदाक्षिण्यसदेहहीनं वाक्यं नृयाद्रसज्ञः परिपदि समये सप्रमेयाप्रमत्तम् ॥ ३५ ॥

वाग्भिन्नप्रशंसनम् ।

विरोधिबचसो मूकान्वागीशानपि कुर्वते । जडान्पुन्यनुलोमार्थान्प्रवाचः कृतिनां गिरः ॥ १ ॥ तीक्ष्णा
नास्तुदा बुद्धिः कर्म शान्तं प्रतापवत् । नोपतापि मनः सोमं वागोका वाग्भिन्नैः सतः ॥ २ ॥ प्रसाद-
रम्यमौर्जस्वि मैरीयो लोघवान्वितम् । सौकाङ्क्षमैनुपस्कार विध्वंसगति निरौकुलम् ॥ ३ ॥ न्यायनिर्णीत-
सारत्वान्निपेक्षमिवागमे । अप्रकम्प्यतयाऽन्येणामैन्नायवचनोपमम् ॥ ४ ॥ अलक्ष्यत्वाज्जनैरन्यैर्क्षुमितो-
दन्वदूर्जितम् । और्द्वैर्यादर्थसप्ततेः शान्तं चित्तमृपेरिव ॥ ५ ॥ इदमीदृगुणोपेतं लब्धावसरसाधनम् ।
न्यायिकुर्यात्कः प्रिय वाक्यं यो वक्ता नेदगाशयः ॥ ६ ॥ श्रुतिसिद्धान्तशूरस्य तद्विरुद्धानि-
रुन्वतः । वैशिष्ट्यं वैवदूकस्य कृतिनः किं न शोभते ॥ ७ ॥ अल्पाक्षररमणीयं यः कथ-
यति निश्चितं स खलु वाग्भो । बहुवचनमल्पसारं यः कथयति विप्रलापी सः ॥ ८ ॥ शुद्धकां-
स्यरचिताऽपि लालितां जिह्वया यदि न योजिता भवेत् । किं तथा करणमस्ति घण्टया जिह्वया
जनिर्मता हि पूज्यया ॥ ९ ॥ भवन्ति ते सम्यतमा विपश्चितां मनोगतं वाचि निवेशयन्ति ये । नयन्ति
तेष्वप्युपपन्नैरपुणा गभीरमर्थं कतिचिद्वकाशताम् ॥ १० ॥ स्तुवन्ति गुर्वीमभिधेयैरसंपद विशुद्धि-
मुक्तेरपरे विपश्चितः । इति स्थिताया प्रतिपूर्यं रुचौ सुदुर्लभाः सर्वमनोरमा गिरः ॥ ११ ॥ पिक-
स्तावत्कृष्णः परमरुणया पश्यति दृशा परापत्यद्वेषी स्वसुतमपि नो पालयति यः । तथाऽप्येपोऽमीपां
सकलजगतां बहुमतमो न दोषा गम्यन्ते खलु मधुरवाचां कचिदपि ॥ १२ ॥ आस्वाद्यैव कषाय-
मद्वृकुरमुप्रेमानुवद्वाशयो माकन्दस्य यशांसि कोकिलयुवा निर्माति दिग्भित्तिषु । मौढ्वीकानि निपीय
तस्य मधुगुस्तत्रैव गुञ्जन्त्यमी को मूतामसतां सतां च वचसां वर्त्मनितिं चेष्टितम् ॥ १३ ॥ श्रोतृ-
न्मूकयति ब्रुवन्तिरतम कुर्वन्मयीया मनो निर्वाणः परवाण्पकृत्परदृशाप्रेकाश्रयो नान्वदकू । यस्त्य-
क्ताङ्गविकम्पनः प्रचलयन्निष्ठं सतां मस्तक क्षीरं श्रोतृषु मुख्यमात्मनि गुणं घृते स वक्तोत्तमः ॥
॥ १४ ॥ तद्वक्ता सदसि ब्रवीतु वचनं यच्छृण्वता चेतसः प्रोह्लास रसपूरण श्रवणयोरङ्गोर्विकासश्रि-
यम् । क्षुनिद्रश्रमदुःखकालगतद्विहकार्यान्तरप्रस्मृतिं प्रोऽऽण्डमनिशं श्रुतौ वितनुते शोकं विरमादपि ॥ १५ ॥

१ मीमांसकाः । २ मलिन- । ३ अवग्रहः दृष्टिप्रतिबन्धको दोषविशेषः । ४ सत्यम् । ५ युक्ति-
युक्तम् । ६ दुर्लभम् । ७ दृष्टत्वाप्रत्यायकम् । ८ शब्दचित्रमर्थचित्रं वा । ९ अनुकूलापानं ।
१० अभिमानोष्णपूर्णम् । ११ मधुरभाषणपटोः । १२ प्रसिद्धार्थपदरम्यम् । १३ दीनताऽप्रत्यायकम् ।
१४ सार्धकम् । १५ परिमितम् । १६ अपेक्षितार्थम् । १७ पदान्तरापेक्षाशून्यम् । १८ अनेकताप्रत्य-
यकम् । १९ निराक्षेपम् । २० युक्ति- । २१ हेत्वाभासाद्यद्वयतया । २२ वेद- । २३ क्षुब्ध- । २४ अलु-
ब्धत्वात्, अग्राभ्यर्थत्वाच्च । २५ व्याहरेत् । २६ भाषणम् । २७ प्रतिवादिनः । २८ घण्टाजिह्वया ।
२९ जन्मवतां, प्राणिनामिति भावः । ३० अवसरे प्रस्फुटदुःखः । ३१ अभिधेयो वाच्योऽर्थः ।
३२ कोकिलः । ३३ आङ्गस्य । ३४ मधूकपुष्पाणि, लक्षणया तद्वत्त्वम् । ३५ वक्तुमशक्यम् ।

बुद्धिप्रशंसनम् ।

न धनं न च शालं च न सैन्यं न सुद्वलम् । तथाऽपि महती येषां बुद्धिस्ते बलवत्तराः ॥ १ ॥ येषां बुद्धिबलं नास्ति नास्ति विद्याबलं तथा । वपुषैव मताः स्थूलास्ते धराभारघायकाः ॥ २ ॥ बुद्धिर्येषां संप्रभूत-
प्रकर्षा तेऽमी धन्याः सिद्धिमाज्ज्वा कार्ये । अन्ये भूयो हन्त पाषाणकल्पाः किञ्चित् कार्यं नैव कर्तुं समर्थाः
॥ ३ ॥ चाणक्यविज्ञो नवनन्दवशं प्रवृद्धसाम्राज्यमहाप्रभावम् । समूलघात सहसा जघान बुद्धिप्रभावो
यदि दुष्करं किम् ॥ ४ ॥ बभ्रन्ति सिंहां रमयन्ति सर्पान् दन्ताबलान्निर्मदयन्ति कामम् । श्रयन्ति
साम्राज्यपदप्रभुत्वं बुद्धिप्रभावैकसमेधितार्थाः ॥ ५ ॥

मौनप्रशंसनम् ।

वाचालस्य हि बन्धाय गुणोऽपि प्रभवत्वहो । कीरा रटन्तो बध्यन्ते न तु मौनव्रता वकाः ॥ १ ॥
स्वर्गमप्यधिकुर्वन्ति येषां मौनव्रत दृढम् । अन्ये तु पटहायन्ते ताडनेनेव नादिनः ॥ २ ॥ रूपवांश्चापि
मूर्खोऽपि गत्वा च विपुलां सभाम् । सरक्षेच्च स्वकां जिह्वां मार्यां दुश्चारिणीं यथा ॥ ३ ॥ स्वायत्तमेका-
न्तगुण विघात्रा विनिर्मित छादनमज्ञतायाः । विशेषतः सर्वविदा समाजे विभूषणं मौनमपण्डितानाम्
॥ ४ ॥ कोलाहले काककुलस्य जाते विराजते कोकिलकूजितं किम् । परस्परं सवदतां खलानां मौनं
विधेयं सततं सुधीभिः ॥ ५ ॥

आवासप्रभावः ।

नैऋतः स्वस्थानमासाद्य गजेन्द्रमपि कर्षति । स एव प्रच्युतः स्थानाच्छ्रुनाऽपि परिभूयते ॥ १ ॥ किञ्चिदा
श्रयसयोगाद्धत्ते शोभामसाध्वपि । कान्ताविलोचने न्यस्त मलीमसमिवाञ्जनम् ॥ २ ॥ कुस्थानस्य प्रवेशेन
गुणवानपि पीडयते । वैश्वानरोऽपि लोहस्यः कैरकैरमिहन्त्यते ॥ ३ ॥ पदस्थितस्य पद्मस्य मित्रे वरुण-
भास्करो । पदच्युतस्य तस्यैव क्लेशदाहकरावुमौ ॥ ४ ॥ राजा कुलवधूर्ध्वमा मन्त्रिणश्च पयोधराः ।
स्थानभ्रष्टा न शोभन्ते दन्ताः केशा नरा नखाः ॥ ५ ॥ स्थानभ्रष्टा न शोभन्ते दन्ताः केशा नखा नराः ।
इति विज्ञाय मतिमान्स्वस्थानं न परित्यजेत् ॥ ६ ॥ निसर्गमधुर क्षीरं विपायितमर्हि गतम् । तदेव मुनि-
मांसाद्य सुधारूपं विराजते ॥ ७ ॥ पात्रविशेषे न्यस्त गुणान्तरं व्रजति शिल्पमाधातुः । जलमिव समुद-
शुक्तौ मुक्ताफलता पयोदस्य ॥ ८ ॥ अतिमात्रमास्वरत्नं पुष्यति मानोः परिग्रहादनलः । अधिगच्छति
महिमानं चन्द्रोऽपि निशापरिगृहीतः ॥ ९ ॥ प्रायो यत्किञ्चिदपि प्राप्नोत्युत्कर्षमाश्रयान्महतः । मत्तेम-
कुम्भतटगतमेति शृङ्गारता मस्य ॥ १० ॥ अश्वः शस्त्रं शस्त्रं वीणा वाणी नरश्च नारी च । पुरुष-
विशेषं प्राप्ता मवन्ति योस्या अयोग्याश्च ॥ ११ ॥ आश्रयवशेन सततं गुरुता लघुता च जायते जन्तोः ।
विन्ध्ये विन्ध्यसमानाः करिणो वत दर्पणे लघवः ॥ १२ ॥ जानामि नागेन्द्रं तव प्रभाव कण्ठे स्थितो
गर्जति शङ्करस्य । स्थानं प्रधानं न बलं प्रधानं स्थाने स्थितः कापुरुषोऽपि शूरः ॥ १३ ॥
उमौ श्वेतौ पक्षौ चरति गगनेऽवारितगतिः सदा मीनं मुञ्चे वसति सकलः स्थाणुशिरसि ।
वके चान्द्रः सर्वो गुणसमुदयः किञ्चिदधिको गुणाः स्थाने मान्या नरवरं न तु स्थानरहिताः ॥

१ ग्राहः । २ कुम्भकुरेण । ३ लोहकारैः । ४ जलरूपस्थान- । ५ कौशलम् । ६ वतदाह्ये
पर्वते । ७ मत्स्यम्, राशिविशेषं च । ८ शैलादि- । शङ्कर- ।

॥ १४ ॥ सिंहक्षुण्णकरीन्द्रकुम्भगलितं रक्ताक्तमुक्ताफलं कान्तारे बदरीधिया द्रुतमगाद्विलस्य पत्नी मुदा । पाणिग्यामवगुह्य शुक्लकठिनं तद्दीप्य दूरे जहावस्थाने पततामतीव महतामेतादृशी स्याद्गतिः ॥ १५ ॥

साधुसङ्गप्रशंसनम् ।

अनुरूपेण संसर्गं प्राप्य सर्वोऽपि मोदते । दिने तेजोनिधिर्यद्वात्रि दोषकरस्तथा ॥ १ ॥ साधु-
सङ्गमवाप्तानां सर्वेषां महिमधते । प्रामीणां प्राप्य हीरश्रीरपि काचायते वत ॥ २ ॥ महाभुजसंसर्गः
कस्य नोजतिकारकः । रघ्याम्बु जाह्नवीसङ्गाद्विदशैरपि घन्यते ॥ ३ ॥ महाजनस्य संसर्गः कस्य
नोजतिकारकः । पद्मपत्रस्थितं वारि धत्ते मुक्ताफलश्रियम् ॥ ४ ॥ महाभुजसंसर्गः कस्य नोजति-
कारकः । हरिहस्तगतः शङ्खः पवित्रः प्रथितो भुवि ॥ ५ ॥ भलयाचलगन्धेन त्विन्धनं चन्दनायते ।
तथा सज्जनसङ्गेन दुर्जनः सज्जनायते ॥ ६ ॥ वीणावंशाश्रया तुम्बो चुम्बत्युच्चैः कुचौ त्रियाः । पिब-
त्यनार्थसयोगाद्रक्त नक्तंचरी यथा ॥ ७ ॥ चन्दनं शीतलं लोके चन्दनादपि चन्द्रमाः । चन्द्रमश्वन्दनाभ्यां
च शीतला साधुसंगतिः ॥ ८ ॥ साधूनां दर्शनं पुण्य तीर्थभूता हि साधवः । कालेन फलते तीर्थं
सद्यः साधुसमागमः ॥ ९ ॥ करोति निर्मलाधारस्तुच्छस्यापि महार्घताम् । अम्बुनो विन्दुरब्धोऽपि
शुक्तौ मुक्ताफलं भवेत् ॥ १० ॥ हीयते हि मतिस्तात हीनैः सह समागमात् । समैश्च समतामेति
विशिष्टैश्च विशिष्टताम् ॥ ११ ॥ मन्दोऽप्यमन्दतामेति संसर्गेण विपश्चितः । पङ्कच्छिद्धः फलस्येव
निकर्षेणाविल पयः ॥ १२ ॥ कीटोऽपि सुर्मनःसङ्गादारोहति सतां शिरः । अंशमाऽपि याति देवत्व महद्भिः
सुप्रतिष्ठितः ॥ १३ ॥ काचः काञ्चनसंसर्गाद्धत्ते मारकतीर्षुती । तथा सत्सन्निधानेन मूर्खो याति
प्रवीणताम् ॥ १४ ॥ यथोदयगिरौ द्रव्यं संनिकर्षेण दीप्यते । तथा सत्सन्निधानेन हीनवर्णोऽपि
दीप्यते ॥ १५ ॥ भुक्तिमुक्तिद्वेकार्न्तसमादेशनतत्परः । कस्य नानन्दनिष्यन्दं विदधाति सदागमः
॥ १६ ॥ यदि सत्सङ्गनिरतो भविष्यसि भविष्यसि । अथ दुर्जनसंसर्गो पतिष्यसि पतिष्यसि ॥ १७ ॥
अलब्ध्वाऽपि धनं राज्ञः संश्रिता यान्ति सपदम् । महाहृदसमीपस्थं पश्य नील वनस्पतिम् ॥ १८ ॥
यमजन्मप्रदे सूर्ये तापकृत्वं हि सार्धं तम् । द्विजरीजे कलौ सिन्धौ सुधावर्षित्वमिष्यते ॥ १९ ॥ पौदागाऽपि सुधा
पेया द्विजेन्द्रस्य कलानिधेः । भुजगौदो द्विजेन्द्रस्य सुर्मनोभिर्न सौ करे ॥ २० ॥ पतत्येव शिरःस्थाऽपि
गङ्गा हन्त कैपालिनः । सा विश्वम्भरपादाम्नां प्रेभाव प्रतिपद्यते ॥ २१ ॥ गुणा अपि न मोदाय यदा
दुर्जनसङ्गताः । मणिमत्ताऽपि सर्पस्था मुमूर्षुचान्तरेष्यते ॥ २२ ॥ आलस्यमपि पौरीन्द्र प्रतिपद्य विजृम्भते ।
हृतभागं प्रयत्नोऽपि प्रतिहन्यत एव हा ॥ २३ ॥ सङ्गः सर्वात्मना त्याज्यः स चेत्त्यक्तं न शक्यते । स सङ्गिः

१ कतकस्य । २ कलुषितम् । ३ जलम् । ४ पुष्प- । सहस्य- । ५ पाषाणः ।
६ मरकतमणिसम्बन्धिनीः । ७ भोगमोक्षप्रदः । ८ सिद्धान्त- । रहःस्थल- । ९ सन्
भागमो वेदः, सतः साधुजनस्य आगमश्च । १० युक्तम् । ११ विप्रवर्षे, चन्द्रे च । १२ कलानां
विद्यानां श्रुतिविच्छेदविशेषाणां च सिन्धौ । १३ चरण- । किरण- । १४ चन्द्रस्य, पक्षिराजस्य
च । १५ भुजगग्राहिणः, भुजगभक्षकस्य च । १६ सज्जनैः, दैवैश्च । १७ सुधा । देवान् विजित्य
गङ्गेन सुधाकुम्भः ग्रहस्य गृहीत इति पौराणिकाः । १८ कपालभृत्त्वेनापवित्रस्य शङ्करस्य च ।
१९ उरकर्षं जन्म च । २० सिंहम् ।

सह कर्तव्यः सन्तः सङ्गस्य मेषजम् ॥ २४ ॥ क्षुद्रोऽपि तनुते तात तेजस्तेजस्विनसङ्गतः । अर्कसप-
 क्तः पश्य दर्पणे दहनद्युतिम् ॥ २५ ॥ ससारावासलिकानां तिस्रो विभ्रमभूमयः । सत्पुत्रश्च सती
 मार्या सतां सङ्गम एव वा ॥ २६ ॥ विद्यासङ्गाद्भोगमोक्षौ सर्वेषां सुलभौ नृणाम् । सत्प्रसङ्गाद्यथा
 मोहहानिबोधोदयौ भुवि ॥ २७ ॥ बृहत्सहायः कार्यान्तं क्षोदीर्यान्पि गच्छति । संभूयाम्भोधि-
 मम्येति महानद्या नगापगाः ॥ २८ ॥ सुमनैःसङ्गमासाद्य पाषाणोऽप्यमरीयते । असत्ता दधते दुष्टं घर्मो
 दिव्योऽपि सङ्गतः ॥ २९ ॥ भूमिश्च अपि मोदन्ते कलानिध्यमृतश्रिया । जलप्यमृतसम्पत्त्या विषण्णा
 देवता अपि ॥ ३० ॥ सङ्गतिर्यादृशी तादृक्कल्यातिरायाति वस्तुनः । रजनिज्योत्स्नया ज्योत्स्नी तमसा
 च तमस्विनी ॥ ३१ ॥ लोकरुदिरिह प्रौढिरस्तु वस्तु यथा तथा । दधि मङ्गलदौरेयं न पुनर्दुग्धमप्यधुः
 ॥ ३२ ॥ क्षणादसारं सारश्च वस्तु लोकैः परीक्ष्यते । निबिनोति मरुत्पूर्णं तुलोच्चयशिलोच्चयौ ॥ ३३ ॥
 सज्जनसङ्गो मा भूद्यदिसङ्गो मास्तु तत्पुनः स्नेहः । स्नेहो यदि मा विरहो यदि विरहो मास्तु जीवितस्याशा
 ॥ ३४ ॥ वंशमवो गुणवानपि सङ्गविशेषेण पूज्यते पुरुषः । नहि तुम्बीफलविकलो वीणादण्डः प्रयाति
 महिमानम् ॥ ३५ ॥ गुरुरपि लघूपनीतो न निमज्जति नियतमार्शये निहितः । वानरकरोपनीतः
 शैलो मकरालयस्येव ॥ ३६ ॥ नीचोऽपि परिगृहीतो महात्मभिः परमुपैति परभागम् । स्फटिकोऽपि
 रक्तकुसुमैः कुशलैर्माणिक्यमनुकुस्ते ॥ ३७ ॥ उन्नतघनमध्यगतं भिरुणमपि सुरधनुः शोभाम् । तेन महद्भिः
 साक संवासः प्रार्थ्यते विद्वैः ॥ ३८ ॥ महिमानं महीयास सूते सङ्गो महात्मनाम् । मन्दाकिन्या मृदो
 बन्धास्त्रिवेदीवेदिनामपि ॥ ३९ ॥ इह भुवि कलयति लघुरपि महता सङ्गेन कमपि महिमानम् । लङ्घ-
 यति चन्द्रलीनो नमस्तलं हेलया हरिणः ॥ ४० ॥ गवाशनानां स शृणोति वाक्यमह हि राजन्
 वचन मुनीनाम् । न चास्य दोषो न च मद्गुणो वा संसर्गजा दोषगुणा भवन्ति ॥ ४१ ॥ कल्पद्रुमः
 कल्पितमेव सूते सा कामधुक्कामितमेव दोग्धि । चिन्तामणिश्चिन्तितमेव दत्ते सता हि सङ्गः सकल
 प्रसूते ॥ ४२ ॥ असज्जनः सज्जनसङ्गिसङ्गात्करोति दुःसाध्यमपीह साध्यम् । पुष्पाश्रयाच्छुशिरोऽधि-
 रुद्धा पिपीलिका चुम्बति चन्द्रबिम्बम् ॥ ४३ ॥ शाखोटकैश्चन्दनसगतोऽपि वक्षोजयोः क्रीडित-
 मायताक्ष्याः । पयोऽपि मधु र्वपचं हि मन्यते ससर्गजा दोषगुणा भवन्ति ॥ ४४ ॥ सत्सङ्गाद्भवति हि
 साधुता खलानां साधूनां नहिः खलसगमात्खलत्वम् । अमोद कुसुममव मृदेव धत्ते मृद्गन्धं नहि कुसुमानि
 धारयन्ति ॥ ४५ ॥ किं वाऽपरेण बहुना परिजल्पितेन संसर्ग एव महता महते फलाय । अम्मोनिधे-
 स्तद्वरहास्तरत्रोऽपि येन वेलाजलोच्छलितरत्नकृत्तालवालाः ॥ ४६ ॥ जाड्य धियो हरति सिञ्चति
 वाचि सत्यं भानोर्नर्ति दिशैति पापमपाकरोति । चेतः प्रसादयति दिक्षु तनोति कीर्तिं सत्सगतिः
 कथय किं न करोति पुंसाम् ॥ ४७ ॥ दूराकरोति कुमति विमलीकरोति चेतश्चिरन्तनर्मधं चुलुकी-
 करोति । भूतेषु किं च कर्णुणा बहुलीकरोति सङ्गः सता किमु न मङ्गलमातनोति ॥ ४८ ॥ एकं हि
 चक्षुरमल सहजो विवेकस्तैर्द्विदिव सह संवसतिर्द्वितीयम् । एतद्वयं भुवि न यस्य स तत्त्वतोऽन्वस्तस्ये-
 तत्त्र चलते यतः कः सहायः ॥ ४९ ॥ कान्तारभूमिरुहमौलिनिरासंशीलाः प्रायः पलायनपरा जन-

१ अतिक्षुद्रोऽपि । २ पुष्प- । मन्त्रज्ञ- । ३ देववदाचरति । ४ दुष्टं सङ्गतः (प्राप्तः) इत्य-
 भव्यः । ५ जलधेः जडधियश्चामृतसम्पत्त्या । ६ अन्तःकरणे । मध्येच । ७ सहवासः सङ्ग इति
 पाचत् । ८ यवनानाम् । यवनगृहगे शुक्रं प्रति साधुगृहस्यस्य शुक्रस्येयमुक्तिः । ९ कामधेनुः
 १० चाण्डाले । ११ सौरभम् । १२ वितरति । १३ पापम् । १४ विवेकवद्भिः । १५ पक्षिणः

वीक्षणेन । कूजन्ति तेऽपि हि शुकाः खलु रामनाम सङ्गः स्वभावपरिवर्तविधौ निदानम् ॥ ५० ॥ विदलयति कुबोधं बोधयत्यागमार्थं सुगतिऋगतिहेतु पुण्यपापे व्यनक्ति । अवगमयति कृत्याकृत्यमेदं च शीघ्रं स जयति परमेकः सज्जनानां प्रसङ्गः ॥ ५१ ॥ एके केचि-
द्यतिकरगताः पात्रसंज्ञां लभन्ते गायन्त्यन्ये सरसमधुर वीणया संप्रयुक्ताः । एके तेषां सहगति-
वशाद्बुद्धतरं तारयन्ति केचित्तेषां ज्वलितद्वयया रक्तमेवापि वन्ति ॥ ५२ ॥ सततायसि संस्थितस्य
पयसो नामापि न श्रूयते मुक्ताकारतया तदेव नलिनीपत्रस्थितं राजते । स्वात्मां सागरशुक्तिसंपुटगतं
तज्जायते मौक्तिकं प्रायेणाधममध्यमोत्तमगुणः संसर्गतो जायते ॥ ५३ ॥ गङ्गेवावविनाशिनी जनमनः-
संतोषसच्चन्द्रिका तीक्ष्णांशोरपि सत्प्रभेव जगदज्ञानान्धकारावहा । छायेवाखिलतापनाशनकरी स्वर्धेनुव-
त्कामदा पुण्यैरेव हि लभ्यते सुकृतिभिः -सत्संगतिर्दुर्लभा ॥ ५४ ॥ कीर्तिर्नृत्पत्ति नर्तकीव मुबने
विद्योतते साधुता ज्योत्स्नेव प्रतिमा सभासु सरसा गङ्गेव संमीलति । चित्त-रक्षयति प्रियेव सततं
सपत्नसादोचिता सगत्या न भवेत्सता किल भवेत्किं किं न लोकोत्तरम् ॥ ५५ ॥ बुद्धिं वर्धयति श्रियं
वितनुते वैदग्ध्यमासुञ्चति श्रेयः पल्लववत्यघानि दलयत्युन्मीलयत्युन्नतिम् । विज्ञानं पारिशोधयत्युपचिनो-
त्युच्चैः कलाकौशलं किं किं नारमते हरेरेव कथाऽजयं सता संगतम् ॥ ५६ ॥ आस्ता तावद्दिगन्त-
प्रथितसुयशसां सङ्गमः सज्जनानां तैः साकं वैरयोगोऽप्यतिशयमहितामुन्नतिं सन्निवृत्ते । लोके कस्याग-
मिष्यच्छ्रुतिपथमवपुर्वक्रशेषोऽपि राहुश्चैल्लोन्मथरुयातधाम्नोर्यदि रविशशिनीर्भरितां नाकारिष्यत् ॥ ५७ ॥

असाधुसङ्गहर्णम् ।

अहो दुर्जनसंसर्गान्मानहानिः पदे पदे । पायको लोहसङ्गेन मुद्गरैरभिहन्त्यते ॥ १ ॥ स्पृशन्ति मर्तुः
प्रायेण स्वमाधमनुजीविनः । लघणोदन्वतस्तीरमुयोऽपि क्षारकुक्षयः ॥ २ ॥ कुसङ्गेन मतिहासः
प्रमादस्तत्प्रभावतः । प्रवृद्धे तु प्रमादेऽत्र पातित्यं सर्वतोमुखम् ॥ ३ ॥ कुसङ्गतेः कुबुद्धिः स्यात्कु-
बुद्धेश्च कुचेष्टितम् । कुचेष्टातो भवेत्प्राणी विपदा माजन पुनः ॥ ४ ॥ तेजोमयोऽपि ध्वजोऽपि घातिना
नीचघातुना । लोहेनीपासितो बहिः सङ्गते घनताडनम् ॥ ५ ॥ सर्वथा नष्टनैकटयं विपदे वृत्तशालि-
नाम् । वारिहारिघटीपार्श्वे ताड्यते पश्य झल्लरी ॥ ६ ॥ वरं पर्वतदुर्गेषु आन्तं वनचरैः समम् । न तु
दुष्टाश्रयो रक्षोदोषाद्बद्धो महोदधिः ॥ ७ ॥ महतामपि दुःसङ्गात् कालुष्यमुपपद्यते । दहनस्य प्रसङ्गेन घन-
सौरस्य ममता ॥ ८ ॥ सता सेव्योऽपि दुष्टस्य प्रसङ्गेन न शस्यते । यमस्य धर्मराजत्वमपि कस्यास्तु
वाञ्छितम् ॥ ९ ॥ स्वच्छसङ्गो विशेषणं दोषाय कलुषात्मनाम् । किं न पानीयसंसर्गादयः कालुष्य-
सङ्कुलम् ॥ १० ॥ गुणोऽपि प्राणजाताय दुष्टसङ्गप्रभावतः । सुरम्यत्वमपि प्राप्य खल्लसङ्गं निहन्ति
यत् ॥ ११ ॥ अन्तर्मलिनसंसर्गाच्छ्रुतवानपि दुष्यति । पञ्चक्षुःसन्निकर्षेण कर्णोऽभूत्कटिलाश्रयः ॥ १२ ॥
दुष्टतां दुष्टसंसर्गाद्दुष्टमपि गच्छति । सुराश्विन्दुनिपातेन पञ्चगव्यघटी यथा ॥ १३ ॥ अगुरव्यसता
सङ्गः संदुर्गं हन्ति विस्तृतम् । गुणरूपान्तरं याति तत्क्रयोगादथा पैयः ॥ १४ ॥ दुर्वृत्तः क्रियते धूर्तैः
श्रीमानात्मविबुद्धये । किं नाम खलसंसर्गः कुरुते नाशहेतुकम् । १५ ॥ आनन्दभृगदावाग्निः शील-
शाखिमदद्विपः । ज्ञानदीपमहाबाधुरस्य खलसमागमः ॥ १६ ॥ असत्सङ्गाद्गुणद्वयोऽपि विभ्रयासक्तमानसः ।

१ सुम्बीविशेषः । २ कामधेनु- । ३ रावण- । ४ कर्पूरस्य, अतिघनस्य च ।
५ गोमूत्रगोमयगोबुतगोपयोगो पदधिपूर्व पात्रम् । ६ कुम्भम् ।

अकस्मात्प्रलयं याति गीतरक्तो मृगो यथा ॥ १७ ॥ आहत्य रक्ष्यमाणाऽपि यत्नेनान्तर्विरामिणी ।
असन्मैत्री च वेद्या च ग्रीश्च कस्य कदा स्थिरा ॥ १८ ॥ पात्रमपात्रीकुरुते दहति गुण स्नेहमाशु
नाशयति । अमले मूलं नियच्छति दीपञ्चाले च खलमैत्री ॥ १९ ॥ दुर्जनजनससर्गात्सज्जनपुरुषोऽत्र
दोषमायाति । रावणकृतापराधाञ्जलधेरपि बन्धनं प्राप्तम् ॥ २० ॥ सगतिं स्वविपरीतगुणैस्त्वं मा कृथाः
खलु सखे समयेऽस्मिन् । पश्य पूर्वमपि कृष्णरूपतार्मर्जुनोऽपि समवाप निश्चितम् ॥ २१ ॥ दुर्वृत्तसंगति-
रनर्थपरम्पराया हेतुः सता भवति किं वचनीयमत्र । लङ्केश्वरो हरति दाशरथेः कलत्रं प्राप्नोति
बन्धनमसौ किल सिन्धुराजः ॥ २२ ॥ हसोऽध्वगः श्रममपोहयितुं दिनान्ते कारण्डकाकबककोककुल
प्रविष्टः । मूकोऽयमित्युपहसन्ति लुनन्ति पक्षात्रीचाश्रयो हि महतामपमानहेतुः ॥ २३ ॥ धर्मस्नेहमपा-
करोति तनुते पापस्पृहा मानसे मूढत्वं प्रथयत्यनर्थकलतिकामूलं नयत्यास्थितम् । विद्यां नाशयते सुखं
च हरते सम्मानमस्यत्ययं वैमुख्यं नयते मतिं क्षपयते सङ्गः खलानां वृणाम् ॥ २४ ॥

प्रेमप्रशंसनम् ।

सखि सौहजिकं प्रेम दूरादपि विराजते । चकोरीनयनद्वन्द्वमानन्दयति चन्द्रमाः ॥ १ ॥ तन्मयत्वं
न यावत्स्यात्तावत्प्रेमविदम्बना । न ह्यग्निमयताऽलामे लोहदाहकतेष्यते ॥ २ ॥ चित्तं यावन्न लीयेत
वस्तुनीष्टे तदात्मना । प्रेमाख्या कृत्रिमा तावद्गणिकादारयोरिव ॥ ३ ॥ असति चकोरोऽङ्गारं सुहृदिन्दो-
दर्शनप्रमत्तोऽयम् । सोऽपि स्वहस्तमुधया लिम्पति रक्षति च तं सुमनाः ॥ ४ ॥ जागरणे शयने वा
शोके हर्षे गतौ स्थितौ वाऽपि । येषामेकाऽवस्था ते धन्याः प्रेम चाप्येषाम् ॥ ५ ॥ केन्दोर्मण्डलमम्बुधिः
क च रविः पद्माकरः क स्थितः काश्चाः सन्ति मयूरपङ्क्तिरमला काऽलिः क वा मालती । केदं प्रस्थितहस-
वृन्दकमथो कादः सरो मानसं यो यस्यामिमतः स तस्य निकटे दूरेऽपि सन्बहुमः ॥ ६ ॥

सुहृत्प्रशंसनम् ।

किं गुणैस्तस्य कर्तव्यं चेतसे योऽभिरोचते । किं गुणैस्तस्य कर्तव्यं चेतसे यो न रोचते ॥ १ ॥
अलुब्धैः सह सौहार्दं पण्डितैः सह सङ्गं तथा । उत्तमैः सह सङ्गश्च विधेयाः सुखमिच्छता ॥ २ ॥ प्रत्यक्षे
च परोऽक्षे च हितानुष्ठानतत्परः । नान्यथा जातु कोपेऽपि स सखा स्वजनश्च सः ॥ ३ ॥ कराविव
शरीरस्य नेत्रयोरिव पक्ष्मणी । अविचार्य प्रियं कुर्यात्तन्मित्रं मित्रमुच्चते ॥ ४ ॥ यस्य मित्रेण समाधा
यस्य मित्रेण सस्थितिः । मित्रेण सह यो मुक्ते ततो नास्तीह पुण्यवान् ॥ ५ ॥ शुचिष्व त्यागिता
शौर्यं सोमान्यं सुखदुःखयोः । दीक्षिष्यं चानुरक्तिर्धैर्यं सत्यता च सुहृद्गुणाः ॥ ६ ॥ अन्यथैव हि सौहार्दं
भवेत्स्वच्छान्तरात्मनः । प्रवर्ततेऽन्यथा वाणी शाठ्योपहतचेतसः ॥ ७ ॥ उत्सवे व्यसने चैव दुर्मिक्षे
राष्ट्रविप्लवे । राजद्वारे श्मशाने च यस्तिष्ठति स बान्धवः ॥ ८ ॥ स बन्धुर्यो विपन्नानामपदद्वारेण
क्षमः । न तु भीतपरित्राणवस्तूपालम्भपण्डितः ॥ ९ ॥ औरसं कृतसबन्धं तथा वंशक्रमागतम् । रक्षितं
व्यसनेभ्यश्च मित्रं ज्ञेयं चतुर्विधम् ॥ १० ॥ याचते कार्यकाले यः स किमृत्युः स किमुद्वेगः ।

१ सूत्रम्, विनयादि च । २ तैलादिम्, प्रीतिं च । ३ कञ्जलरूपम्, दोषं च । ४ गाण्डवीः,
श्वेतवर्णश्च । ५ जन्मतः सिद्धम् । ६ अन्योन्यमालापः । ७ शुद्धान्तःकरणत्वम् । ८ दातृत्वम् ।
९ समत्वम् । १० ऋजुत्वम् । ११ ऋतुरागः । १२ प्रेम ।

अकार्यकार्यकर्ता यस्म्यनादिष्टोऽप्यसौ सुदृन् ॥ ११ ॥ तदेवायं परं मित्रं यत्र नक्रामति द्रव्यम् । दृष्टे
 सुखं च दुःखं च प्रतिच्छायेव दर्पणे ॥ १२ ॥ व्याधितस्यार्थहीनस्य देशान्तरगतस्य च । नरस्य शोक-
 दग्धस्य सुदर्शनमौषधम् ॥ १३ ॥ दर्शने स्पर्शने वाऽपि श्रवणे भाषणेऽपि वा । यत्र द्रव्यन्तर्गद्ग स
 स्नेह इति कथ्यते ॥ १४ ॥ दूरस्थोऽपि न दूरस्थो यो न मनसि वर्तते । दृष्ट्यादथ निष्क्रान्तः समीप-
 स्थोऽपि दूरगः ॥ १५ ॥ अमृतं शिशिरे वहिरमृतं क्षीरभोजनम् । अमृतं राजसम्मानममृतं प्रियसङ्गमः
 ॥ १६ ॥ ययोर्मनसि चेतनेहस्तयोर्दूरस्थयोरपि । स न मन्दायते जातु रविराजीवयोरिव
 ॥ १७ ॥ स्वामाविकं तु यन्मित्रं भाग्येनैवाभिजायते । तदकृत्रिमसौहार्दमापत्स्यपि
 न मुञ्चति ॥ १८ ॥ न मातरि न दारेऽपि न सोदर्ये न चात्मनि । विद्यासस्तादृशः पुसौ
 यादृक् मित्रे स्वभावजे ॥ १९ ॥ शोकारातिभयघाणं प्रीतिश्रमभ्राजणम् । केन रत्नमिदं सृष्टं मित्र-
 मित्यक्षरद्वयम् ॥ २० ॥ उदयन्नेव सविता पश्येत्पश्यति श्रियम् । विभावयन्समृद्धीनां फलं सुदृढनुप्र-
 हम् ॥ २१ ॥ नहि बुद्धिगुणेनैव सुदृढमर्थदर्शनम् । कार्यनिद्विषयः सूक्ष्मः स्नेहेनाप्युपलभ्यते ॥ २२ ॥
 प्राणैरपि हिता वृत्तिरद्रोहो व्याजवर्जनम् । आत्मनीयं प्रियाधानमेतन्मित्रमज्ञात्रतम् ॥ २३ ॥ ददाति
 प्रतिगृह्णाति गुह्यमाख्याति पृच्छति । शुङ्के भोजयते चैवं पट्टिध मित्रलक्षणम् ॥ २४ ॥ नयने च करौ
 कर्म हृदयं चापि भाषणम् । ययोरेकार्थरूपाणि तयोरेवास्ति मित्रता ॥ २५ ॥ पापान्निवास्यति योज-
 यते हिताय गुह्यानि गूहति गुणान्प्रकटीकरोति । आपद्रुतं च न जहाति ददाति काले सन्मित्रलक्षण-
 मिदं प्रवदन्ति सन्तः ॥ २६ ॥ मित्रं प्रीतिरसायनं नयनयोरानन्दनं चेतसः पात्रं यत्सुखदुःखयोः
 सह भवेन्मित्रेण तदुर्लभम् । ये चान्ये सुदृढः सपृच्छिसमये द्रव्याभिलाषाकुलास्ते सर्वत्र मिलन्ति तत्त्व-
 निकपग्रावास्तु तेषां विपत् ॥ २७ ॥ क्षीरेणात्मगतोदकाय हि गुणा दत्ताः पुरा तेऽखिलाः क्षीरे
 तापमवेक्ष्य तेन पयसा व्यात्मा कुर्यान्नौ द्रुतः । गन्तुं पाचकमुन्नमस्तदभवदृष्ट्वा तु मित्रापदं युक्तं तेन
 जलेन शाम्यति सता मैत्री पुनस्त्वीदृशी ॥ २८ ॥ अस्माभिश्चतुरम्बुराशिरक्षणाविच्छेदिनीं मेदिनीं
 आम्यद्भिर्न स कोऽपि निस्तुण्णुणो दृष्टो विशिष्टो जनः । यस्याग्रे चिरसद्वृत्तानि हृदये दुःखानि सौख्यानि
 च व्याख्याय प्रियमन्तरेण पुरुषो मोदेत जातु क्षणम् ॥ २९ ॥ मृगा मृगैः सङ्गमुपाश्रयन्ते गावश्च गोभि-
 स्तुरगास्तुरगैः । मूर्खाश्च मूर्खैः सुधियः सुधीभिः समानशीलव्यसनेषु सख्यम् ॥ ३० ॥ प्रकट-
 यति हृदयदाहं पुरुषः प्रायेण सङ्गते सुहृदि । ग्रावा दग्धः सलिले पतिते पुनरुद्धमत्यनलम् ॥ ३१ ॥
 कं सरसि वनखण्डं पङ्कजानां कं सूर्यः कं च क्रमुदवनानां कौमुदीवन्धुरेपः चिरपरिचयवद्धा प्रायशः
 सज्जनानां नहि विचलति मैत्री दूरतोऽपि स्थितानम् ॥ ३२ ॥ सुहृदि निरन्तरचित्ते गुणवति
 भृत्ये प्रियाजने रक्ते । स्वामिनि च प्रेमयते निवेद्य दुःख निराक्रियते ॥ ३३ ॥

दुर्हर्हणम् ।

परोक्षे कार्यहन्तारं प्रत्यक्षे प्रियवादिनम् । वर्जयेत्तादृशं मित्रं विपकुलं पयोमुखम् ॥ १ ॥ रहस्यं
 भेदो याज्ज्ञा च नैर्गुण्यं चलचित्तता । क्रोधो निःसत्यता धूर्तमेतन्मित्रस्य दूषणम् ॥ २ ॥
 खलुयोः सङ्गमे ज्वाला हन्ति चण्डायतेतराम् । दर्पणस्य च सूर्यस्य सामुख्ये हि न शान्तता ॥ ३ ॥

विश्वनिदर्शनम् ।

विश्वेऽस्मिन्स्वमिति आन्तिरित्येता दूरतस्त्यजेत् । वैचित्र्यं नात्र किमपि प्रकृतेर्विकृतिं विना ॥ १ ॥
ससारं तव निस्तारपदवीं न दधीयसी । अन्तरा दुस्तरा न स्युर्यथेता मदरेक्षणाः ॥ २ ॥ ससारविष-
वृक्षस्य द्वे फले ह्यमृतोपमे । काव्यामृततरसात्वाद आलापः सज्जनैः सह ॥ ३ ॥ दुःखाङ्गारकतीव्रः ससा-
रोऽयं महानसो गहनः । इह विषयामृतलालसं मानसमार्जारं मा निपत ॥ ४ ॥ अय-
मविचारितचास्तया ससारो भाति रमणीयः । अत्र पुनः परमार्थदृशा न किमपि सार-
मणीयः ॥ ५ ॥ कचिद्विद्रोष्टी कचिदपि सुरामत्तकलहः कचिद्वीणानादः कचिदपि च
हाहेति रुदितम् । कचिद्रम्या रामा कचिदपि जराजर्जरतनुर्न जाने ससारः किममृतमयः किं विष-
मयः ॥ ६ ॥ कृच्छ्रेणामेधैर्मध्ये नियमिततनुमिः स्थीयते गर्भगर्ते कान्ताविस्त्रेपदुःखव्यतिकरविषमे
यौवने विप्रयोगः । नारीणामप्येवञ्चा विलसति नियत वृद्धमावोऽप्यसाधुः ससारे रे मनुष्या वदत यदि
सुखं स्तोकमप्यस्ति किञ्चित् ॥ ७ ॥

सङ्गृहस्थाश्रमप्रशंसनम् ।

क्षणमाद्य निराकृत्य निराकर्तुर्मृणान्तरम् । प्रतिष्ठा राजते यस्य गृहस्थाश्रम एव सः ॥ १ ॥ गृह-
स्थाश्रममाश्रित्य कल्पद्रुममिवाखिलाः । ऐहिकामुष्मिकान् सर्वान्मुञ्जतेऽर्थान् महाधियः ॥ २ ॥ न्याया-
जितधनस्तत्त्वज्ञाननिष्ठोऽतिथिप्रियः । शास्त्रविस्मयवादी च गृहस्थोऽपि विमुच्यते ॥ ३ ॥ यदि रमा
यदि च रमा यदि तनयो विनयवीरुणोपेतः । तनयात्तनयोत्पत्तिः सुरवरनगरे किमाधिन्यम् ॥ ४ ॥
सविप्रपादोदककर्दमानि सेवेदशास्त्रध्वनिगर्जितानि । स्वाहास्वधाकारनिरन्तराणि स्वानन्दतुल्यानि गृहाणि
तानि ॥ ५ ॥ सानन्दं रसदनं सुताश्च सुधियः कान्ता न दुर्माषिणी सन्मित्रं सुधनं स्वयोषिति रतिश्चा-
ज्ञापराः सेवकाः । आतिथ्यं शिवपूजनं प्रतिदिनं मृष्टान्नपानं गृहे साधोः सङ्गमुपासते हि सततं धन्यो
गृहस्थाश्रमः ॥ ६ ॥ मानुष्यं धरत्रयजन्म विमवो दीर्घायुरारोग्यकं सन्मित्रं सुसुतः सती प्रियतमा
भक्तिश्च नारायणे । विद्वच्च सुजनस्त्वमिन्द्रियजयः सत्पात्रदाने रतिस्ते पुण्येन विना त्रयोदश गुणाः ससा-
रिणां दुर्लभाः ॥ ७ ॥ वशो विश्वावतसो जेतुननुपहतं स्थान्तमौभत्यकान्तं लीलाशीलानुकूला क्षपितकलि-
मला काऽपि विद्याऽनवैधा । वाणी वेणी गुणानां समधिक्यशसा सौधिका सौधिका श्रीः श्रीमद्गौरीमयूरी-
मुदिर पुरहर त्वच्छपाया विपौकः ॥ ८ ॥

असङ्गृहस्थाश्रमगर्हणम् ।

अस्फुरद्गणमाहात्म्यं कलिसाम्राज्यसम्भृतम् । दारिद्र्यायतनं विविधगृहस्थाश्रमिणा स्थितम् ॥ १ ॥
अतिथीनां न सत्कारो न च सज्जनसङ्गमः । न यत्र स्वात्मवर्णास्था सा गृहाश्रमवञ्चना ॥ २ ॥
दुष्करेण्यपि कार्येषु विपीदन्ति प्रवृत्त्य ये । तादृशा नष्टबुद्धीनां धिग्गार्हस्थ्यं हतश्रियाम् ॥ ३ ॥
यत्र नास्ति दधिमन्थनघोषो यत्र नो लघुलघूनि शिशूनि । यत्र नास्ति गुरुगौरवपूजा तानि किं घत

१ अतिदूरेस्थिता । २ पाचनस्थानम् । ३ अपवित्रविष्टादि- । ४ तिरस्कारः । ५ सुन्दरी । ६ लक्ष्मी ।
७ स्वर्गं । ८ गृहम् । ९ जन्म । १० चित्तम् । ११ निर्दोषा । १२ सप्रमाणा । १३ सम्पादनकर्त्री ।
१४ फल

गृहाणि वनानि ॥ ४ ॥ न विप्रपादोदकपङ्क्तिलानि न घेदशास्त्रभणिगर्जितानि । स्वाहास्वधाकारविध-
र्जितानि श्मशाननुत्थानि गृहाणि तानि ॥ ५ ॥ क्रोशन्तः शिष्यः सैवारि सदनं पद्माश्रितं चाङ्गण
शय्या दजेवर्ती च रुक्षमशनं धूमेन पूर्णं गृहम् । भार्या निष्ठुरमाङ्गी प्रभुरपि क्रोधेन पूर्णः सदा स्नान
शीतलवारिणा हि सततं विग्विग्वृहस्थाश्रमम् ॥ ६ ॥ तावद्विद्याऽनघया गुणगणमहिमा रूपसंपत्ति-
शौच स्वस्थाने सर्वशोभा परगुणकथने वाक्पटुमतायदेव । यागत्पाकाकुल्याभिः स्वगृहयुवतिभिः प्रेषितापत्य-
वनाहं वात्रा नास्ति तैल न च लवणमपीत्यादिवाचा प्रचारः ॥ ७ ॥

पुत्रप्रशंसनम् ।

विद्यावाचीतिमान्वाग्मं सदाचारी महापतिः । विधेयः सुमगः पुत्रो यस्य तेन जितं जगत् ॥ १ ॥
विद्या सम्पदा वाऽपि महिम्ना धर्मनिष्ठता । प्रहृष्टोऽप्यप्रहृष्टमिमानः पुत्रो न कैर्नुतः ॥ २ ॥
इदं तस्मैहसर्वस्य सममादयदरिद्रयोः । अचन्दनमनौशोर द्रव्यस्यानुलम्पनम् ॥ ३ ॥ गृहे जातुचरः
केल्या मुपधस्मितमुखाङ्गुनः । पुनः पुण्यवतामेव पात्रीभवति नेत्रयोः ॥ ४ ॥ स्वगर्मशुक्तिनिर्भिन्नं सुखं
सुतमौक्तिकम् । वशश्रीतिलक्रीभूतमन्दभाग्यस्य दुर्लभम् ॥ ५ ॥ वधेते न चिरं लोके वंशलक्ष्मरसंततः ।
स्वल्पावशेषितलेहवर्तिमालेव दीपिका ॥ ६ ॥ अन्तःकरणतन्त्रस्य दंपत्योः नेहसश्रयात् । आनन्द-
ग्रन्थिरेकोऽयमपत्यमिति वच्यते ॥ ७ ॥ दिग्धोसतं गतमीड जटिलं धूलिधूसरम् । पुण्याधिका हि पश्यन्ति
गद्गाधरमिवात्मजम् ॥ ८ ॥ धूलिधूसरसर्गाद्गो विकसन्तकेसरः । आस्ते कस्यापि धन्यस्य द्वारि
दन्ती गृहेऽर्भकः ॥ ९ ॥ निन्द्यते पितृमिस्तमैर्निरपत्यधनः पुमान् । अर्च्यनीनैरतिश्रान्तैरचक्रेषीव पादपः
॥ १० ॥ किं मृष्टं सुतवचनं मृष्टतरं किं तदेव सुतवचनम् । मृष्टान्मृष्टतमं किं श्रुतिपरिपक्वं
तदेव सुतवचनम् ॥ ११ ॥ सकलाः स्वजनाः सुष्टः सुविद्योऽतिधयः सुरा महान्तश्च ।
नीता येन प्रमुद कथनं सुतमीदृशं लभते ॥ १२ ॥ प्रमोद्य वन्धून् सुष्टश्च सर्वान् सतापिता
येन खला द्विषश्च । प्रशस्यते यश्च सुरैरपीत्यम्भूतः सुतो यस्य स एव धन्यः ॥ १३ ॥ उरोर्हृदद्वे-
मितैः पयोभिराश्रुयं केल्या निजमास्यगर्भम् । क्लृप्तस्य मातुर्वदने हसन्तं तन्मयं पश्यति कोऽपि धन्यः
॥ १४ ॥ कृतचङ्क्रमणं गणेषु किञ्चित्कणवत्किञ्चिन्निरिद्वन्द्वप्रिपन्नम् । यदि सन्महितं सुतं श्रितं स्यात्त-
दिदं सद्यः हितं भवेत्तदानीम् ॥ १५ ॥ अहं किमंश्च किममीष्टतापटे तवेति मातुर्धुरि तातपृच्छया ।
प्रलोभ्यतुल्यं प्रवदन्तमर्भकं मुदा हसन्निवृत्तिं पुण्यभाक् ॥ १६ ॥ आलस्यदन्तमुत्थाननिमित्तहासैरव्य-
क्तवर्णरमणीयवचःप्रवृत्तीन् । अङ्गाश्रयप्रयणधिनस्तनयान्वहन्तो धन्यास्तदङ्गरजसा मलिनीभवन्ति ॥ १७ ॥
आनन्दश्रुतिरात्मनो नयनयोस्तः सुधाम्यञ्जनं प्रस्तारः प्रणयस्य मन्मथतरोः पुण्यं प्रसादो रतेः । औलान
द्वयद्विपस्य विषयारण्येषु संचारिणो दपत्योरिह लम्पते सुकृततः ससारसारः सुतः ॥ १८ ॥

पुत्रीगर्हणम् ।

जाता पुत्री तवेत्येतदक्षरद्वितये श्रुते । वज्रपातसमो घातो जायते हृदये पितुः ॥ १ ॥ जातेति
कन्या महती हि चिन्ता कस्मै प्रदेयेति महान्वितर्कः । दत्ता सुखं यास्यति वा न वेति कन्या-
पितृस्य खलु नाम कष्टम् ॥ २ ॥

१ जलपूर्णम् । २ मत्कुणयुक्ता मशकयुक्ता वा । ३ अस्तिगर्भं भोजनम् । ४ जातुभ्यां
चरति चलयतीति तथोक्तः । ५ नम्रम् । ६ पथिकः । ७ वन्ध्य इव । ८ कुचात् । ९ उत्पन्नैः ।
१० माता । ११ बन्धनम् । १२ जायापत्योः । १३ पुण्योदयात् ।

सत्पुत्रप्रशंसनम् ।

एकोऽपि गुणवान्पुत्रो निर्गुणैः किं शतैरपि । एकश्चन्द्रो जगच्चक्षुर्नक्षत्रैः किं प्रयोजनम् ॥ १ ॥
एकेन हि सुवृक्षेण पुष्पितेन सुगन्धिना । बैसित तद्वनं सर्वं सुपुत्रेण कुलं यथा ॥ २ ॥ प्रज्ञया वा
विसौरिण्या यो बलेन घनेन वा । दूरं वहति गोत्रस्य जननी तेन पुत्रिणी ॥ ३ ॥ एकेनापि सुपुत्रेण
विद्यायुक्तेन भासते । कुलं पुरुषसिंहेन चन्द्रेणेव हि क्षैर्वरी ॥ ४ ॥ को धन्यो बहुभिः पुत्रैः कुशलापूर्णा-
ढकैः । वरमेकः कुलालम्बी यत्र विश्रूयते पिता ॥ ५ ॥ पुण्यतीर्थे कृतं येन तपः काप्यतिदुष्करम् ।
तस्य पुत्रो भवेद्वश्यः समृद्धो धार्मिकः सुधीः ॥ ६ ॥ वरमेको गुणी पुत्रो न च मूर्खशतान्यपि । एक-
श्चन्द्रस्तमो हन्ति न च तारागणोऽपि च ॥ ७ ॥ एकेनापि सुपुत्रेण सिंही स्वपिति निर्भयम् । सहैव
दशभिः पुत्रैर्मरं वहति रासमी ॥ ८ ॥ एकेनापि सुपुत्रेण जायमानेन सत्कुलम् । शशिना चैव गगनं
सर्वदैवोज्ज्वलीकृतम् ॥ ९ ॥ किं जातैर्बहुभिः पुत्रैः शोकसंतापकारकैः । वरमेकः कुलालम्बी यत्र विश्रा-
म्यते कुलम् ॥ १० ॥ कुम्भः परिमितमम्भः पिबत्यद्वौ कुम्भसंभवोऽम्भोधिम् । अतिरिच्यते सुजन्मा
काश्चिज्जनक निजेन चरितेन ॥ ११ ॥ विद्याविहीना बहवोऽपि पुत्राः कल्पायुषः सन्तु पितुः किमेतैः ।
क्षयिष्णुना वाऽपि कैलावता वा तस्य प्रमोदः शशिनेव सिन्धोः ॥ १२ ॥ यात्र न तापयति नैव मलं
प्रसूते स्नेहं न संहरति नैव गुणान्क्षिणोति । द्रव्यावसानसमये चलतां न धत्ते सत्पुत्र एष कुलसंघनि
कोऽपि दीपः ॥ १३ ॥

असत्पुत्रगर्हणम् ।

किं तेन जैतुं जातेन मातृयौवनहारिणा । आरोहति न यः स्वस्य वशस्याग्रे ध्वजो यथा ॥ १ ॥
किं तया क्रियते घेन्वा या न दोर्मरी न गर्मिणी । कोऽर्थः पुत्रेण जातेन यो न विद्वान् धार्मिकः
॥ २ ॥ एकेन शुष्कवृक्षेण दह्यमानेन वह्निना । दह्यते तद्वनं सर्वं दुष्पुत्रेण कुलं यथा ॥ ३ ॥ कोट-
रान्तः स्थितो बहिस्तस्मैक दहेत्खलु । कुपुत्रस्तु कुले जातः स्वकुलं नाशयत्यहो ॥ ४ ॥ अजातमृत-
मूर्खाणां वरमाद्यौ न चान्तिमः । सङ्गुः खकरावाद्यावन्तिमस्तु पदे पदे ॥ ५ ॥ अजातमृतमूर्खेभ्यो
मृताजातौ सुतौ वरौ । यतस्तावत्पुङ्खाय यावज्जीवं जैहो दहेत् ॥ ६ ॥ यस्य पुत्रो न वै विद्वान् न
शूरो न च धार्मिकः । अप्रकाशं कुलं तस्य नष्टचन्द्रेव शर्वरी ॥ ७ ॥ अविनीतः सुतो जातः कथं न
देहनात्मकः । विनीतैस्तु सुतो जातः कथं न पुंस्त्रोत्तमः ॥ ८ ॥ दाने तपसि शौर्ये च यस्य न प्रथितं
यशः । विद्यायामर्थलाभे च मातृस्वार एव सः ॥ ९ ॥ निरुत्साहं निरानन्दं निर्धार्यमारिणन्दनम् । मा स्म
सीमेन्तिनी काश्चिज्जनयेत्पुत्रमीदृशम् ॥ १० ॥ वरं गर्भेष्टावो वरमपि च नैवामिगमनं वरं जैतप्रेतो वरमपि च

१ सुरभितम् । २ प्रसरणशीलया । ३ कार्यभारम् । ४ कुलस्य कुटुम्बस्येति भावः । ५ रात्रिः ।
६ गर्दभी । ७ अगत्यमुनिः, कलशक्षण्डश्च । ८ क्षयशीलेन । ९ कलासम्पन्नेन । कलाश्च
विद्याः षोडशभागविशेषाश्च । १० कुलरूपे मृदे । ११ कदापि । १२ दुग्धपूर्वकारिणी । १३ मूढः ।
१४ अप्रसिद्धम्, अन्धकारच्छन्नं च । १५ विनयशून्यः, अविना मेघेण नीत इति च । अग्रेहि मेघो
वाहनम् । १६ अग्निरूपः, दाहकारी च । १७ विनयशाली, विना गवद्वरूपेण पक्षिणा नीत इति
च । असौ च विष्णुः । १८ पुरुषेष्टमः, विष्णुश्च । १९ शत्रूणां प्रसन्नताहेतुः । शत्रवो हि परस्या-
नभ्युदयात्प्रसीदन्तीति तथा वचनम् । २० भार्या । २१ उत्पन्नः किंतु मृतः ।

कन्यैव जनिता । वरं बन्ध्या भार्या वरमपि च गर्भेषु वसतिर्न चाविद्वान् रूपप्रविणगुणयुक्तोऽपि तनयः ॥ ११ ॥
पित्रोर्नैव वचः शृणोति दिवसत्यागे ब्रजत्यालयं यान्तीम्रियुवतीमिरध्वनि मुहुः कौतूहलं बिन्दति ।
बन्धूनामुपदेशवाचि वदति श्रोधैकतान वचः साधूनिन्दति दुर्जनं च मनुते मित्रं कुपुत्रो जनः ॥ १२ ॥

प्रारब्धप्रभावप्रशंसनम् ।

दैवमुल्लङ्घय यत्कार्यं क्रियते फलवन्न तत् । सरोम्भश्चातकेर्मात्तं गलरन्ध्रेण गच्छति ॥ १ ॥ माय-
वन्तं प्रसूयेथा मा शूरं मा च पंडितम् । शूराश्च कृतविद्याश्च वने सीदन्ति पाण्डवाः ॥ २ ॥ न
केवलं मनुष्येषु दैवं देवेष्वपि प्रभु । सति मित्रे घनाभ्यक्षे चर्मप्रावरणो हरः ॥ ३ ॥ सच्छिद्रो मध्यकुटिलः
कर्णः स्वर्णस्थ भाजनम् । धिदैव निर्मल चक्षुः पात्रं कज्जलमस्मनः ॥ ४ ॥ भगवन्तौ जगन्नेत्रे सूर्याचन्द्र-
मसावपि । पश्य गच्छत एवास्त निर्यतिः केन लब्ध्यते ॥ ५ ॥ किं करोति नरः प्राज्ञः शूरो वाऽप्यथ
पण्डितः । दैव यस्य फलान्वेषि करोति विफलाः क्रियाः ॥ ६ ॥ दैवे विमुखातां याते न कोऽप्यस्ति
सहायवान् । पिता माता तथा भार्या आता वाऽथ सहोदरः ॥ ७ ॥ पिवन्ति मधु पशेषु भङ्गाः
कैर्सरधूसराः । हंसाः शैवालमश्नन्ति धिदैवमसमञ्जसम् ॥ ८ ॥ करोतु नाम नीतिज्ञो व्यवसायमितस्ततः ।
फलं पुनस्तदेवावस्य यद्विधेर्मनसि स्थितम् ॥ ९ ॥ दैवं फलति सर्वत्र न विद्या न च पौरुषम् । समुद्र-
मथनाह्वेमे हरिर्लक्ष्मीं हरो विषम् ॥ १० ॥ दैव फलति सर्वत्र न विद्या न च पौरुषम् । पापार्णस्य
कुतो विद्या येन देवत्वमागतः ॥ ११ ॥ यथा धेनुसहस्रेषु वस्तो बिन्दति मातरम् । तथा पूर्वकृत कर्म
कर्तारमनुगच्छति ॥ १२ ॥ अचोद्यमानानि यथा पुष्पाणि च फलानि च । स्वं काल नातिवर्तन्ते तथा
कर्म पुरा कृतम् ॥ १३ ॥ विपत्तौ किं विषोदेन संपत्तौ हर्षणेन किम् । भवितव्यं भवत्येव कर्मणामी-
दृशी गतिः ॥ १४ ॥ हरिणाऽपि हरेणापि ब्रह्मणा त्रिदेवैरपि । ललाटलिखिता रेखा न शक्या परि-
मार्जितुम् ॥ १५ ॥ सुहृदो ज्ञातयः पुत्रा भ्रातरः पितरावपि । नानुस्मरन्ति त किञ्चिदस्य दैवमर्दे-
क्षिणम् ॥ १६ ॥ अचिन्तितानि दुःखानि यथैवायान्ति देहिर्नोम् । सुखान्यपि तथा मन्ये दैवमनाति-
रिच्यते ॥ १७ ॥ अयाचितः सुख दत्ते याचितश्च न यच्छति । सर्वेस्व चापि हरते विधिरैव कृद्बलौ
नृणाम् ॥ १८ ॥ मनोरथान्करोत्युर्वैर्जनो दैवहतानपि । तत्र सिद्धिः सुदूराऽऽस्ते सगताः पुनरापदः
॥ १९ ॥ सम्पदे क्रियतां यत्नः साग्रहेण न भूयताम् । सिद्धयसिद्धी हि साध्याना दैवतन्त्रतया स्थिते
॥ २० ॥ उद्यतेत यथाशक्ति न प्रसज्येत जातुचित् । साध्यानां सिद्धयसिद्धी यन्नियत्या नियते कृते ॥ २१ ॥
अप्रार्थितं यथा दुःख तथा सुखमपि स्वयम् । प्राणिन प्रतिपद्येत सर्वं नियतियन्त्रितम् ॥ २२ ॥ पिता
रत्नाकरो यस्य लक्ष्मीर्यस्य सहोदरी । शङ्खो रोदिति भिक्षार्थी फल माग्यानुसारतः ॥ २३ ॥ तादृशी
जायते बुद्धिर्व्यवसायोऽपि तादृशः । सहायास्तादृशाश्चैव यादृशी भवितव्यता ॥ २४ ॥ भवितव्यं भवत्येव
नारिकेलफलैर्भुवत् । गन्तव्यं गतमित्याहुर्गजमुक्तकपित्थवत् ॥ २५ ॥ महतामाश्रयः पुसा फलं माग्यानु-
सारतः । ईशस्य कण्ठलग्नोऽपि बासुकिर्वायुभर्क्षकः ॥ २६ ॥ कर्मणा बाध्यते बुद्धिर्न बुद्ध्या कर्म बाध्यते ।

१ असन्ताना । २ मूढः । ३ गृहीतम् । ४ भाग्यम् । ५ साक्षाद्भाता । ६ किञ्चलक- ।
७ पराक्रमः । ८ मन्त्रादिना प्रतिष्ठापितप्राणादेः (देवविशेषमृत्योर्नामकस्य) । ९ लभते । १० अस्-
म्भेर्यमाणानि । ११ चिन्तया । १२ देवैः । १३ प्रतिकूलम् । १४ प्राणिनाम् । १५ सर्वं धनम् ।
१६ दैवम् । १७ नारिकेलफले यथा जलं न जनेन पूर्यते किं तु स्वयं पूर्यते, तथेति भावः । अत्र
प्रभुविधिः । १८ सपैत्वात् । सर्पा हि वायुभक्षकाः ।

सुबुद्धिरपि यन्मोहो हैम हरिणमन्वगात् ॥ २७ ॥ गुणोऽपि दोषता याति वक्त्रीभूते विधातारि । अनुकूले पुनस्तस्मिन्दोषोऽपि च गुणायते ॥ २८ ॥ अवश्यं भाविनो भावा भवन्ति महतामपि । नग्नत्वं नीलकण्ठस्य महोद्दिश्य न हरेः ॥ २९ ॥ पुरुषः पौरुषं तावदावहैवं तु सम्मुखम् । विपरीतगते दैवे पुरुषो न च पौरुषम् ॥ ३० ॥ सिद्धयसिद्धयोः समो मूलोद्यतेत विगतज्वरः । न हृष्येन विधीदेद्वा सर्वं दैवेन यन्त्रितम् ॥ ३१ ॥ न देवसेवया याति कर्मबन्धः परिक्षयम् । जघास घासमेवासौ बैलीवर्दः कैर्पदिनः ॥ ३२ ॥ अवश्यं भाविभावानां प्रतीकारो भवेद्यदि । तदा दुःखैर्न लिप्येरन्नलरामयुधिष्ठिराः ॥ ३३ ॥ भवितव्यं यथा येन नासौ भवति चान्यथा । नीयते तेन मार्गेण स्वयं वा तत्र गच्छति ॥ ३४ ॥ किं करोति नरः प्राज्ञः प्रेर्यमाणः स्वकर्मणा । प्रागेव हि मनुष्याणां बुद्धिः कर्मानुसारिणी ॥ ३५ ॥ लिखिता चित्रगुप्तेन ललाटेऽक्षरमालिका । ता देवोऽपि न शक्नोति उल्लिख्य लिखितुं पुनः ॥ ३६ ॥ येन यत्रैव भोक्तव्यं सुखं वा दुःखमेव वा । स तत्र बद्धा रज्ज्वेव बलौघेन नीयते ॥ ३७ ॥ महतां चरणानामेव पूज्येते पुरुषैर्ननु । किंतु लिङ्गं महेशस्य प्रभुता तत्र दैवतः ॥ ३८ ॥ सा सा सपद्यते बुद्धिः सा मतिः सा च भावना । सहायास्तादृशा एव यादृशी भवितव्यता ॥ ३९ ॥ अनुरागवती सध्या दिवसस्तत्पुरःसरः । अहो दैवगतिश्चित्रा तथाऽपि न समार्थमः ॥ ४० ॥ भक्तो यस्य घनेशः सिद्धे ऋद्धेश्च यत्सुतोऽपि पतिः । तस्य कुमारोऽनूढः स्वयं च नम्रो नमो विधये ॥ ४१ ॥ मत्स्यवराहपुरन्ध्रीकच्छपवामनशरमादिरूपता विष्णोः । हन्त विधातर्भवतः प्रभुता कं न खेदयते ॥ ४२ ॥ अघटितघटित घटयति सुघटितघटितानि दुर्घटीकुरुते । विधिरैव तानि घटयति यानि पुमानैव चिन्तयति ॥ ४३ ॥ विकटोऽटव्यामैटन शैलारोहणमपा निधेस्त-रणम् । निगड गुहाप्रवेशो विधिपरिर्पोकः कथं न सघार्यः ॥ ४४ ॥ किं त्वं न वेत्सि जगति प्रख्यातं लामकारणे मूलम् । विधिलिखिताक्षरमाला फलति कपालं न भूपालः ॥ ४५ ॥ द्वीपादन्यस्मादपि मध्यादपि जलनिधेर्दिशोऽप्यन्तात् । आनीय झटिति घटयति विधिरभिमतममिमुखीभूतः ॥ ४६ ॥ अनुकूले सति धातारि भवत्यनिष्टादपीष्टमविलम्बम् । पीत्वा विषमपि शंभुर्मुत्थज्यस्तामबाप तत्कालम् ॥ ४७ ॥ अनुचितमेवाचरितं पशुपतिना यद्विधेः शिरश्छिन्नम् । छिन्नो न चास्य हस्तो येनोयं दुर्लिपि लिखति ॥ ४८ ॥ नहि भवति यत्तु भाव्यं भवति च भाव्यं विनाऽपि यत्नेन । करतलगतमपि नश्यति यस्य हि भवितव्यता नास्ति ॥ ४९ ॥ सर्वाङ्गमर्पयन्ती लोला सुत क्रमेण शय्यायाम् । अलसमपि भाग्यवन्तं मजते पुरुषायितेव श्रीः ॥ ५० ॥ आरोहणं गिरिशिखरं तरुं समुद्रं प्रयातुं पातालम् । विधिलिखिताक्षरमाला फलति कपालं न भूपालः ॥ ५१ ॥ सृजति च जगदिदमवति च सहरति च हेलयैव यो नियतम् । अवसरवशतः शर्फरी जनार्दनः सोऽपि चित्रमिदम् ॥ ५२ ॥ यन्मनोरथशतैरगोचरं न स्पृशन्ति च गिरः कवेरपि । स्वप्नवृत्तिरपि यत्र दुर्लभा लीलया विदधाति तद्विधिः ॥ ५३ ॥ परमेश्वरमपि नम्रं वैदेवेधं च निर्गुणं विकलम् । तरुणोऽप्रस्तररूपान्वरदौ न विदधद्विधिर्जयति ॥ ५४ ॥ अरक्षितं तिष्ठति दैवरक्षितं सुरक्षितं दैवहतं विनश्यति । जीवत्यनाथो विपिनेऽप्यरक्षितः कृतप्रयत्नोऽपि

१ शङ्करस्य । २ शेषशय्या । ३ भक्षयते श्म । ४ तृणम् । ५ नन्दिकेश्वरः । ६ महेश्वरस्य । ७ अत्र चित्रगुप्तपदं विधातृपरम् । जगतां धात्रा इति पाठस्तु साधीयान् । ८ रक्तवर्णा, स्निग्धा च । ९ अग्रवर्ती, विधेयश्च । १० अत्र समाख्योक्तिरलङ्कारः । ११ सङ्गमयति । १२ भीषणे घने । १३ भ्रमणम् । १४ दैवभोगः । १५ विधाता । १६ दरिद्रो भावीत्यादिलेखम् । १७ राजा । १८ मत्स्यः । १९ महादेवम् । २० परब्रह्म । अस्य निर्विकारत्वात् । २१ पारिजात-सुरभिचिन्तामणीन् ।

गृहे विनश्यति ॥ ५४ ॥ दाता वलिः प्रार्थयिता च विष्णुर्दानं सुवो वोजिमखस्य कालः । नमोऽस्तु तस्यै भवितव्यतायै यस्याः फलं वन्धनमेव जातम् ॥ ५५ ॥ प्राप्तव्यमर्थं लभते मनुष्यो देवोऽपि त लब्धयितुं न शक्तः । तस्मान्न शोचामि न विस्मयो मे यदस्मदीयं नहि तत्परेषाम् ॥ ५६ ॥ मा धाव मा धाव विनैव दैव नो धावनं साधनमस्ति लभ्याः । चेद्धावनं साधनमस्ति लभ्या लभेत लभ्यी शुनकोऽपि धावन् ॥ ५७ ॥ ईशः करस्थीकृतकौशनाद्रिः कुबेरमित्रं रजताचलस्थः । तथाऽपि भिक्षा-टनमस्य जातं विधौ शिरःस्थे कुण्डिले कुतः श्रीः ॥ ५८ ॥ स्वयं महेशः श्वशुरो नगेशः सखा धनेशस्त-नयो गणेशः । तथाऽपि भिक्षाटनमेव शोमोर्वलीयसी केवलमीश्वरेच्छा ॥ ५९ ॥ असंभवं हेममृगस्य जन्म तथाऽपि रामो लुलुभे मृगाय । प्रायः समासन्नधिपत्तिकाळे धियोऽपि पुंसां मलिनीभवन्ति ॥ ६० ॥ न भूतपूर्वो न च केन दृष्टो हेनः क्रुद्धो न कदाऽपि धार्ता । तथाऽपि तृष्णा रघुनन्दनस्य विनाशकाळे विपरीतबुद्धिः ॥ ६१ ॥ धनानि भूमौ पशवश्च गोष्ठे भार्या गृहद्वारि जनः श्मशाने । देहश्चितायां परलोकमार्गे कर्मानुगो गच्छति जीव एकः ॥ ६२ ॥ यने जने शत्रुजलाग्निमध्ये महार्णवे पर्वतमस्तके वा । सुप्त प्रमत्त विषमस्थितं वा रक्षन्ति पुण्यानि पुरा कृतानि ॥ ६३ ॥ सुखस्य दुःखस्य न कोऽपि दाता परो ददातीति कुबुद्धिरेषा । अहं करोमीति वृथाऽभिमानः स्वकर्मसूत्रग्रथितो हि लोकः ॥ ६४ ॥ यः सुन्दरस्तद्वनिता कुरूपा वा सुन्दरी सा पतिरूपहीना । यत्रोभयं तत्र दरिद्रता च विधेर्विचित्राणि विचेष्टितानि ॥ ६५ ॥ अमन्यनान्ते नवमशरीषु न पट्पदो गन्धर्फीमजिघत्सु । सा किं न रम्या स च किं न रन्ता वलीयसी केवलमीश्वरेच्छा ॥ ६६ ॥ विधौ विरुद्धे न पयः पयोनिधौ सुधौर्वसिधौ न सुधा सुवाकरं । न वाञ्छितं सिध्यति कल्पपादपे न हेम हेमप्रमवे गिरावपि ॥ ६७ ॥ अवश्यमव्ये-प्यनवग्रहग्रहा यथा दिशा धावति वेधसः स्पृहा । तृणेन यात्येव तथाऽनुगम्यतं जनस्य चित्तेन शृशावशात्मना ॥ ६८ ॥ निपतति किल दुर्वेलेषु दैव तदवितर्कं ननु येन कारणेन । वलयति न तथा यथाऽवलानां प्रभवति कृष्टशरासनो मनोभूः ॥ ६९ ॥ त्रिदशपतिपदेशतां दधानो गुरुपरिदर्शितनीतिगः स्वयं च । तदपि सरसिजे विलीयते स्म भवति हि जन्तुषु कर्मणा विपाकः ॥ ७० ॥ क्व च ननु जनकाधिराजपुत्री क्व च दशकंधरमन्दिरे नियासः । अयि खलु विषमः पुरा कृतानां भवति हि जन्तुषु कर्मणा विपाकः ॥ ७१ ॥ क्व नु कुलमकलङ्कमार्थतास्याः क्व नु रजनीचर-संगमापवैदः । अयि खलु विषमः पुरा कृतानां भवति हि जन्तुषु कर्मणा विपाकः ॥ ७२ ॥ त्रिमु-धनविलयोदयौ विधातुं प्रभवति यस्य निमेषकेलिरेव । अपि स वत्त हतः कुरङ्गहन्त्रा भवति हि जन्तुषु कर्मणा विपाकः ॥ ७३ ॥ क्व वनं तरुवल्कभूषण नृपलक्ष्मीः क्व महेन्द्रवन्दिता । नियतं प्रतिकूल-वर्तिनो वत्त धातुश्चरितं सुदुःसहम् ॥ ७४ ॥ खजति तावदशेषगुणाकरं पुरुषरत्नमलकरणं शुभः । तदपि तत्क्षणमङ्गि करोति चेदहह कष्टमैषण्डितता विधेः ॥ ७५ ॥ गजभुजगमयोरपि वन्धनं शशिदिवा-करयोर्ग्रहपीडनम् । मतिमतां च समीक्ष्य दरिद्रतां विधिरहो बलवानिति मे मतिः ॥ ७६ ॥ यदपि जन्म वभूव पयोनिधौ निर्वैसनं जगतीपतिमस्तके । तदपि नाम पुराकृतकर्मणा पतति राहुमुखे खलु चन्द्रमाः ॥ ७७ ॥ प्रतिकूलतामुपगते हि विधौ विफलत्वमेति बहुसाधनता । अवलम्बनायं दिन-

१ अश्वमेधस्य यज्ञस्य । २ काश्वनाद्रिः सुमेरुः । कैलासस्यापि सुमेरुतोऽप्युपकृतात् । ३ भाग्ये, चन्द्रमसि च । ४ अनृजौ, विपरीते च । ५ अश्वेश्वरपदं भाग्याक्षरलेखकपरम् । ६ चम्पक-कलिकाम् । ७ दैवे । ८ अमृतप्रवाहाधारभूते । ९ सुवर्णोत्पत्तिस्थानभूते । १० सीतायाः । ११ अपवादो दोषारोपः । १२ मूढता । १३ निवासः । १४ चन्द्रे, दैवे च ।

मर्तुरभूज पतिष्यंतः कंसहस्रमपि ॥ ७८ ॥ यस्माच्च येन च यथा च यदा च यच्च यावच्च यत्र च
शुभाशुभमात्मकर्म । तस्माच्च तेन च तथा च तदा च तच्च तावच्च तत्र च विधातृवशादुपैति ॥ ७९ ॥
नैवाकृतिः फलति नैव कुल न शील विद्यापि नैव न च यत्नकृताऽपि सेवा । माग्यानि पूर्वतपसा किल
सचित्तानि काले फलन्ति पुरुषस्य यथैव वृक्षाः ॥ ८० ॥ आकाशमुत्पततु गच्छतु वा दिगन्तमम्भो-
निधिं विशतु तिष्ठतु वा यथेच्छम् । जन्मान्तरार्जितशुभाशुभकृन्नराणां छायेव न त्यजति कर्मफलानुबन्धः
॥ ८१ ॥ भीम वन भवति तस्य पुर प्रधान सर्वो जनः सुजनतामुपयाति तस्य । कृत्स्ना च भूर्भवति
सन्निधिरत्नपूर्णा यस्यास्ति पूर्वसृकृत विपुल नरस्य ॥ ८२ ॥ कैवर्तकर्कशकरग्रहणच्युतोऽपि जालान्तरे
निपतितः शफरौ वराकः । दैवात्ततो विगलितो गिलितो बकेन वक्त्रे विधौ वद कथं व्यवसायसिद्धिः
॥ ८३ ॥ दैवे समर्थं चिरसचित्तकर्मजालं सुस्थाः सुखं वसत किं परयाचनाभिः । मेरु प्रदक्षिण-
यतोऽपि दिवाकरस्य ते तस्य सप्त तुरगा न कदाचिदष्टौ ॥ ८४ ॥ येनाञ्चलेन सरसीरुह-
लोचनायाह्लातः प्रभूतपवनादुदये प्रदीपः । तेनैव सोऽस्तसमयेऽस्तमय विनीतः क्रुद्धे विधौ भजति
मित्रममित्रमावम् ॥ ८५ ॥ आधोरणाङ्कुशमयात्कारिकुम्भयुग्मं जातं पयोधरयुगं हृदयेऽङ्गनानाम् ।
तत्रापि बह्वृमनखक्षतमेदमिन्न नैवान्यथा भवति यल्लिखित विधात्रा ॥ ८६ ॥ सजातसान्द्रमकरन्दरसा
क्रमेण पातु गतश्च कलिका कमलस्य भृङ्गः । दग्धा निपत्य सहसैव हिमेन सैषा वैमे विधौ नहि फल-
न्यमिवाञ्छितानि ॥ ८७ ॥ सिंहो बली गिरिगुहागहनप्रवासी वासोदरे वसति भूमिभृता विडालः ।
नो पौरुषं कुलमपि प्रचुरा न वाणी दैवं बलीय इति मुखं सखे विषादम् ॥ ८८ ॥ सैदसि विदुरमीष्म-
द्रोणशार्ङ्गतानां पतिमिरमरकैल्यैः पञ्चभिः पालिताऽपि । अहह पारिवेशस्य द्रौपदी पात्रमासीद्वलवति
सति दैवे बन्धुभिः किं विधेयम् ॥ ८९ ॥ गुणवदगुणवद्वा कुर्वता कार्यमादौ पारिणतिरवधौ यन्नतः
पण्डितेन । अतिरमसकृतानां कर्मणामा विपत्तेर्भवति हृदयदाही शल्यतुल्यो विपाकः ॥ ९० ॥ स हि
गगनविहारी कर्त्तृपञ्चसकारी दशशैतकरधारी ज्योतिषा^१ मय्यचारी । विधुरपि विधियोगाद्वस्यते राहुणा-
ऽसौ लिखितमिह ललाटे प्रोज्झितु कः समर्थः ॥ ९१ ॥ अयममृतनिधानं नायकोऽप्योषधीनां शैतमि-
षगनुयातः शमुमूर्ध्नोऽवतंसैः । विरहयति न चैनं राजयस्मै शशाङ्कं हर्तविधिपरिपाकः केन वा लङ्घ-
नीयः ॥ ९२ ॥ शशिनि खलु कलङ्कः कण्टक पद्मनाले युवतिकुचनिपातः पक्ता केशजाले ।
जलधिजलमपेयं पण्डिते निर्धनत्वं वयसि घनविवेको निर्विवेको विधाता ॥ ९३ ॥ प्रियसखि विपह-
ण्डप्रान्तप्रपातपरम्परापरिचयचले चिन्ता चक्रे निधाय विधिः खलः । मृदमिव बलात्पिण्डीकृत्य प्रगल्भ-
कुलालघट्टमयति मनो नो जानीमः किमत्र करिष्यति ॥ ९४ ॥ कचित्पाणिप्रातः घटितमपि कार्यं
विघटयत्यशक्य केनापि कचिदघटमानं घटयति । तदेव सर्वेषामुपरि परितो जायति विधातृपालम्भः
कोऽयं जनतनुषनोपार्जनविधौ ॥ ९५ ॥ नमस्यामो देवान्नु हतविधेस्तेऽपि वशगा विधि-
र्वन्यः सोऽपि प्रतिनियतकर्मकफलदः । फलं कर्मायत्तं यदि किममरैः किंच विधिना नमस्त-
र्कमन्यो विधिरपि न येम्यः प्रभवति ॥ ९६ ॥ त्रिलोकेशः शैर्हर्षो शैर्बरशरलक्ष्यत्वमगमद्विधाता लोकानां ।

१ किरण- । हस्त- । २ मत्स्यजीवि- । ३ क्षुद्रो मीनः । ४ प्राणमिय- । ५ प्रतिकूले
६ प्रासादाभ्यन्तरे । ७ सभायाम् । ८ शारङ्गतः कृपाचार्यः । ९ देवसन्तानैः । १० तिरस्कारस्य ।
११ फलम् । १२ बोद्धव्याम् । १३ परिणाममविचार्य कृतानाम् । १४ शङ्काचायातलदृशः ।
१५ अन्धकार- । १६ सहस्रकिरणः । १७ नक्षत्राणाम् । १८ नक्षत्रविशेष- । शतसङ्ख्याकवैद्य-
१९ अलङ्कारविशेषसमः । २० क्षयरोगः । २१ नष्ट- । २२ नारायणः । २३ व्याधिविशेष- ।

मलमत शिरःकृन्तनविधिम् । प्रयातौ तौ राहोर्दिनकरशशङ्कौ कवलेतां प्रभुर्नग्नः शंभुः शिरसि लिखितं
लङ्घयति कः ॥ ९७ ॥ महेशे नग्नत्वं सकलसृजि पूजाकृपणता कलङ्कित्वं भूयो द्विजपरिवृढे निर्मल-
रुचौ । समायत्वं ब्रह्मण्यवनिभृति चात्युप्रविषता ततो मन्ये दैवं परमखिलशिक्षावितरणम् ॥ ९८ ॥
सुधांशोर्जातेयं कथमपि कलङ्कस्य कणिका विधातुर्दोषोऽयं न च गुणनिधेस्तस्य किमपि । स किं नात्रेः
पुत्रो न किमु हरचूडाऽर्चनमणिर्न वा हन्ति ध्वान्तं जगदुपरि किं वा न यसति ॥ ९९ ॥ लुलूपे
गोमयौ मृगपरिषदि श्वापदकुले कारिष्यन्कार्पण्यं किमिह महिमानं गमयसि । निमग्नः पङ्केऽस्मिन्ननुमव
करीन्द्राधिपदर्शाभमद्रं मद्रं वा विधिलिखितमुन्मूलयति कः ॥ १०० ॥ धुनोति ध्वान्तानि व्यपनयति नीहार-
पटलं कुलं राजीर्वानां दलयति रथाङ्गं रमयति । जगद्व्यापी देवः सुखयति जनानां च नयनं न याति
स्थेर्मानं यदि तदिह दैवं जयतु कः ॥ १०१ ॥ त एवामी वाणास्तदपि हरलब्ध धनुरिदं स एवाहं पौर्यः
प्रमथितसुरारातिनिचयः । इमास्तास्ता गोप्यो हरिचरणचित्तैकशरणा हियन्तं गोपालैर्विधिरिह बलीयान् तु
नरः ॥ १०२ ॥ अलकारः शङ्काकरनरकपालं परिजनो विशीर्णाङ्गो भङ्गी वसु च वृष एको बहुवयाः । अव-
स्थेयं स्थाणोरपि भवति सर्वाभरणोर्विधौ वैक्रे मूर्ध्नि स्थितवति वय के पुनरमी ॥ १०३ ॥ पितारत्ना-
धारः शुचिसहचरास्ते च मणयः स्वसा स्निग्धा लक्ष्मीरयमवरजः कल्पवितपी । अहो काम्यं वातुस्तदपि
खलु शङ्कः प्रतिपदं रुदित्वा यदीर्घं दिशि दिशि घराट मृगयते ॥ १०४ ॥ पत्र नैव यदा करीरवितपे
दोषो वसन्तस्य किं नोद्धेन विलोक्यते यदि दिवा सूर्यस्य किं दूषणम् । धारा नैव पतन्ति चातक-
मुखे मेघस्य किं दूषणं यद्वात्रा निजभालपट्टलिखितं तन्मार्जितुं कः क्षमः ॥ १०५ ॥ या साधूश्च खला-
न्करोति विदुषो मूर्खान्दितान्तेपिणः प्रत्यक्षं कुरुते परोक्षममृतं हालाहलं तत्क्षणात् । तामाराधय सक्तिया
भगवतीं भोक्तुं फलं वाञ्छितं हे साधो व्यसनिन्वाणेषु विपुलेष्वास्था वृथा मा कृथाः ॥ १०६ ॥ ब्रह्मा येन
कुलालवन्नियमितो ब्रह्माण्डमाण्डोदरे विष्णुर्येन दशावतारगहने क्षिप्तः सदा सकटे । रुद्रो येन कपालपा-
णिपुटके भिक्षाऽटन कारितः सूर्यो भ्राम्यति नित्यमेव गगने तस्मै नमः कर्मणे ॥ १०७ ॥ यद्वात्रा निज-
भालपट्टलिखितं स्तौकं महद्वा घनं तत्प्राप्नोति मरुस्थलेऽपि नितरां मेरौ ततो नाधिकम् । तद्धीरो
भव वित्तवत्सु कृपणा वृत्तिं वृथा मा कृथाः कूपे पश्य पयोनिधावपि घटो गृह्णाति तुल्य जलम् ॥ १०८ ॥
नेता यस्य बृहस्पतिः प्रहर्येण बज्रं सुराः सैनिकाः स्वर्गो दुर्गमनुग्रहः किल हरैरावणो
वारणः । इत्याश्चर्यबलान्वितोऽपि बलमिद्भग्नः परैः सगरे तद्युक्तं वरमेव दैवशरण धिग्धि-
वृथा पौरुषम् ॥ १०९ ॥ जातः सूर्यकुले पिता दशरथः क्षोणीभुजामग्रणीः सीता सत्यपरा-
यणा प्रणयिनी यस्यानुजो लक्ष्मणः । दोर्दण्डेन समो न चास्ति भुवने प्रत्यक्षविष्णुः स्वयं रामो येन
बिडम्बितोऽपि विधिना चान्ये जने का कथा ॥ ११० ॥ जैमाता पुरुषोत्तमो भगवती लक्ष्मीः स्वयं
कन्यका दूतो यस्य बभूव कौशिकमुनिर्गज्वा वसिष्ठः स्वयम् । दाता श्रीजनकः प्रदानसमये चैकादशस्था
प्रहाः किं ब्रूमो भवितव्यतां हतविधे रामोऽपि यातो वनम् ॥ १११ ॥ आसाद्यापि महोदधिं न विदुषो
जातो जलैर्वाडवो मेघ प्राप्य न चातकोऽपि चरणौ मालु न लेभेऽरुणः । चन्द्रः शंकरशेखरेऽपि निवस-

१ रुद्रेण विधातुरपि शिरश्छिन्नमिति भागवते । २ आसुरूपताम् । ३ महिधे ।
४ शृगाले । ५ हिंस्रसमूहे । ६ दशाऽवस्थाताम् । ७ क्षपयति । ८ कमलानाम् ।
९ चक्रवाकम् । १० एकत्रावस्थानम् । ११ अर्जुनः । १२ अत्र गोपीपदं, भगवत्प्रियापरम् ।
गाः इन्द्रियाणि मेरुकत्वेन पातीति तस्येमा इति वा अत एव भगवतो हृषीकेशेत्यभिलयाऽपि
सङ्गच्छते । धियो यो नः प्रचोदयादिति प्रार्थना च । १३ चन्द्रे, दैवे च । १४ अल्पम् ।
१५ याचककूपाम् । १६ शस्त्रम् । १७ देवराजः । १८ यस्मिन् परिणय इति शेषः ।

नपक्षक्षये क्षीयते प्रायः सज्जनसंगतोऽपि लभते दैवानुरूपं फलम् ॥ ११२ ॥ आहारे शुचिता ध्वनौ मधुरता वाचालता भाषवे बन्धौ निर्ममता जनेषु निरता नीडे पराधीनता । एतैरेव गुणैर्युताः पौरुषता-स्यक्त्वा किमेते जना वन्दन्ते खलु खलनं कृमिमुज चित्रा गतिः कर्मणाम् ॥ ११३ ॥ गीत कोकिल ते मुदरसविदः शृण्वन्ति कर्णाभृत नो किञ्चिद्वितरन्ति ते तरुदलैरेव स्वयं जीवसि । कर्णायुर्हरमुद्गिरन्ति विरुत काकास्तु तेभ्यो बलिं प्राप्ता एव दिशन्ति हन्त धिगिदं वक्र विधेः क्रीडितम् ॥ ११४ ॥ छिन्वा पाशमपास्य कूटरचनां भङ्क्त्वा बलाद्वागुरा पर्यन्ताग्निशिखाकलापजटिलानिःसृत्य दूर वनात् । व्याधानां शरगोचरादतिजवेनोत्प्लुत्य धावन्मृगः कृणन्तः पतितः करोति विमुखे किं वा विधौ पौरुषम् ॥ ११५ ॥ लब्ध जन्म सह श्रिया स्वयमपि त्रैलोक्यमूषाकरः स्थित्यर्थं परमेश्वरान्युपगतस्तेनाऽपि मूर्ध्ना धृतः । वृद्धिं शीतकरस्तथाऽपि न गतः क्षीणः पर प्रत्युत प्रायः प्राक्तनमेव कर्म बलवत्कः कस्य कर्तुं क्षमः ॥ ११६ ॥ रामे प्रव्रजन् वलेर्नियमन पाण्डोः सुतानां वन वृष्णीना निघन नलस्य नृपते राज्यात्पारिभ्रमन् । कारा-गारनिषेधेन च मरण सच्चिन्त्य लङ्केश्वरे सर्वः कालवशेन नश्यति नरः को वा परित्रायते ॥ ११७ ॥ मन्त्राशस्य करण्डपिण्डितनोर्मलानिन्द्रियस्य क्षुधा कृत्वाऽऽबुर्विवर स्वयं निपतितो नक्त मुखे भोगिनः । वृत्तस्तत्पिशितेन सत्वरमसौ तेनैव यातः पथा लोकाः पश्यत दैवमेव हि नृणां वृद्धौ क्षये कारणम् ॥ ११८ ॥ माता यस्य वैराधरेन्द्रदुहिता तातो महेशस्तथा आता विघ्नकुलान्तकः पितृसखो देवो धर्मानां पतिः । स्वातः क्रौञ्चविदारणे सुरपतेः सेनाप्रगः षण्मुखस्तदुद्वेगबलेन कुत्र घटते नाद्यापि भ्रमिग्रहः ॥ ११९ ॥ काश्चित्तुच्छयति प्रपूरयति वा काश्चिन्नयत्युन्नतिं काश्चित्पातविधौ करोति च पुनः काश्चिन्नयत्याकुलान् । अन्योन्यं प्रतिपक्षसहतिमिमा लोकस्थितिं बोधयन्नेष क्रीडति कृपयन्प्रघटिकान्यायप्रसक्तो विधिः ॥ १२० ॥ तुल्य भूर्भुति जन्म तुल्यमुभयोर्भुल्य च तुल्य वपुस्तुल्य दोषैर्मुदप्रदं दङ्कदलन तुल्य च पाषाणयोः । एकस्याखिलवन्दनाय विधिना देवत्वमारोपित तद्गारे विहिता परस्य तु पदाघातास्पद देहली ॥ १२१ ॥ यद्गम धनुरेश्वरस्य समरे यजामदन्त्यो जितस्त्यक्ता येन गुरोर्गिरा वसुमती सेतुः पयोधौ कृतः । एकैक दशकधरक्षयकृतो रामस्य किं वर्ण्यते दैव वर्ण्य येन सोऽपि सहसा नीतः कथाशेषताम् ॥ १२२ ॥ खल्वाटो दिवसेश्वरस्य किरणैः सतापितो मस्तके वाञ्छन्देशमनातप विधिवशात्तालस्य मूल गतः । तत्राप्यस्य महाफलेन पतता मग्न सशब्द शिरः प्रायो गच्छति यत्र भाग्यरहितस्तत्रापदा भाजनम् ॥ १२३ ॥ भूयिष्ठ द्रविणौत्सज जनयितु लिप्सावता चेतसा नार्यः पञ्च मया क्रमेण कुलजाः काले समुद्राहितौः । सद्विद्या कविता विदेशवसतिः सेवा तथाऽन्यर्थना दैवेन प्रतिबन्धकेन युगपद्वैद्याः समस्ताः कृताः ॥ १२४ ॥ मज्जत्वम्मसि यातु मेरुशिखर शत्रूजयत्वोहवे वाणिज्य कृषिसेवनादिसकला विद्याः कलाः शिक्षतु । आकाश सकल प्रयातु खगवत्कृत्वा प्रयत्नं परं नोऽभाष्य भवतीह कर्मवशतो भाव्यस्य नाशः कुतः ॥ १२५ ॥ लक्ष्मीकौस्तुभपारिजातसहजः सूनुः सुधाभ्रमोनिधेर्देवेन प्रणयप्रसादविधिना मूर्ध्ना धृतः शमुता । अद्याप्युज्जति नैव दैवविहित क्षैप्यं क्षपाबल्लभः केनान्येन विलङ्घ्यते विधिगतिः पापानरेखासखी ॥ १२६ ॥ अम्मोधिः स्थलता स्थल जलधिता घूलिलवः शैलता मेरुमृत्कणतां तृण कुलिशैता वज्र तृणप्रयताम् । बहिः शीतलता हिम दहनतामायाति यस्येच्छया लीलादुर्ललिता-

१ वसन्ततौ । २ कुलाये । ३ कोकिलाः । ४ मृगवन्धनीम् । ५ पार्वती । ६ कुबेरः । ७ विवाहः । ८ पर्वते । ९ वृद्धवम् । १० उदग्रा ये टङ्काः पाषाणदारणसाधनभूतानि शस्त्राणि तदंजनम् । ११ द्रविणं धनं तदेव पुत्रस्तम् । १२ कृतविवाहाः । १३ व्यर्थाः । १४ सङ्ग्रामे । १५ वज्ररूपताम् ।

दुत्तव्यसन्निभं देवाय तस्मै नमः ॥ १२७ ॥ जन्म त्रयकुलेऽप्रजो धनपतिर्यः कुम्भकर्ण-
प्रजः तनुर्वासनोजिह्वाय दशेशिरा दोर्दण्डका विंशतिः । अहं कामगमं विमानमजयं मय्येसमुद्रं पुरी
सर्वं निष्फलमेतदयं नियतं देव परं दर्जयम् ॥ १२८ ॥ यथाखण्डलद्वैतितदन्तमुसलान्यावण्डितान्या-
हये धारा यथा पिनायैराणिपरशोराकुण्डितानामागताः । तन्मे तापदुरो नृनिहकरजैर्व्यादीर्यते साम्प्रतं देवे
दुर्वलता गते तृणमपि प्रायेण वज्रायतं ॥ १२९ ॥ दोःसेन्द्रोदयशेखरत्रिभुवनश्रीगर्वसर्वकपः कैलासो-
द्वरणप्रचण्डचरितो वीरः रुचेरानुजः । यत्राय स्वयमस्मि नेयममरावत्याऽपि वन्द्या पुरी नीता मर्कटकेन
कामपि दशा विगदेवमावश्यकम् ॥ १३० ॥ येनाकागि मृणालपत्रमशनं क्रीडा कण्ठेऽप्य सह स्वच्छन्द
अमणं च कन्दरगणे पीतं पयो नैर्दारुणं । सोऽयं वन्द्यकर्णं नरं पतिः पुष्पाति देवं तूर्णयदैवेन
ललाटपत्रलिखितं तत्प्रोञ्जितुं कः क्षमः ॥ १३१ ॥ देवेन प्रभुणा स्वयं जगति यद्यस्य प्रमाणीकृतं तत्त-
स्योपनमनमनागमि महान्निवाश्रयः कारणम् । नर्वाशापरिपूरके जलधरे वर्षत्यपि प्रत्यहं मृक्षमा एव पतन्ति
चातकमुखे द्वित्राः पयोविन्दवः ॥ १३२ ॥ कान्तं यस्मिन् कपोतिकाऽऽकुलतया नाथान्तकालोऽधुना
व्याधोऽधो धृतचापसज्जितशरः श्येनः परिभ्रामति । श्वथ सत्यहिमौ स दष्टं येषां श्येनोऽपि तेनाहतस्तूर्णं
तौ तु यमालयं प्रतिगतां देवीं विचित्रा गतिः ॥ १३३ ॥ रेयोवारिणि धीरणेन विपुले रौजीव-
राजीरजःपुञ्जः पिडारितोर्मिणि प्रविगलद्वानाम्गुगन्धोत्कटे । भीतं येन मृगारिरक्तमसकृन्तान्तराल-
स्थितं कोष्णं सोऽपि पयः पपौ हतविधेः को गोचरे नागतः ॥ १३४ ॥ केवाचिलिज्वेदमनि
स्थितवतामालस्यनिद्रावता दृग्गन्ते फलिता लता इव फलैराचूलमूलं श्रियः । अर्द्धं लङ्घयता गिरिं
प्रयतता पृथ्वीतले धावतामुद्योगव्यवसायसाहसधिया तन्नास्ति येत्पञ्चतं ॥ १३५ ॥ कश्चिद्भ्राम्यति
काकिर्णी न लभते कश्चित्सुखं क्रीडति क्रन्दत्यन्यं उपास्यते च मुदितैरन्यः सदा किङ्करैः । कश्चिद्भ्रजति
कोऽपि बन्धमयते कश्चित्पुनर्मुच्यते दृष्ट्वैव धृतजन्मना वत दशां को नैव चित्रायते ॥ १३६ ॥ पञ्चैते
पाण्डुपुत्राः क्षितिपतितनया धर्ममीमांजुनायाः शूराः सत्यप्रतिज्ञा दृढतरवपुषः केशवेनापि गृह्यः । ते
वीराः पाणिपात्रे कृपणजनगृहे भिक्षुचर्यां प्रवृत्ताः को वा कार्यं समर्थो भवति विधिवशाद्वाचिनी कर्मरेखा
॥ १३७ ॥ यत्र श्यामाकवीजान्यपि चटकवधूचञ्चुकोटिन्युतानि प्रोच्चीयन्ते स्ववेदमन्यशनभिरहिते निर्धन-
श्रोत्रियाणाम् । देवे दातव्यकस्माच्चटुलशिशुरारुहारावलीतो अष्टास्तत्रैव दृष्टा युवतिभिरलस चूर्णिता
मौक्तिकौवाः ॥ १३८ ॥ सतोप येन नीतस्त्रिपुरारिपुरपि द्वन्द्वयुद्धे च जेतुं देवानामप्यशक्या रणशिरसि हता
येन देवेन्द्रतुष्टयं । सेना नारायणीया यमपुरपथिकां योऽकरोदप्रयासं सोऽयं गोपालबालैर्हृतसकलधनोऽकारि
देवेन भूर्यः ॥ १३९ ॥ कुत्रैवोद्यथा क्व रामो दशरथवचनादण्डकारण्यमागात्क्वासौ मारीचनामा कर्न-
कमयमृगः कुत्र सीतापहारः । सुग्रीवे राममैत्री क्व जनकतनयान्वेषणे प्रेषितोऽहं योऽर्थोऽसमावनीय-
स्तमपि घटयते क्रूरकर्मा विधाता ॥ १४० ॥

१ इन्द्रजित् । २ रावणः । ३ भुजदण्डाः । ४ अस्त्रमजयं विमानं कामगमं स्वेच्छाऽनुसारं
संचारोत्पथः । ५ सुसलसदृशनैरावतहस्तिदन्तान् । ६ सङ्ग्रामे । ७ महेश्वरः । ८ करजा नखाः
तैः । ९ भुजसमूहः । १० वानरेण, हनुमतेत्यर्थः । ११ सर्पेण । १२ नर्मदाजले । १३ हस्तिना ।
१४ कमलः । १५ भोजनार्थमिति शेषः । १६ अर्जुनस्येवं वृत्तम् । १७ हनुमत इदं वचनम् ।

वार्धक्यवचनम् ।

पालिता लालिता वृद्धिं नीताश्चात्मवदादृताः । तानेव बत वार्धक्यं विदधाति पराङ्मुखान् ॥ १ ॥
आत्मजाऽऽदिपरिक्लेशमात्मन्यागेऽप्य मूढधीः । प्रतिकर्तुमशक्तोऽपि वार्धक्ये शोचते परम् ॥ २ ॥
अलकरोति हि जप राजामात्यमिषयतीन् । बिडम्बयति पण्येस्त्रीमल्लगायनसेवकान् ॥ ३ ॥ क्षणात्प्र-
बोधमायाति लङ्घयते तमसा पुनः । निर्वास्यतः प्रदीपस्य शिखेव जरतो मतिः ॥ ४ ॥ शशिनीव
हिमार्तानां घर्मातानां रवाविव । मनो न रमते स्त्रीणां जराजीर्णेन्द्रिये पतौ ॥ ५ ॥ मलिनैरलकैरतैः
शुक्लत्व प्रकटीकृतम् । तत्रोषादिव निर्याता वदनाद्रदनावलिः ॥ ६ ॥ वृद्धत्वानलदग्धस्य सारयौवनव-
स्तुनः । दृश्यते देहगेहेषु मस्मैव पलितच्छलात् ॥ ७ ॥ वीक्ष्यते पलितश्रेणिर्नैव वृद्धस्य मूर्धनि । मृषैव नीत
जनेति किं तु मस्म विधिर्न्यधात् ॥ ८ ॥ इयस्यामपि सामग्र्यां सुकृतं न कृतं त्वया । इतीव कुपितो
दन्तान्तकः पातयत्यलम् ॥ ९ ॥ यममिव करघृतदण्ड हरिमिव सगर्दं शशाङ्कमिव वक्रम् । शिव-
मिव च विरूपाक्ष जरा करोत्यकृतपुण्यमपि ॥ १० ॥ वदनं दशनविहीनं वाचो न परिस्फुटा
गता शक्तिः । अन्यक्तेन्द्रियशक्तिः पुनरपि वात्यं कृतं जरया ॥ ११ ॥ पटुरदति पलितदूतो मस्तक-
मासाद्य सर्वलोकस्य । परिभवति जरा मरणं कुरु धर्मं विरम पापेभ्यः ॥ १२ ॥ शतमेत्यु दण्डेधर
कुर्वरेमपि शूलिनं तथा गर्दिनम् । कुरुते जरा न सा किं कुर्यान्निरूपणामकं मनुजम् ॥ १३ ॥ कृष्ण-
वर्त्मनि गुणान्गणयन्ती 'जीवनेऽपि' जैरयन्त्यनुरागम् । आगता बत जरैव हिमोनी सेव्यतां
सुरतरङ्गवतीयम् ॥ १४ ॥ कृतान्तस्य दूता जरा कर्णमूले समागत्य वक्तीति लोकाः
शृणुष्वम् । परस्त्रीपरद्रव्यवान्छां त्यजध्वं मजध्वं रमानाथपादारविन्दम् ॥ १५ ॥ वर्णं सितं
समभिवीक्ष्य शिरोरुहोणां स्थानं जरा परिभवस्य यदेव पुसाम् । औरोपितास्थिशकलं परिदृश्यं
यान्ति चाण्डालकूपमिव दूरतर तरुण्यः ॥ १६ ॥ श्रुतिः शिथिलता गता स्मृतिरपि प्रनष्टाधुना
मैतिर्विषयमागता गलितता गता द्विर्जानां ततिः । गैवामपि च सहतिः समुचितक्रियातश्च्युता कृता नु
जरया तथा कलियुगस्य चौमिन्नता ॥ १७ ॥ गात्रं सकुचिंतं गतिर्विगलिता अष्टा च दन्तावलिर्दृष्टि-
र्नश्यति वर्धते वधिरता वक्रं च लालयते । वाक्यं नाद्रियते च बान्धवजनैर्भार्या न शुश्रूषते ह्य कष्टं
पुरुषस्य जीर्णवयसः पुत्रोऽर्थमिषायते ॥ १८ ॥ स्थूलप्रावरणोऽतिवृत्तकथकः कासाश्रुलालाविलो मग्नोर-
कटिपृष्ठजानुजघनो मुग्धोऽतिथीन्वारयन् । शृण्वन्धृष्टवधूवचांसि धनुषा सत्रासयन्वायसौनाशापाशानि-
वद्धजोवविभवो वृद्धो गृहे ग्लायति ॥ १९ ॥ पादौ सस्तम्भयन्ती मुखमपि नमयन्त्यङ्गमाकुञ्चयन्ती

१ वेश्या- । २ गदेन-रोगेण, गदया च सह वर्त्तमानम् । ३ विकृतनेत्रम् । ४ देवराजम् ।
अनेकक्रोध (शोक) युक्तं च । ५ यमराजं यष्टिसहायं च । ६ धनदं कुत्सित-
शरीरं च । ७ शङ्करम्, शूलरोगपीडितं च । ८ कौमोदकीगदाधरं, गदरोगयुक्तं च ।
९ अनले कृष्णस्य वर्त्मनि च । १० जले जीविते च । ११ अपनयन्ती । १२ हिमराशिः ।
१३ सुरते-रमणचिपये रङ्गवती, सुराणां देवानां तरङ्गवती-नदी (गङ्गा) च । १४ केशानाम् ।
१५ आरोपितम् अस्थिः शकलं खण्डं यत्र तत् । १६ दूरं कृत्वा । १७ श्रवणेन्द्रियं वेदञ्च ।
१८ स्मरणशक्तिः, धर्मशास्त्रं च । १९ आचरणम्, प्रयाणं च । २० रदानां ब्राह्मणादीनां च ।
२१ इन्द्रियाणां, सुरभीणां च । २२ साधर्म्येति पाठान्तरं तु ह्ययमेव, भावप्रत्ययाद्वावप्रत्यया-
नुत्पत्तेः । २३ शत्रुसमो जायते । २४ अतिक्रान्तवृत्तान्तकथयिता । २५ काकान् ।

हस्ताबुक्कम्पयन्ती प्रणयिजनवचो न श्रुतीः श्रावयन्ती । रत्यामुद्वेजयन्ती धेलिततनुमती नूतनोटा जरा
वा तुल्या पूर्वा तु पुंसस्रसति वत पैरा भीतिहेतुर्नरस्य ॥ २० ॥

क्षुधाप्रभाववर्णनम् ।

नास्ति क्षुधासमं दुःख नास्ति रोगः क्षुधासमः । नास्त्याहारसमं क्षीण्यं नास्ति क्रोधसमो विषुः ॥ १ ॥
शय्या वज्रचन्दन चारु हास्यं वीणा वाणी मुन्दरी या च नारी । न आजन्ते क्षुत्पिपासातुराण
सर्वारम्भास्तण्डुलप्रस्थगूलाः ॥ २ ॥ न रत्नानि न तर्पणं न वस्त्रादि सुतादि च । न धर्मो न धृतार्थहा
क्षुधितस्य प्रवर्तते ॥ ३ ॥

पाचकदशावर्णनम् ।

प्रतिदिनमयत्नमुलमे भिक्षुकजननि साधुजनकल्पलते । नृपमननरकनारिणि भगवति भिक्षं नम-
स्तुम्यम् ॥ १ ॥ अगस्तितुल्याश्च शृताद्विशोषणे दम्भोलितुल्या चटकादिभेदने । शाकावलीकाननव-
हिरूपास्त एव भद्रा इतरे भर्ताश्च ॥ २ ॥ अर्घ्यो मुक्तिमता प्रयोगसमये मन्त्रेषु पृष्ट गतः पाकागार-
गतस्तु पाचकमनस्तोयाय वैचस्पतिः । उच्यते निरतो रतोऽर्भकगणे पिण्डेषु दत्तादरो नानाश्राद्धग-
णैकचालितमना भट्टोत्तमो राजने ॥ ३ ॥ उच्चैरध्ययन पुरातनकथा स्त्रीभिः सहलपन तानामर्मकल-
लनं पतिर्नुतिस्तत्राकमिध्यास्तुतिः । आदेशस्य करावलम्बनावधिः पाण्डित्यलेखक्रिया होरींगारुडमन्त्र-
तन्त्रकविधिर्मिक्षोर्गुणा द्वादश ॥ ४ ॥ प्रातः क्षालितलोचनाः करतले चत्रपवित्राङ्गुरास्तत्तत्स्थाननिवे-
शितोर्ध्वतिलकाश्चैलान्तवद्वाक्षताः । को जातश्च मृतोऽथवा मृततिथिः कस्यालये वर्तते चेत्थं हर्षशतै-
र्युताः प्रतिदिनं धावन्त्यहो भिक्षुकाः ॥ ५ ॥

इतरालयाश्रयगर्हणम् ।

शिरसा धार्यमाणोऽपि सोमः सोमेनै शम्भुना । तथापि कृशतां धत्ते कष्टः खलु पराश्रयः ॥ १ ॥
विना कार्येण ये मूढा गच्छन्ति परमन्दिरम् । अवश्य लघुता यान्ति कृष्णपक्षे यथा शशी ॥ २ ॥
कष्टं खलु मूर्खत्वं कष्टं खलु यौवनेषु दारिद्र्यम् । कष्टादपि कष्टतरं परगृहवासः परान्नं च ॥ ३ ॥
उद्वेगणपरिवारो नायकोऽप्योपधीनाममृतमयशरीरः कान्तिशुक्तोऽपि चन्द्रः । भवति विगतरदिमर्मण्डल
प्राप्य भानोः परसदननिविष्टः को लघुत्व न याति ॥ ४ ॥

उदरभरणस्य गर्हणम् ।

अस्य दग्धोदरस्यार्थे किं न कुर्वन्ति पण्डिताः । वानरीमिव घाग्देवी नर्तयन्ति गृहे गृहे ॥ १ ॥ उदर-
दरीय गहना यद्गतमखिल विलीयते कचन । एका तत्र च भुजगी विलापयति क न सा दुष्टा ॥ २ ॥
किमकारि न कर्पण्य कस्यालङ्घि न देहली । अस्य पापोदरस्यार्थे किमनाटि न नाटकम् ॥ ३ ॥ एकः स

१ बलियुक्तशरीरा वक्रतया वर्तमाना च । २ जरा । ३ वीराः । ४ अग्रगण्यः ।
५ सुरशुरुः । ६ दक्षिणायाम्, अयं श्रोत्रियाणां स्वाङ्केतिकः शब्दः । ७ चालक- । ८ प्रशंसा ।
९ आज्ञायाः । १० होरा-जन्मपण्यङ्गम्, गारुडो मन्त्रो विषापहरः । ११ इमासहितेन । १२ नक्षत्र-

एव जीवन्ति हृदयविहीनोऽपि सद्दयो राहुः । यः सकललघिमकारणमुदर न विमर्ति दुष्पूरम् ॥ ४ ॥ कर्षेरा समपहाय कै घरा प्राप्य सयति जहास कस्यचित् । मां किलानमयतः स्वपूर्तये दुर्मरात्किमुदराद्वियोगतः ॥ ५ ॥ अहितहितविचारशून्यबुद्धेः श्रुतिसमयैर्वह्निस्तिरस्कृतस्य । उदरमरणमात्रकेषलेच्छोः पुरुषप-
शोश्च पशोश्च को विशेषः ॥ ६ ॥ इयमुदरदरी दुरन्तपूरा यदि न मवेदमिमानमङ्गभूमिः । क्षणमपि न सहे भवादृशाना कुटिलकटाक्षनिरीक्षणं नृपाणाम् ॥ ७ ॥ अपहरति महत्त्व प्रार्थना किं न जाने जन-
यति गुरुलज्जामित्यहं किं न वेद्मि । तदपि वद वदान्य त सदा प्रत्यह मा जठरपिठरवर्ती बहिरर्थीक-
रोति ॥ ८ ॥ गङ्गातरङ्गक्षणशीकरशीतलानि विद्याधराध्युषितचारुशिलातलानि । स्थानानि किं हिमवतः प्रलय गतानि यत्सावमानपरपिण्डरतो मनुष्यः ॥ ९ ॥ अभिमतमहामानप्रन्थिप्रमेदपटीयसी गुरुतरुण-
ग्रामाम्भोजस्फुटोज्ज्वलचन्द्रिका । विपुलविलसल्लुजाबह्वीवितानकुठारिका जठरपिठरी दुष्पूरेय करोति बिडम्बनम् ॥ १० ॥ ये वर्धन्ते धनपतिपुरःप्रार्थनादुःखमाजो ये चाल्पत्व दधति विषयाक्षेपपर्यस्तबुद्धेः । तेषामन्तःस्फुरितद्वसित वासराणां स्मरेय ध्यानच्छेदे शिखीरिक्कुहरप्रावशब्धानिषण्णः ॥ ११ ॥ मातनार्तः परमनुचित यत्खलानां पुरस्तादस्ताशङ्क जठरपिठरीपूर्तये नर्तिताऽसि । तत्क्षन्तव्य सहजसरले वत्सले वाणि कुर्या प्रायश्चित्त गुणगणनया गोपवेषस्य विष्णोः ॥ १२ ॥ दीना दीनमुल्लेखैव शिशुकैराकृष्ट-
जीर्णाम्बरा क्रोशद्भिः क्षुधितैर्निरनविधुरां पश्येन चेद्रेहिनीम् । याच्यामङ्गमयेन गद्गदगलत्रुटचद्विलीनाक्षरं को देहीति वदेत्त्वदगजजठरस्थार्थे मैनस्वी जनः ॥ १३ ॥ हिंसाशून्यमयन्नलभ्यमशन धात्रा मरुत्कल्पित व्यालानां पशवस्तृणाङ्कुरमुजः स्रष्टाः स्थलीशायिनः । संसारार्णवलब्धनक्षमधिया वृत्तिः कृता सा नृणां यामन्वेषयतां प्रयान्ति सततं सर्वे समाप्तिं गुणाः ॥ १४ ॥ किं कन्दाः कन्दरेभ्यः प्रलयमुपगता निर्झरा वा गिरिभ्यः प्रव्वस्ता वा तरुभ्यः सरसफलभृतो वत्कलिन्यश्च शाखाः । वीर्यन्ते यन्मुखानि प्रसममपगतभ्रंश्रयाणां खलानां दुःखोपात्ताल्पवित्तस्मैयपवनवशानर्तितभ्रूलतानि ॥ १५ ॥

किङ्करतागर्हणम् ।

स्वामिप्रायपरोक्षस्य परचित्तानुवर्तिनः । स्वयं विक्रीतदेहस्य सेवकस्य कुतः सुखम् ॥ १ ॥ चलेषु स्वामिचिन्तेषु सुलभे पिशुने जने । यदि जीवन्त्यहो चित्रं क्षणमप्युपजीविनः ॥ २ ॥ सेवा श्रद्धातिर्य-
स्ता न तैः सम्यगुदाहृतम् । स्वच्छन्दचारी कुत्र श्वा विक्रीतासुः कः सेवकः ॥ ३ ॥ सेवया धनमि-
च्छद्भिः सेवकैः पश्य यत्कृतम् । स्वातन्त्र्यं यच्छरीरस्य मूढैस्तदपि हारितम् ॥ ४ ॥ वर वन वर मैक्ष्यं वर मारोपजीवनम् । पुसा विवेकहीनानां सेवया न धनार्जनम् ॥ ५ ॥ या प्रकृत्यैव चपला निपतत्यशु-
चावपि । स्वामिनो बहु मन्यन्ते दृष्टिं तामपि सेवकाः ॥ ६ ॥ मनुष्यजातौ तुल्याया श्रुत्यत्वमतिग-
र्हितम् । प्रथमो यो न तत्रापि स किं जीवत्सु गण्यते ॥ ७ ॥ तावज्जन्मातिदुःखाय ततो दुर्गतता सदा । तत्रापि सेवया वृत्तिरहो दुःखपरम्परा ॥ ८ ॥ नाश्नाति सेवयौस्तुक्पादनिद्रो न प्रबुध्यते । न निःशङ्कं वचो ब्रूते सेवकोऽप्यत्र जीवति ॥ ९ ॥ भूः शय्या ब्रह्मचर्यं च कृशत्व लघु मोजनम् । सेव-
कस्य यतैर्यद्विदेशः पापधर्मजः ॥ १० ॥ शीतातपादिकष्टानि सहन्ते यानि सेवकः । धनाय तानि

१ चतुरः । अत्र विरोधाभासः । २ ग्रीवाम् । ३ मस्तकम् । ४ सङ्ग्रामे । ५ श्रुतीनां वेदानां समयाः सिद्धान्तास्तैः, कर्णेन्द्रियाणां शब्दग्रहणव्यापारास्तैश्च । ६ उदरभाण्डम् । ७ पर्वत- । ८ अम्बरं वस्त्रम् । ९ अभुक्तवतीम् । १० महाचेताः । ११ अविनीतानाम् । १२ गर्व- । १३ अस्व- प्राणाः ।

चात्पानि यदि धर्माय मुच्यते ॥ ११ ॥ मृदुनाऽतिसुवृत्तेन सुमृष्टेनातिहारिणा । मोदकेनापि किं तेन निष्पत्तिर्यस्य सेवया ॥ १२ ॥ स्वयं जहाति सेवकः सुखं च मानमेव च । यदर्थमर्थमीदृहे तदेव तस्य हीयते ॥ १३ ॥ प्रणमत्युन्नतिहेतोर्जीवितहेतोर्धिसुवृत्तिं प्राणान् । दुःखीयति सुखहेतोः को मूढः सेवकादन्यः ॥ १४ ॥ मौनान्मूकः प्रयत्नपटुर्चातुलो जल्पको वा धृष्टः पार्थिवसति च सदा दूरत-स्थप्रगल्भः । क्षान्त्या भीरुर्यदि न सहते प्रायशो नाभिजातः सेवार्थमर्थः परमगहनो योगिनामप्यगम्यः ॥ १५ ॥ विज्ञैः स्निग्धैरुपकृतमपि द्वेषितामेति कश्चित्साक्षादन्यैरुपकृतमपि प्रीतिमेवोपपाति । चित्रं चित्रं किमथ चरितं नैकभावाश्रयाणां सेवार्थमर्थः परमगहनो योगिनामप्यगम्यः ॥ १६ ॥ भक्तानामुप-कारिणां परहितव्यापारमुक्तात्मना सेवासव्यवहारतत्त्वविदुषा द्रोहच्युतानामपि । व्यापतिः स्खलितान्तरेण नियता सिद्धिर्भवेद्वा न वा तस्मादम्बुपतेरिषावनिपतेः नेवा सदाशङ्किनी ॥ १७ ॥ आहारे बडवान-लश्च शयने यः कुम्भकर्णायते सदेशे वधिरः पलायनविधौ सिंहः शृगालो रणे । अन्वो वस्तुनिरीक्ष-णेऽथ गमने खड्गः पटुः क्रन्दने भागेनैव हि लभ्यते पुनरसौ सर्वोत्तमः सेवकः ॥ १८ ॥

सुजीवनप्रशंसनम् ।

दानं ज्ञानं च गाम्भीर्यं क्षमायां च पराक्रमे । धैर्यं सम्पदि दास्ये च धुर्याणामेव जीवनम् ॥ १ ॥ कीर्तिरेका प्रिया भार्या सर्वदा यान्नियेषते । जीवनं जीवनं तेषां परेषां मरणार्थकम् ॥ २ ॥ यस्य जीवन्ति धर्मेण पुत्रा मित्राणि वान्वयाः । सफलं जीवितं तस्य नात्मार्यं को हि जीवति ॥ ३ ॥ यम्य मित्राणि मित्राणि शत्रवः शत्रवस्तथा । अनुकम्प्योऽनुकम्प्यश्च स जातः स च जीवति ॥ ४ ॥ वाणी रसवती यस्य भार्या पुत्रवती सती । लक्ष्मीर्दानवती यस्य सफलं तस्य जीवितम् ॥ ५ ॥ स जीवति यशो यस्य कीर्तिर्यस्य स जीवति । अयशोऽकीर्तिसंयुक्तो जीवन्नपि मृतोपमः ॥ ६ ॥ चलं वित्तं चलं वित्तं चले जीवितयौवने । चलाचलमिदं सर्वं कीर्तिर्यस्य स जीवति ॥ ७ ॥ यस्मिंजीवति जीवन्ति बहवः स तु जीवति । कुरुते किं न काकोऽपि चञ्च्वा स्वोदरपूरणम् ॥ ८ ॥ स जातो येन जातेन याति वंशः समुन्नतिम् । परिवर्तिनि ससारे मृतः को वा न जायते ॥ ९ ॥ अजैलिरकारि लोकैर्लौ-निमनासैव रञ्जिता जगती । सध्याया इव वसतिः स्वल्पापि सखे सुखायैव ॥ १० ॥ यज्जीवति क्षणमपि प्रीतिं मनुष्यैर्विज्ञानविक्रमयशोभिरमज्यमानम् । तन्नाम जीवितमिह प्रवदन्ति तज्ज्ञाः काकोऽपि जीवति चिराय वलिं च भुङ्क्ते ॥ ११ ॥ यो नात्मजे न च गुरौ न च भृत्यवर्गे दाने दया न कुरुते न च वन्द्यवर्गे । किं तस्य जीवितफलं हि मनुष्यलोके काकोऽपि जीवति चिराय वलिं च भुङ्क्ते ॥ १२ ॥ जातः कर्मः स एकः पृथुभुवनभरायार्पितं येन पृष्ठं श्लाघ्यं जन्म ध्रुवस्य भ्रमति नियमितं यत्र तेजस्वि-चक्रम् । सजातव्यर्थपक्षाः परहितकरणे नोपरिष्ठान् बाधो ब्रह्माण्डोदुर्मैरान्तर्मशकवदपरे जन्तवो जातनष्टाः ॥ १३ ॥

ऋणगर्हणम् ।

उत्तमर्णमुखं पश्यन्नधमर्णो हिया नमन् । मृत्युजीवितयोर्युद्धसम्भ्रमं परिलोकते ॥ १ ॥ ऋणत्रयं द्विजा-तीना जन्मनः प्रवृत्तिः स्थितम् । ऋणान्तरभृता पुंसां जीवनं जीवनं विना ॥ २ ॥ ऋणत्रयमपाकर्तुं शास्त्रा-

१ चेष्टते । २ बहुभाषणकारी । ३ सागरस्य । ४ वृत्तान्तग्रहणे । ५ नष्टपादः । ६ रोदने । ७ कीर्तिर्दानादेः, यशस्तु शौर्यादेः प्रभवतीति भेद इत्याहुः । ८ भ्रमणशीले । ९ अर्थं प्रदातुम् । १० तेजोहीनत्वम् पराक्रमशून्यत्वं च । ११ अत्यन्तं रक्ततां नीता अतुरक्ता कृता च । १२ प्रसिद्धम् । १३ उदुम्बरफले जन्तव इवात्रापि नरास्तिष्ठन्ति ।

ज्ञामङ्गमीः पुरः । चतुर्थेर्णनिराकारे प्रत्यक्षं नृत्तेर्मयम् ॥ ३ ॥ ऋणत्रयं निराकारि नूतन चाकारि
येन नो । स एकः मुकुती लोकः सर्वत्र सुखमेधने ॥ ४ ॥ न विप विपमित्याहुर्ब्रह्मैव विषमुच्यते ।
विषमेकाकिन हन्ति ब्रह्मस्व पुत्रपौत्रिकम् ॥ ५ ॥ पाप कर्तुमृषं कर्तुं मन्यन्ते मानवाः सुखम् । परिमाणो-
ऽतिगहनो महतामपि नाशकृत् ॥ ६ ॥ लोकद्वयमतिमैकनिदानमेतद्विकप्राणिनामृणमहो परिणामघोरम् ।
एकः स एव हि पुमान्परमस्ति लोके क्रुद्धस्य येन घनिकस्य सुखं न दृष्टम् ॥ ७ ॥

देशान्तरनिषेधणम् ।

यो न सचरते देशान्यो न सेवेत पण्डितान् । तस्य सङ्कुचिता बुद्धिर्घटबिन्दुरिवाम्भसि ॥ १ ॥ यस्तु
सचरते देशान्यस्तु सेवेत पण्डितान् । तस्य विस्तारिता बुद्धिस्तैलबिन्दुरिवाम्भसि ॥ २ ॥ स्वदेश परि-
हयान्यं देश यः सेवते जनः । सुरभिं स निराकृत्य रासमीं भजते जडः ॥ ३ ॥ व्यापारान्तरमुत्सृज्य
वीक्षमाणो बधूमुखम् । यो गृहेष्वेव निद्राति दरिद्राति स दुर्मतिः ॥ ४ ॥ देशे देशे किमपि कुतुकाद-
भुत लोकमानाः सपाथैव द्रविणमतुल सर्वं भूयोऽप्यवाप्य । सयुज्यन्ते सुचिरविरहोत्कण्ठितामिः सतीमिः
सौख्यं घन्याः किमपि दधते सर्वसपत्समृद्धाः ॥ ५ ॥ आकिञ्चन्यादतिपरिचयाज्जाययोपेक्षमाणो भूपाला-
नामननुसरणाद्विभ्यदेवाखिलेभ्यः । गेहे तिष्ठन्कुमतिरलसः कूपकूर्मैः सर्वमा किं जानीते भुवनचरितं किं
सुखं चोपमुक्ते ॥ ६ ॥ तीर्थानामवलोकनं परिचयः सर्वत्र वितार्जनं नानाऽऽश्चर्यनिरीक्षणं चतुरता बुद्धेः
प्रशस्ता गिरः । एते सन्ति गुणाः प्रवासविषये दोषोऽस्ति चैको महान्यन्मुग्धामधुराधराधरसुधापान
विना स्वीयते ॥ ७ ॥

व्यापारिप्रभावप्रशंसनम् ।

कौशलस्य च मायस्य व्यापारो निकषोपलः । अव्यापृष्वानलोकस्य कथं प्रस्रुतता भवेत् ॥ १ ॥
व्यापारे वर्धते लक्ष्मीर्व्यापारे चैव कौशलम् । हन्त व्यापारहीनानामकर्मण्यत्वमूर्जितम् ॥ २ ॥ आसीत्सत्य-
युगे बलिस्तदनु च त्रेतायुगे मागधो रामः सत्यपराक्रमोऽथ मगवान्धर्मस्तथा द्वापरे । दाता कोऽपि
न चास्ति सप्रति कलौ जीवन्ति केनार्थिनश्चैत्येवं कृतनिश्चयेन विधिना व्यापारिणो निर्मिताः ॥ ३ ॥
शक्रोद्याननिवासितामधिगतो दाता स कल्पद्रुमः पातालं किल कार्मेधेनुरपि सा कामप्रसूतन्वगात् । इत्थं
विश्वसृजा विचिन्त्य यवनागाराधिकारार्थिनः सद्रिद्यानिधिरक्षणार्थमधुना व्यापारिणो निर्मिताः ॥ ४ ॥
कौपीन धृतवान्हरोऽपि मगवान्विष्णुः प्रविष्टो जलं वारा राशिरपेयतामुपगतः को नाम दातु क्षमः ।
इत्थं विश्वसृजा विचिन्त्य यवनागाराधिकारार्थिनः सद्रिद्यानिधिजीवनार्थमधुना व्यापारिणो निर्मिताः ॥ ५ ॥

कालिप्रभाववर्णनम् ।

कलिमूपे समायाते धर्मोऽवर्मायते सुवि । अयर्मः सर्वतः पुसा हन्त धर्मवदर्थ्यते ॥ १ ॥ कलि-
मागान्तमुत्प्रेक्ष्य विलीयन्ते सुरा अपि । तदाश्रितस्य धर्मदेः का कथा जावने पुनः ॥ २ ॥ कलि-
साम्राज्यमासाद्य न मेतव्यं भवान्तरात् । धर्मानुग्रानमृदानां भर्तारोऽवशिष्यते ॥ ३ ॥ यवनैरवनिः
क्रान्ता हिन्दवो विन्ध्यमाविशन् । बलिना वेदमार्गोऽयं कलिना कवलीकृतः ॥ ४ ॥ सीदन्ति चाग्निहोत्राणि

गुरुपूजा प्रणश्यति । कुमार्थश्च प्रसूयन्ते प्राप्ते कलियुगे सदा ॥ ५ ॥ परान्नेन मुख दग्धं हस्तौ दग्धौ
प्रतिग्रहात् । परस्त्रीभिर्मनो दग्ध कृतः शापः कलौ युगे ॥ ६ ॥ राक्षसाः कलिमात्रित्यु जायन्ते
ब्रह्मयोनिषु । ब्राह्मणानेव बाधन्ते तत्रापि श्रोत्रियान्कृशान् ॥ ७ ॥ रुशलाः शब्दवार्ताया वृत्तिहीनाः
गुरागिणः । कलौ वेदान्तिनो भान्ति फाल्गुने बालका इव ॥ ८ ॥ बागुच्चारोत्सवमन्यास्तत्क्रिया
कर्तुमक्षमाः । कलौ वेदान्तिनो भान्ति फाल्गुने बालका इव ॥ ९ ॥ कृते च रेणुका कृत्या त्रेताया
जानकी तथा । द्वापरे द्रौपदी कृत्या कलौ कृत्या गृहे गृहे ॥ १० ॥ मद्युगमन्योत्पन्नाः कृत्युगधर्मा-
नुसारिणः किमिति । इति रोगादिव कलिना पीड्यन्ते साधवो बलिना ॥ ११ ॥ नाभीतेऽत्र जनो
यदि कश्चिदधीते शते सहस्रे वा । दुस्तनेषु श्राम्यति दूरीकृन्ते श्रुतिस्मृतिमुत्तर्कान् ॥ १२ ॥ सीदन्ति
सन्तो विलसन्त्यसन्तः पुत्रा म्रियन्ते जनकधिरायुः । परेषु मैत्री स्वजनेषु धैरं पश्यन्तु लोकाः कलि-
कौतुकानि ॥ १३ ॥ एतादृशे कलियुगंऽपि शतेषु कथिजातादरो जगति यः श्रुतिमार्ग एव । यत्कि-
ञ्चिदाचरतु पात्रमसौ स्तुतीनां श्लाघ्य मितापमपि किं न मेरी सरश्चेत् ॥ १४ ॥ उपनयनविवाहावुत्स-
वैकप्रधानौ कलिविभवत एषां कालभेदानभिज्ञाः । विजहति न कदाचिद्वदपादैकयोग्ये वयसि च यवना-
नीवाचनाभ्यासमेते ॥ १५ ॥ न देवे देवत्व कपटपटत्रस्तापसजना जनो मिथ्यावादी विरलतरुष्टि-
र्जलधरः । प्रसङ्गो नीचानामवनिपतयो दुष्टमनसो जना अष्टा नष्टा अहं कलिकालः प्रभवति ॥ १६ ॥
गता गीता नाश कचिदपि पुराण वरपगतं विलीनाः स्मृत्यर्थी निगमनिचयो दूरमगमत् । इदानीं वेदा-
सप्रभृतिवचनैर्मोक्षपदवी तदेव जानीमो कलियुगं तवैव महिमा ॥ १७ ॥ अपारैर्व्यापारैरहरिह नय-
न्तोऽशनदशास्वथ स्नाताः सन्या विदधति न जातु स्वसमये । त्यजन्तः स्वा वृत्ति द्विजकुलमवग्राम-
गणक्रीमवन्तो हन्तामी कथमपि च जीवन्ति बहवः ॥ १८ ॥ कुक्षेः पूर्त्यं यवनव्रित्तं धृत्यकृत्यानि कर्तुं
विक्रीणीते वपुरपि निज वेतनैरेतदास्ताम् । विप्रो भूत्वाप्यहह गणनानैपुणैर्धन्यत्वा स्वर्गस्तेषां
रचयति जनः स्वामिना पोषकाणाम् ॥ १९ ॥ वेदव्यासः स नव दश यो वेद
वेदाक्षराणि श्लोकं त्वेकं परिपठति यः स स्वयं जीव एव । आपस्तम्बः स दह कलयेत्सम्यगौर्पा-
सन यः कष्ट शिष्टक्षितिकृति कलौ कार्श्यमृच्छन्ति विद्याः ॥ २० ॥ ये कायस्थजनाश्च ये वृषसुता
ये च द्विजाः शास्त्रिणस्तं यत्नादनुसृत्य निर्देयतया शुष्कास्तुरङ्गाधिपान् । देवान्भूमिसुराश्च पान्ति कृति-
नस्ते चेन्मुधोदीसते ब्राह्मण्याय जलाञ्जलिः किल भुवि प्राज्ञैः प्रदेयो भवेत् ॥ २१ ॥ आक्रान्तास्तु वसु-
न्धरास्तु यवनैरासेतुहेमाचल विद्रौणे क्षितिमृद्गणे विकरुणे निद्राति नारायणे । निर्विघ्नप्रसरे कलावपि
बलान्निष्कण्टक वैदिक पन्थान किल तत्र तत्र परिपात्येको हि लोकोत्तरः ॥ २२ ॥ जलामवि-
रामलौकिकवचोभाजाममीषा पुनर्मन्त्रोच्चारण एव पर्यवसितं मौनव्रतं कर्मसु । ग्रामान्दलेखनेन नयता
कालानशेषानहो पारम्पर्यत ईदृशमिह नृणां ब्राह्मणमन्यादृशम् ॥ २३ ॥ ये मुष्णन्ति निशि प्रविश्य भवनं
यो वा बलात्कानन नैते स्थामिव न हरन्ति ननु तानिन्दन्ति चोरा इति । सद्यो हन्त हरन्ति पोषकधनं
सख्यां विपर्यय ये कष्टं तानपि यश्चकानिह पुरस्कुर्यन्ति सर्वे जनाः ॥ २४ ॥ सौलार्दं शशशृङ्गस्त्युज्जता
वेन्यासुतस्पर्धिनी किं ब्रूमो गुणिना गुणप्रहिलता व्योमप्रसूनोपमा । दृष्टिः शीलसुधाहलाहलमयी राज्ञा

१ अन्तः कालिकाः । २ दानग्रहणात् । ३ रवाध्यायपरो न भवति । ४ स्वरूपजलम् ।
५ निजलक्षणे । ६ पृथिवी- । ७ सुरगुरुः । ८ स्मार्तविधिना स्थापित पावकम् । ९ लभन्ते ।
१० म्लेच्छविशेषान् । ११ उदासीना भवन्ति । १२ नष्टे । १३ वन्द्यासुतसदृशी ।

सुधादण्डले लोके संप्रति यत्नः स जयति तद्दृष्टिलीलारतः ॥ २५ ॥ निर्वाया पृथिवी निरोपधिरसा
नीचा महत्त्व गता भूपाला निजकर्मधर्मरहिता विप्राः कुमारे रताः । मार्या मर्त्यविरोविनी पररता पुत्राः
पितुर्द्वेषिणो हा कष्ट खलु वर्तते कलियुगे धन्या नरा ये मृताः ॥ २६ ॥ दूरादर्धिनमाकलय्य भजते
सद्यो विरूपाक्षता सङ्गे किं च विरोचनत्वमथ सस्थाने नृत्तिहाकृतिम् । पाण्डित्योक्तिषु वैक्रतुण्डरचनां
दाने त्वर्पणात्मतामेकः पञ्चसुरात्मकः प्रभुरहो भाग्यैः कलौ लभ्यते ॥ २७ ॥ धर्मः प्रव्रजितस्तपः प्रचलित
सत्य च दूरे गत पृथ्वी मन्दफला नराः कपटिनश्चित्त च शाठ्योर्जितम् । राजानोऽर्थपरा न रक्षणपराः
पुत्राः पितुर्द्वेषिणः साधुः सीदति दुर्जनः प्रभवति प्राप्ते कलौ दुर्युगे ॥ २८ ॥ सन्तः कापि न सन्ति
सन्ति यदि वा दुःखेन जीवन्ति ते विद्वासोऽपि न सन्ति सन्ति यदि वा मत्सर्ययुक्ताश्च ते । राजा-
नोऽपि न सन्ति सन्ति यदि वा लोभाद्धनग्राहिणो दातारोऽपि न सन्ति सन्ति यदि वा सेयानुकूलाः
कलौ ॥ २९ ॥ हर्म्यस्थानमधर्मकर्मवितर्तेर्दुर्मानर्मानस्य शास्त्रस्तोमललाटमूलिपिलयः शान्तिः संयाना-
मपि । सर्वाज्ञायवचःसमापनदिन संस्था सदर्चाविधेरर्थाशाजनिभूरभूदिह महानर्थावहोऽय कलिः ॥ ३० ॥
प्रातर्हन्त कृतावृत्तोऽपि रजकस्पृष्टाञ्जलो रसमै रुढान्धारयते पटाननुदिन घृत्वा बहिर्गच्छति । गत्वा
म्लेच्छमुखाशुचीन्स्पृशति च स्पृष्टापि न स्नात्यहो न स्नातोऽप्यथ भुङ्क्त एव चपलो भुक्त्वापि न
व्रीडति ॥ ३१ ॥ शस्त्रैर्जीवति शास्त्रमुञ्जति पर शस्त्राह्वैरम्बुभिः स्नात्वाऽऽचामति देवताः स्तपयति
स्यैर पचत्योदनम् । उच्छिष्टान्न विमेति याति यैर्नैस्त्रयचैः संगति मातङ्गैर्निकटं गतानगणयन्मार्गान्मुहु
र्गहते ॥ ३२ ॥ नीचैर्दुर्यवने शुनीमिरपि वा निःशङ्कमालोकिता मुहुक्ते पङ्क्तिविदूषकैः सह नरं रक्षा-
तवेदाक्षरैः । मयास्वादनमत्तचित्तजनतामोहाय मीहानितः कर्माण्यारभते श्रुतिस्पृतिवचोदूराप्यसारप्यहो
॥ ३३ ॥ विद्वत्ता वसुधातले विगलिता पाण्डित्यधर्मो गतः श्रोतृणा हृदयेष्ववुद्धिरधिका ज्ञान गतं
चारणे । गाथागीतविनोदवाक्यरचनायुक्त्या जगद्रजित ज्योतिर्वैद्यकशास्त्रसारमखिल क्षुद्रेषु जात
कलौ ॥ ३४ ॥ धिक्त्वा रे कलिकाल याहि विलय केय विपर्यस्तता हा कष्ट श्रुतिशालिना
व्यवहृतिम्लेच्छोचिता दृश्यते । एकैर्वाङ्मयदेवता भगवती विक्नेतुमानीयते निःशङ्कैरपरैः परीक्षणविधौ
सर्वाङ्गमुद्धाटयते ॥ ३५ ॥ कन्या कामप्युद्धा प्रविजहदुदयद्यौवनामज्ञ एना द्रव्याशापाशकृष्टो भ्रमति
चिरतर हन्त देशान्तरेषु । अन्योन्याल्लेषवाञ्छाविगलितवयसोरात्तमालिन्यमत्योर्दम्पत्योर्व्याकृत वै
हतविधिरुभयोर्लोकयोः शोकयोगम् ॥ ३६ ॥

मदिरागर्हणम् ।

वैकैल्य धरणीर्पातमयथोचितजपनेम् । सनिर्पातस्य चिह्नानि मद्य सर्वाणि दर्शयेत् ॥ १ ॥ एक-
तश्चतुरो वेदा ब्रह्मचर्यं तथैकतः । एकतः सर्वपापानि मद्यपानं तथैकतः ॥ २ ॥ मद्यपस्य कुतः सत्य

१ विकृतनयनत्वम् । शूद्रत्वं च । २ रुचिशून्यत्वं, भास्करत्वं च । ३ नृत्तिहस्येव भया-
वर्ताकृतिम् नृत्तिहस्याकृति च । ४ कुटिलसुखत्वम्, गणेशरूपत्वं च । ५ पत्रहीनतां भगवती च ।
६ विदण्णो भवति । ७ सुवर्णस्यासनम् । ८ यज्ञात्ताम् । ९ वेदगीः । १० मरणम् । ११ हृत-
मानः । १२ गर्दभः । १३ म्लेच्छविशेषः । १४ चण्डालान् । १५ प्रविशति । १६ यस्यां पद्मो भगवति
भवति प्रपन्नं वा तस्यां स्थितान् सर्वान् नायनपि ये वसितानि कृत्वा नाशयन् । १७ विह-
लत्वम् । १८ भगवत्पतनम् । १९ जन्मन वचनम् । २० वातादिद्रव्यत्रयम् ।

दया मासाशिनः कुतः । कामिनश्च कुतो विद्या निर्धनस्य कुतः सुखम् ॥ ३ ॥ अयुक्तं बहु मापन्ते
यत्र कुत्रापि शरते । नम्रा विक्षिप्य गात्राणि बालका इव मद्यपाः ॥ ४ ॥ मत्तो हिनेस्ति सर्वं मिथ्या
प्रलपति हि विकलया बुद्ध्या । मातरमपि कामयते सावज्ञं मद्यपानमत्तः सन् ॥ ५ ॥ चित्ते
भ्रान्तिर्जायते मद्यपानाद्भ्रान्ते चित्ते पापचर्यामुपैति । पापं कृत्वा दुर्गतिं यान्ति मूढास्तस्मान्मद्य नैव
पेयं न पेयम् ॥ ६ ॥

तमाखुः ।

तमाखुपत्रं राजेन्द्र भज माज्ञानदायकम् । तमाखुपत्रं राजेन्द्र भज माज्ञानदायकम् ॥ १ ॥ दारिद्र्य-
शीलोऽपि नरस्तमाखु नैव मुञ्चति । निवारितोऽपि मार्जारस्तमाखुं नैव मुञ्चति ॥ २ ॥ विद्वैर्जाः पुरा
पृष्ठान्पद्मयोनिं धारित्रीतले सारभूतं किमस्ति । चतुर्मूर्तिरित्यवोचद्विरिञ्चिस्तमाखुस्तमाखुस्तमाखुस्त-
माखुः ॥ ३ ॥ न स्वादु नौषधमिदं न च वा सुगन्धि नाक्षिप्रिय किमपि शुष्कतमाखुचूर्णम् । किं चाक्षि-
रोगजनकं च तदस्य भोगे बीजं नृणां नहि नहि व्यसनं विनाऽन्यत् ॥ ४ ॥ सुपर्णपरिवितस्तदनु
साधुर्गुणान्वितो द्विजैर्जनमहापटुस्तदनु सारसैर्धानभाक् । सदैव सुखयौऽशनं भवति यस्य विष्णोः समस्त-
माखुरिति सेव्यता भवति वै यतो (५) रङ्गिता ॥ ५ ॥ श्रीकृष्णः पूतनायाः स्तनमलमपिक्तालकूटेन
पूर्णं प्रस्कन्ध भूप्रदेशे किमपि च पिवतो यत्तदा तस्य वक्त्रात् । तस्मादेता तमाखुः सुरवरपरमोच्छि-
ष्टमेतद्गुरां स्तुत्वा नत्वा मिलित्वा ह्यनिशमतिमुदा सेव्यते वैष्णवाग्र्यैः ॥ ६ ॥ आतः कस्तन तमा-
खुर्गमनमिह कुतो वारिधेः पूर्वपारात्कस्य त्वं दण्डधारि नहि तव विदितं श्रीकलेरेव राज्ञः । चातुर्वर्ण्यं
विधात्रा विविधविरचितं ब्रह्मणा धर्महेतोरेकीकर्तुं बलात्तन्निखिलजगति रे शामनादागतोऽस्मि ॥ ७ ॥

इति सुभाषितसुधारत्नभाण्डागारं तृतीयं भाण्डं समाप्तम् ।

१ नाशयति । २ आखुः पत्रं वाहनं यस्य, 'त' गणपतिम् । ३ मा लक्ष्मीः ज्ञानं
तयोर्दातारमिति भावः । ४ तमाखुपत्रं प्रसिद्धम् । मा नैव भजेति पूर्वगान्वयः । ५ अज्ञान-
दायकमिति तमाखुपत्रमित्यस्य विशेषणम् । ६ इन्द्रः । ७ ब्रह्माणम् । ८ गरुड- । सुन्दर-
नागवल्लीपत्रेति च । ९ साधूनां पूजाः समूहास्तैः अन्वितम्, सुन्दरक्रमुकफलयुक्तं च ।
१० ब्राह्मणरक्षणे पट्टीयान्, दन्तदाहर्चकरश्च । ११ सारस्य मोक्षरूपस्य सत्पुरुषार्थस्य
सन्धानं प्राप्तिस्तं भजतीति । सारस्य खदिरतत्त्वस्य सन्धानं सम्मेलनं भजतीति तथोक्तः ।
१२ अमृतेन, श्वेतेन चूर्णविशेषेण च । १३ अरागिता-अननुरक्तत्वमिति भावः । रागिता-
रक्तवर्णत्वं चेति ।

श्रीः ।

चतुर्थ भाण्डम् ।

विद्वत्सभाप्रशंसनम् ।

समाकल्पतरु बन्दे वेदशाखापशोभितम् । शास्त्रपुष्पसमाकीर्णं विद्वद्भ्रमरमण्डितम् ॥ १ ॥
विद्वांसः कवयो भट्टा गायकाः परिहासकाः । इतिहासपुराणज्ञाः समा सताङ्गसयुता ॥ २ ॥ धनदैर्घ-
र्मराजैश्च कविभिर्गुरुभिर्वृता । समा केषा न मोदाय दुर्जनेन विना यदि ॥ ३ ॥ द्विजराजैस्तथा मित्रैः
कविभिश्च बुधैस्तथा । उल्लसन्मङ्गलाऽमन्दा जीवश्रीश्शोभते समा ॥ ४ ॥ अनन्तब्रह्मदीप्तश्रीर्विलसत्पु-
ष्पोत्तमा । सशिवा सेश्वरा कस्य न मुदे परिपन्मता ॥ ५ ॥ सुमनोराजगुरुश्रीः सुनन्दना प्रस्फुरन्मरु-
त्सुरभिः । विमला नित्यविलासा जयति सुधर्मा समा समा काचित् ॥ ६ ॥ विवर्धसभा सत्कविगुरु-
रागमतत्त्वार्थनिर्णये नियता । कमनीयविभूतिभृता चेतसि महता मुद दधती ॥ ७ ॥

राजसभाप्रशंसनम् ।

शक्तिमद्भिर्गणेशैश्च धनाढ्यैश्च भास्करैः । इतरैरौश्वरैर्जीवैः सौम्यै राजसभा युता ॥ १ ॥ धर्म-
राजाज्ञया दण्डपादद्वयत्वावधृतावपि । अर्थ निर्णयते यस्यामात्मना पुरुषोत्तमः ॥ २ ॥ दिव्यादिव्य-
व्यवस्थाऽऽस्ते यत्राधर्मश्च नेष्यते । राजन्नेवविधा नित्य शुभा जयतु ते समा ॥ ३ ॥ पक्षपातो न
यत्रास्ति न च शास्त्रविलङ्घनम् । नास्त्य न च वैपम्यं समा राजंस्तवेदशी ॥ ४ ॥ धुँधवाचस्पतिप्राज्या

१ ब्राह्मणवर्धैः, चन्द्रैश्च । मित्रैः सुहृद्भिः, सूर्यैश्च । कविभिः काव्यनिर्मातृभिः, भृगुभिश्च ।
बुधैः पण्डितैः चन्द्रपुत्रैश्च । उल्लसन्मङ्गलं यत्र तादृशी, उल्लसन् मङ्गलः-भूमिपुत्रो यस्यां च ।
अमन्दजीवानां श्रीः शोभा यत्र तादृशी । मन्दः शलिः जीवः बृहस्पतिस्तयोः श्रीर्यत्र तादृशी च ।
अन्यत्स्पष्टम् । २ अनन्ता ये ब्रह्माणो ब्राह्मणा, विधातारश्च, तैर्दीप्ता श्रीर्यस्यास्तादृशी । विल-
सन्तः पुरुषोत्तमाः उत्तमाः पुरुषाः, नारायणाश्च यत्रेति, शिवेन श्रेयसा महेश्वरेण च सह वर्त्तमाना ।
ईश्वरेण-शासनकर्त्रा महेश्वरेण च सह वर्त्तत इत्येवम्भूता च । ३ सुमनसाम् उदारानां सचेतसां
वा ये राजानः मुख्यास्तैर्गुर्वी श्रीर्यस्याः सा, सुमनसां देवानां राजा इन्द्रः गुरुर्बृहस्पतिश्चेत्येता-
भ्यां दीप्ता श्रीर्यस्यां सेति च । शोभना नन्दना बटवो यत्र सेति, शोभननन्दनाख्यवनयुक्ता च ।
प्रस्फुरन् संचरन् मरुतः-पवनस्य सुरभिः सौगन्ध्यं यत्र, प्रस्फुरन्तो मरुतो दैत्यत्वेऽपि देवत्वं
प्राप्ताः सुरभिः कामधेनुश्च यत्र सेति । सुधर्मा-शोभनधर्मादद्या, तदाख्या च । अन्यत्स्पष्टम् ।
४ विशिष्टा ये बुधास्तेषां देवानां च सभा । सन्तः वर्त्तमानाः कवीनां गुरवो यत्र, सन्तौ कविः
भृगुः गुरुर्बृहस्पतिश्च यत्र तौ । अन्यत्स्पष्टम् । ५ शक्तिमद्भिः पराक्रमिभिः, कार्तिकैर्यश्च । गणानां
सैनानामोशास्तैः, हेरम्बैश्च । धनाध्यक्षः कोशाध्यक्षः, कुबेरैश्च । भास्करैः भास्वरैः, सूर्यैश्च ।
ईश्वरैः समर्थैः शङ्करैश्च । जीवैः प्राणिभिः सुरगुरुभिश्च । सौम्यैः सुस्वभावैः चन्द्रपुत्रैश्च । स्पष्ट-
मन्यत् । ६ धर्मराजो न्यायालयाध्यक्षो, यमश्च । ७ तत्त्वम् युक्तायुक्तत्वमिति भावः । ८ स्वयम् ।
९ राजा, भगवांश्च । १० अभिलष्यते । ११ अत्रापि बुधादयः श्रद्धा पूर्ववद् द्रव्याः । तथाहि-
बुधा विद्वांसः, सौम्यग्रहाश्च । वाचस्पतयो वाग्मीन्द्रा बृहस्पतयश्च, तैः प्राज्याऽतिशयितेति
दिक् । व्यतिरेकालङ्कारश्चाप्येवविधत्त्यलेषु स्वयमूहः ।

द्विजराजशताकुल । सभा ते भाति भूमीन्द्र सुधर्मातोऽधिका क्षितौ ॥ ९ ॥ सुवर्णवर्णललितपदविन्यासशा-
लिनी । वाणीव भाति ललिता सभा ते जगतीपते ॥ १० ॥ विबुधावलसिं पूर्णा सुखपूर्णा दिगीश्वरा । चतुरा-
ननसंपूर्णा स्वर्गादपि सभाऽधिका ॥ ११ ॥ गुरुरेकः कविरेकः सदसि मघोर्नः कैलाधरोऽप्येकः । अद्भुतमत्र समायां
गुरुरैः कर्वेयः कल्लधराः सर्वे ॥ ८ ॥ अनेकविद्वज्जनरत्नपूर्णं वेदोदकन्यायतरङ्गरम्यम् । अलङ्घनीय
गुस्तीर्थमेकं सभासमुद्र शिरसा नमामि ॥ ९ ॥ सारस्वते स्रोतसि दूरमग्नैः सुधीवरैरुद्धृतसूक्तिरत्ने । न तत्किम-
प्युर्वरितं गदेपासुपायनीकृत्य पुरो भवेयम् ॥ १० ॥ सद्देदिमव्योत्तमहेमकुम्भस्तना सुवर्णाधिकृता
प्रसन्ना । सद्रत्नभूपा विमला त्वयाऽसौ कान्तेव सैसन्नुप भाति रम्या ॥ ११ ॥ पद्मानना पद्मपलाश-
नेत्रा पद्मच्छविः पद्मकरामलंशुका । पैश्वीशनाथैः परिशीलनीया लक्ष्मीरेवामाति नरेन्द्र ते सभा ॥ १२ ॥
सारंग्योऽपि किल शीतलशीला विश्रुता अपि बहुश्रुतैवन्तः । पण्डिता अपि जडैः परवादे श्रोत्रिया
इह सदा निवसन्ति ॥ १३ ॥ कचिच्चारुचामीर्केशरम्भरम्या कचिद्रत्नविद्योतितध्यान्तदक्षा । कचिद्धी-
रकश्रेणिकैलासहासा कचित्पुष्पुनन्ती च हेम्ना समन्तात् ॥ १४ ॥ नाहूतापि पुरः पद रचयति मातोप-
कण्ठं हठात्पृष्टा न प्रतिवक्ति कम्पमयते स्तम्भ समालम्बते । वैवर्ण्यं स्वरभङ्गमञ्चति वलाभमन्दाक्षम-
न्दानना कष्ट भोः प्रतिभावतोऽप्यभिसम धौणी नवोदायते ॥ १५ ॥ चिन्तासक्तनिमग्नमन्त्रिसलिल
दूतोर्मिशङ्काकुल पर्यन्तस्थितचारनक्रमकर नागाश्वहिंसाश्रयम् । नानावर्षाशककङ्कपक्षिरुचिरं कायस्थसर्पा-
स्पद नीतिक्षुण्णतट च राजकरणं हिलैः समुद्रायते ॥ १६ ॥

राजमेलनम् ।

वयं द्विजा भवान् राजा समासविधेया ततः । स्थाने कुवलयोमोद इत्यस्मदनुपजनम् ॥ १ ॥
कुमुदमपि वर्धयसे कर्मलमपि निराकरोपि राजस्वम् । निधिरन्ययः कलानां दिवानिशं ते स्थिती रुचिरा
॥ २ ॥ क्षुब्धामार्मकसम्रमोक्तिनिगडैः किर्मिरिता नर्मतो भार्याक्रन्दितकुन्तकीलितहृदो गर्वाद्गुरुव गताः ।
प्रप्रष्टाः पदतः कदापि नहि ये तेऽद्य त्वदीयैर्गुणैराकृष्टा विदुषा वरा वयमहो त्वा द्रष्टुमभ्यागताः ॥ ३ ॥

राजप्रशंसनम् ।

नरेन्द्रे त्वत्प्रभावेण सुजङ्घा निर्गताः कचित् । कुमुदामा कथं सूर्ये वर्धेत ननु राजति ॥ १ ॥ त्वत्प्र-
भाववशाद्राजन्नरयोऽपि दिव गताः । रमन्तेऽद्य विमानेषु सममप्सरसां गणैः ॥ २ ॥ राजन्यशसि
शुद्धाशौ वृथैव शशिनः स्थितिः । इति हन्त क्षय भूयो नीयमानोऽपि वर्धते ॥ ३ ॥ तपनस्तापना नैव
दीप्ते ते नृप तेजसि । इतीवासु सुहृन्त स्वर्मातुः परिभावुकः ॥ ४ ॥ राजस्त्वदर्शनेनैव गलन्ति त्रीणि

१ इन्द्रस्य । २ चन्द्रः । ३ शिक्षका बृहस्पतयश्च । ४ काव्यनिर्मातारः शुक्राचार्याश्च ।
५ विद्याविशेषज्ञाः, चन्द्राश्च । ६ सरस्वत्या वाग्देव्याः, तदाख्याया नद्याश्चेदं तत्र । ७ सुधीष्ट
विद्वत्सु वराः श्रेष्ठास्तैः । शोभना धीवराः कैवर्त्तास्तैरिति च । ८ सभा । ९ गजेन्द्रैः । १० आहु-
ताग्नयः, अग्निशुक्ताश्च । ११ विरुपाताः । अनधीतशास्त्राश्च । १२ श्रुतं प्रसिद्धिः, शास्त्रं च ।
१३ मृदाः, पराङ्मुखवृत्तयश्च । १४ सुवर्ण- । १५ वर्णयितुमशक्येति वक्तव्यम् । १६ विविध-
भाषणशीला नानावागकाः, पिशुना इति भावः । १७ समास एकत्र स्थितिः, पदैक्यकरणं च ।
१८ कुवलयस्य-भूमण्डलस्य, कुमुदस्य च, आमोदं प्रसन्नतां विकासं च । १९ काः पृथिव्या सुदः,
कुवलयं च । २० कस्यात्मनो मल दोषं, पङ्कजं च । २१ हे राजन् । गारुडमन्त्रज्ञ । च । २२ वराः
जारा वा भुजङ्गाः । पक्षान्तरे सर्पा इति स्पष्टोऽर्थः । २३ राहुः । स्वर्गस्थोऽन्यः सूर्यश्च ।

तत्क्षणात् । रिपोः शस्त्र कवेर्देव्यं नीवीवन्धो मृगीदृशाम् ॥ ५ ॥ चिराद्यत्कौतुकाविष्टं कल्पद्रुममुदी-
क्षितुम् । तन्मे सफलमद्यासीनेत्र त्वय्यवलोकिते ॥ ६ ॥ सर्वदा सर्वदोऽसीति मिथ्या सत्त्वयसे जनैः ।
नारयो लेमिरे पृष्ठ न वक्षः परयोपितः ॥ ७ ॥ त्वया वीर गुणाकृष्टा ऋजुदृष्टया विलोकिताः । लक्षे
लब्ध्वै गच्छन्ति मार्गिणी इव मार्गिणीः ॥ ८ ॥ कल्पद्रुमो न जानाति न ददाति बृहस्पतिः । अयं तु जगती-
जानिर्जानाति च ददाति च ॥ ९ ॥ रविः करैः सहस्रेण दशाशां परिपूरकः । त्वमेकेन करेणैव सहस्राशामपूरकः
॥ १० ॥ बलिः पातालनिलयोऽधः कृतश्चित्रमत्र किम् । अधःकृतो दिविस्थोऽपि चित्र कल्पद्रुमस्त्वया
॥ ११ ॥ आतार्नामिह जन्मनामार्तिच्छेदं करोति यः । शङ्खचक्रगदाहीनो द्विभुजः परमेश्वरः ॥ १२ ॥ बहुधा-
राज्यलामेन यस्तोपस्तव भूपते । बहुधाराज्यलामेन स तोषो मम भूपते ॥ १३ ॥ भुजैर्भोगसक्रान्ता कलत्र
तव मेदिनी । अहकारः परा कोटिमारोहति कुतस्तव ॥ १४ ॥ तुलामौख्यं रविणा वृश्चिके निहितं पदम् ।
भवता शिरसि न्यस्तमयत्नेनैव भोगिनाम् ॥ १५ ॥ किं कृतेनै न यत्र त्वं यत्र त्वं किमसौ कलिः ।
कलौ चन्द्रवतो जन्म कलिरस्तु कृतेन किम् ॥ १६ ॥ असिधारपथे नाथ शत्रुशोणितपिच्छले ।
आजगाम कथं लक्ष्मीर्निर्जगाम कथं यशः ॥ १७ ॥ कोप्यऽन्यः कल्पवृक्षोऽयमेकोऽस्ति क्षितिमण्डले ।
यत्पाणिपल्लवोऽन्येकः कुरुतेऽधः सुरद्रुमम् ॥ १८ ॥ अपूर्वेयं धनुर्विद्या भवता शिक्षिता कुतः । मूर्ध्निगौघः
समायाति गुणो याति दिगन्तरम् ॥ १९ ॥ भुविष्ठिरोऽसि भीमोऽसि चरितैरर्जुनो भवान् । प्रज्ञया
सहै देवोऽसि वाच्यता न कुलस्य ते ॥ २० ॥ बलिकर्णदधीचाद्यैः पुरा पञ्चैश्वर्यमागताः । पञ्चत्व न
गताश्चित्र त्वयि जीवति पञ्चमे ॥ २१ ॥ एक एव महान्दोषो भवता विमले कुले । लुप्तेनैव पूर्वजा
कीर्तिं जाता जाता गुणाधिकाः ॥ २२ ॥ भग्नान् रिपुसेनासु नरेन्द्र त्वं महामहः । खड्गान्तर्निजमेवैक-
मद्राक्षीः समुखं मुखम् ॥ २३ ॥ किं वर्ण्यता कुचद्वन्द्वमस्याः कमलचक्षुषः । आसमुद्रकरग्राही भवान्यत्र
करप्रदः ॥ २४ ॥ वेद्या वेदेनैवाश्लिष्टो गोविन्दोऽपि गदान्वितः । शम्भुः शूलो विपरीदी च देव केनोप-
सीयसे ॥ २५ ॥ तृणोऽपहारी विमलो द्विर्जवासो जनप्रियः । हृदः पद्माकरैः किंतु बुधस्त्व स जलौ (वा) श्रयः
॥ २६ ॥ सदाहंसालसं विभ्रन्मानसं प्रचलज्जलम् । भूधराथोऽपि नायाति यस्य साम्यं हिमालयः
॥ २७ ॥ मोमासको महीपोऽयमन्यथा शक्तिमान्कथम् । नैयायिकोऽपि स्यादेव परशक्तेस्तु खण्डनात्

१ गुणो मूर्ध्नि, उदारत्वादि च । २ शरव्यं, तन्मित्रं द्रव्यं च । ३ अर्थिनः । ४ शराः ।
५ जगती पृथिवी जाया यस्य सः । जायेव भोग्या यस्य पृथिवी तादृशः । ६ करा रश्मयः
पाणश्च । ७ आशा दिशो मनोरथाश्च । ८ बहुधारे यदाज्यं कृतं तल्लामेन । ९ भुजङ्गभोगः
शेषफणा जारोपभोगश्च । १० तुलावृश्चिकौ राशिविशेषौ । ११ लम्पटानां सर्पाणां च । १२ सत्य-
युगेन । १३ मार्गणा अर्थिनः शराश्च । १४ उदारत्वादि, लक्षणया तदशः, मूर्ध्नि च । १५ पृथि सङ्घामे
तिष्ठतीत्येवम्भूतः, भजातशत्रुश्च । १६ भयङ्करः, भीमसेनश्च । १७ निर्मलः, गाण्डीवी च । १८ प्रज्ञया
बुद्ध्या सह वर्तते इत्येवम्भूतो देव-भवानस्तीत्यर्थः । माद्रीपुत्रः सहदेवः प्रज्ञयाऽसीति
च । १९ कुलस्य वंशस्य वाच्यता निन्दनीयता नेति, नकुलस्य वाच्यता नकुलपदप्रतिपाद्यत्वं
च । २० आद्यपदेन शिवय्येऽपम् । २१ मृत्युम् । २२ पूर्वजापेक्षयाऽवरजानां गुणमहिम्ना महितत्वा-
दिति वक्तव्यम् । २३ वेदस्य नय उपदिष्टो मार्गस्तेनाश्लिष्टोऽनुगतः, वेदनया पीडयाऽश्लिष्टश्च ।
२४ गदया गदेन चान्वितः । २५ विशूलधारी, शूलरोगपीडितश्च । २६ विषभक्षकः विषण्णश्च ।
२७ तृणा कामना पिपासा च । २८ द्विजाः पक्षिणो ब्राह्मणाश्च । २९ पद्मा लक्ष्मीः, पद्मानि
कमलानि च । ३० बुद्धिमान् । ३१ जलस्याश्रयः, जटानामाश्रयश्च । ३२ एको यथाश्रुतोऽर्थः,
द्वितीयस्तु सालं सदाहं प्रचलत् क्षुब्धं, जलं जडं, कर्तव्यमदमिति यावत् मानसं चिन्तम् ।
३३ भूभुजः पर्वताः, राजानश्च इत्यादि- ।

॥ २८ ॥ राजान्दौवारिकादेव प्राप्तवानस्मि वारणम् । मदैवारणमिच्छामि त्वत्तोऽहं जगतीपते
 ॥ २९ ॥ राजन्कनकधारामिस्त्वयि सर्वत्र वर्धति । अभाग्यच्छत्रसंच्छन्ने मयि नायान्ति बिन्दवः
 ॥ ३० ॥ सर्वज्ञ इति लोकोऽयं भवन्तं भापते मृषा । परमेकं न जानासि वक्तुं नास्तीति
 याचके ॥ ३१ ॥ आश्वासत्नेहमक्तीनामेकमालम्बनं महत् । प्रकृष्टस्यैव धर्मस्य प्रसादो
 मूर्तिसचयः ॥ ३२ ॥ सत्यमामासमादिलष्टः साधुवृन्दायने रतः । यशोदयासमायुक्तस्त्वां पायात्वादृशो
 हरिः ॥ ३३ ॥ भवान्हि भगवानेव गतो मेदः परस्परम् । महत्यागदर्थोयुक्तः सत्यमामासमाश्रितः ॥ ३४ ॥
 एकमेव गुणं प्राप्य नम्रतामंगमद्वन्दुः । तवाशेषगुणा राज्ञः स्तब्धतेति नुविस्मयः ॥ ३५ ॥ भूयणाद्युप-
 मोगेन प्रभुर्न भवति प्रभुः । परैरपरिभूताज्ञस्त्वमिव प्रभुरन्व्यते ॥ ३६ ॥ कस्ते शौर्यमदो योद्धु त्वय्येकं
 सैत्तिमारिथते । सैत्तसत्तिसमारूढा भवन्ति परिपन्थिनः ॥ ३७ ॥ हुतमिष्टं च तत्तं च धर्मश्चायं
 कुलस्य ते । गृह्णात्प्रतिनिवर्तन्ते पूर्णकामा यदर्थिनः ॥ ३८ ॥ फणीन्द्रस्ते गुणान्वक्तुं लिखितुं हेहेया-
 विपः । द्रष्टुमाखण्डलैः शक्तः काहमेव क्व ते गुणाः ॥ ३९ ॥ अभिते समितेः प्राप्तेरुक्त्यर्थेर्द्वैर्द्वै-
 प्रभो । अहितेः सहितेः साधुर्यशोभिरसतामसि ॥ ४० ॥ स्वप्नेऽपि समरेषु त्वा विजयश्रीर्न मुञ्चति ।
 प्रभावप्रभव कान्तं स्वाधीनपतिका यथा ॥ ४१ ॥ पश्यन्त्यसंख्यैथथा त्वहानजलवाहिनीम् । देव
 त्रिपथगाऽऽत्मानं गोपयत्युग्रमूर्धनि ॥ ४२ ॥ यद्वीर्यं कूर्मराजस्य यथ शोऽस्य विक्रमः । पृथिव्या रक्षणे
 राजन्नेकत्र त्वयि तत्स्थितम् ॥ ४३ ॥ त्वयि सङ्ग्राह्यं प्राप्ते धनुषाऽऽसदिताः शराः । शरै-
 रिशिरस्तेन भूस्तया त्वं त्वया यशः ॥ ४४ ॥ यथोरागोपितस्तारो हारस्तेऽरिवधूजनैः । निधीयन्ते तयोः
 स्थूलाः स्तनयोश्चुविन्दवः ॥ ४५ ॥ मधुपानप्रवृत्तारते सुहृद्भिः सह वैरिणः । श्रुत्वा कुतोऽपि त्वज्जाम
 लेभिरे विषमां दशाम् ॥ ४६ ॥ यस्य चेतसि निर्व्याजं द्वयं वृणकणायतं । क्रोधे विरोधिनां सैन्यं
 प्रसादे कनकाचलः ॥ ४७ ॥ देव त्वहानैराशौधौ दारिद्र्यस्य निमज्जतः । न कोऽपि हि करालम्ब दत्ते
 मत्तेमदायकः ॥ ४८ ॥ राजचन्द्रं समालोक्य त्वा तु भूतलमागतम् । रत्नश्रेणिमिषान्मन्ये नक्षत्राण्यप्युपागमन्
 ॥ ४९ ॥ धारयित्वा त्वयाऽऽत्मानं महासूर्यगधना विभो । मोचिता बलिकर्णाद्याः स्वयशोगुप्तकर्मणः ॥ ५० ॥
 क्षणमप्यनुगृह्णाति य दृष्टिस्तेऽनुरागिणी । ईर्ष्येव त्यजत्याशु त नरेन्द्र दारिद्र्या ॥ ५१ ॥ योऽसङ्ग-
 त्परगोत्रिणां पक्षच्छेदक्षणाक्षमः । शतैर्कोटिदत्ता विभ्रद्विबुधेन्द्रः स राजते ॥ ५२ ॥ विपदो यान्ति
 वैमुख्यं साम्मुख्यं सम्पदः सताम् । सम्मुखे त्वयि राजेन्द्र द्विपता पुनरन्यथा ॥ ५३ ॥ न क्षमो वक्तुम-
 न्तःस्थां कीर्तिं किमितरा पुनः । इत्येव त्यक्तकर्णत्व मन्ये शेषस्य भूपते ॥ ५४ ॥ राजस्तव प्रतापेन

१ निवारणं हस्तिनं च । २ मम अवारणं प्रवेशनिषेधाभावः । मदेन युक्तं वारणं च । ३ सत्येन
 भया च मया लक्ष्म्या समाश्लिष्टः । सत्यभामया समाश्लिष्टश्च । उत्तमे वृन्दावने साधुवृन्दस्यावने
 रक्षणे च । यशोदयाभ्यां यशोदया यशोदाऽऽख्यया देव्यां च समाशुक्तः । ४ महत्या शुर्व्या
 गदया, महः उत्सवः, त्यागो दानं, दया चेति ताभिर्युक्तः । ५ सत्येन भया तेजसा मया-
 लक्ष्म्या चेति सत्यभामया समायुक्तश्च । ६ तुरगम् । ७ सूर्यमण्डलद्वारोर्ध्वपदं गन्तारः ।
 ८ शत्रवः । ९ सहस्रभुजः । १० इन्द्रः । ११ अमितः अपरिच्छेद्यः । १२ सङ्ग्रामात् परि-
 मितश्च । १३ सङ्ग्रहो मित्रेभ्यो वा हर्षं ददातीति अस्वतां शत्रूणां च हर्षं यतीति तत्सम्बुद्धौ च ।
 १४ अस्वतामहितः । हितायुक्तश्च । १५ साधुर्यशोभिः सहितः । १६ भवान् विविधरीत्या प्रदान-
 परः । गङ्गाप्रवाहस्तु मार्गत्रयेण एव प्रवृत्तः इति लज्जयोग्रस्य महेश्वरस्य शिरसि गुप्त-
 तयाऽवतिष्ठत इति भावः । १७ पाथोधिः समुद्रः । १८ त्यागो दानम् । १९ प्रकृष्टानां पर्वतानाम्
 शत्रुवशानां च । २० गह्वरः । सहायकः । २१ शतकोटिर्वज्रम् । कोटिशतमितं द्रव्यं च ।

निस्तापाः सज्जनाः कृताः । सतप्ता दुर्जना भूयो निखिले धरणीतले ॥ ५५ ॥ ताम्बूलेन विना राज-
ज्जडीभूता सरस्वती । न निःसरेन्मुखाद्वाणी गृहात्कुलवधूरिव ॥ ५६ ॥ अर्थिप्रत्यर्थिलक्षैरप्यपराङ्मु-
खचेतसम् । त्वा पराङ्मुखता निन्युः केयलः पर्ययोधितः ॥ ५७ ॥ तव निर्वर्णयद्वर्ण स्वर्ण वर्णय तादृशे ।
त्वत्कोशाद्वत् निर्गत्य तीर्थेषु वसति ध्रुवम् ॥ ५८ ॥ न समासैः समर्थस्य वैमुव्याकरणस्य ते । विप्रहो
नैव केनापि न परः सर्वनाममाक् ॥ ५९ ॥ अर्थिना कृपणा दृष्टिस्त्वन्मुखे पतिता सकृत् । तदवस्था
पुनर्देव नान्यस्य मुखमीक्षते ॥ ६० ॥ धैर्यलावण्यगाम्भीर्यप्रमुखैस्त्वमुदन्वतः । गुणैस्तुल्योऽसि मेदस्तु
वपुष्वेवदृशेन ते ॥ ६१ ॥ अलौकिकमहालोकप्रकाशितजगन्नयः । स्तूपते देव सदृशमुक्तातरुं न कैर्म-
वान् ॥ ६२ ॥ शासति त्वयि हे राजन्खण्डावनिमण्डलम् । न मनागपि निश्चिन्ते मण्डले शत्रुभिर्त्रयोः
॥ ६३ ॥ मत्वा लोकमदातार सतोषे यैः कृता मतिः । त्वयि राजनि ते राजन् तथा व्यवसायिनः
॥ ६४ ॥ पद्मोदयदिनाधीशः सदागतिसमीरणः । भूभृदावलिदम्भोलिरेक एव भवान्भुवि ॥ ६५ ॥
सन्नारीभरणोमायमाराध्य विधुशेखरम् । सन्नारीभरणोऽमायस्ततस्त्व पृथिवीं जय ॥ ६६ ॥ देवं त्वमेव
पातालमाशानां त्व निबन्धनम् । त्व चामरमरुद्भूमिरेको लोकत्रयात्मकः ॥ ६७ ॥ जितेन्द्रियतया सम्य-
विद्यावृद्धनिषेविणः ॥ अतिगढगुणस्यास्य नन्ववद्भुजरा गुणाः ॥ ६८ ॥ अखण्डमण्डलः श्रीमान्प-
श्यैष पृथिवीपतिः । न निशाकरवज्जातु कैलासकैल्यमागतः ॥ ६९ ॥ अरातिविक्रमालोकविकस्वर-
विलोचनः । कृपाणोदप्रदोर्दण्डः स सहस्रायुधीयति ॥ ७० ॥ कानने सारिदुदेशे गिरीणामपि कन्दरे ।
पश्यन्त्यन्तकसकाशं त्वामेक रिपवः पुरः ॥ ७१ ॥ उदण्डे भुजदण्डे तव कोदण्डे परिसुरति । अरि-
मण्डलरविमण्डलरम्भाकुचमण्डलानि वेपन्ते ॥ ७२ ॥ भवतामहमिव बहवो मम तु भवानिव भवानेव ।
कुमुदिन्यः कति न विधोर्विधुरिव विधुरेव कुमुदिन्याः ॥ ७३ ॥ लब्धोर्ध्वचन्द्र ईशः कृतकसमय च
पौरुष विष्णोः । ब्रह्मापि नैभिजातः केनोपमिमीमहे नृप भवन्तम् ॥ ७४ ॥ सैरलप्रिय गुणाढ्यं
लम्बितमालं विचित्रतिलकं च । वनमिव वपुस्तवैतत्कथमवन नृप जनस्यास्य ॥ ७५ ॥ बाणकरवी-
रदमनकशतपत्रकवन्धुजीवकुसुमानि । नृप विविधविटपलपस्तथापि विटैः कथं नासि ॥ ७६ ॥ स्तन-
युगमश्रुत्वात समीपतरवर्ति हृदयशोकाग्नेः । चरति विमुक्ताहार व्रतमिव भवतो रिपुस्त्रीणाम् ॥ ७७ ॥
कल्पतरुकायमदोग्रीचिन्तामणिधनदशशङ्खानाम् । रचितो रजोमरपयस्तेजःश्वासान्तरैर्मन्त्रैरेषः ॥ ७८ ॥

१ शत्रु-२ सङ्कोचः । पदैक्यसङ्घटनाविशेषश्च । ३ धन- । अष्ट- । ४ युद्धं, समासकल-
नात्मागवस्था च । ५ वेणु- । कुल- । ६ मित्रः सूर्यः । ७ पद्माया उदय एव पद्मानामुदयस्तत्र
दिनाधीशः । सतामागविरागमनं, सैव सदागतिः पवनः, तस्य समीरणः प्रवर्तकः ।
भूभृदावली राजगण एव पर्वतसङ्घस्तत्र दम्भोलिः वज्ररूपः । ८ सत्यो या नार्यस्ताः सौभाग्या-
दिदानद्वारा विभक्तिं पाळयतीति सन्नारीभरणा तादृशी योमा पार्वती तां याति तथा सह सङ्ग-
च्छते इत्येवम्भूतं विधुशेखरमाराध्य सन्ना विषादं गता अरीणां शत्रूणामिहा हस्तिनो यत्र तादृशो
रणो यस्य सः, अमायो निष्कपटः एवं ततः सर्वत्र प्रभाववशाद् व्याप्तः सन् पृथिवीं जय ।
९ अले पाता रक्षकः पातालरूपश्च आशानां मनोरथानां दिशां च । चामरयोर्वीं मरुत्तस्य भूमिः
अमराश्च मरुतश्च तेषां भूमिराश्रयरूपश्च । स्वष्टमन्यत् । १० राज्यं विम्बं च मण्डलम् । ११ कला
कौशलविशेषः, प्रकाशावच्छेदविशेषश्च, तद्वैकल्पम् । १२ शशिखण्डशेखरः, गलहस्तपति-
भवं प्राप्तश्च । १३ नाभिकमलजातत्वात् । अभिजातः कुलीनो नेति च । १४ सरलानां प्रियम्
गुणगण्ड्यं, सरलमियद्गुणा वृद्धविशेषेणाढ्यं च । लम्बिता माला यस्य तं, लम्बितस्तमाला
यत्र तम्, विचित्राणां लोकोत्तरप्रभावाणां तिलकं, विचित्रास्तिलकाः-वृक्षविशेषाश्चेत्येवम्भूतं
च । १५ विटाः शृङ्गारसहानां अनुचरविशेषास्तान् पातीति तयोक्तः, स्कन्धश्च । १६ शङ्खः कोशः ।
१७ अयं राजा क्रमेण कल्पतरुं दं रजोभरादिभिर्विहित इति यथातथमूहम् ।

शत्रून् प्रति बत पृष्ठ परस्त्रियः प्रति च मानसामोदम् । पिशुनान् प्रति सदास न ददासि कुतो विमो दाता ॥ ७९ ॥ तिग्मरुचिरप्रतापो विधुरनिशाकृद्दिमो मधुरलीलः । मतिमानतत्त्ववृत्तिः प्रतिपदपक्षाग्रणीर्विमाति मवान् ॥ ८० ॥ शनिरशनिश्च तमुच्चैर्निहन्ति कुप्यसि नरेन्द्र यस्यै त्वम् । यत्र प्रसीदति पुनः स मात्युदारोऽनुदारश्च ॥ ८१ ॥ क्षौण्दासावक्षणादा वनमवन व्यर्सेनमव्यर्सेनम् । बत वीर तव द्विषता पराङ्मुखे त्वयि पराङ्मुखं सर्वम् ॥ ८२ ॥ प्रधर्नाध्वनि धीरघनुर्ध्वनिभृति विधुरैर्योषि तव दिवसेम् । दिवसेर्न तु नरप मवानयुद्ध विधिसिद्धसाधुवादपदम् ॥ ८३ ॥ गिरयोऽप्यनुजतियुजो मरुदव्यचलोऽन्धयोऽप्यगम्भीराः । विश्वंमराप्यतिलघुर्नरनाथ तवान्तिके नियतम् ॥ ८४ ॥ समदमतङ्गजमदजलनि स्यन्दतरङ्गिणीपारेण्वह्नात् । क्षितितिलक त्वयि तटजुषि शकरचूडापगाऽपि कालिन्दी ॥ ८५ ॥ विदलि- तसकलारिकुलं तव बलमिदमवदाशु विमल च । प्रखलमुखानि नराधिप मलिनानि च तानि जातानि ॥ ८६ ॥ पल्लवतः कल्पतरोरेष विशेषः कस्य ते वीर । भूषयति कर्णमेकः परस्तु कर्णे तिरस्कृ- स्ते ॥ ८७ ॥ हरवन्न विषमदृष्टिर्हरिवन्न विमो विधूतविततवृषैः । रविवन्न चातिदुःसहकैरतापितभूः कदाचिदसि ॥ ८८ ॥ स्तेनयुगमुक्ताभरणाः कर्णैककलिताङ्गयष्टयो देव । त्वयि कुपितेऽपि प्रागिव विश्वस्ता रिपुस्त्रियो जाताः ॥ ८९ ॥ सन्ततमुसलासङ्गाद्भुतरगृहकर्मघटनया नृपते । द्विजपत्नीनां कठिनाः सति भवति कराः सरोजसुकुमाराः ॥ ९० ॥ कैमलेव मतिर्मतिरिव कमला तनुविव विभा विमेव तनुः । धरणीव धृतिर्धृतिरिव धरणी सततं विमाति यस्य तव ॥ ९१ ॥ रत्नसानुशिखराङ्गण- फुल्लकल्पपादपतलेषु निषण्णाः । उद्धृणन्ति नृपहस सुवर्णं त्वद्यशः प्रवरकिन्नररामाः ॥ ९२ ॥ गाढ- कान्तदशनक्षतव्यथासंकटादरिवधूजनस्य यः । ओष्ठविद्रुमदलान्यमोचयन्निर्दशान्युधि रूपा निजाधैरम् ॥ ९३ ॥ बलमार्तमयोपशान्त्यं विद्रुषा सम्मतये बह्वश्रुतम् । वसु तस्य न केवल विमोर्गुणवत्ताऽपि परप्रयोजनम् ॥ ९४ ॥ तावका कति न सन्ति मादृशा मादृशस्तु भवदेकजीवनः । अम्लुदस्य कति वा न चातकाक्षातकस्य पुनरेक एव सः ॥ ९५ ॥ निखिलेषु गुणेषु चित्रता ते मनसो वैमवमद्भुत तवैव । न च ते परतः प्रमाणमावस्तदपि न्यायनिविष्टताऽतिचित्रम् ॥ ९६ ॥ स्फुरदद्भुतरूपमुत्पताप- उचलन त्वां सज्जताऽनवधविद्यम् । विधिना सद्यजे नवो मनोभूर्भुवि सत्यं सविता बृहस्पतिश्च ॥ ९७ ॥ कलुषं च तवाहितेष्वकस्मात्सितपङ्केरुहसोदरशि चक्षुः । पतित च महीपतीन्द्र तेषा वपुषि प्रस्फुटमा- पदा कटाक्षैः ॥ ९८ ॥ ॥ गुणमेदविदग्निमप्रसङ्गे व्यवधानादनुपस्थित पुरस्तात् । अपि बाजिनमात्रशे- षमिष्टौ घटयन्बाजिमिर्यसे विधिज्ञैः ॥ ९९ ॥ यदि वै मनसि प्रशान्तिरुचैः कुरु कल्पद्रुमदानकौशलम् । न भवेदिति वा वद स्फुट कलिकर्ण प्रतियामि मन्दिरम् ॥ १०० ॥ नानन्वयस्ते न च ते विरोधो- ऽलङ्कारकोटौ तव नोपमाऽपि । क्षितीश नो ते विषम न किञ्चित्साहित्यसौहित्यनिधिस्तथाऽपि ॥ १०१ ॥

१ तिग्मरुचिरः प्रतापो यस्य, विधुराणां शत्रूणां निशां करोतीति । तिग्मरुचिः, प्रतापश्चे- त्यादिशब्दार्थः । स्पष्टमन्यत् । २ अनुगता दारा यस्य स, नोदार इति च । ३ रात्रिः, आह्लाददात्री च । ४ व्यसनं घृतादि । ५ अवीनां भेषाणामखनं भरणं कालक्षेपसाधनमिति यावत् । ६ सङ्ग्राम- मार्गः । ७ नैरन्तर्येऽत्र द्वितीया । ८ अपवर्गेऽत्र तृतीया । एवं चान्त्रारीणां विजयलाभाभावः, सम्बोध्यस्य च विजयलाभः सूच्यते । अत्र विशेषस्त्वस्माकं काव्यप्रकाशादिव्याख्यायां द्रष्टव्यः । ९ कर्णोऽङ्गदेशाधीशः । १० वृषो वृषभासुरो, धर्मश्च । ११ किरण- । राजग्राह्यद्रव्यविशेष- । १२ स्तेनयुगयोर्मुक्ताभरणं यासां ताः, स्तेनयुगेन मुक्तमाभरणं यासां ता इति च । १३ रोमाञ्च- । शूलविशेष- । १४ लक्ष्मीरिव । १५ ओष्ठदशनमात्रानुभावके कोपे कृते एव सर्वे शत्रवो मृता इति व्यङ्ग्यम् । विशेषस्त्वस्माकं काव्यप्रकाशादिव्याख्यासु ।

अविरलकरवालकम्पनैर्भ्रुकुटीतजनगर्जनैर्महुः । देदृशे तत्र वैरिणां मदः स गतः कापि तत्रैक्षणे क्षणात् ॥ १०२ ॥ तवाह्वे साहसकर्मशर्मणः करं कृपाणान्तिकमानिनीपतः । भटाः परेषां विशारतामगुर्दधत्यवाते स्थिरता हि पाशवः ॥ १०३ ॥ विशार्पते विस्तरतो न वक्तुं जानामि जानन्नपि ते गुणौघान् । यस्यैव योऽसि प्रथमानकीर्ते स एव तद्वानिति निर्भिरुद्धि ॥ १०४ ॥ यशोदयामण्डितकान्तदेहो बाल्येऽपि गोपालजनस्य नेता । गोमण्डलं पासि बलेन युक्तः कथं न राजन्पुरुषोत्तमोऽसि ॥ १०५ ॥ नक्षत्रभू-क्षत्रकुलप्रसूतेर्युक्तो नमोगैः खलु भोगभाजः । सुजातरूपोऽपि न याति यस्य समानता काचन काञ्च-नाद्रिः ॥ १०६ ॥ अखण्डिता शक्तिरथोपमानं न स्वीकृतं न च्छलरीतिरस्ति । अस्पृष्टसदेहविपर्ययस्य कोऽयं तव न्यायनये निवेशः ॥ १०७ ॥ स्वतः प्रकाशो मनसो महत्त्वधर्मेऽशक्तिर्न तथाऽन्यथाधीः । भूरागोपालपदैकभक्तेरन्यैव नैयायिकाता तवेयम् ॥ १०८ ॥ यस्यैवः सयुगयामिनीषु प्रोतप्रतिष्ठा-पतिमौलिरत्नाः । गृहीतदीपा इव भिन्दते स्म खल्वान्धकारे रिपुचक्रबालम् ॥ १०९ ॥ लब्ध्वा यद-न्तःपुरसुन्दरीणां लावण्यनिःस्यन्दमुपान्तमाजाम् । गृहीतसारस्त्रिदशैः पयोधिः पीयूषसदर्शनसौख्यमाप ॥ ११० ॥ यदि त्रिलोकी गणनापरा स्यात्तस्याः समातिर्यदि नायुवः स्यात् । पारैर्पार्ष्णं गणितं यदि स्याद्गणयन्ति शेषगुणोऽपि स स्यात् ॥ १११ ॥ सर्वे विधेया मम भूतत्रैऽस्मिन्निष्येप राजन्वितथो-ऽभिमानः । समुज्ज्वलाः तेऽभिमताऽपि कीर्तिः सर्वत्र कामं रमते स्वतन्त्रा ॥ ११२ ॥ विश्वम्भरः कोऽपि सुरोत्तमानामिति श्रुतं किंतु भवन्तमद्य । विलोक्य राजेन्द्र यदान्यमावात्प्रत्येमि सत्यं नहि ते त्वदन्यम् ॥ ११३ ॥ एतद्यशःक्षीरधिपूरगाहि पतत्यगाधे वचनं कवीनाम् ॥ एतद्गुणानां गणनाऽङ्कपातः प्रत्यर्थिकीर्तिः खटिकाः क्षिणोति ॥ ११४ ॥ देवाधिपो वा भुजगाधिपो वा नराधिपो वा यदि हैहयैः स्यात् । संदर्शनं ते गुणकीर्तनं ते सेवाऽर्जलिं ते तदहं विदध्याम् ॥ ११५ ॥ अत्यादरादध्ययनं द्विजा-नामर्थोपलब्ध्या फलवद्विधाय । क्रतुनतुच्छानवितु तवैषा मीमांसकाद्याधिकृतिः प्रसिद्धा ॥ ११६ ॥ तुच्छान्तराध्यासमसंनिकृष्टमव्यक्षमन्यन्तमनिच्छतस्ते । अख्यातिसख्यानुगतद्विषश्च ख्यातिस्थितानिर्वच-नीयरूपा ॥ ११७ ॥ अन्यार्थमङ्गीकृतवारिपाणौ विशङ्कमानास्तव दाननीरम् । परस्परं दीनमुखा न के वा देवाः सुमेरुं शुशुचुः स्वभूमिम् ॥ ११८ ॥ तवाग्रतो वीरं महीमहेन्द्रं मन्दं गजाः शृङ्खलिनो विमान्ति । आवासदानादरिभूषतीनामाशाऽन्तर्द्वैला इव सापराधाः ॥ ११९ ॥ कामं नृपाः सन्ति सहस्रशोऽन्ये राजन्वतीमाहुरनेन भूमिम् । नक्षत्रताराग्रहसकुलाऽपि ज्योतिष्मती चन्द्रमसैव रात्रिः ॥ १२० ॥ दारिद्र्यदायौदगणाधमेन दीनो द्विजोऽर्धर्णपदं तिसाकृतः । जागर्ति नाथे स्वयि भो द्विजानां विधेहि तथेन सुखं भजे नृप ॥ १२१ ॥ कमलभूतनर्यो वदनाम्बुजे वसतु ते कमलौ करपल्लवे । यपुपि ते रमता कमलौद्भजः प्रतिदिनं हृदये कमलौपतिः ॥ १२२ ॥ उदेति पूर्वं कुसुमं ततः फलं घनोदयः प्राक्तदनन्तरं पयः । निमित्तनैमित्तिकजोरयं विविस्तव प्रसादस्य पुरस्तु सपदः ॥ १२३ ॥ अनेन सर्वार्थिभूतार्थताकृता हृतार्थिनौ कामगवीसुरद्वौ । मिथः पयःसेचनपल्लवाशने प्रदाय

१ घं: करपीति शेषः । अस्माभिस्ति शेषः । इति नागेशभट्टादीनां व्याख्यानं तु हेयमेव, परोक्षत्वानुपपत्तः । २ नत्वानीतवतः । ३ इतस्ततो विलीनम् । ४ हे राजन् । ५ विपरीता बुद्धिः । ६ राजन् । ७ परार्द्धसदृशः ततोऽधिका सङ्ख्या नास्ति अथ यदि ततोऽपि पारं स्यादिति भावः । ८ शत्रुः । ९ सहस्रवाहः । १० दिगजाः । ११ दारिद्र्यस्य दायोदगगं ऋणादिभ्यो नानाविपत्तिरूपः । १२ सरस्वती । १३ लक्ष्मीः । १४ मदनः । १५ विष्णुः । १६ प्रवन्नतायाः । इदं च प्रसादस्य महत्त्वातिशयं सम्भावयितुम् । १७ कामगवी कामधेनुः ।

दानव्यसनं समामृतः ॥ १२४ ॥ मेयि स्थितिर्नम्रतयैव लभ्यते दिगेव तु स्तब्धतया विलङ्घ्यते ।
 इतीव चापं दधदाशुर्गं क्षिपन्नय नय सम्यगुपादिशद्विषाम् ॥ १२५ ॥ नृपः कराम्यामुदतोलयन्निजे
 नृपानय यान्पततः पदद्वये । तदीयचूडाकुरुविन्दैरश्मिभिः स्फुटयमेतत्करपादरञ्जना ॥ १२६ ॥ इदं नृप-
 प्रार्थिभिरुज्झितोऽर्थिभिर्मणिप्ररोहेण विवृध्य रोहणैः । कियद्दिनैरम्बरमाधारिष्यते मुधा मुनिर्विष्यमरुद्धं भूधरम्
 ॥ १२७ ॥ कृतं च गर्वाभिमुखं मनस्त्वया किमन्यदेवं निहताश्च नो द्विषः । तमासि तिष्ठन्ति हि ताव-
 दंशुमान् यावदायात्युदयाद्रिमौलिताम् ॥ १२८ ॥ अनेन पर्यासयताऽश्रुविन्दून्मुक्ताफलस्थूलतमान्स्तनेषु ।
 प्रैत्यर्पिताः शत्रुविलासिनीनामाक्षेपसूत्रेण विनैव हाराः ॥ १२९ ॥ अधीतिवोधाचरणप्रचारणैर्दंशाश्चतस्रः
 प्रणयन्नुपाविभिः । चतुर्दशत्वं कृतवान्कृतः स्वयं न वेद्मि विद्यासु चतुर्दशस्वयम् ॥ १३० ॥ अमुष्य विद्या
 रसनाग्नेर्तकी त्रयीव नीतौऽङ्गुणेन विस्तरम् । अगाहताऽष्टादशतां जिगीषया नवद्वयद्वीपपृथग्जयश्रियाम्
 ॥ १३१ ॥ दिगीशवृन्दांशविभूतिरीशिता दिशा स कामप्रसरायरोधिनीम् । वभार शास्त्राणि दश
 द्वायधिका निजत्रिनेत्रावतरत्वबोधिकाम् ॥ १३२ ॥ पदैश्चतुर्भिः सुकृते स्थिरीकृते कृतेऽमुना के न तपः
 प्रपेदिरे । भुवं यदेकाङ्गिकनिष्ठया स्पृशन्धधार्धर्धेऽपि कृशस्तपस्थिताम् ॥ १३३ ॥ स्फुरद्भुतिर्निस्वनतैर्द्व-
 नाशुगप्रगल्भवृष्टिव्यथितस्य संगरे । निजस्य तेजःशिखिनः परःशता बितेतुर्नृपारमिवायशः परैः ॥ १३४ ॥
 अनल्पदगधारिपुरानलोऽज्यलैर्निजप्रतापैर्वलय ज्वलद्भुवः । प्रदक्षिणीकृत्य जयाय स्रष्टया रराज नीराजनया
 स राजवः ॥ १३५ ॥ सिताशुवर्णैर्वयति स्म तर्द्धुणैर्महाऽसिबेर्ध्नः सहकृत्वरी बहुम् । दिग्गङ्गाङ्गामरण रणा-
 ङ्गणे यशःपटं तद्भटचातुरी तुरी ॥ १३६ ॥ प्रतीपभूपैरिव किं ततो भिया विरुद्धवर्मैरपि भेत्तुतोऽज्झिता ।
 अमित्रजिन्मित्रजिदोजसा स यद्विचारद्वन्द्वचारद्वन्द्ववर्तत ॥ १३७ ॥ अयं दरिद्रो भवितेति वैधर्षीं लिपि
 ललाटेऽर्थिजनस्य जाग्रतीम् । मृषा न चक्रेऽल्पितकल्पपादपः प्रणीय दारिद्र्यदरिद्रता नृपः
 ॥ १३८ ॥ विमज्ज्य मेरुर्न यदर्थिसौकृतो न सिन्धुर्लसर्गजलव्ययैर्मरुः । अमानि तत्तेन
 निजायशोयुग द्विफालवद्धाश्रिकुराः शिरःस्थितम् ॥ १३९ ॥ अजस्रमम्यासमुपेयुषा समं मुदैव
 देवः कविर्नो ध्रुवेन च । दधौ पटीयान्समयं नयन्नय दिनेश्वरैर्भीरुदयं दिने दिने ॥ १४० ॥
 सर्वस्य लोकस्य मनोरथांस्त्व पूर्णान्करोष्येव यदि क्षितीशाः । तर्त्तिक हताशाः पिशुना रुन्ति
 किं नो लभन्ते च जयं द्विपस्त्वत् ॥ १४१ ॥ कीर्तिं मृषैवाभ्यभिचारिणीं ते समुज्ज्वला
 चाद्भुरिमे नरेश । दिगन्तरालेषु च कन्दरासु वालांश्च यूनश्च करोति तुष्टान् ॥ १४२ ॥
 अधोविधानात्कमलप्रवालयोः शिरःसु दानादखिलक्षमासुजाम् । पुरेदमूर्ध्वं भवतीति वेधसा पद
 किमस्याङ्कितमूर्ध्वरेखया ॥ १४३ ॥ सदुत्तस दैवादयं कोऽपि दीन ऋणाब्धौ विलीनो विहीनो

१ यथा धनुः सन्निहितं नमदेव, शरास्तु स्तब्धता दिगन्तरेष्वेवेतीव पुरः स्थितौ नम्रतया,
 अन्यथा दिगन्तरेष्विति द्विषः प्रति बोधनमिति भावः । २ माणिक्य- । ३ सुमेरुः । ४ अगम्यः ।
 ५ यावन्न प्रत्यागच्छेयं तावन्नोत्थातव्यमिति प्रतिज्ञावद् 'कृतवान्' । सुमेरुणा सूर्यमार्गनिरोधे
 करिष्यमाणे तस्य प्रयासस्य-निष्फलत्वात् । ६ पुनः सन्निधापिताः । ७ चतस्रोऽधीत्यादयो दशा
 यासां तासां भावस्तत्त्वम्, चतुर्दशानां भाव इति तु प्रत्यायनमात्रम् । ८ अत्र काङ्करिति बद्धे-
 वेत्यर्थः । ९ प्रस्फुरन्ती १० वेदत्रयीव । ११ व्याकरण/दिभिः, ग्रीवादिभिः, मधुराम्लादिभिर्वेति
 दिक् । १२ कलिः । इदं च सर्वेषां सर्वथा विलयासम्भवावधारणेन वचनम् । १३ प्रकृत-
 (नल) क्षितिप- । १४ शत्रवः । १५ गुणैः उदात्तादिभिः, सूत्रैश्च । १६ वेमा वयनकाष्ठम् ।
 १७ निष्पन्नवस्त्रवेष्टनदण्डः । १८ दारिद्र्यभावम् । १९ याचकभ्यो दत्तः । २० काव्यनिर्मात्रा
 भूशुणा च । २१ पण्डितेन सौम्येन च । २२ दिनेश्वरस्य श्रीतिव श्रीयस्य सः ।

गुणेन । भवत्सन्निधिं सन्निधिं प्राप्य पीनो बभूवाशु मीनो यथा नीरपूरम् ॥ १४४ ॥ कति नो विषया
निमालिताः कति वा भूमिभुजो न शीलिताः । धरणीधर तावकान्गुणानवधार्याजगण गुरु लघुम् ॥ १४५ ॥
तव नित्यमुत्सवपरम्परा भवत्वनिश त्वमित्यमुपकारसादरः । निजकीर्तिकान्तिकलितोज्ज्वले जगत्यथ सत्सु-
तादिभिरलु सुख मज ॥ १४६ ॥ अम्युद्धृता वसुमती दलित रिपूरैः क्रोडीकृता बलवता बलिं राजलक्ष्मीः । एकत्र
जन्मनि कृत यदनेन राज्ञा जन्मत्रये तदकरोत्पुरुषः पुराणः ॥ १४७ ॥ एकस्त्रिधा बससि चेतसि चित्रमत्र
देव द्विधा च विदुषा च मृगादृशां च । ताप च समदरस च रतिं च पुष्पञ्चौर्योष्मणा च विनयेन च
लीलया च ॥ १४८ ॥ शक्तिं प्रमापवति वीर तवोपमान प्रामाण्यमासवचनेषु परैव जातिः । जातौ गुणा
गुणगणाश्रयिणो विशेषा वैशेषिक किमपि दर्शनमद्भुतं ते ॥ १४९ ॥ किं कारणं सुकविराज मृगा यदेते
व्योमोत्पतन्ति विलिखन्ति भुव वराहाः । देव त्वदस्त्रचकिताः श्रयितुं स्थजातिमेके मृगाङ्कमृगमादिधरा-
हर्मेये ॥ १५० ॥ समाव्यमिष्टमुवनामयदानपुण्यसमारम्भस्य वपुरत्र हि विस्फुरन्ति । लक्ष्मीश्च सात्त्विक-
गुणज्वलित च तेजो धर्मश्च मानविजयौ च पराक्रमश्च ॥ १५१ ॥ प्रत्यक्षरक्षतसुधारसनिर्विषामिराशी-
भिरम्यविक्रमूपितमोगभाजः । गायन्ति कञ्चुकविनिहृतरोमहर्षस्वेदोर्मयस्तव गुणानुरगेन्द्रकन्याः ॥ १५२ ॥
भद्रोत्पन्नो दुरधिरौहतनोर्विशालवंशोन्नतेः कृतशिलीमुखसंग्रहस्य । यस्यानुपप्लुतगतेः परवार्णस्य दाना-
म्युसेकसुमगः सततं कैरोऽभूत् ॥ १५३ ॥ माक कुरङ्गरुदशा मधुपानलीला कर्तुं सुहृद्भिरपि वैरिणि ते
प्रवृत्ते । अन्याभिधायि तव नाम विमो गृहीत केनापि तत्र विषमामकरोदवस्थाम् ॥ १५४ ॥ अत्रैत्याय-
तैर्नियमकारिभिरुद्धताना दिव्यैः प्रमोभिरनपायमयैरुपायैः । शौरिभिरुजैरिव चैतुर्भिरदः सदा यो लक्ष्मीविला-
समयनैर्भुवन वभार ॥ १५५ ॥ नानाविधप्रहरणैर्नृप संप्रहारे स्वीकृत्य दारुणनिनादवतः प्रहारान् ।
दृष्टारिवीरविसरेण वसुन्धरेयं निर्विप्रलम्भपरिलम्भविधिर्वितीर्णा ॥ १५६ ॥ अन्तःपुरीयसि रणेऽपि सुतीयसि^१
त्वं पौर जन तव सदा रमेणीयते श्रीः । दृष्टः प्रियाभिरमृतयुतिर्देशमिन्द्रैस्तचारमत्र भुवि सचरसि क्षितीश
॥ १५७ ॥ राजन्विमान्ति भयतश्चरितानि तानि इन्दोर्बुति दधति यानि रसातलेऽन्तः । धीदोर्वले
अतितते उचितानुवृत्ती आतन्वती विजयसंपदमेत्य मातः ॥ १५८ ॥ पौर सुतीयति जन समरान्तरेऽसा-
वन्तःपुरीयति विचित्रचरित्रचञ्चुः । नारीयते समरसीन्नि कृपाणपाणेरालोभ्य तस्य चरितानि सपत्नसेनैः
॥ १५९ ॥ लक्ष्मीं भवान् प्रतिदिन निधिवद्वरेभ्यः सर्वात्मना वितरतीति न नः परोक्षम् । दिव्या अमी
सदसि केलिपरास्तथाऽपि तस्मात्तदाश्रयपदं नृपते मतो मे ॥ १६० ॥ दोर्म्यां तितीर्यति तरङ्गवतीं भुज-
गमादातुमिच्छति करे हरिणाङ्कविन्धम् । मेरुर्लिलङ्घयिषति ध्रुवमेव देव यस्ते गुणान्गादितुमुद्यममादधाति
॥ १६१ ॥ डिमशिशिरयसन्तम्रीष्मवर्षाशरत्सु स्तनतपनयनाम्भोहर्म्यगोक्षीरपानैः । सुखमनुभव राज-

१ एतेन वराहावतारसाम्यं सूचितम् । २ एतेन वृषिहसाम्यं सूचितम् । ३ बलिनो
ये राजानस्तेषां, बलिराजस्य दैत्यस्य च लक्ष्मीः । एतेन वामनावतारसमत्वं सूचि-
तम् । ४ अन्यत्र शृण्णासम्भवात् । ५ भद्रः पवित्रः, तदाख्यं जातिविशेषो गजश्च । ६ वंशः
कुलं, वंशश्च । ७ शिलीमुखः, बाणाः, शराश्च । ८ परेषां वारणे क्षमस्य, उत्कृष्टस्य गज
स्य च । ९ उत्सर्गज- । मद्रजल- । १० दक्षिणहस्तः, शुक्रादण्डश्च । ११ अक्षरुचिः,
आजानुदम्भमानश्च । १२ प्रभाभिः प्रस्फुरद्भिः । किन्तोऽयं भद्रो विश्ववादिवत् । १३ साम-
दानदण्डभेदरूपः चतुःसङ्ख्याकश्च । १४ एतेन निर्भयसत्त्वारित्वं सूचितम् । १५ एतेन
रत्नकन्वं सूचितम् । १६ उपभोगाम्पदत्वं सूचितम् । १७ चन्द्रवत् । एतेन मन्तापदवृत्त्यादि
सूचिनम् । १८ इन्द्रवत् एतेनाप्रतिद्वानाजं सूचितम् । १९ प्रथितलोकोत्तरचरित इति भावः ।
२० अत्रापि अन्तःपुरीयतीत्यादिवद्वचनम् ।

स्वद्विगो यान्तु नाशं दिवसक्रमलज्जाशरीरेणुरङ्गैः ॥ १६२ ॥ विदधतु धरणीशा दानमुधैर्धरायां
प्रभवतु सुजनस्तत्प्रेरकः पुण्यशीलः । निजपरमतहीनः केवल सत्त्वदीनस्त्वमिह नृप कुलीनः कार्यकर्ता
विमासि ॥ १६३ ॥ कवीना सतापो भ्रमणमभितो दुर्गतिरिति त्रयाणां पैश्वर्य रचयसि न तच्चित्रम-
धिरम् । चतुर्णां वेदानां व्यरचि नवतां वीर भवता द्विपत्सेनाजीनामयुतैर्षणि लक्षं त्वमकृथाः ॥ १६४ ॥
समाजे मम्राजां सदसि विदुषा धान्नि धनिना निक्काये नीचानामपि च तरुणीना परिपदि । धय यत्रैव
स्मः क्षणमतिशयस्तत्र शृणुमः स्फुरद्रोमोद्वेगः सुभग भवतः पौन्यकथाः ॥ १६५ ॥ न लोपो वर्णीनां
न खलु परेतः प्रैत्ययविनिर्भितो नास्त्येव कचिदपि न भग्नाः प्रहृतयः । गुगो वा वृद्धिर्वा सतत-
मुपकाराय जगतां मुनिर्दक्षीपुत्रादपि तत्र समर्थः पदविधिः ॥ १६६ ॥ न मिथ्यावादस्ते न च विगु-
णचर्चाश्चभिरतिर्न वा वाग्य किञ्चिद्वचसि न मनोर्द्धं मायिनि मतिः । तथाप्येतच्चित्र यदसि जगतीर्जनिरधुना
त्वमेवैको लोके निगमपरमाणार्थनिपुणः ॥ १६७ ॥ चकोराणा चन्द्रः कुसुमसमयः काननमुवा सरो-
जानां भानुः कुचलपकदम्ब मञ्जुलिहाम् । मयूराणा मेवः प्रथयति यथा चेतसि सुख तथाऽस्माक प्रीतिं
जनयति तगलोकनमिदम् ॥ १६८ ॥ विपत्तिन्त्रोः पार तरगिरसि दीनान् गमयितुं वित्रातुं सम्पूर्णं
द्विजपतिरुचिं चासि दिनकृत् । गुगाना सम्पतिं बहुविधतया नेतुमुद्य त्वमेको राजेन्द्र स्फुरसि नृपते न
त्वदितरः ॥ १६९ ॥ अदातार दानुप्ररमनय विश्वविनय विरुन् रूपात्य विगतजयिन विश्वजयि-
नम् । अर्कुर्य कुल्य त्वामहमवदमाशरचशान्नुपात्रादेत्युक्तिस्त्वयि खलु मृषावादिनि मयि ॥ १७० ॥
यशःसोमानुचैरुपचिनु चक्रोत्प्रगयिनीरसज्ञापाण्डित्यच्छिदुरशशिचामग्रमकरान् । अपि त्वत्तेजोमिस्त-
मसि शमिते रक्षति दिशाम नौ यात्रामेवो नपसि नितयमम्वरमणिः ॥ १७१ ॥ सुरैणा पौताऽसौ स
पुनरतिपुण्यैकद्वयो ग्रहस्तस्यास्थाने गुरुश्चित्तमार्गे स निरतः । कस्तस्यात्यर्थं वहति शतकोटिप्रण-
यितां स सर्वस्य दाता तृणमिव सुरेश विजयते ॥ १७२ ॥ मनोभूर्मुग्धासु क्षिपति यदि वाणावलि-
मसौ कथ ताभिः क्षितास्त्वयि नयनविभ्रेपविशिखाः । अथ ज्ञात भूमः शृणु सुभग शृङ्गारनलिनीधनक्री-
डाहस स्मरमिव विदुस्त्वां मृगदृशः ॥ १७३ ॥ यशश्चन्द्रैर्यत्सुकृतनरकलपद्रुमकरैः पर लक्ष्मीगर्भैर्द्वि-
रदहयत्नादिकलद्वैः । निजैर्दानाम्मोमिर्नयतुलितक्षीरजलधिभिर जीयाज्जीवादधिधरणि सोऽय नरपतिः
॥ १७४ ॥ अयं मर्तण्डः किं स खलु तुरगैः सप्तभिरतः कृशानुः किं सर्वाः प्रसरति दिशो नैष
नियतम् । कृतान्तः किं साक्षान्महियवहनोऽसाविति चिर समालोक्याजौ त्वां विदधति विकल्पान्प्रति-
मटाः ॥ १७५ ॥ तुलावारो धाता वहति वसुधा ईर्ष्यपदवीं फणीशः स्यात्सूत्र कनकशिखरो मौनप-
लिका । तुलादण्डः सत्य यदि भवति दामोदरगदा तथाप्येपोऽशक्यस्तव गुणसमूहस्तुल्यितुम् ॥ १७६ ॥
न तृणादुद्धारेण गुर्गवटने नौश्रुतिशिष्य समाकृष्टौ दृष्टिर्न विपति न लक्ष्ये न च सुवि । नृणां पश्यत्यस्य
कचन विशिखान्किन्तु पतितद्विपद्वक्षः ईर्ष्यैरनुमितिरमूगोचरयति ॥ १७७ ॥ अमुष्योर्वीर्मेतुः प्रैद्यमचम्पू-

१ संतापादीनां त्रयाणाम् । २ क्षयम् । ३ नवसङ्ख्ययाकत्वम्, नवीनत्वं सर्वतस्तेषां
प्रचारसम्पादनात् । ४ दशसहस्रम् । ५ शरव्यं, लक्षसङ्ख्याकम् । ६ उत्तमानां राज्ञाम् ।
७ समुदाये । ८ अकारादीनां, ब्राह्मणदीनां च । ९ अग्रतः, अन्यस्माद्वा । १० सुबादि- । विश्वास- ।
११ स्वतः सिद्धत्वम् । निपतन च । १२ प्रातिपादिकादिरूपाः अमात्यादिरूपाश्च । १३ दाक्षीपुत्रः
पाणिनिः । १४ मायाविनि । १५ जगती पृथ्वी जाया यस्य सः । १६ अकुलीनम् । १७ कुलीनम् ।
१८ मयानाम् देवानां च । १९ पानस्य, रक्षायाश्चकर्ता । २० तोलनीयाधारफलककूपत्वम् ।
२१ 'मण' इति प्रसिद्धः तोलनलाघनविशेषः । २२ आरोपणेन । २३ कर्णविधिः ।
२४ श्वभ्राणि च्छिद्राणि । २५ राज्ञः । २६ प्रसरणशीलः ।

सिन्धुरप्रैरैमि प्रारब्धे वमैथुमिरैवद्यायसमये । न कम्पन्तामन्तः प्रतिनृपमर्दो म्लायतु न
तद्वधूवक्त्राम्भोज भवतु न स तेपा कुदिवसः ॥ १७८ ॥ यशःपूर्णं दूर तनु सुतनुनेत्रोत्पल-
वनीतमस्तन्नाचन्द्रातप तप सहस्राणि शरदाम । इय चास्ता युष्मद्गुणकथनपीयूषपटलश्रितोत्सङ्गानन्दसुर-
नरमुजङ्गा त्रिजगती ॥ १७९ ॥ स्वमुखनिरमिलापः खिद्यते लोकहेतोः प्रतिदिनमथवा ते वृत्तिरेववि-
धैव । अनुभवति हि मूर्ध्ना पादपस्तीत्रमुष्ण शमयति परिताप छायाया सश्रितानाम् ॥ १८० ॥ नियम-
यसि कुमार्गप्रस्थितानात्तदण्डः प्रशमयसि विवाद कल्पसे रक्षणाय । अतनुषु विभवेषु ज्ञातयः सन्तु नाम
त्वयि तु परिसमाप्तं वन्धुकृत्य प्रजानाम् ॥ १८१ ॥ महति महसि तेजोधाग्नि ते भासमाने स्फुरति
वत सुकीर्तिश्चन्द्रमःश्रीस्वदीया । इति तपनसुधाशुस्पर्धिताऽन्योऽन्यमस्त क्षितिपवर गतेति ब्रूहि
मन्येत को नो ॥ १८२ ॥ अमिमतफलदाता त्वं च कल्पद्रुमश्च प्रकटमिह विशेष कञ्चनोदाहरामः ।
कथमिव मधुरोक्तिप्रमसमानमिश्र तुलयति सुरेशाखी देव दान त्वदीयम् ॥ १८३ ॥ अर्काण्डधृतमान-
सव्यवसितोत्सवैः सारसैरकाण्डपटुताण्डवैरपि शिखण्डिना मण्डलैः । दिशः समवलोकिताः सरसनिर्मर-
प्रोल्लसद्भवपुत्रवस्तुनिनीरजनिभूरजःश्यामलाः ॥ १८४ ॥ सहस्रकरपूरणाणिखिलजन्तुवक्त्राभ्युजप्रका-
शकरणादथ प्रबलवैरितेजोवधात् । दरिद्रतिमिरोद्धृतेरखिलभूपचूडामणिर्जगन्मणिरहर्मेणिर्जगदिदं च धत्तः
समम् ॥ १८५ ॥ यशःकरणधोरेणीतुलितरोहिणीवल्लभ त्वया क्षणमुदीक्ष्यते जगति यो दरिद्रो जनः ।
पयोधरमहीधरे नटति तस्य धामश्रुवा रणत्वनककिङ्किणीकलरवेण देव स्मरः ॥ १८६ ॥ यमः प्रतिमही-
श्रुता हुतवहोऽसि तनीर्हृता सता खलु युधिष्ठिरो धनपतिर्धनाकाङ्क्षिणाम् । गृह शरणमिच्छता कुलिश
कोटिभिर्निर्मित त्वमेक इह भूतले बद्धविधो विधाना कृतः ॥ १८७ ॥ आलोकान्तेमतिहततमोवृत्तिरासा
प्रजानां तुल्योद्योगस्तव च सवितुश्चाधिकारो मतो नः । तिष्ठत्येकः क्षणमभिपतिर्ज्योतिषा व्योममध्ये पृष्ठे
काले त्वमपि लभसे देव विप्रान्तिमहः ॥ १८८ ॥ अध्याक्रान्ता वसतिरमुनाऽप्याश्रमे सर्वमोग्ये रक्षायो-
गादयमपि तपः प्रत्यह सचिनोति । अस्यापि धा स्पृशति वशिनश्चारणद्वन्द्वगीतः पुण्यः शब्दो मुनि
रिति मुहुः केषलं राजपूर्वः ॥ १८९ ॥ नैतच्चित्र यद्यमुदविश्यामसामा धरित्रमेकः कृत्स्नो नगरपरि-
घमाशुवाहर्षुनक्ति । आशसन्ते समितिषु सुराः सक्तवैरा हि दैत्यैरस्याधिग्ये धनुषि विजय पीड्यते च
वज्रे ॥ १९० ॥ त्रातु लोकानिव परिणतः कार्येधानस्त्रवेदः क्षात्रो धर्मः श्रित इव तनु ब्रह्मकोपस्य
गुप्त्यै । सामर्थ्यानामिव समुदयः सचयो वा गुणानामाविर्भूय स्थित इव जगत्पुण्यनिर्माणराशिः
॥ १९१ ॥ हेयन्ते यजितजलधरध्यानमेते तुरङ्गा भूर्मि पादैर्यदपि च मुहुर्दक्षिणैरालिखन्ति । यानौत्सुक्यं
यदपि चलनाद्बालैर्धेर्व्यञ्जयन्ति त्वदोर्दण्डद्वितयवशगा तत्समग्रा जयश्रीः ॥ १९२ ॥ दृष्टः साक्षादसुर-
विजयी नैकिना चक्रवर्ती मात्स्यो न्यायः क्रथयति यथा वारुणादण्डनीतेः । पातालेन्द्रादहिमयमथा-
स्त्येव नित्यानुषक्त तन्नः पुणैरजनि भवता धीर राजन्वती भूः ॥ १९३ ॥ राजा चेद्वलिना त्वमेव नृपते
दैत्यस्तु नान्ता पर त्वं चैव पुद्गोत्तमस्त्वदपरस्त्वन्यत्र लोनः क्वचित् । दीप्ता वीक्ष्य महेशता च भवतो
नद्रोऽमवहृज्जया तन्वां हन्त विह्वान नाप्ति शरण नोऽन्यत्र लोकत्रये ॥ १९४ ॥ यत्कीर्त्या धवलीकृत
त्रिभुवन नृत्या जगन्मोहित मन्त्येभ्यः परितोयितः मुचरितैरानन्दिताः सजनाः । पूर्णांशा बहवः कृता

१ गज- । २ करशार्करि । ३ नीहारवर्षणसमये । ४ शत्रुसैनिकाः । ५ कल्पवृक्षः ।
६ धनवस्त्र- । ७ शत्रुनाम् । ८ तज्जनपदानाम् । ९ लोकालोकावधि- । १० इन्द्रसम्बन्धिनि ।
११ मूर्तिमान् । १२ शब्द ऊचन्ति । १३ पुच्छस्य । १४ स्वर्गस्थानाम् । १५ मत्स्यसम्बन्धी ।

वितरणैरेन त्वया याचकास्तस्मै सर्वगुणाश्रयाय भवते दीर्घायुराशास्महे ॥ १९५ ॥ दाने कल्पतरुर्नये
सुरगुरुः काव्ये कविस्तेजसि प्रौढग्रीष्मरविर्धने धनपतिः सत्य दयाया शिबिः । गाम्भीर्ये सारि-
तापतिर्निरुपमे शौर्ये सुमद्रापतिः श्रीमान्वर्मरतिर्महीपतिरय जीयात्सहस्र समाः ॥ १९६ ॥ विद्वन्मानस-
हंसवैरिकमलासंकोचचन्द्रद्युते दुर्गामार्गणनीललोहितसमिस्त्रीकारवैश्वानर । सत्यप्रीतिविधानदक्ष
विजयप्राग्भावभीम प्रभो साम्राज्यं वरवीर वत्सरशतं वैरिञ्चमुच्चैः क्रियाः ॥ १९७ ॥ हस्तन्यस्तकुशो-
दके त्वयि न भूः सर्वसर्हो वेपते देवार्गारतया स कार्जूनगिरिश्रिते न धत्ते मयम् । अज्ञातद्विपमिक्षुकि-
कुलावस्थानदुःस्थायशया वेपन्ते मददन्तिनः परममी भूमीपते तावकाः ॥ १९८ ॥ अर्थिग्रंथवह्नुमवत्फ-
लमरव्याजेन कुब्जायितः सत्यस्मिन्नतिदानमाजि कथमप्यास्ता स कल्पद्रुमः । आस्ते निर्व्ययरत्नसम्पदु-
दयोदप्रः कथ याचकश्रेणीवर्जनदुर्यशोनिविडितनीडरतु रत्नाचलः ॥ १९९ ॥ देव त्वत्करनीरदे दिशि
दिशि प्रारब्धपुण्योन्नतौ चञ्चलकङ्कणरत्नकान्तितडिति स्वर्णामृतं वर्षति । स्फीता कीर्तितरङ्गिणी सम-
भवत्तुता गुणप्रीमभूः पूर्णं चार्थिसरः शशाम विदुषां दारिद्र्यदावानलः ॥ २०० ॥ देव त्वामसमानदान-
निहितैरर्थैः कृतार्थीकृतत्रैलोक्यं फलमारभङ्गुरशिराः कल्पद्रुमो निन्दति । टङ्कच्छेदनवेदनाविरमणात्संजात-
सौख्यस्थितिः प्राचीनवणिताङ्गरोहणतया श्रीरोहणैः स्तौति च ॥ २०१ ॥ गण्डौ पाण्डिमसात्तनूस्त-
निमसात्पक्षावली बाष्पसात्कीरः पञ्जरसान्मनोऽपि हरसात्कण्ठोऽपि कैवल्यसात् । आसन्देव चैर्मूवरेण्य
भवतः प्रत्यर्थिवामभ्रुवां कोदण्डे पारिवेषभाजि विजयश्रीसाधने यौधेने ॥ २०२ ॥ देव त्व मलयाच-
लोऽपि भवतः श्रीवैष्णवशास्त्री भुजस्तस्मिन्कालभुजङ्गमो निवसति स्फूर्जत्कृपाणच्छलात् । एष स्वाङ्गमन-
गल रिपुत्स्नकन्धेषु सघट्टयन्दीर्घव्योमविसारि निर्मलयशोनिर्भो^१ कमुन्मुञ्चति ॥ २०३ ॥ कर्पूरप्रतिपन्थिनो
हिमगिरिप्रावाप्रसवर्षिणः क्षीराम्भोनिधिमध्यगर्मजयिनो गङ्गाघसर्वकषाः । स्वच्छन्द हरिचन्दनद्युतितुदः
कुन्देन्दुसवादिनस्तस्यासनरविन्दकन्दरुचयोऽनेके गुणाः केचन ॥ २०४ ॥ मन्ये स्पर्शमणिं तथैनम-
तुल पाणि द्विजाम्यर्चने दुर्वर्णान्यपि भिक्षुभालफलकान्यासन्सुवर्णानि यत् । तच्चित्र परमत्र मित्र
भवता दत्ताः स्वहस्तादिना दुर्वर्णा न सुवर्णतामुपगताः क्षुद्रास्तु मुद्राः कथम् ॥ २०५ ॥ संततश्रम-
हारशीतलतले पुण्याश्रमालकृतावुषदैवदवानलेन कलिते विद्वत्तत्त्वानां चये । सवो वर्ष सुवर्णवारिद बिभो
स्वर्णाम्बुधारास्ततो विश्वव्यापियशः शिरोऽवनिमृतामाक्रम्य नन्दानिशम् ॥ २०६ ॥ इन्दुस्त्वद्यशसा
जितोऽवनिपते भौसानिधिस्तनसा कन्दर्पो वपुषा सुधाजलनिधिवाचो विलासेन च । तथ्य ते जयशी-
लमेतदधुना त्वद्दानमदैन्ययोर्मध्ये कं ननु जेष्यतीति विषये दोलायते मे मनः ॥ २०७ ॥ यः पृष्ठ
युधि दर्शयत्यरिमटश्रेणीषु यो वक्रतामस्मिन्नेव बिभर्ति यश्च किरति क्रूरध्वनिं निष्ठुरः । दोष तस्य
तथाविधस्य मजतश्चापस्य गृह्णन्पुण विख्यातः परमेष एव नृपतिः सीमा गुणप्राहिणाम् ॥ २०८ ॥
देव- त्वं जय यस्य राजति महाराष्ट्रीकुचोच्च कुल लाटीवाङ्मृदु नर्म चेदिवनितानामीगभीर
मनः । आभीरीकटिविस्तृता मत्तिसिगौडीकचस्यामलः कणाटीरतिनिष्ठुरो रणरसः कीरीमुखार्म
यशः ॥ २०९ ॥ ते^२ कौपीनधनास्त एव हि पर धौत्रीफलं मुञ्चते तेषां द्वारि नैदन्ति-

१ कुरु । २ अतिसहजनीला, पृथ्वी च । ३ देवाभितत्वेन, देवतानां स्थानभूतत्वेन
च । ४ सुमेरुः । ५ अमृतं जलम् । ६ ग्रामः समूहः । ७ सुमेरुपर्वतः । ८ हे सेनापते । ९ शत्रुवनि-
तानाम् । १० परिवेषो धनुषो मण्डलीकरणम् । ११ सङ्ग्रामे । १२ चन्दनतरुः । १३ निर्मोकः
सर्पत्वक् । १४ सूर्यः । १५ कौपीनधना इति कौ (पृथिव्यां) पीन (अतिशयित) धना इति च
च्छेदः । १६ धात्री वृक्षविशेषः, पृथिवी च । १७ नेति पृथक् पदमपि ।

वाजिनिवहास्तैरेव लब्धाः क्षितिः । तैरैतत्समलकृतं निजकुल किंवा बहु भूमहे, ये दृष्टाः परमेश्वरेण
मवता दृष्टेन तुष्टेन वा ॥ २१० ॥ साशङ्कस्य समाकुलीकृतमतेरत्यन्तनिस्तेजसश्चिन्नाङ्गस्य, विकम्पमा-
नहृदयस्याखण्डमन्योर्धशम् । लब्धाः सत्यजतः क्रम विपृशतो विघ्नान्बहून्पश्यतः केशो योऽर्थिजनस्य वक्तु-
मनसो मा भूत्स्व त्वे विद्विषाम् ॥ २११ ॥ नो कामः प्रतिद्वन्द्यते प्रणयिषु स्वप्नेऽपि नाथ त्वया नैवावः
कुरुष्वैव द्विरसर्गा व्यालौ न ते बह्वभाः । नो बह्वयस्तव मूर्तयो न च तनुर्नैत्य जडानुग्रहव्यग्रा नो
विषमौ च दृक्त्वमथ च ख्यातः क्षितावीश्वरः ॥ २१२ ॥ संप्रामाङ्गणमागतैन मवता चापे समारो-
पिते देवार्कण्य येन येन सहसा यद्यत्समासादितम् । कोदण्डेन शराः शरैरारिशिरस्तेनापि भूमण्डलं
तेन त्व.मवता च कीर्तिरतुला कीर्त्या च लोकत्रयम् ॥ २१३ ॥ हारानाहर देव चन्द्रधवलानो
चेत्पयोधेस्तटी सप्राप्ते त्वयि सैन्यवारणगणैर्मिजद्विरक्षोमितम् । सिन्दूरारुणमम्बु मेघपटलीपीतोऽञ्जित
शुक्तिषु स्वल्पैरैव दिनैः कारिष्यसि महीमाताम्रमुक्ताफलम् ॥ २१४ ॥ कृष्णात्घ्न घनमण्डलस्य गलितं
लम्ब मुखे त्वद्विषां विद्युदाम जगाम तावकमर्ति गर्जिर्मवदुन्दुमिमः । वृष्टिस्त्वत्पारिपन्थिपार्थिववधूनेत्रेषु
चक्रे स्थितिं चाप ते वसुधाधिनाथ बलमिच्छोदण्डकान्तिः श्रिता ॥ २१५ ॥ नालिङ्गन्ति
कुचद्वयं मवदिमप्रोत्तुङ्गकुम्भद्वयत्रासाद्रेणिलतासु नैव दधति प्रीतिं तवासिञ्जमात् । झूमङ्गान्मवदीयदु-
र्ध्वधनुर्भ्रान्त्या मजन्ते न ते वैरिस्त्रोणिमुजो निजाम्बुजदशां भूमण्डलाखण्डल ॥ २१६ ॥
अस्य क्षोणिपतेः परीर्धपरया लक्ष्मीकृताः संख्यया प्रज्ञैचक्षुरवेक्ष्यमाणवधिरश्रान्याः किला-
कीर्तयः । गीयन्ते स्वरमष्टमं कलयता जातेन वच्योदरान्भूकाना प्रेक्षरेण कूर्मरमणीदुग्धो-
दधे रोषसि ॥ २१७ ॥ द्वारं खड्गिमिरावृतं बहिरपि प्रस्विन्नगण्डैर्गजैरन्तः कैन्दुकिमिः, स्फुर-
न्मणिधरैरध्यासिता भूमयः । आक्रान्त महिषीभिरेव शयनं त्वद्विद्विषां मन्दिरे राजन्सैव
चिरंतनप्रणयिनीशून्येऽपि राज्यस्थितिः ॥ २१८ ॥ शौर्यं केसरिणा परोपकरणं कल्पद्रुमे-
णार्पित लावण्यं मकरध्वजेन च शरच्चत्रेण शुभ यशः । धैर्यं ते कमठाधिपेन विपुलं गाम्भीर्यमम्भो-
धिना सौभाग्यं तु तवैव केवलमिदं तत्केन नो विद्यहे ॥ २१९ ॥ शैलेन्द्रो निजमारपीडिततरामेवावनिं
कुर्वते ख्याता दिक्षु गजाधिपा अपि तथाभूताः स्थविष्ठाः परम् । इत्यस्माद्यदि निर्मेरा वसुमती राजंस्त्व-
देवास्थिता त्व चैवैक इमा विमर्षि न जडे मृत्त्व पशौ वा मतम् ॥ २२० ॥ क्षाम क्षामसमस्त्वमत्र
जगति ख्यातोऽसि यत्सर्वदा रूपेणैव महीपते तव धनुःपाण्डित्यमन्यादृशम् । त्वं यस्मिन्विशिख विमु-
ञ्चसि तमेवोद्दिश्य मुक्तत्रैपं त्रुव्यत्कञ्चुकमुद्रतस्प्रहमहो धावन्ति देवाङ्गनाः ॥ २२१ ॥ सर्वं लुण्ठितं-
मुद्रतैस्तव मदैस्तेन द्विषत्सुमुवखाणाय त्वयि योजिताञ्जलिपुट काकृत्तिमातन्वते । नाण दूरत एव तिष्ठतु
मनस्तासां त्वया लुण्ठितं तद्गम्भीरं वदामि कुप्यसि न चेत्साधोरयं कः क्रमः ॥ २२२ ॥ कोदण्डस्तव

१ हानिः, पृथिवी च । २ समलं (मलिनं) कृतमिति समलङ्कृतमिति च । ३ धर्मं,
वृषभं च । ४ द्विभाषिणः, द्विजिह्वाश्च । ५ दुर्जनाः, सर्पाश्च । ६ मूढेषु कृपापराः, जल-
रूपाया गङ्गाया शिरसि धारणपरा च । ७ अलुरक्तत्वानलुरक्तत्वाभ्यामेकरूपत्वाद्गृष्टा पक्ष-
पातिनीति यावत् । त्रिसङ्ख्याकत्वेन समसङ्ख्याकत्वमदधानेति च । ८ हे राजन् । ९ इन्द्र-
१० परार्थेति अन्तिमसङ्ख्यायाः सङ्केतः । ११ अन्धः । १२ सङ्ग्राह्येन । १३ तटे । १४ खड्ग-
धारिभिः, गण्डकैश्च । १५ वृद्धैः किङ्करविशेषैः, सर्पैश्च । १६ महाराज्ञीभिः, पशुविशेषज्ञीभिश्च ।
१७ निर्लेजं यथा स्यात्तथा । १८ अन्तरसः, सूर्यमण्डलं विभिन्नं स्वर्गं तेषां गतत्वात् ।

हस्तगो हृदि बलवर्तिस्त्व द्वेपिणां त्व दाता रमसेन मार्गेणगणैस्तानेर्षं ससेषते । देव त्वं तु जयस्यमित्र-
निवहं ते ग्रान्ति वैकुण्ठतां संप्राप्ते तव भूपते महदिदं चित्रं समालोक्यते ॥ २२३ ॥ मेदिन्या विषमेषु-
रित्यनुदिनं शृङ्गारवीरोद्गताचार्यः श्रीजगतीपतिः कमलदृक्कैर्नाम नो गीयते । शय्यायां च रणाङ्गणे च
पतिताः सीदन्ति निश्चेतनाः कामिन्यश्च विरोधिनश्च शतशो येनामुना खण्डिताः ॥ २२४ ॥ दोर्दण्ड-
यज्जुण्डलीकृतलसत्कोदण्डचण्डाशुगन्धस्तोदण्डविपक्षमण्डलमथ त्वा वीक्ष्य मय्येरणम् । वल्गाद्वापिडवमुक्त-
काण्डबलयज्वालावलीताण्डवप्रस्यत्वाण्डवरुपाण्डवमहो को न क्षितिशः स्मरेत् ॥ २२५ ॥ को दण्ड
न ददाति देव भवते कोदण्डमातन्वते को नारातिरूपेति पारमुदधेः कोणारुणे लोचने । का कुञ्चान्त-
रमेत्य वैरितरुणी काङ्कं न वा मापते राजन्गर्जति वारणे तव पुरः को वा रणे वर्तताम् ॥ २२६ ॥
दृष्ट्वा मण्डलमध्यलम्पमुलिङ्घेत्तण्डलक्षस्फुरत्तकोदण्डलसल्लतेषु लहरीः को न क्षमाखण्डल । स्वारात्ताण्डवमा-
गकाण्डवनभुग्वाराज्वलत्वाण्डवक्रुष्यत्याण्डवकाण्डवर्षमतुल ब्रह्माण्डवर्त्म स्मरेत् ॥ २२७ ॥ आलान जय-
कुञ्जरस्य दृपदा सेतुर्विषद्वारिधेः पूर्वोद्भिः करवालचण्डमहेसो लीलोपधैर्न श्रियः । सप्रामाधृतसागप्रमथ-
नक्रीडाविधौ मन्दरो राजन्नाजति वैरिराजवनितावैषम्यदस्ते भुजः ॥ २२८ ॥ लावण्यौकसि सप्रतापग-
रिमप्यग्रेसरे त्योगिनां देव त्वय्यवनीमरक्षमभुजे निष्पादिते वेशसा । इन्दुः किं घटितः किमेव विहितः
पूर्व किमुत्पादितं चिन्तौर्त्नमहो मुधैव किममी सप्राः कुलक्षमाभृतः ॥ २२९ ॥ नानाभूषणभूषितः
प्रतिमर्थोपात्रं प्रभूता स्थितिर्भासक्तकरो मवाधिकवचिर्भूरीकृताश्वद्विपः । शश्वत्संगतमासमानमुकुटो दिक्षु
प्रवृद्धादस्त्वं राजेन्द्र रिपुस्तवापि नितरां भेदः पर भेदकृत् ॥ २३० ॥ प्रत्यावासकसज्जतां प्रथमतस्त्वा
योद्धुमुत्कण्ठिता योधास्तेऽभिचिता मनागरिर्चेष्टः स्वाधीननाथौ स्थिता । मीर्त्यो प्रोषितमैर्तुका सम-
वत्त्वत्सायकैः खण्डितौ दूरादन्तरितौ विधाय कलह हा विप्रलम्भौ विदे ॥ २३१ ॥ प्रार्थेयं स्वत
एव नैव परतो विज्ञायते मानता शब्दस्यापि यथार्थता स्तुतिचचोराशेर्भोवृत्तयः । विश्वव्यापकता
गतो न च महानन्यो भ्रमः कापि ते नास्ते देवमतं किमस्ति भवतः शास्त्रेषु न ज्ञायते ॥ २३२ ॥
प्रामाण्यं परतः स्वतोऽपि भवतो विज्ञायते सन्मते भूमीन्द्र प्रचुरक्षणास्थिरतया र्थेर्णाश्रिंर स्थापिताः ।
सर्वज्ञैकसदीश्वरोऽपि न परं ब्रूते भवानाश्वरं तत्रैयाधिकनायकस्य भवतो मीमासकत्व कुतः
॥ २३३ ॥ एकं वस्तु पदस्ति विश्वजनताऽऽनन्दप्रमोदात्मक सत्यं तच्चैवमीति वाक्यमखिलं

१ पीडा । २ उदारः, छेत्ता च । ३ याचकगणः, वाणपुञ्जश्च । ४ तवद्वेपिणः । ५ योगिनामिव
सङ्ग्रामे मृतानां दिव्यपदभाक्त्वात् । ६ कामदेवः । ७ सपत्नीसम्भोगचिह्नितमियदर्शनतो
म्लानाः, हताङ्गाश्च । ८ सङ्ग्राममध्ये । ९ गजे । १० बन्धनसाधनम् । ११ पाषाणानां पारगमनाय
कल्पितो मार्गः । १२ उदयाचलः । १३ खड्गरूपसूर्यस्य । १४ 'तकिचा' इति भाषायाम् ।
१५ दानकारिणाम् । १६ सूर्यः । १७ चिन्तामणिः । १८ मर्यादागिरयः । १९ भयङ्करत्वाविषयः ।
२० शत्रुसेना । २१ स्वाधीनपतिका नायिका, अनुकूलाधिपतिका - च । २२ आघातभयात् ।
२३ यस्याः पतिर्देशान्तरं प्रयातः । सेनाध्यक्षाज्ञां परिभूयान्यत्र पलायिता च । २४ यया स्वस्याः
प्रियः सपत्नीसम्भोगचिह्नं दधानो दृष्टः स्यात्तादृशी, विच्छिन्ना च । २५ कलहान्तरिता नायिका
यस्या नायकेन समं केनापि कलहेन सम्बन्धो व्यवहितः । आज्ञाभङ्गादिकलहद्वारा व्यवहिता च ।
२६ नायकेन प्रतारिता, अधिपतिना सङ्कटावसरेऽरक्षिता च । २७ वेदानां स्वतः
प्रामाण्यं, धर्मशास्त्रादीनां तु वेदभूलत्वेनैवेति स्वतः परतश्च प्रामाण्यद्वैविध्यम् । शब्दप्रामाण्यं
चात्रसम्बन्धित्वं नियतं, परसम्बन्धित्वे तु व्यभिचरितम् । २८ अकारादयो आक्षणादयश्च ।
२९ अन्यं कर्त्तारं शत्रुं च । ३० 'तत्' 'त्वम्' 'असि' इति पदत्रयम् । अत्र जहदजहत्स्वार्थया कृता-
णया ब्रह्मजीवयोरैक्यं प्रतिपाद्यते चेतनानन्दसद्भावैवभेदात्, अल्पानल्पत्वविवेकोपेक्षणाच्च ।

त्वयैव विश्राम्यति । त्वामाकर्ण्य न किञ्चिदन्यदवनीशृङ्गारो मो मन्यते त्वय्याते जनकादिकीर्तिजनके किं
ज्ञानमीमांसया ॥ २३४ ॥ त्वद्वाणेषु यमो जयेषु निर्भमः पाँते स्थिरं चासनं भ्रान्तौ श्वासविनिर्ग्रहो
गुणगणे प्रत्याहतिः श्रीमतः । ध्यानं शूलिनि धारणा च धरणेर्धमे समाधिर्यतस्तर्जिर्विण्णहृदः किमीश्वर-
परे बाञ्छन्ति पार्तञ्जले ॥ २३५ ॥ दृष्टान्तो न तवास्ति वाचि न च ते सदेहलेशः कचिद्वयाजमेक्तिर्न
कदापि शास्त्रकलने नैवालुमाने रुचिः । सामान्यं च विशेषवन्न मनुषे नाक्षेपबुद्धिर्भनाग्न्याघातोऽपि न
वा मुखेऽप्यथ कथं साहित्यतर्कज्ञता ॥ २३६ ॥ मेघो माति जलेन मौस्तु पयसा विद्वन्मुखं माषया
तारुण्येन च कामिनी मधुरया वाण्याऽपिकः खं जलात् । मालिन्यान्नयनं श्रिया च सदनं ताम्बूलरा-
गान्मुखं ब्रह्माण्डं सकल त्वया नरपते माति स्म चित्रं महत् ॥ २३७ ॥ दारिद्र्योपहतो तथा घनघनं
चान्द्री चकोरः प्रमां कामार्तस्तस्मिन् क्षुधापरिगतः सद्वयञ्जनं भोजनम् । सच्छिष्यः सुगुहं वियोगविधुरो
वत्सो यथा मातरं तद्वदः सततं स्मरामि मनसा मद्वत्सलाञ्छ्रीमतः ॥ २३८ ॥ आं ज्ञातं वृषते
त्वमेव निखिलां नित्यं विमर्षि क्षितिं शैलेन्द्राः स्वयमेव दुर्भरमरास्तैः प्रत्युताघो व्रजेत् । अस्याशो-
द्धरणे क्षमोऽपि न परस्त्वत्तो वराहादिकः पश्चादेर्भरणक्रियानिपुणता नैव प्रमागोचरः (नामास्या वसुधेति
चापि नियतं त्वत्सङ्गतो नान्यथा) ॥ २३९ ॥ लक्ष्मीस्ते सदने सदा विहरतां वित्ते च चिन्ताम-
णिः स्वर्गेलुस्तव गोकुले सुरतस्त्रारामभूमौ तव । वाणी ते वदने दया नयनयोर्दानं करो त्वान्वहं
विष्णुभ्रेतसि ते मतिश्च वसता कीर्तिश्च लोकत्रये ॥ २४० ॥ गङ्गायैत्यसितापगौ फणिगणैः शेपीयसि
श्रीपतिः श्रीर्कण्ठीयसि कैरैर्धीयसि कुलं नीलोत्पलानां च वै । कर्पूरीयसि कज्जलं पिककुलं लीलामराली-
यसि स्वः कुम्भीयसि कुम्भीनामपि घटा त्वत्कीर्तिसघटतः ॥ २४१ ॥ लक्ष्मीस्ते हृदि भारती च । वदने मौलौ
सदा केशवश्चण्डी ते भुजदण्डयोरुगुणनिधे गेहे कुबेरस्थितिः । चित्तं नाथ तवास्तु धर्मसदनं दानप्रसङ्गः करो
सर्वास्ते विपदः प्रयान्तु विपिने त्वं दीर्घजीवी भव ॥ २४२ ॥ आयुर्द्विमुपैतु ते नरपते हेमन्तरात्रि-
र्यथा लोकानां प्रियवर्धनो भव सदा हेमन्तसूर्यो यथा । लोकानां भयवर्धनो भव सदा हेमन्ततोयं यथा
नाशं यान्तु तवारयोऽपि सततं हेमन्तपद्मं यथा ॥ २४३ ॥ यद्वाहू बहतः पराक्रमहतप्रत्यर्थि सौमन्ति-
नीचक्षुःकज्जलकालिकाभिष्वधनुर्मौर्वीकिण्ड्यामिकाम् । यदोर्दुर्भेदकर्मकार्मुकगुणप्रोत्तालकोलाहलैर्वैरिस्त्रीक-
लमेखलकलकलाः पीता श्वास्त गताः ॥ २४४ ॥ सौन्दर्यं मदनादपि प्रथयति प्रौढिप्रकर्षं पुरा मेचारं
मदनारिम्यधरयत्युदामदोःश्रीलितम् । मुग्धत्वं मदनारिमौलिशशिरोऽप्युत्कर्षमालम्बते मूर्तैस्तत्किमसौ
रसैर्विरचितः शृङ्गारवीरादुसुतैः ॥ २४५ ॥ आदाय प्रतिपक्षिं कीर्तिनिबहान्ब्रह्माण्डभूषान्तरे निर्विघ्नं धमता
नितान्तमुदितैः स्वैरेव तेजोऽग्निभिः । तच्चाद्यप्युटपाकशोधितमिषं प्राप्तं गुणोत्कर्षिणां पिण्डस्थं च महत्तरं
च भवता निःक्षारतारं यशः ॥ २४६ ॥ व्यास्य नैकतया स्थितः श्रुतिगणं जैन्मी न वल्मीकतो
तामौ नामवमच्युतस्य सुमहद्वाच्यं च । नामाविषम् । चिचार्था न बृहत्कथामचकथं सुत्राणि नासं गुह-

१ कालः । २ नियतत्वं, धर्मविशेषश्च । ३ विपत्तौ शत्रूणामाक्रमणे च । ४ धैर्यस्या-
ङ्गुणस्त्वात् । ५ भ्रमणे मिथ्याज्ञाने च । ६ प्राणायामः । ७ प्रत्याहारः सङ्ग्रहणपरत्वम् ।
८ पतञ्जलिप्रोक्ते । ९ कज्जलपादितत्वात् । १० गङ्गेवाचरति । ११ यमुना । १२ कुष्णसर्पगणः ।
१३ महेश्वर इवाचरति । १४ कुसुदं श्वेतमेव भवतीति तथोक्तिः । १५ स्वः कुम्भी देरावतः, स्व
(श्वेतिम्ना) इवाचरति । १६ गजानाम् । एषां प्रायोऽलितत्वात् । १७ सम्पत्त्या, धनाविषय-
प्रतिस्पर्धित्वात् । १८ सदनमासादनं, ग्रहणमिति भावः । १९ शत्रुस्त्री । २० शत्रु- । २१ जातः ।
२२ इन्द्रे ।

देव त्वद्गुणवृन्दवर्णनमहं कर्तुं कथं शक्नुयाम् ॥ २४७ ॥ एकाभूत्कुसुमायुषेषुधिरिव प्रव्यक्तपुद्गावली
 जेतुर्मेङ्गलपालिकेव पुलकैरन्या कपोलस्थली । लोलाक्षीं क्षणमात्रमाविविरहकेशासहं पश्यतो
 द्रागाकर्णयतश्च वीर भवतः प्रौढाह्वाडम्बरम् ॥ २४८ ॥ येषां दोर्वलमेव दुर्वलतया ते संमतास्तैरपि
 प्रायः केवलनीतिरीतिशरणैः कार्यं किमुर्वीश्वरैः । ये क्षमाशक्त पुनः पराक्रमेनयस्वीकारकान्तक्रमास्ते
 स्युर्नैव भवादृशास्त्रिजगति द्वित्राः पवित्राः परम् ॥ २४९ ॥ अत्युच्चाः परितः स्फुरन्ति गिरयः सैरा-
 स्तथाऽम्भोधयस्तानेतानपि विभ्रती किमपि न क्लान्ताऽसि तुभ्यं नमः । आश्चर्येण मुहुर्मुहुः स्तुतिमिति
 प्रस्तौमि यावद्भुवस्तावद्विभ्रदिमां स्मृतस्तव भुजो वाचस्ततो मुद्रिताः ॥ २५० ॥ येषां कण्ठपरिग्रहप्रण-
 यितां संप्राप्य धाराघरस्तीक्ष्णः सोऽप्यनुरज्यते च कमपि स्नेहं परामोति च । तेषां सगररङ्गसक्तमनसां
 राज्ञां त्वया भूषते पांशूनां पटलैः प्रसाधनविधिर्निर्वर्त्यते कौतुकम् ॥ २५१ ॥ द्वेष्याकीर्तिकलिन्दशै-
 लसुतया नद्याऽस्य यदोद्वेयीकीर्तिश्रेणिमयी समागममगाद्गङ्गा रणप्राङ्गणे । तत्तस्मिन्विनिमज्ज्य वैहुजमटै-
 रारम्भि रम्भापरीरम्भानन्दनिकेतनन्दनवनक्रीडादराडम्बरः ॥ २५२ ॥ अस्मिन्दिग्विजयोद्यते पतिरय
 मे स्तादिति ध्यायति कम्प सात्विकमाभर्मञ्चति रिपुक्षोणीन्द्रदारा धरा । अस्यैवाभिमुख निपत्य समरे
 यास्यद्विर्हर्षं निजः पन्था भास्वति दृश्यते बिलमयः प्रत्यर्थिभिः पार्थिवैः ॥ २५३ ॥ विद्राणे रणच-
 त्वरादरिगणे व्रस्ते समस्ते पुनः कोपात्कोऽपि निवर्तते यदि भटः कीर्त्या जगत्युद्धटः । आगच्छन्पि
 संमुखं विमुखेतमेवाधिगच्छत्यसौ द्रागेतच्छुरिकारयेण ठणिति च्छिन्नापसर्पच्छिः ॥ २५४ ॥ हित्वा
 दैर्त्यरिपोरुरः स्वमवन शून्यत्वदोषस्फुटासीदन्मर्कटकीटकृत्रिमसितच्छत्रीभवत्कौस्तुभम् । उज्झित्वा निज-
 सद्य पद्ममपि तद्यत्तावेनेद्वीकृतं व्रतातन्तुमिरन्तरथ भुजयोः श्रीरस्य विश्राम्यति ॥ २५५ ॥ सिन्धोर्जै-
 र्त्रयं पवित्रमखजत्तत्कीर्तिपूर्ताद्भुतं यत्र स्नान्ति जगन्ति सन्ति कर्षयः के वा न वीचयमाः ।
 यद्विन्दुश्रियमिन्दुरश्चति जल चाविश्य दृश्येतरो यस्यासौ जलदेवतास्फटिकैर्भूर्जार्गति र्योगेश्वरः ॥ २५६ ॥
 युद्धा चाभिमुखं रणस्य चरणस्यैवादसीयस्यै वा बुद्धाऽन्तः स्वपरान्तर निपततामुमुच्य बाणावलीः । छिन्नं
 वावनतीमवलिजमियः खिल मरेणाथवा राज्ञाऽनेन हठाद्विलोठितमभूद्भूमावरीणां शिरः ॥ २५७ ॥
 राज्ञामस्य शतेन किं कलयतो हेति शैतघ्नी कृतं लक्षैर्लक्षमिदो दृष्टैव जयतः पर्वानि
 पक्षैरलम् । कर्तुं सर्वपरच्छिदः किमपि नो शक्यं परैर्येन वा तत्संख्यापगम विनाऽस्ति
 न गतिः काचिद्वैतैतद्विषाम् ॥ २५८ ॥ क्षीरोदन्वदपः प्रमथ्य मथितादेशेऽमरैर्निर्मिते
 स्वाक्रम्य खजतस्तदस्य यशसः क्षीरोदसिद्धान्नम् । केषां नाजनि वा जनेन जगतामेतत्कवित्वामृत-
 स्रोतः प्रोतपिपासुकर्णकलसीमाजाऽमिषेकोत्सवः ॥ २५९ ॥ निर्विशनुटितारिवारणघटाकुम्भास्थिकूटा-
 षटस्थानस्थायुकमौक्तिकोत्करकिरः कैरस्य नायं करः । उन्नीतश्चतुरङ्गसैन्यसमरत्वरङ्गचतुरङ्गक्षुरक्षुण्णासु क्षितिषु
 क्षिपन्निव यशः क्षोणीर्जिबीजव्रजम् ॥ २६० ॥ यत्कस्यामपि भौजुमान् कैकुभि स्थेमौनमालम्बते

१ नयापेक्षया पराक्रमस्याभ्यर्हितत्वद्योतनायैव पूर्वपश्चाद्भावः । २ विस्तृताः । ३ खड्गः ।
 ४ तैलं, मित्रतां च । ५ क्षत्रियवीरैः । ६ अप्सरोविशेषः । इदमप्यन्यासामुपलक्षणम् । ७ प्राप्नोति ।
 ८ स्वर्गलोकात् । ९ पराङ्मुखत्वम् । १० नारायणस्य । ११ 'मफड्डी' इति भाषायाम् । १२ बद्धम् ।
 १३ 'नापर्वणि स्पृशेति' इति सिन्धोरपेक्षया कीर्तः सर्वदा पवित्रत्वान्जेषुत्वम् । १४ काव्य-
 निर्मातारः । के-जले वयः, पक्षिणश्च । १५ मौनिनः । १६ नेत्राविषयः । १७ स्फाटिकः । १८ लिङ्गा-
 कारो महेश्वरः । १९ अनुप्यायमिति तस्य । २० निजापरयोस्तारतम्यम् । २१ शङ्कम् ।
 २२ पर्याप्तम् । २३ शरब्धं, लक्षसङ्ख्याकं च । २४ पद्मसङ्ख्याकानि, कमलानि च । २५ पराङ्मुख-
 त्वया, परेवामङ्गेन च । २६ वृक्षः । २७ सूर्यः । २८ दिशि । २९ स्थिरत्वम् ।

जातं यद्धनकानैकशरणप्राप्तेन दावाग्निना । एषैतद्भुजतेजसा विजितयोस्तावत्तयोरौचित्यं धिक् वाडव-
मम्मसि द्विषि मिथ्या येन प्रविष्ट पुनः ॥ २६१ ॥ आत्मन्यस्य समुच्चितीकृतगुणस्याहोतैरामौचित्यं
यद्वाचान्तरवर्जनादजनयद्भूजानिरेष द्विषाम् । भूयोऽहक्रियते स्म येन च हृदा स्कन्धो न यश्चानमत्तन्मर्माणि
दलंदेलं समिदलकैर्मौणबाणव्रजः ॥ २६२ ॥ यद्गुरुः कुरुतेऽभिषेर्जनमयं शक्रो भुवः सा ध्रुवं दिग्दाहैरिव
मत्समिर्मघवता छष्टैर्धृतोद्धूलना । शमोर्मा बत सान्ध्यबेलनटन भाजि व्रत द्रागिति क्षोणी नृत्यति मूर्तिर-
ष्टपुषोऽस्रमृष्टिसन्ध्याधिया ॥ २६३ ॥ प्रागेतद्वपुरामुखेन्दु खजतः सप्लुः समप्रस्तिर्वेषा कोषः शोषमगादगाध-
जगतीशिव्येऽप्यनस्थापितः । निःशेषद्युतिमण्डलव्ययवशादीषल्लैर्मैरेष वा शेषः केशमयः किमन्वतमस्तो-
मैस्ततो निर्मितः ॥ २६४ ॥ अस्यारिप्रकर्षः शरश्च नृपतेः सल्लेये पतन्तावुमौ सीत्कार च न स-
मुखौ रचयतः कम्प च न प्राप्तुवः । तद्युक्तं न पुनर्निवृत्तिरुभयोर्जागर्ति यन्मुक्तयोरेकस्तत्र भिनत्ति
मित्रैर्मर्परश्चाभिवमित्यद्भुतम् ॥ २६५ ॥ एतस्योजतसर्वकर्मकृतिनश्चैलोक्यचूडामणेः शशुब्रह्मपुरदरप्रभ-
तयः स्तुत्यै न शक्ता यदि । देवः पद्मार्णवको भगवती वाणी स्वयं चेज्जडा सौन्दर्यस्य निरूपणे वद
कथं शक्तो भवेन्मानवः ॥ २६६ ॥ अर्धं दानववैरिणा गिरिजयाऽप्यर्धं हरस्याह्वतं देवेत्यथ भुवनत्रये
स्मरहरामावे सपुंमीलति । गङ्गा सागरमन्धिर शशिकला शेषश्च पृथ्वीतलं सर्वज्ञत्वमधीश्वरत्वमगमन्त्वा
मां च मिक्षाटनम् ॥ २६७ ॥ अन्यास्ता गुणरत्नरोहर्णमुवो धन्या मृदन्यैव सा समाराः खलु तेऽन्य
एव विधिना यैरेव सृष्टो युवा । श्रीमत्कान्तिजुषां द्विषा करतलास्त्रीणां नितम्बस्थलादृष्टे यत्र पतन्ति
मूढमनसामन्त्राणि वज्राणि च ॥ २६८ ॥ यैर्दृष्टोऽसि तदा ललाटपतितप्रासप्रहारो युधि स्फ्रीता
खल्लुतिपाटलीकृतपुरोभागः परान्दारयन् । तेषां दुःसहकामदेहदहनप्रोद्धूतनेत्राञ्चलज्वालालीमरभासुरे
पुररिपावस्त गत कौतुके ॥ २६९ ॥ येऽणुत्व मनसि स्वके विवृणुते रीत्या कयाऽपि स्फुटं क्राणा-
दाचरणस्य तत्समुचित मन्ये प्रतिष्मामृताम् । न्यायामिज्ञतमोऽपि यत्प्रथयसे चित्ते महर्षे निजे
मीमासमतपक्षपातत इदं मन्ये त्वयाऽङ्गीकृतम् ॥ २७० ॥ ये लब्धवाग्रयमायतेः फलश्रुतं कुर्वन्ति किञ्चिद्गुण
वैर्वाचारिमुचो न कस्य विदितास्ते कर्ममीमांसकाः । आलोच्यैव निराश्रयान्फलमरैः सबन्धतः
सद्गुणाञ्छ्रीभूमीन्द्र तवाद्भुत पुनरिदं मीमासकत्वं स्तुमः ॥ २७१ ॥ त्रैलोक्याभयलम्बकेन भवता
वीरेण विस्मारितः सज्जीमूतमुद्धतमण्डलधनुःपाण्डित्यमाखण्डलैः । किं चार्जुनमवार्पितेन हविषा सफुल्लमा-
सोल्लसत्सर्वाङ्गीणवलीबिल्लसनयनव्यूहः कथं वर्तते ॥ २७२ ॥ कर्पेक्षोणिस्त्रोऽयमित्यनुदिनं भूमी-
सुरैर्माव्यसे कामोऽसाधितं कामिनीभिरमितश्चित्ते चिर चिन्त्यसे । श्रीनारायण एव कैवलमिति प्रेम्णा
श्रिया ध्यायसे त्वं कालोऽयमिति प्रतिक्षितिधरैरेकोऽप्यनेकात्मभूत् ॥ २७३ ॥ नीतिस्त्रीमुँकुरो जयध्व-

१ भयेन । २ अहोतराम् अत्याश्चर्यम् । ३ भूपतिः । ४ दलयित्वा । ५ समितः
सङ्ग्रामस्य, अलङ्घ्यमीणः सर्वशत्रुसंहारकारितया सम्पूर्तिकारो बाणानां व्रजो यस्य सः ।
६ सेनायाः सम्मुखं धावनम् । ७ धृतमुद्धूलनाहं भस्म यया सा । ८ मा भाजीत्यन्वयः ।
९ पृथ्व्याद्यष्टशरीरस्य महेश्वरस्य । १० कान्तिनाम् । ११ सुलभैः । १२ प्रकरः-समूहः ।
१३ सङ्ग्रामे । १४ भास्करम् । १५ शेषः सहस्रमुखत्वात् । १६ सम्पद्यमाने । १७ आकाशम् ।
१८ उत्पत्तिदेशः । १९ याः (गुणरत्नरोहणभुवः) च, या (मृद) च, ये (सम्भाराः) चेति तै-
र्यैरित्येकशेषे रूपम् । २० श्रीमत्यः श्रीमन्त्वश्चेति श्रीमन्तोऽमीकान्तिजुषस्तेषाम्, कान्तिजुष इत्य-
वाप्येकशेषः, श्लेषो वा । अतोऽयमतीव वीरः सुन्दरश्चेति द्योतितम् । २१ लोकोत्तरत्वबुद्धिः
२२ सङ्ग्रेहे । २३ हृद्गः । २४ निरन्तरम् । २५ कल्पवृक्षाः । २६ मुँकुरो दर्पणः ।

जनवस्तम्भः प्रतापांशुमत्पूर्वा द्विपरिपेन्थिभूपतिमहासंपन्नमीवागुरा। उद्यत्पुण्यलताऽऽलयालमतन्मत्तद्वि-
पालानक यः श्रीकैलिनिकेतन गुणमणिभण्णीनवीनाकरः ॥ २७४ ॥ रत्नान्यम्बुधितोयगर्भमगमन्मेरुः सुरा-
ञ्जिश्रिये स्वीयाङ्गे कमला निधाय विदधे निद्रा हरिर्नीरथौ । यस्मिन्दित्सति भूरि दातारि नृणा भाल-
स्थले द्वालिर्पि व्रीडानम्रशिराः कमण्डलुमयं जग्राह माष्टुं विधिः ॥ २७५ ॥ लक्ष्मीक्षेत्र सरस्वती तद्गु-
मय यद्यस्ति नोदारता सा चैतन्नितय मधेच कुहचिपुण्यैरगण्यैरपि । सौजन्यं न विजृम्भते तदपि चेन्ना-
स्तेऽर्धकल्लता मतिस्तत्सर्वं परमेश्वरस्य कृपया त्वय्येव संभाव्यते ॥ २७६ ॥ शङ्खणां यमदण्डतां मृगदृशां
कन्दर्पकोदण्डतां गीर्वाणद्वंममायमर्थिविदुषां मध्ये त्रयाणामिति । आश्चर्यं मनुजेन्द्ररत्न मयतो यद्वाहदण्ड-
द्वय नानात्वं गतमेकमेव जगतां मध्ये त्रयाणामिति ॥ २७७ ॥ रत्नैव विलोचनेन करुणारत्नाकरेण
त्वया दृश्यन्ते नरदेवरन मुहृदा विद्वेपिणो नो नृपाः । किं सिक्ताः प्रथम सुधाभिरमवन्दानलैः किं परैः
पूर्वं पट्टविताः कुतः किमपरे भस्मत्वमासादितम् ॥ २७८ ॥ या लाक्षावलयानि वाह्युगले कण्ठे च
काचस्रज मन्यन्ते बहुभूषणानि यनिता दीनद्विजानां पुरा । ता माणिक्यचित्तानि हेमवलयान्युञ्जन्ति
मुक्तास्रज यद्गाराद्वृद्धदानशीलवृषते त्वय्यागलीलायितम् ॥ २७९ ॥ मेरुर्दूरगतो हिमालयगिरिः शालेय-
रूपोऽभवच्चन्द्रे श्रीसहजेऽपि याचकमयाक्षीणत्वमुन्मुमीलति । कौपीन कृतवान्द्रोऽपि मगवान्निष्पुर्जलं
सेवते चारा राशिरपेयतामुपगतः को नाम दातुं क्षमः ॥ २८० ॥ कल्याणं भवता यशः प्रसरता धर्मः
सदा वर्धता संपत्तिः प्रथतां प्रजा प्रणमतां शत्रुक्षयो जायताम् । वाक्य संवदतां वपुः प्रमथता लक्ष्मी-
पतिः प्रीयतामायुस्ते शरदा शत विजयता दानाय दीर्घायुषे ॥ २८१ ॥ दृष्ट्वाङ्कुशमुद्रया निगडितो
दारिद्र्यदन्तावलो वाचा सुन्दरयाऽर्चया मम कृतो गङ्गाऽवगाहोत्सवः । अम्युत्थाननमस्त्रिकयाऽर्च-
वटनैर्मानोऽपि दानोत्तरो लीलेय भवता वयं तु विदुषां मूर्धानमध्यासिताः ॥ २८२ ॥ पद्मा
सन्ननि केशवस्य गहने रत्नानि रत्नाकरे हेमाद्रिहिंसार्तुना व्यवहितः स्वर्गे सुराणा तरुः ।
जम्बुद्वीपधरासु भूमिपतयो जाम्बूनदैर्दुर्मदास्त्व तावत्सकलाप्तयेऽसि सुलभो मार्गैर्द्विजानामिह
॥ २८३ ॥ राजन्नम्युदयोऽस्तु जाय शरदा साप्रं शतं तेऽरयो रोगैर्यान्तु लयं यशःशशधरः
क्राण्डांसु देदीप्यताम् । शिष्टान्पाहि बुधानय प्रणतिभिर्देहार्थिना स्वं सदा वाणी ते वदने रमा प्रतिदिनं
गेहे भुजे स्ताज्यः ॥ २८४ ॥ प्रअश्यच्छ्रुतिमस्तकः प्रविगलत्सद्वर्णविप्रस्थितिर्निश्यत्साङ्गवलः प्रनष्टवचन-
प्राग्मावपूर्णास्मृतिः । वृद्धोऽज्यन्तमयं स्वय कलिमहाम्लेच्छेन निर्मूलितो धर्मः सप्रति चाल्यते तव करालम्बेन
भूमीपते ॥ २८५ ॥ दातृत्वं तव वीक्ष्य भूपतिमणे कश्चित्तरुत्वं गतः पाषाणत्वमगात्परः पशुतया कश्चिद्विलीनः
कश्चित् । तस्मादद्य धरातले त्वदितरो दाता न सम्पद्यते कं चामी शरणं प्रपद्य कृतिनः स्युर्मादृशा
याचकाः ॥ २८६ ॥ वन्दीकृत्य नृप द्विपा मृगदृशस्ताः प्रेयेसां क्षिप्यन्ति प्रणमन्ति लीन्ति परितश्चुम्बन्ति
ते सैनिकाः । अस्माकं सुहृत्तैर्दृशोर्निपतितोऽस्यौचित्यवारांनिधे विष्यस्ता विपदोऽखिलास्तदिति तैः प्रत्य-
र्थिभिः स्तूयैसे ॥ २८७ ॥ हित्वा त्यागपुरोधश्चन्यमनसां मन्ये न मौलिः परो लजावर्जनमन्तरेण न रमामन्यत्र
संदृश्यते । यस्त्याग तनुतेतरा मुखैश्चतैरेत्याश्रितायाः श्रियः प्राप्य त्यागकृतावमाननमपि त्वय्येव यस्याः
स्थितिः ॥ २८८ ॥ धर्मं पालय नन्दय द्विजगणान्नामं समाराधय प्रत्यर्थिक्षितिपालभूखड्गनं निर्ध-

१ शत्रु- । २ बन्धनपाशः । ३ कस्मिंश्चित् । ४ शुद्धा । ५ कल्पवृक्षत्वम् । ६ दान- ।
७ संवत्सराणाम् । ८ हिमालयेन । ९ सुवर्णैः । १० दिक्षु । ११ अत्रानादरे षष्ठीति पश्यतः
प्रेयसोऽनादृत्येत्यर्थः । १२ शृङ्गान्ति । १३ अत्र शृङ्गाराभासः कविगतराजविषयकरतिभावाङ्ग-
मिति काव्यमकाशादिकाराः । १४ भगवन्तैर्द्वयैः (उपायैः) इति भाषः ।

लमुन्मूल्य' । कान्ताचित्सरोजसौमगवने भृङ्गत्वमासादय स्फीतां कीर्तिमशेषलोकजयिनीमाकर्ष्यमाक-
 ल्यथ ॥ १८९ ॥ ऐश्वर्यं नहुषस्य शम्भुविषयश्रद्धा दशास्यस्य सा शौर्यं श्रीरघुनायकस्य सहजं गाम्भी-
 र्यमम्भोनिधेः । दातृत्वं बलिकर्णयोरिह जगद्येकत्र चेत्यात्तदा क्षोणीन्द्रजवन्धमानचरण स्यात्त्वत्स-
 मत्व प्रमो ॥ २९० ॥ मिक्षुद्धारि सदानवारिमधुपश्रेणीमिमौन्दुप्रमाद्वते यन्तुषध्वैधृकरतलं शोणा-
 म्बुजाशङ्कया । सैवान्वेति पलायितेति चकिता हस्ताग्रमाधुन्वती मुग्धा धीरमहीपते तदखिलं त्वदान-
 लीलायितम् ॥ २९१ ॥ धीरेन्द्र क्षितिपाल ते सुललित दानोद्यमे यद्वचः कास्ते सर्वहिरण्यमित्युद-
 भवत्तत्कालमाकर्ण्य तत् । तापः प्राप हिरण्यरेतसि जनिं जाड्य हिरण्याचले स्वेदाम्मोऽपि हिरण्यगर्म-
 वपुषि स्वापाय सत्रासतः ॥ २९२ ॥ राजानः शशिमास्कारान्वयमुवः के के न सज्जिरे मर्तारि
 पुनरेकमेव हि भुवस्त्वा वीर मन्यामहे । येनाहं परिमृद्य कुन्तलमथाकृष्य व्युदस्यायतं चोले प्राप्य च
 मध्यदेशमसकृत्काञ्चया करः प्रापितः ॥ २९३ ॥ स्वान्ते वैमवर्मस्ति नैव परतः । प्रामाण्यनिर्धारण
 नैवातद्वति तत्प्रकारकमतिनैवोपमानं तव । त्वदेशेषु विभाति न च्छलकथा नो वा क्वचित्संशयः श्रीवीर
 प्रथिता कथं पुनरिय नैयायिकत्वप्रथा ॥ २९४ ॥ वीर क्षीरसमुद्रसान्द्रहरीलावण्यलक्ष्मीमुषस्त्वत्कीर्ते-
 स्तुलनां मृगाङ्गमलिनो घत्ता कथं चन्द्रमाः । स्यादेतत्त्वदर्शितिसौवशिखरप्रोद्भूतदूर्वाङ्कुरप्रासव्यप्रमतिः
 पतेद्यदि पुनस्तस्यैङ्गशायी मृगः ॥ २९५ ॥ त्वत्पारब्धप्रचण्डमैधननिधनितारातिवीरातिरेकनीडत्कीर्तिले-
 कुल्यावलिभिरलमत स्यन्दमाकन्दमुर्वी । दर्भोलिस्तम्भमास्वद्भुजमुज्जैगजहर्तुराभर्तुरेनां तेनाय मूर्ध्नि
 रत्नद्युतिततिमिश्रतः शोभते शोणमावः ॥ २९६ ॥ आसीदासीमभूमीवल्लयमलयजालेपनेपथ्यकीर्तिः
 सताकूर्पारपारीसदनजनघनोद्गीतचापप्रतापः । वीरादस्मात्परः कः पदयुगयुगपत्पातिभूपातिभूयश्चूडार-
 त्वोडुपत्नीकरपरिचरणामन्दनन्दनखेन्दुः ॥ २९७ ॥ एतेनोत्कृष्टकैण्डप्रतिमुमटनटारब्धनाव्यादमुताना कष्ट
 द्रष्टव्यं नाभूदयुधि सैमरसमालोकिलोकास्पदेऽपि । अश्वैरश्वैरवेनैः कृतखुरखुरलीमद्भुसंक्षुधमानक्ष्मापृष्ठोत्तिष्ठ-
 दन्धकरणराणपुरारेणुघारान्वकारात् ॥ २९८ ॥ मन्दोद्भूतैः शिरोभिर्मणिभरगुरुभिः प्रौढरोमाश्चदण्डस्फाय-
 निर्मोकसधिप्रसरदविगलत्समदस्वेदपूराः । जिह्वायुग्मामिपूर्णाननविषमसमुद्गीर्णधर्णाभिराम वेलाशैलाङ्क-
 भाजो मुजगयुवतयस्वद्रुणानुद्वुगन्ति ॥ २९९ ॥ आ शैलेन्द्राच्छिलान्तःस्खलितपुरघुनोशीकरासारशी-
 तादा स्तीरावैकरागसुरितमणिरुचो दक्षिणस्यार्णवस्य । आगत्यागत्य भीतिप्रणतनृपज्ञैः शश्वदेव
 क्रियन्ते चूडारत्नांशुगर्भस्तव चरणयुगस्याङ्गुलीरन्ध्रमागाः ॥ ३०० ॥ श्रावश्राव त्वदीय गुणगणमखिल
 सर्वदा याचकेभ्यस्त्वत्प्राप्तामीप्सितेभ्यः सकलविषयज भूपवर्गं विहाय । त्वत्तोऽहं प्राप्नुमिच्छुर्विबुधवतिल-
 कतां त्वत्समीपेऽतिदूरादायातस्त्व शतायुर्मव कुरु च तथा येन नान्य मजेऽहम् ॥ ३०१ ॥ पाथोर्वेर्न
 गभीरिमाऽतिशयितः कुम्भोद्भवोऽप्यञ्जलौ यत्त हन्त निवेक्ष्य पानविषय चक्रे क्षणाद्भूपते । दानस्या-
 तिशयश्च कुञ्जरपतेनैवोर्जितो यत्स्थितिर्यावत्सहनिरीक्षण न तदिति त्वय्येव तत्स्थायिता ॥ ३०२ ॥
 राजन् कस्य न विस्मय वितनुते कीर्तिस्त्वदीयैर्दृष्टं यत्सा सद्रुणपुञ्जबन्धनमिताऽप्येकत्र नो तिष्ठते ।
 स्वच्छन्द भुवनत्रये सुमनसां नृणां गुरुणा तथा चित्त मोदयितुं सदैवममितोऽन्येषा परिआन्यति
 ॥ ३०३ ॥ विद्यावन्तो विनीताः प्रसममभिसमं वाक्प्रपञ्चेषु जीवाः के वा नैवारमन्ते त्रिजगति

१ निर्मलाम् । २ प्रलयावधि । ३ गजानां पादबन्धनशृङ्खला- । ४ अश्वौ । ५ उत्पत्तिम् ।
 ६ ब्रह्म- । ७ परिहृत्य । ८ अरातिः-शत्रुः । ९ मृगाङ्गस्य । १० सङ्ग्रामनिहतशत्रु- । ११ रुधिर-
 नदी- । १२ वज्र- । १३ भुजंगराजस्य, शेषस्य । १४ समुद्र- । १५ छिन्न- । १६ सङ्ग्राम- ।

विततां कीर्तिवल्लीमतल्लीम् । तेषामाधारमाय भुवनमरभृतो विभ्रतो ये लसन्ते ते तु त्रैलोक्यतुङ्गा विम-
लफलजुषः स्वःपतिं स्वल्पयन्ति ॥ ३०४ ॥ वक्राम्मोजं सैरस्वत्यधिवसति सदा शोण एवाधरस्ते बाहुः
काकुत्स्थवीर्यस्पृतिकरणपटुर्दक्षिणस्ते समुद्रः । बौहिन्यः पार्श्वमेताः क्षणमपि भवतो नैव मुब्रन्त्यमीक्ष्णं
स्वच्छेऽन्तर्मानसेऽस्मिन्कथमवनिपते तेऽम्बुपानामिलापः ॥ ३०५ ॥ केचिद्वद्धाः सहेलं निजमघनगता
मोचिताः केऽपि केचिद्देहाद्देहान्तराणि क्षणमपि गमिताः केऽपि नीता निबन्धम् । हत्वा हत्वा च
केचित्प्रतिपदमदयं प्रापिता व्यर्थमावं क्षोणीनाथस्य तस्योज्ञतभुजपरिवेनारयः सारथेश्च ॥ ३०६ ॥
उच्चैः कल्याणवाही करजितवसुधः सर्वदा पूर्णकामो विख्यातः कर्णवृत्त्या न च वचसि कटुश्रित्रपाका-
नुभावी । कोषापेक्षी परस्मादुचितबहुकथस्तत्परः पुण्यलोके चित्रं राजाधिराज त्वमिष तव रिपुस्तत्र
कैन्त्यं प्रतीमः ॥ ३०७ ॥ उत्पत्युत्पन्नशिष्टा विविधगुणगणा यत्र यान्ति प्रतिष्ठां बाधेन प्राक्तनानां न
च नियमविधिर्नापि सख्यार्धदाने । ऊहः सर्वत्र यस्य स्फुरति च सकलः सत्य एवार्थवादो भीमासा-
भावमञ्जल्यमिनवमधुना मूर्तिरेषा त्वदीया ॥ ३०८ ॥ हेलेप्रस्थानवेलाहतप्रथुपृतनादुन्दुभिध्वानधारा-
धारावाहिप्रसङ्गादसमनृपसकृत्संभ्रमभ्रान्तचित्ताः । दैवादाकुञ्चिताङ्गं विगलितनयनस्पन्दमिन्दीवरास्थो
लीयन्ते त्वद्रिपूणां निजगृहवलमी चारुचित्राङ्गनासु ॥ ३०९ ॥ कीर्तिस्ते पूर्णचन्द्रं क्षितितलतिलक
न्यकरोतीति मये यत्सोऽसौ लब्धनाढ्यस्तदिति समुचिता क्षीणता तस्य चापि । उद्गीतश्च प्रतापः परि-
भवति बलाद्भास्करं तेन नाकच्छिद्रं तत्रापि जातं रणभुवि निहतास्तेऽन्यथोर्ध्वं व्रजेयुः ॥ ३१० ॥

राजविशेषप्रशंसनम् ।

वीरप्रशंसनम् ।

लोकानां मानमात्रं मनुजजनरतिस्त्व ससूदादिप्ररक्षो राक्षामासत्त्वदक्षः कृतसमयचरिर्मण्डितो वीर-
वर्गः । कायत्वद्मीनकेतुः करकलितयवः कोष्मानैर्विहीनः श्रीमद्वीराधिराज त्वमिष तव रिपुस्तत्र मैन्द
प्रतीमः ॥ १ ॥ बादानाशानुयुक्तो नगरकृतमतिर्यौवनाक्रान्तदेहः संग्रामप्राप्तैर्यो न विदलितरची
राजलक्ष्म्याऽतिहीनः । नित्य दारासमस्थः प्रखरतनुनिमो यः सुमिक्षानुवर्ती श्रीमद्वीराधिराज त्वमिष तव
रिपुस्तत्र मुक्तैर्दिवर्णः ॥ २ ॥ श्रीवीर त्वद्रिपूणां रणशिरसि शरैर्मैत्रशीर्षाङ्गकाणां वीरावंशाद्गतानां
दिवमधिकरूपाऽन्योन्यशौण्डीर्यमाजाम् । श्लेपे दिव्याङ्गनानां भुवि कचनिचयो ब्रह्मटाक्षे शरासासीषुआन्या-
रिवीरभ्रमकुटिलहृदामाजिरावर्तते स्म ॥ ३ ॥ श्रीमद्वीर महीमहेन्द्र भवतः प्रस्थानकालोद्भवद्वादिचवनि-
मोतमानुहरयो द्रागम्बर प्रागमन् । तस्मिन्नेवमुपद्रवे किल विपर्यस्त समस्तं रवेर्युग्याः सप्त रथाङ्गमेकमपदः

१ इन्द्रम् । २ वाग्देवी, तदाख्या नदी च । ३ रक्तवर्णः, तदाख्यो नदविशेषश्च । एका-
रेणात्र नियमो न वाच्य इति कान्यप्रकाशादौ अस्माकं तत्तद्व्याख्यासु च स्पष्टीकृतम् । निपा-
तानामनेकार्थत्वमिति चार्थे एवेति, 'शोण ओष्ठस्त्वदीय' इति वा पाठः परिवर्त्तनीय इत्यु-
क्तम् । ४ राम- । ५ मुद्रया सह वर्त्तत इति, सागरश्च । ६ सेनाः, सारितश्च । ७ निरन्तरम्,
अत्यन्तं वा । ८ चित्ते, तदाख्ये सरोवरे च । ९ अष्टापदक्रीडनकस्य साधनभूता शुटिकाः ।
'खार' इति भाषायाम् । १० कं ककारं, पं पकारमित्यर्थः । तथा च, कल्याणादिशब्दाः पल्याणाद्या-
त्मान ऊह्याः । ११ अवज्ञा- । १२ मं मकारं दं दकारमित्यर्थः । तथा च, अत्र सर्वेऽपि मकारा
दकारा अवधेयाः । १३ अत्राद्यवर्णो द्वयः । तथा च पदानामाद्या 'वा' इत्यादयो वर्णा यदि
परित्यज्यन्ते तदा दानाशेत्यादीनि पदानि भवन्ति ।

सूतश्चिरादुद्भूतः ॥ ४ ॥ गर्वग्रन्थिलगुर्जरज्वरकरः कर्णाटकर्णाटवीदावाग्निर्द्रविडेन्द्रवीर्यदलनो गौडेन्द्रनिद्रा-
हरः हम्मीर प्रमदाजनालसलसङ्गनर्तनस्तम्भन प्रस्थाने तत्र वीर डिण्डिमचमत्कारः समुज्जृम्भते ॥ ५ ॥
विन्तागम्भीरकूपादनवरतचलद्भूरिशोकारघट्टव्याकृष्ट निःश्वसन्त्यः पृथुनयनघटीयन्त्रनिर्मुक्तभारम् ।
नासावशप्रणाळीविषमपथपतद्वाष्पानीयमेता वीर त्वद्वैरिनार्यः कुचकलशयुगेनान्वहं संवहन्ति ॥ ६ ॥
लावण्यासक्तहस्तोऽक्षिगतमणिगणः शैशवाम्यस्तविद्यो लावण्यध्वस्तकामः कविजनमिलिते यौवना-
सप्रकामः । आदत्क्षोणिदण्डो द्विजवशकृतवीः कङ्कणाहारयुक्तः स श्रीमान् वीरवीर त्वमिष वत रिपु-
स्तत्र मुक्तादिवर्णः ॥ ७ ॥

अकबरप्रशंसनम् ।

हस्ताम्भोजालिमाला नखशशिरुचिरश्यामलच्छायवीचिस्तेजोऽग्नेर्धूमधारा वितरणकारिणो गण्डदानप्र-
णाली । वैरित्रीवेणिदण्डो लवणिससरसीबालशैवालबल्ली वेल्लस्पम्भोवरश्रीरकबरधरणीपालपाणौ कृपाणः
॥ १ ॥ वीर त्व कर्मुकं चेदकबर कलयस्युग्रटङ्कारघोष दूरे सद्यः कलङ्का इव घरणिभृतो यान्ति
कङ्कालशेषाः । शङ्कापञ्च किं कारणमिति मनसा आन्तिपङ्कायितेन त्यक्त्वाहंकारमङ्काद्विजति
गृहिणीं किं च लङ्काधिनाथः ॥ २ ॥ कर्णाट देहि कर्णाधिकविधिविद्वित्याग लाटं ललाटप्रोत्तुङ्ग
द्राविड वा प्रचलभुजबलप्रौढिमागाढरालम् । प्रस्फूर्जद्गुर्जर वा दलितरिपुवधुर्गम वैदर्भकं वा गाजी
राजीवदृष्टे कुशशतमथवा शाहजल्लालुदीन ॥ ३ ॥ गाजीजल्लालुदीन क्षितिपकुलमणे द्रव्यप्रयाणे
प्रतीते प्रेयस्यः प्रारमन्ते तरलतरगतिव्याकुला मङ्गलानि । नेत्राभ्यः पूरपूर्णस्तनकलशमुखन्यस्तबालप्रवा-
लालुव्यन्मुक्ताकलापच्युतकुचकुसुमच्छन्नाकीर्णलाभाः ॥ ४ ॥

अनङ्गभीमप्रशंसनम् ।

पृथ्वी श्रीमदनङ्गभीम महती तद्वेष्टनं वारिधिः पीतोऽसौ कलशोद्भवेन मुनिना स व्योम्नि खद्योतवत् ।
तद्विष्णोर्दनुजाधिनाथजयिनः पूर्णं पदं नामवदेवमेतसि वर्तते तत्र सदा त्वत्तो महात्मापरः ॥ १ ॥

अर्जुनेन्द्रप्रशंसनम् ।

आयातस्ते समीप तत्र गुणविमलान्पण्डितो वादकर्ता कान्ये मध्ये हि रेवामवविगतरसे क्युगो
रोगहर्ता । नाह जाने चिकित्सां सकलगुणनिधे दुर्दारिद्र्यरोगे श्रीमद्राजार्जुनेन्द्र प्रबलमपि यते
कल्पिता सा चिकित्सा ॥ १ ॥

भृगुनन्दनप्रशंसनम् ।

आदर्शाय शशाङ्कमण्डलमिदं हाराय हेमाञ्जल दीपाय धुमणि महीमिव कथं नो मिक्षये दत्तवान् ।
दित्सापल्लवितप्रमोदसलिलव्याकीर्णमन्त्रान्भुजो जानीमो भृगुनन्दनस्तदखिलं न प्रायशो दृष्टवान्
॥ १ ॥ गोत्राचार विचारपारगताया वृद्धा निरादृष्टया मात्रा वस्तुषु तेषु तेषु पुरतः प्रस्तारितेषु
क्रमात् । अन्नप्राशनवासरे सरमस वक्षोभरोत्सर्पिणा येनात्तं धनुरीक्षिताश्च सपदि क्षत्रावतसा दिशः ॥ २ ॥

१ भवापि पद्मादिवर्णत्यागोऽपेक्षितस्तेन लाकारादिवर्णत्यागे रिपुवर्णनमन्यथा
प्रकृतवर्णनमेवेति दिक् । २ एतदभ्यकबरस्यैवाभिधानम् ।

उत्पत्तिर्जमदग्निः स मंगवान् देवः पिनाकी गुरुर्वीर्यं तत्र नमद्विरामनुपमं व्यक्तं हि तत्कर्मभिः ।
त्यागः सत्तसमुद्रमुद्रितमहीनिर्व्याजदानावधिः सत्यब्रह्म तपोनिर्धर्मगवतः किं किं न लोकोत्तरम् ॥ ३ ॥

कर्णप्रशंसनम् ।

मुखे हारोवातिर्नयनयुगले कङ्कणमरो नितम्बे पत्राली सतिलैकमभूत्पाणियुगलम् । अरण्ये श्रीकर्णं
त्वदरियुवतीनां विधिवशादपूर्वोऽयं भूषाविधिरह जातः किमधुना ॥ १ ॥ त्वं द्वित्राणि पदानि गच्छसि मही-
मुखद्वयं यान्ति द्विषस्त्वं बाणान्दश पञ्च मुखसि परे सर्वाणि शस्त्राण्यपि । ते देवीर्पतयस्त्वद्वनिहतास्त्वं
मानुषीणां पतिर्निन्दा तेषु कथं स्तुतिस्तव कथं श्रीकर्णं निर्णीयताम् ॥ २ ॥ लोकेशः कर्णराजाद्भु-
तकनकमयस्तावकीनप्रतापाद्ब्रह्माण्डानां समूहो द्रव इव भवितेत्येव संभाव्य यत्नात् । तस्यापि प्लावनार्थं
जलनिधिनिकरे व्यर्थतामत्र याते देव त्वद्वैरिनारीनयननलिनजैर्निर्मेमे नीरधिर्न ॥ ३ ॥ श्रीकर्णं प्रौढतेजाः
प्रबलरिपुबलासहस्रतापदक्षो नायं श्रीमत्प्रतापो जगति विलसति श्रीमहाराज किन्तु । मन्येऽहं कौशिकेना-
नुपमितमहसा नूतनस्वर्गस्रष्टावृक्षः स्रष्ट एव प्रखरतरकरो भास्करोऽसौ द्वितीयः ॥ ४ ॥

कर्णाटवसुन्धराधिपप्रशंसनम् ।

मागः प्रत्युपकारकातरधिया वैवर्ण्यमाकर्णय श्रीकर्णाटवसुन्धराधिपसुधासिक्तानि सूक्तानि नः ।
घर्ष्यन्ते कति नाम नार्णवनदीदावाग्निविन्याटवीसन्ध्यामारुतनिर्क्षरप्रभृतयस्तेभ्यः किमातं मया ॥ १ ॥

कलिङ्गेश्वरप्रशंसनम् ।

आयुर्दानमहोत्सवस्य विनतक्षोणीमृतां मूर्तिमान्विश्वासो नयनोत्सवो मृगदृशां कीर्तिः प्रकाशः परः ।
आनन्दः कैलिताकृतिः सुमनसां धीरश्रियो जीवित धर्मस्यैव निकेतन विजयते धीरः कलिङ्गेश्वरः ॥ १ ॥
घम्मिले नवमल्लिकासमुदयो हस्ते सिताम्भोरुह हारः कण्ठतटे पयोधरयुगो श्रीखण्डलेपो धनः । एकोऽपि
त्रिकलिङ्गभूमितिलक त्वकीर्तिराशिर्ययौ नानामण्डनतां पुरन्दरपुरीवामम्रुवां विग्राहे ॥ २ ॥

कल्याणदासप्रशंसनम् ।

कीर्तिस्वर्गतरङ्गिणीहिमगिरिविद्यानटीरङ्गमूर्लावण्यामृतभाजन रसिकतावलीरसालद्रुमः । कान्तापाङ्गम-
रुथली तरुणतालक्ष्मीविलासान्धुजं जीयाद्विश्वविभूषणं नरपतिः कल्याणदासाभिधः ॥ १ ॥

काबिलेन्द्रप्रशंसनम् ।

विस्फार्य व्योमगङ्गावलदुरुलहरीकैतवात्केसरालीखैर्मस्तिष्कदेशे हिर्मकरकपटान्मण्डलीकृत्य
पुच्छम् । दिङ्नागोरब्धलम्बस्तव विशदयशःकेसरी काबिलेन्द्र ब्रह्माण्डारण्यवीथीगिरिगहनदरीसम्री
बभ्रमीति ॥ १ ॥ बेलामुखद्वयं देलादलितधरणिमृदाहिनीकोटिपूरैस्तेह्लकाबिलेन्द्र प्रबलजलनिधिः

१ हारावः दुःखा वेदकः शब्दः । २ कं जलं, कणभरः शीकरौघः । ३ तिलकेति वृक्ष-
विशेषस्य सङ्केतः । ४ देवा इति भावः । ५ गृहीताकारः । ६ स्वर्गस्य सुन्दरीणाम् । ७ गङ्गा-
८ चन्द्र- । ९ दिग्गजः ।

प्लावनायोज्ज्वले । स्यान्मग्ना मेदिनीयं प्रबलमुज्ज्वलप्रौढतच्चन्द्रहासज्वालाभिः संततं चेन्न दहति
वदवावीतिहोत्रः प्रवृद्धः ॥ २ ॥

कार्तवीर्यप्रशंसनम् ।

काष्ठावुष्णत्परिवर्धमाने जाग्रत्प्रतापज्ज्वले त्वदीये । श्रीकार्तवीर्यं प्रसमं पतन्ति प्रत्यर्थिपृथ्वी-
पतयः पतङ्गाः ॥ १ ॥

श्रीमुकुन्दसिंहप्रशंसनम् ।

श्रीमत्तोमरवशमौलिमुकुटालङ्काररत्न सदा विष्वग्मास्वरनिर्मलद्युतियशःस्तोमाभिभूतोदुपः । चण्डो-
दीप्ततरप्रतापविजिताशीताशुरव्याहतौदार्यव्वस्तसुरद्रुमाद्यभिमतिः श्री श्रीमुकुन्दप्रभुः ॥ १ ॥
विश्वोद्धारपरायणो न तु कदाचिद्यो वराहात्मना क्षोणीभूतु पर्वतादिरिषयो जाड्य कदाचिद्वधन् ।
दानीन्द्रो न च यः कदाऽपि पशुतां गत्वा यथा कामधुक् सोऽय तोमरवशभूषणमणिः श्रीमान्मु-
कुन्दो नृपः ॥ २ ॥ मुकुन्ददेवेन मुकुन्ददेवो मुकुन्दकोशेन मुकुन्दकोशः । उदारतायां परिपूर्णताया
गमीरताया च न दृष्टपूर्वः ॥ ३ ॥ पाटनपत्तनपाता प्रथितयशः प्रस्फुरत्प्रतापश्च । श्रीमन्मुकुन्द-
सिंहस्तोमरचूडामणी राजा ॥ ४ ॥

उदयसिंहप्रशंसनम् ।

उदयसिंह धराऽधिपतौ त्वयि स्फुरति किं रविणा विधुनापि वा । स्वमहसा हि विकासयसे
जगत्स्वयशसा च सुशीतलयस्यपि ॥ १ ॥ मूर्ध्ना सहस्रेण विमर्त्ति शेषः कूर्मश्च पृष्ठेन कथञ्चिदार्त्तः ।
श्रीमान्नरेन्द्रोदयसिंहवर्मा भूयो दृशैवाविरतं प्रसन्नः ॥ २ ॥ गान्धीर्यं पयसा निधिः सुरतरुः
सर्वार्थसम्पूरणे सोदृत्वे वसुधा तथैव विमवे राजाधिराजोऽपरः । सौन्दर्ये मदनो बले च, पविमृन्नीतौ
च धर्मः स्वयं मूनीन्द्रोदयसिंह एव परितः ख्यातो गुणै राजते ॥ ३ ॥ नीतौ वाचस्पतिर्यः
सुकृतिततिविधौ दातृताया च चिन्तारत्न सिन्धुर्महत्त्वे यशसि च पयसा सागरस्तेजसीनः । विद्यायां मार्ग-
वेन्द्रो द्रढिमनि नियतिः सत्यवाक्ये च धर्मो भव्याना जन्मभूमिर्विलसतु सतत तोमरेन्द्रो नरेन्द्रः ॥ ४ ॥
क्रोधे रुद्रः प्रसादे जयति सुरतर्वाचि पीयूषपूरो दृष्टौ लक्ष्मीः पुरस्तात्सुकृतपारिणतिर्मानसेऽनुग्रहश्च ।
सोऽय गान्धीर्यधामा प्रथितपुथुगुणस्तेजसोदीप्यमानो मान्यो धन्यो वदान्यो विशदनयबलः श्रीयुत
स्तोमरेन्द्रः ॥ ५ ॥ श्रीमान् धीमान् क्षमावान् सकलसुमनसा यत्नवान् रक्षणे च प्रोद्यत्तेजा विजेता
जनपदजनताश्रेयसां संविघाता । ओजस्वी सद्यशस्वी निजविमलगुणैर्जेतुमिन्दुं मनस्वी धीरो धीरो
महोरोरुचिरमलरुचिः पाटनेशो नरेशः ॥ ६ ॥ मय्य सोहनलालदर्शितनयं सश्रिय लब्धोदयो दृष्यर्जुन-
वैरिगर्वशमने जाग्रत्प्रतिह्वः सदा दाने वाऽपि बले बलेरपि बल विक्रुत्य राजस्तरा मूनीन्द्रोदयसिंहतोम-
रवरः केषा न धन्यो गुणैः ॥ ७ ॥ मन्त्री यस्य सुधीवरो नयचणः श्रीशोभनः सोहनो गान्धीर्येण च
यो महाजलनिधिं निक्षिप्य दूर स्थितः । भूमन्मौलिमिरर्च्यमानचरणो यश्चैव लक्ष्म्यावृतः स श्रीलोदयभूपति-
र्विजयता विश्वं चिर रञ्जयन् ॥ ८ ॥ विष्वक्तेजसि मास्करे किमपरः श्लोके विधावस्य, वा विष्वग्दीप्ति-
रनुष्णता च त्रितयामाम्या पर सङ्गते इत्येव सुविचार्य चेतसि विधिस्तद्भक्षणार्थं व्यभ्रात्स्वर्मातु ध्रुवमित्य-
वैमि नृपते श्रीतोमरावीशितः ॥ ९ ॥ भूमृद्वन्द्वनिवेशमानगमनो लोकोपकारोद्यतः श्रीश्रीसोहनलालमन्त्रि-
मत्तिमत्सम्भावितोपक्रमः । गम्भीरो महिमप्रतापमहितो दातावदातो गुणैः श्रीयुक्तोदयसिंहवर्मानुपतिर्मे-
व्योदयो वर्धताम् ॥ १० ॥

कुसुमेन्द्रसाहिप्रशंसनम् ।

वीर श्रीकुसुमेन्द्रसाहिचरितेः प्रौढप्रतापो वरः कन्या काचन मालवक्षितिपतेः साम्राज्यलक्ष्मी-
रियम् । तस्या वेपथ्वप्रहस्य समये तत्कुम्भसंस्थापनं कर्तुं मण्डपवन्धन विरचितु विम्रा वयं प्रेषिताः ॥ १ ॥

कृष्णप्रशंसनम् ।

श्रीकृष्ण त्वत्प्रतापेन प्रतसाह्वीदिगङ्गनाः । दिग्गजा वीजयन्त्येष कर्णतालैः पुनः पुनः ॥ १ ॥ मन्येः
ऽरुण्ये कुलगिरिगुहागहरे पर्यटन्ती विद्धा दमैः कमलचरणे वासुदेवस्य कीर्तिः । इन्दौ कुन्दे कुमुदमुकुले
चामरे चन्दने वादत्वा दत्त्वा मृदुनि पुरतः पादमेया प्रयाति ॥ २ ॥ क्षीरक्षालितपाञ्चजन्यकिरणश्रीगर्व-
सर्धङ्कपाः श्रीकृष्णार्जुनसारथ्येऽसुररिपो त्वत्कीर्तिविस्फूर्तयः । कैलासन्ति हिमाचलन्ति विकसत्कुन्दन्ति
कन्दन्ति च क्षीरोदन्ति हलायुधन्ति विबुधाहरन्ति हीरन्ति च ॥ ३ ॥ त्वद्वाहोद्भूतधूल्यः कारिकरनिकरैः
सीकराश्च प्रयुक्ता व्योम व्यापुः समन्ताद्यदुमुकुटमणे तत्र पङ्क्तोऽनुतोऽभूत् । आगच्छद्भिः सुरैः क्षमा तव
भजनकृते स्फाटिकीभिः शिलाभिर्वद्धः पन्थास्तदानीं सुरसारिदिति तं मानवा मानयन्ति ॥ ४ ॥

गुर्जराधीशप्रशंसनम् ।

कालिन्दि ब्रूहि कुम्भोद्भव जलधिरहं नाम गृहासि कस्माच्छत्रोर्मं नर्मदाहं त्वमपि कथमहो मत्सप-
त्न्याश्च नाम । मालिन्यं ब्रूहि किं ते प्रविरलविगलत्कज्जलैर्मालयीनां नेत्राम्भोभिः किमासां समजनि
कृपितो गुर्जराणामधीशः ॥ १ ॥

चोलेन्द्रप्रशंसनम् ।

त्वत्खड्गखण्डितसपत्नैयिलासिनीनां भूया भवन्त्यभिनवा भुवनैकवीर । नेत्रेषु कङ्कणमथोरुषु पैत्रवल्ली
चोलेन्द्रसिंह तिलकं करपल्लवेषु ॥ १ ॥ सिञ्चानैर्मञ्जरीति स्तनकलशयुग चुम्बित चञ्चरीकैस्तत्रासोल्लास-
लीलाकिसलयमनसा पाणयः कीरदष्टाः । तल्लोपायालपन्त्यः पिकनिनदधिया ताडिताः काकलोकैरित्थ
चोलेन्द्रसिंह त्वदरिमृगदृशां नाप्यरण्यं शरण्यम् ॥ २ ॥

जगद्देवप्रशंसनम् ।

चक्रः पप्रच्छ पार्थ कथय मम सखे नास्ति स कापि देशो वस्तु नो यत्र रात्रिर्भवति भुवि खगायेति
स प्रत्युवाच । नीते मेरौ समार्तिं कनकचित्तरणैः श्रीजगद्देवनान्ना सूर्येऽनन्तर्हितेऽस्मिन्कतिपयदिवसैर्वा-
सराद्वैतसृष्टिः ॥ १ ॥

जनकप्रशंसनम् ।

व्याघातः कार्मुकस्य श्रपति करतलं कण्ठमोकारनादस्तजो भाति प्रतापाभिधमवनिताले ज्योतिराली-
यमन्तः । राज्यं सिंहासनश्रीः शममपि परम वक्ति पद्मासनश्रीर्येषां ते यूयमेते निमिकुलकुमुदानन्दच-
न्द्रा नरेन्द्राः ॥ १ ॥

१ नर्मदायाः समुद्रस्य च संवादोऽयम् । २ यमुनाध्वान्त्या समुद्रेण कालिन्दीत्युक्ते
कोपात्साकृतं नर्मदाया उत्तरम् 'हे कुम्भोद्भव भगवत्यमुने' ब्रूहि इति । ३ शङ्ख- । ४ जलकणम्,
(पक्षे) घल्लयम् । ५ पत्रलता; (पक्षे) पत्रिकारचना । ६ तिलयुक्तं कंजलम्; (पक्षे) ललाट-
भूषणम् ।

दलपतिरायप्रशंसनम् ।

चन्द्रं चन्द्रार्धचूडं चतुर्दधियं चन्द्रिकां चन्द्रकान्त चार्धङ्गीलोचनान्तं चमरसहचरीबालमारो-
धयं च । खर्वीकुर्वन्ति दर्वीकरतिलकमपि ध्वस्तगुर्वीति भाति स्वर्वीथीप्रस्थितास्ते दलपतिगृहिणि
त्वद्यशस्तोमसोमाः ॥ १ ॥

दशरथप्रशंसनम् ।

चिरादश्लोर्जडय शमयति समस्तासुरवधूकचाकृष्टिक्रीडाप्रसमसुमगम्भायुक्मुजः । त्रिलोकीजङ्घालो-
ज्ज्वलसहजतेजामनुकुलप्रसूतिः सुत्राण्यो विजयसहकृत्वा दशरथः ॥ १ ॥ यस्थोद्यद्भुजदण्डचण्डिमवल-
त्कोदण्डलीलायितैर्निष्पीते दनुजेन्द्रचन्द्रवदनाङ्गुवल्लीविभ्रमे । लक्ष्मीमल्लविपाटलक्षतमयीमालम्बते केवल
पौलोमीकरजाङ्गुरव्यतिकरादाखण्डलीय वपुः ॥ २ ॥

दिल्लीन्द्रचूडामणिप्रशंसनम् ।

राजेति क्षणदाकरं विजयते दानोरुलक्ष्मीरिति स्वर्नाग बहुवाहिनीपतिरिति क्षीरोदमास्कन्दति । दुर्गा-
धीश इति स्फुट पुरारेपु विदेष्टि मोगोद्भटश्रीरित्यर्हति बासुकिं स्वयशसा दिल्लीन्द्रचूडामणिः ॥ १ ॥

नानाप्रशंसनम् ।

जयश्रियः कृपाणीयं वेणी नानाख्यभूपतेः । अस्यां करगृहीतायामसावमिमुखी तव ॥ १ ॥

निजामशाहप्रशंसनम् ।

नृपतिनिजाम तवाद्भुतचरणार्पणबहलपीढामिः । रचयति बहिरिव रसनामरुणध्वजकैतवाद-
धनिः ॥ १ ॥ धरणिधर निजामशाह शुभमत्करकरवालकरालकालसर्पः । द्विपदसुपवन निपीय पीनो
दिशि दिशि मुञ्चति कञ्चुक यशस्ते ॥ २ ॥ अटत्काटकघोटकप्रकटपटझरवचटचटदिति स्फुटं स्फुटति
मेदनी कर्परम् । निजामधरणीपतौ बलति कौतुकाढम्बरादिद् भुवनमण्डल दरदरीदरीदर्यहो ॥ ३ ॥
क्षोणीकाम निजामशाह भवतः प्रौढैः प्रतापानलैर्द्रागेव द्रवरूपतामुपगते चामीकराणा चये । अश्वद्वय-
वधामधोरणि मुहुर्मज्जद्गमामणि अस्यत्कामिनि निःपतद्वनितलं मेरोः समुन्मीलति ॥ ४ ॥ क्षोणीकाम
निजाम तावकमुज लब्ध्वा भुजगीश्वरं जानीमः करवालकालभुजगी किं नाम गर्भिण्यभूत् । मत्तेमेन्द्रवि-
भिजकुम्भविदलमुत्ताकलापच्छलादच्छामण्डपरम्परामधिरण सूते स्फुरन्ती मुहुः ॥ ५ ॥ बाह्व्यूहसुर-
क्षार्ता वसुमती सवीर्य मूर्च्छावती मेरीशाङ्कृतिचञ्चलेन पयसा वारानिधिः सिञ्चति । दिग्बाला तनुते
निजामनृपतेर्वीर्यं पताकाशुकैर्धूलीधोरणिरश्विनीसुतमिव प्रष्टु दिव धावति ॥ ६ ॥ विद्वद्गोष्ठीगरिष्ठ
प्रतिमटदमन श्रीनिजाम प्रतीमः कृत्वा त्वत्कीर्तिगाथा बहति गणविधिं पद्मयोनिः कठिन्या । वक्त्रा लेखा
गुरुणामभूतकरकाळां कञ्चुमल्लीमरालाः शुद्धा लेखा लघूना विसमुजगनभो निम्नगादन्तिदन्ताः ॥ ७ ॥
अङ्गाः सजातमङ्गायनवनवसतिप्रासरङ्गाः कलिङ्गास्तैलङ्गाः स्वर्गगङ्गामिषवणमतयः शीर्यदङ्गाश्च वङ्गाः ।
लाटाः श्विचल्ललाटाः पदगमनदृढ श्वासलोलाश्च चोला जायन्ते श्रीनिजाम पृथुरण भवतः प्रौढ-
निसाणनादात् ॥ ८ ॥

१ दलपतिरायः कवित्वपस्तरपत्नीसंबोधनम् । २ इन्द्रस्य

नृसिंहप्रशंसनम् ।

आहवे जगदुद्वण्डराजमण्डलराहवे । श्रीनृसिंह महीपाल स्वस्त्यस्तु तव बाहवे ॥ १ ॥ त्वयि
लोचनगोचरं गते सफलं जन्म नृसिंहभूपते । अजनिष्ट ममेति सादरं युधि विज्ञापयति द्विषां गुणः ॥ २ ॥
कौमुदीष तुहिनांशुमण्डलं जाह्नवीव शैशिखण्डमण्डनम् । पश्यः कीर्तिरनुरूपमाश्रिता त्वा विभाति नर-
सिंहभूपते ॥ ३ ॥ गण्डाभोगे विहरति मदैः पिच्छैले दिग्गजानां वैरिणीणां नयनकमलेष्वल्लनानि
प्रमाष्टि । यद्यप्येषा हिमकरकराद्वैतसौवैस्तिकी ते कीर्तिर्विद्वुः स्फुरति तदपि श्रीनृसिंह क्षितीन्द्र ॥ ४ ॥
विचारत्नं सरसकविता यानरत्नं तुरङ्गो वाञ्छारत्नं परमपदवी भोगरत्नं धृगाक्षी । लोतोत्तलं विबुधतटिनी
मासरत्नं वसन्तो भूश्चरत्नं कनकशिखरी भूपरत्नं नृसिंहः ॥ ५ ॥ निशारत्नं चन्द्रः शयनतलरत्नं शशि-
मुखी सभारत्नं द्विजश्रवणपुटरत्नं हरिकथा । कलारत्नं गानं दिग्विगमनरत्नं दिनकरो महीरत्नं मन्ये
सपदि नरसिंहः क्षितिपतिः ॥ ६ ॥ श्रीलक्ष्मीनरसिंहसान्द्रजलद्रे चञ्चलखालीतडिद्वान्नि चञ्चलरिपुप्रता-
पतपने कोणवर्लिं वर्षति । पूर्णा शोणितवाहिनी मुरमनःसतापदावानलः शान्तोऽमृदिरराम वैरवनिता-
सीमन्तमार्गोदयः ॥ ७ ॥ निर्यच्छोणितपूरताम्रयपुषः स्वैरं रुदन्तो मुहुर्देव श्रीनरसिंह ते रिपुजना दिग्वाससो
निधवाः । उद्वृज्जठराञ्जनलसहितास्ते नूनमासन्नुनर्जन्मानो रणभूमिमातुन्दरात्तत्कालमेव व्युताः ॥ ८ ॥
देव त्वत्तरुणप्रतापशिखिनो निःशेषमेधार्यते शत्रूणां पटलं तदीयमयशो जानामि धूमायते । मार्तण्डांशु-
लसज्जखालिरसौ ज्वालाकलापायते दुःखानां निकरस्तथा मुमनसा सङ्गः पतद्वायते ॥ ९ ॥ किं मध्या-
ह्निषाकरोऽयमपरः किं वायमौर्वानलः किं वासौ चपलाचयः पशुपतेः किं मालनेवामलः किं वासौ
प्रलयानलः किमथवा सर्वोऽपि भीमानलः श्रीनरसिंह भवत्प्रतापमहिमा नोदेति केप मतिः ॥ १० ॥
काठिन्यं कुचकुम्भयोर्नयनोश्चाञ्जल्यमेतद्वयं भो ब्रह्मन्भवता कथं न पदयोरस्माकमासादितम् । इत्थं
श्रीनरसिंह ते त्रिभुवनाधीशस्य घाटीमिया कान्तारेषु मिथः पलायनपरा जल्पन्ति वैरिस्त्रियः ॥ ११ ॥
एताः संप्रति गभगौरवभराद्गङ्गोऽयरोधाङ्गनाः कान्तारेषु पलायितुं वत कथं पद्भ्यां भवेयुः क्षमाः ।
इत्थं चेतसि सविभाव्य सदयं वैकुण्ठकण्ठीरव त्वज्जादावलिभिः सखीभिरिव किं तद्गर्भपातः कृतः ॥ १२ ॥
स्नातस्त्वद्रिपुरक्तपाथसि यशो धौताम्बर धारयच्छुद्धमीश त्वदरातिवक्रकमलैर्भूदेवतां पूजयन् । जुह्वैतद-
सूत्रप्रकोपदहने युष्मत्प्रतापोदयः शत्रुच्छब्दधरार्थदर्पयशसां प्राणाहुतीराददे ॥ १३ ॥ कीर्तिः श्रीनरसिंह
ते त्रिपथगा तत्रोदित कैरव चान्द्र मण्डलमत्र नीलमिव यत्तद्भृङ्गवृन्दं किमु । यद्वा त्वदलितारिवृन्दत-
रुणीचित्तेन्वनान्नेः स्थल चन्द्रस्तत्र विभाति नीलमिव यद्भूमः स मन्यामहे ॥ १४ ॥ अन्तर्विष्णोस्त्रि-
लोकी निवसति फणिनामोर्ध्वरे सोऽपि शेते सिन्धोः सोऽप्येकदेशे तमपि चुलुकयां कुम्भयोनिश्चकार ।
वत्ते खद्योतलीलामयमपि नमसि श्रीनृसिंहे क्षितीन्द्र त्वत्कीर्तैः कर्णनीलोत्पलमिदमपि च प्रेक्षणीयं
विभाति ॥ १५ ॥ नृत्यद्गर्गाद्वहसप्रचयसह चैरैस्तावकीनयैशोमिर्घावत्य नीयमाने त्रिजगति परितः
श्रीनृसिंह क्षितीन्द्र । नेद्वैयद्येष नामीकमलपरिमलप्रौढिमासादिविष्यद्देवानां नामविष्यत्कथमपि कम-
लाकामुक्त्वावबोधः ॥ १६ ॥ श्रीमद्वैकुण्ठकण्ठीरव तव निनदाकर्णनत्रासधावच्छक्रेमोद्विजगण्ड-
स्थलविगलदतिस्वच्छमुक्तामणीनाम् । माला तारावलीय विलसति च पतद्दानपाथः
पयोधिर्नो चेत्कल्याणु तारावलिरथ लयणः सागरोऽसौ कुतस्त्यः ॥ १७ ॥ द्विर्भावः

१ चन्द्रकलाभूषणम् । २ गण्डप्रदेशे । ३ पङ्क्तिः । ४ प्रोज्झति । ५ स्वस्ती-
त्याद्वैत्यर्थः अतिशुभैत्यर्थः । ६ इन्धनायते । ७ विष्णोरुदरे । ८ शेषे । ९ ज्योतिरिङ्गण-
१० विस्तारसदृशः । ११ कीर्तिवच्छुक्ल इत्यर्थः ।

पुष्पकेतोर्विबुधविटपिनां पौनस्त्यं विकल्पश्चिन्तारत्नस्य, वीप्सा तपनतनुमुखो वासवस्य द्विरुक्तिः ।
द्वैत देवस्य, दैत्याधिपमथनकलाकेलिकारस्य कुर्वचानन्द कोविदाना जगति विजयते श्रीशृङ्गसिंहः
क्षितीन्द्रः ॥ ८ ॥

पाण्ड्यप्रशंसनम् ।

तवाङ्गणे सुन्दर वीर पाण्ड्य मतङ्गजाः शृङ्गलिनो विमान्ति । आवासदानादारिभूपतीनामाद्यान्त-
शैला इव सापराधाः ॥ १ ॥ विन्ध्याद्रिः करसाधनी निरुपमो रत्नाकरः कोशश्चतौगन्धी मलयाचलः
परिचराः सर्वेऽपि विद्याधराः । विद्याशापरिपूरण वितरण देशोऽप्यहो दक्षिणः पाण्ड्याखण्डल वीरपाण्ड्य
मधतः किं किं न लोकोत्तरम् ॥ २ ॥ एतदन्तिबलैर्विलोक्य निखिलमालिङ्गिताङ्गीं सुव सद्भ्रामाङ्ग-
णसीम्नि जङ्गमगिरिस्तोमभ्रमाघायिभिः । पृथ्वीन्द्रः पृथुरेतद्गुप्रसमरप्रेक्षोर्पेनभ्रामरश्रेणीमभ्यचरः पुनः क्षिति-
धरक्षेपाय घत्ते धियम् ॥ ३ ॥

पारसीकक्षितीशप्रशंसनम् ।

यदपि कटकपात्रारोधि पाथोधिना ते दिशिदिशि मम पत्या पारसीकक्षितीश । तदपि कुरु मुधा
नो जीवितान्तं नितान्तं कथयति बहुभार्यै नैकनारीवियोगः ॥ १ ॥

पृथ्वीराजप्रशंसनम् ।

मन्दश्चन्द्रकिरीटप्रजनरसे तृष्णा न कृष्णार्चने स्तम्भः शम्भुनितम्बिनीप्रणतिषु व्यग्रो न धातुर्द्वे ।
अस्माकं परमर्दनोऽस्ति वदने न्यस्तेन संरक्षितः पृथ्वीराजनरेश्वरादिति तृणं तत्पत्तनं पूज्यते ॥ १ ॥

बङ्गालिदासप्रशंसनम् ।

बङ्गालिदास मधतः शुभनामवर्णाः पञ्चेषुपञ्चविशिखन्ति नितम्बिनीषु । प्राणन्ति बन्धुषु विरोधिषु
पाण्डवन्ति देवद्रुमन्ति कविपण्डितमण्डलीषु ॥ १ ॥

बल्लालप्रशंसनम् ।

बल्लालक्षोणिपाल त्वदहितनगरे संचरन्ती कीराती कीर्णान्यालोक्य रत्नान्युत्तरखदिराङ्गारशङ्काकुलाङ्गी ।
मुक्त्वा श्रीखण्डखण्डं तदुपरि मुकुलीभूतनेत्रा धमन्ती आसामोदासुयातैर्मधुकरनिकारैर्धूमशङ्का विमर्ति ॥ १ ॥

बाङ्गालक्षोणिपालप्रशंसनम् ।

आग्नेयोद्धमवीणप्रबलमृगमटाः शत्रुसक्षोभदक्षा यस्य प्रौढप्रतापानलबहलशिखास्विन्वनत्वं प्रयान्ति ।
सोऽयं प्राचीर्पयोधिप्रहितकरततीर्णसंपूर्णकोपो बाङ्गालक्षोणिपालस्त्रिभुवनजन्तर्गातीतकीर्तिप्ररोहः ॥ १ ॥

बीसलप्रशंसनम् ।

आ विन्ध्यादा हिमाद्रेश्वरचितविजयस्तीर्थयात्राप्रसङ्गादुद्गीषेष्ट प्रहर्षान्नुपतिषु विनमत्कन्धरेषु प्रपन्नः ।
आर्यावर्तं यथार्थं पुनरपि कृतवान्लेच्छविच्छेदनाभिर्देवः शाकम्भरीन्द्रो जगति विजयते बीसलः
क्षोणिपालः ॥ १ ॥

भावसिंहप्रशंसनम् ।

यस्याग्निः कोपपुञ्जे यसति खुरपुटे वाजिनां गन्धवाहो लक्ष्मीः सखेहृदयौ कमठकुलमणेर्वाचि वाचा-
मधीशा । रौक्षे कौक्षेयकाग्रे क्षपितारिपुगणे कोपनोऽसौ कृतान्तः कस्त श्रीभावसिंहं प्रबलमुखमुजामाश्रयं
नाश्रयेत् ॥ १ ॥

भीमप्रशंसनम् ।

रुधिरविसरप्रसाधितकरालकरवालरुचिरमुजपरिघः । झटिति श्रुङ्खटिचिटङ्कितललाटपट्टो विभाति
नृपभीमः ॥ १ ॥

भैरवप्रशंसनम् ।

धनानि विद्वत्कविमण्डलीषु पञ्चेष्टुदाणानपि कामिनीषु । वर्धन्ति वज्राप्यारिघोरणीषु श्रीभैरवक्षोणि-
मणेः कटाक्षाः ॥ १ ॥

भोजप्रशंसनम् ।

त्वञ्चिते भोजे निर्व्याजं द्वयं तृणकणायते । क्रोधे विरोधिनां सैन्यं प्रसादे कनकोच्चयः ॥ १ ॥ भोज
त्वद्दानपाथोघौ दरिद्रस्य निमज्जतः । न कोऽपि हि भुजालम्बं दत्ते मेऽमयदायकम् ॥ २ ॥ निजानपि
गजान्भोजं ददानं प्रेक्ष्य पार्वती । गजेन्द्रवदनं पुत्रं रक्षत्यथ पुनः पुनः ॥ ३ ॥ प्रतापमीत्या भोजस्य
तपनो मित्रतामगात् । और्वो वाडवता धत्ते तद्विद्वत्क्षणिकतां श्रिता ॥ ४ ॥ भोज त्वत्कीर्तिकान्ताया
नमोभालस्थितं महत् । कस्तूरीतिलकं राजन्गुणागारं विराजते ॥ ५ ॥ अस्य श्रीभोजराजस्य द्वयमेव
सुदुर्लभम् । शत्रूणां शृङ्खलैर्लोहं ताम्रं शासनपत्रकैः ॥ ६ ॥ धारेश त्वत्प्रतापेन परामृतस्त्विषां पतिः ।
सुवर्णपात्रव्याजेन देव त्वामेव सेवते ॥ ७ ॥ त्वद्यशोजलधौ भोज निमज्जनमयादिव । सूर्येन्दुबिम्बमि-
षतो धत्ते कुम्भद्वयं नमः ॥ ८ ॥ श्रुतिद्वयपुटे भोज यशोब्धौ तव रोदसी । मन्ये तदुद्भवं मुक्ताफल
शीतांशुमण्डलम् ॥ ९ ॥ अद्य धारा सदाधारा सदालम्बा सरस्वती । पण्डिता मण्डिताः सर्वे भोजराजे
भुव गते ॥ १० ॥ श्रीभोज साम्यं तव कल्पवृक्षः सदा वदान्योऽपि कथं प्रयाति । यतो मवद्दानसुपु-
ष्टविग्रहव्येन कुक्षिमरिरस्य भैरौ ॥ ११ ॥ भोजप्रतापं तु विधाय धात्रा शेषैर्निरस्तैः परमाणुभिः
किम् । हरेः करेऽभूत्पविरम्बरे च मानुः पयोधेरुदरे कृशानुः ॥ १२ ॥ भोजप्रतापाग्निरूर्ध्व एष
जागर्ति भूभृत्कटकस्थलीषु । यस्मिन्प्रविष्टे रिपुपार्थिवानां तृणानि रोहन्ति गृहाङ्गणेषु ॥ १३ ॥ यथा
यथा भोजयशो विवर्धते सिता त्रिलोकीमिव कर्तुमुद्यतम् । तथा तथा मे हृदयं विद्वयते प्रियालकाली-
धवलत्वशङ्कया ॥ १४ ॥ पन्थाः संहर दीर्घतां त्यज निज तेजः कठोरं रवे श्रीमन्विन्ध्यगिरे प्रसीद
सदयं सद्यः समीपे भव । इत्थं दूरपलायनश्रमवतीं दृष्ट्वा निजप्रेयसी श्रीमद्भोज तव द्विषः प्रतिदिन
जल्पन्ति मूर्च्छन्ति च ॥ १५ ॥ धाराधीश धरामहेन्द्रगणनाकौतूहली यामयं वेधास्त्वद्गुणे चकार
खेटिकाखण्डेन रेखां दिवि । सैवेय त्रिदशापगा सममवत्त्वत्तुल्यमूमीधरामावाप्तुं त्यजति स्म सोऽयमव-
नीपृष्ठे तुषाराचलः ॥ १६ ॥ राजन्मुञ्जकुलप्रदीप सकलव्यापालचूडामणे युक्त संचरणं तवाद्भुतमणिच्छ-
त्रेण रात्रावपि । मा भूत्त्वद्दनावलोकनवशाद्भीडामिनत्रः शशी मा भूत्वेयमरुन्धती मगधती दुःशीलता-
माजनम् ॥ १७ ॥ छत्रं सैन्यरजोमरेण भवतः श्रीभोजदेव क्षमारक्षादक्षिण दक्षिणक्षितिपतिः प्रेक्ष्या-

न्तरिक्षं क्षणात् । निःशङ्को निरपन्नो निरनुगो निर्बन्धो निःसुहृन्निःशङ्को निरपन्नो निरनुगो निर्हाटकी निर्गतः ॥ १८ ॥ मुक्ताः केलिविस्त्रं हारगलितः समार्जनीर्महताः प्रासाः प्राङ्गणसीमि मन्थरचलद्वालादिमलाक्षारणाः । दूराद्वादिमेवीजशङ्कितधियः कर्षन्ति केलीशुक्ता यद्विद्वन्नेषु मोजनृपतेस्तस्यांगलीलायितम् ॥ १९ ॥ विद्वद्वन्दगुणानुरूपविमर्षयोगिककल्पद्रुमे स्वर्गे वासिनि मोजराजवृत्तौ विद्यानवधाम्नि । दांतारी मुवि नैव मूर्ध्निबलये मां संस्तु किं तोषतां क्षांतारोऽपि न सन्ति हन्त नितरांमितावतां दूयते ॥ २० ॥ स्पृष्टां कृष्टासिपिष्टोत्कटकरटिषटोक्तं मूकटावटान्तिष्ठन् तासक्तटिन्यास्तटनिकटरटकोणपादाद्वहासः । मोजेन्द्रत्वद्रणस्माक्षतमटविकटोरस्तल्लोटकुप्यद्वैवित्रोट- कोटिप्रकटचटचटाशब्दरोऽमवद्वाक् ॥ २१ ॥ मो मोः श्रीमोजदेवं श्रयत विनयतः शशवः क्षत्रवर्गाः प्राण- प्राणाय नौका न भवति मवतां काप्यरप्यं शरप्यम् । मत्वा मातङ्गकुम्भद्वितयमिति पुत्र कुरद्वृत्तिर्मिनत्ति क्रुद्धः शुद्धान्तकान्ताकुचकलशयुग रहसा सिंहशवः ॥ २२ ॥ नीरक्षीरे गृहीत्वा सकलखगपतीत्याति नालैकजन्मा चक्र घृत्वा कराब्जे सकलजलनिधीश्वकपाणिमुकुन्दः । सर्वानुदृत्य शैलान्दहत्य पशुपतिर्मा- लनेत्रेण पश्यन्त्यासा त्वत्कीर्तिकान्ता सकलवसुमतीं मोजराजं क्षितीन्द्र ॥ २३ ॥ स्वगाद्रोपाल कुत्र व्रजसि सुरमुने भूतले कामधेनोर्वत्सस्यानेतुकामस्तृणचयमधुना मुग्धदुग्ध न तस्याः । श्रुत्वा श्रीमोजराज- प्रचुरवितरण व्रीडशुष्कस्तनीं सा व्यर्थो हि स्यात्प्रयासस्तदपि तदरेमिश्रवितं सर्वमुज्यार्थम् ॥ २४ ॥ कूर्मः पातालगङ्गापयसि विहरता तत्तटीरुदमुस्तामादत्तामादिपोत्री शिथिलयुक्तु रूपामण्डल- कूपडलीन्द्रः । दिङ्मातङ्गा मृणालीकवलनकलना कुर्वता पर्वतेन्द्राः सर्वे स्वैरचरन्तु त्वपि वहति विमो मोज देवी धरित्रीम् ॥ २५ ॥

मणिपालप्रशंसनम् ।

प्रामाण्यं परतो न शक्तिगणना सादस्यलोपः सदा कार्यश्चेत्प्रकर्तुं तन्मनुमितौ ज्ञानं त्रिदिशामकम् । सर्वं न्यायनयानुसारिविबुधे चैतन्यनाशोपमानस्येतन्मणिपालं रूपं भवतो नैयायिकत्वं कृतः ॥ १ ॥

महाराष्ट्रप्रशंसनम् ।

मृगः प्रमीललोचनः पिकः कृतोक्तिमोचनः श्रितानतिः कृतततिर्मरालिकास्वर्णलङ्कितः । निरीक्ष्यते लसन्मते सुमहाराष्ट्रं भूपते तवारिकामिनीं वृथोऽभुतं हृताटवी यथा ॥ १ ॥ पलायिता तवारिवामलोचना यदा यदा पुलिन्दनायकैः सुलिप्तकालकूटसायकैः । विहाय ज्ञादिकाष्टः सौक्तिक सज्ज, ज्ञ मौक्तिकीं शिख- णिताः पुमर्थपञ्चमेह महामूपते ॥ २ ॥ आदायादाय मुक्तास्तदनु शिथिलियादाय माणिक्यवर्गं धूम्रान्ति वहन्त्यः स्ववदनकमलामोदलुब्धालिबुन्दे । पङ्क्तु मिल्हयः प्रवृत्ताः सरमसमसकृद्यद्विषत्पत्तनेषु भूमः किं कीर्ति- पूरं घर्षलितं वसुधं महाराष्ट्रस्य तस्य ॥ ३ ॥

माणिकप्रशंसनम् ।

यशःशशाङ्कान्युदये प्रवृद्धो द्विषद्भूतेज्जलान्धुराशिः । नष्ट हि, दारिद्र्यतमो लुधानां तप क्षितौ माणिकं भूमिपालं ॥ १ ॥ सदग्रहारैर्मवता प्रदत्तैर्मदङ्गना कण्ठतटाग्रहारैः । श्रीमाणिकक्षोणि- पते प्रतुष्टा यथा यशो गायति तद्विधेहि ॥ २ ॥ संजाते प्रवरूपतां हि रंजतोऽग्री स्वर्णशैले

द्रुत भूमीपालललाम माणिकविभो प्रौढैः प्रतापानलैः । योगेऽमृदनयोः सुपाण्डुरस्रविः सा तेऽरि-
कान्ताजनैर्नीता स्वीयकपोल्योश्च विरहव्याजेन गोपायते ॥ ३ ॥ भोगासक्तैकचेता मयदशसु-
खकृद्भीतिहा स्वाश्रितानां भोगान्भव्याय यच्छृङ्गगति भवनतः साधु मण्डारतिश्च । भूपाना ग्लानिकर्ता
मटनगजमयध्वंसदेहो हि भल्लाकीर्णः श्रीमाणिकेन्द्रस्त्वमिव तव रिपुस्तत्र 'म र प्रतीमः ॥ ४ ॥
सद्ग्रामक्षोणिदृष्यच्चपलरिपुचमूस्सिन्धुकीलालमालां पीत्वा कालः कृपाणोऽमृद उपसमरं गर्जते वीर-
घोषैः ॥ वर्षत्युद्दामगौर दिशि दिशि तव भोः कीर्तिवारीभङ्गम्भप्रोद्यन्मुक्ताहिमाश्मच्छुरितमरिततेर्माणिक-
क्षोणिपालः ॥ ५ ॥

माधवप्रशंसनम् ।

सत्यासक्तमना गुणाकरलताकीर्णो न दीनाश्रयोऽरिष्टध्वंसपराजयश्च सुमनोवृन्दैरलं वन्दितः । नाना-
स्थानकलाप्रधानमहिमा नित्य सदानन्दकः श्रीमान्माधव एव माधवसमः क्षोणीतले राजते ॥ १ ॥

मानसिंह प्रशंसनम् ।

काञ्ची काञ्ची न धत्ते कलयति न दृशा केलितल्प कलिङ्गी सिन्दूरं दूर एव क्षिपति करतलन्यस्तमा-
न्त्री पुरन्त्री । सौराष्ट्री माष्टि भूयः सपदि नयनयो रक्तता रक्तिमान कार्णाटी कर्णिकाया मलिनयति
मनो मानसिंहप्रयाणे ॥ १ ॥

मालवाखण्डलप्रशंसनम् ।

पर्यङ्को राजलक्ष्म्या हरितमणिमयः पौरुषाब्धेस्तरङ्गः सद्ग्रामत्रासताम्यन्मुखलपतियशोहंसनीलाम्बु-
वाहः । भग्नप्रत्यर्थिवंशोत्वणविजयकारिस्त्रानदानाम्बुपट्टः खङ्गः क्षमासौविदल्लः समिति विजयते
मालवाखण्डलस्य ॥ १ ॥

मुकुन्ददेवप्रशंसनम् ।

करवारिरुहेण संधुनाने तरवारिं नृपतौ मुकुन्ददेवे । वरयन्त्यमरावतीतरुण्यः प्रथमं काञ्चनपा-
रिजातमालाः ॥ १ ॥

मुञ्जप्रशंसनम् ।

लक्ष्मीर्यास्यति गोविन्दे वीरश्रीर्भीरमेप्यति । गते मुञ्जे यशःपुञ्जे निरालम्बा सरस्वती ॥ १ ॥

मुद्गाफरशाहप्रशंसनम् ।

आकाश प्रसर प्रसर्पत दिशस्त्वं पृथ्वि पृथ्वी मय प्रत्यक्षीकृतमादिराजयशसा युष्मामिरुज्जृम्भितम् ।
श्रीमुद्गाफरशाहपार्थिवयशोराशेः समुज्जृम्भणाद्वीजोच्छ्वासविदीर्णदाडिमदशा ब्रह्माण्डमारोक्ष्यति ॥ १ ॥

राजबहादुरप्रशंसनम् ।

नित्यं वृद्धिसुपैषि संकलयसे सर्वाः कलाः सर्वदा सानन्द कमुदाहृतं वित्तनुषे नास्ते कलङ्कस्तव । सर्वा-
शाः परिश्रयन्समुदय धत्सेऽनिशं सर्वतो न श्रीराजबहादुरेन्द्रनृपते चन्द्राधिकस्त्व कथम् ॥ १ ॥

राजेन्द्रसिंहप्रशंसनम् ।

मूर्धा कल्याणवाही करजितवसुधः सर्वदा पूर्णकामो विख्यातः कर्णवृत्त्या वचसि न च पटुशिव-
पाकालुमावी । कोणपेक्षी परस्मादुचितबहुकथः सर्वदा पूर्णलोक इत्थ राजेन्द्रसिंह त्वमिव तव
रिपुस्तत्र कैम्पं प्रतीमः ॥ १ ॥

रामचन्द्रप्रशंसनम् ।

एकादशरुद्राणामेका गौरीत्यनौचिती मत्वा । राघव नृप तव यशसा दशापि गौरीकृता हरितः
॥ १ ॥ त्वद्वैरिमघनलिखितां सीतामाहर्तुमुद्यत्य । कपिकौणपमण्डल्योः शिवशिव मूयो भवन्ति संर-
म्भाः ॥ २ ॥ शरासने सायकमादधाने श्रीराममप्रक्षितिपालमौलौ । सुराङ्गनानां वरलालसानां वामानि
नेत्राणि परिस्रुरन्ति ॥ ३ ॥ गायन्तु किन्नरगणाः सह किन्नरोमिः श्रीरामचन्द्र शिखरेषु हिमाचलस्य ।
शेषेन्दुकुन्ददलबालभृणालनालनीहारहारहरहाससित यशस्ते ॥ ४ ॥ नौलीकमङ्गकदतीव नदीनबन्धुर्नक्ष-
त्रपो नैवसुधाविमवैकहेतुः । राजा किमिन्दुरपि नार्यमिमानहारी राजा पर जयति राघवसार्वभौमः ॥ ५ ॥
नृपतिमुकुटरत्न त्वत्प्रयाणप्रशस्तिं प्लवगपदनमङ्गनिर्मराक्रान्तमोर्गः । लिखति दशनटङ्कैस्त्रिमङ्गिर्नमद्विर्जरठ-
कमठमर्तुः कर्परे सर्पराजः ॥ ६ ॥ रघुतिलक नृपाल त्वद्विषत्क्षोणिपालप्रतिलसदपकीर्तिश्यामले विश्वजाले ।
मगवति भजमाने कृष्णतां शूलपाणौ किमुदधिगिरिपुत्र्यौ चक्रतुस्तत्र विद्याः ॥ ७ ॥ अथाक्षीनो लङ्काम-
यमयमुदन्वन्तमतरद्विशल्य सौमित्रेरयमुपनिनायौषधिवनम् । इति स्मारस्मार त्वदरिनगरीमिति लिखित
हनूमन्त दन्तैर्दशति कुपितो राक्षसगणः ॥ ८ ॥ यदि क्षुण्ण पूर्वैरिति जहति रामस्य चरित गुणैरेताव-
द्विजगति पुनरन्यो जयति कः । स्वमात्मानं तत्तदुणगरिमगम्भीरमधुरसुरद्वामहाणः कथमुपकारिष्यन्ति
कवयः ॥ ९ ॥ क्षमिति जशतीमागच्छन्त्याः पितामहविष्टर्पोन्महति पथि यो देव्या वाचः श्रमः समजा-
यत । अथ कथमसौ मुञ्चेदेनं न चेदवगहते रघुपतिगुणप्रामल्लाघासुधामयदीर्घिकाम् ॥ १० ॥ लज्जा-
कीर्तिर्जनकतनया शैवकोदण्डमैत्रे तिस्रः कन्या निरुपमतया भेजिरे रामचन्द्रम् । अन्त्या पाणिग्रहणसमये
ज्यायसी जातकोपा भूपैः सार्धं खलु गतवती मध्यमाथो दिगन्तान् ॥ ११ ॥ गेहे गेहे सुमग भवतो
रामचन्द्र क्षितीश त्वामालिङ्ग्य त्वमपि सविधे सस्पृह भावयन्त्यः । तस्मिन्नाकस्मिकमुपगते बहूमे मीति-
माजः पौष्प चाप तव करतले वेपमाना लिखन्ति ॥ १२ ॥ अहो रघुशिरोमणेरमिनवप्रतापावलिप्रच-
ण्डकिरणप्रथाप्रसरसायसादाश्रयम् । सुराधिपतिरम्बुदान्कमलमिन्दिरां सेवते हिमाशुरपि चन्द्रमाः सततम-
म्बुधौ मज्जति ॥ १३ ॥ कीर्तिः श्रीरघुवशरत्न भवतः स्वर्वाहिनीगाहिनीदिक्पालानखिलान्परीत्य
दधती प्राप्योः प्रतापाननम् । सप्ताम्बोनिधिमण्डलान्यधिगता त्वय्येकैपत्नीव्रतद्वयात् वै विष्णुपद स्पृशस्यन्तु-

१ ककारं पकारम् । २ नलीकमङ्गकदः (पक्षे) कमलविकासकृत । ३ अनाथबन्धुः
(पक्षे) नदीनः समुद्रस्तद्वन्धुः । ४ क्षत्रियश्रेष्ठः (पक्षे) नक्षत्रनायकः । ५ वसुधैश्वर्यस्य
कारणम् (पक्षे) नवीनायाः सुधाया यो विभवस्तस्य मुख्यकारणम् । ६ शत्रुमानहारी (पक्षे)
नारीणां मानहारकः । ७ शरीरम् । ८ कपाले । ९ भुवनात् । १० अथ इति पाठान्तरम् ।
११ महेश्वर धनुषो भञ्जने । १२ चित्रितं विधाय । १३ समीपे । १४ लक्ष्मोः । १५ एकः पतिर्यस्याः ।
तस्या यद्व्रतं तत्कृत्यात्मे अयं निष्कर्षः दिव्यं कर्तुमभिलषितवत्या गङ्गाऽवगाहनं देवताप्रदक्षिणी-
करणं हस्तयोरभिधारणं, सप्तमङ्गलातिक्रमणं भगवच्चरणस्पर्शनं सर्पाहरणं च क्रमेण क्रियन्त
इति तव कीर्त्याऽपि पानीपात्रिनृपतिपदभगवत्पादस्पर्शशानानि कृतानीति यथोक्तम् ।

दिनं शेषस्य शीर्षाप्यपि ॥ १४ ॥ पीतौ व्याप्तिमवेत्य वैरिवन्तिवाणोदधेः साधनादुत्तुङ्गे पृथिवीभुजां
परिवृढे शश्वद्विपक्षे स्थितम् । सर्वक्षमापतिमौलिमण्डनमणे श्रीरामचन्द्र प्रभो चित्र पश्य तव प्रतापदहनं
जानंस्ति सत्तीर्त्तिकाः ॥ १५ ॥ श्रीरामं त्यदनेकचिच्चरितं प्रोदामेकीर्तिं शुक्तिप्रौगल्भ्यादधधृतमूर्ध्नि सक-
लत्रैलोक्यलोकैऽपि यत् । अश्रोत्राः फणिनस्तदेतदुचितं नो चेदहिस्वामिना व्याधूते शिरसि क भूः क
गिरयः कामी दिशामीश्वराः ॥ १६ ॥ आन्वा भूचलय दशारयदमन त्वकीर्तिहसी दिवं यात्रा ब्रह्ममर्षा-
लसगमवशात्सा तत्र गर्मिण्यभूत् । पश्य स्वर्गतरङ्गिणीपरिसरे कुन्दावदात तया मुक्तं भाति विशालम-
ण्डकमिदं शीतद्युतेर्मण्डलम् ॥ १७ ॥ ज्ञाते तत्पुरुषे तु तत्पुरुषंति त्वन्नाम्नि शैवाग्रणीरल्पः कोऽपि
समाश्रयन्निह बहुव्रीहिं बहुव्रीहिभाक् श्रीरामेश्वर कर्मधारय इति स्तुन्धन् कविर्मास्करस्तस्मादप्यपि
कर्म धारयतु न द्वन्द्वे तु निर्द्वन्द्वति ॥ १८ ॥ अन्दैर्यारिजिघृक्षयाऽर्णवगणैः साकं व्रजन्ती मुहुः संसर्गा-
द्वद्वानलस्य समभूदापनर्त्तत्वा तद्वित् । मन्ये राम तथा क्रमेण जेनितो युष्मत्प्रतापानलो येनारातिमभू-
विलोचनजलैः सितोऽपि सवर्धते ॥ १९ ॥ ये मज्जन्ति निमज्जयन्ति च परास्ते प्रस्तरा दुस्तरे वौर्षो
वीर तरन्ति वानरभटान् संतारयन्तेऽपि च । नैते प्रावगुणा न वारिधिगुणा नो धानराणां
गुणाः श्रीमदाश्वरथैः प्रतापमहिमा सोऽयं समुज्जृम्भते ॥ २० ॥ कीर्तिः श्रीरघुवशदीप
मभवतो वृत्ती मुरारेः प्रियैर् यस्मात्तुभ्यमदात्तदर्शं दि गिरिशोऽभूदर्धनारीश्वरः । ब्रह्माभूचतुरार्येनः
सुरपतिर्भ्यक्षुः सहस्रं दधौ रक्न्दो मन्दमतिश्चकार न करस्पशं क्षियाः शङ्कितैः ॥ २१ ॥ एकं
कौञ्चनभूर्धरं सुवल्यं प्रासः सुधावारिधिं तौर तौरकराजमण्डलमिदं संप्राप्य सत्कुण्डलम् । दूरस्थापि न
तेन तेन सदृशं त्वां भूषणं चापरं स्त्री मैनप्रहिलेव यार्थितितरां श्रीराम कीर्तिस्तव ॥ २२ ॥
संग्रामो दिवसार्थिते तव भुजः पूर्वाचलेन्द्रार्थिते त्वत्क्रोधोऽप्यरुणार्थिते तव लसच्छौर्यं प्रकीर्षायते । त्वद्वैरी
तिमिरार्थिते तदवलङ्कृत्यकान्तार्थिते त्वत्कीर्तिः कैमलायते रघुपते त्वत्खेत्तुचण्डद्युतेः ॥ २३ ॥

१ उत्कट- । २ श्रवणातिशयात् । ३ कम्पिते सति । व्याधूते हि अहिस्वामिना शिरसि
तत्र स्थिता क्षिविरपि निषेदे निषत्तितायां च तस्यां गिर्यादीनामपि निषतनमेवेति तथोक्तम् ।
४ हंस- । ५ गङ्गातटे । ६ कुन्दकुसुमवद्गुञ्जलम् । ७ तत्पुरुष इवाचरतीति तस्मिन् ।
८ प्रसवोन्मुखा । ९ सागरे । १० समुल्लसति । ११ लक्ष्मीम् । १२ ततः प्रारभ्य । १३ गौरी-
शङ्करनामा । कीर्तिवृत्ती लक्ष्मीमिवेमामपि न जानुचिद्रामं प्रति समर्पयेदिति वीतस्याः संरक्षायै
अच्छाङ्गतयैव स्थापितवान् भूतेश इति कवेरुद्गावनम् । १४ सरस्वतीं कदाचिन्नापहरेदिति
तां सर्वतो द्रष्टुं चतुराननो जातः । चतसृषु दिक्षु नेत्रप्रसारित्वस्यैवमेव सम्भवात् । १५ इन्द्रो-
ऽप्येवं पौलोम्या अपहारणमिया रक्षाकामः सहस्राक्षो जातः । १६ मन्दा सालसा परिणय
विषये मतिर्गुण्य तादृक् स्कन्दः । १७ परिणीतामप्यवश्यं हरिण्यतीति त्वत्तः । १८ सुमेरुम् ।
द्वितीये करे तद्रूपस्य सुवल्यस्याभावात् प्रार्थनम् । १९ सुधावारिधिरूपं वासोऽप्येकमित्य-
परार्थं प्रार्थनम् । नल्लेकेनाय स्तनमुपरितनं चाङ्गं भूषयितुं शक्ये इति । २० उज्ज्वलम् ।
२१ चन्द्रमण्डलरूपं कुण्डलमप्येकमेवेति । द्वितीयकर्णाभरणार्थं प्रार्थनम् । २२ दिगन्तं गताऽपि ।
२३ मार्तिनीवं । २४ अत्र परस्मैपदनिर्देशश्चिन्त्यः । २५ दिवसवदाचरति । २६ पूर्वाचलेन्द्रा-
उदयगिरिरिवाचरति । २७ अरुणः-सूर्यसुतः, स इवाचरति । २८ प्रकाशः-सूर्यदीप्तिः,
स इवाचरति । २९ तिमिर-रात्रितमः, तदिवाचरति । ३० सूर्यकान्त इवाचरति । ३१ कमल-
मिवाचरति । ३३ त्वत्खेत्तुचण्डद्युतिः-सूर्यस्वरूपः ।

अस्माकं परमन्दिरस्य चरितं यद्यप्यवाच्यं भवेत्त्वामी त्वं कैथयामि तेव भवतः किञ्चित्प्रिया-
दूषणम् । श्रीमद्राम नृप त्वया रणमुखे पाणिग्रहः सादर यस्याः सासिद्धता परस्य हृदये
दृष्टा लुठन्ती मया ॥ २४ ॥ सत्य सा बहुरूपिणी समभवत्सिद्धिस्वरूपा भवत्कीर्तिः श्रीरघुवशरत्न
विमला जागर्ति विश्वोदरे । रूपापारे रिपुमन्दिरे नृपपुरे रत्नाकरे निक्षीरे कान्तारे गिरिशेखरे विषधरी-
गारे तथैवाक्षरे ॥ २५ ॥ गर्वावेशविशालरात्रणभुजप्रोद्यत्प्रतापानलज्वालाजालेनबाम्बुदः कथमसौ
सीतापतिर्वर्ष्यते । यस्यारातिनृपाः कृपाणजलधौ मग्नाः पुरो गौरवादत्युच्चैर्गतिं यो मयन्ति च पुनर्भित्वा
रवेर्मण्डलम् ॥ २६ ॥ भीम यज्जलधिं जवेन हनुमानुल्लङ्घ्य लङ्कां गतो यच्चाशोकमहावन दलितवा-
नेक्ष च यत्क्षुण्णवर्णम् । सीतोपायनमौलिरत्नसहितः प्रातश्च यत्त्वामसौ तन्नाय्येष भवत्प्रतापमहिम्ना
निर्यन्त्रणैः कारणम् ॥ २७ ॥ व्रते नायक राम तावकयशो रमे शशाङ्के मर्द्वीहे स्वर्गगजे हरे फणि-
प्रतौ वाण्यां वृषे मे रक्षिम् । अन्येषां तु तैदम्बरे तैदहिते तद्वज्जने तन्मदे तत्कण्ठे च तदीक्षणे तदलके
तैत्प्रोथके तत्पथे ॥ २८ ॥ श्रीमन्नायक राममद्र भवतः पाणौ कृपाणं रणे दृष्ट्वा यद्यदभूद्रक्षिति-
भुजां तत्तत्समाकर्णय । अङ्गे वेपथुरन्वता नयनयोर्वेके तृणं भूयसी मीतिश्चेतसि वाचि
सस्तुतिकथा हस्तद्वय मस्तके ॥ २९ ॥ आकृष्टे कषत्रादहीन्द्ररसनैकेत्ये कृपाणे त्वया
श्रीमन्नायक रामचन्द्र भवतः प्रत्यर्थिना वेश्मसु । गाहन्ते सहसा लुलांचमरीशार्दूलशोखाचरी-
यक्षोरक्षशृगालकोलेशलक्ष्मद्वन्द्वकमिह्लादयः ॥ ३० ॥ रेफ व्यञ्जनराजता तव तवाकौर प्रकर्षः स्वरेष्व-
न्यस्यापि मकार बिस्फुरति ते वैमोक्षरेष्वादिता । यैः समूय निगद्यते रघुकुलालङ्कारहीराङ्कुरो देवः
क्षोणिसुतापयोधरतटीशृङ्गारहारो हरिः ॥ ३१ ॥ स्वेदाम्भःकणमण्डलानि खुरलीखलोद्भवान्यन्मह
तद्वाहो रसयन्महाबल इति ख्यातिं गतो माततः । त चास्वाद्य मुहुः सहस्रफणिताशाली बलीयानैहि-
धत्ते कोमलकोमलैरपि फणैः श्रीरामचन्द्र स्थिरसम् ॥ ३२ ॥ श्रीरामे मृगयां गतेऽपि धनुषा बाणे समारोपि-
तेऽप्याकर्णान्तगतोऽथ मुष्टिगलितोऽप्येकाङ्गिप्रलम्बेऽपि च । न व्रतत न पलायित न चकित नोत्कम्पित न
द्रुत मृग्या मद्रथग करोति दयित कोमोऽयमित्याशया ॥ ३३ ॥ गाम्भीर्येण महोदयेन शरणेनाणेन
मर्याद्या सर्वाशाणरिप्ररणेन महता स्थैर्येण धैर्येण च । राम त्वामनुकर्तुमिच्छतितरां वारानिधिः किं त्वसौ
पीतो बाणरक्षितः प्रमथितो बद्धः श्रिया त्याजितः ॥ ३४ ॥ देव श्रीनृप रामचन्द्र भवतो दिग्जै-

१ परोद्गायाः । २ नहि भक्ताः किङ्करा अपि स्वाधीश्वरस्य क्षतिं सहन्ते, किं पुनः क्षियाः
अथ यदि ताः क्षियाः परत्र स्तिग्धा एव स्थुस्तदा किमिव नायकसङ्ग्रामिति द्योतयितुमिदमभिधा-
नम् । ३ पुञ्जलीध नदीदं त्वत्प्रियायास्तस्या योग्यम् । ४ अणिमाऽऽदिभेदाद्बहुरूपा । ५ सिद्धिर्ना
स्वरूपमिव स्वरूपं यस्याः सा । सिद्धा हि स्वतो भ्राम्यतीति तथोक्तम् । ६ भवतो रामस्य कीर्तिः ।
७ विश्वस्योदरं मध्यभागस्तत्र । ८ क्षमायाः प्रयिन्याः पारे, लोकालोकाचलगिरेरपि, परत्रेति
भावः । ९ रिपूणां स्थाने विश्वेदंमभिधानं तत्र रिपूणां प्रभञ्जार्पणंशस्त्रवद्योतनाधम् ।
१० नृपाणां पुरे राजधान्याम् । ११ पाताले । १२ आकाशे । १३ पुञ्जप्रशमने मेव अग्निर्हि जलेनैव
शाम्यतीति तथोद्भावितम् । १४ स्वर्गं प्रति गन्तारः । १५ एतन्नामानं रावणपुत्रम् । १६ भगवान् ।
१७ अप्रतिहतः । १८ बलभद्रे । १९ मेघे । २० पेरवते । २१ धर्मे । २२ नक्षत्रे । २३ बलरामवाससो
नीलवात् । २४ चन्द्रशब्दौ राहौ । २५ वृषनासायाम् । २६ नक्षत्रमार्गे । २७ मुखे तृणे निहिते
शनोर्दैन्यं व्यज्यते । २८ प्रणामार्थम् । २९ शेषजिह्वासमाने । ३० महिष- । ३१ वानरी- । ३२ वराह- ।
३३ शल्यक- । ३४ ककारादिषु वर्णेषु रकारो हि स्वरानन्तरितो मूर्ध्नि राजत्वं इति तथोक्तम् ।
३५ अकारस्य दीर्घत्वात् । ३६ वर्गान्ते वृत्तेमानस्यापि । ३७ परस्वर्णत्वेन स्ववर्गाक्षरेषु ।
३८ आस्वादयन् । ३९ शेषः । ४० वसुधाम् । ४१ शरणागतप्रक्षणेन ।

त्रयात्रोत्सवे धावद्वीरतुरंगचञ्चलखुरक्षुण्णक्षमामण्डलात् । वातोद्भूतरजोमिलत्सुरनदीसंजातपङ्कस्थलीदूर्वा-
 चुम्बनचञ्चवो हैरिहयास्तेनैव वृद्धं दिनैः ॥ ३९ ॥ साधर्म्येण कथं गृणन्तु यमुनावेणीं कृपाणीं च ते
 श्रीमद्राम चमूधरेण्य भवतो वाग्ब्रह्मसिद्धान्तिनः । नाकृष्टा हलिर्ना न कालियवशात्क्रूरां न धाराजडां न
 च्छायाजनिता न वक्त्रवद्गुलां न प्राप्तमङ्गां कञ्चित् ॥ ३६ ॥ आबाल्यं पतिरेष मे जगदिदं जानाति तत्त्वं
 पुनर्भूमध्ये समुपागता तदपि ते विख्यायते यः पतिः । वृद्धा नास्य गृहे यसामि सुचिर तिष्ठन्स्थिरात्रेति
 तन्मात्सर्यादिष्वराम भूप भवतः कीर्तिर्दिगन्त मता ॥ ३७ ॥ का शृङ्गारकथा कुतूहलकथा गीतादिकानां कथा
 माद्यदन्तिकथा तुरङ्गमकथा कोदण्डदीक्षाकथा । एकैवास्ति पर पलायनकथा त्वद्वैरभूमीमुजां देवश्रीरघुनाथनाथ
 जगति स्वप्नेऽपि नान्या कथा ॥ ३८ ॥ त्वं चेत्कल्पतरुर्वयं सुमनसस्त्व चेत्सुधात्मा कैलाः सपूर्णा वयमीश्वरो
 यदि भवान्स्वच्छा विभूतिर्वयम् । सपूर्णाः कमलाकरो यदि भवाञ्श्रीराजहंसा वयं स्वामिस्त्व शृणु रामचन्द्र
 नृपते किं किं न तेऽङ्ग वयम् ॥ ३९ ॥ बालक्रीडनमिन्दुशेखरधनुर्भङ्गावधि प्रहृता ताते काननसेवनावधि कृपा
 सुग्रीवसखगवधि आज्ञा वारिविन्धनावधि यशो लङ्केशनाशावधि श्रीरामस्य पुनातु लोकवशता जानक्यु
 पेक्षावधि ॥ ४० ॥ त्वत्कीर्तिर्धनिका धनं मधुरिमा तस्याधमर्णा सुधा शीतांशुः प्रतिभूस्तदर्शनकृते सैषा दिवं
 धावति । सालीना तव वाचि राम नृपते चन्द्रो निरस्तध्वनिः शङ्कातेङ्कश्वदशुकावृततनुर्नक्तं समुत्सर्पति ॥ ४१ ॥
 अर्द्धमास तृणं प्रियाद्रेहि तृणामौस स्मरारेधनुर्दारीमास मुनेः शिलाऽपि नृधेरीमास स्वयं पादुका । कुल्यौ-
 मास महार्णवोऽपि कपयो योधास्त्रभूवुस्तदा पौलस्त्यो मशकां वभूव भगवस्त्व मानुषमौसिथाः ॥ ४२ ॥
 उत्ता कीर्तिलता गुणैस्तव विभो सिक्ता च दानोदकैर्मैस्तम्भमवाप्य दिक्षु वितता प्राप्ता नमोमण्डलम् ।
 धूपैस्त्वत्प्रतिपक्षलक्षवर्नितानिःश्वासार्जधूपिता ऋक्षैः कोरकितेन्दुना कुसुमिता श्रीरामचन्द्र प्रभो ॥ ४३ ॥
 यद्वीजानि च मौक्तिकानि करिणा दन्ता यदीयाङ्कुरा यत्पद्माणि शरद्वना हिमगिरिर्यस्याः प्रकाण्डो
 महान् । यत्पुष्पाणि च तारका हिमरुचिर्यस्याः फलं सुन्दर सेय राजति रामकीर्तिलतिका ब्रह्माण्डमाण्डो-
 दरे ॥ ४४ ॥ नो ग्लानिं भजते दिने न च सुराधीशैः समापीयते नो राहुर्भसते न चा मृगदृशां धक्त्रैः परा-
 जीयते । नो मैवैश्च पिधीयते न च कुँडूकालेऽपि सक्षीयते श्रीरामक्षितिपाल भाति जगति त्वकीर्ति-
 चन्द्रः सदा ॥ ४५ ॥ आकृष्टे युधि कार्मुके रघुपते वामोऽब्रवीदक्षिण पुण्ये कर्मणि भोजने च भवतः
 प्रागल्भ्यमस्मिन्न किम् । वामान्यः पुनरब्रवीन्न मम भीः पृच्छाम्यह स्वामिन्न छिन्द्या रावणवक्त्रपङ्क्तिम-
 थवेत्येकैकमादिश्यताम् ॥ ४६ ॥ अम्भः कर्दमतामुपैति सहसा पङ्कः पुनः पांसुता रेणुर्वारणकर्णतालयु-
 गलैर्दिक्प्रान्तनीहारताम् । निम्नत्वं गिरयः सम विपमतां शून्य जनाकीर्णता निर्याति त्वयि रामचन्द्र
 नृपते त्यक्तस्वरूप जगत् ॥ ४७ ॥ पाताले मञ्जु मूल फणिपतिरभितः कीर्तिवहेस्तवैषा स्थूणा
 कैलासशैलो गगनमिह महामण्डपः पाण्डुदण्डः । दैर्घ्येऽन्तस्थूलदन्ता दलततिरतुला शारदाभ्राणि
 सारास्ताराः पुष्पाणि चन्द्रः फलमिदममलं राम राजेन्द्र मन्ये ॥ ४८ ॥ कूर्मः पौदोऽस्य यष्टिर्भुजगप-

१ पृथिवी- । २ सूर्याश्वाः । ३ कथयन्तु । ४ बलभद्रेण । ५ सूर्यपत्न्याः प्रतिनिधिः शङ्खाया
 तस्या जनिरुत्पत्तिर्यस्यास्तस्याभावस्तस्तता ताम् । ६ अत्र वक्त्रपदं लक्षणया प्रवाहपरम् ।
 ७ पुष्पाणि । ८ चन्द्रसम्बन्धिन्यो विशेषाः । ९ नम्रता । १० प्रतिनिधिः । ११ भय- ।
 १२ (तृणम् अपि) अर्द्धमास अल्पमिव कृतवान् । १३ जयन्ते । १४ तृणमिव च्छिन्नवानिति
 भावः । १५ दारानिव कृतवान् । १६ शिलारूपाऽहल्यानाम्नी पत्नी । १७ राजानमिव कृतवान् ।
 भरतो हि पादुकां पृष्टवैव सर्वं शशास् । १८ कुत्रिमां नदीमिवोच्छ्वितवान् । सेतुना नियम्येति शेषः
 १९ रावणः । २० मशकमिव (क्षणमवन्तुदं) पिष्टवान् । २१ देवोत्तमत्वेऽपि मनुष्य इवाचरः ।
 २२ अभावस्यासमये । २३ रम्यम् । २४ ऐरावत - । २५ अवष्टम्भः ।

तिरसौ मौजन भूतधात्री तैलापूराः समुद्राः कनकगिरिरय दृत्तवर्तिप्ररोहः । ज्योतिश्चण्डांशुरोचिर्गनम-
लिनिमा कज्जल दक्षमाना शत्रुश्रेणी पतङ्गा ज्वलति रघुपते त्वत्पतापप्रदीपः ॥ ४९ ॥ शक्तिः सर्वाति-
रिक्ता विलसति न च ते पीलुपाकप्रियत्व वाक्यं धर्मे प्रमाणं स्वयमपि चरितं नान्य ईशोऽस्ति कश्चित् ।
नो बाऽय मेद आस्ते कचिदपि विषये नैव मिथ्याप्रवादश्चित्र पाण्डित्यमेतद्वहति रघुपते गौतमाद्यैरतर्क्यम्
॥ ५० ॥ पूर्वत्रासिद्धबुद्धिर्द्विगुणितकरणेऽप्यस्ति तेऽल्पप्रयत्नो यः कश्चिन्नैष लोप मजति बहुतरापे-
क्षिणोऽप्यन्तरङ्गाः । नो वा बाधः परेण कचिदपि विषये नापवादो गुणानां वृद्धीनां वर्णमात्रं सदन-
मिति नवो राम साधुत्वमार्गाः ॥ ५१ ॥ प्रौढिं धत्ता कलासु प्रथयतु कुमुद सत्पथे संचरेद्वा
नेत्रानन्दं विधत्ता मन्त्रतु च विबुधा नस्तु राजा तथाऽपि । दोषान्वेषी कलङ्की सहजजडतनुः
सक्षयैः पक्षपाती नक्षत्रेशः कथं वा कलयतु तुलना रामचन्द्रेण चन्द्रः ॥ ५२ ॥ माद्यद्वैतैर्गण्डगण्डयु-
तमदमदिरासचरच्चर्योकीक्षाङ्कारानन्दगीताः कविमवनभुवस्ताः पुरस्ताद्भवन्ति । पश्चादभवन्ति येषामुपरि
कृष्णया राममूपालमौलेरुद्धेलुब्धबीचीबहलघवलिमाबद्धकक्षाः कटाक्षाः ॥ ५३ ॥ बीजं चिन्तामणिश्चे-
त्कनकगिरितटीजन्मभूमिर्मवेचेत्सेत्री चेत्कामधेनुर्विधिकुलमखिलं मूलसत्कारभवेत् । वित्तेशो रक्षिता
चेत्सरसिजनिलया मञ्जरी चेत्तदा स्यात्ग्रामं क्मापालमौले तव भुजलतया कल्पवृक्षाः सद्यः ॥ ५४ ॥
मन्ये मृत्योः सपत्नी जगति सुविदिता कालकूटस्थ कन्या धात्री कर्कोटकस्थ स्मरणभयकरी किं च
वज्रस्य माता । कल्पान्ताग्नेः पुरन्त्री प्रभवति भगिनी भीषणा कालरात्रेर्द्वितीय ते कृपाणी सुररिपुसुदृशा
रामचन्द्र क्षितीश ॥ ५५ ॥

रामजामप्रशंसनम् ।

क्षुभ्यत्प्रत्यर्थिपृथ्वीपतिद्वयसरस्तोषशोष दधाने त्वदोष्णां सुप्रतापे तपति बहुयुगे रामजाम
क्षितीन्द्र । सूर्यो मित्रत्वमायात्समजनि दहनः कृष्णवर्त्मा निमज्जन्पारावौराम्भूपुरे निवसति वडवावहि-
रन्यत्किमु धाम् ॥ १ ॥

रामनाथप्रशंसनम् ।

करकम्पितखङ्गयष्टिमीमे रणसनाहितैरामनाथवरि । अरिभुसूदमर्त्यसुन्दरीणामचलन्दक्षिणवर्त्म-
लोचनानि ॥ १ ॥

रुद्रदेवप्रशंसनम् ।

कतिपयदिशैः क्षय प्रयायात्कनकगिरिः कृतवासरौवसानः । इति मुदमुपयाति चक्रवाकी विर्तेरण-
शालिनि वीररुद्रदेवे ॥ १ ॥ कवीन्द्राणामासन्प्रथमतरेवाङ्गणमुवश्वलङ्कृत्तासङ्गाकुलकारिमदामोदमधुराः ।
अमी पश्चात्तेषामुपरि पतिता रुद्रनृपतेः कटाक्षाः क्षीरोदप्रसरदुखीचीसहचराः ॥ २ ॥ भूयो भूयस्त्व-

१ पात्रम् । २ चरित- । ३ दोषा रात्रिः, दूषणानि च । ४ क्षीणधर्मा । ५ कृष्णपक्षे
पतनशीलः । ६ तारापतिः । ७ इस्ति- । ८ भ्रमरी- । ९ एतन्नाम्नो नागराजस्य । इदमपि
नागराजोपलक्षणम् । १० प्रतिद्वन्द्विनृप- । ११ अग्नि । १२ पारावारः सागरः । १३ धृतवर्म- ।
१४ शत्रूणां मर्त्यलोकात्यागोत्तरं दिव्यलोकप्राप्तावसरस्य लप्स्यमानत्वात् देवाङ्गनानां च नवयुव-
रमणानन्दस्य प्राप्स्यमाणत्वात् । एतेनावश्यं शत्रुक्षयं कृत्वैव निवर्तमानत्वं सूचितम् । १५ अव-
सानं क्षयः । १६ दान- । वितरणं च सुवर्णस्यैव तद्वत्पत्ति स्थलं सुमेरुरेवेति सम्भाष्यैवेदं वचनम् ।

दारिद्र्यलनाद्वासनाशासकाज्ञाद्यैर्यातैरहह तरणेस्त्वब्रणेष्टु त्रणेष्टु । सायं साय लवणसलिलस्पर्शबाधासमा-
धावस्यालस्याकलितवपुषो रूद्र कः स्यादुपायः ॥ ३ ॥ चन्द्रोऽनेन कलङ्कितो बत घने
रामोऽमुना । ध्वितैः किं चानेन कुलाङ्गनानयनयोर्लावण्यलक्ष्मीर्हता । सत्यानामभिलाषकस्य
मर्बतः श्रीरुद्रर्चन्द्र प्रभो तन्मन्ये हरिणस्य हन्त हननायाखेटकोपक्रमः ॥ ४ ॥ रुद्रस्यापि दिगम्बरस्य
कृपया स्वर्गोऽमराः कोटिशो यात्रन्ते न कदापि काञ्चनमहो शस्वत्सदा भुञ्जते । एकोऽहं वसुधातले न च
पुनः स्नेहस्य पात्रं सदा याचिष्ये कथमन्यभूपतिमतः श्रीरुद्रभूमीपते ॥ ५ ॥

रूपनारायणप्रशंसनम् ।

अये यदि समीहसे परपुरावरोधं सदा समाकलय मद्रचः किमपि रूपनारायण । प्रतीप वृपनाग-
रौनयननीरकल्लोलिनीसमुत्तरणचातुरीं तुरंगराजमभ्यापय ॥ १ ॥

रूपमणिप्रशंसनम् ।

श्रीमद्रूपमणे गुणेन यदयं हीनोऽपि नीतो गुरुर्गाढं गौरवंमादरेण भवता तेनास्ति श्रेष्ठमिवान् ।
यत्तेनान्यश्रंजुः कलङ्कविकलो दोषाकरोऽपि स्फुट विप्राधीशपदे विधाय विधृतश्चन्द्रोऽनिशं मस्तके ॥ १ ॥

विक्रमार्कप्रशंसनम् ।

तत्कृतं यच्च केनापि तदत्तं यच्च केनचित् । तत्साधितमसाध्यं यद्विक्रमार्केण भुञ्जते ॥ १ ॥
सारसवत्ता विहता नवका विलसन्ति चरति नो कङ्कः । सरसीष कीर्तिशेषं गतवति भुवि विक्रमादित्ये
॥ २ ॥ हस्ती वन्यः स्फटिकघटिते मित्तिभागे स्वबिम्बं दृष्ट्वा दृष्ट्वा प्रतिगज इति त्वद्विषां मन्दिरेषु ।
दन्ताघ्रातादलितदशनस्तं पुनर्वीक्ष्य सद्यो मन्दं मन्दं स्पृशति करिणीशङ्कया विक्रमार्के ॥ ३ ॥ कीर्तिस्ते
दयिता तदीर्यैज्जठरे लोकत्रयं वर्तते तस्मात्त्र जगतः पिता पितृधनं येनार्थिनां स्वधनम् । वीर श्रीवर
विक्रमार्के भवतस्त्यागेन मन्यामहे कस्त्यार्गोः स्वकुटुम्बपोषणविधायर्थव्ययं कुर्वतः ॥ ४ ॥

विग्रहराजप्रशंसनम् ।

वृत्ते संप्रति चाङ्घ्रिवाणतिलकः शाकम्भरीभूपतिः श्रीमान्विग्रहराज एष विजयी संतानजानात्सना ।
अस्माभिः करदं व्यधापि हिंसवद्विन्ध्यान्तरालं सुवः शेषस्वीकरणाय मास्तु भवतामुद्योगद्रान्य मूनः ॥ १ ॥

वीरमानप्रशंसनम् ।

लङ्काधामनि वीरमाननृपतेः प्रेक्ष्य प्रतापोदयं प्रत्यागारमधीरनीरजदृशो भूयो हुताश्रमात् ।
क्षुम्यद्वाणि विधृतपाणि विगलन्मुक्तामणि प्रखलद्वाष्पश्रेणि विलोलवेणि दयितं कण्ठस्थले विप्रति ॥ १ ॥
मेरीझाङ्कृतिभिस्तुरङ्गनिन्दैः कुम्भीन्द्रकोलाहलैः प्रस्थाने तव वीरमान दलितं ब्रह्माण्डमाण्डोदरम् ।
आधाय ज्वलति प्रतापदहने रङ्गैः पुनर्वैधसौ तारानायकतारकासुरसारिद्रवाजादिवायोजितम् ॥ २ ॥

वीरवरप्रशंसनम् ।

कामो वामदृशा निधिर्नयजुषा कालानलो विद्विषां स्वःशाखी विदुषां गुरुगुणवतां पौर्षो धनुर्वारिणाम् ।
लीलावासगृहं कलाकुलजुषां कर्णः सुवर्णार्थिना श्रीमन्वीरवरः क्षितीश्वरवरो वर्धते सर्वोपरि ॥ १ ॥

१ सूर्यस्य । २ प्रवृत्तिरित् । ३ मृगयो- । ४ लोकत्रयमप्यतिक्रम्यावस्थितैवावद ।
५ दानम् । ६ गजराज- । ७ ब्रह्मणि । ८ कल्पवृक्षः । ९ भञ्जुनः । १० भङ्गराजः ।

जम्बूद्वीपगृहप्रकाशनकरी स्नेहक्षमाघायिनी नीत्योद्गीर्णमधीततिः खलजनश्रेणीपतङ्गान्तकृत् । गाजीन्नाक-
बरक्षितीश्वरमनश्चिन्तान्वकारापहा यस्य क्षोणिपतेरराजदखिलं दीपोपमा लेखनी ॥ २ ॥

वीरसिंहप्रशंसनम् ।

वीरसिंहारिणारिणामञ्जनाक्ताशुबिन्दवः । सरोजे पतिता रेजुः सरोजे मधुपा इव ॥ १ ॥ यस्यो-
च्छिन्ना न वेदा मनसि सदयता दूषणानामभावो दक्षो दूरेऽणुदृष्टपा जहति कठिनां दानशक्तिर्गिरिष्ठा ।
आधत्ते यश्च कुन्द शिरसि दरवेता यश्च दूरीकृतातिः स श्रीमान्वीरसिंह त्वमिव तव रिपुस्तत्र दम्भं प्रती-
मः ॥ २ ॥ वैकुण्ठामप्रकामः कमलयुतशिराः कुञ्जराकृष्टदृष्टिः कोदण्डोदारनामाप्यमितपरिजनो विश्ववि-
ख्यातकीर्तिः । सुन्दर्यासक्तचित्तः समरणविजयी कङ्कणाहारयुक्तो वीर श्रीवीरसिंह त्वमिव तव रिपुः किन्तु
मुक्तादिवर्णः ॥ ३ ॥

वेङ्कटपातिप्रशंसनम् ।

अत्र मन्मथमिवातिसुन्दरं दानवारिमिव दिव्यतेजसम् । शैलराजमिव धैर्यशालिनं वेम्नि वेङ्कटपातिं
महीपतिम् ॥ १ ॥

शाहिजहानप्रशंसनम् ।

मूढमौलितटीष्ठ वर्षति महाधाराधरेऽस्मिन्नसौ जाता भूप सरस्वती विजयिनी कल्लोलिनी पावनी ।
श्रीमच्छाहिजहाँ मवीमि तदिदं माहात्म्यमस्याः कथं यस्यां मज्जति पङ्कजीयति शिवस्तन्मूर्धजो-
ऽलीयति ॥ १ ॥

सिन्धुराधीश्वरप्रशंसनम् ।

अशर्मदहनज्वलत्कटुकटाक्षरुक्षेक्षणक्षपितशत्रवे जयति सिन्धुराधीश्वरे । वयं न बहु मन्महे
निजभुजानमद्गाण्डिव्युतास्त्रशिखिताण्डवज्वलितखाण्डव पाण्डवम् ॥ १ ॥

हम्मीरप्रशंसनम् ।

मुञ्चति मुञ्चति कौषं मज्जति च मज्जति प्रकर्म्मैरिवर्गः । हम्मीरवीरखड्गे त्यजति त्यजति क्षेमामाशु
॥ १ ॥ मा चक्र चक्रिविरहस्वरकातरो भूः सकोचमम्बुज न याहि न यामिनीयम् । हम्मीरभूपहय-
पादविदीर्णभूमीरेणूत्तरैरयमकारि दिवान्वकारः ॥ २ ॥ हम्मीरः किल वैमवोचितविधिर्दित्सुः सहस्र
गवामित्याकर्ण्य सहस्रगू रविशचीनाथौ मय जग्मतुः । शश्वत्तद्रहसि स्थितान् मुरारिपोः श्रुत्वा सहस्र
पुनर्धेनूना समुपागताविति मुदा तद्दानमेवेक्षितम् ॥ ३ ॥ सङ्ग्रामग्रामभूमौ सदिदमसिलता सङ्गता पञ्चशाखे
सच्छाये श्यामलाङ्गी क्षतजजलवलत्पुष्टिरिष्टप्रचारा । चित्रं सृते विकोशा कुसुममतिमहत्कीर्तनीयं दिगन्ते
घाम्ना(S)घाता नितान्तं दलयति नियतं धारणाङ्गे पतन्ती ॥ ४ ॥ कुर्वन्पद्मे जनुः स्व विधिरिति विधि-

१ अनेनास्यामात्यवरत्वं प्रतीयते । २ भीतानाम् । ३ कपटम् । वकारं भकारं
च । तथा च अत्र दकारा भकारा भवस्वेयाः, तथा नवेभाः (युवानो गजाः) इत्यादयः
शब्दा निष्पद्यन्ते । ४ पदानामादिमो वर्णोऽपनेयः, तथा च कुण्डाभप्रकाम इत्यादयः शब्दाः
सम्पद्यन्ते । ५ हिमालयमिव । ६ दुःख- । ७ शात्रवः-शत्रुगणः । ८ त्यजति । त्यजति
ज्ञाति च । एवं परत्रा । ९ पिधानं निधि च । १० कम्पनम् । ११ सोदृत्वं, भूमि च ।

दृग्दृष्टदृष्टप्रदिष्टो नो पद्मे जन्मदोष व्यजगणदतुल तस्य रक्तेतरस्य । भूत्वा हम्मीरदेवक्षितिपतियशसः
स्वर्णवर्णोपमेयो गन्ता पुण्योपमानं दिशि दिशि मुचिर सत्कवीनां मुखेषु ॥ ९ ॥ उद्यत्प्रौढप्रतापानलमुषित-
महाविम्बशेषो विषस्वान्पश्चाद्दुहामकीर्तिच्छुरिततरगतनुः शीतरश्मिधमेति । शङ्के रूपान्तर स्वं कलयति
स यपुर्भेदमीतो रणक्षमाधीरे हम्मीरवीरे घ्रति परसुभटान्सद्गरे सम्मुखस्थान् ॥ १० ॥ हम्मीरस्यासिलेखा
द्विपदसुपयनाहारतोप दधाना कालाकारोरगीव स्फुरति सचकितं वीक्षिता भीतिहेतुः । नाधःकाये कथञ्चि-
द्वशति बहुमता नो विभीते विपक्षात्स्वर्गे वासं क्षतानां धितरति रमते न द्विजिहेन चित्रम् ॥ ७ ॥

राजराजप्रशंसनम् ।

आसीद्गङ्गाऽन्यथायक्षितिपतितिलको राजराजक्षितीशः क्षमापालप्रौढमौलिप्रकरमणिरुचि-
प्रस्फुत्पादपीठः । योऽरातिक्षत्रचक्रक्रथनकरभुजापालिताशेषपृथ्वीचक्रश्चक्रायुधामो दधदुरसिरमा वाचि
वाचामधीशः ॥ १ ॥

वनपतिप्रशंसनम् ।

वनपतिरिति नाम्ना तस्य गाम्भीर्यशौर्याखिलजगदुपकारार्थमभव प्रचेताः । अधिकमभिमतस्त-
द्धानमालोक्य चिन्ता मतिरिह न विदध्रे यत्तदस्मत्प्रहेतोः ॥ १ ॥ आजावसौ चोर्ध्वपस्य सेना महावन-
स्याश्वमृगाकुलस्य । मत्तेमसारद्रुमपूर्णतस्य दाधानलोऽभूद्यलमूर्तिचण्डः ॥ २ ॥ तेनाजौ चोडसेनावनदधद-
हनेनाशुभमाशशस्त्री निर्विशङ्कालकेनोत्कलजतुरगानीकिनीनाथभूजा । निर्दग्धा भग्नमूला निपतित-
शिरसदिङ्मवाद्भ्रूसशाखा दृश्यन्तेऽद्यापि भूतेश्वर इव धवलैरस्थिभिर्जोर्णमासैः ॥ ३ ॥

वेमराजप्रशंसनम् ।

श्रीवेमपृथिवीपालो जयेद्विबुधरञ्जकः । पयोवाविष शीताशू राजरत्नोद्भवाकरे ॥ १ ॥ श्रीमा-
न्वेममहीपतिर्व्यरचयत्पातालगङ्गातटे श्रीशैले जगनोऽवगण्डविरुदः सोपानवीथीं शुभाम् । याऽसौ
दीव्यति दिव्यसोमनगरारोहोद्यताना नृणां निश्रेणिः परिकल्पिते नितरामात्रलकल्पस्थिरा ॥ २ ॥

अनवोत्तप्रशंसनम् ।

अनवोत्तमहीपतौ धरित्री परितो विभ्रति पद्मगेन्द्रमुख्या । चिरमुच्छ्वसिता लघूकृते स्वे भरणे
जीवनमस्य संस्तुयन्ति ॥ १ ॥

अनवेमप्रशंसनम् ।

धीराप्रणीर्धिजयते स वसन्तरोयो वीरानवेमनृपतिः क्षुरिकासहायः । यस्मिन् मही भवति सार्थ-
मभूच्चिराय नामावनौ सुमनसा बहुशो घदान्ये ॥ १ ॥ हेमादिदाननिरते यस्मिन्नवेमभूपतौ मुदितान् ।
अवलोक्य भूमिदेवान्देवाः स्पृहयन्ति भूमिवासाय ॥ २ ॥ यस्मिन्किरति वसन्ते दिशिदिशि कामोत्स-
वेषु कर्पूरम् । अधिवासितपरिधानानुभवज्ञोऽभूच्चिराय गिरिशोऽपि ॥ ३ ॥

१ जलपतिरित्यत्यर्थः । २ गोकर्णसूतोः । एतेनास्य गोकर्णे राजपुत्रत्वं सम्भाव्यते ।
३ वनपतिः । ४ चोडनामास्य कश्चित्प्रत्यय्यासीदित्यनुमीयते । ५ इदमुपनाम प्रतीयते ।
६ युग्मकमिदम् ।

कुमारगिरिशंसनम् ।

कुमारगिरिभूपोऽसौ वनवोतनृपात्मजः । जयन्तो वासवस्येव प्रद्युम्न इव शार्ङ्गिणः ॥ १ ॥
कोण्डुवीहुरिति ख्याते पुरे राजन्सदोत्सवे । कुमारगिरिभूमीन्द्रः कानामोदयते द्विजान् ॥ २ ॥

नरहरिशंसनम् ।

वीरश्रविरभुक्कभूपतनयः क्षमापालचूडामणिः प्रेङ्खत्कीर्तिविमूषितत्रिभुवनः स्फूर्जेत्प्रतापो-
दयः । आचन्द्रार्कमगारवद्वसुमतीमाचकवालाकुलं श्रीमानाहवराधवो नरहरिः क्षमां पालयन्
राजताम् ॥ १ ॥

रामराजशंसनम् ।

सकलभुवनकण्ठकानरातीन्समिति निहत्य स रामराजवीरः । भरतमनुमगीरथादिराजप्रथितयक्षाः
प्रशशास चक्रमुर्व्याः ॥ १ ॥

तिरुमलशंसनम् ।

त्रिपु श्रीरङ्गक्षमापरिवृढकुमारेष्वधिरण विजित्यारिष्मापोस्तिरुमलमहाराजतिलकः । महौजाः
साम्राज्ये सुमतिरभिषिक्तो निरुपमे प्रशास्त्युर्वीं सर्वामपि तिष्ठन् मूर्तिष्विव हरिः ॥ १ ॥

मल्लिदेवशंसनम् ।

यः प्रौढक्षितिपालमौलिमुकुटालङ्कारसिंहासनः प्रोदृत्तादिपुरापरत्रिपुरहा भूधरः श्रीधरः । यश्चा-
शेषकलाकलापविभवः क्षामारतीबल्लभः सम्पद्भोगपुरन्दरः स जयति श्रीमल्लिदेवो नृपः ॥ १ ॥

इन्द्रराजशंसनम् ।

श्रीमान् वदान्यमहितो जयतीन्द्रराजो यद्रूपसम्भवपरामर्शरीखर्णे । मानात्पुरैव मदनेन पिनाकपा-
णिकोपाग्निना निजतनुः क्रियते स्म मम ॥ १ ॥

अमोघवर्षशंसनम् ।

सामन्तैर्वह्निभिः समर्च्यचरणः श्रीरङ्गराज्याधिपो गाण्डीवीध्व धनुर्धरो धरणिवत्सर्वसहो श्रीमताम् ।
सर्वान्नायगणप्रचारनिपुणः श्रीशङ्कराम्यर्चकः श्रीचन्द्रोऽयममोघवर्षनृपतिः केषा मुद नावहेत् ॥ १ ॥

सुन्दरपाण्ड्यशंसनम् ।

मूर्तं यशः स्वमिव सुन्दरपाण्ड्यदेवो मुक्तामयं व्यधित रत्नपतेर्वितानम् । यस्य प्रभाभिरनुयाति
तदीयमौलिर्मागीरथीपरिगतं मुकुट पुरारेः ॥ १ ॥ इच्छा सुन्दरपाण्ड्य उन्नतिमर्ति विभ्रत्स्वया सञ्ज्ञया
निष्पाद्याम्यवहारवारयुगल निष्कम्पसम्पत्तिकम् । सम्पूर्णं विदधे गभीरमुदरं रङ्गेशितुः शार्ङ्गिणो यस्या-
भूदुवनैश्चतुर्दशभिरप्यापूरण दुर्लभम् ॥ २ ॥

सङ्गमेन्द्रशंसनम् ।

भाति प्रसूयमानप्रवलनिजभुजाखर्वगर्वानुरोधिस्वाधीनोदारसारस्थगितारिपुनृपोदामसङ्ग्रामशक्तिः ।
राजा राजन्यकोटिप्रणतिपरिलुठन्मौलिमाणिक्क्यरोचीराजीनीराजमानस्फुरदुरुचरणाम्भोरुहःसङ्गमेन्द्रः ॥ १ ॥

१ अस्य सहोदरद्वयमन्यदप्यभूदिति प्रतीयते ।

माधवसिंहप्रशंसनम् ।

श्रीगोवर्धनधारणादृतमना नित्यं मुजङ्गं द्विपन्धर्मालम्बनकारण कुबलयापीडापहन्ता किल । अक्रूर-
प्रियकृतसदोद्धर्षसखो दत्तोपसेनोदरः श्रीमन्माधवसिंहभूपतिरसौ श्रीकृष्णवद्वर्जते ॥ १ ॥ भात्रे
मास्यसिते दले शिवेतिथौ यस्यार्द्धरात्रे जनिर्येन क्रीडनकैरनायि बहुभिर्दृष्ट्वावने शैशवम् । तारुण्ये हत-
कण्ठकं नृपपदं भार्याश्च यो लब्धवांस्तं श्रीमाधवसिंहभूपतिममु कृष्ण न मन्येत कः ॥ २ ॥ शृङ्गारो-
महिलाजनेष्वधिसमं हास्यो विपदर्शने प्रत्यक्षः करुणो विपक्षदलने रौद्रोऽथ वीरो युधि । पापौघे च भया-
नकोऽनयकृतौ बीभत्सकः सद्गुणैराश्रय्यो रसमूर्तिरेव जयति श्रीमाधवेशः प्रभुः ॥ ३ ॥ दुष्टप्राहनिपी-
डितं च दयया मातङ्गं मत्प्राप्तमनो नाम प्राहिणमुक्तितान्यकरणो यो मोचयत्यञ्जसा । तस्मिन्माधवसिंहवीरनृपतौ
सद्गर्भरक्षाकरे ना विष्णुः पृथिवीपतिः श्रुतिरिय प्रत्यक्षमालक्ष्यते ॥ ४ ॥ अष्टाभिः किल दण्डनीति-
निर्णयैः सत्प्राद्विर्षाकैः सम मन्येसौधैर्मुत्तमासनगतः कार्योणि कुर्वन्नुताम् । विष्णुभूपवपुर्विधाय किमसौ
दिक्पालयुक् पालयत्येवं आन्तिमतो मनाङ्गन कुरुते कास्कानय माधवः ॥ ५ ॥ दिक्पाला इव दिग्गजा
इव तथा वस्वाख्यदेवा इव शृङ्गारादिरसौ इव प्रविलसद्योर्मेप्रतीका इव राजन्ते रमणीयविष्टरागताः
श्रीकान्तिर्चन्द्रादयः श्रीमन्माधवसिंहवीरनृपतेरष्टौ महामन्त्रिणः ॥ ६ ॥ रैतः सर्वजनेषु शत्रुनिकरे
कौलो यशोमण्डले शुक्रः क्रान्तिहरित्पतापविभवैर्गौरः शरीरेण च । विद्वन्मण्डनमण्डने च कविशैश्विन्नश्च-
रित्रव्रजैः श्रीमन्माधवसिंहवीरनृपते त्वं सर्ववैर्णाश्रयः ॥ ७ ॥ प्रक्षितैरितरेतरेण बहुभिः पौष्टैर्गतै रेणु-
मिर्मध्येवोधि रजस्वलामिव महीं कुर्वन् करीन्द्रे स्थितः । क्रीडत्येव पुरोगतैश्च गुरुभिः पार्श्वद्वये बान्धवैः
श्रीमन्माधवसिंहभूपतिलको वासन्तिके चौसरे ॥ ८ ॥ यद्वैदेवमणान्धनैर्द्विजमणान्मानैस्तथा बान्धवान्
न्यायैः पौरमणान्वधूगणमथ स्नेहेन सम्मानयन् । पुत्रैः पौत्रगणैः सुखान्शुभवञ्शृण्वन् कवीनां कृतीः
श्रीमन्माधवसिंह वर्मनृपते जीयाः समीनां शतम् ॥ ९ ॥

रामसिंहप्रशंसनम् ।

पश्याधुनाऽम्बरतले समुदेति चन्द्रश्चन्द्रो न चन्द्रमुखि तर्हि कवे क एव । श्रीरामकीर्तिलला-
पदपक्वकिट्टप्रक्षालनार्थमुपलो घटितो विधात्रा ॥ १ ॥ श्रीरामसिंहनृपतेस्तुल्यन्ति कीर्तिं चन्द्रेण किं च
सुधया कमलास्मितेन । मूढा हि ते जनयिताऽपि यतो ययैवमुल्लङ्घितः प्रथितया सकलासु दिधु ॥ २ ॥

१ श्रीः लक्ष्मीः, गौः-सरस्वती, तयोर्वर्धनधारणयोरादृतं मनो यस्य सः । पक्षान्तरे यथा-
श्रुतोऽर्थः । २ विटं कालियं च । ३ धर्मः पवित्रं कर्म, युधिष्ठिरश्च । ४ कुः पृथिवी तस्या वलयं
मण्डलं तस्य आपीडा तस्या अपहन्ता कुबलयापीडो नाम गजस्तदपहन्ता च । ५ अक्रूराः सौम्या
अक्रूरो यादवविशेषश्च । ६ उद्धव उत्सवः, यादवविशेषश्च । ७ दत्त उग्रया या सेना तस्यै आदरो येन
सः । दत्त उग्रसेनाय तदाख्याय यदुधराय आदरो येन सः । ८ 'नित्यं चन्द्रपदान्बुजः सुमनसां
श्री माधवो राजते' इति पाठे तु अचोपमाऽलङ्कारो ध्वन्यते । ९ उत्तमतिथौ । १० कण्टकाः
शत्रवः कंसादयश्च । ११ अत्र रूपकमुल्लेखश्चालङ्कारौ । १२ व्याण्डालं, गजं च । १३ दण्डनीतिश्च ।
'बान्धीक्षिकी व्रीही वार्ता दण्डनीतिश्च शाश्वती ।' १४ 'द्रष्टरि व्यपहारणां प्राद्विपाकाक्षदर्शकौ ।'
इत्यमरः । १५ सौख्यस्य मध्ये । १६ अपराधादिविवेचनादीनि कार्याणि । १७ येषां मते शान्तो
रसो नास्ति तन्मतेनैव वचनम् । १८ योगाङ्गानामष्टत्वं प्रसिद्धम् । १९ कान्तिचन्द्रेति मन्त्रि-
नाम् । २० अनुरक्तः शोभश्च । २१ यमः । कृष्णवर्णश्च । २२ हरेतो दिशः २३ विद्वकाख्य
सुमन्विद्रव्यविशेषः कविः । २४ यमवर्णश्च । २५ वर्गा ब्रह्मगादयो रक्तादयश्च । २५ 'गुलाल'
इत्याख्यः । २६ वल्लभपक्ष्म्यां होलि कान्त्यदिनोत्सवाद्वा च । २७ अङ्गानाम् ।

विजयसिंहप्रशंसनम् ।

श्रीमन्माधवसख्यमेषि तनुषे त्वं भीमसेनादरं विख्यातो युधि सामिमन्युरधिकप्रीतिः सुमद्राश्रये ।
द्रोणाधीतसमस्तशस्त्रनिगमो दीनद्विजोद्धारको धत्से भो विजयप्रभो विजयतां सर्वप्रकारैः स्फुटम् ॥ १ ॥

गोविन्दसिंहप्रशंसनम् ।

विशुद्धनाथावतवंशकेतुर्हेतुः स्थितेः क्षत्रियधर्मसेतुः । चमूपुरीराज्यपदमतिष्ठो गोविन्दसिंहो
मुजमग्नसिंहः ॥ १ ॥

रावलफतेसिंहप्रशंसनम् ।

विनीतबुद्धिः क्रमवीतशैशवः कटीतटीचञ्चदसिर्महाबलः । सप्तद्वसामोदपुरीपतिर्महामतिः फते-
सिंह इति स्म रावलः ॥ १ ॥

राजावतनारसिंहप्रशंसनम् ।

अनन्दचन्द्रोज्ज्वलकीर्तिचञ्चुरो रत्नस्फुरद्भूषणभूषितच्छविः । प्रचण्डदोर्दण्डधुतारिमण्डलो राजा-
वतो राजति नारसिंहकः ॥ १ ॥

गोतावतलक्ष्मणसिंहप्रशंसनम् ।

उदप्रगोतावतगोत्रगौरवो महारजःपूतभटोत्कटच्छटः । स्वरूपसम्पत्तिपरास्तमन्मथः स लक्ष्मणो
लक्षितलक्ष्णोज्ज्वलः ॥ १ ॥

श्रीशोभनप्रशंसनम् ।

धात्रीश्रीतिलकः कलाऽव्ययनिधी रत्नं सुनीतेः श्रियः पात्र दिव्यविचारसन्ततिपद कीर्तेः प्रति-
ष्ठास्थलम् । सर्वेषां हृदयङ्गमः सुमनसां श्रद्धानिधानं कलौ श्रीमाञ्जोभनलालवीर शरदां भव्य
शत वर्षताम् ॥ १ ॥ गेहे यस्य विराजते भगवती साक्षात्सरोजासना , जिह्वाऽग्रे च सरस्वती विजयते
शैलेन्द्रभूः पादयोः । ऋद्धिर्यस्य समन्ततश्च सतत सिद्धिश्च साध्यान्वये स श्रीशोभनलाल राजतु भवान्
सम्बोदयन्मजनान् ॥ २ ॥ यस्य प्रभवमहसोदयराज्यशोभा योऽनेकनूतननिबन्धनिबन्धनेद्भः । सर्वोपका-
रपरतापारिदर्शितात्ममाधोऽऽसकौ जयतु शोभनलालवीरः ॥ ३ ॥ राज्यश्रीर्यं प्रपद्य प्रहसति मुदिता
चन्द्रिकाकैतवेन सूर्यव्याजेन तेजः प्रतपति भुवन यस्य नित्य समन्तात् । औदार्यं यस्य दृष्ट्वा स्वचित-
रणमयादैत्सुदूरं सुमेरुः धन्यश्रीशोमनेन्द्रः प्रकृतिसुचारितः सैष्टमित्रः स जीव्यात् ॥ ४ ॥ वीराणामप्र-
गण्यः प्रथितमतिमता माननीयः प्रभावप्रौढाना भूषणश्रीरिपुखलजनताभाग्यमहोप्रशक्तिः । सर्वं कर्तुं
स्वतन्त्रः परिणतिसमये जातु सलक्ष्यकर्मा सत्याज्ञो न्यायदीक्षः स शतमुदयता शोमनो वत्स-
राणाम् ॥ ५ ॥

पुलिन्दसेनप्रशंसनम् ।

प्राशुर्मेहमकरपीधरचास्वाहुः पद्माननः पृथुलपीनकपाटवक्षाः । पञ्चास्यगर्वपरिभर्जनविश्रुतोजा जीया-
क्कलिङ्गजनभाग्यपुलिन्दसेनः ॥ १ ॥

महतावसिंहप्रशंसनम् ।

सततस्तपनत्वदीयमहसा शीतश्च कीर्त्याविषुर्ज्वालाऽऽलीढतनुस्तथैव दहनस्त्वत्कोपदेतेर्वशात् । पीयू-
षान्शुनिधित्वमाप करुणा क्षान्तिः क्षमाऽभूत्स्वयं भूप श्रीमहतावसिंह परितः स्फूर्तिस्तवैव स्थिता ॥ १ ॥

कच्छान्वयायजलधेरमृतांशुरन्यः प्रत्यर्थिवंशदहनः सुमना गुणज्ञः । विद्याप्रियो नयपरो मतिमान्वदान्यः
सीधारभूपतिरुदेतु यशो वितन्धन् ॥ २ ॥ यत्कौशलेन सकला जनताधिराय सम्मोदिता अतनुनिर्वृति-
मापुरद्धा सोऽयं विशुद्धचरितः प्रथितप्रभावः सीवारराजतिलकः प्रचकास्तु शश्वत् ॥ ३ ॥

प्रतापसिंहप्रशंसनम् ।

गुणैरुदारैर्यशमेत्य यस्य स्वयं मुकुन्दस्तनयत्वमागात् । आज्ञाप्रतापः कलितारितापः प्रतापसिंहः
स नक्त्य नव्यः ॥ १ ॥ दृगन्तपातेन सदा प्रमोद दाता समान ह्यसतां सता च । उदण्डदण्डो हत-
शत्रुकाण्डः प्रतापसिंहःप्रथितो न कुत्र ॥ २ ॥

किसनसिंहप्रशंसनम् ।

दलितदस्युदलः प्रबलः खिलीकृतखलः कमलाकलयाऽऽहतः । परबलासहनेद्धवलः प्रभुः किसनसिंह-
वृषः प्रथितः क्षितौ ॥ १ ॥ प्रेम्णा मुकुन्दमनुरञ्जयतां जविष्णू रोचिष्णुरुक्तमगुणोदितयाऽऽत्मकीर्त्या
भ्राजिष्णुरप्रमहसा महतारिजेता प्रद्योतते किसनसिंहवृषः पृथिव्याम् ॥ २ ॥

लक्ष्मणसिंहप्रशंसनम् ।

भूभृन्मौलिनिपेक्षमाणचरणः प्रोद्यत्प्रतापोऽब्धलः कान्त्या निर्जितमन्मथः प्रभुतया देवाधिपं
निर्जयन् । नीत्या भार्जितमार्गवः समिति च स्थैर्येण पार्थायितः श्रीमास्तोमरयंशरत्नमनघः श्रीलक्ष्मणो
लक्ष्यते ॥ १ ॥

जवाहरसिंहप्रशंसनम् ।

यत्तेजस्तपने तथैव दहने यत्कोपहेतिस्तथा यत्कारुण्यमहत्त्वमिन्दुगतमाविश्वप्रमोदावहम् । क्षान्तिर्यस्य
धरातले भरणकृत्रौढत्वमालोक्यते शेषे भूपवरो जवाहरविभुः स द्योततां सर्वदा ॥ १ ॥

परन्तपप्रशंसनम् ।

असौ शरण्यः शरणोन्मुखानामगवसत्त्वो भगधप्रतिष्ठः । राजा प्रमारञ्जनलब्धवर्णः परन्तपो नाम
यथार्थनीमा ॥ १ ॥

अवन्तिनाथप्रशंसनम् ।

अवन्तिनाथोऽयमुदप्रवाह्विशालयक्षास्तनुवृत्तमध्यः । आरोप्य चक्रप्रममुष्णतेजास्त्वष्ट्रेव यत्नो-
द्विखितो विभाति ॥ १ ॥

नैषधराजप्रशंसनम् ।

पुण्यश्लोकशिखामणिर्मनसिजश्रीर्गर्वसर्वङ्कुषः प्रत्यर्थिव्रततिच्छिदाकृतिपटुः पूर्णः समस्तैर्गुणैःसर्वाभिश्च
वृत्तः कलाभिरनघः प्रोद्यत्प्रतापानलः कारुण्यैकनिकेतनं विजयते श्रीमान्नलो भूपतिः ॥ १ ॥ कीर्त्या
पूर्णसुधाकरायितरुचिः सूर्यायितस्तेजसा गाम्भीर्येण महार्णवः सुरतरुखोदारभावेन यः । क्षान्त्या चैव
धरायितः सदसतां नित्य प्रजाकर्मणा निष्पक्षप्रहमीक्षणेन भगवान्वर्म्मो नलोऽसौ स्वयम् ॥ २ ॥
गङ्गाैवा इव निर्मलाः कृततमोऽम्बसा दिनेशा इवोदण्डा दण्डधरा इवोजतियुजः सत्पुण्यपूगा इवाभक्षुणा-
श्च जगद्विधातुलिपिगा वर्णा इवोच्चैर्गुणा यस्यासौ विमलः प्रगे सुमनसा ध्येयामिधानो नलः ॥ ३ ॥

१ खण्डयिता, प्रदाता च । २ पण्डितः । ३ शत्रूणां चेतसि सन्तापाधायकत्वात् । ४ दीर्घ-
बाहुः । ५ पुण्यः-पवित्रः श्लोको यशो येषामिति तेषां शिरोमणिरिव शिरोमणिः । 'श्लोको'
यश्चिः पद्ये च' इत्यमरः । ६ शोभा- । ७ न्यायालयेऽवस्थाय विवेचनेनेति भावः । ८ मारुत-
कर्मलेखाक्षराणीवेति भावः ।

राजनारायणप्रशंसनम् ।

हस्तआजितशङ्खचक्रजलजं नागाधिपस्थायिनं नित्यं देवैर्वररूपासितपदद्वन्द्वं श्रियालिङ्गितम् । आजि-
ष्णु जगतश्च पालनविधौ गाढातुराणं कलापूर्णं वेद न कः पुराणपुरुष श्रीराजनारायणम् ॥ १ ॥
आज्ञा मौलिषु भूमुजा मयस्त्रजा चितेषु दुर्मेधसां प्रीतिः सत्सु दिशासु कीर्तिरतुला येनार्पिता सर्वतः । सर्वं
राज्यमकण्टकं च विहितं ध्वस्ता द्विषा सम्पदः सोऽसौ सम्मतवैभवं विजयते श्रीराजनारायणः ॥ २ ॥

तोमरासिंहप्रशंसनम् ।

दूरपाता दृढाघाता भीषणा स्वर्गमण्डिताः । अमोघा यस्य बाणौघाः पतन्ति समराजिरे ॥ १ ॥ विक्रमा-
दक्रियन्तोच्चैर्येन नानाधराधराः । अस्तशत्रुधरित्रीशकुलाकुलगुहागृहाः ॥ २ ॥ कृताः पुण्यवता येन सर्वे
सम्पत्समन्विताः । विहिता विबुधाः सोऽयं तोमरो यादवेश्वरः ॥ ३ ॥

राजराजप्रशंसनम् ।

योऽरातिक्षत्रचक्रकथनकरमुजा पालिताशेषपृथ्वीचक्रश्चक्रायुधामो दधदुरसि रमा^१ बाचि वाचामधीशः ।
व्यापालप्रौढमौलिप्रकरमणिरुचिप्रस्फुरत्पादपीठः सोऽयं गङ्गाऽन्वयायः प्रथितपृथुबलो राजते राजराजः
॥ १ ॥ यस्मिञ्चासति नेतयो न च खलाः शान्तिं लभन्ते कचिन्न व्रस्ताश्च कुतोऽपि साधुजनता नाप्या-
त्मभूः शोकगीः पापानां स्मरणं च कुञ्चनं नो केनाप्युपस्थाप्यते सोऽयं भूपतिमौलिबन्धितपदः
श्रीराजराजो नमः ॥ २ ॥

नृपाहोपकरणप्रशंसनम् ।

यशःपटोऽयमद्भुतो न ते महीप कञ्चुकः । सुपुण्यकर्म मात्यदो जयप्रद सुरक्षणम् ॥ १ ॥ प्रज्ञा
तृतीयोप्रविलोचनस्य मूलोऽज्यलस्येश्वरकामदातुः । कामारिसुत्सृज्य मुदा सकामा उष्णीषगङ्गा तव माति
मूर्ध्नि ॥ २ ॥ चित्राभिरस्योपरि मौलिभाजा मामिर्मणीनामनणीर्यसीभिः । अनेकधातुच्छुरिताश्मराशो-
र्गोवर्धनस्याकृतिरन्यकारि ॥ ३ ॥ तमङ्गदे मन्दरकूटकोटिव्याघ्रनोत्तेजनया मणीनाम् । बहीयसा
दीप्तिवितानकेन चकासयामासतुल्यसन्ती ॥ ४ ॥ शिरोवेष्टनव्याजतस्ते मुखेन्दोः पर पक्षपाताद्भसत्येव
राहुम् । स्या मूर्ध्नि वद्ध कचच्छन्ननाल शशाङ्कोऽङ्गहीनो विमात्येष राजन् ॥ ५ ॥ ताराधिनाथमभिजित्य
मुखश्रियाद्वा राजंस्त्वया पदकैतवतो व्यलम्बि । वन्दीकृता इव तदीयवधूसमूहा हारच्छलेन तव
वक्षसि मान्ति नूनम् ॥ ६ ॥ धवलकुसुममास्थत्कञ्चुकस्योपारेष्टात्कनकपरिकरेण आजसे राजराज ।
शरदि घनगणोद्यद्बिद्युद्दामरेखाकलित इव धरेन्द्रः प्रोन्नतो विन्ध्यशैलः ॥ ७ ॥ स्वभाषारक्तश्रीनखर-
सुपमानद्वकनकस्फुरद्विद्युद्भ्राजत्कटकयुगलाभ्या तव करौ । विमातः काश्मीरवविलुलिताविन्द्रविजये हृते
स्वर्गद्वारार्गल इव विमो दिदृस्थितिहृते ॥ ८ ॥

नागप्रशंसनम् ।

नीता कुम्भस्थलकठिनता कामिनीनामुरोजैः स्तेन धृत्वा घृतमणिगणैः कञ्चुकैरावृतैव । इत्याख्यातु
नरपतिगृहद्वारि कुम्भेन्द्रडिम्भाः शुण्डादण्डैर्वपुषि बहुलां धूलिमुद्ग्लयन्ति ॥ १ ॥ सिन्दूरद्युतिमुगवर्धनि
घृतस्कन्धावधिद्व्यामिके व्योमान्तःस्पृशि सिन्दूरंऽस्य समरारम्भोद्भुरे धावति । जानीमो नु यदि प्रदोष-
तिमिरव्यामिश्रनं व्याजिवेवास्त यान्ति समस्तब्राह्मणमुजातेजःसहस्राशवः ॥ २ ॥ एतद्वन्वगजस्तृपाम्भसि

^१ शङ्खचक्रकथनकरमुजा हि राजा भवतीति राजपदे, भगवत्पदे, तु स्पष्टम् ।
२ देवचर्यं, राजेन्द्रश्च । ३ सुवर्ण- । ४ महर्त्तानिः । ५ क्षत्रिय- ।

भृशं कण्ठान्तमज्जचतुः फेनैः पाण्डुरितः स्वदिक्कारिजयक्रीडायशःस्वार्धभिः । दन्तद्वन्द्वजलानुविम्बनचतु-
र्दन्तः कराम्भोवमिव्याजादभ्रमुबल्लभेन गिरहं निर्वापयत्यम्बुधेः ॥ ३ ॥ स्वीयोदानप्रगन्धप्रकुपितहृदयो-
त्तारितोदण्डशुण्डैरुद्धच्छत्पुच्छगुच्छप्रतिकरेटिधिया सिन्धुरंधाधमानैः । तत्पादन्यासनघ्नीमवदचलमरोद्धान्ति-
धारावधूर्णत्पारावाराभ्युपूर्णा धरणिरतितरां शङ्कमाना चक्रम्ये ॥ ४ ॥

अश्वप्रशंसनम् ।

धावन्तमनुधावपन्ति हरिणं तव वाजिनैः । नाभिनिर्धुक्तकतूरीलुब्धा इव समीरणाः ॥ १ ॥ मेख-
लीयति मेदिन्याः ककुभः कङ्कणीयति । मण्डलीस्तुरगः कुशलगतः कुण्डलीयति ॥ २ ॥ अनूनवेगा-
दयमद्वितीयशलायातुरङ्गादपि लज्जमानः । सुरोद्धतैर्धार तुरङ्गमस्तं रजोमिरत्नापतिमावृणोति ॥ ३ ॥
अलक्षितगतागतैः कुलवधूकटाक्षैरिव क्षणानुनयशीतलैः प्रणयकेलिकोपैरिव । सुवृत्तमर्चणोन्नतैर्भृगदृशा-
मुरोजैरिव त्वदीयतुरगैरिदं धरणिचक्रमाक्रम्यते ॥ ४ ॥ निर्मासं मुखमण्डले परिमित मध्ये लघु
कर्णयोः स्कन्धे बन्धुरमप्रमाणमुरसि स्निग्धं च रोमोद्गमे । पीनं पश्चिमपार्श्वयोः पृथुतरं पृष्ठे प्रधानं जवे
राजा वाजिनमारोह सकलैर्युक्त प्रशस्तैर्गुणैः ॥ ५ ॥ प्रजातुमस्माकमिदं कियत्पद धरा तदम्भो-
धिरपि स्थलायताम् । इतीव बार्हर्निजवेगदर्पितैः पयोधिरोधक्षममुद्धतं रजः ॥ ६ ॥ इयती जगती
कियती भविता नमिता न न यामिति याति हयः । विपदङ्गणरिङ्गणरङ्गणमूर्धिमृशजिव नर्तनमातनुते
॥ ७ ॥ किमङ्गारवद्वां खुरैः स्पर्शयन्तः कुरङ्गा इषाङ्गानि सकोचयन्तः । अटन्तो नटन्तो मटं तोपय-
न्तस्तुरङ्गाः सुरङ्गाः पुरं गाहयन्ति ॥ ८ ॥ धूलीभिर्दिग्धमन्यन्धिरस्यनाशाः खुराणा रवेर्वात सपति
खञ्जयञ्जवज्यैः स्तोतृगुणैर्मूक्यन् । धर्मापधनसंनियुक्तजगता राज्ञामुनाधिष्ठितः सौन्द्रोत्फालमिषाङ्गिगा-
यति पदा स्पष्टं तुरङ्गोऽपि गर्गम् ॥ ९ ॥ वातं स्थावत्यन्तमः पुटकयन्तोतस्वर्ती सूत्रयन्तिधु पल्लय-
न्तं विटपयन्मूमण्डलं लोष्टयन् । शैलं सर्पपयन्दिशं चपलयल्लोकत्रयं क्रोडयन्हेलारन्ध्रयो हयस्तव
कथकार गिरा गोचरः ॥ १० ॥ तसां गामिव सस्पृशन्ति गतिभिर्वामुत्पतन्तो मुहुरन्तेवासिर्न आज-
वश्रुतगतीबाध्यापयन्तोऽनिलात् । देवस्वीयखुराप्रदोर्णवसुधाधूलीवितानं बलारात्यश्चो नटनं पठिष्यति हि
वस्तन्वन्ति बाह्यास्तव ॥ ११ ॥

कृपाणप्रशंसनम् ।

वर्णयामि विमलवधममसः किं त्वदीयकरवालवर्तिनः । एति यत्प्रभवमैन्देवीं शुक्तिं विश्वशुक्तिपुट-
मौक्तिकं यशः ॥ १ ॥ खड्गवारि भवतः किमुप्यते लोलशैवलमिवारिक्वन्तलैः । यत्र राजति निवेशित त्वया
राजहसनिवहोपमं यशः ॥ २ ॥ न पक्षवृत्तिर्न सपक्षवृत्तिर्येपक्षवृत्तिः करवालधूमः । तथापि ते भूमिपते जगैर्त्या
प्रतापवद्विप्रमितिं करोति ॥ ३ ॥ रिपुश्रियः किं कचसचयोऽयं प्रतापवहेः किमु धूमराजिः । विलोक्य
यत्पाणिगतं कृपाणमेव जनस्तर्कयते रणेषु ॥ ४ ॥ सद्यः करस्पर्शमवाप्य चित्र रणे रणे यस्य कृपाणलेखा ।
तमालनीला शरदिन्दुपाण्डु यशस्त्रिलोक्याभरण प्रसूते ॥ ५ ॥ दर्पान्धगन्धगजकुम्भकपाटकूटसंक्रान्तिनिघ्न-
घनशोणितशोणशोचिः । वीरैर्व्यलोक्य युधि कोपकपायकान्तिः कालीकटाक्ष इव यस्य करे कृपाणः ॥ ६ ॥
धाराधरस्त्वदसिरेप नरेन्द्र चित्र वर्णन्ति वैरिबलिताजनलोचनानि । कोशेन सततमसंगतिराहवेऽस्य दारि-
द्र्यमभ्युदयति प्रतिपार्थिवानाम् ॥ ७ ॥ कुरङ्गाक्ष्यामेणीं सुमगविपरीते रतिविधावधिस्कन्धं दृष्ट्वा किमपि

१ प्रतिद्वन्द्वगज- । २ अश्वः । ३ स्निग्ध- । ४ आकाशं वा स्वर्गम् । ५ वेगातिशय- ।
६ भूमिं धेनुं च । ७ नदीम् । ८ विद्याजयिनः । ९ इन्द्रसम्बन्धिनीम् । १० पृथिव्याम् ।

निपतन्तीमरिमटः । अधिग्रीव युष्मत्प्रचलकरवालव्यतिकर स्मरनेव स्तब्धो विरमति परीरम्भरमसात् ॥ ८ ॥
 कृपाणीय काली तव रिपुयशःक्षीरमनिश पिबन्ती व्यालीव प्रथयति तथा द्रुवैषहताम् । यथा दूरा-
 दस्याः स्फुरणमपि समान्य सहसा विमुह्यन्ति प्रौढप्रहरणभृतोऽपि प्रतिमटाः ॥ ९ ॥ राजन्वीर विपक्षलक्ष-
 सुवधूवैधव्यदीक्षागुरुः सद्ग्रामाध्वरकर्ममर्मकुशलः प्रत्यर्थिपृथ्वीभुजाम् । प्राणानर्थमणेमेयापहरणं नाकारि
 किंतु प्रभो भ्रमज्ञेन तवेति दिव्यमपिबत्कोशं स खड्गः परः ॥ १० ॥ अस्यासिर्भुजगः स्वकोशविचरकृष्टः
 स्फुरत्कृष्णिमा कम्पोन्मीलदैराललीलवलनैस्तेषां भिये भूभुजाम् । सद्ग्रामेषु निजाङ्गुलीमयमहासिद्धौषधी-
 वीरुधः पर्वास्ये विनिवश्य जाहुलिकता कैर्नाम नालम्बिता ॥ ११ ॥ भूभ्रन्मौलितटीषु दर्शितसमारम्भोऽय-
 मम्भोधरस्त्वत्खड्गः प्रतिपक्षपङ्कपटल प्रक्षालयन्धारया । युद्धक्रुद्धाविरुद्धसिन्धुरगलद्रुण्डस्थलप्रस्वलन्मुक्ताभिः
 करकामिराशु समरे क्षोणीतले वर्षति ॥ १२ ॥ आश्चर्यं समराम्बरे रिपुयशश्चन्द्रप्रतापार्कयोः सर्वप्रासमय
 सहैव तनुते त्वत्खड्गराट्टः कथम् । किं चान्यत्परलोकनिर्मयमवास्तस्मिन्महत्सुतस्ये गृह्णाति त्यजतामकम्प
 हृदयो राज्ञा समस्ता भुवः ॥ १३ ॥ देव त्वत्करप^{र्ष}कोशविगलन्मत्तालिमालामर्त्तिं वैधव्योद्भूतधूमकेतुमपरे
 त्वदैरियामभ्रुवाम् । कालक्षीकवरी प्रतापहृतभुग्भूम च केचिज्जगुर्मेन्ये कालभुजङ्गलोलरसना हालाहल-
 व्यापृता ॥ १४ ॥ सिक्ताया वीरकण्ठस्थलवहलगलद्रक्तधाराम्भुवर्षैर्माद्यन्मातङ्गकुम्भोदलनविलुलितैर्मौक्तिकै
 पुष्पितायाम् । सप्रामोद्यानममौ तुरगखुरपुटोत्वातकृष्टस्थलायां जात ते खड्गवल्गवाः फलमतुलसास्वादद्वय
 जयश्रीः ॥ १५ ॥ सर्पावैषा कृपाणी तव भुजभुजगासङ्गतः संगैरादौ सद्यः कूर्तारिखण्डच्युतरश्चिररजो-
 योगमस्थायवहन्ती । दृष्यद्दानाम्भुपुरोक्तकारिघटनागण्डशैलेषु लीना सृते सद्यः किलाण्डान्यतिविमलगल-
 द्भूरिमुक्ताच्छलेन ॥ १६ ॥ लेखन्ती व्योमगर्भे दिशि विदिशि मुहुर्निष्पतन्ती हरन्ती शश्वत्प्रौढान्धका-
 रानखिलजनमनोविस्मय वर्धयन्ती । यस्थ स्फारासिधारा तडिदिष तरला वैरिकण्ठोपकण्ठ प्राप्ता सद्यो
 नटीव प्रणयकुतुकिनी मोहमाविष्करोति ॥ १७ ॥ चूडापीडाभिरामः स्फुरदुरुमणिभिर्मुद्रिकाकल्पमूतै-
 र्दोर्दण्डः कुण्डलीन्द्रस्तव जयति जगन्मण्डलाधार एषः । क्षीरान्न्यारिकीर्तिं सपदि समुदिता पातुकामः
 प्रसर्पज्जिह्वाभुवैः किमेना चपलयति चमत्कारिणीं खड्गधाराम् ॥ १८ ॥

नृपतिप्रयाणप्रशंसनम् ।

प्रयाणे तव राजेन्द्र मुक्ता वैरिमृगीदृशाम् । राजहंसगतिः पद्मधामाननेन शशियुतिः ॥ १ ॥ दिङ्-
 नारीणा स्पृशत्यर्को रजःसदृषिताम्बरम् । प्रस्थाने नृपतेऽसन्तोऽर्थैर्यान्ति रजोवृताः ॥ २ ॥ त्वद्वाजि-
 राजिनिर्धूतघूलीपटलपङ्किलाम् । न घत्ते शिरसा गङ्गा मूरिभारमिया हरः ॥ ३ ॥ यात्रासु यस्य च्वर्जिनीम-
 रेण दोलायमाना सकला धरित्री । आर्द्रव्रणाधिष्ठितपृष्ठपीठमकर्मठ कूर्मपतिं चकार ॥ ४ ॥ अस्य
 प्रयाणेषु समप्रशक्तेरग्रेसरैर्वाजिमिरुत्थितानि । कुर्वन्ति सामन्तशिखामणीना प्रमाप्ररोहास्तमयं
 रजाति ॥ ५ ॥ यदस्य यात्रासु बलोद्धतं रजः स्फुरत्प्रतापानलधूममञ्जितम् । तदेव गत्वा पतितं
 सुषाम्बुधौ दधाति पङ्कीमवदङ्कता विधौ ॥ ६ ॥ त्वय्यागते किमिति वेपत एष सिन्धुस्त्वं
 सेतुमन्थकृदतः किमसौ विभेति । द्वीपान्तरेऽपि नहि तंऽस्त्यवशवदोऽद्य त्वा राजपुंगव
 निषेधत एव लक्ष्मीः ॥ ७ ॥ त्वयि प्रचलति प्रभो तुरगवल्गनासु स्फुरद्भवावलयधूलिभिः

१ पिधानम् । निधानं च । २ वक्र- । ३ चञ्चलः । ४ विपचिकित्सकत्वम् । ५ युद्धा-
 रम्भे । ६ छिन्न- । ७ सर्पः- । ८ विमानैः, पलायने मार्गात्सन्धानानर्पक्षतत्वात् । ९ सेना- ।
 १० सेतुमन्थनयोः कर्ता ।

सकलमेव कीर्णं नमः । दिवाकरहयावली निरवलम्बसंचारतः श्रमापनयनाय किं वसुमतीयमूर्ध्वं गता ॥ ८ ॥ चोली चोली न तु कलयते गुर्जरा जर्जराङ्गी भूर्जाकान्त विशति विपिन मालवी सालवी-
थीम् । नो सगीतं रचयति मनागद्ग वङ्गी कृशाङ्गी नाङ्गी रागं रहसि तनुते भूपते त्वत्प्रयाणे ॥ ९ ॥
देव त्वद्विजयप्रयाणविलसत्सद्वाजिराजव्रजक्षुण्णश्मातललीनपांशुपटलव्यातोऽनिमेषेक्षणः । सुत्रामा बहु
मन्यते फणिपति पातालमूलस्थित सोऽयुद्धामकरीन्द्रदुर्धरभरकान्तः सहलेक्षणम् ॥ १० ॥ देवे दिग्विज-
योद्यते धृतधनुःप्रत्यर्थिसीमन्तिनैवीषेधव्यव्रतदायिनि प्रतिदिश क्रुद्धे परिभ्राम्यति । आस्तामन्यनितम्बिनी
रतिरपि प्रायो न पौष्पं करे भर्तुर्धनुर्मदान्मदान्धमधुपीनीलीनिचोल धनुः ॥ ११ ॥ देव त्वद्विजयोद्यमे
हरिखुरन्नातक्षतश्मातलात्प्रोद्धते रजसः परागपटले दिक्चक्रमाक्रामति । अक्षणा पङ्क्तिशतानि निन्दति
निज हस्तद्वय निन्दति स्वा निन्दत्यनिमेषता परिपतद्वाष्पाम्बुधारो हरिः ॥ १२ ॥ युष्मद्वाजिजिताजिरा-
जिचरणक्षेपक्षतैर्मोहिनी मद्भुक्षु क्षोणिमवेक्ष्य सिञ्चति घनैर्भतो नदीना जलैः । आशामण्डलमुत्कटध्वजपटै-
र्वात तनोति द्रुत चञ्चच्चलरेणुराश्विनमिवानेतु दिव गच्छति ॥ १३ ॥ धूर्ताधोरण देव वासवेकरो पङ्केन लितः
कथ नीतः स्वर्गातरङ्गिणीजलमसौ तत्रास्ति पङ्कः कुतः । सर्वाशाविजयोत्सवं प्रति कुतोद्योगे धराधीश्वरे स्फायन्ते
कारिकर्णतालपवनो द्रुताश्च भूरेणवः ॥ १४ ॥ देव त्वद्भजवाजिर्पत्रपटलप्रोद्धतधूलीभरैराकाशं वसुधैर्वीयते खैरकरः
सोमार्थैते निष्प्रमः । किं चावो भरकुञ्चितः फणवता नैथः स कूर्मायते कूर्मो भोगपतीयते किमपर
रात्रीयते वासरः ॥ १५ ॥ वेलुत्पक्षतिराजहसयुधतिश्रुटयन्मृणालावलिभ्राम्यत्वत्पदभूरिश्चाङ्कतिपतच्च-
क्रीकृतकेङ्कति । पर्यस्यन्वपमसहतिपतद्विगतिर्वेगस्थिति प्रस्थानध्वजवातलोलमजनि स्वर्गापगायाः पयः
॥ १६ ॥ सत्य त्व पुरुषोत्तमोऽसि नियत तत्रापि रामो भवान्प्रस्थाने तव लज्जयेव नमति व्यक्तं यतो
मेदिनी । द्राक्पूर्वाचलपश्चिमाचलकुचावावृण्वती प्रोच्छलदृक्कारायचलत्पयोधिलहरीचैलाञ्चलैश्चञ्चलैः
॥ १७ ॥ प्रस्थाने तव भूमिपाल वसुधा जाता रजोदोपला त्वद्विद्धारपयोधरोऽञ्जनवृत वर्पत्यवोऽश्रूद-
कम् । शञ्ज्ज्ञाश्वासदिमापमौक्तिकगणान्वाभाः किरन्ति द्विपस्तच्चोत्पात इति प्रतापदहने यास्यन्ति ते
शशवः ॥ १८ ॥ एतद्दृष्टासिघातस्रग्दस्रगसुहृद्दशसान्द्रेन्धनैतदोक्तामप्रतापञ्चलदनलमिलद्भूमभूमवमाय ।
एतद्विजैत्रयात्रासमसमरमरं पश्यतः कस्य नासीदेतन्नासीरवाजिन्नखुरजरजोराजिराजिस्थलीषु ॥ १९ ॥
तत्तद्विजैत्रयात्रोद्धुरतुरगखुराप्रोद्धतैरन्धकारं निर्वाणारिप्रतापानलजमिव स्रजत्येष राजा रजोभिः । भूगो-
लच्छायमायामयगणितविदुर्भेयकायो भिय, भूदेतत्कीर्तिप्रतानैर्धिधुमिरिव युधे राटुराहूयमानः ॥ २० ॥
गान्धारा गुप्तदारास्त्वयि चलति गलद्वाप्यधारा बिहारा गारास्त्रासान्वगाराः क्षितिपकुलमणे गुर्जरा
जर्जराशाः । तैलङ्गास्त्यक्तलिङ्गास्त्रिभुवनतिलक क्लिश्यदङ्गाः कलिङ्गा मोरङ्गा मुक्तरङ्गा सपदि सममवन्वीर
गङ्गाविहङ्गाः ॥ २१ ॥ काश्चित्कीर्णा रजोभिर्दियमनुविदधुर्मन्दवक्त्रेन्दुशोभा निःश्रीकाः काश्चिदन्तर्दिश
इव दधिरे दाहमुद्गन्तसत्त्वाः । अमुर्वात्या इवान्या प्रतिपदमपरा भूमिवत्कम्पमापुः प्रस्थाने
पार्थिवानामशिवमिति पुरोभावि नार्यः शशसुः ॥ २२ ॥ जाने युष्मत्प्रयाणे क्षितितिलक रजोयोग-
दोषादशेषा दिग्योषाः स्नान्ति सद्यस्त्वदरिन्तुपधूनेत्रनीरापगासु । सगम्य त्वत्प्रतापैस्तदनु किमु दधुर्दो-

१ समुदाय- । २ शङ्खली- । ३ भ्रमरी । ४ लुरगखुरसमूह- । ५ दशशतानि । ६ इन्द्रः ।
७ दिक्- । ८ अश्विनीकुमारं वैद्यम् । ९ घेरावतः । १० सुरगङ्गा- । ११ वाहनसमूह- ।
१२ भूमिरिवाचरति । १३ सूर्यः । १४ चन्द्र इवाचरति । १५ शेषः ।

हन् देव तासां प्राची प्रातः प्रसूते यदिदमुर्महोऽखण्डमार्तिण्डविम्बम् ॥ २३ ॥ घूर्णन्ते तर्णमेतत्कुलव-
रणिभृतो दिग्दिषा दिग्दिदिशु क्षुम्पन्ति क्षोमयन्ति क्षितिमतिमृदितो मर्मणा कूर्मराजः । प्रस्थाने यस्य
गर्जत्करटिघ्नघटासम्रमन्यश्चतुर्वीर्षुर्दर्वीकरेन्द्रः कलयितुमुदितश्चायमार्तिं विमर्ति ॥ २४ ॥ दृत्यत्त्व-
द्वाजिराजिप्रसरखुरपुटप्रोद्धतैर्धूलिजालैरालोकालोकभूमीधरमतुलनिरालोकमाव प्रयाते । विश्रान्तिं कामयन्ते
रजनिरिति धिया भूतले सर्वलोकाः कोकाः क्रन्दन्ति शोकानलविकलतया किं च नन्दन्त्युल्लकाः
॥ २५ ॥ इन्द्रः प्रभुवचिन्नो दिशि दिशि सकलान्दिक्पतीन्सावधानान्कुर्वन्वज्राच्छपाणिः सुरवरवलित-
देवसेनां निगृह्य । स्वर्गद्वारे यदीयोद्धतबलनिहतप्रौढढक्कानिनादं श्रुत्वा तिष्ठन्प्रकम्पत्कुचकलशतटीकि-
नरीगीयमानः ॥ २६ ॥ आजौ त्वद्वाजिराजिप्रखरखुरतरन्यासलीलामिद्वर्षा दीर्घायां देव निर्यक्विरल-
मवनीपाल पातालवह्निः । अङ्गीयाद्विषमेव प्रतिवृत्तिवधूनेत्रधाराश्रुधारावारा यदेनमारादिरकुलदमन
द्राघ्न निर्वापयेयुः ॥ २७ ॥

पताकावर्णनम् ।

मयेन कृष्णान्यरुणानि रागात्पाण्डूनि कान्तादिवियोगमाजाम् । द्विषां मनांसि ध्वजकैतवेन लोलानि
मोक्षवां नृप सश्रयन्ति ॥ १ ॥

दुन्दुभिवर्णनम् ।

गङ्गामसि सुरत्राण तव निःसाणनिःस्वनः । स्नान्तीवारिवधूर्वर्गमर्षपातनपातकी ॥ १ ॥ ब्रह्माण्ड
प्रविखण्ड्य भूधरगुहासुतान्दरीन्चोषयन्गर्भान्वैरिवधूत्रजस्य नृपते निष्पात्य हा पातकी । कीलाल परिशोष्य
च प्रतिभटानां तेजसा तेऽद्भुत शोभुं विष्णुपदं स्पृशत्यधिपयोराशिप्लुतो दुन्दुभिः ॥ २ ॥ पारीत्राणां
धुरीणैरवनिधरगुहागर्गतैः प्रोच्छलद्भिः स्वापञ्चशपराधमचलितनयनप्रान्तमाकर्ण्यमानः । त्वत्प्रस्थानान्त-
स्थतप्रलयजलधरञ्चानधिकारधीरो घृष्टक्षीराम्बुतीरो जगति त्रिजयते दुन्दुभिद्वन्द्वादः ॥ ३ ॥

वातायनवर्णनम् ।

आलोकमार्गं सहसा व्रजन्त्या कयाचिद्दुद्वेष्टनवान्तमाल्यः । वद्धु न समावित एष तावत्करेण
रुद्धोऽपि चं केशपाशः ॥ १ ॥ प्रसाधिकालम्बितमप्रपादमाक्षिप्य काचिद्भूषरागमेव । उत्सृष्टलीलागतिरा-
गवाक्षादलक्तकाङ्क्षा पदवीं ततान ॥ २ ॥ विलोचनं दक्षिणमञ्जनेन समाव्य तद्वञ्चितवामनेत्रा । तथैव
वातायनसनिकर्ष यथौ शलाकामपरा वहन्ती ॥ ३ ॥ जालान्तरप्रेषितदृष्टिरन्या प्रस्थानभिन्ना न बबन्ध
नीवीम् । नाभिप्रविष्टाभरणप्रमेण हस्तेन तस्थावबलम्य वासः ॥ ४ ॥ अर्धाश्रिता सत्वरमुत्थितायाः
पदे पदे दुर्निमिते गलन्ती । कस्याब्जिदासीद्विशना तदानीमङ्गुष्ठप्लार्पितसूत्रशेष ॥ ५ ॥ स्तनं धयन्त
तनयं बिहाय विलोकनाय त्वरया व्रजन्ती । सप्रस्तुतायां पदवीं स्तनाभ्यां सिषेच काचित्पयसा गवाक्षम्
॥ ६ ॥ अमिषीष्य सामिक्तमपण्डन यतीः करद्वनीविगलदशुकाः स्त्रियः । दधिरेऽधिमिति पटहप्र-
तिस्नैः स्फुटमईहासमिव सौवपङ्क्तयः ॥ ७ ॥ रमसेन हारपददत्तकाक्ष्यः प्रतिमूर्धज निहितकर्णपूरकाः ।
परिवर्तिताम्बरयुगाः समापतन्बलवीकृतश्रवणपूरकाः स्त्रियः ॥ ८ ॥ व्यतनोदपास्य चरण प्रसाधिकाक-
रपल्लवाप्रसवशेन काचन । द्रुतयावकैकपदचित्रितावर्नि पदवीं गतेन गिरिजा हारार्धताम् ॥ ९ ॥ व्यच-
लन्विशङ्कटकटीरकस्वलीशिखरस्वलन्मुखरमेखलाकुलाः । मवनानि तुङ्गतपनीयसंक्रमक्रमणकणकनकनू-
पुराः स्त्रियः ॥ १० ॥ कारयुग्मपद्मकुलापवर्जितैः प्रतिवेक्ष लाजकुसुमैरवाकिरन् । अवदीर्णश्रुक्तिपुट-
मुक्तमौक्तिकप्रकारैरिव प्रियरथाङ्गमङ्गनाः ॥ ११ ॥ नलिनान्तिकोपहितपल्लवश्रिया व्यवधाय चारु मुख-
मेकपाणिना । स्फुरिताङ्गुलीविषरिनिःक्षतोद्धसदशनप्रमाङ्कुरमजृम्भतापरा ॥ १२ ॥

सङ्ग्रामोपकरणवर्णनम् ।

अथोच्चैर्जरठकपोतकन्धरातनूहप्रकरविपाण्डुरद्यति । बलैश्चलच्चरणविधूतमुच्चरदनावलीरुदचरतः
क्षपारजः ॥ १ ॥ विषङ्गिभिर्भ्रंशमितरेतरं कचित्पुरङ्गमैरुपरि निरुद्धनिर्गमाः । चलाचलैरनुपदमाहताः
खुरावैत्रमुश्चिरमघ एव धूलयः ॥ २ ॥ गरीयसः प्रचुरमुखस्य रागिणो रजोऽभवद्यवहितसच्चमुत्कटम् ।
सिचक्षतः सरसिजजन्मनो जगद्वलस्य तु क्षयमपनेतुमिच्छतः ॥ ३ ॥ पुरा शरक्षतिजनिता नि
स्युगे नयन्ति नः प्रसभमच्छि पङ्कताम् । इति ध्रुव व्यलधिपुरात्तभीतयः खमुच्चकैरनलसखस्य
केतवः ॥ ४ ॥ कचिल्लसद्वननिकुरम्भकर्तुरः कचिद्विरम्भयकणपुञ्जपिञ्जरः । कचिच्छरच्छशधर-
खण्डपाण्डुरः खुरक्षतक्षितितलरेणुख्यौ ॥ ५ ॥ महीयसां महति दिगन्तदन्तिनामनीकजे रजसि
मुखानुपङ्गिणि । विसारितामजिहत कोकिलावलीं मलीमसां जलदमदाम्युगजयः ॥ ६ ॥
शिरोरुहैरलिकुलकोमलैरमी मुधा मृधे मृपत युवान एव मा । बलोद्धतं धवलितमूर्ध-
जानिति ध्रुव जनाञ्जरत इषाकरोद्भजः ॥ ७ ॥ सुसंहतैर्दधपि धाम नीयते तिरस्कृति बहुभिर-
संशयं परैः । यतः क्षितेरवयवसंपदोऽणवस्त्रिषांनिधेरपि वपुरावरीपत ॥ ८ ॥ द्रुतद्रवदथचर-
णक्षतक्षमातलोत्तुसद्वल्लरजोवगुण्ठितम् । युगशयक्षणनिरयग्रहे जगत्पयोनिधेर्जल इव मग्नमावमौ
॥ ९ ॥ समुत्तुसदिनकरवक्त्रकान्तयो रजस्यलाः परिमलिताम्बरश्रियः । दिग्गन्नाः क्षणमविलो-
नक्षमाः शरीरिणां परिहरणीयता ययुः ॥ १० ॥ निरीक्षितु वियति समेत्य कौतुकात्पराक्रम
समरमुखे महीभृताम् । रजस्ततायनिमिपलोचनोत्पलव्यथाकृति त्रिदशगणैः पलाय्यत ॥ ११ ॥
विषङ्गिणि प्रतिपदमापिवत्यपो हताचिरद्युतिनि समीरलक्ष्मणि । शनैःशनैरुपचितपङ्कमारिकाः पयोमुखः
प्रययुरपेतवृष्टयः ॥ १२ ॥ नमोनदीव्यतिकरधौतमूर्तिभिर्विषयद्वतैरनधिगतानि लेभिरे । चलच्चपु-
रगखुराहतोत्पतन्महीरजःस्नपनसुखानि दिग्गजैः ॥ १३ ॥ गजव्रजाक्रमणमराचनम्रवा रसातल यद-
खिलमानशे मुधा । नमस्तल बहुलतरेण रेणुना ततोऽगमन्निजगदिवेकतां स्फुटम् ॥ १४ ॥ समस्थली-
कृतविवरेण पूरिता महीभृतां वल्लरजसा महागुहाः । रहन्त्रपाविधुरवधूरपार्थिनां नमःसदामुपकरणीयता
ययुः ॥ १५ ॥ गते मुखच्छदपटसादृशी दृशः पथस्तिरोदधति घने रजस्यपि । मदानिलैरधिमधुचू-
तगन्धिभिर्द्विपा द्विपानभिययुरेव रंहसा ॥ १६ ॥ मदाम्मसा परिमलितेन सप्तधा गजाञ्जनः क्षमि-
रजश्चयानधः । उपर्यवस्थितघनपांशुमण्डलानलोक्यत्ततपटमण्डपानिव ॥ १७ ॥ तृणीरवन्धपरि-
णद्धभुजान्तरालमाकर्णलम्बिशिखिपिच्छकलापधारि । कोदण्डपाणिनिनदत्प्रतिरोधकानामापातदुष्प्रसह-
माविग्भृदनीकम् ॥ १८ ॥ आदावेव गजेन्द्रमौलिविलमण्डपा पताकावली पश्चाद्धारणराजघोरगिर-
तिप्रोद्गमयोधाश्रिता । उदण्डध्वजलाञ्छिताप्यथ घनीभृता रथानां तती तत्पश्चात्तुरगावली विजयते
योधैः सम सर्वतः ॥ १९ ॥ योधैरेव वशीकृताः कथमपि प्रोद्गमरोपान्धिता गाढध्वान्तधरावरा इव
गणक्षोणीं समालम्बिताः । ईपन्मीलितधूर्णित प्रतिदिश प्रक्षिप्तनेत्राञ्जला मन्दान्दोलितमौल्यो मदजलैरा-
मान्ति दन्तावलाः ॥ २० ॥ आरुढक्षितिपालमालविगलत्वेऽम्बुमेकोद्धता भेगीक्षाङ्कृतिचापटङ्कृति-
चमत्कारोत्तुमन्मानसाः । शुभ्यत्क्षोणितल स्फुरत्पुट चञ्चलत्वेकेशरं मन्दभ्रान्तविलोचनं प्रतिदिशं
नृत्यन्ति वाजिव्रजाः ॥ २१ ॥ सज्जन्तां कुम्भभित्तिच्युतमदमदिरामलम्बुङ्गाः करीन्द्रो युज्यन्ता स्यन्दनेषु
प्रसमजितमरुण्डवैद्यगास्तुरङ्गाः । कुन्तैर्नीलोत्पलानां वनमिव ककुभामन्तराले सज्जन्ताः पादाताः सचरन्तु

प्रसममसिलसत्पाणयः पत्तयोऽपि ॥ २२ ॥ अन्यूनोन्नतयोऽतिमात्रपृथक् : पृथ्वीधरश्रीभृतस्तन्वन्तः
कनकावलीभिरुपमां सौदामिनीदामभिः । वर्धन्तः शममानयन्नुपलसच्छृङ्गारलेखायुधाः काले कालियकाय-
कालवेषुषः पाशून्नाजाम्भेमुचः ॥ २३ ॥ हेराघोषैर्हरीणां जितघननिनर्दैर्बृहितैः कुञ्जराणां ज्याघातोत्थै-
र्निनादैः पटुपटहरवैर्मर्दलोद्दामशन्दैः । प्रातैः कर्णोपकण्ठ मद्गजनिवहस्कन्धघण्टाप्रणादैः शृङ्गाराय
त्परन्ते त्रिदशमृगदशो वीरवर्गात्तुरक्ताः ॥ २४ ॥

युद्धस्थलप्रशंसनम् ।

पत्तिः पत्तिमयीयाय रणाय रथिन रथी । तुरङ्गस्थ तुरङ्गस्थो दन्तिस्थ दन्तिनि स्थितः ॥ १ ॥ तर्तु-
त्रात्र तनुत्रात्र शस्त्रं शस्त्र रथो रथः । इति शुश्रुविरे विष्वग्गुह्यताः सुमटोक्तयः ॥ २ ॥ सद्गामानन्दवर्षिण्यौ
विग्रहे पुलकाङ्किते । आसीत्कवचविच्छेदो वीराणां मिलता मिथः ॥ ३ ॥ निर्दय खड्गभिर्नेम्यः
कवचेभ्यः समुच्छ्रितैः । आसन्व्योमदिशस्तूलैः पलितैरिव पाण्डुराः ॥ ४ ॥ शस्त्रभिर्नेमकुम्भभ्यो मौक्ति-
कानि च्युतान्यधुः । आहवक्षेत्रमभ्युतकीर्तिवीजोत्करश्रियम् ॥ ५ ॥ वीराणां विपमैर्घोषैर्विद्रुता धारणा
रणे । शास्यमाना अपि त्रासाद्भ्रजुर्धूताङ्कुशा दिशाः ॥ ६ ॥ रणे वाणगणैर्मित्रा धमन्तो मित्रयोधिनः ।
निममज्जुर्गलद्रक्तनिमग्नानु महागजाः ॥ ७ ॥ खड्गनिर्लूनमूर्धानो निपतन्तोऽपि वाजिनः । प्रथम पात-
यामासुरसिना दारितानरीन् ॥ ८ ॥ खड्गा रुधिरसंलिताश्चण्डांशुकरमासुराः । इतस्ततोऽपि वीराणां वैश्रुत
वैमव दधुः ॥ ९ ॥ गृहीताः पाणिभिर्वैरौघैर्कोशाः खड्गराजयः । कान्तिजालच्छलादाजौ व्यहसन्समदा
इव ॥ १० ॥ खड्गाः शोणितसदिग्धा नृत्यन्तो वीरपाणिषु । रजोधने रणेऽनन्ते विश्रुता विभ्रम दधुः
॥ ११ ॥ वीराणां शस्त्रभिन्नानां शिरासि निपतन्त्यपि । अधावन्दन्तदष्टौष्ठमीषणान्यरिषु कुधा ॥ १२ ॥
शिरासि वरयोधानामर्धचन्द्राह्वितान्यपि । आददाना भृश पादैः श्येना व्यानशिरे दिशः ॥ १३ ॥
उत्क्षिप्ता अपि हस्तीन्द्रैः कोपनैः पत्तयः करैः । ते रिपूनहनन्खड्गपातैः स्वस्य पुरः प्रभोः ॥ १४ ॥
उत्क्षिप्य करिभिर्दूर मुक्ताना योधिनां दिवि । प्रापि जीवात्मभिर्दिव्याङ्गनाकाण्डपरिग्रहः ॥ १५ ॥
क्रुद्धस्य दन्तिनः पत्तिर्जिघृक्षोरसिना करम् । निर्मिथ दन्तमुसलान्यास्रोह जिघृक्षया ॥ १६ ॥
खड्गेनामूलतो हत्वा दन्तिनोऽङ्घ्रिचतुष्टयम् । प्रपतिष्णोः प्रविष्टोऽपि पदातिर्निर्गङ्गुतम् ॥ १७ ॥
करेण करिणा वीरः सुगृहीतोऽपि कोपिना । असिनाऽसृज्जहाराशु तस्यैव स्वयमक्षतः ॥ १८ ॥
तुरङ्गी तुरगारूढ प्रासेनाहृत्य वक्षसि । पततस्तस्य नाज्ञासीत्प्रासवात स्वके हृदि ॥ १९ ॥ तुरङ्ग-
सादिन शस्त्रहतप्राण गत भुवि । अस्त्राढयोऽपि महार्वाजी नात्रस्तनयनोऽत्यजत् ॥ २० ॥ द्विपा
प्रासहतप्राणो वाजिपृष्ठदृढासनः । हरतोमृतमहाप्रासो मटो जीवन्निवाग्रमत् ॥ २१ ॥ खड्गेन शित-
धारेण भिन्नोऽपि रिपुणाऽश्वगः । नामूर्च्छेत्कोपतो हन्तुमियेष च पतन्नपि ॥ २२ ॥ रथिनो रथिभिर्बा-
णैर्हतप्राणा दृढासनाः । कृतकार्मुकसधानाः सप्राणा इव मेनिरे ॥ २३ ॥ मिथोऽर्धचन्द्रनिर्लून-
मूर्धानो रथितौ रथा । खेचरौ भुवि नृत्यन्तौ स्वकबन्धवपश्यताम् ॥ २४ ॥ पत्तिः पदातिं रथिन रथे-
शस्त्ररङ्गसादो तुरगाधिरूढम् । यन्ता गजस्याभ्यपतद्गजस्थ तुल्यप्रतिद्वन्द्वि बभूव युद्धम् ॥ २५ ॥
आवृण्वतो लोचनमार्गमाजौ रजोऽन्धकारस्य विजृम्भितस्य । शस्त्रक्षताश्चद्विपैर्वीरजन्मः बालारुणोऽभूद्रुधिर-

१ कालियनागस्य दुःसहविषधरराजसदृशकृष्णशरीरस्य । २ कवचाभावे रक्षाणासम्भवात् ।
३ सर्वतः । ४ विश्रुतस्त्वन्धि- । ५ उरसाहावेशहता हि कवचवतां प्राप्यापि मुहूर्तं
तथैव खंचरन्तीति दृष्टवरम् । ६ वेगवानश्वः । ७ हस्ति- ।

प्रवाहः ॥ २६ ॥ स छिन्नमूलः क्षतजेन रेणुस्तस्योपरिष्ठात्पवनोवधूतः । अङ्गारशेषस्य हुतांशिनस्य पूर्वो-
त्थितो धूम इवावभासे ॥ २७ ॥ आधोरणानां गजसंनिपाते शिरांसि चक्रैर्निक्षिपैः सुराग्रैः । हुतांशिनस्य
श्येनखाग्रकोटिन्यासक्तकेशानि चिरेण पेतुः ॥ २८ ॥ तनुत्यजां वर्मभृतां विकोशैर्वृद्धसु दन्तेष्वसिभिः
पतद्भिः । उद्यन्तमग्निं शमयावभूवुर्गजा विविग्नाः करशङ्करेण ॥ २९ ॥ शिलीमुखोत्कृतशिरःफलाढ्या-
श्च्युतैः शिरस्त्रैश्चकोत्तरेव । रणक्षितिः शोणितमद्यकुल्या रराज मृत्योरिषं पानभूमिः ॥ ३० ॥ केचिद्भूदाः
केऽपि सचापबाणानन्ये कृपाणीरपरे च शूलम् । शक्त्यष्टिमन्ये मुसल परे च प्रोक्तानहस्ताः परिनर्तयन्ति
॥ ३१ ॥ सरोषयुद्धाङ्गणमध्यधांवन्मत्तद्विपानामधिकोल्लुकानाम् । पादामिघातामिहताः पतन्ति रथाश्च
योधाश्च तुरङ्गमाश्च ॥ ३२ ॥ रम्भातरुतुद्धतवातपूरा यथा तथा वारण्ययूथनाथाः । सद्भामभूमौ विनिर्पतित्यन्ति
रथाश्च योधाश्च तुरङ्गमाश्च ॥ ३३ ॥ उत्थापितः संयति रेणुस्रैः सान्दीकृतः स्यन्दनवंशचक्रैः । विस्तारितः
कुञ्जरकर्णतालैर्नैत्रक्रमेणोपरुष सूर्यम् ॥ ३४ ॥ रथो रथाङ्गध्वनिना विजज्ञे विलोलघण्टाकणितेन नागः ।
स्वमर्तुनामग्रहणाद्वभूव सान्द्रे रजस्यात्मपरावबोधः ॥ ३५ ॥ परस्परं क्षतयोः प्रहर्त्रोत्क्रान्तवाच्यौः
समकालमेव । अमर्त्यभावेऽपि कयोश्चिदासीदेकाप्सरःप्रार्थितयोर्विवादः ॥ ३६ ॥ महास्वनः सैन्यविमर्द-
संभवः कर्णान्तमूलकघतामुपेयिवान् । पयोनिधेः क्षुब्धतरस्य मन्थनो बभूव भूम्ना भुवनोदरम्भरिः ॥ ३७ ॥
दन्तीन्द्रदानाम्बुधिवारिवीचिमिः सद्योऽपि नद्यो बह्व ताः पुष्परिरे । धरास्त्रोभिस्तुरगक्षतैर्भूत धाः पङ्कता-
मेत्य रजस्वलीकृतम् ॥ ३८ ॥ निम्नप्रदेशाः स्थलतामुपागमनिम्नत्वमुच्चैरपि सर्वतः स्थलम् । तुरङ्गमाणां
व्रजतौ सुरैः क्षिती रथैर्गजेन्द्रैः परितः समीकृता ॥ ३९ ॥ महागजानां गुरुवृहितैः शतैः सुहेषितैर्वा-
रतैश्च बाजिनाम् । घनै रथानां चलचण्डचीकृतैस्तिरोहितोऽभूत्पटहस्य निःस्वनः ॥ ४० ॥
घनैर्विलोक्य स्थगितार्कमण्डलैश्चमूरजोभिर्निर्निचितं नभस्तलम् । अयायि हंसैरभिमानसं घनंभ्रमेण सानन्द-
मनर्ति केकिमिः ॥ ४१ ॥ विलोक्य घूलीपटलैर्मृशं भूत द्यावापृथिव्योरलमन्तरं महत् । किमूर्ध्वतोऽधः
किमधस्त ऊर्ध्वतो रजोऽभ्युपैतीति जनैरतर्क्यत ॥ ४२ ॥ नोर्ध्वं न चाधो न पुरो न पृष्ठतो
न पार्श्वतोऽभूर्लब्धं चक्षुषो गतिः । सूच्यप्रमेधैः पृत्तनारजोभरैः सुनिर्भरं प्राणिगणस्य सर्वतः ॥ ४३ ॥
उदामदानद्विपवृहितैः शतैर्नितान्तमुत्तुङ्गतरङ्गहेषितैः । चलद्वजस्यन्दननेमिनिःस्थनैर्मूर्च्छितसमथा-
कुल नभः ॥ ४४ ॥ महागजानां गुरुभिस्तु गर्जितैर्विलोलघण्टारणितै रणौज्ज्वलैः । वीरप्रमेदैः
प्रमदप्रमेदुरैर्वाचालतामादधिरेतरा दिशः ॥ ४५ ॥ नमोदिगन्तप्रतिघोषमीषणैर्महामहीश्रुतददारणो-
ल्बणैः । पयोधिनिर्धूननकेलिभिर्जगद्वभूव मेरीस्वनितैः समाकुलम् ॥ ४६ ॥ इतस्ततो वातविधूतं-
चञ्चलैरारोधिताशागमनैर्ध्वजाशुकैः । लघुकणत्काश्चनकिङ्किणीकुलैरमजि घूलीजलधौ नमोर्गतैः ॥ ४७ ॥
घण्टारवै रौद्रतरैर्निरन्तरैर्विद्यस्वरैर्गर्जरवैः सुमैरवैः । मदद्विपानां प्रथयावभूविरे न र्वाहिनीनां पटहस्य
निःस्वनाः ॥ ४८ ॥ करालवाचालमुल्लैश्चमूरवैः सस्ताम्बरा वीक्ष्य रजस्वला दिशः । तिरौबभूवे
गङ्गेने दिनेश्वरो रजोऽन्धकारि परितः कृतोऽप्यसौ ॥ ४९ ॥ आक्रान्तपूर्वा रमेसेन सैनिकैर्दिगङ्गना-
व्योमरजोऽभिदूषिताः । मेरीरवाणि प्रतिशब्दितैर्धनैर्जगज्ज गण्डैर्गुरुमत्सरादिव ॥ ५० ॥ गुरुसमीर-
समीरितभूधरा इव गङ्गा गगनं विजगाहिरे । गुरुतरा बह्वारिमरोद्धना भुवमतीव नमन्त इवाभर्वन्
॥ ५१ ॥ सजग्माते तावपायानपेक्षौ सेनाऽम्भोवी धीरनादौ रयेण । पक्षच्छेदात्पूर्वमेकाग्र देशे

वाञ्छन्तौ वा विन्ध्यसहौ निलेतुम् ॥ १२ ॥ पत्तिः, पत्तिं वाहमेयाय, वाजी
नाग नागः स्यन्दनस्थो रथस्थम् । इत्थं सेना वल्लभस्येव, रागादङ्गेनाङ्ग प्रत्यनीकस्य मेजे
॥ १३ ॥ रथ्याघोषैर्बृहन्नैर्गणानामैक्य, गच्छन्वाजिना हेषयौ, च । व्योमव्यापि सतत
दुन्दुभीनामव्यक्तोऽभूदीशितेव प्रणाद्रः ॥ १४ ॥ रोषावेशाद्गच्छता, प्रत्यमिन्नमूर्खस्त्रिसस्थूलबाहुध्व-
जानाम् । दीर्घास्तित्यैवैजयन्तीसदृश्यः पादातानां मेजिरे खल्लेखाः ॥ १५ ॥ उच्चनादं घनिविभिर्नि-
ष्ठुराणि, स्थूलान्युच्चैर्मण्डलत्वं दधन्ति । आस्तास्यन्ते कर्मुकाणि स्म क्राम हस्त्यारोहैः कुञ्जराणां शिरांसि-
॥ १६ ॥ घण्टानादो निःस्वनो डिण्डिमानां प्रवेयाणामारवो बृहितानि । ओमित्येव प्रत्यवोचन्गजाना-
मुत्साहार्थं वाचमाधोरणस्य ॥ १७ ॥ रोषावेशादामिमुख्येन कौचित्याणिग्राह रहसैवोपयातौ । हित्वा
हन्तीर्मल्लवन्नुष्टिघातं प्रन्तौ बाहुबाहवि व्यासजेताम् ॥ १८ ॥ शुद्धा सङ्ग न कचित्प्राप्तवन्तो दूरा-
न्मुक्ताः शीघ्रतां दर्शयन्तः । अन्तःसेन विद्विषामाविशन्तो युक्तं चक्रुः सायका वाजितायाः ॥ १९ ॥
आक्रम्याजेरग्रिमस्कन्धमुच्चैरास्थायाथो वीतशङ्क शिरश्च । हेलालोला घर्त्त गत्वातिर्मर्त्यं घामारोहन्मानभाजः
सुखेन ॥ २० ॥ रोदोरन्न व्यस्तुवानानि लोलैरङ्गस्यान्तर्मापितैः स्थावराणि । केचिदुर्वीमेत्य सयजि-
रैवां क्रीणन्ति स्म प्राणमूल्यैर्यज्ञासि ॥ २१ ॥ वीर्योत्साहस्त्राणि कृत्वावदानं सप्रामात्रे-मानिना लज्जिता-
नाम् । अज्ञातानां शत्रुभिर्युक्तमुच्चैः श्रीमन्नाम श्रावयन्ति स्म नैनाः ॥ २२ ॥ सदृशत्वादङ्गसदङ्गिनीत्व
नीत्वा काम गौरवेणावबद्धा । नीता हस्त वञ्चित्वा परेण द्रोह चक्रे कस्यचित्त्वा कृपौणी ॥ २३ ॥
नीते मेद धौतघाराभिघातादम्भोदासे शात्रवेणापरस्य । सौमप्राजिस्तीक्ष्णमार्गस्य मार्गो विद्युदीप्तः कैङ्करटे
लस्यते स्म ॥ २४ ॥ मिश्रीभूते तत्र सैन्यद्वयेऽपि प्रायेणाय व्यक्तमासीद्विशेषः । आत्मीयास्ते ये पराङ्गः पुरस्ता-
दम्यावर्ती समुखो यः परोऽसौ ॥ २५ ॥ आमूलान्तात्सायकेनायतेन स्यूते बाहौ मण्डुकलिष्ठमुष्टेः । प्राप्यासङ्गा
वेदनामस्तर्धैर्यादप्यग्रस्यचर्म नान्यस्य पाणेः ॥ २६ ॥ भित्त्वा घोर्गौमायसेनैर्धैर्यैः स्थूरीर्घ्रोगोर्वपक्षेण
विद्रः । शिक्षाहेतोर्नादरज्ज्वेव बद्धो हर्तुं वक्र नाशकमुमुखोऽपि ॥ २७ ॥ विष्वक्प्रीचीर्विक्षिपन्सैन्यवीची-
राजैरान्तः कापि दूर प्रयातम् । नभ्रामैको बन्धुमिष्ट दिदृक्षुः सिन्धौ बाधो मण्डल भोर्वराहः
॥ २८ ॥ यावच्चक्रे नाज्जन बोधनाय व्युत्थानज्ञो हस्तिचारी मदस्य । सेनास्वानादन्तिनामात्म-
नैव स्थूलास्तावत्प्राबहन्दानकुल्याः ॥ २९ ॥ प्रत्यासन्ने दक्षिणि प्रातिपक्षे यन्ना नागः प्रास्तव-
क्वच्छदोऽपि । क्रोधाक्रान्तः क्रूरनिर्दारिताक्षः प्रेक्षाञ्चक्रे नैव किञ्चिन्मदान्वः ॥ ३० ॥ अन्योऽन्येषा
पुष्करैराभृशन्तो दानोद्वेदानुच्चकैर्मुग्धबालाः । उन्मूर्धनः सनिपत्यापरान्तैः प्रायुध्यन्त स्पष्टदन्तध्व-
नीमाः ॥ ३१ ॥ प्राचीयास्तः सहताः स्थेमभाजश्चारुदप्रास्तीक्ष्णतामत्यजन्तः । दन्ता दन्तैरसहताः
सौमजाना मङ्गं जग्मुर्न स्वयं सामजाताः ॥ ३२ ॥ मातङ्गानां दन्तसघट्टजन्मा हेमच्छेदच्छायचञ्च-
ल्लिखलाग्रः । लग्नोऽन्यग्निश्चामरेषु प्रकाम माञ्जिष्टेषु न्यज्यते न स्म सैन्यैः ॥ ३३ ॥ ओषामौसे

१ तुरगम् । २ त्रियस्य । ३ बृहण्युहित्वाद्यो हि गजराब्दे कृताः । ४ हेपाऽऽद्यो हि
शब्दास्तुरगशब्दे कृताः । ५ व्याकर्षणेन 'सशब्दरानि । ६ आयुधानि । ७ पक्षशालितायाः ।
८ मर्त्यलोकादतिक्रम्यस्थितम् । ९ स्वर्गम् । १० सङ्ग्रामरूपापणम् । ११ स्तुतिपाठकाः ।
१२ खड्गः । १३ सरधिरपुञ्जा । १४ कवचे । १५ नाविकाम् । १६ लोहमयेन । १७ वक्षसि ।
१८ तदानीमेवाकृतः । १९ गृध्रपक्षयुक्तेन, गृध्रपक्षाकारपक्षयुक्तेन वा बाणेन । २० सर्वतोव्या-
पिनीः । २१ सङ्ग्रामे । २२ पुथिव्याः । २३ शुण्डादण्डैः । २४ हस्तिनाम् । २५ ददाह ।

मत्सरोत्पातवाताश्लिष्यदन्तक्ष्मारुहां धर्षणोत्थैः । यौगान्तैर्वा वह्निभिर्धारणानामुच्चैर्मूर्धव्योम्नि नक्षत्रमाला
 ॥ ७४ ॥ सान्द्राम्भोदश्यामले सामजानां वृन्दे नीताः शोणितैः शोणिमानम् । दन्ताः शोभामापुर-
 म्मोनिधीनां कन्दोद्भेदा वैद्रुमा वारिणीव ॥ ७५ ॥ उत्क्षिप्योच्चैः प्रस्फुरन्त रदाम्यामीषादन्तैः
 कुञ्जरं शान्त्रवीयम् । शृङ्गप्रोतप्रावृषेर्ष्याम्बुदस्य स्पष्टं प्रापत्साम्यमुर्वीधरस्य ॥ ७६ ॥ व्यास लोकै-
 र्दुःखलम्यापसारं संरन्मिन्त्वादेत्य धीरो महीयः । सेनामध्यं गाहते वारणः स्म ब्रह्मेव प्रागादिदेवोदरान्तः
 ॥ ७७ ॥ शृङ्गश्रेणीश्यामभासां समूहैर्नाराचानां विद्वनीरन्ध्रदेहः । निर्मीकत्वादाहवेनाहतेच्छो हृष्य-
 न्हस्ती हृष्टोमेव रजे ॥ ७८ ॥ आताम्रामा रोषभाजः कटान्तादाशुत्वाते मार्गणे धूर्गतेन । निश्च्यो-
 तन्ती नागराजस्य जङ्गे दानस्थाहो लोहितस्येव धारा ॥ ७९ ॥ कुर्वञ्ज्योत्सनाविभुषा तुल्यरूपस्तार-
 स्ताराजालसाराभिष धाम् । खड्गाघातैर्दारितादन्तिकुम्भादामाति स्म प्रोच्छलन्मौक्तिकौघः ॥ ८० ॥
 दूरोत्क्षिप्तक्षिप्रचक्रेण कृतं मत्तो हस्तं हस्तिराजः स्वमेव । भीम भूमौ लोलमानं सरोवः
 पादेनासृक्पङ्कपेपं पिपेव ॥ ८१ ॥ आपस्कारोत्खननगत्रस्य भूमि निःसाधार गच्छतोऽवा-
 ड्मुखस्य । लब्धायामं दन्तयोर्युगममेव स्वं नागस्य प्रापदुत्तमैतत्त्वम् ॥ ८२ ॥ हस्तेनाग्रे
 वीतमीति गृहीत्वा कंचिर्दालः क्षिप्तवानूर्ध्वमुच्चैः । आसीनाना व्योम्नि तस्यैव हेतोर्दिव्यद्वी-
 णामर्षयामास नूनम् ॥ ८३ ॥ आक्रम्यैकामप्रपादेन जङ्गामन्यामुच्चैराददानः करेण । सौस्थित्वानं
 दाख्यदारुणात्मा कंचिन्मध्यात्पाटयामास दन्ती ॥ ८४ ॥ उत्प्लुत्यारोर्दधचन्द्रेण छने वक्त्रेऽन्यस्य
 क्रोधदष्टोष्ठदन्ते । सैन्यैः कण्ठच्छेदलीने कवचाद्भूयो विभ्ये बलगतः सासिपाणेः ॥ ८५ ॥ प्रत्यावृत्त
 मग्नमाजि स्वसैन्ये तुल्यं मुक्तैराकिरन्ति स्म कचित् । एकौघेन स्वर्णपुङ्खैर्द्विषन्तः सिद्धा मान्यैः साधुवा-
 दैर्द्वयेऽपि ॥ ८६ ॥ वाणाक्षिसारोहशून्यासनाना प्रक्रान्तानामन्यसैन्यैर्ग्रहीतुम् । संरब्धाना आम्यता-
 माजिभूमौ धौरी धौरैः सस्मरे वारणानाम् ॥ ८७ ॥ कश्चिन्मूर्च्छामेत्य गाढप्रहारः सितः शीतैः शीकरै-
 र्वारणस्य । उच्छ्वासः प्रस्थिता त जिघृक्षुर्व्यर्थाकृता नाकनारी मुमूर्च्छ ॥ ८८ ॥ छनग्रीवात्सायके-
 नापरस्य धामत्युच्चैराननादुत्पतिष्णोः । त्रेसे मुग्धैः सैहिकेयानुकाराद्रौघकारादप्सरोवक्रचन्द्रैः ॥ ८९ ॥
 वृत्तं युद्धे शूरमाश्लिष्य काचिद्वस्तुं वर्णं मेरुकुञ्ज जगाम । त्यक्त्वा नागौ देहमेति स्म यावत्पत्नी
 सद्यस्तद्वियोगासमर्था ॥ ९० ॥ त्यक्तप्राण सयुगे हस्तिनीस्था वीक्ष्य प्रेरणा तत्क्षणादुद्गतासुः । प्राप्या-
 खण्डं देवभूयं सतीत्वादाशिष्ठेव स्वैव कचित्पुनर्ग्री ॥ ९१ ॥ स्वर्गे वासं कारयन्त्या चिराय प्रत्यग्रैस्त्व
 प्रत्यह धारयन्त्या । कश्चिद्वेजे दिव्यनार्या परस्मिल्लोके लोक प्रीणयन्त्येव कीर्त्या ॥ ९२ ॥ गत्वा नून
 वैबुध सन्न रम्यं मूर्च्छाभाजामाजगामान्तरात्मा । भूयो दृष्टप्रत्ययाः प्राप्तसङ्गाः साधीयस्ते यद्रणायात्रियन्ते
 ॥ ९३ ॥ कश्चिच्छस्त्रापातमूढोऽपवोर्दुर्लब्ध्वा भूयश्चेतनामाहवाय । व्यावर्तिष्ट क्रोशतः सस्युस्वैस्त्य-
 क्तश्चात्मा का च लोकावृष्टिः ॥ ९४ ॥ भिन्नोरस्कौ शत्रुणाकृष्य दूरादासन्नत्वात्कौचिदेकेषुणैव ।
 अन्योन्यावष्टम्भसामर्थ्ययोगादूर्ध्वविव स्वर्गतावप्यभूताम् ॥ ९५ ॥ मग्नैर्दण्डैरातपत्राणि भूमौ पर्यस्तानि
 प्रौढचन्द्रशुतीनि । आहाराय प्रेतराजस्य रौच्यस्थालीनीव स्थापितानि स्म भान्ति ॥ ९६ ॥ रेजुर्गृष्टा
 वक्षसः कुङ्कुमाङ्का मुक्ताहाराः पार्थिवानां व्यसैन्याम् । हासालक्ष्याः पूर्णकामस्य मन्ये मृत्योर्दन्ताः पति-

१ युगान्तसम्बन्धिभिः । २ ईषावत् रदनः । ३ वर्षाकालिक- । ४ मदस्य ।
 ५ मूलमारम्य । ६ आयतम् । ७ उन्नतत्वम् । ८ दुष्टो गजः । ९ आह्वयमानास्थिशब्द-
 सहितम् । १० एतदाकारेण बाणविशेषेण । ११ बन्धनस्थानम् । १२ समूहः । १३ सङ्ग्रामे
 मर्त्यशरीरं परित्यज्य दिव्यशरीरत्वेनोपस्थितम् । १४ नवीनत्वम् । १५ मृतानाम् ।

रक्तासवस्य ॥ ९७ ॥ निम्नेज्जोधीभूतमल्लक्षतानामसं भूमौ यच्चकासांचकार । रागार्थं तर्कितं तु कौमुद्वि-
मम्भः संन्यानानामन्तकान्तःपुरस्य ॥ ९८ ॥ रामेण त्रिःसप्तकृत्यो हृदानां चित्रं चक्रे पञ्चकं क्षत्रि-
यास्तैः । रक्ताम्भोमिस्तत्क्षणादेव तस्मिन्संख्येऽसंख्याः प्राबहन्दीपैवत्यः ॥ ९९ ॥ संदानान्तादक्षिभिः
शिक्षितास्त्रैराविश्याधः शतशस्त्रावल्लनाः । कूर्मोपम्यं व्यक्तमन्तर्नदीनामैर्माः प्रापन्नद्रयोऽसृङ्मयीणांम्
॥ १०० ॥ पद्माकारैर्योधवक्रैरिमानां कर्णधैर्यश्चामरैरेव हसैः । सोपस्कारैः प्राबहन्नसतोयाः स्रोत-
स्विन्यो वीचिषूचैस्तरद्विः ॥ १०१ ॥ उक्त्वान्तानामभिषयोपरिष्टादध्याकाशं वज्रमुः पत्रवाहाः ।
मूर्ताः प्राणा नूनमद्याप्यवेक्षामासुः कायं त्याजिता दारुणास्त्रैः ॥ १०२ ॥ आतन्वद्विर्दिक्षु पत्राप्रनादं
प्रातैर्दूरादाशु तीक्ष्णैर्मुखाग्रैः । आदौ रक्तं सैनिकानामजोवैर्जीवैः पश्चात्पद्भिर्गौरपायि ॥ १०३ ॥
ओजोभाजा यत्रणे सस्थितानामादत्तीत्र सार्धमङ्गेन नूनम् । ज्वालां व्याजादुद्रमन्ती तदन्तस्तेजस्तारं
दीप्तजिह्वा बर्वाशे ॥ १०४ ॥ नैरन्तर्यच्छिन्नरेहान्तरालं दुर्मस्यस्य ज्वालिना ज्ञाशितेन । योदुर्वाण-
प्रोतमादीप्य मांसं पाकापूर्वस्वादमादे शिवाभिः ॥ १०५ ॥ ग्लानिच्छेदि क्षुत्प्रबोधाय पीत्वा रक्ता-
रिष्टं शोषिताजीर्णशेषम् । स्वादुर्कौर कालखण्डोपदशं क्रोष्टा हिंमं व्येष्वणम्यस्वनच्च ॥ १०६ ॥
क्रुथैस्तूगैः पुष्कैराप्यानकैर्ना प्रत्याशामिर्मेदसो दारितानि । औभीलानि प्राणिनः प्रत्यवर्त्यन्कालो
नूनं व्याददावानानि ॥ १०७ ॥ कीर्णां रेजे साजिभूमिः समन्तादप्राणद्विः प्राणभाजा
प्रैतीकैः । बह्वारम्भैरर्थसयोजितैर्वा रूपैः स्रष्टुः स्रष्टिकर्मान्तशाला ॥ १०८ ॥ त्वत्पत्रमुक्त-
विशिखैरशनिप्रकाशैरामूलछन्नवकेतककान्तदन्ताः । त्रासावसन्नमदधारकपोलभागाः सपादयन्ति
करिणः करिणीम्रम नः ॥ १०९ ॥ मिलितमिहिरिभास मौलिमेतस्य दृष्ट्वा परवरतनुपादालक्तक
तर्कयन्त्या । त्वदरिधरिणिजैर्निर्मानुबिम्बेन गच्छन्मुरनगरमृगाक्ष्या वीक्ष्यते साम्यस्यम् ॥ ११० ॥
भवत्तुरगनिष्ठुरक्षुरदृढव्रणैराचिता क्षणत्समरविच्युतप्रतिनृपालचेलाञ्जिता । इयं रणधरा भवद्विरद-
दानधाराजलैः किमु व्रणतलेऽर्पितं वसनपट्टमासिञ्चति ॥ १११ ॥ कृपाणकिरणानलं रुधिर-
नीरपूरच्छटाजान्नततिसंकुलं भटति मिहिलैराकुलम् । प्रमथ्य समरार्णवं वरमकर्षिं लक्ष्मीस्त्वया
विधाय मदमन्थरं मथनमन्दरं सिन्धुरम् ॥ ११२ ॥ क्षणज्ज्ञाणितकङ्कणक्षणितकिङ्किणीक
धनुर्वर्धनद्रुगुणाटैर्नीकृतकरालकोलाहलम् । वितत्य किरतोः शरानविरतस्फुरच्चूडयोर्विचित्रमभि-
वर्धते सुवनमीममायोधनम् ॥ ११३ ॥ प्रतीक्ष्यन्ते वीर्यैः प्रतिमुखमुरोभिः सरमसं विपक्षाणां
हेतीः प्रतिनियतवैर्यानुभवतः । विदीर्णत्वग्भारादलितपिशिताच्छिन्नधमनिप्रकाण्डास्थिनायुस्कुटतर
विलस्यान्त्रनिवहाः ॥ ११४ ॥ शितैर्बाणैरेके मृधैर्मुवि परे तीक्ष्णनखैः क्रियासातत्येनाप्यह-
महमिकाक्रान्तमनसः । मिथो विम्वन्ति स्म प्रबलतमसमर्दविदलक्षितिक्षोदैः पिष्टातकसुरमिवक्षस्तट-
भूतः ॥ ११५ ॥ महैर्मिन्नाः प्रतिवृपतयः शङ्कनादानुदाराञ्छ्रुत्वा राजन्पुनरपि भुजादण्ड-
कण्डूतिमाजः । आलिङ्गन्त्यास्त्रिदशसुदृशैः झूलतां वीक्ष्य भुग्रां चापत्रान्त्या चपलमनसो हस्त-

१ उत्तरीयाणाम् । २ सरितः । ३ शुल्कदेशमारभ्य । ४ हस्तिस्त्वम्बन्धिनः । ५ रुधिरपूर्ण-
नाम् । ६ परिकरयुक्ताः । ७ मृत्तानाम् । ८ पक्षिगणैः, बाणसङ्घैश्च । ९ शब्दं चक्रे । १० देहम् ।
११ भुक्तवान् । १२ मांसभक्षिसमुदायैः । १३ सुखानि । १४ वाद्यविशेषाणाम् । १५ अयावहानि ।
१६ अभक्षयन् । १७ अङ्गैः । १८ सूर्यः । १९ तत्र शत्रुभूतो राजा । २० महाकायजलजन्तुर्वि-
शेषास्तिमिङ्गिलाः । २१ धनुकोटिः । २२ शस्त्राणि । २३ सङ्ग्रामदेशे । २४ देवाङ्गनायाः ।

मावर्तयन्ति ॥ ११६ ॥ मुञ्चद्विर्मदवारि - वारणगणैर्मघाषितं - आर्तुकरैः - शकशरासनायतमवच्छेदः
 शिलीन्प्रापितम् । खद्योतासितमल्लघटनसमुद्रतस्फुल्लिहैः स्फुरन्ताराचैश्चपलायितं - रणमुष्वा - सैन्यैर्ममत्वा-
 यितम् ॥ ११७ ॥ सुप्रभूयुगलैः कृत्वा समधिकस्फारावृणाक्षैः क्षणात्स्वेदान्मः पटलप्रकण्टितिकैर्दृष्टावरो-
 धैरपि । दृष्टंमश्रुभिरुपतद्भिरभितः - संकीर्णमालस्यते त्वद्वस्तास्त्रनिकृतवैरिभटसुखेपीशितैर्मिर्विष्यत्
 ॥ ११८ ॥ - स्वेद्यैः ककुभः - पृषत्कनिकरैर्व्योमं द्विधा - खण्डितैर्देहैर्विद्विषतां - क्षरातलमपि - प्रच्छादयन्तौ
 चिरम् । कुर्वते - सलिलाविलेक्षणपथान्येतावकां - षडोच्चरद्रोमाङ्गानि - सवेपथून्यपि मुद्वर्ध्वाणि - नः - यस्यताम्
 ॥ ११९ ॥ - व्याघ्रजद्विरिक्कुञ्जकुञ्जरघटाविस्तीर्णकर्णज्वरं - व्यानिर्वोषममन्ददुन्दुभिरवैराभ्यातमुज्ज्वलमयम् ।
 वेष्टद्वैरवभूरुण्डनिकरैर्वीरो विधत्ते मुषस्तुप्यत्कालक्रालवक्त्रविषसव्याकीर्यमाणो - स्वः ॥ १२० ॥ - को
 चापाकर्लनं न - पत्रिधरणं न - व्यासमाकर्षणं नो - बाहुस्फुरणं न - बाणंगमनं - संलक्ष्यते ते - रणम् । किं तु
 प्रौढं करिन्द्रकुम्भविगलन्मुक्तागणप्रस्फुरत्प्रत्यर्थं क्षितिपालमौलिमणिमिर्विद्योतते - शूरियम् ॥ १२१ ॥
 धीराणां - रुण्डतुण्डप्रविघटनपटुस्फारदोर्दण्डखण्डव्यापारक्षिप्यमाणप्रतिभटविकलटोपवर्षप्रवृद्धः । - कूटः
 कोऽप्येष युद्धाजिस्सुवि-जरठश्चिक्कुटानुकारी - लीयन्ते - ध्वजः - शत्रुप्रपतनं विवशाः - कोटिशः - शूरक्रीडाः
 ॥ १२२ ॥ - प्रासप्रोतप्रवीरोत्खण्डधरिपरामृष्टकुक्कुजिघत्साधार्द्रदृष्टाधिराजाप्रतिभटसुखेच्छायया - शौरि-
 सौष्ण्याः । विश्राम्यन्ति - क्षणार्धं - प्रथनपरिसरेष्वेव मुक्तामियोगं धीराः शस्त्रप्रहारणभरक्षेपिरोद्धार-
 दिग्भाखिलाङ्गाः ॥ १२३ ॥ - जीवाकोटिं - स - चक्रे मृधमुवि - धनुषः - शत्रुरासीदृतासुखेक्षातिमार्गिणीमा-
 ममिवदरिबले तदशस्तेन - लब्धम् । - मुक्तास्तेन क्षमेति त्वरितमरिगणैरुत्तमाङ्गैः - प्रतिष्ठा - पञ्चत्वं - द्वेवित्तये
 स्थितमर्धनपतिर्तीर्ण संख्यन्तरं - स्तः ॥ १२४ ॥ - शुष्मदोर्दण्डमण्डल्यधनमितरणवृण्डकोटदण्डो-
 - मुत्तेषुच्छिन्नमूर्च्छत्यतिनृपतिमुजाखण्डमुण्डावकीर्णाः । - गायन्त्युत्प्रेषलैर्द्विजनिचस्वधूदततलैः - क्रसलैर्वैता-
 लैरद्वहोसंप्रकटितंदशनैर्युद्धभूर्मीति - मीमाः ॥ १२५ ॥

रणात्पलायितानां भटानां वर्णनम् ।

सालकाननेयुक्ताऽपि - सालकांवनवर्जिता । - हारावैरुद्धकण्ठपि - विहोराविरघूस्तव ॥ १ ॥ - विचरन्ति
 - विलासिन्यो - यत्र - श्रोणिमरालसाः । - वृक्षैकाशवास्तत्र - धावन्यरिपुरे - तवः ॥ २ ॥ - स्वकान्तदधकास्तारो
 - यद्वैरिसुदृशामभूत् । जघनस्तनमुचैर्यो - व्यलिखत्कण्ठकैर्नखैः ॥ ३ ॥ - काठिन्यं - कुक्षयोः - सङ्घु - आच्छन्त्यः
 पादपद्मयोः । - निन्दन्ति - विश्वघातार - त्वद्वोटिष्वरियोपितः ॥ ४ ॥ - घनेऽखिलकलासताः - परिहृत्य
 निजस्त्रियः । - त्वद्वैरिवनिताद्वन्दे - मुल्लिन्दौ - कुर्वते - रतिम् ॥ ५ ॥ - धीर - स्वत्रिपुरमणी - परिधातु - पल्लवानि
 संस्पृश्यः । - नि - हरति - घनमुवि - निर्जकररुहरचिखचितानि - पोण्डुपञ्चदधा ॥ ६ ॥ - त्वद्वैरिणो - धीर - मला-
 - यितस्य - प्रकाशयन्तमरण्यमार्गान् । - कशानुरासीदमिनन्दनीयस्तुङ्गेषु - रभो - रिसुमन्दिरेषु ॥ ७ ॥ - राजदि-
 - वस्ते - भयविभ्रमस्य - भालस्थलं - कण्टकिनो वनान्ताः । - अद्यापि - किं - व्यानुमेविष्यतीति - व्यापाटनप्रवृत्तिनिधा-

१-वक्र- २-सिंहनादैः ३-शरीराणि ४-प्रास- ५-मालपिण्ड- ६-सङ्घग्रामसविधशेष ७-
 ७-कित- ८-सङ्ग्रामदेशे ९-बाणानाम् १०-अन्यं सङ्ग्रामम् ११-खलपिशाचिनी १२-समलकं
 केशशीभाशालि आननं सुखं तेन चर्जितारोहिता १३-हा इति रावः क्रन्दनसद्वस्तेन- १४-किण्ठो
 यस्याः सा १५-विगतो हारो-मुक्ताभरणं-यस्याः-सा १६-कुक्षो-वन्धः-प्रवृत्तिशेषः १७-अग्निः
 प्रसिद्धः । शिवा-शुगाली १८-सिद्धाः १९-अग्निः ।

क्षराणि ॥ ८ ॥ इतस्त्रसद्विप्रतवैरिभूम्भयिष्याऽथ दृष्ट्वा वज्रमानवीजनैः । सख्यं पृष्ट्वा द्रुतमात्मदेशेऽशीतद्विप्रः
 शरितलक्ष्मीकृतां किल ॥ ९ ॥ समस्ताकृतीनाथयौके भवतः परस्ताद्विषः पद्मविस्तारिनेत्रा । नितान्तं
 विह्विताः स्रग्दस्तारविन्दैर्विधत्ते पुरस्तादुस्तादज्ञानि ॥ १० ॥ अलसमुजलतामिर्नादतोः नागरीभिर्मधनद-
 मन्तकानां नातिशयोः बभूव । त्वदरिणगरमध्ये सचरंश्चैत्रजन्मा जरदजरारपीतः क्षीयते गन्धबाहः
 ॥ ११ ॥ त्वदरिणृतपितसंशयाकसप्तद्वलिचाराचकलमहह भिक्षु वीक्ष्यमर्गभ्रमेण । मुरभिदुदधिवेलाका-
 नकं ग्राहमानो दिशति कुसुमबाण-दूरतो निर्गमाय ॥ १२ ॥ त्वदरिणृतपितकेलीसौधसखदूर्वाङ्कुरकवल्-
 विच्छेदः वीक्ष्य रङ्गं मुक्तांशो । उपव्रजहरिणीनामुजतोः झूलतानां प्रसरति रतिज्जानिगलनिजन्मा
 विह्वितः ॥ १३ ॥ वर्षासु मीतमग्नश्चाहिमसुज मुजगमेक-निगृह्य शिरसि स्थितमङ्गनामधः । शून्ये तवारी-
 न्तारे धावरीः स्रग्दस्तादिस्सते कलकसुष्टिकृषाणलोभात् ॥ १४ ॥ स्फुटतरसटवीनां प्रातस्तरे पर्यटन्ती
 हरिहृत्तगजकुसुमेस्तुक्तमुक्ताफलविः । परिकरयति हस्तभोजशोणप्रभाभिः परिहरति च दूरात्मजं गुञ्ज-
 अग्नेषः ॥ १५ ॥ ये कन्दरासु निवसन्ति सदा हिमाद्रेस्त्वत्पातशङ्कितधियो विषया द्विप्ते । अन्यङ्ग-
 मुत्सुकमुद्रहतां सक्त्वा तेषामहो नतः मियां न-बुधोऽप्यमिहः ॥ १६ ॥ कुलक कुचाघातक्रीडासुखेन
 विद्युत्प्रसे बकुलविट्प्रिन्तमर्तयते मुक्तास्रसेचनम् । चरणघटनाबन्धोः धास्यस्पर्शोक्त सशोक्तमिति
 मित्रपुरत्यायोः यस्त्र द्विषा जगद्दुःखिणः ॥ १७ ॥ अन्तारस्तपरिस्खलचयनवारिधाराशतप्रवृद्धपथनिम्नगासलि-
 लरुद्रयातोप्राप्ताः । त्वदीयरीपुकामिनी बहुविदेशयानैषिणी विनिन्दति बलदृष्ट्वा गुरुषाश्रुषु प्रादुषम् ॥ १८ ॥
 इत्येतद्भ्रात्रिर्निघदिततटः सेतुद्वारे धारित्री दुर्लब्धया बहुलहिमपङ्क्तो गिरिरम्य । इदानीं निवृत्ते करितुरागतीरा-
 जनसिधौ न जाते यातास्तव चारिषवः केन च पथा ॥ १९ ॥ क्षणकान्तागारप्रसरविलसन्मानसरतिः क्षणं
 शैलोत्सङ्गे द्विजकुलम्राष्टदृष्टः । क्षणपञ्चम्यानश्रुतिपुलकितो यद्वयमरादसन्मासोऽरण्ये स्फुरवनिप्राल-
 स्थितिमिव ॥ २० ॥ अये मातस्तातः का-गत इति यद्वैरिशिशुना दरीगेहे लीना निमृतमिह पृष्ट्वा स्वजननी ।
 करेणास्मं तस्मिन्नुतमथ तिरुद्धाश्रुधृतप विनिधस्य स्तारं शिव शिव दृशैवोत्तरयति ॥ २१ ॥ अपर्ण्यं
 भूम्भनमत्तिप्रकाशम्बरधरा जटालो दिग्भासाः शिखरिणि शिवोऽयं निवसति । इति आन्यान्त्योन्त्य क्षण-
 मिलितयोः क्षोणितिलक-द्विषदप्योस्ते शिव शिव शिवन्ति प्रणतयः ॥ २२ ॥ पश्येत्कश्चिच्चलचपल-रे का
 त्वराह कुमारोऽस्तालम्ब वितर हहहा व्युत्क्रमः कासि यासि । इत्थं पृथ्वीपरिवृष्ट मबद्धिद्विषोऽरण्यवृत्तेः
 कन्याः कचित्फलकिसल्लयान्वाददानामिषत्ते ॥ २३ ॥ स्वल्पं ब्रूमः किमपि चरित वीरवयं त्वदीयं मिथ्या-
 वादाः कवय इति नो दुष्प्रवादो रुणद्धि । मुक्ता मुक्ता मलयशिखरे त्वद्विपक्षावरोधैरण्डान्त्या मुज-
 गल्लनाः सादर पालयन्ति ॥ २४ ॥ क्षोणीपाल त्वदरिहरिणीलोचना शोचमाना गुञ्जाहारं कुचकल-
 शयोर्निधसन्ती करोति । क्षुम्पत्क्षीयान्बुधिलहरिसक्षोभिर्मिस्त्वद्यशोमिगौर मुक्ताफलमयमिषाविन्दते
 नन्दतन्वा ॥ २५ ॥ विमुञ्चति पदे पदे रुचिरचीरहारादिकं शुक गृहसमुत्सुक त्यजति चैव जीवाधि-
 कम् । पलायनपरायणा तव विमो रिपोरङ्गना मुहूर्वलितकवचं मिहिरमण्डलं वीक्षते ॥ २६ ॥ धराधर
 तव द्विषां वनजुषां विहीनत्विषां दये गुणनिधे वलुर्विगुणमप्यनेक गुणम् । फलाहरण-
 यष्टिकाकरणकन्दरान्तःशिवानिवारणविहगिकाकरणचुल्लिकाकर्षणैः ॥ २७ ॥ राज्ञाप्राप्तता
 न पाठयति मां देवोऽपि तूष्णीं स्थिताः कुञ्जे मोजय मां कुमारसचिवैर्नाचापि किं

भुज्यते । इत्थं नाथ शुक्रस्तवारिमवने मुक्तोऽध्वगैः पञ्जराच्चित्रस्थानवलोक्य शून्यबलभावे-
कैकमाभाषते ॥ २८ ॥ क्रामन्त्यः अतकोमलाङ्गुलिगलद्रक्तैः सदर्माः स्थलीः पादैः पातितयावकैरिव गल-
द्रापाम्बुधौताननाः । भीता भर्तृकराबलम्बितकरास्त्वद्वैरिनायोऽधुना दावार्गिन परितो भ्रमन्ति पुनरप्युद्यद्दि-
वाहा इव ॥ २९ ॥ तन्वीमुज्झितभूषणां कलगिरं रोमोद्गम विभ्रतीं वेपन्तीं व्रणितावरां विवसनां
सीत्कारमातन्वतीम् । दोर्म्यां चण्डतुषारपातसभयामालिङ्ग्य कण्ठे भृशं स्वा मूर्तिं दयितामिवातिरसिकां
त्वद्विद्विषः शेरते ॥ ३० ॥ भूसंपर्करजोनिपातमलिनाः स्वस्माद्गृहात्प्रच्युताः सामान्यैरपि जन्तुभिः
करतलैर्निःशङ्कमालिङ्गिताः । संलग्नाः कचिदेकतामुपगताः कापि प्रवृद्धाः कचिच्छ्रुताः कापि च सारिवत्यति-
गृहं भ्रान्तास्तवारिस्त्रियः ॥ ३१ ॥ कर्पद्भिः सिचयाञ्जलान्यतिरसात्कुर्वद्भिरालिङ्गन गह्वानैः कचमालिह-
द्विरवरं विभ्रामयद्भिः करौ । प्रत्यक्षेऽपि मयद्विरोधितृपतंरन्तःपुरणामहो विक्रष्टं विटपैर्विटैरिव वने किं
नाम नो चेष्टितम् ॥ ३२ ॥ स्नाताः प्रावृषि वारिबाहपटलैः प्रोद्भूतवर्षाङ्कुरव्याजेनात्तकुश्याः प्रणाल-
सलिलैर्दत्त्वा निवापाञ्जलीन् । प्रासादास्तव विद्विषां परिपतत्कुड्यस्थपिण्डच्छलात्कुर्वन्ति प्रतिवासरं
निजपक्षिप्रेताय पिण्डक्रियाः ॥ ३३ ॥ मौलिं मानविधिं विना नमयितुं हारं स्वयं गुम्फितुं
निर्यातुं दयितस्य पाणिकमलच्छायां विना वर्त्मनि । निग्रातुं च विनाङ्कपालिशयनं द्रष्टुं च शून्या
दिशः सख्या त्वत्प्रतिवीरनीरजमुखी साकूतमव्याप्यते ॥ ३४ ॥ घ्रात तालफलाशया स्तनतटं
विश्वभ्रमेणाधरो दष्टः पाकविदीर्णदाडिमत्रिया लीढाः स्फुरन्तो रदाः । आम्बन्ती भ्रमनिस्पृहानुविपिन
त्वद्वैरिनीमन्तिनी निद्राणा मुदुराहता मुदुरपि क्षिप्ता च शाखाभृगैः ॥ ३५ ॥ स्वप्रत्यर्थिवसुन्वरंशतल्पीः
सन्नासतः सत्वरं यान्तीर्वीर विलुण्ठितुं सरमसं याताः किराता वने । तिष्ठन्ति स्तिमिताः प्रहृष्टपुच्छान्तिं
विस्तृतोपक्रमास्तासामुत्तरलैः स्तनैरतितरां लोञ्छैरपाङ्गैरपि ॥ ३६ ॥ एतस्मिन्निजने वनेऽतनुतच्छ-
न्नावकाशे मुख तिष्ठामीति तव द्विषामधिपतिर्यावद्विघ्ने मतिम् । तावत्तत्र निपातित भुवि मयन्नामाङ्क-
सेल्लहत दृष्ट्वा केसरिणः करङ्कमसमन्नासो मुहुर्मूर्च्छति ॥ ३७ ॥ का त्व पुत्रि नरेन्द्र लुब्धकवधूर्हते
किमेतत्पलं आमं किं सहजं ब्रवीमि नृपते यद्यस्ति ते कौतुकम् । गायन्ति त्वदरिप्रियाश्रुतटिनीतीरंषु
सिद्धाङ्गना गीतान्या न तृणं चरन्ति हरिणास्तेनामिषं दुर्वलम् ॥ ३८ ॥ स्वप्नेऽपि क्षितिपावतस मयतो
भीत्या व्रजन्ती वनं निर्मग्ना प्रतिपक्षवैरिरमगी कल्लोलिनीपाथसि । उत्तिष्ठाननमुन्नतमुचरणव्यासक्तमु-
क्ताफलं भूयः स्फारितबाहुबल्लिशयनादुद्गन्तमुत्तिष्ठति ॥ ३९ ॥ तादृग्दण्डविचर्तनार्तितममी चक्रादप-
क्रामिताः कापि कापि च कण्टकैरुपगता रेखोपरेखाभ्रमम् । यस्य प्रौढतरप्रतापदहनज्वालाभिरन्ते
दिशामापाके निपतन्ति पार्थिवघटाः शीर्यन्ति वीर्यन्ति च ॥ ४० ॥ आगच्छागच्छ सज्ज कुरु वरतुरगं
सनिधेहि द्रुतं मे खड्गः कासौ कृपाणीमुपनय धनुषा किं किमङ्गप्रविष्टम् । सरम्भोन्निद्रिताना अतिभ्यति
गहनेऽन्योऽन्यमेवं प्रतीच्छन्वादः स्वप्नामिदृष्टे त्वयि चकितदृष्टा विद्विषामाविरासीत् ॥ ४१ ॥ यतीतः
पान्थ पन्था व्रजति ननु कथं स्थावर वर्त्म मुग्धे मार्गं पृच्छामि पृच्छ स्थितमिदमिह ते विस्मितं
वीक्ष्य नेत्रे । अध्वानं ब्रूहपेतच्चनि मयति यच्चश्चित्रमुद्गमनेत्रा दृश्यन्ते दावमृदाः पथि पथिकविटैस्त्व-
द्विषां नाथ नार्यः ॥ ४२ ॥ आत्ते सीमन्तरत्ने मरकतिनि हृते हेमताटङ्कपत्रे लुप्तायां मेखलाया
कनकमणितुलाकोटियुगे गृहीते । शोणं विन्धौष्टकान्त्या त्वदरिमृगदृशमित्वरीणामरण्ये राजन्गुञ्जफ-
लानां सज्ज इति शवरा नैव हारं हरन्ति ॥ ४३ ॥ प्रासादासात्पिपासातिशयमुपगताः पातुमारण्य-
मम्भो युष्मद्विद्वेषियोषाः श्वसितसमुद्यैस्तत्तदीयैरशोधि । एतत्संवीक्ष्य मूर्च्छानिपतिततनवो नैव जीवियुरे-
ताश्चित्तोपेताः शब्दो निजजननजलैः पल्लवं पूरयेयुः ॥ ४४ ॥ वीर त्वद्वैरिदारा गहनगिरिगुहागह्वरा-

न्तस्तमिह त्वन्नासाद्बुद्धासा दरकलितद्वरो यद्यदेव प्रपन्नाः । तत्तज्ज्योत्स्नायमानं वरणिपरिवृढ प्रेक्ष्य
युष्मद्यशोभिः सद्यो मोहान्धकारानुसरणशरणा वासरान्वाहयन्ति ॥ ४५ ॥ एतद्भीतारिनारी गिरिबिल-
विगलद्वासरा निःसरन्ती स्वक्रीडाहसमोहमहिलशिखुभ्रशप्रार्थितोन्निद्रचन्द्रा । आक्रन्ददूरि यत्तनयनजल-
मिलच्चन्द्रहसानुबिम्बप्रत्यासत्तिप्रद्वप्यत्तनयविहसितैराश्वसीन्यश्वसीच्च ॥ ४६ ॥ धूलीघारामिरन्वास्तदनु
बधिरतामागताः स्फारमेरीभूयोद्याङ्कारारवैरमृतकरकुलापीडं यत्सैन्ययाने । धावन्तो विन्ध्यभूभृद्वनघनकुहरे
कण्टकाकृष्टकेशास्त्रायध्व मुञ्चतेति प्रतिहतविकला वैरिणः सगिरन्ते ॥ ४७ ॥

तेजःप्रज्ञासनम् ।

चित्र तपति राजेन्द्र प्रतापतपनस्तव । अनातपत्रमुत्सृज्य सातपैत्र द्विषद्वणम् ॥ १ ॥ राजन्सत्ता-
प्यकूर्परास्त्वत्प्रतापाग्निशोषिताः । पुनस्त्वद्वैरिवनिताबाष्पपूरेण पूरिताः ॥ २ ॥ दीपयन्रोदसीरन्भ्रमेव
ज्वलति सर्वतः । प्रतापस्तव राजेन्द्र वैरिवशदवानलः ॥ ३ ॥ त्वत्प्रतापाभिधे हैमसपुटेऽतिमनोहरे ।
ब्रह्माण्डशालिग्रामोऽसौ धराधीश विराजते ॥ ४ ॥ तधारिनारीनयनाम्बुपूर निपीय राजन्भ्रमति
प्रतापः । रिङ्गत्तरङ्गावलिनीरतुङ्ग यथा समुद्र वडभाह्वताशः ॥ ५ ॥ त्वत्प्रतापतपनातपतस्तीक्ष्णरश्मि-
रपि दिक्षु नितान्तम् । धावति प्रतिदिनं मुकुटेश त्वद्यशोऽद्य पतितस्तुहिनाशुः ॥ ६ ॥ उदि-
तेऽपि तषावनीन्द्र तेजस्तपने स्फारगमस्तिमारभाजि । तव वैरिनुपायशस्तमासि स्फुरदुज्जृम्भितमाचप
रन्ति चित्रम् ॥ ७ ॥ प्रत्यर्थिवामनयनानयनाम्बुपूरैः सद्यः स्वच्छद्वहलकज्जलजालनीलैः । युष्म-
त्प्रतापतपनस्तपनाद्यवीयानारम्यते यदमुना यमुनासहस्रम् ॥ ८ ॥ मार्तण्डमण्डलसम भवतः प्रता-
पे वर्णयन्ति नहि ते कवयः प्रवीणाः । अम्मोनिधौ विलयमेति पर पतङ्गः पार प्रयाति जलधेस्तु तव
प्रतापः ॥ ९ ॥ उल्लास्य कालकरवालमहाम्बुबाह देवेन येन जरठोर्जितगर्जितेन । निर्वापितः सकल एव
रणे रिपूणा धाराजलैर्द्विजगति ज्वलितः प्रतापः ॥ १० ॥ षदन्तु देव तावक प्रतापमेव पाषक
महातुषारशीतल वदाम हे वय यतः । सुमेरुकन्दरोदरस्थितो गृहीतकम्बलस्तवारिबर्गपङ्कजः प्रकम्पते
मुहूर्मुहुः ॥ ११ ॥ अये नृपतिमण्डलीमुकुटरत्न युष्मद्भुजामहोभ्रमतिर्संजुषा बत भवत्प्रतापाचिंषा ।
द्विषामतिभ्रश यशःप्रकटपारदो ध्मापनादुदस्फुटत तारकाकपटतो विहायस्तेऽडे ॥ १२ ॥ अत्युक्तौ
यदि न प्रकृष्यसि घृषाबाद न चेन्मन्यसे तद्भूमोऽद्भुतदर्शनेन रसना केपा न कण्ठयते । देव त्वत्तरुण-
प्रतापदहनज्वालावलीशोषिताः सर्वे वारिषयस्तवारिवनितानेत्राम्बुभिः पूरिताः ॥ १३ ॥ देव त्वत्तरुणप्रता-
पतपनत्रासादिव त्र्यम्बको नो गङ्गां विजहाति निःसरति न क्षीराम्बुधेर्मधवः । ताम्यस्तामरसान्तरालव-
सतिर्देवः स्वयम्भूरभूत्पातालावधिपङ्कममवपुषस्तिष्ठन्ति कूर्मादयः ॥ १४ ॥ श्रीमन्सोहनलालवीर
भवतो विष्वक् प्रतापानलो दुष्टान्दस्युजनान्पर दहति न त्वन्याननागस्कृतः । चित्र प्रत्युत सोऽति
शीतलयते तान् भास्वरान्स्वैरुणैर्यद्वाऽमी तद्धितोऽम्बुदा इव सदा सर्वात्मना तन्मयाः ॥ १५ ॥
देवत्वद्भुजदण्डदर्पगमिर्मोद्वीर्णप्रतापानलज्वालापक्त्रिमकीर्तिपारदघटीविस्फारिता बिन्दवः । शेषाहिः कति
तारकाः कति कति क्षीरोदधिः कत्यपि मालेयाचलशङ्खशुक्तिकरकाः कर्पूरकुन्देन्दवः ॥ १६ ॥

१ चन्द्रवंशावतंसभूत । २ क्षुब्धे दीनमिति भावः । ३ स्वकर्वाणैस्त्वाभिमानिभिमिति भावः ।
४ समुद्राः । ५ धावापृथिव्योरन्तरालदेशम् । ६ राज्ञा । ७ उद्धतोर्जस्वलेन गर्जनेन । ८ धारि-
णेति भावः । ९ आकाशे ।

भक्तकीर्तिमयीमलीमसतथाः प्रत्यर्क्षिदेनामटश्रेणमितिन्दुककाननेषुः विलसत्यस्यः प्रतापवत्तलः । अस्मा-
दुत्पतिताः स्फुरन्ति जगद्भूतसङ्गे स्फुलिङ्गाः स्फुटं मालोद्भूतमवाक्षिप्तानुद्भूतमुत्जस्मारिदम्भालयः ॥ १७ ॥
तादृशदीर्घविरिञ्चिवासरविधौ जलतामिः यत्कर्तृतां शङ्के यत्प्रतिविम्बस्त्वुधिमङ्गः प्ररोदरे कङ्कः ।
व्योमन्यापि विपक्षराजकयशस्तापराभाह्रुक्ः कासास्यनः सप्तप्रतापवतपन्नः पारं गिरां गङ्गते ॥ १८ ॥
शम्भुर्मन्त्रसंसनिधौ सुरैर्धुवीं मूर्ध्ना दध्नः स्थितः श्रीकान्तश्चरणस्थितामपि बहन्नेतां निलीनोऽम्बुधौ ।
मग्नः पङ्कजदे कमण्डलुगतामेनां दधन्नामिर्मूर्धन्ये वीर तव प्रतापदहनः ज्ञानोत्थः भाविनम् ॥ १९ ॥
युष्मत्प्रौढतरप्रतापतपनज्वालाऽवलीन्याकुले ब्रह्माण्डे मधुसूदनोऽहिशयने शेते पयःसागरे । शंभुर्जह्नुयुतां
दधाति शिरसा भूमिस्तुषाराचलं तापव्याकुलितः पतत्यतितरां भानुः समुद्रे मुहुः ॥ २० ॥ नार्यः
कुङ्कुमशङ्कुया नितिलिंगं प्रोच्छन्त्यपास्तद्विषां सान्ध्य रागसमुं विमान्य गगने गच्छन्ति कैलीगृहम् ।
सुगन्धा दीधधियोऽस्यस्तव विभो यान्ति द्रुतं कानने लाक्षाराग इति प्रकुप्यति धवे कान्ता प्रतापोदये
॥ २१ ॥ यौ नास्ताचलमस्तक प्रति गतो दीनत्वमालम्बते यो नायाति निशासु संशयपदं नोदेति
गिर्याश्रयात् । यो राहोरपि कर्कशेषु दशनेष्वासीन्न वा गोचरः सोऽयं भूप तव प्रतापतपनो वर्धति
सर्वोपरि ॥ २२ ॥ कान्तारे जलवृक्षवैरिणि मुहुस्त्वद्वैरिवामभ्रुवो बालैराकुललोचनैः प्रतिपदं रुद्ध-
क्रमाश्चङ्कमे । पृथ्वीचण्डरुचे पटैश्चरदशसंघट्टदीप्तमं सिञ्चन्त्यङ्गलिसचिताभुमिरलं युष्मत्प्रतापानलम्
॥ २३ ॥ अध्यायोर्धनवेदि भौर्गणकुशानास्तीर्य खड्गसुचा हुत्वाऽरेः पलैलं चरु हविरसक्तन्मस्तकस्वः
स्तिकैः । संवेष्टयाह्वनीयमनसदसिख्योऽसौ प्रतापानलोऽस्थापि द्रागुदकाञ्जलीकृतचतुःपाथोधिना
श्रीमता ॥ २४ ॥ देव त्वद्भुजदण्डचण्डिमचमत्कारिप्रतापानलज्वालाजालमयादिवाभिविशति क्षीरा-
म्बुधिं माधवः । मर्गः स्वर्गधुर्वी दधाति शिरसा त्यक्तत्रिलोकीकृतिर्वेषा किन्तु मुहुः कमण्डलुजलै-
रात्मानमासिञ्चति ॥ २५ ॥ श्रीमद्वीराधिवीर प्रथममहसस्त्वत्प्रतापान्निकीलोऽङ्गुत्वाऽब्धेः शोषवार्ता
शरणमनुगतः कुञ्चित्कश्चिदेव । चन्द्रः कीर्त्या सुधास्ये त्रिदशतरुवरः पाणिपद्मे च कोशे लक्ष्मीः
क्षेत्रे च कोपे जलधरकुसुम वैरिकान्तादगन्ते ॥ २६ ॥ द्रागाक्रस्योदयाद्रिं चरमगिरिमतिस्पर्धया
तिग्मरश्मेर्मह पर्यटय लङ्गुनगरसुप्रगतः कौतुकाच्चप्रतापः । बीस्यामु धीतिहोत्रं पुनरपि विप्रद देव
निश्चिन्वर्ताना यः क्षोभो राक्षसीनां क्षणमजन्ति स हि त्वद्विषां सर्वदास्ताम् ॥ २७ ॥ त्वत्त्वङ्गाघात-
जातव्यथरिपुवनितामुक्तबाष्पाम्बुवारासारादारादुदारादिशि दिशि सारितामुद्गवाश्रेद्भवेयुः । कल्पान्तकूर-
कैलिप्रकरविजयिनो विस्फुरत्त्वत्प्रतापत्पारावौरानपारात्तपि सप्रदि पराञ्जुष्यतः प्रयेत्कः ॥ २८ ॥
दूर्ध्वरारातिवाजीवनदग्गदहनः कौङ्कुमो दिग्वधना सर्वाङ्गीणोऽङ्गारागत्रिभुवनमवनज्वात्तविष्वंसदीपः ।
त्वद्देहदामदर्वीकरसुखहृतसुभूतघात्री पुण्ड्र्या बासो माञ्जिष्ठमुर्गिरमणकूलमणे जागरीति प्रतापः ॥ २९ ॥
भूजाने किं न जाने मयदतुल्यभुजभ्राजमानप्रतापज्योतिर्बालावलीभिर्जलनिक्षिप्तलङ्गं तिर्जलं किं न भूयात् ।
युष्मत्प्रयार्थिपुण्ड्रवीपरिवृढवज्रितानीरनेब्रह्मन्तरीसूतस्रोतःसहसैर्यसिहः पारितरुचेक्षः पूर्वैतः सद्यः ॥ ३० ॥

१ पराभवजनितापयताः- । २ तिनदुककानने कलस्कन्धवनम् । ३ प्रवृत्तति । ४ रुद्रनेत्र- ।
५ जम्भारिन्द्रः, तस्य दम्भोलिङ्गः । ६ गङ्गाम् । ७ ललाटस्थम् । ८ वज्रभिः । ९ जीमिव- ।
१० खड्गममध्ये । ११ बाणरूप- । १२ मांसम् । १३ गङ्गाम् । १४ ज्वालायाः । १५ विषम् ।
१६ अभिम् । १७ सागरान् ।

यशःप्रशंसनम् ।

सरस्वती स्थिता वक्त्रे लक्ष्मीर्वैष्मिनि ते स्थिता । कीर्तिः किं कुपिता राजन्येन देशान्तरं गता ॥ १ ॥ यदुणैर्प्रथितैः शुद्धैरमितैर्ब्रह्मलोकः । विधत्ते कीर्तिकन्यायाः क्रीडाकन्दुककौशलम् ॥ २ ॥ राजस्त्वकीर्तिचन्द्रेण तिथयः पूर्णिमाः कृताः । मंदेहाल बहिर्याति तिथिरेकादशी मयात् ॥ ३ ॥ अस्थिवर्षविवैष्व कृष्टवत्पिष्टवत्तया । राजंस्तवर यशो मांति शस्त्रन्मरीचिवत् ॥ ४ ॥ सित स्फटिककुम्भान्तः स्थितं श्वेतीकृतैर्जैः । मौक्तिकं चेलुता घृते तत्पुष्पैस्ते समं यशः ॥ ५ ॥ अहो विशालं भूपाल भुवनीत्रितपोदरम् । मांति मातुमंश्वयोऽपि यशोराशिवदत्र ते ॥ ६ ॥ त्वत्कीर्तिराजहंस्या वैरिषूधदनमाजनस्थमपि । पीत हासक्षीर व्यक्तीकृतमश्रुनीरं च ॥ ७ ॥ कुचकलशेषबलानामलकायामथ पयोनिधेः पुंलिने । क्षितिपाल कीर्तियशेते हारन्ति हरन्ति हीरन्ति ॥ ८ ॥ रजनीषु विमलभानोः करजलेन प्रकाशित वीर । प्रबलयति भुवन-मण्डलमखिलं तव कीर्तिं सन्तोषिः सततम् ॥ ९ ॥ दूरेऽपि श्रुत्वा मवदीयकीर्तिं कर्णौ हि वृत्तौ न च चक्षुषीभे । तयोर्विवादं परिहर्तुकामः समागतोऽहं तव दर्शनाय ॥ १० ॥ आकर्ण्य भूपाल यशस्त्वदीयं विप्रनैर्यन्तीह न के शिरासि । विश्वंभराभ्रमयेन धात्रा ताकारि कर्णौ भुजोर्ध्वरेभ्यः ॥ ११ ॥ यस्याञ्जनयामलखण्णपट्टजातानि जाने धवलत्वमापुः । अरातिहारीशरकाण्ड-पाण्डुगण्डस्थलीर्निर्लुठनाद्यशांसि ॥ १२ ॥ यः कोटिहोमानलधूमजालैर्मंलीमसीकृत्य दिशं मुखानि । तत्कीर्तिमिः क्षालयति स्म शम्भदखण्डतारापतिप्राण्डुराभिः ॥ १३ ॥ इय यशसि द्विषतः सुधारुहः किमुक्कमेतद्विषतः किमाननम् । यशोमिरस्याखिललोकधाविमिविभीषिता धावति तामसी मसी ॥ १४ ॥ अदः समित्संमुखवैरयोवत्तद्वृज्जाकम्बुमुणालहारिणी । द्विषद्गुणैर्गुण्डगन्धुनिर्धरे यशोमरालावलिरस्य खेलति ॥ १५ ॥ अनिःसरन्तीमपि देहगर्भोक्तीर्तिः परेषामसती अदन्ति । स्वैरं चरन्तीमपि च त्रिलोक्यां त्वत्कीर्तिमाहुः कथयः सती नु ॥ १६ ॥ करपालकरालवारिधारा यमुता दित्यतरङ्गिणी च कीर्तिः । तव कामद तीर्थराज दूरादनुब्रवीति सरस्वती कवीनाम् ॥ १७ ॥ त्रिजगद्गङ्गवह्ननलमजोद्विक्कैस्तव यशोमिरतीव पवित्रिताः । प्रथमप्रार्थिवपुङ्गवकीर्तयो विबुधसिन्धुजैरिव सिन्धवः ॥ १८ ॥ त्वत्कीर्तिमौक्तिकफलाणि गुणैस्त्वदीयैः संदार्भितु विबुधवामर्दशः प्रवृत्ताः । नान्तो गुणेषु न च कीर्तिषु रन्ध्रलेशो ह्यारो न जात इति ताश्च मिथो हसन्ति ॥ १९ ॥ पृथ्वीपते शुभमेते भवतो भवस्य भ्रूमो वय सुयशसा कियदन्तरं वा । गौरी चकार गिरिशो निजमर्द्धमङ्ग गौरीकृतं च भवता भुवनं समस्तम् ॥ २० ॥ कीर्तिस्तव क्षितिप याति भुजङ्गोह मौतङ्ग-सङ्गमकरी च दिगन्तकेषु । त्यक्त्वोऽन्ध्र मजति नैन्दनमर्थेगम्य किं किं करोति न निर्मलतां गता ह्री ॥ २१ ॥ निस्तुक्तशेषवलेरचलेन्द्रमन्यस्सुखदुःखमयसागरगर्भेगौरैः । राजन्निद-गर्भेऽलङ्घयदलन्मृगाङ्गुलैर्देवैस्त्वयशोमिरशोभिः विश्वम् ॥ २२ ॥ प्रतिनगरमटस्ती प्रत्यगारं व्रजन्ती

१-भम-सर्वेऽपि जना-निरन्नाः-सस्तीत-द्योतनम् । २-अपरिमितः । ३-कम्पयन्ति ।
४-पुत्रिणी । ५-शेषस्य । ६-नारीगण- । ७-औदाय्यादिकल्पेस्तन्नुविशेषैः । ८-देवानां-सुन्दर्य । ९-सर्वत्र
घनतयेव-व्याप्तत्वात्-निर्दोषत्वाच्च । १०-पातालम्, जार (वेश्यामित्र) स्थानं च । ११-हस्तिः ।
चाण्डाल- । १२-द्विकपर्यन्तेषु, निर्जनस्थलेषु-च । १३-गगनं, प्रसङ्गं-च । १४-इन्द्रोद्यानं, पुष्पं च ।
१५-गन्तुमशक्यम्, अयोयं च । १६-अप्रतिबन्धतस्म- । १७-कृष्णस्य- ।

प्रतिनरपतिवक्षःकण्ठपीठे लुठन्ती । गिरिगरिमनितम्बाच्छादने सावधाना तदपि च तव कीर्तिर्निर्म-
लैवेति चित्रम् ॥ २३ ॥ त्यजसि यदपि लक्ष्मीं कीर्तिमासाद्य दानैर्ब्रजति तदपि कीर्तिः सिन्धुपारं न
लक्ष्मीः । कथय क इव हेतुस्तोमैरेश त्वदीये वसति हृदयपथे नन्दस्तुर्मुखारिः ॥ २४ ॥ अनुक्षणमनुक्षण
क्षितिप रक्ष्यमाणा त्वया प्रयाति विदिशो दश प्रबलकीर्तिरेकाकानी । इयं नियतमर्थिषु प्रतिदिनं वितीर्णा
रमा जहाति न तथान्तिकं द्वितयमेतदत्यद्भुतम् ॥ २५ ॥ समुन्नतघनस्तनस्तबकचुम्बितुम्बीफलकण-
न्मधुरवीणया विबुधलोकवामश्रवा । त्वदीयमुपगीयते हरकिरीटकोटिस्फुरत्तुषारकरकन्दलीकिरणपूरगौर
यशः ॥ २६ ॥ वनेषु वनदेवता दिवि दिवौकसां बल्लभा भुजङ्गकुलकन्यका भुजगलोकलीलावने ।
यशः समरसचितं नरभृगेन्द्र गायन्ति ते प्रमाविजितकौमुदीकुमुदपाण्डुताडऽऽम्बरम् ॥ २७ ॥ अपायि
मुनिना पुरा पुनरमायि मर्यादया स्वैतारि कपिना पुरा हनुमता यथा गोष्पदम् । अमन्थि मुरवैरिणां
पुनरबन्धि लङ्काऽरिणां क नाम वसुधापते तव यशोऽम्बुधिः काम्बुधिः ॥ २८ ॥ महाराज श्रीमज्जगति
यशसा ते धवलिते पयःपारावारं परमपुरुषोऽयं धृगयते । कपर्दी कैलासं सुरपतिरपि स्वं करिवरं कला-
नाथं राहुः कमलभैवनो हसमधुना ॥ २९ ॥ कुविन्दस्त्वं तावत्पेटयसि गुणग्रामममिति
यशो गायन्त्येते दिशि दिशि च नैम्रास्तव विमो । शरज्ज्योत्स्नागौरस्फुटविकटसर्वाङ्गमुमगा
तथाऽपि त्वत्कीर्तिर्भ्रमति विगताच्छादनमिह ॥ ३० ॥ पतत्येतत्तेजोद्भुतभुजि कदाचिद्यदि तदा
पतैङ्गः स्यादङ्गीकृततमपतङ्गापटुदयः । यशोऽमुष्येवोपार्जयितुमसमर्थेन विधिना कथंचित्क्षीराम्भोनिधि-
रपि कृतस्तत्प्रतिनिधिः ॥ ३१ ॥ इन्दोर्लक्ष्म त्रिपुरजयिनः कण्ठमूलं मुरारिर्दिङ्नागना मदजलमयी-
भोजि गण्डस्थलानि । अद्याप्युर्वीवल्यतिलक इयामलिम्नाऽलुलितान्यामासन्ते वद धवलितं किं यशोभि-
स्त्वदीयैः ॥ ३२ ॥ किं वृत्तान्तैः परगृहगतैः किंतु नाहं समर्थस्त्वन्पूर्णां स्थातुं प्रकृतिमुखरो दाक्षिणात्य-
स्वभावः । गेहे गेहे विपणिषु तथा चत्सरे पानगोष्ठ्यामुन्मत्तेव भ्रमति भयतो बल्लभा देव कीर्तिः
॥ ३३ ॥ कैलासस्य प्रथमशिखरे वेणुसंमूर्च्छनाभिः श्रुत्वा कीर्तिं विबुधरमणीगीयमानां यदीयाम् ।
स्रस्तापाङ्गाः सरसबिसिनीकाण्डसंजातशङ्का दिङ्मातङ्गाः श्रवणपुलिने हस्तमावर्तयन्ति ॥ ३४ ॥
अध्याहारः स्मरहरशिरश्चन्द्रशेषस्य शेषस्याहेर्मूयः फणसमुचितः काययष्टीनिकोऽयः । दुन्धाम्मोधे-
र्मुनिचुलुकनत्रासनाशाश्रुपायः कायव्यूहः क जगति न जागर्त्यदः कीर्तिपूरः ॥ ३५ ॥
कथमवनिप दर्पो यन्निशात्तासिधारादलनगलितमूर्ध्ना विद्विषां स्वीकृता श्रीः । ननु तव
निहतारेण्यसौ किं न नीता त्रिदिवमपगताङ्गैर्वल्लभा कीर्तिरेभिः ॥ ३६ ॥ समिति पतिनिपाताकर्णनद्रा-
मुदीर्णप्रतिनृपतिमृगाक्षीलक्षवक्षःशिलासु । लिखितलिपिरिधोरस्ताडनव्यस्तहस्तप्रखरनखरटङ्कैरस्य कीर्तिप्र-
शस्तिः ॥ ३७ ॥ सुसितवसनालंकाराया कदाचन कौमुदीमहसि सुदृशि स्वैर यान्त्यां गतोऽस्तमभू-
द्विषुः । तदनु भवत कीर्तिः केनाप्यगीयत येन सा प्रियगृहमगान्मुक्ताशङ्कौ क नासि शुभप्रदः ॥ ३८ ॥

१ तोमरवंशस्तवैरनाम्ना प्रसिद्धः क्षत्रियाणानां । २ वंशः पीतः । ३ भगस्त्येन । ४ तीर्णः ।
५ 'कपिना पुनरदाहि लङ्कारिणा' इति पाठान्तरं तु न युक्तम्, कथितपदत्वाद्विज्ञुष्टत्वात् ।
६ विष्णुना, तदनुमोदितेन देवगणेनेत्यर्थः । ७ रामचन्द्रेण । ८ तथ्यस्यापि क्षीरीदे सर्वश्वेतिभिन्नि
विशेषावधारणाशक्यत्वात्, एवं कैलासादेरपीत्युक्तम् । ९ ब्रह्मा । १० तन्मुवायः, भूपश्च ।
पृथिवीं विन्दति लभत इति सः । ११ पठं, पठुं वा करोषि । १२ दिगम्बराः, वन्दिनश्च ।
१३ निरावरणं यथा स्यात्तथा । १४ सूर्याभिन्नो ज्योतिरिङ्गणः । १५ मयी भजन्तीति तथोक्तानि ।
१६ समूहः । १७ अन्धकारे चन्द्रिकाभिस्तारिकायाः सञ्चारसम्भवः, कीर्त्यां च चन्द्रिकयेव
तस्मिन् संहते स्थान एव सञ्चारास्तस्या निशङ्कम् ।

देव त्वद्यशसि प्रसर्पति जगत्सुखीसुखोच्चैःश्रवश्चन्द्रैरावणकौस्तुभाः स्थितिमिवामन्यन्त दुग्धाम्बुधौ ।
 किंत्वेकः पुनरस्ति दूषणकणो यनोपयाति अमाच्छृणु श्रीः शितिकण्ठमदितनया नीलाम्बरं रेवती ॥ ३९ ॥
 इन्दु निन्दति चन्दन न सहते मल्लीस्रज नेक्षते हार द्वेष्टि सिताब्जमुज्जति विस्रस्तोमं विगृह्णाति च ।
 श्रीभूपाल महीश्वरेषु विपिनेष्वम्बोषितीरेषु च त्वत्कीर्तिस्त्वदरिप्रिया च विलसत्युच्चैः स्फुरत्पाण्डिमा
 ॥ ४० ॥ इन्दुं निन्दति चन्दन न सहते विद्वेष्टि पङ्केरुह हार भारमवैति नैव कुरुते कर्पूरपूर मनः ।
 स्वर्गं ज्ञामवर्गाहते हिमगिरिं गाढं समालिङ्गते त्वत्कीर्तिर्विरहातुरेव न मनागेकत्र विश्राम्यति ॥ ४१ ॥
 यस्य क्षोणिपतेर्विहायसि यशोराशौ चमत्कुर्वति द्राक्षर्पूरजोभ्रमेण यणिजो वीथीमुपस्फुर्षते । चञ्चुं
 चञ्चलयन्ति चन्द्रकिरणभ्रान्त्या चकोरः पयोबुद्ध्या व्योम्नि नियोजयन्ति कलशमानीय त्रामर्षुवः
 ॥ ४२ ॥ कर्पूरादपि केतकादपि दलैर्लकुन्दादपि स्वर्णदीकल्लोलादपि कैरवादापि चलत्कान्तादृगन्तादपि
 दूरोन्मुक्तकलङ्कशकरशिरः शीताशुखण्डादपि श्वेतामिस्तव कीर्तिर्मिषवलिता सप्तार्णवा मेदिनी ॥ ४३ ॥
 देव त्वद्यशसा सदा सुमहसा गीर्वाणवृन्देऽखिले शम्भोर्मोक्षमवापिते तु सहसा यत्कौतुक तच्छृणु ।
 साकृताः सकृदहलाः सचकिताः सोत्कण्ठिताः साह्रुताः साशङ्काश्च सुहृद्भूमिधुरिणौ लक्ष्म्या दृशः
 पातिताः ॥ ४४ ॥ किं शीताशुमरीचयः किमु सरसोत्स्विनीवीचयः किंवा केतकसूचयः किमथवा
 चन्द्रोपलानां चयः । इत्थं जातकृतूहलामिरमितः सानन्दमालोकिताः कान्तामिह्निदिवौकसां दिशि दिशि
 क्रीडन्ति यत्कीर्तयः ॥ ४५ ॥ श्रीमद्राजशिखामणे तुलयितुं धाता त्वदीय यशः कैलासं च निरीक्ष्य
 तत्र लघुता निक्षिप्तवान्मूर्तये । उक्षाणं तदुपर्यमासहचर तन्मूर्तिं गङ्गाजल तस्याग्रे फणिपुगव तदुपरि
 स्फार सुधादीधितिम् ॥ ४६ ॥ भारत्या वदन श्रिया च सन्दन श्रीकण्ठमकत्या मनो धर्मेण श्रवणौ परैश्च
 चरणौ शौर्येण बाहुद्वयम् । दानेनापि करौ समीक्ष्य सकल यस्याङ्गया भूतल स्थातु चानवकाशतः कथ-
 यितुं कीर्तिस्तु दूर गता ॥ ४७ ॥ अस्वोर्वीर्यमणस्य पार्षणविधुद्वैराज्यसंज्ञं यश सर्वाङ्गोच्चलशर्वपर्वतसितश्री-
 गर्वनिर्वासि यत् । तत्कम्बुमतिबिम्बितं किमु शरत्पर्जन्यराजिश्रियः पर्यायः किमु दुग्धसिन्धुपयसा सर्वैर्नुवादः
 किमु ॥ ४८ ॥ कर्पूरन्ति सुधाद्रवन्ति कमलाहासन्ति हसन्ति च । प्राण्यन्ति हिमालयन्ति करकौसारन्ति
 हारन्ति च । त्रैलोक्याङ्गनरङ्गलङ्घिमगतिप्रागल्भ्यसंभाविताः शीताशोः किरणच्छटा इव जयन्त्येतर्हि तत्की-
 र्तयः ॥ ४९ ॥ किं चित्र भुवनानि पार्षयति यद्यच्चाहितानां यशोहसान्मज्जयति प्रतापदहनं निर्वापयत्याशु
 यत् । आश्चर्यं नृपनायकस्य भवतो यत्कीर्तिमन्दाकिनी तानारोहति भूधराञ्चलनिधीनुल्लङ्घय
 गच्छत्यपि ॥ ५० ॥ अर्वाङ्गाहितपौर्वकीर्तिवनितादीव्यस्तितांशुप्रम कैलासीकृतदिकरीन्द्रशिरसि न्यस्त-
 स्वपादाम्बुजम् । विश्वव्याप्यविनाशि शकरपद यायात्त्वदीय यशो न स्यादस्य यदि क्षितीश भवतो
 दानादिकेभ्यो जनिः ॥ ५१ ॥ कृत्वा मेरुमुखलं प्रहसता वृन्देन दिग्योषिता स्वर्गं ज्ञामुशलेन शालय
 इव त्वत्कीर्तयः कण्ठिताः । तासां राशिरसौ सुषारशिखरी तारागणास्तत्कणाः किं चान्यच्छशिखण्डशूर्प-
 विसरज्योत्स्नाश्च तत्पांशवः ॥ ५२ ॥ निर्दोषेण गुणोर्जितेन जयता कान्त्या सुधासागरं राजेन्द्रोदय-

१ बलरामम् । २ एतदाख्या तत्पत्नी । ३ मल्लिकापुष्पमालाम् । ४ मृणालपुञ्जम् । ५ आकाश-
 गङ्गा, स्वर्गं गां पृथिवी च । ६ अन्तः प्रविशति अधिगच्छति वा । ७ सज्जयन्ति । ८ 'मुग्धा-
 ऽङ्गनाः' इति पाठान्तरम् । ९ विकसद्- । १० स्थानम् । ११ राज्ञः । १२ पूर्णस्य चन्द्रस्येव
 ममापि दीप्तिः स्यादिति प्रतिस्पर्धित्वप्रकटनं दृष्टवम् । १३ शर्वः शङ्करः तस्य पर्वतः
 कैलासः । १४ पुनरुक्तिः । अभिन्नत्वाध्यवसायात् । १५ हिमकणसम्पातविशेषा इव प्रवीयन्त
 इति भावः । १६ पवित्रयति । १७ हिमालयः ।

सिंहवीर यशसा लोकत्रयं श्वेतितम् । इत्येवं कथयन्ति हन्त वितथं यत्त्वत्सपत्न्याः पुनः स्वाकीर्त्या दुः-
 तादिकं मलिनतामानीय पूर्णोद्यमाः ॥ ५३ ॥ कीर्त्या ते तैवराज्ययाम्बुधिमणे श्रीपाटनेश प्रमो-
 त्रैलोक्यं सकलं त्वदीययशसाऽश्वेतीति नो मन्महे । यत्त्वद्वैरिजनस्य नाम वदनच्छाया च भाग्यं च
 दुष्कीर्तिः कल्मषवर्णतां न जहतीत्येतत्स्फुट सर्वतः ॥ ५४ ॥ पूर्णेन्दुः करकन्दुको हिमगिरिः क्रीडावि-
 हारस्थली क्षीराब्धिर्गृहदीर्घिका प्रियसखी वाचा पतिर्देवता । शय्या दिग्गजराजदन्तवलमी त्वत्कीर्ति-
 कन्याकृते पाञ्चालीमिथुनं व्यवायि विधिना गौरीगिरीशायपि ॥ ५५ ॥ शत्रुक्षत्रकलत्रनेत्रसलिलैर्जम्बा-
 लजालस्पृशि आन्वा भूपतिमालभूषण मवत्कीर्तिर्भुवो मण्डलं । यद्यान्ती विबुधालयं प्रति सुधाकुण्डे
 सुधांशोर्व्यघादद्भिक्षालनमित्ययं किल मलस्तस्मिन्गतः स्मेरताम् ॥ ५६ ॥ एतत्कीर्तिर्विवर्तघौतनि-
 खिलत्रैलोक्यनिर्वासितैर्विश्रान्तिः कलिता कथासु जर्जरा श्यामैः समग्रैरपि । जज्ञे कीर्तिमयादहो-
 र्भयभरैस्मादकीर्तिः पुनः सा यन्नास्य कथापथेऽपि मलिनच्छाया ब्रवन्व स्थितिम् ॥ ५७ ॥
 त्वत्तेजःप्रतिभाभयादपसृताः प्रत्यर्थिभुग्द्विजयः कान्तारे घनकण्टकिद्रुमवनव्यस्तप्रयुक्ताम्बराः ।
 वीर्याणां पुरतस्त्रपापरवशागच्छेयुरेताः कथं क्षौमाकारतया न चेत्परिणमेत्तत्तावकीर्तं यशः ॥ ५८ ॥
 चन्द्रश्चन्दनमिन्दुरिन्दुरभ्रं पीयूषमीशादयो विश्वस्योपकृतावनेन महता ते तेऽवतारा धृताः । एतद्यत्र
 न विद्यते त्रिभुवने न स्थानमेवंविधं जाने जङ्गमपारिजातसगुणं ब्रह्मेव पूर्वं यशः ॥ ५९ ॥ चन्द्राद्व्य-
 क्तमण्डलोः समुद्रयद्गौरांशुगङ्गाजलेज्योत्स्नाचन्दनचर्चनैर्विकसितैस्तारामसूनैरपि । एतद्विष्णुपद किमवति
 मवत्कीर्तिर्महायोगिनी पूजामूर्तिविधायि लक्ष्म तुलसीदाम्ना कदांश्चिष्यति ॥ ६० ॥ गङ्गासागरसंगमे
 कृतंशतस्नानां बदर्याश्रमे स्थित्वासौ परिधाय तद्रुणमयं श्वेत द्रुकूलं पुनः । ब्राह्म वैष्णवमैन्द्रमैश्वरमपि
 स्थानं स्पृशन्ती मुहुः कीर्तिस्ते पतिदेवता युगशतं दीर्घायुराकाङ्क्षति ॥ ६१ ॥ अर्चोयाम्बुधिरिन्दुम-
 ण्डलमपि श्रीचन्दनं तण्डुलास्तारा बिम्बदलं नमःसुरधूर्नी धूपः प्रदीपो रविः । खेटाः पञ्चफलानि
 किञ्च ककुमस्ताम्बूलमारार्तिका मेरुः श्रीगौतीपते तव यशोयोगेश्वरस्थार्चने ॥ ६२ ॥ देव क्षीरसमु-
 द्रसान्द्रलहरीलावण्यलक्ष्मीमुषस्त्वकीर्तिस्तुलनां कलङ्कमलिनो घत्ते कथं चन्द्रमाः । स्यादेवं त्वदरातिसौध-
 वलमीप्रोद्धतदूर्वाङ्कुरासव्यग्रमतिः पतेद्यदि पुनस्तस्याङ्कुराया यमृगः ॥ ६३ ॥ भोगीन्द्रः प्रमदोत्तङ्गमु-
 रगीसगीतगोष्ठीषु ते कीर्तिं देव शृणोतु विंशतिशती यच्चक्षुषां वर्तते । रक्ताभिः सुरसुन्दरीभिरभितो
 गीतं च कर्णद्वयीदुःस्थः श्रोष्यति नाम किं स हि सहस्राक्षो न चक्षुःश्रवाः ॥ ६४ ॥ गीयन्ते यदि
 पद्मगीभिरनिशं त्वत्कीर्तयस्तद्वयं तुष्टा एव परंतु चेतसि चमत्कारोऽयमारोहति । तासां तादृशमावमङ्ग-
 लनासंस्थानंसदृशिनिं व्यालेन्द्रेऽप्यवधूतमूर्धनि महीचक्र पुनर्जीम्यति ॥ ६५ ॥ यद्गन्धद्विपदानवारिभि-
 रंभूत्सद्ग्रामभूः पङ्क्तिरा तस्यां वैरिकरीन्द्रमौक्तिकमयं बीजं च येनाहितम् । तस्मात्प्रादुरभूद्यशस्तस्मै
 तत्सोद्गताः कोरकास्तारास्तेषु च पूर्णचन्द्रकपटादेकैक उज्जृम्भते ॥ ६६ ॥ यत्कीर्तिर्विलयं भुवः सुवि-
 मेलं संपाद्य संचरतः कान्वा मेरुगिरिं विधाय सरितां नाथस्य सख्यं दृढम् । आराध्यामृतभानुशेखरमलं
 संपाद्य तद्भूपतां गच्छन्ती त्रिदंशालयं द्रुतगतिः शीतांशुना स्पर्धते ॥ ६७ ॥ शैल्येषी तव कीर्तिरद्भु-
 तकरी दृष्ट्वा समस्ता दिशो मेरुं वंशर्षरं परीत्य परितस्पर्णं समारुह्य तम् । आम्यन्ती परितः प्रनर्तिततनु-
 मुक्तावलीमौक्तिकैस्तारामिस्तरलीकरोति गगनं भूमण्डलाखण्डलं ॥ ६८ ॥ त्वत्कीर्तिः शशिनः समीप-

भगवत्कान्तिप्रतिस्पर्धया दृष्ट्वा तं च कलङ्किनं पुनरसौ स्नातुं जगामाम्बुधिम् । श्रुत्वा तं च घटोद्भवेन मुनिना पीतोच्छ्रित तत्पयः पुण्यं ब्रह्मकमण्डलं कलयितुं ब्रह्माण्डमन्यं ययौ ॥ ६९ ॥ कैलासीयति केतकीयति हस्तकुन्दीयति प्रोच्छलक्षीरोदीयति चन्दनीयति लसत्कर्पूरपूरीयति । पीयूषीयति शर्करीयति शरच्चन्द्रीयति रुपायते स्वर्गह्वीयति शंकरीयति भवत्कीर्तिः करीन्द्रीयति ॥ ७० ॥ विश्वातो भवता यशस्यपि निजे कार्यो न शौर्याधिके मा कोशादिवशानपुसकमिति ज्ञात्वावहेलं कथाः । यज्जङ्गलधुरन्वरेण धरणीनाथ द्विधा कुर्वता ब्रह्माण्ड विदधेऽमुना भवदरिक्षोणीमुजां निर्गमः ॥ ७१ ॥ रिक्तैस्तुङ्गतरङ्गसुन्दरस्रुषासिन्धु तरस्युज्ज्वला रागाच्छर्वपुरःसरानमिसम देवान्मुदालिङ्गति । क्रूराहीश्वरमाश्लिषत्यधिगृहयाति ध्रुव भूपते साध्वीशन्दरता तथापि कुतुकं कीर्तिः प्रमक्ता दितौ ॥ ७२ ॥ कस्तूरी सितिमानमागतवती शौक्ल्य गताः कुन्तला नीलं चोलमभूस्सित धवलिमा जातो मणीनां गणे । ध्वान्तं शान्तमभूत्सम नरपते त्वत्कीर्तिचन्द्रोदये त्रैलोक्येऽप्यमितारसाहसरसः शान्तः कुरङ्गीदृशाम् ॥ ७३ ॥ खाद्यवाञ्छसि किं मुषैव धवलक्षीरोदपूरोदरच्छायाहारिणि वारिणि धुंसरितो दिक्पूरविस्तारिणि । आस्ते ते कलिकालकदम्भमपीप्रक्षालनैकक्षमा कीर्तिः संनिहितैव सतमुवनस्वच्छन्दमन्दाकिनी ॥ ७४ ॥ पातालैः मुजगेश्वरावधि तथा यावन्नदीं स्वर्मुषि ग्राहयान्तमुदेति तत्तदखिल नीत्वाऽमितः श्वेतताम् । रञ्जेत्रोदयसिंहवीर तदपि त्वद्वैरिणा दुर्ग्रहः काल तस्य च बाहनं परिजन कार्ण्यं नयत्येव तत् ॥ ७५ ॥ क्षोणीन्द्रोदयसिंह कीर्तिविततिर्नैर्मल्यमम्युनयन्यद्येय परितस्तनोति सिततां ब्रह्माण्डगोहाजिरे । तेनैव त्रिजगत्सु नागपतयः शैलास्तथा पक्षिणो देवेशा मनुजास्तथैव पशवः श्वेत्य चिरायामनम् ॥ ७६ ॥ क्षीरोदीयन्ति सद्यः सकलजलधयो वासुकीयन्ति नागाः कैलासीयन्ति शैला दिधि च दिविषदः शङ्करीयन्ति सर्वे । यौष्माकीणे समन्तात्पचलति धवले चास्कीर्तिप्रताने मद्योषाकाचभूषाः किमिति न सहसा मौक्तिकीयन्ति देव ॥ ७७ ॥ उद्यद्वालाङ्कुरश्रीर्दिशि दिशि दशनैरेमिराशानजानां रोहन्मूला मुगैरैरुगपतिपणैरत्र पातालकुक्षौ । अस्मिनाकाशदेशे विकसितकुसुमा राशिभिस्तारकाणां नाथ त्वत्कीर्तिवह्नी फलति फलमिदं बिम्बमिन्दोः सुधांन्विम् ॥ ७८ ॥ वापी पातालमूल जलमुरगनदी कच्छपः स्वच्छन्दः शेषो नाल दलना विततिरपि फणाः कार्णिका शैर्बशैलः । तारास्ताराः परागा मधु च मधुमती केसरा दन्तिदन्तास्तस्मिन्स्वकीर्तिपत्रे अमति मधुकरः शर्वरीसौर्वमौमः ॥ ७९ ॥ नेपालीनामर्षले विरचयति कवे केतकीपन्नकृत्यं कण्ठे मुक्ताकलापान्द्रिगुणयति सितान्पाण्ड्यंसीमन्तिनीनाम् । कर्णे कर्णाटकानां प्रकटयति तमां दन्तताटङ्कलक्ष्मीं कार्पूरी पन्नवह्नी भवति तव यशो गण्डयोः कैरलीनाम् ॥ ८० ॥ लभ रागावृताङ्गया सुदृढमिह ययैवासियष्टंथारिकण्ठे मातङ्गोनामपीहोपरि परंपुरैर्या च दृष्टा पतन्ती तत्संस्तोऽयं न किञ्चिद्गुणयति विदित तेऽस्तु तेनोस्मि दत्ता भृत्येभ्यः श्रीनियोगाद्गदितुमिति गतेवाम्बुधि

१ अगस्त्येन । २ चक्र- ३ श्वेतिमानम् । ४ गङ्गायाः । ५ युष्मत्सम्बन्धिनि । ६ कैलासः । ७ रात्रिपतिः चन्द्रमाः । ८ कुटिले । ९ रुधिरविध्वया अतुरेकया च । १० खड्गेन । ११ हस्तिनां चाण्डालानां च । १२ शत्रुभिः उदासीनैरामैर्वेति पक्षान्तरे । १३ आहन्तुं, क्रीडितुं प्रवर्तमाना च । १४ तस्यामखियष्ट्यां तादृश्यामखियष्टिरूपेण द्योतितायां दुष्टायां नायिकायां चासक्तः । १५ अहं लक्ष्मीः । १६ वितोर्णां, सम्प्रज्ञा च । १७ किङ्करेभ्यः, न तु तवापि महद्भय इति च । १८ लक्ष्म्या हि समुद्रः पिता । अत्र लक्ष्म्या प्रधाननायिकात्वं कीर्त्यास्तद्भूतीत्वं कल्पयित्वा व्याजेन च कविना कीर्तः समुद्रावधि प्रकृतत्वं द्योतयित्वा राज्ञः शूरत्वं दातृत्वं चापि द्योतितम् । अत्र दोषविवेचने त्वस्माकं काव्यप्रकाशादिव्याख्यासु स्थितम् ।

यस्य कीर्तिः ॥ ८१ ॥ शक्तिर्निर्विशेषजेयं तव भुजयुगले नाथ दोषैकरश्रीर्वक्त्रे पार्श्वे तथैव
 प्रतिषसति महाकुण्डनी खड्गयष्टिः । आज्ञेयं सर्वगां ते विलसति च पुनः किं मया वृद्ध्या ते
 प्रोच्येवेत्यं प्रकोपाच्छशिकरसितया यस्य कीर्त्या प्रयातम् ॥ ८२ ॥ अन्तः संतोषभाष्यैः स्थगयति न
 दृशस्ताभिराकर्णयिष्यन्नङ्गेनानस्थिलोर्मा रचयति पुलकश्रेणिमानन्दकन्दाम् । न क्षोणीमङ्गभीरुः कल-
 यति च शिरःकम्पन तत्र विभ्रः शृण्वनेतस्य कीर्तीः कथमुरगपतिः प्रीतिमाविष्करोति ॥ ८३ ॥
 यावत्पौलस्त्यवास्त्वमवदुभयहरिहोमरेखोत्तरीये सेतुप्रालेयशैलौ चरति नरपतेस्तावदेतस्य कीर्तिः । याव-
 त्प्राक्प्रत्यगाशापरिवृट्पदगगरम्भनस्तम्भमुद्रावद्री संस्थापताकारुचिरचितशिखाशोणशोभावुमौ च ॥ ८४ ॥
 आस्ते दामोदरीयामियमुदरदरीं याऽधिशय्य त्रिलोकी संमातुं शक्तिमन्ति प्रथिममरवशादत्र नैतद्यशांसि ।
 तामेतां पूरयित्वा निरगुरिच मधुध्वंसिनः पीण्डुपद्मलम्बापन्नानि तानि द्विपदशनसनामीनि नामीपयेन
 ॥ ८५ ॥ देव ब्रह्माण्डभाण्डे सदसि विकसितन्यायनान्दीनिनादैर्भूतेशप्रीतिहेतोर्भुवनघवलन नाटकं
 नाटयन्त्याः । त्वत्कीर्तेर्भूतयोऽमी कुमुदकुमुदिनीकान्तकर्पूरकुन्दक्षीराब्धिक्षीरमुक्तामणिविबुधसरितारका-
 शेषशङ्खाः ॥ ८६ ॥ बीजं चेदिन्द्रदन्तिस्फुरितगलतटीमुक्तमुक्तामणिः स्याच्चन्द्रश्चेदालम्बालं यदि मघति
 सुधाधारिसेकीन्दुमौलिः । तत्रोत्पन्ना लता काप्यमृतकरनिभं चेत्प्रसूनं प्रसूते मन्ये तत्स्यात्तदानीमवनिधव
 भवत्कीर्तिलेशोपमार्थम् ॥ ८७ ॥ दुग्धाम्मोधावगधे विहरति सुधया क्षालयत्यद्विप्रयुग्म कृत्स्नां ज्योत्स्ना
 दुक्कल कलयति मलयोद्धतचर्चा तनोति । स्वच्छन्द नृत्यति ब्रौंभुजगपतिशिरस्येव निद्राति चन्द्रे
 त्वत्कीर्तिः स्वामिनीव त्रिजगति विहरत्येवमुर्वीश गुर्वी ॥ ८८ ॥ स्वर्गे कल्पद्रुमाधस्तव जयति यशः-
 पुष्पयागेश्वरोऽयं य नित्यं देवराजः स्तपयति नियतः कामधुग्दुग्धपूरैः । यन्मौलौ विल्व-
 पत्रद्युतिमिदममलं व्योम धत्तेऽतिनीलं चन्द्रः पीठेटीरपङ्कं तदुपरि ललितास्तारकास्तण्डुलानि
 ॥ ८९ ॥ यत्कीर्तिः कापि गङ्गाखिलमलनिचयं नाश यन्ती गमीरं क्षीराब्धि यत्प्रतापज्वलन-
 करगणैः शोभित पूरयन्ती । भूलोकस्यान्तरालस्फुरदतुलमहादुःखपापौघपङ्कं भूयः प्रक्षालयन्ती
 त्रिजगति महिता सौख्यमाविष्करोति ॥ ९० ॥ तुङ्गब्रह्माण्डसिंहासनमिदमुदयचित्रमध्यास्य नित्यन्यत्र-
 दिव्यस्रजन्तीसितचमरचय लालयन्दिग्वधूभिः । राकाचन्द्रातपत्रं दिनकरमुकुटं ग्राह्यलोकपालान्नि-
 र्जित्यैन्द्र करीन्द्रं तव जयति यशश्चक्रवर्ती नरेन्द्र ॥ ९१ ॥ कालिन्दीनर्मदाभ्रमुतमदसलिलोत्सङ्गिनौ
 पुष्पवन्तौ विभ्राणः कुम्भयुग्म गगनतलगतः स्वर्धुनीपूरशुण्डः । घण्टालः साधुवादैनभि-
 मतयशोमृन्मल सदधानः कीर्तिस्तोमात्रकुम्भी जगद्दुदरसरःसभमी बम्भमीति ॥ ९२ ॥ स्फूर्जद्ब्रह्माण्ड-
 शुक्तौ तव भुजजलदोहामदानौघवर्षप्रोद्यत्त्वत्कीर्तिमुक्ताफलममलमहो धामकर्णे निधाय । अन्यं तेनैव तुल्य
 धर्माणधरसुतौ प्रार्थयामास पत्न्यौ तस्यालामेन मन्ये प्रमुरपि जगतामर्धनारीश्वरोऽभूत् ॥ ९३ ॥

१ खड्गमहारेणोत्पादिता । २ चन्द्रशोभाकृपा, दूषिततरलम्पतिकृपा, दूषणास्पदकृपा वा ।
 ३ महतां राज्ञां छेदिका, परस्त्रीपुरुषसम्मेलनकारिणी च । ४ अप्रतिहता गणिकेव सर्वोपभोग्या
 कुटिला । ५ अव्यभिचारिण्या च कीर्त्या । कुलीनया क्षिया च । ६ सर्वतो व्याप्तया जरत्या च ।
 ७ सर्वत्र पर्यव्रामि परव्रामासि च । ८ रोमहीनः । ९ विष्णोरिति भावः । १० वेत- ।
 ११ झटिति । १२ चन्दन- । १३ उन्नत- । १४ पूर्णिमा- । १५ सूर्यचन्द्रश्च । १६ कीर्तिपुञ्जक
 पेरवत्तः । १७ पार्वती ।

यशस्तेजसोः प्रशंसनम् ।

रात्रौ रवेर्दिवा चेन्दोरभावादिव स प्रभुः । भूमौ प्रतापयशसी सृष्टवान्सततोदिते ॥ १ ॥ मलिनयितुं खलवदन विमलयति जगन्ति देव कीर्तिस्ते । मित्राद्वा कर्तुं मित्राय द्रुहति प्रतापोऽपि ॥ २ ॥ सिन्दूर सीमन्तात्स्मित मुखाद्वैरिराजवनितानाम् । यस्य प्रतापयशसी हरतः स्म सद्यगुणासहने ॥ ३ ॥ तदोजसस्तद्यशसः स्थिताविमौ वृथेति चित्ते कुस्ते यदा यदा । तनोति भानोः परिवेषकैतवाचदा विधिः कुपेडलना विधोरपि ॥ ४ ॥ कीर्त्यास्य चन्द्रकरकोमलयातिशुभ्र शोण नवार्ककिरणप्रतिमप्रतापैः । श्याम-
द्युतिद्विषदकीर्तिमयीभिरित्य चित्र तदाम्बरमराजत दिग्बधूनाम् ॥ ५ ॥ क्षितिप किमपि चित्र जागरुकेऽपि युष्मद्यशसि शशिकर्दम्बे स्वप्रतापेऽर्कविम्बे । नयनकुवलयानि स्वद्विषत्कामिनीनामपि च वदनपद्मान्याशु यत्सकुचन्ति ॥ ६ ॥ कीर्तिस्वर्गतरङ्गिणीभिरभितो वैकुण्ठमाग्रावित क्षोणी-
नाथ तव प्रतापतपनैः सत्तापितः क्षीरविः । इत्येव दयितायुगेन हुरिणा त्वं याचितः स्वाश्रय हृत्पद्म हृये श्रिये स्वमवन कण्ठ गिरे दत्तवान् ॥ ७ ॥ गुणागारे गौरे यशसि परिपूर्णं विल सति प्रतापो वा मिन्नान्दहति तव भूमीन्द्रतिलक । नवैव द्रव्याणीत्यकथयदहो मूढतमवीश्वतुर्वा तेजोऽपि व्यमजत कणादः कथमसौ ॥ ८ ॥ भृशक्रस्य यशसि विक्रममरेणोपार्जितानि क्रमादेतस्य स्तुमहे महेर्भदंशनस्पर्धनि कैरक्षरैः । लिम्पद्भिः कृतैकै कृतोऽपि रजत राज्ञां यशःपारदैरस्य स्वर्णगिरिः प्रताप-
दहनैः स्वर्ण पुनर्निर्मितः ॥ ९ ॥ वीरेशोदयसिंह तापयति ते तेजः समस्तान्खलान्ताधून् शीतलयत्यतीव च यशः सर्वत्र लब्धास्पदम् । एव यर्हि जगन्त्रये विहरतस्ते एव सर्वात्मना शास्तुं तर्हि सुनिर्वृतो जलनिचौ निद्राति सर्वेश्वरः ॥ १० ॥

शासनदोषनिदर्शनम् ।

परैः समुज्यते राज्य स्वय पापस्य माजनम् । धर्मातिक्रमतो राजा सिंहो हस्तिवधादिव ॥ १ ॥ औत्सुक्यमात्रमवसादयति प्रेतिष्ठा क्षिप्नाति लब्धपरिपालनवृत्तिरेव । नातिश्रमापनयनाय यथ श्रमाय राज्य स्वहस्तघृतदण्डमिवातपेन्नम् ॥ २ ॥ परार्थानुष्ठाने जडयति मृप स्वार्थपरता परित्यक्तस्वार्थो नियतमर्थार्थः क्षितिपतिः । परार्थेभ्यस्वार्थादभिमततरो हन्त परवान्परायत्तः प्रीतेः कथमिव रसं वेत्तु पुरुषः ॥ ३ ॥ भय तावत्सेव्यादमिनिविशते सेवकजन ततः प्रत्यासन्नोद्भवति हृदयेष्वेव निहितम् । अतोऽप्यारुढोना पदमैर्मुञ्जनद्वेषजनन मतिः सोच्छ्रयाणां पतनमनुकूलं कलयति ॥ ४ ॥ छैत्र कार्यमुपक्षिपन्ति पुरुषा न्यायेन दूरीकृतं स्वान्दोषान्कथयन्ति नाधिकरणे रागाभिभूताः स्वयम् । तैः पक्षापरपक्षवर्धितबलैर्दोषैर्नृपः स्पृश्यते सक्षेपादपवाद एव सुलभो द्रष्टुगुणो दूरतः ॥ ५ ॥

१ छुहृजनानामाह्लादम् । २ स्वार्थ । ३ तस्य तेजसः । ४ परिवेषः परिधिः । ५ निरर्थ-
कत्वसूचिका रेखा चेष्टनम् । ६ सद्यः- । ७ प्रस्फुरति सति । ८ चन्द्रसमूहे । ९ राज्ञः ।
१० येरावतदन्तस्मानानि । ११ रक्षयद्भिः । १२ कृत्रिमम् । १३ सम्पूरयति । १४ सम्मानरक्षणार्थः
सर्वदा सचिन्तत्वात् । १५ छत्रम् । १६ निरर्थकाभिधानः, सर्वेषामन्येषामनुत्तरजनपरतयैव सदा
भवनात् । १७ सन्निहितात् । १८ प्रतिष्ठितानाम् । १९ स्थानम्, अधिकार इति यावत् ।
२० हुर्जन- । २१ उन्नतानाम् । २२ अनुगतम्, नियतमिति यावत् । २३ शुभम्, अन्यथाप्रत्या-
यितम् ।

राजपुरुषवर्णनम् ।

राजसेवा मनुष्याणामसिधाराधलेहनम् । व्याघ्रीगात्रपरिष्वङ्गो व्यालीवैदनचुम्बनम् ॥ १ ॥ संप-
त्तयः पराधीनाः सदा चित्तमनिर्द्वैतम् । स्वजीवितेऽप्यविश्वासस्तेषां ये राजसेवकाः ॥ २ ॥ अन्तःपुराणां
विहितव्यवस्थः पदे पदेऽहं स्खलितानि रक्षन् । जरातुरः सप्रति दण्डनीत्या सर्वं नृपस्यानुकरोमि वृत्तम्
॥ ३ ॥ अशुभपुषि कलावप्यप्रमत्ताः स्वधर्मादनुदिनमुपकारानाचरन्ते बुधानाम् । बहुजनपरिपुष्टौ
वद्धदीक्षास्त एते तनुसुखमपि हिंसा तन्वते राजसेवाम् ॥ ४ ॥ नैपां सन्ध्याविधिरधिकलौ
नाच्युतार्चपिसाङ्गा न स्वे काले हवननियमो नापि वेदार्थचिन्ता । न क्षुद्रेलानियतमशैन नापि
निद्रावकाशो न द्वौ लोकावपि तनुयतां राजसेवापराणाम् ॥ ५ ॥ सर्वैः कल्पे वयसि यत्तते
लब्धुमर्थान्कुटुम्बी पश्चात्पुत्रैरुपहितमरः कल्पते विश्रमाय । अस्माकं तु प्रतिदिनमिदं सादयन्ती
प्रतिष्ठा सेवाकाकुः परिणतिरभूत्स्त्रीषु कष्टोऽधिकारः ॥ ६ ॥ नोच्चैः सत्यपि चक्षुषीक्षितुमल
श्रुत्वाऽपि नाकर्णित शक्तेनाप्यधिकार इत्यधिकृता यष्टिः समालम्ब्यते । सर्वत्र स्खलितेषु
दत्तमनसा यात मया नोद्धत सेवास्वीकृतजीवितस्य जरसा किं नाम यन्मे कृतम् ॥ ७ ॥
मेतव्य नृपतेस्ततः सचिवतो राजस्ततो बहुभादन्येभ्यश्च भवन्ति येऽस्य भवने लब्धप्रसादा विदाः ।
दैव्यादुःखदर्शनापलपनैः पिण्डार्थमायस्यतः सेवां लाघवकारिणीं कृतधियः स्थाने श्वर्त्तति विदुः ॥ ८ ॥
अप्राज्ञेन च कातरेण च गुणः स्याद्भक्तियुक्तेन कः प्रज्ञाविक्रमशालिनोऽपि हि भवेत्किं मक्तिहीनात्फलम् ।
प्रज्ञाविक्रमभक्तयः समुदिता येषां गुणा भूतये ते भृत्या नृपयेः कलत्रमितरे संपत्सु चापत्सु च ॥ ९ ॥

रथन्दनवेगप्रशंसनम् ।

आलिङ्गन्तो वसुधां निजखुरदलितामिवानुनेतुममी । नदनविनिर्गतचरणा हव लक्ष्यन्ते जवादध्याः
॥ १ ॥ उद्धतपांशुपटलानुमितप्रबन्धधावत्खुराग्रचयचुम्बितभूमिमागः । निर्मथ्यमानजलधिष्णिविधोर-
घोषमेते रथ गगनसीक्षि वहन्ति बाहाः ॥ २ ॥ मुक्तेषु रश्मिषु निरार्थतपूर्वकार्या निष्कम्पचामरशिखा
निश्चतोर्ध्वकर्णाः । वातोद्धतैरपि रजोभिरलङ्घनीया धावन्त्यमी मृगजवाक्षयवेव रथ्याः ॥ ३ ॥ यदालोकै
सूक्ष्मं व्रजति सहसा तद्विपुलतां यदन्तर्विच्छिन्नं मयति कृतसन्धानमिव तत् । प्रकृत्या यद्वक्त्रं तदपि सम-
रेख नयनयोर्न मे दूरे किञ्चित्क्षणमपि न पार्श्वे रथजवात् ॥ ४ ॥ विच्छिन्ना रथचक्रप्रद्वैतिरियं हेला-
प्लुतैर्वाजिनामायान्तीव जवेन संमुखममी मार्गस्थिताः घ्राखिनः । खेद पादतलाहतेरिव पुरो गन्तु गतो
नेहते पादानामनुकूलमास्तमरोद्धूतोऽपि धूलिव्रजः ॥ ५ ॥ अग्रे यान्ति रथस्य रेणुवदमी चूर्णी-
भवन्तो घनाश्चक्रान्तिररान्तरेषु जनयन्त्यन्यानिवारावलिम् । चित्रन्यस्तमिवाचलं हयशिरस्यायामवच्चा-
मर यष्ट्यग्रे च समं स्थितो ध्वजपटः प्रान्ते च वेगनिलात् ॥ ६ ॥ पृथ्वीपालशिरोमणे तव रथ बोड
प्रवृत्ता अमी युग्या यर्हि भवन्ति यद्यपि तदा घातः प्रतिस्पर्धया । वत्ते वेगबलं क्षणोत्तरमसौ श्रान्तस्य
जन्मार्थिता तत्स्वागःपरिमार्जनार्थ्यनुचरो भूत्वेव संसेवते ॥ ७ ॥

सागरप्रशंसनम् ।

साक्षात्किलाष्टमूर्तेस्तस्यैषा मूर्तिरस्मयी प्रथमा । गीतः सागर इति नृभिरपरिच्छेद्यात्मगाभीर्यः
॥ १ ॥ लक्ष्मीरस्य हि यार्दः कृष्णोरःस्थापि सुमटमुजवसतिः । इन्द्रः स च मृदचूडामगिरिपि

१ सर्पिणी-२ भोजनम् । ३ प्रातःकाले । ४ पुण्यते । ५ सम्पदे । ६ सङ्कचित- । ७ अथाः ।
८ स्वभावेन । ९ मार्गः । १० जलजलत्वसाधारण्याजलजन्तुर्भवेति भावः ।

जगतामलंकारः ॥ २ ॥ आल्लिष्टभूमिं रसितारमुच्चैर्लङ्घुजांकारवृहत्तरङ्गम् । फेनायमानं पतिः ।
भापगानामसावपस्मारिणमाशङ्क्य ॥ ३ ॥ नाभिप्रभिन्नाम्बुरुहासनेन सस्तूयमानः प्रथमेन धात्रा ।
अमुं युगान्तोचितयोगनिद्रः संहत्य लोकान्पुखोऽधिशेते ॥ ४ ॥ स्यादेव तोयममृतप्रकृतिर्यदि ।
स्यान्नैकान्तमद्भुतमिदं पुनरद्भुतं नः । लक्ष्मीनुषारकरकौस्तुभपारिजातधन्वन्तरिप्रभृतयो यदपां विवर्तः
॥ ५ ॥ आकण्ठदृष्टद्विरसाऽप्यमिमाव्यपृष्ठपादवोदरेण चिरमृग्मिरूपास्यमानः । नामीसरोरुहजुषा
चतुराननेन शेते किलात्र भगवानरविन्दनामः ॥ ६ ॥ पाथोनिधे तव महत्त्वभतीव दीर्घ
वक्तुं क्षमेय वत तस्य कथं वराकः । अज्ञात एव भगवानपि यस्य कुक्षौ कुक्षीकृतत्रिभुवनोऽस्ति
परैरलक्ष्यः ॥ ७ ॥

गिरिशोभानिदर्शनम् ।

आच्छादितायतदिगम्बरमुच्चैर्गामाक्रम्य संस्थितमुदप्रविशालशृङ्गम् । मूर्ध्नि स्खलतुहिनदीधितिः ।
कोटिमेनमुद्वीक्ष्य को न भुवि विस्मयते नगेशम् ॥ १ ॥ बहति यः परितः कनकस्थलीः सहरिता-
लसमाननवाशुकैः । अचल एष भवोनिधिराजते सहरितालसमाननवाशुकः ॥ २ ॥ पाश्चात्य-
भागमिह सानुषु सन्निषणाः पश्यन्ति शान्तमलसान्द्रतरांशुजालम् । सम्पूर्णलब्धलनाऽऽर्लपनो-
पमानमुत्सङ्गसङ्गहरिणस्य शशाङ्कमूर्तेः ॥ ३ ॥ कृत्वा पुष्यपातमुच्चैर्धृगुम्यो मूर्ध्नि प्रार्णवा जर्जरानिर्झरीषाः ।
कुर्वन्ति धामुत्पतन्तः स्मरार्तस्वर्लोकस्त्रीगात्रनिर्वाणमत्र ॥ ४ ॥ स्थगयन्त्यमृः शमितचातकार्त-
स्वरां जलदास्तद्विस्तृतकान्तकार्तस्वराः । जगतीरिह स्फुरितचारुचामीकराः सवित्रुः कचिक्पिर्झयन्ति
चामीकराः ॥ ५ ॥ उत्क्षिप्तमुच्छ्रितसितांशुकरावलम्बैरुत्तमितीडुमिरतीवतरां शिरोभिः । श्रद्धेयनिर्झ-
रजलव्यपदंशमस्य विष्वक्तटेषु पतति स्फुटमन्तरिक्षम् ॥ ६ ॥ एकत्र स्फटिकतटांशुमिर्नेनीरा नीला-
श्मद्युतिभिर्दुर्गमसोऽपरत्र । कालिन्दीजलजनितश्रियः श्रयन्ते वैदग्धीमिह सरितः सुरापगयाः ॥ ७ ॥
इतस्ततोऽस्मिन्विलसन्ति मेरोः समानवप्रे मणिसानुरागाः । स्त्रियश्च पत्यौ सुरसुन्दरीभिः समा नवप्रेमैणि
सानुरागाः ॥ ८ ॥ उच्चैर्महार्जुर्नराजिविराजितासौ दुर्बर्णमिति रिह सान्द्रमुद्रासवर्णा । अभ्येति मस्म-
परिपाण्डुरितस्मरारेखद्विलोचनललामललाटलीलाम् ॥ ९ ॥ धूमाकारं दधति पुरः सौवर्णे वर्णे.
नाम्नेः सद्यश्च तटे पश्यामी । श्यामीभूताः कुसुमसमूहेऽलीना लीनामालीमिह तरवो बिभ्राणाः ॥ १० ॥
रुचिरचित्रतनूरुहशालिभिर्विचलितैः परितः प्रियैकव्रजः । विविधरत्नमयैरभिमायसाववयवैरिव जङ्गमतां
गतैः ॥ ११ ॥ कुशैर्यैरत्र जलाशयोविता मुदो रमन्ते कलमा विकस्वरैः । प्रगीयते सिद्धगणैश्च यो-
षितामुदारैर्मन्ते कलमाविकस्वरैः ॥ १२ ॥ आसादितस्य तमसा निर्धेतेनियोगादाकाङ्क्षतः पुनरपक्र-

१ आच्छादितानि आयतानि दिशोऽम्बरं व्योम चेति आच्छादितं वसितम् आयतं दिगेवा-
म्बरं वल्लमिति च येन । उच्चकैरुन्नताम् । गां भुवं, धेनुं च । आक्रम्य व्याप्य अधिष्ठाय च ।
शृङ्गं शिखरं विषाणं च । मूर्धा-शिखरं मस्तकं च कोटिः रश्मिः, कला च । अन्यत्स्पष्टम् । अत्र
समाशोक्तिः, नगस्य गवाक्रमणपरवृषभव्याहारस्कृतेः । समाशोक्तेर्व्यङ्ग्योपजीव्यत्वं तु स्थान
एवेति । २ दूर्वायुक्ताः । दूर्वा अत्र श्यामाः । ३ नवा अंशवो यस्य सः । ४ श्रीपतिरिव ।
५ पीताम्बरः । ६ आलपनं मुखम् । ७ अतटेभ्यः । ८ शिलानाम् । ९ शमितश्चातकानामार्तस्वरो
यैस्ते । १० कार्तस्वरं स्वर्णम् । ११ चामीकरं सुवर्णम् । १२ कपिशः श्यामवर्णः । १३ अभी
कराश्चेत्यन्वयः । १४ नक्षत्राण्यवष्टभ्य धृतम् । १५ मिश्र- । १६ मिदुरं मिश्रितम् । १७ नवं प्रेम
यस्य तस्मिन् । १८ महारजतं सुवर्णम् । १९ दुर्बर्णं रजतम् । २० प्रियका रोमविशेषरम्या मृगाः
२१ कमलैः । २२ उदारम् अन्त इति च्छेदः । अन्ते समीपे । २३ अधिगतस्य । २४ विधातुः ।

मणेन कालम् । पत्युस्त्रिषामिह महौषधयः कलत्रस्थानं परैरनभिभूतमपूर्वहन्ति ॥ १३ ॥ वनस्पति-
स्कन्धनिषण्णबालप्रवालहस्ताः प्रमदा इवात्र । पुष्पेक्षणैर्लम्बितलोचकैर्वा मधुम्रतत्रातवृत्तैर्गततयः ॥ १४ ॥
विहगाः कदम्बसुरमाविहगा कलयन्त्यनुक्षणमनेकलयम् । अमयन्नुपैति मुहुरत्रमय पवनश्च धूतनवनी-
पवनः ॥ १५ ॥ यदेतदस्यानुतटं विभाति वन ततो नैकतमालतालम् । न पुष्पिताऽत्र स्थगितार्कस्मा-
वनन्तताने कतमा लताऽलम् ॥ १६ ॥ वर्जयन्त्या जनैः सङ्गमेकान्ततस्तर्कयन्त्या सुखं सङ्गमेकान्ततः ।
योषैष स्मरसन्नतापाङ्ग्या सेव्यतेऽनेकया सन्नतापाङ्ग्या ॥ १७ ॥ अनतिचिरोद्भितस्य जलदेन
चिरस्थितबहुबुद्धदुदस्य पयसोऽनुकृतिम् । विरलविकीर्णवज्रशकला सकलामिह विदधाति धौतकल-
धौतमही ॥ १८ ॥ सङ्कीर्णकीर्चकवनसुललितैकवालविच्छेदकातरधियश्चलितुं चमर्यः । अस्मिन्मृदुष-
सर्नगर्भतदीर्यैर्नम्रनिर्व्यत्स्वनश्रुतिसुखादिव नोत्सहन्ते ॥ १९ ॥ दधति च विकसद्विचित्रकल्पद्रुमकुमु-
मैरभिगुम्फितानिबैताः । क्षणमलघुविलम्बिपिच्छदाम्नः शिखरशिखाः शिखिशेखरानमुष्य ॥ २० ॥
प्राग्भागेतः पतदिहेदमुपत्यकौस्तु शृङ्गारितायतमहेमकराममम्भः । संलस्यते विविधरत्नकरानुविद्ध-
मूर्ध्वप्रसारितसुरापिपचापचार ॥ २१ ॥ आच्छद्य पुष्पपटमेव महान्तमन्तरावर्त्तिभिर्गृहकपो-
तशिरोधरामः । स्वाङ्गानि धूमरुचिमार्गुरीरवीं दधानैर्धूपायतीव पेटलैर्नवनीरदानाम् ॥ २२ ॥
इह मुहुर्मुदितैः कैलमै रवः प्रतिदिश क्रियते कैलमैरवः । स्फुरति चानुवनं चमरीचयैः
कनकरत्नमुवां च मरीचयः ॥ २३ ॥ नवनगैर्वनलेखाद्याममध्याभिरामिः स्फटिककटकभूमिर्नाटयत्येष
शैलः । अहिपारिकैरमाजो मास्मनैरङ्गरागैरधिगतधवलिन्नः शूलपाणेरभिर्द्वैर्याम् ॥ २४ ॥ सायं
शशाङ्ककिरणाहतचन्द्रकान्तनिस्पन्दिनीरनिकरेण कृताभिषेकाः । अर्कोपलोलसितवह्निभिरहि तप्ता-
स्तीव्र महाव्रतमिवात्र चरन्ति वप्राः ॥ २५ ॥ एतस्मिन्नेधिकपयः श्रियं वहन्त्यः सक्षोम पवनसुवा
जवेन नीताः । वाल्मीकेररहितरामलक्ष्मणानां साधर्म्यं दधति गिरां महासरस्यः ॥ २६ ॥ मित्रेषु
रत्नकिरणैः किरणेष्विहेन्दोस्वावचैरुपगतेषु सहस्रसङ्ख्याम् । दोषैऽपि नूनमहिमाश्चुरसौ किलेति
वैर्योकोशकोकनदत्ता दधते नलिन्यः ॥ २७ ॥ मधुकरविटैपानमितास्तस्मिन्कीर्तिर्ब्रततोऽस्य विटपौनमिताः ।
परिपाकपिशङ्गलतारंजसा रोधश्चास्ति कपिशङ्गलैता ॥ २८ ॥ या न ययौ प्रियमन्यवधूम्यः

१ सूर्यस्य । २ ओषधीनां हि पतिश्चन्द्रः । ओषधीशत्वात् । ३ गाः वाचः । ४ नीपाः
कदम्बाः । ५ तता अनेके तमालास्तालाश्च यत्र । ६ अतिचिह्नते । ७ स्मरेणासन्नतापानि
ज्वरशालीन्यङ्गानि यस्यास्तया । ८ सन्नतौ कृणिताषपाङ्गौ यस्या इति, तथा । ९ वज्र-
शकला हीरखण्डानि । १० रजतस्थलम् । ११ 'वेणवः कीचकास्ते स्युर्ये स्वनन्यनिलोद्धताः'
इत्यमरः । १२ अवनः पवनः । १३ कीचकीय- । १४ ऊर्ध्वदेशतः । १५ अधःप्रदेशेषु । १६ अशु-
खम्बन्धिनीम् । १७ समूहैः । १८ हस्तिशावकैः । १९ कलो मधुरश्चासौ भैरवो मधुर इति ।
२० चमरीमृगीसमूहः । २१ वृक्ष- । २२ सर्पसम्बन्धविशेष- । २३ शोभाम् । २४ अधिका या
पयसो जलस्य श्रीस्ताम् वहन्त्यः, अधिकाः कपयो वर्ण्यमाना यत्रेति च । श्रियं काव्यचारात्वं
वहन्त्यश्च । (पवनभूः पवनसम्बन्धी, हनुमांश्च । अरहितौ रामलक्ष्मणौ यत्रेति, अरहिता राम-
लक्ष्मणा चारुता यत्रेति च रमणीया लक्ष्मणा येषां ते 'चारुस्य तु लक्ष्मणा' इत्यमरः । अन्यस्य-
ष्टम् । २५ रात्रिः । २६ विकसितरक्तकमलताम् । २७ भ्रमररूपविटकृतपानम् । २८ इताः
प्राप्ताः । २९ विटपैः शाखाविस्तरैरानमिताः । ३० परिपाकेन पिशङ्गो या लतास्तासां रज-
स्तेन । ३१ गलता पतता ।

सारतरंगमना यतमानम् । तेन संहेह विमर्चि रहः स्त्री सा रतरंगमनायतमानम् ॥ २९ ॥ दन्तोर्ज्ज्वलासु
विमलोपलमेखलाऽन्ताः सप्रतचित्रकटकासु बृहन्निर्मलाः । अस्मिन्मजन्ति घनकोमलगण्डशैला नार्योऽनुलम्,
पमविवासमधित्यकासु ॥ ३० ॥ अपशङ्कमङ्कपरिवर्तनोचिताश्चलिताः पुरः पतिमुपेतुमात्मजाः ।
अनुरोदित्तीव करुणेन पत्रिणां विस्तेन वत्सलतयैव निन्नगाः ॥ ३१ ॥ अयमतिजरठाः
प्रकामगुर्वीरलघुविलम्बिपयोवरोप्रसन्नाः । सततमसुमतामगम्यरूपाः परिणतदिकारिकास्तटीर्बिभर्ति
॥ ३२ ॥ अयमभिनवमेघस्यामलोत्तुङ्गसानुर्भेदमुखरमयूरीमुक्तसंस्पर्तकैकः । शङ्कुनिशबल्लेनोडानोक्त-
हस्तिगर्ववर्मा वितरति बृहदश्मां पर्वतः प्रीतिमङ्गणोः ॥ ३३ ॥ दधति कुहरमांजामत्र मल्लिक-
यूनामनुरसितगुरुणि स्यान्मर्मवृक्षतानि । शिशिरकटुकषायः स्यायति संहृत्कीर्णाभिर्मदलितवि-
कीर्णप्रस्थिनिष्यन्दगन्धः ॥ ३४ ॥ इह समदशकुन्ताक्रान्तवानीरवीरप्रसवसुसंभेशीतस्वच्छतीया
वहन्ति । फलभरपरिणामस्यामजम्बूनिक्कुञ्जस्वलनमुखरभूरिस्रोतसो निक्षीरिण्यः ॥ ३५ ॥ एते ते गिरि-
कूटसंघटशिलासंघटशीर्णाम्भसः प्रेक्ष्यचामरचासुकीकरकणस्मेरा दरीनिक्षराः । यत्पातेषु निकुञ्जकुञ्जसु-
खम्रश्यन्मृणालाङ्कुम्रासोदप्रस्थितं रटन्ति परितः कण्ठीरवा भैरवम् ॥ ३६ ॥

वनश्रीवर्णनम् ।

नीपस्कन्धे निवसति लसद्बर्हमारो मयूरो दीर्घापाङ्गशरति च तृणं शाबलेऽयं कुङ्कुः । कुम्भेनोच्चैः-
स्पृशति विठपे सल्लकी- कुञ्जरोऽसौ कल्ले नाय- कमलनयने रोचतेऽरुण्यमागः ॥ १ ॥ हरिण-
चरणक्षुण्णोपान्ताः सशाद्वलनिर्क्षराः कुसुमललितैर्विष्वग्भवतैस्तरङ्गितपादपाः । विविधविहगश्रेणीचित्र-
ध्वनिप्रतिनादिता मनसि न मुद केषा दध्युः शिवा वनभूमयः ॥ २ ॥ वानीरप्रसवैर्निकुञ्ज-
सरितामासक्तवाक्ष पयः पर्यन्तेषु च यूथिकासुमनसामुज्ज्वलित जालकैः । उन्मीलकटुज-
प्रहसिषु गिरेरालम्ब्य सानूनिताः प्रागमरेषु शिखण्डिताण्डवविधौ मेधैर्वितानायते ॥ ३ ॥ जृम्भा-
जर्जरद्विम्बदम्बरघनश्रीमत्कदम्बद्रुमाः शैला मोगमुबो भवन्ति ककुमः कादम्बिनीस्यामलाः । उच्च-
त्कन्दलकान्तकेतकम्भतः कच्छाः सरित्स्रोतसामाविर्भूतशिलीन्त्रलोप्रकुसुमस्मेरा वनाना ततिः ॥ ४ ॥
निष्कूजस्तिमिताः कचित्कचिदपि प्रोच्चण्डसच्चवनाः स्वेच्छासुप्तगमीरमोगमुजगन्धासप्रदीताग्रयः ।
सीमानः प्रदरोदरेषु विलसत्स्वल्पाम्भसो यास्वय तृष्यद्भिः प्रतिस्पर्धयैकैरजगरस्वेदद्रवः पीयते ॥ ५ ॥
वृन्तैः क्षुद्रप्रवालस्थगितमिव तल माति शेफालिकाना गन्धः सतच्छदाना सपदि गजमदामोदमोहं
करोति । एते चोन्निद्रपथच्युतबहलरजःकाणपिङ्गाङ्गरागा गायन्त्यत्राप्यवाचः किमपि मधुलिहो वासुणी-
पानमत्ताः ॥ ६ ॥ श्रोत्रं हसस्वनोऽयं सुखपति दयितान्पुराद्वादकारी दृष्टिप्रीतिं विभक्ते तटतरुविधरा-
लक्षिता सौधमाला । गन्धेनाम्भोरहाणा, परिमलपटुना जायते प्राणसौख्य गात्राणां हृदमेतं विदधति

१ सारतरंगमुत्कृष्टमागमनं लाभो यस्याः सा । २ रते रंगोऽनुरागंस्तम् । ३ नार्यो-
भामो यत्र तद्यथा तया । ४ दन्तैः कुञ्जैः रदनैश्चोर्ज्ज्वलास्तासु । 'दन्तो निकुञ्जैः दशनेः' इति
विश्वः । मेखला काञ्ची समीपभूमिश्च । गण्डशैलो-गण्डस्थलं, स्थूलो प्राचा-च-अधिरय-
कोर्ध्वभूमिः स्पष्टमितरत् । ५ पुत्रैः, आत्मनः प्रभृताश्च । ६ अतिकठोरो भतिर्बृद्धाश्च ।
७ पयोधरे मेघः कुञ्जश्च । ८ परिणतास्तियदन्तप्रहारिणो दिक्कैरिणो दिग्गजा यत्र । परिणताः
किणीभूता दिशो दन्तक्षतविशेषाः करिका नखव्रणाश्च यासां वा इति च । ९ सम्मिलित- ।
१० नानावर्ण- । ११ वर्णं शरीरम् । १२ शुद्धा- । १३ घनम् । १४ अमृत्करणं सकलभूतकार-
ध्वनिः । १५ वृक्षविशेषाणाम् । १६ वेतसलता-पुच्छ- । १७ कुकलासैः ।

मंसतो वारिसंपर्कशीताः ॥ ७ ॥ छत्रच्छत्रैव विष्वक्सुरभितकुसुमा पक्कनानाफलाढ्या कुञ्जश्रीरेकदेशे
जयति गृहिगृहोत्कर्षगर्व हरन्ती । आभ्यद्विश्वोन्नदद्विनिशितनखरदैर्दर्शनेनापि भीमैः सङ्कीर्णोऽरण्य-
भूमिः शमनमवमपि न्यक्करोतीतरत्र ॥ ८ ॥

तडाकवर्णनम् ।

नैत्रैरिवोत्पलैः पद्मैर्मुखैरिव सरःश्रियः । पदे पदे विमान्ति स्म चक्रवाकैः स्तनैरिव ॥ १ ॥ अथ
स्वमादाय मयेन मन्थनाच्चिरत्नरत्नाधिकमुच्चित चिरात् । निलीय तस्मिन्निवसन्नपाम्पतिर्वने तडाको
दृष्टोऽवनीमुजा ॥ २ ॥ विकसितकमलालि स्वच्छपानीयपूर्ण रचिरलघुतरङ्ग सेवितं राजहंसैः । पथिक-
जनतृणार्तैः शान्तये मुक्तहस्तं तस्वनवृत्तमेतद्भाति रम्यं तडाकम् ॥ ३ ॥

आखेटक्रीडावर्णनम् ।

मृगाः कापि कचिर्त्सिहा महिषाः सूकरास्तथा । धावन्तः कापि गर्जन्तो लक्ष्यन्ते भूभृतां पुरः ॥ १ ॥ निहत
निहत तूर्णं घत्त घत्त त्वरामिर्मिलत मिलत के के कुत्र कुत्र प्रयान्ति । इत इत इत एतं यान्ति यान्तीत्य-
रण्यादतुलकलकलश्रीः सर्वतः प्रादुरासीत् ॥ २ ॥ अनवरतधनुर्ज्यास्फालनक्रूरवर्मा रविकिरणसहिष्णुः
स्वेदलेशैरभिन्नः । उपचितमपि गात्र व्यापतत्वादलक्ष्यं गिरिचर इव नागः प्राणसारं विमर्ति ॥ ३ ॥
मार्गं देहि पदं निधेहि निश्चतं तं शब्दमाकर्णय श्वानं वारय कन्दलात्कलकलः कोऽयं संखे तावकः ।
इत्यन्योऽन्यमर्नेकथा मृगवधव्यापारपारङ्ग्यैर्व्याधैः कोऽप्यधिको रसः प्रतिपदं जल्पद्विरुत्पाद्यते ॥ ४ ॥
स्वेलातर्जितसिंहगर्जितमयआभ्यद्रजप्रामंणीमीड्कारद्रवदक्षदर्शनकृतभ्रूमङ्गशाखाभृगम् । कुन्तक्षुण्णतरक्षुव-
क्रगलितक्षोणांनिषण्णार्मकप्राणं व्यापृतरोहिताहितबहुकार वनाभ्यन्तरम् ॥ ५ ॥ एष क्षुभ्नाति पङ्क-
दैलति कमलिनीमति शुन्द्राप्ररोहानारामुस्तास्थलानि स्थपुटयति जलार्ण्युत्कसेदनि याति । प्राप्तः
प्रातः प्रविष्टो वनगहनमयं याति यातीति सैन्यैः पश्चादन्विष्यमाणः प्रविशति विषमान्काननान्तान्पराहः
॥ ६ ॥ आस्तीर्यन्तामुपान्ते वनेष्वतिनिपुणैर्जालैर्जालबन्धा मुच्यन्तां शृङ्खलाभ्यः श्वगणिभिरटवी-
गह्वरे सारमेयाः । आकीर्यन्ता स्थलानि श्रमशिथिलहयैः सादिमिः पाशहस्तैर्व्याभूयन्तां कृतान्तैरिव
महिषचरैर्दण्डिभिः काननानि ॥ ७ ॥ शङ्कुव्याकीर्णरङ्कुमुतनिशितशरक्षुण्णदीव्यत्तरक्षुव्यावोषक्षुब्धकण्ठी-
रधैरवचकितव्यस्तमातङ्गयूथम् । खड्गव्याधनकण्ठं तुमुलकलकलप्रान्तकूजच्छकुन्तं मल्लध्वस्ताच्छमलं
वनभुवि मृगयाकर्म तेन प्रतेने ॥ ८ ॥

आखेटादुपरामः ।

स्वेच्छं चरन्तु हरिणा महिषा अमन्तः क्रीडन्तु सूकरवराश्च भुवं खनन्तः । गर्जन्तु नाम
हरयोऽपि यथाऽमिमानं चापः करोत्यमयवानमयं पशुम्यः ॥ १ ॥ गाहन्तां महिषा निपा-
नसलिलं शृङ्गैर्मुहुस्ताडितं छायाबद्धकदम्बकं मृगकुलं रोमन्थमम्यस्यतु । विश्रब्धैः क्रियता वरा-
हैपितिभिर्मुस्ताक्षतिः पल्लवे विश्रान्ति लभतामिदं च शिथिलज्याबन्धमसमद्भुतः ॥ २ ॥

१ विलोडयति । २ परिमर्दयति । ३ विषमोन्नतानि विधत्ते । ४ उक्ताः नश्यमानावस्थामा-
पन्नाः खेतवो येषां तानि । ५ विपिनपरिवेष्टन- । ६ शृङ्गकण्ठपाकनादिषु नियुक्ताः । ७ कुक्कु-
र्वन्प्राप्तिहन्तु नियुक्तैर्वर्णसङ्घाविशेषैरिति यावत् । ८ शृङ्गकाः । ९ मृगविशेष- । १० पक्षि- । ११ विश्रब्धो रचयन्तु सूकरवरा मुस्ताक्षितिम् इति पाठस्तु भग्नप्रक्रमणाद-
नाक्रान्त इति काव्यप्रकाशादिभ्याख्यासु स्पष्टीकृतम् ।

आखेटगुणवर्णनम् ।

मेदश्छेदकशोदरं लघु भवत्युत्थानयोग्यं वपुः सत्त्वानामपि लक्ष्यते विकृतिमध्वितं भयक्रोधयोः । उत्कर्षं स च धन्विनां यदिवः सिध्यन्ति लक्ष्ये चले मिथ्यैव व्यसनं वदन्ति मृगयामीदृग्विनोदः कुतः ॥ १ ॥
स्थाणोर्लक्ष्यस्य वेधः शिशुमिरपि सखे पार्यते हन्तं कर्तुं कित्वस्यास्थाणुतायां युवजनपटुता प्रेक्ष्यते युक्तमेव । लक्ष्यस्तत्रापि मीमो यदि समुपगतस्तस्य भूयोऽशङ्कमाखेटान्नेतरश्च प्रहतिरवगता कुत्रचित्सङ्गरेऽपि ॥ २ ॥

आश्रमभ्रमशंसनम् ।

विष्वक्तपोवनकुमारसमर्प्यमाणश्यामाकतण्डुलहृतां च पिपीलिकानाम् । श्रेणीभिराश्रमपथाः प्रथमानचित्रपञ्चावलीवलयिनो मुदमुदहन्ति ॥ १ ॥ व्याजृम्भमाणवदनस्य हरेः करेण कर्षन्ति केसर-सटाः कलमाः किलैके । अन्ये च केसरिकिशोरकपीतमुक्तं दुग्धं मृगेन्द्रवनितास्तनजं पिबन्ति ॥ २ ॥ मधुरमिव वदन्ति स्वागतं भङ्गनादैर्नतिमिव फलनमैः कुर्वतेऽमी शिरोमिः । ननु ददत इवार्घं पुष्पवृष्टिं किरन्तः कथमतिथिसपर्यां शिक्षिताः शाखिनोऽपि ॥ ३ ॥ नीपस्कन्धे कुहरिणि शुकाः स्वागतं व्याहरन्ति प्राणप्राही हरति हृदयं हव्यगन्धः समीरः । एता मृग्यः सलिलपुलिनोपान्त-ससक्तदर्मं पश्यन्त्योऽस्मान्सचकितदृशो निर्झराम्भः पिबन्ति ॥ ४ ॥ कुल्याम्भोमिः पवनचपलैः शाखिनो धौतमूला भिन्नो रगः किसलयरुचामार्ज्यधूमोद्गमेन । एते चार्वागुपवनमुविच्छिन्न-दर्माङ्कुराया नष्टातङ्का हरिणशिशवो मन्दमन्दं चरन्ति ॥ ५ ॥ रसार्लानामन्तर्मदकलरण-त्त्रोक्लिङ्गुल समन्तादुन्मीलद्वकुलमुकुलामोदमरितम् । घनस्निग्धच्छायं क्रमुकैकदलीशीतलत्वं ननु प्रीतिं धत्ते नवमिदमृषेराश्रमपदम् ॥ ६ ॥ नीवाराः शुक्रकोटरार्मकमुखम्रष्टास्तरुणामघः प्रस्निग्धाः कचिदिद्भुदीफलमिदः सूच्यन्त एवोपलैः । विश्वासोपगमादभिन्नगतयः शब्दं सहन्ते मृगास्तोयाधार-पथाश्च वल्कलशिखानिष्यन्दरेखाङ्किताः ॥ ७ ॥ तत्तादृक्तृणपूलकोपनयनकेशराधिरद्वेषिभिर्मैथ्या वत्सतरी विहस्य बटुभिः सोल्लुण्ठमालम्ब्यते । अप्येष प्रतनुभवत्यतिथिभिः सोच्छ्वासनासापुटैरापीतो मधुपर्कपाक-सुरभिः प्राग्वशजन्मानिलः ॥ ८ ॥ प्रत्यासन्नतुषारदीधितिफरल्लिख्यतमोवल्लरीकल्पाभिर्मखधूमवह्निभि-रमी समीलितव्यङ्गनाः । श्वः सचीवरयिष्यमाणबटुकव्याधौतशुष्यत्वचो निद्राणातिथयस्तपोवनगृहाः कुर्वन्ति नः कौतुकम् ॥ ९ ॥ नीवारौदनमण्डमुष्णमधुरं सद्यःप्रसूताप्रियापीतादप्यधिकं तपोवनमृगः पर्याप्तमार्चामति । गन्धेन स्फुरता मनागनुत्तौ भक्तस्यै सर्पिर्मतः कर्कन्धूफलमिश्रशाकपचनामोदः परिस्तीर्यते ॥ १० ॥ आमूलं कचिदुद्धृता कचिदपि च्छिन्ना स्थली बर्हिषामानम्रा कुसुमोच्चयाश्च सदया-कृष्टाग्रशाखा लता । एते पूर्वविद्धनयत्कलतया रूढप्रणाः शाखिनः सद्यश्छेदमग्री वदन्ति समिधां प्रस्यन्दिनः पादपाः ॥ ११ ॥ वासोऽर्थं दययैव नातिपृथग्गः कृत्वास्तरुणा त्वचो मग्नानेकजरत्नमण्डलु-नमःस्वच्छं पयो नैर्झरम् । दृश्यन्ते त्रुटितोज्झिताश्च बटुभिर्मौञ्ज्यः कचिन्मेखला नित्याकर्णनया शुकेन च पदं सौम्यामिदं गीयते ॥ १२ ॥ क्रीडन्माणवकाङ्क्षिताडनशतैरुजागरस्य क्षणं शार्दूलस्य नखाङ्कुरेषु कुस्ते कण्डूविनोदं मृगः । चञ्चलश्चिखिण्डितुण्डघटनानिर्मोकभिर्मोचितः किं चायं पिबति प्रसुप्तनकुलश्चासानिलं

१ सिंहस्य । २ कुत्रिमसरिजलैः । ३ धृत- । ४ आम्नाणाम् । ५ पूगतरु- । ६ पाषाणः । ७ हन्यते । ८ पिबति । ९ ओदनस्य । १० सर्पिर्धृतम् । ११ सामवेदीयमन्त्राणाम् ।

पञ्चगः ॥ १३ ॥ एकत्र प्रपठन्ति साम च यजुश्चान्यत्र वेदान्तर हिंसाश्चापि मृगायिताश्च परतो
यागोत्थधूमः शिवः । आतिथ्यादिविधिः परत्र विधिवत्पाद्यादिनाऽऽपाद्यते नानाशास्त्रविवेचनं च वटुभिः
संस्तन्यते सङ्गतैः ॥ १४ ॥ पकानि प्रच्यवन्तं क्रमुकविटपिनामुच्छ्रितानां फलानि स्पन्दन्ते राजरम्भाः
प्रलम्बरनमिता जाताि मन्दानिलोऽपि । संदश्यन्ते विपाकच्युतमधुरफलव्याप्तमूला रसाला मारेणामी
प्रलानां युवति कुचभरस्पर्शिनो नालिकेराः ॥ १५ ॥

राजप्रशंसनम् ।

राजाऽस्य जगतो वृद्धेर्हेतुर्वृद्धाभिसगतः । नयनानन्दजननः शशाङ्क इव धारिवेः ॥ १ ॥ राजानं
प्रथमं विन्देत्ततो भार्या ततो धनम् । राजन्यसति लोकेऽस्मिन्कुतो भार्या कुतो धनम् ॥ २ ॥ अष्टाना
लोकपालानामेकत्र यदि वैमवम् । तदा राज्ञेव सम्भान्प्रमित्यसाविव नेतरे ॥ ३ ॥ सर्वदेवमयो राजा
सर्वदेवीमयी घरा । अतोऽस्या बल्लभो राजा मन्दैरेवावमन्यते ॥ ४ ॥ यस्य ब्रूक्षेपमात्रेण निग्रहानुग्रहौ
वृणाम् । स शासनपदे तिष्ठन्बालोऽपि बहु मन्यताम् ॥ ५ ॥ धार्मिकं पालनपरं सम्यक्परपुर्जयम् ।
सजावममिमन्यन्ते प्रजापतिमिव प्रजाः ॥ ६ ॥ पर्जन्य इव भूतानामाधारः । पृथिवीपतिः । विकलेऽपि
हि पर्जन्ये जीव्यते न तु भूपतौ ॥ ७ ॥ सदानुरक्तप्रकृतिः प्रजापालनतत्परः । विनीतात्मा हि नृपति-
र्भूयसीं श्रियमश्नुते ॥ ८ ॥ सर्वदेवमयो राजा मनुना संप्रकीर्तितः । तस्मात्तमेव सेवेत न व्यलीकेन
कहिंचित् ॥ ९ ॥ सर्वदेवमयस्यापि विशेषो भूपतेरयम् । शुभाशुभफलं सद्यो नृपादेवाद्भवान्तरे
॥ १० ॥ बालोऽपि नावमन्तव्यो मनुष्य इति भूमिपः । महती देवता ह्येषा नररूपेण तिष्ठति
॥ ११ ॥ यस्य प्रसादे पद्मास्ते विजयश्च पराक्रमे । मृत्युश्च वसति क्रोधे सर्वतेजोमयो हि सः
॥ १२ ॥ अंशुचिर्वचनाद्यस्य शुचिर्मवति पूरुषः । शुचिर्भैवाशुचिः सद्यः कथं राजा न दैवतम्
॥ १३ ॥ निकटस्थं दहत्यग्निर्न तु दूरापसर्पितम् । कुल दहति राजाग्निः सपशुद्रज्यवान्धवम् ॥ १४ ॥
पौत्रे त्यागी गुणे रागी भोगी परिजनैः सह । भावबोद्धा रणे योद्धा प्रभुः पञ्चगुणो भवेत् ॥ १५ ॥
आक्षेपवचनं तस्य न वक्तव्यं कदाचन । अनुकूलं प्रिय चास्य वक्तव्यं जनसंसदि ॥ १६ ॥ इन्द्रजित्-
शुक्ल ज्वलन्नाप्रताप क्रोधो धर्माद्वैश्रवणाच्च वित्तम् । पराक्रम रामननार्दनाम्यामादाय राज्ञः क्रियते शरीरम्
॥ १७ ॥ संत्लातान्पतिरोपयन्कुसुमितांश्चिन्वेत्तु यन्वर्धयन् युवाक्षमयन्नतान्समुदयन्विश्लेषयन्सहजान् ।
क्षुद्रान्कण्टकिनो बहिर्निरसयन्मलानात्पुनः सेचयन्मालाकार इव प्रयोगनिपुणो राजा चिरं नन्दति ॥ १८ ॥

सम्योत्कर्षप्रशंसनम् ।

सम्यास्ते साम्प्रतं येषां विवेचनपरा प्रतिः । येषां न द्वेषरागौ च स एकः सम्यनामश्नुत् ॥ १ ॥
धर्मशास्त्रार्थकुशलाः कुलीनाः सत्यवादिनः । सप्ताः शत्रौ च मित्रे च नृपतेः स्युः संभासदः ॥ २ ॥
श्रुत्यभ्ययन्नसंपन्ना धर्मज्ञाः सत्यवादिनः । राज्ञा समासदः कार्ये रितौ मित्रे च ये समाः ॥ ३ ॥

पुरोधःप्रशंसनम् ।

अथर्वान्नायतत्त्वज्ञस्तन्त्रज्ञः क्रतुकर्मठः । धनुर्वेदस्य वेत्ता च पुरोधा राजसम्मतः ॥ १ ॥ वेदवे-
दाङ्गतत्त्वज्ञो जपहोमपरायणः । आशीर्वादपरो नित्यमेष राजपुरोहितः ॥ २ ॥

१ छद्मः । २ योग्ये । ३ दाता । ४ कुबेरात् । ५ विजितान् उन्मूलितान् । ६ धान्यानां
हि उत्साहमविरोधं भवत्येवेति ।

दानादिकर्माध्यक्षप्रशंसनम् ।

कुलशीलगुणोपेतः सर्वधर्मपरायणः । प्रवीणः प्रेषणाध्यक्षो धर्माध्यक्षो विधीयते ॥ १ ॥ पुराण-
न्यायमीमांसाप्रभृत्यागमकोविदः । कुलीनः करुणः शान्तो दानाध्यक्षः प्रशस्यते ॥ २ ॥

मिश्रकृपप्रशंसनम् ।

मिश्रः पीयूषपाणिः स्थादल्लाघातचिकित्सकः । धीरोऽलुब्धः श्रुतार्थज्ञः यशस्वी प्रेमभृत्स्वतः ॥ १ ॥
आयुर्वेदकृताभ्यासः सर्वेषां प्रियदर्शनः । आर्यशीलगुणोपेत एष वैद्यो विधीयते ॥ २ ॥

अमात्यप्रशंसनम् ।

मन्त्रतन्त्रार्पितप्रीतिर्देशकालोचितस्थितिः । यश्च राज्ञि मवेद्वक्तः सोऽमात्यः पृथिवीपतेः ॥ १ ॥ स
हामात्यः सदा श्रेयान्काकिणी यः प्रवर्धयेत् । कोशः कोशवतः प्राणाः प्राणाः प्राणा न भूपतेः ॥ २ ॥
कमण्डल्यमोऽमात्यस्तनुत्यागो बहुप्रहः । नृपतिः किंक्षणो मूर्खो दरिद्रः किंशराटकः ॥ ३ ॥ प्राप्तार्थ-
ग्रहणं ब्रह्मपरिवर्तोऽनुरोधनम् । उपेक्षा बुद्धिहीनत्व मोहोऽमात्यस्य दूषणम् ॥ ४ ॥ गमीरश्च कुलीनश्च
स्थिरप्रज्ञो विवेचकः । सर्वथाऽनुरगतो दूर त्यक्तलोमो जितेन्द्रियः ॥ ५ ॥ प्राणान्तावसरेऽप्यास्ते यस्य बुद्धिर्न
हीयते । शास्त्रज्ञः शस्त्रनिष्णातो मर्मज्ञो व्यवहारवित् ॥ ६ ॥ समयं प्राप्य मीमः स्यादनुक्तश्च यः
सुधीः । वाग्मीच प्रतिप्रामास्वानमात्योऽसौ प्रशस्यते ॥ ७ ॥ स्वदेशजं कुलाचारं विशुद्धमथवा
शुचिम् । मन्त्रज्ञमव्यसनिनं व्यवमिचारविषर्जितम् ॥ ८ ॥ अधीतव्यवहारज्ञं मौलं स्वातं विपश्चितम् ।
अर्थस्योत्पादकं चैव विदध्यान्मन्त्रिणं नृपः ॥ ९ ॥ अन्तःसारैरकुटिलैरच्छिद्रैः सुपरोक्षितैः । मन्त्रि-
मिषार्थिते राज्यं सुस्तम्भैरिव मन्दिरम् ॥ १० ॥ संग्रहं नौकुलीनस्य सर्वस्यैव कर्तुं यः । स एव
श्लाघ्यते मन्त्री सम्यग्गारुडिको यथा ॥ ११ ॥ पृष्ठो ब्रूते न मत्य यः परिणामे सुखावहम् । मन्त्री
चेत्प्रियवक्ता स्यात्केवलं स रिपुः स्मृतः ॥ १२ ॥ मूर्खं व्यसनिनं लुब्धमप्रगल्भं मयाकुलम् ।
क्रूरमन्यायकर्तारं नाधिपत्ये नियोजयेत् ॥ १३ ॥ दूरादर्थं घटयति नव दूरतश्चापशब्दं त्यक्त्वा भूयो
भवति निरतः सत्समारजनेषु । मन्दं मन्दं रचयति पदं लोकचित्तानुवृत्त्या कामं मन्त्री कविरिव
सदा खेदमारैरमुक्तः ॥ १४ ॥ शास्त्रज्ञः कपटानुसारकुशलो वक्ता न च शोधनस्तुल्यो
मित्रपरस्वकेषु चरितं दृष्ट्वैव दत्तोत्तरः । क्लीवान्पोलयिता शठान्यथयिता धर्म्येऽतिलोमान्वितो द्विर्भावे
परतत्त्वबद्धदयो राजश्च कोपापहः ॥ १५ ॥

सेनानीप्रशंसनम् ।

धीरो धीरो भटोरसाहवर्धनः करुणः क्षमी । व्यूहतन्त्रादितन्त्रज्ञः सेनानीर्नृपसम्मतः ॥ १ ॥ समस्त-
नीतिशास्त्रज्ञो वाहने शूजितश्रमः । शौर्यवीर्यगुणोपेतः सेनाध्यक्षो विधीयते ॥ २ ॥ शूरोऽर्थ-
शास्त्रनिपुणः कृतशास्त्रकर्मा सङ्ग्रामकैलिचतुरश्च तुरङ्गयुक्तः । मर्तुर्निर्देशैवशगोऽभिमतश्च तन्त्रे सेना-
पतिर्नरपतोर्विजयागमाय ॥ ३ ॥

१ परम्परया सिद्धमन्त्रिपदम् । २ धनस्य, कार्यसिद्धेश्च । ३ न अकुलीनस्येति नाकौ
बलमीके लीनस्येति च । ४ अधिकारं सुबन्ततिङ्गन्तान्यतररूपं शब्दं च । ५ सङ्कटे पराङ्मुखान्
६ आज्ञावर्तौ ।

हस्तिप्रशंसनम् ।

यस्य सेना गजैर्हिना तस्य स्याद् विजयः कुतः । यस्य सेना गजैराढ्या तस्य चाविजयः कुतः ॥ १ ॥
 अश्वा दूरं पलायन्ते चूर्णन्ते च रथा लघु । पत्तयश्च विमर्चन्ते यैस्तैर्हि पृतना गजैः ॥ २ ॥
 यतः सत्य ततो बर्भो यतो धर्मस्ततो धनम् । यतो रूप ततः शीलं यतो नागास्ततो जयः ॥ ३ ॥
 यतो गजैर्विना राज्ञां राज्यशोभा न जायते । जयप्रतापो सैन्यस्य रक्षा तस्मादिहोच्यते ॥ ४ ॥ यद्-
 द्धनमसिंहं च यद्द्वद्राष्ट्रमपार्थिवम् । यद्दृच्छौर्यमशस्त्रं तु तद्वत्सैन्यमकुञ्जरम् ॥ ५ ॥ प्राकारगोपुराट्टाल-
 कपाटोद्घाटनादिषु । भञ्जने मर्दाने चैव नागा वज्रोपमाः स्मृताः ॥ ६ ॥ शरजालाञ्चितमुखः कोऽन्यः
 शक्तः परं गजात् । हन्तु प्राकारमुन्मथ्य रथांश्च नरकुञ्जरान् ॥ ७ ॥ एकशक्तिप्रहारेण प्रियते-
 ऽश्वो नरोऽपि च । सहेच्छतं प्रहाराणां महायुद्धेषु वारणः ॥ ८ ॥ क्रीडासु च नरेन्द्राणां जले पुष्पित-
 पङ्कजे । स्नपयन्ति गजा हस्तैर्लम्पुष्करपुष्करैः ॥ ९ ॥ द्वियोऽवतारगन्धर्वेते मृन्मया इव निम्नलाः । नास्ति
 हस्तिसमो बन्धुर्नास्ति हस्तिसमः सखा ॥ १० ॥ चलन्ति येषां न शतं गजेन्द्राः पुरः प्रयाणे वत शैल-
 तुल्याः । वाञ्छन्ति चैवं विजय कथं ते राजेति शब्दं च कथं लभन्ते ॥ ११ ॥ रक्षन्ति पक्षं मुदिताः
 स्वकीय मथ्नन्ति सैन्यं कुपिताः परेषाम् । प्राणैरपीच्छन्ति हितं प्रभूणां गजैः समानं क वलं वलीयः
 ॥ १२ ॥ सैन्योत्तारणतो र्हुनीषु सततं यो वारिवन्धायते यो मथ्नन्परितः परोद्धतबल युद्धेषु योर्धायते ।
 यः स्वीयक्षितिनाथरक्षणविधौ प्रोच्चैकदुर्गायते स प्राज्ञैर्विजिगीषुभिर्गजगणः कैः पार्थिवैर्नोऽर्ह्यते ॥ १३ ॥
 मातङ्गैरथ यैर्महेन्द्रमवनं पुण्याधिक जन्यते यैः स्यामैरपि सर्वलोकमहिता कीर्तिः सिता तन्यते । यैर्म-
 तैरपि संगरे रिपुमदः शोषं समानीयते तेऽमी माग्यवतः प्रयान्ति पुरतः स्तत्वेरमा भूपतेः ॥ १४ ॥
 चीत्कारैर्नाशयन्तः स्वपतिमटमनो मोदयन्तो मदाढ्याः प्रौढाः सङ्ग्रामसीम्नि स्वबलबहुलता वाढमाढौ-
 क्रमानाः । शुण्डादण्डप्रहारैः परममपि बल कम्पयन्तः परेषां येषां सर्वे गजेन्द्रा भुवि विजयविधौ ते मता
 भूमिपालाः ॥ १५ ॥ सेतु समेदयन्तो बलविकटमटप्रोन्नतिं त्रोटयन्तः प्राकार दारयन्तः परमनसि परा
 मीतिमुत्पादयन्तः । व्यूहं विद्रावयन्तः सुघनमपि वनं हेर्ल्योत्पाटयन्तो येषामर्जौ गजेन्द्राः खलु पर-
 णिभुजा तज्जयः सिद्ध एव ॥ १६ ॥ तावद्दर्जन्ति वीर्यात्परनिधनविघ्नौ युद्धमध्येऽपि धीरास्तावदावन्ति
 वेग परमपि दधतः सम्मुखीनास्तुरङ्गाः शूराखण्डः सुसज्जो मदमुदितमना मानिमानं विधुन्वन्वावचा-
 याति कोपात्कृतविधिवरवाटोप एकोऽपि नागः ॥ १७ ॥

अश्वप्रशंसनम् ।

अश्वा यस्य जयस्तस्य यस्याश्वास्तस्य मेदिनी । अश्वा यस्य यशस्तस्य यस्याश्वास्तस्य काञ्चनम् ॥ १ ॥ निपत्य
 युधि वेगेन मिषतां सर्वघञ्चिनाम् । शत्रु निहत्य यात्येकः शूरो वाजिप्रभावतः ॥ २ ॥ तरलास्तुरगा यस्य तस्य
 सत्यतरङ्गिणी । यत्साहाय्यमुपादाय क्षमो धामपि गादितुम् ॥ ३ ॥ स्यन्दनेनैकचक्रेण यद्दयोमोल्लङ्घ्यते रवि-
 हयानामेव साहाय्यं तत्र साधनमिष्यते ॥ ४ ॥ शस्त्रास्त्रैर्भिन्नदेहोऽपि श्रान्तोऽपि गुरुभारतः । न मुञ्चति
 रणे नाथमतः कोऽन्यो हयात्सुहृत् ॥ ५ ॥ दूरस्थोऽपि बली शत्रुर्न शेते रजनीष्वपि । तस्य भीत्या गृहे
 यस्य हरयो वेगवत्तराः ॥ ६ ॥ न गजैर्न नरैः कार्यं सिद्धिमभ्येति भूर्धृताम् । तथा निमेवमात्रेण यथा

१ प्रतिबन्धम् शालं वा । २ हस्ती । ३ शत्रूणाम् । ४ नदीषु । ५ सेतुरिवाचरति । ६ वीर
 इवाचरति । ७ हस्तिभिः । ८ अनायासेन । ९ सङ्ग्रामे । १० राज्ञाम् ।

वाहैः सुसाधितैः ॥ ७ ॥ राज्यं शतक्रैतुसमृद्धिसमानमश्वैरथैः श्रियैः सकलकामदुघा भवन्ति । अश्वैर्यशांसि विपुलानि समुल्लसन्ति नाश्वै प्रयान्ति सदृशत्वमिमादयोऽपि ॥ ८ ॥ तीक्ष्णाग्रहेतिहृतिभिः घृतलोदन्त चञ्चत्कारालकरवालविघट्टिताङ्घ्रिम् । कोऽन्यो विहाय हयमार्गहजातमूर्च्छप्राणप्रयाणसमयेऽवितुमीशीमिशः ॥ ९ ॥ पादाः कन्दुकवत्स्थितिश्च गिरिवद्वेषारवो मेघवज्रो नीरजवज्रवः पवनवचास्फालनं सिंहवत् । विन्यासो नटवन्मुखं कुलवधूवज्रोन्मुचद्वाजिनो यस्य क्षोणिमुजो विशस्तदितरे साम्राज्यमुर्वीतले ॥ १० ॥

कृपाणप्रशंसनम् ।

खड्गाग्लुक्ष्मीस्तथा राज्यं यशः खड्गादवाप्यते । खड्गाद्वैरिविनाशश्च यत्नात्तममिदध्मे ॥ १ ॥ वीरेणापि कृपाणस्य साहाय्यं समपेक्षितम् । तीक्ष्णत्वं हि द्विषो हन्ति कालिमाऽस्यद्विषा श्रियम् ॥ २ ॥ पस्मिन्खड्गे शरीरं प्रतिफलति यथा खड्गराजोऽमिवन्धो बन्धोऽयं देववृन्दैरपि यदि स भवेदर्धचन्द्रोपपन्नः । नानावर्णैर्युतश्चेत्स भवति वृषतेः शत्रुनाशैकहेतुः सेतुर्लक्ष्मीप्रवाहे निखिलरिपुकुलध्वसने धूमकेतुः ॥ ३ ॥

सेनाप्रशंसनम् ।

प्रथमं युद्धकारित्वं समस्तबलपालनम् । दिङ्मार्गयोधशोषित्वं पत्तिकर्म प्रचक्षते ॥ १ ॥ सेना यस्य सदोद्युक्ता तस्य तेजः परन्तपम् । सेना विजयलक्ष्म्या हि वरणसङ्गमहीभृताम् ॥ २ ॥ अवीरोऽपि चमूवीरसाहाय्येन द्विषो जयेत् । चमूसाहाय्यशून्यानां जयश्रीर्व्याकुलायते ॥ ३ ॥ स्वभावशूरमङ्गलमविरक्तं जितश्रमम् । प्रसिद्धक्षत्रियप्रायं बलं श्रेष्ठतमं विदुः ॥ ४ ॥ वरमल्पबलं सारं न बह्वी मुण्डमालिका । कुर्यादसारमङ्गो हि सारमङ्गमपि स्फुटम् ॥ ५ ॥

दुर्गाश्रयप्रशंसनम् ।

गजानां च हयानां च भटानां चापि सहतिः । निर्मलेष्व विना दुर्गसंश्रयं परिभूयते ॥ १ ॥ दुर्गाश्रयमुपेतानां ननु दुर्गाश्रयः स्वतः । दुर्गाश्रयमुपेतानां पश्यन्नामपि सिंहता ॥ २ ॥ न गजानां सहस्रेण न लक्षेण च वाजिनाम् । तथा सिध्यन्ति कार्याणि यथा दुर्गप्रमावतः ॥ ३ ॥ अदुर्गो विषयः कस्य नारेः परिमवास्पदम् । अदुर्गोऽनाश्रयो राजा पोतच्युतमनुष्यवत् ॥ ४ ॥ विषहीनो यथा नागो मदहीनो यथा गजः । सर्वेषां वश्यता याति दुर्गहीनस्तथा वृषः ॥ ५ ॥ शतमेकोऽपि सघते प्राकारस्थो धनुर्वरः । तस्माद्दुर्गं प्रशंसन्ति नीतिशास्त्रविदो जनाः ॥ ६ ॥ एकः शतं योषयते प्राकारस्थो धनुर्वरः । शतं सहस्राणि तथा सहस्रं लक्षमेव च ॥ ७ ॥ दुर्गाणि राज्ञा कार्याणि सजलानि दृढानि च । द्रव्यमजं च तेष्वेव स्थापनीयं प्रयत्नतः ॥ ८ ॥

सन्देशहरप्रशंसनम् ।

मेघावी वाक्पटुः प्राज्ञः परचित्तोपलक्षकः । धीरो यथोक्तवादी च एष दूतो विधीयते ॥ १ ॥ उयतेष्वपिशलेषु दूतो वदति नान्यथा । सदैवावव्यमादेन यथार्थस्य हि वाचकः ॥ २ ॥ गुणी

१ सुशिक्षितः । २ इन्द्र- । ३ सम्पदः । ४ सर्वमनोरथपूर्तिकाः । ५ गजादयः । ६ सङ्ग्राम- । ७ स्वपृष्ठारोहिणम् । ८ दुर्गायाः कालीदेव्याः । दुर्गस्येति द्व प्रतीतिमात्रम् । ९ बुद्धिमान् ।

भक्तो शुचिर्दर्शः प्रगल्भोऽव्यसनीक्षमी । ब्राह्मणः परमर्हो दूतः स्यात्प्रतिमानवान् ॥ ३ ॥ साकारो निःस्पृहो बाग्मी नानाशास्त्रविचक्षणः । परचित्तावगन्ता च राज्ञो दूतः स इष्यते ॥ ४ ॥ नियोगिभिर्विना राज्यं नास्ति भूपे हि केवले । तस्मादमी विघातव्या रक्षितव्याः प्रयत्नतः ॥ ५ ॥

धनाध्यक्षप्रशंसनम् ।

प्रवीणो वाक्पटुर्धीमान्स्वामिमक्तश्च नित्यदाः । अलुब्धः सत्यवादी च भाण्डायारी स इष्यते ॥ १ ॥

लेखकप्रशंसनम् ।

सकृदुक्तगृहीतार्थो लघुहस्तो जितेन्द्रियः । शब्दशास्त्रपरिज्ञाता एष लेखक इष्यते ॥ १ ॥

प्रतिहारीप्रशंसनम् ।

इक्षिताकारतत्त्वज्ञो बलवान्प्रियदर्शनः । समयज्ञः स्वामिमक्तः प्रतीहारी स इष्यते ॥ १ ॥

सूपकारप्रशंसनम् ।

पुत्रपौत्रगुणोपेतः शास्त्रज्ञो मृष्टपाचकः । श्वरश्च कठिनश्चैव सूपकारः स इष्यते ॥ १ ॥

चारप्रशंसनम् ।

भवेत्स्वपरराष्ट्राणां कार्याकार्यावलोकने । चारश्चक्षुर्महीमर्तुर्धैर्यस्य नास्त्यन्व एवं सः ॥ १ ॥

अन्तःपुरनियोजनम् ।

काणाः कुञ्जाश्च षण्ढाश्च तथा वृद्धाश्च पङ्गवः । ऐते चान्तःपुरे नित्यं नियोक्तव्याः क्षमाश्रुता ॥ १ ॥

घनितावर्णनम् ।

पक्वान्निमिव राजेन्द्र सर्वसाधारणाः स्त्रियः । परोक्षे च समक्षे च रक्षितव्याः प्रयत्नतः ॥ १ ॥
सूक्ष्मेभ्योऽपि प्रसङ्गेभ्यो रक्ष्या नार्यो हि सर्वदा । द्वयोर्हि कुलयोः शोकमावहेयुररक्षिताः ॥ २ ॥

महिषीनिर्देशः ।

महिष्या हृष्टया मान्यं गृहकार्येषु दक्षया । सुसंस्कृतोपस्कारया व्यये चामुक्तहस्तया ॥ १ ॥

भृत्यनिर्देशः ।

बहुनामप्यसाराणां समुदायो हि दारुणः । राज्ञा भृत्याः प्रकर्तव्यास्ते हि सर्वक्रियाक्षमाः ॥ १ ॥
तृणैरावेष्टयते रज्जुस्तया नागो हि बध्यते । एव ज्ञात्वा नेन्द्रेण भृत्याः कार्या विचक्षणाः ॥ २ ॥ न विना पार्थिवो मर्त्यैर्न भृत्याः पार्थिवं विना । तेषां च व्यवहारोऽयं परस्परनिबन्धनः ॥ ३ ॥ श्रुत्यैर्विना स्वयं राजा लोकानुप्रहकार्यपि । मयूखैरिव दीर्घांशुस्तेजस्यपि न शोभते ॥ ४ ॥ अरैः संधार्यते नैभिर्नामौ चाराः प्रतिष्ठिताः । स्वामिसेवकयोरेवं वृत्तिचक्रं प्रवर्तते ॥ ५ ॥ शिरसा विधृता नित्यं तथा स्नेहेन पालिताः । केशा अपि विरज्यन्ते निःस्नेहाः किं न सेवकाः ॥ ६ ॥ ताडितोऽपि दुरुक्तोऽपि दण्डितोऽपि-

१ स्वमयं निरीक्ष्य घक्ता स्वयं हनुमदादिवत्कार्यान्तरसाधकश्च । २ दूतैः । ३ धनाध्यक्षः । ४ वृद्धाङ्गः । ५ राज्ञा । ६ पितुः पत्न्युश्च । ७ हस्ती । ८ सूर्यः एव हि सायं निर्मयूखो न शोभत इति दृष्टचरम् । ९ वृद्धविशेषैः । १० मध्यभागः । ११ व्यवहाररूपरयचक्रम् । १२ प्रेम्णा तैलेन च ।

महीभुजा । न चिन्तयति यः पापं स मृत्योऽर्हो महीभुजाम् ॥ ७ ॥ योऽनादृतः समम्येति द्वारे
तिष्ठति सर्वदा । पृष्ठः सत्यं मितं वृत्ते स मृत्योऽर्हो महीभुजाम् ॥ ८ ॥ अनादिष्टोऽपि भूपस्य
दृष्ट्वा हानिकरं च यः । यतते तस्य नाशाय स मृत्योऽर्हो महीभुजाम् ॥ ९ ॥ न क्षुधा
पीड्यते यस्तु निद्रया न कदाचन । न च शीतातपायैश्च स मृत्योऽर्हो महीभुजाम्
॥ १० ॥ श्रुत्वा सङ्ग्रामिकीं वार्तां भविष्या स्वामिनं प्रति । प्रसन्नास्यो भवेद्यस्तु स मृत्योऽर्हो
महीभुजाम् ॥ ११ ॥ सीमा वृद्धिं समायाति शुक्लपक्ष इवोदुराद । नियोगसंस्थिते यस्मिन्स
मृत्योऽर्हो महीभुजाम् ॥ १२ ॥ सीमा सकोचमायाति बहौ चर्म इवाहितम् । स्थिते यस्मिन्स तु
त्याज्यो मृत्यो राज्यं समिच्छता ॥ १३ ॥ स्वाम्यादिष्टस्तु यो मृत्युः समं विषममेव च । मम्यते न स
सन्धार्यो भूभुजा मूर्तिमिच्छता ॥ १४ ॥ स्वाम्यादेशात्सुमृत्यस्य न भीः सजायते कश्चित् । प्रविशे-
न्मुखमार्गं दुस्तरं वा महार्णवम् ॥ १५ ॥ सालसं मुखरं क्रूरं स्तब्धं व्यसनिनं शठम् । असतुष्टममर्तं
च त्यजेद्भृत्यं नराधिपः ॥ १६ ॥ स्वाम्युक्ते यो न यतते स मृत्यो भूत्यपाशकः । तज्जीवनमपि व्यर्थं-
मजागलकुचाविव ॥ १७ ॥ द्विजाश्चापि न गच्छन्ति यां गतिं नैव योगिनः । स्वाम्यर्थं सत्यजन्प्राणां-
स्तां गतिं याति सेवकः ॥ १८ ॥ राजा तुष्टोऽपि मृत्यानां मानमात्रं प्रयच्छति । तेऽपि समानमा-
त्रेण प्राणैः प्रत्युपकुर्वते ॥ १९ ॥ सारासारपरिच्छेत्ता स्वामी मृत्यस्य दुर्लभः । अनुकूलः शुचिर्दक्षः प्रमो-
दयितो हि दुर्लभः ॥ २० ॥

स्नानवर्णनम् ।

स्नानं नाम मनःप्रसादनं दुःस्वप्नविध्वंसनं शौचस्यायतनं मलापहरणं सङ्गर्धनं तेजसः । रूपो-
द्घोतकरं नैदप्रशमनं कामाग्निसदीपनं नारीणां च मनोहरं श्रमहरं स्नाने दशैते गुणाः ॥ १ ॥

ताम्बूलगुणनिर्देशः ।

ताम्बूलं मुखरोगनाशि निपुणं संवर्धनं तेजसो नित्यं जाठरवद्विद्विजननं दुर्गन्धदोषापहम् । वक्त्रा-
लङ्कारणं प्रहर्षजननं विद्वन्तृपात्रे रणे कामस्यायतनं समुद्भवकरं लक्ष्म्याः सुखस्यास्पदम् ॥ १ ॥

आयुधवर्णनम् ।

दृष्टाधिनीतशस्त्राणां भयकृद्वन्धुसनिभम् । राजधाराणमौर्जस्य रक्षोविधुद्गहापहम् ॥ १ ॥

आतपत्रनिर्देशनम् ।

वर्षानिलरजोघर्महिमादीनां निवारणम् । राज्यलक्ष्म्या गृहं धन्यं चक्षुष्यं छत्रधारणम् ॥ १ ॥

चामरम् ।

चामरं श्रीकरं दिव्यं राज्यशोभाकरं परम् । निषेवितुमिव स्वच्छं यशः समुपतिष्ठते ॥ १ ॥

सिंहासनप्रशंसनम् ।

सिंहासनं सुखैश्वर्यकरं लोकानुरजनम् । यत्रामीनः सुराधीशपदम्भूषयते वृषः ॥ १ ॥

१ सम्पदम् । २ भयम् । ३ सर्पसम्बन्धि । ४ कृत्स्नतः किङ्करः । ५ रोग- । ६ बुध्वा- ।
७ समुन्नतिकारकम् । ८ तेजसो विक्रमस्य च वर्धकम् ।

चन्दनलेपप्रशंसनम् ।

पापालक्ष्मीप्रशमनं चन्दनचन्दनलेपनम् । कस्तुरीकेसराम्यां तत्प्रमोदयति निर्भरम् ॥ १ ॥

मालामशंसनम् ।

उल्लसत्सौरभैः पुष्पैर्विभ्रन्मालां सुगुम्फिताम् । पर्यन्तस्थायिनोऽप्यन्यानामोदयति भूपतिः ॥ १ ॥
गुणैर्वाऽऽत्मयशोबीजाङ्कुरैरिव सुमैर्वृताम् । विभ्रन्मालां महीजानिः परिमोदयते न कम् ॥ २ ॥

राजप्रयाणवर्णनम् ।

अग्रे यान्ति पथां विशोधनपराः केचिच्च केचिज्जनाः कूपादेः खनने च निर्मितिविधौ दक्षा महोत्सा-
हिनः । भूपे गच्छति पृष्ठतः कतिपये धावन्ति पार्श्वोभये नागेन्द्रांश्च रथास्तथैव तुरगांश्चारुह्य केचित्समम् ॥ १ ॥
धित्तधित्तमितिप्रघोषणपरः सूचैस्तदीयानको धीरेन्द्रोदयसिंह याति भवति स्थाने पुरो भाव्यते ।
श्रीमांस्तोमरवंशभूषणमणे चन्द्रोऽयमित्यास्थया स्वत्कीर्तिः परितः स्फुरन्त्यपि न येनामानि धित्तं यतः
॥ २ ॥ धौजी चारुगतिः शशाङ्कधवलं छत्रं प्रिया पृष्ठतः प्रोत्तुङ्गस्तनमण्डला विजयिनो भृत्याः पुरः
पञ्चषाः । ताम्बूलं मधुरं सखा सुचतुरः संपद्यते चैतपथि प्राहुस्तत्कटकप्रयाणमितरत्राणप्रयाणं बुधाः ॥ ३ ॥

उपवनप्रशंसनम् ।

नवं वयो हारि वपुर्वराङ्गनाः सखा कलावित्कलवल्लकीस्वनः । घनं हि सर्वं विफलं सुखैषिणो विना
बिहारोपवनानि भूपतेः ॥ १ ॥ पुंसां सर्वैर्मुल्लैकसाधनफलाः सौन्दर्यगर्वोद्धुरात्रीडालोलविलासिनीजन-
मनःस्फीतप्रमोदावहाः । शुक्लद्रुमविनिद्रपङ्कजमरस्फारोल्लसदीर्घिकायुक्ताः सन्ति गृहेषु यस्य विपुलरामाः
स पृथ्वीपतिः ॥ २ ॥

तर्कप्रशंसनम् ।

बहुभिर्बत किं जातैः पुत्रैर्धर्मार्थवर्जितैः । धरमेकः पथि तस्यैव विश्रमते जनः ॥ १ ॥ दशकूप-
समा वापी दशवापीसमो ह्रदः । दशह्रदसमः पुत्रो दशपुत्रसमो हुमः ॥ २ ॥

हितोक्तिनिदर्शनम् ।

सुलभाः पुरुषाः पुञ्जस्तततं प्रियवादिनः । अमियस्य च पथ्यस्य वक्ता श्रोता च दुर्लभाः ॥ १ ॥
यः बुलाभिजनाचारैरतिशुद्धः प्रतापवान् । धार्मिको नीतिकुशलः स स्वामी युज्यते सुवि ॥ २ ॥ प्रजां
संरक्षति नृपः सा वर्धयति पार्थिवम् । वर्धनाद्रक्षण श्रेयस्तन्नाशेऽन्यत्सदप्यसत् ॥ ३ ॥ आत्मानं प्रथमं
राजा विनयेनोपपादयेत् । ततोऽमात्यास्ततो भृत्यास्ततः पुत्रास्ततः प्रजाः ॥ ४ ॥ रात्रिं धर्मिणि
धर्मिष्ठाः पापे पापाः समे समाः । लोकास्तमनुवर्तन्ते यथा राजा तथा प्रजाः ॥ ५ ॥ नृपाणां च
नराणां च केवलं तुल्यमार्तता । आधिक्यं तु क्षमा धैर्यमात्रा दानं पराक्रमः ॥ ६ ॥ प्रजां न रजये-
द्यस्तु राजा रक्षादिभिर्गुणैः । अजागलस्तनस्येव तस्य जन्म निरर्थकम् ॥ ७ ॥ अजापिब प्रजां हन्याद्यो
मोहात्पृथिवीपतिः । तस्यैका जायते तृतिर्द्वितीया न कथंचन ॥ ८ ॥ प्रजापीडनसतापात्समुद्भूतो
हताशनः । राज्ञः कुलं श्रियं प्राणाज्जादयन् विनिवर्तते ॥ ९ ॥ यथा बीजाङ्कुरः सूक्ष्मः प्रयत्नेनाभि-

वर्धितः । फलप्रदो मवेत्काले तद्वल्लोकाः सुरक्षिताः ॥ १० ॥ निजवर्षाहितशेष्टा बहुमत्तजनान्विताः
सुकाला इव जायन्ते प्रजापुण्येन भूयतः ॥ ११ ॥ यदि न स्यान्नरपतिः सम्यक्कैतौ ततः
प्रजा । अकर्णधारा जलधौ विप्रवेतेह नौरिव ॥ १२ ॥ प्रकृतिः स्वामिनं त्यक्त्वा समृद्धापि न
जीवति । अपि धन्वन्तरिवैद्यः किं करोति गतायुषि ॥ १३ ॥ नरेशे जीवलोकोऽयं निमीलति
निमीलति । उदेत्युदीयमाने च रवाविव सरोरुहम् ॥ १४ ॥ हिरण्यधान्यरत्नानि गजेन्द्राश्चापि
वाजिनः । तथान्यदपि यत्किञ्चित्प्रजाम्यः स्यान्महीपतेः ॥ १५ ॥ राजा जानपदान्सर्वान्मोदयेता-
खिलात्मना । तेऽपि सम्मोदयेरस्तं प्राणैरपि धनैरपि ॥ १६ ॥ मा तात साहस कार्षीर्बिमर्षैर्गवमागतः ।
स्वगोत्राप्यपि भाराय भवन्ति हि विपर्यये ॥ १७ ॥ मा त्व तात बले स्थित्वा बाधित्वा दुर्बलं
जनम् । नहि दुर्बलदग्धानां काले किञ्चित्प्ररोहति ॥ १८ ॥ यानि मिथ्याभिभूतानां पतन्त्य-
श्रुणि रोदताम् । तानि संतापकान्त्रन्ति सपुत्रपशुबान्धवान् ॥ १९ ॥ मा तात संपदामप्रमारु-
ढोऽस्मीति विश्वसीः । दूरारोहपरिश्रमविनिपातो हि दारुणः ॥ २० ॥ कित्वा य प्रशंसन्ति
यं प्रशंसन्ति चारुणाः । यं प्रशंसन्ति बन्धव्यः स पार्थ पुरुषार्थम् ॥ २१ ॥ राजानो यं
प्रशंसन्ति यं प्रशंसन्ति वै द्विजाः । साधवो यं प्रशंसन्ति स पार्थ पुरुषोत्तमः ॥ २२ ॥ प्रज्ञा-
गुप्तशरीरस्य किं कारिष्यन्ति सहताः । गृहीतहस्तच्छत्रस्य वारिधारा इवारयः ॥ २३ ॥ कोऽत्रे-
त्यहमिति नृयात्सम्यगादेशयेति च । आज्ञामवितैश्च कुर्याद्यथाशक्ति महीपतेः ॥ २४ ॥ अल्पे-
च्छुधृतिमान्प्राज्ञश्चायेवानुगतः सदा । आदिष्टो न विकल्पेत स राजवसतिं वसेत् ॥ २५ ॥
अप्राप्तकालं वचनं बृहस्पतिरपि ब्रुवन् । प्राप्नुयाद् बुद्धवज्ज्ञानमपमानं च शाश्वतम् ॥ २६ ॥
किं भक्तेनासमर्थेन किं शक्तेनापकारिणा । भक्त शक्तं च मा राजन्नावज्ञोऽतु त्वमर्हसि ॥ २७ ॥
जनं जनपदा नित्यमर्चयन्ति नृपार्चितम् । नृपेणावमतो यस्तु स सर्वैरवमन्यते ॥ २८ ॥
नानिवेद्यं प्रकुर्वीत मर्तुः किञ्चिदपि स्वयम् । कार्यमाप्तप्रतीकारादन्यत्र जेगतीपतेः ॥ २९ ॥
अतिव्ययोऽनवेक्षा च तथार्जनमधर्मतः । मोक्षाय दूरसंस्थानं कोषव्यसनमुच्यते ॥ ३० ॥ क्षिप्रमा-
यमनालोच्य व्यर्थानश्च स्वावाञ्छया । परिक्षीयत एवासौ धनो वैश्रवणोपमः ॥ ३१ ॥ यो यत्र
कुशलः कार्यं तं तत्र विनिधोजयेत् । कर्मस्वदृष्टकर्मा यः शास्त्रज्ञोऽपि विमुह्यति ॥ ३२ ॥ एकं
हन्यान् वा हन्यादिप्रसक्तो धनुष्मता । बुद्धिबुद्धिमता युक्ता हन्ति राष्ट्र सनायकम् ॥ ३३ ॥ न
तच्छत्रैर्न नागेन्द्रैर्न हयैर्न च पत्तिभिः । कार्यं संसिद्धिमयेति यथा बुद्ध्या प्रसाधितम् ॥ ३४ ॥ दुर्योधनः
समर्थोऽपि दुर्मेन्त्री प्रलय गतः । राज्यमेकश्चकारोच्चैः सुमन्त्री चन्द्रगुप्तः ॥ ३५ ॥ अक्षुण्वन्नपि
बोद्धव्यो मन्त्रिभिः पृथिवीपतिः । यथा स्वदोषनाशाय विदुरेणाम्बिकासुतः ॥ ३६ ॥ न्यायासनं
मविष्टाय पक्षपाते न पथताम् । पथमानो हि तं मोहात् सर्वथा परिहीयते ॥ ३७ ॥ समा वा न
प्रवेष्टव्या वक्तव्यं वा समञ्जसम् । अनुबन्धिब्रुवन्वापि नरो भवति कित्त्विवी ॥ ३८ ॥ तस्मात्सम्यः
समा मत्वा रागद्वेषविवर्जितः । वचस्तथाविधं नृयाद्यथा न नरकं व्रजेत् ॥ ३९ ॥ माता पिता

१ नायकः, सदाचारप्रवर्तक इति यावत् । २ भाग्यस्य प्रजाया वेति शेषः । ३ अपरा-
धमन्तरैव पीडितानाम् । ४ रुदतामिति तु सुवचम् । रोदशब्दात् किपि ततस्तस्य धातुत्वे शतेति
समाधिः । ५ विष्णुरूपः । ६ सत्याम् । अनवज्ञातामिति भावः । ७ लाभम् । ८ अपव्ययं कुर्वाणः ।
९ कुबेरसमः । १० सम्पादितम् ।

गुरुर्भाता, भार्या पुत्रः पुरोहितः । नादण्डग्रो नाम राज्ञोऽस्ति स्वधर्मे यो न तिष्ठति ॥ ४० ॥ वि-
शोधयेन्महीपालो मन्त्रिशालामशेषतः । अयुक्तो नार्हति स्थातुमस्यां मन्त्ररहस्यवित् ॥ ४१ ॥
वृद्धार्णो मिथ्यते मन्त्रश्चतुःकर्णः स्थिरो भवेत् । द्विकर्णस्य तु मन्त्रस्य ब्रह्माप्यन्त न गच्छति ॥ ४२ ॥
त्रिविधाः पुरुषा राजन्तुत्तमाधममध्यमाः । नियोजयेत्तथैवैतां त्रिविधेष्वपि कर्मसु ॥ ४३ ॥ तुल्यार्थं
तुल्यसामर्थ्यं सर्वज्ञं व्यवसायिनम् । अर्धराज्यहरं भृत्यं यो न हन्यात्स हन्यते ॥ ४४ ॥ निर्विशेषो
यदा राजा सम भृत्येषु तिष्ठति । तत्रोद्यमसमर्थानामुत्साहः परिहीयते ॥ ४५ ॥ प्रसादो निष्फलो
यस्य यस्य क्रोधो निरर्थकः । न तं राजानमिच्छन्ति षण्ढ पतिमिवाहना ॥ ४६ ॥ अविवेकिनि
भूपाले नश्यन्ति गुणिनां गुणाः । प्रभासरसिके कान्ते यथा साध्याः स्तनोन्नतिः ॥ ४७ ॥ न कश्चि-
च्चण्डकोपानामात्मीयो नाम भूधृताम् । होतारमपि जुह्वन्त दहत्येव हृताशनः ॥ ४८ ॥ चक्रं सेव्यं
नृपः सेव्यो न सेव्यः केवलो नृपः । पश्य चक्रस्य माहात्म्यं मृत्पिण्डः पात्रतां गतः ॥ ४९ ॥ यस्मि-
न्नेवाधिकं चक्षुरारोपयति पार्थिवः । कुलीनो वाकुलीनो वा स श्रियो भाजनं भवेत् ॥ ५० ॥ राज्ञि
मातारि देव्यां च कुमारे मुख्यमन्त्रिणि । पुरोहिते प्रतीहारे समं वर्तेत राजवत् ॥ ५१ ॥ पानमक्षा-
स्तथा नार्यो मृगया गीतवादिते । एतानि युक्त्या सेवेत प्रसङ्गो ह्यत्र दोषवान् ॥ ५२ ॥ आयाचतु-
र्थमागेन व्ययकर्म प्रवर्तयेत् । प्रभूततैलदीपो हि चिरं भद्राणि पश्यति ॥ ५३ ॥ कर्मणा मनसा
वाचा चक्षुषापि चतुर्विधम् । प्रसादयति लोकं यस्त लोको नु प्रसीदति ॥ ५४ ॥ समोजनं सक-
थनं सप्रदोऽथ समागमः । ज्ञातिभिः सह कार्याणि न विरोधः कदाचन ॥ ५५ ॥ शृद्धोः
परिभर्षो नित्यं चैर तीक्ष्णस्यै नित्यशः । उत्सृज्य तद्व्य तस्मान्मध्या वृत्तिं समाश्रयेत् ॥ ५६ ॥
अबुद्धिमाश्रितानां च क्षन्तव्यमपराधिनाम् । नहि सर्वत्र पाण्डित्यं सुलभं पुरुषे कचिद्
॥ ५७ ॥ किमर्थं साध्यं महता सिद्धिमेति लघीयसाम् । प्रदीपो भूमिगेहान्तर्ध्वान्तं हन्ति
न भानुमान् ॥ ५८ ॥ अराधयुचितं कार्यमातिथ्यं गृहमागते । छेतुमप्यागते च्छार्या
नोपसहरते द्रुमः ॥ ५९ ॥ अर्गाघट्टदया भूपाः कूपा इव दुरासदाः । घटका गुणिनो नो चेत्कथं
लभ्येत जीवेनम् ॥ ६० ॥ कथं नाम न सेव्यन्ते यत्नतः परमेश्वराः । अचिरेणैव ये लुष्टाः पुरयन्ति
मनोरथान् ॥ ६१ ॥ भोगिर्नैः कञ्चुकौसक्ताः क्रूराः कुटिलगामिनः । सुदुष्टा मन्त्रसाध्याश्च राजानः
पञ्चगा इव ॥ ६२ ॥ अकस्माद्वेष्टि यो मत्तमाजन्मपरिसेवितम् । नैव व्यजने रुचिरस्य त्याज्यो नृप
इवातुरः ॥ ६३ ॥ सुगन्धं केतकीपुष्पं कण्टकैः परिवेष्टितम् । यथा पुष्पं तथा राजा दुर्जनैः परि-
वेष्टितः ॥ ६४ ॥ असत्प्रलापः पारुष्यं पैशुन्यमनृतं तथा । चत्वारि वाचा राजेन्द्र न जल्पेनैव
चिन्तयेत् ॥ ६५ ॥ प्राज्ञे नियोज्यमाने तु सन्ति राज्ञस्त्रयो गुणाः । यशः स्वर्गनिवासश्च विपुलश्च

१ मन्त्रिभिन्नस्वतृतीयः सिद्धः पूर्वसकश्चिन्मन्त्रितमर्थप्रवधारयेदिति मन्त्रणावसरे प्रबन्धः
कार्यः यदि तु मन्त्री स्वयमेव वा राजा रहसि मन्त्रयन्निजं मनसाऽवधारयेत् पुनः प्रकाशये-
त्तस्य समन्वोऽतीव सुरक्षितो भवतीति भावः । २ क्षीयते । ३ प्रसाधयतीति पाठान्तरेऽपि अल-
ङ्करोति, कृतार्थयतीति भावः । ४ अतिशान्तस्य स्वामिनः । ५ उग्रस्वभावस्य । ६ अज्ञानि-
नाम् । ७ यन्महतामप्यसाध्यं तल्लघुतरोऽपि कदाचित्कर्तुं शक्यते । इत्यस्यैवार्थस्य परार्थेन सम-
थनम् । ८ अज्ञेयचेष्टिनरतात् । ९ कार्यसाधकाः, कलशाश्च । १० उन्मादादिशुण्ययुक्ताः, रज्जु-
युक्ताश्च । ११ उपयोगावहं द्रव्यं, जलं च । १२ त्रिकासिनः, फणिनश्च । १३ कवचिनः,
तद्विशेषवन्तश्च । १४ प्रसादनोपायेन प्रसाधाः गारुडमन्त्रेण निरोध्यवेगाश्च । १५ व्यञ्जने शृद्धे
भोज्ये च यस्य रुचिर्नैवत्यन्वयः ।

'धनागमः ॥ ६६ ॥ मूर्खे नियोज्यमाने तु त्रयो दोषा महीपतेः । अयश्चाथैर्नाशश्च नरके गमनं तथा ॥ ६७ ॥ इदमेव नरेन्द्राणां स्वर्गद्वारमनर्गलम् । यदात्मनः प्रतिज्ञा च प्रजा च परिपाल्यते ॥ ६८ ॥ मन्त्रो योष इवाधीरः सर्वोद्भिः सवृत्तरपि । चिर न सहते स्थातु परेभ्यो मेदशङ्कया ॥ ६९ ॥ आत्मोदयः परलानिर्द्वय नीतिरितीयती । तदूरोक्त्य कृतिमिर्वाचस्पत्य प्रतापते ॥ ७० ॥ तृप्तियोगः परेणापि महिम्ना न महात्मनान् । पूर्णश्चन्द्रोदयाकाङ्क्षी दृष्टान्तोऽत्र महार्णवः ॥ ७१ ॥ बुद्धिशिखः प्रकृत्यज्ञो घनसद्वतकञ्चुकः । चारेक्षणो दूतमुखः पुरुषः कोऽपि पार्थिवः ॥ ७२ ॥ तेजः क्षमा वा नैकान्त कालज्ञस्य महीपतेः । नैकमोजः प्रसादो वा रसभावविदः कवेः ॥ ७३ ॥ कृतापचारोऽपि परैरनाविष्कृतविक्रियः । असाध्यः कुरुते कोपं प्राप्ते काले गदो यथा ॥ ७४ ॥ मृदुव्यवहितं तेजो भोक्तुमर्थान्प्रकल्पते । प्रदीपः स्नेहमादत्ते दशयाभ्यन्तरस्थया ॥ ७५ ॥ नालम्बते दैष्टिकता न निषीदति पौरुषे । शब्दाथौ सत्कविरेव द्वय विद्वानपेक्षते ॥ ७६ ॥ षड्गुणैः शक्त्यस्तिस्रः सिद्धयश्चोदयास्त्रयः । ग्रन्थानधीत्य व्याकर्तुमिति दुर्मेघसोऽप्यलम् ॥ ७७ ॥ सर्वकार्यशरीरेषु मुक्त्वाऽङ्गस्कन्धपञ्चकम् । सौगतानामिवात्मान्यो नास्ति मन्त्रो महीश्रताम् ॥ ७८ ॥ सखा गरीयाञ्छुश्च कृत्रिमस्तौ हि कार्यतः । स्याताममित्रौ मित्रे च सहजप्राकृतावपि ॥ ७९ ॥ उपकर्त्रोऽरिणा सन्धिर्न मित्रेणापकारिणा । उपकारापकारी हि लब्धं लक्षणमेतयोः ॥ ८० ॥ स्थायिनोऽर्थे प्रवर्तन्ते भावाः सञ्चारिणो यथा । रसस्यैकस्य भूयांसस्तथा नेतुर्महीमृतः ॥ ८१ ॥ तन्त्रावापविदा योगैर्मण्डलान्यधितिष्ठता । सुनिग्रहा नरेन्द्रेण फणीन्द्रा इव शत्रवः ॥ ८२ ॥ करप्रचेयामुत्तुङ्गः प्रमुशक्तिं प्रतीयसीम् । प्रज्ञाबलबृहन्मूलफलत्युत्साहपादपः ॥ ८३ ॥ स दोषः सचिवस्यैव यदसत्कुरुते नृपः । याति यन्तुः प्रमादेन गजो व्यालत्ववाच्यताम् ॥ ८४ ॥ न सर्पस्य मुखे रक्त न दृष्टस्य कलेबरे । न प्रजासु न भूपाले धन दुरधिकारिणि ॥ ८५ ॥ यद्यपि क्षितिपालानामाज्ञा सर्वत्रगा स्वयम् । तथापि शास्त्रदीपेन चरत्येव मतिः सताम् ॥ ८६ ॥ असाध्यमन्यथा दोष परिच्छिद्य शरीरिणाम् । यथा वैद्यस्तथा राजा शस्त्रपाणिर्विषह्वति ॥ ८७ ॥ जातमात्र न यः शत्रुं व्याधि वा प्रशम नयेत् । अतिपुष्टाङ्गयुक्तोऽपि स पश्चात्तेन हन्यते ॥ ८८ ॥ पातकानां समस्तानां द्वे परे तात पातके । एक दुःसचिवो राजा द्वितीय च तदाश्रयः ॥ ८९ ॥ राजा सम्पत्तिहीनोऽपि सेव्यः सेव्यगुणाश्रयः । भवत्याजीवन तस्मात्फल कालान्तरादपि ॥ ९० ॥ स जयी धरमातङ्गः यस्य तस्यास्ति मेदिनी । कोशो यस्य सुदुर्धर्षो दुर्गस्तस्य सुदुर्जयः ॥ ९१ ॥ सुवर्णैः पट्टचेलैश्च शोभा स्याद्धारयोपिताम् । पराक्रमेण दानेन राजन्ते राजनन्दनाः ॥ ९२ ॥ यं यं नृपोऽनुरागेण समानयति संसदि । तस्य तस्योत्सारणाय यतन्ते राजबल्लभाः ॥ ९३ ॥ ब्राह्मणः क्षत्रियो बन्धु-

१ 'सहायाः साधनोपाया विभागो देशकालयोः । विपत्तेश्च प्रतीकारः सिद्धिः पञ्चाङ्ग इष्यते ॥' इत्युक्ताङ्गः । २ इत्येव कीर्तिरुल्लसति महता न भावना सम्पद्यते किंतु तद्वृद्धय एवोद्यतन्त इति भावः । ३ भगवत्यादयः प्रकृतयः । ४ प्रारब्धमात्रापेक्षित्वम् । ५ 'बन्धिर्ना विग्रहो यानमासनं द्वैधमाश्रयः । षड्गुणाः शक्त्यस्तिस्रः प्रभावोत्साहमन्वजाः ॥' इत्युक्त्या स्तथादयः षड्गुणाः, प्रभावोत्साहमन्वजाः शक्तयः, उदयवृद्धिक्षयावस्थानान्युदया इत्युक्तम् । ६ सर्वाणि कार्याणि शरीराणीव तत्र अङ्गानि स्कन्धा इव तेषां पञ्चकम् । सौगता बोद्धाः । तत्र 'सहायः साधनोपाया विभागो देशकालयोः । विपत्तेश्च प्रतीकारः सिद्धिः पञ्चाङ्गमिष्यते ॥' इति कामन्दकोक्तान्यङ्गानि, सौगतानां तु रूपवेदनाविज्ञानसन्तानसञ्ज्ञानसंस्काराः पञ्च स्कन्धाः । ७ शत्रुमित्रयोः ।

नधिकारे प्रशस्यते । बाह्यः सिद्धमर्थं कृच्छ्रेणापि न यच्छति ॥ ९४ ॥ नियुक्तः क्षत्रियो ब्रह्मेच्छं दर्शयते ध्रुवम् । सर्वस्वं प्रसते बन्धुराक्रम्य ज्ञातिमावतः ॥ ९५ ॥ अपराधेऽपि निःशङ्को निवोगी चिरसेवकः । स्वस्वामिनमवज्ञाय चरेच्च निरवग्रहः ॥ ९६ ॥ नव्यैर्वस्त्रादिभिर्मन्यः स्वकृत्यैरपि यो मवेत् । मद्यते कृतिभिः सोऽय पुरुषोत्तमतां गतः ॥ ९७ ॥ सतां सुदर्शनो भूत्वा द्विषां दुर्दर्शनो भवेत् । तत्राऽपीष्टाः प्रभावेण नत्वाकृत्यैव धीमताम् ॥ ९८ ॥ दुर्वर्णोऽपि महीयानस्यादुर्गैर्न यदि हीयते । सुवर्णोऽपि गुणैर्हीनो हीयते पिककह्वरः ॥ ९९ ॥ सत्यं ब्रूयात्प्रियं ब्रूयात्सत्यमप्यप्रियं तु न । विदुरो ह्यप्रियं सत्यं ब्रुवन्नाज्ञौ निराकृतः ॥ १०० ॥ प्रियं नित्यं ब्रुवाणो यः परेषामपि स प्रियः । संवृते हीनवर्णोऽपि कोकिलः प्रियकाकलिः ॥ १०१ ॥ चक्रं येन मृतं तत्र सौर्वर्ण्यमपि चेद्भवेत् । स्वर्चस्व तस्य नान्यस्य शालग्रामोऽत्र दर्शनम् ॥ १०२ ॥ नरत्वेवाऽनरत्वे वा समानत्वेऽपि सर्वथा । चक्रसम्पत्तिमासाद्य महीयते हि सर्वथा ॥ १०३ ॥ विना चक्रेण सम्मानो विधातुरपि न श्रुतः । शिलाऽपि विभ्रनी चक्रं महद्भिः परिपूज्यते ॥ १०४ ॥ स्वतन्त्रोऽपि नरो न्यायपारतन्त्र्यं बहेचरः । अपि तेजोनिधिः सायं प्रकाशं निहते स्वयम् ॥ १०५ ॥ शान्तः पूर्वं ततस्तेजो दध्यान्न स्यात्कृती यदि । तमसामविनाशे ब्रुधतते तेजसां निधिः ॥ १०६ ॥ अजुत्यं च परित्यज्य कलां दर्शयतोऽर्चना । द्विजराजोऽनृजत्वेन महेशेनापि मर्हते ॥ १०७ ॥ मृदुत्वं न सदा दध्यान्नोपलभ्यते सर्वदा । मृदुत्वेनार्हते चन्द्रो द्विजराजोऽपि नेतरः ॥ १०८ ॥ उग्रत्वं च मृदुत्वं च समयं वीक्ष्य संग्रहेत् । अन्वकारमसह्य नोग्रो भवति भ्रातृकरः ॥ १०९ ॥ न लोकं निर्देहेत्तीव्रं प्रतापोऽपि न हि स्थिरः । अपि तेजोनिधिर्हन्ते निस्तेजाः के पुनः परे ॥ ११० ॥ उपकर्ताधिकारस्थः स्वापराधं न मन्यते । उपकारं च जीकृत्य सर्वमेवावलुम्पति ॥ १११ ॥ आज्ञामङ्गकपानराजा न क्षाम्येत्स्वमुत्तानपि । विशेषः कोऽनुरागस्य राजचित्तगतस्य च ॥ ११२ ॥ तस्करेभ्यो नियुक्तेभ्यः शत्रुभ्यो नृपबलमात्रं । नृपतिर्निजलोमाच्च प्रजा रक्षेत्पितृव हि ॥ ११३ ॥ भोगस्य भाजनं राजा न राजा कार्यमाजनम् । राजकार्यपरिष्वंसान्मन्त्री दोषेण लिप्यते ॥ ११४ ॥ वरं प्राणपरित्यागः शिरसो वापि कर्तनम् । न तु स्वामिपदावातिपातकेच्छोरुपेक्षणम् ॥ ११५ ॥ विषदिग्धस्य मत्तस्य दन्तस्य चलितस्य च । अमात्यस्य च दुष्टस्य मूलादुद्धरणं सुखम् ॥ ११६ ॥ यः कुर्यात्सचिवायत्तां श्रियं तद्वयसने सति । सोऽन्धवज्रगतीपालः सीदेत्संचारकैर्धिना ॥ ११७ ॥ सदामात्यो न सिद्धः स्यात्समृद्धः सर्व एव हि । सिद्धानामयमादेशः ऋद्धिश्चित्तविकारिणी ॥ ११८ ॥ मूर्खेभ्यस्त्याग्यरित्यज्य नागन्तुमिति मानयेत् । नातः परतरो दोषो राज्यमेदं करो यतः ॥ ११९ ॥ मन्त्रबीजमिदं गुप्तं रक्षणीयं यथा तथा । मनागपि न मिथेत् तद्विन्नं न भरोहति ॥ १२० ॥ मन्त्रिणा मृषिबीपालचित्तं विचरितं क्वचित् । बलयं स्फटिकस्येव को हि संवातुमीश्वरः ॥ १२१ ॥ वज्रं च राजतेजश्च द्वयमेवातिमीयम् । एकमेकत्र पतति पतत्यन्यत्समन्ततः ॥ १२२ ॥ मृतः प्राप्नोति वा स्वर्गं शत्रुं हत्वा सुखानि वा । उभावपि हि शूराणां गुणावेतौ सुदुर्लभौ ॥ १२३ ॥ यत्रायुद्धे ध्रुवं मृत्युर्युद्धे जीवितसं-

१ कहः काकः । २ पुर्वोधनेन । ३ असितवर्णत्वात् । ४ राज्याध्यधिकारः तदाकारं चिह्नं च । बाह्याण्युत्कृष्टवर्णत्वं, हेमरेखाभूत्वं च । ५ शालग्रामस्य हि चक्रस्वर्णकारसत्त्वे पूज्यत्वातिशयः । ६ निदर्शनम् । ७ चक्रं राज्यं शस्त्रविशेषश्च । ८ शालग्रामशिला । ९ राजा चन्द्रस्यैवाधिकारात् । पिबते । १० शेखरेण धार्यते । ११ पारम्पर्येण भृत्यत्वेन सम्पन्नमानात् ।

शयः । तमेव कालं युद्धस्य प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ १२४ ॥ अयुद्धे हि यदा पश्येन किंचिद्धितमा-
त्मनः । युष्मानस्तदा प्राज्ञो म्रियते रिपुणो सह ॥ १२५ ॥ जये च लभते लब्धौ मृते चापि सुरा-
ङ्गनाम् । क्षेणविध्वंसिनः कायाः का चिन्ता मरणे रणे ॥ १२६ ॥ पिता वा यदि वा भ्राता पुत्रो
वा यदि वा सुहृत् । प्राणच्छेदकरा राज्ञा हन्तव्या भूतिमिच्छता ॥ १२७ ॥ राज्यलोभाद्दंकारादिच्छतः
स्यामिन्ः पदम् । प्रायश्चित्तं तु तस्यैकं जीवोत्सर्गो न चापरम् ॥ १२८ ॥ आत्मनश्च परेषां च यः
समीक्ष्य बलाबलम् । अन्तरं नैव जानाति स तिरस्क्रियतेऽरिमिः ॥ १२९ ॥ राजा मत्तः शिशुश्चैव
प्रमादी धनगर्वितः । अप्राप्यमपि बाञ्छन्ति किं पुनर्लभ्यतेऽपि यत् ॥ १३० ॥ वर्णाकारप्रतिष्ठा-
नैर्नैव ब्रह्मविकारतः । अप्यूहन्ति मृगो धीरास्तस्माद्ब्रह्मसि मन्त्रयेत् ॥ १३१ ॥ आकारैरिङ्गितैर्गत्या चेष्टया
भाषणेन च । नेत्रवक्रविकाराम्यां ज्ञायतेऽन्तर्गत मनः ॥ १३२ ॥ पङ्कणो मिद्यते मन्त्रस्तथा प्राप्तश्च
वार्ताया । इत्यात्मना द्वितीयेन मन्त्रः कार्यो महीभृता ॥ १३३ ॥ मन्त्रमेदेऽपि ये दोषा भवन्ति
पृथिवीपतेः । न शक्यास्ते समाधातुमिति नीतिविदां मतम् ॥ १३४ ॥ न तथोत्थाप्यते प्रायश्चा प्राणि-
मिदंरुणा यथा । अल्पोपायान्महासिद्धिरेतन्मन्त्रफलं महत् ॥ १३५ ॥ विजेतुं प्रयतेतारीज युद्धेन
कदाचन । अनित्यो विजयो यस्माद्भयते युध्यमानयोः ॥ १३६ ॥ साक्षा दानेन मेदेन समस्तैरथवा
पृथक् । साधितुं प्रयतेतारीज युद्धेन कदाचन ॥ १३७ ॥ बलिना सह योद्धव्यमिति नास्ति निदर्श-
नम् । यद्युद्धं हस्तिना सार्धं नराणां मृत्युमावहेत् ॥ १३८ ॥ स मूर्खः कालमप्राप्य योऽपकर्तारि
वर्तते । कैलिर्वलवता सार्धं कीटप्रक्षोद्धमो यथा ॥ १३९ ॥ महत्पत्नेऽपुपायज्ञः सममेव भवेत्क्षमः ।
समुन्मूलयितुं वृक्षांस्तृणानीव नदीरयः ॥ १४० ॥ धान्यानां संप्रहो राजन्नुत्तमः सर्वसंप्रदात् । निक्षिप्त
हि मुखे रत्नं न क्रूर्यत्याणधारणम् ॥ १४१ ॥ यथा प्रमुक्तान्मानाद्युध्यन्ते भुवि मानवाः । न तथा
बहुभिर्देतैर्द्विगुणैरपि भूपते ॥ १४२ ॥ अविद्वानपि भूपालो विद्यावृद्धोपसेवया । परां श्रियमवा-
प्नोति जलासन्नतत्पर्यथा ॥ १४३ ॥ र्पानं स्त्री मृगया सूतमर्थदूषणमेव च । वाग्दण्डयोश्च पारुष्य
व्यसनानि महीमुजाम् ॥ १४४ ॥ शिष्टैरप्यविशेषज्ञ उग्रश्च कृतनायकः । त्यज्यते किं पुनर्नान्यैर्यश्चा-
प्यात्मम्भरिर्नरः ॥ १४५ ॥ सत्यं शौर्यं दया त्यागो वृपस्यैते महागुणाः । एभिर्मुक्तो महीपालः प्राप्नोति
खलु वाच्यताम् ॥ १४६ ॥ यो येन प्रतिबद्धः स्यात्सह तेनोदथी व्ययी । स विश्वस्तो नियो-
क्तव्यः प्राणेषु च धनेषु च ॥ १४७ ॥ धूर्तः स्त्री वा शिशुर्यस्य मन्त्रिणः स्युर्महीपतेः । अनीति-
पवनक्षितः कार्याम्बौ स निमज्जति ॥ १४८ ॥ हृषीकेशौ समौ यस्य शास्त्रार्थे प्रत्ययः सदा ।
नित्य भृत्यानपेक्षा च तस्य स्याद्धनदा धरा ॥ १४९ ॥ दाता क्षमी गुणग्राही स्वामी दुःखेन
लभ्यते । शुचिर्दक्षोऽनुरक्तश्च जाने भृत्योऽपि दुर्लभः ॥ १५० ॥ आह्वेषु च ये शूराः स्वाम्यर्थे त्यक्त-
जीविताः । मर्त्यमक्ताः कृतज्ञाश्च ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ १५१ ॥ कृतकृत्यस्य भृत्यस्य कृत नैव
प्रणाशयेत् । फलेन मनसा वाचा दृष्ट्या चैनं प्रहर्षयेत् ॥ १५२ ॥ कोपप्रसादवस्तुनि ये विचिन्वन्ति
सेवकाः । आरोहन्ति शनैः पश्चादुन्मत्तमपि पार्थिवम् ॥ १५३ ॥ विद्यावता महेच्छाना शिल्पविक्र-
मशालिनाम् । सेवावृत्तिविदा चैव नाशयः पार्थिव विना ॥ १५४ ॥ ये जालादिमहागर्वान्नेन्द्रा-

१ युद्धविधानं विना । २ यदि सर्वथा शत्रून्निहन्तु न शक्नोस्तदाऽपि प्रथमं शत्रून्वयासम्भवं
हृत्वेन न त्वन्ययेति भावः । ३ चेष्टाविशेषः । ४ पाषाणः । ५ कलहः । ६ वैरमिति यावत् । ६ कीटा
हि पक्षोद्गमेऽनले पतित्वा स्वयं नश्यन्तीति दृष्टचरम् । ७ ज्ञानज्येष्ठ- । ८ मदिरापानम् ।

नोपयान्ति च । तेषामामरणं मिक्षा प्रायश्चित्तं विनिर्मितम् ॥ १५५ ॥ ये च प्रहर्षुरात्मानो दुराराध्या
महीभुजः । प्रमादालस्यजाड्यानि ख्यापितानि निजानि तैः ॥ १५६ ॥ सर्पान्याघ्रान्नाजान्सिंहान्दृष्टो-
पायैर्वशीकृतान् । राजेति कियती मात्रा धीमतामप्रमादिनाम् ॥ १५७ ॥ राजानमेव सश्रित्य
विद्वान्याति परां गतिम् । विना मलयमन्यत्र चन्दनो न प्ररोहति ॥ १५८ ॥ धवलान्या-
तपत्राणि वाजिनश्च मनोरमाः । सदा मत्ताश्च नागेन्द्राः प्रसङ्गे सति भूपती ॥ १५९ ॥
सुवर्णपुष्पां पृथिवीं चिन्वन्ति पुरुषास्त्रयः । शूरश्च कृतविद्यश्च यश्च जानाति सेवितुम् ॥ १६० ॥ सा
सेवा या प्रमुहिता ग्राह्या वाक्यविशेषतः । आश्रयेत्पार्थिवं विद्वांस्तद्द्वारेणैव नान्यथा ॥ १६१ ॥ यो न
वेत्ति गुणान्यस्य न तं सेवेत पण्डितः । नहि तस्मात्फलं तस्य सुकृष्टादूषरादिव ॥ १६२ ॥ द्रव्यप्र-
कृतिहीनोऽपि सेव्यः सेव्यगुणान्वितः । भवत्याजीवनं तस्मात्फलं कालान्तरादपि ॥ १६३ ॥ अपि
स्थाणुवदासीनः शुष्यन्परिगतः क्षुधा । न त्वेवानात्मसंपन्नादृत्तिमीहेतुं पण्डितः ॥ १६४ ॥ सेवकः
स्वामिनं द्वेष्टि कृपणं परूषाक्षरम् । आत्मानं किं स न द्वेष्टि सेव्यासेव्यं न वेत्ति यः ॥ १६५ ॥
यमाश्रित्य न विश्रामं क्षुधार्ता यान्ति सेवकाः । सोऽर्कवन्तुपतिस्त्याग्यः सदा पुष्पफलोऽपि सन् ॥ १६६ ॥
जीवेति प्रह्वन्प्रोक्तः कृत्य कृत्यविचक्षणः । करोति निर्विकल्प यः स भवेद्राजवल्लभः ॥ १६७ ॥
प्रमुप्रसादजं वित्तं सुप्राप्ते यो नियोजयेत् । वस्त्राद्य विदधात्यङ्गे स भवेद्राजवल्लभः ॥ १६८ ॥ अन्तः-
पुरचरैः सार्धं यो मन्त्रं न समाचरेत् । न कलत्रैर्नरेन्द्रस्य स भवेद्राजवल्लभः ॥ १६९ ॥ सम्मतोऽहं
प्रभोर्नित्यमिति मत्वा व्यतिक्रमेत् । कृच्छ्रेष्वपि न मर्यादां स भवेद्राजवल्लभः ॥ १७० ॥ द्वेषिद्वेषपरो
नित्यमिष्टानामिष्टकर्मकृत । यो नरो नरनाथस्य स भवेद्राजवल्लभः ॥ १७१ ॥ धूर्तं यो यमदूताभं
हौलां हालाहलोपमम् । पश्येदारान्दृथाकारान्स भवेद्राजवल्लभः ॥ १७२ ॥ युद्धकालेऽप्रभो यः स्यात्सदा
पृष्ठानुगः पुरे । प्रभोर्द्वाराश्रितो हर्म्ये स भवेद्राजवल्लभः ॥ १७३ ॥ दुराराध्या हि राजानः पर्वता इव
सर्वदा । व्यालाकीर्णाः सुविषमाः कठिना दुःखसेविताः ॥ १७४ ॥ दुरारोह पदं राज्ञां सर्वलोकनम-
स्कृतम् । स्वल्पेनाप्यपचारेण ब्राह्मणमिव दुष्यति ॥ १७५ ॥ दुराराध्याः श्रियो राज्ञां दुरापा दुष्परि-
ग्रहाः । तिष्ठन्त्याप इवाधारे चिरमात्मनि सस्थिताः ॥ १७६ ॥ अनमिञ्चो गुणानां यो न श्रुत्यैरनुग-
म्यते । धनाढ्योऽपि कुलीनोऽपि क्रमायातोऽपि भूपतिः ॥ १७७ ॥ सव्यदक्षिणयोर्यत्र विशेषो नोप-
लभ्यते । कस्तत्र क्षणमप्यार्यो विद्यमानगतिर्वेत्सु ॥ १७८ ॥ काचे मणिमणौ काचो येषां बुद्धिः
प्रवर्तते । न तेषां सनिधौ श्रुत्यो नाममात्रोऽपि तिष्ठति ॥ १७९ ॥ यस्मिन्कृत्यं समावेश्य निर्विशङ्केन
चेतसा । आस्यते सेवकः सः स्यात्कलत्रमिव चापरम् ॥ १८० ॥ यः कृत्वा सुकृतं राज्ञो
दुष्करं हितमुत्तमम् । लज्जया वक्ति नो किञ्चित्तेन राजा सहायवान् ॥ १८१ ॥ कृतः सेवाविहीनानां
चामरोद्धूतसंपदः । उदण्डबलच्छत्रवाजिधारणवाहिनी ॥ १८२ ॥ अपि स्वल्पमसत्यं यः पुरो वदति
भूभुजाम् । देवानां च विनश्येत् स द्रुतं सुमहान्पि ॥ १८३ ॥ अकुलीनोऽपि मूर्खोऽपि भूपालं योऽत्र
सेवते । अपि सम्मानहीनोऽपि स सर्वत्रापि पूज्यते ॥ १८४ ॥ अपि कापुरुषो भीरुः स्याच्चेन्पतिसे-
वकः । यदाप्नोति फलं लोकात्तस्यांशमपि नो गुणी ॥ १८५ ॥ यत्सकाशात् लामः स्यात्केबलाः
स्युर्बिपत्तयः । स स्वामी दूरतस्याज्यो विशेषादनुजीविमिः ॥ १८६ ॥ फलहीनं नृप श्रुत्याः कुलीन-

१ योग्ये भाजने कृतज्ञत्वादिगुणशालिनि जने च । २ मदिराम् । ३ निवासस्थाने ।
४ अवस्थीयते ।

मपि चोन्नतम् । संत्यज्यान्यत्र गच्छन्ति शुष्क वृक्षमिषाण्डजाः ॥ १८७ ॥ भूपः कूप इवामाति-
 नेमज्जनसुखावहः । ददाति गुणसंवन्धाद्यथा पात्रानुरूपतः ॥ १८८ ॥ अपि समानसंयुक्ताः कुलीना
 भक्तितत्पराः । वृत्तिमङ्गलान्महीपालं त्यक्त्वा यान्ति सुसेवकाः ॥ १८९ ॥ कालातिक्रमण वृत्तेर्यो न
 कुर्वीत भूपतिः । कदाचित्तं न मुञ्चन्ति मत्सिता अपि सेवकाः ॥ १९० ॥ देशानामुपरि क्षमापा-
 आतुराणां चिकित्सकाः । वणिजो ग्राहकाणां च मूर्खाणामपि पण्डिताः ॥ १९१ ॥ प्रमादिनां तथा
 चौरां भिक्षुकां गृहमेधिनाम् । गणिंकाः कामुकानां च सर्वलोकस्य शिल्पिनः ॥ १९२ ॥ सामादिस-
 जितैः पाशैः प्रतीक्षन्ते दिवानिशम् । मुञ्चते च यथाशक्ति जलजाञ्जलजा यथा ॥ १९३ ॥ शनैः
 शनैश्च यो राज्यमुपभुङ्क्ते यथावलम् । रसायनमिव प्राज्ञः स पुष्टि परमां व्रजेत् ॥ १९४ ॥ विधिना
 मन्त्रयुक्तेन रूक्षाहि मथितापि च । प्रयच्छति फल भूमिररणीव हुताशनम् ॥ १९५ ॥ प्रजानां पालन
 शस्य स्वर्गकोशस्य वर्धनम् । पीडन धर्मेनाशाय पापायायशसे स्थितम् ॥ १९६ ॥ गोपालेन प्रजाधे-
 नोर्विचतुग्ध शनैः शनैः । पालनात्पोषणाद्वाह न्याय्या वृत्ति समाचरेत् ॥ १९७ ॥ फलार्थं नृपतिर्लो-
 कान्पालयेद्यत्नमास्थितः । दानमानादितोयेन मालाकारोऽङ्कुरानिव ॥ १९८ ॥ नृपदीपौ धर्मेस्नेहौ
 प्रजाम्भ्यः सहरन्मपि । अन्तरस्थैर्गुणैः शुभ्रैर्लस्यते नैव केनचित् ॥ १९९ ॥ यथा गौर्दुह्यते काले पाल्यते च
 तथा प्रजा । सिध्यते चीयते चैव लता पुष्पफलप्रदा ॥ २०० ॥ लोकानुग्रहकर्तारः प्रवर्धन्ते नरेभ्यः ।
 लोकानां सक्षयाच्चैव क्षय यान्ति न संशयः ॥ २०१ ॥ उत्तिष्ठमानस्तु परो नोपेक्ष्य पथमिच्छता । समौ
 हि शिष्टैराघातौ वर्त्त्यन्तावामयः स च ॥ २०२ ॥ मृत्तानां स्वामिनः कार्ये भृत्यानामनुवर्तिनाम् । भवेत्स्व-
 र्गोऽक्षयो वासः कौर्तिश्च धरणीतले ॥ २०३ ॥ न यज्वानोऽपि गच्छन्ति तां गतिं नैव योगिनः ।
 यां यान्ति प्रोज्झितप्राणाः स्वाम्यर्थे सेवकोत्तमाः ॥ २०४ ॥ चाटतस्करदुर्वृत्तैस्तथा साहसिकादिभिः ।
 पीड्यमानाः प्रजा रक्षयाः कूटच्छन्नादिमिस्तथा ॥ २०५ ॥ प्रजानां धर्मषड्भागो राज्ञो भवति रक्षितुः ।
 अधर्मादपि षड्भागो जायते यो न रक्षति ॥ २०६ ॥ राजा बन्धुरवन्धूनां राजा चक्षुरचक्षुषाम् ।
 राजा पिता च माता च सर्वेषां न्यायवर्तिनाम् ॥ २०७ ॥ गुणालयोऽप्यसन्मन्त्री नृपतिर्नाधिगम्यते ।
 प्रसन्नस्वादुसलिलो दुष्टप्राहो यथा हृदः ॥ २०८ ॥ चित्रास्वादकथैर्भृत्यैरनायासितकार्मुकैः । ये रमन्ते
 नृपास्तेषां रमन्ते रिपवः श्रिया ॥ २०९ ॥ यः समान समाधत्ते मृत्यानां क्षितिपोऽधिकम् । वित्ताभावे-
 ऽपि त इष्टा ते त्यजन्ति न कर्हिचित् ॥ २१० ॥ विश्वासः सपदां मूलं तेन यूथपतिर्गजः । सिंहो
 मृगाधिपत्येऽपि न मृगैरुपयुज्यते ॥ २११ ॥ कारुण्य सविमागश्च यस्य मृत्युषु सर्वदा । स भवे-
 त् महिपालश्चैलोक्यस्यापि रक्षणे ॥ २१२ ॥ अपृष्टस्तु नरः किञ्चिद्यो मृते राजससदि । न केवलमसमान
 लभते च विडम्बनम् ॥ २१३ ॥ अजन्मा पुरुषस्तावद्भूतास्तुष्टुणमेव वा । यावन्नेषुभिरादत्ते विलुप्तमरि-
 मियेदाः ॥ २१४ ॥ विपाकदारुणो राज्ञां रिपुरल्योऽप्यरुनुदः । उद्वेजयति सूक्ष्मोऽपि चरण कण्टकाङ्कुरः
 ॥ २१५ ॥ निर्विषोऽपि यथा सर्पः फटाटोपैर्मयङ्कुरः । तथाहम्बरान्राजा न परैः परिभूयते
 ॥ २१६ ॥ भूमिर्मित्र हिरण्यं वा विप्रहस्य फलत्रयम् । नास्त्येकमपि यद्येषा न तत्कुर्वात्कथंचन
 ॥ २१७ ॥ सामैव हि प्रयोक्तव्यमादौ कार्यं विजानता । सामसिद्धानि कार्याणि विक्रियां यान्ति न

१ नमन्तो नम्रा ये जनास्तेषां सुखावहः; भजने सुखावहो न भवतीति न मज्जन-
 सुखावह इति च । २ विद्याविनयादिः, रज्जवश्च । ३ गां पृथिवीं धेनुं च पालयतीति तेन
 राज्ञा, वल्लवेन च । ४ धनं नृगः, स्नेहं दीपश्च । ५ दुरुपदेष्टा यस्यामात्यग्नदृष्टः । ६ विकारं,
 विपरीतफलप्रदत्वमिति भावः ।

कचित् ॥ २१८ ॥ शपथैः संवितस्यापि न विश्वासं ब्रजेद्विपोः । राज्यलोभोद्यतो विप्रः शक्नेन
 शपथैर्हतः ॥ २१९ ॥ उपकारगृहीतेन शत्रुणा शत्रुमुद्धरेत् । पादलग्नं करस्थेन कण्टकेनेव कण्टकम्
 ॥ २२० ॥ नोपेक्षितव्यो विद्वद्भिः शत्रुरल्पोऽप्यवज्ञया । बहिरल्पोऽपि संवृद्धः कुरुते भस्मसादनम्
 ॥ २२१ ॥ कौर्म संकोचमास्थाय प्रहारानपि मर्षयेत् । प्राप्ते काले च मतिमानुत्तिष्ठेच्छृणुसर्पवत्
 ॥ २२२ ॥ स्वाम्यमात्यश्च राज्यं च कोषो दुर्गं बलं सुदृढम् । एतावदुच्यते राज्यं सत्त्वबुद्धिव्यपाश्र-
 यम् ॥ २२३ ॥ संघिविग्रहयानानि संस्थितिः संश्रयस्तथा । द्वैधीभावश्च भूपानां षड्गुणाः परिकी-
 र्तिताः ॥ २२४ ॥ उत्साहस्य प्रमोर्धन्त्रस्यैव शक्तित्रयं मतम् । आत्मनः सुहृदश्चैव तन्मित्रस्यो-
 दगास्त्रयः ॥ २२५ ॥ सामदाने मेददण्डावित्युपायचतुष्टयम् । हस्त्यश्वरथपादात् सेनाङ्गं स्याच्चतुष्ट-
 यम् ॥ २२६ ॥ क्षत्रियस्योरसि क्षत्रं पृष्ठे ब्रह्म व्यवस्थितम् । तेन पृष्ठं न दातव्यं पृष्ठदो
 ब्रह्महा भवेत् ॥ २२७ ॥ रक्षाधिका रादीशत्वाद्भूतालुप्रहकारणात् । यदेव कुरुते राजा तत्प्रमाणमिति
 स्थितिः ॥ २२८ ॥ राजा नाम चरत्येष भूमौ साक्षात्सहस्रदृक् । न तस्याज्ञामतिक्रम्य संतिष्ठेरन्निमाः
 प्रजाः ॥ २२९ ॥ राज्ञामाज्ञामयाद्यस्मान्न च्यवन्ते पथः प्रजाः । व्यवहारस्ततो ज्ञेयः शान्तितो राजशा-
 सनम् ॥ २३० ॥ नित्यार्यपृथिवीपालैश्चारित्रविधयः कृताः । चारित्रेभ्यस्ततः प्राहुर्गरीयो राजशा-
 सनम् ॥ २३१ ॥ पुष्पैरपि न योद्धव्यं किं पुननिशितैः शरैः । जये भवति संदेहः प्रधानपुरुषक्षयः
 ॥ २३२ ॥ अमिथूतोऽप्यवज्ञातो यो राज्ञां द्वारि तिष्ठति । स तु राज्ञां श्रियं भुङ्क्ते नामिमानी कदा-
 चन ॥ २३३ ॥ अन्तःपुरधनाभ्यक्षैर्वैरिभूते निराकृते । ससर्गं न ब्रजेल्लोके विना पार्थिवशासनात्
 ॥ २३४ ॥ जृम्भां निष्ठीवनं क्रौर्यं कोपं पर्यङ्किकां श्रमम् । शुक्रुर्दं वातमुद्रां च तत्समीपे विव-
 र्जयेत् ॥ २३५ ॥ राज्ञस्तु दर्शनं कुर्याज्जात्वावसरसौष्ठवम् । गुणादिख्यापनात्पूर्वमुपनीतो महाशयैः
 ॥ २३६ ॥ दर्शनं नाधमद्वारा राज्ञः कार्यं विपश्चिता । गरिष्ठोऽप्यतिनीचः स्यादुपनीतो लघुर्मेवेत् ।
 ॥ २३७ ॥ शत्रोरत्यन्तमित्रं यत्चेन मैत्रीं विवर्जयेत् । अर्दयेत्तद्विरोधेन प्रतिष्ठाघातकारिणा ॥ २३८ ॥
 यत्रात्मीयो जनो नास्ति मेदस्तत्र न विद्यते । कुठारैर्दण्डनिर्मुक्तैर्मिथन्ते तरवः कथम् ॥ २३९ ॥
 एतदर्थं कुलीनानां नृपाः कुर्वन्ति संग्रहम् । आदिमभ्यावसानेषु न ते यास्यन्ति विक्रियाम् ॥ २४० ॥
 सर्व एव जनः शूरो ह्यनासादितसङ्गरः । अदृष्टपरसामर्थ्यः सदर्पः को भवेन्नहि ॥ २४१ ॥
 रुष्टोऽपि राजा यद्वधात्र तत्तुष्टो वणिग्जनः । अतो भूमिपतिः सेव्यस्त्याज्यो दूरतरेण सः
 ॥ २४२ ॥ नापरीक्ष्य नयेदण्डं न च मन्त्रं प्रकाशयेत् । विसृजेन्नैव लुब्धेभ्यो विश्वसेनापकारिषु
 ॥ २४३ ॥ चरेद्धीमानकटको युञ्जेत्स्नेहं न नास्तिकः । अश्वशस्त्रेदर्थं चरेत्कार्यमनुद्धतः ॥ २४४ ॥
 संदधीत न चानार्यैर्विगृहीयात्त बन्धुभिः । नामर्तं चारयेच्चारं कुर्यात्कार्यमपीडया ॥ २४५ ॥ सर्वे यत्र
 विनेतारः सर्वे यत्रामिमानिनः । सर्वे महत्त्वमिच्छन्ति कुलं तदवसीदति ॥ २४६ ॥ अकृत्वा निजदे-
 शस्य रक्षां यो विजिगीषते । स नृपः परिधानेन वृतमौलिः पुमानिव ॥ २४७ ॥ विजिगीषुरारिर्मित्र
 पार्ष्णिप्राहोऽप्यमध्यमः । उदासीनोऽन्तरान्तर्धिरित्येषा नृपतेः स्थितिः ॥ २४८ ॥ गृध्राकारोऽपि सेव्यः
 स्याद्वसाकारैः समासदैः । हंसाकारोऽपि सत्याज्यो गृध्राकारैः समासदैः ॥ २४९ ॥ ये ह्याहवेषु
 बध्यन्ते स्वाम्यर्थमपराङ्मुखाः । विकटैरायुर्वैर्यन्ति ते स्वर्गं योनिनो यथा ॥ २५० ॥ पदानि

१ 'विग्रहो' युद्धम् । २ एकत्र कण्टकेनावस्थानम् । ३ भेदनम् । ४ अवसानम्परिणामा-
 वस्थेति भावः ।

क्रतुतुल्यानि आहवेऽप्यनिवर्तिनाम् । राजा मुकुतमादत्ते हतानां विपलायिनाम् ॥ २५१ ॥ तवाहंवादिनं
 क्खिवं निर्हेति परमागतिम् । न हन्याद्विनिवृत्तं च शुद्धं प्रेक्षितुमागतम् ॥ २५२ ॥ सुतभृत्यसुहृदैरिस्था-
 मिसद्गुरुदैवते । एकैकोत्तरतो वृद्धया श्रीकारः पन्नमूर्धनि ॥ २५३ ॥ सपक्षो लभते काको वृक्षस्य विविध
 फलम् । पक्षहीनो मृगेन्द्रोऽपि भूमिसंस्थो निरीक्षते ॥ २५४ ॥ सपक्षो लभते लक्षं गुणमुक्तोऽपि
 मार्गणः । न लक्षस्थो विपक्षः स्याद्गुणैरापूर्धते यदि ॥ २५५ ॥ परस्परानुरक्ता ये योधाः शार्ङ्गधनुर्धराः ।
 सनद्धास्तुरगारूढास्ते जयन्ति रणे रिपून् ॥ २५६ ॥ जिते लक्ष्मीर्भूते स्वर्गः कीर्तिश्च धरणीतले ।
 तस्माद्युद्ध विधातव्यं हन्तव्या परवाहिनी ॥ २५७ ॥ विधाय वैरं सामर्थ्यं नरोऽरौ य उदासते ।
 प्रक्षिप्योर्दक्षिणं कैक्षे शेरते तेऽमिमामृतम् ॥ २५८ ॥ सद्दशसमवः शुद्धः कोटिदोऽपि गुणा-
 न्वितः । कामं धनुरिव क्रूरो वर्जनीयः सता प्रभुः ॥ २५९ ॥ असमाप्तजिगीषस्य स्त्रीचिन्ता का
 मनस्विनः । अनाक्रम्य जगत्कृत्स्नं नो सध्या मजते रविः ॥ २६० ॥ चिन्त्यते नय एवादाव-
 मन्द समुपेप्सुमिः । विनम्य पूर्वं सिंहोऽपि हन्ति हस्तिनभोजसा ॥ २६१ ॥ स्वजातीयं विना
 वैरी न जय्यः स्यात्कदाचन । विना वर्जमणिं मुक्तामणिर्मेघः कथं भवेत् ॥ २६२ ॥ युक्त्या
 परोक्षं वाधेत विपक्षक्षपणक्षमैः । शोषयत्यचिरेणैव प्रान्तरस्थमल पयः ॥ २६३ ॥ परस्परं
 भावयन्तः श्रेयः परमवाप्स्यथ । इति मन्त्र समाराध्य सर्वेषां मुखमेधते ॥ २६४ ॥ यदि
 स्याच्छरण प्राप्तः सपत्नोऽपि सुरक्ष्यताम् । राज्यं सम्पच्च भोगाश्चास्थिराः कीर्तिः पर स्थिरा
 ॥ २६५ ॥ शत्रुहस्तगतं कार्यफलं चेत्स्यात्तदा सखे । अपि शत्रुजनैः साकं सन्दधीत सुधी-
 वरः ॥ २६६ ॥ शत्रोर्न प्रत्ययो जातु विधेयो हितमिच्छता । प्रत्यय तस्य हि प्राप्य निर्भयः
 पीड्यतेऽचिरात् ॥ २६७ ॥ अरिणा सह संवासाद्विषेण सह भोजनात् । पाप्मना सह सौहार्दान्म-
 रणं प्रतिपद्यते ॥ २६८ ॥ पीडयेत न धर्मं स्व न कामं च कदाचन । धर्मः कामफलः कामो धर्म-
 मूलो यतः स्मृतः ॥ २६९ ॥ ऐश्वर्येऽपि क्षमा यस्य दारिद्र्येऽपि हितैषिता । आपत्तावपि धीरस्य
 दधतो मर्त्यता कथम् ॥ २७० ॥ आपन्नमहिर्तं दृष्ट्वा न दयेत कदाचन । तदुन्मूलनकालोऽयं विधिना
 ननु सूचितः ॥ २७१ ॥ विपन्नो यदि रक्षयेत सपत्नो दुष्टमानसः । सम्पन्नः केन भूयोऽयमुन्मूल्यः
 स्यात्सखे वद ॥ २७२ ॥ शङ्खं त्यक्त्वा तृणं वक्त्रे निधाय यदि वा द्विप्सु । विपत्तावुपतिष्ठेत तदाऽप्येष
 न रक्ष्यताम् ॥ २७३ ॥ आततायिनमायान्तं हन्यादेवाविचारयन् । हननादेव निस्तारो नरकात्तस्य
 दुष्कृतेः ॥ २७४ ॥ मत्तान् भृत्यान् परै रक्षेद्दालयेच्च सुतानिव । ते हि सर्वधिताः प्रेम्णा तृणायन्ते
 स्वजीवितम् ॥ २७५ ॥ स्वयं किमपि नैकाकीं कर्तुं शक्नोति भूपतिः । अतः श्रेयोऽर्थिना तेन
 सङ्ग्राह्याः शुचयो बुधाः ॥ २७६ ॥ भृत्याः सरक्षिता येन स्वात्मा तेन सुरक्षितः । न भृत्या रक्षिता
 येन तेन स्वात्मा न रक्षितः ॥ २७७ ॥ इच्छेद्यदि हितं स्वस्य न धर्माद्विच्युतो भवेत् । नात्र ह्य
 विच्युतो धर्मान् परत्र च विन्दन्ति ॥ २७८ ॥ दीनो भूत्वाऽपि कार्यार्थं धर्मं नो जातुचित्यजेत् ।
 धर्मो नित्योऽस्ति दैन्यं तु सम्पन्नत्ववदस्थिरम् ॥ २७९ ॥ प्रभुत्व यदि वाञ्छेत मानं रक्षेत्समन्ततः ।
 माने नष्टे प्रभुत्व हि विलीनं भवति कचिन् ॥ २८० ॥ सम्पत्तिर्वा विपत्तिर्वा न कस्यापि सदा
 स्थिरा । उद्यतेत सदा शक्त्या विपत्तिर्येन लीयताम् ॥ २८१ ॥ मान्या मानेन संतोष्या लुब्धा दानेन

१ भग्नम् । २ तृणसमूहे । ३ स्वस्तम् । ४ हीरकरत्नम् । ५ शत्रुदलने समयः । ६ कामः
 फलं यस्य सः । ७ सुखम् ।

सर्वदा । उपेक्ष्यस्ते, ह्यकर्मण्या रन्तव्या दुर्जनाः द्विषः ॥२८२॥ गुणानाकर्ण्य कस्यापि नासूयेत कदा-
 चन । आत्मन्यपि निधातुं तानुद्यतेत तथा पुनः ॥ २८३ ॥ आयान्तं गुणिनं दृष्ट्वा प्रहृष्येदाद्विषेत्
 च । गुणिनो ह्याहता भूयश्चेष्टन्ते तस्य सम्पदे ॥ २८४ ॥ प्रयोजनमनुद्दिश्य कृतं श्रेयः परेण यत् ।
 विस्मरेत्तत्र सुकृती कृतज्ञो विस्मरन्मवेत् ॥ २८५ ॥ समाहितधिया शश्वदवस्थेयं मनीषिणा । नहि
 चित्तं स्थिरं नृणां काममेगश्च दुस्त्यजः ॥२८६॥ वर्धनीयाः सहृदयाः सुहृदश्च समाश्रिताः । अलसाः दुर्धिर्यश्चैव
 परिहेयाः सुदूरतः ॥२८७॥ अलसानपि नृत्रक्षेत्रकृतघ्नान्कदाचन । द्विषतोऽपि गुणाः काम्याः सुहृदोऽपि
 न दुर्गुणाः ॥ २८८ ॥ प्रसन्नेन सदा भाव्य न विषण्णेन जातुचित् । विषादपरिभूतात्मा परतोऽप्यभि-
 भूयते ॥२८९॥ सर्वस्त्रमपहायापि यत्नवान्पुनरेवते । परिक्षीणकलोऽपीन्दुर्वधते पुनरप्यसौ ॥२९०॥
 न्याय्यः प्रक्षोऽवलम्ब्येत विपक्षेनापि प्रीमता । न कुतोऽपि भय जातु न्याय्यपक्षावलम्बिनाम् ॥ २९१ ॥
 सुदूरं परिमुच्यैव न्याय्यान्याय्यविचारणम् । स्वार्थं सम्पादयेद्धीमान्स्वार्थार्द्रशो हि मूर्खता ॥२९२॥ यावत्
 द्विषतो हन्यात् तावत्स प्रप्रेषते । तिमिरं न हनं यावद्वास्कारोऽपि न दीप्यते ॥२९३॥ वर्धमानविभूतीनां
 बालानामपि पूज्यता । यदप्येककलश्चन्द्रो वर्धमानो विनीयते ॥२९४॥ विपरीते विधौ स्वात्मवस्तव्यञ्च
 सुगोपयेत् । अग्नौ न्यस्त वसु स्वीय पुनः सूर्यः प्रपद्यते ॥ २९५ ॥ द्विजराजैः कलाः काम्यास्तेजांसि
 क्षत्रियैस्तथा । पृषते कलया चन्द्रो भास्करस्तेजसा तथा ॥ २९६ ॥ सर्वं सम्पद्यते नृणां यदि धर्मो न
 हीयते । धर्म एव हतो हन्ति धर्मो रक्षति रक्षितः ॥ २९७ ॥ भगवानपि कार्यार्थं याचकोऽप्यभयत्क्ष-
 णम् । किंतु कार्यं सुसम्पन्ने स्व प्रभाव निदर्शयेत् ॥२९८॥ गुरुणामपमानो हि वधो नतु शरीरतः ।
 शरीरेण वधोऽन्येषामिति तान्दूरतस्त्यजेत् ॥२९९॥ एकेनापि गुणेनर्द्धो लभते स्पृहणीयताम् । काक-
 त्यैव पिको लौकैर्मोचते मलिनोऽप्यसौ ॥३००॥ उदरार्थं न यत्किञ्चिन्निषेवेत कदाचन । न वको वर्ण-
 साम्योऽपि हसवन् मत्स्यमुद्यतः ॥ ३०१ ॥ सहजन्मापि दुष्टव हीयते सत्पदाश्रयात् । मुनीनामाश्रमे
 सिंहा अपि गाव इवानघाः ॥३०२॥ प्रमुणैव सदा स्थेयमन्यथा न कदाचन । प्रमुत्त्वपरिहीनानां मालिन्यं
 परिर्वधते ॥ ३०३ ॥ प्रभूतेऽपि प्रभावे स्वे तन्निद्रितो न भवेद्दृशम् । तन्नादोषेण सिंहोऽपि क्षुब्धायप्यभि-
 भूयते ॥ ३०४ ॥ यतेत पररक्षार्थं न विम्यात्स्वविपत्तितः । शङ्करो विबुध्नांस्त्रातुं विषमप्यविबन्महत
 ॥ ३०५ ॥ अभिभूतोऽपि नोत्साहं जहाज्जातु स्वसिद्धये । नष्टाऽहोऽपि प्रसत्येव सैहिकेयो मुहुर्द्विषौ
 ॥ ३०६ ॥ एकेनापि गुणेनाहो स्पृहणीयो नरो भवेत् । कलाभृत्येन रुचिरश्चन्द्रो दोषाकरोऽपि सन्
 ॥ ३०७ ॥ प्रतिष्ठा हि गुणैर्भूयः स्वाश्रयेषु निधीयते । गुणामावे तु सिद्धाऽपि स्वयमेव विलीयते
 ॥ ३०८ ॥ आरोगिता अपि प्राज्ञा गुणा लोकेषु पूजितैः । पूजयन्तीह दृष्टान्तः प्रतिमा द्युःसदा नतु
 ॥३०९॥ न लुब्धो न च निष्कामो नोग्रः शान्तो न वा भवेत् । समयं प्राप्य तत्सर्वं सम्पादयेत्समीहि-
 तम् ॥ ३१० ॥ कामयेत नहि क्षुद्रमर्थं जातु महामताः । वर्धयेत स्वमौदार्यं प्रभाव च यशो भुवि
 ॥ ३११ ॥ उन्नत मानस यस्य भाग्य तस्य समुन्नतम् । नोन्नतं मानसं यस्य भाग्यं तस्यासमुन्नतम्
 ॥ ३१२ ॥ अस्त्रं ह्नी वामनो मर्त्यः पशुरेम्योऽथवेतरः । विधियोगाद्भवेत्काम पौरुषं न परित्यजेत्
 ॥ ३१३ ॥ महानपि स सत्याज्यो यो न लोकोपमुक्तये । वापि क्षुद्राऽपि ससेन्या न महानपि वारिधिः
 ॥ ३१४ ॥ भीमानामपि सर्वस्व ह्रियते विबुधैर्वैलात् । सुरैः सागरतानि ह्वान्यापीड्य सर्वथा ॥ ३१५ ॥
 न कदर्यो भवेन्मर्त्यो नात्युदारश्च सर्वथा । कार्यं च समय वीक्ष्य यद्योग्यं तत्समाचरेत् ॥ ३१६ ॥

दुर्मदेशप्रविष्टोऽपि शूरोऽप्येति परामवम् । गाढपङ्कनिमग्नाहो मातहोऽप्यवसीदति ॥ ३१७ ॥
नयेनाङ्कुरितं शौर्यं जयाय न तु केवलम् । अन्ययुक्त विष मुक्त पथ्य स्यादन्यथा मृत्तिः ॥ ३१८ ॥
मृदुभिर्वहुभिः शूरः पुंभिरेको न बाध्यते । कपोतपोतकैरेकः श्येनो जातु न बाध्यते ॥ ३१९ ॥
विपक्षमखिलीकृत्य प्रतिष्ठा खलु दुर्लभा । अनीत्वा पङ्कतां धूलिमुदक नावतिष्ठते ॥ ३२० ॥
प्रियते यावदेकोऽपि रिपुस्तावत्कुतः सुखम् । पुरः क्लिश्नाति सोम हि सैहिकयोऽसुरद्वहाम् ॥ ३२१ ॥
रिक्ताः कर्मणि पटवस्तृप्तास्त्वल्पा भवन्ति भृत्या ये । तेषां जलौकसामिव पूर्णाना रिक्तता कार्या ॥ ३२२ ॥
गन्तव्या राजसमा द्रष्टव्या राजपूजिता लोकाः । यद्यपि न भवन्त्यर्थास्तथाप्यनर्था
विनश्यन्ति ॥ ३२३ ॥ अतितेजस्व्यपि राजा पानासक्तो न साधयत्यर्थान् । तृणमपि दग्धुमशक्तो वड-
वाग्निः संपिबत्यब्धिम् ॥ ३२४ ॥ अचिराधिष्ठितराज्यः शूरः प्रकृतिष्वरूढमूलत्वात् । नवसरोप-
णशिथिलस्तरवि सुकरः समुद्धर्तुम् ॥ ३२५ ॥ सप्रतिबन्ध कार्यं प्रभुरधिगन्तु सहायवानेव । दृश्यं
तमसि न पश्यति दीपेन विना सचक्षुरपि ॥ ३२६ ॥ अमिमुखनिहतस्य सतस्तिष्ठतु तावज्जयोऽथवा
स्वर्गः । उभयबलसाधुवादश्रवणसुखस्यैव नास्त्यन्तः ॥ ३२७ ॥ अविवेकमतिनृपतिर्मन्त्री गुणवत्सु
वक्रितप्रीवः । यत्र खलाश्च प्रवलास्तत्र कथं सज्जनावसरः ॥ ३२८ ॥ अतिगम्भीरे भूपे कूप इव
जनस्य दुरवतारस्य । दधति समीहितसिद्धिं गुणवन्तः पार्थवा घटकाः ॥ ३२९ ॥ सदधैनमसैन्दु
शासनमाश्रितमरणं च राजचिह्नानि । अभिवेकः पटबन्धो बालव्यजनं व्रणस्यापि ॥ ३३० ॥ यदि
तव हृदयं विद्वन्सुनयं स्वप्नेऽपि मा स्म सेविष्याः । सचिवजितं षण्ढजितं युवतिजितं चैव राजानम्
॥ ३३१ ॥ आश्रयितव्यो नरपतिरर्जयितव्यौ न भूरिविज्ञानि । आरब्धव्यं वितरणमानेतव्यं यशो
दशापि दिशः ॥ ३३२ ॥ असमैः समीयमानः समैश्च परिहीयमानसत्कारः । धुरि यो न युज्य-
मानस्त्रिभिरर्थपतिं त्यजति भृत्यः ॥ ३३३ ॥ अनुयातानेकजनः परपुरुषैरुद्धतेऽस्य निजदेहः । अधि-
कारस्थः पुरुषः शय इव न शृणोति वीक्षते क्रुमतिः ॥ ३३४ ॥ स क्षत्रियस्त्राणसंहः
सता यस्तत्कार्मुकं कर्मसु यस्य शक्तिः । वहन्द्वयीं यद्यफलेऽर्थजाते करोत्यसत्कारहतामिवोक्तिम्
॥ ३३५ ॥ क्षतात्किल त्रायत इत्युदग्रः क्षत्रस्य शब्दो भुवनेषु रुढः । राज्येन किं तद्वि-
परीतवृत्तेः प्राणैरुपक्रोशमलीमसैर्वा ॥ ३३६ ॥ अत्युच्छिन्ते मन्त्रिणि पार्थिवे च विष्टम्य
पादावुपतिष्ठते श्रीः । सा स्त्रीस्वभावादसहा मरस्य तयोर्द्वयोरेकतरं जहाति ॥ ३३७ ॥
यत्क्राकिणीमप्यपथप्रपन्ना समुदरेन्निष्कसहस्रतुल्याम् । कालेषु कोटिष्वपि मुक्तहस्तस्तं राजसिंहं न
जहाति लक्ष्मीः ॥ ३३८ ॥ उपेक्षितः क्षीणबलोऽपि शत्रुः प्रमादद्वयोपात्पुरुषैर्मदान्वैः । साध्योऽपि भूत्वा
प्रथमं ततोऽसायसाध्यतां व्याधिरिव प्रयाति ॥ ३३९ ॥ मित्राणि शत्रुत्वमिवानयन्ती मित्रत्वमप्यर्थव-
शाच्च शत्रून् । नीतिर्नयत्यसृत्पूर्ववृत्तं जन्मान्तरं जीवत एवं पुनः ॥ ३४० ॥ सन्मन्त्रिणा वर्धयते
नृपाणां लक्ष्मीमहीधर्मयशःसमूहः । दुर्मन्त्रिणा नाशयते तथैव लक्ष्मीमहीधर्मयशःसमूहः ॥ ३४१ ॥
नियुक्तहस्तापितराज्यमारास्तिष्ठन्ति ये सौवविहारसाराः । विडालवृन्दापितद्वग्धराः स्वपन्ति ते मूढधियः
क्षितीन्द्राः ॥ ३४२ ॥ मुट्टामुपकारकारणाद्विपतामप्यपकारकारणात् । नृपसश्रयं दृष्यते बुधैर्जठरं को न विमर्ति

१ खनामवनं रक्षणम् । २ हुट्टशासनम् । ३ संचयनीयानि । ४ शासनादिपदे प्रतिष्ठापित ।
५ रक्षाणे निरतः ।

केवलम् ॥ ३४३ ॥ विषमोऽपि विग्राह्यते नयः कृततीर्थः पयसामिवाशयः । स तु तत्र विशेषदुर्लभः
 सेंद्रुपन्यस्यति कृत्यवर्मे यः ॥ ३४४ ॥ द्विषतामुदयः सुमेघसा गुरुरखन्ततरः सुवर्षणः । न महानपि
 भूतिमिच्छता फलसंपत्प्रवणः परिक्षयः ॥ ३४५ ॥ अचिरेण परस्य भूयसीं विपरीतां विगणय्य
 चात्मनः । क्षययुक्तिमुपेक्षते कृती कुरुते तत्प्रतिकारमन्यथा ॥ ३४६ ॥ अनुपालयतामुदेयतीं प्रमु-
 शन्ति द्विषतामेनीहया । अपयान्त्यचिरान्महीभुजां जननिर्बादमयादिव श्रियः ॥ ३४७ ॥ क्षययुक्तमपि
 स्वभावजं दधत् धौम शिव समृद्धये । प्रणयन्त्यनपायमुत्थितं प्रतिपञ्चन्मिव प्रजां नृपम् ॥ ३४८ ॥
 प्रमवः खलु कोशदण्डयोः कृतपञ्चाङ्गविनिर्णयो नयः । स विधेयैर्पदेषु दक्षतां नियतिं लोकः, इषानुरुच्यते
 ॥ ३४९ ॥ अमिमानवतो मनस्विनः प्रियमुच्चैः पदमारुरुक्षतः । विनिपातनिवर्तनक्षम मत्तमालम्बन-
 मालम्पौरुषम् ॥ ३५० ॥ विपदोऽभिभवन्त्यविक्रमं रह्यत्पापदुपेतमायतिः । नियता लघुता निरायतेर-
 गरीयान्न पद नृपश्रियः ॥ ३५१ ॥ चञ्चलं वसु नितान्तमुजता मेदिनीमपि हरन्त्यरातयः । भूवर-
 स्थिरमुपेयमागतं भावमस्त मुह्यद् महीपतिम् ॥ ३५२ ॥ आज्ञा कीर्तिः पालनं ब्राह्मणानां दानं भोगो
 मित्रसंरक्षणं च । येषामेते षड्गुणान् प्रवृत्ताः कोऽर्थस्तेषां पार्थिवस्या श्रेयेण ॥ ३५३ ॥ स किंसखा साधु न
 शास्ति योऽधिप हितान्न यः संश्रुणुते स किमसुः । सदानुकूलेषु हि कुर्वते रतिं नृपेष्वमात्येषु च सर्वसम्पदः
 ॥ ३५४ ॥ नराधिपा नीचजनानुवर्तिनो बुधोपदिष्टेन न यान्ति ये पथा । विशन्यतो दुर्गममार्ग-
 निर्गम समस्तसम्बाधमनर्थपञ्जरम् ॥ ३५५ ॥ नृपोऽपकृष्टः सचिवात्तदर्पणः स्तनन्वयोऽन्यन्तशिखुः
 तनादिषु । अष्टलोकव्यवहारमूढधीर्मुहूर्तमप्युत्सहते न वार्तिमुम् ॥ ३५६ ॥ व्रजन्ति ते मूढधियः
 परामवं भवन्ति मायाविष्ट ये न मायिनः । प्रविश्य हि भ्रान्ति शठास्तथाविधा न संवृताङ्गानिशिता
 इवेषवः ॥ ३५७ ॥ क्रतौ विवाहे व्यसने रिपुक्षये यशस्करे कर्मणि मित्रसंग्रहे । प्रियासु नारीष्वधनेषु वन्धुषु
 धनव्ययस्तेषु न गण्यते लुब्धैः ॥ ३५८ ॥ परं विनीतत्वमुपैति सेवया महीपतीनां विनयो हि भूषणम् ।
 प्रवृत्तदानो मृदुसंचरत्करः करीब भद्रो विनयेन शोभते ॥ ३५९ ॥ अवन्ध्यकोपस्य विहन्तुरापदा
 भवन्ति वश्याः स्वयमेव देहिनः । अमर्षशून्येन जनस्य जन्तुना न जातहादेन न विद्विषादरः ॥ ३६० ॥
 यदि समरमपास्य नास्ति मृत्योर्भयमिति युक्तमितोऽन्यतः प्रयातुम् । अथ मरणमवश्यमेव जन्तोः
 किमिति मुधा मलिन यशः क्रियेत ॥ ३६१ ॥ आसन्नमेव नृपतिर्मज्जते मनुष्य विद्याविहीनमकुलीन-
 मसंगतं वा । प्रायेण भूमिपतयः प्रमदा लताश्च यः पार्श्वतो भवति तं परिवेष्टयन्ति ॥ ३६२ ॥
 सत्यावृता च परेषा प्रिययादिनी च हिंसा दयालुरपि चार्थपरा वैदान्या । नित्यव्यया प्रचुरनित्यवना-
 गमा च वेश्याङ्गनेव नृपनीतिरनेकरूपा ॥ ३६३ ॥ राजर्ष्येऽधुक्षसि यदि क्षितिधेनुमेतां तेनाद्य वत्समिव
 लोकममुं पुंषेण । तस्मिंश्च सम्यगनिशं परिपोष्यमाणे नानाफलैः फलति कल्पलतेव भूमिः ॥ ३६४ ॥ सिध्यन्ति

१ दुर्बोधोऽपि, दुःप्रवेशोऽपि च । २ विगृह्यते; प्रविश्यते च । ३ कृताभ्यासाधुपायः सन्, कृतजलावतारः संश्व । ४ देशकालविरुद्धम्, गतेग्राहपाषाणादिरहितं च । ५ सन्धिविग्रहादि-
 कार्यम्; स्नानादिकं च । ६ यथा केचित्कृततीर्थे पयसि गम्भीरेऽपि प्रवेष्टारः सन्ति, तीर्थकरस्तु
 विरुद्धः, तद्वन्नीतावपि निगूढमपि तत्रैव सति वक्तारि बोद्धारः सन्ति, वक्ता तु न सुलभ इत्यर्थः ।
 ७ अत्यन्तदुरन्तः क्षयोन्मुख इत्यर्थः । ८ फलसिद्धयुन्मुखः । ९ अहृत्साहेन । १० क्षात्रं तेजः,
 प्रकाशं च । ११ अर्थराशिचतुरङ्गसैन्ययोः । १२ सहायाः साधनोपाया विभागो देशका-
 लयोः । विनिपातप्रतीकारः सिद्धिः पञ्चाङ्ग इत्यर्थः ॥ इति । १३ नियन्त्रेणवधिकारेषु । १४ जात-
 स्नेहेन । १५ कर्कशा । १६ बाहुका । १७ दानशौण्ड । १८ दोहनं फलमिच्छति । १९ पोषणं कुरु ।

कर्मसु महत्स्वपि यन्निधौज्याः संभाषणागुणमवेहि तमीश्वरौणाम् । किं ग्रामविष्यदर्शस्तमसां वधाय तं
चेत्सहस्रकिरणो धुरि नाकारिष्यत् ॥ ३६९ ॥ तातार्यमन्त्रिस्तुतसोदरपण्डितानां नित्यं मजन्ति विभजी-
कृतमव्यभोगान् । तस्मात्कदाचन रहस्यपि तद्विधानामाज्ञां विभज्य न दिशन्ति महीं महीशाः
॥ ३६६ ॥ ये बाहवो न युधि वैरिकठोरकण्ठपीठोच्छलद्बुधिरराजिविराजितांसाः । नापि प्रियापृथु-
पयोधरपत्रमङ्गसंश्रान्तकुङ्कुमरसाः खलु निष्फलास्ते ॥ ३६७ ॥ नरपतिहितकर्ता द्वेष्यतां याति
लोके जनपदहितकर्ता त्यज्यते पार्थिवेन । इति महति विरोधे विद्यमाने समाने नृपतिजनपदानां
दुर्लभः कार्यकर्ता ॥ ३६८ ॥ नियतविषयवर्ती प्रायशो दण्डयोगाजगति परवशेऽस्मिन्दुर्लभः साधु-
वृत्तः । कृशमपि विकल वा व्याधित वाऽधनं वा पतिमपि कुलनारी दण्डमीत्याऽभ्युपैति ॥ ३६९ ॥
नृपः कामासक्तो गणयति न कार्यं न च हितं यथेच्छ स्वच्छन्दश्चरति किल मत्तो गज इव । ततो
मानध्मातः पतति तु यदा शोकगहने तदा भृत्ये दोषान्क्षिपति न निजं वेच्यविनयम् ॥ ३७० ॥
अवज्ञानात्प्राज्ञो भवति मतिहीनः परिजनस्ततस्तत्प्रामाण्याद्भवति न समीपे बुधजनः । बुधैस्त्यक्ते राज्ये
नहि भवति नीतिगुणवती विपन्नाया नीतौ सकलमवश सीदति जगत् ॥ ३७१ ॥ अयुक्तं युक्तं वा
यदमिहितमज्ञेन विमुना स्तुयादेतन्नित्यं जडमपि गुरु तस्य विनुर्यात् । विवत्सुर्नैस्पृह्य कथमपि सभाया-
मभिर्नयेत्स्वकार्यं संतुष्टे क्षितिभृति रहस्येव कथयेत् ॥ ३७२ ॥ मुहुर्लक्ष्योद्भेदा मुहुरधिगमामावगहना
मुहुः सङ्गर्हाद्भी मुहुरतिकृशा कार्यवशतः । मुहुर्भ्रश्यद्भीजा मुहुरपि बहुप्रापितफलेत्यहो चिन्नाकारा निय-
तिरिव नीतिर्नयविदः ॥ ३७३ ॥ इच्छेद्यस्तु सुखं निवस्तुमर्षेणौ गच्छेत्स राज्ञः समां कस्यापीं गिर-
मेव ससिदि वदेत्कार्यं विदध्यात्कृती । अल्लेशाद्भनमर्जयेदधिपतेरावर्जयेद्बल्लभैर्नकुर्वीतोपकृतिं जनस्य
जनयेत्कस्यापि नापक्रियाम् ॥ ३७४ ॥ अज्ञो वा यदि वा विपर्ययगते ज्ञानेऽथ सदेहमृष्ट्या-
दृष्टविरोधि कर्म कुरुते यस्तस्य गोप्ता गुरुः । निःसंदेहविपर्यये सति पुनर्ज्ञाने विरुद्धक्रियं
राजा चेत्युषं न शास्ति तदय प्राप्तः प्रजाविप्लवः ॥ ३७५ ॥ सूचीमात्रविभेदसंग्रमगुणः
क्षोणीशवामभ्रवामुत्तुङ्गस्तनमण्डलेषु लभते लीलारतिं कञ्चुकेः । नाराचैर्निविडैर्विभिनवपुष्पां पुसां
महायोधने स्वर्गस्त्रीकुचकुम्भसंग्रमपरीरम्भः कथं दुर्लभः ॥ ३७६ ॥ एक भूमिपतिः करोति सैचिवं
राज्ये प्रमाणं यदा तं मोहाच्छ्रूयते मदः स च मदालस्येन निर्मिषते । निर्मिषत्यर्थं पदं करोति
हृदये तस्य स्वतन्त्रस्पृहा स्वातन्त्र्यस्पृहया ततः स नृपतेः प्राणान्तिकं द्रुहति ॥ ३७७ ॥ ऐश्वर्याद-
नपेतमीश्वरमय लोकोऽर्थतः सेवते त गच्छन्त्यनु ये विपत्तिषु पुनस्ते तत्प्रतिप्राशया । मर्त्येयं प्रलयेऽपि
पूर्वसुकृतासङ्गेन निःसङ्गया भक्त्या कार्यधुरां वहन्ति कृतिनस्ते दुर्लभास्तादृशाः ॥ ३७८ ॥ द्वारे रुद्ध-
मुपेक्षते कथमपि प्राप्तं पुरो नेक्षते विज्ञेयौ गजमीलनानि कुरुते गृह्णाति वाक्यच्छलम् । निर्यातस्य
करोति दोषकथनं तद्विद्विषामप्रतः स स्वामी यदि सेव्यते कुमतिमिः किं नः पिशाचैः कृतम् ॥ ३७९ ॥
शुचिच्छेदविधौ द्विजातिमरणे मिथार्थसंप्रेषणे समाप्ते मरणे कलत्रहरणे स्वामिग्रहे गोप्रहे । प्राणत्राणपरा-

१ भृत्याः । २ राज्ञाम् । ३ सूर्यसारथिः । ४ सूर्यः । ५ उक्तम् । ६ तदुरोः स्तवनं कुर्यात् ।
७ निःस्पृहताम् । ८ अभिनयपूर्वकं दर्शयेत् । ९ एकान्ते । १० शृण्व्याम् । ११ मनोज्ञाम् ।
१२ सभायाम् । १३ मियान् । १४ अपकारम् । १५ वस्त्रविशेषः, एतदाख्यो विट इति तु समाख्यो-
क्तेर्विषयः । १६ मन्त्रिणम् । १७ अस्य हृदय इत्यनेनान्वयः । १८ सम्पन्नम् । १९ विचोधने ।

यैकमनसा येषां न शस्त्रग्रहस्तानालोक्य विलोकते च मनसा सूर्योऽपि सूर्यान्तरम् ॥ ३८० ॥ धर्मः प्रागेव चिन्त्यः सचिवगतिमती भावनीये सदैव ज्ञेया लोकानुवृत्तिर्वैरचरनयनैर्मण्डलं वीक्षणीयम् । प्रच्छाद्यौ रागरोषौ मृदुपुरुषयुतौ वर्जनीयौ च काले स्वात्मा यत्नेन रक्ष्यो रणशिरसि पुनः सोऽपि नापेक्षणीयः ॥ ३८१ ॥ कोऽहं कौ देशकालौ समविषमगुणाः केऽरयः के सहायाः का शक्तिः कोऽभ्युपायः फलमिह च कियत्कीदृशी दैवसंपदः । संपत्तौ को निबन्धः प्रविदितवचनस्थोत्तरं किं नु मे स्यादित्येवं कार्यसिद्धावहितमनसो हस्तगाः संपदः स्युः ॥ ३८२ ॥

साधारणनीतिप्रशंसनम् ।

१ अनुगन्तुं सतां वर्त्म कृत्स्नं यदि न शक्यते । स्वल्पमप्यनुगन्तव्यं मार्गस्थो नावसीदति ॥ १ ॥ प्रत्यहं प्रत्यवेक्षेत नरश्चरितमात्मनः । किं नु मे पशुभिस्तुल्यं किं नु सत्पुरुषैरिति ॥ २ ॥ सद्भिरेव सहासीत सद्भिः कुर्वीत संगतिम् । सद्भिर्विवाद मैत्री च नासद्भिः किञ्चिदाचरेत् ॥ ३ ॥ न द्विषन्ति न याचन्ते परमिन्दां न कुर्वते । अनाद्वृता न चायान्ति तेनाश्मनोऽपि देवताः ॥ ४ ॥ पठतो नास्ति मूर्खत्वं जपतो नास्ति पातकम् । मौनिनः कलहो नास्ति न मयं चास्ति जाग्रतः ॥ ५ ॥ गतेऽपि वयंसि ग्राह्या विद्या सर्वोत्तमा बुधैः । यद्यपि स्यान्न फलदा सुलभा सान्यजन्मनि ॥ ६ ॥ यस्य चाप्रियमन्विच्छेत्तस्य कुर्यात्सदा प्रियम् । ध्याधा मृगवधं कर्तुं सम्यग्गायन्ति सुस्वरम् ॥ ७ ॥ प्रहरिष्यन्प्रियं ब्रूयात्प्रहृत्यापि प्रियोत्तरम् । अपि चास्य शिरश्छिन्ना रुधाच्छोचेत्तथापि च ॥ ८ ॥ घुमन्त्रिते सुविफ्रान्ते सुकृतौ सुविचारिते । आरम्भे कृतबुद्धीनां सिद्धिरव्यभिचारिणी ॥ ९ ॥ नालसाः प्राप्नुवन्त्यर्थान् शठा न च मायिनः । न च लोकरषाद्वीता न च शश्वत्पतीक्षिणः ॥ १० ॥ नोदन्वानर्थितामेति सदाश्मोभिः प्रपूर्यते । आत्मा तु पात्रतां नेयः पात्रमायान्ति संपदः ॥ ११ ॥ काकतालीययोगेन यदनात्मवति क्षणम् । करोति प्रणयं लक्ष्मीस्तदस्थाः स्त्रीत्वचापलम् ॥ १२ ॥ यो यमर्थं मर्थयते यदर्थं घटतेऽपि च । अवश्यं तदबाप्नोति न चेच्छान्तो निवर्तते ॥ १३ ॥ केचिदज्ञानतो नष्टाः केचिन्नष्टाः प्रमादतः । केचिज्ज्ञानाविलेपेन केचिन्नष्टैस्तु नाशिताः ॥ १४ ॥ मित्रस्वजनबन्धूनां बुद्धेर्धैर्यस्य चात्मनः । आपन्निकवषाणो नरो जानाति सारताम् ॥ १५ ॥ दुष्टैरपि निजैरेव प्रावृत्त सर्वमुत्तमम् । वारं जीर्णाम्बरं वापि हृष्टे कर्पटमर्हति ॥ १६ ॥ चिन्तनीया हि विपदामादावेव प्रतिक्रियाः । न कूपखननं युक्तं प्रदीते वह्निना गृहे ॥ १७ ॥ घरदारिद्र्यमन्यायप्रमवाद्विमवादिह । कृशतामिमता देहे पीनता न तु शोफतः ॥ १८ ॥ स्त्री विनश्यति रूपेण ब्राह्मणो राजसेवया । गवो दूरप्रचारेण हिरण्यं लोमलिप्तया ॥ १९ ॥ अतिदानाद्वलिर्बद्धो द्युतिमानास्तु योर्धनः । विनष्टो रावणो लौह्यादति सर्वत्र वर्जयेत् ॥ २० ॥ धनमस्तीति घाण्ड्य किञ्चिदस्तीति कर्षणम् । सेवा न किञ्चिदस्तीति भिक्षा नैव च नैव च ॥ २१ ॥ स्पृशन्नपि गजो हन्ति जिघ्रन्नपि भुजङ्गमः । हसन्नपि वृषो हन्ति मानयन्नपि दुर्जनः ॥ २२ ॥ गीतशास्त्रविनोदेन कालो गच्छति धीमताम् । व्यसनेन तु मूर्खाणां निव्रया कलहेन वा ॥ २३ ॥ जानन्ति पशवो गन्धाद्देहो जानन्ति पण्डितः । चार-

१ येषां वृत्तिच्छेदविध्यादिष्वपि न शस्त्रग्रहस्तादृशानालोक्य सूर्योऽपि तद्दर्शनं न्यस्य पातकस्थं स्वस्मिन्नापातं मन्यमानस्तच्छान्तयेऽन्यं सूर्यं प्रेक्षितुमिवोद्यत इति भावः ।
२ भाग्य- । ३ समस्तम् । ४ पाषाणाः । ५ तारुण्ये । ६ विज्ञत्वाभिमानेन । ७ दुर्योधनः ।
८ परस्मिन्ना हरणात् । ९ शास्त्रात् ।

जानन्ति राजानश्चक्षुर्म्यामितरे जनाः ॥ २४ ॥ युक्तियुक्त प्रगृहीयाद्वालादपि विचक्षणः । रवेर-
विषयं वस्तु किं न दीपः प्रकाशयेत् ॥ २५ ॥ वृथा वृष्टिः समुद्रेषु वृथा तृप्तस्य भोजनम् । वृथा दानं
समर्थस्य वृथा दीपो दिवापि च ॥ २६ ॥ अजायुद्वष्टविश्राद्ध प्रमाते मेघडम्बरम् । दम्पत्योः कलहश्चैव
परिणामे न किञ्चन ॥ २७ ॥ अर्थनाश मनस्तापं गृहे दुश्चरितानि च । बर्धनं चापमानं च मति-
मान्न प्रकाशयेत् ॥ २८ ॥ अवृत्तिकं त्यजेद्देशं वृत्तिं सोपद्रवां त्यजेत् । त्यजेन्मायाविनं मित्रं धनं
प्राणहरं त्यजेत् ॥ २९ ॥ सौहृदेन परित्यक्तं निःस्नेहं खलवत्यजेत् । सोदरं आतरमपि किमुतान्य
पृथग्जनम् ॥ ३० ॥ यन्निमित्तं मवेच्छोको दुःखं वा त्रास एव च । आयासो वा यतः शूलस्तदे-
काङ्गमपि त्यजेत् ॥ ३१ ॥ त्यजेदेकं कुलस्यार्थं ग्रामस्यार्थं कुलं त्यजेत् । ग्रामं जनपदैस्यार्थं ह्यात्मार्थं
पृथिवीं त्यजेत् ॥ ३२ ॥ न गणस्याप्रतो गच्छेत्सिद्धे कार्ये समं फलम् । यदि कार्यविपत्तिः स्या-
न्मुखरस्तत्र हन्यते ॥ ३३ ॥ धनिकाः श्रोत्रियो राजा नदी वैद्यस्तु पञ्चमः । पञ्च यत्र न विद्यन्ते न
तत्र दिवसं वसेत् ॥ ३४ ॥ चलत्येकेन पादेन तिष्ठत्येकेन पण्डितः । नासमीक्ष्य परं स्थानं पूर्व-
मार्येतनं त्यजेत् ॥ ३५ ॥ अनायके न वस्तव्यं न वसेद्ब्रह्मनायके । स्त्रीनायके न वस्तव्यं न वसेद्बाल-
नायके ॥ ३६ ॥ सर्वथा सत्यजेद्वाद न कञ्चिन्मर्मणि स्पृशेत् । सर्वान्परित्यजेदर्थान्स्वाध्यायस्य विरोधिनः
॥ ३७ ॥ अनभिष्या परस्वेषु सर्वसत्त्वेषु सौहृदम् । कर्मणां फलमस्तीति मनसा ध्रितयं चरेत् ॥ ३८ ॥
प्राणातिपातः स्तेयं च परदारभिमर्शनम् । त्रीणि पापानि कायेन नित्यशः परिवर्जयेत् ॥ ३९ ॥
न कश्चिदपि जानाति किं कस्य श्वो भविष्यति । अतः श्वः करणीयानि कुर्यादथैव बुद्धिमान् ॥ ४० ॥
अनेन मर्त्यदेहेन यल्लोकद्वयशर्मदम् । विचिन्त्य तदनुष्ठेयं कर्म हेयं ततोऽन्यथा ॥ ४१ ॥ उप-
कारः परो धर्मः परार्थं कर्म नैपुणम् । पात्रे दानं परः कामः परो मोक्षो वितृष्णता ॥ ४२ ॥
अञ्जनस्य क्षयं दृष्ट्वा वल्मीकस्य तु सचयम् । अवैन्यं दिवसं कुर्याद्द्वानाध्ययनकर्मसु ॥ ४३ ॥ पर-
दारा न गन्तव्याः सर्ववर्णेषु कर्हिचित् । नहीदृशमनायुष्यं त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥ ४४ ॥
मात्रा स्वर्सां दुहित्री वा नैकशय्यासनो भवेत् । बलवानिन्द्रियप्राप्तो विद्वांसमपि कर्षति ॥ ४५ ॥
परदारपरद्रव्यपरद्रोहपराङ्मुखः । गङ्गां ब्रूते कदागत्य मामयं पावयिष्यति ॥ ४६ ॥ ब्रह्महत्या सुरा-
यानं स्तेयं^१ गुर्वह्मनागमः । महान्ति पातकान्याहुस्तत्सर्गां च पञ्चमः ॥ ४७ ॥ स्त्रीबालस्वामिमित्र-
द्रो गोघ्नो विश्वासघातकः । सुरैर्लोको ब्रह्मा चोरो यान्त्येते सर्वनारकान् ॥ ४८ ॥ कूटसाक्षी मृषावादी
यश्चासदनुशास्ति वै । ते मोहमृत्यवः सर्वे तथा ये वेदनिन्दकाः ॥ ४९ ॥ घटं भिन्द्यात्पटं छिन्द्यात्कुर्याद्वासर्मेरोह-
णम् । येन केन प्रकारेण प्रसिद्धः पुरुषो भवेत् ॥ ५० ॥ नहीदृशं सर्वेन त्रिषु लोकेषु विद्यते । दया मैत्री च
भूतेषु दानं च मधुरा च वाक् ॥ ५१ ॥ विवादो धनसंवन्धो याचनं स्त्रीषु सगतिः । आदानमग्रतः
स्थानं मैत्रीमद्भ्यस्य हेतवः ॥ ५२ ॥ दर्शितानि कलत्राणि गृहे भुक्तमशङ्कितम् । कथितानि रहस्यानि
सौहृदं किमतः परम् ॥ ५३ ॥ दुःखेन छिप्यते भिन्नं छिष्टं दुःखेन विद्यते । भिन्नछिष्टा तु या प्रीतिः

१ प्रतारणम् । २ प्रेम्णा । ३ देशस्य । ४ अग्रणीः । ५ स्थानम्, नाश्रयमिति भावः ।
६ आगामिनि दिवसे । ७ अस्मिन्नलोके परस्मिन्नलोके च यच्छ्रेयस्करम् । ८ मृषकादिभिः क्षुण्णस्य
रजसः । ९ पयासम्भवं प्रतिदिनं यत् किमपि कृतं दानमध्ययनं वा तत्समयान्तरे बहुलं
भवति, शर्नः शर्नः क्षीयमाणं च द्रव्यादि सर्वथा निःशेषं भवतीति भावः । १० भगिन्या ।
११ पुत्र्या । १२ गतादृशो गङ्गाया अपि पावनो भवेदिति वक्तव्यम् । १३ शौर्यम् । १४ मद्य-
पानकारी । १५ गर्दभः । १६ वशीकरणम् ।

सा दुःखैकप्रदायिनी ॥ १४ ॥ ययोरेव समं विन्नं ययोरेव समं कुलम् । तयोर्मैत्री विवाहश्च न तु
 पुष्टविपुष्टयोः ॥ १५ ॥ उत्तमा आत्मना ख्याताः पितुः ख्याताश्च मध्यमाः । अधमा मातुलालख्याताः
 श्वशुराचाधमाधमाः ॥ १६ ॥ ऋणशेषश्चाग्निशेषः शत्रुशेषस्तथैव च । पुनः पुनः प्रवर्तन्ते तस्माच्छेषं
 न रक्षयेत् ॥ १७ ॥ कुमोऽप्येन दिनं नष्टं कुकलत्रेण शैर्वरी । कुपुत्रेण कुलं नष्टं तन्नष्टं यन्न दीयते
 ॥ १८ ॥ बर्बरश्च तपस्वी स्याच्छूरश्चाप्यकृतव्रणः । मद्यपा स्त्री सती राजनिति न श्रद्धामहे ॥ १९ ॥
 नाग्निस्तृप्यति काष्ठानां नापगानां महोदधिः । नान्तकः सर्वभूतानां न पुंसां वामलोचनाः ॥ २० ॥ सा
 भार्या या प्रियं व्रूते स पुत्रो यत्र निर्द्वेतिः । तन्मित्रं यत्र विश्वासः स देशो यत्र जीव्यते ॥ २१ ॥
 व्रजत्यधः प्रयात्युच्चैर्नरः स्वैरेव चेष्टितैः । अधः कूपस्य खनक ऊर्ध्वं प्रासादकारकः ॥ २२ ॥ कुर्यान्न
 परदाररेच्छां विश्वासं स्त्रीषु वर्जयेत् । हतो दशास्यः सीतार्थी हतः पत्न्या विदूष्यः ॥ २३ ॥ न मद्य-
 व्यसनी क्षीर्वैः कुर्याद्वेतालचेष्टितम् । वृष्णयो हि ययुः क्षीवास्तृणैः प्रहरणैः क्षयम् ॥ २४ ॥ दानं
 सर्वथाश्रितं कुर्यान्न पश्चात्तापवान्मवेत् । बलिनात्मापितो बन्धे दानशेषस्य शुद्धये ॥ २५ ॥ न स्त्रीजितः
 प्रमूढः स्याद्वाढरागवशीकृतः । पुत्रशोकादशरशो जीव जायंजितोऽत्यजत् ॥ २६ ॥ क्षिपेद्वाक्यशरा-
 न्वोरान्न पारुष्यविषल्लुतान् । शर्कपारुष्यस्य चक्रे भीमः कुसकुलक्षयम् ॥ २७ ॥ परेषां क्लेशदं कुर्यान्न
 पैशुन्यं प्रभुप्रियम् । पैशुन्येन गतौ राहोश्चन्द्रार्कौ मक्षणीयताम् ॥ २८ ॥ कुर्यान्नीचजनाभ्यस्ता न
 थाञ्जां मानहारिणीम् । बलिप्रार्थनया प्राप लब्धुतां पुरुषोत्तमः ॥ २९ ॥ वक्रैः क्रूरतरैर्लुब्धैर्न कुर्यात्
 प्रीतिसंगतिम् । वसिष्ठस्याहरद्वेजं विश्वामित्रो निमन्त्रितः ॥ ३० ॥ तीव्रे तपसि लीनोनामिन्द्रियाणां न
 विश्वसेत् । विश्वामित्रोऽपि सोत्कण्ठं कण्ठे जग्राह मेनकाम् ॥ ३१ ॥ भक्तं रक्त संदासक्त निर्दोषं न परि-
 त्यजेत् । रामस्य क्त्वा सतीं सीतां शोकशल्याकुलोऽमवत् ॥ ३२ ॥ वर्जयेदिन्द्रियजयी निर्जने जननी-
 मपि । पुत्रीकृतोऽपि प्रभुघ्नः कामितः शम्बरैस्त्रिया ॥ ३३ ॥ प्रभुप्रसादे विश्वासं न कुर्यात्त्वमसंनिधे ।
 नन्देनै मन्त्री निक्षिप्तः शकटैरोऽपि बन्धने ॥ ३४ ॥ अप्युन्नतपदारूढः पूज्यान्नैवापमानयेत् । नहुषैः
 शक्रात् प्राप्य ध्युतोऽगस्त्यावमाननात् ॥ ३५ ॥ हितोपदेशं शृणुयात्कुर्वीत च यथोदितम् । विदुरो-
 क्तमकृत्वाभूत्कौरवः शोकशल्यामाक् ॥ ३६ ॥ न पुत्रायत्तमैश्वर्यं कुर्यादार्यः कथंचन । पुत्रार्पितप्रभुत्वाभूद्दु-
 तराष्टुप्तोपमः ॥ ३७ ॥ श्रुतिस्मृत्युक्तमाचारं न त्यजेत्साधुसेवितम् । दैत्यानां श्रीबियोगोभूत्सत्यधर्म-
 क्रियामुचाम् ॥ ३८ ॥ नदीनां नखिना चैव शृङ्गिणां शस्त्रधौरिणाम् । विश्वासो नैव कर्तव्यः स्त्रीणां
 राजकुलस्य च ॥ ३९ ॥ न कुर्यादभिचारोपवदयादिक्लृप्तक्रियाम् । लस्यमणेनेन्द्रजित्कृत्याभिचारसमये हतः
 ॥ ४० ॥ व्याकुलोऽपि विपत्पतैः स्मरेद्विष्णुं सदा हृदि । शरत्तस्मिन् गतो मीनः सत्मार गरुडध्वजम्
 ॥ ४१ ॥ चिन्ता जरा मनुष्याणामनर्थौ याजिना जरा । असंभोगो जरा स्त्रीणां वल्गाणामातपो जरा
 ॥ ४२ ॥ प्रियवाक्यप्रदानेन सर्वे तुष्यन्ति जन्तवः । तस्मात्तदेव वक्तव्यं वचने का दतिव्रता ॥ ४३ ॥

१ समृद्धदरिद्रयोः । २ रात्रिः । ३ शूद्रश्चाण्डालो वा । ४ शस्त्राक्षतः । ५ मत्तः । ६ साम-
 ध्यानुगुणम् । ७ स्त्रीमेमासक्तः । ८ वामनस्य जंगतपतिरिति पाठान्तरम् । ९ तीव्रे तपसि
 लीनोऽपि स्वेन्द्रियाणां न विश्वसेदिति सुपठम् । १० शम्बरदैत्यगुहः पाचिकात्वेन नियुक्तयोषाना-
 म्या स्त्रिया । ११ चाणक्यप्रसादतः प्राप्ताराज्यस्य चन्द्रगुप्तस्य प्रतिद्विन्द्वना नृपेण । १२ एतन्नामा
 राक्षसध्वंस्यो मन्त्री, हृदं च सर्वं वृत्तं मुद्राराक्षसनाटकं स्पष्टम् । १३ नहुषो हि स्वाराज्यसम्पत्त्यो-
 भ्मादितः शत्र्या सङ्क्रान्तं संसर्धन् शिबिकां धाहकत्वेन नियोज्याप्यनङ्गाधुरः पादाङ्गुष्ठेनागस्त्यं
 मूर्ध्नि पस्पशंति वृत्तं पुरीषेषु स्पष्टम् । १४ पाणिनामिति पाठस्तद्वद् एव । १५ निन्दित- ।
 १६ किञ्चिदपि यदि नाश्वाः संचरेयुस्तदाऽतिधावनक्षमत्वरिक्तास्ते भवन्तीति तथोक्तम् ।

पञ्चभिः सह गन्तव्यं स्थातव्यं पञ्चभिः सह । पञ्चभिः सह वक्तव्यं न दुःखं पञ्चभिः सह
 ॥ ८४ ॥ यान्ति न्यायमवृत्तस्य तिर्यक्षोऽपि सहायाताम् । अपन्थानं तु गच्छन्तं सोदरोऽपि
 विमुञ्चेति ॥ ८५ ॥ विद्याभ्यासो विचारश्च समयोरेव शोभते । विवादश्च विवादश्च समयोरेव शोभते
 ॥ ८६ ॥ लक्ष्मीर्वसति जिह्वाऽग्रे जिह्वाऽग्रे मित्रवान्धवाः । जिह्वाऽग्रे बन्धनं-प्राप्तं जिह्वाऽग्रे मरणं ध्रुवम्
 ॥ ८७ ॥ यस्मिन्देहे न सम्मानो न प्रीतिर्न च बान्धवाः । न च विद्याऽऽश्रमः कश्चिज्ज तत्र दिवसं
 वसेत् ॥ ८८ ॥ बहेदमित्रं स्कन्धेन यावत्कालविपर्ययः । क्षत्रैवमागते काले भिन्नाद्भुतमिवाश्मति
 ॥ ८९ ॥ सर्वनाशे समुत्पन्ने हर्षे व्यजति पङ्क्तिः । अर्धेन कुरुते कार्यं सर्वनाशो न जायते
 ॥ ९० ॥ मूर्खशिष्योपदेशेन दुष्टस्त्रीमरणेन च । द्विषतां सप्रयोगेण पण्डितोऽप्यवसीदति ॥ ९१ ॥
 मित्रद्रुहः कृतघ्नस्य स्त्रीघ्नस्य पित्रुनस्य च । चतुर्णामपि चैतेषां निष्कृतिर्नैव विश्रुता ॥ ९२ ॥
 गतश्रीर्गणकान्द्वेष्टि गतायुश्च चिकित्सकान् । गतश्रीश्च गतायुश्च ब्राह्मणान्द्वेष्टि भारत ॥ ९३ ॥ आत्म-
 बुद्धिः सुखायैव गुरुबुद्धिर्विशेषतः । परबुद्धिर्विनाशाय स्त्रीबुद्धिः प्रलयावहा ॥ ९४ ॥ विस्मयो सर्वथा
 हेयः प्रेत्यूहः सर्वकर्मणाम् । तस्माद्विस्मयमुत्सृज्य साध्यसिद्धिर्विधीयताम् ॥ ९५ ॥ विषादपृथुत माह-
 ममेध्यादपि काश्चनम् । नीचादप्युत्तमां विद्यां स्त्रीरत्नं दुष्कुलादपि ॥ ९६ ॥ लुब्धमर्थेन गृहीयात्कुल-
 मञ्जलिकर्मणा । मूर्खं छन्दानुवृत्त्या च तत्त्वार्थेन च पण्डितान् ॥ ९७ ॥ जानीयात्सर्गैरे भृत्यान्बान्धवान्
 व्यसनागमे । आपत्कालेषु मित्राणि भार्या च विभक्तये ॥ ९८ ॥ खरं श्वानं गजं मत्तं रण्डां च
 बहुमापिणीम् । राजपुत्रं कुमित्रं च दूरतः परिवर्जयेत् ॥ ९९ ॥ दूरस्थं जलमध्यस्थं धावन्तं धनगर्वितम् ।
 क्रोधवन्तं मदोन्मत्तं नमस्कारेऽपि वर्जयेत् ॥ १०० ॥ पिपीलिकार्जितं धान्यं मक्षिकासचितं
 मधु । लब्धेन सचितं द्रव्यं समूलं च विनश्यति ॥ १०१ ॥ न सारणीया धीरेण रसना नीरसे
 जने । को नाम कुरुते फेरौ नायकः सायकक्षतिम् ॥ १०२ ॥ धातुवादेषु विज्ञाशा मोक्षाशा
 कौलिके मते । जामातरी च पुत्राशा वयमेतन्निरर्थकम् ॥ १०३ ॥ द्वाविमौ पुरुषौ
 लोके सुखिनौ न कदाचन । यथाधनः कामयते यश्च कुप्यत्यनीश्वरः ॥ १०४ ॥ द्वाविमौ पुरुषौ
 लोके परप्रत्ययकारकौ । स्त्रियः कामितकामिन्यो लोकः पूजितपूजकः ॥ १०५ ॥ द्वाविमौ पुरुषौ
 लोके सूर्यमण्डलमेदिनौ । परित्राड्योगयुक्तश्च रणे चाभिमुखो हतः ॥ १०६ ॥ द्वाविमौ पुरुषौ लोके
 स्वर्गस्योपारे तिष्ठतः । प्रभुश्च क्षमया युक्तो दरिद्रश्च प्रदानवान् ॥ १०७ ॥ द्वाविमौ पुरुषौ लोके न
 भूतौ न भविष्यतः । प्रार्थितं कुरुते यश्च यश्च नार्थयते परम् ॥ १०८ ॥ द्वाविमौ पुरुषौ लोके शिरः-
 शूलकौ भ्रूशम् । गृहस्थश्च निरारम्भो यतिश्च सपरिग्रहः ॥ १०९ ॥ शत्रुर्दहति संयोगे वियोगे मित्रमप्यहो ।
 उभयोर्दुःखदायित्वं को मन्दः शत्रुमित्रयोः ॥ ११० ॥ दुष्टा भार्या शठ मित्रं मृत्युश्चोत्तरदायकः ।
 सत्पते च गृहं वासो मृत्युरेव न सशयः ॥ १११ ॥ ददतो युध्यमानस्य पठतः पुलको न चेत् ।
 आत्मनश्च परेषां च धिक्त्यागं पौरुषं शतम् ॥ ११२ ॥ न तद्भुक्तं न तत्पीतं न तत्सुप्तं न तद्गतम् ।
 यन्मात्माहियक्षीरललनावाजिर्वाजितम् ॥ ११३ ॥ प्रकृतज्ञमनार्थं च दीर्घरोगमनार्जयम् । चाण्डालानि

१ पक्षिणः, पशवश्च । २ इदं रामचरितोपन्यासद्योतकम् । ३ परित्याग्यः । ४ विघ्नः ।
 ५ सद्गामे । ६ भृगाले । ७ धातुशोधनक्रियासु । ८ घाममार्गं । ९ विषयभोगसुरमिच्छति ।
 १० परव्रतमनं पर्यपति, स्वयं च यो न परस्माद्व्यभुमिच्छतीति भावः । ११ अलुब्धोऽपि ।
 १२ सम्पत्तिश्च यदीक्षः ।

मयेत नह्येभिः सह संवसेत् ॥ ११४ ॥ दाने तपसि शौर्ये च विद्यायां वा धनार्जने । न यशः प्रथितं
यस्य तेन जन्मवताऽपि किम् ॥ ११५ ॥ निःसारस्य पदार्थस्य प्रायेणाढम्बरो महान् । न सुवर्गे
ध्वनिस्तादृश्याद्वक्त्रास्ये प्रजायते ॥ ११६ ॥ मासि मासि समा ज्योत्स्ना पक्षयोरुभयोरपि । तत्रैकः शुक्ल-
पक्षोऽभूवशः पुण्यैरवाप्यते ॥ ११७ ॥ मत्स्यादयोऽपि जानन्ति नीरक्षीरविवेचनम् । प्रसिद्धिरेव
हंसस्य यशः पुण्यैरवाप्यते ॥ ११८ ॥ पञ्चभिः कामिता कुन्ती तद्वधूरथ पञ्चभिः । सतीं वदति
लोकोऽयं यशः पुण्यैरवाप्यते ॥ ११९ ॥ सौभाग्यं विरलस्य स्यात्समकर्मगुणेष्वपि । बर्द्धिश्चायुधा पृथ्वी
खङ्गायच्चैव दृश्यते ॥ १२० ॥ हस्तादपि न दातव्यं गृहादपि न दीयते । परोपकरणार्थाय वचने किं
दरिद्रता ॥ १२१ ॥ वनानि दहतो बहेः सखा भवति मास्तः । स एव दीपनाशाय क्रूरे कस्यास्ति
सौहृदम् ॥ १२२ ॥ भोज्य भोजनशक्तिश्च रतिशक्तिर्विरलियः । विमयो दानशक्तिश्च नाल्पस्य तपसः
फलम् ॥ १२३ ॥ जानन्ति हि गुणान्वक्तुं तद्विधा एव तादृशम् । वेत्ति विश्वभरा भारं गिरीणां गरिमा-
श्रयम् ॥ १२४ ॥ जीवन्तोऽपि मृताः पञ्च व्यासेन परिकीर्तिताः । दरिद्रो व्याधितो मूर्खः प्रवासी
नित्यसेवकः ॥ १२५ ॥ अत्यासना विनाशाय दूरतश्चाफलप्रदाः । मध्यमावेन सेव्यन्ते राजा बहि-
र्गुरुः स्त्रियः ॥ १२६ ॥ अभूतं दुर्लभं नृणां देवानामुदकं तथा । पितृणां दुर्लभः पुत्रस्तत्र शक्रस्य
दुर्लभम् ॥ १२७ ॥ शैलेः पन्थाः शनैः कन्था शनैः पर्वतमस्तके । शनैर्विद्या शनैर्वित्तं पञ्चैतानि शनैः
शनैः ॥ १२८ ॥ अन्वयागतविद्यानामन्वयागतसम्पदाम् । विदुषां च प्रभूणां च हृदयं नावलम्ब्यते
॥ १२९ ॥ मक्षिका मशको वेश्या मूषको याचकस्तथा । ग्रामणीर्गणकश्चैव ससैते परमक्षकाः
॥ १३० ॥ अकृतोपद्रवः कश्चिन्महानपि न पूज्यते । अर्चयन्ति नरा नागं न तार्क्ष्यं न गजादिकम्
॥ १३१ ॥ शोमन्ते विधया विप्राः क्षत्रिया विजयत्रिया । श्रियोऽनुकूलदानेन लज्जया च कुलोन्नताः
॥ १३२ ॥ ब्राह्मणा गणका वेश्याः सारमेयाश्च कुक्कुटाः । दृष्टेष्वन्येषु कुप्यन्ति न जाने तस्य कार-
णम् ॥ १३३ ॥ पुत्रपौत्रवधूमृत्यैः सम्पूर्णमपि सर्वदा । मार्याहीनगृहस्थस्य शून्यमेव गृह मतम् ॥ १३४ ॥
अक्षरद्वयमम्यस्तं नास्ति नास्तीति यत्पुरा । तदिदं देहि देहीति विपरीतमुपस्थितम् ॥ १३५ ॥ नवे वयसि
यः शान्तः स शान्त इति मे मतिः । धातुषु क्षीयमाणेषु शान्तिः कस्य न जायते ॥ १३६ ॥ धिगृहं गृहिणी-
शून्यं विक्रलमपुत्रकम् । धिक्पुत्रमविनीतं च धिज्योतिषमजातकम् ॥ १३७ ॥ सर्वदा
शुभमन्विच्छेन्नान्विच्छेदशुभं नरः । यथेच्छति तथा तस्य शुभं वाऽशुभमाप्यते ॥ १३८ ॥ अश्व नैव
गज नैव व्याघ्र नैव च नैव च । अजापुत्रं बलिं दद्याद्देवो दुर्बलघातकः ॥ १३९ ॥ दुर्मन्त्री
राज्यनाशाय ग्रामनाशाय कुक्षेरः । श्यालको गृहनाशाय सर्वनाशाय मातुलः ॥ १४० ॥ जले तैलं खले
गुह्यं पात्रे दानं मनोगपि । प्राज्ञे शमस्तं स्वयं याति विस्तारं वस्तुर्दीक्षितः ॥ १४१ ॥ उद्योगः
कलहः कण्डूर्धूतं मद्य परस्त्रियः । आहारो मैथुनं निद्रा सेवनान्ति विवर्धते ॥ १४२ ॥ कृतार्थः
स्वामिनं द्रष्टुं कृतदौर्स्तु मालरम् । जातापत्या पतिं द्रष्टुं गतरोगश्चिकित्सकम् ॥ १४३ ॥ - चक्षुःश्रुतं

१ कुन्ती हि राज्ञा पाण्डुना, धर्मराजेन; वायुना, इन्द्रेण, सूर्येण चोपभुङ्केति तथोक्तिः -
२ द्रौपदी । ३ मित्रभावः । ४ पञ्चसु वाक्येषु भतिवाह्यते सिध्यति आरोहति प्राप्यते वर्धते
इति पञ्चानां क्रियापदानामध्याहारः । ५ मार्गातिवाहनादीनि । ६ एतानि त्वरया न भवन्तीत्यर्थः ।
७ वंशपरम्परागतविद्यानाम् । ८ सगर्वो न भवति । ९ कुलस्त्रियः । १० श्वानः । ११ गजः ।
१२ स्वल्पमपि । १३ वस्तुमाहात्म्येन । १४ कृता दाराः स्त्री येन सः ।

न्यसेत्पादं वज्रपूतं जलं पिबेत् । सत्यपूतां वदेद्वाणीं मनःपूत समाचरेत् ॥ १४४ ॥ नास्ति यज्ञः ।
 द्वियः कश्चिन्न व्रतं नोपवासकम् । या तु मर्तारं शुश्रूषा तया स्वर्गं जयत्यसौ ॥ १४५ ॥ शुचि
 भूमिगतं तोयं शुचिर्नारी पतिव्रता । शुचिः क्षेमकरो राजा सतोमी ब्राह्मणः शुचिः ॥ १४६ ॥
 नित्यमास्यं शुचिं स्त्रीणां शकुनिः फलपातने । वत्सोऽपि स्तनपाने स्याच्छूय मृगग्रहणे शुचिः ॥ १४७ ॥
 मर्ता देवो गुरुर्मर्ता धर्मतीर्थव्रतानि च । तस्मात्सर्वं परित्यज्य पतिमेकं भजेत्सती ॥ १४८ ॥ असारे
 खलु ससारे चारमेतच्चतुष्टयम् । काश्यां वासः सतां सङ्गो गङ्गाम्भः शंभुसेवनम् ॥ १४९ ॥ उदारस्य
 तृणं वित्तं शूरस्य मरणं तृणम् । विरक्तस्य तृणं भार्या निःस्पृहस्य तृणं जगत् ॥ १५० ॥ सत्तै-
 तानि न पूर्यन्ते पूर्यमाणान्यनेकशः । ब्राह्मणोऽग्निर्धर्मो राजा पयोधिरुदरं गृहम् ॥ १५१ ॥ कल्पा-
 न्तवाससक्षोमलङ्घिताशेषभूयतः । स्वैर्यमसादमर्यादास्ता एव हि महोदधेः ॥ १५२ ॥ सपत्सरस्वती
 सत्य सतान सदनुग्रहः । सत्ता सुकृतसमारः सकाराः सत्त दुर्लभाः ॥ १५३ ॥ अन्नच्छाया
 खलप्रीतिर्नवसस्यानि योषितः । किञ्चित्कालोपमोभ्यानि यौवनानि धनानि च ॥ १५४ ॥ परोऽपि
 हितवान्वन्धुर्वन्धुरप्यहितः परः । अहितो देहजो व्याधिर्हितमारण्यमौषधम् ॥ १५५ ॥ जलविन्दुनि-
 पातेन क्रमशः पूर्यते घटः । स हेतुः सर्वविद्यानां धर्मस्य च धनस्य च ॥ १५६ ॥ सौवर्णानि सरो-
 जानि निर्मातुं सन्ति शिल्पिनः । तत्र सौरमनिर्माणे चतुरश्वतुराननः ॥ १५७ ॥ साक्षरं पुरुषं दृष्ट्वा
 यो नरो नामिमन्यते । वलीवर्दसमो लोके खुरशृङ्गविधार्जितः ॥ १५८ ॥ को न याति वशं लोके
 मुखे पिण्डेनै प्रीतः । मृदङ्गो मुखलेपेन करोति मधुरध्वनिम् ॥ १५९ ॥ दमो दानं दया चैव
 दाक्षिण्यं दयिता तथा । द्रविणं दीर्घजीवित्वं दकाराः सत्त दुर्लभाः ॥ १६० ॥
 तुण्डानां याचकः शत्रुश्चौराणां चन्द्रमा रिपुः । जारस्त्रीणां पतिः शत्रुर्मुख्याणां बोधको रिपुः ॥ १६१ ॥
 अमन्त्रमक्षरं नास्ति नास्ति मूलमनौषधम् । अयोधः पुरुषो नास्ति योजकस्तत्र दुर्लभः ॥ १६२ ॥
 परोपदेशवेलायां शिष्टाः सर्वे भवन्ति वै । विस्मरन्तीह शिष्टस्य स्वकार्ये समुपस्थिते ॥ १६३ ॥
 गुणिनां निर्गुणानां च दृश्यते महदन्तरम् । हारः कण्ठगतः स्त्रीणां नृपराणि च पादयोः ॥ १६४ ॥
 अलम्ब्य लब्धुकामस्य जनस्य गतिरिदृशी । अलम्ब्येष्टु मनस्तापः सचित्तार्थो विनश्यति ॥ १६५ ॥
 शत्रुपात्र्यामृतं श्रुत्वा तेन सौहार्दमार्जयम् । नहि धीरेण कर्तव्यमात्मनः शुभमिच्छता ॥ १६६ ॥
 शूराश्च कृतविद्याश्च रूपयत्यश्च योषितः । यत्र यत्र गमिष्यन्ति तत्र तत्र कृतादरः ॥ १६७ ॥
 चत्वारो घनदायादा धर्माग्निनृपतस्करा । तेषां ज्येष्ठायमानेन त्रयः कुप्यन्ति बान्धवाः ॥ १६८ ॥
 शीलभास्वती कान्ता पुण्यभारयती लता । अर्थभारयती बाणी भजते कामपि ध्रियम् ॥ १६९ ॥
 पुरोत्पीडे तडागस्य पङ्गीवाहः प्रतिक्रिया । शोकक्षोभे च हृदयं प्रलापरेव धार्यते ॥ १७० ॥ उपभोक्तुं
 न जानाति श्रियं प्राप्यापि मानवः । आकण्ठजलमग्नोऽपि न्वा लिहस्येव जिह्वा ॥ १७१ ॥ आर्ता
 देवान्नमन्वन्ति तर्प. रुच्यन्ति रोगिणः । निर्धना दानमिच्छन्ति वृद्धा नारी पतिव्रता ॥ १७२ ॥
 कामाता जटर जाया जातवेदा जलाशयः । शूरता नैव पूर्यन्ते जकाराः पत्र दूर्मराः ॥ १७३ ॥
 जननी जन्मभूमिश्च जाह्नवी च जनार्दनः । जनकः पञ्चमश्रेय जकाराः पत्र दुर्लभाः ॥ १७४ ॥ सा

१ अस्यायित्वात् । २ अन्नेन, लक्षणया किञ्चिद्दानेनेति वक्तव्यम् । ३ हारे हि सूत्ररूप-
 गुणलक्षण्य इति व्योक्तिः । ४ धनभागलक्षणः । ५ लोकोत्तराम् । ६ शोभाम् । ७ प्रवहणम् ।
 ८ अन्नत्यागरूपम् ।

श्रीर्षा न मदं कुर्वात्स सुखी तृष्णयोजितः । तन्मित्रं यत्र विश्वासः पुरुषः स जितेन्द्रियः ॥ १७५ ॥
 सुखं धत्तु सर्वस्य न यात्यादरणीयताम् । सदापरिहारेण परदारार्थिनो जनाः ॥ १७६ ॥ एकस्य
 कर्म संवीक्ष्य करोत्यन्योऽपि गर्हितम् । गतानुगतिको लोको न लोकः पारमार्थिकः ॥ १७७ ॥
 कच्चिद्रुष्टः कच्चितुष्टो रुष्टुष्टः क्षणे क्षणे । अव्यवस्थितचित्तस्य प्रसादोऽपि भयकरः ॥ १७८ ॥ गुह्य-
 पत्न्यां निशोधीशो ब्राह्मण्यौ पाकशौसनः । गतः पञ्चबुलस्यत्वं का कथाऽन्यस्य देहिनः ॥ १७९ ॥
 यस्मिन् रुष्टे भयं नास्ति रुष्टे नैव घनागमः । निग्रहानुग्रहौ न स्तः स रुष्टः किं करिष्यति ॥ १८० ॥
 आलस्योपहता विद्या प्रहस्तगताः स्त्रियः । अल्पबीजं हृतं क्षेत्रं हृतं सैन्यमनायकम् ॥ १८१ ॥
 निर्बिषेणापि सर्पेण कर्तव्या महती फणा । विषमस्तु न चाप्यस्तु फटाटोपो भयंकरः ॥ १८२ ॥
 एक एव पदार्थस्तु त्रिधा भवति वीक्षितः । कुर्णः कामिनी मांस योगिमिः कामिमिः श्वमिः
 ॥ १८३ ॥ नारी परमुखद्वष्ट्री कविरव्यवहारवित् । अपथ्यसेवी रोगी च कियद्विनीषाहस्यते ॥ १८४ ॥
 अन्यदा भूषणं पुंसां क्षमा-लज्जेव प्रोक्षिताम् । पराक्रमः परिमवे धैर्यात्वं सुरतेष्विव ॥ १८५ ॥
 सांसारिकसुखासक्तं ब्रह्मज्ञोऽस्मीतिवादिनम् । कर्मब्रह्मोभयभ्रष्टं तं त्यजेदन्यजं यथा ॥ १८६ ॥
 झैले झैले न माणिक्यं मौक्तिकं न गजे गजे । साधवो न हि सर्वत्र चन्दनं न घने घने ॥ १८७ ॥
 प्रीतिलक्ष्मीर्व्ययः क्लेशः सा किं सा किं स किं स किम् । या लोमाद्या परद्रोहापरार्थे-यः परार्थकृत् ॥ १८८ ॥
 मनो मधुकरो मेघो मानिनी मदनो मरुत् । मौ-मूदो मुर्कटो मत्स्यो मकारा दश जम्बलाः ॥ १८९ ॥
 यावज्जीव सुख जीवेनर्णं कृत्वा घृतं पिबेत् । देहस्य नियतं मस्य देयं जन्मान्तरेऽप्युणम्
 ॥ १९० ॥ असार एव संसारः सारं सार्जलोचना । तदर्थं धनमिच्छन्ति न त्यागेन धनेन
 किम् ॥ १९१ ॥ सत्यानुसारिणी लक्ष्मीः कीर्तिस्त्थागानुसारिणी । अभ्याससारिणी विद्या
 बुद्धिः कर्मानुसारिणी ॥ १९२ ॥ उपाध्यायश्च वैद्यश्च ऋतुकाळे वरस्त्रियः । सूतिका दूतिका
 नौका कार्यान्ते ते न शष्पवत् ॥ १९३ ॥ विशाखान्ता गता मेघा प्रसूतान्तं च शौभनम् ।
 प्रणामान्तः सतां कोपो याचनान्तं हि गौरवम् ॥ १९४ ॥ कृतान्तपाशबद्धानां देवोपहत-
 स्वेतसाम् । बुद्धयः कुञ्जगामिन्यो भवन्ति महतामपि ॥ १९५ ॥ सदयं हृदयं यस्य भाषितं
 सत्यभूषितम् । कायः परहितो यस्य कलिस्तस्य करोति किम् ॥ १९६ ॥ अपत्यदर्शनस्यार्थे
 प्राणानपि च या त्यजेत् । त्यजन्ति तामपि क्रूरा मातरं दीरहेतवे ॥ १९७ ॥ पुत्रैः पाककुशला
 प्रवित्रा च पतिव्रता । पद्माक्षी पञ्चपैर्नारी भुवि संयाति गौरवम् ॥ १९८ ॥ दातुस्त-
 वित्तस्य गुणयुक्तस्य चार्थिनः । दुर्लभः खलु संयोगः सद्बीजक्षेत्रयोरिव ॥ १९९ ॥ आह्वानफल
 राज्यं ब्रह्मचर्यफलं तपः । परिज्ञानफलं त्रिधा दत्तमुक्तफलं धनम् ॥ २०० ॥ अप्रियं न हि
 भाषेत न विरुध्येत केनचित् । कार्यसिद्धिं समीहेत कार्यभ्रशो हि मूर्खता ॥ २०१ ॥ प्रसुप्तं च
 वयो वीर्यं धनं चैव विनश्यत् ॥ अत्र एषां वशं प्राप्य न प्रमत्तो भवेत्सुधीः ॥ २०२ ॥ शत्रुमुन्मूलये-
 देव मित्रं संवर्धयेत्तथा । शत्रौ नष्टे प्रिये वृद्धे सुखमभवति निश्चलम् ॥ २०३ ॥ आयुर्वित्तं गृह-

१-त्येति-ययेति-च-शेषः । २-चन्द्रः । ३-गौतमपत्न्या-महस्यायाम् । ४-इन्द्रः । ५-शवः ।
 ६-तिलैज्जत्वम् । ७-लक्ष्मीः । ८-सुमनयना-क्री । ९-त्याग्या इति शेषः । १०-विशाखा-
 नाम नक्षत्रं, तदवस्थेव वृष्टेः प्रायः सम्भवति । ११-क्रीमेमन्वनं प्राप्य न तथा दुर्धियो
 मातरमप्याद्रियन्ते । १२-पुत्रजननी ।

छिद्रं मन्त्रमौषधमैथुने ।। दानं मानापमानौ च नव गोप्यानि कारयेत् ॥ २०४ ॥ अग्नौ दग्धं जले
मर्गं हतं तत्स्करपाशिवैः । तत्सर्वं दानमित्याहुर्वदि कैव्यं न मापते ॥ २०५ ॥ संभ्रमः स्नेहमाख्याति
वपुराख्याति भोजनम् । विनयो वंशमाख्याति देशमाख्याति माषितम् ॥ २०६ ॥ किं विद्यया किं
तपसा किं योगेन श्रुतेन च । किं विविक्षेन मौनेन स्त्रीमिर्यस्य मनो हृतम् ॥ २०७ ॥ यश्च मूढतमो
लोके यश्च बुद्धेः परं गतः । तादृमौ सुखमेवेते क्षिप्रं त्यन्तारितो जनः ॥ २०८ ॥ त्यजेत्स्वामिनमत्यु-
प्रेमत्युग्रात्कृपणं त्यजेत् । कृपणादविशेषज्ञं तस्माच्च कृतशासनम् ॥ २०९ ॥ पात्रापात्रविवेकोऽस्ति
धेनुपन्नगयोरिव । तृणात्सजायते क्षीरं क्षीरात्सजायते विषम् ॥ २१० ॥ शनैर्विधा शनैरर्थानोरोहे-
त्पर्वतं शनैः । शनैरब्धं भूतैस्तं योजनान्न परं व्रजेत् ॥ २११ ॥ द्यूतं पानं संमासक्तिः खलमैत्री
च दुर्वचः । आलस्यं चैव मूढत्वं दूरं विद्वान्परित्यजेत् ॥ २१२ ॥ अतिथिर्बालकः पत्नी जननी जेनक-
स्तथा । पञ्चैते गृहिणिः पोष्या इतरं च स्वशक्तितः ॥ २१३ ॥ गाढं गुणवती विद्या न मुदे विन्यं
विना । मूखताऽपि मुदे भूयान्मेहत्यु विनयान्विता ॥ २१४ ॥ अहो सार्हजिक प्रेम दूषादपि विराजते ।
चकोरिनयनद्वन्द्वमाह्लादयति चन्द्रमाः ॥ २१५ ॥ साक्षरा विपरीतामेव साक्षसा एव कैवल्यम् । संरसो
विपरीतैश्चेत्सरसत्वं न मुञ्चति ॥ २१६ ॥ यदीच्छसि वशीकर्तुं जगदेकेन कर्मणा । परापवादसत्येभ्यो
गां चरन्तीं निवारय ॥ २१७ ॥ एकस्तपो द्विरध्यायी त्रिमिर्गीत चतुः पथम् । सप्त पञ्च कृषीणां च
सद्ग्रामौ बहुभिर्जनैः ॥ २१८ ॥ कौकः पक्षिषु चाण्डालः स्मृतः पशुषु गर्दभः । नैराणां कोऽपि
चाण्डालः स्मृतः सर्वेषु निन्दकः ॥ २१९ ॥ दातुं त्वं प्रियं वक्तुं धीरत्वं मुंचितज्ञता । अभ्यासेन न
लभ्येयुश्चत्वारः सहजा गुणाः ॥ २२० ॥ लोभमूर्खानि पापानि रसमूलानि व्याधयः । ईष्टमूर्खानि
शोकानि त्रीणि त्यक्त्वा सुखी भव ॥ २२१ ॥ प्रेदोषे दीपकश्चन्द्रः प्रमाते दीपको रविः । त्रैलोक्ये
दीपको धर्मः सुपुत्रः कुलदीपकः ॥ २२२ ॥ सुखार्थी त्यजते विद्यां विद्यार्थी त्यजते सुखम् । सुखा-
र्थिनः कुतो विद्या कुतो विद्यार्थिनः सुखम् ॥ २२३ ॥ अन्नं दानात्परं दानं विद्यादानमतः परम् ।
अन्नं क्षाणिकां तृप्तिर्यावज्जीव च विद्यया ॥ २२४ ॥ दूरस्थाः पर्वता रम्या वेद्या च मुखमण्डने । युद्धस्य
वार्ता रम्या च त्रीणि रम्याणि दूरतः ॥ २२५ ॥ माता यदि विषं दद्याद्विक्रीणाति पिता सुतम् ।
राजा हरति सर्वत्वं तत्र का परिदेवना ॥ २२६ ॥ अहेरिव गणाङ्गीतः पराजितश्च विषादिषु । राक्षसीभ्य
इव स्त्रीभ्यः स विद्यामधिगच्छति ॥ २२७ ॥ अवहानुं तितं प्रेम नवीकर्तुं क ईश्वरः । सन्धिं न याति
स्रुटितं लाक्षा लेपेन मौक्तिकम् ॥ २२८ ॥ संनिकर्षोऽत्र मर्त्यानामनादरणकारणम् । गङ्गां हि त्वा
यथाऽन्यान्मस्तत्रत्यो याति शुद्धये ॥ २२९ ॥ लेखनी पुस्तकं रामा परहस्ते गता गता । कदाचित्पुन-
रायाता अष्टा मुर्धा च जुम्बिता ॥ २३० ॥ पूर्वदत्ता तु या विद्या पूर्वदत्तं तु यजनम् । पूर्वदत्ता तु या मार्या
साप्रे घावति घावति ॥ २३१ ॥ श्रुत्वा धर्मं विजानाति श्रुत्वा त्यजति दुर्मतिम् । श्रुत्वा ज्ञानमवाप्नोति
श्रुत्वा मोक्षं च विन्दति ॥ २३२ ॥ मनो चावति सर्वत्र मदोन्मत्तगजेन्द्रवत् । ज्ञानाङ्कुशसमा बुद्धि-
स्तस्य निश्चलते मनः ॥ २३३ ॥ इच्छेच्च द्विपुलां मैत्रीं त्रीणि तत्र न कारयेत् । बाग्वादमर्थसंबन्धं

१ एकान्तवासित्वादिना । २ जन्मसिद्धम् । ३ चाणो धेनु च । ४ पशु कोपी च चाण्डाल इति सुवचम् । कोऽपीति पाठे तु कश्चिदेव पापिष्ठत्वेनानिर्देश्यतामेति, श्रुषमहिम्ना कोपी चासौ चाण्डाल इति चार्थः । ५ राश्यारम्भे । ६ शोको विकल्पनं वा । ७ गङ्गा तीरवासी जनः । ८ चोरिता । ९ लभते ।

तत्पत्नीपरिभाषणम् ॥ २३४ ॥ अयुक्तं स्वाभिनौ युक्तं युक्तं नीचस्य दूषणम् । अमृतं राहवे मृत्युर्विषं
 रुद्रस्य भूषणम् ॥ २३५ ॥ पण्डिते चैव मूर्खे च बलवत्यपि दुर्जने । ईश्वरे च दात्रे च मृत्योः
 सर्वत्र तुल्यता ॥ २३६ ॥ सङ्ग्रामे सुमटेन्द्राणां कवीनां कविमण्डले । दीप्तिर्वा दीप्तिहानिर्वा सुहृता-
 देव जायते ॥ २३७ ॥ विषस्य विषयाणां हि दृश्यते महदन्तरम् । उपशुक्तं विषं हन्ति विषयाः
 स्मरणादपि ॥ २३८ ॥ पुराणान्ते स्मशानान्ते मैथुनान्ते च या मतिः । सा मतिः सर्वदा चेत्स्यात्को
 न मुच्येत बन्धनात् ॥ २३९ ॥ आकारेणैव चतुरास्तर्कयन्ति परेक्षितम् । गर्भस्थं केतकीपुष्पमामोदेन
 हि षट्पदाः ॥ २४० ॥ न ज्ञातुं नाप्यनुज्ञातुं नेक्षितुं नाप्युपेक्षितुम् । स्वजनः स्वजने जातं विपत्पातं
 समीहते ॥ २४१ ॥ प्रायो दुरन्तपर्यन्ताः संपदोऽपि दुरात्मनाम् । भवन्ति हि सुखोदका विपदोऽपि
 महात्मनाम् ॥ २४२ ॥ उदैर्कभूमिच्छद्भिः सद्भिः खलु न दृश्यते । चतुर्थीचन्द्रलेखेव परस्त्रीभालप-
 ट्टिका ॥ २४३ ॥ अकाण्डपातजातानामार्द्राणां मर्मभेदिनाम् । गढशोकप्रहाराणामचिन्तैव महौषधम् ।
 ॥ २४४ ॥ अनिलोद्धितकार्यस्य वाग्जालं वाग्मिनो वृथा । निमित्तादपरद्वेषोर्धानुष्कस्यैव वलितम्
 ॥ २४५ ॥ शंभुः श्वेतार्कपुष्पेण चन्द्रमा बह्वतन्तुना । अच्युतः स्मृतिमात्रेण साधवः कर्तृसंपुटैः
 ॥ २४६ ॥ अकृत्वा पौरुषं या श्रीर्विकासिन्यपि किं तया । जरद्भ्रवोऽपि चाश्नाति दैवादुपगतं
 वृणम् ॥ २४७ ॥ मन्दाकिनीपयःपान मन्दाक्षीमुखचुम्बनम् । मन्दरोपवनक्रीडा मन्दानुष्ठानतः
 कुतः ॥ २४८ ॥ दीपो मक्षयते श्वान्तं कज्जलं च प्रसूयते । यदन्नं मक्षयेन्नित्यं जायते तादृशी
 प्रजा ॥ २४९ ॥ मौनं कालविलम्बश्च प्रयाणं भूमिदर्शनम् । भ्रुकुव्यन्यमुखी वार्ता नकारः
 षड्विधः स्मृतः ॥ २५० ॥ अक्षराणि प्ररीक्ष्यन्तामम्बराढम्बरेण किम् । शंभुरम्बरहीनोऽपि सर्वज्ञः किं
 न जायते ॥ २५१ ॥ दोषोऽपि गुणतां याति प्रमोर्भवति चेच्छपा । अङ्गहीनोऽपि सूर्येण सारथ्ये
 योजितोऽरुणः ॥ २५२ ॥ उत्तमं प्रणिपातेन शूर भेदेन योजयेत् । नीचमल्पप्रदानेन स्वेष्टं धर्मेण
 योजयेत् ॥ २५३ ॥ अकुले पतितो राजा मूर्खपुत्रो हि पण्डितः । निर्धनस्य धनप्राप्तिस्तृणवन्मन्यते
 जगत् ॥ २५४ ॥ लोकेषु निर्धनो दुःखी ऋणग्रस्तस्तोऽधिकम् । ताभ्यां रोगयुतो दुःखी तेभ्यो दुःखी
 कुमार्यकः ॥ २५५ ॥ आज्ञामहो नरेन्द्राणां विप्राणां मानखण्डनम् । पृथक्शय्या च नारीणामशस्त्र-
 बध उच्यते ॥ २५६ ॥ प्रस्तावसदृश वाक्यं सद्भावसदृशं प्रियम् । आत्मशक्तिसमं कोप कुर्वाणो
 न विनश्यति ॥ २५७ ॥ पठकः पाठकश्चैव ये चान्ये शास्त्रपाठकाः । सर्वे व्यसनिनो ज्ञेया यः
 क्रियावान्स पण्डितः ॥ २५८ ॥ पण्डितैः सह सौहृदं पण्डितैः सह संकथाम् । पण्डितैः सह मित्रत्व
 कुर्वाणो नावसीदति ॥ २५९ ॥ शीलं शौर्यमनालस्यं पाण्डित्य मित्रसंग्रहः । अचोरहरणीयानि
 पञ्चैतान्यक्षयो निधिः ॥ २६० ॥ मातृवत्परदारानि परद्रव्याणि लोष्टवत् । आत्मवत्सर्वभूतानि यः
 पश्यति स पश्यति ॥ २६१ ॥ धर्मार्थकाममोक्षाणां यस्यैकोऽपि न विद्यते । अजागलस्तन-
 स्येव तस्य जन्म निरर्थकम् ॥ २६२ ॥ स जीवति गुणा यस्य धर्मो यस्य स जीवति । गुणधर्म-
 विहीनो यो निष्फलं तस्य जीवितम् ॥ २६३ ॥ गुरुश्रुश्रवया विद्या पुष्कलेन धनेन वा ।
 अथवा विधया विद्या चतुर्थं नोपलभ्यते ॥ २६४ ॥ षट्पदः पुष्पमध्यस्थो यथा सारं समुद्वरेत् ।
 तथा सर्वेषु शास्त्रेषु सारं गृह्णन्ति पण्डिताः ॥ २६५ ॥ गुणान्भूषयते रूपं शीलं भूषयते कुलम् ।

सिद्धिर्भूयते विद्यां मोगो भूयते धनम् ॥ २६६ ॥ अगुणस्य हत रूपमशीलेस्य हतं कुलम् ।
असिद्धेस्तु हता विद्या अमोगस्य हत धनम् ॥ २६७ ॥ दिवा पश्यति नोद्धको काको । नैत न
पश्यति । अपूर्वः कोऽपि कामान्वो दिवा नक्तं न पश्यति ॥ २६८ ॥ यौवन धनसंपत्तिः प्रभुत्वम-
श्वेकिता । एकैकमप्यनर्थाय किमु यत्र चतुष्टयम् ॥ २६९ ॥ मुख्यमेकं पुरस्कृत्य
शून्यात्मानोऽपि साधकाः । भवन्ति त विना नैव यथा सङ्घाट्टविन्दवः ॥ २७० ॥ मन्त्रस्तत्रैव
वक्तव्यं यत्रोक्तं सफलं भवेत् । स्थायीभवति ज्ञात्यन्तं रङ्गः शुक्लपटे यथा ॥ २७१ ॥
पिण्डे पिण्डे मतिर्मित्रा कुण्डे कुण्डे नवं पद्मः । जातौ जातौ नवाचारा नवा वाणी मुखे
मुखे ॥ २७२ ॥ गान्धर्वं गन्धसयुक्तं ताम्बूलं भारती कथा । इष्टा मार्या । प्रियं मित्रमपूर्वाणि
दिने दिने ॥ २७३ ॥ विद्या सह मर्त्यं कुशिक्ष्याय न दापयेत् । तथाऽपि दीयते विद्या पश्चात्सं-
जायते रिपुः ॥ २७४ ॥ मर्कटस्य सुरापानं तस्य वृश्चिकदशनम् । तन्मध्ये भूतसञ्चारो यद्वा तद्वा
मविष्यति ॥ २७५ ॥ पुस्तकेषु च या विद्या परहस्तेषु यद्धनम् । सङ्ग्रामे च गृहे सैन्यं तिस्रः पुसां
विदम्बनाः ॥ २७६ ॥ असावधाने पाण्डित्यं क्रयक्रीतं च मैथुनम् । भोजनं च पराधीनं तिस्रः पुसां
विदम्बनः ॥ २७७ ॥ पादेन कम्प्यते पन्था मानहीनं च भोजनम् । अयिवेकिप्रभोः सैवा पातक
किमतः परम् ॥ २७८ ॥ तुष्यन्ति भोजनैर्विप्रा मयूरा धनगर्जितैः । साधवः परसंतोषैः खलाः पर-
विपत्तिषु ॥ २७९ ॥ प्रत्यक्षे गुरवः स्तुत्या परोक्षे मित्रबन्धवाः । कर्मान्ते दासभृत्याश्च पुनानैव
तथा स्त्रियः ॥ २८० ॥ विनयं राजपुत्रेभ्यः पण्डितेभ्यः सुमाधितम् । अनृतं शूतकारेभ्यः स्त्रीभ्यः
शिक्षेत कैतवम् ॥ २८१ ॥ धनधान्यप्रयोगेषु विद्यासंग्रहेषु च । आहारे व्यवहारे च त्यक्तलज्जः सुखी
भवेत् ॥ २८२ ॥ सुहृत्तमपि जीवेत्सन्नरः शुक्लेन कर्मणा । न कल्पमपि कृष्णेन लोकद्वयविरोधिना ॥ २८३ ॥
यते शोको न कर्तव्यो मविष्य नैव चिन्तयेत् । वर्तमानेन कालेन वर्तयन्ति विचक्षणः ॥ २८४ ॥
स्वभावेन हि तुष्यन्ति देवाः सत्पुरुषाः पिता । ज्ञातयस्त्वजपानेन वाक्प्रदानेन पण्डिताः ॥ २८५ ॥
नराणां नापितो धूर्तः पक्षिणा जैत्र बायसः । चतुष्पदां शृगाढस्तु स्वेच्छाचारी तपस्विनाम् ॥ २८६ ॥
चाण्डालः पक्षिणा काकः पशूना चैव कुक्कुरः । चाण्डालो मुनिषु क्रोधश्चाण्डालो नृषु निन्दकः
॥ २८७ ॥ असत्सङ्ग्यते चर्तं अमन्सङ्ग्यते द्विजः । अमन्सङ्ग्यते राजा स्त्री अमन्ती विनश्यति ॥ २८८ ॥
व पश्यति च जन्मान्धः कामान्वो नैव पश्यति । न पश्यति मदोन्मत्तो ह्यर्थी दोषः न पश्यति ॥ २८९ ॥
स्वयं कर्म करोत्यात्मा स्वयं तत्फलमश्नुते । स्वयं अमति संसारे स्वयं तस्माद्विमुच्यते ॥ २९० ॥
खड्गमूलं मवेद्राज्यमस्त्रीमूलं स्थिरं भवेत् । प्रजामूलं भवेदर्थो वैरमूलं विनश्यति ॥ २९१ ॥ ऋणकर्ता
पिता शत्रुर्माता च व्यभिचारिणी । अविनीता रिपुर्मर्या पुत्रः शत्रुरपण्डितः ॥ २९२ ॥ नास्ति काम-
समो व्याधिर्नास्ति मोहसमो रिपुः । नास्ति क्रोधसमो बहिर्नास्ति ज्ञानात्परं सुखम् ॥ २९३ ॥ विद्या
मित्रं प्रवासेषु मार्या मित्रं गृहेषु च । व्याधितस्यौषधं मित्रं घ्नो मित्रं मृतस्य च ॥ २९४ ॥ नास्ति

१ बुद्धस्वभावस्य । २ राज्ञौ । ३ प्रतिपिण्डमित्यर्थः, प्रतिशरीरमित्यभिप्रायः । ४ सङ्ग्रामे सुहृदं प्रवर्त्तमाने सति । ५ 'दोषा वाच्यांशुः' न्यायेनापि शृङ्गणां दोषा न प्रत्यक्षं वाच्याः । यद्यपि परोक्षेऽपि नामी निन्द्याः, किंतु सति तादृशे प्रसङ्गे इति यथोक्तम् । ६ पशूनाम् । ७ 'कोपो मुनीनां चाण्डालः सर्वं चाण्डालनिन्दकः ।' इति पाठान्तरे सर्वेत्यादिर्विधेयमभिप्रायः । भवन्मतयोगबुद्धः । कोप इत्यादिरपि पञ्चमवर्णस्य हस्वरवाभावाद् बुद्धः पाठः ।

मेघसमं तोयं नास्ति चात्मसमं बलम् । नास्ति चक्षुःसमं तेजो नास्ति धान्यसमं प्रियम् ॥ २९९ ॥ अधना धनमिच्छन्ति वादमिच्छन्ति गर्विताः । मानवाः स्वर्गमिच्छन्ति मोक्षमिच्छन्ति पण्डिताः ॥ २९९ ॥ सत्येन धार्यते पृथ्वी सत्येन तपते रविः । सत्येन वायवो वान्ति सर्वं सत्ये प्रतिष्ठितम् ॥ २९७ ॥ हस्तस्य भूषणं दानं सत्यं कण्ठस्य भूषणम् । श्रोत्रस्य भूषणं शास्त्रं भूषणैः किं प्रयोजनम् ॥ २९८ ॥ युक्त-मुक्तं पुराविद्विभ्रिन्ता जैर्तिः सुदारुणा । न मेघजैर्लङ्घनैर्वा न चान्यैरुपशम्यति ॥ २९९ ॥ आवृत्तः क्रियतां मौढ्ये पापहारिणि वारिणि । स्तनमध्ये तरुण्या वै मनोहारिणि हारेणि ॥ ३०० ॥ सुभाषित-रसास्वादः प्रौढस्त्रीसंगमस्तथा । सेवा विवेकिनो राज्ञो दुःखनिर्मूलनं त्रयम् ॥ ३०१ ॥ ईर्ष्यां घृणी त्वसनुष्टः क्रोधनो नित्यशङ्कितः । परमाग्योपजीवी च षडेते दुःखमागिनः ॥ ३०२ ॥ नव वज्रं नवं छत्रं नव्या स्त्री नूतनं गृहम् । सर्वत्र नूतनं शस्तं सेवकास्ते पुरातने ॥ ३०३ ॥ वृद्धस्य वचनं ग्राह्य-मापत्काले ह्युपस्थिते । सर्वत्रैवं विचारेण नाहारे न च मैथुने ॥ ३०४ ॥ अतिदूरपथश्रान्ताश्छायां यान्ति च शीतलाम् । शीतलाश्च पुनर्यान्ति का कस्य परिदेवना ॥ ३०५ ॥ अपमानं पुरस्कृत्य मानं कृत्वा च पृष्ठके । स्वकार्यमुद्धरेत्प्राज्ञः कार्यध्वसो हि मूर्खता ॥ ३०६ ॥ कृतस्य कर्णं नास्ति मृतस्य मरणं तथा । गतस्य शोचनं नास्ति ह्येतद्वेदविदां मतम् ॥ ३०७ ॥ नाकाले म्रियते जन्तुर्विद्धः शर-शतैरपि । कुशकण्टकविद्धोऽपि प्राप्तकालो न जीवति ॥ ३०८ ॥ निमग्नस्य पयोराशौ पर्वतात्पतितस्य च । तर्क्षकैनापि दष्टस्य आयुर्मर्माणि रक्षति ॥ ३०९ ॥ नाटुविः कुरुते काव्यं नारदः क्रमपा-ठकः । नादेवाशो ददात्यजं नाग्निष्णुः पृथिवीपतिः ॥ ३१० ॥ कवयः किं न पश्यन्ति किं न मक्षन्ति वायसाः । मद्यपाः किं न जल्पन्ति किं न कुर्वन्ति योषितः ॥ ३११ ॥ बह्विज्वालेषु गृहिणी रक्षणीया प्रयत्नतः । वृद्धिक्षयविकाराम्यां स्वाश्रयक्षेममिच्छता ॥ ३१२ ॥ एकस्मिन्निवजिते चित्ते विजितं सकलं जगत् । अजिते तु पुनस्तस्मिन् पुत्रोऽपि विनिर्जितः ॥ ३१३ ॥ अस्थिरं जीवितं लोके चास्थिरे धनयौवने । अस्थिराः पुत्रदाराश्च धर्मकीर्तिद्वयं स्थिरम् ॥ ३१४ ॥ लालयेत्पञ्च वर्षाणि दश वर्षाणि ताडयेत् । प्राप्ते तु षोडशे वर्षे पुत्रं मित्रवदाचरेत् ॥ ३१५ ॥ यो यस्योपकृतेर्हेतुः स क्षुद्रोऽपि महीयते । आस्तु विघ्नेश्वरः स्तौति मयूरं च षडाननः ॥ ३१६ ॥ श्यामा मन्थरगामिन्यः पीनोन्नतपयोधराः । महिष्यश्च महिष्यश्च सन्ति पुण्यवता गृहे ॥ ३१७ ॥ पदे पदे च रत्नानि योजने रसकूपिका । माग्यहीना न पश्यन्ति बहुरत्ना वसुधरा ॥ ३१८ ॥ राजा वेद्या यमो बहिः प्राघूर्णो बालयाचकौ । परदुःखं न जानन्ति ह्यष्टमो ग्रामकण्टकः ॥ ३१९ ॥ क्रोधो मूलमनर्थानां क्रोधः ससारबन्धनम् । धर्मक्षयकरः क्रोधस्तस्मात्क्रोधं त्रिर्वर्जयेत् ॥ ३२० ॥ प्रेम सत्यं तपोरेव ययोर्योगवियोगयोः । वत्सरा वासरीयन्ति वत्सरीयन्ति वासराः ॥ ३२१ ॥ किं धनेन कुबेरस्य सुभाषितगुणेन किम् । वाचस्पतेश्च दीपेन रवेः सिन्धोश्च बिन्दुना ॥ ३२२ ॥ मधुना सिञ्चयेन्निम्बं निम्बः किं मधुरायते । जातिस्वभावदोषोऽयं कटुकत्वं न मुञ्चति ॥ ३२३ ॥ कर्तव्यमेव कर्तव्यं प्राणैः कण्ठगतैरपि । अकर्तव्यं न कर्तव्यं प्राणैः कण्ठगतैरपि ॥ ३२४ ॥ अग्निहोत्रं गृहं क्षेत्रं मित्रं भार्या सुतं शिशुम् । रिक्तपाणिर्न पश्येच्च राजानं देवतां गुरुम् ॥ ३२५ ॥ उत्तमं स्वाजितं भुक्तं मध्यमं पितुरर्जितम् । कनिष्ठं आतृषितं च स्त्रीवित्तमवसाधनम् ॥ ३२६ ॥ अलसस्य

१ ज्ञानिनः । २ उधरः । ३ निवासः । ४ गङ्गातटे इति भावः । ५ वैराग्याभावे सम्पत्त्यां च क्षत्यामिति शेषः । ६ विषधरविशेषेण । ७ लालायः । ८ मुन्दर्यः ।

कुतो विद्या निर्विद्यस्य कुतो धनम् । निर्वनस्य कुतो मित्रममित्रस्य कुतः सुखम् ॥ ३२७ ॥
 अनर्थमपि माणिक्य हेमाश्रयमपेक्षते । अनाश्रया न शोभन्ते पण्डिता वनिता लताः ॥ ३२८ ॥
 विप्रार्थेषु धनक्षीणं स्वदारगतयौवनम् । स्वामिकार्ये हतपाणमन्ते तिष्ठति माधवः ॥ ३२९ ॥
 न विश्वसेदमित्रस्य मित्रस्यापि न विश्वसेत् । कदाचित्कुपितं मित्रं सर्वं गुह्यं प्रकाशयेत् ॥ ३३० ॥
 अन्नच्छाया तृणाग्निश्च खले प्रीतिः स्थले जलम् । वेश्यासक्तिः कुमित्रं च षडेते बुद्धदोषमाः ॥ ३३१ ॥
 प्रमदा मदिरा-लक्ष्मीर्विज्ञेया त्रिविधा सुरा । दृष्ट्वैवोन्मादयत्येका पीता चान्यातिसचयात् ॥ ३३२ ॥
 राजपत्नी गुरोः पत्नी भ्रातृपत्नी तथैव च । श्वश्रूश्च जननी चेति पञ्चैता मातरः स्मृताः ॥ ३३३ ॥
 इक्षुदण्डास्तिलाः शूद्राः कामिनी हेम मेदिनी । दधिचन्दनताम्बूलमित्येषा मर्दनं शुभम् ॥ ३३४ ॥
 पराधीनं वृथा जन्म परस्त्रीषु वृथा सुखम् । परगेहे वृथा लक्ष्मीर्विद्या या पुस्तके वृथा ॥ ३३५ ॥
 असमाने तपोवृद्धिः संमानाच्च तनःक्षयः । पूजया पुण्यहानिः स्यान्निन्दया सद्गतिर्भवेत् ॥ ३३६ ॥
 ध्यानमग्नं बकानां च मोहोऽग्नं जारसुञ्ज्वलम् । खलानां साधुता चाग्नं परप्राणान्तकृन्तनम् ॥ ३३७ ॥
 ललितान्तानि गीतानि प्रसूतान्तं च यौवनम् । विशाखान्तानि मेघानि तक्रान्तं खलु भोजनम् ॥ ३३८ ॥
 घातुः परीक्षा दुर्मिक्षे स्त्रीपरीक्षा च निर्धने । युद्धे शूरपरीक्षा च मृगयोरत्यन्तमापदि ॥ ३३९ ॥
 अन्यमाश्रयते लक्ष्मीस्त्वन्यमन्यं च मेदिनी । अनन्यगामिनी पुसा कीर्तिरेका पतिव्रता ॥ ३४० ॥
 न कालः खलुमुद्यम्य शिरः कृन्तति कस्यचित् । कालस्य बलमेतावद्विपरीतार्थदर्शनम् ॥ ३४१ ॥
 जानन्नपि जनो दैवात्प्रकरोति विगर्हितम् । न कर्म गर्हितं लोके कस्यचिद्रोचते कृतम् ॥ ३४२ ॥
 सद्भावेन जयेन्मित्रं सद्भावेन च बान्धवान् । स्त्रीभत्यान्दानमानाम्यां दाक्षिण्येनेतरं जनम् ॥ ३४३ ॥
 सतोषस्त्रिषु कर्तव्यः स्वदारे भोजने धने । त्रिषु चैव न कर्तव्यो दाने तपसि पाठने ॥ ३४४ ॥
 न पुत्रात्परमो लाभो न भार्यायाः परं सुखम् । न धर्मात्परमं मित्रं नानृततात्पातकं परम् ॥ ३४५ ॥
 ज्ययासमपि शीलेन विहीनं नैव पूजयेत् । अपि शूद्रं च धर्मज्ञं सद्गुणमिपूजयेत् ॥ ३४६ ॥
 शत्रोरपि गुणा बाध्या दोषा बाध्या गुरोरपि । सर्वदा सर्वयत्नेन पुत्रे शिष्यवदाचरेत् ॥ ३४७ ॥
 सुकृते योजयेत्कन्यां पुत्रं विद्यासु योजयेत् । व्यसने योजयेच्छत्रुमिष्टं धर्मेण योजयेत् ॥ ३४८ ॥
 नक्षत्रभूषणं चन्द्रो नारीणां भूषणं पतिः । पृथिव्या भूषणं राजा विद्या सर्वस्य भूषणम् ॥ ३४९ ॥
 लालने बहवो दोषास्ताडने बहवो गुणाः । तस्मात्पुत्रं च शिष्यं च ताडयेत् न तु लालयेत् ॥ ३५० ॥
 दूरतः शोभते मूर्खो लम्बशाटपटावृतः । तावच्च शोभते मूर्खो यावत्किञ्चिन्न भाषते ॥ ३५१ ॥
 सकृद्बुद्धं च मित्रं यः पुनः सधातुमिच्छति । स मृत्युमुपगृह्णाति गर्भमश्वतरी यथा ॥ ३५२ ॥
 न कश्चित्कस्यचिन्मित्रं न कश्चित्कस्यचिन्निपुः । कारणेन हि जायन्ते मित्राणि रिपवस्तथा ॥ ३५३ ॥
 हस्ती हस्तसहस्रेण शतहस्तेन बाजिनः । शृङ्गिणो दशहस्तेन स्थानत्यागेन दुर्जनः ॥ ३५४ ॥ आपदर्थं
 धनं रक्षेद्द्वारान्क्षेत्रेनैरपि । आत्मानं सततं रक्षेद्द्वारैरपि धनैरपि ॥ ३५५ ॥ परदारान्परद्वज्यं परीनादं परस्य
 च । परीहासं गुरोः स्थाने चापल्यं च विवर्जयेत् ॥ ३५६ ॥ अप्रगल्भस्य या विद्या कृपणस्य च यद्वनम् ।

१ शत्रोः । २ यस्य यो निन्दकः स तस्य पापान्यादत्त इति स्वपापेषु परैर्गृहीतेषु सद्गतिः
 शास्त्रदृष्ट्या सिद्धा, आत्मकृतया महात्मत्वख्यात्या प्रतिष्ठाकृपा सद्गतिः । यद्वाऽसद्गतिरिति
 च्छेदः । निरादरकृपा दुर्गतिरिति भावः । ३ वेश्यानाम् । ४ सन्तानसम्पत्त्युत्तरं प्राप्तनखम्भो-
 गानन्दानुपलब्धेः । ५ विशाखा नाम नक्षत्रं तत्र पावससूर्यसङ्क्रमणं स्यात्तद्वधीति भावः ।
 तत्र सूर्यसङ्क्रमणं हि प्रायोमार्गे सम्भवति ।

यच्च बाहुबलं, भीरोर्व्यर्थमेतन्नयं भुवि ॥ ३५७ ॥ शरीरनिरपेक्षस्य दक्षस्य व्यवसायिनः । बुद्धिप्रार-
ब्धकार्यस्य नास्ति किञ्चन दुष्करम् ॥ ३५८ ॥ असुयया हतेनैव पूर्वोपायोद्यमैरपि । कर्तृणां गृह्यते
संपत्सुहृद्भिर्मन्त्रिभिस्तथा ॥ ३५९ ॥ अतिदक्षिण्ययुक्तानां । शङ्कितानां पदे पदे । परापवादमीरूपां
दूरतो यान्ति सम्पदः ॥ ३६० ॥ आदानस्य प्रदानस्य कर्तव्यस्य च कर्मणः । क्षिप्रमक्रियमाणस्य कालः
प्रिवति तद्रक्षम् ॥ ३६१ ॥ न स्वल्पस्य कृते भूरि, नाशयेन्मतिमान्नरः । एतदेव हि पाण्डित्य न
स्त्रत्पादुरैर्नाशनम् ॥ ३६२ ॥ अफलानि दुरन्तानि समव्ययफलानि च । अशक्यानि च वस्तूनि
नारमेत, विचक्षणः ॥ ३६३ ॥ किं नु मे स्यादित कृत्वा किं नु मे स्यादकुर्वतः । इति संचिन्त्य मनसा
प्राज्ञः कुर्वीत वा न वा ॥ ३६४ ॥ देहे पातिनि कारक्षा यशो रक्ष्यमपातवत् । नरः पतितकायो-
ऽपि यशःकायेन जीवति ॥ ३६५ ॥ निमेषमात्रमपि ते वयो गच्छन्ति तिष्ठति । तस्मादेहेभ्यनित्येषु
कीर्तिमेकामुषार्जय ॥ ३६६ ॥ बुधोप्रेन गुणान्ब्रूयात्साधु वेत्ति यतः स्वयम् । मूर्खोप्रेऽपि च न ब्रूयाद्
बुधमेतं नावेति सः ॥ ३६७ ॥ यावत्स्वस्थमिदं देहं, यावन्मृत्युश्च दूरतः । तावदात्महितं कुर्यात्
प्राणान्ते किं करिष्यसि ॥ ३६८ ॥ यः शास्त्रविधिमुत्पद्यते वर्तते कर्मकारतः । न स मूढः क्षुभं
विन्देत्प्लुतं स्याद्विपत्तिमाक् ॥ ३६९ ॥ मूल दोषस्य हिंसादौर्ध्वकामौ स्म मा पुषः । तौ हि तत्त्वा-
वबोधस्य दुस्संछेदानुपप्लवौ ॥ ३७० ॥ अभिद्रोहेण भूतानामर्जयन्गच्छरीः श्रियः । उदन्वानिव सिन्धू-
नामापदामेति पात्रताम् ॥ ३७१ ॥ या गम्याः सत्सहायानां यासु खेदो भयं यतः । तासां किं यत्र
दुःखाय विपदाभिः सम्पदार्म् ॥ ३७२ ॥ दुरासदानरीनुग्रान्धृतेर्विश्वासजन्मनः । भोगान्भोगनिवाहेयो-
नभ्यास्यापन्नं दुर्लभा ॥ ३७३ ॥ नान्तरङ्गा श्रियो जातु प्रियैरासां न भूयते । आसक्तास्तास्वमी मूढा
वामशीला हि जन्तवः ॥ ३७४ ॥ कोऽपवादः स्तुतिपदे यदशीलेषु चञ्चलाः । माधुवृत्तानपि क्षुद्रा
विक्षिपन्त्येव सम्पदः ॥ ३७५ ॥ कृतबानन्यदेहेषु कर्तो च विधुरं मनः । अप्रियैरिव संयोगो विप्र-
योगः प्रियैः सह ॥ ३७६ ॥ शून्यमाकीर्णतामेति तुल्यं व्यसनमुत्सवैः । विप्रलम्भोऽपि लामाय सति
प्रियसमागमे ॥ ३७७ ॥ तदा रम्याप्यरम्याणि प्रियाः शैल्य तदाऽसवः । तदैकाकी सबन्धुः संजिष्टेन
रहितो यदा ॥ ३७८ ॥ युक्तः प्रमाद्यसि हितादपेतः परितप्यसे । यदि नेष्टात्मनः पीडा सा
सञ्जि भवतां जने ॥ ३७९ ॥ जन्मिनोऽस्य स्थितिं विद्वांल्लक्ष्मीमिव चलाचलाम् । भवान्मा त्वं बधी-
न्याभ्य न्यायाधारा हि सावर्धः ॥ ३८० ॥ अविज्ञातप्रबन्धस्य वचो वाचस्पतेरिव । व्रजत्यफलतामेव
नयद्बुद्धेः हितम् ॥ ३८१ ॥ कर्मयत्त फलं पुसा बुद्धिः कर्मानुसारणी । तथाऽपि सुधिया भाव्यं
सुविचार्यैव कुर्वता ॥ ३८२ ॥ मनसा चिन्तितं कर्म वचसा न प्रकाशयेत् । अन्यलक्षितकार्यस्य यतः
सिद्धिर्न जायते ॥ ३८३ ॥ कुदेशं च कुवृत्तिं च कुर्यात् कुनदीं तथा । कुद्रव्यं च कुभोज्यं च वर्जयेत्
विचक्षणः ॥ ३८४ ॥ अस्ति पुत्रो वशे यस्य भृत्यो मार्या तथैव च । अमावे सति सन्तोषः
स्वर्गस्थोऽसौ महीतले ॥ ३८५ ॥ माता यस्य गृहे नास्ति मार्या चाप्रियवादिनी । अरण्य तेन
गन्तव्यं यथाऽरण्यं तथा गृहम् ॥ ३८६ ॥ कोकिलानां स्वरो रूपं नारीरूपं पतिव्रतम् । विद्या रूपं
कुरुपाणा क्षमा-रूपं तपस्विनाम् ॥ ३८७ ॥ अविद्य जीवनं शून्यं दिक्शून्यं चेद्वान्धवः । पुत्र-
हीनं गृहं शून्यं सर्वशून्या दरिद्रता ॥ ३८८ ॥ अदाता वशदोषेण कर्मदोषादरिद्रता । उन्मादो मातृ-
दोषेण पितृदोषेण मूर्खता ॥ ३८९ ॥ अतिदयं हता लङ्का अतिमाने च कौरवाः । अतिदाने बलि-

वैद्यः सर्वमत्यन्तगर्हितम् ॥ ३९० ॥ वस्त्रहीनस्त्वलकारो घृतहीनं च भोजनम् । स्तनहीना च या
नारी विद्याहीन च जीवन्म ॥ ३९१ ॥ पुत्रप्रयोजना दाराः पुत्रः पिण्डप्रयोजनः । हितप्रयोजनं मित्र
घन सर्वप्रयोजनम् ॥ ३९२ ॥ दुर्लभं सस्कृतं वाक्यं दुर्लभः क्षेमकृतसुखः । दुर्लभा सदृशी भार्या
दुर्लभः स्वजनः प्रियः ॥ ३९३ ॥ अशोच्यो निर्धनः प्राज्ञोऽशोच्यः पण्डितवान्धवः । अशोच्या विषवा
नारी पुत्रपौत्रप्रतिष्ठिता ॥ ३९४ ॥ अविद्यः पुत्रः शोच्यः शोच्य मैथुनमप्रजम् । निराहाराः प्रजाः
शोच्याः शोच्यं राज्यमराजकम् ॥ ३९५ ॥ कुलीनैः सह सपक्वं पण्डितैः सह मित्रताम् । ज्ञातिमिश्रं सम
मेलं कुर्वाणो न विनश्यति ॥ ३९६ ॥ कष्टा दृष्टिः पराधीना कष्टो वासो विराग्यः ।
निधनो व्यवसायश्च सर्वकार्यं दरिद्रता ॥ ३९७ ॥ तत्करस्य कुतो धर्मो दुर्जनस्य कुतः
क्षमा । वेश्यानां च कुतः स्नेहः कुतः सत्यं च कामिनाम् ॥ ३९८ ॥ प्रेषितस्य कुतो मानं कृतेप-
नस्य कुतः सुखम् । कुतः स्त्रीणां सतीत्वं च कुतो मैत्री खलस्य च ॥ ३९९ ॥ दुर्बलस्य बलं राजा
बालानां रोदनं बलम् । बलं मूर्खस्य मौनित्वं चौराणाममृतं बलम् ॥ ४०० ॥ यो ध्रुवाणि परित्यज्या-
ध्रुवं कर्म निषेवते । ध्रुवाणि तस्य नश्यन्त्यध्रुवं तन्नष्टमेव च ॥ ४०१ ॥ शुष्कं मांसं स्त्रियो वृद्धा
सता निन्दाऽसता रतिः । प्रमाते मैथुनं निद्रा सद्यः प्राणहराणि षट् ॥ ४०२ ॥ सद्योमांसं नवान्नं च
बाला स्त्री क्षीरमोजनम् । घृतमुष्णोदकं चैव सद्यः प्राणकराणि षट् ४०३ ॥ सिंहादेकं बकादेकं षट्
शुनं स्त्रीणि गर्दमात् । वायसात्पञ्च शिक्षेत् चत्वारि कुक्कुटादपि ॥ ४०४ ॥ प्रभूतमल्पकार्यं वयो
नरः कर्तुमिच्छति । सर्वारम्भेण यत्कुर्यात्सिंहादेकं प्रकीर्तितम् ॥ ४०५ ॥ सर्वेन्द्रियाणि संयम्य बक-
वत्पतितो जनः । कालदेशोपपन्नानि सर्वकार्याणि साधयेत् ॥ ४०६ ॥ बह्वंशी स्वल्पसत्तुष्टः सुभिद्रः
शीघ्रचेतनः । प्रभुमत्तश्च शूरश्च ज्ञातव्याः षट् शुनो गुणाः ॥ ४०७ ॥ अविश्रामं वहेद्भारं शीतोष्णं
च न विन्दति । ससतोषस्तथा नित्यं श्रीणि शिक्षेत् गर्दमात् ॥ ४०८ ॥ गूढमैथुनधाष्टर्षे च काले
चालयसंग्रहम् । अप्रमादमनालस्य पञ्च शिक्षेत् वायसात् ॥ ४०९ ॥ युद्धं च प्रातस्तथान्नं भोजनं
सह बन्धुभिः । स्त्रियमापद्रुतां रक्षेच्चतुः शिक्षेत् कुक्कुटात् ॥ ४१० ॥ कोऽतिमारः समर्थानां किं
दूरं व्यवसायिनाम् । को विदेशः सविद्यानां कः परः प्रियवादिनाम् ॥ ४११ ॥ आपदा कथितः
पन्था इन्द्रियाणामसयमः । तज्यः सपदा मार्गो येनेष्ट तेन गम्यताम् ॥ ४१२ ॥ न च विद्यासमो
बन्धुर्न च व्याधिसमो रिपुः । न चापत्यसमः कोहो न च दैवात्परं बलम् ॥ ४१३ ॥ समुद्रावरणा
भूमिः प्राकारावरणं गृहम् । नरेन्द्रावरणा देशाश्चरित्रावरणाः स्त्रियः ॥ ४१४ ॥ घृतकुम्भसमा नारी
तत्ताम्ररसमः पुमान् । तस्माद्भूतं च बहिः च नैकत्र स्थापयेद्भवः ॥ ४१५ ॥ आहारो द्विगुणः स्त्रीणां
बुद्धिस्तासां चतुर्गुणा । षड्गुणो व्यवसायश्च कामध्याष्टगुणः स्मृतः ॥ ४१६ ॥ जीर्णमन्त्रं प्रशंसन्ति भार्या
च गतयोविनाम् । रणात्प्रत्यागतं शूरस्य च गृहमागतम् ॥ ४१७ ॥ असत्तुष्टां द्विजां नष्टाः सत्तु-
ष्टाश्च महोभुजः । सलज्जा गणिका नष्टा निर्लज्जाश्च कुलस्त्रियः ॥ ४१८ ॥ अवशपतितो राजा
मूर्खपुत्रश्च पण्डितः । अंधनश्च धनं प्राप्तस्तुर्गन्धमन्यते जगत् ॥ ४१९ ॥ पुस्तकैश्चोक्तं वा विद्यां
परहस्तगतं धनम् । कार्यकाले समुत्पन्ने न सा विद्या न तद्धनम् ॥ ४२० ॥ पादपांशो मयं वातात्प-
मानां शिशिराद्भयम् । पर्वतानां मयं वज्रात्साधूनां दुर्जनाद्भयम् ॥ ४२१ ॥ यस्य क्षेत्रं नदीतीरे भार्या

१ पतितस्तना । २ पिण्डदानार्थमावश्यकः । ३ कुक्कुटात् । ४ बहुभोजनकारी ।
५ सस्याशुत्पत्तिस्थानं वा गृहम् ।

वापि परप्रिया । पुत्रस्य विनयो नास्ति मृत्युरेव न संशयः ॥ ४२२ ॥ असंभाव्यं न वक्तव्यं प्रत्यक्ष-
 मपि दृश्यते । शिला तरति पानीये गीतं गायति वानरः ॥ ४२३ ॥ सुभिक्षं कृषके
 नित्यं नित्यं सुखमरोगिणि । मार्या भर्तुः प्रिया यस्य तस्य नित्योत्सवं गृहम् ॥ ४२४ ॥
 हतमश्रोत्रियं श्राद्धं हतो यज्ञस्त्वदक्षिणः । हता रूपवती वन्ध्या हतं सैन्यमनायकम् ॥ ४२५ ॥
 किं करिष्यन्ति वक्तारः श्रोता यत्र न विद्यते । नम्रक्षपैणके देशे रजकः किं करिष्यति ॥ ४२६ ॥
 अजरामरवत्प्राज्ञो विद्यामर्थं च चिन्तयेत् । गृहीत इव केशेषु मृत्युना धर्ममाचरेत् ॥ ४२७ ॥
 आयुः कर्म च वित्तं च विद्या निर्धनमेव च । पक्षैतान्यपि सृज्यन्ते गर्भस्थस्यैव देहिर्नः ॥ ४२८ ॥
 यदभावि न तद्भावि भावि चेन्न तदन्यथा । इति चिन्ताविषण्णोऽयमर्गदः किं न पीयते ॥ ४२९ ॥
 नाद्रव्ये निहिता काचित्क्रिया फलवती भवेत् । न व्यापारशतेनापि शुक्लवत्पाठयते वक्ताः ॥ ४३० ॥
 शोकस्थानसहस्राणि भयस्थानशतानि च । दिवसे दिवसे मूढमाविशन्ति न पण्डितम् ॥ ४३१ ॥
 उत्थायोत्थाय बोद्धव्यं महद्भयमुपस्थितम् । मरणव्याधिशोकानां किमद्य निपतिष्यति ॥ ४३२ ॥
 अनिष्टादिष्टलाभेऽपि न गतिर्जायते शुभा । यत्रास्ते विषसंसर्गोऽवृत्त तदपि मृत्यवे ॥ ४३३ ॥
 न सशयमनारुद्धा नरो मद्राणि पश्यति । सशयं पुनरारुद्धा यदि जीवति पश्यति ॥ ४३४ ॥
 गतानुगतिको लोकः कुट्टिनीमुपदेशिनीम् । प्रमाणयति नो धर्मे यथा गोघ्नमपि द्विजम् ॥ ४३५ ॥
 प्राणा यथात्मनोऽमीष्टा भूतानामपि ते तथा । आत्मौपम्येन भूतेषु दयां कुर्वन्ति साधवः ॥ ४३६ ॥
 प्रत्याख्याने च दाने च सुखदुःखे प्रियाप्रिये । आत्मौपम्येन पुरुषः प्रमाणमधिगच्छति ॥ ४३७ ॥
 अवशेन्द्रियचित्तानां हस्तिस्नानमिव क्रिया । दुर्भगामरणप्रायो ज्ञानं मारः क्रियां विना ॥ ४३८ ॥ शङ्कामिः सर्व-
 माक्रान्तमन्नं पानं च भूतले । प्रवृत्तिः कुत्र कर्तव्या जीवितव्यं कथं नु वा ॥ ४३९ ॥ सुमहान्यपि
 शास्त्राणि धारयन्तो बहुश्रुताः । छेत्तारः सशयानां च क्लिश्यन्ते लोभमोहिताः ॥ ४४० ॥ षड्दोषाः
 पुरुषेणेह हार्तव्या भूतिमिच्छता । निम्ना तन्द्रा भय क्रोध आलस्यं दीर्घसूत्रता ॥ ४४१ ॥ माता
 मित्रं पिता चेति स्वभावाभितयं हितम् । कार्यकारणतश्चान्ये भवन्ति हितबुद्धयः ॥ ४४२ ॥
 जातिमात्रेण किं कश्चिद्व्यत्यते पूज्यते कश्चित् । व्यवहारं परिज्ञाय वध्यः पूज्योऽप्येषा भवेत् ॥ ४४३ ॥
 तृणानि भूमिरुदकं वाक्चतुर्थी च सृष्टेता । एतान्यपि सतां गेहे नोच्छिद्यन्ते कदाचन ॥ ४४४ ॥ आप्तुष्टु
 मित्रं जानीयाद्युद्धे श्वरमृगे शुचिम् । मार्या क्षीणेषु वित्तेषु व्यसनेषु च बान्धवान् ॥ ४४५ ॥
 सुद्धदां हितकामानां यः शृणोति न माषितम् । विपत्सनिहिता तस्य स नरः शत्रुनन्दनः ॥ ४४६ ॥
 अपराधो न मेऽस्तीति नैतद्विश्वासकारणम् । विद्यते हि वृशसेभ्यो मय गुणवतामपि ॥ ४४७ ॥ दीप-
 निर्वाणगन्धं च सुहृद्वाक्यमरुन्धतीम् । न जिघ्रन्ति न शृण्वन्ति न पश्यन्ति गतायुषः ॥ ४४८ ॥
 मार्जारो महिषो मेषः काकः कापुरुषस्तथा । विश्वासात्प्रभवन्त्येते विश्वासस्तत्र नो हितः ॥ ४४९ ॥
 यदशक्यं न तच्छक्यं यच्छक्यं शक्यमेव तत् । नोदके शकटं याति न च नौर्गच्छति स्थले ॥ ४५० ॥
 ब्रवत्वात्सबलोहानां निमित्तान्मृगपक्षिणाम् । मयाहोमाच्च मूर्खाणां सगतं दर्शनात्सताम् ॥ ४५१ ॥

१ दिग्गम्बरसंन्यासिनां देशे । २ मरणम् । ३ प्राणितः । ४ औषधम् । ५ अर्थाणि ।
 ६ यथा गोघ्नमपि द्विजं प्रमाणयति, न तथोपदेशिनीमपि कुट्टिनीमिति भावः । ७ निराकरणे ।
 ८ त्याग्याः । ९ सत्या मधुरा च ।

पटुत्वं सत्यवादित्वं कथायोगेन ब्रुव्यते । अस्तन्वत्वमचापह्यं प्रत्यक्षेणावगम्यते ॥ ४९२ ॥ लोकयात्रा
मय लज्जा दाक्षिण्य त्यागशीलता । पञ्च यत्र न विद्यन्ते न कुर्यात्तत्र संस्थितिम् ॥ ४९३ ॥ अपुत्रस्य
गृह शून्यं सन्निवृत्तहितस्य च । मूर्खस्य च दिशः शून्याः सर्वशून्याः दरिद्रता ॥ ४९४ ॥ परिच्छेदो हि
पाण्डित्यं यदापन्ना विपत्तयः । अपरिच्छेदकर्तृणा विपदः स्युः पदे पदे ॥ ४९५ ॥ पानीय वा निरा-
यासं स्वाद्वन्नं वा मयोत्तरम् । विचार्य खलु पश्यामि तत्सुखं यत्र निर्द्वेतिः ॥ ४९६ ॥ जलमग्निर्विष
शस्त्र क्षुद्रबाधिः पतनं गिरेः । निमित्तं किञ्चिदासाद्य देही माणान्बिमुञ्चति ॥ ४९७ ॥ नामाप्यमभि-
वाञ्छन्ति नष्ट नेच्छति शोचिषुम् । आपत्स्वपि न मुह्यन्ति नराः पण्डितसुहृदयः ॥ ४९८ ॥ सुखमा-
पतितं सेव्यं दुःखमापतितं तथा । चक्रनत्परिवर्तन्ते दुःखानि च सुखानि च ॥ ४९९ ॥ वृत्त्यर्थं नाति
चेष्टेत सा हि धार्त्र्य निर्मिता । गर्मादुत्पतिते जन्तौ मातुः प्रसूतः स्तनौ ॥ ५०० ॥ येन शुक्ली-
कृता हसाः शुकाश्च हरितीकृताः । मयूराब्जिन्त्रिता येन स ते वृत्तिं विधास्यति ॥ ५०१ ॥ परार्थ
यस्य वित्तेहा वर तस्य निरीहता । प्रक्षालनाद्धि पङ्कस्य दूरादस्पर्शनं वरम् ॥ ५०२ ॥ जन्मनि क्लेशबहुले
किं नु दुःखमतः परम् । इच्छासपद्यतो नास्ति यच्चेच्छा न निवर्तते ॥ ५०३ ॥ यद्यदेव हि
वाञ्छेत ततो वाञ्छा प्रवर्तते । प्राप्त एवार्थतः सोऽर्थो यतो वाञ्छा निवर्तते ॥ ५०४ ॥ अम्मासि
जलजन्तूनां दुर्गं दुर्गनिवासिनाम् । स्वभूमिः श्वार्पदादीनां राज्ञा मन्त्री परबलम् ॥ ५०५ ॥ कायः
संनिहितापायः सपदः पदमापदाम् । समागमाः सापगमाः सर्वमुत्पादि मङ्गुरम् ॥ ५०६ ॥ अधोऽधः
पश्यतः कस्य महिमा नोपधीयते । उपर्युपरि पश्यन्तः सर्व एव दरिद्रति ॥ ५०७ ॥ अलम्ब चैव
लिप्सेत लब्ध रक्षेदवेक्षया । रक्षितं वर्धयेत्सम्यग्बुद्ध तीर्थेष्टुं निक्षिपेत् ॥ ५०८ ॥ शीतवातातपक्लेशा-
न्सहन्ते यान्पराश्रिताः । तदशेनापि मेधावी तपस्त्यक्त्वा सुखी भवेत् ॥ ५०९ ॥ एतावज्जन्मसाफल्य
यदनायेत्तद्वृत्तिता । ये पराधीनतां यातास्ते वै जीवन्ति के मृताः ॥ ५१० ॥ आश्रितानां मूर्खता
स्वामिसेवायां धर्मसेवने । पुत्रस्योत्पादने चैव न सन्ति प्रतिहर्तृकाः ॥ ५११ ॥ पृष्ठतः सेवयेदकं
जठरेण हुताशनम् । स्वामिनं सर्वमावेन परलोकममायया ॥ ५१२ ॥ पञ्चभिर्माति दासत्वं पुत्रैः
कोऽपि मानवः । कोऽपि लक्षैः कृती कोऽपि लक्षैरपि न लभ्यते ॥ ५१३ ॥ वैजिवाणलोहानां
काष्ठपाषाणवाससाम् । नारीपुरुषतोयानामन्तरं महदन्तरम् ॥ ५१४ ॥ आरोप्यते शिला शैले
यत्नेन महता यथा । निपात्यते क्षणेनावस्तथात्मा गुणदोषयोः ॥ ५१५ ॥ अनादृतो विशेषश्चा-
पृष्टोऽपि बहु भाषते । आत्मानं मन्यते प्रीत भूषणस्य स दुर्मतिः ॥ ५१६ ॥ किमप्यस्ति
स्वमावेन सुन्दर वाप्यसुन्दरम् । यदेव रोचते यस्यै तदेतत्तस्य सुन्दरम् ॥ ५१७ ॥ यस्य यस्य हि
यो भावस्तेन तेन हि त नरम् । अनुप्रविश्य मेधावी क्षिप्रमात्मवशं नयेत् ॥ ५१८ ॥
दोषमीतेरनारम्भस्तत्कापुरुषलक्षणम् । कैरजीर्णमयाद्वातभोजनं परिहीयते ॥ ५१९ ॥ स्थान
एव नियोज्यन्ते श्रुत्याश्चाभरणानि च । नहि चूडामणिः पादे नूपुरमूर्ध्नि धार्यते ॥ ५२० ॥
मुकुटे रोपितः काचश्चरणाभरणे मणिः । नहि दोषो मणेरस्ति किंतु मूर्खोऽपि विद्वता ॥ ५२१ ॥

१ अधुष्टत्वम् । २ विवेचनकारिण्या बुद्ध्या सम्पन्नाः, निर्मलबुद्धय इति तु सुवचम् ।
३ जीवनोपायम् । ४ व्याघ्रादीनाम् । ५ जायमानं वस्तु महत्त्वम् । ६ वर्धते । ७ सत्पा-
त्रेषु, धर्मेषु कर्मसु वा । ८ बुद्धिमान् । ९ अपराधीनजीवनोपायत्वम्, स्वातन्त्र्येण वृत्त्युपाजन-
मिति भावः । १० परिपोषणे । ११ प्रतिनिधयः । १२ नाणकविशेषैः रूप्यकैरिति भावः । १३ अश्व-
हस्ति- । १४ मूढः । १५ चतुरः । १६ धारयिष्युः ।

बालादपि गृहीतव्यं युक्तमुक्तं मन्त्रीभिः । रत्नेरक्षिष्ये किं न प्रदीपस्य प्रकाशनेम् ॥ ४८९ ॥
 बन्धुव्रीह्यवर्गस्य बुद्धेः सत्त्वस्य चात्मनः । आपन्निकृषपाषाणे तरो जानाति सारताम् ॥ ४८३ ॥ आपन्नान्मार्गमग्रे कार्यकालात्ययेषु च । कल्याणवन्नं नृपादपृष्ठोऽपि हितो नरः ॥ ४८४ ॥ कुर्वन्नपि व्यलीकानि यः प्रियःप्रिय एव सः । अनेकदोषदुष्टोऽपि क्रायः वस्य न तद्धमः ॥ ४८५ ॥ अप्रियाप्यपि कुर्वाणो यः प्रियःप्रिय एव सः । दग्धमन्दिरस्रोरेऽपि कस्य वहा-
 वनादहः ॥ ४८६ ॥ ज्ञप्रियस्यापि पथ्यस्य परिणामः सुखावहः । तत्ता श्रोता न यत्रास्ति रमन्ते तत्र संपदः ॥ ४८७ ॥ न परस्यापराधेन परेषां दण्डमाचरेत् । आत्मनावगतं कृत्वा बध्नीयात्पूज-
 येव वा ॥ ४८८ ॥ गुणदोषानिभित्य विधिर्न ग्रहनिग्रहे । त्वनाशाय यथा न्यस्तो दर्पात्सर्पमुखे करः ॥ ४८९ ॥ परामवं परिच्छेत्तुं योग्यायोग्यं न वेत्ति यः । अस्तीह सस्य विज्ञानं स कृच्छ्रेऽपि न सीदति ॥ ४९० ॥ द्वयोरेव सम वित्तं द्वयोरेव सम ब्रह्मम् । तयोर्विवादो मैत्री वा नोत्तमाधर्मयोः क्वचित् ॥ ४९१ ॥ बलवानपि निस्तेजाः कस्य नामिमवास्पदम् । निःशङ्क दीयते लोकैः प्रथ्य मस्मन्त्रये पदम् ॥ ४९२ ॥ बन्धुः को नास दुष्टानां कुप्येत्को नातियाचितः । को न वृष्यति विचेन कुक्ष्ये को न पण्डितः ॥ ४९३ ॥ धर्मार्थक्रामतत्त्वज्ञो नैकान्तकरणो भवेत् । नहि हस्तस्थमप्यन्न क्षमावान्मक्षितु क्षमः ॥ ४९४ ॥ क्षमा शत्रौ च मित्रे च यतीनामेव भूषणम् । अपराविषु सत्त्वेषु नृपाणां सैव दूषणम् ॥ ४९५ ॥ सेवितव्यो महावृक्षः फलच्छायासमन्वितः । यदि दैवाफल नास्ति छाया केन निवार्यते ॥ ४९६ ॥ हीनसेवा न कर्तव्या कर्तव्यो महदाश्रयः । पयोऽपि शौण्डिकीहस्ते वारुणीत्यभिधीयते ॥ ४९७ ॥ महानप्यल्पता याति निर्गुणे गुणविस्तरः । आधारा-
 ध्वेयप्रावेन गजेन्द्र इव दर्पणे ॥ ४९८ ॥ वैद्यानामातुरः श्रेयान्प्रसनी मौक्तियोगिनाम् । विदुषां जीवनं मूर्खः सद्गर्णो जीवनं सताम् ॥ ४९९ ॥ तावद्भयाद्धि मेतव्यं यावद्भयमवागतम् । आगतं तु भयं व्रीक्ष्य प्रहृत्वन्यममीतवत् ॥ ५०० ॥ सुपूरा स्यात्कुण्डिका सुपूरो मूषकाङ्गलिः । सुसंतुष्टः का-
 पुरुषः स्वल्पकेनापि तुष्यति ॥ ५०१ ॥ अस्मत्ता मिचते सेतुस्तथा मन्त्रोऽप्यरक्षितः । पैशुन्याद्विद्यते स्नेहो वाचा मिचेत कातरः ॥ ५०२ ॥ अन्यप्रतापमासाद्य यो दृढत्व न गच्छति । जीतुषामरणस्येव रूपेणापि हि तस्य किम् ॥ ५०३ ॥ मये वा यदि वा हर्षे संप्राप्ते यो विमर्शयेत् । कृत्यं न कुरुते वेगोन्न स संतापमाप्नुयात् ॥ ५०४ ॥ न विष्यन्ते ह्यविश्रस्ता बलिमिर्दुर्बला अपि । विश्वस्तास्त्वेव वच्यन्ते बलिनो दुर्बलैरपि ॥ ५०५ ॥ महामतिरपि प्राज्ञो न विश्वासं ब्रजेद्रिपौ । विश्वा-
 सान्निदेशेन्द्रेण "दिर्तोर्मो विदारितः ॥ ५०६ ॥ मन्त्रिणां मित्रसंघाने मिषजा सानिप्रातिके । कर्मणि व्यव्यते प्रज्ञा स्वस्ये क्ते वा न पण्डितः ॥ ५०७ ॥ अमृतं शिशिरे बहिरमृतं प्रियदर्शनम् । अमृतं राजसमानममृतं क्षीरभोजनम् ॥ ५०८ ॥ सर्पाणां च खलानां च परद्रव्यापहारिणाम् । अभिमात्रा न सिद्धयन्ति तेनेदं वर्तते जगत् ॥ ५०९ ॥ नाविदग्धैः प्रियं नृपात्स्फुटवक्त्रा न वक्त्रकः । निःस्पृहो

१ प्रकाशः । २ बलस्य । ३ निकषः परीक्षोपल । ४ अप्रियाणि । ५ गृह्यव्यम् । ६ साम-
 र्यात् गौरवदानेन । ७ मद्यविक्रेत्री । ८ मदिरा- । ९ मूर्खेभ्य एवानायासं धनलाभात् ।
 १० एकान्ते विचारितोऽर्थः । ११ लाक्षानिमित्तस्य भूषणस्य । १२ सम्भ्रमात् अविचारादिति
 यावत् । १३ एकदेन्द्रेण विमातुर्दुरभिप्रायं विज्ञाय शुश्रूषता पवित्रतामनपेक्ष्य शायिताया-
 स्त्वस्या गर्भे प्रविश्य गर्भं वज्रेण चिच्छेद्, स एव गर्भो मन्त्रात्मा प्रसिद्धा एकोनपञ्चाद्वेदा
 अभवन्, इति पुराणे । १४ भवद्वारः ।

नाधिकारी स्यान्नाकासी मण्डनप्रियः ॥ ५१० ॥ औषधार्थमुमन्त्राणां बुद्धेर्बुध महात्मनाम् । असाध्य
नास्ति लोकेऽत्र यद्वाङ्माण्डस्य मध्यगम् ॥ ५११ ॥ न यस्य चेष्टितं विद्यां कुलं न पराक्रमम् । न
तस्य विश्वसेत्माज्ञो पदच्छिन्नेऽयमीत्मनः ॥ ५१२ ॥ नष्ट मृतमतिक्रान्तं नालुशोचन्तं पण्डिताः ।
पण्डितानां च मूर्खीणां विशेषोऽयं यतः स्मृताः ॥ ५१३ ॥ अंशोऽध्यानीहं मूर्तानि यो
मूढस्तानि शोचति । स दुःखे लभते दुःखं ह्यवन्तर्था निषेवते ॥ ५१४ ॥ स सुहृद्वचनेन यः स्यात्स
पुत्रो यस्तु मक्तिमान् । स मृत्यो यो विषेयज्ञः सो मार्या यत्र निवृत्तिः ॥ ५१५ ॥ यत्र देशेऽयं
स्थाने मोगान्मुक्त्वा स्वधीर्यतः । तस्मिन्निवर्तमानो यो वसेत् पुत्राधमः ॥ ५१६ ॥ येनाहकारयुक्तं
चिरं विलसितं पुरा । दीनं वदति तत्रैव यः परेषां स निन्दितः ॥ ५१७ ॥ मूर्खीणां पण्डितां द्वेष्टा
निर्वनानां महाधनाः । व्रतिनः पापशीलानामसतीनां कुलत्रियः ॥ ५१८ ॥ मित्रद्रोहोऽर्ततन्त्राणां च विश्वसि-
घातकः । ते नरा नरकं यान्ति यावच्चन्द्रदिवाकरौ ॥ ५१९ ॥ जिह्वालौप्यप्रसक्तानां जलमध्यनिवासि-
नाम् । अचिन्तितो वधोऽज्ञाना मीनानामिव जायते ॥ ५२० ॥ व्यसनेष्वेषु संवेषु यस्य बुद्धिर्न होयते ।
स तेषां पारम्येति तत्प्रमावादसशयम् ॥ ५२१ ॥ मित्रान्सावयत्यर्थान्दुःसाध्यानि वै यतः । संस्मात्
मित्राणि कुर्वीत समानान्येव चात्मनः ॥ ५२२ ॥ अपि सपूर्णतायुक्तैः कर्तव्याः सुहृदो बुधैः ।
नदीशः परिपूर्णोऽपि चन्द्रोदयमपेक्षते ॥ ५२३ ॥ यो मित्रोऽकृते मूढः आत्मनोऽसिद्धं कुर्वीत । हीनं
वाऽप्यधिकं वाऽपि ह्यस्यता यात्यसौ जनः ॥ ५२४ ॥ कारणान्मिञ्चतां यतिं कारणं याति शत्रुताम् ।
तस्मान्मित्रत्वमेवात्र योज्यं वै न धीमताम् ॥ ५२५ ॥ उपकारोच्च लोकीनां निमित्तान्मृगपेक्षिणाम् ।
मयाहोमाच्च मूर्खाणां मैत्री स्यादशमात्सताम् ॥ ५२६ ॥ यस्य न जायते वीर्यं न कुलं न विचेष्टितम् ।
न तेन सर्गतिं कुर्यादित्युवाच बृहस्पतिः ॥ ५२७ ॥ शनैः शनैश्च मोक्षाय स्वयं वित्तमुपाजितम् ।
रसायनमिव प्राज्ञैर्हर्षया न कदाचन ॥ ५२८ ॥ मृतो दरिद्रः पुत्रेषु मृतं मेषुमममर्जम् । मृतम-
श्रोत्रियं श्राद्धं मृतो यज्ञस्त्वन्देक्षिणः ॥ ५२९ ॥ गुरोः सुतीं मित्रमायां स्वामिसेवधोगेहिनीम् । यो गच्छति
पुमाहोके तमाहुर्गन्धर्वातिर्नम् ॥ ५३० ॥ अयशः प्राप्यते येन येन चार्पणंतिमेषु । स्वर्गाच्च अश्यते
येन तत्कर्म न समाचरेत् ॥ ५३१ ॥ यः स्तोकेनोपि सतीष कुर्वते मन्दवीर्यिनः । तस्य मान्य-
विहीनस्य दत्तां श्रीरपि मार्ज्यते ॥ ५३२ ॥ कृतमिष्वयिनो वन्धास्तुक्ष्मा नोपमुच्यते । चातकः को
धरौकोऽयं यस्यैन्द्रो वारिवाहकः ॥ ५३३ ॥ तवित्स्यात्सर्वकृत्येषु पुत्रोऽत्र स्वयं प्रभुः । स्त्रीवाक्याङ्कुश-
विर्धुण्णो यावन्नो ध्रियते बलात् ॥ ५३४ ॥ अकृत्य मन्यते कृत्यमगम्य मन्यते सुगेम् । अमस्य
मन्यते मस्य स्त्रीवाक्यमेरितो नरः ॥ ५३५ ॥ अग्निहोत्रफला वेदा शीलवृत्तफलं श्रुतम् । रतिपुत्र-
फला दारा दत्तशुक्तफलं धनम् ॥ ५३६ ॥ आपन्नाशाय विबुधैः कर्तव्याः सुहृदोऽमलाः । न तर-
त्यापदं काश्चिदोऽत्र मित्रविचर्जितः ॥ ५३७ ॥ व्यसनं प्राप्य यो मोहात्केवलं परिदेवयेत् । क्रन्दन
वर्धयत्येव तस्यान्तं नाधिगच्छति ॥ ५३८ ॥ केवलं व्यसनस्योक्तं मेघजं नयंपण्डितैः । तस्योच्छेद-
समारम्भो विषादपरिवर्जनम् ॥ ५३९ ॥ नदीनां च कुलानां च मुनीनां च महात्मनाम् । परीक्षा न
प्रकर्तव्या स्त्रीणां दुश्चरितस्य च ॥ ५४० ॥ सद्भिः सबोध्यमानोऽपि दुरात्मा पापशूराः । घृण्यमाण
इवाङ्गारो निर्मलत्वं न गच्छति ॥ ५४१ ॥ जेनिता चोपनेता च यश्च विद्यां प्रयच्छति । अज-

१ नश्यति । २ कुलितो धीर्बुद्धिर्यस्य सः । ३ अवज्ञाया । ४ दुर्गतिः । ५ अल्पेन ।
६ क्षुद्रः । ७ जलपाने कारायुष्टिं गृहीताधिकारः मेघरूपश्च । ८ विधुण्णः क्षुब्धः । ९ सुगमम् ।
१० विलपेत् । ११ उत्पादकः । १२ उपनयनकारी ।

दाता मयजाता पञ्चैते पितरः स्मृताः ॥ १४२ ॥ वरं वरयते कन्या माता वित्तं पिता श्रुतम् । बान्धवाः
कुलमिच्छन्ति मिष्टान्नमितरे जनाः ॥ १४३ ॥ यः पृष्ठा कुरते कार्यं प्रष्टव्यान्बान्धितान्गुरुन् ।
न तस्य जायते विघ्नः कस्मिंश्चिदपि कर्मणि ॥ १४४ ॥ कलहान्तानि हर्म्याणि कुषाक्यान्तं च सौह-
दम् । कुराजान्तानि रौद्राणि कुकर्मान्तं यशो नृणाम् ॥ १४५ ॥ कृते प्रतिहतिं कुर्याद्विसृते
प्रतिहिंसितम् । न तत्र दोषं पश्यामि दुष्टे दुष्ट समाचरेत् ॥ १४६ ॥ सर्वहिंसानिवृत्ता ये नराः
सर्वसहाश्च ये । सर्वस्याश्रयभूताश्च ते नराः स्वर्गागमिनः ॥ १४७ ॥ योऽस्ति यस्य यदा मांसमु-
मयोः पश्यतान्तरम् । एकस्य क्षणिका प्रीतिरन्यः प्राणैर्विमुच्यते ॥ १४८ ॥ मर्त्यमिति यदुःख
पुरुषस्योपजायते । शक्यते नानुमानेन परेण परिवर्णितम् ॥ १४९ ॥ स्वच्छन्दधनजातेन शाकेनापि
प्रपूर्यते । अस्य दग्धोदरस्यार्थे कः कुर्यात्पातकं महत् ॥ १५० ॥ विद्यया विनयावाप्तिः सा
चेदविनयैवहा । किं कुर्मः क प्रति ब्रूमो गैरदाया स्वमातारि ॥ १५१ ॥ वेधा द्वेधा भ्रमं चक्रे
कान्तासु कनकेषु च । तासु तेष्वाप्यनासक्तः साक्षाद्भर्गो नराकृतिः ॥ १५२ ॥ द्विः शरं नाभिसं-
घत्ते द्विः स्थापयति नाश्रितान् । द्विर्ददाति न चार्थिभ्यो रामो द्विर्नैव भाषते ॥ १५३ ॥ मुनेरपि धन-
स्थस्य स्वानि कर्माणि कुर्वतः । तत्रापि समवन्त्येते मित्रोदासीनशत्रवः ॥ १५४ ॥ पञ्चैतानि विलि-
ख्यन्ते गर्मस्थस्यैव देहिनः । आयुः कर्म च विद्या च वित्तं निधनमेव च ॥ १५५ ॥ नास्ति सत्यं द्यूत-
कारे न शौचं कृषलीपतौ । मद्यपे सौहृदं नास्ति आर्तेषु त्रितयं नहि ॥ १५६ ॥ सर्वसहा ये
ऋजवः प्रतिज्ञानार्थपालकाः । परोपकारिणः सेव्या निर्धना अपि ये जनाः ॥ १५७ ॥ शरणागत-
रक्षार्थं स्त्रीगोद्विजहिताय च । स्वाम्यर्थं यस्त्यजेत्प्राणास्तस्य लोकाः सनातनाः ॥ १५८ ॥ कृतघ्नस्य
शिशुघ्नस्य स्त्रीघ्नस्य पिशुनस्य च । चतुर्णामपि चैतेषां निष्कृतिं नैव शुश्रुमः ॥ १५९ ॥ पर पलितेकायेन
कर्तव्यः श्रुतसंग्रहः । न तत्र धनिनो यान्ति यत्र यान्ति बहुश्रुताः ॥ १६० ॥ विश्वासप्रतिपन्नानां
वर्द्धने का विदग्धता । अङ्गमाख्य सुसानां हन्तुः किं नाम पौरुषम् ॥ १६१ ॥ नाजारजः पितृद्वेषी
नाजारा मर्द्वैरिणी । नालङ्घ्योऽधिकारी स्यान्नाकामी मण्डनप्रियः ॥ १६२ ॥ अचला कमला
कस्य कस्य मित्रं महीपतिः । शरीरं च स्थिरं कस्य कस्य वदया वराङ्गना ॥ १६३ ॥
गर्दमः पटहो दासी प्रीप्तीः पशवः स्त्रियः । दण्डेनाक्रम्य भुञ्जीयान्न ते समानमाजनेभ्यः
॥ १६४ ॥ बहुभिर्न विरोद्धव्यं दुर्जनैः स्वजनैरपि । स्फुरन्तमपि नागेन्द्रं^१ मक्षयन्ति पिपी-
लिकाः ॥ १६५ ॥ क्षन्तव्यो मन्दबुद्धीनामपराधो मनीषिणा । नहि सर्वत्र पाण्डित्यं सुलभं पुरुषे
कचित् ॥ १६६ ॥ राजा पश्यति कर्णाम्यां युक्त्या पश्यन्ति पण्डिताः । पशुः पश्यति गन्धेन भूतैः
पश्यन्ति बर्वरीः ॥ १६७ ॥ प्रेत्यहः सर्वसिद्धीनामुत्तापः प्रथमः किल । अतिशीतलम्प्यम्भः किं
मिनत्ति न भूयतः ॥ १६८ ॥ अव्यापारेषु व्यापारो यो नरः कर्तुमिच्छति । स तत्र निधनं याति
कीलोत्पाटीव वानरः ॥ १६९ ॥ हतं ज्ञानं क्रियाहीनं हताश्वाङ्गानिनो नराः । हतं ज्ञानायकं सैन्य-

१ यावत्तं गृहे कलहस्तावद्बहुस्य धनपूर्णत्वात् । २ राज्यानि । ३ प्रतीकारम् । ४ प्रतिमार-
णम् । ५ दुष्टोदरपूर्यते । ६ धृष्टत्वप्राप्तिका । ७ विषदाय्याम् । सत्यामिति शेषः । ८ शूद्रोपभोगा-
सक्ते । ९ जीर्णाङ्गेन । १० प्रसारणे । ११ क्षुद्रग्रामभवः, अचतुर इति यावत् । १२ वेदाः प्रमा-
णम् इति बहुद्वेष्यविधेयभावापेक्षयाङ्गवयः । १३ सर्पम् । १४ क्षुद्रा भूतादिसेविनो जनाः ।
१५ विघ्नः ।

ममतीरो हताः द्वियः ॥ १७० ॥ कन्या निष्कामिता श्रेष्ठा बधूः श्रेष्ठा प्रवेशिता । अन्नं संकलितं श्रेष्ठं
धर्मः श्रेष्ठो दिने दिने ॥ १७१ ॥ सत्यं सत्यं मुनेर्वाक्यं नादत्तमुपतिष्ठते । अम्बुभिः पूरिता पृथ्वी
चातकस्य मेरुस्थली ॥ १७२ ॥ न स्वप्नेन जयेन्निद्रा न कामेन क्षियं जयेत् । नेन्धनेन जयेद्बहिर् न
पानेन सुरा जयेत् ॥ १७३ ॥ तद्गृहं यत्र वसतिस्तद्भोग्यं येन जीवति । तन्मुक्तये यदेवोक्तं ज्ञानमज्ञान-
मन्यथा ॥ १७४ ॥ पिता रक्षति कौमारे मर्ता रक्षति यौवने । पुत्रस्तु स्थाविरे मावे न स्त्री स्वातन्त्र्य-
मर्हति ॥ १७५ ॥ पानं दुर्जनसंसर्गः पत्या च विरहोऽर्दनम् । स्वप्नमन्यगृहे वासो नारीणां दूषणानि
वद् ॥ १७६ ॥ हन्तुं मेघोऽपसरति मृगेन्द्रः संकुचत्यति । बुद्धिमन्तः सहन्ते च निधाय हृदि किंचन
॥ १७७ ॥ यदपथ्यवतामायुर्यदनीतिमतां श्रियः । तदेतत्काकतीलीयं तदेतच्च घुणाक्षरम् ॥ १७८ ॥
वन्नं गा च बहुक्षीरा जलपात्रमुपानहौ । औषधं बीजमाहारं संक्रीणीत यथाप्नुयात् ॥ १७९ ॥ रागे
द्वेषे च माने च द्रोहे पापे च कर्मणि । अप्रिये चैव कर्तव्ये चिरकारी प्रशस्यते ॥ १८० ॥ बन्धूनां
सुहृदा चैव श्रुत्यानां स्त्रीजनस्य च । अव्यक्तेष्वपराधेषु चिरकारी प्रशस्यते ॥ १८१ ॥ चिरेण मित्रं
संधीयाचिरेण न कृतं त्यजेत् । चिरेण विहितं मित्रं चिर वारणमर्हति ॥ १८२ ॥ लामस्तेषां जयस्तेषां
कुतस्तेषां पराजयः । येषां हृदिस्थो भगवान्मङ्गलोयत्तन हरिः ॥ १८३ ॥ घनाशा जीविताशा च गुर्वी
माणश्रुता सदा । वृद्धस्य तक्षणी मार्या प्राणेशोऽपि गरीयसी ॥ १८४ ॥ चित्रास्वातिगता वर्षाः प्रसृता
गतयौवना । प्रवासी गतसौख्यश्च याचना गतगौरवा ॥ १८५ ॥ शाखाशृङ्गस्य शाखायाः शाखां
गन्तुं पराक्रमः । उल्लङ्घितो यदम्भोधिः प्रमावः प्रामवो हि सः ॥ १८६ ॥ रौः पुण्यं च कलत्राणि
पुत्रोत्पत्तिर्निश्चितस्था । सुकृतादपि लभ्यन्ते नैव पार्थ पराक्रमात् ॥ १८७ ॥ धर्महान्यार्जिते वित्तेऽनुभवन्ति
सुखं परे । स्वयं पापस्य पात्रं स्यात्सिंहो गजवधादिव ॥ १८८ ॥ यथा काष्ठमयो हस्ती यथा
चर्ममयो मृगः । तथा वेद विना विप्रश्चरस्ते नामधारकाः ॥ १८९ ॥ वरं कृतञ्चस्तगुणादत्यन्त-
मगुणः पुमान् । प्रकृत्या ह्यगुणः श्रेयाचालंकारश्च्युतोपलः ॥ १९० ॥ दूरस्थोऽपि समीपस्थो यो
यस्य हृदि वर्तते । यो यस्य हृदये नास्ति समीपस्थोऽपि दूरगः ॥ १९१ ॥ मद्यपाः किं न
जल्पन्ति किं न मक्षन्ति वापसाः । कवयः किं न पश्यन्ति किं न कुर्वन्ति योषितः ॥ १९२ ॥
अशक्तः सततं साधुः कुरूपा च पतिव्रता । व्याधितो देवमक्तश्च निर्धना ब्रह्मचारिणः ॥ १९३ ॥
तावन्महत्त्वं पाण्डित्यं कुलीनत्वं विवेकिता । यावज्ज्वलति नाङ्गेषु स्वतः पञ्चेषु पावकः ॥ १९४ ॥ वाहितं
चाश्ववाणिज्यं राजसेवा तपोबलम् । धीराश्चत्वारि कुर्वन्ति कृषिं कुर्वन्ति कातराः ॥ १९५ ॥ न
देवो विद्यते काष्ठे न पाषाणे न मृण्मये । मावेषु विद्यते देवस्तस्माद्भावो हि कारणम् ॥ १९६ ॥
अन्यायोपार्जितं द्रव्यं दश वर्षाणि तिष्ठति । प्राप्ते चैकादशे वर्षे समूलं च विनश्यति ॥ १९७ ॥
तृप्त्यर्थं भोजनं येषां संतानार्थं च मैथुनम् । वाक्सत्यवचनार्थाय दुर्गाण्यतितरन्ति ते ॥ १९८ ॥
नित्यं क्रोधाच्छ्रित्य रक्षेत्तमो रक्षेच्च मत्सरात् । विद्यां मानापमानाम्यामात्मानं तु प्रमादतः ॥ १९९ ॥ क्षमा-
सुखं तपो नास्ति न संतोषात्परं सुखम् । न तृष्णायाः परो व्याधिर्न च धर्मो दयापरः ॥ २०० ॥
मोगी भवति दानेन मेधावी वृद्धसेवया । अहिंसया च दीर्घायुरिति प्राहुर्मनीषिणः ॥ २०१ ॥

१ निर्जलदेशः । २ भ्रमणम् । ३ काकागमनतालकलपतनतदुपभोगवत्प्रारब्धमात्रोपस्थाप्यम् ।
४ कीटविशेषो घुणस्तद्दृष्टकाष्ठेऽक्षरसदृशत्वमनृतम् । ५ मङ्गलायतनो ह्यपिरिति पाठस्त्वसाधुरे-
वायतनपदस्य नित्यङ्गीबलिङ्गत्वात् । ६ वानरस्य । ७ धनम् । ८ क्रोधः ।

यच्छत्रं प्रसिद्धं प्राप्तं प्रसन्नं परिणमेत् च यत् । हितं च परिणामे स्यात्कार्यं भूतिमिच्छता ॥ ६०२ ॥
 बुद्धौ कलुषितायां च विकारे प्रत्युप्रस्थिते । अनयो नयसंकाशो हृदयात्तापसर्पति ॥ ६०३ ॥ यदैव
 भर्ता जानीमान्मूलपरं स्त्रियम् । उद्विजेत तदैवासाः सर्पाद्विस्मृतादिव ॥ ६०४ ॥ न क्रोध-
 यावधानस्य धीमान्मच्छेद्विमेयताम् । निपीतभ्रातृशत्रुः प्राप निन्दां वृकोदरः ॥ ६०५ ॥ न लोका
 यत्वादेन नास्तिकः स्याद्देवतः । हरिर्हरिण्यकशिपुं जगान स्तम्भनिर्गतः ॥ ६०६ ॥
 संदेहो वैष्णवं मार्गे न काशोऽप्यैः कुर्वन्तैः । रामप्रमाणमद्यापि पयोऽब्धौ पश्य सेतुना
 ॥ ६०७ ॥ गौर्गौः कामदुहा सम्यक्प्रयुक्ता स्मरते बधैः । दृष्ययुक्ता पुनर्गोविं प्रदोक्तुः सैव शसति
 ॥ ६०८ ॥ न जातु कामः कामादामुपमोगेन शान्यति । हविषा कृष्णवर्त्मन भूय एवामि-
 वर्धते ॥ ६०९ ॥ तापुष्टः कस्यचिद्भयान्न चान्यायेत पृच्छतः । जानन्नपि हि मेवास्मी
 जडबल्लोक आचरेत् ॥ ६१० ॥ धर्मायैव न ह्यप्रातां शुश्रूषा वापि तद्विधा । तत्र विद्या न वक्तव्या
 शुभं बीजमिवोषरे ॥ ६११ ॥ विद्यायैव समं कामं मर्त्येन ब्रह्मवादिना । आपद्यपि हि घोरायां
 न त्वेनामिरिष्टे भवेत् ॥ ६१२ ॥ सावित्रीमात्रसाधोऽपि न विप्रः सुप्रचित्रितः । नायन्त्रितश्चतुर्देवः सर्वाशी
 सर्वविक्रयी ॥ ६१३ ॥ न ह्यनैर्न पलितैर्न विद्वेन न बन्धुभिः । ऋषयश्चक्रिरे धर्मं योऽनूचानः स ज्ञो
 महान् ॥ ६१४ ॥ नास्तुदः स्यादातोऽपि न परद्रोहकर्त्तृभिः । ययाऽस्योद्विजेत वाचा नालोक्यां तामु-
 दीरयेत् ॥ ६१५ ॥ यथा खनन्खनित्रेण नरो धार्यधिगच्छति । तथा गुरुगता विद्यां शुश्रूषुरधिग-
 च्छति ॥ ६१६ ॥ यः प्रातापितरो बलेश्च सहेतुः सग्नये वृणाम् । न तस्य निष्कृतिः शक्या कर्तुं वर्ष-
 शतैरपि ॥ ६१७ ॥ पित्रोर्नित्यं प्रियं कुर्यादाचार्यस्य च सर्वदा । तेषु हि त्रिषु तुष्टेषु तपः सर्वं समा-
 प्यते ॥ ६१८ ॥ श्रद्धावान् शुभां विद्यामाददीतामद्यादपि । अत्यादपि परं धर्मं स्वीरन् दुष्कुला-
 दपि ॥ ६१९ ॥ यद्यत्परवशं कर्म तत्तद्यत्नेन वर्जयेत् । यद्यदात्मवशं तु स्यात्तत्तत्सेवेत यत्नतः
 ॥ ६२० ॥ यत्कर्म कुर्वतोऽस्य स्यात्परितोषोऽन्तरात्मनः । तत्प्रयत्नेन कुर्वीत विपरीतं तु वर्जयेत्
 ॥ ६२१ ॥ न द्रव्याणामविज्ञाय विधिं धर्म्यं प्रतिग्रहेत् । प्रातः प्रतिग्रहं कुर्यादबसीद्रक्षपि क्षुधा
 ॥ ६२२ ॥ सर्वेषामेव शौचानामर्थशौचं परं स्मृतम् । योऽर्थे शुचिः स हि शुचिर्न मृदारिशुचिः शुचिः
 ॥ ६२३ ॥ नास्ति विद्यासमं त्रिभुवोऽस्ति सत्यसमं तपः । नास्ति रागसमं दुःख नास्ति त्यागसमं
 सुखम् ॥ ६२४ ॥ नात्यर्थमर्थार्थितया लुब्धमुद्वेजयेज्जनम् । अविर्दद्यात्स्वर्गं स्त्रीर्मध्यमानोऽप्यजद्विषम्
 ॥ ६२५ ॥ न स्थातव्यं न गन्तव्यं क्षणमप्यधमैः सह । पयोऽपि शौण्डिकीहस्ते मदिरा मन्यते जनः
 ॥ ६२६ ॥ अकिंचिदपि कुर्वाणः सौख्यैर्दुःखान्यपोहति । तत्तस्य किमपि द्रव्यं यो हि यस्य प्रियो
 जनः ॥ ६२७ ॥ अत्युष्णात्सुषुतादजादच्छिद्राच्चैव वाससः । अपरप्रेष्यभावाच्च भूय इच्छन्पतत्यधः
 ॥ ६२८ ॥ आपद्रामापतन्तीनां हितोऽप्यायाति हेतुताम् । मातृजड्वैव वत्सस्य स्तम्भो भवति दोहने
 ॥ ६२९ ॥ भवत्येकस्थले जन्म गन्वस्तेषां पृथक्पृथक् । उत्पलस्य मृणालस्य मत्स्यस्य कुमुदस्य च
 ॥ ६३० ॥ तत्र मित्रं न वस्तव्यं यत्र नास्ति चतुष्टयम् । ऋणदाता च वैद्यश्च श्रोत्रियः सजला नदी
 ॥ ६३१ ॥ सच्छिद्रनिकटे वासो न कर्तव्यं कदाचन । घटी पिबति पानीयं ताडयते शङ्खो यथा
 ॥ ६३२ ॥ तृणं ब्रह्मविदः स्वर्गस्तृणं शूरस्य जीवितम् । जिताक्षस्य तृणं नारी निस्पृहस्य तृणं जगत्
 ॥ ६३३ ॥ गुरोरप्यवलितस्य कार्याकार्यमजानतः । उत्पथमतिपथस्य न्याय्यं भवति शास-

नमः ॥ ६३४ ॥ नवसैव कृतं पापं न शरीरकृतं कृतम् । येनैवालिङ्गिताः कान्ता तेनैवालिङ्गिता मुताः ॥ ६३५ ॥ मित्रे चित्रे कृतः प्रीतिः स्याद्वा प्रीतिः कृतः सुखम् । त्वं च स्मरसि तं पुत्रं पुच्छच्छेदं स्मरान्यहम् ॥ ६३६ ॥ मक्षिका त्रणमिच्छन्ति धनमिच्छन्ति पार्थिवाः । नीत्वाः कलहमिच्छन्ति शान्तिमिच्छन्ति साधवः ॥ ६३७ ॥ हस्ती चाङ्गुशहस्तेन कशाहस्तेन धाजिनः । शृङ्गी लघुदहस्तेन खड्गहस्तेन दुर्जनः ॥ ६३८ ॥ देशानुसृत्य गच्छन्ति सिंहाः सत्पुरुषा राजाः । तत्रैव निधनयान्ति काकाः कापुरुषा मृगाः ॥ ६३९ ॥ बाणवादमर्थसन्नन्धं परोक्षे दासदर्शनम् । यदीच्छेद्विपुला प्रीतिं प्रीणि तत्र न कारयेत् ॥ ६४० ॥ अर्थानामर्जनं कार्यं वर्धनं रक्षणं तथा । मध्यमाणौ निरादाय सुमेक्ष्यपि हीयते ॥ ६४१ ॥ आपदर्थं धनं रक्षेन्महतां कृतं आपदः । क्रुदाचिक्कुपितो देवः सचितं चापि नश्यति ॥ ६४२ ॥ युध्यन्ति पशवः सर्वे पठन्ति श्रुक्सारिकाः । दासु जानाति यो वित्तं स शूरः स च पण्डितः ॥ ६४३ ॥ नदीतीरेषु ये वृक्षा यस्य नारी निरङ्कुशा । मन्त्रिहीनो मन्त्रेद्वाजा तस्य राज्यं विनश्यति ॥ ६४४ ॥ गुणं पृच्छस्व मा रूपं शीलं पृच्छस्व मा कुलम् । सिद्धिं पृच्छस्व मा विद्यां भोगं पृच्छस्व मा धनम् ॥ ६४५ ॥ गुणो भूषयते रूपं शीलं भूषयते कुलम् । सिद्धिर्भूषयते विद्यां भोगो भूषयते धनम् ॥ ६४६ ॥ यस्य न ज्ञायते शीलं कुलं विद्यां नरस्य च । कस्तेन सह विश्वासं पुमान्कुर्याद्विचक्षणः ॥ ६४७ ॥ का प्रीतिः सह मार्जारैः का प्रीतिरवतीपत्तौ । गणिकाभिश्च का प्रीतिः का प्रीतिर्मिथुकैः सह ॥ ६४८ ॥ घोरानां भूषणं विद्या मन्त्रिणां भूषणं नृपः । भूषणं च पतिः स्त्रीणां शीलं सर्वस्य भूषणम् ॥ ६४९ ॥ महानदीप्रतरणं महापुरुषविग्रहम् । महाजनविरोधं च दूरतः परिवर्जयेत् ॥ ६५० ॥ नारुहेद्विषमं वृक्षं जीर्णं नाव न ज्ञाह्वेत् । कूपे नालोक्येच्छोषं न वाऽऽत्मानं त्रिनाशयेत् ॥ ६५१ ॥ संकटे न च शान्तव्यं विषमं न क्रदाचन । महापथे न गन्तव्यं गन्तव्यं चात्मनः प्रथमं ॥ ६५२ ॥ अनादायी व्ययं कुर्यादसहायी रणप्रियः । आतुरः सर्वमक्षी च नरः शीघ्रं त्रिनश्यति ॥ ६५३ ॥ सुसदिग्धस्य भक्तस्य दन्तस्य चलितस्य च । अग्रात्पत्यं च दुष्टस्य मूलादुद्धरणं वरम् ॥ ६५४ ॥ दीर्घशृङ्गमनङ्गाहं रण्डं च बद्धमक्षिणीम् । शस्त्रसक्षरसयुक्तं दूरतः परिवर्जयेत् ॥ ६५५ ॥ सिद्धमन्त्रौघं घर्मे गृहच्छिद्रं च मैथुनम् । कुशुक्तिं कुश्रुतं चैव वज्रं न प्रकाशयेत् ॥ ६५६ ॥ धनेष्टुः प्रीतिव्येष्टुः स्त्रीषु भोजनवृत्तिषु । अतृप्ता मानवाः सर्वे त्याता यास्यन्ति यान्ति च ॥ ६५७ ॥ सौहार्दस्पर्शरेखाणामुच्चाग्रजमिदानुगम्य । परोक्षमिति कोऽप्यस्ति परोक्षानिकषोपलः ॥ ६५८ ॥ परापकारनिरतैर्दुर्जनैः सह सगतिः । वदामि भवतस्तत्त्वं न विधेया क्रदाचन ॥ ६५९ ॥ तत्रत्वं दुर्लभं लोके विद्या तत्र सुदुर्लभा । कवित्वं दुर्लभं तत्र शक्तिस्तत्र सुदुर्लभा ॥ ६६० ॥ नारिजेनेव सरसी शशिनेव निशीथिनी । यौवनेनेव वनिता नयेन श्रीर्मनोहरा ॥ ६६१ ॥ दानं विताद्यं धानं कीर्तिधर्मौ तथायुधः । परोपकरणं कायादसारात्सारमाहरेत् ॥ ६६२ ॥ श्रुतं कृतविद्यां सहाजायते विनयः श्रुतात् । लोकानुरागो विजयाय किं लोकानुरागतः ॥ ६६३ ॥ किमाराध्यं सदा पुण्यं कश्च सेव्यः सदागमः । को ध्येयोः भगवान्विष्णुः किं काम्यं परमं पदम् ॥ ६६४ ॥ एकामिषामिलाषो हि बीजं वैरमहातरोः । तिलोत्तमामिलाषो हि यथा सुन्दोपसुन्दयोः ॥ ६६५ ॥ आचान्तकान्तिरन्निर्मैयूखैरहिमत्विषः । धूसरापि कला चान्द्री

१-परस्त्री-संकटं प्रोक्तं रण्डा च विषमं पथम् । वेश्या महापथं प्रोक्तं स्वपर्यायः पिता श्रुतः ॥ इति शास्त्रात् ।

किं न ब्रूयति लोचनम् ॥ ६६६ ॥ हेतुर्नैसर्गिकः कोऽपि प्रीतिर्बद्धि न वर्तते । मालती मधुरास्तीति मधुपः केन शिष्यते ॥ ६६७ ॥ देवे तीर्थे द्विजे मन्त्रे दैवज्ञे मेघजे गुरौ । यादृशी भावना यस्य सिद्धिर्भवति तादृशी ॥ ६६८ ॥ न माता शपते पुत्रं न दोषं लभते मही । न हिंसां कुरुते साधुर्न देवः सृष्टिनाशकः ॥ ६६९ ॥ प्रायः सन्त्युपदेशार्हा धीमन्तो न जडाशयाः । तिलाः कुसुमसौगन्धवाहिनो न यवाः क्वचित् ॥ ६७० ॥ सस्थितस्य गुणोत्कर्षः प्रायः प्रस्फुरति स्फुटम् । दग्धस्यागुरुखण्डस्य स्फारीभवति सौरभम् ॥ ६७१ ॥ उपकर्तुं यथा स्वल्पः समर्थो न तथा महान् । प्रायः कूपस्तृषां हन्ति सततं न तु वारिधिः ॥ ६७२ ॥ जडे प्रभवति प्रायो दुःखं विभ्रति साधवः । शीतांशानुदिते पद्माः संकोचं यान्ति वारिणि ॥ ६७३ ॥ कश्चित्कस्यचिदेव स्यात्सुहृद्विस्मममाजनम् । पद्मं विकासयत्यर्कः संकोचयति कैरवम् ॥ ६७४ ॥ ईश्वराः पिशुनाञ्शश्वद्विभ्रतीति किमद्भुतम् । प्रायो निधय एवाहीन्द्रजिह्वान्धतेतराम् ॥ ६७५ ॥ संपद्यास्ते परैः साकं विपदि स्वजनैर्जडः । जृम्भत्यम्भोरुहे भङ्गः शुष्यत्युदकशैवलैः ॥ ६७६ ॥ नीचावमानमणिनां यो मुञ्जे संपदं पुमान् । लशुनाक्तां स कर्पूरचर्चा वितनुते तनौ ॥ ६७७ ॥ व्यसनानन्तरं सौख्यं स्वल्पमप्यधिकं भवेत् । काषायरसमास्वाद्य स्वाद्वतीवान्धु बिन्दते ॥ ६७८ ॥ शुणानामन्तरं प्रायस्तज्ज्ञो जानाति नेतरः । मालतीमल्लिकामोदं प्राण वेत्ति न लोचनम् ॥ ६७९ ॥ प्रभूतवयसः पुंसो धियः पाकः प्रवर्तते । जीर्णस्य चन्दनतरोरामोद उपजायते ॥ ६८० ॥ घनागमेऽधिकं पुंसां लोममग्न्येति मानसम् । निदाघकाले प्राणैः प्रायः शैत्यं महत्यलम् ॥ ६८१ ॥ सहजोऽपि गुणः पुंसां साधुवादेन वर्धते । कामं सुरसलेपेन कान्तिं वहति काञ्चनम् ॥ ६८२ ॥ निन्दां यः कुरुते साधोस्तथा स्व दूषयत्यसौ । खे भूतिं यस्त्यजेदुच्चैर्भूतिं तस्यैव सा पतेत् ॥ ६८३ ॥ शुभं वाप्यशुभं कर्म फलकालमपेक्षते । शरद्येव फलयाशु शालिर्न सुरभौ क्वचित् ॥ ६८४ ॥ भोगेच्छा नोपभोगेन भोगिनां जातु शाम्यति । लवणेनान्तरालेन तृष्णा प्रत्युत जायते ॥ ६८५ ॥ दुर्लभोऽप्युत्तमः प्रायः स्वजातीयेन लभ्यते । कर्णकोटरगं धारि वारिणैवावकृष्यते ॥ ६८६ ॥ जन्तोर्निरूपमोगस्य दृश्यते भुवि रूक्षता । चाताशिनो द्विजिह्ववं विहितं पश्य वेधसा ॥ ६८७ ॥ आकरः कारणं जन्तोर्दौर्जन्यस्य न जायते । कालकूटः सुधासिन्धोः प्राणिना प्राणहारकः ॥ ६८८ ॥ न व्याप्तिरेष गुणिनो गुणवाङ्मायते ध्रुवम् । चन्दनोऽनलसंदग्धो न मस्य सुरमि क्वचित् ॥ ६८९ ॥ कार्यापेक्षी जनः प्रायः प्रीतिमाविष्करोत्यलम् । लोभार्थी शौण्डिकः शष्पैर्मेषं पुष्पाति पेशलैः ॥ ६९० ॥ दुर्जनो जीयते युक्त्या विग्रहेण न धीमता । निपात्यते महावृक्षस्तत्समीपक्षितिक्षयात् ॥ ६९१ ॥ स्वभावसुन्दरं वस्तु न संस्कारमपेक्षते । मुक्तारक्षस्य शणात्प्रमघर्षणं नोपयुज्यते ॥ ६९२ ॥ येनात्मा पण्यतां नीतः स एवान्विष्यते जनैः । हस्ती हेमसङ्क्षेपेन क्रियते न मृगधिपः ॥ ६९३ ॥ विक्रीतं निजमात्मानं वद्वैः संस्फुरते जडः । परेभ्यः स्वशरीरस्य के वा भूषां वितन्वते ॥ ६९४ ॥ असंभवगुणस्तुत्या जायते स्वात्मनः क्षपा । कर्णिकारं सुगन्धीति वदन्को नोपहास्यते ॥ ६९५ ॥ तटस्थैः ख्यापिताश्चेतो विशन्ति गुणिना गुणाः । उत्कोचितानां पद्मानां गन्धो वायुमिराहृतः ॥ ६९६ ॥ निजाशयवदामाति पुंसां चित्ते पराश्रयः । प्रतिमा मुखचन्द्रस्य कृपाणे याति दीर्घताम् ॥ ६९७ ॥ अधमं बाधते भूयो दुःखवेगो न वृत्तमम् । पादद्वयं रुज्यतांशु शीतस्पर्शो न चक्षुषी ॥ ६९८ ॥ यत एवागतो दोषस्तत एव

निवर्तते । अग्निदग्धस्य विस्फोटशान्तिः स्यादग्निना ध्रुवम् ॥ ६९९ ॥ बुद्धिमत्त्वातिमानः को भवेत्प्रज्ञो-
पजीविनाम् । अन्यदीयैरलंकारैर्नाहिकारो विभूषणे ॥ ७०० ॥ उत्तमोऽप्यप्रमस्य स्याद्याजानमकरः
कचिन् । कौस्तुभादीनि रत्नानि ययाचे हरिरम्बुधिम् ॥ ७०१ ॥ प्रयत्ने समके, केचिदेव स्युः फल-
भागिनः । क्षीरोदमथनादेवैरमृतं प्रापि नाधुरैः ॥ ७०२ ॥ भोगः परोपतापेन पुसाद्दुःखाय न स्थिरः ।
पानमप्यसजः क्षिप्रं स्वपीडायै जलौकसाम् ॥ ७०३ ॥ नोपमोगपरानर्थान्कोऽपि सचिनुते चिरम् ।
आखवः किमलंकारानात्मन्याहृत्य कुर्वते ॥ ७०४ ॥ विवर्णवचनैर्धृत्युर्गुणोऽप्यन्तः प्रकाशते । इवना-
न्तरसत्त्वैश्च ष्वलत्यग्निः पयःकणैः ॥ ७०५ ॥ निकटस्थ गरीयांसमपि लोको न मन्यते । पवित्रानपि
यन्मर्त्या न नमस्यन्ति जाह्नवीम् ॥ ७०६ ॥ स्वजनः स्वात्मवज्जन्तुर्ज्ञायते गुणवान्यरैः । गोपैर्गोप्रव-
दाह्वयि हरिर्देवो जगत्पतिः ॥ ७०७ ॥ उत्तमस्तोषमायाति तदङ्ग पोष्यते यदि । वृक्षः प्रसीदति प्रायः
पादाभ्यङ्गेन न स्वयम् ॥ ७०८ ॥ दुर्भगः स्यात्प्रकृत्या यो विभूत्यापि स तादृशः । गोमय श्रीनिवासो-
ऽस्ति न तथापि मनोहरम् ॥ ७०९ ॥ आगच्छदुस्तवो माति यथैव न तथा गतः । हिमाशोरुदयः
सायं चकास्ति न तथोपसि ॥ ७१० ॥ सन्तोषक्षतये पुसामाकस्मिक्वनागमः । सरसा सेतुमेदाय
वर्षौघः स च न स्थिरः ॥ ७११ ॥ संतुष्यत्युत्तमः स्तुत्या धनेन महताधमः । प्रसीदन्ति जपैर्देवा
बलिमिभूतविग्रहाः ॥ ७१२ ॥ स्वजातीयविघाताय माहात्म्यं दृश्यते नृणाम् । श्येनो विहङ्गमानेव
दिनस्ति न भुजङ्गमान् ॥ ७१३ ॥ गुरु प्रयोजनोद्देशादर्चयन्ति न भक्तितः । दुग्धदात्रीति, गौर्गौहि
पोष्यते न तु धर्मतः ॥ ७१४ ॥ गुरुरग्निर्द्विजातीना वर्णानां ब्राह्मणो गुरुः । पतिरेको गुरुः स्त्रीणां
सर्वस्याभ्यागतो गुरुः ॥ ७१५ ॥ बहुमिर्मुखसंघातैरन्योन्यं पशुवृत्तिभिः । प्रच्छाद्यन्ते गुणाः सर्वे
मेघैरिव दिवाकरः ॥ ७१६ ॥ मनागनम्यावृत्त्या वा कामं क्षाम्यतु यः क्षमी । क्रियासमभिहारेण
विराध्यन्त क्षमेत कः ॥ ७१७ ॥ कामाय स्पृहयत्यात्मा सयतोऽपि मनीषिणः । वीथीनियमितोऽ-
प्युक्षा शष्पमासाध घावति ॥ ७१८ ॥ रोगशोकपरीतापबन्धनव्यसनानि च । आत्मापराध-
वृक्षणां फलान्येतानि देहिनाम् ॥ ७१९ ॥ भूमिपतावर्षपतौ बाळे वृद्धे तपोनिधौ विदुषि ।
योषिति मूर्खे गुरुषु च विदुषा नैवोत्तर देयम् ॥ ७२० ॥ कटुकं वा मधुरं वा प्रस्तुतवाक्यं मनो-
हारि । वामे गर्दमनादश्चित्प्रीत्यै प्रयाणेष्टु ॥ ७२१ ॥ अतिपरिचयादवज्ञा सततगमनादनादरो
भवति । लोकः प्रयागवासी कूपे स्नानं समाचरति ॥ ७२२ ॥ अतिपरिचयादवज्ञा सततगमना-
दनादरो भवति । मूल्ये मिल्लपुरैश्च न चन्दनतरुकाष्ठमिन्धनं कुरुते ॥ ७२३ ॥ अतिपरिचयादवज्ञा
इति यद्वाक्यं मृषैव तद्भाति । अतिपरिचितेऽप्यनादौ ससारेऽस्मिन् जायतेऽवज्ञा ॥ ७२४ ॥ अविधेयो
भृत्यजनः शठानि मित्राप्यदायकः स्वामी । अविनयवती च मार्या मस्तकच्छलानि चत्वारि ॥ ७२५ ॥
वैद्यस्तर्कविहीनो निर्लज्जा कुलवधूर्यतिर्मुखः । कटके च प्राधुर्गको मस्तकच्छलानि चत्वारि ॥ ७२६ ॥
शक्तिरहितोऽपि कुप्यति सेवासक्तोऽपि मानमुद्रहति । अधनोऽपि हि कामयते जानाति
विधिर्विहम्बयितुम् ॥ ७२७ ॥ त्यजति मयमकृतपापं सुमित्रमयशः प्रमादिनं विद्या । ह्रीः
कामिनमलसः श्रीः क्रूरः स्त्री दुर्जनः लोकः ॥ ७२८ ॥ अनुचितकर्मारम्भः स्वजनविरोधो बली-
यसा स्पर्धा । प्रेमदाजनविश्वासो मृथ्युद्वाराणि चत्वारि ॥ ७२९ ॥ अन्यमुखे दुर्विदो यः प्रियवदने
स एव परिहासः । इतरेर्नैनजन्मा यो धूमः सोऽगुरुमवो धूपः ॥ ७३० ॥ अशठमलोममजिह्वा त्यागिन-

१ मलयपर्वते । २ भिल्लस्त्री । ३ अगन्तुकः । ४ स्त्रीषु विश्वासः । ५ दुष्टभाषणम् । ६ कष्ट-
७ खरलम् । ८ दानशीलम् ।

मनुराणि विशेषज्ञम् ॥ 'यदि नार्थयति' नरं श्री! श्रीरिव हि वञ्चितो 'तत्र' ॥ ७३१ ॥ व्यथयति तप-
मुपेतः स्वस्थप्रकृतेरवधेलेऽपि । भृशमुद्विजते चक्षुः सक्तं रजःकणैर्नापि ॥ ७३२ ॥
शरदि समप्रनिशोकरं शतहन्तमिरसंचया रजनी । जलदन्तारिताकोमपि दिवसच्छायो न
पूरयति ॥ ७३३ ॥ 'यत्र' न 'फलितास्तरवो' विकसितसंरसिं रक्षाः सरस्यो वा । न च संजनाः
स देशो गच्छन्निघ्नं श्मशानसमेः ॥ ७३४ ॥ 'गुणमधिगतमपि' धनवान्निचिरात्वाशयति रक्षति दारिद्र्यः ।
मल्लयति रज्जुर्ममसि पूर्णः कुम्भो न खलु तुच्छः ॥ ७३५ ॥ अनुधा 'अजिह्म' अपि कपि गत्या
परं पदमर्थात्ताः । 'मन्त्रिण' इति कीर्त्यन्ते नयवलगुटिका इव जनेन ॥ ७३६ ॥ स्वल्पा इति रामबलैर्ये
न्यस्ता नाशये पयोराशेः । ते शैलाः स्थितिमन्तो हन्त लघिष्वेव बह्वमानः ॥ ७३७ ॥ यत्रार्जवेन
लघिमो गरिमाण वक्रता तनुते । छन्दोशास्त्र इवास्मिल्लोके सरलः संखे किमसि ॥ ७३८ ॥ सुहृदि
निरन्तरचित्ते गुणवति 'मृत्ये' प्रियासु नारीषु । स्वामिनि शक्तिसंभेदे निषेध दुःखं जनः सुखी भवति
॥ ७३९ ॥ प्राप्य चलानधिकाराशुषु मित्रेषु बन्धुवर्गेषु । नापकृतं नोपकृतं न सत्कृतं किं कृतं तेन
॥ ७४० ॥ 'चित्' परिमितमविकार्ययशीलं पुरुषमाकुलीकुरुते । ऊनांशुकमिव पीनस्तनजघर्णायाः कुली-
नायाः ॥ ७४१ ॥ अप्रतिबुद्धे श्रोतारि वक्तुर्वीक्यं प्रयाति वैफल्यम् । नयनविहीने भर्तारि लावण्यमिवेह
खञ्जनाक्षिणीम् ॥ ७४२ ॥ बहु-तरहिते रसोत्तलं उत्तिष्ठन्ते हि सुमनसस्तपसि । कान्तारैर्जनवेग विषहा
संरसफलास्तु विरलाः स्युः ॥ ७४३ ॥ प्रतिगृहकोणं गुणिनो वृताकीदा इव स्फुरन्ति शतम् । तद्वा-
सकं स्वर्गोमिः को वा रविरिव गुणवोऽस्ति ॥ ७४४ ॥ रमणीयः स हि पुरुषो रमणी यत्रैव रज्यति
विदेशा । श्लोकः स एव 'सुमगध्वि' सक्त हि यत्र रसिकस्य ॥ ७४५ ॥ आपरितोषाद्विदुषां न साधु
मन्ये प्रयोगविज्ञानम् । बलवदपि शिक्षितानामात्मन्यप्रत्ययं चेतः ॥ ७४६ ॥ अवला यत्र प्रबला
शिंशुरवनीशो निरक्षरो मन्त्री । नहि नहि तत्र धनांशा जीवितं आशापि दुर्लभा भवति ॥ ७४७ ॥
ज्वलति चैलितेन्धनोऽग्निर्विकृतः पत्रगः फणा कुरुते । प्रायः त्वं महिमानं क्षोमात्प्रतिपद्यते जन्तुः
॥ ७४८ ॥ राजनि विदुषां मध्ये वरसुरताना समागमे स्त्रीणाम् । सौख्यसदूषितहृदयो बौक्पदुरपि
कातरो भवति ॥ ७४९ ॥ अलिखितसरति परिमलं लक्ष्मीरनुसरति नयेगुणसमृद्धिम् । निम्नमनुस-
रति 'सलिलं विधिलिखितं' बुद्धिरनुसरति ॥ ७५० ॥ स्वाधीनेऽपि कलत्रे नीचः परदारलम्पटो
भवति । संपूर्णेऽपि तडागे काकः कुम्भोदकं पिबति ॥ ७५१ ॥ किं क्रूरं फणिहृदय पुनरपि किं
क्रूरमज्ञानहृदयम् । क्रूरात्क्रूरतरं किं पतिसुतधनहीनकामिनीहृदयम् ॥ ७५२ ॥ अनुकूला विमलाङ्गी
कुलजा कुशला सुशीलसपत्नाम् । पञ्चलकारां मार्या पुरुषः पुण्योदयाहृतमते ॥ ७५३ ॥ अरसिकजन-
भाषणतो रसिकजनैः सह वरं कलहः । लम्बकुचालिङ्गनतो लिङ्गकुचपादताडन श्रेयः ॥ ७५४ ॥ आपदि
मित्रपरीक्षा शूरपरीक्षा रणाङ्गणं भवति । विनये वशपरीक्षा स्त्रियः परीक्षा तु निर्धने पुति ॥ ७५५ ॥

१ चतुरङ्गालंयक्रीडनकस्य श्रुटिकाः । २ अल्पं वस्त्रम् । ३ मूर्खं । ४ खञ्जरीटनयनानाम् ।
५ त-रहिते रसोत्तले । 'रसोत्तलं' ओम्नबुद्धे इत्यर्थः । ६ पुष्पाणि, शोभनेमनसश्च । मुनय
इत्यर्थः । ७ माघमासे, तपश्चर्यायां च । ८ कान्तारमरणम् । दुर्गममार्गः इति यावत् ।
तत्सम्बन्धि एजनवेगं कम्पनवेगं विषहा सद्रसानि फलानि येषामेवंविधा विरलाः
स्युः, कान्ता श्री- रा इत्यर्थः, जनवेगो जनसंतापः, एतान्मर्षयित्वा सद्रसो मोक्षरसः
स एव फलं येषामेतादृशा- विरलाः स्युः । ९ प्रकाशकः । १० स्ववाणीभिः, स्वकिरणैश्च ।
११ चतुरा । १२ अविवेकस्त- । १३ जीवने । १४ भयम् । १५ धामनी ।

जनवसरे च यदुक्त-सुमाधितं तच्च भवति हास्याय । रहसि प्रौढवधूनां रतिसमये वेद-
पाठ इव ॥ ७५६ ॥ आरोह्यं विद्वत्ता सज्जनमैत्री महाकुले जन्म । स्वाधीनता च पुंसां महदै-
श्वर्यं विनाप्यर्थैः ॥ ७५७ ॥ अवसरपठिता वाणी गुणगणरहितापि शोभते पुंसाम् । रतिसमये युव-
तीनां भूषाहानिर्विभूषणं भवति ॥ ७५८ ॥ अव्याकरणमधीतं भिन्नद्रोण्या तद्विणीतरणम् । मेघ-
जमपथ्यसहितं त्रयमिदमकृतं वरं न कृतम् ॥ ७५९ ॥ यः पठति लिखति पश्यति परिपृच्छति
पण्डितानुपाश्रयति । तस्य दिवाकरकिरणैर्नलिनीदलमिव विकस्यते बुद्धिः ॥ ७६० ॥ विरला जानन्ति
गुणान्विरलाः कुर्वन्ति निर्धने स्नेहम् । विरलाः परकार्यरताः परदुःखेनापि दुःखिता विरलाः
॥ ७६१ ॥ उद्वेजयति दरिद्रं परमुद्रायां क्षणत्कारः । गृहपतिरतिसिलितायाः कङ्कणनादो
यथा जारम् ॥ ७६२ ॥ कोऽन्वो योऽकार्यरतः को बधिरः यः शृणोति नैतानि । को मूको यः काले
प्रियाणि वक्तुं न जानाति ॥ ७६३ ॥ कुत्र विधेयो यत्नो विद्याभ्यासे सदौषधे दाने । अवधीरणा क-
कार्या खलपरयोचित्परधनेषु ॥ ७६४ ॥ कुत्र विधेयो वासः सज्जनकण्ठे यथा काश्याम् । कः परि-
हार्यो देशः पिञ्चनयुतो लुब्धभूपश्च ॥ ७६५ ॥ दधि मधुर मधु मधुर द्राक्षा मधुरा
सुषापि मधुरैव । तस्य तदेव हि मधुर यस्य मनो यत्र सलभम् ॥ ७६६ ॥ अवि-
दितपरमानन्दो वदति जनो विषयमेव रमणीयम् । तिलतैलमेव मृष्टं येन न दृष्टं घृतं
क्वापि ॥ ७६७ ॥ रोगी चिरप्रवासी पराक्षमोजी परावृत्तशायी । यज्जीवति तन्मरणं
यन्मरणं सोऽस्य विश्रामः ॥ ७६८ ॥ को धर्मो भूतदया किं सौख्यमरोगिता जगति जन्तोः ।
कः स्नेहः सद्भावः किं पाण्डित्यं परिच्छेदः ॥ ७६९ ॥ दानं प्रियवाक्सहितं ज्ञानमगर्भं
क्षमान्वितं शौर्यम् । वित्तं त्यागनियुक्तं दुर्लभमेतच्चतुर्मन्त्रम् ॥ ७७० ॥ कल्पयति येन वृत्तिं येन च
लोके प्रशस्यते सद्भिः । स गुणस्तेन च गुणिनाः रक्ष्यः सर्वधर्नीयश्च ॥ ७७१ ॥ दुर्जनगम्यां नार्यः
प्रायेणापात्रस्तद्भवति राजा । कृपणानुसारि च धनमेघो गिरिजलधिवर्षी च ॥ ७७२ ॥ कृतशत-
मसत्सु नष्टं सुमाधितशतं च नष्टमबुधेषु । वचनशतमवचनकरे बुद्धिशतमचेतने नष्टम् ॥ ७७३ ॥
दक्षः श्रियमधिगच्छति पथ्याशी कल्प्यता सुखमरोगी । उद्युक्तो विद्यान्तं धर्मार्थयशसि च विनीतः
॥ ७७४ ॥ निरतिशयं गरिमाणं तेन जनन्याः स्मरन्ति विद्वासः । यत्कमपि बहति गर्भं महतामपि
यो गुरुर्मवति ॥ ७७५ ॥ अप्रकटीकृतशक्तिः शक्तोऽपि जनस्तिरस्त्रिया लभते । निवसन्नन्तर्दाराणि
लङ्घयो बहिनं तु ज्वलितः ॥ ७७६ ॥ विषमस्थस्वादुफलग्रहणव्यवसायनिश्चयो येषाम् । उष्ट्राणामिव तेषां
मन्येऽहं शसितं जन्म ॥ ७७७ ॥ दुरधिगमः पैरमानो यावत्पुरुषेण पौरुषं न कृतम् । जयति
तुलामधिरुद्धो मास्यानपि जलदपटलानि ॥ ७७८ ॥ आपदि येनोपकृतं येन च हसितं दंशासु
चान्त्यासु । उपकृतपकृतदपि च तयोर्वैस्तं पुरुषं परं मन्ये ॥ ७७९ ॥ असती भवति सलज्जा क्षारं नीरं च
शीतलं भवति । दम्मी भवति विवेकी प्रियवक्ता भवति धूर्तजनः ॥ ७८० ॥ पश्यति परस्यं युवति
सकाममपि तन्मनोरथं कुरुते । ज्ञात्वैव तदप्रतिं व्यर्थं मनुजो हि पापमाम्भवति ॥ ७८१ ॥ स्त्रीणां
हि साहचर्याद्भवन्ति चेतासि मूर्खसदृशानि । मधुरापि हि मूर्ख्यते विषविटपिसमाश्रिता वैद्वि ॥ ७८२ ॥
सकृदपि दृष्ट्वा पुरुषं विबुधा जानन्ति सारतां तस्य । हस्ततुल्यापि निपुणाः पलप्रमाणं विजानन्ति
॥ ७८३ ॥ कविद्वयेष्वनसूया कस्वरीकर्दमेष्वमालिन्यम् । अक्षारता पयोधाववनीपालेषु

पाण्डित्यम् ॥ ७८४ ॥ वस्तुनि चिरभिलषिते कथमपि दैवात्प्रसक्तसंघटने । प्राक्प्राप्तान्यपि बहुशो दुःखानि परं सुखानि जायन्ते ॥ ७८५ ॥ विस्मयघातदोषः स्ववधाय खलस्य वीरकोपकरः । नवतरुमङ्गलानि रिव हरिनिद्रातरकरः करिणः ॥ ७८६ ॥ सत्यपि च सुकृतकर्मणि दुर्नीतिश्चेच्छ्रियं हरत्येव । तैलैः सदोपयुक्ता दीपशिखा दलति वातालिः ॥ ७८७ ॥ उपचारः कर्तव्यो यावदनुत्पन्नसौहृदाः पुरुषाः । उत्पन्नसौहृदानामुपचारः कैतवं भवति ॥ ७८८ ॥ खेदो हि वरमघटितो न वर हि सजातविघटितखेदः । हृतनयनो हि विषादी न विषादी भवति जात्यन्वः ॥ ७८९ ॥ नलिनीदलयतजलवत्तरलं किं यौवनं धनं चायुः । के शशधरकरनिकरानुकारिणः सज्जना एव ॥ ७९० ॥ किं क्रूरं स्त्रीहृदयं किं गृहिणः भियहिताय दारगुणाः । कः कामः सकल्पः किं दुष्करसाधनं प्रज्ञा ॥ ७९१ ॥ वितरति यावद्वाता तावत्सकलोऽपि भवति कलमाषी । विरते पयसि घनेभ्यः शाम्यन्ति शिखण्डिनां ध्वनयः ॥ ७९२ ॥ व्यसने मित्रपरीक्षा शूरपरीक्षा रणाङ्गणे भवति । विनये श्रुत्यपरीक्षा दानपरीक्षा च दुर्मिक्षे ॥ ७९३ ॥ आलस्यं स्त्रीसेवा सरोगता जन्मभूमिवात्सल्यम् । सन्तोषो भीरुत्व षड् व्याघाता महत्त्वस्य ॥ ७९४ ॥ अप्येकवशजनुषो पश्यत पूर्णत्वतुच्छतामाजोः । ज्याकार्मुकयोः कश्चिदुणभूतः कश्चिदपि मर्ता ॥ ७९५ ॥ अन्धत्वमन्धसमये बधिरत्व बधिरकाल आलम्ब्य । श्रीकेशवयोः प्रणयी परमेष्ठी नाभिवास्तव्यः ॥ ७९६ ॥ नियतैः पदैर्निषेव्यं स्वलिखितेऽनर्थार्थवहं समाश्रयति । सम्भवदन्यगतिः कः सक्रमकाष्ठ दुरीश च ॥ ७९७ ॥ सम्यगनिष्पन्नः सन्योऽर्थस्वरया स्फुटीक्रियते । स व्यङ्ग्य एव भवति प्रथमो विनतातनूज इव ॥ ७९८ ॥ अधरस्य मधुरिमाणं कुचकाठिन्य दृशोस्तथा तैक्ष्ण्यम् । कवितायाः परिपाकाननुभवसिक्तो विज्ञानाति ॥ ७९९ ॥ सविता विधवति विधरपि सवितरति तथा दिनन्ति यामिन्यः । यामिनयन्ति दिनानि च सुखदुःखवशीकृते मनसि ॥ ८०० ॥ निजदोषावृतमनसामतिसुन्दरमेव माति विपरीतम् । पश्यति पिचोपहतः शशिशुभ्रं शङ्खमपि पीतम् ॥ ८०१ ॥ राज्ये सारं वसुधा वसुधायामपि पुर पुरे सौधम् । सौत्रे तस्य तस्ये बराङ्गनानङ्गसर्वस्वम् ॥ ८०२ ॥ बाष्पो भवन्ति विमलाः स्फुटन्ति कमलानि वापीषु । कमलेषु पतन्त्यलयः करोति सङ्गीतमलिषु पदम् ॥ ८०३ ॥ सनिहितेऽपि दुरापे वस्तुनि मनसोऽनवातविषयस्य । भवति न संशयनाशो बहुशोऽप्याश्वासमानस्य ॥ ८०४ ॥ स्ववशः करोति कर्म प्रमादयुक्तस्तु परवशो भवति । स्ववशो रोहति वृक्षं निपतत्यवशस्ततः पुरुषः ॥ ८०५ ॥ भोगाक्षमस्य रक्षा दृष्ट्वात्रेणैव कुर्वतोऽनमिमस्य । वृक्षस्य प्रमदापि श्रीरपि श्रुत्यस्य भोगाय ॥ ८०६ ॥ सर्वथा स्वहितमाचरणीयं किं करिष्यति जनो बहुजल्पः । विद्यते नहि स कश्चिदुपायः सर्वलोकपरितोषकरो यः ॥ ८०७ ॥ कस्यचित्किमपि नो हरणीयं मर्मवाक्यमपि नोचरणीयम् । श्रीपतेः पदयुग स्मरणीयं लीलया भवजल तरणीयम् ॥ ८०८ ॥ आसुर कुलमनादरणीयं चित्तमेतदमलीकरणीयम् । रामधाम शरणीकरणीयं लीलया भवजलं तरणीयम् ॥ ८०९ ॥ जीवितं तदपि जीवितमध्ये गण्यते सुकृतिभिः किमु पुंसाम् । ज्ञानविक्रमकलाकुलज्जात्यागमोगरहितं विफलं यत् ॥ ८१० ॥ लोक एष गतलोचनत्रयः कस्य वा न विवृणोति वाच्यताम् । लोचनोत्सवमशेषजीवनं यत्कलङ्कयति चन्द्रमण्डलम् ॥ ८११ ॥ यः परस्य विभ्रं विचिन्तयेत्प्राप्नुयात्स कुमतिः स्वयं हि तत् । पूतना हरिवचार्थमाययौ प्राप

सैव धधमात्मनस्ततः ॥ ८१२ ॥ काके शौचं धूतकारे च सत्यं सर्वे क्षान्तिः स्त्रीषु कामोपशा-
न्तिः । स्त्रीषु धैर्यं मधये तत्त्वचिन्ता राजा मित्र केन दृष्ट श्रुत वा ॥ ८१३ ॥ एको देवः केशवो
वा शिवो वा एक मित्र भूपतिर्वा यतिर्वा । एका भार्या सुन्दरी वा दरी वा एको बासः पत्नने वा बने
वा ॥ ८१४ ॥ चित्तायत्त धातुबद्धं शरीरं नष्टे चित्ते धातवो यान्ति नाशम् । तस्माच्चित्तं सर्वद-
रक्षणीयं स्वस्थे चित्ते बुद्धयः सम्भवन्ति ॥ ८१५ ॥ शुक्ले पक्षे शीतरश्मिर्बलीयान्न प्राधान्यं तार-
कायास्तु दृष्टम् । शक्या युक्ते विद्यमानेऽपि कान्ते न प्राधान्यं योषितां कापि दृष्टम् ॥ ८१६ ॥
दाता दानस्यान्तरा स्यात्पृथिव्यां गेहे गेहे याचकानां समूहः । चिन्तारत्नस्यास्ति सत्त्वे विवादो
मार्गे मार्गे रेणवः सन्त्यसख्याः ॥ ८१७ ॥ मांसं मृगाणां दशनौ गजानां मृगद्विषां चर्मं फलं
द्रुमाणाम् । स्त्रीणां सुरूपं च नृणां हिरण्यमेते गुणा वैरकरा भवन्ति ॥ ८१८ ॥ शाठ्येन धर्मं
कपटेन मित्रं परोपतापेन सपृद्धिमावम् । सुखेन विद्यां परस्वेन नारीं वाञ्छन्ति ये व्यक्तमपविडतात्ते
॥ ८१९ ॥ राजा घृणी ब्राह्मणः सर्वमक्षी स्त्री चावशा दुष्टबुद्धिः सहायः । प्रेम्णः प्रतीपो-
ऽधिकृतः प्रमादी त्याग्या इमे यश्च कृतं न वेत्ति ॥ ८२० ॥ मूर्खो द्विजातिः स्थविरो गृहस्थः
कामी दरिद्रो धनवास्तपस्वी । वेद्यां कुख्या नृपतिः कदर्यो लोके षडेतानि विद्वम्बितानि
॥ ८२१ ॥ दानं दरिद्रस्य प्रमोक्षं शान्तिर्युनां तपो ज्ञानवतां च मौनम् । इच्छानिवृत्तिश्च सुखा-
न्विताना दया च भूतेषु दिव नयन्ति ॥ ८२२ ॥ अर्धगमो नित्यमरोगिता च प्रिया च
भार्या प्रियवादिनी च । वश्यश्च पुत्रोऽर्थकरी च विद्या षड् जीवलोकस्य सुखानां राजन्
॥ ८२३ ॥ आरोग्यमावृण्यमविप्रवासः समत्यया वृत्तिरमीतिवासः । सद्भिर्मनुष्यः सह संप्रयोगः
षड् जीवलोकस्य सुखानि राजन् ॥ ८२४ ॥ मृतस्य लिप्सा कृपणस्य दिप्सा विमर्गगायाश्च रुचिः
स्वकान्ते । सर्पस्य शान्तिः कुटिलस्य मैत्री विधातृघट्टौ नहि दृष्टपूर्वा ॥ ८२५ ॥ आरम्भगुर्भी क्षयिणी
क्रमेण लब्धी पुरा वृद्धिमती च पश्चात् । दिनस्य पूर्वार्धपरार्धमित्रा छायेव मैत्री खलसज्जनानाम्
॥ ८२६ ॥ भार्यावियोगः स्वजनापवादं ज्ञानस्य शेषं कृपणस्य सेवा । दारिद्र्यकाले प्रियदर्शनं च
विनाग्निना पञ्च दहन्ति कायम् ॥ ८२७ ॥ अश्वच्छतं वासवगर्जितं च स्त्रीणां च चित्तं पुरुषस्य
भाग्यम् । अवर्षणं चाप्यतिवर्षणं च देवो न जानाति कुतो मनुष्यः ॥ ८२८ ॥ नृपस्य चित्तं
कृपणस्य वित्तं मनोरथं दुर्जनमानुषाणाम् । ब्रियश्चारेण पुरुषस्य मायं देवो न जानाति कुतो मनुष्यः
॥ ८२९ ॥ किं पौरुषं रक्षति यो न वार्तां किं वा धनं नार्थिजनाय यत्स्यात् । सा किं क्रिया या न
हितानुबद्धा किं जीवितं साधुविरोधि यद्वै ॥ ८३० ॥ अन्यायवित्तेन कृतोऽपि धर्मः सज्जाज इत्याहु-
रशेषलोकाः । न्यायार्जितार्थेन स एव धर्मो निर्व्याज इत्यार्यजना वदन्ति ॥ ८३१ ॥ यशोऽधिगन्तुं
सुखलिप्सया वा मनुष्यसख्यामतिवर्तितुं वा । निरस्तुकानामभियोगमाजा समुत्सुकेवाङ्मुपैति सिद्धिः
॥ ८३२ ॥ शास्त्रेषु निष्ठा सहजश्च बोधः प्रागल्भ्यमभ्यस्तगुणा च वाणी । कालानुरोधः प्रतिमानवत्त्व-
मेते गुणाः कामदुघाः क्रियास्तु ॥ ८३३ ॥ न स्वल्पमभ्यवसायमीरो करोति विज्ञानविधिगुणं हि
अन्वस्य किं हस्ततलस्थितोऽपि प्रकाशयत्यर्थमिह प्रदीपः ॥ ८३४ ॥ न कस्यचित्कश्चिदिह स्वभावा-
द्भवत्युदारोऽभिमतः खलो वा । लोके गुरुत्वं विपरीतता वा स्वचेष्टितान्येव नर नयन्ति ॥ ८३५ ॥

अपायसंदर्शनजां विपत्तिमुपायसंदर्शनजां च सिद्धिम् । मेधाविनो नीतिविधिप्रयुक्तां पुरः स्फुरन्तीमिव दर्शयन्ति ॥ ८३६ ॥ दन्तस्य निर्घर्षणकेन राजन्कर्णस्य कण्ठ्यनकेन बापि । तृणेन कार्यं भवतींश्वराणां किमङ्गवाक्पाणिमता नरेण ॥ ८३७ ॥ त्यजेत्कुंभधार्तो महिलां सपुत्रां खादेत्कुंभधार्ता भुजगी स्वमण्डम् । बुभुक्षितः किं न करोति पापं क्षीणा नरा निष्करुणा भवन्ति ॥ ८३८ ॥ दारेषु किञ्चित्स्वजनेषु किञ्चिद्गोप्यं वयस्येषु सुतेषु किञ्चित् । युक्तं न वा युक्तमिदं विचिन्त्य वदेद्विपश्चिन्महतोऽनुरोधतः ॥ ८३९ ॥ मृगं मृगैः सङ्गमनुव्रजन्ति गावश्च गोमिस्तुरगास्तुरङ्गैः । मूर्खैश्च मूर्खैः सुधियः सुधीमिः समानशीलव्यसनेषु सख्यम् ॥ ८४० ॥ त्वोऽयं न धैर्यं विधुरेऽपि काले धैर्यात्कदाचिद्भूतिमान्पुन्यात्सः । यथा समुद्रेऽपि च पोतमङ्गे सांयान्निकोऽप्यृच्छति जातु पारम् ॥ ८४१ ॥ दानेन तुल्यो विधिरस्ति नान्यो लोमाश्च नान्योऽस्ति परः पृथिव्याम् । विभूषणं शीलसमं न चान्यस्ततोऽप्युत्थं धनमस्ति नान्यत् ॥ ८४२ ॥ एकस्य दुःखस्य न यावदन्तं गच्छाम्यहं पारमिवार्णवस्य । तावद्वितीयं समुपस्थितं मे छिद्रेष्वनर्थं बहुलीभवन्ति ॥ ८४३ ॥ क्षते प्रहारे निपतन्त्यभीक्ष्णं धनक्षये दीप्यति जाठराग्निः । आप्तसु वैराणि समुद्भवन्ति छिद्रेष्वनर्था बहुलीभवन्ति ॥ ८४४ ॥ अर्थातुराणां न गुल्मे बन्धुः कामातुराणां न मयं न लज्जा । विद्यातुराणां न सुखं न निद्रा क्षुधातुराणां न रुचिर्न वेला ॥ ८४५ ॥ विवाहकाले कर्तुः संप्रयोगे प्राणायत्ये सर्वघमापहारे । विप्रस्य चार्थेऽप्यवृत्तं वदेयुः पञ्चावृत्तान्याहुरपातकानि ॥ ८४६ ॥ यत्रास्ति लक्ष्मीर्विनयो न तत्र चाम्यागतो यत्र न तत्र लक्ष्मीः । उमौ च तौ यत्र न तत्र विद्या नैकत्र सर्वो गुणसंनिपातः ॥ ८४७ ॥ द्वारे प्रविष्टः सहसा ततः किं दृष्टः प्रभुः स्मेरमुखस्ततः किय । कथा श्रुता श्रोत्ररसा ततः किं व्यथा न शान्ता यदि जाठरीया ॥ ८४८ ॥ सुपात्रदानाच्च भवेद्भनादधो धन-प्रमावेण करोति पुण्यम् । पुण्यप्रमावात्सुरलोकवासी पुनर्धनाढ्यः पुनरेव भोगी ॥ ८४९ ॥ कुपात्रदानाच्च भवेद्-रिद्रो दारिद्र्यदोषेण करोति पापम् । पापप्रमावान्नरकं प्रयाति पुनर्दारिद्र्यः पुनरेव पापी ॥ ८५० ॥ प्रसुर्वि-वेकी धनवांश्च दाता विद्वान्विरागी प्रमदा सुशीला । तुङ्गमः शस्त्रनिपातधीरो भूमण्डलस्यामरणानि पञ्च ॥ ८५१ ॥ स्वदेशजातस्य नरस्य नूनं गुणाधिकस्यापि भवेदवज्ञा । निजाङ्गना यद्यपि रूपराशि-स्तथापि लोकः परदारसक्तः ॥ ८५२ ॥ गन्धः सुवर्णं फलमिक्षुदण्डे नाकारि पुष्पं खलु चन्दनेषु । विद्वान्धनादयो न तु दीर्वजीवी घातुः पुरा कोऽपि न बुद्धिदोऽभूत् ॥ ८५३ ॥ सर्पस्य रत्ने कृप-णस्य विष्टे सत्याः कुचे कैसारिणश्च केशे । मानोज्ञाना शरणागते च मृतौ भवेदन्यकरप्रचारः ॥ ८५४ ॥ श्रुतिर्विमिश्रा स्मृतयश्च मिश्रा नैको मुनिर्यस्य वचोऽप्रमाणम् । धर्मस्य तत्त्वं निहितं गुहाया महाजनो येन गतः स पन्थाः ॥ ८५५ ॥ प्रागल्भ्यहीनस्य नरस्य विद्या शस्त्रं यथा कापुरुषस्य हस्ते । न तृप्तिमुत्पादयते शरीरे वृद्धस्य दाप इव दृशनीयाः ॥ ८५६ ॥ राजाश्रयस्तत्कारताश्चपण्य-माथर्वणं चापि समुद्रयातम् । एतानि सिद्धयन्ति महाफलानि विपर्यये प्राणहराणि पञ्च ॥ ८५७ ॥ स्वर्गच्युतानामिह भूमिलोके चत्वारि चिह्नानि वसन्ति देहे । दानप्रसङ्गो मधुरा च वाणी सुरार्चनं ब्राह्मणतर्पणं च ॥ ८५८ ॥ निरक्षरे बीक्ष्य महाधनत्वं विद्यानवद्या विदुषा न हया । रत्नावर्तसाः कुलटाः समीक्ष्य किमार्थनार्यः कुलटा भवन्ति ॥ ८५९ ॥ गीर्म्मिर्गुरुङ्गां परुषाक्षरामिस्तिरस्कृता यान्ति नरा महत्त्वम् । अलम्बशाणोत्कषणां तृपाणां न जातु मौलौ मणयो वसन्ति ॥ ८६० ॥ किमिष्टमं खर-सूकराणां किं रत्नहारो मृगपक्षिणां च । अन्वस्य दीपोऽवधिरस्य गीतं मूर्खस्य किं शास्त्रकथाप्रसङ्गः ॥ ८६१ ॥ ये शान्तदान्ताः श्रुतिपूर्णकर्णा जितेन्द्रियाः स्त्रीविषये निवृत्ताः । प्रतिग्रहे संकुचिताग्र-हस्तास्ते ब्राह्मणास्तारयितुं समर्थाः ॥ ८६२ ॥ पतिव्रतायाः कुञ्चकुम्भयुरममत्युग्रशार्ङ्गलखावलिश्च ।

धीरस्य शस्त्रं कृपेणस्य वित्तं लभ्यानि चत्वारि तदन्तकाले ॥ ८६३ ॥ देशाटनं पण्डितमित्रता च
 चाराङ्गना राजसंमाप्रवेशः । अनेकशास्त्रार्थविलोकनं च चातुर्यमूलोनि भवन्ति पञ्च ॥ ८६४ ॥ ने
 वेत्ति यो यस्य गुणप्रकर्षं स त सदा निन्दति नात्र चित्रम् । यथा किराती कारिक्कुम्भजातां मुक्तौ परि-
 त्यज्य विभर्ति गुञ्जाम् ॥ ८६५ ॥ गिरौ मयूरा गंगने पयोदा लक्षान्तरेऽर्कश्च जलेषु पद्मम् । इन्दु-
 द्विलक्षकुमुदस्य बन्धुर्यो यस्य मित्रं नहि तस्य दूरम् ॥ ८६६ ॥ सुमाषितज्ञेन जनेन साकं संमोषणं सुप्रमु-
 सेवन च । आलिङ्गनं तुङ्गपयोधराणां प्रत्यक्षसौख्यं त्रयमेव लोके ॥ ८६७ ॥ अर्थो नराणां पतिरङ्गना
 वर्षा नदीनां धृतराष्ट्रं तरुणाम् । स्वधर्मचारी नृपतिः प्रजानां गतं गत यौवनमनंयन्ति ॥ ८६८ ॥ जिते-
 न्द्रियत्वं विनयेस्य कारणं गुणप्रकर्षो विनयादेवाप्यते । गुणाधिके पुंस्ति ज्ञेनोऽनुरज्यते जनानुरागः
 प्रभवो हि सपदः ॥ ८६९ ॥ सपूर्णकुम्भो न करोति शब्दमर्धो घटो घोषमुपैति नूनम् । विद्वान्कुलीनो
 न करोति गर्वं गुणैर्विहीना बहु जल्पयन्ति ॥ ८७० ॥ धिग्जीवितं शास्त्रिकलोऽङ्कितस्य धिग्
 जीवितं चोद्यमवर्जितस्य । धिग्जीवितं व्यर्थमनोरथस्य धिग्जीवितं ज्ञातिपरार्जितस्य ॥ ८७१ ॥ रूपं
 जरा सर्वसुखानि तुष्णा खलेषु सेवा पुरुषाभिमानम् । याञ्जा गुरुत्वं गुणमात्मपूजा चिन्ता बलं
 हन्यदया च लक्ष्मीम् ॥ ८७२ ॥ शुष्केन्धने वह्निरुपैति वृद्धिं बालेषु शोकश्चपलेषु कोपः ।
 कान्तासु कामो निपुणेषु वित्तं धर्मो दयावत्सु महत्सु धैर्यम् ॥ ८७३ ॥ निर्वाणदीपे किमु तैल-
 दानं चौरै गते वा किमु साधधानम् । वयोगते किं वनिताविलासः पयोगते किं खलु संतुबन्धः ॥ ८७४ ॥
 त्रिविक्रमोऽभूदपि वामनोऽसौ स शूकरस्येति स वै नृसिंहः । नीचैरनीचैरतिनीचनीचैः सर्वैरुपायैः
 फलमेव साध्यम् ॥ ८७५ ॥ कुमामवासः कुजनस्य सेवा कुमोजन क्रोधमुखी च भार्या । मूर्खश्च पुत्रो
 विधवा च कन्या विनाग्निना संदहते शरीरम् ॥ ८७६ ॥ अल्पीयसामेव निवासमृमित्यागाद्विपत्तिर्भूत-
 न जातु । रत्नांकरात्सन्मणयोऽभिमयन्ति राज्ञां शिरः काकमुखानि मेकाः ॥ ८७७ ॥ अनेकशास्त्रं बहु
 वेदितव्यमल्पश्च कालो बहुवश्च विघ्नाः । यत्सारंभूतं तदुपासितव्यं हंसो यथा क्षीरमिषाम्बुमध्यात्
 ॥ ८७८ ॥ अनन्तपारं किल शब्दशास्त्रं स्वल्पं तथायुर्वेदवश्च विघ्नाः । सारं ततो ब्राह्मणमास्यं फल्गु
 हंसो यथा क्षीरमिषाम्बुमध्यात् ॥ ८७९ ॥ ओषो हि शत्रुः प्रथमो नराणां देहस्थितौ देहविनाशनाय ।
 यथा स्थितः काष्ठगतो हि वह्निः स एव वह्निर्दहते शरीरम् ॥ ८८० ॥ यथा विहङ्गास्तस्माश्रयन्ति
 नद्यो यथा सार्गरमाश्रयन्ति । यथा तरुण्यः पतिमाश्रयन्ति सर्वे गुणाः काश्चनमाश्रयन्ति ॥ ८८१ ॥
 यती वती चापि पतिव्रताश्च धीराश्च शूराश्च दयापराश्च । त्यागी च मोर्गी च बहुश्रुताश्च सुसङ्गमात्रेण
 दहन्ति पापम् ॥ ८८२ ॥ वसन्त्यरण्येषु चरन्ति दूर्वाः पिबन्ति तोयान्धपरिग्रहाणि । तथापि यस्यां
 हरिणा नराणां को लोकमाराधयितुं समर्थः ॥ ८८३ ॥ न सां समा यत्र न सन्ति वृद्धा वृद्धा न ते ये
 न विदन्ति धर्मम् । धर्मो न वै यत्र न नास्ति सत्यं सत्यं न तथच्छलनानुविद्धम् ॥ ८८४ ॥ वरं सखे
 सत्पुरुषोपमानितो न नीचसंसर्गगुणैरलङ्कृतः । वराश्रयादेन हतो विराजते न रासर्मस्योपरि संस्थितो
 नरः ॥ ८८५ ॥ आदिष्यच्चन्द्रावनलानिलौ च द्यौर्मूर्तिरापो हृदयं यमश्च । अहश्च रात्रिश्च उमे च
 सन्ध्ये धर्मश्च जानाति नरस्य वृत्तम् ॥ ८८६ ॥ उपाधिभिः संततसंगतोऽपि नहि स्वमात्रं विजहति
 भावः । आजन्म उन्मज्जति दुग्धसिन्धौ तथापि काकः किल कृष्ण एव ॥ ८८७ ॥ किं वाससा तत्र
 विचारणीयं वासः प्रधानं खलु योग्यतायाः । पीताम्बरं वीक्ष्य ददौ स्वकन्यां चर्माम्बरं वीक्ष्य विषं समुद्रः
 ॥ ८८८ ॥ करोति नोऽशेषजनातिरिक्ता समावनामर्थवती क्रियाभिः । ससत्सु जाते पुरुषाधिकारे न
 पूरणी त समुपैति संख्या ॥ ८८९ ॥ नरस्य चिह्नं नरकागतस्य विरोधिता बन्धुजनेषु नियम् ।

सरोजता नीचगतेषु सेवा ह्यतीव दोषः कटुका च वाणी ॥ ८९० ॥ स्थितो न खादामि
 हसन्न वच्मि गत न शोचामि कृतं न मन्ये । द्रयोस्तृतीयो न भवामि राजन्केनास्मि मूर्खो
 वद कारणेन ॥ ८९१ ॥ यस्मिन्कुले यः पुरुषः प्रधानः स सर्वयत्नेन हि रक्षणीयः ।
 तस्मिन्विनष्टे सकलं विनष्टं न नामिभङ्गे ह्यारका वहन्ति ॥ ८९२ ॥ पुराणमित्येव न साधु सर्वं
 न चापि कान्यं नवमित्यवयवम् । सन्तः परीक्ष्यान्यतरैर्ब्रजन्ते मूढः परप्रत्ययनेयबुद्धिः ॥ ८९३ ॥
 संचिन्त्य संचिन्त्य जगत्समस्तं त्रयः पदार्था हृदयं प्रविष्टाः । इक्षोर्विकाराः कृतयः कवीनां सुगधाङ्गना-
 पाङ्गतरङ्गितानि ॥ ८९४ ॥ बालसंखित्वमकारणहास्यं स्त्रीषु विषादमसज्जनसेवा । गर्दभयानमसंस्क-
 तवाणी षट्सु नरो लघुतामुपयाति ॥ ८९५ ॥ वयसि गते कः कामविकारः क्षीणे वित्ते कः परि-
 वारः । शुष्के नीरे कः कौसारो ज्ञाते र्त्तत्त्वे कः संसारः ॥ ८९६ ॥ जवो हि सेतः परमं विभूषणं
 वपाङ्गनायाः कृशता तपस्विनः । द्विजस्य विद्या नृपतेरपि क्षमा पराक्रमः शस्त्रबलोपजीविनाम् ॥ ८९७ ॥
 धनेन किं यो न ददाति याचकेन बलेन किं यश्च रिपु न बाधते । श्रुतेन किं यो न च धर्ममाचरेत्कि-
 मात्मना यो न जितेन्द्रियो भवेत् ॥ ८९८ ॥ श्रुतेन बुद्धिर्व्यसनेन मूर्खता मदेन नारी सलिलेन
 निमग्नः । निशा शशाङ्केन धृतिः समाधिना नयेन चालङ्कियते नरेन्द्रता ॥ ८९९ ॥ प्रकीर्णकेशा-
 मनवेक्ष्यकारिणीं सदा च मर्तुः प्रतिकूलमाधिणीम् । परस्य वेशमाभिरतामपन्नपामेवं विधां योषितमाश्रु
 वर्जयेत् ॥ ९०० ॥ सतीमपि ज्ञौतिकुलैकसंश्रया जनोऽन्यथा मर्तुर्मतीं विशङ्कते । अतः समीपे
 परिणेतुरिष्यते प्रियाप्रिया वा प्रमदा स्वबन्धुभिः ॥ ९०१ ॥ मनीषिणः सन्ति न ते हितैषिणो हितै-
 षिणः सन्ति न ते मनीषिणः । सुदृढ विद्वानपि दुर्लभो नृणां यथौषधं स्वाहु हितं च दुर्लभम्
 ॥ ९०२ ॥ परोऽवजानाति यदज्ञताजडस्तदुन्नतानां न बिहन्ति धीरताम् । समानवीर्यान्वयपौरुषेषु
 यः करोत्यतिक्रान्तिमसौ तिरस्क्रिया ॥ ९०३ ॥ यदा विगृह्णाति हतं तदा यशः करोति मैत्रीमथ
 दूषिता गुणाः । स्थितिं समीक्ष्योमयथा परीक्षकः करोत्यवज्ञोपहतं पृथग्जनम् ॥ ९०४ ॥ बनेषु दोषैः
 प्रभवन्ति रैगिणां गृहेषु पञ्चेन्द्रियनिग्रहस्तपः । अर्कुत्सिते कर्मणि यः प्रवर्तते निवृत्तरागस्थं गृहं तपो-
 वनम् ॥ ९०५ ॥ सुजीर्णमज्ञ सुविचक्षणः सुतः सुशसिता स्त्री नृपतिः सुसेवितः । सुचिन्त्य चोक्तं
 सुविचार्य यत्कृतं सुदीर्घकालेऽपि न याति विक्रियाम् ॥ ९०६ ॥ तृणानि नोन्मूलयति प्रमैत्र्यो नृद्वि
 नीचैः प्रणतानि सर्वतः । समुच्छितानेषु तरुण्यबाधते महान्महत्त्वेन करोति विक्रमम् ॥ ९०७ ॥
 निमित्तमुद्दिश्य हि यः प्रकुप्यति ध्रुवं स तस्यापगमे प्रसीदति । अकारणद्वेषि मनस्तु यस्य वै कथं जनस्तं
 परितोषयिष्यति ॥ ९०८ ॥ न सहसैकान्तरसानुवर्तिना न चाप्यपायोपहतान्तरात्मना । विभूतयः
 शक्यमवाप्तुमूर्जिता नये च शौर्यं च वसन्ति संपदः ॥ ९०९ ॥ मुदं विषादः शरदं हिमागम-
 स्तमो विषस्वान्मुकुतं कृन्तता । प्रियोपपत्तिः शुचैमापदं नयः प्रियः समृद्धा अपि हन्ति
 दुर्नयः ॥ ९१० ॥ वैदीरिऽसौर्धः पशुनापि गृह्यते हयाश्च नागाश्च वहन्ति चोदिताः । अनुक्तम-

१ पिण्डकाया नाशे । २ चक्रइण्डविशेषः । ३ दूषितम् । ४ पुराणं नवं वा । ५ बालस्य
 सखित्वम् । बालस्य सखा, तस्य भाव इति विग्रहे तु बालसखित्वमिति स्यात् । ६ तादृश्या-
 वस्थायाम् । ७ तडागः । ८ आत्मानात्मस्वरूपे । ९ अश्वस्य । १० नदी । ११ विचारमन्तरैव
 कार्यतत्पराम् । १२ पित्रकुल एव निवाहिनीम् । १३ जीवतपविक्रमम् । १४ मन्मथविकाराः ।
 १५ अजितेन्द्रियाणाम् । अपक्वकषायाणामिति भावः । १६ कर्त्तव्ये । १७ सिद्धयसिद्धचोरना-
 ग्राहिणः । १८ वायुः । १९ निहन्तमात्रपरेण । २० शोकम् । २१ कथितः ।

प्यूहति पण्डितो जनः परेक्षितज्ञानफला हि बुद्धयः ॥ ९११ ॥ असत्यता निष्ठुरताऽकृतज्ञता भयं प्रमा-
दोऽलसता विषादिता । वृथाभिमानो ह्यतिदीर्घसूत्रता तथाङ्गरोष्यादि विनाशन श्रियः ॥ ९१२ ॥
दरिद्रता धीरतया विराजते कुरुपता शीलतया विराजते । कुमोजन चोष्णतया विराजते कु-
वृद्धता शुभ्रतया विराजते ॥ ९१३ ॥ यथा चतुर्भिः कनक परीक्ष्यते निवर्षणच्छेदनतापताडनैः ।
तथा चतुर्भिः पुरुषः परीक्ष्यते श्रुतेन शीलेन कुलेन कर्मणा ॥ ९१४ ॥ कुदेशमासाद्य कुतोऽर्थसंचयः
कुपुत्रमासाद्य कुतो जलाञ्जलिः । कुंगोहिनीं ग्राम्य गृहे कुतः सुख कुशिव्यमध्ययापयतः कुतो यशः
॥ ९१५ ॥ मातुः सम नास्ति शरीरपोषणं चिन्तासम नास्ति शरीरशोषणम् । भार्यासम नास्ति
शरीरतोषणं विद्यासम नास्ति शरीरभूषणम् ॥ ९१६ ॥ गुणी गुण वेत्ति न वेत्ति निर्गुणो बली
बल वेत्ति न वेत्ति निर्वलः । पिको वसन्तस्य गुणं न वायसः करी च सिंहस्य बलं न मूषकः
॥ ९१७ ॥ सुखं हि दुःखान्यनुभूय शोभते घनान्वकारेष्विव दीपदर्शनम् । सुखाच्च यो याति नरो
दरिद्रता धृतः शरीरेण धृतः स जीवति ॥ ९१८ ॥ स दीक्षितो यः सकल सर्वदीक्षते स पण्डितो
यः कैरगैरखण्डितः । स तापसो यः परतापार्कषणः स धार्मिको यः परमं न स्पृशेत् ॥ ९१९ ॥
यशस्क्रे कर्मणि मित्रसमूहे प्रियासु नारीष्वधनेषु बन्धुषु । क्रतौ विवाहे व्यसने रिपुक्षये धनव्यय-
स्त्वेषु न गण्यते बुधैः ॥ ९२० ॥ विवादशीला स्वयमर्थचोरिणी परानुकूला बहुपाकपाकिनीम् ।
सक्तोधिनीं चान्यगृहेषु वासिनीं त्यजन्ति भार्या दशपुत्रमातरं ॥ ९२१ ॥ अतिप्रचण्डा बहु-
दुःखमागिनी विवादशीला परगेहगामिनी । मर्तुः स्वयं निन्दति या च तस्करी त्यजेत्स्वभार्या
दशपुत्रपुत्रिणीम् ॥ ९२२ ॥ कुले कलङ्कः कवले कदम्बता सुतः कुबुद्धिर्धने दरिद्रता । रुजः
शरीरे कलहप्रिया प्रिया मृदागमे दुर्गतयः षष्ठे ॥ ९२३ ॥ प्रकटं मृदु नाम जल्पतः पुरुष
सूचयतोऽर्थमन्तरा । शकुनादिव मार्गवर्तिभिः पुरुषादुद्विजितव्यमीदृशात् ॥ ९२४ ॥ मतिरेव
बलाङ्कुरीयसी यदभावे करिणामिय दशा । इति घोषयतीव द्विष्टमः करिणो हस्तिपकाहतः कण्ठम्
॥ ९२५ ॥ महतां यदि निन्दने रतिर्गुणसंख्यैव तदा विधीयताम् । असतामपि चेत्तत्त्वे रतिर्ननु
तद्रूपमेष गण्यताम् ॥ ९२६ ॥ अवगच्छति मूढचेतनः प्रियनाशं हृदि शल्यमर्पितम् । स्थिर-
धीस्तु तदेव मन्यते कुशलद्वारतया समुद्धतम् ॥ ९२७ ॥ महत्तरसा विलेङ्गयन्निजदोषेण कुंभी-
र्धिनश्यति । कुंभे न खलु स्वयेच्छया क्षलमानिन्धनमिद्विदीधितिः ॥ ९२८ ॥ क्रियते धवलः
खल्वचकैर्धवलैरेव सितेतरैरधः । शिरसौघमधत्त शकरः सुरसिन्धोर्मधुजितमङ्गिणा ॥ ९२९ ॥
कृतिनामकृती कथं कथं वा तुलना यास्तु कृतैर्वचः प्रपद्यैः । बहुभिर्विधृतैः कचैः कलापैर्विधवा
किं सर्वधोपमानमेति ॥ ९३० ॥ अरुचिर्निशया विना शशी शशिना सापि विना महत्तमः ।
उभयेन विना मनोमधस्फुरितं नैव चकास्ति कामिनोः ॥ ९३१ ॥ उपकारकमायतेर्धेश प्रसवः
कर्मफलस्य भूरिणः । अनपायि निबर्हणं द्विषा न तितिक्षासममस्ति साधनम् ॥ ९३२ ॥ जरा

१ इङ्कितं मनसा चिन्तितम् । २ कृतघ्नतेति पाठः स्पष्टार्थः । ३ निर्जीविकम् । ४ नास्ति-
कपुत्रम् । ५ असती स्त्रियम् । ६ साधु मन्यते । ७ इन्द्रियैः । ८ परक्लेशापहः । ९ पीडयेत् ।
१० दशपुत्रामपीति भावः । ११ कुत्सितं भोग्यम् । १२ गृहस्याश्रमे । १३ बन्धनं हि प्रियप्रसक्ति
मूलम् । तदभावे तु बन्धननिवृत्त्या पारमार्थिकश्रेयःपरत्वसम्पत्तिरेवेति तथोक्तिः । १४ अव-
जानानः । १५ मूढः । १६ दहतीति भावः । वेदाः प्रमाणमित्यादिवदयं प्रयोगः । १७ गङ्गायाः ।
१८ जीवत्पतिकासाम्यम् ।

रूपं हरति हि धैर्यमाशा मृत्युः प्राणान्धर्मज्ञर्यामसूया । कामो द्वियं वृत्तमनार्यसेवा क्रोधः श्रियं सर्व-
मेवाभिमानः ॥ ९३३ ॥ गुणवानपि नोपयाति पूजां पुरुषः सत्पुरुषैरकल्प्यमानः । नहि सौर-
मणिः स्वभावकार्त्ति रविर्पादैरनविच्छितः करोति ॥ ९३४ ॥ सहसा विदधीत न क्रियाविशेषः
परमापदा पदम् । वृणते हि विमृश्यकारिणं गुणलुब्धाः स्वयमेव संपदः ॥ ९३५ ॥ विना गौरसं
को रसो भोजनानां विना गौरसं को रसो भूपतीनाम् । विना गौरसं को रसः कामि-
नीनां विना गौरसं को रसः पण्डितानाम् ॥ ९३६ ॥ सकलापि कला कलावतां विकला पुण्य-
कलां विना खलु । सकले नयने वृथा यथा तनुमार्जा हि कनीनिकां विना ॥ ९३७ ॥ सुकुल-
जन्म विमूर्तिरनेकधा प्रियसमागमसौख्यपरम्परा । वृषकुले गुंस्ता विमलं यशो भवति पुण्यतरोः फल-
मीदृशम् ॥ ९३८ ॥ कनकभूषणसंग्रहणोचितो यदि मणिर्यैपुणि प्रणिधीयते । न स विरौति न
चापि हि शोभते भवति योजयितुर्वैचर्यायता ॥ ९३९ ॥ सहजमलिनवक्रमावभाजां भवति मयः
भ्रमं बालनाशहेतुः । जलधरपदवीमवाप्य धूमो ज्वलनविनाशमनुभूयाति नाशम् ॥ ९४० ॥ परि-
हरत पराङ्गनानुषङ्गं वत यदि जीवितमस्ति बल्लभं वः । हर हर हरिणीदृशो निमित्तं
दश दशकन्धरमौल्यो लुठन्ति ॥ ९४१ ॥ शिशुरपि निपुणो गुरोर्गरीयान् तु वपुषैव महान्मेहं त्यतिष्ठः ।
मणिगणुरपि भूषणाय पुंसां न तु पृथुलैव शिला विलासहेतुः ॥ ९४२ ॥ अनुदिनमनुकूलमाचरन्तं
विहितमतिः प्रतिकूलमाचरेत्कः । शमितगरलजातकण्ठदाह शितिकैः शशिनं शिरःसु घृते ॥ ९४३ ॥
नितम्बो विशालः कटिर्मध्यसूक्ष्मा कुचद्वन्द्वमत्यन्तमन्यं मुखं च । वचश्चेन्न किञ्चिद्विषालं रमण्यस्ततः
किं ततः किं ततः किं ततः किम् ॥ ९४४ ॥ स्तनवस्य नश्यति यशो विषमैस्य मैत्री नष्टक्रियस्य
कुलमर्थपरस्य धर्मः । विद्याफलं व्यसनितः कृपणस्य सौख्यं राज्यं प्रमेतसचिवस्य नराधिपस्य
॥ ९४५ ॥ दुर्मन्त्रिणं कमुपयान्ति न नीतिदोषाः सन्तापयन्ति कमपथ्यमुज न रोगाः ।
कं श्रीर्न दर्पयति कं न निहन्ति मृत्युः कं स्वीकृता न विषया ननु तापयन्ति ॥ ९४६ ॥ विवेकं किं
वितरणं यदि नास्ति दीने किं सेवया यदि परोपकृतौ न यत्नः । किं संगमेन तनयो यदि नेक्षणीयः
किं यौवनेन विरहो यदि बल्लभायाः ॥ ९४७ ॥ किं भूषणं सुदृढमत्र यशो न रत्नं किं कार्यमार्ग-
चरितं सुकृतं न दोषः । किं चक्षुरप्रतिहंतं विषणा न नेत्रं जानाति कस्त्वदपरः सदसद्विवेकम्
॥ ९४८ ॥ प्राप्ताः श्रियः सकलकामदुष्पास्ततः किं दत्तं पदं शिरसि विद्विषता ततः किम् । सप्री-
णिताः प्रणयिनो विमयैस्ततः किं कैवलयं स्थितं तनुभवां तनुमिस्ततः किम् ॥ ९४९ ॥ आदौ न वा
प्रणयिनां प्रणयो विधेयो दत्तोऽथवा प्रतिदिनं परिपोषणीयः । उद्विष्य यक्षिपति तत्प्रकरोति लज्जां
भूमौ स्थितस्य पतनाङ्गयमेव नास्ति ॥ ९५० ॥ बाणैश्च सूचयति पूर्वतरं मविष्य पुंसां यदन्यतनुजं त्वश्रुमं
शुभं वा । विज्ञायते शिशुरजातकलापचिह्नः प्रत्युद्गतैरपसरन्सरसः कलापी ॥ ९५१ ॥ शौचैर्हतास्तु
रिपवो न हता भवन्ति अज्ञाहताश्च नितरां सुहता भवन्ति । शस्त्रं निहन्ति पुरुषस्य शरीरमेक भद्रा

१ सूर्यकान्तमणिः । २ पादाः किरणाः । ३ परं केवलम् । यद्वा-परमाया आपदस्ता-
सामिति । ४ घृतम् । ५ पृथिवीभोगः । ६ नेत्रादीन्द्रियामोदम् । ७ वचनविलक्षणत्वानन्दम् ।
८ जीवानाम् । ९ सम्पत्तिः । १० आदरः । ११ वज्रैस्वीलके वा । १२ निन्दा । १३ जन्म । १४ प्रभवः
पित्रादिः । १५ महत्सु प्रतिष्ठा यस्य सः । १६ महेश्वरः । १७ उन्नताधमस्य । १८ प्रमतः
सचिवो यस्येति तस्य । १९ अनष्टदर्शनशक्तिकम् । २० प्रलयं यावत् । भवान्नीवीकृतत्वं दोषः ।
संसारतो, हि तरणं परमात्मबोधात् इति पाठे तु न । २१ मूढाः ।

कुलं च विमवं च यशश्च हन्ति ॥ ९५२ ॥ स्थानेषु शिष्यनिवहैर्विनियुज्यमाना विद्या गुरु हि गुण-
वत्तरमातनोति । आदाय शुक्तिषु बलाहकविप्रकीर्णै रत्नाकरो भवति बारिमिरन्धुराशिः ॥ ९५३ ॥
वार्ता च कौतुककरी विमला च विद्या लोकोत्तरः परिमलश्च कुरङ्गनामेः ॥ तैलस्य विन्दुरिव
बारिणि दुर्निवारमेतन्नयं प्रसरति स्वयमेव भूमौ ॥ ९५४ ॥ अत्यन्तमन्यनकदर्शनमुत्सहन्ते
मर्यादया नियमिताः किमु सावबोऽपि । लक्ष्मीसुधाकरसुधाशुपनीय क्षेत्रे रत्नाकरोऽपि गरल
किमु नोजगार ॥ ९५५ ॥ अर्था हसन्त्युचितदानविहीनलुब्ध भूम्यो हसन्ति मम भूमिरिति
ब्रुवाणम् । जारा हसन्ति तनयौतुपलालयन्त मृग्युहसत्यवनिप रणरङ्गमीरम् ॥ ९५६ ॥ वैद्या
वदन्ति कफपित्तमरुद्विकाराज्योतिर्विदो ग्रहगतिं परिवर्तयन्ति । भूतामिषङ्ग इति भूतविदो
वदन्ति प्राचीनकर्म बलवन्मुनयो वदन्ति ॥ ९५७ ॥ कस्यापि कोऽप्यतिशयोऽस्ति स तेन
लोके ख्यातिं प्रयाति नहि सर्वविदस्तु सर्वे । किं केतकी फलति किं पनसः सुपुष्पः किं नागव-
ल्लवपि च पुष्पफलैरुपेता ॥ ९५८ ॥ शीलावलम्बनमहर्निशमिष्टचिन्ता विद्यानुरूपमशानामरणादि
कार्यम् । वार्यं च दुर्जनसमाजनिजप्रशंसाहास्यादि सज्जनवचो हृदये निधेयम् ॥ ९५९ ॥ पश्यन्ति
नैव कवयो निजकाव्यदोष मक्षन्ति नो बलिमुजो निजजातिमासम् । जल्पन्ति नैव मधुरा निजमर्म-
वाक्य कुर्वन्ति नो युवतयः पुरुषेषु बीजम् ॥ ९६० ॥ कीर्तिं मृणालकमनीयमुजामनिर्द्रवचन्द्रानना
स्मितसरोरुहचारुनेत्राम् । ज्योत्स्नास्मितामपहृता दयितामिव स्वा लब्धुं न क परमुपक्रममातनोति
॥ ९६१ ॥ शास्त्र सुनिश्चलधिया परिचिन्तनीय सेव्यो नृपोऽपि सतत परिसेवनीयः । अङ्गे स्थितापि
युवतिः परिरक्षणीया शास्त्रे नृपे च युवतौ च कृतः स्थिरत्वम् ॥ ९६२ ॥ हंसो विमाति नलिनीदल-
पुञ्जमध्ये सिंहो विमाति गिरिगह्वरकन्दरासु । जाल्यो विमाति तुरगो रणयुद्धमध्ये विद्वान्विमाति, पुरुषेषु
विचक्षणेषु ॥ ९६३ ॥ हंसो न माति बलिमोर्जनवृन्दमध्ये गोमायुमण्डलगतो न विमाति, सिंहः ।
जाल्यो न माति तुरगः खरयूथमध्ये विद्वान् माति पुरुषेषु निरक्षरेषु ॥ ९६४ ॥ विश्वेश्वरस्तु सुधिया
गैलितेऽपि भेदे भावेन भक्तिसहितेन समर्चनीयः । प्राणेश्वरश्चतुरया मिलितेऽपि चित्ते चैलाञ्चलव्यवहितेन
निरिक्षणीयः ॥ ९६५ ॥ किं कोकिलस्य विस्तेर्ने गते वसन्ते किं कातरस्य बहुशस्त्रपरिग्रहेण । मित्रेण
किं व्यसर्नैकालपराङ्मुखेन किं जीवितेन पुरुषस्य निरक्षरेण ॥ ९६६ ॥ हारः प्रलम्बितपयोधरमध्य-
वर्ती शुष्कस्तनान्तरगतो वरकञ्जुकश्च । काणेक्षणेऽञ्जनममूर्ध्नि च पुष्पमाला दीनाम्रयो बुधजनः सल्ल
पद्म दुःखम् ॥ ९६७ ॥ नीच समृद्धमपि सेवति नीच एव त दूरतः परिहरन्ति पुनर्महान्तः । शीखो
टक मधुरपक्वफलैरुपेत सेवन्ति वायसगणा न तु राजहसाः ॥ ९६८ ॥ माकन्दरौजपरिरम्भण-
लालितापि मेल्लोवधूर्मधुपरागवती बभूव । दृष्ट्वाऽपि तत्कुटिलता न जहाति धूतः प्रायः कुजातिनिवहेषु
कुतोऽभिमानः ॥ ९६९ ॥ कालक्रमेण परिणामवशादनर्था भावा भवन्ति खलु पूर्वमतीव तुच्छाः ।
मुक्तामणिर्जलदतोयकणोऽप्यणीयान्तपद्यते च चिरकीचकैरन्ध्रमध्ये ॥ ९७० ॥ यच्चिन्तित
तदिह दूरतर प्रयाति यच्चेतसाऽपि न कृत तदिहाम्युपैति । इत्थं विधेर्विधिपिपर्ययमाकल्यै सन्तः

१ वृत्तान्तः । २ तनयोपलालनमात्रपरत्वेन क्लीबत्वमभिव्यज्यते । ३ भूतबाधा । ४ मय-
पानकराः । ५ प्रीतिम् । ६ प्रकाशमानः । ७ वेगवान् । ८ काकः । ९ शांकादृष्ट्यादिते बुद्धौ
निवृत्तापाम् । १० ध्वनिना । ११ विपत्ति- । १२ श्मशानादिगते वृक्षम् । १३ द्रोक्षा- । १४ भक्तिरू-
रूपा वधूः । १५ आश्रयः । १६ न नव्यः प्रशंसनीयो येन्यस्तादृशाः । १७ वेणु- । वेणुगर्भतोऽपि
रतनोत्पत्तिः भूयते । १८ विचार्य ।

सदा सुरसरित्तमाश्रयन्ति ॥ ९७१ ॥ अन्तःप्रसक्तमसौक्यं तदेष्टमानमूलस्य चम्पकतरोः क विकास-
चिन्ता । प्रायो भवत्यनुचितस्थितिदेशमाजा श्रेयः स्वजीवपरिपालनमात्रमेव ॥ ९७२ ॥ उचित-
मनुचितं वा कुर्वता कार्यजातं परिणतिरवधार्या यत्नतः पण्डितेन । अतिरसकृतानां कर्मणामा
विपत्तेर्भवति हृदयदाही शस्यतुल्यो विपैकः ॥ ९७३ ॥ व्यतिषजति पदार्थानान्तरः कोऽपि हेतुर्न
खलु बहिरुपाधीन्प्रीतयः संश्रयन्ते । विकसति हि पतङ्गस्योदये पुण्डरीकं द्रवति च हिमरश्मावु-
द्भूते चन्द्रकान्तः ॥ ९७४ ॥ प्रथमदिवसचन्द्रः सर्वलोकैकवन्द्यः स च सकलकलाभिः पूर्णचन्द्रो न
वन्द्यः । अतिपरिचयदोषात्कस्य नो मानहानिर्नवनवगुणरागी प्रायशः सर्वलोकः ॥ ९७५ ॥ भवति
हृदयहारी कोऽपि कस्यापि हेतुर्न खलु गुणविशेषः प्रेमबन्धप्रयोगे । किसलयितवनान्ते कोकिला-
रावरम्ये विकसति न वसन्ते मालती कोऽत्र हेतुः ॥ ९७६ ॥ परीवोदस्तथ्यो भवति वितथो
वाऽपि महतां तथाऽप्युच्चैर्धर्मो हरति महिमानं जनरवः । तुलोत्तीर्णस्यापि प्रकटितहताशेषतमसो
रवेस्तादृक्तेजो नहि भवति कन्या गतवतः ॥ ९७७ ॥ बहिः सर्वाकारप्रगुणरमणीय व्यवहरन्प-
राभ्यूहस्थानान्यपि तनुपराणि स्थगयति । जन विद्वानेकः सकलममिसन्धाय कपटैस्तदस्थः स्वानर्था-
न्वष्टयति च मौनं च भजते ॥ ९७८ ॥ कलारत्न गीतं गगनतलरत्नं दिनमणिः सभारत्न विद्वान्श्रवण-
पटुरत्नं हरिकथा । निशारत्नं चन्द्रः शयनतलरत्नं शशिमुखी महीरत्न श्रीमाख्यति कृतिरत्न
सुपुरुषः ॥ ९७९ ॥ नराः संस्कारार्हा जगति किल केचित्सुकृतिनः समानायां जात्यामपि वयसि सत्या
परधियः । वयं दृष्टान्तोऽत्र स्फुटकरगतोऽत्यम्यसनतः शुक्रः श्लोकान्बन्धुं प्रभवति न काकः कचिदपि
॥ ९८० ॥ वरं तुङ्गाच्छृङ्गादुरुशिखरिणः कापि पुलिने पतित्वाऽयं कायः कठिनदृषदन्तर्विदलितः ।
वरं न्यस्तो हस्तः फणिपतिमुखे तीव्रदशने वरं बहौ पातस्तदपि न कृतः शीलविलयः ॥ ९८१ ॥
विदैर्बन्धं ग्रामं विबुधविधुरां भूपतिसमा मुञ्च श्रुत्या हीन मनुजपतिशून्यं च विषेयम् । अनाचारान्दारा-
नपहरिकथं काव्यमपि च प्रवक्तृत्वापेतं गुरुमपि सुबुद्धिः परिहरेत् ॥ ९८२ ॥ मणिः शाणोल्लीढः
संमरविजयी हेतिनिर्हेतो मदक्षीणो नागैः क्षरदि सरितः शयनपुलिनाः । कलाशेषश्चन्द्रः सुरनम्रदिता
बालवनितास्तनिष्ठा शोमन्ते गलितविमवाश्चार्थेषु नृपाः ॥ ९८३ ॥ किमासेव्यं पुंसां सविधमनवद्य
शुसरितः किमेकान्ते ध्येयं चरणयुगल कौस्तुभशतः । किमाराध्य पुण्य किमभिरुषणीयं च करुणा
यदासक्त्या चेतो निरवधि विमुक्तौ प्रभवति ॥ ९८४ ॥ वर मौनं कार्यं न च वचनमुक्तं यदवृत्तं वर
क्लेशं पुंसां न च परकलत्राभिगमनम् । वर प्राणत्यागो न च पिशुनवाक्येष्वभिरुचिर्धर भिक्षाशित्वं
न च परधनात्वादनसुखम् ॥ ९८५ ॥ वरं शून्या शाला न च खलु वरो दुष्टवृषभो वर वेश्या
पत्नी न पुनरविनीतो कुलवधूः । वर वासोऽरण्ये न पुनरविवेकाधिपपुरे वर प्राणत्यागो न पुनरघमाना-
मुपगमः ॥ ९८६ ॥ दृढः प्रेमा भग्नः सदैवसिरिव सधिं न भजते भजेतापि प्रायः स्खलति खलु
यत्नैरपि घृतः । स्खलेन्नो चेत्ताम्यं भजति न भजेद्वा न भवति च्युताश्चङ्क्रेचेत्स्यात्स्मृतिमुपगतस्तु व्यथ-
यति ॥ ९८७ ॥ इय प्रीतिर्वल्ली हृदयमुवि दैवात्समुदिता तथा यत्नादस्या प्रकृतिमृदुलापायबहुला ।

१ परिणामः । २ कुस्मितं फलम् । ३ अन्तःकरणवर्ती । ४ सूर्यस्य । ५ दोषचर्चा ।
६ स्वभावपरिवर्तनम् । ७ ज्योतिर्विच्छन्नम् । ८ विद्वज्जनशून्याम् । ९ देशम् । १० तेजनयन्त्रेणो-
ल्लिखितः । ११ आयुषैः कुतक्षतः । १२ हस्ती । १३ शुक्र- । १४ नपुंसकत्वम् । १५ कुक्षरिता ।
१६ समीचीनः कङ्ग इव ।

यथा नैनां स्फीतां पिशुनजनदुर्वाक्यदहनो दहत्यन्तः शोषं व्रजति न पुनः सौहृदनिषे । ॥ ९८८ ॥
न रम्यं नारम्यं प्रकृतिगुणतो वस्तु किमपि प्रियत्वं यत्र स्यादितरदपि तद्वाहकवशात् । रथाङ्गा-
ह्वानानां भवति विधुरङ्गारशकटो पटीराम्भःकुम्भः स भवति चक्रोरीनयनयोः ॥ ९८९ ॥ अरण्यं
सारङ्गैर्गिरिकुहरगर्माश्च हैरिभिर्दिशो दिङ्मातङ्गैः सलिलमुषितं पङ्कजवनैः । प्रियाचक्षुर्मध्यस्तनवदन-
सौन्दर्यविजितैः सता माने म्लाने मरणमथवा दूरगमनम् ॥ ९९० ॥ नमोभूषा पूर्णा कमलवनभूषा
मधुकरो वचोभूषा सत्य वरविमवभूषा वितरणम् । मनोभूषा मैत्री मधुसमयभूषा मनसिजः
सेदोभूषा सूक्तिः सकलगुणभूषा च विषयः ॥ ९९१ ॥ कर्लासीमा काव्य सकलगुणसीमा
वितरणं मियां सीमा मृत्युः सकलसुखसीमा सुषदना । तपःसीमा सुक्तिः सकलकृतिसीमा
श्रितभक्तिः श्रियां सीमाऽऽश्वाशो श्रवणसुखसीमा हरिकथा ॥ ९९२ ॥ शशी दिवसधूसरो
गलितयौवना कामिनी सरो विगतवारिजं मुखमनक्षरं स्वाकृतैः । प्रभुर्धनपरायणः सततदुर्गतिः सजनो
वृषाङ्गणगतः खलो मनसि सप्त शल्यानि मे ॥ ९९३ ॥ प्रसरति मनः कार्यारम्भे दृढीभवति स्पृहा
स्वयमुपनयनार्थान्मन्त्रो न गच्छति विप्लवम् । फलति सकलं कृत्यं चित्तं समुचितमस्तुते भवति च रतिः
श्लाघ्ये कृत्ये नरस्य भविष्यति ॥ ९९४ ॥ सरसि बहुशस्ताराच्छाये क्षणात्परिवर्जितः कुमुदविटपा-
न्वेषी हसो निशासु विचक्षणः । न दशति पुनस्ताराशङ्की दिवाऽपि सितोत्पलं कुहकचकितो लोकः
सत्येऽप्यपायमपेक्षते ॥ ९९५ ॥ स्वफलनिचयः शाखामङ्गं करोति धनस्पतेर्गमनमलसं बर्हाटोपः करोति
शिखण्डिनः । चतुरागमनो जालो योऽस्त्रः स गौरिव बाह्वते गुणवति जने प्रायेणैते गुणाः खलु दूषणम्
॥ ९९६ ॥ कुंमिकुलचितं लौलाङ्गि विगोन्धिर्जुगुप्सित निरुपमरसप्रीत्या खादन्नरास्थि निर्दोषिषम् ।
सुरैरपि तमपि श्वा पार्श्वस्थं विलोक्य न शङ्कते नहि गणयति क्षुद्रो जन्तुः परिग्रहं त्युताम् ॥ ९९७ ॥
मधुकराणाञ्चूतं त्यक्त्वा गतो नवमल्लिकां पुनरपि गतो रक्तशोकं कदम्बवनं ततः । तदपि सुचिरं
स्थित्वा तेभ्यः प्रयाति सरोरुहं परिचितजनद्वेषी लोको नवं नवमीहते ॥ ९९८ ॥ दद्यात्साधुर्यदि
निजपदे दुर्जनाय प्रवेशं तन्नाशाय प्रभवति ततो बाञ्छमानः स्वयं सः । तस्माद्देवो विपुलमतिभिर्नाव-
काशोऽधमानां जारोऽपि स्याद्बृहपतिरिति श्रूयते वार्क्यतोऽत्र ॥ ९९९ ॥ मौने मौनी गुणिनि गुणवान्
पण्डिते पण्डितोऽसौ दीने दीनः सुखिनि सुखवान्मोगिनि प्राप्तमोगः । मूर्खे मूर्खो युवतिषु युवा
वाग्मिषु प्रौढवाग्मी धन्यः कोऽपि त्रिभुवनजयी योऽवधूतेऽवधूतैः ॥ १००० ॥ विद्यातीर्थे जगति
विबुधाः साधवः सत्यतीर्थे गङ्गातीर्थेऽमलिनमैनसो योगिनो ध्यानतीर्थे । भैरातीर्थे धरणिपतयो दान-
तीर्थे धनाढ्या लज्जातीर्थे कुलयुवतयः पातकं क्षालयन्ति ॥ १००१ ॥ साध्वीस्त्रीणां दयितविरहे
मानिना मानमङ्गे सल्लोकानामपि जनरवे निग्रहे पण्डितानाम् । अैन्योद्रेके कुटिलमनसां निर्गुणानां
विदेशे भृत्यामावे भवति मरणं किन्तु समाविर्त्तानाम् ॥ १००२ ॥ शीतेऽतीते वसनमशनं
वासयन्ते निशान्ते श्रीधारम्भं कुबलयदशां यौवनान्ते विवाहम् । सेतोर्वन्व पयसि चलिते

१ मृगैः । २ सिंहैः । ३ दिग्गजैः । ४ सूर्यः । ५ उदयः सभायां भूषा भूषणम् । ६ कलानां
परा काष्ठा । ७ कर्म- । ८ आश्रितपालनम् । ९ सम्पदाम् । १० दरिद्रः । ११ कीटकसमूह-
व्याप्तम् । १२ लालयार्द्रम् । १३ आमगन्धि । १४ गर्हितम् । १५ निर्मासम् । १६ इन्द्रम् । १७ कुल-
कत्वम् । १८ इदं च वृत्तं पञ्चतन्त्रादिषु स्पष्टम् । १९ विरक्ते । २० अमलिनमनस इति च्छेदः
२१ खट्वाघातरूपे तीर्थे । २२ परोन्नतो । २३ प्रसिद्धानाम् ।

चार्धके-तीर्थयात्रां वितेऽतीते-वितरणमर्ति-कर्तुमिच्छन्ति मूढाः ॥ १००३ ॥ श्रेयो- नून
 व्रजति स पुमाञ्छिक्षयावर्धितो-यः स्वच्छन्दं यश्चरति-स- पराभूतिमाप्नोति काळे । पूज्यो
 वेणुर्भवति च वेति प्रापितो-भूपतीनामन्य-वृत्तोचितमिति करे-नर्तकाः कल्पयन्ति ॥ १००४ ॥
 बाले बाला विदुषि विबुधा गायने गायनेशाः शूरे शूरा-निगमविदि चास्त्रायलीलागुहाणि । सिद्धे सिद्धा
 मुनिषु मुनयः सत्सु सन्तो-महान्तः प्रौढे-प्रौढाः किमिति वचसा तादृशा-यादृशेषु ॥ १००५ ॥ चान्द्री
 लेखा-दशति-दशनैर्दक्षिणः सैहिकेयो नव्याः बह्वी-दधदहनेक्रान्दनी-दन्दहीति- । अप्युन्मत्तः
 कुञ्जलयमयीं मालिकामोहनीते मूलादुन्मूलयति-नळिनीं दुष्टहस्ती करेण ॥ १००६ ॥ यावत्त्वस्थ-
 मिदं शरीरमैरुजं यावज्जीवं-दूरतो-यावच्चन्द्रियशक्तिरमतिहता यावत्क्षयो नायुषः । आत्मश्रेयसि
 तावदेव विदुषा कार्यः । प्रयत्नो-महान्सदीप्ते-मवने-तु कूपखननं प्रैत्युद्यमः कीदृशः ॥ १००७ ॥
 निर्द्वैताध्वरकृत्यं-कृत्विजमहो-तीर्णापिगौ-नायिक युद्धन्ति-सुभैर-च सिद्धविजयो बोढारमार्तस्थलः ।
 वृद्धं वारयधूजनं-च कितवो निर्दृष्टतद्यौवनो-ध्वस्तात्तैल्लव्यश्चिकित्सकमपि द्वेष्टि प्रदेयार्थिनम् ॥ १००८ ॥
 मित्रं स्वच्छत्या रिपुं-नैयबुलैर्लुब्ध-धनैरीश्वरं-कार्येण-द्विजमादरेण युवति प्रेम्णा शनैर्बन्धवान् ।
 अत्युग्रं-स्तुतिमिर्मुखं-प्रणतिमिर्मुखं-कथामिर्बुध-विद्यामी-रसिक रसेन सकलं-शीलेन कुर्वीदृशम्
 ॥ १००९ ॥ दौर्मन्यान्पतिर्विनश्यति-यतिः सङ्गात्सुतो-लालनाद्विप्रोऽनध्ययनात्कुल-कुतनयाच्छील
 खलोपासनात्-हीर्मद्यादनेवक्षणादपि कृषिः स्नेहः प्रवासाश्रयान्मैत्री चाप्रणयात्समृद्धिरनयात्यागात्प्रमादा-
 द्धनम् ॥ १०१० ॥ कोऽर्थान्प्राप्य न-गर्वितो विपयिणः-कस्यापदोऽस्तं गताः स्त्रीभिः कस्य न
 खण्डित भुवि-मनः को-नाम राज्ञां प्रियः । कः कालस्य-न गोचरान्तरगतः कोऽर्थी-गतो-गौरवं-
 को वा-दुर्जनवार्गुरासु-पतितः-क्षेमेण यातः पुमान् ॥ १०११ ॥ वैध-पानरतं नटं कुपठितं स्वाध्याय-
 हीनं द्विज योष कापुरुषं हयं गतरय मूर्खं-परिव्राजकम्-राजान-च कुमन्त्रिभिः परिवृतं देशं च सोप-
 द्रव भार्या यौवनगर्वितां-परस्तां-मुञ्चन्ति-ते पण्डिताः ॥ १०१२ ॥ वृक्ष-क्षीणफल त्यजन्ति विहगाः शुष्कं
 सरः सारसा निर्द्रव्य पुरुषं त्यजन्ति गणिका अष्ट नृप मन्त्रिणः । पुष्प पर्युषितं त्यजन्ति मधुपा दग्ध वनान्तं
 मृगाः सर्वः कार्यवृक्षाज्जनोऽभिर्मरते तत्कस्य को बल्लभः ॥ १०१३ ॥ सन्तश्चेदमृतेन-किं यदि खलस्तत्काल-
 कृतेन-किं दातारो यदि कल्पशास्त्रिभिरल ययार्थिनः किं तृणैः-किं कर्पूरशलाकया यदि दृशोः-पन्थीनमेति
 प्रिया संसारेऽपि-सितीन्द्रजालमपरं-यद्यस्ति-तेनापि-किम् ॥ १०१४ ॥ लोमश्चेदगुणेन किं पिशुनता
 यद्यस्ति किं पातकैः-सत्यं-चेत्तपसा च किं क्षुचि मनो-यद्यस्ति तीर्थेन किम् । सौजन्यं यदि-किं गुणैः स्वमहिमा
 यद्यस्ति किं मण्डनैः-सद्विद्या यदि-किं धनैरप्यशो-यद्यस्ति-किं मृत्युना ॥ १०१५ ॥ छन्दश्चन्दनचूतचम्पकवने
 रक्षापि शौखोटके-हिंसा हंसमयूरकोकिलकुले-काके-पु-नित्यादरः । मातङ्गन खरैरेव-समतुला-कर्पूरकार्पा-
 सयोरेव-यत्र विचारणा गुणिगणे-देशाय-तस्मै नमः ॥ १०१६ ॥ या-राको-शशिशोमनो-गत-
 धनो सा-यामिनी-यामिनी-या-सौन्दर्यगुणान्विता-पतिरतो सा-कामिनी-कामिनी । या-गोविन्दरस-

१-यनामलः । २-चन्दनसम्बन्धिनीम् । ३-अतिशयेन दहति । ४-पक्षिम् । ५-छिनन्ति ।
 ६-योगाग्रस्तम् । ७-उद्योगः । ८-सम्पादितयज्ञालुष्ठानः । ९-नदीपारं प्राप्तः । १०-वीरयोद्धारम् ।
 ११-आम्रदेशं, प्राप्तः । १२-धूतः । १३-निरस्तस्वरोः । १४-नीतिप्रभावैः । १५-अविश्वासाद-
 प्रीतेर्लुप्तः । १६-वायुश, बन्धनानि । १७-निर्गन्धम् । १८-विषयम् । १९-परदोषसूचकता ।
 २०-मशानबुद्धेः । २१-इस्तिनं दत्त्वा खरक्रयणम् । २२-पूर्णिमा । २३-मेवात्ररणजन्यभीषणहाशुन्या ।

प्रमोदमधुरा सा माधुरी माधुरी या लोकैद्वयसाधिनी तनुर्मृता सा चातुरी चातुरी ॥ १०१७ ॥ किं तीर्थ हरिपादपद्मभजनं किं स्तनमच्छा मतिः किं शास्त्र श्रवणेन यस्य गलति द्वैतान्वकारोदयः । किं मित्र सततोपकारसिक्तं तत्त्वावबोधः सखे कः शत्रुर्षद खेददानकुशलो दुर्वासनासंचयः ॥ १०१८ ॥ क्षान्तिश्चेद्वचनेन किं किमरिभिः क्रोधोऽस्ति चेदेहिनां ज्ञातिश्चेदनेन किं यदि सुहृद्विषयौषधैः किं फलम् । किं सर्वैर्यदि दुर्जनाः किमु धनैर्विद्याऽनवधया यदि ब्रीडा चेत्किमु भूषणैः सुकविता यद्यस्ति राग्येन किम् ॥ १०१९ ॥ सखुः सचरितः सती प्रियतमा स्वामी प्रसादोन्मुखः स्निग्ध मित्रमवब्रूवः परिजनो निष्केशलेश मनः । आकारो रुचिरः स्थिरश्च विभवो विद्याऽवदात मुख तुष्टे विष्टपकष्टहारिणि हरौ सप्राप्यते देहिना ॥ १०२० ॥ का क्लाव्या गुणिना क्षमा परिमवः को यः स्वकुल्यैः कृतः किं दुःख परसश्रयो जगति कः क्लाव्यो य आश्रीयते । को मृत्युर्व्यसनं ह्युच जहति के यैर्निर्जिताः शत्रवः कैर्विज्ञातमिदं विराटनगरे छन्नस्थितैः पाण्डवैः ॥ १०२१ ॥ स स्निग्धोऽकुशलानिवारयति यस्तत्कर्म यन्निर्मलं सा ह्री याऽनुविधाधिनी स मतिमान्यः सद्भिरभ्यर्च्यते । सा श्रीर्या न मद करोति स सुखी यस्तृष्णया मुच्यते तन्मित्र यदकुत्रिमं स पुरुषो यः खिद्यते नेन्द्रियैः ॥ १०२२ ॥ प्रायेणात्र कुलान्वित कुकुलैः श्रीवर्द्धम दुर्मगौ दातार कृपणा ऋजुनृजैर्बो वित्तान्वित निर्धनाः । वैरूप्योपहताश्च कान्तवपुष धर्माश्रय पापिनो नानाशास्त्रविचक्षण च पुरुष निन्दन्ति मूर्खा जनाः ॥ १०२३ ॥ पौलस्त्यः कथमन्यदारहरणे दोष न विज्ञातवान् रामेणापि कथं न हेमहरिणस्यासंभवो लक्षितः । अक्षैश्चापि युधिष्ठिरेण सहसा प्राप्तो ह्यनर्थः कथं प्रत्यासन्नविपत्तिमूढमनसां प्रायो मतिः क्षीयते ॥ १०२४ ॥ सिंहो व्याकरणस्य कर्तुरहरत्पाणान्प्रियान्पाणिनेर्मीमांसाकृतमुन्ममाथ सहसा हस्ती मुनि जैमिनिम् । छन्दोज्ञाननिधिं जघान मकरो वेलातटे पिङ्गलमज्ञानावृतचेतसामतिरुषां क्रोडर्थस्तिरश्वा गुणैः ॥ १०२५ ॥ शक्तैनापि सता जनेन विदुषा कालान्तरप्रेक्षिणा वस्तव्य खलु वज्रपातविषमे क्षुद्रेऽपि पापे जने । दर्शय्यप्रकरेण धूममलिनेनायासयुक्तेन किं मीमेनातिबलेन मत्स्यैर्मवनेऽपूपा न संघटिताः ॥ १०२६ ॥ सिद्धिं वाञ्छयता जनेन विदुषा तेजो निगृह्य स्वक सत्त्वोत्साहवतापि दैर्घ्यमतिशु स्थैर्यं विधेय क्रमात् । देवेन्द्रद्रुहिणोपमैर्वद्गुणैरभ्यर्चितो आत्तुभिः किं क्लिष्टः सुचिर विराटभवने पूर्वं न धर्मात्मजः ॥ १०२७ ॥ रूपेणाप्रतिमेन यौवनगुणैः श्रेष्ठे कुले जन्मना गन्तव्यानि दिनानि दैववशतो भूयो धन वाञ्छता । सैरन्ध्रीति विगर्हिता युवतिभिः साक्षेपमाज्ञाभयाद्वीपथा किल मत्स्यराजमवने घृष्टं न किं चन्दनम् ॥ १०२८ ॥ किं चित्र यदि राजनीतिकुशलो राजा भवेद्दार्मिकः किं चित्र यदि वेदशास्त्रनिपुणो विप्रो भवेत्पण्डितः । तच्चित्रं यदि रूपयौवनवती साध्वी भवेत्कामिनी तच्चित्रं यदि निर्धनोऽपि पुरुषः पापं न कुर्यात्कचिद् ॥ १०२९ ॥ वासांसि व्रजचारिवारेजदशा हत्वा हठादुच्चकैर्यः प्राग्भूस्त्वमारुरोह स पुनर्वज्राणि विस्तारयन् । श्रीडामारमपाचकार सहसा पाञ्चालजायाः स्वयं को जानाति जनो जनार्दनमनोवृत्तिः कदा कीदृशी ॥ १०३० ॥ अर्थो लाघवमुच्छ्रितो निपतनं कामातुरो लोभश्च न निर्द्वेषो वञ्चनमुन्मना विकलता दोषकुलः संशयम् । लुब्धोऽकीर्तिसगरः परिमव दुष्टोऽन्यक्षेपे रतिं दुर्वेग-

१ धर्मापीडनपूर्वकं लोकयात्रा, लोकयात्रारक्षणपूर्वकं धर्मानुष्ठानं च । २ जीवानाम् । ३ स्वच्छा । ४ संसार- । ५ पापात् । ६ कुलीनम् । ७ अकुलीनः । ८ सम्पन्नम् । ९ द्रिष्टाः । १० कुटिलाः । ११ रावणः । १२ पार्श्वः । १३ विराटराजगृहे । १४ प्रारब्धोपस्थाप्यमानेषु शुभाशुभोपभोगेषु । १५ कलङ्कम् । १६ निर्धनः । १७ अवस्थान्तःकरणः । १८ अदृष्टयुद्धप्रसङ्गः । १९ दुर्वचनशीलः ।

प्रियतां दुरोदरवशः प्राप्नोति कष्टं मुहुः ॥ १०३१ ॥ नीतिर्भूमिमुजा नतिगुणवतां हीरङ्गनानां रति-
 र्दपत्योः शिशवो गृहस्य कविता बुद्धेः प्रसादो गिराम् । लावण्यं वपुषः श्रुतं सुमनसः शान्तिर्द्विजस्य
 क्षमा शक्तस्य द्रविणं गृहाश्रमवतां स्वास्थ्यं सतां मण्डनम् ॥ १०३२ ॥ कार्पण्येन यशः क्लृप्ता गुण-
 चैवो दम्भेन सत्यं क्षुधा मर्यादा व्यसनैर्धनं च विपदा स्थैर्यं प्रमादौर्द्विजः । पैशुन्येन कुलं मदेन विनयो
 दुश्चेष्टया पौरुषं दारिद्र्येण जनादरो ममतया चात्मप्रकाशो हतः ॥ १०३३ ॥ तारुण्यं तरुणीजने
 विरक्तचता पुष्पे विधौ चन्द्रिका कासारे कुमुदं घने पित्रुवनं दानं द्विपेऽर्जुनले । आनृत्यं गृहिणां गृहस्य
 गृहिणी पित्रोः शुभा संततिर्लावण्यं तनुते द्विजेऽतिपेलिते विद्वच्चतुर्थाश्रमः ॥ १०३४ ॥ माधुर्यं प्रमदाजनेषु
 ललितं दाक्षिण्यमायै जने शौर्यं शत्रुषु नम्रता गुरुजने धर्मिष्ठता साधुषु । मर्मज्ञेष्वनुवर्तनं बहुविधं मानं
 जने पण्डिते शाठ्यं पापिजने नरस्य कथिताः पर्यन्तमष्टौ गुणाः ॥ १०३५ ॥ इन्दुं निन्दति तत्करो
 गृहपतिं जारो सुशीलं खलः साध्वीमप्यसती कुलीनमकुलो जह्याज्जरेन्तं युवा । विद्यावन्तमनक्षरो धन-
 पतिं नीचश्च रूपोज्ज्वलं वैरूप्येण हतः प्रबुद्धमर्बुधो कष्टं निष्ठुष्टो जनः ॥ १०३६ ॥ विद्वान्संसेदि
 पौक्षिकः परवशो मानी दरिद्रो गृहीद्व्याढ्यः कृपणो यतिर्वसुमना वृद्धो विवाहोद्यतः । राजा दुःसचिव प्रियः
 सुकुलजो मूर्खः पुमान्नीजितो वेदान्ती हतसक्तियः किमपरं हास्यास्पदं भूतले ॥ १०३७ ॥ का विद्या
 कवितां विनाऽर्थिनि जने त्याग विना श्रीश्च का को धर्मः कृपया विना क्षितिपतिः फो नाम नीति
 विना । कः सूर्यवेनयं विना कुलवधूः का स्वामिभक्तिं विना भोग्य किं रमणीं विना क्षितितले किं जन्म
 कीर्तिं विना ॥ १०३८ ॥ दौक्षिण्यं स्वजने दया परजने शाठ्यं सदा दुर्जने प्रीतिः साधुजने नयो वृपजने
 विद्वज्जनेष्वार्जवम् । शौर्यं शत्रुजने क्षमा गुरुजने नारीजने धूर्तता ये चैव पुरुषाः कलासु कुशलस्तेष्वेव
 लोकस्थितिः ॥ १०३९ ॥ स्वाधीना दयिता सुतावधि सुतोऽसौ षोडशाब्दावधि स्यात्कन्या कैरंपीडना-
 वधि सुतस्त्री तद्वशावधि । जामाता बहुलार्पितावधि सखा साधुप्रलापावधि शिष्यो गुह्यनिरूपणा-
 वधि परे चैते घनत्वावधि ॥ १०४० ॥ स्त्रीणां यौवनमार्थिनामनुगमो राज्ञां प्रतापः सतां स्वास्थ्यं
 स्वल्पधनस्य संहतिरसदृत्तेश्च वाग्दम्बरः । स्वाचारस्य सदचनं परिणतेर्विद्या कुलस्यैकता प्रज्ञाया
 धनमुन्नतैरतिनतिः शान्तेर्विवेको बलम् ॥ १०४१ ॥ नागो माति मदेन कं जलरुहैः पूर्णेन्दुना
 शर्वरी शीलेन प्रमदा जघेनै तुरगो नित्योत्सवैर्मन्दिरम् । वाणी व्याकरणेन हंसमिशुनैर्नयः समा
 पण्डितैः सत्पुत्रेण कुलं वृपेण वसुधा लोकत्रयं विष्णुना ॥ १०४२ ॥ एहि स्वागतमाविशासनमिदं
 कस्माच्चिराद्दृश्यते का वार्ता पैरिदुर्बलोऽसि नितरां प्रीतोऽसि ते दर्शनात् इत्येवं समुपागतं द्विजवरं
 सम्भावयन्त्यादरात्तेषां युक्तमशङ्कितेन मनसा गेहेषु गन्तुं सदा ॥ १०४३ ॥ स्यादत्यन्तनिरक्षरः क्षितिपति-
 श्रीकारमात्राश्रयान्मन्त्री तत्कथितार्थलेखनपरस्तत्सेवको जायते । अध्येता तदगारमेव भजते विद्वांसु
 त याचते यावान्यस्य गिरा समं परिचयस्तावान्निर्दुरे श्रियः ॥ १०४४ ॥ को लामो गुणिसगमः
 किममुखं प्रौञ्चेतरैः संगतिः का हानिः समयच्युतिर्निपुणता का धर्मतत्त्वे रतिः । कः शूरो विजि-
 तेन्द्रियः प्रियतमा कानुव्रता किं धनं विद्या किं सुखमप्रवासगमन राज्यं किमाज्ञाफलम् ॥ १०४५ ॥

१ दूतवशः । २ लज्जा । ३ स्वच्छता । ४ क्रोधेन । ५ समुदायः । ६ विकासः । ७ तूल-
 ८ मने । ९ अतिजीर्णः । १० विद्वत्सन्त्यासः । ११ आनृत्यम् । १२ वृद्धम् । १३ मूर्खः । १४ सभायाम् ।
 १५ पक्षपाती । १६ गृहस्थाश्रमी । १७ स्त्रीवंशवदः । १८ खरलभावः । १९ शठत्वम् । २० विवाहा-
 वधि । २१ वृद्धकम् । २२ वेगेन । २३ कृशः । २४ अत्यन्तदूरे । २५ मूर्खः ।

सस्यानि स्वयमस्ति चेदसुमती माता सुत हन्ति चेद्वेलासन्नुनिधिर्विलङ्घयति चेदूर्ध्वं दहेत्पावकः ।
 आकाश जनमस्तके पतति चेदन्नं विष चेद्वेदव्यायं कुरुते यदि क्षितिपतिः कस्त निरोद्ध
 क्षमः ॥ १०४६ ॥ वासः शुभ्रमृतुर्वसन्तसमयः पुष्प शरन्मालती घातुष्कः कुसुमाशुभः
 परिमलः कस्तुरिकाखं धनुः । बाणी तर्करसोज्ज्वला प्रियतमा श्यामा वयो नूतन मार्गः
 शाम्भ एव पञ्चमलया गीतिः कविर्विह्वलः ॥ १०४७ ॥ 'रोलम्बैर्न विलम्बित विघटित
 ध्रुमाकुलैः कोकिलैर्मयूरैश्चलितं पुरैव रमसार्लोकीरैरधीरैर्गतम् । एकेनापि सुपल्लवेन तरुणा दावा-
 नलोपप्लवः सोढः को न विपस्तु मुञ्चति जनो मूर्ध्नापि यो ललितः ॥ १०४८ ॥ क्षोणीशा-
 श्रयिणा परोपकरणाभावादवातश्रिया कार्पण्यात्सुधियामनभ्ययनतो यूनां प्रभासाश्रयात् । ज्ञातृणा जग-
 दीशमक्तिविरहादायुर्वृथा गच्छतीत्येवं कांस्यसमुद्भवः प्रतिदिनं नादो वदत्युच्चकैः ॥ १०४९ ॥
 मानुष्ये सति दुर्लभा पुरुषता पुस्वे पुनर्विप्रता विप्रत्वे बहुविधताऽतिगुणता विद्यावतोऽर्थज्ञता ।
 अर्थज्ञस्य विचित्रवाक्यपटुता तत्रापि लोकज्ञता लोकज्ञस्य समस्तशास्त्रविदुषो धर्मे मतिर्दुर्लभा
 ॥ १०५० ॥ आयाते च तिरोहितो यदि पुनर्दृष्टोऽन्यकार्ये रतो वाचि स्मेरमुखो विपण्ण
 वदनः स्वक्लेशवादे मुहुः । अन्तर्वेश्मनि वासमिच्छति भृश व्याधीति यो भाषते श्रुत्यानामपराधकीर्तनपर-
 स्तन्मन्दिर न व्रजेत् ॥ १०५१ ॥ बन्दी विन्दति चेदमार्त्यपदवी शिष्टैरल भूरिभिः पुमिश्चेत्यति-
 पाद्यते रतिकला केणीदृशामादरः । विश्रान्ता यदि बैखेरीषु कविता काव्येन मध्येन किं भूपाळे यवने
 समस्तभुवने वैदग्ध्यमस्त गतम् ॥ १०५२ ॥ आहूतेषु विहगमेषु मशको नायान्युरो वार्यते मध्ये-
 वारिधि वा वसर्तुणमणिर्धत्ते मणीना रुचम् । खेद्योतोऽपि न कम्पते प्रविचलन्मध्येऽपि तेजस्विना
 धिक्सामान्यमचेर्तस प्रभुमिवानामृष्टतत्त्वान्तरम् ॥ १०५३ ॥ मूर्खोऽद्यान्तस्तपस्वी क्षितिपतिरलसो
 मत्सरो धर्मशीलो दुःस्थो मानी गृहस्थः प्रसुरतिकृपणः शास्त्रमद्वर्महीनः । आन्नाहीनो नरेन्द्रः शुचिरपि
 सतत यः परान्नोपमोजी वृद्धो गोगी दरिद्रः स च युवतिपतिर्धिविडम्बप्रकारान् ॥ १०५४ ॥ ख्यातः
 शक्रो भर्माद्भो विधुरपि मलिनो माँवो गोपजातो वेश्यापुत्रो वसिष्ठो रतिपतिरतनुः सर्वमक्षी हुताशः ।
 व्यासो मत्स्योदरीजो लवणजलनिधिः पाण्डवा जारजाता रुद्रः प्रेतास्थिधारी त्रिभुवनविषये कास्य दोषो
 न चास्ति ॥ १०५५ ॥ प्राणाघातानिहृत्तिः परधनहरणे सयमः सत्यवाक्यं काले शक्त्या प्रदान युवति-
 जनकथामृकमावः परेषाम् । तृणालोतोविमद्भो गुरुषु च विनयः सर्वभूतानुकम्पा सामान्यः सर्व-
 शास्त्रेष्वनुपहतविधिः श्रेयसामेष पन्थाः ॥ १०५६ ॥ आविर्भूतानुरागाः क्षणमुदयगिरिरुज्जिहानस्य
 मानोः पञ्चच्छायैः पुरस्तादुपवनतरवो दूरमाश्वेव गत्वा । एते तस्मिन्निहृत्ताः पुनरितरकङ्कणान्तर्पर्यस्त-
 विम्बे प्रायो श्रुत्यास्त्यजन्ति प्रचलितयिम्ब स्वामिन सेवमानाः ॥ १०५७ ॥ मणिना बलय बलयेन
 मणिर्मणिना बलयेन विमाति करः । कविना च विमुर्षिभुना च कविः कविना विभुना च विमाति
 समा ॥ १०५८ ॥ शशिना च निशा निशया च शशी शशिना निशया च विमाति नमः । पयसा
 कमलं कमलेन पयः पयसा कमलेन विमाति सरः ॥ १०५९ ॥

इति चतुर्थ भाण्डं सम्पूर्णम् ।

१ श्रमरः । २ विलम्बो न कृतः । ३ मयूरसमृद्धः । ४ शुक्रः । ५ राजाश्रयवताम् । ६ धनि-
 नाम् । ७ गच्छेत् । ८ मन्त्रिणोऽधिकारम् । ९ अर्थबोधिकामु कण्ठस्थानादाशुच्यार्थमाणासु
 वाणीषु । १० ज्वलदाकारं दण्डम् । ११ ज्योतिर्विह्वलः । १२ मूढम् । १३ अविवेचिततारतम्यम् ।
 १४ तेजानां भगाकारवाद । १५ लक्ष्मीपतिः । १६ सर्वस्या अपि वेश्यावाद । १७ भलुब्धत्वम् ।

पञ्चमं भाण्डम् ।

“सहस्रशीर्षा पुरुषः” स्थितो धर्तुं धरातलम् । तव सैन्यमराक्रान्तं न शन्येत्कथमन्यथा ॥ १ ॥
तव सैन्यस्य सञ्चारे न्निकितश्च रजोहतः । देवधर्मेऽपि मो राजन् “सहस्राक्षः सहस्रपात्” ॥ १ ॥
“स भूमिं सर्वतः स्पृत्वा” “अन्यतिष्ठद्दशाङ्गुलम् ।” प्रतापस्तव यो राजन्मदहृत्यरिमण्डलम् ॥ १ ॥
“सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् ।” इत्येवं स्वयते विष्णव्याप्तस्तव चमूचयः ॥ १ ॥
“सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् ।” श्वेतदृष्टेः तापाच्च व्रतः सैन्यस्य सर्वतः ॥ २ ॥
“सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् ।” दलितश्चकितश्चक्रस्तव सैन्ये विसर्पति ॥ ३ ॥
“कामं कामदुर्धं धुङ्क्ष्व मित्राय वरुणाय च ।” वयं वीरेण दानेन सर्वान्कामानशीमहि ॥ १ ॥
असमाने समानत्वं भवितौ कलहे मम । इति मत्वा ध्रुव मानी “मृगात्सिंहः पलायते” ॥ १ ॥
हीनहत्या दधात्येव लाघवं महतामपि । इति मत्वा द्विपदेः “मृगात्सिंहः पलायते” ॥ २ ॥
तिष्ठाजुनाय सङ्ग्रामे त्वां हनिष्याम्यह शरैः तिष्ठामि कर्णं किं मूढं “मृगात्सिंहः पलायते” ॥ ३ ॥
ऋषेस्याश्रमे पुण्ये शापसत्रस्तमानसः । उद्धोषितामिप्रायोऽयं “मृगात्सिंहः पलायते” ॥ ४ ॥
अयं मृगः समायाति त्वरितैस्त्वरितैः पदैः । ततो वेगात्पलायस्व “मृगात्सिंहः पलायते” ॥ ५ ॥
सौधर्ष्याञ्छनदुर्मादादपि मीतिः स्वमावतः । साक्षाद्वन्योऽपि मारीचा- “मृगात्सिंहः पलायते” ॥ ६ ॥
त्वदीयपाणिपद्मस्था नेत्रकज्जलकान्तिभिः । चुम्बिताग्राश्चकोराक्षि “मुक्तागुञ्जाभवन्त्यहो” ॥ १ ॥
हन्त नो प्रस्यसे यावत्कालेन क्रूरकर्म्मणा । तावदेव मतिं मूढ “श्रीरामभजने कुरु” ॥ १ ॥
इदमेव कलेरस्य मदविस्फूर्जितं महत् । यन्मे मनोरथावातिः “न रामभजनादपि” ॥ १ ॥
विद्यायां दुर्मदो येषां कार्पण्यं विभवे सति । तेषां दैवमिश्रितानां “सलिलादग्निरुत्थितः” ॥ १ ॥
सीतासमागमोत्कण्ठाकर्णान्ताकृष्टधन्वनः । राघवस्य शराङ्गैरैः “समुद्रादग्निरुत्थितः” ॥ २ ॥
दामोदरकराघातविह्वलीकृतचेतसा । दृष्टं चाणूरमलेन “शतचन्द्रं नभस्तलम्” ॥ १ ॥
चलत्तत्पङ्कजायां गङ्गायां प्रतिबिम्बितम् । सचन्द्रं शोभतेऽत्यर्थं “शतचन्द्रं नभस्तलम्” ॥ २ ॥
विधे पिबेहि शीताशुं यावन्नायाति मे प्रियः । आगते दधितं कुर्याः “शतचन्द्रं नभस्तलम्” ॥ ३ ॥
सुमेरुशिखरप्रान्तस्फुरद्विवधधूम्रलैः । परितः स्फुरितैः शङ्के “शतचन्द्रं नभस्तलम्” ॥ ४ ॥
घृतं न श्रूयते कर्णे दधि स्वप्नेऽपि दुर्लभम् । सुषे दुग्धस्य का वार्ता “तत्रं शक्रस्य दुर्लभम्” ॥ १ ॥
अकृत्वैर्ज्ञपतस्तत्र न शतक्रतुना हुतम् । नादत्तमिति यान्यैथार्थात् “तत्रं शक्रस्य दुर्लभम्” ॥ २ ॥
मीर्षमग्रीभर्तुसंतसहस्रैर्यथान्तरस्थयोः । अन्योन्यालापसुखिनोर्नोश्च “चन्द्रायते राविः” ॥ १ ॥

१शेषनागः। २ देववर्योऽपि-सहस्राक्ष-इन्द्रश्चकितः। तथा-देववर्यः सहस्रपादः सहस्र-पादः।
किरणा यस्य तादृशः सूर्यः, रजसा उत्थितेन धूलिस्तोमेन वृतः छन्नेतेजाः। स्पष्टमन्यत्। ३ अथ
संहिताऽनुपादानं तु, अनुकृते रक्षणीयत्वेन सौद्वयम्। ४ इदं क्रियापदम्। भविष्यदिति तु सुब-
चम्। ५ मृगानतीति। ६ पलाय मांसाय। ७ हतभाग्यानाम्। ८ नाणकपैरुद्धारैः। ९ अयज्ञोद्गमः।
१० इन्द्रेण। ११ 'नादत्तं कभते पुमान्' इति शास्त्रात्। १२ भयानक-। १३ इत्येताः सुज्ञो मागेः।

स्वस्ति क्षत्रियदेवाय जगद्देवाय भूसुजे । यद्यशःपुण्डरीकान्तरं “गगनं भ्रमरायते” ॥ १ ॥
यशःपद्मस्य ते राजनृपृथिवी कर्णिकायते । पत्रायन्ते दिशश्चाष्टौ “गगनं भ्रमरायते” ॥ २ ॥
स्फुरिते जठरे विष्णोर्नवनीतमुजः शिशोः । “मक्षिकापादघातेन कम्पितं भुवनत्रयम्” ॥ १ ॥
अतस्तीपुष्पसकाशं ख वीक्ष्य जलदागमे । ये वियोगेऽपि जीवन्ति “न तेषां विद्यते भ्रमः” ॥ १ ॥
“वागर्थो विव संपृक्तौ” “शतकोटिप्रविस्तरम्” तुरासाह पुरोवाय नेमुः सर्वे सुराशिवौ ॥ १ ॥
आषाढी कार्तिकी माघी वचा शुष्ठी हरीतकी गयाया पिण्डदानेन “पुण्या श्लेष्महरानृणी” ॥ १ ॥
जम्बूफलानि पकानि पतन्ति विमले जले । कपिकम्पितशाखाभ्यो “गुल्लुगुगुल्लुगुगुल्लु” ॥ १ ॥
विदग्धे सुमुखे रक्ते नितम्बोपरि सस्थिते । कामिन्याल्लिष्टसुगले “कूजितं रत्तिकूजितम्” ॥ १ ॥
“प्रलयसहायकरा इति गोलानाचम्य” सकलभूमिषहाम् । विलसति दधदहनावलिरेह जलबाहः
परं शरणम् ॥ १ ॥

निजपतिराधः प्रणयी हरिर्द्वितीयः करोमि किं गोपि । शृणु सखि पाणिनिसूत्र “विप्रतिषेधे
परं कार्यम्” ॥ १ ॥ प्रतिषेधत्यपि श्लोके महिमश्रवणैधितोऽसुरराद् । प्रददे हरये मत्वा “विप्रतिषेधे
परं कार्यम्” ॥ २ ॥

दैत्याना मनसि दया जाता कृष्ण हि रक्षितु कस्मात् । द्रष्टुं देवमजस्र “दैत्यस्त्रीणामपि
प्रीतिः” ॥ १ ॥ श्रीनाथ नः श्रुतमिति बहुधा भ्रमता मया नृलोकेषु । शील धारवधूनां “दैत्य-
स्त्रीणामपि प्रीतिः” ॥ २ ॥

रामाभिषेके मदविह्वलाया हस्ताच्युतो हेमघटस्तरुण्याः । सोपानमासाद्य करोति शब्दं “ठठं-
ठठंठठठठठठठः” ॥ १ ॥ अघोमुखीकृत्य मुदा ददाने कवीश्वरान्प्रत्यमिता नरेन्द्र । नदन्ति कुम्भा
ननु नाणकादयाः “ठठ ठठठ ठठठ ठठ ठः” ॥ २ ॥

कर्पूरपूरच्छविवादविद्यासबावद्वक्युतिशुक्तितात्रे । इन्दौ नृपद्वेषितमोचिताने “सूर्योदये रोदिति
चक्रवाकी” ॥ १ ॥ विलोक्य बालामुखचन्द्रबिम्बं कण्ठे च मुक्तावलिहारताराः । पुनर्निशाया मय-
मीतमीता “सूर्योदये रोदिति चक्रवाकी” ॥ २ ॥

सर्वस्य जन्तोर्भवति प्रमोदो विरोधिर्वर्गे परिभूयमाने । तिरोहिते त्वद्यशसा नरेन्द्र “चन्द्रोदये
नृत्यति चक्रवाकी” ॥ १ ॥

न कापि रामाहितसंशयो या विना न नात्थ जनकात्मजायाः । पुरः सुराणाङ्गपुरःसराणाम्
“अङ्गारपूर्णं कमलं प्रफुल्लम्” ॥ १ ॥ पुञ्जायमानास्तरत्नहारे कान्तोरसि स्नावदनङ्ग माति ।
सिद्ध्येदमुष्योपमितिर्यदि स्यात् “अङ्गारपूर्णं कमलं प्रफुल्लम्” ॥ २ ॥

रे पुन सत्सङ्गमवाप्नुहि त्वमसत्सङ्गं त्वरया विहाय । घन्योऽपि निन्दा लभते कुसङ्गात् “सिन्दूरविन्दु-
विधवाललाटे” ॥ १ ॥

श्रुत्वा प्रदग्धं तनय सशोका पुनर्निश्चम्यात्तशरीरमावम् । पश्यत्यु देवेषु च धावमाना “रमा मुदा
शंकरमालिलिङ्ग” ॥ १ ॥

सुत पतन्तं प्रसमीक्ष्य पावके न बोधयामास पति पतिव्रता । तदा ह्यसौ मद्गतशक्तिपीडितो
“हुताशनश्चन्दनपङ्कशीतलः” ॥ १ ॥ निशम्य राक्षस्युदित मयङ्कर मवाशु शीतोऽनल यद्यहं सती ।
इतीव सीतावचनात्कपेस्तनौ “हुताशनश्चन्दनपङ्कशीतलः” ॥ २ ॥

सत्यज्य तोयानि तरौ विदध्यान्मत्सी स्वकीया स्थितिमन्वह चेत् । किं तर्हि विद्वन्वद दुर्घट स्यात्
“सौभाग्यचिह्नं विधवाललाटे” ॥ १ ॥ कस्तरिकाचन्दनकुङ्कुमानि सौभाग्यचिह्नानि विलासिनी-
नाम् । प्रयागमुत्सनातिलकक्रियैव “सौभाग्यचिह्नं विधवाललाटे” ॥ २ ॥ यथाऽमिलाषं पर-
कीयदारै रतं श्रुत सत्ययुगेऽपि नूनम् । अवेहि तल्लक्ष्म कलेः कवे यत् “सौभाग्यचिह्नं विधवाललाटे”
॥ ३ ॥ न जायते पत्रविशेषकादि सौभाग्यचिह्नं सधवास्त्यजन्ति । सखे न कुर्वन्ति कुलप्रसूताः
“सौभाग्यचिह्नं विधवा ललाटे” ॥ ४ ॥

यादृशं बत नृपेन्द्र मत ते तद्वरं ननु विवेककृतोऽद्य । श्रूयते सततमेव समायां हुंहुंहुंहुंहुं हुहु-
हुंहुं ॥ १ ॥ उलमथ्य सैकचग्रहमैस्य चुम्बति प्रियतमे हठैवृत्त्या । कूर्जितं जयति मानधनाया
“हुंहुंहुंहुंहुंहुंहुंहुंहुं” ॥ २ ॥

मासौ वसूनां विधिरेव हेतुः परं न विद्या मम बुद्धिरेषा । इत्थं न चेत्तर्हि वद त्वमेव “कुतो-
ऽस्ति विद्वान्सततं दरिद्री” ॥ १ ॥ संप्राप्ततत्त्वः शरदभ्रलोला लक्ष्मीं जहाति स्वयमेव तुच्छाम् ।
कदाऽपि वाच्य न सखे त्वयेति “कुतोऽस्ति विद्वान्सततं दरिद्री” ॥ २ ॥ नारायणस्तोत्रपरः सु-
शीलः सत्कर्मधर्मप्रवणः कुलीनः । सरस्वतीसेवनकृत् वेद्यि “कुतोऽस्ति विद्वान्सततं
दरिद्री” ॥ ३ ॥

मम करग्रहणाय पणीकृतं न यदि राघवतोऽप्यधिरोहति । सखि तदैवमभून्मम जीविते “शशक-
गृह्णमयं कठिनं धनुः” ॥ १ ॥

नीलाञ्जल्युतिनयन नितान्तवृत्तास्यश्रीपारिचितचन्द्रिकाविलासम् । स्नातायाः सरसि विलोक्य वक्र-
चन्द्रं “मध्याह्ने मुकुलितमम्बुजं वनान्ते” ॥ १ ॥

अहं न जाने किमिदं चकास्ति “कान्ताऽऽननं वा निशि चन्द्रबिम्बम् ।” अयं किमन्त-
स्तिलकः कलङ्कः किं वा स्मितश्रीस्त चन्द्रिकेयम् ॥ १ ॥ “कान्ताऽऽननं वा निशि चन्द्र-
बिम्बं” सुधाधरत्वेन गतं प्रसिद्धम् । इति ब्रुवाणाः कवयो निरस्ता निरङ्कुसाङ्कत्वगुणानभिज्ञाः ॥ २ ॥
श्रिया मनोज्ञ कठिनीकृतीनामपि द्रुतं द्रावकमेकमेव । “कान्ताऽऽननं वा निशि चन्द्रबिम्बं” न कस्य
पुसो मुदमादधाति ॥ ३ ॥ पद्मानि सङ्कोचयति मसह्य कामोदयं दर्शनतः करोति । ज्योत्स्ना
दधाति द्वयमेव लोके “कान्ताऽऽननं वा निशि चन्द्रबिम्बम् ॥ ४ ॥ निन्दन्तु मां केऽप्यथवा
स्तुवन्तु तथाऽप्यहं तथ्यमुदीरयामि । “कान्ताऽऽननं वा निशि चन्द्रबिम्बं” जहात्मेकस्यैव तनोति
हर्षम् ॥ ५ ॥ पद्मोपमं किं किमथो विकल्पे कस्यां तमश्च्यति चक्रवाकान् । किं द्वेष्टि ताप हरते
नृणां किं “कान्ताऽऽननं वा निशि चन्द्रबिम्बम्” ॥ ६ ॥

१ केशग्रहं सहितम् । २ मुखम् । ३ चुम्बनं कुर्वति सति । बलात्कुर्वति सति । ४ कान्ते ।
५ बलात्कारेण । ६ कण्ठेऽन्यत्तरादः । ७ मान एव धने यस्याः, मानिन्या इत्यर्थः । ८ सुधाव-
मानाधारत्वेन सुधाधराख्येन च । ९ कलयेत्तरेभ्यो जलात्मनः समुद्रस्य जलात्मनोऽज्ञस्य च
विज्ञानां तु “इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेषु” इति दिशा न हर्षद्वेषौ ।

एकेन केनापि गुणेन नीचोऽप्युच्चैः प्रतिष्ठां लभते जगत्सु । दृष्टान्तमग्रे मृदुताप्रसिद्धो “दोषा-
करोऽप्युच्चपदं प्रपन्नः” ॥ १ ॥

पतिव्रतानामिह रीतिरेषा स्वस्वामिनो यद्वृत्तिमानुवन्ति “नाये निशाया नियतेर्नियोगादस्तं
गते हन्त गता निशाऽपि” ॥ १ ॥ “नाये निशाया नियतेर्नियोगादस्तं गते हन्त गता
निशाऽपि” । एषा पुनश्चन्द्रमस न लेभे कापि प्रियाऽऽतिर्नहि तामसीनाम् ॥ २ ॥

राज्याऽधिकारा जलवीचिचञ्चला “भवन्तु किं तैर्मम बुद्धिशालिनः” । तद्वित्कदम्बेन गत
गते घने “किं तेन हानिर्गगनस्य जायते” ॥ १ ॥

कालुष्यमुद्दीक्ष्य विधु कलङ्किन बुधा यदाहुर्मम सङ्गतं न तत् । जाने निजाङ्के दयिताऽस्य
वर्तते “निशीथिनीनाथकलङ्किता नहि” ॥ १ ॥ व्यनक्ति यः स्त्रीविभवेऽपि वैमव त जालममेव
प्रवदन्ति कोविदाः । अस्माकमित्युक्तिमता कथं मता “निशीथिनीनाथकलङ्किता नहि” ॥ २ ॥
तत्तथ्यमेवास्ति बुधा वदन्ति यत् “निशीथिनीनाथकलङ्किता नहि” । श्यामा निजाङ्के जहति
प्रियामय तत्कार्ण्यमेतस्सितघास्त्रि राजते ॥ ३ ॥

गौरीस्वरूपा तुलसीमवेश्य मुमोच वृन्दाऽङ्गरति मुकुन्दः । अथानयो रागमवेश्य मन्ये “गौरीमुखं
चुम्बति वासुदेवः” ॥ १ ॥

“यज्ञोपवीतं परमं पवित्रं” स्पृशन्करेणावितथं ब्रवीमि । “अणोरणीयान्महतो महीयान्”
योगे वियोगे सुदृशो भवामि ॥ १ ॥

“नाकों दिने भाति विधुर्न नक्तम्” किंतु क्षितीन्द्रोदयसिंह वीर । विष्वक्प्रतापस्तपति
त्वदीयो विकाशते त्वन्महिमा विशुद्धः ॥ १ ॥

सरस्वतीं ध्यायति मत्सपत्नीमय सदैवेति रूपेव लक्ष्मीः । तत्रानुरागं न तनोति मन्ये “ततोऽस्ति
विद्वान्सततं दरिद्री” ॥ १ ॥

अलं न शास्त्राण्यपि यं प्रवक्तु वेदान्तसिद्धान्तमहं वदामि । वाक्यं स्मरन्मुक्तिमवाप्स्यतीति “तत्तथ्य-
मेवारितं न चेदिदं स्यात्” ॥ १ ॥ कान्ते गृह्णाण त्वमिमा स्वमालामकारणं किं कलहं करोषि ।
यत्पूर्वपादं मनुषेऽत्र शुद्धं “तत्तथ्यमेवारितं न चेदिदं स्यात्” ॥ २ ॥

पात्रद्विजे स्थापय सर्ववित्तं प्राप्स्यै पुनस्तस्य परलोकमन्ये । चिन्ता त्वया नेति कदाऽपि कार्या
“यद्दीयते तन्न लभेत विद्वच्चः” ॥ १ ॥

चन्द्रे कलङ्कं समवेदय कान्तावियोगिना प्रञ्चलितेन्द्रियाणाम् । इतीव तर्को भवति प्रसह्य
“भात्यन्धकारो दिननाथविम्बे” ॥ १ ॥

गुरोरवज्ञां प्रविधाय गर्वादतीव दुर्बोधगभीरमाश्रयम् । काव्यं मुखश्रीजितपूर्णचञ्चत् “चन्द्रे कथं
पड्यासि दुर्घटाख्यम्” ॥ १ ॥

उच्चैस्तार मत्सारिणोऽपि लोभाः कुर्वन्ति ससत्सु पुरः प्रशंसाम् । न पण्डितैर्विश्वसितव्यमत्र
“तत्सौहृदं यत् क्रियते परोक्षम्” ॥ १ ॥

प्रसन्नं रुगेन निरीड्यमानकण्ठो मुग्धपुहंतसर्वचष्टः । ननाद यत्नेन तथा मतोऽसौ “शृगालशब्दं
कुर्वते करीन्द्रः” ॥ १ ॥

श्रीपाटनाधीश तवारिवर्गप्रलापमाकर्ण्य महाऽनुभावाः । सखे न के नाम वितर्कयन्ति “पिपीलिका नृत्याति वान्निकुण्डे” ॥ १ ॥

विख्यातो ननु वरद त्वमेव लक्ष्म्याः प्राणेशो निजदयितां च तां प्रदत्से । कारुण्यं वितरसि यत्न तत्र युक्तं “विक्रीते करिणि किमद्भुते विवादः” ॥ १ ॥ लङ्घ्यैर्द्विजकुलमद्य भोजयित्वा दीनारं प्रतिजन-मप्यनुप्रदाय । यद्वीटी न नृप ददासि तत्र योग्यं “विक्रीते करिणि किमद्भुते विवादः” ॥ २ ॥

काञ्चिद्दिनार्धसमये रविरश्मिततां नीलांशुकाञ्चलनिनीनमुखेन्दुबिम्बाम् । तां तादृशीं समनुवीक्ष्य कविर्जगद “राहुर्दिवा असति पर्व विना किलेन्दुम्” ॥ १ ॥ श्रीपाटनेश्वरजगत्सु विकाशमानं त्वत्सद्यः सितकरं प्रसितुं प्रवृत्तम् । त्वद्विदुर्यश उदीक्ष्य बुधाः स्मयन्ते “राहुर्दिवा असति पर्व विना किलेन्दुम्” ॥ २ ॥

दृष्टं यशः सुखयतिच्छविचञ्चदच्छं वैरायते सरसिजेन सुधाधरं यत् । “क्लान्तं कदा शिशिरयिष्यति मां सखे तत् कान्ताननं स्मरसि किं नहि चन्द्रबिम्बम्” ॥ १ ॥ ज्योत्स्नाचमत्कृतिविचित्रमनङ्गरङ्गं भङ्गं करोति कमलस्य सुधाप्रसङ्गम् । “क्लान्तं कदा शिशिरयिष्यति मां सखे तत्कान्ताननं स्मरसि किं नहि चन्द्रबिम्बम्” ॥ २ ॥

संकुद्धदाशरथिसंहितबाणनिर्व्यक्तलपानलोकटकठोरशिखासहस्रैः । तापादिताः समधिक कथितानि सिन्धोस् “त्यक्त्वा पथांसि तटमारुरुहुः शफर्यः” ॥ १ ॥

अतिशिशिरसमीरप्रौढवेगप्रगल्भे प्रबलतमहिमतीं दुःखदे प्रोषितानाम् । इह कथमपि नित्यस्नान-हेतोः प्रभाते “प्रविशति जलमध्ये शीतभीता मृगाक्षी” ॥ १ ॥

इतो गङ्गाभङ्गा घटिततटभङ्गा पुनरितो दबज्वाला ज्वालाज्वलिततरुमाला वनमुषः । सरहः सिंहोऽग्रे ध्वनति मम हृदो नहि गतिर्विना दैव दैव “हरिणशिशुरेवं प्रलपति” ॥ १ ॥

“न जानीमः कस्मात्कमलवनवैरी हिमकरः” कवेः कस्याप्येतद्वचनमतिसन्दिग्धमनसः । न कैश्च ज्ञातः कथय कविताविद्विरनयोः प्रियावक्रौपम्याद्विणकलहो भूमिवलये ॥ १ ॥

श्मशानेष्वावासो वसनमिमचर्मेव जरठो वृषो बाहो मम व्रविणमनुगा भूतनिवहाः । तथाऽप्येकः शम्भुस्त्रिभुवनमिदं रक्षति सदा “क्रियासिद्धिः सत्त्वे वसति महतां नोपकरणे” ॥ १ ॥

कदा गण्डदञ्चन्मदल्ललितसिन्दूरसुमगं नमस्कुर्वन् पद्मामलमधुरमूर्तिं गणपतिम् । गजास्य श्रीशम्भोः सुत सुमुख लम्बोदर विभो “प्रसीदेत्याक्रोशन्निमिषमिव नेष्यामि दिवसान्” ॥ १ ॥ कदा सम्यग्यायन्ननुपमचारित्र मणिगणस्फुरद्गुणचित्र पुररिपुङ्गव किमपि तत् । शिवे दुर्गे कात्यायनि जननि भक्तप्रणयिनि “प्रसीदेत्याक्रोशन्निमिषमिव नेष्यामि दिवसान्” ॥ २ ॥ कदा पुण्यक्षेत्रे करकलितरुद्राक्षवलयो दधत्स्वान्ते शान्तेऽखिलशिवपद श्रीशिवपदम् । महेश श्रीकण्ठ स्मरहर हर त्र्यम्बक शिव “प्रसीदेत्याक्रोशन्निमिषमिव नेष्यामि दिवसान्” ॥ ३ ॥ कदा ब्रह्मेशानन्निदशपति-मुख्यैः सुरगणैः स्तुत विष्वक्सेन जितदनुजसेन हृदि भजन् । अये विष्णो जिष्णो गरुडरथ विश्वम्भर हरे “प्रसीदेत्याक्रोशन्निमिषमिव नेष्यामि दिवसान्” ॥ ४ ॥ कदा श्रीमत्पङ्केरुहवनविराशि-प्रथमप्रभापुञ्ज तंजः किमपि कलयन्पौनविषदम् । ग्रहेश श्रीमानो मिहिर तरणे सूर्य सधितः

“विद्वद्भिः कृततापने दिनकरे मित्रत्वमावेद्यते वह्निः सर्वभुगप्ययं भुवि बृहद्भानु-
र्यदाख्यायते । शम्भुः पीतविषः श्मशानवसातिर्मृत्युञ्जयः कथ्यते भिन्दन्गाढतमो
जनैकसुखदश्चन्द्रः कलङ्की कथम्” उष्णाशोरपि मङ्गलं विदधतो मित्रत्वमन्वर्थक यत्तेजस्विनि
पावकेऽखिलभुजि स्थाने बृहद्भानुता । शम्भुः पीतविषोऽप्युमाऽधरसुधामात्साद्य मृत्युञ्जयश्चन्द्रस्यापि
कलङ्किता गुस्वधूमालिङ्गतो युज्यते ॥ १ ॥

मृगशिशुनयनाया अक्षिपक्ष्मप्रकोणे विलसति तरला या तारका तारकेव । प्रतिफलित इहोष्ट्रे
अन्तिरास्ते जनानां "तिलतृपपुटकोणे मक्षिकोष्टं प्रसूता" ॥ १ ॥

“सर्वस्य द्वे” सुमतिःकुमती सपदापत्तिहू “एको गोत्रे” प्रभवति पुमान्यः कुटुम्भं विभर्ति ।
“वृद्धो यूना” सह परिचयात्पूज्यते कामिनीभिः “स्त्रीपुंवच्च” प्रभवति यदा तद्धि गेह विनष्टम् ॥१॥

ये^१ पाप शमयन्ति सगतिमृता ये दानशृङ्गारिणो येषां चित्तमतीव निर्मलतरं येषां न भद्र व्रतम् ।
ये सर्वान्मुखयन्ति हि प्रतिदिनं ते साधवो दुर्लभा “गङ्गावद्भ्रजगण्डवद्भ्रगनवद्भ्राङ्गेयवद्भ्रेयवत्” ॥१॥
‘हारो भाति कुचद्वय तव शुभे मध्य वपुः सद्भचः केशा नासिकमौक्तिक सुषटनं र्दण्डाङ्गोदशः ।
“गङ्गावद्भ्रजगण्डवद्भ्रगनवद्भ्राङ्गेयवद्भ्रेयवज्जम्बूवज्जलविन्दुवज्जलजवज्जम्बालवज्जालवत्” ॥२॥

१ अयं श्लोकः प्रश्नरूपः, परश्लोकश्चोत्तररूप इत्युभयोरनयोः स्वमत्याक्षपत्वम् । २ द्रौपद्याः श्वशुरो वायुः । ३ लोपासुद्रायाः श्वशुरः पूरतरणक्षधने कुम्भः । ४ ये गङ्गावत्संगतिभृता पापं शमयन्ति, ये गजगण्डवद्दानशृङ्गारिणः, येषां चित्तं गगनवदतीव निर्मलम्, येषां व्रतं गाङ्गेपवत्र भग्नम्, गेयवत्सर्वान्शुश्रूषयन्ति इत्यन्वयः । ५ हारो गङ्गावत् कुचद्वयं गजगण्डवत् इत्येवं पादत्रयोक्तानां हार इत्यादीनां चतुर्यपादोक्तार्कशृङ्गावदित्यादिभिर्विभज्यान्वयः । क्रियापदं च भातीति प्रत्येकमन्वयि । ६ कस्त्वृत्कारुतोः शृङ्गारागो दर्पाङ्गारागः । ७ कदम्बवदित्यर्थः ।

यत्कण्ठे गरलं विराजतितरां शीघ्रं च मन्दाकिनी यस्याङ्गे च शिबामुखं कटितटे शार्दूलचर्म-
म्बरम् । माया यस्य रुणद्धि विश्वमखिलं तस्मै नमः शंभवे “जम्बूवज्जलविन्दुवज्जलजवज्ज-
म्बालवज्जालवत्” ॥ १ ॥ पृथ्वीन्द्रोदयसिंहवीररिपवो विच्छायातां ते गतास्तेषां राज्यमगा-
त्क्षयं सुविशदे मित्रोदये मोदसे । भूमिं द्विद्विरुपास्तृणोप्यसुगमां तेजांसि ते सर्वतो “जम्बूवज्ज-
लविन्दुवज्जलजवज्जम्बालवज्जालवत्” ॥ २ ॥ सप्रामे रिपुभूसुजां मुखरचिर्जीवश्च देवाह्मनाचभुः
प्रोक्तसदल्लमांसनिवहैस्तन्मेदिनीमण्डलम् । त्वच्चापोद्गतबाणसंहतिरभूच्छीराम भूमीपते “जम्बूवज्जल-
विन्दुवज्जलजवज्जम्बालवज्जालवत्” ॥ ३ ॥ वैदेहीं समवाप्य दाशरथिनारब्धे प्रयागेऽप्रतो
दृष्टाः पुष्पकमास्थितेन रमेसादाकाशमारोहता । लङ्कासागरजानकीवनरणक्षौण्यश्चमत्कारिका “जम्बू-
वज्जलविन्दुवज्जलजवज्जम्बालवज्जालवत्” ॥ ४ ॥ यो द्रोणाचलमादधौ करतले योऽतीतरत्
सागरं यश्चोत्खातितवांस्तखनुदवहत्पुच्छेन दावानलम् । यो रक्षोऽन्तमरेऽरुणत्कपिवरः पायाद्भनू-
मानसौ “जम्बूवज्जलविन्दुवज्जलजवज्जम्बालवज्जालवत्” ॥ ५ ॥ कस्तूरीतिलक ललाट-
रचितं नासामणिं निस्तलं वक्त्रं कुञ्चितकेशपाशमनिश दृष्टिं निच्छा पुरः । पुसां मानसमस्त्य-
बन्धनविधौ घत्सेऽत्र वत्से स्वयं “जम्बूवज्जलविन्दुवज्जलजवज्जम्बालवज्जालवत्” ॥ ६ ॥
विद्धि श्रीहृदयं सदान्तमलिन भीमं भवाम्भोनिधिं विज्ञाने सुरत महीशमवन गूढं दृढं कण्टकैः ।
दारागारसमागमं सुविषमं मोह परं दुस्तरं “जम्बूवज्जलविन्दुवज्जलजवज्जम्बालवज्जालवत्” ॥ ७ ॥
सोऽसाध्यः परिकीर्तितोऽतिश्रुतिमान्यस्यातिसार्येत विष्णीलामाऽधिकनिर्मला प्रविलसत्सौरम्यसम्भा-
रयुक् । अन्तर्दुष्टितयाऽतिविसमलिना वद्धा शिरातन्तुमि “जम्बूवज्जलविन्दुवज्जलजवज्जम्बा-
लवज्जालवत्” ॥ ८ ॥

शुण्ठीनोक्षुरयोर्विचार्य मनसा कल्काशनं यन्मया प्रोक्तं तद्विपरीतकं कृतमहो गोः क्षमात्र ददौ । नाशे
मूर्खजनालये न च सुखं नो वा यशो लभ्यते सदैवे कविभूपतौ हरिहरे “लामः परं गोवधः” ॥ १ ॥
पञ्चास्यस्य परामवाय मर्षको मांसेन गोभूयसा दध्यज्ञैरपि पायसैः प्रतिदिनं सवर्धितो यो मया ।
सोऽयं सिंहवाहुहान्तरगमद्वीत्याकुलः सज्जमाद्वन्ताशा विलयं गता हतविधे “लामः परं गोवधः”
॥ २ ॥ पारोन्द्रस्य परामवाय सुरभीमांसेन दुर्मेघसा पोष्यन्ते किल पीवराः कटुगिरः श्वानः प्रयत्नादमी ।
न त्वेभिर्मदमत्तवारणचमूविद्रावणः केसरी जेतव्यो भवता किरातवृपते “लामः परं गोवधः” ॥ ३ ॥
अस्माकं जलैर्जीविनां जलमिदं सद्वाजिराजिर्जैः पातव्यं पररक्तसक्तमनसां वृष्टिः पतीना क्षयः ।
मत्स्यैव किल राजदेव वृपते त्वज्जैर्त्रयात्रोत्सवे “मत्सी रोदिति मक्षिका च हसति ध्यायन्ति
वामभुवः” ॥ १ ॥

१ अत्रापि पूर्ववत् यत्कण्ठे गरलं जम्बूवद्विराजतितरां यस्याङ्गे (उत्सङ्गे) शिबामुखं जल-
विन्दुवद्विराजतितराम् इत्येवमप्रतिपदं परेणान्वयः । एवं परत्रापि २ मित्रस्य सूर्यस्योदये प्रकाशे
सख्युरभ्युदयवृद्धौ च । ३ अलं रुधिरम् । ४ वेगात् । ५ ‘सर्वे खान्ता अदन्ता’ इति त्रयेन
अदन्तत्वेनास्य निर्देशः । वस्तुतस्तु-‘यः सङ्ख्येऽरुणदस्त्रपान्’ इति पाठो युक्तः । ६ गोक्षुर-
नामौषधमदत्त्वा गोः शर्पं कश्चिददादिति यथोक्तम् । ७ सिंहस्य । ८ शुकः । ९ सिंहस्य । अयं
श्लोकः पूर्वश्लोकस्यैव प्रतिच्छायात्मा प्रतीयते । १० सुरभिर्गौः । ‘कृदिकारादक्तिनः’ इति
ह्येषि दीर्घत्वम् । ११ जलैर्कजीवितानाम् । १२ अष्टतुरगपङ्क्तिवृद्धैः । १३ विजययात्रोत्सवे ।
१४ चिन्तयन्ति ।

श्रुत्वा सागरवर्धनं दशशिरैः सर्वमुत्तरेकदा तूर्णं पृच्छति वार्तिकान्सचकितो भीत्या पर संभ्रमात् ।
बद्धः सत्यमपानिधिर्जलनिधिः कीललधितोयधिः “पाथोधिर्जलधिः पयोधिरुदधिर्वारानि-
धिर्वारिधिः” ॥ १ ॥ पाषाणाः पयसि प्रबद्धवपुपस्तिष्ठन्ति सेतु गताः श्रुत्वैवं वदतां दशाननधरः
क्रुद्धः समुद्रं प्रति । धिक्त्वा नाम तवाम्बुधिः सलिलधिः पानीयधिस्तोयधिः “पाथोधिर्जलधिः पयो-
धिरुदधिर्वारानिधिर्वारिधिः” ॥ २ ॥ अम्ब्रो कुप्यति तात भूमिं विधुता गङ्गेयमुत्थंज्यतां विद्वन्प-
ण्मुख का गतिर्मम चिर मूर्ध्नि स्थिताया वद । कोपावेशवशादशेषवदनैः प्रत्युत्तरं दत्तवान् “पाथो-
धिर्जलधिः पयोधिरुदधिर्वारानिधिर्वारिधिः” ॥ ३ ॥ माध्वीके विधुमण्डले धरवधूवक्त्रे च
गीतान्तरे सक्ते वक्रचतुष्टये दशमुखो विज्ञापितस्तच्चरैः । बद्धोऽसाविति चेतरेर्मयवशाद्बद्धे वचः सभ्रमात्
“पाथोधिर्जलधिः पयोधिरुदधिर्वारानिधिर्वारिधिः” ॥ ४ ॥ पीतस्थ कलशोद्भवेन मुनिना
ष्वस्तोऽसि देवासुरैरावद्धोऽसि च राघवेण मृदुना शाखामृगैर्लङ्घितः । नाम्नामारभटी वृथैव भवतो
लोकैरियं ध्रुप्यते “पाथोधिर्जलधिः पयोधिरुदधिर्वारानिधिर्वारिधिः” ॥ ५ ॥

तर्तु पर्वतसनिभेन कपिर्नैलावू कृता वक्षसि क्षिप्र वीक्ष्य निमज्जतीमथ तव स्पृष्टास्तरन्तीः शिलाः ।
लोके नृत्यपरे विभीषणजने सीताह सेवसमे “तुम्बी मज्जति संतरन्ति हृपदः प्रेतो दिवा
नृत्यति” ॥ १ ॥

नृत्यन्ती नववह्निमह्निमुमनोदामाभिरामाकृतिस्त्वत्कीर्तिर्भ्रमणीशतानि धरणीचक्रेश चक्रे मुहुः ।
तस्या एव चिर चरन्ति चरणन्यापारचिह्नोच्चयाश्च “चण्डीशाचलचन्द्रचन्दनवनीमन्दाकिनी-
विभ्रमम्” ॥ १ ॥ श्रीमत्तोमरवशाभूषणमणे श्रीपाटनेश प्रभो त्वत्कीर्तिः स्वविशुद्धया सुवमया ब्रह्माण्ड-
मथेतयत् । इत्यस्मात्तनुतेऽमितस्त्रिभुवने किं दृश्यमान पद “चण्डीशाचलचन्द्रचन्दनवनी-
मन्दाकिनीविभ्रमम्” ॥ २ ॥

आश्चर्य्यं कथयामि कस्य पुरतः कुर्वे किमेमि क वा काचित्काञ्चनवल्लरी गृहशिरोरुद्धा समु-
ज्जम्भते । अस्यां किं च सखे दधन्ति सुपमा नारद्विम्बोपमा “दृष्ट्वा पक्वफलानि मे मृदु मनो
मोहं समुत्पद्यते” ॥ १ ॥

संमत्तेऽस्तपद प्रतापतपने त्वद्विद्विषा दुर्यशो ध्यान्ते सर्पति सर्वतश्च नृपते मत्वा प्रदोषागमम् । शम्भो
नृत्यति पाटनेश नृपते पश्यद्विरस्यर्थते “चण्डीभर्तुरकाण्डताण्डवविधिः खण्डीकरोतु द्विषः” ॥ १ ॥

प्राप्य प्रातिघट्टमत्वं त्वदधरयिलसत्कान्तिपूरेण नासा “मुक्ता गुञ्जा भवन्ति” प्रचलकुवलयस्प-
र्धिमिम्यत्कटाक्षैः । भूयोऽप्येताम्बवदीयस्मितधवलरुचा सम्भविष्यन्ति मुक्ता लोके दृष्टा विचित्रा
रुचिरमुखि मया शक्तिरेषा तवेति ॥ १ ॥

निर्माल्य गिरिशस्य पाथनत्तम निश्रित्य तस्यार्चनं कृत्वा चास्य पयः कमण्डलुगतं सम्पाद्य मध्य-
दिनम् । सूर्यस्त्यार्चविधिं विधातुमनसः पश्यन् को मन्यते “सन्ध्यावन्दनमाचरन्ति विबुधा नारी
भगान्तर्जलैः” ॥ १ ॥

त्व नो गोत्रपनिम्नवेन्दुरधिपस्तस्यावृत्त इत्येकं तेन वगाधशगहता प्रणयिनीमेना पुनर्जीवय । इत्यर्थं
गगने निशापतिपृष्ठे काण्ड्यमानन्दनः “शृङ्गाग्रादपतन्मृगस्य रुदतो वाष्पाम्बु भूमण्डले” ॥ १ ॥

१ सेतुबन्धम् । २ रायणः । ३ झटिति । ४ वृत्तान्तज्ञापकान् । ५ माता । ६ मस्तके ।
७ त्यज्यताम् । ८ क्रोधपरत्वेन । ९ पद्मिमुत्तरित्यर्थः । १० भलावृत्तुम्बी ।

यत्कण्ठे' गरलं विराजतितरां शीर्षे च मन्दाकिनी यस्याङ्गे च शिवामुखं कटितटे शार्दूलचर्मा-
म्बरम् । माया यस्य रुणद्धि विश्वमखिलं तस्मै नमः शमवे "जम्बूवज्जलबिन्दुवज्जलजवज्ज-
म्बालवज्जालवत्" ॥ १ ॥ पृथ्वीन्द्रोदयसिंहवीररिपवो विच्छायातां ते गतास्तेषां राज्यमगा-
त्क्षय सुविशदे मित्रोदये मोदसे । भूमिं द्विद्विरुपास्तुणोप्यसुगमां तेजांसि ते सर्वतो "जम्बूवज्ज-
लबिन्दुवज्जलजवज्जम्बालवज्जालवत्" ॥ २ ॥ सग्रामे रिपुभूयुजां मुखरुचिर्जीवश्च देवाङ्गनाचक्षुः
प्रोल्लसदक्षमांसनिवहेस्तन्मेदिनीमण्डलम् । त्वच्चापोद्गतबाणसंहतिरभूच्छीराम भूमीपते "जम्बूवज्जल-
बिन्दुवज्जलजवज्जम्बालवज्जालवत्" ॥ ३ ॥ वैदेहीं समवाप्य दाशरथिनारुग्धे प्रयागेऽप्रतो
दृष्टाः पुष्पकमास्थितेन रमेसादाकाशमारोहता । लङ्कासागरजानकीधनरणक्षौण्यश्चमत्कारिका "जम्बू-
वज्जलबिन्दुवज्जलजवज्जम्बालवज्जालवत्" ॥ ४ ॥ यो द्रोणाचलमादधौ करतले योऽतीतरत्न
सागरं यश्चोत्खातितवांस्तरुतुदवहत्पुच्छेन दाधानलम् । यो रक्षोन्समरेऽरुणत्कपिवरः पायाद्भनू-
मानसौ "जम्बूवज्जलबिन्दुवज्जलजवज्जम्बालवज्जालवत्" ॥ ५ ॥ कस्तूरीतिलक ललाट-
रचितं नासामणिं निस्तलं वक्र कुञ्चितकेशपाशमनिश दृष्टि निवृष्टा पुरः । पुसा मानसमत्स्य-
बन्धनविधौ धत्सेऽत्र वत्से स्वयं "जम्बूवज्जलबिन्दुवज्जलजवज्जम्बालवज्जालवत्" ॥ ६ ॥
विद्धि श्रीहृदयं सदान्तमलिन भीमं भवाम्भोनिधिं विज्ञाने सुरत महीशमवन गूढं दृढं कण्टकैः ।
दारागारसमागमं सुविषमं मोह पर दुस्तरं "जम्बूवज्जलबिन्दुवज्जलजवज्जम्बालवज्जालवत्" ॥ ७ ॥
सोऽसाध्यः परिकीर्तितोऽतिष्ठतिमान्यस्यातिसार्येत विष्णीलामाऽधिकनिर्मला प्रविलसत्सौरम्यसम्मा-
रयुक् । अन्तर्दुष्टितायाऽतिविषमलिना बद्धा शिरातन्नुभिर् "जम्बूवज्जलबिन्दुवज्जलजवज्जम्बाल-
वज्जालवत्" ॥ ८ ॥

शुण्ठीगोक्षुरयोर्विचार्य मनसा कल्काशनं यन्मया प्रोक्त तद्विपरीतकं कृतमहो गोः खूरमात्र ददौ । नार्थो
मूर्खजनालये न च सुख नो वा यशो लभ्यते सदैवे कविभूपतौ हरिहरे "लाभः परं गोवधः" ॥ १ ॥
पञ्चास्यस्य परामवाय मषको मासेन गोर्भूयसा दध्यनैरपि पायसैः प्रतिदिन सर्वाधितो यो मया ।
सोऽयं सिंहवाहुहान्तरगमद्भीत्याकुलः सअमादन्ताशा विलयं गता हतविधे "लाभः परं गोवधः"
॥ २ ॥ पारान्तर्य परामवाय सुरभीमासेन दुर्मेधसा पोष्यन्ते किल पीवराः कटुगिरः श्वानः प्रयत्नादमी ।
न त्वेभिर्मदमत्तवारणचमूविद्रावणः केसरी जेतव्यो भवता किरातवृपते "लाभः परं गोवधः" ॥ ३ ॥

अस्माक जलैजीविनां जलमिदं सद्वाजिराजिर्त्रैजैः पातव्यं पररक्तसक्तमनसां तृप्तिः पतीना क्षयः ।
मत्स्यैव किल राजदेव मृपते त्वज्जैर्त्रैयान्नोत्सवे "मत्सी रोदिति मक्षिका च हसति ध्यायन्ति
वामशुवः" ॥ १ ॥

१ अत्रापि पूर्ववत् यत्कण्ठे गरलं जम्बूवद्विराजतितरां यस्याङ्गे (उत्खङ्गे) शिवामुखं जल-
बिन्दुवद्विराजतितराम् इत्येवमप्रतिपदं परेणान्वयः । एवं परत्रापि ३ मित्रस्य सूर्यस्योदये प्रकाशे
सख्युरभ्युदयवृद्धौ च । ३ अखं रुधिरम् । ४ वेगात् । ५ 'सर्वे खान्ता अदन्ता' इति नयेन
अदन्तत्वेनास्य निर्देशः । वस्तुतस्तु- 'यः सङ्गयेऽरुणदक्षगान्' इति पाठो युक्तः । ६ गोक्षुर-
नामौषधमदत्त्वा गोः शफं कश्चिददादिति यथोक्तम् । ७ सिंहस्य । ८ छुनकः । ९ सिंहस्य । अयं
श्लोकः पूर्वश्लोकस्यैव प्रतिच्छायात्मा प्रतीयते । १० सुरभिर्गौः । 'कृदिकारादक्तिनः' इति
लौषि दीर्घत्वम् । ११ जलैकजीवितानाम् । १२ श्रेष्ठसुरगपङ्क्तिः समूहः । १३ विजययान्नोत्सवे ।
१४ चिन्तयन्ति ।

श्रुत्वा सागरवन्धनं दशशिराः सर्वैर्मुखैरेकदा तूर्णं पृच्छति वार्तिकान्सचकितो भीत्या पर संभ्रमात् ।
वदः सत्यमपानिधिर्जलनिधिः कीलालधिस्तोयधिः “पाथोधिर्जलधिः पयोधिरुदधिर्वारानि-
धिर्वारिधिः” ॥ १ ॥ पाषाणाः पयसि प्रबद्धघपुपस्तिष्ठन्ति सेतु गताः श्रुत्वैवं घदतां दशाननघरः
क्रुद्धः समुद्रं प्रति । धिक्त्वा नाम तवाम्बुधिः सलिलधिः पानीयधिस्तोयधिः “पाथोधिर्जलधिः पयो-
धिरुदधिर्वारानिधिर्वारिधिः” ॥ २ ॥ अम्बो कुप्यति तात भूर्नि विधृता गङ्गेयमुत्थंज्यता विद्वन्ध-
णमुख का गतिर्मम चिर मूर्ध्नि स्थिताया यद । कोपावर्षवशादशेषवेदनैः प्रत्युत्तर दत्तवान् “पाथो-
धिर्जलधिः पयोधिरुदधिर्वारानिधिर्वारिधिः” ॥ ३ ॥ माध्वीके विद्युमण्डले वरवधूधक्त्रे च
गीतान्तरे सक्ते वक्रचतुष्टये दशमुखो विज्ञापितस्तच्चरैः । वदोऽसाविति चेतर्भयवशादूचे वचः सभ्रमात्
“पाथोधिर्जलधिः पयोधिरुदधिर्वारानिधिर्वारिधिः” ॥ ४ ॥ पीतस्व कलशोद्भवेन मुनिना
च्वस्तोऽसि देवासुरैरावदोऽसि च राघवेण मृदुना शाखाभृगैर्लङ्घितः । नाम्नामारमटी वृथैव भवतो
लोकैरिय ध्रुप्यते “पाथोधिर्जलधिः पयोधिरुदधिर्वारानिधिर्वारिधिः” ॥ ५ ॥

तर्तु पर्वतसन्निभेन कपिर्नीलाब् कृता वक्षसि क्षिप्र वीक्ष्य निमज्जतीमथ तव स्पृष्टास्तरन्तीः शिलाः ।
लोके नृत्यपरे विभीषणजने सीताह सेवयमे “तुम्बी मज्जति संतरन्ति दृषदः प्रेतो दिवा
नृत्यति” ॥ १ ॥

नृत्यन्ती नववल्लिमल्लिखुमनोदामाभिरामाकृतिस्त्वत्कीर्तिर्ग्रमणीशतानि धरणीचक्रेश चक्रे मुहुः ।
तस्या एव चिर चरन्ति चरणन्यापारचिह्नोच्चयाश्च “चण्डीशाचलचन्द्रचन्दनवनीमन्दाकिनी-
विभ्रमम्” ॥ १ ॥ श्रीमत्तोमरवशभूषणमणे श्रीपाटनेश प्रभो त्वत्कीर्तिः स्वविशुद्धया सुषमया ब्रह्माण्ड-
मथेतयत् । इत्यस्मात्तनुतेऽभितद्विभुवने किं दृश्यमान पद “चण्डीशाचलचन्द्रचन्दनवनी-
मन्दाकिनीविभ्रमम्” ॥ २ ॥

आश्चर्य्य कथयामि कस्य पुरतः कुर्वे किमेमि क वा काचित्काश्चनवल्लरी गृहशिरोरुद्धा समु-
ज्जृम्भते । अस्या किं च सखे दधन्ति सुपमा नारद्विम्बोपमा “दृष्ट्वा पक्कफलानि मे मृदु मनो
मोहं समुत्पद्यते” ॥ १ ॥

संप्राप्तेऽस्तपद प्रतापतयने त्वद्विद्विषा दुर्ग्रहो ध्वान्ते सर्पति सर्वतश्च नृपते मत्वा प्रदोषागमम् । शम्भौ
नृत्यति पाटनेश नृपते पश्यद्विरम्यर्हते “चण्डीभर्तुरकाण्डताण्डवविधिः खण्डीकरोतु द्विषः” ॥ १ ॥

प्राप्य प्राविशद्भुत्व त्वदघरविलसत्कान्तिपूरेण नासा “मुक्ता गुह्या भवन्ति” प्रचलकुवलयस्प-
र्धिभिस्त्वत्कटाक्षैः । भूयोऽप्येताम्बुदीपस्मितधवलरुचा सम्भविष्यन्ति मुक्ता लोके दृष्टा विचित्रा
रुचिरमुखि मया शक्तिरेषा तवेति ॥ १ ॥

निर्माल्य गिरिशस्य पावनतमं निश्चित्य तस्यार्चनं कृत्वा चास्य पयः कमण्डलुगत सम्पाद्य मध्य-
दिनम् । सूर्यस्यार्चविधिं विधातुमनसः पश्यन् ओ मन्यते “सन्द्यावन्दनमाचरन्ति विबुधा नारी
भगान्तर्जलैः” ॥ १ ॥

त नो गोत्रपतिस्तथेन्द्रगिपन्नस्यामृत त्वत्करे तेन व्याधशराहता प्रणयिनीमेना पुनर्जीवय । इत्यर्थ
गगनं निगावतिमृगे कान्प्यमातन्वतः “शृङ्गाग्रादपतन्मृगस्य रुदतो वाष्पाम्बु भूमण्डले” ॥ १ ॥

१ सेतुबन्धम् । २ रावणः । ३ झटिति । ४ वृत्तान्तज्ञापकान् । ५ माता । ६ मस्तके ।
७ त्यज्यताम् । ८ क्रोधपरत्वेन । ९ पद्मभिर्मुखैरित्यर्थः । १० अलावूस्तुम्बी ।

उज्जादाम्बुदवर्धितान्वतंसि प्रअष्टदिग्मण्डले काले यामिकजाप्रदुप्रसुमठव्याकीर्णकोलाहले । कर्णस्या-
सुहृदर्णवाम्बुवड्वावर्धेर्यदन्तःपुरादायातासि तदम्बुजाक्षि “कृतकं मन्ये भयं योषितम्” ॥ १ ॥
उग्रप्राहमुदन्वतो जलमतिक्रामत्यनालम्बने व्योम्नि आस्यति दुर्गमक्षितिभृतां मूर्धानमारोहति । व्याप्तं याति
विषाकुलैरहिकुलैः पातालमेककिनी कीर्तिस्ते मदनाभिराम “कृतकं मन्ये भयं योषितम्” ॥ २ ॥

चित्रं नर्तनमम्बरे शिखारिणौ शीतांशुबिम्बे तमःसंचारं जलज कपोतरणितं कामागमप्रक्रियाः ।
मीनौ विद्युति तारकाविहरणं व्योम्ना विकोशाम्बुजे “कुर्वते कुरुते करोति कुरुतः कुर्वन्त्य-
लंकुर्वते ” ॥ १ ॥ यस्य द्वारि सदा समीरवरुणौ संमार्जनं हव्यबाट् पाकं शीतगुरातपत्रकरणं दसौ
प्रतीहारताम् । देवा लास्यविधिं च दास्यममरा वण्यो दशास्यः कथं “कुर्वते कुरुते करोति कुरुतः
कुर्वन्त्यलंकुर्वते” ॥ २ ॥

कश्चित्पान्थस्तुषार्तः पथि तपनश्रुतौ गम्यमानोऽन्यपान्थं पप्रच्छानन्दलीनो वद पथिक कुतो जह्नु-
कन्याप्रवाहः । तेनासौ शीघ्रवाचा प्रचलितमनसा विप्रवर्येण चोचे “सूच्यग्रे कूपषट्कं तदुपरि
नगरी तत्र गङ्गाप्रवाहः” ॥ १ ॥ राम त्वत्कीर्तिवृक्षाद्बृहतरममलदुत्थिताः कोरका ये तन्मध्ये स्वरूपो-
ऽप्यजनि खलु कशः कोरकस्तस्य चाग्रे । अस्य श्रोत्राक्षिकूपास्तदुपरि च शिरस्तत्र चास्ति स्रवन्ती
“सूच्यग्रे कूपषट्कं तदुपरि नगरी तत्र गङ्गाप्रवाहः” ॥ २ ॥ उदामार्काशुदीप्यदिनमणिमणिमि-
र्मस्मितान्ते समन्ताद्वायुव्याधूयमानम्बलनकणगणाकीर्णधूलिप्रकीर्णं । कान्तारेऽस्मिन्पार्ते पथि पथिक मवे
कापि पाथोऽथ तेनाऽ-“सूच्यग्रे कूपषट्कं तदुपरि नगरी तत्र गङ्गाप्रवाहः” ॥ ३ ॥

मा साक्षीकृत्य मुग्धे विजयमभिलषेद्धेलयामास शंभुर्भूत्या मन्मौलिमालां सदशनवशतीमक्षपातान्
विजित्य । गौर्यप्यानञ्ज दृष्टीर्जितनखनवभूस्तन्वि शेषा तदित्य “शीर्षाणां सैव वन्द्या मम
नवतिरभूल्लोचनानामशीतिः” ॥ १ ॥ प्रत्येक दिक्पतीशानिलतपनवसूत्सजतस्त्वं यथा भूरश्रीषीस्त्वं
यथा च स्वरसहितलसन्मूर्छनागानतानान् । कृष्णन्यस्तान्यमौलीक्षणवदवसरे सा च सा च प्रसादात्
“शीर्षाणां शेष वन्द्या नव नवतिरभूल्लोचनानामशीतिः” ॥ २ ॥

इन्द्राद्या लोकपाला हरिविद्युतपना नागविद्याधराद्या द्वेभ्याः सर्वेऽपि देवाः प्रिय तव वरदः को-
ऽस्ति वन्द्यो गरीयान् । श्रुत्वा वाच प्रियाया इति दशमुखतः प्राह वाक्यं दशास्यः “शूली शंभुः
पिनाकी शिवभवपशुपाः शर्व ईशश्च भर्गः” ॥ १ ॥

प्रद्वेलिकानिदर्शनम् ।

अपदो दूरगामी च साक्षरो न च पण्डितः । अमुखः स्फुटवक्ता च यो जानाति स पण्डितः ॥ १ ॥
वैने जाता वने त्यक्ता वने तिष्ठति नित्यशः । पण्यस्त्री न तु सा वेद्या यो जानाति स पण्डितः
॥ २ ॥ गोपौलो नैव गोपालस्त्रिशूली नैव शकरः । चक्रपाणिः स नो विष्णुर्यो जानाति स पण्डितः
॥ ३ ॥ उच्छिष्टं शिबनिर्माह्य वैमन शवकैर्पटम् । काकविष्टासमुत्पन्नः पक्षैतेऽतिपवित्रकाः ॥ ४ ॥

१ लेखपत्रमुद्दिश्येदमभिधानम् । २ अरण्ये काष्ठारमना जाता, वने जले पुनस्त्यक्ता
अत एव तस्मिन्नेव जले नित्यशस्तिष्ठति । स्त्रीलिङ्गात्वेन निर्दिश्यत इति स्त्री, संचालकं
प्रति किमपि प्रदायाधिक्रियत इति वेश्येव पण्यस्त्रीत्येवं नावमुद्दिश्येदं वचनम् । ३ चक्र-
त्रिशूलोभयचिह्नाङ्गितद्वेषभविशेषमुद्दिश्येदमभिहितम् । ४ वत्सेन पीतपूर्वत्वादुच्छिष्टमपि गो-
दुग्धं पवित्रमिति । ५ शिवोपरिस्थितपूर्वत्वेन गङ्गोदकमपि निर्माल्यम्, अथापि न तत्त्याज्यम् ।
६ इदं माक्षिकं मधूद्दिश्योक्तम् । ७ इदं कौशेयं वस्त्रमुद्दिश्योक्तम् । ८ प्रायोऽवस्थतकरीडशो
भवतीति यथोक्तम् ।

अनेकेषुपि वार्धं कान्तं च ऋपिसंज्ञितम् । चक्रिणो च सदाराध्यं यो जानाति स पण्डितः ॥ ९ ॥
 वेने वसति को वीरो योऽस्थिमसविवर्जितः । असिर्वत्कुरुते कार्यं कार्यं कृत्वा वैनं गतः ॥ ६ ॥
 रविर्जा शशिकुन्दामा तापहर्त्री जगत्प्रिया । वर्धते वनसङ्गेने न तौपि यमुनीपि न ॥ ७ ॥ तरुण्यो-
 लिङ्गितः कण्ठे नितम्बस्थलमाश्रितः । गुरुणा सनिधानेऽपि कः कूजति मुहुर्मुहुः ॥ ८ ॥ अर्धलोक्य
 स्तनौ बन्धा गुञ्जाफलविभूषितौ । निःश्वस्य रोदितुं लम्बा कुतो व्याघ्रकुटुम्बिनी ॥ ९ ॥ आपाण्डु
 पीनकठिनं वर्तुलं सुमनोहरम् । करैराकृष्यतेऽत्यर्थं किं वृद्धैरपि सस्पृहम् ॥ १० ॥ एकचक्षुर्न काको-
 ऽयं विलमिच्छन्नं पन्नगः । क्षीयते वर्धते चैव न समुद्रो न चन्द्रमौः ॥ ११ ॥ छत्रधारी न राजासौ
 जटाधारी न चेश्वरः । सृष्टिकर्ता न स ब्रह्मा छिन्नकर्ता न तर्कैरः ॥ १२ ॥ अस्थि नास्ति शिरो
 नास्ति बाहुस्ति निरङ्गुलिः । नास्ति पादद्वयं गाढमङ्गमालिङ्गति र्वैयम् ॥ १३ ॥ अस्ति ग्रीवा
 शिरो नास्ति द्वौ भुजौ करवर्जितौ । सीताहरणसामर्थ्यो न रामो न च रावणः ॥ १४ ॥ नरनारीसमु-
 त्पन्ना सा स्त्री देहविजिता । अमुखी कुरुते शब्दं जातमात्रा विनश्यति ॥ १५ ॥ दन्तैर्हीनः शिला-
 मक्षी निर्जीवो बहुमाषकः । गुणस्यूतिसमृद्धोऽपि परपादेन गच्छति ॥ १६ ॥ न तस्यादिर्न
 तस्यान्तो मध्ये यस्तस्य तिष्ठति । तवाप्यस्ति ममाप्यस्ति यदि जानौसि तद्वद ॥ १७ ॥ य एवादिः
 स एवान्तो मध्ये भवति मध्यमः । य एतन्नाभिजानीयात्तृणमात्रं न वेत्ति सैः ॥ १८ ॥
 पर्वताग्रे रथो याति भूमौ तिष्ठति सारथिः । चलते वायुवेगेन पदमके न गच्छति
 ॥ १९ ॥ श्यामं च वर्तुलाकारं पुनामं चतुरक्षरम् । शकारादि मकारान्तं यो जानाति स पण्डितः
 ॥ २० ॥ अर्धचन्द्रवदाकारं स्त्रीनामार्थं च त्र्यक्षरम् । नकारादि रिकारान्तं यो जानाति स पण्डितः
 ॥ २१ ॥ वर्तुलः सुदृढो दण्डाघातसोढा घनध्वनिः । उपदेष्टा कदर्यदिर्भोत्सवस्य सूचकैः ॥ २२ ॥
 वृक्षस्याग्रे फलं दृष्टं फलाग्रे वृक्ष एव च । अकारादि सकारान्तं यो जानाति स पण्डितः ॥ २३ ॥ चतु-

१ बहुच्छिद्रम् । २ घः वकार आद्यवर्णो यस्य तथोक्तम् । ३ कः अन्ते यस्य तथोक्तम् ।
 ४ सपेण सदाराध्यमृपिसंज्ञितं वल्मीकम् । वाल्मीकिनाम्नस्तन्मूलतया प्रसिद्धत्वात् । ५ घट-
 शिल्पिनो घटादिसाधनविशेषभूतो दोरकविशेषः । अस्य प्रायो घने जलपात्रे निवासः । ६ अस्तिना
 खङ्गेन तुल्यम् । अस्य हि घटादिसम्बन्धदूरीकरणाय नियोगोऽपेक्ष्यते । ७ जलम् । ८ रविः
 मन्थानदण्डः । 'रडं' इति भाषायाम् । सूर्यो रविरिति प्रतीतिमात्रम् । ९ जलसम्बन्धेन तक्रस्य
 प्रवृद्धेः घनं जलम् । १० तापयतीत्येवंभूतम् । ११ इदं तक्रमुद्दिश्योक्तम् । १२ इदं जलकलश-
 मुद्दिश्योक्तम् । जलकलशो हि प्रायशो पुवत्या कटिदेशे निधायानीयते तदूर्ध्वभागश्च पुवत्या बाहुना
 पाशेनैवावेष्टयत इति बोध्यम् । १३ अत्र जारपुष्पसङ्गप्रत्यायनमात्रम् । १४ कुत इति प्रश्ने यत्
 इत्युत्तरमुत्तरं, तथा च यतो व्याघ्रकुटुम्बिनीति पर्यवसीयते इदमवधेयम् । कापि शवरी स्तुपायाः
 स्तनौ तथाविधौ दृष्टेः सम्भावितवती मत्सुत एतस्यामलुपज्य तथा क्षीणः यथा गजान्निहन्तुं न
 क्षमते अन्यथं गजमुक्ताभिरैवालङ्कृताऽभविष्यदिति रोदनम् । १५ पञ्चविल्वफलमुद्दिश्येद-
 मुक्तम् । स्तनमण्डलस्य तु प्रतीतिमात्रम् । १६ पुंश्चिद्रम् । १७ शम्भुमुक्तं पुंश्चिद्रमुद्दिश्येदं
 वचनम् । १८ कञ्जमुक्तं कवचं वोद्दिश्येदं वचनम् । १९ कञ्जश्च इति तत्त्वम् । शसयोः सावर्ण्यात्
 र्शातेति शीतेति षष्ठ्योऽयम् । २० अद्भुष्ट-मध्यमाङ्गुली- । २१ 'लोठिका' इत्याहुः । २२ उपानह-
 मुद्दिश्येदं वचनम् । २३ 'नयनम्' । २४ 'यघस' इत्युद्दिश्येदं वचनम् । २५ पताकासुद्दिश्येदं
 वचनम् । २६ भालग्राम । २७ 'नगादि' इति नाम भाषायां भुद्रुमृदङ्गस्य, तदुद्देशेनैवेदमभिधानम् ।
 अमस्तका द्विवर्णाऽपि निर्जिह्वा भक्षणोद्यता । लम्बोष्ठी चाङ्गुलीयोगाच्चञ्चला साध्यसिद्धये ॥'
 इति पाठान्तरे कर्तव्येति धृष्यते । २८ मृदङ्गः । २९ 'भननस' इत्याख्यं तदं समुद्दिश्योक्तम् ।

मुखो न च ब्रह्मा वृषारूढो न शंकरः। निर्जीवी च निराहारी अजन्तं धान्यमक्षणम् ॥ २४ ॥ कृष्णास्या
न तु मार्जरी द्विजिह्वा न च सर्पिणी। पञ्चमर्ता न पाञ्चाली यो जानाति स पण्डितः ॥ २५ ॥
अपूर्वोऽयं मया दृष्टः कान्तः कमललोचने। शोऽन्तरं यो विजानाति स विद्वान्नात्र संशयः ॥ २६ ॥
पर्वताग्रे रथारूढो भूमौ तिष्ठति सारथिः। चक्रवर्द्धमते पृथ्वी तस्याहं कुलबालिका ॥ २७ ॥ अर्ध-
चन्द्रसमायुक्तं पुंनाम चतुरक्षरम्। ककारादि लकारान्तमिह जानाति पण्डितः ॥ २८ ॥ अनुनेतुं
मानिन्या दयितश्चरणे सरागचरणायाः। यावत्पतितः स तथा तत्क्षणमवधीरितः कस्मात् ॥ २९ ॥
गीत्वा किमपि व्याघ्रः शृङ्गं जग्राह तरुणहरिणस्य। तमथ समीक्ष्योद्यतकरमेणीमपि लज्जिता व्याधी
॥ ३० ॥ काचिन्मृगाक्षी प्रियविप्रयोगे निशीथिनीपारमपारयन्ती। आगातुमादाय करेण वीणा-
मुद्वृषीषमालोक्य शनैरहासीत् ॥ ३१ ॥ सदारिमेध्यापि न वैरियुक्ता नितान्तरक्तापि सितैर्धं नित्यम्।
यथोक्तवादन्यपि नैव दूती का नाम कौन्तेति निवेदयात् ॥ ३२ ॥ पुमान् देवो न पशुर्न नाद्रिर्न-
चापि तिथेद्न च जीवमिनः। विश्वं प्रपश्यन्नपि यो न जातु द्रष्टेति यो वेद स वेद वेदाङ्ग ॥ ३३ ॥
रम्येक्षणा लब्धजनुर्वनान्तर्लोला स्वभावाद्वनमात्रजीवा। रसैकविज्ञा ननु जीवनस्य वने कदाचिन् चैयन्निवासः
॥ ३४ ॥ वृक्षाप्रवासी न च पक्षिराजस्त्रिनेत्रधारी न च शूलपाणिः। त्वमस्त्रधारी न च सिद्धयोगी
जलं च विभ्रज घटो न मेधैः ॥ ३५ ॥ वृक्षाप्रवासी न च पक्षिजातिस्तृणं च शय्या न च राज-
योगी। सुवर्णकायो न च हेमघातुः पुंसश्च नाम्ना न च राजपुत्रः ॥ ३६ ॥ चक्री त्रिशूली न हरो
न विष्णुर्महान्बलिष्ठो न च भीमसेनः। स्वच्छन्दचारी नृपतिर्न योमी सीतावियोगी न च रामचन्द्रः
॥ ३७ ॥ औघेन हीनं जलघावदृश्यं मध्येन हीनं भुवि वर्णनीयम्। अन्तेन हीनं ध्रुवते शरीर

१ वृषेणोद्धां धान्याधानी शतघ्नी 'तोप' इत्याख्यं ग्रहरणविशेषमुद्दिश्य वेदं वचनम्। 'अयं
ह्यरायतमुखी सम्मुखगतनाशिनी। राज्ञां सेव्या सदा दिव्या मन्त्रवत्फलदायिनी ॥' इति पाठा-
न्तरे तु 'तोप' इत्यर्थाभिव्यक्तिः स्पष्टैव। २ लेखिनी। ३ अशोकः। ४ कुम्भकारस्य। ५ 'करवाल'
इति। ६ रजस्वलात्वादित्युत्तरम्। ७ अश्रुतम्। ८ व्याधः किमप्यद्भुतं गीतं गीत्वा गीतविमू-
र्छितविलीनचित्तस्य तरुणहरिणस्य शृङ्गं जग्राह। किमर्थम्, यतो महीतमुखितस्त्वं याचकस्य
म इदं शिरोदानं देहीति। अथ तं च हरिणं शिरोदानाद्योद्यतकरं समीक्ष्य तज्जायां हरिणीमपि
पशुर्भक्त्या निजशिरोदानाद्योद्यतकरां समीक्ष्य धर्मार्थचारीणी व्याधी लज्जिता। केन हेतुना
यतोऽयं हरिणो दाता इयं च हरिणी पतिभक्ता दातृजाया, मत्कान्तस्तु याचकः। अहं च
याचकजाया। वरमेते पशवो न वयं मनुष्याः। इत्यभिप्रेत्य लज्जितेति प्रथमोऽर्थः॥ अथवा
व्याधजायायाः पूर्वपरिणीतपुरुषो मृतः स च विद्यमानः संगृहीतो द्वितीयः पुरुषः। तं च
विलोक्य चिन्तितवती। यतो निजकान्तवियोगासहिष्णुः शिरोदानाद्योद्यतकरा पतिभक्ता
वरमिथं हरिणी। अहं च परिणीतप्रियमरणेऽपि जीविता संगृहीतभर्तृका चासती, मातृवी।
इति लज्जितेति द्वितीयोऽर्थः॥ ९ सदाऽरीणां मध्ये वर्त्तमाना, सदा 'रि' इति वर्णो मध्ये
यस्यास्तादृशी च। १० सित-शर्कराविशेष एवेति 'सा' इति वर्णः संजातो यत्र तथाभूता च।
११ कान्ता रमणीया, 'का' इति वर्णोऽन्ते यस्यास्तादृशी च। १२ सारिकामुद्दिश्येदं वचनम्।
१३ आत्मानमुद्दिश्येदं वचनम्। १४ शफरीमुद्दिश्येदमभिधानम्। अत्र वनशब्दो जलघाचीअपि।
१५ नारिकेलमुद्दिश्येदं वचनम्। १६ आम्रफलमुद्दिश्येदमुक्तम्। १७ महोक्षमुद्दिश्येदं वचनम्
१८ 'करज' इति पदमुद्दिश्येदं वचनम्। तत्र 'क' इत्यस्याद्यस्य वर्णस्य निरासे 'रज' इति शिष्यते
तच्च जलघावदृश्यम्भवत्येव। मध्यमेन 'र' इति वर्णेन हीनं तदेव पदं कज' इति स्यात् कजं च
कमलं भुवि वर्ण्यत एव। तथाऽन्येन जकारेण हीनतां नीते कररूपतां धत्ते, करपदवाच्यं
राजानं प्रति देयं द्रव्यं तच्च शरीरं ध्रुवते कम्पयति। करजश्च नखः।

कान्तापितः स श्रियमातनोतु ॥ ३८ ॥ सर्वस्वापहरो न दस्युकुलजः खट्वाङ्गधृन्नेश्वरो दोषानिष्टकरो
न धर्मनिरतः कीलालपो नासुरः । नृणां पृष्ठपलाशनो न पिशुनः शीघ्रगमो नो ह्यः शश्वद्रात्रिचरो
न राक्षसगणः कोऽय सखि ब्रूहि मे ॥ ३९ ॥ सर्वस्वापहरो न तत्स्करगणो रक्षो न रक्ताशनः सर्पो
नैव त्रिलेशयोऽखिलनिशाचारी न भूतोऽपि च । अन्तर्धानपटुर्न सिद्धपुरुषो नाप्याशुगो मास्तस्ती-
क्ष्णास्यो न तु सायकस्तमिह ये जानन्ति ते पण्डिताः ॥ ४० ॥ जाता शुद्धकुले जघान पितर
हत्वाऽपि शुद्धा पुनः स्त्री चैषा वनिता पितैव सततं विश्वस्य या जीवन्मू । सङ्गं प्राप्य पितामहेन
जनकं प्राप्तुं या कन्यका सा सर्वैरपि वन्दिता क्षितितले सा नाम का नायिका ॥ ४१ ॥

अपहृतिनिर्देशः ।

वदन्ती जारवृत्तान्तं पत्यौ धूर्ता सखीधिया । पतिं बुद्ध्वा सखि ततः प्रबुद्धास्मीत्यपूरयत् ॥ १ ॥
रुचिरस्वरवर्णपदै रसमावर्धती जगन्मनो हरति । तत्किं तरुणी नहि नहि वाणी वाणस्यं मधुरशीलस्य
॥ २ ॥ सीत्कारं शिक्षयति ज्ञपयत्यधरं तनोति रोमाञ्चम् । नागरिकः किं मिलितो नहि नहि सखि
हैर्मनः पवनः ॥ ३ ॥ काले पयोधराणामपतितर्या नैव शक्यते स्थातुम् । उत्कण्ठितासि बाले नहि
नहि सखि पिच्छिलैः पन्थाः ॥ ४ ॥ अतनुप्रवृद्धैर्वेगो धुनोति कायं तनोति रोमाञ्चम् । किन्तु मदनो-
द्रेको नहि सखि मास्तो जयः शीतः ॥ ५ ॥ मधुरस्वना धृतोर्णा मण्यामरणा शुशोभना सुन्दरी ।
मत्स्कन्धोचितदण्डा मिश्रो दयितास्ति किं न मे धीणा ॥ ६ ॥ रोगी भिनत्ति निद्रां तस्य न जहाति
निष्टुरं दशति । चतुरे किं प्राणेशो नहि नहि सखि मत्कुणत्रातः ॥ ७ ॥ आदौ गृहीतपाणिः पश्चादारू-
ढजघनकटिमाण । नखमुखलालनमुखदा सा किं रामाऽस्ति नैव भोः पार्स्य ॥ ८ ॥ नाथ विलोक्य
मेघं नहि नहि पापं त्वातिपुण्यायाः । नहि कथयामि पयोधरमपसारय कञ्चुकीमुरसः ॥ ९ ॥ पञ्च-

१ मत्कुणमुद्दिश्येदमुक्तम् । २ मत्कुणः । ३ जलवृष्टिमुद्दिश्येदं वचनम् । तथाहि-जलवृष्टिः
शुद्धजलसमुदायभूतमेघाद्बुद्ध्य स्वजन्मना स्वोत्पादकं मेघं विनाशयति, तथाऽपि स्वयं शुद्धा
स्वच्छजलास्ति, पितुरिव समस्तस्य जगतो जीवनं च भवति सूर्यकिरणैः समुद्रोदके
शोषिते सति तस्मान्मेघोत्पत्तिर्भवतीति समुद्रो मेघपिता, सा पूर्वोक्ता जलवृष्टिर्मेघस्य
पित्रा स्वपितामहीभूतेन सागरेण सह नद्यादिद्वारा संगमं प्राप्य तेन तज्जलं वर्धयित्वा
पुनर्मेघोत्पत्तय एव हेतुर्भवतीति जनकं प्राप्तुं तस्याभिप्रायः । ४ स्वप्ने मनःप्रमोषादिदं
मया प्रलपितमिति ध्वनयितुं प्रबुद्धाऽस्मीत्युक्तमपि तच्चरितमपहृतवतीति भावः ।
५ स्त्रोऽङ्गारादिर्नपादादिश्च, वर्णः ककारादिः, शुक्लादिश्च, पदं पादः, सुवन्ततिङ्न्तान्य-
तरच्च । ६ रसः सुरतानन्दः, शृङ्गारादिश्च, भावः प्रेमा, निर्वेदादिश्च । ७ एतदाव्यस्य
काटम्परीनिर्मातुः कवेः । ८ हेमसम्बन्धी । ९ मेघानां स्तनानां च द्वितीयपक्षे बहुवचनं
ऋषसमर्थनायैव । १० न पतिता च्युतेति तया, न पतिः प्रियो यस्याः सविधे तादृशेति च ।
११ पङ्क्तिः । १२ अतनु अत्यन्तं प्रवृद्धो वेगो यस्य सः, अतनोः कन्दर्पस्य प्रवृद्धो वेग इति च ।
१३ धृतोर्णादिदशा धृतोर्णवचना च । १४ शोभना दन्ता यस्याः सेति, शोभनं दन्तिनो
दन्तमरम्भणैः शोभिता च । १५ अनुरक्तः, शोभावर्णश्च । १६ ऋण्टः । १७ जलधरम्, मे-मम,
अथ-पापमिति च । १८ पयोधरः-स्तनः, मेघश्च; तम् । पयसः-दुग्धस्य जलस्य च धरस्तम् ।
स्तनावरणम् ।

दशीरजनिसर्मा तारामणिभूषणापि कोकिलवाक् । चन्द्रसर्मा गतनसर्मा हस्तगता स्त्री न मे वीणा ॥ १० ॥ नाथ मैथूरो नृत्यति तुरगाननवक्षतः कथं नृत्यम् । नहि कथयामि कलापिनमिह सुखलापी प्रिये कोऽस्ति ॥ ११ ॥ अक्षरमैत्रीमाजः सालंकारस्य चारुतस्य । किं द्रुमो सखि यूनो नहि नहि सखि पद्यबन्धस्य ॥ १२ ॥ इह पुरोऽनिलकम्पितविग्रहा मिलति का न वनस्पतिना लता । स्मरसि किं सखि कान्तस्तोत्सवं नहि घनागमरीतिरुदाहृता ॥ १३ ॥ तन्वी चारुपयोधरा सुवदना श्यामा मनोहारिणी नीता निष्करुणेन केनचिदहो देशान्तरादागता । उत्साहोचितया तथा रहितया किं जीवनं प्रेक्षसे भिक्षो ते दयिताऽस्ति किं नहि नहि प्राणप्रिया तुम्बिका ॥ १४ ॥ या पाणिग्रहलालिता सुसरला तन्वी सुवशोद्धवा गौरी स्पर्शसुखावहा गुणवती नित्य मनोहारिणी । सा केनापि हता तथा विरहितो गन्तुं न शक्तोऽस्म्यहं रे भिक्षो तव कामिनी, नहि नहि प्राणप्रिया वटिका ॥ १५ ॥

कूटानि ।

१ के शेषं पतितं दृष्ट्वा द्रोणीं हर्षमुपागतः । रुदन्ति कौरवाः सर्वे हा केशव कथं गतः ॥ १ ॥ पानीयं पातुमिच्छामि त्वत्तः कमललोचने । यदि दास्यसि नेच्छामि नो दास्यसि पिवाम्यहम् ॥ २ ॥ विपं मुद्गस्य महाराज स्वजनैः परिवारितः । विना केनैः विना नैः कृष्णाजिनमैकण्टकम् ॥ ३ ॥ अर्जुनस्य इमे वाणा नेमे वाणाः शिखण्डिनः । सीदन्ति मम गात्राणि मौघमासेगवा इव ॥ ४ ॥ यस्य पट्टी चतुर्थी च विदस्य च विहाय च । अहं कथं द्वितीया स्याद्वितीयो स्यामहं कथम् ॥ ५ ॥ समरे हेमरेखाङ्कं वाण मुञ्चति राघवे । स रावणोऽपि मुमुचे मैथ्येरीतिघरं शरम् ॥ ६ ॥ शिलोर्पितपदद्वन्द्वं नोत्तार्पितकर-द्वया । अभूद्यत्तस्तनी नारी कथमेतद्विष्यति ॥ ७ ॥ सुवर्णस्य सुवर्णस्य सुवर्णस्य च जानकि ।

१ पञ्चदशी रजनिः-पूर्णमा रात्रिः, तत्समा आह्लादकत्वेनेति च । २ तारा एव मणय-स्तैर्भूष्यत इति पञ्चदशीसमत्वसमर्थने; तारा इव ये मणयस्तेषां भूषणं यस्याः सेति स्त्रीपक्षे ताराः-लक्षणया तदाकारा ये मणयस्ते एव भूषणं यस्या इति, वीणापक्षे वीणायां हि स्थले स्थले सौवर्णाणि ताराचिह्नानि भवन्ति । ३ चन्द्रेण समा, सदृशी, तदाख्येन द्वारविशेषेण वा समा, मयार, लक्ष्म्या, शोभयेति यावत् सह वर्तत इति तथोक्तेति स्त्रीपक्षे, वीणापक्षे त्वाह्लादकत्वेनैव साम्यम् । ४ सुरतावसरे वसनत्यागो दृष्टचरः, वीणापक्षे तु तदुपरि रजःपातनिवारणार्थं वज्रकुकाकारं यद् वस्त्रं, तन्निष्कास्यैव वादनोपयोगित्वमिति तथोक्तम् । ५ वहाँ, 'तुरङ्गवदनो मयुः' इत्यमरोक्त्या मयोः किन्नरस्य उरः-वक्षःस्थलमिति च । ६ कलापोऽस्यास्तीति तम् । अत्र प्राशस्त्ये इति । कलापः वह्निः, मयूरमित्यर्थः । पद्मान्तरे तु वं-मुखं, मनोहरमिति यावत् लपति-आलपतीत्येवं शीलमस्यास्तीतितम् । ७ वर्षेष्टुप्राप्तिप्रकारम् । ८ निकटे क्रोडे वाऽवस्थातुं योग्येत्यर्थः । ९ पाणिना ग्रहो ग्रहणं तेन लालिता, पाणिना ग्रहणं परिणयश्च । १० शोभनो वंशः कुलं, वेणुश्च, तत्र सन्भवो जन्म यस्याः सा । ११ जले । १२ मृतकम् । १३ कुण्णकाकः । १४ भृगुलाः । १५ यदि दासी अस्ति नेच्छामि नो दासी अस्ति तदा पिवाम्यहमिति पदच्छेदः । १६ विगतः प्रकारो यस्मात् । १७ प्रकारेण विना । १८ नकारद्वयरहितम् । १९ कुण्णाजिनम्, अत्र ककार-पकार-नकाराणां निष्कासने 'अ' भाजि अम् इति स्थितौ संधौ कृते 'राज्यम्' इति सम्पद्यते । २० शत्रुरहितम् । २१ 'मायमा कर्कटी प्रोक्ता तदपत्यानि सेगवाः' इत्युक्तेः कर्कट्या अपत्यानि यथा जन्मसमये तस्या भ्रूजानि विदार्य बहिर्यान्ति तद्वद्विमे वाणा ममाङ्गानि विदारयन्तीत्यर्थः । २२ सहधर्मिणी । २३ मध्यभागे रीतिः पितलं तद्विशिष्टम् मध्ये रीकारविशिष्टं शरं च, शरीरमित्यर्थः । २४ अधस्ताद्वाक्ये शिला इत्यमरः । २५ नासा दारुपरिस्थितम् इत्यमरः । २६ उज्ज्वलवर्णस्य । २७ शोभना वर्णा नामाक्षराणि यत्र तस्य । २८ अशीतिरन्तिक्कापरिमितस्य ।

प्रेषिता तव रामेण सुवर्णस्य च मुद्रिका ॥ ८ ॥ निश्चितं सैसुरः कोऽपि न कुलीनः समे-
मतिः । सर्वथा सुरसेवद्वा कौव्य यो नामिनन्दति ॥ ९ ॥ येनाकारि पराभूतिर्दिर्ननायक-
सूनुव । यद्गोत्रात्ममवाकान्त तन्महः श्रेयसेऽस्तु वः ॥ १० ॥ विजितात्ममवद्वेषिगुहं-
पादेहेतो जनः । हिमापहामित्रघरैर्व्याप्त व्योमामिनन्दति ॥ ११ ॥ शर्कर पतित दृष्ट्वा पर्वती हर्ष-
निर्मरा । रुद्रः पन्नगाः सर्वे हा हा शकर शकर ॥ १२ ॥ हनूमता हेतारामे वानरा हर्षनिर्मराः ।
रुदन्ति राक्षसाः सर्वे हाहाराम हता हताः ॥ १३ ॥ विराजराजपुत्रारेयनाम चतुरक्षरम् । पूर्वार्धं
तव शत्रूणा परार्धं तव सगरे ॥ १४ ॥ ईडशूला जनपदाः शिवशूलाश्चतुष्पथाः । प्रमदाः केश-
शूलिन्यो भविष्यन्ति कलौ युगे ॥ १५ ॥ कुन्दकुञ्जमसु पश्य सरसीरुहलोचने । अमुना
कुन्दकुञ्जेन सखि मे किं प्रयोजनम् ॥ १६ ॥ राजन्कमलपद्माक्ष तत्ते भवतु चाक्षयम् । आसादयति
यद्रूप करेणुः करणैर्विना ॥ १७ ॥ स्तेनमण्डलमाश्रित्य नखस्य वस्योषिताम् । कदाकर्णयते गीत रमया
सह रङ्गाद् ॥ १८ ॥ ऐकोना विंशतिः स्त्रीणा स्नानार्थं सरयू गता । विंशतिः पुनरायाता एको
व्याघ्रेण मक्षितः ॥ १९ ॥ त्रैलोक्ये नोपमैतस्याः सखे किमिति भाषसे । अनन्तरा सा नादिर्वा
न तृतीयेति मे भतिः ॥ २० ॥ सुवर्णालकृता कन्या हेमालकारवर्जिता । सा कन्या विधवे जाता

१ काञ्चनस्य । २ सुरया सहितः, मद्यप इत्यर्थः; सः सुरः इति पदच्छेदे सुरो देवश्च ।
३ सत्कुले प्रसूतः, कौ लीनः । ४ समे साधौ अमतिः अद्भ्यारहित इति यावत्; समे विष्णौ
मतिर्यस्य स इति च । ५ शोभनरसविशिष्टं बद्धं रचितम्; असुरैः संबद्धं युक्तं च । ६ कवि-
कृतिम्; युक्तं च । ७ पराजयः; परा उत्कृष्टा भूतिरैश्वर्यं च । ८ कर्णाय सुग्रीवाय, यमाय च ।
९ गान्धायन्ते ते गोपास्तेषामात्मभवा गोपिकास्वासां कान्तं मनोहरम् । अथ च गोत्रायाः
पृथ्व्या आत्मभवा सीता सा कान्ता यस्य तत् । अथ च गोत्रस्य हिमालयस्यात्मभवा पार्वती
सा कान्ता यस्य तत् । १० कृष्णाख्यं रामाख्यं शिवाख्यं च । ११ विना गरुडेनामृताहरण-
समये जित इन्द्रस्तदात्मभवोऽर्जुनस्तद्देवी कर्णस्तद्गुरुः पिता सूर्यस्तत्पादहतस्तत्किरण-
संतप्तः । हिमापहोऽस्मिस्तदमिव पानीयं तद्द्वारो मेघः सूर्यकिरणसन्तप्तो जनो मेघाच्छन्नमाका-
शमभिनन्दतीति भावार्थः । १२ श्रेष्ठचन्दनम् । १३ पर्वतवासिनी स्त्री भिच्छी । १४ हत आराम-
स्तत्र । रावणस्योद्याने दाहिते, तृतीयर्थः । १५ वयं पक्षिणस्तेषां राजा गरुडस्तद्राजा विष्णु-
स्तत्पुत्रो मदनस्तदरिः शिवस्तस्य चतुरक्षरं नाम 'मृत्युञ्जयः' इति, तत्पूर्वार्धं 'मृत्यु इति' खगरे
तव शत्रूणाम् । तत्र उत्तरार्धं 'जय' इति । १६ 'अहमन्नं शिवो वेदो ब्राह्मणश्च चतुष्पथः । केशो
भग इति प्रोक्तः शूलो विजय उच्यते ॥' इति स्पष्टं श्रीमद्भागवतमाहात्म्यव्याख्यादौ । १७ मुकार-
रहितेन, सुकुन्दकुञ्जेनैव प्रयोजनादिति भावः । १८ करेणुं करणैर्विना ककार-रेफ-णकारैर्विना
यद्रूपमासादयति प्राप्नोति तत्तेऽक्षयं भवत्वित्यन्वयः, उक्तव्यञ्जनत्रयरहितम् । 'अ ए उ' इति
स्वरत्रयम् तत्र अ ए इत्यत्र वृद्धौ ऐ, उ इत्यत्र आयादेशे 'आयुः' इति सिद्धम् । १९ खस्याका-
शस्य मण्डलमाश्रित्य हे कद मेघ, मा स्तेन गजितं मा क्रुह, यतो रङ्गादङ्गनायो रमया सह
वरयोषितां गीतमाकर्णयत इत्यन्वयः । २० एकोना इति विंशतेर्विशेषणेन विरोधः एको ना
नरः इति पदच्छेदेन परिहारः । २१ कश्चित्स्वनायिकां स्तौति, तं प्रति अन्यः परिभाषते,
हे सखे, एतस्याऽत्रैलोक्ये उपमा नास्तीति किमिति कुतो भाषसे, यतः सा अनन्तरा मध्य-
वर्णरहिता, उमेति यावत् अथवा सैव उमा अनादिः आद्यवर्णरहिता मा लक्ष्मीरिति यावत्
उपमा उपमानमस्तीति भावः, तृतीया नास्तीति मे बुद्धिः । २२ सुवर्णवर्णेन कान्त्याऽलङ्कृता ।
२३ विद्युदित्यर्थः । २४ विविधा धवाः पतयो यस्याः सा जारिणीत्यर्थः ।

गृहे^१ रोदिति^२ तत्पतिः ॥ २१ ॥ अहं च त्वं च राजेन्द्र लोकनाथावुभावपि । बहुव्रीहिर्हं राज-
 न्घटीतत्पुरुषो भवान् ॥ २२ ॥ अपः पिवन्प्रपापलीमनुरक्तो विलोकयन् । अगस्त्यं चिन्तयामास
 चतुरः सापि सागरान् ॥ २३ ॥ ब्रह्म नान्तमपि क्लीव मनः सान्तं न पर्येति । कि
 चित्रं लोकजनकं वाक्कोन्ता नैत्यकान्तकम् ॥ २४ ॥ अर्धरात्रे दिनस्यार्धे ह्यर्धचन्द्रेऽर्धमास्करे ।
 रावणेन हृता सीता कृष्णपक्षे सिताष्टमी ॥ २५ ॥ शमीगर्मस्य यो गर्मस्तस्य गर्मस्य यो रिपुः ।
 रिपुगर्मस्य यो मर्ता स मे विष्णुः प्रसीदतु^३ ॥ २६ ॥ कहमस्मि गुहा वक्ति प्रश्नेऽमुष्पिन्कि-
 मुत्तरम् । कथमुक्तं न जानासि कदर्थयसि यत्सखि ॥ २७ ॥ विषादी मैथ्यमश्नाति सदा रोगं

१ गृहे-घटारूपे शरीरे स्थितः । २ वर्षतीति लक्ष्योऽर्थः । ३ तस्या विद्युतः पतिः, मेघ इति
 भावः । ४ अहं वाचकः, बहुव्रीहिः-लक्षणया तदाख्यसमासघटित इति भावः । लोकनाथ
 इति प्रकृतप्रसक्तम् । तथा च-लोको नाथो यस्य सः, अत्यन्तं परेषामधीनजीवन इत्यर्थः ।
 ५ भवान्-नरपतिः, घटी तत्पुरुषः-लक्षणया तदाख्यसमासघटितो लोकनाथः । तथा च ।
 लोकस्य भूलोकस्येति, लोकानां-नराणामिति वा नाथ इति तथोक्तः । ६ समुद्रान् पिवन्नपि नाग-
 स्त्यस्तृषाशान्तिं लब्धवानिति स इव यद्यहं तृषाशान्तिं न लप्स्ये तर्हि चिरमिमां पश्यन् कृतार्थः
 स्यामिति भावः । सा-प्रपापली, अपि अनुरक्तं मनोरमं च तं विलोकयन्ती, यदि चरवारः
 सागरा उपेता भवेयुस्तर्हामिं चिरं पाययन्ती कृतार्था भवेयम् इति चिन्तयामासेत्यर्थः । अत्र
 प्रपापलीपक्षे लिङ्गविपरिणामेनानुरक्तेति विलोकयन्तीति चानुषज्येते । यदि तु-सागरानिति
 बहुवचनबोधमेव 'चतुरः' इति विशेषणं, तर्हि-'चतुरः-पटुः' इति कर्त्रपदमेव, अदश्च तत्पदस्य
 विशेषणत्वे चतुरेति पूर्ववत् । ७ वृद्धत् । ८ नान्तो यस्यापरिच्छेद्यत्वादिति तत् । अत्र 'न' इत्येव
 निषेधार्थः, तेनैव समं समासश्चेत्यनादेशानुत्पत्तिः । 'न' लकारोऽन्तेऽस्य (ब्रह्म) पदस्येति तथो-
 क्तम् । ९ तथा च-ब्रह्माणोऽनन्तस्य (अपरिमितत्वादिना) अपि क्लीवत्वमिति विरुद्धमिव । अथ-नका-
 रान्तो ब्रह्मशब्दः क्लीवलिङ्ग इत्यविरुद्धम् । १० अन्तेन सहवर्त्तत इति तं, सः सकारोऽन्ते यस्येति
 च तत् । तथा च-मनः-विनाशीति, मनःशब्दः सकारान्त इति च । ११ साक्षात्करोति । 'वराशि
 खानि व्यतृणात्स्वयम्भूः' इति, 'यतो वाचो निवर्त्तन्ते अप्राप्य मनसा सह' इति च श्रुतिः । १२ रम-
 णीया । कः-ककारः, अन्ते यस्याः सेति च । वाक्शब्दस्य स्त्रीलिङ्गत्वेन कान्तात्वं ककारान्तत्वं तु
 सिद्धमेव । १३ अकानां-दुःखानाम् अन्तकम् । नकान्तकं- (कान्तमेवेति) सुन्दरं (क्लीवत्वात्)
 तत् । 'क्षीयन्ते चास्य कर्माणि तस्मिन् दृष्टे परावरे' 'तमेव विदित्वाऽतिमृत्युमेति' तत्र को मोहः
 कः शोकः, एकत्वमनुपश्यतः' इत्यादिश्रवणात् । तथा च-कान्ता (सुन्दरी) वाक् (नायिका)
 लोकजनकम् अपि अकान्तं (क्रूरम्) यदि न एति तर्हि तद् युक्तमेव, अथ ककारान्तरूपो वाक्-
 शब्दोऽककारान्तं, किं तु नकारान्तं नैति तदा किं चित्रम् । मातृकासु हि ककारस्य प्रथमं पाठः
 नकारस्य पुनरतिदूरे, इति बोध्यम् । १४ कृष्णपक्षे (या) अष्टमी (तस्याः) दिनस्यार्धे
 रावणेन सीता हृता । अष्टमी च अर्धरात्रे-निशीथे, सिता तदानीं चन्द्रोदयात् । कथम्भूते-
 अर्धरात्रे अर्धः चन्द्रोऽस्मिन्निति तथोक्ते । कथम्भूते दिनस्यार्धे अर्धभास्करः अर्धदिनस्थायी
 भास्करो यत्रेति तथोक्ते । १५ शमीगर्मोऽस्मिन्तद्गर्मो जलं, तद्विपुलस्मिन्तद्गर्मो जलं तद्गर्मो लक्ष्मी-
 स्वर्द्धतां विष्णुरिति । यद्वा-शमीगर्मोऽस्मिन्तद्गर्मो जलं तद्विपुः-सूर्यः, तद्गर्मः-कालिन्दी तद्गर्मेति
 दिक् । १६ कहं-कथम् । अस्मि-अहम् । कथमित्यर्थकं कहमित्यप्राकृतम् । कयाऽप्युच्यमानं
 स्वापवादमाकर्णयन्त्या इदं वचनम् । एतदाकर्ण्य काऽपि दिव्या वत्प्रश्नोत्तरं तदा दातुमयुक्त-
 म्मन्वाना सहासं संस्कृतमाह-अस्मिन् कथम् (तथाविधा) अस्मि इति प्रश्ने किमुत्तरमिति
 गुहा-प्रतिध्वनिरूपोचितमिदं स्थानम् (एव) वक्ति । किं वक्तीति पुनर्लिङ्गासाधनाह । कहम्
 (इत्यनेन शब्देन) 'कथम्' (इति स्वेन) उक्तम् (एव) जानासि? (अत्र काकुः) तथा च,
 जानास्येवेत्यर्थः । तथा च यत् हे सखि ! कदर्थयसि विद्वद्भयसीत्यर्थः । 'कहम्' इति प्राकृतम्
 , अस्मि' इति संस्कृतं चेति भेदस्तु 'वैदग्ध्यार्थं प्रयोक्तव्यं संस्कृतं चान्तरान्तरा' इति नियमात् ।

न मुञ्चति । रुष्टेनापि त्वया वीर शम्भुनाऽरिः समः कृतः ॥ २८ ॥ विगोवाहा भुजङ्गाब्जन-
गासा अबलाहताः । पान्तु देवाः सदा रुष्टा निघ्नन्तु च भवद्रिपूर्वे ॥ २९ ॥ शस्त्रं नैखल्यं कर्तव्य-
मिति पित्रा नियोजितः । तदेव शस्त्रं कृतवान्पितुराज्ञा न लङ्घिता ॥ ३० ॥ कान्ते घावय
मे पादाविति मर्त्रा निवेदिता । नैतया घावितौ पादौ मर्तुराज्ञा न लङ्घिता ॥ ३१ ॥
देवराजो मया दृष्टो वारिवारणमस्तैके । मक्षयित्वा कर्कषणानि विषं पीत्वा क्षय गतः ॥ ३२ ॥
विना यौवनमार्गेण गच्छन्तौ लपितं मया । हरेः कृत्यं दर्शयता पश्येत्युक्तेन दृश्यते ॥ ३३ ॥
कोलाकृतिरपारेवो मोरोहसो जलोदरी । कंसारिरात्तलीलो वो बाघलो भूकलोऽपर्वु ॥ ३४ ॥
कुमारसम्भव दृष्ट्वा रघुवंशे मनोऽहरत् । राक्षसानां कुलस्यार्यो रामो राजीवलोचनैः ॥ ३५ ॥
विनायकरिपोर्नाम यद्वेषेचतुरक्षरम् । तत्पूर्वार्द्धं मजेत्त्वद्विद् परार्द्धं सुहृदा सदैव ॥ ३६ ॥ सुरारि-
रिपुमृत्यस्य तस्य तातस्य बाहनम् । अन्याक्षरविहीनस्य तस्य कान्ता स्थिरा भवेत् ॥ ३७ ॥ नागवह्नि-
रिपोः कन्या सा कन्या यस्य बल्लभा । तस्य हाररिपुस्वामी तस्य कान्ता स्थिरा भवेत् ॥ ३८ ॥
केष्टो मानगजायुक्ता वार्वीवीश्वरगोजगाः । शं वो ददतु काजेशा वेदेलास्वर्धुनीधराः ॥ ३९ ॥ राम-

१ हे वीर ! त्वया रुष्टेनापि शम्भुना-महेश्वरेण समः अरिः-शत्रुः कृतः, यतोऽसौ विषादी
विषादोऽस्यास्तीति तथोक्तः, विषमन्तीत्येवंभूतस्तु शम्भुः, भैक्ष्यम् अस्नाति, भुङ्के तथा सदा रोगं
व्याधि न मुञ्चति, शम्भुस्तु सदायः पार्वतीयुक्तः, अगं-कैलासं च न मुञ्चति २ विश्व विश्वेति वी
गरुडहंसौ च गौश्चेति, ते वाहा येषां ते । भुजङ्गः (शेषः) चाब्जं च नगश्चेति तेष्वाम्बः शयन-
मासनं वा येषां ते । अबलामिः लक्ष्मीसावित्रीपार्वतीभिराहताः । अरुष्टाः पान्तु भवन्तमिति शेषः ।
भवद्रिपूंश्च रुष्टाः सन्तो निघ्नन्तु । ३ नखान् छुनातीति तत् नखच्छेदकमित्यर्थः । न खलु नैवे-
त्यर्थस्तु प्रतीत एव । ४ नवयेति समस्तम्, असमस्तं त्वाभासते । ५ हे देवर ! मयाऽजः-मेघः ।
वारिवारणः । सेतुः तस्य मस्तके उपरिभागे दृष्टः । ६ अर्को वृक्षविशेषः, तस्य पर्णानि-पत्राणि ।
७ जलम् । ८ स्थानम् । ९ वनमार्गेण गच्छन्तौ वन्दारु दृष्टेति शेषः । मयाऽलपितं-कथितं, हे
विनायौ हरेः कृत्यं दर्शयता-निरूपयतामित्युक्ताभ्यां ताम्यां पश्येत्युक्तेन मया दृश्यते, ताम्यां
दर्शयमानं हरेश्चरितं मया साक्षात् कियत् इत्यर्थः । १० कोलस्य-वराहस्य, आकृतिरिवाकृतिर्यस्य ।
अपारे द्रुस्तरे संसार इति यावत् । अवः-रक्षकः । मायाः-लक्ष्म्या यदुरस्तस्य हंसः जले क्षीर-
समुद्रान्तरद्वारं-तद्गृहं गृहमिति भावः, अस्यास्तीति तथोक्तः । आता गृहीता नानाऽवतारैर्लौका
नानाविधानि चरित्राणि येनेति तथोक्तः । चा-निश्चयेन अथ-पाथं तदाख्यमसुरं वा छुनातीति
तथोक्तः । भुवं-कलयति दन्तोपरि धरतीति भूकलः कंसारातिः वो-युष्मान् अवतु-रक्षतात् ।
११ आर्यो राजीव(कमल)लोचनो रामः रघुवंशे कुमारसम्भवं लवाद्विजन्म दृष्ट्वा प्रसन्नः
सन् राक्षसानां कुलस्य मनोलक्षणया तदानीदम् अहरत् । १२ विनायकरिपोर्विघ्नस्य यच्चतु-
रक्षरं नाम 'अन्तरायः' इति यद्वेत् । तव द्विद् तत् पूर्वार्द्धम् अन्तमित्यर्थः । भजेत्
परार्द्धं-रायः । धनानीत्यर्थः, तव सुहृदां सदा सन्तु इति शेषः । १३ सुरारिः रावणस्तद्रिपुः रामः
तद्भृत्यो हनुमास्तस्य तातः पिता पवनः, तस्य बाहनं हरिणः, अन्याक्षर (ण) विहीनस्य,
'हरि' इति पदवान्यस्येति यावत्, कान्ता लक्ष्मीः, स्थिरा भवेत् । तव गृह इति शेषः । १४ नाग-
वह्न्या उन्नम्रवह्न्या रिपुर्हिमाद्रिः तस्य कन्या पार्वती सा पार्वती कन्या यस्य (शिवस्य)
बल्लभा, तस्य हारो भुजगस्तद्रिपुर्गरुडस्तत्स्वामी विष्णुस्तस्येति दिक् । १५ के-जले, लक्षणया-पद्मे
तिष्ठतीति कैष्ठः, ब्रह्मा, तस्येयं कैष्ठा-सानित्रीत्यर्थः, यद्वा-कस्य-जलस्य-ई-लक्ष्मीः, तव तद्रूपे कमल
इत्यर्थः तिष्ठतीति तस्येयमिति, कैष्ठा च मा लक्ष्मीश्च नगजा-गौरी चेति तद्व्युक्ताः, वार्वः
(हंसः) च वीश्वरः (पक्षिराट्) च, गोजोयत इति गोजः (वृषभः) चेति तैर्गच्छन्तीति यथो-
क्ताः । वेदाश्चेका (पृथ्वी) च स्वर्धुनी (गङ्गा) चेत्यासां धराः, न तु ता धरन्तीति ते तथोक्ताः
'कर्मण्यण्' इत्याणापत्तेः । कः (ब्रह्मा) चाजो विष्णुश्चेशश्चेति ते, इति दिक् ।

रामेऽतिरामेऽतिरमे रामे मनोरमे । सहस्रनामतत्तुल्यं रामनाम वरानने ॥ ४० ॥ बन्धनान्मोचितो
येन दैत्यसुनुतनूद्वहः । तमनोऽङ्गकरमह श्रीशं श्रवादते वरानने ॥ ४१ ॥ अर्जुनान्ते वरा-
रोहे भीमान्ते च वरानने । पाण्डवैः सह योद्धव्यं रक्षणीयो धनंजयः ॥ ४२ ॥ चेतनं पुष्कर
कोशैः क्षुधाध्मातैः समन्ततः । न घृणीनामरम्याणां विवेकं यान्ति दृष्ट्यैः ॥ ४३ ॥ शब्दस्य
तुरीयभागे पव्यान्ते राजवर्जिते । वाजं देयं प्रयत्नेन कविभ्यो वज्रनिर्मितम् ॥ ४४ ॥
बृहद्वयसहस्राणि द्वारि तिष्ठन्तु भूपते । पिशङ्गिणे सुखं याता स्थिरा भूयात्पिलिप्पिला ॥ ४५ ॥
यथा नयति कैलासं नगं गानसरस्वती । तथा नयति कैलासं न गङ्गा न सरस्वती ॥ ४६ ॥
मोक्षारामममादंद्दे हयागदलनमपः । यस्यैतानि न विद्यन्ते स याति परमां गतिम् ॥ ४७ ॥
मा तीरण्डे जनं हीनं गीर्षा उदयते रविः । उदिते च दिवानाये सङ्गमः पुनरावयोः
॥ ४८ ॥ तातेन कथितं पुत्रं लेखं लिखं ममाङ्गया । न तेन लिखितो लेखः पितुराङ्गा न
लोपिता ॥ ४९ ॥ वासनावासुदेवस्य वासितं मुषनत्रयम् । सर्वभूतनिवासीनां वासुदेव नमोऽर्पिते ॥ ५० ॥

१ अतिक्रान्ता परित्यक्ता रामा-स्त्रीता येन तत्र, तथा मनोरमे रामे-रामचन्द्रे राम
एव रा धनं यस्य तादृक् रामैकाश्रित इति भावः । अहम् अति (अत्यन्तम्) रमे । यस्तः-मे-
मम, रामनाम । सहस्रनाम- । विष्णुसहस्रनाम, तत्तुल्यं तत्सदृशफलदं तत्र । २ येन दैत्यः-
हिरण्याक्षस्तस्य सूनुः कनिष्ठो भ्राता-द्विरण्यकगिपुः, तदुद्धवः-प्रह्लादः, बन्धनात्-सङ्कटात्,
मोचितस्त्वम्, अनः-शकटं तस्याङ्गं (चक्रं) करे यस्य तम्, अश्वं रेति तयोः समाहारस्तस्मात्,
ऋते-तद्विना, अर्थात् श्रीशब्दाच्छेदं पृथक्कृते 'ई' 'श्र' शब्दाद्रे पृथक्कृते 'शम्' इति,
तथा च-ईशं-महेश्वरमहम्भजे । ३ अर्जुनं-धवलं, लक्षणया दिनं, तस्यान्ते सायमित्यर्थः, तथा-
भीमायाः-तथाभूतायाः, रात्रेः अन्तः प्रभातं, तत्र चाधनञ्जयः अग्निः, रक्षणीयः, तदानीं हवनं मया
विधेयमित्यर्थः । स्पष्टमन्यत् । कर्णस्य दुर्योधनाद्यन्यतमस्य वा स्वमित्रां प्रतीयमुक्तिः । ४ क्षुधा-
(निर्जलतया) दित्सयेति यावत्, ध्मातैः-कोशैः मेघशरीरैः समन्ततः पुष्करम्-आकाशम्, चेतनं-
चेतनमिव । तेषां सञ्चलत्वाच्च शब्दायमानत्वाच्चेति भावः । अतएव-दृष्टयः-नेत्राणि (कर्ण्यः)
अरम्याणाम्, अरमणीयानां, मलिनानामिति यावत्, घृणीनां-प्रभाणां, सूर्यप्रकाशस्य पुनः पुन-
राच्छाद्यमानत्वात्, विवेकं-यायार्थेनावर्तमानं यान्ति । इदं वर्षतोः आरम्भतः प्राक्तनस्य समयस्य
वर्णनम् । वर्षतोः प्रायोनिवृत्तौ शारदागमनारम्भकालस्थिति वा । ५ शब्दस्य-दिवसस्य,
तुरीयभागे, सायमित्यर्थः । तथा पव्यस्य-मासस्यान्ते, अमायामित्यर्थः राज्ञा-चन्द्रेण
वर्जिते चन्द्रप्रकाशशून्य इत्यर्थः, वज्रेण-घृतेन, निर्मितम्-पूर्णम्, वाजम्-अन्नम् कविभ्यः
प्रयत्नेन देयम् । अत्र वाजशब्दस्यान्नवाचित्वं 'वाजो निस्वनपक्षयोः । वेगे पुमानथ क्लीबे
घृतयज्ञान्नवादिषु' इति मेदिन्युक्तिः सिद्धम् । राजशब्दस्य चन्द्रवाचित्वं तु द्विजराजैकदेश-
बोध्यत्वेन, वज्रशब्दस्य घृतवाचित्वं तु 'वज्रस्याद्वालके धात्र्यां क्लीबं योगान्तरे पुमान्' ।
इति हैमोक्त्या योगान्तरशब्दस्य घृतपरत्वमिति भावः । द्विजराजैकदेशभूतो राजशब्द
इति चन्द्रवाची । शब्दशब्दोऽहोवाचीति तु गवेषणीयम् । ६ बृहतां-तुरगाणाम्' द्वयं,
तत्सहस्राणि पिशङ्गिणे दिवा नक्तं च पिलिप्पिला-लक्ष्मीः । शेषं स्पष्टम् । बृहदादेर-
श्वादित्वं तु प्रमाणान्तरापेक्षम् । ७ यथा गानसरस्वती-महेश्वरस्तुतिपरकाव्यगानरूपा
वाणी । शेषं स्पष्टम् । ८ मो मा-रा-म-मा-दंद्दे (इत्येतानि अक्षराणि क्रमेण) ह-या-ग-द-
ल-न-भ-ष' इत्यक्षरेरन्तर्भागे योजितानि 'मोहमायारागनदमलमानदम्भद्वेषाः' इत्यात्मना सम्प-
द्यन्ते, अत एवहः यस्येत्यादि । स्पष्टम् । ९ हे चक्रवाक । १० हीनामिति त्वञ्जुद्धम् क्रिया-
विशेषणत्वेऽपि तथात्वानुपपत्तेः । ११ नतेन नज्रेणेति समस्तम्, असमस्तं त्वाभासत
एव । १२ वासन वासयति (वराद्वरूपेण पृथिवीमुद्धृत्य जलोपरि च तां निवेश्य)-

आठवी कोटिबीचिश्च गाढवीचिकथाहिनी । तत्र, रक्षतु राजेन्द्र, गाढवाचा प्रजापतिः ॥ ९१ ॥
अत्रिलोचनसम्भूतज्योतिरुद्गममासिभिः । सदृश शोभतेऽत्यर्थं भूपाल तव चेष्टितम् ॥ ९२ ॥
मुद्गदाली गदव्याली कवीन्द्र वितुषा कथम् । भक्तबल्लभसयोगजाता विगतकङ्कुकी ॥ ९३ ॥
प्राञ्ज्राद्विष्णुवामास्य विषमाश्रयः करोत्ययम् । निद्रा सहस्रपर्णानां पलायनपरायणाम् ॥ ९४ ॥
केति ते क्रबरीमारः सुमनःसङ्घैः प्रियेऽति नीलत्वात् । भवति च कलापवत्त्वानिर्जरसेव्यः
कथं न स्यात् ॥ ९५ ॥ यामि विधीवन्मुदिते पुनरेष्यामीति यदुदितं भवता । जानास्युदन्तमेतं
नेदन्तैवेन मुग्धवधूः ॥ ९६ ॥ अधुना मधुकरपतिना गिलितोऽप्यपकारदंपती येन । त्रातः
स पालयेत्वा विगतविकारो विनायको लक्ष्म्याः ॥ ९७ ॥ उपरिगतं हि सवर्णं हत्वा करतो
ददासि रन्तुं मे । धन्यः सरोजयुगलं त्यक्त्वा स्तनयुगमथास्पृशत्कृष्णः ॥ ९८ ॥ अच्युतमक्ति-

-निवासोद्यतानि कारयति, इति तत्सम्बुद्धौ तथोक्त । सर्वानि भूतानि निवसन्त्यस्मिन्निति
तत् भुवनत्रयम् । अव-रक्ष, हे असूनु प्राणान् देवयति, ज्ञेययति, इति तत्सम्बुद्धौ तथोक्त,
ईनां कामानां (बहुवचनं प्रभृतिद्योतकमिति) कामादीनामित्यर्थः, वासित्वं-वासनाम्, (भ्रात्रे
क्तः) स्य-अदि (यो अन्तर्कर्मणि) हे वासुदेव, ते नमोऽस्तु 'वासना' इत्यत्र 'वासनात्'
इति 'निवासीनाम्' इत्यत्र 'निवासोऽसि' इति तु युक्तं प्राठान्तरम् । गणेशस्तवनादिपर-
त्वेन व्याख्यानं त्वस्य वैयर्थ्यमेव, अप्रकृतत्वात् ।

१ हे राजेन्द्र ! अटव्या गच्छतीति आठवी-वनान्तःसुखारिणीत्यर्थः, कोटयः (अनन्ताः)
वीचयः (तरङ्गाः) यत्र सा, अनन्ततरङ्गयुक्ता, गाढा वीचयो यत्र तादृशं यत् के जलं;
तद्गाहिनी, गङ्गेति भावः । च-तथा प्रजापतिः ब्रह्मा । गाढवाचा नितान्तं प्रेमादयया गिरा-कृत्वा,
तव त्वाम् रक्षतु । तवेति सम्बन्धसामान्यविशेषा पृष्टी । २ हे भूपाल ! अत्रिलोचनसम्भूत
ज्योतिः (चन्द्रः) तस्य य उद्गमस्तेन भासन्त इति तैः, कुसुदैरित्यर्थः । स्पष्टमन्यत् । ३ हे कवीन्द्र !
गदव्याली व्याल्युपमया रोगनाशिनीति भावः । मुद्गदाली-द्विधाकृतानि मुद्गात्रानि । वितुषा
कथम् । अशौ पाचनार्थं निहितायास्तस्यास्तुषाणां पृथक्त्वसम्पत्तिरित्याशयेनोत्तरयति-भक्त-
स्पासस्य एव वल्लभस्य संयोगात् । भक्त-अनुरक्तो यो वल्लभः प्रियस्तत्संयोगादिति-तु प्रतीयत
एव । अन्वोवल्लभसंयोगादिति पाठान्तरम् । ४ धाम स्थानम्, आकाशमिति यावत् आप्य
आसमन्तात् व्याप्य, अयम् प्रकटम् अनन्तत्वात् यदधं न्योम, तत्र धाजते-दीप्यत इति तथोक्तः ।
विषमाः सप्त, अश्वा यस्येति तथोक्तः, सूर्यः सहस्रं पर्णानि-पत्राणि येषां तेषां महाकमलानाम् ।
स्पष्टमन्यत् । ५ कः-ब्रह्मा, तद्वदाचरतीति तथोक्तः । ६ सुमनसां देवानां, पुष्पाणां च
सङ्गात् । परितस्तेषामुपासकत्वेनावस्थानात्, अलङ्कारत्वेन शुम्भितत्वाच्च । ७ अः विष्णुः,
तद्वदाचरति । ८ भव-शम्भुः, तद्वदाचरतीति । ९ कलाः पालि (निधित्वेन रक्षति) इति कलापः
चन्द्रः, सोऽस्यास्ति शेखर इति तत्त्वात् कलापो-भूषणविशेषः, तद्वत्त्वादिति च । १० निर्जेरा
देवा युवानश्च तैः खेद्यः । ११ दैवे चन्द्रमसि च । १२ वृत्तम्, उद् अन्ते यस्य (विधाविति-
प्रकृतिभूतस्य शब्दस्य) तं च । १३ एतं विधी इत्यस्य प्रकृतिभूतं शब्दम्, विधुशब्दमिति भावः ।
१४ न जानाति किं-तु-इदन्तत्वेन, इकारान्तत्वेन-विधी इत्यस्य प्रकृतिर्येदि विधीति,
तर्हि समयान्निश्चयोक्तिः स्यादिति (एव) व्यथत इति भावः । १५ न 'धु' यत्र-तेन 'म' (धु)
करपतिना, आदिण गिलितोऽपि, अपगतः पकारो यस्मात् (पदात्) तादृशो दंपती, दन्ती,
गजेन्द्र इति भावः । ज्ञेन (द्विणा) त्रातः स विगतो विकारो 'वि' इति शब्दो यस्मात्तादृशः,
लक्ष्म्याः (वि) नायकः, भगवान् इति भावस्त्वं पालयेत् । १६ कृष्णो दूर्वा प्रयाह-हे, प्रिये,
उपरिगतं सवर्णं-समानवर्णम् । त्वद्गुचिरं सरोजयुगलम् । करतः-करणं, हत्वा आकृष्य,
रन्तु-मे ददासि । तथा-, 'उ' ना-उकारेण परिगतं सवर्णं-सकारं, हत्वा, पृथक्कृत्य (अर्ध-
स्थितं) सरोजयुगलम्, (उरोजयुगलम्) रन्तु-मे ददासि (इति विधौ), अथ करतः सरोज-
युगलं त्यक्त्वा धन्यः कृष्णः स्तनयुगमस्पृशत् ।

वशादिह समभावस्तत्प्रसङ्गेन । सा रमतेरभ्युदयति रतिरिति नैवाद्भुतं किञ्चित् ॥ ५९ ॥ मञ्जु-
लवौ संप्रावितगुणे कचिन्नापदाधारे । अयि सखि तत्रोपपत्तौ मम चेतो न त्वनीदृशे पर्यौ ॥ ६० ॥
अयि सखि शस्तः सखिवत्पतिरिति किं त्वं न जानासि । शस्तोऽतिसखिवद्गुणपतिरित्यालि कथं
त्वयाऽपि नाबोधि ॥ ६१ ॥ द्वन्द्वो द्विगुरपि चाह मद्देहे नित्यमव्ययीभावः । तत्पुरुष कर्म
धारय येनाहं स्यां बहुव्रीहिः ॥ ६२ ॥ त्वद्विरहमसहमाना निन्दति बाला दिवानिशं शम्भुम् । राहुमपि
रामचन्द्रं रामानुजमपि पन्नगारातिम् ॥ ६३ ॥ स जयति चित्रचरित्रो यस्य हि वरचरणपुष्करकरेणुः ।
महिषीमृषिर्लिहस्य प्राजीजनदपि वृषोदये हेतुः ॥ ६४ ॥ रविमुतकृतगोकर्णः श्रुतिविषयगुणाम्बरोऽवनात्म-

१ इह-अस्मिन् जगति अच्युतस्य भक्तिवशात् समभावः-सम (बुद्धि) त्वम्, राग-
द्वेषशून्यत्वमिति यावत् । तस्य-समभावस्य असङ्गेन-सत्त्वेन सारा-श्रेयसी, मतिर्यस्य
तादृशस्य (पुंसः) रतिः सर्वतः शोकमोहादिनिवृत्त्या परमानन्दानुभवः अभ्युदयति, इति
किञ्चित् किञ्चिदपि अद्भुतं नैव । यद्वा-हे अच्युतम् । अच्युता भा-प्रतिभा, यस्मात्तादृश ।
प्रतिभोपस्कारक (व्याकरणाद्यध्यापक) रमतेः 'रसु क्रीडायाम्' इत्यस्माद्धातोः, क्ति
(प्रत्यय) वशात् स-प्रसिद्धः मभावः (म-मकारस्याभावः) भवतीति शेषः । तस्य
(मकाराभावस्य) प्रसङ्गेन (प्रसक्त्या) सा-क्तिः, रतिरिति अभ्युदयतीति दिक् । २ अयि
(इदं मधुरालापे) सखि । मञ्जुलवो मञ्जुषु मनोज्ञेषु (मध्ये) लघुः-मनोज्ञः, तस्मिन् अति-
सुन्दर इत्यर्थः । 'लघुरगुरौ च मनोज्ञे' इति मेदिनी । तथा सम्भावितः निश्चितः गुणः
सौन्दर्यादयो धर्माः यस्य तादृशे, तथा-क्वचित्-कस्मिन्नपि विषये नापदामाधारस्तस्मिन्, तत्र
तस्मिन् प्रकृत उपपत्तौ मम चेतः (अनुरक्तम्), न तु अनीदृशे उक्ताद्विपरीतगुणे पत्यौ परिणेतारि
चेत इति । यद्वा-मञ्जुलः घिः तदाख्या सञ्ज्ञा यत्र तादृशे । (ततश्च) सम्भावितो निश्चितः गुणो
यत्र तादृशे । क्वचित् (तृतीयैकवचने) विषये 'ना' इति पदस्य 'आलो ना स्त्रियाम्' इति विधी-
यमानेत्यस्याधारे, तत्रोपपत्तौ (शब्दे) मम चेतः, न त्वनीदृश एतस्माद्विपरीते पत्यौ पतिशब्द
इत्यर्थः । ३ सखिशब्दः पतिशब्दश्च सरूपौ, अतिसखिशब्द उपपत्तिशब्दश्च सरूपौ स्त इति
एकया पत्युः सख्युरिव सम्भावनीयत्वं मन्वानया पतिः (प्रसङ्गाय) प्रशंसितः, अपरया तद-
पेक्षयाऽप्यतिशयितत्वनोपपत्तिः सम्भावित इति तत्त्वम् । अक्षरादेश्च स्पष्टः । 'शस्तः' इत्यत्र
परं श्लेषः, प्रशंसित इत्यर्थः, तथा, शस्तः शसः, द्वितीयावभक्तिवद्बुधचनात् परम् । सखि
(शब्द) वत् पति (शब्दः) इत्यर्थः । शस् शब्दात् तसि शस्तः । अन्यत्र शस्तः-प्रशस्त इति
स्पष्टमेव । ४ द्वन्द्वः स्त्रीपुरुषव्यक्तिद्वयरूपः, द्वौ गावौ यस्येति द्विगुः, अपि अहम् (अस्मि)
च-तथा, नित्यम्, मद्देहे, भावः-पदार्थः, अव्ययी व्ययाभाववान् । वत्तैर्मानं हि वस्तु कदाचिद्
क्षीयते, न त्ववर्त्तमानमेति तथोक्तम् । तत् तस्मात् हे पुरुष । येन (कर्मणा) अहं बहुः व्रीहि-
र्यस्य तादृशः (अतिबहुलतया धान्यशाली) स्याम् (तत्) कर्म धारय संपादय । ५ त्वद्विरह-
मसहमाना बाला दिवानिशं निरन्तरम्, (मन्मथं दग्ध्वाऽपि अहतपराक्रमतयाऽवस्था-
पितवन्तं) शम्भुं स्मरारम्, तथा (प्रसित्वाऽपि च्छ्रं पुनर्वमन्तं) राहुम्, अपि (राक्ष-
पुर्यादि दाहयित्वाऽपि मदनोद्दीपकपवनसञ्चारकं मलयगिरिमदाहितवन्तं) रामचन्द्रं,
(नष्टमपि पुनः काममुत्पादितवन्तं) रामस्य (बलभद्रस्य) अतुलं (कृष्णं) च (वायु-
भक्षिणः) सर्पान् (नाशयन्तं) पन्नगारातिं गरुडं, च निन्दति । ६ यस्य हि परोऽसौ चरण-
पुष्करकयोः (पादकमलयोः) रेणुः ऋषिर्लिहस्य मुनिवरस्य गौतमस्य, महिषीम् (शिलाभूता-
मपि) प्राजीजनत प्रजातामिव सञ्जीविताम् अकरोत्, अपि स वृषस्य धर्मस्य उदये, हेतुः
चित्रविचित्रचरित्रो रामो जयति । यद्वा यस्य गजस्य, वरचरणपुष्करा (शुण्डा) करेणुः
हस्तिनी, ऋषिनाम्नः लिहस्य महिषी (सिंहीम्) प्राजीजनत्, वृषस्य (वृषभस्य)
उदये जन्मनि हेतुरपि, वृषजननी चेत्यर्थः, अत एव चित्रचरित्रः करिचत् (हस्ती) जय
तीति तु प्रतीयमानोऽर्थः ।

धरः । नरकशिरा जगदखिलं चिरमव्यादसमस्वपाणिः ॥ ६९ ॥ सायकसहायबाहो मकरध्वजनि-
यमितक्षमाऽधिपते । अञ्जरुचिरमास्वरस्ते भातितरामवनिप श्लोकैः ॥ ६६ ॥ भोग्यरिगाति-
ररिप्रोऽरिं वो हरतान्महासिदयितः । अञ्जोदरोजतातो वार्वाहामः समस्तानां ॥ ६७ ॥
लम्बोदर तव चरणावादरतो यो न पूजयति । स भवति विश्वामित्रो दुर्वासा गोतमश्चेति ॥ ६८ ॥
अम्बरमम्बुनि पञ्चमरातिः पीतमहीनगणस्य ददाह । यस्य बधूस्तनय गृहमञ्जा पातु स वो
हरलोचनवह्निः ॥ ६९ ॥ वायुमित्रमुतबन्धुवाहनारातिभूषणशिरोऽवलम्बिनी । तज्जैरिमिनीपतेः सखा
पातु मा कमललोचनो हरिः ॥ ७० ॥ अतनुञ्जरपीडितासि बाले तव सौख्याय मतो ममोपवासः ।
रैसमर्पय वैद्यनाथ नाह मयदावेदितलङ्घने समर्या ॥ ७१ ॥ अङ्कुरेपुराविलोकन न धैरासूनु-
करं कदाचन । अथ तत्पतिकारहेतवेऽर्धमैयन्तीपतिलोचनं मज ॥ ७२ ॥ रैम सीता लक्ष्मण जीवि-
कार्ये विक्रीणीते यो नरस्त च धिग्विक् । अस्मिन्पथे योऽपशब्दान् वेति व्यर्थप्रज्ञ पण्डित तं च
विधिक् ॥ ७३ ॥ गोगैजवाहनमोजनभक्ष्योद्धृतपमित्रसपत्नजशत्रोः । वाहनवैरिहतासनतुष्टा मामिह
पातु जगन्नयजुष्टा ॥ ७४ ॥ नदीज लङ्केशनवारकेतुर्नगाह्वो नाम नगारिसुनुः । एषोऽङ्गनावेषधरः
प्रमाथी जित्वा य नेष्यति चाय गा वः ॥ ७५ ॥ श्रुत्वा प्रदग्ध तनय सुशोका पुनर्निशम्यात्तशरी-

१ श्रुतिविषयो गुणो यस्य तद् (भाकाशम्) एवाम्बरं वस्त्रं यस्य सः, नग्न इत्यर्थः ।
अवनायात्मनः शरीरस्य धरः । नराणां कं शिरः, तच्छिरः-कपालमस्यास्तीति । न सममिति
अक्षमं विषमं, त्रिसङ्ख्याकमिति यावत्, रक्त-तल्लक्ष्यं शूलं त्रिशूलमिति भावः, पाणौ यस्य ।
२ सायकः बाण एव सहायो यस्य, तादृक्वाह्वयस्य तत्सम्बद्धौ, मकरध्वजः सागरः,
तेन नियमिता परिवेष्टिता या क्षमा तदधिपते, (सावैभोम) हे अवनि पातीति
तत्सम्बद्धौ ते तव श्लोकः यशः, अञ्जश्चन्द्रस्तस्य रुचिस्तद्भास्वरो भातितराम ।
३ भोगिनां सर्पाणामरिर्गण्डः, तेन गातिं गमनं यस्य, अरिचक्र धरतीत्यरिः, महान् अखि-
रङ्गो यस्य, अञ्जमुदरे नाभौ यस्य, अजस्य ब्रह्मणस्तातः पिता, वार्वाहो मेघः, तद्ददाभा
यस्य, सम्पक् अस्तं क्षितमनः शकटं येन, ई, लक्ष्मीः, तद्वयितः, विष्णुरित्यर्थः, वः युष्माकम्,
अरिः शत्रुम्, हरतात, विनाशयतु । ४ जगतः शत्रुः । ५ मलिनवस्त्रः । ६ पशुः । ७ स
कृष्णो वो युष्मान्पातु यस्याम्बरं पीतम्, यस्य गृहमम्बुनि, यस्य पत्रं वाहनम् अहीनगणस्य
अरातिर्गण्डः । यस्य बधूरञ्जा कमला यस्य तनयं हरलोचनवह्निर्ददाह । ८ वायुमित्रमग्निस्त-
स्मृतः षण्मुखस्तद्वन्धुर्गजाननस्तद्वाहनं मूषकस्तदरातिः सर्पस्तद्भूषणः शिवस्तच्छिरोऽव-
लम्बिनी गङ्गा तज्जो भीष्मस्तद्वैरी शिखण्डी तज्जगिनी द्रौपदी तस्याः पतिरङ्गनस्तत्सखा
कृष्णाः । ९ अतनुः महान्, कामश्च । १० लङ्घनम्, समीपस्थितिश्च । ११ भेषजम्, पक्षे ग्रीतिम् ।
१२ उपवासे, पक्षे उल्लङ्घने । १३ अनलका विधवेत्यर्थः । १४ मङ्गलकारकम् । १५ अनललोचनं
शिवम् । १६ जीविकार्ये चापण्ये इत्यत्र अपण्ये इत्युक्तत्वाद्धस्तिकां विक्रीणीते इत्यत्रैव रामकं
सीतिकां लक्ष्मणकमिष्येते प्रयोगा एव साधनः । १७ गवा गच्छतीति गोगः शिवस्तज्जः कार्ति-
कैयस्तस्य वाहनं मयूरस्तस्य भोजनं भक्ष्यं सर्पस्तस्य भक्ष्यं वायुस्तद्भूतो हनूमास्तं पातीति सः तत्प-
सुग्रीवस्तस्य मित्रं रामस्तस्य सपत्नो रावणस्तज्ज हनूजितस्य शत्रुरिन्द्रस्तस्य वाहनं ऐरावत
स्तस्य गजस्य वैरी सिंहस्तत्रोपविष्टा, अत एव सर्वोपरि तुष्टा अम्बिका मां पातु रक्षतु । १८ भो
नदीज गङ्गातनय भीष्म, एष दृश्यमानः अङ्गनावेषधरः स्त्रीरूपधारी लङ्केशवनारिकेतुः रावणवन-
भञ्जरो हनूमद्वजः नगाह्वोऽङ्गननामा नगारिसुनुरिन्द्रपुत्रः । भो भोः कौरवाः अयं प्रमाथी
हन्ता अथ वो युष्मान् जित्वा गाश्च नेष्यतीत्यर्थः ।

रमावम् । पश्यस्तु देवेषु च धावमाना रमा मुदा शङ्करमालिङ्ग ॥ ७६ ॥ गोकर्णरोडाभरणं यदीयं
यद्गव्यहव्यादंजमाददाह । कुं मेनचूडामणिरादिगन्तात्पायादपायादुरगात्मजावः ॥ ७७ ॥ विलासिनी-
फाञ्चनपट्टिकायां पाटीरपट्टैर्विही विलिख्य । तस्याः कपोले व्यलिखत्पद्मं तवर्गमोष्ठे चरणे रवर्गम्
॥ ७८ ॥ काचिद्वियोगानलतप्तगन्त्री प्राणान्समाधारयितुं लिलेख । बाह्वोर्भुजङ्गद्वि राहुबिम्ब नामौ च
कर्पूरमयं महेशम् ॥ ७९ ॥ नेतुः प्रयागोन्मुखतां समीक्ष्य नक्षत्रमुक्तावलिमस्य कण्ठे । अधारयत्सा स तु
वासराणां सख्यापरोऽभूत्सखि कोऽत्र भावः ॥ ८० ॥ गौराक्षेण भूधरजाहिनाथः पञ्च तृतीयं दधितो-
पवीतम् । यस्याम्बरं द्वादशलोचनाख्यः काष्ठा सुतः पातु सदाशिवो वः ॥ ८१ ॥ पुष्पेषुमाता पुरुषायमाणा
लज्जावती विश्वसृजं विलोक्य । नाभीसरोजे नयनं मुरारेर्बोमेतरं वारयति स्म चित्रम् ॥ ८२ ॥
मृगज्वरं भाति वपुष्यर्वेशे फलेनि चत्वारि सुमानि पञ्च । कपोलवद्रूपे प्रेमदालतायाः पृच्छन्ति मयं
विदुषः कवीन्द्रा ॥ ८३ ॥ इन्दोर्वराख्याः स्फुटविद्रुमोष्ठयाः सैकतसुदृश्य वने चरन्त्याः । चौरैः
समस्ताभरणानि हृत्वा नासामणिर्नोऽपहृतः किमेतत् ॥ ८४ ॥ वृत्सैर्हृदेवे चलिते भरेण प्रत्यर्थि-

१ उः शिवः कुं धरणिमपायान्नाशात्पायाद्रक्षतु । स कः गोकर्णः सर्पोस्तेषां राहू
वासुकिः यदीयमाभरणम् । हूयते तद्वह्यम् । गोरिदं गर्व्यं, गव्यं च तद्वह्यं चेति गव्यहव्यम्,
गव्यहव्यमतीति गव्यहव्याद् वह्निः यस्य शिवस्य गव्यहव्याद्वाह्निरित्यनेन गव्यहव्यस्य
तृतीयनेत्रोत्थवह्निरित्यर्थः । सः अजम् अनङ्गं आददाह, यस्य तृतीयनेत्रोत्थो गव्यहव्याद्वाह्निः
मन्दनं भस्मीचकारेत्यर्थः । 'किंभूत' । भानाम् ऋक्षणाम् इनः स्वामी चन्द्रः स यैव चूडा-
मणिमुकुटरत्नं यस्य सः । अगात्मजा पार्वती अर्धे अर्धे वा यस्य सः । आदिगन्तादिगन्तेभ्य
आं इति दिशामन्ते मयादीकृत्य आदिगन्तैः तस्मात् । २ चन्दनद्रवैः । गच्छे पवर्गस्य ओष्ठस्थानीय-
त्वात् ओष्ठाभ्यां त्वं चुम्बने करिष्णामीनि सूचितम् । तवर्गस्य दन्तस्थानत्वाद्दन्तैस्तवौष्ठौ
खण्डयिष्णामीति सूचितम् । ३ एगस्य मूर्धस्थानत्वाद्यदि त्वं, रुष्टासि तर्हि त्वां शिरसा
नभामोति सूचितम् । ४ सर्पग्राहिणीया प्राणाः स्वतो न निर्गमिष्यन्तीत्याशयेन बाह्वोर्भुजङ्ग
लिलेख । चन्द्रश्च स्वभागंतया श्रुतिसिद्धं मृतानां मनो ग्रहीतुमागच्छेदित्याशयेन हृदि 'राहुम्,
मन्मथवासाय शिवं च लिलेखेति भावः । ५ नक्षत्रमालाधारणे नक्षत्रोदयवेलायां मागमने कर्तव्य-
मिति तया सूच्यते वीर्यरत्नधारणेन सप्तदिनमध्य एव मयाऽऽगम्यत इति तेन सूचितम् ।
५ सः सदाशिवो वो पुष्पान्पातु । सः कः यस्य गौः वृषभः पञ्च रथः तथा ईक्षेण तृतीयं
यस्य, भूधरजा पार्वती दधिता यस्य, अहिनाथः शेषः उपवीतं यस्य अम्बरं वस्त्रं काष्ठाः
दिशो यस्य, द्वादशलोचनाख्यः कुमारः सुतो यस्य इत्यन्वयः । ६ पुष्पेषोमदनस्य माता
लक्ष्मीः पुरुषायमाणा पुरुषवेदाचरन्ती विपरीतरते कुर्वन्तीत्यर्थः । विश्वसृजं भगवन्नाभिः सरोजस्य
ब्रह्माणं विलोक्य लज्जावती सती मुरारेर्दक्षिणे नयने वारयति स्म यतो भगवन्नेत्रे सूर्यचन्द्रात्मके
दक्षिणस्य हि सूर्यात्मकत्वात्तद्वारणेन सरोजं मुकुलितं भवेत्, ततश्च ब्रह्मापि सरोजकोशे-
ऽन्तर्हितो भवेत्, इति मनसि कृत्वा तद्वारयामासेति भावः । ७ उपरि अङ्गोः नीलच्छायां अंशस्तात्
ओष्ठस्य रक्तवर्णच्छायां तयोः प्रतिबिम्बितं नासामीत्तिकं गुञ्जाफलमिति मनसि कृत्वा-
चौरैः हृतम् इत्यभिप्रायः । ८ नृसिंहदेवे सैनाभरेण सह यत्नार्थं चलति प्रत्यर्थिभूतैः
शत्रुभूतभिः सैनाभिः सह पलायमानैर्भरेण साध्वसाधिक्येन कण्ठे कुठारः क्रियते कुठाराघात-
तुल्या पीडितुं भूयते तथाच भरेण सैनासमूहगुरुत्वेन कण्ठे ठकारः क्रियते भूभरधरः कुम्भवतीरो-
ऽङ्गमदभोत्था पाणिपादमुखमन्तः सकोच्य ठकारतुल्योऽभूत्, तथा केवलं मण्डलकृतितस्तस्यो-
त्थाशेषोऽपि एकस्मिन्नेव भुवः प्रदेशेऽधिकभरेण ठकारतुल्यो वक्त्रकृतव्रीचकुण्डलिकोऽभूत्,
तपने सूर्यं च, चकारः समुच्चयः क्रियते, अतिभीत्या तेषां शत्रूणां शत्रुसूर्यं नेभस्तलं पश्यत्
इत्यर्थः ।

भूतैः क्रियते मरणे । कण्ठे कुठारः क्रमठे ठकारः शेषे ठकारस्तपने चकारः ॥ ८५ ॥ कुम्भेनसूप्री-
नयनाश्रयाशदधोन्मदा दैर्दुरहर्षकाळे । स्वर्जन्ममक्षप्रियमौर्जनाशा नृत्यन्ति भीमानुजङ्गकद्वयाः ॥ ८६ ॥
शिरसि देवनदीं पुरवैरेणः सपदि वीक्ष्य धराधरकन्यका । निबिडमानवती रम्येणाङ्गके केचन चुम्बन-
मारमते स्म सा ॥ ८७ ॥ काचिद्विलोलनयनां रमणे स्वकीये दूरं गते सति मनोमवबोर्णखिन्ना ।
त्यक्तु शरीरमचिरान्मलयाद्रिवायु सौरम्यशालिनमहो पिबति स्म चिर्भम् ॥ ८८ ॥ कान्ता
रुचिं मुनिजनस्तरुणोऽवियोगी कामश्च रत्नमणिहृज्ज्वलंकङ्कणेन । धत्ते पयोधरयुगे कुचभूषणम्
हारे हरे हिमकरे मकरे करे च ॥ ८९ ॥ विकसति नगनाम्नां कैरवे पङ्कजं च
छथयति चरणाम्बु ब्रह्मचर्यं पयोधेः । उरसि लेसति यस्य श्रेयसां सम्प्रदायः स फणिनमधिशेते
पद्मया पद्मनाभेः ॥ ९० ॥ अहिरिपुर्पतिकान्तातातंसम्बद्धकान्ताहरतनयनिहन्ता प्राणदातृष्वजेत्यं ।
सखिसुतसुतकान्तातातसम्भूयकान्तापितृशिरसि पतन्ती जाह्नवी नः पुनातु ॥ ९१ ॥ उदित-
वति परस्मिन्प्रत्यये शास्त्रयोगौ गतवति विलयं च प्राकृतेऽतिप्रपञ्चे । संपदि पदमुदीतं केवलः
प्रत्ययो यस्तदियदिति च वक्तुः क्षमः पण्डितोऽपि ॥ ९२ ॥ हरिद्रायां राहुप्रखरपिहितेच्छा-
परिषदि प्रयुक्तालङ्कार्ये विद्युतगरुतां दुर्गकुरटीम् । वयं साकोपेताः प्रहर इति सेनाविप्रेकृताममात्येभ्यो
लेखा प्रतिदिशति सिद्धक्षितिर्पतिः ॥ ९३ ॥ गता सा किं स्थानं वधिं सह तया का स्थितवती

१ कुं पृथ्वीं धरन्ति ते कुम्भाः पर्वतास्तेषामिनः स्वामी हिमाचलस्तस्य सः पृथ्वीं पार्वती तां
प्रीणातीति भीमहादेवस्तस्य नयनस्य आश्रयाशो नेत्रवह्निस्तेन दग्धो यः कामंस्तेन
उन्मदा उन्मेताः । २ दैर्दुराणां मण्डूकानां हर्षकालो वर्षाकालस्तस्मिन् । ३ स्वर्जन्ममक्षं येषां
तानि स्वर्जन्मानि स्वापत्यानि तानि भक्षयन्ति ते स्वर्जन्मभक्षाः सर्पास्त एव । प्रिया भोजनस्य
आशा येषां ते ईदृशाः मयूरा इत्यर्थः । ४ अत्र भीमानुजगोजभाज इत्यस्य भीमानुजोऽनुजस्तत्स-
ज्ञका ये गीताः गीः पृथिव्याः जायन्ते ते गीताः वृक्षास्तत्सेविना स्फुटितानुजवृक्षा ये बोधि-
तिष्ठन्ते इत्यावदित्यर्थः । ५ सविषे गले । ६ मलयस्थचन्द्रेणैवनिशं सर्पनिवासानच्छास-
कृतं स धावोः सविषबातत्पानेन झटिति मे मरणं स्यादिति बुद्ध्या तं पपाविति
गुढार्थः । ७ कान्ता हरे रुचिं धत्ते, मुनिजनो हरे रुचिं धत्ते, अधियोगी तरुणो
हिमकरे रुचिं धत्ते, कामो मकरे निजचिह्नभूते रुचिं धत्ते, रत्नमणिहृज्ज्वलंकङ्कणेन सह करे
कुचभूषणेन सह पयोधरयुगे च रुचिं धत्ते । ८ पद्मनाभः पद्मया सह फणिनं शेषमधिशेते । यस्य
नयनभ्यां चन्द्रसूर्यलक्षणभ्यां कैरवं पङ्कजं च विकसति, यस्य चरणाम्बु गङ्गाजलं पयोधेनैव
चर्यं छथयति दूरीकरोति, गङ्गायाः समुद्रपतनीत्वात् यस्योरसि श्रेयसां सम्प्रदायः कौस्तुभमणि-
लेसति यथैवैधः पद्मनाभः फणिनमधिशेते । ९ अहिः सर्पस्तद्विप्रेकृतस्तत्पतिर्विष्णुस्तत्कान्ता
लक्ष्मीस्तत्तातः लघुर्द्वेः स सम्प्रदायो येन स रामस्तत्कान्ता जानकी तस्या हरे इतां रावणस्त-
न्ननये इन्द्रजित्तिहन्ता लक्ष्मणस्तप्राणदाता हनुमान् स ध्वजे यस्यैतादृशीर्गुणस्तस्य सखा
कुण्डलस्तुतो मदनस्तत्सुतोऽनिरुद्धस्तत्कान्ता उषा तत्तातो वाणसुरस्तस्य सम्भक्पूज्यः
शिवस्तत्कान्ता पार्वती सतिता हिमालयस्तच्छिरसि पतन्ती जाह्नवी आगीरयोत्यर्थः ।
१० सिद्धक्षितिर्पतिः सेनाविप्रेकृतां लेखाम् अमात्येभ्यः प्रधानेभ्यः प्रतिदिशति कथयति
इति, लेखा भवतीति किम् । वयं साकोपेताः अकेशदेन इनः लक्ष्यते सयुक्तः इनः लक्ष्यते
सयुक्तः इनः, सेनापताः हरिद्रायां निशार्था राहुप्रखरपिहितेच्छापरिषदि सविष्णुम् । राहुशब्देन
तमः, पिहितशब्देनोच्छादेनम् । इच्छाशब्देन आशा । दिशति, परिषच्छब्देन । मण्डलम्
प्रयुक्तां योऽलकारं हारः सस्य कुर्ये अक्षरार्थम्, विद्युतगरुताम्, जहत्पक्षं उच्यते, विका-
रयुक्तानां पक्षाणां विपक्षाणाम् दुर्गकुरटीम्, कुरटीशब्देन जमरो लक्ष्यते ।

नृपेणेत्थं पृष्टा सखि चतुरद्वती स्थितवती । विलोक्यालङ्कार निजमथ च शाकं नरपतिं निराकाङ्क्षं
चक्रे कथय कथमेतत्प्रभवति ॥ ९४ ॥ स्तनान्ते नो हारो रजतगिरिमूले न धनदः सुकेशीनां मध्ये
विहरति न कामो नवयुवा । रसान्ते नैवाविर्विमुचनगरीसीद्धि न सुरस्तथाऽन्यस्मिन्पथे स्फुटमवतु
दैवं किमपि नः ॥ ९५ ॥ काचिद्राला रमणवसतिं प्रपयन्ती करण्ड सा तन्मूले समयमलिखद्बालम-
स्योपरिग्रात् । गौरीनाथं पवनतनय चम्पकं चाम्य मावं पृच्छत्यर्थान्प्रति कथमिदं मल्लिनाथः कवीन्द्रः
॥ ९६ ॥ सर्वज्ञः सन्वदसि बहुधा दीयते दीयते वै दाधातूनां भवति सदृश रूपमेवा चतुर्णाम् । द्वौ दा-
नार्थौ भवति च तथा पालने खण्डने वा नो जानीमः कथयति मवान्कस्य धातोः प्रयोगम् ॥ ९७ ॥
चैवद्वादशनीलनीरजयुतं सप्ताम्बुजोद्भासितं नित्यं षोडशशोणपद्मरुचिरं धानानिधं सेवितम् । क्षी-
राम्भोधिगृहं सहस्रदलसत्पथङ्कविश्रान्ति यत्पायाद्वः कमलाङ्गसद्विशयनं तन्नीलोचिर्महः ॥ ९८ ॥
रामं वानरवाहिनीं पुरीषं राहुं रवेः सारथिं कुम्भीगर्मसमुद्रवं मुरारिपुं मारस्य मौर्वीरवम् । तन्वी
नूतनपल्लवैर्विरचिते श्यातले शायिनी सख्या वीजिततालवृन्तपवना बाला मुहुर्निन्दति ॥ ९९ ॥

१ कश्चिद्राजा काचिन्नायिकां स्वगृहमानयन्, ततश्च तद्गतारभागते दृष्ट्वा तां
स्वगृहं प्रापयितुं दूतीमाज्ञापयति स्म. सा च दूता तां स्वगृहं प्रापय्य पुनः राज-
निकटे आगत्य स्थितवती. तां प्रत्याह राजा. सा किं स्वस्थानं गता. गतवत्या तथा
सह पथि मार्गे का स्थितवती. एवं राजा पृष्टा चतुरा दूती स्थितवती सती निजम-
लङ्कारं 'पोहोची' इति देशीभाषाप्रसिद्धं तथा शाकं 'मेयी' इति हिन्दीभाषाप्रसिद्धं
शाकविशेषं चावलोक्य तावन्मात्रेणैव नरपतिं निराकाङ्क्षमुत्तरविषये आकाङ्क्षारहितं
चक्रे । एतदलङ्कारशाकावलोकनं कथं प्रभवति राजा निराकाङ्क्षसंपादने कथं समर्थ
भवतीति कथयेति कविप्रश्नः, अत्र प्रथमप्रश्नस्य प्राप्त्यर्थकं 'पोहोची' इति हिन्दीभाष-
योत्तरम्, द्वितीयप्रश्नस्य तु अहमासमित्यर्थकं 'मेयी' इति हिन्दीभाषयोत्तरमिति तात्पर्यं
बोध्यम् । २ प्रियनिवासम् । ३ करण्डस्थितपुष्पसौरभं गन्धवाहो हरेदिति तद्गङ्गकं
सर्वम्, पुष्पचाणो धानार्थं हरेदिति तद्वैरिणं शिवम्. सूर्यः पुष्पं स्वकरैः शोषयेदिति
जन्मकाले एव भक्ष्यबुद्ध्या हर्तुं प्रवृत्तं भयजननाय हनूमन्तम्, तन्मकरन्दं चङ्गो हरेदिति
चम्पकमलिखदिति भावः । चम्पके चङ्गा न गच्छन्तीति प्रसिद्धेः । ४ त्वं सर्वज्ञः सन्
बहुधा वारंवारं दीयते दीयते इति वदसि, दीयते इति रूपं चतुर्णामपि दाधातूनां सदृशं
भवति. तन्मध्ये द्वौ दानार्थौ; दाण्दाने बुडाञ् दाने, इति, एकः पालने; देह रक्षणे
इति, एकः खण्डने, दोषखण्डने इति, एतन्मध्ये भवान्कस्य धातोः प्रयोगं कृत्वा वदति
ते न जानीमः । ५ तन्नीलोचिः श्यामप्रभं महस्तेजः कृष्णलक्षणं चो शुष्मान्पायात्, तत्किं-
भूतम्, कसलाङ्गसद्विशयनं लक्ष्मीसनाथं तल्पम्, पु० किं, क्षीराम्भोधिगृहं सहस्रदलस-
त्पथङ्कविश्रान्ति सहस्रफणदिव्यशयनशेषस्थितम्. पु० किं, क्षीराम्भोधिगृहं दुग्धसमुद्रनिवा-
सम् । पु० किं, धाना नाभिसरोरुहस्येन ब्रह्मणा धनिशं सेवितमध्यासितम्. पु० किं,
षोडशशोणपद्मरुचिरं षोडशाङ्गणकमलमनोहरम् । षोडशशोणपद्मानां विवृतिः । विष्णोश्चत्वारो
हस्ताः, द्वौ चरणौ. तावन्त एव ब्रह्मणः, द्वौ करौ द्वौ चरणौ लक्ष्म्याः इत्येवं षोडशशोणपद्म-
रुचिरम्, पु० किं० नित्यविनाशि, पु० किं०, सप्ताम्बुजोद्भासितं सप्तकमलशोभितम्, सप्ताम्बुजानां
विवृतिः-चत्वारि मुखानि ब्रह्मणः, एकं नाभिसरोरुहम्, एकं विष्णोर्मुखम्, एकं लक्ष्मीमुखम्,
इत्येवं सप्ताम्बुजोद्भासितम्, पु० किं, चैवद्वादशनीलनीरजयुतं शोभमानद्वादशनीलोत्पलमुत्तमं,
नीरजानां विवृतिः-अष्टौ नयनानि ब्रह्मणः, द्वे विष्णोः, द्वे लक्ष्म्याः, इत्येवं द्वादशनीलनीरज-
युतम् । ६ कोकिलरक्षकाकावरोपकत्वाद्ग्रामम्. मलयान्नवशेषणाद्धानरवाहिनीम्, मन्मयावशे-
षणात्पुरीषम् चन्द्रावशेषणाद्वाहुम्, रवेः शीघ्रमस्ताद्विप्रापणेन रात्रिसंपादनादनुरुम्, चन्द्रो-
त्पादकसमुद्रावशेषणादगस्त्यम्, मन्मथोत्पादनानुमुरारिपुं निनिन्देति भावः । कोकिलादीनां
कामोद्दीपकत्वं साहित्यशास्त्रे प्रसिद्धम् ।

सत्यासक्तमनाः प्रवृद्धनरकच्छेदी द्विजेन्द्राश्रयो युक्तानेकमुखोद्भवास्पदमल श्रीयन् संराजते । योगज्ञा च विभर्ति यश्च सशिवो यः कामदेहाश्रयः सङ्घः साम्यमय प्रयातु मयता कृष्णेन रुद्रेण वा ॥ १०० ॥ येन ध्वस्तमनोमयेन बलिजिह्वायः पुरास्त्रीकृतो यो गगा च दधेऽन्धकक्षयकरो यो बर्हिपत्रप्रियः । यस्याहुः शशिमच्छिरोहर इति स्तुत्ये च नामामराः सोऽव्यादिष्टभुजङ्गहारवलयस्त्वा सर्वदोमाधवः ॥ १०१ ॥ यो व्योमादिनगोऽहरीदुहुपगोयुग्मः कगाभ्रोऽपमीर्मीमर्भ्यसुकी रमारतरसो

१ अयं भवतां सङ्घः कृष्णेन रुद्रेण वा साम्यं प्रयातु प्राप्नोतु. किं भूतेन कृष्णेन अर्थव-
शाद्विपरिणामः किभूतः. सत्यासक्तमनाः सत्यभामायामासक्तं मनो यस्यासौ नामैकदेशे नामग्र-
हणम् । प्रवृद्धो नरकासुरस्तं छिन्नतीति द्विजानां पक्षिणामिन्द्रो गरुडस्तस्याश्रयः सेव्यः
युक्तान्यनेकमुखानि यस्य ब्रह्मणस्तस्य उद्भवो यस्मात्कमलान्तत् । यस्यास्पदम् अलमत्यर्थं
यत्र श्रीलक्ष्मी राजते । योऽगं गोवर्धन गां पृथ्वी च विभर्ति शिवेन सह वर्तमानः 'विष्णोश्च
हृदयं शिवः' इति वचनात् यः कामदेहः प्रसूतस्तस्याश्रयः ॥ किभूतो रुद्रः सत्यामासक्तं
चित्तं यस्य 'उमा गौरी सती चण्डी' इत्यभिधानात् । प्रवृद्धं यन्नरस्य ब्रह्मणः कं शिरस्तस्य
छेत्ता द्विजानां ब्राह्मणानामिन्द्रश्चन्द्रस्तस्याश्रयः । अनेकमुखानामुद्भवो यस्य कार्तिकेयस्य
तदास्पदम् । श्रीयन् संराजते निधिपतित्वात्, यो गङ्गां विभर्ति यः शिवया पार्श्वस्था सह वर्त-
मानः कामं ददाति खण्डयति एवंविधा या ईहा तस्या आश्रयः ॥ किभूतः सङ्घः. सत्या सूनृता
वाक् तत्र लभं मनो यस्य सः प्रवृद्धं यन्नरकं दुःखं तस्य नाशकः द्विजेन्द्रा ब्राह्मणास्तेषामाश्रयः,
युक्तानि योग्यानि यानि अनेकमुखानि तेभ्यः उद्भवो यस्या (धर्मवार्तायाः) तस्या आस्पदम् । यत्र
श्रीः सोमा राजते । यो गां वाणी धत्ते कामं ददातीति कामदा ईहा इच्छा तदाश्रयः ।
२ त्वां सर्वदा स उमाधवोऽव्याद्रक्षतु सः कः येन बालं जितवानिति बलिजिह्वास्तस्य
कायः शरीरं पुरा त्रिपुरवधकालेऽस्त्रीकृतोऽस्त्रीत्वेन संपादितः । किभूतेन ध्वस्तो मनोभवो
मारो येन ध्वस्तमदनः । पु० स क० यो गङ्गां दधे । पु० की०. अन्धकनामा दैत्यस्तस्यान्तरः ।
पु० की०. यो बर्हिं मयूर एव पत्रं रथो यस्य सः स्कन्दः प्रियो यस्य । सः पु० की० स्तुत्यमीडयं
नाम यस्य अमरा इति आहुः, इतीति किम, हर इति किभूतः शशिमच्छिरः, शशी अस्ति यस्मिन्-
च्छशिमत् तादृशं शिरो यस्य सः । हाराश्च वलयानि च हारवलयम् इष्टाश्च ते भुजङ्गाश्च. इष्ट-
भुजङ्गाः ते हारवलयम् यस्य सः । इष्टा वल्लभा भुजङ्गा सर्पा हारः कण्ठभूषणं वलयं कटकं
बाहुभूषणमित्यर्थः । यद्वा इष्टानि भुजङ्गा. एव हारा. वलयानि च यस्येति॥ हरिपक्षे-सर्वं ददातीति
सर्वद स माधवो लक्ष्मीस्तस्या धवो भर्ता माधवस्त्वामभ्यात् । सः कः येन भवेनेत्युत्पन्न-
मात्रेण धृतविग्रहेत्यर्थः, अनेध्वस्तं शकटाकृते दनुजं हतवानित्यर्थः । अथवा अभवेनेति घोर-
संसारसागरे प्राक्तनकर्मानुसारेण न विद्यते भवो जन्म यस्य सः तेन कृष्णलीलाभूतविग्रह इति ।
पु० स कः, येनाभूतविभागार्थं रुद्रमोक्षार्थं वा बलिजिह्वासौ कायश्चेति पुरा स्त्रीकृतः स्त्रीभावं
प्रापितः, पु० की०यः अगं गोवर्धनम् गां पृथ्वी च दधे । पु० की०यः अन्धे अगाधे कै जले क्षयं गृहं
करोतीति । विष्णुस्तु जलाशयीति । पु० की० बर्हिणी मयूरस्य पत्राणि बर्हिणि पिच्छानि त्रियाणि
वल्लभानि यस्य सः । पु० की० अमरा यस्य इति स्तुत्यं नाम आहुः । इतीति किम्, शशिमच्छि-
रोहर इति शशिनं चन्द्रं मध्नातीति शशिमद्राहुः तस्य शिरः तस्य हरतीति सः । तथा इष्टः भुज-
ङ्गहा गरुडो यस्य सः । तथा अरं सुदर्शनं वलयं यस्य सः । तथा रवे परब्रह्मणि लयो यस्य
सः । रवलयः इति । ३ कं जलं ददतीति कदास्तेषां भा इव भा यस्य सः. श्रीकृष्णो
वो युष्मान्पायाद्रक्षतु. स. क. य. व्योमादिनग. व्योमादां पक्षिणां इनो गरुडस्तेन गच्छ-
तीति सः । तथा अहाम् ईदं अहरीदु सूर्यः उद्भुपश्चन्द्रस्तौ गोयुग्मं नेत्रद्वयं यस्य सः । तथा कू.
पृथ्वी भगा. गिरयः तान्धरतीति तथा । अपगता भीर्भयं यस्मात्सः ॥ पु० क० भीमर्भ्वयसुकी
ऋभूणां देवानाम् अरयः ऋभ्वरयः भीमाश्च ते ऋभ्वरयश्च भीमर्भ्वरयः भीमर्भ्वरीणां असून्-

नाम्यमुडासीनकः । चोसच्चम्बनम्यपत्तलिलजो वार्तिस्वपोऽष्टार्धदोषो गद्यसि वाहवाद्भुतपा
पायात्स वः कन्दमाः ॥ १०२ ॥ लक्ष्मीवन्कृतकूरसू रणदहिन्दूधवक्षमः पापडीलाङ्गव्यूहोऽकलघी
वडाँछन वडाँ खाजाम्बुदालीरुचिः । मङ्गाशाकरखण्डनो विविमुना क्षीरावसातुल्य मां सासु
हालितडिनिभाङ्गवसनोऽव्याः सेवकं सारवान् ॥ १०३ ॥ खँटीच्छाशिपलेहपापडवडीध्यारो-
डभाजी गणो यद्भक्तोऽनिमिषीव बाकुलचणा ध्यायन्ति या योगिनः । कालामीलकराल-
भूखलमहादैत्येन्द्रमाथार्थिनी सा सासूरसा तवाघतटये स्तात्कर्णमोटी चिरम् ॥ १०४ ॥ सूदारा

—प्राणान् किरतीति सः । ऋभवः अरयः तेषामरयो दैत्या भीमाश्च ते ऋम्बरयश्च भीम-
म्बयश्च तेषामसून् किरति कलेचराद्वियोजयतीति । तथा रमा लक्ष्मीः तस्या रते
क्रीडायां रस आसांकर्यस्य सः । अस्तु सेदति अमुद् कमलं नाभाववृद्धि आसीनः कः ब्रह्मा
यस्येति । तथा पु० क० चोसदां देवानां चम्बा संघेन अवनम्य पत्तलिलजं चरणकमलं यस्य ।
चार्यो स्वपितीति तथा । अष्टार्धं चत्वारो दोषा बाहवो यस्य । आद्यः अनादिरित्यर्थः । गद्गी
गदाधरः । अस्ति खड्गं वहति । मोक्षं ददाति । १ हे लक्ष्मीवन् त्वं सेवकम् । अव्याः रक्ष ।
कथंभूतस्त्वम् । कृतकूः कृतं कांः पृथिव्याः ऊः अवनं रक्षणं येनासी । पु० क०. असूः ।
सूर्यते उत्पद्यते असौ सूरः न सूरः असूः अज इत्यर्थः, पु० क० रणदहिन् रणं संग्रामं ददति ते.
रणदाः शत्रवस्तान्दिनस्ति असौ शत्रुहा इत्यर्थः । पु० क० दूधकू. दुधं दुःखं दहतीति
दूधकू. पु० क० क्षमः क्षमा अस्यातीति सः । पु० क० पापडी. डलयोरभेदात् पापली
पापं लुनातीति सः । पु. क०. इलाद् इलायां पृथिव्यां भटतीति इलाट्-। पुरा वामनादि-
रूपेण बलेः सकाशं प्राप्तः, उक्तं च—‘बहवो मां न जानन्ति मम मायाविमोहिताः । खदाहं
द्विजरूपेण विचरामि महीतले ॥’ इति भारतवचनात् । पु० क० विभुना ऊढः वीनां
पक्षिणां विभुर्गुरुस्तेन ऊढः बाह्यमान इत्यर्थः । पु० क० अकलघी. भक्तं दुःखं लङ्घयतीति-
अकलघी । पु० क० अवलाञ्छनम्, अवगतं-लाञ्छनं यस्य सः अवलाञ्छनस्तस्य सम्बुद्धौ हे
अवलाञ्छन. अवाप्योरुपसर्गयोरित्यकारलोपः । पु० क० वडी. बवयोः डलयोरश्च साव-
र्ण्यात् बली. बलमस्यास्तीति सः । पु० क० खाजाम्बुदालीरुचिः । खे आकाशे अजन्ति
गच्छन्ति ते खाजाः गगनचराः । ते च ते अम्बुदाश्च तेषामालिः पङ्क्तिस्तस्या रुचिरिव रुचि-
र्यस्यासौ धनश्याम इत्यर्थः । पु० क०. मङ्गाशाकरखण्डनः मङ्गाश्चाणूरादयस्तेषामाशा वाङ्मो
तस्या आकरः समूहः, तं खण्डयतीति सः । मल्लेच्छासमूहनाशने क्षम इत्यर्थः । अत्रापि डलयोः
सावर्ण्यमूहम् । पु० क० क्षीरावसः क्षीरे क्षीरसमुद्रे आत्मन्ताद्भावेन वसतीति तस्य संबुद्धौ हे
क्षीरावस । हे-अतुल्य नास्ति तुल्यो यस्य सः तस्य संबोधने । कीदृशं माम् । सामुम् । असवः
प्राणास्तैः सह वर्तमानम् । पु० क० अलितडिनिभाङ्गवसनः । अङ्गं च वसनं च अङ्गवसने ।
अलिश्च तडिञ्च अलितडितौ तयोर्निभेव निभा यद्योस्ते । अलिश्चतडिनिभे अङ्गवसने यस्यासौ
अलितडिनिभाङ्गवसनः । पु० क० सारवान्-सारो बलमस्यास्तीति सः । पालनसमर्थ इत्यर्थः ।
२ सा कर्णमोटी-आमुण्डा तवाघतटये अभहरणाय स्तात् अस्तु. कर्णभूता । सा सासूरसा.
असूया कोपस्तस्य-रसः । तेन सह-वर्तमाना । कर्णभूता सा काताक्ष-कृष्णवर्णाः श्रीलाः भीषणाः
तेभ्योऽपि करालाः । अतिरौद्रा इत्यर्थः । भुवि खलाः भूखला दुर्जनाः ते च ते महादैत्याश्च तेषां
माथो-मथने श्रममर्थयतीति एवंविधा तथा बाकुलचणाः कुलख्यपताः योगिनः ध्यायन्ति तथा ।
यद्भक्तो-गणः यस्याः सेवको गणः-यत्प्रसादेनानिमिषीव द्वेषराज इव । वर्तते इति वाक्य-
शेषः । तमेव विशिनष्टि । खे वियेत्यटतीति खाडी । इच्छया अक्षान्तीति इच्छाशी । पले आमिषे
ईहा स्पृहा यस्येति पलेहः । तथा-डलयोरैक्यात् पापं लुनातीति-पापहः । बवयोस्तथैक्यात्
बलमस्यास्तीति बली । तथा ईर्ष्यायां रोकं लोके भजते इति । स आसौ इति कर्मधारयः ।

उलपाडिमेखलतटी कच्छोटजा विभ्रती पूता रेभरडीननीलजसमा नागीव पातालगः । खाधोऽसावज-
कालियारिहरिणव्याधैः समं पीडितामामोचोऽघरवाघवारणपदं मन्दाकिनी वः क्रियात् ॥ १०९ ॥ जायन्ते
नव सौ तथामि च नव म्यामिस्थसां सगमे घट्टसंख्यानि षडेव सुप्यथ शसि ग्रीण्येव तद्वज्जसि ।
चत्वार्यन्यवचःसु यस्य विबुधाः शब्दस्य रूपाणि तज्जानन्ते यदि शक्तिरस्ति गदितुं षण्मासिकोऽत्रावधिः
॥ १०६ ॥ मुंद्रीदालिसुशालित्थरतणीगवं सुदुग्धं घृतं नीकादूहपलेहपापडवडी कोरीवधारोमडा ।
मूलाकोठकुठीवडा च कपिठाटीरीदुयचीमडा आदासूरणरायताडदिवडा कुर्वन्तु वो मङ्गलम् ॥ १०७ ॥
वाश्चारेद्भवजघघृतोद्बुधपतिः कुम्भेद्भजनिर्गणेहोराडाकडुरःसरेदुस्तरैवेयकआडरम् । उड्डीदुस्डन-
रकास्थिघृक्त्रिदग्निमेढार्द्राजिनाच्छच्छविः स स्तादम्बुमदम्बुदालिगलरुदेवो मुदे वो मृदः ॥ १०८ ॥

क्रियागोपनम् ।

* आगताः पाण्डवाः सर्वे दुर्योधनसमीहया । तस्मै गां च सुवर्णं च रत्नानि विविधानि च ॥ १ ॥
निस्थमानवयाङ्ग्याचकान्दुःखसचयान् । अत्र क्रियापदं गुप्तं यो जानाति स पण्डितः ॥ २ ॥ प्रातः
प्रातः समुत्थाय द्वौ मुनी च कमण्डलू । अत्र क्रियापदं वक्तुमवधिर्नखणो वयः ॥ ३ ॥ ललाटतिलको-
पेतः कृष्णः कमललोचनः । गोकुलेऽत्र क्रियां वक्तु मर्यादा दशवर्षिकी ॥ ४ ॥ पम्पासरसि रामेण
सखेहं सविलासया । सीतया किं कृतं सार्धमत्रैवोत्तरमीक्ष्यताम् ॥ ५ ॥ राजनवधनस्याम निह्निशाकर्ष

* १ यः धनसमीहया धनेच्छया आगतस्तस्मै सर्वे पाण्डवाः गां च सुवर्णं च विविधानि
रत्नानि च 'अदुः' ददति स्म । २ (१) ३ 'प्रातः' इति क्रिया । मा पूरणे । लट् । प्रथमपुरुष-
द्विवचनम् । ४ 'ललाट' इति । लट् बाल्ये लिट् । ५ 'सखे' इति । णा शौचे कर्मणि लिट् ।

१ उलपानि हरिततृणानि येषामालिः पङ्क्तिः सैव मेखला काश्ची यस्यास्तद्विधा तटी भृगुर्य-
स्याः सा । तथा कच्छे जलप्राये देशे उटजानि पर्णकुटी । विभ्रती विभ्राणा तथा पूता पावना ।
तथा रेभः शब्दः तं राति अङ्गीकरोति इति रेभराः सशब्दाः । मुखरा इत्यर्थः । तथा लीनानां
पकान्तगतानां नीरजानां पङ्क्तिरथानाम् । हंसचक्रवाककलहंसादीनामित्यर्थः । सभा परिषद्
यस्याः सा । तथा खाधः अम्बरादधः नागीव पातालग्ना भोगवती इत्यर्थः । तथानो
ब्रह्मा कालियारि हरिणव्याधो रुद्रः तैः समं सदैव । युगपदित्यर्थः । पीडितावगाहितेत्यर्थः ।
तथा मा मीयते इति मा तद्विरुद्धा इयत्ताशून्या इत्यर्थः । अमोचो नेतृणां मोक्षप्रदः ओघरवो
स्त्रोतोऽधनिर्यस्याः सा तथा एवंयुगविशिष्टा मन्दाकिनी सूदारा सुतरां उदारा वो युष्माकम् ।
अघवारणपदं अघवारणस्य पदम् अवसिर्वाते क्रियात् करोतु । यद्वा वो युष्मान्
अघवारणपदं अघवारणसमर्थानित्यर्थः । २ गवाक्षशब्दस्येत्यर्थः । ३ वाःपुं चरन्ति तेषां ईदृ-
स्वामी मकरः स ध्वजो यस्य तं कामं दहतीति वाश्चारेद्भवजघक् । घृत उड्डीनां नक्षत्राणा-
मधिपतिर्येन । कुं पृथ्वी धरन्ति तेषामीदृ हिमालयस्तस्माज्जाता पार्वती सा जाया यस्य सः
कुम्भेद्भजजानिः । गणानां प्रमथानामीशः । गवां राजा नन्दी तमारोहतीति आरुह् । उरसा
सरन्ति ते भुजंगास्तेषामीदृ स पयोस्तरं प्रैवेयकं कण्ठभूषणं तेन अरमत्यन्तं भ्राजते तथा । उड्डी-
नामीशस्य रुद्र यस्य सः । नरकपालास्थिधारकः । त्रिनेत्रः । इभानां हस्तिनामीदृ तस्यार्द्राजिनं
तेनाच्छा छविर्यस्य सः मृदः देवः वः मुदे स्तात्, आशिषि 'असू भुवि' इत्यस्य लोटो रूपम् ।
अग्नौ विद्यते येषां ते अम्बुमन्तः पतादशा अम्बुदा मेघास्तेषामालिमोला सैव कण्ठच्छविर्यस्य
पतादशः ।

दुर्जय । आकल्पं वसुधामेतां विद्विषोद्य रणे वदन् ॥ ६ ॥ कान्तया कान्तसंयोगे किमकारि नबोद्धया ।
अत्रापि चोत्तरं वक्तुमवधिर्ब्रह्मणो वयः ॥ ७ ॥ दामोदराय पुण्यात्मपुष्पमूलफलान्यपि । अत्र क्रियापदं
गुप्तं यो जानाति स पण्डितः ॥ ८ ॥ विराटनगरे राजन्कीचकादुपकीचकम् । अत्र क्रियापदं गुप्तं यो
जानाति स पण्डितः ॥ ९ ॥ कान्तं विना नदीतीरं मदमालोक्य केकिनी । अत्र क्रियापदं गुप्तं यो
जानाति स पण्डितः ॥ १० ॥ अम्लानपङ्कजा माला कण्ठे रामस्य सीतया । मुधा बुधा भ्रमन्त्यत्र
प्रत्यक्षेपि क्रियापदं ॥ ११ ॥ नारसिंहाकृतिं वीक्ष्य घने मत्तमतंगजः । अत्र क्रियापदं गुप्तं यो जानाति
स पण्डितः ॥ १२ ॥ संध्यावन्दनवेलायां तडागान्ते द्विजोत्तमे । अत्र क्रियापदं गुप्तं यो जानाति
स पण्डितः ॥ १३ ॥ पुंस्कोकिलकुलस्यैते नितान्तमधुरारवेः । सहकारद्वया रम्या वसन्ते कामपि
श्रियम् ॥ १४ ॥ बिम्बाकारं सुधाधारं कान्तावदनपङ्कजम् । अत्र क्रियापदं गुप्तं मर्यादा दशवार्षिकी
॥ १५ ॥ राघवस्य शरैर्घोरैर्घोरराघणमाहवे । अत्र क्रियापदं गुप्तं मर्यादा दशवार्षिकी ॥ १६ ॥
पामारागामिभूतस्य श्लेष्मव्याधिनिपीडित । यदि ते जीवितस्येच्छा तदा मोः शीतलं जलम् ॥ १७ ॥

कर्तृपदगोपनम् ।

गौरीनखरसादृश्यश्रद्धया शशिनं दधौ । इहैव गोप्यते कर्ता वर्णेणापि न लभ्यते ॥ १ ॥ अन्ववज्र-
सुवर्णानि रत्नानि विविधानि च । ब्राह्मणेभ्यो नदीतीरे ददाति व्रज सत्वरम् ॥ २ ॥ राक्षसेभ्यः सुतां
हृत्वा जनकस्य पुरीं ययौ । अत्र कर्तृपदं गुप्तं मर्यादा दशवार्षिकी ॥ ३ ॥ श्यामौ तव स्तनावेतौ
पिबन्ति सततं मुदा । अत्र कर्तृपदं गुप्तं मर्यादा दशवार्षिकी ॥ ४ ॥ व्ययवासाः पञ्चशिखा यरिवीना-
रिभूषणः । असिरोमा क्रियादुर्ध्वः शङ्कालायनवीक्षणः ॥ ५ ॥ व्यामोहं तव भिन्दन्तु छिन्दन्तु दुरितानि
च । कर्तृगुप्तमिमं श्लोकं ये जानन्ति विचक्षणाः ॥ ६ ॥ न करोति नाम रोप न वदति परुष न
हन्त्ययं शत्रून् । रक्षयति महामखिलां तथापि धीरस्य वीरस्य ॥ ७ ॥ शरदिन्दुकुन्दधवलं नगपति-
निलयं मनोहरं देवम् । यैः सुकृतं कृतमनिश तेषामेव प्रसादयति ॥ ८ ॥

-६ 'भव' इति अव रक्षणे 'द्य' इति च दो अवखण्डने लोह । ७ 'अत्रापि' इति वृष-
लज्जायाम् । कर्मणि लुङ् । ८ हे दामोदर पुष्पमूलफलानि 'भाय' आनय । 'इटकटफटी'
इत्यत्र प्रस्लिष्टस्य ईधातोराहपूर्वस्य लोटो रूपमिदम् । उपसर्गसमभिध्याहारेण आनयनार्थ-
कत्वम् । ९ विः पक्षी कीचकाद्वेणोः कीचकान्तरम् 'आट' वभ्राम । १० केकिनी मयूरी । इरं-
मदं मेघज्योतिः । विद्युत्तमिति यावत् । आलोक्य 'विनानदीति' विशेषेण पुनः पुनर्वा शब्दं
करोतीत्यर्थः । ११ 'प्रत्यक्षेपि' क्षिप्ता । १२ गजः सिंहस्याकृतिं वीक्ष्य 'नार' न जगाम । क्र-
गतौ । कर्तरि लिट् । १३ हे द्विजोत्तम 'ये' आगच्छ । १४ 'अधुः' दधति स्म । १५ पूर्वोक्तं
कान्तावदनं 'दश' सुम्बस्वेति १६ हे राघव त्वं राघवं आहवे शरैः कृत्वा 'रुप' मारय इति ।
१७ भो श्लेष्मव्याधिनिपीडित यदि जीवितस्येच्छा तर्हि शीतलं जलं मा पाः । मा पिबेति ।

१ इः कामस्तं हन्तीति 'इहा' ईश्वर इति । २ हे ब्राह्मण 'इभ्यः' समृद्धः । ३ राक्षसानाम्
'इभ्यः' स्वामी राघवः जनकस्य सुतां सीतां हृत्वा पुरीं लङ्कां ययौ । ४ 'श्यामौतव' कृष्ण-
मार्जाराः । ५ 'उः' महादेवः । ६ उः शिवः इः ब्रह्मा भः विष्णुः इत्यनेन 'व्यः' इति जातम् ।
तस्य बहुवचने 'व्याः' हरविधिहरयः तव मोहं भिन्दन्तु दुरितानि छिन्दन्तु । ये कर्तृज्ञास्ते
विचक्षणाः । ७ अयं पुरुषो रोषं न करोति, परुषं करोरं न वदति । शत्रून् हन्ति
नामेति प्रस्लिष्टम् । तथापि अस्य वीरस्य 'धीः' अखिलां महिं रक्षयति । ८ यैरनिशं
सुकृतं कृतं तेषामेव 'मनः' शरदिन्दुकुन्दधवलं नगपतिनिलयं देवं हरं प्रसादयति ।

कर्मपदगोपनम् ।

शीकरासारसंवाहिसरोजवनमारुतः । प्रक्षोभयति पान्थस्त्रीनिःश्वासैरिव मांसलः ॥ १ ॥ सुमग्न
तथाननपङ्कजदर्शनसजातनिर्मरप्रीतेः । शमयति कुर्वन्दिवसः पुण्यवतः कस्य रमणीयः ॥ २ ॥ एहि
हैरमणि पश्य कौतुक धूलिधूसरतनुं दिगम्बरम् । सापि तद्वदनपङ्कजं पपौ आतस्तमपि किं न बुध्यते ॥ ३ ॥

करणपदगोपनम् ।

पूतिपङ्कमयेऽत्यर्थं कासारं दुःखिता अमी । दुर्वासा मानसं हसा गमिष्यन्ति घनागमे ॥ १ ॥ अह
महानसायातः कल्पितो नरकस्तव । मया मांसादिकं भुक्तं मीमं जानीहि मां नृक ॥ २ ॥

सम्प्रदानगोपनम् ।

अम्भोरुहमये स्नात्वा वापीपयसि कामिनी । ददाति मक्तिसम्पन्ना पुत्रसौभाग्यकाम्यया ॥ १ ॥
प्रशस्त्यायुक्तमार्गस्य तव समानितां श्रिताः । स्पृहयन्ति न के नाम गुणरत्नालयं प्रभो ॥ २ ॥

अपादानगोपनम् ।

शिलीमुखैस्त्वया धीर दुर्वरैर्निर्जितो रिपुः । बिभेक्ष्यन्तमलिनो बनेऽपि कुसुमाकुलैः ॥ १ ॥ सरसी-
तोयमुद्धृत्य जनः कंदर्पकारकम् । पिबत्यम्भोजसुरभिं स्वच्छमेकान्तशीतलम् ॥ २ ॥

संबन्धगोपनम् ।

तूणेव मधुवासेऽस्मिन्सहकारद्रुमञ्चरी । इयमुनिद्रमुकुलैर्मातिं न्यस्तशिलीमुखा ॥ १ ॥ भानुर्वै जायते
लक्ष्म्या सरस्वत्याथवा मता । अत्र षष्ठीपदं गुप्तं मर्यादां दशवार्पिकी ॥ २ ॥ प्राप्तमदो मधुमासः प्रबला
रुक्मिप्रयतमोऽपि दूरस्थः । असतीं सनिहितेयं संदृतशीलां सखीं नियतम् ॥ ३ ॥

अधिकरणगोपनम् ।

या कटाक्षच्छटापातैः पवित्रयति मानवम् । एकान्ते रोपितप्रीतिरस्ति सा कमलालया ॥ १ ॥
विषयमानता सिद्धा सर्वस्यैव निरुष्मणः । यथात्र मम पद्मं च निर्वाणं हन्त्ययं जनः ॥ २ ॥

सम्बोधनपदगोपनम् ।

कमले कमले नित्यं मधूनि पिबतस्तव । भविष्यति न सदेहः कष्टं दोषाकरोदये ॥ १ ॥ सर्वज्ञेन
त्वया किञ्चिन्नास्त्यविज्ञातमीदृशम् । मिथ्यावचस्तथा च त्वमसार्थं वेत्ति न कश्चित् ॥ २ ॥ पिबतस्ते

१ पान्थस्त्रीनिःश्वासैर्मांसलः पुष्ट इवेत्युत्प्रेक्षा । शीकरासारसंवाहि जवनो मारुतो वेगवा-
न्वायुः 'सरः' प्रक्षोभयति । २ दिवसः 'श' सुखं कुर्वन् अयति गच्छति । ३ हे रमणि एहि कौ
पृथिव्यां 'तुक्तं' बालकं धूलिधूसरतनुं दिगम्बरं पश्य । १ दुष्टं वाः जलं 'दुर्वा' तेन 'दुर्वासा'
कलुषितजलेन । २ महच्च तदं भनः शकटे च महानः तेन 'महानसा' महता शकटेन आयातः
आगतः नरको मृत्युः । १ अम्भोरुहमये इत्यत्र 'अये' इः कामः तस्मै २ प्रशस्त्यायुक्तमार्गस्य
इत्यत्र 'प्रशस्त्यै' कल्याणाय उक्तमार्गस्य । १ 'अलिनः' भ्रमरात् । २ 'सरसीतः'
सरोवरात् कं जलम् । १ उज्जिद्रमुकुला 'एः' इति भिन्ने पदे क्रियेते । इः कामस्त-
स्य एः । २ भा कान्तिः 'तुः' नरस्य । ३ 'मासः' चन्द्रस्य अदो मधु मयं प्राप्तम् ।
१ 'ए' कृष्णे 'कान्ते' भर्तृणि । २ विषयमानता इत्यत्र 'विषदि' कष्टे निर्गतः
ऊष्मा द्रव्यरूपो यस्मात्तस्य निरुष्मणः । अमानता आदराभासः । शान्तमूष्मरहितमित्यर्थः ।
१ कमले इत्यत्र 'कम् अले' इति पदच्छेदः । हे 'अले' कं सुखं यथा स्वान्तथा पिबतस्तव ।
२ सर्वं जानामीति सर्वज्ञस्तस्य इनः स्वामी तत्संबोधनं हे सर्वज्ञेन पण्डितश्रेष्ठ ।-

शरावेण वारि कद्धारशीतलम् । केनेमौ दुर्विदग्धेन हृदये संनिरोपितौ ॥ ३ ॥ वटवृक्षो महानेव
मार्गमावृष्य तिष्ठति । तावच्चया न गन्तव्यं यावन्नान्यत्र गच्छति ॥ ४ ॥

कर्तृक्रियापदयोगोपनम् ।

घनघनाघनकान्तिघनोऽघनुऽघनुजपुञ्जमिनाभिजगुर्विगः । सकमलोऽपिनर्द्धसमां क्रियामिह विलोक-
यितुं च सकर्तृकाम् ॥ १ ॥

कर्तृकर्मक्रियापदगोपनम् ।

भवानिशङ्करोमेशं प्रति पूजापरायणः । कर्तृकर्मक्रियागुप्तं यो जानति स पण्डितः ॥ १ ॥ वीरम-
त्यद्भुतं लोके किमहं वच्यतः परम् । कर्तृकर्मक्रियागुप्तं मर्यादा ब्रह्मणो वयः ॥ २ ॥

संहितागोपनम् ।

न मया गोरसामिज्ञं चेतः कस्मात्प्रकुप्यसि । अस्थानरुदितैरेतैरलमालोहितेक्षणे ॥ १ ॥

समासगोपनम् ।

विषादी भैक्ष्यमश्नाति सदारोगं न मुञ्चति । स्तेनापि त्वया वीर शम्भुनारिः समः कृतः ॥ १ ॥
नित्यमाराधिता देवैः कंसस्य द्विषतस्तनुः । मण्डलाग्रे गदाशङ्खं चक्रं जयति विभ्रती ॥ २ ॥

लिङ्गगोपनम् ।

नितान्तस्वच्छहृदयं सखि प्रेयान्समागतः । त्वां चिराद्दर्शनप्रीत्या यः समालिङ्ग्य रंस्यते ॥ १ ॥
कलिकालमियं यावदगस्त्यस्य मुनेरपि । मानसं खण्डयत्यत्र शशिखण्डानुकारिणी ॥ २ ॥

सुवचनगोपनम् ।

प्रमोद जनयत्येष सदारा गृहमेधिनः । यदि धर्मश्च कामश्च भवेतां संगताविमौ ॥ १ ॥

तिङ्वचनगोपनम् ।

कस्मात्त्वं दुर्बलासीति सख्यस्तीं परिपृच्छति । त्वयि सनिहिते तामु दद्यात्कथय सौत्तरम् ॥ १ ॥

-३ हे 'दण' मृग कद्धारशीतलं वारि उदकं पिबतः ते हृदये केन दुर्विदग्धेन इमौ शरी-
बाणौ संनिरोपितौ इत्यन्वयः । ४ वयोरैक्यात् हे 'बटो' ब्राह्मण । ऋक्षः भल्लूकः । आवृष्य
रुद्धा । १ घनः सान्द्रः स चासौ घनः पर्जन्यश्च तस्य कान्तिस्तद्वत् घनः सुन्दरः घनव-
त्सुन्दर इत्यर्थः । तथा अधनुत् अधहन्ता इनः सूर्यः अन्नित्रश्चन्द्रः तावेव गावौ नेत्रयुगे यस्य सः ।
तथा चिना गरुडेन गच्छति 'विगः' कमलया लक्ष्म्या सह वर्तते इति । अतः विष्णुः रामाव-
तारे कृष्णावतारे च दनुजपुञ्जं दैत्यनिचयम् 'अपिनद्' चूर्णितवान् । अत्र श्लोके सकर्मकां कर्त्रां
सह वर्तमानां क्रियां क्रियापदं विलोकयितुम्, अर्थसमाम् अर्धवर्षं ददामीति श्लोककर्ता प्रतिज्ञां
करोति । १ हे 'कर' 'उमेश' प्रति अनिशं पूजापरायणो 'भव' । २ (?) न निषेधः मे भ्रम
आगोरसामिज्ञमिति पदच्छेदः । मे चेतः आगोरसामिज्ञम् । अपराधरसामिज्ञं नेत्यर्थः । १
विषादी खिन्नः पक्षे विषं कालकूटमस्तीति सः विषादी । तत्पुरुषसमासः । सदा सर्वदा रोगे
व्याधिं न मुञ्चति । पक्षे वारैः सह वर्तमानः सदाराः सखीकः अगं शैलं न मुञ्चति । तत्पुरुष-
समासः । २ नित्यं देवैः आराधिता, पक्षे नित्यं मा लक्ष्मीर्यस्यां सा नित्यमा देवैः राधिता ।
बहुव्रीहिसमासः । १ अर्थं नितान्तमतिशयेन स्वच्छं निर्मलं हृत् हृदयं यस्य सः नितान्तस्व-
च्छहृत् प्रेयान् समागतः पुलिङ्गनिर्देशः । २ इयम्, अगस्त्यस्य वृक्षस्य कलिका अलमत्यन्तं
मुनेर्मनः खण्डयति । स्त्रीलिङ्गनिर्देशः । १ सदाराः, इत्यत्र 'रा' इति प्रथमैकवचनं सुबन्तम् ।
गृहमेधिनः, इति षष्ठी । १ अतिशयेन पृच्छन्तीति-परिपृच्छति । इति यद्बहुगन्ते अन्ति परतो
रूपमस्ति । इदमेव रूपमेकवचनं ज्ञायते ननु बहुवचनेनेति तिङ्वचनगोपनम् ।

मात्रवैपरीत्यनिदर्शनम् ।

+ महाशयमतिस्वच्छं नीरं संतापशान्तये । खलवासादतिश्रान्ताः समाश्रयत हे जनाः ॥ १ ॥ तुषार-
धवलः स्फूर्जन्महामणिधरोऽनघ । नागराजो जयत्येकः पृथिवीवरणक्षमः ॥ २ ॥

बिन्दुवैपरीत्यनिदर्शनम् ।

सुश्यामा चन्दनवती कान्ता तिलकभूषिता । कसैषानङ्गभूः प्रीतिं मुञ्जस्य करोति न ॥ १ ॥
यथा सत्प्रसवः स्निग्धः सन्मार्गविहितस्थितिः । तथा सर्वाश्रयः सत्यमयं मे वकुलद्रुमः ॥ २ ॥

विसर्गवैपरीत्यनिदर्शनम् ।

महीरुहो विहङ्गानामेते ह्यैः कलापिनाम् । विसर्तैः स्वागतानीव नीरवाहाय कुर्वते ॥ १ ॥
अगस्त्यस्य मुनेः शापाङ्गहास्यन्दनमास्थितः । महासुः खात्परिग्रहो नहुषः सर्पतां गतः ॥ २ ॥

अक्षरवैपरीत्यनिदर्शनम् ।

महानपि सुधीरोऽपि बहुरत्नयुतोऽपि सन् । विरतः कुपरीवारो नदीनः केन सेव्यते ॥ १ ॥ सुशीलः
स्वर्णगौराङ्गः पूर्णचन्द्रनिमाननः । सुगतः कस्य न प्रीतिं तनोति हृदि संस्थितः ॥ २ ॥

स्थानवैपरीत्यनिदर्शनम् ।

सनेतु ते यस्य फणी गुरुमान्पाणौ मुरारिर्दयिता च शय्या । नामौ स्फुरन्मद्रमशुभदेहः पद्मा
गतिश्चक्रमसौ विधाता ॥ १ ॥ हरः क्षयी तापकरः सुदेशः शान्तो हरिर्गोत्रारिपुर्विवस्वान् । चन्द्रो
द्विजिह्वाश्रित इत्युपेक्ष्य लक्ष्म्या वृतः पातु विधिर्जगन्ति ॥ २ ॥

+ १ एकस्मिन्नर्थे 'नीरं' जलम् । द्वितीयेऽर्थे नीरशब्दस्य ईकारस्थाने अकारः क्रियते । तदा
'नरं' पुरुषम्, इत्यवशिष्यते । २ एकस्मिन्नर्थे 'नागराजः' शेषः । द्वितीयेऽर्थे नागराज इत्यस्य
आकारस्थाने अकारः क्रियते तदा नगराजः हिमाचलः इति स्यात् । १ एकस्मिन्नर्थे 'अन-
ङ्गभूः' कामस्य स्थानम्, ईदृशी स्त्री । द्वितीयेऽर्थे अनुस्वारो लुप्यते तदा 'नगभूः' पर्वतस्य भूमिः
इत्यवशिष्यते । २ एकस्मिन्नर्थे 'अयं मे' मम 'वकुलद्रुमः' वनयोरैक्यात् । द्वितीयेऽर्थे, अनुस्वार-
स्यागेन 'अयमेव कुलद्रुमः' इति स्थितम् । अयं पुमान् कुले द्रुम इव । द्रुमो वृक्षः । १ एक-
स्मिन्नर्थे ह्यैः मनोहरैः विरुतैः शब्दैः द्वितीयेऽर्थे विसर्गलोपे कृते 'ह्यैकलापिनाम्' इति
जातम् । ह्यं सुन्दरम्, एकम्, अद्वितीयं लपन्ति वदन्ति ते ह्यैकलापिनस्तेषां विहङ्गानाम् ।
२ एकस्मिन्नर्थे 'महासुः' महान्तोऽसवः प्राणा यस्य सः । 'खात्' आकाशात् । द्वितीयेऽर्थे विसर्ग-
लोपे 'महासुखात्' महच्च तत्सुखं चेति तस्मात् राज्यात् । १ एकस्मिन्नर्थे नदीनाम्, इनः
स्वामी । नदीनः समुद्रः । द्वितीयेऽर्थे नदीनः, इत्यस्मात् नकारं सस्वरं लुप्यते तदा 'दीनः'
इति तिष्ठति । दीनशब्देन कृपणधनी पुमान् बुध्यते । २ एकस्मिन्नर्थे 'सुगतो' बुद्धः जिनः ।
द्वितीयेऽर्थे सुगत इत्यस्मात् गकारः सस्वरो लुप्यते तदा 'सुत' इति स्यात् । सुतः पुत्रः ।
१-२ एतादृशानां श्लोकानां मध्ये अर्थयोजनिकायां कृतायां सप्तयां योजनिका स्थानान्तरे
धृतास्ति । यो यस्य शब्दस्य अन्वयत्वेन लगति स शब्दस्वरपार्ष्वे धृतो नास्तीति बोध्यम् ।

१ यत्र प्रश्ने मात्राबिन्दुविसर्गाणां च्युतकेषु कृतेषु सप्तु द्वितीयोऽर्थः प्रकटो जायते तन्मा-
त्राच्युतकादिकम् । च्युतकशब्देन कुत्रचित्स्थाने नाशः, कुत्रचिद्विनिमयः । २ कर्तृकर्मक्रिया-
पदानां स्थानान्तरे धृतत्वात्, अन्वयो दुर्लभो यस्य वृत्तस्य तस्मान्नवैपरीत्यम् ।

व्यञ्जनवैपरीत्यनिर्दर्शनम् ।

* भिक्षवो रुचिरा सर्वे रमाः सर्वजनप्रियाः । क्षमायामभिसंपन्ना दृश्यन्ते मगधे परम् ॥ १ ॥ सुस्य-
शीलदयोपेतो दाता सुचिरमत्सरः । जिनः सर्वात्मना सेव्यः पदमुच्चैरभीप्सता ॥ २ ॥

द्युतदत्ताक्षरनिर्दर्शनम् ।

सदागतिहयोच्छ्रायस्तमसो वक्ष्यतां गतः । अस्तमेव्यति दीपोऽयं विधुरेकः शिवे स्थितः ॥ १ ॥
पूर्णचन्द्रमुखी रम्या कामिनी निर्मलाम्बरा । तनोति कस्य न स्वान्तमेकान्तमदनातुरम् ॥ २ ॥ क्वजन्ति
कोकिलाः साले यौवने फलमम्बुजम् । किं करोतु कुरङ्गाक्षी वदनेन निपीडिता ॥ ३ ॥

अन्तरालापाः ।

+ कस्तूरी जायते कस्मात्को हन्ति करिणां कुलम् । किं कुर्यात्कातरो युद्धे मृगर्तिसहः पलायनम्
॥ १ ॥ कः खे चरति का रम्या का जप्या किं विभूषणम् । को वन्द्यः कीदृशी लङ्का वीरमर्कट-
कम्पिता ॥ २ ॥ सीमन्तिनीषु का शान्ता राजा कोऽभूदुणोत्तमः । विद्वद्भिः का सदा घन्या अत्रै-
वोक्तं न बुध्यते ॥ ३ ॥ युधिष्ठिरः कस्य पुत्रो गङ्गा वहति कीदृशी । हंसस्य शोभा का वास्ति धर्मस्य
त्वरिता गतिः ॥ ४ ॥ भोजनान्ते च किं पेयं जयन्तः कस्य वै सुतः । कथं विष्णुपदं प्रोक्तं तत्र
शक्तस्य दुर्लभम् ॥ ५ ॥ पृथ्वीसन्बोधन कीदृक्कविना परिकीर्तितम् । केनेदं मोहितं विश्वं प्रायः
केनाप्यते यशः ॥ ६ ॥ मन्त्र इपातिस्वच्छं कस्याभ्यन्तःप्रगाधमतिशिशिरम् । काव्यामृतसममग्नत्व-
मिव सदा कः कथय सरसः ॥ ७ ॥ वीरे सरुवि रिपूणां नियतं का हृदयशायिनी भवति । नमसि
प्रस्थितजलदे का राजति हन्तं वद ताप ॥ ८ ॥ अमरहितः कीदृक्षो मधतितरा विकसितः पद्मः ।
ज्योतिषिकः कीदृक्षः प्रायो भुवि पूज्यते लोकैः ॥ ९ ॥ प्रभवः को गङ्गाया नगपतिरतिसुमगशृङ्गधरः ।
के सेव्यन्ते सेवकसाधैरत्यर्थमर्थरतैः ॥ १० ॥ अयमुदितो हिमरश्मिर्वनितावदनस्य कीदृशः सद्गुरुः ।

* १ एकस्मिन्नर्थे भिक्षवः श्वेताम्बराः द्वितीयेऽर्थे भिक्षव इति पदार्थे भकारलोपः क्रियते
तदा । 'इक्षवः' गुडबुक्षाः । २ एकस्मिन्नर्थे 'जिनो' चीतरागः । द्वितीयेयं जिन इत्यस्माज्ज-
कारो लुप्यते तदा 'इन' इति स्थितम् । इनः स्वामी राजा वा । ३ एकस्मिन्नर्थे 'दीपः'
इति द्वितीयेऽर्थे दीप इत्यत्र पकारं लुपवा तत्स्थाने नकारो दीयते तदा 'दीद' इति । अयं
दीनो विभुश्चन्द्रः एक एव शिवे स्थितः । ४ एकस्मिन्नर्थे 'कामिनी' स्त्री । द्वितीयेऽर्थे 'यामिनी'
रात्रिः । ५ अत्र 'रसाले' इति वक्तव्ये 'साले' इति रश्च्युतः । 'वने' इत्यत्र 'यौवने' इति
यौदत्तः । 'वदनेन' इत्यत्र 'मदनेन' इति मश्च्युतो वो दत्तः ।

+ १ कस्तूरी कस्मात् जायते-मृगात् । करिणां कुलं को हन्ति-सिंहः । कातरो युद्धे किं
कुर्यात्-पलायनम् । इति योजना । २ खे कः चरति-विः पक्षी, रम्या-रमा, जप्या कङ्क,
विभूषणम्-कटकम्, वन्द्य-पिता, लङ्का-वीरमर्कटैर्दुष्टमदादिभिः कम्पिता नाशितेत्यर्थः ।
३ चरणाद्यन्ताक्षरयोर्मेलनेनोत्तरम् । यथा सीता रामः विद्या । ४-५ चतुर्थपादस्य पदत्रयेण
प्रञ्जनयस्योत्तरम् । ६ 'कविना' हे को हे पृथिव इना कामेन । कविना काव्यकर्त्ता । ७ 'सरसः'
तडागस्य रसेन शृङ्गारादिना सह वर्तमानः । ८ 'तारा' भारा चमेप्रभेदिनी शर्वणा मनसि
दुःखरूपा, तारा-नक्षत्रम् । ९ 'अमरहितः'-अमराणां शृङ्गाणां हितो हितकृत् भ्रमेण मिथ्या-
मत्या रहितः शुद्धज्ञानवान् । १० 'प्रभवः' उत्पत्तिस्थानम्, मद्गन्तः ईश्वरा । -

१ 'स्फोटयित्वाक्षरं किञ्चिद्वनरन्यस्य दानतः । यत्रापरो भवेदर्थश्च्युतदत्ताक्षरं हितम् ॥' इति ।

नीलादिकोपलम्भः स्फुरति प्रत्यक्षतः कस्य ॥ ११ ॥ गैरिकमनःशिलादिः प्रायेणोत्पद्यते कुतो नगतः ।
यः खलु न चलति पुरुषः स्थानादुक्तः स कीदृक्षः ॥ १२ ॥ कस्य मैरौ दुरधिगमः कमले कः कथय
विरचितावासः । कैस्तुष्यति चासुण्डा रिववस्ते वद कुतो अष्टाः ॥ १३ ॥ क संजवान कृष्णः का
शीतलवाहिनी गङ्गा । के दारपोषणरताः क बलवन्तं न बाधते शीतम् ॥ १४ ॥ कः कौ के कं कौ
कान् हसति च हसतो हसन्ति हरिणास्याः । अधरः पल्लवमङ्घ्री हंसौ कुन्दस्य कोरकान्दन्ताः ॥ १५ ॥
का शम्भुकान्ता किमु चन्द्रकान्तं कान्तामुखं किं कुस्ते भुजङ्गः । कः श्रीपतिः का विषमा समस्य
गौरीमुख चुम्बति वासुदेवः ॥ १६ ॥ का लोकमाता किमु देहमुख्यं रतेः किमादौ कुस्ते मनुष्यः ।
को दैत्यहन्ता वद वै क्रमेण गौरीमुखं चुम्बति वासुदेवः ॥ १७ ॥ का शैलपुत्री किमु नेत्ररम्य
छुकार्मकः किं कुस्ते फलानि । मोक्षस्य दाता स्मरणेन को वा गौरीमुख चुम्बति वासुदेवः ॥ १८ ॥
के भूषयन्ति स्तनमण्डलानि कीदृश्या चन्द्रमसः कुतः श्रीः । किमाह सीता दशकण्ठीता हारामहादे-
वरत्नातमातः ॥ १९ ॥ रवेः कवेः किं समरस्य सार कृपेर्मयं किं किमुशन्ति भङ्गाः । खलाङ्गयं
विष्णुपदं च केर्षा भागीरथीतीरसमाश्रितानाम् ॥ २० ॥ व्रजन्ति पद्मानि कदा विकासं प्रिया
गते मर्तरे किं करोति । रात्रौ च नित्यं विरहाकुला का सूर्योदये रोदिति चक्रवाकी ॥ २१ ॥
सन्तश्च लुब्धाश्च महर्षिसङ्घा विप्राः कृषिष्ठाः खलु माननीयाः । किं किं समिच्छन्ति तथैव सर्वे नेच्छन्ति
किं माधवदाययानम् ॥ २२ ॥ का पाण्डुपत्नी गृहभूषण किं को रामशत्रुः किमगस्त्यजन्म । कः
सूर्यपुत्रो विपरीतपृच्छा कुन्तीसुतोरावणकुम्भकर्णीः ॥ २३ ॥ करोति शोभामलके स्त्रियाः को
दृष्ट्या न कान्ता विधिना च कोक्ता । अङ्गे तु कस्मिन्दहनः पुरारेः सिन्दूरबिन्दुर्विषवाललाटे ॥ २४ ॥
किं भूषण सुन्दरसुन्दरीणां किं दूषणं पान्थजनस्य नित्यम् । कस्मिन्निधात्रा लिखितं जनानां सिन्दूर-
बिन्दुर्विषवाललाटे ॥ २५ ॥ कीदृक्षा-गिरिशतजुर्जये च धातुर्विष्णौ का विबुधजरातमस्तुतीया ।
मन्यार्णे सति कथमात्मकोऽस्ति देशः सोमाज्य सकलकला जसातसाह ॥ २६ ॥ विषाहे पुरन्त्रीजनैर्लि-
प्यते का न के मानमायान्ति गर्वोन्नता का । धने धारिणौ रामतः कम्पते का हरिद्रा दरिद्राः सारेद्राव-
णश्रीः ॥ २७ ॥ कस्मिन्वसन्ति वद मीनगणा विकल्पं किं बापद वदति किं कुस्ते विषस्थान् ।

—११ 'सदृशं' समान इव दृश्यतेऽसौ तुल्य इत्यर्थः । दृशा नेत्रेण सह वर्तमानः सदृक्
तस्य सन्नेत्रस्य मनुष्यस्य । १२ 'नगतः' नगात्पर्वतात् नगतः स न जगामेत्यर्थः । १३ 'कस्य'
कं जलं तस्य 'क' अङ्गा 'कैः' 'मस्तकैः' 'कुतः' पृच्छ्याः सकाशात् । पृच्छ्यधिकारात्पतिता
इत्यर्थः । १४ कृष्णः कं संजवान-कंसम् । शीतलवाहिनी गङ्गा का-काशीतलवाहिनी । दारपो-
षणरताः के-केदारपोषणरताः । शीतं बलवन्तं कं न बाधते-कम्बलवन्तम् । १५ हरिणास्याः
कः कं हसति-अधरः पल्लवम् । कौ कौ हसतः-अङ्घ्री हंसौ । के कान् हसन्ति-दन्ताः । कुन्दस्य
कोरकान् । १६-१७-१८, गौरी मुखम् चुम्बति-वासुदेवः । गौरीमुखं चुम्बति वासुदेवः ।
भुजङ्गो जारः । १९ द्वाराः महादेवरताः । तमातः रात्रिः हा राम, हा देवर, हा तात, हा मातः ।
२० भा कान्तिः । गीः वाणीः । रथी योद्धा । ईतिः अनावृष्ट्यादिः । भृङ्गा रवं उशन्ति वाञ्छन्ति ।
आश्रितानाम् । भागीरथीतीरसमाश्रितानाम् । २१ सूर्योदये रोदिति चक्रवाकी । २२ मानम् । धनम् ।
वनम् । दानम् । धनम् । यानम् । माधवदाययानं माधवे वैशाखे दावः । उम्मा तस्मिन् धानं गमनं
नेच्छन्ति २३, २४, २५ चतुर्थपादस्यपदैः प्रश्नस्योत्तरम् । २६, २७ चतुर्थपादस्यचतुर्भिः पदैः
क्रमेण चत्वारि, उत्तराणि ।—

विद्युलतावलयवान्पथिकाङ्गनानामुदेजको भवति कः खलु वारिवाहः ॥ २८ ॥ शब्दः प्रभूत इति प्रचुराभिधायी कीदृगमवेददत्त शब्दविदो विचिन्त्य । कीदृगबृहस्पतिमते विहिताभियोगः प्रायः पुमान्भवति नास्तिकवर्गमध्यः ॥ २९ ॥ कः प्रार्थयते मदनविह्वलया युवत्या माति क्व पुण्ड्रकमुपैति कथं बतायुः । कानादरो भवति केन च रज्यतेऽब्जं बाह्यास्ति किं फलमुदाहर नालिकेरम् ॥ ३० ॥ क वसति लघु जन्तुः किं निदानं हि वान्तेर्दृष्टिं वद पशुं कं लम्बकण्ठं वदन्ति । प्रसवसमयदुःखं वन्ति का कामिनीनां तिलतृणपुटकोणे मक्षिकोष्टं प्रसूता ॥ ३१ ॥ को निर्दग्धस्त्रिपुररिपुणा कश्च कर्णस्य हन्ता नद्याः कूलं विधटयति कः कः परस्त्रीरतश्च । कः संनद्धो भवति समरे भूषणं किं कुचानां किं दुःसङ्गाद्भवति महतां मानपूजापहारः ॥ ३२ ॥ कः कान्तारमगात्पितुर्वचनतः संस्थिष्य कण्ठस्थलीं कामी किं कुरुते च गृध्रहठतश्छिन्नं प्रकूढं च किम् । का रक्षःकुलकालरात्रिरभवच्चन्द्रातप द्वेष्टि को रामश्चुम्बति रावणस्य वदनं सीतावियोगातुरः ॥ ३३ ॥ कीदृग्मतमतङ्गजः कममिनत्पादेन नन्दात्मजः शब्दं कुत्र हि जायते युवतयः कस्मिन्मतिव्याकुलाः । विक्रेतुं दधि गोकुलात्प्रचलिता कृष्णेन मार्गं धृता गोपी काचन तं किमाह करुणं दानी अनोखे भये ॥ ३४ ॥ किं कुर्वन्त्युपसि द्विजाः प्रतिदिनं के माननीयाः प्रभोः का वा साहसिकी निशासु सततं यौः कीदृशी वर्तते । कुत्रास्ते मधु नालिकेरजफले कैः स्यात्पिपासाशमः सन्ध्यावन्दनमाचरन्ति विबुधा नारीभगान्तर्जलैः ॥ ३५ ॥ लङ्गभूपनिशाचरो रघुपतिं युद्धे कथं दृष्टवान्दीनं पाति पितेव यः पशुपतिः कस्तस्य बाहः प्रियः । केनापूर्वफलं नरैः सुकृतिभिः कस्मिन्स्थले भुज्यते जाया ये भुवि तान्प्रशास्ति कतमो हेषामिहैवोत्तरम् ॥ ३६ ॥ कुत्रोदैत्युदयाचलस्य तैरणी रम्या गतिः कस्य खे कान्त्या भान्ति च किं करोति गणको यष्टिं विधृत्यैति कः । कस्मिन्नाप्रति जन्तवो न च कदा सूते च का कः प्रियः शृङ्गाग्रे तुरगस्य मानि गणयत्यन्वोऽहि घन्ध्यासुतः ॥ ३७ ॥ अन्यस्त्रीस्पृहयालवो जगति के पद्मधामगम्या च का को घातुर्दशने समस्तमनुजैः का प्रार्थ्यतेऽहर्निशम् । दृष्ट्वाकां यवनेश्वरो निजपुरे पद्माननां कामिनीं मित्रं ग्राह किमादरेण सहसा यारानदीदंशमा ॥ ३८ ॥ कस्मिन्श्वेते मुरारिः क न खलु वसतिर्वयसी को निषेधः । स्त्रीणां रागस्तु कस्मिन्क तु खलु सितिर्मा शौरिसबोधनं किम् । संबुद्धिः काऽहिमांशोर्विधिहरवयसां

--२८ 'वारिवाहः' वारि जले । वा विकल्पार्थे । अहः दिनम् वारिवाहोमेधः । २९ नास्तिकवर्गमध्यः न विद्यते कवर्गो गकारो मध्ये यस्य सः । प्रभूतशब्दः प्रभूतः प्रचुरवाची । नास्तिकानाम्, अपुनर्जन्मवादिनां वर्गः समूहस्तस्य मध्येऽन्तर्वर्ती । ३० 'नालिकेरम्' ना पुरुषः । अलिके भाले । अरं शीघ्रम् । पुनः प्रतिलोमम् । रङ्गे क्षुब्धे । अलिना भ्रमरेण । बाह्येऽस्थि यस्य एवविधं नालिकेरम् । ३१ चतुर्थपादस्थपदचतुष्टयेन प्रश्नचतुष्टयस्योत्तरम् । ३२ मारः मदनः । नरः । पूरः । जारः । परः । हारः । मानपूजापहारः मानपूजयोरपहारो नाशः । ३३ चतुर्थपादस्थपदैरनुक्रमेण, उत्तराणि । ३४ दानी दानमस्यास्तीति । अनः शकटम् । खे आकाशे । भये सति । दानी अनोखे भये, इति यावन्नीभाषया प्रत्युत्तरम् । ३५ चतुर्थपादस्थपदैरनुक्रमेणोत्तराणि । ३६ छद्मा-कालम् । दानं-नदी । केन सुखेन-नाके स्वर्गे । जारा-राजा । ३७ चतुर्थपादस्थपदैरनुक्रमेणोत्तराणि । ३८ यारा जाराः । नदी । दंश । मा लक्ष्मीः । यारानदीदंशमा हे मित्र एतादृशी, दीपकलिकामया कदापि न दृष्टा इत्यर्थकं यावन्नीभाषया प्रत्युत्तरम् ।

चापि संबुद्धयः का ब्रूते लुब्धः कथं वा कुण्डलहननं केन तत्केशवेन ॥ ३९ ॥ गच्छन्ति काजि-
वह्नौ हृतनिजतनवः का भिनत्ति स्वकूलं किं स्याद्योज्यं विकल्पे क्रकचनिमनसैः किं वृत्तिहेन मित्रम् ।
कीदृग्दित्याः प्रसूतिः किमनलशमनं का नृपैः पालनीया को बन्धः कः प्रमार्ष्टि त्रिभुवनकलुषं स्वर्धु-
नीवारिपूरः ॥ ४० ॥ पुंसः संबोधनं किं विदधति करिणां के रञ्चोऽग्नेर्द्विषत्किं का श्रुत्या ते रिपूणां
नरवर नरक कोऽवधीत्रोचकं किम् । के वा वर्षासु न स्युर्विसमिध हरिणा किं नखप्रैर्विमित्र को वा
मार्गं विसर्पन्विघटयति तरुनर्मदावारिपूरः ॥ ४१ ॥ किं तृष्णाकारि कीदृमथचरणमहो रौतिं कः
काब्धिकाभिः कोऽपस्मारी भुजङ्गे किमु कलिशमनं त्वार्यसंबोधन किम् । का सुन्दर्यामपीन्दुः कथम-
चलभृतः का च संबुद्धिरग्नेर्वीजं किं कौवनीजारमणमतिहरा हेमसारङ्गलीला ॥ ४२ ॥ ताराविष्णुर-
णत्विट्खगद्वयरमास्कन्दसंबुद्धयः क क स्याद्घातुग्रयं लुग्विकरणपठितं कुत्र तच्चावबोधः । चत्वारस्त-
द्विताः स्युः क नु खलु विगतैकैकवर्णस्वरूपाः किं सूत्र पाणिनीय विकसति न सहस्रोक्तिभिर्मास्वरेषु
॥ ४३ ॥ गाण्डीवशास्त्रिभुवने कतमः श्रुता का सञ्ज्ञा स्वरस्य गच्छन्ध्वजकामिनीका । मुग्धा कुरङ्ग-
नयना सुरतस्पृहालु कान्त गिरा मधुरया किमु वक्ति नाजी ॥ ४४ ॥ यो यादवेन्दुमगिनी-
दयितः प्रसिद्धो गोपाङ्गनाऽम्बरविलुण्ठकमाह्वय त्वम् । को माति भूमिबलये विभवस्य भोक्ता
रोमाणि मित्र वद कोऽत्र लुनाति नायी ॥ ४५ ॥ आदाने विमृशन्ति घातुमिह कं
घातुर्गतौ खेन कः सम्बुद्धिं वद वेषसः शिति जनिस्थाने किमादिष्यते । दाने घातुमुशन्ति
कं सति शरत्काले नदी कीदृशी दृष्ट्वा नव्यवधू युवा वदति किं लाडी मजादार या
॥ ४६ ॥ स्यात्किं कच्छतटीषु का पितृहिता घातुः प्रदानेऽस्ति कस्त्वं गायन्ति रघोः सुत सुमतयः
कः सिन्धुकन्यापतिः । तातस्ते क यतोऽधुना वद बटो जानासि सत्यं वदेत्युक्तः पृच्छककर्मको
वदति किं वेतो गया राजमः ॥ ४७ ॥ घातुः को गतिगन्धयोः स्फुरति मोः कीदृग्विकल्पेऽन्ययं वायुः

--३९ के उदके । शवे प्रेते । न । मवे । शके । धवनविशेषे । केशव । इन । क । ईश । वे । न ।
केशवेना ॥ ४० स्वः स्वर्गे । धुनी नदी । वा । रिपूरः रिपोर्द्विरण्यकशिपोरः स्थलम् । स्वर्धुनी स्वः
स्वर्गं धूनयति कम्पयतीति तादृशी । वारि उदकम् । पूः पुरी । अः विष्णुः । स्वर्धुनीवारिपूरः
४१ नः मदाः । वारि । पूः नगरी । अः विष्णुः । नर्म क्रीडानर्म । दावाः दावानलकाः । रिपूरः हिर-
ण्यकशिपोरः स्थलम् । नर्मदावारिपूरः । ४२ हेम । सारम् । अराभिः सहितम् । गल्ली प्रयस्त-
कण्डः । इला पृथ्वी । लाली लालावान् । गरं विषम् । याम सान्त्वम् । हे । हेला लीला ।
मली मलवान्, कलङ्गीति यावत् । साग अगैर्बुद्धैः सहितः । रम् । हेमसारङ्गलीला हेमः
सुवर्णस्य सारङ्गो मृगः तस्य लीला । ४३ हे अ । हे अ । अवे । भाः । वे । भाव । इ । भावे । भा
दीप्तौ । 'वा गतिगन्धनयोः' 'इण् गतौ' । भावे । भवत्यापत्यं भाविः, भवस्यापत्यमित्याविः ।
वस्येति विः । अस्येति इः । सश्च रश्च अश्च स्राः । तेषामुक्तयः स्त्रोक्तयः ताभिः सह 'भास्वरे-
त्यस्मिन्पदे 'भावे' इत्युत्तरं स्फुरति । 'भास्वरे' इत्यत्र सकार-अकाररेफैर्विना 'भावे' इति पाणि-
निसूत्रमुद्धृत्यतीत्यर्थः । ४४ 'ना' 'अच्' 'ई' । 'नाजी' इति भाषायां निषेधवाचकश्च शब्दः ।
४५ 'ना' (हे) 'अ' 'अयी' (शुभावहविधिविशिष्ट इत्यर्थः) । इति भाषायां नापितस्य 'सञ्ज्ञा' ।
४६ 'ला' 'डी' (हे) 'म' 'जा' 'दा' अरया (वेगरहितेति भावः) । 'लाडी' मजादार 'या'
इति भाषायां 'कान्तेयमतिमुन्दरी' इत्यर्थमाह । ४७ 'वेतः' 'गया' (पितृपिण्डदानतीर्थम्) 'रा'
'जम्' 'अः' 'वे तो गया राजमः' इति भाषायां 'ते तु गता राजद्वारे' इति वाक्यार्थकः ।—

१ शोभाः । २ रमणीयम् । ३ गायति । ४ अवनीजा स्त्रीता तद्रमणो रामः ।

कीदृगर्ध समोह्य पुनः किं हौ परे स्यादटे । सम्बोध्यो विधिरमकाः कृतहठा घाटच्छटां वीक्षितुं
किं प्राहुः पितुरेभ्यं प्रति सखे बाबा चलो घाटमे ॥ ४८ ॥ कम्पी कोऽभिषिधौ किमव्ययमिह
कास्ते ब्रवत्वं पुनः स्याद्रूपं प्रथमाद्वितीयवचने किं वेः खमद्याह्य । को धातुर्गतिगन्धयोर्द्विविणिनां
किं याचते मिक्षुकाः प्रश्नानां द्रुतमुत्तराणि वद रे भय्या जलेबी खवा ॥ ४९ ॥

बहिरालापानां निर्देशः ।

पूजायां किं पदं प्रोक्तमस्तनं को विमर्शुरः । क आयुधतया ख्यातः प्रलम्बासुरत्रिद्विषः ॥ १ ॥
को दुरादयस्य मोहाय का प्रिया सुरविद्विषः । पदं प्रश्रवितर्के किं को दन्तच्छदभूषणम् ॥ २ ॥
पक्षिश्रेष्ठसखीबभ्रूसुरा वाच्याः कथं वद । ज्येष्ठे मासि गताः शोषं कीदृज्योऽस्पजला भुवं ॥ ३ ॥
विश्वम्भराप्रलम्बघ्नव्रीहिमानुषसंयुगाः । कथं वाच्या भवन्त्येता दिनान्ते विकसन्ति काः ॥ ४ ॥ आनन्द-
यति कोऽत्यर्थं सज्जनानेव भूतले । प्रबोधयति पद्यानि तमांसि च निहन्ति कः ॥ ५ ॥ अटवी
कीदृशी प्रायो दुर्गमा भवति प्रिये । प्रियस्य कीदृशी कान्ता तनोति सुरतोत्सवम् ॥ ६ ॥ कीदृकिं
स्यान्न मत्स्यानां हितं स्वेच्छाविहारिणाम् । गुणैः परेषामत्यर्थं मोदते कीदृशः पुमान् ॥ ७ ॥ अगस्त्येन
पयोराशेः कियत्किं पीतमुज्झितम् । त्वया वैरिकुलं धीर समरे कीदृशं कृतम् ॥ ८ ॥ के स्थिराः के
प्रियाः स्त्रीणां कोऽप्रियो नक्तमाह्वय । नृत्यभूः कीदृशी रम्या नदी कीदृघनागमे ॥ ९ ॥ का कृता
विष्णुना कीदृग्योषितां काः प्रशस्यते । असेव्यः कीदृशः स्वामी को निहन्ता निशोतमः ॥ १० ॥
लक्ष्मणेत्युत्तरं यत्र प्रश्नः स्यादत्र कीदृशः । ग्रीष्मे द्विरदवृन्दाय वनाली कीदृशी हिता ॥ ११ ॥

--४८ 'वा' 'वा', 'चलः' 'अघ' 'अटे' (हे) 'म' 'बाबा' इति हे पितामह 'चलो' इति 'चलत'
इत्यस्य 'घाट' इति घाटाख्ये स्थानविशेषे इत्यस्यार्थस्य च वाचकानि पदानि । ४९ 'भयी'
आ । जले । 'वी' (हे) 'ख' 'वा' 'भय्या' 'प्रातर्' इत्यस्य जलेबी इति खाद्यविशेषस्य 'खवा'
इति 'खादये' इत्यस्यार्थस्य वाचकानि पदानि ।

१ 'सुनासीरः' सुः पूजायाम् । ना पुरुषः । सीरः । हलम् । २ 'रामानुरागः' । राः धनम् ।
मा लक्ष्मीः । हु इति वितर्के । रागः आरक्तत्वम् । ३ 'विवरालीनकुलीराः' । विः पक्षी । वरं
श्रेष्ठम् । आली सखी । नकुली नकुली । इरा मदिरा । विवरेषु छिद्रेषु आलीनाः प्रविष्टा
कुलीराः जलचरजीवविशेषा यासु ताः । ४ 'कुवलयवनराजयः' । कुः पृथ्वी (वनयोः
रक्षयात्) बली बलभेदः । यवो धान्यभेदः । नरो मनुष्यः । आजि । सङ्ग्रामः । कुवलयानां कम-
लानां वनानां राजयः पङ्क्तयः । ५ 'मित्रोदयः' मित्राणां सखीनामुदयो वृद्धिः । मित्रस्य सूर्यस्य
उदय उद्गमनम् । ६ 'मदनवती' मदना मदनवृक्षा विद्यन्ते यस्यां सा अतिगहनत्वाद्दुर्गमा ।
मदनः कामो विद्यते यस्याः सा । सयौवना इत्यर्थः । ७ 'विमत्सरः' वयः पक्षिणो विद्यन्ते
यस्मिंस्तत्र विमत ईदृश सरस्तङ्गागम् । विगतो मत्सरोऽङ्कारो यस्य सः । ८ 'सक-
लङ्गम्' सकल समस्त के प्रानीय भूमे च । कलङ्गेन लाङ्गुलेन सह वर्तमानं कृतम् । ९ 'अगा-
धवारिपूरजनितावृक्षा' अगाः पर्वताः । धवाः भर्तारः । रिपुः शत्रुः । हे रजनि । तत्तरङ्गा ततो
विस्तीर्णो रङ्गो नतनमण्डपो यस्यां सा । अगाधेन अतलस्पर्शेन वारिपूरेण जनसमूहेन
जनिता उत्पादितास्तिरङ्गा लहरी यस्यां सा । १० 'कुमुदवनवान्धवोदयः' कोः पृथिव्याः
सुव कुमुतः । पृथिव्याः मध्ये प्रीतिः कृतेत्यर्थः । अवेनं रक्षणं विद्यते यस्यासौ भवनवान् रक्षा-
करः धवी भर्ता । नास्ति दया यस्य सः भेदयः दयारहितः । कुमुदानां चन्द्रविक्रासिकमलानां
वनानां बान्धवो भ्राता चन्द्रस्तस्योदयः । ११ 'कासारसहिता' सासारस्य पक्षिणो हिता प्रिया
का इति प्रश्नः । सासारस्य पोषितं लक्ष्मणा कासारेण अखातंसरोवरेण सहिता सहवर्तमाना ।

प्रायः कार्ये न मुह्यति नराः सर्वत्र कीदृशाः । नाथा इति भवेच्छब्दो नौवाची वद कीदृशः ॥ १३ ॥
 कामुकाः स्युः कया नीचाः सर्वः कस्मिन्मोदते । अर्थिनः प्राप्य पुण्याह कारिष्यध्वे वसूनि किम्
 ॥ १३ ॥ को दुःखी सर्वकार्येषु किं अर्थस्य वाचकम् । यो यस्माद्विरतो नित्यं ततः किं स कारि-
 व्यति ॥ १४ ॥ वारणन्त्रो मषेलीदृक्प्रीतये भृङ्गसंहतेः । यद्यवश्यं तदास्मै किमकारिष्यमहं धनम्
 ॥ १५ ॥ काले देशे यथायुक्तं नरः कुर्वन्नुपैति काम् । भुक्तवन्तावलस्येतां किमनमकारिष्यताम्
 ॥ १६ ॥ हिमानीस्थगिरौ श्यातां कीदृशौ शशिभास्करो । कः पूज्यः कः प्रमाणेभ्यो न प्रमाकुर-
 समतः ॥ १७ ॥ के प्रयीणाः कुतो हीन जीर्णं वासोऽशुमाश्च कः । निराकारिण्यो बाह्यं योगाचारश्च
 कीदृशाः ॥ १८ ॥ न क्लृप्तो खलुः कस्मै सुप्तिवन्तं किमुच्यते । लादेशानां नवानां च तिष्ठं किं
 नाम कथ्यताम् ॥ १९ ॥ सततं क्लृप्तो कस्मै नीचोऽसुवि किमुत्तमम् । कर्तर्यपि क्वादीनां धारणां किं
 पदं भवेत् ॥ २० ॥ किमव्ययतया ह्ययातं कस्य लोपो विधीयते । ब्रूत शब्दविदो ज्ञात्वा समाहारः क उच्यते
 ॥ २१ ॥ कौ विख्यातावहेः शत्रू शोकं वदति किं पदम् । कोऽभीष्टोऽतिदरिद्रस्य सेव्यन्ते के न भिक्षुभिः
 ॥ २२ ॥ किं मुञ्चन्ति पयोबाहाः कीदृशी हरिबल्लभा । पूजायां किं पदं कोऽग्निः कः कृष्णेन हतो रिपुः
 ॥ २३ ॥ वदवल्लभ सर्वत्र साधुर्मवति कीदृशः । गोविन्देनानसि क्षिते नन्दवेदमनि क्लामवत् ॥ २४ ॥

—१२ 'सावधानाः' सह अवधानेन समाधिना वर्तत इति । अव्यग्रचिन्ता इत्यर्थः । सौ भधा ना
 स इति पदच्छेदः । अस्यार्थ औकारेण सह वर्तमानः सौ । नधा भधा तथा च औकारयोगे धकार-
 हीनो ना इति शब्दः । सकारस्य विसर्गः 'नौः' इति नौवाची भवेदिति योजना । १३ 'दास्या
 महे' । दास्या वेश्या । महे महोत्सवे । दास्यामहे' दानं दास्यामः । १४ 'प्राप्यस्यति' । प्रयासः
 आयासोऽस्यातीति प्रयासी । आत भृशम् । प्रयास्यति तत्स्थानं विमुच्य गमिष्यति ।
 १५ 'समदास्या' समदं मदसहितम् आस्यं मुखं यस्य सः समदास्याः । अमरा हि गजानां
 मदमात्राय हृष्यन्ति । समदास्याः त्वे दानं व्यतरिष्यः । १६ 'अहास्यताम्' । हास्यस्य भावो
 हास्यता । न हास्यता अहास्यता ताम् । युक्तक्रियां कुर्वतो न कश्चिद्वेदित्यर्थः । ओहाक्
 त्यागे । क्रियातिपत्तौ स्पर्, तदन्नं तावत्स्पर्शतामित्यर्थः । १७ 'अभावः' अग्नौ नास्ति आ
 दीप्तिर्योस्तौ कान्तिरहितौ । अः कृष्णः । अभावः प्रमाणशाले प्रसिद्धः सप्तमः पदार्थः । प्रभा-
 करास्तु अभावरूपं सप्तमं पदार्थं प्रमाणत्वेन न मन्यन्ते । १८ 'विज्ञानवादिनः' । विज्ञा
 विशेषेण जानन्ति ते चतुराः । नवात् नूतनात् । जीर्णं हि वस्त्रं नवात् हीनमूल्यं स्यादित्य-
 मिमायः । इनः सूर्यः । विज्ञानवादिनः विज्ञानस्य क्षणिकविज्ञानस्य वादो विद्यते येषु ते विज्ञान-
 वादिन इति पदं बौद्धशाले प्रसिद्धम् । १९ 'परस्मैपदम्' । आत्मव्यतिरिक्तः परः तस्मै परस्मै
 अन्यस्मै न स्वौति । पदं पदसंज्ञं सुप्तिवन्तं पदम् । परस्मैपदं नवानामपि तिष्ठं तिष्ठ तत् किं
 इत्यादीनां परस्मैपदसंज्ञा । २० 'आत्मनेपदम्' । आत्मने स्वस्मै । पदं प्रतिष्ठास्थानम् । आत्मनेपदं
 त आताम् इह इत्यादीनि नव वचनानि भवन्ति इति भावः । २१ 'स्वरितः' । स्वरः स्वरव्ययं स्वर्गं
 निपातः । इतः इत्संज्ञकस्य । स्वरितः हुस्वादयस्त्रयः स्वराः प्रत्येकमुदात्तानुदात्तस्वरितसंज्ञाः ।
 समाहारः स्वरितः इति तात्पर्यार्थः । २२ वीहाराः । विश्व विश्व-वी गण्डमग्नौ । हा इति खेदे ।
 राः द्रव्यम् । वीहाराः तीर्थभूमयः । २३ 'कंसासुरः' । क जलम् । सा एत-कृष्णेन सहवर्तमाना
 लक्ष्मीः । सुः पूजायाम् । रः अग्निः । कंसासुरः एतन्नामा दैत्यः । २४ 'दीनरक्षी-कीरनदी' दीनान्दुः-
 स्थान् भिक्षाचारादीन् रक्षत इत्येवंशीलो दीनरक्षी दीनपालकः । कीरं दुग्धं तस्य नदी कीरनदी ।—

‘यन्नादन्विष्य का ग्राह्या लेखकैर्मसिमल्लिका । घनान्वकारे निःशङ्कं मोदते केन बन्धकी ॥ २५ ॥
 किमनन्ततया स्थातं पादेन व्यङ्गमाह्वय । जनानां लोचनानन्दं के तन्वन्ति घनात्यये ॥ २६ ॥
 प्रायेण नीचलोक्तस्य कः करोतीह गर्वताम् । आदौ वर्णद्वयं दत्त्वा ब्रूहि के वनवासिनः
 ॥ २७ ॥ सानुजः काननं गत्वा नैकषेयाञ्जघान कः । मध्ये वर्णत्रयं दत्त्वा रावणः कीदृशो
 वद ॥ २८ ॥ धत्ते विद्योगिनीगण्डस्थलपाण्डुफलानि का । वद वर्णौ विधायान्ते सीता
 दृष्टा भवेत्कया ॥ २९ ॥ विष्णोः का बल्लभा देवी लोकत्रितयपावनी । वर्णावधन्तयोर्दत्त्वा
 कः शब्दस्तुल्यवाचकः ॥ ३० ॥ पुरुषः कीदृशो वेत्ति प्रायेण सकलाः कलाः । मध्यवर्णद्वयं
 त्यक्त्वा ब्रूहि कः स्यात्सुरालयः ॥ ३१ ॥ यजमानेन कः स्वर्गहेतुः सम्यग्विधीयते । विद्याया-
 धन्तयोर्वर्णौ गोत्वं कुत्र स्थितं वद ॥ ३२ ॥ नीचेषु यावनी वाणा का कः स्याच्छुभदो
 जने । शम्भोरावरणं किं कं भजन्ते व्याघयो जनम् ॥ ३३ ॥ कस्मिन्स्वपिति कंसारिः का वृत्तिरधमा
 नृणाम् । किं ब्रूते पितरं बालः किं दृष्ट्वा रमते मनः ॥ ३४ ॥ किमिच्छति नरः कास्यां भूपानां
 को रणे हितः । को बन्धुः सर्वदेवानां दीयतामेकमुत्तरम् ॥ ३५ ॥ भागीरथी कथंभूता कामिनी
 प्राह किं प्रियम् । एकमेवोत्तरं देहि शास्त्रलौकिकभाषया ॥ ३६ ॥ बुधः कीदृश्वचो ब्रूते को रोगी
 कश्च नास्ति कः । कीदृक्चन्द्रं नमस्यन्ति किं सूत्रं पाणिनेर्वद ॥ ३७ ॥ राज्ञः संबोधनं किं स्यात्
 सुग्रीवस्य तु का प्रिया । अधनास्तु किमिच्छन्ति रुणैः किं क्रियते वद ॥ ३८ ॥ किमस्ति यमुना-
 नद्या जारान्कि वक्ति जारिणी । आन्ध्रगीर्वाणभाषयामेकमेवोत्तरं वद ॥ ३९ ॥ का कान्ता
 कालियारातेः पुनरर्थे किमव्ययम् । किं बन्धुं सर्वदेवानां फलेषु किमु सुन्दरम् ॥ ४० ॥ केदारे कीदृशो
 मार्गः कुत्र शेते जनार्दनः । छीचिचं कुत्र रमते स्वामी किं वक्ति चेटिकाम् ॥ ४१ ॥ कः कुर्याद्बु-
 वनं सर्वं कः समुन्मूलयेद्बुभुक्षु । किं प्रतीके भवेन्मुख्य कः परत्रैति पुण्यताम् ॥ ४२ ॥ घनसमये
 शिल्पिषु स्यान्मृत्युं कीदृशु किं घनात्पतति । प्रावृषि कस्य न गमनं मानसगमनाय कीदृशाः हंसाः ॥ ४३ ॥

—२५ ‘नालिकेरजा-जारकेलिना’ । नालिकेरजाया नालिकेरजा । जारेण उपपतिना सह
 केलिः क्रीडा तेन जारकेलिना । २६ ‘खञ्जनाः’ । खम् आकाशम् आकाशस्य सर्वत्र वर्तमा-
 नत्वाद्गन्तो नास्ति । हे खञ्ज ! खञ्जनाः पक्षिविशेषाः । २७ ‘शबराः’ । राः द्रव्यम् । शबराः
 भिल्लाः । २८ ‘राक्षसोत्तमः’ । रामः दशरथिः । राक्षसोत्तमः राक्षसानां मध्ये उत्तमः श्रेष्ठः ।
 २९ ‘लवलीलया’ । लवली लताविशेषः । लवलीलया लवो नाम पुत्रस्तस्य लीला क्रीडा तथा ।
 ३० ‘समानः’ । मा लक्ष्मीः । समानः तुल्यः । ३१ ‘नागरिकः’ । नागरिकः नगरनिवासी चतुरो
 वा । नाकः स्वर्गः । ३२ ‘यागविधिः’ । यागः यजनं तस्य विधिः । गवि गोत्वं वर्तते ।
 ३३ ‘अवेलाभोजिनम्’ । अवे । लाभः । भोजिनम् । अवेलाभोजिनम् । ३४ ‘शेषेसेषावापरक-
 पम्’ । शेषे । सेषा । वा । परकपम् । ३५ ‘मृत्युंजयः’ । मृत्युम् । जयः । मृत्युंजयः । ३६ ‘मला-
 पहा’ । मलापहा । ‘मला पहा’ महाराष्ट्रभाषायां ‘मां पश्य’ इत्यर्थकमिदम् । ३७ ‘अर्थवदधातुर
 प्रत्ययः प्रातिपदिकम्’ । अर्थवत् । अधातुः । अप्रत्ययः । प्रातिपदिकम् । ३८ ‘देवताराधनम्’ ।
 देव । तारा । धनम् । देवताराधनम् । ३९ (?) ४० ‘मातुलिङ्गम्’ । मा । तु । लिङ्गम् ।
 मातुलिङ्गम् । ४१, ४२ (?) ४३ ‘समुत्सुकमनसः’ समुत्सु मुदा हर्षेण सहवर्तमानाः समुद-
 तेषु कं पानीयम् । मनसः शकटस्य । समुत्सुकम्, उत्कण्ठायुक्तं मनो येषां ते समुत्सुकमनसः ।—

‘चादय’ इति यत्र स्यादुत्तरमथ तत्र कीदृशः प्रश्नः । कथय त्वरितं के स्युर्नौकाया वाहनो-
पायाः ॥ ४४ ॥ वदतानुत्तमवचनं ध्वनिरुच्चैरुच्यते स कीदृशः । तव सुद्धरो गुणनिबहौ रिपुनिबहं
किं नु कर्तारः ॥ ४५ ॥ को माद्यति मकरन्दैस्तनयं कमसूत जनकराजसुता । कथय कृषीवल सस्यं
पकं किमचीकरस्वमपि ॥ ४६ ॥ पृच्छति पुरुषः कैऽस्या समभूवन्वज्रकृतपक्षतयः । बहुमयदेश
जिगमिषुरेकाकी वार्यते स कथम् ॥ ४७ ॥ को नयति जगदशेषं क्षयमथ विमराबभूव कं विष्णुः । नीचः
कुत्र सगर्वः पाणिनिसूत्र च कीदृशम् ॥ ४८ ॥ किं स्याद्विशेष्यनिष्ठ का सख्या वदत पूरणी भवति ।
नीचः केन सगर्वः सूत्रं चन्द्रस्य कीदृशम् ॥ ४९ ॥ सुकपरिविन्दः शब्दः सुब्रह्मण्यस्य वाचकः केन ।
स्तनमरनमिता नारी केनोपायेन रक्षयेत्कान्तम् ॥ ५० ॥ कीदृग्गृह दाम्यगृह गतस्य कात्याणमन्मस्तरणे
जनानाम् । भूषा कथं कण्ठ न ते नु पृष्ठे मुक्ताकलापैरिति चोत्तर किम् ॥ ५१ ॥ कीदृग्वनं स्यान्न
‘मयाय’ पृष्ठे यदुत्तर तस्य च कीदृशस्य । बाष्पं भवेदीक्षणजातमन्त्रु कं चाधिषेते गवि कोऽर्चनीयः
॥ ५२ ॥ दधौ हरिः कं शुचि कीदृगग्रं पृच्छत्यकः किं कुरुते सशोकः । श्लोकं विधायापि किमि-
त्युदारः कविर्न तोष समुपैति भूयः ॥ ५३ ॥ लक्ष्मीधरः पृच्छति कीदृशः स्यान्मृगः सपत्नैरपि दुर्नि-
वारः । अकारि किं ब्रूहि नरेण सम्पत्पितृत्वमारोपयितुं स्वकीयम् ॥ ५४ ॥ कीदृश वद मस्त्यलं मतं
द्वारि कुत्र सति भूषण मवेत् । ब्रूहि कान्त सुमटः सकासुकः कीदृशो भवति कुत्र विद्विषाम् ॥ ५५ ॥
का प्रियेण रहिता वराङ्गना धाप्ति केन तनयेन नन्दिता । कीदृशेन पुरुषेण पक्षिणां बन्धनं सममि-

—४४ ‘केनिपाताः ।’ अत्र के निपाता इति प्रश्नः प्रथमवारमेव । द्वितीयवारं वृत्तरम् ।
निपाताः के भवन्तीति प्रश्नः । चादयो निपातसंज्ञाः के पानीये निपतन्ति ते केनिपाताः अरि-
त्राणि । ४५ ‘अवमन्तारः ।’ अवमं नीचार्यवाचकम् । तारः अत्युच्चैर्ध्वनिः । अवमन्तारः अस्म-
न्मित्राणि रिपूणामपमानं करिष्यन्ति, इत्यर्थः । ४६ ‘अलीलवम् ।’ अली भ्रमरः । लवं लङ्नामानं
पुत्रम् । अहम्, अलीलवं छेदनमकरवम् । ४७ ‘मानवनगाः’ हे मानव, नगाः पर्वताः,
इन्द्रेण हि पर्वतानां पक्षच्छेदः कृत इति पौराणिकी कथा, मानवन गाः हे अनवन
न विद्यते अवनं रक्षणं यस्य सः अनवनः तत्संबोधनं हे अरक्षित त्वं मा गाः गमनं मा
कुर्याः । ४८ ‘यमोगन्धने’ । यमः कृतान्तः, अगं गोवर्धनम् । धने । यमो गन्धने पाणिनीयव्या-
करणमध्ये इदं सूत्रमस्ति । ४९ ‘विशेषणमेकार्थेन’ । विशेषणम् । एकाशून्यानां सख्यापूरकम्
एकमेव भवति । एकादि अङ्को लिख्यते तदा बिन्दूनां साफल्यं स्यादन्यथा शून्यमेव ।
अर्थेन द्रव्येण । विशेषणमेकार्थेन इदं चन्द्रव्याकरणसूत्रमस्ति । ५० ‘उपरिविहरणेन’ । आद्ये
सुकपरिविन्दशब्दे उ प रि वि इत्येतेषां वर्णानां हरणेन निष्कासनेन स्कन्दः इति शब्दः
सुब्रह्मण्यस्य षडाननस्य वाचको भवति, द्वितीये उपरि विहरणेन इत्यस्य विपरीतरस्ते
नेत्यर्थः । ५१ ‘हाराविनावः’ हारावि । हा इति खेदे । हा इति रावः शब्दो विद्यते यस्मिंस्तत् ।
नावः नौकाः । हे हाराः वो पुष्मान्विना । ५२ ‘अहिस्त्रमहिमः’ अहिस्त्रम् न सन्ति हिस्त्रा
घातुका जीवविशेषा यस्मिंस्तत् । अहिमः न विद्यते हिम् अहिम् तस्य अहिमः सवः
कोऽर्थः, यदा अहिस्त्रशब्दात् हिम् दूरीक्रियते तदा अस्रम् इति तिष्ठेत् । अस्रं नेत्रजलम्,
अश्रुपातः । ‘अहि शेषनागम्’ । अः कृष्णः पूज्यः सन् अधिशेते । ५३ ‘अगमकमकरोदिति’ ।
अगं गोवर्धनम् । अकं न विद्यते कं जलं यत्र तत् । हे अक न विद्यते कं सुखं यस्य सः हे
दुःखिन् । रोदिति रोदनं करोति, अगमकमकरोदिति एवं श्लोकम् अगम्यम् अकरोत् इति
विचारयन् तुष्टो न भवति । ५४ ‘समजनितनयः’ हे सम मा लक्ष्मीस्तया सह वर्तमान
हे लक्ष्मीधर । जनितनयः कृतो नयो न्यायो येन सः समजनि तनयः । तनयः पुत्रः
समजनि उत्पादितः । ५५ ‘अवारितोरणे’ । अवारि न विद्यते वारि जलं यस्मिंस्तत्,
तोरणे वहिर्द्वारे सति । अवारितोरणे रणे सग्रामे अवारितः न वारयितुं शक्यते सः ।

लभ्यते सदा ॥ ५६ ॥ कीदृशं हृदयहारि कूजितं कः सखा यशसि भूपतेर्मतः । कस्तवास्ति
विपिने मयाकुलः कीदृशश्च न मवेजिशाकरः ॥ ५७ ॥ कीदृशी निरयभूनेकधा सैव्यते परमपापक-
र्मभिः । प्रेतराक्षसपिशाचसैविता कीदृशी च पितृकाननस्थली ॥ ५८ ॥ ॥ केसरद्रुमतलेषु संस्थितः
कीदृशो भवति मत्तकुलरः । तत्त्वतः शिवमपेक्ष्य लक्ष्मणैरर्जुनः समिति कीदृशो भवेत् ॥ ५९ ॥
निर्जितसकलारातिः पृच्छति को नैको मृत्योर्भयमृच्छति । मेघात्पयकृतरुचिराशायाः किं-तिमिरक्षयकारि
निशायाः ॥ ६० ॥ विहगपतिः कं हतवानहित कीदृग्भवति पुरं जनमहितम् । किं कठिनं विदितं
वद धीमन्यादः पतिरपि कीदृग्भवत्युक्तम् ॥ ६१ ॥ अनुकूलविधायिदैवतो विजयी स्यान्ननु कीदृशो
नृपः । विरहिष्यपि जानकी वने निवसन्ती मुदमादधौ कुतः ॥ ६२ ॥ कुसुमं पतदेत्य नाकतो वद
कस्मै स्पृहयन्ति मोगिनः । अधिगम्य रतं वराङ्गना क नु यत्नं कुरुते सुशिक्षिता ॥ ६३ ॥ कवयो
वद कुत्र कीदृशाः कठिनं किं विदितं समन्ततः । अधुना तव वैरियोषितां हृदि तापः प्रबलो विहाय
काः ॥ ६४ ॥ वसति कुत्र सरोरुहसन्ततिर्दिनकृतो ननु के तिमिरच्छिदः । पवनमक्षसपत्नरुणो-
त्सुकं पुरुषमाह्वय को जगति प्रियः ॥ ६५ ॥ न भवति मलयस्य कीदृशी भूः क इह कुत्र न
बिभर्ति कं गता श्रीः । भवदरिनिवहेषु कास्ति नित्यं बलमथनेन विपद्रवघायि केषाम् ॥ ६६ ॥ सम-
यमिह वदन्ति कं निशीथ शमयति कान्त्वद वारिवाहवृन्दम् । वितरति जगतां मनःसु कीदृहमुदमतिमान्-
मयं महातहानः ॥ ६७ ॥ किमकरवमहं हरिर्महीध्रं स्वभुजवलेन गवां हितं विविस्त्रुः । प्रियतमवद-
नेन पीयते कः परिणतबिम्बफलोपमः प्रियायाः ॥ ६८ ॥ परिहरति मयात्तवाहितः किं कमथ क-
दापि न विन्दतीह मीतः । कथय किमकरोरिमां धरित्रीं नृपतिगुणैर्नृपते स्वयं त्वमेकः ॥ ६९ ॥

—५६ 'शकुन्तलाभरतेन' । शकुन्तला नाम्नी ऋषेः पुत्री भरतनाम्ना पुत्रेण नन्दिता इत्यर्थः ।
शकुन्तलानां पक्षिणां लांभोर्जनं तत्र रत आसक्तस्तेन । व्याधेनेत्यर्थः ॥ ५७ 'कलङ्कविरहितः' । कलङ्क
मधुरःशब्दः । कविः काव्यादिकृत । अहितः शत्रुः । कलङ्केन मृगरूपाभिज्ञानेन विरहितः, न स्याद्
इति भावार्थः । ५८ 'नरकेपालरचितः' । नरकाणां पालाः नारकजीवरक्षका यमभट्टास्तै रचिता
उपस्कृता । नराणां कृपाळानि कर्पराणि तैः कृत्वा रचिता । शमशानभूमिस्तु मनुष्याणां
मुण्डैः खदिता भवति । ५९ 'दानवकुलधमरहितः' । दानेन मदेन बहुलानां वृक्षाणां
धमेरम्यः सकाशात् हितः हितकृदित्यर्थः दानवानां दैत्यानां कुले यो धमो दानवा भमी
युध्यन्तीति मिथ्याज्ञानं तेन रहितः । ६० 'विधुतारातेजः' । हे विधुताराते विधुताः क-
म्पिताः अरातयः शत्रवो येन स तत्संबोधनम् । भजः ब्रह्मा । विधुश्चन्द्रः-तारा नक्षत्राणि तासां
तेजः प्रकाशः । ६१ 'अहिमकरमयः' । अहिं सर्पम् । अकरं नास्ति करो राजदण्डो यस्मिंस्त्वत् ।
अयः लोहम् । अहयः सर्पाः मकराः मत्स्यविशेषास्तन्मयः । ६२ 'कुशलवर्धितः' । कुशलैः शुभ-
सूचकशकुनैर्वर्धितो वर्धापितः कुशश्च लवश्च कुशलवौ नामानौ पुत्रौ तयोर्वृद्धिः संपन्नतः ।
६३ 'सुरतरवे' । सुरतरवे कल्पवृक्षाय वाञ्छन्ति । सुरतस्य संभोगस्य रवः शब्दस्तस्मिन् ।
६४ 'गिरिसारमुखाः' । गिरि वाण्यां सारं प्रधानं स्फुटोच्चारणवन्मुखं वदन् येषां ते ।
गिरिसारं लोहम् । उखाः स्थाळीः । ६५ 'केकिरणोत्कराः' । के पानीये । किरणानाम्
उत्कराः समूहाः । हे केकिरणोत्क केका विद्यते येषां ते केकिनः तेषां मयूराणां रणे शब्दे
उत्क उत्सुकः तत्संबोधनम् । राः द्रव्यम् । ६६ 'विपन्नगानाम्' । विगताः पन्नगाः सर्पा
यस्याः सा विपन्नगा न, किन्तु पन्नगसहितैव ना पुमान् अं कृष्णम् । विपत्संपत्त्यभावः
दृष्टता । नगानां पर्वतानाम् । ६७ 'अरविदवान्' । अरवि नास्ति रविः सूर्यो यस्मिन्त्वः
अरविस्तम् । दवान्दावानलान् । अरविन्दवान् अरविन्दानि कमलानि विद्यन्ते यस्मिन्त्वः ओष्ठः ।
६८ अधरः । हे कृष्ण त्वं गोवर्धनपर्वतम् अधरः हस्ते धृतवान् । अधरः ओष्ठः । ६९ 'समरं
जयम्' । समरं संग्रामम् । जयं जयवादम् । अहं समरंजयं रागिणीं पृथ्वीमकरवम् ।

पृच्छति शिरसिहो मधुमथनं मधुमथनस्तं शिरसिरुहं च । कः खलु चपलतया भुवि विदितः का
ननु यानतया गवि गदिताः ॥ ७० ॥ कीदृक्तोय दुस्तर स्यात्तितीर्थैः का पूज्यास्मिन् खल्लमामन्त्रयस्व ।
दृष्ट्वा धूमं दूरतो मानविन्नः किं कर्तासि प्रातरेवाश्रयाशम् ॥ ७१ ॥ कीदृक्प्रातर्दीपवर्तैः शिखा स्यादुष्टं
पृच्छत्यामजन्ते मृगाः किम् । देवामात्ये किं गते प्रायशोऽस्मिह्लोकः कुर्यान्नो विवाहं विविक्तः ॥ ७२ ॥
कीदृक्सेना भवति रणे दुर्वोरा वीरः कस्मै स्पृहयति लक्ष्मीमिच्छन् । का संवृद्धिर्भवति भुवः संग्रामे
किं कुर्वीध्वं सुमटजना आतुव्यान् ॥ ७३ ॥ कंसारातेर्षद गमनं केन स्यात्कस्मिन्दिष्टि लमते स्वपेच्छुः ।
कं सर्वेषां शुभकरमूचुर्धीराः किं कुर्यात्स्वं सुजन सशोक लोकम् ॥ ७४ ॥ कीदृक्षः सकलजनो
मवेत्सुराज्ञः कः कालो विदित इहान्वकारहेतुः । कः प्रेयान्कुमुदवनस्य को निहन्ति आतुव्यं वद
शिरसा जितस्त्वय कः ॥ ७५ ॥ संग्रामे स्फुरदसिना हतास्त्वया के दुःखं के वत निरये नरस्य कुर्युः ।
कस्मिन्नुद्भवति कदापि नैव लोम ज्ञाताः के जगति महालघुत्वमाजः ॥ ७६ ॥ कीदृशं समिति वलं
निहन्ति शत्रुं विष्णोः का मनसि मुदं सदा तनोति । तुच्छ सच्छरविमुखं निगद्यते किं पथत्वैः समम-
पमान एव केषु ॥ ७७ ॥ कामारिरहितामिच्छति भूयः कामुद्वयति शूकररूपः । केनाकारि हि मन्मथ-
जननं केन विमाति च तक्षणीवदनम् ॥ ७८ ॥ हिमाशुखण्डे कुटिलोज्ज्वलप्रमं भवेद्गराहप्रवरस्य
कीदृशम् । विहाय वर्णं पदमध्यस्थितं न किं करोत्येव जिनः करोति किम् ॥ ७९ ॥ वसन्तमासाद्य
वनेषु कीदृशाः पित्रेन राजन्ति रसालभूरुहाः । निरस्य वर्णद्वयमत्र मध्यम तत्र द्विषां कान्ततमा तिथिश्च
का ॥ ८० ॥ सरःस्थलं कोऽत्र विना पयोधर विमर्ति संवोधय मास्ताशनम् । वदन्ति क पतनसंमर्ष
जनाः फलं च किं गोपवधूकुचोपमम् ॥ ८१ ॥ वसन्तमासाद्य वनेषु राजते विकासि किं वल्लभ
पुष्पमुच्यताम् । विहङ्गमं कं च परिरुक्ताक्षरं वदन्ति किं पङ्कजसंमवं विदुः ॥ ८२ ॥ समुद्यते कुत्र

--७० 'केशवनीकाः।' हे केशव । हे केश । वनीकाः वने ओको गृहं यस्यासौ वानरः ।
नौकाः नावः । ७१ 'अनुमातासे' । अनु, न विद्यते नौः यत्र तत् नौकारहितमित्यर्थः ।
माता जनयित्री । हे असे खड्ग । अनुमातासे त्वम् अनुमानं करिष्यसि । ७२ 'विभाकरभवनम्' ।
विभा विगता भा कान्तिर्यस्याः सा । हे करभ छत्र । वनम् । विभाकरभवनं विभाकरस्य
सूर्यस्य भवनं गृहं तत् । सिंहराशिं गते जीवे लोकाः विवाहादिशुभकार्याणि न कुर्वन्ति ।
सिंहस्याधिपतिः सूर्यः । ७३ 'पराजयेमहि' । परा उत्कृष्टा एव सेना जयं प्राप्नुया-
दित्यर्थः । आजये संग्रामाय । हे महि हे पृथिवी । वयं पराजयेमहि जयेम । ७४ 'विनोदयेयम्' ।
विना गरुडेन । उदये सति परस्पोष्यतौ सत्याम् । अयं भाग्यम् । अहं तं विनोदयेयं विनोदेन
युक्तं कुर्यामित्यर्थः । ७५ 'विधुरविरहितः' । विधुरेण कष्टेन विरहितः । सुखीत्यर्थः । विधुश्च
रविश्च विधुरवी चन्द्रादित्यौ ताभ्यां रहितः । विधुश्चन्द्रः । अविः ऊर्णायुः । अहितः शत्रुः ।
७६ 'नरकरेणवः' । नराश्च करेणवश्च मनुष्यहस्तिनः । नरकस्य रेणवो धूलयः अशिरूपाः बालुका
इत्यर्थः । नरकरे पुरुषाणां हस्ततले । अणवः परमाणवः । ७७ 'अभिमानिषु' । अभि नारित
भीर्भय यस्य तत् । मा लक्ष्मीः । अनिषु न विद्यन्ते इषवो वाणा यस्मिन्स्वत् । अभिमानिषु गर्ववरसु ।
७८ 'कुङ्कुमेन' । कुं पृथ्वीम् । कुं धराम् । एन कुण्णन । कुङ्कुमेन । ७९ 'दंष्ट्राभम्' । दंष्ट्रावत्
आभा शोभा यस्य तत् । द्वितीयायामुदयं प्राप्तश्चन्द्रो वक्रोज्ज्वलगुणेन सूकरदंष्ट्रया सहोपमीयते ।
दम्भं कपटं जिनः न करोति । भन्दं कल्याणं जिनः करोति । ८० 'कान्तगिरा' । कान्तगिरा ।
कान्ता मनोहरा गीर्वाणी यस्यासौ कान्तगीस्तेन । क्वारा बन्दिगृहम् । राका पूर्णमासी । ८१ 'नाग-
रङ्गम्' । हे नाग हे स्वर्ग । नागरः नगरे भवत्वम् । नागरङ्गं नारङ्गीफलम् । ८२ 'किंशु-
कम्' । किंशुकं पलाशम् । शुकं कीरम् । कं ब्रह्माणम् ।--

न याति पांसुला समुद्यते कुत्र भयं भवेज्जलात् । समुद्यते कुत्र तवापयात्यरिः प्रहर्णसवोचनवाचि किं पदम् ॥ ८३ ॥ तपस्त्रिनोऽत्यन्तमहासुखाशया वनेषु कस्मै स्पृहयन्ति सत्तमाः ; इहापि वर्षद्वितयं निरस्य मोः सदा स्थितं कुत्र च सत्त्वमुच्यताम् ॥ ८४ ॥ पदमनन्तरवाचि किमिष्यते कपिपतिर्विजयी ननु कीदृशः । परगुणं गदितुं गतमत्सराः कुस्त किं सततं भुवि सज्जनाः ॥ ८५ ॥ वदति राममुप्य जवन्त्यजो वसति कुत्र सदासमानसः । अपि च शक्रमुत्तमं तिरस्कृतो रविमुतः किमसौ विदधे त्वया ॥ ८६ ॥ मेवात्यये भवति कः समदः सुमगं च किं कमधरन्मुनिरित् । कटुतैलमिश्रितगुडो नियतं विनिहन्ति कं त्रिगुणसप्तदिनैः ॥ ८७ ॥ वर्षासु का भवति निर्मधु कीदृग्वज्रं शेवं विमर्ति वसुधासहितं क एकः । आमन्त्रयस्व वरणीधरराजपुत्रीं को भूतिमत्सनिचिताङ्गजनाश्रयः स्यात् ॥ ८८ ॥ कौ शङ्करस्य वलयावपयोधरः कः कीदृक्परस्य नियतं वशमेति भूपः । संवोचयोरगर्पति विजयी च कीदृग्दुर्योवनो नहि भवेद्बद कीदृशश्च ॥ ८९ ॥ कामुजहार हरिरम्बुधिमध्यमग्रां कीदृक्श्रुतं भवति निर्मलमानसानाम् । आमन्त्रयस्व वनमग्निशिखावलीढं तच्चापि को दहति के मदयन्ति भ्रङ्गान् ॥ ९० ॥ मेवात्यये भवति किं सुमगावगाह का वा विद्वद्भवति वारणमल्लवेष्ट्याः । दुर्बारवीर्यविमवस्य भवेद्रेणे कः काः स्मेरवक्रसुमगास्तरणिप्रमाभिः ॥ ९१ ॥ कल्याणवाक्त्वमिव किं पदमत्र कान्तं सद्रूपतेस्त्वमिव कः परितोषकारी । कः सर्वदा वृषगतिस्त्वमिवातिमात्रं भूत्याश्रितः कथय पालितसर्वभूतः ॥ ९२ ॥ सूर्यस्य का तिमिरकुञ्जरवृन्दसिंही सत्यस्य का सुकृतवारिधिचन्द्रलेखा । पार्थश्च कीदृगरिदाधुताशनोऽभूत्का मालतीकुसुमदाम हरस्य मूर्ध्नि ॥ ९३ ॥ मेवात्यये भवेति का सुमगावगाहा वृत्तं वसन्ततिलकं कियदक्षराणाम् । मो मोः कदर्यपुरुषा विषुवदिने च वित्तं च वः सुवह्नु तत्क्रियतां किमेतत् ॥ ९४ ॥ प्राप्ते वसन्तसमये वद किं तरुणां किं क्षीयते विरहिणामुरगः किमेति । किं कुर्वते मधुलिहो मधुपानमत्ताः कीदृग्वनं मृगगणास्त्वरितं त्यजन्ति ॥ ९५ ॥ दुर्बारवीर्यं सरूपि त्वयि का प्रसुप्ता श्यामा

—८३ 'हिमकरे'। हिमकरे चन्द्रे उद्भूते सति मकरे मस्त्ये उत्पत्ते सति करे हस्ते सायुधे ऊर्ध्वीकृते सति रे रे दास इति चामन्त्रणे । ८४ 'तपस्त्रे' तपोगुणाय । से सकारभावः सकारे वर्तते । ८५ 'अनुसरामः'। अनु पश्चाद्वाचि । रामेण सहवर्तमानः सरामः । अनुसरामः । वयं परगुणं प्रति अनुसरणं कुर्मः । ८६ 'अनुजगृहे'। हे अनुज भ्रातः गृहे मया अनुजगृहे अनुजगृहीतः । ८७ 'आसरोगम्'। आ तेषु दिनेषु मैथुनेच्छो भवेत् । सरस्तङ्गागम् । अगं गोवर्धनम् । आसरोगम् । ८८ 'कालिकापालि-कमठः'। कालिका श्यामता । अपगता अलयो भ्रमरा यस्मात्तदपालि भ्रमररहितम् । कमठः कच्छपः । हे कालि हे पार्वति । कापालिको योगी तस्य मठः । ८९ 'अहीनाक्षतनयः'। अही सर्पः । न पुमान् । क्षतनयः क्षतः खण्डितो नयो न्यायो येन सः अन्यायवान् । हे अहीन सर्पाणां स्वामिन् । अक्षतनयः न क्षतो नयो न्यायो येन स अखण्डन्यायवान् । हीने अक्षिणी यस्यासौ हीनाक्षोऽन्धस्तस्य तनयः पुत्रः । न हीनाक्षतनयो अहीनाक्षतनयः । धृतराष्ट्रो हि हीनाक्षोऽन्ध इति पौराणिकाः । तद्युक्तो दुर्योधनोऽहीनाक्षतनयो न भवति किन्तु अन्धपुत्र इत्यर्थः । ९० 'कुन्दमकरन्दविन्दवः' । कुं पृथ्वीम् । दमकरम् उपशमक्षमायुक्तं भवति इत्यर्थः । हे दक्षिणं दशो विद्यते पश्चिमतः दक्षी तत्संबोधनम् । दक्षः वनाग्निः । कुन्दमकरन्दविन्दवः कुन्दानां पुष्पविशेषाणां मकरन्दः पुष्परसस्तस्य विन्दवः कणाः । ९१ 'सरोजराजयः'। सरस्तङ्गागम् । जरा वयोहानिः । जयः । सरोजराजयः कमलश्रेणयः । ९२ 'शंकर'। शं सुखम् । करो राजभागः । शंकरो महादेवः । ९३ 'भागीरथी'। भा कान्तिः । गीः वाणी । रथी रथो विद्यते यस्य सः भागीरथी गङ्गा । ९४ 'नदी-यताम्'। नदी । इयतां एतावदक्षराणाम् । न क्षीयताम् । ९५ 'दक्षविकलम्'। दक्षम् । बलम् । विकलम् । कलम् अव्यक्तमधुरम् । दक्षविकलं दावाग्निना ध्याकूलम् । वयोरभेदादिदं समाधेयम् ।

सपत्नहृदये सुपयोधरा च । तुष्टे पुनः प्रणतशत्रुसरोजसूर्ये सैवाद्यवर्णरहिता वद नाम का स्यात् ॥ ९६ ॥
 सरसि मुरभिदः का गढमालिङ्गितास्ते सरसिजमकरन्दामोदिता नन्दने का । गिरिसमलघुवर्णैरण्वा-
 ख्यातिसख्यैर्गुरुमिरपि कृता का छन्दसां वृत्तिरस्ति ॥ ९७ ॥ समरशिरसि सैन्यं कीदृशं दुर्निवार
 विगतघननिशीथे कीदृशे व्योम्नि शोभा । कमपि विधिवशेन प्राप्य योग्याभिमानं जगदखिलमनिन्द्यं
 दुर्जनः किं करोति ॥ ९८ ॥ भवति गमनयोग्या कीदृशी भू रथानां किमतिमधुरमम्ल भोजनान्ते
 प्रदेयम् । प्रियतम वद नोचामन्त्रणे किं पदं स्यात्कुमतिकृतविवादाश्चकिरे किं समर्थैः ॥ ९९ ॥ भवति
 जयिनी काजौ सेनाहयाघरभूषणं वहति किमहिः पुष्प कीदृक्कुसुमसमुद्भवम् । महति समरे वैरी वीर
 त्वया वद किं कृतः कमलमुकुले भङ्गः कीदृक्पिबन्मधु राजते ॥ १०० ॥ आह्वानं किं भवति हि तरोः
 कस्यचिप्रश्रवणाः प्रायः कार्यं किमपि न कलौ कुर्वते के परेषाम् । पूर्णं चन्द्रं वहति ननु का पृच्छति
 म्लानचक्षुः केनोदन्याजनितमसमं कष्टमाप्नोति लोकः ॥ १०१ ॥ का संवुद्धिः सुभट भवतो ब्रूहि
 पृच्छामि सम्यक्प्रातः कीदृग्भवति विपिनं संप्रबुद्धैर्विहङ्गैः । लोकः कस्मिन्प्रथयति, मुदं का त्वदीया च
 जैत्री प्रायो लोके स्थितमिह सुखं जन्तुना कीदृशेन ॥ १०२ ॥ गतकेशायासा विमलमनसः कुत्र
 मुनयस्तपस्यन्ति स्वस्थाः सुररिपुरिपोः का च दयिता । कविप्रेयः किं स्यान्विलघुयुतैरष्टगुरुभिर्बुधैः
 वृत्तं वर्णैः स्फुटघटितबन्धं कथयत ॥ १०३ ॥ विमर्षं वदनेन किं क इह सत्त्वपीडाकर
 कुलं भवति कीदृशं गलितयौवनं योषितम् । वमार हरिरम्बुधेरुपरि कां च केन स्तुतो हतः कथय
 कस्त्वया नगपतेर्मयं कीदृशात् ॥ १०४ ॥ हरिर्वहति का तवास्तरिषु का गता कं च का

-९६ 'शक्ती' आद्यवर्णरहिता 'स्त्री' हे पुर्वारचीयं त्वयि सखि सति सपत्नहृदये का प्रसुप्ता शक्ती ।
 श्यामा श्यामवर्णा लोहमयत्वात् कान्ता षोडशवार्षिकी च सुष्ठुपयो जलं धरतीति सुपयोधरा,
 लोहनिर्मिते शस्त्रे पानीयं दीयते इति प्रसिद्धिः, सुस्तनी च । प्रणतशत्रुसरोजसूर्यं त्वयि तुष्टे सति
 सपत्ने हृदये प्रसुप्ता सैवाद्यवर्णरहिता का स्त्री इति दिक् । ९७ 'मालिनी' मा लक्ष्मीः । अलिनी
 भ्रमरी । मालिनी नाम छन्दोवृत्तम् । मुरभिद् विष्णुः । गिरयोऽष्टौ तत्समसङ्ख्याकैर्लघुभिर्वर्णैः ।
 अर्णवाः ससुम्नाः अतस्तदाख्यातिवर्णा अपि शूरवो वर्णा अपि । सप्तैव अन्यत्स्पष्टम् । ९८ 'अभि
 भवति' । अभि नास्ति, भीर्यस्य तत् भयरहितम् । भवति भानि नक्षत्राणि विद्यन्ते यस्मिन्स्तत् भवत्
 तस्मिन्नक्षत्रयुक्ते । अभिभवति पराभवति । नीचो वृद्धिं गतो दुःखदायक एव भवेदिति भावः ।
 ९९ 'समादधिरे' समा अविषमा । दधि क्षीरजम् । रे इति नीचसम्बोधनं दीयते । समादधिरे
 समाहिताः । १०० 'परागरञ्जितः' परा उत्कृष्टा । हे राग आरक्त । गरं गरलम् । रञ्जि रञ्जती-
 त्येवंशीलं तत् । जितः । परागरञ्जितः परागेण केशरेण रञ्जितः प्रीणितमनाः । १०१ 'नीरापका-
 रेण' हे नीप वृक्षविशेष । परे अन्ये आत्मनः कार्याणि सर्वे कुर्वन्ति परकार्यकुष्ठं विरलः ।
 राका पूर्णिमा । हे काण एकाक्ष । नीरापकारेण नीरस्य जलस्य अपकारोऽभावस्तेन नीरं
 विना तृष्णं कष्टं ददाति । १०२ 'वीहारसेविना' हे वीर । रवि रवः शब्दो विद्यते यस्मिन्
 तत्, शब्दयुक्तम् । हासे हास्ये । सेना सैन्यम् । वीहारसेविना वीहार उपवनादौ खेलनं
 सेवते इत्येवंशीलस्तेन । १०३ 'शिखरिणी' शिखराणि विद्यन्ते यस्मिन्नसौ शिखरी पर्वतः
 तस्मिन् शिखरिणि । ईः लक्ष्मीः । शिखरिणी छन्दः । कवीनां प्रयोऽतिप्रियम् । अन्यत्स्पष्टम् ।
 १०४ 'विषमपादनिःकुञ्जगताहितः', विषं गरलम्, अपादं सर्पः, अनि नास्ति इः कामो
 यस्मिन् तत् कन्दर्परहितम् । कुं पृथ्वीम् । जगता संसारेण । अहितः शत्रुः । विषम-
 पादनिःकुञ्जगताहितः । विषमाणां दुर्गमाणां पादानां प्रत्यन्तपर्वतानां निःकुञ्जेषु गहनस्यानेषु
 गता भद्रयः सर्पा यस्मिन्सः, विषमपादनिःकुञ्जगताहितस्तस्मात् । यत्र पर्वते शिलाया
 अधस्तात्सर्पा निर्गच्छन्ति ततः पर्वताद्विभीयते । १०५ 'कुंभीरमीनमकरागमदुर्गवारिः' । कुं-

कमर्चयति रोगवान्धनवती पुरी कीदृशी । हरिः कमधरद्वलिप्रभृतयो धरा किं व्यधुः कया सदसि
 कैस्त्वया बुध जितोऽम्बुधिः कीदृशः ॥ १०५ ॥ पवित्रमतितृप्तिकृत्किमिह किं मठामन्त्रणं ब्रवीति
 धरणीधरश्च किमजीर्णसंबोधनम् । हरिं वदति को जितो मदनवैरिणा संयुगे करोति ननु कः शिखण्डि-
 कुलताण्डवाडम्बरम् ॥ १०६ ॥ को मोहाय दुरीश्वरस्य विदितः संबोघनीयो गुरुः को धात्र्या
 विरलः कलौ नवधनः किंनर कीदृगिद्वजः । किं लेखावचनं भवेदतिशयं दुःखाय कीदृक्खलः को विघ्नाधि-
 पतिर्मनोमवसमो मूर्खा पुमान्कीदृशः ॥ १०७ ॥ कामिन्याः स्तनमारमन्थरगतेर्लीलाचलचक्षुषः
 कन्दर्पैकविलासनिव्यवसतेः कीदृक्पुमान्वल्लभः । हेलाकृष्टकृपापाटितगजानीकात्कुतस्तेऽरयः श्वासायास-
 विशुष्ककण्ठकुहरा निर्यान्ति जीवार्थिनः ॥ १०८ ॥ दैत्यारातिरसौ वराहवपुषा कामुजहाराम्बुधेः का रूपं
 विनिहन्ति को मधुवधूवैधव्यदीक्षागुरुः । स्वच्छन्दं नवसलुकीकवलनैः पम्पासरोमज्जनैः के विन्ध्यादि-
 वने वसन्त्यभिमतक्रीडामिरामस्थिताः ॥ १०९ ॥ का चक्रे हरिणा धने कृणधीः कीदृग्मुजङ्गैऽस्ति किं
 कीदृक्कुम्भसमुद्भवस्य जठर कीदृगियामुर्वधुः । लोकः कीदृग्भीषितः मुकुतिनां कीदृङ् नभो निर्मलं
 क्षोणीमाह्वय सर्वग किमुदितं रात्रौ सरः कीदृशम् ॥ ११० ॥ मुण्डं पृच्छति किं मुरारिशयनं का
 हन्ति रूपं वृणां कीदृग्बीरजनश्च कोऽतिगहनः संबोघ्यावक्षितम् । का धात्री जगतो बृहस्पतिवधः

॥ पृथ्वीम् । भीः भयम् । अ विष्णुम् । ईः लक्ष्मीः । इनं सूर्यम् । अकरा नास्ति करो राज-
 दण्डो यस्यां सा । अगं गोवधेनपर्वतम् । अदुः ददति स्म । गवा चाण्या वादेन कृत्वा । अरिः
 प्रतिवादी । कुम्भीरमीनमकरागमदुर्गवारिः कुम्भीरा नक्राश्च मीना मत्स्याश्च मकराश्च तेषां
 आगमौ भागमननिर्गमने ताभ्यां कृत्वा दुर्गं दुरतरं वारिजलं यस्यासौ ईदृशः समुद्रो भवति ।
 १०६ 'पयोधरसमयः' । पयो जलम् । हे योध । हे धर पर्वत । हे रक्ष अजीर्ण । हे सम । मा
 लक्ष्मीस्तया सह वर्तमान हरे । मयः मयनामा कश्चिद्वैत्यविशेषो हरेण हत इति भावार्थः ।
 पयोधरसमयः पयोधरस्य मेघस्य समयः कालः, मेघागमे हि मयूरा विशेषेण नृत्यन्ती-
 त्यर्थः । १०७ 'राजीवसन्निभवदनः' । राः द्रव्यम् । हे जीव हे गुरो । सन् सज्जनः । इभवत्
 हस्तिवत् । न विद्यते अः कृष्णोऽस्मिन्निति अनः । ब्राह्मणो हि कृष्णरहितः कदाचिन्न स्या-
 दित्यर्थः । राजी पङ्क्तिः । वसन् निवासं कुर्वन् । इभवदनः इभवत् हस्तिवत् वदनं मुखं यस्या-
 सौ गणेश इत्यर्थः । राजीवेन कमलेन सन्निभं सदृशं वदनं मुखं यस्यासौ राजीवसन्निभ-
 वदनः । १०८ 'समरतः' समं तुल्यं रतं भोगक्रिया यस्य सः । संग्रामात् । १०९ 'कुञ्जराः'
 कु, पृथ्वीम् । जरा वृद्धत्वम् । अः कृष्णः । कुञ्जरा हस्तिनः । ११० 'कुमुदवनपरागर्जिता-
 म्भोविहितगमागमकोकमुग्धरेखम्' कुमुदं पृथ्व्या हर्षोऽकारि पृथ्वी उद्धृता इत्यर्थः । अवन-
 परा अवनं रक्षणं धनस्य गोपनं तत्र परा सावधाना । गरं विषम् । जितानि पीतानि
 अम्भोसि जलानि येन तज्जिताम्भः । विहितगमा विहितः कृतो गमो गमनं यया सा । गमकः
 अर्थाभिप्रायेण गम्यते प्राप्नोते स गमकः । अकमुक् कं पानीयं मुञ्चन्ति ते कमुचो मेवा न
 विद्यन्ते कमुचो यस्मिन् तत् अकमुक् मेघै रहितमित्यर्थः । हे धरे हे पृथ्वि । खम् आकाशम् ।
 'कुमुदवनपरागर्जिताम्भो विहितगमागमकोकमुग्धरेखम्' कुमुदानां चन्द्रविकसिकमलानां
 वनानि तेषां परागेण रजसा रञ्जितं रङ्गयुक्तं कृतम् अम्भो जलं यस्मिन् तादृशं सरः । पुनः की-
 दृशम् । विहितौ निष्पादितौ गमागमौ गमनागमने याभ्यां तौ विहितगमागमौ तौ च तौ
 कोकौ च ताभ्यां कृत्वा मुग्धा सुन्दरा रेखा पङ्क्तिर्यस्मिन् तत्, यतरतौ चक्रवाकीचक्रवाकौ
 अन्योऽन्य विद्युतौ सन्तौ रात्रौ मेलनाय तीरात्तीरं पर्यटतः तयोर्मेलनागमनेन जलरेखायाः समु-
 द्रवात् रात्रौ सर ईदृशं भवतीति भावः । १११ 'विकचवारिजराजिसमुद्भवोच्छलितभूरिपराग
 विराजितम् ।' हे विकच । विगताः कचाः केशा यस्य सः, तत्संबोधनम् । हे बालरहित । वारि-

कीदृक्कविः कादतः कोऽर्थः किं मवता कृत रिपुकुलं कीदृक्सरो वासरे ॥ १११ ॥ कसै यच्छति
सज्जनो बहुधनं सृष्टं जगत्केन वा शमोर्माति च को गले युवतिभिर्बेण्या च का धार्यते । गौरीशः
कमताड्यवर्णनः का रक्षिता-राक्षसैरारोहादवरोहतः कलयतामेक द्वयोस्तरम् ॥ ११२ ॥ कः स्या-
दम्बुदयाचको युवतयः क कामयन्ते पतिं लज्जा केन निवार्यते निकटके दासे कथं यावती । माषा
दर्शयतेति वस्तुषु महाराष्ट्रे कदा वा भवेदाद्यन्ताक्षरयोर्हि लोपरचनाचातुर्यतः पूर्यताम् ॥ ११३ ॥
का मेवादुपयाति कृष्णदयिता का वा सभा कीदृशी कां रक्षत्यहिहा शरद्विकचयेत्क धैर्यहन्त्री च
का । क धत्ते गणनायकः करतले का चञ्चला कथ्यतामारोहादवरोहतश्च निपुणैरेक द्वयोस्तरम्
॥ ११४ ॥ कुत्र श्रीः स्थिरतामुपैति भुवि को दुःखी किमीषत्पदं धर्मादीन्निवारयन्ति पथि के
पान्थस्य दीनस्य च । का सबुद्धिरिह श्रियश्च तमसः कौ नाशकौ प्रोच्यतां गच्छन्त पथिक किमाह
यवनः सङ्गामिलाषान्वितः ॥ ११५ ॥ कः खे माति हतो निशाचरपतिः केनाम्बुधौ मज्जति कः
कीदृक्कवणीविलासगमनं को नाम राक्षं प्रियः । पत्र किं वृपतेः किमष्टु ललितं को रामरामाहरो
मत्प्रश्नोत्तरमध्यमाक्षरपदं यत्तत्तवाशीर्वचः ॥ ११६ ॥ किं त्राण जगतां न पश्यति च कः के देवता-
विद्विषः किं दातुः करभूषण निरुदरः कः किं पिधानं दशाम् । के खे खेलनमाचरन्ति मुदशां किं चास्ता-
भूषणं बुद्ध्या ब्रूहि विचार्य सूक्ष्ममतिमत्स्वेकं द्वयोस्तरम् ॥ ११७ ॥ कः कर्णारिपिता गिनीद्र-
तनया कस्य प्रिया कस्य तुक्को जानाति परेक्षितं विषमगुः कुत्रोदभूत्कामिनाम् । मार्गं कस्य विदेहजा
तुदति का मौमेऽह्नि निन्धश्च कस्तत्प्रत्युत्तरमध्यमाक्षरपदं सर्वार्थसपत्करम् ॥ ११८ ॥ लावण्यं
क नु योषिता नमसि के सचारमातन्वते कासामुबतरा भवन्ति निनदाः क क्रीडतो दम्पती । केषु श्रीः
प्रकटीचकार भगवान्सीतापतिः पौष्प मत्प्रश्नोत्तरमध्यवर्णघटितो देवो मुदे सोऽस्तु वः ॥ ११९ ॥
कः पूज्यो भुजन्तमेति कतिमः क्व स्थीयते पण्डितैः श्रीमत्या शिवया च केन भुवने युद्धं कृतं दारुणम् ।
किं वाञ्छन्ति सदा जना युवजना ध्यायन्ति किं मानसे मत्प्रश्नोत्तरमध्यमाक्षरपदं भूयात्तवाशी-
र्वचः ॥ १२० ॥ क्षोणी क सहते करोति दिवि का नृत्य शिवायाः पतिर्भूतानां कमयुक्क
जीवहरणे का रामशत्रोः पुरी । क रक्षन्ति च साधवः पशुपतेः किं बाहनं प्रोच्यतामालोमप्रतिलोम-
शास्त्रचतुरैरेक द्वयोस्तरम् ॥ १२१ ॥ ब्रह्माद्याः के धनं किं भवति मृगमदे को गुणः का च माया

-जलम्, महाप्रलये हरिः शेषशर्यायां समुद्रजले शेते । जरा वृद्धत्वम् । आजिसमुद् आजौ
संप्रामे समुत्त सहर्यः । भवः संसारः हे अन्धलित हे अवश्वित । भूः पृथ्वी । इपरा इः कामस्तेन
परा उत्कृष्टा नित्ययौवनवती । गवि वाण्याम् । राः द्रव्यम् । जितम् । विकचवारिजराजि-
समुद्भवोच्छलितभूरिपरागविराजितं विकचानां प्रकुलानां वारिजानां कमलानां राजिः पङ्क्ति-
स्तस्याः समुद्भवस्तेन उच्छलितो यो भूरि प्रचुरः परागः तेन विराजितं शोभितम् ११२-११५, (?)
११६ ग्रहेशः । रामेण । जैनाक । मन्थरम् । सन्निवः । तुरङ्गः, गजः, राजीशम्, रावणः, एत-
न्मध्यमाक्षरघटितं वाक्यं 'हे मे नाथ चिरं जीव' इति राजानं प्रति आशीर्वचनम् । ११७ अन्धः
अन्धः, दृग्विहीनश्च । दानवा- दैत्याः, दानवारि च । दानोदकमित्यर्थः । तमः राहुः, अन्धकारश्च ।
वयः पक्षिणः तारुण्यं च । ११८ वासवः । हरस्य ह्रस्वस्य । तुगागमो 'ह्रस्वस्य पिति कृति तुक्'
इति सूत्रेण । मतिमान् । मनसि । रामस्य । कुस्तुतिः । अभ्यङ्गः । एतन्मध्यमाक्षरघटितवाक्यं
'हरस्वति नमस्तुभ्यम्' इति । विषमा- पञ्च गावो वाणा यस्येति विमषणुः कामः ११९ । १२० (?)
१२१ भारं-रभा । काल-लंका । दीनं-नदी । १२२ त्रयाणां वेदानामाद्यवर्णाः 'ओं ओं ओं'-

केऽगाधाः किं क्षणां जलमलघु सुखं योषितां केन दीनः । कस्के देवारयः को ननु निमिरदितिर्ब्रूहि
केषां जनित्री द्यौः का को वैष्णवास्ये ब्रुव वसति जपो मर्त्यवर्णैः पदानाम् ॥ १२२ ॥

युगपत्प्रश्नोत्तरे ।

भारतं चेक्षुदण्डं च सिन्धुमिन्दुं च वर्णय । पादमेकं प्रदास्यामि प्रतिपर्वरसोदयः ॥ १ ॥ कियन्मात्रं
जलं विप्र जानुदघ्नं नराधिप । तथापीयमवस्था ते नहि सर्वे भवाद्दशाः ॥ २ ॥ अहो केनेदृशी
बुद्धिर्दारुणा तव निर्मिता । त्रिगुणा श्रूयते बुद्धिर्न तु दारुमयी कचित् ॥ ३ ॥ भूरिमारमराक्रान्तो
बाधति स्कन्ध एष ते । न तथा बाधते स्कन्धो यथा बाधति बाधते ॥ ४ ॥ काव्याकुलिता माद्यति
काञ्चन मुद्रां मनोरमामाहुः । इह काऽलिकाषतंसितचन्द्रकला कामिता योग्या ॥ ५ ॥ पृच्छामि
कोऽपकारी दुःसाध्या कामलाधिका पीडा । काचविभूषाऽव्यधना परिणामे ना कममिलवति ॥ ६ ॥ दश-
मुखगुप्ताऽलङ्का ग्रीष्मे कासारकेलिवदिष्टा । कासारतिः स्यति वृद्धं कः स्रष्टा केकिनः शरदि ॥ ७ ॥
निरर्थक जन्म गतं नलिन्या यया न दृष्टं तुहिनांशुविम्बम् । उत्पत्तिरिन्दोरपि निष्कलैव कृता विनिद्रा
नलिनी न येन ॥ ८ ॥ अङ्गणं तदिदमुन्मदद्विप्रेणिशोणितविहारिणो हरेः । उल्लसत्तरुणकेलिपल्लवां
सल्लवीं त्यजति किं मतङ्गजः ॥ ९ ॥ इदमनुचितक्रमश्च पुंसां यदिह जरास्वपि मान्मथा विकाराः ।
इदमपि न कृतं नितम्बिनीनां स्तनपतनावधि जीवित रतं वा ॥ १० ॥ यदेतच्चन्द्रान्तर्जलदलवलीलां
वितनुते तदाचष्टे लोकः शशक इति नो मां प्रति तथा । अहं त्विन्दु मन्ये त्वदरिविरहाक्रान्ततरु-
णीकृताक्षोत्कापातव्रणकिणकलङ्काङ्किततनुम् ॥ ११ ॥ मयित्री रम्भोरु त्रिदशवदनलानिरघुना स मे
रामः स्थाता न युधि पुरतो लक्ष्मणसखः । इयं वास्तव्युच्चैर्विपदमनुना वानरचमूर्लविष्टेऽंशुक्षरपरविलोपात्पठ
पुनः ॥ १२ ॥ अष्टौ हाटककोटयस्त्रिंशतिर्मुक्ताफलानां तुलाः पञ्चाशन्मधुगन्धमत्तमधुपाः क्रोधोद्धताः
सिन्धुराः । अश्वानामयुतं प्रपञ्चचतुरं पण्याङ्गनानां शतं दण्डे पाण्ड्यनृपेण दौकितमिदं वैतालिक-
कायार्पणम् ॥ १३ ॥

-इति, धनं च धनकम्, मृगमदे कस्तूर्यां गुण आमोदः । माया शाम्भवी । भगाधाः सागराः ।
क्षणां जीवनं जलम् । योषितां सुखं कान्तेन वर्धतो दीनः प्रवासी भवति । देवारयः असुराः ।
निमिः, विदेहः । भद्रितिः देवानां जनयित्रीत्यर्थः । द्यौः विपत् । इत्येषाम्मध्यमाः वर्णाः
ओं नमो भगवते वासुदेवाय' इति मन्त्रमुद्रावचन्ति ।

१ भोजराजस्योक्तिः पूर्वार्धम् । उत्तरार्धं तु कालिदासस्य । २ प्रथमतृतीयपादौ नदीमु-
न्नितीर्षोर्भोजस्योक्तिरूपौ द्वितीयचतुर्थपादौ राजदर्शनार्थिनः काष्ठभारवाहपण्डितस्य प्रत्युक्तिः ।
३ अत्र वक्रोक्तिः । ४ पूर्वार्धं मृगयाया गृहमागच्छतः शिविकारूढस्य भोजराजस्योक्तिः ।
उत्तरार्धं पुनः राजदर्शनार्थं गच्छतः शिविकारूढस्य पण्डितस्य प्रतिवचनम् । ५ पूर्वार्ध-
विह्वलस्योक्तिः । उत्तरार्धं राजकन्यायाः प्रतिवचनम् । ६ पूर्वार्धं तच्चित्तपरीक्षिकाया राजकन्याया
वचनम्, उत्तरार्धं तदनुक्तस्य विह्वलस्य प्रतिवचः । ७ पूर्वार्धं सारक्रीडां कुर्वत्याः शीलाभट्टारि-
काया वचनम्, उत्तरार्धं तु भोजस्य । ८ पूर्वार्धं राज्ञौ चन्द्रं वर्णयतो भोजस्य । उत्तरार्धं पुनः राज-
दर्शनार्थम् आगतस्य लक्ष्मणरूपण्डितस्य वचनम् । ९ प्रतिचरणसप्तमाक्षरविह्वलोपाद् द्वितीयोऽर्थः
सम्भवति, पूर्वचरणत्रयं राघवस्य सीतां प्रति वचनम् । चतुर्थचरणस्तु तस्याः प्रत्युक्तिरूपः ।
१० निखिलमपि पञ्चं विज्ञायते भाण्डागारकस्योक्तिः । 'वैतालिकायार्पणम्' इति च स समाक्षराणि
वैतालिकगीतदत्तकर्णस्य विक्रमादित्यस्य प्रतिवचनम् ।

व्यतिरेकविच्छित्तिनिर्देशः ।

स्फूर्तिविशेषं दधतः परलोकमयं प्रसह्य संहरतः । भेद परमाकारमृते न वेदि शङ्खस्य शास्त्रस्य ॥ १ ॥ रोमाञ्चमङ्गुरयता समधिकमाक्षिप्यतां मुहुः रहसि । दाराणां च दराणामाकारमृते न वेदि वैधर्म्यम् ॥ २ ॥ अपि सम्भृतस्य सततं रिक्तत्वं विभ्रतो विसर्जनतः । उदरस्योदारस्य च केवलमाकारतो भेदः ॥ ३ ॥ दुर्बलजनपाणितलं प्राप्य स्थेमानमुज्झतां सहसा । दाराणां माराण परमाहुर्भेदकं दर्भम् ॥ ४ ॥ विजयपराक्रमसारं विस्फुरदुत्साहवृत्तिविस्फारम् । प्रधानं पुनः प्रधानं परमा-
ह्वर्मिन्माकारात् ॥ ५ ॥

व्याजस्तुतिविच्छित्तिनिर्देशः ।

त्वदुपाश्रयेण पुरुषाः पुरुषोत्तमपत्नि मन्ददृढमहसः । यच्चन्द्रचन्द्रिकाद्वयेऽप्यध्वनिं विचरन्ति दीपिको-
द्योतैः ॥ १ ॥ मूकः प्राग्दर्शनं वाग्मी पदमपि चलितुं नो पटुर्यासि पङ्कथां प्राप्तास्त्वम्प्रेक्षमाणः प्रणमसि तदहं वेदि गीतं तवान्वयम् । सोऽज्ज्ञेयोऽपि नष्टः श्रवणमुदयते हन्तं भाविर्यन्वाधादिष्टया सन्निभं जाता तव विभवमहासन्निपाताद्विमुक्तिः ॥ २ ॥ मूकः पूर्वमेभूः सखे त्वमधुना वाग्जालमालम्ब्य चक्षुर्गाढनिमी-
लितं तव पुनर्दिष्टया समुन्मीलितम् । सङ्गो ज्येष्ठचिरस्तमाप सहसा जातो बुभुक्षोदयो दृष्ट्वा ध्वस्तगदं मयस्सममितो जाताः प्रसन्ना वयम् ॥ ३ ॥ भोजाद्याः क्षितिपा यद्याः कृत इह स्वीयामपीमां श्रियं मोगार्थं विबुधव्रजाय यददुस्तेषामयोग्यं हि तत् । रुद्धा कोशगृहे स्वभावचण्डला तां यद्वराधीश्वरा रक्षन्त्याधुनिकाः सखे तद्वचितं कोऽस्त्यत्र ते संशयः ॥ ४ ॥

चित्रम् ।

+ नमामि मामनोनुत्तमानं मुनिममानिनम् । नानाननममानाममोनामानमुनेनमुम् ॥ १ ॥ तारतारतरै-
रैतैरुचरोत्तरतो स्तैः । रतार्तां तिचिरी रैति तीरे तीरे तरौ तरौ ॥ २ ॥ तनुना तनुता नीता तेन ते नीतनीतिना । नाता नूतनता तान्ति तनौ तेनातनोति नः ॥ ३ ॥ या माता ममता माया मा-
परोक्षक्षरोपमा । तारोने गगनेऽरो तामक्षगच्छच्छगक्षम् ॥ ४ ॥ सरस्वतिप्रसादं मे स्थितिं चित्तसर-
स्वति । सरस्वतिं कुरु क्षेत्रकुरुक्षेत्रसरस्वति ॥ ५ ॥ ससार साकं दर्पेण कंदर्पेण ससारसा । शरं

१ दृक्कारम्भकारं च । २ हे अष्टस्य पुरुषरूपं पत्नि नारायणप्रिये इति च । ३ लक्ष्मीवन्तो हि न प्रायोऽन्यं पश्यन्तीति तथोक्तिः । ४ सम्पन्नावस्थायाम् । ५ दारिद्र्यावसरे ।

+ १ द्रव्यक्षरं पञ्चम् । नमामि नमस्करोमि । कम् । उं विष्णुम् । न केवलं तमेव अपि तु उमेन पार्वतीनायम् । इतिहरमित्यर्थः । किंभूतम् । मामनोनुत्तमानम् । मा लक्ष्मीस्तस्या मनसो नुत्तोऽप-
हृतो मानो येन तं लक्ष्मीचाञ्चल्यगर्वापहारिणम् । पु० मुनि योगीश्वरम् । अमानिनं मानरहितम् । पु० नानाननं नानाविधानि आनमानि सुखानि यस्य तं दशावतारत्वा-
दनेकविधमुखम् । पु० अमानामम् अमानमाकाशममति अतिक्रामतीत्यमानामस्तम् । पु० ओनामानं ब्रह्मस्वरूपम् । एवंविधं उमेन हरम् उं हरिं च नमामि । २-३ द्रव्यक्षरः । ४ उ-
इति संबोधनम् । हे अक्षगच्छच्छगक्षम् अक्षैरिन्द्रियैर्गच्छन्ति प्रतिपद्यन्ते ते अक्षगच्छाः विषयाः तेषां छगः नाशः तत्र क्षमः स्वमर्थः तस्य संबोधनम् । हे महायोगिन् । गगने आकाशे ताम् अर प्राप । किंभूते गगने तारोने ताराभिः ऊनं तस्मिन् । तां काम् । या माता अर्थात् विश्वस्य माता । पु० या ममता ममतास्वरूपेण वर्तते । या वैष्णवी माया । पु० । या मा लक्ष्मीः । पु० । या परोक्षक्षरोपमा परश्चासौ उक्षा च परोक्षा वृषभः तेन क्षरति गच्छतीति स श्रीमहादेवः तेन उपभूयते इति सा । ५ स्वतिप्रसादं सुन्दरातिप्रसन्नतां सरं प्राप्नुहि । चित्तसर-
स्वति चित्तसमुद्रे । क्षेत्रं शरीरमेव कुरुक्षेत्रं तत्र सरस्वत्याख्यनदीरूपे । नद्याः समुद्रस्थिते-

नवाना विभ्राणा नविभ्राणा शरत्तवा ॥ ६ ॥ माराशिकरामेममुखैरासारं हसा । सारारब्धस्तवा
नित्यं तदतिहरणक्षमा ॥ ७ ॥ माता नतानां संघट्टः श्रियां बाधितसंभ्रमा । मान्याथ सीमा रामाणां
शं मे दिश्यादुमादिजा ॥ ८ ॥ सरला बहलारम्भतरलालिखलारवा । वारलाबहलामन्दकरला बहला-
मका ॥ ९ ॥ मासते प्रतिभासारसामाताहताविता । भावितात्मा शुभा वादे देवामा वत ते सभा
॥ १० ॥ मारमासुषमा चार रुचा मारवधूतमा । माचधूततमावासा सा वामा मेऽस्तु मा रमां
॥ ११ ॥ रसा सारसा सार सायताक्ष क्षतायसा । साताषात तवातासा रक्षतस्त्वस्थतक्षर ॥ १२ ॥
यदानतोऽयदानतो नयात्ययं न यात्ययम् । शिवे हितां शिवेहितां स्मरामितां स्मरामि ताम् ॥ १३ ॥
आम्नायानामाहन्त्या वागीतिनीतिर्मीतिः प्रीतिः । भोगो रोगो मोदो मोहो ध्येयेवेच्छेच्छेमे देशे ॥ १४ ॥
नागविशेषे शेषेऽशेषेऽपि संकृते जगति । हंससिकालं कालं कालं लङ्कालङ्कने स्तुतिर्मवतः ॥ १५ ॥

रौचित्येन मम चित्तसमुद्रे स्थितिं कुरु इत्यर्थः । ६ नवा शरत् कंदर्परूपेण दर्पेण साकं
ससार । किंभूता ससारसा सारसेन पक्षिविशेषेण पद्मेन वा सहिता । शरं काण्डं विभ्राणा
पोषयन्ती । परिपाकं प्रापयन्तीति भावः । नवाना नवमनः शकटे कर्दमाभावेन पथि यस्यां
सा । न अविभ्राणा वीनां पक्षिणां भ्राणा शब्दः न तेन रहिता च । ७-८ खड्गब-
न्धोऽयम् । उमा गौरी शं सुखं मे मह्यं दिश्याद्वेद्यात् । क्षीदृशी आदिजा जगदा
दिभवा तथा मारारिः शम्भुः, शक्र इन्द्रः । रामो जामदग्न्यो दाशरथिर्वा, इभमुखो गणाधिपस्ति-
रासाररंहसा वेगवर्षवद्वेगेनादरावेशात्सार उत्कृष्ट भारब्धः प्रकृतः स्ववः स्तुतिर्यस्याः सा ।
नित्यं सर्वदा तेषां मारारिप्रभृतीनामर्तैः पीडया हरणेऽपनयने क्षमा समर्था । नतानां मातेव
माता । वत्सलत्वात् । तथा संघट्टः समूहः । कासां श्रियामृद्धीनाम् । तथा बाधितो नाशितो
भक्तानां संभ्रमो भयं यया सा तथाभूता । तथा मान्या पूज्या । अथ सीमा मर्यादा रामाणां क्षीणाम्
सर्वान्तमेत्यर्थः । ९ मुरजबन्धोऽयम् । शरद्वर्णनमिवम् । सरलो दीर्घ आसमन्ताद्बहलेन प्रभूतेनार-
म्भेण तरलानां चञ्चलानामलिखलानां भ्रमरसैन्यानामारवः शब्दो यस्यां सा सरलाबहलार-
म्भतरलालिखलारवा । तथा वारलाभिर्दसीभिर्वहला संतता । यदि वा वारेण परिपाटया लावो
हवनं येषां तानि तथाविधानि हलानि हलकृष्टधान्यक्षेत्राणि यत्र सा तथाविधा । तथा करं
लान्ति गृह्णन्ति ये ते करला रुपा भगवन्दा यात्रायां सोद्यमाः करला यस्यां सा तथाविधा तथा
बहलानिमभूतान्यामलकान्यामलकीफलानि यत्र सा तथाविधा । यदि वा बहलमत्यर्थममलानिमलका
बहलामला । १०-११ पद्मबन्धोऽयम् । १२ सर्वतोभद्रः । हे सार उत्कृष्ट तव रक्षतः पालयतः सतः
सा रसा पृथ्वी सारसा उत्कृष्टरसास्तु भवतु । हे आयताक्ष दीर्घलोचन, तथा सा क्षतायसा
वास्तु । क्षतो नाशित आयोऽर्थान्मोयैस्ते क्षतायाश्चोरादयस्तान्यसि अत्यन्तं नाशं नयतीति
कृत्वा तथा खातं सुखमवतीति सातावा, श्रेयस्कारिणीत्यर्थः । अस्त्विति सर्वत्र योज्यम् । हे अतः
अतस्ति नित्यमेवोद्यमं भजत इत्यर्थः । तथा अतासा अक्षया रसा । अवत्स्वित्वापि योगः । तुर्नियमे
रक्षत पथः, न त्वचलिमस्य । तथा हे अतक्षर तक्षणं तक्षस्तनूकरणं तं राति प्रददातीति तक्षरः ।
न तक्षरोऽतक्षरः । पुष्टिद् इत्यभिप्रायः । १३ ग्रस्यामानतोऽयं जनः न यात्ययं नीतिविशेषे
न याति कुतः अयदानतादिति भावः । सुभावहविधिदानात् शिवे मङ्गले हिताम् अनुकूलम् ।
शिवेन महादेवेन ईहिताम् प्रार्थनीयाम् । स्मरेण कंदर्पेण अमितां मातुमयोग्याम् अनभिभूता-
मित्यभिप्रायः । १४ चतुर्भोजिकं विद्युन्माळावृत्तम् । आम्नायानां वेदानामन्या वाङ् उपनिषद्
आह कथयतिस्म । किम् ईतिः नीतिः भीतिः प्रीतिः भोगः रोगः मोदः मोहः क्षेमं शुभं देशं
स्थानं आत्मपरात्मनोः ध्येयेत् इच्छेच्च । १५ खालुप्रासः । हे राम स्वया अशेषे समस्ते जगति संकृते
ऽपि त्वं नागविशेषे विशिष्टे नागे शेषनागे स्वपिचि, शेषे तथा अस्वित्वा कालं कृष्णं कालं ईक्षि
सारयसि इत्यतो भवतस्तत् कङ्काया कङ्कने पारगमने का स्तुतिः स्ववर्नं न किमपीत्यभिप्रायः ।

विनायमेनो नयतामुखादिना विना यमेनोनयता मुखादिना । महाजनोऽदीयत मानसादरं महाजनोदी-
यतमानसादरम् ॥ १६ ॥ विश्वस्य हेतुरमरैर्बहु गीयसे त्वं विश्वम्मेरे शिवशिवे त्रिगुणात्ममूर्ते । चिद्वचो-
मतोऽपि परमां प्रथमां वदन्ति त्वां योगिनः स्तुतिपराः प्रणिधानदृष्टया ॥ १७ ॥ पायाद्वः करणोऽरणो
रणरणो राणो रणोवारणो दत्ता येन रमारमारमरमा रमारमाः सा रमा । स श्रीमानुदयोदयो दयदयो
दायोदयोदे दयो विष्णुर्जिष्णुरमीरमीरमिरमीरमीरमीसांरमीः ॥ १८ ॥ कन्दर्पादपि सुन्दरो रविमहाः
प्रत्यर्थिसीमन्तिनी वक्राम्मोजमुधाकरोऽति विभवो युद्धेषु पार्थोपमः । रक्षाकृज्जगतः स्वकीर्तिविदितो
रामोऽस्तु युक्तो मुदा दानी शङ्करसेवको वरगुणो नीत्युत्तमः सर्वदा ॥ १९ ॥ सर्वत्राहतशासनः
क्षितितले मास्वत्पतापानलो निशेषीकृतदस्युनीतितिमिरः सन्मानसामोदकः । विख्यातो विमलैर्गुणै-
र्मैतमतामभ्यर्थनीयः सदा दाता त्रासयतां निगृह्य विरुधो लोकेऽधिकः सम्पदा ॥ २० ॥ जेताजा-

-१६ मृतं जटाशुं हृष्टा रामं प्रति लक्ष्मणोक्तिरियम् । अयं विना पतञ्जिस्वरूपो ना पुरुषः
जटाशुः पुरुषजातिः यमेन यमराजेन मानसादरं यतमानानां रक्षितुमुद्यतानां सादं विषादं
रातिददातीति तत् यथा भवेत्तया, अरं शीघ्रं मानसात् मानसं चित्तमेव मानसं मानससरस्त-
स्मात् अदीयत अखण्डद्यत । महाजनः महात्मा महाजनोदी च । महम् उत्सवमजन्ति
क्षिपन्ति ये दुर्जनास्तन्नोदी तदपसारकृत् । किम्भूतेन यमेन एनो अपराधमृतेविना नयता
स्वपुरं प्रापयता, अमुखादिना प्राणभक्षकेण मुखादिना हीनं कुर्वता च इत्यभिप्रायः ।
१७ एतस्य वसन्ततिलकाच्छन्दसो दुर्गास्तुतिरूपस्य श्लोकस्य चतुर्णामपि चरणानां
षष्ठसप्तमाष्टमाक्षरलोपेन इन्द्रवज्रावृत्तं शिवस्तुतिश्च जायते । १८ सः पुराणप्रसिद्धः वेवेष्टि
न्याप्नोति विष्णुर्भगवान्त्वो युष्मान्पायादित्यर्थः । व इति बहुवचनेन सर्वसमानत्वं सूचितम् ।
मायया स्पृष्टस्य तस्य कथं रक्षकत्वं भवत्वित्यतः प्राह भीर्लक्ष्मीर्नित्यमस्यास्तीति श्रीमान्
मायाविनाभूत इत्यर्थः । ननु बहूनां रक्षणपरिपन्थिनां विद्यमानत्वात्कथमस्य रक्षकत्वमित्यत-
आह जिष्णुरिति जयनशीलः । तथा च रक्षणपरिपन्थिनोऽपि तद्दशगा इति भावः । सम्प्रति
च । इति बहुवचनोक्तं सर्वसमानत्वं ब्रह्मयितुमवतारविशेषान्विशेषणमुखेनाह । करण
इति । कं जलं रणति गच्छति करणः मत्स्यकूर्मावतारवान्, अरणः न विद्यते रणः
संप्राप्तो यस्य स तथाभूतः । अनेन च ब्रह्मकर्ममात्रप्रणयी वामनावतार उक्तः ।
यस्येति शेषः । स कः यस्य विष्णोः राणः रणस्यायं राणः रणसंबन्धी ।
रणरणः रणाच्छब्दाज्जयमानो रणः शब्दो रणरणः प्रतिशब्दः । रणोवारणः रणस्य उः
लक्षणं व्रणादिचिह्नं येषां ते रणवः वीराः तान् वारयति इति रणोवारणोऽभूत् । उकार-
स्त्विह लक्षणपरः । अनेन नृसिंहावतार उक्तः । येन अरं शीघ्रं अरीणां समूहो आरं
अरिवृन्दं मिनोति हिनस्ति, आरमाः तेन आरमा अरिकुलनिहन्ना रमा लक्ष्मीर्विभ्रम्यो विश्रा-
णिता सम्प्रप्ता । तथा रमया रमते अस्मै रमारमो विष्णुस्तस्मिन्मन्ते ते रमारमरमाः ब्राह्मणा-
स्तान् आरमयति आमोदयति सः, तथाभूत आस बभूव । अनेन क्षत्रियान्तकारिपरशुरामा-
वतार उक्तः । उदयोदयः । याति प्राप्नोति इति यः, न यः अयः अप्राप्तः उदयो येन
तत् अयोदयं भूधरादि उत् उद्धृतम् अयोदयं अप्राप्तोदयं जलमग्नं भूधरादि येन सः ।
अनेन आदिवराह उक्तः । पु० क० । अदयदयः अदयेषु देदयते सः । क्रूरैष्वपि दया-
धानित्यभिप्रायः । अनेन बौद्धावतार उक्तः । दायोदयोदयः दायार्थं विभागार्थम् । उत्
उद्धृतम् अयो लोहमयं शस्त्रं यैस्ते दायोदयाः धार्तराष्ट्राः तान्द्यति खण्डयति तथाविधोऽर्जुनः
तस्मिन् दयते स तथा । अनेन कृष्णावनार उक्तः । पु० क० । अभीरभीरभिः पराङ्गना-
हरणादिभ्यः कृत्येभ्योऽभीरा निर्भयाः रावणादयस्तेषु भियै भयार्थं रभते रामस्येन वर्ततेसः ।
अनेन रामावतार उक्तः । अभीराभीरभीसारभीः अभीराः शूराः भीराः कावराः तेष्वपि
कोटया लोभादिवशात् भियं भयं सारयन्ति प्रयच्छन्ति ते दुष्टग्लेच्छास्तेषां भीः
यस्मात् सः । अनेन कल्क्यवतार उक्तः । १९ अयं चक्रबन्धः । २० अयमपि चक्रबन्धः ।—

धूर्जितौजा विजयिजविगजभाजि सद्वाजि राज्यां तजौमाजां जजौर्जाविजितजनजितां स्वौजसां दुर्जनानाम् । योऽन्यब्जोऽजातजाब्जो जगति जयिष्यो जम्भजित्पूजितौजा अज्यायं जन्मबीजं जयतु सरजसौर्जित्यजित्सोऽब्जसा वः ॥ २१ ॥ क्षेमं ते पक्ष्मलाक्षि किस्र्यं खेमं मदङ्गं दिदम् (कशकं क्षेमं मदङ्गं ददम्) एतादृक्कृशता कृतः तुह पुणो पुष्टं सरीरं जदो (तव पुनः पुष्ट शरीरं यतः । केनाहं पृथुलः प्रिये पणइणीदेहंस्स संमेलना (प्रणयिनीदेहस्य सम्मेलनात्) त्वत्तस्तन्वि न काऽपि मे जइ इदं खेमं कुदो पुच्छसि (यदीत्थं क्षेमं कृतः पृच्छसि) ॥ २२ ॥ मञ्जुलमणिमञ्जीरे कलगम्भीरे बिलाससरसीतीरे । बिरसाऽसि केलिकीरे किमालि धीरे च गन्धसारसमीरे ॥ २३ ॥ गोपीलोचनयुग्मजालवसतिर्गोवालगोष्ठीरतिर्गौरक्षाधृतगोपवेषरुचिरो गोवर्धनागोद्धरः । गोलोकाधिपतिः खगोत्तमरथो गोत्रापति गोपतिर्गोविन्दोऽवतु गोकुलादृतमना गोपालगोत्रोद्भवः ॥ २४ ॥

भाषाचित्रम् ।

उत्तरङ्गकलितोरुकटारीभाजिरा उत मयंकरभालाः । सन्तु पायकगणा जय तैस्त्वं गामगोहरमिलाव इलावी ॥ १ ॥ कुललालिलावल्ले शलिलेशे शालशालिलवश्ले । कमलाशबलालिवल्लेऽमाले दिशमन्तकेऽविशमे ॥ २ ॥ कमनेकतमादानं सुरतनरजतुच्छलं तदासीनम् । अपतिमानं खमते सोऽग्निकानं नरं जेतुम् ॥ ३ ॥ तोदी सदिगमणमदोऽकलहं स सदा बलं विदन्तारितम् । आरमहावसरं सा सदमारं

-२१ विजयिनो जविनश्च ये गजास्तैर्ध्राजत इत्येवम्भूते । स्वतां वाजिनां राजिर्यत्रेति तत्र, भाजौ सङ्ग्रामे तेजोभाजां तेजस्विनां जजन्ति युध्यन्तीति जजा योधास्तेषामूर्जा बलं तेन विजितं जनं जयन्तीति तेषां जजौर्जाविजितजनजितां दुर्जनानां स्वौजसा जेता अत एवोर्जितौजा न विद्यते न्यब्जो रोग उपत्तापो वा यस्य सः । अजातं जगति न जातं जादय्यं यस्य तादृशः । जम्भजिता शक्रेणाऽपि पूजितं प्रशंसितमोजो बलं यस्य, सरजसं राजसं यदौर्जित्यं तज्जयतीत्येवम्भूतः । यो जयिनो विष्णोः हस्तोऽस्ति सोऽन्यं निकृष्टं जन्मबीजं कर्मबन्धनं जयतु हरतु । २३ अयं श्लोकः संस्कृतप्राकृतसौरसेनीप्राच्यावन्तीनागरापन्नशेषेकविध एव ।

१ भो राजन् तव पायकगणाः सेवका उत्तरङ्गकलितोरुकटारीभाजिराः उत्तरङ्गा अति मुदिताः कलितोरुकटाः सज्जितसुकपोला ये भरीभाः शत्रुजनगजास्तेषां य भाजिः सङ्ग्रामः तं रात्रिं ददतीति ते सन्तु । उत पुनः भयङ्करमालाः भृङ्गुडीभीषणललाटाः भवन्तु । तैः पायकगणैः । इलावः पृथ्वीरक्षकः इलावी जितकंदर्पस्त्वं मगोहरं यथा भवेत्तथा गां पृथ्वी जया शत्रुजनदेशानात्मीयान्कुरुतादितिभावः । २ अत्र संस्कृतमागधीभाषयोः श्लेषः । तथा च-कुलानि लालयन्ति पोषयन्तीत्येवंशीला ये तेषां लावे छेदे लोलस्तत्र शलन्तीति शलाः सोद्यमाः ते यत्र देशे स शली, क्षिपति अल्पी करोतीति शलिलेशस्तत्र । शालैर्गृहैः शालन्ते शोभन्ते ये तान् लुनातीति शालशालिलवः, स आसौ शूलं चेति दुःखजनकत्वान्तथा भूते । कमला लक्ष्मीः तस्याः शवा-दरिद्राः तेषु ललति लसतीत्येवंशीलं बलं यस्य तस्मिन् । मलनं मालः, न मालोऽस्येत्यमालस्तत्र । मलधारणे । अनिवार्य इत्यभिप्रायः । अन्तके मृत्यौ सति एवामुदेवे या दिङ् मार्गस्त्वामविशं प्रविष्टोऽस्मीति संस्कृतार्थः । 'कुरराळिरावल्लोऽं सलिलं तरसारं कलिरवशूरम् । कमलाशबलालिवरं मारयति शाम्यतो विषमम् ॥' इति मागधी छाया, अर्थश्चायम्, -कुरराणां तदाख्यानां पक्षिणां याऽऽलितवद्वायै रौलः-कलकलः यत्र तत् । सारसानां याऽऽलितवद्वायै शूरं तद्विरहिमारणे क्षमम् । कमलानामा-खवं (मकरन्दं) ये लान्ति ते च येऽलिनस्तैर्वरम् । विषमं-वियोगिजनदुःखावहं तत्सलिलं शाम्यतः-शमञ्जुषोऽपि मारयति । शरदि तादृशं जलं विलोक्य मुनयोऽपि क्षुम्भन्तीति भावः । ३ अत्र संस्कृतपैशाचीभाषयोः श्लेषः-हे सुरतनः ! सुरतमात्रे पुरुष सुरतेतरचातुर्यशून्ये इत्यर्थः । ख (घट्ट) मते-शून्यप्रज्ञा । यस्त्वया श्लाघ्यते स कं नरं जेतुम् अजतु-यातु । अहो-

गदासारम् ॥४॥ धीरा गच्छदुमेहतमुद्धरवारिसदःसु १ अभ्रमदप्रसराहरणं रविकिरणात्तेजःसु ॥ ५ ॥
एष पश्य यवनीनवनीधीं सम्ममर्दं मदमुग्धमुखग्रीः । प्रत्युवाच-यवनीं कुपितेव चरुमुवे द्रुख न दे-
मुक्षको तू ॥ ६ ॥ ज्वरादिता या कटकान् कषायाज् जेत्यिवेकिं वद वैद्य देयम् । निबोध हंसी
मधुरमचारे वहां वनप्सा शरवरिपलवे ॥ ८ ॥ पित्तापितशरीरबल्लरी सा सखी वद "हकीम
दबायी" औषध शृणु गृणाक्षि मनोह "जा गुलाब गुलकन्द रिवला दे" ॥ ९ ॥ हां हन्त किं
त्वमसि सुन्दरि दुःखितेव सा क्लिश्यते मम सखी वद किं हि तस्याः । अम्लोर्ध्ववायुरपि वैद्य न
पच्यतेऽनं "देना गुलाबजलसङ्गं सिक्कंजवीना" ॥ १० ॥ दृष्ट्वा कामपि तुजवायवनितां ताम्बूल-
रागधरां साकूतं निजगाद "दुर्जन सुही चाहे सुही लीजिये" । सर्वाङ्गस्फुरयौवने स्पृहयति त्वत्से-
वनं मे मनः प्रोत्तिष्ठ त्वरितं प्रसीद "हमरे सीने न लागो जरा" ॥ ११ ॥ अन्यां कामपि तुज-
वायललनां मातङ्गकुम्भस्तनीं दृष्ट्वा सस्मितमाह जान तुमरी काहे कि ये अंगिया । निघ्नन्ती नितरां
कटाक्षविशिखैः सावन्निदाश्या पुनः साभिप्रायमुवाच "हात धरिके सीने प मरुमरुसही" ॥ १२ ॥
घाटोद्यानमहं कदाचिदगमं चाहर्हवाके लिये काचित्तत्र कुरङ्गलोलनयना दिग्दारमालिन्मिली ।
मद्वाक्यं घनपालिके शृणु मनाक् कर्णे तु देगी मुझे सेत्युक्ताऽऽह न तानि मे त्वमधुना मर्वा जरा
लीजिये ॥ १३ ॥ हृष्टं कुञ्चिदीक्षितः पथि मया नद्वाफ लौंडा सजा कृत्वा कजलरेखिकां
नयनयोर् मुद्धेप बैठा हुआ सर्षानेव विमोहयन्स्मितरुचा "गालोंकु त्त्यारी करे" हंहो किं कथ-

—न तादृक् पुरुषोऽयं स ज्ञेयतीति । किम्भूतम्-भनेकतमान्यादानानि यस्य तम् । तत्
प्रसिद्धं छलं-कपटमासीनमुपेतवन्तम् । अपां-जलानां पतिः-वरुणस्तस्येव मानो यस्य तम् । अगा
अचला निकाना दीप्तिः, यस्य तं तादृशम् । पैशाची छाया तु 'कामे कृता मोदानां सुवर्णरजतो-
च्छलद्वासीनाम्, अप्रतिमानं क्षमते खगणिकानां न रञ्जयितुम् ॥' इति । अर्थश्चायम्-स
पुरुषो रञ्जयितुमात्मरञ्जनाय कामविषये कृतामोदानां सुवर्णरजताभ्यामुच्छलन्त्यो दास्यो
यासां तादृशीनाम् गणिकानामप्रतिमानं न क्षमते । तदानीमादरमभिलषतः कदाचिदुप-
कृतगणिकस्येयमुक्तिः । इति । ४ अत्र संस्कृतशूरसेनीभाषयोः श्लेषः । 'तु इति परानिति तौदी
देशानं दिक् उपदेशः । तथा सह वर्तत इति सदिक् । न गणेन सहायेन मदो यस्य
सः, स चित् । सदा अकलहं (परिभूतत्वात्) निर्वैरम् अतएव दमेदाया उपशमचेष्टाया अव-
सरो यस्य तत्, तथा अस्पन्ते क्षिप्यन्ते इत्यासाः शरास्तान् धान्ति खण्डयन्तीत्यासदा धनुर्धरा
तैः सह वर्तत इति सासदं गदासारम् इदमारमरिखत्तं बलमन्त्रमध्ये-भार-ससार । इति संस्कृ-
तार्थः । 'ततो दृश्यते गगनमदः कलहस्रतावलम्बितान्तरितम् । अरतमेवावसरं शाश्वतमारं
गतासारम् ॥' इति शूरसेनीछाया । अर्थश्चायम्-भारतो निवृत्तो मेघानामवसरो यत्र तादृशम् ।
शाश्वतो मारः मदनो यत्र तादृशम् । गत आसारः-धारासम्पातो यत्र तादृशम् । इति
शारदाकाशवर्णनमिदम् । ५ संस्कृतापभ्रंश भाषयोः श्लेषः । हे उमे अवेरिव-गङ्गुरिकाया इव
किरणं विक्षेपः निरखनं यस्यास्तथाभूता, हस्तामुत् प्रमोदः यस्यास्तथाभूता, अणुः-कृशा
अध्रे-आकाशे, माद्यति यः सोऽपां जलानां, प्रखरो यस्याः साऽभ्रमदप्रसरा गङ्गेत्यर्थः । अहर्नि-
शम् अपि उन्नता धरा प्रलयापन्निभिम यस्मात्तदुद्धर तच्च तद्वारि च (समुद्रजलं च) तदेव
खदः-गृहं) येषां तेषु तेजः सु बहवानलज्वालाज्योतिष्विति भावः।अगच्छत् अपतत् । हरनिवा-
सनादिता गङ्गाऽऽम्मानं वाडवाभीन्धनीचकारेति धीरा सपत्न्या व्यसनेन स्वस्या स्या इति
भावः 'धीरागच्छतु मेघतमोदुर्धरवापिकदस्यु । अभ्रमदप्रसराहरणं रविकिरणास्ते यस्य ॥'
इत्यपभ्रंशच्छाया । अर्थश्चायम् हे धीरा दुर्धरा वापिका दृश्यवो यत्र तन्मेघतमो गच्छतु अपैतु
यस्य ते न भ्रमेददातीत्यभ्रमदः प्रसरो येषां तादृशा रविकिरणा हरणं हर्ता इति ।

यामि मित्र शृणु रेवेचै सुवे खुड्डई ॥ १४ ॥ हरनयनहुताशज्वालाया “जों जलाया” रतिं
नयनजलौघैः खाक बाकी बहाया । तदपि दहति चित्तं “हायं मैं क्या करूंगी” मदनरशिसि भूयः
“क्या बला आग लागी” ॥ १५ ॥ नूनं बादलशाह शोहपसरी निःसाणशब्दः खरः शत्रु
पाडि छुटालितो विहणिसो एवं मण्ण्युद्धटाः । रुढे गर्दमरामघालि सहसा रे कंत मेरे कहे
कण्ठे पापनिवेशि याहिं शरणं श्रीमल्लदेवं प्रमुम् ॥ १६ ॥

गीतानि ।

पातयसि मां प्रति किं नयने वचो मे शृणु पङ्कजनयने ॥ ध्रुवपदमिदम् (१) महौषधमलयजजलसहितः
कंबायः किल पर्पटविहितः । उर्वरं क्षिपतितरामतिविकटं हरिः सहसैव यथाशकटम् ॥ रात्रौ पात्रे प्लावितं
धान्यकमततुषचारं । सितया युतमतिसितया निगदितमिदमतिहिमगुणचारं ॥ चारुमुखि पित्तदवधुदलने ।
पातयसि मां प्रति किं नयने ॥ १ ॥ सदागतिरत्तरलितकमलां तटीगतविहगोत्तमविमलाम् ॥ भजतु
विजयार्थं दवधुस्त्रज प्रियासहितः सरसीं मनुजः । छिष्टैरन्यैरौषधैरिह किं कुन्दमुदन्ति (१) पुरुषित्तजमपि
दवधुं जितमिव ते कलयन्ति ॥ यान्ति ये सुखमम्बुजशयने पातयति मां प्रति किं नयने ॥ २ ॥ त्वमसि
यदि युक्ता गदपतिना विषमेण धातुकृतस्थितिना ॥ शिवाऽमृतलतिकाऽम्बुदमधुना । शृतं पिव तन्वि युतं
मधुना ॥ विद्वदौरे श्रूयतामेतिविषमज्वरहारिं यवनिम्बकुलवृहतीयुतमथ विकिञ्चतममृतजवारि । वारिधर-
सहचरमुखदहने पातयसि मां प्रति किं नयने ॥ ३ ॥ उमापतितुष्टिकरं हवनं सदा दुःखयुजामवनम् ॥
गुरुद्विजपदपङ्कजनमनं वुधैः स्मृतमखिलज्वरशमनम् । पारिमुक्तानि विदूषणैः श्रीकृष्णस्योक्तपदानि ॥
स्थितिमिह विदधतु नित्यं निन्दितपीयूषाण्यसमानि । मानवति पण्डितजनवदने पातयसि मां प्रति किं
नयने ॥ ४ ॥

पञ्चान्नवर्णनम् ।

मिष्टं नदीनामधरोष्ठवत्परं प्रमुद्धपीनस्तनवत्सुवर्तुलम् स्नेहप्रगाढं सुहृदां चारित्र्यवह्युल्लस्य लोचनलोभि
मोदकम् ॥ १ ॥ सर्वांशनं यत्पुरतो वराकं प्राप्नोति यो भाग्यमृते सदा कम् । स्पर्धा विधत्ते सुधयाऽपि
साकं सखे तमास्वादय दुग्धपाकम् ॥ २ ॥ मुक्ताऽपि बाष्पां बह्वलीकरोति कान्त्याऽक्षिसौख्यं दधती
जनानाम् । समुन्मिषद्गन्धरसा नवीना चासौदिका स्त्रीषु मुदे न कस्य ॥ ३ ॥ बाह्वीकजीर्णलवङ्ग-
सौरभास्तक्रे निमग्ना जलधाविबेन्दवः । जिह्वालतामं वटका मनोहराः कलोलयन्ति त्रिदिवौकसामपि
॥ ३ ॥ अत्युज्ज्वलैरवधयैर्वृद्धतां दधाना मुक्ता बलं वितरति स्मरदानरक्षा । स्निग्धाशया गुरुगुणप्र-
थिता मनोज्ञा फीणी नवीनललेनेष मुदं ददाति ॥ ४ ॥ जलबलिवलयानि प्रौढपित्तक्षयानि क्षत-
पवनमयानि प्रोल्लसद्विस्मयानि । मधुररसमयानि श्लाघनीयानि यानि स्फुरदरुचिजयानि प्रेमतो वर्ण-
यानि ॥ ५ ॥ धाराभिस्तममृतस्य कृताभिषेका मोक्षमजा शरदखण्डितचन्द्रवृत्ता । सिद्धाढकीदलगुड-
प्रतिप्रसिद्धेयं श्रीपोलिका जगति कस्य मुदं न घत्ते ॥ ६ ॥ संपर्कं मृदुबहिना चणकजं चूर्णं समाने
धृते क्षेत्र्यं खण्डजकर्दने द्विगुणिते स्थाव्यामिदं स्थापयेत् । कर्पूरनुटिकुङ्कुमैः कतलिकां कृत्वा शुभा मक्षये-
त्तैषा मानसमोहिनी बह्वगुणा श्रीमोहनस्थालिका ॥ ७ ॥

भङ्गावर्णनम् ।

लोचनविलोमनीया मधुराशनलालसा सरसा । स्मरकेलिकलाकुशला धूर्तवधूरेव विमाति धूर्तवधूः
॥ १ ॥ प्रायः सुकृती पुरुषः स्वीकृतनिर्वाहको भवति । गौरीपतिरपि गिरिशो धूर्तवधूमेव सन्ततं शुङ्के-
॥ २ ॥ यो यत्समुपाश्रयते तदेव त यस्तु किल मिलति । मजते यो धूर्तवधू त स्मरमिव मूर्तमेति
धूर्तवधूः ॥ ३ ॥ सहास्यरत्ना मदमोहतुङ्गा विदूषारभङ्गा पृथुपित्तसङ्गाम् । उच्चैरनङ्गा हरिदङ्गसङ्गा क्षुधो-
त्तरङ्गा स्पृहयामि भङ्गाम् ॥ ४ ॥ भङ्गाऽन्मः पिवतो न शाम्यति विना दुग्धामिमेक क्षुधो नेत्र कोकनदा-
यते निजमुख दैन्येन नो दर्शयते । शोकः कापि पलायते सदसि बाक् प्रागल्भ्यमालम्बते मुक्तासारमिवो-
ज्ज्वल स्रवति मो मूत्रं मनो हृष्यति ॥ ५ ॥ सर्वं लुच्छ मनसि मनुते यत्प्रमादाद्वराकोऽयुच्चैर्हर्षं प्रकटय-
यति यः शोकजालं निरस्य । यत्नप्राप्यः स्थिरयति मनो ध्यानमुदासु सोऽयं सविद्वल्लीसलिलमहिमा
शक्यते केन वक्तुम् ॥ ६ ॥

क्षीववर्णनम् ।

अस्तव्यस्तमितस्ततः पथि पतन्मयं मदादुद्धमन्हस्ताभ्या मुखमक्षिकाः परिणुदन् गालीर्गदगद्गदम् ।
उचलैः शिशुमिर्मिश्रं वलयितो वीमत्समूर्तिर्महान्मत्तो दक्षिणतः क्षण क्षिप दृशं मत्तोऽयमागच्छति ॥ १ ॥
मन्मन्मो बबवारुणीं भममवान् किं वक्ति सस्सस्सखे कोष्णीप ततते पुनः पपपिव प्रेक्षस्व खः खः
खगम् । इत्थं सम्प्रति गद्गदाक्षरममी मेरेयमत्ता मुहुः स्वच्छन्दः प्रलपन्ति यूक्त्वैकिकणव्याकीर्णवक्रश्रियः
॥ २ ॥ धूलीमुद्गूलयन्तः पटुपटहपुटान्युद्धतं वादयन्तो यद्वा तद्वा वदन्तश्चटुलखुरखरोष्टमरोह
यन्तः । जीर्णोपानद्धिपारादहह सवयसः साधु नीराजयन्तो ज्वालोल्लोमयाक्षलजमिह दहतः पश्य
वल्गन्ति पौराः ॥ ३ ॥

तमालपत्रचूर्णवर्णनम् ।

विलसति तमालचूर्णं नैवेद्यमिव जगदीशसम्बन्धि । यत्कणलिताप्रस्त त्रिजगद्वस्त प्रसारयति ॥ १ ॥

सिंहप्रशंसनम् ।

गर्जन्हरिः साम्भसि शैलकुक्षे प्रतिध्वनीनात्मकृतानिशम्य । पदं बबन्ध क्रमितुं सरोवः प्रतर्कयन्-
न्यमृगेन्द्रनादम् ॥ १ ॥ क्रीडन्तु नर्दन्तु च तावदिष्ट माद्यन्तु भूयो द्विपराजमुख्याः । यावन्मृगेन्द्रस्य
न नासिकाया गन्धोऽध्वनीनो वत् जातुचित्स्यात् ॥ २ ॥ लीढप्रस्तविपाण्डुराग्रनखयोरार्कगदीर्ण
मुखं विन्यस्याग्रिमयोर्युगे चरणयोः सद्यो विभिन्नद्विपः । एतस्मिन्मदगन्धवासितसटः सामश्रुतिर्यव-
लस्तृक्कान्ताहतिधूतलोमधुपः कुक्षेष्टु शेते हरिः ॥ ३ ॥ पश्योदञ्चदवाञ्चदञ्चितवपुः पश्चार्धपूर्वार्धमा-
नस्तब्धोत्तानितपृष्ठनिष्ठितमनाम्मुग्राप्रलाङ्गलभृत् । दंष्ट्राकोटिविशङ्कटास्यङ्गहरः कुर्वन्सटामुक्कटामुक्कर्णः
कुस्ते क्रमं कारिपतौ कूराकृतिः केसरी ॥ ४ ॥ सत्कर्णोऽयमकाण्डचण्डिमपटुः स्फारस्फुरत्केसरः कूरा-
कारकरालवक्रविकटस्तब्धोर्ध्वलालङ्कृभृत् । चित्रेणापि न शक्यतेऽभिलिखितुं सर्वाङ्गसंकोचनावीकुर्वद्भि-
रिक्कुञ्जकुञ्जरशिरः कुम्भस्थलस्थो हरिः ॥ ४ ॥

१ स्वैरिणी । २ धनूराङ्गता, भङ्गेति भावः । ३ कुलटां, भङ्गां, च । ४ वागादम्बरमात्रमिवम् ।
५ भाण्डविभक्त्या च । ६ कोकनदं रक्तोत्पलम् । ७ बुद्धि-

तरक्षुप्रशंसनम् ।

लाङ्गुलेनाभिहत्य क्षितितलमसकृद्धारयन्नप्रद्वयामात्मन्येवावलीय द्रुतमथ-गगनं प्रोत्पतन्विक्रमेण ।
स्फूर्जद्भुङ्कारधोषः प्रतिदिशमखिलान्द्रावयन्नेष जन्तून्कोपाविष्टः-प्रविष्टः प्रतिवनमरणोच्छ्वनचक्षुस्तरक्षुः ॥ १ ॥

गजप्रशंसनम् ।

कम्भोमुचां सलिलमुदमतां निशीथे तालीघनेषु निम्बतं स्थिरकर्णतालाः । आकर्णयन्ति करिणोऽर्ध-
निमीलिताक्षा धाराखान्दशनकोटिनिपण्णहस्ताः ॥ १ ॥ सलीलमादाय करेण धूर्लि निमीलिताक्षं
विकिरन् समन्तात् । मदोद्धतः फाल्गुनकेलिमारात्परिभ्रमन्मयसतीव हस्ती ॥ २ ॥ शुण्डाप्रेण रद शनैः
परिमृशन् पुच्छाग्रमुच्छालयन्दानैः पङ्क्तिरयन्स्वकीयसरणिं मेहन्मुहुर्वृन्दशः । चीत्कुर्वन्वनदाङ्गला-
मुखरयन् टङ्कारयन्वण्टिकां कुम्भीन्द्रो मदमुद्रिताक्षमधुना धुन्वन्शिरो धावति ॥ ३ ॥

मृगप्रशंसनम् ।

प्रकृतिविमुग्धो हरिणो गानरसङ्गो विलोलेनत्रयुगः । विपिनविहारी सुमृदुलवृणादनः सुन्दरो भीरुः ॥ १ ॥

भल्लप्रशंसनम् ।

नयनपथनिरोधाक्रौवनिर्धूतमालभ्रमदविरलोभस्तोमवद्धान्वकारः । छमिकवलनलोभोत्खातवल्मीकर-
न्म्रोत्थितफणिफणघातैरुच्छलन्त्येष भल्लः ॥ १ ॥

हयप्रशंसनम् ।

यावच्छकलितो वायुरेकीभविमुर्धति । तावदेव तुरंगोऽयमाजगाम जगाम च ॥ १ ॥ मण्डले मण्ड-
लाकारो रेखा बार्जामयी जवे । सन्यापसव्यं द्विमुखो नकुलाधिष्ठितो हयः ॥ २ ॥ पुरो जुनः पश्चाद्-
जति विधूतश्चोच्छ्रिततनुः समुत्पत्योत्तानः पतति पथि लोहान्प्रविशति । हयः किञ्चिद्दृष्टेयदि नयति
पतिं कचिदहो कशाघाते तिष्ठत्यथ चरणघातेन खनति ॥ ३ ॥ आकर्षन्निव गं वमन्निव खुरो पश्चा-
र्धमुञ्चन्निव स्वीकुर्वन्निव खं विवन्निव दिशो वायूंश्च मुष्णन्निव । साङ्गारप्रकरां स्पृशन्निव भुवं
छायाममृष्यन्निव प्रेक्ष्वामरवीज्यमानवदनः श्रीमान्दयो धावति ॥ ४ ॥ पश्चादङ्गी प्रसार्य त्रिकनतिवि-
ततं द्राघवित्वाङ्गमुच्चैरासज्याभुग्नकण्ठो मुखमुरसि सटां धूलिधूमां विधूय । वासप्रासामिलाषादनवरत-
चलत्प्रोथतुण्डस्तुरङ्गो मन्दं शब्दायमानो विलिखति शयनादुत्थितः क्मां खुरेण ॥ ५ ॥

चानरवर्णनम् ।

यदर्काशुक्लान्तस्फुरदरुणपुष्पोदरधिया प्रविष्टो नासान्तः कणितमणिहिम्भः प्रकुरते । कपिः स्थित्वा
स्थित्वा तदिदमनुशृण्वन्विचकितो धुनोत्यास्यं रौति प्रचलति चलत्युच्छलति च ॥ १ ॥

वृषभवर्णनम् ।

गर्वित्वा मेघधीर ग्रथममथ-शनैर्मण्डलीकृत्य देहं शृङ्गाम्यां भीषयन्तावमिमुखमवनीं दारयन्तौ खुराग्रैः
मन्दं मन्दं समेत्य स्थिरनिहितपदं दत्तघातौ सरोवं युज्येते चालयन्तौ कटिलितमसकृत्पुच्छमंतौ
महोक्षौ ॥ १ ॥

सुरभिवर्णनम् ।

आहत्याहत्य मूर्ध्ना द्रुतमनुपिवतः प्रस्तुतं मातुरुवः किञ्चित्कुञ्जैकजानोरनवरतचलत्वात्पुच्छस्य घेनुः ।
उत्कर्णं तर्णकस्य ग्रियतनयतया दत्तहुङ्कारमुद्रा विभ्रंसल्लीरधारालवशवलमुखस्याङ्गमावृति लेढिं ॥ १ ॥

गर्दभवर्णनम् ।

आम्नायायाय गन्धं विकटमुखपुटो दर्शयन्तपङ्क्तिं धावत्युन्मुक्तनादो मुहुरपि च रसाद्गृष्टया पृष्ठलम् ।
गर्दभ्याः पादघातद्विगुणितसुरतप्रीतिराकृष्टशिश्नो वेगादात्तुह्य मुह्यन्नवतरति खरः खण्डितच्छिबिरेण ॥ १ ॥

अजवर्णनम् ।

प्रात्वा श्रोणीमजाया विततमभिमुखं वक्रसंकोचमङ्गं स्थित्वा सूर्यं निरीक्ष्य प्रविकसितसटो घट्टयन्क्मा
खुरेण । वोत्रोकारान्प्रकुर्धन्मणिशकलनिभं चालयन्नेत्रयुग्मं छागश्चाट्टननेकाश्चतुरङ्गव विटो मन्मथान्वः
करोति ॥ १ ॥

मेषवर्णनम् ।

पार्श्वस्फालावलेपाच्चट्टलितचरणोल्लेखिताकाशदेशः सवद्घाटोपकोपप्रसरितरसनापल्लवालीढस्रकः ।
किञ्चित्साचीकृतास्यः स्फुरदधरपुटः स्फारिताताम्रचक्षुर्घोणाघातामिलाषादपसरति रसं दर्शयन्नेव मेषः ॥ १ ॥

मयूरवर्णनम् ।

मण्डलीकृत्य वर्हाणि कण्ठैर्मधुरगीतिभिः । कलापिनः प्रवृत्त्यन्ति काले जीभूतमालिनि ॥ १ ॥

चातकवर्णनम् ।

दम्भोलिस्फूर्जदम्भोर्धरविपुलतद्विदम्भगम्भीरनादैरम्भः समारसंभावनकुतुकिकुलं चातकानां प्रवृत्त्यन्ति जर्च्च
विन्यस्तचञ्चूपुटमुपरि परिभ्राम्यदुत्पातवातैरम्भोदोन्मुक्तमम्भः कणमपि न चिरात्प्राप्य नभ मिथोऽभूत् १

पारावतवर्णनम् ।

कलकणितगर्भेण कण्ठेनाधूर्णितेक्षणः । पारावतः परावृत्य रिसुरचुम्बति प्रियाम् ॥ १ ॥

वक्रवर्णनम् ।

नालेनेव स्थित्वा पादेनैकेन कुञ्चितग्रीवम् । जनयति कुमुदभ्रान्तिं वृद्धवक्रो बालमत्स्थानाम् ॥ १ ॥
स्थित्वा धैर्यादुपाग्मः समजठरशिराश्चक्रमूर्तिमुद्धतं धूर्तः सत्यक्ततीरः कतिचिदपि पदान्युच्चैः कुञ्चि-
ताङ्घ्रिः । पश्चाद्ग्रीवा प्रसार्य त्वरितगतिरपा मध्यमाविश्य चञ्च्वा चञ्चन्तीमूर्ध्वकण्ठः कथमपि शफरीं
स्फारिताक्षो वक्रोऽस्ति ॥ २ ॥

कुक्कुटवर्णनम् ।

न्यञ्चच्चलचञ्चुचुम्बनचलच्चूडाप्रमुपपतच्चक्राकारकरालकेसरसटास्फारस्फुरकन्धरम् । चारंवारमुद-
ङ्मिच्चल्लघनप्रस्यन्नखकुण्णयोर्दृष्टा कुक्कुटयोर्द्वयोः स्थितिरिति क्रूरकर्म युध्यतोः ॥ १ ॥ पक्षावुत्क्षिप्य
धुन्वन्सकलतनुरुहान्मोगविरतारितात्मा प्रागेवोद्धीननिद्रः स्फुरदरुणकरोद्भासित ख निरीक्ष्य । प्रातः प्रो-
त्थाय नीडस्थितचपलतनुर्ध्वरध्वानमुच्चैरुद्धीव पूर्वकायोन्नतविकटसटः कुक्कुटो रारटीति ॥ २ ॥

गौरखरकृकलासयोर्वर्णनम् ।

ग्रीष्मादित्यकरप्रतसक्तितामभ्योपविष्टः सुखं शेते गौरखरो मत्स्थलमुवि प्रोथ निधाय क्षितौ ।
गुञ्जज्वाहककण्टकाहतमरुद्धतोत्पतच्छलिमिच्छिन्नाङ्गः कृकलासकोऽपि निश्चत मार्तण्डमुदीक्षते ॥ १ ॥

भुजगवर्णनम् ।

आलोकरस्तनारीकृतसमयमहानादाघावजनौघन्यासद्वारप्रदेशप्रचुरकलकलाकर्णनस्तन्वचक्षुः । काष्ठ
दण्डं गृह्णाणेत्यतिमुखरज्यैस्तादिते लोष्टघातैर्मतः सर्पो गृहस्यानधिगतविवरः कोणतः कोणमेति ॥ १ ॥

पुलिन्दवर्णनम् ।

वामस्कन्धनिपण्णशार्ङ्गकुटिलप्रान्तापिताघोमुखस्यन्दच्छोणितलम्बमानशशकान्वेणीस्वलचामरान् ।
अन्तप्रोतकपोतपोतनिपतद्रक्ताक्ततूणीरकान्सोऽपस्यत्कारिकुम्भमेदजनितास्कन्दान्पुलिन्दान्पुरः ॥ १ ॥

पथिकवर्णनम् ।

गायति हसति च नृत्यति हृदयेन धृतां प्रियां विचिन्तयति । समविषमं न च विन्दति-गृहगमनस-
मुत्सुकः पथिकः ॥ १ ॥ मातर्धर्मपरे दयां कुरु मयि श्रान्तेऽद्य वैदेशिके द्वारालिन्दककोणके सुनिधत्तं
यास्यामि सुस्था निशि । इत्युक्ते सहसा प्रचण्डगृहिणीवाक्येन निर्मांसितः स्कन्धन्यस्तपलालमुष्टिविभवः
पान्थः पुनः प्रस्थितः ॥ २ ॥ भद्रं ते सदृशं यदध्वगशतैः कीर्तिस्तवोद्बुध्यते स्थाने रूपमनुत्तमं सुकृतिना
दानेन कर्णो जितः । इत्यालोक्य भृशं दृशा करुणया शीतातुरेण स्तुतः पान्थेनैकपलालमुष्टिरचिना
गर्वायते हालिकः ॥ ३ ॥ देशैरन्तरिता शतैश्च सरितामुर्वोभृतां कानर्धस्तेनापि न याति
लोचनपथं कान्तेति जानन्नपि । उद्ग्रीवश्चरणार्धसद्वधुधः कृत्वाश्रुपूर्णे दृशौ तामाशां पथिकस्तथापि
किमपि ध्यायन्मुहुर्वीक्षते ॥ ४ ॥

वीरजनप्रशंसनम् ।

खङ्गहस्तोऽरिमालोक्य हर्षमर्षसमन्वितः । शूरः पुलकितो रक्तनेत्रो हसति जृम्भते ॥ १ ॥ स्तव्यः
कस्य न वीरः कर्मसु दक्षः प्रभावविख्यातः । सत्यप्रतिज्ञतायां सम्पादयिता विपद्यखिन्नात्मा
॥ २ ॥ पुरुषत्वं यदि सत्यं तर्हि परं वीरमात्रं विद्धि । विघ्नसहस्तेऽप्यचलो यद्वयवसायो-
ऽवतिष्ठते पुरतः ॥ ३ ॥

बालकवर्णनम् ।

धूलीधूसरतनवो राज्यस्थितिरचनकल्पितैकवृषाः । कृतमुखबाद्यविकाराः क्रीडन्ति सुनिर्भरं बालाः
॥ १ ॥ अबधूतवेषधारी दुग्वाहारी मुदा बिहारी च । रागद्वेषवशित्वं तावदनातः शिशुः सता
मेहे ॥ २ ॥ आयातो भवतः पितेति सहसा मातुर्निशम्योदितं धूलीधूसरितो विहाय शिशुमिः
क्रीडारसान्प्रस्तुतान् । दूरात्स्मेरमुखः प्रसार्य ललितं बाहुद्वयं बालको नाधन्यस्य पुरः समेति परया
प्रीत्या रटन्वर्धरम् ॥ ३ ॥

कुमारप्रशंसनम् ।

अकूर्चोरम्मोऽपि प्रतिचुबुकदेशं करतलं प्रतिज्ञायां कुर्वन्पुनरिति दृशं स्निग्धतरलाम् । कुमारोऽहं-
कारात्परिवदि समानानगणयन्मुजो वक्षः यद्वयवयसि कार्त्तिके विरजते ॥ १ ॥

नर्तकीवर्णनम् ।

वंशं निखातमधनौ दृढबद्धरञ्जुमारुह्य सम्प्रति नटो विगतप्रयासा । ऊर्ध्वं निलिम्पललेष
विभाव्यमाना निःशङ्कमुद्रमति चक्रवदन्तरिक्षे ॥ १ ॥ दीर्घाक्षं शरदिन्दुकान्तिवदनं बाह्वं
नतावंसयोः संक्षिप्तं निविडोन्नतस्तनसुरः पार्श्वे प्रपृष्टे इव । मय्यः पाणिमितो नितम्बि जन्वने
पादाबुदप्राङ्गुली छन्दो नर्तयितुर्यथैव मनसि छिष्टं तथाऽस्या वपुः ॥ २ ॥ स्वेदक्लेदितकङ्कणं
सुजलतां कृत्वा मृदङ्गाश्रया चेटीहस्तसमर्पितैकचरणा मञ्जीरसंयित्तया । सा भूयः कुचकम्पसूचितार्यं
निःश्वासमाश्रुती रङ्गस्थानमनङ्गसाकृतवती तालावधौ तस्थुषी ॥ ३ ॥

लेखिकावर्णनम् ।

उन्नमितैकभूलतमाननमस्याः पदानि रचयन्त्याः । कण्टकितेन प्रथयति मय्यनुरागं कपोलेन ॥ १ ॥
यद्भूलते तरलिते यदुदङ्गुलीकः पाणिः पुरो यदपि चक्षुरलन्वलयन् । उन्मुद्रिताधरदलं च यदास्यमस्या-
स्तन्काव्यकर्मणि निष्कृतमवैमि चेतः ॥ २ ॥

कलमकण्डनीगीतिनिर्देशः ।

विलासमघणोल्लसन्मुसललोकदोःकन्दलीपरस्परपरिस्खलद्वलयनिःस्थनोद्वन्धुराः । लसन्ति कलहं-
कृतिप्रसमकम्पितोरःस्थलत्रुटद्गमकसंक्रुलाः कलमकण्डनीगीतयः ॥ १ ॥

मिल्लीवर्णनम् ।

जघनस्थलनद्वपत्रवल्ली गिरिमल्लीकुसुमानिकाऽपि मिल्ली । अवचित्य गिरौ पुरो निषण्णा स्वक-
चानुत्कलयाञ्चकार भर्त्रा ॥ १ ॥

तिर्यकैलिवर्णनम् ।

मधुद्विरेफः कुसुमैकपात्रे पयौ प्रियां स्वामनुवर्तमानः । शृङ्गेण च स्पर्शनिमीलिताक्षीं मृगीमकण्ड्वयत
कृष्णसारः ॥ १ ॥

मलयानिलवर्णनम् ।

आदाय धकुलगन्धान्धीकुर्वपन्दे पदे भ्रमरान् । अयमेति मन्दमन्दं कावेरीवारिपावनः पवनः ॥ १ ॥

रेलशकटीवर्णनम् ।

अपि पश्य रेलशकटी चीत्कृतिमातन्वती विकटाम् । पृथिवीं प्रकम्पयन्ती धावति मदमत्त-
करिणीव ॥ १ ॥ बलिष्ठौ नो धुर्यावथ न युगवार्ताऽपि विदिता न वा दृष्टं वल्गुप्रमुख-
मितरत्साधनमपि । फिरङ्गाणां धावत्यति तदपि सा रेलशकटी क्रियासिद्धिः सत्त्वे वसति महतां
नोपकरणे ॥ २ ॥ त्रिविक्रममनस्त्रपां विदधती हसन्ती रवंह्यानपि रयात्तिरस्कृतवती वटीं
पारद्रीम् । जगन्नयविलक्षणाऽखिलफिरङ्गसिद्धिः स्वयं कालेवरधरेव रेलशकटी परं खेलति ॥ ३ ॥
कुर्वाणा पथि पृष्ठतः पवनमप्युत्कम्पयन्ती मनः पक्षीन्द्रस्य हनूस्तो विदधती धिक्कारदिग्धा गतिम् ।
स्तीता व्योम्नि विमानसन्ततिरिव क्षोण्यां फिरङ्गैः कृता वेगाद्भावति पश्य रेलशकटी प्रायः पिबन्ती
दिशः ॥ ४ ॥ श्रीराज्ञा परिजित्य बाहनतया तोयानलौ योजितौ धूमो भगमगिति ध्वनंस्त्वरयते
यत्र स्वयं सारथिः । धावत्येकदिनेन योजनशतं या मारमुद्विभती सेयं केन विचित्ररेलशकटी संश्ला-
घितुं शक्यते ॥ ५ ॥ श्रीराज्ञै किमु दत्तधान्करतया शक्रो विमानावलिं किंवा दृग्विषयीमधम्मरुदयं
वेगान्मुहूर्त्तवति । हित्वा किन्तु निजां मनोभिरणुतामुच्चैर्महत्त्वं धृतं शक्तिर्वि गरुडस्य रेलशकटी
व्याजान्कुवि क्रीडति ॥ ६ ॥

तारप्रशंसनम् ।

स्तम्भस्थापितभारस्ताम्रमुखाणां विलक्षणधारः । विलसति वितताकारः स्फारस्तारः प्रकाशविस्तारः ॥ १ ॥

तारमन्तराऽपि वृत्तावेदकयन्त्रप्रशंसनम् ।

स्तम्भद्वयं विचित्रं स्वावधि वृत्तं निवेदयत्सपदि । तारापेक्षामपि यन्त्रकृत्य विराजते सुदृढम् ॥ १ ॥

विलोमचित्रम् ।

तं भूततामुक्तिमुदारहासं वन्दे यतो भव्यमव दया श्रीः । श्रीयादवं भव्यमतोयदेवं-संहारदानुक्तिमुगासु-
भूतम् ॥ १ ॥ चिरं विरञ्चिर्न चिरं विरञ्चिः साकारता सत्यसतारका सा । साकारता सत्यसता-
रका सा चिरं विरञ्चिर्न चिरं विरञ्चिः ॥ २ ॥ तामसीत्यसति सत्यसीमता मा ययाक्षममक्षया-
यमा । मा ययाक्षमसमक्षयायमा तामसीत्यसति सत्यसीमता ॥ ३ ॥ का तापश्री तारकाया विपापा
त्रेधा विद्या नोष्णकृत्यं निवासे । त्रेधा निधं कृष्णनोद्य विधानं पापाविद्याकारतानी पताका ॥ ४ ॥

१ भूतताया रावणरक्षिताया सीताया मुक्ति मोक्षेण यस्मान्न रावणं वन्दे नमस्करोमीत्यर्थः ।
किम्भूतम् उदारहासम् उदारः गम्भीरो हासो यस्यतम्, उद्वेगनिमित्तेषु सूर्यानेषु प्राप्तेष्वपि
अनुद्विग्नमित्यर्थः । पुनः किम्भूतम् भव्यभवम् भव्यः पवित्रो भवोऽवतारो यस्यासौ, तथाभूतम् ।
तथा,—यतो दया श्रीश्च बभूवेत्यध्याहारः । दया भूतदया श्रीः शोभा च तयोर्निदान-
मित्यर्थः । एतद्भामपक्षे, कृष्णपक्षे तु श्रीयादवं वन्दे किम्भूतम् भव्यमतोयदेवम् । भव्या उतपा
भा दीप्तिर्यस्यासौ सूर्यः तथा तोयशब्देन चन्द्रो लभ्यते, तस्य जलामकत्वात् तयोर्द्योतना-
हेवम् सूर्याचन्द्रमणोरपि प्रकाशकमित्यर्थः । तयोक्तम् “यदादित्यगतं तेजो जगद्भासयते-
खिलम् । यच्चन्द्रमसि यच्चाग्नौ तत्तेजो विद्धि मामकम् ॥ ” अथ किम्भूतं श्रीयादवम्
संहारदानुक्तिम् संहारोऽनर्थस्तं ददः दीति तथाविधा या पूतना तस्या मुक्तिर्मोक्षो यस्मान्न तथा-
भूतम् । पुनः किम्भूतम् उत प्रत्युत असुभूतम् सर्वत्र प्राणरूपेणावस्थितमित्यर्थः । अथवा प्रापनं
जीवनं तद्रूपं चैतन्यस्वरूपम् । तयोक्तम् “अहमात्मा गुडाकेश सर्वभूताशयस्थितः” इत्यादि ।
पूतनायै मुक्तिं दातुमन्तर्यामित्वेन स्वयमेव प्रेरकोऽभूदित्युक्तम् । २ विरञ्चिर्वह्ना द्विपरार्धाव-
लाने यावत्सर्वभूतापेक्षया चिरं तिष्ठतीति प्रथमम्, अपरं तु “आ ब्रह्मभुवनाल्लोकाः पुनरावर्ति-
नोऽर्जुन” इति श्रवणान्न चिरं विरञ्चिरिति ज्ञायते, तस्यायुषः परिमितत्वात् अथ साकारता सत्य-
सतारकास्ति चेति तच्छब्देन रामस्य या साकारता सत्यसतारका तारकेण सह वर्तमाना
सतारका सत्यासती सतारका सत्यसतारका सत्यमन्नाधितं विज्ञानमन्तारकं यद्ब्रह्म तद्रूपेत्यर्थः
इति रामपक्षे, कृष्णपक्षे तु साकारता सत्यसतारकास्ति या कृष्णरुचिणी साकारता सा
सती सर्वदैव वर्तमाना नित्येत्यर्थः । किम्भूता असतारका तारकाभिः सह वर्तमानं सतारकं व्योम
तन्न विद्यते यस्याः सा असतारका व्योमापि यस्यां लीयते, इतः परं नित्यत्वं किं वर्णनीयमि-
त्यर्थः । चिरं विरञ्चिरित्यादि पूर्ववत् । ३ अथ राक्षसाभ्यां यां मायामवष्टभ्य साकारता स्वीकृता
तस्याः स्वरूपमाह, असति सत्यसीमता तामसीति । असति शुक्तिकारजतवदसत्ये प्रपञ्चे
सत्यसीमता सत्यत्वमयादा तामसी मायेति माया अत एवास्या असत्यत्वं कार्यवशादनुभूयत
इत्याह माययेति यया मायया कृत्वा मा लक्ष्मीः अयमा न विद्यते यमो नियमो यस्याः सा तथा ।
योग्येऽयोग्ये वा कुत्र स्यात्तत्र कियत्कालं स्यात्तत्रमिति क्षणभङ्गगुणया लक्ष्म्या यमो
नियमो नास्ति, उत्तरक्षणे बाधदर्शनाद्भूमरूपतेत्यर्थः । कथम्भूतया यया अक्षमसमक्षया न
क्षमम् अक्षमं समक्षं यस्याः सा, तथा तस्या मायायाः स्वरूपे विचार्यमाणे समक्षत्वं न प्राप्नोति
प्रेक्षणैर्नैव नश्यतीत्युक्तत्वात् । यतः परमात्मा ज्ञानरूपः, माया त्वज्ञानरूपेति सा कथं ब्रह्मसमक्षतां
याति यतो ज्ञानमज्ञानस्यैव धातकमित्यर्थः । एवभुभयत्रापि सममिति । ४ अत्र त्रिविधसत्ता-
रतापत्री कास्तीति विचार्यमाणे त्रेधा विद्याऽस्तीति ऋग्यजुःसामात्मिका, ननु तर्हि न कर्म-
काण्डं विद्याशब्दव्यपदेश्यं “विद्यां चाविद्यां च यस्तद्वेदोभयं सह” इत्याद्युक्तत्वादित्याशङ्क्याह
किम्भूता त्रेधा विद्या तारकाया तारकं परं ब्रह्म श्रीरामाख्यम् आद्यं श्रेष्ठत्वान्निरूपणीय-
त्वेन प्राप्तं यस्याः सा तथा उपनिषद्विद्यात्मिकेत्यर्थः । पुनः किम्भूता विपापा विगतं
पापमज्ञानं यया सा । पापोपशामकस्त्रे दृष्टान्तममाह-निवासे नोष्णकृत्यमिति नितरां वासो यस्मि-
न्निति निवासः शीतलच्छायाद्युपस्कृतं गृहं तस्मिन्नुष्णकृत्यं संतापनवनं नास्ति तद्वद्वेदार्थ-
परीक्षिकेन त्रिविधतापोन्मूलनमित्यर्थ इति रामपक्षे कृष्णपक्षे, तु कृष्णभक्तिसद्वृत्तैव विद्या—

श्रीरामतो मध्यमतोदि येन धीरोऽनिशं वश्यवतीधराद्वा । द्वारावतीवश्यवशं निरोधी नयेदितो मध्यम-
तोऽमरा श्रीः ॥ ९ ॥ कौशिके त्रितपसि क्षरव्रती योऽददाद्वितनयस्वमातुरम् । रन्तुमास्वयन तद्विदाद-
योतीव्रक्षसिपतत्रिकेशिकौ ॥ १० ॥ लम्बाधरोरु वयलम्बनासे त्व याहि याहि क्षरमागताज्ञा । ज्ञातागम
रक्षहि याहि या त्व सेनावल यत्र रुरोष बालम् ॥ ११ ॥ लङ्कायना नित्यगमा धवाशा साकं तयातु-

—अज्ञाननाशकर्त्रीत्याह, सेवा नित्यमिति विधात्रे भन्तुष्टात्रे भर्तुन्ताय ब्रह्मणे वा कृष्णनोद्या
नित्यं सेवा पापाविद्या कारताप्नी भवति कृष्णेन नोद्या प्रयमाणा नित्यं सेवा अनन्य-
भक्तिः । सा पापं दुःखं तन्मूलमविद्याकारोऽज्ञानं तदुभयमपि नाशयति तदुक्तं भग-
वद्गीतायाम्—“भक्त्या त्वनन्यया शक्य भद्रमेवंविधोऽर्जुन । ज्ञातुं ब्रह्म तत्त्वेन प्रवेष्टुं च
परतपः॥”इति अनन्यभक्तिरेव कृष्णसाक्षात्कारनिमित्तमिति सद्यष्टान्तमाह—किंभूता सेवा पताका
पताकेव पताका यथा गरुडलाञ्छनाङ्किता कृष्णध्वजपताका हृष्टमात्रेव भागतः कृष्ण इति
साक्षात्कारं व्यनक्ति तद्वदनन्यभक्तिरपीत्यर्थः । ५ माया परमात्मनः समक्षं स्थातुं न शक्नो-
तीति स्वरूपातुसंधानेन मायायास्तिरस्कार इत्युक्तं तत्रात्मज्ञाने महानायासः श्रीरामसेवया
तु विद्याप्राप्तिस्तथा तत्कालमेवाज्ञाननिरास इत्याह—श्रीरामेति । वा इत्यथवा स पुमान् धीरः
येनानिशं श्रीरामतः मध्यमतोदि श्रीरामतो निमित्तभूतान्मध्ये मध्ये अवभासमानं प्रपञ्चाख्यम्
अतोदि नाशितम् । स एव धीर इत्यर्थः । किंभूताच्छ्रीरामतः । वश्यवतीधराद् वशं नेतुं
समर्थं वश्यं रूपं तद्वती जानकी तस्याः वराद्गर्तुमित्यर्थः ॥ कृष्णपक्षे तु निरोधी पुमान्मध्ये चिद-
चिदग्रन्थिस्वरूपं मनःइतः प्रपञ्चाद् द्वारावतीवश्यवशं नयेत् बाधुनिरोधीन्द्रियनिरोधी च पुमान्
द्वारावत्याः वश्यः तत्रासक्तः कृष्णस्तत्र वशं नयेत् योगेन वैराग्येण वा चित्तं निरुध्य श्रीकृष्ण
एव वशं नयेदित्यर्थः । तेन किं भवतीत्याह अतः अस्मादुपायाच्छ्रीमोक्षलक्ष्मीः अमरा स्थिरा
भवति अन्यथा निरोधवानपि विघ्नैरभिभूयत इत्यर्थः । उक्तं च ‘तथा न ते माधव
तावकाः क्वचिद्ग्रथन्ति मार्गात्’ इत्यादि । ६ अत्र विश्वामित्रः स्वयज्ञसंरक्षणार्थं रामं
याचितुं दशरथं प्रत्यगादित्याह क्षरव्रती द्वितनयस्वं कौशिके अददात् क्षरेषु सर्वेषु
भूतेषु व्रतमभीप्सितपूरणं येन तथाविधो दशरथः द्वयोस्तनययोः समाहारो द्वितनयम् तदेव
स्वं धनं कौशिके विश्वामित्रे दत्तवान् ननु प्राणादपि म्रियतमं पुत्राख्यं धनं विश्वामित्रार्थं
केन निर्वन्धेन दत्तवानित्याशङ्क्याह—किंभूते विश्वामित्रे त्रितपसि त्रिप्रकारं त्रिगुणात्मकं
प्रसादक्षोभसमर्थं तपो यस्य स तथा तस्मिन् किंभूतं द्वितनयस्वम् आतुरं पित्रोर्वियोगा-
दित्यर्थः ॥ कृष्णपक्षे तु श्रीकृष्णः परीक्षितं प्रति वक्ष्यमाणं कृष्णकथोद्देशमतुवदति भो आस्व-
यन आसमन्तात्सुष्ठु अयनं गतिः परमार्थगतिः यस्य तथाविधः परीक्षित तद्वि-
त्कृष्णोऽतीव्ररक्षसि न विद्यते तीव्रं रक्षः यस्मात्तत् अतीव्ररक्षः तस्मिन्पूतनाख्ये तथा
पतत्रिकेशिकौ पतत्रि पक्षी बकासुरः केशी हयरूपी दैत्यः तपोः क्रुः पार्थिवशरीरं तस्मिन्
आदयोऽस्ति आसमन्ताद्वा कृपा यस्य स तथा पूतनाधककेशिशरीराणि कृपयैवातारयदि-
त्यर्थः । किं कर्तुं रन्तुं क्रीडां कर्तुं क्रीडाछलेनेत्यर्थः । ७ विश्वामित्रेण सह रामप्रस्थितमा-
कर्ण्य राक्षसास्ताडकां प्रेषयामासुरित्याह—भो लम्बाधरोरु त्वं क्षरं याहि अधरश्च ऊरु च
अधरोरु लम्बम् अधरोरु यस्याः सा लम्बाधरोरु तस्याः संबोधनं तथा किंभूते वयलम्बनासे वये
लोकत्रये लम्बा नासा यस्याः सा तथाविधं त्वं क्षरं नाशयोग्यं मातुषदेहं रामं याहि । आदरे
धीप्सिते द्विरुक्तिः । किंभूता त्वम् आगताज्ञा आगता प्राप्ता आज्ञा रावणाज्ञा यथा तथा । कृष्ण-
पक्षे तु श्रीकृष्णं गोकुलस्थितमाकर्ण्य कंसं पूतनामाज्ञापयति हे पूतने त्वं तत्र याहि, बलं
पुरुषार्थं रक्ष । तत्र केत्याह यत्र सेनावलं बालं रुरोष इनेन स्वामिना नन्देन सह वर्तमाना यथोक्ता
बालं कृष्णं रुरोष रुद्धा आच्छाद्य स्थितवती तत्रेत्यर्थः । कृत एताथन्तं विश्वासं कृतवतीत्यह-
हीति निश्चयेन ज्ञातागमा ज्ञात आगमो यया सा कोऽपि बालघातार्थम् आयोस्यतीति संभावय-
न्तीत्यर्थः । ८ ताडकया सह शूर्पणखाऽपि समागतेत्याह—लङ्कायना तथा साकं नित्यगमाऽभूत्—

जयमानुकारा । राकातुमा यन्नुयतिकंसाः शिवाधमागत्य निनाय कालम् ॥ ८ ॥ गाधिजाध्वरैरा ये
तेऽतीता रक्षसा मताः । तामसाक्षरतातीते ये रावैरध्वजाधिगाः ॥ ९ ॥ तावदेव दया देवे यागे
यावदवासना । नासवादवया गया वेदे यादवदेवता ॥ १० ॥ समास्थये भग्नमनेन चापं
कीनाशतानद्वरुषा शिलाशैः । शैलाशिषारुद्धनताशनाकी पञ्चानने भग्नमये स्वभासः ॥ ११ ॥

—लङ्कायामयनं गतिर्यस्याः सा शूर्पणखा तथा ताटकया साकं नित्यगमाऽभूत् नित्यं गच्छतीति
नित्यगमा पर्यटनासक्ताऽभूदित्यर्थः । अनुन्नयमानुकारा न नुन्नः प्रेरितः अनुन्नः स्वतः प्रवृत्तः
एवंविधो यो यमः कृतान्तस्तद्वदनुकारो यस्याः सा निष्कृतेत्यर्थः । किंभूता धवाशा धव-
विषयिणी आशा यस्याः सा तथा रामं भर्तारमपेक्षमाणा ॥ अथ कृष्णपक्षे तु ॥ शावाधमा
भागत्य कालं निनाय शवमियाः शावाः क्रव्यादाः तेषु अधमा बाळघानिनी पूतना भागत्य
गोकुलं प्राप्य कालं खग्रासकं कृष्णं निनाय प्राप्तवती ननु राक्षसी गोकुलान्तर्गता तत्रत्यैः किं
पूर्वं न निषिद्धेत्याह-यद्यतः राकातुमा राका पूर्णिमा तथा अनुमीयते सा प्रथमं राकावदति-
सुन्दरं रूपं धृतवती तद्वाक्षिण्येन केनापि गृहान्तर्गमने नाक्षिता नन्विति निर्धारणे यातर्कसा
यातः अन्तरितः कंसो यस्यां सा तथा पुनः कंसेन न दृष्टा कृष्णग्रस्ता सती विपन्ना इत्यर्थः ।
विश्वामित्रस्य यागव्यवस्थामाह—गाधिजो विश्वामित्रस्तस्याध्वरो यागस्तत्र वैरं येषान्ते
मारीचादयस्ते अतीताः रामेण ते हताः देहादिप्रपञ्चमतिक्रम्य गता इत्यर्थः । किं-
भूताः रक्षसा रावणेन मताः स्वसंमानेन प्रसिद्धाः ॥ अथ कृष्णपक्षः पूतनावधमाकर्ण्य
कंसनान्ये चकृत्तृणावर्तादयः प्रेषिता इत्याह—तामसाक्षरतातीते कृष्णे सति ये रावैः
प्रेषिता दैत्याः ते अध्वजाधिगा आसन् तामसाऽहंकारेणासमन्तादुत्पन्ना या क्षरता प्रपञ्चा-
त्मकता ततोप्यतीतपरे ब्रह्मरूपे कृष्णे सति दैत्याः रावैः कंसनिर्देशशब्दैः आगतास्ते
अध्वजाधिगाः गोकुलमार्ग्याने जातो य आधिः मानसी व्यथा तां गच्छन्तः प्राप्ताः अहो
गोकुलं गत्वा प्रपञ्चातीते कृष्णेऽऽस्माभिः किं कर्तव्यं पूतनावन्मर्तव्यमिति पर्याकुल-
चित्ता आसन् इत्यर्थः ॥ १०—मुनिभिः केवलं रामार्पणबुद्ध्या कृतस्य यागस्य प्रशंसामाह—देवे
रघुनाथे दया कृपा प्रीतिस्तावदेव संभवतीति यावद्याने अवासनायागे क्रियमाणे अवा-
सना स्वर्गादिभोगप्राप्तये इच्छाराहित्यं तस्मात्फलं राहित्येन यो यागः स रामप्रीतये भव-
तीत्यर्थः ॥ अथ कृष्णपक्षः । कृष्णे परब्रह्मस्वरूपताम् अवधारयन्तो दैत्याः पुनः परा-
मर्शं चकुरित्याह यादवदेवता कृष्णमूर्तिः वेदे उपनिषद्भागे या गातुं निरूपयितुं योग्या
न तु साक्षात्कारं कर्तुमथवान्येन निरूपयितुं न शक्यते इत्याह नासवादिति अनुसंबन्धि
आसवं प्राणात्मकं शरीरम् अवैत्युपसर्गः अवलक्षणत्वद्योतकः तथा च्वालक्षणान्मनुष्यदे-
हात्सकाशान्नातिनिरूपयितुं शक्यते एवं प्रथमं तस्य निरूपणासम्भवे तस्य हननमस्मा-
भिरसम्भावितमेवेत्यर्थः । वस्तुतस्तु आसवाद् आसवादिति मदजनकवस्तुमानोपलक्षणं
तस्मान्न अवया न ज्ञेया तन्निमित्तमासवाद् दुर्ज्ञेयेत्यर्थः । अवयेति अवयायते इत्यवया
'आतोनुपसर्गे कः' इति कः । पञ्चाष्टाष्टौ अवपूर्वको यातिरेतिञ्ज्ञापनार्थः ॥ ११—स्वयंव-
दर्शनार्थं कौशिकेन सह जनकगृहं प्रति गतो रामः तत्र किं कृतवानित्याह—अये श्रोतः अनेन
रामेण सभासु शिलाशैः सह चापं भग्नं सभासु स्थितासु शिलावद् दृष्टा जानकीविषयिणी
आशा येषां ते शिलाशाः राजानस्तैः सह चापं भग्नं न केवलं चापं भग्नं राजानो भग्नमनोरथाः
कृता इत्यर्थः । कीनाशतानद्वरुषा कीनाशस्य भावः कीनाशता यमरूपता तथा आनदः
अभिनिविष्टो रावणस्तस्य रुषा कोपेन प्राचीनवैरातुबन्धनिमित्तेन पूर्वं धनुर्द्वयं प्रवृत्तो
रावणः धनुषाधः पतितः परं तु न हत इति रुषा कोपेनेवेत्यर्थः । अथ कृष्णपक्षः गो-
वर्धनोद्धरणे इन्द्रो लाघवं प्राप्त इत्याह—पञ्चानने वृद्धिदे, कृष्णे स्वभासः स्वप्रतापाद्भग्नमये
निःशङ्कं यागं कारयितुं प्रवृत्ते सति शैलाशिषारुद्धनताशः नाकी दृष्टः शैलस्य गोवर्धनस्य
आशिषा अभीष्टपूरणेन रद्धा रोषं प्रापिता अत एव नत्वा भग्ना हविर्ग्रहणेच्छा यस्य
तथाविधो नाकी स्वर्गाधिपोऽभूदित्यर्थः । 'यो गोवर्धनभूधरं करधृतं लीलाञ्जनायितं

न वेद यामक्षरमामसीतां कातार का विष्णुजितेऽविवादे । देवाविते जिष्णुविकारता का तां सीम-
भारक्षमयादवेन ॥ १२ ॥ तीव्रगोरन्वयत्रायो वैदेहीमनसो मतः । तमसो न महीदेवैर्योऽत्रायन्वरोव्रती
॥ १३ ॥ वेद यापन्नसदन साधारावततार मा । मारता तव राधा सा नन्दसन्नपयादवे ॥ १४ ॥ शैवतो
हननेऽरोधी यो देवेषु नृपोत्सवः । वत्सपो नृषु वेदे यो धीरोऽनेन हतोव्रतैः ॥ १५ ॥ न गोपगोऽसि क्षर
मेपिनाकेऽनायोऽजने धर्मधनेन दानम् । नन्दानने धर्मधने जयो ना केनापि मे रक्षसि गोपगोनः ॥ १६ ॥

—कृत्वा सप्त दिनानि नाचलदपाद्गोपांश्च घोरापदः । यश्चक्रे निजशासने हरिविरिञ्चयास्त्र-
ण्डलादीन्सुराहुङ्गानपि सोऽवताजगदिदं गोपालराजो हरिः ॥” इति श्रीभागवते दश-
मस्कन्धे ॥ १२-स्वयंवरायमागतान् राज्ञो वर्णयति-याम् अक्षरभामसीतां लोको न वेद अक्षर-
मविच्युतं भाम सौभाग्यं यस्याः सा अक्षरभाम्नी सा चासौ सीता च तां न जानाती-
त्यर्थः । अविवादे विष्णुजिते का तारका विष्णुना रामचन्द्रेण जितं विष्णुजितं तस्मिन्
विष्णुजिते अविवादे सर्वसंमते सति का तारका तारकात्वं का प्राप्नोतीत्यर्थः । तार-
कसंबन्धस्तु चन्द्रे विनान्येन सह न भवति । प्रकृते रामचन्द्रेण सह सीतैव तारकात्वं
प्राप्नुमर्हति नान्येनेत्यर्थः ॥ अथ कृष्णपक्षः ॥ गोकुलोपरि क्षुब्धस्येन्द्रस्य न किञ्चिच्छल-
तीत्याह-सीम्नो भारः सीमभारः सीमा गिरिमर्यादा तथा भारक्षमश्चासौ यादवश्च तेन
देवशक्त्या अविते रक्षिते गोकुले जिष्णोरिन्द्रस्य शिलावर्षणादिविकारता का न कापीत्यर्थः ।
१३-धनुषि भग्रे सति जानक्या रामो वृत इत्याह-तीव्रा गावः किरणा यस्य एवंविध-
स्य तीव्रगोः सूर्यस्य अन्वयं वंशं त्रायन्ते ते अन्वयत्राः सूर्यवशाभिमानरक्षकाः दिल्लीपाद-
यस्तेन्वार्यः श्रेष्ठः सूर्यवंशालङ्करणं रामः वैदेहीमनसो मतः जानक्या मनःपूर्वकं वृतः धनुः-
पणवधेनेत्यर्थः । कृष्णपक्षः । ब्रह्मसत्रं प्रति गतः कृष्णस्त्वेन मानित इत्याह अत्रा-
यन्वरोव्रती कृष्णः अत्र ब्रह्मसत्रे आयन्प्राप्तः वरा भाग्यशालिन्यो गाव एव व्रतं परिपा-
लितत्वेनोपस्थितं यस्यासौ गोव्रती कृष्णः तमसोऽज्ञानान्महीदेवैर्ब्राह्मणेन मानित इत्यभ्या-
हारः । १४ जानक्याः पारमार्थिकं स्वरूपं वर्णयन्नाह-साधारा मा अवततार आधारेण
विष्णुना सह लक्ष्मीः अवतारं चक्रे । सा का या पन्नसदनं वेद । पन्नमेव सदनम् अधिवास-
स्थलं वेदं ज्ञातवती । अनेन लक्ष्म्याः पूर्णवितार इति सूचितम् । अथवा पन्नं विष्णोश्चरणकमलं
तदेव सदनं विश्रमस्थलं जानाति ॥ कृष्णपक्षे तु कापि गोपिका नन्दं प्रति राधायाः पैशुन्यं
वदति भो सन्नप गृहाधीशमन्द । सा तव राधा सति तच्छब्देन विदितवृत्तान्तेति सूचितं तथा
यादवे सैव कृष्णे मारता मदनरूपता इत्येवं समाचारोऽस्ति । अनेन कृष्णस्य वयःसम्बन्धिनी
वर्णिता भवति ॥ १५ ईश्वरस्य धनुर्भङ्गमाकर्ण्य परशुरामोऽभ्यगादित्याह-नृपोत्सवः शैवतो
हनने अरोधी नृपस्य आगतस्य दशरथस्योत्सवो यस्मात्स नृपोत्सवो रामः शिवस्य पक्षपातीति
शैवः परशुरामस्तस्माच्छैवतः हननं कोपाविभवेऽप्यरोधी न रोधं प्राप्तवान्, अकुण्ठितशक्ति-
रासीदित्यर्थः । विमानस्थितेषु देवेषु पश्यतु सत्तु ॥ अथ कृष्णस्वरूपं धेनुकवधं आह-यः वेदे
ऽस्ति वेदे प्रतिपादितोऽस्ति स नृषु वत्सपोऽभूत् । अनेन वत्सपेन कृष्णेन धीरो धेनुकः अव्रतैः
असाध्यैस्त्वज्जातीयैरन्यैः सह हतो मारित इत्यर्थः ॥ १६ परशुरामः रामं प्रति सन्नोषं
वदति-भो क्षर नश्वरमे पिनाके त्वं न गोपगः असि । यद्यपि त्वया जीर्णं धनुर्भङ्गं, तथापि
मदानते धनुषि नगस्य पर्वतस्योपसमीपे गच्छतीति नगोपगः पाषाणस्तनुत्योऽसि, मदीय-
धनुषोऽतिशुक्त्वेन निश्चेष्टो भवसीत्यर्थः । एवमेतादृशे त्वयि जनकेन यत्कन्यादानं कृतं तद-
पुक्तमित्याह-धर्मधनेन कन्यालक्षणेन अजने यद्दानं स अनायः अजनोऽदानपात्रम् एवम्
अदानपात्रे त्वयि यद्दानं कृतं स अनायः, नयो नीतिस्तत्सम्बन्धी नायः, न नायः अनायः
अनीतिरित्यर्थः । कृष्णपक्षे तु दैत्यवधं दृष्ट्वा नन्दः कृष्णं स्तौति-भो कृष्ण त्वं नन्दानने नासि ।
नन्द एव आननं सुख्यो यस्मिन्नोकुले तस्मिन् ना पुरुषः परमात्मा असि बलवत्त्वात् । अत
एव किंलक्षणे नन्दानने-धर्मधने जन्मान्तरीयधर्मैरर्जितम् । तस्मिन् न. अस्माकं जयोऽपि त्वमे-
वासि । केनापि सुकृतविपाकेन गोपगः गोपविशेषेण वर्तमानः सन् मे इति मां रक्षसि ॥

ततान दाम प्रमदा पदाय नेमे रुचामस्वनसुन्दराक्षी । क्षीरादसु न स्वमचार मेने यदाप दाम
प्रमदा नताऽतः ॥ १७ ॥ तामितो मत्तसूत्रामा शापादेषविगानताम् । तां नगाविषदेऽपाशामा-
त्रासूतमतो मिता ॥ १८ ॥ नासावद्यापत्रपाज्ञाविनोदी धीरोनुत्या सस्मितोऽद्याविगीत्या । त्यागी
विद्यातोऽस्मि सत्यानुरोधी दीनोविज्ञापात्रपद्यावसाना ॥ १९ ॥ संभावितं भिक्षुरगादगार
याताधिराप स्वनघाजवंशः । शवं जघान स्वपराधिताया रक्षादगारक्षुभितं विमासम् ॥ २० ॥

१७ रामं राज्याधिकारिणं दृष्ट्वा कैकेयी सापत्नभावं दर्शयतीत्याह--आमस्वना अपरिपक्ववचना
तथाविधा सुन्दराक्षी । कैकेयी पदाय राजप्राप्तये यद्वामनिर्वन्धकारणं ततान विस्तारयामास,
स्वपुत्राय राज्यं देयमिति दशरथाय निर्वन्धं चकारेत्यर्थः । आमस्वनेति पदेन नेदं मातृकृत्य-
मिति सूचितम् । अथ कथं दाम ततानेत्याह--इमे रुचा न रुचा दीप्या इमे रामादयः पदयोग्या
न भवन्ति । तथा तस्याः किं लौकिकं भयं नास्तीत्याह--प्रमदेति । प्रकृष्टो मदो गर्वो यस्याः सा
तथा ॥ कृष्णपक्षे तु अथ कदाचित्कृष्णेन दधिभाण्डे भस्मे दुग्धनाशो जाते यशोदाया अति
श्रमोऽभूदित्याह--प्रमदा यशोदा क्षीरात्सकाशादसु गाणमपि स्वकीयं न मेने । यथा क्षीरे ममता
तथा प्राणे माभूदित्यर्थः । अथ कृष्णबन्धनार्थं यद्वाम आप प्राप तद्व्याह कार्यक्षमं न भवतीति
मेने । अतः दामपूरणहेतोर्नैता नम्रा परिश्रान्ताभूदित्यर्थः ॥ १८ वनवासार्थं रामे प्रस्थिते सति
अहल्योद्धरणप्रसङ्गमाह--मत्तसूत्रामा ताम् इतः प्राप्तः मत्तः काममोहितः सूत्रामा इन्द्रस्तां
प्रति प्रसिद्धामहल्यां प्रति गतः 'सूत्रामा गोत्रभिद्वज्री' इत्यमरः । तथा एष सूत्रामा इन्द्रः शापा-
द्विगानताम् इतः गौतमकृतात् विगानतां सद्धन्मगत्वादिदक्षिणं प्राप्तः ॥ कृष्णपक्षे तु
पूर्वश्लोके यशोदाया कृष्णः दाम्ना वद्ध इति निरूपितं तत्र यमलार्जुनोन्मूलनप्रसङ्गमाह तां
व्यवस्थामनुभूय नगाविषदे कृष्णे सति यशोदामात्रासु, अपाशा तथा उत्तमतोमिता अभूत् न
गच्छतस्तौ नगौ स्यावरौ वृक्षौ यमलार्जुनौ ताभ्याम्, अविषममृतं मोक्षः तत्प्रदे कृष्णे
सति यशोदामात्रासु दधिदुग्धादिविषयेषु, अपाशा अनिर्वन्धा सती उत्तमतः अलौकिककर्म-
कर्तुर्मिताकृष्णान्विता समर्यादाभूत् ॥ १९ शूर्पणखाया प्राप्तायाः नासिकानिकृन्तनं कृत-
मित्याह--शूर्पणखा तावन्नासावद्यापत्रपास्ति नासा नासिका तस्या अवधं विगानं छेद-
क्षणं तत्र अपत्रपा निर्लज्जास्ति । लक्ष्मणस्तु आज्ञाविनोदी आज्ञया रामाज्ञया विनोदो यस्या-
स्तीति विनोदी तथा धीरः उदात्तः श्रीरामस्तु नृत्या शूर्पणखाकृतया स्तुत्या उपालम्भेन
अद्याविगीत्या अकीर्तिरूपापनेन सस्मितोऽभूत् ॥ कृष्णपक्षे तु नारदशापादुन्मोचिताभ्यां
कुबेरपुत्राभ्यां स्तुतः कृष्णस्तौ प्रति स्वरूपमाह--अहं विद्यातः ज्ञानतस्यागी ज्ञानप्रदोऽस्मि
तथा सत्यानुरोधी सत्यं परब्रह्म तत्र अनुरोधोऽत्यासक्तिर्यस्य स तथा, लोकेस्तु दीनः
विषयसुखासक्तोऽस्ति, अविज्ञा अविद्या तु पात्रपद्यावसाना पावं ज्ञानपावं भद्रकृतस्य पद्या
पद्धतिज्ञानमार्गनिष्ठत्वं तेनैवावसानं नाशो यस्याः सा तथोक्ता, एवं सति शापनिर्मुक्तिः क्रियत
इत्यर्थः ॥ २० पञ्चवटीवने संपरिग्रहे रामे कृताधिवासे सति किञ्चिदपूर्वं जातमित्याह--भिक्षुः
संभावितमगारमंगात् भिक्षुरूपधरो रावणः संभावितं पूर्वं निर्मायकत्वेन ज्ञातम् अगारं पञ्च-
वटीस्थलम् अगात्, ततः स्वनघाजवंशः याताधिः सन् आप सुतराम् अनघः निष्पापः मैवविधो-
ऽजवंशो ब्रह्मवंशो रावणः यातो गतः आधिश्चिन्ता यस्य ज्ञानकीं दृष्ट्वा निश्चिन्तः ज्ञानकी प्राप
निष्पापवंशोत्पन्नोऽप्येतादृशं निन्धं पापकर्मकरोदित्याश्चर्यादिति रामपक्षे । कृष्णपक्षे तु
रक्षादङ्गस्थानात् एवं चिन्तया पूर्वमेव गतमाणं कंसं जघान । किम्भूतम् अगारक्षुभितं
अगारं राजकीयपरिवारस्तस्मिन् क्षुभितं सक्रोधम् । एष चाणूरधाती कृष्णो बहिः कथं
न निःसार्यत इति । पुनः कथम्भूतं विभावं विच्छाद्य गतकान्तिं सद्यो मृतिचिह्नयुत-
मित्यर्थः । अथ कस्माद्धेतोर्जघानेत्याह--स्वपराधिताया अपराधिना भावः अपराधिता सुतराम-
राधिता तस्यास्तथा पितृनिर्वन्धाग्रजहननपूतनादिकृदस्वनादयोऽपराधास्तत्कदृत्वादित्यर्थः ॥

तयातितारस्वनया गतं मा लोकापवादद्वितयं पिनाके । केनापि यं तद्विदवाप कालो मातङ्ग-
यानस्वरतातियातः ॥ २१ ॥ शवेऽविदा चित्रकुरङ्गमाला पञ्चावटीनर्म न रोचते वा ।
घातेचरोऽनर्मनटीव चापं लामागरं कुत्रचिदाविवेश ॥ २२ ॥ नेह वा क्षिपसि पक्षिकन्धरामालिनी
स्वमतमत्त दूयते । ते यदूतमतम स्वनीलिमाराधकं क्षिपसि पक्षिवाहने ॥ २३ ॥ वनान्तयानस्वणुवेद-
नासु योषामृतेऽरण्यगताविरोधी । धीरोऽवितागण्यरते मृषा योषुनादवेणुस्वनयातनां वः ॥ २४ ॥

—२१ मृगयापरावृत्तस्य रामस्य जानकीमपश्यतो निर्वेदमाह-तया मा गतं तया जानक्या मेति चिह्नं
मृषैव गतं निष्क्रान्तम् । अथ सा स्वतो न गता वलात्कारेण नीता भविष्यतीत्याह-किन्भूतया
अतितारस्वनया वज्रैराक्रोशमानयापि एवं तस्यां गतायां पिनाके लोकापवादद्वितयं जातं
पिनाके पुरुषार्थोपिधाने लोकापवादद्वितयं जातमित्यर्थः ॥ कृष्णपक्षे कंसहननापूर्व-
रङ्गमाह-यं कंसं केनापि प्रकारेण कालः कृतान्तोऽयमः कृष्णः अवाप । ननु परब्रह्मस्वरूपस्य
कृष्णस्य कंसद्वेषः कथमित्याह कालस्तद्विस्तृतुपस्थितं कंसनिबन्धनं वेत्तीति तद्विस्तृतम् । अथ
स कः प्रकारस्तमाह कालो मातङ्गयानस्वरतातियातः मातङ्गः कुवलयापीडस्तस्य यानं
धावनं स्वरश्च तद्व्याक्रोशस्तमतिलङ्घ्ययातः । कुवलयापीडं कोशान्तं मारयित्वा रङ्गं प्राप्त इत्यर्थः ॥
२२ रामस्य पुनर्जानकी प्रति निर्वेदोक्तिमाह-भो जानकि ! अविदा अज्ञानेन मया तत्पञ्चा-
वटीनर्म न रोचते वा येन त्वं गतासीत्यर्थः । अथ तदेवाज्ञानं प्रकटयन्नाह शवे शवमिवे राक्षसे
चित्रकुरङ्गमालास्तीति मायामृगमजानता मयेत्यर्थः । कृष्णपक्षे तु कृष्णस्य सामर्थ्यं कंसह-
ननापूर्वमेव प्रकटीभूतमित्याह यः कृष्णः घाते वात्या भूतदैत्ये वृणावर्ते अचरः अचलोऽभूत्तथा
लामागरं कुत्रचिदाविवेश लामा पूतना तस्याः गरं विषं नमैव क्रीडामात्रमिव कुत्रचिदाविवेश
न च कृष्णे; अनेन बाल्ये एतावन्तं पुरुषार्थं कृतवान्किं पुनर्यौवने इति सूचितम् । एवमेतदुभयं
सदृष्टान्तमाह नर्मनटी नर्तकी वार्यं भूभङ्गमात्रं दर्शयति तद्वदित्यर्थः ॥ २३ जानकी स्कन्धे
गृहीत्वा सारवं निर्गतस्य रावणस्य जटायुना साकं सङ्गोभूऽदित्याह-जटायुः रावणं प्रति वदति
भो स्वप्रतमत्त इय मालिनी दूयते स्वमत स्वाग्रहस्तेन मत्त उन्मत्तः स्वाग्रहमेव करोषि परकीय-
विचार न शृणोषि असावधानत्वादित्यर्थः । मालिनी अतिसुकुमारा जानकी दूयते क्लेशा माप्नोति ।
किं भूता पक्षिकन्धरा पक्षिणि स्वपक्षपातिनि मयि कन्धरा मन्या यस्याः सा ताम्, इह मत्स्थाने
न क्षिपसि वा न मुञ्चसि वा तर्हि सद्व्यामेण मोचयिष्यामीति तात्पर्यार्थः । अथ कृष्णपक्षे तु
कंसवधे कृते उड्वाक्रूरादयः कृष्ण स्तुषन्ति भो यदूतमतम स्वनीलिमाराधक स्वस्य नीलिमां
तम् आराधयतीति स्वनीलिमाराधकं पुरुषं ते पक्षिवाहने क्षिपसि यदुष्टु सत्तमतम भेद्यतम
स्वदुष्टुस्मृतिं कुर्वीत पुरुष ते पक्षिवाहनं गरुडः तस्मिन् क्षिपसि आरोहयसि गरुडाकूटं कृत्वा
वैकुण्ठं प्रति नयसीत्यर्थः । एवमपरोक्षभावनया एतत्फलं कंसस्य श्रीमत्साक्षात्कारे प्रवृत्तस्य
मुक्तिरित्यत्र किञ्चिद्विस्तृतम् ॥ २४ जटायुवचनाजानकी शुद्धिं लब्ध्वापि दक्षिणतश्चलि-
तस्य रामस्यावस्थामाह रामः योषामृते वनान्तयानस्वणुवेदना अरण्यगताविरोधी,
अभूत् योषा जानकी बिना वनान्तेषु यानं परिभ्रमणं तत्र महाक्लेशमाप्तावपि सुत-
रामणुवेदनासु विवेकेन लक्ष्मणकृतेन सान्त्वनेन च ईषत्क्लेशेषु जातेषु सन्तु अरण्यगता
वानराः अविरोधिना मित्राणि वयस्याः यस्य स्त्रीवेदनासुद्धतासु सतीषु वानरैः सह सख्यं
यज्जाते तेन विश्रान्तिरभूदित्यर्थः ॥ कृष्णपक्षे तु कृष्णे विहाय गोकुलं मथुरां गते सति
विरहखिला गोप्यो मिथः प्रोञ्जुरित्याह-अगण्यतरं धीरः वः अविता इति मृषा गणयितुं योग्य
गण्यं न गण्यम् अगण्यम् अस्माक्यं कृञ्जया सह रतं तत्र धीरः निर्लज्जत्वेन प्रवृत्तः कृष्णः वः
अविता पुनर्गोकुलमागत्य रक्षिष्यतीति मृषा तत्कुतः सुनादवेणुस्वनयातनां किं न स्मरतीत्य-
भ्याहारः, सुनु नाहो यस्यासीत् सुनादः एतादृशः वेणुस्तस्य स्वनस्तेन कृतां यातनां दूराद्देणुस्व
नमाकर्ण्य यावत् कृष्णदर्शनं तावत्पर्यन्तं या यातना विरहदुःखमस्माकं किं पुनस्तस्मिन् परदेश-

किं तु तोयस्तापम्पा न सेवानियतेन वै । नैतयेनिवासेन पापं सारयतो नु किम् ॥ २५ ॥ स नतात-
पहा तेने स्वं शेनाविहिताऽऽगसम् । संगताहिविनाशे स्वं नेतेहापत तान सः ॥ २६ ॥ कपिताल-
विभागेन योषादोऽनुनयेनतः । स नये न नु दोषायो नगेभाविहतापिकः ॥ २७ ॥ ते सभा प्रकपि-
वर्णमालिका नाल्पकप्रसरमप्रकल्पिता । ताल्पिकप्रसरप्रकल्पनाकालिमार्णवपिकप्रमःसते ॥ २८ ॥
रावणेऽक्षिपतनपानतेनाल्पकप्रमगमकमातुरम् । रन्तुमाक्रमगमप्रकल्पना तेनपात्रनतपक्षिणे वरा ॥ २९ ॥

-गते सति किं न स्मरतीत्यर्थः । २५ अणुवेदनास्त्विति पदेन महति दुःखे सति कथं विश्रान्ति-
रित्याह-पम्पातोयेरसः स्वादुता यस्याः सा तोयस्ता एवं विधा पम्पा किं नास्ति अस्त्ये-
वेत्यर्थः । तथा वै इति निश्चयेन नित्यनियतेन हनुमता सेवा किं नास्ति अस्त्येव एवमुभययापि
रामस्य विश्रान्तिर्विरहदुःखेऽप्यासीदित्यर्थः ॥ कृष्णपक्षेः तु गोप्य उद्धवं परिहसन्ति नैतये-
निवासेन गरुडनिवासेन कृत्वा पापं सारयतो दूरीकुर्वतः पुरुषस्य किं तु वाच्यमित्यध्याहारः,
कृष्णोपासनया निष्पापस्त्वं कथमस्मान् प्रतारयसीति सूचितम् ॥ २६ वालिना हतदारः
सुग्रीवो रामं शरणं प्रयात इत्याह-स नतातपहा रामः शेन स्वं तेने नतस्य नन्नस्य शरणागत-
स्य आतपं सन्तापं इन्तीति तथाविधो रामः शेन सुखेन स्वं तेने आम्बासनजनितसुखेन स्वं
स्वकीयं सुग्रीवं तेने विस्तारितवान् । न विहितं न सम्भादितम्, भागः अपराधो येन तथा
निरपराधत्वेनाविहितागसमिति सूचितमित्यर्थः ॥ उद्धवः गोपिकां प्रति कृष्णस्याश्रित-
पक्षपातं वदति स नेता नियन्ता कृष्णः इह सरस्वतीतीरसंस्थानं नन्दे सकण्ठके
आप प्राप सङ्कताद्विनाशे स्वं जनं तवान सङ्कतः प्राप्तः योऽहिः सर्पस्तस्य विनाशे कृते सति
स्वकीयं जनं गोकुलस्थितं तवान विस्तारयामास, नन्दं निधनशङ्कया समूर्धुं विस्तारितवान् स
किं भवतीत्युपेक्षत इति सूचितम् ॥ २७ वालिनं हत्वा सुग्रीवपत्नीं सुमोचेत्याह स रामः-
अनुनयेन प्रीत्या कपितालविभागेन योषादोऽभूत् कपिर्वाली तालाश्च तद्रक्षकास्तेषां विभागेन
विच्छेदेन योषां ददातीति योषादः योषां सुग्रीवपत्नीं दत्तवान् । गोपिका वदन्ति-स कृष्णः
नये नीतिमार्गे नास्ति तु इति चित्के किं तु दोषायास्ति दोषाणां दुःखानां भयः प्राप्ति-
र्यस्मात्स तथा पुनरायास्यतीति चेन्न । कुतः तथा नगे भाविहतापिकः नगे पर्वते भाविनी
या लम्पवल्ली सहकारशाखा तत्र पिकः पिकतुल्यः यथायमसंभावितार्थः तद्रदित्यर्थः ॥
२८ वालिपुत्रः अङ्गदो रामं प्रति वदति भो राम ते सभा प्रकपिवर्णमालिकास्ति प्रकृष्टा ये कपयो
वानरास्तेषां ये विचित्रवर्णास्तेषां माला यस्यां सा तथा नानाविधवानरश्रेणीसंपन्ना सा तु
कल्पकप्रसरं यथा भवति तथा अल्पसङ्ख्याका परन्तु अन्नकल्पिता अन्ने आकाशे मेघ-
मण्डलपर्यन्तं वा नास्ति अनेन रक्षःपङ्क्तिः आकाशे प्रकटितवास्तीत्यर्थः । गोपिकास्ताव-
दन्योपदेशेन पिकं प्रति वदन्ति भो कालिमार्णवमालिन्य समुद्रपिक त्वयि ताल्पिकप्रसर-
प्रकल्पना प्रभासते । तल्पे भवं ताल्पिकं सुरतं तस्य भ्रमस्तत्र यो रसः स तस्य कल्पना प्रभासते
स्वप्ने सुरतभ्रमे यावान् रसः स एव त्वयि भासते न साक्षादस्मत्सुरतमुखं तत्तु तव स्वप्नेऽपि
दुर्लभमित्यर्थः ॥ २९ रावणो यद्यपि सकलसैन्यसन्नाहवानस्ति तथापि तत्र वीरलक्षणं नास्ती-
त्याह-रावणे अक्रमातुरं यथा भवति तथा अक्षिपतनपानते सति अल्पकप्रमर्णं न भविष्यति ।
न क्रमः अक्रमः परस्त्रीहरणादिकस्तेन आतुरं यथा स्यात्तथा अक्षिपतनं रामस्य दृष्टिपातस्तेन
या त्रपा लज्जा तथा रावणे नन्ने सति पर्याकुलतया यद् भ्रमणं चित्तभ्रमः किं न भविष्यति भूया-
देव अहो वीरव्रतमतिक्रम्य पापं कृतवतो मम जयो नास्त्येवेति लज्जया कृत्वा चित्तस्यैव किं त्रासो
न भविष्यतीत्यर्थः । उद्धवो गोपिकाः प्रति वदति भो गोप्यः तेन आक्रमणं दैत्यनिबर्हणादिकं तथा
अभ्रवत्कल्पना मेघश्यामता च रन्तुं क्रीडार्थमवलम्बिता तयाऽनेन तस्य न किमपि प्रयोजनं तत्र
तेन कारणेन सा मेघश्यामता पात्रनतपक्षिणे वरा । पात्रे नताः पात्रनताः पुरुषास्तेषां पक्षो यस्य-

दैवे योगे सेवादानं शङ्का नाये लङ्कायाने । नेयाकालं येनाकाशं नन्दावासे गेयो वेदैः ॥ ३० ॥
शङ्कावज्ञानुत्पन्नज्ञावकाशं याने नद्यामुप्रमुद्याननेया । याने नद्यामुप्रमुद्याननेया शङ्कावज्ञानुत्पन्नज्ञावका-
शम् ॥ ३१ ॥ आदिदेश द्वितीयाय य पाथोयनसेतवे । वेतसेन यथोपायं यन्तासीद्विशदे दिवा ॥ ३२ ॥
वायुजोऽनुमतो नेमे संप्रामेऽरवितोऽहि वः । वह्नितो विरमेप्राप्तं मेनेऽतोमनुजो युधा ॥ ३३ ॥
क्षताय मा यत्र रघोरितायुरङ्कानुगानन्यवयोऽयनानि । निनाय योवन्यनगानुकारंयुतारिघोरत्रयमाय-

—स तत्पक्षी तस्मै कृष्णाय वरा कल्पिता भक्तानां ध्यानगोचरत्वायेत्यर्थः । तथा च भवतीनां
ध्यानयोगेनैव कृतार्थत्वमस्तीति सूचितम् ॥ ३० सीताशुद्धयर्थमादिष्टो हनुमान् रामं प्रत्याह-
अये श्रीराम लङ्कायाने लङ्कां प्रति गमने शङ्का नास्ति कुतः यतो दैवे योगे सेवादानं
जातमस्ति देवसंबन्धी देवस्तस्मिन् तव योगे या सेवावलम्बितास्ति अतो लङ्कागमने त्वत्से-
वाया एव सामर्थ्यमित्यर्थः । पुनरुद्धवः कृष्णं स्तौति स कृष्णः नन्दावासे नन्दव्रजेऽभूत्
स कः येन आकाशं नेयाकालं नेतुं संहर्तुं योग्यो नेय आ समंतात् कलयति तत् एवं-
विभमाकाशं काले आकाशादिकमपि संहर्तुं क्षमस्तत्र भवतीनां सारः श्रमः क्रियानित्यर्थः ।
किंभूतः वेदैः गेयः गातु योग्यः । अथ विद्युन्माला, तल्लक्षणम्, “भो भो गो गो विद्युन्माला”,
इति ॥ ३१ जानकीशुद्धिं कृत्वा परावृत्तो हनुमान् रामं प्रति वदतीत्याह हे राम !
सा जानकी उग्रमतिक्लेशं यथा भवति तथा नद्यां कुल्यायाम् उद्याने नेया उद्याने
क्रीडावने नेतुं योग्या नेया अस्ति तथा सीता कृत्रिमसरिद्रुपकण्ठे उद्यानेऽस्तीत्युक्तमित्थं त्वं
रावणस्य क्रीडावने गन्तुं कथमवकाशं लब्धवानित्याह याने प्रयाणकाले अनुज्ञावकाशं यथा
भवति तथा शङ्कावज्ञानुत्पन्न श्रीमदनुज्ञालब्धावकाशात्वेन शङ्कावज्ञे नुदिते तथा शङ्का राक्षस-
भयं तत्कृतावज्ञा जम्बूवनपालादिकृते तदुभयं मया निराकृतमित्यर्थः ॥ गोकुलात्परावृत्त उद्धवः
कृष्णं प्रति वदति भो कृष्ण उद्याननेया कापि गोपिका नद्यां याने उग्रमतिक्लेशं यथा भवति
तथा तिष्ठति या त्वया पूर्वं स्कन्धोपरि धृत्वा उद्यानं प्रति प्रापिता । तर्हि तस्या दयितदेवरा-
दयः किं न सन्तीत्याह-हे कृष्ण सा गोपिका अहं पुनरागमिष्यामीति श्रीमदनुज्ञया लब्धावकाशं
यथा स्यात्तथा शङ्कावज्ञा सती तिष्ठति लङ्काया दयितभयस्य अवज्ञा अवगणना तस्याः सा
दयितदेवरादीनां शङ्काभयं तथा तत्कृतविकाराद्यविगणस्य प्राणावशेषा तिष्ठति एवं तयै-
कया विनाऽन्याः सर्वा अपि मया सम्बोधिता इत्युक्तं भवति ॥ ३२ समुद्रं नियम्य लङ्कां गन्तुं
शक्तोऽपि रामः क्षुद्रवानरकौतुकं द्रष्टुं सेतुबन्धार्यमादिदेशेत्याह-वेति अथवा स रामः यं
कंचिद्धानरं पाथोयनसेतवे आदिदेश । पाथसामुद्रकानामयनं यस्मिन् स पाथोयनः समुद्रस्तस्य
सेतवे सेतुबन्धायादिदेश आज्ञापयामास किमर्थं परं द्वितीयाय यथा स्यात्तथा द्वयोः सीतयोः
समाहारो द्वितीयं तस्यायः प्राप्तिः किं पुनरेकसीतालङ्घिः अपरं सेतुबन्धार्यं पुरुषार्थं सीता-
द्वयलाभो भविष्यतीत्युत्साहेनादिदेशेत्यर्थः ॥ कसे हते मातामहायोग्रसेनाय राज्यं दत्त्वा
स्वयं तत्सैन्यपतिर्भूवेत्याह-स कृष्णः यथोपायं वेतसेन यन्तासीत् यथोपायं राजनीतिमन-
तिक्रम्य वेतसेन वेत्रधारत्वेन नियन्तासीत् । विशदे दिवा समुद्रतटोपलक्षिते दिवसे ॥
३३ राक्षसैः सह सङ्ग्रामोपस्थितः श्रीरामो हनुमत्प्रशंसामाह-हे वानराः ! वः इति शुष्माकं मध्ये
अरवितः अहि वा सङ्ग्रामे उपस्थिते सति वायुजोऽनुमतो नास्ति रविर्वस्मिस्तत् अरवि तस्मिन्
रात्रावित्यर्थः । अहि रात्रौ वा सङ्ग्रामे उपस्थिते सति हनुमानेव अनुमतः सम्मतः रात्रौ दिवा
वा मायाविभिः सह सङ्ग्रामे वायुपुत्र एव निर्वाहयिष्यतीत्युक्तं भवति, नरा नानुमता न
सम्मताः । कं सादिहनने राज्यस्थापने वा कृष्णस्य किं चित्रं वर्णनीयमित्याह-अतः परं यो
विरमे प्राप्ते सति वह्नितो वह्निमेव प्राप्तं भक्षयत्वेनोपस्थितं मेने अमनुजः देवः सन् युवा परा-
क्रमी तत्र न किमपि चित्रमित्यर्थः ॥ ३४ रामरावणयोरुद्ग्रसङ्गे वानरैर्घ्याकुलितो रावणो
रामेण सह न प्रभावमगादित्याह-यन्नाङ्कानुगानन्यवयोयनानि सन्ति तत्र इतायुः रघोः क्षताय
माभूतं अङ्कमनुगच्छन्ति ते अङ्कानुगाः शरणं गता वानरास्तेष्वनन्यं वयः जन्म येषां ते अनन्यव-

ताक्षः ॥ ३४ ॥ तारके रिपुराग श्रीरुचा दासमुतान्वितः । तन्वितासु सदा चारु श्रीपरा
पुरि के रता ॥ ३५ ॥ लङ्का रङ्गागाराभ्यासं याने मेया काराव्यासे । सेव्या राका यामे नेया
संघ्या रागाकारं कालम् ॥ ३६ ॥

इति सुभाषितसुधारलभाण्डागारस्य पञ्चमं भाण्डम् ।

—यसः सुग्रीवदनुमदादयस्तेषामेयनानि सङ्ग्रामे गृहप्रवेशपरिसरणानि यत्र तत्र इतासुः
दशास्यः रघो रामचन्द्रस्य क्षताय शस्त्रादिभिर्घाताय मा न समर्थोऽभूत् । प्रथमतो वानरैरेव
व्याकुलीकृतः रामेण सह योद्धुमलब्धवावकाशोऽभूदित्यर्थः । वृन्दावने कृष्णो दैत्यानवधी-
दित्युक्तं तत्र त्रयमतिभयानकं हतमित्याह-य आयताक्षः कृष्णः युतारिघोरत्रयं मुक्तिं
निनाय । युताः योगं प्राप्ताश्च ते अरयश्च तेषु घोरत्रयं निनाय प्रापितवान् । पूतना अधा-
सुरः केशी चेति भयानकं त्रयं स्वान्तिके प्रापितमित्यर्थः । अथ भयानकमेव व्यनक्ति ।
किंभूतं घोरत्रयं वन्यतगानुकारं वने स्थितः वन्यः स चासौ नगः पर्वतस्तद्वदनुकारो यस्य स
तथा अतिप्रचण्डमित्यर्थः ॥ ३५ ॥ सपरिवारस्य रावणस्य तारके परब्रह्मणि प्रवेशोऽभूदित्याह-
रिपुः श्रीरुचा तारके आप रिपुः रावणः श्रीमोक्षलक्ष्मीः तस्याः रुग्दीप्तिः प्रकाशस्तेनेत्यर्थः ।
किंभूतः दासमुतान्वितः दासाश्च कुम्भकर्णादयः सुता इन्द्रजितादयस्ते सर्वेऽपि तारके प्राप्ता
इत्यर्थः । कृष्णपक्षे तु सदा चारु यथा स्यात्तथा तन्वितासु गोपीषु श्रीपरा पुरि के
रता आसीत् तनुना शरीरेण इतासु प्राप्तासु गोपिकासु मध्ये श्रियः लक्ष्म्याः परा श्रीर्द्वितीया
लक्ष्मीरिष सैरन्ध्री पुरि मथुरायां के परब्रह्मणि कृष्णे रता आसीत् । गोकुले कृष्णविरहेण तदा-
ध्याननीतासु सतीषु मथुरायां कृष्णस्य सैरन्ध्या साकं गार्हस्थ्यमभूदित्यर्थः ॥ ३६ ॥ रावणे सपरि-
वारे हते सति लङ्का हतप्रभाऽभूदित्याह याने रामागमने सति लङ्का रङ्गागाराभ्यासं
यथा स्यात्तथा मेयाऽभूत् लङ्कानगरी रङ्गस्यागारं रङ्गागारं तस्य अध्यासो भ्रमस्तेन ज्ञातुं
योग्याभूत् इयं लङ्का तु कस्यचिद्रङ्गस्य अंगारमिति भ्रमेण ज्ञाताभूदित्यर्थः । कस्मिन् सति
काराभ्यासे सति कारा वन्दीगहं तस्य अध्यासे अविस्तारे सति काराविस्तारं निर्भिद्य बन्दीभू-
तेषु देवेषु निर्माचितेषु सत्स्वित्यर्थः ॥ कृष्णपक्षे तु पूर्वं सैरन्ध्या साकं कृष्णस्य गार्ह-
स्थ्यमभूत्तत्र दृष्टान्तमाह-सेव्या सेवितुं योग्या अतिरमणीयमभूदित्युक्तं सैरन्ध्री यामे संयोगा-
वसरे कालं मेघयाम कृष्णं प्रति नेया नेतुं योग्या नेयाऽभूत् । अत्र योग्यपदेनोभयोः
संयोगे शोभातिशयः सूचितः । का कमिव राका संघ्या रागाकारमिव । पूर्णचन्द्रोदयोपलक्षिता
राका संघ्याकारं प्राप्य यथा शोभातिशयशालिनी भवति तद्वदित्यर्थः ॥

श्रीः ।

षष्ठं भाण्डम् ।

सूर्यान्योक्तिनिदर्शनम् ।

रवेरेवोदयः श्लाघ्यः कोऽन्येषामुदयग्रहैः । न तमोसि न तेजांसि यस्मिन्मनुदिते सति ॥ १ ॥
 खद्योतो द्योतते तावथाथनोदयते शशी । उदिते तु संहस्ताशौ न खद्योतो न चन्द्रमाः ॥ २ ॥ तस्यै-
 वामुदयो भूयाद्भानोर्यस्योदये सति । विकासमाजो जायन्ते गुणिनः कमलाकराः ॥ ३ ॥ निमीलनाय
 पद्मानामुदयायात्पतेजसाम् । तमसामवकाशाय व्रजत्यस्तमसौ रविः ॥ ४ ॥ कैरस्तोऽटोऽम्बरत्या-
 गस्तेजोहोनिः सरागता । वारुणिसङ्गजावस्थौ भानुनाऽप्यनुभूयते ॥ ५ ॥ उद्यन्नित्थं त्वरितस्तमोऽपगम-
 यति करैः समाकृष्य । महितस्तदसि स्थौने मित्रं पुमास्त्वं परे क्लीवाः ॥ ६ ॥ निहतं तिमिरे
 निहिता सञ्ज्ञा कर्मसु नियोजितो लोकः । कर्मलं माने नीतं देवैः तथैव प्रभावोऽयम् ॥ ७ ॥
 अर्जुन लसत्पद्मिनीवृन्दसङ्गं मधूनि प्रकामं पिवन्तं मिलिन्दम् । रविर्मोक्षयत्यन्जकारांगृहेभ्यो दयालुर्हं
 नो दुष्टवदोषदर्शी ॥ ८ ॥ एतावत्सरसिजकुङ्कुलस्य कृत्यं भित्त्वाऽन्मः सरसि विनिर्गमो बहिर्यत ।
 आमोदो विकासनमिन्दिरानिवासस्तत्सर्वं दिनकरकृत्यमामनन्ति ॥ ९ ॥ देवो हरिर्वहतु वक्षसि कौस्तुभं
 तन्मन्ये च काचन पुनर्गुर्भणैः प्रतिष्ठा । यत्पादसगतिरसमर्पिततौरमाणि घृते स एव शिरसा सरसीरुहाणि
 ॥ १० ॥ उद्यन्त्वमूनि सुबद्धनि महामहोसि चन्द्रोऽप्यलं भुवनमण्डलमण्डनाय । सूर्यादिते न तदुदेति
 न चास्तमेति येनोदितेन दिनमस्तमितेन रात्रिः ॥ ११ ॥ दिक्श्रीतमोहतिजगज्जनरञ्जनादि सर्वं भवि-
 ष्यति रवेरिव चन्द्रतोऽपि । किं त्वस्तगामिनि रवौ भविता न जाने रौजीवजीवनविधौ कतमः प्रकारः
 ॥ १२ ॥ अधिगमनमेकास्तारका राजमार्गैः प्रतिगृहमपि दीपाः प्राप्नुवन्ति प्रतिष्ठाम् । दिशि दिशि
 विकासन्तः सन्ति खद्योतपोतौः सवितारि मूदितेऽस्मिन् किं तु लोकैरलोकि ॥ १३ ॥ गते तस्मिन्मानौ

१ चन्द्रप्रभृतीनाम् । २ प्रकाशकर्तृत्वाभिमानः । ३ ज्योतिरिङ्गणः । ४ सूर्यः । ५ गर्भे
 सन्मुखान्तालिकाः, शौचोदिकाः । ६ कमलपुष्पाः, लक्ष्म्यास्पदभूताश्च । ७ करणां
 किरणानां स्फोटः प्रकाशः, हस्तानां शब्दविशेषश्च । ८ अम्बरस्य गगनस्य वस्त्रस्य च त्यागः ।
 ९ तेजसः प्रकाशविशेषस्य प्रभावविशेषस्य च हानिः । १० रक्तवर्णत्वम्, विधेयताविशेषश्च ।
 ११ वारुणी पश्चिमा दिक् तस्याः सङ्गजावस्था, पक्षान्तरे वारुण्या मदिरायाः पानरूपव्यास-
 ङ्गजन्मा याऽवस्था सति । १२ योग्यम् । १३ हे सूर्य, खल्वेति च । १४ परे चन्द्रादयः प्रियान्तरा-
 श्च । मित्रराजः सूर्यवाचित्व एव पुँल्लिङ्गः, अन्यदा तु क्लीबलिङ्ग इति तत्त्वम् । १५ पङ्कजम्,
 कं सुखम्, भलमिति च । १६—देवत । राजन्निति च । १७ निरन्तरम् । १८ भ्रमरम् । १९ इन्द्रि-
 लक्ष्मीः । २० सूर्यस्य । २१ पादः किरणः, चरणश्च । २२ महन्महस्तेजो येषां तानि नक्षत्रादीनीति
 भावः । २३ राजीवजीवनं कमलविकासः । २४ प्रकाशमानाः । २५ क्षुद्रा ज्योतिरिङ्गणाः ।
 २६ मुदिते प्रकाशं प्राप्त इत्यर्थः । 'उदित' इति पाठान्तरे तु संहिताभावो 'निरङ्गणा महा-
 कवयः' इत्यादिना समाधेयः ।

त्रिभुवनसमुन्मेषविरहव्यथा चन्द्रो नेष्यत्यनुचितमितो नास्ति किमपि । इदं चेतस्तापं जनयतितरामत्र
यदमी प्रदीपाः संजातास्तमिरहतिवद्भोक्षुरशिखाः ॥ १४ ॥ केषां क्षामीकृत्य प्रसममुपहृत्यान्नु सरितां
प्रताप्योर्षो कृत्स्नां तराँहनमुच्छोध्य सकलम् । ऋ सम्प्रत्युष्णांशुर्गत इति तदन्वेषणपरास्तद्धिदीपा-
लोकैर्दिशि दिशि चरन्तीह जलदाः ॥ १५ ॥ पौतः पूर्णो भवति महते नोपतापाय यस्मात्कालेनास्तं
क इह न गता यान्ति यास्यन्ति चान्ये । एतावत्तु व्यथयति यदालोकत्राहैस्तमोभिस्तस्मिन्नेव प्रकृति-
महति व्योम्नि लब्धोऽवकाशः ॥ १६ ॥ पततु नभसो गच्छत्वस्तं निमज्जतु वारिवौ व्रजतु वरुणा-
गार्द्वारं प्रेमाभिरनादृतः । तदपि तरणिर्दन्वा पीदं शिरःसु महीर्धृतां दलिततिमिरगतः प्रातः पुनः
सकृदेष्यति ॥ १७ ॥ येनोन्मथ्य तमांसि मांसलघनस्पर्धीनि सर्वं जगद्भुष्मत्परमार्थतः कृतमिदं देवेन
तिर्मन्त्रिषा । तस्मिन्नस्तमिते विवस्वति कियान्कूरो जनो दुर्जनो यद्वृत्ताति घृतिं शशाङ्कशकलैर्लोके
प्रदीपेऽथवा ॥ १८ ॥ यत्पौंदाः शिरसा न केन विधृताः पृथ्वीभृता मथ्यतस्तस्मिन्मास्वति राहुणा
कैवलिते लोकनयीचक्षुषि । खद्योतैः स्फुरितं तमोमिरुदितं तारामिच्छन्मिमं धृक्कैरुत्थितमाः किमत्र
करवै किं किं न कैश्चेष्टितम् ॥ १९ ॥ पूर्वाह्ने प्रतिबोध्य पङ्कजवनान्युत्सार्य नैशं तमः कृत्वा चन्द्रमसं
प्रकाशरहितं निस्तेजसं तेजसा । मध्याह्ने सरितां पयः प्रविततैरापीय दीप्तैः करैः सायाह्ने रवि-
रस्तमेति विवशः किं नाम शोष्यं भवेत् ॥ २० ॥ दूरं यान्तु निशाचराः शशिकराः क्लेश लभन्तां-
तरासुधांतं कलयन्तु हन्त न चिरं खद्योतंका द्योतिले । ध्वान्तं ध्वंसमुपेतु हैसनिवहः पद्माकरे शाम्यतु
प्राचीपर्वतमौलिमण्डनमणिः सूर्यः समुज्जृम्भते ॥ २१ ॥

चन्द्रान्योक्तिनिदर्शनम् ।

आलोककैर्वन्तः सन्त्येव भूयांसो भास्करादयः । कलाषानेव तु ग्रैवद्रावकर्मणि कैर्मठः ॥ १ ॥ दैवा-
द्यपि तुल्योऽमूढतेऽस्य परिग्रहः । तथापि किं कैपालानि तुलां यान्ति कलानिधेः ॥ २ ॥ अहो
नक्षत्रराजस्य सामिमानं विचेष्टितम् । परिक्षीणस्य वक्तृत्वं संपूर्णस्य सुवृत्तता ॥ ३ ॥ व्यवमान-
कलङ्कस्य वृद्धौ सति कलानिधेः । आशास्महे वयं पूर्वा सर्वस्वाभ्यां कृशां दर्शयाम् ॥ ४ ॥ क्षीणः क्षीणः
समीपत्वं पूर्णः पूर्णोऽतिदूरताम् । उपैति मित्रं च चन्द्रो युक्त तन्मैलिनात्मनः ॥ ५ ॥ निशाचरोऽपि दीनोऽपि
सकलङ्कोऽपि चन्द्रमाः । चकोरीनयनद्वन्द्वमानन्दयति सर्वदा ॥ ६ ॥ हरमुकुटे सुरतैः टिनीनिकट-
स्थितिलामतो द्विजेन्द्रेण । अपि गरलं कैणिश्रुत्कतिरीक्ष्य गतोऽक्षणाशुशुक्षणिः क्षान्तः ॥ ७ ॥ निजकरनिकर-
समुद्रया धवल्य भुवनानि पार्वर्णे शशाङ्क । सुचिरं हन्त न सहते हतविधिरिह सुस्थितं कमपि ॥ ८ ॥
यद्यपि शिरोऽधिरोहति रौद्रैः क्रोधेन सिंहाकातनयैः । त्यजति न शरणं यातं सागरसुसुप्तं तदपि

१ समुन्मेषः अभ्युदयः प्रकाशो वा । २ रात्रिम्, नायिकाविशेषं च । ३ कृशां कृत्वा । ४ तरु-
घनम् । ५ पतनम् । ६ सूर्यस्य । ७ स्वतो विपुले, उदारे च । ८ पश्चिमदिग्द्वारम् । ९ किन्तुः ।
नायिकाविशेषश्च । १० किरणं, चरणं च । ११ पर्वतानां राज्ञां च । १२ तिग्मांशुना, सूर्येणेति
यावत् । १३ चन्द्रखण्डप्रकाशे । १४ पादाः, किरणाश्चरणाश्च । १५ पर्वतानां, राज्ञां च । १६ अस्ते ।
१७ प्रसूतम्, अधिकृतं वा । १८ उल्लूकैः । १९ रात्रिसम्बन्धिः । २० प्रकाशम् । २१ आकाशे ।
२२ प्रकाशवन्तः । २३ बहवः । २४ प्राया चन्द्रकान्तमणिः । २५ प्रवीणः । २६ प्रेतराजस्य, महे-
श्वरस्य वा । २७ अस्थिविशेषः । २८ सुन्दरवर्तुलाकारत्वं, सुचरितत्वं वा । २९ धवस्याम् ।
३० सूर्यांतं, खलुश्च । ३१ कलङ्कितः, कलुषितान्तःकरणस्य च । ३२ गङ्गामदी । ३३ कणी
क्षपः । ३४ तृतीयनेत्रस्य भयङ्करो ज्वलनः । ३५ पूर्णः । ३६ भयावहः । ३७ राज्ञः । ३८ चन्द्रमाः ।

॥ ९ ॥ प्रोषितवति रंजनिकरे बन्धुतया न खलु कैरवाण्येव । ग्लायन्ति किंतु सहसा भुवनान्यपि-
तमसि मज्जन्ति ॥ १० ॥ शंकरशिरसि निवेशितपदेति मा गर्भमुद्वहेन्दुकले । फलमेतस्य भविष्यति,
तथ चण्डीचरणरेणुमृजा ॥ ११ ॥ द्विजपतिपदमपि यातो हतवानसि मानिनीं गुरोरेव । जातेऽप्यङ्के
शशधर सुमैनास्तिष्ठसि न तेऽवगमः ॥ १२ ॥ क्षीणे क्षीणोऽप्यनृजोर्जातेऽप्यङ्के महोज्ज्वलामासः ।
मिर्ज्ञानुदयेऽभ्युदयी सोम न केषां प्रणम्योऽसि ॥ १३ ॥ क्षीर्णः क्षीण उपैषि त्यजसि च मित्र प्रवर्धमान-
स्वम् । स्थाने निधे कलानामङ्गलानि हृदोऽपनय ॥ १४ ॥ या महेशशिरसो विभूषणं या त्रिलोक-
जनलोचनोत्सवः । सेयमिन्दुकलिका दिनात्यये तापिता कमिह नातितापयेत् ॥ १५ ॥ रञ्जिता न
कर्कुभो निवेशिता नार्चिषो बत चकोरचञ्चुषु । कष्टमिन्दुरुदये निपीयते दारुणेन तमसा बलीयसा
॥ १६ ॥ किरति प्रकर मैत्रां प्रकर्ष सुमनःस्वच्छतर विधौ कलानाम् । कति चेत्कलयन्ति यत्प्रबोधं
कति चेन्नैति स तत्त्वभाव एव ॥ १७ ॥ निधेः कलानामपि रीतिरेषा मर्माणि मे संस्पृशतीव भूयः ।
कुतो विशेषात्कुमुदेऽनुरागः कुतो विरागश्च कुशोर्शयेषु ॥ १८ ॥ निष्पीडितो यद्यपि दैवयोगान्निशा-
करश्चापि विधुन्तुदेनै । तथाऽपि पीयूषविशेषधर्पो सुघाकरः कैरवकाननेषु ॥ १९ ॥ वक्रोऽस्तु बाल्ये
तदनु प्रवृद्धः कलङ्कवानस्तु जडोऽस्तु चन्द्रः । महेशमौलौ च पदं दधातु जायेत बन्धो विविधोप-
कारात् ॥ २० ॥ तारागणाश्चन्द्रमसं मज्जन्ते न जातु नाथं नलिनैकरागाम् । एतावता तस्य किमस्ति
हानिर्ज्ञाता तयोरन्तरमेष लोकः ॥ २१ ॥ यस्योदये नैव दिशां प्रसादैस्तापापनोदोऽपि जगन्नयस्य ।
चकोरचञ्चूषुटपारणे तु चन्द्रस्य तस्यास्ति कियान्प्रयासः ॥ २२ ॥ प्रकुर्वता सगतिमिन्दुनाऽधुना किं
किं न लब्धं जगदीश्वरेण वै । कलङ्कहानिः सुरसिन्धुसंगमः कर्लोऽक्षयित्व च पद तथोचकैः ॥ २३ ॥
नयनैमसि जनार्दनस्य शमोर्मुकुटमणिः सुदृशां त्वमादिदेवैः । त्यजसि न मृगमात्रमेकमिन्दो चिर-
मिति येन कलङ्किन वदन्ति ॥ २४ ॥ विरम तिमिर सौहसादमुष्माद्यदि रविरस्तमितः स्वतस्ततः
किम् । कैलयसि न पुरो महोर्मिधाराद्युतिनिधिरभ्युदयलय शस्त्राङ्कः ॥ २५ ॥ आस्ते विधुः परम-
निर्वृत एव मौलौ शंमोरिति त्रिजगतीजनचित्तवृत्तिः । अन्तर्निगूढनयनानलदाहदुःख जानाति कः परमृते
बत शीतरश्मेः ॥ २६ ॥ एकैव साऽमृतमयी सुतरामैनैर्व्या कौंस्पत्यसौ हिमकारस्य कला ययैव ।
आरोपितो गुणविदा परमेश्वरेण चूडामणौ न गणितोऽस्य कलङ्कदोषः ॥ २७ ॥ श्रेयान्विधोर्बहुल-
पक्षपरिक्षयोऽपि नो पूर्णताऽपि जलधरेह वर्णनीया । यद्वारि न स्पृशति हन्त पृथग्जनोऽपि यस्या-
मृतैर्मर्खैर्मुजोऽपि मुद लमन्ते ॥ २८ ॥ मौरस्य मित्रमसि किं च सुधामयूख शमावपि प्रेणयितां प्रकटी-

१ चन्द्रमसि । २ इदमर्थान्तरैकपदत्वग्रस्तम् । ३ सूर्योदये भुवनानां तमसि निमज्जनं
कथमिवेति चिन्त्यमिदमभिधानम् । महतीति पाठे तु सूर्यस्यासङ्गे तेजसि दहन्त इति
तथोक्तिः सङ्गच्छेत । ४ पार्वती- । ५ चन्द्रः, ब्राह्मणमुख्य- । ६ बुहस्यते, आचार्यस्य ।
वा । ७ देवः, प्रसन्नश्च । ८ मित्रः सूर्यः, मित्रं खसा च । ९ चन्द्रो हि कृष्णपक्षे सूर्यः
सान्निध्यं भजते, शुक्लपक्षे तु सूर्यतो विद्युज्यते । अत्रापि मित्रपदं सूर्य-प्रियोभयपरम् ।
१० विशः । ११ पाहुणा । १२ किरणानाम् । १३ कमलेषु । १४ राहुणा । १५ कमलपुञ्जानां
विकासकत्वेन तेषां नायः सूर्यः । १६ प्रसन्नता, स्वच्छतया प्रकाशश्च । १७ गङ्गा- । १८ कलाया
अक्षयित्वमिति भावः । १९ वाममिति शेषः । २० परमं पूज्यः, अभिनन्दनीयश्च । २१ अनु-
चित्तात्मसरणानुष्ठानरूपाहुद्योगात् । २२ विचारययसि, पश्यसि वा । २३ अत्युत्कृष्टा ।
२४ लोकोत्तरा । २५ कृष्णपक्षे क्षीणत्वम् । २६ यज्ञभोक्तारो देवाः । २७ कन्दर्पस्य । २८ अनु-
द्योगित्वम् ।

करोषि । विश्वासपात्रमसि यद्विप्रतोस्तयोरप्येतत्तव प्रकृतिशुद्धतनोश्चरित्रम् ॥ २९ ॥ रत्नाकरो जन-
यिता सहजश्च वर्गः किं कथ्यताममृतकौस्तुभपारिजाताः । किं तैरचिन्त्यमिह तत्पुनरन्यदेव तत्त्वान्तरं
कुमुदबन्धुरसौ यदिन्दुः ॥ ३० ॥ नानन्दि कैरवमवर्षि न वाऽम्बुराशिनापी नान्धैरमहारि नानान्व-
कारः । विषदैवदुर्विलसितं यदसौ सुवाञ्छुरभ्युद्यतश्च तमसा कवलीकृतश्च ॥ ३१ ॥ चन्द्रं समाश्रयति
नाम तिथिस्त्वेनेका क्षीणास्तु विम्बपरिपूर्णमपूरणाय । एवं पुनः सकलमण्डलपूर्णवर्णं सा पूर्णिमैव खलु
पूरयितुं समर्था ॥ ३२ ॥ प्राणप्रियाऽऽश्रयवियोगत एव ये स्युर्दीनाः पराक्रमविधिवत् तत्र कीदृक् ।
भूयोऽपि तेषु वत निर्दयतां वितन्वन्किं दर्शयत्युपरि सङ्गत एष चन्द्रः ॥ ३३ ॥ स्मेरं दिशः कुमुद-
मुद्भिर्दूरं शिवन्ति ज्योत्स्नाकरम्भैर्मुदरं मरयश्चकोरः । आः कीदृगश्चिमुनिलोचनदूष्कायां पीयूषदीवि-
रिति प्रथितोऽनुरागः ॥ ३४ ॥ दोषाकरस्यै शमनस्य मयात्रिभृताः स्यामेत्यमी जगति योगिनं
एव सर्वे । किं त्वर्ष्वात्त्ववशतो वत मुक्तयोगी ये तेषु तस्य किल दृष्टचरः प्रभावः ॥ ३५ ॥ दोग-
करोऽप्यमुमगत्त्वमुपति-वच तत्पान्थलुण्ठनसमादृततौमर्गत्वात् । धूमयितं तु मलिनत्वमवेदयते-तदाहो-
पमो दुरितताऽतिशयोऽथवाऽयम् ॥ ३६ ॥ मुग्धा मृधा हिमकरोऽयमिति स्तुवन्ति दोगाकरं न खलु
तत्त्वैलेवोऽपि तत्र- । प्राणप्रियाऽऽश्रयमपाकृतवान्वाको व्यापाद्यते कथमिवेतरथाऽर्जुना किम् ॥ ३७ ॥
प्राणप्रियाश्रयवियोगत एव ये स्युर्दीनाः पराक्रमविधिवत् तत्र कीदृक् । भूयोऽपि तेषु वत निर्दयतां
वितन्वन्किं दर्शयत्युपरि नो द्विजर्नार्थकोऽयम् ॥ ३८ ॥ हिमकर परमागं भूषिष्यन्मुमोर्नजसि यदि
तदाऽहं न क्षमः संनिरोद्धुम् । इति तु बहुविधमिः काकुमिः प्रार्थये त्वां पुनरपि कुमुदानामेत्वर्होर्धो विषादः
॥ ३९ ॥ कलास्तात्वाः सम्यग्बहसि यदसि त्वं द्विजपतिर्द्युतिरत्नाङ्गमूना जन्मिपि च रत्नाकरकुले ।
बहु भूमः किंवा पुरहरशिरोमण्डनमसि त्वदीयं तत्सर्वं शशधर कलङ्काद्विकलितम् ॥ ४० ॥ पीदन्वासं
क्षितिधरगुरोर्भीक्ष्णं कृत्वा सुमेरोः क्रान्तं येन क्षपिततमसा मय्यमं धाम विष्णोः । सोऽयं चन्द्रः पतति
गगनादस्युशैर्देयूखैर्दूराहो भवति महतामप्यपन्नशहेतुः ॥ ४१ ॥ त्वं मोः शमोर्निवससि शिरोदेश-
माश्रित्य नित्यं तत्त्वा-याचे जगदुपकृतिव्यगृह्यप्रमिन्दो । यः सद्भावस्तव परिणतः कैरवे वा चकोरै
स्पृश्यतेन प्रतिविशमसौ चक्रवाको वराकः ॥ ४२ ॥ यज्जातोऽसि पयोनिधौ हरजटावृटे प्रसिद्धोऽसि
यद्विश्वस्योदरदीपकोऽसि विधिना दष्टोऽसि यन्नामृतैः । ज्ञातः शीतमयूख सर्वमधुना न्गानीकृतं तत्त्वया
राजोर्वं यदप्यस्यै कैरवकुलं नीतं विकासास्पदम् ॥ ४३ ॥ पीयूषं वपुगोऽस्य हेतुरुदयो विश्वस्य नेत्रोन्मेषः पृष्ठं
मानुकरिदं त्रिभुवनं ज्योत्स्नामरैः सिञ्चति । सर्वांशोऽतिरोधकान्वतमसत्त्वंसाय बद्धोद्यमो विगता-
मिहापि लक्ष्मं लिखितुं यस्य प्रवृत्त-मनः ॥ ४४ ॥ उच्चैःस्थानकृतोदयैर्वहुविधैर्व्योतिर्मिस्त्रत्मैः शुक्राद्यैः

१ आकाशम् । २ राहुणा । ३ सप्रकाशः । ४ विकसितम् । ५ 'करम्भो' दधि-
सक्तवः । इत्यमरः । ६ चन्द्ररूपस्य दूषणानां निधानरूपस्य वा । ७ समाधिभाजः,
प्रियासम्बन्धयुक्ताश्च । ८ अश्वगतत्वं देशान्तरं प्रति प्रयाणकर्तृत्वम् । ९ त्यक्तसमाधयः,
विजगृष्टप्रियाश्लेषसुखाश्च । १० सौभाग्यत्वं सुखित्वं, सौन्दर्यं च । पान्याः प्रवादिनो हि चन्द्रोदये
ग्लानवद्वनाः सुखहीना भवन्तीति तयोक्तम् । ११ हिमकरत्वांशः । १२ दोषाकरेण चन्द्रमसा
१३ अस्मै सोल्लुण्ठनोक्तिः । १४ अनिवर्तनीयः । १५ पादाः किरणाः चरणाश्च । १६ परिहायः,
तिरस्कृत्य वा । १७ वर्धम् । १८ ज्योतिर्विशेषनिर्भरैः । १९ आशा दिशः । २० लक्ष्मं लान्छनम् ।
२१ ताराभिः ।

किममीमिरञ्च वितर्थां प्रौढिं दधानैरपि । यावल्लोकतमोऽपहेनं भवता लक्ष्मीर्न विस्तार्यते तावच्चन्द्र कथ
प्रयासि परमा वृद्धिं स रत्नाकरः ॥ ४९ ॥ जन्म क्षीरमहार्णवे सहस्रभुवः श्रीपारिजातादयो बिम्बं यस्य सुधामयं
त्रिभुवनाधीशस्य मूर्ध्नि स्थितिः । इत्थं सर्वचराचरप्रियकरे यस्योदये चेद्भवेत्सकोचः कमलस्य दुष्कृति-
रसौ निन्द्यो न ताराविपः ॥ ४९ ॥ इन्दु निन्दतु नाम वाऽथ नलिनी निन्दन्तु चक्राह्वया नैवा-
नेन सुधाकरस्य सुषमाहानिर्न वा दुर्गन्धः । एतेनैव कृतार्थताऽस्य जनतां यन्मोदमालम्बते यज्ज्योत्स्नासु
चिरं चकोरपरिष्वञ्चूपुट न्यस्यति ॥ ४७ ॥ लक्ष्मीकेलिगृहे कुशेशयद्देशा पाणिद्युति-
प्रौढिणि श्यामोत्सुक्तिसुधासहोदरमधुप्रम्यन्दैः सदोहिनि । जीर्वातुच्छिदिचौकैसां त्रिजगतामाप्यार्यैर्न चन्द्रम-
स्त्वं चेदम्बुसुहे न रज्यसि गुणश्लाघा वतास्तं गता ॥ ४८ ॥ यातेय रजनी सहैव भवता माघी
प्रकाशो दिशां सूर्येणापि चिरं चकोरनिचयैः स्थेय कचित्कानने । उद्यद्धारुणचण्डमानुजदवर्ज्वाले
जगन्मण्डले कस्मै चन्द्र समर्थ्य कैरवकुल व्योमान्तमालम्बसे ॥ ४९ ॥ नक्षत्राणि बहूनि सन्ति परितः
पूर्णोदयान्यम्बरे किं तैः शान्तिमुपैति दीर्घतिमिर किं वैर्धिर्ज्ज्वलते । किं स्यादार्तचकोरपारण-
विधिर्भातः सुधादीधिते तन्मूलं भुवनैकतापशमनः श्लाघ्यस्तवैवोदयः ॥ ५० ॥ भोता मालतलानलैः
कवलित्ता कण्ठस्थहालाहलैरालीढाऽथ जटौटवीविल्लठितैरौशीविषाणां गणैः । छन्ना मसमिराहतास्थि-
पटलैः क्लिन्नार्द्रचर्माम्बरैः स्वीया मुञ्चति माधुरीं हरशिरोरत्न किमिन्दोः फला ॥ ५१ ॥ श्रीमाहेश्वर-
मौलिमण्डनमणिर्वैश्वम्भर लोचनत्वं रत्नाकरसम्भवः किमपर भूदेवदेवो भवान् । यद्भालानलसङ्गदोषमसा-
दन्दैश्च नोप्रजाज्जात तत्किमिहास्ति ते सुमनसश्चित्रं कलानां निधे ॥ ५२ ॥ येनास्यम्युदितेन
चन्द्र गमितः क्लान्ति रवौ तत्र ते युज्येत प्रतिकर्तुमेव न पुनस्तस्यैव पादप्रैहैः । क्षीणेनैतदनुष्ठित
यदि ततः किं लज्जे नो मनौगस्तैव जडधामता तु भवतो यद्वयोक्तिं विस्मर्जसे ॥ ५३ ॥ जन्म क्षीर-
निधौ तथैव विपुल पीयूषपूर्णं वपुः सतापातिहर हरस्य शिरसि स्थान सदा सुन्दरम् । तारानाथ
निशामुखैकतिलक ख्यातौषधीना पते चन्द्र त्वां वसनाञ्जलस्य दशर्यो संमाधयामः कथम् ॥ ५४ ॥
इन्दुर्यद्युदयाद्रिमूर्ध्नि न भवत्यद्यापि तन्मा स्म भूर्जोत्सरेऽपि तमःसमुच्चयममूर्त्नमूढयन्ति त्विषः । अप्य-
ष्णोर्मुदमुद्वहन्ति कुमुदैरामोदयन्ते दिशः सप्रत्यूर्ध्वमसौ तु लाल्जलनममिष्यक्तु प्रकाशिष्यते ॥ ५५ ॥
पूर्णः पङ्कजलोचनामुखतुलामायासि कालक्रमालक्षीणोऽपि क्षणदैर्पते पटौपतेरायासि भूषास्पदम् ।
एतस्मिन्नथ सैहिकैर्यत्कवलक्लेशो मनाग्वर्तिनि त्वं साधारणवत्सुधाकर मुधा हा हन्त किं
ताम्यसि ॥ ५६ ॥ भीतो बाहववासतो जलनिधौ शमोः शिरः स्वीकृत तत्र त्र्यम्बकमौलिषामुकि-
विपञ्चालावलीनासितः । तस्माल्लोकमगादिष्व^३ निपतितस्तत्रैव राहोर्मुख प्रायो गच्छति यत्र भाग्य-
रहितस्तत्रैव यान्त्यापदः ॥ ५७ ॥

१ अस्त्यम् । २ प्रकर्षम् । ३ 'अपे क्लेशतमसोः' इति डः । ४ सम्पत्तिः प्रकाश इति यावत् ।
५ चक्रवाकाः । ६ 'सुषमा परमा शोभा' इत्यमरः । ७ जनानां समूहः । ८ परिष्वन्मण्डली । ९ लक्ष्मीर्हि
कमलनिवासिनीति तयोक्ता । १० कमलाक्षीणां स्त्रीणाम् । ११ करसदृशे । १२ श्यामा वर-
वाणिन्यपरजाम्नी नायिका । १३ सन्दोहः समुदायोऽस्मिन्नस्तीति तादृशे । यद्वा सन्दोग्धत्येव-
शील इति । १४ जीवनोपायभूते । १५ देवानाम् । १६ संतुष्टिकारणकम् । १७ वनानले ।
१८ समुद्रः । १९ संज्वालितः । २० कपर्दकपवनसञ्चारिभिः । २१ सर्पोणाम् । २२ बिम्बं बिभर्तीति
नारायण इत्यर्थः, तस्येदमिति वैश्वम्भरम् । वाममिति शेषः । भगवतो हि विष्णोर्वामनेन चन्द्रमाः ।
२३ अतिशयेन दृष्टे । २४ पादानां किरणानां चरणानां च । २५ किञ्चित् । २६ एकदेशेन ।
२७ अग्रभागे । २८ रात्रिपते । २९ महेश्वरस्य । ३० राहुग्रासः । ३१ आकाशम् ।

जलधरान्योक्तिनिर्देशः ।

प्रावृषेण्यस्य मौलिन्यं दोषः कोऽमीष्टवर्षिणः । शारदाभ्रस्य शुभ्रत्वं वद कुत्रोपयुज्यते ॥ १ ॥
 चातकः स्वानुमानेन जलं प्रार्थयतेऽम्बुदात् । स स्वोदार्यतया सर्वान्धावयत्यम्बुना महीम् ॥ २ ॥
 त्वयि वर्षति पर्जन्ये सर्वे पल्लविता द्रुमाः । अस्माकमर्कवृक्षाणां पूर्वपत्रेऽपि संशयः ॥ ३ ॥
 आसत्यावन्ति याच्नासु चातकाश्रूणि चाम्बुद । तावन्तोऽपि त्वया मेघ न मुक्ता वारिबिन्दवः ॥ ४ ॥
 त्वमेव चातकाधार इति केषां न गोचरः । घिगम्भोधर तस्यापि कार्पण्योक्तिं प्रतीक्षसे ॥ ५ ॥
 यदम्बुकणमादाय प्राप्तोऽसि जलदोन्नतिम् । तस्योपर्यम्बुधेर्गर्जा मलिनस्योचितैव ते ॥ ६ ॥
 नोपेक्षा न च दाक्षिण्यं न प्रीतिर्न च संगतिः । तथापि हरते तापं लोकानामुद्यतो घनः ॥ ७ ॥
 समागमिष्यतोऽम्बोद वेत्ति कः समयं तव । रौति नो यदि साङ्गस्तदोच्चैः खे पुरःसरः ॥ ८ ॥
 आश्रयः कियतामेव तवः सन्मार्गमाश्रितः । पौथोद सिन्धुतां काले नोपेक्ष्यो दूरमावतः ॥ ९ ॥
 सन्ति कूपाः स्फुरद्रूपाः सागराः सरितस्तथा । तथाऽपि चातकस्यैकः फलदो जलदोदयः ॥ १० ॥
 नदेभ्योऽपि हृदेभ्योऽपि पिबन्त्यन्ये सदा पयः । चातकस्य तु जीमूर्तं भवानेवावलम्बनम् ॥ ११ ॥
 एकस्य तस्य मन्ये धन्यामभ्युजति जलधरस्य । विश्वं सशैलकाननमाननमवलोकते यस्य ॥ १२ ॥ सं-
 प्रति न कल्पतरवो न सिद्धयो नापि देवता वरदाः । जलद त्वयि विश्राम्यति सृष्टिरियं भुवनेलोकस्य ॥ १३ ॥
 क्षणदृष्टनष्टतडितो निजसप्तपतेः पयोदनिबहेन^१ । ज्ञातं साधु यदुचितं भुवनेभ्यो वितरता धारि ॥ १४ ॥
 जलधर जलधरनिकरैरपहर परितापमुद्धत जगतः । नो चेदपसर दूर हिमकरकरदर्शनं वितर ॥ १५ ॥
 अयि जलद यदि न दास्यसि कतिचित्त्वं चातकाय जलकणिकाः । तदयमचिरेण भविता सलिलाञ्जलिदानयोग्यस्ते ॥ १६ ॥
 नैताः स्वयमुपमोक्षयसि मोक्षयसि जलदोषरादिषु कापि । तर्त्तिकं तत्र न मुञ्चति मुक्ता मुक्ता भवन्ति यत्रोपः ॥ १७ ॥
 धीरर्ध्वनिभिरलं ते नीरद^२ मे मासिको गर्भः । उन्मैद्व-
 वारणबुद्ध्या मध्येर्जठरं समुच्छेलति ॥ १८ ॥ जलदः समुद्रसेवामाचरति समप्रभुवनभरणाय । कुर्वते तौमपि हतमतिरात्ममरिरनिशमौर्वोभिः ॥ १९ ॥
 सर्वं वनं तृणाख्या पिहित पीताः सितांशुरविताराः । प्रव्यस्ताः पन्थानो मलिनोद्वम्य मेघेन ॥ २० ॥
 प्रावृषि शैलश्रेणीनितम्बमुञ्जन्दिगन्तरं भ्रमसि । चपलान्तर घन किं तव वचनीयं पवनवश्योऽसि ॥ २१ ॥
 जलधर विमलैरितरैः किमु नो मलिना-
 म्बरस्थमेवेष्टः । मा वक् रुचिरो भूस्तर्दुण एवेष्टो न रूपं यत् ॥ २२ ॥
 शुष्कां पृथिवीं हरितां वि-
 धातुमम्बुद यदीह सम्प्राप्तः । तर्हि तडित्करकाणां त्यागेनालं विनाशयताम् ॥ २३ ॥
 अभितो नितरां सलिलं जलदे दातुं समुद्यते भवति । तदपि बहुलमल्पं वा पात्राधीनं मतं पतनम् ॥ २४ ॥
 जलधेरविकं न जलं गर्जति जलदस्तथाऽपि तैन्मूर्ध्नि । दातुर्या न कथं स्यान्मानोऽमैनश्च लुब्धस्य २५ ॥

१ प्रावृषि-वर्षासु भव इति प्रावृषेण्यस्तस्य । २ मलिनत्वम् । ३ विषयः । ४ गर्जनम् ।
 ५ शब्दं करोति । ६ चातकः । ७ मेघ । ८ हे मेघ । ९ भुवनेलोकस्य—जलरूपस्य संसारस्य,
 यद्वा, भुवनान्तवर्तिनो जनस्य प्राणिमात्रस्य । जात्यभिप्रायेणेदं वचनम् । मेघचुष्टिमन्तरा
 जलसम्पत्तेः क्षये सर्वस्यापि भुवनवर्तिनो जनसमाजस्य क्षयः स्यादिति तथोक्तिः । १० निबद्धः
 समूहः । ११ भरोऽतिशयः निकरः समुदायः । १२ उत्सृष्टाः । १३ मौक्तिकानि । १४ जलानि ।
 १५ गभीरगर्जनैः । १६ मे अस्या वक्त्र्याः सिन्ध्याः । १७ प्रमत्तगजगर्जनघ्नान्तया । १८ जरडस्य
 मध्ये 'पारेमध्ये षष्ठ्या वा' इत्यव्ययीभावः । १९ उत्पतितुं चेष्टते । २० समुद्रसेवाम् । २१ तस्मात्
 २२ जलधिमस्तके । २३ अपमानः ।

वन्यस्त्वमसि पयोधर क्षितिभ्रम्भुकुटैरुद्धृष्टे शश्वत् । अमृतं वितरसि जगतो जीवनभूतं यतः
 कामम् ॥ २६ ॥ विश्वम्भरो मवानिष रुचिरो न पुनर्भवन्मतः स इव । युक्तं यत्सुमकटे परोपकृतये स्व-
 जीवेन दत्ते ॥ २७ ॥ यद्यपि सन्ति बहूनि सरांसि स्वादुसुशीतलसुरमिपयांसि । चातकपोतस्तदापि
 च तानि त्यक्त्वा वाञ्छति जलदन्तानि ॥ २८ ॥ एतदत्र पथिकैकजीवितं पश्य शुध्यतितरां
 महत्सरः । धिद् मुधाम्बुधर रुद्रसद्वृत्तिर्षधिता किमिह तेऽद्विर्वाहिनी ॥ २९ ॥ सुखं सुखं सलिलं दया-
 निधे नास्ति नास्ति समयो विलम्बने । अद्य चातककुले मृते पुनर्वारि वारिधर किं कारिष्यसि
 ॥ ३० ॥ चातकस्य खलु चञ्चुसंपुटे नो पतन्ति किल वारिविन्दवः । सागरीकृतमहीतलस्य किं
 दोष एष जलदस्य दीयते ॥ ३१ ॥ ऊषरेषु विधरेषु चाम्मसां वीच्योऽपि मवता विनिर्मिताः । क्षेत्र-
 सीम्नि निहितास्तु बिन्दवो वारिवाह मवतो नवो नयः ॥ ३२ ॥ आपो विमुक्ताः कचिदाप एव कचिन
 किंचिद्भरलं कचिच्च । यस्मिन्विमुक्ताः प्रमथति मुक्ताः पयोद तस्मिन्विमुखः कुतस्त्वम् ॥ ३३ ॥ पानीय-
 मानीय परिश्रमेण पाथोद पाथोनिधिमध्यतस्त्वम् । कल्पद्रुमे सीदति सामिलाषे महोषरे मुञ्चसि किं
 निमित्तम् ॥ ३४ ॥ पपात पाथःकणिका न भूमाववाप शान्तिं ककुमां न तापः । दृष्ट्वैव जीवातुरयं
 तद्विस्वान्छीविलानां मुदमात्ततान ॥ ३५ ॥ प्रथितोऽसि यतस्ततः पृथिव्यामपि जीमूत जनस्य जीवनेन ।
 विषयानपि गच्छतः किमेतान्ध्वनिभिर्मिषयसीह राजहसान् ॥ ३६ ॥ गर्जितवधिरिकृतककुमां किमपि
 कृतं न धनेन । कियती चातकचञ्चुपुटी सापि भृता न जलेन ॥ ३७ ॥ गर्जसि मेघ न यच्छसि
 तोयं चातकपक्षी व्याकुलितोऽहम् । दैवादिह यदि दक्षिणवातः क्व त्वं काह क च जलपातः ॥ ३८ ॥
 वितर वारिद वारि दवाँतुरे चिरपिपासितचातकपोतके । प्रचलिते मरुति क्षणमन्यथा क च मवान्क
 पयः क च चातकः ॥ ३९ ॥ कित्सलयानि कुतः कुसुमानि वा क च फलानि तथा नववीरुषाम् ।
 अयमकारणकारणिको न चेद्वितरतीह पयांसि पयोधरः ॥ ४० ॥ पयोद हे वारि ददासि वा न
 वा त्वदेकचित्तः पुनरेष याचकः । वर महत्या म्रियते पिपासया तथाऽपि नान्यस्य करोत्युपासनाम्
 ॥ ४१ ॥ दीनानामिह परिहाय शुष्कसस्यान्यौदार्यं प्रकटयतो महीधरेषु । औन्नत्यं परममवाप्य
 दुर्मदस्य ज्ञातोऽयं जलधर तावको विवेकः ॥ ४२ ॥ अन्योऽपि चन्दनतरोर्महनीयमूर्तेः सेकार्थमु-
 त्सहति तद्गुणबद्धतृष्णः । शार्खोटकस्य पुनरस्य महाशयोऽयमममोद एव शरणं यदि निर्गुणस्य
 ॥ ४३ ॥ आश्वास्य पर्वतकुल तपनोष्मत्तत दुर्द्विषद्विबिधुराणि च काननानि । नानानदीनदशतानि
 च पूरयित्वा रिक्तोऽसि यज्जलद सैव तथोत्तमा श्रीः ॥ ४४ ॥ एतेषु हा तरुणमास्तधूयमानदावानलैः
 कवलितेषु महीरुहेषु । अम्भो न चेज्जलद मुञ्चसि मा विमुञ्च वज्रं पुनः क्षिपसि निर्दय कस्य हतोः
 ॥ ४५ ॥ शोष गते सरसि शैवलमञ्जरीणामन्तस्तिमिर्लुठति तापविशीर्णदेहः । अत्रान्तरे यदि
 न वारिद वारिद्वैराग्यावयेस्तदनु किं मृतमण्डनेन ॥ ४६ ॥ शृण्वन्पुरः पक्ष्यगर्जितमस्य हन्त रे
 पान्थ विह्वलमना न मनागपि स्याः । विश्वार्तिवारणसमर्पितजीवनोऽयं नाकर्णितः किमु सखे मयताऽ-
 म्बुवाहः ॥ ४७ ॥ यत्तादृशेषु सरलेषु न पक्षपातो जातो वत स्फुटमसौ कुटजेषु रागः ।

१ आत्मप्राणान्, स्वजलं च । २ पर्वतसेना, पर्वतात् प्रभूता नदी च । ३ तरङ्गाः ।
 ४ ककुप दिक् । ५ वनानलेन दह्यमाने । ६ पवने । ७ पर्वतेषु । ८ शमशानादिभ्यः स्पर्शस्थस्य
 वृक्षस्य । ९ मत्स्यविशेषः ।

विश्वैकजीवनपटोरपि वारिवाह दुर्धारायुवशगस्य न तद्विचित्रम् ॥ ४८ ॥ यत्पल्लवः समभवत्कुलमे
यदासीत्तत्सर्वमस्य भवतः पयसः प्रसादः । यद्गुरुहे फलविधौ न ददासि वारि प्राचीनमम्बुद यशो मलिनी-
करोषि ॥ ४९ ॥ नैवालवाल्लवर्णं भरितं द्रुमाणां नाद्रीकृताऽपि वत चातकपोतचञ्चुः ।
दावानलकुलतरुः शमितो न शीघ्रं माराय वारिधर वारिपदं तथाभूत् ॥ ५० ॥ के वा न
सन्ति भुवि वारिरुहांवतंसां हंसावलीवल्यिनो जलसन्निवेशाः । किं चातकः फलमपेक्ष्य स वज्र-
पातां पौरंदरीं कलयते नववारिधाराम् ॥ ५१ ॥ वातैर्विधूनय विभीषय भीमनादैः संचूणय
त्वमथवा कर्काभिघातैः । त्वद्वारिविन्दुपरिपालितजीवितस्य नान्या गतिर्मवति वारिद चातकस्य
॥ ५२ ॥ व्याजस्तुतिस्तव ययोद मयोदितेय यज्जीवनाय जगतस्तव जीवनानि । स्तोत्रं तु ते महदिदं
धनं धर्मराजसाहाय्यमर्जयसि यत्पथिकाग्निहृत्य ॥ ५३ ॥ संपादिताः सपदि देहदूर्ध्वदीर्घनादा यत्कोकिला-
कलस्तानि निराकृतानि । निष्पीतमम्बु लवणं न तु देवनद्योः पर्जन्यं तेन भवता विहितो विवेकः
॥ ५४ ॥ यस्योदये गुरुमनोरथमन्धरेण संचिन्तितं किमपि चेतसि चातकेन । आः कष्टमिष्टफलदान-
विधानहेतोरम्भोषरात्पतति सप्रति वज्रवह्निः ॥ ५५ ॥ दवदहनजटालज्वालजालाहतानां परिगलित-
लंतानां म्लायतां मूलहाणाम् । अयि जलधर शैलश्रेणिशृङ्गेषु तोयं वितरसि बहु कोऽयं श्रीमदस्तावकीनः
॥ ५६ ॥ नभसि निरखलम्बे सीदता दीर्घकालं त्वदभिमुखनिषण्णोत्तानचञ्चूपुटेन । जलधर जलधारा
दूरतस्तावेदास्तां च्वनिरपि मधुरस्ते न श्रुतश्चातकेन ॥ ५७ ॥ अये हेलावेलालुलितकुलशैले जलनिधौ
कुतो वारिमोघं वत जलद मोघं विसरसि । समन्ताद्दुत्तालज्जलदनकीलाकवलनकलमोपेतानेतानुपकुर
पयोभिर्विदपिनः ॥ ५८ ॥ अमुं कालक्षेपं त्यज जलदं गम्भीरमधुरैः किमेभिर्निर्वोधैः सज्जं श्रुति
झाङ्कारि सलिलम् । अये पश्यांस्वस्थामकरुणसमीरव्यतिकरज्ज्वलद्वाक्वालावलिजटिलमूर्तेर्विदपिनः
॥ ५९ ॥ अकूपारोद्धारि प्रचुरतरमादाय जलदः स दानाभ्यक्षोऽपि प्रकिरति जलं नाद्भुतमिदम् । स
मेवो धन्यो यत्पारिकिरति मुक्ताफलतया यदीयासौ कीर्तिर्नटति नृपनारीकुचतटे ॥ ६० ॥ तवैव
प्रावीण्यं जलद जगदानन्दकरणं यदम्यः पालीराहरसि खलसत्त्वाज्जलनिधेः । निसर्गात्प्रास्ता नयसि च
कथंचिन्मधुरतामथासारैस्तासां युगपदुपकर्तासि जगतः ॥ ६१ ॥ विलपति तथा सारङ्गोऽयं मेवानय-
मुजतो जलमपि च ते संयोगोऽयं कथंचिदुपस्थितः । उपकुरु कुरु प्रह्वं चेतो न वेत्ति यदप्रतो जलधरं
पुनः क त्वं कायं क ते जलविन्दवः ॥ ६२ ॥ नीर दूर तदपि विरसं जंगमा नो लताद्यास्तस्मिन्दानयपि
जलनिधौ को लभेताम्बुविन्दुम् । दानाभ्यक्षे त्वयि जलधर क्वापि कुत्रापि शैलः शालावन्तोऽमृतनिमज्जै-
स्तर्पिताः सर्व एते ॥ ६३ ॥ तृप्या नद्यः कमलसरसी राजहंसावतंसाः पुण्याश्चैतो हिमगिरिमुख-
स्त्वल्लते येन मुक्ताः । सप्राप्तेऽस्मिन्नलद दहनोच्चण्डदाहे निदाघे पर्जन्यं स्वीकुरु तमधुना चातकं पातकं
वा ॥ ६४ ॥ शैलेयेषु शिलातलेषु च गिरिः शृङ्गेषु गर्तेषु च श्रीखण्डेषु विभीतकेषु च तथा पूर्णेषु

१ इन्द्रसम्बन्धिनीम् । २ करका वर्षापला । ३ विरहिण इयमुक्तिः । ४ धर्मराजोऽन्तकः ।
जीवनमम्बु प्राणा इति च प्रत्यायनमात्रम् । मेघोदये हि विरहिण उद्धीतकामज्वालाः सम्पी-
डयन्त इति तथोक्तिः । ४ ददुरा भेकाः । ५ अत्र देवनदीपदेनाकाशगङ्गाया एव ग्रहणम् ।
अन्यथा सर्वासां महानदीनामपि मेघैर्जलमुपादीयमानं कविभिर्व्यद्वर्ण्यते तत्र सङ्गच्छेत ।
आकाशगङ्गा त्वत्पूरुष्वर्ध्वभाग इति । ६ विद्युत् । ७ दवदहनो वनाग्निः । ८ वज्रशब्दैः । ९ समुद्राद ।
१० चातकः । ११ नम्रं सद्यमिति भावः । १२ पर्वतसम्बन्धिषु । १३ चन्दनेषु । १४ 'बेहडा'
इति ख्यातेषु तरुविशेषेषु ।

रिक्तेषु च । सिग्धेन ध्वनिनाऽखिलेऽपि जगतीचक्रे समं वर्षतो वन्दे वारिदसावभौम भवतो विश्वोप-
कारि व्रतम् ॥ १५ ॥ नीहोराकरसारसागरसारिकासारनीरश्रियं त्यक्त्वा तोयद चातकेन महती सेवा
समालम्बिता । तस्यैतत्फलितं समुञ्जसि शिलासंताडनं मस्तके गार्ध गर्जसि वज्रमुञ्जसि तब्धिहृत्वाभि-
रातर्जसि ॥ १६ ॥ आरामामरणस्य पल्लवचयैरापीततिम्मत्विषः पाथोद प्रशमं नयागुस्तरोरेतस्य
दावम्बरम् । भ्रूमस्त्वामुपकारकानर गतप्रायाः पयःसंपदो दग्धोऽन्येष तरदिशः परिमैलापूर्वं निर्वा-
स्यति ॥ १७ ॥ यावत्तिष्ठति चातकोऽयममुभिः कण्ठस्थलस्थायिमिस्तावेहि पयः पयोद फलतु
त्वद्भारि करपद्मः । नो चेदस्य तुषार्तेपीडितनोः प्राणैः प्रयाणे कृते कस्मै दास्यसि को ग्रहोप्यति
पुनस्तापस्तु ते स्थास्यति ॥ १८ ॥ कूपे पानमधोमुखं भवति मे नद्यो वराक्यः स्त्रियः सामान्यं
वकटिद्विमैः सह सरस्येव समालोकयन् । शुष्यत्तालुगलोऽपि कम्पिततनुः श्रुत्वा गमीरध्वनिं धैर्या-
द्बद्धतकन्धरो जलधर त्वा याचते चातकः ॥ १९ ॥ मार्गे भूरि जल मरुस्थलमुवि स्वप्नेऽपि नो
लभ्यते तीव्रो वाति समीरणः कचिदपि च्छयाभ्यतो न द्रुमाः । अङ्गारप्रकैरान्तरिजिव रविर्ग्रीष्मे
तपस्यम्बरे तद्गोः पान्यहिताय पूरय घरां पाथोद पाथोमरैः ॥ २० ॥ भेकैः कोटरशायिभिर्मृतमिव
क्षान्तर्गतं कच्छपैः पौठीनैः पृथुपङ्कपीठलुठितैर्यस्मिन्मुहूर्ध्निष्ठतम् । तस्मिन्शुष्कसरस्यकालजलदेना-
गत्य तच्चेष्टितं यत्राकुम्भनिमग्नवन्त्यकारिणां धूयैः पयः पीयते ॥ २१ ॥ कालातिक्रमणं कुरुष्व तडितां
विस्फूर्जितैर्घ्रासय स्फुरैर्मिषणगर्जितैरतितरा कौण्डर्यं मुखे दर्शय । अस्यानन्यगतेः पयोद मनसो जिह्वा-
सया चातकस्यावेहि त्वमिहाखिलं तदपि न स्वप्तः परं याचते ॥ २२ ॥ भूयो गर्जितमन्नुद प्रकटितां
विद्युत्त्वमाश्रित दूरावग्रह तिष्ठ तिष्ठ तदल वृष्टया तवातः घरम् । निर्दग्धाखिलशालिहालिकवधूसनद्वनेत्रैः
पर नैराश्यादिह वर्षितव्यमघुना केदारपूर पयः ॥ २३ ॥ गर्जनन्नु ददाति तच्च कणिकाख्येण
यत्र कचिद्दर्षकालमपेक्ष्य दानसमये कौण्डर्यं विधत्ते मुखे । पश्चात्पाण्डुरतामुपैति लघुतामप्येति भूयस्ततः
श्रीमद्राम वृपालशेखर विमो दाता कियान्वोरिदः ॥ २४ ॥ आसक्ताः प्रतिकोटर् विषधरा मानोः
करा मूर्धनि ज्वालजालकरालदावदहनः प्रत्यङ्गमालिङ्गति । सर्वानन्दनचारुचन्दनतरोरेतस्य जीवातवे
रे जीमूत विमुख वारि बहुशो शुष्मघशो जुम्भताम् ॥ २५ ॥ ते ते चातकपोतका विनुषिता दावाभिः
दग्ध वनं संनिर्वापितमुष्णतापितमही निर्वापिता सर्वतः । कासाराः परिश्रिताः पृथुपयोधाराभिरम्भो-
धर त्वय्येवायमहो महोजितमहादानावदानक्रमः ॥ २६ ॥ तापं लुम्पसि सर्वतो वितरसे मुक्ताफलं छुत्तिषु
क्षेत्रं सिञ्चसि किं च पल्लवयसि श्रीखण्डमुख्यान्नुमान् । क्षारं क्षारमिदं जलं जलनिधेरादाय जीमूत हे
विश्वं जीवयसि ब्रवीतु जगति प्रौढोऽपि कस्ते गुणान् ॥ २७ ॥ संतापं जगतो विलुम्पसि घरा
धाराभिरासिञ्चसि क्षत्राण्यङ्कुरयस्यमून्सुकुलयस्यहोय नीपट्टमान् । सारङ्गस्य नमोनिवेशितदशक्षञ्चुपुटी-
पूरणे वैमुख्य वहसि त्वमन्नुद यदि प्रत्येतु को नाम तत् ॥ २८ ॥ कूपाम्नांसि पिबन्तु कूप-
रसिका बापीषु बापीर्जुषो नैदेयाश्च पतत्रिणोऽपि मुदिता आस्वादयन्तामपैः । सारङ्गस्य नमोनिवेशित-
दशः किं तेन यावन्महीमम्भोभिः रूपयजसाबुदयते न प्रौढेष्यो घनः ॥ २९ ॥ कर्तव्यो हृदि

१ आरामः श्रीडावनम् । २ प्रकराः समूहाः । ३ आकाशे । ४ पायो जलम् । ५ सहस्र-
द्वैमहामत्स्यैः । ६ आकुम्भं गण्डस्थलावधि । ७ मलिनताम् । ८ स्फुरतु । ९ चन्दनादीन् ।
१० अतिकारम् । ११ क्षटिति । १२ कदम्बद्रुमान् । १३ दंडुरादयः । १४ नदीतीरनिवासिनः ।
१५ जलानि । १६ वर्षाकालिका ।

वर्तते यदि तरोरस्योपकारस्तदा मा कालं ममयान्नुवाह समये सिद्धैनमम्भोमरः । शीर्णे पुष्पफले
दले विगलिते मूले गते शुष्कतां कस्मै किं हितमाचरिष्यसि परोपापस्तु ते स्यास्यति ॥ ८० ॥ नो
चिन्तामणिभिर्निःकल्पतरुभिर्नो कामधेन्वादिभिर्नो देवैश्च परोपकारनिरतैः स्थूलैर्न सूक्ष्मैरपि । अम्भो-
देहे निरन्तरं जलमरैस्तामुर्वरा सिद्धता धीरेयेर्णे धुरं त्वयाऽद्य वहता मन्ये जगज्जीवितम् ॥ ८१ ॥
हे पाथोद यथोन्नतेन भवता दिग्व्यावृता सर्वतो मन्ये धीरं तथा करिष्यसि खलु क्षीरावितुल्यं सरः ।
किं त्वेष क्षमते नहि क्षणमपि ग्रीष्मोष्मणा व्याकुलः पाठीनादिगणस्त्वदेकशरणस्तद्वर्प-तावत्क्रियत
॥ ८२ ॥ नास्मिन् क्रान्त्यन्तिः सरः सु-न-मनो-वापीषु नापीहितं कर्णेऽप्यर्णवसंकथा न-च
कृता नाथापि-नद्यां मनः-। सारद्वेण समुत्तरङ्गरसनादण्डेन चण्डातपहन्तेनापि निरन्तरं जलद-हे
त्वय्येव-दत्तं मनः ॥ ८३ ॥ निष्पद्यं शिशिरेण धीवरगणैर्निर्मस्त्यनिष्कर्मकं व्याघैर्निर्विहंगं निरन्तु
रविष्म-वित्रालकं दन्तिभिः । निःशालूकमकारि शूकरगणैर्नामैकमात्रं सरो हे जीमूत परोपकारक
प्रयोदानेन मां-पूरय ॥ ८४ ॥ कासारेषु सरित्सु-सिन्धुषु तथा नीचेषु नीरग्रह धिक्तरापि शिरोनतिः
किमपरं हेयं भवेन्मानिनाम् । इत्यालोच्य विमुच्य चातकयुवा तेषु स्पृहामादराद्दुहोवस्तथ चारिवाह
कुरुते धाराधारालोकात्म ॥ ८५ ॥ रे धाराधर धीर नीरनिकरैरेषा रसा नीरसा शेषा धूमकरोत्करैरतिखरै-
रापूरी-भूरि त्वया । एकान्तेन भवन्तमन्तरगतं स्थान्तेन संचिन्तयन्नाश्चर्यं परिपीडितोऽभिरमते यच्चातक-
स्तृष्णया ॥ ८६ ॥ आरामाधिप्रतिर्विवेकविकलो-नूतं रसा नीरसा बौत्पाभिः परुषीकृता दश दिश-
श्चण्डातपो दुःसहः । एवं धैर्यवनि चम्यकस्य सकले संहारहेतावपि त्वं सिञ्चैर्नृतेन तोयद कृतोऽप्यावि-
ष्कृतो वेधसा ॥ ८७ ॥ ग्रीष्मे मीषतरैः करैर्दिनकृता दग्धोऽपि यच्चातकस्त्वां ध्यायन्वन वासरान्कथ-
मपि धौघोयसो नीतवान् । दैवालोचनगोचरेण मयता तस्मिन्निदानीं यदि स्वीचके करकोनिपातनकृपा
तत्कं प्रति ब्रूमहे ॥ ८८ ॥ स क्षारो जलधिः सरांसि-वितरन्त्यव्यागतेभ्यो मितं गृह्णन्ते सरितः श्रमेण
परितोऽप्याधारस्त्वं बलात् । प्राप्यं कूपकतः कथंचन किमप्यारोप्य कण्ठे पदं तत्त्वां लौगिनिमेकमेव
मगवन्पुर्जन्य मन्यमाहे ॥ ८९ ॥ हर्ष-वर्षेन्विघट्ते चिरसमयतृपाशुष्यतां चातकानां भूमेस्तापोपशान्तिं
वितरसि तरसा लोकशोकं ध्रुवोपि । अम्भोदैतत्तवैकं परममनुचितं यत्पिघट्ते सुधांशु धौचामीशं कैर्वि-
वा धुर्यमपि वहसि प्रेम खंचोतवर्गे ॥ ९० ॥ अनंतरघनवृन्दच्छादिने व्योम्नि सद्यः सवितुरथ हिमांशोः
संकेतैश्च व्यरसीत् । दिवसरजनिमेदं मन्दधाताः शशंसुः कमलमुदितगन्वानाहरन्तः क्रमेण ॥ ९१ ॥
अन्ये ते विहगाः-पयोदं परितो-धावन्ति तृष्णाऽऽतुरा वापीकूपतडागसिन्धुसरसीतोयेषु मज्जन्ति च ।
मामवापि न वेत्ति चातकशिशुं यः शुष्ककण्ठोऽपि-सन्नान्यं प्रार्थयतेऽमियाति न न वा प्रस्तौति न ध्यायति
॥ ९२ ॥ अहमस्मि नीलकण्ठस्तुष्येऽहं शब्दमात्रेण । नाहं जलद कदाचिच्चातक इव जीर्वनं-यावे
॥ ९३ ॥ त्वयि वितरति कामं तुष्टिमासाद्य पृथ्वी प्रतिपदमियमममास्युद्रमन्तीव-सर्वा । प्रखर-
तपनहेति श्लोषशान्तौ-प्रसन्ना धरति हरितरङ्ग-स्नाह्नमम्भोदधर्य-॥ ९४ ॥

१ नष्टे, पतिते वा । २ अम्भांसेव देहो यस्येति, हे अम्भोद् इहेति वा । ३ 'उर्वरा
स्वर्चस्पादया' इत्यमरः । ४ सुख्येन । ५ 'सहस्रदंष्ट्रः पाठीनः' इत्यमरः । ६ कूपे । ७ विनष्ट-
कमलदण्डम् । ८ कमलादिकन्दशून्यम् । ९ पृथिवी । १० पूषा सूर्यः । ११ वायुभिः । १२ मरु-
(निर्जल) देशे । १३ प्रीयूषेण, लघुव्येन जलेन च । १४ अतिदीर्घान् । १५ करका हिमोपलाः ।
१६ दानिनम् । १७ शुद्धनक्षत्रम्-वाग्निमवर्चं च । १८ शुक्रनक्षत्रं काव्यनिर्मातरं च । १९ दुष्-
नक्षत्रम्, विद्वंसि च । २० ज्योतिरिङ्गणकुले, शुद्धगणे च । २१ चर्चा । २२ प्राणान्, जलं च ।

पवनान्योक्तिनिर्देशः ।

वायुरेष महाभूत वदन्तु निखिला जनाः । वायुरेष भूतानामिति मन्यामहे वयम् ॥ १ ॥ अलि-
पटलैरनुयातां संहृदयहृदयज्वरं विलुम्पन्तीम् । मृगमैदपरिमललहरीं समीर किं पामरेषु रे किरसि
॥ २ ॥ परमो मरुत्सखाग्नेस्तेजोवृद्धिं तनोतु त जेतुम् । दीर्घं हरति तदस्य ज्ञातं प्रतिपत्तिनिर्वहणम्
॥ ३ ॥ प्राथमिकी घनवृष्टिः प्राप्ता शिखिनो निदाघततस्थ । आकस्मिकेन सा पुनरपनीता कापि
पवनेन ॥ ४ ॥ वरतरुविघटनपटवः कटवश्चञ्चन्ति वायवो बहवः । तत्कुमुदवहलपरिमलगुणविन्यासे
कृती त्वेकः ॥ ५ ॥ गन्धर्वाह गहनानि गाहसे गन्धजातमिह संचिनोपि च । नैपुणच्युतिरियं तु
तावकी यत्र तत्र सदसद्विवेचनम् ॥ ६ ॥ अहह चण्डसमीरण दारुणं किमिदमाचरितं चरितं त्वया ।
यदिह चातकचञ्चुपुटोदरे पतति वारि तदेव निवारितम् ॥ ७ ॥ अनिलं निखिलविश्वं प्राणिति
त्वत्प्रयुक्तं सपदि च विनिमीलत्याकुलं त्वद्वियोगात् । बपुरसि परमेशस्योचितं नीचितं ते
सुरमिसुरमि वा यत्समं स्वीकरोषि ॥ ८ ॥ लता पुष्पवतीं स्पृष्ट्वा सुखातश्च मंहाऽर्णवे ।
पुनस्तत्सर्पशमीत्येव वायुर्वाति शनैः शनैः ॥ ९ ॥ मारुत धन्यस्त्वमसि प्रणयसि सुम-
नस्विनां यदामोदम् । दिशि दिशि विकिरन्कामं नयसि च कामं समुल्लासम् ॥ १० ॥ मारुत
चातक एष प्रार्थयतेऽन्यं नतु त्वा भोः । तस्मिन्वितरति चास्मै दुर्नयसे हन्त किं विफलम् ॥ ११ ॥
राजीविनीविपिनसौरमसारगन्धर्वोऽभूदसन्तदिवसेषु जनैकबन्धुः । रथारजांसि विकिरन्निरुजन्मगेन्द्रा-
नुमत्तवङ्गमति पश्यत सोऽद्य वायुः ॥ १२ ॥ ये जात्या लघवः सदैव गणना याता न ये कुत्रचि-
त्पङ्कगामेव विमर्दिताः प्रतिदिनं भूमौ विलीनाश्चिरम् । उत्क्षिप्ताश्चपलाशयेन भस्ता पश्यान्तारेक्षे सखे
तुङ्गानामुपरि स्थिति स्थितिभृतां कुर्वन्त्यमी पासवः ॥ १३ ॥ हहो दग्धसमीर सर्पति मवत्यस्मिन्वने
शाखिना शाखाघर्षणजः स कोऽपि सुचिरं जज्वाल दावानलः । येनादाहि पलायमानहरिणं भस्मी-
मवद्रुहं शुष्यनिर्झरमुत्पतत्खगकुलं खेलद्रुजङ्ग वनम् ॥ १४ ॥ हहो धीर समीर हन्त जननं ते
चन्दनक्ष्माश्रितो दाक्षिण्यं जगदुत्तरं परिचयो गोदाधरीवारिमिः । प्रत्यङ्गं दहतीह मे त्वमपि चेदु-
दामदावाग्निवन्मत्तोऽय मलिनात्मको वनचरः किं वक्ष्यते कोकिलः ॥ १५ ॥ कोय भान्ति-
प्रकारस्तव पवन घनावस्करस्थानजातं तजस्विन्नातसेव्ये नमसि नयसि यत्पासुपूरं प्रतिष्ठां । अस्मि-
न्नुत्थाप्यमाने जननयनपथोपद्रवस्तावदास्ता केनोपायेन सहो वपुषि कलुषतादोष एषं त्वदीयः
॥ १६ ॥ हेमाम्मोऽहपत्तने परिमलस्तेनो वसन्तानिलस्तत्रत्यैरिव यामिकैर्मधुकैरारब्धकोलाहलः ।
निर्यातस्त्वरया व्रजनिपतितः श्रीखण्डपङ्कजवैर्लसो केरलकामिनीकुचतटे खंजः शनैर्गच्छति ॥ १७ ॥

भूधरान्योक्तिनिर्देशनम् ।

भूधर भवन्तमुजतमवलोक्य दक्षिणमस्तविज्ञानाः । सत्त्वरमुपसर्पन्तो हन्त न निपतन्ति के नाम-
॥ १ ॥ अस्मत्पु पतनं प्रस्तरलामो वा भूधर त्वदुत्तरितम् । केषांचित्सुभगानां सुलमाति हन्त रत्नानिः
॥ २ ॥ किमपि व्रवीषि न गिरे प्रकटयसि न कञ्चन प्रमाणं वा । तदिति प्रहरन्ति तथा छुटन्ति

१ महाभूतमिति वदन्तीत्यन्वयः । २ वायुरिति पदे 'वा' इत्यस्यैवकारार्थकत्वात् ।
३ कस्तूरीखौरभम् । ४ हे पवन । ५ कुमुदितां, रजस्वलां च । ६ बभ्रुदारुणां, पुष्पितानां
तरुणां च । ७ यथेष्टम् । ८ कन्दर्पम् । ९ पतनपदं पुञ्जपरम् । १० नष्टपादः । ११ प्रतिदानम् ।

रत्नानि ते तानि ॥ ३ ॥ समुधां विमर्षि कामं रत्ननिकायश्च ते सदा सविधे । अमृतवहानां जनक-
स्तदपि जडस्त्वं गिरे किमसि ॥ ४ ॥ नाधन्यानां निवासं विदधति गिरयः शेखरीभूतचन्द्राः शृङ्गै-
र्ज्योत्स्नाप्रवाह द्रुतमिव तुहिर्न दिङ्मुखेषु क्षिपन्तः । येषामुच्चैस्तरुणामविहतगतिना वायुना कम्पिताना-
माकाशे विप्रकीर्णः कुसुमचय इवामाति ताराग्रहौघः ॥ ५ ॥

हिमालयान्योक्तिनिदर्शनम् ।

तरुकुलसुषमापहरां जनयन्ती जगति जीवजातार्तिम् । केन गुणेन भवानीतात हिमानीमिमां वहसि
॥ १ ॥ तुहिर्नगिरे त्वध्रमवति गङ्गा च शिवा त्वदेव सम्भूता । दुर्मुख एष तथाऽपि ब्रवीति लोको
वताश्ममयम् ॥ २ ॥ यद्यपि गङ्गा च शिवा भवतो भवतो धृतात्मसम्पत्ती । तदपि हि जडयसि लोकं
किमिति न जाने तुषारशैलेन्द्र ॥ ३ ॥ विन्ध्यमन्द्रसुमेरुभूभृता यत्पतिस्तुहिर्नपर्वतोऽभवत् । ईश्वर-
श्चक्षुरात्ताम्रावतस्तद्भुवं जगति जृम्भते यशः ॥ ४ ॥ क्षोणी यस्य हिरण्यमी मणिमयः प्राकारशिल्पो-
द्ययः कुङ्गाः कस्पलतामयाः सुरधुनीधारामयो निर्झरः । किं चेन्नादिसमस्तदिक्पतिपुरीमप्यन्ति
यत्पल्लवाः शैलः सोऽपि गिरिर्वयं च गिरयस्त्वय्येवं मे का मतिः ॥ ५ ॥

सुवर्णाचलान्योक्तिनिदर्शनम् ।

सुमनोविबुधजनानां चरणरजस्त्वं निरन्तरं निवहन् । यदसि समुन्नत एको मेरोभूभृत्ततः स्थाने
॥ १ ॥ विबुधैर्निषेव्यसे त्वं विमर्षि दिव्यानि भूरि रत्नानि । शैल सुवर्णमतस्त्वां साम्प्रतमाद्भुधाः
सकलाः ॥ २ ॥ धनतिशयं स्वर्णचयं निवहन्ति तं प्रमोदसे स्वान्ते । किंतु तवैषा सम्पत्कस्योपकृते
प्रतिब्रूहि ॥ ३ ॥ भूरि विमर्षि सुमेरो रत्नानि तथाऽपि नो न लभ्यानि । कथमिव तव तत्तत्तवनं
प्रभवाम विधातुमुद्युक्ताः ॥ ४ ॥ ये संतोषमुखप्रबुद्धमनसस्तेषामभिन्नो मृदो येऽप्यन्ये धनलोमसंकुलधिय-
स्तेषां तु दूरे नृणाम् । इत्थं कस्य कृते कृतः स विधिना तादृक्पदं संपदां स्वात्मन्येव समाप्त-
हेममहिमा मेरुर्न मे रोचते ॥ ५ ॥ विबुधविलासनिदानं सुवर्णकान्तिः समुन्नतो नितरायम् । त्वमसि
सुमेरो तस्मात्कस्य न रुचिरो न दूरगश्चेत्स्याः ॥ ६ ॥

विन्ध्याचलान्योक्तिनिदर्शनम् ।

आचक्ष्महे तव किमद्यतनीमिवस्थां तस्याद्य विन्ध्यशिखरस्य मनोहरस्य । यत्रैव सप्त मुनयस्तपसा
निषेदुः सोऽयं विलासवसतिः पिशित्तिशनानाम् ॥ १ ॥

मलयाचलान्योक्तिनिदर्शनम् ।

मलयगिरे त्वमनन्यश्चन्दनसम्भूतिसारसर्वस्वम् । इति तव सदृशः सुरमेर्जनको लोके सुविश्रुतो नान्यः
॥ १ ॥ चन्दनजन्मपदत्तं यद्यपि लोके सुविश्रुतं भवतः । विपभरसंश्रयदानात्तदसदिवेत्यभूमलय
॥ २ ॥ किं तेन हेमैगिरिणा रजतैर्द्विणा वा यन्नाश्रिता हि तरवस्तरवस्त एव । मन्यामहे मलयमेव
यदाश्रयेण शाखोटनिर्बहुटजा अपि चन्दनानि ॥ ३ ॥ विद्योत्तन्ते कति न मिरयस्तेषु किं नोर्दयन्ते
शाखोवन्तः खदिरवदरीसालशाखोटकाद्याः । धन्यस्तावन्मलयशिखरी यत्र जातास्त एव स्वैरामोदै-
स्त्रिभुवनमथ प्रीणयन्तः स्फुरन्ति ॥ ४ ॥

१ नदीनां, सुधामवाहानां च । २ सम्पन्न, महादेव- । ३ पृथिवी- । ४ देवानां क्रीडा-
स्थलं सुमेरुरिति त्रयोक्तिः । ५ चित्ते । ६ कस्योपकाराय । ७ भस्माकम् । ८ राक्षसानाम् ।
९ सुमेरुणा । १० कैलासपर्वतेन । ११ उपयन्ते मकाशन्ते च । १२ वृक्षाः ।

मन्दराचलान्योक्तिनिदर्शनम् ।

मुरारातिर्लभ्या त्रिपुरविजयी शीतकिरणं करीन्द्रं पौलोमीपतिरपि च लेभे जलनिधेः । त्वया किंवा
लब्धं कथय मथितो मन्दरगिरे शरण्यः शैलानां यदयमदयं रत्ननिलयः ॥ १ ॥

भैनाकाचलान्योक्तिनिदर्शनम् ।

शक्रादरक्षि यदि पक्षयुगं तथाऽपि भैनाकं सन्ति तत्र नेह गतागतानि । निःसञ्चतो च निरपन्नपत्तां
च किंतु पाथोनिधौ निवसता भवताऽऽजितात्र ॥ १ ॥ वरं पक्षच्छेदः समदमववन्मुक्तकुलिशैः प्रहारैर्यत्नच्छ-
द्रहलदहनोद्गारुरग्निः । सुषोराग्नेः सूनोरहह पितरि क्लेशविधौ न चासौ संपातः पयसि पयसां
पत्युरुचितः ॥ २ ॥

लोकालोकाचलान्योक्तिनिदर्शनम् ।

एकस्यायमुदेति मूर्धनि गिरेरन्वस्य चैव क्रमादस्त याति कलानिधिस्तद्गुभयोस्तः प्रशस्तोऽञ्चलः । को
नामोदयिनं करोति न क्षिरोमाणिक्यमस्तं पुनर्यात यः कुरुते मथानिव स दुष्पापोऽस्ति पृथ्वीतले ॥ २ ॥

रोहणाचलान्योक्तिनिदर्शनम् ।

रोहणाञ्चल शैलेषु कस्तुलां तुल्येत्तत्र । यस्य पाषाणखण्डानि मण्डनानि महीभृताम् ॥ १ ॥ रत्नान
न किमालयो जलनिधिः किं न स्थिरा मेदिनी किं न व्योम महत्पदं सुकृतिना किं नाम नैवोन्नतम् ।
हृदो रोहणं किं न याचकचर्मनिःशङ्कटङ्काहतिक्षान्तिस्वीकरणेन गोत्रतिलकल्लोकाव्ययान्यो भवान्
॥ २ ॥ यामस्ते शिवमस्तु रोहणगिरे मत्तः स्थितिप्रच्युता वर्तिष्यन्त इमे कथं कथमिति स्वमेऽपि
मैव कृथाः । आतस्ते मणयो वयं यदि मथन्नामप्रसिद्धास्ततः किं शृङ्गारपरायणाः क्षितिभुजो नाङ्गीकरी-
ष्यन्ति नः ॥ ३ ॥

गुहान्योक्तिनिदर्शनम् ।

यस्यां स केसरियुषा पदमाब्रवन्ध गन्धद्विपेन्द्ररुधिरारुणिताङ्गनायाम् । तामथ पर्वतदरीं धृतधूम्रलोमा
गोमायुरेष वपुषा मलिनीकरोति ॥ १ ॥

निर्झरान्योक्तिनिदर्शनम् ।

कैलोलसञ्चलदगावजलैरलोलैः कल्लोलिनीपरिवृढैः किमपेयतोयैः । जीयात्स जर्जरतनुर्गैरिनिर्झरोऽयं
यद्विप्रुर्वापि वृषिता वितृषीभवन्ति ॥ १ ॥

सागरान्योक्तिनिदर्शनम् ।

नाथज्ञा नाप्यवैर्दग्ध्यसुदधेर्महिमैव सः । यत्तीरपङ्कमग्नानि महारत्नानि शेरते ॥ १ ॥ यद्यपि
स्वच्छमावेन दर्शयत्युदधिर्मणीम् । तथापि जानुर्दण्डोऽयमिति चेतसि मा कृथाः ॥ २ ॥ रत्नै-
राशूरितस्यापि मदलेशोऽस्ति नान्मुधेः । मुक्ताः कतिपयाः प्राप्य आर्तं क्लमदविह्वलाः ॥ ३ ॥ क्षयः
करोषि रत्नानि मूर्ध्ना चारयसे वृणम् । दोषस्तवैव जलवे रत्न रत्नं वृण वृणम् ॥ ४ ॥ वातोह्यसित-
कल्लोलं विक्रैः सागरं गर्भितम् । यस्य तीरे वृषाक्रान्तः पान्थः पृच्छति वापिकाम् ॥ ५ ॥ अयं
रत्नाकरोऽन्मोधि रित्यसेवि घनाशया । घनं दूरेऽस्तु वदनमग्नौरे क्षारवारिमिः ॥ ६ ॥ यद्यपि बद्धः

१ इन्द्रः । २ निर्बलत्वम् । ३ निर्लज्जत्वम् । ४ वज्र- । ५ हिमालयस्य । ६ वृह-
तपङ्क- । ७ जलकणेन । ८ चान्द्रयाम्बावः । ९ जानुप्रमाणः क्षुद्र इति यावत् । १० हस्तिनः,
बाण्डाका इति तु प्रत्यायनमात्रम् ।

शैलैर्यद्यपि गिरिमथनमुषितसर्वस्वः । तदपि परभीतभूधरक्षायां दीक्षितो जलधिः ॥ ७ ॥ किं खलु
रत्नैरेतैः किं पुनरञ्जोयेतेन वपुषा ते । सलिलमपि यत्न तावकमर्णव वदनं प्रयाति तृषितानाम् ॥ ८ ॥
मा कुरु गुरुतागर्वं लघुरन्यो नास्ति सागर त्वत्तः । जलसमग्रहमन्यस्मात्त्वयि सति कुर्वन्ति
पोतस्थाः ॥ ९ ॥ किमधिकमस्य नमो महिमानं वारिधेर्हर्यत्र । अज्ञात एव शेते कुक्षौ निक्षिप्य
भुवनानि ॥ १० ॥ लघुरयमाह न लोकः कर्म गर्जन्तमपि पति पयसाम् । सर्वमलज्जाकरमिह
यत्कुर्वन्तीह परिपूर्णाः ॥ ११ ॥ प्रकृते क्षारो भीषणमकरसहायो विवैकधामा त्वम् । पुनरपि जलधी रचिरो
रत्ननिधित्वेन केवलं जगतः ॥ १२ ॥ अन्तस्तव सै ष्वलनो मीमा मकराश्च सर्वतो विकटाः ।
अथ बत विषमैयमङ्ग तदिति निषेव्यः कथं भवेज्जलधे ॥ १३ ॥ पुण्यश्लोकोऽपि विभुः प्रसन्नतुष्टे-
परं मतः कृष्णः । इति किमिव कृष्णिमानं निवेदयेयं जलाशयाधीश ॥ १४ ॥ त्वदुपरि गर्जन्ति घना
न च ते जलधे जलैस्सुभूयिष्ठाः । तृषितान्प्रसादयन्ते त्वं च विषादयस इत्यद्धा ॥ १५ ॥ बहुदयित्वां ते
तनया लक्ष्मीस्तनयो विधुश्च लाञ्छनवान् । कथमिव जलधे पुनरपि न लज्जसे किं मृषा नदसि ॥ १६ ॥
जलमपि न ते निषेयं गृह च ते दुर्गम मकरैः । तदिति प्रसह्य विबुधै रत्नानि हृतानि संचितानि चिरात्
॥ १७ ॥ तृणां धरायाः शमयत्यशेषां यः सोऽम्बुदो गर्जति गर्जतूच्चैः । यस्त्वेव कस्यापि न हन्ति
तृष्णां स किं वृथा गर्जति निर्लेपोऽब्धिः ॥ १८ ॥ त्वमथ सिन्धो जगदेकबन्धो रत्नानि दातु विमुखो-
ऽसि कस्मात् । किं वा सुतः कल्पमहीरुहस्ते दानैः कृतार्थीकुरुते जगन्ति ॥ १९ ॥ अथि रोगमुरी-
करोषि नो चेत्किमपि त्वां प्रति वारिधे वदामः । जलदेन तवार्थिना विमुक्तान्यपि तोयानि महाज
हा जहासि ॥ २० ॥ तोयानामधिपतिराकरो मणीनां शैलानाममयपदं महान्महद्गुणः । अप्राहो
भवसि यदि त्वमेव तावत्को नु स्याज्जगति तदा जनावलम्बः ॥ २१ ॥ स्वस्त्यस्तु विभुमवनाय नमो
मणिभ्यः कल्याणिनी भवतु मौक्तिकशुक्तिमाला । प्राप्तं मया सकलमेव फलं पयोधे यदास्मैर्जलचरैर्न
विदारितोऽस्मि ॥ २२ ॥ आदारं चारि परितः सारितां मुखेभ्यः किं तावदार्जितमनेन दुरर्णवेन ।
क्षारीकृतं च वडवादहने हुतं च पातालकुक्षिकुहरे विनिवेशितं च ॥ २३ ॥ निष्पीतपीनतिमिराणि
मनोहराणि रत्नानि सन्ति न कियन्ति तवान्तिक्तेषु । एतस्य कौस्तुभमणेरिजतः परतु पाथोनिधे स्मरण-
मान्तरमावहेथाः ॥ २४ ॥ कल्लोलवेद्धितदृषत्पश्यप्रहारे रत्नान्यमूनि मकरालय भावमस्याः । किं
कौस्तुभेन विहितो भवतो न नाम याञ्चाप्रसारितकरः पुरुषोत्तमोऽपि ॥ २५ ॥ लज्जामहे वयमहो
वचनेऽपि हन्त सांयौत्रिकाः सलिलराशिममी विशन्ति । अंसाधिरोपिततदीयतटोपकण्ठकौपेयकाम्बुदत्तैर्धौ
यदुदोर्गतृष्णाः ॥ २६ ॥ चपलतरतरङ्गैर्दूरमुत्सारितोऽपि प्रथयति तव कीर्तिं दक्षिणार्धेर्तेशङ्खः । परि-
गणय पयोधे पद्मनौमार्ध्ययोग्यस्तव निकटनिषण्णैः क्षुल्लकैः श्लाघ्यता का ॥ २७ ॥ यद्वीचीमिः
स्पृशसि गगनं यच्च पातालमूलं रत्नैरुदीपयसि पयसा यत्पिघत्से धरित्रीम् । धिक् सर्वं तत्तव जलनिधे-

१ गिरिणा मथित्वा यस्य सर्वस्वं (देवैर्देवैश्च) हतं तादृशः । २ अत्युन्नतेनेति
भावः । ३ पोतो नौका । ४ विषं जलम् । ५ जलधिरिति जल (ड) धीरिति च च्छेदः ।
द्वितीयपक्षे डलयोः सावर्ण्यम् । ६ वाडवनानाम् । ७ विषं जलं गरलं च । ८ "पुण्यश्लोको जना-
देनः" इत्युक्त्या नारायणः पुण्यश्लोकः । ९ श्यामः, मलिनश्च । १० वञ्चलत्वात् । बह्वी या
दया सा संज्ञाता यस्या इति वा । ११ निर्लेजः । १२ मैनाकप्रभृतीनाम् । १३ नौकादि
द्वारा वाणिज्यकर्तारः । १४ इतिः पावविशेषः । १५ दक्षिणभागे भावार्त्तौ यस्येत्येवम्भूतः ।
१६ पद्मनाभो विष्णुः । १७ क्षुद्रैः शङ्खैः ।

यद्विमुच्यश्रुवांस्तीरे नीरप्रहणरसिकैरध्वगैरुज्जितोऽसि ॥ २८ ॥ अयं वारामेको निलय इति रत्नाफ
इति श्रितोऽस्मामिस्तृष्णातरलितमनोभिर्जलनिधिः । क एवं जानीते निजकरपुटीकोटरगत क्षणादेनं
ताम्यत्तिमिमकरमापास्यति मुनिः ॥ २९ ॥ अये वारां राशे कुलिशकरकोपप्रतिभयादयं पक्षप्रेम्णा
गिरिवरसुतस्वामुपगतः । त्वदन्तर्वास्तव्यो यदि पुनरयं बाढवशिखी प्रदीप्तः प्रत्यङ्गं ग्लपयति ततः
कोऽस्य शरणम् ॥ ३० ॥ अन्धेरम्भः स्थगितमुयनाभोगपातालकुक्षेः पोतोपाया इह हि बहवो
लङ्घनेऽपि क्षमन्ते । ओहो रिक्तः कथमपि भवेदेव देवात्तदानीं को नाम स्यादवटं कुहरालोकनेऽप्यथ
कर्तुः ॥ ३१ ॥ इतः स्वपिति केशवः कुलमितस्तदीयद्विर्षामितश्च शरणार्थिनः शिखरिपद्मिणः
शेरते । इतोऽपि बडवानलः सह समस्तसर्वैकैरहो विततमूर्जितं भरसह च सिन्धोर्वपुः ॥ ३२ ॥
प्रावर्षाणो मणयो हरिर्जलचरो लक्ष्मीः पयोमानुषी मुक्तौघाः सिकताः प्रवाललतिकाः शैवालमम्भः
सुधाः । तीरे कल्पमहीवहाः किमपरं नान्नाऽपि रत्नाङ्गरो दूरे कर्णरसायनं निकटतस्तृष्णाऽपि
नो शाम्यति ॥ ३३ ॥ एतस्मादमृतं सुरैः शतैर्मखेनोच्चैः श्रवाः सद्गुणः कृष्णेनाद्भुतविभ्रमेक-
वत्तिल्लक्ष्मीः समासादिता । इत्यादि प्रचुराः पुष्पातनकथाः सर्वेभ्य एव श्रुता अस्माभिर्न च दृष्ट-
मत्र जलवौ मृष्टं पयोऽपि क्वचित् ॥ ३४ ॥ सख्येया न भवन्ति ते युगशतैर्गाम्भीर्यमुत्प्ला गुणाः
सत्य वारिनिधे तथापि तदिदं चित्ते विद्यते व्यथाम् । स्वच्छन्देन तिमिगिलैर्निजकुलप्राप्तं मुहुः कुर्वतो
यत्ते वारयितुं निजेऽपि विषये न स्वामिता विद्यते ॥ ३५ ॥ कौलोलैः स्थगयन्मुखानि ककुभैर्मग्नं-
लिहैरम्भसा क्षारेणापि दिवानिद्रा जलनिधे गर्जेन विश्राम्यसि । एतत्ते यदि घोरनक्रनिलयं स्वाहु
व्यथास्यद्विधिः किं कर्तासि तदा न वेधि तरलैः स्वैरेव दुष्प्रैतैः ॥ ३६ ॥ धामारोहति बाञ्छति
स्थगयितुं तेजोऽपि तेजस्विनामुच्चैर्गर्जति पूरयन्नपि महीमम्भोभिरभ्रमोवरः । काञ्चिद्वागुपजीव्य तोयचुलुका-
न्तिन्धो मवत्सनिधौ पानीयप्रचयेषु सत्स्वपि न ते जातो विकारः क्वचित् ॥ ३७ ॥ किं
वाच्यो महिमा तवात्र जलधे यस्मिन्द्वजैर्हतिवस्तस्माभ्यदमज्जदम्बुनिचये मज्जत्कलङ्काकृतिः । मैनाको-
ऽपि गभीरनीरविलसत्पौडीनपृष्ठोल्लसच्चैवालाङ्कुरकोटिकोटरकुटीकुड्यान्तरं निर्वृतः ॥ ३८ ॥
आस्तां तावदहो समुद्रमहिमा दूरेऽपि कर्णप्रियस्तीरे यस्य पिपासयैव मरणं प्राप्नोति शीघ्रं जनः ।
तस्मादम्बुनिधेर्वरं लघुसरः कूपोऽथवा वापिका यत्र स्वीयकारद्वयेन सलिलं पेपीयते स्वेच्छया ॥ ३९ ॥
देवैर्यद्यपि तन्क्रवद्धिमथितः केदारैरवधानैर्बद्धः सिद्धवदज्जनाविजनुर्वा कृत्यैवदुल्लङ्घितः । किं चासीच्चुलुके-
ऽम्बुबिन्दुवदयं द्राक्कुर्मैर्योन्मुनेर्नातारोऽयमिति प्रथा जलनिधेरासीदथापि क्लेशा ॥ ४० ॥ पीयूषेण
सुराः श्रिया मुरारिपुर्मर्यादा मेदिनी शक्रः कल्पवृक्षः शशाङ्ककल्या श्रीशंकरस्तोपितः । मैनाकादिनगा
निजोदरगता प्रस्थानतः स्थापितास्त्वच्चूलीकरणे घटोद्भवमुनिः केनापि नो वारितः ॥ ४१ ॥ हे
हेलाजितबोधिर्सेन वचसा किं विस्तरेस्तोयधे नास्ति त्वत्सदृशः परः परहिताधाने गृहीतमतः ।

१ जलानाम् । २ अगस्त्यः । ३ मैनाकः । ४ यदीत्यर्थः । ५ गर्तविवरः । ६ क्षमः ।
७ दैत्यानां राक्षसानां च । ८ शिखरिण एव पद्मिणः पक्षिण इति । मैनाकादेः पुत्रवत्त्वं
सुप्रथितं पुराणेषु । ९ समस्ता ये संवर्तका महामेघास्तैः । १० पाषाणाः । ११ शतमख इन्द्रः ।
१२ महाप्रत्यविशेषान् । १३ वृक्षतरङ्गैः । १४ दिशाम् । १५ कुलिशादिति - वज्राघातः ।
१६ मत्स्यविशेषः । १७ क्षेत्रगतजलवाहिकापद्धतिः केदारः । १८ अज्जनाजनुपा ह्यनुमता, विजनुषा
पक्षिपुत्रेण गरुडेन च । १९ कुल्या कृत्रिमा सरित् । २० अगस्त्यस्य । २१ शिथिला । २२ कल्प-
वृक्षस्यो विनायकः । इति वैजयन्ती ।

तृष्यन्पांथजनोपकारवटनावैमुख्यलब्धायशोभारप्रोद्वहने करोषि कृपया साहाय्यं यन्मरोः ॥ ४२ ॥
 पीयूषेण कृतार्थिता दिविषदो लक्ष्म्या हरिः प्रीणितश्चन्द्रार्धेन विभूषितः पशुपतिः कल्पद्रुमैर्वासवः ।
 आत्मानं परिमथितामुदधिना किं किं न तेषां कृतं तस्यागस्त्यमुनिप्रपीतपयसो नोचैः कृतैकाङ्गुलिः
 ॥ ४३ ॥ लक्ष्म्या श्रीपुरुषोत्तमो हिमरुचौ गौरीप्रियोऽलङ्कृतो देवेन्द्रोऽपि विमानवारणहयस्त्रीरत्नकल्प-
 द्रुमैः । पीयूषैर्मितैस्त्वया दिविषदश्चान्ये कृतार्थीकृताः श्रीमन्वारिनिधे त्वदीयमहिमा नूनं न बाधो-
 चरः ॥ ४४ ॥ इहो वारिनिधे विधेः समुचितं येनासि रत्नाकारो रत्नं चेदवमन्यसे वद विमो-
 नैतत्पदं विन्दसि । पश्यालङ्करणं पुरन्दरपुरे चिन्तामणिः कौस्तुभं विष्णोर्वक्षसि मीनकेतनरिपोः शीर्षे
 कलानां निधिः ॥ ४५ ॥ याचित्वाऽम्बुकणांस्त्वदेव जलधे मौलौ तवैव स्थिता गर्जन्यम्बुधरास्तथाऽपि
 सहसे नो जातुचित्क्षुभ्यसे । सर्वस्वं च हृतं बलात्सुरवरै रमेण बद्धस्तथाऽऽक्रान्तस्त्वं च हन्तुमता
 पुनरपि श्रीस्ते तथैवेत्यहो ॥ ४६ ॥ पीत्वा गर्जन्यपस्ते दिशि दिशि जलदास्त्वं शरण्यो गिरीणां
 सुश्रामाञ्चामाञ्चान् । त्रिदशविटपिनां जन्मभूमिस्त्वमेव । गाम्भीर्यं तच्च तादृक्त्वयि सलिलनिधे किंतु
 विज्ञाप्यमेतत्सर्वोपायेन मैत्रैववरुणिमुनिरूपादृष्टयः काङ्क्षणीयाः ॥ ४७ ॥

क्षीरोदान्योक्तिनिदर्शनम् ।

सागराः सन्तु भूयांसः किं तैर्ये नार्थितुस्तये । धन्यः क्षीरोद एकाकी यमुपास्ते सदा हरिः ॥ १ ॥
 विश्वेषां तृप्तिकरं क्षीरं दातुं सदा निरावरणः । क्षीरोद त्वद्वत्तेऽन्यः न कृती लोके कचिद्विधितः ॥ २ ॥
 रजतगिरेरपि नाथस्त्वाद्दशसंश्रयमनेत्य हन्तेशः । उदरयतेऽटति भिक्षां क्षीरनिधे त्वा श्रितो हरिः शेते ॥ ३ ॥
 दिशि दिशि गिरिप्रावाणः स्वां वमन्तु संस्पर्शं तुल्यतु मिथस्तामापातस्फुरद्भिन्डम्बराम् । स परमपरः
 क्षीरोदन्त्यान्यदीयमुदीर्यते, मथितुरष्टं खेदच्छेदि प्रभोरनुमोदनम् ॥ ४ ॥ साकं प्रावगणैर्लुठन्ति मणयो
 बालार्कविम्बोपमा नीरे नीरचरैः समं स भगवानिद्राति नारायणः । एवं वीक्ष्य तवाविवेकमथ च प्रौढं
 परामुजतेः किं निन्दाम्यथवा स्तवीमि कथय क्षीराणव त्वामहम् ॥ ५ ॥

अगस्त्यान्योक्तिनिदर्शनम् ।

मुनिर्जयति योगीन्द्रो महात्मा कुम्भसंभवः । येनैकचुल्लके दृष्टो दिव्यौ तौ मत्स्यकच्छपौ ॥ १ ॥
 अखर्वपर्वगतेषु विच्छिन्नो यस्य वारिधिः । हा स एव मुनेः पाणिरवस्ताद्विन्ध्यभूतः ॥ २ ॥ सन्तु
 महान्तो बहवः परेऽपि धन्यास्तथाऽपि कुम्भमवः । चुल्लुकैकदेशगं यः सकलं विदधे क्षणाजलधिस्र-
 ॥ ३ ॥ अल्पीयसैव पयसा यत्कुम्भः पूर्यते प्रसिद्धं तत् । श्राद्धं तेजः पश्यत कुम्भोद्भूतः पयौ वैर्धिम-
 ॥ ४ ॥ यतोऽस्मि तीरं जलधेः पिपासया स चापि शुष्कश्चुल्लुकीकृतो भया । न लक्ष्यते दोषल-
 वोऽपि तोयधर्ममैव तत्कर्मफलं विजृम्भते ॥ ५ ॥ जलधौ रत्नाकरतागमीरताभ्यां प्रतारितो जातः ।
 मवतो मुने न तृप्तिः किमिति निपीतं त्वया वितथम् ॥ ६ ॥ कम्पन्ते गिरयः पुरन्दरमिया-मैनाक-
 मुख्याः पुनः क्रान्त्यम्बुधराः स्फुरन्ति बडवावक्रोद्धता बह्वयः । भो कुम्भोद्भव मुच्यतां जलनिधिः
 स्वस्त्यस्तु ते सामंतं निद्रालुः श्लथबाहुवल्लिकमल्लोलैर्लो हरिः सीदति ॥ ७ ॥

१ साहाय्यम् । २ चन्द्रमसां । ३ मीनकेतनो मदनस्तद्विपुः शङ्करस्तस्य ४ सुवामा
 देवराजः । ५-“देवतरवो मन्दारः पारिजातकः । सन्तानः कदम्बकश्च-पुंसि वा हरिचन्द-
 नम् ॥” इत्यमरोक्तानाम् । ६ मैत्रैववरुणिरगस्त्यः । ७ नदीम् । ८ ब्राह्मणस्येति भावः ।
 ९ समुद्रम् । १० इन्द्रभीत्या । ११ लक्ष्मी- ।

रत्नान्योक्तिनिदर्शनम् ।

मणिर्लुठति पादेषु काचः शिरसि धार्यते । यथैवास्ते तथैवास्तां काचः काचो मणिर्मणिः ॥ १ ॥
अप्याकरसमुत्पन्ना मणिजातिरसंस्कृता । जातरूपेण-कल्याणि नहि सयोगमर्हति ॥ २ ॥ अनस्तमित-
सारस्य तेजसस्तद्विजृम्भितम् । येन पाषाणखण्डस्य मूल्यमल्पं वसुध्वरा ॥ ३ ॥ धन्योऽयं मणिरेक-
स्त्रिलो मितश्च शाणनिर्घृष्टः । युक्तस्तोजोनिचयैर्धन्यो दुःखेऽपि योऽधिकामासः ॥ ४ ॥ अष्ट
वृषतिकिरीटाद्भूमौ पतित तिरोहित रजसा । विधिविलसितेन रत्नं जनचरणविडम्बनां सहते ॥ ५ ॥
वपुःपरीणाहगुणेन तेभ्यो यशस्विनः किं मणयो भवन्ति । तथाऽपि चूडासु महीपतीनां त एव खेळति
न गण्डशैलाः ॥ ६ ॥ सिन्धुस्तरङ्गैरपकल्प्य फेनान्तरानि पङ्कजैर्मलिनीकरोति । तथाऽपि तान्येव मही-
पतीनां किरीटकोटीषु पद लभन्ते ॥ ७ ॥ विरम रत्नं मुष्णं तरलायसे तव न कश्चिदिहास्ति परीक्षकः ।
विधिवैशेन परिच्युतमाकरात्त्वमपि काचमणीकृतमीश्वरैः ॥ ८ ॥ अनिर्भालित एव केवलं खनिगर्भे
निधिरेष जीर्यतु । न तु सीदतु मूल्यहानितो वणिजाऽऽलोकनगोचरीकृतः ॥ ९ ॥ समुद्रेणान्तःस्थस्तटमुचि
तरङ्गैरकर्णैः समुत्क्षितोऽस्मीति त्वमिह परितापं त्यज मणे । अवश्य कापि त्वद्गुणपरिचयाच्छृङ्खलदयो
नरेन्द्रत्वा कुर्यान्निजमुकुटकोटिप्रणयिनम् ॥ १० ॥ पयोधेः सर्वस्वं शिरसि धृतवान्यं नृपगणः र्धनो
यस्य क्षोणी चतुर्दधिसीमावधिरभूत् । स एवायं दैवाच्छबरवनितापाणिपतितो मणिर्मेषग्रीवाद्विगुणगुण-
बद्धो विहरति ॥ ११ ॥ आप्रातः परिलीढमुग्रनखरैः क्षुण्णं च यच्चर्वितं क्षिप्तं यद्वत् नीरसत्वकुपिते-
नेति व्यथां मा कथाः । हे सद्रत्न तथैतदेव कुशलं यद्वा नरेणाग्रहादन्तःसारविचारणव्यसनिना चूर्णा-
कृतं नाश्मना ॥ १२ ॥ उत्तसेषु न नर्तितः क्षितिभुजां न प्रेक्षकैर्लक्षितः साकाङ्क्षं लुठितो न च स्तन-
तटे लीलायैतीनां कश्चित् । कष्ट मोक्षिरमन्तरेण जलधेर्देवादिशीर्णोऽमवत्खेलन्यालकुलाद्घर्षणपरि-
क्षीणप्रमाणो मणिः ॥ १३ ॥ ये गृह्णन्ति हठात्पुणानि मणयो ये चाप्ययःखण्डक ते दृष्टाः प्रतिधाम दण्ड-
मणयोऽविच्छिन्नसङ्ख्यैर्विभिरम् । नो जाने किममावतः किमथवा दैवादहो श्रूयते नामाप्यत्र न तादृशस्य
हि मणे रत्नानि गृह्णाति यः ॥ १४ ॥ यन्मुक्तामणयोऽन्धुपेक्षदरतः क्षिप्ता महावीचिभिः पर्यन्ते भुं-
लुठन्ति निर्मलरुचः स्पष्टादृहासा इव । तत्तस्यैव परीक्षयो जलनिधेर्द्विपान्तरालम्बिनो रत्नानां तु परि-
ग्रहव्यसनिनः सन्त्येव सार्वत्रिकाः ॥ १५ ॥ यैर्ग्रातुल्लिखिताख्यमेव निखिलं निर्माणमेतद्विषेकैर्कर्मप्रति-
योगिकरूपनमपि न्यकारकोटिः परा । याताः प्राणभृतां मनोरथगतीरुल्लङ्घ्य यत्सपदस्तस्यामासमणी-
कृतास्मसु मणेरस्मावमेवोचितम् ॥ १६ ॥ काचाः काञ्चनभूषिताः कति न वा मुष्णन्ति रत्नश्रियं मौलौ
वा कति नोद्ब्रह्मन्त्यपधिर्यस्तानेव रत्नभ्रमात् । अरुणां ये पुनरुन्मृजन्ति तिमिरं यैर्नाम रत्नाकरः सिन्धुस्ते
पृथगेव हन्त मणयस्तेष्वप्यभिज्ञाः पृथक् ॥ १७ ॥

होरकान्योक्तिनिदर्शनम् ।

यस्य वैज्रमणेर्मदे भिद्यन्ते लोहसूचयः । करोति तत्र किं नाम नारीनखविलेखनम् ॥ १ ॥

१ शाणोल्लेखनसंस्कारहीना । २ सुवर्णेन । ३ परिणाहो विशालता । ४ मृषा । ५ दैवेच्छया ।
६ असमीक्षितः । ७ निष्ठुरैः । ८ मूल्यम् । ९ आस्वादितम् । १० क्रीडापरानां कान्तानाम् ।
११ असङ्ख्याः । १२ इत्यस्ततः प्रदेशेषु । १३ पौतद्वारा वाणिज्यकर्तारः । १४ यत्र चिन्तामणौ
सति विधेर्विधातुनिखिलं निर्माणमनुल्लिखितार्थम् 'इदमेव स्यात्' इत्यनिर्दिष्टपूर्वमेव, सर्वाभि-
लाषितपूरकत्वात्सम्भवति । तयोत्कर्षस्य प्रतियोगिनोऽवधेः सदृशस्य वा कल्पनमपि
न्यकारकोटिः । १५ अपहरन्ति । १६ मृदाः । १७ हीरकरत्नस्य ।

कौस्तुभान्योक्तिनिदर्शनम् ।

न श्वेतांशुषदन्धकारदलनादुद्द्योतिते रोदसी नाप्यैरावतवन्निरस्तदितिर्जन्नासः कृतो वासवः । नो चिन्तामणिरत्नवन्निभुवने छिन्ना विपद्वाऽर्थिनां भूत्वा तस्य हरेरुरः प्रणयिना किं कौस्तुभेनार्जितम् ॥ १ ॥

सूर्यकान्तान्योक्तिनिदर्शनम् ।

शाठ्यं शठं प्रति न्याय्यमिति मार्गस्त्वयाऽऽदृतः । यत्सूर्यकान्तं चण्डांशौ चण्डांशुत्वं प्रकटयते ॥ १ ॥

चन्द्रकान्तान्योक्तिनिदर्शनम् ।

सुधाकरकरस्पर्शाद्वाहिरवति सर्वतः । चन्द्रकान्तमणेश्तेन मृदुत्वं लोकविश्रुतम् ॥ १ ॥

चन्द्रसूर्यकान्तान्योक्तिनिदर्शनम् ।

चन्द्रकान्तो मणिः स्वच्छः सूर्यकान्तस्तथैव च । किंतु सूते सुधामाधो ज्वालामन्य इयं भिदा ॥ १ ॥
खनिजत्वादिसाधर्म्ये हन्त सत्यपि सुसुटम् । उद्वारे केषल मेदस्तयोः स्म्वभिहेतुके ॥ २ ॥

स्फटिकान्योक्तिनिदर्शनम् ।

स्फटिकस्य गुणो योऽसौ स एवायाति दोषताम् । घटे स्वच्छतया छायां यतो मलयतामपि ॥ १ ॥

मरकतान्योक्तिनिदर्शनम् ।

त्यज निजगुणामिमानं मरकत पतितोऽसि पैमरे वणिजि । काचमणेरपि मौल्यं लभसे यत्तदपि ते श्रेयः ॥ १ ॥ केनासीनः सुखमकरणेनाकरादुद्धृतस्त्वं विक्रेतुं वा सममिलषितः केन वाऽस्मिन्कुदेशे । यस्मिन्विचव्ययमरसहो ग्राहकस्तावदास्तां नास्ति आतर्मरकतमणे त्वत्परीक्षाक्षमोऽपि ॥ २ ॥ आसीत्पूर्वं विमलजलधौ मण्डनं भूपतीनां नारीणां च प्रबलमुकुटे काञ्चनेन प्रसङ्गात् । तन्त्रीबद्धः कथमिदमहो काचखण्डेन सार्धं मिलीकण्ठे मरकतमणे कामवस्थां गतोऽसि ॥ ३ ॥

माणिक्यान्योक्तिनिर्शनम् ।

पौरस्त्यैर्दाक्षिण्यैः स्फुरदुत्तमितिभिर्मित्र पार्श्वत्यसङ्घैरौदीर्घ्यैर्यत्परीक्ष्य क्षितिपतिमुकुटे न्यासि माणिक्यमेकम् । यद्येतस्मिन्काञ्चिकथयति कृपणः कोऽपि मालिन्यमन्ये प्रेक्षावन्तस्तदा तं निरवधिजडतामन्दिरं संगिरन्ते ॥ १ ॥

काचान्योक्तिनिदर्शनम् ।

अज्ञतया प्रेम्णा वा चूडामणिमाकलय्य काचमणिम् । नृपतिर्वहेत् शिरसा तेनासौ न ह्यनर्थमणिः ॥

शङ्खान्योक्तिनिदर्शनम् ।

अन्तः कुटिलतां विभ्रच्छङ्खः स खलु निष्ठुरः । हुङ्करोति यदा घ्मातस्तदैव बहु गण्यते ॥ १ ॥ उच्चैस्वरतु चिरं शिङ्खीवर्त्मनि तवं समाकृष्ट । दिग्यापिनि शब्दगुणे शङ्खः सम्मार्धेनाभूमिः ॥ २ ॥ कीटगृह कुटिलोऽन्तः कठिनः क्षाराम्बुसम्भवः शून्यः । शङ्खः श्रीपतिनिकटे केन गुणेन स्थितिं लेभे ॥ ३ ॥ जलनिधौ जननं धवलं वपुर्मुँरुपरिपरि पाणितले स्थितिः । इति समस्तगुणान्वित शङ्खो मो कुटिलता इर्दये न निवारिता ॥ ४ ॥ ध्वनिरतिमधुरः शुचित्वमुच्चैर्जनिरपि

१ आकाशं प्रयिवीच । २ दैत्य- । ३ हुच्छे । ४ समम् । ५ पूर्वदिग्भवैः । ६ दक्षिणदिग्भवैः ।
७ पार्श्वत्याः पश्चिमदिग्भवाः । ८ उत्तरदिग्भवा औदीर्घ्याः । ९ स्थापितम् । १० विद्वांसः ।
११ आहुः । १२ आदर- । १३ अस्यन्तरभागे ।

शङ्ख नदीनतस्तवाभूत् । अवगतमखिलं बहिस्तवेदं कुटिलतरं पुनरन्तरं न विभ्रः ॥ १ ॥ क
वाऽम्भोवौ जन्म . क च वपुरिदं कुन्देष्वल क चावासस्थानं कृतमहह विष्णो करतलम् । क
नीचानामास्ये परिणतिरियं चुम्बनविधावितीवाय शङ्खः करुणैकरुण रोदिति मुहुः ॥ ६ ॥ तातः
क्षीरनिधिः स्वसा भगवती आता सुरेशद्रुमः सौजन्यं सह कौस्तुभेन शुचिर्ता यस्य द्विजेशा-
द्रपि । धिक्कर्माणि स एव कम्बुरधुना पाखण्डकान्ताकरे विश्रान्तः प्रतिवासरं प्रतिगृहं मैक्ष्येण
कुक्षिभरिः ॥ ७ ॥

पाञ्चजन्यान्योक्तिनिर्देशः ।

सर्वशेषापरिपूर्तिरुक्तमिदं जन्मापि दुग्धोदधेर्गोविन्दाननचुम्बि सुन्दरतर पूर्णेन्दुविम्बाद्रुपः । श्रीरेषा
सहजौ गुणाः किमपरं मण्यन्त एते हि यत्कौटिल्यं हृदि पाञ्चजन्यं भवतस्तेनातिलज्जामहे ॥ १ ॥
शङ्खाः सन्ति सहस्रशो जलनिधेर्वीचिच्छटाघटिताः पर्यन्तेषु लुठन्ति ये दलशतैः कलमाधितस्मातलाः ।
एकः कोऽपि स पाञ्चजन्य उदभूदाश्चर्यधामा सता यः संवर्तैरक्षरैर्मधुरिपोः श्वासानिलैः पर्यते ॥ २ ॥

सरिदन्योक्तिनिर्देशः ।

विधूतिस्तव विधेर्वी सेव्येति गिरिसम्भवे । भवतीव भवत्येव भवतीति सुनिश्चितम् ॥ १ ॥ दग्धा-
नपि प्रदेशोज्जीर्षनपूर्णांसमन्ततः कुरुषे । इति गिरिजे सञ्चारस्तव जगदुपकारको जयताम् ॥ २ ॥
तटिनि चिराय विचारय विन्ध्यमुर्वैस्तव पवित्रायाः । शुष्यन्त्या अपि युक्त किं खलु रथ्योदकादानम्
॥ ३ ॥ कतिपयदिवसस्थापी पुरो दूरोन्नतोऽपि भविता ते । तटिनि तटद्रुमपातनपातकमेक पुनः स्थापि
॥ ४ ॥ यास्यति जलधरसमयस्तव च समृद्धिर्लघ्वीयसी भविता । तटिनि तटद्रुमपातनपातकमेक त्रिरस्थापि
॥ ५ ॥ कुरु गम्भीराशयतां कल्लोलैर्जनय लोकविभ्रान्तिम् । धीतर्पेधोघरलक्ष्मीः कस्य न चर्यैर्वि-
लङ्घयासि ॥ ६ ॥ मलयस्य गिरेरपत्यमादौ तदनु आवृमती पटोरैर्वृक्षैः । किमु चित्रमपांनिधेः कलत्रं
तटिनी काचन मौक्तिकानि सूते ॥ ७ ॥ नौवर्तो न च तरलास्तरङ्गमाला नेदानीं जलरैर्जया रवाः
करालाः । सैव त्व तटिनि तटद्रुमान्विपात्य प्रौढानामपयशसामिवासि पात्रम् ॥ ८ ॥ छायां
प्रकुर्वन्ति नमन्ति पुष्पैः फलानि यैच्छन्ति तटद्रुमा ये । उन्मूल्य तानेव नदी प्रयाति तैर्द्विणां क
प्रतिपञ्चमस्ति ॥ ९ ॥ न वारयामो भवतीं विशन्तीं वर्षानदि श्रोतसि जह्वैर्जयाः । न युक्तमेतत्तु
पुरो यदस्यास्तरङ्गमङ्गान्प्रकटीकरोषि ॥ १० ॥

१ नदीनामिनः पतिः तस्मात्समुद्रात् । २ कुन्दं माध्यपुष्पम् । ३ मुखे । ४ अविकरुणम् ।
५ सहोदरी । ६ लक्ष्मीः । ७ कलपद्रुमः । ८ शुभ्रता, पवित्रता वा । ९ चन्द्रमसः,
द्विजोत्तमाद्रा । १० शङ्खः । ११ आशा दिशः । १२ लक्ष्मीः । १३ सहोदरी । १४ इतस्तवस्तट-
प्रदेशेषु । १५ संवर्तः प्रलयकालिको मेघः । १६ अवतारः, सम्पदा । १७ सर्वेषां लोकानाम् ।
१८ जलपूर्णान्, प्राणसम्पन्नांश्च । १९ पर्वतव उत्पन्ने नदीत्यर्थः । २० पार्षति देवीति तु
ध्वन्यते । अत्रोपमाऽलङ्कारध्वनिरित्यालङ्कारिकाः । २० विन्ध्याचलतः सम्प्रवृत्ताया-
स्तटिन्याः । २१ नष्टमेघसम्पत्तिः । गलितस्तनशोभेति तु प्रतीयत एव । २२ चन्द्रनक्षत्रभिः ।
२३ भ्रमिविशेषः । २४ रथो वेगः । २५ सम्प्रददति । २६ तरङ्गसदृशं चाश्चर्यं प्रत्यापयितुमिदं वज्र-
तम् । २७ अङ्गीकृतम् । २८ गङ्गायाः ।

गङ्गाऽन्योक्तिनिदर्शनम् ।

यद्यपि दिशि दिशि सरितः परितः परिग्रस्ताम्भसः सन्ति । तदपि पुरन्दरतरुणीसङ्गतिमुखदायिनी गङ्गा ॥ १ ॥ स किमु सहेत सुधांशुः स्मरहरमालानलज्वालाः । शिशिरैः शीकरैर्निबहैः सिञ्चति सुर-
निस्त्रगा नो चेत् ॥ २ ॥ भगवति गङ्गे भवन्तीं प्रणमामि यतोऽसि शम्भुनाऽपि नता । तव जीवन्-
ममृतमयं पावनरूपञ्च सञ्चारः ॥ ३ ॥ मन्तु सहस्रश इतरा अपि जीवनदानतत्पराः सरितः । किंतु
चिराय श्रीशानमरान् कर्तुं स्वमेवात्मन् ॥ ४ ॥ गङ्गे तव न विवेको यत्नं दिव्यान्करोषि पातकिनः ।
विधिघर्मराजशासनमपि स्थगयसि प्रसङ्गात् ॥ ५ ॥

शोणभद्रान्योक्तिनिदर्शनम् ।

आजन्मस्थितयो महीरुह इमे कृते समुन्मूलिताः कल्लोलाः क्षणमङ्कुर पुनरमी नीताः परामुञ्चतिम् ।
अन्तर्ग्राहपरिग्रहो बहिरपि भ्राम्यन्ति गन्धद्विषा भ्रातः शोण न सोऽस्ति यो न हसति त्वत्संपदां
विप्रवान् ॥ १ ॥

यमुनाऽन्योक्तिनिदर्शनम् ।

मित्रैर्भुते त्वं धन्या कृष्णमयत्वं रुचाऽपि या दधसे । या न सरूपा पत्युः कथमिष तस्या भवे-
त्साम्यम् ॥ १ ॥ न त्वं पितृवत्तापं न संहर्ति आर्तुवत्करोषि लोकानाम् । वितरसि जीवनममृतं
धन्ये यमुने-चिरं जीयाः ॥ २ ॥ कृष्णाऽप्यन्तःशुद्धा जडाशयाऽपि प्रकटजीवनश्च । अधिकृतमुज्ज्वलमहा
पतिरुचिमुग्धाऽसि कालिन्दि ॥ ३ ॥

सरस्वत्यन्योक्तिनिदर्शनम् ।

गुप्तो भवत्याः सञ्चारः कलिदृक्पातसाध्यसात् । तथाऽपि केपौ नो वन्द्या सरस्वति महेश्वरि ॥ १ ॥

सरोऽन्योक्तिनिदर्शनम् ।

आमच्छतामपूर्णांना पूर्णानामपि गच्छताम् । यदध्वनि न संधटो घटानां किं सरोवरम् ॥ १ ॥
अहो पूर्णं सरः स्पष्टमसि नात्र विचारणा । लुठन्तस्त्वयि यत्सर्वे ज्ञान्ति जातु कथञ्चन ॥ २ ॥ अय-
मवसरः सरस्ते सलिलैरुपकर्तुमर्थिनामनिशम् । इदमतिमुल्लसं चाम्भो भवति न पुरा जलधराभ्युदये
॥ ३ ॥ कस्य तृषं न क्षपयति पिबति न कस्तव पयः प्रविश्यान्तः । यदि सन्मार्गसरोवर नक्तो न
क्रोडमविषसति ॥ ४ ॥ तानि तानि कमलानि तज्जलं तानि षट्पदकुलानि ते खगाः । सर्वमेकपद
एव विच्युतं-पङ्कजेष्वमचिसदभूत्सरः ॥ ५ ॥ विहगैर्गतं-मधुकैश्चलितं-प्रकारैः-प्रयातमपि-पद्मदण्डम् ।
विमेषे-गते सकलमेव गतं ध्रुवमेकमञ्चति यशः सरसः ॥ ६ ॥ आपेदिरेऽन्वरेयं परितः पतङ्गा
भङ्गा रसालमुकुलानि समाश्रयन्ति । संकोचमैश्चति सरस्वयि दीनदीनो मीनो नु हन्त कतमां गति-
मभ्युपैतु ॥ ७ ॥ इयस्यां संपत्तावति च सलिलानां स्वमधुना न तृष्णामार्तानां हरसि यदि कासार
सहसा । निदावे चण्डांशौ किरति परितोऽङ्गारनिकरं कुर्याभूतः केषामह परिहर्तासि खलु ताम् ॥ ८ ॥

१ इन्द्र- । २ जलकणपुञ्जः । ३ जलम् । ४ सुधारूपं, मोक्षरूपं च । ५ सूर्यः, वयस्य ।
६ यदुपनन्दनः, मलिनः । ७ सूर्यवत् । ८ यमराजवत् । ९ डल्योः सावर्ण्यमिति अकाशये-
त्यपि वक्तव्यम् । १० कालियाविनाशः, जारजनः । ११ गगनमार्गम् । १२ प्रपद्यमाने सति ।

विपन्नं पवित्र्या द्रुतमनिमिषं यातमलिभिः खगैरप्युडानं रथचरणहंसप्रभृतिभिः । दशा दीना लेभे
सरसि विषमैर्ग्रीष्मदिवसैः कुलीनत्वादास्ते तटरुहतः कोऽपि तदपि ॥ ९ ॥ क्रीडतु क्रीडतु क्रीडतु च
कुररः कङ्कः परिष्वज्यता मर्दुर्मोघतु सारसश्च रसतु प्रोड्डीयतां टिट्ठिमैः । मेकाः सन्तु वका वसन्तु
चरतु स्वच्छन्दमौटिस्तटे हंहो पद्मसरः कुतः कतिपयैर्हंसैर्विना श्रीस्तव ॥ १० ॥ एतस्मिन्मरुमण्डले
परिचरुत्कालोलकोलाहलक्रीडत्कङ्कमपङ्कमङ्कविलसन्निःशङ्कमत्स्यव्रजम् । केनेदं विकसत्कुशेशयकुटी-
कोणकणत्वट्पदं त्रैणाप्रीणितपान्थमुज्ज्वलजल चक्रे विशाल सरः ॥ ११ ॥ स्तोकाभ्यःपरिवर्तिताङ्ग-
शफरीग्रासारिणः सर्वतो लप्यन्ते वकटिष्टिमप्रभृतयः स्वल्पेण साधु स्थितिम् । सद्यः शोपमुपागतेऽद्य
सरसि श्रीसङ्गपञ्चाकरे तस्मिन्पङ्कजिनीविलासरुचयो हंसाः क यास्यन्त्यमी ॥ १२ ॥ कर्दमवदात्म-
वैभवमुल्लास्य च भौनवीं प्रजां सुचिरम् । तपनोत्तापपृष्ठं स्ववपुः कृत्वा गत सरसा ॥ १३ ॥ माघ-
दिग्गजदानलिसकरटप्रक्षालनक्षोभिता व्योम्नः सीम्नि विचेरुप्रतिहता यस्योर्मयो निर्मलाः । कष्ट माग्य-
विपर्ययेण सरसः कल्पान्तरस्थापिनस्तस्याप्येकवक्त्रचक्रकल्लवं कालेन जातं जलम् ॥ १४ ॥ २
पेङ्गाकर थावदस्ति भवतो मध्ये पर्यैः पूरितं तावच्चक्रचकोरकङ्ककुररश्रेणीं समुल्लासय । पश्चाच्च
समटद्वकोटचटुलत्रोटीपुटव्याहतिवृत्तकटकर्पूरव्यतिकरैर्निन्दाऽऽस्पदं यास्यसि ॥ १५ ॥ याते मय्य-
चिरान्निदाघमिहिरैर्वालाशतैः शुष्कता गन्ता कं प्रति पान्थसततिरसौ सतापमालाकुला । एवं यस्य
निरन्तराधिपटलैर्नित्यं वपुः क्षीयते धन्य जीवनमस्य मार्गसरसो धिग्वारिणीनां जैनुः ॥ १६ ॥
सोपानानि तिरोहितानि पदवीं छात्रा तृणैर्नूतनैः कालुष्यं पयसा विलोक्य शनकैरुड्डीय हंसा गताः ।
माधुर्यं न मधुव्रतोदितगिरा पद्मानि मग्नानि के भेकानामिह गर्जितं परमहो वृष्ट्यैव नष्टं सरः ॥ १७ ॥
आधुर्येत् पुनः स्फुरच्छैर्फरिकासारोमंभिर्वारिमिभूर्योऽपि प्रविजृम्भमाणनलिन पश्येम तोयाशयम् ।
हृत्पाशाशततन्तुवद्बद्धयो नक्तन्दिनं दीनधीः शुष्यत्यातपशोषितस्य सरसस्तीरे जरत्सारसः ॥ १८ ॥
उद्दानाम्बुदवर्धमानशिखिनीकेकातिरेकाकुले संप्राप्यं सलिलं स्थटेष्वापि सदा निस्तर्षवर्षागमे । भीष्म-
ग्रीष्ममटे परस्परमयादालोच्यमान मुड्डीनं मीनकुलं न पालयसि चेत्कासार का मारता ॥ १९ ॥
सौवर्णः कमलाकरः शशिशिलासोपानवन्धक्रमो वारि क्षीरसहोदर तटतस्त्रेणीसुखाः क्षौर्यैः । सर्व
ते रुचिर सरोवर पर निन्यः कुतोऽयं विविः कूटग्राहमयात्प्रयान्ति विमुखाः पान्था निदाघेऽप्यमी ॥ २० ॥
उड्डीन विहगैर्मृत जलचरैः श्मैन्तर्गत कच्छपैः पाठनैः पृथुपङ्कपीठलुठनाद्यस्मिन्मुहुर्धुर्लितम् ।
तस्मिन्नेव सरस्यकालजलदेनामस्य तच्चेष्टित येनाकुम्भनिमग्नवन्धकारिणा यूथैः पयः पीयते
॥ २१ ॥ हंसैर्लब्धप्रशसैस्तरलितकमलस्रस्तरङ्गैस्तरङ्गैर्नैरैरन्तर्गमीरश्चपलककुलत्रासलीनैश्च मीनैः ।
पालीरुदुडुमालीतलमुखशयितस्त्रीप्रणीतैश्च गीतैर्मति प्रक्रीडदातिस्त्वसलिलचलच्चक्रवाक्स्तडागः २२ ॥

मानससरोवरान्योक्तिनिदर्शनम् ।

मानस कैमल विदधद्विरचय मोदं सदैव हंसानाम् । एते मुक्तोमोदा गताः पुनर्नागमिष्यन्ति ॥ १ ॥

१ कौ पृथिव्यां लीनो दृढवृत्तया स्थितस्तत्प्रात् । सत्कुलसम्भवत्वाच्च । २ क्रीडतु ।
३ जलकाकः । ४ हंसः । ५ क्षुद्रपक्षिविशेषः । ६ शरारिः । ७ लक्ष्मीनिवासस्थानरूपः ।
८ कर्दमवत् ऋषिविशेषतुल्यम्, पङ्क्तिं च । ९ मनुसम्भूतां मनुष्यरूपां च । १० कम-
लोत्पत्तिस्थलरूपेति लक्ष्मीनिवासरूपेति च । ११ जलम् । १२ भास्करः । १३ जन्म ।
१४ शफरीका क्षुद्रा मत्स्यी । १५ अहर्निशम् । १६ समीपप्रवेशः । १७ क्षमा पृथिवी । १८ पद्म, कम-
(सुखम्) अलमिति च । १९ मुक्ताभिरामोदो येषामिति, मुक्त आमोदो यैस्त इति च ।

वित्तु सदागतिमोदं मानस नित्यं समुजयेः कमलम् । अपयाताऽथ रजस्ते भावी सुमनस्वितामहिमा ॥ २ ॥
नो वा कियन्तः परितः स्फुरन्ति जलाशया निर्मलभूरितोयाः । सदावदातं परमेकमेव हंसस्य
विश्रामपदं वदन्ति ॥ ३ ॥

कूपान्योक्तिनिदर्शनम् ।

हे कूप त्वं चिरं जीव स्वल्पतोये बद्धव्ययः । गुणवद्विक्तपात्राणि प्राप्नुवन्ति हि पूर्णताम् ॥ १ ॥
रे कूप जीवनौगर यदि दातृत्वमिच्छसि । तदा त्वं गुणवत्पात्रमेक वा संनिधौ कुरु ॥ २ ॥ अमुना
मरुकूपेन के के नाम न वञ्चिताः । रुदत्पथिकनेत्राभ्युपिच्छिलप्रान्तभूमिना ॥ ३ ॥ सगुणैः सेवितो-
पान्तो विनतैः प्राप्तदर्शनः । नीचोऽपि कूपः सत्पात्रैर्जीवनार्थं समाश्रितः ॥ ४ ॥ न यदा गुणवत्पात्र-
मेकमप्यस्ति सन्निधौ । करतदा भवतः कूप जलमप्युपपद्यते ॥ ५ ॥ यद्यपि बहुगुणगम्य जीवनमेतस्य
कूपमुख्यस्य । जयति तथाऽपि विवेको दानं पात्रानुमानेन ॥ ६ ॥ नितरां नीचोऽस्मीति त्वं खेदं
कूप मा कदाऽपि कृथाः । अत्यन्तसैरसहृदयो यतः परेषां गुणग्रहीतासि ॥ ७ ॥ चित्रं न तद्यद्यमम्बुधि-
रम्बुदौवसिन्धुप्रवाहपरिपूरणया महीयान् । त्वं त्वर्थिनामुपकरोषि यदल्पकूप निष्पीड्य कुक्षिकुहरं हि
महत्त्वमेतत् ॥ ८ ॥ दिनर्मवसितं विश्रान्ताः स्म त्वया मरुकूप हे परमुपकृतं शेषं वक्तुं वयं न पुनः
क्षमाः । भवति मुकुतैरध्वन्यानामशेषजैलो भवानियमपि घनच्छाया भूयात्तवोपतटं शमी ॥ ९ ॥
भीमैर्यामप्रतनुवदन क्रूरपातालकुक्षिक्रोडप्रान्तोपहितविम्वस्याथ किं ते ब्रवीमि । येन त्वत्तः समभिलषितं
वाञ्छतः क्षुद्र कूप क्लाम्यन्मूर्तेर्भवति सहसा कस्य नाधोमुखत्वम् ॥ १० ॥

मरुदेशान्योक्तिनिदर्शनम् ।

मरो नास्त्येव सखिलं कृच्छ्राद्यद्यपि लभ्यते । तत्कटु स्तोर्केमुष्णं च न करोति वितृष्णताम् ॥ १ ॥
जीवनाशां मरो त्वत्तः स्फलीकर्तुमुद्यताः । मृगतृष्णिततां नीता न के हन्त त्वयाऽच्चगाः ॥ २ ॥ सत्पा-
त्रैरपि सुलभं स्वल्पगुणैर्जीवनं न ते जातु । इति मुकुती त्वमनन्यो लोके प्रथितो मरो दिष्ट्या ॥ ३ ॥
सत्पादपान्विपुलपल्लवपुष्पपुञ्जसंपत्परीतवपुषः फलभारनम्रान् । यो मार्गसिञ्चितेशकुन्तसमाश्रितोरुशाखान्मरौ
मृगयते न ततोऽस्ति मुग्धः ॥ ४ ॥ पायं पायं पिब पिब पयः सिञ्च सिञ्चाङ्गमङ्गं भूयो भूयः कुरु कुरु
सखे मज्जनोन्मज्जनानि । एषोऽशेषश्रमशमपटुर्दुःखिताध्वन्यबन्धुः सिन्धुर्दूरीमवतु मवतो मारवः पान्थ
पन्थाः ॥ ५ ॥ कल्याणं नः किमधिकमितो जीवनार्थं यतस्त्वं छित्वा दृक्षानहह दहसि
आतुरङ्गारकार । नन्वेतस्मिन्शनिपिशुनैरातपैराकुलानामध्वन्यानामशरण मरुप्रान्त रे कोऽप्युपायः
॥ ६ ॥ किमसि विमनाः किं चोन्मादी क्षणादपि लक्ष्यसे पुनरपि सखे प्रेक्षापूर्वा न काश्चन ते
क्रियाः । स्वयमजलदां जानानोऽपि प्रविश्य मरुस्थलीं शिशिरमधुरं वारि प्राप्तुं यदध्वग

१ सतामागमने हर्षम्, पवनसौरभं च । २ पुष्पशालित्वम्, अत्युदारत्वं च । ३ जीवनं
जलं प्राणनं च । ४ गुणो रज्जुः, सविद्यत्वादिश्च । ५ भाजनं, सज्जनश्च । ६ निम्नो निकृष्टश्च ।
७ रसो जलं लोकोत्तराङ्गादविशेषश्च । ८ व्यतीतम् । ९ शृङ्गः, पूर्णश्च । १० अन्धकार-
पूर्णतया भीमं श्यामं प्रतप्तं अतिस्फुल्वितं च वदनं यस्य । ११ अल्पम् । १२ सशब्दः ।

वाञ्छसि ॥ ७ ॥ मो मोः किं किमकाण्ड एव पतितस्त्वं पान्थ काऽन्या गतिस्तत्तादृक्पतितस्य मे
खलमतिः सोऽयं जलं गृह्ते । अस्थानोपगतामकालमुलमां तृष्णां प्रति क्रुध्य हे त्रैलोक्यप्रथितप्रभाव-
महिमा मार्गोऽस्त्यसौ मारवः ॥ ८ ॥

वाढवानलान्योक्तिनिदर्शनम् ।

तेजांसि यस्य प्रशमं प्रयान्ति वारां प्रवाहेण स बहिरन्यः । अयं पुनर्वाढवनामधेयः समुद्रमापीय
विमर्ति तेजः ॥ १ ॥

वनानलान्योक्तिनिदर्शनम् ।

हे दावानल शैलाप्रवासिनः साधुशाखिनः । मुग्ध व्यर्थ त्वया दग्धाः प्रेरितेन प्रमञ्जनैः ॥ १ ॥
यस्यां महत्त्वमाजो भवन्ति गुणिनोऽमिता धनुर्दण्डाः । दहतस्तां वशीलिं को वनवहे विवेकस्ते ॥ २ ॥
दग्धदहनादुत्पन्नो धूमो घनतामवाप्य बर्षेस्तम् । यच्छमयति तद्युक्तं सोऽपि च दग्धमेव निर्दहति ॥ ३ ॥
अभ्युक्तोऽपि जलदे जगदेकसारसाधारणप्रणयहारिणि हा यदेते । उल्लासलोत्पललितं तरवो न यान्ति
हे दावपावक स तावक एव दोषः ॥ ४ ॥ छायाफलानि मुकुलानि च यस्य विश्वमाह्लादयन्ति सह-
कौरमहीरुहस्य । आमुष्य तस्य शिखया नवपल्लवानि मभासि रे दग्धताश हताश कष्टम् ॥ ५ ॥
दुर्दैवप्रमथप्रमञ्जनमयादुद्रुतधूमीरुहानेतान्सत्त्वगुणाश्रयानकरुणः शुष्यन्किमुन्माद्यसि । भूमस्त्वां वन-
हव्यवाह यदमी दग्धार्धदग्धा अपि द्रष्टव्यास्तव तत्क्षणाद्विलयिनो नामापि न ज्ञायते ॥ ६ ॥ विष्वस्ता
भृगपक्षिणो विधुरता नीताः स्थलीदेशता धूमैरन्तरीताः स्वभावमलिनैराशामही तापिता । भस्मीकृत्य
सपुष्पपल्लवफलैर्नैर्घान्महापादपार्नुद्वृत्तेन दवानलेन विपिन वल्मीकैशेषं कृतम् ॥ ७ ॥ दिक्चक्रं तृण-
मस्मना कवलितं मूलान्यपि क्वास्वैर्हां निर्दग्धानि न चार्मकोऽपि हरिणीयूथस्य शेषीकृतः । आः कष्टं
विपिनौकसोऽपि मुनयः प्लुष्टाः कृतान्तक्रियां कृत्वेत्य वनवह्निना किमधुना शान्तेन दीप्तेन वा ॥ ८ ॥
रे वनामल यस्मात्त्वं समुद्रतस्तदेव हा । वनं नयसि मस्मत्वमिति किं तव चेष्टितम् ॥ ९ ॥ भूर्भुतो
दग्धमुद्युक्तस्तानदग्धा वनानल । स्वजन्मवशसन्तानं दहसीति न साम्प्रतम् ॥ १० ॥ आत्मजन्मास्पदं
वशं कामं दह न वार्यसे । किंतु सज्जितानेतानप्यग्रे किं दहस्यहे ॥ ११ ॥

गरुडान्योक्तिनिदर्शनम् ।

दामोदरमुर्देराहितभुवनत्रितयं वह्नसौ गरुडः । कस्य तरोरुपरिष्ठात्खिन्नोऽसौ श्रान्तिमुग्भवतु
॥ १ ॥ अहिरहिरितिसंभ्रमपदमितरजनः किमपि कातरो भवतु । विहगैपतेराहारे स तु सरलमृणालदल-
रुचिरः ॥ २ ॥ विश्वम्भरं स्वपृष्ठे निषहन्गरुडः कृतार्थ एकाकी । मोगिकुटुम्बं सहसा निहंसि तूर्णं
कृतान्तबधत्वम् ॥ ३ ॥ यद्यपि गरुडो भगवत्पादार्चनया समस्तनागारेः । कालिन्दीहृदगानां मीनर्वि-
षधारिणां तदपि ॥ ४ ॥ अपि मोगिषु मणिधारिण एव निहंसि नतु यद्विषोऽपि परान् ।
तत्तव गरुड स्थाने दानवसंहारिवाहस्य ॥ ५ ॥

१ भ्रमये । २ मरुदेशसम्बन्धी । ३ उग्रैः पक्षिणैः । ४ वेणुपङ्क्तिम् । ५ लास्यं नृत्यम् ।
६ अतिमुरभिताम्र- । ७ विकलताम् । ८ प्रचण्डेन । ९ अवशिष्टमुत्पिण्डमात्रम् । १० तरुणाम् ।
११ पर्वतान् । १२ युक्तम् । १३ उदर आहितं भुवनत्रितयं येन तम् । १४ भ्रमं प्राप्तः । १५ पक्षि-
राजस्य गरुडस्येति भावः ।

मरालान्योक्तिनिदर्शनम् ।

कंसारिचरणोद्धतसिन्धुकल्लोलललितम् । मन्ये हंस मनो नीरे कुल्यानां रमते न ते ॥ १ ॥
 अस्ति यद्यपि सर्वत्र नीरं नीरजमण्डितम् । रमते न मरालस्य मानसं मौनसं विना ॥ २ ॥ एकेन
 राजहंसेन या शोभा सरसो भवेत् । न सा वकसहस्रेण परितस्तीरवासिना ॥ ३ ॥ हंसः श्वेतो
 वकः श्वेतः को भेदो वकहंसयोः । नीरक्षीरविमागे तु हंसो हंसो वको वकः ॥ ४ ॥ वककोर्य-
 ष्टिमिर्जुष्टे पल्लवे मानसं कृतः । मोदते हि मरालस्य सन्मानसविहारिणः ॥ ५ ॥ अपसरणमेव
 शरणं मौनं वा तत्र राजहंसस्य । कटु रटति निकटवर्ती वाचाटष्टिर्मो यत्र ॥ ६ ॥ यदि नाम
 दैवगत्या जगदसरोजं कदाचिदपि जातम् । अवकरनिकरं विकिरति तर्त्तिकं कृकषोऽकुरिव हंसः
 ॥ ७ ॥ नीरक्षीरविवेके हंसालस्यं त्वमेव तनुषे चेत् । विश्वस्मिन्मधुनाऽन्यः कुलव्रतं पालयिष्यति
 कः ॥ ८ ॥ यद्यपि बहवो दिशि दिशि मराल विलसन्ति पार्थसां निधयः । तदपि मनस्ते मानस एव रत
 मौक्तिकागरे ॥ ९ ॥ सैव सैव सरसी रमणीया यत्र यत्र बलते तव रागः । राजहंस रसिक
 स्मरणीया श्रीमता तदपि मानसकेलिः ॥ १० ॥ गाङ्गमम्बु सितमम्बु यामुनं कज्जलाममुमयत्र भजतः ।
 राजहंस तव सैव शुभ्रता चीर्यते न च न चार्पचीयते ॥ ११ ॥ कचिदेव समयं समागतं त्वां
 न विस्मरति शश्वदम्बुजम् । मानसे विहर हंस मानसे मा विमुञ्च पुनरस्य सौहृदम् ॥ १२ ॥
 यद्यापि कुत्रापि भवन्ति हसा हंसा महीमण्डलमण्डनानि । हानिस्तु तेषां हि सरोवराणां येषां मरालैः सह
 विप्रयोगः ॥ १३ ॥ अम्भोजिनीवननिवासविलासमेव हंसस्य हन्ति नितरां कुपितो विधाता ।
 न त्वस्य दुग्धजलमेदविप्रसिद्धां वैदेर्गन्धकीर्तिमपहर्तुमसौ समर्थः ॥ १४ ॥ शृङ्गाङ्गनाजमनोहर-
 हारिगीतराजीवरेणुकणकीर्णपिशङ्गतोयाम् । रम्यां हिमाचलनदीं प्रविहाय हंस हे हे हताश वद कां
 दिशमुत्सुकोऽसि ॥ १५ ॥ स्थित्वा क्षणं विततपक्षैर्तिनाऽन्तरिक्षे मातङ्गैः सङ्गकलुषां नलिनीं विलोक्य ।
 उत्पन्नमन्युपरिघर्धरनिःस्वनेन हंसेन साश्रु परिवृत्य गतं नलिन्याः ॥ १६ ॥ २ राजहंस
 किमिति त्वमिहागतोऽसि योऽसौ वकः स इह हंस इति प्रतीतः । तद्गन्यतामनुपदेन पुनः स्वभूमी
 यावद्वदन्ति न वकं खलु मूढलोकाः ॥ १७ ॥ ये वर्धिताः कनकपङ्कजरेणुमध्ये मृन्दाकिनीविमल-
 नीरतरङ्गमग्नैः । ते सांप्रतं विधिवशात्खलु राजहंसाः शैवालजालजटिल जलमाश्रयन्ति ॥ १८ ॥
 हा हन्त मानससरःसलिलावतंस रे राजहंस पर्यसौः प्रविवेचनाय । चेच्छक्तिमान्खलु मवान्न
 तदा किमु स्यात्किंवा कपोत उत वा कल्लविङ्कपोतः ॥ १९ ॥ नेद सरः सरसवारि न वारिजं
 वा नैतन्मधूनि मधुपाः सहवासिनो वा । हेमारविन्दवनवासविलासमाजो भो हंस मानसजुषस्तव
 मानसेऽपि ॥ २० ॥ हंसः प्रयाति शनैर्यदि यातु तस्य नैर्सर्गिकी गतिरियं नहि तत्र चित्रम् ।
 गत्या तया जिगमिषुर्वक एष मूढश्चेतो दुर्नोति सकलस्य जनस्य नूनम् ॥ २१ ॥ भुक्ता मृणाल-
 पटली भवता निपीतान्यम्बुनि यत्र नलिनानि निषेवितानि । भो राजहंस वद तस्य सरोवरस्य

१ कृष्णचन्द्र- । २ गङ्गा- । ३ कृत्रिमनदीनाम् । ४ हंसस्य । ५ तटाकविशेषम् । ६ जलकु-
 क्कुभः कोयष्टिः । ७ शृङ्गैः जलाशयैः । ८ वाचालो जलकुक्कुटः । ९ तान्त्रचूडः । १० जलानाम् ।
 ११ वर्धते । १२ क्षीयते । १३ आलुर्य- । १४ पक्षतिः पक्षः । १५ हस्ति- , चण्डाल- । १६ जल-
 क्षीरयोः । १७ चटकः । १८ स्वर्भाविकी । १९ पीडयति ।

कृत्येन केन भवितासि कुतोपकारः ॥ २२ ॥ तरौ तीरोद्भूते कचिदपि दलाच्छादिततनुः पतद्भारा-
सारां गमय विषमां प्रौढमिमाम् ॥ निवृत्तायां तस्यां सरसि सरसोत्फुल्लनलिने स एव त्वं हंसः
पुनरपि विलासास्त इह ते ॥ २३ ॥ गतं तद्गन्मीर्य तदमपि चितं जालिकशतैः सखे हंसो-
त्तिष्ठ त्वरितममुतो गच्छ सरसः । न यावत्पङ्कान्तःकलुषिततनुर्मरिविलसद्भकोऽसौ वाचांलश्चरण-
युगलं मूर्ध्नि कुरुते ॥ २४ ॥ पुरा सरसि मानसे विकचसारसालिखलपराम्बुरभीकृते पयसि
यस्य यात वयः । स पर्वलजलेऽधुना मिलदनेकमेकाकुले मरालकुलनायकः कथय रे कथ वर्तताम्
॥ २५ ॥ वातान्दोलितपङ्कजस्थितरजःपुष्पाङ्गरागोज्ज्वलो यः शृण्वन्कलकूजितं मधुलिहां स-
जातहर्षः पुरा । कान्ताचञ्चुपुटापवर्जितविसग्रासग्रहेऽप्यक्षमः सोऽयं संप्रति हंसको मरुगतः कौपं
पयो याचते ॥ २६ ॥ यो दिव्याम्बुजलोलमत्तमधुपप्रोद्गीतरम्यं सरस्यक्त्वा मानसमल्पवारिणि रतिं
बभूनाति कैदारिके । तस्यालीकसुखाशया परिमबन्त्रोडीकृतस्याधुना हंसस्योपरि टिट्ठिमो यदि पदं
धत्तेऽत्र को विस्मयः ॥ २७ ॥ अन्या सा सरसी मराल मुनिभिर्यत्तीरसोपानिकाविन्यस्तांस्तिल-
तण्डुलान्कबलयन्दष्टोऽसि हृष्टैर्मुखैः । एषा पक्षेणवापिका कमलिनीखण्डेन गुप्तात्ममिर्व्याधैस्त्वद्विध-
मुग्धबन्धनविधौ कं नाम नो मृत्यते ॥ २८ ॥ कस्त्वं लोहितलोचनास्यचरणो हंसः कुतो
मानसारिकं तत्रास्ति सुवर्णपङ्कजवनान्यम्भः सुधासंनिभम् । रत्नानां निचयाः प्रवालमणयो वैदूर्यरोहाः
कचिच्छम्भूकौ अपि सन्ति नेति च बकैराकर्ष्यं हीहीकृतम् ॥ २९ ॥ यः संतापमपाकरोति
जगतां यश्चोपकारक्षमः सर्वेषाममृतात्मकेन वपुषा प्रीणाति नेत्राणि यः । तस्याप्युज्जति
मम्बुदस्य सहसे यत्र त्वमेतावता वर्णेनैव परं मराल धवलः कृष्णश्चरित्रैरसि ॥ ३० ॥
आम्नारः कमनीयताकुलगृहं लीलालसा सा गतिः संपर्कः कमलालयैः कलतया लोकोत्तरं
कूजितम् । यस्येयं गुणसपदरित महती तस्यातिभग्नस्य ते संरन्ध्रत्वमसदुमद्रुक्लहे नाह सह
हंस हे ॥ ३१ ॥ नद्यो नीचगता दुरापपयसः कृपाः पयोराशयः क्षारा दुष्टबकोटसंकटतटोद्देशास्तडाग-
दयः । इत्थ भूतल आकलय्य सकलानम्भोनिवेशानिति त्वा मो मानस संस्मरन्पुनरसौ हंसः सम-
न्यागतः ॥ ३२ ॥ हसी वेत्ति परागपिङ्गरतनुः कुत्रापि पद्माकरे प्रेयान्मे विसकन्दलीकिसलय भुङ्क्ते
ह्यपि निर्वृतः । नो जानाति तपस्विनी यदनिश जम्बालमालोदयञ्चैवालाङ्कुरमप्यसौ न लभते हंसो
विशीर्णच्छदः ॥ ३३ ॥ प्रम्लाना नलिनी जलानि किरणैः सूर्यस्य शोष ययुर्नाशं प्राप विहङ्गमावलि-
रिय तृष्णाविशीर्णेक्षणा । एते तीरमहीरहा अपि पतत्पन्नश्रियोऽद्यापि रे कोऽय राजमराल शुष्कसरसी-
तीरे रतिप्रक्रमः ॥ ३४ ॥ एषा पुष्करिणी मराल मलिनैश्छन्ना कुवीथीजलैर्यस्यामन्नतया विधेरकृपया
चेद्वस्तुमाकाङ्क्षसे । विश्रम्भो वकमण्डलेषु विनयो मेकेषु सवन्धिता राज्यन्वेषु विधीयतां कृपणता
कोयष्टिकश्रेणिषु ॥ ३५ ॥ पीत येन पुरा पुरन्दरपुरे रम्भोक्तेलिखलन्मन्दासङ्करकर्णप्रसुरमि स्वर्गाप-
गायाः पयः । सोऽय मौखवारि पामरवधूपादार्पणप्रोच्छलत्पङ्कजातद्वितमेकमिचिमधुणो हंसः समाशसते
॥ ३६ ॥ काके कार्ण्यमलौकिकं धवलिमा हसे निसर्गस्थितो गान्मीर्यं महदन्तर वचसि यो मेदः स

१ वर्षभूमिम् । २ शुद्धजलाशयः । ३ धान्यादिकेवगतजलप्रवाहिकासम्बन्धिनि । ४ प्रकण्डस्य
मिल्लावासस्य वापिका । ५ शम्बूकाः शुक्तयः । ६ मराला हि वर्षासु मानससरोवरं प्रपद्यन्ते
इति कवीनां समयः । ७ कडुवाक्पक्षिविशेषः । ८ शैवालम् । ९ शतधनुः परिमितायामविस्तारा
सरसी । १० मरुदेशसम्बन्धि- । ११ अतिशयितमितिभावः ।

किं कथ्यते । एतावत्सु विशेषेणैवपि सखे यत्रेदमालोक्यते के काकाः खलु के चं हंसशिशवौ देशाय तस्मै नमः ॥ ३७ ॥ क्रुद्धोऽलकनखपपातविगलत्पक्षा अपि स्वाश्रयं ये नोज्झन्ति पुरीषपुष्टपुष्पस्ते केचिदन्ये द्विजाः । ये तु स्वर्गतरङ्गिणीविसलतालेशेन संवर्धिता गाङ्गं नीरमपि त्यजन्ति कलुषं ते राजहंसा वयम् ॥ ३८ ॥ मो हंसास्तावदम्भोरुहकुहररजोरजिताङ्गाः सहेलं हंसीभिः पद्मखण्डे मधुर-मधुकरारावरम्ये रमन्मम् । यावन्नायं दुरन्तो हरगलगरलव्यालजालालिनीलप्रोन्मीलन्मेघमालामलिन-सकलदिङ्मण्डलोऽभ्येति कालः ॥ ३९ ॥

अमरान्योक्तिनिदर्शनम् ।

सर्जजस्कां पाण्डुवर्णां कण्टकप्रकराङ्किताम् । केतकीं सेवसे हन्त कथं रोलम्ब निर्वैप ॥ १ ॥ फलानां च दर्लानां च सन्तु ते ते विवेकिनः । मकरन्दविशेषज्ञो मिलिन्दमपहाय कः ॥ २ ॥ कचित्कचिदयं यातु स्थातुं प्रेमवशवदः । न विस्मरति तत्रापि राजीवं अमरो हृदि ॥ ३ ॥ अम्र अमर यूथीषु मालतीषु चिरं मिल । मा पुनः पङ्कजारण्यस्नेहशून्यं मनः कृथाः ॥ ४ ॥ मधुपे मालतीपुष्पं सवृष्णं यातुमुद्यते । हन्त दैवादुपागम्योपात्तमारण्यकेन तत् ॥ ५ ॥ मधुकर तव कर-निकरैः किं किं क्रान्तं वनं न कुसुमानाम् । तद्वद सरसिजकमले लब्धं किञ्चिदयन्तस्तत्किम् ॥ ६ ॥ गौरीं चम्पककलिकाममहाय भ्रान्त दुर्बुद्धे । शात्मलिकुसुमदलेषु स्वैर गुञ्जन् लज्जसे मधुप ॥ ७ ॥ मर्दनमवलोक्य निष्फलमनित्यतां बन्धुजीषकुसुमानाम् । वनमुपागम्य भ्रमरः सम्प्रति जातो जर्पासक्तः ॥ ८ ॥ अपसर मधुकर दूरं परिमलबहुलेऽपि केतकीकुसुमे । इह नहि मधुलबलामो भवति पर धूलिधूसरं वदनम् ॥ ९ ॥ कृत्वाऽपि कोशैर्पातं अमरयुवा पुरत एव कमलिन्याः । अभिलषति वकुल-कलिकां मधुलिहि मलिने कृतः सत्यम् ॥ १० ॥ येनामन्दमरन्दे दलदर्दरे विन्दे दिनान्यनायिषत । कुटजे खलु तेनेहो तेने^{३५} हा मधुकरेण कथम् ॥ ११ ॥ दिशिदिशि मधुकर सुमुदितसुभेनः कोश-लिश्रयो^{३६} भृतानमितः । लब्ध्वाऽपि घावसीतस्तत इति किं लुब्धवान्वितथम् ॥ १२ ॥ मधुकर लघुरपि तृष्णागुरुरसि सुमनःश्रियं लब्ध्वा । आशाज्वालामलिनीकृतोऽमितो आम्यसीत्यहं ॥ १३ ॥ सुमनःश्रियमधिगतवानपि चेन्मधुकर न तृप्तिमायातः । गच्छा पलाशैश्शरणं सुकृती मवितासि तत्सत्यम् ॥ १४ ॥ वासंती शर्तपत्रं सहस्रेपत्रं च पारिजैतश्च । मधुप यदि न तव तृष्णां शमयितुमी-शास्ततोऽसि कृती ॥ १५ ॥ लघुरसि मलिनोऽसि तथाऽप्यहो मुघन्योऽसि मो मधुप । सुमनःश्रियस्तदर्थं हन्त पुरस्तात्समुत्सुका भान्ति ॥ १६ ॥ अमरतरुकुसुमसौरमसेवनसंपूर्णकामस्य । पुष्पान्तर-सेवेयं अमरस्य विडम्बना महती ॥ १७ ॥ इह रूपमात्रसारे चित्रगते कनककहारे । न रसो नापि च गन्धो मधुकर बन्धो मुधा अमसि ॥ १८ ॥ अपनीतपरिमलान्तरकथे पदं न्यस्य देव-तरुकुसुमे । पुष्पान्तरेऽपि गन्तुं वाञ्छसि चेद्भ्रमर बन्धोऽसि ॥ १९ ॥ मलिनेऽपि रागपूर्णा

१ गङ्गा- २ परागयुक्ता, रजस्वला च । ३ प्रकरः खड्गदायः । ४ भ्रमर । ५ निर्लेज । ६ भ्रमरम् । ७ सुवर्णाकारम् । ८ बाणपुष्पम् । ९ जपायां जपाकुसुमे सक्त इति जपे आसक्त इति च । १० कुङ्कुमल- । ११ अतिशयितमकरन्दशालिनि । १२ विकसत- । १३ ईहा, मनोरथः । १४ विस्तारिता । १५ पुष्प- । १६ शोभयां सम्पत्त्या च । १७ कण्टम् । १८ किञ्चिद-मांसभक्षक- । १९ माधवी । २० कमलविशेषः । २१ कमलविशेषः । २२ कल्पतरुः ।

विकसितवदनामनल्पजल्पेऽपि । त्वयि चपलेऽपि च सरसां अमर कथं वा सरोजिनीं त्यजसि ॥ २० ॥
 नन्दनजन्मा मधुपः सुरतरकुसुमेषु पीतमकरन्दः । दैवादवनिमुपेतः कुटजे कुटजे समीहते वृत्तिम्
 ॥ २१ ॥ दूरतया स्थूलतया नीलतया दानलोलुपैर्मधुपैः । आमितमिमराजधिया हन्ताभूदन्ततो महिषः
 ॥ २२ ॥ नष्टे वारिजैर्विपिने कष्टे नष्टेऽथ मालतीनिकरे । तर्त्तिक जीवति लोके मूलकमकरन्दजिन्दुना
 यदलिः ॥ २३ ॥ पवनापनीतसौरमद्रोदकपूरपकिनीलुब्धः । अपरिक्षतस्वपक्षो गन्ता हन्तापदं मधुपः
 ॥ २४ ॥ कति कति ललिताः कलिताः सचरता चञ्चरीकरसिकेन । नलिनि मध्वन्मधु
 मधुरं यत्पीतं तत्तदेव परिपीतम् ॥ २५ ॥ मधुकर मा कुरु शोक विचर करीरद्रुमस्य
 कुसुमेषु । धनतुहिनपातदलिता कथं नु सा मालती मिलति ॥ २६ ॥ यस्तोष न गतः
 कमलेषु मल्लीचम्पकबकुलकुलेषु । तस्याल्येयंदि निम्बे वासः कथय कथं न भवत्युपहासः ॥ २७ ॥
 आलिङ्गसे चारुतां लवङ्गीमाचुम्बसे चाम्बुजिनीं क्रमेण । तां चूतवल्लीं मधुप प्रकाम सन्ताड्यस्येव
 पदैः किमेतत् ॥ २८ ॥ वेनत्वा तुल्यरुचां वधूनां कर्णाग्रतो गण्डतलागतानि । भङ्गाः सहेल यदि
 नापतिष्यन्कोऽवेदयिष्यन्नवचम्पकानि ॥ २९ ॥ किं न पश्यसि महेन्द्रदिङ्मुखे शीतदीधितिरेसावुदञ्चति ।
 मीलितैव नलिनीह मा कृथास्तन्मधुव्रत मुधा गतागतम् ॥ ३० ॥ चञ्चरीक चतुरोऽसि चन्द्रिकावैभवे
 कुमुदिनीं निषेवसे । भास्करे जयिनि पुष्करे नवे प्रोन्मिषन्नवदलेऽनुरज्यसि ॥ ३१ ॥ नीरजादपि
 निषेव्य निर्मेरं नीरसानि कुटबानि बाञ्छसि । चञ्चलत्वमिह चञ्चरीक ते साहस कथमिदं विमोक्ष्यसि
 ॥ ३२ ॥ पीतमत्र मधु यापिताः क्षपा भङ्ग सर्वमन्त्रिरेण विस्मृतम् । ह्रीयमानसुषर्मा हिमागमे पकिनीं
 यदिह नावलोकसे ॥ ३३ ॥ कुन्दकुङ्कुममुपास्यता त्वया यत्र शीतसमयोऽतिवाहितः । चञ्चरीक परिहीन-
 सौरभा रोचते न मधते सरोजिनी ॥ ३४ ॥ अमर अमता दिगन्तराणि कचिदाद्यादितमीक्षितं ध्रुतं
 वा । वद सत्यमपास्य पक्षपातं यदि जातीकुसुमानुकारि पुष्पम् ॥ ३५ ॥ अमिनवनलिनीविनोद-
 लुब्धो मुकुलितकैरविणीवियोगमीरः । अमति मधुकारोऽयमन्तराले श्रयति न पङ्कजिनीं कुमुद्वतीं वा
 ॥ ३६ ॥ अलिरय नलिनीदलमध्यगः कमलिनीमकरन्दमदालसः । विविधशात्परदेशमुपागतः कुटज-
 पुष्परसं बहु मन्यते ॥ ३७ ॥ अपि दलन्मुकुले बकुले यया पदमघायि कदाऽपि न हेलया । अहह
 सा सहसा विधुरे विधौ मधुकरी बदरीमनुसेवते ॥ ३८ ॥ यदपि मेकगणेन निषेवितं प्रकटकण्टक-
 कोटिसमन्वितम् । तदपि पङ्कजमेति मधुव्रतः सुरससौरमसुन्दरताऽऽश्रयम् ॥ ३९ ॥ आनन्दाः स्तब्ध-
 भरेण पृष्ठविन्यः शोमन्ते कति न लताः परागपूर्णाः । आसोदे मधुनि च मार्दवे च तासां यो मेदः स खलु
 मधुव्रतैकवेषः ॥ ४० ॥ निःशङ्क गजपतिगण्डदानधारामाराध्य अमर दिनान्यमन्यनैषीः । यावन्न
 स्फुरति करालकर्णतालस्तावच्च नय नलिनीवनीमुपेत्य ॥ ४१ ॥ रात्रिर्गमिष्यति भविष्यति सुप्रमातं
 मास्वानुदेष्यति हसिष्यति पङ्कजश्रीः । इत्थं विचिन्तयति कोशगते द्विरेफे हा मूलतः कमलिनीं गज
 उज्जहार ॥ ४२ ॥ अन्यासु तावदुपमर्दसंहासु भङ्ग लोले विनोदय मनः सुमनोलतासु । मुग्धार्मजात-
 रजस कल्किमकाळे बाला कदर्शयसि किं नवमालिकायाः ॥ ४३ ॥ फुल्लेषु यः कमलिनीकमलोदरेषु

१ नन्दनं इन्द्रोपवनम् । २ कमलवने । ३ चूतं आश्रयः । ४ सावज्ञम् । ५ हे अमर ।
 ६ सुषमा परमा शोभा । ७ अभ्यन्तरे । ८ कोमलनूतनवज्रशालिन्यः । ९ मदन । १० कठोरानु-
 प्रगल्भासु च । ११ दृष्ट्वातरलम् । १२ अत्युदितपरागम्, अत्युत्पन्नरजोविकारां च ।

चूतेषु यो विलसितः कलिकाऽन्तरस्थः । पस्याद्य तस्य मधुपस्य शरद्वषपाये कृच्छ्रेण वेणुविबरे दिवसाः
 प्रयान्ति ॥ ४४ ॥ ये वर्धिताः कारिकपोलमदेन शृङ्गाः प्रोत्फुल्लपङ्कजराजःसुरमीकृताङ्गाः ते सांप्रतं
 प्रतिदिनं क्षपयन्ति कालं निम्बेषु चार्ककुसुमेषु च दैवयोगात् ॥ ४५ ॥ ऐणीदशः श्रवणसीमि यदा-
 नयन्ति तेनैव तस्य महिमा नवचम्पकस्य । त्व तत्र नो विहरसे यदि शृङ्ग तेन नैतस्य किञ्चिदपि
 तत्तु तवैव हानिः ॥ ४६ ॥ सानन्दमेष मकरन्दमिहारविन्दे विन्देत षट्प्रदयुवेति जनैरटङ्कि । दैवा-
 द्दकाण्डपरिसुद्रितपुण्डरीककोषादभूदहह निःसरणं पुमर्थः ॥ ४७ ॥ आजन्मकल्पतरूकाननकामचाशे
 यत्कौतुकादुपगतः कुटज मिलिन्दः । तत्कर्मणः सुसदृशं फलमेतदेव यत्प्राप साम्यमधुना मधुमक्षिकाभिः
 ॥ ४८ ॥ मा ग विषादमलिपोतक केतकीनामन्तर्निगूढमनवाप्य मधुप्रकर्षम् । लामः स एष
 परमो ननु कण्टकानां श्रेणीभिरक्षतशरीरतया प्रयासि ॥ ४९ ॥ नालिङ्गिता नवलवङ्गलता न वाऽपि
 संमृषिता विटपिनः कलगुञ्जितेन । आसादिता सपदि काचन रीतिरन्या माकन्दकोरकमुदीक्ष्य मधुव्रतेन
 ॥ ५० ॥ मन्दारमेढुरमरन्दरसालसाङ्गः स्वर्नागरीनयननन्दन एव शृङ्गः । दैवादुपेत्य जगतीमगति-
 विषीदञ्छाखोटकोटरकुटीषु निलीय शेते ॥ ५१ ॥ किं केतकीपरिमलोत्थितगन्धलुब्धो गुञ्जन्म-
 न्मर वाञ्छसि रन्तुमेताम् । तत्कण्टकैः परिवृतामलुलामगम्यां संत्यज्यतां व्रज निकुञ्जलतां सपुष्पाम्
 ॥ ५२ ॥ इह सरसि सहर्षं मञ्जु गुञ्जाभिरामं मधुकरं कुरु केलि सार्धमम्भोजिनीभिः । अनुपममकरन्दा-
 मोददत्तप्रमोदा त्यजति बत न निद्रां मालती यावदेषा ॥ ५३ ॥ भ्रमर मरणभीतिं मुञ्च चाभ्येय-
 पुष्पे विहर हर तदीयं सौरभं सौहृदेन । मधुकरं सुकरं चेद्वस्तु हस्तेन लब्धं भवतु तदुपमोगेऽनिष्टमिष्ट फलं
 वा ॥ ५४ ॥ गन्धैराढ्या जगति विदिता केतकी स्वर्णवर्णा पद्मभ्रान्त्या क्षुधितमधुपः पुष्पमध्ये पपात ।
 अन्धीभूतस्तदनु रजसा कण्टकैश्छिन्नपक्षः स्थातुं गन्तुं क्षणमपि सखे नैव शक्तो हिरेफः ॥ ५५ ॥ दृष्ट्वा
 स्फीतोऽमवदलिरसौ लेख्येपद्म विशालं चित्र चित्र किमिति किमिति व्याहरन्निष्पपात । नास्मिन्गन्धो
 न च मधुकणा नास्ति तत्सौकुमार्यं घूर्णन्मूर्ध्ना बत नतशिरा व्रीडया निर्जगाम ॥ ५६ ॥ सदम्भो-
 जाम्भोजे परिषर्जति सभोगरहितो गतोऽमन्दे कुन्दे बहति मकरन्दं नहि मनः । ततो मन्येऽरण्ये
 कचिदधिकपुण्येऽपि ललितां लवङ्गीमासङ्गीं भजति नवभङ्गीपरिवृढः ॥ ५७ ॥ निरानन्दः कौन्दे मधुनि
 विधुरो बालवकुले न साले सालम्बो लवमपि लवङ्गे न रमते । प्रियङ्गौ नासङ्गं रचयति न चूतेऽपि
 रमते स्मरलङ्कमीलीलाकमलमधुपान मधुकरः ॥ ५८ ॥ त्रियोवासाम्भोजे त्रिदिवसरिदम्भोजकुहरे
 हरेर्नाभीपद्मे मधु मधुको यः किल पपौ । स दैवादुन्मीलत्तपनकरतापव्यतिकारव्यथाकम्पः संप्रत्यतर-
 मरुभूमौ विचरति ॥ ५९ ॥ लतास्तास्तास्तादृग्मधुरसवतीः पङ्कजवनीः समालिङ्गन्नुन्मन्त्रयमगमय-
 हूरिसमयम् । इदानीं चैन्त्रीचिं विचरति रुचरेष लकुचे कुचेष्टेयं धातुर्भवति नहि वाच्यो मधुकरः
 ॥ ६० ॥ मधूके माञ्चीकं पिबसि शतपत्रेऽभिरमसे मधूलीमिश्रान्तर्मधुप सहकारेऽपि रमसे ।
 वसन्ते वासन्तीमधु मधुरमश्नासि बहुशो दुरावेशोऽयं ते तदपि कुटजे यद्विचरसि ॥ ६१ ॥ अम-
 न्स्वैर आतर्भ्रमर नवयूथेषु बहुशो मधूलीमन्विष्यन्कुमुदवनवीथीषु विचरे । वसन्तप्रारम्भं स्फुरितमधुसमार-
 सुमगो न ते विसर्तव्यः कचैन सहकारव्यतिकारः ॥ ६२ ॥ अये मधुप मा कृथा बत वृथा मनो-
 दीनतां तुषारसमये लताशतनिषेवणव्याकुलः । इयं पुरत एव ते सरसपुष्पमासोदये रसालनवमङ्गरी

मधुहारी जरीजुम्भते ॥ ६३ ॥ नो मल्लीमयमीहते न भजते मत्तमकुम्भस्थलीं वासेन्तीं सहते न
चन्दनवनीमालम्भते न क्वचित् । जातीमेव हृदीश्वरीमिव महानन्दैककन्दान्धुरा ध्यायन्निर्वृतिमेति षट्पद-
युवा योमीव वीतभ्रमः ॥ ६४ ॥ किं कापि प्रलयानलैर्विदपिनो निर्दह्य मस्मीकृताः किंस्विदेवगजेन
पङ्कजवनं निष्कन्दमुन्मूलितम् । किंवा हन्त कृतान्तकेसरिभयाच्यक्तो मदः कुञ्जरैरेनास्मिन्विसे करीर-
कुसुमे द्वा भृङ्ग विश्राम्यसि ॥ ६५ ॥ यस्याः सङ्गमवाञ्छया न गणिता वाप्यो विनिद्रोत्पला यामा-
लिङ्ग्य समुत्सुकेन मनसा यातः परा निर्वृतिम् । भग्ना तामवलोक्य चन्दनलतां भृङ्गेण यज्जीव्यते
वैर्यं नाम तदस्तु तस्य न पुनः स्नेहानुरूपं कृतम् ॥ ६६ ॥ दग्धा सा बकुलावली
कषलितास्ते ते रसालद्रुमाः प्लुष्टास्तेऽपि विनिद्रपुष्पपटलीपीतातपाः पादपाः । आतर्भृङ्ग दग्धा-
ग्निना वनमिदं वल्मीकोशेषं कृतं किं त्व सप्रति काननान्तरपरिस्पन्दाय मन्दायसे ॥ ६७ ॥
दूराद्गुञ्जति चम्पकं न च मजत्यम्भोजराजीरजो नो जिघ्रत्यपि पाटलापरिमल धत्ते न चूते
रतिम् । मन्दारे यदनादरो विचैकिलोपान्ते न सतृप्यते तन्मन्ये कचिदङ्ग भृङ्गतृणैनास्वादिता
मालती ॥ ६८ ॥ येनामोदिनि केसरस्य मुकुले पीत मधु स्वेच्छया नीता येन निशा शशाङ्कधवल
पद्मोदरे शारदी । आन्त येन मदप्रवाहमलिने गण्डस्थले दन्तिना सोऽयं भृङ्गयुवा करीरविटपे बभ्राति
तुष्टिं कृतः ॥ ६९ ॥ आतर्भ्राम्य लवङ्गवह्निषु पिब स्वैरं नवाम्भोरुहं माध्वीमाधविकामधूनि मधुरा-
प्याकण्ठमास्वादय । कस्मादापतितोऽसि केतकमिदं यस्मिन्नुदीर्णं रजो दृष्टिं लुम्पति सूचयः प्रवि-
चिताः कृन्तन्ति मर्मोप्यपि ॥ ७० ॥ आस्वाद्यात्र मधूनि षट्पद मदं मा गाः कषायाङ्कुरैर्माकैन्दस्य
पिकान्प्रतारितवतो मूर्धानमध्यासितः । प्रत्यासन्नतमे पिकेऽपि भवते येनार्पिता तादृशी माध्वी तस्य
विवेकविच्युतिरियं साद्रुष्यमेतन्न ते ॥ ७१ ॥ नीत जन्म नवीननीरजवने पीत मधु स्वेच्छया नालत्याः
कुसुमेषु येन सतत केली कृता हेलया । तेनेय मधुगन्धलुब्धमनसा गुञ्जालता सेव्यते हा धिगदैवकृतं स
एव मधुपः का का दशां नागतः ॥ ७२ ॥ प्रारम्भे कुसुमैकरस्य परितो यस्योह्रसन्मञ्जरीपुञ्जे मञ्जुल-
गुञ्जितानि रचयस्तानातनोस्सवान् ॥ तस्मिन्मय रसालशाखिनि दशां दैवाल्कशामञ्जति त्वं चेन्मुञ्चसि
चञ्चरीक विनय नीचस्त्वदन्योऽस्ति कः ७३ ॥ सोऽपुर्वो रसेनाविपर्ययविधित्तत्कर्णयोश्चापल दृष्टिः सा मर्द-
विस्मृतस्वैरपरिदिर्बिक भूयसोक्तेन वासर्वं विस्मृतवानसि अमर हे यद्द्वारणोऽद्याप्यसावैतः शून्यकरो निवेद्यत
इति आतः क एष ग्रहः ॥ ७४ ॥ केतक्यः कटुकण्टकाः कुमुदिनी दोषोदयान्मोदते जायन्ते विकलाः
कलावति पुनः पङ्केरुहा पङ्कयः । अन्यानि प्रसवानि षट्पदपदन्यासैरवाञ्छि क्वचिद्भृङ्गो आगम्यति कल्प-
वृक्ष विपदामन्तर्मवन्त विना ॥ ७५ ॥ यद्यप्याम्रतरोरमुष्य वनिताकर्णावतसोचितामाजिघ्रन्मञ्जरी मधुप हे
जातोऽसि पूर्णोत्सवः । विस्मर्तुं भवतस्तथाऽप्यनुचितं तद्वन्धमिन्दैश्वर यस्यास्वाद्य मधूनि चानतशिरो मञ्जु
त्वयोद्भूतम् ॥ ७६ ॥ माकन्दे मधुपानमम्बु बकुले श्रीढा कदम्बद्रुमे दोलाखेलनकौतुक कुवलये कः
को न वा विभ्रमः । येनाकारि मधुव्रतेन सहसा सोऽयं मधूके मधौ माध्वीक परिपीय पीवरतनुर्जीवत्यहो

१ माधवीम् । २ कृतान्तो यमः सोऽसौ केसरी सिंहस्तस्य भयात् । ३ दग्धाः । ४ परिस्पन्दः
सञ्चारः । ५ विचकिलः कुसुमविशेषः । ६ बकुलकुसुमस्य । ७ मधुरसाया वासन्त्या रसान् ।
८ छिन्दन्ति । ९ आम्रस्य । १० वसन्तस्य । ११ जिह्वापरिवर्तनम्, असम्बद्धवर्चनं च । १२ पक्षा-
न्तरे दर्पोऽपि मदपदवाच्यः । १३ प्रियाप्रियेति, योग्यायोग्येति च । १४ हस्ती अवज्ञाता च ।
१५ सच्छिद्रशुण्डः, रिक्तहस्तश्च । १६ नीलाम्बुजम् । १७ मधुरम् । १८ आम्ने । १९ वसन्ते ।

जीवनम् ॥ ७७ ॥ पीतं पङ्कजकानने मधु मया नीपेऽपनीतं वयो बन्धूके वरबन्धुता विरचिता रक्तं रसालद्रुमे ।
किं चाकारि कुमुद्वतीपरिकरे क्रीडाकलाकौशलं कस्तद्वेत्तु विधीयतेऽद्य वदरीवृन्दस्य यन्द्वन्दनम् ॥ ७८ ॥

कोकिलान्योक्तिनिर्दर्शनम् ।

समुद्गिरसि किं वाचः पुंस्कोकिल सुकोमलाः । श्वभ्रेऽस्मिञ्जडपाषाणगुरुनिर्घोषमैरवे ॥ १ ॥ तवैत-
द्वाचि माधुर्यं जाने कोकिल कृत्रिमम् । प्रयोपितो यैस्तानेव जातपक्षो जहासि यत् ॥ २ ॥ रसालशेखरा-
सीनाः शतं सन्तु पतत्रिणः । तन्मञ्जरीरसामोद विदुरेते कृद्गमुखाः ॥ ३ ॥ मद्रं मद्रं कृतं मौनं
कोकिलैर्जलदागमे । वक्तारो दुर्दुर्गा यत्र तत्र मौनं हि शोभते ॥ ४ ॥ शृगालशशाङ्गदूषितं दण्डका-
वनम् । पञ्चमं गायताऽनेन कोकिलेन प्रतिष्ठितम् ॥ ५ ॥ काकः कृष्णः पिकः कृष्णः को मेदः
पिककाकयोः । वसन्तसमये प्राप्ते काकः काकः पिकः पिकः ॥ ६ ॥ तावन्मौनेन नीयन्ते कोकिल-
श्चैव वासराः । यावत्सर्वजनानन्ददायिनी वाक्प्रवर्तते ॥ ७ ॥ कोकिलोऽहं मवान्काकः समानः कालिमःऽ-
वयोः । अन्तरं कथयिष्यन्ति काकलीकोविदाः पुनः ॥ ८ ॥ सहकारे चिरं स्थित्वा सलीलं वालकोकिल ।
तं हित्वाऽद्यान्पक्षेषु विचरन् विलज्जेते ॥ ९ ॥ कलकण्ठं यथा शोभा सहकारे भवद्गिरः । खदिरं वा
पलाशे वा किं तथा स्याद्विचारय ॥ १० ॥ कोकिल कलमालापरिमलमालोक्ते रसालं किम् ।
शरनिकरमरितैशरधिः शबरः सरतीर्हं परिसरे सधनुः ॥ ११ ॥ तर्कि स्मरसि न भुक्तं यत्पिक रे
काकमन्दिरे पूर्वम् । सहकारकृष्णमकाले हटेन कुरपेऽधुना रावम् ॥ १२ ॥ तावत्कोकिल विरसान्याप्य
दिशसान्वनान्तरे निवसन् । यावन्पिलदलमालः कोऽपि रसालः समुल्लसति ॥ १३ ॥ एकस्त्वं
गहनेऽस्मिन्कोकिल न कालं कदाचिदपि कुर्याः साजात्यशङ्कयाऽमी न त्वां निग्नन्ति निर्दयाः काकाः
॥ १४ ॥ अथ कोकिल कुरु मौनं जलधरसमयेऽपि पिच्छिला भूमिः । विकसति कुटजकदम्बे वक्तारि
मेके कुतस्तवावसरः ॥ १५ ॥ मलिनार्त्तना विरागः प्रकटीकृत एव कोकिलखलेन । जीवनदौनामुन्नति-
समये वाच्यमीभवता ॥ १६ ॥ योगे विशेयैरेन दृष्टातो जाते स्वपक्षपुष्टये । रे कोकिल तं सहसा
बिहाय मुदितोऽसि न व्रपितः ॥ १७ ॥ रे रे कोकिलशावक यावत्पक्षप्रपोषणं न स्यात् । तावत्
कथमपि मूक्ते निवस च न निर्दश्यात्मानम् ॥ १८ ॥ वञ्चनकृत्यं कोकिल निसर्गसिद्धं मलीमसस्य तव ।
परिपोष्य येन गमितो दशभिर्मां तं त्यजन्मुदितैः ॥ १९ ॥ मलिनैर्घातावसरे तदीयतैवोचितता
प्रकाशयितुम् । कथमन्यथाऽमविष्यत्कर्तुं समाजे पिकाम्युदयः ॥ २० ॥ कोकिल कुटिलैः साक जन्मन
एकत्र सङ्गतिस्तव या । पिकं तत्कृतमालिन्यं न शिता न स्वादुवाचैव ॥ २१ ॥ रे रे कोकिल मा भज
मौनं किञ्चिदुदञ्चय पञ्चमरागम् । नो चेत्त्वामिह को जानीते काककदम्बकपिहिते चूते ॥ २२ ॥ अस्यां
सखे बधिरलोकनिवासभूमौ किं कूजितेन खलु कोकिल कोमलेन । एते हि देवहृतकार्तदमित्रवर्णं त्वां
काकमेव कलैर्यन्ति कलानभिज्ञाः ॥ २३ ॥ रे वालकोकिल क्रीरमस्त्यलीडु किं दुर्विषमधुरध्वनिमा-
तनोपि । अन्यः स कोऽपि सहकारतत्त्वदेशो राजन्ति यत्र तव विभ्रममावितानि ॥ २४ ॥ किं

१ वर्षासु । २ मण्डूकाः । ३ हेमधुरवक्तः । कोकिलेति भावः । ४ "सहकारोऽतिशौरभः",
इत्यमरोक्त्याऽतिमुगन्धित आन्त्रे । ५ अत्र तारकादिवादिता, ननु क्तः । ६ सन्निधौ ।
७ विगमय । ८ श्यामवर्णेन, दुष्टान्तःकरणेन च । ९ मेघानां, प्राणदायिनां च । १० उपाय-
११ स्वरूपं कोकिलपुत्रत्वमिति भावः । १२ काकेन । १३ तरुणावस्थाकूपम् । १४ न तु
लज्जितः । १५ मलिन । (काक) सम्बन्धितम् । १६ काक- । १७ समूह- । १८ काकसमानम् ।
१९ गणयन्ति । २० अविसृज्यमानम् ।

कोमलैः कलरवैः पिक तिष्ठ दृष्णीमेते तु पामरनराः स्वरमाकलय्य । को वा रटत्ययमये निकटे कटूनि
रे वध्यतामिति वदन्ति गृहीतदण्डाः ॥ २५ ॥ तावच्चकोरचरेणायुधचक्रवाकपारावतादिधिहगाः कल-
मालपन्तु । यावद्वसन्तरजनीघटिकाऽवसानमासाद्य कोकिलयुवा न कुहूकरोति ॥ २६ ॥ येनोषितं
रुचिरपल्लवमञ्जरीषु श्रीखण्डमण्डलरसालवने सदैव दैवात्स कोकिलयुवा निपपात निम्बे तथापि रुष्टबलि-
पुष्टकुलैर्विवादः ॥ २७ ॥ हे कोकिलाखिललतासु फलानि सन्ति सत्यम् तानि ननु चूतलतां
सपुष्पाम् । किं काङ्क्षसीह रमणं फलमोक्तुकायो न ज्ञायसे नृपतिसेवकमीषणीयाम् ॥ २८ ॥ परमर्त-
शिशो मौनं तावद्विधेहि नमस्तलोलगतनविषये पक्षौ स्यातां न यावदिमौ क्षमौ । ध्रुवमपरंथा द्रष्टव्योऽसि
स्वजातिविलक्षणध्वनितकुपितध्वाङ्क्षत्रोटीपुटाहतिजर्जरः ॥ २९ ॥ अहयुर्वरवर्णिनीजनमदायतोदव्रत-
स्फुरच्चतुरपञ्चमस्वरजितान्यपक्षिब्रजः । रसालतरुणा कृतामसमतुल्यतामात्मनो विहन्तुमिह कोकिलः
फलिनमन्यमुद्रीक्षते ॥ ३० ॥ कचिज्जिह्वीनादः कचिदतुलकाकोर्लकलहः कचिक्कङ्कारावः
कचिदपि कपीनां कलकलः । कचिद्वोरः फेरैध्वनिरयमहो दैवघटनात्कार्यकारं तौरं रसेति
चकितः कोकिलयुवा ॥ ३१ ॥ मूकीभूय तमेव कोकिल मधु बन्धु प्रतीक्षस्व हे हेलो-
लासितमल्लिकापरिमलामोदानुकूलानिलम् । यत्रैतास्तव सूक्तयः सफलतामायान्यमी वृद्धसत्पांशु-
त्तंसखतो निदाघदिवसाः सतापसदायिनः ॥ ३२ ॥ येनानन्दमये वसन्तसमये सौरभ्यहेलामिलदृङ्गाली-
मुखरे रसालशिखरे नीताः पुत्रा वसराः । आः कालस्य वशेन कोकिलयुवा सोऽप्यथ सर्वा
दिशः खेल्वायसच्चञ्चुघातविदलन्मूर्धा मुहूर्धवाति ॥ ३३ ॥ दैत्यूहाः सरसं रसन्तु सुमगं गायन्तु
केकाभूतः कौदम्बाः कलमालपन्तु मधुरं कूजन्तु कोर्यैष्टयः । दैवाद्यावदसौ रसालविटपिच्छायामनासादय-
न्निर्विण्णः कुटनेषु कोकिलयुवा संजातमौनव्रतः ॥ ३४ ॥ आतः कोकिल कूजितेन किमल नाद्याप्य-
नर्थो गुणस्तूष्णीं तिष्ठ विशीर्णपर्णपटलच्छन्नः क्वचित्कोटरे । प्रोक्षामद्गुमसंकटे कटुरटत्काकावलीसंकुलः
कालोऽयं शिशिरस्य सप्रति सखे नाप्य वसन्तोत्सवः ॥ ३५ ॥ अम्भोजप्रकरोऽथ केतककुलं कुन्दोत्करः
कैरवव्रातो मल्लिगणैः चम्पकचयो जातीसमूहोऽथवा । नो चेदादरमातनोति पिक ते खेदं वृथा मा
कृथा यस्मात्कापि कदाऽपि कोऽपि भविता यस्त्वद्गुणाञ्जास्यति ॥ ३६ ॥ आसाद्याप्रवनीमिमा प्रति
नवामास्वाद्य तन्मञ्जरीं मैव पञ्चममध्व नन्दनवनचान्त्या तया कोकिल । एषा वायसमण्डली घनशिरः-
शूलाहतिव्याकुला कुम्भानैर्वधिरीकारिष्यति वृथा ओत्राणि सत्पत्रिणाम् ॥ ३७ ॥

चातकान्योक्तिनिदर्शनम् ।

एक एव खगो मानी चिरं जीवतु चातकः । त्रियते वा पिपासायां याचते वा पुरन्दरम् ॥ १ ॥
पिपासाक्षार्मकेण्ठेन याचितं चाम्बु पक्षिणा । नवमेघोज्जिता चास्य धारा निपतिता मुखे ॥ २ ॥
शक्यते येन केनापि जीवनेनैव जीवितुम् । किंतु कौलं प्रतोद्गङ्गप्रसङ्गः परदुःसहः ॥ ३ ॥ अवश्यकारणैः
प्राणान्धारयत्येव चातकः । प्रार्थनामङ्गमीतोऽपि शक्रादपि न याचते ॥ ४ ॥ चातक धूमसमूह दृष्ट्वा मा
धाव धारिषरुद्धया । इह हि भविष्यति भवतो नयनयुगादेव धारिणां झरः ॥ ५ ॥ यद्यपि चातकपक्षी
क्षपयति जलवरमकालवेलायाम् । तदपि न कुप्यति जलदो गतिरिह नान्या यतस्तस्य ॥ ६ ॥

१ कुक्कुट- । २ चन्दन- । ३ काक- । ४ कोकिल- । ५ अन्यथा । ६ काक- ।
७ अहङ्कारि- । ८ झोणकाक- । ९ शृगाल- । १० अत्युच्चैः । ११ कूजति । १२ वसन्तम् ।
१३ जलकाकाः । १४ मयूराः । १५ हंसाः । १६ टिट्ठिमाः । १७ मल्लिका- । १८ पञ्चमस्वरम् ।
१९ शृङ्गेति नष्टस्वरेति वा । २० परम्पराप्राप्त- ।

दीनोन्नतचलपक्षतया बह्वपि लब्धमवस्तु । चातक सत्संभावनया किमपि यदस्ति तदस्तु ॥ ७ ॥ विधौ-
पजीव्ये न पिबत्यपोऽयं पद्माकरे यद्यपि चातकश्चेत् । स्वार्थक्षतिस्तस्य तृषाऽऽतुरस्य लघुत्वमेवास्ति न
किञ्चिदस्य ॥ ८ ॥ ऊर्ध्वीकृतग्रीवमहो मुंचैव किं याचसे चातकपोत मेघम् । अत्यूर्जितं गर्जितमा-
त्रमस्मिन्नम्भोधरे बिन्दुलवस्तु दूरे ॥ ९ ॥ चातक जलधिप्रमुखानपि विगणय्य किम्पचत्वेन । प्रार्थन-
मिन्द्रादथवा मरणं शरणं समाश्रयसे ॥ १० ॥ मेघं मेऽघं भावय यत्तत एव जीवनं मतं सहजम् । गमय
कथञ्चित्समयं तृषाऽऽकुलोऽन्ते मृतो भावी ॥ ११ ॥ भूरि ददस्यपि जलदे याचनवृत्तिस्तदूर्जिता-
ऽद्यापि । लब्धिर्मवति न ते वा दैवस्यैव प्रभावोऽयम् ॥ १२ ॥ वृथा कथं वृथसि चातक त्वं न नील-
मेघोऽथ गजो मदाऽन्धः । स त्वादशेभ्यो न ददाति नूनं मौतङ्गदानं मधुपेभ्य एव ॥ १३ ॥ आत्मान-
मम्भोनिधिरेतु शोषं ब्रह्माण्डमासिञ्चतु वा तरङ्गैः । नास्ति क्षतिर्नोपचितिः कदाऽपि पयोददृत्तेः खलु
चातकस्य ॥ १४ ॥ रक्ताब्जपुञ्जरजसाऽरुणितान्विमुच्य स्वच्छान्मुधासमरसानपि वारिराशीन् । य-
चातकः पिबति वारिधरोदबिन्दून्मन्ये तदानतिमयाच्छिरसोऽभिमानी ॥ १५ ॥ अन्येऽपि सन्ति
वत तामरैसावत्तंसा हंसावलीघलयिनो जलसन्निवेशाः । कोऽप्याग्रहो गुरुरयं वत चातकस्य पौरन्दरीं
यदभिवाञ्छति वारिधाराम् ॥ १६ ॥ धिग्वारिदं परिहृतान्यजलाशयस्य यच्चातकस्य कुरुते न
तृषाप्रशान्तिम् । धिक्चातकं तमपि योऽर्थितयाऽस्तर्लज्जस्तं तादृशं च यदुपैति पिपासितोऽपि ॥ १७ ॥
बीजैरङ्कुरितं लताभिरुदितं वल्लीमिरुजृम्भित कन्दैः कन्दलित जनैः प्रमुदितं धाराधरे वर्षति ।
आतश्चातक पातकं किमपि ते सम्यङ् जानीमहे येनास्मिन् पतन्ति चञ्चुपुटके द्वित्राः पयोविन्दवः
॥ १८ ॥ अन्ये ते जलदायिनो जलधरास्तृष्णां विनिघ्नन्ति ये आतश्चातक किं वृथा विरुदितैः
खिन्नोऽसि विश्रम्यताम् । मेघः क्षारद एष काशघबलः पानीयरिक्तोदरो गर्जत्येव हि केवल श्शतरं नो
बिन्दुमप्युञ्जति ॥ १९ ॥ यः कृष्णं कुरुते मुखं जनयति त्रासं तडिद्भिस्तु यो यस्मिन् प्रार्थयते परं
दलयति श्रोत्रं निजैर्गर्जितैः । सत्यं चातक तं तथाविधमपि आतस्त्वया याचता जीर्मृतं कृतमेव
तुल्यवनयोरर्थित्वतिर्यक्त्वयोः ॥ २० ॥ रे रे चातक सावधानमनसामित्रं क्षणं श्रूयतामम्भोदा बहवो
वसन्ति गगने सर्वेऽपि नैतादृशाः । केचिद्वृष्टिमिरार्द्रयन्ति धरणीं गर्जन्ति केचिद्वृथा यं यं पश्यसि
तस्य तस्य पुरतो मा ब्रूहि दीन वचः ॥ २१ ॥ बापी स्वल्पजलाशयो विषमयो नीचावगहो हृदः
क्षुद्राक्षुद्रतरो महाजलनिधिर्नष्टेषमेकं मुनेः । गङ्गाद्याः सरितः पयोनिधिगताः संत्यज्य तस्मादिमान्सं-
मानी खलु चातको जलमुचामुचैः पयो वाञ्छति ॥ २२ ॥ अन्ये ते विहगाः प्रयोद परितो धावन्ति
तृष्णातुरा बापीकूपतडागसागरजले भजन्ति दत्तादराः । मामद्यापि न वेत्ति चातकशिशुं यच्छुष्ककण्ठो-
ऽपि सन्नान्यं वाञ्छति नोपसर्पति न च प्रस्तौति न ध्यायति ॥ २३ ॥ लज्जुजन्तु वटे वटे वत वकाः
काका वराका अपि आङ्कुर्वन्तु सदा तिनादपटवस्ते पिप्पले पिप्पले । सोऽन्यः कोऽपि रसालपल्लव-
लवभासोऽस्त्वत्पादघट्टकोकिलकण्ठकूजनकलालीलाधिलासक्रमः ॥ २४ ॥

१ वृथैव । २ गजमदः, बाण्डालदानं च । ३ भ्रमरेभ्यः, मधुवानकर्तृभ्य एव । ४ तामरखानि कमलान्येव भवत्तंसाः कर्णाभरणस्थानीयानि येषां ते । ५ मेघसम्बन्धिन्यम् ।
६ निर्लज्जः । ७ विलापैः । ८ मेघम् । ९ दीनाः ।

मयूरान्योक्तिनिदर्शनम् ।

अहमस्मि नीलकण्ठस्तव खलु तुष्यामि शब्दमात्रेण । नाहं जलधर भवतश्चातक इव जीवनं याचे
॥ १ ॥ त्वमस्मि कलापिन्धन्यो यत्तव नाद निशम्य देवः शक्रोऽपि । झटिति ससम्भ्रममेत्य प्रमोदयति
जीवेन वितरन् ॥ २ ॥ पक्षश्रीस्तव बहिर्निषधरहन्तुर्न कस्य सा प्रमुदे । श्रीपतिरपि मूर्त्ता विविधाः
केलीर्व्यधानिवहन् ॥ ३ ॥ जलदे गर्जति मौलौ मयूर नृत्यसि किमर्थमुन्मत्तः । करकान्यदि पात-
यिता सोऽय वद का दशा तर्हि ॥ ४ ॥ केकां श्रुत्वा नृत्यं दृष्ट्वा भवतो मयूर सम्मुदितः । जीवनमपि
तद्वितरति साक्षादेवेश्वरः सहसा ॥ ५ ॥ अनुवादयिता वाद्य नृत्यसि यत्त्वयि सुरेश्वरः साक्षात् । पक्षश्च
तेऽज्वन्धस्तदसि कलापिन्पर धन्यः ॥ ६ ॥ यत्नादपि कः पश्यति शिखिनामाहारनिर्गमस्थानम् । यदि
जलदनिन्दमुदितास्त एव मूढा न नृत्येयुः ॥ ७ ॥ वेगज्वलद्विदपिपुञ्जमहारयोऽयं गर्जितं तीव्रतरहेति-
रिय न शम्पा । दावाग्निधूमनिवहोऽयमये न मेघः किं नृत्यसि द्रुतमितो ब्रज तत्कलापिन् ॥ ८ ॥
अस्मान्निचित्रवपुस्तव पृष्ठलग्नान्कस्मादिमुञ्चति भवान्यदि वा विमुञ्च । रे नीलकण्ठ गुरुहानिरिय तवैव
मौलौ पुनः क्षितिर्धृतो भविता स्थितिर्नः ॥ ९ ॥ अये नीलग्रीव क तु खलु सखे तेऽय मुनयः पर तोषं येषां
तव रवविलासो वितनुते । अमी दूरात्कूराः कणितमिदमाकर्ष्य सहसा त्वरन्ते हन्तु त्वामहह शबराः
पुङ्खितशराः ॥ १० ॥ समन्तादाक्रान्ता दवदहनसङ्घैः शिखैरिणः किरातैराकीर्णाः करकलितकाण्डैर्वन-
मुवः । बिडालैरालीढाः सपदि सरसीना परिसराः शिखण्डी पाण्डित्यं निजमहह कुत्र प्रकटयेत् ॥ ११ ॥
एतस्मिन्मलयाचले बहुविधैः किं तैरकिञ्चित्करैः कालोद्धतकपोतकोकिलकुलैरेकोऽपि पार्श्वस्थितः । केकी
कूजति चेत्तदा विघटितर्ष्यालावलीबन्धनः सेव्यः स्यादिह सर्वलोकमनसामानन्दनश्चन्दनः ॥ १२ ॥
हारीतौः सरसं रसन्तु मयुर कूजन्तु पुस्कोकिलाः सानन्दं गिरमुद्विरन्तु च शुकाः किं तैः शिरस्थैरपि ।
एकेनापि तलस्थितेन नदता श्रीखण्ड निस्तर्जनाद्व्यालानां च शिखण्डिना न तु महत्पाण्डित्यमुद्घण्डितम्
॥ १३ ॥ किं दूरेण पयोधरा उपरि किं नान्यै रटन्तः श्रुता निर्व्यापारतया च पक्षिषु गता किंवा
न पक्षा वृथा । रम्यं वा गगने न किं विहरण किं दम्पकाकाबलीपर्यायप्रतिपत्तिलाघवमयाङ्गमौ स्थिता
बहिर्णिः ॥ १४ ॥ केका कर्णागृत ते सकुसुमकवरीकान्तिहाराः कैलापाः कण्ठच्छाया पुरारेगलश्चि
रुविरा सौहृदं मेघसङ्घैः । विश्वेविद्विजिह्वस्फुरदुरपिशितैर्नित्यमाहारवृत्तिः कैः पुण्यैः प्राप्तमेतत्सकलमपि
सखे चित्रवृत्त मयूर ॥ १५ ॥

चक्रवाकान्योक्तिनिदर्शनम् ।

त्यज चक्रवाकि शोक वधान धैर्यं सहस्व समयममुम् । अयमेव धासरमणिर्हिरण्यते श्यापमूर्त्ता ते
॥ १ ॥ अस्तंगतोऽयमरविन्दबनैकबन्धुर्मास्वात्न लङ्घयति कोऽपि विप्रिप्रणीतम् । हे चक्र धैर्यमवलम्ब्य
विमुञ्च शोक धीरास्तरन्ति विपद न तु दीनचित्ताः ॥ २ ॥

कीरान्योक्तिनिदर्शनम् ।

अखिलेषु विहङ्गेषु हस्त स्पच्छन्दचारिषु । शुक्र पञ्जरवन्धस्ते मधुराणां गिरां फलम् ॥ १ ॥
किंशुके शुक्र मा तिष्ठ चिरं भाविफलेच्छया । ब्राह्मरङ्गमसङ्गेन के के नानेन वञ्चिताः ॥ २ ॥ काकाः

१ जलम् । २ पतत्रशोभा, सहाय्यसम्पत्तिश्च । ३ धनिविशेषम् । ४ विद्युत् । ५ राज्ञो
महत्त्वसूचकः पिच्छपुञ्जमयो चिह्नविशेषो भवतीति तयोक्तिः । ६ पर्वताः । ७ मयूरः । ८ विघ-
टितं विच्छिन्नम् । ९ पक्षिविशेषाः । १० मयूरपिच्छाप्रभागविशेषाः ।

किं किं न कुर्वन्ति क्रोद्धारं यत्र तत्र वा । शुक एव परं वक्ति नृपहस्तोपलालितः ॥ ३ ॥ शुक तव
पठनं व्यसनं न गुणः स गुणामासः । समजनि येनामरेण शरणं पञ्जरवासः ॥ ४ ॥ कीर नीरस-
कीरपादपे किं स्थितोऽसि कथयामि धीरतः । मामकीनसहकारपादपा दुःसमीरलहरीभिराहताः ॥ ५ ॥
सुभाषितस्याध्ययनेऽनुषक्तं शुक वरौकाः प्रहसन्ति काकाः । तमेव संसर्षु गिरं किरन्तं दृष्ट्वा भवन्ति
त्रपया नतास्याः ॥ ६ ॥ द्राक्षां प्रदेहि मधु वा वदने निधेहि देहे विधेहि किमु वा करलालनानि ।
जातिस्वभावचपलः पुनरेष कीरस्तत्रैव यास्याति कृशोदारि मुक्तबन्धः ॥ ७ ॥ हे कीर कैरवसुगीरिति
संकलप्य मा माऽत्र सरससि सज्जनरञ्जनाय । बालोऽपि यत्र कलकण्ठसुकण्ठपीठः सलेढि कोमलकुङ्कुत-
पूर्णकर्णः ॥ ८ ॥ इदमपटु कपाट जर्जरः पञ्जरोऽयं विरमति न गृहेऽस्मिन्क्रूरमार्जारयात्रा । शुक
मुकुलितजिह्वः स्थीयता किं वचोभिस्तव वचनविनोदे नादरः पामराणाम् ॥ ९ ॥ अमृतवचनलीला-
विभ्रमैरन्नपानं रचय चतुर कीर भ्रान्तचित्तेषु तेषु । अकलितपरसेवातापपापः पिकोऽतौ मज्जतु विपिन-
वाटीमेष पीयूषकण्ठः ॥ १० ॥ अमुष्मिन्नुद्याने विहगखल एष प्रतिकलं विलोलः कालोलः कणति
खलु यावत्कटुरतम् । सखे तावत्कीर ब्रूय इदि वाचयमकलां न मौनेन न्यूनो भवति गुणमाजां
गुणगणः ॥ ११ ॥ इय पल्लीमिल्लैरनुचितसमारम्भरसिकैः समन्तादाक्रान्ता विषविषमबाणप्रणयिभिः ।
तरोरस्य स्कन्धे गमय समय कीर निर्धृतं न बाणी कल्याणी तदिह मुखमुद्वैव शर्षणम् ॥ १२ ॥
अमुष्मिन्चारामे तस्मिन्मिरामं विटपिनः स्फुटं नृत्यङ्गुलीविविधनवसगीतकलनात् । परानन्दैः
पूर्णाः क इव तव वर्णावलिपदक्रमश्रोता वेत्ता द्विजवर शुक श्राम्यसि कुतः ॥ १३ ॥ अये
कीरश्रेणीपरिवृष्टं वृथा वासरशत किमर्थं त्वं व्यर्थं क्षपयसि पलाशे रमसतः । यदा पुष्पारम्भे
मुखमलिनिमा किशुकतरोस्तदैवेद ज्ञात फलपरिचयो दुर्लभतरः ॥ १४ ॥ अपारः पाँथोविः
पुलिनपदवी योजनशत निगलम्बो मार्गो वियति किल शून्या दश दिशः । इतीवाय कीरः
कतिपयपदान्येव गमने मुहुर्भ्राम्यन्भ्राम्यन्पतति गुणैर्वृक्षे पुनरपि ॥ १५ ॥ द्विर्जैकुलपते मेघौसिन्धो
सुभाषितकोविदै त्वयि गृहमुग्रायते जातं बहुपङ्क्तं मम । यदिह नियत बाला वृद्धा स्त्रियः परि-
चारिकाः शुक भगवतो नाम प्रीता गृणन्ति सुहृद्भिः ॥ १६ ॥ वासः काञ्चनपञ्जरे नृपकराम्भोजैस्तनू-
मार्जनं भक्ष्य स्वादुरसालदाडिमफल पेय सुधाऽऽम पयः । पाठः संसदि रामनाम सतत धीरस्य कीरस्य मे
हा हा हन्त तथाऽपि जन्मविटपिकोड मनो धावति ॥ १७ ॥ सत्सांगत्यैववाप्य यः पुरवने नाना-
रसास्वादवत्कीरः शास्त्रविचारचारुवचनैरानन्दकारी जने । दैवेनास्फुटवाक्प्रपञ्चपिहितश्रोत्रस्य तस्या-
टवीं प्राप्तस्यात्मसमाग्रहमकपिषु स्यान्मौनमेवोचितम् ॥ १८ ॥ भ्रातः कीर कठोरचञ्चुकषण-
क्रोवायितैः कूजितैः कि माधुर्यनिषिक्तसूक्तिविशदः कण्ठावटुः शोष्यते । सेय दैववशादशा परिणता
राज्यन्यपात्रस्य ते मिल्लैर्निर्द्वित्रितभित्तिमुद्रितघटः प्राप्तो यतः पञ्जरः ॥ १९ ॥ माणिक्यद्रवलिप्त-
मौक्तिकतुलां विभ्रन्ति नो दाडिमीबीजान्येष निरीक्षते न रमते हैमेऽप्यहो पञ्जरे । तत्तादृग्वनवाससमर्द्ध-
महामोदैकमेदर्विनी वृत्तिर्मे गलितानया हतगिरेत्येवं शुकः शोचति ॥ २० ॥ याते यातमवःस्थिते
स्थितमुपर्यालोकिते लोकिन्तं यद्युद्यानशुकोऽयमाकलयते शुद्धान्तहस्तस्थितः । तत्सर्वं मणिभित्तिमेल

१ दोषः । २ मरण यावत् । ३ दुष्टाः । ४ सभासु । ५ द्रोणकाकः । ६ मौनि-
७ अप्रकटं यथा भवेत्तथा । ८ रक्षोपायः । ९ परिचुद्धोऽधिपतिः । १० सागरः । ११ कूपकाख्ये
नौकाचालनसाधनभूते दण्डे । १२ पक्षि- । विप्र- । १३ दुद्धि- । १४ चतुर । १५ सज्जनसङ्गम् ।
१६ प्रसन्नता । १७ मेदस्विनी-पुष्टा- । १८ अन्तःपुरगतलङ्कनाजन- ।

मयता छायाशुकाङ्गीकृत तस्मिन्कर्णमुखां वितन्वति गिरं तूष्णीं किमु स्थीयते ॥ २१ ॥ स्वस्वव्यापृति-
मग्नमानसतया मत्तो निवृत्ते जने चञ्चूकोटिविघटिताररपुटो यास्याम्यहं पञ्चरात् । इत्थ कीरधरे मनो-
रथमय पीयूषमास्वादयत्यन्तः संमविवेश वारणकराकारः । फणिम्रामणीः ॥ २२ ॥ दृष्ट्वा शाखाऽवकीर्ण
फलमरनमिर्तं भूमिमागावनद्धं त्यक्त्वा शालप्रकाण्डपनसमुपगतश्चिन्तयित्वेति कीरः । इत्वा चञ्चु प्रहर्षो-
द्विगलितपयसा सभृताशेषपक्षो भिन्नश्चोद्गीय गन्तुं गगनपरिचिता या मतिः साऽपि नष्टा ॥ २३ ॥

करटान्योक्तिनिर्दर्शनम् ।

वय काका वय काका जल्पन्तीति प्रेने द्विकैः । तिमिरारिस्तमो हन्यादिति शंकितमानसाः ॥ १ ॥
तुल्यवर्णच्छदः कृष्णः कोकिलैः सह सगतः । केन विज्ञायते काकः स्वयं यदि न भाषते ॥ २ ॥ अहो
मोहो वराकस्य काकस्य यदसौ मुहुः । सरीसर्पिं नरीनर्तिं पुरतः शिखिहसयोः ॥ ३ ॥ आमरणादपि
विरुत कुर्वाणाः स्पर्धया सह मयूरैः । किं जानन्ति वराकाः काकाः केकारथं कर्तुम् ॥ ४ ॥ तत्काक
त्वयि युक्ताः कटुवाग्वैवर्ण्यधूर्तताशुचिताः । यदि विघ्नकृमिपुष्टे तत्र न दोषा हि तच्चित्रम् ॥ ५ ॥
दुष्टस्यापि घृतिर्मे नास्तीति मदस्तवोर्जितस्तावत् । यावत्पक्षाघात न गतो बलिमुक्पुनः कासि ॥ ६ ॥
ज्ञानिन इव तव सर्वं प्राज्ञाप्राज्ञत्वमेदनैर्गन्ध्यम् । करट तमप्यतिशेषे यत्र पुरीषादपि नपसे ॥ ७ ॥
सर्वत्र सर्वदैका दृष्टिस्ते काक नो विमिश्रते जातु । धन्यस्त्वमसि मतस्तन्मृषैव मलिनं वदन्ति त्वाम् ॥ ८ ॥
उत्तमपदार्थरसिकाः सुलभा लोके भवन्ति सर्वेऽपि । दूषितपदार्थरसिकस्त्वमिव मतस्त्व पुनः करट ॥ ९ ॥
विधिरेश विशेषगर्हणीयः कैरट त्व रट कस्तथापराधः । सहकारतरौ चकार यस्ते सह वास सरलेन
कोकिलेन ॥ १० ॥ काकस्य गात्र यदि काञ्चनस्य माणिक्यरत्न यदि चञ्चुदेशे । एकैकपक्षे ग्रथित
मणीनां तथाऽपि काको न तु राजहंसः ॥ ११ ॥ त्रोटिपुटं करट इङ्गलयाद्य तांत यावत्प्रतिव्रजति
नाकमय मर्त्यलः । नो चेदमङ्गलकठोरवा विहङ्गाः सर्वे भुवीति निजसंसदि शंसिता नः ॥ १२ ॥
प्रत्यङ्गण प्रतिपक्ष प्रतिवारिर्तार काकाश्चरन्ति चलचञ्चुपुटा रटन्तः । नो यान्ति तृप्तिमथ मण्डित-
पुण्डरीकखण्डे वसनहृदं तृप्यति राजहंसः ॥ १३ ॥ कृष्णं वपुर्वहन्तु चुम्बन्तु सत्फलानि रम्येषु संवसन्तु
चूनवनान्तरेषु । पुस्तकोकिलस्य चरितानि करोतु काम काकः पुनः कलविधौ न पिकः कदाऽपि ॥ १४ ॥
पथि निपतितां शून्ये दृष्ट्वा निरावरणामना दधिभ्रतत्रटीं गर्वोन्नद्धः समुद्रतकन्धरः । निजसमुचिता-
स्तास्ताश्वेषा विकारशताकुला यदि न कुरुते काणः काकः कदा नु करिष्यति ॥ १५ ॥ गात्र ते मलिनं
तथा श्रवणयोरुद्वेगकृत्क्रेद्कृतं मक्ष्य सर्वमपि रवमावचपल दुश्चेष्टित ते सदा । एतैर्वायससङ्गतोऽस्य
विनयैर्दोषैरमीमिः पर यत्सर्वत्र कुटुम्बवत्सलमतिस्तेनैव धन्यो भवान् ॥ १६ ॥ रुक्षस्यामधुरस्य
चातिमलिनच्छायस्य धृष्टस्य च क्षुद्रस्य क्षतकारिणोऽतिचपलस्याह्लादविच्छेदिनः । येय निम्बफलेषु
काक भवतस्तिक्तेषु नैसर्गिकी प्रीतिस्तत्सदृशं विधेर्धिलसित निष्पन्नमेतविरात् ॥ १७ ॥ कर्णोत्सुद-
मन्तरेण रेणित गहस्र काक स्वयं मार्केन्द मकरन्दशालिनमिह त्वां मन्महे कोकिलम् । धन्यानि
स्थलवैभवेन कतिचिद्वस्तूनि कस्तूरिकाः नेपालक्षितिपालफालपतिते पङ्के न शङ्केत कः ॥ १८ ॥
काक त्वं फलनभ्रमात्रविपिन दैवात्समासादयन्किं कर्णीं वधिरीकरोपि पर्यक्तैङ्कारकोलाहलैः । मौनं

१ प्रातःकाले । २ द्वौ कौ येषां नाम्नि तादृशा काका इत्यर्थः । ३ अतिशयेन पुनः पुनः
प्रयाति । ४ विधाता । ५ काक । ६ चञ्चुपुटम् । ७ स्वर्गम् । ८ हंसः । ९ छाया-कान्तिः ।
१० कर्णमर्मपीडकम् । ११ शब्दम् । १२ आन्तरिकम् ।

चेदधलम्बसे रतमरप्रकान्तपुंस्कोकिलान्त्याऽपि त्वयि सञ्चरन्ति न कथं मुग्धाकटाक्षच्छटाः ॥ १९ ॥ नो चारु चरणौ न चापि चतुरा चञ्चूर्ने वाच्यं वचो नो लीलाचतुरा गतिर्न च शुचिः पक्षग्रहोऽयं तव । क्रूरे-
द्वृत्तिनिर्भरं गिरिमिह स्थाने वृथैवोद्गिरन्मूर्खं ध्वाङ्क्ष न लज्जसेऽप्यसदृशं पाण्डित्यमुच्चाटयन् ॥ २० ॥ यस्या-
कर्णं वचः सुधाकवलितं वाच्यमानामपि व्यग्राणि व्यथयन्ति मन्मथकथाश्चेतांसि चैत्रोत्सवे । रे रे काक
वराक साकममुना पुंस्कोकिलेनाधुना स्पर्धाबन्धमुपेयुषस्तव तु किं लज्जाऽपि नोजागरा ॥ २१ ॥ आलापं
कलंकण्टिका न कुर्वते कीरा न धीरध्वनिं व्याहारं कलयन्ति कोमलगिरः कूजन्ति नो बर्हिणः । नीरा-
डम्बरदुर्दिनाम्बरतले दूरे द्विरेफध्वनिः काकाः केवलमेव केङ्कतरवैः कुर्वन्ति कर्णध्वरम् ॥ २२ ॥
बन्धं लब्धवतः परस्य वदनं भिक्षाऽशया पर्यतः स्थावासच्युतिवेदनां विदधतः कान्तां विना सीदतः ।
आम्यन्तः सह भार्यया प्रतिदिशं प्रत्यापगं प्रत्यगं कीरस्याध्ययनं हसन्ति विविधक्रीडालसा बायसाः
॥ २३ ॥ किं कैकीषः शिखण्डमण्डिततनुः किं कीरवत्पाठकः किंवा हंस इवाङ्गनागतगुरुः सौरीष
किं सुस्वरः । किंवा हन्त शकुन्तबालपिकवत्कर्णामृतं स्यन्दते काकः केन गुणेन काञ्चनमये व्यापा-
रितः पञ्जरे ॥ २४ ॥ अत्रस्थः सखि लक्षयोजनगतस्यापि प्रियस्यागमं वेच्छासृति च धिक्शुकादय
इमे सर्वे पठन्तः स्थिताः । मत्कान्तस्य वियोगतापदहनज्वालाबलीवारिदः काकस्तेन गुणेन काञ्चनमये
व्यापारितः पञ्जरे ॥ २५ ॥ अस्मिन्मोदवृन्दध्वनिजनितरुषि प्रेक्षमाणेऽन्तारिक्षं मा काक व्याकुलो
भूस्तरुशिखरशवक्रव्यलेशानशान । धत्ते मत्तेमकुम्भव्यतिकरकरैरजगाममधजगामद्रासव्यासक्तमुक्ताध-
वलितकवलो न स्पृहामत्र सिंहः ॥ २६ ॥

बकान्योक्तिनिदर्शनम् ।

पृथ बकः सहसैव विपन्नः शाठ्यमहो क नु तद्वतमस्य । साधु कृतान्तं न कश्चिदपि त्वां धञ्जयितुं
शुशठोऽपि स्वमर्थः ॥ १ ॥ यद्यपि जलोपजीवी मौनी वा लक्ष्यमात्रचेता वा । अथि बक तथाऽपि मेका
विभ्यति हन्त स्वदेवामी ॥ २ ॥ अवनौ शनैः शनैस्त्वं निदधासि पदद्वयं स्वस्य । लक्ष्यं परस्यसि
न घदसि मजसि जलं बक ततोऽसि सितः ॥ ३ ॥ मौनव्रतं विधत्से पादन्यासं शनैः शनैरवनौ ।
धरसि तनौ विमलत्वं मो बक सुकृती त्वमेकाकी ॥ ४ ॥ यद्यपि तव बक वृत्तिर्विभाव्यते राजहंसवद्वि-
मला । हन्त मराकान्मेकान्मससीति न साम्प्रतं भूयः ॥ ५ ॥ न कोकिलानामिव मूर्ध्नि गुञ्जितं न लब्ध-
लोस्यानि गतानि हंसवत् । न बर्हिणानामिव चित्रपक्षता गुणस्तथाऽप्यस्ति बकस्य मौनिता ॥ ६ ॥
बकोटे^१ ब्रूमस्त्वां लघुनि सरसि कापि शफरैस्तव न्याय्या वृत्तिर्न पुनरवगाढु समुचितः । इतश्चेतश्चात्रं-
लिहलहरिहेलातरलितक्षितिर्ग्रासैकप्रहिलितिमिपोतः पतिरपाम् ॥ ७ ॥ नैर्मल्यं वपुवस्तवास्ति वसतिः
पद्माकरे जायते मन्दं याहि मनोरमां वद गिरं मौनं च संपादय । धन्यस्त्वं बक राजहंसपदवीं
प्राप्तोऽसि किं तैर्गुणैर्नीरक्षीरविभागकर्मनिपुणा शक्तिः कथं लभ्यते ॥ ८ ॥ जैतिस्तस्य न
मानसे न शुचिर्भिवृत्तिर्मृणालाङ्कुरैर्न श्रैष्ठोद्बहनेन निर्मलयशः प्राप्ता न वाचः कला ।
जीवन्सत्त्वधेन बाह्यबलो आम्यन्सगर्वं पुनर्मिथ्यैवौजतकंधरः शठबको हंसैः सह स्पर्धते ॥ ९ ॥
रे रे शिष्टबकोट नाकतटिनीतीरे तपस्विव्रतं व्यानेनानिमिशोपमोगमनसा युक्तं करोवीदृश्यम् । एवं

१-वाणीम् । २-हेकाकः । ३-मौनिनाम् । ४-वसन्तोत्सवे । ५-कोकिला । ६-प्रतिनिदि ।
७-सारी पक्षिभेदः । ८-मांस- । ९-नख- । १०-सुन्दरम् । ११-लास्यं नृत्यम् । १२-बकोटेत्यपि
बकस्यैव नाम । १३-पर्वत- । १४-जन्म । १५-पृष्ठोपरि ब्रह्मणो धारणम् ।

यत्किल मानसस्य पदवीं काङ्क्षस्ययुक्त हि तनीरक्षीरविवेकनिर्मलधियो हंसस्य नान्यस्य सा ॥ १० ॥
न शृणां स्फुरणं न चञ्चुचलनं नो चूलिकाकम्पनं न ग्रीवाचलनं न नागपि न यत्पक्षद्वयोत्क्षेपणम् ।
नासाप्रेक्षणमेकपाददमनं कष्टैकनिष्ठं परं यावत्तिष्ठति ह्रीन्मीनवदनस्तावद्वक्तृतापसः ॥ ११ ॥

उलूकान्योक्तिनिदर्शनम् ।

अभवति कुबलेयमोदे नयनप्रसरो न मेऽधुना युक्तः । इति मीलितदृशि घूके तं कर्तुं प्रोद्यतश्चन्द्रः ॥ १ ॥
ज्योतिःप्रदानकुशलो मास्वानेवापरो न जातु तथा । इति घूकं बत त्वमिमं किं काकपराभव सहसे ॥ २ ॥
यद्यपि तरुणैः किरणैः सकलमिदं विश्वमुज्ज्वलं विदधे । तदपि न पश्यति घूकः पुराकृतं
मुज्यते कर्म ॥ ३ ॥

सारङ्गान्योक्तिनिदर्शनम् ।

अये वार्पीहंसा निजवसतिसकोचपिशुनं कुरुष्व मा चेतो विर्यति बहो वीक्ष्य विदगन् । अमी
सारङ्गास्ते सुवनमहनीयव्रतवृतो निरीहाणा येषां तृणमिव भवन्त्वम्बुनिधयः ॥ १ ॥

ज्योतिरिङ्गणान्योक्तिनिदर्शनम् ।

जर्जरतृणाग्रमदहन्सर्षपकणमप्रकाशयन् नूनम् । कीटत्वमात्मतत्त्वात्खद्योतः ख्यापयन्नवति ॥ १ ॥
घनसन्तमसमर्लीमसं दशदिशि निशि यद्विराजसि तदन्यत् । कीटमणे दिनमधुना तरणिकरान्तरितसित-
किरणम् ॥ २ ॥ कापि गतः पतिरह्नां जलदान्तरितः शशी सनक्षत्रः । शून्ये तमसि भवानपि
खद्योत खद्योततां नाम ॥ ३ ॥ रे ज्योतिरिङ्गणं त्वं क्रीड यथेष्टं निदर्शय आत्मानम् । दोषोल्लासावसरं
विना प्रमोदो मवादृशः क इव ॥ ४ ॥ इन्दुः प्रयास्यति विनद्व्यति तारकश्रीः स्थास्यन्ति लीढ-
तिमिरा न मणिप्रदीपाः । अन्धं समग्रमपि कीटमणे मविष्यस्युन्मेषमेष्यति भवानपि दूरमेतत् ॥ ५ ॥
आजिष्णवो नभसि मेघकृतान्तराले स्वल्पप्रमा अपि परैरनिरस्तमासः । खद्योतकाः प्रकटितोरुनरमवा-
स्तावजं सैस्तुरगः समुदेति यावत् ॥ ६ ॥ अँट्टव्यापारं गतवति दिनानामधिपतौ यशः शेषीभूते
शशिनि रगतघान्नि ग्रहणे । तथा ध्वान्तं जातं जगदुपनते मेघसमये यथाऽग्नी गण्यन्ते तमसि पटवः
कीटमणयः ॥ ७ ॥

मृगेन्द्रान्योक्तिनिदर्शनम् ।

एकोऽहमसेहायोऽहं कुशोऽहमपरिच्छदः । स्वप्नेऽप्येवंविधा चिन्ता मृगेन्द्रस्य न जायते ॥ १ ॥
मृगेन्द्रं वा मृगारिं वा सुखं व्याहरतां जनः । तस्योपमयमपि व्रीडा क्रीडादलितदन्तिनः ॥ २ ॥ मृगेन्द्रो
रक्ष्यते क्षेत्रे नरैस्तृणमयैरपि । सिंहाक्रान्तं पुनर्मूढं न हयैर्न च दन्तिभिः ॥ ३ ॥ मृगैर्नैव शशैर्लीन
वराहैश्चलितं स्थलात् । हयानां हेपितं श्रुत्वा सिंहैः पूर्ववर्द्धांसितम् ॥ ४ ॥ खनन्नाखुविलं सिंहः
पापाणशकलाकुलम् । प्राप्नोति नखमङ्गं वा फलं वा मूपको भवेत् ॥ ५ ॥ जीर्णोऽपि क्रैमहीनोऽपि
कुशोऽपि यदि केसरी । तथाऽपि यूथेनाथस्य शङ्कातङ्काय कल्पते ॥ ६ ॥ नामिपेको न सत्कारः सिंहस्य

१ भ्रुकुटीनाम् । २ कुमुद- । पृथिवीमण्डल- । ३ दिनमणेः । ४ गगने । ५ प्रकाश-
शीलाः । ६ सूर्यः । ७ दर्शनव्यापारज्ञानम् । ८ हतमकाशे । ९ परिवाररहितः । १० स्थितम्
११ क्रमः पराक्रमः । १२ गजराजस्य ।

क्रियते वने । विक्रमार्जितसत्त्वस्य स्वयमेव मृगेन्द्रता ॥ ७ ॥ वेतेण्डगण्डकण्डूतिपाण्डित्यपरिपन्थिना ।
हरिणौ हरिणौलीषु कथ्यतां कः पराक्रमः ॥ ८ ॥ उत्तुङ्गमत्तमातङ्गमस्तकन्यस्तलोचनः । आसन्नेऽपि
च सौरङ्गे न बाञ्छां कुस्ते हरिः ॥ ९ ॥ जातः स्तन्य न जग्राह कण्ठीरवकिशोरकः । चक्षुर्व्यापारया-
मास कुञ्जे कुञ्जरशालिनि ॥ १० ॥ वरमुन्नतलाङ्गलात्सटाधूननभीषणात् । सिंहात्पादप्रहारोऽपि न
शृगालाधिरोहणम् ॥ ११ ॥ शूरोऽसि कृतविद्योऽसि दर्शनीयोऽसि पुत्रक । कुले तस्मिन्प्रजातोऽसि
गजो यत्र निर्हन्त्यते ॥ १२ ॥ यस्मिंजीवति सिंहे वनमिदमासीद्दुरासदं द्विरदैः । घटयन्ते कटिसूत्रं
तस्य सटामिः शबरशिशवः ॥ १३ ॥ एकाकिनि वनवासिन्यैराजलक्ष्मण्यनीतिशास्त्रे । संचोच्छ्रिते
भृगपतौ राजेति गिरः परिणमन्ति ॥ १४ ॥ अनिशं मतमैजानां वृद्धितमार्कष्येते यथा विपिने । मन्ये
तथा न जीवति गजेन्द्रपलकवलनः सिंहः ॥ १५ ॥ यद्यपि च दैवयोगास्तिहः पतितोऽतिदुस्तरे कूपे-
तदपि च बाञ्छति सततं करिकुम्भविदारण मनसि ॥ १६ ॥ यद्यपि रटति सरोष भृगपतिपुरतोऽपि
मत्तगोमायुः । तदपि न कुप्यति सिहोऽप्यसदृशपुरुषेषु कः कोपः ॥ १७ ॥ यद्यपि सिंह मृगेन्द्रस्त्व-
मसि प्रथितः स्वविक्रमादेव । तदपि गजेन्द्रपदं ते यावन्न कथं प्रतापः स्यात् ॥ १८ ॥ कामं शुनको
नृपतिप्रसादतः स्याद्गजेन्द्रमौलिस्थः । भवतेव तेन सह रे नार्दयितुं शक्यते जातु ॥ १९ ॥ त्वन्नासान्मृगयूथे
विलीयते क्वापि तत्र वैचित्र्यम् । यन्मदमत्ताः प्रथिताः करिणोऽपि कापि लीयन्ते ॥ २० ॥ जठर-
ज्वलनज्वलताऽप्यपगतशङ्कं समागताऽपि पुरः । करिणामरिणा हरिणा हरिणाली हन्यतानु कथम् ॥ २१ ॥
हेलाविदलितकारिकुलकण्ठीरव कीदृशः प्रकोपोऽयम् । लोले बालशृगाले केवलकोलाहलाधारे ॥ २२ ॥
गर्जितमार्कष्यं मनागङ्गे मातुर्निशार्धजातोऽपि । हरिशिशुरूपतितु द्रौगङ्गान्याकुञ्च्य लीयते निमृत्तम्
॥ २३ ॥ वयोऽभिमानादपमानता चेद्विधीयते फेरैर्जरत्तरेण । हेलाहतानेककरीन्द्रयूतोर्हीन्द्र-
सूनोर्नहि काऽपि हानिः ॥ २४ ॥ भिनत्ति मीमं करिराजकुम्भ विभर्ति वेगं पवनादतीव । करोति वासं
गिरिगह्वरेषु तथाऽपि सिंहः पशुरेव नान्यः ॥ २५ ॥ गम्यते यदि मृगेन्द्रमन्दिरे लभ्यते कारिकपोल-
मौक्तिकम् । जम्बुकालयगतेन लभ्यते वत्सपुच्छखुरचर्मखण्डनम् ॥ २६ ॥ येन भिन्नकारिकुम्भविस्खल-
न्मौक्तिकावलिमिरञ्जिता मही । अद्य तेन हरिणान्तिके कथं कथ्यतां नु हरिणा पराक्रमः ॥ २७ ॥
हरिरलसविलोचनः सहेलं बलैर्मवलोक्य पुनर्जगाम निद्राम् । अधिगतपतिविक्रमास्तभीर्तिर्न तु वनिताऽस्यै
विलोकयाञ्चकार ॥ २८ ॥ उत्तुङ्गशैलशिखरस्थितपादपस्य काकोऽपि पकफलमालमते सपक्षः । सिंहो
वली गजविदारणदारुणोऽपि सीदत्यहो तरुतले खलु हीनपक्षः ॥ २९ ॥ अन्तर्बलान्यहममुष्य मृगा-
धिपस्य बाचा निवेद्य कथमद्य लघूकरोमि । जानन्ति किंतु करैर्जक्षतकुम्भैर्कुम्भनिर्मुक्तमौक्तिकमयानि
वनान्तराणि ॥ ३० ॥ आबद्धकृत्रिमसटौजटिलांसमित्तिरांरोपितो मृगपतेः पदवी यदि स्या । मत्तेम-
कुम्भतटपाटनलम्पटस्य नादं कारिष्यति कथं हरिणाधिपस्य ॥ ३१ ॥ भिन्ना महागिरिशिलाः करजाग्र-
जाप्रदुद्दामशौर्यनिकरैः कैरटिभ्रमेण । दैवे परैश्चि करिणामरिणा तथाऽपि कुत्रापि नापि खलु हा पिशि-
तस्यै लेशः ॥ ३२ ॥ पारीन्द्रैश्चावक न तावकरीतिरेषा वेशान्तरैर्विहरसि श्वशृगालशवैः । कुम्भीन्द्र-

१ वेतेण्डो गजः । २ परिपन्थी शत्रुः । ३ सिंहः । ४ मृगश्रेणीषु । ५ मृगे । ६ कण्ठीरवः
सिंहः । ७ सिंहा इयमुक्तिः । ८ हस्तिभिः । ९ राजलक्ष्मभूतच्छात्रादिभ्यः । १० संस्वं विक्रमः ।
११ हस्तिनाम् । १२ श्रूयते । १३ क्षुद्रिति । १४ अतिवृद्धेन शृगालेन । १५ शोभिता कुता ।
१६ सैनिकगणम् । १७ सिंहस्य । १८ नख- । १९ गज- । २० सिंहकेसर- । २१ हस्ति- ।
२२ प्रतिकूले । २३ मांसस्य । २४ पारीन्द्रः सिंहः ।

कुम्भदलनोत्पतनाक्रमेच्छां वंशोचितां न खलु रीतिमुरीकरोपि ॥ ३३ ॥ उन्मुक्त्य यः शिखरिण मद-
कुम्भिकुम्भमुद्भिद्य सानुशतमायतमुल्लङ्घे । पञ्चाननो नियतया जरयाऽमिभूतः सोऽय करौ लिहति बृहत्-
लोहिताक्षः ॥ ३४ ॥ दिगन्ते श्रूयन्ते मदमलिनगण्डाः करटिनः कारिण्यः कारुण्यास्पदमसमशीलाः
खलु मृगाः । इदानीं लोकेऽस्मिन्ननुपमशिखाना पुनरय नखानां पाण्डित्यं प्रकटयतु कस्मिन्मृगपतिः
॥ ३५ ॥ न यत्र स्थेमन दधुरतिभयभ्रान्तनयना गलहानोद्रेकभ्रमदलिकदम्बाः करटिनः । लुठन्मुक्ता-
मारे भवति परलोक गतवतो हरेरघ द्वारे शिव शिव शिवानां कलकलः ॥ ३६ ॥ कुङ्कुमाणां यूथ
निश्चतमिदमङ्गीकृतमयं निरातङ्को यन्निर्दयद्वयभावोऽर्दयतु तत् । निवेद्यो वा कस्मिन्नयमविनयः केसरि-
युवा हठान्मत्तेभानां युवतिषु विधत्ते नखपदम् ॥ ३७ ॥ स्थितिं नो रे दध्याः क्षणमपि मदान्धेक्षण
सखे गजश्रेणीनाथ त्वमिह जटिलाया वनभुवि । असौ कुम्भिभ्रान्त्या खरनखरनिर्दारितमहागुरुप्रावभ्रामः
स्वपिति गिरिगर्भे हरिपैतिः ॥ ३८ ॥ पिब स्तन्यं पोत त्वमिह मददन्ताबलविषा दृगन्तानाघत्से
किमिति हरिदैन्तेषु परुषान् । त्रयाणा लोकानामपि हृदयताप परिहरन्त्य धीर धीरं ध्वनति नवनीलो
जलधरः ॥ ३९ ॥ क्षुद्राः सन्ति सहस्रशोऽपि विपिने शौण्डीर्यवीर्योद्धतास्तस्यैकस्य पुनः स्तवीमहि महः
सिंहस्य विश्वोत्तरम् । केलिः कोलकुलैर्मदो मदकलैः कोलाहलो नाहलैः सहर्षो महिषैश्च यस्य मुमुचे
साहङ्गते डङ्गते ॥ ४० ॥ कोलः केलिमलङ्करोतु करिणः क्रीडन्तु कान्तासखाः कासारै वनकासराः
सरमस मज्जन्तिवह स्वेच्छया । अम्यस्यन्तिर्भयोषितश्च हरिणा भूयोऽनुरुपां गति कान्तरान्तरसञ्चारिण्यु-
रधुना पञ्चाननो वर्तते ॥ ४१ ॥ नास्योच्छ्रायवती तनुर्न दशनौ नो दीर्घदीर्घः कैरः सत्य वारण
नैव केसरिशिशुः स्वाडम्बरैः स्पर्धते । तेजोबीजमजेयमस्य हृदये न्यस्तं पुनर्वैधसा तादृक्त्वादृशमेव येन
सुतरा भोज्यं पशु मन्यते ॥ ४२ ॥ क्षुत्क्षामोऽपि जराकृशोऽपि शिथिलप्रायोऽपि कष्टं दशमापन्नोऽपि
विपन्नधीधृतिरपि प्राणेषु गच्छत्स्वपि । मत्तेमेन्द्रविभिन्नकुम्भपिशितप्रासैकवद्रस्पृहः किं जीर्णं तृणमत्ति
मानमहतामप्रेसरः केसरी ॥ ४३ ॥ येनानर्गलकालकेलिकलितप्रत्येप्रकादम्बि^१नीधाराघोरणिघौतधातुपु
पुरा शैलेषु लीलयायितम् । सोऽय शृङ्गनिपातमग्रचरणः स्फारस्फुरत्फेरैर्धीभूत्कारैः कुपितोऽय खादति
मुहुः पाणी मृगप्राग्गैः ॥ ४४ ॥ ग्रामाणामुपशब्दसौमनि मदोद्रेकस्फुरत्सौष्ठवाः फेत्कारध्वनिमुद्गिरन्ति
बहवः सभूय गोमायवः । सोऽन्यः कोऽपि घनाघनध्वनिघनः पारी^२द्रुगुञ्जारवः शुष्यद्रुण्डमलोलशुण्ड-
मचलत्कर्णं गजैर्यः श्रुतः ॥ ४५ ॥ एर्णः क्रीडति शूकरश्च खनति द्वीपी च गर्वायते क्रोष्टा क्रन्दति
यत्नते च शशको वेगाद्गुर्ध्वावति । निःशङ्कः करिपोतकस्तरुलतामुन्मोढते लीलया हंहो सिंह विना
त्वयाऽय विपिने कीदृशदा वर्तते ॥ ४६ ॥ हे मातङ्ग मदाम्बुडम्बरतया रोलम्बरोल बहद्वन्यानामवलम्बन
वनमिदं मङ्गु यदुत्कण्ठसे । दृष्टस्तत्किमहो महोन्नतधराघौरैर्यैधात्रीधरप्रस्थप्रस्थितमेघ यूथमथनोत्कण्ठी न
कण्ठीरवः ॥ ४७ ॥ यस्यावन्ध्यैर्यः प्रतापवसतेनदिन धैर्यद्रुहः शुष्यन्ति स्म मदप्रवाहसारितः सवोऽपि
दिग्दन्तिनाम् । दैवात्कष्टदशावश गतवतः सिंहस्य तस्याधुना कर्पन्त्येव करेण केसरसट्टामार जैर-
त्कुञ्जराः ॥ ४८ ॥ यः शौर्यावधिरेव यस्य सहसा दिग्दन्तिनोऽप्यन्तिक नायाताः किल येन विन्ध्यवधु धा
गम्या न कस्याप्यभूत् । तस्मिन्कौतुकिना त्वया करिपतौ लुप्ते कपोलस्थलीभृङ्गः केसरिवीर सप्रति पुनः

१ सिंहः । २ वेदाः प्रमाणम् इति घट्टवयः । ३ स्थिरत्वम् । ४ शृगालीनाम् । ५ सिंह-
वर्गः । ६ दिगन्तेषु । ७ अलौकिकम् । ८ म्लेच्छविशेषैः । ९ तटाके । १० हस्तिन्यः । ११ शुण्डा-
दण्डः । १२ नवीन- । १३ 'कादम्बिनी मेघमाला' इत्यमरः । १४ शृगाली । १५ मृगराजः ।
१६ समीपभागे । १७ सिंह- । १८ मृगः । १९ धैर्योऽग्रणीः । २० निष्कल- । २१ वृद्ध- ।

कुत्रैव विश्राम्यतु ॥ ४९ ॥ यूना येन विभिन्नवारणघटाकुम्भोच्छन्नमौक्तिकश्रेणीभिः परिपूरितास्तदमुषो
भूमीभृतां कोटिशः । तस्यैवाथ निवाससीनि कलंभाः क्रीडन्ति निःसौम्यसं पारिन्ध्यस्य जराऽऽतुरस्य
तदहो जीर्णो जिगीषारसः ॥ ५० ॥ कः कः कुत्र न घुर्घरायितधुरीघोरो घुरेच्छकरः कः कः कं कमला-
करं विमलकं कर्तुं करी नोद्यतः । के के कानि वनान्यरण्यमहिषा नोन्मूलयेयुर्यतः सिंहीस्नेहविलास-
वद्वयसतिः पञ्चाननो वर्तते ॥ ५१ ॥ मार्तण्डाः किमु वलितैः किमफलैराडम्बरैर्जम्बुकाः सारङ्गा
महिषा मदं व्रजत किं शून्येषु शूरा न के । कोपाटोपसमुद्गतोत्कटसटाकोटेरिभारेः पुनः सिन्धुध्वानिनि
हुङ्कृते स्फुरति यत्तद्गर्जितं गर्जितं ॥ ५२ ॥ काकः पक्षवलेन भूपतिगृहे ग्रासं यदि ग्रासवान्किंवा
तस्य महत्त्वमस्य लघुता पञ्चाननस्यागता । येनाक्रम्य करीन्द्रगण्डयुगलं निर्भिद्य हेलालवालुङ्गवा ग्रासवरं
वराटकधिया मुक्तागणस्त्यज्यते ॥ ५३ ॥ निद्रामीलितलोचनो मृगपतिर्यावद्गुहां सेवते तावत्सैरममी
चरन्तु हरिणाः स्वच्छन्दसंचारिणः । उन्निद्रस्य विधूतकेसरसटामारस्य निर्गच्छतो नादे श्रोतृपथं गते
गतधियः सन्त्वेव दीर्घायुषः ॥ ५४ ॥ स्मेयः सन्तु समासदः कारिचमूर्दर्पज्वरोत्सारिणा हर्यक्षेण समं
च जम्बुकयुवा युद्धाय वद्धादरः । तथापि प्रथयन्ति तुल्यबलतामेकं तयोस्त्वकैरन्ये संशयशंसिनस्तदपरे
बाढं विपर्यासिनः ॥ ५५ ॥ हे हर्यक्ष सहस्य संप्रति लघुर्गोमायुरग्रे सतां मत्साधारणवन्त्यजन्तुमनसा
गुह्यारवं संव्यधात् । नीचानां प्रकृतिर्त्रयो मुखरता चातः कथं खिद्यसे शार्दूले द्विदे भृगे शशकुले कस्ते
विपक्षग्रहः ॥ ५६ ॥ दिङ्मगाः प्रतिपेदिरे प्रथमतो जात्यैव जेतव्यतां सामान्य स्फुटयिकमोऽथ वृषभो
गौरेव गौरीपतेः । विर्क्रान्तेर्निकषं करोतु कतमं नाम त्रिलोकीतले कण्ठेकालकुटुम्बिनीकरुणया सिक्तः
स कंठरीरवः ॥ ५७ ॥

गजान्योक्तिनिदर्शनम् ।

गजस्य पङ्कमग्रस्य त्रपाकरमिदं महत् । पादमुद्धृत्य यद्वच्छन्हरिणोऽपि हसत्यसौ ॥ १ ॥ मलोत्सर्गं
गजेन्द्रस्य मूर्ध्नि काकः करोति चेत् । कुलानुरूपं तत्तस्य यो गजो गज एव सः ॥ २ ॥ ग्रासाद्बलित-
सिक्थस्यै किं गतं कारिणो भवेत् । पिपीलिका तु तैर्नैव सकुटुबाऽपि जीवति ॥ ३ ॥ बन्धनस्थो हि
मातङ्गः सहस्रभरणक्षमः । अपि स्वच्छन्दचारी श्वा श्वोदरेणापि दुःखितः ॥ ४ ॥ अन्तर्वसति मार्जारी
शुनी वा राजवेश्मनि । वह्निर्वह्नेऽपि मातङ्गस्ततः किं लघुतां गतः ॥ ५ ॥ रवितप्तो गजः पद्मांस्तद-
गृह्यान्बाधितुं ध्रुवम् । सरो विशति न स्नातुं गजज्ञानं हि निष्फलम् ॥ ६ ॥ कौपे पयसि लघीयसि
तापेन करः प्रसारितः करिणा । सोऽपि न पयसा लितो लाघवमात्मा परं नीतः ॥ ७ ॥ यदि
मत्तोऽसि मंतगज किममीमिरसारसरलतत्फलनैः । हं रिमनुसर खैरनखरं व्यपनेष्यति ते स करैकपङ्कतिम्
॥ ८ ॥ कलम तवान्तिकमागतमलिमेनं मा कदाऽप्यब्रह्मासीः । अपि दानमुन्दराणां द्विपधुर्या-
णामयं शिरोधार्यः ॥ ९ ॥ लीलामुकुलितनयनं किं सुखशयनं समातनुषे । परिणामविषमहरिणा
करिनायक वर्धते वैरम् ॥ १० ॥ आपातालगमिरे मज्जति नीरे निदाघसन्ततः । न स्पृशति पत्वलाग्मः
पर्जन्यशेषोऽपि कुञ्जरः कापि ॥ ११ ॥ सूते सूकरगृहिणी सुतशतमतिदुर्मगं ज्ञाति ।

१ करिशिशवः । २ निर्भयं यथा भवेत्तथा । ३ सिंहस्य । ४ अत्र कस्कादित्वाद्विसर्जनीयस्य
सत्त्वं यद्यपि युज्यते, तथाऽपि वाक्यार्त्तद्वैदित्यप्रतिकूलस्य स्मरता कविना न कृतमिति बोध्यम् ।
५ गजाः । ६ समुद्रसदृशे । ७ सिंहेन । ८ पराक्रमस्य । ९ कण्ठेकाद्यो महादेवः । १० सिंहः ।
११ सिक्थः क्षुब्धोऽभागः । १२ रूपसम्बन्धिनि । १३ सिंहम् । १४ तीक्ष्णनखम् । १५ गजगण्ड- ।
१६ शरीरास्थिपुञ्जमावावशिष्टः ।

करिणीं चिराय सूते कमपि महीपाललालित कलमम् ॥ १२ ॥ गजराज सिंहविक्रममवगन्तुमलं
चेत्त्वमेवैकः । तव विक्रममवगन्तु सिंहोऽल नेतरः कश्चित् ॥ १३ ॥ यदि ननु विक्रममत्तः प्रथितो गज-
राज एव वा सिंहः । दानविशेषोत्सर्गो विशिष्यते सिंहतः स पुनः ॥ १४ ॥ मुक्ता विमर्षि कुम्भे
दानकर त्वं ततस्तव स्थाने । लब्ध्वा त्वामेव कारिन् हरिः पदं स्वं करोति मुक्ताऽऽढपम् ॥ १५ ॥ यद्यपि
गजेन्द्रपदवीं न ददासि हारिं प्रति प्रभूतवीर्यं स्वाम् । तदपि स गजेन्द्र तव कुलहन्तृपदत्वं स्वसा-
त्कुरुते ॥ १६ ॥ गजराज दानसलिल विसृजसि न तु मौक्तिकादीनि । इति तव दानं सफल
कर्तुं वनराट् त्वयि क्रूरः ॥ १७ ॥ गिरिगह्वरेषु गुरुगर्वगुम्फितो गजराजपोत न कदाऽपि संचर । यदि
ब्रुव्यते हरिशिष्टः स्तनन्वयो भविता करेणुपरिशेषिता मही ॥ १८ ॥ केलिं कुरुष्व परिसुखं सरो-
रुहाणि गाह्रस्वं शैलतटनिर्झरिणीपयांसि । मावानुरक्तकरिणीकरलालिताङ्ग मातङ्गमुच्च मृगराजणाभिलाषम्
॥ १९ ॥ भो भोः करिन्द्र दिवसानि कियन्ति तावदस्मिन्मरौ समतिवाह्यं कुञ्चिच्चम् । रेवाजलै-
र्निजकरेणुकरप्रयुक्तैर्भूयः शम गमयितासि निदाघदाहम् ॥ २० ॥ दानार्थिनो मधुकरा यदि कर्णतालै-
र्दूरीकृताः कारिघरेण मदान्वबुद्धया । तस्यैव गण्डयुगमण्डनहानिरेषा भङ्गाः पुनर्विकचपद्मवने चरन्ति
॥ २१ ॥ लाङ्गूलचालनमधश्चरणावपातं भूमौ निपत्य वदनोदरदर्शनं च । श्वा पिण्डदस्य कुरुते
गजपुङ्गवस्तु धीर विलोकयति चादृशतैश्च भुङ्क्ते ॥ २२ ॥ गण्डस्थले हि मदवारिजलौघलुब्धमत्तभ्रम-
भ्रमरपादतलाहतोऽपि । कोपं न गच्छति नितान्तबलोऽपि नागस्तुल्ये बले हि बलवान्परिकोपमेति ॥ २३ ॥
न स्वां करेणुमपि नापि निजान्किशोरान्नात्मानमेष परिशोचति वारणेन्द्रः । दायाभिदग्धतनुरत्र यथोप-
सन्नान्दनार्थिनो मधुकरानधिरूढमावान् ॥ २४ ॥ दीनं ददत्यपि जैलैः सहसाऽधिरूढैः को विधेमानगति-
रसितुमुत्सहेत । यदन्तिनः कैटकादहतान्निमर्द्धक्षोर्मेद्धर्द्धयोति परितः पटलैरलीनाम् ॥ २५ ॥ न
गृह्णाति प्रांसं नथकमलकिञ्चिन्निकनि जले न पङ्कजैर्वाऽऽह्लादं विशति विसमङ्गार्धशनलैः । ललन्ती प्रेमाद्रामपि
विषहते नान्यकरिणीं स्मरन्दावभ्रष्टां हृदयदयितां वारणपतिः ॥ २६ ॥ गले पाशस्त्रीध्वञ्चरणयुगले
गाढनिगडो दृढ स्कन्धे बन्धः शिरसि धैरिपातः खैरत्तरः । नरः स्कन्धारूढो बत मरणयोग्येऽपि
विषये न जानीमोऽत्यर्थं द्विरद वद कस्मात्तव मदः ॥ २७ ॥ निषेवन्तामेते वृषमहिषमेपाश्च हरिणा
गृह्णाणि क्षुद्राणां कतिपयतृणैरेव सुखिनः । गजानामार्थान् मदसलिलजम्वालितभुया तदेक विन्व्याद्रे-
र्विपिनमथवा भूपसदनम् ॥ २८ ॥ न कुर्याः प्राखर्यं किमपि करिपोत प्रतिभिर्यौ हरीणां हेलेयं यदिह बहु-
बेल विहरसि । अकस्मादेतेषां कुटिलहृदि रोषस्पृशि मनाद् निरर्थं माविन्योः मदकारिदरिद्रौ वनमुवः
॥ २९ ॥ जहीहि गुरुगर्जितं विजहि शुण्डया सीकृत परिभ्रम शनैर्वनं किमु गजेन्द्र गर्वायसे । यथा न
किल केसरी गिरिदरीषु निद्रां त्यजन्विमूर्च्छयति जृम्भया सुमग तावकीन मनः ॥ ३० ॥ रे चाबल्य-
जुषो मृगाः श्रितनगाः कल्लोलमालाकुलामेतामम्बुधिगामिनीं व्यवसिताः सगाहितुं वा कथम् ।

१ गजशावकम् । २ हस्तिनी- । ३ निमज्जनं कुरु- । ४ निर्जलदेशो । ५ पापय ।
६ मदाभिलाषिणः । उत्सर्गप्रार्थित इति तु प्रतीतिमात्रम् । ७ मकुल- । ८ पुङ्गवः श्रेष्ठः ।
९ हस्तिनीम् । १० गजराजः । ११ प्रदानं, मदजलं च । १२ 'हलयोः' सावर्ण्यम् इति नयेन
पक्षान्तरे जडैरित्यप्यर्थः । १३ आक्रान्ते । १४ सञ्जीवनोपायः, उपायज्ञश्च । १५ अवस्थानुम् ।
१६ गण्डरूपकद्राहस्थलाघातात् । १७ मङ्गलमुनसः । १८ झटिति । १९ उड्डयनमकारि ।
२० किञ्चिन्निकनि केसरिणि । २१ सुगिरिद्रुशः । २२ अतितीक्ष्णः । २३ गोष्ठीस्थलम् ।
२४ त्रासात् । २५ शून्याः ।

अत्रैवोच्छलदन्तुनिर्ममहावर्तैः समावर्तितो यद्ग्रावेन रसातलं पुनरसौ यातो गजग्रामणीः ॥ ३१ ॥
 नीवीरप्रसर्वाप्रमुष्टिकवलैर्यो वर्धितः शैशवे पीतं येन सरोजपत्रपुटके होमावशेष पयः । तं
 पश्चान्मदमन्थरालिवलयज्वालुप्तगण्डं गजं सानन्दं समयं च पश्यति मुहुर्दूरे स्थितस्तापसः
 ॥ ३२ ॥ कर्णे चामरचारुकम्बुकलिका कण्ठे मणीनां गणा सिन्दूरप्रकरः शिरःपरिसरे
 पार्श्वान्तिके किङ्किणी । लब्धश्चेन्नुपवाहनेन करिणा बद्धेन भूषाविधितर्त्तिकं भूषणघूलिभूष-
 रतनुर्मन्यो न प्रन्यः करी ॥ ३३ ॥ पीतं यत्र हिर्मं पयः कवलितं यस्मिन्मृणालाङ्कुरा-
 स्तापार्तेन निमज्ज्य यत्र सरसो मध्ये विमुक्तः श्रमः । चित्तस्यैव जलानि पङ्किलयतः पाथो-
 जिनीं मधुतो मूलान्युत्खनतः करीन्द्र भवतो लज्जाऽपि नो जायते ॥ ३४ ॥ तापो नापगतस्तृषा न च
 कृशा धौता न धूली तनोर्न स्वच्छन्दमकारि कन्दकवलः का नाम केलीकथा । दूरोत्क्षिप्तकरेण हन्त
 करिणा स्पृष्टा न वा पद्मिनी प्रारब्धो मधुपैरकारणमहो झाङ्कारकोलाहलः ॥ ३५ ॥ नाभूवन्मुवि यस्य
 कुत्रचिदपि स्पर्धाकराः कुञ्जराःसिंहेनापि न लङ्घिता किमपरं यस्योद्धता पदैतिः । कष्टं सोऽपि कदर्थ्यते
 करिवरः स्फारारवैः फेरवैरापातालगमीरपङ्कपटलीमग्नोऽद्य मग्नोद्यमः ॥ ३६ ॥ पादाघातविधूर्णिता
 वसुमती त्रासाकुलाः पक्षिणः पङ्काङ्कानि सरांसि गण्डकषणक्षोदक्षताः शाखिनः । प्राप्येदं करिपोतकै-
 र्बिधिवशाच्छादूलद्यन्यं वनं तत्तन्नाम कृतं विशृङ्खलतया वक्तुं न यत्पार्यते ॥ ३७ ॥ आरामोऽयमनर्गलेन
 बलिना मग्नः समग्नो मयेत्यन्तः संभृतहर्षवर्धितमदोदग्रः किमुन्माद्यसि । मातङ्ग प्रतिवर्षमेव भवतो
 मावी निदाघज्वरस्तत्रापि प्रतिकारमर्हसि सखे सम्यक्समालोचितुम् ॥ ३८ ॥ कौपे वारि विलोक्य
 वारणपते किं विस्मितेनास्पते प्रायो भार्जनमस्य संप्रति मवांस्तत्पीयतामादरात् । उन्मज्जच्छफरीपुलिन्द-
 ललमापीनस्तनास्फालनस्फारीभूतमहोर्मिनिर्मलजला दूरेऽधुना नर्मदा ॥ ३९ ॥ नो मन्ये दृढबन्धनात्
 क्षतमिदं नैषाङ्कुशाघातनं स्कन्धारोहणताडनात्परिमवं नैवान्यदेशागमम् । चिन्तां मे जनयन्ति चेतसि
 वृथा स्मृत्वा स्वयध्यान्वने सिंहत्रासितमीतभीरुकलमा यास्यन्ति कत्याश्रयम् ॥ ४० ॥ पत्युर्यत्पतिता-
 वशेषकवलप्राप्तेन वृत्तिः कृता पीतं यच्च करावगाहकलुषं तत्पीतशेषं पयः । प्राणान्पूर्वतरं विहाय तदिदं
 प्राप्तं करिण्या फलं यद्वन्धव्रणकातरस्य करिणः छिष्टं न दृष्टं सुखम् ॥ ४१ ॥ क्रीडाकारि तडाग-
 धारिणि गतातङ्कं न पङ्कजैर्बह्वी काचन शङ्खकीतरुगता नाकर्षिता हर्षतः । नास्तिष्टा करिणी करेण
 करिणा कामातुरेणामुना दंष्ट्रामिर्विकटेक्षणः शिव शिव व्यालोकि पञ्चीननः ॥ ४२ ॥ सान्द्रामोदवतीः
 स्वकीयवसतीः पङ्केरुहाणां ततीत्यक्त्वाऽयं श्रमरः करीन्द्र भवतामभ्योशमम्यागतः । एतच्चेतसि सप्रधार्य
 जगतीविख्यातदानैस्तथा युष्माभिः क्रियतां यथोपरमते हास्याय नास्यागमः ॥ ४३ ॥ त्यक्तो विन्ध्यः
 गिरिः पिता भगवती माता त्र रेवोद्धिता त्यक्ताः स्नेहनिबद्धबन्धुरवियस्तुह्योदया दन्तिनः । त्वल्लोम-
 न्तु हस्तिनि प्रतिदिनं बन्धाय दत्तं वपुस्त्व दूरीक्रियसे छठन्ति च शिरःपीठे कठोराङ्कुशाः ॥ ४४ ॥
 स्पर्धन्तां सुखमेव कुञ्जरतया दिक्कुञ्जरैः कुञ्जरा ग्राम्या वा वनवासिनो मदजलप्रस्निग्धगण्डस्थलाः । आः
 कालस्य कुतूहलं शृणु सखे प्राचीनपालीमलैः प्रायः स्निग्धकपोलपालिरवमः कौलोऽपि संपर्धते
 ॥ ४५ ॥ यत्प्रत्यग्रैदलावलीकबलनैर्जातोऽसि शैलोपमो यच्छायासु कदर्थितोऽसि न कदाप्यर्काशुभिः
 कर्कशैः । घोराघातकिरातैर्पञ्चिपतने यैर्वाग्वाणायितं तन्मातङ्ग मदान्ध पाठयसि किं विन्ध्याटवी

१ धान्यविशेष- । २ शीतलम् । ३ मार्गः । ४ न्यविक्रियते । ५ पात्रम् । ६ पुलिन्दः
 शबरः । ७ निर्भयं यथा स्यात्तया । ८ सिंहः । ९ समीपम् । १० जगती पृथिवी तत्र
 प्रसिद्धवितरणैः प्रसिद्धमद्वैतम् । ११ सूकरः । १२ नवीन- । १३ बाण- ।

पादपान् ॥ ४६ ॥ ऊर्णा नैष दधाति नापि विषयो वाहस्य दोहस्य वा तृतिर्नास्य महोदरस्य बह्वशो वासैः पेलैरपि । हा कष्टं कथमस्य पृष्ठशिखरे गोणी समारोप्यते को गृह्णाति कपर्दकैरमुमिति ग्राम्यैर्गजो हस्यते ॥ ४७ ॥ घासप्रासं गृहाण त्यज करिकलम प्रीतिबन्ध करिण्याः पाशप्रन्थिव्रणा-
नामविरलमधुना देहि पङ्कानुलेपम् । दूरीभूतास्तवैते शबरवरबधूविभ्रमोद्भ्रान्तदृश्या रेवातीरोपकण्ठ-
च्युतकुसुमरजोधूसरा विन्ध्यपादौः ॥ ४८ ॥ यूथान्यग्रे गतानि प्रबलवलभृतो बद्धवैरा मृगेन्द्रा मूलादा-
कृष्यमाणाः सपदि तटरुहो भूरुहा निष्पतन्ति । दृष्ट्वा हृष्यन्ति हन्त प्रतिदिनमखिला भिह्यपल्लवा
अधीशा हस्तालम्बाय केषा कलयतु वदन पङ्कमघ्नः करीन्द्रः ॥ ४९ ॥ मुक्ता गुप्ता यथेष्टं कुरु न
मधुलिहः कामुकाः सन्त्यमी ते दानाम्भोमात्रलाभात्परमुपकृततामानिनो नागराज । तर्त्तिकं त्व पुच्छ-
कर्णप्रखरनिहतितो हन्त नष्टाः क्रियन्ते नैतेभ्योऽन्ये त्वदीयां ककुभिककुभि वा मञ्चु गास्यन्ति
कीर्तिम् ॥ ५० ॥

कुरङ्गान्योक्तिनिदर्शनम् ।

दूर्वाङ्कुरतृणाहारा धन्यास्तात वने मृगाः । विमबोन्मत्तचित्तानां न पश्यन्ति मुखानि यत् ॥ १ ॥
पिबसि जल त्व समये खादसि समये यथामनो भ्रमसि । स्थपसि च रक्षसि सुतुष्टस्तनूय सुकृतीति मन्ये-
ऽहम् ॥ २ ॥ इह विचरन्ति किरातास्त्वाद्वक्स्वच्छन्दतानिहन्तारः । तदैमीषां गानादौ भा धाः श्रवणे
कुरङ्गशाव त्वम् ॥ ३ ॥ इह किं कुरङ्गशावक केदारे कर्लममङ्गरीं त्यजसि । तृणधन्वा तृणवाणस्तृण-
घटितः कपटपुरुषोऽयम् ॥ ४ ॥ तृणमुखमपि न खलु त्वा त्यजन्ति हे हरिण वैरिणः शबराः ।
यशसैव जीवितमिदं त्यज योजितशृङ्गसङ्ग्रामः ॥ ५ ॥ विद्धा मृगी व्याघ्रशिलीमुखेन मृगस्तु तत्कातर-
वीक्षितेन । विहाय देह विगतव्यथैका परस्य जीवावधिराधिरासीत् ॥ ६ ॥ कति कति न मदोद्धता-
श्चरन्ति प्रतिशित्तरं प्रतिकानन कुरङ्गाः । कचिदपि पुनरुत्तमा मृगास्ते मदयति यन्मद एव मेदिनीशान्
॥ ७ ॥ अयि कुरङ्गि तपोवनविर्भमादुपगताऽसि किरातपुरीमिमाम् । इह न पश्यसि दारय मारय ग्रस
पिबेति शुकानपि जल्पतः ॥ ८ ॥ अयि कुरङ्गि तुरङ्गमविक्रमे त्यज वन जैवने गमनं कुरु । इह वने
विचरन्ति हि नायकाः सुरभिलोहितलोहितसायकाः ॥ ९ ॥ सेय स्थली वनतृणाङ्कुर-
जालमेतत्सेयं मृगीति हृदि जातमुदः कुरङ्गः । नैव तु वेत्ति यदिहान्तरितो लताभिरायाति स-
ज्जितफठोरशरः किरातः ॥ १० ॥ रोमन्धमारचय मन्थरमेत्य निद्रां मुखं श्रम तदनु संचर रे यथेच्छम् ।
दूरे स पामरजनो मुनयः किलैते निष्कारणं हरिणपोत विभेर्षि कस्मात् ॥ ११ ॥ ऐंणी-
गणेषु गुरुगर्वनिमीलिताक्षः किं कृष्णसौर खलु खेलसि काननेऽस्मिन् । सीमामिमां कलैय भिन्नकरीन्द्र-
कुम्भमुक्तामयी हरिविहारवसुधरायाः ॥ १२ ॥ कस्तूरीकां हरिणं मुखं वनोपकण्ठं मा सौरमेण ककुर्मः
सुरभीकुरुष्व । आस्तां यशो ननु किरातशरामिघातात्राताऽपि हन्त मविता भूतौ दुरापः ॥ १३ ॥
दुततरमितो गच्छ प्राणैः कुरङ्गं वियुज्यसे किमिति वलितप्रीव स्थित्वा मुहुर्मुहुरीक्षसे । विदधति हत-

१ धान्यत्वग्भिः । २ विन्ध्यसन्निहिताः पर्वताः । ३ प्रतिदिशम् । ४ सुन्दरं यथा तथा ।
५ किरातानाम् । ६ धान्यमञ्जरीम् । ७ 'आधिर्ना मानसी व्यधा ।' इत्यमरः । ८ हे मृगि ।
९ विभ्रमो भ्रान्तिः । १० तुरङ्गमस्य विक्रमो धावनमिव विक्रमो धावनं यस्तास्तत्सम्बुद्धौ
यथोक्ते । ११ पलायनविषये । १२ रोमन्धश्चर्वितचर्वणम् । १३ पण्यो हरिणः । १४ कस्तूरी-
मृग । १५ निश्चिद्विद् । १६ सिंहः । १७ वनरुमीपे । १८ दिशः । १९ सुगन्धिताः कुरु ।

व्याधानां ते मनागपि नार्द्रतां कठिनमनसामेषामेते विलोकितविचाराः ॥ १४ ॥ स्थलीनां दग्धानामुपरि
 मृगतृष्णामुपसरस्तृषार्तः सौरङ्गो विरमति न खिन्नेऽपि मनसि । अजानानस्तत्त्वं न सं मृगयतेऽन्यत्र सरसी-
 मभूमौ प्रत्याशा न च फलति विघ्नं च कुरुते ॥ १५ ॥ पुरो रेवापारे गिरिरितिदुरारोहशिखरो
 धनुष्पाणिः पश्चाच्छबरनिकरो धावति पुनः । सरः सव्येऽसव्ये दधदहनदाहव्यतिकरः क यामः
 किं कुर्मो हरिणशिंशुरेवं विलपति ॥ १६ ॥ अग्रे व्याधः करधृतशरः पार्श्वतो जालमाला पृष्ठे
 वह्निर्देहति नितरां सनिधौ सौरमेयाः । एणी गर्मादलसगमना बालकै रुद्धपादा चिन्ताविष्टा
 वदति हरिणं किं करोमि क यामि ॥ १७ ॥ सौरभ्येण त्रिभुवनमनोहारीणा काननेऽस्मिन्सत्कस्तूरी-
 हरिणं भवता वासितो दिग्विभागः । तस्यैतत्ते फलमुपगतं पञ्चभिर्लुब्धकानां विद्धः प्राणास्त्यजसि
 न गुणः श्रेयसे निर्गुणेषु ॥ १८ ॥ अल्पायासवलेन यत्र पतनं कृच्छ्रेण यत्रोन्नतिद्वारे वेन्नलता-
 वितानगहने कष्टः प्रवेशक्रमः । हे सारङ्ग मनोरमा वनभुवस्त्यक्त्वा विशेषार्थिना किं भूयैकटक-
 स्थितिव्यसनिना व्यर्थं खुराः शैतिताः ॥ १९ ॥ सारङ्गो न लतागृहेषु रमते नो पांसुले भूतले
 नो रम्यासु वनोपकण्ठहरितच्छायासु शीतास्त्रपि । तामेवायतलोचनामनुदिनं ध्यायन्मुहुः प्रेयसीं
 शैलेन्द्रोदरकन्दरासु र्गतधीः शृङ्गावशेषः स्थितः ॥ २० ॥ आः कष्टं वनवाससाम्यकृतया सिद्धाश्रम-
 श्रद्धया पल्लीं बालकुरङ्गं संप्रति कुतः प्राप्तोऽसि मृत्योर्मुखम् । यत्रानेककुरङ्गकोटिकदनक्रोडोल्लस-
 ल्लोहितस्रोतोभिः परिपूरयन्ति परिखामुद्धामराः पामराः ॥ २१ ॥ स्वच्छन्दं हरिणेन या
 त्रिहरता दैवात्समासादिता भङ्गप्रस्तुतदुग्धविन्दुमधुरा शैलेर्नवा मञ्जरी । निःश्वासानलदग्धकोमल-
 तृणप्रख्यापितान्तर्व्यथस्तामेव प्रतिवासरं मुनिरिव ध्यायन्वने शुष्यति ॥ २२ ॥ त्यक्तं जन्मवनं
 तृणाङ्कुरवती मातेव मुक्ता स्थली विश्रान्तिस्थितिहेतवो न गणिता वन्धूपमाः पादपाः । बाला-
 पत्यवियोगकातरमुखी त्यक्ताधर्ममार्गे मृगी मृग्यन्तः पदवीं तथाऽप्यकरुणा व्याधा न मुञ्चन्ति माम्
 ॥ २३ ॥ यद्वक्त्रं मुहुरीक्षसे न वनिनां व्रूये न चैद्वृन्मृषा नैषां गर्वगिरिः शृणोषि न च तान्प्रत्याशया
 धावसि । काले बालतृणानि खादसि परं निद्रासि निद्रागमे तन्मे ब्रूहि कुरङ्ग कुत्र भवता किं नाम तप्त
 तपः ॥ २४ ॥ नात्र व्याघशराः पतन्ति परितो नैषात्र दावानलो नाप्युचावचमीतिरस्ति कुँहचिन्नो
 नागुर्यो मञ्जरा । पर्यालोच्य कुरङ्गकेण विहितो नक्षत्रनाथार्थेनो नो जानाति यदत्र दास्यति विधिः स्व-
 र्मानुदन्तव्रणम् ॥ २५ ॥ व्योमार्धे ज्वलितो रविः कवलितं दावानलैः काननं धूम्याभिर्न दिशः
 स्फुरन्ति परितः पन्थाः शैलैर्दन्तुरः । इत्थं लोहितसिक्तसर्कङ्गि यथाप्राणं मृगे धावति व्याधेनापि शरासने
 करुणया नारोपितः सायकः ॥ २६ ॥ भुक्त्वा मव्यतृणानि नव्यसलिलान्यापीय बापीतलानिःशङ्कं
 परिशील्य शीतलतरुन्रोमन्थमम्यस्यति । या सैवाद्य मृगी मृगार्देनमुल्लभाता शिशुं शोचते तद्वेधा बहुधा
 विपद्विरचने बीजानि नापेक्षते ॥ २७ ॥ पाशक्षुण्णखुरस्य बाणपतनप्रव्यक्तरक्तच्छटाच्छबाङ्गस्य दबाग्नि-
 दाहविकलस्यासेद्वैधोऽप्याश्रमम् । विगदैवं विचमा मृगस्य दिवसाः सर्गानुकम्पामयो मा मैवीरिति भाषणे-
 ऽपि यदभूद्वाच्यमोऽयं मुनिः ॥ २८ ॥ अग्रे कुप्रामवर्गः पिशितैरसलसच्चण्डचण्डायमानः

१. मृषालिप्साम् । २. मृगः । ३. शुनकाः । ४. सुगन्धितः । ५. पर्वतः । ६. धाविताः ।
 ७. मृगीम् । ८. आसक्तान्तकरणः । ९. धान्यस्य । १०. अन्वेषणपराः । ११. प्ररोचनशब्दान् ।
 १२. व्यर्थम् । १३. कुत्रापि । १४. वन्धनजालम् । १५. नक्षत्रनाथश्चन्द्रः । १६. राहुः । १७. तीक्ष्णपाषाण-
 दुर्गमः । १८. स्वकौटुम्बान्तभागः । १९. व्याघ्रः । २०. आगच्छतः । २१. पिशितं मांसम् ।

पश्चाद्व्याधो वधार्थो निशितशरकरः पादमुद्रानपायी । विष्वग्दीप्तो वनाग्निर्वनमतिगहनं धूमवात्या च
दृष्टेः संरोद्धी कान्दिशीको हरि हरि हरिणः कं शरप्यं प्रयातु ॥ २९ ॥

उष्ट्रान्योक्तिनिदर्शनम् ।

वपुर्विषमसस्थान कर्णज्वरकरो रवः । करमस्याशुगत्यैव छादिता दोषसहतिः ॥ १ ॥ दासेरको
रसत्वेन युक्तं भारेऽविरोहति । उच्चार्यमाणोऽपि पुनर्यत्तत्र किमु कुर्महे ॥ २ ॥ तुभ्यं दासेर दासीय
बदरी यदि रोचते । एतावता हि किं द्राक्षा न साक्षादमृतप्रिया ॥ ३ ॥ दुष्प्रापमम्बु पवनः परुषो-
ऽतितापी छायाभृतो न तरवः फलभारनम्राः । इत्थं सखे करम वचम भवन्तमुच्चैः का संगतिः खलु
मरौ रमणीयतायाः ॥ ४ ॥ अस्याननस्य भवतः खलु कोटिरेषा कण्टारिका यदि भवेदविशीर्णपर्णा ।
योग्या कथं करम कल्पतरोलतायास्ते पल्लवा विमलविद्रुममङ्गमाजः ॥ ५ ॥ रूक्ष वपुर्न च विलोचन-
हारि रूपं न श्रोत्रयोः सुखदमोरटित कदाऽपि । इत्थं न साधु तव किंचिदिदं च साधु तुच्छे रतिः करम
कण्टकिनि द्रुमे यत् ॥ ६ ॥ कुमुदशङ्खैः फुल्लाम्बोजैः सरोभिरलङ्कृतां मरुतमणिश्यामां शङ्खैर्विहाय
वनस्थलीम् । स्मरति करमो यदृक्षाणा चरन्मरुधन्वना परिचयरतिः सा दुर्वारा न सा गुणवैरिता
॥ ७ ॥ करमदयिते योऽसौ पीलुस्त्वया मधुलब्धया व्यपगतघनच्छायस्त्यक्तो न सादरमीक्षितः । चल-
किसलयः सोऽपीदानीं प्ररुद्धनवाङ्कुरः करमदयितावृन्दैरन्यैः सुख परिभुज्यते ॥ ८ ॥ करमदयिते
यत्तत्पीतं मृदुलभमेकदा मधु वनगतं तस्यालामे विरौषि" किमुसुका । कुरु परिचितैः पीलोः पन्नै-
र्धृतिं मरुगोचरैर्जगति सकले कस्यावाप्तिः सुखस्य निरन्तरा ॥ ९ ॥ यस्मिन्नुच्चैर्विषमगहनान्तर्गता
स्वादुवल्ली स्वेच्छ भुक्ता सरलितगलेनात्मचेतोऽनुलभा । तत्तारुण्यं करमं गलितं कुत्र ते प्राग्बिलासा यत्त्वा-
धीनं यदपि सुलभं तेन तुष्टिं विधेहि ॥ १० ॥ चिन्तां मुञ्च गृहाण पल्लवमिदं लक्षस्य शालस्य
वा गाङ्गास्यास्य जलस्य चन्द्रवपुषो गण्डूषमेकं पिब । जीवन्मरुदस्य ताः पुनः करमं हे दासेरकीया भुवो
रम्याः पीलुशमीकरीरबदरीकूजत्कपोताकुलाः ॥ ११ ॥ यस्यासीनवपीलुपन्नबदरासोऽपि सतुष्टये
दीर्घाध्वन्यनुगम्यते न पदवी यस्य स्वयूथैरपि । सोऽयं सप्रति याति बालकरमः क्षीणोद्यमः क्षामतां
मन्ये नूनमनेन दैवहतकेनास्वादितं तन्मधु ॥ १२ ॥ पीलुनां फलवत्कषायमधुरं रोमन्थयित्वा मरौ
शाखाऽग्रं यदखादि चारु करमीषकार्पितं प्रेमतः । तत्स्मृत्वा करमेण खेदविधुरं दीर्घं तथा, फलकृतं
प्राणानाममवत्तदेव सहसा प्रस्थानतुर्यं यथा ॥ १३ ॥ यस्याः समृत्तमालबालबलयं भूपालशृङ्गारिणी-
शृङ्गारोदरविप्रलम्भविधुरैर्नीरैः सुधाबन्धुभिः । तामेता मृदुलमबालललिता द्राक्षालतामारटन्नुद्वीवः प्रकटी-
कृतार्धदशनो दासेरकः कृतन्ति ॥ १४ ॥

गर्दभान्योक्तिनिदर्शनम् ।

३२ गर्दभं वामः शब्दस्ते सम्मतो मुदे नृणाम् ॥ पुनरपि कथमिव निन्वो निगद्येत् तत्र जानीमः
॥ १ ॥ गर्दभं रसिको नान्यो मघनिवात्रावलोक्यते कश्चित् । पादाहतिं न गणयन्ननुधावसि यत्प्रियां
स्तुवन्नुच्चैः ॥ २ ॥ ३ ३ रीसमं वल्लभमारवहनात्कुआसमभासि किं राजायावत्संयं प्रयाहि चैकाम्भूपा-

१ उष्ट्रशिखोः । २ वेगगमनेनैव । ३ उष्ट्रः । ४ अनिपतितपत्रा । ५ भारटितं शब्दः । ६ कुमुद-
मिभित्तैः । ७ हरिततृणैः । ८ वृक्षविशेषः । ९ चञ्चलकोमलं नूतनपत्रः । १० नदसि ।
११ गर्दभः । १२ स्थानम् । १३ हरितचणकान् ।

मुखं भक्षय । सर्वान्पुच्छन्वतो हया इति वदन्त्यत्राधिकारे स्थिता राजा तैरुपदिष्टमेव मनुते सत्यं तटस्थाः परे ॥ ३ ॥

वृषभान्योक्तिनिदर्शनम् ।

नास्य भारग्रहे शक्तिर्न च बाह्यगुणः कश्चित् । देवागारे बलीवर्दस्तथाऽप्यश्नाति भोजनम् ॥ १ ॥
वृषभ त्वमसि महीयान्धर्ममयस्त्वं निगद्यसे निगमैः । शिवबाहकता तेन स्थाने ते शोभते दिष्ट्या ॥ २ ॥
त्वमसि गवीशो लोके दृष्टचरो विश्रुतो विधाता वा । इति तं धर्ममयत्वं साम्प्रतमिति मन्यते कैर्न ॥ ३ ॥
गुणानामेव दौरात्म्याद्भूरि धैर्यो नियुज्यते । असंजातकिणस्कन्धः सुखं स्वपिति गौर्गलिः ॥ ४ ॥
जात्नो गुरुः सुघृष्टो वामेतरचरणमेद उपदेशः । ख्यातिर्गुणधवल इति भ्रमसि सुखं वृषभ रथ्यासु ॥ ५ ॥
अनसि सीदति सैकैतवर्त्मनि प्रचुरभारभरक्षपितौक्षके । गुरुमरोद्धरणोद्धरकन्धरं स्मरति सारथि-
रेव धुरन्धरम् ॥ ६ ॥ एतानि बालधवल प्रविहाय कामं गोष्ठाङ्गणे तरलतर्णकैचेष्टितानि । स्कन्धं
निधेहि धुरि पूर्वधुरीणमुक्ते नेतव्यतामुपगतोऽस्ति तवैव भारः ॥ ७ ॥ गुरुर्नयं भारः कश्चिदपि न
पन्थाः स्थपुटितो न ते कुण्ठा शक्तिर्वहनमपि तेऽङ्के न विकलम् । इह त्वङ्गे नान्यस्तत्र गुणसमानस्तद-
धुना धुनानेन स्कन्धं धवल किमु सुक्तः पथि भरः ॥ ८ ॥ मार्गे कर्दमदुर्गमे जलभ्यते गर्ताशैतैराकुले
खिन्ने शैकाटिके भरेऽतिविषमे दूर गते रोधसि । शब्देनैतदहं ब्रवीमि महता कृत्वोच्छ्रितां तर्जनीमीदृक्षे
विषमे विहाय धवलं वोढुं क्षमः को धुरम् ॥ ९ ॥ दन्ताः सप्त चरु विषाणयुगलं पुच्छश्चलः
कर्बुरः कुक्षिश्चन्द्रकितो वपुः कुसुमितं सधूर्णितं चेष्टितम् । अस्मिन्दुष्टवृषे मृषा भित्तगुणग्रामानमि-
ज्ञात्मनो ग्रामीणस्य तथाऽपि चेतसि चिरं धुर्यभ्रमः स्फूर्जति ॥ १० ॥ केषांचिद्वलाश्विरं निवसिता-
श्वित्ते परेषां पुनर्नीलो वा कपिलोऽथवा वरवृषो रक्तोऽथवा मेघकः । ग्रामीणैरवधोरितोऽपि शिथिल-
स्कन्धोऽप्यनुचैः श्रवाः स्वान्ते मे परतन्त्रतुन्दिलतनूर्जागर्त्यं कर्बुरः ॥ ११ ॥ न ध्यानं कुरुषे
न यांसि विकटं नोन्वैर्वहस्यानन दर्पान्नोह्निषसि क्षितिं खुरपुटैर्नावज्ञया वीक्षसे । किंतु स्व
वसुधांतलैकधवलः स्कन्धाधिरूढे भरे तीराप्युच्चतटीविटङ्कविषमाणुल्लङ्घयन्क्षीयसे ॥ १२ ॥
यस्यांदौ व्रजमण्डनस्य बहतो गुर्वी धुरं धैर्यतो धीरैः प्रगुणीकृतो न युगपत्स्कन्धः समस्तैरपि । तस्यैव
छर्धकम्बलस्य धवलस्योत्थापने साम्प्रतं ब्रह्मेऽत्रैव जरावसादिततनोर्गोः पुण्यमुद्वोष्यते ॥ १३ ॥

वानरान्योक्तिनिदर्शनम् ।

हारं वक्षसि केनापि दत्तमन्नेन मर्कटः । लेढि जिघ्रति, संक्षिप्य करोत्युन्नतमाननम् ॥ १ ॥
वानर रामकृपातश्चपलत्वं नातिनिन्दते लोकैः । पर्यट भुङ्क्ष्व यथेष्टं फलानि पक्वानि वृक्षाणाम् ॥ २ ॥
लुभ्यसि दक्षसि च खादसि हसि च पात्राणि दर्शयस्यौघ्यम् । इति वत बहुविधदोषाकरः कपे
त्वं परं जगति ॥ ३ ॥ कपिरपि च कैपिशायनमंदर्मत्तो वृश्चिकेन सदष्टः । अपि च पिशाचप्रेस्तः किं
ब्रूमी वैकृतं तस्य ॥ ४ ॥ वृक्षांदोलनेमद्य ते क नु गतं नर्म स्वयूथस्य वा यूक्तान्वेषणरोधः ।

१ अल्लो वृषोवत्सारो वा । २ दोषात् । ३ धुर्वहनक्षमः । ४ क्षुद्रमार्गेषु । ५ शकटे ।
६ बालकामप्रचुरे मार्गे । ७ चञ्चलवत्स- । ८ शकटाधीश्वरे । ९ अत्र सम्प्रसारणाभावश्छन्दो-
भङ्गमिवैव । १० विरस्कृतः । ११ नगराभ्यन्तरे । १२ खादति । १३ मद्य- ।

सौख्यबहुलास्वेष्टा मुखोत्थाः क ताः । कारण्ये फलपूर्णगल्लुङ्गहरस्यान्येषु ता भीषिका भीतः संप्रति
कौशिकद्रुल्लवलद्यालः कपे नृत्यसि ॥ १ ॥

सुकरान्योक्तिनिदर्शनम् ।

उदरम्भरिता लोके तवैव नान्यस्य दुःशका दृष्टा । उत्प्लष्टपुरीषमपि स्वादुर्कुर्वन्वराह यद्गुल्फे ॥ १ ॥
सर्वलोकपारितोषकारिणि स्वर्धुनीधिमलधारिणि स्थिते । पूतिगन्धवति पर्वलोदके सुकरः सुखमतीव
मन्यते ॥ २ ॥ आकर्ष्य गर्जितरव घनगर्जतुल्यं सिंहस्य यान्ति वनमन्यदिमा मयार्ताः । तत्रैव पौरुष-
निधिः स्वकुलेन सार्धं दर्पोद्गुरो वसति वीतमयो वराहः ॥ ३ ॥

आदिवराहान्योक्तिनिदर्शनम् ।

निष्कन्दामरविन्दिनीं स्थण्डिलतोदेशा कसैस्सर्धलीं जम्बूलाधिलम्बु कर्तुमितरा सृते वराही सुतान्
दंष्ट्रायां प्रलयार्णवोर्मिललिरौघावित्तायामियं यस्या एव शिखोः स्थिता विपदि भूः सा पौत्रिणी पुत्रिणी ॥ १ ॥

शुनकान्योक्तिनिदर्शनम् ।

पिब पयः प्रसर क्षितिपान्तिक कलय कांचन काञ्चनशृङ्खलाम् । इदमवद्यतं हि यदीहसे शुनक
संप्रति केसरिणस्तुलाम् ॥ १ ॥ पुच्छं चपलय दर्शय निजोदर पादयोर्मुहूर्निपत । कथमन्यथा त्वदीयो
निर्वाहः कुङ्कुर प्रमवेत् ॥ २ ॥ द्वारे तिष्ठ निबोधय जनागम स्वामिनं प्रति त्वरितम् । इत्थं तवोदरस्य
प्रपुष्टता भाविनी साध्वी ॥ ३ ॥

वृश्चिकान्योक्तिनिदर्शनम् ।

विषमारसहस्रेण गर्वं नायाति वायुकिः । वृश्चिको बिन्दुमात्रेण ऊर्ध्वं वहति कण्टकम् ॥ १ ॥

भेकान्योक्तिनिदर्शनम् ।

दिव्यं चूतरसं पीत्वा गर्वं नो याति कोकिलः । पीत्वा कर्दमपानीय भेको रटरटायते ॥ १ ॥
गङ्गाऽऽदीनां सकलसरितां प्राप्य तोय समुद्रः किंचिदूर्ध्वं न भवति वपुर्दिव्यरत्नाकरोऽपि । एको भेकः
परममुदितः प्राप्य गोष्पादनीर को मे को मे रटति बहुधा स्पर्धया विश्वमुच्चैः ॥ २ ॥

शृगालान्योक्तिनिदर्शनम् ।

जलस्योच्चैः पुच्छं शिरसि निहित जीर्णजटिलं यदृच्छान्यापन्नद्विपपिशितलेशः कवलितः । गुहागते
शून्ये सुचिरमुपितं जम्बुक सखे किमेतस्मिन्कुर्मो यदसि न गतः सिंहसमताम् ॥ १ ॥

भुजगान्योक्तिनिदर्शनम् ।

तावद्गजन्ति मण्डूकाः कूपमाश्रित्य निर्मयाः । यावत्कारिकराकारः कृष्णसर्पो न विद्यते ॥ १ ॥ यस्यै ददाति
विवरं भूमिः फल्लारमात्रमीतेषु । आशीविपः-स-दैवाद्भौर्वैक्तरण्डे स्थितिं सहते ॥ २ ॥ भौलौ सन्मनयो गृह
गिरिगुहा त्यागः किलाल्मत्वचो निर्यत्नोपनतैश्च वृत्तिरनिलैरेकत्र चर्येदृशी । अन्यत्रानृजुर्वर्मता द्विरसर्पौ
वक्रो विप वीक्षण सर्वामङ्गलवृत्तकं कथय मो मोगिन्सखे किं न्विदम् ॥ ३ ॥

१ उलूकात् । २ पूतिगन्धो दुष्टो गन्धः । ३ क्षुद्रजलाशयजलाभ्यन्तरे । ४ अवनतोन्नतदेशाम् ।
५ कसेरुः कन्दविशेषः । ६ पङ्क्तिः । ७ पौत्रयुक्ता । ८ निवासः कृतः । ९ भुजगः । १० गारुडिकः ।
११ स्वकञ्जुकस्य । १२ जीवन्तम् । १३ कुटिलः । १४ द्विरावृत्ता जिह्वा, द्विभाषित्वं च । १५ द्वे सर्पे

शेषान्योक्तिनिदर्शनम् ।

अनेके फणिनः सन्ति मेकमक्षणतत्पराः । एक एव हि शेषोऽयं घरणीघरणक्षमः ॥ १ ॥ युक्तोऽसि
सुवर्नभारे मा वक्त्रां वितनु कन्धरां शेष । त्वय्येकस्मिन्दुःखिनि सुखितानि भवन्ति सुवनानि ॥ २ ॥

मत्स्यान्योक्तिनिदर्शनम् ।

क्षारं वारि न चिन्तितं न गणिताः क्रूराश्च नक्रादयश्चञ्चद्बीचिकंदम्बडम्बरमिलत्रासोऽपि दूरीकृतः ।
मध्येऽम्भोनिधि मत्स्यरङ्ग भवता शम्पः कृतो लीलया संपत्तिर्मकार्जनं विपदिह प्राणप्रयाणावधिः ॥ १ ॥

रोहितान्योक्तिनिदर्शनम् ।

अगाधजलसंचारी न गर्व याति रोहितः । अङ्गुष्ठोदकमात्रेण शर्फेरी कुर्कुरायते ॥ १ ॥

राघवान्योक्तिनिदर्शनम् ।

यस्मिन्वेहति सर्वतः परिचलत्कल्लोलकोलाहलैर्मन्थाद्रिभ्रमणभ्रमं हृदि हरिदन्तावलाः पेदिरे ।
सोऽयं तुल्लतिमिङ्गिलाङ्गकवलीकारक्रियाकोविदः क्रोडे श्रीडतु कस्य केलिकलहत्यक्तार्णवो राघवः ॥ १ ॥

कच्छपान्योक्तिनिदर्शनम् ।

अमति गिरिराष्ट्रं पृष्ठे गर्जत्युपर्यति सागरो दहति विततज्वालाजालो जगन्ति विषानलः । स तु
विनिहितग्रीवाकाण्डः कटाहकुटोदरे स्वपिति मगवान्कूर्मो निद्रामरालसलोचनः ॥ १ ॥ पुत्रिण्यः कति
नात्र सन्ति भुवनेऽभूवन्किंन्योऽश्रवा सौमन्यैकमठी तथाऽऽदिकमठी स्त्रीषु प्रशंसाऽऽस्पदम् । मग्ने
मोगि"नि मङ्गरेषु कैरिषु अष्टोत्सवे 'दक्षिणि क्षोणी सौहसिकाप्रणीस्तुल्यितुं जागर्ति यस्याः सुतः ॥ २ ॥

महीरुहान्योक्तिनिदर्शनम् ।

अहो एषां वरं जन्म सर्वप्राण्युपजीवनम् । धन्या महीरुहा येभ्यो निराशा यान्ति नार्थिनः ॥ १ ॥
पत्रपुष्पफलच्छायामूलवस्त्रलदारुभिः । गन्धनिर्यासमरमास्थितोवमैः कामान्वितन्वते ॥ २ ॥
प्रेत्यैग्रैः पत्रनिचयैस्तरुणैरेव शोभितः । जहाति जीर्णारतानेव किंवा चित्रं कुर्जेन्मनः ॥ ३ ॥
छायामन्यस्य कुर्वन्ति तिष्ठन्ति स्वयमातपे । फलान्यपि परार्थाय वृक्षाः सत्पुरुषा इव ॥ ४ ॥
परोपसर्पणान्तचिन्तानलशिखाशतैः । अचुम्बितान्तःकरणाः साधु जीवन्ति पादपाः ॥ ५ ॥
मुखेन गरल मुञ्चन्मूले वसति चेफणी । फलसंदोहगुह्या तरुणा किं प्रयोजनम् ॥ ६ ॥

१ भुवनधारणे । २ प्रचलत्तरङ्गण । ३ मज्जनम् । ४ महामत्स्यविशेषः । ५ क्षुद्रा मत्स्यी ।
६ अयं हि तिमिङ्गलापेक्षयाऽपि महान् भवतीति बोध्यम् । ७ मन्दराचलः । ८ कटाहाकाण्ड-
ब्रह्माण्डरूपे कुटे (गुहे) इत्यर्थः । ९ आदिककच्छपाङ्गना । १० वासुकिनागराजरूपे नेत्रे ।
११ विशामिति शेषः । १२ आदिचरादे । १३ अन्याशक्यकर्मकरणक्षमः । १४ गन्धः पत्रपुष्पा-
दिगतः, निर्यासः क्षरन्मदविशेषः, भस्म दाहजन्यम्, अस्थि भन्तर्गतः काष्ठविशेषः, तोकर्म
हरितालकुरविशेषः । १५ नूतनैः । १६ महीरुहस्य, अकुलीनस्य च । कोः पृथिव्या जन्म यस्य
तस्येति, कुत्सितं जन्म यस्येति तस्येति वा । १७ अग्रस्तान्तःकरणाः । १८ फलसमुदायदुर्भरेण ।

शाखाशतचितवियैतः सन्तिः कियन्तो न कानने तरवः । परिमलभरमिलदलिकुलदलितदलाः
शाखिनो विरलाः ॥ ७ ॥ तीव्रो निदाघसमयो बहुपथिकजनश्च मौरवः पन्थाः ।
मार्गस्थिततरकः कियतां संतापमपहरति ॥ ८ ॥ हिमसमयो वनवह्निर्जनः पवनस्तडिल्लता
विमवः । हन्त सहन्ते यावत्तावद्भुम कुर परोपकृतिम् ॥ ९ ॥ अध्वन्यध्वनि तरवः पथि पथि
पथिकैरुपास्यते छाया । विरलः स कोऽपि विटपी यमध्वगो गृहगतः स्मरति ॥ १० ॥ कश्चि-
ज्वं पल्लवमादधाति कश्चित्सूनानि फलानि कश्चित् । पर करालेऽस्य निदाघकाले मूले न दाता
सलिलस्य कश्चित् ॥ ११ ॥ व्याघ्रं ज्वन्मधुकरपुञ्जमञ्जुगीतान्याकर्ण्य श्रुतिमदजाह्नयातिरेकात् । आभूमी-
तलनतकन्धराणि मन्येऽरण्येऽस्मिन्वनिरुहा कुटुम्बकानि ॥ १२ ॥ भुक्तानि यैस्त्व फलानि पचे-
लिर्मानि क्रोडस्थितैरहह वीतमयैः प्रसुप्तम् । ते पक्षिणो जलरयेण विह्वल्यमाण पश्यन्ति पादप भवन्त-
ममी तटस्थाः ॥ १३ ॥ घस्ते मरं कुसुमपत्रफलावलीना धर्मव्यथा वहति शीतमवां रुजं च । यो
देहमर्पयति चान्यमुखस्य हेतोस्तस्मै वदान्यगुरवे तरवे नमस्ते ॥ १४ ॥ इहोद्याने सप्रत्यहह परिशिष्टाः
क्रमवशादमी वल्मीकास्ते भुजगकुललीलावसतयः । गतास्ते विस्तीर्णस्तवकभरसौरम्यलहरीपरीति
व्योमानः प्रकृतिगुरवः केऽपि तरवः ॥ १५ ॥ विपन्नं पथिन्या मृतमनिमिषैर्यातमलिभिः खगैरप्युड्डीन
रथचरणहसप्रभृतिभिः । दर्शो दीनां नीते सरसि विषमप्रीष्मदिवसैः कुलीनैर्वादास्ते तटरुहतः कोऽपि
तदपि ॥ १६ ॥ इय बाला वल्ली मृदुकिसलय तापविलय धनच्छायं शाल नवमतिविशालं परिगताः ।
पर त्वस्याभ्यन्तर्गललवमस्मीकृतवनं भुजङ्ग प्रोचुङ्गं कथमिव वराकी कलथेतु ॥ १७ ॥ किं जातो-
ऽसि चतुष्पथे घनतरं छत्रोऽसि किं छांयया छत्रश्चेत्फलितोऽसि किं फलभरैराढ्योऽसि किं सनतः ।
हे सदृक्ष सहस्र सप्रति सखे शाखाशिखाकर्षणक्षोभामोटेनमञ्जनानि जनतः स्वैरेव दुभेष्टितैः ॥ १८ ॥
छायासुप्तभृगाः शोकुन्तनिवहैर्विष्वग्विलसच्छन्दः कीटैरावृतकोटरः कपिकुलैः स्कन्धे कृतमश्रयः । विश्रब्ध
मधुपैर्निपीतकुसुमः श्लाघ्यः स एकस्तर्क्यत्राह्नीकृतसत्त्वसल्लवमरे मन्नापदोऽन्ये द्रुमाः ॥ १९ ॥ भुक्त स्वादु-
फल कृतं च शयनं शाखाग्रजैः पल्लवैस्त्वच्छायापरिशीतलं सुसलिल पीत व्यपेतश्रमैः । विश्रान्ताः
सुचिर पर सुमर्नसः प्रीतिः किमत्रोष्यते त्व सन्मार्गतर्क्यं च पथिका यामः पुनर्दर्शनम् ॥ २० ॥
पान्थाधार इति द्विजाश्रये इति श्लाघ्यस्तरूणामिति स्निग्धच्छाय इति प्रियो दृश इति स्थान गुणा-
नामिति । पर्यालोच्य महातरो तव घनच्छायां वय संश्रितास्तत्त्वकोटरवासिनो द्विरसंनो दूरीकारि-
ष्यन्ति नः ॥ २१ ॥ मूलं स्थूलमतीव बन्धनदृढ शाखाः शतं भौंसला वासो दुर्गमहीधरे तरुपते कुत्रास्ति
भीतिरतव । एकः किंतु मनागय जनयति स्थान्ते ममाधिज्वर ज्वालालीवलयीभवन्नकरणो
दावानलो घस्मरेः ॥ २२ ॥ ये पूर्व परिपालिताः फलभरच्छायादिभिः प्राणिनो विश्रामद्भुम कथ्यता
तव विपत्काले क ते सांप्रतम् । एताः सगतिमात्रकल्पितपुरस्कारस्तु धन्यास्तवचो यासां छेदनमैतरेण

१ वियदाकाशम् । २ निर्जलदेशसम्बन्धी । मरोरयमिति मारवः । ३ गृहं प्राप्य स्थितोऽपीति
भावः । ४ शब्दायमान- । ५ सुन्दर- । ६ परिपक्वानि । ७ अश्विदायाय । ८ आकाश-
मभिन्वाप्य प्रवृद्धशरीराः, अतिपरिणाहा इति भावः । ९ स्वभावतो महान्तः । १० चक्रवाक- ।
११ अवस्थाम् । १२ सत्कुलप्रभूत्वात् महान् निगूढत्वाच्च । कौ लीनस्तत्त्वात् । १३ जानताम् ।
१४ चोदन- । १५ पक्षिगणः । १६ नष्टपक्षः । १७ भवन्तः । १८ प्रसन्नाः । १९ ब्राह्मणादि-
रक्षक, पक्षिनिवासभूतेति च । २० द्विजिह्वाः सर्पाः, द्विभाषिणः पिशुनाश्च । २१ परिपुष्टाः ।
२२ भक्षकः । २३ विना ।

पतितो नायं कुठारस्त्वयि ॥ २३ ॥ वृद्धिर्यस्य तरोर्मनोरथशतैराशावता प्रार्थिता जातोऽसौ सर-
सप्रकामफलदः सर्वाश्रितोपाश्रयः । नानादेशसमागतैरविदितैराक्रान्तमन्यैः खगैस्तं लब्ध्वावसरोऽपि
वृद्धशकुनिर्दूरं स्थितो वीक्षतः ॥ २४ ॥ छायाभिः प्रथमं ततस्तु कुमुदैः पश्चात्फलैः स्वादुभिः प्रीणा-
त्येव तरुः पथीति पथिकैः श्रान्तैः सुखं स्थीयते । को जानाति यदत्र कोटरगतः प्रत्यग्रहालाहल-
ज्वालाजालकरालनक्रकुहरः कृष्णः फणी वर्तते ॥ २५ ॥ आमोदैर्मरुदो मृगः किसलयोल्लासैस्त्वचा
तापसाः पुष्पैः षट्चरणाः फलैः शकुनयो धर्मादिताड्यायया । स्कन्धैर्गन्धगजैस्त्वयैव विहिताः सर्वे
कृतार्थास्ततस्त्वं विश्वोपकृतिक्षमोऽसि भवता भग्नापदोऽन्यद्भुमाः ॥ २६ ॥ रोल्लेम्बैर्निर्मितं गृहं विष-
टितं धूमाकुलैः कोकिलैर्मयूरैश्चलितं पुरैव रमसा कीरैरधीरैर्गतम् । एकेनापि सपल्लवेन तरुणा दावा-
नलोपप्लवः सोढः को न विपत्सु मुञ्चति जनो मूर्धापि यो लालितः ॥ २७ ॥ एकस्त्व मरुभूरुहेन्द्र
विततैः शाखाशतैरञ्जितः पुष्प्यस्पुषपफलान्वितैरमुदितैर्जीव्याः सहस्रं सम्राः । आश्रान्त श्रमरुणपान्थ-
जनतासर्वार्थनिर्वाहणं कत्वा सात्त्विकमन्तरेण भुवनं निर्मातुं धर्माशयः ॥ २८ ॥ धत्ते मूर्धनि दुःसहा
दिनमणेरुद्धामघामच्छटाश्छायाभिः पथिकान्निदाघमथितान्पुष्पाणि पुष्पैः फलैः । धैर्यं मुञ्चसि नैव
येन भवता शाखा सुविस्तारिता तेनाशीसु वनस्पते तव यशस्तोमः समुज्जृम्भते ॥ २९ ॥ तीव्रोऽयं नितरां
निदाघसमयः प्रोद्यत्पचण्ड्युतिर्मौगौ मारव एष तत्र पथिकाः सचारिणः कोटिशः । तेषां कश्चिदिहाश्रय-
स्त स्वरौ दैवेन संपादितः सोऽप्येकः सुकृती करोतु कियतां संतापनिर्वापणम् ॥ ३० ॥

मन्दारान्योक्तिनिदर्शनम् ।

भो मन्दार सुधन्यस्त्वमसि यतःस्वैःसुमामोदैः । न परं मनुजानेव प्रमोदयसि किंतु दैवतान्यपि च ॥ १ ॥

कल्पवृक्षान्योक्तिनिदर्शनम् ।

कल्पद्रुमोऽपि कालेन भवेद्यदि फलप्रदः । को विशेषतदा तस्य धन्यैरन्यैर्महीरुहैः ॥ १ ॥ न मया-
रचितं तवालवाल पयसा वा विहितस्तवामिषेकः । अयि कल्पतरो परोपकारे भवतो विश्वविलक्षण-
प्रकारः ॥ २ ॥ किं न द्रुमा जगति जाग्रति लक्षसंख्यास्तुल्योपनीतपिकैकाफलपमोगाः । धन्यस्तु
कल्पविटपी फलसंप्रदानं कुर्वन्सदैव विबुधानमृतैकवृत्तीन् ॥ ३ ॥ स्वर्गैः स्कन्धपरिग्रहो मरुभूतैरुल्ला-
सिताः पल्लवा मुक्ताभिः स्तवकश्रियो मधुलिहां वृन्दानि नीलोत्पलैः । सकल्पानुविधायि यस्य फलितं
कस्तस्य धत्ते तुलां धिग्जातु द्रुमसकथासु यदयं कल्पद्रुमोऽपि द्रुमः ॥ ४ ॥ औदार्यं भुवनत्रयेऽपि
विदितं 'सम्भूतिरम्भोनिवेर्बोसो नन्दनकानने परिमलो गीर्वाणचेतोर्हरेः । एवं दातृगुणोत्करः सुरतरोः
सर्वोऽपि लोकोत्तरः स्यादार्थप्रवर्धितार्पणविधावेको विवेको यदि ॥ ५ ॥ न द्वारे द्विरदावली न
परितो वानैर्नयुजश्रेणयः किंवा शौक्तिर्कौमौक्तिर्कैर्गृहदृशां तारा न हारावलिः । हे कल्पद्रुम दूरतोऽस्तु
भवतः सेवामवं वैभवं तुष्यामि त्वयि तावताऽपि यदि न स्मेरा भवन्ति द्विषः ॥ ६ ॥ जन्माभूदुदघौ
विघ्नो सहजतो वृन्दैरैकैर्वन्द्यतो तत्तत्कामफलाय शक्तिरतुला यस्यास्ति वशीऽनिर्शम् । विश्रामाय चिराय
कल्पलतिका भूयोऽयमालम्बते कत्वां स्तोतुमपि क्षमोऽस्ति तदपि त्वं जल्पं कल्पद्रुम ॥ ७ ॥

१ प्रवृद्धमहागरलः । २ महान्तो गजाः । ३ क्षुद्राः । ४ भ्रमरैः । ५ बद्धम् । ६ मयूरा एव
मायूरास्तैः । ७ लङ्घ्यस्तराणि यावत् । ८ दिक्षु । ९ प्रदहत्सूर्यः । १० कोकिल- । ११ सादृश्यम् ।
१२ जन्म । १३ निवासः । १४ इन्द्रोद्याने । १५ देवानां तृप्त्युपस्थापकः । १६ बन्दिजन- ।
१७ शुकपुद्गव- । इदमेषां कृत्रिमवशाद्वा निरासायोक्तम् । १८ चन्द्रे । १९ सहोदरत्वम् । २० देवैः
२१ पूज्यमानत्वम् । २२ अधीना । २३ सदा । २४ कथय ।

पारिजातान्योक्तिनिदर्शनम् ।

पारिजाततरुं यावन्न लभेत मधुव्रतः । अमण तावदेवास्य कुञ्जे कुञ्जे तरौ तरौ ॥ १ ॥ परिमल-
सुरभितनमसो बहवः कनकाद्रिपरिसरे तरवः । तदपि सुराणां चेतसि समुषितमिव पारिजातेन ॥ २ ॥

चन्दनान्योक्तिनिदर्शनम् ।

सन्त्येव लिखिताकाशा महीयांसो महीरुहः । तथाऽपि जनताचित्तानन्दनश्चन्दनद्रुमः ॥ १ ॥ यद्यपि
चन्दनविटपी विधिना फलकुसुमवर्जितो विहितः । निजवपुषैव परेषां तथाऽपि सतापमपहरति ॥ २ ॥
अथि मलयज महिमाऽय कस्य गिरामस्तु विषयस्ते । उद्गिरतो यद्गुरलं फणिनः पुष्पासि परिमलोद्गिरैः
॥ ३ ॥ पाटीर तव पटीयान्कः परिपाटीमिमामुरीकैर्तुम् । यत्पिष्वतामपि नृणां पिष्टोऽपि परिमलैः
पुष्टिम् ॥ ४ ॥ यैस्त्वं गुणगणवानपि सतां "द्विजिह्वैरसेन्यता नीतः । तानपि बहसि पटीरर्ज किं
कथयामस्त्वदीयमौजत्यम् ॥ ५ ॥ जनकः सार्नुविशेषो जातिः काष्ठ भुजङ्गमैः सङ्गः । स्वगुणैरेव पटीरज
यातोऽसि तथाऽपि महिमानम् ॥ ६ ॥ मूलं भुजङ्गैः शिखरं मूषङ्गैः शाखा विहङ्गैः कुसुमानि यद्भैः ।
नास्त्येव तच्चन्दनपादपस्य यन्नाश्रित सत्त्वमरैः समन्तात् ॥ ७ ॥ कति न सन्ति महीषु मही-
रुहः सुरभिपुष्परसालैर्फलालयः । सुरभयन्ति न केऽपि च भूरुहानिति यशोऽस्ति पर तव
चन्दन ॥ ८ ॥ धिक्चेष्टितानि परशो परिशोचनीयबालप्रवालमलयाद्रिबहुहस्ते । निर्भिद्यमानद्भयोऽपि
महानुभावः स त्वन्मुख पुनरभीः सुरमौकरोति ॥ ९ ॥ कालागुरौ सुरभितातिशयेऽपि सङ्गा-
दारम्यते सुरभितापरपादपेऽपि । पाटीर पाठमिदं तव सङ्गिवातैस्तादात्म्यमेति कतरो न तरोः समूहः
॥ १० ॥ उपानीत दूरात्परिमलमुपाधाय मरुता समायासीदस्मिन्धुरमधुलोमान्मधुकरः । परो दूरे
लामः कुपितफणिनश्चन्दनतरोः पुनर्जीवन्त्यायाद्यदि तदिह लामोऽयमतुलः ॥ ११ ॥ कान्ताकैलिं
कलयतु तरुः कोऽपि कश्चित्प्रभूणामत्यनन्दं जनयतु फलैः कोऽपि लोकान्निर्वनोतु । धन्यं मन्ये मल-
यजमहो यः प्रभूतोपताप ससारस्य द्रुतमपनयैत्यात्मदेहव्ययेन ॥ १२ ॥ आमोदैस्ते दिशि दिशि
गतैर्दूरमाकृष्यमाणाः साक्षाल्लुब्धी तव मलयज द्रष्टुमन्धागताः स्मः । किं पश्यामः सुमग भवतः
क्रीडति क्रोड एव व्यालस्तुभ्य भवतु कुशल मुञ्च नः साधु यामः ॥ १३ ॥ केचिल्लोचनहारिणः
कतिपये सौरभ्यसमारिणः केऽप्यन्ये फलधारिणः प्रतिदिनं ते सन्तु हन्त द्रुमाः । धन्योऽयं हरिचन्दनः
परिसरे यस्य स्थितैः शाखिमिः शाखोटादिभिरप्यहो पृगदृशामङ्गेषु लीलायितम् ॥ १४ ॥ घात-
श्चन्दन किं ब्रवीमि विटपस्फूर्जत्फणामीषणा गन्धस्यापि महाविषाः फणभृतो गुप्त्यै यदेते कृताः । दैवा-
त्पुष्पफलान्वितो यदि भवानब्रामविष्यत्तदा नो जाने किमकल्पयिष्यदधिक रक्षाऽर्थमस्यात्मनः ॥ १५ ॥
एतैर्दक्षिणगन्धवाहचलनैः श्रीखण्ड किं सौरभ ब्रूमस्ते परितो मधुव्रतयुवा येनायमानीयते । भाकन्दाप-
हत्य पङ्कजवनादुद्धूय कुन्दोदरादुद्गम्य द्विगौण्डमण्डलदलादाकृष्य ह्वयन्मनाः ॥ १६ ॥ वासः शैल-
शिलान्तरेषु सहजः सङ्गो भुजङ्गैः सह प्रेङ्खत्क्षारपयोधिधीचिभिरभूदुद्धूतसेकक्रिया । जानीमो न वय प्रसीदतु

१ अत्युच्छ्रिता इति भावः । २ जनता जनसमूहः । ३ हे चन्दन । ४ अतिशयेन पटुः ।
५ स्वीकर्तुम् । ६ चूर्णं कुर्वताम् । ७ भुजङ्गैः । ८ हे चन्दन । ९ साधुः शिखरम् । १० प्रशंस-
नीयत्वम् । ११ कविभिः । यद्यपि प्लवङ्गास्तत्र न भवन्ति किंतु प्लवङ्गानां शाखाभृगत्वसाधारण्य-
मादायेदमभिहितम् । १२ रखाल भान्नः सरखो वा तरुः । १३ निर्भयः निःसङ्कोच इति यावत् ।
१४ सन्तर्पयतु । १५ निवर्तयते । १६ सन्निहितदेशे । १७ हस्ति- ।

भवाञ्श्रीखण्डं तत्कथ्यतां कस्मात्ते परतापखण्डन महो पाण्डित्यमप्यागतम् ॥ १७ ॥ लोकानन्दन चन्दन-
द्रुम सखे नास्मिन्वने स्थायितां दुर्वैशैः परैरसारहृदयैराक्रान्तमेतद्वनम् । ते ह्यन्योन्यनिघर्षजातदहनग्वा-
लावलीसंकुला न स्वान्येष कुलानि केवलमिदं सर्वं दहेयुर्वनम् ॥ १८ ॥ सौरभ्यं भुवनत्रयेऽपि विदितं
शैत्यं नु लोकोत्तरं कीर्तिः किं च दिग्गङ्गाऽङ्गनगता किं त्वेतदेकं शृणु । सर्वानिव गुणानियं निगिरति
श्रीखण्ड ते सुन्दरानुज्जन्ती खलु कोटरेषु गरलज्वालां द्विजिह्वावैली ॥ १९ ॥ श्रीमच्चन्दनवृक्ष सन्ति
बहवस्ते शाखिनः कानने येषां सौरभमात्रकं निवसति प्रायेण पुष्पश्रिया । प्रत्यङ्गं सुकृतेन तेन शुचिर्ना
ख्यातः प्रसिद्धात्मना योऽसौ गन्धगुणस्त्वया प्रकटितः कासाविह प्रेक्ष्यते ॥ २० ॥ जातः केळि-
कलावतीकुचतटीसौभाग्यमासादितु त्रैलोक्याविपतेर्यशः कथयितुं भाळे विपद्व्यापितुम् । किं वाच्यं गुण-
गौरवस्य महिमा ख्यातोऽखिले भूतले दिग्दैवं कलये यदत्र मलये भग्नः पटीरद्रुमः ॥ २१ ॥ एकस्मि-
न्मलयाचले बह्विवैः किं तैरकिंचित्कैः कालोच्छ्रकपोतकोकिलकुलैरेकोऽपि पार्श्वस्थितः । केकी
क्रूजति चेत्तदा विघटितव्यालावलीबन्धनः सेव्यः स्यादिह सर्वलोकमनसामानन्दनश्चन्दनः ॥ २२ ॥

अगुरुमहीरुहान्योक्तिनिदर्शनम् ।

अगुरैरिति बद्धु लोको गौरवमत्रैव पुनरहं मन्ये । दर्शितगुणैव वृत्तिर्यस्य जने जनितदाहेऽपि ॥ १ ॥
न गुरुर्यस्मात्सुरभाषित्यगुरुस्त्वं मतो विबुधैः । न गुरुरिति त्वयि भूयो भ्रम एव मृषा जघन्यानाम् ॥ २ ॥
एणाद्याः पशवः किरातपरिष्वजैषां गुणग्राहिणी सचारोऽस्ति न नागरस्य विषयोच्छिन्न मुनीनां मनः ।
धूमेनातिमुगन्विनाऽत्र विपिने दिक्चक्रमाभोदयन्नामूलं परिदह्यतेऽगुरुतरुः कस्मै किमाचक्ष्महे ॥ ३ ॥

चम्पकान्योक्तिनिदर्शनम् ।

साधारणतरुबुद्ध्या न मया बद्धस्तवालवालोऽपि । लज्जयसि मामिदानीं चम्पक भुवनाधिवासिभिः कुसुमैः
॥ १ ॥ यद्यपि खदिरारण्ये गुप्ता चम्पक महीरुहो वसतिः । तदपि च परिमलमूर्तुलं दिशि दिशि कथयेत्समीरण-
स्तस्य ॥ २ ॥ रूपसौरभसमृद्धिसमेतं चम्पकं प्रति ययुर्न मिलिन्दः । कामिनस्तु जगृहस्तदशेषा ग्राहका
हि गुणिनां कति न स्युः ॥ ३ ॥ केनात्र चम्पकतरो बत रोपितोऽसि कुग्रामपामरजनान्तिकवाटिकायाम् ।
यत्र प्रवृद्धवनशाकविष्टद्विलोमाद्भो भग्नवाटघटनोचितपल्लवोऽसि ॥ ४ ॥ उद्यानपाल कलशाम्बुनिपेचनाना-
मेतस्य चम्पकतरोरयमेव कालः । अस्मिन्निदावनिहते घनवारिणा वा संवर्धिते तव वृथोभयथोपयोगः
॥ ५ ॥ यन्नादृतस्त्वमलिङ्गा मलिनाशयेन किं तेन चम्पक विषादमुरीकरोषि । विश्वाभिरामनवनौरदनील-
वेषाः केशाः कुशेशयदृशाः कुशलीभवन्तु ॥ ६ ॥ कोपं चम्पक मुख याचकजनैरायसितस्त्वं सखे
मा म्लासीः । परितो विलोक्य तरुः कस्तेऽधिरुढस्तुलाम् । कोपश्चेन्नियतस्तवास्ति हृदये वात्रे तथा
कुप्यतां येन त्वं हि सुवर्णवर्णकुसुमामोदोऽद्वितीयः कृतः ॥ ७ ॥ सन्त्येकेऽपि महीरुहाः प्रतिदिनं संसक्त-
मत्ताल्यस्तचाद्यगुणिनो लवङ्गलवलीमाकन्दकुन्दादयः । आशास्य जनुरस्य चम्पकतरोर्यत्कोरकान्तर्दलं
स्वैरङ्गैरुपमीय-राजरमणी-सासूयमालोकते ॥ ८ ॥

१ कुष्ठैर्वैष्णुभिः, अकुलीनैश्च । २ भुजङ्गश्रेणी पिशुनपङ्क्तिश्च । ३ शुद्धेन । ४ चन्दनवृक्षाः ।
५ क्षुद्रः पतन्नामा च । ६ विमर्दार्थं सौरभम् । ७ भ्रमराः । ८ भ्रमरेण । ९ पीडितः ।
१० माकन्द भग्नः ।

बकुलान्योक्तिनिदर्शनम् ।

निसर्गादारामे तरकुलसमारोपसुकृती कृती मालाकारो वकुलमपि कुत्रापि विदधे । इदं को जानीते यदयमिह कोणान्तरगतो जगज्जाल कर्ता कुसुममरसौरभ्यमरितम् ॥ १ ॥ दधानः प्रेमाण तरुषु समभावेन विपुल न मालाकारोऽसावकृत कर्णा बालवकुले । अयं तु द्रौगुच्चकुसुमनिकराणां परिमलैर्दिगन्तानातेन मधुपकुलझङ्कारमरितान् ॥ २ ॥

अशोकान्योक्तिनिदर्शनम् ।

गर्वायसे विर्केचकोरकमञ्जुगुञ्जदुद्रुत्तषट्पदघटाविमवेन किं नु । वामश्रुवां चरणताडनदोहदानि किं नाम न स्मरसि तावदशोक तानि ॥ १ ॥ उन्मीलयन्ति कुसुमानि मनोरमाणि के माम नात्र तरवः समयोचितानि । कस्येदृशं कथय दोहदमस्ति तस्य यादृग्विनिर्मितमशोकमहीरुहस्य ॥ २ ॥ मृदूनां स्वादूना लघुरपि फलानां न विभवस्तवाशोक स्तोकेः स्तवकमहिमा सोऽप्यसुरभिः । यदेतन्नो तन्वीकरचरणलावण्यसुमगं प्रवालं बाल स्यात्तरुषु स कलङ्कः किमपरः ॥ ३ ॥ किं ते नम्रतया किमुन्नततया किं वा घनच्छायाया किं वा पल्लवलीलया किमनया वाऽशोक पुष्पश्रिया । यत्त्वन्मूलनिषण्णखिन्नपथिकरतोमैः स्तुवन्नन्वह न स्वादूनि मृदूनि खादति फलान्याकण्ठमुत्कण्ठितः ॥ ४ ॥

यूथीलताऽन्योक्तिनिदर्शनम् ।

पूथि यथोचितविधिना विधेयमातिथ्यमेतस्मिन् । मालतिकाप्राणेशः प्राधुणिकस्ते धुणाक्षरन्यायात् ॥ १ ॥

मालतीलताऽन्योक्तिनिदर्शनम् ।

कुसुमस्तवकानम्राः सन्त्येव परितो लताः । तथाऽपि भ्रमरश्रान्तिं हरत्येकैव मालती ॥ १ ॥ मालती-कुसुमे भाति गुञ्जन्मत्तमधुव्रतः । प्रयाणे पञ्चबाणस्य शङ्खमापूरयन्निव ॥ २ ॥ गुञ्जति मञ्जुमिलिन्दे^१ मालति मा मौनमुपयासीः । शिरसा वदान्यैर्गुरवः सादरमेन वहन्ति सुरतरवः ॥ ३ ॥ अयि किं गुणवति मालति जीवति भवतीं विना मधुपः । अथ यदि जीवति जीवतु जीवितमपि तस्य जीवनामासः ॥ ४ ॥ मा मालति म्लायसि यैर्विविधश्चुम्ब त्वन्वीकुसुमं पेंडभिः । पदैश्चतुर्भिर्हि युतः पशुभ्यस्स पद्भिरभ्यर्च्यपशुः कथं नो ॥ ५ ॥ कति सन्ति लवङ्गलता ललिता नवकोरकिता धरणीमुतले । कति बन्धुरगन्धभृतस्तरवो गुरवो निवसन्ति गिरौ मलये ॥ ६ ॥ अयि मालति सौरमसारविनिर्जितसधिकसत्कमलानिलये । मधुपानविधौ मधुपस्य पुनर्भुवने भवतीमहमाकलये ॥ ७ ॥ किं मालतीकुसुम तौम्यसि निष्ठुरेण केनापि यत्किञ्च विद्धेनमितो लताऽप्रात् । लोकोत्तरेण विलसद्गुणगौरवेण को नामुना शिरसि नाम करिष्यति त्वाम् ॥ ८ ॥ र्वदीयस्थाधिक्यान् भवति विमर्दक्षममिदं न चान्येभ्यो रूपं भवति कुसुमेभ्योऽधिकतरम् । प्रसून मालत्यास्तदपि हृदयाहादकरण प्रवीणैरामोदैर्मवति जगतो मौलिनिलयम् ॥ ९ ॥ अस्मिन्केलिर्वने सुगन्धपवने क्रीडत्पुरन्धीजने

१ चतुरः । २ सौरभपूर्णम् । अत्र तारकादित्वादितच् । ३ झटिति । ४ विकसित- । ५ स्वल्पः । ६ सौरभदीनः । ७ स्तोमः समूहः । ८ अतिथिः । ९ मधुरम् । १० भ्रमरे । ११ अत्युदारः । १२ मृदः । १३ भ्रमरः । १४ खिद्यसि । १५ छिन्नम् । १६ अतिशयितमृदुताया आधिक्यात् । १७ क्रीडावने ।

गुह्यद्वन्द्वकुले विशालबकुले कूजर्षीकासकुले । उन्मीलनवपाटलापरिमले महीप्रसूनाकुले यद्येकापि न मालती विकसिता तर्हि न स्यो मेघुः ॥ १० ॥

मल्लिकालताऽन्योक्तिनिदर्शनम् ।

न च गन्धवहेन चुम्बिता न च पीता मधुपेन मल्लिका । पिहितैर्ष कठोरशाखया परिणामस्य जगाम गोचरम् ॥ १ ॥

दमनकान्योक्तिनिदर्शनम् ।

वद प्रादुर्भावावधि परीमलावस्थितदशा जगत्या विख्याता दमनक प्रतीपास्तव गुणाः । तथाप्यस्मिन्मृजे मधुलवपिपासापरवशे दृढप्रेमावद्धे कथय कथमौदास्यमकरोः ॥ १ ॥

केतकीवृक्षान्योक्तिनिदर्शनम् ।

कालक्रमकर्मेनीयक्रोडेयं केतकीति का शङ्का । वृद्धिर्यथा यथास्यास्तथा तथा कण्टकोत्कर्षः ॥ १ ॥ पत्राणि कण्टकशतैः परिवेष्टितानि वार्ताऽपि नास्ति मधुनो रजसान्वकारः । आमोदमात्ररसिकेन मधुव्रतेन नालोक्तितानि तव केतकि दूषणानि ॥ २ ॥ एतावु केतकिलतासु विकासिनीषु सौभाग्यमद्भुततरं भवती विमर्ति । यत्कण्डकैर्व्यथितमात्मवपुर्न जानंस्त्वामेव सेवितुमुपक्रमते द्विरेकैः ॥ ३ ॥ एकेन चेतपरिद्धतोऽसि महेश्वरेण किं तेन केतक विषादमुरीकरोषि । अन्ये न किं जगति सन्ति महारुणज्ञा ये त्वां वहन्ति शिरसा नरदेवदेवाः ॥ ४ ॥ हे हेमकेतकि कथं बहु गर्वितासि मंसे-व्यसे मधुकुरैरखिलैरितीव । नैया रसातिशयता नलिनीवियोगात्तर्दीयते निकटकण्टकशूलद्वग्पः ॥ ५ ॥ रोलम्बस्य चिराय केतकपरिष्वङ्गेष्वर्मज्ञो रसः सुज्ञात वत केतकस्य च मनो भङ्गप्रसङ्गो-त्सुकम् । जानात्येव मिथोऽनुरागमनयोः सर्वोऽपि नैसर्गिके प्रत्युद्गैय दलेषु धिक्सममवन्मर्माविधः कण्टकाः ॥ ६ ॥

पाटलाऽन्योक्तिनिदर्शनम् ।

पाटल्या वनमध्ये कुसुमितया मोहितस्तथा अमरः । सेवेयमिति यथाऽभूत्प्रतीतिरस्यान्यपुष्पेऽपि ॥ १ ॥ पाटलर्यो कृतसङ्गो न परत्र पुनर्मधुव्रतो रमते । अनयमिव ननु विदधदुज्जति निपतति च तत्रैव ॥ २ ॥

रसालान्योक्तिनिदर्शनम् ।

अरविन्देषु कुन्देषु श्रीहितं कालयोगतः । अये माकन्द जानीहि तवैवाय मधुव्रतः ॥ १ ॥ यद्यपि दिशि दिशि तरवः परिमलबहुलाश्च पारिजाताद्याः । तदपि रसालोऽपेक्षः कोकिलहृदये सदा वसति ॥ २ ॥ सन्तु सहस्रश इतरे कुसुममृता वा फलान्वितास्तरवः । किंतु द्विजर्जनदैवततोषक-देको रसालोऽसौ ॥ ३ ॥ सहकारैः सहकारो मदनवसन्तोमयस्य नान्योऽस्मात् । सुर्मिफलोमय सभ्य-

१ कोकिला- २ वसन्तः ३ पवनेन ४ निहृतस्वरूपा ५ वाङ्मनीय- ६ रसविशेषस्य । ७ अमरः ८ अवज्ञाजन्यं दुःखम् ९ अमरस्य १० परिवर्द्धेषु आलिङ्गनेषु ११ मधुगुणः १२ स्वाभाविकम् १३ विधाताय १४ अत्र समालोक्तिरपि १५ द्विजाः कोकिलाद्याः पक्षिणः, जना मनुष्याः १६ सहकारः सुरमित आम्नः १७ सहकारः सहायकः १८ सुरभिः सौगन्ध्यम् ।

कस्य परस्याथवा विदितः ॥ ४ ॥ निन्दति पिकः सरोज दाडिममलिरप्यपाकुस्ते । सहकारमुपेत्य
 पुनस्तदुभयमेव प्रसादमायाति ॥ ५ ॥ एकपद निरवध न किमपि भवतीति मौकन्दः । सुमधुरसोऽपि
 भवन्साम्बलत्वं नो परित्यजति ॥ ६ ॥ वेत्ता कोकिल एव ज्ञाता च रसाल एव नियतमिदम् । यः
 पञ्चममुद्रायति यस्यास्थिषु पुल्लकमुकुलानि ॥ ७ ॥ लोडितमखिल गहन परितो दृष्टाश्च विटपिनः
 सर्वे । सहकार न प्रपेदे मधुपेन तवोपमा जगति ॥ ८ ॥ कुन्दे कदम्बे कुमुदेऽरविन्दे यथाकथ-
 चित्समय नयन्ति । प्राप्ते वसन्ते पुनरुत्तरङ्गा रसाल जानीहि तथैव शृङ्गाः ॥ ९ ॥ भूरिशोऽपि च
 वसन्ति कानने शाखिनो फलविशेषशालिनः । कोकिलस्य तदपीह मानस नो रसालमपहोय तुष्यति
 ॥ १० ॥ आम्न यद्यपि गता दिवसारते पुष्पसौरभफलप्रचुरा ये । हन्त सप्रति तथाऽपि जनानां छाय-
 यैव दलयस्यतित्तापम् ॥ ११ ॥ फलितस्य रसाल शाखिनः फलदानव्यसनैकशालिनः । विनिपत्य
 ददातु कः फल श्रमसुताध्वगपाणिपल्लवे ॥ १२ ॥ कति पल्लविता न पुष्पिता या तरवः सन्ति सम-
 न्ततो वसन्ते । जगतीविजये तु पुष्पैकेतोः सहकारी सहकार एक एव ॥ १३ ॥ वहसि बलिभुजां कुलानि
 मोलौ यदि सहकार तदत्र किं निषिद्धा । परमुदयति पल्लवाञ्चलेषु स्फुरदलिभिस्तत्र सौरभप्रसिद्धिः
 ॥ १४ ॥ दिङ्मण्डल परिमलैः सुरमीकारोपि सौन्दर्यमावहसि लोचनलोमनीयम् । हहो रसालः
 फलवर्षे तथाऽपि द्वेये यद्ग्रन्थिल च कठिन हृदय विमर्षि ॥ १५ ॥ उत्तर्कौतुकरसेन वि-
 लासिनीभिर्लूनानि यस्य न नैखैरपि पल्लवानि । उद्यानमण्डनतरो सहकार स त्वामह्वारकार-
 करगोचरता गतोऽसि ॥ १६ ॥ यावत्फलोदकमुखः सहकार जातः प्रागेव कण्टकचयेन वृतोऽसि
 तावत् । छायाऽपि ते न सुलभा फलमस्तु दूरे तन्निष्फलोऽपि हि वरं सुखसेवनीयः ॥ १७ ॥ उत्कृष्ट-
 रम्य सहकार रसाल बन्धो कूजत्पिकावलिनिवास तथा विधेहि । गुञ्जन्नमन्नमरकस्त्वयि वद्धतृष्णो
 नान्यान्प्रयाति पितुर्मन्दकरीरवृक्षान् ॥ १८ ॥ शश्वन्निर्गमलिना सहकार काम लुण्ठन्ति तान्यपि
 मधूनि तव द्विरेफाः । शुक्त न तत्तत्र कषायरसप्ररोहैरतान्प्रतारयसि किं कलकण्ठयूनः ॥ १९ ॥
 रे रे रसाल तरुसार वचो विधेहि वासन्तिकीं स्वफलपल्लवपुष्पलरमीम् । तावद्विकस्वैरपिकद्विजसात्कु-
 द्राड् न व्यथितोऽसि कलमैः शलमैश्च यावत् ॥ २० ॥ यदैध्वनीन चिरमव्वनि धर्मखिन्नाः कासारतीर-
 रूढमाश्रय नम्रमात्रम् । छाया न केवलमितः श्रयिता लभन्ते काम पंचेलिमफल विमल जल च
 ॥ २१ ॥ सौरभ्यगर्ममकरन्दकैरम्बितानि पङ्केरुहाण्यपि विहाय समागतस्त्वाम् । ससारसार सहकार
 तथा विधेहि येनोपहासविषयो न भवेद्विरेफः ॥ २२ ॥ कति कति न वसन्ते बल्लयः शाखिनो य
 किसलयसुमनोभिः शोभमाना बभूवुः । तदपि युवजनानां प्रीतये केवलोऽभूदभिनवकलिकाली-
 मारशाली रसालः ॥ २३ ॥ यदेकस्मिन्वर्षे न फलति रसालस्तस्य पिकः किं काकेष्टे फलितमपि
 निश्च व्रजति किम् । व्रजन्मूर्तिं ग्लानिं न वदति च कस्यापि पुरतः स्मरन्वारवार पुनरपि रसाल
 मृगयते ॥ २४ ॥ अधिश्रीरुचाने त्वमसि भवतः पल्लवचयो धुरीणः कल्याणे तव जगति शाखा
 श्रमहरा । मुदे पुष्पोल्लेखः फलमपि च तुष्टयै तनुभृता रसाल त्वा तस्माच्छ्रयति शतशः कोकिल-

१ निर्दोषम् । २ आम्नः । ३ ज्ञाता । ४ रोमाञ्च- । ५ रात्रिविकाखिनि कमले । ६ दिवा-
 विकाखिनि कमले । ७ उन्मत्ताः । ८ वृक्षाः । ९ त्यक्त्वा । १० वसन्तस्य । ११ काकानाम् ।
 १२ दुःखिता भवामि । १३ कर्णाभरण- । १४ निम्ब- । १५ सुसुदितकोकिल्लाधीनाम् । १६ मार्ग-
 वान्तम् । १७ पङ्क- । १८ करम्बितं व्याप्तम् । १९ अधिगता श्रीः शोभा येनेति । २० मुख्यः ।

कुलम् ॥ २५ ॥ न तादृक्कर्पूरे न च मलयजे नो मृगमदे फले वा पुष्पे वा तथ मिलति यादृ-
क्परिमलः । परं त्वेको दोषस्तथैव खलु रसाले यदधिकः पिके वा काके वा लघुगुरुविशेषं न मनुषे
॥ २६ ॥ चिरश्रान्तो दूरादहमुपगतो हन्त मलयात्तदेकं तद्देहे तरुणि परिणेष्यामि दिवसम् ।
समीरणोक्तैव नवकुसुमिता चूतलतिका धुनाना मूर्धानं नहि नहि नहीत्येव वदति ॥ २७ ॥
वियुक्ता वासन्ती बकुलमुकुले नापि मिलितं व्यलोकि व्याकोशः क्षणमपि न कोऽपि क्षितिर्हः ।
यमालोक्योत्कण्ठातरलमिह शङ्केन चलितं विदूरान्माकन्दः स खलु दलितो यूथपतिना ॥ २८ ॥
येऽमिज्ञाः कुसुमोद्गमादनुदिनं त्वामाश्रिताः षट्पदास्ते भ्राम्यन्ति फलाद्बहिर्वहिर्यो दृष्ट्वा न समाषसे ।
ये कीटास्तथ दृक्पथं न च गतास्ते त्वत्फलभ्यन्तरे धिक्त्वा चूततरो परापरपरिज्ञानानभिज्ञो भवान्
॥ २९ ॥ आकर्ण्यग्रफलस्तुति जलमभूत्तन्नारिकेलान्तर प्रायः कण्टकितं तथैव पनसं जातं द्वि-
धोर्धार्शकम् । आस्तेऽधोमुखमेव कादलफलं द्राक्षाफलं क्षुद्रतां श्यामत्वं वत जाम्बवं गतमहो
मात्सर्यदोषादिह ॥ ३० ॥ यो दृष्टः स्फुरदस्थिसंपुटवशात्तिर्यक्प्रमथालाङ्गो दैवात्स द्विदलादिक-
क्रमवशादारुढशाखाशतः । स्निग्ध पल्लवितो घनं मुकुलितः स्फोरच्छदं पुष्पितः सोत्कर्ष-
फलितो शृशं च विनतः कोऽप्येव चूतद्रुमः ॥ ३१ ॥ एतस्मिन्वनमार्गभूपरिसरे सौन्दर्यमुद्राऽङ्कितः
प्रोद्यद्भिः फलपुष्पपत्रनिचयैश्चूतः स एकः परम् । यं वीक्ष्य स्मितवक्त्रमुद्रितमहासन्तोषमुल्लासितस्फारो-
त्कर्णमकुण्ठितक्रमममी धावन्ति पान्थव्रजाः ॥ ३२ ॥ कूष्माण्डीफलवत्फलं न यदपि न्यप्रोर्वचनोच्चता
रम्भापत्रनिमं दलं न कुसुमं नो केतकीपुष्पवत् । सौरभ्यं कुसुमे फले तदपि तर्कचित्समुज्जृम्भते
लोको येन रसाल शैलनिकरास्त्यक्त्वा गुणान्तौति ते ॥ ३३ ॥ गर्वं मा कुरु शर्करे तव गुणा-
ज्जानन्ति राज्ञां गृहे ये दीना धनवार्जिताश्च कृपणाः स्वप्नेऽपि पश्यन्ति नो । आत्रोऽहं मधु-
कूपकैर्मम फलेस्तृप्ता हि सर्वे जना हे रण्डा तव किं गुणा मम फलेस्तुल्य न किञ्चि-
त्फलम् ॥ ३४ ॥ उन्मीलद्वसविन्दुगन्धकुसुमावल्लभो वसन्तोदये फान्ताः कोमलपल्लवाः कति
कति क्रीडावने सन्ति न । सौभाग्यैकनिधे रसाल तदपि श्रीमञ्जरीशालिनस्त्वत्तोऽन्यत्र च कुत्रचि-
न्मधुकरश्रेणी न विश्राम्यति ॥ ३५ ॥ स्निग्धाम्राः फलिनो वृताः परिमलैः पौष्पैर्मधुस्यन्दिनो
नानन्दाय भवन्ति किं येनभुवां भूमीरहो भूरिशः । माधुर्यं मधुनस्तथैव परमं माकन्द मन्यामहे माध्वी-
मर्मेविदो दृढं मधुलिहः स्यूता यतो मर्मणि ॥ ३६ ॥ आस्तां गाढतरानुशीलनविधिः संस्पर्शनं दूरतः
समावाविषयीकृतोऽसि न मनागङ्गोः पदं प्रापितः । किं ब्रूमः सहकार तावकगुणा-
नन्यादृशैर्दुर्लभान्सौरभ्येण यदध्वगानपि मुहुः प्रीणासि दूरादपि ॥ ३७ ॥ त्वं सामान्यतरुक्रमेण
सकलक्षोणीरुद्धर्मापतौ माकन्देऽपि किरात पातय मुधा माऽस्मिन्कुठारं हठात् । एष श्लाघ्यजनस्य
जीवितमलिष्युहेस्य बन्धुर्मधोः सर्वत्वं कुसुमायुधस्य विजयामात्यः पिकानां गुरुः ॥ ३८ ॥
शान्ता धर्मकणाः श्रमः शिथिलितस्तीर्णस्तृणमुद्गमो चारंवारमुदारकोकिलरवैरानन्दितं मानसम् ।
सर्वं प्राप्तममीप्सितं तव तले चूत प्रसन्ना द्विजश्रेणीकूजितरजिताखिलमनो यामो वयं स्वस्ति ते ॥ ३९ ॥

१ चन्दने । २ कस्तूर्याम् । ३ प्रकुलः । ४ उर्ध्वारोः कर्कटश्च इदमिति तथोक्तम् । कर्कटी-
फलम् । ५ कदल्या इदं कादलम् । ६ जम्बवा इदमिति जानक्यम् । ७ विशदपत्रम् । ८ वट-
वत् । ९ कदली- । १० वृक्षान्तरपुष्पान् । ११ वनवाचिनाम् । १२ भ्रमरपुञ्जस्य ।

पनसान्योक्तिनिदर्शनम् ।

नैरीयः सौरभ्यं रसपरिचये नार्हति सुधा सितौ मृद्वीकाऽपि प्रथिमनि निमग्नः फलमरः । परार्थे कोशश्रीरिति पुलकित कण्टकमिपादहो ते चारित्र्य पनस मनसः कस्य न मुदे ॥ १ ॥

तमालान्योक्तिनिदर्शनम् ।

पात्यन्ति कस्य कुमुमे मधुषा मधूनि स्थास्यन्ति कस्य शिखरेषु विहङ्गमालाः । इत्येव शोचति परं परितोविसैरिदावाग्निमग्नवपुरेण तरुस्तमालः ॥ १ ॥

रम्भाऽन्योक्तिनिदर्शनम् ।

रम्भे सफला विनमसि तर्पयसि च सेविनः सर्वान् । अफलामपि भवतीं को दृष्ट्वा स्मरति न मृगा-
क्षूरु ॥ १ ॥ तालीतरोरुपकारि फल फलित्वा लज्जावशाद्बुधित एव विगाशयोगः । एतत्तु चित्र-
मुपकृत्य फलैः परेभ्यः प्राणान्निजान्नाटिति यत्कदली जहाति ॥ १ ॥

द्राक्षाऽन्योक्तिनिदर्शनम् ।

दामेरकस्य दासीयं बदरी यदि रोचते । एतावतैव किं द्राक्षा न साक्षादशृतपदा ॥ १ ॥ यद्यपि न भवति हानिः परकीयां चरति रासैमे द्राक्षाम् । असमञ्जसमिति मत्वा तथाऽपि खलु खिद्यते चेतः ॥ २ ॥

दाडिमान्योक्तिनिदर्शनम् ।

मयि जीवति बीजादये किमन्ये बीजप्रकराः । इति संचिन्त्य मनसा विदग्धे दाडिमीफलम् ॥ १ ॥
द्विजगणमवलोकयतो भवतो हृदयं विदीर्णमिव । किमु भवतीति न जाने दाडिम तद्ब्रूहि दुःख स्वम् ॥ २ ॥
आ पुष्पप्रसवान्मनोहरतया विश्वास्य विरैव जन हंहो दाडिम तावदेव सहसे वृद्धिं स्वकीयामिह । याव-
नैति परोपमोगसहस्रतमेषा ततस्तां तथा ज्ञात्वा ते हृदय द्विधा दलति यत्तेनातिमन्यो भवान् ॥ ३ ॥

नालिकोरान्योक्तिनिदर्शनम् ।

उच्चैरेव तरुः फलं च विपुलं दृष्ट्वैव दृष्टः शुक्रः पक्वं शालिघने विहाय जडंभीस्तं नालिकेरं गतः ।
तत्राख्य बुभुक्षितेन मनसा यत्नः कृतो मेदने तस्यैवास्य न केवलं विगलिता चञ्चूर्गता चूर्णताम् ॥ १ ॥

तालान्योक्तिनिदर्शनम् ।

अये ताल त्रीडां ब्रज गुस्तया माति न भवान्फलं न च्छाया नो कठिनपरिवारो हि भवतः । इयं
धन्या धन्या सरलकदली सुन्दरदला परार्थीन मन्ये सुखयति फलेनामृतवता ॥ १ ॥ अध्वन्य-
ज्वनि भूरुहः फलघृतो नम्रानुपेक्ष्यादराद्बुद्धतिसश्रयव्यसनिनः पान्थस्य मृदात्मनः । यन्मूलं समुपाग-
तस्य मधुरच्छायाफलैः का कथा क्षीणेनापि हि नोपयोगमगमत्पर्णेन तालद्रुमः ॥ २ ॥

१ गुस्ततरम् । २ शर्करा । ३ द्राक्षा । ४ स्थूलतायाम् । ५ समन्ततो व्यापी ।
६ उदृष्ट्य । ७ गर्दभे । ८ आरभ्य । ९ समस्तम् । १० मूढः । ११ परेषामन्तःकरणं, शरीरं वा ।
८१

भूर्जन्योक्तिनिदर्शनम् ।

दौर्जन्यमात्मनि परं प्रथितं विधाना भूर्जद्रुमस्य विफलत्वसमर्पणेन । किं चर्मभिर्निशितैश्चक्षुःशताव-
कुत्तराणां न पूरयति सोऽर्थपरम्पराणाम् ॥ १ ॥ कुर्वन्तु नाम जनतोपकृतिं प्रसूनच्छायाफलैरधिकलैः
सुलभैर्द्रुमास्ते । सोढास्तु कर्तनरुजः पररक्षणार्थमेकेन भूर्जतरुणा करुणापरेण ॥ २ ॥

अश्वस्थान्योक्तिनिदर्शनम् ।

वर्धितैः सेवितैः किं तैः सत्यं श्रुत्येऽन्यपादपैः । वर्धितो नरकाद्रक्षेत्पृष्ठोऽरिष्टानि हन्ति यः
॥ १ ॥ अश्वस्थस्य महत्त्वं को ननु वक्तुं नरः प्रमथेत् । सवितैरि यत्रालक्ष्मीमेन्द्रे लक्ष्मीमन्दाऽऽस्ते ॥ २ ॥

वटान्योक्तिनिदर्शनम् ।

महातरुर्वा भवतिः समूलो वा विनश्यति । अन्तरा प्रत्ययं नैति न्यग्रोधकणिकाङ्कुरः ॥ १ ॥ वृत्तिः
पिपीलिकाया अपि येन भवेत् तद्वीजम् । मो वट संश्रित्य भवानियान्महानद्य सम्पन्नः ॥ २ ॥ न्यग्रोधे फल-
शालिनि स्फुटतरं किञ्चित्फलं पच्यते बीजान्यङ्कुरगोचराणि कतिचित्सिद्ध्यन्ति तस्मिन्नापि । एकस्तेष्वपि
क्षश्चिदङ्कुरश्चरः प्राप्नोति तामुन्नतिं यामासाद्य निदावपीडिततनुगुणनिच्छिन्ने धावति ॥ ३ ॥ विस्तीर्णो
दीर्घशाखाऽऽश्रितशकुनिशतः शाखिनामैप्रणीत्स्वं न्यग्रोध क्रोधमन्तः प्रकटयसि न चेद्वच्मि किञ्चित्-
दस्म्यम् । जैलोऽप्येव त्रैपाङ्क्यलघुपरिकरा कापि कूष्माण्डवह्नी पङ्खीपृष्ठप्रतिष्ठा हसति हि फलने
त्वत्फलानां किमन्यत् ॥ ४ ॥

मधूकान्योक्तिनिदर्शनम् ।

तत्तेजस्तरणेर्निदाघसमये तद्वारि मेघागमे तज्जाड्य शिशिरे यदेकशरणैः सोढ पुरा यैर्दलैः । आया-
तोऽप्यधुना फलस्य समयः कोऽयं विना तैरिति स्पृत्वा तानि श्रुचेवं रोदिनि गलत्पुष्पैर्मधूकद्रुमः
॥ १ ॥ मूलादेश यदस्य विस्तृतिभरच्छायाऽप्यनन्यादृशी ते यस्य प्रसवैः सुमञ्जुलसैरानन्दयन्तः प्रजाः ।
स्नेहं च प्रकटीकरोति परमं भूयः फलानां गुणैर्हि त्वैकैकगुणांस्तत्त्वमज सखे तस्मान्मधूकद्रुमम् ॥ २ ॥

शाल्मलिवृक्षान्योक्तिनिदर्शनम् ।

विशालं शाल्मल्या नयनसुभगं वीक्ष्य कुसुमं शुक्लस्यासीदुद्भिः फलमपि भवेत् । दशमिति । चिरं
तत्र स्थित्वा फलमपि च काले परिणतं विपैके तूलोऽन्तः सपदि मरुता सोऽप्यपहतः ॥ १ ॥ दूरे
मार्गाजिबहसि पुनः कण्टकैराहतोऽसि च्छायाशून्यः फलमपि च ते धानरैरप्यमक्ष्यम् । निर्गन्धस्त्वं मधुपरहितः
शाल्मले सारशून्यः सेवाऽस्माकं भवति विफला तिष्ठ निःश्वस्य यामः ॥ २ ॥ हसाः पञ्चवनाशया
मधुलिहः सौरम्यलामाशया पाथाः स्वादुफलाशया वैलिमुजो गृध्राश्च मांसाशया । दूपादुत्तमपुष्पराग-
निकरैर्निःसारमिथ्योजते रे रे शाल्मलिपादप प्रतिदिनं के न त्वया वञ्चितः ॥ ३ ॥ कायः कण्टकभू-
वितो न च घनच्छायाकृताः पल्लवाः पुष्पाणि च्युतसौरमाणि न दलश्रेणी मनोहारिणी । किं त्रमः
फलपाकमस्य यदुपन्यासेऽपि लज्जामहे तद्गोः केन गुणेन शाल्मलितरो जातोऽसि सीमद्रुमः ॥ ४ ॥

१ तीक्ष्ण- २ पालनादिकृतिः, रविचारे च । रविचारेऽश्वस्थस्पर्शेऽङ्गक्ष्मीः स्यादिति कथा-
मुपजीव्येदमभिहितम् । ३ मूढे, शनैश्चरचारे च । शनिचारे हि अश्वस्थस्पर्शेन लक्ष्मीवृणुत इति
तथा वक्तव्यम् । ४ वट- ५ सुख्यः । ६ क्रयनम् । ७ लज्जावहम् । ८ भिक्षादिस्थानोपरिगता ।
९ शोकैः । १० पञ्चपुष्पादयः । ११ त्यक्त्वा । १२ परिपाकसमये । १३ करंदाः । १४ प्रतारिताः ।

निम्बान्योक्तिनिदर्शनम् ।

निम्ब किं बहुनोक्तेन निष्फलानि फलानि ते । यानि संजातपाकानि काका निःशेषान्यमी ॥ १ ॥
यश्च निम्ब परशुना यश्चैन मधुसर्पिणा । यश्चैन गन्धमाल्याद्यैः सर्वस्य कटुरेष सः ॥ २ ॥ पश्यान्तु-
पमिन्दिन्दिरेण माकन्दशेखरो मुखरः । अपि च पिचुमन्दमुकुले मौकुलिङ्कुलमाकुल मिलति ॥ ३ ॥
चित्र चित्र वत वत महचित्रमेतद्विचित्र जातो दैवादुचितघटनासंविधाता विधाता । यन्निम्बाना
परिणतफलस्फीतिरौस्वादनीया यच्चैतस्याः फलनकलाकोविदः काकलोकः ॥ ४ ॥ यस्मादर्थिजनो
मनोऽभिलषितं लब्ध्वा मुदा मेहूरः सार्धं गन्धुजनैश्चकार विविधान्भोगान्विलासोद्भुरः । त दैवेन विवेक-
श्रयमनसा निर्भृत्य चूतद्रुमं स्थाने तस्य तु काकलोकवसतिनिम्बः समारोपितः ॥ ५ ॥

बबूलान्योक्तिनिदर्शनम् ।

पत्रफलपुष्पलक्ष्या कदाऽप्यदृष्टं वृतं च खलु शूकैः । उपसर्पेन भवन्तं बबूल वद कस्य लोमेन
॥ १ ॥ गात्र कण्टकसंकटं प्रविरलच्छाया न चायासद्वन्निर्गन्धः कुसुमोत्तरस्तव फल न क्षुद्रिनाश-
क्षमम् । बबूलद्रुम मूलमेति न जनस्तचावदास्तामहो हान्येषामपि शाखिना फलवता गुप्त्यै वृत्तिर्जायसे
॥ २ ॥ आमूलाग्रनिबद्धकण्टकतनुर्निर्गन्धपुष्पोद्गमच्छाया न श्रमहारिणी न च फल क्षुत्क्षामसंतोषकत् ।
रे रे बबूल साधुसङ्गदहितस्तचावदास्तामहो हान्येषामपि शाखिना फलवता गुप्त्यै वृत्तिर्जायसे ॥ ३ ॥
शाखाः कण्टककोटिभिः परिवृता वज्र फलं कुत्सित पत्र क्षुद्रतरु न चास्ति गहना छायाऽपि पान्थप्रिया ।
अन्येषामपि शाखिना फलवता रक्षाऽर्थमानीयसे बबूलद्रुम कैर्गुणैर्गुह्यतरैर्वृक्षेषु सभाव्यसे ॥ ४ ॥

खदिरान्योक्तिनिदर्शनम् ।

विना खदिरसारेण हारेण हरिणीदृशाम् । नाधरे जायते रागो नाजुरागः पयोधरे ॥ १ ॥ चन्दने
विषधरेऽन्सहामहे वस्तु सुन्दरैर्भगुसितमुकुतः । रक्षितु वद किमात्मसौष्ठव संचिताः खदिर कण्टकास्त्वया
॥ २ ॥ पर तदिह नास्ति यत्र खदिरैः खरैरावृतं न तेऽपि खदिरा न ये कुटिलकण्टकैरावृताः । न ते
कुटिलकण्टकाः किमपि ये न मर्मच्छिदः समुज्ज्वल वृथास्थितिं वत सहृष्यमन्वश्रमम् ॥ ३ ॥

पलाशान्योक्तिनिदर्शनम् ।

किंशुकं किं शुक्मुखवत्कुसुमानि विकासयत्यनिशम् । यस्या जनोऽज्जुरागी सा शिरैः कदाऽपि
नोच्चार्या ॥ १ ॥ त्यज किंशुक पुष्पिताभिमान निजशिरसि भ्रमरोपसैवनेन । विकसनवमालतीवियोगा-
त्कुरते वह्निविधौ त्वयि प्रवेशम् ॥ २ ॥ उपनटिपुलिने महापलाशः पवनसमुच्छलदेकपत्रपाणिः ।
दबदहनविनष्टजीविताना सलिलमिवैव ददाति पादपानाम् ॥ ३ ॥

१ यो निम्बं परशुना वृश्चति (छिनत्ति) यश्च निम्बं मधुना सर्पिणा (धृतेन) वा सिञ्चति, यश्च
गन्धमाल्याद्यैरञ्चति तेषां सवंधामपि कृते निम्बः कटुरेवेति वृश्चतीत्यादिक्रियापदाध्याहारेणायं
श्लोकः समर्थनीयः । २ इन्दिन्दिरो भ्रमरः । ३ माकन्द आम्रः । ४ निम्बकुङ्कुमले । ५ मौकुलीनः
काकानां कुलम् । ६ स्फीतिः सम्पत्तिः । ७ असन- । ८ पुष्टः । ९ विनाश्य । १० अवरोधः ।
११ सार्पान् । १२ रक्षणाभावः । १३ हे पलाश । १४ वचनम् । १५ मालतीविरहे मया जीवताऽपि
किमिति त्वां च वह्नि सम्भाव्य स्वं शरीरं दाहयितुमेव त्वयि मधुपः प्रविशति, न तु
त्वन्तो मधुलाभेन स्वप्नमोदायेति हेतुमेवा भ्रान्तिमदुपप्राणिता ।

शाखोटान्योक्तिनिदर्शनम् ।

शाखोट शास्मलिपलाशकरीरकाद्याः शृण्वन्तु पुण्यनिलयौ यदसौ वसन्तः । शुष्मम्यमर्पयति पल्लव-
पुष्पलक्ष्मीं सौरम्यसंभवविधित्तु विधेरधीनः ॥ १ ॥ कस्त्वं मोः कथयामि दैवहृतकं मां विद्धि
शाखोटकं वैराग्यादिव यक्षिं साधु विदितं कस्मादिदं कथ्यते । वामेनैत्र वटस्तमध्वजजनः सर्वात्मना
सेवते न च्छायापि परोपकारकृतये मार्गस्थितस्यापि मे ॥ २ ॥

पीलुवृक्षान्योक्तिनिदर्शनम् ।

धन्याः सूक्ष्मफला अपि प्रियतमास्ते पीलुवृक्षाः क्षितौ ह्युत्क्षीणेन जनेन हि प्रतिदिनं येषां फलं भुज्यते ।
किं तैस्तत्र महाफलैरपि पुनः कल्पद्रुमावैर्द्रुमैर्येषां नाम र्मनागपि श्रमनुदे छायाऽपि न प्राप्यते ॥ १ ॥

करीरान्योक्तिनिदर्शनम् ।

फलं दूरतरेऽप्यास्तां पुष्पासि क्रुसुमेर्जनान् । इतरे तरवो मन्ये करीर तव किंकराः ॥ १ ॥ किं
पुष्पैः किं फलैस्तस्य करीरस्य दुरालभनः । येन वृद्धिं समासाद्य न कृतः पत्रसंग्रहः ॥ २ ॥

बिल्वान्योक्तिनिदर्शनम् ।

आमोदीनि सुमेर्दुराणि च मृदुस्वादूनि च स्मारुहोमुद्यानेषु वनेषु लब्धजनुषां सैन्तीतरेवामपि । किंतु
श्रीफलता तवैव जयि^३ नी मार्दैर दिङ्मण्डले यस्यैतानि फलानि यौवनवतीवक्षोजलक्ष्मीगृहाः ॥ १ ॥

शालिवृक्षान्योक्तिनिदर्शनम् ।

शाखासंततिसंनिरुद्धनमसो भूयांस एवावैरौ विद्यन्ते तरवः फलैरविकलैरार्तिच्छिदः प्राणिनाम् ।
किंतु द्वित्रदलैरलङ्कृततनोः शाले स्तुमस्तुङ्गतां दत्त्वा येन निज शिरःसुकृतिना को नाम न प्रीणितैः ॥ १ ॥

कुटजान्योक्तिनिदर्शनम् ।

समुपागतवति दैवादवहेलौ कुटज मधुकरे मा गाः । मकरन्दतुन्दिर्लानामरविन्दानामयं महामान्यः १

इक्षोरान्योक्तिनिदर्शनम् ।

कान्तोऽसि नित्यमधुरोऽसि रसाकुलोऽसि किंचासि पञ्चशरैर्कार्मुकमद्वितीयम् । इक्षो तवास्ति
सकलं परमेकमूर्तं यत्सेवितो भजसि नीरसतां क्रमेण ॥ १ ॥ परार्थे यः पीडामनुभवति भङ्गेऽपि मधुरो
यदीयः सर्वेषामिह खलु विकारोऽप्यभिमतः । न संप्राप्तो वृद्धिं यदि स भ्रशमक्षेपतितः किमिक्षो
दोषोऽसौ न पुनरगुणाया मरुधुवः ॥ २ ॥ मुखे यद्वैरस्यं वपुरपि पुनर्ग्रन्थि^३ निचितं न संतप्तः कोऽपि क्षण

१ इतभाग्यम् । २ श्मशानादिपावकप्लुष्टपत्रम् । ३ कथयसि । ४ वामोपलक्षितेन मार्गेणेत्यर्थः ।
वाममार्गोपलक्षित इति प्रत्यायनं च । ५ छायाऽऽरोहणभोजनशयनादिना समित्पत्रादिना चेति ।
गाढाहाराणेति तु प्रत्यायनम् । ६ जनसंचारोचितदेशे स्थितस्य । सदाचारेण सम्पन्नस्येति
प्रत्यायनम् । कस्यापि विपदा अस्तस्य निर्दिण्णत्ववचनमत्र ध्वन्यत इति बोध्यम् । ७ बुभुक्षा-
पीडितेन । ८ किञ्चिदपि । ९ सुगन्धितानि । १० सुपुष्टानि । ११ वरुणाम् । १२ फलानीत्यर्थः ।
१३ सर्वेभ्य इतरेभ्योऽतिशायिनीत्यर्थः । १४ बिल्वेत्यर्थः । १५ पृथिव्याम् । १६ प्रसादितः । १७ अव-
ज्ञाम् । १८ मकरन्दरसेन समृद्धानाम् । १९ कामदेव- । २० वृद्धितम् । २१ गुह्यशर्कराऽऽत्मिक
चिकृतिः । २२ अग्रभागे प्रथममिति यावत् । २३ अन्ययः पचाणि, तैर्निचितं व्याप्तम्

मपि भजेन्मूलममितः । फलं चैवाप्राप्यं वितथैरसल्लिप्तस्य भवतस्तदिक्षोर्नोयुक्त विहितमितरैर्यसु दलनम् ॥ ३ ॥

लवङ्गीलताऽन्योक्तिनिदर्शनम् ।

अयि दुष्कृतकेन केन वरसे हलिकद्वारि लवङ्गि पुष्पिताऽसि । स्तवकास्तव पांसुभिः परीताः परितः प्राङ्गणसीन्नि यरुलठन्ति ॥ १ ॥ लून मत्तमतङ्गजैः कियदपि च्छिन्न तुषारैर्दितैः शिष्ट ग्रीष्मजतीक्ष्ण-
मालुकिरैर्मस्मीकृत काननम् । एषा कोणगता मुहुः परिमलैरामोदयन्ती दिशो हा कष्ट ललिता लवङ्गलतिका दावाग्निना दह्यते ॥ २ ॥ सौरभ्येण समावृणोषि ककुम्भः पुष्पासि पुष्पन्ध्याँल्लतातन्तु
वृथा तथाऽपि कियतीस्त्वं यापयेर्यामिनीः । अस्मिन्दासपुरे परस्तत इतो विन्यस्तबिस्त्रामिषे मालाकार-
मृते लवङ्गि ललितान्कस्ते गुणान्धास्यति ॥ ३ ॥

कार्पासान्योक्तिनिदर्शनम् ।

नीरसान्यपि रोचन्ते कार्पासस्य फलानि मे । येषा गुणमयं जन्म परेषा गुंढगुप्तये ॥ १ ॥ श्लाघ्यं कार्पासफल यस्य गुणै रैश्वर्यन्ति पिहितानि । मुक्ताफलानि तरुणीकुचकलशतटेषु विलसन्ति ॥ २ ॥
निष्पपोऽस्थिचयस्य दुःसहतरः प्राप्तस्तुलारोहणं ग्राम्यस्त्रीनखचुम्बनव्यतिकरस्तन्त्रीप्रहारव्यथा । मौतङ्गो-
क्षितमण्डवारिकणिकापान च कूर्चाहतिः कार्पासेन परार्थसाधनविधौ किं किं न चाङ्गीकृतम् ॥ ३ ॥

शणान्योक्तिनिदर्शनम् ।

भूर्जः परोपकृतये निजकचचधिकर्तनं सहते । परबन्धनाय तु शणः प्रेक्षध्वमिहान्तर कीदृक् ॥ १ ॥

कण्टकारिकाऽन्योक्तिनिदर्शनम् ।

उचितं नाम नारङ्गया केतक्यामपि कण्टकाः । रसगन्धोऽग्निते किं ते कण्टकाः कण्टकारिके ॥ १ ॥

धत्तूरान्योक्तिनिदर्शनम् ।

माधुर्यसाराऽधरितौघृतस्य तत्कण्टकित्वं पनसस्य सहायम् । उन्मौादिनो मातुलपुत्रकैस्य कथं सहामो वत कण्टकित्वम् ॥ १ ॥ धत्तूर धूर्त तरुणेन्दुनिवासयोग्ये स्थाने पिशैचपतिना विनिवेशितोऽसि । किं कैरवाणि विकसन्ति तमः प्रयाति चन्द्रोपलो ब्रवति वार्धिरूपैति वृद्धिम् ॥ २ ॥ धत्तूरकण्टक फल-
प्रतिरोधेद्वया वैरं वृथैव कुरूपे पनसेन सार्धम् । सन्तो हसन्ति न मजन्ति च चेतसा त्वा आन्ता भवन्ति पुरुषास्तव सेवनेन ॥ ३ ॥ महेशस्त्वा घत्ते शिरसि रसेराजस्य जैयिनी विशुद्धिस्त्वत्सङ्गात्

१ दलनमन्तरा रखलाभासम्भवादिति तत्त्वम् । २ छिन्नम् । ३ हिमपीडितैः । ४ सुग-
न्धिताः कुर्वाणा । ५ दिशाः, तदन्तःप्रदेशान् । ६ भ्रमरान् । ७ इदं सम्बुद्धिपदम् । ८ पामर-
जनप्राये देशे । ९ सूत्ररूपं धर्मरूपं च । १० शुद्धः, गोप्यः । ११ सच्छिद्राणि । १२ मातङ्गेन
चाण्डालेन उक्षितं स्तितं चन्मण्डवारि ओदनजलविशेषस्तत्कणिका तस्याः पानम् । १३ भेदः ।
१४ माधुर्यस्य सारं तत्त्वं तेनाधारितं पराभूतम्, अमृतं येन तथाभूतस्य । १५ प्रमोहवर्ध-
कस्य, प्रमत्तस्य च । १६ धत्तूरस्य । १७ महादेवेन, पिशाचराजेन च । १८ चन्द्रकान्तमणिः ।
१९ मम फलानि न कश्चिद् गृह्णीयादिति भ्रमेण । २० पारदस्य । २१ उत्कर्षशालिनी । दुःशका
सम्पन्नस्ते चातिशयितोत्कृष्टफलदेति तथोक्तिः ।

कर्नेकमयमेतन्निमुवनम् । तनोति त्वत्सेवां ननु कनकवृक्ष त्वदपरः परः को नु स्यात्तद्यदि न-
सुलभीभावममजः ॥ ४ ॥

पलाण्डुराजान्योक्तिनिदर्शनम् ।

कर्पूरधूलिरचितालवालः कस्तुरिकाकुङ्कुमलितदेहः । सुवर्णकुम्भैः परिपिच्यमानो निजं गुणं मुञ्चति
किं पलाण्डुः ॥ १ ॥ पलाण्डुराज त्वयि चेन्न जातु चिदुग्रतां स्यान्न भवेः प्रियस्त्वम् । गुणास्तु सर्वे
विदिताः परेषामनेकपीडाप्रशमप्रवीणाः ॥ २ ॥

तृष्णान्योक्तिनिदर्शनम् ।

रुढस्य सिन्धुतटमनु तस्य तृणस्यापि जन्म कल्याणम् । यत्सलिलमज्जदाकुलजनस्य हस्तावलम्बनं
भवति ॥ १ ॥ उत्पुङ्गैस्तरुभिः किमेभिरखिलैराकाशसंस्पर्शभिर्धन्योऽसौ नितरामुद्धपचिटपी नद्यास्तटे-
ऽवस्थितः । एवं यः कृतबुद्धिरुज्जितजलन्यालोलवीचीवशान्मज्जन्तं जनमुद्धरामि सहसा तेनैव
मज्जामि वा ॥ २ ॥

कलमान्योक्तिनिदर्शनम् ।

कलमाः पाकविनम्रा मूलतलाघातसुरमिकङ्काराः । पवनाकम्पितशिरसः प्रायः कुर्वन्ति परिमल-
श्वाघाम् ॥ १ ॥ अस्मानवेहि कलमानलमाहंताना येषां प्रचण्डमुसलैर्यदाततैव । स्नेहं विमुच्य सहसा
खलतां प्रयान्ति ये स्वल्पपीडनवशात् न वयं तिलास्ते ॥ २ ॥

ताम्बूलान्योक्तिनिदर्शनम् ।

किं वीर्यधो भुवि न सन्ति सहस्रशोऽन्या यासां दलानि न परोपकृतिं भजन्ते । एकैव बल्लिष्ठ विरा-
जति नागबह्वी या नागरीवदनचन्द्रमलकरोति ॥ १ ॥ बह्वीनां कति न स्फुरन्ति परितः पञ्चाणि
किं तैरिह स्निग्धैरप्यतिकोमलैरपि निजामेवाश्रयद्भिः श्रियम् । तानेव तुमहे महाजनमुखश्रीकारिजन्म-
प्रतान्यासूते नवनागरीश्रियतमांस्ताम्बूलबह्वीदलान् ॥ २ ॥

तुम्बिकान्योक्तिनिदर्शनम् ।

सर्वास्तुम्ब्यः समकटुरसास्तुम्बिबह्वीप्रसूतास्ताः संबद्धा अपि कतिपया दुस्तरं तारयन्ति । शब्दा-
यन्ते सरसमपराः शुष्ककाष्ठे निषण्णास्तन्मध्येऽन्या ज्वलितहृदयाः शोणितं संपिबन्ति ॥ १ ॥
एके तुम्बाव्रतिकरौताः पीत्रतामानयन्ति गायन्त्यन्ये सरसमधुरं शुद्धवशे विलग्नाः । एके तावद्ग्रथित-
सगुणा दुस्तरं तारयन्ति तेषां मध्ये ज्वलितहृदया रक्तमेकं पिबन्ति ॥ २ ॥

वंशान्योक्तिनिदर्शनम् ।

छिन्नः मुनिशितैः शल्लैर्विद्धश्च नवसतथा । तथाऽपि हि सुवंशेन विरसं नापजल्पितम् ॥ १ ॥

१ सुवर्णरूपम् । विशुद्धे हि पारदे सेचिते सर्वस्यापि दिव्यशरीरत्वं स्वर्णमयत्वं च सम्पद्यत
इति तथोक्तिः । २ उग्रगन्धर्वरूपोऽसह्यारूपो वा दोषः । ३ विषचिकादिरोगः । ४ शालि-
विशेषान् । ५ कण्डितानाम् । ६ शुद्धत्वं, निर्मलत्वं च । ७ तैलं, सौहार्दं च । ८ खलात्मतां, पिष्ट-
ततां च । ९ कृताः । १० हृदिरम् । ११ ब्रह्मचारिद्वस्तगताः । १२ जलभाजनत्वं योग्यत्वं च ।

कुन्दान्योक्तिनिदर्शनम् ।

एष षट्पदयुवा भदायतः कुन्द यापयति यामिनीस्त्वयि । दुर्धहा तदपि नापचीयते पद्मिनीविरह-
वेदना हृदि ॥ १ ॥ संदर्शयस्व मधुवैभवमस्ति यत्ते रे कुन्द किं दुरभिमानमुरीकरोषि । एतन्न चेतसि
करोषि सरोजवन्धुः पुष्पवन्धोऽपि मम सौरभमातनोति ॥ २ ॥

कमलान्योक्तिनिदर्शनम् ।

धरमश्रीकृता लोके नासमानसमानता । इतीव कुमुदोद्वेदे कमलैर्मुकुलायितम् ॥ १ ॥ प्रसारितकरो
मित्रे जगदुद्घोतकारिणि । किं न कैरव लज्जा ते कुर्वतः कोशसदृशितम् ॥ २ ॥ लक्ष्मीसंपर्कजातोऽय
दोषः पद्मस्य निश्चितम् । यदेव गुणसंदोहघात्रि चन्द्रे पराङ्मुखः ॥ ३ ॥ अन्तर्विलम्बाणि भूयांसि कण्टका
वहवो वहिः । कथं कमलनालस्य नाभूवन्मङ्गरा गुणाः ॥ ४ ॥ मालतीमुकुला याताः कुन्दा मन्दा-
यितास्तथा । पङ्कज त्वामिदं ब्रूमः कुत्र यातु मधुवतः ॥ ५ ॥ पङ्कज जटेर्धुं वासः प्रीतिर्मधुपेषु
कण्टकैः सङ्गः । यद्यपि तदपि तथैतच्चित्रं मित्रोदये हर्षः ॥ ६ ॥ कुसुमं कोशातक्या विकसति रात्रौ
दिवा च कूष्माण्ड्याः । अलिङ्गलनिचयै रुचिरं किंतु यशः कुमुदकमलयोरेव ॥ ७ ॥ उदितयति
द्विजैराजे कस्य न हृदये मुदः पद दधति । संकुचसि कमल यदयं हर हर वामो विधिर्भवतः ॥ ८ ॥
एते हि गुणाः पङ्कज सन्तोऽपि न ते प्रकाशमायान्ति । यत्कृष्मीवसेतेस्त मधुपैरुपजीव्यते कोशैः
॥ ९ ॥ पद्मिनि किमिति क्रीडसि मधुपैर्लज्जालयोऽपि नहि किं ते । हर हर विस्मृत्योक्तं क तु
लज्जा सवितरुर्क्तयाः ॥ १० ॥ किं कुप्यसि कस्मैचन सौरभसायणं कुप्य निजमधुने । यस्य कृते शत-
पत्र प्रतिपत्र तेऽयं धृग्यते भ्रमरैः ॥ ११ ॥ अपि मकरन्दस्यन्दिनि पद्मिनि मन्ये तथैव सुभग-
त्वम् । पुष्पवर्तीमपि भवतीं त्यजति न हृदः शुचिर्हर्षः ॥ १२ ॥ मधुप इव मारुतेऽस्मिन्मा सौरभ
लोममम्बुजिनि मस्थाः । लोकानामेव मुदे महितोऽप्यात्माऽमुनाऽर्थिता नीतः ॥ १३ ॥ न कुले वाऽपि
न शीले न वास्ति रूपेऽपि कश्चिदुत्कर्षः । यत्पुष्पाति मिलिन्दोऽनारविन्द महत्त्वमेतत्ते ॥ १४ ॥
रे पद्मिनीपत्र भवच्चरित्रं चित्रं प्रतीमो वयमत्र किञ्चित् । त्वं पङ्कजन्माऽपि यदच्छमावादपि स्पृशस्यन्तु न
पङ्कजसङ्गि ॥ १५ ॥ जैनिः सरोद्वादतिपङ्क्तिर्नो यद्यलोलुपैर्वा मधुपैर्विहारः । कलङ्क एवैव कुमुद-
तीना कल्लेङ्गिनः किंतु कलावतीनाम् ॥ १६ ॥ अपि त्वया कैरविणि व्यधापि मुधा सुधावन्धुनि
वन्धुमायः । जनापवादः परितः प्रयातः समागमो हन्त न जातु जातः ॥ १७ ॥ कमलिनि मैलिनी-
करोषि चेतः किमिति त्रकैरवहेलितैर्निर्मिष्टैः । परिणतमकरन्दमार्मिकास्ते जगति मयन्तु चिरायुषो
मिलिन्दोः ॥ १८ ॥ रुचिरतिरुचिराशुचित्वमुच्चैः शिरसि धृतः स्वयमेव शक्रेण । कमलिनि
मलिनीकरोषि कस्मान्मुखमिदमिन्दुमुदीक्य लोकक्रान्तम् ॥ १९ ॥ नलिनि निपुणतां यदामि किंते

१ पुष्परसमात्रलुब्धो मधुव्रतः । २ कुन्मल- । निधि- । ३ रन्ध्राणि दोषाश्च । ४ शृङ्गाः,
शत्रवश्च । ५ तन्त्रवः, सम्पन्नत्वादयश्च धर्माः । ६ नीरेष्टु, डलयोः सावर्ण्यान्मुदेष्विति चार्थः ।
७ भ्रमरेष्टु, मदिरापानकृतम् च । ८ भद्रहृदः शत्रुभिश्च । ९ सुपेक्ष्य, प्रियस्य चोन्नती । १० चन्द्र-
मखि, ब्राह्मणश्रेष्ठे च । ११ लक्ष्मीर्हि कमलालयेति । १२ भ्रमरैः, मधुपैश्च । १३ कुट्टमलं, निधिश्च ।
१४ सुयेंद्रागवत्या, पितृकामिन्याश्च । १५ भन्विष्यते । १६ विकसितपुष्पां, रत्नस्वर्णां च ।
१७ श्वेतः, पवित्रश्च । १८ मरालः, सूर्यश्च । १९ भ्रमरान् । २० दत्तपतिः । २१ पट्टः कदम्बः,
दोषश्च । २२ लुब्धः । २३ भ्रमरैः, मधुपैश्च । २४ मृगाङ्गस्य, दृषितस्य च । २५ चन्द्रविम्बे
२६ कलुषीरुपे । २७ निरस्कृता । २८ मृदः । २९ भ्रमराः ।

अमरविलासिनि लास्यलालसायाः । त्रिभुवनमयनोत्सवं यदिदं नयसि न हन्तुं दृगन्तवत्समीमाम् ॥ २० ॥
 स्वच्छन्दं दलदरविन्द ते मरुन्दं विन्दन्तो विदधतु गुञ्जित मिलिन्दाः । आमोदानश्च हरिदन्तराणि
 नेतुं नैवान्यो जगति समीरणात्प्रवीणः ॥ २१ ॥ यावत्त्वां न खलु हसन्ति कैरविण्यो यावत्त्वां
 तरणिकराः परामृशन्ति । यावत्ते मधुविमबो नबोऽस्ति तावन्माध्वीकं वितर सरोज षट्पदस्यः
 ॥ २२ ॥ रे पक्षिनीदल तवात्र मया चरित्रं दृष्टं विचित्रमिव यद्विदितं ध्रुवं तत् । यैरेव शुद्धसलिलैः
 परिपालितस्त्वं तेभ्यः पृथग्भवसि पङ्कजबोऽसि यस्मात् ॥ २३ ॥ कामं भवन्तु मधुलम्पटषट्पदौघसङ्घट्ट-
 धर्धरधनध्वनयोऽब्जखण्डाः । गायन्त्रि श्रुतिमुखं विधिरेष यत्र भङ्गः स कोऽपि धरणीधरनामिषभः ॥ २४ ॥
 विभ्रम्य काननमसौ दिवसावसाने त्वय्येव षट्पदयुवा हृदयं बधन्व । राजीव चेन्मलिनिमानमुरीकैरोषि
 कः स्यादहो मधुलिहामधुनाऽवलम्बः ॥ २५ ॥ स्वामोदबासितसमप्रदिगन्तराला रक्ता मनोहरशिखा
 सुकुमारमूर्तिः । सेव्या सरोजकलिका तु यदैव जाता नीतस्तदैव विधिना मधुपोऽन्यदेशम् ॥ २६ ॥
 किं बान्धवेन रविणा हरिणाऽथ किंवा लक्ष्म्या च किंच जलजोदरजेन किंवा । एतस्य शुद्धचरितस्य
 सरोरुहस्य नैषा तुषारजनिता शमिता विपत्तिः ॥ २७ ॥ लक्ष्मीनिवास इति वारिरुहां प्रसिद्धिरन्वेषिताः
 कतिपया वरटोरु सन्ति । रात्रि प्रसारितकरे किमहं ददामि संकोचितं वदनमम्बुरुहैरितीव ॥ २८ ॥
 ॥ २८ ॥ लक्ष्मीः स्वयं निवसति त्वयि लोकधौत्री मित्रेण चापि विहितोऽस्ति दृढोऽनुरागः ।
 वन्दीव गायति गुणास्तव चैश्वरीकः कः पुण्डरीकं तव साम्यमुरीकरोति ॥ २९ ॥ अयि दलदरवि-
 दस्पन्दमौनं मरुन्दं तव किमपि लिहन्तो मञ्जुं गुञ्जन्तु भङ्गाः । दिशि दिशि निरपेक्षस्तावकीनं
 विवृण्वन्परिमलमयन्यो बाधन्वो गन्धवाहः ॥ ३० ॥ समुत्पत्तिः स्वच्छे सरसि हरिहस्ते निवसनं निवासः
 पथोऽयः सुरहृदयहारी परिमलः । गुणैरितैरन्यैरपि च ललितस्याम्बुज तव द्विजोत्तमे हंसे यदि रतिरती-
 बोन्नतिरियम् ॥ ३१ ॥ नालस्य प्रसरो जैल्लेष्वपि कृतावासस्य कोशे रुचिर्दण्डे कर्कशता मुखेऽतिपृदु-
 ता मित्रे महान्मित्रैः । आपूलं गुणसंप्रहृष्यसनिता द्वेषश्च दोषैर्करे यस्यैषा स्थितिरम्बुजस्य वसति-
 र्युक्तैव तत्र श्रियः ॥ ३२ ॥ नीराविर्भलतो जनिर्मधुरता वामामुखस्पर्धनी वासो यस्य हरेः करे परि-
 मलो गीर्वाणचेतोहरः । सर्वस्वं तदहो महाकविगिरां कामस्य चाम्बोरुह त्वं चेत्प्रीतिमुरीकरोषि मधुपे किं
 त्वां प्रति ब्रूमहे ॥ ३३ ॥ एकस्मिन्निरावयोः समजनि स्वच्छे सरोवारिणि भ्रातः काचिदिदं कानि
 चिदहान्यत्र व्यतीतानि नै । लब्धं तामरस त्वया मृगदृशा लीलावतसास्पदं शैवालं विछुठामि पामरवधू-
 पादाहते पार्थसि ॥ ३४ ॥ वैमुख्यं मृगलाञ्छनस्य मनसो निर्माति मे न व्यथां नो दूये चिराललिता मधु-
 लिहः सर्पन्ति यत्रान्तिकम् । जल्पन्तीव दुरक्षराणि मधुपश्रेणीरवच्छन्ना यत्कादम्ब कुमुदती
 हसति मां तन्मे मनस्ताम्यति ॥ ३५ ॥ संभ्रूतिस्तव मानसे सरसिज त्वत्सौरमैर्वासिताः सर्वास्ताः
 ककुभस्तवास्ति परमो बन्धुर्विषत्वानिति । त्वं चेदथ गुणानवद्य शिशिरे शीतानिलैः शीर्यसि
 प्रायः प्राप्तमिदं तदत्र परमं दिष्टेऽन्ददृष्टं बलम् ॥ ३६ ॥ खद्योतास्तरला भवन्ति भगवानस्तत्ततो

१ विकसत्कमल । २ मकरन्दम् । ३ दिगन्तरभागात् । ४ पवनात् । ५ पङ्कजकर्मः, पापं च ।
 ६ कमलपुञ्जा । ७ स्वीकरोति । ८ मधुलिहां अमराणाम् । ९ ब्रह्मणा, तस्यापि भगवन्नारायणनाभि
 कमलात्सम्भूतत्वात् । १० प्रथमं नीता । ११ ईसाङ्गना, कपर्दिकाश्च । १२ जगत्पृष्ठिकर्त्री । १३ सूर्येण,
 प्रियेण च । १४ अमरः । १५ चेतकमल । १६ प्रवहत् । १७ मकरन्दम् । १८ सुन्दरं, मधुरमिति
 यावत् । १९ लक्ष्म्याः । २० पक्षिणी, विप्रेच । २१ अम्बुषु जलेषु च । २२ दलयोः सावर्ण्यम् ।
 २३ सूर्ये, च प्रिये । २४ चन्द्रमसि, अविदूषिते च । २५ गीर्वाणा देवाः । २६ आवयोः ।
 २७ जले । २८ गच्छन्ति । २९ जन्म । ३० अक्रवाकः ।

मानुमान्कोकः शोकमुपैति मत्तमनसः क्रोद्धयते कौशिकोः । इत्थं चेत्सदसद्विवेकविधुरो धाता तदेता-
दृशं न द्रष्टव्यमिति च मुद्रितवती पद्मेक्षण पद्मिनी ॥ ३७ ॥ पौलोमीपतिकानने विलसतां गीर्वाण-
भूमीरुहा येन प्रातःसमुद्भितानि कुसुमन्याजगिरे निर्जरेः । तस्मिन्मधु मधुवते विधिवंशान्माध्वीकमा-
काङ्क्षति त्वं चेदञ्चसि लोममन्वुज तदा किं त्वां प्रतिब्रूमहे ॥ ३८ ॥

लतान्योक्तिनिदर्शनम् ।

लतानामेतासामुदितकुसुमानां मरुदयं मत लार्स्य दत्त्वा श्रयति भृशमामोदैमसमम् । लतास्त्व-
ध्वन्यानामहह दशमादाय सहसा ददत्याधिभ्याभिभ्रमिरुदितमोहव्यतिकरम् ॥ १ ॥

महेश्वरान्योक्तिनिदर्शनम् ।

भस्मनि स्मररिपोरुणगो हीयते न घनसारंपरागः । भूषण यदि फण्णी न मणीनां काचिदर्थपचि-
तिर्न च हेमः ॥ १ ॥ उरसि फणिपतिः शिखी ललाटे शिरसि विधुः सुरवौहिनी जटायाम् । प्रिय-
सखि कथयामि किं रहस्य पुरमथनस्य रहोऽपि ससंदेह ॥ २ ॥ इय तावल्लीला यदधिरुह्ये वृद्ध-
वृषभो यद्वैजहे रुण्डं यदिह चित्तिमस्मापि लिलिपे । अयं को व्यापारो यदतिर्लक्षि भाळे हुतवहो
यदप्रैवि" व्यालो यदर्कवलि हालाहलमपि ॥ ३ ॥ विभ्राणे त्वयि भस्म कः सममध्वन्मन्दादरश्चन्दने
कः क्षीमं कलयाधकार न कृतां कृतिं वैसाने त्वयि । वत्सरस्पृहहयालुतां त्वयि गते तत्याज कः
केतकीं स्वातन्त्र्याज्जैहिहि त्वमीश्वर गुणाहोकोऽस्ति तद्वाहकः ॥ ४ ॥ त्वं चेत्संचरसे वृषेणं लघुना
का नाम दिग्दन्तिना व्यालैः काञ्चनकुण्डलानि कुरूपे हानिर्न हेमः पुनः । मूर्ध्ना चेद्वहसे जैडाशुम-
यशः किं नाम लोकत्रयीदीपस्यैभ्योऽनुजवान्ववर्ष्ये जगतामीशोऽसि किं ब्रूमहे ॥ ५ ॥ छेत्सि ब्रह्मशिरो
यदि प्रथयति प्रेतेषु सख्य यदि क्षीयैः क्रीडसि मातृभिर्यदि रतिं धत्से इमशाने यदि । सैष्ट्या सहस्रसि
प्रजा यदि तथाप्यापाय मक्त्या मनः क संवे करवाणि किं त्रिजगती शून्या त्वमेवेश्वरः ॥ ६ ॥

परशुरामान्योक्तिनिदर्शनम् ।

त्वं जामदग्न्यैर्जननीवधपातकेन सद्गुपितः क्रैतुविदा धुरि नामविध्यः । गीर्वाणवन्द्यचरणस्तव
चन्द्रमौलिरौचार्थक स मगधान्यदि नाकरिष्यत् ॥ १ ॥

१ उल्लासः । २ पौलोमी इन्द्राणी तत्पतिरिन्द्रस्त्वत्काननं नन्दनवनं तत्र । ३ देवात् ।
४ नृत्पम् । ५ आनन्दं, सौरभं च । ६ प्रवाहिनाम् । ७ 'आधिनां मानसी व्यथा ।' इत्यमरः ।
८ साङ्गव्यम् । ९ चन्दनचूर्णक्षेपः । १० सर्पः । ११ ह्रासः । १२ अग्निः । १३ गङ्गा । १४ सभा ।
१५ अश्विनि । १६ तिलकवद्भाले न्यस्तः । १७ ग्रीवामयः कृतः । १८ पीतम् । १९ हस्तिनधर्मः ।
२० दधाने । २१ इत्यज । २२ वृषभेण । २३ दिग्गजानाम् । २४ जडीभूतमकारम्, 'डल्लयोः सावर्ण्यम्'
इति जळांशुमिति चन्द्रमसमित्यर्थः । चन्द्रमा हि जलमय इति तथोक्तिः । २५ दीपः प्रका-
शकः । २६ दिनकरस्य । २७ ब्रह्मणः पथं शिरास्यासन् तत्प्रेकं महादेवेन च्छिन्नमिति
कथाऽपि पुराणे । २८ प्रेम । २९ मत्तः । ३० जननीभिरिति तु प्रतीतिमात्रम् । जगन्मातृ-
रुपाभिर्देवीभिरिति वास्तविकोऽयं । ३१ विष्णोः प्रशुभ्रानिरुद्धसङ्कल्पेणवामुदेवेति भेदवन्मदे-
श्वरस्यापि स्वयम्भूतपूज्यरुद्रसदाशिवेतिभेदचतुष्टयं जगत्सृष्टिपालनसहस्रकृतेनिर्मायकस्य भक्ता
मन्यन्ते तन्मतमादायैव मृष्ट्रित्यादि वचनम् । ३२ जमदग्निनन्दन । ३३ कदाचित्पितृनुगता
मातरः सादरांश्च जघानेति तथोक्तिः । ३४ ऋषीणां मन्त्रदशाम् । ३५ अध्यापनम् ।

रामचन्द्रान्योक्तिनिर्दर्शनम् ।

सङ्ग्रामाङ्गणभागे दशमुखे सौमित्रिणो विस्मितं सुग्रीवेण विवर्तितं हनुमता व्यालोलमालोक्तम् ।
श्रीरामेण परन्तु पीनपुलकस्फूर्जत्कपोलश्रिया सान्द्रानन्दरसालसा निदधिरे बाणासने दृष्टयः ॥ १ ॥

सीतान्योक्तिनिदर्शनम् ।

वनान्तं खेलन्ती शशकशिखमालोन्मय चकिता भुजप्रान्तं मर्तुर्मजति भयहर्तुः सपदि या । अहो
सैयं सीता दर्शददनीता हल्लरदैः परीता रक्षोभिः श्रयति विद्यशां कामपि दर्शोम् ॥ १ ॥

इन्द्रान्योक्तिनिदर्शनम् ।

जम्भारिरेव जानाति रम्भासंयोगविभ्रमम् । घटीचेटीविटः किंस्विज्जानात्यमरकामिनीम् ॥ १ ॥

मदनान्योक्तिनिदर्शनम् ।

पुरो गीर्वाणानां निजमुज्ज्वलाहोपुरुषिर्कामहो कारंकारं पुरभिदि शरं समुखयतः । स्मरस्य स्वर्वाला-
नयनश्रुममालार्चनपदं वपुः सद्यो भालानलमसितज्वालाशदमभूत् ॥ १ ॥

आकाशान्योक्तिनिर्दर्शनम् ।

यः पीयूषसहोदरैः स्नपयति ज्योःह्लाजलैः सर्वतो यश्च त्वामविकाधिकं ज्वलयति प्रोद्धमतापैः करैः ।
 आतवर्गेम तथोरपि स्थितिमिह व्यातन्वतो विनियानिर्मुक्तस्य महन्वमेतदसौ दूरेऽधिलुङ्गं तव ॥ १ ॥

वसुन्धराऽन्योक्तिनिदर्शनम् ।

विश्वास्य मधुरवचनैः साधून् ये वञ्चयन्ति नम्रतमाः । तानपि दधासि मातः कार्श्यं यि यातस्तवापि
च विवेकः ॥ १ ॥

जलान्योक्तिनिर्दर्शनम् ।

शैत्यं नाम गुणस्तवैव सहजः स्वामाधिकी स्वच्छता किं ब्रूमः शुचिता भवन्ति शुचयः स्पर्शेन
यस्यापरे । किं वाऽतः परमुच्यते स्तुतिपदं यज्जीर्धनं देहिनां त्वं चेन्नीचपथेन गच्छसि पयः कस्तवा
निरोद्धुं क्षमः ॥ १ ॥ अजं त्वज्जैर्मतोऽञ्जर्मुत्तैत इदं ब्रह्माण्डमण्डात्पुनर्विश्वं स्थावरजंगम तदितर-
त्त्वं भूलमिदं पयः । धिक्त्वा चोर इव प्रयासि निश्चैतं निर्गत्य जालान्तरैर्व्यव्यन्ते विवशासवदेकशरणा-
त्स्वामाश्रिता जन्तिवः ॥ २ ॥

१ लङ्मणेन । २ रोमाञ्च- । ३ दशवदने शवणः । ४ फाल्गुनशरदने ।
५ अर्धवर्षाम् दिव्यटी (वाहिका) चेटी तस्या विदो जारः । ७ देवानाम् । ८ स्वपीडया-
तिशयम् । ९ अहो कारकारं पुनः पुनः प्रययित्वेति भावः । १० दाहप्रसार- । ११ अमृतसमै-
१२ अमृतपमम् । १३ हे-पृथिवि ! १४ यद्देहिनां प्राणिनां जीवनमित्यर्थः । १५ जलाज्जातम् ।
१६ कमलम्, भगवन्नामिजत्वेऽपि जात्याजन्तवान्मृत्युत्वाद्दुर्जन्तरेवर्जजलमेवेति भावः । १७ एवं
नामिकमलस्यापि जलजत्वे सिद्धे इत्यर्थः । 'अथ' इति पाठान्तरम् । १८ ब्रह्मा । १९ ब्रह्मणः ।
२० गुप्तं यथा भवेत्तथा ।

मारुतान्योक्तिनिदर्शनम् ।

सेना नाविकधोरणी निपतिता मध्येजलं क्षेत्रेणी पन्थाः पर्वतदुर्गमो घनवनच्छन्नश्च तारापथः । हरो
मारुत दुस्तरो जलनिधिः शीर्णा च नौः साप्रत मध्ये मज्जय वा तट गमय वा हस्ते तवास्ते द्वयम् ॥ १ ॥

मृगतृष्णिकान्योक्तिनिदर्शनम् ।

जलममोत्पत्तिकृतो गुणौघान्प्रकाशयन्त्या मृगतृष्णिकायाम् । जलाशयभ्रान्तिरभून्ममेवा प्रभूतसंता-
पकरो पिपासा ॥ १ ॥

सुवर्णान्योक्तिनिदर्शनम् ।

अग्निदाहे न मे दुःखं छेदे न निर्क्षेपे न वा । यत्तदेव महद्दुःखं गुह्यया सह तोलनम् ॥ १ ॥ न वै
ताडनात्तापनाद्बहिर्मध्ये न वै विक्रयात्क्रियमानोऽहमस्मि । सुवर्णस्य मे मुख्यदुःख तदेक यतो मां जना
गुह्यया तोलयन्ति ॥ २ ॥

मौक्तिकान्योक्तिनिदर्शनम् ।

अत्यच्छेनाविरुद्धेन सुवृत्तेनोतिचाक्षणा । अन्तर्भिन्नेन सप्राप्त मौक्तिकेन निबन्धनम् ॥ १ ॥ हृदये
कुरु सचय गुणाना यदि रे याञ्छसि नासिके निवासम् । इति मौक्तिक ते वदामि नून गुणहीनो नहि
नासिके विभाति ॥ २ ॥ रत्नाकरे परिहृता वसतिः किमन्यदङ्गीकृतः कठिनवेधनदुःखमारः । वक्षोज-
कुम्भपरिरम्भणलोलुपेन किं किं न तेन विहित वत मौक्तिकेन ॥ ३ ॥

सुवर्णकारान्योक्तिनिदर्शनम् ।

हे हेमकार परदुःखविचारमृद किं मा मुहुः क्षिपसि वारशतानि बहौ । सदीप्तते मयि सुवर्णगुणा-
तिरेको लाभः परं तव मुखे खलु मरम्पातः ॥ १ ॥

हारान्योक्तिनिदर्शनम् ।

मुक्ताहार गुणीभूय नोपसर्त्यः स्तनस्तवया । विमये यस्य काठिन्य व्यर्थं तदुपसर्पणम् ॥ १ ॥ गुर्ण-
वतस्तथ हार न युज्यते परफलवृक्षेषु विलुण्ठनम् । स्पृशति शीतं करो जघनस्थलीमुचितमस्ति तदेव
फलद्विनैः ॥ २ ॥ सट्टसैसद्गुणविचित्रमहार्हकान्ते कान्ताघनस्तनतटाशितचारुमूर्ते । धाः पामरीकठिन-
कण्ठविलम्बमङ्ग हा हार हारितमहो मयता गुणिन्यम् ॥ ३ ॥ दीर्णोऽस्मि चेत्कनकसूत्रनिघेयनाय
मुक्ताकलाप किमतो मयतो विपादः । यत्पञ्चवर्णजयमङ्गलहेमकुम्भकुम्भस्तनीस्तननटे भविताऽनुपङ्गः
॥ ४ ॥ अन्येऽपि सन्ति कति नो गुणिनो जगत्या हार त्वमेव गुणिनामुपरि स्थितोऽसि । एणीदृशो-
मुरनि नियमयस्थितस्य नट्टतता च शुचिता च न खण्डिता यन् ॥ ५ ॥ येनाकारे महीभूतामविरले

१ गलिता । २ दण्डविरोधः । ३ गगनम् । ४ परीक्षोपले । ५ अतिवर्तुलेन, सदाचारपरा-
यणेन च । ६ निवासः । ७ कुचच्छयः । ८ तन्तुगतः, सौन्दर्यादिधर्मयुक्तस्य च । ९ चन्द्रमाः ।
१० चन्द्रमसः कन्दर्पविकल्पनात् । ११ सुवर्णम् । सदाचार च । १२ कन्दर्पः । १३ प्रियंवदा ।
१४ मृगाक्षीणां स्त्रीणाम् । १५ राज्ञाम् ।

कण्ठेषु लीलायितं येन प्रापि सरोजसुन्दरदशां तुङ्गस्तनालिङ्गनम् । जातं येन गजेन्द्रगण्डपुलिने साधारणं गुञ्जया मुक्तादाम तदेव पामरपुरे नावाप कां कां दशाम् ॥ ६ ॥

कञ्चुकान्योक्तिनिदर्शनम् ।

श्रीमता कथय कञ्चुक पूर्वं कानि कानि मुकृतानि कृतानि । जन्म यापयसि येन समस्त हारहृद्य-
हृदये हरिणाश्रयाः ॥ १ ॥

कुण्डलान्योक्तिनिदर्शनम् ।

यत्पूर्वं पवनाग्निशस्त्रसलिलैश्चरिणं तपो दुष्करं तस्यैतत्फलमीदृशं परिणतं यजोतरूप वपुः । मुग्धा-
पाण्डुकपोलचुम्बनसुखं सङ्गश्च रत्नोत्तमैः प्राप्तं कुण्डल वाञ्छसे किमपरं यन्मूढ दोलायसे ॥ १ ॥

नासाभूषणान्योक्तिनिदर्शनम् ।

हारस्यातिद्वुरापमस्ति भुवने हे नासिकाभूषण त्वत्सौभाग्यमिति प्रतीहि वनितावक्त्रेन्दुकान्तिप्रद ।
यत्कान्तातनुसंगमाय सहते सोऽन्तर्विभेदव्यथा सा नासापुटभेदनादपि भवत्सङ्गं यतो वाञ्छति ॥ १ ॥

बलयान्योक्तिनिदर्शनम् ।

गुणानामज्ञानादनुमधत्तु तावत्पतिपदं मुहुर्वाहुच्छेदव्यतिकरमसौ स्वर्णबलयः । अपि ज्ञाते तत्त्वं
तव गुणसमुद्रस्य पुरतः सम गुञ्जापुञ्जैस्तुलितमतिरुज्जाकरमिदम् ॥ १ ॥

रङ्गान्योक्तिनिदर्शनम् ।

हे रङ्ग हेमतुलया तुलितोऽसि नित्यं मानं जहीहि किमु पश्यसि नो विशेषम् । स्वर्णं सरत्नघटितं
नृपशेखरेषु त्वं पाप पामरवधूचरणेषु लीनः ॥ १ ॥

वीणादण्डान्योक्तिनिदर्शनम् ।

यदेतत्कामिन्याः सुरतविरतौ पल्लवरुचा करेणानीतस्त्वं वसमि सह हारेण गुणिना । मुहुः कुर्व-
न्गीत कुचकलशपीठोपरि लुठनये वीणादण्ड प्रकटय फलं कस्य तपसः ॥ १ ॥

मुरल्यन्योक्तिनिदर्शनम् ।

माधवस्य मुरली मुखलम्बा रागमावहतु किंतु वयस्ये । वशजाहमिति मास्तु सगर्वा या विमर्ति
वह्नुशो विवराणि ॥ १ ॥ परिपीड्य करद्वयेन गाढं परपुसा परितुम्बिताननापि । मुरली महनीयवश-
जाता मुहुराक्रन्दैर्ममन्दमातनोति ॥ २ ॥

१. स्वर्णरूपं दिव्यरूपं च । २. भग्न भावे क्तः, तेन तुलितमिति पदं तोलितमित्यर्थकम् । तुलन-
मिति पाठान्तरं त्वसाध्वेव । ३. नेचदलसमकोमलेन । ४. सूत्रवता, धर्म्मविशेषवता च । ५. शब्दं
दुःखावेदकं शब्दविशेषं च ।

कुविन्दान्योक्तिनिदर्शनम् ।

आतर्प्यकुविन्दं कन्दलयता वज्राण्यमूनि त्वया गोणीविभ्रममाजनानि सुवहून्त्यात्मा किमायास्यते ।
किं त्वेकं रुचिरं चिरादमिनयं वासस्तदासुख्यता यन्नोज्ज्वलति कुचस्थलात्क्षणमपि क्षोणीभुजां
बल्लभाः ॥ १ ॥

लाङ्गलिकान्योक्तिनिदर्शनम् ।

रे लाङ्गलिक निपद्याक्रोडे लोह पुरा यदद्राक्षीः । स्पर्शास्पर्शविशेषात्तदखिलमजनिष्ट हेम
नृपयोग्यम् ॥ १ ॥

कर्णधारान्योक्तिनिदर्शनम् ।

दुर्गा नदी शिथिलबन्धविहम्बिनी नौरभ्युजता जलमुचो विषमः सँमीरः । आरुढवान्निजकुटुम्बयुतो-
ऽर्ध्वनीनस्तत्कर्णधार कुरु यत्सदृशं कुलस्य ॥ १ ॥ जीर्णां तारिः सारिदियं च गभीरनीरा नक्राकुला
वहति वायुरतिप्रचण्डः । तार्याः स्त्रियश्च शिशवश्च तथैव वृद्धास्तत्कर्णधारभुजयोर्वलमाश्रयामः ॥ २ ॥

तैलिकान्योक्तिनिदर्शनम् ।

अमी तिलास्तैलिक नूनमेता खेहादवस्थां भवतोपनीताः । द्वेष्योऽमविष्यद्यदमीषु नून तदा न
जाने किमिवाकारिष्यः ॥ १ ॥

पञ्जरलावकान्योक्तिनिदर्शनम् ।

प्रातः पञ्जरलावक मा कुरु सतोषमन्यनिघनेनै । प्रातस्तवैव धातुः स्वामित्वं किं न जानासि ॥ १ ॥

व्याधान्योक्तिनिदर्शनम् ।

एको विश्वसतां हराम्यपवृणः प्राणानह प्राणिनामित्येवं परिचिन्त्य मा स्वमनसि व्याधालुतापं कथाः ।
भूषाणा मवनेषु किंच विमलक्षेत्रेषु गूढाश्रयाः साधूनामरयो वसन्ति कति नो त्वत्तुल्यकक्षाः खलाः ॥ १ ॥
सर्वोद्वेगकरं मृगादनमसु सत्यज्य हा धिक्त्वया लोकस्थानपकारिणं गिरिनदीतीराटवीनिर्द्वैतम् । अस्मेन्त
तृणमेणशावमर्दय व्याध प्रताऽसु वृथा देवो दुर्बलघातकोऽयमिति सा गाथा यथाऽर्थीकृता ॥ २ ॥

विषमन्यन्योक्तिनिदर्शनम् ।

मेकेनै क्वणता सरोषपरुषं यत्कृष्णसर्पानने दातु कर्णचपेटमुज्झितमिया हरतः समुल्लासितः ।
यन्नाधोमुखमक्षिणी विदधता नागेन तूष्णीं स्थित तत्सर्वं विषमन्त्रिणो भगवतः कस्यापि लीलायितम् ॥ १ ॥

१ कुविन्दस्तन्तुवायः । २ मियाः । ३ पवनः । ४ पथिकः । ५ ग्राहसङ्कुला ।
६ निधन मरणम् । ७ अपवृणो निष्करणः । ८ स्वनीचतां निगूह्य धर्मभ्रजिनो भूत्वा
बक्रवन्निरपराधिनो निहन्तुमेव कृतसमाधय इति भावः । ९ भुञ्जानम् । १० निर्दयम् ।
११ मण्डूकेन । १२ उज्झिता त्यक्ता भीर्भयं येनेति तेन ।

मालाकारान्योक्तिनिदर्शनम् ।

तोयैरह्यैरपि करुणया भीममानौ निदाधे मालाकार व्यरचि भवता या तरोरस्य पुष्टिः । सा, किं शक्या जनयितुमिह प्रौढेष्येन वारां धारासारानपि विकिरता विश्वतो वारिदेन ॥ १ ॥

कायस्थान्योक्तिनिदर्शनम् ।

विप्रेभ्यः साधुदानं रिपुजनसुहृदां चोपकारान्कुरु त्व सौजन्यं बन्धुवर्गे निजहितमुचितं स्वामिकार्यं यथाऽर्थम् । श्रोत्रे ते तथ्यमेतत्कथयति सततं लेखिनी भाग्यशालिनी चेन्नष्टेऽधिकारे मम मुखसदृश तावकास्यं भवेद्वि॥ १ ॥

कविजनान्योक्तिनिदर्शनम् ।

कस्त्व भोः कविरस्मि तत्किमु सखे क्षीणोऽस्यनाहारतो धिग्देश गुणिनोऽपि दुर्गतिरियं देश न मामेव धिक् । पाकाशीं क्षुधितो यदैव विदधे पाकाय बुद्धिं तदा विन्ध्ये नेन्धनमन्धुधौ न सलिलं नान्नं धरित्रीतले ॥ १ ॥

चिकुरान्योक्तिनिदर्शनम् ।

ये शिरसा निहिता अपि न भवन्ति सखे समानसुखदुःखाः । चिकुर्य इव ते बाला एव जरोपाण्डु-भावेऽपि ॥ १ ॥

शैल्लवान्योक्तिनिदर्शनम् ।

वंशः प्रांशुरसौ घुणघ्नमयो जीर्णा वरत्रा इमाः कीलाः कुण्ठतया विशन्ति न महीमाह्वयमाना अपि । आरोहव्यवसायसाहसमिदं शैल्लव संत्यज्यतां दूरे श्रीर्निकटे कृतान्तमहिषमैवेयघण्टारवः ॥ १ ॥

कुशीलवान्योक्तिनिदर्शनम् ।

मौलिः, स्वर्णकिरीटकान्तिरुचिरः केयूरमन्यौ भुजौ त्वद्वृत्त्याः किल कञ्चुकिप्रभृतयो देवेति विज्ञाप्यसे । इत्थं कल्पनया कुशीलवैवृपाहंकारदाढर्षं वृथा नृत्पान्ते भवतो भविष्यति मसीमात्रावशेषं वपुः ॥ १ ॥

बालिकान्योक्तिनिदर्शनम् ।

‘स्रग्दामं मूर्धनि निधेहि गवर्धुकानां गुञ्जामयीमुरसि धारय हारयष्टिम् । बाले कलावति चिरं पतिताऽसि पल्लौ तल्लौहमन्यदपि भूषणमेवैषीयम् ॥ १ ॥

पल्लीपतिपुञ्जन्योक्तिनिदर्शनम् ।

एतन्मन्दविपकतिन्दुकफलश्यामोदरापाण्डुरैः प्रान्त हन्त पुलिन्दापुन्दरैरकरस्पर्शक्षमं लभ्यते । तत्पल्ली-पतिपुत्रि कुञ्जरकुलं कुञ्जामयान्यथनादीनं त्वामनुनीयते कुचयुगं पत्रावृतं मा कथाः ॥ १ ॥

१. तिग्मांशौ । २. वर्षाकालिकेन । ३. जलानाम् । ४. केशाः । ५. वार्धक्यसमर्पिते श्वेतवर्षेऽपि । ६. कुशीलवनृपा नटप्रधानाः । ७. माला । ८. धान्यविशेषाणाम् । ९. लोहमयम् । १०. अभिलषणीयम् । ११. आपाण्डुरमीषत्पाण्डुरवर्णम् । १२. पुलिन्दा भिल्लविशेषाः । १३. कुञ्जराणां गण्डाः कुचसमाः, तव कुचयुगे च पुलिन्दा-निहितप्रणया इति गण्डदर्शने कुचस्मृत्या तन्निहननशै-थिल्ये गण्डानां भयशून्यत्वं सम्पद्यत इति तथोक्तिः । १४. “अनुनायति स्तनयुगम्” । इत्येव प्रयोक्तुमुचितम्, अन्यथा च्युतसंस्कृतत्वापत्तेः । नञ्नाशीरर्थोऽभिमतः, येनात्मनेपदं सम्पद्येत नाथते राशिष्येवात्मनेपदशासनमिति काव्यप्रकाशादौ स्पष्टम् । “अनुनायते” इति वा युक्तमित्यस्माकं काव्यप्रकाशादिव्याख्यायां स्पष्टं च ।

पथिकान्योक्तिनिदर्शनम् ।

न यत्र गुणवत्पात्रमेकमप्यस्ति संनिधौ । कस्तत्र भवतः पान्थ जीवनस्पृहयालुता ॥ १ ॥ वापी काऽपि कदापि न श्रुतचरी को वेद कीदृक्सरो व्योमाभोजयनीय चात्र तटिनी कैर्नाम विज्ञायते । हहो पान्थ दुरन्तसाहसमरैरत्रागत चेन्नरौ मण्डूकाकुलपङ्कसकुलजलादन्वोः क्वन्ध पिव ॥ २ ॥

कस्तूरिकाऽन्योक्तिनिदर्शनम् ।

अयि त्यक्तासि कस्तूरि पामरैः पङ्कशङ्कया । अल खेदेन भूपालाः किं न सन्ति महीतले ॥ १ ॥ यद्यपि देवाह्लिण्या कस्तूरीभूमिरत्र भूरेतरम् । नैया किमसौ तदपि हि शौचार्थं जानेता पुसा ॥ २ ॥ हुंलीपल्लीपतिपुत्रहस्ते कस्तूरि कस्ते यद दुर्विपीकः । आरभ्य सौरभ्यकथास्तु मौन मालिन्यमात्रे वचसोऽवकाशः ॥ ३ ॥ अयि वत गुरुगर्वं मा स्म कस्तूरि यासीरखिलपरिमलाना मौलिना सौरभेण । गिरिगहनगुहाया लीनमत्यन्तदीनं स्वर्जनकममुनेव प्रार्णहीन करोषि ॥ ४ ॥ जन्मस्थानं न खलु विमल वर्णनीयो न वर्णो दूरे पुसा वपुषि रचना पङ्कशङ्का करोति । यद्यप्येव सकल-सुरभिद्रव्यगर्वापहारी को जानीते परिमलगुणः कोऽपि कस्तूरिकायाः ॥ ५ ॥

दीपान्योक्तिनिदर्शनम् ।

रक्ष पात्रगतं स्नेह प्रदीप श्रीविवर्धनम् । प्रयास्यन्ति विना तेन मस्मत्त्व यद्भवद्गुणाः ॥ १ ॥ बहिरतिनिर्मलरूप वहतस्ते दीप दैयतो जगति । अवगतमचिरादन्तरमौर्ज्वल्य कज्जलद्वारा ॥ २ ॥ न मणोरितोऽधिका मा नो मृदुता न प्रकाशसमता वा । अचिरस्थितिरिति दीपो नहि बहुमूल्यो-ऽभवत्वायः ॥ ३ ॥ या कान्ति वहसि परा प्रदीप भद्र स्वीयाऽसाविति हृदि मा स्म मन्यथास्त्वम् । सन्नेहे त्वयि निशि मालुनाहिरासौ नैव चेदैहनि सति क वा गता सा ॥ ४ ॥ प्रदीप किमु कुप्यसि प्रलयमारुतप्रव्वलभ्रमापटलपाटैल्लप्रकटपाषकव्यक्तये । त्वमङ्ग किमु कामिनीकुचतटीपटीपल्लवप्रकम्पन-परिस्फुरत्पवनलेशपार गतः ॥ ५ ॥ रे रे दीप तिरस्कृताखिलतमःस्तोमारिवर्गस्य ते रात्रौ गूढनि-जाह्नपातिशलमाघातेन किं पौरुषम् । तत्कर्माचर येन तावक्तपशो भूयात्प्रमाते पुनर्न स्नेहो न च सा दशा नहि पर उच्यते पर स्थास्यति ॥ ६ ॥

तुलान्योक्तिनिदर्शनम् ।

गुरुषु मिलितेषु शिरसा प्रणमसि लघुपूजता समेषु तुला । उचितज्ञाऽसि तुले किं तुलयसि गुञ्जाफलैः कनकम् ॥ १ ॥ प्राप्य प्रमाणपदवीं को नामास्ते तुलेऽर्बुलेपस्ते । नयसि गरिष्ठमध-स्तात्तदितैरमुबैस्तरा कुरुषे ॥ २ ॥

१ रज्जुविशेषयुक्तं, कलशादिभाजनं, पाणिहत्यादिधर्मविशेषशाली सत्पुरुषश्च । २ जीवनं जलं, प्राणरक्षणं च । ३ नदी । ४ कृपात् । ५ खलिलम् । "क्वन्धमुदकं पायः" इत्यमरः । ६ देवादित्यसम्भवस्य सम्भवित्वकादाचित्कतां द्योतयितुमिदं वचनम् । ७ अने केषां कस्तूरी मृगानामेकत्र समवायस्तत्रैव च तत्तन्नामितः कस्तूरी पतिता स्यात्तदा तदुपलक्षिता भूमिः कस्तूरीभूमिः । ८ हस्तपादादिशोधनाय । ९ नेयं मृत्तिकेति जानता, अजानता तु श्याममृत्स्ने-ति नीयत एवेति बोध्यम् । १० दुष्टशबर- । ११ दुर्भाग्यम् । १२ सौरभेण निमित्तेन । १३ प्राणत्याजितम् । १४ श्रीः शोभा, सम्पत्तिश्च । १५ अन्तः स्थितम् । १६ लक्षणया मालिन्य-मित्यर्थः । १७ सतैले, समणये च । १८ आहिता स्थापितेत्यर्थः । १९ दिने । २० "चेतरक्तस्तु पाटल" इति कोशकाराः । २१ प्रकाशः प्रभावश्च । २२ अभिमानः । २३ लघिष्ठम् ।

जलकुम्भान्योक्तिनिदर्शनम् ।

दृढतरगलकनिबन्धः कूपनिपातोऽपि कञ्च ते धन्यः । यर्जावनदानैस्त्व तर्पणमर्षं नृणां हरेति ॥ १ ॥
 श्लाघ्यं नीरसकाष्ठुताडनशतं श्लाघ्यः प्रचण्डातपः क्लेशः श्लाघ्यतरः सुपङ्कनिचयैः श्लाघ्योऽतिदाहानलः ।
 यत्कान्ताकुचपार्श्वबाहुलतिकाहिन्दोलेलीलामुखं लब्धं कुम्भवरं तथा नहि मुखं दुःखैर्विना लभ्यते ॥ २ ॥

कलसान्योक्तिनिदर्शनम् ।

प्रातः काञ्चनलेपगोपितबहिस्ताम्राङ्गते सर्वतो मा भैषीः कलशस्थिरो मयि चिरं देवालयस्योपरि ।
 ताम्रत्व गतमेव काञ्चनमयी कीर्तिः स्थिरा तेऽधुना नान्तस्तत्त्वविचारणप्रणयिनो लोका बहिर्बुद्धयः ॥ १ ॥

दुग्धान्योक्तिनिदर्शनम् ।

को हि तुलामधिरोहति शुचिर्ना दुग्धेन सहजमधुरेण । तत विकृतमथितं तथाऽपि
 येस्तेहमुद्गिरति ॥ १ ॥

बडिशदण्डान्योक्तिनिदर्शनम् ।

यत्सद्गुणोऽपि सरलोऽपि तटस्थितोऽपि वशीकृतोऽपि विदधासि नृशंसकर्म । वक्रात्मनो
 बडिशदण्डं तदेव तस्य जानामि संगतिफलं तव कण्टकस्य ॥ १ ॥

शरान्योक्तिनिदर्शनम् ।

कोटिद्वयस्य लामेऽपि नतं सद्रंशजं धनुः । असद्रंश्यः शरः स्तब्धो लक्षलामामिकाङ्क्षया ॥ १ ॥

लम्पाकान्योक्तिनिदर्शनम् ।

प्रागल्भ्यं प्रथयन्त्यशो विशदयन्वाटीं मुखे योजयन्भूपानां कलयन्कथां विरचयन्हस्ताङ्गुलीः स्फोट-
 यन् । दानं पल्लवयन्गुणं द्विगुणयन्नेत्राञ्चलं चूर्णयन्लम्पाकः सविधं समेत्य मुद्रशः किं नाम नो भाषते ॥

खलान्योक्तिनिदर्शनम् ।

किमहं वदामि खलं दिव्यमतं गुणपक्षपातमभितो भवतः । गुणशालिनो निखिलसाधुजनान्य-
 दहर्तिशं न खलु विस्मरति ॥ १ ॥

कण्टकान्योक्तिनिदर्शनम् ।

सुमुखोऽपि सुवृत्तोऽपि सन्मार्गपतितोऽपि सन् । सतां वै पार्दकैर्मोऽपि व्यथयत्येव कण्टकः ॥ १ ॥

कालकूटान्योक्तिनिदर्शनम् ।

नन्वाश्रयस्थितिरीयं तव कालकूटं केनोत्तरोत्तरविशिष्टपदोपदिष्टाः । प्रागर्णवस्य हृदये वृषलक्ष्म-
 णोऽथ कण्ठेऽधुना वससि वाचि पुनः खलानाम् ॥ १ ॥

१ जीवनं जलं प्राणाश्च । २ दोला- । ३ द्रवितसुवर्णपरिष्कृतबहिर्भाग- । ४ जला-
 सम्पृक्तेन । ५ घृतं, प्रीतिं च । ६ वंशः समानं कुलं वेणुश्च । ७ कूरं कर्म । ८ लक्षं लक्षगुणितं
 द्रव्यं, लक्ष्यं च । ९ वक्रको लम्पटो वा । १० सुवर्णलाकारः, सञ्चारित्र इति तु प्रत्यायन-
 मानम् । ११ शोधिते पथ्यपि च्युतः । सन्मार्गनिष्ठ इति तु प्रत्यायनम् । १२ चरणतलान्तः कृतः
 प्रवेशः, चरणयोः प्रणत इति प्रत्यायनम् । १३ शूकः शत्रुर्दुष्टो वेति तु प्रकृतम् । १४ आश्रयो
 गृहम् । १५ पदं स्थानम् । १६ अभ्यन्तरभागे, अन्तःकरणे च । १७ वृषलक्ष्मणः शङ्करस्य ।

क्षया दूरतः समेति भवता निजं किमु न दर्शनं दीयते ॥ १९ ॥ सम्भिन्नं वसुसन्ततीः समतया
 दृष्ट्वा किरन्तं मुहुः केषामाननमण्डलानि न मुदा मुञ्चन्ति मुद्रामिह । चेदोषाऽतिविकाशिना जलजने कस्यापि
 नो मुद्रणामङ्गस्तर्हि स तस्य भाग्यविभवो नैतद्वसुव्यर्थता ॥ १९ ॥ दोषोत्सारिणि धीप्रसारिणि महा-
 नैर्बल्यसंहारिणि क्लेशमच्छेदिनि वातमेदिनि भृश भग्नास्थिसम्मेलिनि । रक्तोद्रेकिणि पित्तहेलिनि लघा-
 वप्योषधीनां गुरो दुर्गन्धः सुगुणे किमत्र लशुने घातस्त्वया स्थापितः ॥ १७ ॥ देवाज्ञामधिगम्य
 शब्दरचनां कर्णप्रियां कुर्वतो दूराद्वीक्ष्य तवोन्नतिं वितरतः संजीवनानि क्षितौ । सन्तोषेण वशी-
 कृतो द्विजशिः प्रातोऽस्त्यनन्याश्रयः स्वल्प याचितमब्दं विज्ञ मयि किं कार्पण्यमालम्बसे ॥ १८ ॥
 श्रुत्वा चूतं तव श्रियं नु विधृतो जम्बवा रूषा कालिमा कालिङ्गं त्रपयेव लीनमवनौ दीर्घं शुचा दाडि-
 मम् । घृद्धीका घृदुतां दधार पनसं रोमाञ्चितं भीतितः सन्तापादिषु नालिकेरजठरे जातं जलानां भरैः
 ॥ १९ ॥ आख्यास्तदीया रुचिराऽथर्षोषा गायन्ति कोशाधिकृताः सतोषाः । परंतु पुण्यैरिह हर्ष-
 धाम प्राप्तं त्वया सम्प्रति चूतनाम ॥ २० ॥ इत्येतस्मिन्वा निरवधिचर्मैकृत्यतिशये वराहो वा राहुः
 प्रभवति चमत्कारविषयः । महीमेको मग्नां यदयमवहन्तमुसलैः शिरः शेषः शत्रुं निगलति परं
 संयजति च ॥ २१ ॥ श्रुत्वा कुम्भसैमुद्रवेन मुनिना किञ्चित्तदत्युद्दिष्टं सिन्धुवर्षं कुम्भदुर्दुर्गुलं
 हर्षादिदं ध्यायति । गाम्भीर्याद्यदि ते न विम्यति न वा त्रस्यन्ति मेकीशिशोरत्रागत्य सुखं वसन्तु
 तिमयो जातानुकम्पा वयम् ॥ २२ ॥ वक्रां नैष तनुविवर्तनगतिं गृह्णाति साचिस्मितस्मैरैर्दृष्ट्वलनैर-
 मुष्य न मनोवचेतः परावर्तते । हस्ते त्वं मुनिदारकस्य पतिता कल्याणि तन्नीयतां चेदीमार्जनवर्हिरर्प-
 णवषट्कर्तव्यपाकैर्वयः ॥ २३ ॥ सन्त्यन्येऽपि वृहस्पतिप्रभृतयः संभाविताः पञ्चषास्तान्प्रत्येष विशेष-
 विक्रमरुची राहुर्न वैरायते । द्वावेव प्रसते दिनेश्वरनिशाप्राणेश्वरौ भासुरौ प्रातः पर्वणि पश्य दानैव-
 पतिः शीर्षवशेषीकृतः ॥ २४ ॥ वीणाप्येकगुणेनै रार्जुनमणीवीरन्प्रपीनस्तनद्वन्द्वे खेलति शुष्कदार-
 निचया निःसारतुम्बीफला ! चञ्चत्पार्विकर्षैर्वीरपरिवृढमौढप्रथामासुरं मुक्ताजातमपीह निर्गुणतया योग्यं न
 संभाव्यते ॥ २५ ॥ तुष्णालोलविलोचने कलयति प्राचीं चक्रोरोगणे मौनं मुञ्चति किं च कैरवकुले
 कामे घनुर्धुन्वति । माने मानवतीजनस्य सपदि प्रस्थातुकामेऽधुना घातः किं नु विधौ विधातुमु-
 चितो धाराधराडम्बरः ॥ २६ ॥ कस्मै हन्त फलाय सज्जनगुणप्रामार्जने सज्जसि स्वात्मोपस्करणाय
 चेन्मम वचः पथ्यं समाकर्णेय । ये भावा इदं हरन्ति नितरां शोभाभरैः सञ्चतास्तैरेवास्य कलेः
 कलेवरपुषो दैनंदिनं वर्धनम् ॥ २७ ॥ मर्यादानिलयो महोदधिरयं रत्नाकारो निश्चितः सर्वाशापरि-
 रकोऽनुगमितः संपत्तिहेतोर्मया । शम्भूकोऽपि न लभ्यते किमपर रत्नं महौघं परं दोषोऽयं न
 महोदधेः फलमिदं जन्मान्तरीयं मम ॥ २८ ॥ एकः कर्णमहीपतिः प्रतिदिनं लक्षाधिका याचकाः कस्मै
 किं वितरिष्यतीति मनसा चिन्तां वृथा मा कृथाः । आस्ते किं प्रतियौचकं सुरतरः प्रत्यम्बुजं किं
 रविश्चन्द्रः किं प्रतिकैरेवं प्रतिलताशुलं किमम्बोबरः ॥ २९ ॥

इति श्रीसुभाषितसुधारत्नभाण्डागारस्य षष्ठं भाण्डम् ।

१ कमलस्य, मूढस्य च । डल्लयोः स्वावर्ण्यम् । जनिरुपपत्तिः । २ चातको ब्राह्मणश्च । ३ हे
 मेघ ! ४ चमत्कृतिश्चमत्कारः । ५ भगस्येन । ६ कृतमनर्थम् । ७ कूपरूपकुटुम्ब । ८ मण्डकस्य ।
 ९ ईषत् । १० प्रकाशमानौ । ११ सैहिकेयः । १२ गुणस्तन्तुविशेषः, मधुरस्वरोद्भावनं क्षमार्थं च ।
 १३ राज्ञी । १४ पूर्णचन्द्रः । १५ शृणु । १६ पङ्कः । १७ अत्युत्कृष्टमिति भावः । १८ सर्वान्
 याचकान् । १९ प्रतिङ्गुवलयम् ।

सुभाषितसुधारत्नभाण्डागारस्य सप्तमं भाण्डम् ।

विशिष्टरत्नमयम् ।

अकरो हन्त सूर्योऽपि अश्यतीति न संशयः ।

(काव्यरसायने ।)

अकाण्डपातोपनता न कं लक्ष्मीर्विमोहयेत् ।

(कथासरित्सागरे ।)

अकालमेवद्वित्तमकस्मादेति याति च । (कथा-
सरित्सागरे ।)

अकृत्यं मन्यते कृत्यम् ।

अक्षोम्यतैव महतां महत्त्वस्य हि लक्षणम् ।

(कथासरित्सागरे ।)

अगच्छन्वैनतेयोऽपि पदमेकं न गच्छति ।

अगम्य मन्यते सुगम् ।

अगाधजलसचारी न गर्व याति रोहितः ।

अगुणस्य हत रूपम् ।

अङ्गमास्त्रं सुप्तं हि हत्वा किं नाम पौरुषम् ।

अङ्गीकृतं सुकृतिनः परिपालयन्ति ।

अचिन्त्य शीलगुणानां चरितं कुलयोषिताम् ।

(कथासरित्सागरे ।)

अचिन्त्य हि फल सूते सद्यः सुकृतपादपः ।

कथासरित्सागरे ।)

अचिन्त्यो बत देवेनाप्यापातः सुखदुःखयोः ।

(कथासरित्सागरे ।)

अचिराशुबिलासचञ्चला ननु लक्ष्मीः फलमानुषङ्गिकम् ।

अजागलस्तनस्येव तस्य जन्म निरर्थकम् ।

अजानतो हठात्कुर्वन्प्राज्ञमानी विनश्यति । (कथा-
सरित्सागरे ।)

अजीर्णे मोजनं विषम् ।

अजीर्णे मेवजं वारि ।

अज्ञता कस्य नामेह नोपहासाय जायते । (कथा-
सरित्सागरे ।)

अज्ञानावृतचेतसामतिरुषां फोऽर्थस्तिरश्चां गुणैः ।

अतर्क्यां कृदनीकूटरचना हि विधेरेपि । (कथा-
सरित्सागरे ।)

सुरित्सागरे ।)

अतिदानाद्वलिर्बद्धः ।

अतिपरिचयादवज्ञा सततगमनादनादरो भवति ।

अतिभुक्तिरतीवोक्तिः मद्यः प्राणापहारिणी ।

अतिलोभो न कर्तव्यश्चक्रं भ्रमति मस्तके ।

अति सर्वत्र वर्जयेत् ।

अतृणं पतितो घृहिः स्वयमेवोपशाम्यति ।

अत्यारूढो हि नारीणामकालज्ञो मनोमवः ।

(रघुवंशे ।)

अत्युच्चैर्मेषति लघीयसा हि घाट्यम् । (शिशु-
पालवधे ।)

अथास्य तच्चेष्टु कृतेऽवभासे समुन्मिमीलेष

चिराय चक्षुः ।

अदाता वशदोषेण ।

अधरेष्वशृत हि योषितां हृदि हालाहलमेव केवलम् ।

अधर्मयुद्धेन जय को हीच्छेत्क्षत्रियो मयन् ।

(कथासरित्सागरे ।)

अधर्मविषवृक्षस्य पच्यते स्वादु किं फलम् । (कथा-
सरित्सागरे ।)

अधिकस्याधिक फलम् ।

अनन्धा वाजिनां जरा ।

अनन्तपुष्पस्य मधोर्हि चूते द्विरेफमाला सवि-
शेषसङ्गा । (कुमारसंभवे ।)

अनन्यगामिनी पुंसां कीर्तिरेका पतिव्रता ।

अनपायिनि सश्रयद्रुमे गजमग्नौ पतनाय बहुरी ।

(कुमारसंभवे ।)

अनपेक्ष्य गुणागुणौ जनः स्वर्गं च निश्चयतोऽनु-
धावति । (शिशुपालवधे ।)

अनवसरे याचितमिति सत्याग्रमपि कुर्यात् दाता ।

अनाथा कृच्छ्रपतिता विदेशे स्त्री करोति किम् ।

(कथासरित्सागरे ।)

अनार्यः परदारव्यवहारः । (अभिज्ञानशाकुन्तले ।)

अनार्यजुष्टेन पथा प्रवृत्तानां शिवं कृतः । (कथा-
सरित्सागरे ।)

अनार्यसगमोद्धरं विरोधोऽपि समं महात्मभिः ।
(किरातार्जुनीये ।)

अनाश्रया न शोभन्ते पण्डिता वनिता लता ।
अनियुक्तोऽपि च ब्रूयाच्चदीच्छेत्त्वामिनो हितम् ।
(कथासरित्सागरे ।)

अनिर्वर्णनीयं परकलत्रम् । (अभिज्ञानशाकुन्तले)
अनिश्चितावधिं धीराः सहन्तं विरहं चिरम् ।
(कथासरित्सागरे ।)

अनुकूलेऽपि कलत्रे नीचः परदारलम्पटो भवति ।
अनुगृह्णन्ति हि प्रायो देवता अपि तादृशम् ।
कथासरित्सागरे ।)

अनुत्सेकः खलु विक्रमालंकारः ।
अनुभवति हि मूर्ध्ना पादपस्तीव्रमुष्णं शमयति परि-
तापं छायाया संश्रितानाम् । (अभिज्ञान-
शाकुन्तले ।)

अनुरागपरायताः कुर्वन्ते किं न योषितः । (कथा-
सरित्सागरे ।)

अनुरागान्धमेनिंसां विचारसहता कृतः । (कथा-
सरित्सागरे ।)

अनुसृत्य सतां धर्मं यत्स्वल्पमपि तद्वद् ।
अनुद्वुक्कते घनध्वनिं नहि गोमायुरुतानि केसरी ।
(शिशुपालवधे ।)

अन्तरापाति हि श्रेयः कार्यसंपत्तिसूचकम् ।
(कथासरित्सागरे ।)

अन्तःसारविहीनानामुपदेशो न विद्यते ।
अन्धस्य दीपः ।

अन्यस्माद्ध्वपदो नीचः प्रायेण दुःसहो भवति ।
अन्यायं कुरुते यदा क्षिनिपतिः कस्तं निरोद्धुं क्षमः ।

अन्योऽन्यकोभाजननाद्धभूय साधारणो भूषण-
सूच्यमात्रः ।

अपथे पदमर्पयन्ति हि श्रुतवन्तोऽपि रजोनिमी-
(लिताः ।) (रघुवंशे ।)

अपन्थानं तु गच्छन्तं सोदरोऽपि विमुञ्चति ।
(अनर्घराघवे ।)

अपवाद एव सुलभो द्रष्टुर्गुणो दूरतः ।
अपायो मस्तकस्थो हि विषयमस्तचेतुसाम् ।
(कथासरित्सागरे ।)

अपां हि तृतायं न वारिचारा-स्वादुः सुगन्धिः स्वदते
तुषाराः । (नैषधीयचरिते ।)

अपि गङ्गाजलं स्नानादंघ्रिकेशः कुशायते ।
अपि ग्रावा रोदित्यपि दलति वज्रस्य हृदयम् ।

अपि धन्वन्तरिवैद्यः किं करोति गतायुषि ।
अपि मुग्धमुपग्रान्तो वाग्बिलसैः स्वकीयैः परम-

णित्तिष्ठु तृप्तिं यान्ति सन्तः कियन्तः ।
अपि स्वदेहात्किमुतेन्द्रियार्थाद्यशोवनानां हि यज्ञो
गरीयः । (रघुवंशे ।)

अपुत्रस्य गृहं शून्यम् ।
अपुत्रस्य गतिर्नास्ति ।

अपेक्षन्ते हि विपदः किं पेलवमपेलवम् । (कथा-
सरित्सागरे ।)

अप्यप्रसिद्धं यशसे हि पुंसामनन्यसाधारणमेव कर्म ।
(कुमारसंभवे ।)

अप्रकटीकृतशक्तिः शक्तोऽपि जनस्तिरक्रियां लभते ।
अप्राप्यं नाम नेहास्ति धीरस्य व्यवसायिनः ।

(कथासरित्सागरे ।)
अप्रियस्य च पथ्यस्य वक्ता श्रोता च दुर्लभः ।
अबला यत्र प्रबला ।

अबुद्धा चित्तमप्राप्य विलम्बं प्रमविष्णुषु । (कथा-
सरित्सागरे ।)

अभक्ष्यं मन्यते मध्यम् ।
अमरं मद्रं वा विधिलिखितमुन्मूलयति कः ।

अमितसमयोऽपि मार्दवं भजते कैव कथा शरीरिषु ।
(रघुवंशे ।)

अमोगस्य हत धनम् ।
अमर्थनामङ्गमयेन साधुमार्थस्थमीष्टेऽप्यवलम्ब-

तेऽर्थे । (कुमारसंभवे ।)
अम्यागतो यत्र न तत्र लक्ष्मीः ।

अमर्षणः शोणितकाङ्क्षया किं पदा स्पृशन्त दशति ।
 (द्विजिह्वः (रघुवंशे ।)
 अमृत क्षीरमोजनम् ।
 अमृतं प्रियदर्शनम् ।
 अमृतं राजसमानम् ।
 अमृत शिशिरे बहिः ।
 अमृतायते हि स्तुतयः सुकर्मणाम् । (किराता-
 र्जुनीये ।)
 अमोघो देवतानां च प्रसादः किं न साधयेत् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 अम्बुगमो हि जीमूतश्चातकैरभिनन्दते । (रघुवंशे ।)
 अयमश्वः पताकेयमथवा परिघोषणम् ।
 अयशोमीरवः किं न कुरुते वत साधवः । (कथा-
 सरित्सागरे ।)
 अयाच्यो नार्तानामनुपकरणीयो न महताम् ।
 अयातपूर्वा परिवादगोचर सतां हि याणी गुणमेव
 भाषते । (किरातार्जुनीये ।)
 अयि खलु विषमः पुराकृतानां भवति हि जन्तुषु
 कर्मणां विपाकः ।
 अयोविकारे स्वरितत्वमिष्यते कुतोऽयसा सिद्धरस-
 स्पृशामपि । (नैषधीयचरिते ।)
 अरिषु हि विजयार्थिनः क्षितीशा विदधति सोपवि
 सन्निदूषणानि । (किरातार्जुनीये ।)
 अरुन्तुदत्त्व महतां ह्यगोचरः । (किरातार्जुनीये ।)
 अर्थमारवती याणी मजते कामपि श्रियम् ।
 अर्थमनर्थं भाषय नित्य नास्ति ततः सुखलेशः
 सत्यम् । (शङ्कराचार्ययस्य ।)
 अर्थातुराणां न गुरुर्न बन्धुः ।
 अर्थिनि जने त्याग विना श्रीश्च का ।
 अर्थो हि कन्या परकीय एव (अभिज्ञान-
 शाकुन्तले ।)
 अर्थमात्रालाघवेन पुत्रोत्सवं मन्यन्ते वैयाकरणाः ।
 (परिभाषेन्दुशेखरे ।)
 अर्थो घटो घोषमुपैति नूनम् ।
 अलम्बशाणोत्कण्ठा ।

नृपाणां न जातु मौलौ मणयो वसन्ति ।
 अलोकसामान्यमचिन्त्यहेतुक द्विपत्तिं मन्दाश्चरित
 महात्मनाम् । (कुमारसंभवे ।)
 अल्पबीज हत क्षेत्रम् ।
 अल्पविद्यो महागर्धी ।
 अल्पश्च कालो बहुवश्च विघ्नाः ।
 अल्पसत्त्वेषु धीराणामवज्ञैव हि शोभते । (कथा-
 सरित्सागरे ।)
 अल्पस्य हेतोर्वह्नु हातुमिच्छन्विचारमूढः प्रतिमासि
 मे त्वम् । (रघुवंशे ।)
 अल्पाक्षरमणीय यः कथयति निश्चित स खलु
 वाग्मी ।
 अल्पारम्भः क्षेमकरः ।
 अल्पायसोऽयामयतुल्यवृत्तेर्महापकोराय रिपोर्धि-
 वृद्धिः । (किरातार्जुनीये ।)
 अवसाययितु क्षमाः सुख न विधेयेषु विशेषसंपदः ।
 (किरातार्जुनीये ।)
 अवस्तुनि कृतकंशो मूर्खो यात्यवहास्यताम् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 अविचार्य प्रभूणां हि शुचेर्वीक्यं स्वमन्त्रिणः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 अविज्ञातेऽपि वचो हि बलात्प्रह्लादते मनः ।
 (किरातार्जुनीये ।)
 अविद्याजीवनं शून्यम् ।
 अविनीता रिपुर्मर्यादा ।
 अविश्रमो लोकतन्त्राधिकारः । (शाकुन्तले ।)
 अव्यवस्थितचित्तस्य प्रसादोऽपि भयकरः ।
 अव्याक्षेपो मविष्यन्त्याः कार्यसिद्धिर्हि लक्षणम् ।
 (रघुवंशे ।)
 अशनेरमृतस्य चोभयोर्वह्निनश्चाम्बुधराश्च योनयः ।
 (कुमारसंभवे ।)
 अशील कस्य नाम त्याग खलीकारकारणम् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 अशील कस्य भूतये । (कथासरित्सागरे ।)
 अशीलस्य हत कुलम् ।

अशोच्या हि पितुः कन्या सङ्घर्षप्रतिपादिता ।
 (कुमारसंभवे ।)
 अश्रुते स हि कल्याणं व्यसने यो न मुह्यति ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 अश्रेयसे न वा कस्य विश्वासो दुर्जने जने ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 अश्वा यस्य जयस्तस्य ।
 अश्वा यस्य यशस्तस्य ।
 असंतुष्टा द्विजा नष्टाः ।
 असन्मैत्री हि दोषाय कूलच्छायेव सेविता ।
 (किरातार्जुनीये ।)
 असंभाव्या अपि नृणां भवन्तीह समागमाः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 असंभोगो जरा स्त्रीणाम् ।
 असाध्यं सत्यसाध्वीनां किमस्ति हि जगन्त्रये ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 असाध्यं साधयत्यर्थं हेल्याऽमिमुखो विधिः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 असारे दग्धसंसारे सारं साङ्गलोचनाः ।
 असारेऽस्मिन्मवे तावद्भवाः पर्यन्तनीरसाः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 असिद्धार्था निवर्तन्ते नहि धीराः कृतोद्यमाः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 असिद्धेस्तु हता विद्या ।
 अस्थाने पतिता सतीव महतामेतादृशी स्याद्व्रतिः ।
 अस्थिरं जीवितं लोके ।
 अस्थिराः पुत्रदाराश्च ।
 अस्थिरे धनयौवने ।
 अस्वर्ग्यं लोकविद्विष्टम् । (श्रीमद्भगवद्गीतायाम्)
 अहह कलिकालः प्रभवति ।
 अहह कष्टमपण्डितता विधेः ।
 अहह महतां निःसीमानश्चरित्रविभूतयः ।
 अहितो देहजो व्याधिः ।
 अहो अतीव भोगाशा कं नाम न विडम्बयेत्
 (कथासरित्सागरे ।)

अहो चित्राकारा नियतिरिव नीतिर्नयविदः ।
 अहो दुरन्ता बलवद्भिरोषिता । (किरातार्जुनीये)
 अहो दैवामिश्रतानां प्राप्तोऽप्यर्थः पलायते ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 अहो नवनवाश्चर्यमिर्मणि रसिको विधिः । (कथा-
 सरित्सागरे ।)
 अहो रूपमहो ध्वनिः ।
 अहो विधेरचित्त्यैव गतिरद्भुतकर्मणाम् । (कथा-
 सरित्सागरे ।)
 अहो विधौ विपर्यस्ते न विपर्यस्यतीह किम् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 अहो विनेन्द्रजालेन स्त्रीणां चेष्टा न विद्यते ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 अहो विश्वास्य वञ्च्यन्ते धूर्तश्छन्नमिरीश्वराः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 अहोसहन्ते वत नो परोदयम् ।
 आकण्ठजलमग्नोऽपि श्वा लिहत्येव जिह्वया ।
 आकरः स्वपरभूरिकथानां प्रायशो हि सुहृदोः सह-
 वासः । (नैपथीयचरिते ।)
 आकृष्टः कामलोमान्यामपायं को हि पश्यति ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 आचारः प्रथमो धर्मः ।
 आज्ञा गुरुणां ह्यविचारणीया । (रघुवंशे ।)
 आत्मबुद्धिः सुखायैव ।
 आत्मार्थे पृथिवीं त्यजेत् ।
 आन्मानं सततं रक्षेत् । (हितोपदेशे ।)
 आत्मेश्वराणां नहि जातु विन्नाः समाधिमेदप्रभवो
 भवन्ति । (कुमारसंभवे ।)
 आदानं हि विसर्गाय सतां वारिमुचाभि । (रघुवंशे)
 आदावसत्यवचनं पञ्चाज्जाता हि कुञ्जियः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 आपत्काले च कष्टेऽपि नोत्साहस्त्यज्यते नृवैः ।
 (कथासरित्सागरे ।)

आपस्तु धीरान्धुर्बान्धवमायान्ति संपदः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 आपदि स्फुरति प्रज्ञा यस्य धीरः स एव हि ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 आपदेत्युभयलोकदूषणी वर्तमानमपथे हि दुर्मतिम् ।
 (किरातार्जुनीये ।)
 आपवर्षि परित्याज्य न सत्त्व सपदेभिः । (कथा-
 सरित्सागरे ।)
 आपवर्षि सतीवृत्त न मुञ्चन्ति कुलत्रियः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 आपन्नबाणविकलैः किं प्राणैः पौरुषेण वा ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 आपन्नस्य विषयवासिन आर्तिहरेण राज्ञा भवि-
 तव्यम् । (शाकुन्तले ।)
 आपन्नार्तिप्रशमनफलाः सपदो ह्युत्तमानाम् ।
 (मेघसन्देशे ।)
 आपो वहन्तीह हि लोकयात्रां यथा न भूतानि
 तथापराणि । (नैषधीयचरिते ।)
 आमुखापाति कल्याण कार्यसिद्धिं हि शसति ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 आये दुःखं व्यये दुःखं धिगर्थाः कष्टसंश्रयाः ।
 आरब्धा ह्यसमाप्तैव किं धीरैस्त्यज्यते क्रिया ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 आरब्धे हि सुदुष्करेऽपि महता मध्ये विरामः कुतः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 आर्जव हि कुटिलेषु न नीतिः । (नैषधीय-
 चरिते ।)
 आलस्योपहता विद्या ।
 आवेष्टितो महासर्पश्चन्दनः किं विषायते ।
 आशाबन्धः कुसुमसदृश प्रायशो ह्यज्ञानानां सद्यःपाति
 प्रणयि हृदयं विप्रयोगे क्णद्धि (मेघसन्देशे ।)
 आशु बध्नाति हि प्रेम प्राग्जन्मान्तरसंस्तवः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 आश्वस्तो वेत्ति कुर्वति प्रभुः को हि भ्रमन्निगाम् ।
 (कथासरित्सागरे ।)

आसुरं कुलमनादरणीयम् ।
 आहारे व्यवहारे च त्यक्तलजः सुखी भवेत् ।
 आहुः सप्तपदी मैत्री ।
 आहता हि विषयैकतानता ज्ञानधौतमनसं न
 लिम्पति । (नैषधीयचरिते ।)
 इच्छादानपरोपकारकरण पात्रानुरूप फलम् ।
 शतो ब्रष्टस्ततो ब्रष्टः ।
 इदं च नास्ति न परं च लभ्यते ।
 इन्द्रोऽपि लघुता याति स्वयं प्रख्यापितैर्गुणैः ।
 इन्धनौघधगप्यग्निरिषिषा नात्येति पूषणम् ।
 (शिशुपालवधे ।)
 इष्टधर्मेण योजयेत् ।
 इष्टप्रवासजनितान्यबलाजनस्य दुःखानि नूनमतिमा-
 त्रमुदुःसहानि । (शाकुन्तले ।)
 इष्टवियोगमूलाः शोकाः ।
 इहामुत्र च नारीणां परमा हि गतिः पतिः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 ईर्ष्या हि विवेकपरिपन्थिनी । (कथा-
 सरित्सागरे ।)
 ईश्वराणां हि विनोदरसिक मनः । (कथास-
 रित्सागरे ।)
 उच्छ्रायं नयति यदुच्छ्रायाऽपि योगः । (किराता-
 र्जुनीये ।)
 उत्पद्यन्ते विलीयन्ते ।
 उत्तरोत्तरशुभो हि विम्बानां कोऽपि मञ्जुलतमः
 क्रमवादः । (नैषधीयचरिते ।)
 उत्सवप्रियाः खलु मनुष्याः (अभिज्ञानशा-
 कुन्तले ।)
 उत्सहन्ते नहि द्रष्टुमत्तमाः स्वजनापदम् (कथा-
 सरित्सागरे ।)
 उत्साहैकधने हि वीरहृदये नामोति खेदोऽन्तरम् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 उदारचरितानां तु वसुधैव कुटुम्बकम् ।

उदारसत्त्वं वृणुते स्वयं हि श्रीरिवाङ्मना । (कथा-
सरित्सागरे ।)

उदारस्य तृणं वित्तम् ।

उदितेऽसु सहस्रांशौ न खद्योतो न चन्द्रमाः ।

उदिते परमानन्दे नाहं न त्वं न वै जगत् ।

उदेतिः पूर्वं कुसुमं ततः फलं धनोदयः प्राक्त-
दनन्तरं पयः । निमित्तनैमित्तिकयोरयं क्रमः ।

(शाकुन्तले ।)

उद्धृतौ भवति कस्य वा भुवः श्रीवराहमपहाय
योग्यता । (शिशुपालवधे ।)

उद्योगः पुरुषलक्षणम् ।

उद्धृतः क इव सुखावहः परेषाम् । (शिशु-
पालवधे)

उन्नतो न सहते तिरस्त्रियाम् ।

उन्मादो मातृदोषेण ।

उपकृत्य निसर्गतः परेषामुपरोधं नहि कुर्वते
महान्तः । (शिशुपालवधे ।)

उपद्वेषपराः परेष्वपि स्वविनाशमिमुखेषु साधवः ।

(शिशुपालवधे ।)

उपदेशो हि मुखार्णो प्रकोपाय न शान्तये ।

(चाणक्यनीतौ ।)

उपप्रणा हि दारेषु प्रमुता सर्वतोमुखी । (अभि-
ज्ञानशाकुन्तले ।)

उपमुक्ते हि तारुण्ये प्रशमः सद्भिरिष्यते । (कथा-
सरित्सागरे ।)

उपहितपरमप्रभावघात्रां नहि जयिनां तपसाम-
लङ्घनमस्ति । (किरातार्जुनीये ।)

उत्तं सुकृतवीजं हि सुक्षेत्रेषु महत्फलम् । कथा-
सरित्सागरे ।)

उष्णत्वमन्यातपसंप्रयोगाच्छैत्यं हि यत्सा प्रकृति-
र्जलस्य । (रघुवंशे ।)

उष्णो दहति चाङ्गारः शीतः कृष्णायते कश्च ।

ऋणकर्त्ता पिता शत्रुः । (चाणक्यनीतौ ।)

ऋते कुशानोर्नहि मन्त्रपूतमर्हन्ति तेजांस्य-
पराणि हव्यम् । (कुमारसंभवे ।)

ऋते रवेः क्षालयितुं क्षमेत क्रः क्षपात्तमस्ताण्ड-
मलीमसं नमः । (शिशुपालवधे ।)

ऋद्धिश्चित्तविकारिणी ।

एकं मित्रं भूपतिर्वा यतिर्वा ।

एकाम्रो हि बहिर्वृत्तिनिवृत्तस्तत्त्वमीक्षते । (कथा-
सरित्सागरे ।)

एका भार्या सुन्दरी वाः दरी वा ।

एको देवः केशवो वा शिवो वा ।

एकोऽप्याश्रमहीनोऽपि लक्ष्मीं प्राप्नोति सत्त्व-
वान् । (कथासरित्सागरे ।)

एको वासः पत्तने वा वने वा ।

एको हि दोषो गुणसंनिपाते निमज्जतीन्दोः

किरणेष्विवाङ्कः । (कुमारसंभवे ।)

एते गुणाः कामदुघाः क्रियासु ।

ऐकचित्ते द्वयोरेव किमसाध्यं भवेदिति । (कथा-
सरित्सागरे ।)

औचित्यं गणयति को विशेषकायः । (शिशु-
पालवधे ।)

क लष्णोदकेन नवमल्लिकां सिञ्चति । (शाकुन्तले)

कठिनाः खलु क्रियः । (कुमारसंभवे ।)

कणशः क्षणशब्देन विद्यामर्थं च साधयेत् ।

कण्ठे सुधा वसति वै भगवज्जनानाम् ।

कथं हि लङ्घयते श्रुत्यैर्वृत्तिदस्य प्रमोर्वचः ।

(कथासरित्सागरे ।)

कथंचिन्नहि दिव्यानां वीर्यं मज्जति मोघताम् ।

(कथासरित्सागरे ।)

कथमपि भुवनेऽस्मिन्तादृशाः सम्भवन्ति ।

कदर्याणां परे प्राणाः प्रायेण हार्यसंज्ञयाः ।

(कथासरित्सागरे ।)

कदापि सत्पुरुषाः शोकवास्तव्या न भवन्ति ।

(शाकुन्तले ।)

कन्यानाम् महद्दुःखं विगहो महतामपि । (कथा-
सरित्सागरे ।)

कमलवनभूषा मधुकरः ।

कमिवेशते रमयितुं न गुणाः । (किरातार्जुनीये ।)

करुणार्द्रा हि सर्वस्य सन्तोऽकारणबान्धवाः ।

(कथासरित्सागरे ।)

कर्तव्यं हि सतां वचः । (कथासरित्सागरे ।)

कर्तव्यो महदाश्रयः ।

कर्मणो गहना गतिः ।

कर्मणो ज्ञानमतिरिच्यते ।

कर्मदोषादरिद्रता ।

कर्मानुगो गच्छति जीव एकः ।

कर्मायत्तं फलं पुसाम् ।

कलहान्तानि हर्म्याणि

कलारत्नं गानम् ।

कलासीमा काव्यम् ।

कलौ वेदान्तिनो भान्ति फाल्गुने बालका इव ।

कल्पवृक्षोऽप्यमव्यानां प्रायो याति पलाशताम् ।

(कथासरित्सागरे ।)

कवयः किं न पश्यन्ति ।

कवले पतित्वा सद्यो वमयति मक्षिकाऽजभोक्ताम् ।

कष्टं शिष्टक्षतिकृति कलौ कार्यमृच्छन्ति विद्याः ।

कष्टं निर्धनिकस्य जीवितमहो दारैरपि त्यज्यते ।

कष्टः खलु पराश्रयः ।

कष्टाः कुलखलीकारहेतवो बत कुत्रियः । (कथा-
सरित्सागरे ।)

कष्टादपि कष्टतरं परगृहवासः परान्नं च ।

कष्टा हि कुटिलशूद्रपरतन्त्रबधूस्थितिः । (कथा-
सरित्सागरे ।)

कष्टो हि बान्धवस्नेहं राज्यलोभेऽतिवर्तते ।

(कथासरित्सागरे ।)

कष्टो ह्यविनयक्रमः (कथासरित्सागरे ।)

कस्त्यागः स्वकुटुम्बपोषणविधायकव्ययं कुर्वतः ।

कस्मिन्वा सजलगुणे गिरां पटुत्वम् । (शिशु-
पालवधे ।)

कस्य नेष्टं हि यौवनम् । (कथासरित्सागरे ।)

कस्यचित्किमपि नो हणीयम् ।

कस्य नान्यदुदये हेतुर्भवेत्साधुसमागमः । (कथा-
सरित्सागरे ।)

कस्य नोच्छृङ्खलं बाल्यं गुरुशासनवर्जितम् ।

(कथासरित्सागरे ।)

कस्य सत्तद्गो न मवेच्छुमः (कथासरित्सागरे ।)

कस्यात्यन्तं मुखमुपनतं दुःखमेकान्ततो वा

नीचैर्गच्छत्युपरि च दशा चक्रनेमिक्रमेण ।

(मेघसन्देशे ।)

कस्याश्वसिति चेतो हि विहितस्त्वैरसाहसम् ।

(कथासरित्सागरे ।)

कः कालस्य न गोचरान्तरगतः ।

कः परः प्रियवादिनाम् ।

कः पैतामहगोलकेऽत्र निखिलैः संमानितो वर्तते ।

कः प्राज्ञो वाञ्छति ज्ञेहं वेश्यासु सिकतासु च ।

(कथासरित्सागरे ।)

कः शरीरनिर्वापयित्रीं शारदां ज्योत्स्नां पटान्तेन
वारयिष्यति । (शाकुन्तले ।)

कः सहकारमन्तरेणातिमुत्तलतां पल्लवितां सहते ।

(शाकुन्तले ।)

कः सुदुर्विजन्यं विना ।

का कस्य परिदेवना ।

काकः पिकं न सहसे न च विह्वमहः

काकाः किमपराध्यन्ति हंसैर्जम्बेषु शालिषु ।

(कथासरित्सागरे ।)

काकोऽपि जीवति चिराय बलिं च भुङ्क्ते ।

का नाम कुलजा हि स्त्री मर्त्यद्रोहं कारिष्यति ।

(कथासरित्सागरे ।)

कान्ता रूपवती शत्रुः ।

कान्ते कथं घटितुं बालुपलेन चेतः ।

कामक्रोधौ हि विप्राणां मोक्षद्वारगलानुमौ ।

(कथासरित्सागरे ।)

कामं न श्रेयसे कस्य सगमः पुण्यकर्मभिः ।

(कथासरित्सागरे ।)

कामव्यसनवृक्षस्य मूलं दुर्जनसगतिः । (कथास-
रित्सागरे ।)

कामांतुराणां न मयं न लज्जा ।

कामार्ता हि प्रकृतिरूपणाश्चेतनाचेतनेषु ।

(मेघसन्देशे ।)

कामिनश्च कुतो विद्या ।
 कायः कस्य न बहुमः ।
 कार्यं निदानाद्धि गुणानधीते । (नैषधीयचरिते ।)
 कार्यान्ते ते च शण्यवत् ।
 कालप्रयुक्ता खलु कर्मविद्विर्विज्ञापना मर्त्येषु सिद्धि-
 मेति । (कुमारसंभवे ।)
 कालयुक्त्वा ह्यरिर्मित्रं जायते न च सर्वदा ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 कालस्य कुटिला गतिः ।
 काले खलु समारब्धाः फलं व्रजन्ति वीतयः ।
 (रघुवंशे ।)
 काले दत्तं वरं ह्यदपमन्त्रले बहुनाऽपि किम् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 कालेन फलते तीर्थं सद्यः साधुसमागमः ।
 कालो ह्ययं निरवधिर्विपुला च पृथ्वी । (मालती-
 मा वे ।)
 का विद्या कवितां विना ।
 काश्मीरजस्य कटुताऽपि नितान्तरम्या ।
 का ह्यञ्जिनी विना हंसं कश्च हंसोऽञ्जिनीं विना ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 किं वा धाराऽधिरुद्धं हि जाड्यं वेदजडे जने ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 किं वा भविष्यदरुणस्तमसां विभेत्ता तं चेत्सहस्र-
 किरणो धुरि नाकारिष्यत् । (अभिज्ञानशा-
 कुन्तले ।)
 किं वा सुलमपापा हि भवन्त्युन्मार्गवृत्तयः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 किं हि न भवेदीश्वरेच्छया । (कथासरित्सागरे ।)
 किं किं करोति न निरर्गलां गता स्त्री ।
 किञ्चित्कालोपभोग्यानि यौवनानि घनानि च ।
 किं जीवितेन पुरुषस्य निरक्षरेण ।
 किं तदस्ति हि संसारे पर्यन्ताविरसं न यत् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 किं दूरं व्यवसार्थिनाम् ।
 किं न कुर्वन्ति योषितः । (पञ्चतन्त्रे ।)

किं न मक्षन्ति वायसाः ।
 किं नाम न सहन्ते हि मर्त्यमत्ताः कुलाङ्गनाः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 किमज्ञेयं हि धीमताम् । (कथासरित्सागरे ।)
 किमत्र चित्रं यदि विशाखे शशाङ्कलेखामनुवर्तेते ।
 (शाकुन्तले ।)
 किमदेयमुदारणासुपकारिषु तुष्यताम् । (कथा-
 सरित्सागरे ।)
 किमलस्य भगवति प्रसन्ने श्रीनिकेतने ।
 किमिह हि मधुराणां मण्डनं नाकृतीनाम् । (अभि-
 ज्ञानशाकुन्तले ।)
 किमिव हि शक्तिहरं ससाध्यसानाम् । (शिशु-
 पालवधे ।)
 किमिवावसादकरमात्मवताम् । (किरातार्जुनीये)
 किमिवास्ति यत्र सुकरं मनस्विभिः । (किरा-
 तार्जुनीये ।)
 किमु चोदिताः प्रियहितार्थकृतः कृतिनो भवन्ति
 सुहृदः सुहृदाम् । (शिशुपालवधे ।)
 किं परस्य स गुणः समश्नुते पथ्यवृत्तिरपि यद्यरो-
 निताम् । (शिशुपालवधे ।)
 किं मादतिऽपि कस्तूर्या लशुनो याति सौरमम् ।
 किं मिष्टमन्नं खरसूकराणाम् ।
 कुकर्मान्तं यशो नृणाम् ।
 कुकृत्ये कौ न पण्डितः ।
 कुनोहिनीं प्राप्य गृहे कुतः सुखम् ।
 कुण्डे कुण्डे नवं पयः ।
 कुतः परस्मिन्पुरुषे विकारः । (किरातार्जुनीये)
 कुतः शङ्का कलङ्किनः ।
 कुतः सत्यं च कामिनाम् ।
 कुतो विद्यार्थिनः सुखम् ।
 कुदेशमासाद्य कुतोऽर्थसंचयः ।
 कुदेशेष्वपि जायन्ते क्वचित्केचिन्महाशयाः । (कथा-
 सरित्सागरे ।)
 कुपात्रदानाच्च भवेद्विराट् ।
 कुपुत्रमासाद्य कुतो जलाञ्जलिः ।

कुपुत्रेण कुल नष्टम् ।
 कुप्येत्को नातियाचितः ।
 कुमोजनं पापकृतां हि तुष्टये ।
 कुमोज्येन दिनं नष्टम् ।
 कुरहस्यसहाये हि श्रुत्ये श्रुत्यायते प्रभुः । (कथा-
 सरित्सागरे ।)
 कुराजान्तानि राष्ट्रानि ।
 कुरूपता शीलतया विराजते ।
 कुरूपी बहुचेष्टिकः ।
 कुर्वन्त्यकालेऽभिव्यक्तिं न कार्यापेक्षिणो युवा ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 कुलवधूः का स्वामिमर्क्ति विना ।
 कुले कश्चिदन्यः प्रभवति नरः श्लाघ्यमहिमा ।
 कुवन्नता शुभ्रतया विराजते ।
 कुवाक्यान्तं च सौहृदम् ।
 कुशिष्यमभ्यापयतः कुतो यशः ।
 कृतघ्ना धनलोभान्धा नोपकारेक्षणक्षमाः । (कथा-
 सरित्सागरे ।)
 कृतघ्नानां कृतः शिवम् । (कथासरित्सागरे ।)
 कृतघ्नाश्चिरसिद्धार्या अपि अश्रयन्ति निश्चितम् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 कृतज्ञे सत्परीवारे प्रभौ सेवाफला कृतः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 कृतार्थः स्वामिनं द्वेष्टि ।
 कृपणानुसारि च धनम् ।
 कृशे कस्यास्ति सौहृदम् ।
 कृप्यां दहन्पि खलु क्षितिमिन्धनेद्धो बीर्जप्ररोहज-
 ननीं ज्वलनः करोति । (रघुवंशे ।)
 केचिदज्ञानतो नष्टाः ।
 केचिन्नष्टाः प्रमादतः ।
 केचिन्नष्टैस्तु नाशिताः ।
 केनेत्थ परमार्थतोऽर्थवदिव प्रेमास्ति वामश्रुवाम् ।
 केवलोऽपि सुभगो नवाम्बुदः किं पुनस्त्रिदशचापला-
 ष्ठितः । (रघुवंशे ।)

के वा न स्युः परिमवपद निष्फलारम्भयत्नाः ।
 (मेघसन्देशे ।)
 केषां न स्यादभिमतफला प्रार्थना क्षुत्तमेष्ट ।
 (मेघसन्देशे ।)
 केषां नैवा कथय कश्चित्ताकामिनी कौतुकाय ।
 केषां हि नापदा हेतुरतिलोमान्वबुद्धिता ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 को जानाति जनार्दनमनोवृत्तिः कदा कीदृशी ।
 कोऽतिभारः समर्थानाम् ।
 को धर्मः कृपया विना ।
 को न तृप्यति वित्तेन ।
 को न याति वश लोके मुखे पिण्डेन पूरितः ।
 को नाम राज्ञां प्रियः ।
 कोऽन्योऽद्वैतवद्वाहधुं प्रमविष्यति । (अभिज्ञान-
 शाकुन्तले ।)
 कोऽर्थान्माप्य न गर्वितः ।
 कोऽर्थी गतो गौरवम् ।
 कोऽवकाशो विवेकास्य इदि कामान्वचेतसः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 को वा दुर्जनवागुरासु पतितः क्षेमेण यातः पुमान् ।
 को विदेशः समर्थानाम् ।
 को विहन्तुमलमास्थितोदये वासरत्रियमशीतदी-
 पितौ । (शिशुपालवधे ।)
 को हि मार्गमार्गं वा न्यसनान्वो निरीक्षते ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 को हि वित्त रहस्य वा स्त्रीषु शक्नोति गूह्यतुम् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 को हि सपत्न्यु चपलास्वाभ्यास्ये वनितासु च ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 को हि स्वशिरसस्तथा विधेःश्लोढ्वयेद्वैतिम् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 क्रियाणां खलु धर्म्याणां सत्पत्न्यो मूलकारणम् ।
 (कुमारसंभवे ।)
 क्रियासिद्धिः सत्त्वे भवति महतां नोपकरणे ।

क्रिया हि वस्तुपहिता प्रसीदति । (रघुवंशे ।)
 क्रुद्धे विधौ भजति मित्रममित्रभावम् ।
 क्रोधः संसारबन्धनम् ।
 क्रोधो मूलमनर्थानाम् ।
 क्रेशः फलेन हि पुनर्नवतां विधत्ते । (कुमारसंभवे ।)
 कचिद्वै नास्ति विश्वासः क्षुद्रकर्मणि दुर्जने ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 क वा निधिनिर्धममेति किं च तं स वाक्कवाटं घट-
 यन्निरस्यति । (नैषधीयचरिते)
 काश्रयोऽस्ति दुरात्मनाम् ।
 क्षणविध्वंसिनः कायाः का चिन्ता मरणे रणे ।
 क्षणे क्षणे यन्नवतामुपैति तदेव रूपं रमणीयतायाः ।
 (शिशुपालवधे ।)
 क्षमन्ते न विचारं हि मूर्खा विषयलोलुपाः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 क्षमया किं न सिध्यति ।
 क्षान्तिस्तुल्यं तपो नास्ति ।
 क्षारं पिबति पयोधेर्वैषत्यम्भोघरो मधुरमम्भः ।
 क्षितितले किं जन्म कीर्तिं विना ।
 क्षितिपतिः को नाम नीतिं विना ।
 क्षीणा नरा निष्करुणा भवन्ति ।
 क्षुब्धेऽपि नूनं शरणं प्रपन्ने ममत्वमुच्चैःशिरसां
 सतीव । (कुमारसंभवे ।)
 क्षुधातुराणां न रुचिर्न पक्कम् ।
 क्षुम्यन्ति प्रसममहो विनाऽपि हेतोर्लीलाभिः किमु
 सति कारणे रमण्यः । (शिशुपालवधे ।)
 खण्डिता एव शोभन्ते वीराघरपयोधराः ।
 खलसङ्घेऽपि नैष्ठुर्यं कस्याणप्रकृतेः कुतः ।
 गणयन्ति न राज्यार्थेऽपत्यक्तेहं महीधुजः । (कथा-
 सरित्सागरे ।)
 गतं न शोचामि कृतं न मन्ये ।
 गतस्य शोचन नास्ति ।
 गतानुगतिको लोको न लोकः पारमार्थिकः ।
 गन्तव्यं राजमार्गेण ।

गुणलुब्धाः स्वयमेव संपदः । (वृणते)
 गुणसंहतेः समतिरिक्तमहो निजमेव सत्त्वमुपकारि
 सताम् । (किरातार्जुनीयं ।)
 गुणवानपि नोपयाति पूजां पुरुषः सत्पुरुषैरेकस्थ-
 मानः ।
 गुणा लक्ष्म्या न हेतवः । (नीतिसर्वस्वे ।)
 गुणान्भूषयते रूपम् ।
 गुणार्जनोच्छ्रायविरुद्धबुद्धयः प्रकृत्यमित्रा हि सता-
 मसाधवः । (किरातार्जुनीये)
 गुणाः पूजास्थानं गुणिषु न च लिङ्गं न च वयः ।
 गुणाः स्थाने पूज्या नरवर न तु स्थानविकलाः ।
 गुणिनि गुणज्ञो रमते नागुणशीलस्य गुणिनि
 परतोषः ।
 गुणी गुणं वेत्ति न वेत्ति निर्गुणः ।
 गुणैर्विहीना बहु जल्पयन्ति ।
 गुरुतां नयन्ति हि गुणा, न संहतिः । (किराता-
 र्जुनीये ।)
 गुर्वपि विरहदुःखमाशाबन्धः साहयति । (अभि-
 ज्ञानशाकुन्तले ।)
 गृहिणी गृहमिन्याहः ।
 गृहं पुत्रेण शोभते । (नीतिसर्वस्वे)
 गृहानुपैतुं प्रणयादमीप्सवो भवन्ति नापुण्य-
 कृतां मनीषिणः । (शिशुपालवधे ।)
 गृहे या पुण्यनिष्पत्तिः साऽप्यनि अमृतः कुतः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 प्रसते हि तमोऽपह मुहुर्न तु राह्वाहमहर्षति तमः ।
 (शिशुपालवधे ।)
 ग्रहणं दुरितोदयः । (कथासरित्सागरे ।)
 ग्रहीतुमार्यान्परिचर्यया मुहुर्महानुभावा हि नितान्त-
 मार्थिनः । (शिशुपालवधे ।)
 ग्रामनाशाय कुञ्जरः । (पञ्चतन्त्रे)
 ग्रामस्यार्थे कुलं त्यजेत् । (पञ्चतन्त्रे)
 ग्राबाणोऽप्याद्रतां सम्यग्मजन्त्यभिमुखे विधौ
 (कथासरित्सागरे ।)
 गल्पयति यथा शशाङ्क न तथा हि कुमुदती

दिवसः । (अभिज्ञानशाकुन्तले ।)
घटाटोपो मयकरः ।
घनान्धुना राजपथे हि पिच्छले कचिदूबुधैरप्य-
पथेन गम्यते । (नैषधीयचरिते ।)
घनान्धुभिर्बहुकितनिम्नगाजलैर्जल नहि व्रजति
विकारमन्बुधैः । (शिशुपालवधे ।)
घृतमायुर्घृतं ज्योतिः ।
घ्नन्ति सहजमपि भूरिमियः सममागताः सपदि
वैरमापदः । (किरातार्जुनीये ।)
चकास्ति योग्येन हि योग्यसगमः । (नैषधी-
यचरिते ।)
चक्रवत्परिवर्तन्ते दुःखानि च सुखानि च ।
चक्षुः प्रतं न्यसेत्पादम् ।
चन्द्रो द्रावयतेऽश्मानं समुदीपयते रविः ।
(कविकङ्कणे ।)
चन्द्रचन्दनयोर्मध्ये शीतला साधुसगतिः ।
अपलौ किल शूराणां रणे जयपराजयौ । (कथा-
सरित्सागरे ।)
चाण्डालो पक्षिणा काकः ।
चाण्डालोऽपि नरः पूज्यो यस्यास्ति विपुल धनम् ।
चाराजानन्ति राजानः ।
चिता चिन्तासमा प्रोक्ता बिन्दुमात्रे विशेषता ।
चित्तं ज्ञानाति जन्तूनां प्रेम जन्मान्तरार्जितम् ।
(कथासरित्सागरे ।)
चित्तमेतदमलीकरणीयम् ।
चित्ते वाचि क्रियायां च साधूनामेकरूपता ।
चित्रा गतिः कर्मणाम् ।
चिन्ता जरा मनुष्याणाम् ।
चिन्तासम नास्ति शरीरशोषणम् ।
चेष्टाप्रतिरूपिका कामिजनमनोवृत्तिः । (अभि-
ज्ञानशाकुन्तले ।)
चोराणामनृत बलम् ।
चोराणां चन्द्रमा रिपुः ।
चौरे गते वा किमु सावधानताम् ।

छाया न मूर्च्छति मलोपहतप्रसादे शुद्धे तु दर्पणतले
सुलभावकाशा । (अभिज्ञानशाकुन्तले ।)
छाया हि भूमेः शशिनो मलत्वेनारोपिता शुद्धिमतः
प्रजाभिः । (रघुवंशे ।)
छायेव मैत्री खलुसजनानाम् ।
छिद्रेष्वनर्या बहुलीभवन्ति ।
जठरं को न विमर्ति केवलम् ।
जनानुरागप्रमवा हि सपदः ।
जनो बहु क्षपयति स्वल्पस्यार्थे धनान्वधीः ।
(कथासरित्सागरे ।)
जपतो नास्ति पातकम् ।
जरा रूप हरति ।
जक्रबिन्दुनिपातेन क्रमशः पुर्यते घटः ।
जातं तु जातं न पुनः प्रयाति ।
जातस्य हि ध्रुवो मृत्युर्ध्रुव जन्म मृतस्य च ।
(भागवते ।)
जातापत्या पतिं द्वेष्टि ।
जातौ जातौ नवाचाराः ।
जानन्ति पशवो गन्वात् ।
जामाता दशमो ग्रहः ।
जायन्ते बत मूढानां संवादा अपि तादृशाः ।
(कथासरित्सागरे ।)
जारद्वीणा पतिः शत्रुः ।
जितक्रोधेन सर्वं हि जगदेतद्विजयते । (कथा-
सरित्सागरे ।)
जितक्रोधो न दुःखस्यास्पदीमवेत् । (कथास-
रित्सागरे ।)
जितशान्तेषु धीराणां स्नेह एवोचितोऽरिषु ।
(कथासरित्सागरे ।)
जिह्वालक्षशतैककोटिनियमो नो दुर्जनानां मुखे ।
जीवन्तमेव कुष्णाति काकीव कुकुदुम्बिनी ।
(कथासरित्सागरे ।)
जीवन्तोऽसति मूढोऽर्थान्यावदर्थैः स नोज्झितः ।
(कथासरित्सागरे ।)
जीवन्मामोति मन्त्रकम् ।

जीवन्हि धीरोऽभिमत किं नाम न यदामुयात् ।

(कथासरित्सागरे ।)

जीवो जीवस्य जीवनम् ।

ज्ञातास्वादो विवृतजघनां को विहातुं समर्थः ।

(मेघसन्देशे ।)

ज्ञानमार्गे ह्यहंकारः परिघो दुरतिक्रमः । (कथा-

सरित्सागरे ।)

ज्ञानमेष परा शक्तिः ।

ज्ञानलघदुर्विदग्ध ब्रह्मापि नरं न रजयति ।

ज्ञानस्यामरण क्षमा ।

ज्ञानाग्निः सर्वकर्माणि ममसात्कुरुतेऽर्जुन ।

(श्रीमद्भगवद्गीतायाम् ।)

ज्ञानेनैव विमुच्यते ।

ज्येष्ठभ्राता पितुः समः ।

ज्वलयति महतां मनांस्यमर्षे न हि लमतेऽवसरं

सुखामिलाषः । (किरातार्जुनीये ।)

क्षटिति पराशयवेदिनो हि विज्ञाः । (नैषधीय-

चरिते ।)

तत्क्रान्तं खलु भोजनम् ।

तत्कार्मुक कर्मसु यस्य शक्तिः ।

तत्क्षण किं नु कुर्याद्धि प्रसादः पारमेश्वरः ।

(कथासरित्सागरे ।)

तत्र सौरमनिर्माणे चतुरश्रचतुराननः ।

तदेव दुःसहं स्त्रीणामिह प्रणयखण्डनम् । (कथा-

सरित्सागरे)

तपःसीमा मुक्तिः ।

तपोऽधीना हि श्रेयांसि ह्युपायोऽन्यो न विद्यते ।

(कथासरित्सागरे ।)

तपोऽधीना हि संपदः । (कथासरित्सागरे ।)

तमस्तपति धर्मांशौ कथमाविर्मविष्यति । (अभि-

ज्ञानशाकुन्तले ।)

तस्मीकच इव नीचः कौटिल्यं नैव विजहाति ।

तस्करस्य कुतो धर्मः ।

तस्मात्पुत्र च शिष्य च ताडयेन्नतु लालयेत् ।

तस्माच्छेषं न रक्षयेत् ।

तस्माज्जात्या महान्तोऽधमजनविषये मौनमेवाश्रयन्ते ।

तस्मात्सर्वं परित्यज्य पतिमेकं भजेत्सती ।

तस्य तदेव हि मधुर यस्य मनो यत्र संलग्नम् ।

तस्य विस्तारिता बुद्धिस्तैलबिन्दुरिवाम्भसि ।

तस्य संकुचिता बुद्धिर्धृतबिन्दुरिवाम्भसि ।

तावन्महतां महिमा यावत्किमपि हि न याचते लोकम् ।

तिष्ठत्येकां निशां चन्द्रः श्रीमान्संपूर्णमण्डलः ।

तीव्रसत्त्वस्य न चिराद्भवन्त्येव हि सिद्धयः । (कथा-

सरित्सागरे ।)

तुल्यमतिद्वन्द्वि बभूव युद्धम् ।

तुष्यन्ति भोजनैर्विप्राः ।

तृष्णैका तरुणायते ।

तेजसां हि न वयः समीक्ष्यते । (रघुवंशे ।)

तेजीयसां न दोषाय (भागवते ।)

ते भूमण्डलमण्डनैकतिलकाः सन्तः कियन्तो जनाः ।

तेषामिन्द्रियनिग्रहो यदि भवेद्विन्ध्यस्तरेसागरम् ।

त्यजन्त्युत्तमसत्त्वा हि प्राणानपि न सत्पथम् ।

(कथासरित्सागरे ।)

त्यजेदेकं कुलस्यार्थे ।

त्यागाजगति पूज्यन्ते पशुपाषाणपादपाः ।

त्राणामावे हि शापास्त्राः कुर्वन्ति तपसो व्ययम् ।

(रघुवंशे ।)

त्रिभुवनविषये कस्य दोषो न चास्ति ।

त्रैलोक्ये दीपको धर्मः ।

दण्ड एव हि मूर्खाणां सन्मार्गप्रापकः प्रमोः ।

ददाति तीव्रसत्त्वानामिष्टमीश्वर एव हि । (कथा-

सरित्सागरे ।)

दया मांसाशिनः कुतः ।

दयितं जनः खलु गुणीति मन्यते । (शिशुपाल-

वधे ।)

दयितास्वनवस्थितं वृणां न खलु प्रेम चलं सुह-

ज्जने । (कुमारसंभवे ।)

दरिद्रता धीरतया विराजते ।

दर्दुरा यत्र वक्तास्तत्र मौनं हि शोभनम् ।
 दशनानोऽहरस्तीतां बध्यते स्म महोदधिः ।
 दातॄणाचकयोर्मदः कराम्यामेव सूचितः ।
 दारिद्र्यदोषेण करोति पापम् ।
 दारिद्र्यदोषो गुणराशिनाशी ।
 दारिद्र्यं परमाजनम् । (श्रीमद्भागवते) ।
 दाषानलप्लोषविपत्तिमन्योऽरण्यस्य हर्तुं जलदा-
 त्तभुः किम् । (कुमारसंभवे) ।
 दिक्शब्दस्या चेन्नबान्धवाः ।
 दिवि गगनरत्नं दिनकरः ।
 दिशत्यपायं हि सतामतिक्रमः । (किरातार्जुनीये) ।
 दुःखान्धा हि पतन्येष विपच्छ्रेष्ठे कातराः ।
 (कथासरित्सागरे) ।
 दुग्धधौतोऽपि किं याति वायसः कलहंसताम् ।
 दुरधिगमा हि गतिः प्रयोजनानाम् । (किरातार्जुनीये) ।
 दुरधीता विषं विद्या ।
 दुरिताघतपःशुद्धिः सव्यपेक्षा हि सिद्धयः ।
 (कथासरित्सागरे) ।
 दुर्गहीनो नृपो जयः ।
 दुर्जनस्य कुतः क्षमा ।
 दुर्जनस्याजितं वित्तं मुञ्चते राजतस्करैः ।
 दुर्जया हि विषया विदुषाऽपि । (नैषधीयचरिते) ।
 दुर्बलस्य बलं राजा ।
 दुर्मन्त्री राज्यनाशाय ।
 दुर्लभ्यचिह्ना महतां हि वृत्तिः । (किरातार्जुनीये) ।
 दुर्लभं क्षेमकृत्सुतः ।
 दुर्लभं भारते जन्म मातुष्यं तत्र दुर्लभम् ।
 दुर्लभः स गुरुर्लोकं शिष्यचिन्तापहारकः ।
 दुर्लभः स्वजनप्रियः ।
 दुष्टं हि जन्तुमुत्थाप्य कस्यात्मनि सुखं भवेत् ।
 (कथासरित्सागरे) ।
 दुष्टे दुष्टं समाचरेत् ।
 दुष्टेऽपि पत्यौ साध्वीना नान्यथावृत्तिं मानसम् ।
 (कथासरित्सागरे) ।

दूरतः पर्वता रम्याः ।
 दूरारोहपरिभ्रशविनिपातो हि दारुणः ।
 दृष्टतत्त्वश्च न पुनः कर्मजालेन बध्यते । (कथास-
 रित्सागरे) ।
 दृष्टो हि वृष्यन्कलमप्रमाणोऽप्याशाः पुरोवातमवाप्य
 मेवः । (रघुवंशे) ।
 देवद्विजसपर्या हि कामवेत्तुर्मता सताम् । (कथा-
 सरित्सागरे) ।
 देवा हि गान्धर्वितरन्ति किं तु प्रसह्य ते साधुधिय
 ददन्ते । (नैषधीयचरिते) ।
 देवो दुर्बलघातकः ।
 देहपातमपीच्छन्ति सन्तो नाविनयं पुनः ।
 (कथासरित्सागरे) ।
 देहस्नेहो हि दुस्त्यजः । (कथासरित्सागरे) ।
 दैवं फलति सर्वत्र न विद्या न च पौरुषम् ।
 दैवं हि फलसाधकम् ।
 दैवानुरूपं फलम् ।
 दैवमेष हि साहाय्यं कुरुते सखशालिनाम् ।
 (कथासरित्सागरे) ।
 दैवी विचित्रा गतिः ।
 दैवे दुर्जनता गते तृणमपि प्रायेण वज्रायते ।
 दैवेनैव हि साध्यन्ते सदृशाः शुभकर्मणाम् ।
 (कथासरित्सागरे) ।
 दोषग्राही गुणत्यागी पल्लोलीव हि दुर्जनः ।
 दोषाय निर्विमर्शेयं भीतप्रश्नोत्तरक्रिया । (कथास-
 रित्सागरे) ।
 दोषोऽपि गुणतां याति प्रमोर्भवति चेत्कृपा ।
 दौर्नं काचिदथवाऽस्ति निरुद्धा सैव सचलति यत्र
 हि चित्तम् । (नैषधीयचरिते) ।
 द्रव्येण सर्वं वशाः ।
 धनं सर्वप्रयोजनम् ।
 धनसचयकर्तृणि माम्यानि पृथगेव हि ।
 धन्योगृहस्था श्रमः ।
 धनानि जीवितं चैव परार्थे प्राज्ञ उल्लजेत् ।

धनिनामितरः सतां पुनर्गुणवत्संनिधिरेव संनिधिः ।

(शिशुपालवधे ।)

धन्यास्ते भुवि ये निवृत्तमनसो धिगदुःखिता-
न्कामिनः ।

धर्म एव हतो हन्ति धर्मो रक्षति रक्षितः ।

(स्मृतौ ।)

धर्मसंरक्षणार्थैव प्रवृत्तिर्भुवि शार्ङ्गिणः । (रघुवंशे)

धर्मस्य तत्त्वं निहितं गुहायाम् ।

धर्मस्य त्वरिता गतिः ।

धर्मस्य सूक्ष्मा गतिः । (स्मृतौ)

धर्मकीर्तिद्वय स्थिरम् ।

धर्मः सत्येन वर्धते ।

धर्मः स नो यत्र न सत्यमस्ति ।

धर्मेण चरतां सत्ये नास्त्यनभ्युदयः क्वचित् ।

(कथासरित्सागरे ।)

धर्मेण हीनाः पशुभिः समानाः । (हितोपदेशे)

धर्मो मित्रं मृतस्य च ।

धर्मो हि सततं विष्वक् सांनिध्यं कुरुते सताम् ।

(कथासरित्सागरे)

धर्मो ह्यसम्यङ्निर्णीतो निहन्त्युभयलोकयोः । (कथा-

सरित्सागरे ।)

धिवक्त्रमपुत्रकम् ।

धिवक्त्रमविनीतं च ।

धिगस्तु परवक्ष्यताम् । (पञ्चतन्त्रे)

धिगाद्या सर्वदोषभूः ।

धिगिमां देहभ्रतामसारताम् । (रघुवंशे ।)

धिगृहं गृहिणीशून्यम्

धिगजीवितं चोद्यमवर्जितस्य ।

धिगजीवितं ज्ञातिपराजितस्य ।

धिगजीवितं व्यर्थमनोरथस्य ।

धिगजीवितं शास्त्रकलोज्झितस्य ।

धिगज्योतिषमजातकम् ।

धीराणां व्रजति हि सर्व एव नान्तःपातित्वादमिम-

वनीयतां परस्य । (शिशुपालवधे ।)

धीराश्च सोढविरहाः प्राप्नुवन्तीष्टसंगमम् । (कथा-
सरित्सागरे ।)

धीर्न चित्रीयते कस्मादभितौ चित्रकर्मणा ।

(कथासरित्सागरे ।)

धूमो निवर्त्येत समीरणेन यतस्तु कक्षस्तत एव
बहिः । (रघुवंशे ।)

धूर्ताः क्रीडन्ति बालिशैः । (कथासरि-
त्सागरे ।)

ध्रुवमभिमते को ना पूर्णे मृदा न हि माधति ।
(कुमारसंभवे ।)

ध्रियते पावदेकोऽपि रिपुस्तावत्कुतः सुखम् ।

ध्रुवं फलाय महते महतां सहस्रज्जमः । (कथा-
सरित्सागरे ।)

न कश्चिन्मर्मेणि स्पृशेत् । (कथासरित्सागरे ।)

न कस्य वीर्याय वरस्य संगतिः । (कुमार-
संभवे ।)

न काचस्य कृते जातु युक्ता मुक्तामणेः क्षतिः ।
(कथासरित्सागरे ।)

न कामसदृशो रिपुः ।

न कूपखननं युक्तं प्रदीप्ते वह्निना गृहे ।

न कापि सौख्यमपराधकृतः प्रभूणाम् ।

नक्षत्रभूषणं चन्द्रः ।

न क्षुद्रोऽपि प्रथममुद्यतापेक्षया संश्रयाय प्राप्ते मित्रे
ममति विमुखः । (मेघदूते ।)

न खलु धीमतां कश्चिदविषयो नाम । (शाकुन्तले)

न खलु स उपरतो यस्य बल्लभो जनः स्मरति ।

न गायत्र्याः परो मन्त्रः ।

न च दैवात्परं बलम् । (चाणक्यनीतौ)

न च धर्मो दयापरः ।

न चलति खलु वाक्यं सज्जनानां कदाचित् ।

न च विद्यासमो बन्धुः ।

न च धैर्यसमं बलम् ।

न च व्याधिसमो रिपुः ।

न च चित्तसमं चलम् ।

न च पुत्रसमः स्नेही ।

न च जात्ववसरे प्राप्ते संवधानवसीदति । (कथा-
सरित्सागरे ।)
न जाने संसारः किममृतमयः किं विषमयः ।
न ज्ञानात्परमं चक्षुः ।
न तथा कृतवेदिनां करिष्यन्प्रियतामेति यथा कृता-
वदानः । (किरातार्जुनीये ।)
न तोषात्परमं सुखम् ।
न तोषो महतां मृग । (कथासरित्सागरे ।)
न दयासदृशं ज्ञानम् ।
न दरिद्रस्तथा दुःखी लब्धक्षीणधनो यथा ।
न दुष्पापं परच्छिद्रं जाग्रद्विनिपुणैर्यतः । (कथा-
सरित्सागरे ।)
न देवः परमो विष्णोः ।
न धर्मदृष्टेः भयः समीक्ष्यते । (कुमारसंभवे ।)
न धर्मसदृशं मित्रम् ।
न धर्मात्परमं श्रेयः ।
न नन्दनालोकनमङ्गलेषु क्षणं क्षणं हृष्यति कस्य
चेतः । (कुमारसंभवे)
न नश्यति तमो नाम कृतध्वा दीपवार्तया ।
ननु तैलनिषेकत्रिन्दुना सह दीपाचिरुपैति मेदि-
नीम् । (रघुवंशे ।)
ननु प्रवातेऽपि निष्कम्पा गिरयः । (अभिज्ञान-
शाकुन्तले ।)
ननु वक्तृविशेषनिस्पृहा गुणगृह्णा वचने विपश्चितः ।
(किरातार्जुनीये ।)
ननु विमृश्य कृती कुस्तेऽखिलम् ।
न पतिव्यतिरेकेण सुस्त्रीणामपरा गतिः । (कथा-
सरित्सागरे ।)
न परिचयो मलिनात्मनां प्रधानम् । (शिशुपाल-
बधे ।)
न परोषे महौजसश्छलादपकुर्वन्ति मल्लिभुवा
इव । (शिशुपालबधे ।)
न परोदित हि कलयन्ति कुमाराः । (हरिविलासे ।)
न पादेन स्पृशेत्सर्पम् ।

न पादपोन्मूलनशक्तिरंहः शिलोवये मूर्च्छति मा-
स्तस्य । (रघुवंशे ।)
न पुत्रात्परमो कामः ।
न प्रमातरं ज्योतिरुदेति वसुधातलात् । (अभि-
ज्ञानशाकुन्तले ।)
न प्राणान्ते प्रकृतिविकृतिर्जायते चोत्तमानाम् ।
न मयं चास्ति जाग्रतः ।
न भवति पुनरुक्तं माषितं सृजनानाम् ।
न भवति महतां हि कापि मोघः प्रसादः । (हरि-
विलासे ।)
न भविष्यति हन्त साधनं किमिवान्यत्परहरिष्यतो
निधेः । (रघुवंशे ।)
न मांर्योयाः परं सुखम् ।
न भूतो न भविष्यति ।
न मेकः कोकनदिनीकिञ्जकल्कास्वादकोविदः ।
(कथासरित्सागरे ।)
नमोभूषा पूषा ।
न सातुर्देवत परम् ।
न मुक्तेः परमा गतिः ।
नयनसुखं को निवारयति ।
नयनवर्त्मगाः प्रमथता हि धिषः ।
न युक्तं ते रोषदतिथिमिव विकृष्टस्य गमनम् ।
नये च शौर्ये न वसन्ति संपदः ।
नयेन चालङ्कियते नरेन्द्रता ।
नरः प्रत्युपकारार्थं विपत्तिमभिवाञ्छति ।
न प्राणान्ते प्रकृतिविकृतिर्जायते चोत्तमानाम् ।
न रत्नमन्विष्यति मृग्यते हि तप्तम् । (कुमारसंभवे ।)
नराणां नापितो धूर्तः ।
नमैकसादरं हि नवं वयः । (कथासरित्सागरे ।)
न वस्तु देवस्वरवाद्दिनप्रपरं सुरेश्वरोऽपि प्रतिकर्तुमी-
श्वरः । (नैषधीयचरिते ।)
नवाङ्गनानां नव एव पन्थाः ।
नवा वाणी मुखे मुखे ।
न विवेकं विना ज्ञानम् ।
न वैराग्यात्पर भाग्यम् ।

न शरीरं पुनः पुनः ।
 न शान्तेः परमं सुखम् ।
 न शास्त्रं वेदतः परम् ।
 न शिक्षितः प्रयत्नो हि धीराणां हृदये मिया ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 न शूरा विसहन्ते हि स्त्रीनिमित्तं परामवम् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 न षट्पदश्रेणिभिरेव पङ्कजं सशैबलासङ्गमपि प्रका-
 शते । (कुमारसंभवे ।)
 न स शक्नोति किं यस्य प्रज्ञा नापदि हीयते ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 न सा समा यत्र न सन्ति वृद्धाः । (रामचरिते ।)
 न सुवर्णे ध्वनिस्ताडयादक्कास्ये प्रजायते ।
 न सेव्यः केवलं नृपः ।
 न स्त्री चलितचरित्रा निम्नोन्नतमवेक्षते । (कथास-
 रित्सागरे ।)
 न स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति ।
 न स्नेहो न च दाक्षिण्यं स्त्रीष्वहो चापलादते ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 न स्पृशति पत्न्यालम्बः पञ्जरशेवोऽपि कुञ्जरः कापि ।
 न स्वेच्छं व्यवहर्तव्यमात्मनो भूतिमिच्छता ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 नहि कस्तूरिकाऽऽमोदः शपथेन विभाव्यते ।
 नहि विद्यासमो बन्धुः ।
 नहि कृतमुपकारं साधवो विस्मरन्ति ।
 नहि गणयति क्षुद्रो जन्तुः परिग्रहफल्युताम् ।
 नहि तापयितुं शक्यं सागराभ्यस्तुणोल्कया ।
 नहि दुर्बलदग्धानां काले किञ्चिदप्यरोहति ।
 नहि दुष्करमस्तीह किञ्चिदध्यवसायिनाम् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 नहि नार्यो विनेर्ष्यया ।
 नहि प्रफुल्लं सहकारमेव वृक्षान्तरं काङ्क्षति षट्-
 पदाली । (रघुवंशे ।)
 नहि प्रियं प्रवक्तुमिच्छन्ति मृगा हिलैषिणः ।

(किरातार्जुनीये ।)
 नहि मूला प्रसिद्धवति ।
 नहि वन्ध्यास्तुते दुःखं यथा हि मृतपुत्रिणी ।
 नहि विचलति मैत्री दूरतोऽपि स्थितानाम् ।
 नहि शूरा विकल्पन्ते दर्शयन्त्येव पौरुषम् ।
 (श्रीमद्भागवते ।)
 नहि सत्त्वावसादेन स्वल्पाप्यापदिलङ्घ्यते । (कथा-
 सरित्सागरे ।)
 नहि सर्वविदः सर्वे ।
 नहि सर्वेऽपि कुर्वन्ति सम्या युक्तिविवेचनम् ।
 नहि सिंहो गजास्कन्दी मयाद्विरिगुहाशयः ।
 (रघुवंशे ।)
 नहि सुप्तस्य सिंहस्य प्रविशन्ति मुखे मृगाः ।
 नहीक्षित्वाऽवसरेऽवसीदति (किरातार्जुनीये ।)
 नहीश्वरव्याहृतयः कदाचिपुष्पान्ति लोके विपरीत-
 मर्थम् । (कुमारसंभवे ।)
 नाफाले प्रियते बन्धुः ।
 नातिपीडयितुं मन्त्रानिच्छन्ति हि महौजसः ।
 (किरातार्जुनीये ।)
 नाधर्मश्चिरमृद्वये (कथासरित्सागरे ।)
 नानातत्त्वविचारणप्रणयिनो लोका बहिर्बुद्धयः ।
 नानाफलैः फलति कल्पलतेव भूमिः । (विद्या ।)
 नान्नोदकसमं दानम् ।
 नावृतात्पातकं परम् ।
 नारीणां भूषणं पतिः ।
 नारुद्रः क्रमपाठकः ।
 नार्कानपैर्जलजमेति हिमैस्तु दाहम् । (नैषधीय-
 चरिते ।)
 नार्यः समाश्रितजनं हि कलङ्कयन्ति ।
 नास्त्रीयान्बहु सुकृतं हिनस्ति दोषः । (किराता-
 र्जुनीये ।)
 नाविष्णुः पृथिवीपतिः ।
 नासद्भिः किञ्चिदाचरेत् ।
 नासमीक्ष्य परं स्थानं पूर्वमाश्रतनं त्यजेत् ।

नास्ति कामसमो व्याधिः ।
 नास्ति क्रोधसमो बहिः ।
 नास्ति चक्षुःसमं तैजः ।
 नास्ति चात्मसमं बलम् ।
 नास्ति ज्ञानात्परं सुखम् ।
 नास्ति तृष्णासमो व्याधिः ।
 नास्ति धान्यसमं प्रियम् ।
 नास्ति प्राणसमं मयम् ।
 नास्ति बन्धुसमं बलम् ।
 नास्ति बन्धुसमो रिपुः ।
 नास्ति मेघसमं तोयम् ।
 नास्ति मोहसमो रिपुः ।
 नास्ति व्यसनिनां किञ्चिद्भुवि पर्याप्तये धनम् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 नास्ति हस्तिसमः सखा ।
 नास्ति विद्यासमो बन्धुः ।
 नास्त्यदेयं महात्मनाम् ।
 नास्त्यहो स्वामिमत्तानां पुत्रे वाऽऽत्मनि वा स्पृहा ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 निजापृतैर्लोचनसेचनाद्वा पृथक्किमिन्दुः सजति
 प्रजानाम् । (नैषधीयचरिते ।)
 निपातनीया हि सतामसाधवः । (शिशुपालवधे) ।
 निःसारस्य पदार्थस्य प्रयोणाडम्बरो महान् ।
 नियतिः केन लङ्घ्यते ।
 निःस्पृहस्य तृणं जगत् ।
 निजेऽप्यप्रत्ये करुणा कठिनप्रकृतेः कुतः । (प्रसन्न-
 राघवे ।)
 निन्दति कञ्चुकिकारं प्रायः शुष्कस्तनी नारी ।
 निरस्तपादपे देशं परण्डोऽपि द्रुमायते ।
 निर्गलितान्मुगूर्धं शरद्वनं नार्दति चातकोऽपि ।
 (रघुवंशे ।)
 निर्जितेषु तरसा तरदिनां शत्रुषु प्रणतिरेव कीर्तये ।
 (रघुवंशे ।)
 निर्जीव दहते चित्ता ।

निर्द्रव्यं पुरुषं रथंजन्ति गणिकाः ।
 निर्द्रविणता सर्वापदामास्पदम् ।
 निर्धनस्य कुतः सुखम् ।
 निर्बुद्धेस्तु कुतो बलम् ।
 निर्वाणदीपे किमु तैलदानम् ।
 निर्बाहः प्रतिपन्नवस्तुषु सतामेतद्वि गोत्रव्रतम् ।
 निर्बिमर्शा हि मीरवः । (कथासरित्सागरे ।)
 निवसन्ति पराक्रमाश्रया न विषादेन समं समृद्धयः ।
 (किरातार्जुनीये ।)
 निवसन्नन्तर्दारुणि लङ्घ्यो बहिर्न तु ज्वलितः ।
 निवदतु नाम ननान्दा ।
 निवृत्तपापसंपर्का सन्तो यान्ति हि निर्वृत्तिम् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 निवृत्तरागाय गृहं तपोवनम् ।
 निशारत्नं चन्द्रः ।
 निष्प्रज्ञास्त्ववसीदन्ति लोकोपहसिताः सदा ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 निर्गर्गः स हि धीराणां यदापचधिकं दृढम् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 निर्गर्गचपलानां हि मादृशां सयमः कुतः । (कथा-
 सरित्सागरे ।)
 निर्गर्गतोऽन्तर्मलिना ह्यसाधवः ।
 निर्गर्गसिद्धो नारीणां सपत्नीषु हि मत्सरः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 निर्द्रव्यं पुरुषं सदैव विकलम् ।
 निष्कण्टकं मृगधने विपिनेऽपि राज्यम् ।
 (सत्यहरिश्चन्द्रे ।)
 नीचाश्रयो न कर्तव्यः कर्तव्यो महदाश्रयः ।
 नीचाश्रयो हि महतामपमानहेतुः ।
 नीचैरनीचैरतिनीचनीचैः सर्वैर्यायैः फलमेव
 साध्यम् ।
 नीचो वदति न कुर्वते वदति न साधुः करोत्येव ।
 नूनं विरूपैरधिकं हास्यैः क्रीडति स्मरः । (कथा-
 सरित्सागरे ।)

वृपतिजनपदानां दुर्लभः कार्यकर्ता । (कथासः
रिस्तागरे ।)

वृपस्य वर्णाश्रमपालनं यत्स एव धर्मः । (रघुवंशे) ।
नेन्दुः क्षिपति किं कालं परिक्षीणोऽर्कमण्डले ।

(कथासरिस्तागरे) ।

नैर्घ्याः मूर्तहितैर्विष्णो गणयन्ति हि सुखियः ।

(कथासरिस्तागरे) ।

नैकत्र सर्वो गुणसन्निपातः ।

नैवात्मनीनमथना क्रियते मदान्धैः । (शिशुपाल-
वधे ।)

नैवान्यथा भवति यद्विखितं विधात्रा ।

नैवाश्रितेषु महतां गुणदोषशङ्का ।

न्याय्यमुपेक्षते हि कः । (नैषधीयचरिते ।)

न्याय्यां वृत्तिं समाचरेत् ।

न्याय्यात्पथः प्रविचलन्ति पदं न धीराः ।

पङ्क्तौ हि नयसि क्षितः क्षेप्तुः पतति मूर्धनि ।

(कथासरिस्तागरे ।)

पञ्चभिर्मिलितैः किं यज्जगतीह न साध्यते ।

(नैषधीयचरिते ।)

पठतो ज्ञास्ति मूर्खत्वम् ।

पण्डिता एव जानन्ति सिंहसुक्तरयोर्वलम् ।

पण्डिताः समदर्शिनः (श्रीमद्भगवद्गीतायाम्) ।

पश्रुः श्रुतेर्दर्शयितार ईश्वरा मलीमसामाददते न
पद्धतिम् । (रघुवंशे ।)

पथि शूद्रवदाचरेत् ।

पदं हि सर्वत्र गुणैर्निधीयते । (रघुवंशे) ।

पदं सहेत अमरस्य पेलव शिरीषपुष्पं न पुनः पत-
न्निग्नः । (कुमारसंभवे ।)

पद्मपत्रस्थितं वारि धत्ते मुक्ताफलश्रियम् ।

पद्मानां शिशिराद्भयम् ।

पयःपानं भुजङ्गानां केवलं विषवर्धनम् ।

पयसि-गते को ननु सेतुबन्धः ।

पयोमुचां पङ्क्तिषु विद्युतेव ।

परदुःखेनापि दुःखिता विरलाः ।

परबुद्धिर्विनाशाय ।

परबुद्धिषु बद्धमत्सराणां किमिष ह्यस्ति दुरात्मनाम्-
लङ्घ्यम् । (किरातार्जुनीये ।)

परभुक्ते हि कमले किमलेर्जायते रतिः । (कथा-
सरिस्तागरे ।)

परमं लाममरातिमङ्गमाहुः । (किरातार्जुनीये ।)

परमार्थमविज्ञाय न मेतव्यं कचिन्मृमिः । (कथा-
सरिस्तागरे ।)

परलोकगतस्य को बन्धुः ।

परलोकजुषां स्वकर्मभिर्गतयो भिन्नपथा हि देहिनाम् ।
(रघुवंशे ।)

परबुद्धिमत्सारे मनो हि मानिनाम् । (शिशुपालवधे) ।

परसदननिविष्टः को लघुत्वं न याति ।

परसेवैकसक्तानां को हि स्नेहो निजे जने । (कथा-
सरिस्तागरे ।)

परस्परं क्षयं यान्ति वल्मीकोदरसर्पवत् ।

परस्परं भाषयन्तः श्रेयः परमवाप्स्यथाः । (श्रीम-
द्भगवद्गीतायाम् ।)

परहस्तगताः क्रियः ।

परहितनिरतानामादरो नात्मकार्ये ।

परान्नं सुकृतं हन्ति ।

परामवोऽप्युत्सव एव मानिनाम् ।

परार्थप्रतिपन्ना हि नेक्षन्ते स्वार्थमुत्तमाः । (कथा-
सरिस्तागरे ।)

परिजनताऽपिगुणायसद्गुणानाम् । (किरातार्जुनीये) ।

परिवर्तिभि संसारे मृतः को वा न जायते ।

परोक्षितज्ञानफला हि बुद्धयः ।

परैरभिन्धं चरितं मनस्विनां वयोऽनुसारोचितमेव
शोभते । (कथासरिस्तागरे ।)

परैरपर्यासितवैर्यसंपदां परामवोऽप्युत्सव एव मानि-
नाम् । (किरातार्जुनीये ।)

परोपकारजं पुण्यं न स्यात्कृतशतैरपि ।

परोपकाराय सत्ता विश्रुतयः ।

परोपकारार्थमिदं शरीरम् ।
 परोपदेशे पाण्डित्यम् ।
 परोपदेशसमये जनाः सर्वेऽपि पण्डिताः ।
 परोऽपि हितवान्बन्धुः ।
 पर्यायपीतस्य सुरैर्हिमांशोः कलाक्षयः क्लृप्यतरो हि
 वृद्धेः । (रघुवंशे ।)
 पर्वतानां मय वज्रात् ।
 पलालजालैः पिहितः स्वयं हि प्रकाशमासादयती-
 क्षुद्धिम् । (नैषधीयचरिते ।)
 पवनः परागवाही रथ्यासु बहन्जस्वलो भवति ।
 पश्यन्तु लोकाः कलिकौतुकानि ।
 पश्यन्तु लोका महतां कृतानि ।
 पाणौ पयसा दग्धे तस्मै फलकृत्य बालकः पिबति ।
 पात्रत्वाद्धनमाप्नोति । (हितोपदेशे ।)
 पात्रानुसारं फलम् ।
 पादपानां मयं वातात् ।
 पादाभ्यां न स्पृशेदग्निं न गुहं ब्राह्मणं तथा । न गां
 च न कुमारौ च न शिशुं न च देवताम् ॥
 पापप्रमादाजरक प्रयाति ।
 पापे कर्मण्यवज्ञातहितवाक्ये कुतः सुखम् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 पिण्डे पिण्डे मतिर्मित्रा ।
 पिण्डेष्वनास्था खलु मौलिकेषु ।
 पितृदोषेण मूर्खता ।
 पितृपूर्वार्जिता भूमिर्दरिद्राऽपि सुखावहा ।
 पिपासितैः काव्यरसो न पीयते ।
 पिबामः शास्त्रौघानुत विविधकाव्यामृततरसान् ।
 पिशुनजन खलु विभ्रति क्षितीन्ध्राः ।
 पीत्वा मोहमयीं प्रमादमदिरामुन्मत्तभूत जगत् ।
 पुंसामदृष्टे दृष्टे वा श्रेयोऽहकारिणां कुतः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 पुण्यवन्तो हि सतानं पश्यन्त्युच्चैः कृतान्वयम् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 पुण्यैरेव हि लभ्यते सुकृतिभिः सत्सगतिर्दुर्लभा ।

पुत्रः पिण्डप्रयोजनः ।
 पुत्रः शत्रुरपण्डितः ।
 पुत्रप्रयोजना दाराः ।
 पुत्रहीनं गृहं शून्यम् ।
 पुत्रादपि मय यत्र तत्र सौख्यं हि कीदृशम् ।
 पुत्रोदये माद्यति का न हर्षात् । (कुमारसंभवे)
 पुनर्दरिद्री पुनरेव पापी ।
 पुनर्धनाढ्यः पुनरेव भोगी ।
 पुरुषत्वं न पुनः पुनः ।
 पुरुषः पञ्चलक्षणः ।
 पुरुषा अपि बाणा अपि गुणच्युताः कस्य न मयाय ।
 पुष्पं पर्युषितं त्यजन्ति मधुपाः ।
 पूज्य बान्धव समृद्धस्य ।
 पूर्वपुण्यतया विद्या ।
 पूर्वावधीरित श्रेयो दुःखं हि परिवर्तते । (अभि-
 ज्ञानशाकुन्तले ।)
 पृथिवीभूषण राजा ।
 पेशलं हि सतीमनः । (कथासरित्सागरे ।)
 प्रकृतिः खलु सा महीपसः सहते नान्यसमुज्जति यया ।
 प्रकृतिमहते कुर्मस्तस्मै नमः कविकर्मणे ।
 प्रकृतिरियं सच्चवताम् ।
 प्रकृतिसिद्धमिदं हि दुरात्मनाम् ।
 प्रकृतिसिद्धमिदं हि महात्मनाम् ।
 प्रकृत्या ह्यमणिः श्रेयाञ्जालकारश्च्युतोपलः ।
 (किरातार्जुनीये ।)
 प्रच्छन्नमप्यहति हि चेष्टितं बुधः ।
 प्रजानामपि दीनानां राजैव सदयः पिता ।
 प्रजानां पालनं शस्य स्वर्गकोशस्य वर्धकम् ।
 प्रक्षालनादि पङ्क्तस्य दूरात् प्रक्षालनं वरम् ।
 प्रजापतेर्विसर्गो हि प्राणिसर्गोऽधिकाधिकः ।
 (कथासरित्सागरे ।)

१ "पात्रे त्यागी शुणे रागी सविभागी च
 बन्धुदुः शास्त्रे बोद्धा रणे योद्धा" इति पूर्वपाठः ।

प्रज्ञा नाम बलं होवं निष्प्रज्ञस्य बलेन किम् ।

(कथासरित्सागरे ।)

प्रज्ञाबलं च सर्वेषु मुख्यं कार्येषु साधनम् ।

(कथासरित्सागरे ।)

प्रणामान्तः सतां कोपः ।

प्रतिक्षणे मृत्युकरं निजायुर्न वेद मूढो विषयेषु सक्तः ।

प्रणिपातप्रतीकारः संरम्भो हि महात्मनाम् ।

(रघुवंशे ।)

प्रतिकारविधानमायुषः सति शेषे हि फलाय कल्पते ।

(रघुवंशे ।)

प्रतिक्षणं यन्त्रवतामुपैति तदेव रूपं रमणीयतायाः ।

प्रतिपन्नमुद्दकार्यनिर्वाहं धीरसम्बता । (कथास-
रित्सागरे ।)

प्रतिपन्नार्थनिर्वाहं सहजं हि सतां व्रतम् । (कथा-
सरित्सागरे ।)

प्रतिबध्नाति हि श्रेयः पूज्यपूजाव्यतिक्रमः ।

(रघुवंशे ।)

प्रतिभातश्च पश्यन्ति सर्वं प्रज्ञावतां धियाः । (कथा-
सरित्सागरे ।)

प्रतीयन्ते न नीतिज्ञा कृतावन्नस्य बैरिणः । (कथा-
सरित्सागरे ।)

प्रतीयन्ते न नीतिज्ञा कृतावन्नस्य बैरिणः । (कथा-
सरित्सागरे ।)

प्रत्यासन्नविपत्तिमूढमनसां शयो मतिः क्षीयते ।

प्रत्यक्षे गुरवः स्तुत्याः ।

प्रत्ययः स्त्रीषु मुष्णाति विमर्शं विदुषामपि ।

(कथासरित्सागरे ।)

प्रत्यासन्नविपत्तिमूढमनसां शयो मतिः क्षीयते ।

प्रत्युक्तं हि प्रणयिषु सतामीप्सितार्थक्रियैव ।

(मेघसंदेशे ।)

प्रत्युत्पन्नमतिं त्रैणम् । (अभिज्ञानशाकुन्तले ।)

प्रथमालीढमधुराः पिबन्ति कटुं मेघजम् ।

प्रबलतमसामेवंप्रायाः क्षुमेषु हि वृत्तयः स्रजमपि शिर-
स्यन्वः क्षितां धुनोत्यहिशङ्कया । (अभिज्ञा-
नशाकुन्तले ।)

प्रबलतमसामेवंप्रायाः क्षुमेषु हि वृत्तयः स्रजमपि शिर-
स्यन्वः क्षितां धुनोत्यहिशङ्कया । (अभिज्ञा-
नशाकुन्तले ।)

प्रबलतमसामेवंप्रायाः क्षुमेषु हि वृत्तयः स्रजमपि शिर-
स्यन्वः क्षितां धुनोत्यहिशङ्कया । (अभिज्ञा-
नशाकुन्तले ।)

प्रबलतमसामेवंप्रायाः क्षुमेषु हि वृत्तयः स्रजमपि शिर-
स्यन्वः क्षितां धुनोत्यहिशङ्कया । (अभिज्ञा-
नशाकुन्तले ।)

प्रबलतमसामेवंप्रायाः क्षुमेषु हि वृत्तयः स्रजमपि शिर-
स्यन्वः क्षितां धुनोत्यहिशङ्कया । (अभिज्ञा-
नशाकुन्तले ।)

प्रबलतमसामेवंप्रायाः क्षुमेषु हि वृत्तयः स्रजमपि शिर-
स्यन्वः क्षितां धुनोत्यहिशङ्कया । (अभिज्ञा-
नशाकुन्तले ।)

प्रसुचितमेव हि जनोऽनुवर्तते । (शिशुपालवधे ।)

प्रमुमसादो हि मुदे न कस्य । (कुमारसंभवे ।)

प्रमुश्च निर्विचारश्च नीतिज्ञैर्न प्रशस्यते । (कथा-
सरित्सागरे ।)

प्रमुस्तु विबुधाश्रयः कति न सन्ति कुक्षिभराः ।

प्रभूणां हि विभूत्यन्धा धावत्यविषये मतिः ।

(कथासरित्सागरे ।)

प्रमौ हठप्रवृत्ते हि कस्य प्रत्यायना भवेत् ।

(कथासरित्सागरे ।)

प्रमदालोचनन्यस्तं मलीमसमिधाञ्जनम् ।

प्रमाणं परमं श्रुतिः ।

प्रमाद्यतां संवृणोति खलु दोषमसङ्गता । (किरा-
तार्जुनीये ।)

प्रयोजनापेक्षितया प्रभूणां प्रायश्चलं गौरवमाश्रितेषु ।

(कुमारसंभवे ।)

प्रयोजनमनुदिश्य न मन्दोऽपि प्रवर्तते ।

प्रयोल्लसितस्य धारिणेः परिवाहो जगतः करोति

किम् । (शिशुपालवधे ।)

प्रवादमोहितः प्रायो न विचारक्षमो जनः ।

(कथासरित्सागरे ।)

प्रसन्नानां वाचः फलमपरिमेयं प्रसूयते ।

प्रसन्ने हि किमप्राप्यमस्तीह परमेश्वरे । (कथा-
सरित्सागरे ।)

प्रसादचिह्नानि पुरःफलानि । (रघुवंशे ।)

प्रसादसौम्यानि सतां सुहृज्जने पतन्ति चक्षुषि न

दारुणाः शराः । (अभिज्ञानशाकुन्तले ।)

प्रसूतान्तं च यौवनम् ।

प्रस्तुतार्थविरुद्धं हि कोऽमिदध्यादबालिशः !

(कथासरित्सागरे ।)

प्रहर नमतु चापं प्राक्प्रहारप्रियोऽहम् ।

प्रहृष्टनिर्वन्धरुषो हि सन्तः । (रघुवंशे ।)

प्रागेव मुक्ता नयनाभिरामाः प्राप्येन्द्रनीलं किमुतो-

न्मयूखम् । (रघुवंशे ।)

प्राचीनकर्म बलवन्मुनयो वदन्ति ।

प्राज्ञः सत्त्वहितं कुर्यात्सम्यक्सबोधलब्धये ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 प्राणन्यायाय शूराणां जायते हि रणोत्सवः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 प्राणप्रमाणसमये न सतां प्रमोहः ।
 प्राणानुदारा विरजन्त्यर्थितो न पराङ्मुखाः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 प्राणिना हि निरुष्टाऽपि जन्मभूमिः परा प्रिया ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 प्राणेभ्योऽपि हि धीराणां प्रिया शत्रुप्रतिक्रिया ।
 (नैषधीयचरिते ।)
 प्राणेभ्योऽप्यर्थमात्रा हि कृपणस्य गरीयसी ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 प्राणैरपि हि भृत्यानां स्वामिसंरक्षणव्रतम् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 प्राप्तोऽप्यर्थः क्षणादेव हार्यते मन्दबुद्धिना ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 प्राप्नोतीष्टमविक्रयः । (कथासरित्सागरे ।)
 प्राप्यते किं यशः शुभ्रमनङ्गीकृत्य साहसम् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 प्रायः प्रत्ययमावृत्ते स्वगुणेषूत्तमादरः । (कुमार-
 संभवे ।)
 प्रायः श्वश्रूस्तृणयोर्न दृश्यंते सौहृदं लोके ।
 प्रायः सज्जनसगतौ हि लभते दैवानुरूपं फलम् ।
 प्रायः सत्पुरुषाश्रितोऽपि लभते दैवानुरूपं फलम् ।
 प्रायः समानविधाः परस्परयशःपुरोमागाः ।
 प्रायः समासञ्चविपत्तिकाले धियोऽपि पुंसां मलिनी-
 भवन्ति ।
 प्रायः सर्वे भवन्ति करुणावृत्तिरार्द्रान्तराल्मा ।
 (मेघसन्देशे ।)
 प्रायः स्त्रियो भवन्तीह निसर्गाविषमाः शठाः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 प्रायः स्वं महिमान् क्रोधात् कामाच्च नाशयेत्पुरुषः ।
 प्रायेण गृहिणीनेत्राः कन्यार्थेषु कुटुम्बिनः ।

(कुमारसंभवे ।)
 प्रायेण भार्यादौःशील्यं स्नेहाभ्यो नेक्षते जनः ।
 कथासरित्सागरे ।)
 प्रायेण भूमिपतयः प्रमदा लताश्च यः पार्श्वतो
 भवति त परिवेष्टयन्ति ।
 प्रायेण सत्यपि हितार्थकरे विधौ हि श्रेयांसि लब्धु-
 ममुखानि विनाऽन्तरायैः । (किरातार्जुनीये)
 प्रायेण साधुवृत्तानामस्थायिन्यो विपत्तयः ।
 प्रायेण सामान्यविधौ गुणानां पराङ्मुखी विश्वसजः
 प्रवृत्तिः । (कुमारसंभवे ।)
 प्रायेणाधममध्यमोत्तमगुणः ससर्गतो जायते ।
 प्रायो गच्छति यत्र भाग्यरहितस्तत्रापदां सन्ततिः ।
 प्रायो गच्छति यत्र यत्र मतिमास्तत्रैव सत्सम्पदः ।
 प्रायो गच्छति यत्र भाग्यरहितस्तत्रैव सन्त्यापदः ।
 प्रायो वारितवामा हि प्रवृत्तिर्भनसो नृणाम् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 प्रायोऽश्चमस्य कार्यस्य कालहारः प्रतिक्रिया ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 प्रारभ्य चोत्तमजना न परित्यजन्ति ।
 प्रासादशिखरस्थायी काकः किं गरुडायतं ।
 प्रियबन्धुविनाशोत्थः शोकाग्निः कं न तापयेत् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 प्रियमनु सुकृता हि स्वसृष्ट्या बिलम्बः । (नैष-
 धीयचरिते ।)
 प्रियं ब्रूयन्नित ब्रूयात् ।
 प्रियमांसमृगाधिपोज्जितः किमवद्यः करिकुम्भजो
 मणिः । (शिशुपालवधे ।)
 प्रियानाशे कृत्स्न किल जगदरण्य हि भवति ।
 प्रियेषु सौभाग्यफला हि चावता । (कुमार-
 संभवे ।)
 प्रिये सीमाह्लादः ।
 प्रौढ विद्वान्तमासीद्वन इव भवता शूरशून्ये
 रणेऽस्मिन् ।
 फले भाग्यानुसारेण ।
 फलेन साध्यमादिशेत् ।

वक्त्रदधानमाचरेत् ।

वत स्त्रीणां प्रगल्भानां चञ्चलाश्चित्तवृत्तयः । (कथा-
सरित्सागरे ।)

वताश्रितानुरोधेन किं न कुर्वन्ति साधवः ।
(कथासरित्सागरे ।)

वधिरस्य कुतो गानम् ।

वधिरान्मन्दकर्णः श्रेयान् ।

वध्नात्यार्यपरीबादं खलसंवादशृङ्खल । (कथास-
रित्सागरे ।)

वन्धुः को नाम दुष्टानाम् ।

वन्धुरप्यहितः परः ।

वलवति सति दैवे वन्धुमिः किं विधेयम् ।

वलवदपि शिक्षितानामात्मन्यप्रत्ययं, चेतः ।

(शाकुन्तले ।)

वलवानिन्द्रियप्राप्तो विद्वांसमपि कर्षति । (श्रीम-
द्भगवद्गीतायाम् ।)

वलं, मूर्खस्य भौनित्वम् ।

बालानां रोदनं बलम् ।

बली बलं वेत्ति न वेत्ति निर्वलः ।

बलीयसी केवलमीश्वरेच्छां ।

बहुरत्ना बभुन्धरा ।

बहुवचनमल्पसारं यः कथयति विप्रलापी सः ।

बहुविघ्नास्तु सदा कल्याणसिद्धयः । (कथासरि-
त्सागरे ।)

बह्वाश्चर्या हि मेदिनी । (कथासरित्सागरे ।)

बुद्धयः कुञ्जगामिन्यो भवन्ति महतामपि ।

बुद्धिः कर्मानुसारिणी ।

बुद्धिर्बुद्धिमतोत्पष्टा हन्याद्वाष्टं सराजकम् ।

बुद्धिर्नाम च सर्वत्र मुख्यं मित्रं न पौरुषम् ।

(कथासरित्सागरे ।)

बुद्धेः फलमनाग्रहः ।

बुद्ध्या वा जितमपरेण काममाविर्बुद्धीत स्वगुण-

मपवपः क एव । (शिशुपालवधे ।)

बुभुक्षितः किं न करोति पापम् ।

बुभुक्षितः किं द्विकरेण मुङ्क्ते ।

बुभुक्षितं न प्रतिमाति किञ्चित् । (पञ्चतन्त्रे ।)

बुभुक्षितैर्गर्वाकरणं न भुज्यते ।

बोधे बोधे सच्चिदानन्दमासः ।

ब्रुवते हि फलेन साधवो न तु कण्ठेन निजोपयो-

गिताम् । (नैषधीयचरिते ।)

भक्तानामनिर्वाच्यं हि चैष्टितम् । (कथासरि-
त्सागरे ।)

भक्त्या कार्यधुरं वहन्ति कृतिनस्ते दुर्लभास्त्वादृशाः ।

भक्त्या हि तुष्यन्ति महानुभावाः ।

भक्ष्यमाणो निरुपायश्चेत् सुमेरुपि हीयते ।

भक्षेऽपि हि मृणालानामनुवन्ति तन्तवः ।

भजन्ति धैतसीं वृत्तिं विद्वांसः कालवेदिनः ।

(कथासरित्सागरे ।)

भजन्त्यात्ममस्त्विं हि दुर्लभेऽपि न साधवः ।

(कथासरित्सागरे ।)

भद्रकृत्प्राप्तुयाद्भद्रमिदं चाप्यभद्रकृत् । (कथास-
रित्सागरे ।)

भद्रमद्रं वा कृतमात्मनि कल्पते । (कथासरि-
त्सागरे ।)

भयकार्कश्यकोपानां गृहं हि छान्दसा दिनाः ।

(कथासरित्सागरे ।)

भये सीमा मृत्युः ।

मर्ता च स्त्रीकृतं पापं विन्दत्येव ।

मर्तारं हि विना नान्यः सतीनामस्ति बान्धवः ।

(कथासरित्सागरे ।)

मर्दमार्गानुसरणं स्त्रीणां च परमं व्रतम् । (कथास-
रित्सागरे ।)

मवति महद्यु न निष्फलः प्रयासः । (शिशुपा-

लवधे ।)

मवति योजयितुर्वचनीयता ।

मवति हि विकलवता गुणोद्भनानाम् । (शिशु-

पालवधे ।)

भवन्ति क्लेशबहुलाः सर्वस्यापीह सिद्धयः ।

(कथासरित्सागरे ।)

भवन्ति भाग्येन सुखानि देहिनाम् ।

भवन्ति बाचोऽवसरे प्रयुक्ता ध्रुव प्रविस्पष्टफलोद-
याय । (कुमारसंभवे ।)

भवन्ति साम्येऽपि निविष्टचेतसां वपुर्विशेषे सति
गौरवाः क्रियाः । (कुमारसंभवे ।)

भवन्त्यन्यमिचारिण्यो मर्तुरिष्टे पतिव्रताः । (कुमा-
रसंभवे ।)

भवन्त्युदयकाले हि सत्कल्याणपरम्पराः । (कथा-
सरित्सागरे ।)

भवन्त्येव हि मन्त्राणि घर्मादेव यदादरात् । (कथा-
सरित्सागरे ।)

भवितव्यता बलवती । (अभिज्ञानशाकुन्तले ।)

भवितव्यं भवत्येव कर्मणामीदृशी गतिः ।

भवितव्यस्य नासाध्यं दृश्यते, वत दृश्यताम् ।
(कथासरित्सागरे ।)

भवितव्यानां द्वाराणि भवन्ति सर्वत्र । (शाकुन्तले)

भवेन्न यस्य यत्कर्म स तत्कुर्वन्निनश्यति ।

(कथासरित्सागरे ।)

भनो हि लोकान्युदयाय तादृशाम् ।

भस्मीभूतस्य भूतस्य पुनरागमनं कुतः । (नैषधी-
यचरिते ।)

भाग्येनैव हि लभ्यते पुनरसौ सर्वोत्तमः सेवकः ।

भार्या मित्रं गृहेषु च ।

भार्या रूपवती शत्रुः ।

भार्यासमं नास्ति शरीरतोषणम् ।

भार्याहीनं गृहस्यस्य शून्यमेव गृहं मतम् ।

भावस्थिराणि जनमान्तरसौहृदानि ! (अभिज्ञा-
नशाकुन्तले ।)

भिक्षुको भिक्षुकं दृष्ट्वा यथा धुर्वुरापते ।

भिक्षुर्वाहिं लोकः । (रघुवंशे ।)

भीता इव हि वीराणां याति दूरे विपत्तयः ।

(कथासरित्सागरे ।)

भुञ्जीत गरलं प्राज्ञो न कदाचिद्विपोगृहे ।

भूतार्थकथने यस्य स्येयस्यैव सरस्वती ।

भूतार्थव्याहतिः सा हि न स्तुतिः परमेष्ठिनः ।

भूधरत्नं कनकशिखरी ।

भूर्मिदारा हिरण्यं वा विग्रहस्य फलत्रयम् ।

भूयोऽपि सिक्तः पयसा घृतेन न निम्बबुद्धो मधुर-
त्वमेति ।

भोगरत्नं मृगाक्षी ।

भोगो भूषयते धनम् ।

भोग्यं किं रमणीं विना ।

भष्टस्य का वा गतिः ।

भणेस्तुल्यं मूल्यं सहजमुभयस्य द्युतिमतः ।

भतिरेव बलाद्वरीयसी ।

भदमूढबुद्धिषु विवेकिता कुतः । (शिशुपालवधे ।)

भद्यपस्य कुतः सत्यम् ।

भद्यपाः किं न जल्पन्ति ।

भये मारैकमुद्धतिं प्रसक्ता स्त्री सती कुतः । (कथा-
सरित्सागरे ।)

भयमयभूषा मनसिणः ।

भयुरविषुः मिश्राः स्रष्टवो ह्य विधातुः । (प्रसन्न
राघवे ।)

भयुराऽपि हि मूर्च्छयते विषविटपिसमाश्रिता वल्ली ।
मनःपूर्तं समाचरेत् ।

मनसैव कृतं पापं न शरीरकृतं कृतम् ।

मनस्यन्यद्वचस्यन्यत्कर्मण्यन्यद्वरात्मनाम् ।

मनसा चिन्तितं कार्यं वाचा नैव प्रकाशयेत् ।

मन एव मनुष्याणां कारणं बन्धमोक्षयोः ।

(श्रीमद्भगवद्गीतायां ।)

मनसो निग्रहं मन्ये वायोरेव मुहुर्करम् ।

(श्रीमद्भगवद्गीतायां ।)

मनस्येकं वचस्येकं कर्मण्येकं महाधियाम् ।

मनस्वी कार्यार्थी न गणयति दुःखं न च सुखम् ।

मनीषिणः सन्ति न ते हितैषिणः ।

मनोभूषा मैत्री ।

मनोरथानामगतिर्नि विद्यते । (कुमारसंभवे ।)
मनो हि जन्मान्तरसंगतिज्ञम् । (रघुवंशे ।)
मन्दायन्ते न खलु सुहृदामभ्युपेतार्थकृत्याः ।

(मेघसंदेशे ।)

मन्ये दुर्जनचित्तवृत्तिहरणे धाताऽपि भयोद्यमः ।
मथि तु कृतनिघाते किं विदध्याः परेण ।
मभ्युल्लङ्घितमर्यादे को हि तिष्ठेत्स्ववर्त्मनि ।

(कथासरित्सागरे ।)

मरणं प्रकृतिः शरीरीणाम् ।

मरणान्तानि वैराणि । (वाल्मीकीये ।)

मर्दनं गुणवर्धनम् ।

मर्मवाक्यमपि नोद्धरणीयम् ।

महतां हि धैर्यमभिमान्य वैभवं । (किरातार्जुनीये ।)

महतां हि सर्वमथवा जनातिगम् । (मावे ।)

महतामनुकम्पा हि विरुद्धे प्रतिक्रिया ।

(कथासरित्सागरे ।) ।

महतीमपि श्रियमवाप्य विस्मयः सुजनो न विस्मरति
जातु किञ्चन । (माघे ।)

महते रुजन्नि गुणाय महान् । (किरातार्जुनीये)

महाजनो येन गतः स पन्थाः (स्मृतौ ।)

मृदानपि प्रसङ्गेन नीत्रं सेवितुमिच्छति ।

महानुभावः प्रतिहन्ति पौरुषम् । (किरातार्जुनीये ।)

महान्महत्प्रेष करोति विक्रमम् ।

महीतलस्पर्शनमात्रमिन्द्रधनुं हि राज्यं पदमैन्द्रमाहुः ।

(रघुवंशे ।)

महीपतीनां विनयो हि भूषणम् ।

महेश्वरमनाराध्य न सन्तीप्सितसिद्धयः । (कथासरित्सागरे ।)

महोदयानामपि सङ्गवृत्तितां सहायसाध्याः प्रदिशन्ति
सिद्धयः । (किरातार्जुनीये ।)

मातर्लक्ष्मिं तव प्रसादवशात्तो दोषा अपि स्थुर्गुणाः ।
(लक्ष्मीस्तोत्रे ।)

माता दुश्चारिणी रिपुः ।

मातापितृभ्यां शतः सन्न जातु सुखमश्नुते ।
(कथासरित्सागरे ।)

मातृजङ्घा हि वत्सस्य स्तम्भीभवति वन्वने ।

(हितोपदेशे ।)

मात्सर्यरागोपहतात्मनां हि स्वलन्ति साधुष्वपि
मानसानि । (किरातार्जुनीये ।)

मात्सर्येण दुरात्मकोऽपि सुजनं दृष्ट्वा सदा गहते ।

माना समं नास्ति शरीरपोषणम् ।

मादृशा हि कथं कुर्युः सत्त्वोच्छुद्धनसाध्वसम् ।

(कथासरित्सागरे ।)

मानो हि महतां धनम् ।

माने म्लाने कुतः सुखम् ।

मार्गस्थो नावसीदति । (नीतिसर्वस्वे ।)

मा ब्रूहि दीनं वचः । (भामिनीविलासे ।)

मासरत्नं वसन्तः ।

मितं च सारं च वचो हि वाग्मिता ।

(नैषधीयचरिते ।)

मित्रार्थं गमितप्राणा दुर्लभा हि महोदयाः ।

(कथासरित्सागरे ।)

मिथ्या परोपकारो हि कुतः स्यात्कस्य शर्मणे ।

(कथासरित्सागरे ।)

मिष्टान्नमितरे जनाः ।

मुक्त्वा बलिभुजं काकी कोकिले रमते कथम् ।

(कथासरित्सागरे ।)

मुखं विमुच्य श्वसितस्य धारया दृष्ट्वैव नासापथधा-
वनश्रमः । (नैषधीयचरिते ।)

मुखरताऽवसरे हि विराजते । (किरातार्जुनीये ।)

मुख्यमेकं पुरस्कृत्य शून्यात्मानोऽपि साधकाः ।

मुख्यमङ्गं हि मन्त्रस्य विनिपातप्रतिक्रिया ।

(कथासरित्सागरे ।)

मुद्यत्येव हि कृच्छ्रेषु संभ्रमज्वलितं मनः ।

१ "माता न न्यभिचारिणी ।" इति
पाठान्तरम् ।

(किराताजुनीये ।)

मुह्यन्मार्गमार्गा वा रागान्वः को हि पश्यति ।

(कथासरित्सागरे ।)

मूढः परप्रत्ययनेयबुद्धिः ।

मूर्खस्य नास्त्यौषधम् ।

मूर्खस्य किं शाल्वकथाप्रसङ्गः ।

मूर्खः सुखं जीवति बाऽऽत्मविद्वः ।

मूर्खस्य हृदयं शून्यम् ।

मूर्खाणां बोधकोऽरिपुः ।

मूर्खैर्हि सङ्गे कस्यास्ति परिणामोऽपि शर्मणे । (कथा-
सरित्सागरे ।)

मूर्खो दृष्टव्यलीकोऽपि व्याजसान्त्वेन तुष्यति ।

(कथासरित्सागरे ।)

मूर्खोऽनुभवति क्लेशं न कार्यं कुस्ते पुनः ।

(कथासरित्सागरे ।)

मूर्च्छन्त्यमी विकाराः प्रायेणैस्वर्यमत्तेषु ।

(शाकुन्तले ।)

मृत्योः सर्वत्र तुल्यत्वम् ।

मेघालोके भवति सुखिनोऽप्यन्यथावृत्तिं चेतः ।

कण्ठाश्लेषप्रणयिनि जने किं पुनर्दरसत्ये ।

(मेघसन्देशे ।)

मेघो जलधिवर्षं च सम्पन्नेषु महामनाः ।

मेघा हि नाम जायेत महत्सुपकृतिः कुतः ।

(कथासरित्सागरे ।)

मोहान्धमविवेकं हि श्रीश्चिराय न सेवते ।

(कथासरित्सागरे ।)

मौनमुन्नतिकारकम् ।

मौनं विधेयं सततं सुधीभिः ।

मौनं सर्वोत्प्राणकम् ।

मौनिनः कलहो नास्ति मानिनो न चिरं स्थितिः ।

म्लायति श्रीः कुलजीवं गृहे बन्धक्यधिष्ठिते ।

(कथासरित्सागरे ।)

यः स्वभावो हि यस्य स्यात्तस्यासौ दुरतिक्रमः ।

यतः सता सङ्गतिरिष्टवृत्तये ।

यतः सत्यं ततो धर्मः ।

यतस्ते कृतिनो लोके परस्मै श्रेयसे सदा ।

(नीतिसर्वस्वे ।)

यतो धर्मस्ततो धनम् ।

यतो धर्मस्ततो जयः ।

यतो नागास्ततो जयः ।

यतो रूपं ततः शीलम् ।

यत्तदग्रे विषमिव परिणामेऽमुतोपमम् ।

यत्ने कृते यदि न सिद्ध्यति कोऽन शेषः ।

(हितोपदेशे ।)

यत्र विद्वज्जनो नास्ति तत्र छात्रोऽल्पधीरपि ।

यथाकृतिस्तत्र गुणा सुदुर्लभाः ।

यत्रास्ति लक्ष्मीर्विनयो न तत्र ।

यथा चित्तं तथा वाचो यथा वाचस्तथा क्रियाः ।

यथा देशस्तथा माषा ।

यथा बीजं तथाऽङ्कुरः ।

यथा भूमिस्तथा तोयम् ।

यथा शास्त्रं तथा कर्म ।

यथा राजा तथा प्रजा । (चाणक्यनीतौ ।)

यथा वाक्यं तथा कर्म यथा कर्म तथा फलम् ।

यथा वृक्षस्तथा फलम् ।

यथाशक्त्यतिथेः पूजा धर्मोऽस्ति गृहमेधिनाम् ।

(कथासरित्सागरे ।)

यथोत्तरेच्छा हि गुणेषु कामिनः । (किराता-
जुनीये ।)

यथौषधं स्वादु हितं च दुर्लभम् ।

यदध्यासितमर्हद्विस्तदि तीर्थं प्रचक्षते । (कुमार-
सम्भवे ।)

यदनुद्वेगतः साध्यः पुरुषार्थः सदा ध्रुवैः । (कथा-
सरित्सागरे ।)

यदन्नं मक्षयेन्नित्यं जायते तादृशी मतिः ।

यददाति यदश्नाति तदेव धनिना धनम् । (हितो-
पदेशे ।)

यद्यदाचरति श्रेष्ठो लोकस्तदनुवर्त्तते । (श्रीमद्भग-

वद्भीतायाम् ।)

यदि बाह्यन्तर्भूता न कस्य परिभूतये ।
(कथासरित्सागरे ।)

यदेव रोचते यस्मै भवेत्तत्तस्य सुन्दरम् ।
यदेवेन ललाटपद्मलिखितं तत्प्रोञ्जितुं कः क्षमः ।
यद्वात्रा निजमालपट्टलिखितं तन्मार्जितुं कः क्षमः ।
यद्वावितात्मा म्रियते जन्तुस्तद्रूपमश्नुते ।

(कथासरित्सागरे ।)

यद्यपि शुद्धं लोकविरुद्धं नाचरणीयं नाचरणीयम् ।
यद्वा तद्वा मविष्यति ।

यशः पुण्यैरवाप्यते ।
यशस्तु रक्ष्यं परतो यशोघ्नैः । (रघुवंशे ।)
यस्याश्वास्तस्य काञ्चनम् ।

यस्य वर्णस्य यो राजा स वर्णः सुखमेधते ।
यस्याश्वास्तस्य मेदिनी ।

यः क्रियावान्स पण्डितः ।
या गोविन्दरसप्रभेदमधुरा सा माधुरी माधुरी ।

याचको याचकं दृष्ट्वा स्वा यथा धुर्वरायते ।
याचनान्तं हि गौरवम् ।

याच्चा मोघा वरमधिगुणे नाधमे लब्धकामाः ।
(मेघसन्देशे ।)

यादृशी भावना यस्य सिद्धिर्भवति तादृशी ।
यादृशो यः कृतो धात्रा भवेत्तादृश एव सः ।

(कथासरित्सागरे ।)

यादृशास्तन्तवः कामं तादृशो जायते पटः ।
(कथासरित्सागरे ।)

यानरत्नं तुङ्गमः ।
यान्ति न्यायप्रवृत्तस्य तिर्यञ्चोऽपि सहायताम् ।

(अनर्घराघवे ।)

या यस्य प्रकृतिर्न सा जनिमता केनापि सन्त्यज्यते ।
या राका शशिशोभना गतधना सा यामिनी यामिनी ।

या लोकद्वयसाधनी तनुभृता सा चातुरी चातुरी ।
या सौन्दर्यगुणान्विता पतिरता सा कामिनी कामिनी ।

युक्तं न वा युक्तमिदं विचिन्त्य वदेद्विपश्चिन्महतोऽ-
नुरोधात् ।

युक्तानां खलु महतां परोपकारे कल्याणी भवति
रुजत्स्वपि प्रवृत्तिः । (किरातार्जुनीये ।)

युक्तानां विमलतया तिरस्क्रियै नाक्रामन्नपि हि
भवत्यलं जलौघः । (शिशुपालवधे ।)

युक्तियुक्तं सता ग्राह्यं बालस्यापि सुभाषितम् ।
ये गुणा लब्ध्वेन प्रोक्तास्ते गुणा लघुमोजने ।

युद्धस्य वार्ता रम्या स्यात् ।
ये तु घ्नन्ति निरर्थकं परहितं ते के न जानीमहे ।

(भर्तृहरेः ।)

येन केन प्रकारेण प्रसिद्धः पुरुषो भवेत् ।
येन ध्रियः संश्रयदोषरुद्धं स्वभावलोलेत्ययक्षः

प्रमृष्टम् ।

ये नाम केचिदिह नः प्रथयन्त्यवज्ञां जानन्ति ते
किमपि तान्प्रति नैव यत्नः । (मालती-
माधवे ।)

येनेष्टं तेन गम्यताम् ।
योगस्तद्धितोयदयोरिवास्तु ।

योगो भवति दुःखहा । (श्रीमद्भवद्गीतायां)
योजकस्तत्र दुर्लभः ।

यो यद्वपति बीजं स लभते तादृशं फलम् ।
(कथासरित्सागरे ।)

रक्षन्ति पुण्यानि पुरा कृतानि ।
रङ्गः शुक्लपटे यथा ।

रत्नदीपस्य हि शिखा बाल्यया नैव नश्यते ।
रत्नव्ययेन पाषाणं को हि रक्षितुमर्हति ।

(कथासरित्सागरे ।)

१ "यस्य कस्य तरोर्मूलं येन केनापि मित्रि-
तम् । यस्मै कस्मै प्रदावन्त्यम् ।" इति - पूर्व-
पादवचनम् ।

२ "यदं भित्त्वा पटं छित्त्वा कृत्वा राक्ष-
बाहनम् ।" इति पूर्वार्धम् ।

१ " यदं भित्त्वा पटं छित्त्वा कृत्वा राक्ष-
बाहनम् ।" इति पूर्वार्धम् ।

रत्न समागच्छतु काञ्चनेन ।

रत्नाकारे युज्यते एव रत्नम् । (कुमारसंभवे ।)

रन्ध्रोपनिपातिनोऽनर्थाः । (शाकुन्तले ।)

रम्याणां विकृतिरपि श्रियं तनोति । (किराता-
जुनीये ।)

रविपीतजला तपात्यये पुनरोधेन हि युज्यते नदी ।

(कुमारसंभवे ।)

रसमूला हि व्याधयः ।

रहस्य साधूनामनुपदमुपास्यं विजयते ।

राजद्वारे स्मशाने च यस्तिष्ठति स बान्धवः ।

(चाणक्यनीतौ ।)

राजसेवा मनुष्याणामसिधाराऽबलेहनम् ।

राजा काळस्य कारणम् ।

राजा प्रकृतिरखनात् । (रघुवंशे ।)

राजा राष्ट्रकृत पापम् ।

राजा मित्रं केन दृष्ट श्रुतं वा ।

राजा सहायवान्धूरः सौत्साहो जयति द्विषः ।

(कथासरित्सागरे ।)

राज्ञः पापमुपादत्ते पुरोधा नास्त्युक्ति चेत् ।

रामधाम शरणीकरणीयम् ।

रिक्तः सर्वो भवति हि लघुः पूर्णता गौरवाय ।

(मेघसन्देशे ।)

रिक्तपाणिर्न ना पश्येद्वाजानं देवतां गुरुम् ।

रिक्ता भवन्ति विश्रुता विश्रुताश्च रिक्ताः ।

रिपुष्वपि हि भीतिषु सानुकम्पा महाशयाः ।

(कथासरित्सागरे ।)

लक्ष्मीरनुसरति नयगुणसमृद्धिम् ।

लक्ष्मीर्यस्य गृहे स एव लभते प्रायो जगद्वन्धताम् ।

लङ्केश्वरो हरति दाशरथेः कलत्रं प्राप्नोति बन्धमथ

दक्षिणसिन्धुराजः ।

लब्धदिव्यरसास्वादः को हि रज्येद्रसान्तरे ।

कथासरित्सागरे ।)

लब्धस्पर्शानां भवति कुतोऽभवा व्यवस्था ।

(शिशुपालवधे ।)

ललाटलिखिता रेखा परिमार्ष्टुं न शक्यते ।

लभेत वा प्रार्थयिता न वा श्रियं श्रिया दुरापः

कथमीप्सितो भवेत् । (शाकुन्तले ।)

ललितान्तानि गीतानि ।

लामः परं खलु मुखे तव मत्सपातः ।

ललितमपि ललाटे प्रोक्षितु कः समर्थः ।

(हितोपदेशे ।)

लीलया भवजलं तरणीयम् ।

लुब्धमर्थेन गृह्णीयात् ।

लुब्धानां याचकः शत्रुः ।

लोके पशुश्च पूर्वश्च निर्विवेकमती समौ । (कथा-

सरित्सागरे ।)

लोकानुग्रहकर्तारः प्रवर्धन्ते नरेश्वराः । (नीति-

सर्वस्वे ।)

लोकोत्तराणां चेतांसि को हि विज्ञातुमर्हति ।

लोकोत्तरचरित्रा न केषां स्तुत्या धरातले ।

लोकोपहसिताः शम्भत्सीदन्त्येव क्षुब्धयः । (कथा-

सरित्सागरे ।)

लोमः पापस्य कारणम् ।

लोममूलानि पापानि ।

लोमाद्धोमो विवर्धते ।

लोमाविष्टो नरो बित्तं वीक्षते नैव चापदम् ।

लोकाचारं च सन्मार्गं मनसाऽपि न लङ्घयेत् ।

वक्ता श्रोता च यत्रास्ति रमन्ते तत्र सपदः ।

वक्ति जन्मान्तरप्रीतिं मनः स्निह्यदकारणम्

(कथासरित्सागरे ।)

वक्त्रे विधौ वद कथं व्यवसायसिद्धिः ।

वचस्तत्रैव वक्तव्यं यत्रोक्तं सफलं भवेत् ।

वचने का दारिद्र्या ।

वचोमूषा सत्यं हृदयरमणीयत्ववृजुता ।

वञ्च्यन्ते हेतुयैवेह कुलीभिः सरलाशयाः ।

(कथासरित्सागरे ।)

वज्रादपि हि धीराणां चित्तरत्नमखण्डितम् ।

(कथासरित्सागरे ।)

यत्ता दशसहस्रेषु दाता भवति वा न वा ।

यद् प्रदोषे स्फुटचन्द्रतारका विभावरी यद्यरुणाय
कल्पते । (कुमारसंभवे ।)

यनेषु दोषाः प्रभवन्ति रागिणाम् ।

वयं काका वयं काका इति जल्पन्ति वायसाः ।

वयसि गते कः कामविकारः शुष्के नरी कःकासारः ।

क्षीणं वित्ते कः परिवारो ज्ञाते तच्चे कः संसारः ।

(शङ्कराचार्यस्य ।)

वर्जयेत्तादृशं मित्रं विषकुम्भं पयोमुखम् ।

वरं हि मानिनो मृत्युर्वै दैन्यं स्वजनाग्रतः ।

(कथासरित्सागरे ।)

वरं क्लैब्यं पुंसां न च परकलत्राभिगमनम् ।

वरं प्राणत्यागो न च पिशुनवाक्येष्वभिरुचिः ।

वरं भिक्षाऽशिष्यं न च परघनास्वादनसुखम् ।

वरं मौनं कार्यं न च वचनमुक्तं यददृतम् ।

वरविभवभूषा वितरणम् ।

वर्तमानेन कालेन वर्तयन्ति विचक्षणाः ।

वशिनां न निहन्ति धैर्यमनुभावगुणः । (किरातार्जुनीये ।)

वसुमत्या हि नृपाः कलत्रिणः । (रघुवंशे ।)

वस्त्रभूतं पिबेत्तोयं मनः पूतं समाचरेत् ।

वस्त्राणामातपो जरा ।

वाङ्मात्रोत्पादिता सहायैरात्को नानुत्पद्यते ।

(कथासरित्सागरे ।)

वाञ्छारत्नं परमपदवी ।

वाते वाति कदम्बपुष्पसुरमौ केन प्रतारिष्यते ।

वादे वादे जायते तत्त्वबोधः । (शङ्कराचार्यस्य ।)

वोधे बोधे भासते चन्द्रचूडः ।

बोमे विधौ न हि फलन्त्यभिवाञ्छितानि ।

वासः प्रधानं खलु योग्यतायाः ।

वासोविहीनं विजहाति लक्ष्मीः ।

विकारं खलु परमार्थतोऽज्ञात्वाऽनारम्भः प्रतिकारस्य ।

(शाकुन्तले ।)

विकारहेतौ सति विक्रियन्ते येषां न चेतांसि त एव
धीराः । (कुमारसंभवे ।)

विक्रीते करिणि किमङ्कुशे विवादः ।

विक्रियायै न कल्पन्ते सम्बन्धाः सद्गुणिताः ।

(कुमारसंभवे ।)

विश्वस्ते ननु हनने बलं नु कीदृक् ।

विख्यातः पुरुषो भवेत् ।

विघ्नवत्यः प्रार्थितार्थसिद्धयः । (शाकुन्तले ।)

विचित्रमायाः कित्वा ईदृशा एव सर्वदा ।

(कथासरित्सागरे ।)

विचित्ररूपाः खलु चित्तवृत्तयः । (किरातार्जुनीये)

विचित्रविधये तस्मै सर्वदा विधये नमः । (कथा-
सरित्सागरे ।)

विचित्रा वासनाः पुंसां स्मारयन्ति पुरा कृतम् ।

विचित्रो वत कायस्य विपाकविषमः क्रमः ।

(कथासरित्सागरे ।)

विजानतोऽपि ह्यनयस्य रौद्रतां भवत्यपाये परिमो-
हिना मतिः । (किरातार्जुनीये ।)

विदग्धा अपि वञ्च्यन्ते विदवर्णनया क्रियः ।

(कथासरित्सागरे ।)

विदेशे बन्धुलामो हि मरावमृतनिर्हरः ।

(कथासरित्सागरे ।)

विद्याऽर्थिनां नो शयनं न भोजनम् ।

विद्या ददाति विनयम् ।

विद्याऽभ्यसनं व्यसनं ह्यथवा हरिपादसेवनं व्यसनम् ।

विद्या मित्रं प्रवासेषु ।

विद्यारत्नं सरसकविता ।

विद्या रूपं कुरूपाणाम् ।

विद्यासमं नास्ति शरीरभूषणम् ।

विद्या सर्वस्य भूषणम् ।

विद्या स्तब्धस्य निष्फला ।

१ वामस्थे प्रतिकूले च । २ चन्द्रमखि,
दैवे च ।

विद्वानेव हि जानाति विद्वज्जनपरिश्रमम् । (कुव-
लयानन्दे ।)

विद्वान्कुलीनो न करोति गर्वम् ।

विद्वान्सर्वगुणेषु पूजिततनुर्मुखस्य नान्या गतिः ।

विद्वान्सर्वत्र पूज्यते ।

विधिरहो बलवानिति मे मतिः ।

विधिरुच्छृङ्खलो नृणां विदधाति शुभाशुभम् ।

विधिर्हि घटयत्यर्थानचिन्त्यानपि समुद्यः ।

(कथासरित्सागरे ।)

विधिलिखितमनुसरति मतिरवसुकृतयोः ।

विधेर्विचित्राणि विचेष्टितानि ।

विधेर्विलासानब्धेश्च तरङ्गान्को हि तर्कयेत् ।

(कथासरित्सागरे ।)

विनयाद्याति पात्रताम् । (हितोपदेशे ।)

विनयो हि सतीव्रतम् । (कथासरित्सागरे ।)

विनाऽप्यैश्वर्येण प्रकृतिमहतां मण्डनमिदम् ।

विना मलयमन्यत्र चन्दनं न प्ररोहति ।

विनाशमभिकाङ्क्षन्ति ज्ञातीनां ज्ञातयोऽप्यहो ।

विनाशकाले विपरीतबुद्धिः । (हितोपदेशे ।)

विनाऽश्रयं न शोमन्ते पण्डिता वनिता लताः ।

विना हि गुर्वदेशेन संपूर्णाः सिद्धयः कुतः ।

(कथासरित्सागरे ।)

विनियोगप्रसादा हि किंकराः प्रमदिविष्णुः । (कुमा-
रसम्भवे ।)

विनीतनागः किल सूत्रधारैरैन्द्रं पदं भूमिगतोऽपि
मुकुते । (रघुवंशे ।)

विपदा परिभूताः किं व्यवस्यन्ति विलम्बितुम् ।

(कुमारसम्भवे ।)

विपदि न वृषितातिभूमिः । (शिशुपालवधे ।)

विपदि वैर्यमयान्युदये क्षमा प्रकृतिसिद्धमिदं शरी-
रिणाम् ।

विपदोऽपि पदं श्लाघ्योऽपकारयति नो हि सः ।

(कुमारसम्भवे ।)

विप्रतिषेधे परं कार्यम् ।

विप्रियमप्याकर्ण्य भूते प्रियमेव सर्वदा भुञ्जेनः ।

विभूषणं मौनमपण्डितानाम् ।

विमल कलुषीमवध चेतः कथयत्येव हितैषिणं रिपुं

वा । (किरातार्जुनीये ।)

विरक्तस्य तृणं भार्यो धनं राज्यं च वैभवं ।

विलम्बितुं न खलु सदा मनसि नो विधित्सवः कल-

हमवेश्य विद्विषः । (शिशुपालवधे ।)

विलासिनी हि सर्वस्य सम्भवं क्षणरागिणी । (कथा-
सरित्सागरे ।)

विवक्षितं ह्यनुक्तमनुतापं जनयति । (अभिज्ञा-
नशाकुन्तले ।)

विवेकधाराशतघातमन्तः सतां न कामः कलुषी-
करोति । (नैवधीयचरिते ।)

विशाखान्ता मेघाः ।

विश्वासं वर्जयेत् स्त्रीणाम् ।

विश्वासः कुटिलेषु कः । (कथासरित्सागरे ।)

विश्वासयत्याशु सता हि योगः । (किराता-
र्जुनीये ।)

विश्वासघातुकानां तु निष्कृतिर्नास्ति कुत्रचित् ।

विषं गोष्ठीं दरिद्रस्य ।

विषमप्यमृतं कचिद्भवेदमृतं वा विषमीश्वरेच्छया ।

(रघुवंशे ।)

विषयाकृष्यमाणा हि तिष्ठन्ति सुपथे कथम् ।
कथासरित्सागरे ।)

विषयिणः कस्यापदोऽस्त गताः ।

विषवृक्षोऽपि स्वर्थं स्वयं च्छेतुमसांप्रतम् । (कुमा-
रसम्भवे ।)

विषस्य विषमौषधम् ।

वीरसाहाय्यनिर्धिन्नाः सुखलभ्या हि सिद्धयः ।

(कथासरित्सागरे ।)

वीरो हि स्वाम्यमर्हति । (कथासरित्सागरे ।)

वृक्षं क्षीणफलं त्यज्यन्ति विहगाः ।

वृत्तं हि राक्षसुपकृष्टतम् । (रघुवंशे ।)

वृथा वृत्तस्य भोजनम् ।

वृथा दानं समर्थस्य ।
 वृथा दीपो दिवाऽपि च ।
 वृथा भवेदसद्ग्रहान्वस्य हितोपदेशना । कुमार-
 संभवे ।)
 वृथा दृष्टिः समुद्रेषु ।
 वृद्धस्य तरुणी विषम् ।
 वृद्धा न ते येन वदन्ति धर्मम् ।
 वृद्धा नारी पतिव्रता ।
 वेदाजानन्ति पण्डिताः ।
 वेस्याङ्गनैव वृषणीतिरनेकरूपा ।
 वेस्यानां च कुतः स्नेहः ।
 वेस्यानां च कुतः सत्यम् ।
 व्यामस्य चोपवासस्य पारणं पशुमारणम् ।
 व्याजसप्रणयैर्वाक्यैर्जनन्या को न वञ्च्यते ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 व्यादिश्यते भूधरतामवेक्ष्य कृष्णेन देहोद्देहनाय
 शेषः । (कुमारसंभवे ।)
 व्याधितस्यौषधं मित्रं विपन्नस्य धृतिः सुधा ।
 व्रताभिरक्षा हि सतामलंक्रिया । (किराता-
 जुनीये ।)
 शक्तयो नियता वारि वैद्युताग्निं नु हन्ति किम् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 शक्या हि केन निभ्रेतुं दुर्ज्ञाना नियतेर्गतिः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 शत्रोरपि गुणा वाच्या दोषा वाच्या गुरोरपि ।
 शठं प्रति शठं ब्रूयात् ।
 शतं विहाय मोक्तव्यम् ।
 शपथैः सन्वितस्यापि विश्वासं न ब्रजेप्रियोः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 शयनतलरत्नं शशिमुखी ।
 शरीरमूला हि वृषा मन्त्रमूला च राजता ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 शरीरमाद्यं खलु धर्मसाधनम् । (कुमार-
 संभवे ।)
 शस्त्राधाता न तथा सूचीक्षतवेदना धावकः ।

शस्त्रेण रक्ष्यं यदंशक्यरक्षं न तद्यशः शस्त्रभृतां
 क्षिणोति (रघुवंशे ।)
 शाम्येत प्रत्युपकारेण नोपकारेण दुर्जनः ।
 (कुमारसंभवे ।)
 शास्त्रं हि निश्चितविद्यां क म सिद्धिमेति ।
 (शिशुपालवधे ।)
 शास्त्राद्भुविर्बलीयसी ।
 शिरसि लिखितं धात्रा नृणां विलङ्घ्यते हि कः ।
 शिष्यपापं गुरुर्भुङ्क्ते बालपापं पिता तथा ।
 शीलं परं भूषणम् ।
 शीलं भूषयते विद्यां शीलं भूषयते कुलम् ।
 शीलं हि विदुषां धनम् । (कथासरित्सागरे ।)
 शीलं हि सर्वस्य जनस्य भूषणम् ।
 शुचिः क्षेमकरो राजा ।
 शुचिर्नारी पतिव्रता ।
 शुचि भूमिगतं तोयम् ।
 शुचि विमार्पितं धनम् ।
 शुचीनां श्रीमतां गेहे योगभ्रष्टोऽभिजायते ।
 (श्रीमद्भगवद्गीतायां ।)
 शुनः पुच्छमिव व्यर्थं जीवनं विचया विना ।
 शुमकृन्हि सीदति । (कथासरित्सागरे ।)
 शुमस्य शीघ्रम् ।
 शुमाचारस्य कः कुर्यादशुभं हि सचेतनः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 शुष्केन्धने वह्निरपैति वृद्धिम् ।
 शूरं कृतज्ञं दृढसौहृदं च रुक्मीः स्वयं याति
 निवासहेतोः ।
 शूरस्य मरणं वृणम् ।
 शूराणां मृतमारणे नहि परो धर्मः प्रयुक्तो बुधैः ।
 शूरा हि प्रणतिप्रियाः । (कथासरित्सागरे ।)
 शोककन्दः क कन्या हि कानन्दः कायबान्धुतः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 शोमन्ते धरया नृपाः ।
 शोमन्ते विषया विप्राः ।

शोभन्ते वाणिजो लक्ष्म्या ।
 शोभन्ते वयसाऽङ्घ्रिजाः ।
 शोभितसरसि निदाघे नितरामेवोद्धतः सिन्धुः ।
 श्यालको गेहनाशाय ।
 श्रद्धया न विना दानम् ।
 श्रद्धया फलमश्नुते ।
 श्रवणपुटरत्नं हरिकथा ।
 श्रवणपुटमुधा स्याद्विश्वनाथस्य चर्चा ।
 श्रवणमुखसीमा हरिकथा ।
 श्रीकृष्णस्य कृपालवो यदि भवेत्कः क निहन्तुं क्षमः ।
 श्रीपतेः पदयुगं स्मरणीयम् ।
 श्रुतिस्मृती उमे नेत्रे ।
 श्रेयसि केन वृष्यते । (शिशुपालवधे ।)
 श्रेयान्हि मानिनो मृत्युर्नेदृशत्प्रकाशनम् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 श्रोत्रस्य भूषणं शास्त्रम् ।
 श्वा यदि क्रियते राजा स किं नाश्रात्युपानहम् ।
 संस्कारैर्दिज उच्यते । (याज्ञवल्क्यस्मृतौ ।)
 संसर्गजा दोषगुणा भवन्ति ।
 संहर्षिणा सह गुणाम्यधिकैर्दुरासम् । (शिशुपालवधे ।)
 सकलं शीलेन कुर्याद्विरामम् ।
 सकलकृतिसीमा श्रुतिश्चरितः ।
 सकलगुणभूषा च विनयः ।
 सकलगुणसीमा वितरणम् ।
 सकलसुखसीमा सुषदना ।
 सकृद्विविमानपि हि प्रयुक्तं माधुर्यमीष्टे हरिणान्म-
 हीतुम् । (रघुवंशे ।)
 स क्षत्रियद्वाराणसहः सता यः ।
 सखि साहजिकं प्रेम दूरादपि विजायते ।
 सकटे हि परीक्ष्यन्ते प्राज्ञाः शूराश्च सङ्गरे ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 सकल्पैकप्रधाना हि दिव्यानामखिलाः क्रियाः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 सङ्गः खलानां किमु नो तनोति दुःखानि पापानि
 चिराय लोके ।

सङ्गः सतां किमु न मङ्गलमातनोति ।
 संप्रामो नाम शराणामुत्सवो हि महानयम् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 सजीवं दहते चिन्ता ।
 सतां प्रबोन्मेषः पुनरयमसीमा विजयते ।
 सतां महत्सम्मुखवाणि पौरुषम् । (नैषधी-
 यचरिते ।)
 सतां हि चेतःशुचितात्मसाक्षिका । (नैषधी-
 यचरिते ।)
 सतां हि सङ्गः सकलं प्रसूते ।
 सतां हि सन्देहपदेषु वस्तुषु प्रमाणमन्तःकरणप्रवृत्तयः ।
 (शाकुन्तले ।)
 सतां हि साधुशीलत्वात्स्वभावो न निर्वर्तते ।
 सतां गुरुजिगीषे हि चेतसि क्षीवृणं कियत् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 सतां माने म्लाने मरणमथवा दूरगमनम् ।
 सतीधर्मो हि सुव्रीणां चिन्त्यो न सुहृदादयः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 स तु निरवधिरैकः सज्जनानां विधेकः ।
 सत्साधवीना हि सिद्धयः । (कथासरित्सागरे ।)
 सत्त्वानुरूपं सर्वस्य धाता सर्वं प्रयच्छति ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 सत्पुत्र एव कुलसम्पत्तिं कोऽपि दीपः ।
 सत्यः प्रवादो यद्विद्वेधेनार्था यान्ति भूरिताम् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 सत्यनिपतवचस वचसा मुजने जनाश्चलयितुं क
 ईशते । (शिशुपालवधे ।)
 सत्यपूतां वदेद्वाणीं सत्यपूतं समाचरेत् ।
 सत्यं सत्यवृत्तोऽप्योऽपि धर्मो भूरिफलो भवेत् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 सत्यावृत्तं तु वाणिज्यं श्ववृत्तिर्न चत्सेवनम् ।
 सत्य कण्ठस्य भूषणम् ।
 सत्यं न तद्यच्छलमभ्युपैति ।
 सत्यमेव जयते ।
 सत्येन तपते रविः ।
 सत्येन धार्यते पृथ्वी ।

सत्येन पूर्यते साक्षी ।
 सत्येन वाति वायुश्च ।
 सदसद्वा नहि विदुः कुलीवचनमोहिताः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 सदाऽभिमानैकधना हि मानिनः । (शिशु-
 पालवधे ।)
 सदा स्यादोऽत्र यच्चिस्तन्मयत्वमुपैति सः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 सदोभूषा सूक्तिः ।
 सद्भावार्द्रः फलति न चिरेणोपकारो महद्भु ।
 (मेघसन्देशे ।)
 सद्भिः कुर्वीत संगतिम् ।
 सद्भिरेव सहसीत ।
 सद्भिर्व्यवहरेत्सदा ।
 सद्भिर्विवादो मैत्री च ।
 सद्भिस्तु लीलया प्रोक्तं शिलालिखितमक्षरम् ।
 सद्यः फलति गान्धर्वम् ।
 सद्य एव मुकृतां हि पच्यते कल्पवृक्षफलधर्मि
 काक्षितम् । (रघुवंशे ।)
 स धार्मिको यः परमर्मे न स्पृशेत् ।
 स धीरो यो न संमोहमापत्कालेऽपि गच्छति ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 संशयात्मा विनश्यति । (श्रीमद्भगवद्गीतायाम्)
 सन्तः परीक्ष्यान्यतरङ्गजन्ते ।
 सततिः शुद्धवंश्या हि परब्रह्म च शर्मणे ।
 (रघुवंशे ।)
 संतोष एव पुरुषस्य परं निधानम् ।
 संतोषं जनयेत्प्राज्ञस्तदेवेश्वरपूजनम् ।
 संतोषतुल्यं धनमस्ति नान्यत् ।
 संतोषाज्ज परं सुखम् ।
 सन्तोषी ब्राह्मणः शुचिः ।
 संतोषी क्षत्रियो नष्टः ।
 संदीप्ते भवने तु कूपखनने प्रत्युद्यमः कीदृशः ।
 संवत्से भ्रष्टमरतिं हि सद्वियोगः ।
 सन्धिं कृत्वा तु हन्तव्यः सप्राप्तेऽवसरे रिपुः ।
 (कथासरित्सागरे ।)

निकृष्टे निकृष्टेऽपि कष्टं रज्यन्ति कुक्षियः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 सद्यः शुक्रकरं पयः ।
 समारत्नं विद्वान् भवति कुलरत्नं सुतनयः ।
 समये हि सर्वमुपकारि कृतम् । (शिशुपालवधे ।)
 समर्थो यो नित्यं स जयति तरां कोऽपि पुरुषः ।
 समानशीलव्यसनेषु सख्यम् ।
 समीरणो नोदयिता भवेति व्यादिश्यते केन हुता-
 शनस्य । (कुमारसंभवे ।)
 संपत्सु हि सुसत्त्वानामेकहेतुः स्वपौरुषम् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 संपूर्णकुम्भो न करोति शब्दम् ।
 संमत्पतिभिजातानामभिमानो ह्यहत्रिमः । (कथा-
 सरित्सागरे ।)
 संभावना ह्यधिकृतस्य तनोति तेजः ।
 (किरातार्जुनीये ।)
 संभावितस्य चाकीर्तिर्मरणादतिरिच्यते ।
 (श्रीमद्भगवद्गीतायाम् ।)
 संमुखीनो हि जयो रत्नप्रहारिणाम् । (रघुवंशे ।)
 समानशीलव्यसनेषु सख्यम् ।
 स रक्षिता रक्षति यो हि गर्भे । (श्रीमद्भगवते)
 सर्वदा स्वहितमाचरणीयम् ।
 स वै पुण्यतमो देशः सत्यात्रं यत्र लभ्यते ।
 संमीलने मयनयोर्नहि किञ्चिदस्ति । (भोजप्रबन्धे ।)
 सरित्पतिर्नहि समुपैति रिक्तताम् । (शिशुपालवधे ।)
 सरित्पूरप्रपूर्णेऽपि क्षारो न मधुरायते ।
 सर्वः कान्तमात्मानं पश्यति । (अभिज्ञानशाकु-
 न्तले ।)
 सर्वः कालवशेन नश्यति ।
 सर्वः कृच्छ्रगतोऽपि वाञ्छति जनः सत्त्वानुरूपं फलम् ।
 (पञ्चतन्त्रे ।)
 सर्वः प्रार्थितमर्थमविगम्य सुखी संपद्यते जन्तुः ।
 राज्ञां तु चरितार्थता दुःखोत्तरैव । (अभि-
 ज्ञानशाकुन्तले ।)
 सर्वः प्रियः खलु मयत्यनुरूपचेष्टः । (शिशु-
 पालवधे ।)

सर्वः कार्यवशाज्जनोऽभिरमते तत्कस्य को बहुमः ।
 सर्व जीवद्विराप्यते । (कथासरित्सागरे ।)
 सर्व परवशे दुःखम् ।
 सर्व यस्य वशादगात्सृतिपथं कालाय तस्मै नमः ।
 सर्व रत्नमुपद्रवेण सहित निर्दोषमेक यशः ।
 सर्व शून्यं दरिद्रस्य ।
 सर्व सत्ये प्रतिष्ठितम् ।
 सर्वसहा न सहते युवतीकुचमण्डलम् ।
 सर्व सावधि नावधिः कुलमुवा प्रेम्णः पर केवलम् ।
 सर्वत्र जयमन्विच्छेत्पुत्रादिच्छन्पराजयम् ।
 सर्वनाशाय मातुलः ।
 सर्वमत्यन्तगर्हितम् ।
 सर्वमात्मवशे सुखम् ।
 सर्वलोकप्रतिष्ठायां यतन्ते बहवो जनाः ।
 सर्वस्यापि जनस्य माग्यवशतो भद्राणि दुःखानि च ।
 सर्वथा कृतविद्योऽपि प्रमादात्परिभूयते ।
 सर्वश्रितप्रमाणेन सदसद्वाऽमिवाञ्छति । (कथा-
 सरित्सागरे ।)
 सर्वान् दुर्जनो विषम् ।
 सर्वनाशे समुत्पन्ने हर्षे त्यजति पण्डितः ।
 सर्वस्यापि विनाशकालसमये बुद्धिः परिभ्रश्यति ।
 सर्वारम्भा हि दोषेण धूमेनाग्निरिवावृताः ।
 (श्रीमद्भगवद्गीतायाम् ।)
 सर्वे क्षयान्ता निचयाः पतनान्ताः समुच्छ्रयाः ।
 (वाल्मीकीये रामायणे ।)
 सर्वारम्भास्तण्डुलप्रस्थमूलाः ।
 सर्वास्ववस्थासु रमणीयत्वमाकृतिविशेषाणाम् ।
 (अभिज्ञानशाकुन्तले ।)
 सर्वे गुणाः काञ्चनमाश्रयन्ते ।
 सर्वेऽपि काम्या गुणाः । (नीतिसर्वस्वे ।)
 सर्वो हि नोपगतमप्यपचीयमानं वर्षिष्णुमाश्रयम-
 नागतमभ्युपैति । (शिशुपालवधे ।)
 सलज्जा गणिका नष्टा निर्लज्जा च कुलाङ्गना ।
 स वै स्वामी स वै मृत्यो गुणलब्धौ न कामुकौ ।
 स सुहृद्भ्रष्टने यः स्यात् ।

सहते मादशः को हि तादृश धर्मविप्लवम् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 सहते विपत्सहस्र मानी नैवापमानलेशमपि ।
 सहते विरहक्लेशं यशस्वी नायशः पुनः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 सहवासी विजानाति चरित्रं सहवासिनः ।
 सहसा विदधीत न क्रियामविवेकः परमापदा पदम् ।
 (किरातार्जुनीये ।)
 सहसा हि कृतं पापं कथं माभूद्विप्रतये ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 सहसि प्लवगैरुपासितं नहि गुञ्जाफलमेति सोष्म-
 ताम् । (शिशुपालवधे ।)
 सहस्रेषु च पण्डितः ।
 सहायकृष्टैर्महतां न संगतं भवन्ति गोमायुसखा न
 दन्तिनः । (किरातार्जुनीये ।)
 सागरं वर्जयित्वा कुत्र महानद्यवतरति । (अभि-
 ज्ञानशाकुन्तले ।)
 साधनेषु हि रतेरुपधत्ते रम्यता प्रियसमागम एव ।
 (किरातार्जुनीये ।)
 साधने हि नियमोऽन्यजनानां योगिनां तु तप-
 साऽखिलसिद्धिः । (नैषधीयचरिते ।)
 साधुः सीदति दुर्जनः प्रभवति प्राप्ते कलौ दुर्युगे ।
 साधूनां दुर्जनाद्वयम् ।
 साधूनां हि परोपकारकरणे नोपाध्यपेक्ष मनः ।
 साध्यासाध्यविचारं हि नैक्षते भवितव्यता ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 सानुकूले जगन्नाथे विप्रियः सुप्रियो भवेत् ।
 सामसिद्धानि क्षेत्र्याणि विक्रिया यान्ति न कश्चित् ।
 सामानाधिकरण्यं हि तेजस्तिमिरयोः कुतः ।
 (शिशुपालवधे ।)
 सारं गृह्णन्ति पण्डिताः ।
 साहसं नैरपेक्ष्य च कितवानां निर्सागजम् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 सिते हि जायेत शितेः सुलक्ष्यता । (नैषधी-
 यचरिते ।)

सिद्धमन्नं परित्यज्य भिक्षामटति दुर्भेति ।
 सिद्धिर्भूषयते विद्याम् ।
 सिद्धवन्ति कुत्र सुकृतानि विना श्रमेण ।
 सीमन्तिनीनां कान्तोदन्तः सुहृदुपगतः संगमा-
 र्त्तिकचिद्रनः । (मेघसन्देशे ।)
 सुकविता यद्यस्ति राज्येन किम् ।
 सुकृती चानुभूयैव दुःखमप्यस्तुते सुखम् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 सुखं च मे शयनं च मे ।
 सुखं शान्तिश्च सर्वस्य लोकस्य प्रभवेत्सदा ।
 सुखमध्ये स्थितं दुःखं दुःखमध्ये स्थितं सुखम् ।
 सुखमास्ते निःस्पृहः पुरुषः ।
 सुखस्यानन्तरं दुःखं दुःखस्यानन्तरं सुखम् ।
 सुखस्य दुःखस्य न कोऽपि दाता ।
 सुखार्थिनः कुतो विद्या ।
 सुतप्तमपि पानीयं शमयत्येव पावकम् ।
 सुदुर्ग्रहान्तःकरणा हि साधवः । (किराता-
 र्जुनीये ।)
 सुदुर्लभं नार्हति कोऽभिनन्दितुं प्रकर्षलक्ष्मीमनुरूप-
 सङ्गमे । (किरातार्जुनीये ।)
 सुन्दरमणिमयमवने पश्यति रन्ध्रं पिपीलिका सततम् ।
 सुपुत्रः कुलदीपकः ।
 मुपर्वणे हि स्फुटमावना या सा पूर्वैरूपं फलभाव-
 नायाः । (शिशुपालवधे ।)
 सुरेषु हि श्रद्धघटां नमस्या सर्वार्थसिद्धयङ्गमिथः
 समस्या । (शिशुपालवधे ।)
 सुलमा रम्यता लोके दुर्लभं हि गुणार्जनम् ।
 (किरातार्जुनीये ।)
 सुलभो हि द्विषां भङ्गो दुर्लभा सत्त्ववाच्यता ।
 (किरातार्जुनीये ।)
 सुहृदर्थमीहितमजिरुधिया प्रकृतेर्विराजति विरुद्धमपि ।
 (शिशुपालवधे ।)
 सूर्यापाये न खलु कमलं पुष्पति स्वामिख्यम् ।
 (मेघसन्देशे ।)
 सूर्ये तपत्यावरणाय दृष्टेः कल्पेत लोकस्य कथं
 तमिह । (रघुवंशे ।)

सेतुं दृष्ट्वा समुद्रस्य ब्रह्महत्यां व्यपोहति ।
 सेवार्थः परमगहनो योगिनामप्यगम्यः ।
 (हितोपदेशे ।)
 सौहृदं धन्याः किमपि दधते सर्वसप्तसमृद्धाः ।
 स्तवे रवेरप्यु कृताप्लवैः कृते न मुदती जातु भवे-
 त्कुमुदनी । (नैषधीयचरिते ।)
 स्तोत्रं कस्य न तुष्टये । (कुमारसंभवे ।)
 स्त्रियश्चरित्रं पुरुषस्य भाग्यं देवो न जानाति कुतो
 मनुष्यः ।
 स्त्रियो नष्टा ह्यमर्तकाः ।
 स्त्रियो हि मूलं निघनस्य पुंसाम् ।
 स्त्रियो हि मूलं व्यसनस्य पुंसाम् ।
 स्त्रियो हि मूलं नरकस्य पुंसाम् ।
 स्त्रियो यथा विचेष्टन्तां निष्कम्प हि सतां मनः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 स्त्रिचित्तमहो विचित्रमिति । (कथासरित्सागरे ।)
 स्त्रीचित्तस्येव दैवस्य को वेत्ति गहनां गतिम् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 स्त्रीणां पतिः प्राणा न वान्ववाः । कथास-
 रित्सागरे ।)
 स्त्रीणां प्रियालोकफलो हि वेधः (कुमारसंभवे ।)
 स्त्रीणां भावानुरक्तं हि विरहासहनं मनः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 स्त्रीणामलीकमुग्धं हि वचः को मन्यते मृषा ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 स्त्रीणामाद्यं प्रणयवचनं विभ्रमो हि प्रियेषु ।
 (मेघसन्देशे ।)
 स्त्रीपुमानित्यनास्थैषा वृत्तं हि महितं सताम् ।
 (कुमारसंभवे ।)
 स्त्रीपुंवच्च प्रभवति यदा तद्वि गेहं विनष्टम् ।
 स्त्रीबुद्धिः प्रलयावहा ।
 स्त्रीभिः कस्य न खण्डितं सुखं मनः ।
 स्त्रीवचः प्रत्ययो हन्ति विचारं महतामपि ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 स्त्री विनश्यति रूपेण ।
 स्त्रीषु वाक्सयमः कुतः । (कथासरित्सागरे ।)

व्रीष्वर्णालचेष्टासु कस्येच्छा नोपजायते । (कथा-
सरित्सागरे ।)

स्यातु नियोक्तुर्नहि शक्यमग्रे विनाश्य रक्ष्य स्वय-
मक्षतेन । (रघुवंशे ।)

स्थानभ्रष्टा न शोभन्ते दन्ताः केशा नखा नृपाः ।

स्थानभ्रष्टास्तु शोभन्ते सिंहाः सत्पुरुषा गजाः ।

स्थितः पृथिव्या ह्य मानदण्डः । (कुमारसंभवे ।)

ज्ञापितोऽपि बहुशो नदीजलैर्गर्दमः किमु ह्यो
भवेत्कचित् ।

स्निग्धमुग्धा हि सखिः । (कथासरित्सागरे ।)

स्निग्धो हि विरहायासे साधुवादं ददाति किम् ।

(कथासरित्सागरे ।)

सुषात्वं पापानां फलमधनगोहेषु सुदृशम् ।

स्नेहस्तु कारणमनर्थपरम्परायाः ।

स्नेहानाहुः किमपि विरहे च्छंसिनस्ते त्वमोगादिष्टे
वस्तुन्युपचितरसाः प्रेमराशीमवन्ति । (मेघदूते ।)

स्नेहः पापशङ्की । अभिज्ञानशाकुन्तले ।)

स्पृशन्ति न वृशंसानां हृदयं बन्धुबुद्धयः ।

(नैषधीयचरिते ।)

स्पृशन्त्यास्तारुण्यं किमिव नहि रम्य मृगदृशः ।

स्पृशन्नापि गजो हन्ति ।

स्मर्तुमधिगतगुणस्मरणाः पटवो न दोषमखिल

खल्लसमाः । (शिशुपालवधे ।)

स्रोतोरल विबुधतटिनी ।

स्व स्वं चरित्रं शिक्षेरन्सकाशादप्रजन्मनः । (मनौ)

स्वकर्मसूत्रप्रथितो हि लोकः ।

स्वगृहे पूज्यते मूर्खः ।

स्वग्रामे पूज्यते प्रभुः ।

स्वजनस्य हि दुःखमग्रतो विवृतद्वारमिबोपजायते ।

(कुमारसंभवे ।)

स्वजनालोकवातेद्धो दुःखाग्निः कं न तापयेत् ।

(कथासरित्सागरे ।)

स्वजातीयविधाताय माहात्म्यं दृश्यते नृणाम् ।

स्वत एव सता परार्थता ग्रहणानां हि यथा

यथार्थता । शिशुपालवधे ।)

स्वदेशजातस्य नरस्य नून गुणाधिकस्यापि भवेदवज्ञा

स्वदेशे पूज्यते राजा । (चाणक्यनीतौ ।)

स्वधर्मे निधन श्रेयः परधर्मो भयावहः । (श्रीम-

द्भगवद्गीतायाम् ।)

स्वपन्त्यज्ञा हि निश्चेष्टाः कुतो निद्रा विवेकिनाम् ।

(कथासरित्सागरे ।)

स्वपदाच्यवमानस्य कस्याङ्गां को हि मन्यते ।

(कथासरित्सागरे ।)

स्वभाव एवैव परोपकारिणाम् ।

स्वभावतः सर्वमिदं हि सिद्धम् ।

स्वभावस्वच्छानां पतनमपि मायं हि भवति ।

स्वमहिमदर्शनमङ्गोर्मुकुरतले जायते यस्मात् ।

स्वयश्चासि विक्रमवतामवतां न वधूष्वधानि विमृ-

शन्ति धियः । (किरातार्जुनीये ।)

स्वयमेव हि वातोऽग्नेः सारथ्यं प्रतिपद्यते ।

(रघुवंशे ।)

स्ववीर्यगुप्ता हि मनोः प्रवृत्तिः ।

स्वमुख नास्ति साध्वीना तासां भर्तृसुखं सुखम् ।

(कथासरित्सागरे ।)

स्वस्थः को वा न पण्डितः ।

स्वस्थे चित्ते बुद्धयः समवन्ति ।

स्वादुमिस्तु विषयैर्हृतस्ततो दुःखमिन्द्रियगणो निवा-

र्यते । (रघुवंशे ।)

स्वाङ्गे पीठे च वाद्यं हरति सुरपतेः केशवस्यापि
लक्ष्मीम् ।

स्वाधीनकुशलाः सिद्धिमन्ताः । (अभिज्ञानशा-
कुन्तले ।)

स्वातन्त्र्यान् परं सुखम् । (महाभारते ।)

स्वाधीना दयिता सुतावधि ।

स्वामापदं प्रोज्झ्य विपत्तिमग्नं शोचन्ति सन्तो

ह्युपकारि पक्षम् । (किरातार्जुनीये ।)

स्वामिन्यसाध्यव्यसने सुखं सन्मन्त्रिणा कुतः ।

(कथासरित्सागरे ।)

१ 'नित्यं छेदस्तृणानां भुवि नखकषणं
पादयोश्चाल्पशौचं दन्तानामल्पशौचं वदनं
मलिनता क्लृप्ता मूर्धजानाम् । द्वे सन्ध्ये चाति-
निद्रा ह्यवसनशयनं आसद्वास्यातिरेकः' इत्यव-
शिष्टं पादत्रयम् ।

स्वेधमामञ्जरं प्राज्ञः कोऽम्भसा परिषिञ्चति ।
 (शिशुपालवधे ।)
 स्वेनानुलस्य स्फुटतां वियासोः श्रुत्यपेक्षां कियती
 खलु स्यात् । (शिशुपालवधे ।)
 हंतो यथा क्षीरमिवानुमम्यात् ।
 हंसो हि क्षीरमादत्ते तन्मिश्रा वर्जयन्त्यपः ।
 (अभिज्ञानशाकुन्तले ।)
 हंहो पद्मसरः कुतः कतिपयैर्हंसैर्विना श्रीस्तव ।
 हंतं ज्ञानं क्रियाहीनम् ।
 हंतं राज्यं प्रमादिनः । (नीतिसर्वस्वे ।)
 हंतं निर्णायकं सैन्यम् ।
 हंतं सैन्यमनायकम् ।
 हतश्चाज्ञानतो नरः ।
 हतविधिपरिपाकः केन वा लङ्घनीयः ।
 हरति मनो मधुरा हि यौवनश्रीः । (किरातार्जुनीये)
 हरिस्पृतिः सर्वविपद्दिदारणम् ।
 हसन्नपि नृपो हन्ति ।
 हसद्भिः क्रियते कर्मं रुदद्भिर्भुज्यते फलम् ।
 हस्तस्य भूषणं दानम् ।
 हा कष्टं खलु वर्तते कलियुगे घन्या नराः सज्जनाः ।
 हानिर्भूत्युद्यशोलामस्तत्तत्काळे भविष्यति ।
 हास्यादत्ते किमन्यत्स्यादतिलौल्यवतां फलम् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 हा हा तथापि विषयात् जहाति चेतः ।
 हितः परोऽपि स्वीकार्यो ह्येवः स्वोऽप्यहितः पुनः ।
 (कथासरित्सागरे ।)

हितप्रयोजनं मित्रम् ।
 हितमुद्मितमुगचाकमुक् ।
 हितमुद्मितमुगजनो भवेत् ।
 हितमारण्यमौषधम् ।
 हितं न वाच्यं ह्यहितं न वाच्यं हिताहिते नैव तु
 वाचनीये । मेरुण्डको नाम ऋषिर्महात्मा हितो-
 पदेशेन बलिं प्रविष्टः । (कथासरित्सागरे ।)
 हितं मनोहारि च दुर्लभं वचः । (किराता-
 र्जुनीये ।)
 हितैषिणः सन्ति न ते मनीषिणः ।
 हितोपदेशो भूखस्य कोपयैव न शान्तये ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 हेनः सलक्ष्यते ह्यग्नौ विशुद्धिः श्यामिकाऽपि वा ।
 (रघुवंशे ।)
 हार्थो हि लोके पुरुषस्य वन्धुः ।
 हेया परस्यापहृते मनीषा ।
 हेया न दीनोपहृते मनीषा ।
 होमः सर्वस्य पावनम् ।
 होमवेलां न लङ्घयेत् । (नीतिसर्वस्वे ।)
 हृदे गमिरे हृदि चावगाढे शंसन्ति कार्यावतरं हि
 सन्तः । (नैषधीयचरिते ।)
 ह्रिया वेश्या विधीदन्ति ह्रीमान्बन्धून् न मुञ्चति ।
 (नीतिसर्वस्वे ।)
 ह्रादयन्ति महात्मानः कस्य चिन्तनं धीमतः ।
 इति सुभाषितसुधारलभाण्डागारस्य
 सप्तमं भाण्डं समाप्तम् ।

भारद्वाजकुलाम्बुधौ समुदितः ख्यातः प्रशस्तैर्गुणैर्निःशेषान्वतमिहसंहतिपरो दिव्यां कलामुचयन् । दोषा-
 योगमुपेत्य भासितनिजश्रीर्निस्तमःसाध्वसः सन्तापान्तकरोऽभवद्विजपतिः श्रीठण्डुरामाभिधः ॥ १ ॥ तद्गुः
 श्रीवलदेव इत्यमिवयां पृथ्वीतलं पावयन्दोषास्थां विलयं चिराय च नयन्दीति परां स्थापयन् । उद्घोषं परितः
 प्रवर्त्य जडतामुन्मीलयन्सर्वतो भास्वन्नित्यमहामहाः सुमनसामोदयन्मानसम् ॥ २ ॥ तस्य श्रीशिवनाथ-
 क्षरिरुदभूस्तुः प्रभूतोदयो धैर्योदार्यगभीरताऽऽदिगुणमृद्धिश्चैश्वराराधकः । यत्कीर्त्या जगतीतलं विमलितं
 यत्तेजसा सर्वतो दीतिः सञ्चारिता नैव तमसां पारे समुल्लासिनी ॥ ३ ॥ तस्यात्मप्रभुता प्रभावमहता-
 माराधयित्रा सतां सन्तोषाय निगूढतत्त्वविविधप्रन्थाशयोह्लासिना । भाण्डागारमिदं सुभाषितसुधारलप्रभूत
 स्फुटं व्याख्यायाद्य समर्प्यते सुमनसां संतुष्टये सम्मुखे ॥ ४ ॥ अस्याभ्यासाभ्यवर्त्यस्य शिष्यः सर्वज्ञः
 स्याद्विस्फुरन्वावुद्धिः । अर्थं कामं वेत्ति धर्मं च मोक्षं निःसन्देहं शीलितुं पण्डितोऽपि ॥ (श्रीशार्ङ्गधरस्य ।)
 इति श्रीशिवदत्तकविरचसङ्कलितं दिव्यणीसमेतं सुभाषितसुधारलभाण्डागारं समाप्तम् ॥

कव्य-ग्रन्थाः ।

नाम	की. र. आ. ।
मरुदातक-शृंगार और वेदान्तपर काव्य दो टीका सहित. ०-१०	
भवाटीकाव्य भाषाटीकासमेत; ०-४	
सुसंहारकाव्य कालिदासकृत और चौर- कविकृत चौरपञ्चाशिकाकाव्य । इसमें षड्भक्तुवर्णनादि राजकुमार बाबू देव- नंदनसिंहकृत छन्दोबद्ध भाषाटीका है । ०-१०	
कामाक्षिस्तुतिशतक मूककविविरचित ०-४	
कलिविहम्बन भाषाटीकासमेत । तथा कलिप्रभाव भाषाटीकासमेत । इसमें कलियुगप्रभाव वर्णन है ०-४	
किरातार्जुनीयकाव्य-सटीक । ग्लेज कागज २-८	
तथा रफ कागजका २-०	
कुमारसम्भव-महाकवि कालिदासकृत और महिनाथकृत सजीवनीटीकासमेत । इसमें पार्वतीजीकी उत्पत्ति, ब्रह्मा- जीकी तारकासुरसे क्लेशित देवोंको शिक्षा, मदनदहन, रत्तिलिाप, पार्व- तीके तपका उदय, पार्वतीका शिव- जीसे विवाह करनेके निमित्त हिम- वान्के पास सप्तऋषियोंको भेजकर विवाहका निश्चय और शिव पार्वती- जीका विवाह विधिपूर्वक वर्णित है. १-१२	
कृष्णलीलावृतकाव्य ०-५	
कृष्णकर्णामृतकाव्य- (ब्रह्मा ही मति- मय है) ०-६	
कार्त्तिकण्ठाभरण- कार्त्तिकगोपालदास विरचित । नरोत्तमीय टीका तथा अमरेश्वरीय टिप्पणीसहित । इसमें शुजङ्गभयात रत्नदशक, तोटकरत्न	

नाम	की. र. आ.
दशक आदि दश दशक है । और श्रीकृष्ण भगवान्की स्तुतिके साथ २ ऐसी उत्तम कविता है कि पण्डितों- का मन मुग्ध हो जाता है । ०-८	
गीतगोविन्द-राधाविनोदसमेत-भाषाटी- कासहित । इसमें अयदेवगोस्वामिकृत अति ललित सस्कृतमे रागमय राधा- कृष्णकी प्रेममयमत्तिकी गानेकी चीजे विद्यमान हैं । गानविद्या जाननेवालों को अवश्य सग्रह करना चाहिये । यह मनवान्को अत्यन्त प्रिय है । १-८	
गीतगोविन्द-मूलमात्र ०-३	
गुप्तीधूलहरी-गुरुरानकसाहबका वर्णन ०-६	
घटकर्पूरकाव्य-भाषाटीकासमेत. ०-२	
दशकुमारचरित-(संस्कृत) १-८	
दशकुमारचरित-भाषाग्रन्थ-राजकुमारादि दश कुमारोंकी अपूर्व रोचक देशाट- नीय विचित्र कथा वर्णित है, १-०	
दृष्टान्तशतक-दोहा-मा० टी० । इसके श्लोक, दोहोंमें यह विचित्रता है कि पूर्वार्द्धमें दृष्टान्त और उत्तरार्द्धमें दार्ष्टान्त क्रमसे कहे गये हैं. ०-३	
नलोदयकाव्य-सटीक । इसमें-महाराजा नल और दमयन्तीका रोचक चरित्र वर्णित है. १-०	
पद्ममुक्तावली-इसके श्लोकोंके आदिमे क्रमसे स्वर व्यंजनोके अक्षर आते हैं । यद्यपि छोटा है किन्तु देखने योग्य है. ०-१॥	
पञ्चतन्त्र-मूलमात्र । विष्णुशर्माकृत नीति- शास्त्र. २-०	

नाम	की. र. आ.	नाम	की. र. आ.
पञ्चतन्त्र—विष्णुशर्मकृत और पं० ज्वाला- प्रसादजीमिश्रकृत सुबोध भाषाटीकास- मेत । यह मित्रमेद, मित्रसंप्राप्ति, का- कोत्तकीय, लब्धप्रणाश, अपरीक्षित- कारक इन पाँच तन्त्रोंमें नीतियुक्त सर्वोत्कृष्ट है, ३-०		भोज और कालिदास—भाषाटीकासमेत । राजा भोज और कालिदासके चातु- र्व्यकी उत्तमोत्तम कथाका संग्रह है. १-८	
भक्तिरत्नावली—श्रीमद्भागवतोद्धृत स्तुति- संग्रह, ०-४		मंगमङ्गनिषेध—भाषाटीकासमेत । इसमें भांगकी निंदाका खंडन मलीमाँति किया है ०-२	
भामिनीविलास—पं० महावीरप्रसाद द्विवे- दीकृत भाषाटीकासहित । इसमें- प्रस्ताविकविलास, शृंगारविलास, करुणाविलास तथा शान्तविलासा- दि अत्यन्त रोचक विषय हैं, पंडितों- के देखने योग्य है । १-४		मूर्खशतक—भाषाटीकासमेत, ०-१	
भोजप्रबन्ध—मूल । कविवल्लालकृत । इसमें भोजराजका चरित्र, राजनीति- संबन्धी मली माँति वर्णित है । ०-१२		मेघदूतकाव्य—सटीक, ०-८	
भोजप्रबन्ध—पं० श्यामसुन्दरलाल त्रिपाठी- कृत भाषाटीकासमेत, १-८		मेघदूतकाव्य—कालिदासकृत । सान्ध्य मल्लि- नाथी टीका और भाषाटीकासमेत । इसमें—मेघका वर्णन अवलोकन करने- योग्य है, ०-१२	
		रघुवंशमहाकाव्य— (केषल पाँच सर्ग) उपरोक्त अलंकारोंसे युक्त भाषाटीका समेत १-८	
		रघुवंशमहाकाव्य—सटीक सर्ग १ से ९ तक ०-१२	
		रघुवंशमहाकाव्य—सटीक सर्ग १ से १० तक ०-१२	
		राक्षसकाव्य—संस्कृतटीका और भाषा- टीकासहित ०-२	

पुस्तक मिलनेका ठिकाना—

खेमराज श्रीकृष्णदास,
“श्रीवेङ्कटेश्वर” स्टीम-प्रेस,
बम्बई.

गङ्गाविष्णु श्रीकृष्णदास,
“लक्ष्मीवेङ्कटेश्वर” प्रेस,
कल्याण-बम्बई.

